

ЕТИМО-
ЛОГІЧНИЙ
СЛОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ

Р
Т

ТОМ 5

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У семи томах

Наукова думка

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УКРАЇНИ

СЛОВНИКИ

Том п'ятий

Р
—
Т

Київ 2006

У к л а д а ч і

Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць,
Т. Б. Лукінова, О. С. Мельничук,
В. Г. Склярєнко, І. А. Стоянов,
А. М. Шамота

П'ятий том словника містить слова на літери Р—Т. У ньому подається етимологія і характеризується стан етимологічної розробки всіх зафіксованих у ХІХ і ХХ ст. слів української літературної мови та діалектів, за винятком найрегулярніше утворюваних похідних форм, пов'язаних із наведеними в словнику, і застарілих або вузькофахових термінів іншомовного походження. Розглядаються також етноніми і власні імена людей, поширені в Україні.

Розрахований на мовознавців, фахівців суміжних галузей науки, викладачів і всіх, хто цікавиться походженням слів.

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я

О. С. Мельничук (головний редактор),
В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, Г. П. Півторак,
В. Г. Склярєнко, О. Б. Ткаченко

Затверджено до друку вченою радою
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України

*Видання здійснене в межах проекту
«Словники України» відповідно
до Указу Президента України
від 7 серпня 1999 року № 967
«Про розвиток національної словникової бази»*

Науково-видавничий відділ філології,
художньої літератури та словників
Редактори Л. С. Шорубалка, М. А. Щипська

© Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова,
О. С. Мельничук, В. Г. Склярєнко, І. А. Стоянов,
А. М. Шамота, укладання, 2006

© Ідея та назва серії «Словники України»
Т. П. Гуменюк, В. А. Широков, 1994, 2006

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

В укладанні 5-го тому Етимологічного словника української мови взяли участь такі автори: І. А. Стоянов (уклав статті *раб* — *Роксана*); О. С. Мельничук (*рокфор* — *ропиша*, а також, у межах частин інших укладачів, *рабані*, *равер*, *рагеля*, *радлова-ти*, *радолка*, *рамувати*, *ранда*², *рапті*, *рата*², *рахатися*, *рвант*, *рева*¹, *ревтаня*, *регеша*, *регнути*, *регезуля*, *регетать*, *реділь*, *резгини*, *ремство*, *ренклюд*, *репиця*, *репухатий*, *рет*, *рехтельний*, *решітка*, *рея*, *рехий*, *рзати*, *рибовій*, *ригач*, *ригувати*, *рикати*, *римашка*, *римонне*, *ринда*³, *ринський*, *рипигатися*, *рипіти*, *рісень*, *ріятися*, *розбестити*, *розвитися*, *роздівитися*, *розиднятися*, *розкереша*, *розкушкати*, *розлопанитися*, *розмацькати*, *розпістерти*, *розстріхатися*, *розтергнути*, *розхвирити*, *розчин*, *розшкрилити*, *росіяни*, *роскаль*, *ростохвіст*, *ротія*, *руберойд*, *руга*¹, *рудяк*¹, *рудяк*², *рунути*, *рутенці*, *рябчик*², *ряжанка*, *ряпати*, *ряха*, *сабантуй*, *савати*, *Савелій*, *Саверій*, *саз*, *сакомпак*, *саландар*, *салол*, *самба*, *самбук*, *самолитий*, *сандига*, *сапропель*, *сапрофіт*, *сарган*, *сауна*, *свака*, *свинка*¹, *свинки*, *свиноуха*, *свірка*¹, *свірон*, *сегельба*, *сейка*, *секретар*², *сель*, *селькупи*, *сенник*, *септет*, *септима*, *сердзевий*, *сереш*, *серпій*³, *серпкий*, *серпоріз*², *серсама*, *сивак*, *сивка*, *силок*, *симезилина*, *синія*, *синкліт*, *сирова*, *сиропуст*, *ситніти*, *ситяви*, *сі*², *сіверяни*, *сількор*, *сірачок*, *сірманя*, *сіткавниці*, *Січ*, *скаврон*, *скалити*, *скаменюшник*, *скарідь*, *скарпель*, *скаут*, *скес*, *скивиця*, *скиджитися* — *скиксувати*, *скинія*, *скипніти*, *скирняти*, *скібець*, *скілька*, *скіф*, *скіфи*, *склеснути*, *склизити*, *склітати*, *склока*, *склюкати*, *скнип*, *скніти*, *скобель* — *сковзати(ся)*, *скозуватися*, *скойка*, *скокошитися*, *сколіничитися*, *сколопендра* — *сколяничити*, *скомирда*, *скоморох*, *скомшити* — *сконозити*, *скопець* — *скопювати*, *скорб*, *скорбут*, *скорець*, *скорий*, *скоришайка*, *скорняти*, *скорода*² — *скороздрій*, *скором*, *скоронний*, *скорпіон*, *скорязний*, *скраклі*, *скраколь*, *скрань*, *скрегулець*, *скремзать* — *скрепер*, *скриглі* — *скримцювати*, *скриня*¹, *скриня*², *скрізь*, *скромадити*, *скроня*, *скрупольозний*, *скрушки*, *скубти*, *скугу*, *скука*, *скулити*², *скуса*, *скут*², *скути*, *скуток*, *скухторить*, *слажда*, *слайд*, *сланик*, *слемено*, *слиж*² — *слиз*², *слід*², *слімень*, *сліпак*⁴, *сліпак*⁵, *словець*, *словінь*, *слонец*, *слоник*, *слонька*, *слочок*, *слудва*, *слуква*, *слушний*, *слюгота*, *слюз*², *смак* — *смалець*, *смальцуга* — *смаркуля*, *смерд*, *смердіти*, *смертельник* — *сметана*, *сметанка*², *сметанник*, *смик*¹, — *смикати*, *смирний*, *смідь*, *смілька*, *сміття*, *сміть*, *смозвик*, *смоква*, *смолій*, *смольник*, *сморкач*, *мотолока*, *смочка*, *смуда*, *смудитися*, *смута* — *снага*, *снадний*, *снасть* — *сніперити*, *сниця* — *снідок*, *сніп*, *снівигати*, *сноз*¹, *снувати*, *снядіти*, *соба*¹ — *собакарня*, *собачка*⁵, *соболь*, *совгати*, *совіт*, *совітина*, *совманитися*, *совп*, *сода*, *содухи*, *сойка*, *сокач*, *сокира*, *сокирки*, *сокіл*¹, *сокіл*³, *соколя*, *сокотати*, *сокотити*, *соловей* — *солома*, *Соломія*, *солом'янка* — *солотвина*, *солтис*, *соляр*, *сом*¹ — *сома-тичний*, *сомець*, *сон*¹, *сон*², *сонечко*, *сонце* — *сопка*, *соплі*, *сопляк*, *сорбент* — *сорокатільник*, *сорокуля*, *сос*, *сосонка*, *сотуга*, *соферяти*, *софіт*, *софорок*, *Софрон*, *сохтач*, *союзка*, *сояк*, *спаз*, *спаніель*, *Спартак*, *спастити*, *спасувати*, *спахнути*, *спевнити*, *спиндз*, *співати*, *співчувати*, *спікер*, *спіноза*, *спіч*, *сподєчити*, *сполик*, *спорудити*, *споховасти*, *спошев*, *спрїчатися*, *спроволака*, *спрокудити*, *спрут*, *спрязьми*, *спулити*, *спурт*, *спуст*, *сrebro*, *срмота*, *став*¹, *ставрида* — *стагнація*, *стамеска*, *Станіслав*, *статор*, *стволя*, *стельвага*, *стемпка*, *стенокардія*, *стен*², *Степан*, *стермо*, *стерник*, *стиль* — *стина*, *стипендія*, *стихар*, *стільки*, *стінка*¹, *стовбець*, *Стожари*, *стоком*, *стопор*, *сторити*¹, *сторч*, *сторчець*, *стражіти*, *стракаш*, *страмець*, *странутися*, *стратег* — *стратостат*, *стрезень*, *стрекоза*, *стреконіти*, *стрем'янка*, *стрептоцид*, *стрес*, *Стрибог*, *стриганец*, *стрижень*², *стриптиз*, *стрихнін*, *стрихулець*, *стричка*,

Від редакційної колегії

стріп², стрічка, строжити, строка², стронцій, строп, строполить, строфа — строчити¹, струбулька, струбцина, стругилять, стружина, структура, струпехи, струт, стручки, стряча, стубла, стуга^{1,2}, студент, стужка¹, стьожка, стюард, стяг², суб-, субор, субординація, субстантив — субституція, субчик, сувійка, суворий, суга, суголов¹, суголовашка, суд², судосити, сука¹, сукамина, сукати, сукман, сукристий, сукровиця, сула², сулити¹, сулити², султан², сум'яття, супер-, супочити, сус², сустанція, сутон, сутурцуватися, суціга, Тадей, такувати, тарабанити, тарайки, тараренька, татайко, тахіновий, тачати¹, твердосон, тебе, теменіти, тенетря, тенути, тепша, терем², Терентій, тиверці, тимуш, тим'ян, тирхати, то², товгай, товкмачити, товт, товтри, токан, толоб, толокнянка, топтати, торбук, трай, траскун, требич, тренчик, треста, тримбай, трипутень², Трифон, тріпалка, тромкач, троні, Трохим, троянда¹, тряскати, трякнути², тугай, тупс-тупс, турати, тургун, тучу, тушира, тьора, тябрити); Т. Б. Лукінова (роса — ряшка, то¹ — трансформація, а також розкобіжкати, розсіл, трусцьке); В. Т. Коломієць (са — скульп'яний, а також раваш, равлин, раз², райтки, рагат, ранник², рапа², рапавка, раса², ратан¹, ратан², ратиця, рачій — рашка, ребрик, регулювати, рек, релі, ремня, репати(ся), репах, реп'ях, ригувати, риза², риньовка, ринявий, рібати, рібачка, ріжа³, ріжноракий, різан, різи¹, рій², ріпек, рісяк, ріща, рогаць, Родіон, роєчи, розжальниця, Розалія, розбадзьораний, розбалікатися, розванятися, розверні, розвлечений, розгов'ядний, розгулька, роздіймати — роздоброхотатися, роздродитися, розжертися, роз'ікий — розкамашувати, розклінки, розколіпини, розкомірджати, розмеженитись, розривник, розряднити, розсадник, розсвятити, розтарагатися, розторосити, розточник, розтрепанство, розтрибуха, розтріпний, розтронцатися, розтяпа, розхавити, розхвіяти, розчухати, розшиарудити, розшулічити, розшушукати, роз'юшитися, роскирдач, сопкий); Р. В. Болдирев (скульптор — султанчик з численними пропусками); В. Г. Скляренко (сульнути — тнути, а також стрімголов); А. М. Шамота (трант — тях, а також ростопаш); крім того, О. Б. Ткаченко уклав статті скалубинник, скоро, справник.

У роботі над поповненням лексичного матеріалу тому брала участь Т. Г. Линник, яка при цьому розробила також статтю *сігнарка*.

Над технічною підготовкою тому працювали Т. А. Харитонова, Т. Я. Борисова, О. В. Полозенко, Т. О. Постовойтенко, Л. М. Корнієнко, М. О. Компанієць.

Том рецензували академік РАН О. М. Трубачов і академік НАН України В. М. Русанівський.

БІБЛІОГРАФІЧНІ СКОРОЧЕННЯ

(додаток)¹

- Абаев ИЭСОЯ IV — *Абаев В.И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка. — Ленинград: Наука, 1989. — Т. 4 (U—Z). — 325 с.
- Коломієць Розв. лексики — *Коломієць В.Т.* Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період. — К.: Наук. думка, 1973. — 304 с.
- ОЛА 1984 — *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования.* 1984. — М.: Наука, 1988. — 320 с.
- Пр. XIII діал. н. — *Праці XIII республіканської діалектологічної наради.* — К.: Наук. думка, 1970. — 353 с.
- РЯНШ — *Русский язык в национальной школе.* — М., 1957—1990.
- Сл. белар. гаворак — *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: В 5 т.* — Мінск: Навука і тэхніка, 1979—1986. — Т. 1—5.
- Сл. и балк. языкозн. 1983 — *Славянское и балканское языкознание. Проблемы лексикологии.* — М.: Наука, 1983. — 244 с.
- Сл. языкозн. 1988 — *Славянское языкознание: X Междунар. съезд славистов. София, сентябрь 1988. Докл. сов. делегации.* — М.: Наука, 1988. — 391 с.
- Тат — *Татарко К.* Риби. — Круглороти. — Безчерепні. — Покривники. — Кишкозязбрі // *Словник зоологічної номенклатури.* — К.: Держ. вид-во України, 1927. — Ч. 2. — С. 69—124.
- Тимч. Матеріали — *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV—XVIII ст. — К.; Нью-Йорк, 2002—2003.
- Харитоновна — *Харитоновна Т.А.* Джерела філософської термінології. — К.: Наук. думка, 1992. — 111 с.
- JIRSpr. — *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache in Leipzig.* — 1894—1921. — В. 1—29.
- Mél. Vendryes — *Mélanges linguistiques offerts à M.J. Vendryes.* — Paris, 1925.
- Olesch — див. Oleš.
- Sborník FFUK — *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica.* — Bratislava, 1922—1988. — R. 1—36.
- Schmidt Vok. — *Schmidt J.* Zur Geschichte des indogermanischen Vokalismus. — Weimar: Hermann Böhlau, 1871—1875. — В. 1—2.
- Toivonen Comment. — *Commentationes Fennougricae in honorem I.H. Toivonen.* — Helsinki, 1950 (=MSFOugr. 98).

¹Див. т. 1, с. 14—35; т. 3, с. 7—8; т. 4, с. 7—8.

ЕЛЕКТРОННА БІБЛІОТЕКА
«ІЗБОРНИК» <http://litopys.kiev.ua/>
24.IV.2007

раб, *раба́*, *раби́ня*, *рабство*, *раб-стувати* (заст.) «перебувати в рабстві»; — р. бр. болг. м. *раб*, др. *рабъ*, п. ч. слц. *gab*, схв. заст. *раб*, *раб*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **равь** походить від псл. **orъ* «раб; сирота, дитина» (первісно «сирота або чужа дитина, яка виконує найбільш трудомістку домашню роботу»). — Фасмер III 427; Черных II 91; КЭСРЯ 376; Цыганенко 387; Потєбня К ист. зв. 128—129; Вгückнер 450; Machek ESJČ 514; Holub—Kop. 312; Holub—Lyer 407, 421; Младенов 541; Mo-szyński PZJP 243, 251; Гамкрелидзе—Иванов 479. — Див. ще **ребеня́**, **ро-бити**. — Пор. **па́рубок**.

[раба́ні] «кіл з частково обрізаними гілками, на якому сушать сіно» О; — результат видозміни форми [*лаба́ня*] «тс.» (див.).

раба́рбар (бот.) «ревінь, Rheum L.», [*раба́рбер*] «тс.» Куз; — п. *gabarbar*, ч. [*rebarbor(a)*], слц. *gabarbara*, схв. *ра-барбар*, *раба́рбара*; — запозичено через польське посередництво з німецької мови; н. *Rhabárber* походить від іт. *gabarbaro*; слат. *gheubarbarum*, *ghabarbarum*, що зводяться до гр. *ῥᾶ βάρβαρον*, букв. «варварський (чужоземний) ревінь», у якому компонент *ῥᾶ* є результатом зближення давнішого *ῥῆον* «ревінь», що походить від перс. *gāvend* «тс.», з назвою Волги *Ὶᾶ*. — Sl. wуг. obcuch 620; Machek Jm. rostl. 86; Kluge—Mitzka 598; Klein 1345. — Див. ще **ва́рвар**, **ревінь**.

[раба́т] «скидка, знижка»; — р. болг. *раба́т*, п. ч. слц. вл. *gabāt*, м. *рабат*, схв. *ра́бат*, слн. *gabát*; — запозичення з німецької мови; н. *Rabátt* по-

ходить від іт. *gabbatto* «тс.», пов'язано-го з дієсловом *gabbáttere* «знову звалювати», яке зводиться до лат. *geabbatuo* «знову відсікаю, відраховую», утвореного з префіксів *ge-*, *ab-* і дієслова *batuo* «б'ю, ударяю». — SIC² 698; Koralíński 813; Machek ESJČ 503; Holub—Lyer 407; Kluge—Mitzka 576. — Див. ще **абажу́р**, **батаре́я**, **ре-**.

[раба́та] «висяча петля на грудях верхнього чоловічого одягу (чамари) Г; мотузка, бечівка, бант, стрічка Нед»; — запозичення з польської мови; п. *gabaty* «закоти, одвороти, вилоги» походить від н. *Rabátte* «квітова грядка; обшлаг, вилога, лацкан» або фр. *gabāt* «брижі (у духовних осіб)». — Koralíński 813; Gr. Fwb. 636. — Див. ще **раба́тка**.

раба́тка; — р. бр. *раба́тка*, п. *gabata*, ч. *gabato*, *gabátko*; — запозичення з німецької мови; н. *Rabátte* «квітова грядка; обшлаг, вилога, лацкан» походить від гол. *gabāt* «тс.», яке зводиться до фр. *gabāt* «розрівняна граблями земля», пов'язаного з дієсловом *gabátte* «приплюнути, придавити, розгладити», утвореним з префікса *ge-* і дієслова *abátte* «валити, ламати». — SIC² 698; ССРЛЯ 12, 7; Фасмер III 427; Koralíński 813; Machek ESJČ 503; Holub—Lyer 407; Kluge—Mitzka 576; Vries NEW 557; Dauzat 605. — Див. ще **абажу́р**, **ре-**.

раби́н «в іудейській релігії служитель культу, керівник релігійної громади», *равві́н* «тс.», [*раби́н* Нед, *ра́ввин* Нед] «тс.»; — р. *равві́н*, бр. *ра́бин*, п. *gabín*, ч. слц. слн. *gabín*, болг. *раві́н*, м. *рабин*, схв. *ра́бін*, стсл. **равви́**; — запозичено через церковнослов'янську

мову з грецької і через польську з середньолатинської; слат. *gabbipus* (лат. *gabbī*) походить від гр. *ῥαββί*, що зводиться до гебр. *gabbī* «учителю мій», утвореного від *gabh* «голова, господар, великий». — СІС² 698; ССРЛЯ 12, 32; Фасмер III 428; Преобр. II 171; Коралиński 813; Brückner 451; Machek ESJČ 503; Holub—Kop. 308; Holub—Lyer 408; Младенов 541; Kluge—Mitzka 576; Klein 1293.

[рабувати] «грабувати», **[рабівнік]** «грабіжник», **[рабівніцтво]** «грабіж», **[рабовець]** «грабіжник» Нед, **[рабунок]** «грабунок», ст. *рабуючи* (XVII—XVIII ст.); — р. **[рабовать]**, бр. *рабавіць* «грабувати»; — запозичення з польської мови; п. *gabować*, як і ч. *gabovati*, слц. *gabovat'*, походить від двн. *goub* «грабіж», *goubōn* «грабувати» (нвн. *gaubep* «грабувати, викрадати»), споріднених з дангл. *gēafian* (англ. *(be)geave*), дісл. *geufa* «тс.»; на українському ґрунті зблизилося з успадкованим здавна *грабити*, *грабувати*. — Шелудько 43; Richhardt 93; Фасмер III 427; Даль IV 5; Brückner 451; Machek ESJČ 503; Holub—Kop. 308; Holub—Lyer 408; Mikl. EW 271; Kluge—Mitzka 585—586; Klein 165, 1308. — Див. ще **роба**. — Пор. **грабати**.

[рабуха] «доля; знегода» Пі; — неясне.

рабчун — див. **рябий**.

[раваш] «шрам О; бирка, палка для нарізування рахунків; рахунок на бирці», **[рагаш]** «бирка» Нед, **[рєваш Г, Нед, роваш Нед]** «тс.»; — п. *gowasz*, ч. **[gabuše]**, слц. слн. *gováš*, болг. *рабош*, **[робуш]**, м. *рабуш*, схв. *рабош*, *рабѹш*, *рєвѹш* «тс.»; — запозичено з угорської мови, можливо, через румунську (рум. *gávás* «бирка, зарубка» — Scheludko 141; Vrabie Romanoslavica 14, 169); уг. *govás* «зарубка, надріз» пов'язане з дієсловом *gōpi* «вирізувати», спорідненим з мар. *го-*, *гу-* «різати, рубати»; зіставлення з іє. **gou-/gu-* «рити» (Младенов 541) необґрунтоване. — Лизанец 621; Machek ESJČ 503—504;

Балецкий St. sl. 9, 338; MNTESz III 426—427; Várczi 259.

[равельник] (бот.) «люцерна, *Medicago L.*» Куз, **[равлінник]** «тс.» Нед; — пов'язане з *равлик*; назва зумовлена формою плоду, звитого спіраллю подібно до равлика. — Див. ще **равлик**¹.

[равер] «велика жаба, яка живе у криниці»; — неясне; можливо, пов'язане з **[райкати]** «квакати» (пор.).

равлик¹ (зоол.) «слимак, *Helix* та ін.», **[равл, равль Нед, раврик, лаврик]** «тс.»; — очевидно, подібно до *павлик*, другий римований компонент складеної назви *равлик-павлик* «слимак», пов'язаний з особовим чоловічим ім'ям *Лавро* у зменшувальних формах *Лаврик*, **[Раврик]**; мотивація застосування цих особових назв до слимака неясна; зіставляється також (Shevelov 358) з **[рагляк]** «олень». — Див. ще **Лавро**. — Пор. **равлін**.

[равлик²] «вид шкіряних постолів»; — очевидно, пов'язане з *равлик*¹ «слимак»; назва могла бути зумовлена деякою зовнішньою подібністю таких постолів до раковини равлика; пор. **[павлик]** «вид взуття із суцільного шматка шкіри», пов'язане з **[павлик]** «слимак». — Див. ще **равлик**¹.

[равлін] «вид слимака, *Helicophanta*» Нед; — пов'язане з особовим чоловічим ім'ям *Лаврін*; перенесення цієї назви на слимака є результатом її зближення з ім'ям *Лавро*, до якого зводяться назви слимака **[равл]**, *равлик* та ін. — Див. ще **Лаврентій**. — Пор. **равлик**¹.

[рагатка] (ент.) «жук-носоріг, *Oryctes L.*» Лчерк, **[раглик]** «рогач звичайний, *Lucanus cervus L.*», **[роглик]** «тс.» Нед, **[рагляк]** «олень»; — назви, пов'язані з *ріг*, *рогатий*; фонетичне варіювання назв, очевидно, свідчить про впливи білоруської й польської мов. — Див. ще **ріг**.

[рагеля] «сітка для ловіння раків», **[рагеля]** «тс.», **[раголя]** «сітка для ловіння риби» Си, **[регеля, ругеля]** «тс.» Ва, **[рега]** «різновид снасті» Л, **[редє-**

ля] «тс.» Л, [родéля] «вид рибальського знаряддя»; — р. [редéль] «рідка сітка», [редиль] «тс.»; — пов'язане з [кріга] «вид рибальської снасті»; зв'язок російських форм з р. *редкий* «рідкий» (Фасмер III 458) є, очевидно, результатом вторинного зближення. — Див. ще **кріга**².

рагу́; — р. бр. болг. *рагу́*, п. *gagoút*, ч. слц. слн. *gagú*, м. *рагу*, схв. *рагý*; — запозичення з французької мови; фр. *gagoút* «рагу; гостра приправа» (ст. *gagoust*) походить від дієслова *gagoúter* «викликати апетит», утвореного за допомогою префіксів *ge-* і *a-* (< лат. *ad-*) від іменника *goút* «смак», що зводиться до лат. *gustus* «проба; закуска; смак». — СІС² 699; Черных II 92; Фасмер III 429; Копалиński 816; Sl. *wyg. obcyh* 624; Holub—Lyer 409; Dauzat 370, 607. — Див. ще **авантюра**, **дегустация**, **ре-**.

[**рага́ш**] «дорога, по якій стягуються в купи зрубані дерева», [рока́ш] «купа»; — запозичення з угорської мови; уг. *gakás* «купа» є похідним від *gak* «класти, складати», спорідненого з фін. *gakentaа* «будувати», ест. *gake* «цямрина, зруб». — Лизанец 621; MNTESz III 339; Bárczi 252.

рад, *радий*, *радісний*, {*радішний*} «радісний» Нед, [*ра́дний*] «радий», [*ра́дніший*, *ра́дніше*], *ра́дше*, *ра́дість*, [*ра́діщ*] «радість, задоволення» Бі, [*ра́достиці*] «радість, радіння» Нед, [*ра́доц*] «радість», *ра́доці*, *ра́діти*, *ра́дувати*, *відрадісний*, *відрадіний*, *відрáда*, *відрадість*, *відрáдоці*, [*зра́дищ*] «з радощів» Пі, [*необра́дливий*] «безутішний» Ж, [*необра́досен*] «тс.» Ж, [*нера́достен*] «безутішний, безрадісний» Ж, [*нерозра́дний*] «безутішний» Куз, [*нера́дитися*] «бути недбалим, недбайливим, неуважним» Ж, [*обра́да*] «відрáда» Ж, [*обра́досен*] «відрадіний, радісний» Ж, [*пора́дніти*] «порадіти» Нед, [*пора́доціти*] «тс.» Нед, [*прера́дний*] «дуже радий» Нед; — р. бр. болг. м. *рад*, др. *радъ*, п. вл. нл. *gad*, ч. слц. *gád*, слн. *gád*, стсл. **радъ**; — псл. *gadъ*

«радий» (*raditi* : *goditi* «турбуватися»); — споріднене з дангл. *gōt* «радісний, радий», *gōtu* «радість», дісл. *gōtask* «веселити», можливо, також лит. *gōds* «радий, охочий»; іє. **gēd-* «підбадьорювати; радий»; припускається також (КЭСРЯ 377; Brückner 452; AfSIPh 40, 12; Младенов 541) зв'язок з псл. **ārd-* (пор. гр. 'Αρδάραστος — ім'я одного з вождів слов'ян, що відповідає пізнішому слов'янському *Radogostъ*, гр. 'Αρδαμέρι — **Radomēgъ* та ін.); у такому разі може бути зіставлене з гр. ἔραμαι «кохаю», ἔρως «кохання». — Фасмер III 429; Черных II 92—93; Преобр. II 173; Machek ESJČ 504—505; Schuster-Sewc 1200; Skok III 94—95; Trautmann 235; Торп 347; Uhlenbeck PBrB 22, 536; Holthausen AeWb 263; Boisacq 271; Frisk I 547; Pokornу I 853. — Див. ще **ра́да**. — Пор. **рачій**.

ра́да, [*ра́диц*] «радник» Нед, *ра́дник*, [*ра́днікова*] «радниця» Нед, [*ра́дніця*] «міська дума» Нед, [*ра́дця*] (заст.) «радник», *ра́дянець*, *ра́дянін*, *ра́дянізація*, *ра́дній* УРС, Нед, *ра́дянський*, *ра́дити*, [*ра́дувати*] «радити» Нед, *ра́днізувати*, [*безпора́ддя*] «безпорадність, безпомічність» Я, *безпора́дний*, [*відрáдник*] «той, що відраджує» Ж, *відрáдити*, [*дора́дець*] «порадник» Ж, *дора́дник*, *дора́дчий*, *дора́дянський*, [*дора́джувати*] «радити» Ж, [*дора́дити*] «порадити» Ж, [*зара́да*] «запомога; вжиті заходи; рада» Ж, [*зара́дний*] «який радить, усуває недоліки, запобіжний» Ж, *зара́джувати*, *зара́дити*, *нара́да*, [*незара́дний*] «безпорадний, безпомічний» Ж, *непора́дний*, [*обра́да*] «рада; обговорення; нарада», [*обра́дитися*], [*підрáдливий*] «обманливий», [*підрáдити*] «спонукати», [*підрáжати*] «спонукати на щось порадами», *пора́да* «рада; [порадниця Нед]», [*нора́дець*] «порадник» Нед, [*пора́диця*] «порадниця» Нед, *пора́дник* «радник; підручник, посібник; [поручитель, відповідальна особа Нед]», [*пора́дчик*] «порадник, поручитель, відповідальна особа» Нед, [*пора́дько*] «порадник» Она,

[порадливий] «який радить», [порадний] «що має пораду, допомогу», *порад'янському, по-рад'янськи*, [поража́ти] «радити, допомагати», *розра́да, розра́дник*, ст. *радити* (1322), *рада* «рада; радник, член ради» (XIV ст.), «підмова» (1433); — р. бр. *ра́да*, п. ч. слц. вл. нл. *gada*; — запозичено через посередництво давньопольської або давньочеської мови із середньовісньонімецької; свн. *gāt* «рада» (нвн. *Rat* «рада, вказівка, порада») споріднене з дангл. *gæd* «порада, допомога, вигода, користь», *gædan* «радити», дісл. *gād* «рада, міркування; засіб», *gāda* «радити, домагатися», гол. *gaad* «рада, радник, план», гот. *garēdan* «засдалегідь потурбуватися», *uggēdan* «вигадувати», ірл. *im-m-gā-dim* «обдумую», стсл. *ради́ти* «турбуватися», *неради́ти*, ав. *gādaiti* «лагодить», *gada-* «опікун, попечитель», дінд. *gādhyaṭi*, *gādhnōti* «налагоджує, удається, справляється», *gādhyaṭe* «удається», *gādhayaṭi* «робить», можливо, також осет. *gād* «порядок, ряд», псл. *гадь*, укр. *ра́д(ий)*, лит. *godyti* «показувати». — Гумецкая Исслед. п. яз. 223; Шелудько 43; Richhardt 93; Фасмер III 429—430; Леков БЕ 1952/3—4, 164; Witkowski SOг 19/2, 209; Müller ZfSl 12/5, 652; Brückner 452; Machek ESJČ 505; Holub—Kop. 308; Holub—Lyer 408; Schuster-Sewc 1201, 1202; Kluge—Mitzka 584; Klein 1306; Pedersen Kelt. Gr. I 591; Trautmann 235; Fick I 118; Uhlenbeck 248; KZ 40, 558; Hübschmann Osset. 53. — Див. ще **ради́ти**. — Пор. **рад**.

Ра́да (жіноче ім'я); — р. бр. *Ра́да*, болг. *Ра́да* (жіноче ім'я), *Рад* (чоловіче ім'я), п. *Rada*; — утворене від короткої форми прикметника *рад* «радий». — Вл. імена 155; Суперанская 89; Петровский 185; Спр. личн. имен 518; Илчев 415. — Див. ще **рад**.

рада́р; — р. бр. *рада́р*, п. ч. слц. вл. *gadar*, болг. м. *радар*, схв. *радар*, слн. *gadar*; — запозичення з англійської мови; англ. *radar* є результатом скорочення виразу *radio detecting and rap-*

ping «радіовиявлення і визначення віддалі». — СІС² 699; Коваль 194; Черных II 93; Kopaliński 814; Holub—Lyer 408; Klein 1295.

радгосп, *радгоспівець*; — аббревіатура, утворена на основі виразу *рад'янське господарство* як калька р. *совхоз* (із *советское хозяйство*). — Див. ще **госпо́дь**, **ра́да**. — Пор. **колгосп**.

ра́джа «давньоіндійський цар» (у середньовіччі «князь»); — р. бр. болг. *ра́джа*, п. *radža*, ч. *rádža*, слц. *radža*, схв. *ра́ца*, *ра́ца*; — запозичено з мови гінді, очевидно, через посередництво західноєвропейських мов; гінді *gājā* «князь» походить від дінд. *gājan-* «цар», спорідненого з лат. *rex* «цар, владика; наставник», пов'язаним з *rego* «керую, направляю». — СІС² 699; ССРЛЯ 12, 56; Holub—Lyer 408; Klein 1297, 1320; Walde—Hofm. II 432. — Див. ще **рега́лії**. — Пор. **ре́гент**, **регулюва́ти**.

[**ра́дзик**] «вид мурашок (жовтого кольору), *Murgica flava*» ВеНЗн, [**ра́дзик** ВеНЗн, *ра́зик*, *редзик* тж, *редзік* ВеБ] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *разіти*; назва могла бути зумовлена тим, що мурашки цього виду мають добре розвинене жало, яким вони дошкульно тнуть (пор. інші назви тієї самої мурашки [*пікунець*, *во́пар*]). — ВеНЗн 33. — Див. ще **раз'**, **разіти**.

ра́ди (прийменник); — р. болг. *ра́ди*, др. *ради*, схв. *ра́ди*, слн. *gadi*, стсл. *ради*; — псл. *gadi*; — не зовсім ясно; можливо, є давньою формою наказового способу від *gaditi* «турбуватися»; споріднене з дперс. *gādiy* «ради», дінд. *gādhaṭ* «милість, благословення»; останнім часом висловлено думку (Семереньи ВЯ 1967/4, 4—8) про походження слов'янського та іранського прийменників з орудного відмінка іменника *i*-основи, похідного від іє. **wrādh-* «бути веселим, збудженим», рефлексом якого є також псл. **гадь* (укр. *рад*); припущення про запозичення псл. *gadi* з іранської мови (Зализняк КСИС 38, 12) недостатньо обґрунтоване. — ІУМ Морфологія 416—417; Фасмер III

430; Черных II 93; Преобр. II 172; Трубачев Этимология 1965, 22—23; Зализняк ВСЯ 6, 34; Кузнецов Очерки 47; Младенов 542; його ж Доп. nat. Schrijnen 417; Durnovo ZfSlPh 5, 21; Rozwadowski RO 1, 102; Мартынов Язык 49; ESSJ Sl. gr. I 229; Trautmann 235; Bartholomae 1521. — Див. ще **радіти**. — Пор. **заряди**.

Радивон — див. **Родіон**.

радій — див. **рад**.

радикал «прихильник крайніх, рішучих дій, поглядів; член радикальної партії; математичний знак; група атомів»; — р. болг. м. *радикал*, бр. *радыкал*, п. *gadykał* (політ., хім.), ч. слц. *radikál*, вл. *radikalist*, схв. *радікал* (політ., хім.), слн. *radikálec*; — у різні часи запозичено із західноєвропейських мов; н. *Radikal* (мат., хім.), *Radikale* (політ.), фр. англ. *radical* походять від лат. *radicālis* «корінний», пов'язаного з *radix* «корінь», спорідненим з *kimr. gwriidd*, дірл. *frēn*, дісл. *gót* «тс.». — СІС² 699; Черных II 93—94; Kopaliński 815; Holub—Lyer 408; Klein 1295; Dauzat 606. — Пор. **редька**.

радикуліт «запалення корінців спинномозкових нервів»; — р. болг. *радикуліт*, бр. *радыкуліт*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *radiculitis* походить від лат. *radicula* «корінець», зменш. від *radix* «корінь». — СІС² 699; Черных II 94; РЧДБЕ 605. — Див. ще **радикал**.

Радислав (чоловіче ім'я); — р. болг. *Радислав*, бр. *Радзіслаў*, п. *Radostawa* (жіноче ім'я), вл. *Radystaw*, слн. *Radoslav*; — складне утворення з основ слів *радіти* і *слава*. — Суперанская 81; Петровский 186; Спр. личн. имен 448; Илчев 416. — Див. ще **рад**, **слава**.

радіти — див. **рада**.

радіатор; — р. болг. *радиатор*, бр. *радыятар*, п. вл. *radiator*, ч. слц. слн. *radiátor*, м. *радијатор*, схв. *радијатор*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *radiātor* утворене від лат. *radiātus* «осяйний, променистий», діеприкметника від *radiāre* «випроміню-

вати; блискати; блищати», пов'язаного з *radius* «промінь». — СІС² 699; ССРЛЯ 12, 58; РЧДБЕ 604; Вујаклија 798; Kopaliński 814; Klein 1295. — Див. ще **радіус**. — Пор. **радіація**, **радій**, **радіо**.

радіація «випромінювання»; — р. болг. *радиация*, бр. *радыяцыя*, п. *radiacja*, ч. *radiace*, слц. *radiácia*, м. *радијација*, схв. *радијација*, слн. *radiácia*; — запозичення з латинської мови; лат. *radiatio* «випромінювання, блиск» утворене від *radiāre* «випромінювати, блискати, блищати», пов'язаного з *radius* «промінь». — СІС² 699; Черных II 93; Kopaliński 814; РЧДБЕ 604; Вујаклија 698; Holub—Lyer 408; Klein 1295. — Див. ще **радіус**. — Пор. **радіатор**, **радій**, **радіо**.

радій «радіоактивний хімічний елемент»; — р. болг. *радий*, бр. *радый*, п. *rad*, ч. *radium*, *rádium*, слц. *rádium*, м. *радиум*, схв. *радій*, *радијум*, слн. *rádij*, *rádium*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *radium* утворено від лат. *radius* «промінь»; назву дано П'єром і Марією Кюрі та Бемоном за незвичайну здатність елемента до випромінювання. — СІС² 699; Черных II 93; Фасмер III 430; Преобр. II 172; Волков 85; Фигуровский 105—106; Kopaliński 814; Holub—Lyer 408; Klein 1296. — Див. ще **радіус**. — Пор. **радіатор**, **радіація**, **радіо**.

радіо, *радіст*, *радіофікатор*, *радіофікація*, *радірувати*, *радіофікувати*; — р. болг. м. *радио*, бр. *радыё*, п. нл. *radio*, ч. слц. слн. *rádio*, вл. *radijo*, схв. *радио*; — результат скорочення складного утворення *радиотелеграф* (або **радиофон*), перша частина якого пов'язана з лат. *radius* «промінь». — СІС² 699; Черных II 94; St. wug. *obcuch* 621; Holub—Kop. 308; Holub—Lyer 408; Klein 1295. — Див. ще **радіус**. — Пор. **радіатор**, **радіація**, **радій**.

радіола; — бр. *радыёла*, п. *radiola*, болг. *радиола*; — запозичення з російської мови; р. *радиола* утворено на ос-

нові *радіо* за зразком форми *пиано*-*ла*. — Черных II 94; КЭСРЯ 377; Sł. wug. obsyeh 622. — Див. ще **радіо**, **радіус**.

радіолокація, *радіолока́тор*; — р. болг. *радиолока́ция*, бр. *радыёлака́цыя*, п. *radiolokacja*, ч. *radiolokace*, слц. *rádiolokácia*, схв. *радио-лока́ција*; — складне утворення зі слів *радіо* і *лока́ція*, паралельне до англ. *radiolocation*. — СІС² 701; Kopaliński 815; Sł. wug. obsyeh 622; Holub—Lyer 408; РЧДБЕ 606. — Див. ще **локальний**, **радіо**.

[**радіти**] «дбати, піклуватися» Нед, [*радітель*] «той, що піклується, доглядач» Нед, [*радівий*] «сприятливий, доброзичливий» Нед, [*радітельний*] «ревний, старанний» Бі; — р. *радэть* «старатися, дбати, піклуватися», бр. [*радзэць*] «сприяти», др. *радити* «турбуватися», *родити* «тс.», ч. ст. *peroditi* «не бажати», вл. *rodzić* (*rodzić*) «бажати, благоволити», нл. *rožes* «бажати, прагнути», болг. *радэя* «турбуюсь, прагну», схв. *радити* «прагнути, працювати», слн. [*róditi*] «турбуватися, дотримуватися», стсл. **радити** (**не́радити**), **родити** «турбуватися»; — псл. *raditi*/*goditi* «турбуватися; бажати, намагатися»; — споріднене з лит. *ródyti* «показувати», лтс. *tuodu, gadu, gast* «бути звиклим до чогось», ірл. *imm-gádim* «обдумувати», гот. *gōđjan* «говорити», *garēđan* «передбачати», двн. *gātan* «турбуватися», свн. *gāt* «рада», нвн. *Rat* «тс.»; іє. **gē-dh-/gō-dh-*, похідні від **ag-/ (a)ge-* «припасовувати». — Фасмер III 430; Черных II 93; Преобр. II 174; КЭСРЯ 377; Machek ESJČ 515; Holub—Kop. 242; Schuster-Sewc 1230—1231; Младенов 542; Skok III 96—97; Kluge—Mitzka 584; Pokorny 55, 59—60. — Пор. **рада**.

радіус; — р. болг. м. *радиус*, бр. *радыус*, ч. слц. *rádius*, вл. *radius*, схв. *радијус*, слн. *rádij*; — очевидно, через посередництво голландської мови (гол. *radius*) запозичено з латинської; лат. *radius* (< **radhīōs*) «промінь» споріднене з гр. ῥαδίς «наконечник, вістря»,

лит. *aĩdas* «жердина в клуні», *aĩdamas* «щогла вітрила», *ardyti* «колоти, розбивати», вірм. *ardn* «спис», дісл. *ertan* «підбурювати, спонукати» < **artjan*, дірл. *aigd* «кінцева крапка». — СІС² 703; Черных II 94—95; Фасмер III 430; Преобр. II 172; Смирнов 251; Holub—Lyer 408; Walde—Hofm. II 415; Frisk I 134—135; Boisacq 75; Klein 1296.

[**радловати**] «прочищати землю ралом» О, [*радлювати*] «тс.» О; — запозичення з польської мови; п. [*radłować*] «обробляти ралом» є похідним від *radło* «рало», що відповідає укр. *рало* (див.).

[**радо́лка**] (зоол.) «жаба, *Rana L.*» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з [*ра́йкати*] «квакати» (пор.).

Радо́мір (чоловіче ім'я), *Раді́м*, ст. *Радомиръ* (1401); — р. *Радо́мір*, бр. *Радамі́р*, ч. слц. *Radomír*, болг. *Ра́домі́р*; — складне утворення з основ слів *ра́дий*, *раді́ти* та *мир*; можливо, результат видозміни давнішого (псл.) **Radoměъ* з компонентом *тєъ* «великий», як у **Voldiměъ* «Володимир». — Вл. імена 82; Петровский 126; Спр. личн. имен 448; Илчев 417. — Див. ще **мир**^{1,2}, **рад**, **радіти**. — Пор. **Володі́мир**.

радо́н «хімічний елемент, продукт радіоактивного розпаду радію»; — р. бр. болг. *радо́н*, п. ч. вл. *radon*, слц. *radon*, схв. *радон*, слн. *radon*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *radonum* утворене від нлат. *radium* «радій»; назва зумовлена рішенням Міжнародної комісії з радіоактивності, за яким усі газоподібні продукти радіоактивного розпаду елементів зберігають назви цих елементів з доданням суфікса *-on* (*-он*). — Волков 87—88; Черных II 95; Фигуровский 107; Kopaliński 815; Holub—Lyer 408; Klein 1296. — Див. ще **радій**.

раж¹ «сильне збудження, несамовитість»; — р. *раж*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *rage* «сказ, шаленство, лють, несамовита злість, доса-

да» походить від нар.-лат. *gabia, яке зводиться до лат. gabīēs «каз, лютисть», gabere «казитися, шаленіти», яке зіставляється з дангл. gabbian «шаленіти, бешкетувати», англ. rabid «несамовитий, нестямний; скажений», дінд. gábhāḥ «навальність, нестриманість, сила», gabhasāḥ «дикий, бурхливий, дужий», gábhatē «охоплює, міцно тримає», а також дінд. lābhatē, lambhatē «охоплює, схоплює, одержує», гр. λαμβάνω «схоплюю», λάφυρον «здобич», лит. lōbis «багатство, скарб», lābas «добрий»; іє. *gabh-, *labh- «брати, захопити». — КЭСРЯ 377; Dauzat 607; Walde—Hofm. II 413.

[**раж**²] «дерен, поверхневий шар ґрунту» Л, [ража Л, реж НикНикБЛ, риж тж] «тс.», [ражина] «дернина» Л, [ражувать] «обкладати дерном» НикНикБЛ; — очевидно, пов'язане з *разіти*, *різати* (див.).

[**ражень**] «підшовний товар»; — неясне.

раз¹ «один момент повторюваної дії; випадок; (числ.) один; (присл.) одного разу; (ст.) удар, слід від удару», [разіна] «разок», [разівка] «поле, зоране один раз» Нед, *разовік* «артист, запрошуваний на разові виступи», *разок* («зменш. від *раз*); низка (намиста); [борозна, слід, риса], *разком* «зразу; разом», [разно] «дружно», *разом*, *разовий* «одноразовий», *разовий* (у виразі: *разова мука*) «просіяний один раз через сито», [разкувати] «їсти один раз на день», [разувати] «тс.; молоти на грубе борошно Корз», *враз*, [вразний] «однаковий, рівномірний» Ж, *відразу*, [добраз] «зразу, зараз же; досить, доволі» Ж, *доразу* «зразу», *зразу*, [зара] «тепер, зараз» Л, *зараз*, *зараз*, [заразіськи] «зараз же, негайно» Ж, [заразічки] «зараз», *заразом* СУМ, Ж, [заре] «тепер, зараз» Л, *нараз*, [наразі] «у першу мить; поки що, зараз», [на-разу] «спочатку» Ж, [ораз] «враз», *одразу*, *разуразний* «постійний», *ураз*; — р. бр. болг. *раз*, др. *разъ*, п. слц. вл. нл. *gaz*, ч. *gáz* «раз (при рахуванні);

удар; характер», схв. *раз* «полиця у плуга; совок для вирівнювання зерна в мірці»; — псл. *gazъ* «удар», пов'язане чергуванням голосних з *rezati* «різати»; вважається також (Skok III 115—116) похідним від *gaziti* «разити»; — споріднене з лит. *gūožas* «смуга, ділянка», *gėžti* «різати; ударяти», лтс. *guōza* «височина, горб; лука; смуга; ряд», гр. ῥώξ «щілина, вузький прохід», ῥήγνυμι «пробиваю, ламаю, розриваю, розверзаюся», ῥάσσω (атт. ῥάττω) «зштовхую, ввергаю»; іє. *ṛgēg'h-/ṛgōg'h- «різати». — Фасмер III 432—433; КЭСРЯ 378; Булаховський Нариси 56; Лопатин ЭИРЯ IV 39; Преобр. II 176—177; Brückner 454—455; Machek ESJČ 509; Holub—Kop. 310; Schuster-Sewc 1208—1209; Būga RR I 476, II 340, 348, 547; Boisacq 840, 847; Frisk 644, 645. — Пор. **разіти**, **разівка**, **різати**.

раз² (спол.) «якщо»; — бр. *раз* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *раз* «тс.» є результатом семантичної видозміни адвербіалізованого іменника *раз* у контекстах первісно безсполучникових підрядних речень типу «Раз тебе скажуть, нужно сделать». — Булаховський Нариси 56; ESSJ Sl. gr. II 584—585. — Див. ще **раз**¹.

[**разі**] «вид борони» Г, Нед; — неясне.

разіти, [разок] «вразлива на дотик рана» О, *разливий* «разячий», [разний] «дратівливий, чутливий; болючий, пронизливий» Нед, *разючий*, *разячий*, *вразжати*, *вразіти*, *вразження*, *вразіння*, *вразза*, *вразливий*, *вразливий*, *вразка*, [вразок] «вразка», *вразковий*, *відразза*, *відразливий*, *відразний*, [доразка] «образа» Ж, [доразливий] «влучний, точний, вирішальний; чуттєвий» Ж, [доразький] «тс.» Ж, [доразний] «влучний, вирішальний, чіткий, пунктуальний» Ж, *заразіти* «передати інфекцію», *заражати*, *зараза*, [заразень] «заразна речовина» Куз, *заразник* «передавач зарази» Куз, *заразливий*, *заразний*, *зnezаразити*, *наражати*

ти «піддавати», *наража́тися* «наштовхуватися; ставити себе під загрозу; [(комусь) ображати, бути неприємним, кривдити Ж]», [*невра́зний*] «невразливий» Ж, *одра́за*, [*переразли́вий*] «пронизливий, разючий» Нед, [*перера́зний*] «тс.» Нед, *поража́ти* «уражати», *порази́ти*, [*пора́зити*] «поранити, укусити», *пораже́нець*, *пора́ження*, *пораже́нство*, [*пора́за*] «рана Г; поранення; поразка; мука, лихо Нед», *пора́зка*, [*прира́жений*] «обпалений сонцем», [*пророжа́ти*] «простромлювати, пробивати колом, рожном» Пі, [*прора́зливий*] «різкий, пронизливий» СУМ, Нед, *ура́ження* «образа; захворювання», *уража́ти*, *уражува́ти*, *ура́зити*, *ура́з* «рана; удар; образа, зневага; [матка Г; випадіння матки у жінок Бі]», *ура́за* «рана, удар, образа», *ура́зка* «пошкодження, ранка», *ура́зливий*, [*ура́зний*] «болючий; який викликає біль», [*ура́зовий*] «поранений» Нед; — р. *разіть*, бр. [*ра́зиць*] «вражати, ображати», др. *позазити* «ударити; перемогти», п. *gazić* «бити, разити», ч. *gaziti* «штампувати, карбувати; прорубувати», слц. *gazit'* «карбувати; пахнути», вл. *rogazyć* «вразити; подолати, перемогти», нл. *gazyć*, болг. *позазя́* «разити; розбити», м. *позази*, схв. *позазити* «тс.», слн. *gazit* «дряпати»; — псл. *gaziti* «бити, ударяти», утворене від *gazъ* «удар»; припускається (Skok III 115) і зворотний шлях утворення (псл. *gazъ* від *gaziti*). — Фасмер III 434; Черных II 96; КЭСРЯ 380; Преобр. II 176; Brückner 454—455; Machek ESJČ 509; Holub—Kop. 310; Schuster-Sewc 1208—1209. — Див. ще **раз**¹. — Пор. **виража́ти**, **обра́з**, **обра́за**, **різа́ти**.

[**ра́зний**] «різний», [*ра́зноц*] «всячина», [*разно́ція*] «розходження» Нед; — р. *ра́зний*, др. *разныи*, *разьныи*, *раздьныи*; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. *разьнь*, як і болг. м. *ра́зен*, схв. *ра́знї* (тільки мн.) «різні, різноманітні», слн. *gázen*, закономірно відповідає укр. *різний*. — Фасмер III 434; КЭСРЯ 381. — Див. ще **різний**, **роз-**

разо́вка «грубо змелене борошно (просіяне один раз через сито)», [*разі́вка*] «тс. О; поле, зоране один раз Нед»; — запозичення з польської мови; п. [*gazówka*] «грубе борошно; поле, зоране один раз; лука, скошена один раз» утворене від *gazowy* «одноразовий», похідного від *gaz* «раз». — Онышкевич Исслед. п. яз. 246; SW V 484. — Див. ще **раз**¹.

[**раї́на**] (бот.) «пірамідальна тополя, *Populus pyramidalis* Roz.; горобина, *Sorbus* L. Нед»; — р. *раї́на* «тополя», [*раї́ня*] «сад для розваги»; — очевидно, утворене від *рай* (пор. *рай-дерево* «скуппія»). — Фасмер III 435; ССРЛЯ 12, 559; Преобр. II 177. — Див. ще **рай**.

Раї́са (жіноче ім'я), *Ра́я*; — р. болг. *Раї́са*, бр. *Раї́са*, цсл. **Ранса**; — очевидно, через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Ραϊσα, можливо, пов'язане з прикметником *ράδιος* «легкий» (жін. р. *ράδια*), *ράδιος* «тонкий, стрункий». — Вл. імена 155; Петровский 187; Суперанская 89; Спр. личн. имен 519.

рай «за релігійними уявленнями, місце вічного блаженства праведників після смерті; [звичай обмивання рук породіллі та інших на другий день хрестин, коли їх учасники йдуть до шинку]», [*раї́ка*] «райська яблуня» До, *раюва́ти*; — р. бр. др. болг. *рай*, п. слц. вл. нл. *гај*, ч. *гај*, м. *рај*, схв. *рај*, слн. *гај*, стсл. **ран**; — псл. *гајъ*; — очевидно, запозичення з давніх індоіранських мов; ав. *gāu-* «багатство, щастя», дінд. *gāu-*, *gāh* «майно, скарб, багатство», *gauih* «дарунок, багатство, володіння», *gāti* «дає, дарує» споріднені з лат. *gēs* «справа, майно», можливо, також з лтс. *gāt* «корчувати, очищати», лат. *gārus* «рідкий»; заслуговує також на увагу думка (Трубачев Сл. языкозн. 1988, 309—311; Кипарский ВЯ 1956/3, 136; Holub—Kop. 309) про зв'язок псл. *гајъ* (< *gōjъ) з *goi- (rei-) «текти», *гєка* «ріка» (як назва «зарічного краю»); припущення про споконвічну спорідненість

слов'янського слова з індоіранськими формами (Младенов 556; Семереньи ВЯ 1967/4, 8; Matzenauer LF 16, 163), про зв'язок з р. [рай] «віддалений шум» (Будимир ЗФФУБ 4, 1957, 9) або як колишнього позначення краю без зими, з *вірій* (Brückner 452; Kalima Slavia 17/1—2, 33—37; Skok III 100) недостатньо обгрунтовані. — Фасмер—Трубачев III 435—436; КЭСРЯ 382; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимобог. 52; Иванов—Топоров 247; Зализняк ВСЯ VI 40; Moszyński PZJP 317; Machek ESJČ 506; Schuster-Sewc 1203; Mühl.—Endz. III 498; Mayrhofer III 45—46; Walde—Hofm. II 430.

[райбати] «прати» ДзАтл II; — п. [rajbować] «шарувати; тинькувати», [rajbać], слц. [rajbas, rajbat'] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *geiben* «терти, натирати» (свн. *geiben*, двн. *geiban* (< *wgeiban «тс.») споріднене з фриз. *wriwwe* «тс.», нн. *wribbelen* «обертати, вертати», гр. *ρίπς* «плетінка», *ρίπτω* «кидаю». — Дзензелівський УЗЛП 114; SW V 467; Kluge—Mitzka 591; Frisk II 658—659; Boisacq 842.

райборінка «легка борона», [райборонк] «тс.» ЛЧерк, [райборінкувати] «розпушувати землю» ЛЧерк; — р. *райборонка*; — неясне. — Пор. **райкувати**.

райграс (бот.) «кормова трава *Agriophagum P.V.*»; — р. бр. болг. *райграс*, п. *гауграс*; — запозичення з англійської мови; англ. *grye grass* «райграс, житня трава», сангл. *gry grass* «тс.» складається зі слів *gry* «пажитниця, *Lolium L.*», спорідненого з гол. *gry* «жабрій ладанниковий, *Galeopsis ladanum L.*», нвн. *Rade* «кукіль, *Agrostemum L.*», і *grass* «трава», спорідненого з дісл. гол. гот. двн. *gras*, нвн. *Gras* «тс.», можливо, також з лат. *grāmen* (< *ghras-men) «тс.»; англ. *grye* «жито» замість давнішого *gry* у складеній назві є результатом пізнішого переосмислення. — СІС² 703; ССРЛЯ 12, 560; Sl. wug. obcsych 625; Kopaliński 816; Kluge—Mitzka 577; Klein 676, 1367—1368.

[райдати] «базікати, торохтіти, пхикати» Нед, [редегати Нед, рейдити] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *reden* «говорити» (свн. *reden*, двн. *red(i)ōn*) «тс.» споріднене з гот. *garjō* «рахунок, число», *ga-garjan* «рахувати», лат. *ratio* «рахунок; сума, підсумок; підстава». — Kluge—Mitzka 589; Feist 394. — Пор. **раціон**, **рація**!

райдуга «веселка», *райдужниця* (ент.) «вид хруща, *Dopasia F.*», [райдуга] СУМ, Нед, [радавниця] «райдуга, веселка» Л, [радова (Ме), радовниця Л, радовниця Л, радуха Мо] «тс.», [радужкujúчий] «який міниться кольорами веселки» Нед; — р. *райдуга*, [райдуга, райдуга], бр. *райдуга*; — загальноприйнятої етимології не має; можливо, давнє східнослов'янське **radoga*, похідне від *gadъ* «радий», як *білуга* від *білий*; пор. аналогічні співвідношення у *веселка* — *веселий*, лит. *links-tūpė* «веселка»: *liñksmas* «веселий»; форма *райдуга*, очевидно, виникла внаслідок деетимологізації слова *райдуга* і зближення його з *рай* і *дуга* (пор. іншу назву веселки укр. [дуга] Ж, др. *дуга*, п. *dega*, ч. *duha*, слц. *dúha*, болг. *дъга*, схв. *дуга*); думка про споконвічність форми *райдуга* (Соболевский РФВ 70, 96; Преобр. II 171; Matzenauer LF 16, 163; Kalima Slavia 17, 33) викликає сумнів; припущення про походження через посередництво давньоосетинської мови (**ardunga-*) від ір. **drunaka-* «лук, райдуга» (Семереньи ВЯ 1967/4, 23) потребує дальшого обгрунтування. — Фасмер III 431; Черных II 95; КЭСРЯ 377; Зеленин II 116; Бодуэн де Куртене РФВ 1, 111. — Див. ще **рад**.

[райка] «рідке болото на дорозі; рідка страва з оселедця і борошна» Корз; — неясне.

[райкати] «квакати (про жаб)» Л, [рейкати ВеБ, рекати Ник, регати Ник] «тс.», [райка] «жаба» Нед, [райкотка] «тс.» Нед, [райчата] «жаби» Нед, [ракавка] «древесниця (жаба), *Nyct arborea L.*», [раканя] «тс.»; — не

зовсім ясне; можливо, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з п. [gesch-gesch] (вигук, що передає квакання жаб). — Пор. **ра́вер, радóлка**.

[райкувати] «волочити, обробляти землю після посіву сівалкою» ЛЧерк; — не зовсім ясне; можливо, результат спрощення дієслова *райборінкувати* «розпушувати землю райборонком». — Пор. **райборінка**.

Раймóнд (чоловіче ім'я), *Раймóнда* (жіноче ім'я); — р. бр. *Раймóнд, Раймóнда*, п. *Rajmond, Rajmunda*, ч. слц. *Raimund*, болг. *Рáймонд*, м. *Рáймунд, Рáймунда*, схв. *Рáймундо, Рáймунда*, слн. *Reumont*; — запозичення з французької або німецької мови; фр. *Raymond, Raimond*, нвн. *Reimund, Raimund* походять від франк. *Raginmund* «рада, захист», що складається з іменників *ragin* «рада, міць», пов'язаного з дангл. *gesep*, *gisep* «готовий, швидкий, прудкий», гр. *ὀρέω* «протягаю, простягаю», лат. *rego* «керую, направляю, даю настанови», і *mund* «рука, допомога, захист», пов'язаного з дангл. *mund* «рука, захист», двн. *munt* «тс.», лат. *manus* «рука; сила, міць, влада». — Вл. імена 82; Илчев 419; Dauzat Dict. des noms 507; Paul Kl. Vnb. 57; Klein 1305—1306. — Див. ще **манускрипт, рéгент**.

[райно́] «купа, безладдя; мазанина, бруд» Нед; — неясне; можливо, результат фонетичної і семантичної видозміни слова *лайнó* (пор.).

райóк (заст.) «панорама, ящик із збільшувальними стеклами для розглядання картинок; верхній ярус театрального залу»; — р. бр. *раёк* «тс.»; — зменш. від *рай*; назва пов'язана з тим, що в панорамах (райках) демонструвалися лубочні картини релігійного змісту; друге значення, можливо, з'явилося як калька нім. *Paradies* «рай; райок, гальорка», яке пояснюється тим, що ці місця знаходяться близько до стелі, на якій раніше було намальовано сцени з райського життя; викликає сумнів пов'язання (Иванов—Топоров 248) з дав-

нім уявленням про рай як верхню сферу Всесвіту. — Фасмер III 432; Kluge—Mitzka 531. — Див. ще **рай**.

райóн, районувати, міжрайóнний, підрайóн, порайóнний; — р. болг. *ра-йóн*, бр. *раён*, п. *gejon*, ч. слц. слн. *га-йóн*, вл. *гајон*, м. *рајон*, схв. *рејóн*; — запозичення з французької мови; фр. *rayon* «простір; район» (ст. «промінь, радіус; площа з певним радіусом») утворено від *gai* «промінь, радіус», яке походить від лат. *radius* «промінь; спиця». — СІС² 703; Акуленко 141; Черных II 96; ССРЛЯ 12, 561; Фасмер III 437; КЭСРЯ 382; Kopaliński 828; Holub—Lyer 409; Dauzat 608, 613. — Див. ще **ра́діус**.

[райтáк] «сито, решето» Нед, **[рей-тáк]** «рідке решето» Нед, **[римáк]** «решето» О; — очевидно, запозичення з польської мови; п. **[гајтак, гајток]** «тс.» неясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане з *przetak* «вид сита з великими чотиригранними дірками, зробленого з лика, дроту».

[райтки] «білі вузькі чоловічі полотняні штани» Ле; — запозичення з польської мови; п. *гајтки* «рейтузи», як і ч. *гајтку* «тс.», виникло на основі форми *rejtuzu* «тс.». — JP 1967/4, 304; SJP XI 437. — Див. ще **рейтузи**.

райф — див. **рiхва**.

[райце́] (у виразі **[яйце́-райце́]** «казкове яйце, що містить у собі багатство у вигляді худоби»), **[райці́вка]** «пасхальне поздоровлення» Нед, **[райці́внийк]** «той, хто співає пасхальні поздоровлення» Нед, **[райці́вщина]** «пасхальний гостинець, дарунок» Нед, **[райцева́ти]** «співати пасхальні поздоровлення» Нед; — не зовсім ясні форми; можливо, результати видозміни основи *ралéць*, зумовленої впливом слова *рай*. — Пор. **ралéць**.

[райшу́ра] (знев.) «велика (непорційно довга) будівля» Па, **[райшу-ля́]** «велика хата, де звичайно немає порядку; школа верхової їзди» Ба; — запозичення з польської мови; п. *гајтзу-ла* «манеж; проста клуня, велика кімна-

та», *gajszula* «тс.» походить від нвн. *Reit-schule* «школа верхової їзди», утвореного з основ дієслова *reiten* «їздити верхи» і *Schule* «школа», яке походить від лат. *schola* «тс.». — Див. ще **рейт-тар**, **школа**.

рак¹ «(зоол.) безхребетна тварина класу членистоногих, *Crustacea*; злаякісна пухлина; [пристосування для подачі соломи на скирту Ва]», [*раковіння*] (хвороба жита) Нед, [*ракуваті*] «ракоподібні» Она, [*рацюга*] «великий рак», *раченя*, *рачіха* «самиця рака», [*рачіця*] «тс.», [*рачник*] «пристрій для ловіння раків» Нед, *рачок* «кішка, невеликий якір; [глиняна підставка у вигляді триніжок або обручків для роз'єднання посуду, що вкладається один у другий для обпалювання; рід вишивки]», [*рашниця*] «сітка, якою ловлять раків Мо; рибальська хватка Доп. УЖДУ 26/2», *раком*, [*рачки*] «рачки» Нед, *рачки*, *рачкувато*, [*ряцьки*] «рачки, раком», [*рацький*] «рачачий», *рачачий* СУМ, Г, *рачійний*, [*рацькувати*] «рачкувати» Нед, *рачкувати*, [*ряцькувати*] «тс.», [*порачити*] (у пісні) «ущипнути» (про рака), [*урачити*] «тс.»; — р. бр. болг. м. *рак*, др. *ракъ*, п. ч. слц. вл. нл. *гак*, схв. *ра̋к*, слн. *га̋к*; — псл. *гакъ*; — задовільної етимології не має; зіставляється (Ильинский РФВ 74, 126) з лит. *gakti* «колоти, колупати; копати», лтс. *gakt* «копати»; заслугує на увагу припущення (Фасмер III 437; Преобр. II 180; Младенов 556; Вгюскнер 453; KZ 45, 108; Holub—Kop. 309; Mühl.—Endz. I 574) про походження з псл. **orkъ* (букв. «той, що впивається»), спорідненого з лит. *ėrkė* «кліщ», лтс. *ėrse* «кліщ; скалка»; малоймовірне припущення (Machek ESJČ 506; Holub—Lyer 409; Otrębski Idg. Forsch. 80) про зв'язок з лат. *capser* «рак, краб, кліщ» (з **cap-ser*), гр. *καρίς* «креветка», *καρίνος* «рак; Рак (сузір'я); ракова пухлина; щипці, кліщі», дінд. *kaḡkaḡ* «рак», *kaḡkaḡaḡ* «тс.», *kaḡkaḡaḡ* «шершавий». — Черных II 96—97; Цыганенко 390; КЭСРЯ 382;

Skok III 101; Būga RR II 530. — Пор. **раковина¹**.

[**рак²**] (ент.) «рогач, жук-олень, *Lucanus cervus* L.»; — пов'язане з *рак¹* (пор. також п. *gak* ніемієські «цвіркун»); назва могла бути перенесена на жука через наявність у нього рогів, що нагадують висунуті вперед клішні рака. — Див. ще **рак¹**.

[**рак³**] «залишки бадилля після зрізування кукурудзи, соняшнику» Мо; — неясне; можливо, результат спрощення запозиченої з болгарських говірок Одещини форми [*драка*] «низький колочий чагарник».

Рак (одне із сузір'їв Зодіака); — р. бр. болг. *Рак*, др. *Ракъ*, п. ч. слц. вл. *Рак*, схв. *Ра̋к*, слн. *Ра̋к*; — калька гр. *καρίνος* «рак; сузір'я Рака»; у західнослов'янських мовах може бути калькою лат. *capser* «тс.». — Див. ще **рак¹**.

рака (заст.) «гробниця», [*раква*] «коробка для масла», [*рагда*, *ракля*, *рафка*, *рагда*] «тс.» Нед, *рахва* «інкрустована шкатулка»; — р. бр. *рака*, др. *рака* «скринька, ковчег; труна; надгробний пам'ятник», ч. слц. *gakev* «труна», слц. *gakva* «тс.», полаб. *gakái* «ящик», болг. [*рака*], м. [*ракла*] «скринька», схв. *ра̋ка* «викопана могила», слн. *га̋ка* «склеп», *га̋кев* «труна, склеп», стсл. *рака*; — псл. *гака* < **agka*; — запозичення з латинської мови; лат. *agca* «ящик; скринька» пов'язане з *agseo* «замикаю», спорідненим з гр. *ἀρ-ιέω* «утримую, відхиляю; витримую», вірм. *argel'* «перешкода». — Фасмер III 437; Черных II 97; КЭСРЯ 382; Преобр. II 178; Львов Лексика НВЛ 35—36; Machek ESJČ 507; Holub—Kop. 309; Holub—Lyer 409; Младенов 556; Mikl. EW 272; Uhlenbeck AfSIPh 15, 490; Meillet Etudes 184; MSL 11, 179; Sobolevskij AfSIPh 33, 480; Kiparsky GLG 252; Ernout—Meillet 44; Frisk I 141; Boisacq 78; Walde—Hofm. I 62—63.

раканя — див. **раїкати**.

ракета¹ «літальний апарат з ракетним двигуном; снаряд для феєрверків, сигналізації», *ракетник*, *ракетниця*; —

р. бр. болг. м. *раке́та*, п. *rakieta*, ч. слц. вл. *raketa*, схв. *ракета*, слн. *раке́та*; — запозичення з німецької або голландської мови; н. *Rakéte*, гол. *raket* походять від іт. *rocchetta* «ракета» (власне «літальний апарат з обертальним рухом»), зменш. від *росса* «веретено; прядка» (щодо семантичного розвитку пор. співвідношення фр. *fusée* «ракета»: *fuseau* «веретено»), що зводиться до свн. *roske* «прядка», пов'язаного з двн. *rosko*, *ro(s)cho*, нвн. *Rosken*, англ. *rosk*, ісл. *roskr* «тс.». — СІС² 703; Коваль 194—195; Черных II 97; Фасмер III 438; Цыганенко 391; Преобр. II 178; Sł. wug. obsyeh 625; Holub—Lyer 409; Kluge—Mitzka 579, 604; Klein 1353.

раке́та² «лопатка для гри в теніс або бадмінтон», *раке́тка*; — р. бр. болг. м. *раке́та*, п. *rakieta*, ч. слц. *raketa*, вл. *raket*, схв. *ракета*, слн. *раке́т*; — запозичення з французької мови; фр. *raquette* «ракета; лижа» походить від іт. *racchetta*, яке через посередництво середньолатинської мови (слат. *rasceta*) зводиться до ар. *raḥa*^h «долоня» (розм. *rahet*); щодо розвитку значення пор. фр. *jeu de raime* «теніс», букв. «гра долонею»; припущення про походження італійської форми від *retichetta*, що зводиться до лат. *rete* «мережа» (Преобр. II 178; КЭСРЯ 382; Цыганенко 391) менш переконливе. — СІС² 703; Фасмер III 438; ССРЛЯ 12, 566; Sł. wug. obsyeh 625; Holub—Lyer 409; Dauzat 611; Klein 1295.

ракі́та, ракі́тник — див. **рокі́та**.

[ракі́тичок] «вид плісняви» Нед; — неясне.

[ракі́вка] «сорт груш» Нед; — неясне; можливо, результат перенесення назви **[ракі́вка]** «коробочка», зменш. від **[ра́ква]** «коробка», за подібністю форми.

ракі́я «фруктова, зокрема сливова, горілка»; — р. болг. *ракі́я*, бр. *ракі́я*, п. *rakiya*, ч. *rakiye*, м. *раки́я*, схв. *ра́ки́я*, **[ракі́я]**, слн. *raکیا*; — балканський тюркізм (тур. *raکی* «ракія») арабського походження; араб. *araq* «алкогольний напій із соку хурми (або фіні-

ків)». — Kopaliński 816; Holub—Lyer 409, 83; БЕР 6, 169; Младенов 556; РЧДБЕ 717; Skok III 102; Mikl. TEI 2, 145; Dauzat 44, 608.

ракло́ «шахрай, босяк»; — р. *ракло́*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Rékel* (*Räkel*) «великий пес; неотесана, незграбна людина, вайло» споріднене з снн. гол. *rekel* «самець (про собаку, вовка, лисицю); гульвіса, шахрай, нероба, негідник», алем. *rasche* «шукач (собака)», дангл. *raese* «лягавий собака», англ. **[rake]** «вівчарка», ісл. *rakki*. — Шелудько 43; Kluge—Mitzka 595.

рако́вина¹ «черепашка» УРС, Нед, *раку́шка, ракушні́к, раковистий* «який має заглибини, схожі на раковини»; — р. *раковина*, бр. *ракавіна*, др. *раковина* «перламутр»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *ра́ка* «гробниця», псл. *raкy* (род. в. **raкъve*) «скриня»; висловлюється також припущення (Jakobson IJSLP I 1959, 267) про зв'язок із словом *рак* (з огляду на тверду шкаралупу рака) і про власне слов'янське походження цих слів (Ильинский РФВ 74, 126). — Фасмер—Трубачев III 439; Черных II 97—98; КЭСРЯ 382; Цыганенко 391; Преобр. II 179; Горяев 294. — Див. ще **ра́ка**.

[рако́вина²] «торф» ВеНЗн; — неясне.

[рако́піт] «ратиця» Куриленко, **[рако́питиця, рако́питень]** «тс.» тж; — результат контамінації слів *ра́тиця* і *ко́піт*. — Див. ще **ко́піто, ра́тиця**.

рако́тиця «ратиця», **[рако́тень]** «тс.» Куриленко; — очевидно, результат видозміни слова *рако́питиця*, **[рако́питень]** «тс.». — Див. ще **рако́піт**.

[раку́н] «енот» Нед; — р. **[раку́н]**, ч. *raкоn*, схв. *ра́кун* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. *gas(s)oon* походить від східноалгонкінського *āgāh-kup* (< *āgāhkupem*) «він дряпає руками». — Фасмер III 439; Преобр. II 179; Skok III 104; Klein 1294.

раку́рс «передача фігури або предмета в перспективі»; — р. бр. *ракурс*, болг. *раку́рс*; — запозичення з фран-

цузької мови; фр. raccourci «укорочений» (en raccourci «коротко, скорочено; у зменшеному вигляді») є дієприкметником від дієслова raccourcir «укорочувати, урізувати», утвореного за допомогою префікса ge- від accourcir «укорочувати», що виникло з прийменника à «в, на, до» і прикметника court «короткий», який походить від лат. curtus «укорочений, зрізаний». — СІС² 703; ССРЛЯ 12, 571; Dauzat 606—607. — Див. ще **абажур**, **кўрта¹**, **ре-**.

ра́кша́ (орн.) «сиворакша, Coracias garulla L.», [рѣкша] «тс.» ЛексПол, [ракшувати] Шарл; — р. ра́кша; — загальноприйнятої етимології не має; очевидно, утворене на основі наслідування крику сиворакші, що передається як різке тріскуче *рак-рак* (Птицы СССР 373—374); пов'язується також з р. *рокотать* (Фасмер III 439) або з р. *крякать* (Преобр. II 179).

рале́ць «подарунок, приношення; бенкет; [нарада, порада Нед; добровільна данина землевласникові від рала в день Різдва Пі]»; — не зовсім ясне; пов'язується з *рало* через первісне значення «данина від сохи» (Булаховський УМШ 1953/2, 21) або через вираз *кликати на ралець* з можливим первісним значенням «запрошувати на свято рала (початок або закінчення польових робіт)» (Кобилянський Зб. наук. праць I 80). — Див. ще **ра́ло**.

ра́ло, [рале́ця] «поле, зоране ралом», [рале́я] «орання ралом», [ра́ля] «відгалуження» ЛексПол, [ра́лянка] «орання ралом; час орання ралом; поле, зоране ралом», [ра́ляч] «той, що йде за ралом під час роботи», [рило́] «рало» О, [ра́лістий] «крислатий» Л, [ра́лити] «орати ралом», [нара́лок] «залізний наконечник рала» Корз, *нара́льник*; — р. болг. м. *ра́ло*, бр. *ра́ла* «відгалуження; товстий сук», др. *рало*, п. вл. нл. *gadło* «рало», ч. *rádlo*, слц. *gadło*, полаб. *gadlŭ*, схв. *ра́ло* «тс.», слн. *gálo* «леміш, сошник», стсл. **рало**; — псл. *ordlo/*ogadlo «соха, плуг», утворене від *orati* «орати»; — споріднене з

лит. *árklas* «соха», лтс. *afklis* «плуг», лат. *arātrum* «соха, плуг», гр. *ἄροτρον* «тс.», вірм. *agaug*, тох. А, В *āre* «плуг»; іє. *arətro- «плуг». — Фасмер III 439; КЭСРЯ 382; Семереньи ВЯ 1967/4, 11; Трубачев Этимология 1963, 41; Преобр. II 180; Потєбня К ист. зв. 130; Brückner 452; Machek ESJČ 505; Holub—Kop. 308; Schuster-Sewc 1201; Olesch II 858; Младенов 556; Walde—Hofm. I 62; Ernout—Meillet 48; Frisk I 147; Boisacq 80. — Див. ще **орати¹**.

ра́ма¹ «оправа», [ра́мена] (мн.) «віконні рами» Нед, [реме́на] «тс.» Нед, [рамі́на] «рама», [ра́мина] «віконна рама ВеУг; дерев'яна станина, на якій встановлено крила вітряка Бі», [рамля́] «рамка» Нед, *ра́мник*, [ра́мо] «рама» Л, *ра́мці*, *ра́мця*, [рам'я́ (мн. ра́мена)] «віконна рама» Нед, [ра́ма] «рама», [ра́мено] «віконна рама», [ра́мина] «тс.; дерев'яна станина, на якій встановлено крила вітряка» Бі, [ра́мина] «рея» Нед, [ра́мка] «рамка», [ра́мо] «рама» Л, *ра́мці*, *ра́мця*, [обра́мка] «облямівка; кайма, обшивка» ВеЛ, *обра́млення*, *обра́мок*, [обра́мок], *обра́мити*, *обра́мляти*, *обра́мовувати*, *обра́мувати*, [обра́мувати] «облямувати», *підра́мник*, ст. *рама* (XVII ст.); — р. бр. *ра́ма*, др. *рама* «в'язь, обв'язка, рама?», п. *gama*, ч. слц. *gám*, нл. *gam*, полаб. *gamka*, болг. *ра́мка* «рама, рамка, оправа», м. *рам* «тс.», схв. *ра́м* «рама, рамка»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *gam(e)* «рама, підпірка» (нвн. *Rahmen* «рама») споріднене з лит. *geĩti* «підпірати», *gaĩtis* «підпірка, кріплення», дінд. *gambhá-* «підпірка; палиця». — Шелудько 43; Дзендзелівський УЗЛП 114; Фасмер III 440; Черных II 98; КЭСРЯ 382; Преобр. II 180; Потєбня К ист. зв. 30; Brückner 453; Witkowski SOг 19/2, 208; Machek ESJČ 507, 414; Holub—Kop. 309; Holub—Lyer 409; Būga RR II 530.

[ра́ма²] «зарубка Г; зморшка ВеУг», [рамак] «рубель для качання білизни

(ломака із зарубками)», [ра́мик] «зарубка», [ря́ма] «тс.», [ря́ми] «складки, зборки» Нед, [рамі́ти] «морщити, хмурити» ВеУг, [рямі́ти] «складати в складки»; — неясне.

рамазан «місяць посту у мусульман; [шлунок Мо]», **рамадан** «місяць посту»; — р. бр. болг. *рамазан*, п. ч. *ramazan*, м. *рамазан*, схв. *рамàзāн*; — запозичення з турецької мови; тур. *ramazan* «дев'ятий місяць арабського місячного календаря (під час якого мусульмани дотримуються денного посту)» походить від ар. *ramadān* «жаркий», пов'язаного з *ramīḍa* «був гарячим», яке зіставляється з гебр. *gāmēš* «гарячий попіл, присок, жарина». — СІС² 703; ССРЛЯ 12, 575; Фасмер III 440; Преобр. II 180; Дмитриев 542; Mikl. TEl II 145; Räsänen Versuch 388.

[ра́мат] «ганчірка» Г, Нед, [ра́мат] «фартух» Нед, [рама́тка] «ганчірка», [рама́ття] «руб'я, лахміття, рам'я», [рама́ток] «шмата» ВеУг, [ра́мтя] «руб'я, лахміття», [ря́мтя, ра́нтя Чаб, ра́нці тж] «тс.», можливо, також *ра́м'я* СУМ, Нед, [ря́м'я, ря́мля] «тс.»; — р. [ре́мьє] «лахміття», [ре́мьа] «ганчірка»; — запозичення з грецької мови; гр. *ράμμα* (род. в. *ράμματος*) «нитка, шов» пов'язане з дієсловом *ἀραρίσκω* «приєдную, виготовляю», спорідненим з лат. *agma* (мн.) «зброя, оснащення», *agmus* «передпліччя», псл. *game* «рамено, плече»; — пов'язання російських відповідників з р. *ремень* (Фасмер III 469) помилкове. — Пономарів Мовозн. 1973/5, 63; Фасмер ГСЭ III 165; Frisk I 128, 143. — Див. ще **рамено**.

[рамаши́ця] «бирка, палка для нарізування рахунків» Нед; — результат контамінації (з наступним суфіксальним розширенням) слів [рава́ш] «тс.» і [ра́ма²] «зарубка» (див.).

рамгаз — див. **робгаз**.

рамено «плече», [ра́мено] «перехрестя хреста; кожна з двох перехресних колод у крилах вітряка; спиця млинового колеса», [ра́ма] «плече, рамено», [ра́м'я] «плече, плечі; бік (кута)

Нед», [зраме́ня] (заст.) «по силі, по праву, на підставі (чого), ім'ям (кого)» Пі, [нара́ме́нник] «аксельбант» Ж, [нара́ме́нник] «наплічник», *перадраме́ння*, [перадраме́нниця] «передпліччя» Нед, *перадра́м'я* «тс.», *перадра́ме́нний*, [прира́мки] «подвійні плечі у чоловічій сорочці», [прира́мок] «плече у сорочки» Нед; — р. (заст.) *рамена́*, [ра́мо] «плече», бр. [ра́ме], др. *рамо*, *рамя* «тс.», п. *ramię* «тс.; рукав (річки); (мат.) сторона», ч. *ramě* «плече; рукав річки», *rameno* «тс.; (мат.) сторона», слц. *ramě*, *rameno* «тс.», вл. *ramjo* «плече; рука; (мат.) сторона», нл. *ramje* «тс.», болг. *рамо* «плече; схил гори; (тех.) плече; (мат.) сторона», м. *рамо* «плече; (мат.) сторона», схв. *ра́ме (-ена)* «плече, щит (гармати)», стсл. **рамо** «плече»; — псл. *ramo* (< *ogmo); *game* (< *ogme); — споріднене з прус. *irno* «рука», гот. *agms*, двн. *agam*, нвн. *Agm*, дангл. *eam*, англ. *agm* «тс.», лат. *agmus* «верхня частина руки, лопатка», вірм. *armikn* «лікоть», осет. *arm* «рука; голобля», ав. *agəta-* «рука», дінд. *irmāh* «плече, стегно»; іє. **arə-to* «рука, суглоб; будова», розширена форма кореня **ar(ə)-* «зв'язувати, припасовувати». — Фасмер III 440; Преобр. II 181; Brückner 453; Machek ESJČ 507; Holub—Lyer 409; Holub—Kop. 309; Schuster—Šewc 1205; Младенов 556; Skok III 105—106; Бернштейн Очерк 1974, 188—189; Mühl.—Endz. I 575; Абаев I 67—68; Walde—Hofm. I 69; Ernout—Meillet 47—48; Meillet MSL 8, 236; Топоров III 68—69; Kluge—Mitzka 30; Klein 105; Hübschmann Arm. 425; Osset. 24; Persson Beitr. 634; Mayrhofer I 96; Pokorny I 55—58. — Пор. **армія**, **ра́мат**, **я́рмо**.

[ра́мень] «густий ялиник»; — неясне.

рамі (бот.) «китайські коноплі, *Boehmeria tenacissima* Gaud.», [рамеа, ра́м'я] «тс.» Мак; — р. болг. *ра́ми*, п. *rami*, ч. *ramie*, схв. *ра́мија*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Ramie*, фр. *ramie*, англ. *rami*, *ramie* по-

ходять від мал. *rami* «тс.». — СІС² 703; Sł. wug. obcsuch 626; Kluge—Mitzka 579; Dauzat 609; Klein 1299.

[рамінь] «ремінь; вичинена шкіра Па», [рамінник] «шкіряний пояс», [рамініянка] «шматок вичиненої шкіри» Па, [рамініячка] «недоноски шкіряного взуття» Па; — очевидно, результат контамінації основ слів *ремінь* і *рамено* (нара́мєнник) (див.).

ра́мпа «система освітлювальних приладів перед сценою; невеликий бар'єр, що закриває ці прилади від глядачів; товарна платформа; похила споруда для переходу поїздів метрополітену з поверхні землі»; — р. бр. болг. *ра́мна*, п. гапра «шлагбаум; рампа; товарна платформа», ч. слц. гапра «рампа; платформа», вл. гапра «тс.; під'їзд, площадка, сходи», м. *рампа* «шлагбаум; рампа», схв. *ра́мна* «тс.», слн. *га́пра* «рампа; похила споруда»; — запозичення з французької мови; фр. *rampe* «рампа; поруччя сходів; похилість; дорога на підйомі; сходи» утворене від *ramper* «повзти, стелитися; плазувати», яке походить, можливо, від франк. **ramrōp* «вилазити; видиратися (кігтями)». — СІС² 704; Черных II 98; Sł. wug. obcsuch 626; Holub—Kop. 309; Holub—Lyer 409; РЧДБЕ 609; Dauzat 610.

ра́мтя — див. **рама́т**.

[рамува́ти] «копати яму (на когось)» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з [ра́ма] «зарубка».

ра́м'я — див. **рама́т**.

ра́на, *ра́нений*, [ра́нный] «поранений», *ра́нити* СУМ, Нед, *підра́нок* «легко поранена мисливцем тварина», *пора́нення*, *пора́нений*; — р. бр. болг. м. *ра́на*, др. *рана* «рана; удар; кара, покарання; біда; хвороба», п. вл. нл. гапа, ч. слц. *га́па* «рана; удар; постріл», схв. *ра́на*, слн. *га́па* «рана; забите місце; виразка», стсл. *рана* «хвороба; недуга; кара»; — псл. гапа, очевидно, з давнішого **vga*pa, пов'язаного з **vorna* «отвір», звідки укр. [воро́нка] «тс.», р. *воро́нка* «лійка, яма конічної форми»; — споріднене з дінд. *vraṇāḥ* (*vraṇām*)

«рана; щілина, тріщина», *vraṇayati* «ранить», алб. *varrë* «рана», *vras* «убиваю», *vrasijë* «убивство»; зближення з псл. *gēdъкъ* «рідкий» (Persson Beitr. 277) або з дінд. *vraṇāḥ* «войовничість», ав. *gāpa-* «воїн, борець» і далі з дінд. *ṛtiḥ*, *ṛtīḥ* «напад», *saṃ-āraṇam* «боротьба», псл. **ortъ* «рать» (Младенов РФВ 65/2, 369—370) у семасіологічному відношенні недостатньо обгрунтовані. — Фасмер III 441; Черных II 98—99; КЭСРЯ 382; Brückner 453; Rozwadowski Qu. gr. et. II 254; Machek EŠJC 508; Holub—Kop. 309; Schuster-Sewc 1205; Младенов 557; Skok III 107; Критенко Вступ 509; Meillet Études 445; Trautmann 236; Otrębski Idg. Forsch 77; Uhlenbeck 299.

ра́нг «ступінь, чин, категорія, спеціальне звання»; — р. бр. м. *ранг*, п. гапра, ч. заст. *rank*, *gang*, слц. *gang* «тс.», болг. *ранг* «ранг; поверх; внутрішній балкон (у салоні, театрі)», схв. *ра́нг*, слн. *га́нг*; — запозичення з німецької мови; н. *Rang* «ранг, чин; ярус у театрі» походить від фр. *gang* «ряд, низка, шеренга; місце; ярус у театрі», яке зводиться до франк. **hring* «круг, кільце», пов'язаного з нвн. *Ring* «кільце, ринг». — СІС² 704; Черных II 99; Фасмер III 442; Преобр. II 182; Sł. wug. obcsuch 626; Holub—Lyer 410; Dauzat 610; Kluge—Mitzka 580. — Див. ще **ринг**.

[ра́нда¹] «міра рідини» Пі; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з бр. [ра́нда] «оренда, орендна плата; корчма, шинок»; — пор. укр. [ранда́р] «орендар». — Пор. **оренда**.

[ра́нда²] «жіночий одяг, подібний до спідниці, з домотканого сукна» Л, [ра́нда] «стара драна сорочка; дешева сорочка О; клопоть, ганчірка», [ра́ндіна] «полотно; сорочка» О, [ра́ндя] «лахміття», [ра́ндя́р] «ганчірник», [ра́ндячка] «старий, драний одяг» О, [ра́нтє] «лахміття» Корз, [ра́нде́] «подертий одяг» Нед, [ра́нда] «тс.», [ра́нда] «сорочка» тж, [ра́нде́] «одяг, білизна О, ляхміття Нед», [ра́ндавий] «подертий,

драний» О, [риндавий] «старий, подертий» О; — п. [reḡdy] «залишки одягу, лахміття», слц. ganda «ганчірка, клапоть», [gandák] «якийсь жіночий одяг», gandy «подертий одяг, лахміття», [gandiarka] «теплий одяг від пояса до п'ят», gandavú «подертий»; — запозичення з угорської мови; уг. gongy «ганчірка, клапоть; лахміття» загальноприйнятої етимології не має. — Лизанец 620; Mikl. EW 275; MNTESz III 442—446.

ранет «група сортів зимових яблук», *ренет, ренета*; — р. *ренет*, бр. *ранет*, п. ч. слц. *reneta*, болг. м. *ренета*, схв. *рèнет, ренета*; — запозичення з французької мови; фр. *reinette (rainette)* «ранет» є зменшувальною формою від *reine* «королева» (спочатку *la reine des pommes* (букв.) «королева яблук»), що походить від лат. *reġina* «цариця», пов'язаного з *rego* «правити, керувати»; паралельна форма *rainette* розвинулась внаслідок змішування з аналогічною формою, утвореною як демінутив від *raïne* «жаба», що походить від лат. *raīna* «тс.», оскільки яблука цього сорту мають шорстку поверхню і нагадують шкіру жаби. — СІС² 722; Фасмер III 470; Преобр. II 197; Holub—Lyer 416; Dauzat 620; Klein 1327. — Див. ще **регент, Регіна**.

ранець «заплічна сумка», [рамець] «ранець» Нед, Пі; — р. бр. *ранец*, п. *ranies*, ч. слц. *ranec*, вл. *ranска*, нл. *ransel*, болг. м. *раница*, схв. *ранац*; — запозичення з німецької мови; н. *Ränzen* «ранець, сумка», снн. *rent(s)el* «саквояж», *rent(s)er*, нвн. *Ränzel* «тс.», як і гол. дат. *ransel* «ранець», шв. *ränsel* «тс.», можливо, пов'язані далі з двн. *rant(t)* «щит, край щита», свн. *rant(d)* «оправа, захисний рант», нвн. *Rand* «край, рант». — СІС² 704; Шелудько 44; Фасмер III 442; Черных II 99; ССРЛЯ 12, 583; Holub—Lyer 410; Kluge—Mitzka 580, 581. — Див. ще **рант**.

ранжир «розташування людей за зростом в одну шеренгу»; — р. м. *ранжир*, бр. *ранжир*, ч. *ranžir* «розподіл

електропроводки», *ranžirovat* «упорядкувати», болг. *ранжирам* «вишиковувати по ранжиру», схв. *ранжирати* «тс.; маневрувати», слн. *ranžirati* «розставляти; маневрувати»; — запозичення з німецької мови; н. *Rangierung* «розміщення в певному порядку», *sich rangieren* «вишиковуватися за зростом» походить від фр. *ranger* «ставити в ряд», утвореного від *rang* «ряд, низка, шеренга; місце». — СІС² 704; Фасмер III 442; ССРЛЯ 12, 584; Преобр. II 182; Смирнов 252; Holub—Lyer 410; РЧДБЕ 610. — Див. ще **ранг**.

ранник¹ (бот.) «*Scrophularia* L.; [подорожник великий, *Plantago major* L.; подорожник ланцетолистий, *Plantago lanceolata* L. Мак; вербозілля звичайне, *Lysimachia vulgaris* L.; вербозілля лучне, *Lysimachia nummularia* L. Мак; вороняче око звичайне, *Paris quadrifolia* L.; ластовень лікарський, *Vincetoxicum officinale* Moench.; конвалія, *Convallaria majalis* L.; деревій звичайний, *Achillea millefolium* L. Мак; воловик лікарський, *Anchusa officinalis* L. Мак; синяк, *Eschium vulgare* L. Мак; куряча сліпота, *Nonnea pulla* (L.) DC. Мак; громовик красильний, *Onosma tinctorium* M.B. Мак; шавлія ефіопська, *Salvia aethiopsis* L. Мак; скорзонепа, *Scorzonera* L. Мак], [ранник] «ранник вузлуватий, *Scrophularia podoza* Нед, [ранниковаті] «*Scrophulariaceae* R. Br.» Нед, Мак, [поранник] «подорожник ланцетолистий»; — р. [ранник] «подорожник; шавлія ефіопська», схв. *ранник* «буквиця лікарська, *Betonica officinalis* L.; жовтозілля сарацинське, *Senecio sarracenicus* L.», слн. *ranjenik* «шавлія лучна, *Salvia pratensis* L.», *ranjevec* «жовтозілля дібровне, *Senecio nemorensis* L.»; — похідне утворення від *рана*; назва зумовлена застосуванням переважної більшості цих рослин для лікування ран і наливів (ранник, вороняче око, подорожник, скорзонепа низька, шавлія), змієних укусів (ластовень, синяк, скорзонепа), для припинення кровотеч (вербозілля, конвалія,

деревій), а також тим, що деякі з цих рослин (куряча сліпота, воловик) викликають подразнення шкіри або запалення живих тканин; назва громовика зумовлена схожістю його щетинистих листків і квітів, зібраних у китиці, до синяка. — Див. ще **ра́на**.

[ранник²] (бот.) «чина весняна, *Lathyrus vernus* (L.) Bernh. (*Orobus* L.)» Мак; — пов'язане з **ра́нній**; назва зумовлена тим, що окремі різновиди чини весняної цвітуть рано навесні, зокрема чина весняна звичайна, *Orobus vernus* L., зацвітає в кінці квітня. — Вісюліна—Клоков 222. — Див. ще **ра́нній**.

ра́нній, [*ранешний*] «ранішній» Нед, [*ра́ній*] «ранній» Нед, О, [*ра́нний*] «тс.» Нед, *ра́нішній*, *ранко́вий* СУМ, Нед, [*ра́ншній*] «ранішній», [*ра́но*] «ранок» НЗ УЖДУ 14, *ра́но́к* СУМ, О, [*рану́ля* (у сполуці *бу́льба рану́ля*)] «рання картопля» Нед, [*раню́шка*] «рання капуста; рання скоро-спіла картопля» Мо, *рань*, [*раніти*] «рано вставати», *ранкува́ти* «проводити ранок», [*ранцува́ти*] «виголошувати побажання у Великодній понеділок ранком» ВеЛ, [*ра́ній*] «раніше» Нед, *раніш(е)*, *ра́нком*, *ра́но́* СУМ, О, [*раном*] «ранком, зранку» ВеЛ, *ранува́то*, [*ранш*] «раніш», *вра́нішній*, *вра́нці*, [*дозара́ни*] «до ранку» Нед, *зра́на*, *зра́нку*, *зра́ння*, *зара́ній*, *зра́ння* «ранній час», [*зара́нок*] «тс.», [*за́ран*] «завтра» Ж, [*зара́на*], *зара́ні*, *зра́ння*, *зара́но* «дуже рано, передчасно», [*назара́нці*] «на світанку», [*напа́рано*] «дуже рано» Пі, *пера́дра́нішній*, *пера́дра́нко́вий*, *пера́дра́нній*, *пера́дра́ння*, *пера́дра́нь*, *по-ра́нішній*, *пора́нко́вий*, *пора́нній*, *пора́нок*, [*пора́нити*] «дуже рано піднятися, зробити» Нед, *пора́нитися* «прибути дуже рано; поквапитися», *пора́не́ньку*, *по-ра́нішньо́му*, *по-ранко́во́му*, [*пора́нку*] «уранці», [*па́рано*] «рано, ранньої пори», [*пора́ну*] «тс.», [*позара́ни*] «післязавтра», [*позаранки*] «на світанку» Нед, *спозара́на*, *спозара́нку*, *спозара́ння*, *ура́нішній*, *ура́нці*; — р. *ра́нній*, бр. *ра́нні*, др. *раньи* «ранній,

ранковий», п. *гапну*, ч. *ganní* «ранковий», *гапу́* «ранній; скороспілий», слц. *гапну́* «ранковий», вл. *гапо* «ранком», нл. *гапу*, полаб. *гапü*, *гапǘ*, болг. *ран*, *ра́нен*, м. *ран*, схв. *ра́нй*, слн. *гап*, стсл. *рано* «рано»; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться з псл. **radno* (<**ordno*), що зіставляється з гр. ῥῥος «ранок», ῥῥιος, ῥῥίvos «ранній», дінд. *várdhatē* «підіймає, змушує рости», *ürdhváḥ* «високий, визначний», ав. *vəgədaiti* «росте», псл. *rod-* (з **ord-ti* «рости»); заслуговує на увагу припущення (Machek ESJCS 414; Recherches 47; Holub—Kop. 309; Brückner 453; Trautmann 246) про походження з початкового **rai-*, спорідненого з лит. *gýtas* «ранок», лтс. *gīts* «тс.»; спроба зблизити з алб. *errë* «темрява», гр. ὀρφνός «темний» (Oštir AfSIPh 36, 444) викликає сумнів з фонетичних причин (тоді треба було б виходити з псл. **ragno*). — Фасмер III 442—443; Черных II 99; КЭСРЯ 382; Преобр. II 183; Schuster-Sewc 1206—1207; Olesch II 863; Младенов 556; Skok III 106; Otrębski Idg. Forsch. 98; Persson Beitr. 277; Boisacq 711; Frisk I 416—417.

рант; — р. бр. *рант*, п. *gant*, ч. *gantl*, *gantlik*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Rand* «край; рант; поля (книги)», свн. *gant(d)* «обшивка; край щита», двн. *gant(t)* «тс.» споріднене з днн. *gand* «щит», дангл. *gand* «тс.», дісл. *gənd* «край, грань; щит», крим.-гот. *gintsch* «гора», дірл. *ginde* (< кельт. **rendiā*), дангл. *gima* «край, кордон, морський берег» (англ. *gim* «край, обід»), далі з нвн. *Rahmen* «рама, рамка». — Шелудько 44; ССРЛЯ 12, 588; Holub—Lyer 410; Kluge—Mitzka 580; Klein 1300, 1349. — Див. ще **ра́ма¹**.

рантовати, **рантувати** — див. **рунта́ти**.

[ранту́х] «біла, тонка хустка; вид бавовняної тканини; вид суконної спідниці; лантух, велике рядно; великий мішок», [*рантуши́на*] «тс.», [*ранту́шечки*] «пелюшки» О, *рантухо́вий* «з тон-

кої бавовняної тканини», ст. *рантухъ* (1568); — п. *rañtuch* «рантух, велика хустка»; — запозичене, можливо, через польське посередництво, з німецької мови; на українському ґрунті зазнало семантичного впливу з боку слова *лантух*; очевидно, слід виходити з н. *Regentuch* «хустка для дощу», яке складається з іменників *Regen* «дощ», спорідненого з днн. днн. *řegan*, гот. *riġn*, дангл. *regn* (англ. *rain*) «тс.», лит. *gõkti* «мрячити», лат. *riġo* «зрошую, поливаю», і *Tuch* «сукно, хустка»; виведення від нвн. *Randtuch* «край сукна» (*Sł. wug. obcuch* 561; *Żebrowski Por. jęz.* 1938/4—5, 64; *SW V* 476) менш переконливе із семантичного боку. — Шелудько 44; *Richhardt* 93; *Sł. wug. obcuch* 626; *Kluge—Mitzka* 590; *Klein* 1297. — Див. ще **галстук**, **іригація**. — Пор. **лантух**.

рантьє «особа, що живе на проценти від капіталів, цінних паперів»; — р. *рантьє*, бр. *ранцьє*, п. слц. *rentier*, ч. *rentiér*, вл. *gent(n)ar*, болг. м. *рентиєр*, схв. *рентйєр*, слн. *réntnik*; — запозичення з французької мови; фр. *rentier* «рантьє» утворене від *rente* «рента; щорічний доход, прибуток; державні процентні папери». — *SIC²* 704; *ССРЛЯ* 12, 588; *Kopaliński* 834; *Holub—Lyer* 417; *Dauzat* 624. — Див. ще **рента**.

ранці «старий, порваний одяг, ганчір'я» Ва; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *рантє* «лахміття» або з *рам'я* «руб'я; лахміття»; могло зазнати впливу з боку слова *ланці* «ганчірки, лахміття».

ранчо «(в країнах Латинської Америки) хутір, садиба; (в США) скотарська ферма»; — р. болг. *ранчо*, п. ч. *gancho*, слц. *ganč*, схв. *рәнч*; — запозичення з іспанської мови Мексики; ісп. (мексикан.) *gancho* «маленька ферма» пов'язане з *gancho* «загальна їдальня (в армії, флоті); кают-компанія», яке виводиться від фр. ст. *ganger* «розміщувати в ряд», пов'язаного з *gang* «ряд». — *SIC²* 704; *Kopaliński* 817; *Holub—Lyer* 410; *РЧДБЕ* 610; *Klein* 1299; *Fremdwörterbuch* 530. — Див. ще **ранг**.

[рапа¹] «ропа»; — запозичення з російської мови; р. *рапа* (спец.) «вода солоних озер» відповідає укр. *ропа* (див.).

[рапа²] «скеля» Нед; — запозичення з польської мови; п. *[gara (rafa)]* «підводний камінь» зводиться до нвн. *Riff* «риф»; зіставлення з *[ripa]* «вибій, провалля» (*Марусенко Досл. з мовозн.* 75) необґрунтоване. — *Grückner* 452. — Див. ще **риф¹**.

[рапавий] «шорсткий, шершавий», *[рапавий]* «віспуватий; шорсткий; кострубатий» О, *[раповий]* «тс.» О, *[рапавий]* «шорсткий Нед; кострубатий О», *[рапак]* «кострубатий пен' Нед; кострубата палиця ВеНЗн», *[рапачка]* «жердина в огорожі» О, *[рапачя]* «кіл з напівобрубаними гілками, на якому сушать сіно, снопи» О; — бр. *[рапуха]* «віспувата жінка», слц. *гараву* «віспуватий»; — результат відпадиння початкового приголосного у слові *[храпавий]* «шорсткий, жорсткий» (див.).

[рапавка] (зоол.) «ропуха, *Bufo* *Laug.*», *[рапанка, рапуля, рапуха]* «тс.» ВеНЗн; — бр. *рапуха*; — очевидно, пов'язане з *[рапавий]* «шорсткий», *[храпавий]* «тс.»; назва зумовлена шорсткістю шкіри ропух. — Див. ще **рапавий, храпавий**. — Пор. **ропуха**.

[рапавки] (сорт яблук) Нед; — якщо йдеться про яблука, що мають шорстку поверхню, то можна припустити зв'язок з *[рапавий]* (пор. п. *гара* «картопля з наростами»); можливе також пов'язання з *[рапавка]* «ропуха» як кальки фр. *gainette* «ранет» (букв. «ропуха»). — Див. ще **рапавий, рапавка**.

[рапати] «скрипіти, рипіти; квакати ВеУг; крякати О», *[рапкати]* (про деркача, качку, жабу) «кричати», *[рапотати]* «тс.» О, *[рапак]* (орн.) «деркач, *Сгех сгех L.*», *[рапач, рапачак, рапчик Шарл]* «тс.», *[рапкіт]* «квакання жаб» О, *[рапонія]* «качка, що квакає» ВеУг, *[рапорія]* «тс.» тж, *[рапша]* «ворона» О; — слц. *гаркат'* «тріщати» (про птахів), вл. *гарац* «каркати», нл. *га-*

раś «тс.», м. *рапав* «скрипучий, хрипливий»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [р^опати] «тріщати», [хр^япкати] «қричати» (про деркача). — Schuster-Sewc 1207. — Пор. **р^опати, р^япкати.**

рапіра «колюча зброя з гнучким клинком»; — р. болг. *рапіра*, бр. *рапіра*, п. *garier*, ч. слн. *garig*, слц. *garier*, *garig*, вл. *garig*, м. *рапир*, схв. *рапир*; — через німецьке посередництво (н. *Rapier*) запозичено з французької мови; фр. *garière* «рапіра» (ст. *espee gariere* «рапіра») загальноприйнятої етимології не має; виводиться від фр. *gāre* «напілок» (за формою щитка на ефесі). — СІС² 704; Черных II 99; Kopaliński 817; Holub—Lyer 410; Reitsak ZfSl 8/1, 45; Kluge—Mitzka 581; Klein 1301; Dauzat 611; Gamillscheg 749.

[**рапіти**] «шуміти, стукати»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. *gărai* «шарудіти, барабанити, тріщати» є звуконаслідувальним утворенням, паралельним до укр. *риніти*, [р^опати] «тріщати». — Scheludko 141; DLRM 692; СДЕЛМ 366.

рапорт, рапортівка, заст. *леп^орт, рапортувати* «доповідати; [старанно розповідати Ме]», заст. *лепортувати, зарапортуватися*; — р. бр. м. *рапорт*, п. ч. слц. *raport*, болг. *рап^орт*, схв. *рапорт*, слн. *raport*; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *rapport* «рапорт, донесення, повідомлення; принесення назад» пов'язане з дієсловом *rapporter* «повідомляти; доносити; приносити, привозити назад», утвореним за допомогою префікса *re-* (*re-*) «знову» від дієслова *apporter* «приносити, привозити», що зводиться до лат. *apporto* «приношу, привожу», утвореного за допомогою префікса *ad-* «до-, при-» від дієслова *porto* «ношу, вожу». — СІС² 704; Черных II 99; Фасмер III 443; Преобр. II 183; Смирнов 252; Kopaliński 817; Holub—Lyer 410; Dauzat 42, 611; Klein 1302. — Див. ще **авантюра, порт-, ре-**

[**рапотати**] «трясти; перемішуватися»; — неясне.

рапс (бот.) «ріпак, *Brassica napus* L.»; — р. бр. *рапс*, п. вл. нл. *rap*; — запозичення з німецької мови; н. *Raps* походить від лат. *gāra* «ріпа», *gārum* «тс.; бульба», спорідненого з гр. *ράπυς* «ріпа», *ράφυς*, двн. *гиоба*, *gāba*, лит. *gōrė*, псл. *гєра* «тс.», укр. *ріпа*. — СІС² 705; Шелудько 44; ССРЛЯ 12, 592; Fremdwörterbuch 531; Kluge—Mitzka 582; Klein 1301; Walde—Hofm. 418. — Див. ще **ріпа¹**.

рапсод «мандрівний співець у Стародавній Греції», *рапсодія, рапсодичний*; — р. бр. болг. *рапсод*, п. *rap*сod «співак; рапсодія», ч. слц. слн. *rap*сod «співак», вл. *rap*сodia, м. *рапсод* «співак», схв. *рапсод* «тс.; рапсодія»; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Rhapsode* «рапсод», *Rhapsodie* «рапсодія», фр. *rhapsode*, *rhapsodie*, англ. *rhapsode*, *rhapsody* походять від гр. *ῥαψῳδός* «рапсод», утвореного з основ слів *ῥάπτω* «зшиваю; складаю, творю», спорідненого з лит. *veřpti* «прясти», лтс. *vėrpt* «тс.», дінд. *vārapaḥ* «хитрість» (власне «уток, піткання»), і *ῥῶδος* «співак», пов'язаного з *ῥῶδή* «пісня». — СІС² 705; ССРЛЯ 12, 594; Kopaliński 817—818; Holub—Lyer 410; Klein 1343; Frisk II 643, 646; Boisacq 836. — Див. ще **ола**.

[**рапті**] «пазурі» Кур, [рап^уз] «кіготь птиці» Ник, [ракап^уз, рап^оть, рап^тюк, рап^уж, рап^уз^а, драп^уз] «тс.» тж; — очевидно, варіанти запозичення з польської мови; п. [гап^ес] «рука; ратиця», [гап^с] «лапа», [гара] «куряча лапа», [гару] «ніжки комахи» виводяться від нвн. *Rapre* «ворон; скребачка». — SW V 476.

раптом, [рап^ті] «раптом» Нед, [рап^тов^ець] (у виразі: *р. дощ* «злива») Нед, [рап^тянка] «швидкий і гучний струмок», *рап^товий* «швидкий, наглий», [рап^товий] «тс.; сильний, бурхливий» Нед, [рап^товний] «раптовий, грубий, насильний» Нед; — р. [рап^т] «порив, миттєвість», бр. *раптам* «раптом»; —

запозичення з польської мови; п. *raptem* «раптом, раптово, зненацька, зничев'я; всього-на-всього» є формою ор. в. від заст. *rapť* «викрадання панночок», яке походить від лат. *raptus* «викрадання, грабіж», пов'язаного з *rapio* «хапаю, зриваю; віднімаю силу, викрадаю», спорідненого з гр. ἑρέπτομαι «обшипую, пожираю», двн. *reisen* «карати», ісл. *reisa*, дангл. *reisan* «тс.», лит. *repti* «збирати, охоплювати», алб. *rjer* «витягати, грабувати», дінд. *rapas* «фізичний недолік, пошкодження», *raphitah* «ушкоджений, хворий». — IУМ Морфологія 392; Richhardt 93; Фасмер III 443; Brückner 454; Walde—Hofm. II 417; Frisk I 553; Boisacq 275; Klein 1301—1302.

[**раптус**] «запальна, поривчата людина, гаряча голова» Куз; — запозичення з польської мови; п. *raptus* «тс.», як і ч. слц. *raptus* «приступ люті», схв. *rapтус* «раптовий приступ хвилювання при меланхолійному психозі», походить від лат. *raptus* «захоплений, охоплений», дієприкметника від *rapio* «хапаю, зриваю; захоплюю». — Sł. wug. obcsuch 627. — Див. ще **раптом**.

раптух — див. **рептух**.

[**рапүття**] «мотлох, старий лом, брухт Г; хмиз Нед»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з п. *gupiesie* «мотлох, дрантя», яке зіставляється з [*gupliwu*] «дбайливий», [*gup*] «глист, хробак», ч. *goup* «глист-гострик». — Пор. **рүпити**.

[**рапух**] (переважно мн. [*рапухи*, *репухи*]) «бахур» ВеУг; — неясне; можливо, пов'язане з [*ропухатий*] «товстий, роздутий».

раритет «рідкісна річ»; — р. *raritymet*, бр. *raritymet*, п. *raritytet*, *raritytas*, ч. слц. *rarita*, схв. *raritytēt*, слн. *raritytēta*; — запозичення з німецької мови; н. *Rarität* «рідкість» походить від лат. *rāritas* «рідкість; розрідженість, нещільність», пов'язаного з *rārus* «рідкий, негустий», спорідненим з гр. ἄρηρος «пустинний; одинокий», дінд. *rtē* «за винятком, без, крім», лит. *irti* «розпадатися,

розкладатися; руйнуватися», *ardyti* «розбирати, руйнувати», лтс. *arditi* «розпорувати; руйнувати», стсл. **орити** «ділити; руйнувати», псл. *reďькъ* «рідкий». — SIC² 705; ССРЛЯ 12, 594; Sł. wug. obcsuch 627; Holub—Lyer 410; Fremdwörterbuch 531; Kluge—Mitzka 582; Klein 1302; Walde—Hofm. II 418; Frisk I 557; Fraenkel 15, 187. — Див. ще **рідкий, розорити**.

[**рапір**] (орн.) «сокіл балабан, *Falco cherrug* Gray. (*Falco lanarius*)», [*рарог* Нед, *рапія* Шарл] «тс.», [*рарожий*] «належний соколу балабану»; — п. *rapog* «сокіл, *Falco (gennaia sacer)*», ч. *rapoh* «птах з групи соколиних», слц. *rapoh* «кречет», вл. *rapoh* «балабан», схв. [*rapov*] «різновид орла», можливо, також *rapog* «омар, *Palimurus vulgaris*», слн. *rapog* «тс.» (з схв.); — псл. *rapogъ*; — загальноприйнятої етимології не має; виводилось (Фасмер III 436; Булаховський Вибр. пр. III 244, 258; Львов ЭИРЯ IV 83; Brückner 454; Moszyński PZJP 130; Holub—Kop. 309; Mikl. EW 271; Meillet Etudes 405; Matzenauer LF 16, 168; Trautmann 242; Mühl.—Endz. 496, 498; Walde—Hofm. II 421; Uhlenbeck 248) від основи *rapъ* «вереск, шум» (пор. цсл. *rapъ* «звук»; йшлося про шум крил птаха під час польоту або про характерний крик сокола, пор. Fegianc 93—94), утвореної за допомогою суфікса -r- (як *dagъ*, *pirъ*) від кореня *ra-* (про шум, вереск), яке пов'язується з р. [*рай*] «гул, шум, відгук» і зіставляється з лит. *rajojti* «неспокійно, невчасно кричати» (про півня), *raieti* «кричати, лаятися», лтс. *raiet* «гавкати», *raīt* «лаяти», дісл. *raimr* «хриплий», *raimja* «ревти», *raimr* «голос; каркання», лат. *ravus* «хриплий», дінд. *rayati* «гавкає» (іє. *ra- «ричати, кричати, гавкати»); вважається також (Трубачев Этимология 1965, 64—71; Machek ESJC 508; LiSl III 84) запозиченням з давньоіранської мови, яке зводиться до ір. *vāragna-* «сокіл», пов'язаного з назвою давньоіранського божества ав. *Vərəθraupa-*.

ра́са¹ (зоол.; антрополог.), *расі́зм*, *расі́ст*; — р. бр. болг. м. *ра́са*, п. ч. слц. вл. нл. *gasa*, схв. *ра́са*, слн. *га́са*; — запозичення з французької мови; фр. *gase* «раса; рід, плем'я; покоління; порода» запозичено з італійської мови; іт. *gazza* «сорт; вид; порода» загальноприйнятої етимології не має; виводиться від лангобардського **raiza* «лінія, риска» (двн. *reiza* «тс.») як перекладу лат. *linea sanguinis* «лінія крові» (Gammillscheg 742; Diez 265), від ар. *gā's* «голова, початок, походження» (Kluge—Mitzka 584; Klein 1294), від ч. *gaz* «удар» (Gröber ZfRPh 11, 558) та ін. — СІС² 705; Черных II 100; Фасмер III 444; БСЭ 36, 107; Преобр. II 184; Sł. wug. obcuch 626; Holub—Lyer 410; Dauzat 606.

[ра́са²] (вид тканини) Нед; — п. заст. *gasa* «легка вовняна тканина»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. *Rasch* «легка вовняна тканина» є результатом видозміни давніших форм *Arras*, *Arrasch* «тс.», які походять від французької назви міста *Arras*. — Brückner 6; Kluge—Mitzka 583; Paul DWb 467.

[распаратіть] «спасати на думку, забанутися, заманутися» Л; — неясне.

ра́спря (заст.) «розбрат, чвари, суперечка, сварка» Нед, *[ра́спра]* «тс.» Нед; — р. *ра́спря*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. *распъра*, як і болг. *ра́спра*, м. *распра*, схв. *ра́спра* «тс.», зводиться до псл. **orzpъrja*, пов'язаного з дієсловом **orzperti* (se) «розсваритися, вступити в боротьбу», утвореним за допомогою префікса **orz-* «роз-» від дієслова **per-ti* «перти; бити». — Фасмер III 444; КЭСРЯ 383—384. — Див. ще **пёрти³**, **роз-**. — Пор. **пря**.

[расть] (у виразі: *[р. волосся]* «заріст волосся») Нед; — очевидно, видозмінене запозичення зі словацької мови; слц. *gast* «ріст», *rást'* «рости» відповідають укр. *рості́* (див.).

ра́та¹ (заст.) «строк платежу; частина платежу на даний строк»; — п. вл.

gata «частина платежу», ч. слц. *ráta*, болг. м. *ра́та*, схв. *ра́та* «тс.»; — запозичено, можливо, через польське посередництво з латинської мови; лат. *gata* «частина (встановлена)» пов'язане з *gatus* «розрахований, певний, постійний», дієприкметником від геог «вважаю, думаю», спорідненим з лит. *gėti* «складати в порядок, класти шарами», двн. *gedea* (*radja*) «рахунок, мова, розповідь». — Sł. wug. obcuch 627; Holub—Lyer 410; РЧДБЕ 610—611; Walde—Hofm. II 419, 420, 429; Klein 1303; Pokorny 55—59. — Пор. **раці́он**, **ра́ція¹**.

[ра́та²] «прилад для провіювання зерна» Л; — неясне; можливо, пов'язане з *[райтáк]* «решето» (пор.).

ра́тай (заст.) «орач, плугатар», *[ра-та́єнко]* (зменш. від *ра́тай*) Нед, *[ра-та́йство]* «землеробство, хліборобство» Куз, *[ратайствувáти]* Нед, *ора́тай* «ратай»; — р. болг. *ра́тай*, бр. *ра́тай*, др. *ратаи*, п. ч. слц. нл. *gataj*, вл. *gatar*, полаб. *ratoj*, м. *ратај*, *ратеј*, схв. *ра́тай*, *ра́та̄р*, слн. *gataj*, стсл. **ра́тан**; — псл. **ortajъ*, утворене за допомогою суфікса *-taj-* від **orti* «орати», спорідненого з лит. *artójas* «плугатар, орач, землероб», *árti* «орати», прус. *ar-toys* «орач», лат. *arator*, гр. *ἀροτήρ* «тс.». — Фасмер III 447; КЭСРЯ 386; Младенов 557; Brückner 454; Rudnicki Prasl. II 117; Machek ESJC 509; Holub—Kop. 310; Schuster-Sewc 1207—1208; Olesch 865; Младенов 557; Trautmann 13; Fraenkel 17; Mühl.—Endz. I 141; Walde—Hofm. I 62, 69; Frisk I 147; Boisacq 80. — Див. ще **ора́ти¹**. — Пор. **ра́ло**.

[ра́тан¹] (знев.) «крикун» Л; — очевидно, акаюча форма, пов'язана з іменником *рот* (первісне значення «ротатий чоловік, горлач»). — Див. ще **рот**.

[ра́тан²] (іхт.) «бичок-горлач, Neogobius gatan Nord.» Нед; — запозичення з російської мови; — р. *[ра́тан]*, *ро́тан* «тс.» є похідним від іменника *рот*; назва зумовлена відносно великим розміром голови і рота цієї риби; пор. *горла́ч* «тс.». — Див. ще **рот**.

ратанія (бот.) «субтропічна рослина з родини бобових, *Cratemia*»; — р. болг. *ратанія*, бр. *ратанія*, ч. *ratania*; — запозичене через іспанське посередництво (ісп. *ratania*) з мови кечуа. — СІС² 705; ССРЛЯ 12, 1019; Klein 1343.

[**ратафія**] (заст.) «вид лікеру», [*татафія*] «тс.» Нед; — р. *татафія*, п. *ratafia*, ч. *ratafija*; — запозичено, можливо, через російське і німецьке посередництво (н. *Ratafia*) з французької мови; фр. *ratafia* (*tafia*) походить з креольської форми, утвореної з латинської сполуки *rata fiat* «хай буде твердо встановлена угода», що складається з лат. *rata* «встановлена, незмінна», пов'язаного з геог «вважаю», і *fiat* «хай буде зроблено», 3 ос. одн. теп. ч. умовного способу від *fiō*, *fiēri* «робитися, ставати, виникати», пов'язаного з *fuī* «я був», *futurus* «майбутній, наступний», спорідненими з лит. ст. *bit(i)* «він був», лтс. *biū* «я був», стсл. **би** «ти, він був би», псл. *byti*, укр. *бути*. — ССРЛЯ 12, 1019; Kopaliński 818; Sł. wug. obcych 627; Klein 156, 588, 1303; Fremdwörterbuch 532; Dauzat 612, 697; Walde—Hofm. I 504—505. — Див. ще **бути**¹, **рата**¹. — Пор. **футурізм**.

[**рательний**] «працьовитий, стараний, ретельний, дбайливий» Нед; — очевидно, результат контамінації слів *ретельний* і [*старательний*]. — Див. ще **старати**.

[**рати**] «рити, копати» Нед; — очевидно, результат контамінації слів *рати* і *орати*. — Див. ще **орати**¹, **рати**¹.

ратін «вовняна тканина з коротким, закрученим ворсом», *ратинувальний*, *ратинувати*; — р. болг. *ратін*, бр. *рацін*, п. *ratyna*, ч. слц. *ratiné*, схв. *ратинірати*, слн. *ratiné*; — запозичення з французької мови; фр. *ratine* (у XIII ст. і *gastin*) етимологічно неясне. — СІС² 705; ССРЛЯ 12, 1019; Sł. wug. obcych 627; Holub—Lyer 410; Dauzat 612; Gamillscheg 751.

ратіти — див. **рать**.

ратифікація «затвердження верховним органом влади міжнародного договору», *ратифікувати*; — р. болг. *ратифікація*, бр. *ратифікація*, п. *ratyfikacja*, ч. *ratifikace*, слц. *ratifikácia*, вл. нл. *ratifikacija*, м. схв. *ратифікація*, слн. *ratifikacija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Ratifikation*, фр. англ. *ratification* походять від слат. *ratificatio* «санкціонування», утвореного з основ лат. *ratus* «розрахований, затверджений, певний, постійний», дієприкметника від геог «вважаю, думаю», і *facere* «робити, складати, дозволяти». — СІС² 705; Фасмер III 447; ССРЛЯ 12, 1020; Kopaliński 819; Holub—Lyer 410; Klein 1304; Dauzat 612. — Див. ще **електрифікація**, **рата**¹.

ратиця «парне копито», [*ратка*] «тс.» Нед, [*ратичний*] Нед; — п. *gacica* «ратиця», ч. [*rat', ratice*], слц. *gatica* «тс.»; — псл. *ratъ*, *ratica*; — очевидно, споріднене з лит. *už-retėti* «тверднути», *retys* «шрам», лтс. *retēt* «гоячись заростати», *gėta* «шрам»; у такому разі первісно означало «твердий нарост на нозі»; менш переконливе зіставлення (Ильинский РФВ 74/3, 125—126) з лит. *gakti* «колоти, колупати, копати, рити», лтс. *gakt* «тс.; шкрябати», дінд. *ḡkpaḡ* «обскубаний», *ḡkṣaraḡ* «вістря, колючка». — Machek ESJC 509. — Пор. **рак**¹, **ракоциця**.

ратище «держак списа, спис [держак вил НикНикЕЛ]», [*ратовище*] «тс.», [*ратюга*] (збільшувальна форма); — р. *ратовище* (заст.) «ратище, на яке насаджується наконечник (списа, рогатини)», др. *ратище* «спис», п. *ratyszczce* «спис» (з укр. ?), ч. ст. *ratišťe* «держак списа, алебарди», мор. [*ratisko*] «граблицько», [*račisko*] «держак вил», слн. *ratíšče* «держак списа, кісся, топорище», цсл. **ратиште**, **ратовиште**; — загальноприйнятої етимології не має; можливо, є віддієслівним утворенням від псл. **ortiti* > **ratiti* (пор. др. *ратити ся* «ворогувати»), утвореного від **ortъ* «битва»; деякими дослідника-

ми (Торр 347; Holthausen AeWb. 262; Kluge—Mitzka 617) вважається спорідненим з дісл. *gōda* «прут, жердина, ціпок», дангл. *gód*, двн. *guota* «жердина», лат. *gētae* «дерева в річці», *gatis* «пліт»; виведення від гіпотетичного псл. **gaty* «металева частина списа, вістря» (Machek ESJC 509) недостатньо обгрунтоване. — Фасмер III 448; Преобр. II 185. — Див. ще **рать**.

[**ра́тиш**] «ратище, спис, піка» Нед, [**ра́тишник**] «носій списа, піки» Нед, [**ратішійстий**] «списоподібний» Нед; — неясне; можливо, результат скорочення запозиченого ч. *ratíšťe* «ратище». — Пор. **ра́тище**.

[**ра́тота**] «яечня» ДзАтл I; — запозичення з угорської мови; уг. *rátotta* «яечня» є результатом видозміни форми *rántotta* «тс.», пов'язаної з дієсловом *rántani* (< *ratani*) «пекти, смажити», яке загальноприйнятої етимології не має (зіставляється з манс. *gauti* «викидати, розсипати», хант. *gaw-* «розмішувати» та ін.). — Дзендзелівський УЛГ 60; MNTESz III 345—346; Bárczi 253.

ра́туша «орган міського самоуправління; будинок, де він розміщений» СУМ, Нед, [**ра́туш**] «тс.», [**ра́тушник**] (лайлива назва п'яниці, який не пропускає жодної нагоди, щоб напиться) Нед, ст. *ратуш* (1518), *ратуша* (1569); — р. бр. *ратуша*, п. *ratusz*, слц. *ratúz*, болг. *ратхауз*, слн. *rótovž*; — запозичено через польське посередництво з середньовісньонімецької мови; свн. *gāthūs* «ратуша» утворено з іменників *gāt* «рада» і *hūs* «будинок». — СІС² 705; Шелудько 43; Richardt 94; Фасмер III 448; Огиенко РФВ 66, 367; Brückner 454; Mikl. EW 273; Reitsak ZfSl 7/1, 42. — Див. ще **ра́да**, **хі́жа**.

рать «військо», *ратник*, [**ра́тими**] «гудити, ганити, лаяти» Нед, *ратува-ти*; — р. *рать* «військо; війна», бр. *раць* «тс.», др. *рать* «рать; війна; напад; бій; незгода; боротьба; ворожнеча», болг. *рат* «війна; військо, рать»,

м. *рат* «війна», схв. *рат* «тс.», стсл. **рать** «війна; бій»; — псл. *raty* (< **orty*), пов'язане чергуванням голосних з **erty*; — споріднене з лтс. *ęruetiēs* «сердитися», двн. *ernust* «боротьба, серйозність», гр. *ἔρις* «суперечка, змагання», *ἐρίζω* «сперечаюся, змагаюся», ав. *erətiš* «енергія», дінд. *ṛtiḥ* (*ṛtiḥ*) «напад», *saṁ-āraṇam* «боротьба»; припущення про зв'язок з ав. *gāna* «борець», дінд. *gānaḥ* «боротьба» і псл. *gana* (Младенов 557; РФВ 65, 369; Skok III 112) викликає сумнів. — Фасмер III 448; Черных II 100; КЭСРЯ 386; Meillet Études 286; Rudnicki Prasł. II 106; Otrębski Idg. Forsch. 201; Persson Beitr. II 636; Mayrhofer I 123.

ра́унд (у боксі) «час, протягом якого відбувається бій»; — р. бр. болг. *раунд*, п. *gunda*, слн. *gúnda*; — запозичення з англійської мови; англ. *round* «раунд; круглий; коло; коловий рух» походить від фр. *ronde*, фр. ст. *reont*, яке зводиться до нар.-лат. **retondus*, що виникло з лат. *rotundus* «круглий, замкнутий». — СІС² 706; ССРЛЯ 12, 1026; Kopaliński 854; Klein 1359; Dauzat 637. — Див. ще **рондо́**, **ротонда́**¹.

ра́ут «урочистий званий вечір; прийом»; — р. бр. *раут*, п. *gaut*, ч. слц. *gout*, схв. *раут*; — запозичення з англійської мови; англ. *gout* «раут; гулянка, буйне, бешкетливе зборище» походить від фр. ст. *route* (< *rote*) «купа, натовп, компанія», яке зводиться до нар.-лат. *rupta* «роз'єднана (розбита) група», пов'язаного з лат. *rupto* «рву, розбиваю», спорідненим з лит. *giūpti* «колупати, довбати», псл. *rupa* «яма», укр. [*рупа*] «тс.». — СІС² 706; ССРЛЯ 12, 1057; Kopaliński 819; Holub—Lyer 410; Klein 1360; Walde-Hofm. II 451. — Див. ще **ру́па**. — Пор. **ко-ру́пція**, **рути́на**.

ра́ф — див. **рі́хва**.

ра́фа «спеціальні ґрати для риби у водоспусках і водозливах; [годівничка, ясла; терлиця, чесалка, залізний гребінь для льону, коноплі Нед]», [*ра́фа*] «чесалка» Нед, [*ра́хвачка*] «чесалка»

(для льону, коноплі)» ВеБ, [рафати] «чесати (льон, коноплю)» Нед, [ряфати] «тс.» Нед; — п. gafa «терлиця; грохот, решето»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Raufe «годівничка, ясла», пов'язане з дієсловом gaufen «рвати, шарпати», спорідненим з дангл. ġeraþ (англ. ġir) «рвати, смикати», гот. gaupjan «вискубувати, висмикувати». — Шелудько 44; Richhardt 93; Kluge—Mitzka 586; Klein 1350.

Рафаїл (чоловіче ім'я), ст. Рафаилъ «[Д(у)хъ Б(о)жій], лъкарство Б(о)жее» (1627); — р. болг. Рафаїл, бр. Рафаїл, п. Rafał, ч. слц. Rafael, м. Рафаил, схв. Рафаїло, слц. Rafael; — запозичення з грецької мови; гр. Ραφαήλ походить від гебр. R^ephā'ēl, утвореного з основ дієслова ġārhā «він зцілив», спорідненого з сир. ġ^erḥā «він вилікував», ар. ġāfa'a «штопав, латав, лагодив», ефіоп. ġāfāa «шив, зшивав, латав» та іменника 'ēl «бог, ідол, кумир». — Вл. імена 82; Беринда 229; Петровский 187; Спр. личн. имен 449; Илчев 422; Constantinescu 138; Klein 505, 1301.

рафінувати, рафінад, рафінадник, рафінер, рафінувальник, рафінерний, рафінований, рафінувальний; — р. рафинировать, бр. рафинаваць, п. rafinować, ч. rafinovati, слц. rafinovat', вл. rafinacija, rafinada, болг. рафинирам, м. рафинира, схв. рафиновати, слн. rafinirati; — запозичення з французької мови; фр. raffiner «очищати» утворене за допомогою префікса ge- від affiner «очищати; товкти на порошок», що складається з прийменника af, який походить від лат. ad «при, за, до», та прикметника fin «тонкий, дрібний», пов'язаного з лат. finis «межа, границя, рубіж». — СІС² 706; Черных II 100; Kopaliński 815; Holub—Lyer 409; Klein 1317; Dauzat 15, 607. — Див. ще авантюра, ре-, фінал.

рафка — див. рака.

[раха́тися] «рушати Г; зніматися з місця Ме», [ряхатися] «збиратися, рушати», [реха́тися] «збиратися» Корз,

[віряхуватися] «вибратися» Я, Ва; — р. [срѡхнутъ] «сполохати», рехну́ться «збожеволіти», [ряхнуться] «тс.»; рушити; зійти з місця»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з ріши́ти або з [рехи́й] «швидкий, прудкий, моторний». — Фасмер—Трубачев III 477; Меркулова Этимология 1986—1987, 148.

рахат-лукум; — р. бр. рахат-лукум, п. gachatlukum, gachatlokum, ч. gahat-lukum, gahat, слц. gahat, болг. рахат-локум, м. локум, схв. рахат-лук; — запозичення з турецької мови; тур. gahat-lokum походить від ар. ġāhat-al-ḥuḷqum «рахат-лукум», букв. «заспокоєння, втіха для горла». — СІС² 706; Фасмер III 449; Радлов III 751; Kopaliński 813; Holub—Lyer 409; Korsch AfSIPh 9, 663; Lokotsch 134—135; Mikl. TE1 2, 145.

ра́хва, ра́хда — див. рака.

рахіт (хвороба), рахітизм, рахітик, рахітник, рахітичний; — р. болг. рахіт, бр. рахіт, п. gachityzm, ч. gachitis, слц. gachitída, м. рахітис, схв. рахітис, слн. rahítis; — запозичення з новолатинської мови; нлат. gachitis походить від гр. ῥαχίτης «хребетний», утвореного від ῥαχίς «хребет», пов'язаного з ῥαχός «терновий чагарник», спорідненим з дірл. ġass «голка», лит. ġāžas «молодий пагін, сухий паросток; соломину, стерня», ġažis «стерня». — СІС² 706; ССРЛЯ 12, 1029; Kopaliński 813; РЧДБЕ 611; Holub—Lyer 409; Klein 1294; Frisk II 647; Boisacq 837.

[ра́хкати] «квакати, кумкати», [рахкотіти] «тс.» О, [ра́хавка] (зоол.) «древесниця, зелена жабка, Nyct arborea L.» Нед, [ра́хкавка] «тс.»; — п. gachać «хрюкати; квакати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [ра́йкати] «квакати».

рахман (заст.) «мешканець міфічної місцевості, праведний християнин; бідний, жебрак», [рахманін Нед, рахмін О] «тс.», рахманний «спокійний, смирний; [разсудливий, похмурий, смутний Нед]», [рохман(н)ий] «породистий,

великий» Куриленко, [*Рахманський великдень*] «двадцять п'ятий день після Великодня» Нед; — р. *рахманний* «рахманний», бр. *рахма́ны* «тс.», др. *рахмане* «брахмани» (Фасмер III 449), *врахмане* «тс.» (Соболевський РФВ 64, 175), п. *gachman*, ст. *gachmannu* (з укр.); — запозичення з грецької мови; гр. *βράχμανοι* «брахмани», *βραχμῶνες* «тс.» походять від дінд. *brahman* «брахман»; грецькі форми (без початкового приголосного з XIV ст.) набули поширення на Русі завдяки сказанню про Александра або про ходіння Зосими; необхідне доповнення цієї гіпотези врахуванням впливу з боку тюркських мов (Прохоров ЭИРЯ V 94—103) або арабської (ар. *raḥmān*, того ж походження) через татарську (Попов Ист. лекс. 23—24); виведення з турецької мови (Mikl. TE1 II 145; EW 272; Brücker 459) або безпосередньо з арабської (Кобилянський Гуц. гов. 85; Макарушка 12) необґрунтоване. — Фасмер III 449—450; Преобр. II 186; Vasmer ZfSlPh 20, 464; Sławski JP 39/5, 382; Korsch AfSlPh 9, 663.

[рахомо́те] «мотлох, лахміття» Лекс-Пол; — очевидно, результат видозміни форми *лахміття*, можливо, зумовлений впливом слова *ра́м'я* «тс.». — Див. ще **ла́хи**.

[ра́хоте] «хмиз, гілля дерева» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з ч. *gachota* «щось старе, розвалене (будинок, віз)», *gachotina*, слц. *gachotina* «тс.».

[ра́хта] «другий день храмового свята»; — неясне.

[рахтува́ти] «міркувати, розраховувати»; — результат контамінації слів *рахува́ти* і *рихтува́ти* (див.).

рахува́ти «лічити», [*рехува́ти*] «тс.» ВеБ, [*раху́битися*] «вести рахунок, записувати в рахунок» Нед, [*рахівля*] «рахунок» О, *рахівнік*, *рахівніцтво*, *рахівніця*, *раху́ба*, [*раху́бник*] «боргова книга, рахункова книга» Нед, *раху́нок*, *рахівнічий*, [*раховнічий*] «рахівничий» Нед, [*раху́бистий*] «кмітливий, хитрий» Чаб, [*рахові́тий*]

«розумний, розсудливий, обачний, діловий» Нед, *врахува́ти* «взяти до уваги; зарахувати, включити», [*незрахований*] «незчислений, незлічений», *обраху́нок*, *перераху́нок*, *підраху́нок*, [*пораху́битися*] «порахуватися», *пораху́нок*, *прорахува́тися* «помилитися», *прораху́нок*, *розрахо́вувати* (на щось) «сподіватися», *розрахо́вувач*, *розраху́нок*, *урахува́ти*, ст. *рахунокъ* (1507), *пораховати* (1579); — р. [*раховать*] «рахувати; обговорювати, обмірковувати», бр. [*рахавáць*], п. *gachować* «лічити, рахувати, розраховувати», слц. *gachúpok* «рахунок», нл. *gachnowaś*; — запозичено через польське посередництво з середньовісньонімецької мови; свн. *gesehen* (*rechnen*, *gēchēnen*) «рахувати, лічити», двн. *gēhhanōn* «тс.» споріднене з гот. *gahnjan*, снн. *gekenen*, дфриз. *rekenia*, дангл. (*ge*)*recenian* «пояснювати, розповідати, оплачувати» (англ. *geskon* «рахувати»), *gesen* (*gisen*) «готовий, швидкий, прудкий», дірл. *gēp* (<**regn*) «п'ядь», гр. *ἀρού-πους* «швидконогий», дінд. *ṛjūḥ* «прямий»; пов'язання з *ряд*, р. *сура́зний* (Jokl AfSlPh 28, 6) недостатньо обґрунтоване. — Шелудько 44; Richhardt 93; Фасмер III 450; Потебня РФВ I 263; Sł. wug. *ob-cych* 620; Bodnarowska Por. jęz. 1957/8, 370; Brücker 451; Олтяну *Romanoslavica* I 90; Grappin *Slavia* 12/2—3, 257—271; Mikl. EW 272; Kluge—Mitzka 588; Klein 1311.

[ра́цавий] «шершавий, шорсткий»; — не зовсім ясне; в якийсь спосіб пов'язане з [*ра́павий*] «тс.», як [*ра́цавка*] з [*рапáвка*] (пор.).

[ра́цавка] «ропуха» ВеЗн; — не зовсім ясне; пов'язане в якийсь спосіб з [*ра́павка*] «тс.», як [*ра́цавий*] з [*рапáвий*] (пор.).

раце́я (заст.) «довге повчальне розумування», [*ра́ція*] «розмова О; привітальна промова», [*раціюва́ти*] «гуторити, балакати» О; — р. *раце́я*, бр. заст. *раце́я*; — запозичення з польської мови; п. *ogacja* «промова» походить від лат. *oratio* «тс.». — Фасмер III 450;

ССРЛЯ 12, 1031; Зеленин РФВ 54, 116. — Див. ще **ора́ція**.

раціон «норма харчових продуктів або фуражу»; — р. *рацион*, бр. *рациён*, п. *гасја*, схв. *рација* «порція, певна міра денного раціону для коней у військах»; — запозичено через німецьке посередництво (н. *Ration*) з латинської мови; лат. *ratio* (-ōnis) «рахунок; облік; міркування; розум; підстава» споріднене з гот. *garjo* «число, рахунок», дфриз. *gethe* «звіт, мова», дангл. *гедіа*, двн. *гадја*, *гедея* «тс.», лит. *гєті* «класти в порядку, класти шарами». — СІС² 706; ССРЛЯ 12, 1031; Смирнов 253; Sł. wug. *obcuch* 620; Brückner 451; Walde—Hofm. II 419—420, 429. — Пор. **рата¹**, **ра́ція¹**, **резон**.

раціональний, *раціоналізатор*, *раціоналізаторство*, *раціоналізація*, *раціоналізм*, *раціоналізувати*; — р. *рациональный*, бр. *рациьянальны*, п. *вл. гасjonalny*, ч. *гасіональні*, слц. *гасіона́лны*, болг. м. *рационален*, схв. *раціо-на́лан*, слн. *гасіона́лен*; — запозичення з латинської мови; лат. *rationālis* «розумний; уможлидний» походить від *ratio* (-ōnis) «рахунок; мислення, міркування; розум; сенс». — СІС² 706; ССРЛЯ 12, 1034; Фасмер III 450; Kopaliński 813—814; Brückner 451; Holub—Lyer 408. — Див. ще **раціон**, **ра́ція¹**.

ра́ція¹ «смысл, резон, выгода»; — бр. *ра́ция* «тс.», п. *гасја* «ра́ція; привід», схв. *рацио* «рахунок; обережність, передбачливість; міркування, мислення, розум; правило; причина, підстава»; — запозичено, можливо, через польське посередництво з латинської мови; лат. *ratio* «рахунок; мислення; міркування; розум; сенс, підстава» пов'язане з *geog* (*ratus sum*, *gēgi*) «вважаю, думаю, гадаю», спорідненим з гот. *garjo* «число, кількість», дфриз. *gethe* «звіт, мова», днн. *редја*, двн. *гадја*, *гедея* «тс.». — Sł. wug. *obcuch* 620; Brückner 451; Holub—Lyer 408; Walde—Hofm. II 419, 429. — Пор. **рата¹**, **рати́фікація**, **раціон**, **раціональний**, **резон**.

ра́ція² «переносна радіостанція»; — р. болг. *ра́ция*, бр. *ра́ция*; — складно-скорочене утворення з першого і останнього складів слова *радіостанція*. — СІС² 706; Черных II 100; Фасмер III 450. — Див. ще **радіо**, **ста́нція**.

[ра́чинець] (бот.) «ракові шийки, гірчак зміїний, *Polygonum bistorta*» Нед, **[ра́чки]** «тс.; спориш, гірчак, деревен болотяний, *Polygonum amphibium* L. Нед; валеріана лікарська, *Valeriana officinalis* L. См», **[рачо́к]** «гірчак зміїний»; — бр. **[рачыкі]** «гірчак зміїний»; — назви пов'язані з *рак*; назва гірчака зміїного, очевидно, пояснюється тим, що він має червоно-бурі кореневища з численними рубцями. — Меркулова Очерки 42—43. — Див. ще **рак¹**.

ра́чити (заст.) «прихильно ставитися; зволити; бажати; [приймати в себе, частувати, пригощати Нед]»; — р. заст. *рачы́ть* «дбати, пильнувати, бути старанним», бр. **[рачыць]** «бажати», др. *рачители* «любити; турбуватися, бажати; зволити; бути спроможним; зробити ласку», п. *гасзучэ* «зволити; пригощати, частувати», ч. *га́чити* «зволити», слц. *га́чит'* «тс.», болг. *ра́ча* «бажати», схв. *ра́чити*, слн. *га́чити* «тс.», стсл. *рачители* «бажати; бути прихильним»; — псл. *га́чити*, пов'язане чергуванням голосних з **rekti* «говорити»; на думку деяких дослідників (Machek ESJC 504; Holub—Lyer 408), псл. *га́чити* зводиться до іє. **gak-* «бажати», глухого варіанта іє. **gag-*, від якого походять днн. *гōkian* «турбуватися», дісл. *гōkja*, двн. *гуоһһен* «тс.», *гуоһһа* «турбота», нвн. *геруһен* «зволити»; думка про запозичення псл. *га́чити* з германських мов (Mikkola Berühr. 156) необгрунтована; припущення про походження з **ark-*, яке нібито є варіантом до **alk-* (Потебня РФВ 1, 83; Преобр. II 187), викликає сумнів; останнім часом висунуто припущення (Трубачев ZfSl 3/5, 675—676) про зв'язок з лтс. *ę́ка* «мужність; енергія», *ercētiēs* «бушувати». — Фасмер III 450—451; Brückner 451—

452; Младенов 558; РФВ 63, 315. — Див. ще **ректі́**.

[**рачі́й**] «скоріше, точніше, краще»; — п. *gaczej* «тс.»; — пов'язується з *ра́чити* (Brückner 451—452); характер зв'язку неясний; скоріше може бути витлумачене як **радші́й* «радше», пов'язане з *радий* (пор. п. ст. *gadszej* — *gaczej*, нл. *gažej* «краще, охочіше»).

[**ра́шивець**] «дрібний галантерейник» Кур; — неясне; можливо, пов'язане з назвою старовинної фабричної тканини [*ра́са*], п. *gasa, gasza*.

[**ра́шка**] «частина прядки, рамка із зубцями, в якій крутиться катушка і через яку накручується на катушку спрядена нитка» Ме; — очевидно, як і схв. *ра́шак* «мотовило для пряжі», слн. [*gašek*] «тс.», пов'язане з рум. *gășchiá* «мотати на мотовило», *gășchitór* «мотовило», які зводяться до нар.-лат. **gas-clage* «скребити». — Трубачев Рем. терминол. 115; СДЕЛМ 368; DLRM 696.

ра́шкуль «вугільний олівець; терпуг»; — р. *ра́шкуль*, болг. *ра́шкул*; — запозичення з німецької мови; н. *Reißkohle* «вугільний олівець, рашкуль» складається з основ дієслова *reißen* «креслити; рвати» та іменника *Kohle* «вугіль» (свн. *kol*, двн. *kolo*), спорідненого з снн. дфриз. *kole*, гол. *kool*, дангл. *col*, англ. *coal*, дісл. норв. шв. *kol*, дат. *kul* «тс.». — СІС² 707; Фасмер III 451; Преобр. II 187; Грот Фил. раз. II 508; Mikl. EW 273; Kluge—Mitzka 388; Klein 304—305. — Див. ще **рейсфедер**. — Пор. **ра́шпіль**.

ра́шпіль «напилочок з великою насічкою», [*ра́шпель*] «тс.» Нед, [*рашплюва́ти*] «обробляти рашпілем» Нед; — р. *ра́шпиль*, бр. *ра́шпіль*, п. *gaszpla*, ч. *gašple*, слц. *gašpl'a*, вл. *gašpa*, болг. *ра́шпил(а)*, слн. *гаšpa*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Ráspel* утворене від дієслова *gaspen*, пов'язаного з двн. *gaspōp* (*hrēsran*) «смикати, щипати, скубти», спорідненим з снн. *gēspelen*, дфриз. *hrēsra* «тс.», дангл. *gehrēsran* «рвати; сіпати, смикати», нвн. *gaffen* «(постійно) хапати, рвати», снн. *garen*,

дісл. *hrerra* «досягати». — СІС² 707; Шелудько 44; Фасмер III 451; Kora-liński 818; Brückner 454; Machek ESJC 509; Holub—Lyer 410; Kostov ZfSl 6/1, 78; Kluge—Mitzka 578, 583.

[**рашпóр**] (бот.) «молочай дикий, *Crepis tectorum* L.» Мак; — неясне.

[**раюва́ти**] «спостерігати» Нед; — очевидно, пов'язане з *райóк* «ящик із збільшувальними стеклами для розглядання картинок» або «верхній ярус театрального залу» і спочатку означало «розглядати панораму» або «дивитися з верхнього ярусу». — Див. ще **райóк**.

ра́яти «радити, напучувати», [*ра́єти*] О, *ра́їти*, [*райцува́ти* ВеЗа] «тс.», [*ра́єць*] «порадник» Нед, [*ра́йця*] «радник; ратман, член магістрату», [*ра́я*] «рада» Нед, *відрáяти*, [*пóрая*] «порада», [*пóрая*] «тс.» Пі, *розра́яти* «розвеселити; вірадити», [*спора́яти*] «зробити, навести порядок; впоратися» О; — р. [*раить*] «радити, допомагати», бр. *ра́іць* «радити», п. *гаіć, гајсować* «тс.»; — зворотне дієслівне утворення від іменної форми *ра́йця*, яка виникла на польському ґрунті з давнішого **gad(ь)ca*, похідного від *gad(z)ić* «радити», *gada*. — Фасмер III 435; Преобр. II 171. — Див. ще **ра́да**.

[**рвант**] «залізне кільце, яким скріплюється шина на місці розриву обода» Л, [*ірва́нт*] «тс.»; — результат видозміни форм [*вірва́нт*] «кільцева скоба, що обтискує скріплювані частини», [*урва́нт*] «тс.», зближених з основою *рва́ти*. — Див. ще **вірва́нт**.

рва́ти, [*ірва́ти*] «рвати», *рва́тися*, *рвону́ти*, *рвону́тися*, [*ірва́тися*], [*рвані́ця*] «зірвані, а не струшені плоди», *рвання*, [*рванці́*] «рвані галушки» Мо, *рвань*, *рва́цтво*, *рвач*, *риво́к*, *рва́ний*, *рва́цький*, *рвачкі́й*, [*рву́чий*] «швидкий, прудкий» Нед, *рвучкі́й*, [*рв'я́ний*] «бурхливий» Нед, *безвідрі́вний*, *безперер́вка*, *безперер́вний*, [*врива́ти*] (про руки) «втомлювати важким тягарем» Ж, *вірвату́ся* «вибратися, звільнитися; вискочити наперед», [*вірва́ти*] «урвати» Ж, [*вірва́тися*] «вдертися» Ж,

[врівок] «відірваний кусок каната» Ж, *вирва*, [віврив] «вибух» Ж, [вівривок] «утеча» Куз, [вівра] «удар в потилицю; кишеньковий злодій» Ж, [ввірванець] «гульвіса, шибеник» ВеЗн, [увірванець] «тс.» ВеЗн, [вірвитель] «шибеник, паливода» Па, [увірвитель] «тс.» Па, [віривцем] «окремо» Куз, *дорватися* (*дориватися*) «порватися; накинутися СУМ; добратися Пі», *зірватися* (*зриватися*), [зорвисько] «вітром зламана ялина; сушняк» ВеЛ, *зрив* «надрив; невиконання; внесення перешкоди у виконання; невдача; [висмикування щетини у свиней Я]», *зарватися*, [зърва] «обрив; брила землі», [зарвистий] «крутий, стрімкий, обривистий» Она, [зарівкуватий] «сварливий, охочий до сварок», [зурівочний] «непевний, ненадійний, двозначний; приголомшений, осоромлений, пошкоджений» Ж, *нариватися* «наскакувати, натрапляти; [допадати до їжі, жадібно їсти]», [нърва] «верхня обшивка ясел; гнійний опух» Ж, *нарів*, *надрів*, *надрівистий*, *надрівний*, [непрорівний] «безперервний» Ж, [недорівок] «шматок мотузки» КІМ, [оривок] «тс.» Си, *обірванець*, *обірванка*, *обірвище*, *обрів* СУМ, Ж, [обривки] «побічні випадкові прибутки» Ж, *обрівок* СУМ, Ж, [обривчастка] «крутий берег» Ч, *обривистий*, [одрівка] (у виразі без одривки «без перерви») Ж, *перериватися* «припинятися», *перерва*, [перервиця] «перерва», *перерів* СУМ, Нед, [переривач] Нед, *перерівник*, *перерівистий*, *перерівчатий*, *підрів* СУМ, Нед, [підривач] «підбурювач Нед; підривник Она», [підрівка] (рибальське знаряддя), *підрівник*, *поривати*, *порів* СУМ, Нед, *поривання*, *поривач*, [пóривка] (у виразі в поривці йти «йти окремо») Нед, [пóривці] «не доводячи до кінця» Нед, *порівистий* СУМ, Нед, *порівний*, *порівчастий*, *прівра* «безодня; [місце, де розірвана гребля]», [пóрва] «вимоїна у греблі Бі; величезна кількість, безліч Нед; проточина Пі», *пóрів* СУМ, Нед, *пóрівка*

СУМ, Нед, *прорівник*, *проривний*, [розірві] (у виразі на р. «на зло, наперекір») Нед, *розрів*, *розрівка*, *розривний*, *увірватися* (*уриватися*) «вдертися», [увірва] «гульвіса, шибеник», [урвántлі] «рвані галушки» Мо, [урвántці] «тс.» Мо, [урвантяка] «зірвиголова» Ме, [урвень] «ледар, нероба» Нед, *урвісько* «урвище» СУМ, Г, *урвитель*, *урвище*, *урівок*, [уров] «прямовисна жила» Нед, [урóви] «вимивина, вибій» Шейк, [урóвища] «тс.» Шейк, [урóвище] «опух» Шейк, *урвістий*, *урвістий*, [урівний] «який легко рветься» Нед, [уривóчний] «уривистий, уривчастий, частковий» Нед, *урівчастий*, [уривчатий] «розідраний, уривистий» Нед, *урівцем*; — р. *рвать*, бр. *рваць*, др. *рвати*, п. *gwać*, ч. *gváti*, слц. *gvat'*, вл. *gwać*, нл. *gwaś*, полаб. *gavāt* «смикати, виривати», болг. *рѣвам*, схв. *рвати се* «боротися, змагатися у боротьбі», слн. *gváti* «витягати, виривати», стсл. **рѣвати**; — псл. *gváti*, пов'язане чергуванням голосних з гуті «рити»; — споріднене з лит. *gavėti* «положити», лтс. *gavēt*, ірл. *guam* «заступ», дісл. *gúja* «виривати вовну в овець», лат. *ēguo* «викопаю; вириваю», *guo*, -ege «валюся; руйную; кидаюся», гр. *ἐρυσίχθων* «той, що розгрибає землю». — Фасмер III 452; Черных II 100—101; Кагулис II 109; КЭСРЯ 386; Цыганенко 407; Преобр. II 187; Потєбня РФВ 4, 1880, 161; Brückner 470; Machek ESJC 526; Holub—Kop. 319; Schuster-Sewc 1255; Младенов 565; Skok III 178; Arumaa ZfSIPh 26, 121; Walde—Hofm. II 453; Frisk I 570—571; Boisacq 286; Schmid IF 67, 3; Persson Beitr. 105, 284, 287, 289, 292, 654, 774; Scheftelowitz KZ 56/3—4, 207; Pokorny 868. — Див. ще **рйти**¹.

рвія «ревність, ревності», [рвійка] «пуста ретельність, ревність, запал» Нед, [рвійність] «ревність» Нед, *рвійний* «ревний; рвучкий, неспокійний», *рв'яний* «ревний; [запальний Нед]», [рвійно] «заздрісно» Нед; — похідне утворення від псл. *гъв- «ревність» (пор.

др. *rvvny* «ревність; задрощі»). — Див. ще **рєвний**.

рде́сник — див. **рдест**.

[**рдест**] (бот.) «рдесник, *Potamogeton L. Mak*», *рде́сник* «тс.», *рде́сникові*; — р. *рдест*, бр. *рдзест*, п. *rdest*, [*derdes, drdest*], ч. *rdesno*, (h)*rdesen*, слц. *rdest*, вл. [*drēst, drost*], нл. *drest*, схв. *рдес*, [*рдесен, хрдесель*], слн. [*rdésəlj, rdésəp*]; — очевидно, псл. **гьдѣсть*; — дальші зв'язки остаточно не з'ясовані; виведення від **drēstь* (Machek ESJC 510; Jm. *rostl.* 86; Меркулова Очерки 41—42; Skok III 117), як і пов'язання з **гьдѣти* «червоніти» (Фасмер III 452; Brückner 455; Mikl. EW 284), потребує додаткових пояснень; припущення про зв'язок з лат. *gosa* «троянда», гр. *ρόδος* «тс.» (Ильинский ИОРЯС 22/1, 200; Mikkola BB 22, 244), а також спроба пов'язати з *не-рест* (Machek ESJC 510; Jm. *rostl.* 86; Holub—Kop. 310) недостатньо обгрунтовані. — Фасмер—Трубачев III 452—453. — Пор. **дєрес**.

рджок — див. **рецок**.

[**рдїтися**] «гарячитися» (про тварин), [*ирдїти*] «червоніти, жевріти» Бі, [*роз'ирдїтися*] (про налив і под.) «нарвати, запалитися» Нед; — очевидно, споріднене з р. *рдеть* «шаріти, червоніти», бр. *рдзець*, др. *рдѣтися* «червонітися, бути червоним; бути рум'яним; червоніти, соромитися», ч. *rditi se* «червоніти», слц. *rdiet' sa*, слн. *rdéti* «тс.»; — псл. *гьдѣти*, похідне від **гьд-* (пор. др. *рдрьш*, *родрьш* «червоний, рудий»), пов'язаного з *гудъ* (<**гудъ*) «рудий, червоний». — Фасмер III 453; Черных II 101; КЭСРЯ 386; Цыганенко 393; Преобр. II 189—190; Machek ESJC 510; Otrębski LP 6, 179. — Див. ще **рудий**. — Пор. **іржа**.

ре «друга нота музичної гами»; — р. болг. м. схв. *ре*, бр. *рэ*, п. ч. слц. *ге*, слн. *гэ*; — запозичення з італійської мови; іт. *ге* є першим складом слова *geso-pare* з другого рядка латинського гімну Іоанну Хрестителю. — SIC² 707; Черных II 101; Дараган PP 1981/6, 106—

107; St. *wyg. obcych* 627; Dauzat 613, 737. — Пор. **до³**, **ля¹**, **мі¹**, **соль**, **фа**.

ре- (префіксальний елемент із значенням зворотної чи повторної дії або протидії в складі запозичених слів типу *ревакцина́ція*, *регенерáтор*, *реевакуа́ція*, *реконстру́кція*, *реорганіза́ція*); — р. болг. м. схв. *ре-*, п. ч. слц. вл. слн. *ге-*; — запозичення з латинської мови; лат. *ге-* (перед голосним *ged-*), префікс із значенням зворотної чи повторної дії або протидії, споріднений з *retro* «за, позаду», гр. *ἄρ, ἄρα, ῥα* (частка із значенням логічного зв'язку, посилення, сумніву), лит. *iř* «і; також; навіть», лтс. *ig*, хет. *ar-ha* «із; далі; додому». — Walde—Hofm. II 422; Frisk I 127; Boisacq 72; Fraenkel 15, 186; Klein 1306.

реабіліта́ція, *реабілітува́ти*; — р. болг. *реабилитация*, бр. *рєабіліта́ція*, п. *rehabilitacja*, ч. *rehabilitace*, слц. *rehabilitácia*, вл. *rehabilitacija*, м. схв. *ре-хабилита́ција*, слн. *rehabilitacija*; — запозичення із середньолатинської мови; слат. *rehabilitatio* утворене від дієслова *rehabilitare*, що складається з префікса *ге-* «знову» і дієслова *habilitare* «залишатися при чомусь, постійно займатися чимось; перебувати», пов'язаного з *habēre* «тримати; носити; зберігати; мешкати», спорідненим з лит. *gābana* «оберемок», *gabėnti* «перевозити», *góbti* «обкутувати, покривати», псл. *gabati* «захоплювати», укр. [*габати*] «турбувати, хапати». — SIC² 707; Черных II 101; Kopaliński 378, 827; Holub—Lyer 414; Klein 692, 1321; Walde—Hofm. I 630—631; Ernout—Meillet I 95—97, 287—288. — Див. ще **габати**, **ре-**.

реагува́ти — див. **реакція**.

реакти́в «речовина, що вступає в хімічну реакцію»; — р. болг. м. *реактив*, бр. *рєактїў*, п. *reaktyw*, ч. *reaktivní* «реактивний», слц. *reaktív*, схв. *рєактив*; — запозичення з французької мови; фр. *réactif* «реагуючий, протидіючий; (хім.) реактивний; реактив» пов'язане з пізньолат. *reagere* «реагувати», утвореним за допомогою префікса *ге-* із значенням зворотної дії від діє-

слова *agege* «гнати, діяти». — СІС² 707; Черных II 101; Dauzat 10, 613. — Див. ще **а́гєнт, ре-**. — Пор. **реактор, реакція**.

реактор «індуктивний опір для обмеження струму короткого замикання; установка, в якій здійснюється керована ланцюгова атомна реакція»; — р. болг. м. *реактор*, бр. *рэактар*, п. ч. слц. вл. *reaktor*, слн. *reaktor*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Reaktor*, англ. *reactor*, фр. *réacteur* пов'язані з пізньолат. *reagege* «викликати поворот, розщеплення», утвореним за допомогою префікса *ge-* із значенням зворотної дії від дієслова *agege* «гнати, діяти». — СІС² 707; ССРЛЯ 12, 1053; Sł. wug. *obscych* 628; Holub—Lyer 410. — Див. ще **а́гєнт, ре-**. — Пор. **реактив, реакція**.

реакція, реагєнт, реакціонєр, реакційний, реагувати; — р. болг. *реакция*, бр. *рэакцыя*, п. *reakcja*, ч. *reakce*, слц. *reakcia*, вл. нл. *reakcija*, м. *реакција*, схв. *реакција*, слн. *reakcija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Reaktion*, фр. *réaction*, англ. *reaction* пов'язані з пізньолат. *reagege* «впливати, реагувати», утвореним за допомогою префікса *ge-* «проти, знову» від дієслова *agege* «діяти». — СІС² 708; Черных II 101—102; РЧДБЕ 612—613; Kopaliński 820; Holub—Lyer 411. — Див. ще **а́гєнт, ре-**. — Пор. **реактив, реактор**.

реальний «дійсний», *реалістичний, реалізація, реалізм, реаліст, реалія, реалізувати*; — р. *реальный*, бр. *рэальны*, п. вл. *realny*, ч. *reální*, слц. *reálny*, нл. *realizacija*, болг. *реален*, м. *реален*, схв. *реалан*, слн. *reálen*; — запозичення із середньолатинської мови; слат. *reālis* «дійсний, речовий» походить від лат. *reō* «річ». — СІС² 708—709; Черных II 102; РЧДБЕ 613; Kopaliński 820—821; Holub—Lyer 411; Klein 1306. — Див. ще **рєспубліка**.

реанімація «оживлення»; — р. болг. *реанимация*, п. *reanimacja*, слц. *reanimacia*, схв. *реанимация*, слн. *reā-*

animacija; — очевидно, запозичення з англійської мови; англ. *reanimation* «оживлення», *reanimate* «оживляти» утворені за допомогою префікса *re-* від англ. *animate* «оживляти», яке походить від лат. *animātus* «дихання, життя», *animāre* «вдихати, жити, оживляти, одушевляти», пов'язаних з *anima* «повітря; дихання, душа», спорідненим з гот. *uzapan* «випускати (пару); пахнути», *andi* «дух», дангл. *ēdian* «дихати», гр. *ἀνεμος* «вітер», стсл. **вонга** «запах, пахощі». — СІС² 709; Kopaliński 821; РЧДБЕ 614; Klein 78, 1307; Walde—Hofm. I 49—50; Ernout—Meillet I 34; Frisk I 105; Boisacq 61. — Див. ще **воняти, ре-**.

[ребєня] «дитина» Нед, **[ребєнічка]** «донечка» Нед; — р. *ребёнок*, бр. **[рабьяты]** «хлопці», др. *робя*, п. ст. *gobionek*, ч. *goba* «рабиня; [жінка, дівчина]», *gobátko* «дитина»; — псл. **orbent* «дитина», утворене за допомогою суфікса *-ent* для назви маляти від **orb-* «сирота, дитина»; кореневе *e* розвинулося внаслідок міжскладової асиміляції. — Фасмер III 453; Черных II 102; КЭСРЯ 386; Цыганенко 394. — Див. ще **робити**. — Пор. **раб**.

[ребінок] «веснянка» Нед, **[ребінковатий]** «той, що має веснянки»; — очевидно, пов'язане з *рабий* (див.).

[ребрик] (бот.) «гармала звичайна, *Peganum harmala* L.» Мак; — пов'язане з *ребро*; назва зумовлена схожістю розташування листків гармали до розташування ребер на хребті; пор. ч. *řebříček* (*žebříček*) «деревій, *Achillea* L.», букв. «драбина з шаблями на одній жердині» (схожа до хребта з ребрами). — Machek ESJČ 724; Jm. rostl. 245. — Див. ще **ребро**.

[ребрій] (бот.) «їжача голівка, *Sparganium* L.» Мак; — неясне.

ребро, **[рабрина]** «драбина драбинчастого воза» НикНикТрЛ, **[реберце]** «гвинтова різьба; хід гвинта» Нед, **[ребрак]** «маглівниця; рубель; пральна дошка» О, **[ребровачка]** «тс.» О, **[ребрачка]** «маглівниця; рубель» Нед, **[риб-**

ло] «ребро» Ме, *ребёрчастий*, [реберча́стий] «з гострими і гвинтоподібними боками, кутами; (про шнур) сплечений з білих і чорних ниток» Нед, [реберчистий] «тс.» Нед, *ребра́стий*, *ребрі́стий*, *ребрува́тий*, [ребрі́ти] «прати на дощі» О, *наребёрний*, *підребёр'я*, *порёбрина*, [порі́бля] «порєбрина», [порі́бре], *порі́брина*, *порі́бря*, [порі́б'я] «тс.», [порєбрі́ти] «клепаючи косу, наробити на полотні нерівностей» НикСгЛ, [порибі́ти] «тс.» тж; — р. болг. *ребро́*, бр. *рабро́*, др. *ребро*, п. *žebro*, ч. *žebro*, слц. *gebgo*, вл. *gjebto*, нл. *fovro*, *fovto*, полаб. *gebrü*, м. *ребро*, схв. *рёбро*, слн. *gēbro*, стсл. *ревро*; — псл. *gebgo*, утворене за допомогою суфікса -го (пор. *бедро*) від основи *geb-; — споріднене з двн. *girpi* (*gibbi*, нвн. *Rippe*) «ребро», *hirnigeba* «череп», днн. *gibb(i)*, дісл. *gif*, дангл. *gibb*, англ. *gib*, снідерл. дат. *gibbe*, шв. *gev* «тс.», гр. ἑρέφω «прикриваю дахом; прикрашаю», ὀροφῆ «стеля; дах; верхівка»; іє. *gebh- «покривати дахом»; назва пов'язана з тим, що ребра є своєрідним дахом, який покриває грудну клітку; спроба пов'язати з лит. *gėbas*, мн. *gėbai* «довга верша, сплетена з лозин» (*Būga RR II 304, 531*), а також з лат. *orbis* «коло, округність» (*Walde—Hofm. II 219*) викликає сумнів. — Фасмер III 453; Черных II 102; Преобр. II 191; КЭСРЯ 386; Brückner 654; Machek ESJČ 724; Holub—Kop. 443; Schuster-Sewc 1222; Младенов 558; Skok III 119; Kluge—Mitzka 602; Pedersen Kelt. Gr. 117; Klein 1346; Frisk I 556, II 426; Boisacq 277, 717; Pokorny 853.

ребус «загадка у вигляді малюнків у поєднанні з літерами»; — р. болг. схв. *ребус*, бр. *рэбус*, п. вл. *gebus*, ч. слц. слн. *gėbus*; — запозичено, можливо, через німецьке посередництво (н. *Rébus*) з французької мови; фр. *gėbus* походить від латинської фрази *de gebus quae geruntur* «про справи, які вершаться», назви альманаху, в якому близько 1600 р. студенти Пікардії малювали сатиричні картинки-загадки на

теми міських подій; лат. *gebus* є формою орудн. в. мн. від *gēs* «річ». — СІС² 709; Коваль 179—180; Черных II 103; Фасмер III 454; РЧДБЕ 614; Machek ESJČ 510; Holub—Lyer 411; Kluge—Mitzka 588; Klein 1309; Dauzat 614. — Див. ще **реальний**, **республіка**.

[**рева**¹] «течія над глибокою ямою в річці, де крутиться вода» Ник, [рєвкa] «яма з водою; копанка» Л, [рєвня] «багнисте місце, де легко потонути» Нед; викопана яма, наповнена водою Ч, [рємня] «викопана яма, наповнена водою Ч; болото з іржавою водою Ник»; — неясне; можливо, пов'язане з *рва́ти*, *прірва* або з *рив*, *рїти*.

[**рева**²] (бот.) «дягіль лікарський, *Archangelica officinalis Hoffm.*» Мак; — неясне.

[**рева́к**] «найкраще виноградне вино, яке одержують на початку видавлювання» Мо, [рива́к] «перший сорт вина» Дз; — запозичення з румунської (молдавської) мови; рум. (молд.) *gāvác* (*gavác*) «виноградний сік; чистий мед із стільників» походить від тур. *gavak* «чистий мед, який сам витікає зі стільника»; звідси ж схв. *ра́вак* «мед, який витікає зі стільників першим». — Skok III 113; DLRM 690.

реванш, *реванші́зм*, *реванші́ст*, *реваншевий*, *реваншний*, *реваншувати*; — р. *реванш*, заст. *реванж*, бр. *рэванш*, п. *gewanž* «відплата, віддяка; реванш», ч. слц. *gevanš* «тс.», вл. *gewanž*, болг. м. *реванш*, схв. *рёванш*, слн. *gevánša*; — запозичення з французької мови; фр. *gevanche* «реванш; відплата, помста», *gevancher* «брати реванш, відплачувати» (ст. *revenche*, *gevanche*) походить від нар.-лат. **gevincāre*, утвореного за допомогою префікса *ge-* від лат. *vindico*, *vindicāre* «карати; мститися; вимагати», пов'язаного з лит. *vaina* «помилка», лтс. *vaĩna* «вина», псл. *vina*, укр. *вина́*. — СІС² 709; Черных II 103; Фасмер III 454; Смирнов 253; Корали́нські 841; Holub—Lyer 419; Dauzat 630, 744; Klein 1340; Walde—Hofm. II 793. — Див. ще **вина́**, **ре-**.

ре́вaш — див. **рава́ш**.

реверáнс «уклін»; — р. болг. м. *реверáнс*, бр. *рэверáнс*, п. *geweráns*, ч. (заст.) *gewerence*, слц. *gewerencia*, вл. *gewerensa*, схв. *ревѣранс*, слн. *geweréncá*; — запозичення з французької мови; фр. *gévérance* «глибока пошана, повага; реверанс, шанобливий уклін» пов'язане з *gévérer* «поважати, шанувати; благоговіти», що походить від лат. *gewereog* «боюся; поважаю, шаную», утвореного за допомогою префікса *ge-* від *wegeog* «боюся, тривожуся; поважаю; шаную», спорідненого з двн. *wartēn* «підстерігати, чекати», гот. *-wards* «сторож, охоронець», гр. *ὀράω* «дивлюся, бачу». — СІС² 709; Фасмер III 455; ССРЛЯ 12, 1079; Kopaliński 841; Holub—Lyer 419; Klein 1340; Dauzat 630; Walde—Hofm. II 757—758. — Див. ще **вáрта**.

ре́верс «зворотний бік монети або медалі; механізм для зміни напрями робочих частин машини на зворотний»; — р. *ре́верс*, бр. *рэверс*, п. *gewers*, ч. *gewers*, слц. *gewerz*, болг. *ревѣрс*, м. *реверс*, схв. *рѣверс*, слн. *gewêrz* «реверс; підписка; зворотна розписка»; — запозичено, можливо, через польське або західноєвропейське посередництво (н. *Revérs*, фр. *gewers*, англ. *reverse*) з латинської мови; лат. *gewersus* «звернений назад, повернений» є дієприкметником від *gewerto* «повертаюся, вертаюся», утвореного за допомогою префікса *ge-* від *wertō* «повертаю; обертаю; змінюю», спорідненого з псл. **vʹrtēti* «вертати», укр. *вертіти*. — СІС² 709; Фасмер III 455; Смирнов 254; Kopaliński 842; Holub—Lyer 419; Fremdwörterbuch 548; Dauzat 630; Klein 1341. — Див. ще **вертіти, ре-**. — Пор. **вѣрсія**.

ревізія «обстеження, перевірка», *ревізіонізм*, *ревізіоніст*, *ревізор*, *ревізіоністський*, *ревізіоністичний*, *ревізський*, *ревізувати*; — р. болг. *ревїзія*, бр. *рэвізія*, п. *gewizja* «обшук, трус; ревізія; перегляд; зведення, остання коректура», ч. *gewize*, слц. *gewizja*, вл. *gewizija*, м. *ревизија*, схв. *рѣвїзія*, слн. *gewizija* «ревізія; зведення»;

— запозичено через польське посередництво з пізньолатинської мови; пізньолат. *gewisio* «перегляд» утворене від лат. *gewiso* «знову дивлюся, розглядаю; знову приходжу, навіщаю», пов'язаного з *gewideo* «знову навіщаю, приходжу», префіксальним похідним від *video* «бачу, дивлюся», спорідненого з гот. *witan* «дивитися; спостерігати», лит. *veizdėti* «бачити», *véidas* «лице, обличчя», псл. *vidēti*, укр. *вїдїти*. — СІС² 710; Черных II 103—104; Фасмер III 455; Смирнов 254; Kopaliński 842; Holub—Lyer 419; Walde—Hofm. II 784—785. — Див. ще **вид, ре-**.

ре́вінь (бот). «Rheum L.», [*ревень, реїнь*] «тс.» Мак; — р. *ревѣнь*, бр. *рэвѣнь*, ч. *geweň* (з р.), болг. *ревѣн*, схв. *рѣвѣд*; — запозичення з турецької мови; тур. *gavent* походить від перс. *gāvend*. — Акуленко 138; Черных II 103; Фасмер III 454; КЭСРЯ 386; Преобр. II 191; Machek ESJČ 513; Jm. rostl. 86, 247; Korsch AfSIPh 9, 664; Lokotsch 136. — Пор. **рабáрбар**.

ревіти, ревити, [*ревати*] «ревіти; плакати» Нед, [*ревати*] «плакати» Ме, [*ревкати*] «ревити, шуміти, вигукувати» Нед, *ревкатся (му)* «(у нього) бурчить у животі» ВеЛ, [*ревкнүти*] «заверещати» Нед, [*ревстї*] «ревити» ВеУг, [*рїти*] «плакати, ревіти» О, *ре́ва*, [*ре́вало*] «час тічки в оленів» ВеУг, ВеНЗн, [*ре́вaниця*] «сильне ревіння, сильний плач» Нед, [*ре́вaницї творїти*] «ревити» Нед, *ре́вище* «сильне ревіння; місце забою рогатої худоби; [мурашник, який воли розбивають рогами і з ревом кидають на себе Шух; (знев.) велика, негарна і незграбна людина Кур]», [*ре́вега*] «ревіння» Нед, [*ре́віт*] «ревіння; прибій (хвиль)» Нед, [*ре́внява*] «ревіння; шум, крик», [*ре́вуга*] «корова, яка постійно сильно реве; плакса» Нед, [*ре́вүля*] «тс.» Нед, *ре́вүн*, *ре́вүха*, [*ре́вүшка*] «ревіння» ЛексПол, [*ре́влївий*] «плаксивий, крикливий», *ре́вүчий*, *ре́вма*; — р. *ревѣть*, бр. *раўці* «ревити, ричати», др. *рютї*, *реву* «ревити; скреготати», п. [*gzwieć*], ст. *gzwac*

«ричати», gzuć, теп. ч. *gzewę > gzwę, ч. řvát «ричати; репетувати; ревти», слц. revat', вл. гуć, гјејć, болг. *рѣва*, м. *реве*, схв. *рѣвати* «ревти, репетувати», слн. gřověti, gřúti «репетувати; ревти; ричати», стсл. **ровы** (діеприкм.), цсл. **ровж, рюти**; — псл. gřuti < *geuti, gevō; — споріднене з лит. gujà «тічка, полювання; згряя», снн. gūien «ревти», дангл. gúp «рев», gúan «ревти», лат. gūmor «шум, гомін; слух, чутка», gāvus «хриплий», гр. ῥύομαι «реву, вию; репетую», дінд. rávati, gáuti, guváti «реве, кричить», gávaḥ «рев», осет. aḡawun : aḡud/aḡawun : aḡud «сповнювати сильним шумом»; іє. *(e)gēu- «кричати». — Фасмер III 456; Черных II 103; КЭСРЯ 387; Преобр. II 192—193; Szober JP 14, 601; Brückner 477; Machek ESJČ 534; Holub—Kop. 324; Schuster-Sewc 1249; Младенов 558; Skok III 133; Абасв ИЭСОЯ I 57; Frisk II 1152; Boisacq 1083; Walde—Hofm. II 451; Otrębski Idg. Forsch. 13, 39; Persson Beitr. 771; Pokorny 867. — Пор. **рікати**.

рѣвка — див. **рѣва**¹.

[**рѣвко**] «ненажера» Нед; — неясне; можливо, йдеться про грудну дитину, що часто плаче і заспокоюється під час годування; в такому разі пов'язане з *рєвіти* (пор.).

ревматізм, ревматик, ревматичний; — р. *ревматізм*, бр. *рѣматізм*, п. *reumatyzm*, ч. *revma(tismus)*, слц. *reuma(tismus)*, вл. *reumatizm*, болг. *ревматізм*, м. *ревматізам*, схв. *рѣума, рѣума, реуматізам*, слн. *révma*; — запозичення з латинської мови; лат. *rheumatismus* походить від гр. ῥευματισμός «розтікання (по тілу)», пов'язаного з ῥέυμα «потік; розлив; ревматичне страждання», ῥέω (<ῥέω) «течу; розливаюся», спорідненими з лит. sgravėti «повільно текти, просочуватися», псл. *sgrija «струмінь», укр. *струя*. — СІС² 710; Черных II 104; Фасмер III 455; Преобр. II 191; Савинов РФВ 21, 34; Kopaliński 841; Holub—Lyer 419; Frisk II 650—652. — Див. ще **струя**. — Пор. **ріма**².

ревмокардіт; — р. *ревмокардіт*, бр. *рѣмакардіт*; — складне утворення, що виникло на основі слів *ревматізм* і *кардіт* (загальна назва хвороб серця). — СІС² 710. — Див. ще **кардіограма, ревматізм, серце**¹.

рѣвний «запопадливий, старанний; (заст.) гіркий, тужливий, щирий; [справний Шух]», [рѣмний] «гіркий, ревний» Корз, *рѣвнівий*, [рѣвнівлівий] «ревнивий» Нед, [рѣвніція] «ревнощі» Нед, *рѣвнівець, рѣвнітель*, [рѣвніці] «ревнощі», [рѣвніця] «ревнивиця» Нед, *рѣвнощі*, [рѣвніці] «ревнощі» Нед, [рѣвні] «гіркувато» ВеБ, *рѣвносно, рѣвнувати* «проявляти ревнощі; [присвятити себе чомусь; ревно плакати Нед]»; — р. *рѣвнівий*, бр. *рѣвнівы*, др. *рѣвнь* «ревність, задрощі», п. *gzewny* «тужний, тужливий, чутливий, сумний», [gzewniwy] «тс.», ч. řevnivý, řevnit «ревнувати», слц. řevnivý, řevnit' «ревнувати», нл. gřawniś «дратувати», болг. *рѣвнів*, м. *рѣвнив*, схв. *рѣвновати* «старатися, турбуватися», *рѣвностан*, стсл. **рѣвновати** «із запалом прагнути до чогось», **рѣвнител** «ревнитель, прихильник»; — псл. *gъvъpъ «сердитий; ревнивий»; — очевидно, пов'язане з лат. givālis «суперник», п. guja «тічка», ч. řije «тс.», др. *рюенъ* «вересень» і далі, можливо, з псл. *gřuti «рєвіти» або з лат. guo «пориваюся, поспішаю», дангл. gēow «схвильований, бурний, дикий». — Фасмер III 455; Черных II 104; Преобр. II 191—192; Brückner 476; Machek ESJČ 531; Holub—Kop. 322; Schuster-Sewc 1221—1222; Младенов 558; Варбот Этимология 1980, 34—35; Matzenauer LF 18, 247; Walde—Hofm. II 437. — Див. ще **рєвіти**. — Пор. **рвія**.

рѣвня — див. **рѣва**¹.

револьвѣр СУМ, Куз; — р. *револьвѣр*, бр. *рѣвальвѣр*, п. вл. *gewolwer*, ч. слц. *revolver*, болг. м. *револвѣр*, схв. *рѣвдлвѣр*, слн. *revólver*; — запозичення з французької мови; фр. *revolver* походить від англ. *revolver* «барабан; револьвер», утвореного від *revolve* «обер-

татися, періодично повертатися», яке походить від лат. *revolvere* «кочу назад»; назва пов'язана з наявністю в револьвері обертового барабана. — СІС² 711; Фасмер III 456; Черных II 104; Преобр. II 192; Kopaliński 843; Koneczna Pog. jęz. 1936—1937/9, 167; Holub—Lyer 419—420; Dauzat 631; Klein 1342. — Див. ще **еволуція, ре-, революція.**

революція, революціонер, революціонізм, революціонізувати, дореволюційний, пореволюційний; — р. болг. *революция*, бр. *рэвалюцыя*, п. *rewolucja*, ч. *revoluce*, слц. *revolúcia*, вл. нл. *rewolucija*, м. схв. *револу́ција*, слн. *revolúcija*; — запозичення із західноєвропейських мов, н. *Revolution*, фр. англ. *revolution* походять від лат. *revolūtio* «оберт, переверт», пов'язаного з *revolvere* «скочую назад; знову розгортаю», утвореним за допомогою префікса *re-* від *volvo* «обертаю; перевертаю; розгортаю». — СІС² 710; Фасмер III 456; Черных II 104—105; КЭСРЯ 387; Деборин ВЯ 1957/4, 42; Преобр. II 456; Горяев 450; Смирнов 254; Holub—Lyer 419; Dauzat 631; Klein 1342. — Див. ще **еволуція, ре-.**

[ревт́аня] (кличка корови світло-червоно-коричневого кольору) Нед, *[рей-ти]* «червоні воли» Вел; — запозичення з угорської мови; уг. *rőt* ([röjt]) «рижий» походить від нвн. *got* (баварсько-австрійськ. [röt, röät]) «червоний», спорідненого з лит. *gaũdas* «тс.», псл. *rudъ*, укр. *рудий*. — Лизанець Доп. УЖДУ 1965, 48; MNTESz III 458—459; Kluge—Mitzka 609. — Див. ще **рудий.**

ревю́ «театральне видовище-огляд»; — р. болг. *ревю́*, бр. *рэвю́*, п. *rewia*, ч. слц. *revue*, м. *реви́ја*, схв. *рèвї́, рèви́ја*, слн. *revija*; — запозичення з французької мови; фр. *revue* «перегляд; огляд; журнал; парад» пов'язане з *revoir* «знову бачити; переглядати», утвореним з префікса *re-* і дієслова *voir* «бачити», яке зводиться до лат. *vidēre* «тс.». — СІС² 711; ССРЛЯ 12, 1099; Kopaliński 842; Holub—Lyer 420; Dauzat 631. — Див. ще **вид, ре-.** — Пор. **інтерв'ю.**

[réga] «назва вола з головою і рогами, як у бугая», *[riга]* «бугай» (Ме); — не зовсім ясне; можливо, запозичене з польської мови; п. [regacz] «віл, не позбавлений повністю статевої сили, дуже буйний» може бути зведене до звуконаслідувального кореня псл. *reg-* «ревіти, іржати». — Меркулова Этимология 1974, 61—63. — Пор. **регит, регнути.**

регáлії «символи монархічної влади; відзнаки»; — р. болг. м. *регáлии*, бр. *рэгáліи*, п. ч. *regalia* (мн.), слц. *regálie*, схв. *рèгáлије*, слн. *regálija*; — через польське або німецьке посередництво (нвн. *Regálien*) запозичено з латинської мови; лат. *regális* (мн. *regalia*) «царський» утворене від *rex* (род. в. *regis*) «цар; владика», пов'язаного з *regere* «керую». — СІС² 711; Фасмер III 456; ССРЛЯ 12, 1100; Kopaliński 826. — Див. ще **регент.**

регáта «масові змагання на судах»; — р. болг. м. *регáта*, бр. *рэгáта*, п. ч. слц. вл. *regata*, схв. *рèгáта, рèгáта*, слн. *regáta*; — запозичення з італійської мови; іт. *regata, rigatta* пов'язане з *riga* «ряд, шеренга», яке походить від двн. *riga* «ряд»; спочатку *rigatta* означало ряд гондол, що вирушають у рейс; іт. *regata* вважається також (Mestica 1369) результатом стягнення слова *remigata* «удар веслами»; спроба пов'язати іт. *regata* з *ricattare* «відігратись, узяти реванш» (Holub—Lyer 413) менш обґрунтована. — СІС² 711; ССРЛЯ 12, 1100; Фасмер III 456; Kopaliński 826; Kluge—Mitzka 590; Klein 1319.

регб́і (спортивна гра з м'ячем), *регбі́ст*; — р. *регби*, бр. *рэгби*, п. ч. слц. *rugby*, болг. *рѣгби*, м. *рагби*, схв. *рăгби*, слн. *rugby, ragby*; — запозичення з англійської мови; англ. *rugby* «регбі» походить від назви англійського міста Регбі (Rugby), у школі якого вперше почали грати в цю гру. — СІС² 711; УРЕ 12, 208; ССРЛЯ 12, 1100; РЧДБЕ 640; Kopaliński 853; Klein 1363.

регель «підпірка, перекладина між кроквами», *ригель* «горизонтальна бал-

ка», [рiголь] «тс. Мо; поперечина між стовпами стіни Чаб», [ригеля] «поперечина між стовпами стіни» Чаб, [ригель] «тс.» тж, [ригель] «засув» Нед, [ригий] «тс.» О, [ригівніця] (тк.) «дощечка з отворами для кінців начиння або берда», [риголювати] «закладати поперечні балки при будованні стіни» Мо, [зариглювати] «замкнути на засувку» Нед; — р. *регель*, *ригель*, п. *rygiel* «ригель; засув»; — через польське і російське посередництво запозичено з німецької мови; снн. *regel* «поперечна жердина», свн. *rigel* «дерев'яна переклада; поперечка», нвн. *Riegel* «засув» пов'язуються з лат. *gēgula* «брусок, планка; лінійка». — СІС² 731; Шелудько 44; Фасмер III 457; ССРЛЯ 12, 1311; Sł. wyc. obcuch 658; Brückner 471—472; Kluge—Mitzka 599. — Див. ще **регула**.

регент «тимчасовий управитель замість монарха; керівник церковного хору», *реэнт* «тс.» УРС, Куз, *регентство*, [реэнтій] «церковний півчий» Нед, [еэнтій, иэнтій] «тс.» Ж, *регентувати*, ст. *реентъ* «канцляй, книгочий» (XVII ст.); — р. м. *регент*, бр. *рэгент*, п. ч. слц. вл. *regent*, нл. *gegenstwo* «регентство», болг. *регэнт*, схв. *регент*, слн. *regènt*; — запозичення з латинської мови; лат. *regēns* (род. в. *regentis*) «керуючий, правитель; володар» пов'язане з *rego* «керую, направляю; установлюю; даю настанови», спорідненим з гр. *ὀρέω* «протягаю, простягаю», гот. *gahtōn* «підносити», ірл. *rigim* «розтягати, поширюватись», лит. *ražýtis* «потягуватися», дінд. *řjuati* (*řñjāti*) «простягається». — СІС² 711; Фасмер III 457; ССРЛЯ 12, 1102; Преобр. II 193; РЧДБЕ 616; Kopaliński 826; Brückner 457; Holub—Lyer 413; Walde—Hofm. II 427. — Пор. **директіва**, **директор**, **диригувати**, **коректура**, **регалії**, **регимент**, **регіон**, **регламент**, **регула**, **регулювати**, **режим**, **режисер**, **реймент**, **ректор**.

[**регеша**] «нечепура; незграбна або товста людина; щось безформне, негарне» Непокупный, [*рекеша*] «тс.» тж,

[*ригаша*] «незграбна людина» Корз; — бр. [*рэкеша*] «повна, безфігурна жінка; неакуратно одягнута жінка», [*рагеша*] «нерозторопна, неакуратна людина»; — запозичення з литовської мови; лит. *gėkešys* «гіллясте дерево; обрубана сукувата гілляка; незграбна, нерозторопна людина», *gėkežis* (*gėkežys*) «безформна річ» є, очевидно, результатом метатези в словах типу *kėgas* «пень», *kegėžis* «низьке, сукувате дерево з облямою верхівкою», споріднених з лтс. *segs* «корч, корінь», псл. *koга* «кора», **koгe* «корінь». — Непокупный 194—195; Лаучюте 59; Fraenkel 241, 716. — Див. ще **корінь**¹. — Пор. **розкереша**.

регимент (заст.) «полк», *региментар* «командувач, заступник гетьмана», *региментарій* «тс.»; — р. болг. *регимент*, п. ч. слц. вл. *regiment*, схв. *регимента*, слн. *regimènt*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Regimènt* «полк; правління; режим» походить від пізньолат. *regimentum* «керівництво», пов'язаного з лат. *rego* «керую, направляю». — Фасмер III 457; Смирнов 254; Holub—Lyer 413; Dauzat 620; Kluge—Mitzka 591. — Див. ще **регент**.

Регіна (жіноче ім'я); — р. болг. *Регіна*, бр. *Рэгіна* (розм. *Раіна*), п. ч. *Regina*, слц. *Regína*; — запозичено, очевидно, через польське посередництво з латинської мови; лат. *Rēgīna* утворено на основі іменника *gēgīna* «цариця», пов'язаного з *gēx* (род. в. *gēgis*) «правитель, володар», *rego* «керую». — Вл. імена 155; Петровский 188; Спр. личн. имен 519; Илчев 423. — Див. ще **регент**.

регіон «територія, виділена за певними ознаками», *регіональний*, *регіонарний*; — р. *регион*, *региональный*, бр. *рэгіён*, п. *region* «район», ч. *region*, слц. слн. *regiõn*, вл. *regionalny*, болг. *регионален*, м. *регион*, схв. *регійон*; — запозичення з німецької мови; н. *Regiõn* «область, район» походить від лат. *regio* (род. в. *regiõnis*) «область, округ, район» (спочатку «край, область, які знаходяться під чийсь керівництвом»),

пов'язаного з *rego* «керую»; форма *regionalis* «обласний», того ж походження. — СІС² 711; ССРЛЯ II 1104; Kopaliński 827; РЧДБЕ 616; Holub—Lyer 413; Walde—Hofm. II 427. — Див. ще **регент**.

регiстр «ділянка звукового діапазону; регулятор у деяких машинах»; — р. *regiŝtr*, бр. *rэгiŝtr*, п. *registr* «регiстр; реєстр», ч. *registr*, слц. вл. нл. *register*, болг. *регiŝтър*, м. *регистар*, схв. *регiŝтар*, слн. *regiŝter*; — запозичено через німецьке посередництво (нвн. *Register* «реєстр, список; зміст; (муз.) регiстр») з середньолатинської мови; слат. *registrum*, давніше *registum*, пов'язане з *gesta* (мн.) «список, перелік, реєстр», похідним від *gergere* «вносити, реєструвати, записувати», утвореного з префікса *ge-* і дієслова *gergere* «нести; чинити, робити». — СІС² 712; Фасмер III 457; Преобр. II 192; Смирнов 255; Kopaliński 826, 828; Brückner 457; Holub—Lyer 414; Kluge—Mitzka 591; Klein 1320; Walde—Hofm. I 595. — Див. ще **жест**, **ре-**. — Пор. **реєстр**.

регiт, [*регот*] Нед, *регiтнѣя*, *реготнѣя*, *реготи*, *реготѣн*, *реготѣха*, *реготлѣвий*, *реготати* «сильно сміятися; [іржати (про коней) Вел, Куриленко]», *реготіти*, [*регiтно*] «смішно»; — р. [*регот*], *реготать*, бр. *рогат*, п. *rzegot* «квакання, кумкання; регiт», *rechot* «тс.», ч. *řehot* «регiт», слц. *rehot* «тс.», вл. *řehotač* «іржати», *řehotač so* «реготати», нл. *řagot* «квакання»; — псл. *regotъ*, утворене від звуконаслідувального кореня *geg-*, паралельного до *gek-* : *gok-* (пор. схв. *рѣга* «ричання», слн. *гѣга* «деревна жаба», лит. *gėkti* «кричати»); заслуговує на увагу припущення (Ильинский ИОРЯС 16/4, 12; Matzenauer LF 16, 164) про зв'язок з р. [*рагоза*] «сварка, лайка», лтс. *gėdzėt* «лаятися». — Фасмер III 457; Преобр. II 193; Brückner 474; Machek EŠJČ 529; Holub—Kop. 320; Schuster-Sewc 1219, 1224; Меркулова Этимология 1974, 62—63.

регламент, *регламентация*, *регламентувати*; — р. *регламент*, бр. *рэгламент*, п. *reglament*, ч. слц. вл. *reglement*, болг. *регламент*, схв. *реглеман*, слн. *reglement*; — запозичене, очевидно, через польське посередництво з французької мови; фр. *règlement* «упорядкування; статут; правила внутрішнього розпорядку, регламент» пов'язане з *regle* «встановлений порядок, правило», що походить від лат. *rēgula* «норма, правило», пов'язаного з *rego* «керую, направляю; даю настанови». — СІС² 712; Фасмер III 457; Черных II 105; Преобр. II 193; Смирнов 255; Kopaliński 827; Holub—Lyer 414; Dauzat 620; Bloch 516; Ernout—Meillet 819; Walde—Hofm. II 426—427. — Див. ще **регент**.

регла́н (фасон верхнього одягу); — р. болг. *регла́н*, бр. *рэгла́н*, п. *raglan*, ч. слц. слн. *raglán*, м. *раглан*, схв. *раглан*; — запозичення з англійської мови; англ. *raglan* «пальто (регла́н)» походить від прізвища лорда Реглана (*Raglan*). — СІС² 712; Коваль 200; Москаленко УІЛ 55; ССРЛЯ 12, 1109; Kopaliński 815—816; Holub—Lyer 409; Klein 1297.

[**регнути**] «дуже хотіти» (у виразі *він аж регне*); — очевидно, пов'язане з *реготати* «сильно сміятися; [іржати]», давніше також «ревіти, ричати (зокрема, в період тічки)». — Меркулова Этимология 1974, 61—64. — Див. ще **регiт**.

регрес, *регресант* (юр.), *регресант*, *регресія*, *регресивний*, *регресувати*; — р. *регресс*, бр. *рэгрѣс*, п. ч. слц. вл. *regres*, болг. *регрѣс*, м. *регрес*, схв. *регрес*, слн. *regrés*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Regrés*, фр. *regrès*, англ. *regress* походять від лат. *regressus* «зворотний рух», пов'язаного з *regredi* «йти назад, повертатися», яке складається з префікса *ge-* і дієслова *gradī* «крокувати, йти». — СІС² 712; ССРЛЯ 12, 1110; Kopaliński 827; Holub—Lyer 414; РЧДБЕ 617; Dauzat 620. — Див. ще **градус**. —

Пор. **агресія**, **градация**, **конгрес**, **прогрес**.

ре́гула (заст.) «правило», *ре́гули* «місячне», *регуля́рний*; — р. *ре́гулы* «регули», бр. *ре́гулы* «тс.», п. *regula* «правило; монастирський устав», ч. *regule* «правило», *řehole* «монастирський устав», слц. *regula* «устав», болг. *регула́рен*, м. *регула* «правило», схв. *ре́гула* «тс.», слн. *reguláren*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *regula* «норма, правило», пов'язане з *rego* «керую, направляю»; форма *регуля́рний* походить від лат. *reguláris* «рівномірний, правильний». — СІС² 713; Фасмер III 457; ССРЛЯ 12, 1113; Смирнов 256; Sł. wug. obcsuch 635; Brückner 457; Holub—Lyer 414. — Див. ще **ре́гент**.

регулюва́ти, *регулюва́льний*, *регуля́тор*, *регуля́ція*, *регулюва́льний*, *регулюю́чий*, *регуля́твний*, *регуля́торний*; — р. *регулюва́ть*, бр. *ре́гулява́ць*, п. вл. *regulować*, ч. *regulovati*, слц. *regulovat'*, нл. *regulowaś*, болг. *регулірам*, м. *регуліра*, схв. *регулірати*, слн. *regulírati*; — запозичення з німецької мови; н. *regulíeren* «регулювати» походить від пізньолат. *regulo* «регулюю, влаштовую; навчаю», пов'язаного з лат. *regula* «норма, правило». — СІС² 713; Черных II 105—106; Kopaliński 827; Holub—Lyer 414. — Див. ще **ре́гула**.

регуля́рний — див. **ре́гула**.

ре́га, *регéля* — див. **рагéля**.

[регезу́ля] «рибальська снасть у вигляді кошика з рогози» Ник; — результат контамінації назв *[регéля]* «вид рибальської снасті» і *рогоза́*. — Див. ще **рагéля**, **рогіз**.

[регетáть] «скрекотати» (переважно про жаб) Л, *[рекетáть]* «тс.» Л; — звуконаслідувальні утворення, паралельні до *крекотáти*, *кректáти* «тс.» (див. *крéкнути*), *[рэхкати]* «кумкати», *скрекотáти*.

реда́кція, *реда́ктор*, *реда́кторство*, *реда́кційний*, *редагува́ти*; — р. болг. м. *реда́кция*, бр. *реда́кцыя*, п. ге-

дакція, ч. *redakce*, слц. *redakcia*, вл. нл. *redakcija*, м. *реда́кция*, схв. *реда́кција*, слн. *redákcija*; — запозичення з французької мови; фр. *redaction* «редакція» утворено від лат. *redactus* «упорядкований», пов'язаного з *redigo* «відганяю, направляю, обертаю», утвореним за допомогою префікса *ge-* (*red-*) від дієслова *ago* «роблю, дію, поганяю». — СІС² 713; ССРЛЯ 12, 1117; Фасмер III 458; Горяев 450; Kopaliński 823; Holub—Lyer 412; Dauzat 617. — Див. ще **а́гент**, **ре-**.

реді́ска; — р. *реді́ска*, *реді́с*, *[раді́ска]*, бр. *рады́ска*; — через російське посередництво запозичене з німецької мови; нвн. *Radies*, *Radieschen* (нн. *radis*, *reddis*) походить від гол. ст. *radijs* або фр. *radis* «тс.», які зводяться до лат. *radix* «корінь, коренеплід» (переважно про редьку, редиску). — Акуленко 141; Коваль 56; Черных II 106; Фасмер III 458; Преобр. II 194; Kluge—Mitzka 578; Dauzat 606, 607; Matzenauer LF 16, 162. — Див. ще **радика́л**.

[реді́ль] «гряділь (у плузі)» Л, *[регіль О, регіль Гриц]* «тс.»; — результати редукції і діалектної видозміни звукової форми *гряді́ль* «тс.» (див.).

реду́кція «зменшення, спрощення», *реду́ктор* «механізм, який змінює швидкість обертання», *реду́кований*, *реду́кційний*, *реду́кува́ти* «зменшувати, скорочувати; зменшуватися»; — р. болг. *реду́кция*, бр. *реду́кцыя*, п. *redukcja*, ч. *redukce*, слц. *redukcia*, вл. *redukcija*, м. *реду́кция*, схв. *реду́кција*, слн. *redúkcija*; — через польське посередництво запозичене з латинської мови; лат. *reductio* «повернення, відсування назад» пов'язане з дієсловом *redūco* «відсуваю, відводжу, відтягаю», утвореним з префікса *ge-* і дієслова *dūco* «веду». — СІС² 714; ССРЛЯ 12, 1129; Фасмер III 459; Смирнов 256; Kopaliński 823; Holub—Lyer 412. — Див. ще **дук**, **ре-**. — Пор. **деду́кція**, **конду́ктор**, **реду́т**.

реду́т «земляне укріплення для оборони», *[раду́т]* «тс. Г; притулок; по-

двір'я; маєток; палац Нед», [редута] «редут»; — р. болг. *редут*, бр. *редут*, п. *geduta* «маскарад; редут», ч. *geduta* «бал-маскарад; дім з танцювальним залом; редут», слц. *geduta* «казино; редут», схв. *редут* «редут», слн. *gedúta*; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *gedoute* «редут; громадський зал; бал» походить від іт. *ridotta* «редут», яке зводиться до лат. *reductus* «такий, що знаходиться збоку, віддалений», пов'язаного з *redūso* «відсуваю, відводжу, відтягаю, переносу назад», утвореним з префікса *ge-* і дієслова *dūso* «воджу, командую». — СІС² 714; Фасмер III 459; Kopaliński 824; Holub—Lyer 412; Mestica 1410. — Див. ще **дедукція**, **ре-**. — Пор. **кондуктор**.

редька (бот.) «*Raphanus L.*», [редешник] «редька дика, *Raphanus raphanistrum L.*» Мак, [редьква] «редька посівна, *Raphanus sativus L.*» Нед, [редьквиця, редьков] «тс.» Нед; — р. *редька*, бр. *редька*, п. *rzodkiewka*, ч. *ředkev*, слц. *red'kev* «редька», *red'kovka* «редиска», вл. *rjedkej*, нл. *rjadkej*, схв. *редьква*, слн. *ředkev*, стсл. **редькы**; — псл. *редьку* або *редьку*; — запозичене через посередництво германських мов (двн. *gātih*, свн. *gedik*) з латинської; лат. *gādix* «корінь, коренеплід» означало, зокрема, *редьку*, *редиску*; на слов'янському ґрунті це слово могло бути зближене за народною етимологією зі словом *редькь* (укр. *рідкий*); вважається, що редька була привезена в Італію із Сирії у I ст. до н. е. — Дзендзелівський St. sl. 6/1—2, 124; Коваль 56; Черных II 106; Фасмер III 460; КЭСРЯ 387; Преобр. II 194; Горяев 307; Соболевский Лекции 215; ЖМНП 1911, травень, 165; Brückner 477; Machek ESJČ 529; Jm. rostl. 60; Holub—Lyer 428; Holub—Kop. 321; Skok ZfSlPh 31, 474; Бернштейн Очерк 1974, 232; Stender-Petersen ZfSlPh 7, 292; Būga RR I 582, II 538; Meillet Études 184; Uhlenbeck AfSlPh 15, 490; Knutsson GL 39; Kiparsky GLG 276;

Walde—Hofm. II 415; Kluge—Mitzka 597. — Див. ще **радикал**.

[**реездуля**] «опудало» Нед; — неясне.

реэнт, *реэнтій* — див. **регент**.

реестр «список, опис», (заст.) *леестр*, *лейстер* «тс., реестр», *реестратор*, *реестратура*, *реестрація*, *реестровець* (іст.) «козак, що перебуває на службі», *реестровік* «тс.» Куз, (заст.) *леестровік*, *лейстровік*, *реестраційний*, *реестровий*, (заст.) *лейстровий*, *рееструвати*, *перереестрація*, *перереестровувати*, ст. *реестръ* «сочисление, сословие» (XVII ст.); — р. *реестр*, бр. *реестр*, ч. *rejstřík* «реестр»; — запозичення з польської мови; п. *rejestr* «реестр» (із збереженням середньолатинської вимови *gi* як *ji*) походить від слат. *regestrum* «реестр, регістр», *registrum* «тс.» — СІС² 714; Фасмер III 460; ССРЛЯ 12, 1132; Преобр. II 194; Смирнов 257; Kopaliński 828; Brückner 457. — Див. ще **регістр**.

[**реж**] «крило рибальської сітки», [*режа*] «паралельні збільшені вічка сітки» Ник; — неясне; можливо, пов'язане з п. [*geza*] «пучок тонких соснових гілок, які чіпляються до рибальської сітки, щоб вона не занурювалась у мул»; може бути зіставлене і з п. *reže* «частина сітки, якою ловлять бобрів».

[**режевий**] «житній» Нед; — похідне утворення від запозиченого п. *rež* «жито, озимина», якому відповідає укр. [*рож*] «тс.» (див.).

режим; — р. болг. *режим*, бр. *режым*, п. *režim*, *režum*, ч. слц. вл. *režim*, м. *режим*, схв. *режым*, слн. *režim*; — запозичення з французької мови; фр. *régime* «режим; устрій, лад; спосіб життя» походить від лат. *regimen* «управління, командування, керівництво», пов'язаного з *rego* «керую, направляю; встановлюю, даю настанови». — СІС² 714; Фасмер III 460; Черных II 106—107; Преобр. II 194; Kopaliński 844; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 619; Dauzat 619. — Див. ще **регент**.

режисёр, *режисёрство, режисюра, режисерувати, режисирувати*; — р. *режиссёр*, бр. *рэжысёр*, п. *reżyser*, ч. слц. *režisér*, вл. *režiser*, болг. *режисьор*, м. *режисёр*, схв. *режисёр*, слн. *režisêr*; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *régisiseur* «режисер; керуючий, управляючий» пов'язане з *régir* «керувати, правити, управляти», що походить від лат. *rego* «керую, направляю; установлюю; даю настанови». — СІС² 714; ССРЛЯ 12, 1134; Фасмер III 460; Преобр. II 194; Горяев 450; Kopaliński 844; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 619; Dauzat 620. — Див. ще **регент**.

[**режуха**] (бот.) «настурція, *Nasturtium officinale* R. Вг. Мак; жеруха гірка, *Cardamine amara* L. Мак; хрінниця, *Lepidium draba* L. Мак; крес-салат, *Lepidium sativum* L. Мак»; — р. [*режуха*] «крес-салат», [*резуха*] «настурція», бр. *разуха* «гусимець, *Arabis* L.», п. *gzežucha* «жеруха», ч. *řeřicha* «хрінниця», [*řeřucha*, *řeřocha*, *řežucha*, *režucha*], слц. *režucha* «тс.»; — очевидно, псл. *režucha* як результат метатези у слові *žeřucha*, зближеному, можливо, з *režькъ* «різкий». — Brückner 475; Machek ESJČ 530; Jm. rostl. 60—61; Holub—Kop. 322. — Див. ще **жеруха**.

[**резгини**] «пристосування для перенесення сіна» Непокупный, [*рездини*] «тс.» тж; — р. [*резвины*], бр. *рэзгiны*, п. [*rezginy*] «тс.»; — запозичення з литовської мови; лит. *režgines* «два луки, переплетені мотузкою сіткою, для носіння корму», *režgis* «мішок для корму; сітка» пов'язані з *režgti* «плетити», *režgti* «переплітатися», спорідненими з лтс. *režgīt* «переплутувати», дінд. *gájuḥ* «мотузка», лат. *restis* «тс.», дангл. *resc(e)* (*risc(e)*, *gusc(e)*) «очерет», можливо, також з псл. *rozga*, укр. *різка*. — Непокупный 188; Лаучюте 22; Fraenkel 713. — Пор. **різка**.

резеда́ (бот.) «*Reseda* L.» СУМ, Нед, *резедові*; — р. болг. *резеда́*, бр. *рэзедá*, п. ч. слц. вл. *rezeda*, м. схв.

резеда́, слн. *reséda*, *rezéda*; — запозичення з французької мови; фр. *réséda* походить від лат. *resēda* «резеда», пов'язаного з *resēdāre* «полегшувати, лікувати, зціляти» (вважалося, що ця рослина діє заспокійливо), утвореним за допомогою префікса *re-* від дієслова *sedēre* «сидіти, осідати; сидати; затихати», спорідненого з лит. *sėdėti* «сидіти», псл. *sědēti*, укр. *сидіти*. — СІС 1951, 555; Фасмер III 462; Черных II 107; Преобр. II 195; Баш РЯШ 1974/4, 95—96; Sł. wyr. obcych 649; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 619; Dauzat 626; Kluge—Mitzka 597; Klein 1332; Walde—Hofm. II 431. — Див. ще **сидіти**.

резекція «видалення частини органа»; — р. болг. *резекция*, бр. *рэзекцыя*, п. *rezekcja*, *resekcja*, ч. *resekse*, слц. *resekcia*, схв. *resėkcija*, слн. *resėkcija*; — запозичення з латинської мови; лат. *resectio* «обрізування, зрізування» пов'язане з *resēcāre* «обрізувати, видаляти», утвореним за допомогою префікса *re-* від *secāre* «зрізати, оперувати; розсікати», спорідненого з двн. *sēga*, *saga* «пилка», псл. **sěkti*, укр. *сікти*. — СІС² 714; ССРЛЯ 12, 1148; Kopaliński 838; Holub—Lyer 418; Walde—Hofm. II 504—505. — Див. ще **сікти**. — Пор. **сєкція**.

резёрв, *резерват, резервація, резервіст, резервник, резервуар, резервувати*; — р. болг. *резёрв*, бр. *рэзёрв*, п. вл. *rezergwa*, ч. слц. *rezerva* «резерв; стриманість», м. *резёрва* «резерв; застереження, додаткові умови», схв. *režėrva*, слн. *rezêrva* «запас»; — запозичення з французької мови; фр. *réserve* «резерв, запас; стриманість, обережність» пов'язане з дієсловом *réserver* «зберігати, відкладати; утримувати», яке походить від лат. *reservāre* «зберігати, відкладати, рятувати», утвореного з префікса *re-* і дієслова *servāre* «спостерігати, стежити; охороняти, зберігати». — СІС² 715; Фасмер III 462; Черных II 107; Преобр. II 194; Смирнов 257; Горяев 450; Kopaliński 843; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 619; Dauzat 626. —

Див. ще **сервіз**. — Пор. **консέρви**, **сёрвіс**.

резигнація «підкорення; відмова, зречення на користь іншого», [зрезигнува́ти] «відмовитися, зректися, поступитися»; — р. болг. *резигна́ция*, п. *gezygnacja*, ч. *geziḡnace*, слц. *geziḡnacia*, вл. нл. *geziḡnacija*, м. схв. *резигна́ција*; — запозичено через польське посередництво із середньолатинської мови; слат. *resignatio* «зречення» пов'язане з лат. *resignāre* «розпечатувати; розкривати; оголошувати недійсним», яке складається з префікса *ge-* і дієслова *signāre* «позначати; запечатувати». — ССРЛЯ 12, 1153; Kopaliński 844; Holub—Lyer 420. — Див. ще **сигнал**.

резидент «дипломатичний представник; таємний уповноважений іноземної розвідки», *резиде́нція* «місцеперебування важливих офіційних осіб», *резидова́ти* (заст.) «перебувати, жити» Бі; — р. болг. м. *резиде́нт*, бр. *рэзідэнт*, п. *gezydent*, ч. слц. вл. *gezydent*, схв. *резидент*, слн. *rezident*; — через німецьке посередництво (н. *Resident*) запозичено з французької мови; фр. *résident* «резидент» походить від лат. *residens* (род. в. *residentis*), дієприкметника від дієслова *residēre* «сідати; зупинятися, селитися», утвореного з префікса *ge-* і дієслова *sedēre* «сидіти», спорідненого з лит. *sėdėti* «сидіти», псл. *sěděti*, укр. *сидіти*. — СІС² 715; Фасмер III 462; Смирнов 257; Kopaliński 844; Holub—Lyer 429; РЧДБЕ 620; Walde—Hofm. II 507—509. — Див. ще **сидіти**. — Пор. **сесія**.

резіна «гума; [корок Нед]», *резі́нка*, *резі́новий*, [резіно́вий] «смолистий» Нед, [різо́ви] «гумовий» Л, *резі́нити*; — р. болг. *резі́на*, бр. *рызі́на*; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *résine* «деревна смола, камедь» походить від лат. *resina* «тс.», запозиченого, як і гр. *ῥητίνη* «тс.», з якоїсь неіндоевропейської мови; припускалося (Frisk II 654; Boisacq 840), що це слово разом з лат. *gasis* «вид сирої смоли» є рефлексом іє.

*s(e)reu- «текти». — Фасмер III 462; ГСЭ III 166; Черных II 107; КЭСРЯ 387; Преобр. II 195; Горяев 298; Dauzat 627.

[**резовий**] «житній» Нед; — результат контамінації слів *разовий* «просіяний тільки через рідке сито» і [*режевий*] «житній». — Див. ще **раз¹**, **режевий**.

резолу́ція, *резолу́твний*; — р. болг. *резолу́ция*, бр. *рэзалу́цыя*, п. *rezolucja*, ч. *rezoluce*, слц. *rezolúcia*, вл. нл. *rezolucija*, м. схв. *резолу́ција*, слн. *resolúcija*; — запозичення з французької мови; фр. *résolution* походить від лат. *resolūtio* «ослаблення, розв'язання, рішення, постанова», пов'язаного з *resolvo* «розв'язую, розпускаю, роз'яснюю, виконую», утвореним з префікса *ge-* і дієслова *solvo* «розв'язую, виконую, вирішую, розгадую». — СІС² 716; Черных II 107—108; Фасмер III 462; Смирнов 258; Kopaliński 843; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 620; Dauzat 627. — Див. ще **абсолю́т**, **ре-**.

резон «розумна підстава, доказ», *резонёр*, *резонёрство*, [резоніти] «переконувати» Нед, *резонёрствувати*, *урезоніти* СУМ, Нед; — р. болг. м. *резон*, бр. *рэзон*, п. *gezop*, ч. *gezónar*, вл. *gezopa* «розум, розсудливість», схв. *рèзѡн*, слн. *gezóp*; — запозичення з французької мови; фр. *raison* «розум, інтелект; підстава» походить від лат. *ratiō* (род. в. *ratiōnis*) «рахунок; сума; мислення; розум». — СІС² 716; ССРЛЯ 12, 1164; Фасмер III 463; Преобр. II 195; Смирнов 258; Sł. wyg. obcsych 649; Kopaliński 843—844; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 620. — Див. ще **ра́ція¹**.

резона́нс, *резона́тор* «прилад, де виникає резонанс», *резона́торник*, *резонувати*; — р. болг. м. *резона́нс*, бр. *рэзананс*, п. *gezopans*, ч. *gezopance*, слц. *gezopancia*, вл. нл. *gezopansa*, схв. *резона́нца*, *резона́нција*, *резона́нса*, *ресона́нција*, слн. *gesonánsa*; — запозичення з французької мови; фр. *résonance* «резонанс» походить від лат. *resonantia* «відгомін, відгук», пов'язаного з reso-

pāge «звучати у відповідь, відгукуватися», яке складається з префікса ге- і дієслова sonāge «звучати, подавати звук». — СІС² 716; Фасмер III 463; ССРЛЯ 12, 1165; Смирнов 258; Kopaliński 843; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 620; Dauzat 627; Walde—Hofm. II 559. — Див. ще **соната**. — Пор. **сонет**, **сонорний**.

результат, *результант* (мат.), *результативний*; — р. *результат*, бр. *результат*, п. вл. нл. *rezultat*, ч. слц. слн. *rezultat*, болг. м. *результат*, схв. *результат*; — запозичення з французької мови; фр. *résultat* походить від лат. *resultātum* (букв. «те, що відскочило»), пов'язаного з *resultāre* «відскакувати, відбивати», інтенсивною формою до дієслова *resilire* «скакати назад, відскакувати», утвореного за допомогою префікса ге- від дієслова *salire* «стрибати, скакати». — СІС² 716; Акуленко 141; Черных II 108; КЭСРЯ 387; Sl. yug. obcyh 650; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 621; Dauzat 628. — Див. ще **ре-**, **сальто**.

[**резуха**] (бот.) «неслія волотиста, *Neslia paniculata* Desv.» Мак; — запозичення з російської мови; р. [**резуха**] «тс.» пов'язане з *рѣзать*; назва зумовлена, очевидно, тим, що листки неслії мають зубчасті гострі краї. — Див. ще **різати**.

резюме, *резюмувати*; — р. болг. *резюме*, бр. *резюме*, п. *résumé*, ч. слц. *resumé*, вл. *rezumej*, м. *резиме*, схв. *резиме*, слн. *rezimé*; — запозичення з французької мови; фр. *résumé* «резюме, короткий виклад» пов'язане з дієсловом *résumer* «резюмувати; підсумовувати», яке походить від лат. *resūmere* «знову брати, відновляти», утвореного з префікса ге- із значенням повторення і дієслова *sūmere* «брати, приймати», що виникло з префікса *sub-* «під-» і дієслова *emere* «купувати, придбавати», спорідненого з прус. *imt* «брати», лит. *imti* «тс.», псл. *imēti*, укр. *мати*. — СІС² 716; ССРЛЯ 12, 1172; Kopaliński 839—840; Dauzat 628; Walde—Hofm. II 630. — Див. ще **мати**², **ре-**, **суб-**.

[**рей**] «перевага; початковий танець розпорядника танців» Нед; — запозичення з польської мови; п. *rej wodzić* «верховодити; задавати тон; вести перед», ст. *rej* «танець», як і вл. *rej*, нл. *geja*, слн. *gěj* «тс.», походить від нвн. *Reihen* «хоровод», *Reigen* «тс.» (свн. *rei(g)e*, снн. *rei(e)*), що зводиться до фр. ст. *gaie* «танець», яке загальноприйнятої етимології не має. — Brückner 457; SW V 502; Kluge—Mitzka 592.

ре́йвах «метушня, галас; безладно розкидані речі», [*рѣв'ях*] «тс.» Л, [*ра́йвах*] «метушня; жаб'ячий крик» Корз, [*рейвахувати*] «шуміти, буянити, бешкетувати» Нед; — запозичення з польської мови; п. *rejwach* «рейвах, гармидер», [*rajwach*, *rajwak*, *rajwas*] «тс.», можливо, через посередництво мови ідиш зводиться до нім. *Reiterwache* «кінна варта» (SW V 504) або до *Reihen* «хоровод», *Reigen* «тс.» (Brückner 457). — Шелудько 44; Trentowska Por. jęz. 1963/5—6, 200; Ułaszyn Jęz. złodz. 52.

рейд¹ «водний простір поблизу порту»; — р. болг. *рейд*, бр. *рәйд*, п. *rejd*, ч. слц. *rejda*, схв. *реид*; — запозичено через російське посередництво з голландської мови; гол. *reede* «рейд» походить від снн. *rēde*, *geide* (нвн. *Reede* «рейд»), яке первісно означало «місце, біля якого споряджують або споруджують кораблі»; німецькі форми споріднені з дісл. *geidi* «спорядження корабля», (g)*geidr* «готовий, простий, ясний», гот. *gagaips* «установлений», двн. *geiti* «готовий» (нвн. *bereit* «тс.»), ірл. *gēid* «рівний», кімр. *rhwydd* «легкий, вільний». — СІС² 717; Черных II 108; Фасмер III 463; Смирнов 258; Преобр. II 195; Machek ESJC 511; Holub—Lyer 414; Matzenauer 292; Vries NEW 567, AEW 437; Kluge—Mitzka 66, 589; Klein 1347, 1352.

рейд² «проникнення військових частин у тил ворога; несподівана ревізія», *рейдер* «військовий корабель, що самотійно знищує морські транспортні засоби противника», *рейдовік* «учасник

рейду», *рейдувати* «робити рейд»; — р. болг. *рейд*, бр. *рэйд*, п. ч. *raid*, схв. *реид*; — запозичено, мабуть, через російське посередництво з англійської мови; англ. *raid* «рейд; наліт, наскок; облава» (дангл. *gād* «верхова їзда, подорож; наліт, рейд») пов'язане з дангл. *gīden* «іхати верхи, катати верхи», спорідненим з двн. *gītan* «іхати верхи», дірл. *gīadaim* «їду», лтс. *gāidīt* «цькувати, гнати», гр. *ἔριδος* «вісник, слуга». — СІС² 717; ССРЛЯ 12, 1173—1174; Kopaliński 816; Klein 1297, 1352; Kluge—Mitzka 594. — Пор. **рейтар**, **рицар**.

рейдити — див. **райдати**.

рейка «вузький дерев'яний брусок, дощечка; рельс», *прірейка* (тех.) Куз, *прірейковий*; — бр. *рэйка* «планка»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *рейка* «вузький дерев'яний брусок, дощечка» може бути виведене від *рєя* «рухомий поперечний брус, до якого прив'язують вітрила»; щодо семантичного розвитку пор. р. *рельс* «рейка», яке походить від англ. *rail* (мн. *rails*) «поперечка, перекладина; брусок». — Див. ще **рєя**.

рейкати, *рєкати* — див. **райкати**.

реймент (заст.) «полк, загін; начальствування», *рейментар* «воєначальник, командувач війська», [*лейментар*] «тс.», *рейментарство* «владицтво, панування» Бі, *рейментарувати* «бути на чолі чогось» Нед; — запозичення з польської мови; п. [rejment, reiment] є результатом фонетичної видозміни слова *regiment*. — Див. ще **регімєнт**.

рейс; — р. *рейс*, бр. *рэйс*, п. *rejs*, болг. м. *рейс* «рейс; рейсовий автобус»; — запозичення з німецької мови; н. *Reise* «подорож» (свн. *reise* «відхід», двн. *reisa* «тс.») споріднене з двн. *gīsan* «підійматися; падати», гот. *ugreisan* «підійматися», англ. *gear* «тс.», *gise* «вставати», стсл. *рискати*, *рицж* «бігти». — СІС² 717; Фасмер III 463; Черных II 108; Преобр. II 204, 230—231; Kluge—Mitzka 594; Klein 1307, 1350. — Див. ще **рискати**.

рейсфедер (креслярський інструмент); — р. *рейсфедер*, бр. *рэйсфедэр*, п. *rajsfeder*, болг. *рајсфедер*, схв. *рајсфедер*; — запозичено, можливо, через російське посередництво з німецької мови; н. *Reißfeder* «рейсфедер» (букв. «перо для креслення») складається з основи дієслова *reißen* «креслити» (свн. *gīzen*, двн. *gīzap*, днн. *writen* «рвати, писати, малювати»), спорідненого з дангл. *writan* «тс.», лат. *gīma* «тріщина, щілина», гр. *ρίνη* «напилок», та іменника *Feder* «перо» (свн. *vēder(e)*, двн. *fēdara*), спорідненого з дангл. *fēder* «тс.», лат. *penna* «перо, крило», гр. *πτερόν* «тс.». — СІС² 717; ССРЛЯ 12, 1176; Преобр. II 44; Kopaliński 816; РЧДБЕ 608; Kluge—Mitzka 188, 594; Frisk II 612, 657; Boisacq 821, 841; Walde—Hofm. II 282, 435.

рейсшина (креслярський інструмент); — р. *рейсшина*, бр. *рэйсшы́на*, п. *rajszyna*, болг. *рајсшина*; — запозичено через російське посередництво з німецької мови; н. *Reißschiene* «рейсшина» (букв. «лінійка для креслення») складається з основи дієслова *reißen* «креслити» та іменника *Schiene* «шина». — СІС² 717; ССРЛЯ 12, 1179; Kopaliński 816; РЧДБЕ 608. — Див. ще **рейсфедер**, **шина**.

рейтак — див. **райтак**.

рейтар «солдат найманої кінноти у XVI—XVII ст.» СУМ, Куз, *райтар* Куз, (заст.) *лєйтар* Г, Бі «тс.», *рєйтер* «невеликий тягарець на коромислі терезів; металевий затискач у картотеці», [*рейтарство*] «кіннота; вершники» Нед, ст. *райтарня* «тс.», (заст.) *лейтарувати* «служити в кінноті» Бі; — р. болг. *рејтар*, бр. *рэйтар*, п. *rajtar*, [rejtár], ч. *rejtar*, слц. *rajtár*, вл. *rajtar* «вершник», нл. *rejtar* «тс.», слн. *rajtar*; — запозичено через польське і російське посередництво з німецької мови; н. *Reiter* «вершник, кавалерист» пов'язане з дієсловом *reiten* «їздити верхи» (свн. *gīten*, двн. *gītan*), спорідненим з дангл. *gīdan* «тс.». — СІС² 717; Шелудько 44; Коваль 130; Фасмер III 464; ССРЛЯ 12,

1177; Kopaliński 816; Brückner 453; Machek ESJČ 512; Holub—Lyer 414; Kluge—Mitzka 66, 595. — Див. ще **рейд**².

— Пор. **ридван**, **ри́цар**.

рейти — див. **ревта́ня**.

рейту́зи «вузькі штани (спочатку для верхової їзди)», [рейту́за] Нед; — р. *рейту́зы*, бр. *рэйту́зы*, п. *gajtuzy*, ч. слц. *gajtku* «бриджі, рейтузи», болг. *рейту́зи*, схв. *рајтхѡзне* «бриджі»; — запозичено через польське посередництво з німецької мови; н. *Réithose* «рейтузи, галіфе» утворене з основ дієслова *reiten* «їздити верхи» та іменника *Hose* «штани», спорідненого з англ. *hose* «панчохи», дісл. двн. дангл. *hosa*, гот. **husa*, дат. *hose* «тс.», гол. *hoos* «водостічна труба». — СІС² 717; Фасмер III 464; ССРЛЯ 12, 1177; Преобр. II 195; Sł. wug. obsyeh 625; Brückner 453; Kluge—Mitzka 318; Klein 745. — Див. ще **рейд**². — Пор. **ре́йтар**.

[**рек (-бись)**] «як, наче, неначе, мов» Нед; — фонетично адаптоване запозичення з польської мови; п. *rzeki-byś* «можна б сказати» (букв. «сказав би ти») є формою 2-ї ос. умовного способу від дієслова *rzec* «сказати», спорідненого з укр. *ректі́* (див.).

ре́квієм «твір скорботно-патетичного характеру»; — р. болг. м. *ре́квиєм*, бр. *рэквиєм*, п. *gekwiem*, ч. слц. *gekwiem*, схв. *ре́квијем*, слн. *gékwіem*; — запозичення з латинської мови; лат. *requiem* (зн. в. від *requies*) «спокій, відпочинок, заспокоєння» (початкове слово похоронної молитви) пов'язане з дієсловом *requiesco* «відпочиваю, покоюсь», утвореним з префікса *ge-* і основи іменника *quiēs* «спокій, відпочинок», спорідненого з гот. *hveila* «час, дозвілля», ав. *šyāta* «обрадуваний», стсл. **покон** «спокій», укр. *спокій*, *спочіти*. — СІС² 718; Sł. wug. obsyeh 638; Walde—Hofm. II 406. — Див. ще **покі́й**, **почі́ти**.

реквізі́т «необхідні для вистави речі», *реквізі́тор* «той, що завідує реквізітом», *реквізі́ція* «конфіскація державою майна у власника», *реквізува́ти*; — р. болг. м. *реквизі́т*, бр.

рэкви́зіт, п. *rekwizyt*, ч. слц. *rekvisita*, вл. *gekvizit*, схв. *реквізі́т*, слн. *gekvizit*; — запозичено через російське і польське посередництво з латинської мови; лат. *requisitum* «потрібне, необхідне» пов'язане з *requirere* «потребувати, вимагати; довідуватися», яке складається з префікса *ge-* і дієслова *quaerere* «шукати, вимагати, потребувати; розслідувати». — СІС² 718; ССРЛЯ 12, 1181; Kopaliński 830—831; Holub—Lyer 415; РЧДБЕ 621; Klein 1331; Walde—Hofm. II 396. — Див. ще **інквізі́ція**, **ре-**.

рекла́ма «популяризація товарів, видовищ, послуг», *реклама́ція* «скарга; вимога усунути допущені недоліки в товарі», *рекламі́ст*, *рекламува́ти*; — р. болг. м. схв. *рекла́ма*, бр. *рэкла́ма*, п. ч. слц. вл. нл. *reklama*, слн. *rekláma*; — запозичено через німецьке посередництво з французької мови; фр. *réclame* «реклама», *réclamer* «настійно просити, вимагати; протестувати» походить від лат. *reclāmāre* «голосно викрикувати; голосно заперечувати», утвореного з префікса *ge-* із значенням повторення, підсилення дії та дієслова *clāmāre* «кричати, репетувати; оголошувати»; форма *реклама́ція* походить від лат. *reclāmātio* «голосний крик; протест», пов'язаного з *reclāmāre*. — СІС² 718; Черных II 108; Фасмер III 464; Цыганенко 395; Горяев 450; Смирнов 259; Kopaliński 829; Holub—Lyer 414; Dauzat 615; Gamillscheg 747. — Див. ще **деклама́ція**.

[**ре́клик**] «піджак» НЗ Ужду 14, [*рэхлик*] «тс.» ВеУг, [*реклича́*] «піджачок» Пр. XI діал. нар.; — слц. *reklík* «нічний піджачок»; — запозичення з угорської мови; уг. *rékli* «сорочечка» походить від нім. *Röckel* «спідниця, сорочечка», пов'язаного з *Rock* «піджак, сюртук, кітель» (пор. болг. *рѡкля* «плаття» того ж походження). — MNTESz III 372—373; Bárczi 255; Kniezsa II 731. — Див. ще **андара́к**.

рекогносцирува́ти «розвідувати оборону противника перед боєм», *ре-*

когноскувати «тс.» Куз, *рекогносцировка, рекогносцирувальний*; — р. *рекогносцировать*, бр. *рэкагнасцираваць*, п. *gekognoskować*, ч. *gekognoskovat*, слц. *gekognoscovat'*, болг. *рекогносцирам*, м. *рекогносцира*, схв. *рекогносцирати*, слн. *gekognoscirati*; — запозичено через посередництво російської і польської мов з німецької; н. *gekognosziere* походить від лат. *grecognoscere* «пізнавати, згадувати; оглядати», утвореного за допомогою префікса *ge-* від дієслова *cognoscere* «пізнавати, розвідувати; узнавати; розслідувати». — СІС² 719; Фасмер III 465; ССРЛЯ 12, 1185; Holub—Lyer 414. — Див. ще **інкогніто, ре-**. — Пор. **діагнóz, прогнóz.**

рекомендація, *рекомендований* (про кореспонденцію), *рекомендувати*; — р. болг. *рекомендация*, бр. *рэкамендацыя*, п. *rekomendacja*, ч. *rekomandace*, слц. *rekomandacia*, м. схв. *рекомандација*, слн. *rekomandacija*; — запозичене через польське посередництво із середньолатинської мови; слат. *recomendatio* «рекомендація; доручення» походить від *recomendare* «рекомендувати», що складається з префікса *re-* і дієслова *commandare* < лат. *commandare* «доручати». — СІС² 719; Черных II 108—109; Фасмер III 465; ССРЛЯ 12, 1187; Смирнов 259; Горяев 450; Kopaliński 829; Holub—Lyer 414. — Див. ще **команда, ре-**.

рекорд «найвище досягнення», *рекордизм, рекордист*; — р. болг. м. *рекорд*, бр. *рэкорд*, п. ч. слц. вл. *rekord*, схв. *рёкорд*, слн. *gekórd*; — запозичено через російське посередництво з англійської мови; англ. *record* «запис; мемуари; рекорд» (власне, «вікопомний результат») походить від фр. ст. *recođer* «згадувати», що зводиться до лат. *recordāri* «тс.», утвореного за допомогою префікса *re-* від іменника *cor*, *cordis* «серце; душа», спорідненого з гр. *кардіа* «серце», лит. *širdis* «тс.», псл. **s'rdьse*, укр. *сёрце*. — СІС² 719; Фасмер III 465; Черных II 109; Преобр. II 278—279; St. wug. obcyh 637; Holub—

Lyer 414; Klein 1312; Dauzat 616; Walde—Hofm. I 271—272. — Див. ще **ре-, сёрце**¹.

рекордсмен «людина, яка встановила рекорд», *рекордсменство*; — р. *рекордсмен*, бр. *рэкардсмен*, ч. слц. *rekordman*; — через російське посередництво запозичено з англійської мови; англ. *recordsman* «рекордсмен» утворене з іменників *record* «рекорд; запис; мемуари» і *man* «людина, чоловік». — СІС² 719; ССРЛЯ 12, 1192; Holub—Lyer 415. — Див. ще **гётман, рекорд**.

рекрут «новобранець у дореволюційний час», [*рекрутація*] «рекрутський набір» Нед, *рекрутство, рекрутчина, рекрутувати* «вербувати у рекрути»; — р. *рекрут*, бр. *рэкрут*, п. ч. вл. *rekrut*, болг. *рекрут*, схв. *рёкрут*, слн. *rekrút*; — запозичено через польське та російське посередництво з німецької мови; н. *Rekrút* «рекрут» походить від фр. **recrute*, *гесгте* «новобранець; рекрутський набір; новий член (партії, товариства)», пов'язаного з *гесгоître* «зростати, збільшуватися», утвореним за допомогою префікса *re-* від дієслова *croître* «рости, збільшуватися», яке походить від лат. *creſcere* «рости», спорідненого з гр. *корévvũмi* «годуя досита», лит. *šerti* «годувати», можливо, також гр. *кёрдус* «скирта хліба», псл. **kerda* «череда». — Фасмер III 465; ССРЛЯ 12, 1194; Преобр. I 600, II 195; Горяев 298; Brückner 457; St. wug. obcyh 637; Holub—Lyer 415; Machek ESJC 512; Walde—Hofm. I 288—289; Ernout—Meillet I 150; Boisacq 495. — Див. ще **ре-, череда**¹. — Пор. **некрут**.

ректі «говорити», [*речі, речувати*] «тс.» Нед, [*рочітисся*] «давати обітницю», [*рекало*] «той, що дає прізвиська іншим» Бі, [*рекло*] «прізвисько; прозвання; гасло» Бі, [*рекун*] «промовець» Нед, *реченець* «строк», [*речінець*] «тс.» Нед, *речення, речіння* «вистів», *речник* «поборник; оратор; [повірений Нед]», [*речнік*] «адвокат, заступ-

ник у справах» Пі, [речніцтво] «адвокатура; заступництво в справах» Нед, [речня] «вислів, судження; вирок, прилюд» Нед, [рік] «зойк» Л, річ «мова, розмова, міркування», [рочня] «оракул» Нед, речістий «говіркий», [речністий] «тс.», [речніцький] «ораторський, адвокатський», [річний] «балакучий» Нед, [річністий] «красномовний», [врікати] «дорікати» Ж, [врічки] «пристріт, уроки» Ж, відрікати «відповідати», відректі, дорікати «докоряти», доректі, дорікнүти, зрікати «відмовлятися», зректіся, [зорчі] «скажи» Ж, зурічити «наврочити», [зарікати] «заклинати, клясти, просити», зарікати «закаюватися, заклятися», заректіся, [зареч] (заст.) «постскриптум, епілог» Пі, зарік «обіцянка», [зарічки] «зарік» Ж, зарік «тс.», [заріканий] «який дав зарік», [зарічаний] «непокірливий, сварливий», [зарічливий] «який зарікся від чогось» Ж, нарікати «скаржитися», наректі «назвати», [нарековати] (заст.) «називати» Пі, [наречі] «наректи», [навректі] «наврочити», [наврокувати] «тс.», наврочити, наврочки «пристріт», наврочлівий Ж, наречена «молода», наречений «жених», наречення «присвоєння імені», наріччя, [нарічівість] «діалектна особливість» Ж, [набдрік] «у відповідь» Она, [нерічівий] «некрасномовний, недорікуватий» Ж, [невіречений] «невисловлений» Ж, недоріка «людина з дефектом мови», [неддріч] «безглуздя, абсурд» Ж, недорікий «який має дефект мови», недорікуватий «тс.», [недорічівий] «безглуздий, абсурдний» Ж, [недорічний] «непридатний» Ж, [нездорічі] «ні до чого» Ж, обректі, обрікати «обіцяти; прирікати», [обречі] «урочисто обіцяти; присвятити; вказати» Ж, [обрікувати] «докоряти закидати» Ж, [обрікуватися] «заповідати» НЗ УЖДУ 16, [оброкувати] «виконувати обітницю», обрік «обітниця», [обріка] «тс.», [обрічник] «той, що дав обітницю зробити щось для спокутування гріха», [обдрік] «заперечення; відмова» Куз, [перерік]

«суперечка», [перерічка] «тс.» Нед, порікувати «ремствувати», [порекло] «прізвисько; прізвище», [порік] «ремство» Пі, порікування «ремство, нарікання», приректі, прирікати, приречення, приречений, приурічити, приурічений, [прорекати] «прорікати; з похвалою згадувати» Нед, проректі, прорікати, прорічити, пророкувати, проречення «прорікання», [прорік] «пророк», прорікання «пророкування», прорік, прорічтво, прорічення, прорічество, проріччя, [проріччя] «оракул» Нед, прорічистий «красномовний», прорічський «пророчий», [прорічеський] «пророчий» Нед, прорічий, уректі «наврочити; докорити, доректи», урікати «тс.», [уречі] «докорити; наврочити Г; висловити ВеЛ», [уректіся] «почутися; здатися», [урічити] «заворожити, зачарувати» Нед, уречення «уроки», урік «завдання; навчальне заняття», урічки «пристріт», [уріचना] «пристріт» Г, Нед, [урічища] (збільш. від урічки), [урічлівий] «здатний наврочити; якого можна наврочити», урічлівий, [урічний] «тс.», [урічий] «чудовий, чарівний, принадний; здатний докоряти Шейк», урічний «встановлений; умовлений, визначений»; — р. *изрекаць* «урочисто вимовляти, висловлюватися», [рекаць] «говорити, мовити, промовляти», бр. *прадракаць* «передрікати», др. *речи* «говорити, сказати», п. *гзес* «сказати», ч. *гісі*, слц. *гієст* «тс.», вл. *гјєс* «говорити, сказати», нл. *гјас* «тс.», полаб. *гіст*, *гісат* «казати», болг. *река* «скажу», м. *рече* «каже», схв. *рєћи* «сказати», слн. *гєсі* «тс.», стсл. *решти*, *рекж* «тс.»; — псл. **rekti* (з чергуванням голосних гьк- : гек- : гок-); — споріднене з гот. *gahnjan* «рахувати», *gagin* «рада, рішення, постанова», *gagēhsns* «призначення, визначення», дінд. *gacūati* «упорядковує, виготовляє, складає, готує», *gacapan*, *gacapā* «порядок, розпорядження», тох. А *гаке* «слово», В *гекі* «тс.», іє. **gěk-* «розташовувати»; думка про зв'язок із звуконаслідувальними формами лит. *gėkti*

«кричати», *gēkauti* «кричати, горлати, репетувати», лтс. *gēkt* «ревіти, ричати», дірл. *gēimn* «крик», лат. *gassāge* «ричати (про тигра)» (Фасмер III 465—466; Schuster-Sewc 1222; Walde—Hofm. II 414) з погляду фонетики викликає заперечення. — Черных II 109; Преобр. II 199—201; Горяев 308; Brückner 474; Otrębski LP 8 (1960), 284; Machek ESJC 531—532; Стоянов 81—83; Младенов 559; Skok III 120—122; Zupitza GG 136; Torp 335; Trautmann 243; Mühl.—Endz. III 519; Matzenauer LF 17, 171; Uhlenbeck 242; Meillet MSL 14, 333; BSL 20/1, 31; Pokorny 863. — Пор. **рік, річ¹, строк.**

ре́ктор «керівник вищого учебного закладу», *ре́кторат, ре́кторство, ректорувати*; — р. болг. м. *ре́ктор*, бр. *ре́ктар*, п. ч. слц. вл. *rektor*, схв. *ре́ктор*, слн. *réktor*; — запозичене через польське посередництво з латинської мови; лат. *rector* «керівник, правитель, управитель» пов'язане з *rego* «керую, направляю, встановлюю; даю настанови». — SIC² 720; Фасмер III 465; Черных II 109; Смирнов 260; Горяев 450; РЧДБЕ 623; Kopaliński 830; Holub—Lyer 415; Walde—Hofm. II 424, 426. — Див. ще **ре́гент.**

[**рел**] (бот.) «модрина, *Larix Mill.* Нед; — результат метатези і скорочення запозиченого нім. *Lärche* «тс.», що походить від лат. *larix* «модрина», яке є, очевидно, галльським запозиченням, спорідненим з гр. *δέρυ* «дерево; брус; спис», псл. **dervo*, укр. *дерево*. — Kluge—Mitzka 423; Walde—Hofm. I 765. — Див. ще **дерево.**

релé «пристрій, який замикає або розмикає електричне коло», *релéйний*; — р. болг. *релé*, бр. *рэлé*, п. *relais* «реле; (заст.) поштова станція, на якій міняють коней», ч. *relé* «реле», слц. *gelé*, вл. *relais*, м. *релéј* «тс.», схв. *релéј* «реле; заміна коней; станція, на якій чекають свіжі коні для заміни», слн. *gelé* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *relais* «реле; змінні перекладні коні; пункт перевантаження,

перепрягання» пов'язане з дієсловом *relayer* «змінювати; перепрягати», утвореним за допомогою префікса *ge-* від фр. ст. *laier* «залишати», яке зводиться до гал. **laggare*, спорідненого з лат. *la-xāge* «ослаблювати, відпускати», гр. *λαχρός* «слабкий, чахлий», двн. *slah* «слабкий, в'ялий» і далі, можливо, псл. *lagoda* «порядок», укр. *ла́года* (Вен. I 684; Фасмер II 446). — SIC² 721; ССРЛЯ 12, 1198; Holub—Lyer 415; РЧДБЕ 623—624; Dauzat 426, 621; Gamillscheg 309, 760; Walde—Hofm. I 758—759; Klein 1455. — Пор. **ла́года.**

[**релі**] (мн.) «гойдалка», [**реля**] (одн.), *орéлі* (мн.), *орéля, орéль* «тс.»; — р. [**релі, релья**] «тс.», [**рель**] «поперечка; козла; гребінь; гряда; шибениця; жердина»; — неясне; можливо, псл. **gьdъ*, споріднене з лит. *ārdas* «жердина»; інші припущення ще менш обгрунтовані. — Фасмер III 466.

релі́гія, релі́гійний; — р. болг. *релі́гія*, бр. *рэлі́гія*, п. *religia*, ч. *religiosní* «релігійний», слц. *religia*, м. *релі́гія*, схв. *релі́гіја*, слн. *religija*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *religio* «благочестя; побожність; святість; богослужіння» услід за Цицероном виводиться від **religere* «знову збирати; вернутися до попередньої спроби», похідного від *lego* (*legere*) «збираю», спорідненого з гр. *λέγω* «тс.» (Булаховський Нариси 173—174; Бенвенист 394—398; Walde—Hofm. I 352); менш обгрунтоване давнє зіставлення (Черных II 109; Kopaliński 831) з *religāre* «зв'язувати», що складається з префікса *ge-* і дієслова *ligāre* «зв'язувати, з'єднувати», спорідненого з укр. *злігáтися, налігати*. — SIC² 724; Фасмер III 466; Преобр. II 195; Holub—Lyer 415. — Див. ще **легальний.**

релі́квія «предмет релігійного поклоніння; річ, дорога як пам'ять про минуле»; — р. болг. *релі́квія*, бр. *рэлі́квія*, п. *relikwia* «реліквія; мощі», ч. слц. *relikvie* (мн.), м. *релі́квиум*, схв. *релі́квија*, слн. *relikvija* «тс.»; — через

російське і польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. reliquiae «залишки, спадщина» пов'язане з дієсловом relinquere «залишати», утвореним з префікса re- і дієслова linquere «залишати, покидати», спорідненого з гр. λείπω «залишати, покидати», вірм. lk'anem «залишати», дінд. ḡṛákti «залишає», ав. гаехпах- «спадщина», гот. leiþa «позика», двн. līþan «давати в борг, позичати», ірл. léicim, lēicim «кидаю», лит. likti «залишатися», стсл. **отлѣкъ** «залишок». — СІС² 721; ССРЛЯ 12, 1200; Kopaliński 832; Holub—Lyer 413; Walde—Hofm. I 808—809; Frisk II 100; Boisacq 566. — Див. ще **ре-**. — Пор. **релікт**.

релікт «пережиток давніх епох»; — р. болг. м. *релікт*, бр. *рэлікт*, п. ч. слц. вл. *reликт*, схв. *рѣликт*, слн. *relíkt*; — запозичено через німецьке посередництво (н. Relíkt) з латинської мови; лат. relictum «залишок» пов'язане з дієсловом relinquere «залишати, покидати; кидати». — СІС² 721; ССРЛЯ 12, 1200; РЧДБЕ 624; Kopaliński 832; Holub—Lyer 416. — Див. ще **реліквія**. — Пор. **еліпс**.

рельєф «сукупність нерівностей земної поверхні; скульптурне зображення на площині»; — р. *рельєф*, бр. *рэльеф*, п. вл. нл. *relief*, ч. слц. слн. *relief*, болг. *релѣф*, м. *релјеф*, схв. *рѣльеф*; — запозичення з французької мови; фр. relief «рельєф, опуклість» пов'язане з relever «підняти, піднести», яке походить від лат. relevāre «підіймати», утвореного за допомогою префікса re- від дієслова levāre «тс.». — СІС² 721; Черных II 109—110; РЧДБЕ 624; Kopaliński 831; Holub—Lyer 415; Dauzat 621. — Див. ще **лєвєнець**, **лєгкий**, **ре-**.

рельс «рейка», *рельса* «тс.»; — р. *рельс*, п. *gels*, болг. м. *рѣлса*; — запозичено через російське посередництво з англійської мови; англ. rails є формою множини від rail «рейка; залізнична колія; поперечка, штаба, брусок», яке походить від фр. ст. *reille* «штаба; плитка, брусок», що зводиться

до лат. *gēgula* «брусок, планка; лінійка»; англ. rails було сприйнято при запозиченні в російську мову (1836 р.) як форма однини. — Фасмер III 467; КЭСРЯ 388; Черных II 110; Преобр. II 196; Грот Фил. раз. II 508; SJP 7, 915; Kiparsky ZfSlPh 24/2, 250; Dauzat 608; Klein 1297. — Див. ще **регула**.

[**реля**] «ліра», [*рілья* Г, Нед, *рилля* Нед, *рїлли* тж] «тс.», [*рільник*] «лірник» Нед; — результат видозміни назви *ліра* (див.).

релятивний «відносний», *релятивізм*, *релятивіст*; — р. *релятивный*, бр. *рэлятыўны*, п. *relatywny*, ч. *relativní*, слц. *relatívny*, вл. *relatiwny*, болг. м. *релативен*, схв. *рѣлативан*, слн. *relatívep*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *relatív* «релятивний», фр. *relatif*, англ. *relative* «тс.» походять від слат. *relatīvus* «відносний», пов'язаного з *relātio* «несіння назад; повідомлення; передача; відношення», похідним від дієприкметника *relatum*, утвореного з префікса re- і дієприкметника *lātum* (<*t_letom) від дієслова *tollo* «піднімаю», спорідненого з гр. *τλήναι* «терпіти, переносити», *ἀνατέλλω* «піднімаюсь», дінд. *tulayati* «піднімає, зважує», гот. *pulpan* «переносити, терпіти», нвн. *dulden* «тс.». — СІС² 721; ССРЛЯ 12, 1205; Kopaliński 831; Holub—Lyer 415; Dauzat 621; Klein 1323; Walde—Hofm. I 772, II 688. — Див. ще **ре-**. — Пор. **реляція**, **толерантний**.

реляція «донесення»; — р. болг. *реляция*, бр. *рэляцыя*, п. *relacja* «реляція; стосунок; звіт; повідомлення», ч. *relace* «тс.», слц. *relácia* «радіопередача; масштаб; відношення», вл. *relacija*, м. *релација* «лінія сполучення; відношення», схв. *рѣлација* «відношення, співвідношення, зв'язок; ділянка», слн. *relácija* «реляція»; — через польське і російське посередництво зводиться до лат. *relātio* «несіння назад; повідомлення, доповідь; донесення; передача; відношення». — СІС² 721; Фасмер III 467; Смирнов 260. — Див. ще **релятивний**.

реманент «інвентар»; — п. *геманент* «лишок, залишок», схв. *реманенција* «тс.»; — запозичено з латинської мови, очевидно, через посередництво польських діалектів, у яких відбувся розвиток значення «залишок» > «інвентар» (власне, все, що залишалось в давні часи після збору врожаю і сплати податків); лат. *геманентис* (род. в. *геманентис*) пов'язане з дієсловом *геманенте* «залишатися, зберігатися», утвореним за допомогою префікса *ге-* від дієслова *маненте* «залишатися; тривати; чекати». — *Kopaliński* 832; *Holub—Lyer* 416; *Walde—Hofm.* II 26. — Див. ще **перманент**.

ремарка «примітка»; — р. болг. *ремарка*, бр. *рэмарка*, п. *гемарка*, ч. слц. *гемарке*, схв. *рёмарка*; — запозичення з французької мови; фр. *гемарке* «зауваження; примітка, позначка» утворене від дієслова *гемаркег* «знову мітити, робити позначку; зауважувати», що складається з префікса *ге-* і дієслова *маркег* «відзначати; мітити, таврувати». — *СІС²* 722; *ССРЛЯ* 12, 1206; *РЧДБЕ* 624; *Dauzat* 461, 621. — Див. ще **марка¹**, **ре-**. — Пор. **контрамарка**.

[рёмгати] «шептати» Г, Она; — очевидно, афективне утворення.

ремегати, ремезати — див. **румегати**.

рёмез (орн.) «*Remiz pendulinus* L.», [*рёмеза, рёмезик, рёмезин, рёмезь, рёмезьох, ремен, реміз*] «тс.» Нед, Шарл; — р. *рёмез*, бр. *рэмез*, п. *геміз*, [*геміш*], ч. [*гемішек*], вл. [*гамушка*] «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться, як запозичення, від нвн. *Riedmeise* «рёмез», що виникло на основі слів *Ried* «болотиста місцевість; комиш» і *Meise* «синиця» (*СІС²* 722; *Булаховський Вибр.* пр. III 288; *Фасмер III* 467; *Преобр.* II 196), або від нвн. *Rohrmeise* «рёмез» з компонентом *Rohr* «комиш» (*Machek ESJC* 512); вважається також власне слов'янською назвою, пов'язаною з **ремесло** (пор. п. [*rzemieśniczek*] «рёмез»; пор. також укр. [*ремезувати*] «міцно

щось зробити»), причому назва мотивується вмінням ремеза будувати гнізда особливого характеру (*Черных II* 110; *Brückner* 457).

[ремезувати] «міцно щось зробити», [*ремезоватися*] «дуже ретельно одягатися, розкішно вбиратися» Нед, [*ремізувати*] «щось майстерно виконати» Нед, [*времізувати*] «тс.» тж, [*уремезувати*] «міцно зв'язати або зшити», [*уремінити*] «міцно зробити»; — р. [*ремезити*] «метушитися, квапитися, вертітися»; — очевидно, пов'язане з **ремесло**, **ремісник** (пор. др. *ремез* «?»: «*Ремези храмы сделаютъ вы*» *Срезн.*, с.-цсл. **ремезьство** «ремесло»). — *Фасмер III* 467. — Див. ще **ремесло**.

ремени — див. **рама¹**.

[рементина] «відбування панщини» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з **реймента** «полк, загін, начальствування»; в такому разі первісне ***рементина** повинно було означати трудову повинність на користь війська. — Пор. **реймента**.

ремесло «дрібне ручне виробництво; [зібрання знарядь для якогось виробництва]», [*ремесство*] СУМ, Нед, [*ремісло*] Нед, [*ремесник*] «ремісник» Нед, *ремісник* «дрібний виробник; [знаряддя Шух]», [*ремесництво*] «ремісництво» Нед, *ремісництво*, [*ремісни(ч)чій*] «підмайстер» Нед, [*ремесний*] «ремесловий» Нед, *ремісничий*, *ремесствувати*, *ремісникувати*, *по-ремісницьки*, *по-ремісницькому*; — р. **ремесло**, бр. *рамяство*, др. *ремьство*, *ремество* «мистецтво, ремесло», *ременьство* «мистецтво», п. *rzemiosło*, ч. *řemeslo*, слц. *gemeslo*, вл. нл. *gjemjesto* (з ч.), стсл. **ремество**; — не зовсім ясне; очевидно, споріднене з лтс. *gemesis* «ремісник, тесля», *gemiķis* «тс.», лит. ст. *gemišas* «ремісник», *gemištas* «ремесло», лит. *gėmti* «підпирати», *gėmtis* «підпора», *gėmtyti* «ударяти (з силою), рубати», *gėmdas* «рубець, шрам», прус. *gomestue* «сокира», дангл. *gėmiau* «полагодити, відновити»; заслуговує на увагу припущення про зв'язок з іє.

*гет- «спокій, мир», оскільки, можливо, вважалося, що ремесло — це заняття мирне на протилежність військовому (Holub—Lyer 428; Machek ESJC 530; Holub—Kop. 322); в такому разі спорідненими є також лит. *gĩmtĩ* «заспокоюватися», гот. *gĩmtĩ* «спокій», гот. *gĩmtĩ* «спокій, тиша», гр. ἡρεμέω «залишатися в спокої, бути спокійним», дінд. *gámatē* «є спокійним, відпочиває, радіє», ав. гат- «бути в стані спокою», *gātan-* «спокій, мир». — Фасмер III 468—469; Черных II 110—111; КЭСРЯ 388; Преобр. II 197; Brückner 475; Schuster-Sewc 1226; Варбот *Этимология* 1972, 54—55; Mühl.—Endz. III 476, 509; Frisk I 643; Boisacq 328.

ремигати, *ремигати*, *ремидати* — див. **румегати**.

ремінісценція «невиразний спогад; відгомін у творі мотивів іншого автора»; — р. болг. *реминисценция*, бр. *рэмінісцэнцыя*, п. *reminiscencia*, ч. *reminiscence*, слц. *reminiscencia*, вл. *reminiscenca*, м. *реминисценција*, схв. *реминисценција*, слн. *reminiscenca*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *reminiscentia* «спогад» походить від лат. *reminiscog* «пригадувати, обдумувати», утвореного з префікса *re-* і основи дієслова *memini* «я запам'ятав», спорідненого з гр. μέμνη «тс.», лит. *minti* «згадувати; пам'ятати», псл. *тъпѣти* «думати, вважати», рот. *minti* «пам'ятати», укр. *пам'ять*, [мніти]. — СІС² 722; ССРЛЯ 12, 1213; Kopaliński 832; Holub—Lyer 416; РЧДБЕ 624; Walde—Hofm. II 65—67; Frisk II 160—161; Boisacq 625—626; Fraenkel 455—456. — Див. ще **мніти**, **пам'ять**, **ре-**

ремінь СУМ, Г, [ременар] «лимар», [ременець] «шнурок, тасьма» Нед, [ремєник] «ремінчик», [ременина] «простий шкіряний пояс» Нед, [ременнак] «ремінний батіг», [ремениця] «шкіряна оболонка» Нед, [ременяк] «ремінь до черевиків» Нед, [ремень] «вичинена шкіра» Бі, [ремичко] «шнурок» Нед, [рємін] «ремінь» ВеБ, [ремініна] «тс.» ВеБ, *ремініць* «невеликий або вузький

ремінь; стрічковий черв'як», *ремінік* СУМ, Нед, [реминникар] «виготовлювач шнурків» Нед, [реминниця] «збруя для коней» ВеБ, *реміння*, *ремінічка*, *ремініччя*, [ремичко] «шнурок» Нед, [ремениий] «шкіряний» Ба, *ремениий*; — р. *ремень*, бр. *рэмень*, др. *ремень* «смуга шкіри; ремінь; зав'язка; ремінний батіг», п. *rzemień*, ч. řemec, слц. *remej* «ремінь; шкіра», вл. нл. *gjemjeń*, болг. *рємък*, м. *ремен*, схв. *рємєн*, *рємик*, слн. *remej*, *jemec*, стсл. **ремень**; — псл. **remu* (род. в. *remene*), утворене за допомогою суфікса *-men* (як стсл. **камы** : **камене**) від основи *re-*; — загальноприйнятої етимології не має; очевидно, споріднене з лат. *agma* «зброя; знаряддя; щит», *argentum* «велика худоба, череда», гр. ἀραρίσχω «кладу щільно; змикаю; готую», ἀρμός «зв'язок, скріпа», стсл. **гарьмъ**, укр. *ярмó*; зіставляється також (Бернштейн *Очерк* 1974, 174; Vaillant Gr. comp. I 210) з лит. *reĩti* «підтримувати, підпирати», *gĩmtĩ* «заспокоюватися»; наявність старослов'янської форми і архаїчність словотвору спростовують твердження (Brückner 475; Mikl. EW 275; Kiparsky GLG 262) про германське походження (двн. *gĩmto* «ремінь», свн. *gieme*, нвн. *Riemen* «тс.»); докази про спорідненість із зазначеними германськими формами (Machek ESJC 530; Holub—Lyer 428) викликають сумнів (пор. Kluge—Mitzka 599); припущення про спорідненість з гр. ῥάμνος «терен» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 189) не знайшло підтримки (Boisacq 834). — Фасмер III 468; Черных II 110; КЭСРЯ 388; Преобр. II 196; Holub—Kop. 322; Schuster-Sewc 1225—1226; Skok III 127; Specht 149. — Див. ще **ярмó**. — Пор. **рамініь**.

[**рємне**] «час» Нед; — результат спрощення форми **времне* (*врем'я*) «тс.». — Див. ще **верем'я**, **врем'я**.

[**рємня**] «гривня» Нед; — результат діалектної видозміни назви *грівня* ([*гримня*]) (див.).

ремонт «лагодження; підсаджування молодих рослин замість загиблих;

заміщення сільськогосподарських тварин для відтворення стада; поповнення поголів'я коней (у війську)», *ремонтёр, ремóнтник*, [ремóнда] «кавалерійська кобила» О, *ремонтувáти*; — р. болг. *ремóнт*, бр. *рамóнт*, п. слц. *remont*, ч. *remonta* (військ.) «молодий недресирований кінь», м. *ремонт*, схв. *ремóнт*, слн. *remónt*; — запозичення з французької мови; фр. *remonte* «заміна, повторне спорядження коней; ремонт» пов'язане з *remonter* «поповнити, забезпечити; знову піднятися; знову віднести нагору», утвореним за допомогою префікса *re-* від дієслова *monter* «підніматися; їздити верхи; збирати, складати, монтувати, налагоджувати». — СІС² 722; Фасмер III 469; Черных II 111; Цыганенко 396; Горяев 450; Смирнов 260; Holub—Lyer 416; РЧДБЕ 624; Dauzat 484. — Див. ще **монтувáти**.

[ремсати] «плакати, рюмати»; — результат контамінації слів *ремст* «незадоволення» і *рюмсати*. — Див. ще **ремст, рум¹**.

[ремст] «незадоволення», [ремсть] «тс.», *ремство* «нарікання, скарга», [ремстівий] «буркотливий», [ремсти-ти] «нарікати, бути незадоволеним», *ремствувáти* «нарікати» СУМ, Нед; — р. [ремство] «ненависть, злість, досада, злопам'ятність»; — не зовсім ясне; можливо, споріднене з лит. *susireĩti* «зштовхнутися, схопитися, стинатися», *susiramstyti* «тс.». — Фасмер III 469; Куркина Этимология 1971, 76; Mikl. EW 275; Matzenauer LF 16, 181.

[ремствó] «ревності» Нед; — результат контамінації слів *рєвнощі* і *ремство* «нарікання». — Див. ще **рєвний, ремст**.

Ренáта (жіноче ім'я); — р. *Ренáта*, *Ренáт* (чоловіче ім'я), бр. *Рэнáта*, п. *Renata*, *Renat*, ч. слц. *Renáta*, *Renát*, болг. *Ренáта*, *Ренéта*, м. *Ренáта*, схв. *Ренáта*, *Ренáт*, слн. *Renáta*; — запозичення з латинської мови; лат. *Renátus*, *Renáta* утворені на основі дієприкметника *renátus* «відродже-

ний», пов'язаного з дієсловом *renascog* «знову народжуюся, відроджуюся», утвореним за допомогою префікса *re-* «знову» від дієслова *pāscog* «народжуюся»; осмислюється також як складно-скорочене утворення з початкових частин слів *революція, наука, труд*. — Вл. імена 156; Петровский 188; Спр. личн. имен 442, 519. — Див. ще **натýра, наука, ре-, революція, труд¹**.

[рендéля] «м'яка, пухка нива» Нед; — неясне; — можливо, пов'язане з п. *ędzina* «вивітрілий мергель, який створює дуже родючий ґрунт», *ędzinny* (*grunt*) «тучний, мулистий», які, в свою чергу, зіставляються зі схв. *рўдина* «рівне поле; луг, лужок», *рўда* «густа, кучерява шерсть; кучеряве волосся», *рўдица* «шерстинка», *рўдити ко-су* «завивати кучері» (Brückner 458); дальші зв'язки і глибша етимологія непевні. — Petersson AfSiPh 36, 142.

[ренджітло] «зад»; — неясне.

[рендзувáти] «розмовляти» Нед, [риндзювáти] «згадувати» ВеУг; — неясне; можливо, пов'язане з другою частиною виразу *тінди-рінди* (пор.).

ренегáт «відступник», *ренегáтство, ренегáтствувати*; — р. болг. м. *ренегáт*, бр. *рэнегáт*, п. вл. нл. *гепегáт*, ч. слц. слн. *renegát*, схв. *ренèгат*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Renegát*, фр. *renégat*, англ. *renegade* походять від слат. *renegātus* (іт. *rinnegato* «знедолений; ренегат, відступник»), пов'язаного з лат. *renegāre* «заперечувати», утвореним за допомогою префікса *re-* від дієслова *negāre* «давати негативну відповідь; відмовляти». — СІС² 722; Фасмер III 469—470; Koraliński 833; Holub—Lyer 416; РЧДБЕ 625; Battisti—Alessio 3257—3258; Dauzat 623; Kluge—Mitzka 596; Klein 1326—1327. — Див. ще **негатів, ре-**.

ренесáнс «епоха Відродження»; — р. болг. м. *ренессáнс*, бр. *рэнесáнс*, п. *genesans*, ч. *renesance*, слц. *genesancia*, вл. *genesanca*, схв. *ренесáнсa*, слн. *genesánsa*; — запозичення з французької мови; фр. *renaissance* «відродження» по-

в'язане з дієсловом *renaître* «відроджуватися», утвореним за допомогою префікса *ge-* із значенням відновлення від дієслова *naître* «народжуватися», яке через нар.-лат. **pascere* зводиться до лат. *pasci* «тс.». — СІС² 722; ССРЛЯ 12, 1217; Kopaliński 833; Holub—Lyer 416; Dauzat 495, 623; Walde—Hofm. II 144. — Див. ще **натюра**. — Пор. **наївний**, **Наталія**, **нація**.

ренёт, *ренета* — див. **ранёт**.

рєній (хімічний елемент); — р. болг. *рєний*, бр. *рєній*, п. *ren*, ч. *renium*, слц. *réniun*, схв. *рєній*, слн. *рєпій*; — назва новолатинського характеру; нлат. *renium* утворено в 1922 р. від *Rhēnus* «Рейн» на честь Рейнської провінції. — СІС² 723; Волков 91; УРЕ 12, 206; Фигуровский 107—108.

ренклód (сорт сливи); — р. болг. *ренклód*, бр. *рєнклód*, п. *renkloda*, ч. слн. *renklóda*, схв. *ренклóда* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *geine-claude* «тс.» походить від сполучення (*grunes de la*) *geine Claude* («сливи) королеви Клавдії» (дружини короля Франції Франсуа I, померла 1524 р.); фр. *geine* «королева» зводиться до лат. *gēgīna* «цариця». — СІС² 723; БСЭ 36, 363; ТСБМ IV 758; Ст. *вуг. obcuch* 640; Holub—Lyer 416; РЧДБЕ 625; Dauzat 620. — Див. ще **Клávдій**, **рєгент**, **Рєгіна**.

[рєнське] «рейнське вино, рейнвейн», ст. *рынского* (1591); — р. *рєнское*, бр. *рєйнскае*; — запозичення з польської мови; п. *reńskie* (*wino*) «рейнвейн» є неточною калькою нім. *Rheinwein* «рейнське вино», утвореного з назви річки *Rhein* «Рейн» та іменника *Wein* «вино». — Шелудько 44; Фасмер III 470; Grückner 457.

рєнта «дохід з капіталу, землі або майна», *рєнтабельний*, *рєнтний*; — р. болг. м. *рєнта*, бр. *рєнта*, п. ч. слц. *vl. нл. genta*, схв. *рєнта*, слн. *рєнта*; — запозичено через німецьке посередництво (н. *Rente* «рєнта; прибуток; пенсія») з французької мови; фр. *rente* «рєнта, щорічний дохід, прибуток» че-

рез нар.-лат. **rendita* зводиться до лат. *reddita*, пов'язаного з дієсловом *reddere* «віддавати назад, повертати, платити», утвореним за допомогою префікса *ge-* (*red-*) від дієслова *dare* «давати, дарувати; платити», спорідненого з гр. *δίδωμι* «даю», дінд. *dádāti* «дає», псл. *dati*, укр. *дати*; форма *рєнтабельний* походить від фр. *rentable* або н. *rentabel* того ж походження. — СІС² 723; Фасмер III 470; ССРЛЯ 12, 1219—1220; Kopaliński 834; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 625; Kluge—Mitzka 596—597; Dauzat 624; Walde—Hofm. I 360—362. — Див. ще **дати**, **ре-**.

рєнтгєн «рєнтгенівське проміння; одиниця дози цього проміння»; — р. *рєнтгєн*, бр. *рєнтгєн*, п. ч. *rentgen*, слц. *göntgen*, болг. м. *рєнтгєн*, схв. *рєндгєн*, слн. *рєнтгєн*; — назва, дана на честь німецького фізика В.К. Рєнтгена (*Röntgen*), який у 1895 р. відкрив х-проміння, потім назване його ім'ям. — СІС² 723; УРЕ 12, 208; ССРЛЯ 12, 1220; Kopaliński 834; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 625.

[рєньгорт] «попруга», ст. *ранкгор-та* (1679); — запозичення з польської мови; п. *[ryngort, rynkort]* «тс.» походить від нім. *Rínggurt* «тс.», утвореного з іменників *Ring* «круг, коло» і *Gurt* «попруга; пояс», спорідненого з двн. *gurtan*, *gurten*, гот. *bigairdan* «оточувати», *ufgairdan* «тс.», дангл. *gyrdan* (англ. *gird*) «оточувати, облягати», дісл. *gjørd*, *gardr* «замикання, огорожа», лит. *gaĩdas* «загородка, стійло», псл. **gordъ*, укр. *город*. — Шелудько 44; Richhardt 94; Kluge—Mitzka 277; Klein 657, 1760. — Див. ще **город**, **рїнок**.

[рєньків] (у виразі: *[р. піднести на кого]* «накинутися на кого зі злістю») Нед; — пов'язане з *вонькир* «тс.» (див.).

реостат «прилад для регулювання напруги в електричному колі»; — р. болг. *реостат*, бр. *рєастат*, п. ч. слц. *vl. geostat*, схв. *рєостат*, слн. *geostat*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Rheostat*, фр. *réostat*, англ.

reostat утворено на основі гр. *ρέω* «течу», спорідненого з дінд. *srávati* «тече», лит. *sravà* «потік», псл. **sruja* «тс.», укр. *струя́*, *о́стрів*, і *στάτος* «стоячий, нерухомий», пов'язаного з *ἵστημι* «стою, ставлю», спорідненим з лат. *sto* «стою», *status* «встановлений, призначений», псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — СІС² 724; ССРЛЯ 12, 1223; Sł. węg. obcych 642; Holub—Lyer 417; Fremdwörterbuch 550; Klein 1343; Frisk I 739, II 650—652; Walde—Hofm. II 587. — Див. ще *о́стрів*, *ста́ти*, *струя́*.

[репа¹] «крикуха» До; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *репет* (пор.).

репа², репанка — див. ропуха.

[репалка] «ковзанка»; — неясне.

репара́ція «відшкодування збитків державою, що розв'язала агресивну війну», *репараційний*; — р. *репара́ция*, бр. *рэпара́цыя*, п. *герагасје* (мн.), ч. *герагасе*, слц. *герагасіе*, вл. нл. *герагасіја*, болг. *репара́ции* (мн.), м. схв. *репара́ција*, слн. *герагасіја*; — запозичення з пізньолатинської мови; лат. *герагатио* «відновлення» утворене від дієслова *герагати* «знову добувати; відновлювати, відбудовувати», яке складається з префікса *ге-* і дієслова *рагати* «готувати, влаштовувати; наживати», пов'язаного з *рагіо* «народжую», спорідненим з укр. *віпорток*. — СІС² 724—725; ССРЛЯ 12, 1224; Kopaliński 834; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 626; Walde—Hofm. II 256—257. — Див. ще *віпорток*, *ре-*. — Пор. *апарат*, *репертуар*.

репати(ся) «тріскатися», [репати-ся] «скалічитися» О, *репнути* «тріснути; [ударитися; розбитися Нед; з тріском упасти О]», [репнути] «тс.» Нед, [ріпатися] «тріскатися» Бі, [ріпатися] «тс.» Нед, *репаний*, [репанець] «хліб або плід, що тріснув», [репанник] «тс.», [репанка] «тс.; сорт дині, картоплі» Ва, [обріпати] «оббити, обвалити», [перерепанка] «плід, що тріснув; потрісканий предмет»; — р. [репнуть] «тріснути», [репаться] (з

укр.?), бр. *рэпацца* «тріскатися», *рэпина* «тріщина»; — очевидно, афективне утворення; можливо, пов'язане з *ронá* (Куркина Этимология 1972, 73—75); зіставлення з гр. *ἐρείπω* «перекидаюся, падаю», дісл. *ρίφα* «розірвати» (Matzpenauer LF 18, 252) необгрунтоване; пор. Фасмер III 472 (без урахування українських і білоруських даних). — Пор. *нарепатися*.

репатрі́ація «повернення емігрантів у рідну країну», *репатріант*, *репатріювати*; — р. болг. *репатри́ация*, бр. *рэпатры́яцыя*, п. *гепатриасја*, ч. *гепатриасе*, слц. *гепатри́ація*, вл. нл. *гепатриасіја*, м. схв. *репатри́яція*, слн. *гепатри́ація*; — запозичення із середньолатинської мови; слат. *гепатри́аціо* походить від лат. *гепатрио*, *-аге* «повертатися на батьківщину», утвореного за допомогою префікса *ге-* від іменника *патри́а* «вітчизна, батьківщина», пов'язаного з *пате́р* «батько». — СІС² 725; ССРЛЯ 12, 1224; Kopaliński 835; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 626. — Див. ще *пáтер*, *ре-*.

[репах] «головка капусти, яка передчасно перестала рости» Л; — неясне; можливо, пов'язане з *ріпа*, [репа]; назва могла бути пов'язана з тим, що серед капусти іноді виростають схожі до неї рослини.

[репейник] (бот.) «лопух павутиnistий, *Arctium tomentosum* Mill.» Мак; — запозичення з російської мови; р. *репейник* «лопух, *Arctium lappa* L.; парило, *Agrimonia* L.» пов'язане з *репей* «тс.», спорідненим з укр. *реп'ях* (див.).

[репел] (орн.) «коноплянка, *Carduelis cannabina* L.» Куз, [реполов] «тс.» Шарл; — р. [репел], *реполов* «тс.», п. [rzepołuch] «коноплянка гірська, *Carduelis flavirostris* (L.)», *rzepniczek*, [rzepołuch] «тс.»; — не зовсім ясне; виводиться (Трубачев Этимология 1964, 6—9) від псл. **гепель* (*геполь*), похідного від **герь* (*герь*) «короткий хвіст» (пор. р. *репица* «хвіст хребетної тварини», п. *гзар* «гузка; куприк», схв. *реп*

«хвіст», вл. г'яр «хребет»); назва пояснюється наявністю у коноплянок короткого хвоста; може бути пов'язане і з *rep'яx*, *riņa* з огляду на те, що коноплянки охоче поїдають насіння відповідних рослин (Strutyński 104). — Фасмер—Трубачев III 472. — Пор. **реп'яx**.

репертуар; — р. *reperthuār*, бр. *rēperthuār*, п. *reperthuag*, ч. слц. слн. *reperthoag*, вл. *reperthowag*, болг. м. *reperthoār*, схв. *reperthōār*; — запозичення з французької мови; фр. *répertoire* «репертуар; тематика; збірник; перелік, каталог» походить від лат. *reperitorium* «інвентар», утвореного від *reperire* «знаходити, одержувати», що складається з префікса *re-* і основи дієслова *perire* «народжую», спорідненого з укр. *віпорток*. — SIC² 725; Фасмер III 471; Черных II 111—112; Коралиński 835; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 627; Dauzat 624; Walde—Hofm. II 255. — Див. ще **віпорток**, **ре-**. — Пор. **апарат**, **репарація**.

[репесувати] «галасувати» До; — результат контамінації слів *репесувати* і *галасувати*. — Див. ще **галас¹**, **рѣпет**.

рѣпет «крик, зойк», [*repetāti*] «кричати, верещати» Нед, *репесувати*; — р. [*repēt*] «ремствувати», [*repēniti*] «швидко говорити», ч. *repetit* «тс.; теревенити»; — псл. гер-, звуконаслідувальний корінь, пов'язаний з гор-, гар-, можливо, також з гър-. — Фасмер III 472; Brücker 458; Machek ESJC 513; Holub—Lyer 417—418; Holub—Kop. 311. — Пор. **роптати**, **роп'уха**.

репетитувати, *репетиторствувати*, *репетитор*, *репетиторство*, *репетиція*, *репетиційний*; — р. *репетировать*, бр. *rēpetiravač*, п. *reperthowac* «репетирувати; залишатися на другий рік у тому ж класі», ч. *reperthovat* «повторювати», слц. *reperthovat'*, болг. *repetiram*, м. *repetira*, схв. *repethovati* «тс.», слн. *reperthirati* «тс.; репетирувати»; — через російську мову запози-

чено з німецької; н. *repetieren* походить від фр. *répéter* «повторювати», яке зводиться до лат. *repetere* «знову починати; повторювати; вимагати назад», утвореного з префікса *re-* і дієслова *petere* «звертатися; просити; намагатися діставати». — SIC² 725; Фасмер III 471—472; Черных II 112; Смирнов 261; Коралиński 835; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 627. — Див. ще **петиція**, **ре-**.

реп'еха — див. **рѣп'ух**.

[репешкі] (бот.) «айстри, *Aster L.*» До; — неясне; можливо, пов'язане з *реп'яш'ок*.

[репіння] «тріскачка, брязкальце» Нед, [*repinya-skrinya*] «?» Нед; — неясне; можливо, звуконаслідувальне утворення.

[рѣпиця] «основа хвоста хребетних тварин Г; корінь Л», [*ripinya*] «основа хвоста тварини» Корз, [*ripinya*] «корінь Л; верхня частина хвоста тварин Куриленко»; — р. *рѣпица* «хвіст хребетної тварини, крім шетини», бр. *rēpiņa* «хвостова частина хребта», п. г'яр «куприк; хвіст», ч. г'яр «держално ложки», [г'ерка] «кінець хвоста», вл. г'яр «хребет», нл. г'єр «тс.», схв. *rēp* «хвіст», слн. г'єр «тс.»; — псл. *г'єр'ь, *г'єр'ь «тс.», можливо, пов'язане з г'єбіті «рубати», г'єб'ь «рубець»; — даліші зв'язки неясні; зіставляється з лит. *gėmbėti* «тверднути, грубіти; рубцюватися; ставати неповоротким», *gūbas* «шрам», дісл. *gūprg* «зад, гузка», нвн. *Rūprf* «тулуб»; пов'язання з псл. *gebgo* «ребро» (Machek ESJC 529) мало переконливе. — Трубачев Этимология 1964, 7—8; Schuster-Sewc 1219—1220; Skok III 128—129; Bezlaž Eseji 148.

репіжити «сильно бити, хльостати; сильно лити, періщити (про дощ); сильно плакати», [*repigati*] «сильно лити»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. *repezi* «кидати з силою, сильно ударяти» утворене від *gėpede* «швидкий, раптовий, стрімкий», яке походить від лат. *rapidus* «стрімкий, швидкий», пов'язаного з дієсловом *perire* «хапаю, вирываю». — Sche-

ludko 141; DLRM 710, 711; СДЕЛМ 355; Walde—Hofm. II 417. — Див. ще **ра́птом**.

[репій] (неістівний гриб) ВеБ; — очевидно, пов'язане з *ре́пати* «тріскатися» за зовнішнім виглядом шапинки (пор. паралельні утворення: *[ре́панець]* «потрісканий плід», *[ре́паник]* «тс.», *[ре́панка]* «сорт дині; картоплі» Ва). — Див. ще **ре́пати(ся)**.

ре́плика «коротке заперечення, відповідь, зауваження»; — р. болг. м. *ре́плика*, бр. *рэплика*, п. ч. слц. вл. *gerlika*, схв. *ре́плика*, слн. *gerlika*; — запозичене з французької мови, очевидно, через польську; фр. *réplique* «ре́плика; заперечення; (муз.) повторення основного мотиву» пов'язане з дієсловом *répliquer* «заперечувати, відповідати», що походить від лат. *gerplīcāre* «розгортати; повертати назад; відбивати», яке складається з префікса *ge-* і дієслова *plīco* «складаю, згортаю», до якого зводиться й укр. *апліка́ція*. — СІС² 725; ССРЛЯ 12, 1234; Kopaliński 835; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 627; Dauzat 625. — Див. ще **апліка́ція, ре-**

реполов — див. **ре́пел**.

репорта́ж «розповідь кореспондента з місця події»; — р. болг. *репорта́ж*, бр. *рэпарта́ж*, п. *reportaž*, ч. слц. *reportáž*, вл. нл. *reportaža*, м. схв. *репорта́жа*, слн. *reportáža*; — запозичення з французької мови; фр. *reportage* «репортаж; нарис» утворене від дієслова *reporter* «відносити назад, переносити», що складається з префікса *ge-* і дієслова *porter* «нести, приносити», яке походить від лат. *portāre* «носити, переносити». — СІС² 726; Черных II 112; Kopaliński 836; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 627; Dauzat 575, 625; Klein 1329. — Див. ще **порт-, ре-**

репортёр «журналіст, який готує інформацію про різні події», *репортёрство, репортерува́ти*; — р. *репортёр*, бр. *рэпарце́р*, п. вл. *reporter*, ч. слц. *reportér*, болг. *репортёр*, м. *репортёр*, схв. *репортёр*, слн. *gerporter*; — запозичення з англійської мови; англ.

reporter «репортер; доповідач» (сангл. *reportour*) походить від фр. *reporter* (ст. *reporteur*) «репортер» (власне «той, що робить повідомлення, репортаж»), утвореного від *reporter* «відносити назад, переносити». — СІС² 726; Фасмер III 472; Черных II 112; Грот Фил. раз. II 508; Kopaliński 836; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 627; Klein 1329; Dauzat 575, 625. — Див. ще **репорта́ж**.

репрезентува́ти «представляти», *репрезента́нт, репрезента́ція, репрезентатівний*; — р. *репрезентова́ть*, бр. *рэпрэзентава́ць*, п. вл. *representować*, ч. *representovati*, слц. *representovat'*, нл. *representowaś*, болг. *репрезентира́м*, м. *репрезентира*, схв. *репрезентовати*, слн. *representirati*; — запозичено, можливо, через польське посередництво, з латинської мови; лат. *gerpraesentāre* «наочно уявляти; відтворювати» складається з префікса *ge-* і дієслова *praesentāre* «подавати; передавати, вручати». — СІС² 726; ССРЛЯ 12, 1235; Kopaliński 836; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 627. — Див. ще **презэ́нт, ре-**

репрэ́сія «захід державного примусу, покарання», *репрэсі́вний, репресува́ти*; — р. *репрэ́ссия*, бр. *рэпрэ́сія*, п. *represja*, ч. *represe*, слц. *represia*, вл. *represija*, болг. *репрэ́сія*, м. *репресу́ја*, схв. *репрэ́сија*, слн. *represija*; — запозичення з пізньолатинської мови; пізніше лат. *gerpressio* «придушення» пов'язане з лат. *gergimo* «придушую, приборкую», що складається з префікса *ge-* і дієслова *germo* «даблю, топчу; пресую». — СІС² 726; Черных II 112; Kopaliński 836; РЧДБЕ 627; Walde—Hofm. II 360. — Див. ще **прес, ре-**. — Пор. **експрэ́с, компрэ́с**.

репродукція «відтворення; твір образотворчого мистецтва, відтворений поліграфічним способом», *репродуктор* «гучномовець», *репродуце́нт* (спец.) «відтворювач», *репродукува́ти*; — р. болг. *репродукция*, бр. *рэпраду́кцыя*, п. *reprodukcja*, ч. *reprodukce* «репродукція; виконання», слц. *reprodukcja* «ре-

продукція; переказ», вл. нл. *gerproduksija*, м. *репродукција*, схв. *репродукција*, слн. *gerprodúksija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Reproduktion*, фр. англ. *reproduction* походять від пізньолат. *gerpōductio*, утвореного від дієслова *gerpōdūcere* «відтворювати», що складається з префікса *ge-* і дієслова *pōdūcere* «виробляти, створювати; родити». — СІС² 726; ССРЛЯ 12, 1239; Коралиński 836; Holub—Lyer 418; РЧДБЕ 628. — Див. ще **продукт, ре-**.

репс «цупка тканина з дрібними рубчиками», *ripс* «тс.» Куз; — р. *репс*, бр. *рыпс*, п. *гупс*, ч. слц. *rips*, болг. м. *ripс*, схв. *рїпс*, слн. *rips*; — запозичення з французької мови; фр. *repс* «репс» походить від англ. *rep*, *repс* «тс.», пов'язаного з *rips*, мн. від *rip* «ребро», спорідненого з псл. *rebго*, укр. *ребро*. — СІС² 726; Фасмер III 472; ССРЛЯ 12, 1239; Горяев 451; Смирнов 262; Коралиński 856; РЧДБЕ 634; Dauzat 625; Klein 1327, 1330, 1346. — Див. ще **ребро**.

рептилія «плазун»; — р. болг. *рептілія*, бр. *рэптылія*, п. *reptilie* (мн.), ч. *reptilie*, слц. *reptilie*, вл. *reptil*, схв. *рептіли* (мн.), *рєптілије* «тс.», слн. *reptil*; — запозичення із середньолатинської мови; слат. *reptilia* «плазун» походить від *reptilis* «повзучий», утвореного з *re-* «повзу», спорідненого з лит. *replióti* «лазити рачки», лтс. *gārt* «тс.», *gārus* «повзком», прус. *ripaiti* «ідить услід», *serripimai* «дізнаємося». — СІС² 726; ССРЛЯ 12, 1240; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 628; Walde—Hofm. II 430; Mühl.—Endz. III 478—479; Trautmann 246.

рептух «мішок для годування запряжених коней; плетений з мотузків мішок для сіна; [торба Нед], [рантух Нед, ревтух, репех Л, рептюк Л] «тс.», [репéха] «довга сорочка, в якій ходили хлопці до 16 років; різновид мішка, з якого годують коней» Мо, [рептіох] «торба» Нед, ст. *рантухъ* «простирадло» (1596); — р. [рептух], п. [kreptuch], слц. *kreptuch*; — запози-

чення з німецької мови; очевидно, вихідною є форма нім. *Kripp(en)tuch*, яка складається з *Krippe* «ясла, корито», пов'язаного з свн. *krippe*, двн. *kripa*, дат. *krybbe*, снідерл. *kribbe* «тс.», гол. *kribe* «годівниця; ясла; стійло, ліжка», сангл. дангл. *cribb*, англ. *crib* «тс.», і *Tuch* «сукно, лляне полотно»; реконструкція **репдук*, п. **repduk* як запозичення з снн. *repdak* «шматок тканини», переосмисленого під впливом слова *хребет* (Кипарский ВЯ 1956/5, 136; Kiparsky ZfSlPh 22/2, 433), викликає сумнів. — Шелудько 44; Фасмер III 473; Преобр. II 198; Потєбня РФВ 1, 263; Brückner 265—266; SW V 543; Kluge—Mitzka 406, 795; Klein 372; Vries NEW 360. — Див. ще **вантух**. — Пор. **гáлстук, лáнтух, рантух**.

репутація «загальна думка про когось»; — р. болг. *репутация*, бр. *рэпутация*, п. *reputacja*, ч. *reputace*, слц. *reputacia*, м. схв. *репутация*, слн. *reputacija*; — через російське і польське посередництво запозичено з французької мови; фр. *réputation* «репутація; славнозвісність, добре ім'я» походить від лат. *reputatio* «обдумування, міркування», пов'язаного з *reputare* «обдумувати, міркувати; обчислювати», що складається з префікса *re-* і дієслова *putare* «обдумувати, міркувати; рахувати; оцінювати; різати, очищати». — СІС² 726; Фасмер III 473; Черных II 112; Sł. wyg. obcych 644; Holub—Lyer 418; РЧДБЕ 628; Dauzat 626. — Див. ще **ампутація, депутат, ре-**.

репуха — див. **ропуха**.

[**репухатий**] «пузатий, товстий» Нед, [*ропухатий*] «товстий, роздутий подібно до жаби»; — очевидно, похідне утворення від *ропуха* (див.).

реп'ях (бот.) «чіпка й липка головка лопуха; лопух, *Arctium lappa* L. (*Lappa Adans. Мак*); [будяк пониклий, *Carduus nutans* L. *Мак*; нетреба звичайна, *Xanthium strumarium* L.; корінь лопуха Нед], [*репей*] «туриця, *Echinopspermum lappula* Lehm.» *Мак*, [*репей польський*] «нетреба колюча, *Xanthium spinosum* L.»

Мак, [репешка] «нетреба колюча»
 Мак, [репешник] «парило звичайне, Agrimonia eupatoria L.» Мак, [репик] «тс.», [репій] «лопух» Мак, [репляшка] (місцева назва сільської вулиці, на якій колись росли реп'яхи) Мо, [реп'яшки] «туриця; парило звичайне; реп'яшок пряморогий, Ceratoserphalus orthoceras D.C.; нетреба звичайна» Мак, реп'яшник «лопух», реп'яшбк «реп'яшок пряморогий; [нетреба звичайна; туриця Мак]», [рипляк] «будяк пониклий» Мак, [рип'як] «лопух великий, Larra major Gaertn.» Мак, [рип'ян] «будяк пониклий» Мак, [рипак] «парило звичайне» Мак, [рипейник] «лопух великий» Мак, [рипляк] «лопух» Мак, [рипльятка] «туриця» Мак, [рипльях] «лопух» Мак, [рип'як] «будяк пониклий; лопух Нед», [рип'ях] «тс.» Мак, [рип'ях жовтий] «парило звичайне» Мак, [рип'ячок, рип'яшки] «тс.» Мак, [рип'яшок] «туриця» Мак, [рип'яшок майський] «реп'яшок пряморогий» Мак, [рипахатий] «покритий реп'яхом, розтріпаний» Нед, [реп'яхатий] «тс.» Нед, реп'яхуватий; — р. репéй «реп'ях, лопух; парило», репéйник, реп'як «тс.», реп'яшбк «реп'яшок», бр. [рапей] «реп'ях», [рапéшник] «тс.», рéпик «парило», [рап'яхі] «відходи при прядінні», п. rzer «реп'ях», ч. řepík «парило», слц. řepík, вл. řepík «тс.», болг. репей «реп'ях», схв. рéп'ях, слн. [repjè] (зб.) «тс.», р.-цсл. р'эппи «тс.; колючка»; — псл. *гэрьь «реп'ях, колючка», пов'язане з řepiti «встромляти» (пор. п. wrze-rić «всадити, вліпити», слц. [repit'sa] «вчепитися», ч. ст. vřepiti «встроми-ти»); далі, очевидно, споріднене з лит. arpėti «охопити», лат. gario «хапаю». — Шамота 34—35; Коваль 68; Черных II 111; Фасмер III 471; Меркулова Очерки 94; Brückner 475; Machek ESJC 530; Jm. rostl. 106—107; Schuster-Sewc 1215; Pokorný 866.

[реп'яхівка] «різновид плахти, жіночого одягу»; — очевидно, пов'язане з реп'ях; назва могла бути мотивована формою вишивок на одязі; пор. [ре-

п'яшбк, реп'яшкова кривулька] (рід вишивки), що походять від реп'ях (див.).

[ререде] «жилка листка Нед»; — неясне.

рерéпнути — див. репати(ся).

ресбра, ресбрник; — р. рессбра, бр. рысбра, п. gesog, болг. ресор; — запозичення з французької мови; фр. ressort «пружина; ресора; енергія, сила» утворене від ressortir «знову виходити; виступати; підскакувати», яке складається з префікса re- і дієслова sortir «вийти, випустити». — СІС² 727; Фасмер III 474; ССРЛЯ 12, 1247; Преобр. II 198; St. wyg. obcuch 645; РЧДБЕ 628; Dauzat 628, 675. — Див. ще ре-, сорт.

респéкт «пошана, повага», респектабельний; — р. болг. респéкт, бр. рэспéкт, п. ч. вл. respekt, слц. rešpekt, нл. respectowaś «поважати», м. респект, схв. рэспект, слн. respékt; — запозичене з французької мови, очевидно, через німецьку (н. Respekt); фр. respect «пошана, повага» походить від лат. respectus «повага; точка зору; оглядання назад», пов'язаного з respicere «дивитися назад, оглядатися», що складається з префікса re- і дієслова specio «дивлюся», пов'язаного з specto «дивлюся, спостерігаю». — СІС² 727; ССРЛЯ 12, 1244; Hüttl-Worth 16; РЧДБЕ 628; Kopaliński 839; Holub—Lyer 418; Dauzat 627; Walde—Hofm. II 570. — Див. ще ре-, спекта́кль.

респіра́тор «прилад для захисту від дії шкідливого пилу», респіра́ція «дихання»; — р. болг. респирáтор, бр. рэспіра́тар, п. respirator, ч. слц. respirátor, схв. рэспіра́ција «респірація»; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Respirátor, фр. respirateur, англ. respirator утворені від лат. respirāre «видихати, випускати», що складається з префікса re- і дієслова spirāre «дути, дихати». — СІС² 727; ССРЛЯ 12, 1245; Kopaliński 839; Holub—Lyer 418; РЧДБЕ 628; Walde—Hofm. II 575—576. — Див. ще ре-,

спирт. — Пор. **аспірант**, **конспірація**.

республіка, *республіканець*; — р. *республика*, бр. *рэспубліка*, п. ч. слц. вл. нл. *gerublika*, болг. м. *рeпубліка*, схв. *рeпубліка*, слн. *gerublika*; — запозичення з латинської мови; лат. *respublica* «держава, республіка, суспільство» (із словосполучення *res publica* «тс.», букв. «громадська справа», пор. кальку п. *rzecz pospolita* «тс.») складається зі слів *res* «стан, справа, річ, обставина; держава», спорідненого з дінд. *gāḥ* «благо, майно, багатство», *gēvānt-* «багатий», ав. *gaēvant-* «тс.», *gā-* «давати, подавати», дірл. *rath* «нагорода», і *publicus* (жін. р. *publica*) «суспільний, державний, всенародний». — СІС² 727; Фасмер III 474; Черных II 113; КЭСРЯ 388; Смирнов 262; Kopaliński 837; Holub—Lyer 418; Walde—Hofm. II 430. — Див. ще **публіка**¹. — Пор. **реальний**.

реставрація, *реставратор*, *реставраторство*, *реставрувати*; — р. болг. *реставрация*, бр. *рэстаўрацыя*, п. *restauracja*, ч. *restaurace*, слц. *reštaurácia*, вл. *restawracija*, м. *реставрација*, схв. *рестаурација*, слн. *restavracija*; — запозичене через польське посередництво із західноєвропейських мов; нім. *Restauratiön*, фр. *restauration* походять від лат. *restauratio* «відновлення», пов'язаного з *restaurare* «відновлювати», що складається з префікса *re-* і основи реконструйованого **stauros* «підставка, підпірка», спорідненого з гр. *σταυρός* «стовп», дісл. *staigr* «тс.», двн. *stiura* «кермо», нвн. *Steuer* «тс.». — СІС² 727; Коваль 116; ССРЛЯ 12, 1249; Фасмер III 474; Kopaliński 839; Holub—Lyer 418; Walde—Hofm. I 705—706. — Див. ще **ре-**. — Пор. **ресторан**.

ресторан, *ресторатор* (заст.) «власник ресторану», *ресторація* «ресторан»; — р. м. *ресторан*, бр. *рэстаўран*, п. *restauracja*, ч. *restaurace*, слц. *reštaurácia*, вл. нл. *restawracija*, болг. *ресторант*, схв. *ресторан*, слн. *restavracija*; — запозичене, можливо, через

російське посередництво з французької мови; фр. *restaurant* «ресторан; укріплюючий, підкріплюючий» утворене від *restaurer* «підкріпляти, відновлювати сили, реставрувати», що походить від лат. *restaurare* «відновлювати»; слово *ресторація* походить від лат. *restauratio* «відновлення». — Акуленко 141; Коваль 116; Черных II 113; Фасмер III 474; КЭСРЯ 388; Kopaliński 839; Holub—Lyer 418; Dauzat 628. — Див. ще **реставрація**.

ресурс (мн. *ресурси*); — р. болг. м. схв. *ресурс*, бр. *рэсурс*, п. *resources*; — запозичення з французької мови; фр. *ressource* «засіб, спосіб, дані, ресурси» пов'язане з фр. ст. *ressoudre* «підійматися», яке походить від лат. *resurgere* «знову підійматися; знову виникати», що складається з префікса *re-* і дієслова *surgere* (< **subsurgere*) «підіймати; сходити; виникати», утвореного за допомогою префікса *sub-* «під, біля» від *gere* «правити, направляти, кидати в ціль». — СІС² 727; Фасмер III 475; ССРЛЯ 12, 1252; РЧДБЕ 629; Kopaliński 840; Dauzat 628; Walde—Hofm. II 635. — Див. ще **ре-**, **регент**, **суб-**.

[**рет**] «рівне поле, болотисте поле, мокра земля» ВеУг, [*rit*] «тс.» тж, [*реть*] «заболочена низина» Ч, [*ретьга*] «калюжа, болото» Нед, [*ретьжина*] «вузька і довга заболочена низина з джерельними водами» Ч, [*ретьш*] «озеро» Ч, [*ретьний*] (у виразі: [*ретьна земля*] «мокра земля») ВеУг; — схв. *rit* «болотиста місцевість»; — запозичення з угорської мови; уг. *ret* «лука» етимологічно неясне. — ВеУг 254; Лизанец 620; MNTESz III 396.

ретельний «акуратний, [точний Г; чесний, порядний, відвертий; справжній Нед]»; — запозичення з польської мови; п. *rzetelny* «сумлінний, чесний, акуратний» (давніше **źrzetelny*) пов'язане з ст. *zrzec* «дивитися, спостерігати; звертати увагу», спорідненим з укр. *зріти*; пор. ч. *zřetelný* «ясний, очевидний; чіткий», слц. *zretel'ný* «тс.», пов'язані з ч. *zřiti* (ст. *zřieti*) «дивитися»,

слц. *zriet'* «тс.». — *Brückner* 476, 657; *Mashek ESJC* 719. — Див. ще **зріти**¹.

ретируватися «відступати, зникати», *ретира́да* «ухилення від рішучих дій; відступ; укріплене місце для оборони на випадок відступу», *ретира́д* «тс.»; — р. *рети́ровáться*, бр. *рэцірава́цца*, п. заст. *retyrować się*, схв. *ретері́рати*, *рети́рати*, слн. *retirgrati*; — запозичення з французької мови; фр. *se retirer* «відступати, відсторонятися; відходити; покидати займатися чимось», *retirer* «тягти до себе, виймати, брати назад» утворене за допомогою префікса *re-* від дієслова *tirer* «тягти, волокати». — *SIC*² 728; *Фасмер III* 475; *ССРЛЯ* 12, 1254; *Смирнов* 263; *SW V* 523; *Holub—Lyer* 415; *Dauzat* 629, 711. — Див. ще **ре-**, **гирáж**.

[ретітисся] «битися, боротися», *[ретика́ти(ся)]* *Нед*, *рїтїтисся* *ВеЗн* «тс.», *[ретувáти]* «сваритися» *Мо*, *[неретівий]* «слухняний, лагідний, необразливий» *Ж*; — р. *[реті́ться]* «гарячитися; гаряче і сміливо братися за якусь справу», р.-цсл. **ретити** «спонукати», **ретитися** «змагатися, прагнути», стсл. **ретити** «тс.»; — псл. *ret-* пов'язане чергуванням голосних з *gati* «військо, війна», *gatiti se* «ворогувати». — *Фасмер III* 475; *Преобр. II* 199; *КЭСРЯ* 388. — Див. ще **рать**.

рeтoр (заст.) «учень класу риторики», *[ретoрвá]* (зб.) «учні класу риторики», *рeтoрїкa* (заст.) «риторика; підручник з риторики; п'ятий з семи класів духовних училищ і семінарій», *ретoрїчнїй* «риторичний, красномовний» *Куз*, ст. *ретoр* «оратор» (XVII ст.); — р. заст. *рeтoрїкa* «риторика», бр. ст. *ретoръ* «оратор»; — запозичення з польської мови; п. *retor* «ритор», як і ч. слц. слн. *retor* «оратор», вл. *retorika* «риторика», болг. м. *ретoр* «оратор», схв. *рeтoр* «тс.», походить від лат. *rhētor* «ритор, учитель красномовності», яке зводиться до гр. *ῥήτωρ* «ритор, викладач ораторського мистецтва; оратор, доповідач». — *Фасмер III* 475; *Kopaliński* 840; *Holub—*

Lyer 419; *РЧДБЕ* 629. — Див. ще **рїтор**.

ретoртa «посудина з повернутою вбік шийкою для нагрівання речовин»; — р. болг. м. *ретoртa*, бр. *рeтoртa*, п. ч. слц. вл. *retorta*, схв. *рeтoртa*, слн. *retórta*; — запозичення з німецької мови; н. *Retörte* через фр. *retorte* «тс.» зводиться до слат. *retortus* (жін. р. *retorta*) «повернутий назад», пов'язаного з лат. *retorqueo* «повертаю назад», що складається з префікса *re-* і дієслова *torqueo* «повертаю, обертаю, кручу». — *SIC*² 728; *Фасмер III* 475; *Kopaliński* 840; *Holub—Lyer* 419; *РЧДБЕ* 629. — Див. ще **ре-**, **торт**.

ретoгрáд «противник прогресу», *ретoгрáдствo*; — р. болг. *ретoгрáд*, бр. *рeтpагрáд*, ч. *retrográdni* «зворотний, протилежний», слц. *retrográdny* «ретроградний», вл. *retrogradny* «тс.», м. *ретoгрáд*, схв. *ретoгрáдaн* «який іде назад», слн. *retrográden* «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *retrograd* «зворотний», фр. *rétrograde* «тс., ретроградний», англ. *retrograde* «тс., ретроград» походять від лат. *retrōgradus, retrōgradis* «який іде назад», пов'язаного з *retrōgradior* «іду назад, рухаюся в зворотному напрямі», що складається з префікса *retrō* «назад, ззаду», похідного від *re-*, і дієслова *gradior* «крокую, ступаю». — *SIC*² 728; *ССРЛЯ* 12, 1256; *Holub—Lyer* 419; *РЧДБЕ* 629; *Dauzat* 630; *Klein* 1339; *Walde—Hofm. I* 615, II 422, 431. — Див. ще **грáдус**, **ре-**.

ретoспeкція «погляд у минуле», *ретoспeктївнїй*; — р. болг. *ретoспeкція*, бр. *рeтpаспeкція*, п. *retrospekcia*, ч. *retrospekce*, слц. *retrospektiva*, вл. *retrospektivny*, м. *ретoспeкція*, схв. *ретoспeкція*, слн. *retrospekcija*; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. *retrospection*, нім. *Retrospektion*, англ. *retrospection* походять від лат. *retrōspicere* «дивитися назад», яке складається з префікса *retrō* «назад, ззаду» і *spicere (specere)* «дивитися». — *SIC*² 728; *ССРЛЯ* 12, 1257;

Kopaliński 840—841; Holub—Lyer 419; РЧДБЕ 630; Dauzat 630; Klein 1339. — Див. ще **ретроград**, **спектакль**.

ретувати — див. **ретітися**.

рétуш «виправлення негатива, картини», [ретуша] «тс.» Куз, ретушёр, ретушувати; — р. рéтушь, бр. рэтуш, п. retusz, ч. слц. retuš, вл. retuša, болг. м. ретуш, схв. ретуш, слн. retúša; — очевидно, через західнослов'янське посередництво (з огляду на наголос) запозичено з французької мови; фр. retouche «ретушування; перероблення, поправка» пов'язане з дієсловом retoucher «ретушувати, підправляти, підмальовувати; переробляти», утвореним за допомогою префікса ге- від дієслова toucher «торкати, мацати», що походить від нлат. *toscare або *tiscare «бити, забивати», звуконаслідувального походження. — СІС² 728; ССРЛЯ 12, 1257; Kopaliński 841; Holub—Lyer 419; Dauzat 712, 716. — Див. ще **ре-**, **тока́та**, **туш**¹.

рétязь «ланцюг; [намисто Нед; залізний засув]», [ратізь] «залізний засув» Нед, [рétіж] «тс.», [рétізі] «ретьязь» тж, [рétезь] «ланцюг з жовтого дроту» Шух, [рétези] «латунні ланцюжки як прикраса» Нед, [рétезки, ретьязки] «тс.» Нед, [рétізь] «ретьязь», [ретьязі] «дверний ланцюжок» Нед, ретьязок «ланцюжок», ретьязок «тс.; [мотузочка Пі]»; — бр. ст. ретезь «ланцюг», ретьязь «тс.», п. wrzeciǎdz «залізний засув», ст. gzeziǎdz, ч. řetěz «ланцюг», слц. ret'az «тс.; низка», вл. gjeśaz «ланцюг», нл. gjeśaz «тс.», р.-цсл. **рeтязь**; — очевидно, псл. *retędзь, запозичене з германських мов; дісл. gēkendi (gēkendr) «ланцюг», дангл. gacente, двн. gahhinza «тс.» споріднені з дінд. gaśanā «мотузок; ремінь»; менш переконливе зведення (Machek ESJC 531) до псл. *vert-ęz-ь як складного утворення з основ *v^ortēti «вертати» і vēzati «в'язати» (пор. ч. ст. vrtoviez «ланцюг коло воза», пізніше п. wrzeciǎdz «засув» з початковим w-) або зіставлення (Brückner 633) з псл. get-, gat- «воювати; рать». —

Фасмер III 476; Schuster-Šewc 1222—1223; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 74—75. — Пор. **веретяж**.

[реуруска] «дикий виноград» Пі; — запозичення з румунської мови; рум. găugúscă є фонетичним варіантом назви lăugúscă «дикий виноград з невеликими чорними зернами», яка походить від лат. lābrūscā «дикий виноград», очевидно, запозиченого з галльської мови. — DLRM 450; Walde—Hofm. I 740.

[рéус] «плаксі́й»; — очевидно, давніше *ревус, утворене за допомогою лат. суфікса -us від ревіти «голосно плакати» (див.).

реферат «короткий виклад змісту наукової праці, книги», рефератівний; — р. болг. м. реферат, бр. рэферат, п. ч. слц. вл. нл. referat, схв. рефeрaт, слн. referát; — запозичення з німецької мови; н. Referát походить від слат. geferat, букв. «нехай він доповість», особової форми дієслова лат. refero, referre «нести назад; переказувати, повідомляти, доповідати», утвореного за допомогою префікса ге- від fero, ferre «носити, доносити», спорідненого з гр. φέρω «несу», гот. baíra, ірл. bíru «тс.», псл. беро, бьрати, укр. бері́, брати. — СІС² 728; Фасмер III 476; ССРЛЯ 12, 1258; Kopaliński 824; Holub—Lyer 413; РЧДБЕ 630; Kluge—Mitzka 590; Walde—Hofm. I 483—485. — Див. ще **брати**, **ре-**. — Пор. **рефері**, **реферувати**.

рефері «суддя спортивних змагань»; — р. рефері́, бр. рэферы, болг. рефер, схв. рефери; — запозичення з англійської мови; англ. referee «рефері; третейський суддя» утворене від refer «стосуватися, посилатися, звертатися, (юр.) передавати на розгляд», що через посередництво фр. référer «відносити; подавати» зводиться до лат. referre, fero «нести назад; переказувати, повідомляти; звертатися». — СІС² 729; ССРЛЯ 12, 1259; РЧДБЕ 630; Klein 1317. — Див. ще **реферат**.

реферувати «робити короткий виклад змісту наукової праці, книги», реферéндум «всенародний опит», рефе-

рѣнт «консультант, доповідач з певних питань; особа, що складає реферат», *реферѣнція* «довідка про платоспроможність; довідка про колишню службу»; — р. *реферировать*, бр. *рѣферыраваць*, п. вл. *referować*, ч. *referovat*, слц. *referovat'*, болг. *реферирам* «реферувати; бути рефері на змаганнях», м. *реферира*, схв. *реферисати*, слн. *referirati*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *referieren* «доповідати», фр. *référer*, англ. *refer* «тс.» зводяться до лат. *refero*, *referre* «нести назад; переказувати, повідомляти, доповідати». — СІС² 728—729; Ст. вуг. *obcuch* 632; Holub—Lyer 413; РЧДБЕ 630. — Див. ще **реферат**.

рефлѣкс «реакція на подразнення; явище, що спричинюється іншим явищем», *рефлексіяція*, *рефлѣксія* «осмислення власних дій; самоаналіз», *рефлѣктор* «відбивач світла; обігрівальний прилад», *рефлексівний*, *рефлектівний*, *рефлѣкторний*, *рефлектувати*; — р. болг. *рефлѣкс*, бр. *рѣфлѣкс*, п. *refleks*, ч. слц. *reflex*, вл. *refleksija*, нл. *reflektor* «прожектор», м. *рефлекс*, схв. *рѣфлекс*, слн. *refléks*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Reflex*, фр. *réflexe*, англ. *reflex* походять від лат. *reflexus* «згин; зворотний рух», пов'язаного з дієсловом *reflecto* «загинаю, повертаю назад», яке складається з префікса *ge-* і дієслова *flecto* «гну, відхиляю; змінюю напрям». — СІС² 729; Фасмер III 476; ССРЛЯ 12, 1261; Kopaliński 824—825; Holub—Lyer 413; РЧДБЕ 630; Dauzat 618; Klein 1318; Walde—Hofm. I 514—515. — Див. ще **ре-**, **флѣксія**.

рефѣрма, *реформатор*, *реформатство*, *реформація*, *реформізм*, *реформіст*, *реформаційний*, *реформувати*, *дореформений*, *пореформений*; — р. болг. м. *рефѣрма*, бр. *рѣфѣрма*, п. ч. слц. вл. нл. *reformata*, схв. *рѣфѣрма*, слн. *reformata*; — запозичення з французької мови; фр. *réforme* «реформа; перетворення; поліпшення» пов'язане з дієсловом *reformar* «реформувати; перетворювати; поліпшувати», що походить від лат. *reformo*

reformo «перетворювати; поліпшувати; відбудовувати», утвореного за допомогою префікса *ge-* від дієслова *formare* «надавати форму; розвивати; організувати», похідного від *forma* «форма». — СІС² 729; Фасмер III 477; Черных II 114; Kopaliński 825; Holub—Lyer 413; РЧДБЕ 631; Dauzat 618. — Див. ще **ре-**, **фѣрма**.

рефрѣн «повторення наприкінці строфи»; — р. болг. *рефрѣн*, бр. *рѣфрѣн*, п. *refren*, ч. слц. слн. *refren*, м. *рефрен*, схв. *рѣфрѣн*; — запозичення з французької мови; фр. *refrain* «рефрен, приспів, пісенька» походить від фр. ст. *refrait*, пов'язаного з *refraindre* «розбивати» (рефрен — повторення, що розбиває пісню), яке зводиться до нар.-лат. **refrangere* (< лат. *refringere*) «розламувати», що походить від *frango*, *-ere* «ламати; розбивати; роздробляти». — СІС² 730; ССРЛЯ 12, 1270; Kopaliński 825; Holub—Lyer 413; РЧДБЕ 631; Dauzat 618—619; Gamillscheg 758; Walde—Hofm. I 541. — Див. ще **ре-**, **фрѣкція**. — Пор. **фрагмент**.

рефрижератор «холодильник (вагон, судно тощо); частина холодильника, де випаровується рідина»; — р. болг. *рефрижератор*, бр. *рѣфрыжератор*, п. *refrigerator*, ч. слц. *refrigerátor*, болг. схв. *рефрижератор*; — запозичення з французької або німецької мови; фр. *réfrigérateur* «холодильник», н. *Refrigerátor* «тс.» зводяться до лат. *refrigerare* «охолоджувати, освіжати», утвореного з префікса *ge-* та основи іменника *frigus* (род. в. *frigoris*) «холод, холоднеча; прохолода», спорідненого з гр. *ψύχος* «холод, холоднеча», далі, можливо, з псл. **strěзь* або **serзь* (п. *śreżoga* «паморозь», *szron* «іній», ч. *stříž* «тонкий лід», болг. *скреж* «іній», слн. *srěž* «снігова кора», укр. *серѣн*). — СІС² 730; ССРЛЯ 12, 1270; Holub—Lyer 413, 456; Machek ESJC 589; Walde—Hofm. I 547; Frisk II 654—655. — Див. ще **ре-**. — Пор. **серѣн**.

[рѣхкати] «кумкати», **[рѣхкіт]** «кумкання», **[рѣхкавка]** (зоол.) «древесниця, *Hyala arborea* L.» Нед, **[рѣхкалка]**,

рїхкавка] «тс.» Нед; — р. [*рєхать*] «рохкати, хропіти», [*рехать*] «тс.», п. *gęchotać* «кумкати; рохкати»; — звуко-наслідувальне утворення, паралельне до *рóхкати* (пор.).

[**рехтєльний**] «чесний, порядний, відвертий; справжній» Нед, [*рїхтєльне*] «ретельно, точно»; — результат контамінації слів [*ретєльний*] «точний, справжній; чесний» і [*рїхтик*] «точнісінько», [*рїхтино*] «саме, напевне». — Див. ще **ретєльний**, **рїхтик**.

рехтіти — див. **ряхтіти**.

[**рецак**] (бот.) «рижик смачний, *Lactarius deliciosus* Fr.» Мак; — видозмінене запозичення з польської мови; п. [*rydzek*] (вид гриба) пов'язане з *rydz* «рижик смачний, *Lactarius deliciosus* Fr.», *redzyk* «тс.». — Див. ще **ридз**.

рецензія «відзив», *рецензєнт*, *рецензійний*, *рецензувати*; — р. болг. *рецензия*, бр. *рэцэнзія*, п. *recenzja*, ч. *recenze*, слц. *recenzja*, вл. *recensija*, м. *рецензија*, схв. *рецензија*, слн. *recenzija*; — очевидно, через німецьке посередництво (н. *Rezensiön*, *Rezensent*) запозичено з латинської мови; лат. *recensio* «огляд, цензорське обстеження» пов'язане з дієсловом *recensere* «перераховувати, перевіряти; оглядати; рецензувати», що складається з префікса *ge-* і дієслова *censere* «визначати вартість, оцінювати; висловлювати думку». — СІС² 730; Фасмер III 477; Черных II 114; Цыганенко 397; Kopaliński 821; Holub—Lyer 411; РЧДБЕ 631. — Див. ще **ре-**, **ценз**.

рецепт, *рецептар* (заст.) «аптека», *рецептура*; — р. *рецепт*, бр. *рэцэпт*, п. *recepta*, ч. слц. *recept*, болг. *рецепта*, м. *рецепт*, *рецепта*, схв. *рèцèпт*, слн. *recèpt*; — запозичене з латинської мови, можливо, через німецьке посередництво (н. *Rezept*); лат. *receptum* «прийняте» пов'язане з *recepto* «беру назад, знову приймаю», формою інтенсива від *recipio* «обертаю назад; приймаю», що складається з префікса *ge-* і дієслова *capio* «беру; ловлю; засвоюю». — СІС² 730; Фасмер III 477;

Черных II 114; Смирнов 265; Kopaliński 821—822; Holub—Lyer 412; РЧДБЕ 632. — Див. ще **концепт**, **ре-**.

[**рецетівка**] «вид плахти»; — неясне.

рецидів «повторний вияв чого-небудь», *рецидивіст*; — р. болг. м. *рецидів*, бр. *рэцыдыў*, ст. *рецыдыва* (XVI—XVII ст.), п. *recyduwa*, ч. *recidiva*, слц. слн. *recidiva*, схв. *рецидів*; — очевидно, через польське і німецьке посередництво (н. *Rezidiv*) запозичене з латинської мови; лат. *recidivus* «який відновлюється» пов'язане з *recido*, *-ere* «знову падати, повертатися», яке складається з префікса *re-* і дієслова *cado*, *-ere* «падати, траплятися». — СІС² 731; Фасмер III 478; Смирнов 265; Kopaliński 822; Holub—Lyer 412; РЧДБЕ 632. — Див. ще **казус**, **ре-**.

рецитувати «декламувати», *рецитація*; — р. *рецитувать*, п. *recytować* «декламувати; говорити без запинки», ч. *recitovat*, слц. *recitovat'*, вл. *recitować*, болг. *рецитирам*, м. *рецитира*, схв. *рèцитовати*, слн. *recitirati*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *rezitieren*, фр. *éciter*, англ. *recite* походять від лат. *recitare* «читати вголос», яке складається з префікса *re-* і дієслова *citare* «викликати; наводити, цитувати, проголошувати». — СІС² 731; Черных II 114; Kopaliński 822—823; Holub—Lyer 412; РЧДБЕ 632; Dauzat 615; Klein 1311. — Див. ще **ре-**, **цитата**. — Пор. **речитатів**.

[**рецок**] (зоол.) «бурозубка (землерийка), *Sorex L.*», [*ирчок*, *ирджок*, *рджок*, *жджок*, *зджьок* Вел] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [*gęsek*] «тс.» є результатом видозміни форми *gęsorek* (< **gęsor*) «тс.», що пов'язується з *gęsa* «вія», спорідненим з р. *ресніца* «тс.», укр. [*ряса*] «складка; колос, волоть»; назва дана за зовнішньою ознакою хом'ячка, який має м'яке волосся. — SW V 491, 821. — Див. ще **ряса**².

речитатів «наспівна декламація»; — р. болг. *речитатив*, бр. *рэчытатыв*,

п. recytatyw, ч. recitativ, слц. recitativ, вл. recitativ, м. *рецитатив*, схв. *реци-татив*, слн. recitativ «тс.»; — запозичення з італійської мови; іт. recitativo «тс.» утворене від лат. recitare «читати вголос», що складається з префікса ge- і дієслова citare «викликати; проголошувати». — СІС² 731; ССРЛЯ 12, 1278; КЭСРЯ 389; Kopaliński 822—823; Holub—Lyer 412. — Див. ще **ре-**, **ци-тата**. — Пор. **рецитувати**.

[решетняк] (бот.) «моховик зелений, *Boletus (Xerocomus) subtomentosus* L.», *[решетник Мак]*, *решітка*, *підрешітка* «тс.», *[решетюкі]* «жовтуваті, подібні до маслюків гриби» Л; — р. *[решетка]* «моховик зелений», *[решетник]* «тс.»; — похідні утворення від *решето́*; назви гриба могли бути зумовлені наявністю у нього пористої шапинки, яка нагадує решето (пор. інші назви цього гриба *[сітник]*, р. *[сітник, сітбвик, ситуха]*). — Див. ще **решето́**.

решето́ «вид сита з крупною сіткою; тамбурин», *решетар* «виготовлювач решіт», *решетина* «решето; обід решета; [фіна, крупка, личинка солітера Нед, Куз]», *[решетинець]* «вугор, фіна, личинка солітера» ВеНЗн, *[решетуха]* ВеНЗн, *решетина* Нед, *решітка* ВеНЗн «тс.», *решетіще* «обід решета», *[решетюкі]* «їжа зі шматочків відвареного тіста, віддушеного на решеті» Л, *решітка* «предмет з перехрещених прутів; частина топки; народний музичний інструмент», *[решіткі]* «вид шиття» Шух, *решітник* «той, хто виготовляє решета; той, хто продає решета; (заст.) той, хто грає на решітці», *решітцє* «зменш. від *решето*; [частина токарного верстата]», *[решетничіс-тий]* «уражений крупкою; вугруватий» Нед, *[решетчій]* «решітчастий» Нед, *решітчастий*, *[решетарити]* «виготовляти решета» Нед, *[решетарувати]* «тс.» Нед, *решетіти* «пробивати дірки; латувати», *решетувати* «просіювати через решето», *обрешетіти* «покрити решіткою», *підрешітка* «густе

решето», *підрешіток* «тс.»; — р. *решето́*, бр. *решата*, др. *решето*, *решето*, п. *gieszoto*, ч. *řešeto*, слц. *řešeto*, вл. *gješo*, род. в. *gješeća*, полаб. *gisetě*, болг. *решето*, схв. *решето*, м. *решето*, слн. *řešeto*; — псл. *řešeto*; — не зовсім ясне; зіставляється з схв. *решав* «рідкий», *[реша]* «рідка вовна», яке, в свою чергу, пов'язується з псл. *гєдъкъ* «рідкий»; менш переконливі припущення про зв'язок з псл. *гєšiti* «зв'язувати», укр. *решіти* (Потебня ЖСт 1891, 3, 123; Младенов 560) або про спорідненість з лит. *gėgzti* «плести», *gėkstis* «мішок для сіна», лтс. *gekšis* «решето», лат. *gestis* «вірьовка, канат» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 181; Machek ESJC 530; LF 55, 148; Matzenauer LF 16, 183). — Фасмер III 479; Черных II 115; КЭСРЯ 389; Преобр. II 237; Brückner 476; Schuster-Sewc 1226—1227; Olesch 889—890; Skok III 132; Трубачев Рем. терминол. 166.

[решітка] (бот.) «зірочки жовті, *Gagea lutea* L.» Мак, *[решітки]* «зірочки лучні, *Gagea pratensis* (Pers.) Roem. et Schult. Мак; шафран банатський, *Crocus banaticus* Gay.» Мак, *[решітківаня]* «флокс, *Phlox* L.» ВеУг, *[решітнік гадинець]* «вероніка дібровна, *Veronica chamaedrys* L.»; — назви, очевидно, в якийсь спосіб пов'язані з *решето́*, *решітка*; характер зв'язку неясний; пор. р. *[решітница]* «річчія, *Riccia* L.», п. ст. *gieszecina* «жостір, *Rhamnus* L.», ч. *řešetlak*, слц. *řešetliak*, нл. *gjašešín*, ст. *gješešín* «тс.», пов'язувані з псл. *řešeto* «решето» (Schuster-Sewc 1221) або пояснювані як видозмінені запозичення з якогось східного джерела (Machek Jm. rostl. 145).

решка «бік монети із зазначенням її вартості»; — бр. *решка*, п. *gieszka*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *решка* «тс.; [решето]» не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *решето́*; припускається зв'язок з *рєзати* «різати» (SW V 520).

решта, *[решт]* «решта», *решітка*, *решітки*, *врешті*, *зрештою*, *нарешті*,

урéшти; — бр. рэшта, п. reszta, ч. слц. rest «борг, залишок», болг. м. рéсто «здача», схв. рёст(о) «залишок»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. Rest «решта», запозичене через французьку (фр. reste) або італійську мову (іт. resto «тс.»), зводиться до слат. restum «решта», пов'язаного з лат. resto, -āre «залишатися; зберігатися», що складається з префікса ge- і дієслова stāre «стояти; тривати, продовжуватися», спорідненого з гр. στατός «стоячий, нерухомий», лит. stóti «стати», лтс. stāt «зупинятися», псл. stati, укр. стáти. — Шелудько 44; Richhardt 94; Brückner 458; Skok III 131; Kluge—Mitzka 597; Walde—Hofm. II 596—600. — Див. ще **ре-**, **ста́ти**.

ре́я «рухомий поперечний брус на щоглах»; — р. ре́я, рей, бр. рэ́я, др. рая, п. геја, геј, ч. га́пно, слц. гапно, слн. га́пна «тс.»; — запозичено в давньоруську мову з германських, в українську — через російську з голландської або через російську і польську з німецької; нвн. Ráhe, Raа, [Ree] «рея» споріднене з гол. га, дат. гаа, снн. нн. снідерл. гā «тс.»), які зводяться до герм. *gáhō- «жердина» (дісл. gā, свн. gahe «тс.»), спорідненого з лит. gėklė «пристрій з жердин для сушіння». — Фасмер III 463; Преобр. II 195; Matzenauer 287; Brückner 457; Holub—Lyer 409; Kluge—Mitzka 578—579. — Пор. **ре́йка**.

[**редати**] «гудити, ганити, лаяти, присікуватися» Нед, [**рядати**] «тс.» Нед; — неясне, можливо, пов'язане з [**ра́йдати**] «базікати, торохтіти» (див.).

ре́зка — див. **ряса**².

ре́тки — див. **рітки**.

[**ре́хий**] «швидкий, прудкий, моторний» Нед, [**ріхий**] «тс.» тж; — не зовсім ясне; можливо, споріднене з нл. rjesh (gěch?) «рухливий», rjeshi «ледве рухаюся», а також з р. рехну́ться «збожеволіти», [р́яхну́ться] «тс.; рушити; зійти з місця», укр. [р́аха́тися] «рушати; зніматися з місця», [р́яха́тися] «збиратися, рушати».

ржа¹, ржа́вець, ржа́вий, ржа́вина, ржа́вити, ржавчи́на, ржи́на, ржі́я — див. **іржа́**.

ржа² (бот.) «іржа злакова, Puccinia graminis Pers.» Нед, [гарджа́ Мак, гержа́ Мак, гіржа́ Ж, єржа́ Мак, ржи́на Нед] «тс.»; — р. ржа́вина, схв. р́жа, слн. гја «тс.»; — результат перенесення на грибкове захворювання злаків назви іржа́ «окислення заліза» на основі зовнішньої подібності. — Див. ще **іржа́**.

[**ржа́нець**] (бот.) «timoфіївка лучна, Phleum pratense L.», [аржа́нець] «тс.» Мак, [арженик] «китник колінчастий, Alopecurus geniculatus L.» Мак, [оржа́нець, ржаник] «тс.» Мак, [рже́нець] «timoфіївка лучна» Нед; — очевидно, запозичення з російської мови; р. аржа́нець «timoфіївка», [ржа́нець] «тс.; китник» пов'язані з рожь «жито»; назви зумовлені належністю timoфіївки, китника і жита до родини злакових. — Див. ще **рож**.

[**ржа́нка**] (орн.) «золотиста сивка, Chaerodrius (pluvialis) agricarius L.» Куз; — запозичення з російської мови; р. ржа́нка «тс.» пов'язане з рожь «жито»; назва зумовлена тим, що птахів цього виду часто можна бачити на житніх і озимих полях. — Булаховський Вибр. пр. III 207. — Див. ще **рож**.

[**ржі́вий**] «скупий» Нед; — неясне.

ржі́сько, ржі́ще — див. **рож**.

ржі́й — див. **рижі́й**.

[**рза́ти**] «іржати» Нед, [ерза́ти, ирза́ти, ірза́ти, йерза́ти] «тс.» О; — збережена в карпатських говорах давня основа інфінітива (псл. gъzati, др. ръзати), яка в інших говорах зазнала зближення з основою теперішнього часу (псл. gъzо «іржу»). — Див. ще **іржа́ти**.

ри́ба, [рибавчик] (орн.) «річковий крячок, Sterna hirundo L.» Шарл, [рибар, рибарик, рибарка, рибець, рибчик] «тс.» Шарл, рибáк «рибалка; [(орн.) чайка звичайна, Vanellus vanellus L. Л; річковий крячок Вел]», [риба́ка] «рибалка» Л, рибáлка «людина,

що ловить рибу; [(орн.) чорний крячок, *Chlidonias Rafinesque* Шарл; клуша, *Larus fuscus* L.; річковий крячок тж], *рибáлочка* «(зменш. від *рибáлка*), (орн.) водомороз, *Alcedo atthis* L.; [(орн.) крячок малий, *Sterna albifrons* Pall.; мартин, *Larus marinus* L. Куз]», *рибáлочкові* «рід птахів ряду ракшоподібних, *Alcedinidae*», [*рибáлчик*] «рибалка», *рибáлчиха*, *рибáльня* «місце рибної ловлі; рибний промисел», *рибáльство*, *рибáр* «рибалка; [(орн.) річковий крячок ВеНЗн]», [*рибарівка*] (орн.) «річковий крячок» ВеНЗн, [*рибарка*, *рибарік*, *рибник*, *рибовчак*, *рибчáк*, *риб'як*, *риб'яр*] «тс.» тж, [*рибáрня*] «місце рибної ловлі, рибальська хатина» Куз, [*рибáрство*] «рибальство», [*рибáрчик*] «рибалка», *рибáс* «продавець риби», *рибáха* (збільш.), [*рибáцтво*] «рибальство», [*рибáч*] «рибалка» Нед, *рибáчіха*, *рибáчка*, [*рибачок*] (орн.) «звичайний мартин, *Larus ridibundus* L. Шарл; річковий крячок Шарл», [*рибель* ВеЛ, *рибельюх* Куз, *рибеляк* Вел, *риболяк* ВеЛ] «тс.», [*рибелята*] «рибки» Кур, *рибен'ятко*, *рибець* (іхт.) «сирть, *Vimba vimba* L.», *рибіна*, *рибисько*, *рибка*, [*риблячка*] «ставок для риби, сажалка» ВеУг, *рибник* «працівник рибного підприємства, промислу; водойма або судно для утримування риби; [сарай, де солять рибу; торговець рибою Нед]», *рибниця* «риболовецьке судно; жін. до *рибник*», *рибництво*, [*рибóвчик*] «рибалка» Нед, [*рибчик*] (іхт.) «рибець, сирть» Куз, *риб'їна*, *риб'я* «молода рибка», [*риб'ячка*] «торговка рибою Нед», [*рибачи*] (присл.) «як риба» ВеЛ, [*рибáл(ь)чий*] «рибальський» Нед, Куз, *рибáлчин*, *рибний*, *рибний* «багатий на рибу», [*риб'яний*] «риб'ячий», *риб'ячий*, *рибáлити*, [*рибалкувати*] «рибалити» Нед, *рибáлчити*, [*рибáльчити* Нед, *рибáрити*] «тс.», *рибáчити*, *безриб'я*, *зарібок* «риба, пущена у водойму для розплоду», *зарібити*, *зарібити*, [*нарибець*] «мальок» Нед, [*нарибок*] «тс.» Нед, *обезрибити*, *обезрибити*, *по-риб'ячому*; — р. бр. *риба*,

др. *рыба*, п. ч. слц. вл. нл. губа, полаб. *gāibē*, болг. м. *риба*, схв. *риба*, слн. *ri̯ba*; — псл. губа; — остаточно не з'ясоване; очевидно, споріднене з двн. *gurra*, *gura* «гусениця; минь», свн. *gurre*, *gure* «минь»; реконструкція основ типу **gumbā* (з суфіксом *-bā* < **bhā*) із значенням чогось пістрявого, рябого, лускового (пор. лит. *gu̯bas* «рубець, шрам», лтс. *gobs* «вибоїна, щербина», р. *рубить*, укр. *рябий*) (Топоров ЭИРЯ I 5—11; Ильинский РФВ 1916/4, 246—247) не зовсім переконлива; була висунута також думка (Jakobson 443; Макаев ЛС V 8—9) про походження псл. губа (< **gūba*) з **ūg-bā*, утвореного із суфіксом *-bā*, від **ūg-* «вода»; проте немає переконливих доказів, що свідчили б про можливість метатеми *ūrt* (пізніе псл. **ūrt*) > *gūt*; більш переконливий варіант цього припущення (Семерень ВЯ 1967/4, 12—13) виводить псл. губа з **gryba*, яке могло з'явитися внаслідок метатеми з **jūgbā*, спорідненим з лит. *jūgēs* «море», лтс. *jūga*, прус. *iūrin* «тс.», вірм. *jug* «вода» (іє. **ūg-* «вода»); припущення про зв'язок з лат. *gubeta* «деревна жаба» (Горьев 305) помилкове, див. Walde—Hofm. II 445. — Коваль 95—96; Фасмер—Трубачев III 525—526; Черных II 129—130; Преобр. II 229; Brücker 470; Machek ESJC 526; Schuster-Sewc 1255—1256; Skok III 136; Кристенко Вступ 522.

[**рибіна**] (бот.) «бузина червона, *Sambucus racemosa* L.» Мак; — очевидно, пов'язане з [*рибіна*] «горобина». — Див. **горобіна**.

[**рибка**¹] (ент.) «лусківниця звичайна, *Lepisma saccharina* L.»; — утворене лексико-семантичним способом від *рибка* «маленька риба»; назва зумовлена тим, що тіло цієї комахи покрите сріблястою лускою (пор. її назви р. *чеши́йница*, н. *Silberfischchen*, букв. «срібляста рибка»). — Станек 33. — Див. ще **риба**.

[**рибка**²] (бот.) «ячмінь дворядний, *Hordeum distichum* L.» ВеНЗн, [*реб'як*

Мак, *риб'ак* ВЕНЗн, *риб'як* тж] «тс.»; — не зовсім ясно; можливо, пов'язане з *рибка* «маленька риба» (за зовнішньою схожістю).

[**рибовій**] (орн.) «річковий крячок, *Sterna hirundo* L.» Шарл, [*рибовійка* тж, *риборівка* ВЕНЗн] «тс.»; — очевидно, результати видозміни деетимологізованої (незасвідченої) назви **риболівка*, похідної від [*риболів*] «тс.», утвореного з основ іменника *риба* і дієслова *ловити*. — Булаховський Вибр. пр. III 236, 278. — Див. ще *ловити*, *риба*.

риванол «акрицид, бактерицидний засіб для лікування ран»; — р. *риванол*, бр. *риванол*, п. *ripanol*; — запозичення з німецької мови; н. *Rivanol* (нлат. *ripanolum*) є штучним утворенням. — СІС² 731; ССРЛЯ 12, 1310; Sł. wug. obcych 652; Fremdwörterbuch 553.

ригати «блювати СУМ, Нед; [бухикати, кашляти Ме, Па]», *ригачка* «блювання», [*риги*] «тс.; ридання», [*риганці*] «блювоти, відрижка» Нед, [*риговина*] «блювотина», *відрижка*, [*одрижка*] «відрижка»; — р. *рыгать*, бр. *рыгачь* «відригати, сильно ікати», [*рыгалья*] «плаксій», [*зарыгаць*] «плакати, ридати», п. *rygać* «відригати», ч. *řihatí* «ригати», слц. *řihat'*, *grgat'*, вл. *řihać*, нл. *rygaś*, болг. [*ригам*], *оригвам се*, м. *ryga*, схв. *ригати*, слн. *řigati* «тс.»; — псл. *rygati*; — споріднене з лит. *řūgti* «киснути; бродити, шумувати», *řiūgėti* «бродити, шумувати», лтс. *řūgt* «бродити (про тісто)», *řiūgtiės* «ригати», двн. *ita-řichjan* «пережовувати жуйку, ремигати», дангл. *řocettan* «ригати», лат. *řīgō* «викидаю, виливаю», *řigō* «ригаю, вивергаю», гр. *řεřύομαι*, *řρυγάνω* «тс.», *řρυμός* «відрижка», вірм. *orgam* «ригаю», перс. *āřbū* «відрижка»; іе. **řeug-* «ригати»; пов'язується (Аникин Етимологія 1982, 71, 75) з іе. **řeu-g-* «тягнути, рвати», **řeu-* «рвати». — Фасмер III 526; КЭСРЯ 396; Преобр. II 229; Brüskner 478; Machek ЕSJC 532; Holub—Kop. 324; Schuster-Sewc 1217; Младенов 560; Skok III 139—140; Ани-

кин 44—45; Куркина ОЛА 1980, 278—280; Trautmann 244; Karulis II 107, 134; Frisk I 554; Boisacq 276; Walde—Hofm. I 418; II 446; Ernout—Meillet 1024; Lidén Arm. St. 88; Arumaa ZfSIPh 25, 135; Pokorny 871—872.

[**ригач**] (бот.) «боровик чортів, *Boletus satanas* Lenz.» Мак; — похідне утворення від *ригати* «блювати»; назва зумовлена отруйністю цього виду гриба (Зерова 42). — Шамота 140. — Див. ще *ригати*.

ригель, *ригий*, *риголь*, *риголювати*, *ригель*, *ригівниця* — див. **регель**.

ригоризм «додержання будь-яких принципів до дріб'язкової суворості», *ригорист*, *ригористичний*; — р. *rigorizm*, бр. *рыгарызм*, п. *rygoryzm*, ч. *řigorismus*, слц. *řigorizmus*, вл. *řigorožny* «суворий, непохитний», болг. *ригоризъм*, м. *ригоризам*, схв. *ригоризам*, слн. *řigorizem*; — запозичення з французької мови; фр. *řigorisme* «строгість, суворість» походить від лат. *řigō* «тс.», утвореного від дієслова *řigēre* «бути застиглим, заціпенілим», пов'язаного з *řigēo*, *-ēre* «оохолоджуюсь, остигаю». — СІС² 731; ССРЛЯ 12, 1311; Kopaliński 855; РЧДБЕ 633; Walde—Hofm. II 434. — Див. ще **рефрижератор**.

ригувати¹ «метатися, біснуватися з ревінням» (про рогату худобу), [*ригати*] «бити (рогами)» О; — вл. [*řihotać*] «іржати», *řehotać*, нл. *řigotaś* «тс.», *řigaś* «кричати»; — очевидно, псл. *řigati*/*rygati*, пов'язане з **řyzati* «іржати», а також, можливо, *řykati* «рикати», *řyćati* «ричати»; пов'язання з *rygati* «блювати» (Schuster-Sewc 1217) викликає сумнів. — Меркулова Етимологія 1974, 63—64. — Пор. **іржати**, **рикати**.

[**ригувати²**] «погано писати», [*ригувати*, *нариглювати*] «тс.»; — похідне утворення від запозиченого з польської мови іменника *ryga* «п'ять нотних ліній на папері; транспарант для письма», що походить від іт. *řiga* «лінія, риса; лінійка; рядок; ряд, шеренга», яке зводиться до нім. *Reihe* (<*řige*) «ряд, серія; шеренга, колона; черга»; спочат-

ку могло означати «виходити за лінійку, писати криво». — Brückner 472; SW V 789; Battisti—Alessio 3252. — Див. ще **рей**.

ригáша — див. **регéша**.

[ригнути] «упасти» Нед; — запозичення з польської мови; п. [rygować, gukować] «валити, скидати, звалювати; шугати» походить від нвн. gücken «рухатися», пов'язаного з Руск «поштовх, ривок» і спорідненого з двн. свн. гус «швидке пересунення, переміщення», снн. guck, гол. guk, дісл. gukkг «тс.», свн. gücken «рухати», двн. gucken, guschen, снн. sniderl. gucken, гол. gukken «тс.», дангл. gossian «хитати, розгойдувати», англ. gock «тс.», дісл. gukkja «подорожувати, рухатися». — SW V 791; Kluge—Mitzka 611; Klein 1353.

[ригувати] «готувати» ЛЧерк; — очевидно, пов'язане з п. rygować «відповідно розкреслювати (готувати) папір для писання нот», пов'язаним з [ryga] «транспарант для письма», похідним від іт. riga «лінія, риса; лінійка; рядок; ряд, шеренга». — Brückner 472; SW V 789. — Див. ще **ригувати**².

ридати, *ридма* (у виразі *р. ридати*), *навзрид*; — *р. ридать*, бр. *рыдэць*, др. *рыдати*, ч. заст. *rydati* «голосити, тужити, ремствувати», ст. *ruditi* «затмарювати», слц. [rydat'] «ридати, голосити», вл. *rudzić* «засмучувати, завдавати прикrosti», нл. *zrużić* «тс.», болг. *ридая* «ридаю», м. *рида*, схв. *рідати* «голосно плакати», стсл. **рыдати**; — псл. *rydati*; — споріднене з лит. *gaudà* «скарга, жалібний крик, голосіння», *gaudóti* «ридати, голосити», лтс. *gaúdas* (мн.) «плач, голосіння», *gaúdāt* «плакати», двн. *giozan* «плакати», нвн. [rotzen] «тс.», дангл. *réotan* «плакати, скаржитися», дісл. *gauta* «ревіти, ричати», лат. *gudo* «кричу, реву», дінд. *gōditi* «репетує, плаче», *rudāti* «тс.», *gōdāyati* «засмучує», ав. *gad-* «плакати»; іє. **geud-*, похідне від **geu-* «ревіти». — Фасмер III 527; Черных II 130; КЭСРЯ 396; Преобр. II 229; Machek ESJC 523, 526; Schuster-Sewc 1250—1251; Мла-

денов 561; Skok III 138; Trautmann 239; Fraenkel 704; Karulis II 106—107; Mühl.—Endz. III 481—483; Walde—Hofm. II 447; Ernout—Meillet 1022; Uhlenbeck 254; Holthausen AeWb. 258; Pokorny 867. — Див. ще **ревіти**.

ридв́ан «каре́та для далеких подорожей»; — *р. бр. ридв́ан*, п. *rydwan*, ч. *gadwanec* «колимага для перевезення каміння»; — через польське посередництво запозичено із середньовісньонімецької мови; свн. *reitwagen* (нвн. *Reitwagen* «вид екіпажа») утворено з основ дієслова *reiten* «їздити верхи» та іменника *Wagen* «віз, екіпаж». — Шелудько 44; Фасмер III 527; КЭСРЯ 396; Преобр. II 229; Kopaliński 855; Brückner 471; Machek ESJC 505; Mikl. EW 286; Kluge—Mitzka 830—831. — Див. ще **ваго́н**, **ре́йтар**.

[ридз] (бот.) «рижик, хрящ-молочник смачний, *Agaricus (Lactarius) deliciosus* L.» Мак; — запозичення з польської мови; п. *rydz* «рижик», *rydyk* «тс.» утворені від [rydzy] «рудий», яке відповідає укр. *ріжий* (див.).

ридикю́ль; — *р. ридикю́ль*, бр. *рыдыкю́ль*, болг. *ридикю́л*, схв. *ридикил* «сітка для волосся; жіноча сумка»; — запозичення з французької мови; фр. *ridicule* «жіноча сумка», *reticule* «тс.» походять від лат. *rēticulum* «корзинка, кошук», що виникло спочатку як демінутив від *rēte* «сіть, невід», спорідненого з лит. *rētis* «сито, решето», лтс. *rēta* «шрам, рубець», алб. *vargë* «рана», псл. *rapa* (укр. *рана*); у французькій мові зазнало зближення з прикметником *ridicule* «смішний». — Фасмер III 482; ССРЛЯ 12, 1312; РЧДБЕ 633; Dauzat 633; Walde—Hofm. II 431, 419. — Див. ще **ра́на**.

риж, *рижійсько*, *ріж* — див. **рис**.

[рижець] «інструмент для виготовлення дерев'яних ложок» ЛексПол; — очевидно, результат видозміни форми *різець*; причини видозміни неясні. — Див. ще **різати**. — Пор. **риза**².

ріжий, *рижуватий*, [риджик] (бот.) «рижик, хрящ-молочник смачний, *Agaricus (Lactarius) deliciosus* L.»

ricus (Lactarius) deliciosus L.» ВЕНЗн, *ріжик*, [риж, рижджік, рижій, рижік, рижкі] Мак, [ріжка] Нед, *ріжок* СУМ, Нед, [ришка, ріжка, ріжок] Мак «тс.», *рижинка* «відтінок рижого кольору», [рижоба] «корова червоної масті» ВЕНЗн, *рижити*; — р. *ріжій*, бр. *ріжы*, др. *рыжиш*, п. *ryžu*, *rydz* «рижик», ч. *ryží* «чистий; справжній» (первісно «червоний»), слц. *rydzi* «тс.», вл. *ryzu* «тс.; рижий», нл. *ryzu* «рижій», болг. *рижд*, схв. *ryjъ*, цсл. *рыждь* «тс.»; — псл. **rydjъ* (<**ryd-*), пов'язане з *rydъ* «рудий», **rydja* «іржа»; — споріднене з лит. *gūdyš* «іржа», *gūdyti* «іржавіти»; назва гриба зумовлена його рижим кольором (Зерова 202). — Фасмер II 527; Черных II 130; КЭСРЯ 386, 396; Преобр. II 189, 230; Stawski JP 35/5, 371—373; Brückner 471; Machek ESJC 528; Holub—Kop. 321; Schuster-Sewc 1261; Младенов 561; Skok III 138—139. — Див. ще *іржа*, *рудій*. — Пор. *рум'яний*.

рижій (бот.) «*Camelina sativa* Crtz.», [иржій Ж, іржий Мак, рижей Мак, рижій, рижик Мак, ржий Нед, ржій] «тс.», [рижище] «поле, на якому сіяли рижій», [рижуха] «крупка дібровна, *Draba nemerosa* L.»; — р. *рижей* «рижій», *ріжик*, бр. *рыжак* «тс.»; — похідні утворення від *ріжій*; назви зумовлені жовтим кольором квіток цих рослин. — Див. ще **ріжій**.

різа¹ «верхнє облачення священника», *різи* «тс.», [різник] «ключар, хоронитель ризниці; той, хто шиє церковне вбрання», *різниця* «приміщення при церкві для зберігання риз і церковного начиння», *різничий* «той, хто завідує церковною ризницею», *підрізник* Нед; — р. *різа*, бр. *рыза*, др. *риза* «убрання; священне вбрання, покривало, саван», п. *ryza* «риза», ч. *říza* «тога, риза, ряса», слц. *ryza* «тс.», болг. м. *ryza* «сорочка», схв. *ryza* «убрання; ряса», стсл. *ryza* «одяг; верхній одяг»; — псл. *ryza*; — загальноприйнятої етимології не має; можливо, пов'язане з псл. *ryzati* «різати», якщо в цьому корені

був довготний дифтонг; пор. лит. *raižyti* «різати», лтс. *raiže* «різкий біль; турбота»; припускалась також можливість запозичення із середньогрецької або фракійської мов (пор. віз.-гр. *ρίζαι* «передпліччя», фрак. *ζείρα* «вид хітона»); припущення про зв'язок з віз.-гр. *ρᾶσον* «чернече вбрання», слат. *gasum* «тс.» (Holub—Kop. 324) або з ар. *riḏā'* «верхній одяг» (Рейф 779) недостатньо обгрунтоване. — Фасмер—Трубачев III 482—483; Преобр. II 202—203; Львов Лексика ПВЛ 72; Ильинский РФВ 74, 121; Брандт РФВ 18, 15; Machek ESJC 534; Младенов 561; Trautmann 245; Fraenkel 692—693; Tomaschek Thraker 2/1, 11; Meyer BB 20, 117; Mikkola Berühr. 157; Matzenauer LF 17, 163. — Див. ще **раз¹**, **різати**.

[**риза²**] «розпилювання дерева» ЛексПол; — очевидно, пов'язане з *різати*; звук **и** є результатом звуження закономірного для північних говорів **е** на місці ненаголошеного **ь**. — Див. ще **різати**. — Пор. **ріжець**.

різзя «лахміття»; — бр. *ryzže*, п. [ryza] «ганчірка», [ryzman] «ганчірка, ляхміття, рам'я»; — очевидно, результат видозміни запозиченого нім. *Riß* «розрив, розріз, діра», пов'язаного з *reißen* «рвати, драти». — Див. ще **рейс-федер**.

[**різи**] «дерев'яний жолоб для спускання з гір зрубаних дерев», [ризинка] «одна з колод, що застосовується при обладнанні риз», [ризувати] «транспортувати дерева за допомогою риз» Нед, [ризувати] «тс.» Нед; — запозичення з польської мови; п. *ryza* «риштак або дерев'яний жолоб для спускання з гір зрубаних дерев; [кільканадцять зв'язок дерев, що сплаваються разом; жолобок ватерпаса]» походить від нвн. *Riese* «лісоспуск», яке зводиться до свн. *rišan* «тс.», пов'язаного з двн. *rišan* «падати; підніматися», *ugreisan* «підніматися», спорідненого з англ. *rear* «піднімати, споруджувати; підносити», нвн. *Reise* «поїздка», стсл. **ристати** (укр. *ристь*, *ріскати*). — Сабадош Мовозн.

1974/3, 71; Brückner 473; Kluge—Mitzka 594, 600. — Див. ще **ріскати**.

різик, [різико], *риск*, *ризиківаний*, *ризикований*, [ризикований] Куз, *ризикувати*, *ризикувати*; — р. болг. *риск*, бр. *рызыка*, п. гузуко, гузуковпу, ч. слц. вл. *riziko*, м. *ризик*, *риск*, схв. *ризик(о)*, слн. *riziko*; — через польське *i*, далі, німецьке (нім. *Risiko*) та через російське *i*, далі, французьке (фр. *risque* «риск; небезпека») посередництво запозичено з італійської мови; іт. ст. *risco* (*rischio*) «риск, небезпека» зводиться до гр. *ρίζικόν* «скеля», пов'язаного з *ρίζα* «корінь; підніжжя; основа», спорідненим з лат. *gādix* «корінь»; значення «небезпека» розвинулось спочатку в мові мореплавців, для яких скеля, підводний камінь завжди небезпечні. — СІС² 733; Коваль 174; Черных II 116; Фасмер III 485; КЭСРЯ 390; Цыганенко 398; Преобр. II 204; Sł. wug. *obcuch* 660; РЧДБЕ 634; Kluge—Mitzka 602; Gamillscheg 775; Dauzat 634; Battisti—Alessio 3262; Frisk II 655—656. — Пор. **радикал**.

рікати «ревіти», *рікати* «гарчати; гаркавити», *ричати* «гарчати», [зворікати] «рікати, ревіти» Ж, [зворічати] «тс.» Ж, *рик* «рев; гарчання», [рікало] «людина з гучним голосом; гаркава людина», [риклій] «крикун» Нед, [рикун] «тс.» Нед, [риковище] «місце, де збігається і реве худоба Нед; час парування в оленів ВеУг»; — р. *рыкать*, *рычатъ*, бр. *рыкаць*, п. *гусець*, *гукпаць*, ч. *гуцети*, *гукат*, слц. *гуцат'*, вл. *гуцесь*, нл. *гусаś*, болг. *рікам*, м. *рика*, схв. *рікати*, слн. *rikati*, стсл. **рыкати**; — псл. *гукати*, *гуцати* (<*гуцѣти), паралельне з *гукати* (пор. слц. [гуцат'] «ревіти», вл. *гукась* «глухо ревіти», слн. *гукати* «ревіти»); — споріднене з лит. *gūkti* «ричати», лтс. *gūkt* «тс.; гарчати», двн. *gūhen* «ревіти, рохкати», свн. *gohen* «тс.», дангл. *гуп* «ревіти», сірл. *gucht* «рев»; іє. **geuk-*, похідне від **geu-* «ревіти, бурчати». — Фасмер III 527—528; Черных II 132; Brückner 472; Machek ESJC 527; Schuster-Sewc 1256; Младенов 561;

Skok III 142; Iljinski AfSlPh 29, 491; Mikl. EW 282, 286; Trautmann 247; Fraenkel 747; Karulis II 134; Pokorny 867—868. — Див. ще **ревіти**.

рікета «різновид верби, яка переважно йде на паливо» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. (рум.) *găchită* «рокита, верба» походить від болг. *ракіта* або схв. *ракіта* «тс.», яким відповідає укр. *рокіта*. — СДЕЛМ 366; DLRM 691. — Див. ще **рокіта**.

рикошет «відскакування снаряда, кулі під певним кутом», *рикошетом*, *рикошетити*, *рикошетувати*; — р. болг. *рикошет*, п. *gukoszet*, схв. *рикошет*; — запозичення з французької мови; фр. *ricochet* «рикошет; непряма, побічна дія» (спочатку «повторення питання або відповіді») етимологічно неясне. — СІС² 732; Черных II 115; Kopaliński 855; РЧДБЕ 633; Klein 1347; Dauzat 632; Gamillscheg 772.

ріляк (орн.) «дрімлюга, *Caprimulgus europaeus* L.» Шарл; — очевидно, пов'язане з *рілля*; назва може бути зумовлена тим, що цей нічний птах удень ховається на землі і замість гнізд робить ямки переважно у м'якому ґрунті або кладе яйця просто на землю. — Птицы СССР 367—368; БСЭ 21, 553—554. — Див. ще **рілля**.

ріма¹ «співзвучність кінців віршових рядків», [рим] «тс.» Нед, [римар] «віршомаз» Нед, *римач*, *ріфма*, [рифмач] «віршомаз» Нед, *римувати*; — р. *рифма*, бр. *рыфма*, п. вл. нл. *гуп*, ч. слц. *гуп*, болг. м. схв. *ріма*, слн. *гіта*; — запозичення із середньовісньонімецької мови; свн. *gim* «число, вірш» (нвн. *Reim* «рима, вірш») походить від фр. ст. *gime* «вірш» (фр. *gime* «тс.»), запозиченого через латинське посередництво (лат. *rhythmus* «ритм; розмір; розмірність») з грецької мови. — СІС 1951, 568; Черных II 116—117; Фасмер III 487; Sł. wug. *obcuch* 659; Brückner 472; Machek ESJC 527; Holub—Lyer 427; Holub—Kop. 320; РЧДБЕ 633; Kluge—Mitzka 593; Dauzat 633; Wal-

de—Hofm. II 433. — Див. ще **ритм**, **струмінь**. — Пор. **ревматізм**.

[рима²] «нежить» ВеЛ, [рима] «тс.» НЗ УЖДУ 26/2; — запозичення з польської мови; п. (заст.) гута «катар, нежить», гета «тс.», як і ч. гута, [гута, гејта], слц. [гета], болг. *хрема*, [рема], м. *хрема*, *рема*, походить від фр. *rhume*, яке через середньолатинську мову (слат. *rhuma*) зводиться до гр. *ῥεῦμα* «течія; слиз; ревматичне страждання». — Machek ESJC 527; Holub—Lyer 427; Holub—Kop. 320; Brückner 472; SW V 792; Младенов 559, 671. — Див. ще **ревматізм**.

римар, *римаренко*, *римаріха*, *римарівна*, *римарка*, *римарний*, *римарня*, *римарство*, *римарчук*, *римарювати* — див. **лімар**.

[рима́шка] «мережка» Корз; — неясне; можливо, результат метатези і фонетичної видозміни форм *мережка* (> **ремежка*).

[рими́] «зборки, складки на постелі, на білизні» О; — неясне.

рими́гати, *рими́гати* — див. **руме́гати**.

[рима́] «струна скрипки» Нед; — неясне.

Рима́ (жіноче ім'я); — р. *Рима*, бр. *Ріма*, ч. *Ríma*, болг. *Ріма*; — очевидно, пов'язане з р. заст. *Рима*, чоловічим ім'ям неясного походження; зіставляється з назвою міста *Рим*. — Петровский 189; Спр. личн. имен 519; Илчев 425.

[римо́нне] «домотканий кольоровий килим для застилання ліжка» Л; — неясне; можливо, пов'язане з *ра́м'я* «лахміття; клапті».

[рима́ціна] (бот.) «орлики, *Aquilegia L.*» Г, Нед, [рима́ціна] «тс.» Мак, [рима́ціна] «дзвоники, *Campanula L.*» Нед; — очевидно, пов'язане з [рима́ціна] «усе римське, латинське» Нед, похідним від *римський*, *Рим*; назва могла бути зумовлена походженням якогось культурного різновиду цих рослин з Італії (пор. *дзвоники болонські*, *Campanula bononiensis L.*).

ривна «вертикальна водостічна труба; [дерев'яний жолоб у млині, по якому вода тече на колесо]», [ривна] «ринва» НикНикБЛ, [ривна] «труба, по якій виходить вода з річки, ставка» Кур, [ривна] «жолоб, ринва» Нед, [ривна] «ринва», [ривна] «ринва; корито, з якого їдять вівці; посудина із сіллю для овець» О, [ривна] «який має жолобок, заглиблення» Нед, ст. *ривна* (1552); — р. бр. [ривна], п. гуппа «риштук, ринва», гуппа, вл. нл. гупа «тс.»; — через польське посередництво запозичено із середньовісньонімецької мови; свн. гіппе «водостічний жолоб, водопровідна труба» (двн. гіппа, нвн. *Rinne*) пов'язане з свн. двн. нвн. гіппе «текти, бігти», спорідненим з гот. дангл. гіппа, дісл. дфриз. гіппа «тс.», др. *изронити* «вилити, випустити», цсл. *изронити* «пролити». — Шелудько 45; Онышкевич Исслед. п. яз. 248; Фасмер III 529; Преобр. II 230; Kiparsky GLG 158; Brückner 472; Schuster-Sewc 1259; Kluge—Mitzka 601. — Див. ще **ронити**.

ринг; — р. болг. *ринг*, бр. *ринг*, п. ч. слц. *ring*, схв. *рінг* «кільце; ринг», слн. *ring*; — запозичення з англійської мови; англ. *ring* «майданчик (для боротьби, боксу); кільце; коло» (сангл. *ring*, дангл. *hring*) споріднене з дат. шв. гол. *ring* «коло», шв. *hring*, свн. *ring*, нвн. *Ring* «тс.», псл. *krōgъ*, укр. *круг*. — СІС² 732; ССРЛЯ 12, 1319; Kopaliński 846; Holub—Lyer 421; РЧДБЕ 633; Klein 1349; Kluge—Mitzka 601. — Див. ще **круг**. — Пор. **рінок**.

[рингач] «погано вихолощений бик, схожий на племінного», [рива, рива] «тс.» Нед, [рингач] «віл з кучерявою шерстю на голові», [рива] «погано вихолощений» Нед; — схв. [(h)rnkaš] «кличка погано вихолощеного вола»; — запозичення з румунської мови; рум. *ringaci* «погано вихолощений бик», очевидно, походить від лат. *gamicōsus* «який має грижу», похідного від *gāmes* «грижа», пов'язаного з *gāmus* «гілляка» і далі, очевидно, з *rādix* «корінь». — Scheudko 142; Vrabie Romanoslavica 14,

170; Walde—Hofm. II 416. — Див. ще **радика́л**.

рінда¹ (іст.) «зброєносець або охоронець у XIV—XVII ст.», [ріндя] (мн.) «верхові учасники весілля з трубами»; — р. бр. *рінда*, болг. *рінда*; — загальноприйнятої етимології не має; можливо, пов'язане з р. ст. *ріндель* «прапорносець», назалізованої форми від *ріндель* «лицар», що походить від снн. *ridder* «тс.»; зіставлялось також з дісл. *ronð* «край щита, щит» (Thörnqvist ZfSlPh 7, 409), з дат. *rinde*, *rende* «бігти» (Matzenauer LF 18, 25), а також з нвн. *Ronde* «дозор, обхід» (Крузе ван дер Коп ИОРЯС 15/4, 20). — Фасмер III 527, 529; Преобр. II 230; Срезн. III 211.

рінда² «судновий дзвін»; — р. бр. *рінда*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з англійської мови (з виразу *to ring the bell* «дзвонити»); англ. *ring* «дзвонити» пов'язане з сангл. *ringen*, дангл. *hringan* і споріднене з шв. *ringa*, гол. *ringen* «тс.» звуконаслідувального походження; безпосереднє виведення від шв. *ringa* «дзвонити» (Matzenauer LF 18, 245) недостатньо обгрунтоване. — Фасмер III 529; ССРЛЯ 12, 1626; Преобр. II 230; Грот Фил. раз. II 368; Klein 1349.

[рінда³] «свиня», [ріндя] «тс.»; — неясне; можливо, звуконаслідувальне або афективне утворення, пов'язане з рохканням або з дісловом *рїти*.

[рінда⁴] «болотиста місцевість»; — р. [ріндало] «болото, трясовина», [ріндаль] «провалюватися ногами в болото, сніг», [ріндаль] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, через російське посередництво запозичене з фінської мови; пор. фін. *rentiä*, *reppin* «брести, переходити вбрід, шльопати, чалапати (по болоту)». — Фасмер III 529; Kalima 208.

рінда⁵, *ріндє*, *риндавий* — див. **ранда**².

ринда́ч — див. **ринга́ч**.

[ріндзя] «телячий шлунок; закваска для молока Клепикова; внутрішній орган, що, перевернувшись, може ви-

кликати біль (у дитини) Ме», [ріндза] «шлунок теляти Клепикова; вид сиру, для приготування якого використовують шлунок ягняти або теляти», [ріндза] «закваска» Клепикова, [ріндзяк] «шлунок», [ріндзка] «сичуг», [ріндя] «шлунок, нутрощі»; — п. [gundza] «телячий шлунок», [генска] «телячий шлунок для заквашування молока», слц. *gundza* «частина шлунка жуйних тварин, використовувана для заквашування молока», [гупска] «тс.»; — запозичення з румунської мови; рум. *gînză* «шлунок; [шлунок теляти, ягняти для підквашування молока]» виводиться (Cihac Dacoromania II 515; Клепикова 156—159) від стсл. *раса* «котик ліщини, вільхи», давніше «складка, зборка» (пор. укр. [рясиця] «тс.»); частіше зіставляється (Jokl LKU 276—282; Denusianu I 227, 229; Нерознак 207) з алб. *grëndës* «сичуг»; вважається також (Vrabie Romanoslavica 14, 170) словом дако-фракійського походження. — Орос Доп. УЖДУ 2, 75; Scheludko 142; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 138; Vincenz 6; Niță-Armaș та ін. Romanoslavica 16, 95; Machek ESJCS 430; Crânjală 373; DLRM 721; СДЕЛМ 364.

рінка «глиняна миска; глиняна посудина, вгорі розширена; [низька каструля O]», [рінга] «ринка» Нед, [рінровка] «вазон, горщик для квітів», [ринчина] «ринка» ВеБ, [ринь] «кам'яна посудина у вигляді каструлі» Бі; — р. [рінка] «горщик для квітів, череп'яна миска, чашка»; — запозичення з польської мови; п. *gunka*, як і ч. *gendlík* «каструля», [gundlík] «тс.», слц. *gandlica* «миска», [rajndlica] «тс.», походить від двн. *gîpa* (свн. *gîpe*) «неглибока каструля, сотейник» (пор. нвн. *Rein*, *Reind(e)* «тс.»), спорідненого з нвн. *Rain* «межа; схил, підвищення, край», дірл. *goep* «дорога, пролом», брет. *geïp* (*gûp*) «підвищення». — Онышкевич Исслед. п. яз. 248; Фасмер III 529; Преобр. II 230; Brückner 472; Machek ESJCS 512; Holub—Kop. 311; Holub—Lyer 416; Kluge—Mitzka 579.

рінок «базар; [майданчик біля хати Вел]»; — р. *рынок*, бр. *рынак*; — запозичення з польської мови; п. гуп(е)к «площа, базар», як і ч. гуп(е)к «площа (в місті)», слц. *гінок* «площа, ринок», вл. гупка «ганебний стовп», нл. гупк «ринок», походить від свн. *ginc* «круг; кільце; міська площа» (пор. нвн. *Ring* «круг; кільце»), спорідненого з гол. англ. дат. шв. *ring* «кільце», двн. *ring*, *hring*, дісл. *hringr* «тс.». — Москаленко УІЛ 24; Коваль 101; Шелудько 45; Richhardt 97; Фасмер III 530; Черных II 130; Преобр. II 230; Brückner 472; Machek ESJČ 527; Mikl. EW 302; Reitsack ZfSl 8/1, 47; Kluge—Mitzka 601. — Див. ще **круг**. — Пор. **ринг**.

рінський (заст.) «австрійська грошова одиниця» О, Нед, [*рѣнський*] «тс.» Нед, ст. *римъскии* (1714); — запозичення з польської мови; п. *reński złoty* «рейнський злотий», *guński* «тс.» (власне «монета, чеканена над Рейном») пов'язане з назвою річки *Ren* (*Ryn*) «Рейн», що зводиться до двн. *Rhīn* «тс.». — ІУМ Лекс. і фраз. 467; Brückner 457.

ріннути «кинутися; хлиннути; текти, потекти», [*риніти*] «текти» Нед, *ріннутися* «кинутися», *заринати* «занурюватися»; — р. *рінуть* (заст.) «кинути», бр. *рынуцца* «кинутися», др. *ринутти* «кинути, штовхнути», ч. *řinouti se* «литися, струмити, сочитися», слц. *řinút' sa* «бити джерелом; бурхливо текти», болг. *ріна* «чищу; відкидаю (гній, сніг)», м. *рине* «тс. (3 ос. одн.)», схв. *рїнути* «зштовхнути, відштовхнути, відкинути», *рїнути се* «ринутися; кинутися; ударитися», слн. *řinīti* «штовхати, пхати, затискувати, тиснути», стсл. **ринжти** «ринутися, кинутися»; — псл. *řinoti* пов'язане з *рїй*, *рїка*; — споріднене з лат. *řivus* «струмок», ір-гіто «дратую, кидаю виклик», ірл. *řian* «море», дірл. *řiathog* «водоспад», гал. *Řēnos* «Рейн», гр. *řivw* «приводжу в рух», дінд. *řināti* «змушує текти, литися, випускає», *řinvati* «тс.», *řivatē* «починає текти»; іе. **rei-/gi-* «текти» <**eg-/g-* «ру-

хатися»; пов'язується як звуковий варіант (*Ondruš Slavica* I 32—34) з **lei-* «лити». — Фасмер III 484; Черных II 115—116; Преобр. II 203; Machek ESJČ 533; Holub—Kop. 324; Holub—Lyer 428; Младенов 561; Skok III 145; Trautmann 243; Walde—Hofm. II 437—438; Meillet MSL 14, 347; Pedersen Kelt. Gr. I 66; Uhlenbeck 249; Stokes 227; Persson Beitr. 769; Pokorny 326—330. — Пор. **віриннути**, **пїрнати**, **рїй**¹, **рїка**.

рінштók — див. **рїштáк**.

[**ріньóвка**] «гірське джерело»; — неясне; можливо, пов'язане з *ріннути* або *рінва*.

[**рінявий**] «покритий струп'ям, шолудивий», [*ринявець*] «людина у струпах»; — п. [*гупіава*] «брудна (свиня)»; — неясне; пов'язується (Меркулова Етимологія 1970, 193—195) з р. [*хрїни*] «болячки, короста, лахміття», [*хрїни*] «тс.», [*хрїль*] «покритий коростою», [*хрїда*] «не застібнутий на гудзики, з розкритими грудьми», [*хрїда*] «людина брудна, мокра», а також (Шелудько 45) з нвн. *grindig* «коростявий»; сюди ж, можливо, укр. [*рінди*] «лахміття» і лит. *skraudūs* «шершавий». — Machek LP 7, 305. — Пор. **рáнда**².

рїпа «вибоїна; [високий стрімкий берег, урвище]», [*рїпа*] «рїпа» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. *řipă* «обрив, прїрва, провалля» (молд. *рїпэ* «обрив; яр») походить від лат. *řipa* «берег ріки», спорідненого з гр. *řeřiptw* «руйную, знищую», дісл. *řip* «верхній кінець човна», *řifa* «рзривати, роздирати», свн. *řip* «берег, узбережжя», кімр. *řiw* «схил, обрив, горб». — Мельничук Молд. эл. 171; Марусенко Досл. з мовозн. II 72—75; Scheludko 120, 142; Vrabie Romanoslavica 14, 170; Десницькая Сл. языкозн. 149; СДЕЛМ 364; DLRM 721; Walde—Hofm. III 436.

рїпати «скрипати», *рїпатися* «часто ходити, відчиняючи двері», *риніти* «скрипіти», [*рїпкати*] «часто відчиняти двері», *рїпотіти* «поскрипувати», *рїп*, [*рїпáй*] «поганий скрипаль» Нед, [*рїпи*] «скрипи», [*рїпотня*] «постійний

скрип», *риплівий, рипучий, рип-рип, рипу-рипу, [вірипати]* (у виразах [в. *хату, в. тепло*] «випустити тепло, часто відкриваючи двері») Г, Ж, [*нарипатися*] «находитися, часто відчиняючи двері; нав'язатися, причепитися», [*нарип'їтися*] «наплакатися, випрошувати з плачем, настійно на чомусь налягати, набридати» Ж, [*нарип'їти*] «тс.» Ж, [*нарепень*] «сніг, що рипить під ногами від великого морозу» Л; — р. [*рыпать, рыпѣть*], бр. *рыпаць*, п. гура́ «скрипіти, рипіти; кричати; ударяти, лупцювати; дряпати»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; пов'язання з *рыпа* «яма, в якій тримають взимку картоплю» (Brückner 472), з дінд. *gipháti* «гарчить; муркоче», *gēphati* «рипає», *gēpháñ* «рип» (Горяев Доп. I 41), з дісл. гаур «самохвальба», гора «ригати», снн. гореп, двн. *goffazzen* «відчиняти поштовхом, розчиняти» (Matzner LF 18, 245) недостатньо обгрунтовані. — Фасмер III 530.

рипатися «пориватися, потикатися»; — р. *рыпаться*, бр. *рыпацца* «тс.», п. гура́ «іти, квапливо крокувати», ч. [*vygrupovat*] «пружно і швидко йти», болг. *рипам* «скачу, підскакую», [*хрипам*] «тс.», схв. *рипати* «підскакувати»; — очевидно, пов'язане з *ри́ти*, псл. *ryti*, розширеним формантом -р-; — можливо, споріднене з лит. *gūrėti* «турбувати», *gūpestis* «турбота» (від *gaiti* «виривати», спорідненого з *ри́ти*). — Фасмер—Трубачев III 530; Трубачев ЭИРЯ II 40; Черных II 130—131; КЭСРЯ 397; Brückner 472; Machek ESJČ 527; Георгиев Вьпр. на бълг. етим. 44; Skok III 145—146; Куркина Этимология 1971, 74; 1984, 111. — Див. ще **ри́ти**!

[рип'їць] «рем'їнь, який з'єднує дві частини ціпа, капиця» Нед, [*рипиця*] «тс.» Мо; — неясне; можливо, походить від форм **крип'їць*, **крипиця*, утворених за допомогою суфіксів -ец(ь), -иц(я) від дієслова *крип'їти*; втрата початкового **к**, можливо, зумовлена зближенням із словом *рип'їти*; може

бути зіставлене і з [*репиця*] «корінь»; менш вірогідним було б припущення про походження від п. [гура] «канчук, батіг». — Див. ще **кріпкий**.

[рипигатися] «повзати, плазувати»; — очевидно, пов'язане з лат. геро «повзу, плазую»; характер зв'язку неясний. — Див. ще **рептилія**.

[рипілка] (бот.) «колосняк піщаний, *Elymus arenarius* L.» Мак; — неясне.

[рипіти] «кричати, голосити» О, [*ліп'їти*] «кричати, верещати» О; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *репетувати*. — Див. ще **репет**.

рипус (іхт.) «ряпушка балтійська, *Coregonus albula* L.»; — запозичення з російської мови; р. *рипус, рипуса* пов'язані з *ряпуса, ряпушка* «тс.». — Фасмер III 485; Kalima 211. — Див. ще **ряпушка**.

[риропусте] (бот.) «блошниця дизентерійна, *Pulicaria dysenterica* Gaertn. (*Inula*)» Мак; — неясне.

рис (бот.) «*Oryza sativa* L.», *риж* (заст.), [*вориз* НЗ ЧДУ 31, *ориз* тж, *ріж* Мак] «тс.», [*рижівсько*] «рисове поле» Нед, *рисівка* «*Oryzopsis* Mill.», [*рижівка*] «тс.» Мак; — р. *рис*, бр. *рыс*, п. *ryž*, ч. *ryže*, слц. *ryža*, схв. *рижа, ріжа, риж*, слн. *riž*; — через російське (*рис*) і через польське (*риж*) посередництво запозичено із середньовісньонімецької мови; свн. *riis* (нвн. *Reis*) походить від іт. *riso*, яке через слат. *oryza* зводиться до гр. *ὄρυζα*, а це останнє через іранське посередництво (афг. *vrižē*, перс. *birindž*) — до дінд. *vrihi-* «тс.»; буковинські форми [*ориз, вориз*] походять від болг. *ориз* (пор. рум. *oréz* «тс.»), що, як і м. *ориз*, схв. *ориж, ориз*, зводиться безпосередньо до гр. *ὄρυζα*. — Акуленко 141; Шелудько 45; Карпенко НЗ ЧДУ 31, 109; Коваль 44; Черных II 116; Фасмер III 485; Преобр. II 205; Sł. wyg. obsyeh 660; Brückner 473; Machek ESJČ 528; Holub—Lyer 427; Младенов 396; Kluge—Mitzka 600; Frisk II 429; Horn 48; Uhlenbeck 300.

рїса, [рис] «тріщина, щілина, розрив; риса; риса обличчя» Нед, [рисець] «грифель, штифт, олівець для малювання» Нед, [рисівнік] «рисувальник, кресляр» Куз, *рїска*, *рїсовка* (про поведінку), *рїсовнік* «кресляр» Нед, Куз, *рисувалка*, *рисувальник*, *рисунок*, *рисувальний*, *рисувати*, *рисуватися*, ст. *рисовати* (1552), *дорисовка*, [зарїс] «контур» Я, *зарисовка*, *обрисовка*, [пóрис] «розрив, розріз, рух, риса, штрих» Нед, [порисуватися] «покритися тріщинами»; — р. *рисовать* «малювати», бр. *рысавáць* «малювати; черкати»; — запозичення з польської мови; п. гус «риса», гуса «тріщина, дряпина», як і ч. гус «риса; креслення», слц. гус «креслення», вл. гус «малюнок, креслення, схема», болг. *рисувам* «малюю», схв. *рїсати* «креслити, малювати», слн. *гіс* «риса», *гісати* «малювати», походить від нім. *Riß* «тріщина; щілина; риса, риса обличчя», *reißen* «креслити». — Шелудько 45; Фасмер III 485; Черных II 116; КЭСРЯ 390; Преобр. II 204; Смирнов 265; St. wug. *obcyh* 659; Brückner 472—473; Machek ESJČ 527; Holub—Lyer 427; Младенов 561; Skok III 146; Mikl. EW 279; Kluge—Mitzka 602. — Див. ще **рейсфедер**. — Пор. **обрис**.

[**рисавать**] «рити що-небудь; ритися (про поросят)» Л; — запозичення з польської мови; п. [rysować] «рити» пов'язане з гуса «тріщина, дряпина». — Див. ще **рїса**.

[**рисар**] «чесальник шерсті» Нед; — неясне; можливе припущення про зв'язок з болг. *реша* (*сресвам*) «розчісую (волосся)», спорідненим з псл. *řešiti* «відв'язувати», укр. *рїшити* «позбавити, вирішити, розв'язати».

рисівка (орн.) «*Munia oguzivoga*», [*рижівка*] «тс.» Шарл; — р. *рїсовка*; — похідне утворення від *рис*, *риж*; назва зумовлена тим, що цей птах харчується різним насінням, найбільше рисом, наносячи великі збитки рисовим посівам; пор. німецьку назву цього птаха *Reisvogel*, букв. «рисовий птах». — БСЭ 36, 545. — Див. ще **рис**.

риск, *рискóваний*, *рискóвїтий*, *рискувати* — див. **рїзик**.

рискаль «заступ», [*раскаль* О, *рескаль*, *роскаль* О, *рускаль* Нед, *рицкаль* Нед] «тс.», [*рискаліна*] «рукоятка заступа», [*рискалісько*] «рискаль, лопата; рукоятка лопати» Нед, [*рицкати*] «копати рискалем» Нед, [*порізькати*] «неглибоко покопати», [*поріскати*] «тс.»; — р. ст. *рыскарь* «кирка»; — результат метатези в давнішій формі *лискарь* «заступ». — Дзендзевський НЗ УЖДУ 37, 52; Кобилянський Діалект і літ. м. 243. — Див. ще **ліскар**.

рїска́ти «ганяти, гасати; нишпорити; трохи відхилятися від курсу то в один, то в другий бік; [блукати, мандрувати Бі]», *вірискатися* «знайтися, виявитися»; — р. *рыскать*, др. *рискати* «бігти, швидко йти, їхати, нестись»; — псл. *riskati*, очевидно, паралельне до *ristati* «рискати»; — споріднене з лит. *ristas* «швидкий», лтс. *riksis* «рись», *riksnis* «тс.» і, можливо, з свн. *risk*, *risch* «швидкий»; зіставлення з укр. *рїхлий*, *рух*, п. *rychły* «швидкий» (Persson Beitr. 838) недостатньо обґрунтоване. — Варбот Етимологія 1970, 67—69; Фасмер III 530; Черных II 131; КЭСРЯ 397; Преобр. II 230; Младенов 561; Matzenauer LF 16, 188; Karulis II 122—123; Mühl.—Endz. III 524—525. — Пор. **рїста́ти**.

[**рїський**] «охочий» Шух, [*рєскей*] «тс.» Ко; — неясне; можливо, результат видозміни запозиченого п. *rzeški* «батьорий, жвавий, моторний», пов'язаного з *rzezać* «різати» (пор. укр. *рїзвий*, пов'язане з *різати*).

рїслінг «сорт білого винограду; вино з цього винограду»; — р. болг. *рїслінг*, бр. *рыслінг*, ч. *ryzlink*, слц. *rizling*, м. схв. *рїзлінг*, слн. *rizling*; — запозичення з німецької мови; н. *Riesling* «рислінг» загальноприйнятої етимології не має; можливо, пов'язане з назвою місцевості *Ries* (шваб. *riēs* з лат. *Raetia*) або з дієсловом *reisen* «падати». — ССРЛЯ 12, 1325; Machek

ESJČ 528; Holub—Lyer 427; РЧДБЕ 634; Kluge—Mitzka 600.

[**рист**] (вигук, яким переганяють овець з одного приміщення в інше для доїння); — не зовсім ясне; можливо, скорочена форма наказового способу дієслова *ристати* (див.).

[**ристати**] «рискати» Нед, *ристь* (заст.) «ристь», *ристю*; — р. [*ристать*] «прудко бігати, скакати; їздити, гарцювати», др. *ристати* «бігати, швидко ходити», п. [rześcią] «риссю», болг. [*ристалище*] «місце для змагань з бігу», стсл. *ристати* «бігати»; — псл. *gyst-(< *rīst-): rist- (*reist-), очевидно, паралельне до risk-; — споріднене з лит. rīstas «швидкий, рисистий», rīščia «риссю», raīstas «час тічки (у тварин)», лтс. riests «тс.», гот. urreisān «підніматися», свн. rīsan «падати, підніматися»; спроби пов'язання з іє. *rī-, укр. *рїнути* (Преобр. II 204; Младенов 561; Boisacq 713) і з псл. stati (Machek LP 4, 128—129) недостатньо обгрунтовані. — Фасмер III 485; КЭСРЯ 397; Trautmann 242; Fraenkel 689, 737—738; Mühl.—Endz. III 524, 534; Matzenauer LF 17, 16; Persson Beitr. 286, 837. — Пор. **рискати, рись**¹.

ристь — див. **ристати**.

ристь¹ «ристь», [*рис*] «тс.» Нед, *ри-сак*, *риссю*, *рисистий*, *ристити*; — р. бр. *рысь*, п. gysia «ристь», gysia «риссю», gyscia, [gyszczā], ст. gześcią «тс.»; — очевидно, паралельне утворення до *ристь*; недостатньо переконливо зіставлялося з шв. gusa «штурмувати, перекидати, квапитися», укр. *рїхлий*, *русло* (Matzenauer LF 18, 246; Scheftelowitz KZ 56, 199). — Фасмер III 531; КЭСРЯ 397; Цыганенко 406; Преобр. II 231. — Див. ще **ристати**.

ристь² (зоол.) «кіт рись, Felis lynx L.», *рисеня*, *рисіха*, *рисячий*; — р. *рысь*, бр. *рысь*, *рыся*, др. *рысь*, п. гуś, ч. слц. вл. нл. gus, болг. м. *рис*, схв. *рїс*, слн. rīs, стсл. **рысь**; — псл. гусь, очевидно, зводиться до давнішого *lyśь, спорідненого з лит. lūšis «ристь», лтс. lūsis, прус. luysis, двн. luhs, нвн. Luchs,

двн. lohs, ірл. lug, вірм. lus-, lusanunk (мн.), гр. λύξ, λυγός; іє. *leuk'-, *louk'- «сяти, блищати»; псл. гусь замість *lyśь могло бути зумовлене впливом *гусь «рижий, строкатий» (за рудим кольором шерсті); менш вірогідним здається припущення про появу -г- під впливом *рїкати* (Брандт РФВ 24, 15); викликає сумнів припущення про запозичення слова *гусь з іранських мов (Kořínek LF 67, 289; Janko LF 40, 302). — Фасмер—Трубачев III 530—531; Черных II 131; Абаев Этимология 1966, 261—262; Преобр. II 231; Brückner 473; ZfSlPh 4, 214; Machek ESJČ 527; Holub—Қор. 230; Holub—Lyer 427; Schuster-Sewc 1259—1260; Младенов 561; Skok III 146; Бернштейн Очерк 1974, 273—274; Mikl. EW 286; Fraenkel 392; Moszyński PZJP 132—133; Frisk II 141—142; Boisacq 590.

[**рисянка**] «кукурудза»; — похідне утворення від *рис*; назва зумовлена, очевидно, тим, що форма і білий колір зерна цієї кукурудзи нагадують рис. — Див. ще **рис**.

[**рїтва**] «ритвина Куз; водойма Она», *рїтвіна* СУМ, Нед, [*рїтвити*] «копати, рити» Нед; — р. *рїтвина* «вибій, вибоїна», [*рїтва*] «рїв, рївчак, канава від дощу, водомий, водорий», п. [gytwina] «дернина»; — очевидно, утворене за допомогою суфікса *-тва* від *рїти* (псл. gytī); припущення про походження від іменника *gyty, род. в. *gytyve (Фасмер III 531) здається менш переконливим, оскільки в давньоруській мові це слово не засвідчене. — Шанский ЭИРЯ II 137; Brückner 473. — Див. ще **рїти**^{1,2}.

рїти¹, [*рїя*] «рило» Корз, [*рїй*] «яр» Ч, [*рїйка*] «хобот, рило» ВеУг, [*рїлєць*] «прорита в снігу стежка» Нед, *рїло* СУМ, О, [*рїль*] «заступ» Нед, *рїття*, [*рїяк*] «рило; різновид ведмедя» Нед, [*рїяток*] «хоботок» ВеЗа, [*рїйковатий*] «рилоподібний» Нед, [*рїлковатий*] «тс.» Нед, [*підрїйка*] (іхт.) «порода дрібних коропів», [*підрїйок*] «тс.» Нед, [*поривач*] «кочерга»,

[*прорїв*] «яр, утворений потоком води» Ч, [*прорївина*] «тс.» Ч, *прориття*, [*рбзрий*] «руйнування, спустошення» Нед, *розрїтий*; — р. *рыть*, бр. *рыць*, др. *рыти*, п. вл. *гу́с*, ч. *гýт*, слц. *гyт'*, нл. *гу́с*, полаб. *gājē*, болг. *рїя*, м. *рие*, схв. *рїти* «рити; винюхувати», слн. *гіті*, стсл. *рыти*; — псл. *гyті* (< **rūti*), пов'язане чергуванням голосних з *гв*-*ваті* «рвати»; — споріднене з лит. *gáuti* «рити, копати», *gūtis* «яма для картоплі, льох», дінд. *gávati* «розбиває, роздробляє», ірл. *guam* «заступ, лопата»; — іє. **rū-*/*rou-*. — Фасмер III 531—532; Черных II 131; КЭСРЯ 397; Преобр. II 232; Brücker 471; Machek ESJČ 528; Holub—Lyer 427; Schuster-Sewc 1257; Skok III 148; Duridanov ZfSlPh 29, 94; Arumaa ZfSlPh 26, 121; Thomson ZfSlPh 5, 123; Trautmann 247; Karulis II 109; Mühl.—Endz. III 490; Būga RR I 480, II 548; Persson Beitr. 284, 287, 654, 774; Торп 348. — Див. ще *рвати*. — Пор. *рїтва*, *рїти*², *рїв*.

[*рїти*²] «гравірувати» Нед, [*рїтовати*] Нед, *рїтувати* Куз] «тс.», [*рїт*] «гравірування» Куз, [*рїтіна*] «гравюра» Нед, [*рїтївнїк*] «гравер» Куз, [*рїтївня*] «гравірувальна майстерня», [*рїтївнїчий*] «гравер» тж, [*рїтївїна*] «гравюра, естамп» Нед, Куз, [*рїтївнїк*] «гравер» тж, [*рїтовнїцтво*] «гравірувальне мистецтво» Нед, [*рїтївня*] «гравірувальна майстерня» Куз, [*рїтування*] «гравірування» Куз; — др. *рытия* «ліпна робота?», п. *гу́с* «різьбити, гравірувати», *гyтова́с* «тс.», ч. *гýт* «копати; гравірувати», *гyті* «гравірування», слц. *гyт'* «копати; різати», *гyтіе* «різьба», вл. *гу́с* «копати; гравірувати»; — очевидно, пізні псл. *гyті* «різьбити», пов'язане з *гyті* «рити, копати». — Brücker 471. — Див. ще *рїти*¹. — Пор. *дереворїт*.

[*рїтинка*] (бот.) «перстач сріблястий, *Potentilla argentea* L.» Мак; — неясне; можливо, фонетичний варіант назви [*ростинка*] «тс.» Мак.

[*рїтки*] «ткацький пристрій, за допомогою якого розправляється основа

для намотування на навій» Г, Ме, [*рїтки*] «тс.» Доп. УЖДУ I; — запозичення з польської мови; п. *gutki, getki, getkam* «тс.» походять від нім. *Rietkamm*, утвореного з іменників *Riet* (*Ried*) «бердо», пов'язаного з *Ried* «очерет», з двн. (h)*riot*, спорідненого з дангл. *hrēod*, тох. *kru* «тс.», лит. *krutėti* «ворушитися», і *Kamm* «гребінь; бердо» (свн. *kam*, двн. *kamb* «тс.»), спорідненого з лтс. *zūobs* «зуб», лит. *žaiñbis* «соха», гр. *ῥόμφος* «кілочок», псл. *zorbъ*, укр. *зуб*. — Дзєндзелівський *St. sl.* 13/3—4, 240; SW V 521; Kluge—Mitzka 343, 599. — Див. ще *зуб*¹.

рїтм, *рїтміка*, *рїтмізація*, *рїтмічний*, *рїтмізувати*; — р. *рїтм*, бр. *рїтм*, п. *rytm*, ч. слц. вл. *rytmus*, болг. *рїтѣм*, м. *рїтам*, схв. *рїтам*, слн. *гітем*, *гітміцен* «рїтмічний»; — через французьке посередництво (фр. *rythme* «рїтм; розмір; темп») запозичено з латинської мови; лат. *rhythmus* «рїтм, рівномірність, розмір», походить від гр. *ῥυθμός* «рїтм, такт; рїтмічність; вид, форма», пов'язаного з *ῥέω* «течу», спорідненим з дангл. *stream* «річка, потік», лтс. *straume* «течія, потік», стсл. *строуа*, укр. *струм*. — СІС² 733; Фасмер III 486; Черных II 116; Kopaliński 856; Holub—Lyer 427; РЧДБЕ 634; Dauzat 643; Walde—Hofm. II 433; Frisk II 664—665. — Див. ще *ревматїзм*. — Пор. *рїма*¹.

[*рїтмач*] «віршомаз» Нед, [*рїтмачити*] «рїмувати», [*рїтмувати*] «тс.» тж; — результат контамінації іменників *рїтм* і *рїма* (див.).

рїтонда — див. *ротонда*².

рїтор «(у стародавній Греції та Римі) оратор і вчитель красномовства», *рїторїзм* «ефектність, зовнішня красивість мовлення, пишномовність», *рїтїрика* «наука красномовства; ефектність і красивість мовлення без глибокого змісту», *рїторство*, *рїторїчний* «ораторський; пишномовний», *рїторствувати* (заст.) «говорити ефектно, красномовно»; — р. болг. *рїтор*, бр. *рїтар*, др. *рїторѣ*, *рїторїкия*, стсл.

риторъ; — запозичення з грецької мови; гр. *ρήτωρ* «ритор, викладач ораторського мистецтва; оратор, доповідач» споріднене з *ῥίρω* «говорю; роблю застереження», лат. *verbum* «слово», ав. *uṛvāta-* «закон, віровчення; догмат», дінд. *vrátam* «ім'я; назва; звання», гот. *waurd* «слово», лит. *vaĩdas* «ім'я; назва; звання», стсл. **рота** «присяга, клятва». — СІС² 733; Фасмер III 486, 507; Фасмер ГСЭ 166; Преобр. II 205; Frisk I 469—471, II 654; Boisacq 229—230. — Пор. **рётор**.

риторика — див. **рїтор**.

ритуал; — р. болг. м. *ритуал*, бр. *ритуал*, п. *rytuał*, ч. слц. слн. *rituál*, вл. *ritual*, схв. *ритуал*; — запозичення з латинської мови; лат. *rituālis* «обрядовий» пов'язане з *ritus* «релігійний обряд, ритуал; церемоніал богослужіння», очевидно, спорідненим з гр. *ῥιθμός* «вага, значення; кількість, число». — СІС² 733; ССРЛЯ 12, 1341; Sł. wug. obcuch 659—660; Holub—Lyer 421; РЧДБЕ 634; Walde—Hofm. II 437; Frisk I 139. — Див. ще **арифметика**. — Пор. **ритм**.

[**рить**] «зад» Нед, [*рїтьми*] «назад», [*рїттю*] «тс.»; — др. *рить* (*рять*) «копито?», п. ст. *gzyć* «відхідниковий отвір, зад, сідниця», [*gzyć, gzyć*] «тс.», ч. *řit'* «зад, задній прохід», слц. *řit'*, вл. *řić*, нл. *řić* «тс.», болг. *рїтам* «брикати», м. *рита* «тс.», схв. *рїт* «зад», *рїтати се* «брикатися», слн. *řit* «зад, сідниця», [*řazrit*] «назад», с.-цсл. **рить**; — псл. *řitь*; — споріднене з лит. *rietas* «стегно, свинячий окорок», далі з *riēsti* «згинати, вигинати», вірм. *eḡi* «згин, суглоб; плече»; далі пов'язується також (Brückner 478) з *рїстати*, *рїсть*. — Фасмер III 486; Machek ESJČ 533; Schuster-Sewc 1216—1217; Skok III 147; Fraenkel 731; Mühl.—Endz. III 549; Grünenthal ZfSlPh 13, 342; Loewenthal ZfSlPh 7, 406. — Пор. **нарїтник**, **рїстати**.

риф¹ «пасмо підводних або невисоких надводних скель», [*рїфа*] «тс.» Нед; — р. болг. *риф*, бр. *рыф*, п. *rafa*,

ч. слц. *řif*, вл. *řif* «підводний камінь, скалиста обмілина»; — запозичення з німецької мови; н. Riff «риф, скеляста гряда» споріднене з англ. *reef* «тс.», дангл. *řibb* «ребро», ісл. *řif*, двн. *řibba*, свн. *řipra* «тс.». — СІС² 733; Фасмер III 486; Преобр. II 205; РЧДБЕ 635; Sł. wug. obcuch 624; Matzenauer LF 16, 187; Kluge—Mitzka 600; Vries NEW 575; Klein 1316. — Див. ще **ребро**. — Пор. **риф²**.

риф² «ряд протягнутих крізь вітрила зав'язок для зменшення площі вітрила», *рїфити* «зменшувати площу вітрила»; — р. болг. *риф*, бр. *рыф*, п. *ref*; — запозичення з голландської або англійської мови; гол. *reef* «риф (вітрила)», англ. *reef* «тс.» пов'язані з сангл. *řiff* «ребро», дісл. *řif*, дангл. *řibb* «тс.». — СІС² 733; Фасмер III 486; Sł. wug. obcuch 631; РЧДБЕ 635; Kluge—Mitzka 590; Klein 1316. — Див. ще **риф¹**.

рїфлі «борозенки та виступи на якій-небудь поверхні», *рїфлення* «тс.»; — р. *рїфли*, бр. *рыфлі*, болг. *рифелуване* «рифлення»; — запозичення з англійської мови; англ. *riffler* «жолобок, канавка» пов'язане з *rifle* «робити різьбу, нарізку (у дулі рушниці); грабувати», сангл. *řiflen*, дангл. *gerřflan* «робити жолобок», що походять від фр. *řifler* «дряпати, шкрябати, стругати рубанком; грабувати», ст. «обшукувати, грабувати», очевидно, запозиченого з франкської мови (пор. двн. *řifilōn* «рвати», дісл. *řifa* «рвати, ламати, розбивати»). — ССРЛЯ 12, 1342; Klein 1348, 1351; Dauzat 633; Kluge—Mitzka 599.

рїхва «металеве кільце для скріплення», [*рїфа*] «тс. Нед; металевий обрuch на довбні До», [*раф*] «залізний обід на колесі» Нед, [*ряф*] «тс.» Нед, [*райф*] «обрuch на спицях і дишли» О, ст. *рефа* (1552), *рїфа* (1600); — бр. [*рїхва*] «залізний обрuch», [*рахва*] «тс.», п. [*rafa*] «обрuch на колесі», [*refa, řechwa, řyfa, řychwa, řywa*] «тс.; наконечник, трос», ч. слц. діал. *řaf* «обід, шиша, обрuch»; — запозичення з німецької

мови; нвн. Reif(en) «обруч, обід, кільце» (двн. свн. reif, снн. rēp «тс.») споріднене з гот. skauda-gair «шнурок на взутті», дісл. reip «канат, мотузка», дангл. gār «тс., ремінець». — Шелудько 44; Machek ESJČ 505; Holub—Lyer 408; Kluge—Mitzka 592; Klein 1356; Feist 430.

ріхлий «пухкий», [ріхлина] «місце, де вода входить під землю» Ч, *ріхлити* «розпушувати», *рихліти* «ставати пухким», *рихлішати* «тс.; ставати крихкотілим», *розріхлий*; — р. *рыхлый*, бр. *рыхлы*, п. вл. нл. *guchty* «швидкий», ч. *guchlý*, слц. *gýchly* «тс.»; — псл. *гухль*, пов'язане з *gušiti* «порушувати», *гух-*; — споріднене з лтс. *gusenis* «дуже рихлий» (сніг), *gūsa* «сміття, щєбінь», дісл. *gúst* «уламки, руїни», гол. *gul* «рихлий». — Фасмер III 532; Черных II 131; КЭСРЯ 397; Желтов ФЗ I 1876, 11—26; Brückner 471; Machek ESJČ 526—527; Holub—Kop. 320; Mühl.—Endz. III 488, 563; Persson Beitr. 287; Uhlenbeck 265; Vries NEW 596. — Див. ще **рух**.

[ріхло] «соро, недавно» Бі, [ріхоль] «ранній хліб» Нед; — запозичення з польської мови; п. *guchto* «соро», [guchlik] «те, що рано дозріває», як і ч. *guchlý* «швидкий, скорий», *guchlík* «ранній сорт салату; [ранній хліб]», вл. нл. *guchty* «швидкий, скорий», слц. *gýchly* «тс.», пов'язане з *guch*, спорідненим з укр. *рух*, *ріхлий* (див.).

[ріхта] «податок; прибуток» Г, Нед; — неясне; можливо, пов'язане з нім. *Recht* «право, закон».

[рихтарик] (орн.) «волове очко, Troglodytes troglodytes L.» Куз; — пов'язане з п. заст. [guchtar] «війт», [guchtarz] «суддя», що, як і ч. *guchtař* «сільський староста», слц. *richtár* «тс.», вл. *guchtar* «суддя», походить від н. *Richter* «суддя», пов'язаного з *richten* «направляти; судити», *Recht* «право», спорідненими з дісл. *gētr* «право, суд», лат. *rego* «керую»; назва могла виникнути на ґрунті синонімічного стосунку до первісного значення слова *корблик*,

широко вживаного як назва волового очка. — Булаховський Вибр. пр. III 211; Kluge—Mitzka 588—589, 598; Klein 1348. — Див. ще **регент**, **рихтувати**.

[ріхтик] «цілковито, точнісінько», [ріхтино] «само, напевно»; — п. [guchtyk] «якраз, точно; напевно, правильно», [guchtyg, gucht, guchtycznie] «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. *richtig* «правильний, вірний, відповідний» пов'язане з *richten* «направляти; готувати, влаштовувати; судити; налагоджувати, рихтувати». — Шелудько 45; SW V 787. — Див. ще **регент**, **рихтувати**. — Пор. **рихтарик**.

[ріхтиця] «слід коліс (особливо на замерзлій дорозі)» Нед; — неясне.

[рихтіти] «палко бажати, прагнути» ЛексПол; — очевидно, результат контамінації основ прислівника [ріхло] «соро, швидко» і дієслова *x(о)міти* (див.).

рихтувати «готувати, споряджати; (тех.) випрямляти, вирівнювати», *рихтувальний*, [рихтівний] «готовий» Нед, *рихтувальник*, ст. *нарихтовавши* (1609); — р. *рихтовать* (тех.) «випрямляти, вирівнювати», бр. *рихтаваць* «готувати; споряджати; рихтувати, вирівнювати», п. *guchtować* «пристосовувати, керувати; випрямляти, випростовувати», ч. [guchtovati] «вирівнювати; керувати», схв. *рихтати* «упорядковувати, припасовувати»; — запозичення з німецької мови; н. *richten* «направляти, готувати, влаштовувати; судити; регулювати, керувати; вивіряти, налагоджувати, рихтувати», двн. свн. *rihten* «тс.» пов'язане з *recht* «правий, правильний, прямий», двн. днн. *rēht* «тс.», спорідненим з гот. *rahts*, дісл. *rētr* «тс.», лат. *rectus* «прямий, правильний», *rego* «керую, направляю», гр. *ὀρετός* «спрямований уперед», *ὀρέω* «простягаю». — Шелудько 45; Kluge—Mitzka 588, 598—599. — Див. ще **регент**. — Пор. **ріхтик**.

[риц] «зад» Нед; — запозичення з польської або словацької мови; п. [rzyć]

«відхідниковий отвір, зад, сідниця», [gzyc, gzec], слц. [gis] «тс.» безпосередньо відповідають укр. [рить]. — Німчук 345. — Див. ще **рить**.

рицар, *лицар*, *рицарство*, *лицарство*, [лицарія], заст. *лицерство* Бі, [лицаркуватий, лицарюватий Ж], заст. *рицарювати*, *лицарювати*, ст. *рицаръ* (1388); — р. *рыцарь*, бр. *рыцар*, п. *rycerz*, ст. *licerz*, ч. *rytíř*, слц. *rytier*, вл. *rycer*, нл. *rysef*, болг. м. *рицар*, схв. *рйтер*; — запозичено через посередництво польської і далі, можливо, старочеської мови (ч. ст. *rytier*) із середньовісньонімецької; свн. *ritter* «вершник, рицар» пов'язане з *riten* (нвн. *reiten*) «їздити верхи». — Шелудько 37; Richhardt 96; Фасмер III 532; Преобр. II 232; Brückner 470—471; Kleczkowski JP 26, 79; Machek ESJČ 528; Holub—Lyer 427; Младенов 562; Mikl. EW 286. — Див. ще **рейтър**.

риціна (бот.) «*Ricinus L.*; касторова олія»; — р. *риціна*, *рицін*, *рицінус*, бр. *рыціна*, п. *гусупа*, ч. *řicín*, слц. *řicínus*, вл. *řicínus*, болг. *рицін*, м. *рицинус*, схв. *рйцинус*, слн. *řicínus*; — запозичення з латинської мови; лат. *řicínus* «рицина, шовковиця», можливо, тотожне з *řicínus* «воша, кліщ». — ССРЛЯ 12, 1346; Kopaliński 855; Holub—Lyer 420; Machek Jm. rostl. 139; РЧДБЕ 635; Walde—Hofm. II 433; Klein 1346.

[ричайник (вузьколистий)] (бот.) «берула, *Berula angustifolia Koch.*» Мак; — результат видозміни форми **ручайник*, похідної від *ручай*; назва зумовлена тим, що ця рослина росте в річках і озерах; пор. ч. *řotočník* «берула», пов'язане з *řotok* «ручай». — Machek Jm. rostl. 159. — Див. ще **ручай**.

ричати — див. **рикати**.

[ришляк] «невеликі роги молоді худоби» (як матеріал для гребенів); — очевидно, пов'язане з **[ришняк]** «однорічна худоба». — Див. ще **рік**.

риштáк «водостічна труба; металевий жолоб конвеєра, який застосовується у гірничій справі», **[ринштóк]**

«риштáк» Куз, **[риштик]** «бурчак, ривчак з протічною водою» ЛЧерк, **[риштік]** «риштáк, невеликий струмок» Нед, **[риштóк]** «тс.» Нед, **[риштáк]** «канавка для стікання води» Па, ст. *ринштóкъ* (XVII ст.); — р. *рештáк* «риштáк», бр. *рыштóк*, п. *rynsztok* «стік», **[rysztok, gyštok]** «тс.»; — через російське і польське посередництво запозичено з німецької мови; н. *Rippstock* «жолоб, канава, водостік; риштáк» утворено з основ іменників *Ripp* «жолоб, канава, водостік» і *Stock* «ціпок, жердина; стрижень, штóк». — Шелудько 45; ССРЛЯ 12, 1301; Brückner 472; SW V 795. — Див. ще **рінва**, **штóк**.

риштувати «ставити риштовання; готувати, збирати, споряджати», **риштóвання** «риштовка, кросна, бильця, перила, за допомогою яких розширюється віз» ЛЧерк, **риштóвка**, **[риштувальник]** «той, що робить риштовку» Куз, **риштування**, **риштунок** «спорядження», **[руштóвання]** «риштування», **[руштунок]** «спорядження», ст. *рынштунки* (1582); — бр. *рыштаване* «риштування», *рыштунак* «спорядження», п. *rynsztunek* (*rysz-tunek*) «спорядження, екіпіровка»; — запозичення з німецької мови; нвн. *řusten* «споряджати, озброювати; влаштовувати підмости», свн. *řusten* «вживати заходів; робити риштування; підготовляти; прикрашатися, одягатися», *řusten*, двн. (h)*rusten* «тс.», споріднене з дангл. *hrystan* «покривати, прикрашати», *hyrstan*, *hrēodan* «тс.». — Шелудько 45; SW V 795; Kluge—Mitzka 616; Vries NEW 598.

[рищонка] «погана мітла» Нед; — неясне.

рияки (тільки мн.) «гальма» ВеЛ; — пов'язане з *рйти*; — назва зумовлена тим, що причеплене до колеса гальмо рие землю. — Див. ще **рйти**¹.

ріба — див. **горобина**.

[рібати] «скоблити, скребти» Нед, **[ріпати]** «тс.» Нед; — очевидно, запозичення із середньовісньонімецької мо-

ви; свн. gīben «терти» (двн. gīban < *wīban, снн. wīven, нвн. geiben «тс.») споріднене з нн. wrībelen «крутити, повертати», можливо, також з гр. ріц «плетіння з молодих гілок, плетена мата, загорожа». — Kluge—Mitzka 591; Frisk II 658—660.

[**рібачка**] «вид сукні» Нед; — очевидно, пов'язане з *рябій*, [рїбїй]; — назва могла бути зумовлена забарвленням тканини. — Див. ще **рябїй**.

рїв, *рївчак*, *ровець*, [рївчак] «ровець» Корз, [рївчак] «рївчак», [рївцюватий] «з надрізами» Нед, [рївчакуватий] «жолобчастий» Куз, [рївчастий] «тс.» [орїв] «рїв» Ж, [оров] «тс.» О; — р. болг. м. *ров*, бр. *роў*, др. *ровъ*, *рѡвъ* «канава, рїв; безодня; пекло», п. гów, ч. слц. гов «могила», вл. нл. гow «тс.», схв. *рòв* «рїв, окоп», слн. гòv «тс.», стсл. *ровъ*; — псл. гowъ, пов'язане чергуванням звуків з гyті (*gūti) «рити»; пор. гр. οὐρός «канава, рїв» (< *ogvos). — Фасмер—Трубачев III 488; КЭСРЯ 391; Цыганенко 407; Варбот *Этимология* 1965, 133; Преобр. II 206; Вгückner 464; Witkowski RSl 22, 122; Machek ESJČ 520; Младенов 562. — Див. ще **рїти**!

рївний, [рївєн] «рївний», *рївнїнний*, [рївнїстий] «прямий» Нед, [ровєсний] «однаковий за віком» Нед, *рївень*, [рївнанє] «рївняння» Нед, *рївнїна*, *рївнїнник*, *рївнїця* «груба слабо скручена нитка, з якої виготовляють пряжу», *рївнїя*, *рївнїява* СУМ, Нед, *рївнїяльник*, *рївнїяння*, [ровєн] «рївня» ВеЛ, [рòвень] «пара, рївний; рївнина», [рòвїнь] «рївнина», [ровнїяк] «прямий лїс» Гриц, [рївнїати] «рївняти» Нед, *рївнїшати*, *рївнїяти*, *врївень*, *врївнї*, *дорївнювати[ся]* Я, *дорївнюючий* «рївний», *зрївнїялівка*, [зарївнїй] «рївний, однаковий, подібний; рївномірний, розмірний» Нед, [зарївна] «порївну, рївно; однаково», *зарївно* «тс.», *нарївнї* «урївень; поряд; урївнї» СУМ, Ж, [нарòвень] «паралельно» Ж, [нерївень] «нерївний, неоднаковий», *нерївнїя* СУМ, Ж, *незрївнїяний*, *незрївнїяний*, [неспорївнїяний] «незрївнїяний» Ж, *обрїв-*

нювати, порївнїяльний, порївно СУМ, Нед, *порївну*, [порòвно] «прямо» ВеУг, *порївнїяння*, *порївнїяти*, [порòвень] «нарївнї» Нед, *урївень*, *урївнї*, [упорòвень] «врївень»; — р. *рòвнїй*, бр. *рòўны*, др. *ровнїй*, п. гòwny, ч. слц. гowпý, вл. гowny, нл. гowny, болг. *рòвен*, м. *рамен*, [равєн], схв. *рòван*, слн. gáven, стсл. *равнїнь*; — псл. *ogvьпъ (< *ogvo-); — споріднене з прус. *arwis* «справжній, дійсний, вірний, певний», ірл. góe «рївне поле», гóі «тс.», дангл. двн. gūm «простір», англ. *room* «місце, простір; приміщення», нвн. Raum «простір», лат. gūs, gūgis «село, поле, нива», ав. gavañ- «вільний простір», gavasgarāt- «те, що рухається вільно»; іє. *geu- «широкий, просторий, відкритий; явний, пристрасний»; припущення про походження з ав. gavan «рївне місце» (Pisani Atti del III Congr. Intern. de Linguisti 376, Зализняк ВСЯ VI 40) недостатньо обґрунтоване. — Фасмер III 489; Черных II 117—118; КЭСРЯ 391; Преобр. II 171; Потєбня К ист. зв. 129; Вгückner 464; Machek ESJČ 520; Holub—Lyer 424; Schuster-Sewc 1253—1254; Младенов 541; Skok III 113—114; Meillet RSL 20/1, 90; MSL 12, 223; Trautmann 14; Топоров 111—112; *Этимология* 1979, 150; Mikkola Balt. u. Slav. 33; Walde—Hofm. II 454; Kluge—Mitzka 587; Klein 1356; Beke ZfSlPh 16, 324; Торп 353; Uhlenbeck 110. — Пор. **ровєсник**, **рум**².

[**рївнушка** (звичайна)] (бот.) «армерія, *Argemone vulgaris* Wild.» Мак; — пов'язане з *рївнїй*; назва зумовлена, очевидно, тим, що ця рослина має прямі високі безлисті стебла, на верхівках яких містяться голівки з квітками. — Див. ще **рївнїй**.

рїг, *рїжòк* «віл з тонкими і прямими рогами; плід рїжкового дерева; зона (хвороба злакових культур); [паросток від коренів очерету]», [рогавїця] (зол.) «рогата гадюка, *Vipera cerastis*» Нед, [рогáй] (ент.) «жук рогач-олень, *Lucanus cervus* L.» ВеНЗн, [рогакї] «відходи гречки, плюскле зерно» Л,

рога́лик, рога́ль «річ з гострими краями; [віл з великими рогами; товсте ребро (жилка) листка]», [рога́н] «військовий ріжок» Нед, [рога́нь] «віл з великими рогами», [рога́рь] «ялина у формі розсохи, на яку кладуть для просушування сіно» ВеЛ, *рога́тизна* «велика рогата худоба», *рога́тина*, [рога́тина] «рогата худоба» ВеЗа, *рога́тка* «пристосування для затримки руху на дорозі; знаряддя для метання; [вид плаhti, інакше «рогата плахта»]», *рога́ч* «знаряддя для виймання з печі горшків; жук *Lycopus cervus* L.; [віл з великими рогами; назва барана Доп. УЖДУ 4]», *рога́чно* «ручка рогача», *рога́чка* «рогатка; дерев'яний нашійник для худоби; (ент.) щипавка; [рогата вівця; двозуба кирка, двозубі вила; вид шапки Пі]», [рога́та] «корова» О, [рога́й] «клубня О; виведені пруги на вуглах хати ЛЧерк», *рога́вка* «рогова оболонка», [рога́вня] «мундштук на рогах волинка» Нед, [рога́ва] «крайня ополонка на льоду Берл, Мо; податок з рогатої худоби Пі», [рога́ве] «податок з рогатої худоби» Пі, [рога́во] «тс.» Пі, [рога́ве] «плата за випас рогатої худоби», [рога́вець] «вид кварцу» Нед, *рога́вік* «тс.», *рога́віна*, *рога́віця* «рогова оболонка», *рога́вка* «вид плаhti, рогата плахта», [рога́вник] «оброблювач рогу» Нед, [рога́вня] «ріжок на кінці трубки коло волинка», *рога́ля* «предмет з розгалуженням у вигляді ро́гів; [скривлена колода, скривлений ціпок; корова О; назва вівці Доп. УЖДУ 4]», [рога́льки] «примітивний ткацький верстат» Л, [рожа́на] (кличка корови з розкішними рогами) Ме, [рожа́кля] «тс.» ВеНЗн, [рожа́тий] «кутастий», [рожа́к] «віл з гарними рогами» ВеНЗн, *рожа́тий* (у виразі *рожа́ті са́ни* «гринджоли»), *рожа́тий* «тс.», *рога́тий*, [рога́втий] «рогатий, рогоподібний» Нед, *рога́вий*, *рога́віти*, *безро́га* «свиня», *безро́гий*, [ві́ржок] «гостра частина предмета; край селища», *відрі́г*, [за́ріг] «закуток» Ж, [за́рже] «тс.» Ж, [за́ріжок] «шматок

шкіри тварини коло ро́гів», [за́рог] «місце за ро́гом» Я, [за́рога́нити] «схопити за ро́ги» Я, [на́ріже] «кут, ріг» Ж, *на́ріжник* «кут даху, кут будівлі; [кутова кроква; окутий листовим залізом ріг скрині; одна з палиць у пристрої для перенесення сіна]», [на́ріжник] «один із сно́пів, які вкладаються на розі солом'яного даху; кроква фронто́ну» Ж, [на́ріжни́ця] «тс.» тж, [на́ріжни́ці] «зубчате ребро солом'яного даху над ро́гом хати» Ме, [на́рожня́к] «тс.» Ж, [на́рожень] «копил (у санях)» Ж, *на́ріжний* «кутовий; розташований на розі; надзвичайно важливий», [на́рожний] «кутовий, розташований на розі» Ж, *орого́вільий*, *орого́віння*, [на́ріг] «зубець, відгалуження на оленячих рогах; жук рогач» Нед, [на́ріжни́ця] «жердина в даху оборо́гу» Нед, [на́рога́ч] «олень», [на́рога́ті] «олені» Нед, [на́рога́тий] «з оленячими рогами», [у́ріже] «риска по краю» тж; — р. бр. болг. м. *рог*, др. *рогъ*, п. слн. *гог*, ч. слц. *гоh*, вл. *гоh*, нл. *гог*, схв. *рог*, стсл. *рогъ*; — псл. *гогъ*; — споріднене з лит. *gāgas* «ріг», *gaguvà* «балка, вибалок», лтс. *gags* «ріг», прус. *gagis* «тс.»; іє. **rogo-s* «ріг»; припускається також (КЭСРЯ 391; Преобр. II 206; Младенов 562) спорідненість з нвн. *gagen* «стирчати», свн. *gegen* «тс.», дісл. *gā* «жердина»; пов'язування (Brückner 461; Maschek ESJČ 515) з нвн. *Horn* «ріг», лат. *cornū* «тс.» недостатньо обґрунтоване. — Фасмер III 489; Черных II 118; Преобр. II 206; Brückner 461; Holub—Kop. 313; Schuster-Sewc 1231; Георгиев Бълг. етим. и оном. 96; Младенов 562; Skok III 153—155; Trautmann 235; Būga RR I 479; Fraenkel 684; LP 3 131; Karulis II 99; Mühl.—Endz. III 465; Specht 85; Иллич-Свитыч Этимология 1965, 361.

рід, *рідня*, [рідня́к] «родич», [рідже́ння] «сперма», [рідда] «природа» Нед, *рідак* «родич», [ріджа́й] «рід; порода» О, *рідди*, [рідді́во] «пологи; частування, яке батько новонародженого несе тестю; родовід» Г, Нед, *рідімець*

«припадок у дітей та вагітних жінок; [земляк, співгромадянин Нед]», *роділка* «пологовий будинок», [роділля] «породілля» Нед, *родімка* СУМ, Нед, *родімчик* «приступ хвороби у дітей та вагітних жінок», *родіна* «сім'я; рідня; [батьківщина Нед]», *родіни* «пологи; свято з нагоди народження», [родіня] «сім'я, рідня», [родітели] «батьки», *родитель* «батько», *родич* «родак; [батько]», *родичання* «родинні, близькі стосунки», *родичівство* «тс.», [родіш] «земляк» Нед, *роділля* «породілля», *родільня* «родильна кімната, палата», [роднік] «джерело» Нед, [родня] «родина; батьківщина» Нед, [родове] «подарунки кумів для дитини» ВеЛ, [родовік] «джерело в лісі Ч; земляк, голова родини Нед», *родовище*, [родючина] «дикі плодові дерева», [родючка] «родючість» Пі, [рожай] «урожай; рід; порода; спорідненість Бі», [рожденець] «уродженець», [рожденик] «батько», [рождениця] «мати; породілля», [рождєнка] «уродженка», [роженіця] «породілля» Нед, *рідний*, *родільний*, [родімий] «уроджений; свій; рідний», [родлівий] «родючий, урожайний» Нед, [родний] «плідний» Нед, *родовитий* «родовий, потомствений; [родючий]», *родючий*, [родющий] «родючий», *рожаїстий* «родючий, багатоплідний», [рождєний] «природжений», *рідніти*, *родатися*, *родіти*, [рожаїти] «народжувати», [безрідник] «безрідна людина», [безрода] «тс.», *врода*, *вродлівець*, *вродлівіця*, *вродлівість*, *вродіни*, [вродність] «урожайність» Ж, *вродлівий*, *вроджений*, [вродовитий] «плодючий; вродливий» Ж, *вродіти*, *вірід* «виродок», [вирода] «виродок; зразок; порода, плем'я» Ж, *віродження*, *віродок*, [вірідний] «звироднілий», *віродитися*, *вироджуватися*, *відродження*, [вірідини] «відродження» Куз, [вірідок] «виродок» Ж, *віродітися*, *віріджуватися*, *дорідний*, [зрожай] «урожай», [зрідно] «урожайно», [зрода] «зроду», *зрѳду*, [зарід] «зародок», [зарідок, зародень Она, *зарод-*

ник Ж] «тс.», *зародок*, [зарідливий] «урожайний», [зародний] «зародковий» Ж, [зарожєдний] «урожайний», *звиродніти*, [нарід], *нарѳд*, *нарѳдженець* «новонароджений», *нарѳджений* «тс.», *нарѳдженник* «іменинник», [нерѳд] «неврожай», [нерѳда] «бездітна жінка», [неврѳд] «неврожай», [неврѳда] «тс.; невродливість» Ж, *неврожай*, *недорід* «неврожай; [недоносок]», [недорѳдок] «недоносок, аборт» Ж, [недорѳдити] «скинути плід» Ж, [непорѳда] «неврожай» Ж, [неурѳжай] «тс.» Ж, [обнародовіти] Ж, *обнарѳдувати*, *перерід* «насіння, яке втратило чистоту свого сорту», [перерідок] «виродок» Куз, *перерѳдженець*, *перерождєнець*, *переродітися*, *підродіна*, [пѳрід] «роди», *поріддя* «рід, порода, покоління; [пологи] Чаб», [порідня] «рід», *порѳда*, *порѳдженіця* «мати», [порѳдєнніця] «тс.», *порѳдження*, *порѳділля*, *порідний*, *порѳдінний*, *порѳдистий*, *порѳдільний*, *порѳдний*, *порѳдичати*, *прарід*, *прародітель*, *прарѳдич*, *природа*, *природник*, [природки] «наріст на картоплі» ВеБ, *природжений*, [природистий] «фізично розвинений» Кур, *природний*, *природнічий*, *принарѳдно*, *споріднення*, *спорѳдження*, *споріднений*, *спорѳджений* «породжений», *споріднювати*, *спорѳдіти*, [урѳд] «врожай», [урѳд] «виродок, ідіот» Нед, *урѳда* «врода», [урѳдай] «красунь», [урѳджай] «урожай», *урѳдженець*, *урѳдження* «народження», *урѳдини*, *урѳдлівець*, [урѳдник] «красунь», [урѳжа] «врожай», *урѳжай*, [урѳдєнець] «уродженець», [урѳж'я] «врожай», *урѳдлівий* «вродливий; [здібний]»; — р. бр. болг. м. *род*, др. *родъ* «рід; плем'я, народ; батьківщина; одноплемінник, земляк; урожай; доля», п. вл. слн. *rod*, ч. слц. нл. *rod*, схв. *rod* «рід; урожай», стсл. *rodъ* «рід, покоління»; — псл. *rodъ* (< *ordъ), можливо, пов'язане з *rosti*, *gasti* (< *ord-tei) «рости»; — споріднене з лит. *gasmė* «урожай», лтс. *gads* «родич; рід», *gasma* «процвітання, родючість, урожай», *gaža* (< *gadja) «багатий

урожай; численна родина», можливо, також з дінд. *vṛādhant-* «висхідний», *vārdhati* (*vārdhatē*, *vṛdhāti*) «росте, множитья, набирається сил», *vārdhaḥ* «сприяння», *vṛddhāḥ* «той, що виріс, великий, старий», ав. *vəṛədaiti* «росте», *varədaite* «тс.», гр. *ὀρθός* (*βορθός*) «прямий, правильний, істинний», алб. *rit* «росту, збільшую» або з свн. *art* «походження, рід», нвн. *Art* «вид, спосіб», вірм. *ordi* «син», дінд. *rādhnōti* «виконує, робить», хет. *ḥardu-* «правнук», дісл. *ogotugr* «крутий, піднятий», ірл. *ard* «високий, великий», лат. *arduus* «крутий, високий», *arbor* «дерево», тох. *A orto* «вгору»; зв'язок з лит. *rėsnas* «сильний, міцний», лтс. *rėsnas* «товстий, огрядний» (Persson Beitr. 274) викликає сумнів. — Трубачев Терм. родства 151—153; Фасмер—Трубачев III 491; Черных II 118—119; Преобр. II 208—209; Brückner 460; KZ 45/2, 108; AfSIPh 40, 12—14; Otrębski LP 2, 272—274; Machek ESJČ 514—515; Holub—Kop. 313; Ondruš JČ 9,150; Schuster-Šewc 1230; Младенов 562; Skok III 151—153; Иванов Этимология 1979, 135—136; Trautmann 234; Karulis II 97—98; Эндзелін СБЭ 195; Mühl.—Endz. III 479; Būga RR I 479; Walde—Hofm. I 64; Kluge—Mitzka 32; Boisacq 711; Meringer IF 17/1—2, 123—124; Pedersen KZ 39(19)/3, 360; Uhlenbeck 34; Pokorny 339. — Пор. **раній, рості, юрод.**

рідкий, *рідкісний*, *рідкуватий*, [*рідністий*] «рідкий; сипкий» О, *рідший*, [*рідеча*] «рідке збіжжя у полі» О, *рідина*, *рідкість*, [*рідняк*] «рідкий ліс» Ч, *рідота*, [*рідуха*] «негусто посіяна гречка» Нед, [*рідіти*] «розріджувати» Куз, *рідіти*, *рідішати*, [*рідніти*] «рідіти» Нед, [*ріднути*, *рідчішати*] «тс.» тж, [*рідчати*] «рідшати», *рідшати*, *зрідка*, *обрідкуватий*, *обрідний* СУМ, Ж, [*обрідчастий*] «обрідкуватий», [*обрідіти*] «розрідити», [*обрідка*] «зрідка» ВеУг, [*обрідь*] «тс.» Она, *побірдкий* «рідкуватий», *побірду*, [*пробірдкуватий*] «рідкуватий», *пробі-*

рідь «місце, де дерева або куші ростуть дуже рідко», *проріджувати*, *розріджувач*, [*урідь*] «зрідка; негусто» Шейк; — р. *редкий*, бр. *рэдкі*, др. *рѣдъкий*, п. *rzadki*, ч. *řidký*, слц. *riedky*, вл. нл. *ředki*, полаб. *řjódkě*, болг. *рядък*, м. *редок*, схв. *редак*, *рѣткѣ*, слн. *rédek*, стсл. *рѣдъкъ*; — псл. *ředъкъ* (< *ředъ); — споріднене з лит. *rėtas* «рідкий, рідкісний», *rėtis* «сито, решето», лтс. *rėds*, *rėns* «рідкий», лат. *rēte* «мережа, невід», *rāgus* «рідкий»; іє. *re-dh-, похідне від *er(ə)- «нешільний, рідкий; розходитися». — Фасмер III 458—459; Черных II 106; КЭСРЯ 387; Преобр. II 233; Brückner 473—474; KZ 46, 234; Machek ESJČ 532; Holub—Kop. 323; Schuster-Šewc 1213—1214; Skok III 140—141; Trautmann 12; Mühl.—Endz. III 518, 520; Karulis II 116; Fraenkel 723—724; Mikkola Balt. u. Slav. 44; Fick BB 2, 211; Torbiörnsson 504; Uhlenbeck 288; Persson Beitr. 278, 638; Walde—Hofm. II 418, 431; Pokorny 330. — Пор. **раритет.**

[**ріжа**¹] «галявина, що врізається клином у ліс»; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з *різати* (пор. тлумачення) або з *рідкий* (через значення «розріджений ліс», пор. р. [*режа*] «найрідша рибальська сітка, рідка тканина», [*режка*] «легенький палісадник», [*реженье*] «порідіння»).

[**ріжа**²] (ент.) «гусениця ведмедиці геби, *Arctia hebe* L.»; — неясне; можливо, пов'язане з *різати*.

[**ріжа**³] (бот.) «ряска, *Lemna* L.» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з ч. ст. *křez* «тс.», ч. [*křez*] «брудне шумовиння на воді», [*kříst*] «тс.».

ріжджа — див. **ріща**.

[**ріжджак**] (орн.) «кропивник, *Troglodytes parvulus* Koch.» ВеЛ, [*різжак*] «тс.» Шарл; — пов'язане з *ріща* ([*ріжджа*]); назва зумовлена тим, що птахи цього виду живуть переважно в купах ломаччя, сушняку, хмизу, бурелому. — Див. ще **ріща**.

ріжки (бот.) «грибок клавіцепс, хвороба хлібних злаків, *Claviceps pur-*

purgea Tul.» (*Sclerotium clavus*), [ржіцця Чаб, рожок Мак, рожки Нед] «тс.»; — р. рожкі, бр. ражкі, болг. (мбраво) рогче, рогалка; — похідне утворення від *rig*; назва зумовлена тим, що в уражених злаках рослин замість зерен утворюється паразитичний гриб, який стирчить у колосі, як ріжок. — УРЕ 12, 263. — Див. ще **ріг**.

[**ріжковець**] (бот.) «ріжкове дерево, солодкі ріжки, *Ceratonia siliqua* L.» Мак, [рогівнік, рожковець] «тс.» Нед, [рогівністий] «ріжковий» Нед; — р. рожкі (мн.), бр. ражковае дрэва «ріжкове дерево», п. гоżkowies, гоżкі, ч. гоhovník, болг. рожков, схв. рогач, рдш-чић, слн. гожісевес «тс.»; — похідне утворення від *rig*; назва зумовлена тим, що плід цієї рослини (стручок) має форму ріжка; вважається калькою гр. κέραιον «ріжок (плід), малий ріг», похідного від κέρας «ріг». — Німчук 260. — Див. ще **ріг**.

[**ріжник**] (бот.) «кушир занурений, *Ceratophyllum demersum* L.» Мак, [рожник] «тс.» Мак; — похідне утворення від *rig*; назва зумовлена тим, що форма листя або колосковидні суцвіття цієї рослини нагадують роги. — Нейштадт 246—247. — Див. ще **ріг**.

[**ріжноракій**] «різноманітний» Нед; — запозичення з польської мови; п. гоżnoraki «різнорідний, різноманітний» є похідним від гоżпу «різний», утвореним, як і wieloraki «різноманітний», за допомогою суфікса -огак-, що виник, очевидно, в результаті приєднання до суфікса -ак- кінцевої частини кореня czwoг- (< *čьtvog-, пов'язаного з čьtyri «чотири») у формі czwoгaki «чотирьох гатунків». — Див. ще **різний, чотири**.

ріжуха — див. **режуха**.

різак (бот.) «*Falcaria Bernh.*», водяний **різак** «*Stratiotes* L.», [різачка] «різак», [різушка] «тс.» Мак, [різка] «наяда, *Najas* L.», [різуха «тс.»; [осока, *Carex* L. Нед, Мак]», [різоха] «осока» ВеНЗн, [різоватець] «осока гостра, *Carex acuta* L.», [різова́тиця Мак, ВеНЗн, різі́й Мак, різі́йка Мак, різуля ВеНЗн, різ-

чина ВеУг] «тс.»; — р. **резак** «різак; [різак водяний; наяда]», бр. **разак** «різак водяний», [резнік, парез] «тс.»; — пов'язане з **різати**; назви зумовлені тим, що листки цих рослин мають зубчасті краї; пор. р. телорез «різак водяний», бр. целарез «осока». — Нейштадт 84; Федченко—Флеров 688. — Див. ще **різати**.

[**різан**] «різка, лозина» Бі, [різанка] «вид канчука» ЛЧерк, [різзя] «гілки, відрубані під час зрізування або підчищення дерев» Г, Л, [риедзе, риеззе, руоззе] «тс.» Л; — результат контамінації основ іменника *різка* і семантично зближеного з ним дієслова *різати* (див.).

[**різанець**] (бот.) «цибуля скорода, *Allium schoenoprasum* L.» Мак, [різанка Мак, зрізованець Ж, приріз Мак] «тс.»; — утворено від *різати*; назви зумовлені тим, що головка цієї цибулини складається з кількох пучків, ніби розрізана на частини. — Див. ще **різати**.

різати, різникувати «бути різником», [різничити] «тс.», **різьб́ити** «вирізувати», [різьбувати] «тс.» Нед, [різа] «різа, земельна ділянка різної площі; розрив Нед», [різь] «земельна ділянка» Л, *різа* «тс.», [різка] «половина загону, виділена у володіння іншій особі; (зменш.) ділянка сінокошу, відведена для косіння окремії особі ЛЖит», [різка] «великий шматок хліба, сала та ін.» Л, [різ] «різкість» ВеЛ, [різавка] «різь у шлунку; кривавий понос», [різак] «різець, сікач, великий ніж; серпоподібна коса для косіння очерету; пристрій для різання січки, для обрізування снопиків О; кирпич з гною для палива; різачка, різь у шлунку; кривавий понос», *різалка* «пристрій для різання», *різальник*, [різанець] «євнух», [різанік] «дроворуб» О, *різаніна*, [різанка] «зрізок, половина бочки; локшина; тепла вовняна хустка» Л, [різанці] «локшина» ВеУг, [різарня] «бойня, різниця», *різачка* «різь у шлунку; понос», [різень] «скиба, відрізаний шма-

ток» Нед, *різець* «ріжучий інструмент; передній зуб», [різка] «січка (солома); міра землі 2,5 морга; ділянка землі приблизно 1,5 гектара Мо; вид гри; гілка, яку зрізають для щеплення Дз», *різкість*, *різнік*, [різник] «скибка, відрізаний шматок» ВеУг, [різниківна] «дочка м'ясника», *різниця* «бойня; [м'ясна крамниця; торговельний ряд]», [різниченко] «син м'ясника», [різовіни] «тирса», [різовіння] «тс.», [різун] «головоріз, шибеник», *різь*, *різьба*, *різьбар*, *різьбяр*, *різьбарство*, *різьбярство*, [резкий] «гострий, різкий» Нед, *ріжучий*, *різальний*, *різаний*, *різкий*, *різкуватий*, [різничий] «різницький», *різьблений*, [різьбований] «різьблений», [вріз] «виріз, виїмка» Ж, *врізка*, [врізний] «потрісканий» Ж, *відріз*, *відрізан*, *відрізка*, *відрізок*, *зріз*, *зрізка*, *зрізок*, *зрізувач*, *зрізний*, *заріз* «забий (худоби); [розріз; зарубка, шматок Ж]», [заріза] «убивця, розбийник», [зарізка], *зарізка* «тс.», [зарізка] «розріз, зарубка; шматок; заріз» Ж, [зарізь] «заріз» Ж, *наріз* СУМ, Ж, *нарізка* тж, [нарізь] «нарізка» Куз, *нарізний*, *надріз*, *навідріз*, *наодріз*, [наодрізі] «окремо», [наодрізі] «тс.», *напереріз*, *обріз*, [обрізанець] «обрізаний срібний карбованець», *обрізка*, *обрізок* «шматок; [гвинтівка з укороченим стволом Па]», *обрізання*, *обрізувач*, *обрізувальний*, [переріз] «широка, низенька діжка для прання білизни» Л, *переріз* «розріз; розтин; перетин; вид діжки», [перерізок] «шефель, четверик (міра сипких тіл); невелика діжка» Куз, *підріз*, [підріз] «леміш» ДзАтл II, *підрізка* «підрізування; [ніж для вирізування стільників Нед]», [підрізовач] «вид невеликого плуга» Нед, [підрізок] «обрізок, відходи» Куз, *поріз* СУМ, Нед, *прирізка* СУМ, Куз, *проріз* «наскрізний отвір; розріз (в одязі); переріз СУМ, Нед; [діра в льоду]», [прорізень] «переріз, розріз» Нед, *прорізка*, *прорізний*, *прорізівий*, *роріз*, *рорізка*, *розрізувач*, *розрізний*, *розрізувальний*, [уріз] «міра землі, поверхні» Нед,

[урізки] (у виразі *без урізків* «без зайвих слів, прямо») Нед, *урізок*; — р. *резать*, бр. *рэзаць*, др. *рѣзати*, п. *gzezać*, ч. *řezati*, слц. *gezat'*, вл. *gęzać*, нл. *gęzać*, полаб. *rezě*, болг. *рѣжа*, м. *реже*, схв. *рѣзати*, слн. *řezati*, стсл. *рѣзати*; — псл. *řezati*, пов'язане з *gaziti* «разити»; — споріднене з лит. *gėžti* «різати; ударяти», *gėžis* «смуга; наріз, надріз», *gūožas* «продряпана лінія, риска, смужка, відрізок», гр. *ρήγνυμι* «ламати, розбивати», *ῤρηξίς* «проламування»; іє. **ṛgēg'*-/*ṛgōg'*- «ламати». — Фасмер III 461; Черных II 107; КЭСРЯ 387; Преобр. II 233—235; Brückner 476; Machek ESJČ 531; Holub—Kop. 322; Schuster-Sewc 1215—1216; Младенов 565; Skok III 134—135; Мейе ОЯ 109; Otrębski KZ 75/3—4, 207—210; Trautmann 245; Fraenkel 725—726; Meillet MSL 9, 142; Persson Beitr. 840; Pokorny 1181—1182. — Пор. **раз**¹.

різвий «жвавий, [тямовитий, умилый Нед]»; — р. *резвый* «жвавий», бр. *рэзвы*, п. *gzeźwy* «тс.»; — псл. **gėzъvъ*, похідне від *řezati* «різати»; — зіставлення з гр. *ὀρέγω* «протягати; прагнути; бажати», дінд. *řjyati* «витягатися, поспішати» (Matzenauer LF 18, 255) недостатньо обгрунтоване. — Фасмер III 462; КЭСРЯ 387; Преобр. II 234; Brückner 476; Mikl. EW 278. — Див. ще **різати**.

Різдво, [різтво] «Різдво» О, [різдв'янка] «Пилипівка» Нед, *різдвяний*, [рісцвяний] «різдвяний» О, [розв'д'яний] «тс.» Кур; — очевидно, результат фонетичного розвитку давнішого **рожьство* «народження, Різдво», пов'язаного з *родіти* (**рожьство* > **розство* > **розтво* > *різдво*). — Німчук 99; Кобилянський Гуц. гов. 40. — Див. ще **рід**.

[різець] (бот.) «косарика черепичасті, *Gladiolus imbricatus* L.» Мак; — похідне утворення від *різати*; назва зумовлена тим, що форма листя цієї рослини нагадує лезо ріжучих предметів (коси, шаблі, шпаги, меча, ножа). — Див. ще **різати**.

[**різи**¹] «вид рибальської сітки» Нед; — очевидно, запозичення з німецької мови; нвн. Reuse «верша», свн. riuse «тс.» споріднене з гот. gaus «труба», двн. gōg «тс.», можливо, також з двн. gōsc «рухливий», псл. guxъ, укр. *рух*. — Kluge—Mitzka 598, 605. — Пор. **рух**.

[**різи**²] «арабески, вид орнаменту» Нед; — р. [*резь*] «візерункова обробка дерева, кістки», стсл. **рѣза** «смуга, риса»; — очевидно, пов'язане з *різати* (див.).

різка «лозина», [*різга*] «тс.» Нед, [*різа*] «лозина, якою поганяють чи відганяють худобу» Мо, [*різзя*] «відрубані гілки» Л, [*різя*] «ломаччя» Ба, [*рѣзя*] (дит.) «різка» Нед; — р. бр. *рѣзга*, др. *розга* «гілка, пагін», п. *gōzga*, ч. ст. *gōzha* «пагін, гілка», слц. *gāzga* «хворостина», нл. *gozga* «гілка, прут», полаб. *gūzga/gūzgb* «гіллячка, лозина, хворостина, кущ», болг. [*розгá*] «гілка, різка», схв. *рѣзга* «молодий пагін виноградної лози; кілок, що підтримує виноградну лозу», слн. *gōzga* «пагін виноградної лози», стсл. **розга, разга, раждик** «лозина, виноградна лоза»; — псл. *gozga*; — очевидно, споріднене з лит. *gēgzti* «в'язати, плести», *gēzge* «кошик з лози», *gezginys* «в'язання, плетений виріб», лтс. *režgīt (režguôt)* «заплутувати», лат. *restis* «мотузка, канат», дінд. *gājjuh* «тс.»; зіставлялось також (Mühl.—Endz. III 492; Fraenkel 710—711; Specht 215) з лит. *gāžas* «сухий прут, мітла», лтс. *gāzga (razda)* «стара мітла»; припускалась (Mikl. EW 227; Brückner 465; ZfSlPh 4, 217; Walde KZ 34, 512; Trautmann 245) вихідна форма **orzga*, пов'язана з префіксом **orz-* «роз-» (пор. щодо розвитку значення нім. *zwei* «два» і *Zweig* «гілка»); недостатньо обгрунтованими були зіставлення з дангл. *risce (resce, rysce)* «очерет», снн. *risch* «тс.» (Bezenberger BB 1, 68; Fick BB 1, 172; Mikkoła Berühr. 158), з гр. *ῥάδιξ* «гілка, прут» (Machek ESJČ 518), з *рожѣн*, гр. *ῥάχος (ράχος)* «терновий чагарник» (Соболевский РФВ 64, 113), з *ріст, рости* (Mikkoła Balt.

и. Slav. 35), як і припущення вихідної форми **ъrzga* (Ляпунов ИОРЯС 30, 17). — Німчук 239; Крымский Укр. гр. 38; Фасмер III 495; Черных II 120; КЭСРЯ 393; Holub—Kop. 314—315; Schuster-Sewc 1240—1241; Olesch 875—876; Skok III 161; Šaur Slavia 1978, 30—32; Fraenkel 713. — Пор. **різán, ріща**.

різний, заст. *ріжний*, [*рѣзний*] «різний», заст. *ріжніця* «різниця», [*ріжнота*] «різноманітність» Нед, [*різнація*] «роз'єднання, різноголосся», *ріжніця*, [*ріжнѣція*] «розбіжність, розбрід» Г, ПІ, [*ріжня*] «різниця, відмінність, розбіжність, розрив» Нед, *різнь* «ворожнеча, розходження», [*рѣзніця*] (у виразі *у розніцю* «окремо, нарізно, вроздріб») Нед, [*розня*] «різнь» Нед, *різнити* «роз'єднувати; (заст.) фальшивити (в хорі, оркестрі); [не бути у згоді, відокремлювати від чогось; (про рушницю) розсипати дріб]», заст. *ріжніти* «розрізнити» Нед; ворогувати О», *зрізна, нарізний*, [*одрізне*] «осторонь, збоку, окремо» Нед, *пѣрізно*, [*пѣрозніцею*] Нед, *розрізнений, розрізнювальний, розрізняльний, [розрозніти]* «розігнати» Нед; — р. *рáзный*, заст. *рѣзный*, бр. *рѣзны*, др. *розьныи* «різний, відмінний, неоднаковий», п. *gōznu*, ч. *gūznu*, слц. *gōznu*, вл. *gōzno* «нарізно, різно», болг. м. *рáзен*, схв. *рáзнї* (тільки мн.) «різні, різноманітні», слн. *gázen*, стсл. **разнь**; — псл. **ogzъpъ*, похідне від **ogz-* «роз-». — Фасмер III 434, 496; КЭСРЯ 381; Полянский Этимология 1964, 102; Brückner 466; Machek ESJČ 526; Holub—Kop. 319; Schuster-Sewc 1242; Младенов 546; Skok III 114—115. — Див. ще **роз-**.

різноманітний, різноманітити; — очевидно, результат контамінації основ *різний* і *розмаїтий* (див.).

різночинець, різночінний; — бр. *разначінец*; — запозичення з російської мови; р. *разночинец* утворено з основ прикметника *рáзный* «різний» та іменника *чин* «чин». — Див. ще **різний, чин**².

[**різоватка**] (бот.) «хрін водяний, *Nasturtium amphibium* R. Br.» Нед, Мак, [**різо́ха**] «хрінниця, *Lepidium* L.» Нед; — назви, пов'язані з *різати*; зумовлені, очевидно, тим, що нижні листки обох рослин, які належать до однієї родини хрестоцвітих, розсічені на ниткоподібні сегменти або поділені на ланцетоподібні частини; словотворча форма неясна. — БСЭ 16, 80. — Див. ще **різати**.

[**різу́ха**] (бот.) «неслія волотиста, *Neslia paniculata* Desv.» Мак; — р. *резу́ха* «тс.»; — очевидно, пов'язане з *різати*; мотивація назви неясна.

[**різьо́ваник**] «фартух, спідниця з вишитими краями» Нед; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*різи*] «вид орнаменту».

рій' «сім'я бджіл; (військ.) відділення», [**райо́вник**] «сітка для захисту від бджіл» Л, **рійба́** «роїння», [**різва́** Чаб, **рійва** тж, **рійка**, **ройба́**] «тс.» Нед, **рійни́ця** «кошик для збирання рою», **рої́вня** «тс.», [**руйни́ця**] «приміщення для переховування бджолиних роїв» Л, **рійний**, [**рої́нний**] «рійний», **рої́стий**, [**рія́ти**] «роїтися» (?), **рої́ти** «об'єднувати в один рій», **рої́тися**, **відрі́юк**, **зро́юк** «об'єднаний рій», [**нері́йник**] «вулик, що не роївся» Ж, [**на́рій**] «відріюк» Нед, [**но́рій**] «тс.», [**нопа́рої́тися**] (про рої) «дати парої» тж; — р. бр. болг. *рой*, др. *рои*, п. вл. *го́ј*, ч. слц. нл. *гој*, м. *рој*, схв. *ро́ј*, слн. *го́ј*, стсл. **рон**; — псл. **го́јь* «рій; ріка, течія, приплив», пов'язане чергуванням голосних з **gei-* (*ginoti*) «текти, струмувати»; пор. цсл. **изрон** «вплив», п. *zdroj* «джерело», ч. слц. *zdroj* «тс.»; — споріднене з дінд. *gáyaḥ* «течія, потік, ріка». — Фасмер III 496; КЭСРЯ 392; Преобр. II 212; Цыганенко 395; Brückner 461; Machek ESJČ 515; Holub—Kop. 313; Schuster-Sewc 1232; Младенов 562; Skok III 155—156; Варбот Этимология 1965, 133; Бернштейн Очерк 1974, 286; Trautmann 243, 245; Persson Beitr. 769; Uhlenbeck 245. — Див. ще **ринути**, **ріка́**.

[**рій'**²] (бот.) «гриб кольчак, *Hydnum imbricatum* L. (*Saccodon imbricatus* (Fr.) Karst.)» Нед, Мак, [**рійни́ця**] «тс.» Нед; — очевидно, пов'язане з *рій*; мотивація назви неясна.

[**рійні́к**] (бот.) «очиток, *Sedum* L. Нед; підмаренник справжній, *Galium verum* L. Мак; розхідник, *Sempervivum globiferum* L. Мак; зміячка, *Scorzonera* L. Мак», [**роєвник (розлогі́й)**] «молоділо покрівельне, *Sempervivum tectorum* L. Мак; меліса лікарська, *Melissa officinalis* L. Мак», [**ройовик**] «меліса лікарська» Мак; — п. го́јник «молоділо», го́јовнік «меліса», ч. го́јовнік «тс.; багно, *Ledum palustre* L.», слц. го́јовнік «меліса», нл. го́јовнік «багно»; — похідні утворення від *рій*; назви зумовлені тим, що ці рослини приваблюють бджіл як гарні медоноси. — Machek Jm. rostl. 96; ESJČ 515; SW V 555; Schuster-Sewc 1232. — Див. ще **рій'**.

[**рійта́**] «натовп, відділ, загін, рій, команда» Нед, [**рі́та**] «рота, загін»; — очевидно, результат видозміни форми [**ро́вта**], можливо, зближеної зі словом *рій* «відділення». — Шелудько 45. — Див. ще **ро́вта**, **ро́та'**.

рік, [**ріко́виця**] «річниця» Пі, **річні́к** «щорічник», **річни́ця**, [**річня́** (мн. *річня́та*)] «однолітня домашня тварина» Нед, **річня́к**, [**рішня́к**] «тс.», [**рокі́ви́на**] «річний збір від парафіян» Г, Нед, [**роко́ве**] «тс.», **роко́віни** СУМ, Нед, [**ро́чини**] «роковини» Нед, [**ро́чки**] (мн.) «строк» Нед, **рі́чний**, **роко́вий** «річний», [**ро́чистий**] «річний, який буває раз на рік» Г; домовлений, призначений Нед, [**на́рік**] «на майбутній рік», **по́річний** «річний, щорічний», [**позаза́на́рік**] «два роки тому» О; — р. **рок** «доля; [рік, термін, час, пора, доба]», бр. [**рок**] «рік», др. *рокъ* «вік; доля», п. ч. слц. нл. *гок* «рік», м. **рок** «термін», схв. *ро́к*, слн. *го́к* «тс.», стсл. **рокъ** «призначений заздалегідь термін»; — псл. *гокъ* «термін, умовлений час», пов'язане чергуванням голосних з **rekti* «ректи»; — споріднене з гот. *ragin* «рада, рішення, постанова», тох. А

гаке «слово», В гекі «тс.», дінд. гасапан, гасанā «порядок, розпорядження», можливо, також з лит. gākas «строк, мета», лтс. gaks «мета, межа» (якщо це не запозичення зі слов'янських мов); зіставлення з лит. gakti «колоту», gaki-pėti «колупати», дісл. gá «прикордонний знак» (Būga RR II 533—535) недостатньо обгрунтоване. — Огієнко РМ 1938/3, 135; Фасмер III 496—497; КЭСРЯ 392; Шабалин ЭИРЯ III 54—55; Преобр. II 199—201, 212; Brückner 461; Machek ESJČ 515—516; Holub—Kop. 313; Trautmann 243; Skardžius 185; Feist 392. — Див. ще **ректі́**. — Пор. **бэзрік**, **вірок**, **уро́к**, **уро́чіс-тий**.

ріка́, [рікля] «поле понад річкою або між річками» О, [річисько] «покинуте річище» Нед, *річище*, *річка*, *річковік*, *річнийк* «річковик», [річійна] (зменш.) Нед, [річійстий] «багатий на ріки» Нед, *річнийй*, *зарічанін* «житель заріччя» СУМ, Ж, *зарічок* «рукав річки», *заріччя*, *зарічнийй*, *зарічанський*, *надріччя*, *надрічнийй*, [підріче] «поле, розташоване коло річки» Нед, [порічанін] «житель надріччя», [порічина] «смуга берега ріки» Нед, *поріччя* «надріччя»; — р. болг. *река́*, бр. *рака́*, др. *рѣка*, п. *rzeka*, ч. *řeka*, слц. *řeka*, вл. нл. *řeka*, полаб. *řekā*, м. схв. *река*, слн. *reka*, стсл. *рѣка*; — псл. *reka* (<*roika), пов'язане чергуванням голосних з *rei-* (*riņoti*) «текти, струмувати»; — споріднене з снн. *rip* «водостік», дірл. *riathor* «бурний потік», дангл. *rid* «струмок, потік, ріка» (англ. діал. *rithe*), гал. *Rēnos* «Рейн», лат. *ri-vus* «струмок, потік, течія», алб. *ritë* «мокрый, сирий», дінд. *riyaḥ* «ріка, течія, потік», *ritiḥ* «тс.», *reḥaḥ* «течія, вилів, ріка», *riḥaḥ* «текучий», *riyatē* «рухається, починає текти»; іє. **rei-/ri-*; зіставлення з двн. *rija* «ряд», свн. *rihe* «тс.», дінд. *rekhā* «ряд, смуга, дряпина» (Uhlenbeck 253; Zupitza GG 137) менш переконливе. — Фасмер III 464; Черных II 108; КЭСРЯ 387—388; Цыганенко 395; Варбот Этимология 1965,

117; Преобр. II 235; Brückner 475; Machek ESJČ 529—530; Holub—Kop. 322; Schuster-Sewc 1214; Младенов 566; Skok III 141; Критенко Вступ 550; Мартынаў Белар. лінгв. 1974/5, 65; Walde—Hofm. II 437; Pokorny 330—331. — Пор. **ріннути**, **рій¹**, **рінь**.

[рікля] «старовинний жіночий костюм з декольте» Нед, [нарікля] «тс.» Ж; — запозичення з німецької мови; н. Röckel «жіноча сукня, спідниця» пов'язане з Rock «спідниця; сюртук», спорідненим з свн. снідерл. *roc* «піджак, чумарка, сюртук, сукня», двн. *rook(h)*, днн. гол. *rok*, снн. *rook*, дфриз. *rokk*, дангл. *rook*, дісл. *rookr*. — Шелудько 45; Kluge—Mitzka 604; Vries NEW 586.

рілля́, [рилля́] «рілля» (Ме), *рільнийк*, *рільнийцтво*, [рілья́] «рілля» Г, Куз, [рільнийк] «рільник» Бі, [рільнийцтво] «рільництво» Бі, [рулля́] «рілля» ДзУЗЛП, *рільнийй*, *рільнийчийй*, [розрилювати] «розорати землю ралом» Нед; — р. [рілья́, роля́] «рілля; час заорювання», бр. [рілья́], др. *ролия* «нива, рілля», п. вл. нл. *roia* «земля, рілля», ч. *role* «зоране поле, рілля», ст. *rolí*, слц. *rol'a* «рілля; ґрунт, поле», полаб. *řul'ä*, схв. *рәл* «міра землі», слн. *ral* «рілля, оранка»; — псл. **ogija*, пов'язане з *orati*, **ordlo*. — Дзендзелівський УЗЛП 117—119; Фасмер—Трубачев III 498; Преобр. I 655, II 212; Филин Происх. яз. 545—546; Львов Лексика ПВЛ 145; Мейе ОЯ 59; Потєбня К ист. зв. 129; Brückner 462; Machek ESJČ 516; Schuster-Sewc 1233. — Див. ще **орати¹**, **рало**.

[рімувати] «лятися, бити; лихословити, проклинати» Нед; — неясне.

[ріник] (бот.) «піщанка чебрецелиста, *Arenaria serpyllifolia* L.» Нед, [рінок] «тс.» Мак; — очевидно, пов'язане з *рінь*; назва зумовлена тим, що місцем поширення рослини є піщані й глинисті ґрунти; пор. іншу назву цієї ж рослини *піщанка*. — Нейштадт 233. — Див. ще **рінь**.

ріннік (орн.) «оляпка, *Cinclus aquaticus* L.», [рінка] «тс.» Шарл, [рінєць]

(орн.) «чорнушка, *Nygosa pugnosa* Guld.» Г, Шарл; — очевидно, пов'язане з *рінь*; назва зумовлена тим, що птахи цих видів живуть переважно на піщаних берегах річок, озер, живлячись комахами та іншими безхребетними, що їх збирають на березі або у воді, бігаючи по дну водойми; форма [*рінєць*] може бути й результатом видозміни форми *нірєць* (пор. *нір'ок* «*Aythya pugnosa*»). — Воїнств.—Кіст. 333. — Див. ще *рінь*.

рінь «крупний пісок, гравій; [береги річки, покриті жорсткою О]», [*ринь*] «крупний пісок», [*рін*] «нанесена річкою галька, покритий галькою берег, покрити галькою обмілина» ВеЛ, [*рінисьько*] «відкладення ріні» Нед, *ріння*, [*рін'як*] «рінь», [*рін'ячина*] «тс.» Куз, *рінистий*, [*рінній*] «рінистий» Нед, [*рінуватий*] (про землю) «змішаний з крупним піском, гравієм», *рін'явий* СУМ, Г, [*рін'яковатий*] «як галька» Нед, [*рін'яний*] «рін'явий», [*рін'ювий*] «тс.» Она, [*заріння*] «берег, покритий дрібними камінцями», [*зарінок*, *зарінче*] «тс.», [*нарінок*] «гравій» Куз, [*обрінок*] «невеликий річковий острів, оточений рінною» Ж, [*прирінити*] «нанести ріні» ВеНЗн; — р. [*рень*] «мілина», др. *р'нь* «обмілина, низький берег», схв. *р'на* «пісок»; — очевидно, пов'язане з *рінути*, псл. *rinoti*; — допускається спорідненість з дісл. *gein* «поросла травною смуга землі», шв. *gein* «тс.», днв. свн. *gein* «польова межа», дірл. *goen* «гірський хребет» і, далі, з лит. *gieva* «міжгір'я», *gaivē* «канавка, жолобок, смуга», лтс. *gieva* «жолобок, борозна». — Німчук 115; Филин Происх. яз. 532—533; Фасмер III 470; Преобр. II 235; Thörnqvist ZfSlPh 428—432; Persson Beitr. 769; Торп 332; Stokes 234; Mühl.—Endz. III 550. — Див. ще *рінути*. — Пор. *рій'*, *ріка'*.

ріпа' (бот.) «турнепс, *Brassica rapa* L.; [бруква, *Brassica rapus* var. *esculenta* DC. Мак; свиріпа, *Brassica campestris* L. Мо; картопля, *Solanum tuberosum* L.]», [*ріпа біла*, *жовта*] «морква

дика, *Daucus carota* L.» Мак, [*ріпа волоська*] «соняшник бульбистий, топинамбур, *Helianthus tuberosus* L.» Мак, [*репа*] «свиріпа» Мак, [*репиця*] «редька дика, *Raphanus raphanistrum* L.» Мак, [*репчик*, *репчин*, *ріпень*, *рінець*, *ріпиця*, *ріпій*] «тс.» Мак, [*репиць*] «ріпиця зморшкувата, *Rapistrum rugosum* (L.) All.» Мак, [*ріепище*] «бадилля картоплі» Л, [*ріепник*, *ріпище*] «тс.» Л, *ріп'ак* «рапс, *Brassica napus* var. *oleifera* Metzg.; [*Brassica napus* L. Мак]», [*ріпак дикий*] «гірчиця польова, *Sinapis arvensis* L.» Мак, [*ріп'ачіння*] «стебло ріпака» Г, Нед, [*ріпачнісьько*] «поле, засіяне ріпаком», *ріпач'ок* «суріпиця, *Barbarea vulgaris* R. Вг.», [*ріп'ашнище*] «поле після ріпаку» Гриц, [*ріпенник*] «корж з ріпи і кукурудзяного борошна» ВеЗн, *ріпиця* «*Rapistrum Crantz.*; [редька дика Мак; суріпиця пряма, *Barbarea stricta* Andrz. Мак; рапс Мак; гірчиця польова Мак]», [*ріп'инець*] «поле, з якого знято картоплю» ДзАтл II, [*ріп'ляниця*, *ріпник*, *ріпнище*] «тс.» тж, [*ріпник*] «ріпиця багаторічна, *Rapistrum perenne* (L.) All.» Мак, [*ріпниця*] «гірчиця польова» Мак, [*ріпочка*] «ріпа» Мак, [*ріп'яник*] «корж з кукурудзи і картоплі Г; пиріжок з картопляного тіста До», *ріпний*, [*ріпов'атий*] «ріпоподібний» Нед, *ріпч'астий*; — р. м. *р'єпа*, бр. *р'эпа*, др. *р'ьпа*, п. *rzera*, ч. *řira*, *řera* «буряк», слц. *гера* «тс.», вл. нл. *г'ера* «тс.; *ріпа*», полаб. *геро*, болг. *р'япа*, схв. *р'єпа*, слн. *г'ера*, стсл. *р'ьпа*; — псл. *г'ера*; — споріднене з лит. *góre* «ріпа», днв. *guoba*, *guorra*, *gāba*, свн. *guobe*, *gabe*, *güebe* (нвн. *Rübe*), гол. *гар*, англ. *горе* (з лат.), лат. *gāra*, *gārim* «ріпа; бульба», гр. *ράφος*, *ράπυς* «тс.», *ράφανος*, *ράφάνη* «редька; капуста»; більшість дослідників вважає це слово культурним мандрівним терміном або запозиченням (інакше Schuster-Sewc 1214—1215); на думку Гіндіна (Етимология 1963, 52—71), запозичене разом з реалією з Балкан (фрако-пеласг. *gārh-a-/gārh-u*). — Фасмер—Трубачев III 471; Черных II 111; Преобр. II 235—

236; Филин Образ. яз. 113; Brückner 475; Moszyński PZJP 71; Machek ESJČ 530; Jm. gostl. 57, 82; LP 1950/2, 158; Holub—Kop. 322; Младенов 566; Skok III 129; Сабалюскас Труды Литовской ССР, серия А 1956, 1/6, 207—212; Trautmann 237; Frisk I 530; Boisacq 836; Kluge—Mitzka 610; Torp 347; Walde—Hofm. II 418; Specht 71.

[**ріпа**²] «леп, бруд на довго не митому, спитнілому тілі» Чаб, [ріпавка, ріпиця] «тс.» тж, [ріпиця] «бруд (особливо у вухах)» Ме; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з назвами рослин [ріпа], ріпиця як бур'янів, що густо ростуть на необробленому ґрунті; можливе зіставлення і з [ропá] «нафта (брудна рідина)» (пор. [ріпниця] «мазниця»).

[**ріпéк**] (ент.) «гедзь шлунковий, *Gastrophilus equi* Fabr.» ВеНЗн; — пов'язане з [ріп'як (ріпéк)] «реп'ях»; назва зумовлена, очевидно, подібністю відкладених на шерсть коня ячок цього гедзя до реп'яха, що причепився до шерсті. — Brehm I 395. — Див. ще реп'яx.

ріпнік, **ріпникувати** — див. **ропá**.

ріса, **рісити**, **рісний**, **рісувати** — див. **ряса**².

[**рісень**] «жовтень» Гриц; — очевидно, пов'язане з [рісній] «рясний, густий, багатий». — Гриценко 189; Но-туїńska-Baranowa 62. — Див. ще **ряса**².

ріска¹ — див. **росá**.

ріска², **ріснік** — див. **росічка**.

ріска³ — див. **ряска**.

[**рісл'як**] (ент.) «хрущ, райдужниця, *Dopasia F.*» Нед, Гриц; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [ріска] «ряска»; в такому разі назва зумовлена тим, що ці жуки живуть на водяних рослинах (Горностаев 174); може бути пов'язане і з [рісній] «рясний», [рісотá] «ряснота», [ряса] «колос, волоть, мітелка».

[**рітниця**] (бот.) «свербіжниця польова, *Knautia arvensis* Coult.» Нед; — неясне.

річ¹ «предмет», **речовий**, [річéвий] «предметний, діловий, дійсний, змістовний» Нед, [річний] «конкретний, діло-

вий» Нед, **зречéв'іти** «втїлити у щось речове, матеріальне», **уречéв'іти**; — р. ст. **речь** «річ, предмет», бр. **рэч** «предмет», п. **rzecz** «річ, справа, предмет», слн. **гéс** «предмет»; — псл. ***rékь** «мова, слово, предмет», пов'язане з ***rekti** «говорити». — Черных II 114—115; Фасмер III 478; Brückner 475; Младенов 560; Skok III 120—122. — Див. ще **ректі**.

річ² — див. **ректі**.

рішити «прийти до висновку; розв'язати, позбавити; знищити, убити (первісно у виразі **р. життя** «позбавити життя»), розтратити (первісно у виразах типу **р. всього** «позбавити всього»), **рішáти**, заст. **рішенéць** «рішення, вирок» СУМ, Нед, **рішення**, **рішімість**, **рішúчий**, [від**рішáти**] «відпорювати; усувати від співучасті» Нед; — р. **реш'іть**, **решáть** «вирішити, розв'язати; (заст.) розплутати», бр. **рашыць** «вирішити; розтратити», **рашáць**, др. **р'шити** «розв'язати; відпустити гріх», п. [rzeczyć] «зв'язувати», ч. řešiti «розв'язувати, розгадувати», слц. riešiti «тс.», болг. **решáвам** «вирішую, розв'язую», м. **решава** «розв'язує; позбавляє; рятує», схв. **дрéшити** (<***одрешити**) «розв'язувати», слн. řešiti «рятувати, звільнити, розв'язати, розгадати», стсл. **р'шити** «розв'язувати»; — псл. *otrěšiti, *orzřešiti або інші префіксальні утворення із значенням «відв'язувати, розв'язувати» від дієслова *rěšiti «зв'язувати»; — споріднене з лит. **raišyti** «в'язати, патрати», **rišti** «в'язати», **gušulys** «в'язка, згорток, вузол», **gušys** «зв'язок; відношення», **raištis** «пов'язка, шнурок, мотузок», лтс. **raišiti** «розв'язувати», **rist** «зв'язувати», прус. **senrists** «зав'язаний», **pergēist** «зв'язувати», дангл. **wriop** «закутувати, загортати; покривати», **wriðan** «зв'язувати», лат. **riça** «хустина, косинка»; очевидно, іє. ***reik-/reig-** «в'язати». — Черных II 115; Фасмер III 479—480; Преобр. II 238; Brückner 476; AfSIPh 39, 4; Machek ESJČ 530—531; Holub—Kop. 322; Младенов 560; Стоянов 83; Skok III 141—142; Ильин-

ский РФВ 69, 16; РФВ 74, 122; Mikl. EW 277; Эндзелін СБЭ 69; Karulis II 100—101; Būga RR I 476—478; Fraenkel 690, 738; Slavia 13, 11—12; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 128—129; Kurz ZfSlPh 19, 389; Specht ZfSlPh 19, 128; Pedersen IF 5, 79.

ріща «хмиз», [рiще Мо, рiздтя ВеУг, рiзче Нед, рiшнік Л, рiща Нед, рiжджя ВеУг, рiзджя ВеУг] «тс.», [рiщанка] «мітла з прутів» О; — др. рожцьє «галуззя», п. rozczka «гілочка», ч. roští «хмиз; [зелені гілочки]», ст. roždje «хмиз», слц. raždije, нл. roždze, rozdze «тс.», слн. rožje «виноградні пагони; обрізки виноградної лози», [roždze] «тс.», стсл. рождиє (раждиє) «галуззя»; — псл. *rozgъje «галуззя, пруття», похідне від rozga «різка, прут, гілочка». — Німчук 239; Крымский Укр. гр. 38; Machek ESJČ 518; Holub—Lyer 423; Schuster-Sewc 1240—1241; Мейе ОЯ 106. — Див. ще **різка**. — Пор. **різан**.

[рiятися] «бродити, вештатися без діла» Корз; — др. рѣяти «штовхати, розштовхувати, відганяти», болг. рѣсе «ношуся всюди», стсл. рѣяти «натискати, штовхати»; — псл. rĕjati, пов'язане чергуванням голосних з гоjь «рiй», rĕjoti «ринути». — Фасмер III 480. — Див. ще **рiнути**, **рiй**¹.

роб — див. **робіти**.

рiба «одяг, сукня; робочий одяг»; — р. бр. рiба «тс.», п. заст. goba «ошатна сукня», ч. слц. слн. goba «сукня», болг. м. рiба, схв. рiба, рiба «тс.»; — можливо, через німецьке посередництво (н. Rōbe) запозичено з французької мови; фр. gobe «убрання; довгий просторий одяг» (іт. goba, англ. gobe «тс.») походить від франк. gaub «грабіж, награвоване» (двн. goub, нвн. gauben «грабувати, викрадати»), спорідненого з лат. gūpere «рвати, розривати», gūpēs «скеля, стрімчак», лит. gūpėti «цікавити(ся), турбувати», дінд. gōra «діра, печера»; значення розвинулось від первісного «одяг, знятий з убитих воїнів ворога» (військовий звичай, відомий у найдав-

ніші часи). — Фасмер III 487; Holub—Lyer 422; Dauzat 635; Gamillscheg 776; Kluge—Mitzka 585, 603; Klein 1308, 1352. — Пор. **гардероб**, **рабувати**.

робак, **робацтво**, **робачковатий** — див. **гробак**.

[**робгáз**] «в'язниця» Лизанец, [рам-гáз] «тс.» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. [gabház] «в'язниця» утворене з іменників gab «полонений, ув'язнений», запозиченого зі слов'янських мов (пор. ч. слц. gab «раб»), i ház «будинок», спорідненого з фін. kota «юрта, намет», удм. (kor)-ка «дім», норв.-саам. goatte «курінь», хант. xot, які можуть бути зведені до давньоіранських форм (пор. ав. kata- «землянка, дім, яма», перс. kad «дім», ос. kaet «стайня»). — Лизанец 621; Фасмер—Трубачев IV 226; Лыткин—Гуляев 114; MNTESz II 76; Bárczi 116, 251. — Див. ще **раб**. — Пор. **хата**.

робіти, [робiт] «працювати» Л, [робiльникувати] «виготовляти, фабрикувати» Нед, [робiльничати] «тс.» Нед, [роблювати] «робити», **роб** (у виразах своїм **робом** **робити** «робити по-своєму», **таким робом** «у такий спосіб», **ходить лихим робом** «діяти несправедливо», **ходить правим робом** «діяти справедливо»); [робітник; невільник, арештант; кожний з пари, що бере участь у грі під назвою **роби**], **рiба** «роботяща, працююча жінка», [робiня] «рабиня» Нед, [робiвка] «дрючок у бодні для виготовлення масла» ВеЛ, [робiльня] «фабрика» Нед, Пі, **робітник**, **робітництво**, [робітня] «майстерня» Г, Нед, [робiя] «робота великого масштабу» О, [роблениця] «насіпна гора, курган», [робливо] «виріб», **рiбота** «праця; виріб; [(зб.) робітники]», **робітна** (заст.) «панщина», [робітця] «тс.» Нед, [робітка] «тимчасово знесені на купки снопи після в'язання» Л, **робітуча**, **робітуча**, [робітучий] «роботяга», [робітливий] «працюючий», (заст.) **робітний** «тс.», **робітничий**, **роблений** «штучний», [роблений] «натруджений» (Ме), [робля-

ний] «тс.» Дз, [роботлівий] «працьовитий» Нед, *роботящий, робочий, робучий, безробіття, безробітний*, [вробити] «заробити; вправити» Пі, *віріб* «виготовлена річ; виробництво, виробка; [форма буханця Нед; вільний від роботи час (у виразі: *виробу нема* «постійна робота, брак вільного часу»)], [вирібня] «завод, фабрика, ливарний завод» Куз, [вирібня] «тс.» Куз, *віробіток, віробка, виробник, виробництво, виробничник, віробок*, [вироб'які] «вид шкіряних постолів», *виробній, виробничий, відробіток, відробок*, [дорібок] «доробок», *доробок* «створене кимось; [заробіток, прибуток]», *доробка*, [зроб] «завершення, виконання роботи», [зробка] (у виразі брати гроші на зрóbку «брати гроші під відробіток»), [зробок] «виснажена працею людина», [зарібкувати] «заробляти, ходити на заробітки», *заробіти* «набути працею; заслужити; зарівняти, замурувати, забруднити; [учинити (масу для гонки горілки Ме)]», *заробітисся* «захоплюватися роботою; дуже довго служити; забруднитися; [заслужити кару Ме]», [заріб] «заробіток», [зарібник] «заробітчанин», [зарібок] «заробіток», [заробок] «тс.», *заробіток, заробітчанин* «людина, яка ходила на заробітки», [заробленіна], [зарібний] «який живе заробітками», [зарібничий] (у виразі з. *стан* «промисловий (продуктивний) клас») Ж, *заробітний, заробковий* (діал., заст. у виразі: з. *податок* «промисловий податок»), [зароблящий] «який живе заробітками», [зароботящий] «який має гарні заробітки», [надрабляти] «перепрацьовувати» Ж, [нероб] «нероба, ледащо» Ж, *нероба*, [неробисько] «тс.» Ж, [неробітник] «той, хто не вміє працювати», *неробство*, [неробучка] «розташований під орним шаром землі пласт щебеню» ВеНЗн, *недоробка, недоробок, недовіробіток, недовіробка, оробітничити, обробіти*, [оброба] «обробка», *обробіток, обрóbка, обрóbлювач, обрóbник*, [обробок] «завершення польових робіт; зби-

рання врожаю, жнива» Ж, *обрóbний*, [одробітчанин] «той, що виконував відробок» Ж, [перероб] «понаднормова робота», *переробіток, переробка, переробний, перевиробництво, підробіти, підробіток, підробка, підроблювач*, [пóріб] (тк.) «утік», [пóроб Нед, пóробок] «тс.», [пороба] «тс.; тканина, шматок полотна» Нед, *приробіток, приробка, проробка*, [розроба] «(гірн.) розвідка шурфуванням; зорювання цілини» Нед, *розробка*, [розробок] (у виразі на р. *дати кому що* «дати на заснування виробництва»); — р. [рóbить] (про селянську роботу) «робити, працювати», *рабóтать*, бр. *рабіць*, др. *робити* «поневолювати, перетворювати на рабів; працювати, виконувати роботу», п. вл. *gobíc* «робити», ч. *gobiti*, слц. *gobit'*, нл. *gobís*, болг. *рабóтя* «працюю; обробляю землю», м. *работи* (3 ос. одн.), схв. *рабити* «уживати, користуватися, використовувати; [працювати на кого-небудь, гнути спину]», *работа* «важка праця», слн. заст. *gób* «раб, невільник», стсл. *рабъ* «раб», *работати* «працювати на когось; прислужувати; працювати»; — псл. *orbiti «працювати на когось», похідне від *orbъ* «раб»; — споріднене з двн. *ar(a)beit(i)* «робота, тягота, нужда», свн. *ar(e)beit* «тс.», нвн. *Arbeit* «робота», гот. *arbairps* «робота, нужда». — Фасмер III 427; Черных II 91—92; Цыганенко 387; Преобр. II 169—170; Потєбня РФВ 1881/5, 116; К ист. зв. 129; Brückner 459; Ostrowska JP 35, 276; Machek ESJČ 514; Holub—Kop. 313; Schuster-Sewc 1228; Чолакова Език и лит. 1956/5, 388—389; Младенов 541; Skok III 91—92; Šaug Slavia 1978, 37—38; Moszyński PZJP 243, 251; Kluge—Mitzka 28—29; Feist 55; Гамкрелидзе—Иванов 479. — Див. ще **ребеня**. — Пор. **пáрубок, раб**.

робітфак «робітничий факультет», *робітфаківець, робфак, робфаківець*; — бр. *рабфак*; — калька р. *рабфак*, складової аббревіатури, утвореної на основі виразу *рабочий факультет*. — Див. ще **робіти, факультет**.

робкóр «робітничий кореспондент»; — бр. болг. *рабкóр*, п. слц. *говког* «тс.»; — калька р. *рабкóр*, складової абрєвіатури, утвореної на основі виразу *рабочий кореспондент*. — Див. ще **кореспондєнція**, **робіти**. — Пор. **сількóр**, **юнкóр**.

[**робóк**] «рубєць, шрам» Нед, [*рубóк*] «тс.», [*робкáтий*] «покритий шрамами, рубцюватий», [*робковáтий*] «тс.» тж; — пов'язане з *руб*, *рубáти*; форми з **ро-** є результатами деетимологізації і фонетичного (гіперистичного) зближення з *робіти*. — Див. ще **руб**.

рóбот; — р. болг. м. *рóбот*, бр. *рóбат*, п. слц. *robot*, схв. *рòбот*; — запозичення з чеської мови; ч. *robot* утворено від *robota* «важка праця» письменником К. Чапеком (уперше зустрічається в його драмі «R. U. R.»). — СІС 1951, 570; Акуленко 142; Черных II 117; Введенский РР 1980/4, 146—148; Koraliński 847; Hołub—Kop. 312, 313; Hołub—Lyer 422. — Див. ще **робіти**.

рóваш — див. **равáш**.

[**рóвер**] «велосипед» Куз; — запозичення з польської мови, як і бр. [*рóвар*] «тс.»; п. *power* походить від англ. *power* «велосипед», букв. «мандрівник, волоцюга», яке зводиться до сангл. *go-ven* «бродити, блукати, тинятися», що є, можливо, результатом контамінації англ. *power* «морський грабіжник», спорідненого з двн. *goub* (нвн. *Raub*) «грабунок», і дісл. *gāfa* «бродити, блукати; мандрувати», *gāra* «тс.». — Ткаченко УМШ 1958/4, 74; Sł. wug. obsyeh 655; Klein 1360. — Див. ще **рабувáти**.

ровє́сник; — р. *ровє́сник*, бр. *равє́сник*, п. *rówieśnik*, ч. слц. *rovesník*; — псл. **orvesnikъ*, похідне від прикметника **orvesnъ* «однаковий за віком», збереженого в р. [*ровє́сний*] «тс.» і утвореного від іменника s-основи **orvos*, род. в. **orvese*, пов'язаного з **orvъpъ* «рівний». — Фасмер III 488; Черных II 117; КЭСРЯ 391; Преобр. II 171; Brückner 464; Machek ESJČ 520; Hołub—Kop. 315; Otrębski RSl 13, 73. — Див. ще **рівний**.

[**рóвта**] «військовий загін»; — не зовсім ясне; очевидно, результат видозміни слова *рóта*. — Шелудько 45. — Див. ще **рóта**¹. — Пор. **рійта**.

[**рогаті́ця**] (іхт.) «спиноріг, *Balistes vertula*» Нед; — пов'язане з *ріг*; назва зумовлена тим, що ці риби мають перед плавником до трьох колючок, з яких перша, найдовша, виділяється на спині як *ріг* (пор. наукову назву риби спиноріг). — Рыбы СССР 430. — Див. ще **ріг**.

[**рогатка**] (бот.) «сусак зонтичний, *Butomus umbellatus* L.; жабриця однорічна, *Seseli annum* L.; водяний горіх плаваючий, *Typha natans* L.» Мак, [*рогачик*] «рогачка видовжена, *Erucastrum elongatum* Led.; сухоребрик високий, *Sisymbrium altissimum* L. (*S. sinapistrum* Grants., *S. pannonicum* Jacq.)», *рогáчка* «*Erucastrum Schimp. et Spenn.*; [гірчиця розсічена, *Sinapis dissecta* Lag.; сухоребрик високий Мак; дескурайнія Софії, *Descurainia (Sisymbrium) Sophia* L. Мак]», *рогові́к* «*Cerastium* L.», [*рогівник*, *роговник*] «тс.» Мак, *рогу́лька* «водяний горіх, *Typha* L.», [*рогульник*] «водяний горіх плаваючий» Мак, [*рогúтник*] «дерен, *Cornus sanguinea* L.» ВеНЗн, Мак, [*рожниця*] «*Ceramium Lyngb.*» Мак; — р. *рогу́льник* «водяний горіх», [*рогові́к*] «роговик», бр. *рагу́льник* «водяний горіх», п. *rogownica* «роговик», ч. слц. *rožec*, вл. *rohownica*, схв. *рòжац* «тс.»; — пов'язане з *ріг* (псл. *rogъ*); назви зумовлені, головним чином, подібністю плодів (коробочок, стручків) цих рослин до *ріжків*; пор. лат. *cerastium* «роговик», що походить від гр. *κέρας* «ріг». — Нейштадт 276, 277; Machek ESJČ 515; Jm. rostl. 75; Симоновић 110. — Див. ще **ріг**.

рогівні́к, **рогівні́стий** — див. **ріжковець**.

рогі́з (бот.) «*Typha* L.; [осока видовжена, *Carex elongata* L. Мак; очерет, *Scirpus* L. Мак]», [*горозá*] «*poriz*» Л, [*грозá*] «тс.» Л, [*рогóз*] «очерет болотний, *Scirpus palustris* L.; *рогі́з* вузьколистий, *Typha angustifolia* L.» Нед, *ро-*

гоза «рогіз; [очерет болотний Нед; півники болотні, *Iris pseudacorus* L. Мак]», *рогозіна* «шмат рогожі; одяг з грубої рідкої матерії», [*рогозка*] (бот.) «куга, очерет озерний, *Scirpus lacustris* L.» Мак, *рогіжка* «рогожка», [*рогіжник*] «той, що виробляє рогожу», [*рогожник*] «тс.» Нед, *рогожа* «груба плетена тканина з личаних стрічок, мата; [(бот.) рогіз Мак]», *рогожка* «груба матерія; [(бот.) рогіз вузьколистий Мак; півники болотні Мак]», *рогожіна* «шматок рогожі; мата УРС, Г; [плетінка очерету Нед; (бот.) рогіз Мак]», *рогожка* «підстилка, циновка, вид тканини; [рептух Мо]», *рогожаний*, *рогожний*, *рогожаний*; — р. болг. *рогоз* «рогіз», бр. *рагоз* «тс.», п. [*рогоза*] «аір тростинний, *Acorus calamus* L.», *рогоз* «осока», *рогоза* «рогожа; (бот.) рогіз», [*рогозина*] «ситник, *Juncus* L.», [*рогозіе*] «тс.», ч. *rákos* «очерет, комиш», ст. *rokos* (< *рогозіе*) «тс.», *гогож* «рогожа, циновка, мата», слц. *rakos* «очерет», *гогож* «рогожа», вл. *rohodz* «очерет, комиш», м. *рогоз* «рогіз», схв. *рдогос* «рогіз, ситник», слн. *гогоз* «тс.», цсл. *рогозіна* «циновка»; — псл. *рогозъ*; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з псл. *гогъ* «ріг, кут» за ознакою ребристості стебла (Vondrák I 630; Brückner 461); зіставлялось також з гот. *gaus* «очерет», двн. *gōg* «тс.» (Toгр 332); пов'язувалося з лит. *gėgzti* «плести» (Holub—Kop. 313), з гр. *ρέμβω* «обертаю» (Loewenthal AfSIPh 37, 384); висловлювалось припущення (Machek ESJČ 515; Jm. rostl. 293) про праєвропейське походження слова, запозиченого з якоїсь давнішої неіндоєвропейської мови. — Фасмер—Трубачев III 490; Черных II 118; Меркулова Очерки 48—50; КЭСРЯ 391; Преобр. II 206; Schuster-Sewc 1231—1232; Škok III 155; Младенов 562; Mikl. EW 280.

[**рогітра**] «(у гребінників) перерізна поздовж звичайна столярна пилка»; — складне утворення з основ іменника *ріг* і дієслова *тєрти* (власне, «те, чим труть ріг»). — Див. ще **ріг**, **тєрти**. — Пор. **макітра**¹.

роговік, *рогівник*, *роговник* — див. **рогатка**.

[**рогаль**] «товста жилка листа капусти» ВеЛ; — пов'язане з *рогаль* «тс.»; звук *г* зумовлений, очевидно, впливом польської мови. — Див. ще **ріг**.

родзінки «ізом», [*розінки*] «тс.»; — бр. *разынки*, п. *rodzynek*, [*rozenek*, *rodzenek*, *rozynek*, *rozyinka*, *rodzyinka*], ч. *rozinka*, слц. *hrozienko*, вл. *gózynka*, нл. *rozyna*, *rozynka*, полаб. *rozinkai*, схв. *розіне*, слн. *rozína* «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. *Rosíne* «ізом» походить від фр. *raisin* «виноград» (*raisin sec* «ізом, родзинки»), яке зводиться до лат. *racēmus* «виноградне гроно, виноградна гілка, лоза», нар.-лат. **racēmus* «тс.», що є, очевидно, доіндоєвропейським субстратним словом. — Булаховський Нариси 117; Шелудько 45; Булыка 286; Brückner 465—466; Machek ESJČ 520; Holub—Kop. 316; Holub—Lyer 424; Kluge—Mitzka 608; Dauzat 608; Gamillscheg 746; Walde—Hofm. II 414; Boisacq 835; Meillet MSL 15, 163.

[**родимець**] (бот.) «вороняче око, *Paris quadrifolia* L.» Мак; — р. [*родимець*] «тс.»; — пов'язане з *родимець* «припадок»; назва зумовлена отруйними властивостями цієї рослини. — БСЭ 9, 120. — Див. ще **рід**.

[**родинник**] (бот.) «гравілат міський, *Geum urbanum* L.» Мак; — очевидно, похідне від *родінний*, *родіти*; мотивація назви неясна, можливо, пов'язана з якимись лікувальними властивостями цієї рослини, здавна вживаної в народній медицині. — Носаль 179—180; Malý atlas léč. rastl. 194. — Див. ще **рід**.

родіти — див. **рід**.

Родіон (чоловіче ім'я), *Радивон*, [*Родійон*], *Радько*, ст. *Родіонъ*, *Иродіонъ* (1627); — р. *Родіон*, *Иродіон* (первісно два окремих імені), бр. *Радзівон*, др. *Иродионъ*, ч. *Rodion*, *Негодіон*, болг. *Радион*, *Родион*, стсл. *Иродионъ*, *Родионъ*; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької як два

окремих імені; гр. 'Hρῶδιων утворене, очевидно, з основ імені богині 'Hρα «Гера, Юнона» та іменника ῶδη «пісня, спів»; помилково виводиться (Петровський 124) від ἦρως «герой»; гр. 'Ροδίων пов'язується з назвою острова 'Ρόδος «Родос» (пор. 'Ρόδιος «родосець, родоський») або з ρόδον «троянда». — Вл. імена 83; Беринда 209; Петровський 189; Спр. личн. имен 419, 450; Суперанская 81; Успенський 624; Илчев 427; Constantinescu 139. — Див. ще **ода**. — Пор. **роза**.

родовік (бот.) «Sanguisorba officinalis L.»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *родіти* як назва рослини, що використовується при маткових та інших кровотечах; може бути результатом видозміни етимологічно неясної форми [рядовік] «тс.», зближеної з основою дієслова *родіти*. — Лік. росл. 225; Попов Лек. раст. 113. — Див. ще **рід**.

рододендрон (бот.) — рід рослин (кущі, дерева) родини вересових, Rhododendron; — р. болг. *рододендрон*, бр. *рададендран*, п. слц. вл. *rododendron*, ч. *rododendron*, *rhododendron*, слн. *rododéndron*; — засвоєний з новолатинської ботанічний термін, що походить від гр. ροδοδένδρον, утвореного з двох слів: ρόδον «троянда», до якого зводиться лат. *rosa* «роза», фр. англ. *rose*, укр. *роза* «тс.», і δένδρον «дерево», що є видозміненою редуплікацією кореня *дрє-, спорідненого з гот. *triu* «дерево», дангл. *treow* «тс.». — SIC² 727; Koralinski 848; Holub—Lyer 422; РЧДБЕ 745; Frisk I 365. — Див. ще **роза**, **дерево**.

[**рощи**] «роняючи» Кур; — дієприкметникова форма неясного утворення; може розглядатись як результат діалектної видозміни форми *рощи* (> *[рощи]) або як пов'язане з гіпотетичним дієсловом *роіти (псл. *rojiti) «точити, випускати струменем», спорідненим з *ринути* (псл. *rei-ŋq-ti) «текти», *ріка* (псл. *goika).

[**рож**] «жито, Secale cereale L.» Нед, [ріж Нед, іржи Мак, ржина Мак]

«тс.», [иржанка] «житня солома» Гриц, [иржіще] «житня стерня» О, [ріжіще] «поле, з якого скошили жито, пшеницю або іншу культуру» Л, [ржісьько, ржіще] «тс.» Гриц, [суржанка] «суміш зерна пшениці й жита» Мак, [суржанок Мак], *суржик*, [суржиця] Мак, *суржок* «тс.»; — р. *рожь*, бр. *іржань*, *аржань* «житній», др. *рѣжь* (*рожь*) «хлібна колосова рослина; жито в зерні», п. *rež*, ч. нл. *rež*, слц. *raž*, вл. *rožka*, ст. *rož*, полаб. *raž*, болг. *рѣж*, м. *рж*, схв. *раж*, слн. *řž*, стсл. *ръжь*; — псл. *гъзь* «жито»; — споріднене з лит. *gugys* «зерно, жито», лтс. *gudzis* «жито», прус. *gugis*, двн. *госко*, нвн. *Roggen*, дісл. *gug*, дангл. *guge*, англ. *gue*, днн. *goggo*; іє. **gughi(o)*- «тс.»; хант. *gäk* «мука; каша», комі *гок* «каша», удм. *жук* «каша, крупа», фін. *gokka* «пюре з гороху», ест. *gokk* «пійло для худоби; борошняний суп», можливо, запозичені з якоїсь східної індоевропейської мови (Trautmann 246; Arg. Sprachd. 416; Mühl.—Endz. III 555; Torp 350; Holthausen Awn. Wb. 233; Семереньи ВЯ 1967/4, 24); припущення про спорідненість або походження з фрак. βριζα (Meyer BB 20, 121; Fick BB 29, 241) викликає сумнів. — Фасмер III 493—494; Черных II 120; Преобр. II 210; Цыганенко 400; Brückner 458; Machek EŞJC 513; Holub—Lyer 420; Schuster-Sewc 1245—1246; Георгиев Въпр. на бълг. етим. 27; Младенов 565; Skok III 116; Бернштейн Очерк 1974, 275—276; Karulis II 133; Kluge—Mitzka 604—605; Klein 1367; Гамкрелидзе—Иванов 658; Гиндин Этимология 1963, 65; Pokorny 874, 1183.

рожа¹ (бот.) «Alcea (Althaea) L., Malva L.; [троянда, Rosa L.; шипшина (собача), Rosa canina L. Мак; лаватера, Lavatera L.; прикраса у вигляді рози, розетка Нед]», [рожа борова] «герань криваво-червона, Geranium sanguineum L.» Мак, [рожа водна] «вікторія амазонська, Victoria regia Lingl.» Мак, [рожа русальна (русальчана)] «півонія лікарська, Paeonia officinalis L.» Мак, [рожа японська] «камелія, Camellia ja-

ronica L.» Мак, [рожан] «троянда» Мак, [рожа́нка] «родіола рожева, *Rhodiola rosea* L.» Нед, рожі́на «квітка рожі, квітка троянди», [рожі́вка] «вид писанки з орнаментом у вигляді троянди», [рожі́вна] (фольк.) «дочка троянди», [ру́жа] «троянда», [ружа псяча] «алтея лікарська» Мак, [ружа лісна] «калачики лісові, *Malva silvestris* L.» Мак, [ружа польова] «герань лучна, *Geranium pratense* L.» Мак, [ружа божа (камена, камінна, русадельна)] «півонія лікарська» Мак, [рожа́ний] «рожевий; пов'язаний з рожею», рожéвий, рожевува́тий, [рожі́вний] «рожевий» Нед, [рожа́вий] «рожевий» Пі, [ружа́вий] «тс.» (Ме), рожеві́ти, [ружувати] «фарбувати» (обличчя) Ме, [ружуватися] «фарбуватися» Ме, ст. рожа «троянда» (XV ст., 1627); — р. [рожа] «калачики, *Malva* L.», бр. [ро́жа] «тс.; троянда»; — запозичення з польської мови; п. *góža* «троянда, рож», як і ч. *gůže* «троянда», ст. *góžě*, *guože*, слц. *guža*, вл. слн. *góža*, нл. *goža* «тс.», через німецьке посередництво походить від лат. *rosa* «тс.». — Німчук 280; Коваль 80; Акуленко 134; Richhardt 96; Фасмер III 493; Преобр. II 210; Brückner 466; Machek ESJČS 526; Jm. gostl. 40, 41, 78, 109, 223, 239; LP 2, 150; Mikl. EW 493; Гамкрелідзе—Иванов 663. — Див. ще **ро́за**. — Пор. **ро́жа**².

[ро́жа²] «бешиха» Нед, [ру́жа] «тс.» Нед; — р. *ро́жа*, бр. [ро́жа], п. *góža*, ч. *gůže*, слц. *guža*, нл. *goža*; — пов'язане з *ро́жа*¹; назва зумовлена тим, що при запаленні шкіра робиться яскраво-червоною; щодо семантичного розвитку пор. також н. *Rose* «троянда; (мед.) рож», англ. *rose-gash* (мед.) «краснуха». — Німчук 281; Вакалюк Мовозн. 1976/2, 49; Фасмер III 493; Черных II 119; КЭСРЯ 391; Преобр. II 210. — Див. ще **ро́жа**¹, **ро́за**.

[рожа́льниця] (бот.) «хвилівник звичайний, *Aristolochia clematitis* L.» Мак; — пов'язане з *роді́ти*; назва зумовлена застосуванням хвилівника в

народній медицині для полегшення родів. — Нейштадт 206. — Див. ще **рід**.

[рожа́на] «руда корова» Нед; — очевидно, результат контамінації слів [ружа́на] «тс.» і *роже́вий*. — Див. ще **ро́жа**¹, **ру́жа**.

[рожа́нка] «чотки» ВеУг; — р. (зах., пд.) [рожа́нець] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *góžaniec*, [góžanka] «тс.», як і ч. *gůženec*, слц. *guženec* «тс.», є частковою калькою н. *Rosenkranz* «чотки; вінок з троянд» або слат. *rosā-gium* «чотки», утвореного від *rosa* «троянда»; латинська назва чоток, якими католики відраховують кількість проказаних молитов («Отченашів» та ін.), пов'язана з тим, що молитви в середньовіччя порівнювалися з квітами. — Фасмер III 493; Brückner 466; SW V 750; Holub—Kop. 319; Holub—Lyer 426; Kluge—Mitzka 608. — Див. ще **ро́за**, **ро́жа**¹.

рожён «загострений кіл (зокрема, в санях); металевий стрижень для смаження м'яса», [ро́жень] «вила; кожний з чотирьох стояків у санях» Нед, *ріж-на́тий* (у виразі *ріж-на́ті сани* «сани з рожнами»), *рож-на́тий* «тс.»; — р. *ро-жён* «загострений кіл; пастка для росомахи, рисі, вовка», бр. *ражён* «рожен», др. *рожёнъ* «рожен; цвях; жало», *ра-жёнъ* «рожен, кіл», п. *gožen* «рожен для підсмажування м'яса», ч. слц. *gažen* «тс.», вл. *góžeň* «тс.; решітка (у пічці)», нл. *gožop* «рожен; піка, алебарда», полаб. *gůžap*, болг. *ръжён* «рожен для підсмажування м'яса; кочерга», м. *ражен* «рожен для підсмажування м'яса», схв. *ра́жанъ*, слн. *gáženj* «тс.»; — задовільної етимології не має; з огляду на паралелізм початкового го-/га- припускається псл. *ogžьp-, *ogžņjo- з первісним значенням «розвилистий кіл»; висловлювалась думка (Брандт РФВ 23, 100) про походження від *gazь*, *gaziti* і пізніше зближення з *гогь*; виводиться також (Machek ESJČ 521—522) від *гогь* «ріг», а форма з га- пояснюється як результат подовження го-; припущення про зв'язок з гр. ὄροχος «огорожа», ὄρ-

χάς «тс.», ἐρχατάω «обгороджую» (Šaur Slavia 1978, 32—34; Loewenthal AfSIph 37, 391) або з лит. gāginti «спонукати, примусити» (Matzenauer LF 16,175) викликає сумнів. — Фасмер III 493; КЭСРЯ 392; Потебня К ист. зв. 129; Brückner 466; Schuster-Sewc 1245; Skok III 117; Torbiörnsson I 64. — Див. ще **роз-**.

роз- (префікс, що надає дієслівній основі додаткового значення членування дії, поширення її (від центра до периферії та ін.) або видового значення завершеності), *розі-* «тс.»; — р. *роз-*, *розо-*, *раз-*, *рос-*, бр. *раз-*, др. *роз-*, п. ч. вл. нл. *гоз-*, слц. *гоз-*, *газ-*, болг. м. схв. *раз-*, слн. *газ-*, стсл. **раз-**; — псл. **orz-* (з **ord-z-*); — споріднене з лит. *ardyti* «розділяти», ос. *ærdæg* «пів-, половина», ав. *агѣда* «пів-, бік», дперс. *агда-* «тс.», хет. *агѣа* «назовні, геть», *агѣаја* «окремо, осібно, крім, поза правилом», дінд. *árdhaḥ* «частина, половина», *ḥdhak* «нарізно» і, можливо, з дінд. *ḥtē* «крім, без» (Persson Beitr. 840); іе. **or-dh-* мало значення «розкласти щось на частини»; пов'язання з лат. *re-*, *red-* (префікс) (Mikkola Balt. u. Slav. 36) необгрунтоване. — Фасмер III 494; Черных II 95; Brückner 464—465; Machek EŠJČ 520; Holub—Kop. 316; Schuster-Sewc 1240; Младенов 542; Skok III 114; ESSJ Sl. gr. I 145—149; Meillet Études 153, 160; Эндзелин СБЭ 109; Абаев ИЭСОЯ I 173; Pedersen IF 26, 293; Mikkola Ursl. Gr. III 63.

рѳза (бот.) «троянда, *Rosa L.*», [*роза польова*] «волошка лучна, *Centaurea jacea L.*» Мак, [*роза камінна*] «різновид сонцєцвіту, *Helianthemum chamaecistus Mill.* (Н. *vulgare Gaer.*)» Мак, [*розалія*] «карагана, *Saragana Lam.*» Нед, *розарій*, *розаріум*, [*розійця*] «прикраса у вигляді троянди; розета» Нед; — р. болг. м. *рѳза*, п. [*гоза*] «троянда», ч. вл. *гозаріум* «розарій», схв. *рѳза* «рожевий», слн. *гѳза*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Rose* «троянда», фр. англ. *rose* «тс.» походять від лат. *rosa*, яке зводиться до гр. *рѳдов*

«тс.», запозиченого зі східних мов (пор. дперс. **vḡda-*, вірм. *vard* < іран. **vḡda-* «тс.», споріднене з дангл. *word* «колючий кущ», норв. *бг* «кущ смородини», лат. *gubus* «ожиновий кущ, ожина»). — Німчук 280; СІС² 734; Коваль 80; Фасмер III 493, 494; КЭСРЯ 392; Преобр. II 210; Младенов 562; Kluge—Mitzka 607; Walde—Hofm. II 443; Frisk II 660—661; Boisacq 843; Klein 1357. — Пор. **рѳжа**^{1,2}, **розѳта**¹.

Рѳза (жіноче ім'я); — р. болг. *Рѳза*, п. *Róza*, ч. слц. *Róza*, схв. *Рѳза*, слн. *Roza*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Rósa* (*Róse*), фр. англ. *Rose* походять від лат. *Rosa*, пов'язаного з іменником *rosa* «троянда». — Вл. імена 156; Петровский 190; Суперанская 89; Спр. личн. имен 519; Илчев 427, Paul Kl. Vnb. 123. — Див. ще **рѳза**.

Розалія (жіноче ім'я); — р. *Розалія*, бр. *Розалія*, п. *Rosalia*, ч. *Rozalie*, слц. *Rozália*, болг. *Розалія*, м. *Розалија*, схв. *Розалија*, слн. *Rozalija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Rosália*, *Rosalie*, фр. англ. *Rosalie* походять від іт. *Rosalia*, утвореного з *Rosa*, яке зводиться до лат. *rosa* «троянда». — Петровский 190; Суперанская 89; Илчев 427; Paul Kl. Vnb. 123. — Див. ще **рѳза**. — Пор. **Рѳза**.

[**розан**] «різка»; — очевидно, результат видозміни форми [*різан*] «тс.», фонетично зближеної з етимологічно спорідненою формою р. *рѳза*. — Див. ще **різан**.

розанець (кул.) «вергун»; — р. [*рѳзанец*] «тс.», *рѳзан* «троянда; вид булочки», бр. *рѳзан* «вид булочки»; — пов'язане з *рѳза*; назва зумовлена подібністю форми печива до квітки троянди (Даль IV 101); можливо, є запозиченням з російської мови. — Див. ще **рѳза**.

розбавити; — пов'язане з *вібавити* (див.).

[**розбадзьораний**] «розпещений, розбещений; гострий на язик» Па; — афективно утворення.

[**розбайоритися**] «розходитися, розприндитися» Нед, [*розмайоритися, розмагоритися*] «тс.» Нед; — неясне.

[**розб'акати**] «відговорити, відрадити»; — похідне утворення від *бакати* «звертати вину», давніше «говорити»; щодо семантичного розвитку пор. укр. *розрадити*. — Див. ще **б'акати, роз-**.

[**розбалік'атися**] «роздягатися» Шух; — очевидно, результат видозміни форми **розболікатися*, яка могла бути утворена шляхом зворотного словотвору від незасвідченого **оболікатися* «одягатися», спорідненого з стсл. *облачати с.м., обл'їщи с.м.* — Див. ще *облачати, облечі*.

розб'аркати, розб'аркатися — див. **б'ари**.

[**розб'ахати**] «розхристати, розтельбушити» ВеБ; — р. [*разб'ахатъ*] «розчинити навстіж», бр. [*разб'ахаць*] «розбити вщент»; — афективне утворення, пов'язане з *б'ахати*. — Див. ще **бах¹**.

розб'єстити «зробити аморальним; розпустити», [*розб'єштати*], *розб'єщувати, розб'єщувач*; — п. *rozbestwić* «розлютити; викликати найгірші інстинкти»; — похідне утворення від *б'єстія*; можливо, семантично видозмінене запозичення з польської мови. — Див. ще **б'єстія, роз-**.

розбитній — див. **біти¹**.

[**розболітися**] (про сніг) «стати водянистим» ВеНЗн; — неясне.

[**розб'оркати**] «розкидати» Нед; — болг. *разб'оркам* «розмішаю, розбовтаю; переплутаю; розладнаю», м. *разбрка* «розмісить, перемісить; розжене», схв. *разб'оркати* «розкидати; змішати», слн. *gazb'icatı* «розкопирсати ногами; зробити безладдя»; — псл. **orzb'gkati* «розкидати, розмішати», утворене від **b'gkati* «кидати, мішати». — Див. ще **бор'кати, роз-**.

розб'рат «вид гуляша»; — р. *розбрат*, [*розбрaten*], п. *rozbratel* «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. *Röstbraten* «розбрат, ростб'іф» утворене з основ іменників *Rost* «решітка, колосник», днн. днн. *gōstl* «тс.; вогнище, жар»,

етимологічно не зовсім ясного, і *Braten* «печення», днн. *brādo* «литка», днн. *brāt(o)* «м'ясо без сала і кісток», дангл. *bræd* «м'ясо»; сучасне значення слова *Braten* розвинулося під впливом дієслова *braten* «смажити». — *St. wug. obcuch* 655; *Kluge—Mitzka* 96, 609. — Пор. **ростб'іф**.

розбувати «роззувати», *розбути, розбутий* «роззутий»; — етимологічно незакономірне утворення від *обувати*, в якому префікс *об-* зазнав перерозкладу з віднесенням **б** до кореневої частини дієслова (пор. аналогічний перерозклад префікса *вз-* у словах *взувати, роззувати*). — Див. ще **взути, роз-**.

розб'уркати «розтермосити, розбудити», *розб'урхати* «тс.»; — похідне утворення від *б'уркати* «будити» (див.).

розвага «забава, втіха, розрада; [розсудливість Нед]», [*розваг*] «розсудливість, обережність» Нед, *розважальний, розважливий* «розсудливий, серйозний; [заспокійливий Нед]», *розважний* «тс.», *розважний* «розважальний, пов'язаний з розвагою, втіхою, розрадою», *розважати* «утішати, розсіювати, відвертати увагу від неприємного; всебічно обмірковувати», *розважити*; — бр. *развага* «міркування, розсудливість», п. *rozwaaga* «розважливість, розсудливість», ч. слц. *rozvaaha* «розум, розсудливість», вл. *rozvaaha* «розвага, намір»; — пов'язане з *вага, важити*; розвиток значень проходив, очевидно, так: «обмірковувати складну ситуацію» → «зіставити в думці всі сторони ситуації, ніби зважити їх на вагах» → «знайти вихід з неприємної ситуації» → «утішити». — *Brückner* 598—599; *Machek ESJC* 674. — Див. ще **вага, роз-**.

[**розвадити**] «утішити, забавити, розвіяти, розважити» Пі; — етимологічно незакономірне зворотне утворення від *розважати* за аналогією до *заважати*: *завадити*. — Див. ще **розвага**.

розвальні «вид великих саней»; — запозичення з російської мови; р. *роз-*

вальни «низькі й широкі сани» пов'язане з дієсловом *развалить* «розвалити», похідним від *валить* «валити»; пор. р. *развалистые сани* «розвальні». — Фасмер III 495; КЭСРЯ 392. — Див. ще **валити, роз-**.

[**розвалюжений**] «пустотливий, розпущений» Нед; — афективне утворення, пов'язане з *розвалений*; пор. як семантичну паралель болг. *развален* «зруйнований, зіпсований; розпутний». — Див. ще **валити, роз-**.

[**розванятися**] «розбеститися»; — афективне утворення; можливо, зближене з власним ім'ям *Ваня*.

розверзати (заст.) «широко розкривати, розсовувати, утворюючи отвір», *розверзти, розвержений, розверстий*; — р. *разверзатъ*, др. *развързати* «розкривати, розверзати», болг. *развързвам* «розв'язую», м. *разврзува* «розв'язує; розкриває (пуп'янок); розпочинає розмову», схв. *разврсти* «розгорнути»; — запозичення із старослов'янської мови; стсл. **разврзати** утворене за допомогою префікса **раз-** від дієслова **врзати** «в'язати». — КЭСРЯ 378. — Див. ще **верзти, роз-**. — Пор. **отверзати**.

[**розверні**] «сани без задка й передка» Л; — не зовсім ясне; може бути результатом видозміни запозиченої з російської мови форми *розвальні* «низькі широкі сани».

розверстка «розподіл, розкладка», *розверстати*; — бр. *развёрстка*; — запозичення з російської мови; р. *развёрстка* утворене від дієслова *разверстать* «розподілити, розкласти», префіксального похідного від дієслова *верстать* (заст.) «рівняти; наділяти», пов'язаного з іменником *верста* «верства, вік; пара, ровесник». — Шанский ЭСРЯ I 3, 64; Фасмер I 300. — Див. ще **верства^{1,2}, роз-**.

[**розвертепа**] «зяюче провалля» ВеНЗн; — пов'язане з *вертеп* «тс., печера» (див.).

[**розвесниця**] «ровесниця» Нед; — результат видозміни деетимологізова-

ної форми *ровесниця*, зближеної з префіксальними іменниками на *роз-*. — Див. ще **ровесник**.

[**розвірюватися**] «розтягатися» Нед, [розвірений] «розтягнутий» Нед; — неясне.

[**розвітися**] «не мати впину, розпуститися» О, [розвита] «пиха, розв'язність», [розвить] «тс.», [розвітий] «чванькуватий, пихатий, розв'язний» тж; — результат семантичної видозміни слова *розвітися* (*розвінутися*) «розгорнутися, розвернутися». — Див. ще **вити¹**.

[**розвір**] «ущелина, міжгір'я, перевал» Нед, [розвірняка] «роззява», [розвора] «тс.; зівака; ледача жінка, яка лише роздивляється на всі боки», [роздвора] «тс.», [розвєра] «непутня людина, легковажна жінка» Ва, [розварня] «ледача жінка»; — п. *rozwór* «яр, (анат.) хід, отвір, щілина»; — похідні утворення від зниклого дієслова псл. **orzverti* «розкрити, роззявити», в основі якого лежить корінь псл. **ver-/vor-*, той самий, що і в словах *верєя, отвір*. — Див. ще **верєя, вір¹, отвірати, роз-**.

[**розвлять** (*подёрниця*)] (бот.) «щучник дернистий, *Deschampsia caespitosa* (L.) P. Beauv. (*Aira caespitosa*) L.»; — не зовсім ясне утворення з префікса *роз-* і неповноголосної форми *влять* чеського або словацького походження, якій відповідає укр. *волоть*; назва зумовлена тим, що суцвіття цієї рослини утворюють розложисту мітелку, волоть. — БСЭ 25, 450; Randuška 450, 452. — Див. ще **волот, роз-**.

[**розвлечений**] «той, що звук до безтурботного життя» ВеЛ; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; пор. п. *rozwłóczyć się* «стати волоцюгою, розволочитися», утворене за допомогою префікса *roz-* «роз-» від дієслова *włóczyć (się)* «волочити (ся)». — Див. ще **волокти, роз-**.

розвора «жердина для подовження воза», [звора, свора, проворіна] НикНикТЛ, [лузвора ДзУЗЛП, розворина] «тс.», [розвірка] «задні спиці» О,

[р^озвирка] «тс.» О, розв^орити «подовжити віз розворою»; — р. [разв^оры] «п'яла, розпірки, стріли», п. rozwoга «розвора, розпірка», ч. rozvoга «довга жердина, що з'єднує передню і задню частини воза; металева засувка для замикання стулок (половинок) вікна, дверей», слц. gázvoга «тс.»; — похідне утворення від вір «жердина, огорожа, частокіл». — Дзензелівський УЗЛП 119—120; Brückner 634; Machek ESJC 521; Holub—Kop. 317. — Див. ще вір¹, роз-, свірка¹.

[розворса́ти] «розколупати»; — неясне.

розга́рдіяш «безладдя» СУМ, Нед, [розг^ордіяш Нед, розгардія, розкарда́ш Чаб] «тс.», [р^озгарш] «оргія, п'ятика, гульня» Нед, розгардія́шити «учиняти безладдя, бешкетувати»; — запозичення з польської мови; п. rozgardiasz «розгардіяш», ст. rozgardjas (у виразі г. stroić «бенкетувати»), очевидно, пов'язане з уг. gárázda «скандальний, бешкетний», яке загальноприйнятої етимології не має. — Brückner 465; Machek ESJC 149; MNTESz I 1029.

[розга́ри] «Зелений четвер, свято Трійці»; — неясне; можливо, пов'язане з *гар, наведеним під словом га́рний.

розгаса́ти «розм'якати, розпускатися, розмерзатися», розга́снути, розга́сти, розга́слий «розм'який»; — неясне; може бути зіставлене з болг. разга́звам «розтоптую щось, ідучи по ньому», га́зя «ходжу по воді, болоту, траві, переходжу вблід; топчу, мну ногами», м. гази «тс.» (3 ос. одн.), разгазува «роздавлює; утоптує дорогу в снігу», схв. га́з «брід», га́зити «ступати, топтати; йти вблід», ра́згазити «розім'яти, розтоптати», слн. gáz «стежка по снігу», gáziti «пробиратися, йти по снігу»; можна припустити також зв'язок з укр. гасіти у застосуванні цього виразу до гасіння вапна, яке від додавання води набрякає і розм'якає.

[розгов'ядний] «марнотратний»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з г^ов'єдо «худобина» («майно»); в тако-

му разі первісним значенням було «такий, що розтрачує худобу (майно)». — Див. ще г^ов'єдо, роз-

розг^орити «роздобути з горем пополам»; — похідне утворення від г^оре; можливо, зазнало впливу з боку дієслова [гарува́ти] «працювати (без відпочинку)». — Див. ще гарува́ти, г^оре, роз-

[розг^орша] «купа уламків» Нед; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з [р^озгарш] «п'ятика, гульня». — Див. ще розга́рдіяш.

розгри́жити, розри́жати — див. гри́жа.

розг^орнчити — див. р^онтати.

[розгу́лька] (ент.) «товкунець, Etrpis tessellata» Нед; — пов'язане з [гуля́ти] «танцювати»; назва зумовлена тим, що самці цього виду мух під час парування виконують танець у повітрі для принадження самиці; пор. німецьку назву цієї мухи Tanzfliege, букв. «танцююча муха». — Brehm I 382. — Див. ще гуля́ти, роз-

роздаба́рювати «теревенити, просторікувати», [роздоба́рювати] «інтимно розмовляти» Нед; — р. [раздоба́ривать], растаба́ривать, растоба́ривать], бр. раздаба́рваць; — загальноприйнятої етимології не має; зіставлялось (Огієнко РМ 1938, 3, 136; Фасмер III 434; Преобр. II 175) з гебр. dibber «говорити», dābār «слово, відомість»; пов'язується також (Трубачев у Фасмер—Трубачев III 434) з основою слова ба́ры у виразі та́ры-бары, ускладненою префіксальними елементами раздо-, рас-то-; думка про зв'язок з гот. gaza «наріччя, мова» (Matzenauer LF 16, 172) викликає сумнів. — Див. ще роз-. — Пор. ба́ри.

[роздебе́ндювати] «розп'ятювати», [роздебендувати] «тс.» Нед, [роздобенди у виразі іти (ісьти) на р.] «іти на пошуки О; шукати новин, пліток тощо Ме»; — семантично видозмінене запозичення з польської мови; п. [rozdobęda] «відправа на здобич» пов'язане з rozdobycь «роздобути», префіксальним

утворенням від *бу́с* «бути». — SW V 595. — Див. ще *бу́ти¹*, *до¹*, *роз-*.

[*роздѣра*] «огорожа навколо двора чи садиби» Ва; — неясне.

[*розджохатися*] «розлютуватися»; — афективне утворення звуконаслідувального характеру.

[*роздзяпити*] «роззявити», [*розджяпити* Нед, *роззяпити*] «тс.», [*роздяпити*] «відчинити (двері чи вікна)» Си, [*роззяпина*] «розщилина, отвір, паща»; — р. [*раззепай*] «крикун, горлань», болг. *раззяпам* «роззявляю»; — похідне утворення від незасвідченого **зяпати*, спорідненого з р. [*зяпаты*] «горланити», болг. *зяпам* «роззявляю» і пов'язаного чергуванням голосних із *зіпаты* «кричати; спускати дух». — Фасмер II 111; БЕР I 671. — Див. ще *зіпаты*, *роз-*.

[*роздиманчик*] «назва сарафана» Нед; — похідне утворення від *роздимати*, аналогічне до [*роздухван*] «тс.». — Див. ще *дути¹*, *роз-*. — Пор. *дух*.

[*роздимикати*] «зруйнувати, розбити, роздробити» Нед, [*роздимичити*] «тс.» Нед; — не зовсім ясне, можливо, пов'язане з *дим*; у такому разі означає, власне, «перетворити в дим».

роздівати, *роздіти* — див. *діти²*.

[*роздівитисі*] «відкрити (рот)» О; — результат видозміни форми [*роззівити*], діалектного варіанта форми *роззявити*. — Див. ще *зяти*.

роздіймати «рознімати», *роздійняти* «розняти», [*роздойміти*]; — подібні до *здіймати*, *здійняти*, [*здойміти*] префіксальні утворення від вторинних основ *діймати*, *дійняти*, [*дойміти*], що виникли шляхом перерозкладу префіксальних утворень *віді-ймати*, *віді-йняти*, *піді-ймати*, *піді-йняти*, [*підойміти*], в яких звуки *ді*, *до*, що належали до префіксів, набули характеру післяпрефіксальних компонентів основи. — Див. ще *імати*, *йняти*, *роз-*.

[*роздобарити*] «роздобути» Нед; — очевидно, результат видозміни форми *роздобути*, зближеної з [*роздобарювати*] «теревенити», [*роздобенди*] «шу-

кання новин» (пор. п. [*rozdobęda*] «відправа на здобич»). — Див. ще *добути*, *роз-*, *роздобарювати*, *роздебендювати*.

[*роздоброхотатися*] «розохотитися»; — похідне утворення від незасвідченої форми, яка відповідала р. *доброхот* «доброзичливець»; пор. р. *доброхотствовать* «сприяти». — Див. ще *добрий*, *роз-*, *хотіти*.

[*роздовняка*] «роззявляка» Нед; — неясне; можливо, результат афективної видозміни форми *роззявляка*.

роздѣр «спір, сварка», [*роздѣрний*] «роздираючий, розколюючий» Нед, ст. *раздѣр* «розщеплення, розкол» (1627); — р. *раздѣр*, др. *раздоръ* «незгода, розбрат, розкол», схв. *ра́ддор*, слн. *razdòr*; — очевидно, запозичення з церковнослов'янської мови, підтримане впливом з боку російської мови; цсл. *раздоръ* «розщеплення, розкол» утворене від дієслова *раздърати* «розірвати», що складається з префікса *раз-* і дієслова *дърати* «дерти». — Фасмер III 434; Цыганенко 389; КЭСРЯ 379. — Див. ще *дѣрти*, *роз-*.

[*роздродитися*] «розлютуватися», [*роздролитися*] «тс., розгніватися» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з *роздратуватися*, *дратувати*.

[*роздрухати*] «розбудити, розтермосити» Нед, [*роздрухатися*] «розбудитися» Нед, [*рускудурхати*] «розбудити» Корз, [*рѣздрух*] «неспокій, метушня; колотнеча» Нед, [*продрухати*] «пробудити, розтермосити», [*продрухатися*] «пробудитися, прочуматися» тж; — др. *роздрушити* «порушити», п. [*rozdruchać*] «збудити, привести до пам'яті»; — результат видозміни форми *розрухати* «розворушити», похідної від *рух*, з появою вставного *д* в позиції *з-р*, як у випадках *здріти* < *зріти*, [*здрáда*] < *зра́да* та ін. — Див. ще *про*, *роз-*, *рух*.

[*роздулка*] (бот.) «омег водяний, *Oenanthe aquatica* (L.) Poir.» Мак; — р. [*раздýлка*] «тс.»; — пов'язане з *роздути*; назва зумовлена тим, що плоди

цієї рослини мають корково-губчасті стінки, заповнені повітрям, завдяки чому легко тримаються на поверхні води. — Див. ще **ду́ти¹**, **роз-**.

[**роздухв́ан**] «вид жіночого одягу; жартівлива назва сарафана» Нед; — пов'язане з *дух* (див.). — Пор. **розди-ма́нчик**.

розéта¹ «орнаментальний малюнок, ліпна прикраса у вигляді квітки», *розéтка* «прикраса у формі квітки; невелике блюдце для варення; пристрій для вмикання електроприладів»; — р. *розéтта*, *розéтка*, бр. *разéта*, *разéтка*, п. *rozeta*, *rozetka*, ч. слц. вл. *rozeta*, болг. м. *розéта*, *розéтка*, схв. *розéта*, слн. *rozéta*; — запозичення з французької мови; фр. *rosette* «розетка; бант; розеткова форма брильянта; почесна відзнака; орнамент у вигляді розетки», давніше «маленька троянда», утворене від *rose* «троянда». — СІС² 735; Фасмер III 495; Kopaliński 852; Holub—Lyer 424; РЧДБЕ 635; Dauzat 638. — Див. ще **рóза**.

[**розéта²**] (бот.) «резеда, *Reseda L.*» Нед; — запозичення з польської мови; п. *rozeta* «тс.» є результатом контамінації форм *rezeda* «тс.» і [*goza*] «троянда» або *rozeta* «розета». — Див. ще **резéда**, **рóза**.

[**розéтка**] (бот.) «розрив-трава садова, бальзамін, *Impatiens balsamina L.*» Мак; — пов'язане з *розéтка* «прикраса в формі квітки», **рóза**; назва зумовлена, очевидно, тим, що квіти цієї рослини нагадують квіточки дрібноцвітних троянд. — Див. ще **розéта¹**. — Пор. **рóза**.

[**розжéртися**] «розгніватися» Нед; — калька п. *gożeżyć się* «тс.», букв. «розжертися, роз'їстися». — Див. ще **жéрти**, **роз-**.

розз́ява, **розз́явина**, **розз́явити**, **розз́явкுவатий**, **розз́явля́ка**, **розз́являти** — див. **з́яти**.

розз́япити, **розз́япина** — див. **розз́япити**.

[**розидн́ятися**] «розвиднятися» ВеЛ; — п. *rozednieć się* «тс.»; — похідне

утворення від *день*, зумовлене впливом форми *розвидн́ятися*; можливо, калька польського відповідника. — Див. ще **день**, **роз-**.

[**розі́нки**] (у виразі р. *продава́ти* «видивлятися на всі боки»), [*роззі́нки*] «тс.» Нед; — бр. [*разі́нькі*] (у виразі р. *прадава́ць*); — результат зближення р. *разі́нуть* «роззявити», *разі́ня* «роззява», бр. [*разі́нуць*], [*разі́ня*] (пов'язаних з укр. *зіва́ти*) і укр. *родзі́нки* «сушений виноград», бр. *разі́нькі* «тс.». — Див. ще **зів**, **родзі́нки**, **роз-**.

роз'ирді́тися — див. **рді́тися**.

[**роз'і́кий**] «зизоокій» ВеНЗн; — членна форма прикметника, утворена, очевидно, від давнішої нечленної форми **роз-ік*, у якій *і* з'явилося закономірно на місці давнього *о* після занепаду кінцевого *ь* (**роз-окъ*, тобто з «очима, що дивляться в різні боки»). — Див. ще **о́ко¹**, **роз-**.

[**розі́чка**] (бот.) «приворотень *Alchemilla vulgaris L.*» Мак; — видозмінена запозичення з чеської і словацької мови; ч. [*rosička*], слц. [*rosnička*] «тс.» пов'язані з *rosa* «роса» (у напівзгорнутих листках приворотня збираються краплі води); пізніше назва зазнала зближення із словом **рóза**. — Machek Jm. rostl. 108. — Див. ще **росá**.

рóзказ (заст.) «наказ»; — бр. ст. *росказати* «наказати»; — запозичення з польської мови; п. *rozkaz* «наказ» пов'язане з дієсловом *rozkazać* «наказати», похідним від *kazać* «казати». — Булька 286. — Див. ще **казáти**, **роз-**.

[**розкака́рити**] «розпростерти (руки)» Нед; — афективне утворення.

[**розкама́шувати**] «розмовляти без толку, розтягати розмову Ва; розумувати Чаб»; — афективне утворення.

[**розкерéнити**] «рити, робити безладдя» Нед; — пов'язане з [*кирі́нити*] «порпати, бруднити» (див.).

[**розкерéша**] «кривонога людина; розгалуження на сосні» Непокупный; — результат контамінації запозиченого

лит. kegėža «гіллясте дерево, куш» (пор. лит. kekešūs «гіллясте дерево, сукувата гілляка; незграбна людина»), спорідненого з псл. *koęę, укр. *к'орінь*, та укр. *розкаряка*. — Непокупный 194—195; Graenkel 716. — Див. ще *карячки*, *к'орінь*¹.

р'озкіш, *розкішнік* «той, що живе в розкошах» СУМ, Нед, [розкішшя] «розкіш», *розкошество*, *розкоші*, [розкошник] «розкішник», [розкошніцтво] «надзвичайна розкіш, пишність» Нед, *розкішний*, [розкошітися] «жити у розкоші Г; розширюватися, буйно розростатися Нед», *розкошіти* «ставати розкішнішим», *розкошувати*; — р. *р'оскошь*, бр. *р'оскаш*, *раскоша*, др. *роскошьница* «любителька розкоші», п. *goz-kosz* «наसолода, втіха; розкоші», ч. слц. *gozkoš* «насолода, розкіш», болг. *разкош* «розкіш», м. схв. *р'аскош*, слн. *razkošje* «тс.»; — псл. *orzkošъ, пов'язане з дієсловом *orzkoхати «розкохати», похідним від *кохати* «кохати, доглядати». — Фасмер—Трубачев III 504; Черных II 123; КЭСРЯ 393; Цыганенко 401; Kochman Zeszyty nauk. wyższ. szkoły ped. Filologia ros. Opole 1973/9, 5—18; Желтов ФЗ 1876/1, 16; Грот Фил. раз. 2, 509; Brückner 242; KZ 43, 311; Machek ESJC 267; Holub—Kop. 175, 316; Младенов 547; Skok III 110; Bern. I 538. — Див. ще *кохати*, *роз-*

[*розкленути*] «розтиснути, розірвати» Нед; — пов'язане з *клин* (див.).

[*розклінки*] (бот.) «плоскінь, *Сapnabis sativa mascula*» Мак, [розк'їнки] «тс.» ВеЗа; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми *пл'оскінь* чи якогось її варіанта (пор. п. ст. *řloskunki* «плоскінь», ч. [poskúnky] «тс.»). — Див. ще *пл'оскінь*, *п'оскінь*.

[*розкобіжжати*] «роздобути», [розкобіжжатися] «розжитися»; — неясне; можливо, пов'язане з так само неясним [*кабіж*] «шкода, грабіж» (пор.).

[*розколіпини*] «ліплення “гусок” до весілля» Нед; — неясне; можливо, результат видозміни незасвідченої форми **гусколіпини* «тс.».

[*розкомарити*] «знайти, роздобути» Нед, [розкараманити] «тс.» О; — неясне.

[*розкомірджати*] «розсмикати, пороздирати» Нед; — афективне утворення.

[*розкопотітися*] «розщедритися»; — неясне.

[*розкошкати*] «розкуйовдити»; — пов'язане з *кошлатий* (див.).

[*розкрінитися*] «розміститися, розсістися» О; — неясне.

[*розкузьомитися*] «розплакатися по-дитячому, розпхикатися»; — афективне утворення.

[*розкурмедати*] «розв'язати, розібрати» Нед, [розкуперити] «розв'язати» Чаб; — неясне; можливо, пов'язане з *курмей* «мотузка».

розкушкати «розкутати»; — результат афективної видозміни форми *розкутати*, похідної від *кутати* (див.).

[*розлопанитися*] «розсістися» О; — афективне утворення.

розлука, *розлучення*, *розлучити*, *розлучник* — див. *л'учити*¹.

розмагоритися, *розмайоритися* — див. *розбайоритися*.

розмаїтий «різноманітний», [розмаїтений Нед, розмаїтний] «тс.», [розмаїти] «у різний спосіб» ВеБ, *розмаїтити*; — п. *rozmaity*, ч. *rozmanitý*, [rozmaity], слц. [rozmajitý], *rozmanitý*; — загальноприйнятої етимології не має; виводилось (Brückner 465) від основи *maј-atі* «махати» (пор. укр. *розмаї* «щось таке, що розвівається»); непереконливо зіставляється (Machek ESJC 520) з ч. *zamánouti si* «задумати, заманутися». — Німчук 80—81. — Пор. **різноманітний**.

розмаї — див. **маї**².

[**розмаїран**] (бот.) «майоран, *Origanum Majorana L.*» Нед; — результат видозміни форми *майоран* (див.).

[**розмайрін**] (бот.) «розмарин, *Rosmarinus officinalis L.*», [розмаї] «тс.» Мак, [розмайрин дикий] «багно звичайне, *Ledum palustre L.*», [розмайрин польовий] «клопогін смердючий, *Cimicifuga racemosa L.*» (див.).

cifuga foetida L.» тж; — п. [rozmarjryn] «розмарин; багно звичайне», [rozmaj] «розмарин», слц. [rozmarjín] «тс.»; — результат контамінації форм *розмарін* і *розма́й* (див.).

розмарін (бот.) «Rosmarinus officinalis L.», [*розмарин* (дикий)] «бруслина карликова, Eupytus papa M.B.» Мак; — р. болг. м. *розмарін*, бр. *размарын*, п. rozmaryn, ч. rozmarýn, слц. rozmarín, схв. *рўзмарин*, слн. rózmarin; — запозичено через німецьке посередництво (н. Rósmarin «розмарин») з латинської мови; лат. rōsmarīnus, або rōsmarīnus (бот.) «розмарин» (букв. «морська роса»), складається з іменника rōs «роса», спорідненого з псл. gosa, укр. *росá*, і прикметника marīnus «морський», похідного від mare «море», що відповідає псл. more, укр. *море*; латинська назва зумовлена, очевидно, свіжістю зеленого кольору рослини. — СІС² 735; Фасмер III 496; Преобр. II 211; Brückner 465; Machek ESJC 521; Holub—Kop. 316; Holub—Lyer 424; Hüttl-Worth 16. — Див. ще *море*¹, *росá*.

[**розмарія**] (бот.) «розмарин, Rosmarinus officinalis L.»; — вл. rōsmarja, нл. rozmarija, схв. [*розмарија*]; — результат зближення назви *розмарін* з поширеним серед німецького населення жіночим ім'ям Ros(e)marie, утвореним з основ імен Rosa «Роза» і Marie «Марія». — Paul Kl. Vnb. 124. — Див. ще *Марія*, *Роза*, *розмарін*.

[**розма́цькати**] «роздавити, розчавити; розмазати» О; — афективне утворення.

[**розмеже́нитись** (*розмеженилось*)] «стало безхмарно, ясно» Ва; — очевидно, пов'язане з [*межень*] «середина літа», [*межінь*] «тс.»; у такому разі спочатку означало «настала тепла суха погода». — Див. ще *межень*, *роз-*.

розорі́ти, **розоря́ти**, **розорюва́ти**, **розоря́тися** «ляятися, бешкетувати», **розор** «розорення», [**розора**] «тс.», **розорі́тель**, **розорли́вий**, **розорни́й**; — р. **разорі́ть**, бр. **разары́ць**, др. **разорити** «зруйнувати; порушити; відкинути; ура-

зати», болг. *разоря́вам*, м. *разори*, *разурне*, схв. *разорити*, стсл. **разорити**; — псл. *orzoriti «розорити», утворене за допомогою префікса *orz- від *oriti «розоряти» (пор. др. *оборити* «розруйнувати, розорити, знищити», *оритель* «руйнівник», п. ст. oborzyć «зруйнувати, знищити», ч. obořiti se «обрушитися, накинутися», ст. obořiti «розруйнувати», болг. [*разоборя*, *разобор(у)вам*] «розоряю, розладную», схв. [*орити*] «скидати»); — споріднене з лит. ardýti «розбирати, порушувати, руйнувати», érdėti «розпорюватися», irti «розпадатися, розкладатися; розпорюватися, розладнуватися», лтс. àrdít «розбирати, руйнувати», èrst «розбирати, чесати (льон), розділяти, сіктись», дінд. árdati «розпиляється, розчиняється», хет. ħarġa- «ламати, руйнувати, роздрібнювати»; можливо, далі пов'язане з *рідкий*, лат. rāgus «рідкий», дінд. rē «за винятком, без, крім»; іє. *er-/eġ- «розривати, розділяти»; помилково пов'язувалось (Потебня РФВ 6, 146) з лат. origo «встаю, починаюся, виникаю», гр. ὀρύμι «надаю руху, збуджую; приганяю, зганяю; кидаюся, рухаюся», дінд. rēti «підіймається». — Фасмер III 152—153, 435; Черных II 96; КЭСРЯ 381; Цыганенко 389; Преобр. I 658; Соболевский Лекции 148; Brückner 383; Machek ESJC 61; Holub—Kop. 74, 250; Mošzyński PZJP 238; Mühl.—Endz. I 576; Walde—Hofm. II 148; Uhlenbeck 25; Pokorny 332—333. — Див. ще **роз-**.

[**розпа́р**] (переважно мн. [*розпа́ри*]) «розпадина в землі» ВеБ; — очевидно, утворене з префікса *роз-* і основи іменника *спара «шпара, шпарина» (пор. п. ст. spara, ч. spára «тс.»). — Див. ще **роз-**, **шпа́ра**¹.

розпач, **розпа́чливий**, **розпачува́ти**; — бр. *рѡспач*, п. rozpacz, ч. слц. rozpačitý «розгублений, збентежений»; — псл. *orz-раць, утворене з префікса *orz- і компонента раць, що виник внаслідок перерозподілу основи оракъ «назад; знову, навпаки». — Brückner 380, 465; Machek ESJC 415, 425; Holub—

Lyeg 345, 353, 424. — Див. ще **о́пак¹**, **роз-**.

[**розпашистий**] «гіллястий»; — очевидно, споріднене з р. *распашно́й* «розстібнений, з розгорнутими полами; двійчастий, двостулковий», *распахну́ть* «широко розкрити, розчинити», в такому разі утворене від **розпахнути*, що складається з префікса *роз-* і основи дієслова *пахну́ти* «повіяти» (пор. як словотворчу і семантичну паралель р. [*распах*] «простір, хід, розмах»). — Фасмер III 444; КЭСРЯ 383. — Див. ще **пахну́ти²**, **роз-**.

розпашнік «знаряддя для розпушування ґрунту»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *распашник* «просапник» є похідним від *распахать* «розорати», утвореного з префікса *рас-* «роз-» і дієслова *пахать* «орати», спорідненого з укр. [*пахати*] «тс.» (див.).

[**розпетлешитися**] «розхристатися» Нед; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни незасвідченого слова **розпелешити*, префіксального утворення від *пéлех*, яке могло зазнати впливу з боку *розпáтлати* або *петля́*.

розпиральний, **ро́зпірка**, **розпірний** — див. **пе́рти²**.

[**розпісте́рти**] «розпростерти» Нед; — не зовсім ясне; може бути залишком давнього **розпостьрти* як словотворчого варіанта форми **розпрос-тьрти*.

розполоні́тися — див. **поло-ві́ддя**.

[**розпорсник**] (бот.) «розрив-трава, *Impatiens L.*» Мак; — схв. *п́рскавац* «тс.»; — пов'язане з *розпо́рскувати*, утвореним з префікса *роз-* і основи дієслова *по́рскати*; назва зумовлена тим, що дозрілі плоди цієї рослини тріскаються і розкидають на всі боки насіння від найменшого дотику. — Нейштадт 380; Заверуха 123. — Див. ще **по́рска́ти**, **роз-**.

[**розпо́рський**] «голодранець, волоцюга» Нед; — неясне.

[**ро́зприска**] «розбрат, суперечка, сварка» Нед, [*ро́зприска*] «тс.» Нед; —

пов'язане з *розпрі́скатися* (перен.) «розсердитися, розходитися». — Див. ще **прі́скати**, **роз-**.

розпу́ка, [*розпу́чливий* СУМ, Нед, *розпу́чний*], [*розпукáтися*] «впасти у відчай» Нед; — очевидно, результат контамінації слів *ро́зпач* і *пу́кати*, *розпукáти*, які мають здатність до розвитку переносних значень, пов'язаних із проявами психічної діяльності; пор. укр. *серце (душа) розпукає*. — Супрун Веснік БДУ 1970/1, 83. — Див. ще **пу́кати¹**, **ро́зпач**.

розпу́ста, [*ро́зпуст*] «відлига; розпуста» О, *розпу́сник*, *розпу́сний*, [*розпу́стний*] «розпусний, нахабний» Нед, Пі, *розпу́сничати*, [*розпустува́ти*] «розпутничати» Нед; — р. *распустёха* «неохайна жінка», [*ро́спуст*] «розведення, розлучення», [*распу́стка*] «час тічки у звірів», др. *роspустъ* «розведення, розлучення», п. *rozpusta*, ч. *rozpusta* «пустун», слц. *rozpustilý* «жвавий, неприборканий», вл. *rozpušcity* «розпущений», нл. *rozpustny* «розпусний», м. *распушта* «розпускає; розлучається», схв. *распуст* «канікули; розпуск; розвід, розлучення», слн. *gazpúst*; — похідне утворення від дієслова *розпус-ті́ти*, що складається з префікса *роз-* і дієслова *пус-ті́ти*; сучасне значення розвинулось, очевидно, на основі давнішого значення «розлучення», яке могло мати негативний відтінок; виводиться також (Machek ESJC 521) від значення «випустити на волю» (про худобу). — Огієнко РМ 1938/3, 136; Шмелёв ЭИРЯ III 78—80; Вгückner 448; Нолуб—Кор. 316. — Див. ще **пусті́ти**, **роз-**. — Пор. **пусті́й** (**пустува́ти**).

розпу́тник, [*розпу́тництво*] «розпутність», *розпу́тство* «тс.; [неправильний, помилковий шлях, злочин Нед]», *розпу́тний*, *розпу́тничати*; — р. *распу́тник*; — очевидно, результат контамінації форм типу *безпу́тний* і *розпу́сний*. — Шмелёв ЭИРЯ III 78—80. — Див. ще **пу́ть**, **розпу́ста**.

[**розривник**] (бот.) «ломикамінь аїзовий, *Saxifraga aizoon Jacq*» Мак; —

р. [разр́ів-трава́] «тс.»; — похідне утворення від *розривати*; назва зумовлена тим, що корені цієї рослини проникають у щілини скель, створюючи враження, ніби вони розкололи (розірвали) камінь; у фольклорі ломикаменю приписується (очевидно, на підставі його назви) казкова здатність відкривати замки і запори. — БСЭ 19, 537—538; Нейштадт 299; Даль IV 44. — Див. ще **рвати, роз-**.

ро́зрідка (бот.) «вовчі ягоди, *Daphne L.*» Нед; — похідне утворення від *рідкий*; назва зумовлена, очевидно, тим, що квітки цієї рослини, зібрані в групи по 3—5, розміщуються на гілці зверху до низу на певній відстані одна від одної. — Нейштадт 394—395. — Див. ще **рідкий, роз-**.

розряд, *розряджати, розрядити, розрядка, розрядник* — див. **заряд**².

[**розряднити**] «заспокоїти, уладнати» Нед, [*розреднити*] «тс.» Нед; — не зовсім ясне, можливо, пов'язане з *розрадити*.

[**розса́дник**] (орн.) «коноплянка, *Carduelis cannabina L.* Нед; костогриз, *Coccothraustes coccothraustes L.* Шарл»; — похідне утворення від *розса́дити*; назва зумовлена тим, що ці птахи, живлячись насінням різних рослин, одночасно розсівають його і цим сприяють розса́дженню рослин. — Воїнств.— Кіст. 240; Птицы СССР 560. — Див. ще **роз-, са́дити**.

[**розсв'янути**] «розсвінути» Нед; — очевидно, давне запозичення з польської мови; п. **rozświanać* було результатом видозміни псл. **orzszwpać*, в якому ослаблений **ь**, як і в укр. *розсвінути*, був заміщений голосним **є** під впливом спорідненої основи *svět-*. — Див. ще **свінути(ся)**.

[**розсі́вач**] (бот.) «іван-чай, *Chaenactis angustifolium Adans. (Epilobium angustifolium L.)*» Мак; — похідне утворення від *розсі́вати*; назва зумовлена, очевидно, тим, що ця рослина, яка дає від 20 до 40 тисяч насінин з одного куща, швидко заселяє виру-

бані в лісі місця. — БСЭ 17, 295. — Див. ще **роз-, сіяти**¹.

розсі́л «солоний розчин; насичена сіллю вода», [*розсі́льниця*] «суп з кислій капусти і кукурудзяної муки», *розсі́льник*, *росі́л* «розсіл; [бульйон; вид страви]», [*росі́льниця*] «розсіл, рідка юшка; капуста» Нед, [*росі́вниця*] «вид страви», [*росоля́нка*] «кисла капуста; капуста; картопляний суп» Нед; — р. *рассо́л* «солоня рідина», бр. *расо́л* «тс.», др. *росол* «родовище солі; розсіл», п. *rosól* «бульйон; соус; розсіл», ч. *rosol* «холодець; желе», слц. *gôsól* «насичена солями рідина; солоня рідина для консервування», болг. *разсо́л* «кисла капуста; розсіл», м. *расол* «качанна капуста; кисла капуста», схв. *ра́со*, *-ла* «розсіл»; — псл. **orzsolъ* «солоня рідина», утворене за допомогою префікса **orz-* «роз-» від *soliti* «солити»; розглядається також (Machek ESJC 517; Holub—Lyer 423) як віддієслівний іменник від **orzsoliti se*, в якому *sol-* пов'язується з лит. *-sálti* «розтавати», хет. *sallija-* «розпускатися (про віск), танути». — Фасмер III 505; Преобр. II 216; Горяев 302; Brückner 463; Holub—Kop. 314; Schuster-Sewc 1237—1238; Skok III 303. — Див. ще **роз-, сі́ль**.

[**розсолóда**] «неповоротка, незграбна людина»; — очевидно, афективне утворення, можливо, пов'язане з *соло́д* (як назва безформної маси).

розсо́ха, *розсоха́тий, розсо́хуватий* — див. **со́ха**.

[**розсоха́ня**] (орн.) «шуліка рудий, *Milvus milvus L. (Falco milvus)*» Г, Шарл; — похідне утворення від *розсо́ха*; назва зумовлена тим, що шуліка рудий має розсохуватий хвіст. — Грінч. IV 58; ВеЗн 60; БСЭ 23, 82; Птицы СССР 128. — Див. ще **роз-, со́ха**.

[**розстрі́хатися**] «посваритися, розійтися» Нед, [*розстрі́хнутися*] «тс.» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з *стрі́ха*; в такому разі первісно означало «розійтися з-під спільної стріхи» (про членів родини).

[**розстрявати**] «розлучатися», [*розстряв́атися*] «тс.», [*розтряв́ати*] «розлучати» Нед; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації форм *розстав́атися* і *стрів́ати* «зустрічати».

[**розтара́гатися**] «розтрястися, розсіятися» Нед; — афективне утворення, зумовлене, можливо, впливом з боку п. *roztagaś* «розшарпати».

ро́зтвір, *розтвóром*, *розтворча́тий*, *розтворя́ти* — див. **затворіти**.

[**розтепі́рчити**] «розчепірити»; — очевидно, результат видозміни форми *розчепі́рити*, яка могла зазнати впливу з боку р. *растопы́рить*, пов'язаного з *топы́рить* «настовбурчувати», [*пы́рить*] «тс.». — Фасмер III 420, 446. — Див. ще **роз-**, **чепера**.

[**розтергну́ти**] «розтягти» О; — пов'язане з [*розто́ргати*] «розірвати»; можливо, зумовлене впливом п. *roztagraś* «розірвати». — Див. ще **то́ргати**.

[**розте́рлити**] (у виразі р. *гроші* «розтратити нерозсудливо гроші») Нед; — префіксальне утворення від *терлі́кати*; очевидно, спочатку стосувалося музикантів (пор. *що затерликав, те й протерликав* «що заробив грою, те й розтринькав»). — Грінч. III 484. — Див. ще **роз-**, **терлікати**.

[**розте́рти**] (у виразі р. *гроші* «розтринькати гроші») Нед; — очевидно, зворотне утворення від деетимологізованої форми [*розте́рати*] (*розте́ряти*) «розтратити», зближеної з фонетично подібним дієсловом *розти́рати*. — Див. ще **роз-**, **теряти**.

розтинка — див. **тяти**.

розтіпа́ха — див. **потіпа́ка**¹.

розтлі́ти, *розтлі́тель*, *розтлі́нний*; — р. *растліть*, *растлева́ть*, др. *растълити* «піддати тлінню; знищити, розбестити; розтлити», *растълѣти* «розтлити; умертвити (про зародок)»; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. *растълити*, *растълѣти* «тс.» є похідним від *тълити* «знищувати», *тълѣти* «гнити, тліти». — Див. ще **роз-**, **тліти**, **тліти**.

[**розтолубіти**] «розлупити, розколоти, розтолочити» Нед; — неясне.

[**розтомилéний**] «найлюбиміший, милий»; — очевидно, утворене на основі запозичення з польської мови; п. *roztomily* «тс.», як і ч. слц. *roztomily*, складається з префікса *roz-*, експресивного елемента *-to-* і прикметника *milý* «милий». — Фасмер III 446; Machek ESJC 363. — Див. ще **мілий**, **роз-**.

розторо́пний, [*розторо́па*] «розумна, спритна людина», *розторо́пати* «збагнути, зметикувати», *уторо́пати*; — р. *расторопный*, бр. *растаропны*, п. *roztrorpu*; — похідне утворення від основи дієслова [*торо́пити*] «підганяти», [*торопитися*] «поспішати»; щодо розвитку інтелектуального значення від первісного, пов'язаного з швидким рухом, пор. *бістрий*, *меткий*, *спритний*; пор. також лит. *tārpti* «досягати успіхів, процвітати»; твердження про відсутність зв'язку з *торопіть* (Горяев 295) позбавлене підстав. — Фасмер III 446; КЭСРЯ 385; Преобр. II 185; Štrekelj AfSlPh 28, 503. — Див. ще **то́ро́пніти**.

розторо́пша (бот.) «*Silybium Gaertn.*, [головатень круглоголовий, *Echinops sphaerocephalus* L.; хвилівник звичайний, *Aristolochia clematitis* L. Мак; волошка розлога, *Centaurea diffusa* Lam.; дурман звичайний, *Datura stramonium* L.; нетреба колюча, *Xanthium spinosum* L. тж], [*розтопша́*] «розторопша», [*розтро́пта* Нед, *розтро́пша*] «тс.; головатень круглоголовий; нетреба колюча Мак»; — р. *расторопша* «розторопша», [*остропёстр*], п. [*roztropsta*, *ostropes(t)*], ч. *ostropes*, *ostropestřec* «тс.»; — не зовсім ясне; вважається (Machek Jm. rostl. 257—258) результатом видозміни первісної форми типу **kostrbec*; можливо, пов'язане з [*росто́паш*] «чистотіл», [*розтропша*] «тс.» (пор.).

[**розторосити**] «висипати, розсипати, розсіяти» Нед; — очевидно, результат контамінації форм *розтрусіти* «тс.» і *то́рсати* «смикати, штовхати» (див.).

[**розточник**] (зоол.) «павутинний кліщ, *Tetranychus telarius*» Нед; — слц. *gostoćes* «тс.»; — похідне утворення від *розточіти* «проїсти, прогризти, згризти», пов'язаного з *точіти* «гризти»; назва зумовлена тим, що павутинні кліщі висмоктують листки дерев і кущів, на яких вони паразитують. — *Wright* I 135. — Див. ще **роз-**, **точіти**³.

[**розтравляти**] «поширювати, посилювати» Нед; — неясне.

[**розтрепанство**] «легковажність» Нед; — запозичення з польської мови; пор. п. *roztrzerany* «розкиданий, неуважний, легковажний», похідне від п. ст. *roztrzerac* «розсіяти чийось увагу, зробити когось неуважним; розтріпати», пов'язаного з *trzerac* «тріпати», спорідненим з укр. *тріпати* (див.).

[**розтрибу́ха**] «розпусна жінка»; — очевидно, пов'язане з р. *растребушіть* «розтельбушити, розтріпати, розтерebити», похідним від *требушіть* «тельбушити», *требуха́* «тельбухи», споріднених з укр. [*требу́х*] «тс.». — Див. ще **требу́х**. — Пор. **розтру́ха**.

[**розтрі́пихати**] «розпатлати» Нед, [*розтрепіханий*] «розтельбушений» ВеНЗн; — р. *трепыхать* «тріпати, тріпатися», *трепыхаться*; — похідне утворення від *розтрі́пати*, *трі́пати* з рідкісним суфіксальним елементом [-ix-] (-ых-), що виявляє афективне забарвлення. — Див. ще **роз-**, **трі́пати**.

[**розтрі́пний**] «розумний, тямущий» Нед, [*ро́зтріп*] «розум, розсудливість, обачність» Нед; — очевидно, результат неправильної фонетичної адаптації запозичення з польської мови; п. *roztrpny* «тс.» є прямим відповідником до укр. *розторопний* (див.).

[**розтрóнцатися**] «ставати безладним, розпусним» Нед; — запозичення з польської мови; п. *roztrącać się* «розбиватися, розбитися» є похідним від *trącać* «штовхати, совати», спорідненого з укр. *труча́ти* «тс.»; значення слова в українській мові, відмінне від польського, може походити з якогось польського говору або бути результа-

том семантичної видозміни на українському мовному ґрунті. — Див. ще **роз-**, **тру́тити**.

розтро́пта¹, *розтро́пша* — див. **розторо́пша**.

розтро́пта², *розтро́пша* — див. **росто́паш**.

[**розтру́ха**] «повія»; — похідне утворення від *розтрусіти*, паралельне до [*розтрибу́ха*] «тс.». — Див. ще **трусіти**. — Пор. **розтрибу́ха**.

розтяга́й «пиріжок з відкритою начинкою»; — бр. *расцяга́й*; — запозичення з російської мови; р. *расстегай* «тс.» пов'язане з *расстегай* «розстібний сарафан», похідним від *расстегать* «розстібати», що складається з префікса *раз-* і дієслова *стегать* «шити стібком, прошивати наскрізь», спорідненого з укр. *за́стіжка*, [*застягну́ти*] «застібнути»; назва пиріжка зумовлена його зовнішньою подібністю до розстебнутого сарафана; припущення про зв'язок з *тяну́ть*, *растягива́ть* (Горяев 295; Fgaenkel ZfSlPh 13, 233) безпідставне. — Фасмер III 445; КЭСРЯ 384; Преобр. II 176. — Див. ще **застегнути**, **роз-**.

розтя́па «роззява, розтелепа», *розтяпа́ка* «тс.»; — запозичення з російської мови, як і бр. *расця́па*; р. *растя́па* є, очевидно, результатом видозміни незасвідченого **раззяпа* (пор. [*раззепай*] «крикун, горлань»), похідного від **раззяпить* «роззявити», якому відповідає укр. *роззя́пити* «тс.». — Див. ще **роззя́пити**.

розум, *розума́ка*, *розума́ха*, *розуміти*, *розумник*, *розумнішати*, *розумува́ти* — див. **ум**.

[**Ро́зум**] (чоловіче ім'я), *Розумник*; — р. *Разумник*, бр. *Разумник*, болг. *Разум*, цсл. *Разумникъ*; — церковнослов'янська калька грецького імені Σουφείσιος «Синесій», утвореного на основі іменника σύνεσις «розум, здоровий глузд, розсудливість». — Петровский 186; Илчев 418. — Див. ще **роз-**, **ум**.

[**розфрєнькати**] «розтратити» Нед; — афективне утворення, паралельне

до [розтрѳнькати] «тс.». — Див. ще роз-. — Пор. трїнькати².

[розхавити] (у виразї р. рѳки «розставити руки»); — не зовсїм ясне; може бути етимологїчно не мотивованим афективним утворенням або результатом контамінації форм розставити (розправити) і хавити.

[розхвїрити] «розбазарити, нееконотно витратити» Си; — очевидно, результат видозмїни запозиченого з польської мови слова [розхвїяти] «тс.» (див.).

[розхвїяти] «розтратити, промарнувати» Куз, [розфїяти, розфїяти] «тс.» Нед, [розфїйник] «марнотратник» Нед, [розфїйниця] «марнотратниця»; — запозичення з польської мови; п. ст. rozchwiac «розвїяти, розпорошити; розхитати» складається з префікса roz- і дієслова chwiac «рухати, колисати», яке відповідає укр. [хвїятися] «хитатися, коливатися». — Див. ще роз-, хвїяти.

[розхѳмлений] (про волосся) «у безладдї, скуйовджений» Нед; — очевидно, похідне утворення від [химля] «дерев'яне кільце, до якого прикручується волосся» (див.).

розхїдник (бот.) «будра, Glechoma L.; [мучниця звичайна, Arctostaphylos uva-ursi (L.) Spreng.; очиток, Sedum L. СУМ, Нед; товстянка звичайна, Pinguicula vulgaris L. Нед; вербозїлля лучне, Lysimachia nummularia L. Мак; вид калачиків, Malva rotundifolia L.; шоломниця звичайна, Scutellaria galericulata L.; молодило покрївельне, Sempervivum tectorum L.]», [розхїдник] «розхїдник; очиток тж; товстянка звичайна Нед, мучниця звичайна Мак; веронїка дїбровна, Veronica chamaedrys L. Мак»; — р. [расхїдник] «горицвїт весняний, Adonis vernalis L.; мучниця звичайна; крем'яник гарний, Buphthalmum speciosum Schreb. (Telekia Sp. Baumg.); котяча м'ята справжня, Nepeta cataria L.», бр. расхїдник «очиток», п. rozchodnik, ч. rozchodnik «тс.», схв. расходник «сїдач конопляний, Eupatorium cannabinum L.; [паслїн солодко-гїркий,

Solanum dulcamara L.]», слн. gazhıdnik «паслїн, Solanum L.»; — пов'язане з розхїдитися; назва зумовлена тим, що бїльшїсть цих рослин стелиться по землї і розпускає паростки, якї потїм укорїнюються; деякї з них (напр., веронїка) мають повзучї гїлчастї коренї або розпростертї пелюстки (молодило). — Шамота 124; Меркулова Очерки 109; SW V 584; Machek ESJC 520; Jm. rostl. 95. — Див. ще роз-, хїдити.

[розхїкати] «розбити, розколоти»; — результат контамінації слів розхѳкати і розхїкати «тс.». — Див. ще хїкати¹, роз-, хѳ².

розхїрїстати «розстебнути, оголити (груди)», [розхїрїстати] «тс.» Нед, [розхїрїстатися] «розвїватися» (про волосся, одяг) Нед, рѳзхїрїст «незастебнута частина одягу на грудях; вилога», [рѳзхїрїст] «тс.» Нед, [розхїрїстятя] «людина, яка ходить розхїрїстана», розхїрїстаний, [розхїрїстаний] «недбайливий, неохайний» Нед, нарѳзхїрїст; — р. расхїрїстанный, бр. расхїрїстатїць, [расхїрїстатїца], [хїрїста] «розхїрїстаний», [расхїрїста] «тс.», п. rozchrzyszac się; — не зовсїм ясне; зїставляється (Меркулова Етимологія 1970, 193—195) з р. [хїрїда] «з розкритими грудьми, не застебнутий», [хїрїда] «людина брудна, мокра» і, далї, з р. [хїрїни] «ганчїр'я, лахмїття; болячки, короста»; пов'язувалось також (Носович 553) із словом хїрїстити через значення «роздягнутий, як дитина під час хрещення».

[розчѳберсати] «розписати (писанки)» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з [чѳберхїнути] «штрикнути (ножем)».

[розчѳмерїти] «закривавити» Шух; — неясне; можливо, пов'язане з [чѳмїр] «бїль у животї».

розчѳпїрити, розчѳпїрити, розчѳпїритися, розчѳпїра, розчїпїритися — див. чѳпїра.

рѳзчїн «рїдка сумїш» СУМ, Нед, рѳзчїна, рѳзчїна, розчїнник, розчїнїльник, розчїнний, розчїннювальний,

розчиніти «розвести в рідині», [причин] «розчина» ДзАтл II, [причина] «тс.» тж, [причиняти] «розчиняти (тісто)» тж, О, *учиніти* «зробити розчину»; — бр. *рошчына* «розчина; розчин», [рашчына] «розчина», *рашчыніць* «зробити розчину», [учыніць] «приготувати розчину», п. *rozczup* «розчина; розчин», *rozczupić* «розчинити в рідині»; — похідні утворення від *чиніти* «робити, готувати»; пор. аналогічний семантичний розвиток у р. *раствор* «розчин», *растворить* «зробити розчин», [творить, притворить] «тс.»; пор. також ч. *zadělati* «розчинити (на хліб)». — Див. ще **роз-, чиніти**. — Пор. **відчиніти, причина**.

[**розчілити**] «вирішити» Нед; — неясне.

[**розчоблина**] «гора, на якій зверху вниз однією смугою йде ліс, а другою поле або пасовище Г; гори, пасмами лісисті Шух», [розчіл] «місце, де сходяться два звори» О; — неясне.

[**розчумати**] «розібрати, зрозуміти»; — пов'язане з *очуматися* «прийти до пам'яті» (див.).

[**розчурукати**] «зрозуміти», [розчурупати] «точно дослідити, дізнатися, зрозуміти» Нед; — очевидно, результат контамінації форм *розторопати* «збагнути» і [розчумати] «тс.». — Див. ще **розторопний, розчумати**.

розчухати «зрозуміти»; — р. *расчухать* «тс.»; — результат видозміни деетимологізованої форми *розчумати*, зближеної з фонетично подібною основою *чухати*. — Див. ще **розчумати**.

[**розшарудити**] «грубо змолоти (на жорнах)» Нед; — неясне; можливо, афективне утворення.

[**розшахвати**] «розгорнути» Г, Нед; — неясне.

[**розшерéпа**] «людина, яка ходить розставивши ноги»; — очевидно, результат контамінації форм *розчепіра* «тс.» і [шерéпа] «потворна жінка». — Див. ще **чепéра, шерéпа**.

[**розшімканий**] «розхристаний»; — очевидно, результат видозміни форми

**розчімханий*, пов'язаної з [чімхати] «чухрати гілки, листя на деревах» (див.).

[**розшкрілити**] «розчепити» ВеУг, [розшкрілити] «тс.» ВеУг, [розшкрілитися] «розхристатися (особливо йдучи чи біжучи)» Ме; — очевидно, пов'язане з *крило*; пор. [русшкрілите] «розвести в сторони» (про руки) Корз. — Див. ще **крило!**.

розшолопати «второпати, розгадати», *розшолопати* «тс.»; — пов'язане чергуванням голосних з формою *розчовпати* «тс.», похідною від [човпати] (псл. *č'vpti) «розуміти» (див.).

розшугакати «розчинити навстіж»; — похідне утворення афективного характеру від *розшугнути* «розчинити» (зокрема, про сильний подув вітру), пов'язаного з *шугати* «дути сильними поривами» (див.).

[**розшулічити**] «второпати, розкумекати»; — очевидно, результат контамінації форм *розшолопати* «тс.» і *лічіти* «рахувати». — Див. ще **лік!**, **розшолопати**.

[**розшушукати**] «второпати, розкумекати»; — очевидно, афективне утворення, що виникло у зв'язку з формами типу *розшолопати*, [розшулічити] «тс.» (див.).

розщінкати — див. **защінка**.

[**розщіпати**] «розстібати», [розщібати] «тс.», [розщібани, у виразі: р. *двері*] «двері, защіпка яких відкрита»; — очевидно, результат видозміни форми *розстібати*, зближеної з *розщипати*. — Див. ще **роз-, стібати**. — Пор. **щипати**.

[**роз'юшитися**] «сильно розсердитися, роздратуватися»; — запозичення з польської мови; п. *rozjuszyć* «розлютити», *rozjuszyć się* «розлютитися» пов'язується з *jucha* «юшка; кров тварини», спорідненим з укр. [юха] «тс.». — Brückner 208. — Див. ще **роз-, юха**.

рокамболь «старовинна гра в карти; (бот.) цибуля часникова, *Allium scorodoprasum* L.» УРС, Мак, [рокамбул] (бот.) «цибуля часникова» Мак;

— р. *рокамболь* «гра в карти; часникова цибуля», п. *rokambuł* «часникова цибуля», ч. слц. *rokambol* «тс.», болг. *рокамбъл* «частина виграшу, що залишається в грі; сорт цибулі, сорт часнику»; — запозичення з французької мови; фр. *gosaubolle* «пікантність; заяложений жарт; іспанський часник» походить від нвн. *Rockenbolle* (бот.) «цибуля часникова», утвореного з основ іменників *Rocken* «жито», фонетичного варіанта до *Roggen* «тс.», спорідненого з двн. *госко*, дангл. *гуге*, англ. *гуге*, лит. *гугѳс*, псл. *гъжь* «тс.», і *Volle* «цибуля, цибулина», спорідненого з двн. *bolla* «лушпайка», дісл. *bolle*, англ. *bowl* «миска, кубок, чаша», дангл. *hēafodbol-la* «череп». — СІС² 735; Фасмер III 497; ССРЛЯ 12, 1434; КЭСРЯ 392; Dauzat 636; Gamillscheg 776; Kluge—Mitzka 90, 604—605; Klein 192, 1367.

— Див. ще **рож**.

рокіта (бот.) «верба, *Salix fragilis* L.; [верба козяча, *Salix caprea* L. Нед; верба пурпурова, *Salix purpurea* L. Нед; золотий дощ звичайний, *Cytisus laburnum* L. Мак; таволга зарубчаста, *Spiraea crenata* L. Мак; мокра, заболочена низина Ч; болото, що заросло чагарником Ч]», [*ракіта*] «верба пурпурова Нед, Мак; верба біла, *Salix alba* L. Мак; верба розмаринолиста, *Salix rosmarinifolia* L. Мак; верба прутовидна, *Salix viminalis* L. Мак; карагана кушова, *Saragana frutex* (L.) C. Koch. Мак», [*ракіта*] «верба ламка Мак; вершина, *Salix vitellina* L. Мак», [*рокітина*] «верба козяча Нед; верба пурпурова Нед; мірикарія німецька, *Muricaria germanica* (L.) Desv. Мак», *рокітник* «зіновать, *Cytisus* L.; [верба розмаринолиста; верба чорніюча, *Cytisus nigricans* L. (Sm.) Epanand. Мак; жарновець віниковий, *Sarothamnus scorarius* Wimm. Мак; вербові зарості Ч]», [*ракітник*] «верба розмаринолиста Нед; зіновать Мак», [*ракітник*] «верба розмаринолиста» Мак; — р. *ракіта* «верба, рокита», бр. *ракіта*, п. *rokita*, ч. *rokyta*, слц. *rakyta*, *rokyta*, вл. *rokot*, нл. *roki-*

t(a) «тс.», полаб. *güt'ajtnä*, болг. *ракіта* «верба пурпурова», м. *ракіта* «тс.», схв. *ракіта* «верба, рокита; бруслина європейська, *Evonymus europaea* L.», слн. *raкіta* «верба, рокита»; — псл. **orkyta* «верба»; — загальноприйнятої етимології не має; здебільшого вважається спорідненим з лтс. *ērcis* «яловець», *erškis* «терен», *ērkuks* «веретено», гр. *ἄριευθος* «яловець», *ἄριος* «мережа» і зводиться до іє. **arqū-ta*; менш переконлива з фонетичних причин спроба (Machek ESJC 516; Jm. rostl. 133) пов'язати з лат. *salix* «верба», ірл. *sail*, двн. *salaha* «тс.»; припущення про зв'язок з лат. *arcus* «лук, дуга, веселка», гот. *arhazna* «стріла», дісл. *or* «стріла», англ. *arrow* «тс.», дінд. *arkāh* «лук» (Брандт РФВ 18, 8; Holub—Kop. 314; Meillet Études 295; Mikkola Ursl. Gr. III 32; Balt. u. Slav. 37) викликає сумнів; зіставлення з дінд. *arṇaḥ* «потік, ріка», прус. *wurs* «ставок» (Brückner KZ 45, 104) або з ч. *rakos* (*rokos*) «очерет» (Mikkola Balt. u. Slav. 37) позбавлені підстав. — Фасмер III 438—439; Черных II 97; КЭСРЯ 382; Преобр. II 178; Горяев 294; Schuster-Sewc 1232—1233; Младенов 556; Moszyński PZJP 290; Mikkola Ursl. Gr. I 90; Trautmann 71; Būga RR II 530; Fraenkel 123; Endzelin KZ 44, 59—61; Mühl.—Endz. I 574; Lidén IF 18, 507; Klein 108, 99; Boisacq 78; Frisk I 142; Walde—Hofm. I 64.

[**рокітити**] «відзиватися, відлунюватися (про звук)» Нед; — очевидно, результат видозміни форми *роко́тати*. — Див. ще **рокіт**.

рокірувати(ся) (термін шахової гри), *рокіровка*, *рокірування*; — р. *рокірувать*, бр. *ракіравать*, п. *rozować*, ч. *rošovati*, слц. *rošovat'*, болг. *рокірам*, м. *рокіра*, схв. *рокірати*, *рохірати*, *рошірати*, слн. *roкіrati*; — запозичення з французької мови; фр. *roquer* «рокірувати» пов'язане з сфр. *gosh* (*rakh*, *rakh*) «тс.», а останнє — від бенг. *roth* «віз, тура». — СІС² 735; Фасмер III 497; ССРЛЯ 12, 1434; Kopaliń-

ski 851; Holub—Lyer 423; Lokotsch 137; Dauzat 635, 638; Gamillscheg 776; Kluge—Mitzka 603. — Пор. **рошада**.

рокіт, [рокотня] «гуркотіння грому», *рокотати*, *рокотіти*, *рокітливий*, *рокотливий*; — р. *ро́кот*, *роко́тять*, бр. *ро́кат* «рокіт», *рако́тять*, др. *рокотати* «звучати, бриніти, гриміти», вл. *gokot* «плутанина, сум'яття», *gokotać* «галасувати», схв. *rókōt* «хрюкання, нарікання, крик, шум, гуркіт»; — похідні утворення від звуконаслідувальної основи псл. *rok-/gek-, до якої зводяться також *рика́ти*, *регота́ти*, лит. *gėkti* «кричати, ревти», лтс. *gėkt* «тс.», лат. *gassāge* «кричати» (про тигра); можливо, пов'язане також з *ректі́* «говорити». — Фасмер III 497; Черных II 120—121; КЭСРЯ 392; Преобр. II 212; Булаховський Вибр. пр. III 524—525; Филин Образ. яз. 284; Schuster-Sewc 1232. — Пор. **ра́чити**, **ректі́**, **рік**, **річ**¹.

рококо́ «стилістичний напрям у західноєвропейському мистецтві 18 ст.»; — р. болг. м. *рококо́*, бр. *ракако́*, п. ч. слц. вл. *гококо*, схв. *roko_kō*, слн. *гококо́*; — запозичення з французької мови; фр. *гососо* «рококо; старомодний стиль, старомодна річ» виникло як арготизм у майстрових від *госайле* «примхливий, вибагливий; рокайль; дрібне каміння» (рокайль часто застосовується в архітектурі і прикладному мистецтві в стилі рококо), пов'язаного з *гос* «скеля, стрімчак», *госче* «скеля; камінь; кам'яна гірська порода» (фр. ст. *госче*), що походить від нлат. *госса, запозиченого з кельтських мов. — СІС² 735; Черных II 120; Kopaliński 849; Holub—Lyer 422; Klein 1353; NSD 2124; Dauzat 635, 636.

Рокса́на (жіноче ім'я); — р. болг. *Рокса́на*, бр. *Ракса́на*, схв. *Ро́кса*, *Ро́ксанда*; — запозичення з грецької мови; гр. Ῥωξάνη (ім'я дочки бактрійського намісника, дружини Александра Македонського) походить від перс. *Roušāni* «тс.», пов'язаного з *gūšanī* «світло», спорідненим з дінд. *госіh*, псл. *луць* «тс.»,

укр. [луч] «промінь». — Вл. імена 156; Петровский 190; Спр. личн. имен 520; Илчев 428; Constantinescu 364. — Див. ще **луч**¹.

рокфо́р «сорт гострого сиру»; — р. *рокфо́р*, бр. *ракфо́р*, п. *gokfog*, ч. *gokfóg*, слц. *goquefort*, болг. *ро́кфор*, схв. *рокфор*, слн. *gókfor*; — запозичення з французької мови; фр. *goquefort* походить від назви містечка *Roquefort* у південній Франції, де цей сир спочатку виробляли. — СІС² 735; КЭСРЯ 393; Klimeš 620; Holub—Lyer 422.

ро́л «вал, циліндр, що обертається; сувій», *ро́лик*, *ро́льник*, *ро́льня*; — р. *ро́л*, *ро́лик*, *ро́ль*, бр. *ро́л*, *ро́лік*, п. *gola* «сувій, вал», *golka* «тс.», ч. *gole* «сувій паперу», слц. *gola* «згорток, сувій», болг. *ро́лка* «циліндр, валик; ролик», м. *ро́лна* «рулон», схв. *ро́ла* (*ро́ла*) «згорток, сувій», слн. *góla* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Rólle* «валик, коток, згорток» пов'язане з *gollen* «котитися», яке походить від фр. ст. *goeler* «тс.», що зводиться до лат. *rotella* «коліща», похідного від *gota* «колесо». — СІС² 735; ТСБМ IV 714; Holub—Lyer 422; РЧДБЕ 636; Kluge—Mitzka 606. — Див. ще **ротатор**. — Пор. **ротонда**^{1,2}, **рула́да**, **руле́т**, **руло́н**.

[**рола́ник**] (орн.) «ремез, Remiz Jagoski»; — неясне.

[**ролі́вка**] (ент.) «совка польова, Agrotis» Нед; — похідне утворення від [*роля́*] «рілля»; назва зумовлена перебуванням личинок цих метеликів у земляному ґрунті. — БСЭ 39, 537. — Див. ще **рілля́**.

ро́ль, *ро́ля*, *ро́левий*, *ро́льовий*; — р. *ро́ль*, бр. болг. *ро́ля*, п. слц. *gola*, ч. *gole*, вл. слн. заст. *góla*, м. *ро́лја*, схв. *ро́ла*, *ро́ла*; — запозичення з французької мови; фр. *gôle* «роль, список», спочатку «згорток, на якому записувалися слова окремого актора», зводиться до лат. *rotulus* (*rotula*) «згорток, кільце», похідного від *rota* «колесо». — СІС² 735; Черных II 121; Фасмер III 498; Holub—Lyer 422; Kluge—Mitzka

605—606; Gamillscheg 777; Dauzat 637. — Див. ще **ротóнда**¹.

рольга́нг «пристрій для переміщення вантажів»; — р. *рольга́нг*, бр. *ральга́нг*, болг. *рòлганг*; — запозичення з німецької мови; н. *Röllgang* «тс.» складається з основ іменників *Rolle* «коток, кільце, валик», пов'язаного з *gollen* «котитися», і *Gang* «хід», пов'язаного з *gehen* «іти». — СІС² 735; ТСБМ IV 633. — Див. ще **га́нок**, **рол**.

ром, [*рум*] «ром» Нед; — р. бр. болг. *ром*, п. ч. слц. вл. *rum*, м. *рум*, схв. *рўм*, слн. *гўт*; — запозичення з англійської мови; англ. *rum* «ром» є результатом скорочення форми *rumbulion* «тс.», очевидно, звуконаслідувального утворення. — СІС² 736; Акуленко 141; Черных II 121; Фасмер III 798—799; Kluge—Mitzka 614; Klein 1364.

ромáн¹ «літературний твір; любовні стосунки», *романіст*, *романістика*, [*ромáнс*] «любовний зв'язок», *романічний*, *романсува́ти* «залицятися»; — р. болг. *ромáн*, бр. *рама́н*, п. *romans*, ч. слц. слн. *román*, вл. *roman*, схв. *рòма́н*; — запозичення з французької мови; фр. *roman*, ст. *romanz*, спочатку «перекладений з латинської мови твір», від пізнього лат. *gōtāpicē* «на народній латині», похідного від *gōtānus* «римський», що зводиться до *Rōma* «Рим». — СІС² 736; Коваль 167; Черных II 121; Фасмер III 499; Будагов РЯШ 1970/3, 84—89; Коралиński 849; Holub—Lyer 422—423; Dauzat 637; Gamillscheg 777—778. — Пор. **ромáнс**, **ромáнський**, **романті́зм**.

ромáн² (бот.) «ромен, *Anthemis L.*; [ромашка, *Matricaria L.*; королиця, *Leucanthemum DC.* Мак]», *ромéн* «тс.» тж, [*рамон*] «роман фарбувальний, *Anthemis tinctoria L.*» Мак, [*романе́ць*] «ромашка Мак; королиця Мак; маруна щиткова, *Chrysanthemum corymbosum (L.) Willd.*», [*романиця*] «роман; королиця» Мак, [*ромин*] «роман собачий, *Anthemis cotula L.*» Мак, [*роминь*] «ромашка» Мак, [*ромня́нок*, *ромун* Мак, *румáнець*, *румéн* Нед, *румéнець* ВеНЗн,

ВеУг] «тс.», [*румин*] «роман» Мак, [*рум'я́к*] «тс. Мак; ромашка Нед», [*рум'я́н*] «роман», [*рум'яне́ць*] «ромашка Нед; роман Мак», [*рум'янка*] «ромашка» Мак, *рум'янок* «тс.»; [роман Мак; королиця Мак]»; — р. *ромáшка* «ромашка», [*ромéн*] «роман», бр. [*раманёк*] «роман», [*рамóн*] «тс.»; королиця; ромашка», [*рамóнак*] «ромашка», [*румонак*, *румьянак*, *румьянка*] «тс.», п. *rumian* «роман», [*romen*, *romien*, *rumen*, *rumin*] «тс.», *rumianek* «ромашка», ч. *rumen* «ромашка; [роман]», [*rumenek*] «ромашка», [*romenek*, *románi*, *román*], *hermánek* «тс.», слц. *ruman* «роман», *rumaňek* «ромашка», *harmanček*, [*harmáпок*, *harmúп*, *hermánок*, *hermančok*, *armanček*] «тс.», схв. *рма́н* «роман», *рма́нац*, *рма́нь* «тс.», *ра́менак* (*раме́нак*) «ромашка», *ра́ман* «тс.»; — запозичення з остаточно не встановленого джерела; здебільшого виводиться від назви *apthemis romana* «римська ромашка»; відзначається також (Machek Jm. rostl. 244—245) зв'язок з нім. [*Hermian*, *Hermelin*, *Hermandel*] «тс.» як результатами видозміни лат. *camomilla* «ромашка» (>[*armanilla*] та ін.); форми з коренем *у* є результатом зближення з основою *рум'яний*. — Шамота 16; Фещенко Рідне слово 7, 25—28; Коваль 80; Черных II 122; Фасмер III 499—500; Преобр. II 213; Меркулова Очерки 102—103; Brückner 468; Matzenauer 407. — Пор. **ромáшка**, **ру́мер**.

Ромáн (чоловіче ім'я), *Рóма*, *Ромáньо*, *Ромáсь*, *Рóмка*, *Рóмко*, *Рóмцо*, *Рому́сь(о)*, *Ромáна* (жіноче ім'я), *Ромáнія*, *Рóма*, *Рому́ля*, *Рому́ся*, *Рóмця*; — р. *Ромáн*, бр. *Рама́н*, п. ч. слц. *Roman*, болг. м. *Рóман*, схв. *Роман*, слн. *Roman*; — запозичення з латинської мови; лат. *Rōmānus*, *Rōmāna* зводяться до назв жителів міста Рима (*Rōma*) «римлянин, римський, римлянка, римська». — Вл. імена 83, 157; Петровский 190; Спр. личн. имен 450; Илчев 428. — Див. ще **ромáн**¹.

ромáнс «словесно-музичний твір»; — р. болг. м. *ромáнс*, бр. *рама́нс*, п. слц.

вл. *romansa*, ч. *romanse*, схв. *romansa*, *romānca*, слн. *romānca*; — запозичення з французької мови; фр. *romance* через ісп. *romance*, фр. ст. *roman* зводиться до пізнього лат. *romānicē* «на народній латині». — СІС² 736; Черных II 121—122; Фасмер III 499; Kopaliński 849; Holub—Lyer 423; Dauzat 637; Gamillscheg 778. — Див. ще **роман¹**. — Пор. **романський, романтизм**.

романський, романізація, романізм, романіст, романістика, романізувати; — р. *romanski*, бр. *romānski*, п. *romānski*, ч. *romānský*, слц. *romānsky*, вл. *romanski*, болг. *romānski*, м. *romanski*, схв. *romānski*, слн. *romānski*; — запозичення з французької або німецької мови; фр. *roman* «романський», нім. *romānisch* «тс.» зводяться до лат. *romānus* «римський», похідного від *Rōma* «Рим». — СІС² 736; Фасмер III 499; Kopaliński 849—850; Holub—Lyer 422—423; Dauzat 637; Gamillscheg 778. — Пор. **роман¹, романтизм**.

романтизм, романтизація, романтик, романтика, романтичний, романтизувати; — р. *romantizm*, бр. *romantizm*, п. *romantyzm*, ч. *romantismus*, слц. *romantizmus*, вл. *romantiski* «романтичний», болг. *romantizm*, м. *romantizam*, схв. *romantizam*, слн. *romantizem*; — запозичення з французької мови; фр. *romantisme* утворено від *romantique* «романтичний», похідного від фр. ст. *romant* (>*roman* «роман»), що є зворотним утворенням від пізнього лат. *romānicē* «на народній латині», пов'язаного з *romānus* «римський». — СІС² 736; Будагов Ист. слов 224—239; Kopaliński 849—850; Holub—Lyer 423; Klein 1355; Dauzat 637. — Див. ще **роман¹, романський**.

ромашка (бот.) «*Matricaria L.*»; — бр. [*рамашка*]; — запозичення з російської мови; р. *ромашка* «тс.» утворено від давнішої назви *роман*, яка відповідає укр. *роман* «тс.». — Черных II 122; Фасмер III 499—500; Меркулова Очерки 102—103. — Див. ще **роман²**.

ромб, ромбичний; — р. бр. болг. м. *romb*, п. *romb*, схв. *romb*, слн. *romb*; — запозичення з французької мови; фр. *rhombe* через посередництво латинської мови (лат. *rhombus*) запозичено з грецької; гр. *rombos* «ромб; бубон, тамбурин; дзига» пов'язане з *rombos* «блукаю, брожу, тиняюся», яке, можливо, зводиться до іє. **uer*- «вертати». — СІС² 736; Фасмер III 500; Kopaliński 850; РЧДБЕ 637; Dauzat 632; Frisk II 648—649.

ромён — див. **роман²**.

[ромпас] «подвійна підошва», [*ромпасовий*] «з подвійною підошвою (про чобіт); з рантом Нед»; — запозичення з німецької мови; нім. [*Randpass*] «рант» утворено з основ іменників *Rand* «край; рант» і *Pass* «ущелина, проміжок; перевал». — Нед 839. — Див. ще **пас⁶, рант**.

[ромуш] «гуркіт, гук, тріск» Нед; — очевидно, видозмінене запозичення з чеської або словацької мови; ч. слц. *gāpus* «галас, гамір, гвалт» загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується з гебр. *gāpan* «голосно кричати» (Holub—Kop. 309) або слц. *lomoz* ([*lámoz*]) «галас», що вважається афективним утворенням (Machek ESJC 508; Holub—Lyer 409).

ромштекс; — р. *romšteks*, бр. *ramšteks*, п. *gumsztyk*, ч. *ramstek*, слц. *gampstek*, вл. *gumpsteak*, болг. *ramsteg*, схв. *ramstek*, слн. *ramstek*; — запозичено з англійської мови, можливо, через французьку (фр. *romsteck*); англ. *gump steak* «ромштекс; вирізка» складається з іменників *gump* «крижі, кострець», що зводиться до дат. *gumpre*, шв. *gumpa* «тс.», споріднених з снн. *gump* «тулуб, тіло», свн. *gumph*, нвн. *Rumpf* «тс.», і *steak* «кусок м'яса чи риби; біфштекс», що походить від дісл. *steik* «щось настромлене (на рожен)», спорідненого з англ. *stick* «втикати, стромляти», нвн. *stecken* «тс.», укр. *застіжка*, [*стег*] «стібок». — СІС² 736; Суперанская ВКР V 189—191; ТСБМ IV 637; Sl. wyg. obcych 657;

Klein 1365, 1508. — Див. ще **застегнути, стег**.

[ронд] «збруя», **[рónда]** «тс.» Нед; — частково видозмінене запозичення з польської мови; п. (іст.) *gząd* «давня оздобна збруя вершника; ряд» етимологічно відповідає укр. *ряд* (пор. *рядіти* «пишно вбирати, причепурювати»). — Див. ще **ряд**.

рондо́ «закруглений шрифт; перо для письма таким шрифтом; віршова форма з тематичними повторами», *рónдо* «музична форма з тематичними повторами»; — р. *рондо́*, *рónдо*, бр. *рандо́*, *рónда*, п. слц. вл. *gondo*, ч. *gondo* (*gondó*), болг. м. *рónдо*, схв. *рòндо*, *рòндо*, слн. *gondó*; — запозичення з італійської і французької мов; іт. *gondo* (муз.) походить від фр. *gondeau* (муз., літ.), пов'язаного з *gondel* «кругленький», похідним від *gond* «круглий», що, як і іт. *gondo*, зводиться до лат. *gotundus* «тс.» — СІС² 736; Акуленко 141; КЭСРЯ 393; ТСБМ IV 637, 715; Kopaliński 850; Holub—Lyer 423; РЧДБЕ 637; Klein 1355—1356; Dauzat 637; Gamillscheg 778. — Див. ще **ротóнда**¹.

рónжа (орн.) «кукша тайгова, *Regisoreus (Garrulus) infaustus* L.»; — запозичення з російської мови; р. *рónжа* «тс.» загальноприйнятого пояснення не має; припускається походження з балтійських (лит. *gašis* «кедрівка, *Nucifraga*», лтс. *guoze*, *guozis* «тс.») або з фінських мов (*Mühl.—Endz.* III 586). — Фасмер III 501; Преобр. II 213; Лаучюте 90.

роніти «губити, випускати, кидати», *роня́ти*, **[раня́ти]** «роняти» О, **[неврónений]** «не згублений, не вражений», **[порón]** «відпадиння, втрата; передчасне народження, викидень» Нед, **[порóнене]** «викидень», **[урón]** «школа, втрата», **[уронóвина]** «тс.» тж; — р. *роніть*, *роня́ть*, бр. *раня́ць*, др. *изронити* «випустити», п. вл. *ronić* «ронити, проливати», ч. *roniti* «тс.», слц. *ronit'* «ронити», *ronit' sa* «падати, текти», нл. *ronić* «ронити, проливати», болг. *рónя* «сиплю, роняю», м. *рони* «обби-

ває, обсипає; лле (сльози)», схв. *рòнити* «розмивати, руйнувати; поринати; проливати»; — псл. *roniti* «пускати текти, пускати падати», пов'язане давнім чергуванням голосних з *ripoti* «ринуть»; — споріднене з гот. *irgannjan* «пускати сходити» (про сонце), *ginpan* «бігти», двн. *gepan* «пускати текти, гнати», *ginpan* «текти, бігти», гр. *ῥαίνω* (<**ῥανίω*) «окроплюю, обсипаю», *ῥανίς* «крапля»; припускається (Семереньи ВЯ 1967/4, 10—11) запозичення в праслов'янську мову з германських. — Фасмер III 501; Черных II 122; Brücker 462; Holub—Kop. 314; Machek ESJC 516; Schuster-Sewc 1234—1235; Младенов 563; Trautmann 236—237; Pokopty 328, 329. — Пор. **рінуги, рónя**.

[рónя] «саламандра» ВеУг; — схв. *рòнити* «поринати; виринати; тонути; заглиблюватися; впадати»; — пов'язане з *роніти*, *роня́ти* «губити, випускати, кидати», давніше, очевидно, «пускати у воду»; у такому разі сюди ж слід відносити і *пірна́ти* (<псл. **ро-гъ-pati*), *порина́ти* як форми, пов'язані з *рінуги* «текти», а не як результат метатези в основі *ниря́ти*. — ВеУг 255. — Див. ще **рінуги, роніти**. — Пор. **пірна́ти**.

ропá «соляний розчин; вода соляних озер; [нафта; сукровиця; піт]», *ріпнік* «робітник, який видобував нафтову ропу», **[ріпниця]** «мазниця» Нед, **[ропані́ці]** «червона» соляна вода; вода в багні, яка буриться, кипить; вода «червоного» багна» О, **[рónище]** «нафтоносний ґрунт» Куз, **[рónниця]** «місце з нафтою» О, **[роп'яній]** «з солоною водою» Куз, *ріпникува́ти* «працювати ріпником»; — р. *rapá*, **[ропá]**, бр. *rapá* «ропа», **[рапа]** «червона неродюча земля», **[ропа]** «гнійна рідина»; — можливо, запозичення з польської мови; п. гора «розсіл, ропа; гній (у болячці); нафта; бітум», горіс «загноювати, нагноювати» зіставляються з лтс. *gept* «зарубцьовуватися», дінд. *gárah* «поранення, тілесне ушкодження». — Фас-

мер—Трубачев III 501; Преобр. II 214; Brückner 462—463.

[ро́павка] (бот.) «патисон, *Cucurbita pepo* var. *ovifera*» Чаб; — очевидно, афективне утворення, паралельне до [карахонька, тарапунька] та ін. «тс.».

ропа́к «морська крижина, що стоїть ребром на льодяній поверхні»; — бр. *rapák* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *ropák* «тс.»; [обледенілі камені на березі моря], [ропа́ка, рупака] «тс.» загальноприйнятого пояснення не має; виводиться як запозичення від саам. *giəbrag* «дрейфуючий лід», *giəbrəx* «тс.» (Itkonen у Фасмера) або від фін. *goras* «купа каміння» (Kallima 204—205). — Фасмер III 501.

[ро́пати] «тріщати» Нед, [ро́пнути] «з грюком упасти» Нед; з шумом випустити шлункові газы; — вл. *gorac* «ляскати», *gorotac* «грюкати, тріщати», нл. *gorotac* «тс.», слн. *gorotati* «грюкати, ляскати», *gorot* «грюкіт»; — псл. *gor-/gьr-* звуконаслідувального походження, паралельне до *gar-*. — Фасмер III 502. — Пор. ра́пати, ре́пати(ся), ропта́ти.

ропта́ти «ремствувати; дзюрчати; [бурмотіти, шуміти Нед]», [рапотати] «нарікати» О, [ропотіти] «бурмотіти; базікати без угаву; шуміти під час руху», [ропутіти] «тс.», [ро́пнн] «бурмотіння» Нед; — р. *ropat* «ремствувати, нарікати», *ropot* «ремство; гомін», др. *rpъtati* (роптати) «ремствувати, нарікати», п. [reptac] «ремствувати», ч. *reptati* «тс.», герот «ремство», слц. *reptat'* «нарікати, бурчати», вл. *gorot* «гомін, заворушення», болг. *ropatja* «ремствую», *ropot* «ремство», м. *rop-tae* «ремствує», *ropot* «ремство», слн. *gorotati* «ремствувати», стсл. *rpъtati* «бурчати, ремствувати»; — псл. *gьrъt-/gorъt-* «гомін, бурчання, ремство», *gьrъtati/gorъtati* «ремствувати», пов'язане з *gьrъt-/gorъt-* «гул, гомін, грюкіт» звуконаслідувального походження; — очевидно, споріднене з дінд. *garati* «базікає», дат. *garre* «гелготати». — Черных II 122—123; Фасмер III 502; КЭСРЯ 393; Brückner 458; Ма-

чек ESJC 513; Schuster-Šewc 1236; Младенов 563. — Див. ще ро́пати. — Пор. ра́пати.

ропу́ха (зоол.) «*Bufo Laurenti*», [репу́ха ВеНЗн, ре́па Нед, ре́панка Л, ро́па Нед, ВеБ, ро́павка, ропуха́ня] «тс.»; — р. [ропу́ха], бр. *rapúha*, ч. слц. *gorucha*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *gorucha* «тс.» виводиться від давнішого **chgorucha/kgorucha* (псл. **korp-avъ* «шерехатий»); пов'язання з *ropá* «гній» (Фасмер III 503; Machek Studie 123; ZfSlPh 13, 405; Mikl. EW 282) викликає сумнів. — Фасмер—Трубачев III 503; Brückner 463. — Пор. коропа́вий, рапа́вка.

[ро́пша] «торф Нед; (бот.) сфагн, *Sphagnum Ehrh. Mak*», [ропша́нка] «болотна трава на торф'яних ґрунтах» Нед; — неясне.

росá «краплі води, що осідають на поверхні; [нафта Нед]», *risca* «росинка; крихта», *rosina*, *rosicya*, [ро́шене] «мочіння» (льону) Нед, *rosistий*, *росний*, *росяний*, *росяністий*, *росіти*, [ро́шений] «росяний», *безросяний*, *зрошувач*, *зрошувальний*, *зрошувати*, *орошати*; — р. болг. *rosá*, бр. *rasá*, др. *rosa*, п. ч. слц. вл. нл. *gosa*, м. *rosa*, схв. *rodca*, слн. *gōsa*, стсл. *rosa*; — псл. *gosa* «роса»; — споріднене з лит. *gasà*, лтс. *gasa* «тс.», дінд. *gasá* «рідина, потік», *gasaḥ* «сік, рідина», лат. *gōs* (*gōris*) «роса»; іє. **ere-s-/rēs-/rōs-* «текти»; припущення про зв'язок з гр. *δρόσος* «роса» (Ernout—Meillet 1019) та *ῥωή* «стрімкий рух, натиск» (Persson Beitr. 837) викликають заперечення. — Черных II 123; Фасмер III 503; Горяев 302; Преобр. II 215; Brückner 463; Machek ESJC 517; Holub—Lyer 423; Holub—Kop. 314; Schuster-Šewc 1236—1237; Младенов 563; Mikl. EW 282; Trautmann 237; Fraenkel 699; Karulis II 104; Mayrhofer III 48; Pokorný 336.

[росéлка] «райдуга, веселка» ЛЧерк, [русáлка] ЛЧерк, *русавка* О «тс.»; — очевидно, результат контамінації синонімічних *райдуга* і *веселка*. — Див. ще *весéлий*, *райдуга*.

росічка (бот.) «росянка, *Drosera L.*», [ріска] «росичка» Мак, [рісник Нед, росіця, росічка Мак, росник Мак], росянка «тс.», росічкові «*Droseraceae*», росичковаті, [росичниковаті] Нед, росянківі «тс.»; — р. росянка «росичка», росніця «*Alchimilla vulgaris*», бр. расянка, расіца, п. *rosiczka*, ч. *rosnatka*, *rosnička*, слц. *rosička*, вл. *boža rosa*, болг. *рѳсен*, [росянка], м. *росуља*, схв. *рѳсуља* «тс.», слн. *rosika* «*Drosera L.*»; — похідне утворення від *росá*; назва зумовлена тим, що залозисті волосинки на листках цієї рослини виділяють клейкий сік, краплинки якого нагадують росу; очевидно, калька наукової назви лат. *Drosera* «росичка», що походить від гр. *δρόσος* «роса». — Нейштадт 294—295; Вісюліна—Клоков 180; Горяев Доп. 2, 32; Machek Jm. *rostl.* 94; ESJC 422. — Див. ще **росá**.

рѳсі, **росішки** — див. **сѳхá**.

росівниця — див. **розсіл**.

Росія — див. **росіяни**.

росіяни, **росіянізм** «русизм», **російський**; — р. *россіяне*, бр. *расіяне*, п. *Rosjanie*; — похідне утворення від назви *Росія*, ст. *Росия*, яка почала вживатися з XV—XVI ст. як звуковий варіант давнішої форми *Русь* під впливом грецького написання *Ῥωσία*, що вперше з'являється в середині X ст. у Костянтина Багрянородного. — Агеева 150—153; Вгүскнер 463. — Див. ще **рус**.

[**роскáль**] «заступ, лопата» О, [*рускаль* Нед, *раскаль* О] «тс.»; — результат видозміни звукової форми [*рискаль*] «тс.» — Див. ще **ліскар**.

[**роскирдáч**] «безладдя» Мо; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *розкидáти*, *розгардіяш*.

рѳскіп — див. **скіпа**.

росомáха (зоол.) «*Gulo borealis*», *росомáх* Куз, [*росомáк*] Нед, *росомáшачий*; — р. *россомáха*, *росомáха*, бр. *расамáха*, п. *gosotak*, *gosotach*, *gosmak* (з укр.), ч. слц. *gosomák*, нл. *gusmak*, слн. *gosomáh*; — загальноприйнятої етимології не має; припускається запозичення з фінно-угорських мов:

фін. **gosso-maha* «товстий живіт», аналогічне до *gosso-suoli* «товста кишка» (*Räsänen ZfSlPh* 20, 450); фонетично віддаленіші мансі *tolmax* «злодій, росомаха», півн. ханти *totmax*, *lalmax* «росомаха» (*Kiparski ZfSlPh* 20, 359—360); реконструюється також сл. **sogomaha* «росомаха» як споріднене з нвн. *Hermelin* «горностай», лит. *šarpiū*, *šerpiū* «тс.» (пор. і укр. [*сорома́ха*] «росомаха»), звідки *росома́ха* могло виникнути шляхом табуїстичної метатези (Трубачев ВСЯ 3, 120—121; Фасмер—Трубачев III 505); зіставлялося з дісл. *gosmhvalg* «морж», норв. *gossmål* (*Holt-hausen Awn. Wb.* 232); висловлювалося припущення про спорідненість першої частини слова з індоевропейською назвою ведмедя (Соболевский *Slavia* 5, 449); лат. *gosomacus* є науковою назвою, що виникла на основі назви цієї тварини в західнослов'янських мовах, які запозичили її зі східнослов'янських. — Фасмер III 504—505; Черных II 123; Преобр. II 216; Горяев 302; Brückner 463; Струмінський *Slavia* 1969, 102—103; Machek ESJC 517; Holub—Lyer 423; Mikl. EW 282.

росѳ́ха, **росѳ́хатий**, **росѳ́хáч**, **росѳ́хи**, **росѳ́ховатий** — див. **сѳхá**.

[**рост**] (бот.) «хвилівник (кірказон) звичайний, *Aristolochia clematitis L.*» Мак, [*раст*, *ласт*] «тс.» Мак, [*рост альпейський*] «підбілик альпійський, *Notogone alpina*» Нед; — р. [*раст*] «хвилівник, *Aristolochia rotunda*», [*рост*] «тюльпан Геснера, *Tulipa gesneriana*; вероніка струмкова, *Veronica Beccabunga*», [*рѳстики*] «проліски», схв. *раставић* «хвош», *раставак*, *раставица*, *раставиче*, *раставка* «тс.»; — результат звуження і конкретизації значення іменника, пов'язаного з дієсловом *рості*. — Див. ще **рості**. — Пор. **ростильник**, **ростун**, **ряст**.

рѳстбіф (кул.) «смажена яловичина»; — р. *рѳстбиф*, бр. *рѳстбіф*, п. *rostbef*, ч. *rostbif*, слц. *rozbif*, болг. *рѳстбив*, *рѳстбиф*, схв. *ростбиф*, слн. *rostbif*; — запозичення з англійської мови;

англ. roastbeef складається з основ дієслова roast «пекти, смажити», що походить від фр. ст. *gostir* «смажити», яке зводиться до франк. **hraustjan*, спорідненого з двн. *gōsten*, нвн. *gōsten* «тс.», та іменника *beef* «яловичина», яке через фр. ст. *boef* «бик; яловичина» зводиться до лат. *bos* (*bovis*) «бик», що є запозиченням, спорідненим з гр. βούς «бик, корова», лтс. *gūovs* «корова», псл. *govēdo* «бик», укр. [гóв'єдо] «рогата худоба». — СІС² 736—737; Фасмер III 494; Преобр. II 216; Горяев 302; Sł. wug. obcsuch 654; Holub—Lyer 423; Klein 159, 1352; Walde—Hofm. II 112. — Див. ще *гóв'єдо*.

рості́, *рості́ти*, [рóстоньки] (зменш. від *рості́*), *рі́ст*, [рі́стня́] «рі́ст» Нед, [рі́сто́к] «росток» Нед, *рослі́на*, *рослі́нник*, *рослі́нництво*, *рослі́нність*, [росля́к] «доморослий тютюн Мо; сніп пашні, що поріс після дощу Дз», [рост] «рі́ст; лихварство» Нед, *рослі́на* «рослина», *рослі́нність*, *росто́к*, [рость] «рослинність», [ро́щ] «тс.», [ро́ща] «рі́ст Корз; лісок Ч» (з рос.), [ро́щанник] «острів, вкритий рослинністю» Ч, *ро́щення*, [ро́щиця] «лісок» Ч, *росла́вий* «рослий», *ро́слий*, *рослі́нний*, *рослі́нницький*, *росля́вий* «рослий», *рослі́нний* (заст.) «рослинний», *ростко́вий*, *ростові́й*, *ростові́тий* «який швидко росте», *росту́чий*, [ростю́чий] «тс.», *ростом*, *вроста́ти*, *вросто́к*, *вро́слий*, [взрі́ст] Ж, [взрост] Ж, *вироста́ти*, *ви́роща́ти*, *ви́рощувати*, *ві́ріст*, *ві́рослий*, [ви́рост] «ви́ріст» Ж, *ві́росток* «шкіра однорічного теляти; [підліток]; (мед.) нарі́ст на шкірі», *ви́ростко́вий*, *ві́рощений*, *ви́рощувальний*, *відроста́ти*, *відрощувати*, *відросто́к*, [відрость] «відросток» Ж, *відрóслий*, *до́ріст* Куз, *до́рóслий*, *зроста́ти*, *зрі́ст*, [зрі́сть] «рубець на стовбурі», [зрóслінка] «плоди, що зрослися» Ж, *зроста́ння*, *зросто́к* «утворення, що виникає в результаті зрощення плодів, кристалів та ін.», [зрость] «зрі́ст» Ж, *зрощення*, [зрослі́вий] «який дає рі́ст», *зро́слий*, [зрóстний]

«дорослий», *зароста́ти*, [за́рість] «гушавина» Ж, [зарі́снийк] «чагарник» Ж, [за́ріст] «волосся на голові, обличчі», [за́рість] «тс.; чагарник Ж; рубець, слід старого пошкодження (на дереві)», *за́рослі* (одн. *за́росль*), [за́ростень] «чагарник» Я, *за́ро́ці*, *за́росток* (бот.) «статеве покоління у рослин, для яких характерним є розмноження спорами», *зарóслий*, *зарóщений*, [изрі́сть] «зрі́ст» Ж, *нараста́ти*, *наро́щувати*, *на́ріст*, [на́рістка] «телиця», [на́рість] «нарі́ст», [на́росля] «нарі́ст на стовбурі», *на́ростень* «нарі́ст; [мозоль]», *на́росток* (заст.) «суфікс; [річний бичок]», [на́рость] «нарі́ст; льодяна бурулька; гуля» Ж, [не́рість] «мінерали», [не́рость] «тс.», [недорі́с] «недоросток» Ж, [недо́рісток] «тс.», *недорóслий*, *недо́росток*, *оброста́ти*, [обрі́сник] (бот.) «лишай» Куз, *обрость* «поселення водяних організмів на предметах, спорудах; [(бот.) лишай Мак]», *обрóсть* «пагони», *обрóслий*, [о́дросток] «відросток» Ж, Куз, [отрóсток] «рукав річки» Л, *парості́тися*, [паросля́] «запущена, довгий час не оброблювана ділянка землі в лісі» Л, [па́рісль] «паросль; паросток» Нед, [па́рісток] Нед, *па́росль* «паросток», *па́рост* «тс.», *па́ростковий*, *па́росток*, *па́рость*, *перероста́ти*, *перері́ст*, *перероста́ння*, *перéро́сток*, *перерóслий*, *підроста́ти*, *підрі́ст* «сукупність молодих дерев основної породи», *підросток* «підліток», [підростя́к] «підсвинок», *підрóслий*, *по́ріст* «пагони; чагарник; коротке волосся», *по́рість*, *по́росль* «тс.», [по́ростля] «рослинність» Нед, *по́рость*, *поросле́вий*, *при́рощувати*, *при́ріст*, [при́росток] «приплід», *при́росток* (заст.) «префікс», *прорóщувати*, *про́ріст* «проростання; пагони», *про́рість* «молоді пагони рослин; тонкий прошарок жиру в м'ясі або м'яса в салі», [про́рісь] «сходи», [про́рост] «проростання» Нед, *прорóсток* «молодий паросток», [про́рость] «сходи», *розроста́тися*, *ро́зрі́ст* «розростання», [розро́ст] «тс.» Нед; — р. *расті́*, бр. *рас-*

ці, др. *рости*, п. *gosnać*, заст. *góśc*, ч. *gŕsti*, слц. *rást'*, полаб. *gŕst*, вл. нл. *gosć*, болг. *раста́*, м. *расте*, схв. *ра́с-ти*, слн. *rásti*, стсл. **расти**; — псл. *orsti «рости»; — загальноновизнаної етимології не має; висловлюється припущення про спорідненість з *рід*, *родіти* (Трубачев ВЯ 1957/2, 88; Фасмер—Трубачев III 491; Holub—Kop. 319; Opdruš JС 9, 150—151); зіставлялося з гр. ῥυμενος «росток, стебло», ῥυῖμι «збуджую, рухаю», дінд. ῥῶτι «піднімається, рухається», лат. *origo* «встаю» (Мейе ОЯ 172; Persson Beitr. 346, 853), а також з лат. *arduus* «високий; крутий», ав. *эгдва-* «тугий, прямий», дірл. *ard* «високий», дісл. *ordugr* «крутий», алб. *rit* «росту», гр. ῥῥός «прямий» (Walde—Hofm. I 64—65; Младенов 557; Schuster-Sewc 1237; Pokorny 339), з дінд. *ardh-* «процвітати» (Prusík KZ 33, 159). — Фасмер III 445—446; Черных II 100; Преобр. II 184—185; Горяев 295; Brückner 463; Machek ESJC 525—526; Holub—Lyer 426; Skok III 110—111; Mikl. EW 226. — Пор. **рід**.

[ростильник] (бот.) «сухоцвіт, сушениця болотна, *Spharhalium uliginosum* L.» Мак; — очевидно, пов'язане з *рості*; мотивація назви неясна. — Див. ще **рості**.

[ростинка] (бот.) «перстач сріблястий, *Potentilla argente* L.» Мак; — очевидно, пов'язане з дієсловом, *розтинати*, оскільки листки рослини глибоко надрізано-пилчасті, наче розяті. — Вісюліна—Клоков 210—211; Анненков 270. — Див. ще **роз-**, **тяти**. — Пор. **розтинка**.

Ростислав (чоловіче ім'я), *Ростислава* (жіноче ім'я), *Ростик*, *Ростя*, *Слава*, *Славко*, *Рося*, *Славка*; — р. *Ростислав*, *Ростислава*, бр. *Расціслаў*, *Расціслава*, др. *Ростиславъ*, стсл. **Растиславъ**; — псл. *Orstislavъ; — складне утворення з основ дієслова *orsti «рости» та іменника *slava* «слава». — Вл. імена 83. — Див. ще **рості**, **слава**. — Пор. **Володислав**, **Вя-**

чеслав, **Мирослав**, **Мстислав**, **Ради-слав**, **Святослав**, **Ярослав**.

ростопаш (бот.) «чистотіл, *Chelidonium majus* L.», [*ростокаш* Мак, *ростопаск*, *ростопаст*, *ростопач* тж, *ростопаш(ка)*, *ростохвасть* Нед, *ростропаск* Мак, *розтропта*, *розтропша* тж] «тс.», [*ростопасть*] «тс.»; ма-руна дівоча, *Pyrethrum parthenium* Schmith., [*ростопаст (рогатий)*] «мачок рогатий, *Glaucium corniculatum* L.» Мак; — р. [*росопас*] «чистотіл; росичка, *Drosera* L.; фіалка триколірна, *Viola tricolor* L.; розрив-трава звичайна, *Impatiens noli-tangere* L.», п. *rostopaśc* «мачок рогатий», слц. [*rostopac*] «чистотіл», болг. [*растопас*, *росопас*, *русопас*], схв. *рѡсопѧс* «тс.», слн. [*rosopas*] «китник, лисохвіст, *Alopecurus* L.»; — неясне; пов'язання з р. *пасет росу* (Даль IV 104) залишається без семантичної мотивації; можливо, пов'язане з [*ростохвіст*] (бот.) «цинанх, ластовень». — Machek Jm. rostl. 55. — Пор. **розторопша**.

[ростохвіст] (бот.) «цинанх (ластовень) гострий, *Cynanchum acutum* L.» Мак; — очевидно, результат видозміни незасвідченої складної назви **ластохвіст*, утвореної з основ *ласт-* «ластівка» і *хвіст*; мотивація назви та сама, що й у слова *ластовень* (бот.) «*Vincetoxicum*; цинанх» (див.).

ростр (іст.) «таран у вигляді голови тварини на носовій частині давньоримського військового судна», *рѡстра* (іст.) «трибуна на площі давнього Рима, прикрашена носами кораблів, захоплених у ворога; (архіт.) прикраса колон у вигляді носової частини давнього військового судна», *ростральний* «прикрашений рострами»; — р. бр. *ростр*, п. *rostra*, ч. *rostrum*, *rostra*, слц. *rostra* «трибуна в давньому Римі», болг. *рѡстра* «тс.»; архітектурна прикраса у вигляді носа давнього судна», схв. *рѡстра* (іст.) «трибуна, прикрашена носами ворожих кораблів», слн. *róstra* «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. *rostrum* (<*rod-trom) «дзьоб» утворено

від дієслова *gōdo, gōdere* «гризти, терзати». — СІС² 737; Kopaliński 851; РЧДБЕ 637; Walde—Hofm. II 439—440. — Див. ще **ерозія**.

ростун (бот.) «сорт льону»; — р. [*растун*] «льон найвищої якості»; — очевидно, утворено від *рості* з огляду на певні особливості насіння цього сорту, пор. р. [*растунность семян*] «схожість насіння». — Див. ще **рості**. — Пор. **рост**, **ростильник**.

[**ро́сул**] «бульйон» Мо; — запозичення з польської мови; п. *rosół* (<*roz-sół*) «бульйон; розсіл» відповідає укр. *розсіл* (див.).

росянка — див. **росічка**.

рот, [*rit*] «рот; отвір у посудині для рідини», [*ротан*] «з великим ротом» Бі, *ротеня, ротяка, ротатий, ртатий* «ротатий» Нед; — р. бр. *рот*, др. *рѣтъ* «рот», ч. слц. поет. *ret* (род. в. *rtu*) «губа», вл. *ert*, заст. *rot*, *got* «рот», схв. *řt* «мис; вістря», слн. *řt* «вістря, дзьоб», стсл. *рѣтъ* «ніс корабля»; — псл. *гѣтъ* «рот; дзьоб»; — загальноприйнятої етимології не має; припускається зв'язок з псл. *guti* «рити», *gudlo* «рило» (Фасмер III 506—507; Преобр. II 217; Буга (у Преобр.); Holub—Kop. 312; Mikl. EW 285), з схв. *рѣпа* «діра», слн. *gura* «печера, яма», ч. *gupati* «рити, копати» (Mikkola Ursl. Gr. III 25), з каш. *getk* «мис, коса на озері; затока; яма, калюжа» (Фасмер—Трубачев III 507; Stieber JP 38, 284—285), з нвн. *Rüssel* «рило, морда» (Machek ESJC 513); зіставлялося з *рота* «присяга» (Brückner 463—464). — Німчук 318—319; Черных II 123—124; Holub—Lyer 418; Skok III 162.

[**рота**¹] «військовий підрозділ», [*рота, рійта* Нед, *ріта* Нед] «тс.», *ротний, поротно*, ст. *рота* (1559); — р. бр. болг. схв. *рота*; — запозичення з польської мови; п. *gota*, як і ч. слц. *gota* «тс.», вл. *gota* «натовп», через посередництво німецької та старофранцузької мов (свн. *gotte, got* «військовий загін; натовп», фр. ст. *gote* «тс.») зводиться до нар.-лат. *rutta*<*rupta* «натовп, розсі-

яна група», пов'язаного з лат. *gumpere* («розбиваю, ламаю, руйную», спорідненим з дінд. *gōpaupati* «ламає, руйнує», лит. *gipus* «крупний; грубий», укр. *ріпати*. — СІС² 737; Шелудько 45; Черных II 124; Фасмер—Трубачев III 507; Преобр. II 217; Горяев 302; Hüttl-Worth 17; Brückner 464; Kopaliński 851; Machek ESJC 518; Holub—Lyer 423; Holub—Kop. 315; Schuster-Sewc 1239; Младенов 563; Mikl. EW 282; Matzenauer 296; Kluge—Mitzka 610; Walde—Hofm. II 451. — Див. ще **ріпати**. — Пор. **корупція**.

[**рота**²] (заст.) «клятва, присяга» Нед, Пі, [*ротити*] «проклинати, гримати» Нед, [*рѣтити*] «проклинати» Нед, [*рочи́ти(ся)*] «присягати» Г, Нед; — р. [*рота*] «клятва, присяга», др. *рота* «тс.», *ротитися* «присягати», п. (іст.) *gota* «формула присяги», ч. *gotiti* «нарікати, сердитися», ст. *gota* «присяга», вл. *гочи́с so* «присягатися», схв. *рота* «присяга», слн. *gota* «божба; присяга», стсл. *ротити сѧ* «присягатися»; — псл. *gota* «клятва, присяга» (<**urota*); — очевидно, споріднене з дінд. *vratām* «правило, закон, обітниця», ав. *urvāta-* «закон, віровчення», гр. *ρήτρον* «вислів; угода», *ρήτος* «домовлений», *ρήμα* «слово», лит. *vařdas* «ім'я», гот. *waúrđ* «слово», лат. *verbum* «тс.»; пов'язується також з псл. **rekti* «говорити»: *gota*<**rok-ta* (Трубачев Езиков. изсл. Младенов 338—339), з дінд. *ṛtā-* «правда», ав. *aša-* «тс.» (Machek ESJC 518, пор. також Горяев 302); висловлювалося припущення про зв'язок з псл. *гѣтъ* «рот» (Brückner 463—464), про можливість запозичення з іранських мов (Moszyński PZJP 88). — Фасмер—Трубачев III 507; Преобр. II 216—217; Топоров ВЯ 1958/4, 122; Holub—Kop. 315; Schuster-Sewc 1229—1230; Trautmann 238; Zubatý LF 27, 67; Pokorny 1162. — Див. ще **іронія**, **рітор**.

ротапрінт «малоформатна друкарська машина»; — р. *ротапрінт*, бр. *ратапрінт*, п. ч. слц. *rotaprint*, слн.

rotaprint; — запозичення з англійської мови; англ. rotaprint «тс.» утворене з основ rotation «ротація, обертання», що походить від лат. rotāre «обертатися», rota «коло, колесо», і print «друк; друкувати», яке через сангл. printe, prente, preinte «тс.» зводиться до фр. ст. preindre «тиснути», що виникло з лат. premo (premere) «тисну, давлію». — СІС² 737; Kopaliński 851; Klein 1243, 1358. — Див. ще **прес, ротатор**.

ротатор «апарат для виготовлення копій», *ротаційка* «ротаційна машина» Куз, *ротаційник* «робітник, що працює на ротації», *ротація* «ротаційна машина (друкувальна); обертання», *ротаційний* «заснований на принципі обертання (деталей та ін.)»; — р. болг. *ротатор*, бр. *рататар*, п. rotator, ч. rotace «обертання», слц. rotácia, вл. rotacija «тс.», м. *ротація* «ротаційна машина», схв. *рòтатор*, слн. rotácija «обертання»; — запозичення з англійської мови; англ. rotator, rotation походять від лат. rotātor «той, що обертає», rotatio «обертання», пов'язаних з rotāre «обертати», похідним від rota «коло, колесо», спорідненого з дінд. ráthaḥ «віз, візок, колісниця», ав. raθb «тс.», дірл. roth «колесо; біг, хід; шлях», двн. rad, нвн. Rad, лит. rātas, лтс. rats «тс.». — СІС² 737; Черных II 124; Kopaliński 851; Holub—Lyer 423; Klein 1358; Walde—Hofm. II 443—444. — Пор. **ротапрінт, ротор**.

ротики (бот.) «антиринум, Antirrhinum L.», [ротки] «шавлія лучна, Salvia pratensis L.» Мак; — похідне утворення від рот; назва зумовлена тим, що форма пелюсток квітки нагадує рот, губи; пор. назви ротиків в інших мовах: р. *львіный зев*, бр. *львіны (львіны) зей*, п. *lwia paszcza*, а також наукові ботанічні назви родини укр. *губоцвіті*, лат. labiatae (від labium «губа»). — Вісюліна—Клоков 276; Нейштадт 473—475. — Див. ще **рот**.

[**рòтія**] «жіноче плаття без рукавів, на зборах» Мо; — р. [ротія] «вид жіночого короткого халатика»; — запози-

чення з молдавської мови; молд. рум. *gòchie* ([*рòтіе*]) пов'язується, як запозичення, з болг. *рòкля* «плаття», схв. *gòklja* «тс.», які через посередництво уг. *gokol(j)a* ([*gokoly*]) «широка спідниця на зборках» зводяться до нвн. *Röcklein*, зменш. від *Rock* «спідниця; піджак», двн. *goc(h)*, днн. *gok* «тс.», пов'язаного з *Rocken* «прядка», спорідненим з англ. *rock*, дісл. *gokkr* «тс.». — СДЕЛМ 360; DLRM 723; Skok III 156; MNTESz III 433; Kluge—Mitzka 604.

[**рòтман**] «лоцман, керманич, стержневий» Нед; — запозичення з польської мови; п. *rotman, getman* «тс.» походить від нвн. *Róttmann*, утвореного з *Rotte* «рота, загін», звідки укр. *рòта*, і *Mann* «людина, чоловік», спорідненого з псл. *možь*, укр. *муж*. — Kopaliński 840. — Див. ще **муж, рòта¹**. — Пор. **лòцман**.

рòтмістр (іст.) «офіцерський чин у дореволюційній Росії»; — р. *рòтмистр*, бр. *рòтмістр* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *rotmistrz* «офіцерський чин у кавалерії; (ст.) командир роти» складається з основ слів *rota* «рота» і *mistrz* «майстер» (від нвн. *Meister* «тс.»); зміна в семантиці відбулася під впливом нвн. *Rittmeister* «офіцерський чин у кавалерії». — СІС² 737; Sł. wyg. obcych 655; Kluge—Mitzka 603. — Див. ще **ма́йстер, рòта¹**.

ротонда¹ (архіт.) «кругла або напівкругла споруда»; — р. болг. м. *ротонда*, бр. *ратонда*, п. *rotonda, rotunda*, ч. слц. вл. *rotunda*, схв. *рòтòнда (рòтòнда)*, *рòтòнда (рòтòнда)*, слн. *rotúnda* «тс.»; — запозичення з французької або італійської мови; фр. *rotonde*, іт. *rotonda* «тс.» походять від лат. *rotundus* (жін. р. -da) «круглий, заокруглений, стрункий», пов'язаного з *rotāre* «обертати», *rota* «коло, колесо». — СІС² 737; Kopaliński 851; Holub—Lyer 423; Dauzat 639. — Див. ще **ротатор**. — Пор. **ротонда²**.

ротонда² «довга жіноча накидка; [не по зросту пошитий одяг (переважно довге плаття, довга сорочка) Па],»

[*ротонда*] (знев.) «одежина» Ме; — р. *ротонда* (жіночий одяг), бр. *ратонда* «жіноча накидка у ХІХ ст.», схв. *ротонда* (*рѳтонда*) «жіноча накидка без рукавів»; — запозичення з польської мови; п. *rotunda* (*rotunda*) «жіночий одяг, що розширюється донизу» походить від фр. *rotonde* «жіночий одяг», яке зводиться до лат. *rotundus* (жін. р. -*da*) «круглий» (за формою нижньої частини одягу). — Фасмер ІІІ 508; Kopaliński 851. — Див. ще **ротатор**, **ротонда**¹.

ротор «обертова частина машин»; — р. болг. м. *ротор*, бр. *ротар*, п. ч. *rotor* «тс.», вл. *rotować* «обертатися», схв. *рѳтор* «ротор»; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Rotor*, англ. фр. *rotor* «тс.» утворено на основі лат. *rotāre* «обертатися», *rotātor* «той, що обертає». — СІС² 737—738; Sł. węg. *obcych* 655; Holub—Lyer 423; Klein 1359. — Див. ще **ротатор**.

[**ротофейка**] «фуфайка; кофточка зі складками внизу» Мо; — видозмінене запозичення з молдавської мови; молд. *ротофей* «кругленький, товстенький», рум. *rotofei* «рум'яний, квітучий» пов'язане з *роатэ* «колесо», яке походить від лат. *rota* «тс.»; компонент *-фей* залишається неясним. — СДЕЛМ 361. — Див. ще **ротатор**.

рох (вигук, що відтворює рохкання свині), *рох-рох-рох* «тс.», *рѳхкати* «видавати звук *рох*», [*рѳѳхкати*] «тс. ВеЛ; квакати (про жаб) ВеНЗн», *рѳха* «свиня», [*рѳхкіт*] «рохкання» Нед, [*рохкѳтане*] «тс.» Нед; — р. [*рѳхатъ*] «рохкати; сильно хропіти», [*рѳхатъ*, *рѳхкатъ*] «тс.», бр. *рох*, *рѳхкаць* (про свиней), п. [*rochac*] «тс.», ч. *roch* (<*hroch*), схв. *грѳктати* «рохкати», слн. *rohpeti* «бурчати, галасувати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*рѳхкати*] «квакати»; припущення про спорідненість з лтс. *uĩkšēt* «рохкати» (Torbiörnsson I 11) необгрунтоване. — Фасмер ІІІ 508; Преобр. ІІ 217—218; Holub—Kop. 313. — Пор. **рѳхкати**, **хру**.

[**рѳхнуться**] «впасти» До; — результат видозміни форми [*грѳхнутися*]

«з шумом упасти». — Див. ще **грѳхати**.

[**рохтіти**] «рипіти» (про взуття) Нед; — звуконаслідувальне утворення.

рѳчіти(ся) — див. **рѳта**².

рошáда «рокіровка (у грі в шахи)» Куз, *рошувáти* «рокірувати» Куз; — запозичення з польської мови; п. *roszada*, як і ч. *rošáda*, *rocháda*, слц. *rošáda*, схв. *рошáда*, *рохáда*, *рока́да*, слн. *rošáda*, *rokáda* «тс.», походить від нім. *Rocháde* «тс.», утвореного від *Roche* «тура» (шахова фігура), що через свн. *roche*, слат. *rochus*, ар. *ruḥ* «тс.» зводиться до перс. *rūkḥ*, джерелом якого є бенг. *roth* «віз», пов'язане з дінд. *ráthah* «тс.»; š замість *ch* у польській та інших слов'янських мовах з'явилося внаслідок вимови *ch* за правилами французької мови. — Kopaliński 851; Holub—Lyer 423; Kluge—Mitzka 603; Dauzat 635. — Пор. **рокірувати(ся)**, **ротатор**.

рошт — див. **рушт**.

рояліст «прибічник королівської влади», *роялізм*, *роялістичний* Куз, *роялістський*; — р. болг. *рояліст*, бр. *раяліст*, п. слц. *rojalista*, ч. *rojalista*, *royalista*, схв. *ројалист(а)*, слн. *rojalíst*; — запозичення з французької мови; фр. *royaliste* «рояліст» утворено від прикметника *royal* «королівський», що походить від лат. *rēgālis* «царський», пов'язаного з *rēx* (род. в. *rēgis*) «цар, володар». — СІС² 738; Kopaliński 826, 848; Holub—Lyer 421; РЧДБЕ 638; Dauzat 636—637. — Див. ще **регалії**. — Пор. **регула**, **рояль**.

рояль (музичний інструмент); — р. *рояль*, бр. *раяль*, болг. *роял*; — запозичення з французької мови; фр. *royal* «королівський; рояль, заокруглений з одного боку» (на відміну від *impérial* «імператорський; великий рояль, заокруглений з обох боків») походить від лат. *rēgālis* «царський», пов'язаного з *rēx* (род. в. *rēgis*) «цар, володар». — СІС² 738; Коваль 166; Черных ІІ 124; Фасмер ІІІ 509; Назарова РЯШ 1973/2, 94—95; Младенов 563; Dauzat 636—

637. — Див. ще **регалії**. — Пор. **ре-гула**, **рояліст**.

ртуть, [ортуть] «ртуть» Нед, [рту-тіна] «амальгама» Нед, *ртутний*, *ртутити*; — р. *ртуть*, бр. *ртуць*, п. *rtęć*, ч. *rtut'*, ст. *rtut*, слц. *ortut'*, болг. *рѣтуть*, *ртуть*; — загальноприйнятої етимології не має; реконструювалася вихідна форма *гьтотъ як активний дієприкметник від дієслова *гьти(ти), спорідненого з лит. *gītù*, *gītaũ*, *gīsti* «котитися», лтс. *gītu*, *gīst* «тс.», лит. *gīēsti*, *gīēšiũ* «скочувати, замотувати», лтс. *gīest*, *gīēži* «відпадати, відділятися», дангл. *wgīdan*, двн. *gīdan* «крутити» (Черных II 124—125; Фасмер III 509; Grünentahl ZfSIPh 13, 342); припускалося вихідне *гьтотъ, яке зіставлялося з цсл. **рүттити сь** «кидатися» (Брандт РФВ 24, 144); через фонетичні труднощі менш прийнятні тлумачення слова як запозичення з ар. *'utārid* «ртуть» (Горяев 302; Mikl. TEI II 183; EW 285; Brückner 466; Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 317; Lokotsch 167) або з лат. *argent(um vivum)* «живе срібло» (Machek ESJC 522).

руб «вузький край, окрайка; шов на тканині, рубець», [рубай] «дроворуб», [рубайло] «ескадрон; той, що б'ється, рубає» Нед, [рубак] «дроворуб; інструмент у колісників Г; дровітня ДзАтл II», *рубака* «той, що б'ється, рубає; [ескадрон] Нед», [рубаківщина] «місце в лісі після вирубки дерев» Ч, [рубаль] «дроворуб; забіяка» Нед, [рубальник] «тс.» Нед, *рубанець* «поліно, цурпалок, [меч Нед; праник]», *рубаніна*, [рубанісько] «місце в лісі, де вирубані дерева», *рубанка* «колода; [рубання дров; сорт махорки]», [рубанок] «поліно» Нед, [рубанці] «дрова», [рубань] «купа дров; поле серед лісу» тж, *рубач* «дроворуб; [забіяка Нед]», *рубачка*, *рубель* «жердина, якою притискають сіно чи снопи на возі; дошка із зарубками для качання білизни», *рубець* «шов у шитві; шрам; край; [рант Нед]», *рубіло* (знаряддя праці первісної людини), *рубіж* «кордон; край; [зарубка; тупий бік

ножа]», [рубіль] «рубель для притискування сіна чи снопів» ДзАтл II, [рублінник] «дроворуб, якому доручено відмічати зарубками роботу», [рубок] «шрам Нед; рубель до полотна Пр. XI діал. н.», *рубчастість*, *рубчик* «шов, рубець», [руб'я] (зб.) «краї, рубці» Нед, *рубаний*, *рублений*, *рубний*, *рубцевий*, *рубцьований*, *рубцьоватий*, *рубчастий*, *руба* «вертикально, ребром», [рубом] «тс.», *рубати*, *рубіти* «підрублювати, підшивати», *рубліти* «притискувати рублем», *рубоніти*, *рубцьоватися*, *вруб*, *врубівка*, *врубовий*, *віруб*, *вірубка*, *вірубаний*, *вирубний*, *відруб*, *відрубник*, *відрубок*, *відрубаний*, *відрубний*, *зруб*, [зрубань] «рубання лісу», [зрубина] «один ряд у зрубі криниці», *зрубіти* «побудувати з брусів», [заруб] «зарубка, засік» Ж, [заруба] «рублена перегородка в амбарі» Ж, *зарубина*, *зарубка*, *зарубник*, *зарубок*, *зарубіжний*, *зарубцьований*, [зарубчастий] «карбований» Ж, [звирубляти] «вирубувати» ВеЛ, *наруб*, [нарубень], [наруби] «навиворіт», *навідруб*, *нарубка*, *надруб*, *надрубина*, *недорубаний*, [недорубок] Г, Ж, *обруб*, [обрубина] «оборіг» Ж, *обрубка*, *обрубки*, *обрубник*, *обрубок*, *обрубувач*, *обрубкуватий*, *обрублений*, *обрубний*, [одруб: одним одрубом] «зразу» Ж, [наруб] «ділянка для випасу в лісі» ЛЧерк, *переруб*, [переруб] «засік» ВеЗн, [підруб] «основа дерев'яної хати» Куз, *підрубка*, [подруб] «підвалина» Л, *поруб*, [порубаніна] «рана» ВеУг, *порубка*, *порубник*, [порубня] «мотика» ВеЗа, *порубщик*, *порубіжний*, *порубцьований*, *прируб*, [прирубіти(ся)] «зажити, зарости» (про рану) Г, Ме, *прирубіжний*, *проруб*, *прорубка*, [прорубня] «ополонка», [проруб] «тс.», *розруб*, *розрубка*, [струб] «зруб», [урубок] «поліно» Нед, *урубний*; — р. *рубєц*, *рубіть*, бр. *руб* «ребро, край», *рубіць* «рубати», др. *рубъ* «шматок тканини», п. *габ* «край, рубець», ч. *goub* «щось відрубане; прищепа», *gub* «виворіт», слц. *vl. gub* «тс.», *nl. gub* «полот-

няний одяг; полотняна хустина», *gubaš* «рубати», полаб. *gōb* «рубець», болг. *рѣб* «край, грань; обшитий край одягу; кромка матерії», м. *раб* «рубець, кайма; край, грань, ребро», *раби* «підрублює, підшиває край тканини», схв. *рѹб* «край, кайма, рубець (на одязі)», слн. *gōb* «край, борт, кайма»; — псл. *gōbъ* «руб, край предмета (=відрубане); одяг (=підрублене, підшите)»; — споріднене з лтс. *gūobs* «зарубка», *gūobīt* «робити зарубки», *gaĩstīt* «рубати тупою сокирою», лит. *gūmbas* «рубець, шрам; зарубка на дереві; широка смуга, окрайка», *gūmbėti* «рубцюватися», *gūmbūoti* «підрубувати», *gėmbėti* «вкриватися шрамами»; далі зіставляється також з двн. *gant(t)* «край щита», *gamft* «рамка, край», свн. *ganft* «тс.», дісл. *gōnd* «край, ребро»; спорідненість із свн. *gūprf* «тулуб», гол. *gompr* «тс.» сумнівна; іє. **gembh-/gombh-* «рубати». — Черных II 125; Фасмер III 510, 511; Преобр. II 219—220; Горяев 303; Brückner 455; Machek ESJC 522; Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 317; Schuster-Sewc 1247—1249; Olesch 907; Младенов 566; Mikl. EW 281; Trautmann 236; Mühl.—Endz. III 508—509, 557; Karulis II 127. — Пор. **ремесло, рубáтина, рубéль, рубéць, рубільник, рубіж.**

[**рубá**] (ірон.) «недосвідчена працівниця» Корз; — очевидно, діалектний звуковий варіант форми **робá*, пов'язаної з *робота, робіти*, пор. [*робота*] в цій же західноволинській говірці. — Див. ще **робіти**.

[**рубáк**] (зоол.) «дошовий черв'як, Lumbricus L.» Корз, [*рубачлєвий*] «червивий» Корз; — пов'язане з *робáк* «черв'як». — Див. ще **гробáк, хробáк.**

рубáнок (теслярський інструмент), [*рабáнок*] «тс.» Нед; — р. *рубáнок*, бр. *рубáнак*, п. [*gubanek, guban*] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нн. *gūbank*, нвн. *Raubank* «великий рубанок» складається з основ слів *gauchen* «ворсувати, начісувати», *gauch* (<двн. *gūh*) «шершавий, нерівний», споріднених з дінд. *gūkšá-* «шорсткий, сухий», лит.

gūkti «морщитися», і *Bank* «лава, верстат»; припущення про посередництво дат. *gubānk*, шв. *gubank* «тс.», які теж є запозиченнями з німецької мови (Matzenauer LF 17, 181), недостатньо обґрунтоване; зіставлення з *рубáти* (Горяев Доп. I 40; Преобр. II 218) помилкове. — Дзендзелівський St. sl. 22, 294—295; Шелудько 46; Фасмер III 510; Kluge—Mitzka 586—587. — Див. ще **бáнка³**. — Пор. **фугáнок.**

рубáти — див. **руб.**

[**рубáтина**] «груба стара сорочка» ВеБ, [*рубáтка, рубáха* Нед] «тс.», [*рубáте*] «білизна, лахміття», *рубóк* (заст.) «сорт лляного полотна; хустка з батисту або перкалю; [смужка полотна Нед]», *рѹб'я* «подертий одяг, лахміття», *рубкóвий* (заст.) «виготовлений з рубку»; — р. [*руб*] «грубий одяг; лахміття», *рубáха* «сорочка», бр. [*руб(ы)*] «грубий одяг», др. *рубъ* «обривок тканини», *рубы* «поганий одяг, руб'я», п. *gābek* (заст.) «тонке полотно; хустка, яку носили під чіпцем заміжні жінки; занавіска; [одяг з тонкого полотна]», ч. заст. слц. *gubáš* (назва одягу), вл. *gub* «лляна хустина», *gubjanu* «лляний», нл. *gubjaž* «полотно, парусина», *gubjanu* «полотняний», *gubjane* «полотно», болг. діал. м. *рѹба* «одяг», схв. *рѹб* «хустина», *рѹбача* «сорочка», *рѹбље* «білизна», слн. *gōbes* «хустина»; — назви, пов'язані з *руб* «край, кромка, шов на тканині», псл. *gōbъ* «тс.». — Фасмер III 510; Ильинский РФВ 74, 121; Brückner 455; Machek ESJC 522. — Див. ще **руб.**

рубéль «карбованець», *рубль* (з рос.), [*руб*] «тс.», [*рублевік*] «річ вартістю в 1 рубль» Нед, [*рубльóвик*] «рублева монета», *рублєвий*, ст. *рублей* (1322), *рубель* (1408), *рубль* (1456); — р. *рубль*, бр. [*рѹбель*], др. *рубль* «відрубок; грошова одиниця», п. *gibel*, заст. *gubl*, ч. *gubl*, слц. *gibel'*, вл. *gubl*, болг. *рѹбла*, м. *рубља*, схв. *рѹбља, рѹбаль (рѹбаль)*, слн. *gūbelj*; — пов'язане з *рубáти*, оскільки др. *рубль* означало відрубок срібної гривні, яка рубалася на чотири частини; помил-

кова думка (Mikl. EW 281; TEI 147; Lokotsch 138; Грот Фил. раз. II 368) про запозичення у давньоруську мову з перської або з тюркських мов (пор. болг. *руп* «дрібна монета» з турецької мови; перс. *gurie* «золота монета», тур. *gubija* «грошова одиниця», ар. *gub'ijje* «золота монета» зводяться до дінд. *gūrua* «гарно оформлений, карбований», звідки також назва індійської грошової одиниці *рупія*, гінді *gūrua* — Maunhofer III 70). — Коваль 106; Черных II 125—126; Фасмер III 511; Преобр. II 220; Горяев 303; Jagić AfSIPh 31, 314; RSI 384; Brückner 466; Holub—Kop. 317; Klein 1362. — Див. ще **руб.**

руберо́йд (покрівельний та ізоляційний матеріал); — р. бр. *руберо́йд*, п. ч. слц. *gubegoid*, болг. *руберо́йд*; — запозичення з англійської мови; англ. *gubberoid* «тс.» утворено від *gubber* «гума», похідного від *gub* «терти», спорідненого з дат. *gubbe*, норв. *gubba* «тс.», за допомогою суфікса *-oid*, який зводиться до гр. *εἶδος* «вид, вигляд», спорідненого з псл. *vidъ*, укр. *вид*; виведення від лат. *guber* «червоний» (СІС² 738; St. wug. *obscuch* 655; РЧДБЕ 638) помилкове. — Див. ще **вид**.

рубéць «перший відділ шлунка жуйної тварини; їжа, приготовлена з нього»; — р. бр. *рубéц* «тс.»; — результат перенесення назви *рубéць* «складка на поверхні чого-небудь», зумовленого тим, що на внутрішній поверхні цієї частини шлунка є складки. — Горяев Доп. 2, 32; БСЭ 22, 1010. — Див. ще **руб.** — Пор. **фля́ки**.

рубі́льник «ручний пристрій для вимикання та перемикавання електричного струму»; — бр. *рубі́льник*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *рубі́льник* утворено від *рубі́ть*, оскільки різкі рухи при користуванні цим пристроєм, пов'язані з процесами, що відбуваються всередині пристрою, нагадують рубання (пор. вираз *вірувати струм*). — БСЭ 22, 1012—1013. — Див. ще **руб.**

рубі́дій (хім.) «хімічний елемент Rb», *рубі́дієвий*; — р. болг. *рубі́дий*, бр. *рубі́дий*, п. *gubid*, ч. вл. *gubidium*, слц. *gubidium*, схв. *рубі́диј(ум)*, слн. *gubidij*; — засвоєно з новолатинської наукової номенклатури; нлат. *gubidium*, утворено в XIX ст. німецьким хіміком Р.В. Бунзенем на базі лат. *gubidus* «червоний», пов'язаного з *guber* «тс.», спорідненим з псл. *gidъ*, укр. *рудій*; елемент названо за його кольором у спектрі. — СІС² 738; Волков 63; Фигуровский 110—111; Koraliński 852; РЧДБЕ 748; Klein 1362. — Див. ще **рудій**. — Пор. **рубін**, **ру́брика**.

рубі́ж «лінія, межа; державний кордон», [*рубéж*] «тс.», [*рубежі*] «рубці на рогах» Куриленко, [*зарубéжний*] Я, *зарубі́жний*, *порубі́жний*, *прирубі́жний*; — р. бр. *рубéж* «тс.», др. *рубежь* «зарубка, знак, вирубаний на дереві на позначення кордону; межа, кордон», п. *gubiež* «межа» (з рос.); — пов'язане з *рубáти*, др. *рубити*: в давнину зарубками на деревах, пнях позначалися межі. — Фасмер—Трубачев III 510; Преобр. II 218—219; Горяев 303; Brückner 455; Младенов 566. — Див. ще **руб.**

рубін «коштовний камінь червоного кольору», [*ру́бин*] Нед, *рубі́новий*, [*ру́биновий*] Нед; — р. болг. *рубін*, бр. *рубін*, п. вл. *gubin*, ч. слц. слн. *gubin*, м. *рубин*, схв. *рубін*; — запозичення з німецької мови; н. *Rubin* походить від слат. *gubīnus* «тс.», пов'язаного з лат. *gubeus*, *guber* «червоний», спорідненим з псл. *gidъ*, укр. *рудій*. — СІС² 738; Черных II 125; Фасмер III 511; Преобр. II 219; Горяев 303; Brückner 466; Machek ESJC 522; Holub—Lyeg 425; Holub—Kop. 317; Младенов 563; Kluge—Mitzka 611. — Див. ще **рудій**. — Пор. **рубі́дій**, **ру́брика**.

ру́бка «приміщення на кораблі, літаку»; — р. бр. болг. *ру́бка*; — через посередництво російської мови запозичено з голландської; гол. *goef* «рубка (будова на судні)» споріднене з нвн. *Roof*, снн. *gōf* «тс.», англ. *goof* «дах, стеля»,

дангл. дфриз. *hrōf* «тс.», дісл. *hrōf* «будова на судні» і, можливо, з сірл. *srō* «стайня; сарай», брет. *sgou* «стайня», вал. *sgaw* «свинарник». — СІС² 738; Фасмер III 511; Преобр. II 220; Горяев 303; Грот Фил. раз. 2, 369; Klein 1356.

[рублі] (бот.) «айстри китайські, *Callistephus chinensis* Wees.» Мак, [рублевиця підбулиста] «пельтигера собака, *Peltigera canipa*» Мак, [рубльовиця позема] «пельтигера горизонтальна, *P. horizontalis*» Нед; — назви неясні; можливо, пов'язані з *руб*, *рубати*.

рубрика «розділ, підрозділ, графа», *рубрика́тор* Куз, *рубрика́ція*, *рубрикува́ти*, *підру́брика*; — р. болг. м. *рѹбрика*, бр. *рѹбрыка*, п. *gubryka*, ч. слц. вл. *gubrika*, схв. *рѹбрика*, слн. *gubrĭka*; — запозичення з латинської мови; лат. *gubrica* «червона мінеральна фарба; рубрика, заголовок закону (написаний червоною фарбою)» утворено від *guberg* «червоний», спорідненого з псл. *gudъ*, укр. *рудий*. — СІС² 738; Фасмер III 511; Преобр. II 220—221; Горяев 303; Kopaliński 852—853; Brückner 466; Machek ESJC 317; Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 317; Klein 1362. — Див. ще *рудий*. — Пор. *рубідій*, *рубін*.

руб'я — див. *рубатина*.

рувати — див. *рути*.

[ру́га¹] «голосний плач, ридання» Нед; — очевидно, псл. **rugati*, пов'язане чергуванням голосних з *rugati* «тс.; ригати». — Див. ще *ригати*.

ру́га² (заст.) «земля, передана громадою церкви або духовній особі на її утримання», *ру́жний* «пов'язаний з ругою»; — р. заст. *рѹга* «кошти на утримання церковного причту», бр. *рѹжнік* «той, хто утримується на ругу», др. *руга* «винагорода, платня; кошти на утримання церковного причту; церковне майно», болг. заст. м. *рѹга* «платня сільському пастухові», с.-цсл. *роѹга* «платня»; — запозичення із середньогрецької мови; сгр. *ρούγα* «винагорода, платня» походить від слат. *goga* «тс.», пов'язаного з лат. *gogāre* «питати, про-

сити, пропонувати». — Фасмер III 512; Преобр. II 221; Горяев 303; Mikl. EW 282. — Див. ще *прерогатива*.

[руга́ти] «сварити, ляяти» Нед, [руг] «образа, лайка, кривда, сварка», [руга́] «наруга», [руга́тня́] «лайка, сварка» тж, *нару́га*, *порѹга*, [поруга́нник] «особа або річ, над якими сміються» Нед, О, [поруга́ня] «тс.; нещастя, катастрофа» О; — р. *руга́ть* «ляяти», *рѹгань* «лайка, сварка», бр. [руга́ць] «ляяти», [нару́га́цца] «насміхатися, дражнити», др. *руга́тися* «насміхатися, глумитися», *ругѹ* «наруга, глум», п. [raḡaś] «ляяти, сварити», *uḡaś* «тс.», ч. *rouhati se* «богохулити, кощунствувати», слц. *ruhat' sa* «тс.», болг. *ру́га́я* «ляяти, сварити», м. *руга* «тс.», (розм.) *ругло* «посміховисько», схв. *рѹгати се* «насміхатися, знущатися», *рѹгѹ* «знущання, глузування, наруга», *рѹга* «тс.», слн. *roḡati se* «глузувати, знущатися», стсл. **ржга-ти(са)** «висміювати, глумитися, ганьбити», **ржгѹ** «наруга, глум», **ржгати** «висміювати, глумитися»; — псл. *roḡati* «ображати, насміхатися», *roḡѹ* «лайка, образа»; — дальші зв'язки не зовсім ясні; очевидно, пов'язане чергуванням голосних з коренем **reg-*, засвідченим у цсл. **ржгѹти** «зяти», схв. *рѹга* «гарчання», *рѹгнути* «гарчати», слн. *reḡzati* «зяти; гарчати, злобувати» і спорідненим з лат. *ringog* «роззявляти рота, скалити зуби, сердитися», прус. *gānctwei* «красити»; зіставлялося також з лтс. *langāt* «ляяти», дінд. *lāngati* «ображає, мучить», гр. *ἐλέγχω* «лаю» (Machek ESJC 519), з лит. *āpranga* «спорядження», р. *орѹжие* (Machek ZfSlPh 18, 26; Булич ИОРЯС 4, 1498); розглядалося як слов'янське утворення звуконаслідувального характеру (Holub—Kop. 315). — Черных II 126; Фасмер—Трубачев III 512—513; Аникин Этимология 1982, 75—76; Преобр. II 221; Горяев 303; Brückner 455, 477, 595; Holub—Lyer 424; Младенов 563; Skok III 166—167; Walde—Hofm. II 436.

[руга́ч] (орн.) «сорокопуд, *Lanius minor*»; — пов'язане з *ругати*, др. *ру-*

гатися «насміхатися»; пор. іншу назву цього птаха [смішók]; назва зумовлена тим, що сорокопуди наслідують співи інших птахів. — Птицы СССР 419; БСЭ 19, 1191. — Див. ще ругати.

ругеля, ругеля — див. рагеля.

[ругнути] «брикнути» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. rúg «бити, ударяти ногою; брикати» етимологічно неясне, можливо, успадковане з давньоугорського періоду. — MNTEsz III 461.

рудá¹ «гірська порода, що містить метали; [іржаве багно; болотистий луг Нед, болотистий берег Па]», [рудáви] «рудна порода» Нед, [рудáвина] «болото; мочар» Нед, [рудáвица] «випас» НикНикЕЛ, [рудíни] «мідна слюда» Нед, [рудка] «іржаве багно, болото; заплава річки Ч; баюра Нед», рудник «рудокоп», руднік, рудня «рудник; [металургійний завод Нед]», [рудомán] «заросле болото; заболочена низина» Ч, [рудявина] «іржаве болото», [рудянка] «болотна руда», рудній, [рудяній] «рудний Нед; іржавий (про воду)»; — р. бр. рудá, др. руда «гірська порода; рудник», п. ч. слц. вл. нл. guda, болг. рудá, м. руда, схв. руда, слн. rúda; — псл. guda «руда; іржаве болото», пов'язане з gudъ «червоний, рудий»; — безпосереднє зіставлення (Machek ESJC 522—523; Holub—Lyer 425; Kluge—Mitzka 174) з нвн. Erz «руда», гот. aiz, двн. ēg «тс.», лат. gūdus «шматок каменя, руди», gaudus, gōdus «тс.», першоджерелом для яких вважається слово з мови давнього народу, що володів обробкою металів (припускається шумерське ugud «мідь»), непереконливе. — Черных II 126; Фасмер III 513; Преобр. II 189, 221; Горяев 296—297, 303; Brückner 467; Holub—Kop. 318; Skok III 165; Гамкрелідзе—Іванов 711—712. — Див. ще рудий. — Пор. болото.

[рудá²] (бот.) «пероноспора, Pego-*pospora viticola* de Vu. ВеНЗн; іржа лінійна злаків, *Puccinia graminis* Pers. тж; *Uredo rubigo vega* Mak», [рудáвина] «іржа лінійна злаків» ВеНЗн; — очевидно, пов'язане з рудий, рудá «ір-

жаве болото» (за кольором і частково за середовищем поширення); пор. інші назви цих рослин: іржá, р. ржа, ржавчина, п. rdza. — Див. ще рудá¹, рудий.

[рудá³] «дишло в саях для перевезення дров», [рудо] «дишло, голобля» Нед, ВеЗн, [руд] «тс.» Чопей, ДзАтл I, [рудина] «рубель» ДзАтл II; — м. схв. руда «дишло», слн. rúdo «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. rúd «жердина; дишло» етимологічно неясне. — ВеЗн 61; Mikl. EW 282; MNTEsz III 461.

рудбékия (бот.) «декоративна рослина із золотаво-жовтими квітками, Rudbeckia»; — р. болг. рудбékия, бр. рудбékия, п. слц. rudbekia, ч. rudbekie, слн. rudbékija; — назва, засвоєна з новолатинської номенклатури; нлат. Rudbeckia утворено від прізвища шведського ботаніка О. Рудбека (O. Rudbeck, 1630—1702). — СІС² 738; ССРЛЯ 12, 1519; SCS 770; РЧДБЕ 749.

[рудера] «ветха будівля, руїни» Куз, рудерáльний: рудерáльні рослини «бур'яни, що ростуть коло житла, по смітниках, на дорогах і под.»; — р. рудерáльний: рудерáльные растéния, бр. рудэрáльны: рудэрáльныя расліны, ч. ruderálný, слц. ruderálnu, болг. рудерáлен: рудерáлни растéния «тс.»; — запозичення з польської мови; п. gudera «старий, зруйнований будинок, руїни» походить від лат. gūdus (род. в. guderis) «уламки каміння, будівельне сміття, руїни», що зіставляється з дісл. gāst «руїна», норв. [rust] «рештки муру», лит. gausyti «розкопувати», рос. рыхлый. — СІС² 738; Brückner 467; Holub—Lyer 425; Walde—Hofm. II 447—448. — Див. ще рихлий.

рудий «червоно-жовтий», рудáвий, рудуáтий, рудявий, [рудяній] «кривавий», [рудá] «кров; іржаве болото; іржа», [рудáк] «суха, плюскла гречка» Нед, рудíзна, [рудики] «дрібне зерно, що відходить, коли віють гречку» Мо, [рудомánя] «руда тварина; хлопець з рудим волоссям» Чаб, [рудюк] «неповне зерно в гречці» Кур, рудяк «щось

руде; плюскле зерно; [руда пляма, лас-товиння Л]», [рудь] «рудий» (про домашніх тварин), [рудько́] «тс.», рудіти, рудішати, зруділий, поруділий, прируділий; — р. рудой, бр. руды, п. rudy, ч. rudý «червоний; рудий», слц. rudý «темно-червоний», вл. rudojty «рудий», м. рудее «стає червонуватим», схв. руд «рудий», слн. rúd (рідк.) «червоний»; — псл. rudъ «червоний, рудий», пов'язане чергуванням голосних з *rudь «рижий», *гъд-, пор. р. рдеть; — споріднене з лит. rudas «бурий, рудий», rūdys «іржа», лтс. raūds «червоний, рудий», гот. gauþs «червоний», днв. gōt, дангл. gēad, нвн. got, англ. red, лат. rubeus, гр. ἑρυθρός «тс.», ав. gaoidi-ta- «рудуватий», дінд. rudhiráñ «червоний, кривавий», тох. A rätram «червоний», тох. B rätre; іє. *roudh-/rudh- «червоний». — Фасмер III 513; Преобр. II 189—190; Горяев 297; Бахилина 108—109; Brücker 467; Machek ESJC 523; Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 318; Schuster-Sewc 1250; Младенов 563; Skok III 165; Критенко Вступ 520; Mikl. EW 284; Trautmann 238—239; Karulis II 133; Mühl.—Endz. III 483; Kluge—Mitzka 609; Walde—Hofm. II 444—445; Klein 1314; Гамкрелідзе—Иванов 422; Pokorny 872—873. — Пор. іржа́, ріжий, руда́¹.

рудимент «орган, який утратив своє первинне значення в процесі історичного розвитку організму; залишок; пережиток», рудиментация, рудиментарний; — р. болг. м. рудимент, бр. рудымент, п. rudiment, ч. слц. вл. rudiment, схв. рудимен(а)т, слн. rudiment; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Rudiment, англ. фр. rudiment утворено на основі лат. rudimentum «початок, першооснова», пов'язаного з rudis «необроблений, грубий» (<*rudins) неясного походження. — SIC² 738; Koraliński 853; Holub—Lyer 425; Klein 1363; Walde—Hofm. II 447. — Пор. ерудіція.

[рудяк¹] (орн.) «вільшанка, Erithacus rubecula» Куз, [рудняк] «тс.»

ВенЗн; — похідне утворення від рудий; назва зумовлена оранжево-рижим забарвленням горла, грудей, боків голови і шиї вільшанки (Птицы СССР 464); пор. інші назви цього птаха: [червоне вольце, черленогруд, червеняк]. — Булаховський Вибр. пр. III 206. — Див. ще рудий.

[рудяк²] (бот.) «сухоребрик Лезелія, Sisymbrium loeselii L.» Мак; — очевидно, похідне утворення від [рудá] «кров»; назва зумовлена застосуванням сухоребрика для лікування дизентерії (Лік. росл. Енци. дов. 423); пор. бр. [крывавец] «сухоребрик». — Див. ще рудий.

[ружа] «троянда, шипшина; мальва», [ружана] «жовто-червонувата коро́ва» Нед, [ружена] «тс.», [ружи́ло] «червонуватий віл» тж, [ружин] «червоно-бурий бик» ВеЛ, [руживий] «рудий» ВеЛ, [ружий] «червоний» Нед, [ружний] «трояндовий» Нед, [ружовий] «рожевий» О, [ружняний] «тс. Пі; рум'яний Нед», [ружова́стий] «рожевуватий» О, [ружувáтися] «рум'янити щоки» Ме, Па, ст. ружа (1627); — бр. ружа «троянда»; — запозичення з польської мови; п. го́жа, як і ч. růže, слц. гу́жа, вл. го́жа, нл. го́жа «тс.», болг. ружа «тс.; [мальва]», м. ружа «роза», схв. ружа «тс.», походить від лат. rosa «тс.». — Німчук 280; Коваль 80; Фасмер III 493; Преобр. II 209—210; Brücker 466; Machek ESJC 526; Holub—Lyer 426; Holub—Kop. 319; Schuster-Sewc 1244—1245; Младенов 564; Mikl. EW 282. — Див. ще ро́за. — Пор. ро́жа¹.

[руже] «зброя» Нед, [ружже, ружие] «тс.» Нед, [руже] «рушниця» Л, Кур, [ружжоб, ружина, ружоб Ме, Па] «тс.», [ружейник] «той, що робить рушницю» Нед; — р. ружье «рушниця», оружие, [оружье], бр. ружжоб «тс.», др. оружие «знаряддя, інструмент; зброя», п. [guzie] «зброя», [gužuja] «тс.», болг. (заст.) ружам се «озброюють», м. ружа «постачає, споряджає, готує»; — результат спрощення давні-

шої форми *оружие* «зброя», др. *оружие* «тс.; знаряддя»; форми [ружжоб, ружоб] запозичені з російської мови; припущення про зв'язок з нвн. Rohg «очерет; ствол рушниці» (Горяев 303) безпідставне. — Черных II 126; Фасмер III 514; Преобр. II 222; Brückner 381; Machek ESJC 418; Mikl. EW 281. — Див. ще **оружжя**.

ружий — див. **ружа**.

[ружніця] «рушниця» Нед, Пі; — каш. [reżnica] «тс.»; — результат контамінації синонімічних назв *рушніця* і [ружіна]. — Mikl. EW 281. — Див. ще **руже**, **рушніця**.

[рузноколія] (бот.) «айстри, Aster L.» Л; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з п. różnokolorowe (kwiaty) «різнокольорові (квіти)»; у першій частині слова можна також бачити ч. różno- «різно-» (на Поліссі є переселенці як з Польщі, так і з Чехії).

руїна, **руїтник**, **руїнація**, **руїнач**, **руїнівник**, [руїновіни] «руїни» Нед, **руїновіще**, [руїнувіна] «розорення, спустошення», **руївничий**, **руївний**, **руївницький**, **руїнівний**, **руїнувальний**, **руїнувати**, [руїнити] Нед, **розруй** «зруйнування», [розруйнованне] «тс., руїни» Нед, **розруйний** «руїнівний»; — р. болг. схв. *руїна*, бр. *руїна*, п. ч. слц. вл. *ruina*, м. *руина*, слн. *ruina*; — запозичення з латинської мови; лат. *ruina* «падіння; напад; загибель; розорення; (мн.) руїни» є похідним від дієслова *ruo, ruere* «валитися, руйнуватися», що зіставляється з сірл. *ruathar* «натиск, штурм», кіпр. *rhuthr* «тс.», брет. *gumt* «натовп, загін». — SIC² 738; Черных II 126—127; Sł. wyr. obcych 656; Machek ESJC 523; Holub—Lyer 425; РЧДБЕ 749; Walde—Hofm. II 453.

[руй] «геть» О; — результат спрощення запозиченого п. *waŋj (sie)* «тс.; зась; стережись», що є формою 2-ї ос. одн. наказового способу дієслова *waŋaś* «укріплювати; берегти; стерегти». — Онышкевич Исслед. п. яз. 248. — Див. ще **вара**, **варувати**.

руйніца — див. **рій**¹.

рука, **рукáв**, **рукавэць** «рукавчик; торбина», **рукавіця**, **рукавічник**, **рукавічництво** Куз, **рукавчá**, [рукавчá-та] Пі, **руків'я** «рукоятка», [руковіни] «заручини Г; згода О», [руковище] «рукоятка» ВеЗа, **ру́ця**, **руч** «рука» (у ліву р., на швидку р. і т.д.), **ручá**, [ру́ча] «чепіга» НикСгЛ, [ручáйка] «міра льону; жменя», **ручáта**, **рученя**, [ручійль-ник] «поручитель» О, [ручійна] «рука; стрілка годинника» Нед, [ручійня] «ручення» О, **ручійсько**, [ручійтель] «поручитель» Нед, **ручійця** «зменш. до *рукá*; деталь воза; [ручка Нед; чепіга О]», **ручійще**, [ручій] «поручитель» О, **ру́чка** «зменш. до *рукá*; держак, прилад для писання; смуга покосу; [жмут соломи, яким ушивають стріху; щипило; міра льону; повісмо ниток О]», [ру́чки] «огудиння огірків, гарбузів та ін.» Л, **ручний** «спеціаліст ручного вироблення чого-небудь; інструмент (молоток, пензель і под.); ручний кулемет; [поручитель] О», [ручнийця] «кінець пилки з ручкою», [ручійхна] «рука; ручка», **рукавічний**, **рукáвний**, **рукáтий**, [ручковій] «даний рукою», [ручений] «ручний», **ручний**, [ру́чно] «зручно», [рушно] «тс.», **рукáтися** «вітатися за руку», **ру́чатися** «тс.», **ручáтися**, **безрукáвка**, **безрукáвий**, **безрукáвний**, **безру́кий**, **вручійтель**, **вручáти**, **вру́чений**, **вручнý**, [вру́йка] «поміч» Куз, **вру́чка**, **вручáти**, [вру́руч] «поруч» Ж, [вру́ручний] «рівнобіжний» Ж, **доручення**, [доручник] Я, **доручáти**, **зрукі**, [зрукований] «заручений» ВеЛ, [зруч] «зручно» Ж, [зру́чий] «зручний» Ж, **зару́ка**, [зарукáвниця] «манжета» Она, **зарукáвок**, [зарукáвчик] «тс.» Она, **заручини**, **зару́чка**, **зару́чник** «заложник; [жених Пі]», [зару́чники] «дружки жениха» Ж, [зару́чниця] «молода» Пі, [зарукований] «заручений» ВеЛ, **зару́чений**, [зару́чний] (у виразі з *лист* «гарантійна грамота») Ж, [за́руч] «у заставу» Ж, **заручáтися**, **запору́ка**, [запоручіти] «доручити», **нарукáвник**, **нарукáвці**, [на́ручка] Ж, **нару́чник**, **на́ручні**, **нару́ччя**, **нарукáв-**

ний, *нару́чний, на́руч* «на підтримку; [кількість чогось на одну руку МСБГ]», *на́ручно* «зручно», [*на́рушно*] «тс.» *Ме*, [*навіруч*] «на допомогу» *Пі*, *недовіручка*, *недоручний* «недоставляваний» *Куз*, *обру́ч* «браслет», [*обру́чини*] *Ж*, *обру́чка*, *обру́ччя*, *обручальний*, [*обручний (обіручний) ніж*] «ніж для тесання двома руками» *ВеЛ*, *обруч* «поряд», *обруча́ти*, *перевіручка*, *підручник*, *підручний*, *поручка*, *поручки*, *поруча́та* «поручні», *поруче́нець*, *пóручень*, *поручі́тель*, *поручі́тельство*, *пóручі* «частина броні на руках; частина одягу священика», *поручник*, *поручництво*, *пóручні*, *пóруччя*, *поручальний*, *поручне́вий*, [*порукува́ти*] «заручити», *поруча́ти*, *пору́чатися*, *пóруч*, [*поручно*] «зручно» *Нед*, *попідручки*, [*попідруч*], *прируча́ти*, *приру́чений*, [*приру́чний*] *Нед*, *припору́ка*, [*спору́ка*] «зручність» *Нед*, [*спору́чник*] «помічник» *Нед*, [*упóруч*] «поруч»; — р. бр. *рука́*, др. *рука*, п. *гѣка*, ч. слц. вл. нл. *гука*, полаб. *гѣка*, болг. *рѣка́*, м. *рака*, схв. *ру́ка*, слн. *гѣка*, стсл. *рѣка*; — псл. *гѣка* «рука»; — споріднене з лит. *gankà*, пов'язаним чергуванням голосних з *genkù*, *giŋkti* «збирати», *ragankà* «збір, збирання», лтс. *gūoka*, прус. *ganko*, (зн. в. *gākan*) «тс.»; менш обгрунтоване зіставлення з дісл. *vṛá* «ріг, кут», *vṛangr* «кривий, косий», снн. *vṛange* «дуга» (*Mikkola IF 23, 120—121*) і лат. (галлороманським) *branca* «лапа» (*Kuryłowicz, Mél. Vendryes 205—207; Machek ESJČ 523—524*); висловлювалася також думка про давнє запозичення з балтійських мов (*Бернштейн Очерк 92*). — *Ткаченко Мовозн. 1981/2, 62—69; Черных II 127; Фасмер III 515; Преобр. II 222—223; Горяев 303—304; Brücker 458—459; Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 318; Schuster-Sewc 1251; Младенов 566; Skok III 168—170; Mikl. EW 276; Meillet Études 255; Trautmann 237; Fraenkel 697; Karulis II 128—129; Mühl.—Endz. III 580*. — Пор. **рушнік**, **рушніця**.

[**ру́ква**] (бот.) «сухоребрик лікарський, *Sisymbrium officinale L.* *Нед*, *Мак*; настурція, *Nasturtium Mak*», [*ру́ков*] «настурція лікарська, *Nasturtium officinale R. Вг.*» *Нед*, [*руковь*] «настурція» *Мак*; — запозичення з польської мови; п. *rukiew* «настурція», [*ruka*] «тс.», як і ч. *rukev* «рорипа, *Roripa*», вл. *rukej* «сухоребрик», схв. *rukula* «ерука посівна, *Eruca sativa Lam.*», [*ру́кула*], *ру́га (ру́га)* «тс.» через посередництво німецької мови (нвн. *Rúke* «ерука», *Rauke* «настурція, гірчична капуста, *Brassica eruca*»), можливо, також італійської (іт. *ruca* «біла гірчиця») зводиться до лат. *ēgūsa* «різновид дикої капусти», *ūgūsa* «тс.» неясного походження. — *Анненков 223—224; Brücker 468; Machek Jm. rostl. 68; ESJČ 524; Schuster-Sewc 1251; Mikl. EW 283; Kluge—Mitzka 587; Walde—Hofm. I 417—418*.

[**рукі́на**] «ручка, рукоятка» *Нед*; — результат видозміни форми [*рукі́йма*] ([< *рукойма*]) «тс.», що складається з основ іменника *рука́* і дієслова [*іма́ти*] «брати» (див.).

[**рукі́вка**] «пропасниця» *Нед*; — неясне.

рукомесло́ (розм.) «ремесло», [*рукомес́тво*, *рукомисло́* *Дз*] «тс.», [*рукомес́ник*] «ремісник», [*рукомес́ний*]; — р. *рукомесло́*; — результат контамінації слів *ремесло́* і *рукоділья* ([*рукодільство*, *рукодійня*]). — *Дзензелівський St. sl. 22, 295; Фасмер III 515; Преобр. II 197*. — Див. ще **ремесло́**, **рука́**.

рукóпаш (присл.) «за допомогою тільки рук (або холодної зброї, коли йдеться про бій)», [*рукóпаш*] «тс. *Нед*; з усієї сили *О*», [*рукóпашки*] «тільки руками» *Па*, *рукóпашна* «битва врукопаш», *рукóпашний*, *врукопаш*, *врукопашну*; — р. [*ру́копашь*] «рукопаш», *рукóпашка* «рукопашний бій», *рукóпашный*, бр. [*рукóпаш*] «вручну», *рукóпашны*, др. *рукóпашь* «рукопаш», болг. *рѣкопашен* «рукопашний»; — складне утворення з основ іменника

рука́ і дієслова др. *пахати* «махати, розмахувати» або «орати»; менш обгрунтоване припущення (Преобр. II 28) про зв'язок другої частини з *пояс*. — Булаховський Вибр. пр. III 412; Фасмер III 515; Mikl. EW 230. — Див. ще *пахати*, *пахнути*², *рука́*.

рукоя́ть «ручка», *рукоя́тка* «тс.», [руков'я́тка] «ціпилно» Мо, [рукоя́тий] «злодійський, злодійкуватий» О; — р. *рукоя́ть* «ручка», *рукоя́тка*, бр. *рукайць* «тс.», *рукай́тка* «тс.»; [веретено з пряжею], др. *руковять* «оберемок, сніп», *рукоя́ть* «тс.»; *ручка*, п. *гęкоје́сць* (<*гęкоје́сць) «ручка», ч. *гukojet'* «тс.», (заст.) *гukovět'* «підручник, посібник», слц. *гukovät'* «ручка; посібник», вл. [гukwaś] «ручка, держак», м. [ракоя́тка] «жмут, жменя», схв. *рўковѣт*, [рўковѣд] «тс.», слн. *гоковат* «жмут, рукоя́тка, жменя», *гоковет* «ручка», стсл. **ржковать** «жменя, сніп; ручка», **ржковать** «тс.»; — псл. *гѣко(j)ѣть «жменя (колосся та ін.); ручка»; гѣко(v)ѣть «тс.», утворене з основ іменника гѣка і дієслова *јѣти* (*вѣти*) «брати»; паралелізм псл. *јѣть/вѣть* з протетичним *ј/в*, як у *рајѣкъ/равѣкъ* «павук»; реконструкція першої частини як форми місцевого відмінка *гѣкоц- (*van Wijk AfSIPh* 36, 354; Фасмер III 515—516) необгрунтована. — Черных II 127; Преобр. II 222; Brückner 458; Machek ESJČ 523; Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 318; Schuster-Sewc 1251—1252; Skok III 169—170. — Див. ще *рука́*, *я́ти*. — Пор. **рукіна**.

рула́да «віртуозний пасаж у співі»; — р. бр. болг. м. схв. *рула́да*, п. вл. *gulada*, ч. *guláda* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *goulade* «рула́да» утворено від дієслова *gouler* «коти́ти», що через слат. *gotulare* «тс.» і лат. *gotulus* «згорток» зводиться до лат. *gota* «коло, колесо». — SIC² 739; Черных II 127; Фасмер III 516; Sł. wug. obcsuch 656; Holub—Lyer 425; РЧДБЕ 639; Dauzat 640. — Див. ще **ротатор**. — Пор. **ротонда**^{1,2}, **рулет**, **рулón**.

рулет (кул.) «страва з тіста або окістя м'яса, згорнутих у кілька ша-

рів», *рулетка* «стрічка для вимірювання, що згортається; азартна гра і пристрій для неї»; — р. бр. *рулет*, *рулетка*, п. *guleтка* «стрічка для вимірювання», *guleta* «азартна гра», ч. слц. *guláda* «рулет», *guleta* «азартна гра», болг. *рулет*, *руле́*, *руло́* «рулет», *рулетка* «гра», м. *рулет(ка)* «пристрій для азартної гри», схв. *рула́да* «рулет», слн. *guláda* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *goulette* «коліщатко» є зменшувальною формою від *gouelle* «коло», що через пізньолат. *rotella* «тс.» зводиться до лат. *rota* «тс.». — SIC² 739; Черных II 127; Kopaliński 853; Holub—Lyer 426; РЧДБЕ 639; Dauzat 640. — Див. ще **ротатор**. — Пор. **рол**, **рула́да**, **рулón**.

[**рулі**] (заст.) «солодка або солоня вода з покришеним хлібом; страва з квасу, салату, цибулі і хліба» Л, [*руль*] «невеликий шматок сала» Л; — р. [*рулі*] «хліб, покришений у воду з сіллю», бр. [*рулі*] «покришений хліб, змочений водою або молоком, підсолений або підсолоджений»; — неясне; пов'язання з комі гуі «їжа з хліба та розсолу» (*Kalima FuF* 18, 37) заперечується. — Фасмер III 516.

рулón «згорнутий у трубку папір, тканина та ін.»; — р. *рулón*, *руло́*, бр. *рулón*, п. *gulon* «тс.», ч. *guló* «штора, що згортається», болг. *руло́*, м. *руло*, схв. *руло*; — запозичення з французької мови; фр. *gouleau* «згорток», *goulon* (тех.) пов'язані з *gôle* «роль; список», ст. «згорток». — SIC² 739; Sł. wug. obcsuch 656; Holub—Lyer 422; РЧДБЕ 639; Dauzat 637. — Див. ще **роль**. — Пор. **ротатор**, **ротонда**^{1,2}, **рула́да**, **рулет**.

руль¹ «кермо», *руліти* «правити рулем», *рулювати* «тс.», *рульовий*, *безрульний*; — р. *руль*, ст. *рур*, бр. *руль*, болг. *рул* «кермо»; — через посередництво російської мови запозичено з голландської; гол. *roer* «руль» споріднене з днв. *ruodar* «весло», нвн. *Ruder*, дангл. *гōдер*, англ. *rudder* «тс.»; помилково виводилось (Горяев 304; Schrader Reallexikon II 483) від п. *rudło* «руль»,

gudel «тс.», що походять від нвн. Ruder «весло»; немає також підстав пов'язувати з нвн. Steuer-Rolle (Желтов ФЗ 1876/1, 19). — Черных II 127—128; Фасмер III 516; Преобр. II 223; Matzenauer 298; Kluge—Mitzka 612; Klein 1362; Vries NEW 450, 457. — Пор. **румпель**.

руль² — див. **рулі**.

[**рулька**] «струмись води; чіп Нед; вухо, яким сапа чи лопата кріпиться до держака Чаб», [**румка**] «вухо (сапи чи лопати)» Чаб, [**рунка**] «тс. Чаб, Мо; металевий циліндрик у дерев'яній люльці»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з **рура** «труба» ([**рулка**] «трубка») (див.).

руля — див. **рура**¹.

[**рум**¹] «шум, гамір, галас» Нед, [**рюм**] «плач», **рюма** «плакса», [**румса**], **рюмса** «тс.», **рюми** (**рюмси**) **розпустіти** «розплакати», [**рюмка**] «удрати» «тс.», [**румати**] «плакати», [**румсати**], **рюмати**, **румсати** «тс.»; — р. [**рюма**] «плакса», [**румсать**] «плакати», **рюмить** (ся), [**румзать**, **рымзать**] «тс.», [**рымза**] «плакса», бр. **румза** «тс.», [**румаць**] «хникати», **румзаць** «плакати, хникати», п. гит «галас, шум», гита́с «грюкати, стукати», ч. гит (вигук, що означає низький звук, стукіт, торохтіння), слц. gumádzat' «хникати», вл. гитра́с «галасувати; падати з грюком», гитрота́с «тс.», болг. **ръми** «дзюрчить», **ръмоли** «тс.», м. **ромони** «дзюрчить», **ромоли** «тс.», схв. **роміньати** «дзюрчати», **роморити** «тс.»; — псл. гит-/гјит- звуконаслідувального походження, споріднене з гити/гјити «ревти»; — далі зіставляється з лат. gūmor «гамір», дісл. гитг «шум, ревіння», гитја «ревіти, бурчати», гр. ῥῆβομα «реву». — Фасмер III 528—529, 533; Преобр. II 238—239; Горяев 308; Куркина Етимология 1971, 76; Brückner 468; Schuster-Sewc 1252. — Див. ще **рути**.

[**рум**²] «сухопуття; місце; простір, напрям, дорога, рух Нед; острів на болоті; лука на пагорбі Ч», [**рума**] «простір, дорога, напрям» Нед, Пі, [**румо-**

вій: **румовé сіно**] «сіно, що росте на сухому місці», [**румувати**] «міняти мешкання, переселятися» Нед; — р. [**румовой**: **румовой покос**] «луки на підвищених місцях», бр. **рум** «місце на березі річки, куди завозять деревину для сплаву і де в'яжуть плоти», п. гит «вільне місце, лука; вільний шлях», ч. гитовати «розчищати» (напр., поле від лісу), вл. нл. гит «простір, місце; кімната», болг. [**руманя**: **на (по)руманя**] «на жнива чи взагалі на літні польові роботи далеко від села»; — запозичення з давньоверхньонімецької мови (можливо, через посередництво польської); днн. гит «простір; місце, приміщення», нвн. Raum «тс.» споріднене з днн. дісл. гот. гит «тс.», англ. гоот «кімната», норв. гот «приміщення, кімната; місце, простір», дат. шв. гит «простір, місце; приміщення», далі з ав. gavañ- «простір, місце, далечінь», тох. АВ гу- «відкривати», лат. gūs «земля, поле, село», псл. *огвьль «рівний». — Шелудько 46; Brückner 468; Schuster-Sewc 1252; Mikl. EW 283; Kluge—Mitzka 587. — Див. ще **рівний**.

[**рум**³] «сміття, тріски, щєбінь Нед; підстилка; хвоя; мох; сухе листя О», [**румовіна**] «сміття, уламки» Нед, [**румівисько**] «тс.» Нед, **румівіще** «руїна», [**румівішина**] «сміття, тріски; сірий дуже пухкий ґрунт (суміш вапна і крейди)» Нед; — п. ч. гит «будівельне сміття, руїни», слц. гиту «руїни»; — не зовсім ясне; можливо, через посередництво західнослов'янських мов запозичено з угорської, пор. уг. гот «руїни» (Brückner 468; Holub—Kop. 318); для п. гит припускався зв'язок з нім. Rummel «старий мотлох, лахміття» (SW V 767—768); ч. слц. гит(у) розглядалися як результат метатези давнішого tūr; пор. слц. [tūr] «бита стара цегла; порошок з вугілля; чорна глина з вугільним пилом; хвоя», ч. [toug] «сміття при знесенні будівлі, зокрема чорне», [tór] «хвоя з глиною; спалена солома», що зіставлялися з лит. taurgas (частіше мн. taurgāi) «багно» (в річці), укр.

мул (Machek ESJČ 524; Holub—Lyer 426).

рум⁴ — див. **ром**.

румáк (заст.) «породистий верховий кінь у східних народів»; — п. гутак «гарний породистий кінь, зокрема скаковий», заст. hromak, ohromak «тс.»; — найімовірніше виникло в результаті видозміни слова *аргамáк* «кінь арабської породи»; не виключений зв'язок з ар. гутак «поганий кінь; конюх», пор. і ар. гатаһа «скакати галопом» (Преобр. I 7—8); припускалося також запозичення з якоїсь давньотюркської мови — половецької, печенізької тощо (Etymologicum magnum Romaniae II 396); лит. gumókas «кінь, жеребець» запозичено з польської (Fraenkel 748). — Фасмер I 84; Brückner 468; Sadn.—Aitz. I 26; Mikl. EW 283; TEI I 248; TEI Nachtr. I 6; Korsch AfSlPh 8, 649; Ramstedt 13—14; Isačenko ZfSl 2, 495. — Див. ще **аргамáк**.

[**румáнде**] «руб'я, старий подертий одяг»; — очевидно, результат контамінації семантично споріднених слів *руб'я* «старий подертий одяг, дрантя» і [*рjáнда*] «лахміття, ганчір'я», [*рjáндя*, *рjáнде*] «тс.» — Див. ще **рáнда²**, **рубáтина**.

румб «поділка на шкалі компаса», *румбівка* «диск компаса» Куз; — р. бр. болг. *румб*, п. gumb; — запозичення з англійської мови; англ. rhumb «румб» походить від ісп. gumbo «тс.», яке через посередництво лат. rhombus «чарівна дзига; ромб» зводиться до гр. ῥόμβος «дзига». — SIC² 739; Фасмер III 516; Преобр. II 223; Kopaliński 853; Matzenauer 298; Klein 1345. — Див. ще **ромб**.

румба (танець); — р. бр. болг. м. схв. *румба*, п. gumba, слн. gúmba; — через посередництво англійської мови (англ. американське gumba) запозичено з іспанської; ісп. (кубинське) gumba є словом неясного походження. — SIC² 739; Kopaliński 853; Holub—Lyer 426; Klein 1364.

[**румбарбáра**] (бот.) «ревіль, Rheum L.» Корз; — ч. слц. gabarbor(a), нл.

gabarber «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [gumbarbara], gabarbar, заст. gumbarbar(um) «тс.» походять від слат. geubarbarum, номенклатурного лат. Rheum barbarum «тс.». — Brückner 456; Machek Jm. rostl. 86; ESJČ 510; Holub—Lyer 411; Holub—Kop. 311.

[**румегáти**] «пережовувати жуйку, ремигати», [*румегáти* Нед, *румекáти* Нед, *румигáти*, *румигáти* Куриленко, (Me), *ремегáти* Нед, *ремéзáти* Нед], *ремигáти*, [*ремигáти*, *ремидáти* Нед, *римигáти* Куриленко, *римигáти* тж, *мрjгáти*] «тс.», [*румагáвці*] «жуйні тварини» Нед; — п. [gumygać] «повільно, з труднощами їсти», ч. [gumigat'] «пережовувати», слц. gumigat' «жувати з хрускотом»; — запозичення з румунської і молдавської мов; рум. гутегá (молд. *румегá*) «жувати, жувати жуйку» походить від лат. gūmigāre (gūmigo) «пережовувати жуйку», що виникло з основ іменника gūta «рубець (відділ шлунка жуйних тварин); сосок», очевидно, спорідненого з дінд. gōmāthāḥ «пережовування», і дієслова ago (agege) «рухати, гнати» (за аналогією до gemigāre «веслувати» — з gemex «весло» і agege «рухати»). — Дзендзелівський Доп. УжДУ IV 59—60; Vincenz 6; Vrabie Romanoslavica 14, 169; SW V 771; Crânjală 372—373; Machek ESJČ 524; Mikl. EW 275; Walde—Hofm. II 450. — Див. ще **áгéнт**. — Пор. **руменувати**.

румéн, *румéнець*, *румин* — див. **ромáн²**.

[**руменувати**] «жувати жуйку» Нед, Пі; — п. geminować «пережовувати», guminasja «жуйка», слц. guminácia «тс.», схв. *руминирати* «пережовувати жуйку», *руминациjа* «жуйка»; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. gūmināre «пережовувати жуйку» пов'язане з gūta «рубець, перший відділ шлунка жуйних тварин»; висловлювалося також припущення (Vrabie Romanoslavica 14, 170, 194) про давнє посередництво в цьому

запозиченні румунської мови; рум. ст. **gumená* < лат. *gūmināre*. — Walde—Hofm. II 450. — Див. ще **румегати**.

[**румер**] (бот.) «роман собачий, *Anthemis cotula* L.; деревій, *Achillea millefolium*» Мак, ВеНЗн; — запозичення з польської мови; п. [*rumer*] «роман польовий» походить від нвн. [*Römerey*, *Romer*] «тс.», пов'язаних з *gömisch* «римський», що походить від лат. *Rōma* «Рим». — Фасмер III 500; Machek ESJČ 513. — Див. ще **роман**².

[**румера**] «числа» О; — не зовсім ясне; очевидно, результат видозміни слова *нумер* (див.).

[**руми**] «віконна рама» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. [*ruma*] «тс.» є, очевидно, результатом видозміни слова *гата* «рама». — Див. ще **рама**.

[**румка**] «чарка, гранчаста склянка для вина» Нед, [*рюмбчити*] «пити могорич» Мо; — р. *рюмка* «чарка»; — запозичення з німецької мови; н. *Römer* «чара, склянка для вина» походить від гол. *гоетег* «чара, бокал», пов'язаного з *гоетеп* «прославляти, вихвалити», *гоет* «шана, хвала», спорідненими з днн. *hgōt*, двн. (h)гоот, нвн. *Ruht* «тс.»; отже, первісне значення — «гарний бокал, з яким виголошують урочисті тости». — Шелудько 46; Черных II 132—133; Фасмер III 533; Преобр. II 239; Горяев 308; Mikl. EW 279; Kluge—Mitzka 607; Klein 1364—1365.

румпель «підойма на судні для повертання керма; [руль Берл]»; — р. бр. *рүмпель*, п. *rumrel* «тс.», ч. слц. *rumrál* «коловорот, ручна лебідка», болг. *рүмпел* «румпель»; — через посередництво російської мови запозичено з голландської; гол. *гоегрен* «тс.» є складним словом з першим компонентом *гоег* «кермо», до якого зводиться й укр. *руль*, і другим *реп* «кілок», спорідненим з снн. *rip*, дангл. *ripp* «тс.». — SIC² 739; Фасмер III 516, 517; Kopaliński 854; РЧДБЕ 749. — Див. ще **руль**¹.

[**румса**: р. *ренова*] (бот.) «ягель, оленячий мох, *Cladonia rangiferina* Web.» Нед, Мак; — неясне.

румун «представник румунського народу», [*румїна*] «тс.» (Ме), *румунїзація*, *румунїзувати*; — р. бр. *румїн*, п. ч. слц. вл. *Rumun*, болг. *румїнин*, *румїнец*, м. *Романец*, схв. *Рүмун*, слн. *Romun*, стсл. **роуминъ** «римлянин»; — запозичення з румунської мови (фонетика слова відбиває вплив західнослов'янських мов); рум. *rumin* (*rumin*) «румун» походить від лат. *gōtānus* «римський», утвореного від назви міста *Rōma* «Рим»; Румунія входила до складу земель, завойованих давньоримськими легіонерами. — Фасмер III 517; DLRM 724; Tiktin 1335—1336.

рум'яний, [*руменний* ВеЛ, *румїний* Нед], *рум'яна* «косметична фарба рожевого або червоного кольору», *рум'яно*, [*румїніло*] Нед «тс.», *рум'янець*, *рум'янок* «рум'янець», [*румлянок* О, *румнянець* О, *румїнець* Нед] «тс.», *рум'янити*, *рум'янити(ся)*, *зарум'янений*, *зарум'янілий*, *нарум'янений*, *підрум'янити*, *розрум'янитися*; — р. *рум'яный*, бр. *рум'яны*, др. *рум'яныи*, п. *rumianu*, ч. *ruměný*, слц. (поет.) *ruměnný*, болг. м. *румен*, схв. *рүмен* «рум'яний», слн. *ruměn* «тс.; жовтий», стсл. **роумѣнь** «рум'яний»; — псл. *ruměpъ* < **rudměpъ* «рум'яний, червонуватий» похідне від *rudъ* «рудий»; — споріднене з лит. *гаутиб* (род. в. *-eĩs*, зн. в. *гаїтмені*) «м'яз», лтс. *гаїтінс* «копчене м'ясо»; необгрунтованими є зіставлення з лат. *gūta* «горло», *gūten* «тс.», *gūtare* «жувати жуйку», дінд. *gomanthaḥ* «жуйка» (Uhlenbeck 255) і з лит. *rumókas* «кінь, жеребець» (Loewentahl AfSIPh 37, 378). — Фасмер III 517; Преобр. II 223; Горяев 304; Бахилина 108—109, 116; Brückner 468; Machek ESJČ 524; Holub—Lyer 426; Holub—Kop. 310, 318; Младенов 564; Skok III 171; Trautmann 239; Mühl.—Endz. III 487; Matzenauer LF 17, 188—189; Meillet Études 425. — Див. ще **рудий**.

[**рум'янка**] (бот.) «воловик лікарський, *Anchusa officinalis*», [*рум'янчик*] «тс.» Нед, [*рум'янило*] «очиток їдкий,

Sedum acre» Мак, [румяна] «синяк червоний, *Echium gubgrum*», [румяни] «громовик, *Oposma echioides*» тж; — р. рум'янка «синяк, степова рослина з пурпуровими квітами; [громовик; воловик; горобейник польовий, *Lithospermum arvense*]», [рум'яниці] «громовик; горобейник польовий», бр. рум'янка «степова рослина з пурпуровими квітами», п. [rumianica] «громовик», ч. ruměnice, слц. rumepisa «тс.», схв. рум'янка «воловик, синяк», рум'янка «горобейник», рум'янка «громовик»; — похідні утворення від прикметника рум'яний «червоний» через забарвлення квітів або використання рослин для фарбування в червоний колір. — Вісюліна—Клоков 282; Machek Jm. rostl. 189. — Див. ще рум'яний.

рум'янок, рум'ян, рум'янець — див. роман².

[руна́] «луна», [руна́ти] «лунати»; — результат видозміни звукової форми лунá (заміна плавних л > р). — Shevelov Hist. phonol. 741. — Див. ще лунá¹.

[руна́тка] (бот.) «грузд, *Agaricus (Lactarius) vellereus* Fr.» Нед, Мак; — утворене від рúно «густа довга вовна» як книжна часткова калька нім. Wollschwamm «*Agaricus vellereus*», букв. «вовнистий гриб», де Woll- є основою іменника Wólle «вовна». — Див. ще рúно¹. — Пор. рунянка.

[рунд] (заст.) «обхід, патруль» Нед; — р. (заст.) рунд «обхід з метою огляду, перевірки», п. заст. rунт «військовий патруль, обхід», гопт «тс.», ч. rунда «чарка по колу», вл. rунда (спорт.) «раунд», болг. рунд, м. рунда «тс.; чарка по колу», схв. ронда «патруль; раунд»; — через посередництво польської мови запозичено з німецької; н. Ründe «коло; обхід, дозор», пов'язане з rund «круглий», яке через свн. runt(d), фр. ст. rонт «тс.» зводиться до лат. rotundus «круглий». — Шелудько 46; Holub—Lyer 426; Kluge—Mitzka 614. — Див. ще ротонда^{1,2}. — Пор. раунд.

[рунда́] «стовбур товстого дерева» Мо; — не зовсім ясне; очевидно, по-

в'язане з п. [rundholz] «будівельна деревина, колода з обідраною сухою корою», запозиченим з німецької мови; н. Rundholz «кругляк» складається з основ прикметника rund «круглий» та іменника Holz «дерево, деревина». — SW V 771. — Див. ще гамулець, рунд.

рунду́к «ганок; легка споруда для роздрібно́ї торгівлі та ін.; великий ящик з кришкою; [дошані ясла для коней Дз; галерея Пі; фундамент Чаб]», [рунду́к] «ганок, галерея; скриня; ларьок» Нед, рундукóвий, рунду́чний; — р. рунду́к «великий сундук; підвищення, поміст із східцями; [ларьок для торгівлі; ганок; криті сінці]», ст. рундук «підвищення» (XVII ст.), орондукъ «подушка», бр. [рунду́к] «ларьок, скриня», п. rундук «невелика будка для торгівлі» (з укр.); — запозичення з тюркських мов; кар. орондукъ «ложе; місце, сидіння; підвищення», ног. орындык «ліжко», тат. урундык «стілець, сидіння» є похідними від орун (орын, урун) «місце, сидіння», спорідненого з монг. орун «ліжко, місце»; твердження про зв'язок з нім. Rundung «(за)округлення» (Преобр. II 223—224; Горяев 304; Потєбня РФВ 1, 263—264; Matzenauer 299) або з ряд (Горяев Доп. I 40) є помилковими. — Фасмер III 517—518; Шипова 265—266; Räsänen Versuch 365.

руне́ць «біла хустина або шматок полотна»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з рúно «вовна»; пор. р. [ру́нка] «вовняна ганчірка», [ру́нная оде́жда] «одяг, зроблений з овчини; підбита вовною». — Див. ще рúно¹.

ру́ни¹ (одн. ру́на) «букви давньо-германських алфавітів», руні́чний; — р. бр. ру́ны, п. ч. слц. rуну, болг. м. ру́ни, схв. ру́не, слн. rуне «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. Rüne «рунічна літера, рунічний напис» споріднене з двн. гот. rūna «таємниця; письмо, руни», дангл. дісл. rūn «тс.», двн. rūnēn «шепотіти». — СІС² 739; Фасмер III 517; Преобр. II 224; Горяев 304; Koraliński 854; Brückner 468; Но-

lub—Lyer 426; Младенов 564; РЧДБЕ 639; Kluge—Mitzka 587, 614—615.

ру́ни² (одн. *ру́на*) «народні карельські та фінські епічні пісні»; — р. бр. *ру́ны*, п. *runu* «тс.», ч. *runa* «строфа пісні; пісня»; — запозичення з фінської мови; фін. *runo* «пісня, вірш» через посередництво давніх скандинавських мов зводиться до гот. *runa* «таємниця; письмо, руни». — СІС² 739; Kopaliński 854; Kluge—Mitzka 614—615. — Див. ще **ру́ни**¹.

ру́нка — див. **ру́лька**.

[ру́нкля] (бот.) «буряк, *Beta vulgaris*» Мак, **[ру́нтля, румпля]** «тс.» Мак; — п. **[runkla]**, слц. **[runkl'a, rungl'a, runpl'a]**, вл. **runkel**, нл. **[runklaw]** «тс.»; — через посередництво західнослов'янських мов запозичено з німецької; н. *Runkel (rübe)* «тс.» пов'язане з *Runzel* «зморшка» (через зморшкувате насіння рослини), спорідненим з дісл. *hrøkkva* «витися, завиватися, звиватися». — Schuster-Sewc 1253; Kluge—Mitzka 615.

ру́но¹ «густа і довга вовна овець; [шкура разом з вовною Нед]», **[ру́на]** «шкура разом з вовною; вовна» Нед, **[ру́нка]** «вовна, настрижена з однієї вівці» ВеБ, **ру́нистий** «вовнистий»; — р. **руно́** «вовна вівці, що зберігається при стрижді у вигляді суцільного шару», бр. **руно́** «вовна вівці», др. **руно** «обстрижена овеча вовна», п. ч. **руно** «тс.», ч. **runo** «овеча вовна», слц. **руно** «вовна з шкурою», вл. **runjanu** «вовняний», болг. **руно** «вовна вівці», м. **руно** «шкура з вовною», схв. **руно** «вовна», слн. **руно** «тс.»; — псл. **руно** «овеча вовна», утворене від кореня **ru-*, споріднене з *rvati* «рвати»; припускається також первісне **runno*, похідне від того ж кореня, споріднене з дінд. *gōtan-* (*lótan-*) «вовна, волос», ірл. *gón* (< **goinn*) «кінський волос». — Дзендзелівський St. sl. 10, 66; Фасмер III 518; Преобр. II 224; Горяев 304; Бернштейн Очерк 1974, 161; Потебня РФВ 1, 86; 4, 161; Врүckner 468—469; Machek ESJČ 519; Holub—Lyer 424; Но-

lub—Kop. 315; Schuster-Sewc 1253; Младенов 564; Skok III 171—172; Mikkola Ursl. Gr. I 66, 144; Mikl. EW 283—284; Meillet Études 445; Trautmann 247; Zupitza KZ 35, 269; Specht 79. — Див. ще **рв́ати**.

ру́но², частіше мн.: *ру́на* «молоді, густі сходи посівів, вруна», **[ру́н]** «хвоя смереки; гілки смереки разом з хвоею» ВеНЗн, **[ру́нок, ру́нче]** «тс.» тж, **[ру́ни]** «молоді сходи» Нед, **ру́нь** «тс.»; **[зелена шкурка плоду Нед]**, **ру́нистий** «який росте густо, кушиться» (про злаки і трави), **ру́нний** «пишний, буйний» (про рослини), **ру́нитися** «зеленіти; густо рости, кушитися»; — р. **[руно́]** (арх.) «ростова трава на покосі; куш, вирваний з коренем», **[ру́нь]** «сходи озими», бр. **ру́нь** «тс.», **[руно́]** «густі сходи», п. **руно** «дрібна рослинність у лісі», **ру́н** «молоді зелені сходи трав, збіжжя», схв. **руно**: *нива под руном* «незжате поле»; — псл. **руно**, результат перенесення на молоду густу рослинність назви **руно** «густа вовна овець»; пов'язання р. **[ру́нь]** з **[ру́нит]** «швидко робити» (Фасмер III 518) або з лит. *ruduõ* «осінь» (Мартынаў Белар. лексікал. і этым. 101) помилкове. — Врүckner 468—469; Skok III 171. — Див. ще **ру́но**¹. — Пор. **врүно**.

ру́нтати «тривожити, турбувати; зрушувати з місця, чіпати; [руйнувати; розхитувати, зривати з ґрунту Ме]», **[ру́нтува́ти]** «руйнувати; перегортати О; рушати з місця», **[рантува́ти]** «рунтати» Нед, **[рантовáти]** «перешкоджати; бурити, литися; хвилюватися» О, **[розгру́нчити]** «порушити цілість, розпочати»; — ч. **runtit** «робити гуркіт», **runtit vůz** «розбити авто» (на поганій дорозі), **[zrundit]** «попсувати», слц. **runtit'** «руйнувати, нищити; шарпати», болг. (заст.) **рунта** «плутаю (волосся)»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *rontani* «псувати», пов'язане з *rongálni* «тс.», *rontolni* «руйнувати», *rontlani* «псуватися», етимологічно неясне. — Лизанец 622; Machek ESJČ 525; MNTESz III 438—439.

[рунути] «рушити; повалитися, упасти»; — п. гупа́с «повалитися, упасти; завалитися», схв. *рўнути* «сильно ударити; накинутись, напасти», слн. [rúni-ti] «рухати, штовхати, бити»; — пов'язане з *рўхнути*, *рух*; можливо, сюди ж належить р. [руніть] «швидко робити, їсти», [руняко́м] «швидко» (Фасмер III 518). — Вгюскнер 468; Skok III 172; Варбот 142; Trautmann 241. — Див. ще *рух*.

[руня́нка] (бот.) «зозулин льон, *Rolytrichum*»; — похідне утворення від *руно* «густа довга вовна»; пор. іншу назву цієї рослини [пустоволос], а також її німецьке найменування Naagmoos, букв. «волосяний мох». — УРЕ 9, 520. — Див. ще *руно*¹. — Пор. *руна́тка*.

[рупа¹] «яма для картоплі»; — болг. [рўпа] «ямка; улоговина», [рўпа] «тс.», м. *рупа* «улоговина», схв. *рўпа* «дірка, отвір; нора», слн. *гўра* «яма, нора»; — псл. *гупа* «заглиблення», пов'язане чергуванням голосних з *гурати* «рити, копати» (п. *гура́с* сіє «копатися», ч. *гўраті* «рити, довбати», слц. *гўрат'* «глибоко рити, копати», вл. *гура́с* «рити; колупати»); — споріднене з лит. *гїбрті* «колупати, длубати», *гаурўті* «довбати, копати», *гаўрас* «віспина», *гаурї́* «тс.», дісл. *гау́* «діра, отвір», дангл. *гє́офат* «рвати, ламати», двн. *гоуб* «грабіж», лат. *гупреге* «ламати», дінд. *гўрат* «діра, печера»; іє. **геур-*, похідне від **геу-* «рити, рвати». — Фасмер III 518—519; Вгюскнер 458; Machek ESJČ 527; Младенов 564; Skok III 172—173; Mikl. EW 283; Būga RR II 543—546; Trautmann 240; Matzenauer LF 17, 190—191; Роконгу 868—870. — Див. ще *рвати*, *рїти*¹.

[рупа²] (ент.) «личинка хруща» Нед, [рўпник] «гедзь (личинка гедзя?)», [рўпниця] «тс.» тж; — п. *гур* «вид глиста, людський гострик, *Epteroobius*», [гупа], ч. *гоур* «тс.», *гоурісе* «водяний черв'як»; — псл. *гупа*, *гиръ*; — не зовсім ясне; можливо, давнє запозичення з німецької мови (днн. *гўр(р)а*, пізнє свн. *гўр(р)е*, нвн. *Рауре* «гусінь»); не

виключений також зв'язок з псл. *гупа* «заглиблення», *гураті* «рити, копати». — Вгюскнер 469; Holub—Kop. 315. — Пор. *рупити*.

[рупетя] «шум, гуркіт» ВеЛ, [рану-те] «тс.» ВеЛ; — п. *гупота́с* «стукати», [гуп-тур-тур] (звук стуку у вікно), ч. *гупат* «тріщати, хрустити», *гупот* «шум», *гур* (виг.) «хруп, хрясь», слц. *гурпўт'* «трахнути», *гур* (виг.) «трах», болг. заст. *рупўта* «стукаю», м. *рупа* «хрустити», *рупоти* «гучно хрустити»; — нерегулярне утворення від звуконаслідувального вигука *руп*, можливо, запозиченого із західнослов'янських мов; пор. укр. *рєпет* «сильний гамір, шум», *рип*, *рпїти*, *рпїтати*, *рпїтїти* та ін. — Holub—Lyer 426; Holub—Kop. 318.

[рупє́ха] «сорочка з грубої тканини» Нед; — очевидно, результат видозміни форми [руба́ха] «тс.», можливо, під впливом п. *гурієсіе* «мотлох, дрантя». — Див. ще *рубатина*.

[рупити] «цікавити», [рўпати] «тс.; бути бажаним»; — р. [рўпїть(ся)] «думатися, здаватися, уявлятися; побоюватися, передчувати недобре», [рупа́ напала] «затужити» (за домівкою, рідними), [руплївий] «дбайливий, старанний», бр. *рўпїцца* «старатися, непокоїтися», *руплївы* «дбайливий», *рўпны*, *рупатлївы* «тс.», п. (заст.) *гуріс* «гризти, кусати; непокоїти, кортіти», *гурлїву* «дбайливий», *гурпу* «тс.», ч. *міт* *гоуру* «бути неспокійним, нестриманим», [гоуровїтост] «невитриманість, примхи», болг. (заст.) *рупа́я* «вимагаю»; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з р. *рўпаться* «турбуватися, метатися, пориватися», укр. *рўпатися* «тс.» (Куркіна Етимологія 1971, 74), з лит. *гўрєті* «цікавити(ся); дбати», *гўpestis* «турбота», *гўрўс* «дбайливий, старанний», дінд. *гўруаті* «має біль у животі», *горáуаті* «відламує» (Преобр. II 224; Карський РФВ 49, 21; Вгюскнер 469); припускається зв'язок з ч. *гоур* «глист», п. *гур* «тс.», тоді первинне значення дієслова — «бути неспокійним», як діти, хворі на гельмінтоз (Machek

ESJČ 519; Holub—Lyer 424; Zubatý St. a čl. I 1, 249—250) або як вівці, хворі на ценуроз (вертячку), коли гельмінти потрапляють у мозок (Holub—Kop. 315); пор. німецький фразеологізм Raupen in Kopf haben «бути диваком, мати примхи» (букв. «мати гусінь у голові»); пов'язується з *gúra «яма», gurati «копати» (Jakobson IJSLP 1, 268). — Фасмер—Трубачев III 519; Ляпунов Mélanges Mikkola 125—126; Brückner KZ 42, 363; 45, 29; Jagić AfSlPh 7, 154; Trautmann 240; Mühl.—Endz. III 571—572.

ру́пія¹ «грошова одиниця в Індії, Індонезії та ін.»; — р. *ру́пия*, бр. *ру́пия*, п. слц. *guria*, ч. *gurie*, вл. *gurija*, болг. *ру́пия*, м. *ру́пийа*, схв. *ру́пийа*, слн. *gurija*; — через посередництво західноєвропейських мов (пор. англ. *guree*, н. *Rurie*, фр. *гоуріе* «тс.») запозичено з гінді; гінді *gūriyah* «тс.» походить від дінд. *gūruah* «карбоване срібло; срібна монета», пов'язаного з *gūrah* «форма; окраса». — SIC² 739; Kopalinski 854; Holub—Lyer 426; Klein 1365—1366.

ру́пія² (бот.) «*Rupia* L.»; — р. *ру́пия*, п. *guria* «тс.»; — засвоєна з новолатинської наукової номенклатури назва, утворена від прізвища німецького ботаніка Ruppius. — БСЭ 37, 385; SJP VII 1399.

ру́пор «труба для посилення звуку»; — р. болг. *ру́пор*, бр. *ру́пар* «тс.»; — через посередництво російської мови запозичено з голландської; гол. *го́рег* «рупор; крикун» пов'язане з *го́реп* «кричати, кликати», спорідненим з нвн. *gufen* «звати», дангл. *hgōrap*, *hgōrap*, дфриз. *hgōra* «тс.», дісл. *skrap* «теребені», лит. *skrebėti* «шарудіти, шелестіти», псл. **skrebtī*, укр. *скребті́*. — Черных II 128; Фасмер III 519; Горяев 304; Kluge—Mitzka 612. — Див. ще **скребті́**.

ру́ра¹ «труба; [дуло, ствол Нед], *ру́рка* «трубка; [дуло Нед], [ру́рки] «кліщі у коваля» О, [ру́ла] «цементовий циліндр колодязя» НикНикБЛ, [ру́ля] «дуло» Нед; — бр. [ру́ра] «труба», *ру́ля* «дуло», п. *guga* «трубка; (заст.)

дуло», ч. *гоўга*, ст. *guga*, слц. *guga*, вл. *goľa*, нл. *гога* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Röhre* «трубка» (двн. *gōg(г)а* < *gōgea* «стебло очерету, трубка») пов'язане з *Rohr* «труба; очерет», двн. *gōg* «очерет», спорідненим з гот. *gaus* «тс.», можливо, також з лит. *gušėti* «бути в русі, бути зайнятим», псл. *guhъ*, укр. *рух*. — Шелудько 46; Brückner 469; Machek ESJČ 519; Holub—Lyer 424; Holub—Kop. 315; Schuster-Šewc 1233; Mikl. EW 282; Kluge—Mitzka 605. — Пор. **рух**.

[ру́ра²] «духовка» О; — результат скорочення слова [братру́ра] ([братру́ра]) «тс.» (див.).

[ру́рочник] (бот.) «гриб *Boletus Dill.*» Мак, [ру́рчасті] «трубноцвіті, *Tubuliflorae*» Мак; — п. *gurkowe* «тс.», слц. *guga* «трубчасте стебло рослини»; — похідне утворення від *ру́ра* «трубка»; пор. інші назви гриба *Boletus Dill.*: [дудчак, цівочник, трубчак] (Мак 57); термін [ру́рчасті] виник, можливо, як часткова калька лат. *Tubuliflorae*, в якому основа *tubula* «трубочка» є зменш. від *tuba* «труба, трубка». — Див. ще **ру́ра¹**.

рус «житель давньої Русі», *русак* «росіянин», *русізм*, *русіни* «українське населення Буковини, Галичини і Закарпатської України», *русіст*, *русістика*, *русифікатор*, *русифікаторство*, *русифікація*, *русичі* «народонаселення давньої Русі; русини», [руснакі] «русини», [русна́к] «русин», *русь* «населення давньої Русі», *руський* «російський; (заст. зах.) український; [росіянин]», *русифікувати*, [русіти] «ставати російським» Нед, [зру́шити] Ж, Куз, *обрусіти*; — р. *ру́ський*, бр. *ру́скі*, др. *русь* «русь (населення)», п. *guski*, ч. слц. вл. *Rus* «росіянин», болг. *ру́син*, м. *Русин*, схв. *Рўс*, слн. *Rús* «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; здебільшого вважається запозиченим із скандинавських мов через фінське посередництво: пор. фін. *Ruotsi* «Швеція», ест. *Rootsi* «тс.», яке зводиться до дісл. *gōrtepp* або *gōrkaŋlar* «веслярі,

мореплавці» (Фасмер III 522—523 з дальшою літературою; Grückner 469; Младенов 564; Skok III 174); інші гіпотези будуються на положенні про місце, південне походження назви, у тому числі з індоарійських мов, зокрема від дінд. *gākṣa-* «світло, світлий» (Трубачев ВЯ 1981/2, 11; Булаховский и совр. языкозн. 122), з кельтських мов (як пов'язаної з назвою племені лат. *Rut(h)ēni* «рутени») та ін. — Ткаченко УМШ 1959/6, 64—66; Стрижак Етимол. словник літописних геогр. назв Півд. Русі 117—126; Свенціцький РМ 1936/2—4, 59—62, 103—107, 158—162; Прицак ВЯ 1991/6, 115—129; Фасмер—Трубачев III 522—523; Преобр. II 226; Агеева 116—153; Попов Назв. нар. 46—63; Менгес 55; Rospond RSI 37/1, 35—50. — Пор. **росіяни**, **рутѣнци**.

[русáвець] (бот.) «зозулинець, *Ogchis L.* Нед, Куз, Мак», **[русавка]** «пахуча трава, *Anthoxanthum odoratum L.*» Мак, **[русáвка-пахнівка, русянка-пахнівка]** Нед] «тс.»; — очевидно, пов'язане з **русáлка**, **русáлії**; назва могла бути зумовлена тим, що цими запашними рослинами, які цвітуть у травні—червні, прикрашали оселі під час русалій (на Зелені свята); зозулинець використовувався для лікування в народній магії. — Носаль 84; Вісюліна—Клоков 118. — Див. ще **русáлії**. — Пор. **русалья**.

русавка, русáлка — див. **росѣлка**.

русáк¹ (зоол.) «заєць сірий, *Lepus europaeus*», **русáчий**; — бр. **русáк**, п. *gusak*; — запозичення з російської мови; р. **русáк** пов'язане з **русьий** «світло-коричневий із сіруватим або жовтуватим відтінком»; іншу породу зайців названо теж за кольором: р. **беляк**; тлумачення р. **русáк** як «російський заєць», на протилежність європейській породі (Даль IV 114), помилкове. — ССРЛЯ 12, 1586; Преобр. II 226; Аксаков Записки ружейного охотника 4; SW V 774. — Див. ще **русьий**.

[русáк²] (іхт.) «великі оселедці»; — р. **[русак]** «найбільші прості оселедці», ч. заст. *rus* «російські сардини», *rusňáček* «тс.», слц. *rus* «вид невеликої риби; шпроти»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *Русь*. — Machek ESJČ 525. — Пор. **руслик**.

русáлії «весняний обряд у давніх слов'ян», **[русáли]** «перший день Петрового посту; жіноче свято в цей день», **[русáля]** «Зелені свята», **[русáлля]** «п'ятниця перед Зеленими святами» О, **русáльний**, **[русáвні дні]** «останній тиждень перед Зеленими святами» О; — р. **русáлии** «весняне язичницьке свято у давніх слов'ян на честь померлих», бр. **русáлли** «тс.», др. **русалии** «весняне язичницьке свято у слов'ян; язичницькі обрядові ігри, що проводилися під час русалій; язичницькі ігри взагалі», п. **[rusalna nos]** «русальна ніч», ч. *rusalie* «язичницьке свято в час літнього сонцестояння, на честь померлих», *rusadla* «тс.», слц. *Rusadlá* (заст.) «Зелені свята», болг. **русалия** «учасник обрядових ігор під час Русального тижня», **Русáля** «Русальний тиждень», м. **русалија** «учасник обрядових ігор; самі ці ігри», схв. **русаљи** (**русáље**) «Зелені свята», стсл. **роусалинъ**; — давнє, дохристиянських часів, запозичення у давньоруську мову з латинської, можливо, через посередництво південнослов'янських, звідки також сгр. **роусáліа** «Трійця»; лат. *Rosalia* «свято поминання померлих (одним з атрибутів якого були вінки з роз)», *Rosāgia* «тс.» утворені від *rosa* «роза, троянда»; у західнослов'янських мовах є книжним запозиченням зі східнослов'янських. — Фасмер III 520; Преобр. II 224—225; Горяев 304; Grückner 469; Machek ESJČ 525; Holub—Lyer 426; Holub—Kop. 319; Младенов 564; Skok III 175; Mikl. EW 283; Walde—Hofm. II 443. — Див. ще **рѣза**.

русáлка¹ «водяна німфа», **[русáвка, росáлка]** Нед, **русáльна** Нед] «тс.», **лісовá русáлка** «мавка», **русáлковий**, **русáлчачий**, **русáлчин**, **русáльний**, **[русáвний]** «русалковий» О, **[росáўний]**

«тс.» О, *Русáльчин великдень* «четвер на Зеленому тижні», *русалкувати* «бути русалкою»; — р. *русáлка*, [*русáвка*], бр. болг. *русáлка*, п. *gusałka*, ч. *gusáлка*, *gusalka*, слц. *gusalka*, м. *русалка*, схв. *руса́лка*, слн. *gusáлка*; — утворено в східнослов'янських мовах від др. *русáлли* «весняне язичницьке свято у слов'ян»; за давніми віруваннями, русалки — втілення душ померлих дівчат (в обрядових русальних іграх відбився культ померлих); у західнослов'янських мовах відповідні слова є книжними запозиченнями зі східнослов'янських. — Кобилянський Мовозн. 1980/1, 46—47; Черных II 128; Фасмер III 520; Преобр. II 225; Десницкая Сл. языкозн. 1983, 91—92; Львов Лексика ПВЛ 61; Brückner 469; Machek ESJČ 525; Holub—Lyer 426; Младенов 564; Skok III 175; Mikl. EW 283. — Див. ще **русáлії**.

[**русáлка**²] (ент.) «бабка, *Libellula* Куз; ванеса, *Vanessa Fabr.* Нед», [*русáвка*] «тс.» Куз; — п. *gusałka* (великий яскравий метелик) ванеса, *Vanessa*», болг. *русáлка* «комаха одноденка»; — результат перенесення на комах назви *русáлка* «водяна німфа»; перенесення пов'язане з давніми віруваннями про перевтілення душ померлих не тільки в інших людей, а й у тварин, комах та ін.; пор. подібного походження *ба́бка*, р. *ба́бочка* «метелик», лат. *Nymphalidae* (родина метеликів). — Див. ще **русáлка**¹.

[**русáля**] (бот.) «півонія лікарська, *Raeonia officinalis*» Мак, [*рожа*, (*ружа*) *русáдельна*, *рожа русáльна*, *рожа русáльчана*] «тс.» Мак; — пов'язане з *русáлії*, мабуть, через великі гарні квіти, що розцвітають на початку літа (під час русалій); корені півонії вживаються в медицині, у тому числі народній. — Вісюліна—Клоков 187. — Див. ще **русáлії**. — Пор. **русáвець**.

[**русéта іда́льна**] (зоол.) «калонг крилан істівний, *Pteropus edulis*» Нед; — неясне.

ру́сий, [*ро́сий*] «русий», *руся́вий*, [*руся́вець*] «блондин» Куз, [*руся́віна*]

«блондинка» Нед, [*руся́вінка*] «тс.» Нед, *руся́вка*, *руся́вчик*, [*русі́ти*] «ставати русявим» Нед, *руся́віти*; — р. *ру́сый*, бр. *ру́сы*, др. *русьи*, п. *gusy*, ч. слц. *gusy*, болг. м. *рус*, схв. *ру́с*, слн. *gús*, с.-цсл. **роу́сь**; — псл. *gusъ* < **gudsъ* «червонуватий, рижуватий», похідне від *rudъ* «рудий»; — відповідає кореневій частині в лит. *gaĩsvas* «червонуватий», *gūsvas* «темно-коричневий», *gusėti* «жевріти», *guslės* «жаровня», лтс. *gusls* «коричневий», *gūsa* «іржа», лат. *gussus* «червоний, рижий»; виведення як запозичення від лат. *gussus* «червоний» (Romansky JRSpr 15, 127) необґрунтоване. — Фасмер III 521—522; Преобр. II 225—226; Горяев 304; Brückner 469; Machek ESJČ 526; Holub—Lyer 426; Holub—Кор. 319; Младенов 564; Skok III 173; Mikl. EW 283; Trautmann 239; Karulis II 138—139; Mühl.—Endz. III 563—564; Walde—Hofm. II 455. — Див. ще **рудий**.

ру́сіни — див. **рус**.

русколіх — див. **лускоріх**.

Русла́н (чоловіче ім'я), *Русла́на* (жіноче ім'я); — р. *Русла́н*, фолькл. *Ерусла́н*, *Русла́на*, бр. *Русла́н*, *Русла́на*; — запозичено в давньоруську мову з тюркських; пор. тур. *Alp Arslan* (ім'я селджуцького хана), пов'язане із загальним ім'ям тур. *arslan* «лев», тат. *арыслан*, кирг. *арстан*, [*арслан*], чув. *арӹслан* «тс.», що походять від ар. *arslan* «тс.»; запозиченню могло сприяти те, що слово в тюркських мовах вживалося як позитивний епітет, коли йшлося про багатиря, героя; — звукову форму *Русла́н*, зближену з *Русь*, замість р. фолькл. *Ерусла́н* уперше вжив Пушкін у поемі «Руслан и Людмила». — Вл. імена 83; Фасмер III 520—521; Спр. личн. имен 451; Мелиоранский ИОРЯС 10/2, 72.

[**ру́слик**] «російські сардини» Нед; — запозичення зі словацької мови; слц. *gusle* «мариновані оселедці» є похідним від *gus* «вид невеликої риби; шпроти». — Див. ще **русáк**².

руслиця (бот.) «трав'яниста рослина, *Elatine L.*» СУМ, Нед, *руслице́ві*

«Elatinaceae», *руслицювати*, [руслицьовати Мак] «тс.»; — пов'язане з *русло*; назва зумовлена поширенням руслиці в неглибоких водоймах, заплавних луках, по берегах, болотах; пор. іншу назву одного з видів руслиці [намулок звичайний] Мак. — Вісюліна—Клоков 262; УРЕ 9, 521—522. — Див. ще *русло*.

русло «річище, заглиблення в ґрунті, по якому тече річка, струмок СУМ, Куз, [гирло річки]», [руслище] Нед, *русловий*, *прирусловий*; — р. *русло*, слц. заст. *ruslo* (з рос.); — загальновизнаної етимології не має; найбільш імовірною є спорідненість з лит. *rusėti* «текти», *rusnōti* «повільно текти», *Ra-ūsvė*, *Rusnīs* (назви річок); менш обґрунтованими є зближення з *рух*, *рушити* (Брандт РФВ 22, 144), *рути*, *рвати* (Jagić AfSIPh 30, 629), ав. *gaḍbah-* «річка» (Matzenpauer LF 17, 192), лит. *ręsti* «рубати», *rantyti* «надризувати» (Bezlaĵ Esejī 140). — Черных II 128; Фасмер III 521; Преобр. II 225; Горяев 304; Вўга RR I 480.

руст (архит.) «камінь з грубо обтєсаною лицьовою поверхнею», *рустика* «рельєфне мурування або облицювання рустом», *рустувати* «оздоблювати рустом»; — р. бр. болг. *руст* «руст», п. *rustyk* «оздоба з дерева з необдертою корою; необроблений камінь», ч. *rustika* «будова з грубо обробленого каменю», слц. *rust* «необроблений камінь», схв. *рустика* «будова з необробленого каменю», слн. *rustika* «будова з грубо обробленого каменю»; — термін, утворений на базі лат. *rūsticus* «грубий, необроблений, сільський», похідного від *rūs* «село». — СІС² 739; Копалиński 854; Holub—Lyer 426; Walde—Hofm. II 454. — Див. ще *рум*².

русті — див. *рути*.

[*рустикальний*] «селянський»; — запозичення з польської мови; п. *rustykalny* (заст.), як і ч. *rustikální*, слц. *rustikálny*, схв. *рустикалан*, слн. *rustikálen* «тс.», походить від пізнього лат. *rūsticālis* «сільський», пов'язаного з лат. *rūsticus* «тс.», похідними від *rūs*

«село». — Копалиński 854; Holub—Lyer 426. — Див. ще *рум*². — Пор. *руст*.

*рута*¹ (бот.) «Ruta L.», [рутавка] «козлятник лікарський, Galega officinalis» Нед, [рутівка] «тс.» Нед, *рутвиця* «Thalictrum L.», [рутиця орликолист-та] «Thalictrum aquilegiaefolium» Нед, [рутичка] «рівноплідник рутвицевий, Isopyrum thalictroides» Нед, *рутка* «Fumararia L.», [рутовка] «козлятник лікарський» Мак, *рутові*, *рутовий*, *рутвяний*, [рутявий] «рутяний» О, *рутяний*; — р. *рута*, бр. *рута* «рута», [руцвянка] «рутвиця вузьколиста, Thalictrum angustifolium», п. *ruta*, [rutka] «рутвиця», слц. вл. нл. *ruta*, ч. *routa*, ст. *rūta* «рута», *kozi routa* «козлятник», схв. *рута*, слн. *rūtica* «рута»; — запозичення з латинської мови; лат. *rūta* «тс.» походить від гр. *ῥῦτή* «тс.», етимологічно неясного. — Акуленко 135; Огієнко РМ 1938/3, 136; Фасмер III 523; Преобр. II 226—227; Горяев 305; Brückner 470; Machek ESJC 520; Holub—Lyer 424; Holub—Kop. 315; Schuster-Sewc 1254—1255; Mikl. EW 283; Kluge—Mitzka 587—588; Walde—Hofm. II 456; Frisk II 667.

[*рута*²] «писанка з малюнком, який містить схожий на тризуб знак»; — пов'язане з назвою рослини *рута*, оскільки її листки, двічі або тричі перистоторозічені, нагадують відповідні знаки. — Див. ще *рута*¹.

[*рутаня*] «корова червоної масті» О; — очевидно, результат видозміни незасвідченої форми **руданя*, пов'язаної з *рудий* (див.).

рутєній «хімічний елемент Ru», *рутєн* «тс.» Куз, *рутєнієвий*; — р. болг. *рутєний*, бр. *рутєній*, п. *guten*, ч. *ruthenium*, слц. *rutėnium*, схв. *рутєній* (ум), слн. *rutėnij* «тс.»; — засвоєно з новолатинської наукової номенклатури; нлат. *Ruthenium* утворено на основі слат. *Ruthenia* «Русь», оскільки цей елемент було одержано в 1844 р. російським хіміком К.К. Клаусом (1796—1864) з руди платини, видобутої на Уралі. — СІС² 739; Волков 45; Фигу-

ровский 111; Kopaliński 854—855; Holub—Lyer 426.

рутенці «українське населення в Австро-Угорській імперії», *рутенський*; — п. заст. *guteński* «український»; — запозичення з німецької мови; нім. *Ruthene* «русин, житель Галичини, Закарпаття або Буковини» походить від слат. *Ruteni* (*Rutheni*) «руси, жителі Русі», що з'явилося у середньовічній латині, а потім і в Німеччині як результат книжного пристосування до етноніма *русин* назви колишнього галльського племені *Ruteni* «рутени». — Прицак ВЯ 1991/6, 126—129; Фасмер III 520; Sł. wug. obsyeh 657; MNTESz II 466. — Див. ще **рус**.

[**рути**] «ридати, ричати; звучати» Нед, [*рувати*] «плакати» Она, [*рути*] «ревти; ридати Нед»; — р. [*руить*] «ревти, галасувати, плакати», [*руить*] «тс.», бр. [*русьць*] «плакати, ревти», др. *рути*, *рову* «ревти, мукати», *рути*, *реву* «ревти», п. *гужка* «рев бика (лося) під час гону», ч. *říjen* (< **гужьпъ*) «жовтень», *září* «вересень», ст. *zářij* (< **за гужь*) «тс.» (осінні місяці, коли режуть олені), *řiti* «ревти», слц. *гушат'* «мукати (про худобу), ревти (про биків, оленів), голосити, густити (про хвилі)», вл. *гуц* «мукати, ревти» (про корову, оленя), *гуце* «рев», болг. *рујен* «буйний, пінявий» (про потік), (заст.) *рујен* «вересень», *рујан* «тс.», м. *руе* «гуде, дзвенить, дзюрчить», *руен* «буйний» (про коня), схв. *рујан* «вересень», слн. *гјити* «ревти», стсл. **роути**, **ровж** «ревти»; — псл. *гuti*/*гјuti* «ревти», звуконаслідувального походження; — зіставляється з лтс. *gūkt* «ревти», снн. *gūiep* «тс.», дінд. *гувати* «реве», лат. *гитог* «глухий шум, гул», гр. *ῥόομαι* «ревти, вити»; іє. **gū-*/*geu-*/*go-* «ревти»; кореневий *г* у звуконаслідувальних утвореннях може виступати в слов'янських мовах з різними голосними: *го-*, *гу-*, *ге-*, *гь-* та ін. — Фасмер III 532; Преобр. II 192—193; Brückner 468, 476; Machek ESJČ 532; Holub—Lyer 428; Holub—Kop. 324; Schuster-Šewc

1249; Младенов 565; Skok III 133; Mikl. EW 279; Trautmann 241; Pokorný 867. — Див. ще **ревіти**. — Пор. **руя**.

рутіна «побоювання змін, слідування шаблону», *рутинер*, *рутинерство*; — р. болг. м. *рутіна*, бр. *руціна* «рутина», п. *rutyna* «тс.; вправність, досвід», ч. *rutina*, *rutina* «вправність, досвід», слц. вл. *rutina* «тс.; рутина», схв. *рутіна*, слн. *rutina* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *routine* «рутина; навичка, вправність» є вживаною в переносному значенні формою демінутива від *route* «дорога», пов'язаного з лат. *rupta* (у виразі *via rupta* «виламана (в скелі) дорога»), дієприкметником від дієслова *ruptare* «розбивати, руйнувати». — СІС² 739; Черных II 128—129; Фасмер III 523; Преобр. II 227; Горяев 451; Sł. wug. obsyeh 658; Holub—Lyer 426; Holub—Kop. 319; Dauzat 658; Gamillscheg 775. — Див. ще **банкрут**. — Пор. **корупція**, **рота**¹.

[**рутити**¹] «міцно й багато спати»; — неясне.

рутити² — див. **рота**².

[**рутній**] «пречистий, непорочний» Пі (сюди ж і сполучення, наведені в словнику Б. Грінченка: «Ой купало, *рутній* Іване», «Ой мій *рутній* Боже»); — очевидно, пов'язане з *рута* як назвою рослини, що здавна символізувала чистоту, незайманість; пор. п. *siać rutkę* «не виходити заміж» (букв. «сіяти рутку»), *gucianu wianek* «рутяний вінок» — знак, символ дівочої незайманості, нл. *gušany wěnk* «тс.». — Див. ще **рута**¹.

рух, [*рухавка*] «рух, заворушення, повстання», [*рухало*] «двигун» Куз, *руханіна*, [*руханка*] «спорт» Куз, [*рухіяня*] «рух; велике господарство» О, [*рухівня*] «спортивний зал» Куз, [*рухлб*] «все майно» Нед, [*руховік*] «спортсмен» Куз, [*руховність*] «рухоме майно» О, *рухобість*, [*рушалька*] «важіль, підойма» Куз, [*рушане*] «ущерб місяця» Л, *рушення* (заст.) «рух; ополчення», *рушій*, [*рухавий*] Нед, *рухлівий*, *рухлявий*, [*руховитий*] Нед, *рухомий*,

рушійний, [рушний] «рухливий», *рухати*, *рухнути*, *рушати*, *рушати* «брати, чіпати» СУМ, (Ме), [рушатися] «ворушитися (зі сну)» Ме, *рушити*, [бэзрух] «нерухомість» Куз, [безрухий, безрушний] тж, *відрух*, *зрушення*, *зрушити*, [зрущик] «зрушувана деталь пастки», *знерухомити* Куз, *знерухомити*, [изрух] «рух; вивих» Пі, [нарүшити] Ж, [знати святий нэруш] «не чіпати чужого» Ме, [нерүш[ен]ний] «непорушний» Куз, [незрушний] «тс.», [ненарүшний] «недоторканий» тж, [непорухомий] «нерухомий», *непорүшний*, *нерухомий*, *нерушійний*, *обрүшити*, *порух*, [порүха] «грижа Нед; зміщення органа», [порушенийця] «тс.» Нед, [порүхач] «палиця до печі» Мо, [порүшич] «тс.» Мо, [поруш] «потяг до крадіння» Нед, Куз, *порүшити*, [прорүха] «помилка Пі; штовханина Нед», *рбзрух*, *розруха*; — р. [рух] «загальна тривога, неспокій (натовпу)», *рухнуть*, *рушить*, бр. *рух*, др. *рухо* «рухоме майно», *рушати* «перемішувати», п. ч. слц. вл. *guch*, нл. *giš* «тривожний рух, метушня», болг. *рушá* «руйнувати», м. *руши*, схв. *рушити*, слн. *gúšiti*, стсл. *роүшити* «тс.»; — псл. *гухъ* «рух»; — споріднене з лит. *гюоà* «підготовка», *гюдšti* «готувати, споряджати», *гаüsti* «рити, копати», *гаüsis* «печера», *гүсүs* «льох», лтс. *гүooss* «рухливий, діловий», *гүsenis* «рухливий сніг», *гаust* «згрібати, мести», свн. *гүsch* «напад», двн. *гюsc(i)* «спритний; свіжий», нвн. [guscheln] «квапливо працювати», дісл. *гүst* «руїни», *гүskja* «рвати», шв. *гүsa* «вириватися», лат. *гюo* «руйнувати(ся), обвалювати(ся)»; іє. *гец-/гоц-/гү- «рити, рвати, рушити»; виводити ч. *guchati* «руйнувати» з *gruchati (Machek ESJČ 523) немає достатніх підстав. — Черних II 129; Фасмер III 524, 525; Преобр. II 227—228; Горяев 305; Потєбня РФВ 4, 191; Brückner 466—467; Holub—Lyer 319; Schuster-Sewc 1254; Младенов 564, 565; Skok III 167; Харитоновна 77; Mikl. EW 285; Trautmann 241; Fraenkel 750; Karulis II 129—130;

Rokony 332, 871. — Пор. **рвати**, **рйти**!

[рухва] «ринва, жолоб» Нед, Пі; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *рух*, *рухати(ся)*.

рухлий «пухкий, розсипчастий; крихкий», [рухлядь] «щось старе, погниле, трухляве» St. z fil. 12, *рухляк* (геол.) «мергель, осадова гірська порода», [рушати] «сапати (картоплю)» О; — р. *рухлий* «пухкий, розсипчастий», ч. [guchati] «орати землю», [gušanina] «оранка»; — не зовсім ясне; здебільшого розглядалося як похідне від *рух* (Фасмер III 524; Варбот 88; Преобр. II 227; Горяев 305); зіставляється також з лит. *gaūsti*, *gausiù* «рити, копати» (Machek ESJČ 523); на українському ґрунті може розглядатися і як результат контамінації *рухлий* і *рух*. — Черних II 129. — Пор. **рүхлий**, **рух**.

ручай «струмок», [ручей] «тс.» Ч; — р. *ручєй*, [ручай], бр. *ручай*, др. *ручаи*, *ручеи*, *ручии*, п. *guczaj*, ч. (поет.) *гүсеј*, слц. *гүсај*, болг. *ручей*; — загальноновизнаної етимології не має; здебільшого пов'язується з болг. *руквaм*, *рукна* «политися; [спалахнути]», *ручá* «дзюрчати, буркотати», схв. *прерүчити* «перелити; пересипати», ч. [gücat'] «струменіти», що містять корені звуконаслідувального походження; припускався зв'язок з *рука* (з первісним значенням «рукав, побічне русло») (Преобр. II 228) і з ч. [güci] «швидкий», п. *gączy* «тс.» (Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 317; Варбот 104—105). — Черних II 129; Фасмер III 524—525; Горяев 305; Brückner 467; Machek ESJČ 522; Schuster-Sewc 1249; Matzenauer LF 17, 182—183; Mikl. EW 282. — Пор. **ручий**.

ручий (заст.) «беручий; [охочий Корз]», [ручий] «міцний, належний, гідний» Нед; — р. [ручий] «меткий, спритний, вправний», бр. [ручнї] «вдалий, добрий», [ручь] «зручність», п. *gączy* «швидкий, прудкий, жвавий», ч. (заст.) *гүсі*, *гюсі* «тс.», *гүсі* «належний, справний, гарний», слц. *гүсі* «меткий, спритний; гарний, порядний», вл. *гүсе* «швид-

ко, жваво, прудко», слн. го́сеп «зручний, меткий, вправний»; — не зовсім ясне; виводилося від го́ка «рука» спочатку як «зручний, вправний» (Mikl. EW 276; Горяев 304, Доп. II 32; Machek ESJČ 522; Holub—Lyer 425); реконструювалося також псл. *го́с- «швидкий», що зіставлялося з дангл. ганс «прямий, гордий, сміливий», дісл. гаккг «прямий», дінд. гї́я́ті «потягується», гї́я́г «швидкий» (Szober PF 14, 601—602) або псл. *го́к-/гук-, що пов'язувалося з *руча́й* «струмок» (первісно як «швидкий потік»). — Варбот 104—105; Brückner 455; Holub—Kop. 317; Schuster-Sewc 1249. — Пор. **руча́й**.

[ручі́йка] (орн.) «рінник, Cinclus aquaticus» Куз, Шарл; — пов'язане з *руча́й*; назва зумовлена тим, що рінники гніздяться біля води. — Див. ще **руча́й**.

[ручкові́й] «папушний» (про тю-тун); — неясне.

руш (у виразах *ані руш* «ні на крок; кінець, годі, все», *крóком руш, не руш* «не чіпай, не займай»); — фразеологізована форма 2-ї ос. одн. наказового способу дієслова *руша́ти, рю́шити*. — Див. ще **рух**.

рушні́к «довгастий шматок тканини для витирання; декоративна тканина», **[ручні́к]** «тс.»; — р. **[ручні́к, рушні́к]**, бр. **ручні́к, [рушні́к]**, п. **гєс-пік**, ч. слц. **гиспі́к**, болг. **[рѣчені́к]**, м. **рачник**, схв. **рўчнї́к, ручї́нї́к** «тс.»; — похідне утворення від *рука́* (первісно шматок тканини призначався головним чином для витирання рук). — Ткаченко УМЛШ 1986/12, 76—78; Holub—Lyer 425. — Див. ще **рука́**. — Пор. **рушні́ця**.

рушні́ця «вогнепальна ручна зброя», **[ручні́ця]** «тс.», **[рушні́ка́р]** «виготовлювач рушниць» Нед, **[рушні́ка́рство]** Нед, **рушні́чник, рушні́чний**; — р. **[ручні́ця, рушні́ця]**, бр. **[ручні́ця, рушні́ця]**, п. **guznica**, (заст.) **gucznicza**, **[guńpica, guńpia]** «тс.»; — запозичено з чеської мови (можливо, через польське посередництво); ч. **гиспі́це** «тс.», як і

слц. (заст.) **гиспі́ца** «пицаль, рушниця», є похідним від гука «рука», оскільки означало зброю, яку воїн міг переносити в руках, на відміну від важкої гармати; зіставлялося також із стсл. **оржжик**, р. **ружьё** (Mikl. EW 281). — Brückner 469; Machek ESJČ 523; Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 318. — Див. ще **рука́**. — Пор. **рушні́к**.

[рушт] «грати, решітка» Нед, **[рошт]** «тс.» Нед, **[рўшта]** «решітка (під кухонною плитою)» О, ст. **роштъ** (1627); — бр. **[рошт]** «тс.»; — запозичення з польської мови; п. **guzt**, (заст.) **goszt, gost, rust, gošt** «тс.», як і слц. **гоšt** «залізна решітка в печі», вл. **gošty**, нл. **gusta** «тс.», походить від нім. **Rost** «грати; колосники», двн. **gōst** «багаття, вогнище», **gōsta** «решітка для смаження, сковорода», пов'язаних з нвн. **gōsten** «смажити», двн. **gōsten** «тс.» і споріднених з гол. **gōosta** «решітка, таган». — Шелудько 46; Brückner 470; Sł. wug. ob-cuch 657; Kluge—Mitzka 609. — Див. ще **ростбі́ф**. — Пор. **риштува́ти**.

рушто́вання, рушту́нок — див. **риштува́ти**.

[ру́я] «гін (у тварин)» Нед, **[руй-ній]** «похитливий, любострасний» Нед; — р. **[рўвень]** «вересень», **[рўбень]** «тс.», бр. **[руя́]** «зграя вовків чи собак у період гону», **[рўйка]** «гін», **[руі́на]** «тс.», **[руі́цца]** «збиратися в зграї в період гону», др. **рюенъ** «вересень», **рюинъ** «тс.», п. слц. вл. **гу́ја** «гін», ч. **гї́је**, ст. **гї́јє** «тс.», **гї́јєп** <*гї́јьпъ «жовтень», схв. **рўјан** «вересень»; — псл. **гу́ја/гї́ја** «ревіння; гін», похідне від дієслова **гuti/гї́uti** «ревіти»; малося на увазі ревіння оленів і под. в період гону. — Фасмер III 532; Преобр. II 192; Горяев 297; Brückner 468; Machek ESJČ 532; Holub—Lyer 428; Holub—Kop. 324. — Див. ще **ру́ти**.

[рци] «кажи» ВеЗн, **[рцит]** «кажіть», **[я рцу]** «кажу» тж; — форма 2-ї ос. одн. наказового способу від *ректи́* «казати, говорити» (див.).

рюкза́к «заплічний мішок»; — р. **рюкза́к**, бр. **рукза́к**, ч. слц. **guksak**, схв.

рүксак «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. Rucksack «тс.» складається з основ іменників Rücken [Ruck-] «спина», спорідненого з англ. ridge «гребінь гори, хребет», дангл. hrygg, дісл. hrygg «тс.», hrūga «купа», лит. kriauklas «ребро», лат. cūx «хрест», і Sack «мішок». — СІС² 739; Вишнякова РЯШ 1975/1, 62—63; Holub—Lyer 425; Kluge—Mitzka 611. — Див. ще **сак**¹. — Пор. **жак**¹.

рюм, *рюма*, *рюмати*, *рюми*, *рюмók*, *рюмса*, *рюмсати* — див. **рум**¹.

рюш «густо зібрана смужка тканини для оздоблення одягу»; — р. *рюш*, бр. *руш*, п. *gusza*, *gusza*, ч. *гуш*, схв. *рйш* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *guche* «рюш; вулик» походить від гал. *gūsa* «кора (під якою жили бджоли), виготовлена з кори річ». — Фасмер III 534; Kopaliński 846; Holub—Lyer 427; Dauzat 659; Gamillscheg 784.

[ряб] «гра в хрещика», **[рѡоб]** «тс.»; — неясне.

рябець (орн.) «шуліка, *Milvus Lasc.*», **[рабиць]** «тс.» Мо, **[рабчий]** «яструбиний» Нед; — очевидно, похідне утворення від *рябий*; назва може бути пов'язана із забарвленням пір'я птаха; закономірний у діалектній вимові варіант **[рабиць]** може зближуватися з **[рабунок]** «грабіж, здобич», **[рабівнік]** «грабіжник», **[рабувати]** «грабувати», оскільки шуліка полює і на свійську птицю. — Див. ще **рябий**.

рябий, **[рябатий]** «ластовинчатий» Нед, *рябенький*, **[рябинкий]** «рябий» Нед, **[рябканістий]** «строкатий», *рябуватий*, **[ряб]** «брижі на воді» Ч, **[ряба]** «ластовинка» Нед, *рябізна*, **[рябінка]** «віспинка» Нед, **[рябка]** «тс.» Нед, **[рябки]** «ластовиння» Чаб, *рябко* «собака або кіт рябої масті», **[рябок]** «віспинка», *ряботіна* «тс.», *работіння* «віспини; плями; брижі», *рябуха* «пістрявий предмет або тварина; хвороба тютюну — бурі плями на листі», **[рябцун]** «людина з віспуватим обличчям Корз; різнобарвний домотканий килим»,

[рябчик] «кличка рябого собаки; сорт кавунів (з темними смугами)», **[рябцун]** «різнобарвний домотканий килим», **[рабцун]** «цупка ряднина для застилання» Л, *рябіти*, *рябіти(ся)*, *работіти*, *рябішати*; — р. *рябой*, **[рябий]**, бр. *рабы*, п. *jarzębaty* «у крапках, у цятках», ч. **[jeřaby]** «тс., смугастий», слц. *jarab(at)ý* «строкатий», *jarabit' sa* «рябіти», нл. *jerjebaty* «у крапках», болг. **[рѣбум]** (присл.) «брижами»; — псл. сх. **reǃь* «строкатий», **ereǃь*, **eǃeǃь*, **areǃь* «тс.»; — припускається спорідненість кореня **reǃ-* з **reǃ-*, **ǃь-* < **ǃь-*, що виступають в лит. *gaĩbas* «строкатий», лтс. *gaĩbs* «тс.», прус. *goaban* «смугастий», ірл. *gíabach* «строкатий, плямистий», двн. *egrǃ* «темний», дісл. *jaǃǃ* «коричневий», а також з **ǃь-* «рубати, робити зарубки»; іє. **ǃǃ̥-bh-*, **ǃǃ̥̊-bh-* «темний, строкатий»; висловлювалася думка, що прикметник є давнім похідним від назви птаха **reǃь* «рябчик», подібно до *голубий* від *голуб*, *вороний* від *ворон* (Machek ESJČ 223). — Черных II 133; Фасмер—Трубачев III 534—535; Преобр. II 239—240; Sławski I 506—507; Brückner 200; Holub—Lyer 222; Holub—Kop. 152; Schuster-Šewc 428—429; Skok I 758; Bezłaj ESSJ I 227; ЭССЯ I 73—76; Bern. I 274—275; Mikl. EW 275; Trautmann 104—105; Pokorný 334. — Пор. **горобіна**, **рябчик**^{1,2}.

рябіна, *рябка* — див. **горобіна**.

[рябіти] «боятися» Сизько, Чаб, **[рябкий]** «боязкий» тж; — видозмінене запозичення з російської мови; р. *робѣть* «боятися», *рóbкий* «боязкий» пов'язані з **[робя]** «дитина», др. *робъ* «раб, невільник». — Фасмер III 487; Преобр. II 205—206; Brückner 459; Mikl. EW 225. — Див. ще **робіти**.

рябко «каша з пшона й розтертого в дрібні кульки борошна», **[рябкі]** «вид м'ясної запорозької страви» Пі, **[рябчик]** «холодник, сировець, холодець» До; — похідні утворення від *рябий*; назви зумовлені, очевидно, кольоровою неоднорідністю страв. — Див. ще **рябий**.

рябчик¹ (орн.) «лісовий птах родини тетерукових, *Tetrastes bonasia*», *рябець*; — бр. *рабчык* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *рябчик*, *рябець* «рябчик», *рябка* «куріпка», похідні від *рябой* «рябий» (за строкатим забарвленням), пов'язані з р. ст. *орябь* «куріпка», яке відповідає укр. [о]рябка «рябчик лісовий». — Черных II 133. — Див. ще **орябка**.

рябчик² (бот.) «*Fritillaria L.*», [рабець] Мак; — р. *рябчик*, бр. *рабчык* «тс.»; — похідне утворення від *рябий*; назва зумовлена рябим малюнком різнобарвних квітів цієї рослини. — СУМ VIII 921. — Див. ще **рябий**.

рявкати «гавкати; голосно говорити, кричати», *рявкіт*; — р. *рявкать*, вл. *гавсе́с* «глухо ричати»; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *гавкати*, *нявкати* і под.; коренева частина близька до *ревті*.

ряд «сукупність однорідних предметів або істот, витягнутих в одну лінію; договір, угода; [порядок Нед; уряд Нед; черга; кінська зброя]», *ряді* «коло осіб, об'єднаних певними стосунками; [деталь ткацького верстата (дощечка з двома отворами); порядок Нед; устрій Нед]», [ряділо] «розпорядник» О, [рядітель] «управитель, розпорядник» Нед, *рядовий*, *рядовік* (заст.) «рядовий солдат», [рядович] «тс.» Нед, [рядойко] «ряд» О, *рядок* «кілька слів, літер, розміщених в одну лінію», [рядна́] (заст.) «умова, договір», *рядчик* «підрядчик», *ряджений*, [ря́нна] «хазяйка» Нед, *рядівий* «працьовитий» Куз, *рядковий*, *рядний* «договірний; [акуратний, хазяйновитий; працьовитий О]», [ря́нний] «порядний, путящий» Нед, О, *рядком*, [рядно] «нарядно», *рядом*, *рядити(ся)*, [рядува́ти] «обходити ряд сидячих людей, пригощаючи», [безпорядщина] «безладдя» Я, [безуряддя] «тс.» Я, *вряд*, *вряджа́ти*, [ві́ряд] «вирядження» Я, *вряджа́ти*, *відрядження*, *відрядник* «той, хто працює за відрядною оплатою», *відрядність* «система відрядної оплати

праці», *відрядний*, [зряд] «убрання; час-то» Я, [зрядіти] «нарядити, убрати» Я, *зряду*, *заряд*, *зарядка*, [зарядник] «архітектор; керівник, управитель» Ж, [зарядчик] «керівник, управитель» Ж, *зарядний*, *заряджа́ти*, [зарядом] «підряд, без вибору» МСБГ, [зауряд] «звичайно», [зна́ряд] «знаряддя; зброя», *знаряддя*, *знаряджа́ти*, *знарядіти*, [ізнідряду] «підряд» Ж, [нара́дя] «знаряддя» Ж, [на́рядка] «тс.» Ж, [наря́ддя] «вбрання» Ва, *наряд*, *нарядник*, *нарядний*, *наряджа́ти*, *нарядковий*, [не́ряд] «непорядок» Ж, *обряд*, *обрядовість*, [о́брядно] «підряд», *опорядження*, *опоряджувальний*, *опоряджа́ти*, [переря́жка] «переодягання» Нед, *переряджений*, *підряд*, *підрядник*, *підрядність*, *підрядчик*, *підрядковий*, *підрядний*, *підрядчицький*, *порядність*, *порядок*, *порядковий*, *порядний*, *побряд*, [побря́ду] «по порядку», *порядкува́ти*, *розряд*, *розрядка*, *розрядник*, *розрядність*, *розряджа́ти*, *рознарядка*, *розпорядник*, *розпорядок*, *розпорядливий*, *розпоряджа́тися*, *споряджа́ти*, *спорядження*, *сурядний*, *сурядність*, *у́ряд*, *у́рядник*, *у́рядовець*, *у́рядовий*, [у́рядити] «прикрасити», [у́ряжа́ти] «тс.», *у́рядува́ти*, [у́ре́дно] «добре, порядно» ВеЗн; — р. *ряд*, бр. *рад*, др. *радъ*, п. *raad*, ч. *řád(a)*, слц. *rad* «ряд», *riad* «посуд; інструмент; інвентар», вл. *rad(a)*, нл. *red*, болг. м. *ред*, схв. *red*, слн. *red*, стсл. *радъ*; — псл. *redъ* «ряд», пов'язане чергуванням голосних з *orǫbje «знаряддя; справа»; — споріднене з лит. *rinda* «ряд, лінія», лтс. *rinda* «тс.», *rist*, *riedu* «упорядковувати»; далі зіставляється з гр. *ἀρᾱρίστω* «укладаю», *ἀρδμός* «сполучення», *ἀριθμός* «число» (Persson Beitr. 857), а також з перс. *rand* «слід», *randitan* «тесати» (Scheftelowitz WZKM 34, 227), лат. *ordo* «ряд» (Machek ESJČ 528—529). — Черных II 133—134; Фасмер III 536; Преобр. II 240—241; Горяев 309; Петлева Этимология 1980, 36—41; Brückner 474; Holub—Lyer 427; Holub—Kop. 321; Schuster—Sewc 1218;

Skok III 122—123; Ондруш Этимология 1984, 176—177; Mikl. EW 276; Pedersen KZ 38, 310; Zubatý AfSlPh 15, 496; Karulis II 123—124; Эндзелін СБЭ 198; Mühl.—Endz. III 527. — Пор. **ору́да, рядати, ряжа, ряжанка.**

[рядати] «осуджувати, ганити, гудити» Нед, **[ря́да]** «причепа, сперечальник», **[рядали́вець]** «тс.», **[рядали́вий]** «причепливий» тж; — пов'язане з *ряд*, пор. *рядіти* «вести розмову, розмовляти», *судіти-рядіти* «міркувати, розмірковувати», р. **[ряд]** «суд, розправа», др. *рядити* «судити», *рядъ* «суд; судовий вирок». — Див. ще **ряд.**

рядіти — див. **ряд.**

[рядло́] «зерно в кісточці плоду»; — неясне.

[рядні́к] (бот.) «армерія, Armeria» Нед; — очевидно, похідне від *ряд*; мотивація назви неясна; пор. іншу назву цієї рослини **[рівнушка]** Мак. — Див. ще **ряд.** — Пор. **рядові́к** під **родові́к.**

рядно́ «простирадло або покривало з ряднини», *ряде́нцє*, *рядні́на* «цупке домоткане полотно», **[рядові́на]** «груба тканина», **[рядові́нка]** «скатерка» Л, **[радя́нка]** «віхоть з ганчірок» ЛЖит, *рядні́нний*, *рядня́ний*, **[рядові́й]** «рядняний», **[рядові́нний]**; — р. *рядно́* «товсте полотно; виріб з нього», бр. *радно́* «тс.», п. *gzędzina* «рідка тканина»; — похідне утворення від *ряд*: первинним було, очевидно, прикметникове значення «яке тчеться рядами (в чотири підніжки)»; менш імовірно давнє значення «широкий мішок, лантух, що зшивався з шести полотен» (Преобр. II 240); зв'язок з *рѣдъкъ*, семантично можливий (рядно — грубе полотно, яке тчеться по рідкій основі і з легким прибоєм), а також підкріплений паралельними утвореннями в російській мові (р. *рядно́* — **[редно́]**, **[рядні́на** — *редні́на*, *рядові́тина* — *редові́тина*)), є, очевидно, вторинним. — Москаленко УІЛ 44; Чумакова Этимология 1968, 171—175; Фасмер III 537; Горяев 307. — Див. ще **ряд.**

рядові́к — див. **родові́к.**

[ряду́ха] «потерть, потерта, м'ята солома, погане, зіпсоване листя тютюну і под.» Нед; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої назви *рябу́ха* «хвороба тютюну, при якій на листках утворюються численні бурі плями, що поступово призводять до відмирання вражених тканин» (р. *рябу́ха* «тс.», бр. *рабу́ха* «хвороба тютюну»). — Див. ще **рябій.**

рядю́га «ряднина», **[радю́га]** «ряднина для застилання; домотканий килимок» Л, *рядю́жка*, **[радю́жка]** Куз, **[рядю́жкі]** «військовий одяг і спорядження» Нед, **[редю́га]** «доморобна товста ряднина» Л, **[ридю́га]** «зношене старе рядно; неякісний ткацький виріб» Корз; — бр. **[радю́га]** «ряднина», **[радзю́га, рэдзю́га]** «тс.»; — очевидно, результат контамінації семантично споріднених слів *рядно́* і *дерю́га*; може розглядатися і як збільшувальна форма від *рядно́* (див.).

ря́жа «посудина з ручками (переважно для миття в лазні); [начиння, знаряддя, необхідні для чого-небудь]», *ря́жка* «посудина з ручками; [цебер для годівлі худоби Л]», **[ра́жка]** «цебер для годівлі худоби» Л, **[ра́шка]** «мілка дерев'яна посудина з клепок, без вушок» Корз; — р. **[ря́жка]** (зах.) «посудина для миття в лазні», **[ря́шка]** «тс.; помийниця, відерце», бр. *ра́жка* «дерев'яна посудина для різних господарських потреб», *ра́шка* «тс.», слц. *giad* «начиння, посуд; порядок»; — псл. **gęd-ja*, пов'язане з *gędъ* «порядок», *gęditi* «рядити, розпоряджатися, господарювати»; пор. *знаряддя*, ч. *pařadí* «начиння». — Преобр. II 241—242; Фасмер III 537. — Див. ще **ряд.**

ря́жанка «топлене незбиране молоко, заквашене сметаною»; — р. **[ря́женка]** (з укр.), бр. *ра́жанка*, **[ря́жанка, ра́женка]** «тс.»; — результат видозміни форми **ря́женка*, пов'язаної з **[рядіти]** «приправляти»; за народною етимологією зближується з *пра́жити*. — Див. ще **ряд.**

ря́зка, ре́зка — див. **ряса².**

[**рязній**] (мед.) «грижовий» О; — неясне.

ряма, *рямено*, *рямина*, *рямка*, *рямо*, *рямці*, *рямця* — див. **рама**¹.

рями, *рямити* — див. **рама**².

[**рямпати**] «цвірінькати; тріщати»; — очевидно, адаптоване запозичення з польської мови; п. *gżepolić* «погано грати (на скрипці і под.)», [*gżempolić*] «тс.» відповідає укр. [*ряпкати*] «скрипіти, тріщати, видавати різкий звук»; пов'язання з п. *gżar* «задниця» (Brückler 474) недостатньо обґрунтоване. — Див. ще **ряпкати**.

[**рянда**¹] «лата, рейка на кроквах (на яку кладуть черепицю)» О, [*ряндячка*, *рянтище*] «тс.» О; — не зовсім ясне; очевидно, є видозміненим зворотним запозиченням слов. **gręda* «жердина, перекладаина» з неслов'янських мов (пор. такого походження укр. [*грінда*] «поличка; гряділь; шлагбаум» < рум. *grîndă* «балка»).

рянда², *ряндавий*, *ряндайна*, *ряндя*, *ряндяр*, *ряндячка* — див. **ранда**².

рянна, *рянний* — див. **ряд**.

[**ряну́ти**] «ревнути» Нед; — очевидно, пов'язане з *ревту́*; характер зв'язку неясний.

[**ряпкати**] «квакати» О, [*ряпчати*] «скрипіти, тріщати, видавати різкий звук» Нед; — п. *gżepolić* «погано грати на музичному інструменті», ч. [*řapět*] «грюкати, стукати», вл. *гјараś* «тріщати, скрипіти», *гјаротаś*, *гјеротаś* «тс.», *гјарот* «тріск, скрип», нл. *гјараś* «тріщати, скрипіти», *гјаротаś* «тс.»; — псл. **гър-/гер-* «скрипіти, тріщати», звуконаслідувального характеру; зіставляється з гар-, гор-, гър-, гър-. — Machek ESJČ 529; Holub—Lyer 418; Holub—Kop. 311; Schuster-Sewc 1220. — Пор. **рапати**, **репати(ся)**, **рипіти**, **роптати**.

[**ряпу́ха**] «ропуха»; — результат контамінації іменників [*рапавка*], *ропу́ха* «тс.» і дієслів [*ряпкати*] «квакати», [*ряпчати*] «скрипіти, тріщати». — Див. ще **рапавка**, **ропу́ха**, **ряпкати**.

ряпушка (іхт.) «невелика риба родини лососевих, *Coregonus albula* L.»; — бр. *рапушка* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *ряпушка* є одним з діалектних новотворів (поряд з [*ряпуш*, *ряпуша*, *ряпушина*, *ряпужина*, *ряпуха*, *ряпуга*, *ряпукса*, *ряпуца*, *ряпус*, *ріпус*, *рипуца*, *ріпукс*, *ріпукса*] «тс.»), що виникли в російських північних говірках на основі запозичень з фінських мов: пор. вепс. *řäpus*, ест. *gääbis*, *gääbus*, карел. *řäpüs*, *řäpükse*, фін. *gäärus*, саам. *repas* «тс.»; помилковим є зближення з *ряб* (**рябушка* — за кольором луски) і нім. *Raure* «гусінь» (Преобр. II 242), а також з лтс. *geraps* «короткий і товстий» (Matzenauer LF 18, 261). — Фасмер—Трубачев III 538; Усачева Исслед. по слав. языкозн. (Сб. С.Б.Бернштейну) 465—469; Шмелев ВСЯ V 192—193; Kalima 211.

ряса¹ «верхній одяг православного духовенства», *ряска* «тс.», [*рясник*] «у рясі (піп)» Нед, *підрясник*; — р. *ряса*, бр. *раса*, болг. *расо*, м. *раса*, *расо*, схв. *раса*; — запозичення із середньогрецької мови; сгр. *řáσov* «чернечий одяг» походить від слат. *řasum*, дієприкметника до дієслова *řadere* «скребти, чистити; змивати», пов'язаного з *rodere* «гризти, терзати; розмивати» і спорідненого з дінд. *řadati* «скребе, гризе»; пом'якшення відбулось, очевидно, під впливом *рясній* «густий, пишний; широкий (про одяг)». — СІС² 739; Ориєнко РМ 1938/3, 137; Фасмер III 538; ИОРЯС 12/2, 271; Преобр. II 242.

[**ряса**²] «бахрома Нед; торочки О; колос проса, вівса; волоть, мітелка у рослин, віночок», [*ряса́*] «складка, фалда» Нед, [*ряси́ця*, *рясни́ця*, *ріса*] «тс.», [*ряска*] «сережка на дереві; колос проса, вівса, мітелка», [*ре́ска*] «мітелка Нед; колос вівса; волоть; бахрома (?) О», [*ря́зка*] «цвіт кукурудзи» Нед, [*ре́зка*] «тс.» Нед, [*рися́нка*] «кукурудза» ЛЧерк, *рясно́та*, *рясо́та*, [*рісно́та*] Нед, *рісо́та*, [*рісни́ця*] «вія» тж, [*рясни́ця*] «тс.» Німчук, *рясній*, [*рісній*] Нед, *ряснійстий*, [*рісни́цеватий*]

«віястий» Нед, [рісоватий] «тс.», [рясіти] «робити складки; гаптувати золотом», [рясувати тж, рісіти, рісувати] «тс.», рясніти, ряснішати, обрясніти «густо вкрити», [п'ярісний] «рясний» (про дощ) Нед; — р. [ряса] «ряд, низка; нитка намиста», [ряска] «тс.», бр. [раса] «паросток; остюк», [ряссе] «лахміття, подраний одяг», [рясище] «тс.», др. ряса «бахрома», рясно «вія», ряснь «бахрома, прикраса», п. gzęsa «вія; віяка; сережка на вільшині; колос вівса», gzęsny «рясний», ч. řasa «фалда; вія», слц. řasa «фалда; колос; сережка», řasnatý «рясний», вл. řas «вія», болг. реса «мітелка; сережка; бахрома», м. реса (бот.) «вусик», реси «бахрома; (бот.) сережки», схв. реса (бот.) «сережка (на вербі, березі); (анат.) язичок (у гортані)», мн. ресе «бахрома», слн. řesa «остюк; волосинка; бахрома (на одязі)»; — псл. řesa «щось пишне, густе»; — загально-визнаної етимології не має; найімовірніший зв'язок з ředъ «ряд» (*řed-sā) (Фасмер III 539; Преобр. II 242; Горяев Доп. I 32); розглядалося також як похідне від псл. *řer-sati, спорідненого з нвн. [rampfen] «дерти, смикати, скубити» (Machek ESJC 529); мало вмотивовані зіставлення з решето (Ильинский ИОРЯС 23/2, 181), р. [ремье] «лахміття» (Jokl AfSIPh 28, 10), з дінд. gaśanā «шматок; пояс», gaś-nā «тс.» (Младенов 560; Skok III 131; Schuster-Sewc 1220—1221), gaś-mi-ḥ «мотузка» (Mikl. EW 276—277) або з нвн. Ripse «мітелка» (Горяев 308). — Німчук 310, 331; Shevelov Hist. рhopol. 132; Фасмер III 539; Выгонная Белар. лінгв. 3, 57—59; Вгюскпер 477; Holub—Kop. 321. — Див. ще ряд. — Пор. ряска.

[рясіти] «трусити» Нед, Пі, [рясіти] «потрушувати гілкою» Пі; — очевидно, пов'язане з ряса «волють, мітелка, колос» (див.).

ряска (бот.) «Lemna L.», [ряса Нед, раса Л, реска Нед, риска Нед] «тс.», ряскові «Lemnaceae»; — р. ряска, бр. раска, п. gzęsa «ряска», ч. řasy «водо-

рості», ст. řasa «ряска», слц. řasy «водорості», вл. řasa «ряска», схв. řesina «водорість», слн. řesa «ряска»; — псл. *řesa «тс.», тотожне з *řesa «щось пишне, густе; бахрома». — Фасмер III 538; Machek Jm. rostl. 302; ESJC 529; Holub—Kop. 321; Schuster-Sewc 1220—1221.

ряст (бот.) «Corydalis Medic.; зелень, трава; земля, вкрита зеленню, травою; [первоцвіт весняний, Primula veris L.; проліска дволиста, Scilla bifolia L.; ряска, Lemna Нед], [ряс] «ряст Мак; проліска дволиста Л», [ряска] «ряст повний, Corydalis solida Smith.» Мак, рястка «Ornithogalum L.», [раст] «ряст Мак; первоцвіт весняний; анемона дібровна, Anemona nemorosa; медунка лікарська, Pulmonaria officinalis Нед», [растка] «рястка зонтична, Ornithogalum umbellatum» Нед, [расть] «ряст порожнистий, Corydalis cava Schw. et Koeg.» Мак; — р. [ряст] (пд.) «первоцвіт весняний; проліска дволиста», [раст] «тс.; хвилівник, Aristolochia rotunda», [ростики] «проліски»; — очевидно, в звуковій формі [раст] пов'язане чергуванням голосних з рості; звукова форма ряст виникла під впливом прикметника рясний; у південних російських говірках запозичено з української. — Див. ще рості. — Пор. рост.

[рясть] «вміст, зміст» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з п. treś «тс.».

рятувати, [ратувати, ратівля Куз], рятівник, [ратівник Куз], рятівніцтво Куз, рятувальник, [ратун], [ратунка] «рятівниця», рятунк, [ратунк Нед], рятівний, рятівничий, рятувальний, рятунковий, [заратунк], порятівля, [поратівля Нед], порятівник, [поратівник], порятунк, [поратунк]; — р. [ратувать, ратовать, ретовать], бр. ратаваць, п. ratować, ч. retovati, слц. ratovat', вл. retować, нл. retować «рятувати»; — через посередництво польської мови запозичено з німецької; нвн. retten (двн. (h)retten) «рятувати, визволяти» споріднене

з гол. *redde*, дфриз. *hredda*, дангл. *hred-
dan*, *āhreddan*, дінд. *śratháyati* «звіль-
няє». — Фасмер III 447—448; Brück-
ner 454; Machek ESJČ 513; Holub—
Lyer 419; Schuster-Sewc 1212; Mikl.
EW 273; Kluge—Mitzka 597.

[ряф¹] «лікоть; стара міра довжини»
Нед; — п. *[ryf]* «міра довжини, лікоть»,
слц. *réf* (заст.) «аршин, лікоть (одини-
ця виміру і вимірювальний прилад)»,
схв. *ryf* «лікоть (міра довжини, близь-
ко 65 см)», *ryfa* «тс.»; — запозичен-
ня з угорської мови; уг. *réf* (*róf*) «стара
міра довжини (близько аршина)» похо-
дить від нвн. *Reif* «зв'язка, обруч; ста-
ра міра довжини, особливо для мірян-
ня тканин». — Skok III 139; MNTESz
III 454—455. — Див. ще **рїхва**.

ряф² — див. **рїхва**.

ряфа, ряфати — див. **рафа**.

[ряха] «чепуруха» Чаб; — очевид-
но, зворотне утворення від р. *неряха*
«нечепура», похідного від *[ряхаться]*
«наряджатися», пов'язаного з *рядить-*

ся «тс.», *ряд*. — Фасмер III 539. —
Див. ще **ряд**.

ряхатися — див. **рахатися**.

[ряхкати] «квакати» О, **[ряхкоті-
ти]** «тс.», **[ряхла]** «бубонці», **[ряхтач-
кї, ряхтила]** «тс.» тж; — звуконаслі-
дувальне утворення, паралельне до *ряп-
кати* «тс.» (пор.).

ряхтіти «блищати, мерехтіти, [шу-
міти Нед]», **[рехтіти]** «мерехтіти» Нед,
ряхтлівий «мерехтливий», **[ряхтяній]**
«блискучий»; — неясне; можливо, по-
в'язане з *мерехтіти*; зіставлення з ко-
ренем слів *[ряса, рясїти]*, *рянній*
(Кобилянський Мовозн. 1972/3, 78)
мало обгрунтоване.

ряцьки, ряцькувати — див. **рак¹**.

ряшка (вульг.) «обличчя», **[ряха]**
«тс.» Чаб, **[рашка]** (знев.) «велике,
кругле, повне обличчя» Корз; — р.
[ряшка] (вульг.) «обличчя», **[ряжка]**
«тс.»; — результат перенесення назви
**ряшка* < *ряжка* «кругла посудина».
— Див. ще **ряжа**.

[са] (вигук для відгону свиней; вигук для повертання коней ліворуч) Куриленко, [а са, аса Ж] «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [sa] (вигук до псів; вигук для повертання волів ліворуч), [ej sa] (вигук для підгону корів), пов'язане з ч. [sa-sa] «ліворуч» (при повертанні волів), слц. sasa «тс.», не зовсім ясне; вважається результатом редукції вигуку ч. k sobě «до себе». — Machek ESJC 534. — Пор. **ксобі**.

саам «представник народу саамі», саамі, мн. саами; — р. саами, саамы, бр. саам, саамы; — через російське посередництво запозичено із саамської мови; саам. Sabme «саам», мн. Samek пов'язане з Sāmā (назва країни), спорідненим з фін. Suomi «Фінляндія». — Фасмер III 540; Попов Назв. нар. 85—87; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимобог. 57.

[сабадашки] «веселі пісеньки, небилиці, анекдоти» СУМ, Нед; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. szabados «розгнущаний, розпущений» є похідним від szabad «вільний», яке зводиться до псл. svobodъ «вільний», svoboda. — MNTESz III 641, 642—643. — Див. ще **свобода**.

сабаділа (бот.) «Sabadilla officinalis»; — р. сабаділла, бр. сабадыла, п. sabadyla, ч. sabadilla, слц. sabadila, схв. сабадила; — запозичення з наукової ботанічної номенклатури; нлат. sabadilla походить від ісп. cebadilla, зменш. від cebada «ячмінь»; назва зумовлена подібністю цвіту сабадили до колосу ячменю; ісп. cebada походить від лат. cibāta, дієприкметника жін. р. від cibāge «годувати худобу», пов'язаного з сі-

bus «корм», етимологічно неясним. — Симонович 411; Klein 1369; Walde—Hofm. I 210—211.

сабайон «підлива зі збитих з цукром жовтків, вина і прянощів; напій, виготовлений у такий спосіб»; — р. сабайон, бр. сабаён «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. sabayon «вид крему; сабайон; лікер» походить від іт. zabaione (zabaglione) «солодкий крем», яке зводиться до іллір. sabáia «напій з ячменю». — SIC² 740; Dauzat 643; Mestica 2089.

сабан (заст.) «примітивний плуг»; — р. бр. заст. сабан «тс.», слц. saban «примітивний двоколісний дерев'яний плуг»; — запозичення з тюркських мов; тур. тат. крим.-тат. saban «плуг, соха», узб. сабон споріднене з аз. сапан «тс.», дтюрк. saban «плуг для волів; рілля». — SIC 574; Фасмер III 541; Преобр. II 243; Дмитриев 542; Шипова 267; Lokotsch 138; Räsänen Versuch 402.

[сабаніти] «дуже лаяти», [сабаніти] «дуже довго лаятися» Корз, [цабаніти] «грубо докоряти; лаяти; надто багато просити (про ціну); підіймати»; — р. [сабанить] «галасливо плакати (про дитину); сильно дути (про вітер); сильно витікати (про воду); валити (про дим)»; — неясне.

сабантуй «народне свято у башкирів і татар з нагоди закінчення весняних польових робіт; жорстокий бій»; — р. бр. сабантуй; — через російське посередництво запозичено з татарської і башкирської мов; тат. сабан тые (народне свято) складається з основ сабан «плуг» і тые (туй) «бенкет, свято», спорідненого з каз. кирг. той «тс.». —

Фасмер—Трубачев III 541; Боровой Путь слова 237; Шипова 268. — Див. ще **сабáн**.

сабáш, *сабашівка*, *сабашувáти* — див. **шабáш**.

сабé — див. **цабé**.

[**сабина**] (бот.) «яловець козацький, *Juniperus sabina* L.» Мак, [*савина*] «тс.» Мак; — бр. [*савина*], п. *sabina*, *sawina*, схв. *сáвина*, *сомйна*, [*савица*] «тс.»; — результат адаптації латинської наукової назви рослини *Sabina*, утвореної шляхом скорочення назви *Sabina herba* «сабінська трава» (від назви місцевості). — Klein 1388. — Пор. **Сабіна**.

Сабіна (жіноче ім'я); — р. болг. *Сабина*, бр. *Сабина*, схв. *Сабина*; — запозичення із західнослов'янських та інших західноєвропейських мов; п. ч. вл. *Sabina*, слц. слн. *Sabina*, фр. *Sabine* походять від лат. *Sabina* (букв. «сабінянка»), пов'язаного з чоловічим ім'ям *Sabinus*, похідним від назви місцевості *Sabina*. — Вл. імена 158; Петровский 192; Спр. личн. имен 520; Skok III 181; Dauzat Dict. des noms 533. — Пор. **Савина**.

[**саблук**] «сорт яблук; дика яблуня; кислиця», [*саблукá*] «тс.», [*саблукó*] «сорт зимових яблук» Ме, [*савлукí*] «великі зимові яблука» ВеНЗн; — р. [*саблук*] «сорт яблук»; — неясне; припущення про зв'язок з назвою якоїсь місцевості (Преобр. II 243; Фасмер III 541) необґрунтоване.

саботáж, *саботáжник*, *саботáжництво*, *саботáжничати*, *саботувáти*; — р. болг. *саботáж*, бр. *сабатáж*, п. *sabotaž*, ч. слц. *sabotáž*, вл. *sabotaža*, м. схв. *саботáжа*, слн. *sabotáža*; — запозичення з французької мови; фр. *sabotage* «навмисне псування машин і под.» пов'язане з дієсловом *saboter* «навмисно псувати; (первісно) кидати дерев'яні черевики (сабо) в машину з метою її псування» (Klein 1369); за іншим тлумаченням «стукати черевиками» з переносним значенням «швидко і погано працювати» (Dauzat 644); *saboter*

походить від *sabot* «сабо, дерев'яний черевик», що є результатом контамінації назв *savate* «старий черевик», яке зводиться до тур. *şabata* або до баск. *zapata*, *zapato* «черевик», і *bot* «чобіт», пов'язаного з *botte* «тс.». — Черных II 134; Dauzat 644, 653; Klein 1369, 1388. — Див. ще **ботінок**. — Пор. **чобіт**.

сабу́р (бот.) «алое, *Aloe* L.; згущений сік з алое», *сабу́ра* «тс.»; — р. бр. *сабу́р* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. кирг. *sabur*, *sabur* «тс.» походить від ар. *şabır*, *şabr* «тс.; витримка, стійкість» (алое характеризується своєю стійкістю щодо засухи). — Фасмер III 541—542; Преобр. II 243; Шипова 268—269; Дмитриев 562; Lokotsch 139; Matzenauer 302; Mikl. TEL II 148; Räsänen Versuch 391.

Са́ва (чоловіче ім'я), *Са́вко*, [*сави́ти*] (заст.) «святкувати день святого Сави», ст. *Сава* (1443), *Са́вва*, *Сава́* «окружене або п'яними... старець» (1627); — р. *Са́вва*, бр. болг. м. *Са́ва*, др. *Сава*, п. *Saba*, ч. слц. слн. *Sáva*, схв. *Са́ва*, стсл. **Са́ва**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Σάββας*, очевидно, походить від араб. *sāba* «старий чоловік, дід»; розглядається також як скорочений варіант імені *Саватій* (Спр. личн. имен 452). — Вл. імена 84; Петровский 192; Беринда 230; Фасмер III 542; Skok III 208; Constantinescu 142.

савáн «біле вбрання для мерця» СУМ, Нед; — р. бр. м. *саван*, др. *саванъ*, болг. *савán*, стсл. **САВАНЪ**; — через посередництво старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. *σάβανον* «саван» зводиться до ар. *sabanijjat* «тканина, що вироблялась у Сабані під Багдадом». — Черных II 134—135; Фасмер III 542; Mikl. EW 288; Walde—Hofm. II 456; Frisk II 669.

савáна «безліса рівнина, поросла травою (у Пд. Америці та ін.)», мн. *савáни* «тс.»; — р. бр. *савáнна*, п. *savanna*, ч. слц. *savana*, вл. *sawana*, болг. *савáна*, схв. *савáна*, слн. *savána*; — запозичення з іспанської мови; ісп. *sa-*

бапа, zavaпа «тс.» походить з мови таїно (таїно zavaпа «тс.»). — СІС² 740; Kopaliński 868; Klein 1388.

Савао́ф (одна з назв біблійно-християнського Бога), ст. *Саваоѳъ* «войска...» (1627); — р. бр. *Савао́фъ*, др. *Саваоѳъ*, болг. *Савао́т*, схв. *Савàoт*, *Сабàoт*, *Зебаòт*, стсл. **Саваоѳъ**, **Савàoѳъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Σαβαώθ* походить від гебр. *šebā'ōth*, що є формою множини від *šā-bā* «військо, сила». — Беринда 230; Фасмер III 542; Преобр. II 243; Младенов 566; Вујаклија 848; Klein 1369.

[**савати**] «совати, сувати» Нед, [*сану́тися*] «увірватися, ринутися» Нед; — результат неясної звукової видозміни основи *совати*, *суну́ти* (див.).

Саваті́й (чоловіче ім'я); — р. *Савваті́й*, бр. *Сава́цій*, болг. *Саваті́й*, стсл. **Саватини**, **Савъватъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Σαββάτιος* зводиться до давньоєврейського імені *šabbəthaj*, похідного від *šabbāth* «субота». — Вл. імена 84; Петровский 192; Спр. личн. имен 452; Илчев 435. — Див. ще **субо́та**.

савга́н — див. **салга́н**.

[**савгати**] «клювати (про птахів)» ЛексПол; — неясне.

Савелі́й (чоловіче ім'я); — р. *Савелі́й*, ст. *Савел*, бр. *Савелі́й*, болг. *Савел*, стсл. **Савелини**, **Савельъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Σαβέλλιος*, *Σαβέλλος* походить від лат. *Sabellus*, утвореного від прикметника *Sabellus* «сабінський», похідного від *Sabelli* «сабели (ряд племен сабінського походження); сабіняни»; ототожнення із *Сау́л*, укр. ст. *Саулъ* (Вл. імена 84; Петровский 193) помилкове. — Спр. личн. имен 452; Constantinescu 142; Дворецкий 890.

Савері́й (чоловіче ім'я); — р. *Савері́й*, бр. *Савері́й*; — результат спрощення нормативної форми *Ксавері́й*, що, як і р. *Ксавері́й*, бр. *Ксавері́й*,

Ксавер, п. *Ksawery*, ч. *Xaver*, *Xaverius*, слц. *Xaver*, *Xavér*, *Xavérius*, болг. *Ксавері́й*, *Ксавері*, м. *Ксаверіе*, схв. *Ксаверіје*, *Ксавер*, слн. *Ksaver*, *Ksaverij*, зводиться до нлат. *Xaverius*, утвореного від ісп. *Xever* (< баск. *etchaberri* «новий будинок», назва замка, в якому жив монах, іспанський святий (XVI ст.), що першим дістав таке ім'я). — Вл. імена 61; Спр. личн. имен 427; Dauzat Dict. des noms 602.

Саві́на (жіноче ім'я); — р. болг. *Саві́на*, бр. *Саві́на*, м. *Савина*, схв. *Савина*; — очевидно, через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Σαβίνα* походить від лат. *Sabīna*. — Див. ще **Сабі́на**.

савка¹ (орн.) «білоголова качка, *Oxyura leucoserphala* Scop.»; — р. *савка* «тс.; зимова качка, *Anas hiemalis*», [*саутка*] «зимова качка», бр. [*сау́ка*] «сойка, сивоворонка»; — неясне; пов'язування з *совá* (Горяев Доп. I 41) недостатньо обгрунтоване. — Фасмер III 542.

савка² — див. **сак¹**.

[**савкати**] «пашіти» (про гарячку у хворого) Нед; — очевидно, експресивне утворення.

[**савкі́**] «сорт великих зимових яблук» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з *саблúк* «тс.».

[**саврі́тий**] «розпущений, нестримний, дикий» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з рум. *ugîț* «негарний, ненависний, нестерпний, непристойний».

[**сав-сав**] (вигук для підкликання гусей) ВеБ, [*сав-сав-сав-саго́*, *сау́-сау́-сау́-саго́*] «тс.» Нед, [*сяв-сяв-сяв*] (вигук, що імітує крик індиків) Мо; — первісний вигук, очевидно, пов'язаний з наслідуванням гусячого сичання; пор. [*сявкати*] «гелготати» (про гусей, гусят), [*сявкотіти*] «тс.».

саву́л, *саву́ла* — див. **осаву́л**.

[**саву́р**] «груз, мішок з піском, камінь для стійкості човна» Дз, [*сау́р*] «тс.» Дз; — запозичення з молдавської чи румунської мови; молд. *саву́рэ* «гравій, (заст.) баласт», рум. *savúřă* «баласт» походять від нгр. *σαβοῦρα*, яке виво-

диться від іт. *zavogga* «тс.» чи безпосередньо від лат. *sabugra* «пісок, піщаний баласт», пов'язаного з *sabulum* «пісок»; пор. схв. [*савор'ня*] «тс.», запозичене, очевидно, безпосередньо з італійської мови, і [*сабура*] від тур. *sabuga* «тс.», засвоєного, очевидно, з грецької мови. — СДЕЛМ 369; DLRM 737; Gamillscheg 787; Walde—Hofm. 458.

сага́¹ «затока річки; протока, стариця; озеро або болото в заплаві річки; [вид трави на мокрих місцях О]», [*са́га*] «болотисте, поросле очеретом місце в плавнях» Мо, [*сага́*] «затока» Пі, [*са́гва*] «вода в низьких місцях після розливу» Ч, [*сагові́на*] «трава, подібна до очерету» О; — р. [*сага́*] «улоговина біля річки, що в повінь заливається водою; довга піщана коса»; — запозичення з тюркських мов; пор. каз. *сага* «гирло річки»; крим.-тат. *саһа* «відкрите поле», тур. *saһa* «простір, площа», що зводяться до ар. *sāһa*. — Кобилянський Зб. наук. праць I 81; Фасмер III 543; Шипова 269; Räsänen Versuch 394.

са́га² «давньоскандинавська легенда, народна поетична повість»; — р. бр. болг. *са́га*, п. вл. *saga*, ч. слц. слн. *sága* «тс.»; — через посередництво німецької мови (н. *Sága*) запозичено з давньоісландської; дісл. *saga* «перекази» пов'язане з дієсловом *segja* «казати», спорідненим з дангл. *secgan*, двн. *sagēn*, лит. *sakýti* «тс.», псл. *sočiti* «вказувати», укр. *соціти* «чатувати». — СІС² 740; Акуленко 141; Фасмер III 731; РЧДБЕ 641; Kluge—Mitzka 619; Klein 1372, 1389. — Див. ще **соціти**.

сагайда́к «чохол на лук і стріли; лук», *сайда́к* «тс.», [*сайдакар*] «воїн, озброєний луком» Пі, [*сайда́кер*] «чоловік із сагайдаком, з луком» Нед, [*сайда́чник*] «виготовлювач сагайдаків» Бі; — р. *сагайда́к* (іст.) «сагайдак; лук», *саадак*, ст. *сагадак*, *сагайдак* «тс.», бр. *сагайда́к*, п. *saһajdak*, *sajdak* (з укр.), ч. [*sajdáк*] «паперовий мішечок», слц. *sajdáк* «пастухова торбинка», *sajdačka* «торбина», *suјdačka* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тат. чаг.

сагдак «сагайдак» споріднене з монг. *сагадаг* «тс.; лук і стріли». — СІС² 740; Огиенко 33; Фасмер III 540, 543, 546; Одинцов Этимология 1973, 104—108; Шипова 266—267; Менгес 136; Brückner 479; Mikl. TEI II 149; Räsänen Versuch 393.

[**сага́н**] «казан; великий горщик», [*сага́н*] «тс.; дерев'яна посудина»; — р. [*сага́н*] «миска, чашка», бр. [*сага́н*] «чавунний горщик», п. *sagan* «казан», болг. [*сахáн*] «мідне блюдо; піднос», м. *саан*, схв. *сахан* «тс.»; — запозичення з турецької або кримськотатарської мови; тур. крим.-тат. *saһan* «блюдо з покришкою, миска, чашка» походить від ар. *ṣaһn* «тс.». — Макарушка 12; Семенова Сл. и балк. языкозн. 1983, 170; Фасмер III 543; Шипова 269; Супрун Тюркизмы 72—74; Mikl. EW 287; Радлов IV 282; Räsänen Versuch 394.

[**сагани́стий**] «довгоногий» (про коня) Нед; — очевидно, запозичення з чеської мови; ч. ст. *sahan* (*saháп*) «довгань» є похідним від *sáh* «сажень». — Див. ще **са́жень**.

сагма́л, *сагма́л* — див. **сакма́н**.

са́го «крупка із зерен крохмалю з серцевини сагової та інших пальм, сурогат із картопляного та кукурудзяного крохмалю», [*сагівни́ця*] «сагова пальма» Нед, *саговни́к* (бот.) «*Cycas L.*»; — р. болг. м. схв. *са́го*, бр. *са́га*, п. вл. *sago*, ч. слц. слн. *ságo*; — запозичено із західноєвропейських мов; н. *Ságo* «саго», англ. гол. *sago*, фр. *sagou* зводиться до мал. *sāgū* «тс.». — СІС² 740; Фасмер III 543; Kopaliński 858; Machek ESJC 535; Lokotsch 140; Kluge—Mitzka 619; Gamillscheg 788; Klein 1373.

[**са́ган**] (кличка пса) ВеБ; — неясне.

[**сага́тий**] (ліс) «високодеревний, високорослий» ВеНЗн; — очевидно, через проміжну форму **сакатий* пов'язане з тур. *sak* «стовбур, стебло».

сад — див. **сади́ти**.

[**сада́в**] «я собі гадав» Нед, [*сада́ла*] «я собі гадала» Нед; — результат стягнення словосполучень *си гада́в*, *си гада́ла*. — Див. ще **гада́ти**, **ся¹**.

саджа́ (орн.) «*Syrrhaptēs paradoxus* Pall.»; — р. *саджа́*, слц. *sadža* «тс.»; — неясне. — Feriānc 30.

са́джений «оздоблений коштовним камінням, перлами»; — пов'язане із *сади́ти* (коштовні камені «всаджують», тобто вставляють в оздоблювану річ). — Див. ще **сади́ти**.

[са́дженийця] «яешня» Куз; — очевидно, результат видозміни форми *сма́женіця* «тс.» із зближенням деетимологізованої в даному разі основи, похідної від *сма́жити*, з основою, похідною від *сади́ти* (див.).

[сади] «сюди» ВеЛ, **[са́дий]** «тс.» Нед; — очевидно, результат діалектної видозміни форми *сюдй* під впливом запозиченого **[та́дй]** «туди» (пор. діалектне утворення **[се́нди]** під впливом запозиченого **[те́нди]** у виразі **[сенди-те́нди]**). — Див. ще **сюдй**.

сади́зм, *сади́ст*, *сади́стичний*, *сади́стський*; — р. *сади́зм*, бр. *сади́зм*, п. *sadyzm*, ч. *sadismus*, слц. *sadizmus*, вл. *sadizm*, болг. *сади́зъм*, м. *сади́зам*, схв. *сади́зам*, слн. *sadizem*; — запозичення з французької мови; фр. *sadisme* «сади́зм; (первісно) патологічна ненормальність статевого інстинкту, супроводжувана прагненням спричинити біль» походить від прізвища маркіза де Сада (de Sade, 1740—1814), автора еротичних романів. — СІС² 740; Фасмер III 544; Kopaliński 858; Вуяклија 849; Dauzat 645.

[сади́кати] «дубасити, лупцювати», *сади́нути* «ударити», *сади́нути* «тс.»; — р. *сади́нуть* «ударити»; — очевидно, пов'язане із *сади́ти* в переносному значенні «завдавати ударів»; проте заслуговує на увагу й припущення (Machek ESJČ 521, 535) про існування псл. *saditi* «розбивати, розколювати» (*sedati* «тріскатись, лопатись»), до якого можуть бути зведені ці форми. — Пор. **сади́ти**, **сади́но**.

сади́ти, **[сади́тися]** «силкуватися щось зробити», *сади́ати*, **[сади́ати]**, *сади́вати*, *сади́вникувати*, **[сади́вниковати]** Бі, *сади́вничити*, *сади́* «засаджена

деревами ділянка; [посад у млині]», **[сади́жавка]** «сажавка», **[сади́жалка]** «тс.», *сади́жалка*, *сади́жалник*, *сади́жанець*, *сади́жанка* «посаджена рослина», **[сади́жанка]** «тс.», **[сади́женіці]** «сади́жанці, розсада» Нед, **[сади́женіці]** «тс.» Нед, *сади́ба*, **[сади́во]** «сади́вний матеріал, садовина» Куз, *сади́льник*, **[сади́бня]** «садова шкілка», *сади́вник*, *сади́вництво*, **[сади́лка]** «лопата для сади́ння кукурудзи» Мо, **[сади́льниця]** «сади́жанець» Нед, *сади́ка* (с.-г., мисливське, тех.), **[сади́ниця]** «насадження» Нед, *сади́віна* СУМ, Нед, **[сади́виняк]** «плодожерка» Нед, **[сади́вище]** «місце, де був сад», *сади́вник* УРС, Г, **[сади́вниківна]** Бі, *сади́вниченко* Бі, *сади́ок*, *сади́чик*, **[сади́янки]** «цибуля» ВеУг, **[сади́ба]** «сади́ння» Нед, *сади́* «хлів (для свиней); кошик для зберігання у воді риби; [озеро в лісі Ч]», **[сади́жа]** «арешт» Нед, *сади́жавка* «ставок, копанка для розведення риби», *сади́жалка* СУМ, Л, **[сади́живка]** Ме, *сади́жовка* Ме, *сади́жолка* ЛексПол «тс.», **[сади́жкі]** «сітка з лози для утримування риби у воді; плетений з лози тин Ва; грузькі ями в болоті Ч», *сади́жок* «хлівець», *сади́жалний*, *сади́вний*, *сади́льний*, *сади́вничий*, **[сади́йма]** «сидячи» Корз, **[ви́сад]** «висадка» Куз, *ви́садка*, *ви́садок*, *ви́садочний*, *ви́сади́ка*, *ви́сади́док*, *заса́да* «засідка; принцип», **[заса́дка]** «засідка» Ж, **[заса́дець]** «остання хлібина, що всаджується в піч», **[заса́дич]**, **[заса́дьюк]**, **[заса́дничок]** «тс.» Чаб, **[заса́дчик]** «остання хлібина, зроблена з вишкрібків тіста» Она, **[заса́дистий]** «міцний», **[заса́дністий]** «приземкуватий» ВеНЗн, **[заса́дний]** «великий, міцний, тривалий», **[заса́дничий]** «основний, принциповий, істотний» Она, *наса́д* «частина воза, саней», *наса́дження*, *наса́дитель*, *наса́дживач*, *наса́дка*, *наса́док* (гідрологічне), *оса́д*, *оса́д* «поверх, ярус; сади́ба», *оса́да* (заст.) «поселення; поверх, ярус», *оса́дка*, *оса́дник*, *оса́док* «осад», *оса́дкуватий*, *оса́дочний*, *оса́дчий* (заст.) «поселенець», **[обса́да]** «облога» Ж, *обса́дка*, **[обса́дник]** «обложник» Ж, **[переса́да]**

«перебільшення», *переса́дка*, *переса́док* (с.-г.), *переса́дний*, *переса́дочний*, *підса́дка*, [підса́дистий] «присадкуватий» Нед, [підса́дкуватий] «тс.», *поса́д* «передмістя; місце за столом для наречених; пара млинових жорен», *поса́да*, [поса́дець] «стілець» Нед, [поса́дище] «село», *поса́дка*, *поса́дник* «(іст.) намісник князя; поселенець», *поса́дочний*, *поса́дчик* (спеціальність робітника в шахті), [поса́да] «садиба; прищеп», *приса́дка*, *приса́док* «палісадник», *приса́джувальний*, *приса́дінний*, *приса́дистий*, *приса́дкуватий*, *приса́дний*, [приса́д] «дорога, обсаджена деревами» Бі, *приса́дка*, *розса́да*, *розса́дка*, *розса́дник* СУМ, Нед, [розса́дн'я] (у лайці *розса́дні на тебе*) Нед, *розса́дний*, *розса́дінний*, *уса́дка*, *уса́дочний*, *уза́са́днювати* Куз; — р. *сади́ть*, бр. *сади́ць*, др. *сади́ти*, п. *sadzić*, ч. *saditi*, слц. *sadit'*, вл. *sadzić*, нл. *sajzaś*, полаб. *sodě* «(він) садить», болг. *сади́я*, м. *сади*, схв. *сади́ти*, слн. *saditi*, стсл. **сади́ти**; — псл. *saditi*, фактитивна форма до *sēdēti* «сидіти»; — відповідає дінд. *sādāyati* «садить», ав. *ni-šādayeiti* «дає себе посадовити; ставить», лит. *sodinti* «садити», гот. *satjan* «тс.». — Черных II 135; Фасмер III 544; Brückner 478—479; Schuster-Sewc 1263—1264; Trautmann 259; Fraenkel 855. — Див. ще **сидіти**. — Пор. **доса́да**, **надсади́ти**, **са́жа¹**, **са́ло¹**.

садно́ «натерта рана, зокрема у коня під сідлом», [сэднó, серднó] «тс.» Нед, *сади́ти* «боляче свербіти», [осади́ти] «натерти (коневі) рану»; — р. [сади́но], *сса́дина*, *сади́ть*, др. *сади́но* «рана», п. [sadno] «натерте сідлом місце», ч. [sadat] «боляче свербіти», ст. *sadno*, схв. *сади́но* «набите сідлом місце у тварини»; — здебільшого вважається пов'язаним з псл. *saditi* «садити», в переносному значенні «завдавати удари» (Шанский ЭИРЯ I 72; Brückner 478); зводиться також до етимологічно відмінного гіпотетичного псл. *saditi* «розбивати, розколювати», *sedati* «тріскати, лопатись», спорідненого з дінд. *kšadatē*

«розкладає, розрізає, забиває», гр. *κτῆδών* «тріска» (Machek ESJČ 521, 535). — Пор. **сади́кати**, **сади́ти**.

сае́т «тонке англійське сукно; гатунок оксамиту», *сае́та*, [сіе́та Пі, Нед] «тс.», *сае́товий*; — бр. *сае́та* «тонке сукно»; — запозичення з польської мови; п. *sajeta* «тонке сукно» виводиться від іт. *saietta*, похідного від *saia* «вид саржі» (пор. також фр. *sayette*, похідне від *saie* «тс.»), що відбиває лат. *saga*, мн. від *sagum* «солдатський плащ», запозиченого з галльської мови, в якій воно було споріднене з лит. *sagis* «дорожній жіночий одяг», *sėgti* «застібати», лтс. *segt* «покривати, закутувати», псл. *seḡati*, укр. *сяга́ти*. — ТСБМ V/1, 19; SJP VIII 13; Gamillscheg 788; Walde—Hofm. II 464; Fraenkel 770; Фасмер III 825. — Див. ще **сяга́ти**.

саж — див. **сади́ти**.

са́жа¹ «чорний осад від диму», [са́джа] «тс.» Нед, [саже́р] «сажотрус», [сажи́р] «тс.» Шух, [сажні́ця] «сорочка, в якій трусять сажу»; — р. бр. др. *са́жа*, п. слц. *sadza*, ч. *saze*, вл. *sazy* (мн.), нл. [saze] (мн.), болг. *сажда*, м. *са́жа*, слн. *sáje*, стсл. **сажда**; — псл. **sadja*, пов'язане з *saditi* (*se*) «осідати»; — споріднене з лит. *súodžiai* «сажа, кіптява», дангл. дісл. *sōt* «тс.». — Черных II 135; Фасмер III 544; Булаховський Вибр. пр. III 365; Schuster-Sewc 1270—1271; Fraenkel 292. — Див. ще **сади́ти**.

[са́жа²] «головня на кукурудзі» Дз, *са́жка* «зона, хвороба злакових рослин», *са́жкові* «рід нижчих грибів-паразитів»; — бр. *са́жа* «зона»; — результат перенесення назви *сажа¹* за зовнішньою подібністю чорного пилу зони до сажі. — Див. ще **са́жа¹**.

са́жа³, *са́жавка*, *са́жалка* — див. **сади́ти**.

са́жень (міра довжини), [сага́ ВеБ, са́жен Куз, са́жінь Дз, ся́жень Нед] «тс.», *саже́нний*, *саже́нівий*, *саже́нбовий*, [соже́нний] «саженний» Нед, *посаже́нний*; — р. *са́жень*, бр. *са́жань*, др. *ся́жень*, п. *sažen*, ч. *sáh*, ст. *sažen*, слц. *siaha*, вл. *sažen*, нл. *sežan*, болг. м.

са́жен, схв. *се́жаць*, слн. *seženj*; — псл. **seǵъ*, **seženъ*, пов'язане з *seǵati* «протягати руку»; первісно означало довжину, вимірювану розставленими руками; зіставлення з лит. *siėksnis* «сажень» (Mikola IF 8, 302) необгрунтоване. — Черных II 135; Фасмер III 545; Булаховський Вибр. пр. III 428; Вгückнер 483; Mashek ESJC 535. — Див. ще **сяга́ти**.

сажкі́, *сажок* — див. **сади́ти**.

саз (музичний інструмент); — р. *саз*, *сааз*, бр. болг. *саз*, схв. *саз*; — запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. *саз* «балалайка», тат. *саз* (східний музичний інструмент), каз. *саз* «музичний мотив» походять від перс. *sāz* «музичний інструмент; очерет». — СІС² 740; Шипова 267; ТСБМ V/1, 20; Skok III 209; Räsänen Versuch 406.

саза́н (іхт.) «короп, *Syrpinus carpio* L.», [*саза́нь*] «тс.» Нед; — р. бр. болг. діал. *саза́н*; — запозичення з тюркських мов; тур. *сазан*, каз. узб. *сазан* «тс.» виводиться від *саз* «мул, болото» і вважається спорідненим з чув. *шаран*, теж запозиченим у східнослов'янські мови. — Коломиец Происх. назв. рыб 112; Черных II 135—136; Фасмер III 545; Шипова 270; Leder 112—113, 117; Räsänen Versuch 406; Менгес 172. — Пор. **шара́н**¹.

сай́ «крижана каша на річці, сало, шерех, шуга» ВеУг; — неясне; можливо, запозичення з тюркських мов; пор. каз. тат. телеут. шор. чаг. *сай* «неглибокий, мілкий»; первісне значення запозичення могло бути «крига з неглибоких прибережних місць, яка пливе навесні після великої криги». — Пор. **са́ло**².

са́йга¹ (зоол.) «вид антилопи, *Saiga Gray* СУМ, Нед, *сайга́к* «тс.», *сайгача́* «маля сайгака»; — р. бр. *сайга́*, *сайга́к*, ч. слц. *saiga*; — через посередництво російської мови запозичено з чагатайської; чаг. *са́йгак* «серна», як і каз. *сайгак* «антилопа», тат. *сайга*, *сайгак* «тс.», споріднене з кар. *су́гак* «тс.». — СІС² 740; Макарушка 12; Фасмер III 545; Шипова 271; Дмитриев 542; Kowalski Symb. Rozwadowski

II 352—353; Lokotsch 141; Räsänen Versuch 395. — Пор. **су́гак**¹.

сай́га́к «кіл висотою в ріст людини; два кілки, між якими прив'язують овець»; — запозичення з тюркських мов; пор. каз. *сайгакта* «закріпити палку у верхньому кінці могили» (Радлов IV 222—223).

сайда́к, *сайдакар*, *сайдакер*, *сайда́чник* — див. **сага́йдак**.

са́йка¹ «вид булки»; — бр. *са́йка*; — запозичення з російської мови; р. *са́йка* «тс.» виводиться від ест. *sai* «білий хліб», фін. *saija* «тс.» (Kalima 212; Преобр. II 245), але припускається й зворотний шлях запозичення (Kiparsky Baltend. 68). — Черных II 136; Фасмер III 546.

са́йка² (іхт.) «вид риби родини тріскових, *Vogeogadus Günther*»; — запозичення з російської мови; р. *са́йка* «тс.» виводиться від *са́йда* «вид тріски», запозиченого з фінської (фін. *saita*) або саамської мови (саам. *saite*). — Фасмер III 546; Kalima 212.

са́йра (іхт.) «вид тихоокеанської риби, *Cololabis Gill.*»; — бр. *са́йра*; — запозичення з російської мови; р. *са́йра* «тс.», можливо, походить від яп. *sawaga* «(океанські) макрелі».

сак¹ (заст.) «сумка, торба; снасть для ловіння риби; [сітка для носіння трави О]», [*са́ква*] «рибальський сак; капшук для тютюну, кресала Л», [*са́вка*] «різновид ятера», *са́кви́* «подвійна торба через плече, через спину коня СУМ, Нед; [капшук для тютюну, кресала Л]», [*сакві́й*] «капшук для тютюну, кресала Л, *саківкі́* (зменш. до *са́кви́*), *саковкі́* «тс.», [*саківно́*] «частина рибальського сака», *сачо́к* «сітка для ловіння риби, комах у формі конуса з ручкою», *підса́к* «рибальський сак», *підса́ка*, [*підсаківка*] «тс.», *підса́чити* «піймати підсаком»; ст. *сакъ* (рибальський) (1665); — р. бр. болг. м. *сак*, п. ч. слц. *sak* «кошик, мішок», вл. нл. *sak* «рибальська сіть», слн. *sàk* «тс.»; — очевидно, давнє запозичення з народно-латинської мови; нар.-лат. *saccus* «мішок» походить від гр. *σακκος*, яке зво-

диться до гебр. (фінікійського) *śaq* «мішок, вовняна тканина»; менш вірогідна думка (Фасмер ГСЭ II 273, III 170; Kirarsky GLG 129) про безпосереднє запозичення з грецької або (Uhlenbeck AfSIPh 15, 491; Peisker 67) про посередництво готської мови (гот. *sakkus*). — Гончаров Мовозн. 1982/3, 62—63; Фасмер III 546; Hüttl-Worth 13; Schuster-Sewc 1264—1265; Mikl. EW 287; Lewy Fremdw. 87. — Пор. **беса́ги**, **саку́ля**.

сак² «верхній жіночий одяг», [са́чик] Корз, сацо́к; — р. сак «плащ», бр. сак «жіночий одяг», п. заст. сак «плащ»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з французької мови; фр. sac «мішок» походить від лат. *saccus* «тс.». — СІС² 741; Фасмер III 546; Dauzat 644. — Див. ще **сак¹**.

[сакá] «водовозна бочка»; — болг. [сакá] «міх для води», схв. са́ка «водовозна бочка»; — запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. *saka* «водонос, водовоз» походить від ар. *saka* «тс.»; думка про молдавське посередництво (Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 138; Vrabie Romanoslavica 14, 170) недостатньо переконлива. — Макарушка 12; Нед. II 847; Радлов IV 241.

[сакала́ш] «гра з вогнем у Великодню ніч»; — неясне.

[сакара] (бот.) «жито, *Secale cereale* L.» Мак, [сакóра] «тс.» Нед; — запозичення зі східнороманських мов; молд. *секáрэ*, рум. *secárá* походить від лат. *secāle* «тс.», очевидно, запозиченого з якоїсь давньої балканської мови. — СДЕЛМ 374; DLRM 756; Walde—Hofm. II 504.

сáква¹, **сáкві**, **сакві́й**, **саківкі**, **сакковкі** — див. **сак¹**.

саква² — див. **сакла́к**.

сакво́яж; — р. сакво́яж, бр. саква́яж, п. *sakwojaž*, болг. сакво́яж; — запозичення з французької мови; фр. *sac de voyage* «дорожній мішок» складається з іменників *sac* «мішок» і *voage* «подорож», похідного від *voie* «дорога», що зводиться до лат. *via* «тс.»,

спорідненого з дінд. *vithi* «ряд, дорога», гр. *είσατο* «ішов». — СІС² 741; Черных II 136; Фасмер III 547; Kopaliński 859; Dauzat 755; Walde—Hofm. II 778—779. — Див. ще **сак¹**.

[сакі́рка] (зоол.) «веретільниця, безнога ящірка, *Anguis fragilis*» Л; — неясне.

[сакла́] «великий мішок» Нед, [саке́льня] «рептух, мішок для корму», [са́клинок] «сумчата тваринка» тж; — бр. [саке́лка] «сумка», п. [sakielnia] «мішок для корму» (з укр.?). — очевидно, результат гіперистичної видозміни фонетичної форми *сáква*, в якій **в** могло бути сприйняте як польське **і**. — Див. ще **сак¹**.

сакла́к (бот.) «бруслина, *Evonymus europaea* L.; [жостір, *Rhamnus cathartica* L. Нед], [саклаковáті] «жостерові, *Ranunculus*», [сакла́чина] «жостір» тж, [саква] «тс.» Мак; — бр. [шаклак] «жостір», п. [saktak, szaktak] «тс.»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. тур. крим.-тат. полов. каз. *sakla* «берегти, оберігати, рятувати»; тюркська назва могла бути зумовлена лікувальними властивостями кори крушини. — Янышкова Этимология 1985, 45; Brücker 539.

сáкля «житло кавказьких горців»; — р. бр. са́кля, п. *sakla*; — запозичення з грузинської мови; груз. *saxli* «будинок» утворене за допомогою префікса (s)а- від дієслівної основи *xl- «бути серед, біля»; споріднене з мегр. *охог-*. — ССРЛЯ 13, 57; SJP VIII 14; Климов 171.

[сáкма] «вузька дорога, лісовозна дорога; загін, колона» Нед; — р. [сакма́] «колія, доріжка, стежка; слід людей, коней, звірів», [сокма́] «тс.»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; каз. *сокпа* (<*sokta*) «доріжка, стежка», чаг. *soktak* «тс.» є похідними від основи *sok-* «бити» (пор. *шлях* від н. *schlagen* «бити»); менш переконливе зіставлення (Погодин РФВ 50, 229; Osten-Sacken IF 33, 258; Даль IV 129) з *сок* «пошук», *соціти* «стежити, підстерігати». — Макарушка 12; Фасмер III 547; Шипо-

ва 272; Mikl. TEI II 150; Радлов IV 256—257; Räsänen Versuch 426.

сакман «невелика отара ягнят з матками», [сагмал, сагмал] «тс.», сакманник, [сакманити] «доглядати щойно народжених ягнят» Гриц, [сакманувати] «тс.» тж; — р. сакман, сакмал, болг. сагмал «отара дійних овець»; — запозичення з тюркських мов; тур. sağmal «дійна», каз. сакмал є похідним від спільнотюркської основи sag- «доїти», спорідненої з монг. saga «тс.»; фонетична форма сакман зіставляється також з кирг. сакман(чы) «доглядач новонароджених ягнят», спорідненим з каз. сақпан «довгий батіг чабана». — Макарушка 12; Гриц 154; БСЭ 37, 605; Шипова 272; Räsänen Versuch 393.

[сакмар] у виразі [на с. (на гурт) брати роботу] «зобов'язуватись виконати різні етапи тривалої роботи (напр., сіно скосити, згребти і скласти в копиці)» Нед, [сакман] «тс. Нед; відрядно О; лісовий робітник О»; — слц. [šakmaj] «відрядна робота»; — запозичення з угорської мови; уг. szakmány (szakma) «наймана або поденна робота» пов'язується з szak «частина, відрізок часу, пора», успадкованим з фінно-угорського періоду. — Балецкий St. sl. 9, 338; O II 201; MNTESz III 648, 653—654.

[сакомпак] «з усіма речами» Гор; — п. sakum-ракum «вибратися похапцем, щодуху»; — результат видозміни запозиченого виразу нім. mit Sack und Pack «з усіма пожитками» (букв. «з мішком і пакунком»). — Гор 80; SJP VIII 16. — Див. ще **пака**, **сак**¹.

сакрамент «церковне таїнство; причастя», *сакраментальний* «священний; традиційний», *сакраментувати* «причастити»; — р. сакраментальний, бр. сакрамант, сакраментальны, п. ч. нл. vl. sakrament «святе таїнство; священний предмет», слц. sakramentum, болг. м. сакрамент, схв. сакрамен(а)т «тс.», слн. sakramènt (виг., лайка); — через польську мову запозичено з латинської; лат. sacramentum «святе таїнство; зобов'язання до військової служби» є

похідним від sacer «освячую, присвячую», пов'язаного з sacer «святий, свячений», спорідненим з дісл. sātr «примирений», хет. šaklaiš (šakliš) «закон, обряд». — Richhardt 97; Kopaliński 859; Walde—Hofm. II 460—461.

[саксаган] «капут, смерть»; — неясне.

саксаул (бот.) «Haloxylon Bunge», *саксаульник* «зарості саксаулу»; — р. бр. саксаул, п. saksaul (з р.), ч. слц. sahaul; — запозичення з тюркських мов; чаг. саксаул, каз. сексевил, кирг. саксаал «тс.» виводяться від монг. Зау «вид саксаулу, Haloxylon ammodendron». — Фасмер—Трубачев III 547; Шипова 273; Дмитриев 542; SJP XI; Räsänen Versuch 396.

сакси «група давніх германських племен»; — р. бр. саксы, п. saksy, ч. Sas (одн.), ст. saks, вл. saks, sas, нл. Sakso «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. Sachse «саксонець; (іст.) сакс» зводиться до двн. sahs «ніж, меч», спорідненого з лат. saxum «камінь». — Фасмер III 548; Мельхеев 73; Feist 267.

саксофон, *саксофоніст*; — р. болг. м. саксофон, бр. саксафон, п. вл. saksofon, ч. saxofon, слц. saxofón, схв. саксодфон, саксофон, слн. saksofón; — запозичення з французької мови; фр. saxophone утворено від прізвища бельгійського винахідника А. Сакса (A. Sax, 1814—1894) і основи phone, як у gramophone «грамофон», téléphone «телефон», що зводиться до гр. φωνή «звук, голос». — СІС² 741; Коваль 199—200; Иванов РР 1983/2, 140; Kopaliński 859; Вујаклија 850; Dauzat 653; Gamillscheg 797. — Див. ще **фон**².

[сакуля] «вид рибальського сака»; — болг. [сакуля] «великий мішок»; — запозичення з новогрецької мови; нгр. σακιοῦλα «мішок» походить від лат. saccula «тс.», зменш. від saccus «мішок». — РЧДБЕ 642. — Див. ще **сак**¹.

[сакуляти] «погано робити, халтурити» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з ч. sakulajda (злегка лайливий вираз, «чорт візьми»), sakulajdo «тс.».

[саку́лка] «вишивка з вирізуванням» Л; — неясне.

[сал] «простір води, льоду, охопленний рибальськими сітями»; — р. [сал] «місце, де пливають із сіткою»; — запозичення з молдавської чи турецької мови; молд. *сал* (рум. *sal*) «великий пліт» походить від тур. *sal* «пліт». — СДЕЛМ 370; DLRM 733. — Див. ще **са́ла**.

[са́ла] «невеликий пліт із снопів для переправи речей через річку; прив'язувався до коня»; — р. [сала, салы] «тс.»; пліт з очерету», болг. *сал* «пліт; пором», м. *сал* «пліт»; — запозичення з турецької мови; тур. *sal* «пліт» споріднене з аз. каз. кирг. тат. чаг. *сал*, башк. *һал*, чув. *суля* «тс.», пов'язаними з тюрк. *сал* «класти, укладати». — Фасмер III 551; Шипова 273; Mikl. TEI II 150; Räsänen Versuch 397; Егоров 194. — Пор. **сал**.

[саладрóн] (іхт.) «верховодка, *Alburnus alburnus* L.» Чаб; — неясне.

[салак] (ент.) «хрущ, *Melolontha vulgaris* Fabr.» ВеНЗн, [сая́ник] «тс.», [са́лє́ник] «тс. ВеНЗн; личинка хруща», [салє́ник] «личинка хруща» Куз, [салі́й] «тс.»; — очевидно, похідні утворення від **са́ло** за зовнішньою подібністю борозняків до кусочків сала. — Див. ще **са́ло**¹.

сала́ка «різновид оселедця»; — бр. *сала́ка*, п. *sařaka*; — запозичення з російської мови; р. *сала́ка*, *сала́кушка* «плітка, *Clupea spratus*», [сала́га] «ялець, *Syrpinus rutilus*; верховодка, *Alburnus lucidus*» походить від фін. *salakka* «верховодка», ест. *salakas*, вепс. *salag*; іт. *salacca* «салака» виводиться від *sale* «сіль» (*Mestica* 1501). — Акуленко 142; Фасмер III 549; Leder 77; Kalima 212—213.

салама́ндра (зоол.) «*Salamandra* L.»; — р. бр. *салама́ндра*, п. *salamandra*, ч. *salamandr*, слц. вл. *salamander*, болг. *салама́ндра*, *салама́ндър*, м. *салама́ндра*, *салама́ндер*, схв. *салама́ндер*, слн. *salamánder*; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. *salamandre*, іт. *salamandra* походять від гр. *σαλαμάνδρα* невідомого походження. —

СІС² 741; Черных II 136; Фасмер III 549; Преобр. II 246; Frisk II 673.

салама́та «рідка страва із завареного борошна», [салама́тъ] «вінегрет» Мо, *салама́ха* «саламата, їжа з товченого часнику, хліба і квасолі», *солома́ха* «саламата», [салама́шка] «густий осадок, залишок, гуща» Ва; — р. *салама́та* «бовтанка, рідка каша», [салама́та, солома́т, солома́та, солома́тъ] «тс.», [салама́тъ] «вівсяна крупа, піджарена на салі», бр. [салама́ха], п. *sařamacha* «саламаха»; — неясне; пов'язувалося з **са́ло** (Преобр. II 247) або з **са́лод** (Соболевский РФВ 66, 348—349; Преобр. II 247); зіставлялося також із гр. *σαλαματόν* «їжа з ріпи» (Фасмер ГСЭ III 170—171) і з пн.-тюрк. *solomat* (Mikl. TEI, Nachtr. II 184), телеут. *salamat* «каша»; пор. також каз. *салма* «суп з галушками». — Москаленко УІЛ 47; Фасмер III 549.

[саламу́р] «солоня юшка, приправа до риби» Мо, [саламу́ра] «солоня юшка, приправа до м'яса; розведений кізяк для удобрення» Мо, [саламу́рити] «полювати (рибу) саламуром» Дз; — болг. *саламу́ра* «розсіл», м. *саламура*, схв. *салàмура*, слн. *salamúrja* «тс.»; — запозичення з новогрецької мови в українську через східнороманські (молд. *саламу́рэ* «розсіл», *сараму́рэ*, рум. *salamúră, saramúră* «тс.»); нгр. *саламоу́ра* походить від іт. *salamóia* «тс.», яке виводиться від лат. *sal* «сіль» і *muria* «розсіл», очевидно, спорідненого з гр. *μύρω* «течу, випускаю; плачу», лит. *mūrti* «розмокати», лтс. *murit* «бруднити», псл. *muřava* «мурава». — DLRM 735—736; Mestica 1501; Walde—Hofm. II 130. — Див. ще **мурава**¹, **сіль**.

[саландáр] «поминки; панахида» Нед; — болг. *сарандáр* «молитва за померлого на 40-й день; щоденна молитва за померлого до 40 днів», м. *сарандар* «молитва за померлого до 40 днів»; — запозичення з новогрецької мови; нгр. *сарау́тарі* «сороковий день» виникло з гр. *τεσσαράκοντα* (> нгр. *сарáнта*) «сорок», утвореного з основ *τέσσαρες* «чо-

тири», спорідненого з дінд. *catúraḥ*, псл. *četyre*, укр. *чотири*, і *-хонта* (< **κωντα* < *(d)kōmt-), пов'язаного з *δέκα* «десять», спорідненим з псл. *desęty*, укр. *десять*. — Пономарів Мовозн. 1973/5, 65; Фасмер ГСЭ 3 172; Frisk II 883—884; Pokorny 192. — Див. ще **десять, чотіри**.

салат (бот.) «латук, *Lactuca L.*; холодна страва із зелені», *салата* «тс.», *салатник* «миска для салату; [(бот.) пшінка весняна, *Ficaria verna Huds.*]», *салатниця* «миска для салату», [*шалата*] (бот.) «салат, латук», *салатний* «світло-зелений», *салатовий* «тс.»; — р. *салат*, бр. *салата*, *салат*, п. *sałata*, ч. *salát*, нл. *salat*, болг. *салата*, схв. *салата*, слн. *soláta*; — через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. *salata* «соління», *insalata* «салат» пов'язані з *sale* «сіль», що зводиться до лат. *sāl* «тс.». — Москаленко УЛ 60; Дзендзелівський УМШ 1958/2, 67; Акуленко 141; Hüttl-Worth 18; Черных II 136; Фасмер III 549; Sł. wyr. obcych 664; Mestica 799. — Див. ще **сіль**.

[салаш] «намет, накриття», [*салашина*] «тс.», [*салаш*] «гурт овець; місце, де розташовані кошари» Доп. УЖДУ 4, [*салашітися*] «поселятися», [*салашувати*] «жити в наметі», ст. *салашъ* (1480); — р. [*салаш*] «намет», п. *sałasz* «тимчасова повітка, літній будиночок у полі чи лісі, польова кошара», *szalış*, ст. *szalış* «тс.», ч. слц. *salaš*, болг. [*салаш*] «дошата колиба» (з тур.); — запозичено з угорської мови, можливо, через румунське посередництво (рум. *sălăș* «житло, житло пастухів»); уг. *szállás* «нічліг; житло; бівуак» походить від тур. *salaş* «намет», звідки й м. *салаш* «хутір, ферма», схв. *салаш*, слн. *saláš* «тс.». — Макарушка 12; Дзендзелівський ОЛА 1965, 124; Vrabie Romanoslavica 14, 170; Sł. wyr. obcych 726; Machek ESJC 536. — Пор. **шалаш**.

[салашник] (бот.) «зав'язник, *Potentilla tormentilla Schr.*» Мак; — неясне.

[салба] «частина жіночого одягу» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. *sălbă* «намисто» виводиться від лат. *subalba* «білувата», утвореного з прийменника *sub* «під» і прикметника *albus* «білий». — Vrabie Romanoslavica 14, 170; СДЕЛМ 370; DLRM 733. — Див. ще **альбом, лєбідь, суб-**.

[салган] «бойня із салотопнею; різник; салотоп», [*салоган, салогон*] «тс.», [*савган*] «салотопня Бі; отара, гурт овець Мо»; — п. [*sathan*] «баранячий жир» (з укр.), болг. *салханá* «бойня»; — запозичення з турецької мови; тур. *salhane* «бойня» походить від перс. *sālahane* (*sāllahhane*) «бойня, шкуродерня», утвореного з основ *sāllaḥi* «забий худоби», що зводиться до ар. *salaha* «здирати шкуру», пов'язаного з *salḥ* «знята шкіра», і *ḥāne* «приміщення». — Радлов IV 1, 366; РЧДБЕ 644.

салєник, сале́ник, салій, сая́ник — див. **салак**.

сале́п (фарм.) «висушені кореневі бульби рослин родини зозулинцевих», [*сале́п*] «крохмалоподібний слиз із бульб зозулинця (*Orchis morio*)» Нед; — р. схв. *сале́п* (бот.) «зозулинець, *Orchis L.* і мука з його бульб», п. ч. слц. *salep*, болг. *салє́п*, м. *сале́п*; — через нім. *Sálep* (пор. також тур. *salep*) зводиться до ар. *saḥlab* «тс.». — Фасмер III 549; Skok III 194—195; Mikl. TE1 II 151; Matzenauer LF 19, 243.

Саливон (чоловіче ім'я), ст. *Силоанъ* (1427), *Силуанъ* (1448), *Селивонъ* (1498), *Селиванъ*, *Силуанъ* «лѣсник, дикий, лѣсний, боровый; сілва, лат. лѣсъ» (1627); — р. *Селиванъ*, *Селифанъ*, *Селивон*, ст. *Силуанъ*, *Силуянъ*, бр. *Селиванъ*, *Селифанъ*, *Селивон*, п. *Sylwan*, слц. *Silván*, схв. *Силван*, слн. *Silvan*; — запозичення з латинської мови; лат. *Silvanus* (ім'я бога лісів, полів, стад) походить від *silva* «ліс», очевидно, спорідненого з гр. *ξύλον* «дерево, (мн.) дрова», лит. *šùlas* «стовп», укр. *шу́ла* «тс.». — Вл. імена 84; Бе-

ринда 232; Петровский 198, 200; Спр. личн. имен 457; Skok III 235; Walde—Hofm. II 537. — Див. ще **шу́ла**.

саліціловий (хім.), *саліцілка* «саліциловий натр, лікарська речовина»; — р. *салициловый*, бр. *саліцілавы*, п. вл. *salicylowy*, ч. слц. *salicilový*, болг. м. *салицилов*, схв. *саліцілнй*, слн. *salicilen*; — запозичення, що зводиться до нлат. (*acidum*) *salicylicum* «саліцилова (кислота)», утвореного з основ лат. *salix* «верба», спорідненого з сірл. *sail*, двн. *sal(a)ha*, дангл. *sealh* «тс.», і гр. ὄλη «речовина; деревина»; латинська назва зумовлена тим, що відповідна речовина міститься в корі верби. — СІС² 741; Sł. wyr. obcych 663; Walde—Hofm. II 469. — Див. ще **Саливон**. — Пор. **шу́ла**.

[**салма́ш**] «помічник чабана»; — р. [*салма́ш*] «старший чабан»; — запозичення нез'ясованого походження.

са́ло¹, [*са́лниця*] «внутрішній свинячий жир» Куриленко, [*салóха*] «товста, пузата жінка» Нед, *са́льник* (анат., тех.), *са́льник* «страва з гречаної каші з печінкою і жиром» СУМ, Нед, [*сальніця*] «жирова залоза» Нед, *сальце́*, [*саля́лка*] «бодня для сала» Нед, [*са́лянка*] «посудина, в якій затовкують сало» Си, [*салістий*] Нед, *са́льний*, *сальниківий*, *са́лити*; — р. болг. м. *са́ло*, бр. *са́ла*, др. *сало*, п. вл. нл. *sadło*, ч. *sádlo*, слц. *sadlo*, полаб. *sodlŭ*, схв. *са́ло*, слн. *sálo*; — псл. *sadlo*, пов'язане з *saditi* «садити, сідати» («те, що сідає на м'ясо»); пов'язується також (Мартынов Язык 43) з пкельт. **saldi-* (ірл. *saill* «солонина», *saillim* «солю»). — Фасмер III 550; Брандт РФВ 24, 145; Brückner 478—479; Machek ESJC 535; Schuster-Sewc 1263; Младенов 567; Skok III 195; Mikl. EW 287. — Див. ще **са́дїти**.

са́ло² «тонкий шар криги або великі крижинки на воді перед льодоставом, шуга, шерешень»; — р. *са́ло* «тс.»; — очевидно, результат видозміни форми *сай* «тс.» і зближення її з *са́ло*¹; безпосереднє пов'язання з *са́-*

*ло*¹ (Фасмер III 550) позбавлене підстав. — Див. ще **сай**.

салогу́б (знев. заст.) «міщанин, торговець; [товстошокій чоловік Нед]»; — очевидно, складне утворення з основ іменників *са́ло*¹ і *гу́ба*¹ (див.).

салóл (фарм., дезінфікуючий препарат); — р. бр. болг. *салóл*, п. ч. *salol* «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Salól*, фр. *salol* «тс.» є результатом скорочення виразів нім. *Sal(icyl-Säure Phen)ol* «фенол саліцилової кислоти», фр. *sal(icylate de phen)ol* «саліцилат фенолу». — Черных II 136. — Див. ще **саліціловий**, **фенóл**.

[**салом'я́к**] «нашатир», [*салмом'я́к* Пі, *сальмя́к* Нед] «тс.», [*сальмяко́вий*] Нед; — запозичення з польської мови; п. *salmiak*, як і ч. слц. вл. *salmiak*, схв. *са́лми́як*, слн. *sálmiak*, походить від нім. *Sálmiak* «нашатир», яке зводиться до пізньолат. *salmiax* «тс.» (1530), утвореного на основі виразу *sāl ammoniacum* «амоніакова сіль». — Шелудько 46; Sł. wyr. obcych 663; Kluge—Mitzka 19. — Див. ще **амоній**, **салáт**, **сіль**.

салóн; — р. бр. болг. м. *салóн*, п. вл. *salon*, ч. слц. слн. *salón*, схв. *са́лoн*; — запозичення з французької мови; фр. *salon* походить від іт. *salone*, збільшеної форми до *sala* «зал», яке виводиться від фр. *salle* «тс.». — СІС² 741; Черных II 136—137; Фасмер III 550; Sł. wyr. obcych 664; Dauzat 647; Gamillscheg 790. — Див. ще **зал**.

салóп (заст.) «верхній жіночий одяг», *салóпниця* (заст.) «жебрачка; жінка міщанських поглядів»; — р. бр. *салóп*, п. *salopa*, ч. заст. *salup*; — запозичення з німецької мови; нім. *Salóppe* «ранковий жіночий одяг» пов'язане з *salopp* «нечистий, неохайний в одязі і поведінці», яке походить від фр. *salope* (вульг.) «нечепура», утвореного, очевидно, з фр. *sale* «брудний» шляхом контамінації з англ. *sloppy* «тс.»; виведення р. *салóп* безпосередньо від фр. *salope* (Фасмер III 550) викликає

сумнів з погляду семантики. — Sł. wyr. obcych 664; Kluge—Mitzka 621—622; Dauzat 647. — Див. ще **сальний**.

салфетка «серветка»; — болг. *салфетка*, м. *салфета*, схв. *сальвѣт*, *салвѣта* «тс.»; — запозичення з російської мови; — р. *салфетка* походить від нім. *Salvette*, яке зводиться до іт. *salvietta* «рушник». — Черных II 137; Фасмер III 551; Преобр. II 247; Горяев Доп. I 41; РЧДБЕ 644; Matzenauer 302. — Пор. **сервѣтка**.

сальвінія (бот.) «*Salvinia Mich.*», *сальвінієві*; — р. *сальвінія*, бр. *сальвінія*, п. *salwinia*; — утворено від прізвища флорентійського ботаніка XVII—XVIII ст. А.М. Сальвіні (*Salvini*). — Sł. wyr. obcych 664.

сальдо «залишок по рахунку», *сальдувати*, *сальдовий*; — р. *сальдо*, бр. *сальда*, п. ч. слц. вл. *saldo*, болг. м. *сальдо*, схв. *сальдо*, слн. *sáldo*; — запозичення з італійської мови; іт. *saldo* «розрахунок; сальдо; (прикм.) цілісний, твердий» походить від лат. *solidus* «цілісний, непорушний, твердий, масивний». — СІС² 742; Акуленко 141; Korpaliński 860. — Див. ще **солідний**.

[**салька**] «вусик, остюк (на колоску)» ВеУг, [*сальковатий*] «з довгими вусиками, остюками» тж; — запозичення з угорської мови; уг. *szálka* «скалка; риб'яча кістка, остюк» є похідним від *szál* «нитка, волокно», яке загальноприйнятої етимології не має. — Лизанец 623; MNTESz III 655, 660.

сальний «непристойний», *сальність*; — запозичення з російської мови; р. *сальный*, очевидно, походить від фр. *sale* «брудний», що зводиться до свн. *sal* «мутний» (двн. *salu* «темного кольору»), спорідненого з дірл. *salach* «брудний», лат. *saliva* «слина»; на російському ґрунті запозичення зблизилося з *сало*; безпосереднє виведення від *сало* (Фасмер III 551) викликає сумнів. — Черных II 137; Фасмер—

Трубачев III 551; Булаховський Нариси 176; Jakobson IJSLP 1/2, 1959, 268; Преобр. II 247.

[**сальсин**] «верба ламка, *Salix fragilis L.*» Нед, Пі; — неясне; можливо, пов'язане з науковою назвою лат. *salix* «верба».

сальтисон, *сальцесон*, [*салцисон* ЛексПол, *салцосон*, *сальцисон*, *сельсисон*, *сельтесон*, *сольтисон* тж]; — запозичення з польської мови; п. *salceson* походить від іт. *salsiccione* «вид ковбаси», пов'язаного з *salsiccia* «сосиска», яке зводиться до нар.-лат. **salsicia* «ковбаса», похідного від лат. *salsus* «солоний», *sāl* «сіль». — SJP VIII 18; Sł. wyr. obcych 663; Brückner 479—480; Dauzat 652; Mestica 1506. — Див. ще **сіль**. — Пор. **сосіска**.

сальто «перевертання через голову в повітрі»; — р. *сальто*, бр. *сальта*, п. ч. слц. вл. *salto*, болг. м. *сальто*, схв. *сальто* «стрибок», слн. *sáltu*; — запозичення з італійської мови; іт. *salto* «стрибок» походить від лат. *salvus* «тс.», пов'язаного з *salto* «стрибаю», *salio* «тс.», спорідненими з гр. ἄλλομαι «тс.», дірл. *sald* «топтання», ірл. *salt* «стрибок». — СІС² 742; Korpaliński 861; Walde—Hofm. II 468.

салют, *салютувати*; — р. бр. болг. *салют*, п. ч. вл. слц. *salut*, м. *салют*, схв. *сальют*, слн. *salút*; — запозичення з французької мови; фр. *salut* «привіт» походить від лат. *salus (salutis)* «здоров'я, добробут; привіт», пов'язаного з *salvus* «здоровий, цілий, врятований», спорідненим з дінд. *sárgvaḥ* «непошкоджений, цілий, весь, кожний», ав. *haugva-* «непошкоджений, цілий», гр. ὅλος, οὔλος «тс.». — СІС² 742; Черных II 137; Фасмер III 551; Sł. wyr. obcych 664; Dauzat 648; Gamillscheg 791; Walde—Hofm. II 472. — Пор. **залп**, **солідний**, **соло**.

[**сая́нка**] «(орн.) синиця, *Parus*; (ент.) огнівка жирова, *Pyralis pinguinalis* Нед»; — похідне утворення від *сало*; назви зумовлені тим, що гусинь цієї огнівки заводиться в салі, а си-

ниця охоче поїдає сало. — Див. ще **са́ло**¹.

[**саятірка**] «біла череп'яна миска» Мо; — запозичення з польської мови; п. *salaterka* «салатниця» виводиться від фр. *saladier* «тс.», похідного від *salade* «салат» (пор. [таба́тірка], табаке́рка від фр. *tabatière*). — *Sł. wyg. obcuch* 663. — Див. ще **сала́т**.

сам, *самий*, *самá*, [самáя], *самé(є)*, *самó*, *самі*, *самі*, [саміський] «самісінький», *самітній*, *самітницький*, [самовітний] «одинокий, поодинокий» Нед, *самотінний*, *самотний*, *самотницький*, [самотнічий Нед, *самотушний*, *самотючий* тж], *самотницький*, *самітник*, *самітництво*, [са́мость] «одинокість» Бі, *самотá*, *самотіна́*, [самотінець] Нед, *самотник*, [самотня́] «самота» Нед, [самоту́ха] «пустельник, самітник» Нед, *самотіти*, *самотю*, *несамовітний*, *осамітнений*, *осамотнений*, [осаміти Ж, осамітніти Ж]; — р. бр. болг. м. *sám*, др. *самъ*, п. вл. нл. *сам*, ч. слц. слн. *sám*, полаб. *som* (*samo*), схв. *sám*, стсл. **самъ**; — псл. *самъ* (< *sōmos < *sōmos); — споріднене з дірл. *som* «сам», можливо, також з гр. εἷς «один» (< *sems), лат. *semel* «один раз»; — етимологічно тотожне з *самий* «подібний, точний»; розвиток значення міг відбутися вже в індоєвропейській прамові за такою схемою: «подібний» — «такий самий» — «не інакший» — «не інший» — «са́ме цей» — «тільки цей» — «один, сам». — Черных II 137; Фасмер III 551—552; Brückner 480; Machek ESJC 537; Schuster-Šewc 1266; Skok III 197—198; Frisk II 390; Pokorný 902—905. — Див. ще **самий**. — Пор. **самолітій**.

[**са́ма**] (у виразі *бра́ти у са́му* «брати до уваги, обмірковувати») Нед; — запозичення з румунської мови; рум. *seátă* «увага; звіт; вид; сорт; кількість», *sátă* «тс.» (a lua în seátă дослівно «брати в увагу») пов'язується з уг. *szám* «число» (*számba venni*

«брати до уваги, враховувати»), запозиченим з давніх тюркських мов чуваського типу; пор. чув. *сум* «число, рахунок», споріднене з уйг. кирг. каз. туркм. тат. *сан* «число, кількість», узб. *сон*, аз. *сај* «тс.». — СДЕЛМ 371; DLRM 755; Балецкий St. sl. 9, 338; MNTESz III 667; Егоров 195; Räsänen Versuch 400.

самáн «необпалена цегла, глина з соломомою як будівельний матеріал», *самáнка* «хата з саману», *самáнник* «виготовлювач саману», *самáновий*, *самáнний*; — р. *самáн* «тс.; [січка]», бр. *самáн*; — запозичення з тюркських мов; пор. чаг. крим.-тат. тур. *sa-тап*, туркм. *sāтап* «солома», споріднених з монг. *sabaп*, калм. *sawп* «тс.». — СІС² 742; Фасмер III 552; Шипова 274—275; Дмитриев 542; Räsänen Versuch 399.

[**саманáти**] «бути схожим» Нед, [самáрати] «бути схожим, подібним, скидатися (на кого, що)», [самáрно] «певно, правдоподібно, очевидно», [посамáнити] «переплутати, прийняти одне за інше» Куз; — запозичення з румунської мови; рум. *semăná* «бути схожим», [samara] «тс.» зводиться до нар.-лат. **similare* «тс.», похідного від лат. *similis* «подібний». — Scheludko 142; Vrabie Romanoslavica 14, 170—171; Vincenz 14; СДЕЛМ 375; DLRM 759. — Див. ще **асиміляція**, **сам**.

самáрати, *самáрно* — див. **саманáти**.

самаритянин «милосердна, жаліслива людина», *самарянин* «тс.»; — р. *самаритянин*, п. *samarytanin* «тс.», ч. слц. *samaritán* «тс.; санітар», вл. *samaritanski* «милосердний», болг. *самарянин* «милосердна людина; член товариства медичної допомоги», м. *самарянин*, схв. *самаританац*, *самарітанін* «тс.», слн. *samariján* (*samaritán*) «милосердна людина»; — пов'язане з *самаритянин* «житель Самарії (колишні місто і область у Палестині)», стсл. **самаританинъ** «тс.»; нове значення виникло під впливом евангель-

ської притчі про одного з жителів Самарії, який проявив милосердя до потерпілої незнайомої йому людини. — Фасмер III 553; Kopaliński 862; РЧДБЕ 644.

самарій (хімічний елемент, Sm); — р. *самарій*, бр. *самарый*, п. *samar*, ч. *samarium*, слц. *samárium*, слн. *samárij*; — адоптована новолатинська наукова назва; нлат. *samarium* утворено в 1879 р. французьким хіміком Л. де Буабодраном від назви мінералу самарскіту, яка походить від прізвища російського гірничого інженера В.М. Самарського (*Самарский*), який відкрив цей мінерал. — Волков 75; Фигуровский 112; Kopaliński 862; Ivanová-Salpingová—Maníková 776.

[**самар'я**] (бот.) «валеріана лікарська, *Valeriana officinalis* L.» Мак; — неясне; можливо, результат видозміни форми [*валер'ян*] подібно до [*овер'ян*, *маріян*] «тс.»; пор. також р. [*самар'я*] (бот.) «корінь сарсапарелю». — Пор. **самир**.

[**самар'яти**] «хмаритися, туманитися» (про погоду) Нед; — неясне.

самба «бразильський за походженням швидкий парний танець; музика в ритмі цього танцю»; — р. бр. болг. м. *самба*, п. ч. слц. вл. *samba*, схв. *самба*, слн. *sámba*; — запозичення з португальської мови; порт. *samba* «тс.» походить з африканських мов. — СІС² 742; Klein 1378.

[**самбір**] (бот.) заст. «вид дерева», [*самбірка*] «верба пурпурова, *Salix purpurea* L.» Г, О, [*самбір'вий*]; — неясне; можливо, складне утворення із займенника *сам* і основи дієслова *брати*; назва могла бути зумовлена властивістю лози прийматися з посаджених без коріння гілок.

самбо «вид спортивної боротьби», *самбіст*; — бр. *самба*, п. вл. *sambo*; — запозичення з російської мови; — р. *самбо* є аббревіатурою, утвореною шляхом скорочення слова *самооборона* і початкових літер слів *без озупія*. — Коваль 177—178; СРЯ IV 18; Новико-

ва РР 1974/4, 157—159; Kopaliński 862.

самбук (бот.) «бузина, *Sambucus* L.»; — р. *самбук* «тс.», п. ст. *sambuk* «вид коштовної пахучої деревини»; — адаптована новолатинська наукова назва, яка зводиться до лат. *sambucus* «бузина» неясного походження. — Фасмер III 553; Walde—Hofm. II 473.

самець¹ «істота чоловічої статі» СУМ, Нед, *саміця*, *самка*; — р. бр. *самец*, п. *samies*, ч. слц. *sames*, вл. *sanc*, нл. *samjak*, полаб. *samās* «тс.», болг. *самец* «тс.; холостяк; бурлака», схв. *самец* «самець», слн. *sámec* «тс.»; — очевидно, псл. **samьсь* «самець; одинока, самітна істота», похідне від *samь* «сам»; значення «тварина чоловічої статі» могло розвинути у зв'язку з тим, що самці деяких тварин живуть окремо, а піклування про виводок полишають самиці. — Черных II 137—138; Machek ESJC 537; Schuster-Sewc 1268; Olesch 1041. — Див. ще **сам**.

[**самець²**] (бот.) «айстра степова, *Aster amellus* L.»; — пов'язане з *сам*; назва зумовлена тим, що ця рослина цвіте пізно восени, коли інших квітів уже немає: пор. [*осінь*, *осінчак*, *осінне зілля*, *мороз*, *зімник*] «тс.». — Див. ще **сам**.

[**самець³**] (бот.) «конопля-плоскінь, *Cannabis sativa mascula* Вел; — очевидно, утворено від *саміця* «конопля-матірка» за аналогією до інших парних назв істот чоловічої і жіночої статі. — Див. ще **саміця**.

самий «подібний, точний» (у виразах типу *такий самий*; *той самий*, *до самого низу*, *від самого ранку*), *сама*, *саме* СУМ, Пі «(займ.) подібне; точне; (присл.) якраз, точно (в т. ч. у виразі *а саме*)», *самее*, *само* (присл. у виразі *так само*); — р. *самый*, *самая*, *самое*, *само*, бр. *самы*, др. *самыи*, *самъ*, п. *sam*, ч. *sám*, заст. *samý*, слц. *sám*, вл. *sam* (*při samotě* «мало не, ледве не»), *samsny*, нл. *sam*, *samsny*, болг. *самія*, м. *сам*,

схв. *sām*, слн. *sām*, стсл. **самъ**; — псл. *самъ*(*ъ*) (< **sōmos* < **sōmos*) «подібний, точний»; — споріднене з дінд. *sa-māḥ* «рівний, однаковий», ав. *hama-* «рівний, той самий», *hāma-* «тс.», гот. *sama* «той самий», двн. *samo*, дангл. *same* «тс.», гр. *ὄμοσ* «спільний, подібний, рівний», лат. *similis* «подібний», тох. *A so-ma-*, *B somo-*; іє. **sōm-*/*sēm-*. — Фасмер III 551—552; Преобр. II 248—249; Brückner 480; Machek ESJC 537; Frisk II 390; Pokorný 902—905. — Пор. **сам**.

[**самир**] (бот.) «гадючник шестипелюстковий, *Filipendula hexapetala* Gilib.» Мак, [*саміра*] (вид рослини) Нед, [*самора*] «підмаренник, медівник, *Galium verum* L.» Мак; — неясне, можливо, пов'язане з [*самар'я*] «валеріана».

[**самиця**] (бот.) «конопля-матірка, *Scappabis sativa femina*» Мак; — похідне утворення від *сам*; назва зумовлена, очевидно, тим, що матірка залишається рости сама, після того як з конопель виберуть дозрілу плоскінь. — Див. ще **сам**.

[**самівле**] (бот.) «сухоребрик стиснутий, *Sisymbrium strictissimum* L.» Мак; — похідне від *сам*; назва зумовлена, очевидно, тим, що сухоребрик не поїдається худобою і залишається на пасовиськах у вигляді поодиноких стебел. — Див. ще **сам**.

[**самій**] (іхт.) «сом, *Selurus glanis* L.» Л, [*самотей*] «молодий сом» Мо; — похідні утворення на основі контамінації слів *сом*¹ і *сам(ій)* (див.).

Самійло (чоловіче ім'я), *Самко*, [*Самуїл* (Ме)], *Самуць*, [*Самель* ВеЛ, *Самуль* О, *Сомко* Нед], ст. *Самоилъ* (1438), *Самуїль* «положений от Бога або имя его от Бога» (1627); — р. *Самуїл*, розм. *Самойла*, ст. розм. *Самойло*, бр. *Самуїл*, розм. *Самойла*, др. *Самуилъ*, *Самоилъ*, п. ч. слц. *Samuil*, болг. *Самуїл*, м. *Самуил*, схв. *Самуил(о)*, слн. *Samuil*, стсл. **Самоуилъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Σαμουήλ* походить від гебр. *šēmū'el*, утво-

реного з основ *šēm* «ім'я» і *ēl* «Бог». — Беринда 230; Петровский 194; Спр. личн. имен 453; Илчев 439; Klein 1379. — Пор. **Гавріло**.

[**самка**] «вид дитячої хвороби»; — неясне; можливо, пов'язане з *самá* як табуїстичною назвою хвороби.

[**самó**] (спол.) «але, все ж, хоча»; — болг. м. *само*, схв. *само*, слн. *самó* «тс.»; — результат закріплення займенника *самó* «одне, лише це, тільки це» у ролі *тільки*, вживаного як протиставний сполучник (напр., *хотів, тільки не зміг* — *хотів, само не зміг*). — Див. ще **сам**.

[**самодэри**] «рибальське знаряддя для вилову сомів»; — очевидно, результат видозміни незафіксованої форми **сомо-дери*, утвореної з основ слів *сом* і *дэрти* «витягати» зі зближенням першого компонента із займенником *сам*. — Див. ще **дэрти, сом**¹.

самодійці (загальна етнічна назва ненців, евенків, нганасанів і селькупів); — бр. *самадййцы*; — запозичення з російської мови; р. *самодййцы* «тс.» запропоновано в 1938 р. мовознавцем Г.М. Прокоф'євим замість давнішого *самоёды*; обидві назви зводяться до найменування одного з племен енцив — *сомату*. — БСЭ 37, 661; Яз. нар. СССР III 363. — Пор. **самоїди**.

самодур «спеціальна снасть для ловлі морської риби; [вудка з 7—10 гачками Дз]», [*самодурщик*] «рибалка з самодуром» Мо, Дз, [*самодурити*] «закидати самодур» Дз; — очевидно, результат видозміни назви [*самодер*] (< **сомодер*) «знаряддя для вилову сомів» із зближенням другого компонента з основою слова *дурити*. — Див. ще **самодэри**.

[**самозелень**] (бот.) «чистотіл, *Chelidonium majus* L. Мак; молочай мигдалолистий, *Euphorbia amygdaloides* L.»; — результат видозміни назви [*зимозелень*] «чистотіл», перша частина якої зазнала зближення з основою *сам*; перенесення назви на молочай зумовлене подібністю властивостей обох рослин (молочний сік застосовувався при нашкірних

хворобах). — Machek Jm. rostl. 53—55, 139. — Див. ще **зелемозень**.

самоїди (заст.) «самодійці»; — бр. *самае́ды*, п. *Samojad*, ч. *Samojedové*, -di, схв. *Самоједи*, слн. *Samojed*; — за позичення з російської мови; р. заст. *само́ед*, -ды, [*самоедін*, зб. *само́едь*] походить від др. *самоядь*, яке зводиться до назви одного з племен енців — *сома-ту*; пов'язується також із саам. норв. *Sāme-Ænǎ*, род. в. *Sāme-Ædnǎm(a)* «Лапландія», зближеним за звуковою подібністю з р. *сам* і *єсть*. — Фасмер III 554; Яз. нар. СССР III 363; Р. Hajdú, Die Benennungen der Samojeden, Helsinki, 1950, 12—13; Kiparsky ZfSlPh 20, 362. — Пор. **самодійці**.

[самої́дка] (бот.) «настурція лікарська, *Nasturtium officinale* R. Br.» Нед, Куз, Мак, [*самої́дний*] (про цвіт рослини) «їдкий, отруйний» Нед; — складне утворення з основ займенника *сам* і дієслова *їсти*; назва зумовлена їстівними властивостями рослини, що вживається як салат. — БСЭ 16, 80. — Див. ще **їсти, сам**.

[само́кись] «кисле молоко», [*само́кісе, самокіш, самокіша*] «тс.»; — слц. *самокы́ша*, м. *самокиш* «тс.», схв. *само́киселина* «простокваша»; — псл. *самокусь, самокушь* < **самокысь*, утворене з основ займенника *самъ* і дієслова *кыпати* «киснути»; первісне значення «молоко, що скисло саме по собі». — Див. ще **киснути, сам**.

[самоки́ша] (бот.) «мильнянка лікарська, *Saponaria officinalis* L.» Мак, [*самоке́ша*] (бот.) «в'язіль барвистий, *Coronilla varia* L.»; — складні утворення з основ займенника *сам* і дієслова *киснути*: корінь мильнянки в суміші з водою дуже шумує (Анненков 316) і нагадує кисле молоко, що перебуває в стані бродіння. — Див. ще **сам, киснути**. — Пор. **само́кись**.

[самолі́тий] «доброякісний; міцний; солідний» Нед; — результат видозміни деєтимологізованого давнішого **самовитий*, пов'язаного з *сам* (пор. *несамовитий* «не здатний відповідати за свої

вчинки; значний силою свого вияву») і спорідненого з бр. *самавіты* «огрядний, дебелий, ставний, поважний, імпозантний, солідний; значний за силою вияву», п. *sapowity* (заст.) «натуральний, природний», *piesapowity* «незвичний, тривожний, несамовитий». — Brückner 480. — Див. ще **сам**.

самолі́вка «пастка» Нед; — р. [*само́лов*], п. *samołowka* «тс.»; — складне утворення з основ займенника *сам* і дієслова *ловити* (див.).

[само́пша] «пшениця волзька, *Triticum dicocum* Schrank.» Нед, [*само́пша*] «тс.» Вел; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *samopsza*, як і ч. *samorše* «тс.», утворено з основ займенника *сам* і дієслова *ршась*, ч. *ршати* «пхати», первісно «оббивати, очищати від луски», до якого зводяться і слова *пшонó, пшені́ця*; початкове значення назви не зовсім ясне, можливо, «злак, що сам (легко) облущується» (Machek Jm. rostl. 285); зіставляється також з назвою іншого виду пшениці [*супшен*] «спельта» (Вел 464). — Див. ще **пхати, пшені́ця, пшонó, сам**. — Пор. **супшен**.

самора — див. **самир**.

[саморі́дник] (бот.) «горобейник, *Lithospermum* L.» Мак, Нед; — складне утворення з основ займенника *сам* і дієслова *родити*; мотивація назви неясна.

самосі́л (бот.) «*Teucrium* L.»; — пов'язане з *сіла, поси́лення*; назва, очевидно, зумовлена в'язучими та іншими лікувальними властивостями цієї рослини. — Лік. росл. Енци. дов. 391—392; Анненков 351. — Див. ще **сам, сіла**.

[самобстай] (бот.) «жовтозілля еруколистє, *Senecio aegusaefolius* L.», [*самості́й*] «водяний жовтець, *Ranunculus aquatilis* (*Batrachium aquatile*)»; — р. [*самостой*] «жовтозілля»; — складні утворення з основ займенника *сам* і дієслова *стáти, сто́яти*; перша назва зумовлена, очевидно, тим, що трава жовтозілля залишається стояти до весни (пор. р. [*весеностарая трава*] «жов-

тозілля»). — Анненков 326. — Див. ще **сам, ста́ти, сто́яти**.

[**самоте́ка**] «безіменна річка; епітет річки Нед», [**самото́ка**] «тс.»; — р. [**самоте́к**] «невелике джерело у яру»; — складне утворення з основ займенника *сам* і дієслова *текти́*; первісно означало джерело води на поверхні землі, воду, що витікає з ґрунту сама, без необхідності копання криниці. — Див. ще **сам, текти́**.

[**самото́ка**] (тк.) «різновид витушки; мотовило Нед», [**самоті́чка**] «мотовило Нед; пристосування для змотування пряжі О», [**самотя́чки, замотя́чки**] «тс.» ДзАтл II, ГрицАВ; — складне утворення з основ займенника *сам* і дієслова *точі́ти* (ст.) «кружляти; котити»; назва зумовлена тим, що при зиванні пряжі з такої витушки вона сама обертається навколо своєї осі; пор. ч. самото́ «пристрій для автоматичного згортання штор». — Див. ще **сам, точі́ти**².

[**самотрі́сок**] «сильце», [**самотра́с** Нед, **самотра́ск** Нед] «тс.; пастка», [**самотря́ск**] «сильце» Нед; — калька п. *saмотрzask* (заст.) «пастка», утвореного з основи займенника *сам* «сам» та іменника *potrzask* «пастка», пов'язаного з дієсловом *potrzaskać* «потріскати». — Див. ще **сам, трі́ск**.

[**самоту́ж**] «волоком» ЛексПол, **самоту́жки**, [**самоте́ж**] «самотужки» Нед, [**самотя́ж**] «тс.», [**самоту́жний**] (*с-ні сани* «сани, що їх тягне людина») Нед, [**самотя́жний**] «тс.» Нед, [**самоту́жки**] «невеликі ручні сани» Л, [**самотя́жки**] «тс.» Нед, [**самотю́г**] (глузливе) «господар без тяглової худоби» Нед; — бр. **самату́гам** «без допомоги тяглової сили», п. *saпociaż* «самотужки», [*saпotu-het*] «тс.» (з укр. і бр.); — складні утворення з основи займенника *сам* і генетично споріднених фонетичних форм кореня *туг-*, *тяг-*. — SW VI 24. — Див. ще **сам, ту́гий, тягті́**.

сампо́рок — див. **са́порок**.

Самсо́н (чоловіче ім'я), ст. *Самсонъ* (XIV—XV ст.), *Самшонъ* «слънце его» (1627); — р. *Самсо́н*, ст. *Сампсон*, бр.

болг. *Самсо́н*, др. *Сампсонъ*, п. ч. слц. *Samson*, м. схв. *Самсон*, слн. *Samson*, стсл. **Гамъфонъ, Гамъсонъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Σαμψών* походить від гебр. *Šimšōp*, пов'язаного з *šimšī* «сонячний», похідним від *šēmeš* «сонце», спорідненого з ар. *šams*, ак. *šamšu*, угаритським *š-p-š* «тс.». — Вл. імена 84; Беринда 230; Петровский 194; Спр. личн. имен 453; Илчев 439; Klein 1379.

саму́м «гарячий сухий вітер в пустелях Азії і Африки; піщаний ураган»; — р. бр. болг. *саму́м*, п. *saпum*, *saпun*, ч. вл. *saпum*, слц. *saпum*, м. *самум*, схв. *са́мум*, *са́мун*, слн. *saпum*; — книжне запозичення з арабської мови, можливо, через російське посередництво; ар. *saпum* «гарячий вітер; отруйний» пов'язане з *saпma* «отруювати». — СІС² 742; Kopaliński 863.

[**саму́ра**] «свиня»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *saпura* «льоха» споріднене з р. [**саму́р**] «дикий кабан», похідним від *сам* (дикий кабан-самець живе самото). — SW VI 28. — Див. ще **сам, са́мець**¹.

самура́й «член привілейованої військової касты у феодальній Японії»; — р. бр. болг. *самура́й*, п. ч. слц. *saпuraj*, слн. *saпuraј*; — через російське посередництво запозичено з японської мови; яп. *saпurai* «тс.; стражник; рицар» пов'язане з *saпurau* «служити». — СІС² 742; ССРЛЯ 13, 152—153; БСЭ 33, 37; Kopaliński 863.

[**самуші́ння**] «сухі кожушки від цибулі, кукурудзи; бадилля» Ва, [**шамоші́ння**] «обгортка качана кукурудзи» НикСгЛ, [**шамуші́ння**] «лушпиння»; — очевидно, афективне утворення за зразком слів типу *лушпіння*. — Пор. **шолумі́ння**.

самші́т (бот.) «буксус, букшпан, *Buxus L.*»; — р. *самші́т*, бр. *самші́т*; — очевидно, через посередництво грузинської або тюркських мов походить від перс. *šemšad* «тс.». — СІС² 742; Фасмер III 555; Преобр. II 249; Горяев 311.

сан «чин, високе і почесне становище, високе звання», *сановник, сановитий, осанка*; — р. бр. болг. *сан*, др. *санъ*, стсл. *санъ*; — остаточно не з'ясоване; вважається (Mikl. EW 288; TEI I 240, II 151; Огиенко 34; Шипова 275; Мелиоранский ИОРЯС 10/4, 127; Младенов 569; Skok III 199) запозиченим у староболгарську мову з дунайсько-булгарської (пор. тур. чаг. кипч. *san* «велика кількість; сан, слава»); розглядається також як споріднене з дінд. *sāpu* «верхівка, висота, вістря» (Meillet Études 243; Brugmann Grundriss II 1, 182; Зализняк ВСЯ VI 37; Trautmann 250) або з ав. *hap-* «заслужити, виграти» (Matzpenaer LF 19, 245—246) чи *spānah-* «святість» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 211—212). — Черных II 138; Фасмер III 555; Преобр. II 250; Филин Образ. яз. 170.

санаторій, заст. *санаторія, санаторець, санаторник, санаторський*; — р. *санаторий*, бр. *санаторий*, п. ч. *sapatorium*, слц. *sapatórium*, вл. *sapatorij*, болг. м. *санаториум*, схв. *санатѡријум*, слн. *sapatórij*; — через російське посередництво запозичено, очевидно, з німецької мови; н. *Sanatorium*, походить від пізньолат. *sānātōrius* «лікувальний», пов'язаного з лат. *sāpāre* «лікувати», похідним від *sāpus* «здоровий», можливо, разом із *sacer* «святий», *satis* «досить», спорідненого з двн. *gisund* «здоровий», дангл. *gesund* «тс.». — Черных II 138; Фасмер III 555; Kopaliński 863; Walde—Hofm. II 476.

санация «оздоровлення; профілактичний лікувальний захід; приведення до ладу», *санірувати*; — р. болг. *санация*, бр. *санация*, п. *sapacja*, ч. *sapace*, слц. *sapácia*, вл. *saněrować*, м. схв. *санация*, слн. *sapácia*; — запозичення з латинської мови; лат. *sāpātio* «лікування» пов'язане з *sāpus* «здоровий». — SIC² 742; Kopaliński 863. — Див. ще **санаторій**.

сангвінік, *сангвінічний*; — р. м. *сангвіник*, бр. *сангвінік*, п. *sangwinik*, ч. слц. *sangvinik*, вл. *sanguinikar*, болг.

сангвинік, схв. *сангвіник*, слн. *sangvinik*; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. *Sanguiniker* «сангвінік» утворено від лат. *sanguis*, *-ipis* «кров», етимологічно неясного. — SIC² 743; Walde—Hofm. II 474—475.

[**сандак**] (іхт.) «судак, *Lucioperca lucioperca* L.» ВеНЗн, [*сандач*] «тс.» Л—Г; — запозичення з чеської або польської мови; ч. слц. *candát*, п. *sandacz*, [*sendacz*], ст. *śedak* «тс.», як і вл. *sandak*, нвн. *Zander*, [*Sandart*, *Zannat*] «тс.», етимологічно не з'ясовані; виведення слов'янських назв від німецьких (Brückner 481) необґрунтоване. — Коломиец Проісх. назв. рыб 113—114; Machek EŠJC 81; Leder 136—137; Kluge—Mitzka 875. — Пор. **судак**¹.

сандал (бот.) «*Santalum* L.; барвник із деревини цього дерева», *сантал* «тс.», *сандалові, сандалити* «фарбувати сандалом»; — р. бр. болг. *сандал*, п. *sandał*, *sandałowiec*, ч. *santál*, *sandál*, слц. *santal*, схв. *сандал*, слн. *sápdal*; — запозичення з пізньолатинської мови; пізньолат. *sandalum* походить від гр. *σάνταλον* або ар. *šápdal*, які зводяться до дінд. *saṇḍanaḥ* «тс.». — SIC² 743; Sł. wug. obcych 665; Dauzat 649.

сандалія (взуття), *сандалета, [сандал, сандали]* (Me), *сандалик, сандалья, сандальний*; — р. *сандалия*, бр. *сандалья*, др. *сандалия, санѡдалия*, п. *sapdał*, ч. слц. *sandál*, вл. *sandala*, болг. *сандал*, м. *сандала*, схв. *сандала*, слн. *sandála*, стсл. *сан(ъ)далиа*; — запозичено з грецької мови через старослов'янську і через західнослов'янські та італійську (іт. *sandala*); гр. *σανδάλιον* < *σάνδαλον* (лесбійське *σάμβαλον*) етимологічно неясне. — Фасмер III 556; Frisk II 675.

сандвіч «бутерброд у вигляді двох складених скибочок»; — р. болг. *сандвич*, бр. *сандвич*, п. *sandwicz*, ч. слц. *sendvič*, вл. *sandwich*, м. *сендвич, сандвич*, схв. *сєндвич, сандвич*, слн. *séndvič*; — запозичення з англійської мови; англ. *sandwich* походить від титулу англійського дипломата Джона Монтегю,

лорда Сендвіча, який нібито запровадив цю їжу у вжиток (провів одного разу 24 години за грою в карти, вживаючи тільки такі бутерброди). — СІС² 743; Кравчук УМШ 1957/4, 80; Коваль 118; ССРЛЯ 13, 161; Kopalinski 863; Kleip 1380.

санджак (іст.) «адміністративний округ у султанській Туреччині; турецький губернатор, намісник; начальник турецької військової частини Нед; військовий штандарт у турків Нед»; — р. болг. *санджак* «адміністративний округ у султанській Туреччині», п. *sandžak*, ч. слц. *sandžak*, м. *санџак*, схв. *сџџак* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *sapcak* «прапор; (іст.) адміністративна одиниця» є похідним від *sapc* «колоти; увіткнути в землю (прапор)». — СІС² 743; Макарушка 13; Дмитриев 542—543; Шипова 277; Skok III 200; Радлов IV 1, 310.

[санджарівка] (заст.) «(назва пісні) Нед; нісенітниця Пі», *санжарівка* (народна пісня і танець), *санжарка* «тс.»; — виводиться від назви населеного пункту *Санжари* Новосанжарського району Полтавської області (між м. Полтавою і м. Кременчуком). — Нед 852.

[сандіга] «незграба, ледар» О; — неясне; можливо, пов'язане з уг. *szepde* «смирний, тихий, сором'язливий». — О II 203.

[сандова] «залізний тризубець для биття риби», *[сандоля]* «довга жердина з залізною вилкою на два зубці Г; великий гачок на дерев'яній ручці Дз; підсака Чаб»; — р. *[сандовь]* «дворога острога для биття риби», *[сандоль]* «тс.»; — неясне. — Фасмер III 556.

сандомірка (сорт пшениці), *[сандомірка]* «пшениця польська, *Triticum polonicum*» Мак, *[судомірка]* «тс.»; — р. *сандомірка*, бр. *сандамірка*; — запозичення з польської мови; п. *sandomierka*, ст. *sandomirka* «тс.» походить від назви міста *Sandomierz* «Сандомир». — SW VI 29.

[сандучитися] «телющитися, сунутися» Ме, *[сундачитися]* «плентати-

ся»; — афективне утворення неясного походження; можливо, пов'язане із *сунутися* через проміжну форму **сундучитися*.

сани, *[саніці]* «полози саней», *[санка]* «полоз», *санкі*, *[саннік]* «кількість сіна, соломи, що вміщується на санях» ЛексПол, *санніця* «погода, сприятлива для їзди на санях; санна дорога» СУМ, Нед, *саночник*, *санчата*, *[санчатартство]* (спорт.) Куз, *санчища* «великі сани», *санний*, *[санкатися]* «кататися на санях» ВеУг, *[санкуватися]* «тс.», *підсанки* «невеликі санки»; — р. болг. діал. *сани*, бр. *сані*, др. *сани*, п. *sanie*, *sanі*, ч. *saně*, *saně* «сани; спідня щелепа», *saň* «дракон, змій», слц. *sane* «сани», *saň* «дракон, змій», вл. *sanje* «сани», *sanja* «полоз», нл. *saŋe*, полаб. *sopaŋ*, м. *санка*, схв. *сџони*, *сџоне*, *сџни*, слн. *sanі*; — псл. *sanі*, мн. від *sapъ* «полоз»; — можливо, споріднене з лит. *šonas* «бік, сторона», лтс. *sāns* «тс.», первісно «ребро»; висувалось декілька інших непереконливих пояснень, зокрема як запозичення. — Коваль 35; Черных II 138—139; Фасмер—Трубачев III 556—557; Преобр. II 250; Zubatý St. a čl. I 2, 115—116; Machek ESJC 537; Schuster-Sewc 1269; Skok III 200—201; Karulis II 153—154; Менгес 205. — Пор. **сян**.

[сані] «пристосування для ловлі риби» Л; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *[sanie]* «сітка для риби у формі саней», *[sanі]* «тс.» є результатом перенесення назви *sanie* «сани», *sanі* «тс.». — Див. ще **сани**.

санітар, *санітарія*, *санітарка*, *санітарний*; — р. болг. м. *санитар*, бр. *санитар*, п. *sanitariusz*, ч. *sanitář*, слц. *sanitár*, вл. *sanitetar*, схв. *санитџр*, *санитџрац*, слн. *sanitárec*; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. *sanitaire* «санітар, санітарний» утворено від лат. *sānitas* «здоров'я», пов'язаного з *sānus* «здоровий». — Фасмер III 557; Dauzat 649. — Див. ще **санаторій**.

[санкора] «коза з кривими рогами» ВеНЗн; — результат спрощення форми

[санкороба] «тс.», утвореної з основ іменників *сánка* «полоз саней» і *ріг* (роги); пор. [санкоріжка] «криворога коза», [санкороба] «тс.». — ВЕНЗн 75—76. — Див. ще **ріг**, **сáни**.

[санкоша] (назва вівці, пов'язана з формою рогів) Доп. УЖДУ IV; — слц. [sapkuša] (назва кози); — очевидно, пов'язане з [сánка] «полоз саней»; у такому разі назва зумовлена подібністю рогів до полозів. — Див. ще **сáни**. — Пор. **санко́ра**.

сáнкція «затвердження, схвалення; (мн.) карні заходи щодо порушників міжнародних угод», *санкціонува́ти*; — р. болг. *сáнкция*, бр. *сáнкцыя*, п. *sankcja*, ч. *sankce*, слц. *sankcia*, вл. *sankcija*, м. *санкција*, схв. *сáнкција*, слн. *sáncija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Sanktion*, фр. англ. *sanction* походять від лат. *sanctio* «непорушний закон», пов'язаного з *sanctio* «освячую, підтверджую», яке зводиться до прикметника *sacer* «святий, освячений». — СІС² 743; Kopaliński 864; Holub—Lyer 431; Dauzat 648; Walde—Hofm. II 459—460. — Див. ще **сакра́мент**.

санопша — див. **самопша**.

санскрит «давньоіндійська літературна мова»; — р. болг. м. *санскрит*, бр. *санскры́т*, п. *sanskryt*, ч. *sanskrt*, заст. *sanskrit*, слц. вл. *sanskrit*, м. *санскрит*, схв. *сáнскрит*, слн. *sanskrit*; — запозичення з давньоіндійської мови; дінд. *sam-skṛta* «санскрит», букв. «оброблений; складений, зібраний» складається з префікса *sam-* «з-, разом», спорідненого з гр. *σᾶμα* «разом з», гот. *sama* «самий», псл. *samъ*, укр. *сам*, і дієприкметника від дієслова *κρῆῆτι* (*karōti*) «робить», спорідненого з лит. *kēras* «чари», *kūrti* «будувати, засновувати», псл. *šary*, укр. *чáри*. — СІС² 743; ССРЛЯ 13, 170; Kopaliński 864; Klein 1382. — Див. ще **сам**, **чар**.

сантиме́тр «сота частина метра; лінійка з поділами на сантиметри»; — р. *сантиме́тр*, бр. *сантымéтр*, п. *centy-metr*, ч. вл. *centimetr*, слц. *centimeter*, болг. *сантимéтър*, м. *сантимéтар*, схв. *цeнтимeтар*, слн. *centiméter*; — запо-

зичення з французької мови; фр. *centimètre* утворене в 1795 р. з основ числівника *cent* «сто», що походить від лат. *centum* «тс.», спорідненого з псл. *съто*, укр. *сто*, та іменника *mètre* «метр». — СІС² 743; Черных II 139; Фасмер III 557; Dauzat 153; Gamillscheg 202. — Див. ще **метр¹**, **сто**.

[санува́ти] «шанувати»; — результат видозміни форми *шанува́ти* під впливом уг. *szápní* «шкодувати»; пор. [посанува́ти] «пошкодувати» ВеУг. — Див. ще **ша́на**.

[сану́тися] — див. **сáвати**.

[санца́й] «клишоногий чоловік» Корз; — неясне.

сап «сопіння; хвороба однокопитних тварин», [сапа́й] (у загадці) «ніс», [сапу́н] «тс.», *сапа́тий* «хворий сапом; [астматичний Нед]», [сапкі́й] «утомлюючий, важкий», [саплі́вий] «важко дихаючий» Нед, *сапні́й* «хворий сапом», *сапати* «дихати з сопінням; [пашіти]», *сапну́ти* «подути, потягти», *сапоті́ти* «сильно сапати», [відса́пуватися] МСБГ; — р. бр. болг. *сап* (хвороба), др. *сапати* «сопіти, хропіти», п. [sar] «сопіння; хвороба сап», [sapa] «нежить», [sarpa] «тс.», [sary] (хвороба тварин), *sapaś* «сапати», вл. *sapaś* «сопіти, сапати; прискати; палахкотіти», нл. *sapaś* «палахкотіти; прискати», схв. *сáпа* «дух, дихання», слн. *sápa* «дихання, подих, вітерець»; — псл. *sarъ*, *sapa*, *sarati*, пов'язані чергуванням голосних із *sopěti* «сопіти». — Фасмер III 558; Преобр. II 252; Brückner 481; Schuster-Sewc 1270; Skok III 202. — Див. ще **сопі́ти**. — Пор. **сапті́ти**.

сапа́¹ (с.-г.), [сап] «сапка» О, [са́палка] «розпашник» Дз, *сапа́льник*, [сапа́ни́ця] «сапа» Ва, [са́панка] «сапаня» Дз, Мо, *сапа́чка* «сапа», [са́пивно] «держак сапи» Нед, [са́пилле Л, са́пильна Л], *са́пильно*, [са́пильно Мо, са́писько Ме, са́пи́ще Дз] «тс.», [са́пичка] «вузька мотика» Гриц, *сапува́льник*, *сапа́ти* СУМ, Нед, *сапну́ти* «ударити сапою», *сапува́ти*, *проса́пка*, *проса́пник*, *просап-*

ній; — р. *са́пка*, [сапа́], п. [sapa]; — очевидно, запозичення зі східнороманських мов; молд. *са́пэ*, рум. *sárpă* «сапа», як і фр. *sape* «кирка», іт. *zappa*, *sapa* «тс.», зводиться до доісторичного *tzappa; виведення р. *сапа́* від фр. *sape* (Фасмер III 558) мало переконливе. — *Vrabie Românoslavica* 14, 171; *Vincenz* 13; *Matzenauer LF* 19, 246; *Gamillscheg* 793. — Пор. **са́па**².

са́па² (військ.) «траншея для наступу», *тихою сапою* «скритно», *сапёр*; — р. бр. *са́па*, *сапёр*, п. *sapa*, ч. слц. *saper*, *sapér*, болг. *сапёр*, схв. *сапёр*, слн. *sarêr*; — запозичення з французької мови; фр. *sap(ре)* «траншея» є похідним від *saper* «підкопувати, підводити міни», яке зводиться до доісторичного *tzappa «кирка». — *Коваль* 188; *Черных II* 139; *Gamillscheg* 793. — Пор. **са́па**¹.

[сапа́тор] «розпашник, вид культиватора» Дз, ЛЧерк, **[сапа́торка Дз, сапато́р ЛЧерк]** «тс.», **[сапато́ривати]** «розпушувати сапатором» ЛЧерк, **[сапато́рити]** «тс.» Мо; — результат видозміни і зближення з основою *сапа́*, *сапа́ти* форми *екстирпа́тор* (заст.) «культиватор», запозиченої з німецької мови; н. *Extirpátor* «культиватор, екстирпатор» (фр. *extirpateur*, англ. *extirpator* «тс.») утворено від лат. *extirpo* (*exstirpo*) «викоріюю, вириваю з коренем, викорчовую, знищую» (пізньолат. *exstirpator* «культиватор»), яке виникло з префікса *ex-* «із-, ви-» і основи іменника *stirps* «нижня частина стовбура з корінням», спорідненого з лит. *stiřpti* «трохи підійматися, випинатися, виростати». — *БСЭ* 48, 425; *Dauzat* 309; *Walde—Hofm. II* 595. — Див. ще **екс-**.

сапéт «кошик з лози», **[сапéта]**, *сапéтка*, **[сапéт(н)ик Чаб, сепéт Дз, сепéтка Чаб]** «тс.»; — р. **[сапéтка]** «лозовий вулик; плетений футляр для пляшки; кошик для риби», п. заст. *sepet* «скриня», м. *сепетка* «кошик», схв. *сепет* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. *sepet* «кошик», крим.-тат. *säpät* «тс.» вважається запозиченням з перської мови. — *Макарушка* 10; *Фас-*

мер III 558; *Шипова* 278; *Mikl. TEI II* 155; *Lokotsch* 139.

сапето́н «кисіль з бузини; [дурник Чаб]»; — неясне.

[сапі́на] «вид сокири у карпатських лісорубів», **[цапі́на]** «тс.»; — запозичення зі словацької мови; слц. *sapína* «знаряддя лісорубів, уживане при накладанні і зведенні колод» походить від іт. *zappone* «велика мотика (сапа), кирка», похідного від *zappa* «сапа». — *Ivanová-Salingová—Maníková* 778; *Mestica* 2091. — Див. ще **са́па**¹.

[сапкі́й] «пухкий, сипкий»; — неясне; можливо, результат контамінації слів *сипкі́й* і *сапані́й* «розпушений сапою» (пор. молд. *săpăt* «розпушений, скопаний», рум. *săpăt* «тс.»).

[сапо́жки] (бот.) «сокирки, *Delfinium consolida* L.» Мак; — очевидно, русифікована назва, якій відповідає укр. **[божі чобітки, черевички, зозулині черевички]** «тс.» (див.).

[сапо́рок] «підлива від печені» Нед, **[сампо́рок]** «картопляний суп» Нед, **[самаро́к]** «суп, юшка» О; — запозичення з польської мови; п. **[sapor]** «підлива, приправа», **[sopróg]** «тс.» виводиться від лат. *sapor* «смак, ласощі», пов'язаного з *sapa* «густий морс, сироп», спорідненого з дісл. *safi* «сік дерева», двн. *saf*, дангл. *søer* «тс.», вірм. *hām* (<*sarpno-) «сік; смак». — *Grückner* 481; *Walde—Hofm. II* 476. — Див. ще **со́плі**.

сапропéль «мулисте відкладення перегнилих залишків нижчих організмів на дні водоймища»; — р. *сапропéль*, бр. *сапрапéль*, п. ч. слц. *sapropel*, болг. *сапропéл*, слн. *sapropél*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Sapropél*, англ. *sapropel* утворено з основ гр. *σαπρός* «гнилий», пов'язаного з *σῆπιος* «гнию», і *πῆλος* «глина, грязь, мул», можливо, спорідненого з лат. *palūs* «стояча вода, болото» або лит. *pélkė* «болото». — *SIC*² 744; *Sł. wug. obcuch* 666; *РЧДБЕ* 646; *Gr. Fwb.* 678; *Frisk II* 528—529. — Див. ще **сéпсис**.

сапрофі́т «рослинний організм, який живиться органічними речовинами від

решток мертвих рослин і тварин»; — р. болг. *сапрофіт*, бр. *сапрафіт*, п. *saprofit*, ч. слц. *saprofyt*, схв. *сапрò-фїт*, слн. *saprofít*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Saprophýt*, англ. *saprophyte* утворено з основ гр. *σαπρός* «гнилий» і *φυτόν* «рослина», пов'язаного з *φύω* «виросую, расту». — СІС² 744; Kopaliński 865; Holub—Lyer 431; РЧДБЕ 646; Gr. Fwb. 678; Klein 1383. — Див. ще **неофіт**, **сапропéль**.

сапсáн (орн.) «сокіл мандрівний, Falco peregrinus L.»; — р. бр. *сапсáн*; — неясне; припускається запозичення з тюркських мов. — Булаховський Вибр. пр. III 238; Шипова 278.

[**саптіти**] «пашіти жаром» Па, [*сопотіти*] ЛексПол; — бр. [*сапацéць*] «тс.», вл. *sapotać* «палахкотіти, палати»; — очевидно, результат спрощення інтенсивної форми **сапотіти* (від *сапати*) «тс.», можливо, зближеної з *сахтіти* «тс.». — Див. ще **сап**.

[**сапýга**] «пужално»; — не зовсім ясне; у якийсь спосіб пов'язане з *пýгá* «батіг» (див.).

[**сапýха**] «сажа»; — р. [*сапýхá, сопýхá*] «тс.», бр. [*сопуха*] «тс.; челюсті печі», п. [*сопуха*] «сажа; чад; отвір комина; кагла», ч. *sorouch* «димохід, кагла»; — псл. [*сопухъ*] «димохід», пов'язане із *сопéти* «сопіти»; значення «сажа» вторинне. — Див. ще **сопіти**.

сапфір, [*сафір*]; — р. болг. *сапфір*, бр. *сапфір*, др. *сапфиръ*, ч. слц. слн. *safír*, вл. *safir*, схв. *сафїр*, стсл. *сапъфиръ*; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *σάπφειρος* походить від гебр. *sappir*, яке зводиться (з певними сумнівами) до дінд. *šapirya-* «сапфір» (букв. «любимий Сатурном»). — Черных II 139; Фасмер III 566; Преобр. II 251; Holub—Lyer 429; Frisk II 677.

сап'ян, *саф'ян*, *сап'янець* «сап'яновий чобіток», *саф'янець*, [*сапоянці*] «сап'янці» Бі; — р. *саф'ян*, бр. *саф'ян*, п. вл. *safıan*, ч. слц. *safıán*, слн. *sáfıan*; — очевидно, запозичення з тюркських мов;

тур. балкар. карач. *saxtijan* «сап'ян», крим.-тат. кипч. *saktyjan* «тс.» виводяться з перс. *sextijān* «тс.», яке пов'язується з *sext* «міцний, жорсткий»; зв'язок з назвою міста Саффі в Марокко (Mikl. TEI 149; EW 287) заперечується. — Макарушка 12; Огиенко 29; Фасмер III 566; Преобр. II 254; Дмитриев 562; Шипова 281; Lokotsch 140—141; Räsänen Versuch 394; Стаховский Этимология 1965, 209; Horn 160.

сарáй «господарське приміщення для зберігання різного майна»; — р. *сарáй* «тс.», п. ч. ст. *saraj* «турецький палац», болг. *сарáй* «палац», м. *saraj*, схв. *са-рáј*, (*seráj*, *saráj*) «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. кипч. уйг. тат. *saraj* «будинок; палац; кімната для житла, стійло; сарай для возів» походить від перс. *sārā(i)* «палац», яке зводиться до праіранського **srāda-*, можливо, спорідненого з гот. *hrōt* «дах, будинок». — Акуленко 138; Черных II 139—140; Фасмер III 560; Преобр. II 252; Дмитриев 543; Шипова 278—279; Skok III 204; Mikl. TEI 154; Horn 161. — Пор. **серáль**.

[**сарáка**] «бідолага», [*серáка*] «тс.»; — запозичення зі східнороманських мов; рум. *sărăc* «бідняк, жебрак», *segeac*, молд. *сэрáк* «тс.», жін. р. молд. [*сарáка*] походять від болг. *сирáк* «сирота» або схв. заст. *сїрáк* «тс.», споріднених з укр. *сиротá*. — Scheludko 142; Vrabie Romanoslavica 14, 171; Vincenz 2; СДЕЛМ 416; DLRM 740. — Див. ще **сиротá**.

саранá¹ (ент.) «*Locusta L.*», *саранчá*, [*сереньча* ВеЛ, *шаранá* Нед, *шаранчá* Нед] «тс.», *саранóвий*, [*саранячий*], ст. *саранча* (XVI ст.); — р. *саранчá*, [*саранá*], бр. *саранчá*, п. *szarańcza*, ч. *saranče*, слц. *saranča*; — запозичення з тюркських мов; тат. *саранча* «сарана», кипч. *сарупчка* «тс.» є похідними від тюрк. *сару(γ)* «жовтий». — Німчук 231; Макарушка 13; Огиенко 34; Черных II 140; Фасмер III 560; Шипова 279; Korsch AfSIPh 9, 666; Струмінський Slavia 38, 109; Kowalski JP

27, 52—53; Räsänen Versuch 404. — Пор. **сарапук(и)**.

[**сарана**²] (бот.) «лілія лісова, *Lilium martagon* L.» Мак; — запозичення з російської мови; р. *сарана* «сибірська червона лілія, *Lilium tenuifolium*; [лілія лісова, *Lilium martagon* L.]», [**саранка**] «тс.» походить від тат. *сарана* «лілія», спорідненого з монг. *сагана* «дикий часник». — Фасмер III 560; Дмитриев 568; Шипова 279; Räsänen Versuch 403.

саранча — див. **серенча**.

[**сарapati**] «скипіти, роздратувати», [**саркати**] «фиркати; різко відповідати», [**сарчати**] «тс.; кипіти, шуміти О», [**сарчіти**] «фиркати ВеНЗн; шуміти О»; — р. [**сарпачь**] «фиркати» (про коня), бр. [**сарпачь**] «тс.», п. *сарпачь* «скаржитися, ремствувати; різко відповідати; бурчати», ч. *srkatı* «сьорбати», слц. *sřkat'*, схв. *сркати*, слн. *sřkatı* «тс.»; — псл. **sřkatı*, звуконаслідувальне утворення, паралельне до *sřbatı*; в східнослов'янських мовах, очевидно, з польської; виведення від рум. *sirear* «дикий, буйний» (Scheludko 142) непереконливе. — Фасмер III 563; Вгүскнер 482; Mashek ESJC 572.

[**сарапатня**] «всяка всячина» Чаб; — неясне.

[**сарапук(и)**] «сорт зелених слив» Нед, Мак; — очевидно, пов'язане з тур. *sarı* «жовтий»; пор. інші назви цього сорту [білянки, більохи зелені, білосливи, зелепухи, золотосливи туркени, туркині]. — Пор. **сарана**¹.

сарафан (вид сукні), [**шарафан**] «спідниця з вибійки»; — бр. *сарафан*, п. *sarařan*, ч. слц. слн. *sarařan*, схв. *сарафан*; — запозичення з російської мови; р. *сарафан* «вид жіночого плаття», (ст.) *сарафанъ* «довгий чоловічий каптан», очевидно, через тюркське посередництво запозичено з перської мови; перс. *serārā* «почесний одяг» зіставляється з гр. *σάραψις*. — Коваль 127; Фасмер III 561; Преобр. II 252; Торопчина РР 1983/1, 144—145; Шипова 280; Korsch AfSIPh 9, 489; Mikl. EW 288; Lokotsch 146; Horn 160.

[**сарахкотіти**] «сахтіти Нед; спалахувати Ба», [**сарахтіти**] «сахтіти» Нед; — афективне утворення на основі форми *сахтіти*. — Див. ще **сахнути**.

сараціни (давня назва мусульманських народів); «араби, мусульмани у середньовіччі», ст. *сараціни* (1627); — р. *сараціни*, бр. *сараціни*, п. *Saracen*, ч. слц. *Saracén*, болг. *сараціни*, схв. *Сарасени*, слн. *Saraceni*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *saraceni* (гр. *σαρακηνοί*) виводиться від ар. *šarkın* «східні», похідного від *šark* «схід». — СІС² 744; ССРЛЯ 13, 186; Фасмер III 561; Преобр. II 252; Lokotsch 147; Mikl. EW 316; Klein 1383.

[**сарган**] «наметена вітром купка снігу» Ник; — очевидно, результат контамінації слів [**сугрób**] і [**курган**] «тс.» тж. — Див. ще **курган**, **сугроба**.

сардак, **сардач**, **сардачина** — див. **сердак**.

[**сардель**] (іхт.) «чорноморська кілька, *Spratus spratus phalericus* Risso» Л—Г, **сарделька** (іхт.) «звичайна тюлька, *Clupeonella delicatula* Nordm.; чорноморська кілька» Л—Г, [**сарделя**] Нед; — р. **сарделька** «тс.», **сардель** «чорноморська кілька», п. слц. вл. *sardela*, ч. *sardel*, болг. м. *сарделя*, схв. *сарделя*, слн. *sardéla*; — запозичення з італійської мови; іт. *sardella* «тюлька» виводиться від лат. *sardina* «риба, виловлена біля берегів Сардинії». — Фасмер III 562; Преобр. II 253; Sl. wyg. obcych 667; Holub—Lyer 431; Mestica 1521. — Пор. **сардіна**.

сарделька «товста коротка сосиска»; — бр. *сардэлька*; — запозичення з російської мови; р. **сарделька** виводиться від **сардель** «риба сарделька». — Черных II 140; Фасмер—Трубачев III 562. — Див. ще **сардель**.

сардіна (іхт.) «*Sardina Antipa*», **сардинка**; — р. м. схв. **сардіна**, бр. **сардзіна**, п. *sardupka*, ч. слц. *sardinka*, вл. *sardina*, болг. **сардинка** «тс.», схв. **сардіна** «консервована сардина», слн. *sardína* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *sardine*, як і іт. *sardina*,

походить від лат. *sardina* < *sarda* «сардинська риба». — Акуленко 141; Черных II 141; Фасмер III 562; Sł. wyg. obcych 667; Holub—Lyer 431; Mestica 1521; Dauzat 650. — Пор. **сардэль**.

сардонічний «уїдлиий» (про сміх); — р. *сардоніческий*, бр. *сарданічны*, п. *sardoniczny*, ч. слц. *sardonický*, болг. *сардонічен*, м. *сардонски*, схв. *сардд-ничкї*, *сардднскї*, слн. *sardóničen*, *sardónski*; — запозичено з латинської мови, можливо, через західноєвропейські; лат. (*risus*) *sardonicus* походить, очевидно, від гр. (γέλως) *сардόνιος* (*сардάνиос*) «гіркий (сміх)», що виводиться від назви о-ва Сардинії Σάρδω (лат. *Sardinia*), на якому росла дуже гірка трава, що спотворювала риси обличчя. — СІС² 744; ССРЛЯ 13, 187; Kopaliński 865; Holub—Lyer 431.

саржа (текст.) «тканина з діагональним переплетінням ниток»; — р. бр. *саржа*; — запозичено з французької або італійської мови, очевидно, через російську; — фр. ст. *sarge*, іт. *sargia* походять від лат. *sērica* «шовкові тканини», яке виводиться від назви *Sēres* (гр. Σήρες) «китайці». — СІС² 744; Фасмер III 562; Преобр. II 253; Dauzat 663; Walde—Hofm. II 521. — Пор. **шовк**¹.

сарказм, *саркастичний*; — р. бр. *сарказм*, п. вл. *sarkazm*, ч. *sarkasmus*, слц. *sarkazmus*, болг. *сарказъм*, м. *сарказам*, схв. *сарказам*, слн. *sarkazem*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Sarkasmus*, фр. *sarcasme*, англ. *sarcasm* походять від слат. *sarcasmus*, яке зводиться до гр. *σαρκασμός* «уїдливе глузування», похідного від *σαρκάζω* «розриваю, роздираю (м'ясо)», пов'язаного з *σάρξ* «м'ясо», етимологічно неясним, можливо, спорідненим з ав. *ḍvarəš-* «різати». — СІС² 745; ССРЛЯ 13, 190; Kopaliński 865—866; Holub—Lyer 431; Dauzat 650; Klein 1383; Frisk II 679.

саркати, *сарцати*, *сарцїти* — див. **сарапати**.

саркома «вид злоякісної пухлини»; — р. бр. болг. м. *саркома*, п. *sarkoma*, ч. *sarkom*, слц. слн. *sarkóm*, схв. *сар-*

кѡм; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Sarkóm(a)*, фр. *sarcome*, англ. *sarcoma* походять від гр. *σάρκωμα* «наріст м'яса», утвореного від *σάρξ* «м'ясо». — СІС² 745; Черных II 141; Kopaliński 865—866; Holub—Lyer 431; Dauzat 650; Klein 1384; — Див. ще **сарказм**.

саркофаг «невелика гробниця у стародавніх народів»; — р. болг. м. *саркофаг*, бр. *саркафаг*, п. вл. *sarkofag*, ч. слц. слн. *sarkofág*, схв. *саркофаг*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Sarkophág*, фр. *sarcophage*, англ. *sarcophagus* походять від лат. *sarcophagus* «тс.», яке зводиться до гр. *σαρκοφάγος* (букв. «м'ясоїдний»), утвореного з основ іменника *σάρξ* «м'ясо» і дієслова *φαγεῖν* «поїдати», можливо, спорідненого з укр. *богун* «частина шлунка у жуйних тварин». — СІС² 745; ССРЛЯ 13, 191; Kopaliński 865—866; Holub—Lyer 431; Klein 1384. — Див. ще **бог**², **сарказм**.

сармати «група стародавніх іраномовних племен»; — р. бр. болг. *сармат*, п. *Sarmata*, ч. слц. вл. *Sarmat*, схв. *Сармати*, слн. *Sarmati*; — запозичення з латинської або грецької мови; лат. *Sarmatae* «сармати» походить від гр. *Σαρμάται*, *Συρμάται*, що є, очевидно, запозиченням з якоїсь азіатської мови; досить переконливим є виведення від індоарійського **sa-ma(n)t-* «жіночі» («належні жінкам»), похідного від **sa-«жінка»* і спорідненого з ір. **ha-va(n)t-* «тс.», до якого зводиться й псл. **x^hṛvatъ* «хорват»; не менш обґрунтованим може бути визнане й пов'язання компонента *sa-* з дперс. *sa(ah)* «голова» (пор. дінд. *sírah* «тс.»), а *mat-* з ір. *mātar-* «мати» і тлумачення первісного значення назви як «головні (зверхні, панівні) матер(инськ)і». — Стрижак, Етнонімія Геродотової Скіфії 161—167; Трубочев ВЯ 1979/4, 40; ЭССЯ 8, 150—151; Агеева 33—34; Попов Назв. нар. 17; Klein 1384. — Пор. **хорват**.

сарна (зоол.) «серна», *сарненя*, *сарнійок* «самець сарни»; — р. діал. бр. *сар-*

на, нл. *saḡna*; — запозичення з польської мови; п. *saḡna* споріднене з укр. *сёрна*. — Німчук 198; Фасмер III 263. — Див. ще *сёрна*.

сарпінка (текст.) «легка бавовняна тканина типу ситцю (з Сарепти)», *сарпінник* «робітник, що працює на виробництві сарпинки», [*серпінка*] «сарпинка» (Me); — бр. *сарпінка*, п. *saḡpínka*; — запозичення з російської мови; р. *сарпінка* утворено від назви р. Сарпи (притоки Нижньої Волги), на березі якої розташоване місто Сарепта. — Фасмер III 563.

сарса́н (бот.) «*Halocnemum* M.B.»; — р. *сарса́н* «тс.»; — неясне.

[**сарса́ма**] «інструменти ремісника», [*сарса́н, серса́ма, серса́на*] «тс.; матеріал для виготовлення возів» Нед; — запозичення з угорської мови; уг. *szegszám* «знаряддя, інструмент» складається з основ іменників *szeg* «засіб, начиння», спорідненого з манс. *ser* «у вигляді чого, у формі чого», хант. *siḡ* «тс.», мар. *ser* «спосіб, звичай», і *szám* «число, рахунок», яке є давнім запозиченням з чуваської мови. — Лизанец 624; Балецкий St. sl. 9/1—4, 338; MNTESz III 730—731, 741—742; Bárczi 280, 287. — Див. ще *са́ма*.

сарші́на — див. *саш*.

[**сарші́н**] «шершень, *Vespa crabro* L.» ВеНЗн, [*саршон* ВеЛ, *сёршун* ВеНЗн] «тс.»; — не зовсім ясні результати фонетичної видозміни форми *ше́ршень*, можливо, зумовлені зближенням з п. ст. *szarszun* «меч». — Див. ще *ше́ршень*.

[**сас**] «тарган, прусак»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *Sas* «сакс, саксонець», як і ч. *Sas*, сболг. *сасинъ*, серб. ст. *сасинь*, походить від двн. *saḡso* «тс.», пов'язаного з *saḡs* «меч з одностороннім лезом»; щодо розвитку значення пор. *пруса́к*; виведення від рум. *sas* «саксонець» (Scheludko 142) менш переконливе. — Фасмер III 548, 564. — Див. ще *са́кси*.

[**саса́нка**] (бот.) «анемона, *Anemone* L.» Куз; — запозичення із західнослов'янських мов; п. ч. слц. *sasaḡka*, як і

схв. *śasa* «тс.», етимологічно неясні. — Brückner 482; Machek Jm. rostl. 47.

[**саса́р**] «болото, трясовина» Шух; — неясне.

сатана́, *сатанізм, сатаня́*, [*сото́на*] О, Ме, *сатані́нський, сатані́чний, сатаня́чий, сатані́ти, осатані́ти* «дуже розізлити»; — р. бр. болг. *сатана́*, др. *сатана*, *сото́на*, п. *szatan*, *sataniczny*, ч. слц. *satan*, *satanáš*, вл. нл. *satan*, м. *сатана*, схв. *с̑атана*, слн. *sátan*, стсл. **сото́на**; — запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *σατανᾱς* походить від гебр. *šāṭān*, букв. «проти-діючий», спорідненого з ар. *šaitān* «тс., чорт». — Акуленко 132; Кобилянський Мовозн. 1980/1, 44; Черных II 141; Фасмер III 565; Преобр. II 253—254; Klein 1385. — Пор. **шайта́н**.

сателі́т; — р. *сателлі́т*, бр. *сатэ́літ*, п. *satelita*, ч. слц. вл. *satelit*, болг. м. *сателі́т*, схв. *сателі́т*, слн. *satelít*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Satellít*, фр. англ. *satellite* походять від лат. *satelles* (род. в. *satellitis*) «охоронець, супутник; спільник», очевидно, запозиченого з етрусської мови. — CIC² 745; Dauzat 651; Klein 1385; Walde—Hofm. II 481.

саті́н, *сатинéт*; — р. *саті́н*, бр. *саці́н*, п. *satyna*, ч. слц. слн. *satén*, вл. *satín*, болг. *сатéн*, м. *сатен*, схв. *с̑аті́н, с̑атéн*; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьке посередництво (н. *Satin*); фр. *satin* виводять від ар. *zaitūni*, букв. «з Цзяодуня (китайського міста)». — CIC² 745; Черных II 141; Фасмер III 565; Преобр. II 254; Kopaliński 867; Lokotsch 171; Dauzat 651.

сатинува́ти «лощити (папір)», *сатинувáльник*; — р. *сатині́ровать*, бр. *саты́ніраваць*, п. *satynować*, ч. заст. *satipovati*, слц. *satinovat'*, вл. *satiněrować*, болг. *сатині́рам*, м. *сатині́ран*, схв. *сатинира́ти*, слн. *satinirati*; — запозичення з французької мови; фр. *satiner* утворено від іменника *satin* «сатин». — Sł. wug. obcych 668; Dauzat 651. — Див. ще **саті́н**.

сати́ра, *сати́рик*, *сатири́чний*; — р. м. схв. *сати́ра*, бр. *саты́ра*, п. *satyra*, ч. слц. вл. *satira*, болг. *сати́ра*, слн. *satira*; — запозичено з латинської мови, можливо, через французьку (фр. *satire*); лат. *satira* «вид поетичного твору», *satura* «тс.; суміш, всяка всячина; миска з різними плодами» пов'язані з *satur* «ситий; повний», *satis* «досить», спорідненим з двн. *sat* «ситий», лит. *so-tūs* «тс.», псл. *syť*, укр. *сiтий*. — СІС² 746; Акуленко 136; Черных II 141—142; Kopaliński 867; Walde—Hofm. II 481—482. — Див. ще **сiтий**.

сатисфа́кція «почуття приємності; задоволення; (заст.) утамування почуття образи, звичайно у формі дуелі»; — р. болг. *сатисфа́кция*, бр. *сатысфа́кция*, п. *satysfakcja*, ч. *satisfakce*, слц. *satisfakcia*, вл. *satisfakcija*, м. *сатисфа́кция*, схв. *сатисфа́кция*, слн. *satisfakcija*; — через польську мову запозичено з латинської; лат. *satisfactio* «задоволення» утворено від дієслова *satisfacio* «задовольняю; виправдовуюсь», яке складається з прислівника *satis* «досить» і дієслова *facio* «роблю», спорідненого з псл. *děti*, укр. *(по)діти*. — СІС² 746; ССРЛЯ 13, 199; Фасмер III 565; Дворецкий—Корольков 777; Walde—Hofm. I 440—441. — Див. ще **діти**², **сати́ра**. — Пор. **факт**.

сатра́п «намісник області в стародавній Персії; деспотичний адміністратор», *сатра́пія* «область, якою управляв сатрап»; — р. бр. болг. *сатра́п*, п. ч. слц. *satrapa*, вл. *satrap*, м. *сатрап*, схв. *сатрап*, слн. *satráp*; — через західноєвропейські мови (н. *Satráp*, фр. *satrap*, англ. *satrap*) запозичено з грецької; гр. *σατράπης* «намісник перського царя; багач» походить від дперс. *xša-θarāvan- «управитель області», яке складається з основ *xšaθra* «державна», спорідненої з ав. *xšayēiti* «панує, наказує», гр. *ιθαομαι* «набуваю, наживаю, маю, володію» і *pāiti* «пасе, береже», спорідненої з гр. *ποιμήν* «пастух». — СІС² 746; Hüttl—Worth 14; ССРЛЯ 13, 200—201; Kopaliński 867; Klein 1386; Frisk II 573, 680; Chantraine I 590—591.

сатура́тор «апарат для насичення рідини газом або для приготування насичених розчинів», *сатура́ція*, *сатура́торний*, *сатураці́йний*; — р. болг. *сатура́тор*, бр. *сатура́тар*, п. *saturator*, ч. слц. *saturátor*, схв. *сатура́ция*, слн. *saturácija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Saturateur*, фр. *saturateur*, англ. *saturator* походять від пізньолат. *saturator* «насичувач», пов'язаного з лат. *satur* «ситий». — СІС² 746; ССРЛЯ 13, 201; Kopaliński 867; Klein 1386; Dauzat 651. — Див. ще **сати́ра**.

Сату́рн (назва планети; бог давньоримської міфології, покровитель землеробства), *сатурна́лії* «гучна забава; оргія; у Стародавньому Римі свято на честь Сатурна»; — р. бр. болг. *Сату́рн*, п. *Saturn*, ч. слц. *Saturn*, *Saturnus*, схв. *Сатурн*, слн. *Saturn*; — запозичення з латинської мови; лат. *Saturnus* (італійське божество) походить з етрусської мови. — СІС² 746; ССРЛЯ 13, 201; Walde—Hofm. II 483.

[**сать**] «іней» Куз; — неясне; можливо, результат фонетичної видозміни незафіксованої форми **сать*, пов'язаної з *сати́ти* (те, що осідає з атмосфери).

са́уна «фінська лазня»; — р. бр. м. *са́уна*, п. ч. слц. *sauna*, слн. *sávnа* «тс.»; — запозичення з фінської мови; фін. *sauna* «лазня», можливо, споріднене з комі *чом* «намет, будка; холодний хлів», удм. *чум* «хижа (для одягу)». — Sł. wug. obcsyč 668; Holub—Lyer 432; Лыткин—Гуляев 309.

[**сафатина**] (бот.) «чортола смердюча, *Ferula assa foetida* L.» Мак, [*ассафет*, *асафатина*] «тс.» Мак; — очевидно, результат адаптації латинської назви *assa foetida*.

сафлор (бот.) «*Carthamus* L.; олія з сафлору; фарба з сафлору»; — р. бр. болг. *сафлор*, п. ч. *safflor*, схв. *сафлор*; — запозичення з німецької мови; н. *Safflor* через італійське посередництво виводиться з арабської мови; менш переконливе виведення (СІС 746) через голландську мову (гол. *saffloer*) з пер-

ської. — Sł. wug. obcych 662; Ivanová-Šalingová—Maníková 773; Gr. Fwb. 674.

сáхар¹, *сахарáт*, *сахарíн*, *сáхарник*, *сáхарница* СУМ, Нед, *сахáрня*, *сахарóза*, *сахарíстий*, *сáхарíти*, ст. *сахаръ* (1627); — р. *сáхар*, бр. *сахарьíна*, [сáхар], п. sacharyna, ч. sacharín, sacharín, слц. sacharín, вл. sacharín, болг. *зáхар*, м. *сахарíн*, схв. *сáхар*, слн. saharín; — запозичення з грецької мови; гр. σάκχαρ(ον) походить від палі sakkhara «цукор», яке зводиться до дінд. śáṅkaṅā «гравій, пісок; цукровий пісок», що зіставляється з гр. κροιάλαι (мн.) «морська галька», κρόκη «тс.». — Коломієць УМЛШ 1967/6, 10; Коваль 117; Черных II 142; Фасмер III 567; Frisk II 22, 672—673; Mayrhofer III 308. — Пор. **цúкор¹**.

[сáхар²] «рогач у рибалок, залізний гачок з довгим держакон Дз, Мо; вила для гною Л», [сахóр] «вила для гною» ЛексПол, [сахúр] «тс.» Ник; — бр. *сахóр* «тс.»; — очевидно, пов'язане з р. [сохирь] «дерево з розвилкою», п. [sochor] «жердина», ч. слц. вл. нл. sochor «важіль, лом» і, в такому разі, зводиться до *сóхá* (див.).

сахáтися «злякано відскакувати; цуратися; [вмішуватися, втручатися Нед], *сахnúтися*, *відсахnúтися*, [відшахnúтися] «відхилитися, відсахнутися», [підсахnúтися] «пристати, причепитися» (про хворобу); — неясне; можливо, пов'язане з лит. šókti «скакати», зв'язок якого з укр. *скóчити* піддається сумніву (Fraenkel 1021—1022); можливий також вплив з боку *жахáтися*.

[сахnúти] «війнути, дихнути», [сахтíти] «палахотіти, пашіти жаром; пахтіти; важко дихати Нед; зітхати О; хникати О; віяти, пашіти», [сахтjáчка] «ядуха, астма» Нед; — неясне; можливо, звуконаслідувальне.

сачóк¹ — див. **сак¹**.

сачóк², *сáчик* — див. **сак²**.

[саш] (бот.) «очерет звичайний, Phragmites communis Frin.; (у виразі *с. білий*) лепеха звичайна, Acorus calamus L.; (у виразі *с. чорний*) рогіз, Typha

L.» Мак, [сашина] «очерет; лепеха» Мак, [саршíна] «очерет» ВеНЗн, Мак, *сашнік* «Schoenus L.; [очерет Мак]», [шаш] «очерет; рогіз» Мак, [шашина] «рогіз», [шалина] «очерет; рогіз», [шаланана] «лепеха» тж; — п. [saszyrna] «лепеха», [sasyna, szaszyna] «тс.», ч. [šáší] «осока, Carex L.; очерет; ситняг, Heleocharis R.Br.», šášina «сашник», sašina «тс.», слц. šáš «очерет; рогіз», šášina «тс.», [šěšina] «очерет», вл. šasnja «сашник», схв. *шáш* «осока, рогіз; оситняк, Juncus L.», *шáша* «сухе кукурудзиння; рогіз, оситняк», слн. šáš «осока»; — запозичення з угорської мови; уг. sás «осока» етимологічно неясне; пов'язання з ч. šáchor «смикавець, Cyperus L.», слц. šachor «тс.» (Matzenauer 80) помилкове. — Brücker 482; Machek Jm. rostl. 275; ESJČ 603; Skok III 383; Mikl. EW 337; MNTESz III 408.

сашé «подушечка з ароматичними речовинами; торбинка для хустинок», *сашéтка* «тс.» Куз; — р. болг. *сашé*, п. saszetka; — запозичення з французької мови; фр. sachet «мішок; саше» є зменш. від sac «мішок», яке походить від лат. saccus «тс.». — СІС² 580; Sł. wug. obcych 668; Dauzat 644. — Див. ще **сак¹**.

[сáще] «кімнатний собачка» Нед, [сáща] «щенья від вовка й собаки» Чаб; — неясне; можливо, результат видозміни деетимологізованого укр. *сасче «саксонча», похідного від сас «саксонець»; в такому разі первісно означало «саксонський собачка»; пор. [шашóк] «порода собаки».

свавóля, *свавóлець*, *свавóлля*, *свавóльник*, *свавóльство*, *свавóлець*, *свавóльник*, *свавóльство*, [свавóльця] Нед, *свавóльничати*, *свавóлити*, [славóлити] «сваволити» Нед; — р. [свавóлить] «сваволити», бр. *свавóлле* «пустощі, бешкет; пустотливість; сваволя»; — запозичення з польської мови; п. swawola, як і ч. svévole, слц. svévol'a, є результатом стягнення давнішої форми *swojawola (ч. svojevole), що відповідає р. *своевóлие*, схв. *свѣјевѡлан* і скла-

дається із займенника *swoja* (> *swa*) «своя» та іменника *wola* «воля»; більшість похідних утворено від запозиченої форми на українському ґрунті. — Огієнко РМ 1938/7—8, 347; Brückner 527. — Див. ще **воля**, **свій**¹.

[**свадлівий**] «сварливий» Нед; — очевидно, запозичення з чеської або словацької мови; ч. слц. [svadlivý], як і болг. *свадлів*, схв. *свадлив* «тс.», відповідає укр. *звадлівий* «тс.». — Див. ще **вадити**.

[**свадьба**] «весілля» СУМ, Нед, [**сва́йба**] «весілля» тж, [**сва́льба**] «тс.», [**свадьби́**] «сватання» Нед, [**свадьбини**, **сва́льбини**] «тс.», [**свадьбі́чка**] «наречена, молода» тж, [**сва́тба**] «весілля», [**свадьба́ний**] Нед, [**свадьбува́ти**]; — р. *сва́дба*, бр. [*сва́дзьба*], др. *сва́тба*, п. *swadźba*, *swaćba*, ч. *svatba*, [svajba], слц. *svadba*, нл. *swajźba*, болг. *сва́тба*, м. *свадба*, схв. *сва́дба*, слн. *svátba*, стсл. **сва́тъба**; — псл. *svatьba*, похідне від *svatь* «сватання»; зближення з *веді́*, *води́ти* (Желтов ФЗ 1876/1, 20) неприйнятне. — Фасмер III 568—569; Булаховський Вибр. пр. III 366; Соболевский Лекции 104; Brückner 527; Machek ESJČ 594; Skok III 369; Mikl. EW 332. — Див. ще **сват**.

[**свай**] «паля» Дз, [**чвая**] «тс.» Пі; — запозичення з російської мови; р. *сва́я*, [шва́я], р.-цсл. **свая** етимологічно неясне; зіставлялося з р. *сва́ть* (Преобр. II 256), *ва́ять*, *ви́ть* (Горяев 319). — Фасмер III 571.

[**сва́ка**] «стрижень для шпульки у ткацькому човнику» Нед, *сват*, [**сва́то́к**] Чаб «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [swak] «тс.» походить від нім. [zwack] «цвях». — Трубачев Рем. термиол. 136. — Див. ще **цвях**.

сва́ни (кавказька народність), *Сванетія*; — р. бр. *сва́ны*; — запозичення з грузинської мови; груз. *swan*- відповідає самонайменуванню сванів *šwan*, спорідненому з мегр. *šop*- «тс.». — Климов 174.

[**свар**] «лайка», *сва́ра* СУМ, Нед, [**сварба́**] О, *сва́рка*, [**сварку́т**] «сварли-

вий чоловік» Нед, [*сварлівець*, *сва́рник*] «тс.» Нед, *сварня́*, [*свару́н*] «сварливець», [*свару́нок*] «сварка» О, *сваріти*, *сварі́тися*, *сва́ркий*, *сва́рлівий* СУМ, Нед, [*сварній*] «сварливий» Нед, [*сварлі́ве*] «сердито», [*на́сварка* Ж, *пересва́р*], *пересва́рка* СУМ, Куз, [*посва́р(а)* Пі, *посва́рка*]; — р. болг. *сва́ра*, бр. *сва́рка*, др. *сваръ*, п. *swar*, *swara*, ч. слц. *svág*, вл. нл. *swar*, полаб. *svogēt* «сваритися», слн. *svaríti* «попереджувати», стсл. **сваръ**; — псл. *svarъ*; — споріднене з дісл. *svara* «відповідати», гот. *swaran* «присягати», двн. *swerian* «тс.; говорити певно», дангл. *andswaru* «відповідь», нвн. *Schwur* «клятва», лат. *sermo* «бесіда, розмова»; іє. **sweg-* «говорити»; зіставлення з ч. *svada* «звада» (Machek ESJČ 594) необґрунтоване. — Фасмер III 569; Черных II 142—143; Преобр. II 255; Brückner 527; Младенов 571; Skok III 369; Trautmann 296; Гамкрелідзе—Иванов 123; Pokorny 1049.

[**сварка**] (бот.) «цмин піщаний, *Helichrysum arenarium* D.C.; льонок звичайний, *Linaria vulgaris* Mill.» Мак, [*цварка*] «цмин» Мак, [*сварлівець*] «тс.», [*сва́рник*] «тс. Мак; плаун звичайний, *Lycododium clavatum* L.»; — найменування, пов'язані зі *сварі́тися*; назва плауна [*сварні́к*] викликана розповсюдженням повір'ям, нібито присутність цієї рослини в хаті викликає сварку (Анненков 203); пор. інші назви плауна: [*дереза́*, *зва́дник*]; така ж мотивація і відповідних назв цмину. — Шамота 72. — Див. ще **свар**.

Сва́рог «слов'янський язичницький бог, покровитель ковальства та інших ремесел», *Сваро́жич* «син Сварога, бог вогню», [*Сова́рог*] «батько всіх богів, бог законів і часу» Нед; — р. *Сва́рог*, др. *Сварогъ*, *Сварожичь*, *Сварожь* «Сварогів»; — загальноприйнятої етимології не має; здебільшого пов'язується з псл. *svara* «свара, незгода, війна» (Jagić AfSIPh 1, 412—413; 4, 426; Brückner AfSIPh 40, 10—11; KZ 46, 236—237; Jakobson IJSLP 1/2, 269); зіставляється також з дінд. *svárgaḥ* «небо», дангл.

sweorc «темнота, хмара, туман» (Uhlenbeck 355; PBrV 22, 199—200; Fortunatov BV 3, 69), з дінд. s(ú)var «сонце», ав. hvarə, лат. sōl, псл. *s^hlpse «тс.» (Преобр. II 255). — Фасмер—Трубачев III 570.

сва́стика (культовий знак ряду стародавніх релігій; емблема німецького нацизму); — р. болг. *сва́стика*, бр. *сва́стыка*, п. *swastyka*, ч. слц. *svastika*, схв. *сва́стика*, слн. *svástika*; — запозичення з давньоіндійської мови; дінд. *svastika* пов'язане із *svasti* «успіх», утвореним з основи *su-* «добрий», спорідненої з першим компонентом гр. *ὑγιής* «здоровий», псл. **szdogъ* «тс.», і дієслова *asti* «він є», спорідненого з псл. (j)*estъ*, укр. *є*. — СІС² 747; Черных II 143; Kopaliński 933; Chantraine I 388; Frisk II 954—955; Maughofer II 637. — Див. ще *гігієна*, *є*, *здоровий*. — Пор. *смерть*, *щастя*.

сват, [сва́ненька] «свашка», [сва́ненько] «сватор», [сва́нечка, сва́нечко, сваню́тка, сва́ня О, сва́нька], сва́тальник, [сва́танець] «сват» Нед, [сва́танок] «тс.» Нед, [сва́танкі] «сватання» СУМ, Нед, сва́тання, сва́тач тж, [сва́тиця] «свах» Нед, сватко́, [сва́тник] «звідник» Нед, [сватні́цтво] «звідництво» Нед, свато́к, [сва́ття] «свати», свату́ньо, сва́ха, [сва́чини] «сватання» Кур, [сва́шини] «пригощання свих» Нед, [сващя́к] «дружко (?)», сват Нед, [сва́щини] «частування весільних гостей у свахи» Нед, сва́тальний, [сва́тній] «сватів», сва́тати, сва́татися, свата́тися «родичатися», [свахя́тися], [сва́шити] «свашкувати» Нед, [сва́шчити] «тс.», свашкува́ти, [підсва́тання, прісвахя́]; — р. бр. болг. м. *сват*, др. *сватъ*, п. вл. нл. *swat*, ч. заст. слц. *svat*, схв. *сва́т*, слн. *svàt*; — псл. *svatъ*; виводиться зі **svojat-*, похідного від займенникової основи *svo-*, *sve-*; — зіставляється з лит. *svėčias*, *svėtis* «гість» (первісно «чужинець, сам по собі»), лтс. *svešs* «чужий; гість», гр. (F)*έτης* «родич, друг», *έταρος* «товариш, супутник»; зближення з ав. *χваētu-* «належний до сім'ї» (Machek ESJC

594) сумнівне з точки зору фонетики. — Черных II 143; Фасмер III 570; Преобр. II 255—256; Brückner 527; Skok III 369; Mikl. EW 332; Fraenkel 950, 952; Karulis II 336; Мартынов Язык 85. — Див. ще *свій*!

[све́клá] (бот.) «буряк, Beta L.; бурякове бадилля» Г, Л, [сва́кля] «столовий буряк» Корз, [свеклови́ця] «буряк» Мак, [сві́кла Пі, Мак, сві́колка Мак] «тс.», [све́кляний]; — р. све́кла, др. *seuklъ*, п. *świkła*, м. *свекло*, *цвекло*, схв. *цвèкла*; — давнє запозичення з грецької мови; гр. *σεῦχλον* (іон. *σεῦτλον*, атт. *τεῦτλον*) є запозиченням невідомого походження. — Німчук 273; Черных II 144; Фасмер—Трубачев III 571; Преобр. II 256; Sławski I 134—135; Frisk II 887. — Пор. *цві́кля*.

[све́ковка] (бот.) «вид рослини» Нед, [свековні́к] «ясенець білий, *Dictamnus albus* L. (*D. fraxinella* Lenk.)» ВеНЗн, [цви́ковні́к] «тс.» тж; — похідне утворення від *све́кла*; назва, очевидно, зумовлена тим, що в народній медицині використовувався корінь ясенцю. — Анненков 126. — Див. ще *све́клá*.

све́кор «батько чоловіка; [тесть ВеБ], [све́кра] «свекруха Нед; теща ДзАтл II», свекри́ця, свекри́щина СУМ, Куз, [свекро́ха] «теща» ВеБ, свекру́ха, [свекру́хна] «свекруха», [свекру́шина] «тс.»; — р. све́кор, бр. *све́кар*, др. *свекръ*, п. заст. *świekieg*, ч. ст. *svekr*, слц. *svokog*, болг. *све́кър*, м. *свекор*, схв. *све́кар*, слн. *svéker*, стсл. *свекръ*; — псл. *svekъgъ*; — споріднене з дінд. *śvāsurah* «свекрив», ав. *χvasuga-*, лит. *šėšugas* «свекор», гр. *έμυρός*, двн. *swēhur* «тс.», лат. *socer* «тс.; тесть»; іє. **svekuro-* «свекрив», першим компонентом якого є займенникова основа **sve-* «свій». — Трубачев Терм. родства 118—125; Черных II 144; Фасмер III 572; Преобр. II 256—257; Brückner 536; Machek ESJC 595; Skok III 370; Trautmann 295; Fraenkel 977; Walde—Hofm. II 550—551; Бурлакова ВСЯ VI 61; Гамкрелидзе—Иванов 112, 123, 374, 760; Pokorny 1043—1044.

[свѣпка] «сваха» Нед, [свѣпка] «тс.» Нед; — неясне.

свербі́вус (бот.) «свербигуз, Bunias L.; [шипшина, Rosa canina L. Me]», *свербі́ус* «тс.» СУМ, Ме; — результат видозміни форми *свербі́гуз* «тс.» через зближення другого компонента з іменником *вус*. — Див. ще **свербі́гуз**.

свербі́га (бот.) «свербигуз, Bunias L.; [бутень Прескотта, Chaerophyllum prescottii D.C. Mak]», [свербина] «бутень Прескотта» Мак, [сверба́к] «шипшина собача, Rosa canina L.» ВеНЗн, [свербі́ган ВеНЗн, сверби́ла Мак, свербі́ло Нед] «тс.», *свербі́жниця* «Knautia Coult.; [скабіоза голубина, Scabiosa columbaria L. Mak]»; — р. *свербі́га* «Bunias», [свербейка, свербарика] «тс.», [свербі́гуз] «тс.; бутень бульбоносний, Chaerophyllum bulbosum L.», бр. *свербі́гуз* «свербига, Bunias», п. *świerzabek* «бутень», *świerzbica* «свербіжниця»; — похідні утворення від *свербі́ти*; назви перших трьох рослин зумовлені їх смаковими властивостями або дією на кишечник; *свербі́жниця* дістала свою назву як засіб для лікування корости (пор. [короставник], р. [чесотная трава, чесоточная трава] «тс.»). — Шамота 67, 139; Меркулова Очерки 81; Анненков 72, 73, 317—318. — Див. ще **свербі́ти**.

свербі́гуз (бот.) «свербига, Bunias L.; [шипшина собача, Rosa canina Нед, Ме; Torilis anthriscus Gmel. (Gaert.); бутень запашний, Chaerophyllum aromaticum L. Mak; бугила лісова, Anthriscus silvestris Hofm. Mak]», [сверби-гузно] «бутень» Мак, [свербивуз] «шипшина» Мак, [свербиуз Мак, свербиуза Мак, свербиузина Мак, ВеЛ, свербиузка Мак, свербовіс Мак, свербоголуз ВеЗа, свербоголуза ВеНЗн, Мак, свербогу́з, свербогуза, сверболуз, сверболуза, свербоу́за, свербоузина тж] «тс.»; — р. [свербі́гуз] «бугила»; — складні утворення з основ дієслова *свербі́ти* та іменника *гу́зно* «зад»; назва зумовлена подразливою дією насіння з'їдених плодів шипшини на задній прохід;

очевидно, подібну дію виявляють і *свербига*, *бугила*, окремі різновиди яких використовуються в їжу. — Німчук 280; Шамота 138—139; Меркулова Очерки 81; БСЭ 24, 75; 38, 201; Machek Jm. rosl. 109—110. — Див. ще *гуза́*, **свербі́ти**. — Пор. **свербі́га**, **свербі́вус**.

сверби́ла, **свербі́ло**, **свербина** — див. **свербі́га**.

свербі́ти, **сверб**, **свербе́ць**, **свербі́ж**, [свербля́к] (ент.) «свербун, коростяний кліщ, Sarcoptes» Нед, *свербля́чка* «свербіж; [кропива Чаб]», [свербо́та] «свербіж», *свербу́н* (ент.) «Sarcoptes», [сверб'я́чка], [сворі́б] «короста, парша» ВеБ, *свербля́чий*; — р. *свербе́ть*, бр. *свѣрбе́ць*, п. *świerzbieć*, ч. *svrběti*, слц. *svrbiet'*, вл. *swjerbjeć*, [swjerbic], нл. *śwərb'eś*, болг. *сѣрбѣ*, м. *сѣрби*, схв. *сѣрбети*, слн. *srbēti*; — псл. *svʹrbēti; — зіставляється з двн. *swērbān* «крутитися; стирати», лтс. *svārpsts* «свердло», дісл. *svarf* «опилки», гот. *af-swaírban* «змахнути». — Фасмер III 573; Преобр. II 257; Brückner 536; Machek ESJČ 598; Schuster-Sewc 1391; Младенов 623; Skok III 375; Варбот 78; Mikl. EW 380; Trautmann 295; Mühl.—Endz. III 1144.

сверготі́ти «цвіринькати», [свірго-тати] «тс.» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. *świergotać* є варіантом форми *świerkotać* (*świerkać*), спорідненої з укр. [свірча́ти]. — Brückner 536. — Див. ще **сверені́ти**.

[сверда́н] (ент.) «цвіркун, Gryllus L.», [сверду́н, свігу́р «тс.»] ВеНЗн; — не зовсім ясні результати видозміни форм [сверчо́к, свіргу́н, свірчо́к] «тс.» — Див. ще **сверені́ти**.

свѣрдел, [свѣрдель], [свѣрбел] «свердел» Гриц, [свербл́о] «тс.» тж, *свѣрдло*, [свердликáр] «свердильник» Нед, *свердлі́льник*, *свердлі́й*, *свердлові́на*, *свердлува́льний*, [свердля́к (корабельний)] «корабельний хробак», *свердля́р*, [сверл] Нед, [сверликáр], [свѣрло] тж, [сверля́к] «вид гусені», [свірло] «свердел», *свѣрдлі́ти* СУМ, Нед, *свердлува́ти*, [свѣрлі́ти] Нед, *свердлі́льний*, *свердлува́льний*, *свердля́чий*; — р. *сверло́*,

бр. *svěrdzel*, др. *svěrdьlъ*, п. [šwierdziołek], *świder*, ч. *sviďřík*, слц. *svider*, болг. *свѣрдел*, м. *сврдел*, схв. *свѣдао*, *свѣдло*, слн. *svédeř*, с.-цсл. *свѣдѣль*; — псл. *sv^hrdьlo; — можливо, споріднене з дісл. *sverd* «меч», свн. *swert*, нвн. *Schwert* «тс.»; зіставлялось також (Младенов 573; Machek ESJČ 596) через попередню форму *sv^hrb-dlo з дісл. *hvirfill* «вихор, кільце, верхівка», нвн. *Wirbel* «вихор», двн. *hwērfan* «обертати», *werfan* «тс.» або (Преобр. II 258; Holub—Kop. 363) з псл. *v^hrtěti «вертити», хоча з форми *s(ъ)v^hrt-dlo мало б вийти *сверло. — Фасмер III 573—574; Skok III 375; Трубачев Рем. терм. нол. 375.

[свереніти] «цвіркотати» ВеУг, [свереньчати тж, свірчати, свиршіти Лекс-Пол] «тс.», [сверчок] «цвіркун» ВеУг, [сверщук] Г, [сверщок, свірк, свірко, свірчок, свірщок] ВеНЗн, [свириньок, свириньок, свиринька] ВеУг, [свіркалка] Нед, [свірень] Куз, [шверщок] ВеНЗн «тс.»; — р. [сверчатъ] «цвірчати», *сверчок*, бр. [свірчаць] «цвірчати», [свершич] «цвіркун», п. *świerzszczęć* «цвірчати», *świerzszcz* «цвіркун», ч. [švrček], ст. *svrček* «тс.», слц. *svrček*, вл. *šwjerč*, м. *свирец*, стсл. *свѣрчь(къ)* «тс.»; — очевидно, псл. *svirati* (*svĕrĕti*) «свистити», *svĕrčьkъ* «цвіркун», з яким пов'язане *svirĕľ* «дудка, сопілка»; — лит. *svirkšti* «бриніти, пищати, свистити», лтс. *svirkštēt* «тс.»; менш переконлива думка (Фасмер III 574—575; Machek ESJČ 91) про звуконаслідувальний характер цих слів і про їх безпосередній зв'язок із *свѣрк-, укр. *цвіркати*. — Преобр. II 258; Вгückner 536. — Пор. *сверготіти*, *цвіркати*.

[сверіпа] «каша з пшона і молодого лободи зі свинячим жиром» Нед; — очевидно, пов'язане з [свиріпа³] «свербига» (свербига може вживатися в їжу у вареному вигляді). — БСЭ 38, 201. — Див. ще *свиріпа³*.

[сверкати] «блискати, блимати» Нед, [свѣркот] «блискання, блимання» Нед, [свіркуха] «блискавка» Гриц; — р. *свер-*

катъ «тс.», стсл. *свѣрчжштъ* «блискучий» (про розжарене залізо); — неясне; зіставлялося з р. ст. *сверкати* «швидко рухати, ворухити» (губами), з *свирчати* (Mikl. EW 330), з дінд. *sváratī* «звучить; світить, сяє» (Горяев 313). — Фасмер III 574; Преобр. II 527—528.

[свѣрлик] (орн.) «малий дятел, *Dryobates minor* L.» Шарл; — пов'язане із *свѣрдел*; назва зумовлена, очевидно, тим, що дятел робить діри в корі дерев. — Булаховський Вибр. пр. III 217. — Див. ще *свѣрдел*.

сверляк — див. *свѣрдел*.

[свертки] (бот.) «конюшина шведська, *Trifolium hybridum* L.» Мак; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої частини назви (конюшина) *шведська*.

[свертушка] (орн.) «звичайна вівсянка, *Emberiza citrinella* L.» Шарл; — неясне; може бути зіставлене з п. [ро-šwierka] «вівсянка», пов'язаним з *świerkot* «цвіркання».

сверчок, *сверщок*, *сверщук* — див. *свереніти*.

светр; — р. болг. *світер*, бр. *світэр*, п. *sweter*, ч. *svetr*, слц. *sveter*, схв. *свѣтер*, слн. *svíter*; — через західнослов'янські мови запозичено з англійської; англ. *sweater* «светр» утворено від *sweat* «піт, потіти», спорідненого з двн. *sweiz* «піт», дінд. *svēda-*, лат. *sūdor*, лтс. *sviēdri* «тс.». — СІС² 747; Sł. wyg. obcych 715; Holub—Lyer 460; Klein 1552.

[свиб] (бот.) «дерен, *Cornus* L.» ВеЛ, Мак; — очевидно, запозичення зі словацької мови; слц. *svíb*, як і схв. *свйба*, слн. *svíba* «тс.», відповідає укр. [свид] «тс.»; виводиться з псл. *svidy «тс.» через проміжні форми род. в. *svidъve* > *svidbe. — Фасмер III 577; Machek Jm. rostl. 171; Skok III 371—372. — Див. ще *свид¹*.

[свигнати] «мугикати під ніс» Нед, [свигнавець] «той, хто мугиче», [свигнавка] «мугикання» тж; — неясне; можливо, є результатом контамінації форм *свистати* і [гугнати] «гугнявити».

[свид¹] (бот.) «свидина криваво-червона, *Theluctania (Cornus) sanguinea* L.», [свидва Мак], свідина́, [свидовник Мак] «тс.», [шведина] «тс.»; свидина біла, Th. (*Cornus*) *alba* Led.» Мак; — р. [свидина] «дерен червоний», [свидбвник] «тс.», бр. свідзіна, п. *świdwa*, [świd, świdzina], ч. *svíd*, *svída*, вл. нл. *swid*, болг. [свит] «тс.»; — псл. **svidy*; — зіставляється з прус. *sidis* «тс.», лит. *svidùs* «блискучий, ясний», *svidėti* «блищати, світитись», лат. *sīdus* «зоря», дангл. *svitol* «ясний»; в такому разі назва рослини мотивується яскраво-червоним кольором плодів; заперечення проти цих зіставлень і пов'язання з н. Wein(*weide*) «свидина» (Machek ESJČ 596; Jm. *rosl.* 171) недостатньо обґрунтовані. — Фасмер III 577; Brückner 535; Holub—Kop. 363; Graepkel 952. — Пор. свидь.

[свид²] «велика і добре зав'ялена палка», [засвидіти] «ударити» Я; — ч. [svidy] «твердий, тугий»; — пов'язане зі [свид] «свидина»; назва зумовлена особливою міцністю свидинового дерева; щодо семантичного зв'язку пор. бук «ломака», [бучок] «палка» — бук «вид дерева»; дубок «ціпок», дубина—дуб. — Див. ще свид¹.

[свидь] «сирий стан» Нед, [свидій] «сирий» Нед, [свідній] «напівдозрілий» Г, Нед, [свидовій] «тс.» тж, [свидовитий] «недозрілий; зеленуватий; моложавий», [свидуватий] «тс.», [свідність] «вогкість; нездорілість» ЛЧерк, [насвід] «недозрілим», [насвіді] «моложавий», [усвід] «недозрілим», [усвиду] «тс.»; — р. [свідий] «недозрілий; сирий; кислий, терпкий, оскомистий», [свидой, свидоватий] «тс.», п. [świd] «щось чорне; нездорілість», ч. [svidy] «тугий»; — неясне; можливо, пов'язане зі [свид] «свидина»; у такому разі первісно означало «кислий, терпкий, твердий, (як плоди свидини)».

[свіжка] «стріла з очерету і смоли»; — результат дисиміляції в незазначеній формі *швижка, похідної від [швігати] «кидати, шпурляти» (див.).

[свина́рик] (бот.) «шавлія кільчаста, *Salvia verticillata* L.» ВеНЗн, [свинішник] «тс.»; — похідні утворення від деетимологізованого [свинюх] «тс.», яке первісно було пов'язане зі *сзвивати «звивати». — Див. ще свинюх.

свинець, свинчатка, свинцевий, свинцевистий, свинцюватий, свинцювати; — р. свинец, бр. свінец, др. свиньць, болг. заст. свинец «свинець; куля», слн. *svínes*, стсл. свиньць; — псл. [svinьсь]; — споріднене з лит. *švīnas*, лтс. *svins* «свинець»; зіставляється ще з гр. *κύανος* «синя речовина», яке вважається запозиченим з невідомої мови і ототожнюється з хет. *kuṣappa(n)* «мідний (купорос), коштовний камінь»; зіставляється також (Трубачев *Этимология* 1965, 33—34) з ос. (æ)fsæp «сошник, леміш, залізо», афг. *ḍspīpa* (*ḍspāpa*) «залізо». — Черных II 146; Фасмер III 577—578; Преобр. II 259; Karulis II 339; Frisk II 37; Boisacq 527; Persson Beitr. 963.

сві́нка¹ (мед.) «запалення привушної залози у дітей, паротит»; — р. сві́нка, бр. свінка, п. *świnka*; — похідне утворення від свиня́; назва зумовлена зовнішнім виглядом опухлої шиї хворого; пор. лат. *scgōfula* «опух шиї» від *scgōfa* «свиня», гр. *χοῖράς* «опухлі шийні залози» від *χοῖρος* «порося, свиня». — Фасмер III 578; Горяев Доп. I 42. — Див. ще свиня́.

сві́нка² «дерев'яна куля, яку ганяють ковіньками в грі; відповідна гра»; — р. [свинка] «цурка, свинка», [свинки] «гра в цурки, свинки», п. [świnka], болг. сві́нка «тс.», слн. *svínjka* «дерев'яний м'яч»; — псл. *сзвіпъка, похідне від *сзві(п)ti* «звити»; первісно, очевидно, означало м'яч, звитий з ганчір'я або шерсті; пор. [зві́нка] «м'яч із шерсті; гра в м'яч» Ж; зазнало зближення зі свиня́. — Див. ще віти¹, з². — Пор. сві́нки, свито́йкий.

[сві́нка³] (іхт.) «підуст звичайний, *Chondrostoma nasus* L.», [сві́нька] «тс.» ВеНЗн; — р. [свинка] «волзький підуст, *Chondrostoma nasus variable* Jakowlew»

Л—Г, бр. [свінка] «підуст», [свінюк] «підуст дніпровський, Ch. vasus pasus», п. świnka, слц. [švinka] «підуст»; — похідне утворення від свиня; назва зумовлена формою рота підуста, що нагадує рило свині. — Leder 98. — Див. ще **СВИНЯ**.

СВІНКІ (бот.) «нетреба, Xanthium» СУМ, Нед, [свиннак] «осот, Sonchus; скереда дворічна, Crepis biennis» ВеНЗн; — очевидно, пов'язане зі звинути (псл. svinoti); зв'язок міг бути зумовлений тим, що квітки і молоді плоди цих рослин покриті, закручені листяними обгортками; пізніше відбулося зближення з основою свиня. — Див. ще **ВІТИ**¹. — Пор. **СВІНКА**².

СВИННАК — див. **СВІНКІ**.

[**СВИННИЦЯ**] «біловус стиснутий, мичка, Nardus stricta» ВеНЗн, [свинюх ВеНЗн, свинюха, свинячка] «тс.»; — очевидно, похідні утворення від свиня; назви могли бути зумовлені схожістю мички до свинячої щетини (пор. р. [щетинница] «тс.»). — Див. ще **СВИНЯ**.

[**СВИНЮХ**] (бот.) «шавлія кільчаста, Salvia verticillata L.», [свинюшник] «тс.» Мак; — очевидно, залишок давньої назви *сзвинъкы, похідної від сзвивати «звивати», в якій префіксальне сз- у зв'язку з деетимологізацією не зазнало зміни в з-; назва зумовлена, очевидно, наявністю волосистого кільця в трубці віночка. — Пор. **СВІНКА**².

[**СВИНЮХА**] (бот.) «лутига розлога, Atriplex patula L.» Корз; — похідне утворення від свиня; назва зумовлена використанням лутиги на корм свиням. — Див. ще **СВИНЯ**.

СВИНЯ, свина́р, свина́рка «доглядачка свиней; [свинарник Л]», свина́рник, свина́рня, свина́рство, [свинарча́] «хлопчик-свинопас», [свинарчу́к] «тс.», [свинва́] «свинота» Чаб, свини́на, свини́нець «свинарник», [свині́рка] «стадо свиней» Нед, сві́нка «жук довгоносик», [сві́нне] (зб.) «свині» Л, [свини́к] «свинарник» До, [сві́ння] «тс.» Л, свино́та СУМ, Нед, сві́нство, сві́нтус, [свинту́х] «свинтус» О, свиню́ш-

ник, [свинча́] «поросся», свиню́ка, свиню́шник, свиню́шня, [свиня́к] «свинячий послід», свиня́ка, [свиня́тина] «свинина», [свиня́тник] «свинарник», свина́рний, свина́рський, свини́й, [свинові́й] «свиний» Нед, сві́нський, свинувáтий, свинякува́тий Куз, свиня́чий, свинарюва́ти Нед, [свині́ти] «бруднити як свиня» Нед, підсвинок, [пітсвинча́] «підсвинок» О, [піцвело́к, піцва́к] «тс.» Ва; — р. свиня́, бр. сві́ння, др. свиния, п. świnia, ч. svině, слц. sviņa, вл. swinjо, нл. swiņa, полаб. svaiñă, болг. свиня́, м. схв. сві́ња, слн. svínja, стел. **СВИНЬГА**; — псл. svinьja, можливо, з давнішого *svinī (жін. р.), похідного від прикметника svinь «свинячий»; — споріднене з лтс. sūvėns «поросся», лат. sūs «свиня», днв. sū, нвн. Sau, гр. ὄς, ав. hū «тс.»; очевидно, індоевропейське утворення від звуконаслідувального кореня su; зіставлялося також з дінд. sūte «народжує», псл. супь «син» (Uhlenbeck 339—340). — Коваль 82—83; Черных II 147; Фасмер III 579; Преобр. II 259—260; Brückner 537; Machek ESJČ 596—597; Skok III 372; Критенко Вступ 510, 546; Трубачев Назв. дом. жив. 61—63; Мартынов Язык 61; Mühl.—Endz. III 1129; Karulis II 189; Kluge—Mitzka 626; Walde—Hofm. II 635—637; Frisk II 973—974; Pokorny 1038—1039; Гамкрелидзе—Иванов 593.

[**СВИНЯК**¹] «вид грибів», [свинюха] «тс.» Мак; — р. свиню́ха «гриб синюха, сиріжка, Agaricus violacens або involutus», бр. [сві́нка] «гриби синюватого кольору», п. [świniak] (вид гриба); — очевидно, результат видозміни звукової форми *синя́к, зближеної з основою іменника свиня́; первісна назва могла бути зумовлена кольором гриба.

[**СВИНЯК**²] (зоол.) «зернова стонога, мокриця, Porcellio» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. świniak, як і ч. sviňka «мокриця», svinka «дрібний рачок, що живе на вологих місцях, Armadillidium», вл. swinjatko «стонога», нл. swinka «зернова стонога, Porcellio scaber», пов'язане з świnią «свиня»; наз-

ва зумовлена, очевидно, схильністю тварин до вологих місць або зовнішньою подібністю до свині. — Див. ще **свиня**.

Свирід, *Свиридбн* — див. **Спирідбн**.

свиріль «народний духовий інструмент у вигляді скріплених дудочок», [сверівочка О, свирілка]; — р. свирель «сопілка», др. свирѣль, ч. svírka, болг. свирѳл, свірка, м. свирала, свирка, [свирайка], схв. свірала, слн. svirél, svirálo, стсл. свирѣль; — псл. svirél, похідне від svirati «грати на сопілці» (др. свирати, свирити, стсл. свирати), спорідненого з лат. susurro «шиплю, шепчу, бриню», дінд. sváratí «звучить», дісл. svarra «бушувати, свистіти», нвн. surren «бриніти, свистіти», schwirren «тс.». — Фасмер—Трубачев III 579; Преобр. II 260; Skok III 372—373; Walde—Hofm. II 637.

свиріпа¹ (бот.) «суріпиця звичайна, *Barbarea vulgaris* R. Br; [гірчиця польова, *Sinapis arvensis* L.; дескурайнія, *Descurainia* Webb. et Bert. (*Sisymbrium sophia*) Нед; редька дика, *Raphanus raphanistrum* L.; кінський часничник лікарський, *Alliaria officinalis* Mak», [сверіпа] «гірчиця польова» Mak, [свиріпка Mak, свиріпиця] «тс.», свиріп'яний; — р. [сверіпа] «суріпиця», бр. свірѣпа «тс.», др. сверѣль «дикоростучий», свирѣль «тс.», сверѣница «дикий горох», п. świegzor «суріпиця», ч. sveřer «польовий бур'ян; жеребеш», sveřeres «тс.», слц. svegerú (про коноплю), стсл. сверѣль «дикий»; — пов'язане з [свиріпний] «злий, сердитий». — Меркулова Очерки 75—78; Этимология 1964, 78—79. — Див. ще **свиріпний**.

[свиріпа²] (бот.) «ріпа, *Brassica rapa* L. Mak; ріпак, *Brassica napus* L.», [свиріпа] «ріпак» Mak, [суріпа Mak, суріпиця] «тс.», [суріпок] «олійна ріпа, *Brassica rapa oleifera* DC.» Mak; — похідні утворення від *ріпа* (ріпак), викликані впливом з боку *свиріпа¹* «суріпиця». — Див. ще **ріпа¹**.

[свиріпа³] (бот.) «свербіга східна, *Bunias orientalis* L.», [свиріпиця] «тс.»

Mak; — очевидно, результат фонетичного зближення назви *свербіга* з назвою *свиріпа* «суріпиця» (див.).

[свирка] (бот.) «ялина звичайна, *Picea excelsa* Link. Mak; *Pinus pilla* L.; гірська сосна, *Pinus montana* Mill. Mak», [свирка] «ялина», [свірок] «тс.» Mak; — запозичення з польської мови; п. świrk «смерека», świegk «тс.» розглядається як варіант форми smrek «тс.», спорідненої з укр. *смерека*. — Brückner 537. — Див. ще **смерека**.

[свискати] (про ката) «шипіти, фрикати» Нед; — слн. [svískati] «шипіти, бризкати», [svísk] «шипіння»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, споріднене зі *свистати*. — Фасмер III 580—581. — Див. ще **свистати**.

[свіслі] «нижній кінець плавної сітки», [свісель] «вільні кінці верхів і сподів рибальської сітки» Дз; — похідне утворення від др. *сввсати «звисати», в якому префіксальне с(ъ)- не зазнало зміни в з- завдяки деетимологізації (пор. ч. svisel «фронтон, підря», вл. swisle «фронтон даху», слн. svísli «сінник, підря», які загальноприйнятої етимології не мають); пор. також *свінка²*, *свінта¹*. — Machek ESJČ 597.

свист — див. **свистати**.

свистати, *свистіти*, *свіснути*, *свисоннути*, [свіснява], *свист*, *свістávка* СУМ, Нед, *свистáло*, *свистáльце*, *свистáчка* «свисток; [(орн.) свіязь, *Anas penelope* L. ВеНЗн», [свістель] «дудка» Нед, *свістик*, *свистілка*, [свистóвач] «порожній горіх з отвором», *свистóк*, *свистóля*, *свистóун*, [свистунка] (орн.) «вівчарик жовтобровий, *Phylloscopus sibilatrix* Bechst.» Шарл, *свистóха*, *свищ* (орн.) «свіязь», *свіщик* «свисток», *свистючий*, *свистячий*, *вісвист*, *пересвіст*, *підсвист*, *пóсвист*, *прісвист*; — р. *свистáть*, бр. *свистáць*, др. *свистати*, п. świstać, ч. svištěti, слц. svišt'at', м. *свисти*, слн. svískati «шипіти, бризкати», svīščati «свистіти», стсл. **свистати**; — псл. svistati; — можливо, споріднене з дісл. hvísla «шептати, свистіти, бушувати», дангл. hvistlian «свистати»,

англ. whistle «тс.»; у такому разі зводиться до іє. *kvis-/kveis- (Walde—Hofm. II 403—404); розглядається також (Meillet—Ernout 1099) як експресивне утворення; в окремих слов'янських мовах існують інші звукові варіанти: схв. *zvízнути*, слн. [zvizdati], стсл. **звиздати**, п. *gwizdać*, ч. *hvízdati*, вл. *hwizdać*; зіставлення з лит. *švilpti* «свистати» і виведення від *svipati (Machek ESJČ 597) є гіпотетичним. — Черных II 147—148; Фасмер III 580—581; Преобр. II 261—262; Вгрюкнер 538; Skok III 373.

свисту́ля (бот.) «*Conioselinum Fisch.*», [свисту́ля] «болиголов плямистий, *Conium maculatum L.*», [свисті́ля] «тс.» Пі; — похідні утворення від *свиста́ти*; назви зумовлені трубчастим характером стебла рослин, з якого діти роблять свистки. — Див. ще **свиста́ти**.

сві́та¹ (вид одягу), *свиті́на* «тс.», *світка*, *світник* «виготовлювач свит; торговець свитами», *свитя́нка* «коротка свита»; — р. *сві́та* (вид одягу); «[ликова мотузка]», бр. *сві́та* (вид одягу), др. *свѣита*, *свита*, п. *świta* (зі сх.-сл.) «тс.», болг. *сві́та* (вид тканини), м. *свита* «дороге тонке сукно», схв. *свѣ́та* «сукно», слн. *svíta* (заст.) «одяг»; — очевидно, псл. *svíta*, похідне від дієслова *viti* «вити, звивати»; реконструювалось також (Преобр. II 262; Mühl.—Endz. III 1167) як псл. *svíta*, споріднене з лтс. *svietas* «шерстяні обмотки на ногах у жінок»; зіставлялось ще (Младенов 572) з болг. *сві́ла* «шовк». — Фасмер III 581; Вгрюкнер 538; Skok III 373. — Див. ще **ві́ти**¹, **з**³.

сві́та² «почет, супровід високопоставленої особи»; — р. болг. м. *сві́та*, бр. *сві́та*, п. *świta*, ч. слц. *suita*, схв. *свѣ́та*, слн. *svíta*; — через польське або німецьке посередництво (н. *Suite*) запозичено з французької мови; фр. *suite* «продовження, наслідок; ряд; свита; сюїта» пов'язане з дієсловом *suivre* «слідувати», яке походить від нар.-лат. *sequere*, пов'язаного з лат. *sequi* «тс.», спорідненим з гр. *ἑπομαι* «слідую», дінд. *sácate*, -ti «слідує», лит. *sėkti* «слідувати».

— Черных II 148; Фасмер III 581; Преобр. II 262; Dauzat 690; Walde—Hofm. II 519. — Пор. **сюїта**.

[**свито́йкий**] «гнучкий, виткий» Нед; — похідне утворення від давнього *свѣ́ти* «звити», в якому початкове *с(ѣ)*-збереглося без заміни на *з*- внаслідок деетимологізації. — Пор. **сві́нка**², **сві́нкі**.

[**свиту́шка**] (бот.) «тонконіг дібровний, *Poa nemoralis L.*» Мак; — очевидно, відповідає п. *wyklina* «тс.»; мотивація обох назв неясна.

[**свищ**¹] «чарунка для бджолоїної матки; виїдений черв'яками пустий горіх», [свисту́н] «пустий горіх» О, [свисту́шина] «яма в піску» Ч; — р. *свищ* «наскрізна діра в дошці, в посуді; прокол у шкірі; пустий горіх; виразка в тілі», п. *świstuła* «пукавка (дитяча забавка, з якої стріляють); [чарунка для бджолоїної матки]»; — похідне утворення від *свиста́ти*; назва зумовлена подібністю відповідних отворів до трубок, свистків, придатністю пустого горіха для свистання; пор. схв. *свѣ́рка* «фістула» (букв. «музика»). — Булаховський Вибр. пр. III 364; Фасмер III 582. — Див. ще **свиста́ти**.

свищ² «отвір, канал у стінці порожнистого органа; глибока виразка в тканинах організму»; — бр. *сві́щ* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *свищ* «тс.» споріднене з укр. *свищ*¹ «пустий горіх; чарунка для бджолоїної матки» (див.).

[**свищ**³] «дуже рідка страва»; — р. [свисту́нья] «рідка вівсяна юшка, іноді з м'ясом», [свисту́ха] «ріпний розсіл з квасом на дріжджах»; — пов'язане зі *свиста́ти*; назва могла бути зумовлена уявленням про розлад шлунка від такої їжі або про шум при її сьорбанні. — Див. ще **свиста́ти**.

свищ⁴ — див. **свиста́ти**.

[**сві́ба**] (бот.) «калина звичайна, *Viburnum opulus L.*» ВеНЗн, Мак; — п. *świbka* «тризубець, *Triglochia L.*; шейхцерія болотна, *Scheuchzeria palustris L.*»; — очевидно, пов'язане зі [свиб] «свиди-

на», п. [świdba] «тс.»; мотивація перенесення назви свидини на ці рослини не зовсім ясна. — Див. ще **свиб**.

[**свіготати**] «цвірінькати, щебетати» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. świegotać «тс.», świegot «цвірінькання», як і його фонетичні варіанти [świekot, świechotać], є звуконаслідувальним утворенням, паралельним до ч. svěchtati «базикати». — Brückner 535—536.

свігур — див. **свердан**.

[**свідер**] «свердел»; — бр. *свідар* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. świder вважається результатом видозміни давнішого *swǫrdъ- (> *swǫrdъr-), спорідненого з укр. *свёрдел*. — Brückner 536. — Див. ще **свёрдел**.

свідок, *свідка* (жін. р., заст.), [*свідальник*] «свідок» О, *свідобство*, *свідчення*, *свідчий* «свідок», [*свідчик*] Нед, [*свідчина*] «посвідчення» Пі, *свідчиця*, *свідкувати*, *свідчити*, *свідчитися* (заст.) «закликати в свідки», [*освідчини*] «освідчення», [*освідувати*] «оглянути», [*освідчити*] «оповістити, повідомити», *пересвідчення* «переконання», *посвідчення*, [*присвідчене*] «свідчення» Нед, [*присвідувати*] «свідчити»; — бр. *сведка* «свідок», др. *свъѣдѣкъ*, п. świadek, ч. svědek, слц. svedok, вл. swědk, болг. *сведбча* «свідчу», м. *сведок*, схв. *сведок*; — псл. *свъѣдѣкъ*, [*свъѣдѣкъ*], похідне утворення від *свъѣдѣти* «знати (разом з кимсь)», паралельне до *свъѣдѣтель* (пор. стсл. *свъѣдѣтель*, р. *свидетель*). — Schuster-Sewc 1385—1386. — Див. ще **відати, з³**.

свідомий, [*свідім*] «свідомий» Нед, [*свідом*] «знання» (у виразі *до свідомо* «до відома») Нед, *свідомість*, [*свідомство*] «досвідченість» Нед, [*свідомувати*] «знати» Нед, [*несвідомець*] «не знавець» Ж, *підсвідомий*, *усвідомити*; — бр. *свядомы*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. świadomy «свідомий», яке відповідає ч. ст. svědomý «свідомий, відомий», вл. svědomy «свідомий, обізнаний», др. *свъѣдомыи* «відомий, випробуваний», р. [*сведомый*] «відомий, знайомий», пов'язане з псл. *свъѣдѣти*

«знати», похідним від *vědēti* «тс.». — Див. ще **відати, з³**.

свіжий, *свіжак* «новачок; свіжа вода, свіжий продукт», [*свіженіна*] «освіження; підкріплення» Нед, *свіжинá* «свіжість; свіже м'ясо», *свіжість*, [*свіжати*] (про повів свіжого вітру) Нед, *свіжіти* СУМ, Нед, *свіжіти*, *свіжішати*, [*за-свіжа*] Ж, *освіжний*; — р. *свежий*, бр. *свежы*, др. *свъжь*, п. świeży, ч. svěží, слц. svieži, м. *свеж*, схв. *свѣж*, слн. svěž, стсл. **свѣжь**; — псл. svěžь; — далі зв'язки неясні; зіставлялося з гот. swikns «чистий, цнотливий», дісл. sykп «невинний» (Zubatý BB 17, 325—326; Mikkola IF 23, 126), з ірл. féig «гострий» (Zupitza BB 25, 104), з лат. vigēre «бути сильним, свіжим» (Machek ESJČ 596); лтс. svaigs «свіжий», з яким також робились зіставлення (Trautmann 294; Būga RR II 614), може бути пізнім утворенням на ґрунті р. *свеж* або п. świeży (Mühl.—Endz. III 1141). — Фасмер III 571; Преобр. II 263—264; Skok III 373.

свій¹, *своя*, *своє*, *свійський*, [*свійня*] (зб.) «свояки» Нед, [*своєщина*] «своє власне господарство або майно», [*своїна*] «родина Нед; рідня О», *своják*, [*своjакія*], [*своjатина*] «родинність» Нед, *своjцтво*, *своjчениця*, [*своjчина*] «родина» Нед, [*своjщина*] «батьківщина» Нед, [*своjти*] «приборкувати Нед; присвоювати О», [*своjтися*] «ріднитися» Нед, *своjчитися*, *засвоjти*, [*освiйчатися*] «освоїтися», *освоjти*, [*посвоєний*] «споріднений» ВеБ, *посвоjчити*, *присвiйний*, *присвоjувач*, *присвоjти*; — р. бр. др. болг. *своj*, п. вл. нл. swój, ч. svůj, слц. svoj, полаб. sŭj, м. *своj*, схв. *свѣj*, слн. svój, стсл. **свои**; — псл. svojь; — споріднене з прус. swais «свій», лит. sãvas, лтс. savs, лат. suus (< sovos) «тс.», гот. swēs «власний», дінд. swař «тс.», двн. swio «свояк»; іє. *sue-/suo-, споріднене з *se-; останнім часом пов'язується з іє. *sū- «рід, народжувати» (Трубачев Сл. язукозн. 1988, 299—302). — Черных II 148; Фасмер III 583; Преобр. II 263; Brückner 528; Machek

ESJČ 598; Schuster-Šewc 1392—1393; Skok III 373—374; Karulis II 162; Pokorny 882.

[свій²] «сувій» Нед; — бр. [свой], п. zwój «тс.», схв. svōj «вир»; — псл. *sъvojъ «сувій; те, що звивається, крутиться», пов'язане з sъviti, sъvivati «звивати», похідним від viti «вити, крутити»; префіксальне sъ- збереглось в українській і білоруській формах без зміни в з-, очевидно, під впливом паралельної форми *сувій* (*сувоій*) з псл. sъvojъ. — Див. ще **віти¹**, **з³**. — Пор. **свінка¹**, **свитойкий**.

свінути(ся) «розвиднітися», *розсвінути* «тс.»; — др. *свънути* «тс.», *свънути* «встати на світанку», схв. *сванути* «розвиднітися», стсл. **освънѣти** «тс.»; — псл. sъvŋoti, пов'язане чергуванням голосних із svěť (< *svoitъ), виникло зі *světnoti (< *svītŋoti); випадіння кінцевого приголосного кореня, як у псл. kanoti (р. *кάνуть*) з *kanoti (пор. kpati, укр. *кָпати*), gъnoti (укр. *гнути*) з *gъbnoti (пор. zagubati, р. *загибать*); голосний і (<ъ) в *свінути* на місці колишнього ь з'явився, очевидно, в період занепаду редукованих під впливом основи *світ* (др. *свѣтъ*). — Коломієць Вступ 50; Skok III 368—369. — Див. ще **світ**. — Пор. **розсвінути**.

[**свіргун**] «цвіркун, Gryllus L.»; — результат контамінації форм *цвіркун* і запозиченого [*свірготати*] «цвірінькати». — Див. ще **сверготіти**, **цвіркати**.

свірень — див. **сворінь**.

[**свіріпний**] «злий, сердитий» Чаб, [*свіріпа*] «причеп» Чаб, [*присвіріпитись*] «пристати, прив'язнути» ЛексПол; — р. *свірепный* «лютий», др. *сверѣпъ* «дикий, злий», *сверѣпъ* «тс.», ч. sveřerý «лютий, жорстокий», болг. *свіреп* «лютий», схв. *свіреп* «тс.», стсл. **сверѣпъ** «дикий»; — псл. sveřerъ, [svirerъ]; — дальші зв'язки неясні; зіставлялося з лит. šiuŋpti «здригатися» (Fortunatov BB 3, 71; Преобр. II 261; Mikl. EW 330), sarpālius «забіякуватий півень» (Schmidt Vok. II, 29, 67), з дісл. svāgt «важкий, жорстокий, сильний», гот. swērs «шано-

ваний», нвн. schwer «важкий», лит. svāgūs «тс.» (Младенов 572; Slavica 2, 28—29; Brückner 536—537), з псл. sur-ov- «суворий» (Меркулова Очерки 75—78), з лат. verpus «підданий обрізанню» (Löwenthal ZfSIPh 8, 129), розкладалося на займенникову основу sve- «свій, сам» і дієслівну основу gēr- «чіплятися» (Machek ESJČ 595; Jm. rostl. 286; Naše řeč 29, 112). — Фасмер III 580; Skok III 373.

свірк, **свіркалка**, **свірко**, **свірчати**, **свірчок**, **свірщок** — див. **свереніти**.

[**свірка¹**] «зв'язка у батога, ремінець, яким батіг прикріплюється до пужална» Нед, [*свірник*] «гак, який утримує розвору» О, [*свора*] «розвора» Нед, [*швара*] «плетений шнурок», *шворка*; — р. *свора* «ремін для мисливських собак, швора», *шворка* «тс.», бр. [*шворка*] «мотузка», п. ст. swoga «згряя собак; ремін для собак», ч. svog «скріпа; шворінь; [вінок цибулі]», [svoga] «зв'язка між ціпом і щипилом», слц. svorka «згряя (собак)», слн. svóga «розвора», с.-цсл. **съвора** «пряжка»; — псл. sъvoga «зв'язка, віршовка», пов'язане зі *sъverti «зімкнути», утвореним з префікса sъ- «з-, разом» і дієслова *verti «замикати»; паралелізм початкових с — ш, як у [*скіра* — *шкіра*] та ін. — Черных II 148—149; Фасмер III 583; Преобр. I 630, II 263; Machek ESJČ 598. — Див. ще **вір¹**, **з¹**. — Пор. **обора¹**, **розвора**, **сворінь**.

свірка² — див. **свірка**.

[**свірон**] «комора» Непокупный, [*свіроно́к*] «тс.» тж, ст. *свіренъ*, *свъренъ* «тс.» (XVI—XVII ст.); — р. [*свірен*, *свірна*, *свірон*], бр. *свіран*, *свіро́нак*, [*свіран*], п. ст. діал. šviron, švironek «тс.»; — запозичення з литовської мови; лит. sviŋnas (svirna) «комора» споріднене з двн. swigōn «укріпляти», дінд. svāgu- «довга деревина, міцний кіл». — Непокупный 189; Фасмер—Трубачев III 579; Brückner 537; Лаучюте 22; Fraenkel 955.

[**свість**] «своячка, сестра дружини», [*свізь*] «тс.» Нед, [*свіщенька*, *свістонь-*

ка] (зменш.), [свѣстин] (прикм.) О; — р. діал. др. *свєсть*, бр. [свєсць], п. [świeść], болг. [свѣстка], м. *свєска*, схв. *svâst*, слн. [svâst]; — псл. *svьstь*, *svěstь*, давнє утворення від кореня *suo-/sui- «свій»; — паралельне до лит. *svaĩnis* «свояк», *svaĩnė* «сестра дружини», лтс. *svaĩnis* «свояк», *svaĩnė* «своячка», двн. *sweip* «слуга, пастух», *geswio* «свояк». — Трубачев Терм. родства 140; Фасмер III 575; Преобр. II 258—259; Iljinskij AfSlPh 28, 455—457; Брандт РФВ 1890/4, 187—188; Младенов 571; Trautmann 294—295. — Див. ще **свій**¹.

світ, *світання*, *світанок*, *світань* «світанок», *світач* «світило; [підсвічник]», *світєлка* «світлиця», *світєць* «підставка для світильної скіпки; [лампадка Бі]», [світлáč] «тс.», [світівка] «світова зоря» Нед, *світїлка* «дівчина, що виконує обряд тримання меча і свічки на весіллі», *світїло*, *світїльний*, *світїч* «світоч, світильник СУМ, Нед; [світець, панікадило]», *світїще* «світоч; [світило Нед]», [світівка] «світїлка» Нед, [світїлка] «тс.» Пі, *світка* «карта, що показує козирну масть (світить)», *світліна* «фотографія, полиск світла», [світлінник] «фотоапарат» Она, *світлиця*, [світлич] «світїч» Нед, *світло*, [світлòвина] «речовина для освітлення» Нед, *світлість*, [світлїшка] «жук-світляк» Нед, *світляк* (ент.), [світлянка] (ент.) «геофіл (світний), *Geophilus electricus*» Нед, [світлячка] «блискучі, кольорові буси» Нед, [світнік] «світильник» Куз, [світниця] «лампа» Пі, [світня] (жін.) «бленда» Она, [світová] «тоня, яку тягнуть на світанку» Мо, [світovік] «світський чоловік» Нед, [світòта] «далека сторона», *світоч* «смолоскип, світильник», [світїн] (ент.) «світляк», [світцька] «повія» Нед, *світá*, *світáр* «виготовлювач свічок», *світáрник*, *світáр* «тс.», *світáрня*, *світáка*, *світáрня*, *світнік* «підставка для свічок; [світильник; паламар; жук-світляк]» СУМ, Нед, [світчи́на] «цивільне (світське) звання» Нед, *світїльний*, *світлий*, *світловий*, *світлуватий*, [світлїщий] «дуже світлий»

Нед, *світляний*, [світлячий] «блискучий» ВеЗа, *світний*, [світovий] «освітений» Дз, *світський*, *світковий*, *світний*, [світáти] «світати» Нед, *світáти*, [світє́нїти] «слабо світитися» Нед, *світї́ти*, [світї́ти] «світитися, блищати» Нед, *світлїти*, *світлїшати*, [світнї́ти] «блиснути», [світovнїти] «тс.», [світувáти] «ходити по світу», [світцькувáти] «прилюдно лаяти» Нед, [світчїтїся] «просвітатися» Нед, Пі, [світком] «досвіта», *світom*, [вї́світ] «отвір; дірка» Она, *вї́світлїти*, *вї́дсвіт*, *дòсвіт* «передрання», *дòсвітки*, *дòсвітток*, [дòсвітчáнин] «парубок, який ходить на досвітки», [дòсвітчáнка], *дòсвіткòвий*, *дòсвітнїй* СУМ, Нед, *дòсвітчáний*, [дòсвіткувáти] «бути на досвітках», [дòсвїта] «удосвіта» (Ме), [зáсвіт] «світанок» Ж, *зáсвітло* Нед, [насвїти] «справді», [насвїчник] «світильник» Нед, [неосвїтний] «неосвітений», [несвїтщина] «духовенство» Ж, [нє́світний] «неприродний, незвичайний, надмірний» Ж, [несвїтний, несвїтовий Ж], *несвїтський* «тс.», *несосвїтє́нний* «тс.; вражаюче безглуздий», *несусвїтний* «тс.», *недòсвіт* «передранковий мороз», [несвїчний] «невіглас» Пі, *освїта*, *освїтлення*, *освїтлювач*, *освїтя́нин*, *освїтя́нка*, *освїтлювальний*, *освїтнїй*, *освїчений*, *освїнїти* «розвиднітися», *освїчувати*, [опосвїтїти] «опублікувати» Ж, *òдсвіт*, *передсвіт*, *передсвітання*, *передсвітáнок*, *передсвітнїй*, *підсвїчник*, [пòсвіт] «освітлення», [пòсвїта] «тс.», [пòсвїтач] «підсвічник», [пòсвїтич] «світильник» Нед, *пресвітлий*, [прї́світка] «присвічування», *прòсвіт*, *прòсвїта*, *прòсвїтїтель*, [прòсвітка] «прозора муха, *Phania*» Нед, *прòсвїток*, *прòсвїтник*, *прòсвїтя́нин*, *прòсвїтя́нство*, *прòсвїтлий*, *прòсвїтнїй*, *прòсвїтчáстий* «прозорий» СУМ, Нед, [прòсвїчний] «тс.» Нед, *рòзсвіт*, *рòзсвітáнок*, [рòзсвітка] «висвітлення» Нед, [рòзсвїток] «світанок» Нед, *рòзсвїнїти*, *удòсвїта*; — р. бр. м. *свет*, др. *свѣтъ*, п. *świat*, ч. *svět*, слц. *svet*, вл. нл. *swět*, полаб. *svet*, болг.

свят, схв. *svēt*, *svijet*, слн. *svētel* «світлий», стсл. **свѣтъ**; — псл. *svěť* < **svoit*; — лит. *švūtėti* «світитися, блищати, сяяти», *švaityti* «світити», *šviēsti* «тс.», дінд. *švētāḥ* «світлий, білий», *švitrah* «білий», дперс. *spīṣra-*, ав. *spraēta-* «тс.», гот. *hveits* «білий», двн. *hwīz*, нвн. *weiss* «тс.», лат. *vitrum* «скло»; іє. **k̄eit*-, **k̄oit*-. — Черных II 145; Фасмер III 575—576; Преобр. II 265; Brückner 535; Machek EŠJČ 597; Schuster-Sewc 1387; Skok III 370—371; Trautmann 310; Karulis II 340; Топоров II 84—85, Feist 284—285; Kluge—Mitzka 851; Зализняк ВСЯ VI 37; Pokorny 628—629.

[світільень] «вид рибальської снасті»; — похідне утворення від *світійтися* «бути прозорим»; назва мотивується тим, що ця снасть виготовляється з рідкого, прозорого полотна. — Грінч. IV 97, 109. — Див. ще **світ**.

[світилка¹] (бот.) «очанка червона, *Euphrasia odontites*» Мак, **[світлик, свічка]** «очанка гірська, *Euphrasia montana* Jord. (*Euphrasia officinalis* L.)» Мак; — р. **[светлік]** «очанка», п. *świetlik*, ч. *světlik*, слц. *svetlik*, вл. *śwētlík*; — похідне утворення від *світло*, *світ*; назва зумовлена традиційним народним застосуванням рослини як лікувального засобу, що посилює зір («світло очей»); пор. назви р. укр. *очанка*, р. **[свет очей, очная трава]**, хорв. *vidica*, нім. *Augentrost* «тс.», букв. «відрада для очей». — Шамота 96—97; Носаль 47—48; Machek Jm. rostl. 215. — Див. ще **світ**.

світїлка² — див. **світ**.

[світїч] (бот.) «тирлич, *Gentiana* L.», **[світїчник, чоцїчник]** «тс.» Нед; — похідне утворення від діалектних назв свічника (**[світач, світєць, світїч]** і под.); назва зумовлена, очевидно, подібністю форми стебла тирлича синього до свічника. — БСЭ 12, 85. — Див. ще **світ**.

Світлана (жіноче ім'я); — бр. *Святлана*, ч. *Světlana*, болг. *Светлана*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *Светлана* утворене на основі

прикметника *світлий*, похідного від *свет*. — Петровский 196; Спр. личн. имен. 521; Илчев 442. — Див. ще **світ**.

[світлик] (бот.) «флокс, *Phlox* L.» Мак; — штучне утворення, зумовлене впливом латинсько-грецької назви лат. *Phlox*, гр. *φλόξ* «тс.; полум'я». — Див. ще **світ**.

[світлиця] (бот.) «рудбекія роздільнолиста, *Rudbeckia laciniata* L.» ВеНЗн; — похідне утворення від *світлий*; назва зумовлена блідо-жовтим кольором квітів. — БСЭ 37, 292. — Див. ще **світ**.

[світлұха¹] «деревно-оцтова кислота, одержувана при гонці смоли і дьогтю» Г, Нед; — р. **[светлұха]** «тс.»; — похідне утворення від *світлий*; назва зумовлена світлим кольором підсмоленої води порівняно з одержуваною одночасно чорною смолою. — БСЭ 41, 237—238. — Див. ще **світ**.

[світлұха²] (бот.) «сафлор красильний, *Carthamus tinctorius* L.» Пі, **[світлұхи, світлұшка]** Нед «тс.», **[світлиця]** «тс.; шафран посівний, *Crocus sativus*» Мак; — ч. *světlice* «сафлор» (з рос. ? Machek Jm. rostl. 256); — похідне утворення від основи прикметника *світлий*; назва зумовлена використанням обох рослин для фарбування у жовтогарячий або світло-жовтий колір. — БСЭ 38, 146; 47, 549. — Див. ще **світ**.

[світлушка] (бот.) «лунарія оживаюча, *Lunaria rediviva* L.» Мак; — похідне утворення від прикметника *світлий*; назва, очевидно, зумовлена тим, що після досягання і вилущування насіння на лунарії залишаються світлі, прозорі, ніби слюдяні перетинки, які звисають у вигляді квітів. — Див. ще **світ**.

[світлячка (альпейська)] (бот.) «аденостилес, *Adenostyles albifrons*» Нед; — похідне утворення від *світлий*; назва зумовлена характером забарвлення рослини чи її квітки, на що вказує і наукова назва лат. *albifrons* «білолобий». — Див. ще **світ**.

Світозár (чоловіче ім'я), *Світозáра* (жіноче ім'я); — р. *Светозár, Светозáра*, бр. *Светазár*; — очевидно, запозичення з болгарської мови; болг. *Светозár, Светозáра, Светлóзар, Светлозáра*, зменш. *Светлозáрка* є складними утвореннями з основ *свет-* «світ, світлий» і дієслова *заря* «сяю, свічу». — Илчев 442. — Див. ще **за́грава, світ**.

[**світуян**] (бот.) «незабудка, *Myosotis L.*» Мак, [*світиця́н*] «тс.»; — неясне; перша форма нагадує п. *święty Jan*, друга форма може бути результатом помилкового прочитання рукописного **у як ц**.

свіча́до «дзеркало»; — видозмінене запозичення з польської мови; п. *zwierciadło* «тс.» є результатом видозміни детимологізованої форми ст. *zrciadlo*, запозиченої з чеської мови і зближеної з п. *wiercieć* «вертити»; ч. *zrcadlo* є відповідником до стсл. **зрьцало**, укр. *дзёркало*; в українській мові польська форма зазнала зближення з основою *світíти* (*свіча́*). — Brückner 658. — Див. ще **дзёркало**.

[**свіча́рник**] (бот.) «конвалія звичайна, *Convallaria majalis L.*» Нед, [*свічи*] «дивина, коров'як, *Verbascum thapsus L.*» Мак, [*царська свічка*] «тс.» Мак, [*свічка бóжа*] «билицець запашний, *Gymnadenia odoratissima Rich.*», [*свічка колосата*] «фітеума колосиста, *Phyteuma spicatum L.*» Мак; — р. [*царская свеча*] «коров'як», бр. [*царская свечка*] «тс.»; — результат перенесення назви *свічка* (*свіча́*) «засіб для освітлення» на відповідні рослини; назви рослин зумовлені зовнішньою подібністю їх стебел, зокрема в період цвітіння, до свічок. — Див. ще **світ**.

[**свічка́нистий**] (про вівцю, козу) «чорний або сивий, навколо очей білий або жовтий» ВеНЗн; — очевидно, похідне утворення від **свічканя*, можливого результату деетимологізації і зближення з основою *свічка* форми [*вічка́ня*] (назва вівці за мастю), похідної від *вічко*. — Див. ще **о́ко**¹.

свія́зь (орн.) «свищ, *Apas penelope L.*», [*звіязь, в'язь*] «тс.» Шарл; — оче-

видно, запозичення з російської мови; р. *свиязь, сви́яга*, [*свизь*] «тс.» пов'язується з назвою річки *Сви́яга*. — Фасмер III 582; Преобр. II 262.

свобóда, [*слобóда*] «свобода», *свобідний*, [*свободний, слободний*] «вільний», [*свободіти*] «звільнити», [*слободіти*] «тс.», [*вісвобода*] «звільнення, емансипація» Ж; — р. *свобóда*, бр. *свабóда*, др. *свобода, слобода*, п. вл. нл. *swoboda*, п. ст. *świeboda*, ч. *svoboda*, слц. *sloboda* «свобода», болг. *свобóда*, м. *слобода* «свобода», схв. *слобóда* «свобода, сміливість, рішучість», слн. *svoboda*, заст. *sloboda*, стсл. **свобода**; — псл. *svoboda, *svěboda*; виводиться від основи *svobъ*, зіставляваної з прус. *subs* «сам, власний», двн. *Swāba* «Швабія», похідної від **svoъ* «свій» і наявної в стсл. **свобьство** (**собьство**) «особа»; первісне значення, очевидно, «становище вільного, свого члена роду»; суфікс *-oda*, той самий, що у *ягода*, відповідає гр. *-άος, -άδος*; визнання за вихідну форму *svobodъ* (стсл. **свободь** «вільний») і спроби виведення її від фрак. *Σαβάσιος* «бог Діоніс» (Jakobson IJSLP 1/2, 269) або від гіпотетичного **svorotъ*, утвореного з основ *svo-* «свій, сам» і *rotъ* «пан, господар» (Zubatý St. a čl. I 2, 43; Machek ESJČ 597—598), недостатньо обґрунтовані; щодо паралелізму **св-** : **сл-** див. статтю **слободá**. — Черных II 148; Фасмер—Трубачев III 582—583; Преобр. II 262; Brückner 528; Skok III 286, 373—374; Vondrák I 454; Meillet Études 322; Karulis II 329—330. — Див. ще **свій**¹.

свóлок «балка, що підтримує стелю», [*свалок, ствóлок*] «тс.» Нед, [*сволокі*] «покрівля», [*сволоківицина*] «частування тих, що підіймали сволок на хату», [*сволочóк*] «брус, набитий на борт човна; жердина для сушіння сітей» Дз, Мо; — р. [*свóлок*] «балка під стелею», [*сволочéк*] «зв'язок під розсохою у сохи», ч. *svlak* «прибита поперечно дошка чи планка для скріплення дощок», слц. *zvlak* «тс.»; — псл. **svolkъ*, яке тлумачиться (Machek ESJČ 597) як

результат спрощення гіпотетичного *svolv-kъ*, спорідненого з лат. *con-volv-ulus* «повитиця»; скоріше може бути пов'язане з **velkti* «волокти, тягти» як «те, що стягує».

[**свóлоч**] «наволоч» Куз, *сволóта*, *сволоцýга*; — бр. *свóлач* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *свóлочь* «негідник; наволоч; дрібні істоти або предмети, бур'ян, трава, коріння, зволочені бороною з ріллі» утворене від дієслова *сволóчь* «зволокти»; форма *сволóта* утворена в українській мові за зразком слів типу *голóта*. — Огієнко РМ 1938/7—8, 349. — Див. ще **волокті**.

[**свóрінь**] «шворінь», [*свірєнь*] «тс.» Нед, [*свірні*] «кайдани», [*свірняк*] «свердло, яким робиться отвір для швореня» Нед, *швóрінь*, [*швірєнь*], *шквóрінь*, [*свірнєвий*] «призначений для свердління отвору під шворінь» Нед; — р. *швóрєнь*, *шквóрєнь*, бр. *швóран*, п. *swogzeń* «шворінь», ч. *svog* «скріпа; зажим; шворінь», *svogník* «шворінь», слц. *svogey*, схв. *свòрница* «тс.»; — споріднене з р. *свóрка* «зав'язка, прив'язка, шворка», *свóра* «зграя, пара (собак)», укр. [*свірка*] «зв'язка (у батога)», п. *zwoга* «сполучний елемент механічної конструкції»; — похідне утворення від псл. **svog-iti* «змикати», утвореного від основи *veg-/vog-*; паралелізм початкових **с** — **ш**, як у *скло* — *шкло*, [*скура*] — *шкура* та ін. — Фасмер III 583; Преобр. II 263; Grückner 528; Machek ESJČ 598. — Див. ще **вір¹**, **з³**. — Пор. **обóра¹**, **свірка¹**.

[**св'ягати**] «бити батогом» Нед, [*св'ягнути*], [*цв'ягнути*] «хльоснути», [*цв'ягати*] «бити батогом» тж, [*цв'ягати*] «хльостати Г; бити Пі, Нед», [*цвигнути*] «хльоснути», [*цв'іг*] «батіг», [*цв'ігач*] «той, що хльостає» Нед, *цв'ю́хати* «хльостати», *цв'ю́хнути*, *цв'ю́хкати*, *цв'ю́х* (виг.); — п. *świkaś* «хльостати»; — звуконаслідувальні утворення, в яких відображається характерний свистячий звук від батога в повітрі; пор. п. *śmi-gaś* «шмагати, хльостати».

[**св'ягну́ти**] «висихати, засихати» Нед; — результат видозміни деетимологізованої форми **св'яднути*, пов'язаної як запозичення чи як успадкована з праслов'янського періоду паралель з п. *swędzić* «виділяти кіптяву, чадити», спорідненим зі стсл. **присв'яжати** «присмалити», **присм'ядити** «висушити, пров'ялити», схв. заст. *свуд* «чад», *см'юдити* «обпалювати», ч. *smoud* «чад, кіптява», днн. *swēdan* «палити», а також з п. *więd-pać* «в'янути», *wędzić* «коптити» (м'ясо), укр. *в'янути*, *в'юдити* «коптити». — Grückner 527; Machek ESJČ 561, 666. — Пор. **в'юдити**, **в'янути**.

[**св'якнути**] «бризнути, порснути» Нед; — афективне утворення звуконаслідувального характеру, паралельне до [*чв'якати*]. — Пор. **чвакати**.

[**св'ялий**] «згірклий» Нед, [*св'яділий*] «тс.» Нед; — очевидно, давнє утворення, пов'язане зі [*св'яліти*] «свербіти», *в'янути*, [*св'ягнути*] «висихати, засихати» (див.).

[**св'яліти**] «свербіти» Нед, [*св'яліти*] «тс.» Нед; — очевидно, через проміжну форму **св'ялий* «сверблячий» (з давнішого **svędl-*) пов'язане з дієсловом **св'ядіти* «свербіти», яке відповідає п. *swędzić* (*swędzieć*) «свербіти; коптити, смердіти». — Див. ще **св'ягну́ти**.

[**св'я́сла**] «в'язка предметів» Л; — р. *св'я́сло* «перевесло; пучок льону», др. *св'я́сло* «в'язка, пучок»; — псл. **svęzslō* «тс.», похідне від дієслова *vęzati* «в'язати». — Фасмер III 584. — Див. ще **в'язати**.

св'ятій, *св'ят*, *св'ятє́нницький*, *св'ятє́нський*, [*св'ятє́шний*] «святковий», *св'ятійший*, *св'ятко́вий*, *св'ятний* «святковий», *св'ятоблі́вий* «побожний; шанобливий», *св'ято́чний*, *св'ячє́ний*, [*св'ятошлі́вий*] «святенницький» Нед, [*св'ятунє́зний*] «св'ятій» Нед, [*с'ятій*] «тс.» Кур, [*с'ятні*] «святковий» Л, *св'ятє́нник*, *св'ятє́нництво*, *св'ятє́ць* «св'ятій; святенник; [статуя святого]», *св'яті́лице* (зі стсл.), *св'яті́ня*, *св'яті́тель*, *св'яткі́ СУМ*, *Пі*, *св'я́то* (*св'я́та*) «урочистий день; [кличання на зелені св'ята

Л)», [святóха] «священник, ханжа» Нед, святóша, [святóшник, святóшок] «тс.» Нед, свячéне, [свяченина], [святкóвище] «свято» Нед, [святóство] «священництво» Нед, [святотá] «святість» Нед, [святóш] «тс.» Нед, святóш, святóщи, святóци, святóити, святкувáти, святкáми Куз, вісвятá, освятóитель, [пóсвят] «жертва (на церкву)», пóсвятá, [пóсвятини] «освячення» Куз, [пóсвятство] «посвята», [пóсвятчіння], [пóсвятний] «святковий», пресвятій, [прісвят] «присвята», присвятá, [прісвятток] «невелике свято», присвятний; — р. свят, святóй, бр. святý, др. святýи, п. święty, ч. svatý, слц. svätý, вл. swjaty, нл. swēty, полаб. svatě, болг. м. свет, схв. свѣт, свѣтї, слн. svét, стсл. **свѣтъ**; — псл. svęť; — споріднене з лит. šveĩtas, прус. swenta- (у топонімах), ав. spənta- (ав. sp<sv) «святий», srapah- «святість», дінд. śvāntáḥ «квітучий», лтс. svínēt «святкувати»; як видно з особових назв типу псл. Svętop¹лкъ, Svętoslavъ, Svętovitъ=Jarovitъ, первічним значенням було «сильний», церковного значення слово набуло у слов'янських, а за ними в балтійських мовах лише під впливом християнства. — Черных II 149; Фасмер III 585; Brüskner 537; Machek ESJČ 594; Schuster-Sewc 1390; Skok III 370—371; Критенко Вступ 523; Fraenkel 1041—1042; Trautmann 311; Mühl.—Endz. III 1156, 1160; Зализняк ВСЯ VI 38; Рокорну 630; Гамк-релидзе—Иванов 801; Топоров Этимология 1986—1987, 3—50.

Святосла́в (чоловіче ім'я), **Святосла́ва** (жіноче ім'я), **Сла́ва**, **Сла́вик**, **Славко́**; — р. **Святосла́в**, **Святосла́ва**, бр. **Святасла́ў**, **Святасла́ва**, др. **Святославъ**, болг. **Светосла́в**; — псл. Svętoslavъ; — складне утворення індоєвропейського типу з основ прикметника svęť «святий» та іменника slava. — Вл. імена 85; Петровский 196—197; Спр. личн. имен 454; Илчев 442; Роспанд ВЯ 14/3, 16. — Див. ще **святий**, **сла́ва**.

[святóя́нський] (у назвах: **святóя́нський хробачок** (ент.) «світлячок,

Lampyris noctiluca L. ВеНЗн», **святóя́нське зілля** «звіробій звичайний, Nurepiscum perforatum» Нед); — запозичення з польської мови; п. świętojański (у назвах świętojański gobaczek, świętojańskie ziele) утворене з прикметника święty «святий» та іменника Jan «Іван»; відповідає укр. **[святóя́нський]** «пов'язаний з днем святого Івана». — Див. ще **Іва́н**, **святий**. — Пор. **святóя́нчик**.

[святóя́нчик] (ент.) «жук світлячок, Lampyris noctiluca L.», ВеЛ, ВеНЗн, **[святóя́нка]** «тс.» ВеНЗн; — результат універбізації двослівної назви **[святóя́нський хробачок]** ВеНЗн, запозиченої з польської мови; п. świętojański gobaczek «тс.» відповідає укр. **[яновий хробачок]**, р. **иванов червячок**; назва пов'язана, очевидно, з віруванням, згідно з яким у ніч на Івана Купала світяться надприродні вогники. — Див. ще **святóя́нський**.

святóщє́нний, **святóщє́ник**, **святóщє́нство**, **освятóщати**, **посвятóщати**, **преосвятóщє́нний**, **преосвятóщє́нство**; — р. **святóщє́нний**, бр. **святóщє́нны**, болг. **свещє́н**, м. **свештен**; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **свѣщє́нныи/свѣщє́нныи** є прикметником від дієслова **свѣщє́нныи** «святити», який відповідає укр. **святóщє́нний**. — Див. ще **святий**.

[се¹] (спол.) «якщо», **[се-б]** «коли б» Нед, **[ся-б]** «тс.» Нед; — очевидно, результат редукції сполучника **если (б)** через проміжну форму **сли (б)** (див.).

се² — див. **сей**.

сеáнс; — р. бр. болг. **сеáнс**, п. seans, ч. seance, слц. seansa, м. **сеáнса**, схв. **сеáнса**, **сеáнса**, слн. seánsa; — запозичення з французької мови; — фр. séance «засідання, сеанс» пов'язане з дієсловом seoir «сидіти», яке походить від лат. sedēre «тс.». — СІС² 747; Черных II 149; Фасмер III 586; Kopaliński 873; Dauzat 657; Gamillscheg 799, 804. — Див. ще **сидіти**.

се́бе, **со́бі**, **со́бою**, **[со́біи]** «себелюб, егоїст» Нед, **[со́біи́ниця]** «егоїстка», **[со́біи́ство]** «егоїзм», **[со́біи́ний]** «егоїстич-

ний, себелюбний» тж, [собічити] «при-власнювати», [збесѣбитися] «вийти з себе» Я, [межиусобиця Ж, межиусобник Ж], міжусобиця, міжусобний, [обезсебіти] «збити з пантелику» Ж, усобиця, усобник; — р. себѣ, себѣ, собой, собою, бр. сябѣ, сабѣ, сабой, сабою, др. себе, собѣ, собою, п. siebie, sobie, soba, ч. sebe, sobě, sobou, слц. seba, sebe, sebu, вл. sebje, sebi, sobu, нл. se-b'e, sobu, полаб. sibě, болг. себе (зн., дав. в.), м. себе (род.-зн., дав. в.), схв. себе, себи, сѣбом, слн. sēbe, sēbi, стсл. себе, себѣ, совож; — псл. sebe (sebe) замість давнішого *seve (<іє. *seu-) під впливом форми дав. в. sebě (sobě), sobojq; — споріднені з лит. savęs, sāvo «себе», sávei (v- з давнього род. в.) «собі», прус. sebbei, оск. sifei «тс.», лат. sui «себе», sibi «собі», гр. έέ «себе», σφί(v) «йому»; іє. *s(e)ce-/s(e)co-/se; первісне значення «осторонь, окремо». — Фасмер III 586, 588, 703; Schuster-Šewc 1278; Skok III 211; Trautmann 251—252; Fraenkel 767; Walde—Hofm. II 626; Brugmann Demonstrativpron. 30—32; Pokorny 882—883. — Пор. **засіб, особа, свій¹, себний.**

[себѣль] (іхт.) «верховодка, Alburnus alburnus L.» Тат, [себѣлик, сибѣлик Тат, сибіль Нед, Тат, сибіль Тат] «тс.», [себелі] (назва риби) Пі; — р. [себѣль, сибіль, сибелики]; Паллас (1811) знає ці назви тільки з території України; — припускається давніша форма *вьсебѣль, утворена з основ весь (< вьсь) і білий (< бѣль), яка могла б мотивуватися сріблясто-білим кольором риби; пор. також інші назви верховодки; укр. [білиця, білюга], р. [беловка], п. [biela], ч. [bělice], слц. belička, [belka, bielica, belica], болг. [белица], схв. бѣовица, бѣлица, слн. [belica], лат. Alburnus (похідне від albus «білий») і lūcidus (похідне від lūx «світло»), нвн. Weißfisch (букв. «біла риба»), гр. όλόλευκος τάριχος (буквально «всебіла риба»). — Коломиец Присх. назв. рыб 25; Фасмер III 587; Leder 76. — Див. ще білий, весь¹.

себерний — див. сибір.

[себний] «сильний; мужній» Нед; — очевидно, видозмінене запозичення з угорської мови; уг. szebb «красивіший» є формою вищого ступеня від szér «красивий; великий, значний» неясного походження. — MNTESz III 726—727.

себорѣя (мед.) «захворювання, що характеризується збільшенням або зменшенням виділення шкірного жиру»; — р. себоррѣя, бр. сѣбарѣя, ч. seborrhoea, слц. seboroea, болг. себорѣя, схв. себорѣя, слн. seboréja; — термінологічне утворення медичної латини; нлат. seborrhoea складається з основ лат. sēbum «сало, жир», пов'язаного з sārō «мило», двн. seifa, нвн. Seife «тс.», і гр. ροία «витікання», пов'язаного з дієсловом ρέω «течу». — СІС² 747; Вуяклија 858; Klein 1408; Walde—Hofm. II 478, 504. — Див. ще **ревматизм.**

Севастіян (чоловіче ім'я), Севастіян, [Савастіян], Севастіана (жіноче ім'я), [Собко] Нед, ст. Севастіанъ «почестенъ, чести достойнъ» (1627); — р. Севастіан, Севастіян, Севастіяна (жін.), Севастіана «тс.», бр. Севастіян, п. Sebastian, ч. Šebestián, слц. Šebastián, Sebastíán, болг. Севастіян, Севастіяна, схв. Себастијан, слн. Sebastijan; — запозичення з грецької мови; гр. Σεβαστιανός, пов'язане з Σεβαστός (особове ім'я), утвореним на основі прикметника σεβαστός «високий, священний, високошановний», пов'язаного з дієсловом σεβομαι (σέβω) «соромлюся, боюся; поважаю, шаную, поклоняюся», очевидно, спорідненим з дінд. tuájati «покидає, залишає напризволяще». — Вл. імена 85; Беринда 231; Петровский 197; Спр. личн. имен 454; Илчев 443; Frisk II 686—687. — Пор. **Овсій.**

[себель] (ент.) «вид слимака, Visciput» Нед; — неясне.

Северін (чоловіче ім'я), Северіна (жіноче ім'я); — р. болг. Северін, Северіна, бр. Севярін, Севяріна, п. Seweryn, Seweryna, ч. Severín, Severýn, слц. слн. Severín, м. Северин, Северина, схв. Северино, Северина; — частково через грецьку мову (гр. Σεῦρινος) за-

позичено з латинської; лат. *Sevērinus* є похідним від *Sevērus*, пов'язаного з прикметником *sevērus* «серйозний, установлений, суворий», утвореним із **se* (*sē*) *vēgo* «без люб'язності»; *sē* (*sēd*) «без» є, очевидно, давньою формою аблатива від основи зворотного займенника *se* з первісним значенням «сам собою (без нічого)»; **vēgo-* «люб'язність» споріднене з дісл. *væg* «дружній, спокійний, приємний», гот. *upwēgei* «небажання», можливо, також з лат. *vēgus* «справжній». — Вл. імена 85; Беринда 231; Петровский 197; Спр. личн. имен 454; Илчев 444; Constantinescu 145; Dauzat Dict. des noms 551; Walde—Hofm. II 506, 507, 528.

[севері́лька] (бот.) «підбіл, андромеда багатоліста, *Andromeda polifolia* L.» Нед; — неясне.

[северка] «чорно-сіра вівця» Нед; — результат видозміни незафіксованої форми **сиверка*, похідної від [*сивера*] (назва сивої вівці). — Див. ще **сівий**.

Север'ян, Северіан, ст. Севіріанъ «окрутний» (1627); — р. *Север'ян, Северіан, Север'янка*, бр. *Севяр'ян*, стсл. **Северіанъ**; — очевидно, через грецьку мову (гр. Σειρηανός) запозичено з латинської; лат. *Sevēriānus* утворено від прикметника *sevērus* «суворий». — Вл. імена 85; Беринда 231; Петровский 197; Спр. личн. имен 454. — Див. ще **Северін**.

сєвка — див. **сівий**.

севрюга (іхт.) «*Acipenser stellatus* Pallas», *севрюжина, севрюжачий*; — бр. *сяўрюга*, п. *sewriuga, siewruga*, слц. *ševruha*, схв. *sevrjuga*; — запозичення з російської мови; р. *севрюга* запозичено з тюркських мов; тат. *söirök*, уйг. *sürük* «тс.» виводиться із **söwrük* «гострий»; виведення з фін. *särki* «плітка» (Преобр. II 268) неприйнятне. — Коломиец Происх. назв. рыб 135—136; Фасмер—Трубочев III 589; Черных II 149—150; Шипова 282; Дмитриев 562.

[севрюк] «наглядач, охоронець» Нед; — р. [*севрюк*] «понура, суворя людина, бурчун», [*севрюк, севрюга*] «тс.»; — пе-

реконливого пояснення не має; пов'язання з р. *север* (Фасмер III 589) не узгоджується із значенням слова в українській мові; може бути зіставлене з тур. *savruk* «безглуздий, незграбний, невмілий», *savtak* «гнати, проганяти, відганяти, звільнитися»; разом з тим, значення «наглядач, охоронець» в українській формі могло з'явитися під впливом укр. *сердюк* «охоронець гетьмана».

[сегельба] «підготовлене для поля місце, де вирубано і випалено ліс»; — запозичення з румунської мови; рум. [*sehélbă*] «поросле молодими деревами і кущами місце, де вирубано ліс» етимологічно неясне, можливо, виникло з *sélbă* «молодий ліс», яке походить від лат. *silva* «ліс». — *Vrabie Romanoslavica* 14, 171; DLRM 758.

[сегінь] «бідний» Нед, [*сегін*] «бідняк» ВеЛ, [*сегінь* ВеУг, *сегінісько* ВеЛ] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. *szegény* «бідний, бідняк; жалюгідний, безпомічний» етимологічно неясне. — ВеУг 257; Лизанец 623; MNTESz III 694—695.

сєгла — див. **сігла**.

[сегмарок] (бот.) «гібіск, *Hibiskus* L.» Мак; — очевидно, пов'язане з нім. *Sigmarskraut, Siegmarswurz* «рожа, мальва, *Alcea palmata*».

сегмент, сегментація, сегментарний, сегментаційний; — р. бр. болг. *сегмент*, п. ч. слц. вл. *segment*, м. *сегмент*, схв. *сєгмент*, слн. *segment*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Segment*, фр. англ. *segment* походять від лат. *segmentum* (< **secmentum*) «відрізок, секція, смуга», пов'язаного з дієсловом *secare* «різати», спорідненим з псл. **sékti*, укр. *сікти*. — СІС² 747; Kopalinski 874; Holub—Lyer 433; Dauzat 658; Gamillscheg 800; Klein 1411; Walde—Hofm. II 504—505. — Див. ще **сік-ті**.

сегрега́ція «відокремлення кольорового населення від білого», *сегрегаційний, сегрегувати* Куз; — р. болг. *сегрега́ция*, бр. *сегрэгáция*, п. *segregacja*, ч. *segregace*, слц. *segregácia*, м.

схв. *segregacija*, слн. *segregacija*; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. *ségrégation* «відділення, ізоляція», англ. *segregation* «тс., сегрегація» походять від пізньолат. *sēgregāre* «відділяти, відлучати», утвореного з префікса *sē(d)-* «набик, без-» і дієслова *gregāre* «збирати в отару, в купу», похідного від *grex* (*gregis*) «отара, табун, натовп», спорідненого з гр. *ἀγείρω* «збираю», *ἀγορά* «збори», лит. *gretà* «поруч один з одним», псл. **g^hrtati*, укр. *гортати*. — СІС² 747; Kopaliński 874; Holub—Lyer 433; Dauzat 658; Gamillscheg 800; Walde—Hofm. I 622, II 506. — Див. ще **агрегат**, **гортати**, **Северін**.

[**сегельчастий**] «кутастий, з кутами» ВеУг; — пов'язане з уг. *szegély* «край, кант», похідним від *szegni* «підрубати, підшити, відрізати краєць», спорідненого з манс. *sāng-* «розбивати, дробити», хант. *seŋ-* «бити», комі *t'šegni* «розбивати», удм. *šig-* «рватися, дертися». — ВеУг 257; MNTESz III 693.

[**седляк**] «селянин»; — п. рідк. *sedlak* «селянин, мешканець села»; — запозичення з чеської мови; ч. *sedlák* «багатий, заможний селянин» є похідним від основи слова *sídlo* «місце проживання», яке відповідає укр. *селó*. — Brüskner 484; Machek ESJČ 539. — Див. ще **селó**.

седмиця (заст.) «тиждень», [*седми-нонька*] «тс.» Нед, [*седмі*] «сім раз»; — р. заст. *седмица*, др. *седмица*; — запозичення із церковнослов'янської мови; цсл. **седмица**, як і болг. м. діал. *седмица*, схв. *седмица*, є, очевидно, калькою гр. *ἐβδομάς* «сім, сімка, тиждень», похідного від *ἐπτά* «сім», утвореною від числівника **сімь**, якому відповідає укр. *сім*. — Німчук 59; Фасмер III 590. — Див. ще **сім**.

[**седно**] «задниця; садно, рана від сидла у коня»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *sedno* «тс.», як і слн. *sedno* «рана від сидла; рана від сидіння або лежання», походить від псл. *sedьno*, пов'язаного з *sēdēti* «сидіти»; від праслов'янської основи з коротким **е**

утворено укр. *сідниця*. — Див. ще **сидіти**.

сезам (бот.) «кунжут східний, *Sesamum orientale* L.»; — р. бр. *сезам*, п. *sezam*, [cezama, cezanna], ч. *sezam*, *sesam*, слц. вл. *sezam*, схв. *сезам*, [*сузам*, *сусам*, *сусан*] «тс.»; — адоптована латинська наукова назва, яка походить від гр. *σήσαμον*, запозиченого, можливо, із семітських мов: пор. ак. *šamaššamu*, араб. *šumš^hmā* «тс.». — СІС² 748; St. wug. *obcuch* 680; Симонович 434; Frisk II 698.

сезон, **сезонник**, **посезонний**; — р. бр. болг. *сезон*, п. *sezon*, ч. слц. слн. *sezóna*, вл. *sezopa*, схв. м. *сезона*; — запозичення з французької мови; — фр. *saison* походить від лат. *satio* (зн. в. *sationem*) «сівба, час сівби», пов'язаного з дієсловом *sego* «сію» та іменником *sēmen* «сім'я, насіння», спорідненими з псл. *sějō*, *sěmę*, укр. *сію*, *сім'я*. — СІС² 748; Черных II 150; Фасмер III 591; Dauzat 646; Klein 1407; Walde—Hofm. II 522. — Див. ще **сіяти**¹.

сей «цей», [*сесь*] (редупліковане) **О**, *ся* «ця», [*съя*] «тс.», [*сеся*] (редупліковане) **О**, *се* «це», [*сее*] «тс.», [*сече*] (редупліковане) **О**, *сі* «ці», [*сесі*] «тс.», [*прэд-сій*] «колишній» Нед; — р. *сей*, др. *сь*, *си*, *се*, п. ст. *si*, *sie*, ч. ст. *sep*, *si*, *se*, схв. ст. *cāj*, *ca*, *ce*, слн. ст. *sej*, стсл. **сь** (**сни**), **си** (**снѧ**), **се**, **сни**; — псл. *сь*(*жь*), *si*(*ja*), *se*, *si*(*ji*); — споріднене з литовським *šis* «цей», *ši* «ця», лтс. *šis*, *ši*, прус. *schis* «цей», лат. *cis* «по цей бік», гот. *hina* «цього», гр. *ἐ-иет* «там», вірм. *ki* «цей», ірл. *cé* «тс.»; іе. **k'is/k'o-/k'e-*. — Черных II 150; Фасмер III 591—592; Brüskner 113; Machek ESJČ 541; Skok III 187—188; Trautmann 304; Fraenkel 990; Walde—Hofm. I 192—193; Brugmann *Demonstrativpron.* 38—56; Pokorny 609—610. — Пор. **цей**.

[**сейка**] «угорський сивий віл» ВеЛ, [*сейки*] (мн.) ВеЛ; — запозичення з угорської мови; уг. [*szajka*] «тс.», *szejke* «темно-сірий» задовільної етимології не має. — Лизанець Тези доп. УЖДУ 1965, 48; MNTESz III 698—699.

сейм «законодавчі збори, представницька установа в Польщі; парламент у Польщі, Литві, Латвії, Фінляндії», *сэймик, сеймувати* «брати участь у сеймі», [*сеймати*] «розмовляти» Нед, [*сейміти*] «радити» О; — р. бр. болг. *сейм*, вл. *sejт*, схв. *sejм*, слн. *sějт*; — запозичення з польської мови; п. *sejт* «зібрання, з'їзд, конгрес; законодавчі збори, парламент», як і слн. *sějет* «базар, торг; собор», укр. *сойм* «сейм», стсл. *сън-ьмъ*, ч. *sněт*, походить від псл. *съ(п)-ьтъ* «зібрання», пов'язаного з дієсловом **съ(п)-ьтати (se)* «збирати(ся)», утвореним за допомогою префікса *съп-* «з-, разом» від дієслова *іпати* «брати». — СІС² 748; Огієнко РМ 1936/1, 17; Фасмер II 592; Holub—Lyer 433; Schuster-Sewc 1280; РЧДБЕ 651; Brückner 484. — Див. ще **з², імати**. — Пор. **сонм**.

[**сеймєн**] «вид рибальського лома для пробивання ополонок» Мо, Дз, Берл; — неясне; можливо, походить від болг. *сеймєн* «жандарм, поліцай». — Пор. **семєни**.

сэйнер (вид рибальського судна); — р. бр. болг. *сэйнер*; — запозичення з англійської мови; англ. *seiner* є похідним від *seine* «невід, рибальська сітка», яке через ст. *segne* походить від лат. *sa-gēna* «велика рибальська сітка, невід», що зводиться до гр. *σαγήνη* «тс.», етимологічно неясного. — СІС² 748; РЧДБЕ 651; Klein 1412; Walde—Hofm. II 463; Frisk II 670.

сейсмiчний, сэйсміка; — р. *сейсмический*, бр. *сейсмiчны*, п. *sejsmiczny*, ч. *sejsmický*, ч. слц. *seizmický*, вл. *seismiski*, болг. *сеизмічен, сеизмічески*, м. *сеизмички*, схв. *сеизмичкi*, слн. *seizmičen*; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. *séismique* «сейсмiчний», *sismique* «тс.» пов'язане із *séisme* «підземний поштовх», яке зводиться до гр. *σεισμός* «землетрус», похідного від *σειώ* «трясу, хитаю; хвилюю; збуджую», спорідненого з дінд. *tvésati* «збуджує», ав. *ḡway-ah-* «страх, небезпека». — СІС² 748; Kopaliński 875; Dauzat 659; Frisk II 689.

сейсмóграф, сейсмографiя, сейсмограма, сейсмографiчний; — р. бр. *сейсмóграф*, п. вл. *sejsmograf*, ч. *seismograf*, *seizmograf*, слц. *seizmograf*, болг. м. *сеизмограф*, схв. *сеизмóграф*, слн. *seizmográf*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Seismograph*, фр. *séismographe*, англ. *seismograph* утворені з основ гр. *σεισμός* «землетрус» і *γράφω* «пишу». — СІС² 748; Kopaliński 875; Holub—Lyer 433; Dauzat 659; Klein 1412. — Див. ще **графiка, сейсмiчний**.

сейсмóлог, сейсмолóгiя, сейсмолóгiчний; — р. *сейсмóлог*, бр. *сейсмóлаг*, п. *sejsmolog*, ч. *seismolog*, *seizmolog*, слц. *seizmológ*, болг. м. *сеизмолóг*, схв. *сеизмолóгiя*, слн. *seizmológ*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Seismologie*, фр. *séismologie*, англ. *seismology* утворено з основи гр. *σεισμός* «землетрус» і компонента гр. *-λογία*, пов'язаного з *λόγος* «слово» і вживаного лише як друга частина складних слів. — СІС² 748; Sł. wug. obcych 672; Klein 1412. — Див. ще **лóгiка, сейсмiчний**.

сейф; — р. бр. болг. *сейф*, п. ч. *safe*, *seif*, слц. *safe*, схв. *сёф*, слн. *séf*, *safe*; — запозичення з англійської мови; англ. *safe* «сейф, вогнетривка скриня або шафа» є результатом субстантивациі прикметника *safe* «непошкоджений, безпечний, надійний», який походить від фр. ст. *salf*, *sauf*, що зводиться до лат. *salvus* «непошкоджений, цілий, недоторканий», спорідненого з дінд. *sárgvaḥ* «непошкоджений, цілий, весь; кожний», ав. *haugva-* «непошкоджений, цілий», гр. атт. *ῥλος* «цілий». — СІС² 748; Черных II 150; Kopaliński 875; РЧДБЕ 651; Klein 1372; Walde—Hofm. II 472. — Пор. **залп, салют**.

сéканс; — р. бр. м. *сéканс*, п. ч. слц. *sekans*, болг. *секáнс*, схв. *сéканс*, слн. *sékans*; — запозичення з латинської мови; лат. *secāns*, букв. «сiчний», є активним дієприкметником від дієслова *secāre* «різати, розсікати», спорідненого з псл. **sěkti*, укр. *сіктi*. — СІС² 748; РЧДБЕ 651; Walde—Hofm. II 504—505. — Див. ще **сіктi**.

секатор «садові ножиці»; — р. болг. *секатор*, бр. *секатар*, п. *sekator*, слц. *sekátor*; — запозичення з французької мови; фр. *sécateur* «садові ножиці; кісткові ножиці, остеотом» утворене на основі лат. *secāre* «різати, розсікати», спорідненого з псл. **sěkti*, укр. *сікти́*. — СІС² 748; Kopaliński 875; РЧДБЕ 651; Dauzat 657; Walde—Hofm. II 504—505. — Див. ще **сікти́**.

секвєстр «заборона або обмеження на користування майном; (ст.) конфіскація», *секвестра́тор* «службовець, що примусово збирає борги» Куз, *секвестра́ція* «накладання секвестру», *секвеструва́ти* «накладати секвестр», ст. *секвестръ* «в'язниця» (XVII—XVIII ст.); — р. бр. *секвєстр*, п. *sekwestr*, ч. *sekvestr* «призначене владою тимчасове управління майном», слц. *sekvester* «тс.», болг. *секвєстър*, м. *секвєстар*, схв. *сєквестар*, слн. *sekvéster*; — запозичено з латинської мови через польську; лат. *sequestrum* «збереження, депозит», *sequester* «службовець-посередник» пов'язані з дієсловом *sequi* «іти слідом, проводити, стежити, переслідувати», спорідненим з лит. *sėkti* «іти слідом», дінд. *sácate* «супроводжує, іде слідом», ав. *haçaiti* «тс.», гр. *ἕπομαι* «іду слідом», можливо, також псл. *sočiti* «стежити», укр. *сочіти* «підстерігати». — СІС² 749; ІУМ Лекс. і фраз. 495; Kopaliński 876—877; Holub—Lyer 433; Walde—Hofm. II 519; Fraenkel 773. — Див. ще **сочіти**.

секвóйя (бот.) «мамонтове дерево, *Sequoia gigantea* Desne»; — р. *секвóйя*, бр. болг. *секвóя*, п. *sekwoja*, ч. *sekvoje*, слц. *sekvoja*, слн. *sekvója*; — назва, утворена на основі імені індійського вождя, творця алфавіту чірокі Sequoyah. — СІС² 749; Kopaliński 877; Klein 1421.

[секє́рний] «стрункий, спритний»; — неясне.

Секлє́та (жіноче ім'я), *Секлеті́на*, ст. *Синклитикі́а* «сенаторка» (1627); — р. *Синклитикі́я*, *Синклиті́я*, *Синклі́та*, розм. *Секлетє́я*, бр. *Сінкліці́кія*, *Сінклє́та*; — запозичення з гре-

цької мови; гр. *Συγκλητική* утворене на основі прикметника *συγκλητικός* «сенатський», похідного від *σύνκλητος* «синкліт; сенат». — Вл. імена 159; Беринда 234; Петровский 201; Chantraine I 484—485. — Див. ще **синкліт**.

[сє́кман] «керівник групи робітників» Нед, **[сикма́н]** «артіль дереворубів на весь час роботи», **[сикма́нич]** «керівник лісорубів» (?) Шух; — неясне; можливо, пов'язане з уг. *szakma* «професія, фах», *szakmánu* «відрядна робота».

секрє́т¹ «таємниця», *секрє́тка* «спеціальний поштовий папір; лист на такому папері», *секрє́тничати*, *засекрє́тити*, *розсекрє́тити*; — р. болг. м. *секрє́т*, бр. *сакрє́т*, п. *sekret*, ч. ст. *sekret* «печатка», схв. *сє́крє́т*, слн. *sekrét* «туалет»; — запозичення з латинської мови; лат. *sēcrētum* «віддалене місце, самотина; таємниця», *sēcrētus* «віддалений, таємний» утворені з префікса *sē(d)-* «без-, поза-» і основи дієслова *serno* «просіваю, розрізняю, відділяю, враховую, пізнаю», спорідненого з гр. *κρίνω* «розділяю, суджу, вибираю», гот. *hrains* «чистий», дісл. *hreinn*, двн. *hreini* «тс.», псл. *krojiti* «кроїти», укр. *край*. — СІС² 749; Черных II 150; Hüttl-Worth 16; St. wyg. obsyeh 672; Walde—Hofm. I 205, II 505. — Див. ще **край¹**, **Северін**.

секрє́т² «виділювана залозами речовина», *секрє́тин*, *секрє́ція*, *секрє́торний*; — р. болг. м. *секрє́т*, бр. *сакрє́т*, п. ч. вл. *sekret*, слц. слн. *sekrét*, схв. *сє́крє́т*; — запозичено, очевидно, з німецької мови; н. *Sekret* «виділення залоз» походить від лат. *sēcrētus* «відділений». — Див. ще **секрє́т¹**.

[секрє́т³] (іхт.) «судак берш, *Lucioperca volgensis* Gmel., **[секрє́тик]** «тс.» Л—Г; — р. **[секрє́т]** «тс.», п. *sekret* (з укр. ?); — неясне; виведення від іє. *(s)ker- «різати», *(s)krē-, *(s)ker-t-, *(s)kre-t- і зіставлення з р. **[червь]** «серп», *оскóрд* «велика сокира», **[скородá]** «борона», *череслó*, лит. *kiřvis* «сокира», лтс. *cirvis* «тс.» (Leder 139—140) семантично можливе, але фонетично сумнівне.

секретар¹, секретаріха, секретарка, секретаріат, секретарство, секретарша, секретарювати; — р. секретарь, бр. сакратар, п. sekretarz (назва державних посад у деяких країнах), ч. sekretář, слц. слн. sekretár, вл. sekretar, болг. м. секретар, схв. секрётар; — запозичення з німецької мови; нім. Sekretär «секретар», раніше Sekretar «діловод» походить від пізньолат. sēc-rētārius «повірений», пов'язаного з sēc-rētum «секрет». — СІС² 749; Акуленко 140; Фасмер—Трубачев III 593; Черных II 150—151; Kopaliński 875; Dauzat 657—658. — Див. ще **секрёт¹**.

секретар² (орн.) «Sagittarius serpensarius Moller»; — р. секретарь, бр. сакратар, п. sekretarz, схв. секрётар; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Sekretär, фр. secrétaire, англ. secretary-bird «тс.» пов'язані з відповідними назвами секретаря, писаря; перенесення назви зумовлене наявністю на голові цього африканського птаха чуба, що нагадує заткнуте за вухо гусяче перо, як ознаку писарів XVIII ст.; пов'язання з другою частиною наукової назви лат. serpentarius (Булаховський Вибр. пр. III 211) помилкове. — Булаховський Нариси 58; БСЭ 38, 396; Urania Tierr. V 112. — Див. ще **секретар¹**.

секретёр «вид письмового стола, шафи»; — р. секретёр, п. sekretera, ч. sekretář, слц. sekretár, схв. секрётар, секрётёр, слн. sekretár, sekretér «тс.»; — нове запозичення з французької мови; фр. secrétaire «тс.» етимологічно тожне з secrétaire «секретар». — Kopaliński 875. — Див. ще **секретар¹**.

секс «статевий потяг, статевість», сексуалізм, сексуальний; — р. бр. м. секс, п. вл. seks «стать; статева привабливість», ч. sexus «статевий потяг», слц. sex, болг. сексуалізм, схв. сёкс, слн. séks(us); — запозичення з англійської і французької мов; англ. sex «стать», фр. sexe «тс.», sexualisme, sexuel «сексуальний» походять від лат. sexus «стать» (пізньолат. sexiālis «статевий»), пов'язаного з secāre «різати, відрізати» з первіс-

ним значенням «відділення, поділ». — СІС² 749, 750; Kopaliński 875; Holub—Lyer 436; Dauzat 665; Klein 1427; Walde—Hofm. II 529. — Див. ще **сёканс, сікті**.

сексёт (розм.) «секретний співробітник» Куз; — запозичення з російської мови; р. сексёт «тс.» є аббревіатурою, утвореною на основі виразу *секретный сотрудник*.

сёкста (муз.) «шостий ступінь діатонічної гами; інтервал від будь-якої даної ноти до шостої цієї гами»; — р. бр. болг. м. сёкста, п. вл. seksta, ч. слц. sexta, схв. сёкста, слн. séksta; — запозичення з латинської мови; лат. sexta «шоста», форма жін. р. від sextus «шостий», є похідним від sex «шість», спорідненого з гр. ἕξ, псл. šestь, укр. шість. — СІС² 750; Kopaliński 875—876; Holub—Lyer 436; Walde—Hofm. II 528—529. — Див. ще **шість**.

секстант «кутомірний інструмент», секстан «тс.»; — р. бр. болг. м. секстант, п. sekstans, sekstant, ч. слц. sextant, вл. sekstant, схв. сёкстант, слн. sekstánt; — запозичення з латинської мови; лат. sextāns (род. в. sextāntis) пов'язане із sex «шість» (секстант являє собою 1/6 кола, поділену на градуси). — СІС² 750; Kopaliński 875—876; Holub—Lyer 436. — Див. ще **сёкста, шість**.

секстёрень (заст.) «зошит», секстёрня «тс.» Пі, секстёрня «зошит із 6 аркушів» Бі; — бр. ст. секстёрнь «зошит» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. sekstern «складений ушестеро аркуш паперу» походить від пізньолат. sexternus «зошит із 6 аркушів», пов'язаного з лат. sex «шість». — Булыка 296; Сł. wуг. obcsuch 673. — Див. ще **сёкста, шість**.

секстёт (муз.) «твір для 6 голосів чи інструментів; ансамбль із 6 виконавців»; — р. болг. м. секстёт, бр. секстёт, п. вл. sekstet, ч. sextet, слц. sexteto, схв. сёкстёт; — запозичення з німецької мови; н. Sextett походить від іт. sestetto і нлат. sextetum, пов'язаного з лат. sex «шість». — СІС² 750;

Kopaliński 875—876; Holub—Lyer 436; Gr. Fwb. 695. — Див. ще **сékста**, **шість**.

[**сект**¹] «шипуче вино» Нед; — п. ч. слц. вл. sekt, схв. *сёкт*, слн. sékt «тс.»; — запозичено з німецької мови, можливо, через польську; н. Sekt «тс.» походить від фр. (vin) sec «сухе вино», що зводиться до іт. (vino) secco «тс.» (тобто вино із сушених плодів), у якому secco «сухий» походить від лат. seccus «тс.», спорідненого з ав. hiku- «тс.», лит. seklūs «мілкий, неглибокий», гр. ἰσχνός «сухий, зморщений», далі з псл. suхъ (<*sous-), укр. *сухий*. — SJP VII 125; Holub—Lyer 433; Вујаклија 861; Kluge—Mitzka 701; Dauzat 657; Walde—Hofm. II 533. — Див. ще **сúхий**.

[**сект**²] «розділ; ділянка, район Нед»; — очевидно, пов'язане із *сékція*, лат. sectus «відрізаний»; шляхи запозичення чи спосіб утворення неясні.

сékта «релігійна громада, що відокремилася від панівної церкви», *секта́нт*, *секта́нтство*, *сектя́р*, *сектя́рство*; — р. бр. болг. м. *сékта*, п. ч. слц. вл. sekta, схв. *сёкта*, слн. sékta; — запозичення з латинської мови; лат. secta «учення, напрям, школа» пов'язане із sequor «іду слідом»; виведення від лат. secāre «різати» (Фасмер III 593; Holub—Lyer 433) необгрунтоване. — СІС² 750; Hüttl-Worth 16; Kopaliński 876; Kluge—Mitzka 701; Dauzat 658; Walde—Hofm. II 506. — Див. ще **секвэстр**. — Пор. **секúнда**.

сékтор, *секторáльний*; — р. болг. м. *сékтор*, бр. *сékтар*, п. ч. слц. вл. sektor, схв. *сёктор*, слн. séktor; — запозичено з латинської мови, можливо, через посередництво західноєвропейських; н. Séktor, англ. sector походять від пізньолат. sector «частина кола між двома радіусами», пов'язаного з лат. sector «ріжучий», похідного від secāre «різати». — СІС² 750; Коваль 175; Фасмер III 593; Klein 1409. — Див. ще **сékанс**, **сікты́**. — Пор. **сékція**.

секúнда «1/60 частина хвилини; частина градуса; (муз.) другий ступінь

у діатонічній гамі, інтервал між першим і другим тоном», *секундáрний* «вторинний»; — р. бр. болг. *секúнда*, п. ч. слц. вл. sekunda, м. *секúнда*, *секúнд*, схв. *сёкунд*, *секúнда*, слн. sekúnda; — запозичення з латинської мови; лат. secunda (pars) «друга, зменшена (частина)» є формою жін. р. від secundus «наступний, другий», пов'язаного з sequor «іду слідом». — СІС² 750; Черных II 151; Фасмер III 593; Kopaliński 876; Holub—Lyer 433. — Див. ще **секвэстр**. — Пор. **сékта**.

секундáнт; — р. бр. болг. м. *секундáнт*, п. ч. слц. вл. sekundant, схв. *секúндант*, слн. sekundánt; — через російське і, можливо, німецьке (н. Sekundánt) посередництво запозичено з латинської мови; лат. secundāns «допомагаючий» пов'язане з дієсловом secundāre «сприяти». — СІС² 751; Фасмер III 594; Hüttl-Worth 16; Sł. wyg. obcych 673; Holub—Lyer 433. — Див. ще **секундува́ти**.

секундáрний — див. **секúнда**.

[**секундува́ти**] «допомагати»; — р. ст. *секундовать*; — запозичення з польської мови; п. sekundować, як і ч. sekundovati, слц. sekundovat', вл. sekundować, болг. *секундýрам*, м. *секундýра* «тс.», схв. *секундýрати* «бути секундантом; (муз.) вторити», *сékундовати* «тс.», слн. sekundírati «тс.; допомагати», походить від лат. secundāre «сприяти», пов'язаного із secundus «сприятливий, щасливий; потужний; такий, що йде слідом», похідного від sequor «іду слідом»; сюди ж заст. *секундáтор* «той, хто карав різками учнів бурси» (від пізньолат. secundātor, букв. «помічник»). — Фасмер III 594; Kopaliński 876; Holub—Lyer 433. — Див. ще **секвэстр**.

сékція «відділення, частина; розтин трупа», *секці́йний*, *секціо́нáльний*, *секціо́нува́ти*, *підсékція*; — р. болг. *сékция*, бр. *сékцыя*, п. seksja, ч. sekse, слц. sekcia, вл. seksija, м. *секци́я*, схв. *сёкци́я*, слн. sékcija; — запозичено з латинської мови, очевидно, через німецьку (н. Sektión); лат. sectio «різання,

розріз» пов'язане з дієсловом *seco* «ріжу». — SIC² 751; Kopaliński 875; Holub—Lyer 433; Gr. Fwb. 688; Walde—Hofm. II 504—505. — Див. ще **сéканс**, **сікті́**. — Пор. **сéктор**.

селадо́н «залицяльник; волоцюга»; — р. бр. болг. *селадо́н*, ч. *seladón*, *seladon*, слц. *seladón*, схв. *селàдòн*; — запозичення з французької мови — від прізвища героя роману д'Юрфе «Астрея» (XVII ст.) *Céladon*. — Фасмер III 594; Чекалов РР 1984/2, 110. — Пор. **селеді́н**.

[**селегóнити**] «дуже тонко прясти» Нед, [*слигóнити*] «тс.» тж; — неясне; можливо, пов'язане з уг. *szál* «нитка; волокно», *szalag* «стрічка, тасьма».

[**селеді́н**] «блідо-зелений колір» Куз, [*селеді́новий*] Куз; — запозичення з польської мови; п. *seledyn* походить від фр. *celadon* «тс.», утвореного на основі прізвища *Céladon*, героя роману д'Юрфе; безпосередньо з французької мови походить р. *селадо́новий* «блідо-зелений». — Sł. wуг. obcuch 674; Фасмер III 594. — Пор. **селадо́н**.

[**селедочна (трава)**] (бот.) «лобода смердюча, *Chenopodium vulvaria* L.» Мак; — похідне утворення від *селéдець* «оселедець»; назва, можливо, зумовлена своєрідним запахом рослини. — Див. ще **оселéдець**¹.

[**селезеночник**] (бот.) «аспленій волосовидний, *Asplenium trichomanes* L.» Мак, [*слезинець*] «аспленій північний, *A. septentrionale* L.» Мак; — р. *селезéночник* «[аспленій]; жовтяниця, *Chrysosplenium* L.», п. *śledzionka* «аспленій», *śledzionne ziele* «тс.», ч. *sleziník*, слц. *slezinník* «тс.»; — калька латинської наукової назви аспленію, яка походить від гр. ἄσπληνος, утвореного за допомогою заперечної частки ἄ- від іменника σπλήν «селезінка»; грецька назва мотивується приписуваною аспленію здатністю пом'якшувати селезінку. — Machek Jm. rostl. 31. — Див. ще **селезі́нка**.

сéлезень, **сéлезник** (зменш.), [*сéлег*] «селезень» Чаб, [*сéлех*, *сéлик* Нед, *сéляг* ЛексПол] «тс.», [*селешóк*] (зменш.),

[*селéзка*] «качка» Нед, [*селезні́стий*] «з кольоровим відблиском, хроматичний»; — р. *сéлезень*, схв. [*сьлез*, *слезен*, *слези́няк*]; — неясне; непереконливо зіставлялося з лтс. *zilgans* «голубуватий» (Matzenauer LF 19, 249), з дінд. *srjāti* (*sárjati*) «виливає», ав. *həgəzaiti* «випускає, кидає, виливає», нвн. *selken* «капати» (Потебня РФВ 2, 6; Преобр. II 272), із схв. *сьлез* «рожа» (Skok Festschrift Koschmieder 1958, 202—203); припускалося звуконаслідувальне походження (Фасмер III 595). — Фасмер—Трубачев III 595; Черных II 151.

селезі́нка, [*селезі́нка* Нед, *сéлезі́нь* Нед, *сéлезі́нь* ВеНЗн, *селеджін* ВеЛ, *селедя́нка* Нед]; — р. *селезёнка*, бр. *селязёнка*, др. *селезеня*, п. *śledzionka*, ст. *śleziona*, ч. слц. *slezina*, вл. нл. *słozyna*, болг. [*слéзен*, *слéзенка*, *слéзка*], м. *слезина*, *слезена*, *слезенка*, схв. *слезэ́на*, *слези́на*, слн. *slezéna*, *slezén*, стсл. **слѣзена**; — псл. **selzen* чи, можливо, **szlezena* (Вайян ВЯ 1960/6, 66—67); — споріднене з дірл. *selg* «селезінка», ав. *spəgəzan-*, гр. σπλήν, дінд. *plihān-*, лат. *liēn*, лит. *blužnis*, прус. *blusne* «тс.»; у слов'янській звуковій формі після *s* відсутнє **p**, у давньоіндійській і балтійських відсутнє **s**, у латинській **sp**; не зовсім ясний також вокалізм: псл. **selz-* на східнослов'янському ґрунті мало б дати **soloz-*. — Черных II 151; Фасмер III 594—595; Преобр. II 271—272; Brückner 530—531; Machek ESJČ 554; Schuster-Sewc 1308—1309; Skok III 284; Trautmann 256; Fraenkel 52; Топоров 236—237; Walde—Hofm. I 799; Frisk II 769—770; Pokorny 987.

селéктор (телефонний пристрій), *селéкторний*; — р. болг. *селéктор*, бр. *селéктар*, п. ч. слц. *selektor*; — запозичення з англійської мови; англ. *selector* походить від пізньолат. *selēctor* «той, хто вибирає», пов'язаного з лат. *sēligo* «вибираю». — Sł. wуг. obcuch 674; Klein 1413. — Див. ще **селéкція**.

селéкція, *селекціо́нер*, *селекціо́нерство*, *селекці́йний*, *селекціо́нувати*; — р. болг. *селéкция*, бр. *селéкцыя*, п. *selek-*

сја, ч. *selekse*, слц. *selekcia*, вл. *selek-
cija*, м. *селекција*, схв. *селéкција*, слн.
selékcija; — запозичення із західноєв-
ропейських мов; н. *Selektion*, фр. *sélec-
tion* походять від лат. *sēlēctio* «вибір,
відбір», пов'язаного з дієсловом *sēligo*
«вибираю», утвореним з префікса *sē(d)*-
«поза-, геть» і дієслова *lego* «збираю». —
СІС² 751; Kopaliński 877; Holub—Lyer
432, 434; Walde—Hofm. I 780. — Див.
ще **легéнда, Северін**.

[**селéмено**] «поперечна балка в сте-
лі» ДзАтл II, [*селéмена*] «тс.», [*селé-
мен*] «найвища центральна балка в су-
шарці» тж; — запозичення з угорської
мови; уг. *szelemen* «лата; балка» засво-
єно з південнослов'янських мов; пор.
болг. діал. м. *слéме* «центральна балка
в даху», схв. *слéме* (*слёме*) «найвища
балка в даху», слн. *sléme* «тс.», р.-цсл.
слъма «колода, переклада». — Нім-
чук НЗ УЖДУ 14, 187; Клепикова ОЛА
1981, 52—53; MNTESz III 707. — Див.
ще **слемéно**.

[**селéнка**] «наймит» Пр. XI діал. н.;
— неясне.

селенографія «розділ астрономії, в
якому вивчається поверхня Місяця», *се-
ленóграф*, *селенографічний*; — р. болг.
селенографія, бр. *селенаграфія*, п. слц.
selenografia, ч. *selenografie*, схв. *селе-
нограф*, слн. *selenografija*; — нове ут-
ворення з гр. *σελήνη* «місяць», пов'язаного
з *σελας* «світло», остаточно не з'я-
сованим, і *γραφω* «пишу». — СІС² 751;
Sł. wug. obsyeh 674; Frisk II 689—691. —
Див. ще **графіка**.

[**селепітися**] «присікатися» Нед; —
неясне; очевидно, афективне утворення.

селепун — див. **шелепій**.

[**селепухи**] (сорт слив) Мак; —
результат видозміни форми [*зелепу́ги*]
«тс.», можливо, контамінованої з [*са-
рапу́ки*] «тс.». — Див. ще **зелепу́га**.
— Пор. **сарапу́к(и)**.

селéра (бот.) «*Arium L.*», [*салера*,
салери, *салдерей*, *сельдерей*, *сельдерей*,
селер, *сильдирій*] «тс.» Мак; — запози-
чення з польської і російської мов; п.
seleg «тс.» походить від іт. *sellero*, яке

зводиться до гр. *σελίρον* «тс.», етимоло-
гічно неясного; р. *сельдерей*, *сел(л)е-
рей*, звідки і бр. *сельдэрэй*, виводиться
від гол. *selderij*, яке через н. *Sellerie*,
фр. *céleri* і лат. *selinum* пов'язується з
тим самим гр. *σελίρον*. — Коваль 70—
71; Дзендзелівський St. sl. 6/1—2,
134; Черных II 152; Фасмер III 597; Sł.
wug. obsyeh 675; Frisk II 691.

селітра, [*салéтра*, *салітра*], [*са-
літрянниця*] «місце добування селітри»
Нед, [*салітрянка*] «мокра земля, ґрунт,
багатий на солі азоту» ВеНЗн, *селіт-
рянний*, *селітрувати*; — р. *селітра*,
бр. *салéтра*, п. *saletra*, ч. *salnitř*, *sa-
nytr*, *salitr*, слц. *sanitra*, болг. *селітра*,
салітра, схв. *шàлїтра*; — очевидно,
через німецьке й італійське посередни-
цтво (бав. *Salitter*, нвн. *Salniter*, іт.
salnitro) запозичено з латинської мови;
лат. *sal nitrum* «лужна сіль» складаєть-
ся з *sal* «сіль», спорідненого з псл. *solь*,
укр. *сіль*, і *nitrum* «натр, сода». — Чер-
ных II 151—152; Фасмер III 596; Пре-
обр. II 272; Вгückнер 479; Младенов
578. — Див. ще **нітра́т, сіль**.

селó, [*селі́на*] (зменш.) Нед, [*селі-
сько*] (збільш.) Нед, [*селі́тва*] «осно-
ва, фундамент», [*селі́тьба*] «селище,
садиба, будинок», *селищанин*, *селі́ще*
«поселення; місце, де було село», [*селі-
не*] «поселення, земля» Нед, [*селóвич*]
«сільський мешканець» Нед, *селі́бище*
(заст.) «поселення», *селю́к*, [*селю́х*],
селю́цтво, *селю́ча* «сільська дитина»,
селянін, *селя́нство*, [*селяні́ця*] «селян-
ка», [*селя́чка*] «поселення, село» Нед,
сільча́к «житель села», *селя́нський*, *сіль-
ський*, *селі́ти*, *виселéнець*, *ві́селок*, *ві-
сілок*, [*заселéнниця*] «жителька» Ж,
[*заселі́ще*] «заселене місце», [*заселле*
Пі, *заселок* Ж, Пі] «тс.», [*засі́лля*] «тс.
Пі; виселок», *населéння*, [*осел*] «зал»
Пі, *оселéнець* «поселенець», [*оселéць*]
«тс.», [*оселі́ца*] «садиба» Л, *оселі́ще*
«місце поселення», [*оселок*] «оселя» Ж,
осéля, [*оселяні́н*] «поселенець» Ж, *пе-
реселéнець*, *переселéць*, [*переселя́нин*],
поселéнець, *поселéння*, *посéлок*, [*посель-
ча́нин*] «односельчанин» Мо, [*поселю́х*]

«бездомний» Нед, *посілля* «садиба», *поселянін*, *присілок*, *присілок*, [*присільний*] «сусідній» Нед; — р. *селó*, бр. *сялó*, др. *село*, п. *sioto*, *siedlić* «селити», ч. *selo* «село; рілля», *sídlo* «місцеперебування», *sedlák* «заможний селянин», слц. *sedliak* «тс.», нл. *sedtlo* «житло», болг. *селó*, м. *село*, схв. *село*, слн. *sélo*, стсл. **село** «населене місце, двори, будівлі»; — псл. *sedlo*, пов'язане із **sēdēti* «сидіти»; ця лексична основа змішалася з основою псл. *selo* «рілля», спорідненою з лит. *salà* «острів», сх.-лтс. *sola*, лат. *solum* «грунт», двн. *sal* «будинок, житло», лангобардським *sala* «двір, будинок»; пор. др. *село* «поле», ч. *selo* «рілля», слн. *sélo* «грунт», стсл. **село** «поле, земля», п. *sioto* замість закономірного *siodtlo*. — Черных II 152; Фасмер III 596; Преобр. II 272—273; Brücker 491—492; Machek ESJC 539; Младенов 578; Skok III 218—219; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 228—230. — Пор. зал.

сель «бурхливий паводок на гірських річках з намулом і камінням», *селевий*; — р. *сель*, *силь*, бр. *сель*, ч. *sil*, *sel* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; кирг. *сел* «повідь; сель, селевий потік», аз. *сел* «потік, повідь», тур. *sel* «потік» походять від ар. *saíl* «бурхливий потік». — СІС² 752; Шипова 283.

сельджуки (стародавні туркменські племена); — р. *сельджуки*, бр. *сельджуки*; — назва племен походить від особового імені *Сельджук*, яке належало родоначальникові династії, що стояла на чолі цього племені. — БСЭ 38, 240.

селькупы «народність самодійської групи в Північній Азії»; — р. бр. *селькупы*; — прийнята тепер замість давнішого *остяко-самоїди* назва походить від самоназви селькупів *соль куп*, букв. «тайгова людина» або «земельна людина» (відповідно до відмінностей у вимові першого компонента). — Попов Назв. нар. 154—155; Прокофьева Яз. нар. СССР III 396.

сельтерський — див. **зельтерська**.

селява (іхт.) «шемая дніпровсько-азовська, *Chalcalburnus schischkovi* Dren-

sky chalcoides; [верховодка, *Alburnus alburnus* L. (Leder)]»; — р. [*селява*] «шемая; вид верховодки», [*селава*] «верховодка», бр. *сялява* «тс.», п. *sielawa* «сиг європейський, *Coregonus albula* L.; [верховодка]»; — задовільного пояснення не має; припускалося запозичення з балтійських мов (лит. *seliavà* «сиг європейський», [*salavà*, *sel(i)ovà*, *sélava*, *sèlavà*] «тс.» — Преобр. II 271; Matzenauer LF 19, 249; Leder 75); але й навпаки, литовські форми вважаються запозиченнями зі слов'янських мов (Fraenkel 774); зіставлялося з гр. *σέλαχος* «риба, що випускає фосфоричне світло» (Горяев Доп. I 42); пов'язувалося з р. *соловѣть* «соловити» за характером забарвлення, пор. р. *солово́й* «жовтуватий» (Leder 75). — Фасмер III 594.

семантика «сфера значення одиниць мови; учення про значення мовних одиниць», *семантичний*; — р. болг. м. *семантика*, бр. *семантыка*, п. *semantyka*, ч. слц. *sémantika*, вл. *semantika*, схв. *семантика*, слн. *semántika*; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьку; н. *Semántik* походить від фр. *sémantique*, утвореного М.Бреалем у 1897 р. на основі гр. *σημαντικός* «позначаючий, значущий», яке через форми *σημαντός* «відзначений, позначений» і *σημαίνω* «означаю, позначаю» зводиться до *σημα* «знак, відзнака», дор. *σῆμα* «тс.», що малопереконливо зіставлялося з дінд. *dhyāman* «думка» (Brugmann Grundriss II 348). — СІС² 752; Kopaliński 877—878; Dauzat 659—660; Frisk II 695—696.

семасіологія «учення про значення», *семасіолог*, *семасіологічний*; — р. болг. *семасиологія*, бр. *семасіялoгія*, п. *semazjologia*, ч. *sémasiologie*, *sémaziologie*, слц. *sémaziológia*, вл. *semaziologija*, м. *семазиологија*, схв. *семазиолодгија*, слн. *semaziologíja*; — запозичення з німецької мови; н. *Semasiologie* утворено з гр. *σημασία* «значення», пов'язаного з *σημα* «знак», і *-λογία*, пов'язаного з *λόγος* «слово» і вживаного лише як другий компонент назв наук. — СІС² 752;

Kopaliński 877—878; Fremdwörterbuch 573. — Див. ще **лóгика**, **семáнтика**.

семафóр, *семафóрник*, *семафóрти*; — р. бр. *семафóр*, п. ч. слц. вл. *semafor*, болг. *семафóр*, м. *семафор*, схв. *семафор*, слн. *semafor*; — запозичення з французької мови; фр. *semafor* утворено з гр. σήμα «знак» і φορός «носій», пов'язаного з φέρω «несу», спорідненим з псл. *berq*, укр. *беру*. — Черных II 153; Фасмер III 598; Dauzat 660. — Див. ще **брати**, **семáнтика**.

[семáш] (бот.) «одинарник європейський, *Frientalis europaea* L. Нед; братки, *Viola tricolor* L. Куз»; — р. *седмичник* «одинарник», бр. *семачóк*, [*седмачóк*], п. *siódmaczek*, ч. *sedmikvítek*, слц. *sedmokvietok* «тс.»; — похідне утворення від числівника *сім* (*семи*); назва зумовлена тим, що квітка одинарника має найчастіше сім пелюсток; на братки назва перенесена, очевидно, за зовнішньою подібністю. — Mashek Jm. rostl. 174. — Див. ще **сім**.

[сембрéля] «плата наймитам; винагорода пастухам», [*сембрíля*, *сембрíла* Шух] «тс.», [*сембрíня*] «служба; винагорода за службу» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. *simbríe* «жалування, заробітна плата» є похідним від заст. *simbră* «об'єднання, артіль», яке зводиться як запозичення до псл. **sebr-* (пор. др. *сябрь* «сусід, член общини», укр. [*сябер*] «учасник, здольщик», сербське ст. *себрь* «учасник, спільник, компаньйон»); виведення рум. *simbră* від уг. *simboга* «побратим, приятель» (DLRM 775) або від стсл. *сяпръгъ* «парна упряжка», схв. *супруг* «чоловік у шлюбній парі» (MNTESz I 436—437) позбавлене підстав. — Sheludko 142; Габинский Вост.-сл.-молд. взаимод. II 138—139; Vrabie Romanoslavica 14, 171; Vincenz 4; Фасмер III 824. — Див. ще **сябер**¹.

Семён, [*Семáнь* Нед, *Сёмко* тж], *Сёник*, *Сень*, *Сенькó*, *Сёнью*, *Сёня*, ст. *Симеон* «слухаючий, або вислухане» (1627); — р. *Семён*, ст. *Симеон*, бр. *Сямён*, др. *Симеонъ*, *Семеонъ*, *Семень*, ч. слц.

Simeon, болг. *Симеон*, схв. *Симён*, стсл. **Симеонъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Συμεών* походить від гебр. *Sim'ôn*, пов'язаного з *šāma'* «слухати». — Вл. імена 86; Беринда 235; Петровский 198; Спр. личн. имен 455; Klein 1445. — Пор. **Симон**.

[семéни] (іст.) «добірні (надвірні) козаки» Куз, *Brückner*; — болг. *сеймён* «жандарм, поліцай», м. *сејмен* «тс.», схв. *сејмен(ин)* «солдат, стражник»; — запозичення з турецької мови; тур. заст. *seğmen* (*сәймән*) «псар; яничар» зводиться до перс. *sāgbān* «псар», похідного від *sāg* «собака». — *Brückner* 484; Младенов 577; Skok III 214; Радлов IV 1, 439; Räsänen Versuch 407.

[семéник] (орн.) «коноплянка, *Carduelis (Acanthis) cannabina*»; — результат видозміни назви [*сімéнник*] «коноплянка», похідної від *сім'я* «насіння коноплі» з наближенням до особової назви *Семён*. — Див. ще **сім'я**¹.

[семенівкі] (сорт ранньоосінніх груш) *ВенЗн*; — похідне утворення від імені *Семён*; назва зумовлена тим, що ці груші доспівають на день св. Семена (14 вересня). — *ВенЗн* 54.

[семернік] (бот.) «вовче тіло болотне, *Comarum palustre* L.» Нед; — похідне утворення від *семеро*, *сім*; назва пов'язана, очевидно, з кількістю стебел, що звичайно виростають з одного кореня; пор. іншу назву вовчого тіла [*сім паличок*]. — Див. ще **сім**.

семер'яга, *семир'яга*, *семер'яга* — див. **серм'яга**.

семéстр; — р. бр. *семéстр*, п. ч. *semestr*, слц. вл. *semester*, болг. *семéстръ*, м. *семестар*, схв. *сёместар*, слн. *seméster*; — запозичення з французької мови; фр. *semestre* «півріччя; шестимісячний» походить від лат. *sēmēstris* (**secsmenstris*) «шестимісячний», утвореного з основ числівника *sex* «шість», спорідненого з псл. *šestь*, укр. *шість*, та іменника *mēnsis* «місяць», спорідненого з псл. **mēsēsь*, укр. *місяць*. —

СІС² 752; Черных II 153; Фасмер III 599; Kopaliński 878; Holub—Lyer 434; Walde—Hofm. II 71. — Див. ще **місяць**, **шість**. — Пор. **менструація**, **тримістр**.

[**семижильник**] (бот.) «подорожник великий, *Plantago major* L.» Мак; — складне утворення з основ числівника *сім* (*семі*) та іменника *жіла*; назва зумовлена, очевидно, тим, що на листках подорожника чітко виділяється декілька (3—9) жилок. — Шамота 8. — Див. ще **жіла**, **сім**.

[**семиколінка**] (бот.) «рдесник блискучий, *Potamogeton lucens* L.» Мак; — складне утворення з основ числівника *сім* (*семі*) та іменника *коліно*; назва зумовлена, очевидно, звичайною кількістю вузлів на стеблі цього виду рдесника. — Див. ще **коліно**, **сім**.

[**семисильник**] (бот.) «золототисячник, *Erythraea centaureum* Pers.; ранник вузлуватий, *Scrophularia podosa* L.» Мак; — складне утворення з основ числівника *сім* (*семі*) та іменника *сіла*; назва пов'язана з лікувальними властивостями цих рослин (пор. *дев'ятисил* під *дев'ясил*). — Див. ще **сіла**, **сім**.

[**семиуріка**] (вид рослини) Нед, ВеЗн; — складне утворення з основ числівника *сім* (*семі*) і, очевидно, іменника *уріки* «пристріт»; точніша етимологія неможлива через неясність значення.

семінар; — р. *семінар*, *семінарий*, бр. *семінар*, п. *seminarium*, ч. *seminář*, слц. слн. *seminár*, вл. *seminar*, болг. *семінар*, м. *семинар*, схв. *семінār*; — запозичення з німецької мови; н. *Seminár* походить від лат. *sēminārium* «розсадник; школа», пов'язаного з *sēmen* «сім'я», спорідненим з псл. *seme*, укр. *сім'я*. — СІС² 752; Черных II 153; Kopaliński 878; Fremdwörterbuch 573. — Див. ще **сім'я**¹. — Пор. **семінарія**.

семінарія, *семінарист*, *семінаристський*; — р. болг. *семінария*, бр. *семінарыя*, п. *seminarium*, ч. *seminář*, слц. *seminár*, вл. *seminar*, м. *семинарија*, схв. *семінārīj(a)*, *семінār*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *sēminārium* «роз-

садник, школа». — СІС² 752; Фасмер III 599; Kopaliński 878. — Див. ще **се-мінар**.

семіотика «наука про знаки; (мед.) учення про ознаки хвороб»; — р. болг. *семіотика*, бр. *семіотыка*, п. *semiotyka*, ч. *sémiotika*, слц. вл. *semiotika*, схв. *семиотика*, слн. *semiótika*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Semiótik*, фр. *sémiotique*, англ. *semiotics* походить від гр. *σημειωτικός* «такий, що має ознаки», пов'язаного з *σημείον* «ознака, знак», *σημα* «знак». — СІС² 752; Kopaliński 877—878; РЧДБЕ 654; Klein 1415. — Див. ще **семантика**.

семіти «семітські народи — євреї, араби та ін.», *семіт* «представник семітського народу», *семітизм*, *семітичний*; — р. болг. *семіт*, бр. *семіт*, п. ч. слц. *Semita*, вл. *Semit*, м. *семитски*, схв. *Семіти*, слн. *semít*; — запозичення з німецької мови; н. *Semite* (з 1781) утворено від біблійного імені гаданого родоначальника семітських народів Сіма, одного з трьох синів Ноя; н. *Sem* (через лат. *Sēm*, гр. *Σήμ*) походить від гебр. *Sēm*, букв. «знатне ім'я, слава». — СІС 585; Kopaliński 878; Gr. Fwb. 690; Dauzat 660; Klein 1416.

сенат, *сенатор*, *сенаторство*; — р. бр. болг. *сенат*, п. вл. *senat*, ч. слц. слн. *senát*, м. *сенат*, схв. *сєнāt*; — запозичення з латинської мови; лат. *senātus* «сенат, державна рада Риму», *senātor* «член сенату» є похідними від *senex* «старик, старець», спорідненого з гр. *ἔνος* «старий», дінд. *sánaḥ*, *sanáyaḥ*, ав. *hapa-*, лит. *sėnas*, вірм. *hin* «тс.», дкіпр. корн. *hēn* «старик», брет. *hen* «тс.». — СІС² 753; Hüttl-Worth 17; Фасмер III 601; Kopaliński 879; Holub—Lyer 434; Walde—Hofm. II 514.

сенбернар (порода собак); — р. бр. болг. *сенбернар*, п. *bernard*, ч. *bernardůp*, слц. *bernardín*, схв. *бернардінац*, слн. *bernardínes*; — запозичення з французької мови; фр. *Saint-Bernard* «святий Бернар» пов'язане з монастирем св. Бернара в Альпах, де розводилась ця порода собак для надання допомоги гір-

ським подорожнім. — СІС² 753; РЧДБЕ 655.

[**сенес**] (бот.) «касія, *Cassia senna* Lamk.» Нед; — запозичення з польської мови; п. *senes* «висушені листки або стручки касії», як і схв. *сєна* «*Cassia acutifolia*», походить від пізньолат. *sepe* «касія», яке зводиться до ар. *saṇā*; *senē* «тс.». — *Sl. wug. obsuch* 676.

[**сєник**] (орн.) «синиця чорноголова, *Parus palustris* L.» Нед, *сєнчик* «синиця блакитна, *Parus caeruleus* L.», [*семенівка*] «синиця чорноголова; різновид сови» Куз; — очевидно, результат видозміни назви *синиця*, зближеної з особовим ім'ям *Сєник*, зменш. від *Семєн*. — Див. ще **Семєн**, **синиця**.

сенс; — р. *сенс*, бр. *сєнс*; — запозичення з польської мови; п. *sens* походить від лат. *sēnsus* «почуття, свідомість, розум, значення, зміст, думка», пов'язаного з *sentio* «відчуваю, розумію, думаю», можливо, спорідненим з двн. *sin-pap* «іти, прагнути; думати», *sin* «дух, сенс», *senten* «посилати», гот. *sandjan* «тс.», *sinps* «знак; шлях, хід», лит. [*sin-tėti*] «вирішувати, думати, міркувати». — СІС² 753; Фасмер III 601; *Sl. wug. obsuch* 676; Klein 1417—1418; Walde—Hofm. II 516.

сенсация, *сенсацийний*; — р. *сенсация*, бр. *сенсация*, п. *sensacja*, ч. *sensace*, *senzace*, слц. *senzácia*, вл. *sensacija*, болг. *сензация*, м. схв. *сензация*, слн. *senzacija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Sensatiön* «сенсация», фр. англ. *sensation* «тс.; почуття, відчуття» походять від пізньолат. *sēnsatiō* «відчуття», пов'язаного з лат. *sēnsus* «почуття», *sentio* «почуваю». — СІС² 753; Черных II 155; Kopaliński 879—880; Gr. Fwb. 691; Dauzat 661; Klein 1417. — Див. ще **сенс**.

сенсуальний, *сенсуалістичний*, *сенсуалізм*, *сенсуаліст*; — р. *сенсуальний*, бр. *сенсуальны*, п. вл. *sensualny*, ч. *sensuální*, *senzuální*, слц. *senzuální*, болг. *сензуален*, *сенсуален*, схв. *сєнзуалан*, слн. *senzuálen*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Sensuell*,

фр. *sensuel*, англ. *sensual* походять від пізньолат. *sēnsuālis* «чуттєвий», пов'язаного з лат. *sēnsus* «почуття», *sentio* «почуваю». — СІС² 754; Kopaliński 685; *Fremdwörterbuch* 575; Dauzat 661; Klein 1418. — Див. ще **сенс**.

сєнтєнция, *сєнтєнциийний*, *сєнтєнциобзний*; — р. болг. *сєнтєнция*, бр. *сєнтєнция*, п. *sentencja*, ч. *sentence*, слц. *sentencia*, вл. *sentenca*, м. *сєнтєнција*, схв. *сєнтєнција*, слн. *sentėnca*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *sententia* «думка, погляд, вислів, сєнтєнция» походить від дієслова *sentio* «почуваю, розумію, думаю». — СІС² 754; Фасмер III 601; Hüttl-Worth 16; Kopaliński 880. — Див. ще **сенс**.

сєнтимєнт, *сантимєнт*, *сєнтимєнталізм*, *сантимєнталізм*, *сєнтимєнталіст*, *сантимєнталіст*, *сєнтимєнтальщина*, *сєнтимєнтальний*, *сантимєнтальний*, *сєнтимєнтальничати*; — р. *сєнтимєнт*, *сантимєнт*, бр. *сєнтымєнт*, п. *sentyment*, ч. слц. *sentiment*, вл. *sentimentalny*, болг. *сантимєнтален*, м. *сєнтимєнт*, схв. *сєнтимєнталан*, слн. *sentimentálen*; — запозичення з французької мови; фр. *sentiment* «почуття, чутливість» є похідним від *sentir* «почувати», що зводиться до лат. *sentio*, *sentire* «тс.». — СІС² 754; Фасмер III 602; Dauzat 661, 662; Gamillscheg 804. — Див. ще **сенс**.

[**сєньга**] (іхт.) «лосось, сьомга, *Salmo salar* L. Нед; вид риби»; — р. [*сєньга*] «вид ляща, *Abramis ballerus*», [*синьга*] «плітка, *Cyprinus*»; — неясне; виводиться від мокш. *šėni* «плітка», фін. *säynäs* «язь, *Cyprinus idus*», ест. *säinakas*, саам. *sivn* «тс.» (Фасмер III 602, 626) і від р. *сінний* за характером забарвлення (Leder 84); може бути пов'язане і з р. *сємга*. — Пор. **сьомга**.

сєньйор, *сєньйора*, *сєньйорита*, *сєньйорат*, *сєньйорія*, *сєньйоральний*; — р. болг. *сєньйор*, бр. *сєньйер*, п. *señor*, ч. слц. *señor*, вл. *senior*, м. *сениор*, схв. *сєньйер*, *сєньйор*, слн. *senjór*, *señór*; — запозичення з іспанської і французької

мов; ісп. *señor* «пан», фр. *seigneur* «сеньйор» походять від лат. *senior* «старший», пов'язаного з *senex* «старик». — СІС² 754; Фасмер III 602; Kopaliński 879; Dauzat 658. — Див. ще **сенат**.

сепаратний, *сепаратівний*, *сепаратизм*, *сепаратист*, [сепаратка] «окрема кімната; купе» Куз; — р. *сепаратный*, бр. *сепаратны*, п. *separatyzm*, ч. *separátní*, слц. *separátny*, вл. *separatny*, болг. м. *сепаратен*, схв. *сѣпарѣтан*, слн. *separáten*; — запозичення з німецької мови; н. *separát* «відособлений, окремий» походить від лат. *sēparātus* «тс.», пов'язаного з *sērago* «відокремлюю, розділяю», утвореного з *sē(d)* «для себе», спорідненого з псл. *sebe*, *se*, укр. *сѣбѣ*, *ся*, і *раго* «готую». — СІС² 754; Фасмер III 603; Fremdwörterbuch 575; Walde—Hofm. II 517. — Див. ще **апарат**, **сѣбѣ**, **ся**¹.

сепаратор, *сепарация*, *сепараторник*, *сепараторна*, *сепараторний*, *сепарацийний*, *сепарувати*; — р. болг. м. *сепаратор*, бр. *сепаратар*, п. *separator*, ч. слц. слн. *separator*, схв. *сѣпарѣтор*; — запозичення з німецької мови; н. *Separátor* походить від пізньолат. *sēparātor* «відокремлювач», пов'язаного з лат. *sērago* «відокремлюю, розділяю». — СІС² 754; Фасмер III 603; Kopaliński 880. — Див. ще **сепаратний**.

сепарация — див. **сепаратор**.

[**сепеліти**] «шепелявити» Нед, [*сепелявити*] «тс.», [*сепелявий*] «шепелявий», [*сепелявець*] тж; — очевидно, результат контамінації основ дієслова *шепелявити* і запозиченого його відповідника п. *serpenić* «шепелявити». — Див. ще **шепеляти**.

сепет, *сепетка* — див. **сапет**.

сепія (зоол.) «каракатиця, *Sepia* L.; коричнева фарба, виділювана каракатицею або виготовлювана штучно»; — р. болг. *сепия*, бр. *сепія*, п. *sepia*, ч. *série*, слц. *séria*, вл. *serija*, м. *сепија*, схв. *сѣпија*, слн. *sérija*; — через західноєвропейські мови (н. *Série*, фр. *séria*, англ. *sepia*) запозичено з латинської; лат. *sēria* походить від гр. *σηπία* «каракати-

ця», етимологічно неясного, можливо, пов'язаного з *σηπια* «гнию», *σηψις* «гниття». — СІС² 755; St. wug. *obcuch* 677; Fremdwörterbuch 575; Klein 1419; Frisk II 696. — Пор. **сѣпсис**.

сѣпсис «загальне зараження організму»; — р. болг. *сѣпсис*, бр. *сѣпсис*, п. *sepsis*, ч. *sepse*, слц. *sepsa*, м. *сѣпса*, схв. *сѣпса*, слн. *sépsa*; — запозичення з німецької мови; н. *Sépsis* походить від гр. *σηψις* «гниття», пов'язаного з *σηπια* «гнию», яке зіставляється з дінд. *kyāku* «гриб» і лит. *šiūpti* «гнити». — СІС² 755; Fremdwörterbuch 575; Klein II 1419; Frisk II 696—697.

септет (муз.) «твір для 7 голосів або інструментів; ансамбль із 7 виконавців»; — р. болг. *септет*, бр. *септѣт*, п. вл. *septet*, ч. слц. *septeto*, схв. *сѣптет*, слн. *septét*; — запозичення з німецької мови; н. *Septett*, як і англ. *septet(te)*, утворено від лат. *septem* «сім», спорідненого з дінд. *saptá*, лит. *septyni*, псл. *sedmь* «тс.», укр. *сім*, за аналогією до *Duett* «дуєт», *Quartett* «квартет». — СІС² 755; Kopaliński 881; Holub—Lyer 435; Gr. Fwb. 692; Klein 1420. — Див. ще **сім**.

сѣптима (муз.) «сьомий ступінь діатонічної гами; інтервал від будь-якої даної ноти до сьомої цієї гами»; — р. болг. м. *сѣптима*, бр. *сѣптыма*, п. *septyma*, ч. слц. вл. *septima*, схв. *сѣптыма*, *сѣптыма*, слн. *séptima*; — запозичення з латинської мови; лат. *septima* «сьома» (чол. р. *septimus*) пов'язане з *septem* «сім». — СІС² 755; Kopaliński 881; Holub—Lyer 935; РЧДБЕ 657. — Див. ще **септет**.

септичний «гнилісний»; — р. *септический*, бр. *септычны*, п. *septyczny*, ч. слц. *septický*, вл. *septiski*, болг. *септичен*, *септически*, м. *септичен*, схв. *сѣптичан*, слн. *séptičen*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *séptisch*, фр. *septique*, англ. *septic* походять від лат. *sēpticus*, яке зводиться до гр. *σηπτικός* «такий, що викликає нагноєння», пов'язаного з *σηψις* «гниття». — СІС² 755; Kopaliński 881; Dauzat 662; Klein 1419. — Див. ще **сѣпсис**.

сер (звертання до чоловіка в Англії, США та ін.); — р. бр. *сэр*, п. ч. слц. слн. *sig*, болг. *сър*, схв. *сър*; — англ. *sig* «пан» (звертання), ст. *sire* «тс.» походить від фр. ст. *sire* «тс.», яке зводиться до лат. *senior* «старший», пов'язаного з *senex* «старик». — Klein 1449; Dauzat 669. — Див. ще **сенат**, **сеньйор**.

серадэла (бот.) «*Ornithopus L.*»; — р. *серадэлла*, бр. *сырадэля*, п. ч. слц. вл. *seradela*, болг. *серадэла*; — запозичення з португальської мови; порт. *seradela* (ісп. *serradella*) «тс.» походить від *serreado* (ісп. *serrado*) «зубчастий, зазублений», пов'язаного з порт. ісп. *segar* «пиляти», яке зводиться до лат. *segga* «пилка», етимологічно неясного; назва зумовлена формою непарно-перистих листків. — БСЭ 38, 538; Sł. wyg. obcsuch 678; РЧДБЕ 657; Walde—Hofm. II 524.

сераль «палац (у країнах Сходу)»; — р. бр. *сераль*, п. *seraj*, ч. слц. *serail*, схв. *сєрāj*; — запозичення з французької мови; фр. *sérail* через італійське посередництво (іт. *serraglio*) зводиться до тур. *sağau* «палац» і, далі, до перс. *sārā(i)* «тс.», звідки й укр. *сарай*. — СІС² 755; Фасмер III 560; Kopaliński 881; Dauzat 663. — Див. ще **сарай**.

Серапіон, ст. *Серапіонъ*, *речен(о): серафимський* (1627); — р. болг. *Серапион*, ч. *Serapion*; — запозичення з грецької мови; гр. *Σεραπίων* виводиться від *Σεραπίς*, імені єгипетського бога життя, смерті і зцілення; пов'язання з *серафим* (Беринда 231), очевидно, помилкове. — Петровский 198; Спр. личн. имен 465; Илчев 447.

серафим (церк., ангельський чин); — р. болг. *серафим*, бр. *серафим*, др. *серафимъ*, п. *serafim*, ч. вл. *seraf*, слц. *seraf*, *serafin*, м. *серафим*, схв. *серафим*, слн. *sêraf*, *serafin*, стсл. **серафимъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Σεραφίμ* зводиться до гебр. *šəgāphīm* (мн.) «серафими», пов'язаного з *šāgāph* «який горить, пече». — Фасмер III 603; Преобр. II 276; Kopaliński 881; Klein 1421—1422.

Серафим, *Серафима*, [*Сарахвіна*], *Сіма*, *Фіма*; — р. болг. *Серафим*, *Серафима*, бр. *Серафим*, п. ч. *Serafima*, слц. *Serafin*, схв. *Серàфїн*, слн. *Serafin*; — запозичення з грецької мови; гр. *Σεραφίμ* походить від гебр. *šəgāphīm* «серафими». — Петровский 198—199; Спр. личн. имен 455; Илчев 447. — Див. ще **серафим**.

серб, *сєрбин* «серб; [вид танцю]», [*сєрбинчїк*] «молодий серб», *сєрбіянин*, *сєрбіянка* «сербка; вид танцю», *сєрбка*; — р. бр. *серб*, п. вл. нл. *Serb*, ч. слц. *Srb*, болг. *сърбин*, м. *Србин*, слн. *Srb*; — запозичення із сербохорватської і лужицьких мов; схв. *Срб*, *Србин*, ст. *србьинь*, *србьлинь*, вл. нл. *Serb* є давньою слов'янською племінною назвою, яка зберігається також в укр. *пáсєрб* «пасинок», *присєрбитися* «приєднатися»; загальноприйнятої етимології не має; виводиться від іє. **surb-/sirb-/serb-* «сърбати», спочатку як назва молочних братів (Brückner 485; Schuster-Sewc 1283—1284); пов'язувалося також з іє. **ser-v-* «оберігати», до якого через скіф. **xaγv-* зводиться й псл. **xʹrvati* «хорвати» (Mozzyński PZJP 147—148); спроби зведення до псл. **seǫbъ* «сябер» (Преобр. II 267; Solmsen KZ 37, 592—593; Kalima ZfSIPh 17, 349—350) або зіставлення з дінд. *sarbh-* «бити, рубати, убивати» (Потебня РФВ 1, 91) чи з лат. *sego* «нанизую, складаю», гр. *ἔρω* «ставлю в ряд» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 138—139) викликають сумніви. — Фасмер—Трубачев III 603—604; Skok III 315—316; Mikola AfSIPh 42, 91.

[**сербадянка**] «трохи прокисле молоко» ВеУг, [*сєрбадзьянка*] «тс.» Доп. УжДУ IV; — пов'язане з рум. *seǫbǫd* (молд. *сáрбэд*) «кислий (про молоко), несмачний, прісний; блідий», *sǫrbezǫ* «мінятися, втрачати смак, скисати», яке зводиться до лат. *exalbidus* «білуватий», утвореного з префікса *ex-* «ви-, з-» і прикметника *albidus* «білий», похідного від *albus* «тс.». — Дзензелівський Терит. діал. 87; Клепикова Сл. и балк. языкозн. 188; Vrabie Romanoslavica 14, 171—

172; DLRM 755; СДЕЛМ 372. — Див. ще **альбѡм, екс-**.

[серберина] (бот.) «шипшина соба-ча, *Rosa canina* L.» Мак; — р. [сербері-на, сербарин, сирьбярїчник, сербалї-на] «тс.», [сорбалїна] «ожина, *Rubus*», [соробалина] «тс.», бр. [сербалїн, церба-лїн] «тс.» (з р. ?); — остаточно не з'ясо-ване; зіставляється (Jakobson IJSLP 1/2, 1959, 272) з ч. *srabařina* (**svrabařina*) «гни-тючі відносини, важка ситуація», слц. *sraborit* «міль» і зводиться до псл. **sv^bř- bēti* «свербіти» (пор. [свербїгуз] «шип-шина», [свербак] «тс.»); порівнювалось також з лит. *serbentà* «смородина», *siřr- ti* «дозрівати», лат. *sorbus* «горобина» (Mühl.—Endz. III 807; Krogmann WuS 20, 183; Petersson PBrV 40, 81), а та-кож вважалось запозиченням з невідомого джерела (Matzenauer 304). — Фасмер—Трубачев III 721.

серберїз, серборїз — див. **серпо-рїз¹**.

сербщїна (заст.) «робота на пана, панщина» Бі; — очевидно, тотожне із **серєбщїна** (заст.) «податки на військо-ві потреби; податок на землю»; може бути пов'язане і з [сербувати] «служи-ти у війську»; пов'язання з лат. *servus* «слуга» (Бі 325) необгрунтоване. — Див. ще **серєбщїна**.

сервãл (зоол.) «хижак із родини кі-шок», *сервãль* Куз; — р. бр. *сервãл*, п. *serval*, ч. слц. *serval*; — запозичення з французької мови; фр. *serval* походить від порт. (lobo-) *serval* «(вовко-)олень», що зводиться до пізньолат. (lupus) *servãlis* «(вовк) оленеподібний», у якому використано основу лат. *servus* «олень», спорідненого з гр. *κέρως* «рогатий», псл. **korva*, укр. *корѡва*. — СІС² 755; Kopaliński 883; Dauzat 664; Walde—Hofm. I 208. — Див. ще **корѡва**.

сервãнт; — р. бр. болг. *сервãнт*, п. *servantka* «тс.», ч. *servantka* «пристрій для ховання предметів (у цирку)»; — запозичення з французької мови; фр. *servante* «невеликий буфет» пов'язане із *servir* «служити, користуватися; пода-вати на стіл», що походить від лат. *ser-*

vire «служити», пов'язаного із *servus* «слуга, раб», мабуть, запозиченого з ет-руської мови. — СІС² 755; Kopaliński 883; Dauzat 664—665; Walde—Hofm. II 527.

сервѣтка, сервѣта, [сервѣтяний]; — запозичення з польської мови; п. *serweta*, як і бр. *сурвѣтка, сурвѣта*, ч. *servítek*, слц. *servítka*, вл. *serwieta*, болг. *сервиѣтка*, м. *сервѣта*, схв. *сер-виѣта*, слн. *serviéta*, походить від фр. *serviette* «серветка», пов'язаного з *servir* «служити; користуватися; подавати на стіл». — Акуленко 136—137; Sł. wug. obcsuch 679; РЧДБЕ 657; Dauzat 664. — Див. ще **сервãнт**.

сервїз «набір столового посуду», *сер-вірувати, сервувати* Куз, *сервѡваний*; — р. болг. *сервїз*, бр. *сервїз*, п. *servis*, ч. слц. *servis*, м. *сервис*, схв. *сєрвїс*, *сєрвїз*, слн. *servís*; — запозичення з французької мови; фр. *service* «сервіз, обслуговування; служба» походить від лат. *servitium* «рабство; служба», пов'язано-го з *servus* «слуга, раб»; значення «сер-віз» розвинулось у французькій мові під впливом *servir* «служити; користувати-ся; подавати на стіл». — СІС² 755; Чер-ных II 156; Kopaliński 883; Dauzat 664. — Див. ще **сервãнт**. — Пор. **сєрвїс**.

сєрвїс «обслуговування населення»; — р. м. *сєрвис*, бр. *сєрвїс*, п. вл. *servis*, ч. слц. *servis*, болг. *сервїз*, схв. *сєрвїс*, слн. *sêrvis*; — запозичення з англійської мови; англ. *service* «обслу-говування, служба» походить від фр. *service* «тс.». — СІС² 756; Holub—Lyer 435; Klein 1424. — Див. ще **сервїз**.

сєрга, серєжка; — бр. [сєрьга]; — запозичення з російської мови; р. *сєрь-га*, [ісєргá], ст. *сєрьга* загальноприй-нятої етимології не має; пов'язувалося з др. *усерязь* «вушна прикраса» (Пре-обр. II 281; Соболевский Лекции 93; РФВ 66, 351; Vaillant RES 18, 78; Mikl. EW 294, 372), з чув. ст. *śürgü* «обручка, кільце» (Фасмер III 611) і, зовсім непє-реконливо, з лат. *seriēs* «вушні підвіс-ки», гр. *ἔρμα* «тс.» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 137—138); найбільш прийняте виведення (Räsänen Neuphilol. Mitt. 56,

1955, 52) з чаг. *isigya* (*ysugya*) «вушні підвіски», туркм. кар. кипч. карач. тат. каз. кирг. телеут. шор. *sygya* «серга». — Фасмер—Трубачев III 611—612; Шипова 284—285.

Сергій (чоловіче ім'я), заст. *Sérgiij*, *Ser'boğa*, *Ser'boğa*, ст. *Sérgiij* «сътъ, ... ил(и) славень» (1627); — р. *Ser'geij*, *Sérgiij*, бр. *Sjar'geij*, др. *Ser'gij*, ч. слц. *Sergej*, болг. *Sérgiij*, *Ser'geij*, схв. *Ser'gej*, слн. *Sergej*, стсл. **Ser'gin**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької: гр. Σέργιος походить від лат. *Sergius*, родового імені. — Вл. імена 86; Петровский 199; Спр. личн. имен 455; Илчев 447.

[**сергій**] «нагай», [*сергій*] «ремінний нагай» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з рум. *sîrg* «старанність», молд. *сыргуй* «старатися».

[**сердак**] «верхній суконний одяг», [*сардак*, *сардат*, *сардачина*, *сердачина*], *сердук* «тс.», [*осердак*] «кожушок без рукавів»; — п. слц. діал. *serdak* (з укр.); — виводиться (Макарушка 13) від тур. [širdag, šerdak] (пор. чаг. *шірдак*, *шірдаб* «вид одягу». — Радлов IV/2, 1075); пов'язується також із *сёрце* (Brückner 485; Фасмер II 459). — Пор. **лапсердак**.

[**серденько**] (бот., с. *зозульчине*) «трясучка середня, *Briza media* L.» Мак, [*серденька*] «дицентра велична, *Dicentra spectabilis* Borkh. (*Dielytra*)» Мак; — ч. [srdička] «трясучка середня», *sgdsovka* «дицентра»; — похідні утворення від *сёрце*; назви зумовлені подібністю форми квіток обох рослин до серця; пор. н. *Herzeln* «трясучка середня». — Machek Jm. rostl. 56, 280. — Див. ще **сёрце**¹.

[**сердечна (трава)**] (бот.) «волошка лучна, *Centaurea jacea* L.» Мак, [*сердешна (трава)*] «підмаренник м'який, *Galium mollugo* L.; чина весняна, *Lathyrus* (*Orobus*) *vernus* Bernh.» Мак; — р. [*сердечная*] «волошка лучна, горошок» та ін., бр. [*сцярдзюшка*] «підмаренник північний»; — похідне утворення від *сёрце*; назва зумовлена лікувальними

властивостями рослин при внутрішніх («сердечних») хворобах. — Лік. росл. Енци. дов. 93, 345, 466—467; Носаль 157, 162. — Див. ще **сёрце**¹.

[**сердечник**] (бот.) «вид рослини Нед; фізаліс звичайний, *Physalis alkekengi* L.; золототисячник, *Centaureum Hill. Mak*, [*сердешник*] «золототисячник» Мак, [*сердүшник*, *сердешне дерево* Мак] «тс.»; — бр. [*сардэчник*] «золототисячник», [*сцярдэчник*] «тс.»; — похідні утворення від *сёрце*; назва фізаліса зумовлена тим, що його плід знаходиться в середині круглої червоної коробочки, подібної до серця; назва золототисячника пов'язана з його широким застосуванням як лікувального засобу. — Див. ще **сёрце**¹.

[**сердзевий**] «червоний» ВеЗн; — неясне; можливо, пов'язане з п. *gdzawy* «рудуватий; іржавий».

сердитий, *сёрдиту*, [*сёрдувати*] «сердитися», [*серджук*] «гнівливий чоловік» Нед, [*сердюк*] «тс.», [*пересёрдя*] «роздратування», [*розсердитий*] «дуже сердитий» Нед, *спересёрдя*; — р. *сердитый*, бр. *сцярдіты*, др. *сърдитыи*, п. *sierdzisty*, слц. *srđitý*, болг. *сърдит*, м. *срдит*, схв. *срдит*, слн. *sgdít*, стсл. **сръдитъ**; — псл. *s'rditъ, *s'rdistъ, похідне утворення від іменника *s'rd(ьсе) «серце», оскільки серце уявлялося як центр емоцій, зокрема гніву; пор. *мати серце на когось* «сердитись», р. в *сердцах* «у стані гніву»; пор. паралельні утворення хет. *kartimija* «гніватися» від *kard-* «серце», лит. *širdaĩ* «сварка» від *širdis* «серце». — Булаховський Вибр. пр. III 383—384; Фасмер—Трубачев III 605; Шанский ЭИРЯ II 135—136; Кристенко Вступ 507; Mikl. EW 292; Trautmann 302. — Див. ще **сёрце**¹.

[**сердно**] «садно» Нед; — результат видозміни деетимологізованої форми *садно* і, можливо, зближення її з основою слів *сердитий*, *сердешний*.

сердолік «напівдорогоцінний камінь, різновид халцедону»; — бр. *сердалик*, болг. *сердолік*; — запозичення з російської мови; р. *сердолік* походить від

гр. $\sigma\alpha\rho\delta\acute{o}\nu\upsilon\chi$ «тс.» (пор. стсл. **сардониксъ**, **сардоникни** «тс.»), утвореного з основ іменників $\sigma\acute{\alpha}\rho\delta\iota\omicron\nu$ «камінь із Сард (у Лідії)» і $\acute{o}\nu\upsilon\chi$ «онікс (коштовний камінь)», очевидно, тотожного з $\acute{o}\nu\upsilon\chi$ «ніготь», спорідненим з псл. погъть, укр. *ніготь*; на ґрунті російської мови відбулося зближення з основами р. *сердце* і *лик* «обличчя». — СІС² 756; Фасмер III 605; Frisk II 398—399, 678. — Див. ще **ніготь**, **онікс**.

[сердúшка] (зоол.) «серцевидна раковина, *Cardium*» Нед, **[серцівка]** «тс.» Куз; — похідні утворення від *серце* (**сердце*); назви зумовлені подібністю форми раковини до серця. — Див. ще **серце**¹.

сердюк «охоронець гетьмана», *сердюківна* «дочка сердюка» Бі, *сердюченко* Бі, *сердючина* «лейбгвардія гетьмана» Нед; — р. *сердюк*, п. *serdiuk* (з укр.); — виводиться від тур. *sürtük* «провідник, наглядч». — Фасмер III 606; Преобр. II 278; Шипова 284.

[серебрале (дерево)] (бот.) «лох, маслинка вузьколиста, *Eleagnus angustifolia* L.» Мак; — похідне утворення від *серебрó* (заст.) «срібло»; назва зумовлена сріблястим відтінком забарвлення листя лоху.

[серебщина] (заст.) «податки на військові потреби Л; податок за землю Нед», **[серебщизна]** (заст.) «податок за землю» Нед; — бр. заст. *серебщина*, п. *serbszczyzna* (іст.) «данина сріблом у середньовіччя в Литві і на Русі» (з укр. бр.); — похідне утворення від *серебрó*. — SJP VIII 155. — Див. ще **сріблó**. — Пор. **сербщина**.

серед (прийм.), заст. *середі*, *середу*, **[сєридь]** Нед, *з-серед*, *з-посеред*, *насеред*, **[óсередь]** «серед», *посєред*, **[посєредки]** «посеред» Пі; — р. *сєрид*, *сєредь*, бр. *сєрòд*, др. *сєредѣ*, *сєреди*, п. *śród*, ч. *uprostřed*, слц. *prostřed*, вл. *srjedz*, нл. *srjez*, болг. м. схв. *сред*, слн. *srédi*; — псл. **serdě* «всередині», первісно форма місцевого відмінка від іменника **serda* «середина». — Мельничук Вступ 488. — Див. ще **середá**.

середá «третій день тижня»; — р. **[сєредá]**, бр. *сєрадá*, др. *сєреда*, п. *środa*, ст. *śrzoda*, ч. *středa*, слц. *streda*, вл. *srjeda*, нл. *sřoda*, полаб. *sreda*, болг. *сєредá*, м. *сєреда*, схв. *сєреда*, *сєријєда*, слн. *sréda*, стсл. **сєрѣда**; — псл. **serda*, власне «середина (тижня)» пов'язане із **sʹrǵdъ* «серце» (з іншим ступенем вокалізму); у функції назви дня тлумачиться як калька двн. *mittawēcha*, букв. «середина тижня» або нар.-лат. *media hebdomas* «тс.». — Німчук 58; Кочерган УМЛШ 1967/1, 29; Черных II 196; Фасмер III 607; Brückner 534; Schuster-Sewc 1349; Крищенко Вступ 507; Ивашина Веснік БДУ 1976/1, 56; Mikl. EW 292.

сєредіна СУМ, Нед, **[сєредєчка]** «осередок бузини» Нед, **[сєредізна]** «засіб» Нед, заст. *сєредник* «крапка з комою», *сєредняк*, *сєредняцтво*, **[сєредóвич]** «чоловік середніх літ» Нед, *сєредóвище*, **[сєредок]** «середина; засіб» Нед, *сєредінний*, *сєредній*, *сєредóвій* «внутрішній; середній; середніх літ», *сєредульший*, *сєредущий*, *всєредині*, *відосєредковий* Куз, *відосєредній* Куз, *досєредіни*, *зсєредині*, *зосєредити*, **[осєредок]** «осередок», *осєреддя*, *осєредок*, **[осєредище]** «центр» Ж, **[осєредня]** «засіб» Ж, *опосєредкувати*, *опосєреднити*, **[підсєредульший**, **підсєредушний]**, *посєредник*, *посєредництво*, **[посєредіна]** «середина» Нед, *посєредині*, *посєредній*, *посєредничати*, **[просєред]** «пшана коса на Дніпрі», *розосєредити*; — р. *сєредіна*, бр. *сєрэдзіна*, п. *środowisko*, *średni*, ч. *středisko*, *střední*, слц. *stredisko*, *stredný*, вл. *srjedžina*, нл. *sředny*, полаб. *sredā*, болг. *сєредіна*, м. *сєредина*, схв. *сєредіна*, слн. *sredína*; — похідні утворення від псл. **serda* «середина». — Черных II 156—157. — Див. ще **сєредá**.

[сєредінка] (іхт.) «сардель» Мо; — результат видозміни форми *сєрдінка* і зближення її з основою *сєредіна*. — Див. ще **сєрдіна**.

[сєрєжник] (бот., *с. первєнець*) «первоцвіт, *Primula auricula*» Нед; — р. **[сєрєжник]** (бот.) «трясучка середня, *Brija media*»; — похідне утворення від *сєр-*

га; назва відображає, очевидно, форму квітки. — Див. ще **сѣрга**.

[**сѣрѣн**] «замерзлий твердий сніг Г; іній Нед; ожеледиця Нед; пливуча крига Нед», [**сѣрень**] «тс.» Нед, [**сѣрін**] «замерзлий після відлиги сніг» ЛПол, [**сирѣнь**] «твердий сніг» О, [**сирѣн**] «обледеніла кірка на поверхні снігу; наст» Л, [**сирѣн**, **шаран**, **шарѣн** Л, **ширѣн** Л] «тс.», [**серенів**] «гололід» ВеЛ, [**шерен**] «примерзла вода на річці; крига» О, [**шѣржень**] «іній» Нед; — р. [**сѣрѣн**] «замерзлий після відлиги шар снігу», [**серенá**, **сѣрень**] «тс.», бр. [**шарон**, **сѣрѣн**], др. **серенъ** «тс.», п. szron «іній», ст. szron, szron «тс.», ч. [stržn] «перший тонкий лід на воді», с.р. [stržn] «лід на гілках», слц. srieň «іній», слн. sřen «тс.»; — псл. *serpъ, первісно «світло-сірий», пор. др. **серенъ** «білий» (про коня), р.-цсл. **срѣнь** «тс.»; — споріднене з вірм. safn «лід», дісл. hiagn «замерзла маса снігу», а також лит. šarntà «іній», лтс. safta, sefta «тс.»; очевидно, в якийсь спосіб пов'язане зі стсл. **слана** «іній», болг. схв. **слана** «тс.», лит. šalpa «тс.», šalti «мерзнути», šaltas «холодний», лтс. salts «тс.» — Німчук 150—151; Фасмер III 608; Преобр. II 279—280; Филін Происх. яз. 540—541; Machek ESJC 588; Meillet Etudes 446; Trautmann 303; Būga RR I 481; Fraenkel 973—974. — Пор. **серѣш**.

серенáда; — р. болг. м. схв. **серенáда**, бр. **серэнáда**, п. вл. serenada, ч. слц. слн. serenáda; — запозичення з французької мови; фр. sérénade походить від іт. serenata «вечірня пісня, серенада», пов'язаного із sera «вечір», яке походить від лат. sērus «пізній», спорідненого з дірл. sīr «тривалий, вічний», кімр. корн. брет. hīr «довгий», гот. seirpus «пізній», sainjan «зволікати», дангл. sīð «пізній», дінд. sāyám «увечері». — СІС² 756; Черных II 157; Фасмер III 608; Kopaliński 882; Dauzat 663; Walde—Hofm. II 526—527.

[**сереніти**] «напирати»; — неясне.

[**серѣнча**] «щастя» Нед, [**саранча**] «тс.» О, ст. **серинча** (XVII ст.), **сренчлявий** (XVI ст.); — слц. serenča «тс.»; —

запозичення з угорської мови; уг. szerencse «щастя, удача», ст. «доля; випадок» походить від півд.-сл. *sreča (< псл. *sъrętja) «зустріч, випадок» (пор. схв. **срѣћа** «щастя», слн. sřeča «тс.», болг. **срѣща** «зустріч», стсл. **сърѣща** «зустріч, доля». — О II 204; Лизанец 624; MNTESz III 737. — Див. ще **стрїтїти**. — Пор. **стряча**.

серетонька — див. **сирїтка**.

[**серѣш**] «тонка крига на воді» ВеУг, [**засерешїти**] (воду) «затягти (воду) тонкою кригою» ВеУг, [**шерѣш**] «крига» Нед, [**шерешитися**] (про річку, коли посередині течії рушає крига) Нед; — р. [**шешошь**] «перший лід, шуга», [**шорешошь**] «тс.», бр. [**шарэш**], п. [šrež] «тс.», ст. strysz «дрібна крига», ч. [strž] «тонка крига», слц. [strž] «наст; іній», [sriež] «тс.», вл. sřež «тонка крига; іній», нл. sřež «донний лід», болг. м. **скреж** «іній», схв. [**срѣш**, **среж** (**стреж**)] «тс.», слн. sřež «наст»; — псл. *seršь/seržь «тонка крига; наст», словотворчо паралельне до *serpъ «наст»; — споріднене з лит. šeikšnas «іній», šarntà «тс.», лтс. sėrsna «іній; ожеледиця; наст»; паралелізм початкових **с** — **ш**, як у **сипїти** — **шипїти**, [**скїра**] — **шкїра** та ін.; пов'язання з р. **шершавый**, **шорох** (Фасмер IV 430), як і з іє. *serg- «мороз» (Нолуб—Кор. 359), помилкове. — Німчук 151; Brückner 534; Machek ESJC 589; Schuster-Sewc 1348—1349; Skok III 320. — Пор. **сѣрѣн**, **шѣрех**².

сержãнт; — р. болг. м. **сержãнт**, бр. **сѣржãнт**, п. sierzant, ч. слц. вл. seržant, схв. **сѣржант**, слн. seržánt; — запозичено через російське і німецьке посередництво (н. Sergeant) з французької мови; фр. sergent походить від лат. serviēns (зн. в. servientem) «служачий», пов'язаного з servire «служити». — СІС² 756; Коваль 188; Черных II 157; Фасмер III 608; Dauzat 663. — Див. ще **сервãнт**.

[**сержіна**] (бот.) «жоржина, Dahlia Cav.»; — результат видозміни форми **жоржіна**, очевидно, зближеної з основою особової назви **Сергій**. — Див. ще **жоржіна**.

с́ерія, *серійний*; — р. болг. *с́ерия*, бр. *с́ерыя*, п. *seria*, ч. *série*, слц. *séria*, вл. *serija*, м. схв. *с́ерија*, слн. *sêrija*; — запозичення з німецької мови; н. *Série* походить від фр. *série*, яке зводиться як запозичення до лат. *seriēs* «ряд, низка, ланцюг», пов'язаного з *sero* «сплітаю, зв'язую, з'єдную», *sermō* «розмова», *sors* «жереб; доля», спорідненими з дірл. *serpaid* «сплітає, з'єднує», гр. *εἶρω* «ставлю в ряд», дінд. *sarat-* «нитка», дісл. *sōgve* «намисто з перлин або камінців». — СІС² 756; Черных II 157; Фасмер III 608; Гг. Fwb. 693; Dauzat 663; Walde—Hofm. II 522—523.

серйóзний, *серйóз*, *серйóзнішати*; — р. *серьёзный*, бр. *сур'ёзны*, п. *serio* «серйозно», ч. *seriosní*, слц. *seriόzny*, болг. м. *сериόзен*, схв. *с́ериόзан*, слн. *seriόzen*; — запозичення з французької мови; фр. *sérieux* (жін. р. *sérieuse*) «серйозний» походить як запозичення від пізньолат. *sēriōsus*, пов'язаного з лат. *sērius* «тс.»; (первісно) ваговитий, важкий», спорідненим з двн. *swāgi* «важкий», *swāg*, нвн. *schwer* «тс.», гот. *swērs* «шановний», лит. *sveĩti* «підіймати, важити», *svarūs* «важкий». — Черных II 158; Фасмер III 612; Dauzat 663; Walde—Hofm. II 521.

серм'яга «домоткане грубе сукно; верхній одяг з такого сукна», [*серем'яга* Куз, *серм'яжина*, *серм'янина*] «тс.», [*серм'яжник*] «бідняк, що носить серм'ягу», [*серм'янець*] «серм'яга» Нед, *семєр'яга* (одяг), *семир'яга*, *семр'яга*, [*семір'яга*] «серм'яга» Нед, [*сімр'яга*, *сіром'яга*] «тс.» Нед; — р. *сермяга*, [*семр'яга*], бр. *сярмяга*, п. *siermiega* «груба тканина»; — остаточно не з'ясоване; зіставлення з лит. *širmas* «сірий», лтс. *siĩms* «сивий», пов'язаними з лит. *šar̃miõ* (*šermiõ*) «дика кішка», двн. *har̃mo* «горностаї» (Brückner 489), з слат. *scagamant*, сгр. *σχαραμάτιον* «перська туніка, тканина золотом» (Грот Фил. раз. II 511; Matzenauer 304), з лат. *sero* «складаю, ставлю в ряд», *seriēs* «ряд», гр. *εἶρω* «плету, звиваю, нанизую» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 138) сумнівні; зі-

ставлюване раніше ерз. *sirmağa* «літній полотняний кафтан» (Горяев 357; Преобр. II 280; Даль IV 138) саме запозичене з російської мови. — Фасмер III 609.

с́ерна (зоол.) «*Rupicapra Blainv.*», [*сєрнá*] «козуля, *Capreolus Gray*» Нед, [*сєрн* Нед, *сєрніця*] «тс.», *сєрненя*, *сєрніна* «м'ясо серни» Нед, [*сєрніл*] «самець серни» ВеУг, *сєрніок* «тс.», [*сєрн'я*] Нед, [*сєрній*] «сєрнячий» Нед; — р. *сєрна*, др. *сєрна*, п. *sarna*, ч. слц. *srna*, вл. *sorna*, [*serna*], нл. *sarnja*, болг. *сєрнá*, м. *срна*, схв. *с́рна*, слн. *sĩna*, стсл. *ср̃ьна*; — псл. *s̃r̃na*; — споріднене з лтс. ст. *sirna* «серна», прус. *sirvis* «олень», лат. *cervus* «тс.», *cornū* «ріг», ав. *sr̃vā* «ріг, ніготь», дінд. *š̃r̃ngam* «ріг», гот. *hairn* «тс.», а також з псл. **korva*, укр. *корова*; існує думка (Machek ESJC 572) про спорідненість тільки з лит. *stirna* «серна», лтс. *stĩna*, фонетично й інтонаційно відмінними від слов'янських, і про праєвропейське походження слова. — Німчук 198—199; Черных II 157—158; Фасмер III 609; Преобр. 280; Brückner 482; Holub—Kop. 348; Schuster-Sewc 1334—1335; Skok III 321—322; Trautmann 260; Karulis II 299—300; Mühl.—Endz. III 1074; Fraenkel 909. — Пор. **сárна**.

[**сєрній**] «лагідний» Шух; — неясне; можливо, запозичення з угорської мови; пор. уг. *szerény* «скромний; простий; достатній; помірний; незначний; убогий»; може бути зіставлене також із вл. *serpiwu* «гнилий, м'який, трухлявий, крихкий».

сєрп, *сєрпáстий*, [*сєрповáтий*] «сєрповидний» Нед; — р. бр. *сєрп*, др. *сєрпъ*, п. *sierp*, ч. слц. *srp*, вл. нл. *serp*, полаб. *sarp*, болг. *сєрп*, м. *срп*, схв. *с́рп*, слн. *sĩp*, стсл. *ср̃ьпъ*; — псл. **s̃r̃p̃*; — споріднене з лтс. *siĩps* «сєрп», *siĩpis*, гр. *ἄρπη* «тс.», *ἄρπάζω* «хватаю, граблю», лат. *sarpio* (*sarpo*) «підрізую лозу», можливо, також двн. *sarġ* «гострий, грубий, жорстокий, дикий», ос. *æxsyrf* «сєрп»; іє. **serp-* «сєрп, кривий гак». — Фасмер—Трубачев III 609—610; Черных II 158; Преобр. II 281; Brückner 489—490; Machek ESJC 572; Schuster-Sewc 1285—

1286; Младенов 624; Skok III 322; Горячева Этимология 1982, 55; Meillet Études 239; Trautmann 260—261; Karulis II 187—188; Walde—Hofm. II 480; Абаев ВЯ 1959/2, 146—147; Рокоту 911—912.

сёрпа́нок СУМ, Нед «прозора тканина; (заст.) жіноче покривало на голову; [очіпок О], [сёрпа́нка] «тс.» Нед, Пі, *сёрп'я́нка*, *сёрпа́нко́вий*; — р. *сёрп'я́нка* «рідка льняна тканина», *сёрп'я́н* «тс.», бр. *сёрп'я́нка* «легка бавовняна тканина рідкого переплетення», п. [sierpańka] «тонка тканина, покривало» (з укр.), слц. [serviańka] «жіноча одежина»; — запозичення з турецької мови; тур. serpenek походить від перс. sāgrāpāk «жіноча головна прикраса», яке має в своєму складі елемент sāg «голова». — Макарушка 13; Коваль 137; Фасмер III 610; Преобр. II 281; Горяев 318; Brückner 486; Machek ESJCS 443; Mikl. EW 294; Lokotsch 148.

сёрпантін «скручені вузькі паперові стрічки; звивиста дорога», *сёрпантін* «тс.», *сёрпанті́на* «закруглення шляху»; — р. *сёрпантін*, бр. *сёрпанці́н*, п. serpentyna, ч. слц. вл. serpentina, болг. *сёрпантін*, *сёрпанті́на*, м. схв. *сёрпанті́на*, слн. serpentina «звивиста дорога»; — запозичення з французької мови; фр. serpentín із serpent «змія», що походить від лат. serpens (зн. в. serpentes) «тс.; (первісно) повзаючий», пов'язаного із serpo «повзаю», спорідненим з гр. ἔρπο «повзу», ἔρπετον «плазун», дінд. sarpati «повзе, йде», sarpāḥ «змія». — SIC² 756; РЧДБЕ 658; Dauzat 664; Walde—Hofm. II 524.

[сёрпéн] «вид танцю або хороводу на Великдень» Г, Нед; — неясне.

сёрпантін (мін.) «змійовик»; — р. болг. *сёрпантін*, бр. *сёрпанці́н*, п. serpentyn, ч. слц. слн. serpentin, схв. *сёрпéнтін*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Serpentin, фр. serpentín, англ. serpentine «тс.» утворені від лат. serpentinus «змійний», похідного від serpens «змія». — SIC² 756; Dauzat 664; Klein 588. — Див. ще **сёрпантін**.

сёрпень; — р. ст. бр. діал. *сёрпень*, др. *сёрпнь*, п. sierpień, ч. srpen, болг. *сёрпен*, схв. *сёрпаць* «липень», слн. s'rap «липень; серпень», с.-цсл. *сёрпнь* «липень»; — псл. s'grьpь, похідне від *s'grь «серп», можливо, через прикметникову форму *s'grьpь «серповий»; пряме значення «місяць серпа, жнив». — Кочерган Мовозн. 1967/1, 58; Кравчук УМШ 1955/3, 62; Коваль 198; Hołyńska—Baranowa 57; Фасмер III 610; Преобр. II 281. — Див. ще **сёрп**.

[сёрпик] (орн.) «річковий крячок, Sterna hirundo L. (Cypselus apus Нед) Шарл»; — похідне утворення від *сёрп*; назва зумовлена подібністю крила крячка до серпа; пор. [сёрпкрийл] «тс.». — Див. ще **сёрп**.

[сёрпівнік] (бот.) «цикорій дикий, петрові батоги, Cichorium intybus L.», [сёрпник] «тс.» Мак; — похідне утворення від *сёрп*; назва пояснюється формою листків цикорію, ніби вищерблених по краях; пор. іншу назву цикорію [щербак]. — Machek Jm. rostl. 231. — Див. ще **сёрп**.

сёрпій¹ (бот.) «серпуха, Serratula L.», [сёрп Мак, сёрпник Мак, сёрпóк Нед], *сёрпúха*, [сёрпúха Мак] «тс.»; — р. *сёрпий*, *сёрпúха*, бр. *сёрпúха*, п. sierpić, ч. srpice, srpek, слц. s'ropok, болг. *сёрпéц*, схв. *сёрпац*, слн. srpek; — похідні утворення від *сёрп* (<*s'grь); назви зумовлені подібністю верхніх листів рослини до сёрпів. — Machek Jm. rostl. 258. — Див. ще **сёрп**.

[сёрпій²] (бот.) «деревій звичайний, Achillea millefolium L.» Нед, [сёрпий Мак, сёрпівнік О, сёрпнік Нед, О] «тс.»; — похідні утворення від *сёрп*; назви є, очевидно, результатами скорочення форми *сёрпоріз¹* (див.).

[сёрпій³] (бот.) «королиця звичайна, Leucanthemum vulgare L. (Chrysanthemum leucanthemum)», [сёрпнік] «тс.»; — похідні утворення від *сёрп*; назви зумовлені, очевидно, надрізано зубчастою формою листків у частини екземплярів королиці (Лік. росл. Енци. дов. 214). — Див. ще **сёрп**. — Пор. **сёрпоріз²**.

[**серпкий**] «шершавий (язик у корови) ВеУг; потрісканий від вітру (про руки) Етимологія 1982»; — не зовсім ясно; зіставляється (Горячева Етимологія 1982, 54—55) з р. [*серпнет*] «холодно, морозить, коли вода покривається тонким льодом»; може бути пов'язане і з *серп* як позначення шерехатої поверхні, як на внутрішній лінії серпа.

[**серпоріз¹**] (бот.) «деревій, *Achillea millefolium* L.», [*серпоруїзник*] Л, *серберіз* Мак, *серборіз* Мак] «тс.»; — р. [*серпорез*], бр. [*серпарезник*] «тс.»; — складні утворення з основ іменника *серп* і дієслова *різати*, пізніше деетимологізовані; назва зумовлена, очевидно, кровоспинною дією, найчастіше використовуваною при порізах серпом; пор. *кривавник* «деревій». — Носаль 19—20. — Див. ще **різати, серп**.

[**серпоріз²**] (бот.) «різак, *Falcaria rivini*», [*серпачка* Нед, *серпень* Мак, *серпики* Мак] «тс.»; — бр. *сярпок*, п. *sierpnica*, ч. *srpek* «тс.»; — складне утворення з основ *серп* і *різати*; назва зумовлена тим, що листки різака мають зубчасті краї. — Шамота 136; Machek Jm. rostl. 157. — Див. ще **різати, серп**. — Пор. **серпій³**.

[**серпун**] (ент.) «наїзник, *Orhion*» Нед; — похідне утворення від *серп*; назва зумовлена формою тіла комахи, яка збоку нагадує серп. — Див. ще **серп**.

серсама, серсана — див. **сарсама**.

[**серстіна**] «шерсть; худоба» Нед, [*серстінник*] «підклад під сідло», [*серсна́тий*] «оброслий шерстю» ВеНЗн; — запозичення з польської або словацької мови; п. *sierśc* «шерсть; звірина для полювання», слц. *srst'* «шерсть» відповідають укр. *шерсть* (див.).

сертифікат «посвідчення, підтвердження (зокрема, в торгівлі); фінансове зобов'язання»; — р. болг. *сертифікат*, бр. *сертыфікат*, п. *certyfiikat*, ч. слц. *certifikát*, схв. *цртифика́т*; — запозичення з французької мови; фр. *certificat* походить від пізньолат. *certificātum* «посвідчення», пов'язаного з *certificāre* «ствердити у вірі; окреслити»,

утвореним з основ прикметника *certus* «вірний, певний, безсумнівний, надійний, вирішений», пов'язаного з дієсловом *serpo* «розрізняю, помічаю, враховую, вирішую, наважуюсь», і дієслова *facere* (>*-ficāre*) «робити». — СІС² 757; Kopaliński 162; Holub—Lyer 112; Dauzat 155. — Див. ще **декрёт, факт**.

[**сёртувати**] «тягати сюди і туди»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *certować się* «церемонитися, маніритися; (ст.) брати участь у боротьбі, боротися» походить від лат. *certo* «змагаюся, борюся», пов'язаного з *certus* «певний, вирішальний». — Sł. wyg. obcuch 108; Walde—Hofm. I 205. — Див. ще **сертифікат, декрёт**.

сёрце¹ «центральный орган кровеносної системи», *серде́га, серде́ка, серде́ня*, [*серде́чина*] «сердега», *серде́чник, сердя́га* «сердега», *серцеві́на, серде́чний, серде́шний, серце́вий*, [*серцева́тий*] «у формі серця» Нед, *безсерде́чний, безсёрдий, безсёрдний*, [*з-серця*] «розсердившись», [*насёрдни́ця*] «хвороба, біль у ділянці серця; коліки» Нед, *осердя*, [*насёрдний*] «сердечний, серцевий», [*насёрдя*] «серцевина дерева», *передсёрдя*; — р. *сёрдце*, бр. *сёрца*, др. *сьрдьце* «середина, глибина, внутрішність, серцевина; серце; душа, дух, думка, почуття, бажання, гнів», п. *serce*, ч. слц. *srđce*, нл. *serce*, болг. *сърце́*, м. *срце*, схв. *срце*, слн. *srće*, стсл. *сръдьце, сръдьце*; — псл. **sʹrǫdse* (<**sʹrǫdsko*), очевидно, похідне від **sʹrǫdъ* «серце, середина», пов'язаного із **serda* «середина» з іншим ступенем вокалізму; — споріднене з лит. *širdis* «серце», лтс. *sirds* «тс.; мужність, гнів», прус. *seyr* «серце», гр. *κῆρ, καρδία*, вірм. *sirt*, гот. *hairto*, лат. *cor* (*cordis*), дірл. *crīde*, хет. *kard* «тс.»; іє. **ker-d-/k̄d-*. — Фасмер III 605—606; Черных II 156; Преобр. II 277—278; Brückner 485; Machek EJSJ 572; Holub—Kop. 348; Schuster-Sewc 1284—1285; Младенов 623; Skok III 316—317; Критенко Вступ 506—507, 542—543; Trautmann 302; Fraenkel 986—987; Karulis II 184; Walde—Hofm. I

271—272; Абаев ИЭСОЯ IV 301; Иванов ВСЯ II 12—13; Pokorný 579—580.

— Пор. **сердїтий, середá**.

[**серце**²] «медуза; велике зосередження медуз у морі, які, потрапляючи в сіті, перешкоджають рибальству Мо»; — результат перенесення на тварину назви органу кровообігу за подібністю рухів медузи до пульсації серця. — Див. ще **сёрце**¹.

[**сёршун**] «шершень» ВеУг, [**сёрсень**] «тс.» О; — очевидно, запозичення з чеської або словацької мови; ч. sršeň, [sršán, sršáň, sršín], слц. sršeň відповідають укр. *шёршень* (див.).

сése, сесі, сесь, сеся — див. **сей**.

сесія, сесійний, ст. *сесія* (XVI ст.); — р. *сэссия*, бр. *сэсія*, п. *sesja*, ч. ст. *se-se, sesí*, слц. *sesia*, вл. *sesija*, болг. *сэсия*, м. *сесија*, схв. *сэсија*, слн. *sesija*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *sessiō* «сидіння, засідання» пов'язане із *sedeo* «сиджу», спорідненим з псл. *sědēti*, укр. *сидіти*. — СІС² 757; Черных II 158—159; Фасмер III 612; Koraliński 883; Walde—Hofm. II 507—509. — Див. ще **сидіти**.

сестра, [*сестрёнець*] «син сестри» Нед, [*сестрінець, сестрич, сестрінець, сестрінич, сестрінок*] «тс.», [*сестрениця*] «дочка сестри» СУМ, НЗ УЖДУ 26, *сестріниця*, [*сестрічна О, сестрівниця, сестрілниця* НЗ УЖДУ 26, *сестріниця, сестрінка*] «тс.», [*сестріна*] «сестра», *сестрічка*, [*сестрінча*] «мала сестра», *сестрічний, сестритися, по-сестра* «названа сестра, подруга», [*по-сестріна*], *по-сестриця* «тс.»; — р. болг. *сестра*, бр. *сястра*, др. *сестра*, п. *siostra*, ч. слц. *sestra*, вл. *sotra*, нл. *sotša*, полаб. *sestrā*, м. *сестра*, схв. *сэстра*, слн. *sēstra*, стсл. **сестра**; — псл. *sestra*; — споріднене з лит. *sesuō* (род. в. *se-sešs*), прус. *swestro*, дінд. *svásar-*, ав. *χва-ηhar-*, вірм. *k'oir*, гот. *swistar*, лат. *sogor*, дірл. *siur*, тох. А *šar* (<*šāšar); очевидно, з іє. *sue-(*se-) «свій» і *sōr «жінка». — Трубачев Терм. родства 63—65; Фасмер — Трубачев III 612, 613; Черных II

159; Преобр. II 282; Brückner 492; Machek ESJC 541—542; Schuster-Sewc 1335—1336; Olesch 980—981; Младенов 579; Skok III 226; Критенко Вступ 504, 540—541; Trautmann 258; Fraenkel 777—778; Walde—Hofm. II 563; Pokorný 1051.

[**сестрики**] (бот.) «перестрич дібровний, *Melampyrum nemorosum* L.», [*сестрічка*] «братки, *Viola tricolor* L.»; — похідні утворення від *сестра*; назви зумовлені подвійним забарвленням суцвіть перестричу (жовті квітки і фіалково-сині приквіткові листки) і квіток братків (жовтим і фіалковим); пор. *брат-і-сестра* «перестрич», р. *Иван-да-Марья* «тс.». — Лік. росл. Енци. дов. 329. — Див. ще **сестра**.

сéter (порода мисливських собак); — р. *сэттер*, бр. *сэтэр*, п. ч. слц. *seter*, болг. *сéter*, схв. *сэтер*, слн. *séter*; — запозичення з англійської мови; англ. *setter* «тс.» є похідним від *set* «садити», пов'язаним із *sit* (дангл. *sittan*) «сидіти», спорідненим з гот. *sitan*, лат. *sedēre*, псл. *sědēti* «тс.», укр. *сидіти* (отже, пес, який «садить» дичину). — СІС² 757; Черных II 159; Holub—Lyer 435; ODEE 813. — Див. ще **сидіти**.

[**сётний**] «великий Нед; багатий О», [*сётно*] «дуже» Нед; — запозичення з польської мови; п. ст. *setny* «численний», *setnie* «дуже» є результатом семантичної видозміни *setny* (<*sъtъpъjъ) «сотий», похідного від *sto* (sъto), спорідненого з укр. *сто* (див.).

сеча, сеч, [*сечина*] «сечовина» Куз, *сечівнік*, [*сечнік*] «сечовий міхур» Куз, *сечовіна*, [*січа*] «сеча тварин» Бі, [*сичівнік*] «сечовий міхур» Нед, [*сечовік*] «тс.» Чаб, [*щіна*] «сеча» Нед, [*щіни*] (мн.) «тс.» Нед, [*передсечник*] «передміхурова залоза» Куз, [*присечник*] «тс.» Она; — др. *сьць* «сеча», схв. *сач*, слн. *sěc*, стсл. **сьць** «тс.»; — псл. *sъсь*, пов'язане зі *sъcati* «сцяти». — Фасмер III 815—816. — Див. ще **сик**¹.

[**сеж**] «місце, де збираються до купи бджоли для формування рою» Л; — очевидно, пов'язане із *сідати, садіти*. — Див. ще **сидіти**.

[сєрга] «рвучкий вітер з морозом» Корз; — неясне.

си — див. **ся**!

сибаріт «людина, яка живе в розкоші і бездіяльності», *сибарітство*, *сибарітствувати*; — р. болг. *сибаріт*, бр. *сібарыт*, п. *sybaryta*, ч. слц. *sybarita*, схв. *сибаріт*, слн. *sibarít*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Sybarít*, фр. англ. *sybarite* походять від лат. *Sybarita*, яке зводиться до гр. *Συβαρίτης* «житель міста Сибаріс»; місто Сибаріс було відоме пишністю і бездіяльністю його багатьох жителів. — СІС² 757; Фасмер III 615; Klein 1554.

сібїрка, *сібїряк*, *сібїряка*, *сібїрний* — див. **сібїр**.

[**сивак**] (бот.) «синяк звичайний, *Echium vulgare* L.» Нед, [*сиваш*] «самосил білоповстистий, *Teucrium polium* L.» Мак, [*сивець*] «комонник лучний, *Succisa pratensis* Moench.», [*сивуха*] «тимофіївка лучна, *Phleum pratense* L.» тж; — р. *сивець* «комонник», [*сивуха*] «тимофіївка», бр. *сівець* «комонник; біловус, *Nardus* L.; [комонник]»; — похідні утворення від *сівий*; назви зумовлені кольором листків або квіток цих рослин; пор. *синяк* «*Echium*», [*синець*] «тс.», [*сідач*] «самосил білоповстистий», [*сідник*, *камандра сіра*] «тс.». — Шамота 91. — Див. ще **сівий**. — Пор. **сивіця**.

сівий, [*сив*] «сивий», *сивавий*, [*сивавистий*] «сивастий» ВеНЗн, *сивастий*, *сивезний*, *сивенький*, [*сивкбвий*] «сивий; сірий, із сірої шерсті», [*сивлявий*] «сивавий» Нед, *сивуватий*, [*сивувітий*] «сивуватий» Нед, [*сив'ястий*] «сивастий» О, [*сєвок*] «сивий віл» Нед, [*сивак*] «сивий чоловік; сивий віл, сивий кінь Нед; порода голубів; сиве горнятко ВеЗа; гадюка Нед», [*сиван*] «сивий віл» Нед, [*сиванник*] «тс.» Нед, [*сиваня*] (назва вівці) Доп. УЖДУ IV, *сиваш* «сивий кінь», *сивець* «тс.», [*сивєра*] «сива вівця» ВеНЗн, [*сивєра*] (назва вівці) Доп. УЖДУ IV, [*сивєта*] «сива коза» ВеНЗн, [*сивєта*] Доп. УЖДУ IV, [*сєвка*] «вид гриба із сивуватою шапкою» Корз, [*северун*] (назва барана) Доп.

УЖДУ IV, *сивізна*, *сивина*, [*сивіці*] «ожина звичайна, *Rubus caesius* L.» ВеНЗн, *сивінь*, [*сївка*] «сива кобила ВеЗа; сива вівця Доп. УЖДУ IV; сива коза Нед», *сивкб* «сивий кінь; [назва барана Доп. УЖДУ IV]», [*сївоці*] «сивина у волоссі; старечий вік» Нед, [*сивуля*] «порода грибів; сива корова, сива вівця, коза ВеНЗн; стара дівка Мо», [*сивуляк*] «сірий, не полив'яний горщик», [*сивулька*] «вид грибів Нед, мухомор, *Amanita Pers. Mak*», [*сивуль*] «сивий чоловік; сивий кінь» Куз, [*сивух*] «вид грибів» ВеБ, *сивуха* «погано очищена хлібна горілка», *сивуч* (зоол.) «морський лев», [*сив'яга*] «старий дід» Нед, *сївіти*, *сївішати*, [*засивіти*] «забілити молоком (страву)» Ба, *посивілий*, [*посив'ястий*] ВеЗа, [*просивий*] «сивуватий», [*просивина*] «сивина», [*просивінь*] «тс.»; — р. *сівий*, бр. *сівы*, др. *сивыш*, п. *siwu*, ч. слц. *sivú*, вл. *sywu*, полаб. *saivě*, болг. м. *сив*, схв. *сїв*, слн. *sív*, стсл. **сивъ**; — псл. *sivъ*; — споріднене з лит. *šyvas* «світло-сірий, сивий», прус. *sywap* «сірий», дангл. *hoéwe* «голубий, багрянний, сірий, зелений», дінд. *šyāváḥ* «темний», ав. *syāva* «чорний», ос. *sau* «тс.»; іє. **kī-*, **kei-*; стосунок до *сїний* неясний. — Черных II 160; Фасмер III 617; Преобр. II 283; Brückner 492; Machek EŠJC 545; Младенов 579; Skok III 246—247; Trautmann 306; Specht 121; Гамкредлидзе—Иванов 417; Pokorny 540—541.

[**сивіця**] (бот.) «мичка, *Nardus stricta* L.», [*сивець*] Мак, *сивушка* ВеНЗн «тс.»; — р. [*сивець*], бр. *сівець*; — похідне утворення від *сівий*; назва зумовлена світло-сірим (білим) кольором відцвілих стеблин. — БСЭ 4, 536. — Див. ще **сівий**.

сївка (орн.) «*Pluvialis Briss.*», [*сївка*] «тс. (*Charadrius pluvialis* L.)» ВеНЗн, ВеБ; — р. [*сївка*, *сївчик*] «тс.», п. [*siewka*] «*Charadrius* L.», [*siejka*] «*Pluvialis* L.»; — не зовсім ясне; польські відповідники виводяться від *siać* «сіяти», *siew* «посів» (Brückner 487; Strutyński 104); в українській і російській мовах, можливо, зближене із *сівий*.

[**СІВНИЙ**] «рясний» Нед; — неясне.

[**СІВОГРА́К**] (орн.) «сиворакша, *Coacias L.*»; — р. [*сивогра́к*], бр. *сівагра́к* «тс.»; — результат видозміни форми *сивора́кша* «тс.» і зближення другого її компонента через деетимологізацію з назвою птаха *грак*. — Див. ще **СІВОРА́КША**.

СІВОРА́КША (орн.) «*Coacias garrulus L.*», [*сиводра́ка* Нед, Л, *сиводра́кша* Нед, *сивокра́к* Нед, *сівакра́ха* Л, *сіво́ра* Л, *шиве́ра* Куз, *шивора́кша* Л] «тс.»; — р. *сивора́кша*; — складне утворення з основ прикметника *сівий* і в ряді варіантів деетимологізованого іменника *ра́кша́* «сиворакша» (див.).

[**СІВОРОТЕНЬ**] (бот.) «медівник, *Galium verum L.*» Мак, [*сиворотка*] «тс.» Мак; — пов'язане із *сіро́ватка*, р. *сіворотка* «сироватка»; назва зумовлена тим, що ця рослина викликає зсідання молока; пор. р. [*сівороточная трава*] «медівник», [*сычужник*] «тс.». — Анненков 152—153. — Див. ще **СІРО́ВАТКА**.

СІВОРОТКА¹ (мед.) «рідкий відстій зсолої крові і лімфи»; — запозичення з російської мови; р. *сіворотка* «тс.; сироватка» виводиться від псл. **sygovatъ* «пов'язаний із сиром», звідки походить і укр. *сіро́ватка*; припущення про зв'язок російського слова з реконструйованим **sovoortъ* «одержане збиванням» або з герм. **sūrs* «кислий» і гот. *watō* «вода» (Зеленин ИОРЯС 8/4, 267) необгрунтоване. — Черных II 221; Фасмер III 816; Потебня РФВ 1891/6, 339. — Див. ще **СІР**. — Пор. **СІВОРО́ТКА²**.

[**СІВОРО́ТКА²**] «сироватка» Нед, [*сиворотча́ний*] Нед; — результат видозміни форми [*сірово́тка*] «тс.» і зближення її з основою *сівий* або *ворот(верта́ти)*. — Див. ще **СІР**. — Пор. **СІВОРОТКА¹**.

СІВОРОТКА³ — див. **СІВОРОТЕНЬ**.

СІГ (іхт.) «*Coregonus lavaretus L.*»; — бр. *сіг*, п. *сіга*, ч. *сіһ* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *сіг* «тс.», очевидно, походить з прибалтійсько-фінських мов; ест. *siig*, вепс. *sig*, фін. *siika* зводяться як запозичення до дат. ст.

sig, шв. *sik*, дісл. *sīk* «тс.», етимологічно неясних; недостатньо обгрунтовані припущення про давню спорідненість з північногерманськими і балтійськими (лтс. *sīga* «тс.») назвами (Фасмер III 617), про зв'язок з р. *сігать* «стрибати» і запозичення з російської мови у північногерманські (Даль IV 181, Solmsen KZ 38, 143; Petersson BS. Wortst. 87) та ін. — Черных II 160; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 56; Leder 35—36; Kalima 217; Kiparsky Baltend. 181; Machek ESJC 542.

СІГА́РА, *сигаре́та*, *сигаре́тник*, *сига́рка*, *сига́рник*, *сига́рниця*; — р. *сіга́ра*, бр. *цыга́ра*, п. *сугаго*, ч. *сіга́го*, *сіга́га*, слц. вл. *сігага*, болг. схв. *цига́ра*, м. *цигара*, слн. *сіга́га*; — запозичення з французької мови; фр. *cigare*, *cigarette* походять від ісп. *cigarro*, яке загальноприйнятого пояснення не має. — SIC² 757; Черных II 160—161; Фасмер III 617; Gamillscheg 229—230. — Пор. **ЦИГА́РКА**.

[**СІГІНІЯ**] «потворна новонароджена дитина» Нед; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з уг. *szégyen* «сором, ганьба» або із *szegény* «бідний» (пор. слц. [*segiňatko*] «біднятко»).

[**СІГЛА**] «гірський ліс; смерека Г; bagno Нед», [*сєгла*] «невеликий (гарний) ліс Нед», [*сіглина́*] «пріле сіно з мокро-го ґрунту» О, [*сігловачка*] «гірська осока, *Carex montana*» Мак, [*сіглья́нка*] «вид гриба, *Agaricus piperatus*» Нед, Мак, [*сіглья́нки*] «вид рижиків» О, [*сігловийй*] (у виразі [*сіглове́ дерево*] «тверде дерево») Нед; — р. [*сігла*] «болото, трясовина», п. [*сіһта*] «болото на лісистій горі», ч. *сіһа* «ліс», слц. *сіһel'* «молоде глицеве дерево», *сіһliak*, *сіһlina* «тс.»; — не зовсім ясне; очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *szikla* «скеля» виводиться від слов'янського *скала́*; пов'язується також (Scheludko 142; Machek ESJC 543) з рум. *сіһlă* «густий молодий лісок» або (Фасмер III 618) з лтс. *sīklis* «невелике болото в лісі»; вважається (Лаучюте Этимология 1984, 116—119) залишком балто-іллїрійсько-

го або балто-фракійського субстрату. — ВеЗн 62; Bárczi 289; MNTESz III 751.

сїґма (буква грецького алфавіту Σ, σ, ς), *сїґматїчний*; — р. болг. *сїґма*, бр. *сїґма*, п. *sygmatyczny*, ч. слц. *sigma*, схв. *сїґма*, слн. *sigma*; — запозичення з грецької мови; гр. σїґμα, очевидно, пов'язане із σїґω «сичу», звуконаслідувального походження. — Frisk II 702; Schwyzer KZ 58, 186—187.

сїґнал, *сїґналізатор*, *сїґналізація*, *сїґналіст*, *сїґнальний*, *сїґналовий*, *сїґнальний*, *сїґналити*, *сїґналізувати*; — р. болг. м. *сїґнал*, бр. *сїґнал*, п. *sygnał*, ч. слц. слн. *signál*, вл. *signal*, схв. *сїґнал*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Signál*, фр. англ. *signal* походять від пізньолат. *signāle* (*signālis*), субстантивованого прикметника, пов'язаного із *signum* «знак», зіставляваним із *secāre* «різати, вирізьблювати». — SIC² 758; Черных II 161; Фасмер III 618; Dauzat 667; Klein 1443; Walde—Hofm. II 534—535. — Див. ще **сєканс**, **сїкті**.

[**сїґотїти**] «мжичити, сїятися» (про дрібний дощ, туман) Нед; — очевидно, запозичення з чеської або словацької мови; ч. [*siholit'*, *šaholit'*] «тс.», [*sihůlka*] «дрібний дощик», [*sihla*, *syhla*] «тс.», слц. *siholit'* «мжичити», *sihlý* «вологий» пов'язуються з *sít* «сїяти». — Machek ESJC 542.

[**сїґнет**] (заст.) «перстень з печаткою» Нед; — бр. ст. *сыґнетъ*, *сыґнетъ*, п. *sygnet*, ч. слц. вл. *signet*, схв. *сїґнет*, слн. *signét* «знак видавництва або друкарні на книзі»; — через польське посередництво запозичено з французької мови; фр. ст. *signet* «невелика печатка» пов'язане із *signe* «знак», що походить від лат. *signum* «тс.». — Булыка 315; Kopaliński 934—935; Dauzat 667. — Див. ще **сїґнал**.

[**сидїба**] (заст.) «садиба» ЛексПол; — очевидно, результат контамінації основ іменника *садиба* і дієслова *сидіти*. — Див. ще **сидїти**, **сидіти**.

Сїдїр, *Сидорко*, ст. *Исидоръ* (1440), *Сидоръ* (1498), *Ісидоръ* (1627); — р.

Сїдор, *Исїдор*, бр. *Сїдар*, п. *Izydor*, ч. слц. *Izidor*, *Izidora*, болг. *Исидоръ*, *Исидора*, м. *Исидор*, *Сидор*, схв. *Исидор*, слн. *Izidor*, стсл. **Исидоръ**, **Сидоръ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Ισίδωρος* походить від *Ισις* «Ізіда» (ім'я єгипетської богині землеробства) і *δῶρον* «дар», спорідненого з псл. *darъ*, укр. *дар*. — Вл. імена 86; Петровский 125; Спр. личн. имен 419. — Див. ще **дар**, **дати**.

сидіти, *сидати*, [*сидатися*] «надриватися», *сидлати*, *сїсти*, *сїстоньки*, [*сїдати*] «сидати», [*сїдкати*] (дит.) «тс.; сидіти» Нед, [*сїдїшка*] «лавочка на подвір'ї» Л, *сїдень*, [*сїдець*] «частина кошари» Доп. УЖДУ IV, [*сїдечня*] «бездіяльне сидіння» Нед, [*сїдження*] «сидіння», *сидїлка*, [*сидїльник*] «сидень» Куз, [*сидїльниця*] «сидїлка» Куз, *сїдні*, *сидня*, [*сидїля*] «стара дівка» Нед, [*сидїн*] «сидень», [*сидїх*] «тс.» Нед, *сидїха*, [*сидїшка*] «стілець для дітей», [*сїдавка*] «сидіння», [*сїдалка*] «тс.», [*сїдак*] «тс.; частина кошари Доп. УЖДУ IV», *сїдало*, *сїдїлка*, *сїдїлко* «частина упряжі», *сїдїльник*, [*сїдень*] «сидень» Нед, [*сїдець*] «стілець, сидіння», [*сидїлак*] «землевласник; місцевий житель» Нед, [*сидїльсько*] «місце перебування, проживання» Нед, *сидїло* «частина упряжі; [підвищення у возі Нед]», *сидїловина*, *сидїловка*, *сидїляр*, [*сїдїна*] «сиднична кістка» Нед, [*сидїник*] «стілець шевця» Си, *сидїниця*, [*сидїня*] «сидіння» Нед, *сидїок*, [*сидїха*] «квочка Нед; перекупка», [*сидїшка*] «пристрій, у якому вчиться сидіти немовля» Л, [*сидїшка*] «тс.» Л, *сидїчий*, [*сидїній*] «на якому сидять» Нед, *сидїма*, *сидїячи*, *сидїячки*, [*сидїя*] «навсидячки» До, [*сидїячки*] «сидячи» Па, *вїсидка*, *вїсїдка*, *вїдсїдка*, *зсїдїтися* «скисати, гуснути», [*зсїданїна*] «звурджена частина молока», *зсїдок* «згусток», *зсїлий* «скислий» (про молоко), [*запосїдати*] «заволодіти», [*запосїдатися*] «бути ласим, охочим (на щось), захоплюватися (чимось); узяти щось у свої володіння» Ж, [*засїд*] «помістя» Ж, [*засїда*] «засада» Ж, *засїдання*, *засїда-*

тель, [засіди] «засідка», засідка, [засідок] «засиджене яйце», [засіжка] «засада» Я, [запосіда́ти] «займати», [насі́дячи] «навсидьки» (Ме), [насі́д] «те, що осідає, тонкий шар» Ж, [насі́дка] «квочка» Ж, [насі́док] «засиджене яйце», [насі́дом] «наполегливо» Ж, навсі́дьки, навсі́дячки, навпрі́сиди, навпрі́сідки, навпрі́сядки, на́прі́сідки, на́прі́сядки, на́посі́да́ти, на́посі́дли́вий, невсі́дли́вий, невсі́дю́чий, [недо́сі́док] «курча, яке передчасно вилупилося» Ж, непосі́да, непосі́дько, непосі́дячка, непосі́дли́вий СУМ, Ж, [не́посі́дний] Ж, [не́посі́дя́чий], [осі́дли́ще] «місце для будівництва хати Ж; оселя», осі́док, [осі́дний] «осілий» Ж, осі́лий, пересі́да́тися «слабшати, переставати», [пересі́д] Куз, [пересі́дельник] «черезсідельник» ЛЖит, [пересі́дка] «пересадка» Куз, підсі́діти «нашкодити», підсі́сти «тс.», підсі́дельник, підсі́дка «засідка», підсі́дельний, [посі́да́тися] «потріскатися» О, посі́де́ньки СУМ, Нед, посі́динки, по́сідки, [посиджі́не] «сидіння біля мерця», [посидже́не, посе́джі́не] «тс.» Нед, посиді́льниця, посі́діння, [посидко́вий] «жилий», поси́дю́чий, поси́дю́щий, [посидя́щий] «посидючий», [по́сід] «володіння, майно; маєток» Нед, [посі́дище, по́сідок] «тс.» Нед, посі́да́ч «власник», [посі́дник] «тс.» Нед, [по́сідь] «майно» О, прі́сід, [прі́сідка] «попона поверх сідла», прі́сідом, [прі́сідько] «карлик, мала людина» Нед, [прі́сідок] «місце перебування» Нед, [посі́жінки] «посиденьки» Ме, [розсі́лина] «тріщина», [сприси́да́ти] «напосідати» Нед, усі́дли́вий, [упрі́сі] «навприсядки»; — р. сиде́ть, бр. сядзе́ць, др. сѣдѣти, сидѣти, п. siedzieć, ч. seděti, слц. sediet', вл. sedžeć, нл. seježeć, полаб. sedě «сидить», болг. седя́, м. седи, схв. сѣдети «сидіти», сѣсти «сісти», сѣсти «тс.», слн. seděti, стсл. сѣдѣти; — псл. sēdēti, sēsti (<*sēditi); — споріднене з лит. sėdėti «сидіти», лтс. sėdēt, гот. sitan, лат. sedere «тс.», гр. ἕζομαι «сиджу»; у давньоруській мові початкове ненаголоше-

не сѣ- перед наступним складом з голосним переднього ряду перейшло в si- (си-, як дитина, мизинець із dētina, mēzinpъsь та ін.). — Черных II 161—162; Фасмер III 618—619; Brückner 488—489; Machek ESJC 539; Schuster-Sewc 1279—1280; Младенов 577; Skok III 251—252; Meillet Etudes 337; Trautmann 259; Fraenkel 769; Karulis II 163; Walde—Hofm. II 507—509; Pokorny 884—885. — Пор. садіти, са́жа¹, са́ло¹, село́, сусід.

сидр; — р. сидр, бр. сидр, п. cydr, cyder, ч. cidr, слц. cider; — запозичення з французької мови; фр. cidre «яблучний напій» походить від пізньолат. sīcega «оп'яняючий напій», що, як і стсл. **сикеръ**, зводиться через грецьке посередництво до гебр. šekar «тс.». — Фасмер III 619; Dauzat 176. — Див. ще **сікёр**.

[**сиж**] «вид гри в карти»; — неясне.

[**сижньовій**] (у виразі *сижньові гроші* «плата за право поселення в станиці») Нед; — очевидно, пов'язане із *сидіти* («осідати, селитись»). — Див. ще **сидіти**.

сізий, сиз, сизуватий, сизар «сізий голуб», [сі́зик] «вид джмеля із зеленувато-сизим пушком», сизо́та, сизь, сизя́к «сізий голуб», сі́зитися, сизі́ти; — р. сі́зый, бр. ші́зы, др. шизыи; — очевидно, давнє утворення від того самого кореня, що й *сівий*; менш переконливе зіставлення з лит. šėžis «дрізд», прус. seese «тс.» (Vasmer ZfSlPh 2, 57; Petersson BSl. Wortst. 27—28), а також з лтс. saiguotiės «блищати, світити» чи з слн. sezāvka «сіра трясогузка» (Matzenauer LF 20, 4). — Огієнко РМ 1935/4, 182—183; Фасмер III 619; Преобр. II 284; Эндзелін СБЭ 123; Mühl.—Endz. IV 681. — Пор. **сівий**, **сіній**.

[**сизообкий**] «косоокий, різноокий» (тлумачення «сіроокий» у Грінченка та ін. не відповідає ілюстраціям); — результат видозміни форми [зизообкий] «тс.» і заміщення деетимологізованої основи *зізий* фонетично подібною основою *сізий*. — Див. ще **зиз**.

[**сик**¹] «крива лінія на дорозі від сечі вола, як узір для писанки» Нед, *сікавка* «іграшка для прискання водою; [брандспойт]», *сікавка* «тс. (іграшка)», [сіки] «сеча» Нед, [сікле Нед, сикліни, сиклійка Нед] «тс.», [сиклій] «сцикун» Нед, [сиклівий] Нед, *сікати* «мочитися; [прискати, бити тонким струменем Нед, Ме]», *сікнути*; — р. [сікати], бр. [сікаць], п. *sikać* «прискати», слц. *sikat'* «тс.», вл. *sykać* «бризкати», нл. *sykać* «тс.», слн. *sikniti* «приснути тонким струменем»; — псл. *sikati*, ітератив від *sycati* (<*sycati) «прискати, мочитися»; — споріднене з дінд. *siřcáti* «виливає», *sécatē*, ав. *hinčaiti*, *hičaiti* «тс.», двн. *sīhan* «щидити, текти по краплинах», *seičan* «мочитися», норв. *sīka* «щидити», лат. *siat* «мочиться». — Фасмер III 620, 816; Преобр. II 285; Machek ESJC 538; Schuster-Sewc 1394; Trautmann 620; Walde—Hofm. II 531. — Пор. **сцяти**, **сйкати**.

сик² — див. **сичати**.

сікати — див. **сик**¹.

сіква (іхт.) «голець, *Nemachilus barbatus* L.», [сик] «щиповка звичайна, *Cobitis taenia* L.» ВеНЗн, [сікавка, сікалка ВеНЗн, сікля, сікота ВеНЗн, сік Л—Г, сікавка, сікавиця Г, Нед, сікалиця Нед, сіканиця Нед, сікач ВеНЗн, сіковиця ВеНЗн, сікунка Нед, сйікавка, сйікалка Нед] «тс.»; — р. [сик] «щиповка», [сікла, сиковка, сиколка, секун, секуша], п. [sikawka, siek, siekierka], ч. слц. *sekavec*, *sykavec*, нл. *sykańc*, *sykawice*, *sykawicka*, схв. [seka, sekuř, sjeakaća]; — первісним вважається зв'язок цих назв із дієсловом *сікти*: спіймана риба наїжачується і січе по боках рухливими підочними колючками; вторинні назви пов'язані з дієсловом *сичати* за звуком, який видає ця риба, взята в руку; на гольця назва могла бути перенесена за зовнішньою подібністю обох видів риб. — Коломиец Происх. назв. рыб 35; Leder 120—121; Machek ESJC 540. — Див. ще **сичати**, **сікти**.

[**сікель**] «кісточка сливи (у загадці); клітор»; — очевидно, основним є

друге значення, пов'язане, можливо, із *сікати*. — Див. ще **сик**¹.

[**сікер**] (заст.) «міцний напій» Нед, [сикер] «гарна горілка» Пі, ст. *сікєра* «хмѣлный напитокъ» (1627); — р. церк. *сикєр*, др. *сикєрѣ*, стсл. *сикєра*, *сикєрѣ* «тс.»; — запозичення з грецької мови; гр. *сікєра* походить від араб. *šikrā*, спорідненого з гебр. *šekar* «тс.». — Пономарів Мовозн. 1973/5, 66; Фасмер III 620; ГСЭ III 177. — Пор. **сидр**.

[**сікізка**] «настойка» Пі; — неясне.

[**сікір**] (орн.) «синиця-коник, *Parus major* Г, Нед, [сікор ВеНЗн, сикорка Г, Нед, сікор ВеЛ, сікора Шарл, чікір] «тс.»; — запозичення із західнослов'янських мов; п. *sikoga* «синиця», ч. *sýkoga*, слц. *sýkogka*, вл. нл. *sykoga* «тс.» пов'язані з вигуком *syk*, що передає сичання синиці на гнізді, коли до неї хтось наближається. — Булаховський Вибр. пр. III 198; Strutyński 98; Machek ESJC 598; Ferianc Názv. vtákov 174; Schuster-Sewc 1398.

[**сікіт**] (орн.) «сорокопуд жулан, *Lanius collurio* (L. cristatus) L.» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з характером звуку, видаваного жуланом. — Пор. **сичати**.

сікля — див. **сіква**.

сикман, **сикманич** — див. **сєкман**.

сікнути «крикнути, цикнути»; — р. [сйкати] «цикати», [сйкнуть]; — очевидно, результат контамінації форм [сікати] «сичати» і *сйкнути*; пор. п. *sykpać* (z bólu) «засичати (від болю)», слц. *sučivo* «злісно», букв. «з сичанням». — Див. ще **сичати**, **цить**.

сікомор (бот.) «єгипетська смоковниця, *Ficus sycomorus* L.», [сікомора], ст. *сикоморѣ* (1627) «тс.»; — р. *сікомор*, бр. *сікамор*, др. *сикомория*, п. *sykoma*, *sykoma*, ч. слц. *sykoma*, болг. схв. *сікомора*, слн. *sikoma*, стсл. *сикомория*; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *сикоморос* утворене з основ етимологічно неясних іменників *сйков* «смоковина» і *мор* «ягода чорної шовковиці». — Фасмер ГСЭ III 177—178; Sł.

ууг. obsuch 716; РЧДБЕ 661; Frisk II 256, 817—818.

[**сикотати**] «гелготати» (про гусей) ВеБ; — очевидно, результат контамінації форм *сокотати* і *сичати* (див.).

сикофант «наклепник, сутяжник», *сикофантство*, ст. *сѣкофантъ* (1627); — р. болг. *сикофант*, бр. *сікафант*, п. ч. слц. *sykofant*, схв. *сикѡфант*, слн. *sikofant*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Sykorphant*, фр. *sycophante*, англ. *sycophant* походять від лат. *sŷcophanta* «тс.», яке зводиться до гр. *συκοφάντης* «донощик, наклепник; інформатор судових властей про тих, хто протизаконно вивозив з Аттики фіги або рвав плоди священних смоківниць», утвореного з основ іменника *οἶκον* «смоковниця, фіга», етимологічно неясного, і дієслова *φοίνω* «свічу, являю, показую, виявляю, доношу, викриваю», спорідненого з дінд. *bhāti* «блищить, сяє», дірл. *bāp* «білий». — СІС² 759; Кораїніський 935; Dauzat 694; Klein 1555; Frisk II 818, 982—984.

сіла, *силак*, *силань*, *силач*, *силеча* «велика кількість», [*сілице*] «арена боротьби» Нед, [*сільник*] «могутній чоловік Г; владний чоловік Нед», [*сильняк*] «силань» Чаб, [*сильчак*] «сильний чоловік» Нед, *силенний*, [*силковий*] «сильний», *силовий*, *сілуваний*, *силющий*, *сільний*, *силком*, [*силкома*] «силком» Нед, [*сільне*] «дуже», *сільно*, *сілутися*, [*силкувати*] «підкріпляти, освіжати» Нед, *силкуватися*, *сілувати*, *сильнішати*, *безсілля*, [*безсілок*] «безсилий чоловік», *безсілити*, [*всильство*] «насильство» Ж, [*всілу*] «насилу» Ж, [*всіловуватися*] «силкуватися» Ж, [*всильніти*] «посильнішати» Ж, [*вісілок*] «зусилля» Ж, [*засилка*] «їжа, підкріплення», *засілля*, [*засілок*] «допомога, підтримка», [*знесіла*] «слабість» Куз, *знесілля*, *знесілений*, *знесілити*, *зусілля*, [*зусільно*] «із зусиллям» Ж, [*насіла*] «насильство, примус; напруження» Ж, *насілля*, *насільник*, *насільство*, [*насілком*] «насильно» Г, Ж, *насілу*, [*насільне*], *насільниче*, [*насільці*] «тс.»

насільний, *насільничати*, [*надсіла*] «перенапруження; насильство» Ж, *надсільний*, [*надсілу*] «понад сили» Куз, *осілити*, [*осільнювати*] «сильнішати» Ж, [*обсилкувати*] «згвалтувати», *обезсілити*, *обезсілити*, *пересілити*, [*підсілок*] «підкріплення», *підсілювач*, *підсільний*, *підсілювальний*, *підсілити*, [*посілля*] ([як. п.] «в міру сил»), [*посілок*] «зусилля», *посілений*, *посільний*, *посілити*, *посіліти* «подужати, подолати», [*посилкувати*] «допомагати, підтримувати; підгодовувати», [*посильняти*] «укріплювати», [*присіліти*] «присилувати» Нед, *присілюваний*, [*присілкувати*] «присилувати» Пі, [*просілітися*] «переступити межу сил» Нед; — р. болг. м. *сіла*, бр. *сіла*, др. *сила*, п. *siła*, ч. слн. *siła*, слц. *sila*, вл. нл. *syła*, схв. *сїла*, стсл. **сила**; — псл. *siła*, очевидно, пов'язане із *siło* «сильце»; — споріднене із прус. *seilin* «силу» (зн. в.), дісл. *seilask* «протягатися, гнутися, намагатися», можливо, також двн. *seil* «канат», лит. *siela* «душа, дух, почуття». — Черных II 162; Фасмер III 621; Преобр. II 285—286; Brückner 490—491; Machek ESJC 542; Schuster-Sewc 1398—1399; Младенов 579—580; Skok III 234—235; Мурьянов Этимология 1980, 50—56; Аникин ОЛА 1984, 283; Trautmann 252; Fraenkel 781—782; Feist 294.

Сіла (чоловіче ім'я), ст. *Сіла*, *Ср-ла* (1627); — р. *Сіла*, бр. *Сіла*, стсл. **Сила**; — запозичення з грецької мови; гр. *Σίλας* остаточно не з'ясоване; вважається результатом спрощення імені *Σίλουανός*, що є транслітерацією лат. *Silvanus*, букв. «лісовий», похідного від *silva* «ліс»; припускається зв'язок з лат. *Sila* (назва лісу в південній Італії); зіставляється також з іменем гр. *Σύλας*, пов'язуваним із *οὐλή* «право заволодіння». — Вл. імена 86; Фасмер III 621; Петровский 199; Спр. личн. имен 456; Klein 1443. — Пор. **Саливон**.

[**сілаба**] «склад» Куз, *силабізм* (поет.), *сілабіка*, *силабічний*, [*силабувати*] «читати по складах» Куз, ст. *сілаба* (1627); — р. *сіллабізм*, бр. *сі-*

лабічны, п. ч. слц. *syłaba*, вл. *syłabiski*, болг. *сілаба*, м. *силабичен*, схв. *сйлабичен*, *сілаба*, слн. *silábičen*; — запозичення з грецької мови; гр. *συλλαβή* «звукосполучення, склад; зв'язка» є похідним від *συλλαμβάνω* «збираю, з'єдную», утвореного із префікса *συν-* (>*συλ-*) «з-, разом», давнішого *ξυν-*, спорідненого, можливо, із псл. **съп*, укр. *з*, і дієслова *λαμβάνω* «беру», можливо, пов'язаного з *λάβωρα* «здобич», яке зіставляється з дінд. *lábhate* «хватає, хапає», лит. *lõbis* «велике майно, скарб», *lãbas* «добрий; маєток». — СІС² 759; Kopaliński 935; Frisk I 339, II 77—78, 91.

Силантій; — р. *Силантій*, бр. *Сіланцій*; — вважається розмовною формою від первісного *Силан*, яке задовільного пояснення не має. — Петровський 199—200; Спр. личн. имен 456.

[**силіти**] «зав'язувати вузлом», [**сил'яти**] «низати», [**сілянка**] «разок наміста, низка», [**сільованка**] «тс.» Нед, [**засілка**] «вушко для вдівання нитки», **засілювальний**, [**присиліти**] «прив'язати», [**ушіліти**] «втягти» (нитку в голку) Мо; — бр. **засілиць** «повісити; упіймати в сильце; [прив'язати]», **засілицца** «попасти в сильце; повіситися»; — споріднене з лит. *ãtsailė* «з'єднуюча планка між дишлом і віссю», *siėti* «зв'язувати», двн. *seil* «канат», гот. *insailjan* «вводити на мотузках», дінд. *sināti* «зв'язує», *syāti* «тс.». — Фасмер III 621—622; Mühl.—Endz. III 635, 860; Trautmann 253. — Пор. **силó**, **сіть**.

силікат, **силікатник**, **силікатувати**; — р. болг. м. *силикат*, бр. *сілікát*, п. *sylikat*, ч. слц. слн. *silikát*, вл. *silikat*, схв. *силікāt*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Silikát*, фр. англ. *silicate* утворено від лат. *silex* (род. в. *silicis*) «кремінь», що зводиться до **scilec-*, пов'язаного з *calx* «гральний камінь; вапняк», спорідненим з гр. *χάλιξ* «камінець, щебінь, вапняк», можливо, також псл. *skala*, укр. *скалá*. — СІС² 759; Kopaliński 935; Klein 1444; Walde—Hofm. I 145; II 536. — Див. ще **скалá**¹.

силіцій (хімічний елемент, кремній, Si), **силіціювання**; — р. болг. *силіцій*, бр. *сілицьий*, ч. вл. *silicium*, слц. *silicium*, м. *силициум*, схв. *сілиці́й(ум)*, слн. *silícij*; — запозичення з новолатинської наукової мови; нлат. *silicium* утворено від лат. *silex* (род. в. *silicis*) «кремінь». — СІС² 760; Волков 56; Фигуровский 83. — Див. ще **силікат**.

[**силó**] «сильце» Нед, [**сілька**] «тс.» Нед, *сильцэ*, *сіло*, *сільцэ* «тс.»; — р. [**силó**], **силóк**, бр. *сіло*, др. *сило*, *сильце*, п. *siłka*, мн. *siłki* (з р.), *sidło*, ч. *osidlo* «пастка», слц. *osídlo* «тс.», стсл. **сило** «петля; мотузка для задушення»; — пов'язане із [**силіти**] «зв'язувати вузол», [**сил'яти**] «низати», бр. **засілицца** «попасти в сильце; повіситися». — Черных II 162; Фасмер III 621—622. — Див. ще **силіти**. — Пор. **сіла**.

силогізм, **силогістика**, **силогістичний**, **силогічний**, ст. *силоисмъ* (XVI ст.), *снлогісмъ* (1627); — р. **силлогізм**, бр. *сілагізм*, п. вл. *sylogizm*, ч. *sylogismus*, слц. *sylogizmus*, болг. *силогізъм*, м. *силогізам*, схв. *силогізам*, слн. *silogizem*; — запозичення з грецької мови; гр. *συλλογισμός* «підсумування, підрахунок; міркування, роздумування; силогізм» пов'язане з *συλλογίζομαι* «підсумовую, обмірковую, враховую; роблю висновки», утвореним із префікса *συν-* (>*συλ-*) «з-, разом» і дієслова *λογίζομαι* «рахую, враховую, думаю, розмірковую, роблю висновок», пов'язаного з *λόγος* «слово, судження». — СІС² 760; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 935; РЧДБЕ 662. — Див. ще **логіка**, **сілаба**.

[**силок**] «горщик», [**сілка**] «тс.»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *szilke* «чашка; сковорідка» етимологічно неясне. — MNTESz III 754.

силоміць, **силоміццю**, [**силоміть**] «силоміць», [**силоміття**] «насильство»; — бр. [**сіламóцьцю**] «насильно»; — очевидно, первісною є форма *силоміття* (*силоміть*), утворена, мабуть, з основ іменника *сіла* і дієслова *(*й*)*міти* «взяти»; від адвербіалізованої форми орудного відмінка **силоміттяю* зближенням з

основою *міць* могло бути утворене *силоміццю*, а за аналогією до неї і *силоміць*. — Див. ще *іміти*, *сіла*.

силон; — р. болг. *силон*, слц. *silon*; — запозичення з чеської мови; ч. *silon* утворено від основи лат. *silicium* «силіцій» за допомогою поширеного в назвах нових речовин суфікса *-on*. — Коломієць Розв. лексики 249. — Див. ще *силікат*, *силіцій*.

силопихом «насилно»; — складне утворення з основ іменника *сіла* і дієслова *-пихати*, аналогічне до *силоміццю* (<**силоміттю*). — Див. ще *пхати*, *сіла*.

сілос, *силосувати*; — р. *сілос*, бр. *сілас*, п. *silos* «місце для заквашування рослинних продуктів, для зберігання кормів», ч. слц. *siláž* «сілос», вл. *silos* «тс.; місце для зберігання», болг. *силаж* «сілос», *сілоз*, м. схв. *силāja*, слн. *sílos* «тс.»; — запозичення з іспанської мови; ісп. *silos* (мн. *silos*) «підземне зерноховище, овочеховище; сілосна вежа; сілос» походить від лат. *sílus* «підземний амбар, хлібний підвал», яке зводиться до гр. *σῖρος* (*сеірос*) «зерноховище, яма для зберігання збіжжя», етимологічно неясного. — СІС² 760; Черных II 162—163; Фасмер—Трубачев III 622; Kopaliński 888; Dauzat 668; Walde—Hofm. II 547; Frisk II 710.

[**силоцарник**] (бот.) «дельфіній клиновидний, *Delphinium cuneatum* (elatum)» Мак; — р. [*силоцарник*] «тс.»; — результат видозміни більш поширеної назви [*царсил*] «тс.» (див.).

силуєт, *силуєтист*; — р. *силуєт*, бр. *сілуєт*, п. *sylweta*, *sylwetka*, ч. слц. вл. *silueta*, болг. *силуєт*, м. *силуєта*, схв. *силуєта*, слн. *silhuéta*; — запозичення з французької мови; фр. *silhouette* «силует» походить від прізвища міністра XVIII ст. Силуєта (*Silhouette*); вираз *à la Silhouette* «по-силуетівськи» первісно означав «зроблений будь-як, приблизно». — СІС² 760; Коваль 201; Кравчук УМШ 1957/4, 80—81; Черных II 163; Sł. wyr. obcych 718; Holub—Lyer 437; Dauzat 667; Gamillscheg 809.

силур «третій період палеозойської ери», *силурійський*; — р. болг. *силур*, бр. *сілур*, п. *syur*, ч. вл. *silur*, слц. слн. *silúr*, схв. *сілур*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Silúr*, фр. *silurien* «силурійський» походять від англ. *Silurian* «тс.», утвореного від лат. *silurēs* «силури», назви докельтського племені, що населяло в давнину Уельс, де найчастіше зустрічаються відкладення цього періоду. — СІС² 760; Sł. wyr. obcych 718; Holub—Lyer 437; Gr. Fwb. 699; Dauzat 668; Klein 1445.

Сильвєстр, *Селівєрст*, [*Сильвєст*, *Соловєй* (Me)], ст. *Сілвєстръ* «славен» (1627); — р. *Сильвєстр*, бр. *Сільвєстр*, ст. *Силівєстръ*, п. *Sylwester*, ч. *Silvestr*, слц. *Silvester*, болг. *Силвєстер*, м. *Силвєстар*, схв. *Силвєстар*, слн. *Silvester*; — запозичення з латинської мови; лат. *Silvester* утворено на основі прикметника *silvester* «лісовий», похідного від *silva* «ліс». — Вл. імена 87; Петровский 200; Спр. личн. имен 457; Илчев 449. — Див. ще **Саливон**.

Сильвєт (заст.) «силует», *Сильвєтка* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *sylweta*, *sylwetka* походить від фр. *silhouette* «тс.». — Див. ще **силуєт**.

[**Сильник**] (бот.) «ситник розлогий, *Juncus effusus* L.» Мак, [*сілник*] «тс.» Мак; — очевидно, результат видозміни форми *ситник* «тс.», зближеної з основами слів *сіла* (з огляду на міцність листя ситнику як матеріалу для плетіння) і *сіль* (деякі види ситнику ростуть на солончаках). — Див. ще **силь**¹.

[**Сильяк**] (ент.) «бокохід бродячий, *Thomisus viaticus* (вид павука)» Нед; — очевидно, пов'язане із [*силіти*] «зв'язувати вузлом», *сіло* (див.).

симбіоз, *симбіонт*; — р. *симбіоз*, бр. *сімбієз*, п. вл. *symbioza*, ч. *symbióza*, *symbiosa*, слц. *symbióza*, болг. м. схв. *симбіоза*, слн. *simbióza*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Symbiose*, фр. *symbiose*, англ. *symbiosis* походять від гр. *συμβίωσις* «співжиття», пов'язаного з *συμβίωω* «веду сумісне життя», утвореним з префікса *συν-* (>*сим-*)

«з-, спів-, разом» і дієслова βίωω «живу». — СІС² 760; Kopaliński 935—936; Gr. Fwb. 738; Dauzat 694; Klein 1556. — Див. ще **біолог, сілаба**.

символ, *символізація, символізм, символіка, символіст, символістика, символістичний, символічний, символізувати*, ст. *символь* (1627); — р. болг. *символ*, бр. *симвал*, п. ч. слц. вл. *symbol*, м. *симбол, символ*, схв. *сѣмбѣл, сѣмвѣл*, слн. *simból*, с-цсл. **симъволь**; — запозичення з грецької мови; гр. σύμβολον «знак, сигнал, прикмета, марка, символічний вислів» пов'язане з *συνβάλλω* «збираю, додаю, зіставляю, припускаю, догадуюсь, пояснюю», утвореним з префікса *συν-* (*συν-*) «з-, разом» і дієслова *βάλλω* «кидаю». — СІС² 760; Фасмер III 623; Kopaliński 936. — Див. ще **балістика, гіпербола, сілаба**.

[симезилина] (бот.) «чистотіл звичайний, *Chelidonium majus* L.» Корз, *[симезлинь, слимезина, слимизене, смилезина]* «тс.» тж; — результат видозміни деетимологізованої назви *[зимозелень]* «тс.». — Див. ще **зелемозень**.

симентал «бик симентальської породи», *сименталка*; — р. *симментал*, бр. *сѣменталка*, п. *simentalski*, ч. *simentálský*, слц. *simentálsky*, м. *сѣменталка*, схв. *сѣмѣнталка*, слн. *simentalka*; — пов'язане з назвою місцевості *Simmental* «долина річки *Simme*» у Швейцарії, звідки походить ця порода. — СІС 592; Sł. wug. obsyeh 683.

симетрія, *симетричний*; — р. *симетрія*, бр. *сѣметрія*, п. слц. *symetria*, ч. *symetrie*, вл. *symetrija*, болг. *симетрия*, м. схв. *симетрија*, слн. *simetgija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Symmetrie*, фр. *symétrie*, англ. *symmetry* походять від лат. *symmetria*, яке зводиться до гр. *συμμετρία* «правильна пропорція», утвореного за допомогою префікса *συν-* (>*συν-*) «з-, спів-» від основи іменника *μέτρον* «міра». — СІС² 761; Фасмер III 623; Kopaliński 936; Gr. Fwb. 738; Dauzat 694; Klein 1556. — Див. ще **метр¹, сілаба**.

[смирня] «дуже велика сім'я; вагага» ЛексПол; — очевидно, первісне **семерня*, похідне від *семеро, сім* (див.).

[симніця] «велика сім'я» ЛексПол; — неясне; може бути зіставлене із *сім'я*, [*сем'я*] і з *сім* (пор. *смирня*).

Сімон, ст. *Сѣмонъ* «слухаючий або послушник» (1627); — р. *Сѣмон*, бр. *Сѣман*, др. *Сѣмонъ*, п. *Szymon*, слц. *Simon*, вл. *Suman*, болг. *Сѣмон*, жін. *Сѣмона*, слн. *Šimen*, стсл. **Сѣмонъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Σίμων* походить від гебр. *šim'ôn*, утвореного від *šāmá'* «він почув». — Вл. імена 87; Беринда 232; Петровский 201; Спр. личн. имен 457; Klein 1445, 1446. — Пор. **Семен**.

симпатія, *симпатик, симпатяга, симпатичний, симпатетичний* Куз, *симпатизувати*; — р. болг. *симпатия*, бр. *сѣмпатыя*, п. слц. *sympatia*, ч. *sympatie*, вл. *sympatija*, м. *симпатија*, схв. *симпатија*, слн. *šimpatija*; — запозичено з латинської мови через польську і, можливо, німецьку (н. *Sympathie*); лат. *sympathia* походить від гр. *συμπάθεια* «співчуття», пов'язаного з *συμπαθέω*, утвореним з префікса *συν-* (>*συν-*) «з-, спів-, разом» і дієслова *πάσχω* «терплю, страждаю, переношу, зазнаю». — СІС² 761; Черных II 163; Фасмер III 623; Kopaliński 936—937. — Див. ще **Пасха, сілаба**.

симпозіум; — р. болг. м. *симпозіум*, бр. *сѣмпозіум*, п. *sympozjum*, ч. *symposion*, *sympozion*, *symposium*, *sympozium*, слц. *šimpozium*, схв. *сѣмпѣзѣ-ј(ум)*, слн. *šimpozij*; — запозичення з англійської мови; англ. *symposium* «наукова нарада» походить від лат. *symposium* «бенкет, дружня розмова», яке зводиться до гр. *συμπόσιον* «тс.», похідного від *συνπίνω* «п'ю разом, беру участь у пиятиці», утвореного з префікса *συν-* (>*συν-*) «з-, спів-, разом» і дієслова *πίνω* «п'ю», спорідненого з псл. *pití*, укр. *п'іти*. — СІС² 762; Kopaliński 937; Klein 1557. — Див. ще **п'іти, сілаба**.

симптом, *симптоматика, симптоматичний*; — р. болг. м. *симптом*, бр.

сiмптoм, п. ч. вл. *symptom*, слц. *symptóm*, схв. *сiмптoм*, слн. *simptóm*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Symptom*, фр. *symptôme*, англ. *symptom* походять від пізньолат. *symptōma*, яке зводиться до гр. *συμπτωμα* «збіг обставин; лихо; хворобливий припадок, приступ», пов'язаного з *συμπίπτω* «разом падаю, зразу звалююсь, одночасно відбуваюся, збігаюся, узгоджуюсь», утвореним з префікса *συμ-* (>*сiм-*) «з-, спів-, разом» і *πίπτω* «падаю, кидаюсь, валюся», пов'язаного з *πέτομαι* «лечу», спорідненим з лат. *peto* «направляюся, поспішаю, вимагаю», дінд. *rátati* «летить, падає, нападає, поспішає», ав. *pataiti* «тс.», дкімп. *hedant* «летять». — СІС² 762; Kopaliński 937; Holub—Lyer 462; Dauzat 694—695; Klein 1557; Frisk II 521—522, 542—543. — Див. ще **сілаба**.

симулювати, *симулянт*, *симуляція*; — р. *симулянт*, *симулювать*, бр. *симуляваць*, п. *symulować*, ч. *simulovati*, слц. *simulovat'*, вл. *simulować*, болг. *симулірам*, м. *симуліра*, схв. *симулірати*, слн. *simulirati*; — запозичено з німецької мови, очевидно, через польську; н. *simulieren* походить, мабуть, від фр. *simuler*, запозиченого з латинської мови; лат. *simulāre* «уподібнювати; зображати; прикидатися, симулювати» пов'язане з *similis* «подібний, схожий», спорідненим з псл. *самъ*, укр. *сам*. — СІС² 762; Kopaliński 937; Fremdwörterbuch 587; Dauzat 668; Walde—Hofm. II 538—539. — Див. ще **сам**.

симуляція — див. **симулювати**.

симфонія, *симфонізація*, *симфонізм*, *симфоніст*, *симфоньєта*, *симфонічний*, *симфонізувати*; — р. болг. *симфонія*, бр. *сiмфoнiя*, п. *symfonia*, ч. *symfonie*, слц. *symfónia*, вл. *symfonija*, м. *симфонія*, схв. *симфoнiя*, слн. *simfonija*; — очевидно, запозичення з італійської мови; іт. *simfonia* походить від лат. *symphōnia*, яке зводиться до гр. *συμφωνία* «співзвучність», пов'язаного з дієсловом *συμφωνέω* «звучати злагоджено», утвореним з префікса *συμ-* «разом, з-» і дієслова *φωνέω* «звучу», пов'язаного з осно-

вою іменника *φωνή* «звук». — СІС² 762; Фасмер III 623. — Див. ще **сілаба**, **фонетика**.

син, *синаш*, *синашко*, *синеня*, [*синісько*] Нед, [*синіха*] «невістка», *синівство*, [*сiнко*] Нед, [*синовá*] «невістка», [*синовій*] «син» ЛексПол, [*синовéць*] «син, племінник (син брата) СУМ, Нед; прийомний син НЗ УжДУ 26», [*синовіця*] «племінниця (дочка брата)», [*синовіць*] «племінник (син брата)» НЗ УжДУ 7, *сiнoк*, *сiнiяткo*, *сiнiвськiй*, [*синній*] «синовній» Нед, *сiнoвнiй*, [*вiсiновити*] «виключити з родини» Ж, [*пáсемок*] «пасинок» Нед, [*пáсиме*] «пасиння» Нед, *пáсинкувáльниця*, *пáсiннiя*, *пáсинок*, [*пáсимкувáти*] Нед, *пáсинкувáти*, *усиновiти*; — р. бр. *сын*, др. *сынъ*, п. ч. слц. вл. нл. *syn*, болг. м. *син*, схв. *сiн*, слн. *sin*, стсл. *сынъ*; — псл. *synъ* <*sūnus; — споріднене з лит. *sūnus*, прус. *souns*, дінд. *sūnūh*, ав. *hūnu-*, гот. *sunus*, дісл. *sunr*, *sonr*, дангл. двн. *sunu*, гр. *υiός*, *υiός*; пов'язується з дінд. *sūte* «народжує, створює», *sūtiḥ* «народження», *sūtuḥ* «вагітність», ав. *hunāmi* «народжую», ірл. *suth* «народження, плід»; пор. дінд. *sutāh* «син»; іє. **seu-*, *sū-* «народжувати». — Бурячок 33; Фасмер III 817—818; Черных II 221; Brüchker 528; Machek ESJČ 599; Schuster-Sewc 1400; Младенов 580; Skok III 237; Критенко Вступ 504, 540—541; Бернштейн Очерк 1974, 243—244; Трубачев Терм. родства 48—53; Trautmann 292; Fraenkel 941—942; Pokorny 913—914; Гамкрелидзе—Иванов 423. — Пор. **свиня**.

синагога «єврейський молитовний дім», *синагогáльний*; — р. болг. м. схв. *синагога*, бр. *сiнaгoгa*, п. вл. *synagoga*, ч. слц. *synagóga*, слн. *sinagóga*; — через німецьке або французьке (можливо, також польське) і, далі, латинське посередництво (н. *Synagoge*, фр. *synagogue*, пізньолат. *synagōga*) запозичено з грецької мови; гр. *συναγωγή* «тс.; зібрання, збори» (калька гебр. *bēth k^enéseth* «синагога», букв. «дім зібрання») пов'язане зі *συνάγω* «збираю, скликаю», утвореним із префікса *συμ-* «разом, з-» і дієслова *ἄγω*

«веду, жену». — СІС² 762; Фасмер III 623; Kopaliński 937; Holub—Lyer 462; Klein 1558. — Див. ще **аго́нія, сілаба**.

сина́п (сорт кримської яблуні); — р. *сина́п* «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з гр. *σινάπι* «гірчиця».

сингармоні́зм «гармонія голосних», *сингармоні́чний*; — бр. *сінгармані́зм*, слц. *synharmonizmus*, болг. *синхармоні́зъм*; — запозичення з російської мови; р. *сингармоні́зм* утворено з грецьких компонентів — префікса *συν-* «разом, з-» та іменника *ἀρμονία* «злагожденість, гармонія». — Див. ще **гармо́нія, сілаба**.

[синдибу́рка] «квасоля» Нед; — неясне.

синдикáт, синдика́льний, синдикува́ти; — р. болг. м. *синдикáт*, бр. *сіндыкáт*, п. *syndikat*, ч. слц. *syndikát*, вл. *syndikat*, схв. *синдікáт*, слн. *sindikát*; — запозичення з французької мови; фр. *syndicat* «профспілка, синдикат» є похідним від *syndic* «старшина, староста, синдик», запозиченого з пізньолатинської мови; пізньолат. *syndicus* «делегат від товариства» зводиться до гр. *σύνδικος* «судовий оборонець; член суду», пов'язаного з *συνδίκηω* «захищаю на суді», утвореним з префікса *συν-* «разом, з-» і основи іменника *δίκη* «звичай, право, судовий процес», пов'язаного з *σείνωμι* «показую» і спорідненого з дінд. *diś-* «напрям, спосіб». — Kopaliński 938; Dauzat 695; Chantraine 283—284. — Див. ще **сілаба**.

[синдію́вий] «фіолетовий, червонувато-синій» Ме; — очевидно, походить від молд. *сынжениу* (вим. *сынджениу*) «криваво-червоний», *сынжеріу* «тс.», пов'язаного із *сынже* «кров», яке зводиться до лат. *sanguis* «тс.». — Див. ще **сангві́нік**.

[синдра] (бот.) «собача кропива звичайна, *Leonurus cardiaca* L.» Мак; — результат видозміни форми *шáндра* «*Maggibium* L.»; обидва види рослин належать до тієї самої родини; пор. бр. **[шанта]** «собача кропива». — Див. ще **шáндра**².

синдрóм (мед.) «сукупність симптомів певної хвороби»; — р. *синдрóм*, п. ч. *syndrom*, слц. *syndróm*, болг. *синдрóм(а)*, м. *синдром*, схв. *сіндрóм, сіндрóма*, слн. *sindróm*; — запозичення з французької мови; фр. *syndrome* походить від гр. *συνδρομή* «збіг, скупчення», утвореного з префікса *συν-* «разом, з-» і основи іменника *δρόμος* «біг». — СІС² 763; Kopaliński 938; Holub—Lyer 462. — Див. ще **аеродрóм, сілаба**.

синéкдоха; — р. *синéкдоха*, бр. *сінéкдаха*, п. ч. слц. *synekdocha*, болг. *сінéкдóха*, схв. *синéгдоха*, слн. *sinékdoha*; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. *Synékdoche* походить від лат. *synecdochē*, яке зводиться до гр. *συνεκδοχή* «вживання слова в іншому значенні», пов'язаного з дієсловом *συνεκδέχομαι* «приймаю також на себе, охоплюю, розумію», утвореним з префікса *συν-* «разом, з-» і дієслова *εκδέχομαι* «приймаю на себе, переймаю», яке, в свою чергу, складається з префікса *ἐκ-* (*ἐξ-*) «із-, ви-» і дієслова *δέχομαι* «приймаю, одержую», *δέχομαι* «тс.», спорідненого з лат. *decet* «пасує, личить, подобає», *decus* «краса, прикраса», дінд. *dāṣṭi* «шанує, поважає». — Chantraine I 267—269. — Див. ще **екзéма, сілаба**.

синеку́ра «добре оплачувана посада, що не вимагає особливої праці»; — р. болг. м. схв. *синеку́ра*, бр. *сінеку́ра*, п. *synekura*, ч. вл. *sinekura*, слц. слн. *sinekúra*; — через німецьке посередництво (н. *Sineküre*) запозичено з латинської мови; лат. *sine cura* «без турботи» є частиною виразу пізньолат. *beneficium sine cura* «церковна посада без турботи (за душі парафіян)»; лат. *sine* «без» споріднене з дінд. *sanutár* «далеко», ав. *hanagə* «далеко, без», гр. *ἄνευ, ἄνευ* «без»; лат. *cura* «турбота», етимологічно неясне. — СІС² 763; Фасмер III 624; Kopaliński 939; Klein 1447; Walde—Hofm. I 314, II 542—543.

синéль «ворсистий шнурок як прикраса жіночого одягу, капелюшків або як бахрома», *синéлька*; — бр. *сінéль* «тс.»; — запозичення з російської мо-

ви; р. *синель*, як і ч. *ženilka* (*ženyľka*) «м'який шнур з ворсою» та п. *sznela* «шовкова тканина для хусток, портьер», *sznelka* «шовковий шнурок», походить від фр. *chenille* «гусениця, галун, позумент, шнур з шовкового плюшу», яке зводиться до нар.-лат. *capicula* «гусениця; собачка». — ССРЛЯ 13, 827; Фасмер III 624; Преобр. II 287; Machek ESJČ 728; Dauzat 168; Gamillscheg 221. — Див. ще **канікули**.

синема́тограф (заст.) «кінематограф», *синема́тографіст*; — р. *синема́тограф*, бр. *сінема́тограф*; — запозичено з французької мови, очевидно, через російське посередництво; фр. *cinématographe* утворено братами Люм'єрами (1895) від гр. *κίνημα* «рух» і *γράφω* «пишу». — СІС² 763—764; ССРЛЯ 13, 828; Dauzat 177. — Див. ще **кінематограф**.

синера́ма (одна із систем широкоекранного кіно); — р. *синера́ма*, бр. *сінера́ма*, п. *cinerama*, ч. слн. *cineráma*, слц. *sinerama*, *cineráma*; — запозичення з англійської мови; англ. *cinerama* утворено з частин слів гр. *κίνημα* «рух» і *βράμα* «видовисько, вид». — Ст. вуг. *obsuch* 118; Klein 289, 1298. — Див. ще **кінематограф**, **панора́ма**.

[**синета**¹] (бот., у сполученні [*с. двулиста*]) «проліска дволиста, *Scilla bifolia* L.» Мак, [*синетка*] «тс.» Мак, ст. *синета́* «гваццинтъ» (1627); — похідне утворення від *сіній*; назва зумовлена синім кольором квіток цієї рослини; пор. [*просерен синій, раст синій, раст синя, зілля голубе, небесники*] «тс.» Мак. — Шамота 88. — Див. ще **сіній**.

[**синета**²] «темний ліс», [*сінета*] «тс.» Нед; — неясне; можливо, пов'язане із *сіній* у давнішому значенні «темний»; можливий також зв'язок із *сіни*, псл. *сѣпъ* «тінь», р. *сень* «тс.».

[**синеталь**] (бот.) «верба п'ятитичинкова, верболіз, *Salix pentandra* L. (*Salix laurifolia* Wesm., *Salix tinctoria* Sm.)» Мак; — р. [*синетал*] «тс.»; — складне утворення з основ прикметника *сіній* та іменника *тал* «верболіз»; назва зу-

мовлена кольором кори цієї рослини (пор. [*чернолоз, чорноталь*] «тс.» Мак). — Див. ще **сіній**, **тал**. — Пор. **білотал**.

сине́ць¹ (іхт.) «*Abramis ballerus* L.», [*сіньга* Нед, Л—Г, *синю́га* Нед] «тс.»; — р. *сине́ць*, бр. *сіне́ць*, п. *siniec* «тс.», слц. *sien* «лящ, в'язь, *Leuciscus idus* L.», схв. [*sinjac*] «лящ»; — похідні утворення від *сіній*; назви зумовлені синім забарвленням спини цих риб; менш переконливе виведення (Фасмер III 602, 626) цих назв від мокш. *señi* «плотва», фін. *säynäs* «в'язь», ест. *säinakas* «тс.» — Коломиец Происх. назв. рыб 27—28; Leder 83—84; Ferienc Názv. rýb. 35. — Див. ще **сіній**.

[**сине́ць**²] (бот.) «волошка синя, *Centaurea cyanus* L.; синяк звичайний, *Echium vulgare* L.; воловик лікарський, *Anchusa officinalis* L. Мак», [*сіник*] «волошка» О, [*сині́ця, сино́к*] «тс.» О, [*сині́ло*] «синяк, *Echium*» Ме, [*синиль*] «бузок звичайний, *Syringa vulgaris* L.» Мак, [*синель*] «тс.» Мак, [*сині́льник*] «вайда фарбувальна, *Isatis tinctoria* L.» Нед, [*сині́чка*] «дельфіній клиновидний, *Delphinium elatum* L. (*D. cuneatum*)», [*синка*] «*Echium*» Мак, [*синьо́к*] (вид гриба) Нед, [*синю́га*] «синяк, *Echium*; волошка синя Нед», [*синю́к*] «чортів гриб, *Boletus Satanus* Lenz», *синю́ха* «*Polemonium* L.; [*Echium*» Мак, гриб синяк, гіропор березовий синіючий, *Gyroporus cyanescens*; гриб *Agaricus violaceus* L.]», [*синя́вка*] «незабудка польова, *Myosotis arvensis* Hill. (*M. intermedia* L.)» Мак; материнка звичайна, *Origanum vulgare* L. Мак; свербіжниця польова, *Knautia arvensis* Coult. Нед; змієголовник Рюйша, *Dracoscephalum ruyschiana* L. Мак», *синя́к* «*Echium*; гіропор березовий синіючий; гриб дубовик, *Boletus luridus*; [гриб вовнянка, *Lactarius torminosus* Sch. Мак; горлянка жене́вська, *Ajuga genevensis* L. Мак; воловик лікарський]», [*синя́тини*] «гриби *Schizophyceae*» Мак, [*синя́чник*] «вайда фарбувальна», [*сінець*] «*Echium*» Мак; — р. [*синель*] «бузок», [*сині́ль*] «вайда фарбувальна», [*сині́чка*] «дельфіній клиновидний», [*синькі́*]

«волошки сині», *синюха* «синюха, *Rolygonium*; [волошка]», [синюшник] «волошка», [синявка] «свербіжниця», *синяк* «синяк, *Echium*; гриб синяк», бр. *синюха* «синюха», [сіноуник] «волошка», п. *sinia* «гриб синяк, *Boletus cyanescens*», схв. *сінь* «вайда фарбувальна», *сінявица* «тс.»; — похідні утворення від *сіній*; назви зумовлені, в основному, синім кольором квіток цих рослин. — Шамота 92. — Див. ще **сіній**.

синіця (орн.) «*Parus L.*», [сінник] «тс.; синіця блакитна, *Parus caeruleus L.*» ВеНЗн, [синітка] «синіця» Шарл, ВеНЗн, *синича*, *синичка*, *синичник*, [синюк] «синіця блакитна» Нед, [синюх] «синіця» Шарл, [синючок] «синіця блакитна» Шарл, Нед; — р. *синіца*, бр. *сініца* «тс.», п. [sinica] «синіця блакитна», ч. [sinice] «синіця», болг. *синігер*, м. *сеница*, схв. *сјеница*, слн. *sinica* «тс.»; — загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується із *сіній* як назва, що первісно стосувалася синіці блакитної (Фасмер III 625; Черных II 163—164; Grückner 491; Uhlenbeck PBrV 20, 328); виводиться також (Коваль 94; Павлюченкова РР 1986/4, 126—128) від др. *сини* «чорний»; більш переконливе виведення від наслідування крику синіці, що сприймається як *si-*, *zizigäg* або *zifi* (Булаховський Вибр. пр. III 263; Німчук 207; Skok III 251).

сіній, *сінавий*, *синільний*, *синюватий*, *синюшний*, *сінявий*, *синець* «синяк», *синізна*, [сінник] (мед.) «глаукома» Нед, *синіло* «синя фарба; синька», [синільниця] «фарбувальниця запасок у синій колір» Бі, [синітка] «вид плахти», [синьотка, синятка] «тс.», [сінка] «синька для білизни; синя фарба» Нед, *синь*, *сінька*, [сінько] «водяник, синюватий бог річок» Нед, [синьотá] «синій колір», [синьоша] (назва блакитно-сірої корови) ВеНЗн, [синюх] (орн.) «сиворакша, *Cogacias garrula*» ВеНЗн, *синюха* (мед.) «ціаноз», *сінява* «синь; [чорно-синя велика хмара Нед; глибина Нед]», [сінява] «вид риби» Нед, *синявець* (ент.) «голуб'янка, *Lusceps Fabr.*»,

[*синявчá*] (назва сірої корови), *синяк* «синець; [(орн.) голуб-синяк, *Columba oenas*]», *сінятина* «синець», [сінятіна] «синька для білизни» ВеУг, *синіти*, *сініти СУМ*, Нед, *синішати*, [сінятіти] «синити (білизну)» ВеУг, *прó-синь*; — р. *сінний*, бр. *сіні*, др. *сини*, п. *sinu*, ч. слц. *sinú*, болг. м. *син*, схв. *сінь* «сіруватий, синій», слн. *sinji*, стсл. **синь**; — псл. *sinjъ*, споріднене зі *sjati* «сяяти», *sinъ* «сивий»; — зіставляється з лит. *synas* «світлої масті», *šemas* (*šemas*) «попелястий, сіруватий, синій», дінд. *šyātmāḥ* «чорний, темний». — Фасмер—Трубачев III 624; Черных II 163; Преобр. II 287; Grückner 491; Machek ESJČ 543; Младенов 580; Skok III 239—240; Критенко Вступ 519—520; Мартынов Язык 51—52; Zubatý St. a čl. I 2, 69; Herne 81; Loewenthal 14; Trautmann 306; Fraenkel 972; Persson Beitr. 32.

[**синія**] «жаровня» ГрицАВ, [сінійка] «металева основа воскотопки» тж; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. *sinie* «мідний піднос; жаровня», як і болг. [сінія] «піднос», м. *синија* «жаровня», походить від тур. *sin* «піднос; порцеляна; китаець» (пов'язане із *sin* «полив'яна посудина; порцеляна»), утвореного від назви країни *Çin* «Китай» (пор. фр. *Chine*, н. англ. *China* «тс.»). — ГрицАВ 215—216; Räsänen Versuch 111, 422.

синкліт «зібрання духовних осіб», ст. *сѣгклѣтъ* «сенатъ, панове радны, рада» (1627); — р. *синкліт*, бр. *синкліт* «тс.», болг. *синкліт* «збори; рада»; — запозичення з грецької мови; гр. *σύγκλητος* (*βουλή*) «рада старійшин» складається з префікса *syn-* «з-, разом» і діеприкетника *κλητός* «покликаний, запрошений» від дієслова *καλέω* «кличу, називаю», спорідненого з лат. *calo* «зву, кличу», лтс. *kaļuoti* «базікати», двн. *halōn* «звати, шукати». — Фасмер III 625; РЧДБЕ 666; Frisk I 762—763. — Див. ще **сілаба**. — Пор. **Секлэта**.

синкопа (муз.) «зміщення музичного наголосу із сильної долі такту на слабку»; (мовознавче) «випадіння звуків у

середині слова», *синкопічний, синкопований, синкопувати*; — р. м. *синкопа*, бр. *сінкопа*, п. ч. слц. *synkora*, болг. *синкопа(а)*, схв. *сінкопа, синкопа*, слн. *sinκόpa*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Synkope*, фр. англ. *syncope* походять від пізньолат. *syncope*, запозиченого з грецької мови; гр. *συνκοπή* «рубання, подрібнення; опущення букв» пов'язане з дієсловом *συνκόπτω* «розрубую, руйную», утвореним з префікса *συν-* «з-, разом» і дієслова *κόπτω* «б'ю, штовхаю», спорідненого з лит. *kàpti* «рубати», кароті «рубати, колоти, розрубувати», псл. *korati*, укр. *копати*. — СІС² 764; Kopaliński 939; Dauzat 695; Gamillscheg 832; Frisk I 915—916; Chantraine 563—564. — Див. ще **копати**¹, **сілаба**.

синкретизм «злиття, з'єднаність, нерозчленованість»; — р. *синкретизм*, бр. *сінкрэтызм*, п. *synkretyzm*, ч. *synkretismus*, слц. *synkretizmus*, болг. *синкретизъм*, схв. *синкретизам*, слн. *sincretizem*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Synkretismus*, фр. *syncretisme*, англ. *syncretism* походять від гр. *συνκρητισμός*, букв. «союз критських міст», утвореного з префікса *συν-* «з-, разом з» і основи іменника *χρής, -ητός* «критянин». — СІС² 764; Огієнко РМ 1938/7—8; Kopaliński 940; Dauzat 695. — Див. ще **сілаба**.

синод «найвищий колегіальний орган православної церкви», *синодальний*, ст. *сѳнод* (1627); — р. болг. *синод*, бр. *сінод*, п. *synod*, ч. *synod(a)*, слц. вл. *synoda*, м. *синод*, схв. *сінод*, слн. *sinóda*; — через російське і польське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *σύνδοκος* «збори, зіткнення, зустріч» утворене з префікса *συν-* «з-, разом з» і *ὁδός* «шлях, дорога, рух, перехід». — СІС² 764; Фасмер III 625; Преобр. II 288; Kopaliński 940. — Див. ще **сілаба**. — Пор. **епізод, метод, період**.

синодик (заст.) «список імен померлих для поминання в церкві»; — р. *сінодик*, бр. *сінодзік*, др. *синодикъ* «тс.»; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької;

віз.-гр. *συνδικόν (βιβλίον)* «(книга) ради, радна» є похідним від *σύνδοκος*. — Фасмер III 625; Фасмер ГСЭ III 179. — Див. ще **синод**.

синонім, синоніміка, синонімія, синонімічний, ст. *синоніма* (мн. с. р., XVII ст.); — р. *синонім*, бр. *сінонім*, п. *synonim*, ч. слц. *synonymit*, вл. *synonim*, болг. м. *синонім*, схв. *сінонім*, слн. *sinonim*; — нові форми запозичено із західноєвропейських мов; н. *Synonym*, фр. *synonyme*, англ. *synonym* походять від лат. *synōnymit*, запозиченого з грецької мови; гр. *συνώνυμα* «синоніми, однозначні слова», *συνώνυμος* «одноіменний» утворені з прийменника *συν* «з-, разом з» і основи іменника *ὄνομα (ὄνυμα)* «ім'я, назва»; стародавня українська форма запозичена безпосередньо з грецької мови. — СІС² 764; Kopaliński 940; Dauzat 695. — Див. ще **анонім, ономастика, сілаба**. — Пор. **омонім**.

синопсис (іст.) «збірка матеріалів з якого-небудь питання, розміщених в алфавітному порядку», ст. *синопсисъ* (1674); — р. болг. *синопсис*, бр. *сінопсис*, п. *synopsis*, ч. *synopse, synopsis*, слц. вл. *synopsa*, м. *синопсис*, схв. *сіннопсис*, слн. *sinópsis*; — запозичено з грецької мови, можливо, через латинську (лат. *synopsis*); гр. *σύνοψις* «загальний огляд» утворено з прислівника *συν* «разом» та іменника *ὄψις* «вигляд; зір». — СІС² 765; Kopaliński 940; Klein 1088. — Див. ще **оптика, сілаба**.

синоптик «метеоролог-практик», *сінноптика, синоптичний*; — р. *сінноптик*, бр. *сінноптык*, п. *synoptyk*, ч. слц. *synoptik*, вл. *synoptiski* «синоптичний», болг. *синоптик*, м. *синоптичар* «синоптик», *синоптика*, схв. *сінноптичар*, слн. *sinóptik*; — похідне утворення (результат зворотного словотвору) від прикметника *синоптичний* «загальнооглядовий» (*синоптична карта* «карта одночасних відомостей про стан погоди з різних територій»), яке походить від гр. *συνοπτικός* «такий, що оглядає все разом», пов'язаного із *σύνοψις* «загальний огляд», пор.

англ. synoptic «синоптичний, синоптик». — СІС² 765. — Див. ще **синóпсис**.

синта́гма «інтонаційно-змістова частина висловлення; словосполучення», *синтагма́тика*, *синтагматі́чний*, ст. *синтагма* «будова, лад» (1618); — р. болг. *синта́гма*, бр. *сінта́гма*, п. ч. слц. *syntagma*, м. *синтагма*, схв. *сінтагма*, слн. *sintágma*; — повторне запозичення з грецької мови, вдруге через російську (у Л.В.Щерби) і французьку (фр. *syntagme*, *syntagmatique* у Ф. де Соссюра); гр. *σύνταγμα* «будова, устрій, лад» пов'язане з *συντάσσω* «організую, налагоджую, приєдную, складаю», утвореним з префікса *συν-* «з-» і дієслова *τάσσω* «кладу, розташовую, вміщую», спорідненого з гр. *τάυός* «ватажок, володар» і з лит. *patogùs* «зручно, приємно», *sutógti* «вінчатися, одружуватися, зв'язуватися». — СІС² 765; Frisk II 845—846, 859. — Див. ще **сілаба**. — Пор. **сінтаксис**.

сінтаксис, *синта́кса* (заст.), *синтаксі́ст*, *синта́ктик* (іст.) Нед, *синтаксі́чний*; — р. *сінтаксис*, бр. *сінтаксіс*, п. *syntaksa*, ч. слц. *syntax*, вл. *syntaks(a)*, болг. *синта́ксис*, м. *синтакса*, схв. *сінтакса*, слн. *sintáksa*; — запозичено з грецької мови, можливо, через латинську (пізні лат. *syntaxis*); гр. *σύνταξις* «будова, організація, сполучення, синтаксис» пов'язане з дієсловом *συντάσσω* «кладу, розташовую, вміщую». — СІС² 765; Фасмер III 625; Преобр. II 288; Hüttl-Worth 13. — Див. ще **синта́гма**.

[**сінте**] «посередньо, терпимо» Нед; — неясне; можливо, зводиться до уг. *szinte* «ледве не, майже».

сінтез, *синте́тик*, *синте́тика*, *синтеті́чний*, *синтезува́ти*; — р. *сінтез*, бр. *сінтэз*, п. вл. *synteza*, ч. *syntéza*, *synthesa*, слц. *syntéza*, болг. *синте́з(а)*, м. схв. *синте́за*, слн. *sintéza*; — запозичено з латинської мови, можливо, через польську; форма *синтетика* з російської; лат. *synthesis* походить від гр. *σύνθεσις* «з'єднання, сполучення, зв'язування, синтез», пов'язаного з дієсловом *συντίθημι* «складаю», утвореним із пре-

фікса *συν-* «з-» і дієслова *τίθημι* «кладу», спорідненого з дінд. *dádhami* «тс.», лат. *facio* «роблю», лит. *dėti* «класти», псл. *děti* «тс., дівати», укр. *(no)díti*. — СІС² 765; Черных II 164; Фасмер III 625; Frisk II 897—898; Fraenkel 91—92. — Див. ще **діти²**, **сілаба**. — Пор. **теза**.

синтоміці́н (фарм.); — бр. *сінтаміци́н*, слц. *syntomycín*; — запозичення з російської мови; р. *синтомиці́н* є, очевидно, результатом злиття частин основ *синт(етический)* і *(хлор)омиц(ет)ин*. — Див. ще **сінтез**.

сі́нус, *синусо́їда*, *синусоїда́льний*; — р. болг. м. схв. *сі́нус*, бр. *сі́нус*, п. ч. вл. *sinus*, слц. слн. *sinus*; — запозичено з латинської мови, очевидно, через російську і, можливо, німецьку (н. *Sínus*); лат. *sinus* «кривизна, вигин, складка, пазуха, груди, лоно» зіставляється з алб. *gígi* (основа *gín-*) «груди, лоно, материнське лоно», непевно також з псл. *šъja*, укр. *шія*. — СІС² 765; Фасмер III 625; Walde—Hofm. II 546. — Див. ще **шія**.

синхроні́я, *синхроніза́тор* (тех.), *синхроніза́ція* (тех.), *синхроні́зм*, *синхроні́ст*, *синхронізаці́йний*, *синхроні́стичний*, *синхроні́чний*, *синхроні́ний*, *синхронізува́ти*; — р. *синхроні́я*, бр. *сінхрані́я*, п. *synchronia*, ч. *synchronie*, слц. *synchrónia*, вл. *synchroniski*, болг. *синхрóния*, м. *синхроничен*, схв. *синхрóнија*, *сінхрóнија*, слн. *sinhroníja*; — запозичення з французької мови; фр. *synchronie* утворено з гр. *συν* «з, разом з» і основи іменника *χρόνος* «час». — Див. ще **сілаба**, **хро́ніка**.

синхро́трон; — р. болг. *синхро́трон*, бр. *сінхратрóн*, п. ч. *synchrotron*, слц. *synchrotrón*, слн. *sinhrotrón*; — запозичення з англійської мови; англ. *synchrotron* утворено з частин основ *synchronous* «синхронний, одночасний», що походить від гр. *σύγχρονος* «одночасний», утвореного з прийменника *συν* «з, разом з» і основи іменника *χρόνος* «час», та *electron* «електрон». — СІС² 766; ССРЛЯ 13, 841. — Див. ще **еле́ктрика**, **синхроні́я**.

синхрофазотрон; — р. болг. *синхрофазотрон*, бр. *сінхрафазатрон*, п. *synchrofazotron*, ч. слц. *synchrofázotron*; — запозичення з англійської мови; — англ. *synchrophasotron* утворено з основи прикметника *synchronous* «синхронічний» та іменника *phasotron*. — СІС² 766; ССРЛЯ 13, 841. — Див. ще **синхронія**, **фазотрон**.

синьйор, *синьйора*, *синьйоріна*, *синьйорія* (іст.); — р. *синьор*, бр. *сіньєр*, п. *signor*, ч. *siňor*, *signor(e)*, слц. *siňor*, *signor*, м. *сињор*, схв. *сињор*; — запозичення з італійської мови; іт. *signore* «пан» походить від лат. *senior* «старший», форми вищого ступеня від *senex* «старий». — СІС² 766; Kopaliński 887. — Див. ще **сенат**. — Пор. **сеньйор**.

синьовод¹ (орн.) «рибалочка голубий, *Alcedo atthis* L.» Куз; — складне утворення з основ прикметника *синій* та іменника *вода*; назва зумовлена тим, що, залишаючись узимку на річках, ці пташки збираються біля ополонки, де виловлюють рибу; на формування назви могло вплинути і яскраво-синє забарвлення птаха (пор. слц. *podgý gubá-gik* «тс.», букв. «синій рибалочка»). — БСЭ 17, 90. — Див. ще **вода**, **синій**.

[**синьовод**²] (бот.) «дельфіній, *Delphinium* L.» Куз, [*синьовода*] «тс.»; — очевидно, тотожне з назвою птаха [*синьовод*] «рибалочка голубий»; перенесення назви могло бути зумовлене подібністю квітки дельфінію за формою і кольором (синім) до голови цього птаха. — Див. ще **синьовод**¹.

[**синявка**] «стояча вода, калабатина, болото», [*синявна*] «тс.» Нед, ВеЗн; — очевидно, пов'язане із [*синява*] «глибина». — Див. ще **синій**.

сип (орн.) «*Gyps Sav.*»; — р. *сип* «тс.»; [шуліка, *Vulpus persporterus*], бр. *сип* «сип»; — загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується з р. *сипеть* «сипіти, видавати сиплі звуки» (Фасмер III 626; Преобр. II 288); більш імовірним є зв'язок з ч. слц. *sup*, схв. *суп*, п. *ser*, стсл. *сжпъ* «тс.», з якими пов'язується *супити*, р. *супить*, п. *ser*

ріс «хмурити, супити», схв. *осупнути се* «здивуватися», слн. *osúpnoti* «тс.» (Skok III 363; Ferienc Názv. vtákov 106).

— Пор. **сипуха**, **супіти**.

[**сипанка**] (бот.) «тонконіг, *Poa* L.» Мак, [*висипка*] «тс.» Мак; — похідне утворення від *сіпати*; назва, очевидно, зумовлена тим, що цю кормову траву можна висівати на сіножатах або тим, що вона легко розсівається вітром. — Шамота 123; БСЭ 28, 660. — Див. ще **сіпати**.

сіпати «випускати з рук чи з посуду сипку речовину; наливати (страву, напій); [викидати у воду (рибальську сітку); мостити (дорогу) камінням]», *сипнуги*, *сипонуги*, [*сип*] «сміття, щєбінь; висип на шкірі; лишай» Нед, [*сіпанець*] «комора», [*сіпанка*] «дерев'яна тара для зерна», *сипець* «перепрілий гній, подрібнений торф, суха земля; [отвір у млиновому камені, куди сиплеться зерно» Ник], [*сипківця*] «піщаний берег» Ч, [*сипні*] «великі скрині для зерна» О, *сипняк*, *сипучка* «сніжок; сипка речовина; [піщаний берег Ч]», *сипкий*, *сипучий*, [*всіпище*] «місткість для сипких речей» Ж, *вроссип*, *віссип* «дрібні плямки, пухирці, гноячки на шкірі; насип», *віссипка* «насип, висип; згряя пернатої дичини, яка раптово прилітає куди-небудь», *висипний*, *відсипка*, *відсипне* (іст.), *відсипний*, [*вссипка*] «пухкий, розсипчастий ґрунт» МСБГ, *досипка*, [*зсіпати*] «видати заміж» Я, [*зсип*] «що-небудь зсипане; амбар» Ж, [*зсіпок*] «тс.» Нед, [*зсіпа*] «вид корзини для зерна», *зсіпальник*, [*зсіпище*] «зсипний пункт», *зсіпка*, *зсипнік*, [*зсипчак*] «рій, який утворюється не з одного, а з кількох вуликів» Я, *зсипний*, [*засип*] «призба», [*засіпа*] «тс.», *засіпка* «те, чим засипають», *засіпка* «засипання», [*заспа*] «насипи піску або снігу, піскові дюни, снігові замети, кучугури; ячмінна крупа для засипання страви Ж; вівсяна крупа Я», [*заспи*] «снігові замети» Я, *засипний*, *насип*, *насипальник*, [*насипище*] «насип» Ж, *насипка* «напірник», *насіпка* «насипання», [*на-*

сипніця] «бочка для збереження сипких речовин (зерна)» ЛексПол, [*насипня*] «тс.» тж, [*наспа*] «кількість сипучої речовини, насипаної зверх міри», *насипний*, [*насипчастий*] «такий, якого можна багато насипати в посуд, такий, якого багато входить» Ж, *насипом*, *осип* «осипання; (геол.) нагромадження уламків гірських порід біля підніжжя гір; (іст.) подать зерном; [обсипане зерно, міра сипких речовин Ж]», *осипище* (геол.) «осип», [*осипка*] «подрібнене у млині ячмінне зерно для овець; плата борошном або пшоном пастуху; низько-сортне борошно Ж; незначний висип на шкірі Ж; кір Г; штукатурка Ж», *осипка*, [*одсипне*] «вид податі зерном» Ж, [*отсип*] «плата збіжжям за помол» Ник, *пересипати* «ремонтувати», *пересип* «земляний насип», [*пересоп*] «насип із землі валом» Бі, [*пересопиця*] «тс.» Бі, [*переспа*] «земляний насип Г; замет снігу на дорозі О; міра сипких речовин Нед», *пересипка*, *пересипник*, *пересипний*, *пересипниця*, *підсипальник*, *підсипальниця*, *підсипач*, *підсипачка*, *підсипка*, *підсипати* «класти (під квочку) яйця; давати хабара», *посипальник* «посівальник (на Новий рік)», *посипка*, [*посипка*] «кір» ВеУг, [*присип*] «пологий берег річки» Ч, [*присипаник*] «перепічка, присипана сиром», *присипка* «речовина, якою що-небудь присипають», *присипка* «присипання», *розсип*, *розсипальник*, *розсипище*, *розсипка* СУМ, Нед, [*розсипок*] «витрати» О, [*розсипистий*] «розсипчастий» Нед, *розсипний*, *розсипчастий*, *розсипом*, [*спреспа*] «призьба» ЛЧерк, [*ссипок*] «зсип» Нед, [*усипок*] «кадка для збіжжя, борошна» Нед, [*уосип*] ВеЗа, *урозсип*, [*урозсипку*] Она; — р. *сыпать*, бр. *сыпаць*, др. *сыпати*, *сути*, п. *сураѣ*, ст. *суѣ*, ч. *surati*, ст. *suti*, слц. *surat'*, вл. *сураѣ*, нл. *сураѣ*, полаб. *sāpře* «наливає», болг. *сипвам* «сиплю, наливаю», м. *сипе* «сипле, наливає», схв. *сипати* «лити, сипати», слн. *sipati*, стсл. *соупти*, *съпѣ*; — псл. *surati*, *suti* < **souti* < **soupti*, сърѣ < *sŭp-*; — споріднене з

лит. *sŭpti* «гойдати, заколисувати» (з колишнього «підкидати»), прус. *suppis* «насип», лтс. *supata* «очіски вовни, мотлох», лат. *supo* «кидаю», *dissipō* «розсіваю, розкидаю» (із **sup-*); іє. **sup-*/*sup-*. — Фасмер III 818; Горяев 356; Brückner 524, 528; Machek ESJČ 599; Schuster—Sewc 1400—1401; Младенов 581; Skok III 240—241; Būga RR II 610—611; Fraenkel 943—944; Walde—Hofm. I 356—357; Pokorny 1049. — Пор. **призьба**, **сópка**, **сópкий**.

[**сипень**] «мілина» Нед; — очевидно, пов'язане із *сипати* як назва місця, занесеного (засипаного піском, глиною, мулом); пор. слн. *sipina* «обмілина, піски». — Див. ще **сіпати**.

[**сипіка**] (бот.) «тополя біла, Populus alba L. ВеНЗн, Мак; осика, Populus tremula L.», [*шипіка*] «осика» тж; — очевидно, результат контамінації основ дієслів *сипіти*, *шипіти* та іменника *осіка*; контамінація могла бути зумовлена постійним шелестом листя цих дерев. — Шамота 130. — Див. ще **осіка**, **сипіти**, **шипіти**.

[**сипілка**] (бот.) «косарики черепичасті, Gladiolus imbricatus L.» Мак; — р. [*сипелка*] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане із *сипіти* або *сипілка* з огляду на трубкоподібну форму частини квітки. — Вісюліна—Клоков 74.

сипіти «видавати сиплі звуки, говорити сиплим голосом; [шуміти О]», *сипкий*, *сиплий*, *сиплуватий*, *осипнути*, *осиплість*, *осиплий*; — р. *сипеть*, бр. *сипець*, п. [*sipkość*] «хрипота», ч. *sipati* (*sipěti*) «хрипіти, сипіти», слц. *sipiet'* «тс.; сичати», болг. *сипка* «запалення горла, ларингіт», *сипкав* «сиплий, хрипкий», м. *сипкав* «хрипкий», схв. *сипльив* «який має задишку, хворий на астму», слн. *sipljiv* «тс.», *sipljivost* «задишка, астма», цсл. **сипота** «хрипота», **осипнѣти** «осипнути»; — псл. *sipěti* «хрипіти, шипіти»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; можливо, якоюсь мірою споріднене з лат. *sibilo* «шиплю, свищу», перс. *sifliden* «свистіти, щебетати». — Фасмер III 626; Преобр. II

228; Brückner 492; Machek ESJČ 543—544; Skok III 241; Walde—Hofm. II 531—532. — Пор. свистати, шипіти.

сипу́ха (орн.) «Tyto alba Scop. (Strix flammea)»; — р. сипу́ха, бр. сипу́ха «тс.»; — похідне утворення від сипіти «шипіти»; назва зумовлена шипучим голосом птаха. — Див. ще сипіти. — Пор. сип.

сир, **сі́рник** «млинець із сиру», [сирнік] «корзина для сиру Нед; ворок Чаб», **сі́рниця** «посудина для сиру; [торговка сиром Нед]», **сі́рнік**, [сі́рянник] «сирник», [сі́ринний] «з сиру» Нед, [сі́рінний] «тс.» Нед, **сі́рковий**, [сі́рян] «сирний, із сиру», [сі́рянний] «із сиру, з сиром», [сі́рено] «багато сиру», [сі́ряно] «тс.», [засі́рнити] «забруднити сиром», [насі́рник] «млинець із сиром» ЛексПол, [посі́ранки] «частування дружок сирниками» Нед; — р. бр. сыр, др. сыръ, п. заст. [syɾ], сег, ч. сýг, слц. syɾ, полаб. sag, болг. сі́рене, м. сир, схв. сýр, слн. sîr, стсл. сыръ; — псл. сугъ; — споріднене з лит. sūgis «сир», sūgas «солоний», прус. suris «сир», лтс. sūrs «гіркий», дісл. sūrg «закваска», двн. sūg «кислий», дісл. sūga «кисле молоко», алб. hîrrë «сироватка»; іє. *sū-го-/sou-го- «кислий, солоний, гіркий». — Черных II 221; Фасмер III 819; Горяев 356; Brückner 485; Machek ESJČ 599; Olesch 1552; Младенов 581; Skok III 242; Критенко Вступ 552—553; Мартынов Этимология 1968, 20—21; Потєбня РФВ 1881, 6, 339; Būga RR I 486; Karulis II 177—178; Абаев ИЭСОЯ IV 267; Pokorny 1039.

[сі́рація] «нужда, біда» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. săgăcie «бідність, убогість» є похідним від săgac «бідний, бідняк». — Див. ще сара́ка.

[сі́рватка] (орн.) «плиска біла, Motacilla alba L.»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане із [сі́рватка] «сироватка» за подібністю забарвлення птаха до кольору сироватки; пор. іншу назву пливки білої [маслянка]; може бути результатом народної етимологізації (вторинного зближення із сирова́тка) якоїсь давнішої назви. — Пор. сі́рова-
тень.

сі́рена¹ «сигнальний гудок»; — р. болг. м. схв. сі́рена, бр. сі́рэна, п. syrena, ч. слц. слн. sírena, вл. sírena; — запозичення з французької мови; фр. sirène «тс.» походить від лат. Sīrēn(a) (казкова істота), яке зводиться до гр. Σειρήν (мн. Σειρήνες) «сірена, міфічна морська істота, яка співом заманювала мореплавців»; припускається також (Falk—Togr 971) зв'язок фр. sirène з лат. sūgīnх «дудка, трубка», гр. οὔριγξ «тс.». — SIC² 766; Черных II 164; Фасмер III 626; Kopaliński 941; Dauzat 669; Gamillscheg 810; Klein 1449. — Див. ще сі́рена².

сі́рена² «у давньогрецькій міфології жінка-птах, пізніше — жінка з хвостом риби; (зоол.) вид земноводних; вид водяних ссавців», ст. сі́рени «див морській до пояса стань панянській а далѣй рибѣй» (1627); — р. болг. м. схв. сі́рена, бр. сі́рэна, п. syrena, ч. слц. sírena, вл. sírena; — запозичення з латинської мови; лат. Sīrēn(a) походить від гр. Σειρήν «сірена» (міфічна істота), яке загальноприйнятої етимології не має. — SIC² 766; Фасмер III 626; Kopaliński 941; Frisk II 687—688; Klein 1449. — Пор. сі́рена¹.

[сі́рець] (бот.) «волошка синя, Centaurea cyanus L.» Мак; — результат видозміни форми сине́ць «тс.», можливо, зближеної з сі́рий (з огляду на сіре забарвлення обгортки корзинки). — Див. ще сине́ць².

си́рий, [сі́рйчуватий] «недостатньо вичинений, із недостатньо вичиненої шкіри», [сі́рочуватий] «тс.», сирові́й, сируватий, [соровий] «сирий» Вел, сі́рець, сі́риця «сиром'ятна шкіра, сиріцевий ремінь; [заболочена низина; болото в лісі Ч]», [сі́рйчина] «тс.», сі́рйчник «фахівець із вичинки сириці», сі́рйве́ць «хлібний квас; [сировина; сириця]», [сі́рйвка] «невипалена цегла» Нед, ЛЧерк, [сі́рйвіці] «постоли із сиром'ятної шкіри», сі́рйість, [сі́рнік] «усе сире, сирове» Нед, [сі́рнійк] «сирові дрова», [сі́рнійчя] «тс.», [сі́рове́ць] «сіривець; сириця О; цегла-сірець Чаб», [сі́рове́ц] «неочищений спирт» Л, сирови-

на́, [сірові́ця] «сириця; красильна сіра речовина у полотні; ґрунтова вода, з якої видобувають сіль; чавун Нед; цегла-сирець Чаб», [сиря́к] «сирові дрова», [сиря́ччя] «тс.», [сирві́ти] «сиріти» Нед, сирі́ти, [сірові́ти] Нед «тс.», [сирко́м] «сирим (істи)» Нед, [осі́рковатий] «сируватий» Ж, [посі́рий, посі́роватий] Нед «тс.», [посирості́ти] «змочити, окропити» Нед; — р. сырóй, бр. сырý, др. сырш, п. syrowy, ч. syrový, sygú, слц. syrový, вл. нл. sygu, схв. сýров, слн. [sirõv], цсл. сыръ; — псл. sygъ, sygovъ, sygovъ «сировий, жорсткий», пов'язане із sygъ «сир»; — споріднене з дат. ст. sígg «сировий, напівгнилий», шв. sug (véd) «сирове (дерево)», дісл. saugg «сир-а земля»; іє. *sū-ro-/sou-ro- «кислий, гіркий». — Черных II 221—222; Фасмер III 807, 819; Горяев 356; Holub—Kop. 366; Machek ESJČ 600; Schuster-Šewc 1402—1403; Skok III 242; Меркулова Этимология 1964, 79—81; Trautmann 293—294; Fraenkel 944; Karulis II 325—326; Буниятова Общ. лексика 225—232; Рокотпу 1039. — Пор. поси́рості́тися, сир, сувóрий, сурóвий¹.

[сирі́тко] «плата натурою (соняшником) олійникові» Нед; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації запозичення, що зводиться до рум. [găsarită] «соняшник» і прикметника сирі́й, сирóвий (непряжений, про насіння соняшника, яке для одержання олії пряхиться).

[сирі́вочка] «сопілка, дудка»; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни незафіксованого давнішого *сви́рілочка, похідного від свирі́ль «тс.».

[сирі́тка] (бот.) «стокротки, багаторічні маргаритки, Bellis perennis L.», [сі́ритка, серетонька] «тс.» Мак; — п. [sierotka] «тс.; ломикамінь, Saxifraga L.», [sirotka] «тс.»; — очевидно, результат видозміни форми стокрóтка, [стокрítка] і зближення її з назвою сирі́тки «фіалка триколірна» (з огляду на раннє цвітіння обох видів рослин). — Див. ще стокрóтка. — Пор. сирі́тки.

сирі́тки (бот.) «фіалка триколірна, Viola tricolor L.; [просерень гадючий,

Vulbocodium ruthenicum Mak]»; — р. [сіро́тка] «просерень гадючий», п. sierotka «фіалка триколірна», ч. sirotka, слц. sirõtka, вл. syrotki, нл. syrotka, слн. [sirõtica] «тс.»; — пов'язане із сиротá; назва зумовлена тим, що ці рослини цвітуть ранньою весною, а фіалка триколірна і до пізньої осені, залишаючись на полі ніби осиротілими, коли інші рослини ще не цвітуть або вже відцвіли. — Machek Jm. rostl. 71—72; ESJČ 544. — Пор. сирі́тка, сіротень.

сі́рич «тобто», ст. сирѣчъ (1627); — р. сиречь, др. сиречь, болг. м. сиреч, схв. сирјеч «тс.»; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. си рѣчъ складається із займенника си «ця» та іменника рѣчъ «річ, слово». — Фасмер III 627. — Див. ще ректі́, річ¹, сей.

[сі́рно] «маленький низький столик»; — очевидно, похідне утворення від сир з первісним значенням «дерев'яне блюдо для сиру». — Див. ще сир.

[сі́рова́ (корова)] «(корова), яка отелилася кілька днів тому» Гриц, [сі́ра] «тс.» тж; — очевидно, давніше *сі́рова, похідне від [сі́ра] «молозиво»; пор. [кура́страна (корова)], похідне від [кура́стра] «молозиво». — Гриценко 27. — Див. ще сі́ра.

[сі́роватень] (орн.) «лунь, Circus»; — неясне; можливо, пов'язане з основою прикметника сі́рий, видозміненою під впливом сі́вий або сир (сіро́ватка); в такому разі назва зумовлена сірим забарвленням луня польового (Circus cyaneus). — Пор. сі́рватка.

сі́роватка СУМ, Нед, [сіровóтка] «сіроватка» Нед, [сі́рватка] «тс.» Нед, [сі́рватчаний] Г, Нед; — р. сіворотка, бр. сырóватка, п. serwatka, ч. syrovátka, слц. srvátka, вл. syrwatka, нл. serowatka, srowatka, surowizń, болг. суровáтка, схв. сýрутка, слн. sírotka; — не зовсім ясне; зв'язок із сир може бути вторинним; пов'язується з псл. sygъ «сировий», sygovъ «кислий, рідкий» (Schuster-Šewc 1402); зіставляється також з лат. serum (seru) «сиворотка, водяниста рідина», гр. ὀρός «сіроватка»

(Machek ESJČ 599). — Клепикова Сл. и балк. языкозн. 186. — Пор. **сир, сирій**.

[сироголоватень] (бот.) «китник здутий, *Alopecurus ventricosus* Pers. (*Alopecurus ruthenicus* Weinm.)» Мак; — р. [сироголова́тень] (укр?) «тс.»; — неясне; можливо, результат не засвідченої в українських джерелах форми *сироголоватень (за кольором волотистого суцвіття).

сиродій «сире молоко», [сиродій] «свіжонадоєне молоко; місце доїння корів» Л, [сиродій] «тс.» Л; — р. **сыродой** «парне молоко», бр. **сырадбй**, п. [sugodój] «тс.»; — складне утворення з основ прикметника **сирій** і дієслова **доїти**; розвиток значення не зовсім ясний. — Див. ще **доїти, сирій**.

сиро́ко «сильний південний гарячий вітер»; — р. **сирóкко**, бр. **сіро́ка**, п. **sirosso**, **sygo**, ч. слц. **scirocco**, болг. **сирóко**, слн. **širóko**; — запозичення з італійської мови; іт. **sirosso**, **scirocco** «тс.» походить від ар. **šarīq** «східний вітер», пов'язаного із **šarqī** «тс.; східний». — SIC² 767; Kopaliński 890; Mestica 1577; Klein 1450. — Пор. **сараціни**.

[сирóмля] «сирятина, щось сирове» ЛексПол; — очевидно, афективне утворення від **сирій** (див.).

сирóп, заст. [сіруп] «сироп» Нед; — р. **сирóп**, заст. **сырóп**, [сyróп], бр. **сіро́п**, п. **syrop**, **sygur**, ст. **segor**, ч. **sirob**, **sihub**, **syrob**, слц. **sirop**, **sygub**, вл. **sirop**, болг. **сирóп**, м. **сируп**, схв. **сіруп**, слн. **sirop**; — запозичено з французької (і німецької) мови через російське і польське посередництво; фр. **sirop** «патока» (н. **Sirup** «сироп») походять від пізньолат. **sirupus**, **sygurus**, які зводяться до ар. **šarāb** «напій». — Акуленко 141; Черных II 165; Фасмер III 627; Hüttl-Worth 19; Sł. wyr. obcych 723; Holub—Lyer 430; Machek ESJČ 544; Dauzat 669; Gamillscheg 810; Kluge—Mitzka 711. — Пор. **шербет**.

сиропу́ст «час, коли церквою дозволяється молочна їжа; неділя перед Великим постом», **сиропу́сний**; — р. **сыро-**

пúст, др. **сыропустъ** «допущення в їжу сиру», **сыропустьныи**; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **сыропоустьнь** «сиропусний» утворене з основ іменника **сыръ** «сир» і дієслова **поустити** «допустити, дозволити»; тлумачення слова як «заборона молочної їжі» (СУМ IX 201; Німчук 102) помилкове. — Див. ще **пустити, сир**.

сиротá, **сирі́тство**, **сироті́на**, [сиротові́на] «сирота», **сиротю́к** «хлопчик-сирота», **сиротю́чка**, **сиротя́**, **сирі́тливий**, **сирі́тний**, **сіротин**, **сиротлі́вий**, **сироті́нський**, **сіротні́й**, [сирі́тствувáти] Нед, **сироті́ти**, **сироті́ти**, **сиротувáти**; — р. **сиротá**, бр. **сіратá**, др. **сирота**, п. **sierota**, ч. **sirota**, **sirotek**, слц. **sirota**, **siřú**, вл. нл. **syrota**, болг. м. **сірота**, схв. **сирòта**, слн. **siróta**, стсл. **сиръ**, **сиротга**; — псл. **sirota**, похідне від прикметника **siřъ** «осиротілий», спорідненого з лит. **šeirgys** «удовець», **šeirgė** «удова», ав. **saē-** «сиротливий, осиротілий», можливо, також з гр. **χῆρος** «позбавлений, осиротілий», лат. **hērēs** «спадкоємець». — Черных II 165; Фасмер III 627; Преобр. II 289; Brüçkner 489; Machek ESJČ 544; Schuster-Sewc 1401—1402; Skok III 243; Trautmann 301; Fraenkel 970; Walde—Hofm. I 642.

[сіротень] (бот.) «шафран сітчастий, *Crocus reticulatus* Stev.»; — р. [сиротéнь] «тс.»; первоцвіт весняний, **Primitula veris**; — очевидно, результат контамінації і спрощення форм **прóсерен**, [прóсерень, прóсирень] і [просерет] «тс.» з опущенням префікса **про-** і зближенням з основою **сиротá**. — Див. ще **прóсерен**. — Пор. **сирі́тки**.

сі́роти «гусяча шкіра», [сирі́ткі] «тс.» Нед; — р. [сі́роты], п. [sieroty] «тс.»; — очевидно, пов'язане із **сиротá** як назва ознаки, що найчастіше спостерігається у дітей, позбавлених притулку і недостатньо одягнених. — Див. ще **сиротá**.

[сирохман] «сирота (чоловік); сирота», [сирохманя] «сирота (дівчина)»; — афективні утворення від **сиротá**, паралельні до форм типу [глухман].

[сирпушник] (бот.) «жабрій звичайний, *Galeopsis tetrahit* L.» Мак, [сирпушник] «чистець болотний, *Stachys palustris* L.» Мак; — очевидно, похідні утворення від *serp* з переходом ненаголошеного *e* в *и*; назва могла бути мотивована зубчастими краями видовжених ланцетовидних листків або тим, що стебла обох рослин, які належать до однієї родини губоцвітних, покриті шорсткими волосинками. — Лік. росл. Енци. дов. 155, 467. — Див. ще **серп**.

[сируха] (бот.) «маренка чіпка, *Asperula aragone* M.B.» Мак; — очевидно, пов'язане із *сирій* «вологий»; назва могла бути зумовлена тим, що маренка росте на сирих тінистих місцях. — БСЭ 49, 663. — Див. ще **сирій**.

[сирюшка] (бот.) «сироїжка, *Agaricus guber* D.C. (*Russula*)» Мак, [суровика, суровичка] «тс.» Мак; — результат спрощення форми *сироїжка* або безпосереднє утворення від *сирій*, як вказівка на придатність сироїжки до споживання в сирому присоленому стані. — Див. ще **сирій**.

[сисавка] (бот.) «конюшина червонувата, *Trifolium gibens* L.»; — очевидно, пов'язане із *ссати* (пор. [сисавка] «всисна трубка»); мотивація назви неясна.

[сисак¹] (бот.) «шавлія залозиста, *Salvia glutinosa* L.» Мак; — похідне утворення від *ссати*; назва зумовлена, очевидно, наявністю в квітках шавлії нектару, який можна висисати. — Див. ще **ссати**.

[сисак²] (зоол.) «саламандра плямиста, *Salamandra maculosa*»; — неясне.

[сисарка] «сорт дині з твердим осередком» Ме, [цисарка] «тс.» Ме; — місцеві варіанти форм *цесарка, *цісарка, похідних від *цісар*, які вказують, очевидно, на походження цього сорту динь з Австрії. — Див. ще **цісар**.

система, **систематизатор**, **систематизація**, **систематик**, **систематика**, **систематичний**, **систематизувати**, **безсистемний**; — р. болг. *система*, бр. *система*, п. *system*, *systemat*,

ч. слц. *system*, вл. *system*, м. *систем*, схв. *систем*, слн. *sistem*; — запозичення з французької мови; фр. *systeme* запозичено через латинське посередництво (пізні лат. *systema*) з грецької мови; гр. *συστήμα* «сполучення, організація, лад» пов'язане з *συνίστημι* «ставлю разом, розставляю, об'єдную», утвореним із префікса *συν-* «з-» і дієслова *ἵστημι* «ставлю», спорідненого з лат. *sisto* «тс.», *sto* «стою», лит. *stóti* «ступати», псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — СІС² 767; Фасмер III 628; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 941; Holub—Lyer 463; Frisk I 739; Pokorny 1004—1005. — Див. ще **сілаба**, **ста́ти**.

сисун — див. **ссати**.

[сисюрка] «шолом, залізна шапка із сіткою з кілець, яка накладалась на обличчя, шию, плечі»; — результат асиміляції початкового *м* у слові *мисюрка* «тс.» до наступного *с*. — Див. ще **місюрка**¹.

[сисяк] «амбар для кукурудзи» Куз; — неясне; можливо, пов'язане з уг. *szűkség-* «тимчасовий».

сита́ «мід, розведений водою; [солодкий розчин, у який кришиться спеціально спечена булочка Л]», *сити́ця* «сита; [варений мед (напій) Нед]», *сити́ти* «робити з меду ситу; насичувати», *розсити́ти* «розвести, розбавити водою»; — р. бр. *сыта́* «сичена медом вода, медовий узвар, розварений мед на воді», др. *сыта*, п. *syta* «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; з огляду на п. *woda*, *miodem pasyсоpa* «вода, сичена медом» виводиться (Горяев 356) від псл. *syть* «ситий»; пов'язується також (Mühl.—Endz. III 1128) із прус. *sutristio* «сироватка», лит. *sutrė* (*sütros*) «поміи, мутна, брудна рідина, осад», лтс. *sutra* «гноївка», дірл. *suth* «сік, молоко»; зіставляється ще (Брандт РФВ 24, 189; Ильинский РФВ 62, 239—240) із [сот] «стільник», р. *сот*, *со́ты* «тс.». — Фасмер III 820; Mikl. EW 336.

[ситва́] «рушник» Нед; — очевидно, видозмінене запозичення з угорської

мови; пор. уг. *szövet* «тканина, матерія».

сітець¹ (текст.), [циц Ме, цїцик Ме]; — р. *сітець*, п. *сус*, ч. ст. *сіс*, м. *циц*, схв. *цїц*, слн. *сіс*; — через російське (діалектні форми через польське і німецьке — н. *Zitz* «тс.») посередництво запозичено з голландської мови; гол. *sits* походить від хінді *chīt*, *chīnt* або бенгалі *chits*, дінд. *citrah* «строкатий». — Коваль 137—138; Черных II 165; Фасмер III 628; Kluge—Mitzka 889.

[**сітець**²] «дрібна ринь ВеНЗн; гравій, дрібний щебінь, дрібна галька; глибока яма, занесена піском, гравієм Нед»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з болг. м. *сітен* «дрібний», схв. *сїтан* «тс.»; в такому разі походить від псл. *sito* «сито»; з іншого боку, зіставляється (Fortunatov BB 3, 60; Zubatý St. a čl. I 2, 116) з лтс. *siets* «глибоке місце в річці», *sietus*, *sietava* «тс.», лит. *sietuvà* «тс., заглибина, яма», [*sietis*] «дуже глибоке місце в річці», які загальноприйнятої етимології не мають.

сітий, *ситенний*, *сітний*, [*ситношнний*] «ситний, поживний» Нед, [*ситовий*] «родючий, рясний, багатий» Пі, [*ситовний*] «тс.» Пі, *ситющий*, [*ситячий*] «дуже жирний, тучний, товстий», [*ситня*] «достаток» Нед, [*сіток*] «соковитість, поживність» Нед, [*сітощі*] «жир, жирне», [*сїть*] «жир, ситність», *сїтїти* «годувати, насичувати», *сїтїтися* «наповнюватися рідиною», *сїтїти* «жирніти», *сїтїшати*, [*сїтчатї*] «повніти, товстіти, жирніти», [*вїтсїтїтися*] «відгодуватися» Досл. і мат. IV, *насит* «насичення», *наситїти*, *насичати*, *насичувати*, *насичений*, [*несїтство*] «ненаситність», [*нєсїть*] «тс.», *невсїтїмий*, *ненасїтний*, *ненасїть* «велика жадоба, прагнення», *пересїчений*, *пересїт* «пересичення», [*пересїть*] «тс.», *пересїтїти*, *пересїчувати*, *перенасїчувати*; — р. *сїтїий*, бр. *сїтїи*, *сїтїни*, др. *сїтї(и)*, п. *sytny*, *syty*, ч. *syty*, слц. *sýty*, вл. нл. *syty*, болг. м. *сит*, схв. *сїт*, слн. *sit*, стсл. **сїть**; — псл. *syť* < *sūt*-; — прямих відповідни-

ків у інших мовах не має; найближчими в семантичному і формальному відношенні є лит. *sočius* «ситий, ситний», лтс. *sāts* «ситний», прус. *sātuinei* «насичуєш», гот. *sōp* «насичення», *saps* «ситий», нвн. *satt* «тс.», гр. ἄστος «ненаситний», лат. *satis* «досить», *satug* «ситий», ірл. *sathach* «тс.»; висловлювалась також думка (Zubatý LF 28, 89; Fraenkel IF 50, 7—8) про зв'язок з дінд. *śavaḥ* «сила», ав. *sava-* «сильний, могутній», *sūga-*, дінд. *śūgaḥ* «тс.», гр. *κῦρος* «сила, міць»; поряд із псл. *syť* припускалась (Брандт РФВ 24, 189) основа **sūt*-, яка вбачалася в слн. *dōsta* «досить», *dōsti* «тс.» (пор. укр. болг. *доста*, схв. *дōста* «тс.»). — Фасмер—Трубачев III 821; Черных II 222; Brückner 528—529; Machek ESJČ 600; Holub—Kop. 366; Schuster-Sewc 1403; Младенов 582; Skok III 245; Trautmann 250; Mühl.—Endz. III 809; Walde—Hofm. II 481—482; Feist 411—412; Pokorny 876. — Пор. **досить**, **доста**.

[**сїтївка**] «плиска біла, *Motacilla alba* L.» Шарл, [*сїтка* Нед, *сїтовка*, *сїтовочка*, *сїточка* тж, *сїтка* Ник, *сїточка*, *осїтка*, *осїточка* тж, *сїчка* НикНикЕЛ] «тс.»; — бр. *сїтаўка*, [*сїтка*] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане із *сїто*; назва могла бути зумовлена білим забарвленням пливки (ніби присипана борошном); пор. слц. [*mlypárik*, *mlypárka*] «плиска біла» (Ferianc Názv. vtákov 227); вважається також звуконаслідувальним — за характером співу пливки (НикНикЕЛ 35).

[**сїтїти**] «мрячити» (про дош) Нед, [*сїтїти*] «тс.»; — пов'язане з р. [*сїтївень*] «дрібний дош; мряка», [*сїтник*, *сїтїха*, *сїтїга*] «тс.», болг. м. *сітен* «дрібний», схв. *сїтан* «тс.», які зводяться до псл. *sito* «сито». — Фасмер—Трубачев III 628; Sławski JP 36, 73. — Див. ще **сїто**.

[**сїтка**] (орн.) «невелика із зеленастим пір'ям пташка, яка досить рано відлітає у вирій» Л, [*сїтка*] «тс.» Л; — неясне.

сітнийк¹, *сїтниця* — див. **сїто**.

СИТНИК², *сітничок*, *ситняг*, *ситняк* — див. **СИТЬ**¹.

[**сітніти**] «чахнути, нидіти» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [sietnieć] «хворіти, марніти, бідніти» пов'язане із [sietny] «нужденний, змарнілий, бідний», спорідненим з др. *сѣта* «скорбота», р. *сѣтовать* «скаржитися, ремствувати», схв. *сѣта* (*сѣта*) «скорбота», *сѣтан* (*сѣтан*) «сумний», *сѣтовати* (*сѣтовати*) «оплакувати», стсл. **сѣтовати** «тс.», далі, можливо, з гот. *saig* «біль», двн. *sēg* «біль, рана», дірл. *sáith* (*sóeth*) «страждання, труд» або, менш імовірно, з цсл. **сѣтити** *сѣ* «згадати», схв. *сѣтити се*, слн. *sétiti se* «тс.», лит. *saisti* «гадати, пророкувати», дісл. *seidg* «чари». — Brückner 490; Фасмер III 614; Skok III 252.

сіто, *ситар* «виготовлювач сит», [*сітко*] «ручний бубон О; сітка від бджіл Нед», [*ситцє*] «тс.» Нед, *сітнік* «ситар; хліб із борошна, просіяного на ситі», *ситниківна*, [*сітниця*] «хліб з пильованого борошна, білий хліб Нед; хліб з житнього борошна, просіяного через сито Бі», *ситовіна* «трухлявість дерева», [*ситовіця*] «гратчаста кістка» Нед, *ситковий* (спец.) «ситовий», *сітний* «просіяний через сито; спечений з борошна, просіяного на ситі», [*сітничний*] «належний до білого хліба» Бі, [*сітови*] «трухлявий, ситовидний» ЛексПол, *ситовій*, *підсіток* «рідке сито»; — р. болг. м. *сіто*, бр. *сіта*, п. слц. *sito*, ч. слн. *síto*, нл. *syto*, схв. *сїто*; — псл. *sito* < **sēi-to*, похідне від того самого кореня, що й *sējati* (*sěti*) «сіяти», *sěmę* «сім'я»; — прямими відповідниками є лит. *sietas* «(густе) сито», лтс. *siëts* «сито, решето»; спорідненим є й гр. ἰθμός «сито». — Фасмер III 628; Brückner 492; Machek ESJC 545; Schuster-Sewc 1403; Младенов 582; Skok III 246; Trautmann 254; Fraenkel 783; Mühl.—Endz. III 836, 861. — Див. ще **сім'я**¹, **сіяти**¹.

[**ситовець**] (бот.) «костянець, Holosteum L.» Мак; — р. [*ситовец*, *ситора*] «тс.»; — неясне; можливо, пов'я-

зане із *сіто* з огляду на те, що спіле насіння витрушується (висівається) з коробочки вітром.

ситро́; — р. *ситро́*, бр. *сітро́*; — зводиться до фр. citronnade «лимонад, ситро», похідного від citron «лимон». — Коваль 122; Фасмер—Трубачев III 628. — Див. ще **цітрус**.

ситуа́ція, *ситуативний*, *ситуаційний*; — р. болг. *ситуа́ция*, бр. *сітуа́цыя*, п. *sytuacja*, ч. *situace*, слц. *situácia*, вл. *situacija*, м. схв. *ситуа́ција*, слн. *situácija*; — через польське посередництво запозичено із середньолатинської мови; слат. *situāciō* «становище, положення» пов'язане із *situo* «розташовую», утвореним від лат. *situs* «розташований; положення», похідного від *sipo* «дозволяю» (< **ставлю*, *кладу*), очевидно, спорідненого з гр. ἔω «дозволяю», дінд. *suváti* «підганяє, квапить». — СІС² 767; Черных II 165; Фасмер III 629; Sł. wyg. obcych 724; Holub—Lyer 438; Dauzat 669; Walde—Hofm. II 545, 549.

[**ситу́шка**] (ент.) «товстоголова оса, Stabro Fabg.» Нед; — похідне утворення від *сіто*, можливо, калька нім. Siebwespe «тс.», букв. «ситяна оса». — Див. ще **сіто**.

[**ситча́нка**] (зоол.) «вид трубчастого равлика, Aspergillum» Нед; — похідне утворення від *сіто*, можливо, калька нім. Siebmuschel «тс.», букв. «ситяна черепашка». — Див. ще **сіто**.

[**сИТЬ**¹] (бот.) «смикавець, Cyperus L.» Мак, *ситівнік* «Pycneus P.B.», *ситнік* «оситняк, Juncus L.»; [комиш, Scirpus L.; кура, Schoenoplectus Pall.; смикавець Монта, Cyperus Monti L. Mak], *ситниківі*, *сітничок* «Juncellus; [ситник розлогий, Juncus effusus L. Mak], *ситняг* «Heleocharis R.Вг.»; [комиш Нед; оситняк Нед], *ситняк* «Heleocharis R.Вг.», [*ситовина*] «комиш овальний, Scirpus ovatus L.» Нед, Мак, [*ситовник*] «голосхен звичайний, Scirpus holoschoenus L.»; смикавець бурий, Cyperus fuscus L.; смикавець паннонський, Cyperus panponicus Jacq.» Мак, [*сИТЬ*]

«оситняк» Мак, [сітник] «тс.; комиш» Мак, [сітняг] «оситняк», [сікняг] «тс.» Нед, Мак, [сітовина] «куга озерна, Schoenoplectus lacustris (L.)» Мак, [сітнічий] «ситняговий» Чаб, [посітник] «комиш» Мак; — р. *сыть* «смикавець», [сит] «оситняк», [сита, сить] «тс.», *сітник* «тс.», [очерет; ситняг; рогіз, Typha L.], *сітняг* «ситняг, Heleocharis», [сітняк] «комиш», [сітовье] «тс.; сусак зонтичний, Butopus umbellatus L.», [сітовина] «рогіз», бр. *сіт* «оситняк», *сітоўнік* «ситівник», [сітнік] «бульбокомиш скупчений, Scirpus compactus Hoffm.», *сітняк* «комиш лісовий, Scirpus silvaticus L.», *сыць* «смикавець», п. *sit* «оситняк», *sitowie* «тс.; комиш», ч. *sítina* «оситняк», ст. *sít'*, *sítie*, *sítí*, слц. *sita*, *sít'a*, вл. *syće*, *syćina*, *syćizna*, нл. *syśe*, *syśina* «тс.», схв. *сіта* «ситняг; оситняк; [комиш болотний, Scirpus palustris]», слн. *síta* «ситняк», [sit] «тс.», р.-цсл. *сигтик* «очерет, Phragmites Trin.»; — псл. *sitъ*, *sita*, пов'язане чергуванням голосних із *сѣть* «сітка»; — споріднене з лит. *siėtas* «мотузка; прив'язь», *saĩtas* «тс.», *siėti* «зв'язувати», лтс. *siet*, *sàistīt* «тс.»; праслов'янська назва рослин мотивується використанням їх для зв'язування і плетіння; пор. укр. *рого́жа* від *рогоза́*, *рогіз*, р. [вирёвочник] «куга»; менш переконливим є зіставлення (Преобр. II 290) із *сіто* за ознакою сітчастої будови стебла, незважаючи на паралель дісл. *sef* «оситняк» і дангл. *sife* «сито, решето», двн. *sib*, нвн. *Sieb* «тс.». — Фасмер III 628; Brückner 492; Machek ESJC 945; Jm. rostl. 274; Schuster-Sewc 1395; Skok III 245—246; Trautmann 253; Mühl.—Endz. III 860. — Пор. **оситняг**.

[**силь**²] (бот.) «ріжки, Claviceps purpurea Tul.» Мак; — очевидно, результат видозміни або неправильного написання форми [снїть] «зона, сажка, Ustilago segetum L. (Tilletia)» (див.).

[**сітяви**] «гнилий, трухлявий усередині (ліс)» Ник, [сітави] «тс.» Ник, [сичавити] «згнивати» (про дерево) Бі, [осіта] «гниль усередині дерева» Нед,

[осѣт] «тс.» Ник, [осѣтовий] «гнилий усередині» Ник, [осетїновий] «тс.» Ник; — р. [сіто́вый, ситова́тый] «тс.», [силь] «трухляве всередині, дуплясте дерево», [сіто́вина] «трухлявина, гниль у дереві», бр. *сітавіна* «тс.», *сітава-ты* «трухлявий, гнилий»; — очевидно, пов'язане із *сіто* (див.).

сифіліс, *сифіліди*, *сифілітик*, *сифілітичний*; — р. болг. м. *сифилис*, бр. *сіфіліс*, п. ч. слц. *syphilis*, вл. *syphilisa*, схв. *сйфилис*, слн. *sífilis*; — запозичення з італійської чи пізньолатинської мови; іт. (пізньолат.) *syphilis* походить від імені персонажа латинської поеми італійського лікаря Дж. Фракасторо (1530), у якій описувалась відповідна хвороба легендарного пастуха на ім'я Syphilus (Sypilus), уперше згадуваного Овідієм; це ім'я виводиться від гр. σῦς «свиня», спорідненого з псл. *svinъja* «свиня», і філо́с «друг». — СІС 597; Черных II 165—166; Фасмер III 629; Kopaliński 727; Holub—Lyer 461; Dauzat 695. — Див. ще **свиня**, **філологія**.

сифон; — р. болг. м. *сифон*, бр. *сіфон*, п. *syfon*, ч. *sifón*, *sifon*, слц. слн. *sifón*, вл. *sifon*, схв. *сифѡн*; — запозичення з французької мови; фр. *siphon*, у свою чергу, запозичено з латинської мови; лат. *siphō*, зн. в. *siphōpet* походить від гр. σίφων «витяжна трубка», що є, очевидно, звуконаслідувальним утворенням. — СІС² 768; Фасмер III 629; Sł. wug. obcych 715; РЧДБЕ 670; Dauzat 669; Gamillscheg 810; Walde—Hofm. II 546, 680; Frisk II 713.

сицевий заст. «такий, подібний» Бі, ст. *сіце*, во: «такъ, ово» (1627); — р. заст. *сіце* «так», *сицевой* «такий», др. *сице* «так», *сиции* «такий», *сицевыи* «тс.»; — очевидно, запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **сиць** «такий», **сице** «так», споріднене із слн. *sicè* (*sicèr*) «зрештою, в іншому разі, правда», ч. *sice* (*sic*) «правда, зрештою», ст. *sicí* «цей», *sice* «так», слц. *síce* «зрештою», зводиться разом з ними до псл. **siko-*, утвореного із займенникових основ *сь* «цей» і *ко(къ)* «хто, який». —

Фасмер III 629; Machek ESJČ 542; Holub—Kop. 331 (помилково обмежується лише чеською і словацькою мовами); Meillet MSL 11, 8; Hujer LF 55, 360; Trautmann 304. — Див. ще **сей, хто**.

[**сицюга**] (лайливе слово) Нед; — очевидно, пов'язане зі *сця́ти* (див.).

сич¹ (орн.) «Athene Voie, (*сич хатній*) Athene noctua Scop.; [совка-плюшка], Otus scops L.; сова вухата, Asio otus L. Шарл; крутиголовка, Junx torquilla L. ВеЛ», [*сичак*] «крутиголовка» ВеЛ, [*сичик*] «корольок жовтоголовий, Regulus regulus L.» Шарл, *сичик-горобець* «Glaucidium passerinum L.»; — р. бр. *сыч*, п. *szczek* «совка-плюшка», ч. *šyc* «сич; мохноногий сич, Aegolius Kaup», *šycek* «сич хатній; [корольок, Glaucidium]», слц. *šyc* «сич хатній», *šyčok krpaty* «корольок»; — очевидно, псл. **syť* з іе. **k'ūt-j-os* (Mareš Slavia 1967, 366—369); пов'язується також із *сича́ти* (птахи біто сичить, коли сердяться); зіставляється ще (Mühl.—Endz. III 771—772; Petersson KZ 47, 241—242) з *сова́*, лит. *šaukti* «кричати», лтс. *saukti* «звати» або зближується (Otrębski Ез.-етн. изсл. 72) з лит. *suōkti* «кричати» (про сову). — Фасмер—Трубачев III 821; Черных II 222; Machek ESJČ 598.

[**сич²**] «сук від обломаної гілляки на стовбурі» Нед, [*сичь*] «шип» О; — неясне; можливо, пов'язане чергуванням голосних із *сук* (псл. *суць* < **sūkij*: *sukъ* < **soukъ*).

сича́вити — див. **сі́тяви**.

[**сича́вити**] «збігатися» (про тканину); — неясне; можливо, пов'язане з р. [*сичный*] «щільного міцного ткання».

[**сичак**] (бот.) «молочай хрящуватий, Euphorbia glauca M.B.» Мак; — очевидно, пов'язане із [*сікати*] «прискати, бити тонким струменем»; назва могла бути зумовлена тим, що зі зломаного стебла молочаю витікає сік. — Див. ще **сича́ти**.

сича́ти «шипіти, видавати свистячі звуки», [*сікати*] «сичати» (Ме), *сик*, [*сичь*] «гадюка» О, *сичавий* «із сичанням», *сичливий* «який сичить»; — р. [*сы-*

кать] «шикати», бр. *сыкаць* «видавати свистячі звуки, сичати», п. *szczec*, *sykać*, ч. *sykati*, *syčeti*, слц. *syčat'*, вл. *sykać*, *syceć*, нл. *sykaś*, *sycaś*, схв. *сікати*, слн. *síkati*, *sičáti* «тс.»; — псл. *sykati*, *syčēti*; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер III 817; Brückner 529; Machek ESJČ 598; Kořínek 213; Mikl. EW 335.

січик (заст.) «дитячі ласощі — подрібнене і підсмажене конопляне сім'я»; — неясне; можливо, пов'язане із [*сичь*] «жир», *сичити* «насичувати».

[**сичові́на**] «погана, мокра земля» ВеБ, [*восічина*] «земля, що довго затримує на собі воду» ВеБ; — очевидно, пов'язане із *сікати* «бризкати, прискати». — Див. ще **сік¹**.

сичу́г «відділ шлунку у тварин», *сичуговий*, *сичужний*; — р. бр. *сычуг* «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться (Горяев 357; Lokotsch 153; Räsänen ZfSlPh 22, 128; Шипова 296—297) з тюркських мов (полов. *su-zug* «кишка, нутрощі», кипч. чаг. *sučuk* «ковбаса, начинені кишки», тур. *sucuk* «ковбаса»); припускається також (Трубачев ВЯ 1960/3, 68) зв'язок із р. *сытить* «ситити», паралельний до зв'язку нвн. Lab «сичуг» з *laben* «тішити, усолоджувати; квасити». — Фасмер—Трубачев III 822; Черных II 222.

сіщик «детектив»; — бр. *сышчык*; — запозичення з російської мови; р. *сыщик* пов'язане із заст. *сыск* «розшук», *сыска́ть* «розшукати», утвореним з префікса с- «з-» і основи дієслова *иска́ть* «шукати», спорідненого з укр. *ська́ти*. — Див. ще **з³**, **іська́ти**.

сі¹ (муз., назва ноти); — р. болг. *си*, бр. *сі*, п. ч. слц. *si*, слн. *si*; — запозичення з латинської мови; лат. *si*, як і решта назв нот, утворена від початкових літер слів з першої строфи латинського гімну на честь Іоанна Хрестителя — Sancte Iohannes. — CIC² 768; Sł. wug. obcych 681; Dauzat 666, 737; Gamillscheg 808.

[**сі²**] (вигук, яким відганяють корів) О, [*сі-сі*] «тс.» О, [*сі-сі*] (вигук, яким

підкликають ягнят) Куриленко; — неясне.

[сібір] «каторга; важке життя», *сибірка* «сибірська язва; коротка шубка; [арешт Нед]», [сібірка] «буцегарня», [сібірник] «висланий до Сибіру; злодій, розбійник», *сибір'як*, *сибір'яка* «лиходій, харцизяка», [сєберний] «злий, лютий, клятий» Мо, *сибірний* «лютий, злий; [холодний Мо]», [сібірний] «каторжний, важкий; злодійський»; — р. *сибірка* «зелена фарба; короткий верхній одяг; арештантська при поліції, при волосному правлінні; сібірська язва», [сибірщина] «каторга, важке життя», *сибір'як*, *сибірний* «звірячий, лютий, злий», бр. *сібір'як*, *сібірка* «лісове яблуко, лісова яблуня», *сіберны* «жорстокий, пекельний», п. *Sybirak* «сибір'як; (ст.) засланий до Сибіру в'язень», вл. *sibirjak*; — похідні утворення від географічної назви *Сибір*, пов'язані в ряді випадків з уявленнями про Сибір як місце каторжної праці політичних в'язнів царизму. — Фасмер III 616.

[сібірка] (бот.) «дереза, *Caragana frutex*» Мак; — р. [сибір'ек] «тс.»; — похідне утворення від *Сибір*; назва зумовлена походженням рослини із Сибіру; пор. схв. *сібірська багрена* «карагана деревовидна», букв. «сибірська акація», *сібірски багрем* «тс.» — Симонович 96.

[сівар] (бот.) «лепеха звичайна, *Asogus calamus* L.; півники, *Iris* L.» Мак; — запозичення з польської мови; п. *siwar* «лепеха», як і слц. [šivár] «осока», [šivar] «поросле травою місце», є, очевидно, результатом видозміни форми *szwar* «лепеха, шувар», викликаній, можливо, впливом з боку уг. *sivár* «пустельний»; пряме виведення польської і словацької форм з угорської (Machek ESJČS 518; пор. також *Brückner* 558) сумнівне через семантичну віддаленість. — Трубочев ВЯ 1964/4, 43. — Див. ще **шув'яр**.

[сіваша] (орн.) «червоноголова чернь, *Nugosa ferrina* L.» Шарл; — очевидно, пов'язане із *сівий*; назва могла бути

зумовлена тим, що спина і крила, а також дзьоб і ноги у цього птаха мають сіре забарвлення; в основі *сив-* відбулась заміна *и* на *і*, очевидно, під впливом якоїсь сусідньої слов'янської мови. — Див. ще **сівий**.

[сівер] «холодний пронизливий вітер; холод; північ Нед; сніг О», [сіверко] «тс.», [сіверкий] «холодний, пронизливий», [сіверний] «холодний» (про погоду), [сіверко] «холодно, мокро», [сіверно] «тс.», [сєверать] «обвітрюватися, тріскатися від води, холоду» Лекс-Пол, [сівереть] «шерхнути» (про шкіру) Л, [посіверіти] «пошерхнути»; — р. *сєвер* «північ», [сівер] «тс.; північний вітер», бр. *сівер* «холодний північний вітер», др. *сѣверъ* «північ; північний вітер», п. [siewierz] «північ», ч. *sever*, ст. *sēver*, слц. *sever*, вл. *sewjer* (з ч.) «тс.», *sowjer* «марево, туман», болг. *сєвер* «північ», м. *север* «північ, північний вітер», схв. *сѣвѣр*, слн. *séver*, стсл. *сѣверъ* «тс.»; — псл. *sěverъ* < *sēver; — споріднене з лит. *šiaurys* «північний вітер», *šiaurė* «північ», лат. *caugus* «північно-східний вітер», гот. *skūga-windis* «ураганний вітер», двн. *scūg* «злива», нвн. *Schauer* «тс.»; іє. *kēuero-/skūro- «північ, північний вітер»; виводиться також (Erhart Sborník FFBru 6, 5—7; Machek ESJČ 542) від іє. *sēu- «лівий». — Фасмер—Трубочев III 588—589; Черных II 149; *Brückner* 490; *Holub—Kop.* 330; *Schuster-Sewc* 1286, 1336; *Младенов* 576—577; *Skok* III 252—253; *Meillet Études* 410; *Zubatý AfSlPh* 13, 623—624; *Būga RR* II 611—612; *Trautmann* 303—304; *Walde—Hofm.* I 190; *Feist* 436; *Рокотпу* 597. — Пор. **шув'яга**!

[сіверник звичайний] (бот.) «північниця Валеранда, *Samolus valerandi* L.» Мак; — р. [северниця] «тс.»; — очевидно, пов'язане із [сівер] «північний вітер» (див.).

сіверяни «східнослов'янське плем'я в басейнах Десни, Сейму і Сули»; — р. *север'яне*, бр. *сев'яране*, др. *сѣвер'яне*, *Сѣверъ* «земля сіверян; сіверяни»; — етимологічно тотожне з назвою племін-

ного об'єднання Σεβερείς, severes у ба-сейні Дунаю VII ст. н. е. (пор. також п. Siewierz «м. Севеж», колишній центр Сіверського князівства, відомий з XII ст.); походження назви загальноприйнятого пояснення не має; очевидно, це резуль-тат давнього зближення з псл. sēverь «північ, холодний край» назви одного з протоболгарських (тюркських, пізніше слов'янізованих) племен савірів (саварів, суварів, севордиків), які з'явилися на Дунаї бл. VI ст. н. е. і частина яких згодом переселилась у Східну Наддні-прянину; менш переконлива думка (Фас-мер III 588—589) про власне слов'ян-ське походження назви. — Стрижак Мовозн. 1973/1, 64—76; Агеева 42.

сівка — див. **сівка**.

[**сівора**] (орн.) «сиворакша, Согacias garrulus L.» Л, [**сиворонка**] «тс.» Шарл; — результат спрощення назви *сивово-ронка* «тс.», утвореної з основ прик-метника *сівий* та іменника *ворона*. — Фасмер III 616.

[**сігна́рка**] «сигнальний дзвіночок» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. [signarka] «найменший дзвін на костелі, який дає знати про початок служ-би», [sygnarka], sygnaturka «тс.» утворе-ні від лат. signāre «позначати» (< signum «знак»). — Див. ще **сигнал**.

сідавка, *сідак*, *сідалка*, *сідало*, *сі-дати*, *сідатися*, *сідень*, *сідець*, *сід-лак*, *сідлісько*, *сідна*, *сідний*, *сідни́ця*, *сідня*, *сідок*, *сідуха* — див. **сидіти**.

сідач (бот.) «Eupatorium L.; [оман шершавий, Inula hirta L.; самосил біло-повстистий, Teucrium polium L. Mak]», [*сідаш*] «сідач конопляний, Eupatorium cannabinum L.» Мак, [*сідник*] «самосил білоповстистий» Мак; — р. [*седач*] «сі-дач», бр. [*сядач*] «тс.»; — очевидно, дав-нє утворення від основи прикметника *сідий*, др. сѣдъ, відповідне до п. ст. szadziec, слц. šedivec «тс.»; назва зумов-лена тим, що старе суцвіття сідача на-гадує сиву голову; п. sadziec «сідач», звідки й ч. sadec «тс.», є результатом видозміни в мазурських говорах давньої форми szadziec; самосил білоповстис-

тий у цілому має синюватий колір (Федченко—Флеров 801). — Machek Jm. rostl. 236; Шамота 92. — Див. ще **сідий**.

сідий «сивий», *сідина* СУМ, Нед, *сідь*, *сідуватий*, [*посідіти*] Нед, *прó-сідь*; — р. *седой*, др. сѣдъ, п. [szady], ч. слц. šedý, šedivý, вл. šedziwy, нл. še-ziwy, м. *сед*, схв. сѣд (сѣjed), слн. [sêd], стсл. сѣдъ; — псл. *soid-, споріднене із *soir- «сірий» (іє. *kei-) і паралельне до gnědъ «гнідий», блědъ «блідий». — Черных II 150; Фасмер III 590; Brücker 538—539; Machek ESJČ 604; Schuster-Sewc 1430—1431; Критенко Вступ 519—520; Meillet Études 321; Trautmann 306; Pokorny 540—541. — Див. ще **сірий**.

[**сідла́чка**] «лопата, якою сидячи перелопачують збіжжя» Нед, ВеЗа, [*сіляч-ка*] Нед; — п. [siedleczka] «тс.»; — оче-видно, пов'язане із *сідати*; — форма без **д** могла виникнути в результаті де-етимологізації початкової форми і збли-ження її з п. siedlisko «оселя», ч. sed-lačka «селянка», selka «тс.». — Див. ще **сидіти**.

сідло «сидіння вершника, велосипе-диста; [підвищення у возі Нед; жолоб з дощок уздовж гребня покрівлі Дз]», *сі-дѣлка* «шкіряна подушечка під черезсі-дельником», *сідѣлко* «тс.», *сідѣльник* «виготовлювач сідел», *сідляр* «тс.», [*сі-дик*] «сідло» О, *сідловіна* «виїмка на спині тварини; неглибока виїмка між двома висотами в гірському хребті», *сід-ловка*, *сідельний*, [*сідлатий*] «із сідло-виною», *сідлуватий* «тс.», *сідлати*, *підсідельник* «ремінь для укріплення сідла; шматок повсті, який підкладають під сідло», *підсідельний*, *розсідланий*, [*черезсіделень*], *черезсіделок*, *черезсі-дѣльник*; — р. болг. *седло*, бр. *сядло*, др. *седьло*, п. siodło, ч. слц. sedlo, вл. sedło, нл. sodło, полаб. sedlü, м. *седло*, схв. сѣдло, слн. sêdlo, стсл. **оседълати**; — псл. sedьlo або sedьlo; — очевидно, похідне від давньої основи *sed-, пов'язаної чергуванням голосних з псл. sêdēti «сидіти» і спорідненої з гот. sitls «си-

діння», двн. sezsal «крісло», satul «сідло», satal, дангл. sadol «тс.», лат. sella «сидіння», гал. -sedlon; менш переконливі твердження (Moszyński PZJP 117—118) про запозичення з давньовірхньо-німецької мови або припущення (Vaillant RÉS 12, 235; Gr. comp. I 90) про калькування двн. satal у формі псл. *sedlo. — Фасмер—Трубачев III 589—590; Преобр. II 268—269; Brückner 491; Machek ESJČ 539; Schuster-Sewc 1278—1279; Skok III 213; Meillet Études 419; Trautmann 259; Walde—Hofm. II 511. — Див. ще **сидіти**.

[**сідогірий**] «сивий, сірий» Нед; — складне утворення з основ прикметника *сидій* та іменника *гіря* «коротко стрижений»; буквально значення «сивочубий». — Див. ще **гіра¹**, **сидій**.

[**сіжий**] «синюватий, блакитнуватий» Нед; — очевидно, залишок не засвідченого в інших випадках псл. *sědjь, похідного від sěďь «сидій»; могло бути вторинно зближене із *сізий*. — Див. ще **сидій**.

[**сійка¹**] (бот.) «мак дикий, Papaver rhoeas L.» Мак; — похідне утворення від *сіяти*; — назва зумовлена тим, що після дозрівання у маківках дикого маку відкриваються отвори, через які під дією вітру розсівається насіння; пор. мак *самосійка*, м. *самосійний*, [м. *самосівень*, м. *самосівка*, м. *самосівний*], р. мак *самосейка* «тс.». — Див. ще **сіяти¹**.

сійка², **сіка** — див. **сойка**.

сік¹, [сок] Нед, [соковé] «кислий курячий соус», [соковік] (заст.) «березень», [соч] «сік» Куз, [сочень] «квітень» Пр. XI діал. н., [соцінь] «тс.» НЗ УЖДУ 26/2, [сбчні] (бот.) «рослина, яка дає гумігут» Нед, *січний* «соковитий», [сокавий, сокова́тий] «тс.» Нед, *соковий*, *соковитий*, *соцістий* «соковитий», [сбчний] «тс.» Нед, [соктіти] «сочитися», [сокува́ти] «точити сік» Куз, [соціти] «випускати сік» Куз, *соцітися*, [сукотіти] «капати» Нед, *пáсока*, [посóка] «кров тварини» Нед, [посóчина] «сукровиця» Куз, [посóчити] «поплямувати кров'ю» Нед, [просочний] «промакальний» Куз,

просочіти, [спосóчити] «поплямувати кров'ю» Нед; — р. бр. болг. м. *сок*, др. *сокъ* «рідина; сік; напій; їжа; ласощі», п. ч. діал. *sok*, слц. *osoka* «сік (грибний)», схв. *сѡк*, *сѡк*, слн. *sók*, стсл. *сокъ*; — псл. *sokъ*; — споріднене з лит. *sakaĩ* (мн.) «деревна смола», прус. *sackis* «тс.», лтс. *sveķi* (мн.) «смола», можливо, також гр. *ὀπός* «сік», лат. *sūcus* «тс.»; іє. *sueq^uos. — Фасмер III 708; Преобр. II 351—352; Brückner 506; Machek ESJČ 566; Младенов 598; Skok III 302; Trautmann 248; Fraenkel 756—757; Frisk II 405—406; Pokorny 1044. — Пор. **опій**, **сякати**.

сік², *сікавиця*, *сікавка*, *сіканиця*, *сікач*, *сіковиця*, *сікунка* — див. **сіква**. **сікавка** — див. **сик¹**.

сікатися «кидатися, нападати, приставати, придиратися, потикатися, намірятися, пробувати», *сікатися* «тс.», [сікаться] «огризатися, загрожувати» Чаб, [сікавка] (лайл.) «набридлива істота (муха і под.)» Бі, [висіка́ка] «бешкетник, забіяка» Ж, [висіка́ка] «зухвалий; нахаба; вискочка», [насіка́ти] (на кого, чим) «звинувачувати, дорікати», *присікатися*, [присака́тися] «нахабніти» Нед; — р. [сыкнѹтъся] «кинутися, сунутися, потикнутися, спробувати», [сікова́ть] «сердитися, гніватися, лялятися», ч. *sekat se* «лялятися», схв. *сікати* «ляляти», *сіктати* «тс.»; — очевидно, пов'язане із *сікати* «сичати» (про погрозливе сичання змій, гусей і т. п.); звукові форми з **сі-** є результатом зближення з основою дієслова *сікти*. — Фасмер III 620. — Див. ще **сичати**. — Пор. **сікорити**, **сікти**.

[**сіковіця**] (бот.) «сочевиця звичайна, *Lens esculenta* Moench.» ВеБ, [сікаві́ця Па, січови́це ВеНЗн] «тс.»; — результат видозміни форми *сочеві́ця* під впливом іменника *сік* (пор. вл. нл. *sok* «сочевиця») або дієслова *сікти*. — Див. ще **сочеві́ця**.

[**сіколка**] (орн.) «кам'янка лиса, кряба, *Oenanthe pleschanka* Lerech.» Шарл; — очевидно, результат спрощення незасвідченої форми **саксіколка*,

що могла бути утворена від лат. *Saxicola* «чикалка» (букв. «житель скал», від *saxum* «скала, камінь», пов'язаного із *seco* «січу», і основи дієслова *colo* «мешкаю, проживаю») в результаті змішування двох близьких між собою видів птахів. — Див. ще **колонія, сікті**.

сікор, сікора — див. **сікір**.

[сікорити] «сердитися, лаятися, бути дерзким» Мо, **[сікорити]** «настирливо лаятися, присікуватися» Ме; — очевидно, пов'язане із **сікатися**; словотворча структура неясна. — Див. ще **сікатися**.

сікті, сіктися, [січи] «сікти, косити, валити» Нед, **[сікавни́ця]** «шатківниця» Па, **[сікалні́ця]** «тс.» Ме, **[сікани́на]** «січа; січене м'ясо» Нед, **[сіканка]** «січена капуста; шмагання, биття різками; страва із січених нирок Пі», **сіка́р** «той, хто січе, б'є різками», **[сіка́рня]** «дошка, на якій січуть м'ясо», **[сікато́р]** «шатківниця» Дз, **сіка́ч** «знаряддя для січення, рубання; дикий кабан», **сіка́чка** «знаряддя, яким січуть капусту», **січ** «січа; [викорчуваний ліс Нед]», **січа, січе́ник** «страва з посіченого м'яса», **січка** «січена солома; подрібнені крупи; намисто з коралових обрізків; [сікач О]», **[січкавни́ця]** «шатківниця» Мо, **січка́рня** «соломорізка», **січові́к, січу́чий, січний** (мат.), **[вісіканка]** «биття» Ж, **вісічка, [відсіктися]** «відбитися зброєю», **відсі́к, відсі́ч, відсі́чка, зсі́к** «яловичина з верхньої частини стегна», **за́сі́к, за́сі́ка** «штучна перешкода із зрубаних дерев; [засі́к]», **[засі́кан]** «рана на нозі у коня від засічки» Я, **[за́сі́ч]** «засі́ка» Ж, **[засі́ча, засі́че]** «тс.» Ж, **за́сі́чка** «рана на нозі коня; засікання, зарубка», **засі́чний** «пов'язаний із засікою», **[насі́ка]** «дрібно порізана вовна» Ж, **насіка́льний** (спец.), **[насікане́ць]** «палка, оправлена гравієм» Ж, **[насі́ч]** «рана» Ж, **насі́чка** «надрізане, надсічене місце; візерунок, наковка, насікання; [оббиття дрібними цвяхами Ж]», **на́дсі́чка** «надсічене місце», **осі́чка, о́дсі́ч, [пересі́ч]** «точка перетину» Нед, **[пересі́ча]** «перетин» Нед, **[пересі́чка]** «перегородка», **підсі́чка, підсі́чний, [посі́ч]** «перелаз» Нед, **[посі́ч]** «вулиця в селі» О, **просі́к, просі́ка**; — р. *сечь*, бр. *сеч*, *сячы́*, др. *сѣчи*, п. *siec*, ч. *sekati*, слц. *sekat'*, вл. *sykać* «жати», *suc* «косити», нл. *sekaś*, *sec*, полаб. *sect* «косити», болг. *сека́*, м. *сече*, схв. *сѣхи, сјѣхи*, слн. *sékati*, стсл. **сѣшти**; — псл. **sěkti*; — споріднене з лит. ст. *įsekti* «насікати, насікти», *išsekti* «висікти», лат. *seco* «обрізаю», ірл. *ésgid* «відрубую», днв. *segansa* «коса», *sëga* (*saga*) «пилка»; іє. **sëk-*, можливо, з давнішого **ks-ek-*, похідного від кореня **ks-(*kes-)*, збереженого в укр. *чеса́ти, коса́* та ін. — Черных II 159—160; Фасмер III 593; Brüchner 488; Machek ESJČ 540; Schuster-Sewc 1393—1394; Младенов 625; Skok III 248—250; Mikl. EW 290; Мельничук Этимология 1966, 222; Walde—Hofm. II 504—505; Kluge—Mitzka 619; Pokorny 895—896. — Пор. **коса́², па́сі́ка, сокі́ра, чеса́ти**.

[сіку́н] (ент.) «скрипун, усач, *Priopus*» Нед; — похідне утворення від **сікті**; назва зумовлена тим, що личинки усачів січуть деревину, в якій розвиваються; пор. р. *дровосе́ки* «усачі». — БСЭ 15, 221; Горностаев 165—166. — Див. ще **сікті**.

[сіку́ція] «покарання різками» Нед; — результат наближення слова *екзеку́ція* «тс.» до основи дієслова *сікті* (див.).

сіль, [сілні́к] «солянка» ВеУг, **[сілниця ВеЛ, сі́лька О, сіля́рка Мо]** «тс.», **сі́льниця** «тс.; [суглобна чашка Нед]», **[сі́льня]** «солянка» Нед, **солі́льний** «робітник, який засолює що-небудь», **солі́льня** «соляні копальні», **[со́лище]** «місце, де худобі дають сіль» Нед, **[со́лівка]** «солянка» Нед, **солоне́ць** «солончак, трава на солончаку; озеро або джерело із солоною водою; ґрунт, що містить солі натрію», **солони́на** «засолене м'ясо; [сало]», **[солони́ця]** «соляне джерело» Нед, **солони́ще** «тс.; [солончак]», **[солонка]** «соляне джерело» Нед, **[солонці́]** «картопля, що вариться цілою і солиться» ЛексПол, **солонча́к** «ґрунт, що містить багато легкорозчинних со-

лей; озеро або джерело із солоною водою», [солянець] «борщ без буряків» До, соля́нка «сільниця; вид страви; соляне джерело; [солонна вода, з якої виварюють сіль]», соля́р «солярове масло; (заст.) солевар; торговець сіллю», [соля́рка] «сільничка» Нед, соля́рня «солеварня; підприємство або цех для соління; (заст.) соляні копальні», [соля́рство] «солеваріння» Она, сілкий «який добре солить» (про сіль), [сілкий] «тс.», [сільний] «соляний», [солений] «солоний» ВеЗа, солі́льний, солоні́й СУМ, Нед, солонкува́тий, солонувáтий, солонцюва́тий, соля́ний СУМ, Нед, сольові́й, солі́ти, солонувáти «ласувати солоним», солонцюва́ти «тс.; збільшувати в ґрунті вміст солей натрію», безсольові́й, [ві́сіль] «відсутність солі» (?), висольовáти «насичувати сіллю; виділяти шляхом обробки солями», досі́л «досолювання», засі́л, засо́лка, засо́лювач, засо́лювальний, [насольваники] «картопля, розрізана надвоє, посолена і відварена в лущпайках» ЛексПол, [насолі́ти] «зробитися солоним» Ж, недосі́л, [недосі́ль Ж, недосо́л Ж], осоло́нення, осолонцюва́ти, пересі́л, [пересі́ль] Нед, пересо́л, пересолі́ти, підсі́л «засі́л», посі́л, посоло́ніти «стати солонішим», просі́л «солонна риба, страва із солоної риби; засі́л», [просі́льне] (вид страви, їжі), [просо́л] «сік з посоленого м'яса, ропа, оселедцевий розсі́л ЛексПол; солонна риба або яловичина Пі», [просі́льний] «засолений, маринований» Нед, [просо́льний] «тс.» Нед, просолі́ти «просякнути сіллю», розсі́л, [розсі́лниця] «суп з капусти і кукурудзяного борошна» Нед, [розсі́лниця] «тс.», розсо́льник, [росі́л] (вид страви) Нед, [росоля́нка] «вид супу» Нед, [робо́ул] «бульйон» Мо, розсі́льний, [росі́льний] «суповий» Нед, [усолі́ти] «ударити» Нед, усолі́ти «просолитися»; — р. бр. др. соль, п. слн. sól, ч. sůl, слц. sol', вл. sól, sel, нл. sol, полаб. sōli, болг. м. сол, схв. сѡ, стсл. соль; — псл. solb; — лтс. sàls «сіль», лит. sólymas «розсі́л», лат. sāl (< sale)

«сіль», дірл. salann, гот. salt, нвн. Salz, тох. A sãle, B sãlyiye, гр. ἄλς, вірм. at; іє. *sal-. — Черных II 187—188; Фасмер III 715; Преобр. II 354—355; Brückner 506—507; Machek ESJČ 592; Schuster-Sewc 1332—1333; Младенов 598—599; Skok III 303—304; Критенко Вступ 515; Trautmann 249; Būga RR I 372; Mühl.—Endz. III 803; Fraenkel 759—760, 855; Walde—Hofm. II 465—466; Feist 409; Pokorny 878—879. — Пор. со́лод.

сі́лькісь (присл.) «байдуже; нехай, гаразд; так і бути», сі́лькось «тс.», [сі́лькісі] (присл. і виг.) «нехай, згода» Бі; — очевидно, результат злиття і закономірного фонетичного розвитку прислівника др. селико «стільки», утвореного із займенникових основ се, ли і ко, та частки займенникового походження др. си (букв. «собі»), тієї самої, що і в словах десь, якось та ін.; первісно могло означати «стільки собі, так собі». — Див. ще десь¹, ко́лі, ли, ся, хто.

сі́лько́р «сільський кореспондент», сі́лько́рівський; — бр. селько́р; — калька р. селько́р, складноскороченого утворення з початкових частин слів селський, похідного від село́, і корреспонде́нт. — Див. ще корреспонде́нція, село́.

сі́м, семері́к «предмет із семи однакових частин; сім пар волів; вид сита», семері́ця «семерик; семеро», [семерня́] «семеро» Бі, се́мерко, се́меро, [семина́] «одна сьома» Нед, [семі́ця] «тиждень; септима (муз.)» Нед, [семі́шник] «монета в 2 коп.», се́мірка «полотно, тканина в сім пасом; [сімка (у картах) Бі]», [се́мірко] «семеро» Бі, Куз, [сіма́к] «семілітка (про людей і тварин); монета в 7 коп. асигнаціями або 2 коп. сріблом», [сімача́] «недоношена семимісячна дитина» Дз, [сімер(н)и́кі] «семиріжні вила» Гриц, сі́мка «цифра числа 7; гральна карта із сімома вічками», сьома́к «семілітка (про людей і тварин); недоношена семимісячна дитина; (іст.) монета у 7 копійок», [сьома́ка] «сімка (в картах)», [сьомачка Пі, сьомка Бі] «тс.», [семеря́-

кий] «семиразовий; у сім разів; усемеро» Нед, *семерічний, семерній, [сёмий]* «сьомий» (Ме), *[семиракий]* «різнорідний» О, *сьомий*; — р. др. *сѣмь*, бр. *сем*, п. *siedem*, ч. *sedm*, слц. *sedem*, вл. *sedm*, *sydom*, нл. *sedym*, полаб. *sidēm*, болг. *сѣдем, сѣдѣм*, м. *седум*, схв. *сѣдам*, слн. *sédem*, стсл. **сѣдмь**; — псл. *sedmь*, похідне від порядкового числівника *sedmь* «сьомий», що зводиться до іє. *septm «сім»; — споріднене з лит. *septyni*, лтс. *septini*, дінд. *saptá*, гр. *ἐπτά*, лат. *septem*, дірл. *secht*, гот. *sibun*, нвн. *sieben*. — Черных II 153—154; Фасмер III 599—600; Brückner 488; Machek ESJČ 539—540; Schuster-Sewc 1396—1397; Младенов 577; Skok III 212; Trautmann 257; Fraenkel 776; Karulis III 171; Walde—Hofm. II 517—518; Feist 417; Kluge—Mitzka 707; Pokorny 909.

сіменастий, сіменатий — див. **сім'я**¹.

[сіменище] «семинарія» Нед; — очевидно, калька з чеської мови; ч. ст. *semeniště* «тс.» є, у свою чергу, калькою лат. *sēminārium* «тс.», похідного від *sēmen* «сім'я». — Див. ще **семінар**. — Пор. **сім'я**¹.

[сімра] «сивий кінь, сива кобила» ВеНЗн, **[сімерастий]** «сивий» Куз; — очевидно, запозичення з угорської мови; пор. уг. *szemrevaló* «гарний, красивий» (букв. «на око пригожий»).

сім'я¹ «насіння; конопляне зерно; сперма», **[сіменець]** «конопляне сім'я», **[сіменкі]** «веснянки» ВеНЗн, **[сіменник]** (анат., бот. та ін.) Г, Нед, **[сіменник]** «тс., (орн.) коноплянка, *Carduelis (Acanthis) cannabina* L.» Нед, **сіменó** «зерно для посіву», **[сімену́ха]** «каша з конопляним молоком», **[сіме́ня]** «ряба курка» О, **[сіменка]** «тс.» Німчук, **сім'янік, сім'янка, сім'ячко, [семенастий]** «багатий на сім'я; крапчастий, перістий», **[сіменатий]** «тс.; у сірих крапинках Нед», **[сіменастий]** «тс.» Нед, **сіменістий** «плодовитий; [перістий ВеУг]», **[сіменковатий]** «веснянкуватий» ВеНЗн, **[сіменний]** «з конопляного сім'я» Нед,

Ме, **сіменястий** «багатий на сім'я; плодовитий; [крапчастий, перістий]», **[сіменяний]** «з конопляного сім'я» Па, **сім'яний** «тс.; стосовний сім'я», **сім'яністий** «який дає багато насіння», **сім'ячковий** «насіннячковий, насінний, зернятковий», **сіменітисся, [сіменіть]** «відкладати яечка» (про бджіл) Чаб, **безсім'янка, безсім'яний, осіменіння** «запліднення», **обсіменітисся** «дати насіння» (про рослини), **[посіменіти]** «посіяти» Нед; — р. бр. *сѣмя*, др. *сѣмя*, п. *siemię*, ч. *síťe*, слц. *semeno*, вл. *symjenc* «конопляне сім'я», *symjo* «сім'я», нл. *semje*, полаб. *sema, semepü*, болг. м. *сѣме*, схв. *сѣме, сѣме*, слн. *séme*, стсл. **сѣмла**; — псл. *sěmę*; — споріднене з прус. *semep* «посів», лит. *sėmens, sėmenys* «лляне сім'я», лат. *sēmen* «сім'я», двн. *sāto* «тс.»; іє. *sēmen, похідне від *sē(i)- «сіяти». — Черных II 154; Фасмер III 600; Brückner 489; Machek ESJČ 541; Schuster-Sewc 1399—1400; Младенов 626; Skok III 230; Критенко Вступ 521; Trautmann 253; Fraenkel 774; Karulis II 142—143; Walde—Hofm. II 512; Kluge—Mitzka 622—623; Гамкрелидзе—Иванов 688—689; Pokorny 889. — Див. ще **сіяти**¹.

сім'я² «родина», **[сѣймня, сѣмя]** «тс.» Нед, **[симніця]** «велика сім'я» ЛексПол, **сімейство, сімейщина, сім'янін, сімейний, сім'яній** «сімейний», **[посемейка]** «сімейка» Нед, **[посімейка]** «тс.» Нед, **[посімейство]** «родина», **[посемейство]** «тс.», **[посім'янін]** «член родини», **посімейний**; — р. *сѣмя*, бр. *сѣм'я*, др. *сѣмия*, стсл. **сѣмня**; — псл. *sěmja < *koim-; — споріднене з лит. *šeimà* «сім'я», *šeimūpa* «сім'я, челядь», лтс. *sàime* «сім'я, домочадці», прус. *seimins* «челядь», гот. *haimis* «селище», двн. *heim* «батьківщина», гр. *κῶμη* «селище»; сюди ж двн. *hīwo* «чоловік», *hīwa* «дружина», лат. *civis* «громадянин», дінд. *šévaḥ* «милий, дружній», *šívāḥ* «інтимний, привітний, люб'язний»; іє. *kei- «лежати». — Трубачев Терм. родства 164—165; Фасмер—Трубачев III 600; Черных II 154; Brückner 489; Бурлакова ВСЯ

VI 55; Trautmann 300; Fraenkel 970; Feist 233—234; Walde—Hofm. I 224—225; Pokorny 539—540.

сінаж «прісний силос із прив'ялених трав», *сінажний*; — р. *сенаж*; — похідне утворення з новим запозиченим суфіксом *-аж-* від основи іменника *сіно* (див.).

сіни, *сінки*, *сінешній*, *сінний* «сінешній», [*сінний*] Куз, [*сіняний*] «тс.», [*засінок*] «загорода в сінях», [*передсінок*] Куз, *підсіння* «ганок з піддашком; [рундук для продажу товарів]», [*прісінець*] «прісінки» Нед, [*прісінешня*] «передпокій» Нед, *прісінки*, [*прісіння*] «прісінки», *прісінок*, [*прісінешний*] «належний до прісіноків»; — р. *сєни*, бр. *сєнци*, др. *сѣни*, п. *sień*, [*sieni*], ч. *síň* «зал», ст. *sieň* «сіни, зал», слц. *sieň* «тс.», болг. *сѣнка* «тінь», м. *сеница* «альтанка; (заст.) намет», схв. *сєница* «альтанка», *сєнка* «тінь», слн. *sénsa* «тінь», стсл. *сѣнь* «тінь; намет»; — псл. *sěpъ*; — споріднене з лтс. *sejs* «тінь», дінд. *сhāуā* «тінь, блиск», перс. *sāya* «тінь, захист», гр. *σκιᾶ* «тінь», *σκηνή* «намет», *σκιερός* «тінистий»; іє. **skai-/skəi-/skī-*; може бути пов'язане з *тінь*, *стіна* (іє. **ts->*s- : *st- : *t-*); менш переконливе зіставлення (Machek ESJC 543) з гр. *κτοῖνᾱ* «оселя». — Черных II 154—155; Фасмер III 602; Мельничук Етимологія 1967, 66—67; Горяев 357; Brückner 489; Holub—Kop. 331; Младенов 626; Skok III 250—251; Trautmann 304; Karulis II 164—165; Mühl.—Endz. III 96, 813; Pokorny 917—918. — Пор. *сінь*, *стіна*, *тінь*.

сіно, [*сінаж*] «приміщення для сіна» Чаб, *сініна*, [*сільнік*] «комора, склад; сітник Нед; матрац, набитий соломкою Чаб», *сіннік* «приміщення для сіна; матрац, набитий сіном», [*сіняниця*] «стола» ВеУг, [*сінянка*] «приміщення для сіна» ВеУг, [*сінянки*] «драбини для перевезення сіна», *сінний*; — р. м. *сєно*, бр. *сєна*, др. *сѣно*, п. *siano*, ч. слц. нл. *sepo*, вл. *supo*, болг. *сенó*, схв. *сєно*, *сѣјено*, слн. *senó*, стсл. *сѣно*; — псл. *sěno*; — споріднене з лит. *šiėnas* «сіно»,

лтс. *siens*, очевидно, також гр. *κοῖνᾱ* «тс.»; спроби пов'язання із *сікті* через гіпотетичну проміжну форму псл. **sěkno* або виведення від *сіяти* (Брандт РФВ 24, 150—151) необгрунтовані. — Черных II 155; Фасмер III 601; Brückner 487; Machek ESJC 541; Schuster-Sewc 1400; Младенов 626; Skok III 231; Бурлакова ВСЯ VI 55; Trautmann 297; Fraenkel 980; Mühl.—Endz. III 859; Karulis II 167, 177; Frisk I 892; Persson BV 19, 257; Pokorny 610.

сінокок (орн.) «одуд, Урура ерорс L.» Шарл; — очевидно, пов'язане із *сінокіс* «лука, сіножать»; назва може мотивуватися тим, що одуди часто зустрічаються на луках і сіножатах. — Ferianc Názv. vtákov 132—133. — Див. ще *коса́*², *сіно*.

сінтюр «матеріал на борти одягу» Мо; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. *ceinture* «пояс» походить від лат. *cinctūra* «підперізування; коротка туніка», пов'язаного з *cingo* «підперізую, обвиваю, обрамляю», спорідненим з дінд. *kaĩcatē* «в'яже», *kaĩsí* «пояс», гр. *κίχλις* «грати, решітка»; значення «бортовина» могло розвинутись як вторинне на основі значення «твердий матеріал для пояса». — Dauzat 152; Walde—Hofm. I 216—217.

сінь «дашок у віттарі над престолом», ст. *сѣнь* «тінь» (1627), *осініти*; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. *сѣнь* «тінь» споріднене з укр. *сіни*. — Черных II 155. — Див. ще *сіни*.

сіонізм «єврейський націоналістичний рух», *сіоніст*; — р. *сионізм*, бр. *сіянізм*, п. *syjonizm*, ч. *sionismus*, слц. *sionizmus*, болг. *ционізм*, м. *ционізам*, схв. *ционизам*, слн. *sionizem*; — похідне утворення від назви гори *Сіон*, гебр. *Sijōn*, у Палестині. — SIC² 768; Kopaliński 935; Holub—Lyer 438; РЧДБЕ 831.

сіпати, *сіпатися*, *сіп*, *сіпавка* «судорога», *сіпак* «посіпака; доскіпливий, уїдлиий начальник», *сіпака* «тс.», *сіпаніна* «сіпання, тяганина», *сіпацтво* (заст.) «крутіство», [*сіпач*] «сищик, жандарм» Нед, [*сіпачество*] «поліцей-

ська служба» Нед, [sinúga] «сіпака», *сіпом* «рвучко, різко смикаючи», *посіпака*; — р. [сінпачь] (з укр.), п. *sierać* «сіпати», *sierasch* «посіпака»; — псл. [sěpati]; — очевидно, споріднене з дінд. *kšipáti* «кидає», *kšērājati* (каузатив); зіставлення з р. *шип* (Ильинский РФВ 70, 258), з р. *сипѣть* (Jakobson IJSLP 1./2, 159, 270) або з ос. *sewun* «косити» (Petersson Ag. Arm. St. 69—70) недостатньо обґрунтовані. — Фасмер III 626; Brückner 489; Zupitza BB 25, 93—94.

[сіпит] «мрячить, мжичить» (про дощ) ВеЗа; — пов'язане (як запозичення або як закономірний український діалектний відповідник) з п. *siaric* «мжичити», яке зіставляється з п. *ser* (орн.) «стерв'ятник», *seric* «супити», а також із *sierać* «сіпати»; звукова форма *сі-* є результатом карпатської зміни *а* після м'якого приголосного в *і* (через стадію *е*); менш імовірний зв'язок із схв. *сипити* «мжичити», м. *сине* «тс.». — Brückner 487. — Пор. *сип*, *сіпати*, *супити*.

[сіра] «молозиво» ЛексПол, [сєра ЛексПол, *сєрка* тж] (з бр.), [сєра Нед, Гриц] (з п.) «тс.»; — бр. [сєра], п. *sia-ga*, вл. *суга*, нл. *sega*, болг. [сєра], м. *сєреј*, *сєра* «тс.»; — не зовсім ясне; пов'язується із *сірий*; назва пояснюється сірим кольором першого молока (Brückner 487; Schuster-Sewc 1401); ототожнюється також з псл. *sěra* «сірка» (Труба-чев Етимология 1968, 38—43; Клепикова 120). — Пор. *сирова*, *сірка*.

[сіра́ти] «шукати сховану під кимсь паличку» (при гри в тикало), [сіра́й] «учасник гри в тикало, який шукає сховану паличку»; — неясне.

[сірачо́к] «нитки для рибальських сітей» Мо; — очевидно, первісне **сирячок*, пов'язане із *сирій*, *сировий* (пор. *сирова нитка* «груба нитка»). — Див. ще *сирій*.

[сіра́н] (іхт.) «риба довжиною тулуба 500 мм, шириною 12—15 мм» Берл; — неясне.

сірий, [сірка́стий] «сіруватий» ВеНЗн, [сіркані́стий] «тс.» тж, [сірма-ні́стий] «сіроплямистий» ВеБ, *сірува́-*

тий, *сір'явий*, [сіра́н] «темно-сірий бик, віл» Нед, [сіра́ник] «тс.» Нед, [сіре́чка] «сіра земля» ВеНЗн, *сіризна́*, *сірина́*, [сірі́вка] «напівбіла глина» Си, *сірість*, [сірка́] «сірий кінь ВеУг; (орн.) сивка, Charadrius morinellus L. Шарл», *сірко́* «сірий пес; [сіра худобина Бі]», [сірма́н] «сірий вовк», [сіромáн], *сіромáнець*, *сіромáнок*, [сірохма́нець] «тс.», [сіро́ван-ка] «сіра глина» Ва, [(орел-)сірова́тень] (орн.) «орлан-білохвост, Haliaëtus albicilla L.» Шарл, [(орел-)сірува́тень] «тс.» тж, [сіро́ха] «сіра корова» Нед, *сір'ява* «сір'явість», *сір'ятина*, *сірі́ти*, *сіріша-ти*, [сіркува́ти] «мазати напівбілою глиною», [сірува́ти] «мазати сірою глиною» Ва; — р. *сєрый*, бр. *шєры*, др. *сєрыи*, п. *szary*, ч. слц. *šerý*, вл. *šery*, нл. *šery*, болг. [сєр], схв. *сєјер*, слн. *sér* «сірий, сивий», р.-цсл. *сєрь*; — псл. *sěrg* < *soig-, пов'язане з *sědъ* < *soid-; — можливо, споріднене з дісл. *hárg* «сірий, сивий», дангл. *hár* «гідний, величний», двн. *hēr* «тс.» (герм. *haiga-); іє. *koi-go- «темний, сірий, коричневий», похідне від *kei-; думка про запозичення з германських мов (Meillet Études 403; Pedersen KZ 38, 392—395; 40, 176—179; Эндзелін СБЭ 122—123; Шахматов ИОРЯС 17/1, 289) необґрунтована; зіставлення з гр. *χοῖρος* «свиня, поросся» (Pedersen там же; Petersson BSl. Wortst. 30—31; Skok III 232) або з дінд. *śārāḥ* «перістий, плямистий», гр. *κηρύλος* «голубий зимородок» (Petersson PBrB 40, 103; Prellwitz 221; Uhlenbeck 308) позбавлені підстав. — Фасмер—Трубачев III 610—611; Черных II 158; Brückner 541; Machek ESJČ 505—506; Schuster-Sewc 1432; Критенко Вступ 519; Бурлакова ВСЯ VI 55; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 118—119; Trautmann 306; Herne 109; Persson Beitr. 303; Pokorny 540—541. — Див. ще *сіяти*². — Пор. *сівий*, *сі-ній*, *сідій*.

[сірики] (бот.) «грицики звичайні, Capsella bursa pastoris Moench.»; — бр. [сєрыкі, сєрыкі] «тс.»; — похідне утворення від *сірий*; назва зумовлена, очевидно, кольором висохлих оплоднів рос-

лини після висипання з них насінин.
— Шамота 92. — Див. ще **сірий**.

[**сіріця**] (бот.) «біловус стиснутий, мичка, *Nardus stricta* L.», [*сириця, сіроха*] «тс.» Мак; — похідне утворення від *сірий*; назва зумовлена сіруватим кольором зрілої трави мички; пор. інші назви мички: [*сивець, сивиця, сивушка, синюх, синюха*], р. [*сивець*], бр. *сівѣц*. — Шамота 92. — Див. ще **сірий**.

сірка «хімічний елемент, S; виділення у вухах», *сіра* «тс.» СУМ, Бі, [*сірканичка*] «сірничниця» ВеУг, [*сіркач*] «сірник», [*сірки*] «сірники» Нед, *сірнік*, [*сірнічка*] «сірник; обгорілий сірник», *сірнічниця* «футляр або підставка для коробки із сірниками», *сірчанка* «сірчана кислота», *сірковий, сірчаний, сірчастий, сірчистий, сіркувати* «обробляти сіркою (бочки)» Дз, [*насірчити*] «окурити сіркою» Нед; — р. *сѣра* «сірка; виділення у вухах; [деревна смола]», бр. *сѣра* «сірка», *сѣрка* «тс.», др. *сѣра* «сірка, гірська смола, твердий жир», п. *siarka* «сірка, жирна земляна смола», ч. слц. *siра* «сірка», вл. *syrik*, болг. *сѣра*, слн. [serec] «сірка», стсл. *сѣра* «нафта; сірка»; — псл. *сѣга* «жирна густа рідина»; — зіставляється з лат. *segitum* «сироватка», разом з яким зводиться до іє. *ser- (або *kser-) «текти»; зіставлення із *сірий* (Grückner 487; Schrader Reallexikon II 359; Младенов 626), з свн. *hage* «терпкий, гіркий» (Mühl.—Endz. III 830) або з дінд. *sāgāh* «перістий» (Младенов 626) безпідставні. — Трубачев Етимологія 1968, 32—58; Фасмер—Трубачев III 603; Черных II 155—156; Mashek ESJČ 544. — Пор. **струмінь**.

[**сірманя**] «чемерка; сіряк; плахта з шерсті і прядива, використовувана замість ковдри» О; — очевидно, похідне утворення від основи *сіряк* (див.).

[**сірогіря**] (орн.) «іволга, *Oriolus galbula* L. (*O. oriolus*)», [*сірогіря*] «тс.» Шарл; — неясне; — пояснюється (ВеНЗн 77) як звуконаслідувальне утворення за звучанням співу, що нагадує слова *посіру, гіру*; пор. інші назви того само-

го птаха *іволга*, п. *wilga*, лат. *oriolus*, що так само тлумачаться (*Urania Tierr. V 384*) як звуконаслідувальні; за іншим тлумаченням (Булаховський Вибр. пр. III 219) перший компонент назви пов'язується з основою прикметника *сірий*.

сіромá «бідняк; бідолаха; (заст.) бездомний неодружений козак Бі; (зб.) біднота», [*сірома*] «тс.», [*сіромáнець*] «простий селянин, сіряк» Бі, *сіромáха* «сірома», [*сіромáха*] «тс.» Нед, *сіромáшня* «біднота», [*сіромáшня, сіромáша*] «тс.», [*сіромáнка*] «осиротіла бідна жінка» Нед, [*сіромáтя*] «біднота, сірома» Нед, [*сірохман*] «сіромаха», [*сірохман*] «тс.; лобур, горлань» Нед, [*сіромáнський*] «бідолашний», *сіромáшний* «тс.»; — р. [*сіромáха*] «сірота», [*сіромá*] (зб.), болг. *сіромáх* «бідняк, бідолаха», м. *сіромáв* «сіромаха, бідолаха», схв. *сірòмах* «бідняк, бідолаха», слн. *сіротáк* «тс.»; — очевидно, пов'язане із *сіротá*, псл. *сігь* «осиротілий»; кореневе **сі-** на місці давнішого **си-** з'явилося у результаті зближення зі словами *сірий, сіряк*. — Див. ще **сіротá, сірий, сіряк**.

[**сіротісий**] «сіро-коричневий» Нед; — складне утворення з основ прикметників *сірий* та [*тісий*] «тисовий, кольору тису (червоного дерева)». — БСЭ 42, 467. — Див. ще **сірий, тис**.

[**сірпать**] «сіпати» Кур; — результат контамінації дієслів *сіпати* і *шáрпати*; зіставлення (Горяева Етимологія 1982, 54) із [*серпкий*] «потрісканий від вітру» непереконливе. — Див. ще **сіпати, шáрпати**.

[**сірчїти**] «домовитися» Нед; — застаріле і, очевидно, незакономірне утворення, пов'язане з др. *сѣречи* «зговоритися, домовитися» (*сѣркоше* «домовилися», імперфект), похідним від *речи* «казати». — Див. ще **ректі**.

[**сірюга**] (іхт.) «осетр, *Acipenser* L. Куз; севрюга, *Acipenser stellatus* Л—Г»; — очевидно, результат видозміни форми *севрюга*, зближеної з основою *сірий*. — Див. ще **севрюга**.

сіряк «старовинний верхній одяг з грубого сукна; бідняк», [*сіряк*] «тс.» Нед,

[сіряжка] «семиряжка» Чаб, сірячина, [сірачина] О, сірячинний, сірячковий; — р. [серяк] «простий робітник, личак, сіряк» (з укр.?), бр. [серак] «верхній одяг сірого сукна», [серачок] «каптан сірого і всякого темного сукна»; — результат акомодациі слова, запозиченого з польської мови; п. szarak «сіре сукно; сіряк; (заст.) бідніший шляхтич», осмислене при запозиченні як похідне від szary «сірий», насправді, як і szarza «сіре домашнє сукно», походить від іменника szar «ряд, шереха». — SW VI 571; Brückner 540. — Див. ще шар³.

[сісільник] (бот.) «зніт (хаменерій) вузьколистий, Epilobium angustifolium L.» Мак, [зітільник, ценцелія] «тс.» Мак; — очевидно, варіанти деетимологізованої форми [знітільник], похідної від назви зніт «тс.» (див.).

сісти, сістоньки — див. сидіти.

[сітий] «цей» Кур; — складне утворення з основ займенників сей і той, що виступають тут у характерних для деяких білоруських говорів звукових формах сі (<сій) і тий. — Карский Белорусы 2—3, 194, 213.

[сіткавниці] «шатківниця» ГрицАВ, [сіткіниці] «тс.» тж; — результат контамінації слів [сікавниця] і шатківниця «тс.». — Див. ще сікті, шаткувати.

сітніти — див. ситіти.

[сітра] «хитра людина, проноза, наклепник; розпутна жінка» Ва, [сєтра] «тс.» Ва; — неясне.

сіть, сітка, сіткар «виготовлювач сіток; рибалка, який ловить рибу сіткою», [сітина] «сіть» Нед, сітківка (анат.), [сітник] «рибалка, що ловить рибу сіткою» Чаб, сітянка «рідка тканина; [хустина О]», [сіткова́тий] Нед, сітча́ний, сітча́стий, [сітча́тий] Нед, сітя́ний, [сітничить] «ловити рибу сіткою» Чаб; — р. сєть, бр. сєтка, др. сѣть, п. sieć, siatka, ч. síť, ст. siet', sietka, слц. siet', вл. syć, sytka, нл. seś, setka, стсл. сѣть; — псл. sětъ < *soi-ti; — споріднене з прус. saytan «ремінь», лит. siētas «прив'язь», saītas «тс.», siēti «зв'язу-

вати», sijà «з'єднувальний брус, колода моста», лтс. saitis «зав'язка, пута, шворка», sąistiti «зав'язувати», siet «в'язати», дінд. setár «пута», sétuḥ «зав'язка, міст», syáti «зв'язує», лат. saeta «товстий волос, щетина», двн. seid «мотузка, петля», свн. seite «мотузка», нвн. Saite «струна». — Черных II 159; Фасмер III 614—615; Brückner 488; Machek ESJČ 544; Schuster-Sewc 1395; Trautmann 252; Fraenkel 756, 783; Meillet MSL 14, 348; Mühl.—Endz. III 637; Karulis II 174; Walde—Hofm. II 462; Kluge—Mitzka 620; Гамкрелидзе—Иванов 704—705; Pokorny 892. — Пор. силó.

Січ «організація українського козацтва у XVI—XVIII ст.; місце розташування цієї організації», січовік «козак Запорозької Січі»; — р. Сєчь, [сєча], бр. Сєч «тс.» (з укр.), п. Sicz «Січ», sicz «укріплений табір запорозьких козаків» (з укр.), ч. Sič «Січ» (з укр.); — похідне утворення від сікті́, етимологічно тожне із [січ] «засіка (штучна перешкода зі зрубаних дерев для захисту від нападу ворога)»; пор.: «Козаки ставили собі для безпеки від татар «городці» й засіки чи «січи» в придатних місцях» (Грушевський, Ілюстрована історія України, К., 1917, 179). — Див. ще сікті́.

січень «перший місяць року», [січнє́нко] «лютий», [сішнє́нко, січнік Ко], ст. сѣчьнь «тс.»; — р. ст. сѣчень «січень», бр. [сєчень] «тс.», др. сѣчьнь «лютий», ч. [sečen] «липень», заст. velký sečen «січень», malý sečen «лютий», слц. заст. velký sečeň «січень», malý sečeň «лютий», болг. Голям Сєчко (фольк.) «січень», Мálък Сєчко «лютий», м. сєчко «лютий», схв. сєчањ «січень», слн. sěčen «лютий», стсл. сѣчьнь «лютий, січень»; — псл. sěсьнь; — похідне утворення від *sěkti «сікти, рубати»; назва зумовлена тим, що в січні і лютому рубали дерева, зокрема за системи підсічного землеробства і для одержання ділової деревини, а в липні косили сіно. — Кравчук УМШ 1955/3, 61; Кочерган Мовозн. 1967/1, 50—51; Коваль 198; Hołyńska-Baranowa 10—15; Шаур

Этимология 1971, 98—99; Заимов ИИБЕ 1954, 109; Miklosich Die slawischen Motsnamen 20. — Див. ще **сікти**.

сіяти¹, [сіва́ти] «засівати», сів «посів, сіяння, сходи; [збіжжя О]», сівá «(заст.) частина поля, що засівається одним змахом руки; козуб; торбина, з якої сіють ручним способом», [сіва́к] «сіяч; мішок, з якого сіють збіжжя О», сівáлка, сівáльний «сіяч», [сіва́нка] «сівалка» Нед, сівáч, сівáчка «сіяльниця; [козуб; торбина, з якої сіють; сівалка]», сівба́, [сівбина́] «посіяне зерно; посів», [сівбі́ця] «зерно для посіву», [сіве́йка] «сіва» ВеБ, [сівень] «вересень» Нед, [сіве́ць] «сіяч» Нед, [сівня́] «сіва; сівалка», сіво́к «кількість взятого для посіву в руку зерна», [сівці́] «підставка для сита», [сіе́ць] «сіяч» Нед, [сійба́] «сівба; зерно для посіву О», [сі́йник] «сіяч», [сі́йниця́] «мішок, з якого сіють збіжжя О, сі́йці́ «підставка для сита», [сі́нка] «цибуля-сіянка Нед; посіяні деревця, посіяний ліс», сія́лка «сівалка», сія́льний «сіяч», сія́нець «саджанець; дрібний дощ; [(бот.) тимофіївка лучна, Phleum pratense L. Мак]», [сія́ниця́] «засіяне поле» Нед, сія́нка «борошно; сіянець; пора сіяння; цибуля; [посіяні деревця, посіяний ліс Нед; вівсюг, Avena fatua L.]», [сія́ня] «збіжжя, посів» ВеУг, [сія́тя́] «сіяння» О, сія́ч, [сіва́кий] «сипкий; який засіває велику площу», [сіва́ний] «посіяний» Нед, [сіва́ний] «насіний» О, безсі́м'янка, безсі́м'яний, вісі́в, вісі́вки, висі́вний, висі́вчаний, [висі́вчатий] Я, [відсі́яти] «загубити» МСБГ, відсі́в, відсі́вки, відсі́вний, досі́в, за́сів «посів, лан, обсіменіння» СУМ, Г, засіва́льний «новорічний поздоровник», [засіва́не] «поля, лани» Ж, [за́сівки] «тс.» Ж, засіва́ний «сіяч; [(ент.) ковалик, Agriotes Esch. Ж]», [засі́вок] «поле, лан» Ж, засі́вний, на́сів, [на́сівка] «насіння для повторного засіву Ж; підсів, додаткове насіння Куз», [насі́льний] «самець-плідник; насінник; перезрілий овоч» МСБГ, на́сінина, на́сі́нник, на́сі́ництво, на́сі́ння, на́сі́ннєвий, на́сі́нний, недосі́в «пропуск у по-

сіві» УРС, Ж, [недосі́вок ЛексПол, не́сів] «тс.», обсі́в «обсіювання; пропуск у посіві», [обсі́вне] «чим обсівають, обсіпають», [обсі́вок] «обсіювання, посів» Ж, пересі́в, підсі́в, [підсі́вка] «глина з піском Она», [підсі́вки] «посів на краю поля», посіва́ти «поздоровляти з Новим роком», по́сів СУМ, Нед, посіва́льний «поздоровник з Новим роком», по́сіва́на, [посі́вне] «усяке зерно, що сіється», посі́вний, присі́в, [присі́вок] «присів, посів, урожай; (заст.) надбавка до грошової оплати у вигляді врожаю», при́посі́вний, розсі́в, розсі́вальник, [ро́зсі́вка] «розсіююча лінза» Нед, розсі́вний «пристрій для просіювання», [ро́зсія́нець] «вітрогон, легковажна людина» Нед, розсі́яння «розсіяність», розсі́вний «неуважний», [ссі́вки] «висівки, полова» Нед; — р. се́ять, бр. се́яць, др. сѣяти, сѣти, п. siać, ч. síti, seji, ст. sieti, sěju, слц. siat', вл. syć, нл. seš, полаб. sijot, болг. се́я, м. сее, схв. сѣјати, сѣјати, слн. sejáti, стсл. сѣти; — псл. sēti, sějō; — споріднене з лит. sėti, sėjau «сіяти», лтс. sēt, sėju, лат. sero (*<sisō), sēvi, гот. saian, двн. sāwen, sā(j)en «тс.», цірл. saithe «рій»; іє. *sē(i)-/sī-. — Черных II 160; Фасмер III 615; Brückner 487; Machek ESJS 544—545; Holub—Kop. 332; Schuster-Sewc 1394—1395; Младенов 626; Skok III 230—231; Trautmann 253; Fraenkel 778—779; Karulis II 174—175; Walde—Hořm. II 522; Feist 403; Гамкрелідзе—Иванов 688; Pokorny 889—890; Мельничук Этимология 1984, 142. — Пор. **сіто**, **сім'я**¹.

сіяти² «сяяти», [сія́ти] «тс.», [сія́к] «прожектор» Куз, [сія́льний] (церковна посудина) Нед, сія́тельство (заст. титул), сія́тельний (заст., ірон.), осі́яний, осі́яний «освітлений, осяяний, опромінений»; — запозичення з російської і старослов'янської мов; р. сѣять, др. сѣяти, стсл. сѣтати, як і болг. сѣя, схв. сѣјати, слн. sijáti, відповідають укр. сѣяти (див.).

[скаба¹] «залізна штаба»; — результат контамінації форм скоба «металева

смуга для скріплювання» і *шта́ба* (див.).

[**скаба́²**] (орн.) «скопа, *Pandion haliaëtus* L.» Нед; — результат видозміни деетимологізованої форми *скопá* «тс.», зближеної з фонетично подібним словом *скаба́¹*. — Див. ще **скопá**.

скабіо́за (бот.) «*Scabiosa* L.»; — р. болг. *скабио́за*, бр. *скабиё́за*, п. *skabioza*, ч. слц. слн. *skabioza*; — засвоєна латинська наукова назва *scabiosa*, букв. «шорстка, шерехата», похідна від *scabies* «шорсткість, нерівність; парша», пов'язаного з *scabo* «дряпаю, тру», спорідненим з гот. *skaban* «скребти, стригти», лит. *skõbti* «видовбувати», псл. *skobľь* «скребачка», укр. *скоблѐти*; латинська назва мотивується тим, що в давнину скабіоза застосовувалась при шкіряних захворюваннях. — СІС² 768; Симонович 422; Walde—Hofm. II 484. — Пор. **скабрэ́зний**.

ска́бка «колючка; скалка», [*заска́ба*] «тс.», *заска́бити*, *поска́бити*; — р. бр. [*ска́ба*] «тріска, скабка»; — пов'язується зі *скоблѐти*, а також з лтс. *skabaŕga* «тріска, скабка». — Фасмер III 630; Преобр. II 291; Mikl. EW 301; Trautmann 262; Mühl.—Endz. III 863. — Див. ще **ско́бель**.

[**скаборща**] «тріщина, щілина, шпара» ВеЛ, [*шкабо́ра*] «тс.»; — очевидно, афективно утворення, паралельне до *скалѐбина*, *шкалѐбина*, *шкару́бина* і под.

скабрэ́зний «непристойний»; — р. *скабрэ́зний*, болг. *скабрё́зен* «тс.»; — запозичене з французької мови, очевидно, через російську; фр. *scabreux* «непристойний, шорсткий, бугристый» походить від пізньолат. *scabrōsus* «шорсткий», пов'язаного з лат. *scaber* «шорсткий, коростявий», *scabo* «дряпаю, тру». — СІС² 768; Dauzat 653. — Див. ще **скабіо́за**, **ско́бель**.

[**скаворожити**] «викликати огиду» Нед, [*шкаворожитися*] «гидувати» Нед, [*скаворожний*] «бридливий» Нед, [*шкаворжений*] «тс.» ВеЗа, [*шкаворіжний*] «бридкий»; — очевидно, результат контамінації основ [*шка́редитися*] «гиду-

вати» і *ворожіти*. — Див. ще **ворожіти**, **шка́рідь**.

[**скавро́н**] (орн.) «гайворон, *Cogrus frugilegus* (*pingilegus*) L.» О; — видозмінене запозичення з польської мови; п. [*skawronek*] «жайворонок», *skowronek* «тс.» відповідає укр. [*шкаворо́нок*] «тс.» (див.).

скаву́ (вигук, що відтворює виття собаки від болю, холоду), [*каві́чити*] «скавучати» ВеБ, [*скавіча́ти*] (про свиню) Куриленко, *скавуліти*, *скавуча́ти*, [*скавучѐти*] Бі, *скавча́ти*, [*скауча́ти*, *сковича́ти* Нед], *скавлó* «той, хто скавулить, скавучить», [*закавча́ти*] «запищати»; — р. [*скавуча́ть*] «скавучати», [*сковы́та́ть*], бр. *скавы́таць*, п. *skowutać*, *skowyczeć* «тс.», *skowuk* «скавучання», *skowyt* «тс.», нл. *skowliś* «скавуліти»; — псл. *skovci*, звуконаслідувальне утворення; кореневе **а**, очевидно, з'явилося на українському ґрунті замість **о**. — Shevelov Hist. phonol. 509—510. — Пор. **ску́лити¹**.

[**ска́дерка**] «задиристе місце на деревині» Нед; — результат контамінації слів *ска́бка* «скалка» і *за́дірка*. — Див. ще **де́рти**, **ска́бка**. — Пор. **шкабе́рка**, **шка́рка**.

скаже́ний, *скаже́нина*, *скаже́нівка*, *скаже́нити*, *скаже́нкува́тий*, *скаже́ню́ка*, *скажиня́*, *сказ*, *ска́за*, *сказі́тися*, *сказь* — див. **кази́ти**.

[**скажени́ха**] (бот.) «юринея, *Juginea linearifolia* DC.» Мак, [*скаже́ню́ха*] «тс.» Ан, [*скажитник*] «дзвоники скупчені, *Campanula glomerata* L.» Мак; — пов'язане з *кази́тися*, *скаже́ний*; назви зумовлені застосуванням у народній медицині обох рослин для лікування людей, покусаних скаженими собаками. — Анненков 80, 182. — Див. ще **кази́ти**.

скака́ти «стрибати; танцювати», [*скакі́цькати*] «стрибати, скакати» Нед, *скі́кнѐти*, [*скі́цнути*, *скі́чнѐти* О], *ско́кнѐти*, *ско́чити*, *скак* (у виразі *на всьому скаку*), [*скак*] (ент.) «трав'яний коник» Л, [*ска́каві́ця*] «жаба» Г, Нед, [*ска́кавка*] «тс.; цвіркун Нед», *скака́лка*, [*скакелю́ха*] (ент.) «земляна блоха,

Наліса Г; цвіркун Нед», [скаківка] «жаба» ВеНЗн, [ска́кля] «сорока» (в загадці), скако́вище «скачки», [скако́ха] «жаба» Нед, [скаку́лець] (ент.) «земляна блоха; скакун Нед», [скаку́ля] «жаба» ВеБ, ВеНЗн, скаку́н «той, що скаче, танцюрист, скаковий кінь; [заєць ВеУг; трав'яний коник]», [скакунді́й] «заєць» ВеУг, [скакунéць] (зоол.) «тушканчик, *Dipus jaculus*, земляний заєць Нед», [скаку́нка] «жаба» ВеНЗн, [скакунóчок] (ент.) «кобилка, *Arthropoga*», [скаку́ха] «жаба» Нед, [скаку́ця] «тс.», скачка, ска́чки, скі́к «стрибок; танок з підскоком», [скі́кавка] «жаба», [скі́чка] «тс. Нед; лісова миша ВеЛ», *скок* «стрибок; [(ент.) трав'яний коник Л]», [ско́ка] «жаба», [ско́ки] «скакучі хвилі Нед; скачки Пі», [ско́чка] «лісова миша Г; стрибунка, танцівниця Бі», скаковий, скаку́чий, скоковий, [ско́чний] «веселий, ритмічний», *ско́чка*, *ско́чки*, *скакіць* (виг.), *скі́к*, [скі́кіць, скі́ць], [вско́читися] «збігтися» (про тканину) Ж, *вскач* (присл.), *вска́чки*, *вско́чки* «тс.», *ві́скік*, [ві́скі́чка] «білка», [ві́скок] Ж, [ві́скоцень] «льон-стрибунець», *ві́скоцень* «вискочка», *ві́скочка*, [ві́скочки] (дитяча гра) Ж, *ві́скоком*, *відскі́к*, [ві́дскок], *доско́чити* «здобути», [доско́цький] «спритний», [доско́чистий] «тс. Ме; жвавий, веселий (про музику) Г», [до́скіць] (у виразі [в д.] «великими стрибками») Ж, *заска́кувати* «заходити, забігати; [лестити, годити]», *заско́чити* «застигнути, захопити», *за́ско́к*, *за́ско́чка* (тех.), [за́скі́чний] «такий, що заціпається» Куз, *зіско́к*, [знаско́ка], *знаско́ку*, [на́скі́к] «напад» Куз, [на́скі́цька] «настирлива людина» Ж, *на́ско́к* СУМ, Ж, [наско́чка] «срібна оправа, накладена прикраса, оздоблення» Ж, *на́скоком*, *на́вска́ч*, *навско́ки*, [навско́чку] Л, *надска́кувати* «підбігати; лестити», *напідско́ки*, [о́дско́чки] «обшиття країв (у вишивці)» Ж, *перескі́к*, [перескі́чки] «великодня хлоп'яча гра» Нед, [переско́к, переско́ки] «відхилення, манівці, викрути», [перескі́чний] «високосний» тж,

перескаком, *переско́ком*, *підскі́к*, *підско́к* СУМ, Нед, [підско́ки] (у виразі в п. «швидко, бігом»), [підско́цький] «веселий, танцювальний» (про музику) Нед, [підско́чний] «тс.» Нед, *підско́ком*, [підскі́ц] Ме, [поско́к] «стрибок» Нед, [поско́чний] (про музику до швидкого танцю) Нед, *прискі́к* (у виразі з *приско́ком*), *прі́скаком* «уривками», *проска́чка*, [проскі́к] (у виразі [у п.] «галоп», *розско́читися* «лопнути, тріснути», [у́скок] «каскад на річці», *уско́ка* (заст.) «перебіжчик, утікач до запорожців» Нед, *уска́ч*, *уско́ки*, [уско́чку] «галопом»; — р. скака́ть, [ско́чить], бр. скака́ць, ско́чыць, др. скакати «стрибати, танцювати», *ско́чити*, п. skakać, skoczyć, ч. skákati, skočiti, слц. skákat', skočit', вл. skakać, skočić, нл. skakaś, skocys, полаб. skokat, болг. ска́кам, ско́ча, м. скака, скокне, схв. скакати, ско́чити, слн. skákati, skočiti, стсл. скакати, ско́чити; — псл. skakati, skočiti; — споріднене з лит. šókti, šóku, šokau «стрибати, танцювати», лтс. sákti, sáku «починати», двн. giscēhap «траплятися, відбуватися», нвн. geschehen «тс.», дісл. skaga «видаватися», дірл. scuchim «іду геть»; іе. *(s)kek- «скакати»; ці відповідники зіставляються ще з лат. scateo «бити джерелом», лит. skàsti, skastù «стрибати, скакати», гр. σκαίρω «стрибаю», σκίρτάω «тс.»; думка про кельтське походження слов'янських слів (Sachmatov AfSIPh 33, 92) безпідставна. — Фасмер—Трубачев III 645; Преобр. II 303; Brückner 444; Machek ESJČ 547; Schuster-Sewc 1291—1292; Младенов 582; Skok III 263; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 156—157; Trautmann 262; Fraenkel 1021—1022; Būga RR II 317, 590; Kluge—Mitzka 251; Pedersen Kelt. Gr. I 125; Ernout—Meillet 1059; Pokorny 922—923.

[скаку́лі] «сорт синіх круглих слив, *Prunus insititia* variet.» ВеНЗн, [скаку́лькі] «дрібні круглі сливи» тж; — похідні утворення від скакати; назви зумовлені, очевидно, тим, що при доторканні до спілої сливи цих сортів з неї

вискакує м'якоть (пор. [дриску́лі] і под. «тс.»). — Див. ще **скака́ти**.

[**скаку́н**] (бот.) «льон-стрибунець, *Linum crepitans*; вівсюг звичайний, *Avena fatua* L.» ВеНЗн, [скоке́ль] «льон-стрибунець», [скоц, ско́цель, скоцень, ско́чень, ві́скік] тж, [ві́скоцень] «тс.»; — похідне утворення від *скака́ти* (ско́чити); назва зумовлена тим, що головки льону-стрибунця тріскаються на корені, розкидаючи насіння, і насіння вівсюга при дозріванні також розсипається навколо рослини. — Грінч. IV 130; Шамота 123; БСЭ 30, 478. — Див. ще **скака́ти**.

скала́¹ «великий камінь, скеля; [крута гора Ч; скіпка, скалка; гілки м'якого дерева для плоту, огорожі; клепка; обвал О]», [скал] «крутий схил гори» Ч, [скалі́на] «порубані дрова» О, [скалі́нець] «польовий шпат» Нед, Куз, [скалі́сько] «скеля» Нед, [ска́лі] (зб.) «гілки для плоту» О, ска́лка «осколок чого-небудь твердого; (зоол.) черепашка; [кремінь у рушниці]», скалля (зб.), [скальча́к] «(геол.) раковистий вапняк; (зоол.) черепашка» Куз, [скальча́тка] (зоол.) «циприс, *Surgis*» Нед, [ска́ля] «гілки; тріски; хмиз; дошки, поколені на клепки» О, [скалі́нний] «скелястий» Нед, скалі́стий «скелястий; [твердий, міцний]» Чаб, скалкува́тий «з гострими краями; бугристий», ска́льний СУМ, Нед, [ска́лити] «сильно бити, розбивати», оскáлля «осколки», [одска́лина] «схил скелі» Ж, пріска́лка «залом скали», пріскалок «тс.»; — р. бр. болг. скала́, др. скала, п. нл. skała, ч. skála, skalák (skalař) «робітник у каменоломні», слц. skala, вл. skała «скала, каменоломня», skałag «каменяр», м. скала, схв. ска́ла, слн. skála; — псл. skala, первісно «щось відколоте, розколоте», пов'язане чергуванням голосних із sčelь «розколина»; — споріднене з лит. skėlti «розколювати», гр. σκάλλω «копаю, рубаю», дісл. skilja «розділяти», двн. scolla «брила», нвн. Scholle «крижина»; іе. *(s)kel- «різати», *kel- «бити». — Черных II 166; Фасмер III 630—631; Grückner 493; Ma-

chek ESJČ 545; Schuster-Sewc 1287—1288; Младенов 582; Skok III 254; Мельничук Етимология 1966, 220—221; Trautmann 264; Kluge—Mitzka 675; Гамкрелидзе—Иванов 119; Pokorný 923—926. — Див. ще **ско́йка**, **щіль**. — Пор. **оскілок**, **ска́лити**, **ска́лка¹**, **ске́ля**.

[скала́²] «передовий ряд бджіл у рою, що летить», [скаль] «частина рою, що вилітає попередньо для пошуку місця; бджола-розвідниця Л», [ска́ля] «бджола-розвідниця Л; частина рою, що шукає місця Чаб», [скалі́ти] «вилітати на пошуки місця для рою» (про бджіл) ВеБ; — р. [скалья] «дюжина бджіл, що вилітає на розшуки місця для молодого рою», [скальи] «передові бджоли, що шукають місце для молодого рою», бр. [скаль, ска́лля] «тс.», п. [skal] «кільканадцять бджіл, що шукають місце для рою», [skarŭ] «тс.», нл. skal «бджола-розвідниця»; — очевидно, пов'язане зі *ска́ти* «шукати (паразитів у волоссі, шерсті)». — Ніканчук Белар. лінгв. 6, 68; Schuster-Sewc 1288. — Див. ще **іска́ти**.

[скала́³] (бот.) «гостриця лежача, *Asperugo procumbens* L.» Мак; — р. [скала] «тс.»; — неясне.

[скала́⁴] «зоря; заграва» Куз; — неясне.

[скалі́на] «щілина, тріщина» Нед, [скалу́ба] Нед, скалу́біна СУМ, Нед, шкалу́біна, [шкалю́ба, шкалю́бина] «тс.», [шкалу́бний, шкалубча́стий] Она, [шкалуба́ти] «колупати» Г, Нед, [зашкалу́біна] «щілина» УРС, Ж, [зашкалу́бити] «зробити щілину»; — р. [скалі́на] «береста», [ска́лба] «тс.», п. [skatubina] «щілина», ст. skalina «тс.», ч. šklába «щілина», [škalbina] «тріщина», слц. [sklabina] «тс.», [škalubina] «тс., щілина», вл. škałba «шпара, щілина, ущелина», škałoba, škarba «тс.»; — псл. skalina, *skolba, *skolbina, пов'язані зі *скала́¹* у давньому значенні «щось розколоте». — Варбот 202; Machek ESJČ 611—612; Schuster-Sewc 1439—1440. — Див. ще **скала́¹**.

ска́лити «вишкіряти (зуби); примружувати (очі)», оскáл «вищир», [оска́-

лина] «гримаса» Ж; — р. *ска́лить* «вишкіряти», бр. *ска́лиць*, п. заст. *skalić* «тс.»; — псл. *skaliti*, пов'язане з *skala* «скала», *sčelъ* (<*skelъ) «щілина». — Фасмер III 631. — Див. ще **ска́ла¹**, **щіль**. — Пор. **оскілок**, **скеля**.

ска́лка¹ «тріска; скабка; видовжений гострий кристал у воді», [*скала*] «скіпка» ВеЛ, [*ска́ля*] «тс.», *ска́лля* «скалки; [клепки бочки]», [*ска́ле*] «тс.» Нед, [*скалнік*] «поліно, призначене на скіпки», [*скальнік*] «дрова для скіпок» Нед, [*шкал*] «грубі пучки клоччя з кострицею; костриця», [*шкаль*] «тс.», [*шка́ле*] (зб.) «клепки» тж, [*шка́лі*] «тс.» Г, Нед, *ска́лити* «ранити скалкою», [*заска́лка*] «скабка», [*заска́лля*] «гострі скіпки на тесаному дереві», *заска́лити* «заскабити», [*зашка́лити*] «тс.» Ме, [*оска́лок*] «тріска Г; поліно, призначене на скіпки Нед», [*о́шкалок*] «поліно, призначене на скіпки» Нед, ВеЗн, [*пошка́лити*] «заскабити» Ме; — п. ст. *skalka* «тріска, скіпка», схв. *skālъ* «тс.»; — пов'язане зі **ска́ла¹** (спільне первісне значення «відколотий кусок»), споріднене з лит. *skalà* «тріска», лтс. *skala*, *skals* «тс.». — Мельничук Етимологія 1966, 220—221. — Див. ще **ска́ла¹**, **ско́йка**, **щіль**. — Пор. **оскілок**.

ска́лка² «крапля жиру на воді; невелике більмо; іскра, відбитий промінь сонця; [узор на вікнах]», *скалки* «блискучі частки, блискітки, відблиски»; — бр. *ска́лка* «крапля жиру на воді», п. *skalka* «невелике більмо»; — очевидно, пов'язане зі **ска́лка¹**; щодо семантичного зв'язку пор. п. [ʃuska] «більмо» — схв. *льуска* «осколок; тріска». — Петлева Етимологія 1972, 81—84. — Див. ще **ска́лка¹**.

[**ска́лка³**] «качалка для білизни, тіста» Бі; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *ска́лка*, *ска́ло* «тс.» є похідним від [*ска́ть*], пов'язаного чергуванням голосних із *сучіть* «сукати». — Фасмер III 631; Преобр. II 293. — Див. ще **сукати**.

[**ска́лка⁴**] «газ, що виділяється з шипучого вина» Бі; — неясне.

[**скалозо́рий**] «глузливий, насмішкуватий» Нед, Пі; — очевидно, результат видозміни давнішого незафіксованого значення «більмастий» (пор. *скалобкий* «з більмом на оці»), зумовленої впливом слова *скалозуб* «насмішник» (від *ска́лити* *зуби* «шкіритися»). — Див. ще **зір**, **ска́лка²**.

скалу́ба, **скалу́біна** — див. **скалі́на**.

[**скалу́бінник**] «останній місяць зими»; — похідне утворення від [*скалу́ба*] «щілина, тріщина»; назва зумовлена, очевидно, тим, що останній місяць зими (лютий) є неповним порівняно з іншими місяцями за кількістю днів. — Див. ще **скалі́на**.

скаль, **ска́ля** — див. **ска́ла²**.

скальп «волося зі шкірою з голови подоланого ворога як трофей», *скальпувати* «здирати скальп»; — р. бр. *скальп*, п. ч. слц. вл. *skalp*, болг. м. *скалп*, схв. *skālp*, слн. *skálp*; — запозичення з англійської мови; англ. *scalp* «тс.» походить зі скандинавських мов; пор. дісл. *skālp* «футляр, оболонка», дат. [*skalp*] «шкаралупа, шкірка, оболонка», снідерл. *schelpe*, гол. *schelp* «тс.», які зводяться до пргерм. *skal- «кора, луска», спорідненого з псл. *scala*, укр. *ска́ла* «скеля», р. [*ска́ла* (*скалі́на*)] «береста»; зведення безпосередньо до лат. *scalpo* «дряпаю, скребу, вирізую» (Holub—Lyer 438; РЧДБЕ 670) помилкове. — СІС² 769; Kopaliński 892; Klein 1391; Kluge—Mitzka 633. — Див. ще **ска́ла¹**, **щіль**.

ска́льпель «невеликий хірургічний ніж»; — р. бр. *ска́льпель*, п. ч. слц. вл. *skalpel*, болг. м. *ска́лпел*, схв. *skālpel*, слн. *skápel*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Skalpéll*, фр. англ. *scalpel* «тс.» походять від лат. *scalpellum*, зменш. від *scalprum* (*scalper*) «долото, ніж», пов'язаного з *scalpo* «дряпаю, скребу, вирізую», спорідненим з гр. *σκαλεύω* «обрубую, рию», лит. *skleĩpti* (*skleĩbti*) «гладко обрубувати, полірувати», псл. *skala*, *sčelъ*, укр. *ска́ла*, *щілі́на*. — СІС² 769; Kopaliński 892; Dauzat 654; Walde—Hofm. II 486—487.

— Пор. скала́¹, скарпéль, скульп-тор, щіль.

[скальчак] (орн.) «кам'янка звичайна, *Oenanthe oenanthe* L.» Шарл, [скельчак] «тс.» Шарл; — слц. *skaliarik*, [skalník, skaliar, skalkár] та ін. «тс.»; — похідні утворення від скала́, скéля; назви зумовлені тим, що кам'янка часто гніздиться під камінням; пор. [камінка, каміняр, каменюх, каменяк, каменяр, камінчар, кам'яний птах] «тс.» — Воїнств.—Кіст. 321—323; Feriánc Názv. vtákov 201. — Див. ще скала́¹, скéля.

ска́ля — див. шка́ла.

[ска́ма] «корпія, нитки з тканини для ран» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. *scámă* (молд. *ска́мэ*) «тс.» виводиться від лат. *squāma* «луска», яке зіставляється з *squālus* «брудний». — СДЕЛМ 381; DLRM 742; Walde—Hofm. II 582—583.

[скаменю́шник] «домовик» Нед; — пов'язується з ка́мінь; характер семантичного зв'язку неясний. — Кобилянський Мовозн. 1980/1, 44.

[скамна́] «лава?, стіл?», [ска́мніця] «ослін» СУМ, Нед, [ска́мня] «стіл?», [ска́м'я] «тс.», [скамні́ця Нед, скрамні́ця] «тс.»; — р. *скамья́*, бр. [скаме́йка] «ослін», [скамлі́ца] «тс.», др. *скамия* «тс.», болг. *скаме́йка* «тс.; парта» (з р.), м. *скамија* «парта», схв. *ска́мија* «тс.»; — запозичено в давньоруську мову із середньогрецької; сгр. *σκαμνί(ον)*, мн. *σκαμνία* «лавка», пов'язане з *σκάμνω* «тс.», яке походить від лат. *scamnum* «тс.», пов'язаного з *scabo* «тру, стружу», спорідненим з гот. *skaban* «скребти, стригти», двн. *scaban* «скребти», псл. *skobliti*, укр. *скоблїти*, *ска́бка*. — Черных II 166; Фасмер III 632; Младенов 582; Walde—Hofm. II 484—485. — Див. ще ско́бель. — Пор. ска́бка.

[скампу́тити] «зрадити, донести» Ж (зк-); — неясне; виведення від лат. *computo* «підраховую» (Желех. I 301) викликає сумнів.

[скаму́зь] «трісочка» Она; — очевидно, пов'язане з [каму́з] «дрібні куки». — Див. ще га́муз¹.

сканда́л, сканда́ліст, сканда́лити, сканда́лізува́ти; — р. бр. болг. *сканда́л*, п. вл. *skandal*, ч. *skandál*, м. *скандал*, схв. *скàндãл*, слн. *škandál*; — запозичення з німецької або французької мови; н. *Skandál*, фр. *scandale* походять від лат. *scandalum* «пастка, неприємність, розбрат», яке зводиться до гр. *σκάνδαλον* «тс.», спорідненого з лат. *scando* «підіймаюсь, залізаю», дінд. *skándati* «мчить, скаче, прискає», сірл. *sescaind* «він скакав», *scendim* «скачу». — Акуленко 141; Черных II 166—167; Фасмер III 632; Коряковцева PP 1984/6, 99—102; Gr. Fwb. 702; Dauzat 654; Walde—Hofm. II 488; Frisk II 717—718. — Пор. скандува́ти.

ска́ндій (хімічний елемент, Sc); — р. болг. *ска́ндий*, бр. *ска́ндый*, п. *skand*, ч. слц. вл. *skandium*, схв. *сканди́јум*, слн. *skándij*; — адаптована латинська назва *scandium*, утворена в 1879 р. шведським хіміком Нільсоном від лат. *Scandia* «південна частина Скандинавського півострова». — СІС² 769; Волков 72; Фигуровский 117—118; Korpaliński 892.

скандува́ти «читати вірші, чітко виділяючи наголошені склади в кожній стопі»; — р. *сканді́ровать*, *скандо́вать*, бр. *скандава́ць*, п. *skandować*, ч. *skandovati*, слц. *skandovat'*, вл. *skanděrovať*, болг. *сканді́рам*, м. *сканді́ра*, схв. *сканді́рати*, слн. *skandíрати*; — запозичено з німецької мови, очевидно, через польську; нім. *skandieren*, як і фр. *scander* «тс.», походить від пізнолат. *scando* «піднімаюсь, вилізаю; скандую» (власне, «піднімаю та опускаю ногу для відбивання розміру»), спорідненого з гр. *σκάνδαλον* «западня, пастка». — СІС² 769; Korpaliński 892; Walde—Hofm. II 488. — Див. ще сканда́л.

скань «філігрань», ска́нний; — запозичення з російської мови; р. *скань* «тс.; [зсукана пряжа, здвоєна нитка] пов'язане зі *ска́ть* «сукати» (з др. *съкати*), *сукáть* «тс.». — Даль IV 193—194; Фасмер III 635. — Див. ще сукáти.

[скапáрiтися] «зникнути, пропасти» Нед; квапитися Пі; — неясне; можливо, пов'язане з *капáрити* «бідувати», зближеним зі [скапáтися] «зникати»; може бути зіставлене і з рум. scãrãgá (молд. *скэпэра́*) «блискати» (пор. молд. *ый скэпэра пичоареле* «швидко бігти», букв. «блискати ногами»).

[скапáти] «уникнути небезпеки» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. scãrá «рятувати; уникнути, звільнитися», як і іт. scappare «утекти, уникнути, звільнитися», ісп. порт. escapar, фр. échapper «тс.», походять від нар.-лат. *exsappare, утвореного з прийменника ex «із» та іменника sappa «плащ; капюшон»; первісне значення «вислизнути з плаща, залишивши його в руках переслідувача». — Scheludko 142; Vrabie Romanoslavica 14, 172; Vincenz 14; СДЕЛМ 386; Pușcariu 138; Dauzat 262. — Див. ще *екс-*, *з²*, *капа¹*.

[скапáтися] «зникати, гинути» Нед, [скапанáти] «зникнути, пропасти» О, [скапáнути] «зачахнути, померти»; — запозичення з польської або словацької мови; п. skapanieć «звестися ні на що», skapieć «знидіти, зачахнути», kapieć «нидіти, марніти», слц. skapat' «згинутися, здохнути, зникнути», як і болг. *скáпвам се* «розкладатися, псуватися, гнити», м. *скапе(се)* «розкладається, гниє», схв. *скáпати* «згинутися, змарніти», пов'язується з дієсловом *капати* як утворення з первісним значенням «спливати крапля за краплею». — Sławski II 55; Brüskner 217. — Див. ще *капати*. — Пор. *скапáрiтися*.

[скапчати] «зв'язати» Вел; — запозичення з угорської мови; уг. karcsol «тс.», карос «застібка, гачок» пов'язані з дієсловом кар «діставати, хватати», що тлумачиться як звуконаслідувальне утворення. — MNTESz II 354, 361—362.

скарабей (ент.) «жук-гноювик, Scarabaeus L.»; — р. бр. *скарабей*, п. skarabeusz, ч. слц. skarabeus, схв. *скарáбей*, слн. skaraběj; — запозичення з латинської мови; лат. scarabaeus «тс.» походить від гр. *ιάραρος* «морський краб;

жук-рогач», запозиченого з якоїсь середземноморської мови. — SIC² 769; Walde—Hofm. II 490—491; Chantraine 406—407.

скаралупа, *скарупліна* — див. **шкаралупа**.

скаралуща — див. **шкаралуща**.

скарб, *скарбець* «посуд, у якому заривають скарб», *скарбівнік*, *скарбівніця*, *скарбівня* СУМ, Нед, [скарбівці] «прислуга в поміщицькому господарстві» Нед, *скарбнік* СУМ, Нед, *скарбніця*, *скарбничіха*, *скарбнічка* «шкатулка для коштовностей», [скарбівня] «скарбниця» Нед, *скарбона* «скарбниця; карнавка; скарб», *скарбівнічий* «скарбник», *скарбнічий* «тс.», *скарбовий* «казенний; заст. поміщицький», [наскарблятися] «наживатися», *підскарбій* (заст.) «скарбник», ст. *скарбъ* «казна (1388); майно (1449)»; — р. бр. *скарб*, др. *скарбъ*, п. skarb, нл. skarba «лепта»; — через польське посередництво запозичено, очевидно, з давньоверхньонімецької мови; днв. scerf «монета», ранне нвн. scher(p)f «тс.» пов'язані з днв. scarbon «робити надрізи, карбувати», спорідненим із псл. *šergrь, укр. *череп*; виведення від псл. skъrbь «жаль, гризота» (Brückner 493; Брандт РФВ 24, 173) непереконливе. — Шелудько 46; Richhardt 98; Фасмер III 633; Преобр. II 294; Kluge—Mitzka 643—644. — Див. ще *череп*.

[скарбулитися] «згорнутися в кільце, трубку»; — очевидно, афективне утворення, близьке до [карбуляти] «кидати палку так, щоб вона скакала по землі, перевертаючись з одного кінця на другий» (пор.).

ска́рга¹, *скаржнік*, [скаржува́тися] «скаржитися», *скаржити*, *скаржитися* СУМ, Пі, *скаржливий*, *скаржно*, ст. *скарга* (1388); — бр. *ска́рга*; — запозичення з польської мови; п. skarga, skarżycь, як і вл. skoržić «скаржитися», нл. skjaržyś «тс.», виводиться від псл. *sk¹rg- «скреготати»; менш переконлива думка (Štrekelj Jagić-Festschr. 713) про запозичення з німецької мови

(бав. *schergen* «обвинувачувати, скаржитися»). — Richhardt 98; Фасмер III 633; Ильинский ИОРЯС 23/2, 233; Brückner 493; Schuster-Sewc 1295—1296. — Див. ще **скреготати**.

[скарґа²] «вид молотка, яким насікають камінь у млині» Л; — очевидно, помилкове написання замість *скарґа, яке може бути пов'язане зі *скарпелъ* «плоске долото, різець каменотесів» (пор.).

скарєда «скнара», *скарєдний*, *скарєдничати*; — бр. [скарґа́] «скнара», болг. *скарєден* «ощадливий»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *скарєд(а)* етимологічно тотожне з др. *скарѣдъ* «огидний», ч. *škaredý*, укр. [шкарєдний] «тс.». — Фасмер III 633—634. — Див. ще **скарідь**.

[скарідь] «погань» О, [шкарєд, шкарідь] «тс.», [скарінний] «бридкий, поганний, неохайний» О, [шкарєдний] «гидкий», [шкарґадний] «тс.» О, [скарєнно] «бридко» О, [скарїдувати] «бридитися» О, [скарїдувати] «тс.» О, [шкарєдитися] «гидувати»; — р. [скарєд] «негідник, огидна людина», [скарєдь] «різне дрантя, мотлох», бр. [скарїда́] «ледащо», [шкарєдзь] «нікчемність», [шкарїдзь] «скнара; нікчемність», др. *скарѣдие* «бридота, гидота; сум, туга», *скарѣдыи* «огидний», *скарѣдовати* «гребувати, гидувати; зневажати», п. *szkara-da* «бридота; потвора», *szkaradni* «огидний, бридкий», ч. *škareda* «потвора», *škaredý* «огидний; поганний», слц. *škaredý* «огидний, бридкий», вл. *škerjeda* «бруд, гидота», нл. *škarjeda* «тс.», м. *скарєден* «непристойний», схв. *скарєдан* «бридкий; непристойний», стсл. *скарѣдъ* (**скарґадъ**) «огидний, бридкий», **скарґадик** «неприємність, прикрість», **скарґдовати** (**скарґдовати**) «гребувати, гидувати»; — псл. *skarēdъ* (*skarēdъ*) «бридкий»; — споріднене з дісл. *skarn* «гній, послід», дангл. *scearn*, снн. *scharn* «тс.», гр. *σκαῖρ* (*скаіос*) «кал», лат. *mūs-cerda* «мишачий послід», *sū-cerda* «свинячий послід», дінд. *ava-skaḡaḡ* «екскременти», ара-*skaḡaḡ* «тс.»; іе. *sker-(d-)/šker-(d-)

«випорожнятися»; українські форми з початковим ш- з'явилися в основному під впливом західнослов'янських мов; заперечення праслов'янського походження східнослов'янських відповідників без урахування наявних тут форм з початковим с- (Львов Етимологія 1967, 190—191) позбавлене підстав. — Фасмер—Трубачев III 633—634; Преобр. II 294—295; Львов Етимологія 1966, 149—151; Потебня К ист. зв. III 33; Brückner 549; Holub—Kop. 370; Schuster-Sewc 1441; Младенов 582; Skok III 257; Mikl. EW 398; Pokorny 947—948.

[скарлат] «скарлатина» Нед; — очевидно, запозичення зі старопольської мови; п. ст. *szkarlat* «висип невеликих червоних плям по тілі» походить від слат. *scarlātum* «червоний одяг, червона матерія», яке через перс. *sāqirlāt* «червоний одяг» і ар. *sigillāt* зводиться до лат. *sigillātus* «помічений; опечатаний» (від *sigillum* «печатка») або до гр. *ιμλάς* «жіноче плаття, що обгорталося навколо тіла», пов'язаного з *κύκλος* «круг». — SW VI 618; Kluge—Mitzka 636; Klein 1393. — Пор. **скарлатіна**, **скарлатник**, **шарлат**.

скарлатіна, [скарлятіна Нед, шкарлятіна Куз], *скарлатинозний*; — р. болг. м. схв. *скарлатіна*, бр. *шкарлятіна*, п. *szkarlatyna*, ч. *skarlatina*, слц. *skarlatina*; — запозичено з пізньолатинської мови через італійське або французьке посередництво (іт. *scarlattina*, фр. *scarlatine*); пізньолат. (*febris*) *scarlatina*, букв. «пурпурова (гарячка)» утворено від іменника *scarlātum* «пурпур, шарлат»; назва зумовлена червоним кольором висипу на тілі хворого скарлатиною. — SIC² 769; Черных II 167; Фасмер III 634; Kopaliński 945—946; Holub—Lyer 439; Dauzat 654. — Див. ще **скарлат**. — Пор. **шарлат**.

[скарлатник] (ент.) «адмірал, Руґамейс (ст. Vanessa) atalanta» Нед; — похідне утворення від ст. *скарлат* «темно-червона фарба», п. *szkarlat* «тс.»; назва зумовлена забарвленням крил метелика; пор. п. [szkarlatnik] «кардинал»

(той, хто ходить у червоному одязі). — Див. ще **скарлат**.

[**скарліон**] «вид рибальської снасті (сітка на обручі) Берл; велика хватка Дз»; — неясне.

скарпéль «каменярський різець; долото»; — р. бр. *скарпéль*; — очевидно, запозичення з італійської мови; іт. *scarpello* (*scalpello*) «різець; долото; скальпель» походить від лат. *scalpellum*, зменш. від *scalprum* (*scalper*) «долото, ніж». — ТСБМ V/1, 161; Mestica 1544. — Див. ще **скальпель**.

[**скарпіон**] (іхт.) «морська неїстівна колюча риба» Берл; — очевидно, пов'язане зі **скорпіон** (див.).

скат¹ «колесо автомобіля; комплект колісних пар; похила гірнична виробка»; — бр. *скат* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *скат* пов'язане з дієсловом *катити* «котити», *скатать*. — Фасмер—Трубачев III 635. — Див. ще **котіти**.

скат² (іхт.) «*Raja L.*»; — бр. болг. *скат*, слн. *skát*; — запозичення з російської мови; р. *скат* «тс.» походить від норв. *skata*, [skat] або шв. [skata] «тс.», яке зближується з шв. *skate* «верхівка дерева». — Фасмер III 635; БСЭ 39, 215—216; Much Wus I 43; Matzenauer 307.

[**скат**³] «скатерка»; — результат скорочення форми *ска́терть*, викликаною, очевидно, впливом дієслова *ска́чувати*. — Див. ще **ска́терть**.

ска́терть, [ска́тер] «скатерть» О, *ска́терка*, [ска́терніця] «скатерть» Нед, Пі, *ска́тертіна*, [ска́тертька Нед, *ска́терчіна*], *ска́тірка*, [ска́тертьобвий]; — р. *ска́терть*, бр. [ска́церка], др. *ска́терть*; — очевидно, результат видозміни давнішого **дъска́тьрть*, утвореного з основ іменника *дъска* «дошка, стіл» і дієслова *терети*, *тьру* «терти»; пор. р. [ру́котерть] «рушник»; менш переконливе виведення (Соболевский РФВ 71, 444) від др. *съкати* «сукати» або тлумачення (Грот Фил. раз. II 478; Бранд РФВ 22, 114) як запозичення з німецької мови (нвн.) [Schetter] «клейонка», свн. *schët(t)er*

«тонка бавовняна матерія»). — Коваль 118—119; Черных II 167; Фасмер III 635; Преобр. II 295; Bern I 246; Mikl. EW 353; Trautmann 324—325. — Див. ще **дошка**¹, **те́рти**.

ска́ут «член дитячої організації», *скаутізм* «рух скаутів»; — р. бр. болг. м. *ска́ут*, п. слц. *skaut*, ч. *skauting* «скаутізм», схв. *ска́ут*, слн. *skávt*; — запозичення з англійської мови; англ. *scout* «скаут; розвідник; шпигун» походить від фр. ст. *escoute* «слухач; розвідник, шпигун», яке через нар.-лат. *ascultāre* «слухати» зводиться до лат. *auscultāre* «тс.», очевидно, з давнішого **ausclutare* як похідного від *clueo* (*cluo*) «називаюся», спорідненого з дінд. *śrūyāte* «зветься», псл. *slyti* «зватися», *slūxъ* «слух». — СІС² 769; Kopaliński 893; Klein 1402; Walde—Hofm. I 86, 237—239. — Див. ще **слух**.

скафа́ндр; — р. бр. *скафа́ндр*, п. слц. *skafander*, ч. *skafandr*, болг. *скафа́ндър*, схв. *скафа́ндар*, слн. *skafánder*; — запозичення з французької мови; фр. *scaphandre* утворено з гр. *σκάφη* «човен», пов'язаного з *σκάπτω* «копаю», спорідненим з лит. *skōbti* «довбати», укр. *скобліти*, і *ἀνήρ* (род. в. *ἀνδρός*) «чоловік, мужчина», спорідненого з лат. *Nero* «Нерон», кімр. *per* «начальник, хазяїн». — СІС² 769; Черных II 167; Dauzat 654; Frisk I 107—108, II 718—720. — Див. ще **ско́бель**.

[**скахва́**] «кушнірський ніж для очищення шкіри», [скафа́, скахва́] «тс.»; — р. [ска́фа] «тс.» (з укр.?); — загальноприйнятої етимології не має; виводиться від нн. *Schawe* «рубанок», нвн. *Schabe* «скребок» (Фасмер III 635—636) або від гр. *σκάφος* «різець, кирка» (Бодуэн де Куртенэ — Даль IV 177).

[**скацірува́ти**] «побити»; — очевидно, результат афективної видозміни форми *ска́тува́ти* «замучити катуванням; [сильно побити (Me)]». — Див. ще **кат**.

скачані́ти — див. **кача́н**.

[**ска́яти**] «відступати» О, [ска́яти-сі] «відмовитися від купівлі» О; — пов'язане з *ка́ятися* (див.).

[**сквар**] «спека», [*скварота*] «тс.» Німчук, [*скварок*] «шкварка» Л, [*шквар*] «спека», [*шкваренина*] «лій», *шкварка*, [*шкварок*] «шкварка», [*скварний*] «жаркий», [*шкварний*] «тс.», *шкварити* «жарити», *шкварніти* «сильно ударити», *вишкварка*, *ушкварити* «зробити щось енергійно; заграти; сильно ударити»; — р. [*сквара*] «вогонь, горіння; шкварка», [*шквара*] «вишкварки», бр. [*сквар*] «спека», *скварка* «шкварка», [*шкварка*, *шкварыць*], др. *сквара* «вогонь, чад», п. *skwar(a)* «спека», ч. *škvár(a)* «шлак», *škvařiti* «вижарювати», слц. *škvarka*, *škvarit'*, вл. *šwjerč* «шкварка», нл. *šwark* «тс.», схв. *сквара* «мазь для волосся», слн. *skvára* «крапля жиру на рідині», стсл. **сквара** «чад від спалюваного жиру»; — псл. *skvařь*, *skvara*, пов'язане зі **skverti* «розтоплювати» (пор. цел. **раскврѣти** «розтопити»); — далші зв'язки неясні; можливо, звуконаслідувальне утворення (пор. [*скварчати*, *скворець*]); сумнівне зіставлення (Machek ESJC 615) з псл. **verti* «кипіти», *vařь* «вар». — Німчук 154—155; Фасмер III 636; Brückner 498; Holub—Kop. 371—372; Schuster-Sewc 1952; Младенова Этимология 1986—1987, 86—87. — Пор. **шкварити**.

[**скваритися**] «внадитися» Нед; — неясне.

[**сква́цятися**] «знесиліти, виснажитися; зробити кислу міну» Нед; — очевидно, пов'язане із [*квациок*] «кусок м'якої глини», [*квация*] «розмазня», *квацияти* «розмазувати» (див.).

сквер; — р. бр. м. *сквер*, п. *skwer*, слц. *square*, схв. *сквѣр*, слн. *skvěr*; — запозичення з англійської мови; англ. *square* «квадрат, квартал, площа, сквер» походить від фр. ст. *esquarre* (*esquerre*) «прямокутник», яке виводиться від нар.-лат. **esquadrāre* «нарізати у вигляді чотирикутника», утвореного з префікса ех- «із-» та дієслова *quadrāre* «робити прямокутним», пов'язаного з *quadrātus* «чотирикутний», *quattuor* «чотири». — СІС² 770; Фасмер III 636; Черных II 168; Klein 1499; Gamillscheg 385; Walde—Hofm.

II 395—396. — Див. ще **екс-**, **з²**, **квадрат**, **чотири**.

[**сквересть**] (вигук, що відтворює крик якогось птаха), [*скверещати*] «голосно цвірінкати»; — звуконаслідувальне утворення, можливо, оформлене під впливом іменника [*сквересть*] «скиглення», пов'язаного зі [*сквіритися*] (пор.).

скверна, *сквернітель*, *скверно́та*, [*сквернь*] «скверна, гидота, нечистота, падаль» Нед, [*скверуха*] «нехлюя» Нед, *скверний* «порочний, поганий», [*скверністий*] «заплямований» Нед, *скверити* «поганити», *прескверний* Нед; — р. *скверна*, бр. [*скверня*] «нечистоти, бруд», др. *сквѣрна* «мерзота, нечисть», болг. *сквѣрен* (з р.); — запозичено в давньоруську мову зі старослов'янської; стсл. **скврѣна**, як і болг. [*скврнав*] «бридливий», схв. *скврѣна*, слн. *skvŕniti* «сквернити», ч. слц. *skvrna* «пляма, вада», походить від псл. **skvŕŕna* «скверна», **skvŕŕnъ* «огидний», яке загальноприйнятого пояснення не має; пов'язувалося з *skvařь* «спека» (Brückner 498; Holub—Kop. 371—372; Skok III 276); зіставлялося з др. *скарѣдъ* (укр. *шкарєдний*) «огидний» (Meillet Etudes 445), з лат. *squarŕōsus* «покритий паршею, струпами, гидкий, нечистий» (Преобр. II 296; Walde—Hofm. II 583), з схв. *кварити* «псувати» (Machek Recherches 37—38). — Фасмер III 637; Младенов 587. — Пор. **скарєда**, **шкарідь**.

[**скверщок**] «цвіркун» ВеНЗн, [*скверщук*] Нед, *сквірчак* ВеНЗн] «тс.»; — результат видозміни форми [*сверчок*] під впливом дієслова [*сквирчати*]. — Див. ще **свереніти**, **сквірити(ся)**.

сквіра — див. **шквіря**.

[**сквірити(ся)**] «плакати, скімлити», [*скверендіти*, *скверенчати*] «тс.» Нед, [*сквирчати*] «тріщати, сичати», [*сквирніюк*] «цвіркун», [*сквирінець* тж, *сквірк* ВеНЗ, *сквірок* ВеНЗн, ВеЛ] «тс.», [*сквирк*] «скиглення», [*сквересть*] «тс.» Нед, [*розскверитися*] «розплакатися» Нед; — бр. *сквірчэць* «верещати», *скварціся* «тс.», п. *skwierczec* «тріщати, скрекотати, сичати, пищати; скиглити»,

[skwierczyć, skwirczeć] «тс.», ч. škvrně «маля», слц. škvíkat' «бурчати (у животі)», [škvirčec] «скрипіти», škvrk «бурчання, скрип, тріск», škl'а «маля», схв. *скв́рчати* «цвірчати»; — псл. *skvьg/skv'gk- «скрипіти, цвірінькати, скиглити», звуконаслідувальне утворення, паралельне до *svьg-/sv'gk-. — Brückner 498—499; Holub—Kop. 371—372. — Пор. **свереніти, сквересьть, скворець**.

[**сквиряга**] «скнара» Нед; — похідне утворення від [*скві́рити(ся)*] «плакати, скімлити», аналогічне до р. [*скви́ляга*] «скнара», [*скиля́га*] «тс.», пов'язаного із [*кві́лится*] «скаржитися, тужити»; пов'язання р. [*скиля́га*] зі стсл. **склагъ** (назва монети, Mikl. EW 300) або з р. [*скил*] «собака» (Фасмер ГСЭ III 182) необгрунтоване. — Див. ще **скві́рити(ся)**.

[**сквичати**] «вищати, пищати» ВеЛ; — схв. *скві́чати* «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане із [*квичáти*] «кувікати»; пор. слц. skvíknut' (zkvíknut') «завищати». — Див. ще **кві́кати**.

[**сквична́ти**] «бути тупоумним» Нед, [*скі́чна́ти*] «тс.» Нед; — неясне; можливо, пов'язане із *ску́чати, скју́ка*.

[**скві́рк**] (бот.) «ялина звичайна, Picea excelsa Lk.» ВеЛ, [*скві́рок*] «тс.» ВеНЗн, Мак; — результат видозміни форм [*сві́рка, сві́рок*] «тс.» під впливом фонетично близьких форм [*скві́рк*] «цвіркун», [*скві́рок*] «тс.», співвідносних із [*сві́рк, сві́рок*] «тс.». — Див. ще **сві́рка**.

[**сквозь**] «наскрізь» Нед, [*сквозі́ти*] «просвічуватися, прозирати (виднітися)», [*сквозня́к*] «протяг» тж; — р. *сквозь* «крізь, наскрізь», др. *сквозь* «тс.», схв. ст. *скози*, слн. skóz(i) «крізь», стсл. **сквозьъ (скозъъ)** «крізь»; — пов'язане чергуванням голосних з р. *сква́жина* «отвір»; — дальші зв'язки не встановлено; зіставлення з р. [*скрозь*] «крізь» (Черных II 168) позбавлене підстав. — Фасмер III 636, 637; Преобр. II 297; Skok III 267—268; ESSJ Sl. gr. I 237—238. — Пор. **крізь, скрізь**.

[**скворець**] (орн.) «шпак, Sturnus L.»; — р. *скворець*, бр. [*скварэц*], п. [skorzec, skorzeń], ч. слц. škorec, вл. нл. škórc, полаб. st'örce (мн.), болг. *скорець*, [*скворець, шкорець*], схв. *сквóрац, чвóрак, [шквóрак]*, слн. škvořec, škōřec; — псл. *skvoгьсь, пов'язане чергуванням голосних із звуконаслідувальним *skvьg-, (*skv'gk-) «скрипіти, цвірінькати, скиглити»; назва зумовлена різноманітним характером співу шпака. — Булаховський Вибр. пр. III 263; Черных II 168; Фасмер III 637; Brückner 499; Machek ESJČ 547; Schuster-Sewc 1444; Младенов 583; Skok III 276. — Див. ще **скві́рити(ся)**.

скебаска — див. **кіба**¹.

скелет, [*шкелет*], [*скі́летина*] «дуже худа жінка» Чаб, [*скільда*] «тс.» Чаб, *скелетува́ти* «з'їдати м'яку частину листка» (про жуків); — р. *скелет*, бр. *шкілет*, п. szkielet, ч. слц. вл. skelet, болг. м. *скелет*, схв. *скелет*, *скелет*, слн. skelét; — запозичення із західноєвропейських мов; нвн. Skelétt, фр. squelette походять від гр. σκελετός «скелет», пов'язаного з σκελετόν «висохле тіло», σκελετός «висохлий», похідними від σκέλλω «висушую», яке задовільної етимології не має; гр. σκελετόν вважається також (Klein 1452) запозиченням із семітських мов, зближеним із σκέλλω «висушую» за народною етимологією. — СІС² 770; Черных II 168; Фасмер III 638; Преобр. II 297; Kluge—Mitzka 712; Dauzat 682; Frisk II 722—723.

скельтува́тися — див. **келтува́ти**.

скеля, *скелі́на*, [*скелі́ще*] «скеляста місцевість; скелясті гори Нед», *скелля* (зб.), [*скельник*] «житель скель» Нед, [*шкеля*] «скеля» Нед, *скелі́стий, скеля́стий, [скиля́стий]* Нед, [*розскелі́на*] «розщілина»; — р. [*скеля*] «скеля», [*скелья*] «тс.»; — очевидно, результат контамінації іменника *ска́ла* і етимологічно пов'язаної з ним основи *щел(у)щі́лина, [щелі́на]* «щілина»; [*щіль*]); з огляду на паралелізм початкового **ске-//ще-** в словах інших коренів (*ске-*

міти; щеміти, скепа, скіпка : щепата ін.) можливе припущення про факультативне збереження початкового **ск-** перед голосними переднього ряду без переходу в **щ**; виведення від гіпотетичного **скъль*, **скъля* (Фасмер III 638) здається менш переконливим; вважається також результатом видозміни форми *ска́лля* (зб.) «скали» (Німчук 115). — Див. ще **скала́**¹, **щіль**.

скеміти¹ «щеміти», [*скиміти* Нед], *скімлити*, [*скименіти* Нед] «тс.», [*скеменіти*] «тиснути, мучити» Нед; — не зовсім ясні форми з початковим **ск-** перед **е**, **и** замість очікуваного **щ**; очевидно, результат контамінації форм типу *скімлити* (<**скомлити*) «нити, скиглити», *оско́ма* і *щеміти* або факультативного збереження **ск-** без переходу в **щ-**, як у словах *ске́ля*, *скіпка* та ін. — Див. ще **ско́мина**, **щеміти**. — Пор. **ске́ля**, **скіпа**.

скеміти² — див. **скімлити**.

[**скéпінь**] «спека, жара» Мо; — результат контамінації слів *спе́ка* і [*скіпень* (*скéпінь*)] «великий мороз». — Див. ще **пекті**, **скіпень**.

ске́псис «сумнів, недовіра», *скéп-тик*, *скептици́зм*, *скепти́чний*; — р. болг. *скéпсис*, бр. *скéпсис*, п. вл. *skerpis*, ч. *skepse*, слц. *skepса*, м. *скепса*, схв. *скёпса*, слн. *sképsa*; — запозичено з грецької мови, очевидно, через посередництво німецької (н. *Sképsis*); гр. *σκέψις* «розгляд, дослідження, сумнів», пов'язане з *σκέπτομαι* «дивлюся, досліджую, розмірковую», яке у своїй давнішій формі **στέμ-ιομαι* відповідає лат. *spesio* «дивлюся», ав. *spasyeiti* «дивиться», дінд. *rásyati* «тс.». — СІС² 770; Копалиński 894; Frisk II 725—726. — Пор. **аспéкт**, **епі́скоп**, **мікроско́п**, **спеціа́льний**, **телеско́п**.

[**скерге́ля**] «хвороблива людина»; — афективне утворення, можливо, пов'язане із *ска́рга*, *ска́ржитися* або з р. [*скарғыкаты*] «шаркати ногами».

скерда́ (бот.) «*Crepis L.*», [*скерда*] «тс.» Мак; — р. *скёрда*, [*шкерда*], бр. [*скерда*], ч. *skerda* (з р.), [*skarda*, *škar-*

da] «тс.»; — неясне. — Machek Jm. *rosl.* 232.

скéрцо (муз.), *скерца́ндо*; — р. болг. м. *скёрцо*, бр. *скёрца*, п. ч. слц. *sche-gzo*, схв. *скёрцо*, слн. *schêrzo*; — запозичення з італійської мови; іт. *scherzo* «скерцо», букв. «жарт» пов'язане з *schergare* «жартувати», яке походить від свн. *schêrzen* «весело стрибати, веселитися», пов'язаного з *schêrz* «задоволення, гра», *scharz* «стрибок», *schurz* «тс.», снн. *schêrs* «жарт», до яких зводиться й укр. *жарт*. — СІС² 770; Копалиński 869; Mestica 1562—1563; Kluge—Mitzka 644. — Див. ще **жарт**.

[**ске́с**] «жаднюга, скупиндя» Чаб; — неясне; можливо, афективне утворення.

скетч «ескіз; вистава, жарт»; — р. бр. *скетч*, п. *skecz*, ч. слц. *skeč*, болг. м. *скеч*, схв. *скёч*, слн. *skéč*; — запозичення з англійської мови; англ. *sketch* «естрадна п'еса жартівливого змісту» походить від іт. *schizzo* «бризки; штрих, ескіз», яке через лат. *schedium* «поетичний експромт» зводиться до гр. *σχεδῖος* «імпровізований», пов'язаного з *σχημα* «вигляд, форма; нарис, ескіз». — СІС² 770; Копалиński 893; Klein 1453; Frisk I 602—604. — Див. ще **ескіз**, **схе́ма**.

скіба «брила в борозні; окраєць (хліба); [шрам Нед]», [*скибані́ця*] «великий окраєць» ЛексПол, *скибі́на*, *скі́бка*, [*скéбка*] «скибка ЛексПол», [*скибо́виць*] «дволемішний кінний плуг» Корз, [*скибі́стий*] Нед, [*скибча́стий*] «з подовжними заглибинами ззовні (про плоди) Г; шаруватий Бі», [*скибча́тий*] «шаруватий» Бі, [*скі́бити*] «підіймати пар» Нед, [*скибе́тися*] «лягати скибами» Корз, ст. *скиба* (1596); — р. [*скі́ба*] «окраєць», бр. *скі́ба* «тс.; брила в борозні», п. *skiba* «брила в борозні; леміш», *skibka* «окраєць», ч. *skýva*, слц. *skyva*, вл. *skiba* «тс.», нл. *skiba* «тс.; борозна», полаб. *st'aibā* «хліб, скибка»; — запозичення з давньовірхньонімецької мови, у східнослов'янські через польську; днв. *sciba* (нвн. *Scheibe* «скибка, коло, шибка, шайба») споріднене з дісл.

skifa «скибка», дфриз. skive «тс.», які зводяться до пргерм. *skībō- «відрізана від стовбура пластина», спорідненого з гр. σκίπων «палка; відколота гілка», лат. scīpio «палка, жезл», лит. skiēbti «розпорювати, робити діру», skiēpti «розділяти, робити отвір», псл. *sčipati, укр. щипати, щепіти. — Дзендзелівський St. sl. 10/1—2, 52; Шелудько 46; Richhardt 98; Фасмер III 639; Преобр. II 297—298; Brückner 493; Machek ESJČ 551; Schuster-Sewc 1289; Kluge—Mitzka 640; Frisk II 733; Fraenkel 805; Pokorny 922. — Див. ще щепіти, щипати. — Пор. шайба, шйба.

[сківиця] «щелепа, кісточка на скроні» Л, [сківиця Л, сківа Куриленко, скібиця тж] «тс.»; — запозичення з білоруської мови; бр. сківица «щелепа», [скібіца] «тс.», очевидно, пов'язане зі скіба «скибка, окраєць». — Див. ще скіба.

скіглити, [скиглити] «скиглити» (про чайку) Нед, [скіглити, скліти Нед, скоголіти] «тс.», [скоголіти] (про чайку) Нед, скиг «скиглілля», [скигл, скігл] «тс.» Нед, скиглій, [скігля] «плакса Ва; (орн.) чайка, Vanellus cristatus Нед», скиглячка «плакса»; — р. [скіголіть] «вищати, вити, плакати», бр. [скігаць, скігітаць]; — звуконаслідувальні утворення, паралельні до [скавуліти] «скавучати», скугніти «вищати» (про свиней), р. [скігліть] «скиглити», [скугблеть, скігблеть, скігблеть], бр. [скугблеть] «тс.», ч. skuhrati «хникати», слц. skuhrat' «скаржитися»; зіставлення з лит. skaugėti «заздрити», лтс. skàust «тс.» (Фасмер III 660) необгрунтоване. — Хинце ОЛА 1976, 141—147. — Пор. скавуй, скугуй.

[скигна́ти] «хворіти, стогнати» Нед; — результат контамінації слів скігліти і стогна́ти (див.). — Пор. кри́гнати.

[скіджитися] «загинути, пропасти» Чаб; — очевидно, афективне утворення.

[скікнути] «видати тихий звук» Нед; — неясне; можливо, пов'язане із [кікати] «кувати».

скиксува́ти «схибити»; — запозичення з польської мови; п. skiksować «узяти фальшивий звук; схибити в грі у м'яча або в більярд», kiksować «тс.», як і пізніше укр. кіксува́ти «зробити невдалий удар у грі в більярд», кікс «невдалий удар у грі в більярд», р. киксовать, бр. кіксаваць, ч. kiksát «хибити; фальшивити», слц. kiksovat' «тс.», болг. кикс «невдалий удар у грі в більярд», схв. кикс «фальшива нота; помилка», через посередництво німецької мови (н. Kicks «промах у більярді», kicken «кіксувати») зводиться до англ. kicks «промах», пов'язаного з kick «бити ногою», етимологічно неясного. — ТСБМ II 683; Sławski II 160; Holub—Lyer 240; РЧДБЕ 331; Вуяклија 427; Paul DWb. 326; ODEE 504.

[скинбе́ї] «нутроці, тельбухи»; — фонетично видозмінене запозичення з турецької мови; тур. işkembe «кишки, нутроці» походить від перс. skānbā (šikamba) «тс.». — Радлов I 1556; Räsänen Versuch 174.

скиндя́к, скиндя́чка — див. киндя́к.

скіні́я (заст.) «палатка; переносне святилище давніх євреїв»; — р. болг. скінія, бр. скінія «переносний храм (намет) у давніх євреїв», др. скини́я «намет; житло», схв. скініја «святилище», стсл. скіні́й, скіні́я «святилище, скінія»; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. σκηνή «тс.; сцена» етимологічно не зовсім ясне; можливо, пов'язане з σκία «тінь». — Фасмер III 639; ГСЭ III 183; Frisk II 727—728. — Див. ще сцэна.

скі́ня — див. яскі́ня.

скіпа́ти, скіпе́ць, скіпі́ти, скіпка, скіпні́ця — див. скіпа.

скіпе́нь «лютий мороз», [скі́пінь] «великий мороз» Мо, [скі́пнява] «негода; сварка, колотнеча» Корз; — похідне утворення від скіпі́тися «згущаючись, перетворитися в грудку» (про затверділу від морозу землю і под.). — Див. ще кипі́ти.

скипидар, [скопитар] (вид ліків) Нед, [шпигинар] «скипидар», [шпи-
на́р] «тс.», скипидарити; — р. скипи-
да́р, бр. шкініна́р; — очевидно, запо-
зичення з польської мови; п. ст. spika-
pard «лаванда» походить від лат. spica
pardі «колос нарда»; лат. spica «колос»
пов'язане з ріппа «крило, перо», реппа
(<*petna) «тс.», спорідненими з двн. fe-
dara «перо», нвн. Feder «тс.», дінд. rá-
gram «крило, перо», гр. πτερόν «кри-
ло», стсл. **перо**, укр. *перо́*; виведення від
перс. sipidār «тополя» (Преобр. II 298;
Matzenauer LF 20, 8) непереконливе.
— СІС² 770; Грот ЖСт 1891/4, 228;
Черных II 168—169; Фасмер III 640;
Brückner 509. — Див. ще **нард**, **перо́**.

[скипніти] «розтанути» (про сніг)
Нед; — похідне утворення від *кіпніти*
«танути». — Див. ще **ко́пінь**.

[скіпость] «морський невід на стов-
пах» Дз; — неясне.

[скиргікати] «погано співати»; —
звуконаслідувально-афективне утворен-
ня, паралельне до [кургікати] «стиха
співати», [скригіцати] «скреготати». —
Див. ще **кругу́нкати**, **скреготати**.

скирготіти — див. **скреготати**.

[скиргун] (орн.) «лежень, Burhinus
oedicnemus L.» Шарл; — звуконасліду-
вальне утворення, пов'язане зі [скиргі-
кати] «погано співати», [скирготіти]
«скреготати»; назва зумовлена характе-
ром крику птаха (пор. фр. oedicnème
cristard, букв. «едикнем крикун»). — Див.
ще **скиргікати**.

[скирдавіти] «скрутитися» Вел,
[скиртавіти] «тс.» Вел; — неясне.

[скирняти] «кривитись, плакати,
бути невдоволеним» Мо; — очевидно,
пов'язане із [кірняти] «хворіти»
(див.).

скірта, [скірда Нед, стірта Нед,
стірта], [скирдаджій] «відповідальний
при укладанні скирти» ГрицАВ, [скир-
да́р, скирта́р] «тс.» Гриц, *скіртище*
«підстилка під скиртою», *скиртува́ль-
ник*, [стіртник] «скиртувальник» Нед,
скиртува́льний, *скиртува́ти*, [оскір-
док] «невелика скирта», [прістирток]

«тс.» Нед, ст. *стирта* (1347—1349),
стырта (1444); — р. *скирд*, *скирда́*,
ст. *скирдъ*, бр. *сцірта*, [скірда́, скір-
та], п. *sterta* «скирта»; — запозичення
з балтійських мов; лит. *stirta* «стіг сіна»,
лтс. *stiřta* «оборіг», *stirpa* «тс.» спорід-
нені з лат. *sterno* «стелю, розстилаю»,
псл. *prosterti, *storna, укр. *просте́р-
ти*, *про́стір*, *сторонá*. — Непокупный
172, 176; Мовозн. 1970/6, 34—35; Лау-
чюте 23; Фасмер—Трубачев III 640;
Fraenkel 909—910; Karulis II 300. —
Див. ще **просте́рти**, **сто́ронá**.

скит «невеликий монастир монахів-
пустельників», *скітник*, *скиток* «не-
великий скит; (заст.) житло розпусних
жінок Бі», [скіток] «скит» Л, *скити-
ва́ти* «жити скитником»; — р. болг.
скит, бр. *скіт*, др. *скитъ*, *скытъ*; —
запозичення з грецької мови; гр. Σκῆ-
τις — назва пустелі в Єгипті, де сели-
лись грецькі монахи (Фасмер III 640—
641); пов'язується також (Skok III 260)
з гр. ἀσκητής «аскет».

скитатися, [скиталець] Нед, *ски-
та́льник*, *скитале́ство*, *скитале́щина*,
[скитарка] «кочова бджола, Nomada»
Нед, *скітки* «блукання», [скітник] «блу-
кач» Л, [скита́вий, скитале́ний] Нед,
[шкитавий] «бродячий»; — р. *скита́-
ться*, бр. [скіта́цца], др. *скытати ся*,
болг. *скітам (се)*, м. *скита се*, схв.
скітати се, слн. *skítati se*, стсл. **скы-
тати сѣ**; — псл. *skytati se*; — зіставля-
ється з лит. *kutėti* «струшувати, стрі-
пувати», дісл. *skunda* «швидко забира-
ти, поспішати», *skynda* «гнати», двн.
scutten «трясти, штовхати». — Фасмер
III 641; Преобр. II 299; Младенов 583.

[скібець] «сходинка; щабель дра-
бини» Чаб; — очевидно, залишок псл.
skobьсь «вирубана сходинка (у скелі,
горі)», пов'язаного з *skoblja*, *skobljь*
«струг», *ščebьль* (<skēb-) «щабель». —
Див. ще **ско́бель**. — Пор. **щабель**.

[скізілати] (у виразі *с. гроші*) «здо-
бути, дістати» (гроші) Нед; — неясне;
можливо, пов'язане з *коза́* як позначен-
ня здобування грошей під час коляду-
вання з «козою».

скілька «декілька», *скільки*, [скілько, *скілько́ро* СУМ, Г]; — р. *ско́лько*, бр. [скóлькі]; — очевидно, результат злиття частки др. *съ* «з» (для позначення приблизності) і *колько* «скільки». — ІУМ Морфологія 345, 371; Фасмер III 647; Черных II 170. — Див. ще **з⁴**, **кілька²**.

скімлити «видавати протяжні жалібні звуки, нити (про тварин); тихо, жалібно плакати», [скомліти] «скавучати ВеЗа; вити», [скеміти] «дзижчати», [скімля] «плаксі́й» Корз; — р. [скомліть] «тс.», п. *skomleć* «скиглити, скавучати», ч. [skomliti, skumlet'] «тс.», вл. *skomlić* «буркотати», нл. *skomliś* «скавучати; буркотати», слн. *skomlǰati* «стогнати, скаржитися; сумувати», р.-цсл. **скомълати** «буркотати»; — псл. *skomъliti* (*skomъlati*) «скиглити, скавучати»; очевидно, результат контамінації звуконаслідувального *skoliti* (*skulěti*) «скиглити» і *skoма* «оскома», **ske-miti* (>*sčemiti*) «щеміти»; менш переконливе пов'язання (Schuster-Šewc 1292—1293) з псл. *комагъ* «комар», *сьтель* «джміль». — Фасмер III 647—648; Преобр. II 304—305; Ильинский ИОРЯС 23/2, 243; Machek ESJČ 547; Skok III 264. — Див. ще **скеміти¹**, **скоміна**, **скүлити¹**, **щеміти**.

скіп¹ — див. **скопа**.

скіп² — див. **скопіти**.

скіпа «скіпка, тріска», *скіпка* «тріска; [сірник ДзАтл II]», [скéпка] «скіпка», [скі́ба Бі, скі́бка Пі, Бі, скі́пка Нед, шки́па] «тс.», [скипе́ць] «щепа, прищеплене дерево», [скипни́ця] «тс.» ВеУг, *скіпа́ти* «розколювати, відколювати», *скіпа́тися* «приставати, чіплятися», [скепа́ти, скипа́ти] «тс.», [скипи́ти] «прищепити» ВеУг, [скипни́й] «щеплений» ВеУг, *скіпа́льний*, *скіпки́й*, [ві́скепати] «виколупати, вирвати, винищити, викрасти; турбувати, дражнити» Ж, [ві́скепатися] «вирватися, вислизнути, звільнитися» Ж, *ві́скіпати* «виколупати; знайти», *до́скіпати́ся*, *до́скіпливий*, [заскепи́ти] «заскалити»,

[о́скип] «граблисько, ратище» Ж, [оскі́пище] «тс.», [прискі́бнути] «затиснути, защемити» Нед, *прискі́патися*, *прискі́пливий*, [ро́зскіп] «розщіп» Нед, [ро́зскіп Нед, ро́скіп] «тс.», [розскепа́тися] «розщепитися, розколотися»; — р. [скéпа] «скіпка», [скепа́ть] «відколювати», бр. [скéпка] «тріска», [скепи́на] «щілина», *аске́пак* «осколок, тріска», др. *скѣпище* (*скепище*) «ратище», *оскѣпище* «тс.», *оскѣпъ* «спис», *поскѣпани* «розколені», п. [skі́пка] «скіпка, скалка», [skіepіna] «щілина»; — не зовсім ясні фонетичні форми з початковим **ск-** перед голосними переднього ряду замість очікуваного **щ-** або **сц-**; можуть бути результатом контамінації форм типу *ска́бка*, *скопи́ти* і *щéпа*, *щіпа́ти* або факультативного збереження давнього **ск-** без переходу в **щ-**, як у словах *скéля*, *скеміти* та ін. — Бузук ЗІФВ 7, 68; Фасмер—Трубачев III 638; Ильинский ИОРЯС 22/1, 203; РФВ 73, 303; Преобр. II 297. — Див. ще **ска́бка**, **щепіти**. — Пор. **скéля**, **скеміти¹**.

скіпати — див. **скіпа**.

скіпетр (заст.) «царський жезл»; — р. *скі́петр*, бр. *скі́петр*, др. *скипетръ*, *скыпътръ*, п. *sceptr*, ч. *sceptum*, вл. *sceptar*, болг. *скіпътр*, м. *скиптар*, схв. *скйптар*; — запозичено в давньоруську мову з грецької (у західнослов'янські через посередництво латинської, лат. *scēptrum*); гр. *σιγήπτρον* «палиця, жезл» пов'язане з *σιγήπτρομα* «опиратися, прихилитися», очевидно, похідним від *σιῖλος* «гілка», спорідненого з лат. *scārus* «держално», алб. *shkor* «палиця, скіпетр», двн. *scaft* «держално, спис». — СІС² 771; Фасмер III 639—640; Kopaliński 869; Frisk II 728—729; Walde—Hofm. II 490; Kluge—Mitzka 632.

скіпець — див. **копати¹**.

скіплина, **скіплик**, **скіплина** — див. **копа**.

скіра, **скірістий**, **скірниця**, **скірня** — див. **шкіра**.

[скітіти] «розтринькати»; — неясне.

скіф «спортивний човен для змагань»; — р. болг. м. *скиф*, бр. *скіф*, п.

skiff, ч. слц. skif, схв. *скіф*, слн. skíf; — запозичення з англійської мови; англ. skiff «тс.; ялик» походить від іт. schifo (фр. esquif) «невеликий човен», яке зводиться до двн. skif «корабель». — СІС² 771; ТСБМ V/1, 169; Korpaliński 894; Klein 1453.

скіфи (одн. *скіф*, *скіф'янка*); — р. *скіфьы*, бр. *скіфы*, п. Scysi, Scytowie (одн. Scyta), ч. Skythové, слц. Skýt, болг. *скити*, схв. *Скити*, слн. Skít; — запозичення з грецької мови; гр. Σκύθαι «скіфи», Σκύθης «скіф» етимологічно неясне; виводиться від імені міфічного родоначальника скіфів Σκύθης, молодшого сина Геракла (Дворецкий II 1486); — разом з тим, цей етнонім пов'язується з його словотворчим варіантом *скóлоти* (гр. Σκόλοτοι), що відрізняється суфіксальним -λ- (Стрижак Етнонімія Геродотової Скіфії 48—53). — Агеева 196.

[**скічити**] «скавучати» Нед; — очевидно, результат спрощення основи *скович-* (>**сковьч-* >**сківч-* >**скіч-*). — Див. ще **скаву́**.

скічнати — див. **сквичнати**.

склавіни «стародавні західнослов'янські племена»; — р. *склавіны*, ч. Sklavínové; — запозичення із середньогрецької мови; сгр. Σκλαβηνοί «слов'яни» походить від стсл. **словѣне** «тс.». — Фасмер III 665; Kluge—Mitzka 712. — Див. ще **слов'яни**.

[**складічниця**] (бот.) «гриб кантарел, *Cantharellus Adans.*» Мак; — очевидно, калька нім. Faltenpilz «тс.», букв. «складчастий, збористий гриб». — Див. ще **клясти**.

[**склезь**] «крута скеля, прірва» Нед, [*склезя, склєзе, склезина*] «тс.» ВеНЗн, [*склєсний*] «косий, перекошений» Нед, [*склєсьний*] «тс.», [*склесювати*] «перехилитися на один бік», [*склезь*] (присл., у виразі [*с. говорити*] «говорити навмисне незрозуміло») тж, [*всклезь*] «наскрізь; прямо, навпростець» Ж, [*навсклєзь*] «навкіс; наскрізь; прямо, навпростець» Ж, [*насклєсь*] «косо, похило»; — р. [*склєзкий*] «слизький», бр.

[*склєзінь*] «слимак», п. [sklezia] (присл.) «навкіс», [sklezić] «викривляти, перекошувати»; — псл. skъz- «слизький, ковзкий», пов'язане чергуванням голосних із (s)kliz-, (s)klъz- «тс.», до яких зводиться й *кóвзати*, [*склизький*]. — Фасмер III 641; SW VI 146. — Див. ще **кóвзати**, **склизіти**, **слиз'**.

склеп «склепіння; [підвал; магазин]», [*склепáр*] «торговець, продавець», *склепіння*, [*склеплєннє*] «склепіння» Пі, [*склєпник*] «торговець», [*склепнѣя*] «склепіння» Нед, [*склепїтя*] «скелі» О, [*склепóк*] «комора для збіжжя» О, *склепїстий*, *склепінчастий*, *склєплений* «склепінчастий; зімкнутий», [*склипóваний*] «склепінчастий» ЛексПол, *склепїти* «зводити склепіння; зімкнути, зажмури-ти», *склєплювати*, *склепляти*, [*склепувати*] «будувати склеп», [*склинїти*] «зціпити» О, [*засклеп*] «склепіння; коконування» Ж, *надсклепінний* Куз, [*óсклеп*] «кокон» Ж, [*óсклепка*] «накривка» Ж, ст. *склепъ* (XVI ст.); — як і р. бр. *склеп*, запозичено з польської мови; п. sklep «підвал, льох, склеп, крамниця», як і ч. sklep «підвал, льох, шинок; [зруб, амбар]», слц. sklep «крамниця», зводиться до псл. *skъlerъ «прикриття», пов'язаного з дієсловом *klenŕti (< *klenŕti) «прикривати», звідки й ч. klenouti «утворювати склепіння», слц. klenút' «зводити склепіння»; може бути споріднене з гр. κλέπτω «краду, роблю потай», καλύπτω «прикриваю», лит. slėpti «ховати, приховувати»; пов'язування з *клепати* (Черных II 169; Фасмер III 641; Brückner 233, 493; Bern. I 513) недостатньо обгрунтоване. — Дзєндзелівський УЗЛП 121; Machek ESJC 254, 546. — Пор. **клєпка**, **кліпати**, **склєпєць**.

[**склєпєць**] (ент.) «пістряк лісовий (гедзь), *Chrysops caecutiens* L., кровососка дошова, *Haematopota pluvialis* L., к. кінська, *Hippobosca equina* L.» ВеНЗн; — похідне утворення від *склепїти* «зажмури-ти (очі)»; назва зумовлена, очевидно, тим, що, оберігаючи очі від гедзів, худоба жмуриється (пор. *сліпень* «гедзь»). — Див. ще **кліпати**, **склеп**.

[склєпці] «тенета» Куз; — очевидно, пов'язане із *склєпїтися* «зімкнутися»; можливо, раніше ця назва стосувалася примітивних капканів. — Див. ще **склєп**.

[склєпшитися] «трапитися, стати-ся» Нед; — очевидно, афективне утворення; можливо, пов'язане зі *склєпáти* «з'єднати клєпаннєм».

склєра «білкова оболонка ока», *склєрòтика* «тс.», *склєрїт* «запалення склєри», *склєрáльний*; — р. бр. болг. *склєра*, ч. слц. *skléra*, схв. *склєра*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Skléra*, фр. *sclérotique*, англ. *sclera* походять від гр. *σκληρός* «твердий», пов'язаного з дієсловом *σκέλλομαι* «сохну, твердну», спорідненим з нвн. *schal* «прісний, вивітрілий», нн. *schal* «сухий», лтс. *kàlss* «худий», *kàlst* «сохнути». — CIC² 771; Gr. Fwb. 703; Klein 1398; Frisk II 722—723; Kluge—Mitzka 632—633. — Пор. **склєрòз**, **склєрòма**.

склєрòз, *склєрòтик*, *склєрòтїчний*; — р. бр. *склєрòз*, п. вл. *skleroza*, ч. слц. слн. *skleròza*, болг. м. схв. *склєрòза*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Skleròse*, фр. *sclérose*, англ. *sclerosis* походять від гр. *σκληρός* «твердий», *σκληρωσις* «тверднення». — CIC² 771; Черных II 169; Kopaliński 894; РЧДБЕ 672; Gr. Fwb. 703; Dauzat 656; Klein 1399. — Див. ще **склєра**. — Пор. **склєрòма**.

склєрòма «захворювання дихальних шляхів», *склєрєма* «тс.»; — р. бр. болг. *склєрòма*, п. ч. *sklerom* «хронїчна хвороба шкіри, склєродермія», слц. *skleròma* «тс.»; захворювання дихальних шляхів», схв. *склєром* «затвердїння шкіри»; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Skleróm*, фр. *sclérome*, англ. *scleroma* походять від гр. *σκληρός* «твердий». — CIC² 771; РЧДБЕ 672; Gr. Fwb. 703; Klein 1389. — Див. ще **склєра**. — Пор. **склєрòз**.

[склєснути] «стухнути» (про опух) ВеУг; — запозичення з польської мови; п. *skleşnac* «тс.» є похідним від *kleşnac* «западатися, угинатися; стухати», спорідненим з ч. *klesnouti* «спасати, опати,

увїгнутися», *klesati* «спадати, йти на дно», слц. *klesnut'* «спасати, зменшитися», *klesat'* «опадати, западати», і далі, очевидно, з лит. *klĩpti*, *klĩpstũ* «грузнути». — Sławski II 221; Machek ESJC 255.

склєсювати, *склєсний*, *склєсьний* — див. **склєзь**.

[склєцок] «півмішка (і менше), клунок» Ме, Мо; — очевидно, пов'язане із [клєць] «колода, обрубок», [клєц, клєцок, клєцьòк] «тс.»; назва могла бути зумовлена подібністю неповного мішка до обрубка колоди або тим, що обрубки колоди переносилися в мішках на паливо. — Див. ще **клєць**.

склєцьòк — див. **клєць**.

склїво, *склїця* — див. **скло**.

[склиз] (бот.) «омег водяний, *Oenanthe aquatica* Lam.» Мак; — неясне.

[склизїти] «ковзати», [склїзнїти] «зникнути, вислизнути» Г, Нед, [склизький] Нед; — р. *склизь* «слиз», *склїзкий* «слизький», *склїзнуть* «ставати слизьким», бр. [склїзь] «слиз», [склїзкі] «слизький», [склїзнуць] «покриватися слизом», [склїзнїць] «сковзнути», схв. *склїзак* «слизький», *склїзити* «ковзати», слн. *sklízek* «слизький», *sklízniti* «посковзнутися»; — псл. *skliz-*, результат контамінації основ *sk^bl̥z- «сковзати» і *sliz-* «слиз». — Фасмер III 642; Преобр. II 299—300; Skok III 261. — Див. ще **кòвзати**, **слиз**¹.

[склїтати] «з'єднати, виконати; придбати, заощадити» Нед, [склїнтїти] «тс. Нед; зробити як-небудь О», [склїтїти] «неякісно або наспїх зробити» Корз, [склїтушити] «тс.» тж, [клїнтїти] «майструвати, партачити» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *klesić* «абияк збивати; халтурити» пов'язане з *kles* «халабуда, хижа; халтура», яке відповідає укр. *клїть* «підїймальний пристрій; [клїтка, комора]»; менш обгрунтоване зіставлення [клїнтїти] з [клїснїти] (ЕСУМ II 462). — Див. ще **клїть**.

склїти — див. **скнїти**.

скло, *шкло*, *скєльце*, *шкєльце*, [склїво] «емаль, полива, глазур» Куз, [шклї-

во Нед, *скліця* Куз] «тс.», [склівочка] «склянка», *скляніця*, [шкляніця] «тс.», [склянічина] «осколки скла» Нед, *склянка* «стакан; [обломок скла Бі]», *шклянка*, [склянніця] «велика склянка або пляшка» Нед, [склянічина] «склянка, стакан; скляне намисто», *скляр*, *шкляр*, *склярénко* «син скляра» Бі, *шклярénко* Бі, *склярíха*, *шклярíха*, *склярівна* «дочка скляра» Бі, *шклярівна* Бі, *склярка* «скляриха», [шклярка] «тс.», *склярство*, [склярчій] «помічник скляра», [шкловіна] «шкляний предмет» Нед, [склєний] «полив'яний», *склістий*, *склуватий*, *скляний*, *шкляний* СУМ, Бі, [склячий] «блискучий, як скло», [шклявий] «склуватий» Нед, [шклянистий] «склоподібний» Нед, *скліти* «вставляти скло; [покривати поливою]», *шкліти* «тс.», *скліти*, [склітися] «блищати» Нед, [шклітися] «тс.» Куз, *склярувати*, *засклений*, *засклілий*, *засклянілий*, *оскляніти*, *оскляти* «перетворювати в скло (пісок)», *підсклянник*; — р. *стекло́*, бр. *шкло́*, др. *стъкло*, п. *szkło*, ч. *sklo*, ст. *stкло*, слц. *sklo*, вл. нл. *škla* «миска», вл. *škleńca* «шибка», нл. *šklańca* «тс.», болг. *стъкло́*, *цкло*, м. *стакло*, схв. *ста́кло*, *скло́*, *цкло́*, слн. *stěklo*, стсл. *стъкло*; — псл. *stьklo*; — запозичення з готської мови; гот. *stikls* «келих», споріднене з двн. *stechal* «тс.», задовільної етимології не має; зіставляється з дісл. *stikill* «вістря (зокрема гострий кінець рога для пиття)», двн. *stichil* «колючка», *stechal* «крутий, обривистий»; лит. *stiklas* «скло, склянка», лтс. *stikls* «скло», а також прус. *sticlo* «скло» є, очевидно, запозиченнями зі слов'янських мов або свідченнями того, що запозичення з готської мови відбулось ще у балтослов'янський період перед початком нової ери; думка про давню спорідненість слов'янських і германських слів (Младенов 615) мало переконлива. — Булаховський Нариси 60, 122; Черных II 200; Фасмер III 753; Преобр. II 380—381; Brückner 549; Machek ESJC 546; Schuster-Sewc 1442—1443; Skok III 325; Mikl. EW 328; Tra-

utmann 286; Feist 453; Fraenkel 905—906; Mühl.—Endz. III 1067.

скло́ка, *скло́чник*; — бр. *скло́ка*; — запозичення з російської мови; р. *скло́ка* задовільного етимологічного пояснення не має; пов'язується із *клок* «жмут, клопоть» (Jakobson IJSLP 1/2, 270). — Фасмер—Трубачев III 642. — Див. ще **клок**.

склю́кати «сплутати, скуйовдити» Нед, [склю́каний] «сплутаний» Нед; — очевидно, афективне утворення, можливо, зближене із *кло́ччя*.

[**скля́нка**] (сорт яблук) Бі; — похідне утворення від *скло*; назва зумовлена, очевидно, прозорістю спілого яблука цього сорту; пор. п. *szklanka* (сорт вишень). — Див. ще **скло**.

скляп — див. **кляп**.

скна́ра «скупердяга», [скні́ра] «тс.», *скна́рий*, *скна́ристий*, *скнарува́тий*, *скна́рити*, *скнарува́ти*; — бр. *скна́ра*, *скна́рлівы*, *скна́рнічаць*, п. *sknara*, *skner*; — неясне; непереконливо зіставлялося (Brückner 494) з п. [kneга́] «слабувати, нездужати», [kneса́] (knysá) «розкидати»; твердження Брюкнера про виключно польський характер слова помилкове.

[**скни́п**] «шкідлива комаха, паразит» Нед, ст. *скні́пы* или *кні́пы* «мóшки, комарь. и теж блошцыѣ» (1627); — р. [скні́па] «воша»; — запозичення з грецької мови; сгр. *σκνίπα* «комар, блоха», *σκνίψ* (род. в. *σκνίπός*) «комаха», *κνίψ*, *κνίπός* «тс.» пов'язані з *κνίπός*, *σκνίπός* «скупий» і под. — Фасмер III 643; ГСЭ III 184; Matzenauer LF 20, 8; Frisk I 877.

скні́ти «нидіти, мучитися, втрачати сили», [склі́ти] «скніти; згасати, вмирати Чаб», [цкні́ти] «терпіти злидні» О, [цні́ти] «нидіти (з голоду)» Нед, [цнутися] (у виразі [мені цне ся] «мені нудно»), [цно] «нудно, моторошно» тж; — бр. [склець] «скніти, пропадати», др. *сътъснути си* «стривожитися, стурбуватися», п. *скні́с* «нудити», *склі́с* «тс.», *склі́у* «нудний, нудотний», [скну] «тс.», слц. *cniet' sa* «сумувати» (*cnie sa mi*

«мені сумно»); — результат спрощення псл. *tʰsknĕti/tʰsklĕti «сумувати, тужити», похідного від *tʰska/tʰskъ «сум, горе»; пор. бр. [тоскніць] (безос.) «сумно»; недостатньо обгрунтоване виведення (Shevelov Hist. phonol. 337) від др. кʷсь-нĕти «баритися, запізнюватися». — Фасмер IV 88; Sławski I 106; Brückner 65; Machek ESJC 641. — Див. ще **тоска**.

скоба́¹ (тех.) УРС, Г, *скобель* (тех.), *скобка*, [вскобу́ти] «охопити скобою» Ж, [заскобу́ти] «тс.» Ж; — р. *скоба́*, бр. *скаба́*, п. *skobel* «скоба», ч. слц. *skoba* «планка; скоба», вл. нл. *skobla* «защипка на дверях», болг. *скоба*, схв. *скѡба* «скоба, засувка, защипка», слн. *skoba* «тс.», с.-цсл. **скова**; — псл. *skoba*; — споріднене з лит. *kābė* «гак», *kablỹs* «тс.», *kabėti* «висіти», *kĩbti* «чіплятися, вішати», лтс. *kablīs* «защипка, застібка», можливо, також з дінд. *skabhñāti* «зміцнює, підпирає», лат. *scapnum* «лава», гр. *κίβρος* «перев'язь, пояс», норв. *hemra* «зв'язка, защипка»; іє. *(s)kamb- «гнути». — Черных II 169—170; Фасмер III 643; Machek ESJC 546; Schuster-Sewc 1290—1291; Младенов 584; Skok III 262; Pokorny 918. — Пор. **скаба́**¹.

скоба́² — див. **скопа́**.

скобель «струг», [скобе́лка] «вид струга», [ску́бель Нед, ску́блик Нед, шкї́бля] «тс.», [скоблї́ти, [шкоблї́ти] «скоблити», [скоблюва́ти] «скребти, викидати (гній)» О; — р. *скобель*, *скоблїть*, бр. *скобля*, *скаблїць*, п. [skobla] «скобель», ч. [skoble], слц. [skobl'a], слн. *skobelj*, *skobljati*; — псл. *skoblja*, *skobljъ*; — споріднене з лит. *skõbti* «довбати, скребти, щипати», лат. *scabo* «скребу, скоблю, чешу», гот. *skaban* «скребти, стригти»; іє. *(s)kĕp-/(s)kĕb(h)-/(s)kob(h)-; пов'язання з псл. *skoba* «скоба, гак» (Schuster-Sewc 1291) позбавлене підстав. — Черных II 170; Фасмер III 643; Machek ESJC 546—547; Trautmann 262; Fraenkel 791; Pokorny 930—931.

[**скоблїк**] (іхт.) «пічкур, *Gobio fluviatilis*»; — результат видозміни форми [кѡблїк¹] «тс.» (див.).

скоблї́ти — див. **скобель**.

[**скобо́та**] «лоскоти» Нед, [скобо́ти] (мн.) «тс.», [скобітлї́вий] «лоскітливий», [скоботлї́вий] «тс.» тж, [скоботáти] «лоскотати; скрекотати», [скиботáти] «лоскотати» О, [скомтáти] «тс.» ВеУг; — очевидно, пов'язане зі [ско́мина] «оскома» (пор. [скомтáти] «свербіти», менш імовірний зв'язок з лат. *scabo* «скребу, чешу», гот. *skaban* «скребти». — Пор. **скобель**, **ско́мина**.

[**сковерну́ти**] «звернути, повернути» Нед, [ско́ворот] «напря́м» Нед; — пов'язане з *верну́ти*, *вертáти*, [ковертáти] «направляти, повертати»; можливо, ускладнене гіпотетичним префіксом *(s)ко-. — Див. ще **вертіти**. — Пор. **ковертáти**.

сковзати(ся), [скамза́ться] «сковзатися» Чаб, [скобзатися] «тс.», *сковзну́ти*, [скобза́н] «ковзан», *сковзалка*, [скобзалка], *сковзанка*, [скобзанка], *ско́мзалка* Чаб, [сковза́ч] «ковзаняр» Куз, [сковзу́н Куз, скобзу́н] «тс.», [сковзунї́] «ковзани» Куз, *сковзкї́й*, [сковзкї́й]; — р. [ско́лза́ть], *скользи́ть*, др. *скълъзнути* «змусити посковзнутися», п. ст. *skiefzet* «киво», ч. [sklouzat se] «сковзатися», слц. *sklzat' sa*, *skl'znut' sa*, слн. [skuzek] «слизький»; — псл. *sk'ʷzati «сковзати», давній варіант основи *k'ʷzati «ковзати» з рухомим s-. — Черных II 170; Фасмер III 646—647; Шахматов Очерк 125; Sławski II 147—148. — Див. ще **кѡвзати**. — Пор. **хѡвзати**.

сковичáти — див. **скаву́**.

сковоро́да СУМ, Нед, [сковерда́] «сковорода» Чаб, [скаваруодник] «корж, спечений на сковороді» Л, [сковорїдник] «тс.» ЛексПол, *сковородень* «гачок для підймання сковороди», [сковорѡдник] «чаплія» Чаб, [скорѡѡда] «сковорода» Нед; — р. *сковорода́*, бр. *скаварада́*, п. [skowroda, skawroda], ч. ст. *skravada*, *skrovada*, вл. *škorodej*, нл. *škórodwej*, стсл. **сковрада**; — псл. *skovogda, *skovordy, -dъve; — дальші зв'язки остаточно не встановлені; зіставляється з двн. *scart-isan* «казанок, сковорода»

(Ильинский ИОРЯС 24/1, 114—115; Брандт РФВ 24, 176; Kluge-Mitzka 637), з *чѣрен* (Osten-Sacken IF 22, 320), з вірм. *skavařak* < **skavaridak* «миска» (Семереньи ВЯ 1967/4, 14—15). — Фасмер—Трубачев III 644; Machek ESJS 548—549.

[**скозуватися**] «сперечатися», [**сказуватися**] «виправдовуватися» О, [**скузуватися**] «вибачатися, виправдовуватися, відмагатися», [**ску́за**] «вибачення, виправдання, відмовка»; — запозичення з польської мови; п. заст. *ekskuza* «виправдання, вибачення», ст. *ekskuzować* «виправдувати, вибачати», *ekskuzować się* «виправдуватися, просити пробачення» походять від лат. *excūso* «вибачаю, виправдую» (фр. *excuse* «вибачення»), утвореного за допомогою префікса *ex-* «ви-, з-» від іменника *causa* «причина, привід, судова справа». — SJP II 674; Sł. wug. *obscych* 178. — Див. ще **ка́вза**.

ско́йка (зоол.) «стулка черепашки; черепашковий молюск, *Unio Retz.*», [**ска́лка**] «беззубка, *Anodonta Lam.*» ВеНЗн; — р. [**ско́лька**] «черепашка», др. *сколия* «черепашка зі слимаком», *сколька* «черепашка», п. *skojka* «молюск» (з укр. ?), болг. [**ско́лка**] «тс.», [**ско́йка**] «річкова мідія», схв. *шкѡлька* «черепашка», слн. [**skóljka**] «тс.»; — псл. *skoľka*, *skoľja*, пов'язане з *skala* «скеля», **sčělь* «щілина, розколина»; в українську мову, можливо, перезапозичене з румунської (пор. рум. *scóicǎ* (молд. *ско́йкэ*) «черепашка», яке, в свою чергу, виводиться зі слов'янських мов. — DLRM 749; СДЕЛМ 383. — Німчук 229; Гутшмидт *Общкарп. диал. атлас* 72, 76; Фасмер III 647. — Див. ще **ска́ла¹**, **щіль**.

скокѡ́ль — див. **скаку́н**.

[**скоко́шиться**] «роздутися, розбухнути» Нед; — очевидно, похідне утворення від [**коко́ша**] «жарене кукурудзяне зерно (тріснуте, з вивернутим назовні білим вмістом)» (див.).

[**сколіні́читися**] «зігнутися, згорбитися» О; — результат контамінації за-

позиченого [**клінчѡти**] «ставати на коліна» і *коліно* (див.). — Пор. **сколяні́чнїти**.

сколо́здря — див. **скоро́здрий**.

сколопѡ́ндра (зоол.) «*Scolopendra (L.) Newport*»; — р. болг. *сколопѡ́ндра*, бр. *скалапѡ́ндра*, п. *skolopendra*, схв. *сколопендра*; — засвоєно з латинської наукової термінології; лат. *scolopendra* походить від гр. *σκολόπενδρα* «тс.; стонога, мокриця», запозиченого з невідомої мови. — SIC² 772; Kopaliński 895; Klein 1399; Frisk II 735.

[**сколо́скати**] «розбудити» Нед; — пов'язане зі *сколо́шкати* «злякати, сполошити», *коло́шкати* «полохати, лякати; переривати сон» (див.).

[**сколяні́чнїти**] «заклякнути, замерзнути» О; — складний результат контамінації дієслів *закля́кнути* і [**сколіні́читися**] «зігнутися, згорбитися», яке, у свою чергу, виникло з контамінації основ слів *коліно* і [**клінчѡти**] «ставати на коліна» від п. *kleczyć* «тс.», осмисленого як відповідник укр. [**кляка́ти**] «тс.» і *кля́кнути* «мерзнути». — Див. ще **кляка́ти**, **кля́кнути**, **сколіні́читися**.

[**ско́міна**] «оскома», *скі́млѡти* «нити; скиглити, скавучати», [**скомѡ́ти**] «свербіти», *скі́млячѡий* «ниючий, щемлячий», *скі́м'ячѡий* «тс.», *оско́ма*, [**оско́міна**], *оско́містѡий* СУМ, Нед, *оско́міти*, *оско́мітѡитѡся*; — р. [**скомі́ть**] «боліти, щеміти, страждати, хворіти», [**скомль** (*ско́мля*)] «хвороба, скорбота, нудьга», *оско́міна* «оскома», бр. [**ско́ма**] «оскома», *аско́ма* «тс.», др. *оскомина* «оскома; неприємний спогад; неприємний наслідок», п. *skoma* «оскома», *skomina*, *oskoma*, ч. [**oskomina**], вл. ст. *woskobi(z)na*, нл. *woskobipa*, болг. м. *ско́міна*, *оско́міна*, схв. *ско́міна*, слн. *skomina* «тс.», [**skomati**] «тужити», *skomljáti* (заст.) «стогнати, сумувати, розпалюватися», р.-цсл. **скомина** «зубний біль», **оскомина** «тс.»; — псл. *skoma*, пов'язане з чергуванням голосних із **sčemiti* (< **skemiti*) «щеміти». — Фасмер III 160, 647; Черных I 607—608; Варбот *Этимология*

1973, 27—28; Ильинский ИОРЯС 23/2, 243; Brückner 494; Schuster-Sewc 780; Skok III 264. — Див. ще **щеміти**. — Пор. **скеміти**¹, **скімлити**.

[**скомірда**] «кулеша на сметані» Нед; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. scovárdă «млинець», scovérgă «тс.» пов'язують з псл. *skovorda (стсл. **сковрада**) «сковорода». — Vincenz 13; СДЕЛМ 383; DLRM 751. — Див. ще **сковорода**.

скомліти — див. **скімлити**.

скоморох «мандрівний середньовічний актор», **скоморошество**; — р. **скоморох**, бр. **скамарох**, др. **скоморохъ**, п. ст. skomrošny «безсоромний, нескромний», skomroszny «тс.», р.-цсл. с.-цсл. **скомраxъ** «скоморох»; — неясне; зіставлялося з іт. scaramuccia «блазень», звідки фр. scaramouche «хвалько, боягуз» (Срезн. III 379); вважалось давнім похідним від звуконаслідувального кореня skomati «стогнати, скімлити» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 243; Львов Этимология 1972, 109—112); непереконливо пов'язувалося з **морочити** (Brückner 494); виводилось від стародавнього етноніма гр. Σκαμάρεις, слат. scamari (Mikl. EW 301; Schrader Reallexikon II 214). — Фасмер III 648; Преобр. II 304—305.

скомпія — див. **скүмпія**.

скомтати — див. **скобота**.

[**скомшіти**] «зім'яти», [**скомшітися**] «скуйовдитися»; — р. [**скóмшіть**] «зім'яти, зібгати», [**комшіть**] «м'яти, заминати», [**комушіть**] «тс.», бр. [**скомшіць**] «зібгати (тісто)», [**скомсіць**] «зім'яти, подолати», [**кóмсаць**] «швидко м'яти зубами», [**комсіць**] «місити; стискати, утоптувати», [**комчіць**] «збивати в грудки», [**камшіць**] «м'яти, жужмити», п. [kopsiś] «місити, м'яти», [kopsaś] «швидко їсти»; — пов'язане з [**комчити**] «м'яти, жужмити» Я, р. **комкать**, [**коміть**], похідними від др. **комъ** «грудка», псл. **комъ**, **ком(ъ)сати**. — Фасмер II 307; ЭСБМ IV 228, V/1, 95; Sławski II 393—394; ЭССЯ 10, 180. — Див. ще **кім**.

[**сконáрхатися**] «пробудитися, встати» О; — пов'язане з [**канáрхати**] «не лягати спати вночі» (див.).

[**сконозіти**] «мучити» Нед; — очевидно, пов'язане з [**конóзити**] «корчити, морщити» (див.).

скоп, **скопіти**, **скóпище**, **скоповіна**, **скóпом**, **скóпщина** — див. **копá**.

скопá (орн.) «Pandion haliaëtus L.», **скобá**, [**скабá** Нед, **шкаба** Куз, Шарл, **шканá** Г, Шарл] «тс.», [**скіп**] «яструб-перепелятник, Accipiter nisus L.» Шарл, [**скобéць**] «яструб-тетерев'ятник, Accipiter gentilis L.» Шарл, ВеНЗн; — р. **скопá**, [**скóпчик**] «яструб-перепелятник», [**скóбчик**], п. [skop] «тс.», слц. [skobec] «сокіл-голуб'ятник, Falco columbarius L.», [skores] «тс.», слн. skôpec «яструб-перепелятник», skôbec «тс.»; — псл. **skop-**, **skob-**, очевидно, давній варіант основи **kob-**, від якої походить **кібець** (**кóбець**); — споріднене з алб. shkabë «орел, коршун». — Фасмер II 267—268. — Див. ще **кібець**.

скопелічити — див. **кóпіль**³.

[**скопец**] (бот.) «вероніка берегова, Veronica anagallis L.» Мак; — неясне.

[**скопéць**] «дійниця», [**скіпéць** ДзАтл I, **шкóпок** ГрицАВ] «тс.»; — п. **skopek** «дерев'яна дійниця», [skop, skopiec], **szkorek**, [szkorek] «тс.», ч. **škopek** «цебер», ст. **škop**, слц. **škop** «цебрик», **škores**, **škorík**, **škorok** «тс.»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з давньоверхньонімецької мови; днн. skaph «посудина (для рідини)» (нвн. Schaff «посудина; бочка»), до якого зводиться й укр. **шафа**, споріднене із снідерл. schar «чан», днн. skap «тс.». — Дзендзелівський УЗЛП 122; Richhardt 98; Brückner 494—495; Machek ESJC 612; Kluge—Mitzka 631. — Пор. **шафа**.

скопіти «холостити, каструвати», [**скіп**] «кастрований баран» Нед, [**скоп**] «тс.; баран Нед», **скопéць** «кастрат; [баран Нед, кастрований баран]»; — р. **скопіть**, бр. **сканéц** «скопець», др. **скопитися** «оскопитися», **скопéць** «скопець», п. **skopić** «скопити», **skop** «кастрований баран», ч. **skores** «тс.», слц.

škopit' «скопити», вл. нл. skor «баран», полаб. st'ūr «тс.», болг. *скопя(вам)* «скоплю», м. *скопи* «скопить», схв. *шкѡ-пнѡти* «скопити», *скѡпац* «скопець; кастрований баран», слн. skóriti «скопити», стсл. **скопити** «оскопити», **скопць** «скопець»; — псл. skopiti «холостити, каструвати», скорьсь «скопець», скорь «кастрований баран», пов'язані чергуванням голосних з *sčeriti «щепити». — Черных II 170—171; Фасмер III 650; Brückner 494; Machek ESJC 547; Schuster-Sewc 1293—1294; Skok III 264—265. — Див. ще **щепити**. — Пор. **скіпа**.

[скопювати] «поколоти» Нед, **[скопювати]** «знищити, звести зі світу» Чаб; — пов'язане з **[кѡпіє]** «спис, піка»; друга форма, очевидно, зазнала фонетичного впливу з боку **копіювати** «робити копію». — Див. ще **кѡпіє**.

[скѡра] «кора; шкіра; шкура» Нед, Вел, **[скѡра]** «невичинена шкура звіра», **[шкорѡ]** «шматок соснової кори як поплавець у рибальському знарядді», *скорина*, *шкорина*, **[скорнік]** «чинбар» Бі, **[скѡрні]** «чоботи», **[скорувати]** (дерево) «знімати (з дерева) кору» Вел, **[заскориніти]** «покритися корою» Я; — р. ст. *скѡра*, *скарѡ* «шкура; хутрянні товари», бр. *скѡра* «шкіра», **[скѡрка]** «скорина», др. *скѡра* «шкура; хутро; хутрянний звір», п. skóra «шкіра; шкура; лушпиння; (ст.) кора», ч. (заст. і діал.) skóra, skura, skora «(оброблена) шкіра», слц. [skura] «шкіра; шкура; плівка; лушпиння», вл. skoga «кора; шкаралуца; струп; скорина (хліба)», нл. škoga «кора; [шкіра людини]», [skóra] «тс.», полаб. st'ōgā «кора (на дереві)», м. **[шкорка]** «трісочка (дерева)», схв. *скѡрина* «скорина; лушпиння», слн. skógja «кора (дерева); скорина (хліба)», цсл. **скѡра** «шкіра, шкура; хутро; кора»; — псл. skoga, пов'язане з koga; — споріднене з лит. skarà «клапоть», skirti «розділяти», лтс. skara «кучер, кучерява шерсть, клапоть», дангл. sceagu (<*skagō) «частина, частка», двн. sceran «стригти», лат. scortum «шкура», алб. harr «прополюю», shker, shtjer «роздираю»;

іє. *(s)ker- «різати», *(s)korā- «відрізок». — Фасмер III 650; Brückner 495; Machek ESJC 547; Schuster-Sewc 1294—1295; Варбот 44; Trautmann 266; Mühl.—Endz. III 872, IV 45; Гамкрелідзе—Иванов 122, 219. — Пор. **кѡра**, **шкіра**.

скорб, **[скѡрба]** «скорб» Нед, **[скѡрбинá, скорбіня]** «тс.» Нед, **скѡрбѡтá** СУМ, Нед, **[скѡрбѡти]** «завдавати скорботи», *скѡрбѡти*, *скѡрбувати*, **[оскѡрб]** «кривда», **[оскѡрба]** «тс.; шкода, втрата» Ж, **[оскѡрбнѡта]** «кривда», **[ѡскѡрбний]** «скупий, бідний» Ж, **[оскѡрбѡти]** «скривдити», **[прѡскѡрбний]** Нед, **[прискѡрбний]** «дуже сумний» Нед, **[прискѡрбѡти]** «засмутити; придбати» Она; — р. *скѡрбь*, бр. **[скѡрб]**, др. *скѡрбь* «біль, страждання, хвороба, мука, нещастя, горе, смуток, турбота», ч. skrb(l)iti «скупитися, скнарити», болг. *скѡрбь* «скорбота», м. *скѡрб* «тс.», схв. *скѡрбь* «турбота», слн. skrb «тс.», стсл. **скѡрбь** «мука, сум, скорбота»; — псл. skrbь, пов'язане чергуванням з sčrbь «щербина»; — споріднене з лит. skurbė «горе», лтс. skurbь «запаморочення, сп'яніння», свн. scherbe «черепок», нвн. scharf «гострий»; зіставляється також (Преобр. II 307; Булаховський Нариси 57) з р. **[скѡрбнѡть]** «засихати, морщитися». — Черных II 171; Фасмер III 650—651; Machek ESJC 549; Младенов 586; Skok III 269; Trautmann 266. — Див. ще **щѡрбá**².

скѡрбѡт (заст.) «цинга»; — р. *скѡрбѡт*, бр. *скарбѡт*, ч. слц. вл. skorbut, болг. *скѡрбѡт*, м. *скѡрбут*, схв. *скѡрбѡт*, *скѡрбут*, слн. skorbút; — запозичення з німецької мови; н. Skorbút «тс.» загальноприйнятого етимологічного пояснення не має; виводиться від слат. scorbūtus (іт. scorbuto), яке зводиться до р. **[скѡробѡт]** «чесання» (Kluge—Mitzka 712; Vasmer Zeitschr. f. deutsche Wortforschung 1907, 20); пов'язується також з нвн. Schorf «струп» (Фасмер III 651), із снідерл. scorf (Holub—Lyer 440), з гол. scherbuik (РЧДБЕ 673).

[скѡрдія] (бот.) «самосил часниковий, Teucrium scordium L.»; — резуль-

тат адаптації другого компонента латинської назви *scordium*, яка зводиться до гр. σκóρδov (σκoρóδιov) «часник», що походить від іє. *sker-d- «розрізувати, розрубувати» (про порізану на зубці головку часника), пов'язаного як варіант кореня з *kes-, яке виявляється у псл. česnokъ, пор. [часник дикий, часник кінський, камандра чісникова], р. конський чеснок, заячий чеснок, чесночная трава «тс.». — Пономарів Мовозн. 1973/5, 63; Фасмер ГСЭ III 185; Мельничук Этимология 1966, 220, 231; Frisk II 738.

[скóрець] «вузький довгий килим», [скoрц] «узорчаста вовняна тканина, яку вішають на стіну», [скóрца] «невеликий килим» Ме; — запозичення з молдавської чи румунської мови; молд. scoárцэ «килим», рум. scoáгță «вовняна селянська постілка» походять від лат. scortea «одяг із шкур», пов'язаного з scortum «шкура», corium «тс.», cortex «кора», спорідненими з псл. kora, skoga, укр. корá, [скoрá], шкіра. — Мельничук Молд. эл. 171; СДЕЛМ 383; DLRM 748; Walde—Hofm. I 274, II 497. — Див. ще корá, скóра, шкіра.

скорзонéра (бот.) «зміячка, Scorzonera L.», скорцонéра «тс.»; — р. болг. скорцонéра, бр. скарцанéра, п. skorzonera; — адаптована латинська наукова назва, запозичена з італійської мови; іт. skorzonera є складним утворенням з основ іменника skorza «кора», спорідненого з укр. корá, шкіра, і прикметника него «чорний», що походить від лат. niger «тс.»; назва зумовлена тим, що у деяких видів скорзонери қорені чорного кольору. — СІС² 772; БСЭ 39, 259; Sł. wyg. obcuch 683; РЧДБЕ 673; Mestica 1012, 1596. — Див. ще корá, негр, шкіра.

скóрий, [скoр, скóрен] «скорий», скорéнький, [скoрiстий] «який швидко ходить» Нед, скорiший Куз, [скóрний] «мудрий, хитрий; готовий» Нед, скóрший Куз, [скóрі] «швидко» О, [скoрiй] «скоріше», скорiш «тс.», скóро «(присл.) швидко, незабаром; (спол.) коли, якщо»,

скoрiсть, [скoрiти] «поспішати» Нед, [заскóря] «чим скоріше» Ж, [нá-скoрi] «нашвидку» ВеУг, [пoскoрiти(ся)] «поспішити» Нед, прискóрений, прискóрювальний, прискóрення, прискóрювач, прискóрiти СУМ, Нед; — р. скóрый, бр. скóры, др. скорыи, п. skory, ч. слц. skory, вл. нл. skogo «незабаром; майже», болг. м. скóро «швидко; недавно; незабаром», схв. скóро «недавно; скоро; майже», слн. skôго «майже; скоро», стсл. скoръ «швидкий, раптовий, негайний; легкий», — псл. skogъ «швидкий», skogo «незабаром»; — споріднене з лит. skėgys «сарана», гр. σκοίρω «стрибаю», σκiρτάω «тс.», снн. scheren «поспішати»; пов'язаня з нвн. gasch «швидкий» (Machek ESJC 547) позбавлене підстав. — Фасмер III 654; Brückner 495; Holub—Kop. 333; Schuster-Sewc 1295; Младенов 585; Skok II 266; Pokorny 934.

скoрiна — див. скóра.

[скoрiшайка] (орн.) «горіхівка, кедрівка, Nucifraga Briss.» Булаховський; — очевидно, результат контамінації назв [орiшáнка] і [лускoрiх] «тс.». — Булаховський Вибр. пр. III 232. — Див. ще горіхівка, лускoрiх.

[скoрлупá] «шкаралупа» Ник, Лекс-Пол, [скoрлупка] «тс.» Нед, [скoрoпýха] «моллюск у черепащі», [скoрyпiш] «земля, що легко покривається кіркою», [скoрлупáстий] «який має оболонку, черепашку», [скoрлупкoвáтий] «схожий на кору», [скoрлупoвáтий] «тс.», [скoрyпiшний] «такий, що легко покривається кіркою» (про землю) тж, [шкoрyпкiй] «шорсткий», [шкoрyплий] «тс.», [скoрyпiти] «ставати шорстким» Нед; — р. скoрлупá, бр. шкарлyпiна, др. скoрлупа, п. skorupa, ч. škraloup «плівка, кірка», нл. škórp(a) «шкаралупа, шкірка», škoprawa «тс.», полаб. st'öraip, схв. скóруп «вершки (на молоці)», слн. [škrálup] «кірка, кора», [skorlúpa] «яєчна шкаралупа», [škorlúpa] «вершки», [škalúp] «тс.»; — псл. skopupa, похідне утворення від skoga «шкіра»; форми з -л- викликані впливом з боку основи лyпiти (інакше Machek ESJC 613; Skok

III 266—267). — Німчук 246; Черных II 171; Фасмер III 652; Преобр. II 308; Вгүскнер 495; Варбот 93, 218. — Див. ще **лупіти**, **шкіра**. — Пор. **шкара-лупа**.

[**скорняти**] «розбудити; зігнати»; — очевидно, пов'язане з [**корняти**] «коло-ти, бити, підганяти; будити»; менш переконливе виведення (Scheludko 142) від рум. scogni «вигадувати; виганяти», яке, в свою чергу, зводиться до болг. *скърня* «кастрю», укр. [**скорняти**] (DLRM 750). — Див. ще **корняти**.

[**скорода**¹] (бот.) «цибуля гранчас-та, *Allium angulosum* L.» Мак; — р. [**скорода**] «дика цибуля або часник», [**скорда**] «часник»; — запозичення з грецької мови — від гр. σκόροδον (σκόρδον) «часник». — Фасмер III 652. — Див. ще **скордія**.

[**скорода**²] (бот.) «осока пальчаста, *Carex digitata* L. Нед, Пі, Мак; осока шершава, *Carex hirta* L. Мак; маренка запашна, *Asperula odorata* L. Мак», [**скороднік**] «осока пальчаста» Нед, Мак; — бр. [**скарóда**, **скарада**] «осока пальчаста»; — результат перенесення на осоку назви [**скорода**] «цибуля», зумовленого подібністю смаку обох рослин. — Пономарів Мовозн. 1973/5, 63; Фасмер ГСЭ III 185.

[**скорода**³] «кущування посівів; сходи, вруна» Л, ЛексПол, [**скородиться**] «сходити» ЛексПол; — очевидно, псл. *skorda «прорість», *skorditi se «прориватися, проростати», пов'язане з *skorda «борона». — Меркулова Етимология 1973, 55. — Див. ще **скородити**.

скородити СУМ, ДзАтл I, [**шкорóдити**] «скородити» Нед, [**скородіння**] «заскороджене поле» О, **скородільник**, [**скородінка**] «скородження» Чаб, [**скороднік**] Куз; — р. [**скорода**] «борона», **скородить** «скородити, боронувати», бр. **скарадзіць**, **скарóдзіць**, п. skródlic, [skrúdlíc] «тс.»; — псл. *skorditi; — споріднене з лит. skardyti «розривати (землю), дробити», лтс. skãrdit «топати, роздрібнювати», прус. skurdis «кирка, мотика», свн. scherze «обрізок, шма-

ток»; іє. *(s)ker-d- «різати». — Дзендзелівський St. sl. 10/1—2, 57; Фасмер III 652; Преобр. II 308; Trautmann 265—266; Fraenkel 797; Mühl.—Endz. III 880, IV 37; Откупщиков 136; Pokorny 938—941. — Пор. **скорода**³.

[**скорóздрий**] «скороспілий», [**сколóзрий** Нед, **скороздрілий**, **скороздрявий** Нед, **скорóзрий**, **скорозрімий** тж] «тс.», [**скорóздра**] «скороспілка», [**скорóздря**] «ранній овес» Нед, [**сколóздря**] (сорт кукурудзи) Доп. УЖДУ II; — п. [skogojrzy] «скороспілий», [skołojrzy] «тс.»; — складне утворення з основ прислівника **скóро** і дієслова **зріти** ([здр-]) «достигати». — Німчук 250—251; Вгүскнер 495. — Див. ще **зріти**², **скóрий**. — Пор. **колóздра**.

[**скорозріст**] (бот.) «підсніжник звичайний, *Galanthus nivalis* L.» Нед, [**скородрість**] «тс.» Мак; — складне утворення з основ прислівника **скóро** і дієслова **зростати**; назва зумовлена тим, що підсніжник з'являється навесні раніше від усіх квітів. — Заверуха 23; Machek Jm. rostl. 272. — Див. ще **рості**, **скóрий**. — Пор. **козóдріст**, **колодріст**, **конодріст**.

[**скорóліски**] (бот.) «печіночниця звичайна, *Hepatica triloba* Gilib. Мак; проліска дволиста, *Scilla bifolia* Мак»; — результат контамінації назв [**скорозріст**] «підсніжник» і **прóлісок**, **прóліска** (див.).

скóром «м'ясна і молочна їжа, забаронена церквою в пісні дні», [**скóрома** Нед, **скоромец** О], **скорóмина** «тс.», **скорóмник** «той, хто вживає скоромну їжу в пісні дні», **скорóмний**, [**скорівний**] «скоромний» Чаб, **скорóмити(ся)**, **безскорóмник** «той, хто додержується посту», [**оскорóма**] «скором» Ж; — р. **скорóмний**, **скорóмить**, бр. **скóрам** «скором», **скарóмны**, др. **скоромъ**, п. skrom «жир дичини», схв. **скрãма** «плівка, пінка», [skrãma] «жир на юшці», р.-цсл. **скрамъ** «жир»; — псл. *skogmъ «жир», очевидно, пов'язане з *kъgmъ «корм»; — можливо, споріднене з гр. ιορέννυμι «нагодовую», лит. šęgti «годувати (худобу)» (з паралелізмом кореневих k/Ķ);

пов'язується далі (Петлева *Этимология* 1974, 16—20) з іє. *(s)ker- «різати» як давнє позначення того, що зрізується, здирається, у т. ч. тваринного жиру. — Фасмер III 652—653; Brückner 496; Machek *Recherches* 38; Skok III 268—269.

[**скоронний**] «скроневий» Нед; — похідне утворення від незасвідченого **скоронь* «скроня», яке мало б бути споріднене з р. [скоронь], др. *скоронь*, *скороня*, п. skroń, ч. skráň, слц. skráň, skraňa, вл. skróń, слн. skránja, р.-цсл. с.-цсл. **скраниа**; — псл. *skogonь/skren-, очевидно, пов'язане з р. *чѣрен* «кутній зуб», слц. čep, лтс. cernoklis «тс.», кіпр. cern «щелепа», сірл. cern «кут». — Фасмер III 653; Brückner 496; Schuster-Sewc 1298. — Пор. **скрань**, **скроня**.

скорпій — див. **скрипей**.

скорпіон, [шкорпіон, скорпій] Нед; — р. *скорпіон*, заст. *скорпий*, бр. *скарпіён*, др. *скоропий*, *скоропия*, *скоръпий*, *скоръпия*, п. вл. skorpion, ч. слц. škorpion, болг. *скорпіон*, м. *скорпија*, схв. *скорпија*, слн. škorpjón, стсл. **скоръпни**; — через церковно-слов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову, а пізніше через посередництво німецької (н. Skorpión) і латинської (лат. scorpio, -onis) у східнослов'янські з грецької; гр. σκorpion «скорпіон» вважається запозиченням з якоїсь середземноморської індоевропейської мови, спорідненим з дангл. sceorfan «здряпувати», sceorpan «дряпати», двн. scarbōn «скребити, розривати», лтс. škērpēt «різати дерн». — Німчук 232—233; Черных II 171—172; Фасмер III 654; Koraliński 895; Kluge—Mitzka 712; Frisk II 738—739. — Пор. **шкуропая**.

скорс, *скорсина*, *скорця* — див. **кórса**.

скорупіти, *скорупіш*, *скорупішний* — див. **скорлупа**.

[**скорух¹**] (бот.) «горобина звичайна, Sorbus aucuparia L.» Г, Нед, [скоруха] Нед, [скорушина, скорусь Мак, скрух (білий) Мак, шкорух] «тс.», [скурух] «акація, Acacia L.» Доп. УжДУ II; — п. [skoguch, skorusza, skoruszyna,

skoruszniak], ч. oskeruše, [oškeruše, oskokuše, oškeruše], слц. oskoruša, [skorúch, skoruša, oskeruša, oškeruša, oškoruša], болг. *скоруша*, [бскруша], м. *скоруша*, [скорша], *оскруша*, *оскоруша*, схв. *скоруша*, *оскоруша*, *оскоруша*, слн. skórš, [skóriš], oskóruš; — псл. oskoruša, oskogša, утворене з основ os- (тієї самої, що і в *осіка*, *осокір*) і kog- «кора»; безпосередньо пов'язане з *осокір*; спільна мотивація обох назв полягає, очевидно, в плямистості кори обох дерев; пов'язання п. skorusza зі skogu «скорий» (Brückner 495) позбавлене підстав. — Див. ще **осіка**, **осокір**. — Пор. **ясен**.

[**скорух²**] (бот.) «жостір, крушина, Rhamnus frangula L.» Нед, Мак, [скоруша, скорушина, скорух (чорний)] «тс.» Мак; — очевидно, результат контамінації форм *крушінá*, [крух, круха] і под. «тс.» з фонетично близькими формами [скорушина] «горобина», [скорух, скоруха] «тс.». — Див. ще **круха**, **скорух¹**.

[**скорязний**] «спокійний» ВеУг; — пов'язане з *коріти* (див.).

[**скосолист**] (бот.) «бегонія, Begonia L.» Мак; — складне утворення з основ дієслова *скосіти(ся)* «стати косим» та іменника *лист*; назва зумовлена косо-серцевидною, нерівнобокою формою листків бегонії; щодо префіксального *с-* пор. [скосогір] замість *косогір*. — БСЭ 4, 372. — Див. ще **з¹**, **кóсий**, **лист**.

скот, [скіт] «скот» Нед, [скітнік] «шкуродерня» Нед, [скітня] «дорога для худоби» Нед, *скотар*, *скотарник*, *скотарня*, *скотарство*, [скотарча] «малий пастух», [скотарчук] «тс.», *скотина*, *скотинюка*, *скотиняка*, [скотник] «пастух корів» Гриц, [скотство] «скотське життя» Нед, [скотя] «скот», [скітній] «скотячий» тж, *скотинячий*, *скотячий*, *скотарити*, *скотарювати*, [скотеніти] «ставати подібним до скотини» Нед, [скотічити] «пасти худобу» Нед, *оскотініти*; — р. болг. м. *скот*, бр. [скот], *скаціна*, др. *скотъ*, п. ч. нл. skot, вл. skót, полаб. st'ot, схв. *скот*, слн. skòt, стсл. **скотъ**; — псл. skotъ; — загальноприйнятого пояснен-

ня не має; здебільшого вважається запозиченням з германських мов і пов'язується з гот. *skatts* (назва грошової одиниці), дісл. *skattr* «податок», днн. *scat* «монета, майно», двн. *skaz* «тс.», нвн. *Schatz* «скарб» (Kiparsky GLG 186—188; Brückner 495—496; Janko WuS I 103—105; Stender-Petersen 309—310; Uhlenbeck AfSIPh 15, 491); існують також думки про власне слов'янське походження слова *skotъ*, зокрема про його зв'язок з псл. *ščetina* «щетина», з *kotiti se* «котитися, плодитися» чи з схв. *стѡка* «майно, худоба» і про запозичення з праслов'янської мови в германські (Ильинский РФВ 73, 283—284; Jakobson IJSLP 1/2, 271; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 183—187; ВЯ 1961/3, 55; Преобр. II 310; Machek ESJC 548; Jagić AfSIPh 23, 536; Brückner AfSIPh 23, 626; Schrader IF 17, 30) або про первісну спорідненість слов'янського і германського слів (Младенов 585; Matzenauer 74). — Огієнко РМ 1938/9, 395; Німчук 173; Трубачев Назв. дом. жив. 100—102; Фасмер—Трубачев III 655; Черных II 172; Львов Лексика ПВЛ 267; Schuster-Sewc 1296—1297; Skok III 267.

скóтище — див. **котітися**.

скоц, *скоцель*, *скоцень*, *скочень* — див. **скакун**.

скóчити, *скóкнути*, *скок*, *ско́ка*, *ско́ки*, *ско́чакá*, *ско́чка*, *ско́чний*, *ско́чки* — див. **скакати**.

[скóчки] (бот.) «молодило, *Sempervivum L.*»; — бр. *ско́чки*, *[скачка, скачки, ско́чка]* «тс.»; — похідне утворення від *скóчити*, *скакати*; назва зумовлена тим, що насінневі шапочки молодила після досягання насіння відскакують від рослини. — Пі 239. — Див. ще **скакати**.

скра́клі «народна спортивна гра, городки», *[скра́гли]* «тс.» Нед, *[скра́голь]* «одна з цурпалок для гри в скраклі», *скра́кля*, *скра́коль* «тс.»; — р. *[скра́гли]* «гра в скраклі»; — результати видозміни форм *[кра́клі, кра́гли]* «тс.», пов'язаних з п. *kręgle* «кегли». — Фасмер III 656. — Див. ще **кра́голь**.

[скра́коль] «велика зелена жаба» Чаб, *[скракуля]* «тс.» Чаб; — результат контамінації іменника *[скакуля]* «жаба» і дієслова *скрекотати*. — Див. ще **скакати**, **скрекотати**.

скра́ник — див. **кармнік**.

[скрань] «скроня», *[скраніця]* «скронева кістка» Нед, *[скраневий]* «скроневий», ст. *скрань* «скроня» (1627); — запозичення з чеської або словацької мови; ч. слц. *skráň* відповідають укр. **скоронь*. — Див. ще **скоронний**. — Пор. **скроня**.

скребті, *[скребтати]*, *скребтіся*, *[скреблити]* «чистити скребницею» Нед, *[скребсти, скрептати]* «скребти», *[скробтати]* «тс.» тж, *[скробати]* «чухати» О, *шкребті*, *шкребтіся*, *[шкратати]* Нед, *шкребтати*, *шкратати* тж, *шкробати*, *шкрябати*, *шкрябнути*, *шкрябоннути*, *шкряботити*, *шкряб* (виг.), *скребáчка*, *[скреблени]* «костриця, очіски» Нед, *скреблó* СУМ, Нед, *скребніця*, *скребóк*, *[скрептаніна]* «обскрібання, очищення» Нед, *[скрептаніне]* «очистки з картоплі» Нед, *[скрібка]* «рибальська снасть із коритцем» Ник, *[скрибáчка, шкребáчка]* Нед, *шкреблó*, *шкребóк*, *[шкребтáчка]* «скребок» Нед, *[шкрибáк]* «скребло», *[шкрябáчка]* «поганий старий віник» тж, *[шкряботу́ха]* (про мишу), *віскребки*, *віскрібки*, *вішкребки*, *вішкребок* «хлібець із залишків тіста; найменша дитина у сім'ї», *[вішкрібок]* «тс.», *[нескреба]* «неотеса», *[нескребенний]* «неохайний, брудний» Она, *оскребки*, *ошкребки*, *[поскріб]* «вишкребок» Нед, *[поскрібач]* «той, хто дряпає», *[поскрібка]* «малий шкребок» Нед, *поскрібки*, *поскрібок* «хлібина із залишків тіста, вишкребок», *[поскробок]* «тс.» Нед, *[ускробати]* «ускребти» Нед; — р. *скресті*, *скребу*, бр. *скрэбці*, *шкратáць*, п. *skrobać*, ч. *škrábatí*, слц. *škrabat'*, вл. *škrabać*, нл. *škrabaś*, слн. *škrébatí*, *škrábatí*; — псл. *skrebtí*, *skrobati*; — споріднене з лит. *skrebėti* «шуміти, шарудіти, шелестіти», лтс. *skrapt* «скребти, скоблити, чесати, дряпати», снн. *schrapen* (<*skrapōn) «дряпати, ви-

креслювати», дісл. skgara «тс.», лат. scrobis «яма»; іє. *(s)kerb(h)-/(s)kreb(h)- «шкребти, різати», похідне від *(s)ker- «різати». — Черных II 172; Фасмер III 656, 658; Brückner 496; Machek ESJC 613; Schuster-Sewc 1447—1448, 1450; Мельничук Этимология 1966, 220; Trautmann 267; Fraenkel 815—816; Karulis II 203; Zupitza GG 157; Pokorny 943.

скреготати, [скирготіти] «скреготати», скреготіти, [скрегенчати Нед, скрегінчати Нед, скрегончати ВеУг, скрейчати Нед], скрегнүти, скрегонүти, скреготнүти, скрігати, [скригіндзати, скригінчати Ме, скриготати ВеБ, шкирготати] «тс.», [скригійц] (виг.) Ме, [скрега] «жаба» ВеНЗн, скрегіт, скреготня, скреготүха, [скрегітлівий] Нед, скреготлівий; — р. скрежетать, [скреготать], скрежет, бр. скрыгаць, скрыгатаць, скрогат «скрегіт», др. скрегътати, скръжътати, скръжътъ, скрежъть, п. zgrzytać, zgrzyt, ст. skrzytać, zkrzyt, ч. skřehotati «квакати, каркати», skřehot «квакання, каркання», слц. škřehotat' «каркати», болг. скърцам «скриплю», схв. шкргүтати «скрипіти», шкргүт «скрегіт», слн. skřgati «щебетати», skrgütati «тріщати», škřgetati «дзвеніти», стсл. скръжътати, скръжътъ; — псл. *skřžьtati, skregъtati; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до скрекотати, гр. κριγή «скрегіт зубів»; далі зіставляється з *skřga «скарга». — Фасмер III 656—657; Ильинский ИОРЯС 23/2, 180—245; Brückner 652; Machek ESJC 549; Skok III 402—403. — Пор. скарга¹, скрекотати.

[скрегүлець] (орн.) «яструб-перепелятник, Accipiter nisus L.» Нед, [скригүлець, скригүлець] «тс.» Нед, [скригүлець] «тс.; яструб-тетерев'ятник, Accipiter gentilis L.» Гор; — пов'язане з [крагүлець] «яструб-перепелятник» (див.).

скрекотати, скрекотіти, [скреготати О, скреготіти] «скрекотати» ВеБ, [скрекекати Нед, скригончати ВеУг] «тс.», скрекеке (виг.), скрекіт, [скрекот] Нед, скрекотень «скрекотун», скрекотнява, скрекотүха; — п. skrze-

czeć, skrzek, ч. skřekati, skřek, слц. skrekotat', škrek(ot), вл. škřećeć «верещати, пронизливо кричати», škřek «виск», нл. skřjakaś «каркати, тріщати», škřakotaś «тс.»; — псл. *skrek-; — звуконаслідувальне утворення, паралельне скреготати, крякати. — Machek ESJC 549. — Пор. скреготати, стрекотати¹.

[скремзаць] «невміло, недоладно виготовити» Чаб, [скремзять, кремзять, кремзять, скремдзять, скремсать] «тс.», [скре́ндзяний] «недоладно зроблений» тж; — бр. скремзаць «покреслити, позакреслювати», кремзаць «недбало писати; креслити; дряпати чимось гострим»; — пов'язане з [кремса́ти] «обрубувати; цюкати (сокирою)» (див.).

[скрент] «передня частина воза; залізний круг на передніх сницях воза» О, [шкрент] «перед воза» О; — запозичення з польської мови; п. [skreŋt] відповідає укр. [скрут] «тс.». — Див. ще крутіти.

скрепер, скреперіст; — р. болг. скрепер, бр. скрэпер, ч. skrejpr, слц. skrapet, схв. скрѣ(j)пер, слн. skréper; — запозичення з англійської мови; англ. scrape «скрепер, волокуша, грейдер; скребок» пов'язане з scrape «скребти, скоблити, шкрябати», спорідненим з гол. schrapen, schrabben, н. schrapen, лтс. skrapt «тс.», псл. skrebtі, укр. скребіти. — SIC² 772; Holub—Lyer 440; Klein 1402. — Див. ще скребіти.

скрепуха — див. скрипель.

скрігати — див. скреготати.

[скрігли] «нарізані скибочки (сушених яблук), нарізане скибками м'ясо, нарізана великими шматками картопля» ГрицАВ, [скріглик] «скибочка хліба; кусок дерева» Л; — очевидно, запозичення з білоруської мови; бр. скрыль «велика скибка», скрылік (зменш.), скрыляць «нарізувати скибками», як і споріднені р. [скрыль] «скіпка, тріска», схв. [skřila (škrila)] «плита», [skřilja (škrilja)] «тс.», [škrilj] «вид плоского каменю», шкріляти се «відколюватися пластами» (про камінь), шкріляц «сланець», слн. skřil

«тс., шифер», слц. škridla «черепиця», можуть бути зведені до псл. skryla (skryľb) «плитка, скибка», можливо, пов'язаного з krojiti «краяти» (Shevelov Hist. phonol. 80); східнослов'янські форми виводяться також (Лаучюте 39—40; Būga RR II 570) від лит. skrylis, мн. skryliai «вареники, сирники, оладки; варені квадратні відрізки тіста». — ГрицАВ 204—205; Трубачев Сл. язукозн. 1963, 188; Преобр. II 313; Skok III 403.

скрижаль «плита з текстом»; — р. *скрижаль*, бр. *скрыжаль*, др. *скрижаль* «камінь, камінна дошка, плита; (мн.) крила», п. skryžal «камінна плита», болг. *скрижъл* «скрижаль», стсл. **скрижаль** «таблиця; таблиця законів»; — остаточно не з'ясоване; зіставляється з р. [скрыга] «плавуча крижина» (КЭСРЯ 413; Преобр. II 312), з схв. *крижати* «різати» (Mikl. EW 304; Соболевский РФВ 67, 212—213), пов'язується з нвн. Schere «ножиці» (Младенов 586). — Фасмер III 657.

[**скрижівки**] «листя капусти на голубці» О; — пов'язане з [крижълка] «цілий качан квашеної капусти» (див.).

[**скримпувати**] «стиснути зв'язане ще закрутом» Гор; — запозичення з польської мови; п. skrypować «зв'язати» є похідним від krypować «в'язати, міцно стягувати», яке, очевидно, зводиться до нвн. ст. і діал. krampen «зчіплювати, з'єднувати скобами», похідного від Krampe «гак, скоба», пов'язаного з двн. kramph «скривлений», спорідненим з псл. grōbъ «грубий», стсл. **грѣвъ** «грубий, неосвічений»; менш переконливе пов'язання через варіант [krypować] з нвн. Krippe «ясла» (Brückner 267). — Гор 81; Sławski III 105—106; Kluge—Mitzka 399.

[**скримцювати**] «міцно зв'язати»; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни запозиченого п. skryćić «скрутити», зближеного з основою слова [скримпувати] «стиснути зв'язане ще закрутом».

[**скринкі**] (зоол.) «беззубки, Apodonta» Нед; — похідне утворення від *скриня*; назва зумовлена зовнішньою

подібністю двостулкових черепашок беззубок до скриньок. — БСЭ 4, 384. — Див. ще **скриня**¹.

скриня¹ «ящик з кришкою; [зруб у криниці; кріплення віконної або дверної коробки Ник]», [скринка] «віконна або дверна коробка; зарубинка в дереві; пастка на куниць, тхорів» О, *скринька*, *скриньчина*, [перескринок] «перегородка Куз, О; шухляда О», [підскринок] «ящик для борошна грубого помелу у млині» Нед, *пріскринок* «невеликий відділ для дрібних речей у скрині» СУМ, Ме, [пріскриньок] «тс.» Л, Па; — р. [скрин] «скриня», [скриня], бр. *скрыня*, п. skrynia «тс.», ч. skříň «шафа», слц. skriňa «тс.», вл. křinja «скриня», нл. křinja «тс.», болг. *скрин* «шафа», схв. *скринья* «скриня», слн. skrinja «тс.», стсл. **скринга** «ковчег», **скрина** «тс.», **скриница** «тс.; скринька, шкатулка»; — псл. skripъ, skrina, skrinja; — загальноприйнятого пояснення не має; вважається запозиченням з латинської і (у східнослов'янські мови через польську) із середньовісньонімецької мов; свн. scřipi (>нвн. Schrein) «шафа» виводиться від лат. scřinium «кругла коробка для паперів», яке зіставляється з лит. kreivus «кривий», псл. křivъ, укр. *кривий*; розглядається також (Brückner 498; Schuster-Sewc 700—701) як успадковане слов'янське утворення, пов'язане з křina «миска, ринка», křinicja «криниця». — Москаленко УІЛ 28; Фасмер III 657; Преобр. II 312; Machek ESJC 550; Holub—Kop. 334—335; Skok III 269—270; Walde—Hofm. II 500. — Пор. **кривий**, **криниця**, **криновка**.

[**скриня**²] «насипаний горб; дамба Ч; огріх, пропуск в оранці; стояча, не перевернута скиба після оранки О»; — неясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане зі **скриня**¹.

скрип¹, [скрипавка] «тріскачка, то-рохкало» Нед, [скрипак] «скрипаль», *скрипаль*, *скрипър*, *скрипърч*, [скрипичник], *скрипник* «тс.», *скрипичця* «скрипка», *скрипит* «скрип», *скрипка*, [скриполине] «терликання, цигикання» Нед,

[*скрипу́га*] «все тріскотливе, незграбне» Нед, *скрипу́н* (ент.) «кусач *Lamia F.*; *Saperda F.*», [*скрипу́нь*] «тс.», *скрипу́ха*, *скріпати*, *скрипіти*, *скріпнути*, *скрипотіти*, *скрип* (виг.), *скрипичний*, *скриплівий*, *скрипучий*, *поскрип*, *поскрипувати*; — р. *скрип*, бр. *скрып*, др. *скрипаніе* «скрипіння, скрип», п. *skrżyp*, ч. *skřipati*, слц. *škřipat' (škřipiet')*, вл. *křipaś*, нл. *škřipaś*, болг. *скріпвам* «поскрипую», м. *чкрипи*, *скрипи*, схв. *шкрїпа* «скрип, шелестіння», слн. *škřip*; — псл. *skřipъ*, *skřipati*; — лтс. *skripstët* «хрустити, скрипіти, гуркотіти», *kripš(k)ët* «тс.», лит. *kripšterėti* «тихо прошарудіти», можливо, також днн. *scriān* «кричати», *screi* «крик» (нвн. *Schrei* «тс.», *schreien* «кричати»); іє. **(s)krei-/ (s)kegei-* «шум, крик» (звуконаслідувального характеру), до якого зводиться також псл. *křikъ*, укр. *крик*; пов'язується також з іє. **(s)ker-/ (s)krē-* «різати» (*Schuster-Sewc* 701, 1449; Варбот *Этимология* 1981, 16—21; *Skok* III 403; *Zupitza GG* 126). — Фасмер III 657—658; Преобр. II 312—313; *Machek ESJC* 550; Младенов 586; *Mühl.—Endz.* III 893; *Pokorny* 567—570. — Пор. **крик**, **скрипця**.

[**скрип²**] (бот.) «гриб хрящ гіркий, *Lactarius (Agaricus) piperatus* Fr. ex Scop.» Мак, [*скрип білий*] «колчак жовтий, *Hudnum gerandum* Fr.» Нед, [*скрипай*] «тс.» О, [*скрипак*] (вид грибів) ВеЛ, [*скрипéй*] «хрящ-молочник оливково-чорний, *Lactarius picator* (Fr.) Karst.» Нед, [*скрипу́х*] «тс.» Мак, Нед, [*скрипіль*] «вид отруйних грибів» Нед; — р. [*скрипця*] «гриб-зонтик великий, *Lepiota procera* Qué!», [*скрипця*] «тс.», п. *skrżypel* «колчак, *Hudnum*»; — похідні утворення від *скрипіти*; назви зумовлені, очевидно, хрусткістю деяких з цих грибів, коли їх їдять. — Шамота 130. — Див. ще **скрип¹**. — Пор. **груздь**, **хрящ²**.

[**скрип³**] (орн.) «деркач, *Crex pratensis* Bechst.» Шарл, ВеУг, [*скрипак* Шарл, ВеЗа, *скріпак* ВеЗа, ВеЛ] «тс.»; — похідні утворення від *скрипіти*; наз-

ви зумовлені характером крику деркача, відображеного і в інших його назвах (*деркач*, *тирчак*, *хрушель*, *хрящ*). — Булаховський Вибр. пр. III 201. — Див. ще **скрип¹**.

[**скрипей**] (бот.) «хвощ, *Equisetum L.*» Мак, [*скріпень* Нед, *скрипéць* ВеНЗн, *скрипель* Мак, *скрипій* Мак, ВеНЗн, *скорпій* ВеНЗн] «тс.»; — р. [*скрыпун*], бр. [*скрып*], п. [*skrżyp*], ч. [*škřip*], слц. [*skřip*, *škřip*, *škřib*], вл. *křipica* «тс.»; — похідні утворення від *скрипіти*; назви пов'язуються з тим, що хвощ зимовий, який використовувався для полірування дерев'яних виробів, нібито при цьому скрипів. — БСЭ 46, 105; *Machek Jm. rostl.* 28—29; *Schuster-Sewc* 701. — Див. ще **скрип¹**.

[**скрипель**] (бот.) «губка модринова, *Fomitopsis (Polyporus) officinalis*; губка несправжня, *Phellinus (Fomes, Polyporus) igniarius*» Мак, [*скрипій*] «губка справжня, *Fomes (Polyporus) fomentarius*» Мак, [*скрипуха*] «губка несправжня; губка сірчано-жовта, *Laetiporus (Polyporus) sulphureus (Agaricus sulphureatus)*» Мак, [*скрепуха*] «губка несправжня» Мак; — п. *skrżypuch* (зб.) «губки» (з укр.?); — похідні утворення від *скрипіти*; назви зумовлені тим, що трутовики скриплять, коли їх відламувати від дерева. — Див. ще **скрип¹**.

скрипця (заст.) «масивні дерев'яні кайдани; [частина блока у ткацькому верстаті], [*скрипці*] «блочки у ткацькому верстаті» Нед, [*скрипліяця*] «вид кайданів» Нед, *скрепця* «скрипиця», [*скріпки*] «блочки у ткацькому верстаті, на яких висять і по яких піднімаються й опускаються ничениці» ДзАтл II, [*скріпки*, *скріпліяці*, *скрипульки*, *шкріпці*, *скрікли*, *скрોકлі*, *шкрікли*] «тс.» тж, [*скріпці*] «тс.» тж, Ме, [*прискріпати*] «притиснути, здавити» Нед; — п. ст. *skrżypiec* (знаряддя тортур), *skrżypiec* «тс.», ч. *skřipec* «пристрій для затискування; прищепка; капкан, блок у ткацькому верстаті; (іст.) диба (знаряддя тортур)», *skřipouti* «стиснути, затиснути», *oskřipec* «затискач для освітлю-

вальної скіпки», слц. škripes «диба; блок у ткацькому верстаті», вл. skřipk «підйомний блок», кїра «система підйомних блоків», кїр «блок у ткацькому верстаті», болг. *скрипéц* «підйомний блок», [скрип] «блок у ткацькому верстаті», *скрипци́* «блоки у ткацькому верстаті», [шкрипълци́] «тс.», м. *скрипец* «підйомний блок», *скрипка* «тс.», схв. *шкрѣп* «палка із розщепом для ловіння птахів, змії», *шкрипка* «блок у ткацькому верстаті», *шкрѣпац* (мн. *шкрипци*) «тс.», слн. škripes «блок», škripčevje «блоки; диба»; — не зовсім ясне; пов'язується (Трубачев Рем. термінол. 135; Machek ESJC 550; Schuster-Sewc 701) із звуконаслідувальною основою *скрип*; більш природним здається розвиток значень від «розщип, щось розколене» через «диби для ніг, рук», «диба як знаряддя для підймання, підйомний блок, блок у ткацькому верстаті»; у зв'язку з цим словесне гніздо виводиться й від іє. *sker- «різати, колоти»; твердження про закарпатсько-південнослов'янський ареал відповідних назв (Дзендзелівський St. sl. 13, 224) позбавлене підстав. — Варбот Етимологія 1981, 16—21; Сл. языкозн. 1988, 71—72; Skok III 403. — Пор. **скребті, щербá**².

[**скрипій**] (бот.) «гадючник в'язолистий, *Filipendula ulmaria* Maxim.» Мак, [*скрипник*] «болотна рослина з малиновими квітами» Бі; — бр. *скрыпенъ* «зніт, *Epilobium* L.», [*скрипель*] «зніт вузьколистий, *E. angustifolium* Scop.», [*скрыпник, скрыпышник*] «тс.», [*скрыпун*] «тс.; очиток»; — запозичення з російської мови; р. [*скрыпей*] «зніт вузьколистий», [*скрыпень, лесной скрыпий*] «тс.», [*скрыпун*] «тс.; хаменерій, *Chaenopodium* Adans.; очиток великий, заяча капуста велика, *Sedum telephium*; плакун верболистий, *Lythrum salicaria*», [*скрыповик*] «плакун» є, очевидно, результатами видозміни деетимологізованої назви *кипрéй* «зніт», зближеної з основою дієслова *скрипéть* «скрипіти»; перенесення назви зніту на інші рослини зумовлене подібністю їх квітів, як

правило, червоних, або листків, схожих на вербові, а також тим, що всі ці рослини ростуть на вологих місцях. — БСЭ 14, 54; 16, 535; 17, 295; 21, 66; 41, 456; Machek Jm. rostl. 149. — Див. ще **кипрéй**. — Пор. **скрип**¹.

[**скрипуха**] (бот.) «скерета, *Crepis* L.» Мак; — р. [*скрыпуха*] «тс.»; — похідне утворення від *скрипіти*; мотивація назви неясна. — Див. ще **скрип**¹.

скрїтниця (бот.) «*Crypsis* Ait.»; — р. *скрїтниця*, бр. *скрїтниця*, ч. *skrytěnka*, слц. *skrytka* «тс.»; — похідне утворення від *скрїти* «заховати», калька латинської наукової назви рослини; лат. *crypsis* походить від гр. κρύπτω «скриваю, заховаю», спорідненого з псл. *kruti*, укр. *крїти*; наукова назва зумовлена тим, що суцвіття скритниці знизу до половини ховаються в пазухах верхніх листків. — Machek Jm. rostl. 292; Frisk II 29—30. — Див. ще **крїти**.

крїзь «всюди; завжди; зовсім; [(прийм.) крїзь]», [*скрозь*] «часто; завжди» Л, [*скрусь*] «крїзь» О, [*скрїзьний*] «повсюдний» Нед, *наскрїзь* СУМ, Куз, *наскрїзьний* тж; — р. [*скрозь*] «наскрїзь; крїзь», бр. *скрозь* «всюди; завжди; (прийм.) крїзь», п. *skroś* «наскрїзь», [*skroś*], *wskroś*, *wskroś*, [*skierz*] «тс.», ч. слц. *skrz(e)* «крїзь», [*skroz*], болг. [*скрѣз*] «тс.», схв. *скрѣз* «наскрїзь; поспіль», слн. заст. *skroz* «крїзь»; — очевидно, псл. *skrozě* «наскрїзь, поперек», пов'язане з *krozě* «крїзь» (з випадним s-); — зіставляється з гол. [*schraag*] «косий», нвн. *schřäg* «тс.». — ІУМ Морфологія 417, 432; Фасмер III 658; Machek ESJC 549; ESSJ Sl. gr. I 235—238. — Див. ще **крїзь**.

скромáдити «скребти, стругати; чухати; [згрібати Пі]», [*шкромáдити*] «скребти; чухати»; — р. [*скромáдить*] «гребти»; — результат контамінації слів *скребті* і *громáдити* «згрібати». — Даль IV 209; Петлева Етимологія 1974, 24. — Див. ще **громáда, скребті**.

скрómний, скромник, скромнича-ти, [поскрómити] «приборкати, втихомирити» Г, Мо, [*ускрómити*] «тс.» Нед;

— бр. *скрoмны*, *скрoмник*, *скрoмни-цаць*, болг. м. *скрoмен*; — запозичення з російської мови; р. *скрoмный*, *скрoмник*, *скрoмничать*, як і бр. [*скрамiць*] «заспокоювати», вважається запозиченням з польської мови; п. *skromny*, як і ч. слц. *skromný*, вл. *skromny*, виводиться з псл. **съ-кротъль*, похідного від *крота* «край; перегородка»; схв. *скрoман*, слн. *skrōmen*, очевидно, запозичені з чеської мови. — Фасмер III 658—659; Преобр. II 313; Urbańczyk JP 26, 5; Sławski JP 26, 73; Machek ESJC 549; Младенов 586; Skok III 271; Pokorny 623—624. — Див. ще **крoма**. — Пор. **прикрoмити**.

скрoня; — бр. *скронь* «скроня»; — запозичення з польської мови; п. *skroni* відповідає др. *скоронь*, *скороня* «тс.», укр. [*скорoнний*] «скроневиий» (див.).

скрупулoзний «надзвичайно точний, детальний»; — р. *скрупулeзний*, бр. *скрупулeзны*, п. *skrupulatny*, ч. *skrupulózni*, вл. *skrupulozny*, болг. *скрyпулен*, *скрупулoзен*, схв. *скрyпулoзан*, слн. *skrupulōzen*; — запозичення з французької мови; фр. *scrupuleux* (жін. р. *scrupuleuse*) «сумлінний, ретельний, скрупулoзний» походить від лат. *scrupulōsus* «украї ретельний, до дрібниць точний; кам'янистий», що є похідним від *scrupulus* «гострий камінець; неспокій, сумнів», мн. *scrupuli* «непотрібні тонкощі, дрібниці», зменш. від *scrupus* «гострий камінь», пов'язаного зі *scruta* «старі річі, мотлох», спорідненим із двн. *scrōtan* «рубати, різати», лит. [*skraudùs*] «крихкий», [*skrausti*] «ставати шорстким». — СІС² 773; Holub—Lyer 440; РЧДБЕ 674; Dauzat 656—657; Walde—Hofm. II 498, 501.

скрyта «труднощі, трудне становище», *скрут* «тс.», *скрутний* «важкий; [важкий для розуміння або вивчення О]», *скрутнуvатий*, [*скрутнявий*] «недостатній» Нед; — р. [*скрyтно*] «важко, трудно», п. ст. *skrutny* «жорстокий»; — похідне утворення від *крутий* «суворий, різкий». — Вгückner 273. — Див. ще **крутити**.

скрyха, *скрyхнути*, *скрyхо*, *скрушити*, *скрушний* — див. **крушити**².

[**скрyшки**] «висівки з борошна» О, [*скрyшки*] «викинуте при просіванні зерно-послід» Гор; — пов'язане зі [*скрyжини*] «тс.» тж, похідним від [*скружити*] «пересіяти зерно в решеті» тж, [*кружати*] «очищати (зерно на решеті)»; менш імовірний зв'язок форми [*скрyшки*] «висівки» із *крушити* «трошити». — Гор 81. — Див. ще **круг**.

скрyга «скнара, скупар»; — запозичення з російської мови; р. *скрyга* «тс.» не має надійної етимології; можливо, пов'язане з укр. [*кряжити*] «працювати, не розгинаючи спину; дбати, турбуватися», [*кряжати*] «берегти, скупитися» (ЕСУМ 3, 115); пропонуються пов'язання з р. *крыть* «крити» (Желтов ФЗ 1876, I, 20; Vaillant RES 18, 77), з р. [*кра*, *скра*] «купа» (Соболевский РФВ 67, 212), з болг. [*скрyндза*] «скнара» (Младенов 586), з гол. *schrok* «ненажера» або н. *karg* «скупий» (Matzenauer 308), з дангл. *screpkan* «ошукувати, зловживати довірою», двн. *screpkan* «ставити навскоси; ошукувати» (Фасмер—Трубачев III 660); виводиться з іє. **sker-* «різати» (Ильинский РФВ 78, 200); припускається контамінація р. *скáред* «скнара» й *коряга* «корч» (Преобр. II 313). — Фасмер—Трубачев III 659—660. — Пор. **кряж**³.

скyбти, *скyбати*, *скyбнути* СУМ, Нед, *скубонyти*, [*скyбсти*] «скубти», [*скупсти*] «рвати фрукти» О, *скуб*, [*скyбанка*] «скубання; корпія», [*скyбень*] «скубання», *скyбка*, [*скубрій*] «хабарник», *скубáльний*, [*навскyбки*] «скубучи» Ж, [*оскyбанець*] «картопляний млинець» Л, *розскyбувач* (текст.); — р. [*скубать*] «смикати за волосся; скубти», [*скубти*, *скyбить*, *скубсти*] «тс.», бр. *скyбци*, *скубáць*, п. *skubać*, ст. *skuść*, ч. *škubati*, слц. *škubat'*, [*skubat'*], вл. *skubać*, нл. *skubaś*, болг. *скyбя*, м. *скубе*, схв. *скyпсти*, слн. *skubsti*; — псл. *skusti* < **skubti*, пов'язане з *čubь* «чуб»; — очевидно, споріднене з гот. *skuft* «волосся на голові», дісл. *skopt* «тс.», нвн.

Schorf «чуб»; поширене зіставлення з лит. skūbti «поспішати» (Фасмер III 660; Brückner 498; Schuster-Sewc 1290; Skok III 274; Trautmann 263) здається помилковим. — Machek ESJC 614. — Пор. чуб.

[скувіти] «натомитися, намучитися» ЛексПол; — неясне.

скугú (вигук, що відтворює крик свині), скугúкати «верещати» (про свиней), скугúнити, скугúнóти, скугúтáти «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до скавú, скúглити (пор.).

скуд, скúдова — див. кудí.

скудéль (заст.) «глина; глиняна посудина», скудéльник (заст.) «гончар», скудéльниця «у старовину — велика яма, в якій ховали померлих від епідемії, голоду та ін.; кладовище для масових поховань»; — р. заст. скудéль, бр. заст. скудзéль, др. скудъль (скудъль) «черепиця; глиняна посудина», скудъль (скудель, скудъль) «черепок; глиняна посудина»; — запозичено в давньоруську мову зі старослов'янської; стсл. скъдъль «гончарна глина; черепиця; гончарні вироби», скъдъль, скъдъль, скъдъль, скъдъль «тс.», як і слн. [škanděla] «миска», [škoděla, skoděla], схв. здéла «тс.», походить від лат. scutella «миска», пов'язаного з scutum «щит», можливо, спорідненим з псл. ščitъ, укр. щит, причому лат. scutella зазнало контамінації з лат. scandula (scindula) «дранка, дошка», пов'язаним з scindo «роздираю», спорідненим з псл. cěditi, укр. цідíти. — Трубачев Рем. термиол. 285—288; Фасмер—Трубачев III 660—661. — Див. ще цідíти, щит.

скудний СУМ, Нед, скудóта, [скудáтися] «оскудіти», [скудúти] «заощаджувати, економити» Нед, скудúти «бідніти, вичерпуватися»; — р. скúдний, др. скудыи, скудъныи, п. ст. oskundzić «ганьбити, паплюжити», poskundzić «тс.»; болг. оскъден «скудний, убогий», м. скуден, схв. оскудан «тс.», скúдити «очорнити, звести наклеп», слн. oskóden «скудний», стсл. скъдъ «скудний», оскъдъти; — псл. skodъ «скудний, ошадний»,

пов'язане чергуванням голосних із *sčēditi «шадити». — Фасмер III 661; Brückner 398; Skok II 571. — Див. ще шадíти. — Пор. паскúда¹.

ску́ка, скúчний СУМ, Нед, скучну-вáтий, скучáти, наскúчити «надокучити», [прискучити] «трохи надокучити» Нед; — р. скúка, болг. скúчен «скучний» (з рос.), схв. скúчити «тіснити, ставити у скрутне становище»; — псл. skuka (<*skouka), пов'язане з skučiti «скавучати», kučiti «кричати»; пор. ч. skučeti «вити, скавучати», слц. skučat', слн. [skučati] «тс.»; може бути зіставлене, далі, з псл. skuliti «скавучати», šcemiti «шеміти», sčuka (<*skeuka) «щука». — Черных II 172—173; Фасмер III 661; Machek ESJC 550; Мельничук Этимология 1984, 138; Bern. I 639. — Див. ще кúчити. — Пор. скавú, скúлити¹, шемíти, щúка.

[скúла¹] «нарив, болячка, чиряк ЛексПол», [скúли] «золотуха» Нед, [скула́] «нарíст на дереві» Ник, [скуля́чка] «чиряк» ЛексПол, [шкúла] «вилиця» Нед, Пі; — р. скула́ «вилиця; [опух, гуля]», бр. скúла «тс.», п. skuła «вилиця; (заст.) болячка», болг. скúла «вилиця», схв. скúла «чиряк; струп», слн. skúla «нарив, шрам»; — очевидно, псл. skula, пов'язане з skuliti «стиснути», kuliti se «щулитися» як варіантами іє. *(s)кеу- «гнути, гнутися, суглоб» (з рухомим s-); зіставлення зі скала́ і щіліна (Преобр. II 315), лит. káulas «кістка» (Brückner ZfSlPh 4, 213; KZ 51, 238) та ін. недостатньо обгрунтовані. — Куркина Этимология 1971, 69—70; Pokoņu 588. — Див. ще кúлити. — Пор. скуліти².

скула́² «вигин корпусу судна біля днища; (рідк.) вилиця», скула́стий «вилицюватий»; — запозичення з російської мови; р. скула́ «тс.» етимологічно тотожне з укр. [скúла] «нарив, болячка» (див.).

[ску́лити¹] «скавучати» Нед, [скуліти] «тс.» Нед; — р. скулі́ть, [сколі́ть], п. [skulić], заст. skolić «тс.»; — псл. skuliti, очевидно, результат контамінації форм skoliti, до якої може бути зведене

й [скоголіти], та skučeti «тс.». — Фасмер—Трубачев III 662. — Пор. **скаву́**, **скійглити**, **ска́ка**.

[**скуліти**²] «мружити, прищулювати» ВеУг, [шкюліти] «дошкуляти»; — р. [скуліть] «скнарити»; — псл. [skuliti] (<*skoul-) «стиснути», пов'язане з skula «щелепа», šculiti (<*skeul-) «щулити»; очевидно, іє. *skeu-, варіант кореня *keu- «гнути, згинатися; суглоб». — Рокогну 588. — Див. ще **ска́ла**¹. — Пор. **дошкюліти**, **кюліти**, **кульгати**, **щюліти**.

[**ска́лиця**] (зоол.) у сполученні *с. звичайна* («мокриця) кулівка лісова, *Glomeris pustulata*» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. skulica «тс.» пов'язане з kulic się «щулитися, кулитися»; назва зумовлена зовнішнім виглядом цієї мокриці в нерухомому положенні. — Див. ще **кюліти**.

[**скулочник**] (бот.) «калачики кучеряві, *Malva crispa* L.» Г, Мак; — р. [скулочник], бр. [скулачник, ска́лашник] «тс.»; — похідне утворення від **ска́ла** (**ска́лка**) «болячка»; назва зумовлюється тим, що листки цієї рослини як розм'якшуючий засіб прикладають до болячок. — Анненков 207. — Див. ще **ска́ла**¹.

[**скуль**] «звідки» Л, [скуль Л, ска́ляка ЛексПол, іскуль Л] «тс.»; — запозичення з білоруської мови; бр. *скуль* «тс.» утворене з прийменника *с* «з» і займенниково-прислівникового компонента *-куль*, що відповідає укр. *-кіль* (*-кіля*) у словах *відкіль*, *звідкіль* і под. — Див. ще **відкіль**, **з**².

ска́льба — див. **ка́льбаба**.

[**ска́льб'яний**] «зігнутий у ключку» ЛексПол; — запозичення з білоруської мови; пор. бр. *ка́льба* «ключка», очевидно, споріднене з укр. [ка́льба́стий] «горбатий, загнутий». — Див. ще **ка́льлити**, **ка́льбака**.

ска́льптор, *ска́льпту́ра*; — р. *ска́льптор*, бр. *ска́льптар*, п. рідк. ч. слц. *skulptor*, болг. м. *ска́лптор*, схв. *ска́лптор*, слн. *skulptúra*; — запозичене, очевидно, через західнослов'янське посе-

редництво з латинської мови; лат. *sculptor* «різьбар, скульптор» пов'язане з *sculpo* «вирізую, вирізьблюю», *scalpo* «тс., гравірую, дряпаю, скребу». — СІС² 773; КЭСРЯ 414; SW VI 196; Holub—Lyer 440; РЧДБЕ 674; Вуяклија 888; Walde—Hofm. II 486—487, 502. — Див. ще **ска́льпель**.

[**ска́масни**] «страшний; поганий, кепський» Л, [ска́масно] «страшно», [ска́масна] «тс.; нудно, нудотно, кепсько» Л; — неясне.

ска́мбрія¹ (іхт.) «макрель, *Scomber scombrus*», [ска́мбрія] Нед, Куз; — р. *ска́мбрія*, [ска́мбра, ска́мбрія], бр. *ска́мбрыя*, п. *skumbria*, [skumbra, skombria], болг. *ска́мрия*, [ска́мбрица], м. *ска́мрија*, схв. *ска́мбар*, [ска́мбра]; — запозичення з новогрецької мови; нгр. *ска́мпрія*, мн. від *ска́мпрі* «макрель, ска́мбрія» походить від гр. *ска́мброс* «тс.», етимологічно неясного. — СІС² 773; Черных II 173; Фасмер III 662; Sl. wug. obcuch 687; Skok II 264; Frisk II 737.

ска́мбрія² — див. **ска́мпія**.

ска́мпія (бот.) «рай-дерево, *Rhus cotinus* L. (*Cotinus coggygria* Scop.)», [ска́мпія Пі, Мак, ска́мбрія] «тс.»; — р. *ска́мпія*, *ска́мпія*, бр. *ска́мпія*, *ска́мпія*, п. *skapia*, *skompia*, ч. *škumpia*, схв. *škumpija*, [ска́мпина]; — очевидно, етимологічно пов'язане з назвами *сума́х*, [сума́х ска́мпія, сума́к] «тс.». — СІС² 773; ССРЛЯ 13, 1093; SW VI 139; Holub—Lyer 468; Holub—Kop. 371; Machek ESJC 614; Machek Jm. rostl. 144; Симоновић 144. — Див. ще **сума́х**.

[**ска́нда**] (орн.) «сорока, *Pica pica* L.» Куз; — неясне.

[**ска́ндушити**] «сильно побити» Нед; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [ска́ндосити] «смикати, рвати».

ска́нс (зоол.) «хижа тварина родини куніцевих, *Mephitis mephitis*»; — р. *ска́нс*, *ска́нкс*, бр. *ска́нс*, п. *skunks*, ч. слц. *skunk*, схв. *ска́нкс*, слн. *skúnks*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Skunk*, англ. *skunk* (мн. *skunks*) «тс.» походить від алгонкінського [segankw,

segongw] «тс.». — СІС² 773; Фасмер III 649; Sł. wug. obcych 687; Holub—Lyer 440; РЧДБЕ 674; Вујаклија 888; Kluge—Mitzka 712—713; Klein II 1454.

[скупавіти] «прикрасити, зробити гарним», [скупавіти] «тс.», [скупавіти] «приготувати до свята Купала» Нед; — очевидно, пов'язане з [купалій] «вродливий» (див.).

скупій, [скупавій] «скупій» Нед, [скупезний] «дуже скупій» О, [скупелний] «тс.» Мо, скупуватий, [скупучий], [скупчий] «дорогий» Корз, [скупак] «скнара» ВеУг, скупар, [скупаріще] «скупердяй» О, [скупенда О], скупендра, [скупендяк О, скупер ВеЗн, скупера Мо], скупердя, скупердяга, скупердяй, скупердяка, [скупець Нед], скупіндра, скупіндя, [скупіця (жін. р.) О], скупій, [скупляк О, скупніце (жін. р.) ВеБ, скупіша Нед, скуптячка (жін. р.) ВеУг, скупія (жін. р.) Нед, скупун, скуп'яга, скуп'яр тж] «тс.», [скупаріти Нед], [скупіти] «скупитися» Нед, О, скупітися, скупіти, скупувати, [вóскупо] «мало» О, [бóскупо, бóскупно] «тс.; скупо» О, [пóскупий] «скупуватий» Нед, [пóскупо] «скупо О; занадто скупо, бідно Нед»; — р. скупой, бр. скупы, др. скупыи, п. skary, ч. skoury, ст. skury, слц. skury, вл. skury «скупій», полаб. skorpě, болг. скъп «дорогий», м. скап «тс.», схв. skyp «цінний; (заст.) скупій», слн. skop «скупій», стсл. skypъ «тс.»; — псл. *skorpъ-ь «скупій, жадібний», очевидно, пов'язане з skoma «оскома», šcemiti (<*skemiti) «шеміти, зашеміти». — Фасмер III 662; Преобр. II 315—316; Brückner 493; Holub—Kop. 334; Schuster-Sewc 1299; Skok III 273. — Див. ще **скóмина**, **щеміти**.

[скупія] (бот.) «купина багатоквіткова, Polygonatum multiflorum All. (Coptvallaria multiflora L.)» Г, Мак, [скупія] «тс.» Мак; — очевидно, результат видозміни назви купина «тс.», зближеної зі скупія «рай-дерево, Cotinus» (див.).

скупщина «парламент у колишній Югославії»; — р. скупщина, ст. скупчина, бр. skupszczyна, п. skupczyна, ч. слц. skupština, болг. скупщина, м. скупщина, слн. skupščina; — запозичення із сербохорватської мови; схв. скупщина «тс., збори» пов'язане зі скупити «зібрати, нагромадити», похідним від купити «збирати», купа «купа». — СІС² 773; ССРЛЯ 13, 1098; Фасмер II 418—419; Sł. wug. obcych 687; РЧДБЕ 674; Младенов 587. — Див. ще **купа¹**, **з²**.

[скупіти] «скупитися» Нед, О, скупітися, скупіти, скупувати, [вóскупо] «мало» О, [бóскупо, бóскупно] «тс.; скупо» О, [пóскупий] «скупуватий» Нед, [пóскупо] «скупо О; занадто скупо, бідно Нед»; — р. скупой, бр. скупы, др. скупыи, п. skary, ч. skoury, ст. skury, слц. skury, вл. skury «скупій», полаб. skorpě, болг. скъп «дорогий», м. скап «тс.», схв. skyp «цінний; (заст.) скупій», слн. skop «скупій», стсл. skypъ «тс.»; — псл. *skorpъ-ь «скупій, жадібний», очевидно, пов'язане з skoma «оскома», šcemiti (<*skemiti) «шеміти, зашеміти». — Фасмер III 662; Преобр. II 315—316; Brückner 493; Holub—Kop. 334; Schuster-Sewc 1299; Skok III 273. — Див. ще **скóмина**, **щеміти**.

скупіти «скупитися» Нед, О, скупітися, скупіти, скупувати, [вóскупо] «мало» О, [бóскупо, бóскупно] «тс.; скупо» О, [пóскупий] «скупуватий» Нед, [пóскупо] «скупо О; занадто скупо, бідно Нед»; — р. скупой, бр. скупы, др. скупыи, п. skary, ч. skoury, ст. skury, слц. skury, вл. skury «скупій», полаб. skorpě, болг. скъп «дорогий», м. скап «тс.», схв. skyp «цінний; (заст.) скупій», слн. skop «скупій», стсл. skypъ «тс.»; — псл. *skorpъ-ь «скупій, жадібний», очевидно, пов'язане з skoma «оскома», šcemiti (<*skemiti) «шеміти, зашеміти». — Фасмер III 662; Преобр. II 315—316; Brückner 493; Holub—Kop. 334; Schuster-Sewc 1299; Skok III 273. — Див. ще **скóмина**, **щеміти**.

скупіти «скупитися» Нед, О, скупітися, скупіти, скупувати, [вóскупо] «мало» О, [бóскупо, бóскупно] «тс.; скупо» О, [пóскупий] «скупуватий» Нед, [пóскупо] «скупо О; занадто скупо, бідно Нед»; — р. скупой, бр. скупы, др. скупыи, п. skary, ч. skoury, ст. skury, слц. skury, вл. skury «скупій», полаб. skorpě, болг. скъп «дорогий», м. скап «тс.», схв. skyp «цінний; (заст.) скупій», слн. skop «скупій», стсл. skypъ «тс.»; — псл. *skorpъ-ь «скупій, жадібний», очевидно, пов'язане з skoma «оскома», šcemiti (<*skemiti) «шеміти, зашеміти». — Фасмер III 662; Преобр. II 315—316; Brückner 493; Holub—Kop. 334; Schuster-Sewc 1299; Skok III 273. — Див. ще **скóмина**, **щеміти**.

[скупіти] «скупитися» Нед, О, скупітися, скупіти, скупувати, [вóскупо] «мало» О, [бóскупо, бóскупно] «тс.; скупо» О, [пóскупий] «скупуватий» Нед, [пóскупо] «скупо О; занадто скупо, бідно Нед»; — р. скупой, бр. скупы, др. скупыи, п. skary, ч. skoury, ст. skury, слц. skury, вл. skury «скупій», полаб. skorpě, болг. скъп «дорогий», м. скап «тс.», схв. skyp «цінний; (заст.) скупій», слн. skop «скупій», стсл. skypъ «тс.»; — псл. *skorpъ-ь «скупій, жадібний», очевидно, пов'язане з skoma «оскома», šcemiti (<*skemiti) «шеміти, зашеміти». — Фасмер III 662; Преобр. II 315—316; Brückner 493; Holub—Kop. 334; Schuster-Sewc 1299; Skok III 273. — Див. ще **скóмина**, **щеміти**.

скупіти «скупитися» Нед, О, скупітися, скупіти, скупувати, [вóскупо] «мало» О, [бóскупо, бóскупно] «тс.; скупо» О, [пóскупий] «скупуватий» Нед, [пóскупо] «скупо О; занадто скупо, бідно Нед»; — р. скупой, бр. скупы, др. скупыи, п. skary, ч. skoury, ст. skury, слц. skury, вл. skury «скупій», полаб. skorpě, болг. скъп «дорогий», м. скап «тс.», схв. skyp «цінний; (заст.) скупій», слн. skop «скупій», стсл. skypъ «тс.»; — псл. *skorpъ-ь «скупій, жадібний», очевидно, пов'язане з skoma «оскома», šcemiti (<*skemiti) «шеміти, зашеміти». — Фасмер III 662; Преобр. II 315—316; Brückner 493; Holub—Kop. 334; Schuster-Sewc 1299; Skok III 273. — Див. ще **скóмина**, **щеміти**.

[скупіти] «скупитися» Нед, О, скупітися, скупіти, скупувати, [вóскупо] «мало» О, [бóскупо, бóскупно] «тс.; скупо» О, [пóскупий] «скупуватий» Нед, [пóскупо] «скупо О; занадто скупо, бідно Нед»; — р. скупой, бр. скупы, др. скупыи, п. skary, ч. skoury, ст. skury, слц. skury, вл. skury «скупій», полаб. skorpě, болг. скъп «дорогий», м. скап «тс.», схв. skyp «цінний; (заст.) скупій», слн. skop «скупій», стсл. skypъ «тс.»; — псл. *skorpъ-ь «скупій, жадібний», очевидно, пов'язане з skoma «оскома», šcemiti (<*skemiti) «шеміти, зашеміти». — Фасмер III 662; Преобр. II 315—316; Brückner 493; Holub—Kop. 334; Schuster-Sewc 1299; Skok III 273. — Див. ще **скóмина**, **щеміти**.

скупіти «скупитися» Нед, О, скупітися, скупіти, скупувати, [вóскупо] «мало» О, [бóскупо, бóскупно] «тс.; скупо» О, [пóскупий] «скупуватий» Нед, [пóскупо] «скупо О; занадто скупо, бідно Нед»; — р. скупой, бр. скупы, др. скупыи, п. skary, ч. skoury, ст. skury, слц. skury, вл. skury «скупій», полаб. skorpě, болг. скъп «дорогий», м. скап «тс.», схв. skyp «цінний; (заст.) скупій», слн. skop «скупій», стсл. skypъ «тс.»; — псл. *skorpъ-ь «скупій, жадібний», очевидно, пов'язане з skoma «оскома», šcemiti (<*skemiti) «шеміти, зашеміти». — Фасмер III 662; Преобр. II 315—316; Brückner 493; Holub—Kop. 334; Schuster-Sewc 1299; Skok III 273. — Див. ще **скóмина**, **щеміти**.

раст. 20; Симоновић 47—48. — Див. ще **ску́са**.

[**скусівнік**²] (бот.) «астранція велика, *Astrantia major* L. (*Astrantia vulgaris* Koch)» Мак, Ко; — очевидно, похідне від [*скусіти*] «спокусити»; назва могла бути зумовлена красою зіркоподібного суцвіття астранції; пор. подібні з семантичного погляду інші народні назви [*люби мене, напрасник, напрасниця*] «тс.». — Федченко—Флеров 672; Симоновић 59—60. — Див. ще **кусіти**.

[**скут**] «жіноче зимове пальто на ваті» Мо, [*скүтик*] «тонке байкове одіяльце» Мо; — р. [*скүты*] «сукняні зимові онучі», др. *скутъ* «шматок тканини, верхній одяг; пола», нл. заст. *skut* (*sskut*) «клапоть», болг. *скут* «поділ (одягу)», м. *скут* «пола (одягу)», схв. *скүт* «поділ, шлейф, пола», стсл. **скүтъ** «(верхній) одяг»; — псл. *skutъ* «ганчірка, клапоть, лата, шматок сукна, кайма»; — споріднене з лит. *skiauté* «ганчірка, клапоть; лата», *skiaūtis* «клапоть тканини», *skūtas* «ганчірка; лата; клапоть; [торочки]», пов'язаними з *skūsti* «брити, скребти, смикати, стригти; знімати луску (риби)», можливо, також з гот. *skaut(s)* «край, пола (одягу), кайма», дісл. *skauti* «чотирикутний клапоть тканини», норв. *skaut* «жіноча хустка», що зводяться до іє. **skeu-(t)-* «різати, стригти; відділяти, розпорювати»; менш переконливе пояснення як давнього запозичення з германських мов (Фасмер III 663; Skok III 275; Uhlenbeck AfSIPh 15, 491; Kiparsky GLG 221; Torp 468; Falk—Torp 989; Stender-Petersen 394—395). — Ильинский РФВ 78, 201—202; Brückner 186; Schuster-Sewc 1300; Младенов 587; Fraenkel 823—824; Pokorny 954.

[**скут**²] «склад?» Пі; — р. [*скут*] «схованка»; — очевидно, пов'язане з *күтати* «старанно загортати», [*күтка*] «хлів» (пор. схв. *скүтати*) «сховати». — Див. ще **күтати**.

ску́тер «спортивний глісер з підвісним мотором», *скутеріст*; — р. *скүтер*, бр. *скүтэр* «тс.», п. *skuter* «тс.; моторолер», ч. *skútr* «моторолер», болг.

скүтер, *скүтър*, м. *скүтер* «тс.», слн. *skúter*; — запозичення з англійської мови; англ. *scooter* «скутер (швидкохідний моторний човен); самокат (вид іграшки)» є похідним від *scoot* «бігти стрімголов», можливо, скандинавського походження. — СІС² 773; ССРЛЯ 13, 1099—1100; ТСБМ V/1, 193; Sł. wyr. obcych 687; Holub—Lyer 441; РЧДБЕ 674; Klein 1400.

[**скүти**] «ударом вивести із гри» О; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з [*күти*] «кувати»; пор. п. *kuć* «кувати; бити», *skuć* «скувати; побити». — Див. ще **кувати**¹.

скүток (заст.) «наслідок, результат; вигода, користь УРС; успіх Куз», [*скүтбчний*] «дійовий, ефективний» Нед, [*скүтати*] «здійснити» Нед, ст. *скүтокъ* «дѣло изводство» (XVII ст.); — бр. *скүтак* «наслідок»; — запозичення з польської мови; п. *skutek* «дія, наслідок», *skuteczny* «дійовий; успішний», як і ч. *skutek* «дія, вчинок», виводяться від псл. *kutiti* «діяти, чинити, коїти» (пор. ч. *kutiti* «копошитися; робити нишком»), можливо, пов'язаного з *kutati* «кутати, ховати». — Rjchhardt 98; Brückner 498; Machek ESJC 309; Bern. I 654. — Пор. **күтати**, **покүта**.

скүфія «шапочка Нед; шапка у православного духовенства»; — р. *скүфья*, бр. *скуф'я*, др. *скуфия*, п. *skufia*, ч. *skufie*, болг. *скүфа* (*скуфя*) «вид шапки»; — запозичено в давньоруську мову із середньогрецької; сгр. *σκουφία* (мн.) «шапки» (одн. *σκουφί*) виводиться від іт. *scúffia* «чепець, ковпак», пов'язаного з *cúffia* «чепець», очевидно, германського походження. — Фасмер III 663; ГСЭ III 187; Желтов ФЗ 1876/6, 71; Младенов 587; Mestica 419, 1603; Meyer-Lübke REW 192.

[**скухторить**] «невміло зварити» Чаб, [*скухтьорить*, *іскухторить*, *іскухтьорить*] «тс.» тж; — похідне утворення від [*кухторить*] «невміло варити», [*кухтьорить*] «тс.» тж, пов'язаних з *кухарити*, *куховарити*. — Див. ще **күхар**¹, **куховар**.

[**скуч**] «стовп» Нед; — неясне.

скуча́ти, ску́чний — див. **ску́ка**.

[**ску́чень**] (бот.) «дзвоники скупчені, *Sampanula glomerata* L.», [**ску́чнийк**] «тс.»; — похідне утворення від *ку́ча* «купа»; назва зумовлена тим, що квітки цієї рослини зібрані докупи, скупчені; можливо, калька компонента наукової назви лат. *glomerata*, букв. «згорнута, зібрана докупи». — Вісюліна—Клоков 308—309; Нейштадт 532—533; Симоновић 92—93. — Див. ще **ку́ча**¹.

слаб́ий, слабéнький, [слаб́ительний] Нед, **слаб́кий, [слабков́итий]** «хворобливий» О, **слабов́итий, [слабс́ький]** «слабкий» Нед, **слабува́тий, [слабушкóватий]** «хворобливий» ВеУг, **слабина́** «слабість; [пахи у тварин Нед, ВеЗн]», **слабість, [слабові́нь]** «слабість; слаба людина» Г, Нед, [**слаб́ити, слаб́ити, слаб́шати, [слаб́іти]** «слабшати» Нед, **слаб́нути, слабува́ти** «хворіти», **слаб́шати, непосла́бний, ослабі́лий, осла́блений, осла́блий, [осла́ба]** «ослаблення» Куз, **осла́блення, осла́блювач** (спец.), **ослаба́ти, осла́біти** СУМ, Ж, **осла́блювати, осла́бляти, осла́бти, [пóслабий]** «трохи хворий; занадто слабий» Нед, [**пóслаб**] «понос» Куз, **посла́бти, послаба́ти, [преуслаб́ий]** «дуже слабий» ВеУг, [**ро́зслаб**] «розслаблення» Куз, **розсла́біти** СУМ, Нед; — р. **сла́бый**, бр. **сла́бы**, др. **слабъ, слабыи**, п. вл. нл. **slaby**, ч. слц. **slabý**, болг. м. **слаб**, схв. **слаб**, слн. **slab**, стсл. **слабъ**; — псл. **slabъ** «слабий, виснажений, безсилий, млявий»; — споріднене з лит. **slõbti** «слабнути, втрачати свідомість», жем. [**slãbnas**] «слабий», сх. [**slõbnas**] «тс.», лтс. **slãbt** «ослабнути, поникнути», двн. **slaf** «слабий, кволий», снн. гол. **slap** «тс.», гот. **slëpan** «спати», дісл. **slápr** «ледар», а також, можливо, лат. **lãbor, lãbi** «спадати; ковзати, прослизнути»; іє. *(s)lab-/ (s)leb-/ (s)lap-/ (s)lep- «в'яло звисати»; думка про запозичення литовських і латиських відповідників з польської мови (Skok III 277) необґрунтована (див. Fraepkel 825). — Черных II 173; Фасмер—Трубачев III 664; Пре-

обр. II 316—317; Brückner 499; Machek ESJC 551; Schuster-Sewc 1301; Младенов 668; Mikl. EW 306; Trautmann 270; Būga RR II 571; Karulis II 212—213; Mühl.—Endz. III 921; Kluge—Mitzka 652; Vries NEW 646; Walde—Hofm. I 739; Persson Beitr. 490; Schmidt Vok. I 162—163; Торп 537; Гамкрелидзе—Иванов 419; Pokorny 655—656.

[**слабник**] (бот.) «зірочник водяний, *Malachium aquaticum* Fr. (*Stellaria aquatica* (L.) Scop.)» Мак; — похідне утворення від **слаб́ий**; назва зумовлена, очевидно, тим, що ця рослина має слабе квітконосне стебло. — Нейштадт 232; Федченко—Флеров 371; Симоновић 289. — Див. ще **слаб́ий**.

сла́ва, [славéта] «історія» Пі, [**славéтник**] «прославлена людина; (ст.) міщанин», [**сла́виця**] «пуста слава» Нед, [**славно́ванє**] «ювілей» Нед, **сла́вонька, сла́вен, славéтний, слав́имий** «уславлюваний» Нед, **славне́нький, сла́вний, слав́утний, слав́утній, сла́вити** «хвалити; [багато говорити Нед]», [**славнейко**] «приємно» О, **безсла́в'я, знесла́вити, [осла́ва]** «слава; тріумф, блиск» Ж, **осла́влювати, ославля́ти, [обсла́вити]** «знеславити» Ж, **пóславка** «поголос, недобра слава», **просла́влений, просла́вляти, усла́влений, усла́влювати, усла́вляти**; — р. бр. др. болг. м. **сла́ва**, п. вл. нл. **slawa**, ч. слц. слн. **sláva**, схв. **сла́ва**, стсл. **слава, славити**; — псл. **slava** «слава, хвала», **slaviti** «хвалити», пов'язані чергуванням голосних із **slavq, slyti** (<**slūti**) «бути славетним, називатися»; — споріднене з лит. **šlõvé** «честь, хвала», (сх.) [**šlãvé**] «честь, слава», [**šlovẽ**] «пишність, розкіш», [**šlãvinti**] «славити, хвалити», лтс. **slava** (**slave**) «поголос, чутка; слава», гр. **κλέος** (**κλέφος**) «слава», дінд. **śrãvaḥ** «хвала, слава, честь», ав. **sravah-** «слово», дірл. **slú** «слава», іллір. (**Ves-**)**clevesis** (власна назва), тох. **kãlywe**; іє. ***kleu-/klou-** «слухати, чути». — Черных II 173; Фасмер III 664; Преобр. II 317—318; Цыганенко 428—429; Brückner 499; Machek ESJC 552; Schuster-Sewc 1302—1303; Младенов 588;

Skok III 288—289; Мейє ОЯ 111, 278; Mikl. EW 309; Варбот ЭИРЯ II 58—70; Otrębski LP 1, 149—150; Meillet Etudes 208; MSL 9, 144, 146; Trautmann 307—308; Būga RR I 484; Fraenkel 1008—1009; Karulis II 219; Mühl.—Endz. III 920; Pokorný 606—607. — Див. ще **сліти**. — Пор. **слово**.

славіст, *славістика*, *славістичний*; — р. болг. м. *славіст*, бр. *славіст*, п. *slawista*, ч. слц. *slavista*, схв. *славист*, слн. *slavíst*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Slawíst* «славіст», фр. *slaviste*, *slavisant*, англ. *slavist* «тс.» утворено від пізнього лат. *Slavus* «слов'янин», яке зводиться до стсл. **словѣне** «слов'яни». — Kopaliński 897; Holub—Lyer 441; Вуяклија 888; Gr. Fwb. 705; Klein 1456. — Див. ще **слов'яни**.

сλάβка (орн.) «кропив'янка, *Sylvia*», *сλάβкові*; — р. *сλάβка* «*Sylvia*», бр. *слаўка* «тс.»; — неясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане з ч. *slavík* «соловей», слц. *slávik* «тс.».

[**славоблити**] «базікати» Нед, ВеЗн; — результат контамінації слів [*славити*] «багато говорити» і *свавоблити*. — Див. ще **свавобля**, **слава**.

[**слаждá**] «насолада, радість; втіха» Нед; — зворотне утворення від дієслів цсл. **наслаждати сá** (**насладити сá**), **ұслаждати** (**ұсладити**), похідних від основи **слажд-** (**слад-**), співвідносної з укр. *солодж-* (*солод-*), наявної у словах *солодити*, *солодкий*. — Див. ще **солод**.

слайд «кольоровий діапозитив», *слейд* «тс.»; — р. бр. *слайд*, п. *slajdy* (мн.), ч. *slajd*, слц. *slide* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. *slide* «тс.; слайд (рухоме сидіння спортивного човна); ковзання» пов'язане з дієсловом *slide* «ковзати», спорідненим з двн. *slito* «сани», нвн. *Schlitten* «тс.», лит. *slýsti* «ковзати», псл. *slědъ* «слід». — CIC² 773; Kopaliński 897; Klein 1457—1458. — Див. ще **слід**¹.

[**слаквá**¹] «сльота; погана погода» Л, [*сляковіця*] «тс.» Мо; — запозичення з польської мови; п. [*ślakwa*] «сльота; дощ із снігом» відповідає укр. *сля-*

коть. — Brückner KZ 42, 340; Фасмер III 682. — Див. ще **сляка**.

слаквa² — див. **слуквá**.

слáлом «спуск із гір на лижах; спуск по гірських потоках на байдарках», *слаломіст*; — р. болг. м. *слáлом*, бр. *слáлам*, п. ч. слц. *slalom*, схв. *слáлом*, *слàлом*, слн. *sláloom*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Sláloom*, фр. англ. *slalom* походять від норв. *slalom* «злегка похила лижня», утвореного з основ іменників *slad* «невеликий укіс; схил» і *lom* (*laam*) «вузька доріжка, слід», пов'язаного з *laan* «купа чого-небудь довгого; ряд будинків», спорідненим з англ. *lane* «вузький прохід», дісл. *lōp* (*lōn*) «вулиця, ряд будинків». — CIC² 773; Фасмер—Трубачев III 666; Kopaliński 897; Holub—Lyer 441; РЧДБЕ 674; Kluge—Mitzka 713; Klein 863; NSD 2291; Vries NEW 379; AEW 374.

[**сламазánник**] «партач, нікчема Нед, незграба Куз»; — неясне.

слáнець «гірська порода, що має шарувату будову», *сланцювáтий* «здатний розшаровуватися»; — бр. *слáнец*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *слáнец*, [*стланец*] «сланець», пов'язане зі *стлать* «стелити», яке відповідає укр. *слáти* «тс.». — Фасмер III 666; Преобр. II 320, 387; Цыганенко 430; Mikl. EW 320—321. — Див. ще **слáти**².

[**слáник**] «пагорб, порослий листяним лісом; поросле підвищення в лісі з моховим покривом» Ч; — р. [*слань*] «бідна деревна рослинність», [*слáнец*] «рослина, яка стелеться по землі, особливо кущі і дерева»; — похідне утворення від *слáти* «стелити». — Фасмер III 666—667. — Див. ще **слáти**².

[**слáнцятися**] «бродити (навкруги), тинятися» Нед; — очевидно, результат видозміни дієслова *слоня́тися* «тс.» (див.).

слань (бот.) «тіло нижчих рослин, не розчленоване на стебло і листя», [*стлáнка*] «тс.» Нед, [*стланники*] «сланеві рослини, *Thallophyta*» Мак, *сланьві* «тс.»; *слáнци* «низькорослі форми дерев і чагарників із сланевим стеблом

і гілками», *стланці* «тс.», [*сланковий*] «сланевий» Нед, *сланкий* «який стелеться по землі» (про рослини); — р. [*слань*] «настил», [*сланець*] «рослина, яка стелеться по землі», [*сланка*], бр. *сланка* «тс.»; — псл. [*stlanь*] «сланка рослина», похідне від *stlati* «слати, стелити». — Фасмер III 666, 667, 761; Преобр. II 320, 387; Цыганенко 430; Гринкова УЗ ЛГПИ 92 (1953), 68; Даль IV 218; Mikl. EW 320, 321. — Див. ще **слати**². — Пор. **сланець**.

[**сласть**] «солодоші; розкіш» Нед, [*сластник*] «розпутник» Нед, *сластьон* «вид пампушки», [*сластьони*] «ласощі» Нед, *сластьонниця* Г, Нед, *сласний* «хтивий; непристойний; ласий; [смачний ВеУг]», [*засластьонити*] «замаслити, засалити»; ст. *сласть* «насолада, смак, радість, утіха, пожадливість» (1627); — р. *сласть* «солодкий смак; (мн.) солодоші», бр. [*сласць*] «солодкість», др. *сласть* «солодка їжа, задоволення; хтивість, пристрасть»; — запозичено в давньоруську мову з церковнослов'янської, а пізніше в українську, можливо, окремі похідні з чеської чи словацької; стсл. **сласть** «солодкість, солодка їжа; смак; прянощі; блаженство, насолада», як і ч. *slast* «насолада», слц. *slast'* «тс.», зводиться до псл. **solstь* (<**sold-ть*) «солодкий смак», похідного від **soldъ* «солодкий». — Черных II 174; Фасмер III 666, 667, 712—713; Цыганенко 429—430; Machek ESJC 551; Holub—Lyer 441. — Див. ще **солод**.

слати¹, *слатися* «посилати старостів, сватати», *висилати*, [*висилач*] «відправник» Куз, *вісилка*, *вісланець*, *відсилка*, *відсильний*, *дбсилка* УРС, Ж, *засилатися* «слатися», *засланець*, *заслання*, [*насилка*] «наслання» Ж, Бі, *наслання*, [*обсилка*] «хабар, подарунок» Пі, *пересилка* СУМ, Нед, *пересильний*, *передпосилка*, [*нісланець*], [*нісланецтво*] «ходіння послом» Нед, [*нісланник*], [*нісланництво*] «посольство», [*нісланство*] «тс.», [*нісланицина*] «плата послуг», [*нісліг*] «посланець» тж, *підсилка*, *послувати* Нед, [*посиланець*] «посла-

нець» Куз, [*посилач*] «відправник» Куз, *посилка*, *посланець*, *посланник*, *послання*, *посол*, *посольство*, *посилальний*, [*посел*, *посельство*], [*присіл*] «присилання», *присилка*, [*присіл*] «посланець» Нед, [*присліг*] «тс.» Нед, *розсилка*, *розсильний*; — р. *слать*, бр. *слаць*, др. *сълати*, п. *stać*, ч. *poslati*, *posilati*, слц. *slat'*, вл. *stać*, нл. *staś*, схв. *слати*, слн. *poslāti*, *pošljati*, стсл. **сълати**; — псл. *stlati* «посилати, відправляти»; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з гот. *saljan* «підносити; жертвувати», двн. *sellen* «переправляти», дангл. *sellan* «передавати, продавати», дісл. *selja* «тс.» (Schuster-Sewc 1301; Rozwadowski MPKJ 2, 352; Mikkola Ursl. Gr. I 79; Trautmann 292; Pokorny 899); зближується з алб. *sīljem* «кидаюся, біжу», *sulmë* «квапливість, стрімкість» (Meyer EW 396; Lidép Arm. St. 77—78), з вірм. *slanam* (**kul-*) «кидаюся, біжу, лечу» (Lidép тж), з гол. *hollen* «бігти рисю» (van Wijk IF 24, 238), з лит. *siūsti* «слати» (Petersson BSl. Wortst. 87; Trautmann 292); мало обґрунтовані пов'язання з дінд. *pra-sulati* «вштовхує» (Rozwadowski тж; Lidép тж; Uhlenbeck 338), гр. *ιάλλω* «посилаю» (Machek ESJC 552), вірм. *yłem*, *yłarkem* «шлю» (Meillet MSL 8, 238; Lidép тж), лит. *selėti* «прийти», *salti* «танути, текти» (Ondruš St. sl. 1960/6, 193—194), сл. *sul-*, відображеним у р. *посул* (Брандт РФВ 24, 188). — Черных II 174; Фасмер—Трубачев III 667; Преобр. II 320; Brückner 499, 525; Holub—Kop. 287; Skok III 280; Pedersen KZ 39, 458; Mikl. EW 333.

слати², *стеліти*, [*сліще*] «місце, де розстилають льон», [*стеливо*] «підстилка Нед; Гаптування О», *стеліна*, *стеліще* «місце, де розстилають льон, коноплі», [*стеління*] «підстилка; дерево для стелі», [*стелька*] «устілка» Нед, [*стельник*] «стеля» Ва, *стеля* «верхнє внутрішнє покриття; підлога Нед», [*стелянка*] «підстилка» О, [*стіль*] «стеля» Куз, [*столь*, *столя*] «тс.» Л, [*стальніца*] «частина стелі між балками» Л, [*вістілка*] «прокладка під устілку» Я,

застилати, застил, застилка, [застіл] «кусок шкіри, яким закривається діра у постолі» Ж, [застілка, застобла] «тс.» Ж, [застьобл] «покривало», [застьобла] «покривало для воза», настіл, настилка, настільник, настілка УРС, Ж, настільний, [перестільниця] «постіль» (?) Нед, [післань, післань] «тс.» Нед, підстеляти, підстилати, [підстеля] «стійло корів» Нед, підстилка, підстилка, [підстьобл] «підстилка» ЛЧерк, підстилковий, підстильний, [постеленок] «постіль» О, [постелінка] «підстилка для худоби» О, [постельниця] «дошка в дні воза», постеля, постілка, [постівка] «постіль; покіс», постілка, постіль, [постільниця] «постіль» Нед, [пастельник] «солом'яна мата» ЛПол, [простілка] «тонка ковдра» ЛПол, [простілка] «доріжка на долівці» Ва, [простіль] «постіль» ВеБ, розстил, үстілка, [вүстілка] «устілка (шкіряна, у селян також із соломи)», [вүстілок] «устілка (віхоть соломи в чоботі)» Ме; — р. стлать, стелить, бр. слаць, др. стьлати, п. słać, ścielić, ч. stlát, слц. stlat', вл. słać, нл. słaś (sćelu), ст. stlaś, болг. стеля, слн. stláti, стсл. постьлати (постельж); — псл. stьlati, steljo; — споріднене з лтс. slāt «навантажувати, пакувати», гр. στέλλω «готую, посилаю», вірм. afa-stať (*stl-no) «покрівля, дах», лат. lātus (<*stlatus) «широкий»; іє. *stel- (*stl-) «розстилати», пов'язане з *ster- (*str-), відображенням у лат. sterno «насипаю, розстилаю, стелю», гр. στóρνυμι (сторé-vvυμι) «тс.», псл. *storna, укр. сторoна́. — Черных II 203—204; Фасмер III 753—754; Преобр. II 387—388; Brückner 499; Machek ESJC 578; Holub—Kop. 352; Schuster-Sewc 1301—1302; Младенов 608; Mikkola Ursl. Gr. III 90; Rozwadowski MPKJ 2, 352; Mikl. EW 324; Trautmann 286; Mühl.—Endz. III 924; Walde—Hofm. I 772; Debrunner IF 52, 67; Pokorny 1018—1019. — Пор. стіл, сторoна́, тло.

[слатина] «ропа; сіль» Шух, Нед, Куз, ст. слатина «соляні копальні»

(XVII ст.); — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. slátină «джерело із солоною водою; багнисте, грузьке солоне місце» виводиться з південнослов'янських мов; болг. [слатина] «низьке місце, звідки тече вода; джерело», м. слатина «солоня земля», схв. слатина «солоне джерело (цілюще)», слн. slátina «вуглекисла вода», як і стсл. слатина «солоня вода», ч. слц. slatina «торф'яне болото», споріднені з укр. солóтвина «багнувате місце». — Vpncenz 13; СДЕЛМ 387; DLRM 776; Фасмер—Трубачев III 714; Младенов 589—590; Skok III 303—304; Machek ESJC 552. — Див. ще солóтвина.

слебезувати «читати по складах; повільно, одноманітно читати або розповідати; пересуджувати; говорити багато, безладно, без упину, часто про що-небудь неістотне, нецікаве; говорити запобігливо, підлесливо», слєбізувати «тс.», [лебезувати] «базікати» Ж; — бр. заст. слєбізаваць «читати по складах», [слябізаваць] «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [ślebizować] «читати по складах», [śląbizować] «тс.» пов'язані з дієсловом sylabizować «тс.» (з 1558), похідним від іменника sylaba «склад»; значення «говорити запобігливо, підлесливо», можливо, виникло під впливом слів [лебезувати] «залицятися», лабузнутися «леститися; підлабузнюватися». — Brückner 528; SW VI 535. — Див. ще сїлаба.

слєве — див. сливє.

[следж] «оселедець» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. śledź «оселедець» походить від дісл. sild «оселедець», síld, дшв. sild, до яких зводяться також р. сельдь, укр. [селєдець] «тс.». — Brückner 530; Фасмер III 597. — Див. ще оселєдець¹.

слеж — див. слиз¹.

слєжик — див. слиж².

[слез] (бот.) «калачики лісові, Malva silvestris L.» Мак, [слезінь] «собача рожа тюрінгська, Lavatera thuringiaca L.» ВеНЗн, [хлезінь] «тс.» тж, [слєз] «алтея лікарська, Althea officinalis L.»

Мак, [слиз] «тс.; гібіск, Hibiscus L.»
 Мак; — запозичення з чеської або словацької мови; ч. sléz (slez) «мальва, (ст.) алтея лікарська», слц. slez (sliez) «мальва» споріднені з укр. [слиз] «мальва; алтея лікарська» (див.). — Пор. **слиуз², сляз.**

[**слезинець**] (бот.) «аспленій північний, Asplenium septentrionale (L.) Hoffm.»
 Мак; — неясне.

слезіти, слезітися — див. **сльоза**.

[**слемéно**] «брус, який з'єднує крокви» ОЛА 1981, [слембéна] «тс.; жердка в хаті, на яку вішали одяг та ін.», [слéмба] «місце між кроквою і покрівлею» тж, [ослеме́ни] «підпори, на яких держиться колиба» О; — запозичення з чеської і словацької мов; ч. діал. слц. slémeпо «найвища балка в даху», як і п. заст. ślemię «тс.», вл. ст. sléme «поперечна балка», болг. діал. м. слéме «центральна балка в даху», схв. слёме (сьёме) «найвища балка в даху», слн. sléme «тс.», р. [соламя] «товста колода як опора для даху; стріла колодязного журавля», [соллом] «перекладина, крокви», бр. [саламяно́] «жердина як важіль для діставання відра з криниці», зводяться до псл. *selme «колода, перекладина», спорідненого з лит. šelmuo (род. в. šelmeis) «гребінь даху, довгий брус», šelmenys «тс.», можливо, також лат. culmen «верх, дах», гр. σέλια «брус, поміст»; очікуване укр. *соллом'я не збереглося. — Німчук НЗ УЖДУ 14, 187; Клепикова ОЛА 1981, 52—59; Фасмер III 668—669; Brückner 531; Machek ESJC 553; Младенов 590; Skok III 290. — Пор. **селéмено.**

сленг «жаргон»; — р. бр. сленг, п. ч. слц. вл. slang, болг. сленг, сланг, схв. сланг, слн. sléng, sláng «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. slang «сленг, жаргон; обляяти», можливо, походить з якоїсь скандинавської мови (пор. норв. slengja kjeften «зловживати словами», букв. «метати, кидати щелепами», slengjematn «прізвисько», slengjeord «нове жаргонне слово») і споріднене з англ. sling «метати, кидати,

жбурляти». — СІС² 773; Kopaliński 897; Holub—Lyer 441; Ivanová—Šalingová—Maříková 804; РЧДБЕ 674; Вујаклија 888; Klein 1455; NSD 2291—2292.

слесáк — див. **слиосáк.**

сли — див. **єслі.**

сліва «(бот.) Prunus L.; [крашанка О], [сливіна] «слива; сливове дерево; сливовий сад Нед», слівка «слива; [крашанка] О», сливник, сливняк, сливовиця, [слив'як] (ент.) «сливовий довгоносик (?), Magdalis pruni» Нед, слив'янка, слівовий, [слив'яний] Нед, [слівити] «розмальовувати писанки», [слівчити] «тс.», підсливок (вид гриба); — р. болг. м. сліва, бр. сліва, п. śliwa, ч. слн. slíva, слц. sliva, вл. slowka, [slěuka, sliuka], нл. sliwa, полаб. slajveňá, схв. сліва, шльіва, слн. slíva, с.-цсл. слива; — псл. sliva (*slivъka) «слива»; — остаточно не з'ясоване; здебільшого тлумачиться первісно як назва синюватого кольору і в такому разі зіставляється з лат. *livos «синюватий», livēge «мати синюватий колір», livog «синювате забарвлення», двн. slēhe «терен», slēwa (<*sloi-k^{uo}), нвн. Schlehe (<*slai-hō), Schledorn, шв. slå(п) «тс.», дірл. li «колір, блиск», кіпр. lliw «тс.», що зводяться до іє. *slī-uo- «синюватий». — Черных II 175; Фасмер III 670; Преобр. II 321—322; Brückner 531; Machek ESJC 555; Schuster-Sewc 1315—1316; Младенов 590; Skok III 405; Критенко Вступ 521; Mikl. EW 307; Trautmann 269—270; Kluge—Mitzka 655; Persson Beitr. 180; Specht 205—206; Гамкрелідзе—Иванов 711; Pokorpu 965.

[**сливáр**] «нікчема; ледар» Нед; — неясне.

сливé «майже, мало не, трохи не; мабуть, чи не, можливо», [слéве] Нед, сливéнь «тс.»; — очевидно, результат видозміни форми 3-ї ос. одн. теп. ч. [сливé] від дієслова [сліти] «бути відомим, славетним; *вважатися, *називатися». — ІУМ Морфологія 490. — Див. ще **сліти.**

слівити, слівчити — див. **сліва.**

[слигоніти] «тонко прясти» Нед; — неясне; пор. р. [слигозить] «плутати» (про ткання, мотання).

слиж¹ (іхт.) «голець, в'юн, *Nemachilus barbatulus* L. (*Cobitis barbatula*)», [слигак Л—Г, слиган ВеУг, ВеНЗн, слижай ВеНЗн, слижан Куз, слижик Нед, слижун Куз, слизик] «тс.», [слизь] «бельдюга європейська, *Zoarces viviparus*» Нед; — р. [слиз] «голець», [слизик], бр. [слиж, слижык], п. *šlíz*, [šlízŷyk], ч. [slíř, šlíz, šlíz], слц. *slíz*, вл. *šlíz* «тс.»; — псл. *slizъ, slizъ* (<*slizjъ) «голець, в'юн», утворені від *slizъ (slizъ)* «слиз»; народні назви цих риб зумовлені тим, що їх тіло вкрите шаром слизу; пор. семантично подібні назви гольця нім. *Schmerle, Schmerling*, похідні від іменника *Schmer* «мазь; (ст., діал.) сало, жир»; лит. *slizis* «в'юн», *slizys* «тс.» запозичені з польської мови. — Коломиец Проісх. назв. рыб 40; Маркевич—Короткий 140—141; Фасмер III 671—672; Преобр. II 322; Brückner 531; SW VI 732; Machek ESJC 555; Schuster-Sewc 1459; Mikl. EW 307; Uhlenbeck KZ 39, 259—260. — Див. ще слиз¹.

слиж² «поперечний брус у стелі з хмизу», [сляж] «тс.», [слэжик] «один із стовпців, на яких установлена піч» ЛексПол, [сліги] «товсті перекладки»; — р. *слэга* «лата; перекладка; жердина», [слэга] «тонка довга колода, важіль», [слізы] «колоди, поставлені похило, для скочування колод, для спуску суден на воду», бр. [сліж] «довга колода, яка кладеться по боках мосту для укріплення настилу; колода, по якій спускають на воду човна», [слюга] «поперечна колода під підлогою»; — не зовсім ясні форми; зіставляються з лит. *slėgti* «давити» або *slėksnis (slėkstis)* «поріг», лтс. *slėksnis* «тс.», *slėņge (slėņgis)* «одвірок» (Фасмер III 681; Преобр. II 321); частково можуть бути зіставлені з п. *sliz* «дерев'яна балка, сталева шина або линва, які направляють рух кліті у шахті», р. [слізы] виводиться від гол. *slee* (мн. *slees*) «підставки для спуску» (Фасмер—Трубачев III 672).

слиз¹, *слизь*, [слиж] «слиз» Нед, [слеж] «тс.» Нед, [слизень] «слимак» Нед, *слизняк* «тс.», [слизниця] «слизова оболонка» Нед, [слизніця] «запалення слизової оболонки» Куз, [слизота] «слиз Нед; сукровиця», [слизюк] (зоол.) «аріон лісовий, маслюк, *Agion empiricum*» Нед, [слиз'як] «тс.» Нед, *слизистий, слизуватий, слизький* «вкритий слизом; який містить слиз», *слизити, слизотити, ослизнити*; — р. *слизь*, бр. *слизь*, ч. слц. *sliz*, болг. *слиза* «слина», слн. [slíz] «слиз»; — псл. *slizъ* <*slei-zǐ «слиз», пов'язане чергуванням голосних з *sljuzъ (*sleu-zǫ)* «тс.»; — зіставляється з дісл. *slíkr* «слиз на шкірі риб», снн. *slík* «намул»; іє. *(s)lei-g «слизистий». — Черных II 175—176; Фасмер—Трубачев III 671—672; Machek ESJC 555; Schuster-Sewc 1315; Pokorny 663—664. — Пор. склизіти, слизький, слюз¹.

[слиз²] (бот.) «калачики лісові, *Malva silvestris* L.; алтея лікарська, *Althaea officinalis* L. Мак», [слизівнік] «вид калачиків, *Malva rotundifolia*» Ко, [слизник] «алтея лікарська» Мак, [слиз] «тс.» Мак, [слизт] «калачики» ВеУг, ВеНЗн, Мак, [слиз дикий] «собача рожа тюрингська, *Lavatera thuringiaca* L.» Мак, [слизіця повстяниста] «тс.» Мак, Куз, [слюз турецький] «калачики лісові» (з п. ?); — р. [слізник] «алтея, *Althaea* L.», бр. [сляз] «калачики» (з п.), п. *slaz*, ч. *sléz*, слц. *slez*, [sliez], вл. *šlěz*, нл. *slěz*, болг. м. *слез* «тс.», схв. *слѣз, слѣз* «тс.; алтея», слн. *sléz* «алтея», р.-цсл. *слѣзь* «тс.»; — псл. *slězъ (slizъ)* «мальва, алтея», очевидно, пов'язане з *slizъ* «слиз, слизота», *sljuzъ* «тс.»; назва зумовлена тим, що вся рослина калачиків і корені алтеї містять слизові речовини. — Шамота 132; Лік. росл. Енци. дов. 32, 189, 190; Brückner 530; Machek ESJC 554; Schuster-Sewc 1457; Skok III 285. — Пор. слез.

[слизень¹] «селезінка»; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. *śledziona*, ст. *sleziona* «тс.» відповідає укр. *селезінка* (див.).

слизень² — див. **слиз**¹.

слизик¹, *слизь* — див. **слиж**¹.

слизик² — див. **слизький**.

[**слизняк**¹] (бот.) «рястка зонтична, *Ornithogalum umbellatum* L.» Мак; — похідне утворення від *слиз*, зумовлене, очевидно, тим, що ця рослина містить слизистий сік; пор. подібні з семантичного погляду інші народні назви рястки — [*маслянка*] «рястка короткогрозниста, *O. brachystachys* Fisch.», *сопляк* «рястка поникла, *O. nutans* L.». — Словн. бот. 473; Вісюліна—Клоков 70; Федченко—Флеров 246; Симоновић 329—330.

слизняк² — див. **слиз**¹.

[**слизняки**] (бот.) «вид грибів, *Mucorales*» Мак, *слизовики* «*Mucorphyta*»; — р. *слизевики* «тс.»; — похідне утворення від *слиз*; пор. іншу назву *Mucorales* [*плісняки*]. — Див. ще **слиз**¹.

слизький «дуже гладкий; ковзкий», *слизькуватий*, [*слизик*] «голиш (круглий гладенький камінець)» Ме, [*слизина*] «крутий прямовисний берег» Пол, *слизота* «слизькість», [*слискавиця*] «ожеледь» ВеБ, *слизти* «зісковзнути; зникнути», *слизнути*, *зслизати*, *зслизти*, *зслизнути*, [*ізслизати*] ВеУг «тс.», *вислизати*, *віслизнати*, *ослизнутися* «посковзнутися», *послизнути* «позникати», *послизнутися*, *прослизати*, *прослизнути*, [*розлизнутися*] «розтектися, зникнути» Нед; — р. *слизкий*, бр. *слизкі*, п. *śliski*, [*ślizki*], ч. *slizký*, слц. *slizký*, [*slzky*], нл. *slizpiś* (se) «розпливтись», слн. *slízek* «слизький», стсл. *slъzъkъ* «тс.»; — псл. *slizъkъ* «слизький», *slъzъkъ* «тс.», очевидно, результат контамінації основ *sk^bl-zati «сковзати», *sk^bl-zъkъ «ковзкий» і *slizъ* (*slizъ*) «слиз»; разом з тим значення «ковзати» і «слиз» були обидва властиві вже іє. *(s)lei-g-; пор. двн. *slīhan* «крастися; повзти» (<«ковзати»), гр. *λίυδην* «злегка зачепивши» і дірл. *slīgim* «забруднюю», днн. *slīk* «намул». — Фасмер—Трубачев III 671—672; Преобр. II 299; Brückner 531; Machek ESJC 555; Holub—Kop. 337—338; Schuster-Sewc 1315; Pokorný 663—664. —

Див. ще **склизіти**, **слиз**¹. — Пор. **сльоза**.

слимак¹ (зоол.) «равлик, *Helix* L.», [*слимаг*] «слизень, *Limax*» ВеНЗн, [*слимба́к*] «слизень; равлик» ВеУг, [*слиминда́к*, *слимбуж*] «тс.» тж, [*слиму́ж*] «равлик» Г, Нед, ВеУг, [*слиму́жка*, *слиму́ш*, *сломок* ВеНЗн] «тс.», *слимакуватий*; — р. [*слимак*], бр. *слима́к*, п. *ślimak*, ч. *slimák*, слц. *slimak*, вл. *šlink*, нл. *slinik*; — псл. [*slim-akъ* (*slin-ikъ*)] «слимак»; — споріднене з гр. *λείμᾱξ* (род. в. *λείμᾱκος*) «слизень», лат. *limāx* «тс.», дісл. двн. *slīm* «слиз; намул», нвн. *Schleim* «тс.»; іє. *(s)lei-m- «слизистий». — Фасмер III 672; Brückner 531; Machek ESJC 554; Schuster-Sewc 1458; Mikl. EW 307; Zubatý St. a čl. I 1, 190; Mühl.—Endz. III 939; Būga RR II 574; Frisk II 97; Walde—Hofm. I 802; Kluge—Mitzka 656; Pokorný 662—663. — Пор. **слиз**¹, **слина**.

слимак² «(заст.) прислужник, послушник, монастирський служник»; — неясне; можливо, результат перенесення на прислужника назви *слимак* «слизень».

[**слимак**³] «відросток лобової кості» Нед; — неясне.

слимезина, *слимизене* — див. **симезилина**.

слина, [*слина́вець*] «слинько» Нед, [*слинавка*] (вет.) «ящур» ВеЛ, *слинівка* «тс.», *сли́нка*, *слинтя́й*, [*сли́нявиць*] «тютхтій, мамула» О, *слинько́*, [*сли́ня*] «слина», *сли́нявка* (вет.) «ящур», *слиня́вчик*, [*слюна́*] «слина» Нед, *сли́нний*, *сли́нявий*, [*сли́навити*] «пускати слину» ВеУг, *сли́нити*, [*заслі́нивець*] «слинько» Ж, *заслі́нений*, *заслі́нитися*; — р. [*сли́на́*], *слюна́*, бр. *сліна*, [*слю́ня*], п. *ślina*, ч. слц. *slina*, вл. *sliny*, [*slěny*], нл. *slina*, полаб. *slajnă* (<*slina), болг. м. *сліна*, схв. *слйна*, слн. *slína*, стсл. *слина*; — псл. *slina* «слина», *sljupa* «тс.», похідні утворення з суфіксальним -п- від іє. *(s)lei-, *(s)leu- «слизистий, клейкий», того самого, що і в псл. *slim-akъ* «слимак», *slizъ* «слиз»; — споріднене з лтс. *sliepas* «слина; густий слиз», *slieķas* «тс.», *slieņāt* «бризкати

слиною». — Черных II 178; Фасмер III 672; Преобр. II 332; Brückner 531; Holub—Kop. 337; Machek ESJC 555; Schuster-Sewc 1314—1315; Olesch 953; Младенов 590; Skok III 285—286; Mikl. EW 307; Zubatý St. a čl. I 1, 189—192; Būga RR II 573; Meillet Études 445—446; Эндзелін СБЭ 198; Trautmann 269; Mühl.—Endz. III 939; Karulis II 225; Persson Beitr. 890; Pokorný 662—663. — Пор. **слиз**¹, **слимак**¹.

[слинавець] (іхт.) «бабець-головач, Cottus gobio L.» ВеНЗн, ВеУг; — бр. **[слюняўчык]** «йорж, Aserina cernua L.»; — очевидно, похідне утворення від **сліна**; мотивація назви неясна. — Див. ще **сліна**.

слі́нник — див. **безсли́нник**.

[сліти] «славитися» Нед, **[слінути]** «розноситися, розголошуватися», **[ослиня́тися]** «давати про себе звістку» Си; — р. *слыть, слывѹ*, ст. *словѹ* «славитися, вважатися», бр. *слыць* «тс.», др. *слути, слову* «тс.; називатися», *слытие* «назва», п. *slupać* «славитися», ч. *slouti, sluji, slypouti*, ст. *slúti, slovu* «слити», слц. *slut'*, *slujem* «називатися, вважатися», слн. *slúti, slôvem, slújem* «славитися», стсл. **слоути, словж** «зватися, слити»; — псл. *slūti* (<*slou-) «називатися, говоритися, поширюватися (про чутки)», *slyti* (<*slū-) «тс.», пов'язані з *slovo* «слово», *slava* «слава», *slūхъ* «слух»; — споріднене з лтс. *sluvēt* «слити», *slūt* «поширюватися, ставати відомим», *sludināt* «оголошувати», дінд. *šrutāḥ* «почутий, відомий», *šrūtiḥ* «слух, вухо, слухання», *šrūoti* «чує», ав. *srūti-* «повідомлення», *srūta-* «почутий», гр. *κλέωμαι* (*κλέω*) «славлю, вихваляю», *κλυῖναι* «слухай», *κλυτός* «славний», лат. *clueo*, *-ēge* «зватися», ірл. *cluinim* «чую», двн. *hlūt* «голосний», вірм. *lu* «відомий», *lug* «слухання, чутка, повідомлення»; іє. **k̄leu-*, **k̄lū-* «слухати». — Черных II 177—178; Фасмер III 680; Преобр. II 328—330; Соболевский Лекции 249; Brückner 502; Holub—Kop. 338—339; Machek ESJC 557; Skok III 288—289; Mikl. EW 309; Варбот ЭИРЯ II 58—70; Trautmann 307;

Mühl.—Endz. III 942—943; Uhlenbeck 315—316, 320; Mayrhofer III 372—374, 389—390; Frisk I 869—870; Walde—Hofm. I 237—238; Pedersen Kelt. Gr. II 495; Pokorný 605—607. — Пор. **сла́ва**, **сливѣ**, **слиха́ти**, **сло́во**, **слух**.

слиха́ти (заст.) «чути», **[слиша́ти]** «тс.» ВеЛ, **слих** (заст.) «слух, чутка», **[слиху́]** «скроні» ДзУЗЛП, **[слишка́]** «тс.; звістка, повідомлення», **[слишно́]** «чутно» Нед, ВеЛ, **[бѣзслихи́]** «глушина», **[пѣслих]** «чутка» Нед; — р. *слыхать, слышатъ*, бр. **[слыхаць]**, *слых*, др. *слышати*, п. *sluchać, słyszeć*, ч. *slýchati, slyšeti*, слц. *slyšat'*, вл. *slýšeć*, нл. *slýšaś*, схв. *слышати*, слн. *slíšati*, стсл. **слышати**; — псл. *slyxati* (ітератив), *slyšati* < **slyxēti, slyхъ*, пов'язані чергуванням кореневих голосних з **sluxati* «слухати», *slušati* (<**sluxēti*), *sluxъ* «слух»; — споріднені з дінд. *šrōṣati* «чує, слухає», *šrūṣtiḥ* «слухняність», ав. *a-sruṣti-* «неслухняність», двн. *hlosēn* «слухати, слухатися», нвн. **[losen]** «слухати», *lāuschen* «тс., прислухатися; підслухувати», днн. *hlust* «слух, вухо, слухання», лит. *praklūsti* «слухатися». — Фасмер III 680; Преобр. II 327—328; Brückner 502; Holub—Kop. 340; Machek ESJC 559; Schuster-Sewc 1309, 1310; Skok III 288; Mikl. EW 309; Варбот 100; Trautmann 308; Fraenkel 265; Mühl.—Endz. III 920; Uhlenbeck 321; Mayrhofer III 372—374; Kluge—Mitzka 427, 446; Walde—Hofm. I 238; Persson Beitr. 354; Pokorný 606—607. — Пор. **сла́ва**, **сліти**, **сло́во**, **слух**.

[сличіє] «гармонія, доброзвучність» Нед; — р. **[сличие]** «подібність», **слича́ть** «зіставляти, порівнювати», др. **сьличие** «подібність; природа, сутність; образ, обряд», **сьличныи** «подібний; пристойний, досконалий»; — семантично видозмінене запозичення з церковнослов'янської мови; стсл. цсл. **сьличник** «сутність, іпостась, особа», очевидно, зводиться до псл. ***[сьлічіти]** «порівняти, зіставляти», утвореного від *likъ* «лик, зображення». — Див. ще **лик**¹, **лицѣ**. — Пор. **слічний**.

[сліва́к] «пузир на тілі людини чи тварини» Л; — неясне, можливо, пов'язане зі *сліва*.

слід¹ «відбиток ноги; треба, варто», *слідець* «таємний агент поліції; [детектив Куз]», *слідження*, [сліді́тель] «розвідник; дослідник» Нед, [слідник] (мат.), [слідова́тель] «слідчий», [слідствéнність] «послідовність» тж, *слідство* СУМ, Нед, *слідування*, *слідчий*, [сліді́мий] «розшукуваний» Нед, [слідній] «помітний» Нед, *слідком*, [слідно] «отже» ВеУг, [слідова́тельно] «тс.» Нед, *слідом*, [слідю] «слідом» Нед, [слідьма́] «тс.» Нед, *слідіти* «іти слідом, переслідувати, стежити; залишати брудні сліди», *слідкувати*, [слідствувати] «вести слідство», *слідувати* СУМ, Г, *безслідний*, [віслід] «дослідження, результат дослідження; наслідок Ж», [віслідувати] «вислідити» Я, [в-послід] «потім, нарешті» Ж, *дослід*, *дослідження*, *дослідник*, *дослідництво*, *дослідний*, *дослідіти*, [запослідіти] «упослідити» Ж, *наслідковість*, *наслідник*, *наслідок*, [наслідство] «спадщина», *наслідувач*, *наслідний*, *наслідувальний*, [напослід] «нарешті» ВеУг, *наслідувати*, *напослідку* УРС, Ж, *напослідок* тж, [непрослідний] Куз, *обслідувач*, *обслідувати*, [одслід] «слід, ознака» Куз, *переслідування*, *переслідувач*, *переслідувати*, *підслідний*, *послід*, [посліда] «слід; ознака» Нед, [послідь] «тс.» Нед, *послідівник*, [послідок] «залишки; наслідок», [послідній] «останній», *послідівний*, *послідіщий* «останній», [пріслідок] «слід» Нед, [припослідок] «кінець», *прослід* «слід», *прослідок* «тс.», *рбзлід*, *услід*, [упослід] «потім; нарешті», [упослідок] «тс.», *упосліджений*, *упослідити*; — р. бр. *след*, др. *слѣдъ*, п. *ślad*, *śledzić*, ч. слц. *sled*, вл. нл. *slēd*, болг. *следá*, м. *следа*, схв. *слѣд*, *слѣјед*, слн. *sléd*, стсл. *слѣдъ*; — псл. *slēdъ* «слід, колія»; — споріднене з лит. *slidùs* «гладкий, слизький», *slýsti* «сповзати», лтс. *slaiðs* «похилий, спадистий; гладкий», *slīēde* «слід, колія (слід саней)», *slist* (*slīst*) «сковзати»,

slidēt «тс.», прус. *slidenikis* «собака-шукач», дангл. *slidan* «сковзати, сповзати», свн. *slīten* «сковзати», двн. *slito* «сани», нвн. *Schlitten* «тс.», дінд. *srēdhati* «блукає, блудить; сковзає», гр. *ὄλισθαίνω* «сковзаю»; іє. *(s)leidh- «слизький; ковзати». — Черных II 174—175; Фасмер III 668; Преобр. II 330—331; Булаховський Вибр. пр. III 384; Brückner 530; Holub—Kop. 336; Machek ESJC 268; Schuster-Šewc 1313—1314; Младенов 590; Skok III 284; Mikl. EW 306; Trautmann 269; Būga RR II 572; Fraenkel 830; Mühl.—Endz. III 931, 937—938; Karulis II 223—224; Kluge—Mitzka 658; Frisk II 135, 377; Mayrhofer III 558; Pokorny 961.

[слід²] (род. в. *слода́*) «соляний струмок» Нед, [слінкі] «солоне джерело» Нед; — неясне; можливо, через п. *słod-* «солодкий» у якийсь спосіб пов'язане з іє. *sal- «сіль».

сліз — див. **слез**.

[слій¹] «прожилка, візерунок у деревині Нед; волокнина, фібра Куз; шар землі Бі», [слој] «тс.» Нед, *слоїстий* «шаруватий, листовий», *слоїти* «робити шари, укладати шарами», [просліій] «прошарок» Куз; — р. *слој* «шар, пласт», бр. *слој* «тс.»; [річні кільця у дереві; сувій, шматок полотна], п. *slož* «шар; прожилка, жилка (у дереві, мармурі)», ч. *sloj* «шар, пласт, поклад», слц. *sloj* «шар, пласт», болг. *слој* «тс.»; [кірка льоду], м. *слој* «шар», схв. *слбј* «шар, пласт», слн. *slòj* «гірський пласт, поклад», р.-цсл. **слон** «пласт, шар», **слонкватин** «шаруватий»; — загальноприйнятого пояснення не має; реконструюється (Фасмер III 674; Черных II 176; Преобр. II 323; Веґн. I 729) псл. *slyoъ (первісно) «те, що зливається, стікає», утворене з префікса *sъ- «з-, разом» та іменної основи *lyoъ, пов'язаної чергуванням кореневих голосних з дієсловом *liti*, *lyjo* «лити»; більш переконливою є реконструкція псл. *sloъ «шар, пласт; річні кільця (у дереві)», зближуваного з лтс. *sleja* «риска, лінія, смужка», прус. *slayan* «санный полоз», лит. *šlajos* (жін.

р., мн.) «сани», šliēti «притуляти», лтс. sliet «тс.», дінд. śráyati «притуляє», ав. srayatē «притуляється», лат. slīpo «нахиляю», гр. κλίνω «притуляю»; іє. *klojo-s. — Brückner 500; Holub—Kop. 339; Machek ESJČ 555—556; Trautmann 309; Mühl.—Endz. III 924—925, 939—940; Pokorny 602.

слій² — див. **слоїк**.

[слікотá] (зах.) «красота» Нед; — не зовсім ясне; можливо, похідне утворення від запозиченого **[слічний]** (<п. śliczny) «прекрасний, чудовий».

[слімень] (зоол.) «вид змії» Нед, **[сліминь]** «вуж, гадюка, змія» ГрицАВ, **[сліминь]** «гадюка» тж; — р. **[сливень]** «веретільниця, мідяниця, Anguis fragilis», бр. **слівень**, **[слімень]** «тс.», п. [śliwień] «отруйна змія»; — результат видозміни форми **[сліпинь]** «вуж, гадюка, змія» (р. **слепень** «веретільниця»); сумнівне пов'язання р. **[сливень]** з лит. slībinas «казковий злий змії» (Карский РФВ 49, 21; Лаучюте 148). — ГрицАВ 68, 146; Фасмер III 672.

слімка — див. **слонька**.

слінкі — див. **слід²**.

[сліп] «велика пастка, ведмежа пастка» Нед, **[слоп]** «пастка на ведмедя» О, **[слопéць]** «пастка Нед; мишоловка О; вид западні для птахів Г; щипці для горіхів Нед», **[сновпéць]** «пастка на пацюків» ВеУг, **[прісліп]** «ведмежа пастка» Куз, **[прислопíти]** «піймати пасткою» Нед; — р. **[слопéць]** «пастка, западня; капкан», п. [słopiec] «пастка, западня (з деревини)», [słop; słap, ślap, człap, szłap] «тс.», слр «вид рибальської сітки», ч. слц. slopec «пастка», chlopec «тс.», вл. słapać «ловити, хватати», słapać «захопити зненацька», нл. słapać «ловити; хватати»; — псл. slopъ, slap; — очевидно, звуконаслідувальні утворення, паралельні до *хлор- «хлопати», можливо, пов'язані з іє. *sel- «лопнути, тріснути»; зіставляється з англ. slap «легкий удар, шльопання», нвн. schlapp (виг.) «хлоп», Schlappe «шльопання рукою; удар; невдача, поразка» (Schuster-Sewc 1302; Matzenauer LF 7, 220—221;

ZfSlPh 11, 373), ч. slap «водоспад, поріг (на річці)» (Schuster-Sewc 1302, 1307); можливо, пов'язане зі **[склепці]** «тента»; неприйнятне виведення від псл. *st^hлръ «стовп» (Преобр. II 324). — Фасмер III 675; Brückner 500; Schuster-Sewc 1302; Rudnicki Prast. II 67; Mikl. EW 308. — Пор. **склепці, совп, солóпити, хлопати**.

[сліпак¹] (зоол.) «веретільниця, Anguis fragilis», **[сліпане]** ВеНЗн, **сліпáчка, сліпéць, сліпúндра, сліпúха, сліпúшка** ВеНЗн, ВеУг] «тс.», **[сліпинь]** «вуж, гадюка, змія» ГрицАВ, **[сліпинь, сліпона]** «тс.» тж; — р. **[слéпéнь]**, бр. **сляпúн**, п. ślepak, ч. slepýš, слц. slepuch, вл. slepica, нл. slēpica, болг. **слéпóк** (< слéпоок), м. **слéпок, слéпак, слéпач**, схв. **слéпúћ, слéпáк**, слн. slépec, slépič; — псл. slěpъсь, slěpakъ, похідне від slěpъ «сліпий»; назва зумовлена тим, що веретільницю вважають сліпою за її маленькі очі. — Фасмер III 669; Schuster-Sewc 1311—1312. — Див. ще **сліпій**.

сліпак² (зоол.) «зінське щеня, Spralax Güld.», **сліпéць**; — р. **слéпéць, слéпúш**, бр. **сляпáк, сляпúш**, п. ślepiec, ч. slepec, схв. **слéпац, слéпáш** «тс.»; пор. болг. **сляпо куче** «кріт», букв. «сліпий собака»; — похідне утворення від **сліпій**, зумовлене тим, що ця тварина через свої недорозвинені очі нічого не бачить. — Даль IV 228—229. — Див. ще **сліпій**.

[сліпак³] (бот.) «меландрій білий, Melandrium album (Mill.) Garcke (Lychnis vespertina Sibthorp.)» Г, Пі, Мак; — похідне утворення від **сліпій**; назва зумовлена тим, що квітки меландрію розкриваються тільки присмерком, а вранці закриваються. — Шамота 103, 105—106; Вісюліна—Клоков 159; Нейштадт 240; Симонович 297. — Див. ще **сліпій**.

[сліпак⁴] (бот.) «мак східний, Paraver orientale L.» Г, Пі, Мак, **[мак сліпний]** «тс.»; — похідне утворення від **сліпій**, зумовлене протиставленням цього виду маку макові дикому (само-

сійці), що має народну назву [видю́к] завдяки появі в його головці при досягненні отворів (вічок), через які висівається насіння. — Шамота 105; Вісюліна—Клоков 165—166; Нейштадт 268—270; Симоновић 336—337. — Див. ще **сліпій**. — Пор. **видю́к**.

[**сліпак**⁵] «великий чиряк Шух; чиряк без вершка О»; — болг. *слепок* «фурункул», м. *слепак* «нарив, чиряк», схв. *слѣпак* «тс.»; — похідне утворення від *сліпій*; назва зумовлена, очевидно, відсутністю у чиряка центрального отвору, вершка, через який міг би виділятися гній. — Див. ще **сліпій**.

сліпáк⁶ — див. **сліпень**.

сліпак⁷ — див. **сліпотá**¹.

сліпáне, *сліпáчка* — див. **сліпáк**¹.

сліпень (ент.) «гедзь, *Tabanus L.*», [*сліпáк*, *сліпун* Куз, Нед, *сліпаня* О] «тс.», *сліпня́к* «трав'яний клоп, *Miris Fabr.*», [*слѣпні*] «дикі бджоли» Ник, [*слѣпети*, *слѣпетні*] «тс.» тж; — р. *слепень* «гедзь», бр. *сляпѣнь* «тс.», п. *šlepak* «овід, *Chrysops*», *šlepień* «тс.», *šlepiec* «гедзь, *Tabanus bovinus*», вл. *slępc*, нл. *slępc* «тс.»; — похідне утворення від *сліпій*; назва зумовлена тим, що коли гедзь, впиваючись, п'є кров, він немов би сліпне і його можна зняти, не сполохнувши. — Фасмер III 669; Schuster-Sewc 1311. — Див. ще **сліпій**.

сліпéць¹ — див. **сліпáк**¹.

сліпéць² — див. **сліпáк**².

сліпій, [*сліп*] «сліпий», [*сліпáвий*] «сліпуватий» Нед, *сліпéнький*, *сліпунчий*, [*слипиндѣ*] «сліпець» ЛексПол, *сліпáк* «сліпа людина; каганець», [*сліпанка*] «манівці, бездоріжжя» Нед, [*сліпанкі*] (мн.) «тс.» Нед, [*сліпачіско* Нед, *сліпачіще*], *сліпачок* «каганець», [*слѣпáчка*] «тс.» Л, *сліпéць*, *сліпи* (мн.) «очі», *сліпні* «тс.», *сліпотá* СУМ, Нед, [*сліпувáне*] «осліплення» Нед, *сліпунéць* «каганець», *сліпуншка* «тс.», [*сліпцўля*] «сліпець» Нед, [*сліпцўн*] «тс.» Нед, [*слипитіти*] «сліпати» ЛексПол, *сліпáти*, *сліпíти*, *сліпнути*, *сліпувáти* «бути сліпим; [сліпати Нед]», *сліпницею* «наосліп», *сліпма́*, [*сліпмя́* Нед,

сліпцём] «тс.», *всліпуну* (*усліпуну*), *засліплення*, *засліплений*, *збсліпуну*, [*насліпачи*] «наосліп» Ме, [*насліпачки* Ме, *насліпо*] «тс.», *набсліп*, *осліплення*, *осліплений*, *осліплий*, *бсліп*, [*підсліпа*] «той, хто має поганий зір», *підсліпий*, *підсліпуватий*, *посліплий*, *посліпуватий*, *посліпнти*, *присліпуватий*; — р. *слепой*, бр. *сляпы́*, др. *слѣпыи*, п. *šlepy*, ч. *slępý*, *oslipouti* «осліпнути», *oslipiti* «осліпити», слц. *slępý*, вл. *slępy*, нл. *slępy*, полаб. *slępě*, болг. *сляп*, *слѣпи*, м. *слеп*, схв. *слѣjen*, *слѣп*, слн. *slęp*, стсл. *слѣпъ*, *осльпнжти*; — псл. *slępъ-jъ* «сліпий», *slępnti* «сліпнути»; — задовільного пояснення не має; спроба пов'язати з лит. *slępti* «приховувати, ховати», *slaptà* «тайник, укриття», лтс. *slępt*, *slępēt* «приховувати (Mikl. EW 307; Преобр. II 331—332) викликає сумнів; недостатньо обгрунтованими є пов'язання з лит. *žlibas* «підсліпуватий», *žlibti* «сліпнути» (Machek ESJČ 554; Janáček Slavia 24, 1—3), з гот. *hleibjan* «піклуватися» (Feist 262; Uhlenbeck PBrV 30, 291); заслуговує на увагу зведення псл. **sloip-/slip-* (Топоров ЭИРЯ I 11—15) до іє. **leip-(loip-)* «намазувати», збереженого у лат. *liprus* «підсліпуватий, із запаленими очима», лит. *lipiti* «прилипнути», *lipnus* «липкий, клейкий», *liprus* «тс.; прив'язаний», лтс. *lipt* «нав'язувати», *lipigs* «липкий, клейкий». — Фасмер—Трубачев 669—670; Brückner 531; Schuster-Sewc 1312; Olesch 1015; Младенов 592—593; Skok III 284—285; Vūga RR II 572—573.

[**сліпíти**] «засиджуватися; баритися, зволікати»; — неясне.

[**сліпка**] (бот.) «куряча сліпотá російська, *Nonnea rossica* Stev.» Мак, *куряча сліпотá* «*Nonnea Medic.*»; — неясне.

[**сліпняк**] (бот.) «чорнокорінь лікарський, *Synoglossum officinale* L.» Мак, [*куряча сліпотá*] «тс.» Мак; — похідне утворення від *сліпій*; мотивація назви неясна. — Див. ще **сліпій**.

[**сліпотá**¹] (бот.) «кульбаба звичайна (лікарська), *Taraxacum officinale* Wigg. Мак, ВеНЗн; первоцвіт весняний (п.

лікарський), *Primula officinalis* (Jacq.) Hill. (р. *veris* L.) Мак; жовтець багатоквітковий (ж. рясний), *Ranunculus polyanthemus* L. Г, Мак; ж. їдкий, *R. acris* L. Мак; ж. польовий, *R. arvensis* L. Мак; анемона лісова, *Anemone silvestris* L. Мак; сонянка, сонцецвіт звичайний, *Helianthemum vulgare* Gaer. (*H. nummularium* (L.) Mill.) Г, Мак», [сліпак] «кульбаба» ВеНЗн, [сліпачок] «нечуйвітер волохатий, *Hieracium pilosella* L.» Мак, [сліпотан] «жовтець їдкий» Мак; — р. [слепота курья] «анемона», [слепушник] «жовтець їдкий», [слепокур, курослеп] «тс.», бр. [слепет] «анемона», [кураслеп] «тс.»; жовтець їдкий», *кураслеп* «анемона», схв. [ослепар] «первоцвіт весняний», [курослеп] «анемона; жовтець отруйний, *Ranunculus sceleratus* L.», слн. [kurosleп] «жовтець їдкий»; — похідні утворення від *сліпий*; назви зумовлені переважно властивістю більшості цих рослин (кульбаба, анемона, жовтець, нечуйвітер) закривати суцвіття, кошики квіток і плодів на ніч та в дощову погоду, а також, очевидно, тим, що деякі з цих рослин (зокрема анемона) вживаються для лікування хвороби очей (курячої сліпоти); як семантичні паралелі пор.: [сліпа тютя] «кульбаба», [куряча сліпота] «первоцвіт весняний; жовтець; анемона лісова; сонцецвіт», [сон] «анемона лісова», *курослеп* «тс.». — Вісюліна—Клоков 125, 126—128, 184, 253—254, 334; Заверуха 54; Анненков 34; Шамота 103—104, 105—106; Bezlaj ESSJ II 113; Симоновић 35—36, 225, 377—378, 391—393, 461—462. — Див. ще **сліпий**. — Пор. **курослеп**.

[сліпота²] (бот.) «вид глухої кропиви, *Lamium maculatum* L.» Нед, Мак; — р. [курья слепота] «глуха кропива пурпурова, *Lamium purpureum* L.»; — похідне утворення від *сліпий*; могло виникнути на основі не зафіксованої назви *сліпа кропива*, паралельної до *глуха кропива* «тс.». — Див. ще **сліпий**.

сліпундра, *сліпуча*, *сліпучка* — див. **сліпак**¹.

сліпұх (орн.) «дрімлюга, *Carpimulgus eugoreus* L.» Куз, ВеНЗн, ВеУг, Шарл; — похідне утворення від *сліпий*; назва зумовлена тим, що всі дрімлюги є нічними або смерковими птахами, які вдень, мов сліпі, сидять щільно притулившись до гілки або до землі. — Воїнств.—Кіст. 204—205; Страутман 66; Птицы СССР 367—368. — Див. ще **сліпий**.

сліт — див. **сльота**.

[слічка] «стрічка, стьожка»; — неясне; можливо, пов'язане зі [слічний] «дуже гарний, чудовий».

[слічний] «прегарний, чудовий» Ба; — запозичення з польської мови; п. śliczny, як і ч. sličný «тс.», пов'язане з ліце «лице» і первісно означало «який личить» або «який має гарне обличчя». — Brückner 298, 531; Machek ESJČ 554. — Див. ще **лице**. — Пор. **слічіє**, **слікота**.

слобода «вільне від повинностей поселення; частина міста за характером населення; велике селище; частина села; [свобода Нед]», *слободи* «пільги; незаселені землі», *слобідка* «частина міста за характером колишнього населення; велике селище», [слободжанін] «житель слободи» Нед, [слободян] «тс.» Нед, *слободянин*, *слобожанин*, [слободний] «вільний», [слобожєний] «наділений правом» ВеУг, [слободити] «звільнити; відпустити Нед», *слобоніти* «звільнити; [ослабити, відпустити Нед]», [слобідко] «вільно» Нед, [слобідно] «тс.» Нед, О, [слободно] «вільно»; — р. *слобода*, бр. *слабада*, др. *слобода* «свобода; селище», ч. діал. слц. *sloboda* «свобода», болг. *слобода*, м. *слобода*, схв. *слободда*, слн. заст. *slōboda* «тс.»; — псл. *sloboda*, очевидно, результат видозміни форми *svoboda* «тс.»; недостатньо переконливе обмеження цієї зміни східнослов'янськими мовами (Фасмер III 672—673; Преобр. II 323); викликає сумнів виведення від псл. *slabъ* «слабий» (Брандт РФВ 24, 184), а також зіставлення з *slověne* «слов'яни» або з гот. *silba* «сам» (Otrębski LP I 143—144). — Shevelov Hist. phonol. 740; Ori-

єнко РМ 1938/9, 396; Brückner 528; Machek ESJČ 597—598; Holub—Kop. 364; Schuster-Sewc 1392; Младенов 591; Skok III 286. — Див. ще **свобода**.

слова́к «представник словацького народу», [слов'я́к] «словак» Нед; — р. болг. *слова́к*, бр. *славáк*, п. вл. нл. *Słowak*, ч. слн. *Slovák*, м. *Словак*, схв. *Слòвãк*; — запозичення зі словацької мови; слц. *Slovák* у 14—15 ст. утворене від основи *slověn-* «слов'янин»; пор. подібні у семантико-словотворчому плані п. *Polak* «поляк», ч. слц. *Polák* «тс.», ч. слц. *Moravák* «житель Моравії». — Фасмер III 322, 673; Brückner 501; Holub—Kop. 339; Rudnicki Prast. II 170—171. — Див. ще **слов'яни**. — Пор. **поляки**.

словéни, *словéнець*, *словіни*, *словінець*, *словінці* — див. **слов'яни**.

[**словéць**] (ент.) «вид ванеси (щербатка С-біле?), *Vanessa C-album* (*Polygonia C-album* L. ?)» Куз, Нед; — похідне утворення від *сло́во* (стара назва літери С); зумовлена наявністю на нижній поверхні заднього крила щербатки різкого білого штриха у вигляді літери С (Горностаев 230); очевидно, неточна калька латинської наукової назви; пор. нім. *C-Falter* «тс.», букв. «С-метелик».

сло́вини — див. **сло́во**.

[**сло́вінь**] (бот.) «льон посівний, *Linum usitatissimum* L. (*Linum vulgare* Bönnigh.)» ВеБ, ВеНЗн, Мак; — слц. [*slovien*] «льон тонколистий, *L. tenuifolium* L.»; — запозичення з польської мови; п. [*słowień*] вважається результатом видозміни гіпотетичної форми **swojlen* (з назви *lep swojski* «льон свійський»). — Machek Jm. rostl. 136. — Див. ще **льон¹**, **свій¹**.

[**сло́віт**] «рада» Нед; — очевидно, результат контамінації іменників *сло́во* і *сові́т* «рада, порада» (див.).

сло́во, *слівце́*, [словáр], [словенько] «слово» О, *словеса́*, *словéсник*, *словéсність*, *сло́вечко* СУМ, Г, [сло́вини] «слово згоди нареченої під час сватання» Нед, Куз, [словінка] «слівце» Нед, *сло́вник* СУМ, Нед, *словника́р*, *словни-*

ка́рство, *словни́ця* (заст.) «словник», [сло́вонько, словце́ Нед, словáрний Нед], *словéсний*, [сло́вний] «вірний слову» Нед, [сло́вно] «цілком так» Нед, [словнісенько] «тс.» Нед, *безслівний*, *безсловéсний*, *ві́слів*, *ві́словлення*, *висло́влювання*, *дослівник*, *дослівний*, [за́сло́вина] «умова» Ж, [за́словок] «тс.» Ж, [невисло́вний] «невимовний» Куз, *передсло́во*, [послі́в'є] «післямова» Нед, [посло́виця] «прислів'я» Нед, [посло́вник] «словник» Нед, *послі́вний*, [при́слівка] Нед, *прислі́в'я*, [услі́в'є] «умова» Нед, [услóва] «капітуляція», [услóвина] «тс., умова», [услóво] «застереження, особлива умова», [услóвний] «умовний», [услóвити] «обумовити» тж; — р. болг. м. *сло́во*, бр. *сло́ва*, др. *слово*, п. вл. нл. *słowo*, ч. слц. *slovo*, полаб. *slüvü*, схв. *слòво* «літера», слн. *slóvo* «тс.; слово», стсл. **слово** (род. в. **словесе́**); — псл. *slovo*, *-ese* (<**slovo*s) «те, що сказано» (давніше «те, що можна чути»), пов'язане чергуванням голосних із *slava* «слава», *slýti* «називатися, чути», *sluxъ* «слух»; — споріднене з лтс. *slava*, *slave* «чутка, поголос; репутація; похвала; слава», лит. [*šlāvė*, *šlavė*] «честь, пошана, слава», [*šlāvinti*] «славити, шанувати», дінд. *šrávaḥ* «слава, хвала, честь, повага, пошана; поклик», ав. *sravaḥ-* «слово, вчення, вислів», гр. *κλέος* ([*κλέφος*]) «слава», дірл. *clú* «слава», кімр. *clewas* «слух». — Черных II 176; Фасмер III 673; Преобр. II 328—330; Brückner 501; Rozwadowski RSl 1, 102; Holub—Kop. 338—339; Machek ESJČ 557; Schuster-Sewc 1308; Младенов 591; Skok III 288—289; Mikl. EW 309; Бернштейн Очерк 1974, 146—147; Трубачев Этимология 1968, 58; Варбот ЭИРЯ II 58—70; Бурлакова ВСЯ VI 58; Зализняк ВСЯ VI 35; Мейе ОЯ 111; Meillet Etudes 356—357; Trautmann 308; Mühl.—Epdz. III 920; Fraenkel 1008—1009; Frisk I 869—870; Mayrhofer III 389—390; Uhlenbeck 320; Pedersen Kelt. Gr. II 495; Pokorny 606—607. — Пор. **прислівник**, **сла́ва**, **слі́ти**, **слиха́ти**, **слух**.

СЛОВ'ЯК — див. **СЛОВА́К**.

СЛОВ'ЯНИ (одн. *слов'янін*), *словéни* (*словéнець*), *словіни*, *словінці* (*словінець*), *слов'янізація*, *слов'янізм*, *слов'янство*, *слов'янищина*, *слов'янізова́ний*, *слов'янський*, *слов'янізува́ти*, *ослов'янитися*; — р. бр. *славяне*, др. *словѣне*, *слова́не*, п. *Słowianie*, ч. *Slované*, слц. *Slovania*, вл. *Słowjanojo*, полаб. *slüvenst'ä* «слов'янське» (про полабських слов'ян), болг. *славяни*, м. *Словени*, схв. *Словéни*, *Славéни*, слн. *Slováni*, *Slovéni*, стсл. **СЛОВѢНЕ** (одн. **СЛОВѢНИНЪ**); — псл. *slověpe* (*slověnin*); — загальноприйнятої етимології не має; найбільш переконливе виведення від якогось гідроніма; пор. др. *Словутичь* «Дніпро», р. *Слуя*, п. *Sława*, *Sławica*, схв. *Славница*, назва села лит. *Slavėpai* на річці *Slavė*, які зіставляються з гр. *κλύζω* «обмиваю», *κλύδων* «приплив», лат. *cluo* «очищаю», *cloasa* «каналізаційний стік»; зіставляється також з гр. *λαός* (*<*slayos*) «народ» (Миккола РФВ 48, 272—273; Бернштейн Очерк 1961, 91), з псл. *slovo* «слово» (Преобр. II 318; Skok III 282; Jakobson IJSLP 1/2, 271; Менгес 33), з ірл. *slúag* «натовп, військо» (Миккола Ursl. Gr. I 8), з гот. *slawaþ* «мовчати» (Brückner 501) та ін. — Огієнко РМ 1938/9, 397; Фасмер—Трубачев III 664—666; Ильинский ИОРЯС 24/1, 141—148; Lehr-Spławiński JP 28, 145; Baudouin de Courtenay JP 3, 62—63; Holub—Кор. 339; Младенов 588; Mikl. EW 308; Филин Образ. яз. 57—59; Трубачев ВЯ 1974/6, 55—56; Rospond RSl 36/1, 23, 29—31; Moszyński PZJP 138—147; Rudnicki Prasl. I 133—134, II 235.

СЛОВ'ЯНКА (бот.) «сорт яблук, гібрид антонівки і ренети»; — запозичення з російської мови; р. *славянка* «тс.», запропоноване творцем цього гібриду І.В.Мічурінім (1899), пов'язане з основою слова р. *славяне* «слов'яни». — ССРЛЯ XIII 1133; БСЭ 39, 295. — Див. ще **СЛОВ'ЯНИ**.

СЛОВ'ЯНОФІЛ, **СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВО**; — р. болг. *славянофіл*, бр. *славянафіл*,

п. *słowianofil*, ч. *slovanofil*, слц. *slaviaophil*, схв. *славòфил*, слн. *slavofil*; — утворено в російській мові з основ р. *славяне* і гр. *φίλος* «друг, любий», *φιλέω* «люблю». — Фасмер III 666; ССРЛЯ 13, 1134; Sł. wug. obcsych 688; Вуяк-лија 888; Klein 1456. — Див. ще **СЛОВ'ЯНИ**, **ФІЛАНТРОП**.

СЛОЇК «банка (посудина)», [*слој*] «миска, чашка» Нед, [*слиј*] «велика банка, кухоль» Бі, [*висло́я*] «вимита долина» Ж; — бр. *слоік* «банка (скляна або глиняна); [чарка; кусок чого-небудь конічної, зрізаної форми]», *слој* «банка (частіше глиняна)»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *słoik* «банка», *słój* «велика банка», як і нл. *sloј* «миска, бляшанка; скляночка, банка, ящикок, скринька», *sloјk* «тс.; тарілка з ласощами на весіллі», вл. *sloјk* «мисочка, горщик для масла; банка, бляшанка», може бути зведене до псл. **сьюјь*, пов'язаного з *сьліті* «злити», похідним від *літі* «лити»; ототожнення зі [*слиј*, *слој*] «шар, прожилки в деревині» (Фасмер III 674; Brückner 500; Schuster-Sewc 1304) видається помилковим. — Трубачев Рем. терминол. 257. — Див. ще **ЛІТИ**, **З³**.

СЛОЇСТИЙ, **СЛОЇТИ**, **СЛОЙ** — див. **СЛІЙ¹**.

СЛОЙКА «булочка з листового тіста», *слојóний* «листовий»; — бр. *слојка*; — запозичення з російської мови; р. *слојка*, *слоёный* «тс.» пов'язані зі *слој* «шар, пласт», якому відповідає укр. [*слиј*] (див.).

СЛО́КВА — див. **СЛУ́КВА**.

[**СЛОКОТА́ТИ**] «лоскотати»; — результат метатеми в слові *лоскотати* (див.).

СЛОМЕ́ць, **СЛО́мка** — див. **СЛО́нька**.

СЛОМО́к — див. **СЛИМА́к¹**.

СЛОН¹ (зоол.) «*Elephas L.*», [*слін*] «тс.» Куз, *слоненя́*, *слоні́ха*, [*слонівка*] «слонова кістка» Куз, *слонóвість* (мед.) «елефантіаз», *слонóвник*, *слоня́*, [*слоня́тник*] «слоновник» Куз, [*слонь*] «слон» Куз (з п.), *слоня́чий*; — р. бр. болг. м. *слон*, др. *слонъ*, п. *słón*, ч. слц. *slon*, вл. *słóp*, нл. *słon*, схв. *слѡн*, слн. *slòp*, р.-цсл. *слонь*; — псл. *słopъ*; — переконливої етимології не має; досить поши-

реним є народноетимологічне за походженням припущення про зворотне утворення форми *sloпъ від дієслова slo-niti sę (prisoniti sę) «притулятися, спиратися», зумовлене тим, що слон спить, притулившись до дерева (Черных II 176—177; Преобр. II 324; Младенов 591; Brückner 500); чимало прихильників (Štrekelj 58—59; Кипарский ВЯ 1956/5, 137; Schuster-Sewc 1304; Коваль 89; Німчук 187) має виведення як видозміненого запозичення з тюркських мов — пор. тур. аз. карач. балкар. крим.-тат. aslan «лев», тур. тат. arslan, кипч. astlan «тс.»; реконструюється також (Ильинский ИОРЯС 23/2, 196; Соболевский РФВ 65, 409; Skok III 286) гіпотетичне псл. *sloпъ (sloпъ), яке зіставляється з п. ст. słopień «сходинка, приступка», słopać «тупати»; заслуговує на увагу виведення (Иванов Этимология 1975, 153—157) псл. sloпъ через невідоме посередництво від кит. ст. *sdaŋ, бірманського s^haŋ < *slaŋ «слон, бик». — Фасмер—Трубачев III 674—675; Machek ESJČ 556.

слон², слонка — див. **слонька**.

[слонец] (бот.) «соняшник, Helianthus annuus L.» Мак, [слонешник ГрицаВ, слонечник Мак, слонічник ДзАтл II, слонішник тж] «тс.»; — бр. сланечник, [сланешник, слонічник] «тс.»; — запозичення з польської і (на Закарпатті) зі словацької мов; п. słonecznik, сх.-слц. [sloпečnik] «тс.» відповідають укр. соняшник. — Дзензелівський УЗЛП 162—163. — Див. ще **сонях**.

слоник (ент.) «жук Rhynchites Schn.»; — р. слоник «тс.», п. słonik «свинка, довгоносик, Cuniculus»; — результат перенесення на Rhynchites назви довгоносика, зумовленої наявністю у жуків з родини Cuniculus довгих хоботків, що нагадують хобот слона. — Станек 248. — Див. ще **слон¹**.

[слоніти] «зшивати дві половини штанів; зближувати крила невода, коли його мають витягати Мо; приспати, заколисати Нед», [слон] (мн.) «ослони, лавки» О, [слонь] «ослін» Л, [слун]

«тс.» Л, [віслонь] «ослін» ВеУг, відслоніти, заслоніти, заслін, заслінка, заслón, заслónа, [ослónа] «завіса; захист», прислоніти «притулити, прикрити», [пріслінець] «навіс; постіль для наймита в стайні» Нед, [пріслінка] «тс.» тж, [прислón] «місце в будинку, де лежить небіжчик; гірський обрив», [прислónа] «прикриття» Куз, [розслоніти] «відкрити» Нед, суслін «купка складених снопів»; — р. заслоніть, прислоніть, бр. прысланіць «притулити, затулити», п. słonić «заслоняти», osłona «покриття», ч. cloniti (<sloniti) «затуляти», слц. clonit' «тс.», вл. zastópjeć «заважати, заступати», słonka «весільна дружка», нл. słonka «тс.», болг. заслоня (засланиям) «затуляю», схв. заслоніти «затулити, загородити», слн. sloпéti «опиратися, притулятися», цел. слонити сѧ «прихилитися»; — псл. sloniti «притуляти, прихилити»; — споріднене з лит. šliėti «притуляти», лтс. sliet «тс.», дінд. sgráuate «притуляється», sgráuti «притуляє, накладає», ав. sgrau- «притуляти», гр. κλίνω «схилляю, притуляю», лат. slīpo «гну, згинаю, нахилляю», ірл. slóin «косий», днн. hlinōn «прихилити, притуляти, спиратися»; іє. *klei- «пригинати, притуляти», пов'язане з *(s)kel- «клонити, притуляти». — Фасмер III 675; Преобр. II 323—324; Brückner 500; Machek ESJČ 556; Holub—Kop. 338; Schuster-Sewc 1306, 1737; Skok III 287; Mikl. EW 308. — Пор. **клоніти**.

[слонко] «сонце» Вел, [слонце] «тс.» Бі; — запозичення з польської мови; п. słonko, słonce «тс.» відповідають укр. сонце (див.).

слонь — див. **слоніти**.

[слонька] (орн.) «вальдшнеп, слуква лісова, Scolopax rusticola L.», [слонь, слонка ВеБ, слон ВеБ, слоніць ВеНЗн, Шарл, слонка Шарл, слімка Нед, солонка Нед] «тс.»; — бр. слонка «тс.»; — запозичення з польської мови; п. słonka, [słotka] є результатами контамінації успадкованої назви [słaka] «тс.», що відповідає укр. сліка, сліква, зі словами słonka «соломинка» (у зв'язку з

довгим тонким дзьобом слукви) і słonko «сонечко» (можливо, у зв'язку з тим, що вальдшнеп літає від сходу і до заходу сонця). — Булаховський Вибр. пр. III 256; Strutyński 88. — Див. ще **слўкв́а**.

[**слонятися**] «тинятися»; — р. *слоня́ться* «тс.», бр. *сланя́цца* «тс.; хитатися», [*сланя́ць*] «хитати», др. *сланя-ти ся* «тинятися (хитатися?)»; — очевидно, псл. *slonjati se*, пов'язане зі *sloniti* «прихилити». — Преобр. II 323—324. — Див. ще **слоні́ти**.

слоп, *слопе́ць* — див. **сліп**.

сло́та, *сло́тавий* — див. **сльо́та**.

[**слотня́к**] (орн.) «звичайний одуд, вудвуд, Урира ерорс L.» Шарл, [*слютня́к*, *послотюх Шарл*] «тс.»; — пов'язується зі [*сло́та*], *сльо́та* «сира погода»; мотивація назви неясна. — Булаховський Вибр. пр. III 223. — Пор. **послотю́х**.

[**слочок**] (бот.) «зозулинець шоломоносний, *Ogchis militaris L.*» Мак; — результат видозміни форми [*сличо́к*] «шличок», зменш. до *шлик* «старовинний головний убір; ковпак»; назва зумовлена тим, що листочки суцвітини цього виду зозулинця складені у вигляді шолома (Федченко—Флеров 272). — Див. ще **шлик**.

слуга́, *слугі́ня*, *слугі́вни́ця* (заст.) «служниця», [*слуго́вни́ця*] «тс.» Нед, *служáка*, [*служáлець*] «слуга» Нед, [*служáлий*] «тс.» Нед, [*служáля*] «найми́чка» О, [*служáнець*] «слуга, служака» Куз, *служáнка*, *слў́жба*, *служб́іст*, *служб́іст*, [*службо́ве*] «гроші за службу Божу» Нед, *службо́вець*, [*службо́вик*] «службовець» Куз, *слў́жебка* СУМ, Нед, *служе́бник* «книга текстів для богослужіння; слуга», [*служе́нця*] «служни́ця», *служі́вий*, *служі́тель*, *слў́жка*, *слў́жник* СУМ, Нед, *слў́жни́ця* тж, [*служáщий*] «одержаний за службу, за найми», *службо́вий*, *служі́лий* (іст.) «який перебував на службі», [*слў́жний*] «службовий» Нед, [*слў́говати*] «слугувати» Нед, *слугува́ти*, *служі́ти*, [*вслў́га*] «послуга» Ж, [*вслужлі́вий*] «послужливий» Ж, *віслў́га* СУМ, Нед, [*вислуже́нина*] «заслужене; пенсія Ж», [*ви-*

слў́жне] «тс.» Ж, [*вислў́гувати*] «заслужувати» Ж, *віслужитися*, [*відслў́га*] «відслужування; винагорода; кінець служби», [*дослў́гуватися*] «дослужуватися» Ж, *дослужі́тися*, *заслў́га*, [*заслуже́нина*] «винагорода», [*заслў́жина*, *заслў́жнина*] «тс.» Г, Ж, *заслў́жений*, [*заслў́жний*] Ж, *заслужо́увати*, [*надслуже́нни*] «служба понад умовлений час» Ж, [*ослў́га*] «послуга, прислужування», *обслў́га*, *обслужо́вування*, *обслў́жування*, *обслў́жний* Куз, *обслужо́увати*, *обслў́жувати*, *підслужі́тися*, *пóслуга*, *послужáч*, [*послужáнка*] «служанка», [*послў́жник*] «слуга» Нед, *послў́жливий*, *послужні́й*, *прислў́га*, *прислў́жник*, *прислў́жни́цтво*, *прислў́жливий*, [*прислў́жний*] «належний» Нед, *прислужо́увати*, *прислужі́тися*, [*yslў́га*] «служба; слуга» Нед; *послуга*, [*yslў́жник*] «прислужник», [*yslў́жливий*] «прислужливий», [*yslў́жний*] «тс.» Нед, *yslужо́увати*; — р. бр. болг. *слугá*, др. *слуга*, п. *sluga*, ч. слц. *sluha*, вл. *služić* «служити», нл. *služys* «тс.», м. схв. *слў́га*, слн. *slў́га*, стсл. **слоў́га**, **слоў́говати**, **слоў́жити**; — псл. *sluga*, *služiti*; — споріднене з лит. *slaugà* «служба, служіння, слуга», *slaugyti* «підтримувати, допомагати», дірл. *slōg* (*slūag*) «військо, загін»; виведення від іє. **sel-* «рухатися, текти», як і зближення з псл. *sluxati*, *slyšati* «чути» (Младенов 591; Ondruš Sborník FFUK 10, 79—80), сумнівне; припущення про запозичення з кельтських мов (Критенко Вступ 531; Schachmatow AfSlPh 33, 92; Миккола РФВ 48, 273; Zubatý St. a čl. I/2, 89; Feist WuS 6, 45; Lehr-Spławiński RSl 18, 6) безпідставне. — Черных II 177; Фасмер—Трубачев III 676; Преобр. II 325—326; Brückner 502; Holub—Kop. 339; Machek ESJČ 558; Schuster-Sewc 1309—1310; Skoř III 287—288; Mikl. EW 308; Meillet Etudes 258—259; Moszyński PZJP 68; Trautmann 268—269; Būga RR I 484, II 576—577; Pedersen Kelt. Gr. I 84.

[**слў́два**] «скеля, сталактит» Нед, [*слудва́не*] «велике каміння» Пол; — р.

[слуда] «крутий берег річки», бр. [слү-два] «спресований намул», др. слуда «скеля», слудва «тс.», р.-цсл. **слоудъ-вѣнѣ** «обривистий, крутий»; — неясне; можливо, пов'язане з р. [слуд] «заливна лука», [слудь] «наст», [слуз] «намерзлий лід». — Німчук 115; Фасмер III 677. — Пор. **слюда́**.

слуква́ (орн.) «вальдшнеп, *Scolopax rusticola* L.» Г, Л, [слукá Л, слук Ник, ВеНЗн, слоква Нед, солукви (мн.) Ко, солюк О] «тс.», [слáква] «тс.; стрепет, *Tetrax (Otis tetrax)*» Куз, Шарл; — р. [слўка] «вальдшнеп», бр. [слукá], п. слопка, [sląka], ч. слц. sluka, схв. [слўка], шльўка, слн. slóka «тс.»; — псл. slōka; — споріднене з лит. slánka, [slinka], лтс. slūoka, прус. slapke «тс.», лит. slīŋkti «повзти, повільно йти», slinkauti «лінуватися», далі з двн. свн. slingap «звиватися, повзти»; назва могла бути зумовлена повільністю чи неухважністю слукви в денний час, або тим, що вона ходить підкрадаючись; пов'язувалось ще (Потебня К ист. зв. IV 62; Преобр. II 392) з псл. сълқкъ (сълқ-) «згорблений, зігнутий», слн. slók «кривий», нібито від кривого польоту; вважається також (Brückner 500; Skok III 405) пов'язаним із характером крику слукви. — Фасмер III 678; Strutyński 88; Holub—Kop. 339; Machek ESJC 558; Trautmann 268; Fraenkel 826, 832; Karulis II 230—231.

слуп¹ (заст.) «стовп; [стовп у будівлі, зокрема в стіні] Ме», [стлуп] «стовп» Нед, [слупець] «стовпець у перилах» Куз, [слўпик] «хрестовина у вікні», [слўпок] «стовпчик (частина ткацького верстата і под.)», [слўпчик] «стовпчик; вид вишивки», [слупчастий] «у вигляді стовпчика», [слупувати] «прив'язувати до стовпа»; — бр. слуп «стовп»; — запозичення з польської мови; п. slup «стовп» відповідає укр. стовп. — Дзензелівський УЗЛП 123; Бевзенко НЗ УЖДУ 26/2, 177; Онышкевич Исслед. п. яз. 234; Richhardt 99; Трубочев Рем. терми-нол. 136. — Див. ще **стовп**.

[слуп²] «смуга вичиненої волячої шкіри вздовж спини на підошви»; — неяс-

не; може бути зіставлене зі слуп «стовп» і з псл. *slypъ, похідним від slypiti «злупити».

[слутá] «параліч кінцівки Нед; дурень О», [слотій] «ледачий, повільний, поганий; згорблений; зі зламаною ногою або рукою, паралізований; хворий на ноги» О, [слўтій] «тс. О; незграбний, невправний, недоумкуватий Нед; дурнуватий; примхливий ВеЗн; частково паралізований, покалічений, частково розслаблений», [слўтавий] «незграбний, невправний, недоумкуватий, дурний Нед; частково паралізований, покалічений, частково розслаблений», [слютий] «поганий» О, [слутіти] «робити німічним», [ослўтнути] «стати покаліченим» Ж; — схв. слўта «бовдур, йолоп, дурень»; — запозичення зі східнороманських мов; рум. slut «потворний, виродливий; виродок, потвора», молд. слут «тс.» залишаються етимологічно нез'ясованими; тлумачення їх як запозичень з української мови (СДЕЛМ 388; DLRM 778) помилкове; пов'язання схв. слўта «йолоп» із слўтити «передчувати, догадуватися» (Skok III 289—290) непереконливе. — Scheludko 142; О II 231.

слух, [слўхавка] «слухальна трубка» Нед, [слухáльня] «слухацький зал» Нед, слўхання, [слухáня] (зоол.) «морський вухатий слимак, *Halotis*» Нед, [слухáтель] «слухач» Нед, слухáч, [слухащий] «слухаючий», [слухлівість] «слухняність» Нед, Куз, [слухнянство, слух'янство] «тс.», [слушáтель] «слухач» Нед, [слўшник] «васал», [слушніцтво] «васальна залежність» тж, слўшність, [слухлівий] «слухняний» Нед, [слухм'яний, слухнявий Нед], слухняний, [слух'яний] «тс.», слухóвій СУМ, Нед, слўхати(ся), [слушáти] «слухати» Нед, [віслух] «допит» Куз, вислухáти, вислўхувати, вислухóвувати, [заслўшний] «вартий уваги» Ж, Пі, наслух (з наслуху «з розмов»), [наслўховач] «підслухач» Ж, [надслухáти] «прислухатися», неслух, неслухнянець, непóслух, ослушéнець, ослўшник, підслўхач, підслухи, підслўхувач, пóслух, послухáн-

ня, послухач, послухнянство, послушенство, послушка «послушниця», послушник, послухняний, послушний, [прислух] «прислухання» Куз, [прислухач] «слухач» Бі, [проблух] «чутка», прослухування, [услухнути] «послухатися»; — р. слух, слюшать, бр. слухаць, др. слоухъ, слоушати, п. вл. słuch, słuchać, ч. sluch, poslouchati, posluchat, ст. slúchati, слц. sluch, slúchat', нл. słuchaś, болг. слух, слюшам, м. слух, слуша, схв. слѹх, слюшати, слн. slúh, slúšati, стсл. слохъ, слошати; — псл. sluxъ «слух», первісно «те, що говорять, що можна слухати, чутка» (*sluxēti > slušati «слухати, прислухатися»), похідне від основи дієслова *slūti «називатися, говоритися, поширюватися (про чутки)», утворене за допомогою суфікса -х-, наявного в таких словах, як směхъ «сміх» (<smě(j)- «сміятися»), srěхъ «поспіх» (<*srě-ti «поспішати»); — споріднене з дінд. śróšati «чує, слухає», śróštih «слухняність», ав. sraōša- «слух, послухання», лит. klausà «слух; послухання; музичний слух», klausyti «слухати, прислухатися; слухатися, коритися», лтс. klàusiti «чути, слухати; слухатися», прус. klausiton «почути», klausēmai «слухаємо», дангл. hléog «шока, лице», дісл. hlýg (<*hleuza-) «шока», hløg (<*hluza-) «підслухування», дірл. clūas «вухо», двн. hlosēn «слухати, слухатися», днн. hlust «слух, вухо, слухання», тох. A klyos «чути», B klyaus- «слухати». — Фасмер III 678—679; Преобр. II 327—328; Brückner 501—502; Holub—Kop. 340; Machek ESJČ 558—559; Schuster-Sewc 1309; Младенов 592; Skok III 288; Mikl. EW 309; Варбот 100; ЭИРЯ II 58—70; Зализняк ВСЯ VI 35; Trautmann 308; Fraenkel 265—266; Uhlenbeck 321; Pokorny 606—607. — Див. ще сліти. — Пор. слава, слихати, слово.

случай — див. лучити².

слушний «найбільш прийнятний, придатний, сприятливий; правильний; важливий»; — запозичення з польської мови, як і бр. слюшны «розумний; обґрунтований; практично корисний»; п.

słuszny «слушний; правильний» походить від ч. slušný «пристойний, ввічливий, належний, порядний», яке є калькою нвн. gehöig «належний, порядний, пристойний», пов'язаного з gehögen «належати», похідним від högen «слухати». — Булаховський Нариси 126. — Див. ще слух.

[слүя] «жила (у копальні) Нед; верства, шар у камені О»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. słój «шар» відповідає укр. [слий] «прожилка; шар землі» (див.).

сльоза, [сілза] «сльоза» Нед, [слеза, солза] «тс.», [слезіна] «сльозина» тж, [сліза] «сльоза», [слоза] «тс.» Нед, слюзіна, [слезнічий] «слізний, слюзовий» Нед, слізний, слюзавий СУМ, Нед, слюзлівий, [слюзнічий] «слізний, слюзовий» Куз, слезіти(ся) «повільно текти», [слезіти] Нед, слизіти «тс.», [слозавіти] «сльозитися; танути» Нед, слюзіти(ся), [слюзувати] «часто плакати», [засльобжений] «змочений слюзом» Ж; — р. слеза, бр. сляза, др. слъза, п. łza, ст. slza, ч. слц. slza, вл. sylza, нл. łdza, болг. сълза, м. солза, схв. сѹза, слн. sólza, стсл. сльза; — псл. slъza, очевидно, пов'язане з *slizь (*slizь) «слиз»; — зіставляється також (Потебня у Горяев 328; Machek ESJČ 559; Младенов 621; Skok III 366—367) з дінд. sṛjāti «виливає, випускає» або з лит. šlusti «чистити, замітати», šlakėti «капати», лтс. sluōta «вінок» (Pokorny 607; Бурлакова ВСЯ VI 58), чи з ав. sraska- «сльоза, плач», перс. sirišk «сльоза, крапля» (Зализняк ВСЯ VI 35). — Черных II 175; Фасмер III 668; Преобр. II 321; Соболевский ЖМНП 1886, вересень, 156; Brückner 316; Holub—Kop. 340; Schuster-Sewc 794; Мельничук Этимология 1984, 145. — Див. ще слиз¹, слизький.

[сльоси] (мн.) «куполоподібне склепіння гончарної печі Г; дірочки в печі, через які проходить вогонь до гончарних виробів До»; — неясне.

сльота «хмарна, сира погода з дощем або мокрим снігом; невпинний дощ, мряка або мокрий сніг; багно на землі

від дощу або мокрому снігу; (перен.) набридлива людина; [дощовий овід, Haematopota Нед], [сліт] «сльота», [слóта, слутá Корз] «тс.», [слотáвець] (зоол.) «аріон лісовий, Agion emarginatum» Нед, [шльотá] «сльота» ЛЖит, [слотáвий] Нед, сльотáвий, сльотлівий, сльотній, сльотяній, [слотіти] «мрячити, дощити» Нед, сльотіти «тс.», засльотітися «настати сльоті», розсльотітися «тс.»; — р. [слотá] «сльота»; бр. слóта, слатá, [слёта, слюта] «тс.», др. слота «негода, сльота; мокрий сніг», слоть «мокрый сніг», слотьныи «непогожий, сльотавий», п. slota «сльота», ч. слц. slota «тс.», мор. [slotí] «дощ із снігом», болг. [слóта] «негода, буря; град», схв. слóта «дощова погода», слн. slota «негода», с.-цсл. слота «тс.»; — псл. slota (slotъ) «негода, сльота; мокрий сніг»; — загальноприйнятої етимології не має; здебільшого зближується з лит. šáltas «холодний», šáltis «холод, мороз», лтс. saĩts «холодний», сals «мороз», прус. passalis «мороз; холод», ав. sarəta- (sarətō) «холодний», перс. serd «тс.», ос. sald «холод, мороз», дісл. hall, hēla «іній», гол. hal «замерзлий ґрунт» <іє. kel- «мерзнути; холодний» (Срезн. III 423; Schulze Kl. Schr. 423; Meillet Études 442, 443; Эндзелін СБЭ 40; Trautmann 298; Mühl.—Endz. III 675—676; Holthausen Awn. Wb. 111; Topf 83—84); припускається також зв'язок з лит. šlapti «мокнути», нім. Schlóse «градаина», англ. sleet «дощ із снігом, мокрий сніг», норв. slatr (sletta) «тс.» і, далі, з гр. λάταξ (λατάγη) «крапля, залишок вина» (Holub—Lyer 442; Machek ESJČ 556, ESJČS 455; Skok III 287; Walde—Hofm. I 770; Boisacq 559; Topf 535); безпідставне зближення з лит. slāčīpkas «лінива, сонна людина», slātyti «ухилитися, уникати» (Otrębski LP 1, 142—143). — Фасмер III 675—676; Преобр. II 324—325; Brückner 500; Младенов 591; Karulis II 151—152.

слюб — див. шлюб.

[слюга] «смуга; штрих, лінія; ряд» Нед, [слюганіця, переслюга, переснуга,

переснуга] «тс.» Нед, [переслюгуватий] «нерівний» (про нитку) О, [переснугуватий] «смугастий» Нед; — результати послідовних видозмін форми [пересмуга] «поперечна смуга», супроводжуваних процесами деетимологізації. — Див. ще смуга.

[слюготá] «сльота, дощова погода» Л, Ник, [слюга] «тс.» Ник; — результат контамінації форм [слягота] і [слюта] «тс.». — Див. ще слюта, сляка.

слюда «шаруватий мінерал класу силікатів», слюдістий «багатий на слюду», слюдяній «виготовлений з використанням слюди»; — р. слюда, [слюда] «слюда», бр. слюда, ч. slída (з р.), слц. sl'uda, заст. slieda, болг. слюда «тс.»; — очевидно, пов'язане з р. [слуда] «крутий берег річки», др. слуда «скеля; гора, урвище»; викликає сумнів зближення з ч. šleta «сланець», нн. schleet (Mikl. EW 341). — Німчук 115; Черных II 178; Фасмер III 677, 680, 681; Holub—Lyer 442; Holub—Kop. 337; Machek ESJČ 554. — Див. ще слудва.

слюз¹ «слиз», [слюзавий] «покритий слизом», [слюзіти] «покриватися слизом, слизити»; — р. [слюз] «замерзлий шар води на поверхні льоду», [слюзгáть] «ковзати», бр. [слюз] «слиз», др. слузъ, п. sluz, болг. слуз, схв. слўз, слн. slúz «тс.»; — псл. sl'uzъ (<*sleuz-) «слиз», sluzъ (<*slouz-) «тс.», пов'язані чергуванням голосних із slizъ (slizъ) (<*sleiz-) «тс.». — Brückner 532; Schuster-Šewc 1315. — Див. ще слиз¹.

[слюз²] (бот.) «калачики лісові, Malva silvestris L. Нед, Мак; алтея лікарська, Althaea officinalis L. Мак; собача рожа (лаватера) тюрінгська, Lavatera thuringiaca L. Мак», [слюзик] «собача рожа тюрінгська» Мак; — пов'язане із [слюз] «слиз, слизити», як [слиз] (бот.) «калачики лісові; алтея лікарська» з слиз, слизіти; мотивація найменування та сама. — Див. ще слиз².

[слюза] «шлюз» Нед; — р. ст. слюз «тс.»; — запозичення з польської мови (в російській, очевидно, з голландської, пор. гол. sluis «тс.»); п. slūza «тс.» по-

ходить від снн. slūse (нвн. Schleuse) «тс.». — Шелудько 46; Фасмер III 681; St. wug. obcsuch 738. — Див. ще **шлюз**.

слюзува́ти — див. **сльоза́**.

[**слю́на**] «слина» Нед, Пі; — р. *слюна́*, бр. [*слю́на*], *слюнця́й*, болг. *слю́нка* «тс.»; — очевидно, псл. sl'upa <*sleu-па, пов'язане чергуванням голосних з slina <*slei-па; менш обгрунтовані спроби виведення від псл. *spl'upa (Mikl. EW 307; Berneker IF 10, 163) або припущення контамінації форм slina і pl'ujq (Черных II 178; Брандт РФВ 23, 298—299; Zubatý St. a čl. I/1, 191). — Фасмер III 681; Преобр. II 332; Младенов 593. — Див. ще **сліна**.

[**слюса́к**] «дерев'яний гачок, у який западає дерев'яна клямка Г; клямка ЛЧерк; защіпка у клямці дверей Л; залізні гачки, на які чіпляються двері з завісами Мо; великий палець на руці Мо», [*слеса́к*] «защіпка у клямці дверей» Л; — бр. *слясак* «собачка, защіпка (важелець, що піднімає клямку)», [*слейсак*, *слісак*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [slusak] «залізний гачок, у який западає клямка; ригель, засув у замку», [ślósak, szlusak, szlisak] «тс.», очевидно, пов'язані з нвн. schließen «зачиняти, замикати», Schluss «защіпка (вікна та ін.)», Schloss «замок, засув». — SW VI 635, 734. — Див. ще **слюсар**.

слюсар, [*шлю́сар*] Нед, [*слюса́рка*] «слюсарське ремесло, професія» Нед, [*шлюса́рка*] «тс.» Нед, *слюса́рня*, *слюса́рство* СУМ, Г, [*шлюса́рство*] Нед, *слюса́рний*, *слюса́рський*, *слюсарюва́ти*; — р. *слэсарь* «слюсар», бр. *слэсар*, п. ślusarz, [ślósarz] «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; свн. slozzer, нвн. Schlösser «слюсар» є похідним від Schloss «замок», пов'язаного з schließen «замикати, заперити», двн. sliozap, свн. sliezep «тс.», двн. свн. skliuz-, пгерм. *sklūd- «тс.», спорідненими з лат. claudo «замикаю», clāvis «засув, ключ», гр. κλεις «тс.», псл. kljukati «клювати, рубати», kljuка «закривлений дрюк, крюк», укр. *клюкати*

«клювати», *ключ*. — Шелудько 46; Бі 333; Richhardt 99; Фасмер III 670; Преобр. II 321; Галай Веснік БДУ 1978/2, 35; Brückner 532; Kluge—Mitzka 657, 659; Walde—Hofm. I 229—230. — Див. ще **клюкати**¹.

[**слюта́**] «причіплива, набридлива людина; сльота; погана погода» Л; — очевидно, запозичення з білоруської мови; бр. [*слю́та*] «сира погода з дощем і снігом; сльота з холодним вітром», очевидно, є результатом контамінації слів *слота*, *слата́* «тс.»; набридлива, надокучлива людина» і [*плю́та*] «дощова погода»; зближення з бр. *лю́ты* «лютий, суворий, жорстокий; дуже сильний» (Носович 593) помилкове. — Німчук 146. — Див. ще **плю́та**¹, **сльо́та**.

слютня́к — див. **слотня́к**.

сляб «сталева заготовка, з якої роблять листову сталь», *сля́бінг* «стан для обтискання сталевих зливків у сляби»; — р. *сляб*, *сля́бінг*, бр. *сляб*, *сля́бінг*, п. slab, slabing, слц. slabing; — очевидно, через російське посередництво запозичено з англійської мови; англ. slab «плита; під; пластина; чушка свинцю, виливанець», slabbing «сля́бінг» пов'язані з сангл. slab, slabbe, sclabbe неясного, можливо, галльського походження (пор. брет. scolp «осколок, скалка, тріска, скіпка, уламок», вал. usgolp «тс.»). — СІС² 774; Крысин 89, 102; ССРЛЯ 13, 1317; Kopaliński 897; Klein 1455.

сляж — див. **слиж**².

[**сляз**] (бот.) (у виразі *сляз простий* «калачики круглолисті, Malva rotundifolia L. (M. borealis Wall.)» Мак; — бр. [*сляз*] «калачики вирізані, Malva excisa Rchb.; калачики непомічені, M. neglecta Wall.»; — запозичення з польської мови; п. ślaz «калачики»; споріднене з укр. [*слиз*] «калачики лісові, Malva silvestris L.; алтея лікарська, Althea officinalis L.» (див.).

[**сля́ка**] «погана погода, переважно сніг з дощем; сльота, мокротеча Л; причепа ЛПол», [*сля́гота*] «мокра погода, сльота» ЛЧерк, [*сля́готь*] «погана погода, переважно сніг з дощем; сльота,

мокротеча» Л, *слякота́* (розм., рідк.) «сльота; (перен.) мерзенна, нікчемна, жалюгідна людина», *слякоть* «тс.»; — р. *слякоть* «сльота», [слять, сляча] «тс.», бр. [слéкаць] «мокра погода з дощем і снігом; мряка, мжичка», п. [ślakwa] «дощова погода, сніг з дощем», [ślaknać] «промокати, змокати», схв. слёка «морський прилив»; — не зовсім ясне; може бути виведене від псл. [*slęk- (<*slenk- або *slink-)], очевидно, давнього звуконаслідувального утворення (пор. лит. šlėkti «бризкати», šlakas «крапля»); іноді зіставляється (Соболевский ЖМНП 1886, вересень, 156; Погодін РФВ 50, 229; Zubatý LF 20, 407) з назалізованими лит. sliñkti «повзти», slaĩkė «сипкий пісок», slinkėti «сповзати», slepkti «осідати, осаджуватися»; припускається (Рейф 842; Mikl. EW 308) зв'язок із семантично тотожним, але фонетично віддаленим р. [слóта] «сльота, слякоть», якому відповідає укр. *сльóта́*; висловлюється також припущення (Даль IV 230) про зв'язок р. *слякоть* із *слизь*; неприйнятне зближення з р. [слудь] «наст, снігова кора» (Jagić AfSlPh 6, 287), як і пов'язання з р. [сля́ка] «горбатий, каліка» (Даль IV 230). — Фасмер III 682; Преобр. II 333; Brückner KZ 42, 340; SW VI 203; Petersson BSl. Wortst. 61; Fraenkel 1002.

слякові́ця — див. **слакв́а**¹.

сма́га¹ «сильна спрага; наліт у роті, на губах від спраги; підвищена температура тіла; коричневий колір шкіри людини від дії сонячного проміння та вітру», *смаглі́й* «смаглявий чоловік», *смаглю́к*, *смагля́вець* «тс.», *смагля́вка* «смаглява жінка», [смаглю́ники] «смажена картопля» ЛексПол, *смажені́на* «смажене або запечене м'ясо; печеня», *сма́жені́ця* «страва із смажених яєць, яєчня» СУМ, Нед, *смаже́ня*, [сма́жні́ця] «тс.», *сма́глий* «темнуватого кольору; засмаглий, загорілий; який дозріває», *смагля́вий* «тс.; смуглий; [з плямами на обличчі (про вагітну жінку); підсмажений О; худий О]», *смагля́стий* «трохи смагля-

вий, із смаглявим відтінком», *смаглюва́тий* «тс.; [з плямами на обличчі (про вагітну жінку)]», *сма́жний* «який укрився смагою, запікся (про губи); запечений Г, СУМ; [привабливий, гарячий Пі]», [сма́льбо́вий] «смаглявий» Нед, [смаля́вий] «тс.» Нед, *смаглі́ти*, *смаглі́шати* «ставати смаглишим», *смагля́віти*, *сма́гнути* «ставати смаглявим; загоряти; пересихати від спраги, гарячки; укриватися пересохлою плівкою, запікатися (про губи)», *сма́жити*, *засма́га* «смуглий колір шкіри від тривалого перебування на сонці та вітрі», *засма́жка* «те, що додається до страви для поліпшення її смаку, запаху», *засма́глий*, *засма́жений* (розм.) «який загорів на сонці та вітрі», *засмага́ти*, *засма́жувати*, *пересма́глий* «укритий смагою, пересохлий (про рот, губи)», *присма́глий*, *присмага́ти*, [присма́жка] «присмака», [у́сма́гнути] «дозріти» (про ягоди); — р. [сма́га] «жар, полум'я; спрага; сухість губ», бр. *сма́га* «спрага; спека; сильне прагнення», др. *смага* «вогонь, полум'я», п. smagły «смаглий», заст. smaga «прагнення», ч. smahnouti «сохнути, сушитися», слц. smažit' «смажити», вл. smaħa «загар, засмага», нл. smaga «тс.», схв. *сма́гнути* «потемніти, загоріти», слн. [smága] «смугла шкіра», р.-цсл. **смага** «вогонь», **смаглын** «смуглий, темний»; — псл. smaga «жар, спека; вогонь», *smagnōti «сохнути, сушити; темніти», smažiti «смажити» пов'язані чергуванням голосних із *smog- (псл. [smog-огь] «висохле болотяне коріння, торф для спалення»; п. [smogórz] «торф», нл. smogóť «торф, болотяна земля, трухляві соснові пні», р. [смóголь] «смола») та з smug-([*smug-ль-жь] «смуглий», укр. смугли́й); зближення з нвн. schmachten «знемагати, томитися; прагнути» (Machek ESJČ 458; Holub—Lyer 443) мало обгрунтоване. — Фасмер—Трубачев III 682—683, 693; Фасмер III 689; Преобр. II 333, 340; Бахилина 209—210; Brückner 502—503; Holub—Kop. 340—341; Schuster-Sewc 1316—1317, 1321, 1325; Skok III 290—291;

Mikl. EW 309, 311; Pokorny 971. — Пор. смуга, смуглий, шмагати.

[смага́²] «біда» Шух, Ко; — неясне; можливо, пов'язане з *сма́га* «спрага; підвищена температура тіла».

смагнути¹ — див. **смага́¹**.

смажити, *смаженіна, смаженіця, смаже́ня, смажніця, смажній* — див. **смага́¹**.

смак, [смакі́й] «ласун» Нед, *смако́та*, [смако́ці] «ласощі» Нед, [смаку́н] «ласун» Нед, *смаковітий*, [смако́тний] «смачний» О, *сма́чний* СУМ, Г, *смачнёнький, смачню́щий, смакува́ти, смачи́ти, смачніти* «ставати смачним, смачнішим», *всмак* (*у́смак*), *не́смак, пе́редсма́к* УРС, Куз, [пóсмак] «присмак з'їденого» Нед, *прі́смак, присма́ка* «приправа до їжі», ст. *смакъ* (XVII ст.); — р. бр. *смак*; — запозичення з польської мови; п. *smak, smakować* походить від двн. свн. *smac* «смак, запах», свн. *smackep* «смакувати», споріднених з англ. *smack* «смак, смакувати», дфриз. *smękka* «смакувати», *smaka* «смак», ісл. *smękk*, гол. *smak* «тс.», лит. *smagū̃s* «ласун», лтс. *smagurs* «тс.». — Шелудько 46; Richhardt 99; Фасмер III 683; Преобр. II 333—334; Brückner 503; Kluge—Mitzka 663; Fraenkel 838.

[**смалді́кнуть**] «дуже вдарити» Чаб, [сма́льді́кнуть] «тс.», [сма́лді́к] (виг.), [сма́льді́к] «тс.» тж; — афективне утворення, пов'язане із *сма́льну́ти* «сильно вдарити». — Див. ще **смалі́ти**.

сма́лець «витоплений жир», [сма́льцу́га] «засмацьований костюм» Пі, [сма́лкі́й] «який бруднить» Нед, *сма́льцюва́ти* «намазувати, насичувати, забруднювати чим-небудь масним», *засма́льцьований, обсма́льцьований*; — р. *сма́лець* «сма́лець», бр. [сма́лець] «гусячий жир», *сма́лець* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *smalec* «сма́лець», *szmalec* «тс.» походить від двн. свн. *smalz* (нвн. *Schmalz*) «тс.», пов'язаного з двн. *smelzap* «розтоплювати(ся)», свн. *smelzen*, нвн. *schmelzen* «тс.», спорідненим з дангл. *meltan* «тс.», дісл. *melta* «пектравлювати», можливо, також з псл.

**molǫ* «молодий». — Шелудько 46; Фасмер III 683; Преобр. II 334; Потебня РФВ 4, 205; Kluge—Mitzka 662, 663.

смалі́ти, *сма́льну́ти* «вистрелити; сильно вдарити», [сма́лі́ти, сма́льну́ти], *сма́лений*, [сма́лі́й] «той, хто смалить, хто ріже й осмалює свиней», [сма́лі́й] «тс.; холодний, різкий вітер», [сма́лю́х] «залишок обгорілого дерева на жарниці» Корз, [сма́лю́к] «швидкий віл», *сма́ля́тина*, [сма́ля́тина], [сма́лю́г] «палиця, якою ворують соломі в печі» Мо, [сма́ля́к] «тс.» Мо, *сма́лкі́й* «сильний, різкий (вітер); дуже жаркий», [сма́лькі́й, сма́лькі́й, сма́льні́й] «тс.», *засма́лений, посма́лений*, [сма́лю́нути] «злегка обпалитися, присмалитися» Корз; — р. [сма́лі́ть] «смалити, палити, пекти», бр. *сма́ліць* «тс.; обпикати; [бути лютим (про мороз)]», п. *smalić* «смалити», вл. *smalić* «смалити, палити; підпикати», нл. *smaliś* «тс.»; — псл. [smaliti] «смалити, палити, пекти, задимлювати, коптити», очевидно, пов'язане чергуванням голосних із *smola* «варена смола, вар; живиця»; може розглядатись як продовження незасвідченого псл. **smōliti*, каузативної форми до **smel-ti* «палити; тліти, жарити; повільно горіти», до якого зводиться також *smola*, укр. *смола́*; — споріднене з лит. *smēla* «тліє, жевріє» і з більш віддаленими утвореннями, поширеними формантом *-k-*, *smilk-ti* «тліти; димитися, куритися», *smilkūti* «обкурювати (пахощами)», сірл. *smāl, smōl, smūal* «вогонь, полум'я; спека, жар; попіл», снідерл. *smōlen* «тліти; димитися, коптити», гол. *smeuken*, нн. *smelen*, [smōln] «тс., повільно горіти», флам. *smoel* (<**smōla-*) «душний, пекучий, жаркий», сангл. *smolder* «дим», англ. *smoulder* «тліти; тліючий вогонь», *smell* «запах», пргерм. **smul*; очевидно, іє. **smel(u)-l-/smō-l-/smi-l-* «палити; тліти, повільно горіти; димитися; дим»; висловлюється думка про походження слів з основою сл. *smal-* (*smol-*) від того ж кореня, що й псл. *smag-*, *smog-* (Brückner 503). — Фасмер III 684; Преобр. II 334, 337; Потебня К ист. зв. III

105; Brückner 502, 503; Machek ESJČ 563; Schuster-Sewc 1317; Mikl. EW 309, 311; Petersson Sl. Wf. 41, Ar. Arm. St. 135; Fraenkel 842, 843; Эндзелин СБЭ 194; Pokorný 969, 971. — Пор. **смола́**.

сма́льта «яскраво-синя фарба; непрозоре кольорове скло, яке застосовують у мозаїці; кубик, пластинка з такого скла»; — р. бр. *сма́льта*, п. *smalta*, *smaltyn*, *smaltyna*, ч. *smalt*, *smaltin*, *smaltýn*, слц. *smalt*, *smaltín*, болг. *смалтѝн*, *шма́лта*, слн. *smáлта*; — можливо, через польське і російське посередництво запозичено із західноєвропейських мов; нім. S(ch)málte, фр. англ. гол. дат. *smalt* «тс.» походять від іт. *smalto* «емаль», що зводиться до франк. **smalt*, спорідненого з снн. нн. *smalt*, *smolt*, двн. свн. *smalz* (нвн. *Schmalz*) «розтоплений жир», до якого зводиться й укр. *сма́лець*; щодо розвитку семантики пор. нвн. *Schmelz* «емаль» і *schmelzen* «плавити, розтоплювати», двн. *smelzan* «тс.» — СІС² 774; ССРЛЯ 13, 1324; Kora-liński 898; Sł. wyr. obcych 688; Holub—Lyer 443; РЧДБЕ 674; Gr. Fwb. 684; Mestica 1688; Kluge—Mitzka 661, 663; Klein 961, 1461, 1462; Vries NEW 655, 659—660. — Див. ще **ема́ль**, **сма́лець**.

[сма́льцýга] «смола Нед; смола чорна і жовта, що добувається із звичайної смоли Пі», **[сма́льчук]** «тс.» Пі, **[шма́льцýга]** «нечистий поташ, вайдаш» Нед, **[шма́льцýга]** «тс.» Нед; — р. **[сма́льчýк]** «найгустіша смола», ст. *сма́льчюг*, *сма́льчюга* «тс.», **[сма́льчуг]** «особливого роду поташ, вайдаш», п. **[szmelcuga]** «вид поташу, вайдаш», **[smelcuga, szmalzuga, smalcuga]** «тс.»; смолиста маса в цибуху люльки»; — очевидно, пов'язане із *смола́* (див.).

сма́рагд «ізмурод», заст. *шмарагд* «тс.», ст. *сма́рагдъ*, *шмарагъ* (1627); — р. бр. болг. *сма́рагд*, др. *сма́рагдъ*, *измарагдъ*, п. *szmaragd*, *smaragd*, ч. слц. вл. *smaragd*, м. *сма́рагд*, схв. *сма́рагд*, слн. *smarágd*, стсл. **змарагда**, **змарагдъ**, **измарагдъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької;

гр. *σμάραγδος* (*μάραγδος*), як і дінд. *marak(a)tam* «тс.», виводиться від ак. *barragtu*, гебр. *bārækæt* «тс.» (< сем. *brg* «блищати»). — СІС² 774; Sł. wyr. obcych 731; Holub—Lyer 443; РЧДБЕ 674; Skok III 291; Frisk II 747.

сма́ржок — див. **сма́рзель**.

[сма́рзель] (бот.) «гриб зморшок справжній, *Morchella esculenta* Pers.» Нед, Мак, **[сма́ржок]** «тс.» Мак; — запозичення з польської мови; п. *smardz*, **[smardzel]** відповідає укр. *сморж* «тс.». — Див. ще **сморг**.

[сма́рк] «соплі» Куз, **[сма́рок** Нед, *шма́рок* Нед, *шма́рки*, *сма́ркля*], *шма́ркли*, **[шма́рколь** Нед, *шма́рко́та*, *сма́ркоті́на* Нед, Куз], *шма́ркоті́ння* «тс.», **[сма́рка́вка]** «нежить» Чаб, **[шма́рка́вка]** «тс.» тж, *сма́рка́ч*, *шма́рка́ч*, **[сма́рку́ля]** «смаркачка» Нед, Куз, **[шма́рку́ля]** «тс.» Куз, *сма́рка́тий*, *шма́рка́тий*, **[сма́рка́ти]** «пускати соплі; сякаться» Куз, *шма́рка́ти* «тс.; шморгати», *за́шма́рканій*; — бр. **[сма́ркачы́]** «соплі», **[сма́рка́ч]** «шмаркач»; — запозичення з польської мови; п. *smarki* «соплі», *smarkacz* «шмаркач», *smarkaty* «шмаркачий», *smarkać* «розпускати соплі» споріднені з укр. *шма́ргати*, р. *сма́рка́ться* «сякатися». — Черных II 180; Фасмер III 691; Brückner 503. — Див. ще **шма́ргати**.

[сма́рку́ля] (іхт.) «гірчак, *Rodeus sericeus amarus*» ВеНЗн; — результат перенесення на рибку назви **[сма́рку́ля]** «шмаркачка», мотивованого, очевидно, появою у самиці гірчака на час нересту (досить тривалого) довгого яйцекладу, який випускається із задньої частини тіла. — Сабанєєв 360—361. — Див. ще **сма́рк**.

[сма́рово́з] «той, хто змащує вози; людина в брудній одежі», **[сма́рові́з]**, *шма́рово́з* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *smarowóz* «тс.» утворене з основ дієслова *smarować* «мастити, намазувати», *smar* «мастило» та іменника *wóz* «віз», якому відповідає укр. *віз*. — SW VI 239. — Див. ще **везті́**, **сма́рува́ти**.

[смарувати] «змащувати мазутом чи дьогтем», *шмарувати*, [смаровіло] «мастило» Нед, *шмаровідло* «мазут, дьоготь для змащування машин, взуття», *шмаровіло*, *сморовідло* «тс.», ст. *смарую* «умащаю» (1627); — р. [шмаровать] «мазати», бр. *шмаравать* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *smarować* «мазати, мастити», *smarowidło* «мастило» утворені від *smar* «мастило», яке походить від свн. *smēg* «жир», двн. днн. *smēgo* (нвн. *Schmer*) «тс.», спорідненого з дангл. *smeogi* «тс.», дісл. *smøg* «масло, жир», гр. (σ)μυρίσω «натираю, намажую», тох. В *šmago* «гладжу», дірл. *smi(u)g* «кістковий мозок». — Дзендзівський УЗЛП 123; Фасмер IV 458; Brückner 503; Kluge—Mitzka 663, 665.

смерд (іст.) «селянин-землероб, залежний від феодала»; — р. бр. *смерд*, др. *смьрдъ*, п. *smard* «тс.», [śmierdź] «простий селянин», полаб. *smardi* «селянство», стсл. **смьрдъ** «смерд»; — псл. **smʹrdь* «тс.», пов'язане з **smʹrděti* «смердіти», назва була зумовлена зневажливим ставленням верхівки суспільства і воїнів, а також кочовиків до простих землеробів; пропонується також (Ильинский SO 11, 18—22; Шустер-Шевц Этимология 1984, 234—236) зближення з лтс. *mērdelis* «ослабла від голоду істота», *mērdēt* «зовсім виснажувати, морити голодом», лит. *mėrdėti* «боротися зі смертю, бути хворим». — Фасмер III 684—685; Преобр. II 334; Львов Лексика ПВЛ 242—243; Brückner 532—533; Schuster-Sewc ZfSl 9/2, 241—255; Olesch 1023. — Див. ще **смердіти**.

[**смердак**] (бот.) «горобина, *Sorbus L.*», [*смердяк*] «тс.» Мак; — схв. *смьрдьлика*, [*смьрдьликовина*] «тс.»; — пов'язане із *смердіти*; назва могла бути зумовлена тим, що горобина має запашні квітки; як семантичну паралель пор. іншу назву цієї рослини [*вонек*]. — Лік. росл. 79—80; ВеНЗн 57. — Див. ще **смердіти**.

смердіти, *смерд* (ент.) «*Blaps Fabr.*», *смердота* «сморід», [*смердюк*] «вонючка», [*смердюх*] «тс.» Нед, *сморід* СУМ,

Нед, [*смород*] «сморід» Нед, [*смородь*, *смурод* Л] «тс.», *смердючий*, *смердячий*, *сморідний*, [*смородливий*] «смердючий», [*присмерджувати*] «трохи смердіти»; — р. *смердѣть*, бр. *смярдзѣць*, др. *смьрдѣти*, п. *śmierdzieć*, ч. *smrdět*, слц. *smrdet'*, вл. *smjerdzeć*, нл. *smjerzeš*, полаб. *smardë* (3 ос. одн.), болг. *смрдя*, м. *смрди*, схв. *смьрдеи*, *смьрдеи*, слн. *smrděti*, стсл. **смьрдѣти**; — псл. **smʹrděti* «смердіти», **smordь* «сморід»; — споріднене з лит. *smirdėti* «смердіти», лтс. *smirdēt* «тс.», лат. *merda* «кал, нечистоти», гр. *σμρδοῦν* «перебувати у співжитті», *σμρδωνες* «вонючки», можливо, також дангл. *smeortan* «боліти», двн. *smērza*, нвн. *schmerzen* «тс.». — Черных II 178—179; Фасмер III 685; Булаховський Вибр. пр. III 420; Преобр. II 334—335; Brückner 532; Machek ESJC 561—562; Schuster-Sewc 1320—1321; Младенов 595; Добрев БЕ 1977/3, 205—208; Skok III 294—295; Mikl. EW 310; Trautmann 271; Fraenkel 847—848; Karulis II 244—245; Pokorny 970. — Пор. **смерд**, **смородина**¹.

[**смердюх**¹] (бот.) «веселка звичайна, *Phallus impudicus L.*» Мак, [*смердюха*] «бруслина бородавчата, *Evonymus verrucosa Scop.*» Мак, [*смердючка*] «валеріана лікарська, *Valeriana officinalis L.*», [*смердюшка*] «чорнобривці розлогі, *Tagetes patulus L.*» Мак, [*смердячка*] «лобода смердюча, *Chenopodium vulvaria L.* (*Chenopodium olidum Curt.*)» Мак; — бр. [*смердзюха*] «м'ята польова, *Mentha arvensis L.*», [*смярдзюха*, *смярдзючка*] «тс.»; назва різних трав із неприємним запахом», [*смярдзѣнка*] «назва різних трав із неприємним запахом», *лебядя смярдзючая* «лобода смердюча», вл. *smjerdzawa* «м'ята, *Mentha L.*», нл. *smęrzawa* «тс.», схв. [*смьрдьивица*] «лобода смердюча», [*смьрдуля*, *смьрдуша*] «тс.»; — похідні утворення від *смердіти*; назви зумовлені переважно неприємним гострим запахом кореня валеріани, різким запахом листків м'яти чи квіток чорнобривців. — Шамота 125; Лік. росл. 56—58,

171—172; РУСБот 225, 226; Сл. белар. гаворак IV 510; SW VI 109, 741; Muske II 463. — Див. ще **смердіти**.

[**смердюх**²] (орн.) «одуд звичайний, Урира еропс L.» ВеНЗн, Шарл; — похідне утворення від *смердіти*; назва зумовлена різко неприємним запахом наявної у одуда захисної залози і його м'яса, а також його неохайного гнізда, яке він будує в різних укриттях; як семантичну паралель пор. іншу назву цього птаха [*воняк*]. — Німчук 211; УРЕ 7, 503; БСЭ 43, 665—666. — Див. ще **смердіти**.

[**смердюх**³] (ент.) «наземний клоп, Geosoris» Нед, [*смердюха*] «деревний клоп» ВеБ, [*смородюх*] «польовий клоп (Cimex?)» Нед; — бр. [*смердзюха*] «лісовий зелений клоп», [*смярдзюха*, *смярдзючка*, *смярдзюшка*] «тс.»; — похідні утворення від *смердіти*, *сморід*; назви зумовлені тим, що виділення шкірних пахучих залоз цих видів клопів мають неприємний різкий запах. — УРЕ V 232; Сл. белар. гаворак IV 510. — Див. ще **смердіти**.

смерека (бот.) «ялина звичайна, *Picea excelsa* Link.; [ялиця біла, *Abies alba* Mill. (*Abies pectinata* Dc.) Мак; сосна звичайна, *Pinus silvestris* L. Мак]», [*смерек*] «ялина звичайна» Мак, [*смерек червений*] «модрина європейська, *Larix decidua* Mill. (*Larix europaea* DC.)» Мак, Г, *смереча* «молода смерека», [*смерече*] «смерека», *смеречина* «тс., смерекове дерево; смерекові зарослі, смерековий ліс; смерекова палиця; [ялиця біла Мак]», *смеречка* «вид орнаменту», *смерічка* «тс.», *смеречця* «(зб.) смерековий ліс, гай; смерекова памолодь», *смерічця* «тс.»; — др. *смерць* «кедр, *Cedrus* Mill.», п. [*smerek*] «ялина» (з укр.), *smereka*, *smrek* (із слц.), [*smreczak*, *smrok*, *smyrek*, *smugcek*, *szmerek*, *šrok*, *skrzek*, *skrzec*] «тс.», *šwierk* «тс.»; [модрина, *Larix*], ч. *smrk* «ялина», [*smrek*, *smřc*, *smřcka*] «тс.», *smřcina* «тс.; смерекові зарослі, смерековий ліс», слц. *smrek* «ялина звичайна», *červený smrek* (заст.) «модрина європейська, *Larix decidua*

Mill.», *smrekovec opadavý* «тс.», *smriečik* «ялина звичайна», *smriečok* «тс.», вл. *šmrěk* «ялина», *šmrěka*, *šmrjók*, *šmrók* «тс.», ст. *schmrok* «ялиця», нл. [*šmrěk*] «ялина, ялиця», [*šmrjok*] «тс.», *šmrěka* «ялиця», *škrjok* «ялина», ст. *šmrjeka* (*schmreka*) «сосна, *Pinus*», болг. *смирка* «яловець звичайний, *Juniperus communis* L.; сосна гірська, *Pinus moptana* Mill.», *смерека* «яловець звичайний», *смерика* (заст.) «тс.», *смерць* (заст.) «тс.; ялина звичайна; сосна гірська», *смерци* «ялина; яловець», м. *смерека* «яловець звичайний», схв. *смерека* «яловець; ялина звичайна», [*smrěka*, *smrěkva*] «тс.», [*smrěk*] «ялиця біла», [*смірч*] «яловець», [*smriok*] «тс.», [*smrk*] «яловець низький, *Juniperus oxycedrus*», [*smřka*, *smřc*] «тс.», *смірч* «яловець рудуватий, *Juniperus rufescens* Link.», *смірча* «яловець; [ялина (висока)]», *смірчка* «яловець», хорв. [*smraka*] «ялина», слн. *smreka* «ялиця біла; ялина (червона)», р.-цсл. *смерьча* «кедр», *смерьчик*, *смерьчь* «тс.; яловець», стсл. *смерьча* «кедр», *смерьчь* «яловець», *смерьчь* «тс.»; — псл. **smerkь* (**smerka*, **smřkь*, [**s(k)vřkь*, **s(k)verkь*]), можливо, спочатку «ялина; ялина звичайна; ялиця» (значення [«яловець; кедр»] є, очевидно, вторинними); — загальноприйнятої етимології не має; тлумачиться іноді як доіндоєвропейське (праєвропейське) субстратне слово (Holub—Lyer 444; Skok III 295); пов'язується з вірм. *maig* «кедр, сосна, ялиця», *maigi* «кедровий ліс; хвойний ліс» (Преобр. II 335; Brugmann Grundriss I 741); припускається також зв'язок з лит. *smarsas* «жир, мазь», *smarstvas* «тс.», дісл. *smjor* «масло (вершкове), жир», двн. днн. *smęgo* «тс.», нвн. *schmieren* «намазувати» за ознакою смолистості (Младенов 595) або з р. *смердеть* (Charpentier Glotta 9, 56) чи з гр. *σμίλαξ* «тис» (Machek ESJČ 562); вважається запозиченням з давніх іранських мов, у яких рефлексом ір. **srva-*, **srma-* означалися різні види дерев (Трубачев Этимология 1965, 32—33); висловлюється припущення про належність

до давніх індоєвропейських назв дерев звуконаслідувального характеру (Schuster-Sewc 1462—1463). — Німчук 278—279; Нечитайло Культ. сл. 15, 55—59; Фасмер-Трубачев III 686; Brückner 504, 537—538; Sławski JP 36, 73; Machek Jm. rostl. 35; Mucke II 648, 655—656; Mikl. EW 310; Moszyński PZJP 56—58, 63, 64; Lidén IF 18, 491—493; Nitsch Lud Slowiański II dział A, 215—216.

смеречнюк (орн.) «співуча пташка родини в'юркових; щур, *Pipicola (Fringilla) cuculata*», *смеречник* «тс.» УРЕ; — схв. *смрѣкар* «сірий дрізд»; — похідне утворення від *смерека* «ялина звичайна; ялиця біла; сосна звичайна», що є, очевидно, калькою першого компонента латинської наукової назви шура *Pipicola*, де *pipi-* пов'язане з лат. *pīpus* «ялина, смерека; ялиця»; назва могла бути мотивована тим, що в окремі роки цей рідкісний залітний птах з'являється у хвойних лісах Карпат і Полісся; як семантичну паралель пор. також нвн. *Fichtengimpel* «щур» (букв. «смерековий снігур»), утворене з *Fichte* «ялина, смерека» і *Gimpel* «снігур». — Шарл 28; УРЕ 12, 269. — Див. ще **смерека**.

[смеречок] (бот.) «хвощ, *Equisetum L.*», *[смерічка, смеречічка Мак]* «тс.»; — пов'язане із *смерека* «ялина звичайна; ялиця біла; сосна звичайна»; назва пояснюється тим, що хвощ має веретеноподібне стебло з розгалуженими гілочками, форма якого нагадує смереку; пор. аналогічні народні назви хвоща [*сбсонка, ялінка, хвбйка, веретѣнце*]. — Шамота 26; УРЕ 12, 122; Лік. росл. Енци. дов. 444; Меркулова Очерки 116—117. — Див. ще **смерека**.

смерк, смеркати(ся), смерком, смеркомá — див. **меркнути**.

[смертєльний] (бот.) «цикута отруйна, віха, *Cicuta virosa L.*» Нед; — похідне утворення від *смерть*; назва зумовлена отруйністю цикути. — Див. ще **смерть**.

[смертка] (ент.) «нічний метелик, *Phalaena*» ВеНЗн, *[смерть, смертний*

мотиль] «тс.» тж; — ч. заст. *[smrt']*, слц. *[smrtka, smrt']* «тс.»; — пов'язане із *смерть*; назва зумовлена давнім слов'янським повір'ям, згідно з яким душі померлих можуть перевтілюватися в метеликів. — Vážný 73—74. — Див. ще **смерть**.

смерть, смертник, смертні, смертєльний, [смертєнний] «смертельно хворий», **смертний, [смертовий]** «смертельний» Нед, **[смертяний]** «смертоносний», **безсмертний, [досмертний]** «який триває протягом усього життя; смертельно шкідливий» Ж, **обезсмертити, передсмертний, посмертний, [посмертити]** «вбити» О, **присмертний, [усмертити]** «умертвити» Нед, Куз; — р. *смерть*, бр. *смерць*, др. *смърть*, п. *śmierć*, ч. *smrt*, слц. *smrt'*, вл. *smjerc*, нл. *smjers*, болг. *смърт*, м. *смрт*, схв. *смрт*, слн. *smrt*, стсл. *смърьтъ*; — псл. **sm̥r̥t̥*, утворене з основи **m̥r̥-t̥*, пов'язаної чергуванням голосних із **merti* «умирати» і спорідненої з лит. ст. *mirtis* «смерть», лтс. *m̃r̃te*, дінд. *m̃r̃tiḥ*, лат. *mors, mortis* «тс.», та компонента *съ-*, який здебільшого зіставляється з дінд. *su-* «добрий», лат. *suus* «свій» (отже, мається на увазі природна смерть, «своя смерть», а не загибель, убивство і под.); компонент *съ-* розглядається також (Трубачев Етим. словарь сл. языков. Проспект 83) як префікс, що відповідає лат. *com-* «з-». — Черных II 179; Фасмер—Трубачев III 685—686; Brückner 532; Machek ESJČ 512; Schuster-Sewc 1320; Младенов 595—596. — Див. ще **мерти, свій**¹. — Пор. з¹.

смерч «великий вихор, що підіймає вгору стовп води, піску, пилу»; — р. бр. болг. *смерч*, др. *смърць (смърць)* «хмара», ч. *smršt'* «(водяний) смерч»; — очевидно, пов'язане з псл. **mor̥k̥* «морок, хмара»; чеську форму зіставляли також (Holub—Kop. 233) з ч. *smrsknouti, smrštiti, mrskati* «хльоскати, бити». — Німчук 147; Черных II 179; Фасмер III 686; Потебня ФЗ 1878/2, 142—143; Machek ESJČ 562. — Див. ще **меркнути, морок**.

сметана «верхній жирний шар кислого молока», *сметанка* «вершки», *сметанкар* «пінкознімач; той, хто присвоює собі щось найкраще», *сметанниця* «посудина для сметани і вершків», *сметанник* «тс.; пиріг, приготовлений із сметаною; [плекана дитина, одинак Л]»; — р. болг. *сметана*, бр. *смятана*, п. *śmietana*, [śmiotana, smiętana], ч. слц. *smetana*, вл. *smjetana*, нл. *zmjatana*, полаб. *samätonä*, слн. *smętana*; — не зовсім ясне; за формами більшості мов реконструюється псл. *smetana*, похідне від *metati* «кидати» (як те, що скидається з молока, яке скисло в глечуку); але п. [smiętana] і запозичене зі слов'янських мов рум. *smîpîpă* «сметана» вказують на псл. **smęta*на, яке можна пов'язати з *męsti* (<**męsti*) «мішати, колотити» («збивати масло?»); можливо, голосний *ę* уже в праслов'янський період був замінений на *e*. — Shevelov Hist. phonol. 481; Фасмер III 686—687; Булаховський Вибр. пр. III 370; Преобр. II 335—336; Brücker 533; Machek ESJČ 560; Schuster-Sewc 1321; Младенов 593—594. — Див. ще **метати**, **мутити**, **сум'яття**.

[**сметанка**¹] (бот.) «молочай шебриковидний, *Euphorbia replus* L.» Мак, [**сметанник**] «чистотіл великий, *Chelidonium majus* L.» Мак; — похідні утворення від *сметана* або результат перенесення на рослини назви *сметанка* «вершки»; номінація мотивується наявністю в молочаї білого, а в чистотілі жовтуватого соку, який виступає при зломі або зрізі. — Лік. росл. 285; Меркулова Очерки 100. — Див. ще **сметана**. — Пор. **молокан**.

[**сметанка**²] (бот.) (у сполученні *сметанка-трава* «шавлія ефіопська, *Salvia aethiopsis* L.» Мак), [**сметанник**] «шавлія залозиста, *Salvia glutinosa* L.» Мак; — похідне утворення від *сметана*; назва могла бути зумовлена застосуванням шавлії в народі для лікування молочниці, при якій обличчя покривається білими плямами, схожими на скисле молоко (Попов Лек. раст. 276). — Див. ще **сметана**.

[**сметанник**] (бот.) «парило, *Agrimonia eupatoria* L.», [**підсметанник**] «тс.»; — похідне утворення від *сметана*; назва зумовлена використанням парила для випарювання молочних глечиків. — Див. ще **сметана**. — Пор. **гладішник**.

[**смиз**] (бот.) «шолудивник, *Pedicularis* L.» Нед; — неясне.

смик¹ «смичок; [знаряддя шаповала Нед; борона ДзУЗЛП; знаряддя з гілок терну, прикріплених до валка, для загладження ріллі тж; важіль колодезного журавля НикНикБЛ]», [**сміки**] «дрючки замість полозів у санях О; короткі сани НикНикТЛ», **смичок**, [**смичити**] «волочити» ДзУЗЛП; — р. [**смык**] «смичок; вид борони», **смычок**, бр. **смык** «смичок; (заст.) примітивна борона», **смычок** «смичок; пристрій для тріпання вовни», др. **смыкъ** «струнний музичний інструмент», **смыцькъ** «музикант, що грає на смикові», п. **спук** «смичок; [вид саней для перевезення вантажів; вид примітивної борони]», **спусчек** «смичок», ч. **спук** «буксування, ковзання; волокуша; лісоспуск», **спуѣс** «смичок», слц. **спук** «волокуша», вл. **спук** «смичок», м. **смук** «швидкісний спуск на лижах», схв. **смійк** «кидок, поштовх», **смійк** «вуж», **смійк** (**смійк**) «швидкісний спуск на лижах», **смійке** «лижі», слн. **smiúk** «тс.», **smiúke** (мн.) «полоз саней», **smiúč** «лижа»; — очевидно, псл. **спукъ/спукъ** «палка, гладкий дрючок, очищена гілляка», пов'язане з **спукати** «ковзати, швидко рухатися». — Дзендзелівський УЗЛП 124—125; Черных II 181; Фасмер—Трубачев III 695; Brücker 504. — Див. ще **смикати**.

смик² «ремінь або ланцюжок, яким зв'язують гончих собак; зв'язана пара або дві пари гончих собак», **смичок** «тс.», [**сміки**] «дві вертикальні пластинки, які з'єднують верхню і нижню частини ярма»; — р. **смык** «зімкнення, стик», **смычка** «мотузка, якою зв'язують гончих; зв'язані гончі», **смычок** «тс.», п. **спуц** «ремінь, шворка для собак; пара гончих», **спук** (заст.) «мисливський собака», ч. **спуѣка** «петля»; — очевидно,

залишок псл. сътукъ (замість очікуваного *змик) «зімкнення, зв'язок», пов'язаного з сътукати «змикати». — Див. ще **замікати**.

смікавець (бот.) «рід рослин родини осокових, *Cyperus L.*», [смікавка] «комиш болотний, *Scirpus paluster L.*; осока гостра, *Carex acuta L.*; гребінник звичайний, *Cynosurus cristatus L.*» Нед, Куз, Мак, [смицаль] «куча, *Schoenoplectus Pall.*» Л, [смічай] «тс.» Л, [смичай] «вид рослини; трясовина або сухе місце, на яких нічого не росте Ч», [смічка] «гребінник звичайний Мак; осока»; — бр. [смычань] «трава, подібна до осоки», [смічка] «осока дерниста, *Carex caespitosa L.*»; — похідні утворення від **смікати**; мотивація назв цих рослин, переважно з родини осокових, очевидно, пов'язана з легкістю висмикування їх із кореня. — Див. ще **смікати**.

смікати «сіпати, рвучко тягати, шарпати, виривати», **смікатися** «робити рвучкі рухи; [ходити назад і вперед]», **смик** (виг.), [смічка] «ключка для смикання сіна зі стогу» Куз, [смикуватий] «стрункий, підтягнутий» Куз, [вісмик] «підвищення на дорозі», [вісмичок] «жмут висмикнутого сіна або соломи» Я, **засміканий**, [засмик] «застіжка-блискавка, змійка» Куз, [засмичка] «тс.» Куз, [засмики] «слабі порості» Я, **пересмікувати** «підміняти одне іншим», [підсмічка] «подвійне переплетення на підошві личаків», **посмик** «рвучкий рух; [мотузка або ланцюг коло борони; пристрій для кріплення дишла в санях Корз; металевий прут, який з'єднує копил у санях із загнутим кінцем полоза Ник-НикТЛ; велика палиця Корз; заноза в ярмі Корз; репіс]», [посмиц] «мотузка або ланцюг коло борони» Нед, [посмицка] «деталь борони, до якої чіпляють ланцюг» О, [посмиком] «дуже швидко», [прісмиком] «тс.», [прісмик] «гірський перевал» Куз; — р. [смыкать] «смикати; прати, мити; терти», [смыкаться] «швендяти», бр. **смыкаць** «смикати», п. **смукаць** «смикати, зривати; утікати; [тягти, волочити по землі]», ч.

смукати «тягти, волочити», слц. заст. **смукат'** «тс.», вл. **смукаць** «робити ковзальні рухи; проводити (смичком по струні)», **смукаць со** «ковзатися по льоду, кататися на ковзанах», нл. **смукаць** «совати туди й сюди, наточувати», схв. **смукнути** «висмикнути, вихопити», слн. **смикати се** «увиватися (коло когось)», **смукати** «общипувати», стсл. **смыкати см** «повзати, плазувати»; — псл. **смукати** «ковзати, швидко рухатися», пізніше «смикати», пов'язане з **тукати** «рухати», **тукнути** «тягти, виривати, рухати»; — споріднене з лит. **šmukti** «сповзати, спадати», **šmaukti** «зривати; (ви)тягати», лтс. **šmukt** «ковзати», дангл. **smugan** «(про)шмигнути», дісл. **smjúga** «тс.»; іє ***smeuk-/smeug-** «слизький; ковзнути, прослизнути». — Фасмер III 694—695; Преобр. II 341; Brückner 504; Holub—Kop. 342—343; Schuster-Sewc 1325—1326; Skok III 296; Mikl. EW 311; Trautmann 271; Fraenkel 841—842, 849; Pokorny 744—745. — Пор. **мікати, смик**¹.

смірна¹ «ароматична смола, яку використовують для обкурювання, приготування запашних масел», ст. **смёрна** (1627); — р. **смёрна** «ароматична смола, мирра», бр. **смёрна** «тс.», ст. **смирна** (**змирна**) «сік аравійського мирта» (XVII ст.), др. **смиръна** «мирра», **смирна**, **змюръна**, **змърна** «тс.», схв. **смёрна** «ладан», стсл. **змъръна**, **змъръна**, **змърна**, **змъръна**, **змирна**, **змирно** «тс.»; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької (початкове сл. **см-** відтворює книжну вимову, початкове **зм-** продовжує народну середньогрецьку вимову); гр. **σμύρνα** (іон. **σμύρνη**) «мирра (ароматична камедь аравійського мирта; ароматична смола; тропічне дерево, з якого її добувають; бальзамове дерево)» остаточно не з'ясоване; припускається зворотне утворення від **Σμύρναϊα** (**μύρρα**) «смирнянська (мирра)», пов'язаного з **Σμύρνα** (іон. **Σμύρνη**) «Смірна» (тепер Ізмір, головне місто Іонії на західному узбережжі Малої Азії на березі Смірнейської затоки, за-

сноване у II тисячолітті до н.е.; за однією з версій, батьківщина Гомера); отожднюється також з *μύρρα* (Дворецкий II 1488), хоча із словотворчого погляду це зближення не зовсім ясне. — Беринда 233; Німчук 248—249; Фасмер II 100, III 689; ГСЭ III 64, 187; ИОРЯС 12/2, 234; Преобр. II 336; Горяев 331; Брандт РФВ 25, 221; Булыка Лекс. зап. 150; Срезн. I 986, III 443; Matzenauer 309; Mikl. EW 311; Frisk II 274, 751—752; Boisacq 652. — Пор. **мірра**.

[**смірна**²] (бот.) «підмаренник м'який, *Galium mollugo*; настурція лісова, *Nasturtium sylvestre*»; — не зовсім ясне; вважається результатом перенесення на ці рослини назви ароматичної смоли *смірна* (Фасмер ГСЭ III 187—188); мотивація перенесення неясна; може бути результатом зближення з цією назвою народної назви [*маренник*] «підмаренник» (пор. р. [*марена́*] «підмаренник м'який», бр. *мару́на* «підмаренник», [*мір*] «підмаренник справжній», *Galium verum* L.).

смірний, *смирєнний*, *смирєнник*, *смирєння*, *смирєнство*, *смирнота́*, *смирїти*, *смирніти*, *смирнішати*, *смирятити*, *присмирїти*, *усмирїтель*; — р. *смірний*, *смирєнный*, бр. [*смірнець*] «смирніти», др. *сѣмѣреніе* «помірність, приборкання, приниження, покірність, смирення», *сѣмирєніе* «тс.», п. *śmierzyć* «пом'якшувати, смиряти, приборкувати», болг. *смиря́* «смирю, приборкаю», м. *смири* «смирить, заспокоїть, угамує», схв. *сміран* «скромний, лагідний, покірний; помірний», стсл. *сѣмѣрєнъ* (*сѣмѣрьнъ*) «принижений, покірний, смиренный», *сѣмирєнъ* «тс.»; — псл. *сѣмігьпъ* «смирний», похідне від *тігъ* «мир, спокій» і *сѣтєгьпъ* «смирєнний, помірний», похідне від *тєга* «міра»; зближення і змішування обох словотворчих варіантів відбулось, очевидно, вже в пізньопраслов'янський період. — Фасмер III 688—689; Преобр. II 336; Mikl. EW 195. — Див. ще **мир**¹, **міряти**.

смысл «уявлення про щось; розуміння чого-небудь; роль, важливість; внутрішній зміст, суть, значення; мета, зав-

дання, призначення; (розм.) користь, вигода», *смысловій*, [*смишлєний*] «мудрий, кмітливий» Нед, *осмыслити*; — бр. [*смыслєны*] «кмітливий»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *смысл* «смысл; (заст.) розум», *смыслить*, як і др. *сѣмыслъ* «думка, розум», *сѣмысль* «тс.», *сѣмыслити* «думати, міркувати, розуміти, пам'ятати, радитися», п. *zmysł* «почуття; розум, смысл», заст. *smysł* «тс.», ч. *mysl* «смысл; розуміння; почуття», слц. *zmysel* «смысл; розуміння; розум; почуття», вл. нл. *zmysł* «почуття; смысл», болг. *смісьл* «смысл; мета; зміст; (розм.) користь», схв. *смісао* «смысл, значення; схильність, обдарованість», слн. *smísel* «смысл», р.-цсл. цсл. стсл. *сѣмыслъ* «думка; намір, погляд», продовжує псл. **smyslъ* ([**сѣmyslъ*]) «думка, розум», що може розглядатися як утворення з компонентів **сѣ-* (можливо, іє. **su-* «добрий») і *myslъ* «думка, мисль; мислення», до якого зводиться також укр. *мисль*. — Беринда 118; Преобр. I 574; Brückner 350; Machek ESJČ 385; Schuster-Sewc 1758. — Див. ще **мисль**, **смерть**.

[**смитанник**] (бот.) «перстач гусячий, гусяча лапка, *Potentilla anserina* L.» Мак; — тотожне звуковій формі *сметанник*; мотивація назви неясна. — Пор. **сметана**, **сметанка**^{1,2}, **сметанник**.

смича́й, *смича́ль*, *смічка*, *сміча́й* — див. **смікавець**.

[**смівка**] (ент.) «дзюрчалка, *Syrphus*»; — неясне.

[**смідь**] (бот.) «мох» Нед, [*смідова́тий*] «пророслий мохом» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з схв. *сміђ* «карий, коричневий, смуглий, гнідий», п. *śpiędź* (хім.) «мідянка» (<ст. *śmiedź*), *śniady* «смуглий, смаглий» (<ст. *śmiady*), ч. *spědý* «смуглий» (<ст. *smědý*). — Пор. **снядіти**.

смілий, *смілівий*, *смілявий*, *смілець*, *смілівець*, *смілók*, *смільчак*, *смільк*, *смілівішати*, *сміліти*, *смілішати*, *смілко* — див. **сміти**.

смілка (бот.) «*Silene* L.; [коронарія зозуляча, *Coronaria* (*Lychnis*) *flos cusu-*

li (L.) Мак; віскарія клейка, *Viscaria viscosa* (V. vulgaris); звіробій звичайний, *Hypericum perforatum* L.], [смілка] «віскарія клейка» Мак, [смолавка біла] «смілка поникла, *Silene nutans* L.», [смолина] «медівник, підмаренник справжній, *Galium verum* L.» Мак, смóлка «*Silene* L.; [коронарія зозуляча Мак; віскарія клейка Мак]», [смолявка] «*Silene* L.» Мак, [смолянка] «тс. Мак; віскарія клейка», [шмілка] «тс.» Мак; — р. смолёвка «*Silene* L.», смóлка «віскарія», [смóльник] «тс.», бр. смалёўка «*Silene* L.», смóлка «віскарія», [смолка балацяная] «коронарія», [смолка баравая] «тс.», п. smółka «віскарія», ч. smolníčka, схв. [смолац, смольац], слн. smolnica «тс.»; — похідні утворення від *смолá*; назви зумовлені тим, що в більшості цих рослин окремі частини стебла липкі. — Шамота 132; Machek Jm. rostl. 78. — Див. ще **смолá**.

сміти, смілівішати, сміліти, смілішати, [сміяти] «сміти» Нед, [смилець] «сміливець» Нед, Куз, смілівець, [смілок] Нед, сміляк, смільчак «тс.», смілівий, смілий, [смілявий] «смілий» Нед, [смілко] «сміливо», [всміти] «наважитися» Пі, насмілитися, насміти «насмілитися», [несмілко] «нешвидко, повільно» Си, [недосмівати] «не наважуватися» Ж, осмілити, осмілитися, осмілювати, осмілюватися, осміляти, осмілятися, осмілений «який осмілів», [розсміливити] «підбадьорити» Нед, [розсмілити] «тс.» Нед, [розісмілитися] «осмілити, наважитися» (Me); — р. сметь, смельий, бр. смець, смелы, др. съмѣти «сміти; мати право», п. śmieć, śmiały, ч. směti, (smíti), smělý, слц. smiet', smelý, вл. směc, нл. směs, болг. смѣя, смел, м. смее, смел, схв. смѣти, (смјѣти), смѣо, слн. sméti, smél, стсл. **съмѣти**; — етимологія остаточно не з'ясована; пов'язується з гот. tōþs (род. в. tōdis) «гнів», двн. tuot «тс.; дух», гр. μαίωμα «прагну», лат. tōs (род. в. tōgis) «воля; звичай» (Bern. II 47; Topr

322; Feist 365; Schmidt KZ 37, 45; Walde—Hofm. II 114—115; Fick I 507; KZ 22, 377); розглядається як похідне утворення від гіпотетичного іменника *съмѣја (*съмјā), який пов'язується з дінд. śimī «старанність, ретельність, ревність, завзяття», śamati «трудиться, працює», гр. μαίωω «труджуся», πομίζω «піклююся, забезпечую» (Meillet Etudes 43); виводиться від *sūmē-, спорідненого з лит. sumdyti «цькувати», кимр. chwyfio «рухати», ірл. do-sennaim «гнати, полювати», і припускається розвиток значення «рухатися, мчати» → «сміти, бажати досягти» (Сop Sl. revija 5—7, 1954, 233—234); мало обгрунтоване пов'язання з іє. *mē- «міряти» (van Wijk ZfSlPh 13, 88; Bern. II 47). — Фасмер—Трубачев III 687—688; Преобр. II 341—342; Brückner 532; Machek ESJČ 560; Holub—Lyer 443; Schuster-Sewc 1318; Младенов 596; Skok III 293; Pokorny 704—705.

сміття, смітіна, смітісько, смітнік, смітнікар Куз, [смітнина] «сміття» Нед, [смітніця] «смітнік», [смітнічище] «звалище, смітнік» Куз, [смітніще] «тс.» Куз, сміттяр, смітіти, засмічувач, засмічений, [посміт] «сміття», [посміте, посміток] «тс.» Нед; — р. [смётъе] «сміття», бр. смецьце, др. съметие, п. śmiecie, ч. smetí, слц. smet', вл. smjeće, болг. м. смет, схв. смёт, смѣне, слн. smetjè «тс.»; — псл. съметъе, пов'язане з *съmesti «змести» <*съmetti, утвореного з основи дієслова mestí «мести» і префікса съ- «з-», який в основі іменника не змінився в з-, так само як у свінка «дерев'яний м'яч», світа (одяг). — Shevelov Hist. phonol. 481; Фасмер III 687; Brückner 532; Schuster-Sewc 1319. — Див. ще **з¹**, **мєсті**.

[сміть] (зах.) «завірюха, метелиця»; — похідне утворення від мєсті, паралельне до [міть] «завірюха», метелиця «тс.» — Див. ще **мєсті**.

смітюх, смітюха, смітянка — див. **посмітюха**.

[смішók] (орн.) «сорокопуд чорнолобий, *Lanius minor* Gm.»; — очевидно,

похідне утворення від *смiх*; мотивація назви неясна. — Див. ще **СМІЯТИСЯ**.

СМІЯТИСЯ, [*смiятоньки ся*] (зменш.), *смiшiти*, [*смiшiтися*] «робити із себе посміховисько», [*смiшкувати*] «висміювати» Нед, *смiх*, *смiхá* «те, що здатне розсмішити», [*смiховáлець*] «жартівник», *смiховáнець* «тс.», *смiхóвинá*, *смiхóвiнкa*, *смiхóвиськo* «те, з чого сміються», *смiхóвище* «тс.», *смiхóтá* СУМ, Г, *смiхотiнкa* «легка усмішка», *смiхотнiя* «смiх», *смiхотiн*, *смiхотiха*, *смiхiн*, *смiхiха* Куз, *смiшiнкa*, [*смiшка*] «анекдот» ВеУг, *смiшки*, *смiшкó* «смiхун», *смiшóк*, *смiюн*, [*смiюнeць*] «зубри́нець», *смiюха*, *смiхóвiнний*, [*смiхóвiтий*] «смiшний» Куз, *смiхотливи́й*, [*смiху́чий*] «смiшний» Нед, *смiшкувати́й*, *смiшливи́й*, *смiшнiй*, *смiшкувати́й*, *смiхом*, *смiшкóм*, [*висмiвати*] «висміювати», [*висмiвати́ся*] «насмiхати́ся», *висмiювати*, *вiсмiяти*, [*вiсмiх*] «висміювання» Я, *насмiхати́ся*, *насмiх*, *насмiшка*, *насмiшник*, *насмiшкувати́й*, *осмiяти*, *осмiхати́ся*, *осмiхну́ти́ся*, *осмiшiти* «осміяти», *осмiшiтися*, *óсмiх*, *óсмiшка*, *осмiяння*, *осмiхнений*, *обсмiяти*, *пересмiяти*, *перeсмiхи*, *перeсмiшки*, *пересмiшник*, [*посмiхати*] «посміюватися», *посмiхати́ся*, [*посмiшкувати(ся)*], *посмiювати́ся*, *пóсмiх* СУМ, Г, *посмiхóвиськo*, *посмiхóвище*, *посмiшвище*, *пóсмiшка*, [*посмiшенний*] «осміяний», *посмiшкувати́й*, [*посмiшливи́й*] «насмiшкувати́й», [*посмiшний*] «тс.», *усмiхати́ся*, *усмiхну́ти́ся*, [*у́смiвкa*] «усмішка» Нед, *у́смiх*, *у́смiшка*, [*у́смiхливи́й*] Г, Нед, *усмiхнений*, *усмiхнутий*, *усмiшливи́й*, [*усмiшний*] «жартівливи́й» Нед; — р. *смeя́тьсeя*, *смeх*, бр. *смeя́ццa*, *смeх*, др. *смeя́тисeя*, *смeя́тисeя*, *смѣхъ*, п. *śmiać się*, *śmieję się*, *śmiech*, ч. *smáti se*, *směji se*, *smích*, слц. *smiat' sa*, *smiech*, вл. *smječ so*, *směch*, нл. *smjaś se*, *směch*, полаб. *smot sã*, болг. *смeя́ се*, *смeх*, м. *смee се*, *смeа* (*смeв*), схв. *смeјати се*, *смiјex* (*смeј*, *смeх*), слн. *smejáti se*, *sméh*, стсл. **СМИПАТИ СА**, **СМЪИЖ СА**, **СМЪХЪ**; — псл. **smijati* (**smъjati*) *se*, **smějō se*, **směxъ*

(< іє. **smei-so-s/smoi-so-s*); — споріднене з лтс. *smiēt* (1 ос. одн. теп. ч. *smēju*) «смiятисeя, жартувати, брати на смiх», *smāida* «усмішка», дінд. *smáyatē* (*smáyati*) «посміхається», *smēraḥ* «усміхнений», *smitaḥ* «тс.», гр. *μειδ(ι)άω* «посміхаюся», сангл. *smīlin* (*smilen*) «посміхатисeя», англ. *smile* «смiятисeя», дат. норв. *smile* «посміхатисeя», свн. *smielen*, *smieren* «тс.» (< двн. **smīalōn*, **smīarōn*), тох. А *smimām* «усміхнений», В *smimans* «тс.», лат. *mīrus* «чудовий», дірл. *mīad* «слава», *mōit* «хвалиться»; іє. *(*s*)*mei-/smi-* «посміхатисeя; дивуватисeя»; потребує додаткової аргументації зближення (Wood *The American Journal of Philology* 20, 260; Falk—Torp 1032) іє. **mei-* (**smi-*) «посміхатисeя» з **smi-* (**smu-*) «терти». — Черных II 179; Фасмер III 687, 688; Преобр. II 342—343; Ильинский ИОРЯС 20/3, 73; Brückner 532; Machek ESJČ 559—560; Hujer LF 55, 360; Holub—Lyer 443; Schuster-Sewc 1319; Младенов 596; Skok III 292; Варбот *Этимология* 1965, 117; Sł. prasł. I 70—71; Мейе ОЯ 26, 112; Meillet *Études* 361; MSL 14, 347; Mikl. EW 310; Vondrák I 352; Trautmann 270—271; Mühl.—Endz. III 967, 968; Karulis II 242—243; Uhlenbeck 352, PBrB 26, 570; Boisacq 620; Frisk II 193—194; Torp 527, 529; Walde—Hofm. II 94—95; Pedersen IF 5, 41; Brugmann *Grundriss* I 764; Fick I 151, 575; Мельничук *Этимология* 1984, 142; Pokorny 967—968.

[**смо**] «тьху, фе» (у виразі «*Смо, смо на тебе*») Нед; — неясне; можливо, пов'язане із [*смотри*] «дивись».

[**смóвдирь**] «нероба, ледар»; — неясне.

СМОВДЬ (бот.) «*Peucedanum* L.; [ранник вузлуватий, *Scrophularia podosa* L. Mak]», [*смóвть*] «смóвдь піскова, *Peucedanum arenarium* W.K.» Mak, [*мóвдь*] «смóвдь гірська, *Peucedanum oreoselinum* Mnch.»; — п. [*smłód*, *smlit*], ч. *smlđník* «тс.», слн. [*smled*] «смóвдь гірська»; — очевидно, результат давнього перенесення назви ч. *smlđí* «молінія», п. ст. *smilz*

«щучник дернистий, *Deschampsia caespitosa* (L.) P.B.», спорідненої з лит. лтс. *smilga*, нвн. [Schmälcha] і под. «тс.»; можливо, праєвропейського походження. — *Machek Jm. rostl.* 164, 292; *ESJČ* 561.

СМОВЗИК (орн.) «повзник, *Sitta europaea* L.», [смовз Шарл, смовж Нед, смовжик Нед, снос Шарл] «тс.»; — результат контамінації найменувань *пóвзик* «тс.» і втраченого *смовж «слимак», яке було споріднене з бр. *смоўж*, др. *смољжь* «тс.», п. *maž* «молюск», ч. *mlž* (з п.) «тс.», полаб. *mouz* «слимак», що можуть бути зведені до псл. *sm^hžь/m^hžь, далі неясного. — *Фасмер III* 690; *Brückner* 320; *Machek ESJČ* 370. — Див. ще **ПÓВЗИК**.

СМОГ «густий туман, змішаний з димом, кіптявою»; — р. бр. *смог*, п. ч. слц. *smog*, схв. *смòг*, слн. *smóg*; — запозичення з англійської мови; англ. *smog* «тс.» є результатом контамінації іменників *smoke* «дим, кіптява», спорідненого з свн. *smouch*, нвн. *Schmauch* «тс.», лит. *smáugti* «душити; задихатися», і *fog* «імла, дим; густий туман», спорідненого з дісл. *fok* «завірюха, заметіль; хуртовина», ііука «гнати, розвіювати, мести», свн. *focnep* «дути», норв. [fuka] «морський туман, імла», *fuke* «дрібний дощ» і більш віддаленими лтс. *pūga* «порив вітру», дінд. *pūga-ḥ* «купа, безліч». — *СІС²* 774; *Крысин* 51, 165; *Коралиński* 898; *Holub—Lyer* 443; *Klein* 1463; *Holthausen AeWb.* 64, 69; *Jóhannesson* 565; *Торп* 245.

СМОК¹ (заст.) «насос, помпа; [пожежна труба заливна Бі]», [смоковік] «тс.» Куз, [смокавка] «труба» Нед, [смоковина] «торф'яна земля, що вбирає воду» ВеБ, [смоктівина] «поле в низині біля річки» *ЛексПол*, [смокувач] «пожежник коло помпи» Куз, [смоціль] «помпа» Нед, [смоцок] «сифон» Нед, *цмок* «(заст.) насос; [усмоктувальна помпа, лівер Нед; пожежна труба Нед; веселка (за повір'ям, витягує з морів, рік і озер воду, необхідну для дощу)]», [цмоковік] «насос», [смокувати] «помпувати» Куз, [прісмок] «присисання» Куз; — бр. [смок] «веселка», п. *smok*

«шланг у помпи, сифона; сифон, лівер (для переливання рідини); поршень (у насосі); веселка», [smoczyk] «відерце у помпі; кран; хоботок (у комах)», *smoczek* «тс.; соска (для немовлят)»; — пізне псл. [smokъ] «те, чим висмоктуються або всмоктуються рідина», пов'язане з [smoktati] «смоктати», звуконаслідувальне утворення. — Пор. **СМОКТАТИ**.

[**СМОК²**] «дракон Нед; змій-велетень (семиголовий), гідра, удав Бі; вид ящірки Пі», [смйціль] «семирічна гадюка» Нед, [смоціль] «дракон» Нед, [цмок] «великий змій; дракон; гідра» Бі; — р. *смок* «змій» (у казках), бр. *смок* «тс.», *цмок* «тс.; домовик», п. *smok* «тс.; вид ящірки, *Draaco volans*; слимак», ч. *smok* «дракон, змій», *zмок* «дракон», *ztek* «домовик, змій», слц. *zмок* «домовик», [zmak, čmoch] «тс.», болг. *смок* «вуж; мідяниця, велика жовта змія», м. *смок* «полоз; вуж», схв. *смўк* «вуж», *смўкаля*, *смўкуля* «тс.», слн. *smók* «дракон», *smokúlja* «неотруйна змія», р.-цсл. **СМОКЪ** «змій, дракон»; — етимологія остаточно не з'ясована; здебільшого реконструюється псл. *smъкъ, пов'язане з *smukati* «ковзати, повзти», ч. *smúkati se* «тягтися, волочитися, сунутися», р. *смькаться*, (*пре*)*смькаться*, стсл. **СМЫКАТИ СЯ**, **СМОУЧАТИ** «повзти», що не пояснює пізніший вокалізм *о* в західнослов'янських мовах; форми з початковим *z* могли виникнути під впливом *zmija* «змія»; пропонується також (*Brückner* 503—504) зближення сл. *smokъ* «вуж; змія» з п. *smoktać* «смоктати»; іноді *smokъ* тлумачиться як результат видозміни *spok-, запозиченого з германських мов (пор. дангл. *snasa* «змія», англ. *snake* «тс.» — *Stuszkiewicz JP* 38, 211—212); неприйнятне зіставлення слов'янських форм з лит. *smākas* «дракон» (*Mikl. EW* 311), яке саме є, очевидно, запозиченням із слов'янських мов. — *Фасмер—Трубачев III* 689; *Преобр. II* 337; *Срезн. III* 444; *Machek ESJČ* 717; *Holub—Kop.* 437; *Младенов* 594; *Skok III* 296. — Пор. **СМІКАТИ**.

смóква (бот.) «інжир, *Ficus carica* L.», [смoквіна] «в'ялений інжир» (Me), [смoквіня] «персик» Нед, смoківниця «смоква», смoкóвниця «тс.»; — р. бр. болг. м. смóква, др. смoкѡва, п. вл. нл. smokwa «тс.», ч. smokvoň «смоковниця», слц. smokva, схв. смòква, слн. smókva, стсл. смoкы; — очевидно, псл. smoku «смоква»; — загальноприйнятої етимології не має; вважається запозиченням з готської мови (Фасмер—Трубачев III 689; Uhlenbeck AfSIPh 15, 491; Stender-Petersen 363—364; Knutsson GL 44—45; Schwarz AfSIPh 41, 125); гот. smakka «смоква» пов'язується з нвн. schmecken «смакувати» (Johanesson KZ 36, 383) або вважається запозиченням, як і гр. σμῆα «смокви», з якоїсь доіндоевропейської середземноморської мови (Feist 438—439; Skok III 293—294); висловлено думку (Иллич-Свитыч ЭИРЯ II 71—75) про власне слов'янське походження від кореня smok- «соковитий» і про запозичення в готську мову зі слов'янських, як припускав уже Я.Грімм. — Німчук 257—258; Schuster-Sewc 1322; Младенов 594; Бернштейн Очерк 1974, 226—228.

смóкінг «чорний піджак з обшитими шовком вилогами»; — р. болг. м. смóкинг, бр. смóкинг, п. ч. слц. smokipg, ч. smokink, схв. смòкинг, слн. smókipg; — запозичення з англійської мови; англ. smoking-jacket «тс.; домашня куртка» (букв. «піджак для куріння») складається з smoking, діеприкм. від smoke «димити, палити», і jacket «жакет, куртка». — СІС² 774; Цыганенко 435; ССРЛЯ 13, 1401; Коралиński 898; Holub—Lyer 443; РЧДБЕ 674; Ву-яклија 889. — Див. ще смoг.

смoктáти, смoкнúти, смoктонúти, [смóкталець] «смoктальний пристрій; хоботок» Куз, [смóктальце] «тс.» Нед, Куз, [смoктýн] (тех.) Куз, [смoктунéць] «леденець» Куз, смoктáльний, всмóктувач, всмóктувальний, відсмóктувальний, засмóктаний «схудлий, змарнілий; [хворобливий, який погано вродив (про жито та ін.)]», обсмóктаний «виснажений, змарнілий; захирілий»,

[прíсмoк] «присмоктування» Куз, при-смóкт, усмóктувач, усмóктувальний; — р. [смoктáть] «смoктати», бр. смoктáць «тс.», п. smoktać «тс.; цмокати», слц. [nasmokat' sa] «напитися»; — піз-не псл. [smoktati] «усмоктувати рідину; цмокати», пов'язане з [smokъ] «те, що всмоктує», звуконаслідувальне утворення. — Фасмер III 690, IV 370; Преобр. II 336—337; Brückner 503—504; Sławski I 106; Machek ESJČS 459; Mikl. EW 311; Мельничук Етимология 1984, 142. — Пор. смoк¹, цмок².

смoлá, [смíльниця] «смолисте дерево, смолиста деревина» Нед, Куз, [смóлавець] «шмаркач», [смóлавка] «нежить» ДзАтл II, смoлilльник, [смoлiна] «соснові дрова» Л, [смoлiнá] «смолиста ялина або сосна» Ник, [смoлiнець] (мін.) «смоляний камінь» Нед, [смóлич] «тс.» Куз, [смoлiці] «сосновий ліс» Ч, [смóлi] «соплі», [смoлiвка] «соснова скіпка», [смoлiй] «замазура» О, смoль «щось дуже чорне», [смoльнiк] «швець» Нед, [смoльниця] «смолисте дерево», [смoлóх] (етн.) «вид хвойного довгоносики, Pissodes» тж, [смóлявка] «нежить» ДзАтл II, [смoляк] «смолисте дерево» Нед, смoлянiк «смолоскип», [смoляниця] «тс.» Нед, [смoлянка] «білизна гуцульських пастухів, виварена в маслі і жирі; клейонка» Прок, смoляр «смолокур», смoлярня «смолокурня», смoлярство, [смóлячка] «нежить» ДзАтл II, [смiлкiй] «липкий, жирний» Нед, смiльнiй СУМ, Нед, [смóлавий] «шмаркатий», смóлений, смoлilльнiй, смoлiстий, смoлкiй, смoлóвий СУМ, Нед, смóльнiй тж, смoлянiй, смoлянистий, [смoлястий] «смолистий» Нед, смoлiти, осмóл, осмóлка, осмóлювач, обсмóл, обсмóлювач, просмóлений; — р. болг. смoлá, бр. смалá, др. смoла, п. вл. нл. smoła, ч. smůla, smola, слц. smola, полаб. smölä «смола; пекло; духовка», м. смoла, схв. смòла, слн. smõla, с.-цсл. смoла; — псл. smola «смола, варена смола, вар; живиця; смолисте дерево», очевидно, пов'язане чергуванням голосних з [smaliti] «смалити, пали-

ти, пекти, закопчувати», *smel-ti «палити; тліти, жаріти; повільно горіти»; — споріднене з лит. smelà «живиця, смола; варена смола; вар; дьоготь; коломазь», smélti «обмазуватися, бруднитися; темніти, замутитися», лтс. smėli (мн.), smėls (одн.) «смолисте дерево, смола». — Черных II 179—180; Фасмер III 690; Преобр. II 337; Потебня РФВ 4, 205; Brüskner 503, 504; Machek ESJČ 563; Kořínek LF 61, 44; Holub—Lyer 443, 444; Schuster-Sewc 1322; Младенов 594; Skok III 294; Mikl. EW 309; Мартынов Язык 83; Moszyński PZJP 285; Fraenkel 842—843; Эндзелін СБЭ 194; Endzelin KZ 52, 119; Mühl.—Endz. III 957; Petersson Ar. Argm. St. 135. — Див. ще смаліти.

смóлавка, смолина, смóлка, смольявка, смольянка — див. смілка.

[смо-ле-ген] «дивись лише у далечінь» ВеЛ, [смóле-смо] «дивись лише, дивись» Нед; — очевидно, результат злиття компонентів [смо(три)] «дивись», [ле(м)] «тільки» і ген «он там (далеко)» (див.).

[смолій] «смаглявий, гнідуватий бик» ВеНЗн, [смолійка] «смаглява корова» тж; — результат видозміни назв *смаглій*, *смаглійка*, зближених з основою *смолá*. — Див. ще смáга¹, смолá.

[смóлка] (бот.) «переспіла вишня або черешня» Па; — похідне утворення від *смолá*, зумовлене, очевидно, темним, чорним, як смола, кольором переспілих ягід. — Див. ще смолá.

[смолóза] (бот.) «верба козяча, Salix caprea L.»; — сполучення основи *лоzá* з неясним початковим компонентом *смо-*. — Див. ще лозá.

смолоскіп «факел», [смолоскіпа] «тс.»; — складне утворення з основ слів *смолá* і [скіп(к)а], *скіпа* «тріска» (див.).

[смóлька] «люлька (для куріння)»; — пов'язане із *смаліти* «палити (тютюн), курити», п. ст. smolić «тс.» — Див. ще смаліти.

[смольник] (бот.) «хвилівник звичайний, Aristolochia clematitis L.» Мак, [смольняк] «тс.» Мак; — не зовсім ясне; можливо, похідне утворення від [смó-

лі] «соплі» як назва рослини, застосовуваної для лікування простудних захворювань (Лік. росл. Енци. дов. 1178—1179). — Див. ще смолá.

[сморг] (бот.) «гриб зморшок справжній, Morchella esculenta Pers.» Мак, *сморж* «тс.; Gyromitra; [гриб веселка звичайна, Phallus impudicus L. Нед; гелівела їстівна, Helvella esculenta Pers. Мак]», [сморжий] «сморж» Мак, [сморжій] «тс.; веселка звичайна Нед; гелівела кучерява, Helvella crispa Mak», [сморжок] «сморж; гелівела їстівна» Мак, [сморч] «сморж», [сморчек Мак, сморчóк, сморщóк], змóришка, змóришок «тс.»; — р. сморчóк «зморшок», бр. смаржóк, сморж, п. smardz, smarz, [smarzdź, smarżek], ч. smrž, [smrha], слц. smrčok, [smrh(a)], вл. smorž(a), нл. smarž «тс.», smargula «отруйний зморшок», схв. смрчак «зморшок», слн. smřček «тс.»; — очевидно, псл. *sm^hrggь, *sm^hrgъ (<*smurg-), *sm^hrgь (<*smurk-), пов'язані з *sm^hrgati «шморгати», sm^hrgati «сякати»; назви могли бути зумовлені слизуватою поверхнею гриба; зіставляється ще з р. сморгáть, сморкáть у значенні «смикати», п. [smergać] «тс.» (Меркулова Очерки 168—170); вбачається також спорідненість з свн. morhilla «зморшок», нвн. Morchel «тс.», причому припускається праєвропейське походження (Machek ESJČ 562; Skok III 294); пов'язання з мóришити, змóришка «складка» (Преобр. I 558; Даль IV 237) необгрунтовані. — Фасмер III 692; Schuster-Sewc 1323—1324. — Пор. шмóргати.

сморж, сморжій, сморжок, сморч — див. сморг.

смóрід, смóрод, смóродь, смúрод, смóрідний, смородлівий — див. смердіти.

[сморкáч] «некастрований баран» Куриленко, [шмаркáч] «тс.», [сморкі(чити)] «мати охоту до злучання» (про вівцю), [сморко(тáти)] «тс.» тж; — результат видозміни деетимологізованої назви [меркáч, моркáч, маркáч] «тс.», зближеної з основою [смарк] «соплі». — Див. ще меркáч.

сморо́дина¹ (бот.) «Ribes L.», [сморо́д, сморо́да, сморо́дина] «тс.» Мак, [сморо́док] «тс. Мак; сморо́дина чорна, Ribes pigrum L.», [сморо́док] «тс.» Нед, Мак, сморо́динівка «наливка з ягід сморо́дини», сморо́динник «ділянка, де посаджена сморо́дина», [сморо́днік, сморо́дочок] «тс.» Нед, сморо́динний «який паразитує на сморо́дині», сморо́диновий «виготовлений з ягід сморо́дини», [сморо́дяний]; — р. сморо́дина «Ribes L.», [сморо́д, сморо́да], бр. [сморо́да, смуро́дзіна] «тс.», п. smrodypia «чорна сморо́дина», [smrodzina, smardlina], каш. [smardliny] «тс.; ожина, Rubus L.», ч. [smradinka] «сморо́дина», [smradlina, smrdlenka] «тс.»; — псл. *smorda «сморо́дина», *smordina «тс.», пов'язані з *smordъ «сильний запах», до якого зводиться також укр. сморо́д; назви зумовлені сильним, різким запахом рослин; — зближується з прус. smorde «черемха, Padus Mill.» (Trautmann 271); як семантичні паралелі пор. снн. stinkstguk «чорна сморо́дина», нвн. Stinkbaum «тс.», складні утворення з основою дієслова stinken «смердіти» за запахом листя чорної сморо́дини. — Шамота 125—126; Коваль 60; Черных II 180; Цыганенко 434—435; Фасмер III 691—692; Преобр. II 339; Меркулова Очерки 213—214; SW VI 245; Machek Jm. rostl. 98; Schuster-Sewc 1324; Mikl. EW 310; Pritzel und Jessen Die deutschen Volkspflanzen der Pflanzen 1889, 335. — Див. ще **смердіти**.

[сморо́дина²] «хороводна весняна дівоча пісня»; — неясне.

сморо́дюх — див. **смердіюх**³.

сморо́чок, сморо́чок — див. **сморг**.

[сморо́ло́ка] «нежить» ДзАтл II, Прок; — результат видозміни деетимологізованої форми [сморо́ло́ка] «тс.» ДзАтл II, що складається з основ слів [сморо́лі] «соплі» і *ток* «потік»; пов'язання з ч. [smotlaka] «нечисте збіжжя», слц. [smatloka] «несмачна їжа, бурда» та ін. (Меркулова Этимология 1974, 71—72) помилкове. — Див. ще **смола́, текті́**.

смотрі́тель «службовець, що займався наглядом», *смотрі́тельська* «кімната для смотрителів», ст. *смотритель* «дозорця» (1627); — очевидно, запозичення з російської мови; р. *смотрі́тель* «смотритель; (заст.) той, хто наглядає за ким-небудь, чим-небудь» пов'язане з др. *сѣмотритель* «споглядач; піклувальник», похідним від *сѣмотрѣти* «глядіти, дивитися; наглядати», до якого зводиться й укр. *смотрі́ти*. — Беринда 118; Даль IV 238; Преобр. II 339. — Див. ще **смотрі́ти**.

[**смотрі́ти**] «дивитися; шукати мацати; стежити; берегти», [смотрі́ти] «тс.» Куз, *смотр* «огляд» (з р.), [до-смотрі́ти] «угледіти» Ж; — р. *смотре́ть*, [мо́треть] «дивитися», бр. [сма́трэць] «тс.; доглядати», др. *сѣмотрѣти* «дивитися; наглядати; піклуватися; думати, міркувати», п. [smotrzyć] «збирати», [smatrzyć] «тс.», болг. [смо́тра] «думаю», [мо́тря] «дивлюся», заст. *смотрявамъ* «відмічаю, звертаю увагу, бачу», схв. *смòтрити* «побачити, угледіти, виявити», *мòтрити* «дивитися, спостерігати, наглядати», *сма́трати* «вважати; (заст.) спостерігати, наглядати», *смòтрен* «обачливий, обережний», слн. [smotriv] «тс.», smótra «огляд», smátrati «вважати, думати», цсл. *мотрити* «дивитися», стсл. *сѣмотрити* «подивитися, оглянути, помітити, дивитися, спостерігати, звернути увагу; впізнати; усвідомити; обміркувати, розглянути; піклуватися», *сѣмотратити*, *сѣматратити* «тс.»; — псл. sѣmotriti «дивитися; оглядати; думати», утворене за допомогою префікса сѣ- (<*сѣп-) від дієслова motriti «дивитися», похідного від прикметника *motrъ «обережний», спорідненого з лит. matrùs, išmatrùs «тс.», įmatrùs «спритний, меткий», matýti «бачити; глядіти; виднітися», įmatýti «побачити, угледіти; помітити; розрізнявати», лтс. mast «сприймати, відчувати; спостерігати», matīt «відчувати, помічати», гр. ματεύω «шукаю, прямую, прагну», μάτος «розшук»; іє. *mat- (<*ma-) «відчуження, відчуття; почуття»; припуска-

ється (Fraenkel IF 49, 208—209) також зв'язок з псл. *metati* «метати, кидати», що продовжує іє. **met-* (<**mē-*) «кидати; міряти», і тому пропонується для лит. *matyti* «глядіти», р. *смотрѣть* реконструкція первісного значення «кидати погляди». — Черных II 180—181; Фасмер II 614; Фасмер—Трубачев III 692; Преобр. II 339—340; Цыганенко 435; SW VI 245; Младенов 593; Стойков БЕ 5, 11; Meillet Etudes 409; Machek Sborník FFBrU 4, 32; Mikl. EW 203; Trautmann 171; Fraenkel 415—416; Mühl.—Endz. II 566; Rozwadowski Qu. gr. et. II 260; Boisacq 614; Prellwitz 278, 283; BB 26, 308, 309—310; Fick KZ 22, 381; Pokorný 704—705. — Пор. **метати**.

[**смочідерев**] (бот.) (у сполученні *с. драковѣць* «драцена, драконове дерево, Драцена draco L.» Нед); — запозичення з польської мови; п. *smoczydrzew* «тс.» утворене з прикметника *smoczy* «драконовий», похідного від *smok* «дракон», якому відповідає укр. [*смок*] «тс.», та іменника *drzewo* «дерево»; назва зумовлена подібністю властивості до згортання червоного соку стебла драцени з тим, як, за грецькими міфами, у смолу зсідається кров дракона; як семантичні і словотвірні паралелі пор. інші назви драцени: *драконове дѣрево*, р. *драцена драконовая*, п. *smokowe drzewo*, *smocze drzewo*, *smokiew*, *smokowiec*, схв. *дракоња крв*, *змајева крв*, *змајевац*, нім. *Blutbaum* (букв. «криваве дерево»), *Draachenbaum* (букв. «драконове дерево»). — Словн. бот. 183; SW VI 242, 243; Koraliński 234; Симонович 174. — Див. ще **дѣрево**, **смок**².

[**смочка**] (бот.) «костриця червона, *Festuca rubra* L.» Мак; — неясне; можливо, пов'язане з [*мичка*] «костриця овеча, *Festuca ovina* L.».

сморд (заст. і діал.) «сморід»; — р. *сморд*, бр. ст. *смордъ*, др. *смордъ* «тс.»; — запозичення з церковнослов'янської та зі словацької мов; цсл. стсл. *смрадъ*, слц. *smrad* «тс.», як і болг. *смрад*, схв. *смрад*, слн. *smrád*, ч. *smrad* «тс.», відпо-

відає укр. *сморід*. — Дзензелівський УЗЛП 163; Цыганенко 435; Фасмер III 693. — Див. ще **смердіти**.

[**смрід**] «сморід», [*сморд* Бі, ДзУЗЛП, *смруд* ДзУЗЛП] «тс.», [*смрідити*] «смердіти» Нед, ст. *смордъ* (XVII ст.); — бр. [*сморд*] «сморід», [*смрут*] (знев.) «той, хто викликає огиду», слц. [*smrut*] «сморід»; — запозичення з польської мови; п. *smród* «сморід», як і вл. *smród*, ст. *smrod*, нл. *smrod* «тс.», відповідає укр. *сморід*. — Дзензелівський УЗЛП 125; Richhardt 99. — Див. ще **смердіти**.

[**смуг**¹] «смуга; риска» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *smug* «смуга луки; (заст.) смуга» пов'язане з *smuga* «смуга». — Див. ще **смуга**.

[**смуг**²] (зоол.) «слимак» ЛексПол; — неясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане з п. [*smek*] «слимак», що виводиться від нім. *Schnecke* «тс.».

смуга «видовжена часина простору; довгастий тонкий шматок; [водяна поверхня серед трясовини Ч; [райдуга ВеЗа]», [*шмуга*] «смуга» Нед, [*смуга-лина*] «смуга води серед трясовини» Ч, [*смужалина*] «тс.; мокра низина з джерелами» Ч, [*смугар*] «брудна смуга; слід бруду» Ме, *смугач* «савець ряду китоподібних з поздовжніми складками (смугами) шкіри», [*смужілка*] «вузька смуга» Нед, *смужка*, [*смуганастий*] «смугастий», [*смуганістий* ВеБ, *смугарястий*] «тс.», *смугастий*, *смугнастий*, *смуговій*, [*смужастий*] «смугастий» Куз, [*смужкастий* Нед, *смужкастий*], *смужкуватий* «тс.», *смужний*, [*смугатися*] «забруднюватися» ВеУг, *смугувати* «бити, залишаючи смуги», *пасмуга* СУМ, Нед, *пасмужка*, [*пасмужний*] «смугастий» ВеБ, [*пасмугувати*] «робити темні смуги» Нед, [*пересмуга*] «поперечна смуга», [*переснуга*] «смуга, лінія» Нед, [*переснуговатий*] «смугастий» Нед, [*посмужжя*] «пасмуга» Нед, Куз, *посмужний*, *посмугувати*, *посмужити*, *черезсмужний*; — р. [*смуга*] «темна пляма, смуга», бр. [*смуга*] «намул після розтавання снігу; ба-

говиння; низьке місце; грузьке болото; наліт на металевому посуді», п. нл. *smuga*, ч. *šmouha* «брудна смуга», [*smouha*, *smuha*] «тс.», слц. *šmúha* (*šmuha*) «продовгувата пляма, смуга», вл. *smuha* «смуга; риска», нл. *smuga* «широка смуга, широкий рядок; проділ у волоссі», слн. [*smúga*] «смуга»; — псл. *smuga* «темна пляма; смуга»; — здебільшого зіставляється з лтс. *smaugs* «тонкий, стрункий», лит. *smáugti* «давити; душити (димом)», *sùsmauga* «звуження», дісл. *smuga* «заглибина, лазівка», *smoga* «тс.», *smeuġja* «притискати, натягати», *smjúga* «притискатися», дангл. *smūgan* «тс.», свн. *sich smougen* «тулитися», снн. *smuk* «гнучкий, еластичний, витончений», свн. *smiegen* «удавлювати, утискати», що продовжують іє. **(s)meugh-*/*(s)meug-* «намазувати; шмигнути», до якого можуть бути зведені також семантично більш віддалені псл. [*smugľ-jь*] «темний» (укр. *смуглий*) та псл. *smaga* «жар, спека; висушений» (укр. *сма́га*). — Фасмер III 693; Преобр. II 340; Brückner 504; Machek ESJČ 562; Schuster-Sewc 1324—1325; Zubatý AfSlPh 16, 413; Fraenkel 841; Mühl.—Endz. III 954; Jóhannesson 661; Pokopny 745, 971. — Пор. *сма́га*¹, *смуглий*.

сму́глий «темнуватого забарвлення (про шкіру)», [*смугла́вий*] «смуглявий» Нед, *смугля́вий*, *смугля́стий* «тс.», [*смугля́тий*] «коричнюватий» О, *смугля́вка* «жінка або дівчина із смуглявою шкірою», *смугля́нка* «тс.», *смугля́к* «чоловік або хлопець із смуглявою шкірою», *смугніти* «ставати смуглим; виділятися смуглим кольором», *смугля́вити* «тс.», *смуглі́шати*, *смугля́вішати*, [*осму́гліти*] «зробити смуглим» Ж; — р. *смугльий*, бр. *смуглы*, р.-цсл. **смугль-нын** «темний»; — псл. [*smugľ-jь*] «тс.»; — вважається спорідненим з лит. *smáugti* «давити; душити (димом)», дангл. *smēosan* «димити, палити; димитися», *smosian*, *smīesap*, снідерл. *smōken*, *smīeken*, нн. *smōken*, сангл. гол. *smokep* «тс.», англ. *smoke* «тс.; дим, кіпоть», дангл. *smosa* «тс.», гр. *σμήχω* (аорист

пас. *ἐσμήχην*) «варю; спалюю, жарю повільним вогнем; знемагаю, млію» та з дірл. *mūch* «дим», кіпр. *mwg*, корн. *tok*, вірм. *tuχ* «тс.», що продовжують іє. **(s)mūk(h)-*/*(s)meukh-*/*(s)meugh-*/*smeuġ-*/*smouġ-*/*smug-* «димити, повільно спалювати; дим», з яким, очевидно, чергуванням кореневих голосних пов'язані псл. *smaga* «жар, спека; висушений» (укр. *сма́га*), *smagľь* «смаглий» (Преобр. II 333, 340; Mikl. EW 311) і псл. **smoġ-*, **smęġ-* у др. *смяглыи* «смуглий; чорний, темний» (Брандт РФВ 24, 181; Zupitza GG 166; Kořínek LF 61, 48; Machek Studie 17—18); розглядається також як результат видозміни др. *смаглыи* «темний, смуглий» (Черных II 181); можливо, сюди ж належить семантично більш віддалене псл. *smuga* «темна пляма, смуга» (укр. *смуга*). — Фасмер—Трубачев III 682—683, 693; Бахилина 209—218; Филин Происх. яз. 600—601; Shuster-Sewc 1316—1317, 1325; Куркина Этимология 1985, 10—11; Herne 62—63; Loewenthal 15; Petersson Sl. Wf. 39—40, Ar. Arm. St. 44—45; KZ 47, 267; Fraenkel 841; Pokorny 971. — Пор. *сма́га*¹, *смуга*.

[**смуда́**] «хворостина» (?), [*смуді́на*, *смовді́на*] «тс.» Л, [*смовдь*] «тс.» (? у словнику Грінченка, очевидно, помилково ототожнено із *смовдь* (бот.) «*Peucedanum L.*»); — пов'язане з [*смудитися*] «смажитися, пектися» як таке, що первісно означало хворостину, обсмалену для міцності (пор. [*парові́на*] «жердина, палка» від *пáрити*, первісно «жердина, обсмалена над полум'ям для міцності»). — Див. ще **смудитися**.

[**смудитися**] «смажитися, пектися», [*смуд*] «запах горілого Нед; чадний газ Корз»; — ч. [*smouditi*] «обпалювати, смалити», слц. *smudit'* «чадіти, коптіти», *smud* «густий дим, чад», схв. *смудити* «палити, обпикати», *смуд* «запах горілого», слн. *smoditi* «палити, смалити», *smód* «дим, чад», р.-цсл. **присмадитиса** «пригоріти», **присмажти** «прив'язнути»; — псл. **smođiti/smęđiti* «палити, обпалювати», **smođь* «дим, чад», очевидно,

звуковий варіант кореня з початковим sv- (*svōdъ «запах горілого» і т. д.), пов'язаного з *vōditi «коптити». — Brückner 527; Machek ESJČ 561; Schuster-Sewc 1324; Skok III 295—296; Mikl. EW 329. — Пор. **в'удіти, в'янути, смудá.**

[**смук**] «кулеша з житнього борошна» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з *мукá* «борошно».

[**смуклий**] «стрункий» Нед; — запозичення з польської мови; п. smukły «тс.» зіставляється з дієсловом [smukać (się)] «вислизати; вириватися; висуватися; вибігати; вилітати; гладити; причепурюватися, наряджатися», пов'язаним чергуванням голосних із smukać «тікати; [повзти, волочитися, тягтися по землі]», якому відповідає укр. *смійкати*. — Brückner 504; SW VI 247, 249. — Див. ще **смійкати**.

[**смўлець**] «кам'яна сіль» Куз; — запозичення з польської мови; п. [smulec] «нечиста сіль, змішана з землею, брудом і піском», [smólec, smolec] «тс.», пов'язані з smoła «смола». — SW VI 243, 244, 247. — Див. ще **смола́**.

[**смуликастий**] «смуґастий» Нед; — неясне; можливо, помилкове написання замість [*смужкастий*] «тс.».

[**смўрий**] «мутний; хмурий» Нед, [*смурйга*] «відлюдник» До; — р. *смўрий* «темно-сірий, темно-бурий; похмурий», п. (каш.) [smuga] «туман», [smuga] «тс.», ч. roštougný «хмарний; похмурий, насуплений», слц. roštúgnu «тс.», болг. заст. *смуртён* «похмурий, насуплений», *смуртя се* «наморщую лоба», м. *смуртен* «похмурий», *смурти се* «нахмуриться», схв. *сўмбран* «похмурий, хмурий», *на́суморити се* «захмарюватися», слн. [pasamoriti se] «похмуро дивитися»; — псл. smug- (smog-) «темний; хмурий», пов'язане з [xmuig-] «хмурий; похмурий», можливо, також з тигъ «темний», до якого зводиться, зокрема, укр. *мўрий* «темно-сірий або сіро-бурий в плямах (про масть); брунатний, з ластовинням (про обличчя); [брудно-сірий, чорно-коричневий]»; — позаслов'янські зв'язки остаточно не встановлені; зістав-

ляється з дісл. теугг (тугг) «хмурий; в'ялий; пухкий», гр. ἄμαυρός (μαῦρος/μαυρός) «темний, туманний» (Machek ESJČ 377; Mikl. EW 311; Prellwitz 31; Zupitza BB 25, 101; Pokorny 701); реконструюється також іє. *smouir- (Skok III 360). — Фасмер III 693—694, IV 250; Преобр. II 340; Sławski I 71—72; Brückner 180; Младенов 595; Верп. I 391. — Пор. **мўрий, муру́гий, хму́рий.**

[**смурнути**] «смикнути, шарпнути; ударити Нед»; — неясне.

смўта «сум, журба; збентеження; (заст.) заколот, розбрат, чвари», *смўтість, смўток, [смутлівий]* «засмучений», *смутній, смутіти, смуткува́ти, смутніти, смутува́ти* «смуткувати», *засмўчення, засмўчений*; — р. *смўта* «заколот, розруха; розбрат; збентеження», *смўтний* «неясний, невиразний, туманний; неспокійний; сумний, смутний», бр. *смўта* «збентеження, хвилювання; (заст.) заколот», *смўтны* «сумний, смутний; неспокійний (про часи); невиразний», др. *смутъ* «занепокоєння», *смутити* «збентежити; викликати заколот», п. smutny «сумний, смутний», smętny, ч. smutný, слц. smutný «тс.», smut «смуток», smuta «тс.», болг. *смътен* «невиразний, неясний», м. *смут* «заколот; збентеження», схв. *смўта* «заметіль», *смўтна* «підступи, інтриги; розбрат; заколот», стсл. **сѣмѣтънѣ** «збентежений, тривожний», **сѣмѣтити** «привести в рух, зворушити, збурити; збентежити, злякати», **сѣмѣтити сѣ** «злякатися»; — псл. съмѣта «збурення», съмѣтити «збурити; скаламутити», пов'язане чергуванням голосних із съмѣсти (<*съмѣтити) «привести в рух, збурити, скаламутити; збентежити, злякати», утвореного за допомогою префікса съ- «з-», який не змінився в з-, від дієслова мѣсти (*мѣтити) «збурювати, мутити». — Shevelov Hist. phonol. 481; Огієнко РМ 1938/9, 398; Фасмер III 694; Преобр. I 572, II 340; Brückner 328—329; Machek ESJČ 563; Младенов 596. — Див. ще **з³, мутіти**.

[**смутник**] (бот.) «гадючник шести-пелюстковий, Filipendula hexapetala Gi-

lib.» Мак; — похідне утворення від *сму-тний* «сумний»; назва пов'язана, очевидно, з якимись давніми забобонними обрядами; пор. семантично паралельні назви п. ст. *tužobnik*, ч. *tužebník*, слц. *túžobník*, болг. [*тъжник*] «тс.», похідні від псл. *toğa* (*tožьba*) «туга». — *Maček Jm. rostl.* 101. — Див. ще **смута**.

смух «хутро новонародженого ягняти; хутро вівці; шерсть», [*смуш*] «вичинений смух» Нед, [*смушкар*] «кушнір, що вичиняє смушки та шиє вироби з них», *смүшок* «смух; [покриття на небіжчика Нед]», *смухатий* «покритий шерстю», *смушевий*, *смушкóвий*, [*мушевий*] «смушевий» Ж, [*смүшити*] «стригти» Нед, [*о(б)смүшити*] «коротко постригти» Ж; — р. *смүшка*, [*смух*], бр. *смүшак*, вл. *smoška*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *smuch*, *smuszek* виводиться від нвн. *Schmatsche* «шкурка ягняти», етимологічно неясного; пов'язання з *миша* (Потебня К ист. зв. III 85) недостатньо обґрунтоване. — Онышкевич Исслед. п. яз. 248; Фасмер III 694; Преобр. II 341; Brückner 504.

[**смуцáло**] «заболочена вузька і довга низина з джерелами» Ч, [*смуцáловина*] «тс.» Ч; — очевидно, етимологічне **смужчало*, похідне від *смүжка*; пор. [*смугáлина*] «смуга води серед трясовини», [*смужáлина*] «тс.; мокра низина з джерелами». — Див. ще **смүга**.

снага́ «сила» СУМ, Нед, [*снажний*] «сильний», *віснага*, *віснаження*, *віснажений*, *виснажливий* СУМ, Куз, *виснажний*, *віснажити*, *наснага*, *наснажити*; — р. [*снага*] «сила», [*снажний*] «здоровий, сильний», бр. [*снага́*] «змога, сила», п. ст. *spazyć się* «старатися», ч. слц. *spaňa* «зусилля, прагнення», болг. м. *снага* «тіло, стан, тулуб», схв. *снага* «сила; [чистота; тіло]», слн. *snága* «чистота», р.-цсл. **снага** «успіх, діяльність», стсл. **снага** «прагнення, зусилля»; — псл. *snaga* «сила»; — загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується з псл. *spovati*, *osnova* «снувати,

основа», іє. **snō(u)-/snā-* (Младенов 596—597) або з *snad-* «можливість, легкість» (Brückner 504; Holub—Kop. 343); заслуговує на увагу зіставлення з *нагеллий*, псл. *paglь* (Варбот Этимология 1964, 28—30) і далі з лит. *põgis* «мені хочеться» (Maček ESJČ 564); зіставлення з гр. *νήχω* «пливу», *νάω* «течу», лат. *pō* «плаваю», дінд. *snāti*, *snāyatē* «купається» (Младенов тж) непереконливі. — Фасмер III 696. — Пор. **снадний**.

снадіти, *снадь* — див. **снядіти**.

[**снадний**] «легкий; податливий; щедрий» Нед; — запозичення із західнослов'янських мов; — п. *snadny* «легкий», ч. слц. *snadný* «тс.», вл. *snadny* «тс., слабкий», нл. *snadny* «мізерний, незначний» разом з п. вл. *snadz* «мабуть», ч. *snad*, слц. *snád'*, нл. *snaž* «тс.» зіставляються з р. [*снадить*] «складати, скріпляти, підганяти, спаровувати (птахів)», р.-цсл. **снадь** «поверхня, верх» і зводяться до псл. *snad-* «легкий», яке загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується з р. *снасть* (Фасмер III 696; Holub—Kop. 343), лтс. *snāt* «легко скручувати, сплітати» (Schuster-Sewc 1326), псл. *snaga* «снага» (Brückner 505; Holub—Kop. 343). — Пор. **снага́**, **снасть**.

снайпер, *снайперство*, *снайпінг* «снайперська стрільба»; — р. бр. болг. *снайпер*, п. слц. *snajper*, м. *снајпер*, схв. *снайпер*, слн. *snáјperka* «снайперська гвинтівка»; — через посередництво російської мови запозичено з англійської; англ. *sniper* «снайпер» походить від *snipe* «стріляти з укриття, полювати на бекасів», пов'язаного з *snipe* «бекас», яке виводиться від дісл. *-snīra* «бекас» (у складному утворенні *tūgi-snīra* «болотяний, водяний бекас»), спорідненого з днн. *sneppe*, снідерл. *snippe*, *sneppe*, гол. *snip*, двн. *snēpfa*, свн. *snēpfe*, нвн. *Schnepfe* «тс.», дфриз. *snabba* (*snavel*) «рот», снн. снідерл. *snāvel* «дзьоб», двн. *snabul*, лит. *snāpas* «тс.». — СІС² 774; Булаховський Нариси 123; Черных II 182; Kopaliński 899; РЧДБЕ 674; Вујаклија 889; Klein 1463,

1465; Vries NEW 662, 665; IF 62, 1956, 136—150; Kluge—Mitzka 667, 668, 670; Jóhannesson 221, 222.

[снайтéза] «прилад, яким роблять гвинтові нарізи» Л, [снiтéза] «вид ковальського інструмента» Нед; — видозмінене запозичення з польської мови; п. [sznajdeza] «гвинторізна дошка, гвинторіз», [sznajdyza, sznejdeza] «тс.» походять від нім. Schnéideisen «тс.», утвореного з основ дієслова schneiden «різати», спорідненого з свн. снн. снідерл. snīden, двн. snīdan, днн. snīthan, дфриз. snītha, дісл. snīda, гот. sneīpan «тс.», псл. [*sněť], укр. [снiт] «колода, обрубок», та іменника Eisen «залізо». — Фасмер III 698; Kluge—Mitzka 669; Vries NEW 664; Jóhannesson 913. — Див. ще **біглязь, сніт**.

снаряд «один із видів боєприпасів; пристрій для спортивних вправ; пристрій для впровадження яких-небудь робіт»; — бр. *снара́д*, болг. *снаря́д*; — запозичення з російської мови; р. *снаря́д* «один із видів боєприпасів; (заст.) спорядження; (ст.) артилерійська зброя; зібрання зброї; прикраса, оздоба» зводиться до др. *рядъ* «стрій; лава; порядок», якому відповідає укр. *ряд*. — Цыганенко 436; Фасмер—Трубачев 697; Преобр. II 240—241; Гарибян УЗ Єреванського русського пед. інститута 1956/6, 282—283. — Див. ще **ряд**.

снасть «знаряддя; одяг; опорна частина споруди; (мн.) обладнання щогл, трос, канат; (заст.) скелет», *снастiти*, *осна́стка*, *осна́щення*, *переосна́щення*; — р. *снасть*, бр. *снасьць*, др. *снасть* «знаряддя, пристрій, озброєння, зброя»; — очевидно, пов'язане з р. [сна́дить] «складати, скріпляти» і, далі, з псл. *spad-* «легкий». — Фасмер III 697; Преобр. II 343—344. — Див. ще **сна́дний**.

[снать] «можливо; мабуть, очевидно» Нед; — запозичення з польської мови; п. *snadź* «мабуть» пов'язане з *spad-* «легкий», до якого зводиться як запозичення й укр. [сна́дний] «тс.» (див.).

[снeпiрити] «морочитися, возитися» ВеБ; — неясне; можливо, пов'яза-

не з [шніпорити] «нишпорити; тямити». — Пор. **насніпити**.

сні́діти, сні́дява — див. **сня́діти**.

сніти, сні́тися — див. **сон¹**.

сні́тка (бот.) «яглиця звичайна, *Aegorodium podagraria* L.», [снiт Мак, снiть Нед, сні́тка Мак] «тс.»; — р. [снiтка, снiтва, снiть, снiдка, снiтка, снiть], бр. [сні́тка, снíтка, снi-тi, шні́тка, шні́тка, шні́ць] «тс.»; — очевидно, сх.-сл. *sněťka, *sněť/snīть «істівна зонтична рослина»; — етимологія остаточно не з'ясована; зіставляється з псл. *sněť* (sněť) «сажка зернова» (Погодин Следы 275; Фасмер III 698—699), якому відповідає укр. [снiть] «сажка зернова, *Uredo segetum* L.»; пов'язується (Меркулова Очерки 62—65) з псл. *sněť (sněť) / snīть «стебло, стовбур» (очевидно, спочатку «щось відрізане; колода, обрубок»), до якого зводиться також укр. [снiт] «колода, обрубок», причому припускається, що назва могла бути зумовлена великим порожнистим стеблом цих великостовбурних трав; у цій гіпотезі фонетично тотожні форми *sněť* (sněť) «рослина сажка» і *sněť* (*sněť) «стебло, стовбур; зонтична рослина» вважаються давніми омонімами. — Фасмер—Трубачев III 699; Преобр. II 346. — Пор. **сніт, сніть**.

[снíток] (іхт.) «атерина, *Atherina* L.» Нед, [снíток Нед, снíтка Л—Г] «тс.», [снíдка] «тюлька» Па; — р. [снe-тíк] «атерина; корюшка, *Osmegus eperlanus eperlanus morpha spirinchus*», [снi-тíк] «корюшка», [снíтíк] «тс.», ст. *sněť* (1626), бр. *снíтíк*, [снíтíк], п. *stynka*, [stynka, stynt, sztyinka] «тс.», схв. *снeтíц* «тюлька»; — остаточно не з'ясоване; здебільшого висловлюються припущення про запозичення з північногерманських мов (шв. [stint] «дрібна марена», дат. [stint(e)] «риба, подібна до вугра», норв. [stinta] «вид невеликої промислової риби») або про видозмінене утворення на основі, можливо, споріднених із скандинавськими формами, снн. нн. *stint* «корюшка», свн. *stinz(e)*,

нвн. Stint «тс.» (Грот Фил. раз. II 453; Рейф 856; Даль IV 245; Преобр. II 347; Фасмер III 698; Mikl. EW 312) чи про походження через метатезу від фін. sintti «тс.» (Kalima 218); усі ці припущення є непевними з фонетичних міркувань (вихідною мала б бути гіпотетична форма з початковим *sp-); потребує також додаткової аргументації припущення Фасмера (III 698) про запозичення з якоїсь скандинавської мови у давньоруську гіпотетичної форми *статъ з наступною видозміною у форму *снатъ внаслідок дисиміляції (t—t>n—t) подібно до др. Къснятинъ, видозміненого зі стсл. Конъстантинъ, Костантинъ; неприйнятним видається припущення про вплив групи слів р. снѣдь, снѣдать (Преобр. II 347), др. *сзнѣдь (Смирнов РФВ 14, 179); викликає сумнів пов'язання (Leder 44) з псл. sněť «сажка зернова» за ознакою темного кольору, якого набуває корюшка, коли її підсушують у спеціальних печах. — Фасмер III 698; Смирнов РФВ 14, 179; Brückner 524; Kluge—Mitzka 751; Топоров III 26.

снійцар «майстер з художнього різьблення по дереву й карбування по металу», [снійцарь] «тс.», снійцарство «ремесло снійцаря» СУМ, Нед, [снійцарювати] Куз, ст. снѣцаръ (кін. XVII — поч. XVIII ст.); — бр. ст. снійцаръ «різьбяр», шнійцаръ «тс.» (1627); — очевидно, запозичення з польської мови; п. snycerz (śnicerz, sznicers, заст. snicarz, snycar, snyczar, sznicar, sznicer) «майстер з різьблення по дереву, слоновій кості й на камені; різьбяр» походить від нвн. Schnitzer «різьбяр (по дереву, кості); різець (інструмента)», що зводиться до двн. snizzāre «різьбяр», пов'язаного з двн. *snizzen, свн. snitzen, нвн. schnitzen «вирізувати, різьбити; різати (по дереву і кості)», інтенсивів до днн. snīthan «різати», двн. snīdan, нвн. schnēiden «тс.»; існує також думка (Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32) про безпосереднє запозичення в українську мову з німецької. — Шелудько 46; Richhardt

99; Булыка Лекс. зап. 89; Brückner 505; St. wug. obcuch 611; SW VI 254; Kluge—Mitzka 669, 671; Jóhannesson 914. — Див. ще сніт. — Пор. шнійцель.

снійця «подовжній брус у возі, плузі та ін.; [частина воза, куди вкладається дишель]», [снійці, шнійци] (мн.) «тс.» ДзУЗЛП, [снійчка] «вилки у візках (у плузі) О; дерев'яна підставка коло ребер човна Берл», [снійчки] «розвилка гілка» ВеЗа; — р. [снійца] «частина воза, куди вкладається дишель», [шнійца], бр. [снійца], п. śnica, [sznica], ч. [snice], слц. snice (мн.), вл. нл. snica «тс.»; — загальноприйнятого пояснення не має; виводиться від нвн. Schnitz (Schnitt) «розріз, проріз» (Горяев 334; Преобр. II 344); реконструюється псл. *ojespnica, похідне від *oje (род. в. oje-se) «війя» (Фасмер II 699; Machek ESJČ 564); найкраще обґрунтовано зближення з псл. snovati «снувати» (Brückner 533; Schuster-Sewc 1328—1329; Варбот ОЛА 1976, 263—266). — Дзензелівський УЗЛП 125—126.

сніг, [снігниця] «завірюха», сніговійця СУМ, Нед, снігування «зберігання овочів з використанням снігу», снігурка, [снігурниця] «завірюха» Нед, снігуронька, снігурочка, [сніжениця] «завірюха» Нед, сніжина, сніжинка, сніжка, сніжник «місце для зберігання снігу», сніжниця «заметіль», сніговий, сніговитий, сніжаний, сніжистий, [сніжинковатий] «снігоподібний» Нед, сніжний, [сніжняний] «сніжний» Нед, сніжити, безсніжжя, безсніжний, засніжений, засніжити СУМ, Куз, підсніжний; — р. бр. м. снег, др. снѣгъ, п. śnieg, ч. sníh, слц. sneh, вл. sněh, нл. sněg, полаб. sneg, болг. сняг, схв. снѣгъ, слн. snég, стсл. снѣгъ; — псл. sněgъ; — споріднене з лит. sniėgas «сніг», лтс. sniegs, прус. snaiģis, гот. snaiws «тс.», двн. snīwit «іде сніг», гр. νεῖφει, лат. nīvit «тс.», дірл. snigid «іде дощ», дінд. snīhyatī «мокне, прилипає»; іє. *sneigh-/snigh- «сніг». — Черных II 182; Фасмер—Трубачев III 697; Преобр. II 346—347; Brückner 533; Ма-

chek ESJČ 564; Schuster-Sewc 1327—1328; Olesch 1028; Младенов 577; Skok III 297; Mikl. EW 312; Trautmann 273; Karulis II 247; Mayrhofer III 534—535; Нерознак 52; Pokorny 974; Гамк-релидзе—Иванов 117, 419, 681.

сніговік (ент.) «льодовичник, *Vogelia latr.*», [снігомёрка] «тс.» Нед; — похідне утворення від *сніг*; назва зумовлена тим, що льодовичник є активним лише в холодну пору року й у відлигу швидко бігає по снігу. — Горностаев 200. — Див. ще **сніг**.

снігур (орн.) «*Pyrrhula Br.*; [подорожник сніговий, пуночка арктична, *Plectrophenax nivalis* (*Emberiza nivalis*) Нед]», *снігур* «снігур, *Pyrrhula*», [снігур Нед, *снігур*] «тс.»; — р. *снігурь*, *снігурь*, бр. *снягур* «тс.», п. *śniegula* «подорожник сніговий», ч. [sněhule], слц. *sněhulka* «тс.», вл. *sněhula* «снігур», нл. *sněgula* «тс.»; — похідне утворення від *сніг*; назва зумовлена тим, що снігурі восени і взимку більше помітні, ніж улітку (Птицы СССР 574); пор. лит. *sniegūnis* «снігур» (букв. «сніговий»), лтс. *sniedze* «тс.». — Булаховський Вибр. пр. III 217; СУМ IX 425; Фасмер III 698; Преобр. II 346; Schuster-Sewc 1328. — Див. ще **сніг**.

[**снігурка**] (бот.) «анемона дібровна, *Anemone nemorosa* L.; підсніжник звичайний, *Galanthus nivalis* L. Мак; (мн.) білоцвіт весняний, *Leucojum vernum* L. Мак», [снігур] «анемона дібровна», [сніжка] «білоцвіт весняний» Мак; — похідне утворення від *сніг*; назва зумовлена раннім цвітінням і білим кольором квіток. — Заверуха 22—23, 26—27, 53—54. — Див. ще **сніг**.

снідати, [снідальниця] «та, що снідає» (зокрема, у весільному обряді), *снідання* СУМ, Нед, *сніданок*, *підснідати*, [поснідкувати] «поснідати», [поснідання] «пора сніданку», *посніданок* «другий сніданок»; — р. заст. і діал. *снѣдѣть* «їсти», бр. *снѣдаць* «снідати», др. *снѣдати* «їсти», *снѣсти* «з'їсти», п. заст. *śniadać* «снідати», ч. *snídat(i)*, вл. *snědać*, нл. *snidaś* «тс.», стсл. **снѣ-**

дати «їсти», **снѣсти** «з'їсти»; — псл. *snědati*, *sněsti* «тс.», утворені з префікса *снѣ-* «з-» і дієслова *jěsti*, *jědati* «їсти». — Львов Лексика ПВЛ 159; Фасмер III 697; Schuster-Sewc 1327. — Див. ще **з³**, **їсти**.

[**снідок**] (бот.) «зірочки жовті, *Gagea lutea*» Мак, Нед; «бугила лісова, *Anthriscus silvestris*» Мак, [снідовець] «діоскорея, *Dioscorea alata*» Нед; — р. [снѣдок] «бугила», бр. [снѣзік] «зірочки жовті»; — пов'язане зі *снідати*, псл. *snědati* «з'їдати, їсти»; назви зумовлені тим, що ці рослини можуть вживатися в їжу. — БСЭ 13, 231; 14 398—399; 24, 75. — Див. ще **їсти**, **снідати**.

[**сніжник**] (ент.) «м'якотілка, *Captharis L.*» Нед; — пов'язане зі *сніг*; назва мотивується тим, що личинки м'якотілкових у відлигу часто зустрічаються на снігу; як семантичну паралель пор. іншу назву цих жуків *сніжні черв'яки*. — УРЕ 7, 189. — Див. ще **сніг**.

сніз, *снізка* — див. **заноза**.

сніп, *сніп'я* (зб.) «снопи», [снопів'я] «тс.» О, [снопяр] «в'язальник снопів» Гриц; — р. бр. болг. м. *сноп* «сніп», др. *снопъ*, п. ч. слц. вл. нл. спор, полаб. *snǫp*, схв. *снѣп*, слн. *snǫp*, стсл. **снопъ**; — псл. *snopъ* «тс.»; — споріднене з двн. *spuaba* «пов'язка», можливо, лат. *parīgae* «солом'яні жгути» (з етруської?); далі пов'язується з іє. *(s)nē(u)- «зв'язувати». — Черных II 182; Фасмер III 700; Brückner 504; Machek ESJČ 564; Schuster-Sewc 1329; Младенов 597; Skok III 298; Mikl. EW 312; Pokorny 974—975. — Пор. **снувати**.

снісар (заст.) «слюсар; [мосяжник, майстер, який виготовляє вироби з жовтої міді]; майстер, який виконує листочки золота для золотої смальти», [снісарь] «столяр; різьбяр по дереву» Бі, [снісаренко] «син столяра» Бі, [снісарівна] «дочка столяра» Бі, [снісарка] «дружина столяра» Бі, [снісарство] «столярство; мистецтво різьблення по дереву» Бі, [снісарчук] «учень столяра» Бі, [снісаровати] «займатися столярством і мистецтвом різьблення» Бі;

— очевидно, результат контамінації слів *слюсар* «робітник, який обробляє метали, складає, регулює механізми; [майстер, який виготовляє вироби з жовтої міді]» і *сніцарь* «сницар, різьбяр»; безпосереднє зближення з н. Schnitzer, п. szpicerz (Бі 334) неприйнятне. — Див. ще **слюсар, сніцар**.

[**сніський**] (зах.) «досить схожий, подібний» Нед; — неясне; пор. [*кіцький*] «який великий, який малий», [*міцький*] «такий малий».

[**сніт**] «колода, обрубок, оцупок» ВеЗн, Нед, Г, О, [*сніта*] «тс.», [*снєдь*] «накривка очка дуплянки — вулика з видовбаної колоди», [*снет, снеть*] «тс.» Л, [*снот*] «дошка, яка закриває великий боковий отвір і кришку дуплянки; кришка великого бокового отвору дуплянки» ЛексПол, [*снить, цніт*] «тс.» ЛексПол, [*снитувати*] «рубати ліс» Нед; — бр. [*снит*] «лінія, по якій розпилюють дрова вздовж чи впоперек», [*снет*] «дошка, якою закривають боковий вхід до колодкового вулика», [*снєт, снеток, снєтка, снєціна, сніціна, снєток*] «тс.», п. śniat «пень; стовбур дерева; колода; стовбур дерева без гілля; зарубка на дереві; колодки, деревини, які закривають отвори борти», [*śniad*] «колода; стовбур дерева без гілля; зарубка на дереві», ч. snět' «гілка; [частина стовбура, з якої виростає гілля]», [*snět*] «тс.; стовбур дерева; корпус тіла», [*snítka*] «трухляве дерево; трухлява колода», [*snítek*] «тс.», слц. [*snet'*] «гілка» [*snet*] «тс.», [*snietka*] «тонка гілка», нл. *snět «пень»; — псл. snětъ «відрізаний стовбур дерева; пень; колода; гілка» (< іє. *snoito-s «щось відрізане»); — споріднене з гот. sneiþan «різати, збирати урожай», дісл. snīða (sneīð) «тс.», sneīð «відрізаний кусок; причіпка», дангл. snīðaþ «різати; рубати, ударяти», днн. snīþan «різати», гол. snijden, двн. snīdan, нвн. schneiden «тс.»; виведення від нвн. Schnitt «розріз, шматок» (Шелудько 46) помилкове. — О II 233; Фасмер III 698; Brückner 533; ESJČ 564; Schuster-Sewc 1328; Lewy KZ 40, 561; Kluge—Mitzka 669;

Jóhannesson 913, 914; Pokorný 974. — Пор. **снітка**.

снітєза — див. **снайтєза**.

[**снітий**] (у сполученні [*s. opix*] «горіх без ядра і запліснявілий»), [*сניתяк*] «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [śnity] (у сполученні s.orzech «поганий, зіпсований горіх») може бути пов'язане з [śnić] «спорохніла зернина у колосі (пшениці тощо)», śnieć «[тс.]; сажка, Uredo', якому відповідає укр. [*снить*] «сажка, Ustilago (Pers.) Rouss.; сажка зернова, Uredo segetum L.» — SW VI 746, 748. — Див. ще **сність**.

[**снітій**] (бот.) «столокос, Bromus L.» О; — очевидно, пов'язане з [*сניתій*] «сажка зернова, Uredo segetum L.» як назва польового бур'яну, що не дає корисних плодів. — УРЕ 9, 550; 11/1, 6; РУСБот 210. — Див. ще **сність**.

[**сність**] (бот.) «сажка, Ustilago (Pers.) Rouss. (Uredo segetum L.)», [*снит ВеНЗн, сніта Нед, сניתій, снітиці* (мн.) тж, *сניתиця, сניתій*] «тс.», [*сניתістий*] «із сажкою (про хліб)», [*сניתітися*] «покриватися сажкою (про колосся); пліснявіти», [*заснит*] «сажка; зіпсованість, хиріння, кволість Ж», [*засніта*] «зіпсованість, хиріння, кволість» Ж, [*засніченє*] «тс.» Ж, [*засніток*] «зародок; нівечення, загибель Ж», [*заснітіти(ся)*] «хиріти, гинути від сажки Ж; покритися сажкою; зароджуватися; закупорюватися гноем (про рану)», [*заснічуватися*] «тс.», [*оснідок*] «сажка» Ж, [*приснітітися*] «запліснявити, покритися іржею» Куз; — бр. [*смятый*] «сажка», [*смяцєй, смяцїй, сніцей, сніт, заснет*] «тс.», п. śnieć «зона, сажка», ч. snet', [*snět*] «тс.», snětivý «уражений сажкою», слц. snet' «вид грибів, що живуть як паразити на вищих рослинах, Hemibasidiales», вл. sněc «сажка», [smječ], нл. sněs «тс.», болг. заст. *снетей* «сажка на житі», схв. [*снийет*] «сажка на збіжжі», [*снит, снєт*] «тс.», [(*тврда*) *снет*] «ріжки, Claviceps purpurea L.», [(*прашната*) *снет*] «сажка вівса», *снєтлив* «уражений сажкою», слн. snét «саж-

ка», [smetljä] «тс.», стсл. **снѣтовъ** «паршивий, покритий паршею»; — псл. sněť (sněť) «сажка»; — здебільшого пов'язується з ч. pítiti «запалювати, палити», слц. nietit' «розпалювати», п. nie-cić «тс., роздмухувати», схв. ст. *унити-ти* «запалити (вогонь)», слн. pětiti «роздмухувати (вогонь)», псл. *gnětiti «запалювати, розпалювати» (укр. *гнітіти*) і припускається розвиток семантики «розпалити (вогонь)» — «обпалена дровина, головня» — «сажка, [головня]»; у такому разі назва могла бути зумовлена подібністю зовнішнього вигляду рослин, уражених грибками, до головні, обгорілого поліна (пор. інші назви цієї грибкової хвороби злаків: укр. *сажка*, р. *головня*, бр. *сажа*, схв. *гара*, [гар, гареж, гарежина, гарка], слн. ožig, rálež, нвн. Brand); менш обгрунтовані зближення з дангл. gnīdan «терти» (< іе. *gneid(h)- «тс., роздирати») (Коřínek LF 61, 49), зіставлення з псл. *gniti «гни-ти, тліти» (Skok III 297—298), пов'язання з псл. sněť «колода, обрубок» (Schuster-Sewc 1326—1327). — Фасмер—Трубачев III 698—699; Меркулова Очерки 64—65; Brückner 533; Budziszewska 300; Machek ESJČ 564; Mikl. EW 312; Топоров IV 91.

сноб «людина, яка намагається сліпо наслідувати смаки і манери вищого суспільства», *снобізм*; — р. бр. болг. м. *сноб*, п. ч. слц. *snob*, схв. *снѣб*, слн. *snób*; — запозичення з англійської мови; англ. *snob* «тс.; вискочень; поганий ремісник, який працює під час страйку за низьку плату; поденник; швець; людина низького походження, плебей» (спочатку «учень шевця, шевчук») загальноприйнятої етимології не має; пов'язання з дієсловом *snub* «обрізати» (первісно «зрізувати, стинати коротко») (Weekley 1369) потребує додаткової аргументації, як і виведення (Kluge—Mitzka 712) від лат. *s(ine) nob(ilitate)* «незнатний» (букв. «без знатності»), поширеного у XIX ст. в Оксфорді й Кембріджі як примітка до прізвищ студентів нешляхетного походження, щоправда,

матрикулами не підтверджена (Hortrup Zeitschrift für deutsche Wortforschung 19 (1963), 64). — CIC² 774; Коваль 134; Фасмер III 699; Меделец PP 1972/3 154—156; Kopaliński 899; Sł. wug. ob-cuch 688; Holub—Lyer 444; РЧДБЕ 674—675; Вуяклија 889; Kluge—Mitzka 712; Klein 1465; Chambers 475; ODEE 840.

[**сноблівий**] «м'який; ніжний; лагідний» Нед; — неясне.

снови́гати «поспішно рухатися, снувати взад і вперед, тинятися», [*снови́гати*, *снови́дати* Пі] «тс.», *снови́га* «(ент.) муха, Anthomyia Meigen; [той, хто сновигає]», [*снови́га*] «тс.», [*снови́гайло*] «муха-сновига»; — очевидно, результат контамінації слів *снувати* і *ми́гати* (див.).

[**снови́дати(ся)**] «тинятися, сновигати, снувати, вештатися (по хаті тощо); як лунатик, як уві сні несвідомо бродити Нед», [*снави́дати*] «як лунатик, як уві сні несвідомо бродити» Нед; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми *снови́гати* (*снови́гати*) «ходити без певної мети, без визначеного напрямку; поспішно рухатися, снувати в різних напрямках, назад і вперед; [як лунатик, як уві сні несвідомо бродити]», зближеної з *снови́да* «лунатик». — Див. ще **снови́гати**.

сновпе́ць — див. **сліп**.

[**сноз¹**] «ніколи не орана земля між потоками; кут між потоками, де вони зливаються; горбок у лісі між потоками» О, [*сніс*, (мн.) *снѣзі*, *снѣзик*] «тс.» О; — неясне.

[**сноз²**] — див. **смѣвзик**.

сно́за, [*сно́зики*] «поперечні прутки в плетеному з лози кошику; пристрій з планок, що утворюють підпору для рамок лежача ЛексПол», [*снѣза*] «заноза у ярмі» Бі, [*снѣзка* Бі, *сунѣза* ЛЖит] «тс.», [*сунѣзка*] «дерев'яна пробка» ЛЖит, *сно́зіти* «встановлювати снози» УРС, Бі; — пов'язане із *занѣза* (див.).

сно́та, *сно́ток* — див. **цно́та**.

[**сно́ха**] «невістка, синова» Нед; — р. *сноха́*, др. *снѣха*, п. [sneszka], ст.

spesha, ч. spacha (з схв.), болг. *снѣха*, схв. *снѣха*, слн. *snáha*, [snéha], стсл. **снѣха**; — псл. *спѣха* «тс.»; — споріднене з дінд. *spuṣā*, гр. *υός* «тс.», лат. *pigus* «тс.; молода жінка», вірм. *pu* «невістка», двн. *spug*, нвн. *Schnug*, дангл. *spogu* «тс.», алб. *puse* «наречена», що, очевидно, зводяться до іє. **sneu-* «в'язати», звідки походить також псл. *spovati* «снувати», др. *сновати*; зближення слов'янських форм з псл. *supъ* «син» (Младенов 597; Machek ESJČ 563; Pedersen BB 19, 297—298; Kretschmer Glotta 1, 36) недостатньо обгрунтоване. — Бурячок 122; Фасмер—Трубачев III 700; Черных II 182—183; Brückner 504; Machek ESJČS 491; Skok III 297; Трубачев Терм. родства 131—133; Trautmann 273; Pedersen IF 5, 34; KZ 36, 279, 283, 339—340; Hübschmann 479; Specht 90—91; Mayrhofer III 535; Walde—Hofm. II 190; Гамкрелідзе—Іванов 761; Pokorny 977—978. — Пор. **снувати, шнур**.

снохáč «свекор, який має статеві зносини з невісткою»; — запозичення з російської мови; р. *снохáč* «тс.» утворено від *снохá* «невістка». — Фасмер III 701. — Див. ще **сноха**.

[**сночи**] «вчора (ввечері)», [**сночі**] «тс.»; — залишок псл. *съ* пої «з ночі», в якому прийменник *съ* зберігся без зміни в з-. — Див. ще **з¹, ніч**.

[**снувадлі**] (мн.) «шпульки з нитками для ткання» Нед; — видозмінене запозичення з польської мови; п. *spowadło* «снувальне пристосування» є похідним від *spować*, *spuć*, які відповідають укр. *снувати* (див.).

снувати, [**снүти**] «снувати» Нед, *снівниця* «пристрій для снування основи тканини», [**сновадь**] «прилад для намотування ниток на шпульки» Нед, [**сновало**] «тс.», [**сновальниця**] «снівниця» тж, [**сновалья**] «та, що снує пряжу О; снівниця ВеУг», [**снованниця**] «снівниця» О, [**сновець**] (зоол.) «павутинний кліщ тепличний, *Tetranychus telarius* L.» Нед, [**сноვნя**] «снівниця» Л, [**снувавка**] «тс.», [**снувавник**] «дошечка з дірами,

крізь які проходять нитки при снуванні основи», [**снувалька**] «снівниця», [**снувальниця**] «тс.», **снувальник** «той, хто снує пряжу», [**снүток**] «вал у ткацькому верстаті, навій» Нед, [**снүток**] «суть, зміст» Нед, *віснувати*, *вісненок*, *заснувати*, [**заснівка**] «вид шиття», [**засно́ва**] «ткацька основа; зміст; проект» Ж, [**засно́вини**] «основи; закладини» Ж, *засно́вник*, *засно́вництво*, *засно́вок* «посилка; [закладини]», [**заснүвач**] «засновник» Я, [**засно́вчатий**] «тканий» Я, [**насно́ва**] «натягування основи для ткання» Ж, *оснүвати* «зробити основу (з пряжі); (заст.) заснувати», [**осні́вка**] «снівниця» Ж, *осні́вниця* «тс.», *осно́ва*, [**осно́ватель**] «засновник» Ж, [**осно́віна**] «основа», СУМ, Куз, [**осно́вка**] «снівниця» Ж, [**осно́вниця**] «тс.» Ж, [**осно́вник**] «засновник», [**осні́вний**] Куз, *осно́вний*, [**посно́ват**] «закласти (хату)» ЛЖит; — р. *снова́ть*, бр. *снава́ць*, др. *сновати*, п. *spować*, *spuć*, ч. *spout*, *spovat*, слц. *spovat'* «мотати, намотувати», вл. *spować* «мотати; тягнути нитку; снувати», нл. *spuś* «снувати», *spować* «тс.», полаб. *spüvāt* «набирати основу», болг. *снова́*, м. *снова*, *снове*, схв. *сновати*, слн. *spováti*, р.-цсл. **сноүти, сновж**; — псл. *spovati*, *spujo*; — споріднене з лтс. *spaujis* «петля», дінд. *spāvan-*, *spāvān* «зв'язка, сухожилля», гот. *spīwan* «поспішати», дісл. *spūa* «вертати, мотати, плести», гр. *νεύρον* «жила, нерв», іє. **sneu-* «вертати, мотати». — Черных II 182; Фасмер III 699; Преобр. II 344—345; Brückner 505; Machek ESJČ 564—565; Schuster-Šewc 1329; Младенов 597; Skok III 298; Трубачев Рем. термиол. 90—91, 113; Mikl. EW 312; Trautmann 272; Mühl.—Endz. III 973; Гамкрелідзе—Іванов 704; Pokorny 977. — Пор. **снійця, сніп, сновігати, снувадлі**.

[**снядіти**] «пліснявіти, вкриватися слизом», [**снадіти**] «пліснявіти» Дз, [**снїдіти**] «тс. Па; вицвітати (про фарби); брудніти, іржавіти Нед», [**снїдява**] «пліснява, цвіль» Па, [**снадь**] «пліснява Нед, Дз, Мо; загар, смуглявість», *за-*

снідіти «змарніти», [*оснідіти*] «потьмяніти, покритися нальотом» Ж, [*переснядіти*] «злиденно прожити» Нед; — п. *śniady* «смуглий», *śniedz* «мідянка, зелений наліт на окисленій міді», *śniedziec* «покриватися мідянкою», ст. *śmiady* «смуглий», ч. *snědý* «смуглий» (< ст. *smědý*), слц. *spedý* «тс.», цсл. **смѣдъ** (вид фарби); — загальноприйнятого пояснення не має; зіставляється з лит. *smėlti* «темніти, брудніти, бліднути», яке зводиться до іє. **smel-* «тліти, повільно згорати», звідки й псл. *smaliti*, укр. *смалити* (Machek ESJČ 564; Holub—Kop. 341); пов'язується також з псл. *mědъ* «мідь» (Grückner 533; Skok III 292); зміна початкового *sm-* на *sp-* відбулась, очевидно, на ґрунті західнослов'янських мов; укр. **сни-** замість очікуваного **сні-** з'явилося, мабуть, у зв'язку з потребою розмежування з основою *снідати*. — Пор. **смідь**.

соб, собі — див. **ксобі**.

[**соба**¹] «камера, кімната» Нед; — запозичення з угорської мови; уг. *szoba* «тс.» вважається «мандрівним» словом і зіставляється з англ. *stove* «піч», двн. *stuba* (*stupa*) «опалювана кімната, ванна кімната», нвн. *Stube* «кімната», болг. [**соба**] «кімната; піч», схв. *сѡба* «кімната», слн. *sōba* «тс.». — MNTESz III 774. — Пор. **вістепка, соба**².

[**соба**²] «піч, яка опалюється із сіней» Мо, [*собаня*] «вогнище на Купала» О, [*собітка, субітка*] «тс.» О; — запозичення з румунської або болгарської мови; болг. [**соба**] «піч стінна; кімната», рум. *sobă* (молд. *сѡбэ*) «піч» зіставляється з двн. *stuba* «опалювана кімната», тур. *soba* «піч» (Младенов 598), уг. *szoba* «піч» (Skok III 299; Mikl. EW 97; СДЕЛМ 390; DLRM 780). — Пор. **соба**¹.

собака, собакар «наглядач за мисливськими собаками», *собаківник, собаківництво, собарня* «собачня», [*собарня*] «собача будка» Чаб, *собацюга, собацюра, собача, собачатина, собаченя, собачина* «собачатина; хутро собаки; запах собаки, псина» СУМ, Куз,

[*собачиця*] «сука», *собачище, собачник, собачня*, [*собашник*] «собача будка» Чаб, [*собашня*], *собакуватий*, [*собарний*] «собачий», *собацький, собачий*, [*собачин Куз, собачиний*], [*собачити*] «ляяти» Куз, *насобачитися*, [*присобачити*] «притиснути» Нед, *розсобачитися*; — р. *собака*, бр. *сабака*, др. *собака*, п. [*sobaka*], каш. [*sobaka*] «сука; розпусна людина»; — загальноприйнятого пояснення не має; виводиться (Коваль 83—84, Огиенко 28; Фасмер—Трубачев III 702; Преобр. II 347; Uhlenbeck 322; AfSIPh 17, 629) від ір. **sa-bäka-* (парсі *sabah* «собака», ав. *sraka* «собачий», *spā* «собака»); пов'язується (Трубачев Назв. дом. жив. 29—34; Menges 103) з тюрк. *köbäk* «тс.». — Черных II 183; Филин Образ. яз. 281; Шипова 587—588; Grückner 505; Гамкрелидзе—Иванов 590.

[**собакарня**] (бот.) «гармала, *Peganum harmala* L.» Мак, [*собаче зілля, ребрик собачий*] «тс.», [**собачка**] «грязтиця збірна, *Dactylis glomerata* L.», [*собачник*] «поскуха звичайна, півняче просо, *Echinochloa (Panicum) crus galli* (L.) P.V.» тж; — р. [*собачник*] «поскуха звичайна»; — похідні утворення від *собака* (пор. слц. [*psica*] «грязтиця», [*psia trava*] «тс.», похідні від *pes* «пес»); мотивація назв неясна. — Див. ще **собака**.

[**собачина**] (бот.) «крушина ламка, (*Rhamnus*) *Frangula* L.» ВєНЗн, Мак, [*собачанка, собачник*] «тс.» тж; — похідні утворення від *собака* (пор. ч. [*psi jahůdky*], слц. [*psia črenka*] «тс.», букв. «псячі ягідки, псяча черемха»; — мотивація назв неясна. — Див. ще **собака**.

[**собачка**¹] (бот.) «льонок звичайний, *Linaria vulgaris* Mill. (*Linaria bibersteinii* Bess.)» Мак, [*собачки*] ЛексПол; — р. [*собачка*] «тс.»; — похідне утворення від *собака*; назва могла виникнути на основі сполучення [*собачий лен*] «тс.», яка вказує на подібність льонку до льону і на їх відмінність, або бути зумовлена схожістю квітки льону і голови со-

баки з розкритою пашею. — Шамота 47. — Див. ще **собака**.

[**собачка**²] (бот.) «чорнокорінь лікарський, *Synoglossum officinale* L.», [**собачник**] «тс.»; чорнокорінь мальований, *Synoglossum pictum* Ait.» Мак, [**собачий язик**] «чорнокорінь лікарський», [**собачий корінь**] «тс.» тж; — р. [**собачка**, **собачник**], бр. [**сабачы язик**] «тс.»; — похідне утворення від **собака**; назва зумовлена тим, що дрібні плоди чорнокореня мають гачки, якими чіпляються до одягу людей і шерсті тварин; разом з тим назва може розглядатися як калька наукової назви лат. *Synoglossum*, утвореної від основ грецьких іменників *κύων* (род. в. *κυνός*) «собака» і *γλῶσσα* «язик», що зумовлено подібністю листків чорнокореня за формою до собачого язика. — Шамота 47. — Див. ще **собака**.

[**собачка**³] (бот.) «липучка, (*Echinopspermum*) *Lappula* Lehm.» Мак, [**собачки**] «череда, *Bidens* L.», [**реп'яхи собачі**] «тс.» тж; — р. [**собачка**] «липучка; череда», бр. [**сабачкі**] «череда»; — похідні утворення від **собака**; назви зумовлені тим, що плоди цих рослин, реп'яшки, чіпляються за одяг і за шерсть тварин. — Шамота 47. — Див. ще **собака**.

[**собачка**⁴] (іхт.) «бельдюга, *Zoagres viviparus* L. (*Blennius*)» Нед, Куз; — р. [**собачка**] «тс.»; — похідне утворення від **собака**; мотивація назви неясна. — Див. ще **собака**.

[**собачка**⁵ (*субачка*)] «дощечка з вирізом на підставці для знімання чобіт; пристрій у верстаті, який затримує рух навою» Корз, [**собачки**] «коромисла, пристосування у ткацькому верстаті» ЛексПол; — р. **собачка** «пристосування, яке затримує зворотний рух шестерні», бр. **сабачка** «тс.»; — похідне утворення від **собака** або результат перенесення на пристрій назви **собачка**, зменш. від **собака**; назва зумовлена подібністю пристрою до паші собаки, яка захоплює предмет, зокрема здобич. — Див. ще **собака**. — Пор. **песик**², **сұка**².

[**собачки**] (бот.) «еритроній собачий зуб, *Erythronium dens canis* L.» Мак; — р. [**собачка**] «тс.»; — похідне утворення від **собака**; назва могла бути зумовлена тим, що плоди цієї рослини, реп'яшки, чіпляються за одяг і за шерсть тварин; разом з тим у назві можна вбачати неточну кальку другого компонента наукового найменування лат. *dens canis*, букв. «собачий зуб». — Шамота 47. — Див. ще **собака**.

собі, **собій**, **собійний**, **собійниця**, **собійство**, **собічити** — див. **себе**.

[**собійка**] «останній шар колод у стіні хати» О; — неясне.

собкати «попихати (ким-небудь); поганяти»; — результат семантичної видозміни дієслова **собкати** «кричати соб»; поганяти ліворуч (коней, волів)», похідного від **соб** (вигуку для повернення коней ліворуч), пов'язаного з [**ксобі**] «тс.» (див.).

соболь (зоол.) «*Martes zibellina* L.» СУМ, Нед, **соболень**, **соболіця**, **соболівник** «фахівець із соболівництва», **соболівництво**, **соболя**, **соболятник** «мисливець за соболями», **соболівий**, **соболіний**, **соболівницький**, [**собольовий**], **соболячий**; — р. **соболь**, бр. **собаль**, др. **собель**, п. **soból**, ч. **sobol**, слц. **sobol'**, вл. **soboľ** «соболь», болг. **соболец** «хворашок»; — очевидно, псл. **sobolь**; — зіставляється з дінд. **šabálah** «перістий, плямистий», **šabárah** «тс.»; недостатньо обґрунтоване виведення з фінно-угорських мов (Grückner 505; Holub—Kor. 344) або з тюркських (Mikl. TEI Nachtr. II 184, пор. тур. **samur** «соболь» з арабської мови); з давньоруської мови слово поширилось у західноєвропейські: днв. **tebelus/zobel** «соболь» (XI ст.), нвн. **Zobel**, фр. ст. **sable** (XII ст.) «тс.» — Черных II 183; Фасмер—Трубачев III 704; Преобр. II 348; Machek ESJČ 565; Младенов 598; Петканов Ез.-етн. изсл. 133—135; Kluge—Mitzka 889; Опельбаум Вост.-сл. лексич. элементы в нем. языке 210—214.

собор «збір, збори; церковні збори; синод; головна чи велика церква (бу-

дівля)», [со́бір] «собор, зібрання», [со́бо́рець] «маленька церква; збори священників і всього причту для сповіді», [со́бо́рище] «собор, зібрання», со́бо́р-ність, со́бо́рування «обряд помазання тяжкохворого», со́бо́рянин «священнослужитель соборної церкви», [су́бо́р] «собор» Нед, [су́бір] «тс.» тж, со́бо́р-ний «пов'язаний із собором; об'єднаний, неподільний», [су́боро́вий] (церк.) «соборний» О, со́бо́рува́ти «здійснювати обряд соборування» СУМ, Нед; — р. со́бо́р, бр. са́бо́р, др. събо́ръ «собор, зібрання», п. sobót «зібрання вишого духовенства; головна церква» (з рос.); — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. съво́ръ «зібрання; рада; збори духовенства; богослужіння», утворене з префікса съ- «з» і основи во́р-, пов'язаної з во́рати «брати», є калькою гр. συναγωγή «збори; сход, громада», пов'язаного з дієсловом συναγέω зводити, зносити», утвореним з префікса συν- «з» і дієслова ἄγειν «вести». — Фасмер III 704; Соболевский Лекции 48; Brückner 505. — Див. ще бра́ти, з³.

[со́бо́та¹] «субота» ВеЗа, [со́бо́тка] (зменш.) Нед, [со́бо́тний] «суботний» Нед; — очевидно, запозичення із західнослов'янських мов; п. ч. слц. sobota «субота» відповідає укр. су́бо́та. — Фасмер III 792; Brückner 505; Machek ESJČ 565. — Див. ще су́бо́та.

[со́бо́та²] «кличка корови червоної масті» О; — неясне.

[со́бо́янка] «покоївка» ВеУг; — очевидно, видозмінене запозичення з угорської мови; уг. szobalány, [szoboleany] «тс.» пов'язане з szoba «кімната». — Див. ще со́ба¹.

[со́бо́рянка] (бот.) «майорці, Zinnia elegans Jacq.» ВеНЗн, ВеУг, [со́би-ранька] «тс.» Мак; — неясне.

со́бь, со́бьте — див. ко́бі.

сова́ (орн.) «сова; сова вухата, пугач, Asio otus L.; сова пугач, пуга, Bubo bubo L.; сова біла, снігова, Nyctea nyctea L.; сова сіра, погутькало, Strix aluco L.; сова яструбина, гуля, Surnia ulula L.», сове́ня, [со́винча́] «совеня»,

[со́ві́нка] «карликова сова, Surnia pygmaea», со́вка «совка-сплюшка, Otus Repp.», [со́ву́ля] «сич, Athene», со́ва́т-ко, со́ві́ний, со́ва́чий СУМ, Нед, со́ві-ти, [за́со́втитися] «спохмурніти, надутися (як сова)» Нед, осо́вілий, посо́ві-лий, [посо́виніти] «знепритомніти, сп'яніти», [у́со́втитися] «стати похмурим, понуритися» Нед; — р. сова́, бр. савá, др. сова, п. вл. нл. sowa, ч. слц. sova, схв. со́ва, слн. sova, с.-цсл. со́ва; — псл. sova давнього звуконаслідувального походження; — паралельне дбрет. совапн «сова», брет. каоуен «тс.», кімр. суап «нічна сова», лат. саваннус «сіра сова» (з гал.), а також двн. hūwo «сова», hūwila «тс.», вірм. sag «гуска», лит. šaukti «кричати» та іншим задньопіднебінним лит. kóva «галка», пактікóва «сова, нічний ворон», двн. kaŋa «галка», дінд. káuti «кричить», що виводяться з іє. *káu-/kēu-/kū- «кричати, вити», з яким пов'язані також псл. кавькати «кричати», укр. кавкати «тс.», [ка́ва] «галка, сива ворона». — Булаховський Вибр. пр. III 262; Черных II 183—184; Фасмер III 704; Brückner 508; Holub—Lyer 447; Machek ESJČ 568; Schuster-Sewc 1336; Skok III 307; Mareš Slavia 1967, 361—364; Trautmann 123, 300; Fraenkel 968; Mühl.—Endz. III 772; Kořínek 137; Pokorný 535—536. — Пор. кав.

Со́варог — див. Сва́рог.

сова́ти СУМ, Пі, су́вати «совати, сунути» СУМ, УРС, Нед, су́нути, [су́-ти] «тс.; переводити, марнувати», [со-ва́лка] «звій піткання на паличці для ткання без човника» Доп. УЖДУ I, [су-ва́йка] «тс.» тж, [со́вало] «те, що рухається; спускання зрубаних дерев з гори по жолобах», [со́вик] «невелика лопатка», [со́вок] «тс.», [сув] «лавина» Нед, [сува́вка] «ковзанка» Нед, [су́нець] «плита для засува; кілок для замикання дверей» О, [су́нець] «короткий стовбур» Нед, [сува́] «раптом» Нед, висува́нець, всу́вний, [ві́сувка] «засувка» Ж, вису́в-ний, зсув, зсу́вний, за́сов, [за́сова] «круча» ВеУг, [за́совень] «засув», [за́совка]

«засувка», [засовня] «затулка коло печі» Я, засув «засов», [засува] «місце, де засунуло берег; провал» ВеЗН, засувка «засов; [защипка; дощечка у ложа гуцульської рушниці]», [засулка] «засувка» Мо, засувний, [бсув] «падіння; круча; оповзень», [пересув] «вузький прохід Нед; пересунення Куз», пересування, пересувка, пересувний, [передсувний] (заст.) «привішуваний, доданий», посовом «поповзом», [посув] «рух, поштовх; маневр» Куз, [посувац] «той, хто рухає, штовхає», [посувний] «пересувний» тж, посувом «повільно», [прислунутися] «присунутися» Нед, розсувний, [розсувальний] «розсувний» Она; — р. совать, сунуть, бр. соваць, сунуць, др. совати «кидати», сунути «кинути», п. suwać, sunać, ч. supouti, сл. supút', вл. suwać, sunuć, нл. suwaś, supuś, болг. [совам], м. совалка (текст.) «човник», схв. совало «тс.», [súnuti] «штовхнути», слн. súvati, súniti, стсл. совати, соунжати «витягти»; — псл. sovati, sunoti; — споріднене з лит. šauti «совати; стріляти», лтс. šaut «стріляти; швидко совати, штовхати», а також з більш віддаленими хет. šuāi- «штовхати, тіснити, рухати», дінд. suvāti «зрушує», гот. skewjan «іти», дісл. skjóta «стріляти, совати, штовхати», алб. heth «кидаю, вію зерно». — Черных II 184; Фасмер—Трубачев III 705; Brückner 526; Holub—Kop. 361; Machek ESJČ 592—593; Schuster-Sewc 1380—1381; Младенов 598; Skok III 362; Trautmann 300; Mühl.—Endz. IV 9—10; Endzelin ZfSlPh 16, 114; Fraenkel 969; Зализняк ВСЯ VI 37; Friedrich HW 200; Uhlenbeck 354; Pokorny 954—955. — Пор. сұла¹.

СОВГАТИ «совати; ковзати», [совганитися] «соватися» Куз, совгалка «ковзанка, спускалка», совганка «тс.», [совгальник] «ковзаняр» Куз, [совгар] «тс.», [совгарство] «ковзанярство», [зсовгуватися] «зісковзувати», [посовгнути] «посковзнутися» тж; — результат контамінації дієслів совати і ковзати, *ковгати (пор. похідне [ковганка] «шматок

криги або облитий водою й заморожений кізяк, на якому діти катаються з гори»). — Див. ще ковган¹, ковзати, совати.

[СОВДАТИ] «ліниво, поволі йти; важко ступати ногами», [совдікати, совдіти] «тс.» Си; — афективне утворення, пов'язане із совати, совгати (див.).

[СОВЗАТИ] «ковзати» Куз, [совзаніна] «ковзанка» Нед, [совзаніця] «тс.» Нед, [совзєніця] «ожеледиця», [совзкій] «ковзкий» Нед, [совзкій] «тс.» Куз; — очевидно, результат контамінації основ совгати і ковзати (див.).

СОВІСТЬ, совісність Нед, [совістлівость, совісливий] Нед, совісний, совістити, совіститися СУМ, Нед, безсовісний, всовістити, усовістити, усовіщати, [усовіщувати], ст. совѣсть «сумнів, розум» (1627); — р. совесть, бр. [совесць, совісць], др. сѣвѣсть «розуміння; знання, згода, порозуміння; сумління», совѣсть «тс.»; — запозичене в давньоруську мову зі старослов'янської; стсл. сѣвѣсть «сумління; свідомість; звістка, свідчення», як і болг. сѣвест «сумління, свідомість», м. совесть «сумління», схв. савест «тс.», слн. svést «свідомість», утворене з префікса съ- і основи дієслова вѣдѣти, є калькою гр. συνείδησις «усвідомлення, свідомість; сумління», що складається з префікса συν- «з-, разом з» та іменника εἶδησις «пізнання, знання», пов'язаного з дієсловом ἵδω «знаю». — Черных II 184; Булаховський Нариси 126; Фасмер I 283, 304; III 705; Цыганенко 438; Преобр. II 349; Булич РФВ 15, 361; Unbegaun RES 12, 39. — Див. ще відати, з³.

СОВІТ «порада; (заст.) дружба, згода», совітник «порадник», [совітчик] «тс.» Нед, [совітати] «радити», совітувати «тс.»; — р. совет «рада», бр. [савѣт] «порада» (з р.); — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. сѣвѣтъ «порада, угода, нарада, рада, збори» походить від псл. sŕvĕtь, утвореного з префікса съ(п)- «з-» і кореня вѣт-, наявного в ривѣтъ «привіт», вѣтје «віче», отъвѣтити «відповісти». — Чер-

ных II 184—185; Фасмер III 705. — Див. ще **відвічати, віче, привіт**.

[**совітина**] «родичі, рідня» О; — результат видозміни і зближення із *совіт* «рада» деетимологізованої форми [*свійтина*] «тс.» тж, похідної від *свій* (див.).

совка (ент.) «нічний метелик, нічниця, *Noctua L.*», *совкові* «нічниці, *Noctuidae*»; — р. *совка* «нічниця», бр. *соўка* «тс.», слц. [*sova*] «нічний метелик», слн. *sóvka* «тс.»; — похідне утворення від *совá* «хижий нічний птах»; назва зумовлена, очевидно, нічним способом життя цих метеликів; пояснюють також тим, що голова совок нагадує голову сови; щодо перенесення назви пор. нвн. *Eulen* «совки, *Noctuidae*» і *Eule* «сова». — СУМ IX 436; *Vážný* 145—146. — Див. ще **совá**.

совманитися «плентатися, тинятися», [*совманіти*] «штовхнути»; — очевидно, результат контамінації слів *совáтисся*, [*тулуманитися*] «товктися, вовтузитися» і *суніти* «штовхнути». — Див. ще **совáти, тулуман**¹.

[**совп**] «плетений з лозини снаряд для ловлі риби»; — п. *sęp* «вид рибальської сіті», ч. *slup* «вид плетеної верші»; — очевидно, псл. **s²ǫpъ* (якщо у п. *sęp* назалізація вторинна); можливо, пов'язане з *slorpъ* «пастка». — *Brückner* 500; *Machek ESJČ* 558. — Пор. **сліп**.

[**совпати**] «чалапати, брести (по снігу або болоту)» О, [*совпатись*] «возитися, товктися ЛексПол; крокувати Нед», [*совпніти*] «ткнути» ЛексПол; — очевидно, результат контамінації слів *соввати* або *совгати* і *човпті* «іти, важко переступаючи ногами; плентатися» (див.).

сода, [*содники*] «товсті млинці на соді» Л, [*содікі*] «тс.» Л; — р. бр. болг. м. схв. *sóda*, п. ч. вл. нл. *soda*, слц. слн. *sóda*; — через західнослов'янські і німецьку мови (нім. *Sóda*) запозичено із середньолатинської (іспанської); слат. *soda* походить від ар. *ṣudá'* (розм. *ṣodá'*) (бот.) «курай содовий, *Salsola soda L.*; попіл з кураю содового», букв. «го-

стрий головний біль»; арабська назва, пов'язана з *ṣáda'a* «розколювати», зумовлена тим, що попіл з цього кураю використовували для лікування головного болю; виведення слат. *soda* від лат. *solida* «міцна, тверда» (Преобр. II 349; РЧДБЕ 675) помилкове. — Білецький Мовозн. 1981/5, 48; Черных II 185; Фасмер III 706; Holub—Lyer 445; *Gamillscheg* 817; Kluge—Mitzka 713; Klein 1468. — Пор. **содник**.

содник (бот.) «*Suaeda Forsk.*»; — р. *соднік* «тс.», п. *sodnik* «курай, *Salsola L.*»; — похідне утворення від *сода*; назва зумовлена тим, що у золі багатьох видів цього роду рослин міститься сода і поташ. — УРЕ 10, 292; РУСБот 267; SW VI 259. — Див. ще **сода**.

содом «крайне безладдя, метушня, шум; (заст.) крайня аморальність, розпуста, що панують де-небудь», *содома* (розм., рідк.) «тс.», *содомія* (мед.) «статева ненормальність, мужолозтво; розпуста», [*содомити*] «шуміти; бешкетувати; безчинствувати, коїти неподобства» Нед; — р. *содом*, бр. *садом*, п. *sodoma*, *sodomia*, ч. *sodoma*, *sodomie* (мед.), слц. *sodoma*, *sodomia*, болг. *содомія*, м. *содомија*, схв. *содом* «безодня», *содома* «розпуста, аморальність», слн. *sódoma* «крайня моральна, особливо статева розпущеність», *sodomija*; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Σόδομα* «Содом» (букв. «який горить») є назвою давньоопалестинського міста в Йорданській долині, яке, згідно з біблійною легендою, за гріхи, розпусту й розбещеність його жителів було знищено землетрусом і сірчаним та вогненным дощем разом із трьома іншими біблійними містами (*Гоморра, Адма і Севоїм*). — СІС² 774; Фасмер III 706; ССРЛЯ 14, 134; Преобр. II 349; Булыка Лекс. зап. 126, 136; *Kopaliński* 900; SW VI 259; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 675; Библиейская энциклопедия 1991, 70, 88, 170, 640, 665.

содухи (мн.) «кінець, загибель», *содуха* (одн.) «тс.», [*содухи спустити*]

«здохнути»; — результат видозміни початку церковного похоронного співу «**СО ДУХИ ПРАВЕДНЫМИ СКОНЧАВШУСЯ ...**». — Грінч. IV 164; Нед 893. — Див. ще **дух, з³**.

СОЗ (іст.) «спільний обробіток землі; товариство спільного обробітку землі (існувало до завершення колективізації)», *сбзівець* «член созу», *сбзівський*; — очевидно, результат скорочення назви *тсоз*, що є складноскороченим словом, утвореним у радянський період з перших літер слів словосполучення *товариство спільного обробітку землі*, яке може вважатися калькою р. *товарищество (по) совместной обработке земли > товарищество (по) обработке земли > тоз*. — СУМ 9, 437; 10, 308; ССРЛЯ 15, 530. — Див. ще **земля, робіти, спіл**.

СОЗОНТ, *Созон*, *Сезон*, [Сизвон Куз, Сизько, Сизьон], ст. *Созонтъ* «сп(а)сен, сп(а)сите(л)», *Созонъ* «сп(а)саяй, а(бо) избавляющий» (1627); — р. *Созонт*, *Созон*, бр. *Сазон*, болг. [Созан], цсл. **Созонтъ, Созонъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Σώζων (род. в. Σωζώντος) утворено на основі дієприкметника σῶζων «який рятує, спасає» від дієслова σῶζω «спасаю, рятую; бережу, охороняю», похідного від прикметника σῶς (σῆος) «здоровий, неушкоджений; цілий». — Сл. вл. імен 77, 151; Беринда 233; Петровский 202; Суперанская 82; Спр. личн. імен 458; Бондалетов Русск. ономастика 102, 103; Бірыла 152—153; Илчев 457; Frisk II 844.

[со́й] «рід, покоління Нед; родичі О; походження Нед»; — болг. *сой* «рід, порода; (заст.) кров; норов, вид», схв. *сбј* «походження, порода; рід, плем'я», слн. *sòj* «сукупність мікроорганізмів певного виду з окремими особливостями»; — очевидно, через посередництво молдавської і румунської мов (молд. рум. *sói* «порода, плем'я, раса; вид, сорт; різновид») запозичено з турецької; тур. *soy* «рід, родина, походження; порода, ра-

са; предки; покоління, нащадки; сорт, вид» споріднене з крим.-тат. *сой* «тс.». — О II 235; РЧДБЕ 675; СДЕЛМ 390; DLRM 781; Räsänen Versuch 425.

СОЙКА (орн.) «*Garrulus Briss.*», [со́я, со́йка] «тс.», [сі́ка] «чорний дятел лісовий, *Dryoscopus martius* L.» О; — р. бр. болг. *сойка*, др. *соя*, п. [soja, sojka], *sójka*, ч. слц. *sojka*, вл. *soja*, м. схв. *со́йка*, слн. [sòjka]; — псл. *soja, sojka* «тс.», очевидно, пов'язане чергуванням голосних із *sijati* «сяяти» як назва, зумовлена яскравим забарвленням птаха; зіставлення з двн. *hehara* (нвн. *Häher*) «сойка» (Brugmann Grundriss II 319; Kořinek 220; Machek ESJČ 566) недостатньо обгрунтоване. — Булаховський Вибр. пр. III 266; Фасмер III 731; Черных II 185; Преобр. II 363; Brückner 506; Holub—Kop. 344; Schuster-Sewc 1331; Младенов 598; Skok III 301—302; Mikl. EW 313. — Пор. **сяяти**.

СОЙМ «сейм», [со́йма] «зібрання; на-товп» Нед, [со́ймак] «депутат сойму» Нед, [со́ймі] «місце злиття потоків» ВеНЗн, [со́ймище] «місце наради, приміщення для зборів» Нед; — р. [со́йм] «селянська сходка», [со́йма] «тс.», [су-ём] «збори», [су́йма] «тс.», *сойм* «сейм», др. *суимъ* «сутичка», п. *sejт* «сейм»; — псл. [*сьзьтъ/сьзьтъ] «сходка, зібрання, сутичка», утворені зі споріднених префіксів *сь-* «з-», *сь-* «су-» і кореня **јь-тѣ* «беру», 1 ос. одн. дієслова **јѣти* «брати», що входить до складу укр. *їняти, узяти*. — Фасмер I 311, III 707, 797; Brückner 484; Mikkola Berühr. 163. — Див. ще **з³, яти**. — Пор. **сейм, сонм**.

СОК, *сока́вий, сокова́тий, соковé, соковій, соковік, соковітий, сокті-ти* — див. **сік**.

[сока́ч] «кухар» ВеУг; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *sza-kács* «тс.» є словом неясного походження, наявним також у південнослов'янських мовах: схв. *сбкѧч*, слн. *sokáč*, стсл. *сокачни* «тс.»; пор. також р.-цсл. *сокачни, сокачнѧ* «тс.», *сокало* «кухня», *сокалъкъ, сокальница* «тс.». — Фасмер III 708; MNTESz III 650.

сокіра, [кіря] «сокира» Ва, *сокирище* «держак сокири», [сокірник] «тесляр», *сокирчіна*, [сокирня] «дерев'яне півколо у плуга для зміни ширини орання і для розміщення інструментів (сокири та ін.)», [сокирянка] «кирка», [сокіркуватий] «уїдлиий, різкий», *сокірячий* «сокирний»; — р. *секіра*, бр. *сякєра*, [сокєра], др. *соқыра* (сокира), *сеқыра*, п. *siekiera*, ч. *seker*, *sekyra*, слц. вл. нл. *seker*, болг. *секіра*, м. *секира*, схв. *сєкира*, слн. *sekira*, стсл. **сеқыра**; — псл. *sekyra*, [sokyra], пов'язане чергуванням голосних із *sěkti «сікти»; — споріднене з лат. *secūris* «сокира», двн. *saga* «пилка», *sēga* «тс.»; вважається також (Мартынов Язык 86—87) результатом проникнення в праслов'янську мову італійського інгредієнта. — Фасмер—Трубачев III 592—593; Brückner 488; Machek ESJC 540—541; Schuster-Sewc 1281; Skok III 248—250; Трубачев Рем. термиол. 149—151; Варбот 91—92, 168—169; Mikl. EW 290; Walde—Hofm. II 506; Trautmann 255. — Див. ще **сікти**.

сокіркі (бот.) «*Consolida* (*Delphinium* L.); [горошок плотовий, *Vicia serium* L.]», [секірки] «*Consolida* (*Delphinium* L.)» Мак, [сікирки, сокерки, сокірка] «тс.» Мак; — р. *сокірки* «тс.» (з укр.); — результат перенесення на рослину назви *сокірки* (мн.), зменш. від *сокіра*, зумовленого подібністю квітки до маленької сокири (кирки) завдяки витягнутому в шпорку верхньому листочку оцвітини. — Лік. росл. Енци. дов. 407. — Див. ще **сокіра**.

сокіл¹ (орн.) «*Falco* L.», [сокілка] «соколиця» Нед, [сокільник] (іст.) «сокольник» Куз, [сокільництво] Куз, *соколеня*, *соколик*, [соколинча] «соколення» Куз, *соколіха*, *соколіця*, [соколич] «молодий сокіл» Куз, *сокольник* (іст.), *сокольнічий* (іст.), *соколя*, [сокільний] «соколинний» Куз, *соколіний*, *соколячий* Куз, [соколіти] «літати по соколиному» Куз, *підсоколик* «чеглик, *Nyctriorchis Boie*»; — р. м. *сокол*, бр. *сокал*, др. *соколъ*, п. *sokol*, ч. слц. *so-*

kol, вл. нл. *sokol*, болг. *сокол*, схв. *сò-кò*, слн. *sòkol*, стсл. **соколъ**; — псл. *sokol*; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується із звуконаслідувальним *сокотати* (Brückner 506; Schuster-Sewc 1332); зіставляється з дінд. *šakunāḥ* (*šakuniḥ*) «якийсь птах, великий птах» (Фасмер—Трубачев III 708—709; Младенов 598; Meillet *Études* 419; Uhlenbeck 301); виводиться як запозичення від ар. *šakr* «мисливський сокіл» (Lokotsch 143; Булаховський Вибр. пр. III 249); пов'язується з псл. *sok-*, *sočiti* «переслідувати» (Булаховський тж). — Черных II 185; Преобр. II 349—350; Machek ESJC 566; Skok III 303; Mozyński PZJP 133—134.

сокіл² (інструмент будівельника); — р. *сокол*; — результат перенесення на інструмент назви птаха за подібністю форми. — Див. ще **сокіл¹**.

[сокіл³] «висока і обривиста скеля; виступ граніту» Пол, [соків] «стрімка скеля над водою» О, [сокол] «тс.» О; — неясне; можливо, пов'язане з слц. *sokogec* (*sochogec*) «вершина, верхівка», яке зіставляється (Варбот 168—169) з псл. *sěk-/sok-* «сікти, різати» і, далі, з *ска-ла*, *скєля*.

сокір, *сокор*, *соко́ра*, *соко́ріна* — див. **осокір**.

[соко́ля] «кличка корови біло-червоної масті» О, [соко́ле] «коза, що має по собі ніби квіти» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з уг. *szakáll* «борода» (за наявністю підборіддя у корови або борода у кози).

сокоріти «сокотіти», [сокоріти] «сокотати (про курей)» Па, [сокорі́ха] (епітет курки), [високóрувати] «сокорити» ЛексПол; — бр. [сокорєць] «сокорити»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *сокотіти*, *сокотати* (пор.).

сокотати «видавати звуки ко-ко (про курей); жваво, безугавно говорити; скрекотати», *сокотіти* «тс.», *сокоті́ха* «курка; цокотуха (жінка)»; — р. [сокотать] «скрекотати; жваво, безугавно говорити; швидко йти», бр. *са-*

катаць «кудкудакати; сокотати; часто стукати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *сокоріти*, *цокати*; пов'язання з р. [*сакать*] «перемовлятися», лит. *sakúti* «говорити» (Фасмер III 709), як і з лит. *sōkti* (*suōkti*?) (Лаучюте 148), недостатньо обгрунтоване.

[**сокотіти**] «берегти; стерегти, зберігати», [*сокотітися*] «ховати щось, критися» О, [*сукотітися*] «стерегтися» Нед, [*сокотіч*] «сторож», [*соко́тний*] «якого треба берегтися» Нед, [*соко́тно*] «обережно» Нед; — запозичення зі старої румунської мови; рум. ст. *socoti* «стерегти худобу, доглядати худобу» виводиться від сл. *skotъ* «худоба, гроші»; пов'язання укр. [*сокотіти*] «берегти» з уг. [*szokotál*] «рахувати, зважувати, складати», рум. *socotí* (молд. *сокоті*) «вираховувати, вважати, обдумувати» (Нимчук ОЛА 1984, 299) помилкове. — *Vrabie Romanoslavica* 14, 172. — Див. ще **скот**.

солда́т, [*салда́т*, *салдатва́*, *салдатня́*, *салда́тченко*], *солда́тик* «дитяча іграшка, яка зображає солдата», *солда́тисько*, *солда́тище*, *солда́тка* «дружина солдата, вдова солдата», *солдатня́*, *солда́тство* (заст.) «солдатчина; (зб.) солдати», *солда́тчина*, [*посалда́тище*] «послужити в армії, засвоївши елементи російської мови» Л; — р. *солда́т* (з 1515), бр. *салда́т*, п. рідк. *sol-daki*, ч. слн. *soldát*, болг. *солда́т(ин)*, м. *солдат(ин)*, схв. *сòлдāт*; — очевидно, через російське посередництво запозичене із західноєвропейських мов; нім. *Soldát*, гол. *soldaat*, фр. *soldat* походять від іт. *soldato* «солдат» (спочатку «який одержує жалування»), що пояснюється по-різному; здебільшого тлумачиться первісно як дієприкметник від дієслова *soldare* «наймати, платити жалування», пов'язаного з іменником *sol-do* «жалування; монета» (мн. *soldi* «гроші»), який виводиться від лат. *solidus* «солід, золота монета»; розглядається також як продовження пізньолат. *solidātus* «який одержує жалування» (Klein

1469, 1470), лат. *soldāre* «наймати, платити жалування» (СІС 774); менш імовірно виведення безпосередньо від *sol-do* «монета, платня» (УРЕ 10, 298; Коваль 187; Преобр. II 352; Skeat 500). — Акуленко 140; КЭСРЯ 420; Цыганенко 440; Фасмер—Трубачев III 709—710; Черных II 185—186; Смирнов 278—279; Christiani 35; Reitsak ZfSl 8/1, 43; Булыка Лекс. зап. 63; Fogarasi St. sl. 1958/4, 67; Kopaliński 901; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 675; Вуяклија 890; Kluge—Mitzka 714; Vries NEW 669; Dauzat 671; Gamillscheg 813; Mestica 1705. — Див. ще **сольдо**. — Пор. **жовнір**, **жолд**.

солдафóн, *солдафóнство*; — бр. *салдафóн*; — запозичення з російської мови; р. *солдафóн* (розм., знев.) «обмежений, грубий військовий» є експресивним утворенням, похідним від *солда́т*; припускається вплив власного імені *Агафóн*; як семантичну і словотвірну паралель пор. р. *митрофóн* (жарт.) «матрос». — Фасмер II 629; Фасмер—Трубачев III 710; Christiani AfSlPh 34, 326. — Див. ще **солда́т**. — Пор. **Агафóн**.

солеци́зм «синтаксична помилка; неправильний граматичний зворот»; — р. *солеци́зм*, ст. *соликисмъ* (1704), бр. *салеци́зм*, п. *solecyzm*, ч. *solecismus*, слц. *solecizmus*, болг. *солеци́зм*, схв. *солеци́зам*, слн. *solecizem*; — запозичення з латинської мови; пізньолат. *solecismus* «синтаксична помилка, неправильне сполучення слів; помилка, оґріх» походить від гр. *σολοικισμός* «помилка у мовленні; (грам.) синтаксична помилка, солецизм; непристойність, брутальність», що, як і *σολοικίζω* «розмовляю з помилками; поведжуся неналежно, непристойно», *σόλοικος* «який неправильно говорить, припускає помилки; невихований, брутальний», походить від назви міста *Σόλοι* «Соли», давньогрецької колонії у Малій Азії, жителі якої, переселенці з Афін, говорили особливо зіпсованою грецькою мовою. — СІС² 774; ССРЛЯ 14, 211; Kopaliński 902; Sł.

выг. obcuch 691; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 675; Вуяклија 890; Klein 1470; Frisk II 753.

соліти, *солоній*, *солоніна*, *соляний*, *солярка* та ін. — див. **сіль**.

солідарний, *солідаризація*, *солідарність*, *солідаризуватися*; — р. *солідарний*, бр. *салідарны*, п. вл. *solidarņu*, ч. *solidární*, слц. *solidárny*, болг. м. *солідарен*, схв. *сòлидàран*, слн. *solidáren*; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. *solidaire*, нім. *solidarisch*, англ. *solidary* пов'язані, очевидно, через слат. *solidaris* «солідарний», із словосполученнями лат. *in solidum* «у цілому», *in solidum* «тс.», що складаються з прийменника *in* «в, на; у; до» і форм прикметника *solidus* «масивний; міцний, твердий; непорушний; повний, цілий, весь». — СІС² 775; Фасмер III 710; Kopaliński 902; Holub—Lyer 446; РЧДБЕ 675; Вуяклија 891; Klein 1471; Gr. Fwb. 707; Dauzat 672; Gamillscheg 813. — Див. ще **солідний**.

солідний, *соліднішати*; — р. *солідний*, бр. *салідны*, п. вл. *solidny*, ч. *solidní*, слц. *solídny*, болг. *соліден*, м. *солиден*, схв. *сòлидан*, слн. *solíden*; — запозичення з французької мови; фр. *solide* «міцний; солідний, надійний, стійкий» виводиться від лат. *solidus* «масивний; міцний, твердий; надійний, сталий, непорушний», пов'язаного з *sollus* (заст.) «цілий, повний» і *salvus* «здоровий, неушкоджений; цілий; незайманий». — СІС² 775; Черных II 186; Фасмер III 710; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 676; Вуяклија 891; Dauzat 672; Gamillscheg 813; Klein 1471; Walde—Hofm. II 472, 555. — Див. ще **салют**. — Пор. **залп**.

солідол «густе мастило для мащення різного устаткування»; — р. болг. *солидол*, бр. *салідол*; — запозичення з французької мови; фр. *solidol* утворено з основ лат. *solidus* «густий, твердий» і *oleum* «олія». — СІС² 775; ССРЛЯ 14, 216; РЧДБЕ 676. — Див. ще **олія**¹, **солідний**.

солітер «окремий великий діамант у оправі»; — р. *солітер*, бр. *салітер*,

п. *soliter*, ч. слц. *solitér*, схв. *солітєр*, слн. *solitér* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *solitaire* «окремо вправлений великий діамант» пов'язане з прикметником *solitaire* «одинокий; окремий», що зводиться до лат. *sōlitārius* «тс.», пов'язаного з *sōlus* «один, одинокий; єдиний; лише один». — СІС² 775; ССРЛЯ 14, 217—218; Kopaliński 902; Dauzat 672; Gamillscheg 813—814; Walde—Hofm. II 557. — Див. ще **соло**.

солітери (зоол.) «стожкові черви, ціп'яки, Cyclophyllidea», *солітер* «вид стожкового черв'яка, стрічкового глиста, що паразитує в кишечнику людини і тварин, Taenia L.»; — р. *солітер*, бр. *саліцєр*, п. *soliter*; — запозичення з французької мови; фр. *solitaire* «солітер (стожковий черв'як)», очевидно, утворилося на основі словосполучення *ver solitaire* «тс.» (букв. «черв'як одинокий»), що складається з іменника *ver* «черв'як» і прикметника *solitaire* «одинокий; окремий». — СІС² 725; Фасмер III 710; Kopaliński 902; Dauzat 672. — Див. ще **солітер**.

соло (муз.), *соліст*, *сольний*, *солірувати*; — р. болг. м. схв. *соло*, бр. *сòла*, п. вл. *solo*, ч. слц. слн. *sólo*; — запозичення з італійської мови; іт. *solo* «соло; музичний твір для одного голосу або інструмента, самостійна партія для одного виконавця» виникло на базі прикметника *solo* «одинокий; єдиний, лише один, цілий», що походить від лат. *sōlus* «один, одинокий; єдиний; відокремлений, самотній», яке загальноприйнятої етимології не має. — СІС² 775; Черных II 186; Фасмер III 711; Смирнов 279; Kopaliński 902, 903; Holub—Lyer 443; РЧДБЕ 676; Вуяклија 891; Klein 1471; Mestica 1711; Walde—Hofm. II 506—507.

солов'єй (орн.) «*Luscinia Forst.*», *солов'єйко*, [*солов'єць* О, *солов'їн* Нед, *солов'є* Нед, *солов'ій*] «тс.», *солов'єня*, *солов'їха*, *солов'я*, [*солов'їний*] «солов'їний», *солов'їний*, *солов'їбий*, *солов'ячий*, [*підсолов'ій*] «вівчарик, *Silvia hypoleis* (?)»; — р. *солов'єй*, бр. *салав'єй*,

др. *соловиш*, п. *słowik*, ч. *slavík*, слц. *slávik*, вл. *sołobik*, [syłobik], нл. *sytoj*, [syłowik], болг. *славей*, м. *славеј*, схв. *славѹј*, *славѹль*, слн. *slávec*, р.-цсл. **славни**; — псл. **solvъjъ* «соловей», похідне від прикметника **solvъ* «жовтувато-сірий»; назва зумовлена характером забарвлення солов'я; проте не виключено, що прикметник є похідним від назви солов'я (Булаховський Вибр. пр. III 259). — УМШ 1959/1, 80; Черных II 186—187; Фасмер III 711—712; Преобр. II 553; Brückner 501; Machek ESJC 552; Schuster-Sewc 1332; Младенов 588; Skok III 283; Bezljaj Eseji 168; Mikl. EW 314. — Див. ще **СОЛОВИЙ**.

[СОЛОВИЙ] «буланий, світло-рудий», *соловіти* «тьмяніти (про очі); ставати млявим, сонним, совіти»; — р. *солóвий* (*соловóй*) «буланий, жовтавий; (про очі) осовілий, осоловілий», *соловѣть* «соловіти», бр. *салавѣць* «тс.», р.-цсл. **славоочник** «сірість очей»; — псл. [**solvъ*] «жовтувато-сірий»?; — зіставляється з двн. *salō* «темний, мутний», дісл. *sołg* «брудний, жовтий», англ. *sallow* «блідий», нн. *sōl* «темний, брудний». — Фасмер III 712; Преобр. II 353—354; Младенов 588; Skok III 283; Bezljaj Eseji 168; Mikl. EW 314.

сóлод, [*солодѣць*] «цукор» Чаб, [*солóдиво*] «прянощі; відвар солоду» Куз, *солодільник*, *сóлоді* «грунти, що утворилися з солонців унаслідок їх промивання», *солодівня* «приміщення, де готують зерно для солоду» СУМ, Куз, *солóдій* «той, хто любить солодке; онаніст», *солоднѣча*, *солодóвник* «пивовар», *солодóвня* «солодівня» СУМ, Куз, *солóдощі* СУМ, Г, *солодóун* «солодій», *солóдóуха* «страва з житнього солоду», [*сóлодóдь*] «солодкість Нед; нектар О», [*солóдѣтко*] «серденятко», *солóжѣник* «солодкий пиріг», *солодільний*, *солодкáвий*, *солóдкий*, *солодкувáтий*, *солóдіти*, *солóдішати*, *насолóда*, *насолóдитися*, *осолóда* «блаженство, насолода», [*пересолóдати*] «перестояти» (про солод, ячмінь), [*пóсолодкий*] «солодкуватий», [*посолóдцювáти*] «по-

ласувати солодким»; — р. *сóлод*, бр. *сóлод*, др. *солодъ*, п. *słód*, «солод», *słódkí* «солодкий», ч. слц. *slad* «солод», *sladký* «солодкий», вл. *słód* «солод», *słódkí* «солодкий», нл. *słod*, *słodki*, полаб. *slad* «солод», болг. *слад* «тс.», *слáдѣк* «солодкий», м. *слад*, *сладок*, схв. *слáд*, *слáдак*, слн. *slád*, *sládek*, стсл. **слáдѣкъ** «солодкий»; — псл. **soldъ* «солод, солодощі; солодкий» (давніше «солоний, смачний»), **soldѣкъ* «солодкий»; — споріднене з лит. *saldùs* «солодкий», лтс. *saĩds* «тс.»; далі пов'язане з псл. *solъ* «сізь», лтс. *sàls*, гот. *salt*, лат. *sāl*, гр. *ἄλς* «тс.». — Черных II 187; Фасмер III 712—713; Преобр. II 318—319; Brückner 499; Holub—Kop. 335; Schuster-Sewc 1303; Младенов 589; Skok III 277—278; Куркина ОЛА 1981, 289—291; Mikl. EW 313; Trautmann 248; Karulis II 148—149; Fraenkel 759. — Див. ще **СІЛЬ**.

[СОЛОДА] (бот.) «багатоніжка звичайна, *Polypodium vulgare* L.» Мак, *солóдѣць* «солодка, *Glycyrrhiza* L.», [*солóдик*, *солóдика*] «тс.» Мак, *солóдиця* лісова «багатоніжка звичайна; [солодка Мак]», [*солóдич*] «солодка», [*солóдичи*] «багатоніжка звичайна» О, Мак, [*солóдник*] «медова трава, *Holcus* L.» Мак, [*солóдуш*] «тс.; солодушка, *Hedysarum* L.» Мак, *солóдушка* «*Hedysarum*; [багатоніжка звичайна Мак]»; — р. *солóдка* «солодець», бр. *салóдка* «тс.», п. [*słóduczka*] «багатоніжка звичайна», ч. *osladič*, [sladič], слц. *sladič*, схв. *òслáд* «тс.», *слáдѣћ* «тс.; солодець», слн. *sladič* «багатоніжка звичайна»; — похідні утворення від *солóдкий*, псл. **soldъ*(къ); назви зумовлені солодким смаком цих рослин (переважно їхніх коренів). — Шамота 106; Лік. росл. Енци. дов. 63; Machek Jm. rostl. 34, 124. — Див. ще **СÓЛОД**.

солóма, [*салóменик*] «солом'яна мата» Л, [*солóмин*] «солом'яний або очеретяний короб» Нед, *солóмина*, [*солóмиця*] «отава» Нед, *солóмит* «будівельний матеріал із соломи», *солóмка* (зменш. і перен.), *солóм'янік* СУМ,

Нед, Куз, [солом'я́нка] «солом'яник Нед; солом'яний капелюх О», солóмистий, солóм'яний, [солом'яні́стий] «соломистий» Куз, [солом'я́стий] «тс.» Нед; — р. солóма, бр. салóма, др. солома, п. вл. нл. slóma, ч. слн. sláma, слц. slama, болг. м. слáма, схв. слáма; — псл. *solma; — споріднене з лтс. salms «соломина», прус. salme «солома», двн. hal(a)m «стеблина», гр. κάλαμος чол. р. (καλάμη жін. р.) «тростина, соломина», лат. culmus «стеблина, соломина», тох. kulmänts «очерет»; іє. *koləmo-s/koləmə «стеблина, тростина». — Черных II 187; Фасмер III 713; Преобр. II 354; Brückner 500; Machek ESJC 551—552; Schuster-Sewc 1304; Младенов 589; Skok III 278—279; Кристенко Вступ 513; Mikl. EW 314; Meillet Études 428; Trautmann 298; Karulis II 150; Pokorny 612.

солома́ха — див. салама́та.

Соломія (жіноче ім'я), Саломе́я, Солóха, Сóля, Солóня; — р. Саломе́я, Соломе́я, бр. Саламе́я, п. Salomea, ч. слц. Salome, болг. Саломе́я, Саломі́я, м. Саломе́ја, схв. Саломе́ја, слн. Saloma, стсл. Саломи, Саломни, Соломни; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Σαλώμη пов'язане з чоловічим ім'ям Σαλωμών (Σολωμών) «Соломон», що походить від гебр. Šālōmōh, утвореним від šālōm «мир». — Вл. імена 159; Петровский 194; Спр. личн. имен 521, 523; Илчев 438; Klein 1376, 1471.

солóмка — див. слóнька.

[солóм'я́нка] (бот.) «цмин, Helichrysum D.C.» Нед, Куз, [соломня́к] «тс.» Нед, [солом'я́ник] «котячі лапки дводомні, Antennaria dioica (L.) Gaertn.» Мак; — похідне утворення від солóма; назва зумовлена подібністю верхньої частини стебла обох цих рослин до соломини. — Див. ще солóма.

солонéць (бот.) «Salicornia L.; [курай, Salsola L. Мак]», [солерос] «солонець» Мак, [солинка, сольник] «тс.» Мак, [солонéй] «кермек сарептський, Statice sareptana (S. tomentella)», [со-

лоні́й] «тс.» Пі, солонéчник «Galatella Cass. (Aster L.)», соля́нка «курай, Salsola L.»; — р. солерос «солонець», [сольник] «тс.», солонéчник «солонечник», соля́нка «курай», бр. саля́нка «тс.», салярос «солонець», саланéчник «солонечник», п. solanka «курай», ч. заст. slaněпка, slanice «тс.»; — похідні утворення від сіль, солóний; назви зумовлені тим, що ці рослини ростуть на засоленних ґрунтах. — Даль IV 268; БСЭ 3, 277; 20, 557; ТСБМ V/1, 31; Machek Jm. rostl. 85. — Див. ще сіль.

солóпити «висувати, вивалювати з рота (язик)», [солонéка] «той, хто висолоплює язик» ЛексПол, [солон'я́ка] «тс.» тж, вісолонити, вісолонитися, висолóплювати, [підсолоні́ти] «занадто високо висунути (гніт лампи)» Ме; — р. [солóпить] «лизати; висувати язик», [сиплпáть] «висувати язик; пити, висунувши язик; хлебтати», бр. [салупáць] «висолоплювати і ховати; лизати», в́исалани́ць «висолопити», [в́исалупі́ць] «тс.»; — пов'язується (Трубачев Сл. языкозн. V 177) з стсл. сл'впати «скакати», сл'впати «текти», р.-цсл. сл'впати, сл'впати «тс.; бити ключем» і, далі (Аникин Етимология 1982, 65—70), з лат. salio «скачу», гр. ἄλλομαι «тс.»; зіставляється також (Мартынаў Белар.-укр. ізалексы 46) з лит. sulpti (sulpiti) «ссати; присьорбувати», лтс. sulpīt «ссати, облизувати»; непереконалива думка (Фасмер III 621, 714) про звуконаслідувальне походження. — ЭСБМ II 282.

солопі́ти «дивитися, широко розкрити очі, безтямно», солоні́й «роззява»; — бр. салап'я́ка «тс.», асалапéць «розгубитися, збентежитися, втратити здатність розуміти»; — очевидно, пов'язане з солóпити; можливо, результат контамінації слів солóпити і солоні́ти «совіти» (бр. [салупáць] «солопити» і салавéць «совіти»); зіставляється також (Супрун Веснік БДУ 1970/3, 58—60) з п. ostupieć «остовпіти». — Мартынаў Белар.-укр. ізалексы 49. — Пор. солóвий, солóпити.

[**солотвина**] «багнувате місце» О; — р. [*солоть*] «грузьке кисле й іржаве болото», [*солотвіна*] «тс.», п. ст. *słotwina* «драговина, мочар», ч. *slatina* «торф'яне болото; (мед.) грязі», [*slatvina*] «тс.», слц. *slatina* «мочаристе місце; торф'яний ґрунт», [*svatvina*] «кислий ґрунт»; — очевидно, пов'язане з *солоніць*, *солончак* і далі з псл. *soľ* «сіль», але компонент *-т-* в основі неясний. — Вгückner 507; Machek ESJC 552. — Див ще **сіль**.

[**солта**] «шлак, окалина» Нед; — неясне.

солтис (іст.) «сільський староста (в Західній Україні)», [*шобтис*] «тс.» О; — бр. *солтыс* (у Західній Білорусі); — запозичення з польської мови; п. *sołtys* «сільський староста; представник селян у народній раді», ст. *szołtys* «сільський староста» походить від нім. *Schultheiss* (свн. *schultheize*) «сільський староста», що складається з основ іменника *Schuld* «вина» (двн. *sculd(a)* «зобов'язання»), пов'язаного з *sollen* «бути повинним» (двн. *sculan* «тс.»), спорідненим з днн. дангл. *sculan*, дісл. *skola*, гот. *skulan* «тс.», лит. [*skilti*] «потрапити в борги», прус. *skallisman* «обов'язок», і дієслова *heissen* «називати, наказувати» (двн. *heizzan* «тс.»), спорідненого з дісл. *heita* «називати, обіцяти», гот. *haitan* «називати, запрошувати, наказувати», лат. *scio* «викликаю», гр. *κίω* «іду геть». — Шелудько 46; Richhardt 103; Вгückner 507; Kluge—Mitzka 300—301, 683, 715.

соль (муз.) «п'ятий звук музичної гами і нота, що позначає цей звук»; — р. бр. *соль*, п. ч. *sol*, болг. *сол*, слн. *sól*; — запозичення з італійської мови; іт. *sol* «тс.» походить від лат. *sol-*, що є початковим складом слова *solve* (форми 2-ї ос. одн. наказового способу від дієслова *solvere* (*solvo*) «платити; нести, терпіти; виконувати, стримувати; віддячувати, відшкодовувати; спокутувати; звільняти; ламати, знімати», яким починається п'ятий рядок першої строфи латинського релігійного гімну св. Іоанну Хрестителю, написаного в XI ст. Пав-

лом Дияконом; пор. назви інших звуків і нот музичної гами іт. ге «ре», мі «мі», фа «фа», ла «ля», сі «сі», утворених також на базі початкових складів слів другого, третього, четвертого, шостого і сьомого рядків першої строфи того ж гімну. — СІС² 775; Черных II 188; Фасмер III 716; Дараган РР 1981/6, 106—107; Kopaliński 902—903; Sł. wyg. obcych 690; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 675; Klein 1469, 1470; Mestica 1704. — Пор. до³, ля¹, мі¹, ре, сі¹, фа.

сольдо «срібна монета багатьох італійських держав до об'єднання Італії в 1861 р.; італійська мідна монета до 1947 р., що дорівнює двадцятій частині ліри»; — р. *сольдо*, бр. *сольда*, п. нл. *sold*, ч. слц. *sold*, *soldo*, болг. *солдо*, схв. *солд*, *солда*, слн. *sóld*; — запозичення з італійської мови; іт. *soldo* «жалування, плата» (спочатку «монета; давня дрібна монета, мідяк» (мн. *soldi* «гроші») зводиться до пізньолат. *sol(i)us* «(золота) монета», що походить від лат. (*pnumus*) *solidus* «солід, золота монета», букв. «(монета) тверда», яке є результатом семантичної видозміни прикметника *solidus* «щільний; масивний; міцний, твердий». — СІС² 776; Цыганенко 440; Kopaliński 901; Sł. wyg. obcych 690; РЧДБЕ 675; Dauzat 671—672; Kluge—Mitzka 714; Mestica 1705. — Див. ще **солідний**. — Пор. **жолд**.

сольфеджіо (муз.) «вокальні вправи для розвитку слуху й голосу та набуття навичок читати ноти», *сольфеджо* «тс.», *сольфеджувати*; — р. *сольфеджіо*, *сольфеджо*, бр. *сальфеджью*, п. ч. слц. *solfeggio*, болг. *солфеджіо*, схв. *солфеджо*, слн. *solféggio*; — запозичення з італійської мови; іт. *solfeggio* «сольфеджіо» пов'язане з *solfa* «гама (музична)», утвореним з назв двох нот музичної гами *sol* «соль» і *fa* «фа». — СІС² 776; ССРЛЯ 14, 242; Sł. wyg. obcych 691; Holub—Lyer 445; Вуяклија 892; Mestica 1707. — Див. ще **соль**, **фа**.

соляр «солярове масло», *солярка* «тс.»; — р. *соляр*, *солярка*, бр. *салярка*, п. *solagowy* «соляровий», ч. слц. *so-*

lagovú, схв. соларни «тс.»; — результат стягнення виразу *солярове масло*, в якому перший компонент є запозиченням із західноєвропейських мов; англ. solar «солярівий», нвн. Solar- «тс.» походять від лат. sōlāris «сонячний», пов'язаного з sōl «сонце». — Sł. wyr. obcych 690. — Див. ще **солярій**.

солярій «місце для приймання сонячних ванн; сонячний годинник», *соляризація* «(мед.) опромінювання сонцем; (фотограф.) перетворення негативного зображення в позитивне», *солярний* «пов'язаний із сонцем»; — р. *солярій*, бр. *салярій*, п. solarium, ч. слц. solárium, болг. солариум, схв. соларијум, слн. solárij; — запозичення з латинської мови; лат. sōlārium «солярій (плоский дах, тераса, вишка, балкон); сонячний годинник; годинник» пов'язане з прикметником sōlārius «сонячний», похідним від іменника sōl «сонце», спорідненого з лит. saulé «сонце», лтс. saule, прус. saule, псл. *s^blⁿьсе (<*s^blⁿ) «тс.», укр. *сонце*. — СІС² 775; Цыганенко 440; Kopaliński 901; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 675; Вуяклија 890; Walde—Hofm. II 553—554. — Див. ще **сонце**.

сом¹ (іхт.) «Silurus L.», [сiм ВеНЗн, сон Нед, сум ВеБ] «тс.», *соміна*, *сомові*, *соміний*; — р. бр. болг. м. сом, п. sum, ч. слц. sumec, нл. som, схв. сѡм, слн. sòm; — псл. somъ; — споріднене з лит. šāmas, лтс. sams «тс.», гр. καμασῆν «якась риба»; іе. *komos, запозичене з невідомого джерела; зіставлення з лат. salmō (Преобр. II 355; Младенов 599; Skok III 305—306) помилкове. — Коломиец Происх. назв. рыб 106—109; Черных II 188; Фасмер—Трубачев III 716; Филин Образ. яз. 116; Machek ESJC 592; Schuster-Sewc 1333.

[**сом²**] «сон» О, [сомарь] «сплюх» О, [сом'як, сонм'як] «тс.» О, [сомнячий] «сонний, заспаний» О; — запозичення з румунської мови; рум. somn (молд. сомн) «сон» походить від лат. somnus «тс.», спорідненого з лит. sārnas, дінд. svárnaḥ, псл. съпъ (<*сърпъ)

«тс.». — О II 236; СДЕЛМ 391; DLRM 783. — Див. ще **сон¹**.

[**сомар**] «осел» Нед, [сомаріха] «олиця» О, [сомаря] «осля» Нед; — запозичення зі словацької або угорської мови; слц. ч. діал. somár «осел» походять від уг. szamáг «тс.», запозиченого з італійської мови; іт. somago «тс.», як і болг. самар «в'ючне сідло», м. самар, схв. самар «тс.», зводиться до сгр. σαμάριον, похідного від σάμμα (>σαμάρі) «тс.». — Лизанец 625; Machek ESJC 568; Skok III 198—199.

соматічний «тілесний, пов'язаний з тілом»; — р. *соматический*, бр. *саматичны*, п. somatyczny, ч. слц. somatický, вл. somatiski, болг. соматичен, *соматически*, м. *соматски*, схв. *соматски*, *соматичан*, слн. somátičen, somátski «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. somatisch, фр. somatique, англ. somatic «тс.» зводяться до гр. σωματικός «тілесний», похідного від σῶμα «тіло», пов'язаного з атт. σῶος (σῶς) «безпечний, здоровий, цілий» і спорідненого з лат. tōmentum «набивка (шерсть, волосся, солома)», tumēre «пухнути, набухати». — СІС² 776; Kopaliński 903; РЧДБЕ 676; Вуяклија 892; Gr. Fwb. 708; Dauzat 673; Klein 1472. — Пор. **хромосома**.

сомбрéро «іспанський крилатий капелюх»; — р. *сомбрéро*, бр. *самбрéра*, п. ч. слц. sombrero, слн. sombrêro; — запозичення з іспанської мови; ісп. sombrero «капелюх; балдахін» є похідним від sombra «тінь», що, як і каталанське, порт. sombra «тс.», виникло на основі пізньолат. subumbrāre «розміщувати в тіні», утвореного з прийменника sub «під» та іменника лат. umbra «тінь; сутінок, тінисте місце, навіс, накриття», очевидно, спорідненого з лит. ūnksna «тінь». — СІС² 776; ССРЛЯ 14, 246; Kopaliński 903; Sł. wyr. obcych 667; Holub—Lyer 446; Ivanová-Salingová—Maníková 809; Klein 1472; Walde—Hofm. II 814—815. — Див. ще **суб-**.

[**сомець**] (мн. [сiмци]) «кожна з тих колод у стіні хати, які лише одним кін-

цем зв'язуються в замок, а другим упираються в одвірок чи лутку»; — р. [soméц] «продовження зрубу хати, яке закінчується трикутним виступом», п. [sonik] «одна з коротких горизонтальних колод між вікнами», [sumik] «тс.», ч. [somík] «боковий одвірок», [somica] «горизонтальна колода між вікнами», слц. [sôm] «боковий одвірок», [somík] «тс.; перекладина в граблях, воротах, мотовилі»; — остаточно не з'ясоване; виводиться з псл. *съ-тъкъ, пов'язуваного з за-тъкъ «замок» (Фасмер—Трубачев III 716) або з псл. somъ < іе. *kom-, до якого зводяться й дінд. śamūā «палка, втулка, цвях», гр. κάμαξ «жердина, кіл», свн. hamel «жердина» (Machek ESJC 566—567; Чумакова Етимологія 1984, 218—219).

сомна́мбула (мед.) «людина, хвора на лунатизм; сновида, лунатик» СУМ, Куз, *сомна́мбул* «тс.», *сомнамбулізм* «лунатизм», *сумнамбуліст*, *сумнамбулістка* Куз, *сумнамбулічний*; — р. *сонна́мбула*, *сонна́мбул*, бр. *самна́мбула*, *самна́мбул*, п. *somnambulik*, ч. слц. *somnambul*, болг. м. *соннамбу́л*, схв. *сонна́мбул*, слн. *somnambulist*, *somnambulizem*; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. *somnambule* «лунатик», *somnambulisme* «лунатизм», англ. *somnambulism*, *somnambulist* «лунатик», нім. *Somnambule* «тс.» утворені з основ лат. *somnus* «сон», спорідненого з дінд. *svárnaḥ*, псл. *съпъ* «тс.», укр. *сон*, і *ambulo* (*ambulāre*) «ходити, прогулюватися». — СІС² 776; ССРЛЯ 14, 247; Kopaliński 903; Holub—Lyer 446; Ivanová—Salingová—Maníková 809; РЧДБЕ 676; Dauzat 673; Klein 1472—1473; Gr. Fwb. 708. — Див. ще **амбулато́рія**, **сон¹**.

со́мпель, *со́мплавий*, *со́мпля*, *со́мпляк* — див. **со́плі**.

сон¹, *сонліви́ці* «стан, коли весь час хочеться спати», [сонліви́ця Куз, сонніви́ця], *со́нніці* СУМ, Г «тс.», *со́нник* «книга, в якій тлумачаться сни», *сонно́та* «сонливість», [со́нноці] «сонність» Куз, *со́нько́* «той, хто любить спати» СУМ, Нед, *соню́га*, *со́ня* «тс.», *сонлівий*, [соннівий], *со́нний*, [соня́чий]

«сонний» Нед, *сніти* «бачити уві сні», *снітися* «ввижатися уві сні», *безсо́нниця*, *безсо́ння*, *безсо́нний*, [ві́снитися] «приснитися», [вिसина́тися] «снитися», *засну́ти*, *засина́ти*, *засну́лий*, [зисну́тися] «прокинутися» Ж, [насо́нний] «снотворний» Она, [осо́н] «сон» Ж, [пересо́нь] «перший сон» Нед, [просо́нь, просо́нок] «тс.» Нед, *просну́тися*, *просина́тися*, *спросо́нку*, *спросо́ння*; — р. бр. м. *сон*, др. *сънъ*, п. ч. слц. *sen*, вл. *son*, нл. *soñ*, болг. *сън*, схв. *са́н*, слн. *señ*, стсл. *сънъ*; — псл. *съпъ < *сърпъ, пов'язане з сърати «спати»; — споріднене з лит. *sãpnas* «сон», *sãpnis*, лтс. *sarnis*, дінд. *svárnaḥ*, гр. ὕπνος, лат. *somnus* «тс.». — Черных II 188; Фасмер—Трубачев III 716—717; Преобр. II 355—356; Brückner 484; Machek ESJC 541; Schuster-Sewc 1334; Младенов 622; Skok III 309—310; Mikl. EW 334; Eckert ZfSl 8/6, 883—884; Karulis II 154—155. — Див. ще **спа́ти**.

сон² (бот.) «сон-трава, Pulsatilla Adans.; [анемона, Anemone L. Мак]», [со́нух] «сон» Чаб, [сончик, сінь-трава] «тс.» Мак, [сонник] «беладона лікарська, Atropa belladonna L.» Лік. росл. Енци. дов.; — р. *сон* «сон-трава; [беладона]», бр. *сон* «сон-трава»; — результат перенесення на рослину назви *сон* «спання», а також похідні утворення від цієї назви; ці рослини широко відомі своєю заспокійливою дією, зокрема при безсонні (Шамота 71; Лік. росл. Енци. дов. 55—56, 409—410); разом з тим можливе зіставлення з назвами п. *sasanka* «сон-трава», болг. [сасан(ка), съсън(ка), сънкотка] «тс.», ч. слц. *sasanka* «анемона», етимологічно неясними. — Крайчук Белар. лінгв. 6 (1974), 66—67.

сонáнт «приголосний звук, при творенні якого голос переважає над шумом»; — р. болг. м. *сонáнт*, бр. *сана́нт*, п. вл. *sonant*, ч. слц. *sonanta*, схв. *со́нант*, слн. *sonánt*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Sonánt* «сонант», фр. *sonante*, англ. *sonant* «тс.» зводяться до лат. *sonāns* (род. в. *sonantis*) «той, що звучить; повно-

звучний; (грам.) голосний», субстантивованого діеприкетника від дієслова *sonāre* «звучати; шелестіти; брязкати; грати, співати; вимовляти»; пор. давні латинські термінологічні словосполучення *littera sonāns* «голосна буква», *litterae sonantes* «голосні букви». — СІС² 776; ССРЛЯ 14, 259; ТСБМ V/1, 51; Sł. wyg. obcych 692; Holub—Lyer 59, 446; РЧДБЕ 676—677; Вуяклија 892; Klein 1473; Gr. Fwb. 708. — Див. ще **сонáта**.

сонáта (муз.), *сонатíна* «нескладна, невелика соната»; — р. болг. м. схв. *сонáта*, *сонатíна*, бр. *санáта*, *санаціна*, п. вл. *sonata*, *sonatina*, ч. *sonáta*, *sonatina*, слц. слн. *sonáta*, *sonatína*; — запозичення з італійської мови; іт. *sonata* «соната; дзвін; гра на інструменті», *sonatina* (зменш.) пов'язані з *sonare* «звучати, дзвонити; грати на музичному інструменті», що походить від лат. *sonāre* (<*sɥenāre) «звучати; шелестіти; брязкати; грати, співати», спорідненого з дінд. *svāpati* «звучить», *svapāḥ* «звук, тон», дірл. *senp-* «звучати; грати (на інструменті)», *senim* «гра, звучання», дангл. *swin* «музика, спів», *swinsian* «співати», а також днн. снн. дангл. англ. *swan* «лебідь», снідерл. *swane*, дісл. *svanr* «тс.». — СІС² 776; Акуленко 141; ССРЛЯ 14, 260; Фасмер III 717; Kopaliński 903—904; Holub—Lyer 59, 446; РЧДБЕ 677; Вуяклија 892; Mestica 1715—1716; Walde—Hofm. II 559—560; Dauzat 674; Klein 1473; Kluge—Mitzka 688; Uhlenbeck 354, 361; Jóhannesson 802; Pedersen Kelt. Gr. II 625.

сонét «вірш із 14 рядків»; — р. болг. м. *сонét*, бр. *санét*, п. ч. слц. вл. *sonet*, схв. *сòнét* (*сòнет*), слн. *sonét*; — запозичене з італійської мови, можливо, через німецьке (нім. *Sonét*) або французьке (фр. *sonnet*) посередництво; іт. *sonetto* «сонет» здебільшого виводиться від пров. ст. *sonet* «вид пісні; пісенька», очевидно, зменш. від іменника *son* «пісня, звук», що походить від лат. *sonus* «звук», пов'язаного з *sonāre* «звучати» (Kopaliński 904; Holub—Lyer 446; Dauzat 674; Klein 1473); припускається також зв'язок італійської форми з лат. *sonus* «звук» через фр. ст. *sonet* «пісенька», *son* «звук; пісня» (Фасмер III 717; Kluge—Mitzka 716; Gamillscheg 816). — СІС² 777; ССРЛЯ 14, 261; Преобр. II 355; РЧДБЕ 677; Вуяклија 892; Mestica 1716. — Див. ще **сонáта**.

сонéтка (заст.) «кімнатний дзвінок із шнурком, за який смикали при потребі викликати слугу»; — р. болг. *сонéтка*; — очевидно, через посередництво російської мови запозичено з французької; фр. *sonnette* «дзвінок, брязкальце» пов'язане з дієсловом *sonner* «звучати, дзвеніти, дзвонити», що зводиться до лат. *sonāre* «звучати; шуміти; брязкати». — ССРЛЯ 14, 261; РЧДБЕ 677; Dauzat 674. — Див. ще **сонáта**.

сòнечко (ент.) «бедрик, *Coccinella L.*»; — ч. *slunečko*, вл. (bože) *słončko*, нл. [*stunčko*] «тс.»; — похідне утворення від *сòнце*; назва зумовлена яскравим червоно-жовтим забарвленням сонечка. — Див. ще **сòнце**.

сонм (кн.) «велика група, зібрання», *сòнмище* (ірон.) «тс.», ст. *сòнмъ* (у словосполученні *с. во(д)ный* «вод згромаженъ, зтѣкъ, ставъ, баюркъ, озеро») (1627); — р. бр. болг. *сонм* (з цсл.), др. *съньмъ* «зібрання, скупчення; з'єднання; сонм; з'їзд, сейм; собор; народ», *сънемъ*, *соньмъ* «тс.», *съньмище* «збори, собор; синагога; нарада», *сънемище*, *соньмище* «тс.», *сънятися* «збиратися, з'єднуватися; одружуватися; зустрічатися», ч. *sněm* «сейм, парламент», слц. *snem* «тс.»; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. *съньмъ* «зібрання, сонм, синедріон, собор, синод, богослужіння, синагога», *съньмище* «тс.» зводяться до псл. *съп-ьт-ъ* «зібрання, з'єднання; собор», пов'язаного з дієсловом **съп-ьт-ти* (**съп-ѣ-ти*) «зібрати», утвореним за допомогою префікса *съп-* «з-» від дієслова **ьмти* (>*је-ти*) (<**ьт-*) «брати», співвідносного з **ьматі* «брати, мати». — Огієнко РМ 1936/1, 17—18; Беринда 119; Фасмер—

Трубачев III 717; Brückner 484; Machek ESJC 564; Jakobson IJSLP 1959/1—2, 271. — Див. ще **з³**, **імати**, **яти**. — Пор. **сейм**, **сойм**.

сонорний «приголосний звук, при творенні якого голос переважає над шумом»; — р. *сонорный*, бр. *санорны*, п. *sonorny*, ч. *sonoga*, *sonorni*, слц. *sonóga*, *sonorný*, болг. *сонор*, *сонорен*, м. *сонорен*, схв. *сòнòран*, слн. *sonóren*; — за позичення із західноєвропейських мов; фр. *sonore* «дзвінкий, звучний, голосний; сонорний звук», англ. *sonorous* «звучний, дзвінкий; сонорний», нім. *Sonór-* (як частина терміна *Sonórglaute* «сонорні звуки») зводяться до лат. *sonórus* «дзвінкий; дзюркотливий, гомінкий», похідного від іменника *sonog* «дзвін, звук, голос, шум», пов'язаного з *sonāre* (заст. *sonēre*) «звучати; шуміти». — СІС² 777; ССРЛЯ 14, 267; Ст. вуг. *obscuch* 692; Holub—Lyer 59, 446; РЧДБЕ 677; Klein 1473; Dauzat 674; Дворецкий Лат.-русск. сл. 1976, 941. — Див. ще **соната**.

сонце, [сòненько] (зменш.), *сонечко* «тс.», *сонцевік* «астрофізик, який займається дослідженням сонця», [сòнячник] «сонячний схил гори» Ч, [сòнічний] «сонячний» Нед, *сонцевий*, [сонців], *сòнячний*, [сòняшний], [сòяшний] «сонячний», *відсòння* «сонячний бік», [навсòнні] «на сонячному боці», [осòвня] «сонячний бік» Ж, [осòвнь, осòнь] «тс.», *осòння* «тс.; добре освітлюване сонцем місце», *підсòння* «тс.», [присòнне] «круг навколо сонця» ЛексПол, *підсòнячний*, [пòсолонь] «за сонцем (ідучи)» Нед; — р. *солнце*, бр. *сòнца*, др. *сълньце*, п. *słońce*, ч. *slunce*, слц. *slnce*, вл. *słóncо*, нл. *stýńco*, болг. *слънце*, м. *сонце*, схв. *сўнце*, слн. *sonce*, стсл. **слъньце**; — псл. *s^hl^hньсе (<*s^hl^h(n)-); — споріднене з лит. *saulė*, лтс. *saule*, прус. *saule*, гот. *sauil*, дісл. лат. *sōl*, гр. ἥλιος (ἥλιος), двн. *sunno*, дінд. *svag-*, ведичне *sūraḥ*, *sūryaḥ* «тс.»; іє. *s^huel-/s^hl-, *sun-. — Черных II 186; Фасмер III 710—711; Brückner 500; Machek ESJC 558; Schuster-Sewc 1305; Младенов 592; Skok III 361—362; Критенко

Вступ 516; Карпенко Назв. зв. неба 73; Mikl. EW 334; Eckert ZfSl 8/6, 882—883, 889; Trautmann 251; Karulis II 160—161; Pokorny 881.

сонянка (бот.) «сонцезвіт, *Helianthemum* Mill.», [сòнінка Нед, *сонічник* Мак, *сонішник* Мак] «тс.»; — р. *солнцецвіт*, бр. *сонцацвіт*, ч. ст. *slunečný květ*; — похідне утворення від *сòнце*; назва зумовлена тим, що квітки сонянки повертаються за сонцем. — Machek Jm. rostl. 70. — Див. ще **сòнце**. — Пор. **сòнях**.

сòнях (бот.) «соняшник, *Helianthus* L.», *сòняшник*, [сонечник ВЕНЗн, *сòнічник* Нед, *сон* НикСГЛ] «тс.», *соняшничіна*, *соняшничіня*, [соняшніянка] «поле, де росли соняшники» Прок, [сòяшник] «соняшник», [підсòнічник Нед, *підсòнух* тж, *посояшник* Мак, *посояшник* ВЕНЗн, *просòняшник* тж, Куз, *посоряшник* Куз] «тс.»; — р. *подсòлнечник*, бр. *сланечник*, п. *słonecznik*, ч. *slunečnice*, слц. *slnečnica*, болг. *слънчеглед*, [слънчовка], м. *сончоглед*, схв. *сунчанік*, *сунчаница*, слн. *sončnica* «тс.»; — похідні утворення від *сòнце*; назви зумовлені схожістю квітки соняшника із сонцем, а також тим, що його квітка постійно повертається до сонця. — Дзендзелівський УМШ 1958/2, 67—68; Коваль 47—48; Machek Jm. rostl. 243. — Див. ще **сòнце**. — Пор. **насенешник**, **насòнешник**, **сонянка**.

[сòняшниці] «гостре шлункове захворювання, спазми шлунка», [сòнішниця Нед, *сòяшниці*] «тс.»; — п. [słonecznice] (мн.) «хвороба очей»; — очевидно, пов'язане із *сòнце*; мотивація української назви неясна.

сопілка, [сопівка], *сопілка́р*, *сопілчіна*, [сопільник]; — р. *сопéль* «сопілка», бр. [сапéлка, сапéлка], р.-цсл. **сопéль**, болг. [сòпелка] «тс.», схв. *сòпиле* «дерев'яний духовий інструмент»; — псл. *sopěl* (*sopěľka*) «сопілка», похідне від *sopěti* «сопіти, з шумом дихати; дути в трубку». — Фасмер III 718; Преобр. II 357—358; Skok III 306. — Див. ще **сопіти**.

сопіти, [сопотіти] «сопіти» Нед, *сопті* «тс.», *соп* «сопіння», [сопілка] «незамерзаюче місце» Ч, [сопіт] «тс., хропіння» Нед, [сопії] «сопун» Нед, *соплó*, *сопун*, [сопунх] «чад, сморід» СУМ, Нед, [сопунха] «тс.; клуб диму Нед; сажа», [сапунха] «сажа», [соплуватий] «соплоподібний» Куз, [засіптіся] «зсапатися» Ж; — р. *сопéть*, бр. *сапці* «сопіти; дути в дудку», др. *сопѣти* «грати на трубі», *сопсти* «тс.», ч. *sopiti* «пихтити, сопіти», слц. *sopit'* «вивергати вогонь», болг. *сопам се* «огризаюся», схв. *сопити* «пихтити, сопіти», слн. *sopéti* (*sôpsti*) «сопіти, фиркати», стсл. **сопи** (**сопсти**) «грати на дудці»; — псл. *soti* (<*sopti), *sopéti* «сопіти, дути», пов'язані чергуванням голосних із *sapatí* «сопіти, пихтити»; — давні звуконаслідувальні утворення, очевидно, споріднені з дінд. *śápatí* «проклинає», *śábdah* «звук, шум»; іє. *kōp-; зіставляється також (Machek ESJC 567) з гр. *ψόφος* «звук, гуркіт». — Фасмер III 718; Преобр. II 357—358; Brückner 481; Schuster-Sewc 1270; Младенов 599; Skok III 306; Meillet Etudes 319; Trautmann 299; Mayrhofer III 296; Pokorný 615. — Пор. **сап**.

сопка «горб або невисока гора; [невеликий (згаслий) вулкан Куз]»; — р. *сопка* «тс.; вулкан», бр. *сопка* «тс.», ч. слц. *сопка* «вулкан» (з р.); — не зовсім ясне; може бути зіставлене із *сіпати* (псл. *sъpьka, др. *съпъ*, *сопъ* «насип; сопка») і частково (в значенні «вулкан») із *сопіти*. — Фасмер III 719; Machek ESJC 567.

[**сопкий**] «розсипчастий» ЛексПол, [сопóнути] «ринутися, кинутися, шмигнути» тж; — бр. *сопки* «розсипчастий»; — похідні утворення від псл. *sъp-* (<*sûp-), відображеного в п. ст. *ser* «данина зерном», др. *съпъ* «насип, вал, гора», вл. *ser* «кучугура», стсл. **съпж** «сиплю» і пов'язаного чергуванням голосних із *сур-* (*sûr-) «сипати». — Див. ще **сіпати**.

соплі, *сопля*, [сопіль] «сопля; льодяна бурулька», [сомпель] «льодяна бурулька» Нед, [сомпіль Ме, сомпля

Ник, *сомпляк*, *сомлях*, *сумпляк*, *цѡмпель*, *цѡмплях*, *цѡмпель* тж, *цимпель* ВеБ] «тс.», *соплій*, [соплюх] «сопляк» Чаб, *сопляк*, [сопéль] «сопля; бурулька» ЛексПол, [соплавий] «сопливий» Нед, [сомплавий Нед], *сопливий*, [соплякуватий] «тс.»; — р. *сопля*, бр. *соплі*, др. *сопль*, п. *sopel* «бурулька», ч. [sopel] «сопля», слц. *sopel'*, болг. *сопѡл* (мн. *сопѡли*), схв. *сополь* (*сополина*), с.-цсл. **сопль** «тс.»; — псл. *sopľ* «сопля», пов'язане з *sopti (*sopéti*) «сопіти, дихати з шумом, видихати»; — зіставляється з дісл. *safi* «сік дерева», снн. *sabben* «бризкати слиною», *sabbe-len* «бруднити», ав. *vī-šāra* «який має отруйні соки». — Фасмер III 719; Преобр. II 357; Machek ESJC 567; Skok III 306. — Див. ще **сопіти**.

[**сопляк**] (бот.) «рястка поникла, *Oenithogalum nutans* L.» Мак; — похідне утворення від *соплі*; назва зумовлена, очевидно, тим, що сік цієї рослини нагадує яечний білок; пор. [слизняк] «рястка зонтична, *O. umbellatum* L.» Мак, слц. [vtáči bielok] «рястка поникла» (букв. «пташиний білок»). — Machek Jm. rostl. 267—268. — Див. ще **соплі**.

сопрано «найвищий співочий жіночий голос; високі за регістром різновиди деяких музичних інструментів», [сопран, сопраністка] Куз; — р. болг. *сопрано*, бр. *сапрана*, п. вл. *sorgan*, ч. слц. слн. *sopran*, *sopranista*, м. *сопран*, схв. *сопран*, *сопранистица*, *сопранисткиња*, слн. *sorganíst*; — запозичення з італійської мови; іт. *soprano* «високий жіночий голос» (букв. «верхній, вищий»), очевидно, пов'язане з пізньюлат. *superānus* «високий; верхній», похідним від лат. *super* «зверху, вгорі»; пояснюється також як похідне від іт. *sopra* «зверху; понад», яке продовжує лат. *supra* «зверху; нагорі; вище; понад», пов'язане з *super*. — СІС² 777; Акуленко 141; Коваль 170; ССРЛЯ 14, 299; Фасмер III 719; Sł. wyg. obcsych 693; Kopaliński 904; Holub—Lyer 446; РЧДБЕ 677; Вуяклија 893; Dauzat 674; Klein 1475; Mestica 1724. — Див. ще **супер-**.

сорбѐнт «речовина, здатна вбирати газ, пару та рідину»; — р. болг. *сорбѐнт*, бр. *сарбѐнты*, п. слц. sorbent; — запозичення з англійської мови; англ. sorbent «тс.» утворено від лат. sorbens (-ntis) «поглинаючий», пов'язаного з sorbeo «хлебчу, поглинаю; вбираю», спорідненим з гр. ροφῆω «сьорбаю», лит. srēbti «сьорбати», псл. *sṛbati «тс.». — СІС² 777; Sł. wyg. obcych 693; РЧДБЕ 677; Walde—Hofm. II 561—562. — Див. ще **сьорбати**.

сорбі́т «солодкий заміник цукру для хворих на діабет»; — р. *сорбі́т*, бр. *сарбі́т*, п. ч. слц. вл. sorbit, слн. sorbit; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Sorbit, англ. sorbite, sorbitol «тс.» утворено від лат. sorbum (бот.) «горобина», спорідненого з лит. saĩtas «буланий, каштановий», лтс. sār̃ts «червоний з обличчя»; ця органічна речовина міститься в ягодах горобини. — СІС² 777; Sł. wyg. obcych 699; Klein 1475; Walde—Hofm. II 562.

со́рго (бот.) «*Sorghum Pers.*»; — р. болг. *со́рго*, бр. *со́рга*, п. слц. sorgo; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Sórgho, Sórghum, фр. sorgho, англ. sorghum «тс.» походять від іт. sorgho «індійське просо», яке зводиться до слат. surgum, surgum, suricum від лат. Syricum «сирійське». — СІС² 777; Sł. wyg. obcych 693; РЧДБЕ 677; Dauzat 675; Klein 1476.

со́рок «40», *сороко́вій СУМ*, Нед, *сороківець* «монета в 20 копійок (40 крейцерів); купюра в 40 карбованців», *сороківка* «тс.; пляшка, що вміщає сорокову частину відра або чверть літра», [*сороко́вець*] «монета сороківець» Нед, *сороко́віни* «сороковий день після смерті» СУМ, Нед, *соро́чіни* «тс.» тж, [*соро́чнѧ*] «кладка з 40 снопів» Л; — р. *со́рок*, бр. *со́рак*, др. *сорокѡ*, п. ст. sorok «в'язка з 40 соболиних чи кунічих шкурок» (з р.); — задовільної етимології не має; виводиться (як запозичення) від гр. (τε)σσαράκοντα «сорок» (Mikl. EW 316—317; Brückner 507; Jagić AfSIPh 31, 233; Murko WuS 2, 134—

135), але при цьому не враховується рання зміна грецького слова в сарάκτα (без -μο-); пов'язується з др. **сорокѡ* «мішок», *соро́чка* як мірою відповідної кількості шкурок (Rožniecki—Pedersen KZ 39, 369—370; Vasmer KZ 41, 155—156; Kiparsky GLG 100; Булаховський Ист. коммент. 1958, 270; Коваль 155); допускається можливість запозичення з тюркських мов (пор. тур. kırk «сорок» з дисиміляцією k—k > s—k, — Фасмер—Трубачев III 723). — Огієнко РМ 1938/10, 439; Карпенко НЗ ЧДУ 31, 1958, 23—26; Черных II 188—189; Фасмер III 722—723; Преобр. II 359.

со́ро́ка (орн.) «*Pica Briss.*», *соро́ча*, *соро́ченя*, *соро́чачий*, *соро́чий*; — р. *со́ро́ка*, бр. *саро́ка*, др. *сорока*, п. вл. нл. sroka, ч. слц. straka, полаб. svorko, болг. м. *свра́ка*, схв. *сврѧка*, слн. sráka; — псл. *sorka і *svorka; — перший варіант пов'язують з лит. šárka «сорока», прус. sarke «тс.», дінд. šarī (šārīḥ) «якийсь птах», šārīkā «індійська сорока», а також з лат. cornix «ворона», гр. ιβόραξ «ворон»; іє. *kor-; варіант з початковим sv- зіставляють з псл. *svṛčati «видавати звук; сюрчати». — Булаховський Вибр. пр. III 260, 263; Черных II 189; Фасмер III 723; Преобр. II 358; Brückner 511; Holub—Kop. 354; Schuster-Sewc 1350—1351; Младенов 573; Skok III 374; Георгиев БЕ 1978/3, 198; Mikl. EW 288, 330; Trautmann 299.

[**сорока́тий**] «строкатий, рябий», [*сорока́ч*] «рябий кінь» Нед; — п. вл. нл. srokaty, ч. слц. strakaty «строкатий, різнобарвний»; — псл. *sorkatъ «строкатий, перістий» <*sork-; — очевидно, споріднене з дінд. šāgá «перістий, рябий»; менш переконливе зіставлення (Machek ESJC 581) з лит. kėršas «рябий, плямистий»; пов'язання ч. strakaty з straka «сорока» (Holub—Kop. 354) помилкове. — Schuster-Sewc 1350—1351. — Пор. **строкатий**.

[**сорокаті́льник**] (орн.) «сорокопуд, Lanius L.», [*сорока́ч*, *сорокіс* ВеБ, *сорокоу́з* Нед, *соро́куш* ВеБ] «тс.»; — п. [srokacz, srokos, srokosz], ч. діал. слц.

strakoš, болг. *свръчка*, схв. *свръчак*; — назви, пов'язані з *соро́ка*, *сорокопуд*. — Feriānc Názv. vtákov 167. — Див. ще **соро́ка**, **сорокопуд**.

сорокогін — див. **сорокопуд**.

[сорокола́б] (бот.) «сокирки, *Delphinium consolida* L. (*Consolida arvensis* (L.) Oriz.)» ВеНЗн, Мак; — складне утворення з основ іменників *соро́ка* і **[ла́ба]** «лапа»; назва зумовлена подібністю форми квіток сокирок зі шпоркою біля основи до форми сорочих лап; пор. семантично подібні інші назви цієї рослини **[сорочі лапки, сорочі ноги, зозулинні черевички, остріжка]**. — Нейштадт 204—205; Лік. росл. 103. — Див. ще **ла́ба¹**, **соро́ка**.

[сорокопа́сниця] «неодружений літній чоловік» Л; — неясне.

[сорокопритка] (бот.) «синюха голуба, *Polemonium coeruleum* L.» Мак, **[сорокоприточка]** «актея колосиста, чернець, *Actaea spicata* L.» Мак; — неясні складні утворення.

сорокопуд (орн.) «невеликий хижий птах ряду горобцеподібних, *Lanius*», **[сорокопуда Шарл, сорокопудст]** «тс.»; — р. *сорокопуд*, *сорокопудт*, бр. *сараканудт*, ч. **[strakaroud, strakoroud]**, ст. *strakarúd, strakorúd*, слц. **[strakorúd]**, нл. заст. *srokoud*; — псл. **[*sorkorǫdъ]** «тс.», утворене з основ іменника **soḡka* «сорока» і дієслова *ḡditi* «пудити, гнати, лякати»; назва, очевидно, зумовлена тим, що цей малий птах відганяє навіть сорок від гнізда з пташенятами; пор. семантично і структурно подібні назви укр. **[сорокогін, сорокогон ВеБ]** «сорокопуд» (утворені від *соро́ка* і *гнати*), схв. **[svrakoper]**, слн. *srakoper* «тс.» (утворені від *sráka* (*svráka*) «сорока» і *ḡrati* «бити»). — Булаховський Вибр. пр. III 205, 229; Фасмер III 723—724; Преобр. II 358; Потєбня ФЗ 5—6, 29; Machek ESJC 581; Holub—Lyer 453; Schuster-Sewc 1351. — Див. ще **пудити, соро́ка**.

[сороку́ля] (зоол.) «гадюка», **[сороката (гадина)]** «*Pelias praester*» Шух I; — похідні утворення від *сорока́тий*

«рябий»; назви зумовлені характером забарвлення цих плазунів. — ГрицаВВ 146—147. — Див. ще **сорока́тий**.

со́ром, **[соромітель]** «той, хто соромить» Нед, **[соромиця]** (анат.) «лобкова кістка» Нед, **соромітник**, **соромітництво**, **[соромок]** «*penis* (у малолітнього)», **соромота́** «сором» СУМ, Нед, **[сороміжливий]** «соромливий», **[соромляжий, сором'яжливий Г, Нед, сором'яжний]**, **сором'язливий** СУМ, Нед, **сором'язний** «тс.», **соромітний** «непристойний, безсоромний» СУМ, Нед, **соромітницький, сороміцький, [соромницький** Нед], **со́ромний** СУМ, Нед, **[сором'язний** Нед] «тс.», **[сороматися]** «соромитися», **со́ромити**, **[соромлятися]** «соромитися» СУМ, Бі, **безсо́ромник**, **[безсоромітний]**, **безсо́ромний**, **осоромляти, обсоромляти, [посо́ромно]** «соромно»; — р. **[со́ром]** «сором», бр. *со́рам*, др. *соромъ*, н. нл. *sgom*, болг. м. *срам*, схв. *срѣм*, слн. *srám*, стсл. **срамъ** «тс.»; — псл. **soḡmъ* «сором»; — споріднене з ав. *fšarəma-*, согд. *šβ'r(m)*, перс. *šarm* «тс.», дісл. *harmg* «турбота, досада, образа», двн. *har(a)m*, днн. *harm*, дфриз. *herm*, дангл. *hearm* «тс.», лтс. *sėrmelis* «жах, страх» і далі, можливо, з лит. *šarmà* «іній»; іє. *koḡmo-* «мука, біль»; виведення з іє. **soḡmo-* «червоний колір» (Būga RR II 586) помилкове. — Фасмер—Трубачев III 724; Вгückner 511; Schuster-Sewc 1351; Младенов 604—605; Skok III 315; Критенко Вступ 526; Mikl. EW 316; Meillet Etudes 428; Trautmann 299; Mühl.—Endz. III 830; Ларин Вестник ЛГУ 1958, 14/3, 150—158; Журавлев ЭИРЯ II 14; Bartholomae 1029; Абаев ИЭСОЯ I 482; Зализняк ВСЯ VI 35; Kluge—Mitzka 290; Pokorny 615.

[соромáха] (зоол.) «росомаха, *Gulo Frisch*» ЛЧерк; — можливо, псл. **[*soḡmaḡa]** «тс.»; — у такому разі споріднене з лит. *šarmuõ* «горностай», *šermuõ*, лтс. *sārmulis* і більш віддаленими нвн. *Hermelin*, свн. *hermelin*, двн. *harmili*, зменш. до свн. *harme*, днн. *harmto*, дангл. *hearmto* «тс.». — Фасмер—Трубачев III

505; Трубачев ВСЯ III 120—126; КСИС 28, 89; Топоров Этимология 1963, 254; Kluge—Mitzka 305. — Пор. **росомаха**.

[соромітниця] «сітка для ловлі риби» Л; — неясне; можливо, пов'язане з *метати* «закидати».

[соромниця] (бот.) (у словосполученні *с. уста* «боровик чортів, *Boletus Satanas Lenz (sanguineus With.)*» Нед, Мак; — похідне утворення від *сором*; назва, можливо, зумовлена подібністю червоного кольору гриба до кольору обличчя людини, що червоніє від сорому. — Див. ще **сором**.

сорохман — див. **сіромá**.

[сорохтувати] (коло чогось) «старанно дбати, возитися Нед; бути неспокійним; тужити Ба»; — неясне.

сорочка, сороченя, сорочина, [сорочаний] «який стосується сорочки» Чаб; — р. *сорочка*, бр. *сарочка*, др. *сорочиця, сорочька* «спідня сорочка», слн. *sgáǰisca* «сорочка», *sgáǰsa*, стсл. **срачница, сракы** «тс.»; — псл. **sorky*, зменш. **sorcica*, **sorcьka*; — загальноприйнятої етимології не має; найімовірнішим є зв'язок з лит. *šarkas* «верхній одяг, одяг; сукняний каптан рибалок» і більш віддаленими *švařkas* «піджак, халат», лтс. *svārks* «сюртук, піджак», де приголосний -v- пояснюється можливим впливом лит. *švarūs* «чистий, охайний, чепурний» (Fortunatov ВВ 3, 70—71; Trautmann 299; Mühl.—Endz. III 1144; Būga RR II 586; Torbiörnsson LM I 31, II 63); менш переконливим є виведення від дісл. *serkr* «сорочка, каптан; штани», дангл. *sierce* (<**sarkjôn*) «тс.», що зіставляються з дінд. *sgaj* «виток» (Vries АЕW 471; Соболевский ЖМНП 1911, травень 165; AfSiPh 33, 480; Срезн. III 479; Fraenkel 964; Hirt РВгВ 23, 336; Schrader Reallexikon I 494; Торг 435); непереконливою є думка про запозичення германських форм із слов'янських мов (Mikl. EW 316; Шаровольский Сб. Флоринскому 30—31); сумнівними є зіставлення псл. **sorka* з гр. *εργος* «огороза, тенета», лат. *sarcire* «латати», *sarcina* «в'язка, поклажа» (Meringer IF 17,

157—158), зближення з алб. *sharkë* «білий вовняний каптан із червоними цяточками» і виведення від ар. *šarqī* «східний» (Steinhauser Sl. revija 3, 284—285). — Фасмер—Трубачев III 724—725; Преобр. II 358—359.

сорт, сортівнік «головний сортувальник» Куз, **сортність, сортувалька** «машина, що розподіляє зерно, овочі за сортами та очищає їх від домішок», **сортувальник, сортувальна** «приміщення для сортування», **сортувальня** «тс.», **сортний, [сортівний]** «упорядкований» Нед, **сортувальний, сортувати**; — р. бр. болг. м. *сорт*, п. заст. *sort(a)*, ч. слц. *sorta*, м. *сорта*, схв. *сорта*, слн. *sórta*; — запозичення з французької мови; фр. *sorte* «сорт», ст. *sort* походять від лат. *sors* (род. в. *sortis*) «тс., різновид, характер; доля, посада, звання; жереб», пов'язаного з дієсловом *serere* «плести, з'єднувати; зв'язувати, починаючи; обговорювати», спорідненим з дірл. *sreth* «ряд», гр. *εἶρω* «упорядковую», *εἶρος* «ланцюжок». — СІС² 777; Черных II 189; Фасмер III 725; Преобр. II 359; Смирнов 279; Christiani 23; Holub—Lyer 446; РЧДБЕ 677; Вуяклија 893; Dauzat 675; Walde—Hofm. II 522—523. — Пор. **сєрія**.

сортимент «сукупність сортів», **сортáмент** «набір виробів різних видів і сортів»; — р. **сортимент, сортáмент**, бр. **сартымент**, п. *sortyment*, ч. слц. *sortiment*, болг. **сортимент**, схв. **сортиман**, слн. *sortiment*; — очевидно, через німецьке посередництво (нім. *Sortiment* «сортимент, асортимент, підбір, набір, вибір, запас») запозичене з французької мови; фр. *sortiment*, пов'язане з *assortiment* «підбір», утворене, можливо, за зразком іт. *sortimento* «набір товарів», від *assortir* «складати, добирати, упорядковувати за певними ознаками», сформованого з прийменника *à* «до» та іменника *sorte* «сорт». — СІС² 777; ССРЛЯ 14, 336—337; Kopański 88—89, 905; Holub—Lyer 446; РЧДБЕ 86, 677; Gr. Fwb. 76; Dauzat 54. — Див. ще **асортимент, сорт**.

[**сос**] «сік» О; — запозичення з польської мови; п. *sos* «соус» відповідає укр. *соус* (див.).

сосі́ска «невелика ковбаска»; — р. *сосі́ска*, бр. *сасі́ска*, п. [sosiska]; — запозичення з французької мови; фр. *saucisse* «тс.» виводиться від слат. *sal-sīcia*, що походить від лат. *salsus* «солоний», пов'язаного з *sāl* «сіль», спорідненим з псл. *solь* «сіль». — Черных II 190; Фасмер III 726; Преобр. II 360; SW VI 269; Gamillscheg 787; Dauzat 652; Walde—Hofm. II 465—466. — Див. ще **сіль**.

со́ска, *сосо́к*, *сосу́н*, *сосуне́ць* — див. **ссáти**.

со́сна́ (бот.) «вічнозелене хвойне дерево, *Pinus* (Tourn.) L.; сосновий гай, ліс, сосняк», [сoснíк] «сосновий гай», *со́снiна́* СУМ, Л, [сoснíця] (у сполученні [с. янтаро́ва] «янтарне дерево, *Pinites succinifer*») Нед, Мак, [сoснíчка] «різновид вишивки» Куз, [сoснíвка] «тс.», [сoснoвéць] (ент.) «великий брунатний сосновий довгоносик, *Hylobius abietis* L. (*Hylobius pini*)» Нед, *со́сно́ві*, [сoснoвíка] (ент.) «сосновий коконопряд, *Gastropacha pini* (*Dendrolimus pini* L.); соснова совка, *Trachea piniperda* (*Panolis piniperda* Losch.)» Нед, *со́снíяк* «сосновий гай; соснова памолодь; [вид гриба; (ент.) сосновий пильщик, *Tenthredo* (*pini*) L. (*Diprion pini* L.)» Нед], *со́со́нка* «різновид вишивки; особливий спосіб заплітання волосся»; — р. *со́сна́*, бр. *сасна́* «сосна; [дуплиста сосна]», др. *со́сна*, *со́сънь* «сосна», *со́сънь* «тс.», п. ч. слц. *sosna*, полаб. *sūsno*, сболг. *со́сна*, стсл. **со́сънь**; — сх.-псл. [sosna] «хвойне дерево, ялина, сосна»; — загальновізнаної етимології не має; найбільш вірогідним вважається зв'язок з давнім звуконаслідувальним утворенням іє. *kops-nā (> *sop-snā/sop-sny), від якого виводяться також псл. *sopēti* «сопіти, дуги», укр. *сопіти*; тому припускається для псл. *sosna* первісне значення «дуплисте дерево»; зв'язок з іє. *kasnos «сірий», з яким зближують прус. *sasins* «заець», дінд. *śasáḥ* (<*śasáḥ),

двн. *haso*, дфриз. *hasa* «тс.», двн. *hasan* «сірий, блискучий», дангл. *hasu* «сірокоричневий», дісл. *hōss* (<*haswa-) «тс., сірий», свн. *heswe* «блідий», лат. *cāpus* «сірий» (Vasmer ZfSlPh 2, 57—58; Brückner 507—508; пор. семантично подібні назви дерев за назвами кольору псл. *berza «береза», *berstь «берест», гр. λεύκη «біла тополя», нар.-лат. *alba* «тс.»), малоймовірний, оскільки значення певного виду дерева тут, очевидно, пізно; недостатньо обгрунтовані зіставлення з лат. *sapa* «сік», двн. *saī* «тс.», стсл. **све-петь** «дикий (лісовий) мед» і реконструкція кореня *svar- (*svar-) (Mikkola IF 23, 126), з лит. *šāšas* «струпи», *šāpnys* «запаршивіла людина» (Zubatý St. a čl. I 2, 131) та з двн. *chien*, нвн. *Kien* (<*kēn, *kizn) «смолисте дерево, сосна» (Machek Jm. rostl. 37; Pedersen IF 5, 66), виведення псл. *sosna від дієслова *sojiti «колоти» (Moszyński PZJP 216—217); непереконливе зіставлення з гр. κωνος «конус, шишка пінії», дінд. *śānaḥ* «точильний брусок» (Bezzenberger BB 27, 171). — Фасмер—Трубачев III 726—727; Черных II 190; Преобр. II 360—361; Филин Образ. яз. 209; Machek ESJC 567; Holub—Kop. 345; Schuster-Sewc 1335. — Пор. **сопіти**.

со́со́нка (бот.) «хвощ, *Equisetum* L.», *водяна со́сонка* «*Hippuris* L.»; — бр. [сoсóнка] «тс.»; — похідне утворення від *со́сна́* або результат перенесення на ці рослини назви *со́со́нка* «маленька сосна»; назва зумовлена подібністю хвоща і водяної сосонки до сосни; пор. інші назви хвоща: [ялі́нка, ялі́чка, смері́чка]. — СУМ IX 470; Шамота 26; Меркулова Очерки 117. — Див. ще **со́сна́**.

со́ста́в «ряд залізничних вагонів, зчеплених разом»; — бр. *саста́ў* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *со́ста́в* «тс.; склад» пов'язане з *со́ста-вить* «скласти», утвореним з префікса *с(о)-* «з-» і дієслова *ста́вить* «ставити, класти». — Див. ще **з³**, **ста́ти**.

[**сосу́лька**¹] (бот.) «глуха кропива стеблообгортна, *Lamium amplexicaule*

Л.» Мак; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [сосулька] «тс.; коручка, *Eripractis Adans.*» є похідним від дієслова *сосать* «ссати», спорідненого з укр. *ссати*; можливо, результат перенесення на рослину назви *сосулька* «бурулька»; мотивація назви неясна. — Див. ще **ссати**.

сосулька², *сосуля* — див. **ссати**.

сотати «мотаючи, витягувати; висмикувати нитки з тканини; [нудити, муляти О]», *сотатися* «мотаючись, витягатися; висмикуватися (про нитки); виходити суцільним струменем, потоком; рухатися в різних напрямках; іти, обходячи що-небудь»; — неясне; можливо, результат контамінації дієслів *сука́ти* і *мота́ти* (пор. семантично подібні фразеологічні утворення *сотати ду́лі* (вульг.) «показувати дулі» і *сука́ти ду́лі* «тс.»); п. [sotać się] «обтріпуватися» вважається запозиченням з української мови. — SW VI 270. — Пор. **мотати**, **сука́ти**.

сотé «страва під соусом, переважно приготовлена на великому вогні», *сотéйник* «сковорідка, в якій готують переважно соте»; — р. болг. *сотé*, бр. *самé*, п. *sauté* «смажене (м'ясо або риба)»; — запозичення з французької мови; фр. *sauté* «соте», пов'язане з *sauter* «смажити на великому вогні (на олії або на салі); стрибати, скакати», яке зводиться до лат. *saltāre* «танцювати; підстрибувати». — ССРЛЯ 14, 400; Ушаков IV 406; ТСБМ V/1, 73; Коралиński 868; РЧДБЕ 678; Dauzat 652. — Див. ще **сальто**.

со́ти «стільний», [сot] «тс.» Нед; — р. *со́ты*, *сот* (одн.), бр. *со́ты*; др. *сътъ*, *сотъ* (одн.), *съты* (мн.), болг. *сът*, м. *сот*, схв. *сѣт*, *саѣ* (зб.), слн. *sát*, [sễt], стсл. *сътъ* «віск, стільник»; — псл. *сътъ* «тс.»; — переконливої етимології не має; найімовірнішим є зв'язок з др. *сыта* «вода, підсолоджена медом; зварений мед», р. ст. *сыта* «тс.», укр. *ситá* «вода, підсолоджена медом, або медовий відвар на воді»; реконструюється також *сърто-, як пов'язане чергуванням голосних із *svepetь, п.

ст. *świepiet* «борть», *świepiot* «тс.», ч. [svapato] «вулик», др. *свенетъ* «мед диких бджіл» (Machek LF 55, 150); недовідомо обгрунтовані пов'язання з дінд. *sátaḥ* «посудина» (Meillet Études 302), з лит. *siūti* «шити». псл. *šiti* (Osthoff Pargerga I 23; Младензв 624), з лит. *sémti* «черпати, набирати» (Lidén Studien 37—38); сумнівне виведення від сл. *sojiti «колоти» (Moszyński PZJP 216), як і зближення з псл. *съро*, *suti* «сипати» (Mikkola Ursl. Gr. III 25). — Фасмер—Трубачев III 728; Фасмер III 820; Брандт РФВ 24, 189; Ильинский РФВ 62, 239—240; Skok III 206. — Пор. **ситá**.

со́тий, *со́тénний*, *со́тка*, *со́тник*, *сотниківна*, *сотниківство*, *сотникува́ти*, *сотничéнко*, *сотничі́ха*, *со́тня*, *со́цький* — див. **сто**.

[**со́тнар**] «центнер» Нед, Куз, [*сотнаро́вий*] «центнеровий» тж; — похідне утворення від *со́тня*; очевидно, калька п. заст. *centnar* «центнер», *centnar*, ч. ст. *centněř*, укр. р. *це́нтне́р*, нім. *Zentner* «тс.», що зводяться до слат. *centēnārius* «сотенний; який містить сто одиниць», похідного від *centum* «сто». — Пор. **це́нтнер**.

[**со́ту́га**] «річне кільце у дерева; клепка (бондарна); (мн.) душники, дуття» Нед; — неясне; можливо, псл. *sъtoġa, *sъtoġa, пов'язане чергуванням голосних з *(съ)teġti «тягти, стягувати». — Пор. **тягті́**.

со́ус, *со́усник*, *со́усниця*; — р. бр. *со́ус*, п. ч. *sos*, слц. *sós*, *zós*, болг. *сос*, *со́ус*, схв. *со́с*; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. *sauce* «соус», нім. *Sauce*, *Sósse* «тс.», англ. *sauce* «тс., приправа» походять від нар.-лат. *salsa* «посолена (юшка)», пов'язаного з лат. *salsus* «солоний», що зводиться до *sāl* «сіть». — Черных II 190; Фасмер III 728; КЭСРЯ 423; Преобр. II 362; Sł. wyg. obcych 693; Holub—Lyer 446; РЧДБЕ 678; Вуяклија 893; Dauzat 651; Kluge—Mitzka 626; Klein 1327; Walde—Hofm. II 465—466. — Див. ще **сіть**.

со́фа СУМ, Нед, *со́фка*; — р. *софа́*, бр. *сафа́*, п. ч. вл. *sofa*, болг. м.

софа, схв. *сѳфа*, слн. *zofa*; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. *sofa* «софа, диван», іт. *sofá* «диван, кушетка», англ. *sofa* «диван», нім. *Sofa* «тс., кушетка, софа» через посередництво турецької мови (тур. *sofa* «софа, диван; кам'яна лавка; коридор, передпокій») зводяться до ар. *šuffa* (*šuffah*) «подушка на верблюдючому сідлі», *šufat* «вид лавки, вкритої ковдрою», пов'язаних з дієсловом *šaffa* «ставити в ряд». — СІС² 778; Макарушка 13; Фасмер III 729; Огиенко 30; Преобр. II 362; Шипова 288—289; Ст. выг. обсуч 690; Нолуб—Льер 445; РЧДБЕ 678; Вуяклија 894; Lokotsch 153; Gamillscheg 811; Dauzat 671; Kluge—Mitzka 713; Klein 1468; Räsänen Versuch 424.

[соферяти] «любити» Нед; — очевидно, зводиться до іт. *soff(e)rire* «переносити, терпіти», що походить від лат. *sufferre* (> нар.-лат. **sufferire*) «переносити, витримувати, терпіти», утвореного з префікса *sub-* «під-» і дієслова *ferre* «нести, підіймати», спорідненого з *berō* «беру», *brati* «брати». — Mestica 1700. — Див. ще **брати**, **суб'єкт**.

софізм, *софіст*, *софістика*, *софістичний*, ст. *софіста* «хитрословець» (1627); — р. *софізм*, *софіст*, бр. *сафізм*, *сафіст*, п. *sofizm*, *sofista*, ч. *sofisma*, *sofista*, слц. *sofizma*, *sofizmus*, *sofista*, вл. *sofizm*, *sofist*, болг. *софізъм*, *софіст*, м. *софізам*, *софіст*, схв. *софізам*, *сѳист(а)*, слн. *sofizem*, *sofist*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Sophisma*, *Sophist*, фр. *sophisme*, *sophiste*, англ. *sophism*, *sophist* через посередництво латинської мови (лат. *sophisma*, *sophista*) зводяться до гр. *σοφισμα* «судження, придумане розумно, хитро», *σοφιστής* «мудрий, досвідчений чоловік; оплачуваний учитель», похідних від *σοφός* «досвідчений, умілий; мудрий», етимологічно неясного. — СІС² 778; ССРЛЯ 14, 416; Hüttl—Worth 15; Kopaliński 900—901; Нолуб—Льер 445; РЧДБЕ 678; Вуяклија 894; Klein 1474; Frisk II 754—755. — Пор. **Софія**.

софіт «частина декорації на сцені, що зображує стелю або небо; освітлювальна арматура з кількома джерелами світла; видима знизу поверхня якої-небудь архітектурної деталі»; — р. *соффіт*, *софіт*, бр. *сафіт*, болг. *софіт*, слн. *sofita*; — запозичення з італійської мови; іт. *soffitto* «стеля» пов'язане з ст. *soffigere* «підбивати, підкріпляти», що зводиться до лат. *sub-* «під-» і *figere* «вбивати, зміцнювати, встановлювати». — СІС² 778; ССРЛЯ 14, 417; ТСМБ V/1, 74; РЧДБЕ 678; Mestica 1699.

Софія, [Сѳзя] Бі, *Сѳня*, *Сѳфа*, ст. *Софія* (1462) «мудро(ст), премудро(ст)» (1627); — р. *Сѳфія*, *Сѳфья*, бр. *Сѳфія*, *Сахвѳя*, п. *Zofia*, ч. *Zofie*, *Sofie*, слц. *Zofia*, болг. *Сѳфія*, м. *София*, схв. *Сѳфија*, слн. *Zofija*, стсл. **Софита**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Софія* утворено від іменника *σοφία* «майстерність, мистецтво; кмітливість; мудрість, знання», пов'язаного з *σοφός* «досвідчений, умілий, розумний, кмітливий, мудрий; мудрець», етимологічно неясним. — Сл. вл. імен 160; Беринда 233; Петровский 203—204; Суперанская 90; Спр. личн. імен 523; Фасмер III 729; Илчев 459; Constantinescu 149—150. — Пор. **софізм**, **філософія**.

[**софія**¹] (зоол.) «гадюка звичайна, *Pelias cherssea* (*Pelias* (*Vipera*) *berus* L.)» Г, Куз; — результат перенесення на змію запозиченої з грецької мови назви ст. *софія* (гр. *σοφία*) «мудрість», зумовленого традиційним пов'язанням мудрості з образом змії. — ГрицАВ 147. — Див. ще **Софія**.

[**софія**²] (бот.) «очанка звичайна, *Euphrasia officinalis* L.» Мак; — неясне.

[**софолі**] (мн.) «ноги» Нед; — неясне.

Софѳн, [Сафѳн, Сахѳн], ст. *Софѳнъ* (1495), *Софоніа* «таємниця панскаа, аб(о) сторож нам пánъ» (1627); — р. *Софѳн*, *Софѳний*, бр. *Сафѳн*, болг. *Софѳн*, стсл. **Софонита**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Софоніас* походить від гебр.

Ṣəraṇiā(h), букв. «зберіг (заховав) Ягве», утвореного з форми ṣarap «він заховав» і основи імені jah ('Ēlījah) «Ягве, Бог». — Сл. вл. імен 87; Беринда 233; Петровський 203; Суперанская 82; Спр. личн. імен 458; Фасмер III 729; Илчев 459; Constantinescu 150; Klein 1767.

софóра (бот.) «багаторічна рослина родини бобових, *Sophora L.*»; — р. софóра, бр. сафóра, слц. sofoга, слн. sofóга; — назва, засвоєна з новолатинської наукової номенклатури; нлат. *sophora* походить від ар. *ṣufāga* «жовті рослини», пов'язаного з *áṣfagu* (жін. р. *ṣafgá'*) «жовтий». — СІС² 778; ССРЛЯ 14, 417; Klein 1474. — Пор. шафрáн.

[софóрок] «приготовлений на курячому бульйоні соус до вареної курки», [супóрка] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *sorog* (зменш. *sorogek*) «соус» походить від лат. *sarog* «смак; вишукана страва», пов'язаного із *sario* «відчуваю смак», спорідненим з двн. *ant-seffen* «вбачати», дангл. *an-sebbjan* «помічати (особливо відчуттям смаку)». — SJP VIII 500; Walde—Hofm. II 477.

Со́фрoн Сл. вл. імен, Нед, [Сапрóн Нед, Сопрín], Сопрóн, [Сóхрoн] Нед, Куз, Супрóн, [Супрóсь], ст. Софрoнiй «цѣломудрнiй» (1627); — р. Софрoн, заст. Софроний, бр. Сафрoн, розм. Сапрoн, Супрoн, Супрóн, Супрóсь, др. Софроний, п. *Sofroniusz*, слц. *Sofrónia*, болг. Софрoн, Софроний, Софрáн, м. Софроние, схв. Софроније, слн. *Sofrónij*, стсл. Гофронни, Гофронъ; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Σωφρόνιος, букв. «розсудливий», Σώφρων утворені з основ прикметника σῶς (σα(φ)ος) «здоровий, неушкоджений», етимологічно ізольованого, та іменника φρόνις «розум, розсудливість», пов'язаного з φρήν «грудино-черевна перегородка; нутрощі; груди, серце, душа, розум», яке переконливої етимології не має. — Сл. вл. імен 87; Беринда 233; Петровський 203; Суперанская 82; Спр. личн. імен 458; Илчев 459; Constantinescu 150; Klein 1474; Frisk II 844, 1041—1043.

со́ха «стовп з розсохою; примітивне знаряддя для орання» СУМ, Л, сішка «невелика соха; підставка з розсохи», [сóхáр] «колода з розсохою» Г, Нед, сохáтий «лось», сохáтина «лосине м'ясо», [сóхур] «вилка для ловлі риби; розвилистий стовп для сушіння посуду» НикНикЕЛ, со́шка «сішка», со́шник СУМ, Нед, [підсо́ха] «довга колода в основі дахового гребеня» НикНикБЛ, [підсо́шок] «підпірка в тині», [пóсох] «палиця» Куз, [посохi] «куток у хаті для рогачів і кочерг» ЛЖит, посóшне (іст.) «земельний податок від сохи», [посóщина] «тс.» Нед, посóшний «нараховуваний від сохи», присiшки «стремена», присiшок «підпірка», [присóшина] «тс.» Нед, [прiсох] «стовп, що підпирає тин або дах у клуні», [розсішки] «малі вила» О, [рóсі] «відгалуження оленячих рогів» Нед, [росiшки] «тс.» Нед, розсо́ха, [росóха] «розсоха» Нед, [росóхи] «частина тіла, де розходяться ноги» Нед, [розсохач] «олень», [росохáч] «дуб з широкими гілляками» Нед, [росохiр] «стовп з розсохами для сушіння горшків» Чаб, розсохáтий «який має розсоху», розсо́хуватий, [росохáтий, росоховáтий Нед] «тс.»; — р. болг. сохá, бр. сахá, др. соха «соха, підпірка, кілок, дрюк», п. *socha* «соха», ч. слц. *socha* «статуя, скульптура», *sochog* «бовдур, телепень», вл. нл. *socha* «кілок з розсохою», *sochog* «кийок», м. *soa* «рогатина, жердина з розвилкою», схв. со́ха «жердина з розсохою», слн. *sôha* «статуя; кілок», с.-цсл. со́ха «дрючок, палиця»; — псл. *soxa* «дерево з розвилкою», [soxogъ] «тс.»; — споріднене з лит. *šakà* «гілка, сук, розсоха», *šakė* «вила», лтс. *saka* «розсоха дерева», *sakas* «хомут, ярмо», *sakne* «корінь», дінд. *šākā* (*šākhā*) «гілка, сук», перс. *šāḫ* «тс., ріг», вірм. *ṣaḫ* «гілка», гот. *hōha* «плуг»; іє. *kāk- «сук, гілка; кілок». — Черных II 190—191; Фасмер—Трубачев III 729—730; Потебня К ист. зв. II 12; Brücker 505—506; Machek ESJČ 565—566; Holub—Kop. 344; Schuster-Sewc 1331; Младенов 600; Skok III 301;

Mikl. EW. 313; Мейе ОЯ 21—22; Meillet Etudes 158, 174; Мартынов Язык 83—84; Бурлакова ВСЯ VI 60; Trautmann 297; Fraenkel 957—958; Karulis II 144—145; Эндзелин СБЭ 127; Mühl.—Endz. III 642, 646; Pedersen KZ 38, 391; IF 5, 50; Kelt. Gr. I 126; Petersson Ar. Arm. St. 98; Schmidt KZ 25, 127; Persson Beitr. 141, 304; Гамкрелидзе—Иванов 97, 690; Pokorny 523. — Пор. **сáхáр**², **сук**.

[**сохірь**] «приміщення для вівчарів та молочних продуктів» ДопУЖДУ IV; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *сóхá* (див.).

сóхнути, *сóхлий*, *сóхти* — див. **сухий**.

[**сохтáч**] «франт, фат; чепурун» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з [*сохтувáти*] «звикати; поспішати».

[**сохтувáти**] «звикати ВеУг; поспішати», [*сохтувáти*] «поспішати» Нед, [*сохтíвний*] «вправний, звичний до роботи» ВеУг, [*сохтíвний*] «здатний, придатний», [*сохтóваний*] «звиклий» ВеУг, [*присохтувáти*] «пристосувати» Нед; — видозмінене запозичення з угорської мови; уг. szokni «звикати, мати звичку», szokikni «привчатися до чогось; мати звичай», szoktatni «привчати до чого-небудь» етимологічно неясні. — ВеУг 260; Лизанец 625; MNTESz III 776.

соціалізм, *соціалізація*, *соціаліст*, *соціалістичний*, *соціалізувáти*; — р. *соціалізм*, бр. *сацыялізм*, п. *socializm*, ч. *socialismus*, слц. *socializmus*, вл. *socializm*, болг. *социализъм*, м. *социјалізам*, схв. *социјалізам*, слн. *socializem*; — запозичення з французької мови; фр. *socialisme* «соціалізм» (нім. *Sozialismus*, англ. *socialism* «тс.») утворено від лат. *sociālis* «громадський; суспільний; товариський». — СІС² 778; Черных II 191; КЭСРЯ 423; Kopaliński 899—900; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 679; Вујаклија 895; Klein 1467; Dauzat 670. — Див. ще **соціалний**.

соціалний; — р. *соціалний*, бр. *сацыяльны*, п. *socialny*, ч. *sociální*, слц. *sociální*, вл. *socialny*, болг. *социáлен*,

м. *социјáлен*, схв. *сòцијáлан*, слн. *so-ciálen*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *sozial* «суспільний, соціальний», фр. *social* «тс.» походять від лат. *sociālis* «товариський, громадський; союзний», пов'язаного з *socius* «товариш, спільник; спільний, союзний», далі з *sequo* «іду слідом, стежу», спорідненим з дінд. *sácate* «іде слідом, переслідує», лит. *sèkti* «іти слідом, переслідувати», можливо, також псл. *sočiti* «шукати, вистежувати», укр. *сочіти* «підстерігати, стежити». — СІС² 779; Акуленко 140; Черных II 191; Фасмер III 730; Kopaliński 899—900; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 679; Вујаклија 894; Dauzat 670; Kluge—Mitzka 718; Walde—Hofm. II 519—520, 551—552. — Пор. **сочіти**.

соціологія, *соціблог*, *соціологізм*, *соціологічний*; — р. болг. *социология*, *социблог*, бр. *сацыялогія*, *сацыёлаг*, п. *sociologia*, *sociolog*, ч. *sociologie*, *sociolog*, слц. *sociológia*, *sociológ*, схв. *социологија*, *социблог*, слн. *sociologija*, *sociológ*; — запозичення з французької мови; фр. *sociologie* «соціологія» утворено з основ *socio-* (*société*), що походить від лат. *societās* «суспільство, товариство», пов'язаного з *socius* «товариш, союзник, спільник; спільний, союзний», і *-logie*, звичайного для назв наук компонента, що через лат. *-logia* зводиться до гр. *-λογία* «тс.», пов'язаного з іменником *λόγος* «слово; розум». — СІС² 779; УРЕ 10, 348; ССРЛЯ 14, 437; Kopaliński 900; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 679; Вујаклија 895; Dauzat 670. — Див. ще **біолог**, **логіка**, **соціалний**.

сочевіця (бот.) «рослина родини бобових, *Lens Adans.* (*Ervum lens*); (зб.) зерна цієї рослини», [*сачавиця* Мак, *сачевіця* Нед, *сачовіця*, *сачовка* Л, *сешевіце* ВеНЗн, *сичавіця*, *сікавіця* Па, *сіковіця* ВеНЗн, *січавіця* Чаб, *сосовіця* ВеНЗн, *сочéва* Нед] «тс.», *сóчка* «зерно сочевиці; (заст.) лінза», [*сошовіця*] «сочевіця» ВеНЗн, [*чачавиця*] «сочевіця» Мак, [*чечавіця*

ЛЧерк], чечевіця, [чикавиця ЛЧерк, шачавиця Мак, шашовіця Мо, шичевіця Л, шичовіця Л, шоковиця Мак, шоцевіця, шочовиця Мо, шушавиця Мак] «тс.»; — р. [сочевіця], чечевіця, бр. сачавіця, др. сочевиця «тс.», сочиво «зерно сочевиці», п. soczewica «сочевиця», ч. čočka, заст. čočkovice, [čočovice, čečovice], слц. šošovica, вл. нл. sok, схв. сѡчиво, сочѣвица, слн. [sočivo], стсл. сочиво «тс.»; — очевидно, псл. sočevica, sočivo «тс.», що виводиться від іменника sokъ «сік»; основи семантичного зв'язку, а також причини звукових змін у назві неясні; висловлюється припущення (Machek ESJČ 106; Jm. rosl. 127) про давнє складне утворення з основи іє. *kiker- «горох» і основи, спорідненої з лат. vicia «вика». — Німчук 268; Булаховський Вибр. пр. III 424; Фасмер III 731, IV 355; Преобр. II 351; Brückner 506; Schuster-Sewc 1331—1332; Mikl. EW 313. — Див. ще сік¹.

СОЧИТИ «підстерігати, стежити», [осочнік] «лісник, зобов'язаний брати участь у полюванні» Ж, [підсочить] «підстерігати» Кур, [підсоки] «підбурювачі; інтриги, підступи» Нед; — р. сочить «шукати, вистежувати (звіра, злодія)», бр. сачыць «стежити, спостерігати; наглядати; вистежувати», др. сочити «шукати, вивчати; вимагати судом; вести тяжбу», сочьба «донос», п. ст. soczyć «обмовляти, ганьбити, цькувати», болг. соча «указую», м. сочи «показує», схв. сѡчитѣ «викривати, виявляти, розшукувати», сѡк «той, хто переслідує злодія; свідок», р.-цсл. сокъ «обвинувач», с.-цсл. сочитѣ «казати, оголошувати; указувати; доносити»; — псл. sočiti «шукати, вистежувати; викривати, виявляти; указувати; ганьбити», сокъ «обвинувач, свідок; позивач, вивідувач»; — споріднене з лит. sakýti «говорити», лтс. sa cit, двн. sagēn «тс.», лат. in-sequo «оголошувати», можливо, також з лит. sèkti «іти слідом», лтс. sekt «тс.», дінд. sácate «супроводжує, іде вслід», лат. sequor «іду вслід». — Фасмер III 708, 731;

Brückner 506; Machek ESJČ 566; Младенов 600; РФВ 63, 310—311; Skok III 302; Варбот 31—32; Meillet BSL 20/1, 31; Mikl. EW 290, 313; Trautmann 254—255; Fraenkel 757, 773; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 136—140; Pokorny 897—898.

сошá, сошувáти — див. шосé.

союз, [союзанін] «союзник» Нед, союзник, союзництво, [союзити] «бути в союзі» Нед; — р. союз, бр. саюз, п. sojusz (з р.), болг. съюз, м. сојуз (з р.); — запозичено із церковнослов'янської мови; цсл. съжзъ, як і стсл. съжзъ, «зв'язок, узи, пута, союз», съвжзъ «тс.», др. съвузъ «зв'язок, узи», съузъ «тс.», зводиться до псл. съвѡзъ «зв'язок», пов'язаного чергуванням голосних з съвѡзати «зв'язати», похідним від вѡзати «в'язати». — Огієнко РМ 1938/10, 440; Черных II 191—192; Фасмер III 731, IV 152; Преобр. II 363; Соболевский ЖМНП 1894, травень 218; Срезн. III 664—665, 859; SW VI 260; Sł. wug. obcsuch 690; Brückner 506; Mikl. EW 315. — Див. ще в'язáти. — Пор. вúзол, ўзи.

союзка (спец.) «передня частина заготівки взуття або шкіряна нашивка на носок і підйом взуття»; — бр. саюзка «тс.»; — запозичення з російської мови; р. союзка «тс.» пов'язане з др. съвузъ «зв'язок, скріпа». — Див. ще союз.

соя¹ (бот.) «рослина родини бобових, Glycine L.»; — р. бр. болг. соя, п. вл. soja, ч. слц. слн. sója, м. соја, схв. сѡја; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Soja «soя», гол. soja, soya, англ. soy(a), фр. soja, soya «тс.» зводяться до яп. shōyū (šo-ju) «соєва олія», що походить від кит. čiang-yu «тс.». — Дзензелівський УМШ 1958/2, 68; СІС² 779; Акуленко 141; ССРЛЯ 14, 459; Фасмер—Трубачев III 731; Ушаков IV 422; Sł. wug. obcsuch 690; Machek Jm. rosl. 128; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 679; Kluge—Mitzka 714; Vries NEW 669; Klein 1479.

соя² — див. сойка.

сояк «приміщення, в якому зберігається в качанах кукурудза» Мо; — не-

ясне; можливо, пов'язане з молд. (рум.) *soi (soi)* «сорт», тур. *soy* «тс.». — Пор. **сой**.

[**спагнути**] «здогадатися, зрозуміти» Пі; — очевидно, результат видозміни дієслова *збагнути* «зрозуміти, осягти» (див.).

спад, *спáдень*, *спáдина*, *спáдистий*, *спáдки*, *спадківщина*, *спадковий*, *спадний*, *спáдок*, *спáдщина*, *спадь*, *спáдя* — див. **пасти**².

[**спадь**] (ент.) «одноденка, поденка, *Ephemera L.*» ВеБ, ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане зі *спадати* «падати; слабнути, зникати».

[**спаз**] «злість» Нед; — неясне; можливо, результат видозміни форми сказ.

спазм, *спáзма*, *спазматичний*, [*спазмовий*] Куз, *спастичний*, [*спазмувати*] Куз; — р. *спазм(а)*, бр. болг. м. *спáзма*, п. *spazm*, ч. *spazma*, *spazma*, слц. *spazmus*, вл. *spasmiski* «спазматичний», схв. *спáзма*, слн. *spázem*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Spásma* «спазм», *Spásmus*, англ. *spasm*, фр. *spasme* «тс.» походять від лат. *spasma (spasmus)* «спазм, судорога», що зводиться до гр. *σπάσμα*, *σπασμός* «тс.», пов'язаних з дієсловом *σπάω* «тягну; смикаю; стягую судорогою», можливо, спорідненим з днн. дангл. *srappa* «натягувати, напинати; зв'язувати», псл. *reći* «натягувати», укр. *п'ясти*. — СІС² 779; УРЕ 10, 445; Черных II 192; Фасмер III 731; Sł. wyg. obcych 694; Korpalański 907; Holub—Lyer 447; РЧДБЕ 679; Вуяклија 896; Gr. FWb. 713; Dauzat 679; Klein 1482; Walde—Hofm. II 568; Frisk II 759—761.

[**спакувати**] «зіпсувати» Ва; — неясне.

спаніель «порода коротконогих мисливських собак з обвислими вухами»; — р. *спаниель*, бр. *спаниэль*, п. *spaniel*, ч. *španěl*, *spaniel*, слц. *španiel*, слн. *španjél* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. *spaniel* «тс.» (одна з порід собак іспанського походження), сангл. *spainel* «іспанський; спаніель», *espaingol* «тс.» через фр. *épagneul*, букв. «іспан-

ський собака», зводяться до ісп. *español* «іспанський», що походить від нар.-лат. *Hispaniolus*, пов'язаного з лат. *Hispania* «Іспанія». — СРЯ IV 217; ТСБМ V/1, 248; Sł. wyg. obcych 694; Klein 1480.

[**спантьобрити**] «зварити (несмачну, погану їжу)» Ва, [*іспантьобрить*] «тс.» Чаб; — афективне утворення.

спаржа (бот.) «холодок, *Asparagus L.*», [*спараг*] «холодок лікарський, *Asparagus officinalis L.*» Мак, [*шпараг*, *шпарага*, *шпараги* тж, *шпáраг* Нед, *шпарáру*] «тс.»; — р. бр. болг. *спáржа*, п. *szparag*, заст. *szparaga*, ч. *špargl* (з нім.), слц. *špargl'a*, заст. *šparga*, *špárga*, схв. *спáрог*, *спáрога*, *шпáрга*, *шпáргла*, слн. *špárgelj*; — очевидно, за посередництвом російської, польської і, можливо, німецької мов (нвн. *Spárgel* «спаржа», ст. *spargen*, *sparge*, *sparg*, [*spars*]) запозичено з італійської; іт. *spáragio* «тс.» походить від слат. *sparagus*, пов'язаного з лат. *asparagus* «спаржа городня». — СІС² 779; УРЕ 10, 445; Фасмер III 732; Преобр. II 364; Holub—Lyer 470; Machek Jm. rostl. 268—269; РЧДБЕ 680; Skok III 309; Kluge—Mitzka 720; Mestica 1750. — Див. ще **аспарагус**.

[**спаровляти**] «робити; купувати»; — очевидно, результат афективної видозміни дієслова *справляти* «тс.». — Див. ще **правій**.

Спартак (чоловіче ім'я); — р. бр. болг. *Спартáк*; — нове запозичення з латинської мови; лат. *Spartacus* (ім'я славетного вождя повстання рабів у Стародавньому Римі, уродженця Фракії) походить від фрак. *Σπάρτακος* «тс.», яке виводиться від *σπαρ(α)*- «спис», пов'язуваного з лат. *sparus (sparum)* «короткий спис», днн. днн. *spreg* «спис», нвн. *Speer* «тс.». — Вл. імена 87; Петровский 204; Спр. личн. имен 459; Илчев 459; Георгиев Исследования 122; Walde—Hofm. II 568.

спартакіада; — болг. *спартакиáда*, бр. *спартакіяда*, п. вл. *spartakia-da*, ч. слц. слн. *spartakiáda*, схв. *спартакијада*; — запозичення з російської

мови; р. *спартакиа́да* утворено за аналогією до *олімпіа́да* «олімпійські ігри; змагання, конкурс, огляд» від власного імені *Спартáк*, лат. *Spartacus* (уродженець Фракії, вождь повстання рабів у Стародавньому Римі). — СІС² 779; УРЕ 10, 446; Цыганенко 444—445; Kopaliński 906—907; Sł. wug. obcych 669; Holub—Lyer 447; РЧДБЕ 580; Вујаклија 896. — Див. ще **Спартáк**.

спарта́нець «загартована, витривала людина», *спарта́нський* «витривалий; позбавлений зручностей; простий, скромний»; — р. бр. болг. *спарта́нец*, п. *spartanin*, ч. *spartán*, слц. *spart'an*, вл. *spartaniski* «спартанський», слн. *spartánes*; — можливо, через німецьке посередництво (нім. *Spartaner* «спартанець», пор. англ. *spartan* «тс.») запозичено з латинської мови; лат. *Spartānus* «спартанський, спартанець» є похідним від *Sparta* «Спарта (давньогрецький поліс — столиця Лаконії на Пелопоннесі)», що зводиться до гр. дор. *Σπάρτα* (атт. *Σπάρτη*) «тс.», можливо, пов'язаного з дієсловом *σπαίρω* «сію, засіваю» (звідки *σπαρτός* «засіяний» і, мабуть, *σπάρτη*, що тлумачиться як «засіяне (місце)»); жителі Спарти відзначалися суворим способом життя, з дитинства привчалися до витривалості й терпіння. — СІС² 779—780; УРЕ 10, 446; ССРЛЯ 14, 472; Kopaliński 907; Sł. wug. obcych 694; Holub—Lyer 447; РЧДБЕ 680; Klein 1481; Frisk II 758.

спáрхнути — див. **пéрхнути**.

спаря́ти — див. **па́рити**¹.

спасі́бі «дякую; подяка», [*спасі́біг*, *спасі́бу*] «тс.», [*спасі́бкати*] «дякувати» Нед; — р. *спасі́бо* «дякую, дякуємо; [подяка, вдячність]», бр. [*спасі́ба*] «тс.»; — результат злиття і фонетичної видозміни виразу др. *съпаси Богъ* «нехай спасе Бог». — Булаховський Вибр. пр. III 414; Черных II 192; Фасмер III 732; Цыганенко 445; Соболевский Лекции 127; Sadn.—Aitz. VWb. I 363. — Див. ще **бог**¹, **спа́сті**.

спа́сті «врятувати», *спаса́ти*, *Спас* «спаситель», *спасе́нник* «праведник; го-

вільник», *спасе́ння*, *Спаса́тель*, *спа́сівка* «піст у кінці літа; сорт яблук, груш», *спасі́ння*, *спасе́нний*, *спа́сівський*, *спасі́вчаний*, *успа́стіся* «врятуватися»; — р. *спа́сті*, бр. [*спасці́ся*] «врятуватися», др. *съпасти* «врятувати», ч. *spasiti*, слц. *spasit'* «тс.», вл. *spasć* «уберегти», болг. *спася́* «врятувати», м. *спаси*, схв. *спа́сти*, *спа́сти* «тс.», стсл. *съпасти*, *съпа́сати* «берегти, рятувати»; — утворене в християнський період за допомогою префікса *съ-* «з-» від дієслова *па́сти* «берегти, пасти». — Фасмер III 732; Skok III 309. — Див. ще **з**³, **па́сти**¹. — Пор. **запа́с**.

[**спасува́ти**] «жартувати» Нед; — запозичення з німецької мови; нвн. *sraßen* «жартувати», *Sraß* «жарт, забава, задоволення» походять від іт. *spassarsi* «веселитися», *spasso* «розвага, задоволення; прогулянка», які зводяться до лат. *expandere* «простягати, розгортати», *expassus* «розгорнутий», утворених з префікса *ex-* «ви-, з-» і дієслова *rando* «розпускаю, розгортаю, розстилаю». — Kluge—Mitzka 721. — Див. ще **експа́нсія**.

спа́ти, [*сипля́ти*] «спати», *спа́тки*, *спа́тоньки*, *спа́точки*, *спату́ні*, *спату́сі*, *спа́льник*, *спа́льня*, *спання́*, *спанько́*, [*спа́чка*] «сплячка», *сплюх* «чоловік, який багато спить; [заець]», *сплю́ха*, *спля́чка*, [*сп'юх*] «сплюх» Нед, [*сп'я́чка*] «сплячка» Нед, [*сплю́щий*] «сонливий», *спля́чий*, [*спля́щий*], *безпросі́пний*, *віспа́тися*, *висипля́тися*, *заспа́ти*, *засипа́ти*, *засипля́ти*, *заспа́тися*, *засипа́тися*, *за́спаний*, [*неспля́чки*] «безсоння» Г, Ж, *невсі́пний*, *невсі́пучий*, *невсі́пущий*, *невіспа́ний* Куз, [*непросі́пний*] «непросипущий (п'яниця)» Ж, [*непросі́пний*] «непробудний» Куз, *непросі́пущий*, [*оспа́льство*] «сонливість, лінощі» Бі, *оспа́лий*, *пересі́п*, [*переспа́нка*] ЕЗб 25, *приспа́ти*, *присипа́ти*, *присипля́ти*, [*пріспа́нка*] «коханка», *присі́пний*, *проспа́тися*, *присі́пватися*, *присі́плятися*, *просі́п*, *розіспа́тися*, *розіспа́ний*, *усі́пнути*, *усі́пляти*, *усі́пальниця*, *усі́пальня*, [*усі-*

плівий] Нед, *успинний*, [*уперес(у)ни*] «під час глибокого сну»; — р. *спать*, бр. *спаць*, др. *съпати*, п. вл. *spas*, ч. слн. *spáti*, слц. *spat'*, нл. *spas*, полаб. *sãpãt*, болг. *спя* «сплю», м. *спие* «спить», схв. *спãти*, стсл. *съпати*; — псл. *сърати* «спати», пов'язане з іменником **сърпъ* (> *сърь*) «сон»; — споріднене з дінд. *sváriti* (*svápati*) «спить», ав. *χvafsaiti* «тс.», дангл. *svefan* «спати», дісл. *sofa* «тс.», лат. *sõpiõge* «присипляти»; іе. **с̥пер-/sup-* «спати». — Черных II 192; Фасмер III 732—733; Brückner 508; Machek ESJČ 570; Holub—Kop. 330; Schuster-Sewc 1336—1337; Младенов 604; Skok III 309—310; Fraenkel ZfSlPh 26/2, 340—350; Ernout—Meillet 1120—1121; Walde—Hofm. II 561; Абаев ИЭСОЯ IV 272; Mayrhofer III 561; Uhlenbeck 354—355; Persson Beitr. 747; Pokorny 1048. — Пор. **сон**¹.

[**спах'а́ться**] «спрацюватися, позношуватися; постаріти» ЛексПол; — неясне; може бути зіставлене з [*пах'ати*] «орати» або з [*спашув'ати*] «змарніти», [*спашіти*] «тс.».

спахн'у́ти «спалахнути», *спах'ати* «спалахувати», *спáхувати* «тс.»; — результат редукції слів *спалахн'ути*, *спалáхувати*. — Див. ще **палахтіти**. — Пор. **пахтіти**.

спах'овий — див. **спох'овастий**.

[**спáцір**] «прогулянка», [*спац'ера*, *шпáцір*] «тс.», [*спацерув'ати*] «прогулюватися», [*спацірув'ати*] «гуляти» Ба, [*спацірув'ати* Куз], *шпацірув'ати*, [*шпацірув'ати*] «тс.»; — бр. [*спáцыр*] «прогулянка», *шпáцыр* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *spacer* «прогулянка», *spacerować* «гуляти, прогулюватися» походять від нім. *spazieren* «тс.», яке зводиться до лат. *spatiāri* «тс.», похідного від *spatium* «простір; місце для гуляння», спорідненого з дінд. *sphāgāñ* «просторий, великий», псл. *spēti* «мати успіх». — Шелудько 57; Ба 12; SJP VIII 510; SW VI 273; Brückner 508; Kluge—Mitzka 721—722; Walde—Hofm. II 568—569. — Див. ще **спіти**.

[**спашув'ати**] «змарніти» Нед, [*спашіти*] «тс.» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. рідк. *spaszować* «спасувати; поступитися; збідніти; змарніти» є похідним від *paszować* «поступатися; марніти, худнути», пов'язаного з *pasować* «тс.», що виводиться від *pas* «відмова брати участь у даному розиграші (до наступної роздачі карт та ін.)», якому відповідає укр. *пас* «тс.». — SW IV 72, 78, 83; VI 282, 283. — Див. ще **пас**².

[**спевн'іти**] «утвердити; (слово) виконати» Нед; — очевидно, результат зближення запозиченого п. *speñić* «виконати», похідного від *peñny* «повний» (пор. р. *исполнить* «виконати»), з основою слова *пéвний*. — Див. ще **пéвний**, **пóвний**.

спéкатися — див. **пек**¹.

[**спеколат**] «кат, тиран» Нед, [*спеколатство*] «тиранія» Нед; — р. церк. *спекулатор* «кат; наглядач», р.-цсл. *спекоулаторь* «тюремний сторож», стсл. *спекоулаторь* «кат»; — через посередництво церковнослов'янської і середньогрецької (сгр. *σπεκουλάτωρ*) мов запозичено в давньоруську мову з латинської; лат. церк. *speculātor* «кат; наглядач; розвідник, вивідувач, лазутчик; охоронець; дослідник» є похідним від дієслова *speculāri* «оглядати, підглядати, підстерігати, розвідувати, видивлятися; спостерігати, дивитися». — Фасмер III 733; ИОРЯС 12/2, 277; Даль IV 289; Срезн. Доп. 247; Walde—Hofm. II 570—571. — Див. ще **аспéкт**, **спекуля́ція**.

спекта́кль; — р. бр. *спекта́кль*, п. вл. *spektakl*, ч. *spektákl*, болг. *спекта́къл*, м. *спекта́кл*, схв. *спекта́кл*, слн. *spektákel*, *špektákel*; — запозичення з французької мови; фр. *spectacle* «видовище, спектакль» походить від лат. *spectāculum* (*spectāclum*) «вид, видовище; вистава; зал для глядачів, місця для глядачів; огляд», похідного від *speciāre* «дивитися, розглядати, спостерігати», пов'язаного з *specere* (*specio*) «дивитися». — Черных II 192; Фасмер III 733; Цыганенко 445; Kopaliński 907—

908; РЧДБЕ 680; Kluge—Mitzka 722; Dauzat 680; Walde—Hofm. II 570—571. — Див. ще **аспéкт**. — Пор. **спекуля́ція, спеціа́льний**.

спектр, *спектра́льний*; — р. бр. *спектр*, п. *spektr*, ч. слц. вл. *spektrum*, болг. *спéктър*, м. *спектар*, схв. *спéктар*, слн. *spékter, spéktrum*; — запозичення з французької мови; фр. *spectre* «привид, примара, страховисько; спектр» походить від лат. *spectrum* «образ, уява; видіння, привид», пов'язаного з *specere* (*specio*) «дивитися». — СІС² 780; Фасмер III 733; Цыганенко 445; Kopaliński 908; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 681; Ву-яклија 897; Dauzat 680; Walde—Hofm. II 570. — Див. ще **аспéкт**. — Пор. **спекта́кль, спекуля́ція, спеціа́льний**.

спекуля́ція «філософська умоглядна побудова; використання різниці в цінах для одержання зиску в торгівлі», *спекуля́нт, спекуля́твний, спекулюва́ти, спекулю́нті*; — р. *спекуля́ція*, бр. *спекуля́ция*, п. *spekulacja*, ч. *spekulace*, заст. *spekulací*, слц. *špekulácia*, вл. *spekulacija*, болг. *спекула́ция*, м. схв. *шпекула́ција*, слн. *spekulacija* (філос.), *špekulacija* (торг.); — очевидно, через посередництво російської і польської мов запозичено з німецької; нім. *Spekulation* «спекуляція (філос., торг.)» походить від пізнього лат. *speculatio* «виглядання; дослідження, розмірковування, розвідка; споглядання, умогляд», пов'язаного з *specere* (*specio*) «дивитися». — Акуленко 140; СІС² 781; Коваль 113 — 114; УРЕ 10, 453; Черных II 192—193; Фасмер III 733; Kopaliński 908; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 681; Kluge—Mitzka 723. — Див. ще **аспéкт**. — Пор. **інспéкція, конспéкт, перспекті́ва, ре-спéкт, спекола́т, спекта́кль, спектр, специ́фіка, спеціа́льний, спе́ція**.

спелеоло́гія «наука, що вивчає печери», *спелеоблог, спелеологі́чний*; — р. болг. *спелеоло́гия*, бр. *спелеалóгия*, п. *speleologia*, ч. *speleologie*, слц. *speleológia*, м. *спелеологija*, схв. *спелеоло́гија*, слн. *speleologija*; — очевидно, че-

рез посередництво німецької мови (нім. *Speläologie*) запозичено з французької; фр. *spéléologie* «спелеологія» (з кін. XIX ст., в працях Е.А. Мартеля, одного з основоположників спелеології) утворене з основ гр. *σπήλαιον* «печера», очевидно, пов'язаного з гомер. *σπέος* «тс.», нез'ясованого походження, і *λόγος* «слово, (наукове) пояснення; розум; вчення». — СІС² 781; Kopaliński 908—909; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 681; Dauzat 680; Frisk II 764, 765—766. — Див. ще **ло́гіка**.

[спелю́нка] «брудне приміщення, кубло» Куз; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *spelunka* «погане приміщення; кубло», як і ч. *špelunka* (*špeluňka*) «найгірший трактир; бідне приміщення, погана квартира», слц. *špelunka* «бідне приміщення, корчма», вл. *spelunka* «кубло, корчма», схв. *шпелю́нка* (*спелю́нка*) «темне і брудне приміщення, кубло», слн. *špelúпка* «занедбане трактирне приміщення», через посередництво нвн. *Spelúpkе* «погане приміщення, кубло» зводиться до лат. *spēlupca* «печера, грот», що виводиться від гр. *σπήλυξ* «печера», пов'язаного з *σπήλαιον* «тс.». — Sł. wyg. obsyeh 696; SW VI 287; Holub—Lyer 470; Kluge—Mitzka 723; Walde—Hofm. II 572; Erpout—Meillet 964; Frisk II 765. — Див. ще **спелеоло́гія**.

[спенсер] «жіноча кофточка, коротка куртка» Куз, **[спенцер, шпенцер]** «тс.» Куз, О; — р. заст. *спенсер* «коротка куртка, жіночий корсаж», *спензер* «тс.», п. заст. *спенсер* «вид чоловічої куртки; каптан», **[спенсер]** «сюртук»; — очевидно, через посередництво польської, французької (фр. *спенсер* «вид верхнього одягу», з 1801 р.) і, можливо, також німецької (нім. *Spēpser, Spēpzer* «жіноча кофточка, корсаж; вузький піджак») мов запозичено з англійської; англ. *спенсер* «куртка, короткий сюртук» утворене у 1796 р. від прізвища лорда Дж. Спенсера (С. J. Spencer, 1758—1834), який ввів в ужиток цей одяг. — Онышкевич Исслед. п. яз. 248; Фасмер III

733; St. wyr. obcych 696; SW VI 288; Dauzat 680; Kluge—Mitzka 724; Klein 1485; Chambers 482.

сперечатися, *сперечальник*, *сперечитися*, *сперечливий*, *сперечник* — див. **перэка**.

спёрма «рідина в чоловічих статевих залозах»; — р. бр. болг. м. *спёрма*, п. ч. слц. *sperma*, схв. *спёрма*, слн. *sręma*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Sperma*, фр. *sperme*, англ. *sperm* «тс.» походять від пізньолат. *sperma* «сім'я, насіння», що відтворює гр. *σπέρμα* «сім'я (рослинне або тваринне); плід; паросток, дитя, нащадок; сівба; запліднення», пов'язане з дієсловом *σπείρω* «сію, розсіваю, розкидаю, розсипаю; поливаю», спорідненим з вірм. *sp'it* «розсіваю, розкидаю», двн. *sręiu* «висівки», свн. *sproewen* «розкидати, розсіювати», гот. **sprēwjan*, снідерл. *spraiepen*, дангл. *sprēawlian* «тс.», кімр. *ffreuo* «течу», *ffrau* «вибризування; потік», лтс. *sprautiūs* «зійти, пробитися» і, далі, з псл. **p'għatī* «мжичити, дощити», **p'għst* «земля, прах», укр. *персть* «земля» та, з іншим ступенем вокалізму, псл. **pogħ* «пил», укр. *пóрох*. — СІС² 781; ССРЛЯ 14, 495; Коралиński 908; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 681; Dauzat 680; Klein 1486; Walde—Hofm. II 567, 572; Frisk II 762—763. — Див. ще **персть**, **пóрох**.

сперматозоїд; — р. *сперматозоїд*, бр. *сперматазоїд*, п. ч. слц. *spermatozoid*, болг. м. *сперматозоїд*, схв. *сперматозоїд*, слн. *spermatozoid*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Spermatozoid*, фр. *spermatozoïde*, англ. *spermatozoid* утворено з основ гр. *σπέρμα* (род. в. *σπέρματος*) «сім'я (рослинне або тваринне)», *ζῷον* «жива істота, тварина» та суфіксального компонента *-oid-* (указує переважно на подібність до чогось або походження від чогось). — СІС² 781; ССРЛЯ 14, 495; Коралиński 908; Holub—Lyer 343, 448; РЧДБЕ 681; Gr. Fwb. 714; Dauzat 680; Klein 1078, 1486. — Див. ще **астероїд**, **зоологія**, **спёрма**.

спермацёт «речовина, яку виділяють з голови кашалотів і використовують у парфюмерії та ін.»; — р. болг. м. *спермацёт*, бр. *спермацёт*, п. ч. слц. *spermacet*, схв. *спермацет*; — запозичення з німецької мови; нім. *Spermacét*, як і англ. фр. *spermaceti*, походить від виразу слат. *sperma cęti* «сім'я кита» (за помилковим уявленням про зв'язок цієї речовини з тваринною спермою); вираз складався з пізньолат. *sperma* «сперма, сім'я» і лат. *cętus* «велика морська тварина (кит і под.)», що зводиться до гр. *κῆτος* «кит; велика морська тварина». — СІС² 781; Фасмер III 733; Преобр. II 364; Коралиński 908; РЧДБЕ 681; Вуяклија 899; Klein 263, 1486. — Див. ще **кит**¹, **спёрма**.

спесівий «пихатий», [*спесівитися*] (у виразі *с. до кого* «гордувати кимсь») Нед; — очевидно, запозичення з російської мови (дієслово може бути здавна успадкованим); р. *спесівий* «зарозумлий, бундючний, пихатий» пов'язане з іменником *спесь* «пиха, чванство» не зовсім ясного походження; можливо (з огляду на заст. фольк. [*спесивъ*] «швидкий, квапливий»), пов'язане зі *спех* «поспішність, квапливість; поспіх», заст. [*спеть*] «поспішати за ким-небудь, доганяти; мати успіх», спорідненими з укр. *спіх* «поспіх; моторність; спритність; [результат, успіх]», [*спіти*] «досягати успіхів, удосконалюватися»; менш переконливі реконструкція псл. **спьсь* і зближення з іє. **spēis-* «бундючитися» (Ильинский ИОРЯС 20/3, 78—79). — Черных II 193; Фасмер III 734; Преобр. II 364; Потебня К ист. зв. III 84—85; Pedersen IF 5, 44; Persson Beitr. 386—387, 400—401. — Пор. **спіти**, **спіх**.

[**спётрити**] «зібрати, звести до купи» ЛексПол; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*пётрати*] «розуміти» (пор.).

спец «представник інтелігентської професії (в СРСР перших років); спеціаліст», *спецівка* «спеціальний одяг для роботи на виробництві»; — бр. болг. м. *спец*, п. ч. *спес*; — запозичення з ро-

сійської мови; р. *спец* «спеціаліст, спец; майстер своєї справи» є результатом скорочення іменника *спеціаліст* «фахівець, знавець» (з 1882 р.), очевидно, запозиченого з французької мови; фр. *spécialiste* (з 1842 р.) виводиться від прикметника *spécial* «особливий, незвичайний», який походить від пізнього лат. *speciālis* «особливий, своєрідний». — СІС² 782; КЭСРЯ 423; SJP VIII 532; Sł. wyg. obcych 694; Holub—Lyer 447; РЧДБЕ 682; Dauzat 679—680. — Див. ще **спеціальний**.

специфіка, *специфікація*, *специфікум*, *специфічний*, *специфікувати*; — р. болг. м. *специфика*, бр. *специфика*, п. *specyfika*, ч. *specifika*, слц. *špecifika*, вл. *specifikum*, схв. *специфікум*, слн. *specifika*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Spezifikum* (мн. *Spezifika*), фр. *spécifique* «специфічний, особливий, своєрідний; особливий засіб», англ. *specific* «тс.» походять від слат. *specificus* «своєрідний, особливий, видовий», букв. «видоутворюючий», утвореного з основ іменника лат. *speciēs* «вид, різновид; уявлення, поняття; вигляд» та дієслова *facere* (-*ficere*) «робити, чинити, виробляти». — СІС² 781; ССРЛЯ 14, 503; Лехин—Петров 655; Kopaliński 907; Holub—Lyer 447; РЧДБЕ 681; Dauzat 680; Klein 588, 1483. — Див. ще **спеція**, **факт**.

спеціальний, *спеціалізація*, *спеціаліст*, *спеціальність*, *спеціалізувати*; — р. *спеціальний*, бр. *специяльны*, п. *specjalny*, ч. *speciální*, *speciální*, слц. *špeciální*, вл. *specialny*, болг. *специален*, м. *специјален*, схв. *спѣцијалан*, слн. *speciālen*; — очевидно, за посередництвом польської і, далі, можливо, французької (фр. *spécial* «особливий, незвичайний») мов запозичено з латинської; лат. *speciālis* «особливий, своєрідний, окремий» є похідним від іменника *speciēs* «вид, різновид; уявлення, поняття, вигляд», пов'язаного з дієсловом *specio*, *spesere* «дивитися». — СІС² 782; Фасмер III 734; Sł. wyg. obcych 695; Brückner 508; Holub—Lyer 447; РЧДБЕ

682; Dauzat 679—680; Klein 1483; Walde—Hofm. II 570. — Див. ще **аспéкт**.

спеція «приправа, прянощі; зілля»; — р. *специя*, бр. *специя* «тс.», п. *specjał* «ласий кусочок; (мн.) ласощі», ч. *species* «лікувальна суміш трав», болг. *специя* «тс.»; — очевидно, через посередництво російської мови запозичено з німецької; нім. *Spezies* «спеції; лікарські трави; прянощі» походить від лат. *speciēs* «тс.; вид, різновид; уявлення, поняття; вигляд», пов'язаного з дієсловом *specio*, *spesere* «дивитися». — СІС² 782; ССРЛЯ 14, 505; Лехин—Петров 656; РЧДБЕ 682; Gr. Fwb. 713; Walde—Hofm. II 570—571. — Див. ще **аспéкт**. — Пор. **конспéкт**, **перспектіва**, **проспéкт**, **респéкт**, **спектр**, **спекуляція**, **спец**, **специфіка**, **спеціальний**.

спиж¹ (заст.) «бронза; [мідь, метал на дзвони]», [*спиж*] «тс.», [*спіжник*] «ливарник, бронзівник» Бі, [*спіжниченко*] «син ливарника» Бі, [*спіжничка*] «дружина ливарника (бронзівника)» Бі, [*спіжувалка*] «бронзувальна машина» Куз, [*спіжак*] «малий дзвоник» ВеЛ, [*спіжницький*] «належний ливарникові» Бі, [*спіжниковати*] «бути ливарником»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *spíž* «бронза; бронза на гармати і на дзвони; сплав; дзвін; (іст.) гармата», *spíža* «тс.», як і ч. *spěž* «бронза», (заст.) *spíže* «метал на дзвони, дзвонова мідь», слц. *spiež(a)* «бронза», нл. заст. *spíža* «метал на дзвони» та семантично більш віддалені п. *spíža* «продовольство, провіант», *spyža* «тс.», ст. *spíža* «їжа, страва, провіант, запаси продовольства, харчі», ч. *spíže* «комора (для продуктів)», *spíž*, *špíž*, *špíže* «тс.», заст. *spíže* (*špíže*) «запас продуктів, їжа», нл. *spíža* «страва, їжа; шафа для страв, шафа для хліба», пов'язані з свн. снн. *spíse* (нвн. *Speise* «їжа», *Glockenspeise* «сплав на дзвони», букв. «дзвонова їжа»), що продовжує двн. *spīsa*, запозичене як монастирський термін з латинської мови; слат. *spēsa* через давнішу форму *spēpsa* виводиться від лат. *expēnsa* (*pecūnia*) «витрати (грошей тощо)», пов'я-

заного з дієсловом *expendere* «зважувати, відважувати (на сплату), платити, виплачувати», утвореним з префікса *ex-* «ви-, з-» і дієслова *pendere* «важити, відважувати; платити, виплачувати». — Шелудько 47; *St. wug. obcsuch* 697; *Brückner* 508, 509; *Holub—Lyer* 53, 448; *Machek ESJČ* 570; *Schuster-Sewc* 1340; *Kluge—Mitzka* 723; *Walde—Hofm.* I 423, II 278—280. — Див. ще **екс-**, **пéнсiя**.

[**спиж**²] (бот.) «свидина, *Thelycrania* (*Dumort.*) *Fourr.*; дерен, кизил кров'яний, *Cornus sanguinea* L.», [**спіж**] «дерен»; — неясне; можливо, результат видозміни назви [*свид*] «тс.».

[**спиж**³] «зарубка, карб, виїмка на дереві»; — неясне.

[**спижáрня**] «комора; комірка на провізiю», [**спіжáрня**] «(заст.) комора; амбар Мо»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *spizarnia* «комора, продовольчий склад», *spizarka* «тс.», *spizować* «постачати харчі (продовольство), постачати провіант», як і нл. *spizarnja* «комора, комірка», пов'язані з *spiza* «продовольство, провіант». — Шелудько 47; *Brückner* 509; *SW VI* 298; *Schuster-Sewc* 1340; *Machek ESJČ* 570. — Див. ще **спиж**¹.

[**спі́кати́ся**] (зах.) «скупчуватися Нед, об'єднуватися Нед, Куз»; — неясне.

[**спіла́ти**] «черпати; швидко, старанно робити, іти» Нед, ВеЗн, [**спилкі́**] (мн.) «сметанка, вершки» Нед, Куз; — неясне.

спин, **спині́ти**, **спі́нок** — див. **пінити**.

спі́на, **спі́нка** «опора для спини у стільці, дивані тощо; деталь одягу; корінець книжки», [**спинкува́ти**] «рухатися, лежачи на спині», [**заспінни́ця**] (вид хвороби) Ж, **наспі́нник**; — р. *спина́*, [**спин**], бр. *спі́на*; — задовільної етимології не має; реконструюється псл. [*spina*] «спина» (*Трубачев Этимология* 1968, 58); пов'язується, як споріднене, з лтс. *spina* «прут», лат. *spina* «терен; колючка; хребет», двн. *spīnula* «шпилька», тох. A *spīn-* «гак, кілочок» (*Winde-*

kens Lexique étymol. des dialectes tokhariens 1944, 126), дангл. *spír* «довгий пагонєць», снн. *spīle* «рожен» (*Mühl.—Endz.* III 997; *Walde—Hofm.* II 574; *Holt-hausen AeWb.* 311); виводиться через посередництво п. ст. *spina* «хребет» (XVI ст.) від лат. *spīna* «спинний хребет, хребет» (*Brückner* 509; *KZ* 46, 223; *Mikl. EW* 318); зближується з р. *спі́ца* «спи́ця» (*Преобр.* II 364—365). — Черных II 193; *Фасмер* III 735; *Schwentner ZfSlPh* 28, 149; *RÉS* 37, 194.

спина́ти, **спі́нцюва́тися** — див. **п'ясті**.

[**спиндз**] (бот.) «чемерник, *Hellebodus* L.» Нед, [**спендз** *Vincenz*, **спендзéнка** О, **спенз** Нед, **спенц** О, **спинз** Нед, **спіндз** *Scheludko*] «тс.»; — запозичення зі східнороманських мов; рум. *spīnz*, *spīnț*, молд. *спынз*, *спынс*, *спынц*, аром. *spīnçiu* «тс.» остаточно не з'ясовані; зіставляються з алб. *shpendër* «чемерник» або з лат. *spongia* «губка». — *Scheludko* 142; *Vincenz* 8; *Vrabie Romaposlavica* 14, 173; *СДЕЛМ* 396.

[**спі́ник**] «черешок, стеблинка листа» Куз; — неясне.

[**спинто́чити**] «всунути, утиснути, увібгати, увігнати, застромити (у землю тощо)» Г, Нед, Куз; — очевидно, афективне утворення.

[**спинча́тися**] «сперечатися, суперечити Куз; ставати дибки»; — очевидно, результат контамінації дієслів **спина́тися** «підніматися на пальцях ніг; [перечити, чинити опір; упиратися]» і **спереча́тися**. — Див. ще **перéка**, **п'ясті**.

спіра́ти — див. **пéрти**².

Спиридо́н, **Свиридо́н**, **Свири́д**, ст. *Спυρίδωνъ* «молнієносець» (1627); — р. болг. *Спиридо́н*, бр. *Спірыдо́н*, п. *Spīrydon*, стсл. **Спиридонъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Σπυρίδων* «гвинтоподібний» виникло на основі іменника *σπυρίς* (род. в. *σπυρίδος*) «плетений кошик», який достовірної етимології не має. — *Беринда* 233; *Вл. імена* 97; *Петровский* 196, 204; *Frisk II* 773.

спірснути — див. **спорса́ти**.

спирт, *спиртівка*, *спіртнє*, *спирту́ози* (заст.) «спиртні напої», *спирту́бний* (заст.), *спиртува́ти*, *заспиртований*, *проспиртований*; — р. болг. *спирт*, бр. *спірт*, п. *spirytus*, ч. *spiritus* (заст.), *špiritus*, слц. [špiritus], вл. *spiritus*, м. *спирт*, *шпирт*, *шпиритус*, схв. *спірит* «спирт; дух, душа, інтелект; привид», *шпйрит(ус)* «спирт», слн. *špīrit*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з англійської мови; англ. *spirit* «дух, душа; привид; (мн.) спирт, алкоголь; (рідк.) бензин» через посередництво фр. ст. *spirit*, *esprit* виводиться як хімічний термін, вживаний алхіміками, від лат. *spīritus* «віяння, подих; дихання; душа, дух», похідного від *spīro*, *spīrāge* «дути, віяти; шуміти, вирувати; дихати; звучати», спорідненого з дісл. *fīsa* «дути», свн. *vīsep* «тс.», псл. *piskati* «свистати, пищати», укр. *піскати*. — СІС² 782; Черных II 194; Фасмер III 735; Преобр. II 365; Kopaliński 909; Brückner 509; Holub—Lyer 471; РЧДБЕ 683; Ву-якклија 901; Klein 1491; Dauzat 294; Walde—Hofm. II 575—576. — Див. ще **писк.** — Пор. **спіріт**.

спис «холодна зброя у вигляді гострого металевого наконечника на довгому держаку; мисливська зброя, рогатина; гімнастичний прилад», [*спіса*] «спис» Куз, [*спіся*] «тс.» Нед, *спісник* (іст.) «воїн, озброєний списом», [*списіця*] «ратище піки» Пі, [*спіса*] «остень», [*списуватий*] «списоподібний» Куз; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *spīsa* «спис», (заст.) *spīs* «тс.» походить від нім. *Spieß* «спис, піка; рожен», що продовжує свн. двн. *spīz*, споріднене з дангл. *spītu* «рожен», сангл. *spīte*, *spīyte*, англ. *spit*, снідерл. *spit*, *spēt*, гол. *spit* «тс.» та з нім. *spitz* «гострий, шпильастий, кінчастий», двн. *spizzi* «тс.», генетично пов'язаними з іє. *(s)peī-, *(s)pi- «щось гостре», звідки також виводяться тох. А *spīn-ae* «кілочок, гак», лат. *spīna* «терен; колючка; хребет». — Шелудько 47; Бі 337; Одинцов Этимология 1975, 84—86; Потебня К ист. зв. 1879 I 263; Brückner 509; Kluge—Mitzka 726, 728;

Klein 1492; Vries NEW 680; Walde—Hofm. II 574. — Пор. **спіна**.

спіця «один з дерев'яних або металевих стрижнів, що з'єднують маточину колеса з ободом; один із тонких стрижнів, що становлять каркас парасольки; тонкий довгий стрижень для плетіння», *шпійця* «тс.; [шпиль]», *спичак*, [*стїпка*] «маточина колеса» Чаб, *шпичак*, *спічка*, *шпійчка*, *спичакуватий*, *шпичакуватий*, *спичастий*, *шпичастий*, *шпичкуватий*, — р. *спіца*, [*шпійца*], бр. *спіца*, др. *стъпица* «ткацький човник; кіл», *стъпица*, п. *spīca* «спіця», ч. *špīce*, ст. *stpīcē*, слц. *spīca*, *špīca*, вл. *stpīca*, *stwīca*, *špīca*, нл. *špīca*, схв. *спіца*, слн. *špīca* «тс.»; — псл. *stъpīca* «дерев'яний кілок; спиця», [*stъpīca] «тс.»; — споріднене з лтс. *stupas* (*stupe*) «мітла», *stupas* (мн.) «маленькі гілки», гр. στύπος «ціпок, держак, стебло», дісл. *stúfr* «огризок», дінд. *stupah* «чуб», а також (форма псл. [*stъpīca]) з лит. *stipinas* «спиця», *stiprūs* «сильний, міцний», лтс. *stiprs* «тс.», лит. *stipti* «ставати жорстким, цепеніти», лат. *stipulus* «міцний», *stipula* «стебло, соломка», *stipes* «стовбур; кілок, жердина», свн. *stif* «непорушний, жорсткий, прямий», дангл. *stif*, дісл. *stīfr* «тс., твердий» і, далі, псл. *stъbьlь (*stъbьl-o) «стебло», укр. *стеблo*; іє. *steib-/steibh-/stīb-/steip-/steibo- «жорсткий; твердий; стискати»; зіставлення з нвн. *Spitze* «вістря» (Mikl. EW 317; Brückner 553), з нвн. *spitz* «гострий, шпильастий», *Spieß* «спис, піка; рожен», двн. *spizzi* «гострий» (Преобр. II 365) неприйнятне, як і припущення про походження від двн. *speihha* «спиця» (Schrader Reallexikon II 421). — Шелудько 47; Черных II 194; Фасмер III 735—736; Ильинский РФВ 66, 274, 275—276; Brückner AfSIPh 41, 50; Holub—Lyer 471; Machek ESJČ 621; Schuster-Sewc 1362; Skok III 310—311; Trautmann 287; Būga RR II 610; Mühl.—Endz. III 1108; Frisk II 781—782, 799; Walde—Hofm. II 593, 594—595; Holthausen Awn. Wb. 281, 286; Jóhannesson 865; Klein 1514; Uhlenbeck

344; Persson Beitr. 700, 712; Pokorny 1015. — Пор. **стеблó**.

спича́к «риба-самець під час нересту»; — неясне.

спів- (перша частина складних слів типу *співа́втор, співбе́сида, співвідно́сини, співдру́жність, співзвучний, співіснува́ння, співробі́тник, співуча́сник, співчува́ти*; має значення «об'єднаний, сполучений, спільний з ким-небудь; однаковий з ким-, чим-небудь; разом, сукупно з ким-небудь», букв. «наполовину з, пополам з»); — результат злиття префікса *с-* (*з-*) на позначення з'єднування, об'єднування та іменникової основи *пів-* «половина»; з'явилося, можливо, внаслідок калькування р. *со-* «разом, спільно, сукупно», спорідненого з др. *съ, съ-* «тс.», укр. *з, [зо]* (із значенням спільності) та др. *су-* (на позначення зв'язку, з'єднання), укр. *су-* «тс.». — Див. ще **з³, пів.** — Пор. **напів-, су-**.

співа́ти, [співону́ти] «голосно заспівати», **[співувати]** «поспівувати», *спів, співа, співа́к, співа́ка, співа́ник* (заст.) «збірник пісень», **[співани́ця]** «пісня», *співанка* «репетиція хору», *співанка* «пісня», **[співанчи́на]** «пісенька» Нед, **[співач]** «співець» Пі, *співе́ць, співи, співка* «репетиція хору», *співу́н, співу́ха, співлі́вий, співбо́чий, співу́чий, [виспівач]* «співець» Я, *за́спів, заспі́вач, заспі́вувач, на́спів, наспі́вний, оспі́вувач, перес́пів, переспі́вувач, підспі́вач, підспі́вувач, [пос́пів]* «спів», *поспів'я, [поспівний]* «поетичний» Пі, Нед, *прі́спів, прі́співка, [прі́співок]* «приспів», *ро́зпів, ро́зспів*; — р. **[спева́ть, спев]**, бр. *спява́ць*, др. *въспѣвати (въспѣти)*, п. *śpiewać*, ч. *zpívat*, ст. *vzpievati*, слц. *spievat'*, вл. *spěwać*, нл. *spěwaś*, стсл. **възпѣвати, възпѣти**; — псл. *възрѣvati, възрѣti*, утворене з префікса *въз-* «з-» і дієслова *рѣti* (ітератив *рѣvati*) «співати». — Brückner 404, 509; Machek ESJČ 447; Schuster-Sewc 1339. — Див. ще **з-, піти¹**.

співчува́ти, [співчу́ти] «співчувати» Нед, *спочува́ти, спочу́ти, співчува́ння, [спочув]* «симпатія» Нед, *спо-*

чува́ння, співчуття́, спочуття́, співчува́ючий, співчутлі́вий, [спочу́йливий], спочутлі́вий; — очевидно, калька р. *сочу́вствовать, сочу́вствие* і п. *wspórczuć* «співчувати», *wspórczucie* «співчуття», які, в свою чергу, є кальками нвн. *mitfühlen* «співчувати», *Mitgefühl* «співчуття» і, далі, лат. *compassio* «співчуття», *compatiō* «співчуваю; страждаю разом», гр. *συμπάθεια* «співчуття», *συμπάθειω* «співчуваю», утворених з префікса *συμ-* «спів-, разом» і основи іменника *πάθη* «страждання, хвороба» (*πάσχω* «терплю, страждаю»). — Пизани 69—70. — Пор. **симпа́тія**.

спід, спідка, спідні́к, спідни́ця, спідни́ця, спідні, спідній, спідня́к, спідня́рка, спідо́к, спіду́шка, спідспо́ду — див. **під¹**.

спідоме́тр; — р. *спидоме́тр*, бр. *спидоме́тр*, болг. *спидоме́тър*; — запозичення з англійської мови; англ. *speedometer* «спідометр» утворено з англ. *speed* «швидкість; (техн.) кількість обертів; (заст.) успіх», пов'язаного з дангл. *spēd* «успіх, достаток», спорідненим з днн. *spōd* «успіх», двн. свн. *spuot* «тс.; поспіх, квалливість», лат. *spēs* «чекання, надія», лит. *spėti* «встигати; мати час, мати спроможність», псл. *spėti*, укр. *спіти*, і компонента *-meter* «вимірювач», що виводиться від гр. *μέτρον* «міра», спорідненого з псл. *mēga*, укр. *міра*. — СІС² 782; ССРЛЯ 14, 510; Крысин 106; Фасмер III 734; РЧДБЕ 682; Klein 973, 1479, 1485; Walde—Hofm. II 573—574; Frisk II 220—221. — Див. ще **міряти, спіти**. — Пор. **ме́тр¹**.

[спіжавка] (анат.) «гомилкова кістка, гомілка» ВеНЗн; — неясне.

спійма́ти — див. **іма́ти**.

спі́кер «голова палати парламенту; голова Верховної Ради»; — р. *спі́кер*, бр. *спі́кер* «тс.», п. *spiker* «тс.; диктор», слц. *speaker*, болг. *спі́кер* «тс.», м. *спикер* «диктор», схв. *спі́кер, спі́кер*, слн. *spiker* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. *speaker* є похідним від *speak* «говорити», пов'язаного з дангл. *spesca* (давніше *spresca*), днн.

spresap, дфриз. spreka, двн. sprēhhan, нвн. sprechen «тс.», дісл. spraki «суд», кімр. ffreg «теревені». — СІС² 782; ТСБМ V/1, 262; Ст. вуг. obcyh 696; РЧДБЕ 682; Вујаклија 900; Klein 1483.

— Пор. **спіч**.

спіл (заст.) «спілка; [половинщина]», **спілець** (заст.) «спільник», **спілка**, **спілкування**, **спілчанин**, **спільник** СУМ, Нед, [спільнина] «співволодіння» О, **спільництво**, **спільність**, **спільнота**, [спільщик] «спільник» Куз, [спільщина] «данина за спільне користування» Куз, [спіннік] «спільник» Нед, [спіннота] «спілка» Нед, [сполованє] «злучка, спарування, злягання» Нед, **спілчанський**, [спілчливий] «товариський», **спільний**, **спілом** (заст.) «разом, спільно», **спілкую́ати(ся)**, [сполі́тися] «увійти в товариство», [сполува́ти(ся)] Г, Нед, **споля́тися** «тс.», [сполува́ти] «злучатися, паруватися» Нед, [за́спіль] «спільно, разом Ж; поспіль», [за́спіл] «спільно, разом; завжди» Ж, [за́спільно] «завжди; своєчасно, у строк; все разом, одночасно» Ва, [испільник] «спільник» Ж, [исполник] «тс.» Пі, **на́спіл** «спільно; споловини», [наспільний] «спільний» Ж, [піспіль] «поспіль» Нед, **підспіль** «поруч» СУМ, Г, [неспільчивий] «нетовариський» Ж, **поспільство** (заст.) «народ; (іст.) селяни, міщани», [поспільщак] «республіканець» Нед, [поспільщина] «республіка» Нед, [пополитак] «ополченець» Нед, [пополітак] «селянин» Пі, [пополіця] «Всеїдний тиждень», [попільство] «поспільство», [поспільний] «громадський, суспільний» Нед, **пополітий** (заст.) «звичайний; (іст.) селянський, міщанський» (з п.?), [попільний] «безпісний, всеїдний», [поспіл] «поспіль», **поспіл**, **поспобу**, [приспільниця] «М'ясиці», [приспоблюватися] «приєднуватися» Нед, **суспільник**, **суспільність**, **суспільство**, **суспіль**, **супілити**, **усупільнити**; — р. [сполу] «споловини», бр. **суполка** «спілка», [сполка] «тс.», [сполом] «спільно; пополам», п. **сполка** «спілка», **сполну** «спільний», **сполет** «спільно, разом», ч.

spolek «товариство», **spolu** «разом», слц. **spolok** «товариство», **spolu** «разом», вл. **spolk** «товариство», нл. **spolū** «разом»; — псл. **съ polu** «споловини, разом», що складалося з прийменника **съ** «з» та іменника **polъ** «половина, пів». — Brücker 429; Machek ESJČ 570; Schuster-Sewc 1343. — Див. ще **з¹**, **пів**.

спінінг, **спінінгіст**; — р. **спіннінг**, бр. **спінінг**, п. **spinning**, болг. **спінінг**; — запозичення з англійської мови; англ. **spinning** «спінінг; швидкий оберт; вертіння; прядіння» є похідним від **spin** «обертатися, крутитися; прясти», спорідненого з дісл. шв. дфриз. **spinna**, двн. гот. **spinna** «тс.», нвн. гол. **spinnen** «прясти», вірм. **hepit** «тчу, зшиваю», прус. **panto** «путо», псл. **peti, poto**, укр. **п'ясті, п'юто**. — СІС² 782; ССРЛЯ 14, 514; Крысин 89, 102; Фасмер III 292, 412; Kopaliński 908—909; РЧДБЕ 682; Klein 1489; Jóhannesson 890, 892; Vries NEW 679—680; Kluge—Mitzka 727; Pedersen KZ 39, 414. — Див. ще **п'юто**, **п'ясті**.

[**спіно́за**] (бот.) «дерева, повій, Lycium L.» Мо, [спіні́з] «тс.» ЛЧерк; — запозичення з молдавської (румунської) мови; молд. **спино́с** (рум. **spinós**) «колючий», **спіні́ш** (рум. **spiniş**) «зарості колючого чагарника» є похідними від **спин** (**spin**) «колючка», що зводиться до лат. **spīna** «тс.; терновий кущ», яке зіставляється з тох. **A spin-ae** «гак, кілочок». — СДЕЛМ 393; Walde—Hofm. II 574.

[**спінь**] «гострий кінець веретена»; — не зовсім ясне; припускається спорідненість з нл. **špēis** «скалка, колючка; жало; стріла; паросток» і далі з лат. **spīna** «колючка, голка» (Трубачев Рем. термиол. 100; Этимология 1963, 23); виводиться також з рум. **spin** «колючка, голка», що походить від лат. **spīna** «тс.» (Vincenz 11).

спір¹, **спіра́тися**, **спірка**, **спірлівий**, **спірній**, **спірнік** — див. **перти³**.

спір², **спірець** — див. **спорі́ць**.

спір³ — див. **перти²**.

спіра́ль; — р. **спира́ль**, бр. **спіра́ль**, п. **spirala**, **spiralna** «спіраль», ч. **spirála**,

слц. *špirála*, вл. *spirala*, болг. м. схв. *спирала*, слн. *spirála*, *špirála*; — запозичення з французької мови; фр. *spirale* «спіраль, спіральна лінія, спіральна пружина», як і англ. *spiral* «спіраль, спіральний», походить від слат. *spīrālis*, похідного від лат. *spīra* «вигин, звив», що виводиться від гр. *σπειρα* (*σπειρα*) «тс., звивина», пов'язаного з більш віддаленими *σπάρυανον* «пелюшка, (мн.) сповиток», *σπάρτον* «скрутеня з дроку, мотузка, канат», *σπάρτος* «канат, мотузка; (бот.) дрік, *Spartium* (трава, з якої звивають мотузки, плетуть кошики)», а також з лит. ст. *spartas* «зв'язування, зв'язок» і вірм. *p'arem* (*p'arim*) «обіймати, охоплювати». — СІС² 782; Черных II 193—194; Фасмер III 735; Kopaliński 909; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 683; Вуяклија 900; Dauzat 681; Gamillscheg 815; Klein 1491; Walde—Hofm. II 575; Frisk II 757—759, 761.

спірант «щільний приголосний»; — р. болг. м. *спірант*, бр. *спірант*, п. *spirant*, ч. слц. *spiranta*, схв. *спірант*, слн. *spiránt*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Spiránt*, англ. *spirant*, фр. *spirant(e)* походять від лат. *spīrāns* (род. в. *spīrantis*) «який дме, віє, дує, видихає», дієприкметника теп. ч. від дієслова *spīro*, *spīrāre* «дути, віяти; дихати, видихати, випускати; звучати». — СІС² 782; ССРЛЯ 14, 516; Kopaliński 909; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 689; Вуяклија 900; Klein 1491; Dauzat 681. — Див. ще **спирт**.

спірея (бот.) «таволга, *Spiraea* L.»; — р. *спірея*, бр. *спірея*, п. ч. *spirea*, болг. *спірея*, слн. *spiréja*; — засвоєна з новолатинської мови наукова назва; нлат. *spīraea* створено на основі гр. *σπειραία* «таволга, *Spiraea ulmaria* L.; бирючина, *Ligustrum* L.», очевидно, пов'язаного з *σπειρα* «вигин, звив, звивина; (мн.) сплетені канати, снасті»; назва зумовлена тим, що таволга має гнучкі гілки, з яких плетуть кошики (Нейштадт 248). — СІС² 782; ССРЛЯ 14, 517; Kopaliński 909; РЧДБЕ 689; Dauzat 681; Klein 1491; Frisk II 761. — Див. ще **спіраль**.

спіріт «той, хто вірить у можливість спілкування з душами померлих», *спіритізм*, *спіритіст* Куз, *спіритуалізм* «філософське вчення, що визнає дух сутністю світу», *спіритуаліст*, *спіритистичний* Куз, *спіритичний*, *спіритуалістичний*; — р. *спіріт*, бр. *спіріт*, п. *spiryt*, *spirytyzm*, ч. *spiritismus*, *spiritista*, (заст.) *spirita*, слц. *spiritualizmus*, вл. *spiritizm*, болг. *спіритізм*, м. *спіритізм*, схв. *спіритізм*, слн. *spiritízem*; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. *spirite* «спірит» походить від складних слів англ. *spirit-rapper* «спірит, медіум», *spirit-rapping* «спіритизм, столовертіння», *spiritist*, *spiritism*, що, як і нім. *Spiritist*, *Spiritismus*, зводяться до лат. *spīritus* «віяння, подих, дихання, душа, дух». — СІС² 783; Лехин—Петров 656; Kopaliński 909, 910; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 683; Вуяклија 900; Klein 1491; Gr. Fwb. 716—717; Dauzat 681. — Див. ще **спирт**.

спірити — див. **пєрти**³.

[спірніця] (бот.) «цибуля ріпчаста, цибуля городня, *Allium sera* L.»; — неясне; можливо, пов'язане з *nīr* «цибуля порей, *Allium porrum* L.».

спіти «дозрівати, досягати; ставати готовим до вживання (доварюючись, досмажуючись); [іти вперед, робити успіхи Нед; спішити Бі]», *спіліти*, *спітисся* «спіти», *спілий*, *віспілий*, [доспіх] «успіх, успішність», *доспілий*, [зіспіти] «зустріти», [зүспіти] «тс.», *зүспіти* «тс., застати; встигнути», *недоспілий*, [недоспіл] «недозрілість», *поспіти* «дозріти; устигнути», *поспівати* «тс.; [поспішати Куз]», *успіти* «устигнути», *успівати* «тс.; [мати успіхи Нед, Куз]»; — р. *спеть*, бр. *спець*, др. *спѣти* «поспішати; прагнути; спішно готувати; досягати успіхів; сприяти», п. (заст.) *špīac* «поспішати, прямувати, гнатися; мати час, бути вільним», ч. *spěti* «поспішати», слц. *spiet'* «тс.», вл. *spěc* «тс.; виїздити, підніматися; удаватися», нл. *dojśpīś* «поспішати; досягати», схв. *доспіјети* (*доспети*) «дозріти;

встигнути», слн. *spēti* «поспішати, збільшуватися», стсл. *спѣти* «мати успіхи; бути корисним»; — псл. *spēti* «процвітати, дозрівати; досягати, поспішати»; — споріднене з лит. *spėti* «встигати; мати час, дозвілля», *spėtas* «дозвілля», *spėgus* «швидкий, спішний», *spėmė* «поспішність», лтс. *spēt* «переборювати, долати, бути сильним, мати спроможність», дінд. *sphāyatē* «процвітає, гладшає», *sphītāḥ* «набряклий», *sphītīḥ* «ріст», дангл. *spēd* «успіх, достаток», днн. *spōd* «успіх», двн. *spuot* «тс.; поспіх, квапливість», *spuon* «удаватися, встигати», *spuoten* «поспішати, квапитися», нвн. (sich) *sputen*, снідерл. гол. *sproeden* «тс.», лат. *spēs* «чекання, надія; передбачення; потомство, плід, молодняк»; іє. **sp(h)ē(i)-/spī-/sphə-* «розтягати(ся), поширювати(ся); збільшувати; охоплювати; набрякати; досягати успіху; удаватися, встигати». — Німчук 251—252; Черных II 193; Фасмер III 734; Цыганенко 445—446; Brückner 509; Holub—Lyer 448; Machek ESJČ 570; Schuster-Sewc 1338; Младенов 604; Мейе ОЯ 26, 105; Trautmann 274; Буга ИОРЯС 17/1, 39; Fraenkel 866; Mühl.—Endz. III 991—992; Karulis II 260; Jóhannesson 886, 889; Klein 1479, 1485; Kluge—Mitzka 734; Torp 514; Schulze KZ 27, 426; Walde—Hofm. II 573—574; Pedersen MSL 22, 8; Ernout—Meillet 964; Mayrhofer III 541—542; Uhlenbeck 350; Persson Beitr. I 400, 401, 705; Brugmann Grundriss II/1, 433; Гамкрелидзе—Иванов 55, 117; Pokorny 983. — Пор. **спорій**.

спіткати, *спіткнўтися* — див. **тїкати**.

спіх «поспіх; моторність, спритність; [результат, успіх]», *спішка*, *спішóк*, *спішний СУМ*, *Г*, *спішіти*, *безуспішний*, *наспіх*, *неспіх КІМ*, [óспіх] «поспіх», *пóспіх*, *поспішливий*, *поспішний*, *пóспіхом*, *поспішати*, *приспішник*, *ўспіх*, *успішний*; — р. бр. болг. м. *спех*, др. *спѣхъ* «поспішність; швидкість; старанність; труд; успіх, процвітання; удача, щастя», *спѣшение* «труд», *спѣшише*

«старанність», *спѣшити* «прагнути», п. (заст.) *špiech* «спішність, квапливість, поспіх», ч. вл. нл. *spěch*, слц. *spěch*, слн. *spěh* «тс., успіх», стсл. *спѣхъ* «тс.; прагнення»; — псл. *spěxъ* «спішність; успіх», пов'язане з дієсловом *spēti* «поспішати, прямувати; дозрівати»; кінцеве -х- (замість очікуваного -s- у формі, яка мала б бути псл. **spě-s-* «спішність, успіх», що зближується з лат. *spēs* «чекання, надія; очікування, передбачання») не зовсім ясне; пояснюється як рефлекс давнього експресивного іє. -kh- або аналогією до поширення слов'янських форм на -х- типу псл. *grěxъ* «гріх»: *grēti* «гріти»; неприйнятна реконструкція **spoisos* чи **spæisos* (Ильинский ИОРЯС 20/3, 73). — Цыганенко 445—446; Фасмер III 734; Преобр. II 367—368; Соболевский ЖМНП 1886, вересень 146; Brückner 509; Holub—Lyer 448; Machek ESJČ 570; Schuster-Sewc 1338—1339; Младенов 604; Мейе ОЯ 29—30; Meillet Etudes 361; Trautmann 274; Būga RR II 50; Walde—Hofm. II 573; Pedersen IF 5, 72; Meyer EW 413; Persson Beitr. 400; Brugmann Grundriss II/1, 536, 545. — Див. ще **спіти**.

спіч «коротка застільна промова»; — р. болг. *спич*, бр. *спич*; — запозичено з англійської мови, очевидно, через російську; англ. *speech* «промова» пов'язане з *speak* «говорити». — СІС² 783; Фасмер III 736; Преобр. II 365; ТСБЛ V/1, 265; Klein 1483. — Див. ще **спікер**.

[**сплавник**] (бот.) «рутка гострокінцева, *Fumaria rostellata* Knaf.; вид сухоцвіту, *Gnaphalium rectum* Smith.» Мак; — неясне.

[**сплавня**] (бот.) (у сполученні *с. поцьвітина* «анабена цвітіння води, *Anabaena flos-aquae* (Lyngb.) Gréb. (*Anabaena flos aquae* Ktz.)») Мак; — пов'язане з *плавати*; назва зумовлена тим, що синьозелені водорості цього виду вільно плавають у водоймах. — Словн. бот. 22. — Див. ще **плїсті**.

сплек, *сплєчїтися* — див. **плечє**.

сплєюватися — див. **п'яло**.

[сплинне] «свято Перша Пречиста (28 серпня)» ЛексПол; — неясне; можливо, результат видозміни цсл. *успѣник* «тс.».

сплін (кн.) «важкий, пригнічений стан; нудьга, хандра»; — р. болг. *сплин*, бр. *сплін*, п. *splin*, *spleen*, ч. слц. *splín*, *spleep* «тс.»; — очевидно, за посередництвом російської мови запозичено з англійської; англ. *spleen* «сплін, хандра; злість, роздратування» є результатом семантичної видозміни терміна *spleen* (анат.) «селезінка», запозиченого з лат. *splēn*, що відтворює гр. *σπλήν* «тс.», пов'язане з іменником *σπλάγχνον* «нутроші (переважно серце, легені, печінка і нирки)», очевидно, спорідненим з лат. *liēn* (<**lihēn*) «селезінка», дірл. *selg*, псл. **selzena* (**selzenь*) «тс.», укр. *селезінка*; у давнину пригнічений настрій (нудьгу, хандру) і пов'язані з цим примхи пояснювали хворобою селезінки. — СІС² 783; Фасмер III 736; Преобр. II 365—366; Koraliński 910; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 683; Klein 1492; Walde—Hofm. I 799, II 576; Frisk II 769—770. — Див. ще *селезінка*.

[сплітачка] (бот.) «повитиця льонова, *Cuscuta epilipum* Weihe»; — похідне утворення від *сплітати*, *плесті*; назва зумовлена властивістю повитиці обплітати, обвивати, охоплювати сусідні рослини верхніми розгалуженнями свого виткого стебла; як семантичні паралелі пор. укр. *повитиця* «*Cuscuta* L.», [в'юнка, в'язалець, паутиця, повійка, повійник] «тс.». — Шамота 117; Словн. бот. 431; Вісюліна—Клоков 263—264; Нейштадт 345—346. — Див. ще *плесті*. — Пор. *повитиця*.

сплюшка (орн.) «дрімлюга, *Caprimulgus europaeus* L.», [сп'юшók] «тс.» Г, Нед; — пов'язане з дієсловом *спати*; назва зумовлена нічним способом життя дрімлюги. — Булаховський Вибр. пр. III 222; Воїнств. — Кіст. 204—205. — Див. ще *спати*.

сплюща — див. *плющити*.

сповідь, *сповідальник*, *сповідальниця*, *сповідальня*, *сповідати*, *спові-*

дач, *сповіднік*, *сповіщати*, *сповіщення* — див. *відати*.

[споводувати] «спричинити»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *spowodować* «тс.» є префіксальним утворенням від *powodować* «спричиняти, спричинюватися, викликати, призводити; керувати чімісь вчинками», похідним від *powód* «привід, причина» (звідки р. *пóвод* «тс.»), пов'язаного з *wodzić* «водити», якому відповідає укр. *водити*. — Brückner 433, 628—629. — Див. ще *вєсті*, *з³*, *по*.

[сповщити] «сплачувати, виплачувати, повертати (борги)» Нед; — неясне.

[сподар] «государ; пан, володар; хазяїн» Г, Нед, Куз, [сподарство] «домогосподарство» ПІ; — бр. *спадар* «пан», п. (заст.) *spodar* «господар» (з укр.); — результат спрощення форми *госпóдар*, в якій занепало початкове *го-*; пор. укр. [оспóдар] «тс.». — ГрицАВ 96; SW VI 307. — Див. ще *госпóдь*.

сподвійжник — див. *двійгати*.

[сподечити] «подобатися» О; — пов'язане з [дячіти собі] «подобати». — Див. ще *дяка*.

сподівати (заст.) «надіятися», *сподіватися* «тс., розраховувати, чекати», [сподітися] «чекати, надіятися; дітися», *сподіятися* «[чекати, надіятися]; учинитися, статися, трапитися», *сподіванка*, *сподівання*, [сподія] «надія» Нед, *сподіваний*, *несподіванка*, [несподівня] Ж, *несподіваний*, [несподійний] Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *spodziewać się* «сподіватися; розраховувати, надіятися; чекати», *spodziać się* «тс.» пов'язані з *dziać* (<*dziejać*) «ткати, надівати; робити; (ст.) класти», *dziać się* «діятися; [подітися]», що відповідають укр. *діяти*, *діти* «подіти». — Brückner 107, 510; SW VI 309. — Див. ще *діти²*, *діяти*, *з³*, *по*. — Пор. *надія*.

[сподобка] (ент.) «одежна міль, *Tineola bisselliella* (Tinea L.) (Tinea)» Нед; — очевидно, пов'язане зі *сподобний* «гарний» (про одяг). — Див. ще *доба*.

[сподуга] «прибуття» Нед; — неясне.

споїти, *споювати* — див. **паяти**.

спокій, *спокійний* — див. **покій**.

споконвіку, *споконвік*, *споконвіків*, *споконвічний*, *поконвічний*; — р. *испокон веку* (*века*, *веков*) «з давніх часів, здавна», бр. *спакон веку* (*вякоу*) «тс.»; — результат злиття прийменника з (<псл. *izъ*) та іменників [*покон*] (<псл. *рокопъ*) «початок» і *вік* (<псл. *вѣкъ*). — Фасмер II 140, 141. — Див. ще **вік**, **з²**, **пोकон**.

спокуса, *спокусити*, *спокусливий*, *спокусник* — див. **кусити**.

спокута, *спокутувати* — див. **покута**.

[**сполать**] (у виразі *с. на многи літа* «здоров був, здорові були») Нед; — р. (заст.) *исполать* (виг.) «слава, хвала» (уживається в окличному звертанні), [*сполать*] (присл.) «честь і слава; на славу, відмінно; (рідк.) спасибі», болг. *сполай*, (*сполайти*) «здоров був; спасибі», м. *сполај* «спасибі»; — давнє запозичення з церковнослов'янської мови; р.-цсл. **исполать** виводиться від **исполанти**, яке фонетично відтворює словосполучення гр. *εις πολλὰ ἔτη* «на многая літа», що складається з прийменника *εις* (<**εἰς*) «на, в, до; для, з; через; по, стосовно; протягом», очевидно, утвореного поєднанням прислівника *ἐν* «на, в; серед, між; перед; по», з яким споріднені псл. *въ(п)-* (<**ъп*), укр. *в*, з формантом -*σ* за зразком *ἐξ* «з, від; протягом; після, за», прикметника *πολύς* (с. р. мн. *πολλά*) «численний» та іменника *ἔτος* (мн. *ἔτη*) «рік», пов'язаного з *ἔτος* «тс.», спорідненим з псл. *vetъxъ* (<**vetūs-*), укр. *вѣтхий* «старий». — Фасмер I 262, 307, II 119—120, 141; ГСЭ 70; Грот. Фил. раз. II 365; Leskien AfSIPh 4, 513; Срезн. I 1130; РЧДБЕ 684; Младенов 602; Frisk I 471, 508—509, II 577—578. — Див. ще **вѣтхий**, **полі-**, **у¹**.

[**сполечовати**] «відлущувати, віддубасити» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з [**споличковати**] «надавати ляпасів» (пор.).

[**споблік**] «совок для вичерпування води з човна» Ник, [*шпоблік*] «тс.» тж;

— очевидно, пов'язане з [*полонік*, *сполонік*] «тс.». — Див. ще **полонік¹**.

сполітися, *споловане*, *сполом*, *сполувати(ся)*, *сполятися* — див. **спіл**.

[**споличковати**] «надавати ляпасів» (букв. «побити по щоках, по лиці») Нед; — запозичення з польської мови; п. *spoliczkować* «надавати ляпасів» утворене з *policzować* «бити по щоці; давати ляпасів», похідного від іменника *policzek* «ляпас (удар по лиці); (заст.) лице, щока», пов'язаного з *lice* «(поет.) щока; лице; обличчя; (перен.) лице (тканини)», якому відповідає укр. *лице́*. — Гординський РМ 1935 V 229; Brücker 298. — Див. ще **з³**, **лик¹**, **лице́**, **по**.

споловіти¹ — див. **полова**.

споловіти² — див. **половій**.

сполом — див. **спіл**.

сполоніти — див. **заполоніти**.

сполох, *сполохи*, *сполохнуть(ся)* — див. **палахтити**.

сполука, *сполучення*, *сполучимий*, *сполучити*, *сполучний*, *сполучник* — див. **лучити¹**.

[**спомикнути**] «згадати» Нед; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації слів *споминати* і *микитити* «міркувати, метикувати».

спомін, *споминати*, *споминка*, *споминок*, *спомка* — див. **поминати**.

спона, *спінка* — див. **п'ясті**.

[**спонаравити(ся)**] «уподобати, сподобатися» Ме; — видозмінене запозичення з російської мови; р. *понравиться* «сподобатися» відповідає укр. [*пнороровитися*] «тс.». — Див. ще **норов**.

спонтанний, [*спонтанічний*] Куз; — р. *спонтанный*, бр. *спантанны*, п. *spontaniczny*, *spontaneiczny*, ч. *spontánní*, слц. *spontánnny*, вл. *spontany*, болг. *спонтанен*, м. *спонтан*, схв. *спонтан*, слн. *spontán*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *spontan* «спонтанний», фр. *spontané* «тс.» походять від пізнього лат. *spontāneus* «добровільний, довільний», пов'язаного з лат. *sponte* «з дозволу; власною волею, добровільно; власними силами, сам собою», первісно аблатива від *spōns* «неза-

лежна воля», очевидно, спорідненого з двн. *spraŋst* «спонукання, збудження, принада», сриоп «заманювати, збуджувати», срапап «спокушати; обманювати», снідерл. гол. нвн. *srappen* «натягувати», псл. *reŋti*, укр. *п'ясті́* та псл. *roŋto*, укр. *п'юто*, можливо, також з дінд. *sphāyatē* «процвітає, гладшає», лит. *spėti* «встигати; мати час, дозвілля; мати спроможність», псл. *spėti* «уродитися, дозріти; прямувати, поспішати», укр. *спі́ти* «дозрівати, достигати». — СІС² 783; Лехин—Петров 657; Коралиński 910; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 684; Gr. Fwb. 718; Dauzat 681; Klein 1495; Walde—Hofm. II 579—580. — Пор. *п'юто*, *п'ясті́*, *спі́ти*.

спону́ка, *спонукáльний*, *спонукáти*, *спону́кач*, *спону́кливий* — див. **ну¹**.

спор — див. **пéрти²**.

спо́ра (біол.) «мікроскопічний зародок рослинних організмів (водоростей, грибів та ін.); одноклітинні зародки найпростіших тварин класу споровиків», *спорові́к* «найпростіший тваринний організм-паразит, який розмножується спорами», *спóрові* «рослини, що розмножуються спорами»; — р. бр. болг. схв. *спóра*, п. ч. *spoga*, слц. слн. *spóga*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Spóge* «спора», фр. англ. *spore*, нлат. *spoga* «тс.» походять від гр. *σπορά* «посів, сіяння, сім'я» і *σπόρος* «сівба; сім'я; плід, врожай», пов'язаного з дієсловом *σπείρω* «сію, висіваю; засіваю; розкидаю, розсипаю». — СІС² 784; Фасмер III 737; Преобр. II 366; Коралиński 911; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 684; Gr. Fwb. 718; Dauzat 681; Klein 1495; Frisk II 762—763. — Див. ще **спéрма**.

спораді́чний «нерегулярний»; — р. *спораді́чний*, *спораді́ческий*, бр. *спарады́чны*, п. *sporadyczny*, ч. слц. *sporadický*, вл. *sporadiski*, болг. *спораді́чен*, *спораді́чески*, м. *спорадичен*, схв. *спора́дичан*, слн. *spogádičen*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *sporadisch* «спорадичний», фр. *sporadique*, англ. *sporadic*, *sporadical* «тс.» че-

рез слат. *sporadicus* «який зустрічається то тут, то там; розсіяний» зводяться до гр. *σποραδικός* «розсіяний, який живе самотньо, окремий», похідного від прикметника *σποράς* (род. в. *σποράδος*) «розсіяний, розкиданий; який живе самотою; уривчастий, незв'язний», пов'язаного з *σπορά* «посів, сіяння; час сівби», *σπόρος* «сівба, сім'я». — СІС² 783; Фасмер III 737; Преобр. II 366; Коралиński 911; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 684; Вуяклија 902; Gr. Fwb. 718; Dauzat 681; Klein 1495; Frisk II 762—763. — Див. ще **спéрма**, **спóра**.

[спорéць] (бот.) «ріжки, *Claviceps purpurea* Tul. (L.)» Нед, ВеБ, [спір ВеБ, ВеНЗн, *спірець* Куз, спор Мак, спориня Пі, ЛексПол, споринья Мак, споріш Нед, *спóрище* ЛексПол, спорі́й ВеБ, ВеНЗн, *спóрник* ЛексПол, спорок тж, *шпорéц* ВеНЗн, *пóспір* Нед, *пріспір* ВеНЗн] «тс.»; — р. *спорынья* «ріжки на житі; хвороба злакових культур», [спорі́на, спорня́, спорі́нь], бр. *спары́ння* «тс.»; — очевидно, др. **спорыня* (*спорына*) «ріжки», пов'язане зі *спорыня* «ряснота, достаток», похідним від прикметника *спорыш* «який збільшується, помножується, рясний, пишний», якому відповідає також укр. *спóрий* «швидкий, успішний; досить великий за розміром, чималий»; мотивація назви не зовсім ясна. — Фасмер—Трубачев III 738; Преобр. II 366—367. — Див. ще **спóрий**.

спóрзний, *спóрзнитися* — див. **пóрзний**.

спóрий, [спóрни] «вигідний, прибутковий» Л, *спі́рний* «[тс. Г; багатий ВеБ]; спритний, вправний (про людину), прудкий (про коня); спорий; швидкий (про ходу)», [спі́рність] «прибутковість» Нед, [спориня́, спорі́не Нед, спóринь Нед] «тс.», [спóрність] «спритність» Нед, [спорі́ти] «примножувати, сприяти», спорі́тися, [спóро] «прибутково; швидко» Нед, [спі́рнійше] «прибутковіше; швидше», [спорі́йше, спóрше] «тс.», [підспóра] «допомога», [підспорі́ти] «допомогти», [приспóра] «при-

скорення, сприяння» тж, [приспоріти] «примножити; прискорити, сприяти» Г, Нед; — р. *спорый*, бр. *спор* «успіх, удача», *спорны* «успішний; складний, енергійний; економний; рясний (про дощ, сніг); прибутковий; вигідний; великий, густий (про почерк)», др. *спорыня* «достаток», п. *срогу* «чималий, великий», ч. *срогý* «міцний, коренастий; стиснутий; місткий, насичений», слц. *срогý* «щедрий; великий, рясний», вл. нл. *срогу* «багатий, прибутковий; достатній, ошадливий», болг. *спор* «прибуток, урожай; успіх», м. *спор* «повільний; загайний», схв. *спор* «тс.; тривалий», слн. [spõr] «рясний, багатий; поживний», цсл. *споръ* «рясний, багатий»; — псл. *срогъ* «прибуток, урожай» (первісно, можливо, «ряснота, багатство; успіх»), *срогъ-жь* «рясний, багатий; успішний», пов'язані з *спѣти* «уродитися, дозріти, досягнути; прямувати, поспішати»; — споріднені з дінд. *sphārāḥ* «широкий, просторий, великий», *sphīgāḥ* «жирний, товстий, гладкий; багатий, пишний», лат. *spregāre* «сподіватися, розраховувати; надіятися, передбачати», *spēs* «чекання, надія; передбачення», двн. *спраг* «ошадливий», *спрагѣн* «берегти, заощаджувати», дісл. *спраг* «ошадливий», вірм. *p'art'am* «рясний, багатий», хет. *išpāi-* «наїдатися, їсти досита»; іє. **sp(h)ē(i)-/spē(i)-/spī-* «рости; процвітати; поширюватися; збільшуватися; досягати успіху; встигати». — Фасмер III 738; Преобр. II 366—367; Brückner 510; Holub—Lyer 449; Machek ESJČ 571; Schuster-Sewc 1343—1344; Младенов 602—603; Skok III 313; Mikola Ursl. Gr. I 51; Варбот Етимология 1965, 120; Топоров Етимология 1980, 152; ZVSZ 403—404; Meillet Études 404; Trautmann 274; Ernout—Meillet 956; Jóhannesson 890, 891, 893; Kluge—Mitzka 720; Friedrich HW 89, 90; Persson Beitr. 401; Brugmann Grundriss II 3, 350; Pokorny 983. — Пор. *спіти*.

спорити, *споритися*, *спорлівець*, *спорлівий*, *спорний*, *спорник* — див. **пєрти**³.

споріш¹ (бот.) «рослина родини гречкових, гірчак, *Polygonum L.*; [перстач гусячий, *Potentilla anserina L.* Бі; остудник голий, гризниця гола, *Herniaria glabra L. Мак*], [спариж] «спориш звичайний, *Polygonum aviculare L.*» Мак, [спориж Мак, *споріс ВеБ, ВеНЗн, споріч тж, спорище ВеНЗн, шпоріс ВеБ, ВеНЗн, шпоріх, шпоріш*] «тс.»; — р. *спорыш* «спориш звичайний, *Polygonum aviculare L.*», бр. *спарыш* «тс.», п. [sporysz] «спориш; остудник голий», ч. [sporiš (sporyš)] «вербена, *Verbena L.*», слц. [sporik] «спориш», нл. *sporiš* «вербена», схв. *споріш*, слн. *споріш* «тс.»; — псл. *срогушь* «спориш; вербена», пов'язане з *срогъ* «ряснота, багатство; рясний, багатий»; назва зумовлена тим, що вербена і спориш мають велику кількість насіння, або тим, що вони швидко ростуть. — Фасмер III 738; Brückner 510; Holub—Lyer 449; Machek ESJČ 571; Jm. rostl. 79, 87, 192; Schuster-Sewc 1343; Mikl. EW 318; Топоров Етимология 1980, 153; ZVSZ 339. — Див. ще **спорій**. — Пор. **поріш**, **спорєць**.

споріш² — див. **спорєць**.

[спорок] (бот.) «шпергель, *Spargula L.*» Нед, [шпорок] «тс.» Мак; — неясне; можливо, пов'язане з нвн. *Spargel*, лат. *spargula* «тс.».

спорокати — див. **порок**.

[споросітися] «зіпсувати повітря, насмердіти» Нед; — неясне.

[споробъ] «зняти, скинути (жердиною, тичкою, палкою); збудити, підняти з ліжка» ЛексПол; — бр. *спароць* «скинути, зняти; вижити (когось звідкись)»; — неясне.

спорсати «не втримавшись на чому-небудь, падати, зісковзувати, скочуватися», *спорснѣти*, [спірснѣти] О, *сприсати* «тс.»; (перен. швидко переміщатися з одного місця на інше (про погляд, зір та ін.), швидко і непомітно зникати, втікати», *сприснѣти* «тс.»; — очевидно, пов'язане з *порскати*, *пріскати* (див.). — Пор. **спрузнутися**.

спорт, *спортівки* (одн. *спортівка*) «легке взуття для занять спортом»,

спортівний; — р. бр. болг. м. *спорт*, п. ч. вл. нл. *sport*, слц. *šport*, схв. *спѡрт*, слн. *špórt*; — запозичення з англійської мови; англ. *sport* «спорт» продовжує сангл. *sport*, що є результатом скорочення *disport* «розвага, забава», яке виводиться від фр. ст. *desport*, похідного від дієслова (*se*) *desporter* «шукати розваг, забав», букв. «відносити, відволікати (від роботи)», утвореного за допомогою префікса *des-* (<лат. *dis-* «роз-») від дієслова *porter* «нести», що походить від лат. *portāre* «тс.». — СІС² 784; Коваль 173—174; Акуленко 141; Черных II 195; Цыганенко 447; Фасмер III 737—738; Sł. wug. obcsuch 698; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 684; Вуяклија 902; Klein 462, 1496; Dauzat 681. — Див. ще *дис-*, *експорт*.

спортіти, *спорчіти* — див. **пóрча**.

спортсмен, *спортсменки* (розм.) «спортівки»; — р. *спортсмен*, бр. *спартсмен*, п. ч. *sportsmen*, *sportsman*, слц. *športsman*, болг. *спѡртсмен*, схв. *спѡртсман*, *спѡртсмен*; — запозичення з англійської мови; англ. *sportsman* «спортсмен» є складним словом, утвореним з іменників *sport* «спорт» та *man* «людина». — ССРЛЯ 14, 569; Крысин 19, 25; Цыганенко 447; Sł. wug. obcsuch 698; РЧДБЕ 684. — Див. ще *джентльмен*, *спорт*.

спорудити СУМ, Куз, *споруджати*, *споруджувати*, [*спорудувати*] Куз, *спорудá* СУМ, Пі, *споруджувач*, [*спорудник*] «виготовляч» Нед; — р. *соорудить* «спорудити»; — очевидно, псл. [**vъz-ro-ḡditi*, **sъ-o-ḡditi*], пов'язані чергуванням голосних з **vъz-ro-ḡditi* (пор. укр. *спорядити*), **sъ-na-ḡditi* (пор. р. *снарядить*). — Булаховський Вибр. пр. III 387. — Див. ще **з-**, **оруда**, **по**. — Пор. **ряд**.

спорúка, *спорúчник* — див. **рукá**. [**споруха**] (бот.) «дивина східна, *Verbascum orientale* М.В.» Мак; — неясне.

[**спорщити**] (у виразах *воду мороз спорщити* «коли на воді лід дрібний, крупнистий, іскроватий», *вода спор-*

щит «як подрібниться лід на річці») ВеЛ, *спорщений* (у виразі *спорщена вода*) ВеЛ; — неясне.

споряджати, *спорядження* — див. **ряд**.

спосіб, [*способа*] «здатність» Нед, *спосібний* «зручний; здатний, здібний», *способний* «тс.», [*способити*] «привчати», [*способитися*] «бути придатним», [*способувати*] «годитися» Нед, [*неспосіб*] «неможливість» Ж, [*неспособливий*] «нездатний» Она, [*приспособити*] «підготувати, підігнати» Нед, [*приспособитися*] «догодити, сподобатися», [*успособлення*] «настрій», [*успособлений*] «настроений»; — р. болг. *способ*, бр. *спосаб*, п. *sposób*, ч. *zrůsob*, слц. *spůsob*, м. *способен* «здібний, придатний», схв. *спѡсѡбан* «здатний», слн. *sposóbep* «тс., здібний»; — псл. *съposobъ* «спосіб, допоміжний засіб», утворене з прийменника *съ* «з» і виразу *po sobě* «за собою» (мати); існує думка (Jakobson IJSLP I/2, 272) про запозичення в східнослов'янські мови через польську з давньочеської (ч. ст. *zrůsob*, XIV ст.); спроба пов'язання з іє. **rāk-/rāḡ-* «з'єднувати, зв'язувати», лат. *rāx* «мир», *ractum* «угода», псл. *разъ* «паз» (Ондруш Етимологія 1984, 175) потребує дальшого обґрунтування. — Фасмер—Трубачев III 738; Соболевский РФВ 71, 449. — Див. ще **з³**, **засіб**, **по**, **себе**. — Пор. **підсобити**.

[**спостарчитися**] «порівнятися, позмагатися» ЛексПол; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане із семантично віддаленим [*старчити*] «вистачати; подавати, доставляти» (пор.).

[**спосудити**] «допомогти; позичити», [*спосуджати* Куз, *спосужати*] «тс.», [*спосудитися*] «роздобути, дістати Ме; позичити (взяти в позику); пощастити, поталанити»; — р. *ссудить* «позичити», др. *съсудие* «позичка», схв. *посудити* «позичити, дати або взяти в позичку», слн. *posoditi* «дати в позичку»; — псл. **sъ-ro-ḡditi* «позичити, відрахувати», утворене з префіксів *съ-* «з-», *ро-* «по-» і дієслова *ḡditi* «судити» (первісне значення «присудити»). — Фасмер III 741;

Преобр. II 369; Skok III 16; Mikl. EW 315. — Див. ще **суд**¹. — Пор. **суд**².

спотайна, *спотайня*, *спотання*, *спотаньга*, *спотая*, *спотеня*, *спотиньга* — див. **таїти**.

спотика́ти(ся), *спотика́йло*, *спотикач*, *спотикача́*, *спотич*, *спотичка* — див. **тікати**¹.

[спотино́ву] (присл.) «спочатку, спершу, поперед; знов, наново», *[спотоно́ву]* «тс.»; — не зовсім ясно; можливо, результат контамінації слів *споча́тку* і *зно́ву* з неясним компонентом *-ти(-то-)*.

[спохова́стий] «похилий» (про схил гори) Нед, *[спохова́тий тж, споховинний Куз, спохо́лий Нед]* «тс.», *[спахо́вий]* «спадистий, похилий» Л, *[спухо́вий]* «який поступово звужується (до низу або догори)» (про яму), *[спухо́вистий]* «тс.», *[спохо́ва]* «похило», *[спохолом]* «косо, похило», *[спо́хом]* «круто вниз» Нед, *[спухо́вато]* «похило, спадисто», *[спухо́во]* «тс.; так, щоб звужувалось», *[спо́хів (на спо́хові)]* «схил (гори)» Нед, Куз, *[спохо́вина]* «тс.» Куз; — бр. *[спахо́вы]* «спадистий», *[спахо́вісты]* «тс.», п. *[sprachowy, sprachowaty]* «тс.» (з бр.?). — неясне; можливо, результат контамінації основ *спуск* (*спуско́ватий*) і *похі́лий* (пор. *[спохі́л]* «схил», *[спохі́лий]* «похилий»). — Дзєндзелівський St. z fil. 12, 191.

спо́чів, *спочива́льня*, *спочива́ти*, *спочівище*, *спочі́вка*, *спочі́вок*, *спочі́лий*, *спочі́н*, *спочі́ти*, *спочі́вка* — див. **почіти**.

[споше́в] (у виразі *на споше́ві* «напоготові») Нед, *[спошеві́тися]* «поступитися, погодитися, порозумітися» Нед; — бр. *[напаше́ве]* «під руками, напоготові», *[напаше́ўку]* «під рукою»; — не зовсім ясно; можливо, пов'язане з п. **na rozszwie* «на піхві (зі зброєю)». — Дзєндзелівський St. z fil. 12, 191—192; ЭСБМ 7, 233.

[споше́дити] (зах.) «стати запущеним; розоритися, потрапити в погані обставини» Нед; — неясне.

спошнє́пити — див. **пошніпати**.

[споштува́ти] «скуштувати» Нед, *[спошту́нок]* «продовольство, харчування» Нед; — результат видозміни слова *[скоштува́ти]* (*скуштува́ти*) «тс.», можливо, зближеного з *пошту́вий* або утвореного шляхом скорочення форми *покуштува́ти*. — Див. ще **куштува́ти**.

спра́ва, *справі́лля*, *спра́вити*, *спра́вний*, *спра́вник*, *справува́ти*, *справу́нок* — див. **пра́вий**.

справде́шний, *спра́вджувати*, *спра́вдіти*, *спра́вді*, *спра́вдіж*, *спра́вдішній*, *спра́вдний*, *справдо́вуватися*, *справедлі́вий*, *спра́ведний*, *спра́вжний*, *спра́жний*, *спра́жній* — див. **пра́вда**.

спра́вник, *іспра́вник*, *спра́вничий*; — бр. *спра́ўнік*, п. *sprawnik* «справник, ісправник»; — запозичення з російської мови; р. *испра́вник*, можливо, походить від цсл. *исправникъ* «рід кєрівної посади», похідного від *исправити* «виконати», пов'язаного з стсл. *правъ*, укр. *пра́вий*. — ССРЛЯ 5, 505. — Див. ще **з²**, **пра́вий**.

спра́га, *спрагли́вий*, *спра́глий*, *спра́гнений*, *спрагну́тися*, *спрагото́* — див. **пра́гнути**.

спра́жник, *спра́жник* — див. **пря́гті**¹.

спразні́ти — див. **пра́зник**.

[спра́нути] «викорчовувати» Нед; — неясне.

спре́спа — див. **прі́спа**.

[спреча́тися] «сперечатися; чинити опір, противитися» Нед, *[сприча́ця]* «пручатися» Л, *[спре́чка]* «опір; незгода; розбрат, чвари», *[спре́чний]* «спірний»; — бр. *спрача́ца* «сперечатися», *спре́чка* «спір; сварка», *спре́чки* (мн.) «дебати»; — запозичення з польської мови; п. *spzeczac się* «сперечатися», *spzeczka* «суперечка, спір» відповідають укр. *спереча́тися*, *супере́чка*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 230; Brückner 443. — Див. ще **пере́ка**. — Пор. **спрі́чатися**.

спрі́зба, *спрі́зба* — див. **прі́зба**.

спринт, *спрінтер*; — р. болг. м. *спринт*, бр. *спрынт*, п. ч. *sprint*, слц. *šprint*, схв. *спрінт*, слн. *sprint*, *šprint*;

— нове запозичення з англійської мови; англ. sprint «спринт; біг на швидкість» пов'язане з дієсловом sprint «бігти щодуху», сангл. sprenten «бігти; стрибати, скакати», що виводиться від дісл. spretta (<*sprintan) «скакати, стрибати або бігати» (пор. шв. spritta «стрибати, скакати; кинутися»). — СІС² 784; Крысин 116; ССРЛЯ 14, 590; Лехин—Петров 657; Kopaliński 911; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 684; Вујаклија 902; Klein 1497.

спринцювати, *спринцівка*; — бр. *спрынцаваць*, болг. *спринцовам*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *спринцевать* «спринцювати», ст. *сприцывать* «тс.» (1720) виводиться від нім. spritzen «спринцювати, уприскувати, бризкати», пов'язаного з свн. sprützen «бризкати», sprützen, дангл. sprūtan «рости», двн. sprіозап «сходити; розвиватися (про рослини)» і, далі, з вірм. spr'et «розсіюю, розкидаю», гр. σπείρω «тс., сію; наливаю, поливаю». — Фасмер III 738—739; РЧДБЕ 684; Kluge—Mitzka 732—733; Klein 1497, 1498; Frisk II 762—763; Джаукян 65, 106, 218. — Пор. **сперма**, **шприц**.

[спри́са] («тимчасова) підпірка у вигляді стовпчика з виїмкою на кінці; розпірка, підпірка, стояк Нед», *[спри́сувати]* «підпирати розпірками» Куз; — запозичення з польської мови; п. (ст.) sprys «підпора (дерев'яна або мурована) для укріплення стін; дрюк (перевізницький, плотарський)» виводиться від нім. Spreize «розпірка, підпора», пов'язаного з свн. sprіuz «дерев'яна підпірка», свн. двн. sprіuzen «підпирати, підтримувати», спорідненими із семантично більш віддаленими нім. sprіeßen «сходити; розвиватися (про рослини)» та spritzen «бризкати, прискати». — Шелудько 47; Brückner 510; Kluge—Mitzka 731, 732. — Див. ще **спринцювати**. — Пор. **спри́ха**.

сприсати, *сприснути* — див. **спорсати**.

[спри́ський] «швидкий, вправний у роботі» (у виразі *руку має сприсьну, хоц до чого*) ВеЗа; — запозичення з

польської мови; п. [spryśny] «спритний; дотепний, меткий, хитромудрий; проворний; придатний, здатний», очевидно, є контамінованим утворенням із sprytny «тс.» (<spryt «спритність, меткість, проворність») і zmysłny ([smyśny]) «спритний, працьовитий; мудрий, розсудливий, розумний; складний, зграбний (про людей і речі); цікавий; чуттєвий» (<п. ст. smyślny (zmysłny) «почуттєвий» < smyśl (zmysł) «почуття; розум, смисл» < myśl «думка»). — SW VI 250, 356, 357. — Див. ще **мисль**, **смысл**, **сприт**.

[сприт] «спритність», *спритник* «спритна людина», *[сприткий]* «жвавий, моторний» Нед, *спритний*; — бр. *спрыт* «спритність, вправність»; — не зовсім ясне; може бути запозиченням з польської мови, в якій п. spryt «спритність, меткість, проворність» не дуже переконливо виводиться (Brückner 510) від фр. esprit «розум, дотепність; дух; спритність, вправність, кмітливість», яке походить від лат. spīritus «душа, дух; життєва сила»; можливе також пов'язання (Mikl. EW 266) з р. *прыть* «прудкість, спритність», бр. *[прыць]* «тс.», п. ст. pryciac «поспішати», зіставляваними з лит. sprūsti «ковзнути», гот. sprautō «швидкий», або з р. *пруд* «став», укр. *пруdkий* чи з болг. *пріп(к)ам* «біжу». — Фасмер—Трубачев III 391—392; Потебня РФВ 4, 218; Соболевский Лекции 120; SW VI 356; Malinowski PF 5, 620—621; Karaś JP 34/3, 209; Trautmann 277—278; Dauzat 294.

[спри́ха] «спиця» Нед, *[шпри́ха]* «тс.» О; — запозичення з польської мови; п. [sprych(a)], szprycha «тс.; [дрюк (перевізницький, плотарський)]» є видозміненим, можливо, під впливом семантично близьких форм п. ст. sprysa, sprys «дрюк; підпора (дерев'яна або мурована) для укріплення стін», запозиченням з німецької мови; нвн. Speiche «спиця (колеса)» споріднене з дісл. spīk(г) «цвях», лит. speigliai «колючки», дінд. sphyañ «тріска», лат. spīca «колос», spīna «колючка». — Онышкевич Исслед. п. яз. 248; Шелудько 47; Brückner 510;

SJP VIII 1164; SW VI 355, 356; Kluge—Mitzka 722. — Пор. **спрйса**.

[сприхний] «швидкий, рухливий» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. ст. *sprychny* «жвавий, проворний, спритний; швидкий, прудкий, бистрий» загальноприйнятого пояснення не має; розглядається як запозичення з німецької мови (Brückner 510); припускається зв'язок з гіпотетичним **spruch*, звуконаслідувального походження, і змішування з іменником *spryt* «спритність, проворність» (SW V 9, VI 355, 356).

сприча́ця — див. **спречáтися**.

[спрйчки] «судороги, корчі (конвульсії)» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з *пручáтися*.

[спрйщити] «невміло, недоладно зробити (спекти, зварити, пошити) Па; з'їсти, знищити Ме; відморозити ЛексПол», **[спрйщитись]** «померти, скапуститися, залякнути» ЛексПол; — неясне; можливо, (в частині значень) пов'язане з п. **[spryszczyc]** «насмажити; спекти», **[spryszczac, spryszczec]** «тс.».

спрйяти, спрййти, спрйятливий — див. **прйяти**.

[спрйчатися] «сперечатися, сваритися, лаятися» ДзУЗЛП, **[спрйчатися, спрйчатися, прйчатися]** «тс.», **[спрйчка]** «суперечка, сварка», **[спрйчний]** «сварливий», **[спрйчний]** «тс.» тж; — запозичення зі словацької мови; слц. *spricít' sa* «не послухатися», *[spricac s'e]* «сперечатися» відповідає укр. *спречáтися*. — Дзєндзелівський УЗЛП 163. — Див. ще **перéка**. — Пор. **спречáтися**.

[спрво́ла] (присл.) «повільно» Нед; — очевидно, результат контамінації прислівників *спрокво́ла* «не поспішаючи, повільно; поступово» і **[спрво́лока]** «повільно, протяжно» (див.).

[спрво́лока] (присл.) «повільно, протяжно»; — очевидно, результат злиття применника з та іменника *проволо́ка* «затримка, зволікання» або виразу з *проволо́ком* «повагом, повільно». — Див. ще **волокті, з³**.

спрокво́ла, спрокво́лу — див. **кво́ли**.

[спрокудити] «розбестити; розпакудити, привчити до поганої звички» Нед, **[спрокудитися]** «дуже захотіти», **[спропудитися]** «тс.» тж, **[спрукудитися]** «розгніватися» Корз; — р. **[прокудить]** «пустувати, бешкетувати», бр. **пракудзіць** «тс.; жартувати», **спракудзіць** «попустувати; навитворяти; напустувати; зробити шкоду, накоїти шкоди; надокучити, набриднути», **пракудá** «пустун, бешкетник (про чоловіка); пустунка, бешкетниця (про жінку)», п. **[przekudzić]** «псувати; набридати», болг. **кудя** «лаю, огуджую», заст. **прокудá** «погана звичка», м. **прокуди** «привчає до поганої звички, розбещує», схв. **кудити** «гудити, зводити наклеп», слн. **kúdití** «лаяти, гудити», стсл. **прокоудити** «знищити, пошкодити; зганьбити, осквернити», **коудити** «гудити, злословити»; — псл. **prokuditi** «огудити», похідне від **kuditi** «гудити»; — споріднене з гр. **κιδάω** «огуджую», можливо, також з дінд. **kutsáyati** «гудить», р. **кудэ́сник, чудо**. — Фасмер III 374; Откупшиков 132; Machek ESJČ 304; БЕР III 77; Bern. I 637—638. — Пор. **чудо**.

спропудити — див. **спудати**.

[спростати] «справитися; дати собі раду з кимсь, чимсь; побороти» О; — запозичення з польської мови; п. **sprostac** «справитися; подолати; не поступитися; зрівнятися, вирівняти» пов'язане з **prosty** «прямий; простий; нескладний; рівний». — Онышкевич Исслед. п. яз. 248; SW VI 353, VII 988. — Див. ще **простій**.

[спростіти] «простити, пробачити; спокутувати (провину) Нед, Куз; запросити, зібрати Куз»; — результат контамінації дієслів *спросіти* «запросити, скликати» і *простіти* «пробачити». — Див. ще **просіти, простіти**.

спружі́на, спрўжка, спружі́стий, спрўгувати — див. **пруг**.

спрўзнутися «спотикнутися» Мо; — неясне; можливо, пов'язане зі *спорснўти* «зісковзнути, не втриматися».

спрут (зоол.) «восьминіг, Octopus Lam.»; — бр. *спрут*; — запозичення з

російської мови; р. *спрут* «тс.» (із середини XIX ст.) етимологічно неясне; зіставлення з англ. *sprat* «кілька» (Черних II 195) викликає сумнів.

[**спрягнути**] «вистрибнути, вискочити; виприснути»; — очевидно, результат контамінації слів [*прігнути*] «підстрибнути» і [*прядати*] «стрибати». — Див. ще **прігати, прядати**.

[**спрязми**] «огорожа з гілок або дранок, переплетених вертикально» О; — очевидно, пов'язане зі *спрягати* «пов'язувати, з'єднувати». — Див. ще **прягті**¹.

спрянути¹ — див. **прятати**.

спрянути² — див. **прядати**.

[**спрят**] «спритність, вправність» Нед, [*спрятний*] «спритний, вправний» Нед; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. [*spręć*] «спритність, меткість, моторність» пов'язане зі *спрут* «тс.», видозміненим фонетично, можливо, під впливом синонімічного прикметника *prędkі* «швидкий, прудкий», якому відповідає укр. *прудкий*. — SW VI 350. — Див. ще **сприт**. — Пор. **пруд**.

спуг — див. **спу́за**.

спуд (заст.) «потайник, схованка, сховище»; — р. *спуд* «тс.», др. *спудъ* «посудина; міра збіжжя», п. ст. *sprađ*, *szprađ* «тс.», ч. ст. *srouđ* «корець (міра сипких тіл)», схв. *spruđ*, слн. [*spōđ*] «відро», стсл. **спждъ**; — можливо, псл. [*spōđъ*]; — найбільш імовірним здається давнє походження від герм. **spann* із субституцією довгого герм. **-nn** сполученням **-nd** у слов'янських мовах; пор. снн. *sran*, **-nnes** «дерев'яне відро, міра рідких і сипких тіл», дісл. *srańn*, дат. *srand* «відро», пов'язані з нвн. *spīnep* «плести», спорідненим з псл. *peŋi*, *ryŋo* «п'ясти, пну» (Matzenauer 77; Persson Beitr. 413—414, 588; Petersson KZ 47, 270). — Фасмер—Трубачев III 739; Трубачев КСИС 25, 103; Преобр. II 367; Brückner 508; Machek ESJČ 371; Mikl. EW 318; Kluge—Mitzka 719, 727. — Див. ще **п'ядь, п'ясті**.

[**спудати**] «перевести, змарнувати» (у виразі [*с. свій вік*] «прожити») Нед,

[*спропудити*] «прожити» О; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. *spędzać* «проводити (час); зганяти» є похідним від *prędzić* «гнати», якому відповідає укр. *пудити* «лякати, гнати». — О II 245. — Див. ще **пудити**.

спудей (заст.) «учень бурси та інших духовних навчальних закладів; назва учнів середніх і молодших класів Київської академії; [учень Нед], [*спудея*] «учень» Пі; — запозичення з грецької мови; гр. *σπουδαῖος* «старанний, порядний, чесний» є похідним від *σπουδή* «навчання, вивчення; старанність; прагнення; поспіх», пов'язаного з *σπεύδω* «старанно працюю, настійно домагаюся, турбуюся, поспішаю», яке зближується з лит. *spráusti* (<**sraud-ti*) «тиснути, давити», *spūdėti* «бути стиснутим; старатися; мучитися; силкуватися»; запропоноване Брюкнером пов'язання балтійських і грецьких слів з праслов'янським за походженням п. ст. *sprađ* «корець (міра збіжжя)» потребує додаткової аргументації. — Пономарів Мовозн. 1973/5, 63; Нед 911; Brückner 508; Frisk II 765.

[**спудзянка**] «пухка земля» ВеНЗн, [*спурдзянка*] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане з [*спудза*] «попіл; сміття з попелом». — Див. ще **спу́за**.

[**спу́за**] «гарячий попіл з жаром, жар, попіл; сажа Шух; залишене на полі вогнище, попіл, що затвердів після дощу Доп. УЖДУ IV», [*спуда*] «присок, попіл з сажею; попіл з вогнем; виснажене поле» О, [*спурза*] «тс.» О, [*спуз*] «попіл; попіл з жаром, присок», [*спуг*] «тс.» Нед, [*спудза*] «тс.; сміття з попелом, попіл, з якого змито луг Доп. УЖДУ IV», [*спудзәрь*] «ожіль для поправлення вогню» тж, [*спузәрь*] «тс.» тж, [*спуженик*] «вівсяна паляниця» О, [*спузәр*] «пастух, в обов'язки якого входить підтримувати вогонь, заготовляти дрова, носити воду», [*спудзівнік*] «ожіль» Доп. УЖДУ IV, [*спудзянік*] «коржик, печений на попелі; чоловік, що любить сидіти біля затопленої печі» тж, [*спудзянка*] «вівця, вовна якої має колір попелу; назва вівці» тж, [*спузавіти*] «змар-

ніти» Нед; — запозичення зі східнороманських мов; рум. *spúžǎ* «гарячий попіл з жаром; попіл», [spudzǎ], молд. *спу́зэ* «тс.» походять від лат. *spodium* «попіл; металевий шлак, окалина», яке зводиться до гр. *σποδία* «попіл», *σπόδιον* «металевий шлак», пов'язаних із *σποδός* «тліючий попіл; пил, порошок, пісок», етимологічно нез'ясованих. — Дзендзелівський Доп. УжДУ IV 58, 59, 108, 109; Орос Доп. УжДУ II 75; Scheludko 142; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 139; Vrabie Romanoslavica 14, 172; Vincenz 10; СДЕЛМ 396; Bréal MSL 15, 343; DLRM 793; Pușcariu 149; Frisk II 771.

[спу́лити] «поцупити, украсти» Чаб, Си; — афективне утворення.

спурдзя́нка — див. **спудзя́нка**.

спурт «різке збільшення швидкості під час спортивного змагання»; — р. бр. болг. *спурт*, п. ч. вл. *spurt*, слц. *špurt*, слн. *spúrt* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. *spurt* «спурт; ривок, кидок, стрибок», очевидно, тожне з *spurt* «струмінь», пов'язаним з сангл. *sprutten* «пускати ростки», дангл. *sprytta* «тс.», спорідненим з двн. *sprūtan* «бризкати», нвн. *spritzen* «тс.». — CIC² 784; СРЯ IV 234; ТСБМ V 1, 282; Sł. wyr. obcych 698; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 684; Klein 1498.

спуст «міра ємності в три відра (горілки)»; — похідне утворення від *спустити*, очевидно, в значенні «перегнати»; в такому разі первісно означало кількість горілки, одержуваної за одну варку. — Винник 114. — Див. ще **пустити**. — Пор. **пукати**.

спуховий, спуховистий, спуховато, спухово — див. **спохова́стий**.

[сп'юх] (бот.) «блекота чорна, *Hyoscyamus niger* L. Нед; конюшина польова, котики, *Trifolium arvense* L. Мак», [сп'ячка] «блекота чорна» Нед, [сп'ячник] «пухівка вузьколиста, *Eriophorum angustifolium* L. (Roth.)», [сплючка] (вид конюшини) Корз; — назви, пов'язані зі *спати*; зумовлені сильними отруйними властивостями відповідних рослин. — Шамота 140; Словн. бот. 58;

Лік. росл. 44—45; Нейштадт 368—369. — Див. ще **спати**.

сп'яліти, сп'ялітися — див. **п'яло**.

[сп'ятити] «поцупити, украсти»; — неясне; можливо, афективне утворення.

[сп'ятка] «путо, бабка (надкопитний суглоб у коня)» Нед, Куз, [сп'ятковий] (у сполученні *сп'яткова кість* «кутова кістка, кістка надкопитного суглоба у коня») Нед; — очевидно, залишок псл. **сърѣтка* «путо», пов'язаного чергуванням голосних з *рѣто* «тс.»; споріднене також з *п'ятка* «задня частина ступні», *п'ята́* «тс.»; опорна частина чого-небудь, іноді місце з'єднання з чимсь» (псл. *рѣта*). — Див. ще **путо, п'ята́**.

[сралька] (бот.) «сорт простої сливи, *Prunus insititia* variet.» ВеНЗн, [сральки (мн.) ВеБ, сральюха Мак, сру́лі (мн.) ВеБ, сру́ля ВеБ] «тс.»; — п. ч. [sralka] «сорт дрібних слив»; — пов'язане зі *срати* «випорожнятися»; назва зумовлена, очевидно, проносними властивостями плодів; як семантичні паралелі пор. [дрисливець] «*Prunus insititia* variet.», [дрислишки, дрислянки, дристулі] «тс.», [дрисну́ля] «слива-скороспілка», [дрислишка, дрислявка] «тс.». — SW VI 370; Machek ESJČ 571; Jm. rostl. 112. — Див. ще **срати**.

срам «сором», *срам*, [срама́] «ганебна справа», *срамнік*, [срамні́к] Чаб, [срамо́вище] Нед, *срамо́висько, срамо́вище, срамота́, срамота, срамо́тниця, срамо́тний, [срамо́тній]* Куз, *срамо́тний* СУМ, Нед, *срамо́тний*, [срамо́тний] Чаб, *сраміти, срамітися, сраміти, срамітися*; — р. *срам*, [срам], бр. [срам, срамнік], др. *срамъ* «сором, ганьба; образа, паплюження»; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. *срамъ* «сором» відповідає укр. *со́ром*. — Черных II 196; Фасмер III 739; Преобр. II 368—369; Мейе ОЯ 56. — Див. ще **со́ром**.

срати (*серу́*), *сра́ка, сра́льня* «убиральня», *сратва́, сратво́, сраття́, срач* «убиральня», *сра́чка* «понос», [вісерка] «груша або яблуна, що виросла з проковтнутої і потім виділеної насінини»,

[вѣсранка] «тс.» Я, [засѣра] «неохайна людина», зѣсранець Я; — р. срать, с(е)рѹ, бр. сраць, сра́ка, п. srać, sioreґ, ч. sráti, seru, слц. srat', serú, вл. srać, seru, нл. sraś, seru, болг. сера́, схв. сра́-ти, сѣрѣм, слн. sráti, sérgjem; — псл. sьrati, serq; — очевидно, споріднене з лтс. sãrņi (мн.) «покидьки, бруд», ав. sairyа- «гній, кал», перс. sargīn «тс.», дінд. sárdhatē «випускає газу» і більш віддаленими гр. σκῶρ (род. в. σκατός) «кал, нечистоти, бруд», дісл. skarn «гній, добриво», нн. scharn «гній, кал», лат. sū-cerda «свинячий кал», хет. šak-(k)ar (род. в. šaknaš) «бруд», дінд. ара-skaraḥ «екскременти», псл. skarędъ (skarędъ, skaręda), укр. [шкáред] «негідь, мерзота»; іє. *(s)ker(d-) «випорожнятися; кал»; менш обґрунтованим є зіставлення з дінд. sáratī «тече», saraḥ «рідкий», лат. serum «сироватка; водяниста рідина», іє. *ser- (Младенов 578; Zubaty LF 28, 31; Machek ESJČ 571—572; Holub—Lyer 449; Būga RR II 586). — Фасмер III 633—634, 720, 740; Brückner 510—511, 519; Holub—Kop. 370; Schuster-Šewc 1347—1348; Skok III 315; Mikl. EW 292; Meillet MSL 14, 378; Trautmann 303; Mühl.—Endz. III 806—807; Jóhannesson 842—843; Walde—Hofm. II 133—134; Sturtevant Language 12, 181—183; Friedrich HW 176; Persson Beitr. 167, 656; Zupitza KZ 36, 64; Pokorny 947—948. — Пор. скáридъ.

срѣбрó «срѣблó», [срѣблó, реблó Кур] «тс.», [срѣбрáний] Нед, Пі, [срѣбрѣс-тий], ст. сребра (род. в., 1415), сребръ-наа «срѣбна» (1462); — запозичення з польської мови; п. srebro відповідає укр. срѣблó (див.).

срѣм'я — див. стрѣм'я.

срѣблó, [стрѣблó] Нед, заст. сребр-рó, [срѣбелце] О, [срѣбѣльник] «майстер срѣбних справ» Нед, срѣблѣльник, срѣб-ліна «срѣбляста цятка, нитка», срѣбляк «срѣбний карбованець», срѣбля́ник «тс.» СУМ, Нед, срѣбля́р «ювелір», срѣбник «срѣбний карбованець», срѣбня́к «тс.», [срѣбро, стрѣблó], срѣберний, срѣбле-ний, [срѣблий] О, срѣблѣльний, срѣб-

лістий, срѣбля́вий, срѣбля́ний, срѣб-ля́стий, срѣбна́стий, срѣбний, [стрѣб-ний] Нед, [срѣбня́стий, срѣбрений, срѣбрѣсний] Куз, срѣбря́ний СУМ, Нед, срѣб'яний, стрѣберний ВеУг, стрѣбний, срѣмний Нед], срѣблѣти, срѣблѣти, [срѣблѣти], срѣблѣти, безсрѣбник, [по-срѣбрѣти] Куз; — р. сребрó, бр. се-рабрó, др. сьребро, срѣбро, сребро, п. srebro, ч. stříbro, слц. striebro, [srebro, stréblo, striablo], вл. slěbro, нл. slobro, [sřoblo, slabro, srěbřo], полаб. srebrŭ, болг. сребрó, м. сребро, схв. срѣбро, слн. srebró, стсл. сьребро, сьребро; — псл. [sьrebro] (пд.), *[serbro] (пн.-зах.); — походження остаточно не з'ясоване; найвірогідніше, давня регіональна (на відміну від іє. *arǵ- «срѣблó») міграцій-на назва, паралельна до лит. sidābras «срѣблó», лтс. sidrabs, sudrabs, sudarbs, прус. sirablan (зн. в.) і гот. silubg, двн. silbar, silabar, дангл. seolfog, siolofr, дфриз. sēlover, дісл. silfr, франк. снідерл. англ. шв. silver, свн. нвн. Silber «тс.», що всі разом найчастіше тлумачаться як давнє слов'яно-балто-германське запозичення з якоїсь східної мови; у зв'язку з цим зіставляються з Σίβρος «срѣбляна річка» в Лікії (Фасмер III 606), з баскійським zillar «срѣблó», zirar, zilhar, zidar «тс.» (Tovar Indo-European and Indo-Europeans 1970, 271—272) та ар. ṣarīf «срѣблó», хауса aḣuřfa «тс.», лідійським Σίβρω «у срѣбляній річці», що зближуються далі з картвельським *weřc̥x̥l- (*weřc̥hl) «срѣблó», яке пов'язується з ак. parzillu «залізо» (Иванов Сл. и балк. языкозн. 1977, 22, 26, 27; Гамкрелидзе—Иванов 713); як джерело слов'янських, балтійських і германських назв срѣбла реконструюється також індоарійський топонім *s'ub(h)gi ара (Σιβρίαγα), букв. «світла вода» (Трубачев Вост.-сл. и общ. языкозн. 99—102); заслуговує на увагу виведення цих назв від шумер. *siraḡ «мідь», zabaḡ «бронза» (Мосенкіс, Культура давнього Середземномор'я і походження терміна срѣблó, К., 1995, 9—12); варіантні слов'янські,

балтійські і германські форми пояснюються можливими контактами з понтійсько-анатолійським архетипом *subau-ro- «блискучий» (Будимир Грци и пеласги 1950, 23; Сл. філологія II 113—114, 135); висловлюється також думка про запозичення з ак. (ассир.) ṣaḡru «очищене срібло», пов'язаного з ṣaḡaru «очищати; плавити (руду), виплавляти (метал)», ṣaḡaru «золотар», гебр. ṣāḡāḥ «він очистив, виплавив», ṣōḡēḥ «золотар, срібляр», араб.-сир. ṣaḡar «він очистив, виплавив», ар. ṣaḡf «чисте, бездомішкове (вино)» (Klein 1445; Kluge—Mitzka 708); припущення про запозичення германських форм із слов'янських мов (Uhlenbeck PBrV 20, 37—38, 43, 44; Преобр. II 278—279; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 180—181) недостатньо обґрунтоване, як і зіставлення лит. sidābras «срібло» з етимологічно неясним гр. σίδηρος «залізо» і виведення з нього германських і слов'янських форм (Mikkola Balt. u. Slav. 41). — Фасмер—Трубачев III 606—607; Черных II 156; Ляпунов ИОРЯС 29, 87; Brückner 511; Holub—Lyer 455; Machek ESJČ 587; Schuster-Sewc 1312—1313; Младенов 605; Skok III 318—319; Rudnicki Prast. II 81; ZVSZ 432; Мейе ОЯ 408; Meillet BSL 24, 138; Mikl. EW 336; Būga RR II 563, 564; Mühl.—Endz. III 835, 1113; Karulis II 318—319; Эндзелин ИОРЯС 13/4, 179; Feist 421; Jóhannesson 1152; Гамк-релидзе—Иванов 713.

[срoгий] «строгий, суворий, серйозний» Нед, **[срoгий (срoгий)]** «великий, дуже великий, сильно розвинутий» ВеЗа, **[срoгий]** «строгий, страшний, жахливий, жорстокий» Пі; — запозичення з польської мови; п. srogі «жорстокий, лютий; суворий, строгий, великий, сильний, величезний» (звідки, можливо, походить р. *стрoгий*, укр. *стрoгий*) остаточно не з'ясоване; пов'язується з р.-цсл. **срагъ** «страшний, жахливий» і реконструюється сумнівне (з огляду на відсутність повноголосної форми *sogog-) псл. *sorg-, що далі зіставляється з лит.

sergu «нездужаю», sarginti «викликати хворобу», лтс. sērga «хвороба», ірл. serg «тс.», sergaim «сохну» (Brückner 511); зближується зі *стерегті*, *стoрож* (Шахматов Очерк 155), п. *strog-, *strzeg-, (ст.) strzegać «охороняти, пильнувати; чатувати» (SW VI 373, 455, 474, 475). — Фасмер—Трубачев III 779—780; Преобр. II 383—384. — Пор. **стерегті**, **стрoгий**.

[срoмoта] «срамота» Бі, **[срoмoтний]** Нед; — бр. **[срoмoтний]**; — запозичення з польської мови; п. sromota «сором» є похідним від srom «тс.», що відповідає укр. *сoром* (див.). — Richhardt 100. — Пор. **срам**.

ссати, **[сисати]** «ссати», **[ссанути]** «тс.; приссати» Нед, **[сцати]** «ссати», **[сисавка]** «підсисна труба» Нед, **[сисак]** «мундштук; сосун», **[сисальце]** «сосучий пристрій» Нед, **[сисулька]** «льодяна бурулька» Ник, **[сисун]** «сосун», **[сисунча]**, **сoска**, **сoсoк**, **сoсoчок**, **[сoсулька]** «льодяна бурулька» Ник, **[сoсуля]** «тс.» тж, **сoсун**, **сoсунeць**, **[ссавень]** «сосок» Нед, **ссавeць**, **ссавці**, **[ссач]** «ссавець» Нед, **[ссисак]** «промокальний папір» Куз, **[ссoчка]** «сосок» Нед, **[сисальний]** Нед, **всисний**, **насoс**, **підсoс**, **підсисний**, **[пoписцати]** «поссати», **присoс**, **присoсок**, **присисний**, **присосний**; — р. **сoсать**, **[ссать]**, бр. **ссаць**, др. **съсати**, п. ssać, ч. (s)sáti, слц. sat', полаб. sasē «ссе», sas/sos «сосок», болг. **[сисам]**, м. **[сица]**, схв. **сйсати**, (заст.) **сати**, слн. sesáti, стсл. **съсати**; — псл. съsati «ссати, смоктати»; — очевидно, через посередництво форми *съpsati (<*sup-s-ati) утворене від звуконаслідувального вигуку іє. *su- (*sū-) подібно до дінд. súpaḥ «юшка, суп» (< іє. *sūr-), дісл. sūpa «пити сьорбаючи», дангл. sūrap, двн. sūfan «тс.», снн. снідерл. sūrep, нвн. saufen «пити, пиячити», свн. sūfen «їсти, черпаючи ложкою», що продовжують іє. *sūb-, і більш віддалених утворень з основами, розширеними рефlekсами індоєвропейських задньопіднебінних, як у лтс. sūkt «ссати», кіпр. sugno, лат. sūgere «тс.», -sūga (у

sanguisūga «кровопивця»), sūcus «сік», дісл. sūga «ссати», свн. снн. sūgen, двн. дангл. sūgan «тс.»; менш обґрунтоване тлумачення другого -s- у слов'янських формах як результату палаталізації (Pedersen IF 5, 61). — Фасмер III 725—726; Преобр. II 360; Шахматов Очерк 251; Brückner 511—512; Machek ESJČ 538; Olesch 937—938, 1059—1060; Младенов 581; Skok III 244; Мейє ОЯ 25; Meillet Études 222; Moszyński PZJP 222; Mikl. EW 334—335; ZVSZ 431; Kluge—Mitzka 627; Zupitza GG 29; Klein 1537, 1543; Ernout—Meillet 1172—1173; Walde—Hofm. II 622; Kořínek 214—215; Pokorný 912—913. — Пор. **сўслик**².

[ссєбний] «озлоблений, розлючений, підступний; безсовісний» Нед; — очевидно, пов'язане з *себє*; пор. [збесєбити-ся] «вийти з себе». — Див. ще **себє**.

стабільний, стабілізаторний, стабілізований, стабілізувати, стабілізатор, стабілізація; — р. *стабільный*, бр. *стабільны*, п. вл. *stabilny*, ч. *stabilní*, слц. *stabilný*, болг. *стабилен*, м. *стабилен*, схв. *стабілан*, слн. *stabilen*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *stabil*, англ. *stabile*, фр. *stable* зводяться до лат. *stabilis* «який міцно стоїть на ногах; постійний, сталий, незмінний», пов'язаного з дієсловом *stāre* «стояти; тривати, залишатися, зберігатися», спорідненим з псл. *stati* «стати; відбутися», укр. *стати* «тс.». — СІС² 784; ССРЛЯ 14, 689; ТСБМ V/1, 294; Kopaliński 911—912; Sł. wyr. obcych 699; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 684; Вујаклија 902; Klein 1501, 1506; Dauzat 682; Walde—Hofm. II 584, 596—599. — Див. ще **ста́ти**.

став¹ «водоймище з непроточною водою; місце розлиття річки перед загагою», *ставідло* «місце, де був ставок», *ставіще* «тс.», [ста́вєць] «ставок» Чаб, [ста́вина] «тс.» Пі, [ста́вовє] «плата за став» Нед; *ставок*, [ста́вціна] (іст.) «плата за ловіння риби в ставу» Г, Нед, [розста́вити] «спустити воду (зі ставка)» Нед; — р. [ста́в] «став; льодостав», бр. *стаў* «став», *ставок*, п.

нл. ст. *staw* «тс.»; — псл. [stavь] «місце, де зупинилась (стала) вода», пов'язане з *stati* «стати». — Фасмер III 742; Brückner 514—515; Machek ESJČ 575; Karulis II 290—291. — Див. ще **ста́ти**.

[ста́в²] «суглоб» ВеЗа, [ста́вєць] «тс.» Нед, [ста́вчики] (мн.) «фаланги, суглоби (особливо пальця)» Нед, [ста́вчатий] «членистий; суглобистий» Нед; — р. *сустав* «суглоб» (< цсл. **сжставъ**), бр. *сустаў*, п. вл. нл. *staw* «тс.», ч. ст. мор. *stav* «тс.; кісточка, щиколотка», слц. *stavec* «суглоб», болг. *ста́ва* «тс.», р.-цсл. **ставъ** «тс., член; з'єднання», **съставъ** «суглоб, зчленування»; — псл. *stavь* «зчленування; з'єднання; суглоб», *sostavь* «тс.», пов'язане з дієсловом *stavit* «ставити», *stati* «стояти». — Фасмер III 742, 810; Brückner 514—515; Machek ESJČ 575; Schuster-Sewc 1357—1358; ZVSZ 407. — Див. ще **ста́вити, ста́ти**.

ста́ваня — див. **ста́я**².

ста́вати — див. **ста́ти**.

[ста́вєць] «колінце стебел жита й пшениці» О, [ста́віць] «тс.» О; — запозичення зі словацької мови; слц. *stavec* «колінце стебел злакових і трав; суглоб» споріднене з укр. [ста́в] «суглоб». — О II 247. — Див. ще **став²**.

ста́вити, ста́витися, ста́вляти СУМ, Нед, [ста́в] «сустав, суглоб» Горб, [ста́ва] «постава» Нед, *ста́вєць* (заст.) «великий церковний свічник; дерев'яна тарілка; циліндрична форма для випікання пасок, конусоподібна купа дров для випалювання вугілля; [підставка, основа для підпори Нед; пеньок, на якому клепають косу О]», [ста́віця] «западня, пастка» Нед, *ста́вка, ста́вленець, ста́вленник, ста́влення, ста́вник* «великий свічник, велика свічка», *ставнік* «ставний невід, рибальська сітка», [ста́вніці] (мн.) «нижні снопи довкола копиці» О, [ста́вніця] «стайня Г, Нед; поміст для мерця Чаб», [ста́вні] (мн.) «щити в греблі ставка для затримання води» Л, [ста́вня] «кілки під стінами в льохах», [ста́вок] «кладка з 10 снопів Л, ЛексПол; основа рамочної

борони ЛексПол», *ставний*, *ста́вма*, *безпідста́вний*, *вста́вка*, *вставний*, *виста́ва*, *ві́ставка*, *виставний*, *відста́вка*, *відставник*, *відставний*, *доста́вка*, *заста́вити*, *заставля́ти*, [за́став] «застава», *заста́ва*, [за́става] «пастка на звіра», *за́ставка*, *заставна́* (юр.), *заста́вник*, [за́ставні] «віконниці» Я, [заста́вщик] «митник, що стояв на проїзних дорогах, на пограниччі» Я, *заставщи́на* «застава», *заста́вний*, [заставни́чий] (у виразі з *у́ряд* «ломбард») Ж, *зіста́вити*, *заста́вити*, *наставля́ти*, [наста́в] «влада» Ж, [на́став] «настанова» Ж, [на́ставка] «надставка» Ж, *наста́вник*, *наста́вництво*, [наста́вничий] «наставницький» Ж, *надста́вка*, *оста́вити*, *обста́ва* «обстановка», *обста́вина*, [переста́вка] «сіть для ловіння перепелів», *перезаста́ва*, *підста́ва*, [підста́вина] «основа» Нед, *підста́вка* СУМ, Нед, [підста́вник] «свічник» Нед, [підста́вці] «тс.» Куз, *підставний*, *поставля́ти*, *постав* «пара млинових жорен; сувій», *постава*, *поставе́ць*, *поставка*, [поста́вка] «полиця» Нед, *поставник*, *поставний*, *представля́ти*, *представник*, *представництво*, *при́став* (з р.), [приста́ва] «наглядач Г; поставка Нед», *приста́вка*, [при́ставка] «полиця» Нед, [при́ставок] «вид великої посудини» Нед, *сустав*, [суста́вник] «складова частина» Нед, *уста́в*, *у́ставка*, *уста́вний*; — р. *ста́вить*, бр. *ста́виць*, *стаўля́ць*, др. *ставити*, п. вл. *stawić*, ч. *staviti*, слц. *stavit'*, нл. *stawiś*, *stawjaś*, полаб. *stóvĕt*, болг. *ста́вя*, м. *стави*, *става*, схв. *ста́вити*, слн. *stáviti*, стсл. **СТАВІТИ**; — псл. *staviti* (*stavĕti*), каузатив до *stati* «стати»; — споріднене з лит. *stovėti* «стояти», лтс. *stāvēt*, гот. *stōjan* «направляти», дангл. *stōwian* «утримувати», двн. свн. *stouwen* «керувати, зупиняти, осаджувати», снн. *снідерл.* гол. *stouwen* «загачувати, затримувати», нвн. *stauen* «тс.», англ. *stow* «прибирати, складати», гр. *στώ* «піднімаю нагору», *σταυρός* «кілок», лат. *-staurāre* (у словах *restaurāre* «віднов-

лювати», *instaurāre* «тс., поновлювати, повторювати; влаштовувати, робити»), що зводяться до каузатива іє. **stāu-* (**sthāu-*, **sthū-*, **stū-*), пов'язаного з **stā-* (**sthā-*) «стояти, знаходитися, перебувати; стати». — Фасмер III 742; Преобр. II 374—377; Machek ESJČ 575—576; Skok III 330—331; ZVSZ 406—407; Мейе ОЯ 163; Mikl. EW 319; Trautmann 283—284; Būga RR II 592; Karulis II 289—290; Mühl.—Endz. III 1053; Kluge—Mitzka 741; Klein 1520; Feist 455; Holthausen AeWb 324; Walde—Hofm. I 705—706; Persson Beitr. 713; Neumann KZ 77, 79; Pokorny 1008. — Див. ще **ста́ти**.

ста́вка (військ.) «орган верховного головнокомандування на чолі з головнокомандуючим, штаб головнокомандуючого»; — бр. *стаўка* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *ста́вка* «тс.; (іст.) похідний намет, який ставили для старшого воєначальника» пов'язане з дієсловом *ста́вить* «розташовувати, ставити», якому відповідає укр. *ста́вити* «тс.». — СУМ IX 633; ССРЛЯ 14, 697—698. — Див. ще **ста́ти**.

ставри́да (іхт.) «морська промислова риба ряду окунеподібних, *Trachurus*», *ставри́дка*; — р. *ставри́да*, бр. *стаўры́да*, ч. *stavrida* «тс.»; — очевидно, запозичення з діалектів грецької мови; пор. гр. *σταυρός* «хрест; кіл; (нгр.) морська зірка». — Мотузенко Морская рыболовецкая терминология сев.-зап. Причерноморья (АКД), 14. — Див. ще **ставропі́гія**.

ставропі́гія (церк.) «монастир, безпосередньо підпорядкований патріархові або синоду», *ставропігіа́льний*, ст. *ставропі́гія* «кр(с)та въдружение» (1627); — р. болг. *ставропі́гия*, бр. *стаўрапі́гія*, п. *stauropigia*, ст. *stauropigium*, ч. *stauropigie*; — запозичення з візантійсько-грецької мови; віз.-гр. *σταυροπύγια* утворено з основ іменника *σταυρός* «хрест; стовп», спорідненого з дісл. *staurg* «стовп», лит. *stovėti* «стояти», псл. *staviti* «ставити», і дієслова *πύγυμι* «скріплюю, застромляю», споріднено-

го з лат. *rango* «скріплюю, складаю», гот. *fahan* «ловити, хапати», двн. *fāhan* «тс.». — Булыка 306; Sł. wug. obcuch 701; Frisk II 526—527, 778, 800. — Див. ще **пагінація**, **пакт**, **ста́ти**.

стагна́ція «застій у виробництві, торгівлі; застій крові у венах»; — р. болг. *стагна́ция*, бр. *стагна́цыя*, п. *stagnacja*, ч. *stagnace*, слц. *stagnácia*, вл. *stagnacija*, м. схв. *стагна́ција*, слн. *stagnácija*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Stagnation*, фр. *stagnation*, нлат. *stagnatio* зводяться до лат. *stāgnāre* «зупиняти, робити стоячим», похідного від *stāgnum* «озеро; стояча вода, калюжа», очевидно, спорідненого з гр. *σταγών* «крапля», *στάζω* «капаю». — СІС² 784; Лехин—Петров 612; ТСБМ V/1, 296; Sł. wug. obcuch 699; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 685; Вуяклија 903; Gr. Fwb. 720; Dauzat 682; Klein 1502; Walde—Hofm. II 584—585. — Див. ще **сталагміт**.

[стад] «політ, переліт» Нед; — неясне.

стадіон, *ста́дія* (іст.) «місце для спортивних змагань у стародавніх греків», ст. *ста́діонъ* «гони (міра відстані)...; плаць до заводу або до гонитвы» (1627); — р. м. *стадион*, бр. *стадыён*, п. вл. *stadion*, ч. *stadión*, слц. *štadión*, болг. *ста́дион*, схв. *ста́дион*, *стадиџн*, слн. *stadión*, *štadión*; — запозичення з грецької мови; гр. *στάδιον* «арена, місце для змагання (в Олімпії довжиною в один стадій); стадій (одиниця виміру віддалі, що дорівнює 184,97 м)» єдиного пояснення не має; найчастіше розглядається як результат давньої народноетимологічної видозміни назви *σπάδιον* «арена, іподром; розтягнуте у довжину», похідної від дієслова *σπάω* «втягаю», спорідненого з псл. *spēti* «рости (добре, сильно), досягати, спіти; діставати, досягати», укр. *спіти*, під впливом гр. *στάδιος* «стійкий, нерухолий, стоячий, міцний», генетично пов'язаного з *ἵστημι* «ставлю; розміщую; стою», спорідненим з псл. *stati* «стати», укр. *ста́ти*. — СІС² 785; Коваль 175; Чер-

ных II 197; Kopaliński 912; Sł. wug. obcuch 699; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 685; Вуяклија 903; Frisk II 773. — Див. ще **спіти**, **ста́ти**.

ста́дія¹ «певний ступінь (етап) у житті, розвитку», *стадіа́льний*, *стаді́йний*; — р. *ста́дия*, бр. *ста́дыя* «стадія», п. ч. *stadium*, слц. *štadium* (з уг.), вл. *stadij*, болг. *ста́дий*, м. *стадиј*, *стадиум*, схв. *ста́дїј*, *ста́дија*, *ста́дијум*, слн. *stadij*, *štadij*; — очевидно, результат семантичної видозміни слова *ста́дія* (заст.) «міра віддалі». — СІС² 785; ССРЛЯ 14, 701; Kopaliński 912; Sł. wug. obcuch 674; Holub—Lyer 449; Вуяклија 903; РЧДБЕ 685. — Див. ще **ста́дія**².

ста́дія² (заст.) «старовинна одиниця виміру віддалей, що дорівнює приблизно 180—230 м», *стаді́й* (заст.) «тс.», ст. *стаді́й* (1627); — р. *ста́дий*, (заст.) *ста́дія*, бр. *ста́дый*, др. *стадие* «стадія, шляхова міра», болг. (кн.) *ста́дия* «міра віддалі близько 200 м», схв. *ста́диј*, слн. *stadij*, стсл. **стадни** «тс. (у давніх греків)»; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; лат. *stadium* «стадій олімпійський (грецька міра віддалі у 185 м)» походить від гр. *στάδιον* «стадій (одиниця виміру віддалі, що дорівнює 184,97 м)», первісно, очевидно, «місце для спортивних змагань». — СІС² 785; ССРЛЯ 14, 701; РЧДБЕ 685; Frisk II 773. — Див. ще **стадіон**.

ста́до, [ста́да] «стадо», [стада́р] «пастух, що пасе коней», [стада́рка] «конюшня», [стадна́рка] «тс.», [стада́рня] «тс.; череда Нед», [стаде́йко] (зменш.) «стадо» О, [стадина́] «кінний завод» Нед, [стадні́на] «тс.» Нед, [стадна́рка] «стайня», *ста́дник* «(заст.) пастух (переважно при табуні); [плідник (жеребець або бик)]», [стадникі́вна] «дочка пастуха» Бі, *стадні́ця* (заст.) «стайня», [стадні́на] «тс. СУМ; табун різних за віком коней Г», [стадниче́нко] «син пастуха» Бі, [ста́дня] «стайня Г; стадо, череда Бі», [стадникова́ти] «бути пастухом» Бі; — р. болг. м. *ста́до*, бр. [ста́да], др. *стадо*, п. *stado*, ч. слц.

stádo, вл. stadło, нл. stadło, ст. stado, схв. *ста́до*, *ста́до*, стсл. **стадо**; — псл. stado «стадо», первісно «стайня, хлів», пов'язане з дієсловом *stati*; — очевидно, споріднене з пргерм. *stōda-, представленим у дісл. stōd «стадо, кінний завод», дангл. сангл. stōd, двн. свн. stuot «тс.», нвн. Stute «кобила», та більш віддаленими лит. stódas «рослина, саджанець», лтс. stàds «тс.», stādīt «садити», схв. *ста́д* «стан», що зводяться до іє. *st(h)ā- «стояти»; менш переконливе твердження (Мартынов Сл.-герм. взаємод. 53—55; Торп 479; Vondrák I 453) про запозичення праслов'янської форми з прагерманської. — Фасмер III 743; Черных II 197; Преобр. II 370—371; Brückner 512; KZ 48, 194; AfSIPh 29, 119; Machek ESJČ 573; Schuster-Sewc 1353; Skok III 324; Критенко Вступ 522; Трубачев Назв. дом. жив. 104; Общ. лексика 260—276; Rudnicki Prast. II 228; Мейе ОЯ 397; Meillet Études 320; ZVSZ 404; Mikl. EW 319; Trautmann 280—281; Būga RR II 92, 592; Karulis II 282; Откупщиков Этимология 1968, 249; Vries AEW 550; Jóhannesson 856—857; Holthausen Awn. Wb. 283; EW 323; Kluge—Mitzka 762; Pokorny 1004—1005. — Див. ще **ста́ти**.

[**ста́док**] «велика рогата худоба» Бі, [*стадчйна*] «загальна назва великої домашньої худоби» Бі; — результат контамінації слів [*ста́ток*] «велика рогата худоба» і *ста́до* (див.).

ста́єнка «маленька стайня СУМ, Нед; [хлів, стайня] О», [*стаєно́чка*] «маленька стайня Г; хлів О», [*стаєнчйна*] «хлів; стайня» О, [*стаєнька*] «тс.» О; — очевидно, запозичення з польської мови; п. stajenka «стайня» є похідним від stajnia «стайня», яке відповідає укр. *ста́йня*. — SJP VIII 684, 685; SW VI 384. — Див. ще **ста́йня**.

стаж, *стажёр* «той, хто проходить стажування де-небудь», *стажист* «тс.», *стажировка* «стажування», *стажувати* «проходити стажування»; — р. бр. болг. м. *стаж*, п. staž, ч. слц. слн. stáž, схв. *ста́ж*; — запозичення з французької

мови; фр. stage «стаж, іспитовий термін; строк перебування», ст. estage (XII ст.) походить від слат. stagium «тимчасове перебування», пов'язаного з лат. stāre «стояти; зупинятися», спорідненим з псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — СІС² 785; Черных II 197; Фасмер III 743; Sł. wyr. obcych 701; Holub—Lyer 451; РЧДБЕ 685; Вуяклија 903; Dauzat 682; Walde—Hofm. II 596—597. — Див. ще **ста́ти**. — Пор. **ета́ж**.

ста́йка¹ — див. **ста́я¹**.

ста́йка² — див. **ста́я²**.

ста́йня «конюшня; хлів», [*стайніця*, *ста́ніця* Г, Нед, *ста́нка* Нед], *ста́ня* «тс.», *ста́йнічий* «конюх; (заст.) слуга, який завідував конюхами, конюшнями; головний конюх», *ста́єнний* «якого тримають у стайні; виїзний (про коня)»; — бр. *ста́йня* «конюшня», п. stajnia «тс., хлів», слц. stajńa «стайня», [stajeń] «тс.», слн. [stajna] «хлів, загін»; — очевидно, псл. [staj-nja] «конюшня, хлів», пов'язане з [staja] «тс.; курінь пастуха», первісно «стоянка; стійло»; менш переконливе виведення безпосередньо з п. stajnia (Онышкевич Исслед. п. яз. 248). — Brückner 512, 513; Machek ESJČ 574; Клепикова 163, 167. — Див. ще **ста́я¹**.

стакáн «склянка; (військ.) гільза артилерійського снаряда; (тех.) назва деяких циліндричних деталей», *стакáнчик* «невелика посудина циліндричної форми»; — бр. болг. *стакáн*, ч. (рідк.) stakan; — запозичення з російської мови; р. *стакáн*, ст. *достокан* «склянка» загальноновизнаної етимології не має; найчастіше пов'язується через гіпотетичні **дстокан*, **дъстъканъ* «посудина» з др. *дъска* «дошка (дерев'яна)» з реконструкцією для форми *стакáн* первісного значення «дерев'яна посудина» (Цыганенко 448; Преобр. II 371; Грот Фил. раз. I 436; Соболевский Лекции 112; ЖМНП 1886 вересень 156); розглядається також як давньоруське запозичення з тюркських мов (пор. чаг. tostakan «дерев'яна мисочка», каз. tustayan «стакан, миска, черпак» (Макарушка 14;

Огиенко 35; Шипова 289; Корш ИОРЯС 8/4, 44; 7/1, 44—45; Korsch AfSlPh 9, 675—676; Mikl. TEI II 180; TEI Nachtr. I 59), що виводяться з перс. *dūstgān* (Аракин Тюркизмы 144; Гиунашвили Иран. языкозн. 188); менш обгрунтоване виведення тюркських форм (тат. *тустаган*, *тостакан* «миска») з російської мови (Преобр. тж.; Даль IV 314) або з лтс. *stakans* (Zubaty St. a čl. II 162); безпідставне твердження про спорідненість з р. *стекло́* (Uhlenbeck PBrV 22, 191). — Фасмер I 532; Фасмер—Трубачев III 743; Deny RÉS 28, 43—44; SSJČ III 511; БТР 866; Скорчев БЕ 1956/6, 163.

стакáто (муз.) «коротко, уривчасто (як позначення способу виконання музичного твору); уривчасте виконання звуків, протилежне легато»; — р. *стакáто*, бр. *стакáта*, п. ч. слц. *staccato*, болг. м. *стакáто*, схв. *стакато*, слн. *staccáto*; — запозичення з італійської мови; іт. *staccato* «тс.» пов'язане з *staccare* «відділяти, відривати, вимовляти», результатом спрощення форми *distaccare* «тс.», спорідненої з фр. ст. *distacher* «відв'язувати, відривати», яке зводиться до франк. **stakōn* «тикати». — СІС² 785; ССРЛЯ 14, 707; Sł. wyr. obcych 699; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 685; Вуяклија 903; Klein 1501; Dauzat 56; Mestica 491.

ста́ксель «косий трикутний парус»; — р. *ста́ксель*, [*штáксель*], бр. *ста́ксель*, болг. *ста́ксел*; — через російське посередництво запозичено з голландської мови; гол. *stagzeil* «тс.» є складним словом, утвореним з іменників *stag* «товстий канат, який укріплює щоглу або стеньгу спереду», спорідненого з дангл. *stoeg*, дісл. *stag*, нвн. *Stag*, англ. *stay* «тс.», снн. *stach(g)* (з XV ст.), і *zeil* «вітрило», спорідненого з дангл. дісл. *sēgl*, днн. шв. *segel*, двн. *sēgal*, нвн. *Segel*, англ. *sail* «тс.». — СІС² 108, 632; Фасмер III 743—744, IV 477; Смирнов 334; РЧДБЕ 685; Matzenauer 312, 335; Meulen 196—197, 396; Vries NEW 690; Kluge—Mitzka 697, 736; Klein 1373, 1507.

сталагмі́т «мінеральне утворення, що росте з dna підземної порожнини»; — р. болг. м. *сталагмі́т*, бр. *сталагмі́т*, п. ч. слц. вл. *stalagmit*, схв. *сталагмі́т*, слн. *stalagmít*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Stalagmít*, фр. англ. *stalagmite* походять від нлат. *stalagmitēs*, що виводиться від гр. *σταλαγμός* «краплина; струмінь», пов'язаного з дієсловом *σταλάσσω* «капаю, ллю краплинами», що, можливо, зводиться до іє. **(s)tell-/ (s)tall-* «крапати, наливати краплинами; текти; мочитися», представленого також у гол. свн. снн. н. *stallen* «мочитися», дат. *stalle*, *stalde*, норв. шв. *stalla* «тс.», в гр. *τέλμα* «стояча вода, болото; низина, заплава», лит. *telžti* «мочити; лити» і, можливо, в псл. *tylėti* «тліти; гнити», укр. *тліти*. — СІС² 785; Лехин—Петров 658; Kopaliński 912; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 685; Вуяклија 903; Gr. Fwb. 720; Kluge—Mitzka 737; Klein 1502; Dauzat 682; Frisk II 776; Pokorny 1018. — Див. ще **тліти**.

сталакті́т «мінеральне утворення у вигляді бурульок, що виникає на склепінні підземних порожнин»; — р. болг. м. *сталакті́т*, бр. *сталакті́т*, п. *stalaktyt*, ч. слц. вл. *stalaktit*, схв. *сталакті́т*, слн. *stalaktít*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Stalaktít*, фр. англ. *stalactite* походять від нлат. *stalactitēs*, утвореного на основі нгр. *σταλακτός* «той, що стікає по краплі; який капає, протікає», пов'язаного з гр. *σταλάσσω* «ллю краплями; капаю; стікаю краплями». — СІС² 785; Лехин—Петров 658; Kopaliński 912; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 685; Вуяклија 903; Gr. Fwb. 720; Klein 1502; Dauzat 682. — Див. ще **сталагмі́т**.

[**сталі́тися**] «скалитися, вискалюватися; плакати»; — очевидно, результат контамінації слів *ска́литися* і *сталі́ти* «гострити» (пор. *сталі́ти зуби* «гострити зуби»). — Див. ще **ска́лити, сталь¹**.

[**сталі́ть**] «натирати мозолі» Л; — неясне.

ста́лка «довга вузька смуга; довгий ряд чого-небудь; низка, разок; пасмо; шар чого-небудь, пласт; [паросток (рослини); частина снасті Нед]», [сталь, ста́лька, ста́ля] «тс.»; — бр. [ста́лка] «шар, пласт», ста́лка «тс.»; — неясне.

сталь¹ «криця», [ста́лець] «у млині: кусок сталі, в який упирається нижня частина веретена шестерні», [стальце́] «тс.», [сталівка] «стальне перо» Куз, (заст.) ста́лка «сталева пластинка в корсажі», ста́лька «тс.»; [стальний брусок Нед]», [стальця́] (мн.) «залізна обшивка горла січкарної коробки» Нед, О, ста́лити «наварювати сталлю і гострити щось; заварювати сталлю тріщини, отвори; гартувати», ста́лювати (спец.) «наносити тонкий шар сталі за допомогою електролізу», [наста́лок] «сокирка для клепання коси; залізна підставка для клепання коси» ЛексПол; — р. бр. сталь, п. stal (з XV ст.); — очевидно, через польську мову запозичено з німецької; нвн. Stahl «сталь; різець», як і свн. stahel «сталь», stāl, двн. stahal, споріднене з снн. дісл. stāl, нн. гол. дат. staal, шв. stål, днн. stēhli, дангл. stiele, stēle, stēl, style, англ. steel «тс.» і, далі, з дінд. stákati «опирається, протистоїть; упирається», ав. staxta- «твердий, міцний», staxra- «суворий, строгий», умбр. stakaz «призначений; встановлений», псл. stati, укр. ста́ти. — Акуленко 134; Шелудько 47; Черных II 197—198; Цыганенко 449; Фасмер III 744; Преобр. II 371; Hüttl-Worth 18; Абаев ЭИРЯ I 73—79; Смирнов 281; Булыка 307; Лекс. зап. 141—142; Brückner 512; Mikl. EW 320; Kluge—Mitzka 736—737; Klein 1506, 1508. — Див. ще ста́ти.

сталь², ста́лька — див. ста́лка.

[стальник] (бот.) «вовчуг польовий, *Ononis argvensis* L. (*Ononis hircina* Jacq.)» Мак; — р. ста́льник, [стальная трава], бр. ста́льник «тс.»; — неясне.

[сталю́га] «козли для подовжнього розпилювання колод на дошки» Л, [столю́га] «тс.» Л, [стелю́га] «станок для вправлення спиць в обід колеса; валок,

по якому перекочують колоди Л; (мн.) козли для подовжнього розпилювання колод»; — р. [стелю́га] «козли для штукатурів і малярів», бр. ста́люга «козли (для розпилювання колод); [верстат]»; — запозичення з польської мови; п. staluga «будь-яка підставка з планок, дерев'яних дрючків; триніжок, штатив, козли» виводиться від нім. Stellage «риштовання, стелаж», похідного (з романським суфіксом -age) від основи дієслова stellen «ставити». — Shevelov Hist. phonol. 513; Булыка Лекс. зап. 93; Brückner 513; SW VI 386; Kluge—Mitzka 744. — Див. ще стелаж.

стамеска; — бр. стамеска; — запозичення з російської мови; р. стамеска, [стамезка] походить від нн. stemmizn або нвн. Stemmeisen «стамеска, долото, зубило», утвореного з основ дієслова stemmen «видовбувати», спорідненого з снн. снідерл. stemmen, днн. stemmien, дангл. stemman, дісл. icl. stemma «тс.», лтс. stuõmities «спотикатися; заїкатися», stūmt «штовхати, посувати», лит. stūmti «тс.», та іменника Eisen (двн. isan) «залізо», що, як і днн. дісл. isarn, дангл. ise(r)n, дірл. iarann, кімр. haiern, вважається результатом давнього запозичення з іллірійської мови. — Булаховський Нариси 121; Черных II 198; Фасмер III 744; Преобр. II 372; Mikl. EW 320; Kluge—Mitzka 160—161, 745—746.

[ста́млять] «вертикально» ВеУг; — неясне.

[ста́мпиль] «околот житньої соломи; в'язанка змолоченої соломи» О, [ста́мпличок] «сніпок збіжжя; околот житньої соломи» О; — неясне.

стан «тулуб, корпус, талія; верхня частина жіночої сорочки; стоянка; обставини; (іст.) адміністративно-поліцейський підрозділ; соціальна група; технічний пристрій; станок», [ста́не] «стан» Нед, [стані́] «верхня частина жіночої сорочки» Пі, ста́ник «(заст.) верхня частина сукні, жіночої сорочки, ліф кофти, кофта; [безрукавка]», ста́нина, ста́ни́ця СУМ, Нед, ста́ничник, [ста́ни-

ще] «стоянка; місце, житло, притулок» Нед, *станка́ч* «станковий кулемет», *станковіст*, [ста́нова] «закон» Нед, *ста́новій* (заст.) «пристав», *становісь-ко* «становище; [табір, житло, оселя, нічліг, квартира Пі, Нед]», *становіще* СУМ, Пі, *стано́к*, *станочник*, *стані́чний*, [ста́нівкій] «дорослий; сталий, усталений», [ста́нівній] «тс.», *станкі́й* «стрункий, ставний», *ста́новій*, *станові́ти*, [заста́нова] «застава; розум, міркування», *наста́нова*, *обста́новка*, *переста́новка*, *поста́нова*, *поста́новка*, *поста́новник*, *уста́нова*; — р. бр. болг. м. *стан*, др. *станъ*, п. ч. слц. вл. нл. *stan*, слн. *stán*, стсл. **станъ**; — псл. *stanъ*, пов'язане з дієсловом *stati* «стати»; — споріднене з дінд. *sthānam* «місце, місцеперебування», ав. дперс. *stāna-* «стойка, місце, стійло», согд. **astān* ('st'n) «місце», *ōstān* ('wst'n) «основа; поселення», перс. *sitān* (звідки походить компонент *-stan* (*-стан*) у тур. *Türkistan* «Туркестан», р. укр. *Туркестан*, *Таджикистан*, ос. *-ston* «місце, вмістище, країна», *stonwat* «стоянка», *staw* «поперек; круп», *astæw* «поперек, талія», гр. *δύστηνος* «нещасний, бідолашний; жалюгідний, жахливий», дор. *δύστανος* «тс.» (< **δύστανος* «який перебуває у поганому стані»), *ἄστηνος* «нещасливий», лат. **stanō* (у формі *dēstino* «стверджую, зміцнюю, прикріплюю; визначаю»), що продовжують іє. **st(h)ā-* «стояти», ускладнене суфіксальним *-n-*; лит. *stónas* «стан (життєвий)» вважається запозиченням зі слов'янських мов. — Фасмер—Трубачев III 745; Brückner 513; Machek ESJČ 574; Schuster-Sewc 1354; Младенов 606—607; Skok III 326—327; Rudnicki Prast. II 106; Meillet Études 454; ZVSZ 404—405; Mikl. EW 319; Trautmann 282; Bartholomae 1605; Абаев ИЭСОЯ I 78—79, III 153, 154; Frisk I 427; Vries NEW 688—689; Walde—Hofm. I 344, II 597; Brugmann Grundriss 2/1, 259; Pokorny 1004—1005. — Див. ще **ста́ти**.

[ста́нва] «велика діжка, бочка; посудина, стояк Нед», [ста́нви, ста́нов,

станове́ць] «тс.», [ста́нова] «велика (внизу ширша, вгорі вузча) бочка для капусти» О, [ста́новця] «велика рівна бочка для капусти» О; — неясне; можливо, пов'язане зі *стан*, *ста́ти* (пор.).

станда́рт, *стандартиза́тор* «фахівець, який займається питаннями стандартизації», *стандартиза́ція*, *станда́ртний*, *стандартизува́ти*; — р. бр. болг. *станда́рт*, п. ч. вл. *standard*, слц. *šstandard*, м. *стандард*, схв. *ста́ндард*, слн. *stándard*, *štándard*; — запозичення з англійської мови; англ. *standard* «прапор, штандарт; стандарт, норма, зразок, міра» виводиться від фр. ст. *estandard*, *estandard* (фр. *étendard* «прапор»), пов'язаного з дієсловом *estendre* (фр. *étendre* «розтягати; розстилати; протягувати»), що походить від лат. *extendere* «розтягати, протягувати, поширювати; натягати», утвореного з префікса *ex-* «ви-, з-» і дієслова *tendere* «тягти, напружувати, розтягати». — СІС² 785; Черных II 198; Kopaliński 913; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 686; Вуяклија 903—904; Klein 565, 1504; ODEE 863; Dauzat 298—299; Walde—Hofm. II 662—664. — Див. ще **екс-**, **тенде́нція**. — Пор. **шта́ндарт**.

ста́ніця¹, *стані́чник*, *стані́чний* — див. **стан**.

ста́ніця², *ста́нка*, *ста́ня* — див. **ста́йня**.

ста́ніоль «олов'яна фольга»; — р. *станио́ль*, бр. *станиёль*, п. ч. слц. вл. *staniol*, болг. м. *станио́л*, схв. *станио́л*, *ста́ньо́л*, слн. *staniól*; — запозичення з німецької мови; нім. *Stanniól* «листо́ве олово, станио́ль, фольга», ст. *stagnol* через іт. *stagnuolo* зводиться до нлат. *stanniolum*, утвореного від лат. *stannum* (*stagnum*) «олово; суміш свинцю і срібла» не зовсім ясного, можливо, кельтського походження (пор. кімр. *ystaen*, брет. *sten* «олово»). — СІС² 786; ССРЛЯ 14, 720; Kopaliński 913; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 686; Вуяклија 904; Kluge—Mitzka 739; Walde—Hofm. II 585; Schrader Reallexikon II 701.

Станіслав (чоловіче ім'я), *Стасій, Стась, Слава, Славко, Славцо, Станіслава* (жіноче ім'я), *Стана, Станя, Стася, Стаха, Слава, Славця*, ст. *Станиславъ* (1393); — р. болг. *Станислав, Станислава*, бр. *Станіслаў, Станіслава*, др. *Станиславъ*, п. *Stanislaw*, ч. слц. *Stanislav, Stanislava*, м. *Станислав, Станислава*, схв. *Станислав, Станислава*, слн. *Stanislav, Stanislava*; — складне утворення з форми наказового способу др. *стани* (псл. *stani*) від дієслова *стати* і основи іменника *слава* (псл. *slava*); пізніше могло бути підтримане впливом польської мови. — Вл. імена 87, 160; Петровский 204; Спр. личн. имен 459; Dauzat Dict. des noms 558. — Див. ще **слава, ста́ти**.

[**ста́нля**] «стремено; трензель, уздечка» Нед; — неясне.

[**ста́новник**] (бот.) «зимолоубка зонтична, всезелен, *Chimaphila umbellata* (L.) Nutt. (*Pirola umbellata* L.)», [*ста́новник*] «грушанка мала, *Rugola* (*Pirola*) *minor* L.»; — р. [*становник*], бр. [*станайнік мужчынскі*]; — очевидно, пов'язане зі *становіти, установіти*; назва може бути зумовлена використанням зимолоубки при внутрішніх хворобах, спричинених надмірним фізичним напруженням; пор. інші назви зимолоубки: [*подвижник жіночий, помочник, порушник, вередовник*]. — Лік. росл. Енци. дов. 420. — Див. ще **стан**.

станс «чотирирядкова строфа, що має закінчений зміст; (мн.) невеликий ліричний вірш, який складається з таких строф»; — р. бр. *станс*, (мн.) *ста́нсы*, п. слц. *stanca*, ч. *stance*, болг. *ста́нса*, схв. *ста́нца*, слн. *stánca*; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *stance* «станс, строфа», як і англ. *stanza* «тс.», нім. *Stánze* «станси», виводиться від іт. *stanza* «строфа; кімната», що походить від слат. *stantia* «місцеперебування, житло», пов'язаного з лат. *stans* (род. в. *stantis*), дієприкметником від *stāre* «стояти», спорідненого з псл. *stati*, укр. *ста́ти*; італійське слово пояснюється

як калька ар. *baít* «вірш», первісно «дім, кімната». — СІС² 786; Фасмер III 745; Kopaliński 913; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 687; Вујаклија 904; Gamillscheg 823; Dauzat 682; Klein 1504; Kluge—Mitzka 739. — Див. ще **ста́ти**.

ста́нція, *станці́йний, підста́нція, приста́нці́йний*; — р. болг. *ста́нция*, бр. *ста́нцыя*, п. заст. *stancja* «квартира; мешкання для подорожніх» (з XVII ст.), ст. *stánca* (XVII ст.), ч. заст. *stanc, stance*; — загальноприйнятої етимології немає; виводиться від іт. *stanza* (*stanzia*) «кімната, житло», нар.-лат. **stantia* (Смирнов 281; Matzenauer 312; Brückner 513; Kopaliński 913; Sł. wyg. obcych 699), від лат. *statīō* «стояння, стоянка, зупинка», пов'язаного з дієсловом *stāre* «стояти» (СІС 786; ССРЛЯ 14, 736; РЧДБЕ 686), або розглядається як результат видозміни запозиченого п. *stancja* «станція; квартира», що походить від лат. *statīō* «стоянка; зупинка» (Онышкевич Исслед. п. яз. 249; Фасмер—Трубачев 746; Цыганенко 449—450; Sławski JP 38/3, 229; Pisani Paideia 1956, 9/4—5, 306). — Черных II 198. — Пор. **станс, ста́ція**.

[**ста́нця**] (мн.) «бондарні клепки» Нед; — неясне.

ста́пель «прибережна споруда на суднобудівних заводах у вигляді похилого майданчика, на якому будують, ремонтують і спускають на воду кораблі; (тех.) підсобна споруда для складання верстатів, літаків тощо»; — р. бр. *ста́пель*, п. *stapel*, болг. *ста́пел*, схв. *стапел*; — через посередництво російської мови запозичено з голландської або нижньонімецької; — гол. нн. *stapel* «поміст і споруда для спуску на воду суден», як і снн. снідерл. *stāpel* «підпора, жердина; фундамент», споріднені з дангл. *stapol* «підпора», дфриз. *stapul, stapel* «фундамент; колода, блок», двн. *staffal* «фундамент; крок; ступінь», *stafful, stapfal* «тс.», дісл. *stōpull* «підпора», дангл. *stōpel* «слід», двн. *stuof(f)a* «ступінь», *stapfo* (*staffo*) «слід ноги», свн. *stapfe* «тс.», *stuofe* «слід; підпорна

плита», гол. stoep «ганок», дфриз. star «крок; слід ноги (ступні)», що виводяться від іє. *steb(h)- «ступати, іти», представленого також у псл. stopa, stopenъ, укр. *стопá, ступінь*. — СІС² 786; Черных II 198; Фасмер III 746; Sł. wyg. obcuch 700; РЧДБЕ 686; Вујаклија 904; Meulen 199; Vries NEW 688, 692; Kluge—Mitzka 736, 740; Kluge Seemannspr. 746; Klein 1505, 1510; Торр 482; Pokorny 1011—1013. — Див. ще **стопá, ступáти**.

[**стараскати́ся**] «злізти, зсунути-ся»; — неясне; можливо, пов'язане з *відкара́скати́ся* (пор. бр. *кара́скаца* «видиратися вгору»).

[**старáти**] «добувати, діставати, придбавати СУМ, О; дбати, здобувати Ме; доглядати Нед; старатися про щось О», [*старáти*] «думати, роздобувати» О, *старáтися*, [*старувáти*] «старатися Нед; піклуватися Корз», [*старáнник*] «дбайливець» Нед, *ста́рання* СУМ, Нед, [*ста́рань*] «піклування, старання» О, *старáтель* «той, хто добуває золото; (заст.) дбайливець», *старáтельство* «промисел старателя», [*старівні́к*] «піклувальник» Куз, Нед, [*ста́рник*] «претендент на посаду» Нед, [*стару́нок*] «піклування», [*старáльний*] «старанний» Куз, [*старанлі́вий* Нед, *старáтельний* Нед, *старлі́вий, старовлі́вий, старóвний* Пі] «тс.», *ста́ранний*; — р. *ста́рацься*, бр. *ста́ра́ца*, п. *starać się*, ч. *starati se*, слц. *starat' sa*, вл. *starać (so)*, нл. *staraś (se)*, болг. *ста́ра я се*, м. *ста́рател* «опікун», схв. *ста́рати се*; — псл. *starati se* «старатися»; — задовільної етимології не має; пов'язується з псл. *starъ-жъ* «старий, давній» (Brückner 513; Hujer LF 50, 319—320; Holub—Lyer 450; Holthausen AeWb. 322; Pedersen Kelt. Gr. I 79); зіставляється з лтс. *starīgs* «старанний», лит. *starinti* «тягти через силу», прус. *stūrpawiskap* (орудн. в.) «серйозність, важливість», дангл. *stierne (stygne)* «серйозний, суворий», лат. *sternāx* «безглуздий», *consternāre* «потрясати», *strēnuus* «діяльний», гр. *στρηνύς* «твердий, гост-

рий», *отрѣвос* «сила», кімп. *trîn (trin)* «боротьба, бій; праця, турботи» (< *(s)trēnā), норв. *sterra* «прагнути, завзято домагатися», *sterren* «упертий», псл. *stradati* «страждати» (Trautmann Apr. Sprachd. 440; Holthausen AeWb. 322; Walde—Hofm. II 601—602; Boisacq 919; Pedersen Kelt. Gr. I 81; Stokes 137; Persson Beitr. 429—430, 433, 732, 787); зближується з нім. *stören* «перешкоджати; заважати», двн. *stōran* «турбувати», нвн. *Sturm* «буря» (Machek ESJČ 574). — Фасмер—Трубачев III 746; Черных II 198—199; Schuster-Sewc 1354—1355; Duchesne-Guillemin BSL 41/2, 168; ZVSZ 405; Pisani Paideia 1956, 9/4—5, 306. — Пор. **ста́рий, стра́дати**.

[**ста́рець**] (бот.) «хрестовниця, крижівниця, Crucianella L. Мак; тирлич хрестовидний, лихоманник, Gentiana cruciata L. Мак; жовтозілля, Senecio L. Нед, Мак», [*ста́рина*] «жовтозілля» Мак, [*ста́рівні́к*] «буфталмум, крем'яник, Buphthalmum speciosum Schreb. (Teleckia Baumg.) Мак; цикорій дикий, петрові батого, Cichorium intybus L. Мак; оман високий, Inula helenium L. ВеНЗн, Мак», [*ста́рник*] «жовтозілля» ВеНЗн, ВеЗа, Мак, [*ста́ровина*] «чистотіл звичайний, Chelidonium majus L.; — ранник крилатий, Scrophularia alata Gilib. (S. aquatica L.)» Мак, [*ста́рушок*] «айстра степова, Aster amellus L.» Мак; — р. [*ста́рець*] «хрестовниця», [*ста́рина*] «жовтозілля», [*ста́рові́на*] «ранник», бр. [*ста́рына*] «жовтозілля», *ста́расце́нь*, п. *starzec*, ч. *stareček*, ст. *starček*, слц. *starček* «тс.»; — назви, пов'язані зі *ста́рий*; мотивація їх не зовсім ясна; можливо, вони зумовлені подібністю якихось частин відповідних рослин до бороди діда, старого; як семантичні паралелі пор. інші назви цих рослин: [*ді́д*] «хрестовниця», [*ді́док*] «тс.», [*ді́дик*] «жовтозілля», [*воло́сник*] «тс.»; народні назви жовтозілля [*ста́рець, ста́рина, ста́рник*] можуть розглядатися також як калька лат. *senex* «старий» (звідки походить наукова назва (Senecio), у такому разі ці назви зумовлені

тим, що головки квіток жовтозілля рано лисіють, оголюються; назви цих рослин можуть пояснюватися, як і синонімічні їм форми [дід, дідик, дідок], зв'язком з давнім звичаєм слов'ян ставити біля воріт чи коло дверей «діда» (сніп будь-якої колючої рослини) для охорони від нечистої сили, ворожих духів або для заманювання домовика. — Шамота 108—109; Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Меркулова Очерки 98—99; Machek Jm. rostl. 252. — Див. ще **старій**. — Пор. **дід**².

старій, *стар*, *старезний*, [старелезний] Чаб, [старенезний] Г, Нед, *старенний*, *старенький*, *старечий*, *старінний*, [старічий] ([старіча вовна] «старої вівці»), [старковатий] «старкуватий» Нед, *старкуватий*, [старовій] «старий» Нед, *старовінний*, *старостин*, *старуватий*, [старушний] «старенький» Нед, *старчачий*, [старчечий] «жебрацький», [старшенний] «старший» Нед, *старший* СУМ, Нед, [старганка] «жебрачка» Кур, *старецтво*, *старець*, [стареч(ч)ина] «жебрацтво» Нед, [старигай] «стариган» Куз, [старигай], *стариган*, *старигань*, [стариган] Нед, Куз, *старигань* Нед, Ме] «тс.», *старізна*, *старік* СУМ, Нед, *старина*, *старіння* СУМ, Куз, *старінка*, *старіця* «старе русло; [стара жінка; жебрачка] СУМ, Нед», [старіць] «дідусь; жебрак» О, *старі*, [старій] «старий чоловік» Бі, *старійшина*, *старіння*, [старіство] «староство» Нед, *старість*, *старка* «сорт горілки; стара птиця; [шкуринка, плівка (на кип'яченому молоці, застояній квашенині Ме)]», [старнече] «старі речі» Нед, [старнік] «торішня трава; торішний плід Чаб», *старовізна* «старі речі», *старовіна*, [старовніця] «старе русло річки» О, [старомля] «дрантя, старі речі; розсудлива дитина» ЛексПол, *староста*, *старостат*, *староство* СУМ, Куз, [старостенко] «син старости» Пі, [старостич] «тс.» Пі, *старостіха* СУМ, Куз, [старостойко] «весільний староста» О, [старосточко] «тс.» О, [старос-

тянка] «дочка старости», [старощине] «сватання» Нед, [старощіння] «тс.», *старощі*, [стару́к] «старик», [стару́н] «той, хто старує», [стару́х] «старик» Нед, О, *стару́ха*, *старушенція*, [старцівна] «дочка жебрака», *старцівство*, [старціун] «старець» Нед, О, *старціюга*, *старча́*, [старченко] «син жебрака» Бі, *старченя*, *старчик*, *старчіха*, [старчота] (зб.) «жебраки», [старчук] «старчення; поводитар», *старшінна*, [старшінник] «начальник», *старшінство*, *старші*, *старіти*, *старіти(ся)*, *старішати*, [старостити] «бути сватом», *старостувати*, *старувати* «говорити, як стара людина», *старцювати*, [старчовати] «жебракувати» Бі, *старшинувати*, *старшувати*, [застарений] «постарілий передчасно», *застарій*, *застарілий*, *застарівати*, *остаркуватий*, *перестарілий*, *перестаркуватий*, *перестарка*, *перестарок*, *перестаріти*, [підстарий] «немолодий», *підстаркуватий*, *підстароста*, [підстаростич] «син підстарости», [підстаршінна] «унтерофіцер» Куз, *постарий*, *постарілий*, *пратарій*, *престарій*, [престаренезний] Нед, *престарілий*, *пратарий*, *пристарілий*, *пристаркуватий*; — р. *старый*, бр. *стары*, др. *старъ*, п. вл. нл. *stary*, ч. слц. *starý*, полаб. *storē*, болг. м. *стар*, схв. *stār*, слн. *stār*, стсл. **старъ**; — псл. *starъ-жь* «старий; давній»; — споріднене з лит. *stóras* «товстий, об'ємистий», дісл. *stórg* «великий, сильний, важний, мужній», дінд. *sthiráḥ* «міцний, сильний»; іє. **stā-ro-*, похідне від **stā-* «стати, стояти»; зближення з двн. *starēn* «дивитися нерухомим поглядом», нвн. *starr* «нерухомий, пильний» (Uhlenbeck 347) недостатньо обгрунтоване. — Черных II 199; Фасмер III 747; Vaillant Езиков. изсл. Младенов 283; Brückner 514; Holub—Kop. 349—350; Machek ESJC 574; Schuster-Sewc 1355—1356; Olesch 1101—1104; Младенов 607; Skok III 328; Mikl. EW 320; Критенко Вступ 556; Мартынов Язык 84—85; Meillet Études 404; ZVSZ 405; Fortunatov KZ

36, 45; Trautmann 282; Wiedemann BB 27, 223; Būga RR II 259; Walde—Hofm. II 590; Mayrhofer II 278; Holthausen Awn. Wb. 284; Торг 479, 485—486; Persson Beitr. 441, 711, 763; Pokorný 1004, 1008. — Див. ще **ста́ти**. — Пор. **старáти**.

стародуб (бот.) «*Laserpitium* L.; [дудник лісовий, *Angelica silvestris* L. Мак; копитняк європейський, *Asarum europaeum* L.; чистотіл звичайний, *Chelidonium majus* L.; ломиніс прями́й, *Clematis recta* L.; смовдь, *Peucedanum latifolium* DC., *Peucedanum Ostruthium* Koch. тж; горицвіт весняний, *Adonis vernalis* L. Л]», [стародубка] «чемерник чорний, *Helleborus niger* L.; чемериця чорна, *Veratrum nigrum* L. Мак»; — р. [стародуб] «горицвіт», [стародубка] «тс.», бр. *стародубка* «народна назва деяких видів покритонасінних рослин родини жовтецевих і терличевих»; — складне утворення з основ прикметника *старий* та іменника *дуб*; мотивація назви неясна, як семантичні паралелі пор. [дуболист] «*Laserpitium latifolium*», [верходуб] «тс.», [старовина] «чистотіл звичайний». — Див. ще **дуб**, **старий**.

старт «початковий момент спортивних змагань, зльоту літака, космічного корабля; місце, з якого починається подолання якоїсь віддалі; початок чогонебудь», *стартёр* «особа, яка подає команду до старту; механізм для запуску двигуна», *стартовік* «робітник стартової команди», *стартувати*; — р. болг. м. *старт*, п. ч. вл. *start*, слц. *štart*, схв. *stǎrt*, слн. *stárt*, *štárt*; — запозичення з англійської мови; англ. *start* «пуск, старт; початок, відправлення», букв. «вирушення» пов'язане з дієсловом *start* «вирушати; починати; запускати; кидатися», сангл. *sterten* «тс.; кинутися, злякатися», спорідненим з дфриз. *stirta* (*sterta*) «перекинути», двн. *sturzen* (нвн. *stürzen*) «кидати, скидати; ринутися», снн. снідерл. гол. *storten* «кидатися; виливати», снідерл. *sterten*, *sturten* «кидатися, ринутися, мчати». — СІС² 786; Черных II 199; КЭСРЯ 425; Сł. wyr. obcych 700; Holub—Lyer

450; РЧДБЕ 686; Вујаклија 904; Klein 1505; ODEE 864; Kluge—Mitzka 747, 761—762; Vries NEW 689, 705.

[**ста́рчити**] «вистачати; подавати Нед; поставляти, підносити ВеБ», [*вста́рчитися* (в слові)] «дотримати (слова)» Ж, [*постарча́ти*] «постачати», [*спостарчитись*] «порівнятися, позмагатися» ЛексПол; — запозичення з польської мови; пор. п. *starczyć* «вистачати», *starszać* «тс.». — Див. ще **достарча́ти**.

[**старша́к**] «товстий кінець дерева» ЛексПол; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни і зближення з прикметником *ста́рший* запозиченого бр. [старча́к] «головний корінь (дерева та ін.); деревце зі зламаним верхів'ям», яке відповідає укр. [сторча́к] «обрубки стовбурів трав'янистих рослин», пов'язаному зі *сторч* (пор.).

статвинá — див. **ста́тіва**.

статéчний «розважливий, поважний; сповнений гідності; показний; заможний; немолодий; літній; пристойний, добропорядний»; — запозичення з польської мови; п. *stateczny* «статечний» пов'язане з іменником *statek* «стан; власність, майно», якому відповідає укр. [ста́ток] «майно». — Shevelov Hist. phonol. 257. — Див. ще **ста́ток**.

ста́ти, *ста́тися*, *става́ти*, [ста́йно] «днище до гребеня» До, *ста́лий*, *безнаста́нний*, *безпереста́нний*, [безперéсталь], *безперéста́нку*, *безперéста́ну*, [безперéста́нці], *безперéстань*, *безуста́нний*, *безуста́нку*, *вста́ти*, *вистава́ти* «виступати; вистачати», *вістати*, *відста́ти*, *відстань*, *відста́лий*, *зіста́тися*, *зоста́тися*, [зоста́нок] «останок», [зоста́ток] Ж, [зоста́льний] «задній» Ж, [заста́літисья] (у виразі з. на со́яшно «проглянути сонцю»), [заста́лятисья] «запобігати», *наоста́нку*, *наоста́ннє*, *наоста́нок*, *наоста́нці*, *неста́ток*, [недо́сталь], *недоста́ток*, *ненаста́нний*, [неперéставком] Ж, *оста́тися*, [о́сталь] «залишок води в заглибині» Ж, *оста́нки*, *оста́нок*, *оста́ток*, *оста́ча*, *оста́нний*, *оста́тній*, *оста́тбчний*, *переста́ти*, по-

стати, постать, повстати, повстанець, повстання, пристати, [пристай] «той, хто приєднується», *[пристая]* «тс.; приймак», *[пристаи]* «тс.», *[пристальний]* «безнастанний, постійний» Нед, *[пристани]* «приєднання; пристановище», *пристановисько, присталий* «утомлений», *[пристівний]* «пристойний» Нед, *розстатися, розставання, розстання, розстань* «роздоріжжя», *[розстаньки]* «тс.», *усталити, усталений, устаткувати, устаткування*; — р. *стать*, бр. *стаць*, др. *стати*, п. *stać się*, ч. *státi se*, слц. *stat' (si)*, вл. *stać so*, нл. *staś se*, болг. *стана*, м. *стане*, схв. *стати*, слн. *státi*, стсл. **стати**; — псл. *stati (*stanō (sę))* «ставати, стати; становитися; починати; стояти»; — споріднене з лит. *stóti* «ставати; починати, приступати», лтс. *stāt* «ставати», прус. *postāt* «ставати, стати», дінд. *ás-thāt* «встав, став», *tīṣṭhāti* «стоїть», *stī-tāḥ* «стоячий», *sthātī* «який стоїть», дперс. *stā-* «стояти», ав. *hištaiti* «стоїть», лат. *sto (<*stājō)* «стою», *sisto* «ставлю, розмішую; споруджую; зупиняю; залишаюсь», гр. *ἵστημι* «ставлю, розмішую; зміцнюю; споруджую; становлюсь; стою», *ἵστάνω* «ставлю», дірл. *tāu* «є», ірл. *at-tāu (<*stājō)* «я є», двн. свн. *stān, stēn* «стояти», вірм. *stanam* «дістаю, відроджую», алб. *shton* «розмножую», *shtuare* «стоячий» і, можливо, тох. В *stāre* «перебувала, залишалась», *stam-* «стояти, бути», *shtām* «стою»; іє. **st(h)ā-* «стати; стояти», букв. «бути міцним»; зближення з хет. *ištanta-* «відкладати», *ištapp-* «вкривати, покривати; замикати» (*Sturtevant Language* 4, 3; 6, 156) недотатньо обґрунтоване. — Фасмер III 748; Преобр. II 374—377; Brückner 512; Holub—Kop. 350—351; Machek ESJC 575; Schuster-Sewc 1352; Младенов 606; Skok III 329; ZVSZ 406; Mikl. EW 319—320; Trautmann 281; Fraenkel 914; Karulis II 288—289; Mühl.—Endz. II 1052; Mayrhofer III 526—527; Walde—Hořm. II 596—599; Klein 1506; Kluge—Mitzka 743; Frisk I 739; Pedersen Kelt. Gr. I 79; Lidén Tochar. St. 35—36;

Friedrich HW 91; Brugmann Grundriss II/3, 109; Persson Beitr. II 570; Pokorny 1004—1005. — Пор. **дістати, застати, став^{1,2}, ставити, стадо, стан, стáток, стать, стояти.**

[статіва] «частина ткацького верстата Г, Нед; горизонтальна пластинка між віконними кватирками О», **[ставá]** «ткацький верстат» До, **[статвинá]** «одна з двох бокових рам ткацького верстата» Ме, **[стáтовця]** «горизонтальна пластинка між віконними кватирками» О, **[стаціва]** «частина ткацького верстата» Нед; — бр. **[стаціва]** «бокова частина ткацького верстата», **[стацівы]** (мн.) «основа ткацького верстата», **[стацьвіні]** «тс.», п. *staciwa* «ткацький верстат», **[statywy]** (мн.), ч. **[stativo]** «тс.; (ст.) дерев'яна станина або підставка», **[stativky]** (мн.) «тс.», нл. **[staśiwa]** «ткацький верстат», **staśiwy** (мн.) «тс.», болг. **[стать]** «вертикальний ткацький верстат», **[стáтила]** «ткацький верстат», схв. **статива** «бік ткацького верстата», **стативе** «ткацький верстат», слн. **státve** «тс.»; — псл. **[*stativa/*stativo]** «тс.», очевидно, утворене в результаті субстантивациї від прикметника **stativъ* (пор. лат. *stativus* «стоячий, постійний; нерухомий; встановлений», до якого через нім. *Stativ* «штатив» зводиться укр. *штатів*), пов'язаного з іменником псл. *statъ* «постать; фігура; зовнішній вигляд». — Трубачев Рем. терм. нол. 123; Brückner 512, 514; Machek ESJC 576; Schuster-Sewc 1356. — Див. ще **стать**. — Пор. **штатів**.

статика «стан спокою, рівноваги», **статичний**; — р. болг. м. **статика**, бр. **статыка**, п. **statyka**, ч. слц. вл. **státika**, схв. **статика**, слн. **státika**; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. **Státik** «статика», фр. **statique**, англ. **statics** «тс.» походять від гр. **στατική (τέχνη, ἐπιστήμη)** «вчення про вагу, статика», пов'язаного з **στατικός** «який уміє зважувати; який зупиняє», що виводиться від **στατός** «який застоявся, стоячий, нерухомий», пов'язаного з **ἵστημι** «ставлю, розмішую; стою; ставлю

на ваги, зважую», спорідненим з псл. *stati* «стати; стояти», укр. *ста́ти*. — СІС² 786; ССРЛЯ 14, 783; Kopaliński 914; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 686; Ву-
яклија 904; Gr. Fwb. 721; Dauzat 683; Klein 1506; Frisk I 739, II 778. — Див. ще **ста́ти**.

статист «актор, який виконує ролі без слів; учасник масових сцен»; — р. болг. м. *статист*, бр. *статыст*, п. *statysta*, ч. *statista*, слц. *štatista*, вл. *statist*, схв. *статист(а)*, слн. *statíst*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *Statíst* «статист» виводиться від лат. *stāre* «стояти», *stativus* «стоячий» (гр. *στατός* «тс.»), споріднених з псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — СІС² 786; ССРЛЯ 14, 784; Kopaliński 914—915; Holub—Lyer 450; Gr. Fwb. 721. — Див. ще **ста́ти**.

статистика «облік масових явищ; наука, що вивчає кількісну сторону масових явищ», *статистик*, *статистичний*; — р. болг. м. *статистика*, бр. *статыстыка*, п. *statystyka*, ч. вл. *statistika*, слц. *štatistika*, схв. *статистика*, слн. *statístika*; — запозичення з німецької мови; нім. *Statístik* «статистика» (букв. «державознавство») утворене в 1748 р. статистиком Г. Ахенвалем (G. Achenwall, 1719—1772) на основі нлат. *statisticum* як другого компонента словосполучення *collegium statisticum* «корпорація, що займається статистикою (державознавством, державним обліком)», пов'язаного з лат. *status* «стан, громадянський стан; забезпеченість, добробут», що зводиться до дієслова *stāre* «стояти; бути, знаходитися», спорідненого з псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — СІС² 786; ССРЛЯ 14, 784—785; Kopaliński 914—915; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 687; Вуяклија 904; Gr. Fwb. 721—722; Klein 1507; Dauzat 683. — Див. ще **ста́ти**.

[**ста́тний**] (у сполученні *с. вечір* «Святий вечір, Святвечір»); — результат семантичної видозміни прикметника [*ста́тний*] «заможний» (пор. *Щедрий вечір* «Святвечір»). — Див. ще **ста́ток**.

ста́ток «достаток; майно, власність; [худоба; витрати, потреби, заможність, спроможність О; посуд, судно, місцеперебування, порядок, благоустрій Пі]», *ста́тки* (мн.) «доходи; добро, майно», [*ста́тковий*] «заможний О; належний до якогось посуду; який знаходиться у посудині Пі», *статковитий* «статечний; хазяйновитий», [*ста́тний*] «статечний; заможний Г, Нед», [*статобний*] «статечний», *статкувати* «добре хазяйнувати, старанно працювати; поводити себе добре, розсудливо», [*статніти*] «тс.», [*ста́тком*] «доволі, досить, багато» Нед, О; — р. [*ста́ток*] «достаток», бр. *ста́так* «стадо», др. *статъкъ* «майно, спадщина», п. *statki* «майно», ч. *statek* «тс.», слц. *statok* «тс.; худоба»; — псл. [*statъкъ*] «майно», пов'язане з *stati* «стати, вистачити»; менш переконливе виведення (Machek ESJC 575) від псл. *stati* «виникнути» (первісно у значенні «худоба»). — Огієнко РМ 1938/10, 440; Трубачев Рем. терминол. 237; Фасмер III 747; Преобр. II 375—376; Brückner 514; Schuster-Sewc 1356—1357; Mikl. EW 319. — Див. ще **ста́ти**. — Пор. **доста́ток**, **ста́чити**.

ста́тор «нерухома частина електричної машини»; — р. болг. *ста́тор*, бр. *ста́тар*, п. ч. слц. *stator*, схв. *ста́тор*, слн. *státor*; — запозичення з англійської мови; англ. *stator* «тс.» утворено від лат. *stāre* (*statum*) «стояти», спорідненого з псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — СІС² 787; Лехин—Петров 613; ТСБМ V/1, 315; Kopaliński 914; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 687; Вуяклија 905; Klein 1507. — Див. ще **ста́ти**.

стаття, *статейний*, *постатейний*; — бр. *стацця* (іст., військ.), ч. слц. *stat'* «стаття»; — запозичення з російської мови; р. *статья* «стаття» пов'язане з іменником *стать* «склад чогось; спосіб; постать», якому відповідає укр. *стать*. — Фасмер III 748; Преобр. II 374—376; Holub—Lyer 450; Mikl. EW 319. — Див. ще **стать**.

стату́ра «будова, склад тіла людини», *стату́рний* «стрункий; статний; про-

порційно складений»; — р. болг. *ста́тура*, п. заст. вл. *statura*, слн. *statúga*; — очевидно, через польську мову запозичено з італійської; іт. *statura* «зріст; постава, осанка» походить від лат. *statūra* «зріст; величина», пов'язаного з дієсловом *stāre* «стояти», спорідненим з псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — Фасмер III 747; Смирнов 281; Christiani 46; Kopaliński 914; РЧДБЕ 687; Walde—Hofm. II 596—597. — Див. ще **ста́ти**.

ста́тус «правове становище; певний стан чогось»; — р. бр. м. схв. *ста́тус*, п. ч. *status*, слц. *status*, *štatus*, слн. *státus*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Státus* «стан, становище», фр. англ. *status* походять від лат. *status* «стан, становище; громадянський стан, звання, суспільний ступінь», пов'язаного з *stāre* «стояти», спорідненим з псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — СІС² 787; ССРЛЯ 14, 790; Kopaliński 914; Holub—Lyer 451; Вуяклија 905; Gr. Fwb. 722; Klein 1507; Dauzat 683. — Див. ще **ста́ти**.

ста́тут, ст. *статутъ* «зведення законів держави» (1475); — р. болг. *ста́тут*, бр. *ста́тут*, п. ч. вл. *statut*, слц. *štatút*, м. *статут*, схв. *ста́тут*, слн. *statút*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; пізньолат. *statūtum* «ухвала, постанова, рішення» зводиться до лат. *statuo* «встановлюю; формулюю; вирішую; ставлю», пов'язаного з *sisto* «ставлю, розташовую, зупиняю», *sto* (*stāre*) «стою», спорідненими з псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — СІС² 787; Акуленко 134; Фасмер III 747; Смирнов 281—282; Kopaliński 914; Holub—Lyer 451; РЧДБЕ 687; Вуяклија 905; Walde—Hofm. II 596—598. — Див. ще **ста́ти**.

ста́туя, *статуётка*, *статуа́рний* «характерний для статуї; нерухомий»; — р. бр. болг. *ста́туя*, п. слц. *statua*, ч. *statue*, (заст.) *štatue*, м. схв. *ста́туя*, слн. *státua*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Státue* «статуя», фр. англ. *statue* «тс.» походять від лат. *statua* «статуя; колона», пов'язаного з дієсловом *statuo* «ставлю; встановлюю; зво-

джу, споруджую, засновую». — СІС² 787; Черных II 199; Фасмер III 747—748; Преобр. II 374; Christiani 46; Sł. wyr. obcych 700; Holub—Lyer 451; РЧДБЕ 687; Вуяклија 905; Gr. Fwb. 722; Klein 1507; Dauzat 683; Walde—Hofm. II 596—597. — Див. ще **ста́тут**.

ста́ть «сукупність ознак організму, якими розрізняються чоловічі й жіночі особини; постать», *ста́ти* (мн.) «частини тіла тварин і зовнішні ознаки їх будови», *стате́вий*, *ста́тний* «стрункий, з пропорційно складеною фігурою», [*статні́й*] «довгополий» (про верхній одяг), [*ста́тний*] «тс.», *поста́ть* «статура; смуга ниви, яку займає один працівник»; — р. *ста́ть* «будова тіла, статура», ч. [*statný*] «рослий, гарний», схв. *поста́т* «ряд (на жнивах)», с.-цел. **поста́ть** «частка, доля; напрям»; — псл. *statъ*, *postatъ*, пов'язані з *stati* «стати»; — споріднені з лтс. *stātis* «стойка», ав. *stāiti-* «тс.; стояння, встановлення», дісл. *stód* «місце, стан», дінд. *sthitiḥ*, *sthitiḥ* «стояння, перебування, стан», гр. *στάσις* «міцність, положення; стан», лат. *statiō* «стоянка»; іє. **st(h)ā-ti-*, **st(h)ə-ti-*. — Німчук 299—300; Фасмер III 748; Zubatý Sł. a čl. I/1, 46; Skok III 15; Trautmann 283; Mühl.—Endz. III 1052; Uhlenbeck 347; Frisk II 777; Walde—Hofm. II 597—599; Pokorný 1005—1006. — Див. ще **ста́ти**. — Пор. **ста́я**².

стафілоко́ки «бактерії родини мікрококів з кулястими нерухливими клітинами, що утворюють гроноподібні скупчення»; — р. *стафілоко́ки*, бр. *стафілако́ки*, п. *stafilocoki*, ч. *stafylokok*, *stafylokokus*, слц. *stafylokokus*, болг. м. *стафілоко́ки*, схв. *стафілоко́ке*, слн. *stafilokók*; — наукова назва, адаптована з новолатинської номенклатури; нлат. *staphylococcus* утворено в 1882 р. бактеріологом О.Огстоном (1844—1929) з основ іменників гр. *σταφυλή* «виноградне гроно», очевидно, пов'язаного з (*ἄ*)*σταφίς* «ізіюм» та більш віддаленими *στέμφυλα* (мн.) «маса вичавленого винограду, оливок», *ἄστερμφής* «міцний, незламний», похідними утвореннями з ас-

пірацією від дієслова στέμνω «давипи, м'яти ногами», яке зближується з στέφω «щільно оточую, кутаю, загортаю», та іменника κόκκος «зернина, ядро». — СІС² 420, 787; ССРЛЯ 14, 804; Фасмер III 748; ГСЭ 191; ТСБМ V/1, 318; Kopalinski 501, 912; Holub—Lyer 247, 450; РЧДБЕ 687; Вуяклија 905; Klein 1504; Frisk II 778—779, 788, 794—795. — Див. ще **кок³**, **кутя¹**, **Степан**.

стаціо́нар, *стаціо́нарний*; — р. *стаціо́нар*, *стаціо́нарний*, бр. *стація́нар*, *стація́нарны*, п. *stacjonarny*, ч. *stacionárni*, (рідк.) *stacionérni*, слц. *stacionárny*, болг. м. *стаціо́нар*, *стаціо́нарен*, схв. *стаціо́нар*, *стаціо́наран*, слн. *stacionáren*; — запозичення із західноєвропейських мов (спочатку в формі прикметника); нім. *stationär* «стаціо́нарний, постійний», фр. *stationnaire*, англ. *stationary* «тс.» походять від лат. *stationarius* «нерухомий; караульний; станційний», пов'язаного з *statio* (род. в. *stationis*) «стояння; положення, стан; місцеперебування; стоянка, зупинка; поштова станція». — СІС² 787; ССРЛЯ 14, 805; Kopalinski 912; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 687; Вуяклија 905; Klein 1506; Dauzat 683; Walde—Hofm. II 587, 596—597. — Див. ще **ста́нція**.

ста́ція (заст.) «постій; [станція]»; — запозичення з польської мови; п. *stacja* «тс.» відповідає укр. *ста́нція* (див.).

ста́чити «вистачати», *ста́чати* «тс.», *вистача́ти*, *ві́стачити*, *доста́чити*, *наста́чити*, [наста́чати] «настачати» Ж, [наста́ток] «вдосталь» О, *неста́ча*, *недоста́ча*, *постача́ти*, *постача́льник*, *постача́льний*, [приста́ча] «доставка»; — р. [ста́чить] «вистачати», п. ст. *statczyć*, ч. *stačiti*, слц. *stačit'*, нл. *dostacyś*, ст. *stacyś* «тс.»; — очевидно, псл. **statъčiti* «тс.», похідне від *statъкъ* «достаток, майно»; зіставлення з лит. *tėkti* «вистачати» (Machek ESJC 573) недостатньо переконливе. — Фасмер III 749; Brückner 514; Holub—Lyer 449; Holub—Kop. 348; Muske II 513. — Див. ще **ста́ток**. — Пор. **до-старча́ти**, **ста́рчити**.

ста́я¹ «зграя; ряд кіп, полукипків; [стайня, хлів; стійло (для овець) Нед; загорожа для овець на полонині ГрицАВ; житло гуцульських пастухів]», [ста́ї] «місце, на якому вівці затримуються на паші» О, *ста́йка* «ряд кіп, полукипків; [стайня, хлів; вид куреня у гуцульського пастуха]», [ста́йки] «місце стоянки овець» О, [ста́ля] «ряд кіп на полі» Л, *ста́йно* «зграєю», [за́стайка] «житло пастуха-гуцула в полонинах; піддашся в кошарі Ж»; — р. *ста́я* «зграя; [кілька будівель під одним дахом; хлів]», бр. [ста́я] «стадо», др. *стая* «хлів; пристанище; намет», п. [staja] «місце для стогів, біля яких завжди буває сіно і намет для пастуха», [staj] «тс.», ч. *stáj* «хлів, стайня, стійло», *stáje* «тс.», слц. *staj* «стайня», болг. *ста́я* «кімната», м. *ста́ја* «стайня; кімната», схв. *ста́ја* «хлів; повітка», слн. *stája* «хлів, загін», цел. **ста́га** «загін, стійло»; — псл. *staja* «хлів, стійло, курінь», пов'язане з *stati* «стати». — ГрицАВ 175—176; Фасмер III 749; Brückner 512; Machek ESJC 574; Skok III 329; Mikl. EW 319; Клепикова 163; Сл. и балк. языкозн. 186. — Див. ще **ста́ти**. — Пор. **ста́йня**.

[ста́я²] «ділянка землі; невеликий загін при оранці поля, поле, оране вертикально до дороги О; смуга ниви, яку займає один косар, жнець Нед», [ста́ї] (мн.) «довге орне поле, загони» О, [ста́ваня] (міра землі) «1 га» О, [ста́вка] «стежка; довжина пройденої дороги» О, [ста́йка] «грядка; шматок землі» О, [ста́яня] «гони Нед; ділянка землі О»; — бр. [ста́я] «вузька і довга ділянка землі», п. [staja] «певна міра довжини поля», *staje* (заст.) «давня міра довжини поля», [stajanie, stajenie], *stajadto* (рідк.) «тс.»; — псл. *staja* «постать, займана працівником смуга ниви», пов'язане з *stati* «стати». — ГрицАВ 175—176. — Див. ще **ста́ти**. — Пор. **ста́ть**.

[ста́я³] «огорожа з комишу між двома котцями (загородами з очеретяних щитів для ловіння риби)»; — очевидно, пов'язане з [ста́я] «загорожа для овець». — ГрицАВ. 175—176. — Див. ще **ста́я¹**.

[ста́ячка] «витушка» Л; — очевидно, пов'язане зі *ста́ти, стоя́ти* (див.).

ствол «частина вогнепальної зброї у вигляді труби; (гірн.) вертикально або похило розташована частина шахти; [стовбур О]», [стві́л] «ствол рушниці» Нед, [ство́лик] «стебло» Нед, *стволі́на* «частина вогнепальної зброї», *стволові́й* «робітник, що керує спусковим механізмом», *ство́льний* «який виготовляє стволи» (про цех); — р. *ствол* «стовбур дерева; ствол; частина шахти», бр. *ствол* «стовбур, ствол», ч. *stvol* «стебло» (з р.?), [štbol], вл. [stwólk, stwólčk] «тс.», нл. *stvol* (*stwól*) «собача петрушка звичайна, Aethusa cynapium L.», болг. *цвол* «ствол», м. *цволка* «паросток», схв. *цвòлика* «стебло цибулі», [цвòлина] «тс.», слн. [stòlje] «осока, Carex L.», [svolína] «вид цикути», р.-цсл. **СТВОЛИК** «кропива»; — очевидно, псл. [*stьboľ] «стовбур», пов'язане з *stьbľь (*stьblo) «стебло». — Фасмер III 749; Преобр. II 377; Горяев 343; Budziszewska 257; Schuster-Sewc 1373; Младенов 608; Štrekelj AfSIPh 28, 497; Mikl. EW 327. — Див. ще **стебл́о**.

[ство́ля] (бот.) «бугила лісова, *Anthriscus silvestris* (L.) Hoffm.» Мак, [стволо́вий] (у словосполученні *с. цвіт* «тс.») Мак; — р. [ство́лья] «бугила лісова», бр. [стволля] «тс.»; — пов'язане з *ствол* «дудка»; назва зумовлена порожнистою будовою стебла бугили. — Див. ще **ствол**.

створ «звід, склепіння; (спец.) розташування двох орієнтирів на одній лінії з оком спостерігача; напрям перетину русла з греблею; фарватер, навігаційний орієнтир», [створча́тий] «з двома стулками (двері, вікна)» Нед, Куз; — бр. *створ* «частина простору, обмежена стійками, перекладками; стулка; розміщення двох предметів на одній лінії з оком спостерігача; навігаційний орієнтир»; — очевидно, запозичення з російської мови; — р. *створ* «запор, засув; стулка; віконниця; рухома частина греблі (для спуску води); лінія, що проходить через два орієнтири; навігацій-

ний орієнтир» пов'язане із *затвори́ть* «закрити», яке відповідає укр. *затвори́ти* (див.).

стеарі́н; — р. болг. м. *стеарі́н*, бр. *стэары́н*, п. *stearyna*, ч. *stearín, stearín*, слц. слн. *stearín*, вл. *stearín*, схв. *стеа́рй́н*; — запозичення з французької мови; фр. *stéarine* утворене французьким хіміком М.Е. Шеврелем (1786—1889) від гр. *στέαρ* (<*στᾱ́-αρ) «сало, жир», пов'язаного з *στία* (*στίον*) «кремінь», *στίλη* «крапля», спорідненими з дінд. *styaúatē* «загусає, твердіє», ав. *stā-, stāy-* «грудка; купа», гот. *stains* «камінь», дісл. *steinn*, двн. *stein*, нвн. *Stein* «тс.», псл. *stěna* «стіна», укр. *стіна́*. — СІС² 787; Черных II 199—200; Фасмер III 749, 754; Sł. wyg. obcych 701; Holub—Lyer 451; РЧДБЕ 687; Вуякли-жа 906; Dauzat 683; Gamillscheg 823; Frisk II 779—780, 797, 799; Kluge—Mitzka 744; Klein 1508, 1518. — Див. ще **стіна́**.

сте́бен, *стебні́вка, стебно́ваний, стебнува́ти, стебну́ти* — див. **стіба́ти**.

[сте́бка] «комірка, в якій зберігається городина взимку, бочки з квашениною та ін. Л; комора (опалювана взимку); халупа, стара, погана хата Л», [сте́пка] «стара, погана хата; халупа Л; рублений амбар з грубою, що замінює льох; дерев'яна комора Нед», [стебні́к] «комора Нед; омшаник», [сте́бка] «комірка» Л, [присте́бник] «повітка; надбудова над погребом» Л; — р. [сте́бник] «омшаник», бр. *сто́пка* «комора для збереження овочів», [сте́пка] «тс.», п. *stebník* «льох, у якому розміщують вулики з бджолами на зиму», ч. *stěbník* «тс.»; — пов'язане з [істе́пка] «невелика будівля в сінях або під хатою для зберігання овочів узимку», [вісте́пка] «тс.» (див.).

стебл́о, *стебелі́на, стебелі́ння, стебелля́, сте́бель, [стебі́ля]* (зб.) «стебла» О, *стеблі́на, стеблі́ння, стеблуня́, [стебелькува́тий]* «стеблорієчний; тонкий, стрункий Чаб», *стеблі́стий, [стебловáтий]* Нед, *стеб-*

ловий, [стеблєвий] Нед, стеблястий, [стрильбелькуватий] «худорлявий» Чаб, [стебеліти] «виростати в стебло» ВеБ, [стебелітися, стеблітися] «тс.» Нед; — р. *стебель*, [стеблѡ], бр. *сцяблѡ*, др. *стѡбло*, *стѡбль*, п. *ździebłо*, *źdźbłо*, [zdbłо, zbłо], ст. *śebłо*, *ściebłо*, ч. *stěblo*, [zblо], ст. *stblo*, слц. *steblo*, вл. *stwjelco*, [spjelco], нл. *spłо*, [zbłо], полаб. *stāblū*, болг. *стеблѡ*, *стѡблѡ*, м. *стебло*, схв. *ста́бло*, *ста́бьлика*, слн. *stěblo*, с.-цсл. *стѣбль*, *стѣбло*, *стѣблик*; — псл. **stьbь*, **stьblo*; — споріднене з лит. *stibis* «membrum virile», *stiebas* «стовп, стовбур, стебло», *stibyna* «той, у кого довгі гомілки», *stāibiai* (мн.) «гомілки», лтс. *stiba* «палка, прут», дінд. *stibhiḥ* «пучок, жмуток; волоть», лат. *tibia* «гомілка, гомілкова кістка», гр. *στιφρός* «міцний, сильний», *στιφάρος* «тс.», очевидно, також лат. *stipula* «соломинка»; іє. **steib(h)-* (**steip-*) «міцний, жорсткий; стискати». — Фасмер III 750; Черных II 200; Преобр. II 377—378; Brückner 650—651; Machek ESJC 576; Schuster-Sewc 1372—1373; Младенов 608, 615; Skok III 323; ZVSZ 416; Meillet Études 419; Trautmann 287; ZfSlPh 8, 442; Būga RR I 486, II 594—595; Fraenkel 903—904; Mühl.—Endz. III 1064; Karulis II 294; Frisk II 781—782, 799; Walde—Hofm. II 594—595, 680; Pokorny 1015. — Пор. *тібель*.

[**стебляк**] (зоол.) «стебловий пильщик, Serphus rugmaeus» Нед, Куз; — пов'язане зі *стеблѡ*; назва зумовлена тим, що ця комаха розвивається в стеблах злаків (Горностаев 285). — Див. ще *стеблѡ*.

[**стег**] «стібок (у шитті)» Нед, Куз, [стежок] «тс.» Куз, [сте́гнати] «стьобати, строчити» Нед, [застегнути] «застібнути» ВеЛ, [застягати] «застібати» Ж, [застягнути] Ж, [розстягати] «розстібати» Ме, [розстягнути] Ме; — р. *стегать* «шити; бити», п. *ścieg* «стібок»; — псл. *steg-/stog-* «стьобати; шити», первісно, очевидно, «колоти; бити»; — споріднене з гот. *stakins* (зн. в. мн.) «наколоті знаки, тавра», днв. *sta(c)hhul-*

la, *stahhula* «жало, колючка», *stachilla*, свн. *stachel*, нвн. *Stáchel* «тс.», *stechen* «колоти, жалити; різати», свн. *stēchen*, днв. *stēhhan* «тс.», свн. *stekken* «втикати»; іє. **steg-*, **stegh-*. — Фасмер III 751; Преобр. II 379—380; Brückner 529; Kluge—Mitzka 735, 742; Pokorny 1016—1017. — Пор. **застегнути**.

[**стега́цца**] «набридати, надокучати» Л; — неясне; можливо, пов'язане з *тяжкій, туга*.

стегно́ «верхня частина ноги; [частина терниці]», [сте́гна] (мн.) «передні сніці у возі» О, *стегенце*, [стегня́ниця] «частина ткацького верстата», [стегня́нкé] «сніці» О, *стегенний*, *стегна́стий*, *стегновий*, [підсте́гне] «гомілка» Нед; — р. *стегно́*, бр. *сцягно́*, п. *ściegpo*, *ściegпо*, ч. слц. *stehпо*, вл. *scehпо*, нл. *scogпо*, полаб. *stegпū*, схв. *стєгно*, (мн.) *стєгна*, слн. *stēgпо*, стсл. **стегно**, **стьгно**; — псл. *stegпо*, [stьgno]; — загальноприйнятого пояснення не має; можливий зв'язок з лат. *tīgnum* (<*tegnom) «брус, будівельний ліс», що зближується з р. *стожа́р* «жердина, палиця» і далі з іє. *(s)teg- «тс.»; пов'язання з дінд. *sákthi* «стегно» (Machek ESJC 576) необгрунтоване. — Фасмер III 751; Откупщиков ЭИРЯ IV 109; Преобр. II 380; Sławski JP 38/3, 229; Brückner 529; Holub—Lyer 451; Schuster-Sewc 1271—1272; Mikkola Ursl. Gr. II 163; ZVSZ 407; Walde—Hofm. II 681; Pokorny 1014. — Пор. **стіг**, **сто́жар**.

[**стежар¹**] (бот.) «дуб звичайний, Quercus robur L. (Q. pendunculata Ehrh.) Мак»; — очевидно, результат перенесення на рослину назви [стежа́р] (р. [стожа́р]) «жердина (для складання копиці сіна)». — Див. ще **сто́жар**.

стежа́р², *стежір* — див. **сто́жар**.

стежка, *стежа́*, [сте́жа] «розвідка, спостереження» Куз, [сте́жач] «спостерегач» Куз, [сте́жник] «тс.» Куз, *стежіни*, [сте́жі] «люди, послані вести спостереження», [сті́шка] «стежка» О, *стежіти* СУМ, Нед, [стежкува́ти] «стежити»; — р. (розм.) *стєжка*

«стежка», бр. *сцѣжка*, п. *ścieżka*, ч. слц. *stezka*, вл. *šćežka*, нл. *sčážka* «тс.»; — псл. *сты́жка*, похідне від **stýga* (>*stýzja*) «тс.» — Machek ESJC 577; Schuster-Sewc 1416—1417; Коломиец Этимология 1984, 98. — Див. ще **сте́зя**.

сте́зя «(кн.) життєвий шлях; (заст.) стежка» (очевидно, зі стсл.); — р. *сте́зя*, [*стєгá*], др. *сты́за*, *сты́зя* «стежка, шлях», полаб. *stadza* (*stažǎ*) «стежка», схв. *ста́за* «пішохідна дорога», слн. *stežǎ* «тс.», стсл. **сты́за** «стежка, шлях»; — псл. *сты́за* (**stýga*), пов'язане з *stignōti* «стигнути, встигати, поспішати»; — споріднене з лтс. *stiga* «стежка; пішохідна дорога», *staiga* «дорога», двн. *stēg* «тс.» (<**stigaz*), *steiga*, гот. *staiga* «тс.», гр. *στῆχος* «ряд», алб. *shteg* «стежка»; іє. **stīgh-/steigh-*, *stoigh-*. — Фасмер—Трубачев III 752; Черных II 200; Преобр. II 378—379; Brückner 529; Holub—Lyer 451—452; Machek ESJC 577; Schuster-Sewc 1416—1417; Skok III 331; Куркина Этимология 1968, 92, 98—99; Бурлакова ВСЯ VI 56; Mikkola Ursl. gr. II 171; Trautmann 286; Karulis II 296; Mühl.—Endz. III 1065—1066; Kluge—Mitzka 743—744; Frisk II 783—785; Торр 492; Pokorny 1017. — Див. ще **сты́гнути**¹. — Пор. **сте́жка**.

[**сте́йка**] (у виразі *ні сте́йки ні ге́йки*) «не стоїть і не йде»), [*сте́йки*] (присл.) «стоячи» Нед; — пов'язане зі *стояти*; заміна кореневого *о* на *е* могла бути зумовлена впливом слова [*ге́йки*] «їхати вперед», похідного від *гей* (виг.). — Див. ще **стояти**.

стек «палиця вершника»; — р. болг. *стек*, бр. *стэк*; — запозичене, очевидно, за посередництвом російської мови, з англійської; англ. *stick* «стек, палиця» (сангл. *sticke*, дангл. *sticca* «тс.») пов'язане з дангл. *stician* «заколоти, колоти; проткнути» і споріднене з дісл. *stik* «палиця», *stikka*, двн. *stecko*, *stehho*, свн. *steche*, нвн. *Stecken* «тс., посох; жезл», днн. *stekan* «втикати», дфриз. *steka*, гол. *steken*, снідерл. *stēken*, двн. *stēhhan* «тс.», свн. нвн. *stechen* «заколоти, колоти, проколювати», двн. *ste-*

chhōn, *stechen* «колоти», гот. *stakins* «наколоти знаки, тавра», лит. *sègti* «проколювати, застібати», *sagstýti* «приколювати, зашпилювати, застібати», псл. *steg-/stog-* «шити, стьобати», укр. *застегнути*. — SIC² 787—788; ТСБМ V/1, 361; РЧДБЕ 688; Klein 1514; Kluge—Mitzka 742; Vries NEW 695, 700, PBrV 80, 1958, 17; Фасмер III 751; Шанский ЭСРЯ II 6, 64; Преобр. II 379; Trautmann 285. — Див. ще **застегнути**.

стекля́рус (зб.) «тоненькі короткі трубочки з кольорового скла, які використовують для намиста, оздоблення одягу; різновид бісеру»; — запозичення з російської мови; р. *стекля́рус* «тс.» пояснюється як складне утворення з основ іменників *стекло* «скло» і *ярус* (у значенні «ряд, смуга»). — Фасмер III 753; Преобр. II 380; Соболевский РФВ 66, 334. — Див. ще **скло**, **ярус**.

[**стекті́ся**] «сказитися», [*стіка́тися*], [*стє́клий*] «скажений», [*стєклі́зна*] «скаженіна, сказ» Нед, [*стєклі́на* ВеБ, *стіклі́зна* Нед] «тс.», [*стєклі́нник*] «вид рослини, яку вживають від сказу» ВеБ; — результат спрощення запозиченої з польської мови форми [*встіка́тися*] «казитися» (див.).

[**стєкуні́**] (зоол.) (мн.) «однопрохідні клоачні, Monotremata» Куз; — очевидно, пов'язане зі *стєкті́*; назва зумовлена наявністю у цих тварин клоаки — вивідного отвору, спільного для кишечника і сечостатевого органів. — Див. ще **текті́**.

сте́ла «кам'яний стовп чи плита з написом або рельєфним зображенням»; — р. болг. *сте́ла*, бр. *стэ́ла*, п. *stela*, ч. слц. слн. *stéla*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Stéle*, фр. *stèle*, англ. *stèle* походять від лат. *stēla* «стовп, колона», яке зводиться до гр. *στήλη* (<**στάλ-νᾱ*) «тс.», пов'язаного чергуванням голосних з дієсловом *στέλλω* «готую; посилаю», яке зіставляється з псл. *stýlati*, укр. *стєлі́ти*. — SIC² 788; ССРЛЯ 14, 830; ТСБМ V/1, 361; Kopaliński 915; Holub—Lyer 451; Gr. Fwb. 722; Dauzat 683; Klein 1509; Frisk II

786—788, 795—796. — Див. ще **апóс-тол.** — Пор. **слáти**², **стíл.**

стелáж «ряд полиць, розташованих одна над одною»; — р. *стеллáж*, бр. *стэлáж*, п. *stelaž*, ч. *steláž*, *šteláž*, слц. *šteláž*, *šteláža*, *steláž*, *steláža*, болг. *стелáж*, схв. *стелáж* (чол. р.), *стелáжа* (жін. р.), слн. *steláža*; — запозичення з німецької мови; нім. *Stelláge* «стелаж» запозичене з голландської мови; гол. *stellage* «тс.» утворене за допомогою романської кінцівки *-age* від дієслова *stellen* «ставити, вставляти», спорідненого з дангл. *stellian*, двн. *stellan*, нвн. *stellen* «тс.», прус. *stallit* «стояти», псл. *stati*, укр. *стáти*. — СІС² 788; Черных II 200—201; ТСБМ V/1, 361—362; Копалиński 915; Holub—Lyer 472; РЧДБЕ 688; Вуяклија 906; Kluge—Mitzka 745; Vries NEW 690, 694, 696. — Див. ще **слáти**², **стáти**. — Пор. **стíл.**

стелíти, *стéливо*, *стелíна*, *стéлище*, *стелíння*, *стéлька*, *стельнік*, *стéля*, *стéлянка* — див. **слáти**².

стельвáга «поперечний брус у воза, плуга, до якого приєднується упряжка», [*стальвáга* НикНикТЛ, *станвáга* Корз], *штельвáга*; — бр. *стальвáга*, п. *stelwaga*, *sztelwaga* «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. *Stellwage* «тс.» складається з основ слів *Stelle* «місце; насад воза», пов'язаного з *stellen* «ставити», спорідненим з дінд. *sthálati* «стоїть твердо», прус. *stalít* «стояти», і *Wage* (*Waage*) «вага, ваги; стельвага» (пор. того ж походження укр. [*вага*] «стельвага» НикНикТЛ, [*ваги* тж, *вáга* МСБГ] «тс.»). — Шелудько 47; SJP VIII 744. — Див. ще **вагá**. — Пор. **стéльмах**.

стéльмах «майстер, який робить вози, сани, колеса; [тесяр, теся]», [*штéльмах*, *штíльмах* О] «тс.», *стéльмаство* «ремесло, фах стельмаха», [*стельмáшка*] «тс.» О, *стельмáшня* «майстерня, де роблять вози, сани, колеса», [*штельмáшня*] «тс.», *стельмахувáти*, *стельмáшити*; — бр. *стальмáх* «стельмах», *стéльмах* «тс.»; — за-

позичення з польської мови; п. *stel-mach* «колісник, каретник» походить від нім. *Stéllmacher* «тс.», утвореного з основ іменника *Stelle* «місце; насад воза» і дієслова *machen* «робити», спорідненого з гр. *μάσσειν* «місити», псл. *mazati*, укр. *мáзати*. — Шелудько 47; Потєбня РФВ 1879/1, 263; Richhardt 100; Weiss-Brzezinaowa Prace językozn. 21, 155; Kopalinski 915; Kluge—Mitzka 451, 745. — Див. ще **мáзати**, **стельвáга**.

стелю́га — див. **сталю́га**.

стелюшо́к (бот.) «багаторічний трав'янистий бур'ян родини гвоздикових, *Spergularia* (Pers.) J. et C. Presl.»; — пов'язане зі *стелíти*; назва зумовлена лежачою формою стебел. — Нейштадт 189—190; БСЭ 43, 30. — Див. ще **слáти**².

стемéнный — див. **достемéнный**.

[**стемперáтися**] «заспокоїтися, стихнути» Scheludko; — запозичення зі східнороманських мов; рум. (*a se*) *astîmpără* «заспокоюватися; вгамовуватися», молд. *a se astîmpără*, заст. *стымпэра* «тс.» виводяться від лат. **ex-temperare*, похідного від *temperare* «зменшувати, пом'якшувати; змішувати (у певній пропорції); стримувати, регулювати, ослаблювати; знати міру», пов'язаного з *tempus* «час». — Scheludko 143; Vrabie Romanoslavica 14, 173; СДЕЛМ 38; DLRM 49, 802; Puşcariu 13; Walde—Hofm. II 661. — Див. ще **темп.** — Пор. **темперáмент**, **темперáтура**.

[**стéмпка**] «поперечна балка на основній опорі вітряка» Нед; — запозичення з польської мови; п. *stęпка* «[тс.; пастка на звіра]; киль судна» пов'язане з *stąpić* «ступити». — Див. ще **ступáти**.

стенáти¹ «піднімати і опускати плечі при вираженні здивування, зневаги, вагання», *стенúти*, *стинáти*, *стинúти* «тс.», *стенáтися* «судорожно тремтіти, трястися (від хвилювання, переляку тощо); здригатися; коливатися, хитатися», *стинáтися*, *стенúтися* «тс.; розгубитися, збентежитися, жахнутися; різким рухом кинутися, рушити куди-

небудь», *стинутися* «тс.»; — не зовсім ясне; виводиться від псл. **tęti* (ten-) «тягти», відбитого також у *затяти* «покрити, затягти», *стяти* «зціпити». — Меркулова *Этимология* 1975, 55. — Див. ще *затяти*.

стенати² «жалібно стогнати; плачучи, кричати», [*стеняти*] «тс.» Нед; — р. *стенать*, др. *стенати*, ч. *stenati*, слц. *stenat'*, болг. *стєня* «стогну», м. *стенка* «стогне», схв. *стєнати*, слн. *stenjati*, стсл. **стенати**; — псл. *stenati* «стогнати», пов'язане чергуванням голосних з *stop* «стогін», *stonati* «стогнати»; — споріднене з лит. *stenėti*, лтс. *stenēt* «тс.», прус. **stint*, *stinons* (акт. діеприкм. мин. ч.) «вистражданий, перенесений», дангл. *stapan* «стогнати», стун. дісл. *stynja* «тс.», дінд. *stánati* «гримить, гуркоче», гр. *στένει* «позіхає, стогне»; іє. *(s)ten-. — Фасмер III 754; Преобр. II 381; Machek ESJC 579; Schuster-Sewc 1360; Младенов 608; Skok III 332—333; Trautmann 286; Karulis II 293; Fraenkel 901; Mühl.—Ендз. III 1061; Kluge—Mitzka 753; Mayrhofer III 510; Frisk II 789—790; Торп 481; Pokorny 1021. — Пор. **стогнати**, **стонати**.

стенд, *стендовік*; — р. *стенд*, бр. *стэнд*, п. *stand*, слц. *stend* «робоче місце»; — запозичення з англійської мови; англ. *stand* «стенд» пов'язане з *stand* «стояти», спорідненим з дісл. *standa*, днн. гот. *standan*, двн. *stantan* «тс.», дінд. *tíšťhati* «стоїть», лат. *sto* (<**stajō*) «стою», псл. *stati*, укр. *стати*. — СІС² 788; ССРЛЯ 14, 836; Крысин 54, 89, 102; Kopaliński 913; Klein 1504; Kluge—Mitzka 743; Walde—Hofm. II 596—599. — Див. ще **стати**.

стенографія «швидкий запис усної мови за допомогою спеціальних умовних знаків», *стенбграф* «фахівець, який записує усну мову способом стенографії», *стенографіст* «тс.», *стенографічний*, *стенографувати* «робити запис усної мови способом стенографії»; — р. болг. *стенографія*, бр. *стєнаграфія*, п. слц. *stenoграфия*, ч. *stenoografie*, вл. *stenografija*, м. *стенографија*, схв.

стенографија, слн. *stenoğrafija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Stenografie* (*Stenographie*), фр. *sténographie*, англ. *stenography* (найраніше) утворено з основ гр. *στένος* «тісний, вузький» і *γράφω* «пишу». — СІС² 788; Коваль 158; ССРЛЯ 14, 841; ТСБМ V/1, 362; Kopaliński 368, 915—916; Holub—Lyer 182, 451; РЧДБЕ 688; Вуяк-лија 906; Kluge—Mitzka 746; Frisk II 788—789; Klein 1510; Dauzat 683. — Див. ще **графя**, **стеноз**.

стеноз «звуження просвіту трубчастих органів в організмі людини й тварин»; — р. *стеноз*, бр. *стєноз*, ч. слц. слн. *stenóza*, болг. м. *стенóза*, схв. *стєноза*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. мед. *stenosis* походить від гр. *στένωσις* «звуження, стиснення», пов'язаного з *στένος* «вузький, тісний; обмежений, стиснений», етимологічно неясним. — СІС² 788; ССРЛЯ 14, 841; Holub—Lyer 451; РЧДБЕ 688; Вуяк-лија 907; Klein 1510; Frisk II 788—789.

стенокардія, *стенокардічний*; — р. *стенокардія*, бр. *стєнакардія*, п. слц. *steno-kardia*, ч. *steno-kardie*, болг. *стєнокардія*, м. *стєнокардіја*, схв. *стєнокардіја*, слн. *steno-kardija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Steno-kardie*, фр. *sténocardie* утворено з основ гр. *στένος* «вузький, тісний», етимологічно неясного, і *καρдіα* «серце». — СІС² 788; ССРЛЯ 14, 841; Kopaliński 915—916; РЧДБЕ 688; Вуяк-лија 907; Gr. Fwb. 723; Frisk II 788—789. — Див. ще **кардіограма**. — Пор. **стеноз**.

стєньга «верхня частина щогли»; — р. *стєньга*, ст. *стенг*, *стєнга*, бр. *стєньга*, п. *stenga*, болг. *стєнга*, слн. *šténga*; — через російське посередництво запозичено з голландської мови; гол. *steng* (снідерл. *stenghe*) «стєньга», як і нн. фриз. (сх.) *stenge* «тс.», споріднене з днн. двн. *stanga* «жердина», нвн. *Stánga* «жердина; стрижень»; виведення від нім. *Stenge*, зменш. від *Stange* «жердина» (Sl. wyg. obcych 701; Kopaliński 915) помилкове. — СІС² 789;

ССРЛЯ 14, 842—843; Фасмер III 755; Смирнов 282; ТСБМ V/1, 362; РЧДБЕ 688; Meulen 201; Vries NEW 692, 696; Kluge—Mitzka 739. — Див. ще **шта́нга**.

степ¹ «великий безлісий рівнинний простір», [степина́] «степ Нед; степове сіно», степня́к, степня́чка «сорт озимої пшениці», степові́к, [степові́ки] «запорожці» Пі, [степові́ще] (збільш.) Нед, [степовні́чий] «наглядач за степовими угіддями», [степу́чий] «степовий» (у замовлянні), [степно́] «багато степу», [о́стен] «глушина, дичавина» Ж, *передсте́п, підсте́п, пристепові́й*; — р. *степь* «степ; (ст.) низина, [плоска безліса височина]», бр. *стэп* (з укр.), [сьцеп], п. ч. слц. *step* (очевидно, з укр.), схв. *стѣпа* (з укр.), слн. *stępa*; — загальноприйнятої етимології не має; припускається сх.-сл. **сѣтепъ*, яке зближується зі словами *то́пот, топта́ть*, і далі реконструюється його первісне значення як «витоптане місце, рівне, голе» (Брандт РФВ 24, 182—183); пов'язується з ос. *t'æpæp* «плоский, рівний, низький; низина», *tæbæġ* «тарілка», що, як і ір. *(s)tap-, дінд. *viṣṭar* «плоска поверхня», розглядаються як продовження іє. *(s)ter- «бути плоским, рівним, низьким» (Bailey BSOAS 26, 83, 87, 88, 89; Трубачев Етимологія 1965, 39; Kellens Kratylos 16, 27; Pohl Russian Linguistics 1975/2, 87—88); припускається також (Меркулова Етимологія 1968, 86—91; Орел Етимологія 1983, 139—140) псл. **стьрь* «спина, хребет, підвищення». — Цыганенко 452—453; Фасмер—Трубачев III 755—756; Черных II 201; Преобр. II 382; Мурзаев РР 1969/1, 92; Grückner 515; Sl. wug. obcyh 702; Holub—Lyer 451; Machek ESJC 577; Бодуэн де Куртенэ РФВ II 170; Абаев ИЭСОЯ III 243—244, 353—354. — Пор. **степ²**.

степ² «непрохідне місце на горі» О, [стѣпа] «гора або стрімка скеля ВеНЗн; безодня, провалля Нед, О»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане зі *степ* «безліса рівнина», разом з яким може бути зведена до псл. **стьрь* «спина, хре-

бет; гора, височина». — Меркулова Етимологія 1968, 86—90. — Див. ще **степ¹**.

[степак] (зоол.) «тарантул, *Lycosa infernalis*» Нед; — неясне; можливо, пов'язане зі *степ*.

Степа́н (чоловіче ім'я), *Стефа́н, Сте́фко, Сте́фцьо, Стець, Стецько́, [Ште́фа́н], Степані́да* (жіноче ім'я), *Стефані́да, Степа́нія, Стефа́нія, Сте́па, Сте́фа, Стéха, Стефу́ня, Стéна, Стéся, Стéша, [Штефа́ня* Нед, *Штефа́нка, Ште́фна* тж], ст. *Степанъ* (1370), *Стефанъ* (1393), *Стецко, Стъцко* (1366), *Стецько* (1404), *Стефан* «діадима, корона, в'єнець» (1627); — р. *Степа́н, Стефа́н, Степані́да, Стефани́да, Стефа́нія*, бр. *Сцяпа́н, Сцепани́да*, др. *Стефанъ, Степанъ*, п. *Stefan, Szczepan, Stefania*, ч. *Stěpán, Stěpánka*, слц. *Štefan, Stefánia*, болг. *Стѣфан, Стѣпан, Стефа́на, Степа́на, Стефани́я*, м. *Стефан, Степан, Стефана, Степанка*, схв. *Стефан, Стјѣпан, Стефанија, Стјепанка*, слн. *Stefan, Štefa*, стсл. **Ѡтефанъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Στέφανος* походить від іменника *στέφανος* «вінок», пов'язаного з *στέφω* «оточую, окутую, обгортаю, обмотую», спорідненим з дінд. *stabhnāti* «укріплює, затримує, підпирає», лит. *staĩbas* «стебло», лтс. *stabs* «стовп, колона», двн. *stab* «палка». — Вл. імена 88; Беринда 234; Петровский 205; Спр. личн. имен 459; Корєснұ 125; Илчев 465; Frisk II 794—795. — Пор. **стіба́ти**.

[степанчик] (зоол.) «заєць, *Lepus*» Нед; — неясне; можливо, пов'язане зі *степ*.

[степеніти] «берегти, щадити; стерегти» Нед, [степеніти] «підклубатися» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з рум. *stăpîni* (молд. *стэпыні*) «володіти; стримувати; володарювати», утвореним від рум. *stăpîn* (молд. *стэпын*) «хазяїн; володар». — Vincenz 14.

сте́пінь (мат.), [стѣпень] «ступінь; степінь» Нед, [степені́ця] «шкала; схо-

дова клітка» Куз, *степеневиий*, [*степенний*] «статечний» Нед, *степеніваний* Куз, *ступенувати*, *ступенювати* тж, [*постепеніти*] «збільшити, підвищити» Нед; — р. *степень* «ступінь», др. *степень* «східець, поріг, ступінь; сан», п. *stopień* «східець, ступінь, степінь; відмітка», вл. нл. *stopjeń* «ступінь», болг. м. *степен* «ступінь; степінь», схв. *стѣпѣн* «ступінь, міра; східець; ранг», стсл. **степень** «східець; сан»; — псл. *стерепь/stopень*, пов'язане з *stora* «нога (ступня); слід ноги; слід»; — споріднене з лит. *stėpas* «апоплексичний удар», лтс. *stepis* «карапуз», двн. *stuofa* «ступінь», свн. *stuofe* «тс.», гол. *stoer* «ганонок», двн. *starfo* «слід ноги», гол. *star* «сходина», англ. *step* «тс.; крок, слід (ноги)», можливо, також з дінд. *sthārayati* «ставити», псл. *stati*, *stojati*; іє. *(s)tep-/*(s)top- (*steb-, *stob-) «ступати, топтати». — Цыганенко 452; Фасмер III 755; Черных II 201; Brückner 517; Schuster-Sewc 1360—1361; Младенов 608; Mikkola Ursl. Gr. III 45; Mühl.—Endz. III 1062; Fraenkel 896, 902; Kluge—Mitzka 739; Vries NEW 692—693, 701; Klein 1510; Uhlenbeck 347; Pokorny 1012. — Див. ще **стопá**. — Пор. **стáти**, **ступáти**.

[**степір**] «паросток рослини (цибулі, хлібних злаків)», [*степіра*] «листя цибулі» ВеБ, [*стєпіре* Корз, *стєпіря* ВеНЗн, *стипіре*, *штєпіря* тж, *штєпіра* ВеБ, *счєпіра* тж] «тс.», [*стипіре́тися*] «випускати листя; наряджатися» Корз; — бр. [*стыпыр'е*] «стебло цибулі»; — неясне; білоруське слово (без українських відповідників) зіставляється (Лаучюте 133) з лит. *stibiras* «стебло, черешок».

стєпка — див. **стєбка**.

[**стєпний**] «здібний, умілий», [*стїпний*] «тс., кмітливий, дотепний» Г, Нед; — пов'язане з [*домєпа*] «здібність, здатність», *домєпний*. — Див. ще **дотєп**. — Пор. **дóвтіп**.

[**стєпóк**] «назва вола дикого норову», [*стєпун*] «дикун» Нед; — неясне; можливо, пов'язане зі *стєп*.

[**стєпчина**] (бот.) «ковила, *Stipa L.*» Мак; — похідне утворення від *стєп* «великий безлісий простір»; назва зумовлена тим, що ковила зустрічається переважно в степових і напівпустельних зонах світу (в Україні більшість видів ковили є типовими елементами цілинних степів і степових схилів). — Словн. бот. 264. — Див. ще **стєп'**.

[**стєрбелькуватий**] «маленький (на зріст)» Нед; — неясне.

стєрво, [*стєрвіга*] (збільш., лайл.), [*стєрвіна*] «стерво; м'ясо» Нед, [*стєрвіско*] «стерво; яма для падали» Нед, [*стєрвóвіско*] «місце, де закопують падло» О, [*стєрв'як*] «стерв'ятник гірський, *Neophron percnopterus* Нед, Шарл», [*стєрв'яка*] (лайл.), *стєрв'ятина*, *стєрв'ятник*, [*стєрево*] «стерво» Нед, [*стєрвєзний*] (лайл.), [*стєрвєнний*, *стєрвєнський*, *стєрвін*] «тс.», [*розстєрвітися*] «розлютитися» Нед; — р. *стєрва* «падаль», [*стєрво*], бр. *сцєрва*, др. *стєрвь*, п. *ścierw*, *ścierwo*, вл. нл. *ścierb*, болг. *стєрвъ*, м. *стєрв* «тс.», схв. *стєрв* «жердина в стозі», слн. *střv* «тс.», *ostřv* «сухе дерево для насаджування снопів», р.-цсл. **стєрвь** «труп»; — псл. *stęrvь, [*stęrvō] «падаль»; — загальноприйнятого пояснення не має; зближується з р. *стєрбнуть* (відповідає укр. заст. *остєрбати* «одужати»), свн. *sterben* «умирати», гр. *σтерєός* «нерухомий» і далі з іє. *ster-, *ster-b- (Потєбня РФВ 4, 212; Преобр. II 383); припускається первісне значення «розкладатися, гнити» і пов'язується з лтс. *stėrdėt* «сохнути, гнити» (Mühl.—Endz. III 1063), норв. [*stor*] «гниття, тлін», *stora*, *storna* «гнити, стлівати», лат. *stercus* «гній, кал», ав. *star-* «опоганюватися», дперс. *strav-* «тс.» (Младенов 613; Petersson BSl. Wortst. 72—73; Persson Beitr. 458). — Черных II 202; Фасмер III 756—757; Brückner 529; Budziszewska 107; Schuster-Sewc 1273; Būga RR II 312, 598; Pokorny 1025. — Пор. **остєрбати**.

стєрегті, [*стєрежувати*] «сторожити, стерегти» О, [*стєрєчі*, *стєрєжá-*

ти] «тс.», *сторожіти*, *сторожувати*, [стороба] «сторожа» Нед, *стоброж*, *сторобжа*, *стороженко* «син сторожа», [сторожік] «перше крило у пері птаха», [сторожільня] «сторожова будка» Куз, [сторожівка] «тс.; сторожова башта, вишка для спостереження» Куз, [сторожівня] «тс.» Нед, *сторожіха*, [сторожіця] «сука» Нед, *стоборжка* «приміщення для сторожа або військових вартових; [намет ЛЖит; курінь Л; заколесник]», *сторожівна* (розм.) «дочка сторожа», *сторожівство* «виконання обов'язків сторожа; (зб.) сторожі», [сторобжник] «сторож» Нед, [сторожовé] «платня доглядальниці» Нед, *сторожовік* «сторожовий катер, човен», [сторожовка] «курінь на полі для сторожа» Мо, [сторожовня] «сторожка, сторожова будка», *сторожовщина* «плата, податок за сторожування», *сторожок* «пристрій, який приводить у дію механізм пастки; [найвища частина керма на рибальському човні Дз; у водяному млині кожний з двох стовпчиків, за якими рухається заставка]», [стережіний] «обережний», *сторобжкий* СУМ, Пі, *сторожовий*, *стоброжко*, [достеречий] «устерегти; помітити» Ж, *застерегти*, *застереження*, *застороба*, *застережений*, *застережливий*, *застережний*, *насторожіти*, *настороба*, *насторобжений*, *насторобжі*, [остеречий] «застерегти» Ж, *остороба*, *перестерегти*, *перестороба*, *пересторобливий*; — р. *стеречь*, *стоброж*, бр. *сцерагчы*, *стображ*, др. *стеречи*, *сторожь*, п. *strzec*, *stróż*, ч. *stříci*, *stráž*, слц. *striehnut'*, *stráž*, вл. [strěc], *stróža*, болг. *стража*, *страж*, м. *стража*, схв. *стрѣжа*, слн. *stréci*, *stráža*, стсл. *стрѣшти*, *стражь*; — псл. *stergti/sterkti «стерегти», пов'язане чергуванням голосних із *storžь «сторож»; — загальноприйнятої етимології не має; розглядається як результат контамінації основ, представлених лит. *sérgėti* «стерегти», *sárgas* «сторож», лтс. *saĩgs* «тс.», *saĩgāt* «охороняти», прус. *absergisnap* (зн. в.) «оборона, охорона», *but-sargs* «економ», і гр. *στέρωω*

«люблю», *ἔστωρα* (перфект) (Brückner 522; KZ 42, 47; ZfSIPh 4, 217; Младенов 611; Mühl.—Epdz. III 716; Pedersen KZ 38, 319); зближується також тільки з балтійськими формами (Torbiörnsson LM II 66; Trautmann 257—258; Arg. Sprachd. 315; Solmsen AfSIPh 24, 577; Machek ESJC 587); пояснюється як результат контамінації основ іє. *serg- (лит. *sérgėti*) і *(s)teg-, представленої гр. *στέρωω* «покриваю, захищаю», дінд. *sthápati* «вкриває, обкутує», лат. *tegere* (Hujer LF 41, 430—431; Noha ZfSIPh 5, 212; Holub—Lyer 455); пов'язується з хет. *ištark-* «захворіти» (Трубачев ВСЯ III 125). — Фасмер—Трубачев III 757; Черных II 202; Преобр. II 383—384; Цыганенко 453; Ondruš Slavica 1961/1, 40; Schuster-Sewc 1363—1364; Skok III 342—343; Mikl. EW 293; Куркина Этимология 1964, 48; Meillet BSL 23, 51; Fraenkel 777; Walde—Hofm. II 526; Ekblom ZfSIPh 24, 7; Гамкрелидзе—Иванов 811.

стерео- (перший компонент складних слів типу *стереоекран*, *стереозвук*, *стереокіно*, *стереометрія*, *стереоскопія*, *стереотип*, *стереотипія*, *стереотруба*, *стереофон*, *стереофонія*, *стереофотографія*, *стереохімія* із значенням «просторовий, об'ємний»); — р. болг. м. схв. *стерео-*, бр. *стэ-рэа-*, п. ч. слц. слн. *stereo-*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *stereo-*, фр. *stéréo-*, англ. *stereo-* походять від гр. *στέρεος* «твердий; об'ємний, просторовий», що виводиться від іє. *ster- «жорсткий; міцний». — СІС² 789; Черных II 202; Kopaliński 916; Holub—Lyer 61, 451; РЧДБЕ 589; Буяклија 907; Gr. Fwb. 723; Klein 1511; Frisk II 790—791; Pokorny 1022. — Пор. **старт**, **стерильний**.

стержень — див. **стріжень**¹.

стерильний, *стерилізаційний*, *стерилізований*, *стерилізатор*, *стерилізація*, *стерилізувати*; — р. *стерильний*, бр. *стэрыльны*, п. *sterylny*, ч. *sterilní*, слц. *sterilný*, вл. *sterilny*, болг. *стерілен*, м. *стерилен*, схв. *стёрп-*

лан, слн. *sterilen*; — інтернаціональний медичний термін, утворений, як і англ. *sterile* «стерильний», нім. *steril*, фр. *stérile* «тс.», на основі лат. *sterilis* «безплідний, неродючий», спорідненого з дінд. *starīh* «неродючий; безплідна корова», гр. *στερεός* (**στερεός*) «тугий, твердий, міцний, жорсткий, стійкий; цілий, нерухомий», *στέϊρα* «безплідна (жінка, корова)», вірм. *sterj* (<**ster-i-*) «безплідний», гот. *stairō* «безплідна (жінка)», снн. *stęke* «телиця», нвн. [*Sterke*] «тс.», дісл. *stirtla* «безплідна корова», тох. *ścire* «твердий, міцний; нерухомий; тугий, негнучкий». — СІС² 790; ССРЛЯ 14, 860; Крысин 118; ТСБМ V/1, 363; Kopaliński 917; Holub—Lyer 451; РЧДБЕ 690; Вуяклија 908; Gr. Fwb. 724; Dauzat 684; Klein 1512; Walde—Hofm. II 589—590; Kluge—Mitzka 740, 743, 746; Frisk II 783, 790—791. — Пор. **стерео-**.

[**стерка**] «зовнішня кора, плівка на приготовленій страві» Нед; — результат видозміни форми [*стърка*] «шкуринка (на кип'яченому молоці, застоюній квашенині)». — Нед 919. — Див. ще **старій**.

[**стеркавка**] (ент.) «бабка, *Libellula*» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з р. *стрекоза* «тс.».

[**стерліця**] «світле (рідке) місце в лісі» ВеНЗн; — неясне.

стерлінг «стандарт проби англійських золотих і срібних монет; середньовічна англійська срібна монета»; — р. болг. м. *стърлинг*, бр. *стърлинг*, п. *sterling*, ч. *sterling*, *šterlink* (з нім.), слц. *šterling*, схв. *стърлинг*, слн. *štêrling*; — запозичення з англійської мови; англ. *sterling* (сангл. *sterling* (з XII ст.) «срібний пенні») зводиться до фр. ст. *esterlin*, *estrelin* «срібна монета», що походить від франк. (зах.) **ester(e)ling*, утвореного за допомогою германського суфікса *-ling* від фр. ст. *estér* «стандартна монета (золота чи срібна)», яке є результатом видозміни давнішого *estedre*, що продовжує нар.-лат. *istater* «тс.», пов'язане з лат. *sta-*

tēr «півунці», яке зводиться до гр. *στατήρ* «статер» (золота або срібна монета), генетично пов'язаного з дієсловом *ἵστημι* «ставлю на ваги, зважую; змушую стояти», спорідненим з псл. *statī*, укр. *стати*. — СІС² 791; ССРЛЯ 14, 860; Kopaliński 917, 949; Holub—Lyer 451, 473; РЧДБЕ 690; Вуяклија 908; Klein 1506, 1512; Kluge—Mitzka 747; Frisk II 778. — Див. ще **стати**.

стерлядь (іхт.) «риба родини осетрових, *Acipenser ruthenus* L.», [*стърля Нед, стерлік ЛПол*] «тс.», *стерляжий*; — р. *стърлядь*, ст. *стерлядь* (починаючи з 1460 р.), *стерляги*, бр. *църлядзь*, п. *sterlet* (з р.), ч. *sterled'* (з р.), слц. *sterl'ad'*, *sterlet'* (з р.), схв. *strljad* (з р.); — очевидно, запозичене в російську мову з невідомого джерела; непереконливо виводилося від нім. *Störling* «маленький осетер» (Фасмер III 758—759) або від австр.-нім. *Stierl* (Falk—Topf 1200); розглядалося як результат контамінації нім. *Stör* «осетер», шв. дат. *stör* «тс.» і р. *сельдь* (Преобр. II 385; необгрунтовано пов'язувалося з р. *стерво* (Зеленин ФЗ 1903/2, 13—14) або *стрела* (Leder 16). — Коломиец Происх. назв. рыб 134—135; Дзедзівський St. z fil. 12, 192; Черных II 202; Kopaliński 917; Holub—Lyer 451.

[**стермо**] «нещастя» Нед, [*стермезувати*] «смертельно вразити; знищити» Нед; — неясне; можливо, тотожне з [*стърмо*] «крутизна, обривистість», пов'язаним з [*стрем'я*] «круте урвище, провалля».

[**стернік**] (орн.) «вівсянка, *Emberiza*», [*стерна́дка Куз, стерня́тка Нед, стрена́дка, строна́для Нед*] «тс.»; — бр. [*штэріна́тка*], п. [*sternal, styrnadl*], *trznadel*, ч. *strnad*, слц. *strnádka*, вл. *stnadź*, нл. *tšnarl*, [*tšnarl*], схв. *стрнàдица, стрнатка*, слн. *strnád*; — остаточно не з'ясоване; може бути зіставлене зі *стерня*, але здебільшого вважається звуконаслідувальним. — Булаховський Вибр. пр. III 208—209, 256; Brückner 582; Machek ESJČ 582; Ferianc Názv. vtákov 260; Skok III 347.

стерно́ «кермо», [стéрень] «тс.» Чаб, *стернік* (заст.) «рульовий», *стернічий*, *стерновій*, [стíрник] «тс.», *стерніти* (заст.) «керувати рухом судна, човна», [стерні́тися], *стернува́ти* «тс.», ст. *стырникъ*, *стыровати* (1627); — р. *стерно́*, [стярно́], бр. (заст.) *стырно́*, р.-цсл. **стрънь**; — очевидно, давнє видозмінене запозичення з польської мови; п. *steg* «кермо; руль» походить від свн. дфриз. *stiuge* «руль», пов'язаного з снн. *stūr(e)* «тс.». — Шелудько 47; Фасмер III 759; Преобр. II 385; Brückner 515; Zubatý St. a čl. I 2, 157; Mikl. EW 322; Kluge—Mitzka 747—748. — Див. ще **штір**.

стерня́, [стер] «стерня» Л, О, [стéрен Л, стéрень, стéринь Гриц] «тс.», [стерна́вка] (бот.) «печериця, *Agaricus arvensis* Schaeff.» ВеБ, [стерні́к] «стерня» Мо, *стерніна* «залишок зрізаної стеблини; [стернище]», *стернісько*, [стерні́ця] (бот.) «печериця» ВеБ, *стерніще*, [стерні́вка] (бот.) «печеричка, шампінйон, *Agaricus campestris* L.» ВеНЗн, [стерно́] «стерня Л; стовбур Нед», [стернь] «стерня» О, [стерні́юк] «товста стернина» Нед, [стерні́юх] «печериця» ВеБ, [стерня́ка] «стерня» Л, [стерня́вкі] «гриби, що ростуть по стерні», [стерня́нка] «колючка із соломи, із стерні Ме; стерня Нед; (бот.) підсадівка, *Agaricus edulis* Pers. Нед; кормова ріпа, *Brassica rapa communis* Нед», [стир] «стерня» О, [стирня́] «тс.» О, *стерня́стий*, [постерне́вий] «стерньовий» Куз; — р. *стерня́*, [стернь], п. *ścierń*, *ściernie*, ч. *strní*, *strniště*, [strno], слц. *strnisko*, [scernisko, scireň, ścirňa], вл. *šcerń*, *šcerniščo*, *šcernje*, нл. *sčernje*, *šcerniščo*, болг. *стърнище*, схв. *стърн* «злаки», *стърниште* «стерня», слн. *stín*, *strnišče* «тс.», цсл. **стрънь**; — псл. **stъrнь* «стерня; солома; [колючка]», очевидно, пов'язане з **tъrнь* «терен» і, далі, з гр. *отеребс* «твердий», свн. *stārg* «тс., жорсткий»; зіставляється також (Petersson KZ 47, 252) з лат. *stirps* «стовбур, стебло». — Дзензелівський St. sl. 10/1—2, 80—81; Фасмер—Тру-

бачев III 759; Преобр. II 385; Brückner 529; Machek ESJČ 582; Schuster-Sewc 1273, 1416; Младенов 616; Skok III 347; Mikl. EW 322; Persson Beitr. 430. — Див. ще **тэрен**¹. — Пор. **старий**.

стерня́тка, *стерна́дка* — див. **стернік**.

[**стерх**] (орн.) «чорногуз чорний, лелека, *Ciconia nigra* L.; журавель білий, *Megalornis leucogeranus* Pall. (з рос.?)» Шарл; — р. [стерк] «білий журавель», [стéрех, стерх, стёрха], бр. *стэрх* «тс.», др. *стыркъ* «чорногуз», *стеркъ*, болг. *щрък*, *щърк*, схв. *штрък*, слн. *štrk*, *štoklja*, стсл. **стръкъ** «тс.»; — очевидно, псл. [**stъrkъ*]; — дальші зв'язки остаточно не з'ясовані; можливо, споріднене з лтс. *stirka* «довгонога істота; дівчинка з довгими ногами, *stirkle* «довгонога вівця», двн. *storaĥ* «чорногуз», дісл. *storkr*, *starkr* «дужий, здоровий», що зближуються з р. *сторчатъ*, *торчатъ* (Mühl.—Endz. III 1073; Kiparsky GLG 162; Štrekelj у Peisker 62); менш прийнятне з огляду на фонетичні труднощі припущення про запозичення стсл. **стръкъ**, р. *стерх* з германських мов, де двн. *storaĥ*, свн. *storch*, снн. *снідерл*. дангл. *storc*, дісл. *storkr* розглядаються як продовження герм. **storka* (<**strgo*), пов'язаного з іє. **(s)ter-* «твердий, жорсткий» (Преобр. II 385—386; Sobolevsky AfSIPh 33, 480; Uhlenbeck AfSIPh 15, 491; Kluge—Mitzka 753); недостатньо обґрунтованим є виведення германських форм із слов'янських мов (Соболевський ЖМНП 1911 травень 165). — Німчук 213—214; Фасмер—Трубачев III 758; Срезн. III 587; Младенов 698; Клепикова ВСЯ V 163—164; Mikl. EW 322; Matzenauer 314. — Пор. **сторч**, **торкати**.

стетоско́п (мед.) «трубка для вислуховування звуків у внутрішніх органах людини і тварин», *стетоскопія* «вислуховування за допомогою стетоскопа», *стетоскопічний*; — р. болг. *стетоскоп*, бр. *стэтаскоп*, п. ч. слц. вл. *stetoskop*, м. *стетоскоп*, схв. *стетоскоп*, слн. *stetoskóp*; — запозичення з

французької мови; фр. *stéthoscope* утворене в 1819 р. французьким лікарем Р.Т.Г.Лаеннеком (1781—1826) з основ гр. *στήθος* «груди», етимологічно неясного, можливо, пов'язаного з дінд. *stánaḥ* «сосок», вірм. *stin* «тс.» (Klein 1513), і *σκοπέω* «спостерігаю, дивлюся». — СІС² 791; ССРЛЯ 14, 872; ТСБМ V/1, 364; Kopaliński 917; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 690; Вуяклија 908; Klein 1513; Dauzat 703; Frisk II 795. — Див. ще **епіскоп.** — Пор. **калейдоскоп, мікроскоп, телескоп.**

[**стиг**] (у словосполученні *в єден с.* «в одну мить») Нед, «хвилинка, момент» О, [*стих*] «хвилинка, момент» О; — неясне; може бути зіставлене з слц. (заст.) *stih* «вільний час; вільна хвилинка», [*stihā*] «тс.»; можливо припустити також зв'язок з укр. *стігнути, встигати*; викликає сумнів виведення (Zubatý St. a. čl. I 2, 163) з балтійських мов. — Machek ESJČ 472.

[**стігло**] «місце відпочинку, стояння стада худоби, стійло» ЛЧерк, Па, [*стігло*] «тс.», [*стиглувати*] «зупинитися для відпочинку (про стадо худоби) ЛЧерк; стояти табуном біля водопою (про худобу) Па», [*стіглувати*] «про стадо худоби: зупинитися для відпочинку», [*остиглувати*] «зупинити для відпочинку (худобу)»; — результат видозміни деетимологізованих форм *стійло, стійлувати*. — Див. ще **стояти**.

стігнути¹ «дозрівати, доспівати; [швидко йти О]», [*стіжити*] «тс.» О, *стіглий, встигати, достіглий, перестіглий, [постічи]* «догнати; встигнути; осягти» Нед, [*постігний*] «раптовий», [*постіжно*] «раптово» тж, *пристіглий, [спостіжний]* «досяжний» Нед; — р. *достигать* «досягати», *достічь*, др. *стижеть* «дожене», п. *ścig-ḡac* «догнати», *ścig-ḡac* «гнати», ч. *stih-pouti* «наздогнати; застати», *stihati* «переслідувати», слц. *stihat'* «тс.», *stihnúť* «мати час; встигнути; захопити; прийти вчасно», болг. *стігна* «дожену, дійду, досягну», *стіга* «достатньо», схв. *стігнути* «догнати, досягти, прийти,

встигнути», *стіґи* «тс.», *стізати* «доганяти, встигати», стсл. **постиґнґти** «досягти, догнати, встигнути, бути здатним»; — псл. *stignoti*, **stigti*, пов'язані чергуванням голосних з формами **st̥ga* «стежка», *st̥za* «стезя»; — споріднене з лит. *stėigtis* «поспішати, квапитися, старатися», лтс. *stėigt* «поспішати», дінд. *stighnoti* «піднімається», гр. *στείχω* «іду, піднімаюся», *στοίχος* «ряд», гот. *steigan* «підніматися», ірл. *tíagaim* «крокую, іду» та більш віддаленим з іншим вокалізмом алб. *shteg* «шлях»; іє. **st̥gh-*/*st̥eigh-*/*stoigh-* «іти, підніматися». — Німчук 252; Фасмер—Трубачев III 760; Преобр. II 386; Brückner 529; Holub—Lyer 452; Machek ESJČ 577; Otrębski LP 1, 144; Meillet MSL 14, 352; Trautmann 285—286; Karulis II 291—292; Mühl.—Endz. III 1059; Fraenkel 899; Mayrhofer III 514—515; Kluge—Mitzka 743—744; Frisk II 783—785; Meyer EW 415; Торп 491; Гамкредидзе—Иванов 85, 140; Pokorny 1017. — Пор. **стэжка, стезя**.

стігнути² «робитися холодним, застигати; охолоджуючись, твердіти, згущуватися», *вістигнути, вістигти, застігти, [застічи]* Ж, *застіглий*; — р. [*стігнуть, стіґнуть*], бр. [*стіґнуць, стьіґці*], п. *stygnąć* (починаючи з XVIII ст.); — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується зі *Стугна* (назва притоки Дніпра), лит. *stūgti* «стирчати, робитися жорстким», гр. *στύγε* (мн.) «льодяний холод», *στυγέω* «ненавиджу; боюся; викликаю страх», *στύχος* «ненависть, огида», *στύξ* (род. в. *στύγος*) «страховище», *Στύξ* (назва річки), іє. **stūg-* (Преобр. II 406—407; Mikl. EW 327; Frisk II 812—813; Hirt IF 12, 197; Торп 494; Zupitza GG 28); виводиться також від **stydnoti* (п. ст. *stydnać* «стигнути») (Бузук ЗІФВ 7, 67; Соболевский РФВ 62, 234; Łoś Gr. p. I 193; Brückner 528; Mikl. EW 327). — Ільїнський ЗІФВ 21—22, 1; Фасмер—Трубачев III 789; Moszyński PZJP 177—178; Pokorny 1033, 1035. — Пор. **стігнути**.

стид, *стидобисько*, *стидовище*, [стидоб'я] «стидовище», [стидобта] «сором, ганьба» Нед, *стидкий*, *стидний*, *стидати*, *стидити*, [стидувати] «соромитися», *стидко*, [безстида] «безстидниця» Ж, *безстидник*, [безвстидник], *безстидство*, *безстидний*, [безвстидний], [встид (устид)] «сором», [встидливий] «соромливий» Ж, *встидатися (устидатися)*, [встидно (устидно)] «соромно» Г, Ме, [невстид] «безсоромність», [остидити] «осоромити», [постидний] «стидкий, ганебний» Нед; — р. бр. діал. *стыд* «сором», др. *стыдѣние* «стид, сором; повага», *стыдѣкыи*, *стыдѣливыи*, *стыдѣныи*, *стыдѣтися (стыдится)* «стидатися; поважати», п. *wstyd* «сором», ч. *stydky* «стидкий», *styděti se* «соромитися», слц. *stydiet' sa* «тс.», схв. *стыд* «сором», стсл. *стыдѣник* «сором», *стыдѣкъ* «мерзенний», *стыдѣти са* «соромитися»; — псл. [stydъ] «сором, стид; (рідк.) холод», пов'язане чергуванням голосних із *studъ/studa* «холод, прохолода, мороз; [стид, сором]»; значення «соромитися, стидатися» і «холонути, остигати» розглядаються (Uhlenbeck PBrV 26, 309) як споріднені. — Фасмер III 789; Ларин Вестник ЛГУ 14/3, 150—158; ЭИРЯ II 14; Булаховський Нариси 57; Булаховський Вибр. пр. III 364; Преобр. II 410; Brückner 635; Holub—Lyer 456; Machek ESJČ 590—591; Schuster-Sewc 1368—1369; Skok III 352; Крищенко Вступ 528; Mikl. EW 328; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 71—73; Откупщиков 138—139. — Див. ще **студа**. — Пор. **стінути**.

стилét «невеликий кинджал»; — р. болг. *стилét*, заст. *штилét* (з нім.), бр. *штылét*, п. *szylet*, ч. слц. *stilet*, слн. *stilét*; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. *stylet* «кинджал, стилет», нім. *Stilét* «маленький кинджал» (з XVII ст.), англ. *stylet* «стиллет (невеликий кинджал)» походять від іт. *stiletto* «маленький кинджал», зменш. від *stile* (*stilo*) «шило, кинджал», що продовжує лат. *stilus* «загострений кі-

лок; загострена паличка для письма, грифель; почерк, стиль». — СІС² 791; ССРЛЯ 14, 874; Фасмер III 760, IV 478; Brückner 556; Sł. wyg. obcych 736; РЧДБЕ 691; Klein 1515, 1530; Kluge—Mitzka 750; Gamillscheg 825; Dauzat 686; Mestica 1808; Walde—Hofm. II 592; Frisk II 813. — Див. ще **стиль**.

стиль, (заст.) *штил*, [шкиль] «кшталт, зразок», *стилізатор*, *стилізаторство*, *стилізація*, *стилізування*, *стиліст*, *стилістика*, *стилістичний*, *стільний*, *стильовий*, *стилізувати*; — р. *стиль*, (заст.) *штил*, бр. *стыль*, п. ч. *styl*, слц. *štyl*, вл. *stil*, болг. м. *стил*, схв. *стыл*, *стыл*, слн. *stíl*; — запозичення з французької і (з початковим ш) німецької мов (останне, можливо, через російську); фр. *style*, нім. *Stil* походять від лат. *stilus* (слат. *stílus*) «загострений кіл; гостра палиця для сільськогосподарських робіт; паличка для писання по воску; стиль, спосіб викладу; писемність», як і *stimulus* «колючка», спорідненого з ав. *staëra-* «гостра вершина гори», *taëra-* «тс.», афг. *tēra* «гострий». — СІС² 791; Огієнко РМ 1938/10, 441; Коваль 132; Черных II 202—203; Фасмер III 760; Преобр. II 386; Kopaliński 922; Holub—Lyer 456; РЧДБЕ 690; Вуяклија 909; Kluge—Mitzka 750; Dauzat 686; Gamillscheg 825; Walde—Hofm. II 592. — Пор. **стімул**.

стиляга «людина з підвищеним інтересом до модного стилю одягу та манерами і смаками, які не відповідають загальноприйнятим», *стиляжний*; — бр. *стыляга*; — запозичення з російської мови; р. *стиляга* ввійшло в літературну мову з молодіжного жаргону, в якому виникло на ґрунті вживання слова *стиль* у значенні «модний стиль, модний танець». — Черных II 203; Костомаров ВКР II 168—175. — Див. ще **стиль**.

стімул, *стимулятор*, *стимуляція*, *стимуляційний*, *стимулювати*; — р. болг. м. *стымул*, бр. *стымул*, п. *stimulacja*, ч. вл. *stimulus*, слц. *stimul(us)*,

схв. *стїмул(ане)*, слн. *stímul(us)*; — очевидно, через російське посередництво запозичено із західноєвропейських мов; нім. *Stímulus*, фр. англ. *stimulus* походять від лат. *stimulus* «стимул; загострена палиця, якою підганяли тварин, стрекало», пов'язаного з *stilus* «гострий кіл, стебло, грифель для письма». — СІС² 792; ТСБМ V/1, 359; Kopaliński 923; РЧДБЕ 691; Вуяклија 910; Gr. Fwb. 725; Dauzat 684; Klein 1515; Walde—Hofm. II 592. — Див. ще *стиль*.

[**стіна**] «літня вівчарня в полі» Карп. диал. и оном.; — болг. [*стїна*] «стадо», схв. [*стїна*] «становище на гірському пасовищі»; — запозичення з румунської мови; рум. *stîpă* «тс., загін для овець» загальноприйнятої етимології не має. — Клепикова 169—172; Сл. и балк. языкозн. 1975, 190; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 139.

стинати¹, *стїнок*, *стїти* — див. **тїти**.

стинати², *стинатися* — див. **затїти**.

стинати³ — див. **стенати**¹.

стинатися — див. **тїнатися**.

[**стїнути**] «холонути, остигати» Нед, [*стїти*] «тс. Нед; мерзнути О», [*стїлий*] «холодний, застиглий, мертвий», [*застівка*] «густий гній (з болячки)» Ж, [*остїлий*] «бридкий», [*опостїти*] «остогіднути» Ж; — р. *стїнуть*, *стїльий*, бр. *стїнуць*, *стїць*, с.-цел. **оустынжти** (з ос. одн. **оустыде**); — очевидно, псл. *studnōti* «стиннути», в якому *d* перед *n* випало (пор. форми з відновленим *d*: п. ст. *studnāc*, ч. *studnouti*, слц. *studnūt'* «тс.»); пов'язане чергуванням голосних з псл. *studъ/studa* «холод, прохолода, мороз; [стид, сором]», якому відповідають укр. [*студ*] «сором», [*стїда*] «холод», *стїдїти*. — Бузук ЗІФВ 7, 67; Фасмер III 786—787, 789; Соболевский РФВ 62, 234; Grückner 523; Łoś Gr. p. I 193; Holub—Kop. 360; Holub—Lyer 456; Mikl. EW 327. — Див. ще **стид**, **стїда**. — Пор. **стїгнути**².

[**стїпа**] (у виразі *стїпи стають комі* «хтось у нестямі, сам не свій від

нудьги і неспокою») Нед; — неясне; виводиться з балтійських мов (*Zubatý St. a čl. I 2, 163*); може бути зіставлене також з п. *stupa* «поминки; тризна; втіха, кумедія, пустоші», яке пов'язується зі слат. іт. **stipa* «процесія, наговп» (*Grückner 524; SW VI 494*).

стипендія, *стипендіат*, *стипендіальний*; — р. болг. *стипендія*, бр. *стыпендыя*, п. *stipendium*, ч. *stipendium*, вл. *stipendij*, м. *стипендија*, схв. *стипендија*, слн. *štipendija*; — запозичення з німецької мови; нім. *Stipendium* «стипендія» походить від лат. *stipendium* «солдатська платня; оклад; винагорода», що стало результатом стягнення форми **stip(i)-pendium*, утвореної з основ слів *stips* «грошовий внесок, пожертвування» не зовсім ясного походження і *pendo* «зважую, відважую, виплачую». — СІС² 792; Фасмер III 760; Преобр. II 386—387; Kopaliński 923; Holub—Lyer 452; РЧДБЕ 691; Вуяклија 910; Kluge—Mitzka 751; Walde—Hofm. II 593, 594. — Див. ще **апендикс**, **п'ядь**. — Пор. **пенсія**, **супендувати**.

[**стира**] «напасть; спокусник» Бі; — неясне.

стіракс (бот.) «кущова рослина тропічних і субтропічних країн, *Styrax officinale* L.; ароматичний бальзам, який добувають із смоли такої рослини», *стїракс* (рідк.), [*стира́к*, *стирачина*] Нед «тс.»; — р. *стїра́кс*, *стїракс*, бр. *стїракс*, п. *styraks*, *storaks*, слц. *styrax*, *storax*, болг. *стїракс*; — наукова назва, засвоєна з латинської ботанічної номенклатури; лат. *styrax* (*storax*) «тс.» походить від гр. іон. *στύραξ* «рослина, з якої добувають запашну смолу; запашна смола, вживана для куріння», яке вважається словом семітського походження і зіставляється з гебр. *šōṭī* «смола мастикового дерева, фісташки мастикової (*Pistacia lentiscus*) і терпентинного (скипидарного) дерева, фісташника терпентинного, *Pistacia terebinthus*». — СІС² 792; ССРЛЯ 14, 882; Sł. wyr. obcych 708; Ivanová-Šalingová — Maní-

ková 826; РЧДБЕ 691; Walde—Hofm. II 610—611; Debrunner IF 46, 90; Frisk II 814—815; Lewy Fremdw. 41; Schrader Reallexikon II 501.

стирка́т, *стирка́ть*, *стирч*, *стирча́к*, *стирча́ти* — див. **сторч**.

[**сти́рно**] «налобник, металева пластинка (у воїна), ремінь на лобі (у коня)» Нед; — очевидно, пов'язане з нвн. Stirn (двн. stirna) «лоб, чоло», спорідненим з псл. *stogna, укр. *сторонá*. — Шелудько 47; Фасмер III 768; Kluge—Mitzka 751. — Див. ще **сторо́на**.

[**сти́рта**] «скирта, ожеред», [сти́рта Нед, О, *сти́рта* О] «тс.», [сти́ртник] «скиртувальник» Нед, ст. *стырта*, *стырта*, *стыръта*, *стыръта* (1347—1349); — р. [сти́рта] «скирта», бр. *сцёрта*, [сцёрт], ст. *стырта*, *стырта*, *стыръто* (1450), п. *sterta*, [styrta, storta, scerta], ст. *styrta* (1547) «тс.»; — очевидно, давнє запозичення з литовської мови; лит. *stirta* «скирта; огорожа», як і лтс. *stifta* «дахоподібна сушильня для ярового хліба у полі», пов'язане з лтс. *stigra* «тс.»; можливо, споріднене з лат. *strātus*, дієприкм. мин. ч. від *sterno* «розстеляю, розсипаю», гр. στρωτός «розстелений», стсл. (про)стырътъ «тс.», псл. *(pro)sterti, укр. [простёрти]. — Непокупный 172, 176, 179; Лаучюте 23; Фасмер III 379; Фасмер—Трубачев III 640; Соболевский Лекции 133; Brückner 515; SW VI 418, 495; Mikl. EW 300; Fraenkel 910; Mühl.—Endz. III 1047; Būga RR II 312, 598; Frisk II 802—803; Walde—Hofm. II 590—591. — Див. ще **простёрти**, **сторо́на**. — Пор. **скёрта**.

[**стирха́вити**] «хиріти; ставати жалюгідним» ВеУг; — неясне.

сти́ти — див. **сти́нути**.

[**стих¹**] «вірш; біблійний вислів» Нед, Куз; — р. болг. м. *стих*, бр. *сцїх* (у Біблії), др. *стихъ*, схв. *стїх*, слн. *stih*, стсл. **стихъ** «рядок; вірш»; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. στίχος «ряд; рядок; вірш» пов'язане з дієсловом στείχω «іду, виходжу, підступаю, виходжу, піднімаюся», спо-

рідненим з псл. *stignōti*, *-*stigti*, укр. *сти́гнути* «дозрівати, спіти; [швидко йти]». — Цыганенко 453—454; Фасмер III 761; ГСЭ 192; ИОРЯС 12/2, 279; Преобр. II 387; РЧДБЕ 692; Вуяклија 910; Mikl. EW 323; Frisk II 783—785. — Див. ще **сти́гнути¹**.

стих² — див. **стиг**.

стиха́р «одяг дияконів і дяків під час богослужіння»; — р. *стиха́рь*, бр. *стыха́р*, др. *стихарь*, болг. *стиха́р*, м. *стихар*, схв. *стїхāр*, цсл. **стиха́рь**; — запозичення з грецької мови; пор. сгр. στήχιον, στοιχάριον «тс.». — Фасмер III 761; ГСЭ 192; РЧДБЕ 692; Вуяклија 910; Skok III 334.

стихія, *стихійний*; — р. болг. *стихія*, бр. *стыхія*, др. *стихия* (жін. р.) «основна речовина», *стихие* (с.р.), *стихия*, *стихио* (с.р.) «тс.», м. *стихија*, схв. *стїхија*, слн. *stihija*, стсл. **стихїи** «основна речовина», **стихїи**, **стоухїи** «тс.»; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. στοιχεῖον (мн. στοιχεῖα) «матеріальна першооснова, елемент, стихія; (мн.) небесні тіла; букви; початки; головні ідеї, принципи» є давнім філософським терміном, пов'язаним з дієсловом στείχω «іду (в певному порядку, у строю), підступаю, виходжу, піднімаюся». — СІС² 792; Німчук 16; Черных II 203; Фасмер III 761; ГСЭ 192; ИОРЯС 12/2, 279; Преобр. II 387; РЧДБЕ 692; Вуяклија 911; Mikl. EW 327; Frisk II 783—785. — Див. ще **стих¹**.

[**сти́чень**] «січень» Нед, О, [сти́чен] «тс.» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. *styczeń* «січень», [tyszeń] «тс.» виводяться від *tyka* «жердина, тичка», пов'язаного з *tkać* «сунути, тикати», *tykać* «торкатися», ст. *tczeć* «стирчати, стриміти, виступати, витикатися», яким відповідає укр. *ти́кати*; назва пояснюється тим, що у цей період року господар виготовляє тички; не більш обґрунтованим є зближення з основою **styd-/stud-* (укр. *студе́ний*), як і виведення від п. *stukanie* «зіткнення» (старого року з новим) (SW VI 491). —

Онышкевич Исслед. п. яз. 249; Brückner 334, 571. — Див. ще **тйкати**.

[**стишок**] (бот.) «горошок мишачий, *Vicia cracca* L.» Мак; — неясне.

[**стіщити**] «посміти» ЛексПол; — неясне.

стіба́ти «прошивати наскрізь, поклавши між підкладкою й верхом шар вати, ватину; прокладати стібки, шити», *стебнува́ти*, *стебну́ти* «стьобнути», [*сцїба́ти*] «стібати», *стьоба́ти* «стібати; бити, хльостати, шмагати», [*сцьоба́ти*] «хльостати», [*сте́бен*] «строчка» Нед, Куз, *стебні́вка* «[тс.]; різновид шва у художньому вишиванні», *стебнува́ння*, *стіб* «частина шва між двома проколами голки, шила, а також кожний такий прокол» СУМ, Шух, Нед, Г, *стібо́к* «тс.», *стьоба́льник* «робітник, що займається стьобанням», *стьоба́нка* «ватник», *стебно́ваний*, [*сцїбом*] «один із способів вишивання» О, [*встіба́ти*] «встромляти» Ж, *вістїб* «стьобаний шов», *застебну́ти*, *застїба́ти*, *за́стїбка*, [*обсті́бка*] «краватка» Ж, *пристіба́ти*, *пристьо́бувати*, *пристібний*, *розстебну́ти*, *розстіба́ти*, *розстьо́бувати*, *розстібний*, [*розстьо́ба*] «нечепура в одязі»; — р. *стеба́ть* «стьобати; [стібати]», бр. *сцяба́ть* (*сцѣбаць*) «стьобати», п. [*па́сцїеба́ць*] «нанизати»; — остаточно не з'ясоване; зближується з р. *сте́бель*, псл. **stьbьlь* «стебло» (Преобр. II 377—378; Zubatý St. a čl. I 2, 157—158), з р. *стегáть* «бити, хльостати, шмагати», яке могло зазнати впливу форми *сте́бель* (Зеленин ФЗ 43,7), з лтс. *stibāt* «стьобати», з нвн. *steppen* «стьобати, строчити», *Stift* «штифт» і лат. *stipāre* «стискати, звалювати разом» (Ильинский ИОРЯС 23/1, 174—177); зіставляється також з лит. *stėĩbti* «міцніти, зміцнюватися», *stabýti* «зупиняти», *stabdýti* «тс.», дінд. *stabhnāti*, *stabhūyāti* «підпирає, стримує», ав. *stəmbana-* «опора» (Uhlenbeck 343); вважається, що значення «шити, строчити» і «бити, хльостати, шмагати» є результатом видозміни значення «колоти» (Грюненталь ИОРЯС 18/4, 136). — Фасмер III 750;

Откупщиков Этимология 1984, 192. — Пор. **застегнути**, **стебло́**, **стег**.

стіг, *стіжо́к*, [*стобга́р*] «повітка для сіна» НикНикБЛ, [*стого́вина*] «стовбур дерева в середині стогу» ВеЗн, Нед, [*стого́рі́на*] «тс.» Г, Куз, [*стогові́ня*] «купа, кладка снопів по стовпу; сіно, сушене на стовпі» О, [*стогові́ця*] «стовп, довкола якого складають копиці сіна» О, *стогува́ння*, [*стожáлля*] «місце, де ставлять снопи», *сто́жище* «підкладка під стіг», [*стожо́к*] «стіжок» Нед, *стіжкува́тий* «схожий на стіг», [*стожкова́тий*] «тс.» Нед, *стогува́ти* «складати в стіг, стоги», *сто́жити* «тс.» СУМ, Нед, [*осто́жини*] «колоски та ін., що обсіпались навколо стогу під час скирдування» Бі, [*підсто́жини*] «тс.», *підсті́жжя* «підкладка під стіг», [*підсто́женє*, *підсто́жень*] Нед «тс.», [*підсті́жок*] «невеликий стіг»; — р. бр. болг. м. *стог*, др. *стогъ*, п. *stóg*, ч. слц. *stoh*, вл. *stóh*, нл. *stog*, схв. *stôg*, слн. *stóg*, стсл. **стогъ**; — псл. *stogъ*, пов'язане чергуванням із *stežerъ/stožer-/stožar-*; — споріднене з дісл. *stakkr* «стіг сіна», *staki* «жердина, спис», снн. *stak* «похила загата, гребля з паль і хмизу», лит. *stāgaras* «сухе стебло», *stegegū̃s*, лтс. *stagers* «тс.», *stęga* «penis», *stęga* «довга жердина, палиця, довгий спис» і, очевидно, також лат. *tignum* (<**tegnum*) «колода, балка»; іє. *(s)*teg-* «жердина, кіл»; пов'язання з псл. *stojati* (Moszyński PZJP 52) недостатньо обгрунтоване. — Фасмер—Трубачев III 763; Преобр. II 389—390; Brückner 516; Holub—Lyer 452; Machek ESJČ 578—579; Schuster-Sewc 1274—1275, 1359; Младенов 609; Skok III 337; van Wijk AfSIPh 36, 340; ZVSZ 408; Общ. лексика 232—238; Noha ZfSIPh 5, 213; Trautmann 285, 288; Mühl.—Endz. III 1038; Fraenkel 891—892; Zupitza GG 167—168; Holthausen Awn. Wb. 278; Pokorny 1014. — Пор. **сто́жар**.

сті́гло, *сті́глува́ти* — див. **сті́гло**.

сті́йка, *сті́йкій*, *сті́йло*, *сті́йлува́ти*, *сті́йма*, *сті́йми*, *сті́йчик* — див. **сто́яти**.

[**стілягати**] «шкандибати» Нед; — очевидно, складне утворення з основ дієслів *стояти* (*стій*) та *лягати*. — Див. ще **лягті**, **стояти**.

стійний — див. **стоїти**.

стікати́ся, *стіклізна* — див. **стекті́ся**.

стіл, *стілець*, [стілніця], [стільний] «скатерка», *стілніця* «кухонна дошка, кришка стола», *стілчик*, [столі́ць] «стілець», [столі́шник] «мінйало», [столі́вка] «шухляда в столі» До, [столі́на] «тс. Нед, ДзАтл II; спід стола у формі скрині О», *столік*, [столі́не] «ніжки стола» Г, Нед, [столі́ни, столі́ння Куз] «тс.», *столі́ця*, [столі́вка] «рушник, який стелять поверх скатерки», [столі́вник] «тс.» Нед, *столі́ва* УРС, Куз, [столо́ве] «плата за харчування» Нед, [столо́вина] «шухляда» ДзАтл II, [столо́вка] «тс.» тж, *столо́вник* (заст.) «той, хто харчується в кого-небудь за плату», *столі́вник* (іст.) «придворний, що прислужував за князівським столом», [столі́вничка] «стілничка», [столі́вничий] «столичний» Нед, *столі́вничий*, [столі́вничий] «який знаходиться біля стола», *столі́вничий* СУМ, Г, *столі́вничий* «столичний», *засті́лля* «місце за столом», [засті́лля] «їдальня» Ж, *засті́льний*, *засті́льний*, *насті́льний* «скатерка», [насті́льний] «тс.» Ва, *насті́льний*, [насті́льний] Куз, [насті́льний] «спід стола» О, *насті́льний* «основа стола», [насті́льний] «тс.» ВеЗн, О, [насті́льний] «допоміжний стіл» Куз; — р. бр. болг. м. *стол*, др. *столь*, п. *stól*, ч. *stůl*, ст. *stól*, слц. *stól*, вл. нл. *stoł*, схв. *stō*, слн. *stōl*, стсл. **столь**; — псл. *stolъ*; — загальноприйнятої етимології не має; зближується з лит. *stālas* «стіл», *pastōlai* (мн.) «підмостки», прус. *stalis* (зн. в. *stallan*), *stallit* «стояти», гот. *stōls* «стілець, престол», днв. *stuol* (нвн. *Stuhl* «стілець»), дангл. *stōl*, дісл. *stōll* «тс.» і, далі, з псл. **stati* **stojō* «стояти», іє. **st(h)ā-* «тс., ставити» (Brückner 517; Machek ESJČ 590; Младенов 610; Общ. лексика 247—254; Rozwadowski BSL 1925/2, 118;

MPKJ 2,253; Trautmann 284; Fraenkel 893; Būga RR II 602; Торп 488; Walde—Hofm. I 818; Pokorny 1007); пов'язується також з псл. *stylati* (*steljō*) «розстилати», іє. **st(h)el-* (Цыганенко 454—455; Sławski JP 38/3, 229; Skok III 331—332; Mikl. EW 320; Meillet Études 420; Vondrák I 471; Uhlenbeck 346). — Фасмер—Трубачев III 764—765; Черных II 264; Преобр. II 391; Holub—Kop. 359—360; Schuster-Sewc 1359; Barić ZfSlPh 2, 554; ZVSZ 409; Reichelt KZ 39, 71; Persson Beitr. 423. — Пор. **сла́ти**², **ста́ти**.

сті́льки, [сті́лки] «стільки», [сті́ко], *сті́лечки*, [сті́лечко, сті́лько] «тс.», [сті́лькись] «кілька» Куз, [сті́лькись, сті́лькось] «тс.»; — р. *столько* «стільки», бр. *столькі* «тс.»; — др. **сътолико* (**сътолики*), результат злиття частки *съ* «з» (для позначення приблизності) і *толико* «стільки». — IUM Морфологія 370—371; Фасмер III 766; ESSJ Sl. gr. II 776. — Див. ще **з⁴**, **ті́льки**.

сті́льний¹ «лист, утворюваний бджолами й осами з воскових чашечок», [сті́льний Л, сті́льний Нед, сті́льний Чаб, сті́льний Пі, Нед, сті́льний Г, Нед, сті́льний] «тс.»; — неясне; може бути пов'язане з *цілі́на*, *цілі́й*, *стіл*, *стелі́ти* і *стіна́*. — Shevelov Hist. phonol. 688.

сті́льний² — див. **стіл**.

[**сті́льчики**] (бот.) «гірчак почечуйний, *Polygonum persicaria* L.» Нед, Мак; — неясне, можливо, пов'язане зі *стілець*, оскільки гірчак здавна використовують як сечогінний, протигеморойний і проносний засіб; як семантичні паралелі пор. інші назви гірчака: укр. [дресен, дрясен плямистий, дрестун, дрестун], ч. [dresnek], схв. [дриставец, прдель, dreslin]. — Словн. бот. 139; Лік. росл. Енци. дов. 107—108; Меркулова Очерки 41—42; Анненков 263—264; Machek Jm. rostl. 86; Симонович 369, 374. — Пор. **стіл**.

стіна́, *сті́нка* «стіна; [лісок над кручею], [сті́нки] «рибальські сітки, натягнуті поперек річки» Нед, *сті́нківа*,

[*стінковий*] «придатний для мурування стін» (камінь), *стіновий* «тс.», *стінний*, [*стіновитий*] «добре обмурований» Нед, [*стінуватий*] «вертикальний» Куз, [*застінок*] «катівня» Ж, *настінний*, [*обстінок*] «крута скеля, бік гори» Ж, [*перестінка*] «перегородка» Куз, [*перестінок*] «тс.» Ме, *підстінок* «нижня частина стіни», [*постініти*] «збліднути» Нед, [*пристін*] «крутий берег річки», *прістінок* «невисока перегородка; [одвірок Нед]», *пристінний*, *простінок* СУМ, Нед; — р. болг. *стенá*, бр. *сцяна́*, др. *стѣна*, п. *ściana*, ч. *stěna*, слц. *stena*, вл. нл. *sčěna*, м. *стена*, схв. *стијена*, слн. *stěna*, стсл. *стѣна*; — псл. *stěna* «стіна»; — споріднене з гот. *stains* «камінь», днв. свн. *stein*, днн. дфриз. *stēn*, дангл. *stān*, дісл. *steinn* «тс.» та більш віддаленими гр. *στία*, *στῖον* «кремій», лат. *stīria* «крижана бурулька», дінд. *styāyate* «застигає, твердіє»; іє. **stāi-/stei-/stī-/stoi-* «тверднути, стискати»; реконструкція іє. **stēgsna* і зіставлення з псл. *stogъ* «стіг», гр. *στέγω* «покриваю», лат. *tēgo*, лит. *stėgu* «тс.» (Откупщиков 232—238) недостатньо переконливі. — Фасмер—Трубачев III 754; Черных II 201; Преобр. II 410—411; Потебня К ист. зв. IV 30; РФВ 1881/5, 139; Brücker 529; Machek ESJČ 576—577; Schuster-Sewc 1275—1276; Младенов 608; Skok III 334—335; Mikl. EW 323; Meillet Études 446; Vondrák I 414; Doroszewski PF 14, 45; Moszýnski PZJP 106, 107, 317; Общ. лексика 238—247; Мартынов Этимология 1968, 18; Trautmann 281; Kiparsky GLG 85—86; Schulze KZ 27, 427; Kluge—Mitzka 744; Klein 1518; Holthausen Awn. Wb. 280; Frisk II 797; Walde—Hofm. II 593; Uhlenbeck 344—345; Hirt Ablaut 101; Торп 490; Pokorny 1010—1011.

[*стініти*] (у виразі *с. дурника* «удавати дурного, придурюватися»); — неясне.

[*стінка*¹] «15 ліктів полотна; складова частина пряжі, нитка Нед»; — р. [*стенá*] «четверта частина основи для полотна (8 аршинів)», бр. [*сцяна́*] «мі-

ра довжини основи для ткання і полотна»; — похідне утворення від *стіна́*; назва зумовлена тим, що довжину основи приміряли до висоти стіни в хаті. — Винник 33. — Див. ще *стіна́*.

[*стінка*²] «хмиз» О; — неясне.

[*стіниця*] (бот.) «настіниця, *Parietaria L.*» Мак, Нед, *настіниця*; — р. *стенніца* (рідк.), *постенніца* «тс.»; — похідне утворення від *стіна́*, калька наукової назви лат. *parietaria*, похідної від *pariēs, -etis* «стіна», *parietārius* «стінний, який росте на стінах».

стіпний — див. *стєпний*.

стіс «стопа; зв'язка; штабель; [купа; вогнище Нед]», *стос* «тс.» тж, [*стоса*] «стіг снопів у полі» О, [*стюс*] «штабель» Вел, [*сцюс*] «тс.» тж; — бр. *стос* «стіс», *стус* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *stos* «купа, стіс; вогнище», як і *sztos* «удар; (ст.) купа дров», походить від нвн. *Stoß* «стіс; удар, поштовх», пов'язаного з *stoßen* «штовхати», спорідненим з днв. *stōzan*, днн. *stōtan*, гот. *stautan*, дінд. *tudāti* «штовхає», лат. *tudes* «молот», *tundere* «штовхати». — Онышкевич Исслед. п. яз. 249; Булыка Лекс. зап. 189; Brücker 517; Kluge—Mitzka 754. — Пор. *стосувати*.

[*стічка*] «стрічка» О; — очевидно, результат контамінації слів *стб́ожка* і *стрічка* «тс.» (див.).

стічно — див. *сто́ком*.

[*стлуп*] «колона; стовп» Нед; — очевидно, результат контамінації форм *слуп* і *стовп* «тс.» (див.).

сто, *сотєнний*, *сотєнство* «обов'язки сотника», [*сотец*] «сотня» Нед, *сотка*, *сотник*, *сотниківна*, *сотниківство*, [*сотнікова*] «дружина сотника» Нед, *сотникування*, [*сотниця*] «сота частина» Нед, *сотничєнко*, *сотничіха*, *сотня*, [*сотняга*] Нед, [*сотце*] «сотня» Нед, [*сотянин*] «мешканець сотні», [*стівка*] «банкнота у сто гульденів» Вел, [*сєтний*] «сотий» ВєЗа, *сотий*, [*сотний*] «тс.» Нед, [*сотський*] Нед, *соцький*, [*сотєро*] «стократно» Нед, *сотникувати*, [*соцькувати*] «бути со-

цьким», [всџтка] «процент» Ж, відсџток, [відсџтний] «процентний» Ж, [надсџток] «відсоток» Ж, посџтєнно, [усџтка] «відсоток» Нед; — р. бр. болг. м. сто, др. сџто, п. ч. слц. вл. нл. sto, схв. стџ, слн. stџ, стсл. сџто; — псл. сџто; — споріднене з лит. šimt̃as «сто», лтс. sim̃ts, дінд. šat, šat̃am, ав. sat̃em, гр. ἑκατόν (де формант ἑ- первісно означав «один»), лат. centum, ірл. cét, двн. hūnt, днн. дангл. дфриз. hund, дісл. hundr, тох. А k̃ānt, тох. В kante «тс.»; іє. *k̃m̃tóm < *(d)k̃m̃tóm «десять десятків», пов'язане з *dek̃m «десять»; недостатньо обгрунтована думка (Mikkola Ursl. Gr. I 69, III 57; Uhlenbeck 302; Hirt IF 6, 348) про запозичення псл. сџто з іранських мов. — Фасмер—Трубачев III 761—762; Черных II 204; Преобр. II 388—389; Попов Ист. лекс. 40; Brückner 516; Machek ESJČ 578; Schuster-Sewc 1358; Младенов 609; Skok III 336; Mikl. EW 335; Meillet Études 108—109; Мейє ОЯ 52; Rozwadowski RO I 110; Vondrák I 138; Зализняк ВСЯ VI 40; Trautmann 305; Karulis II 184; Mühl.—Endz. III 841—842; Walde—Hofm. I 200—201; Frisk I 475; Kluge—Mitzka 320; Klein 750—751; Pedersen Kelt. Gr. I 46; KZ 38, 386—387; Pokorny 192. — Див. ще **дєсџть**.

[**стовб**] «стовп; капітал, основний капітал Нед», стџвбá «деталь плуга, що з'єднує чепігу з граділем СУМ, Г; [вісь плуга, осьовий брус Нед; частина рала; вертикальний корінь дерева Г; стебло Л]», [стџвбиця] «стовба» Нед, [стџобиця, стабџця] «тс.» тж, [стовбєць] «стовпець», [стовбєшник] «майстер, що ремонтує стовби» Ва, стџвбнџк «правець», стџвбџн «високий горщик з прямими вінцями», стџвбáтий, стџвбџвáтий СУМ, Г, Нед, стџвбџвџтий, стџвбџвáтий, стџвбєніти, [стовбичáти] «стояти на заваді; дивуватися» Нед, стџвбџчити, [остџвбєніти] «остовпіти» Ж, [підстџвба] «стовба в плузі»; — р. м. столб, бр. [стоџб], др. стџлбџ, п. Stubica (географічна назва), болг. стџлб «стовп», стџлба «драбина,

сходи; (розм.) сходинка», схв. стџб «стовп; опора», [стџба] «драбина; кілочок, підпірка», слн. [stџlb] «стовп», stџlba «драбина», цсл. стџлџба «драбина»; — псл. *st̃^blb̃ «стовп», пов'язане з *st̃^blp̃ «тс.»; — споріднене з лит. stul̃bas «стовп, одвірок», лтс. stul̃bs «гомілка, литка, халява», stul̃bs «будинок без даху» та більш віддаленими лтс. stil̃bs «нижня частина руки, ноги», лит. stal̃biotis «зупинятися», дісл. stol̃pi «стовп, колона»; іє. *stelb- «стовп» < *stel- «ставити». — Фасмер III 765; Черных II 204; Соболевский Лекции 120; Brückner AfSlPh 42, 140; Schuster-Sewc 1359—1360; Младенов 615; Skok III 351; ZVSZ 415; Trautmann 290—291; Būga RR I 374, II 609; Fraenkel 931; Karulis II 298, 312, 313; Mühl.—Endz. III 1068, 1102; Vries NEW 702—703; Kluge—Mitzka 760; Walde—Hofm. II 596; Specht 260; KZ 68, 123; Holthausen Awn. Wb. 283; Torp 489; Liewehr ZfSlPh 22, 101—102; Persson Beitr. 427; Pokorny 1020. — Пор. **стовп**.

[**стовбєць**] (іхт.) «бабєць-головач, Cottus gobio L. (Gobio fluviatilis); пічкур звичайний, Gobio gobio L. Л-Г», [стџвпчик] «пічкур звичайний; ялець звичайний, Leuciscus leuciscus L.» Л-Г; — р. [стџлбєц] «пічкур звичайний; ялець звичайний» Л-Г, [стџлбчик] «пічкур звичайний» тж, бр. [стовпєц] «ялець звичайний» тж; — результат видозміни і контамінації назв типу [скоблик, коблик, ковблик], р. [колб, колбєнь] «тс.», зближених з основою стџвб, р. столб. — Див. ще **кџблик**!

стовбулá (присл.) «вниз головою, через голову; зігнувшись; спідлоба, втупившись; [стрімголов, сторчголов]», [стџвбул] «стовп»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане зі стџвбџр (див.).

стџвбџр «основна наземна частина дерева; [стебло Л; стџвп Пі, Нед; корінь дворічної рослини Нед]», [стџвбџрє] «пні; качани від рослин, що стирчать на городах восени» Бі, [стџвбџрїне] «тс.» Бі, стџвбџрїна «один стџвбџр», [стџвбџрїння] «стовбџр редьки» Чаб,

стовбурище, стовбур'я (зб.), стовбурастий, стовбуристий, стовбурний СУМ, Чаб, стовбуровий, [стовбуруватий, стовбурчастий Нед], [стовбуром] «диба, сторч», [стовбурчати] «підійматися вгору, ставати сторч», стовбурчити «тс., наїжачувати; супити», стовбурчитися «наїжачуватися; пробиватися з-під землі (про траву та ін.); стояти, різко видаючись над чимсь; не прилягати щільно, не лежати рівно», відстовбурчити, відстовбурчити, настовбурчити, настовбурчити, [настоборчити Ж, одстобурчити Ж], пристовбурний; — бр. [стайбур] «стовбур, конусоподібний предмет; сторчак»; — не зовсім ясне; можливо, результат зближення з основою стовб рефлекса псл. [*stъbъgъ], представленого у др. стоборие «ряд стовпів, колонада», болг. стобор «дошана огорожа, паркан», схв. стобор «двір», слн. stebor (steber) «стовп, колона; бик, опора (моста); ідол, кумир», с.-цсл. стоборъ «колона», споріднених з лит. stūburas «пень, оцупок; хребет», stābaras «суха гілка дерева», а також лит. stābas «стовп, ідол», лтс. stabs «тс.», stebere «обрубок хвоста», прус. stabis «камінь», дісл. stōpull «палля; стовп», дат. staver «стовп в огорожі», двн. свн. stāp «палка», днн. stāf, снн. snīderl. гол. stāf, дфриз. stef, дангл. stōef, дісл. stāf «тс.», дінд. stabhnāti «підтримує, підпирає», stabhnōti «тс.», stāmbhaḥ «стовп», гр. ἀστεμφής «твердий, міцний»; іє. *steb(h)-/stemb(h)- «стовп, стовбур, пеня». — Німчук 244; Фасмер III 762—763; Младенов 609; Skok III 336—337; Zubatý St. a čl. I 2, 158; Trautmann 280; Būga RR II 599—602; Mühl.—Endz. III 1036; Liewehr ZfSlPh 22, 102; Kluge—Mitzka 735; Klein 1501; Hellqvist 1069; Holthausen Awn. Wb. 288; Uhlenbeck 343; Pokorný 1011—1013.

[стовбцювати] «уважно доглядати, трудитися» О; — очевидно, результат видозміни слова [топцювати] «упадати коло кого-небудь, догоджати комусь», тупцювати «тс.», зближеного з ос-

новою стовб(ець). — Див. ще топтати.

СЛОВП «колода або товстий брус, установлені вертикально; колона, підпора; пам'ятник у вигляді колони; основний капітал СУМ; [стебло Л; стовба (у плузі) О]», [стовпак] «вид горщика» Нед, [стовпан] «стебло» Лекс-Пол, [стовпах] «вид плахти», [стовпéц] «орна земля, на якій посажена сосна» Л, стовпéць «шпальта (в газеті, журналі); ряд цифр, слів, розміщених по вертикалі; печиво циліндричної форми з гречаного борошна СУМ; [тумба; частина снувалки]», [стовпник] (бот.) «маточка, Pistillum» Нед, стовпнище, стовпник «релігійний фанатик, який молився, стоячи на невеликому стовпі, або жив у тісній вежовій келії», [стовпók] «болт, який прикріплює підніжки у ткацькому верстаті Г; ноги терлиці, стояк (у пилці), підставка, на якій обертається витушка О», стовпчик, [стовп'я] «кусок шкіри, з якого шують ходяки» О, [стовп'янка] «хата, стіни якої збудовані на стовпах» Чаб, [стоп] «стовп» Нед, [стопки] (мн.) «стовпці» Вел, [стопок] «стовпець Вел; міра полотна в 1 м О», [стовпастий] «стовбуватий» Куз, стовпастий «смугастий», [стовпкóватий] «стовбуватий» Нед, [стовпóваний] (у сполученні с. невід «невід, плахти якого прикріплені до каната за їх довжиною»), [стовпóватий] (у сполученні [стовпóвата мальовка] «вид орнаменту на мисках»), стовповий, [стовпуватий] «стовбуватий» Куз, стовпчастий, [стовпчатий] Куз, стовпчиковий, стовпнати «втрачати здатність рухатися, завмирати, ціпенити», застовпнати «закріпити стовпами», [остовпеніти] «остовпіти» Ж, обстовпнати «обставити стовпами»; — р. м. столп, бр. стоїп, др. стълпъ, п. нл. slup, ч. sloup, ст. stlup, slup, слц. stlp, вл. stoip, полаб. stāup «олтар», болг. стълп «стовп», схв. стїп, слн. stōlp, стсл. стълпъ; — псл. *st^blpъ «стовп; колода; опора», пов'язане з *st^blpъ «тс.»; — споріднене з лит. stūpas «стовп»,

лтс. *stūlps* «тс.; гомілка, литка», *stulpe* «середня кістка ноги», дісл. *stolpi* «стовп, колона», снн. *stolpe* «колода, балка; стовп», снн. *stulpe* «кришка горщика», гол. *stulp*, *stolp* «скляний ковпак»; іє. **stelp-* «стовп» < **stel-* «ставити». — Фасмер III 765—766; Черных II 204—205; Преобр. II 390—391; Соболевский Лекции 120; Brückner 502; Machek ESJČ 556—557; Schuster-Sewc 1359—1360; Младенов 615; Skok III 353; Vondrák I 334; Mikl. EW 321; Крищенко Вступ 532; ZVSZ 415; Trubetzkoy ZfSlPh 1, 153—155; Trautmann 290—291; Būga RR I 592, II 553; Fraenkel 931; Mühl.—Endz. III 1102; Kiparsky GLG 86—87; Kluge—Mitzka 761; Vries NEW 702—703; Holthausen Awn. Wb. 283; Spesht 260; KZ 68, 123; Liewehr ZfSlPh 22, 101; Торп 489; Persson Beitr. 426; Pokorny 1020. — Пор. стовб.

[**СТОВПІНИ**] «гостина для весільних гостей після весілля О; оглядини Нед, Куз», [**СТОВПІНА**] «шлюбні умови, угода» Нед, Куз; — неясне.

СТОВПИШЕ — див. **ТОВПА**.

[**СТОГНА**] «ледар» Нед, [**СТОГНИЦЯ**] «ледарка» Нед; — очевидно, афективне утворення, пов'язане зі *стогнати* (див.).

СТОГНАТИ, *стогін*, [**СТОГН**] «стогін» Нед, Бі, [**СТОГНАЧІ**] «частий стогін», [**СТОГНОТИ**] «тс.», *стогній*; — р. [**СТОГНУТЬ**] «плакати, неприємно кричати» (про дітей), бр. *стагнаць* «стогнати, скаржитися, жалітися; скиглити», *стогн* «стогін», др. *стогнаніє* «тс.», вл. ст. *stohnam* «стогну»; — очевидно, сх.-зах.-сл. [**STOGNATI**] «стогнати; плакати, кричати», пов'язане з псл. *stonati*, *stenati* «тс.»; елемент -g- не зовсім ясний, можливо, афективного походження. — Фасмер III 763; Преобр. II 381. — Див. ще **СТЕНАТИ**², **СТОНАТИ**.

СТОГНИ (одн. *стогна*) «широкі вулиці, майдани», ст. *стогна* «площа, вулиця» (1627); — р. заст. *стогны* (одн. *стогна*) «площі, широкі вулиці», др. *стыгна* (*стыгна*) «площа, вулиця», п.

[*ściegna*] «вигін; стерня», ст. *ściegna* «роздоріжжя», вл. *sčehna* «пустир; вигін, луки», нл. *sčogna* «(мн.) вузький під'їзд, підйом», болг. *стыгда* «(ринкова) площа», схв. *stagna* «площина», слн. *stegnè* (мн. жін. р.) «дорога, якою ходить худоба на пасовисько», *stegnà* (мн. с. р.) «тс.», стсл. **СТЫГНА** «вулиця, стогна; зал, вестибюль»; — псл. *стыгна*, початково «дорога, шлях», пов'язане з *stȳza* (< **stīga*), зменш. **стызька* «стежка, дорога для пішоходів», *stignoti* (**-stigti*) «переслідувати, гнати, доганяти; спіти»; в українській мові, можливо, запозичення з церковнослов'янської. — Фасмер III 752, 760, 763; Соболевский ЖМНП 1894 травень 218; Brückner 529; AfSlPh 12, 498; Otrębski LP 1949/1, 144; Jagić AfSlPh 1, 27; Schuster-Sewc 1416—1417; Младенов 614; Skok III 324, 331; Mikkola Ursl. Gr. II 171; Meillet Études 446; Trautmann 286; Pokorny 1018. — Див. ще **СТЕЖКА**, **СТІГНУТИ**².

[**СТОГНОТУ**] (лайл.) «чорта лисого, чорта з два» ЛексПол; — неясне.

СТОДОЛА «клуня; [тік, клуня для соломи О; скотний двір, скотарня; намет на заїжджому дворі, де ставлять коней і вози Пі]», [**СТАДОЛ**] «стодола, комора, клуня; скотарня; намет на заїжджому дворі, куди ставлять коней і вози» Пі, *стодільчина*, [**СТОДОЛЯ**] «клуня», [**СТУДОЛА**] «тік; клуня для соломи» Пі, О; — р. [**СТОДОЛА**] «сарай», [**СТАДОЛ**] «тс.», бр. *стадола* «великий хлів», [**СТАДОЛЯ**, **СТУДОЛЯ**] «тс.», ст. *стодола* (*стадола*) «готель, корчма; стодола, клуня» (1552); — очевидно, давнє запозичення з польської або чеської мови; п. *stodoła* «клуня, стодола», ст. *stodoła* (XV ст.), ч. *stodola*, як і слц. *stodola* «тс.», цсл. **СТОДОЛ** «сарай, **стодола**, **стодоль** «тс.», походять від двн. *stadal* «сарай, стодола, хлів, стійло», що зводиться до іє. **st(h)ā-* «стояти; міститися, знаходитися», представленого і в псл. *stati*, укр. *стати*. — Дзензелівський УЗЛП 127; Shevelov Hist. phonol. 513, 691; Richardt 9, 100; Фасмер III 764; Преобр. II

390; Горяев 347; Булыка Лекс. зап. 97; Brückner 516; Machek ESJČ 578; Mikl. EW 323; Критенко Вступ 532; Rudnicki Prast. II 228; Kluge—Mitzka 736; Schneeweis ZfSIPh 8, 232; Uhlenbeck AfSIPh 15, 491; Schwarz AfSIPh 41, 127; Торг 478. — Див. ще **ста́ти**.

[сто́жар] «місце, де стоять стоги сіна» Нед, **[стожа́ра]** «тс.» Нед, Пі, **[стожа́ри]** «стоги, копиці сіна» Ва, **[стожариська]** «тс.» Ва, **[сто́жарище]** «місце, де стояв стіжок» Нед, **стожа́рня** «будівля для зберігання сіна, збіжжя; [місце, де ставлять стоги]», **[стожа́лля]** «місце, де ставлять стоги», **[стожа́рисько]** «поміст під стогом ГрицАВ; місце, де ставлять стоги», **[сто́жириско]** «місце, де стояв стіг» Нед, **[стожа́рisko]** «тс.» Нед, **[сто́жиро]** «шматки дерева, які підкладаються під стіг» Нед, **[сте́жа́р]** «підстилка під стіг» ГрицАВ, ЛексПол, **[сте́жир]** «місце, де стоять стоги сіна; оборіг» Нед, **[підсто́жерине]** «підстилка під стіжок» Нед; — р. **[стожа́р]** «жердина (в стозі)», **[стожа́]** «кожний з колів, якими укріплюється стіг стіна», **[стожара́, стожера́]** «тс.», **[стежер]** «жердина в стозі», бр. **стажа́р** «жердина, навколо якої укладається стіжок», др. **стожаръ** «тс.», п. ст. ściežeje «завіси», ч. stožár «щогла», stežeje «дверна завіса; стрижень», stežen «щоглове дерево», слц. stožiar «щогла», st'ažaj «частина дверної завіси», вл. sčezog «щогла», нл. sčazog «жердина в стозі», болг. **сто́жер** «стовп посеред току», **[сто́жар, сте́жар]**, м. **стежер**, схв. **сто́жєр** «тс.», **сто́жєр** «стовбур», слн. stožér (stožêr) «дверна завіса», stežér «тс.», стсл. **стежеръ** «стовп, опора»; — очевидно, псл. stežerъ (<*steger-), stožarъ (<*stogēr-), пов'язані з stogъ «стіг»; — споріднені з лит. stegėrys «сухе стебло», stāgaras «сухе довге стебло рослини», лтс. stagars «тс.»; іє. *(s)teg- (*stog-). — Фасмер III 752, 764; Преобр. II 389—390; Brückner 529; Machek ESJČ 580; Schuster-Sewc 1274—1275; Meillet Études 410; MSL 14, 343; Общ. лексика 232—238; Trautmann 285;

Mühl.—Endz. III 1038; Fraenkel 891—892; Zupitza GG 167; Pokorny 1014. — Див. ще **стіг**. — Пор. **на́встіж, Стожа́ри**.

Стожа́ри «сузір'я Плеяд»; — р. **Стожа́ры**, бр. **Стажа́ры** «тс.»; — результат видозміни давнішого **Волосожа́р**, др. ***Волосожеръ** < ***Волосожель**, **Влосожельць**, яке складається з основ назви бога Волоса (Велеса) і, можливо, дієслова **желѣти** «бажати» або іменника **жажель** (**жяжель**) «ланцюг»; видозміна відбулася шляхом зближення з апелятивом **[стожа́ри]** «стоги, копиці сіна», **[стожа́лля]** «місце, де ставлять стоги». — Німчук 24; Карпенко 50—51; Фасмер III 764. — Див. ще **сто́жар**.

сто́їк «послідовник стоїцизму; людина, яка мужньо зносить страждання, життєві негоди», **стоїці́зм** «одна з головних течій елліністичної і римської філософії, яка вбачала основу морального життя в подоланні пристрастей; стійкість, твердість у життєвих негодах», **сто́я** «крита галерея; школа стоїків», **стої́чний**; — р. м. **сто́ик**, бр. **сто́їк**, ст. **стоикъ** (1653), п. ч. слц. вл. stoik, болг. **сто́їк**, схв. **сто́ик**, слн. stoík; — запозичення із західноєвропейських мов; англ. stoic «стоїк; стоїчний», фр. stoïque «стоїчний, твердий», stoicien «стоїк; стоїчний», нім. Stoiker «стоїк» через лат. stōicus «належний до філософії стоїцизму; стоїк» походять від гр. Στωϊκός «належний до стоїчної школи; стоїк» (букв. «людина портика»), пов'язаного з *στωῶ, атт. στοῶ (στοῖᾶ, еолійським στωῖᾶ, *στωῖ-ῖᾶ) «колоннада, зал з колонами, портик», спорідненим з дангл. stōwian «стримувати», stōw «місце», снн. snīderl. stouwen «затримувати», нвн. stauen «тс.», лит. stovėti «стояти», stovà «місце», псл. staviti «ставити»; назви цього філософського напрямку і заснованої Зеноном з Кітіону (близько 336—264 до н. е.) школи **Стоя** зумовлені тим, що збори стоїків відбувалися в гостроконечному портику (Στωῖ Ποικίλη «візерунчастий портик») на торговельній площі Афін. — СІС² 793; ССРЛЯ

14, 904—905; БСЭ 41, 22; Булька Лекс. зап. 159; Kopaliński 918; Holub—Lyer 452; РЧДБЕ 692; Klein 1517; Dauzat 684; Gr. Fwb. 726; Frisk II 800, 816. — Див. ще **ста́вити, ста́ти**.

[**стоїти**] «коштувати», [*стоїти, стоїти(ся)*] «тс.» Нед, *сті́йний* «цінний; вартий уваги; достойний, гідний», [*стої́ний*] «тс.», *сті́йність* «позитивна якість; цінність»; — р. *сто́ить* «коштувати», ст. *стати* «тс.» (XV ст.), *стои́ньи* «достойний» (XVI ст.), бр. [*сто́іць*] «коштувати», п. заст. *stać* (3 ос. одн. *stoi*) «коштувати», ч. *státi* (3 ос. одн. *stojí*), слц. *stát'* (3 ос. одн. *stojí*), схв. *ста́ти, ста́јати, ста́јати*, слн. *státi* (1 ос. одн. *stánem*) «тс.»; — очевидно, пов'язане з псл. *stojati* (<*stǝjēti) «стояти», *stati* «стати» з дальшим розвитком значень «бути достатнім; бути цінним; обходитися, обійтися (у певну ціну); коштувати»; пор. аналогічні семантичні зміни в нім. *kosten* «коштувати» (нар.-лат. **costāre* < лат. *constāre* «стояти нерухомо, залишатися однаковим; зберігатися; коштувати», хет. *ištaḥj-* «коштувати» (?) (можливо, пов'язане з іє. *st(h)ǝ- «стати; стояти; бути»); менш прийнятне припущення про запозичення з польської або чеської мови (Фасмер III 769). — Фасмер III 769—770; Преобр. II 374—377; Brückner 512; Machek ESJČ 575; Kluge—Mitzka 395—396; Friedrich HW 90. — Див. ще **ста́ти, сто́яти**. — Пор. **достойний**.

[**сто́кмитися**] «стовпитися, скупчитися» О; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації дієслів *сто́впитися* «скупчитися, з'юрбитися» і [*то́кмитися*] «шукати місця; вертітися, крутитися». — Пор. **товпа́, то́кма́**.

[**сто́ком**] «спритно», [*сті́чно*] «тс.», [*приті́чний*] «сприятливий, зручний» Нед, [*прито́шний*] «зручний; який личить»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *прито́чити, сто́чити* «з'єднати, прилучити». — Пор. **надто́чити**.

[**стокривця́**] (бот.) «звіробій звичайний, *Hypericum perforatum* L.» Мак, ВеНЗн, ВеЛ, Куз; — очевидно, резуль-

тат злиття і спрощення складеної назви типу [*святого Івана кров*] або [*Христова кровця́*] «тс.». — Див. ще **кривавник**².

стокрótка (бот.) «*Bellis* L.», *стокрótки* (мн.), [*стокрастка*] «стокротка багаторічна, *Bellis perennis* L.» Мак, ВеНЗн, [*стократка, стократки, стокрítка, стокрутка*] Мак, [*сто́кротъ*] Мак, Нед «тс.», [*сто́кратъ*] «тс. Мак, Нед, Бі; сугайник, *Bellidiastrum Michellii* Coss. (*Doronicum bellidiastrum* L.) ВеНЗн, Мак», [*сто́коротъ*] «стокротки багаторічні Нед, Мак; глобулярія, кулівниця звичайна, *Globularia vulgaris* L. Мак»; — запозичення з польської мови; п. *stokrotka* (*stokrótká*) «стокротка, *Bellis* L.», зменш. від *stokroć* «тс.», що, очевидно, виникло в результаті переносного вживання *stokroć* «сторазово, сто разів, стократно», складного утворення з основ слів *sto* «сто» і *kroć* «крат, раз»; назва зумовлена, очевидно, великою кількістю крайових і серединних квіток стокротки у кошику-суцвітті. — Лік. росл. Енци. дов. 418; SW II 556, VI 427; Brückner 516—517; Machek Jm. rostl. 237. — Див. ще **крат, сто, стокротъ**.

[**стокротъ**] «стократно» О; — запозичення з польської мови; п. *stokroć* «тс.; сторазово», утворене з основ слів *sto* «сто» і *kroć* «крат, раз», є прямим відповідником укр. *стокра́т*, утвореного з основ слів *сто* і *крат* (див.). — Пор. **стокрótка**.

сто́ль, сто́ля — див. **сла́ти**².

столю́га — див. **сталю́га**.

стоматологі́я, стоматоло́г, стоматологі́чний; — р. болг. *стоматоло́гия*, бр. *стаматалогія*, п. *stomatologia*, ч. *stomatologie*, слц. *stomatológia*, м. *стоматологија*, схв. *стоматоло́гија*, слн. *stomatologija*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Stomatologie*, фр. *stomatologie*, англ. *stomatology* утворено з основ гр. *στόμα* (род. в. *στόματος*) «рот», спорідненого з ав. *staman-* «паща, морда (собаки)», сбрет. *staffn* «рот; щелепна кістка», брет. *staoñ* «рот», кіпр. *stefenic* «піднебіння», гот.

stibna «голос», двн. stimna, stimma, дангл. stēfn, stēm̄n, днн. stēmna, stēm̄ma «тс.», хет. štamag «рот», і λόγος «слово, (наукове) пояснення, судження; мова; розум». — СІС² 793; ССРЛЯ 14, 941; Kopaliński 918; Holub—Lyer 452; РЧДБЕ 692; Вуяклија 911; Klein 1518; Gr. Fwb. 726; Dauzat 685; Frisk II 94—95, 800—801. — Див. ще **лoгiкa**.

[стонати] «стогнати; квакати» ВеБ, **[стоня́ти]** «тс.» ВеБ, **[стон]** «стогін» Нед, **[стoнъяво]** «стогнучи» Нед, Куз; — р. *стонать* «стогнати», др. *стона-ти*, ч. *stonati*, слц. *stonat'*, вл. *stopac* «тс.», болг. м. *стон* «стогін», цсл. **стoнати** «стогнати, стенати»; — псл. *stonati* «тс., кричати», пов'язане з *stenati* «тс.». — Фасмер III 766; Черных II 205; Преобр. II 381; Machek ESJČ 579; Schuster-Sewc 1390; Младенов 610. Mikl. EW 321. — Див. ще **стенати**². — Пор. **стoгнати**.

[стoнга¹] «стрічка (широка)» Нед, **[стoнга]** «пов'язка, застіжка» ВеБ, **[стoнджiна]** «стрічка, вплетена в коси» О, **[стoнжка]** «стрічечка» Нед, **[стoнчак]** «тс.» О, **[стoнчка]** «тс.; подертий матеріал» О, **[стoньжка]** «тс.» О, **[стъoнжка]** «стрічка», **[стянжка]** «тс.» О; — запозичення з польської мови; п. *wstęga* (*[stęga]*) «(широка) стрічка, (широка) стьожка, бинда», *wstażka* (*[stażka]*) «стрічка, стьожка», первісно «запонка, нитка, тасьма, стьожка», зводяться до псл. *sz-teg-*, *vz-teg-*, похідних від *teg-* *pti* «тягти», якому відповідає укр. *тяг-ти*. — Ба 11; Бевзенко НЗ УЖДУ 26/2, 177; О II 255; Shevelov Hist. phonol. 654; Brüskner 635; SW VI 412, 419. — Див. ще **тягті**. — Пор. **стьoжка**, **стяг**².

[стoнга²] (зоол.) «стонога, мокриця звичайна, *Oniscus murarius*» Куз, **[стoньга** Пі, **стoгна** ВеНЗн, **стoгнова** тж) «тс.»; — результати фонетичної видозміни форми **стoнoга** «тс.», утвореної з основ слів *сто* і *нога* (див.).

стoнoвник — див. **станoвник**.

стoп (виг.); — р. бр. болг. м. *stop*, п. ч. слц. *stop*, схв. *stõp*, слн. *stõp* «тс.»; — запозичення з англійської мо-

ви; англ. *stop* «зупинити, затримати, припинити» зводиться до сангл. *stuppen* «тс.», спорідненого з снн. *stoppen* «тс.; набивати, начиняти», двн. *stopfõn*, нвн. *stopfen* «тс.». — Фасмер III 766; Преобр. II 392; Sł. wug. obcych 704; Holub—Lyer 452; РЧДБЕ 693; Klein 1519; Kluge—Mitzka 753.

стoпá «кінцева частина ноги, ступня; нижня частина гори; одиниця довжини в деяких країнах; [фут]; одиниця виміру віршованих рядків; стіс, ряд однорідних предметів, складених вертикально; [стріла плуга О]», **[стoпень]** «стопа О; ступінь, крок Бі», **[стoпок]** «один метр» (міра полотна) О, **стoпка** «стосик»; — р. *стoпá* «стопа, ступня; стара міра кількості паперу; стара міра місткості посудини для вина; давня міра довжини; одиниця виміру віршованих рядків», бр. *стапá* «одиниця рахування паперу; одиниця виміру віршованих рядків», др. *стoпа* «ступня, підошва ноги; нога; крок; слід; долоня», п. *stora* «стопа, ступня; слід; міра (одиниця) довжини; одиниця виміру віршованих рядків», ч. *stora* «ступня; підошва, слід; стара міра (одиниця) довжини; одиниця виміру віршованих рядків», слц. *stora* «стопа, ступня; стара міра довжини; віршова стопа», вл. *stora* «нога; слід (ноги); ступня; крок, хода; підошва (ноги); фут; віршова стопа», нл. *stora* «слід, ступня; крок, хода; нога, фут», полаб. *stõrã* «ступня», болг. *стъ-пáло* «ступня; нижня частина панчохи; ступінь», *стъпка* «слід; крок; віршова стопа», м. *стапалка* «ступня, слід ступні», *стапало* «ступня», *стапка* «крок; віршова стопа; одиниця міри», схв. *стõ-па* «стопа (ноги); слід; ступня; фут; крок; віршова стопа», слн. *stõpa* «крок, слід, стопа», *stõpáj*, *stõpínja* «тс.», *stõpálo* «стопа, ступня», *stõpíca* «віршова стопа», стел. **стoпa** «слід, стопа, крок»; — псл. *stora* «підошва (ноги); слід ноги (ступні); слід», пов'язане чергуванням голосних із *stepen* «ступінь», *stõpen* «тс.», *stõpati* «ступати»; — споріднене з лит. *stapýtis* «зупинитися», *päs-*

tapas «стовп», stēpinti «зміцнити», stēpas «апоплексичний удар», лтс. stepis «карапуз, крихітка», дінд. sthāpayati «ставить», свн. stapī(e) «крок, слід ноги», двн. stapī(o), staffo, снн. starpe, снідерл. гол. дфриз. star «тс.; крок, хода», дангл. stōere «крок; хода; ступінь», дісл. stapī «висока крута скеля»; іє. *steb(h)-/stemb(h)-/step-/stemp-; слов'янські форми із значенням «віршова стопа», очевидно, є пізньою калькою гр. (атт.) ποῦς «тс.», первісно «нога; підніжжя, підошва; ніжка, підставка», лат. pes «віршова стопа», первісно «нога, ступня; ніжка, хід, рух; площа; міра». — Черных II 205; Фасмер III 766—767; Преобр. II 391—392; Brückner 517; Machek ESJČ 579; Schuster-Sewc 1360—1361; Младенов 616; Skok III 338—339; Mikl. EW 321; ZVSZ 409; Meillet Études 258; MSL 14, 334; Mikkola Ursl. Gr. III 45; Fraenkel 896; Mühl.—Endz. III 1044, 1062; Otrębski LP 1, 141—142; Kluge—Mitzka 740; Vries NEW 692, 693; Uhlenbeck 347; Zupitza GG 28; Торп 482; Pokorny 1011—1012. — Пор. **стéпінь, ступáти.**

[**стопáвка**] «колода» О; — неясне.

стóпка¹ «чарка»; — бр. *stópka* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *stópka* «маленький стакан, чарка, бокал», очевидно, є зменшувальною формою від *stópá* «старовинна велика посудина на вино, великий стакан з розтрубом». — Див. ще **стопá.**

[**стóпка²**] «розетка на кінцях штельваги» О; — неясне.

стóпор «пристрій для зупинення або закріплення в певному положенні рухомих частин механізму; перепона, перешкода; механізм для закривання розливного отвору в сталерозливних ковшах», *стóпорити* «зупиняти або уповільнювати роботу механізму; закріплювати стопором; затримувати, уповільнювати розвиток явища», *стóпоритися*; — р. *stópor* «пристрій для зупинення або затримання рухомих частин механізму; пристрій для затримання ланцюга, вірьовки», бр. *stópar* «при-

стрій для фіксації рухомих частин механізму в певному положенні; пристрій на судні для утримування якірного ланцюга, троса; механізм для закривання клапана у сталерозливних ковшах», п. *stoper* «пристрій на судні для утримування якірного ланцюга, троса»; — вважається запозиченим у російську мову з голландської: гол. нн. *stopper* «пристрій для затримання ланцюга, вірьовки; гачок, штопор» (Фасмер III 767; Смирнов 283; Meulen 204; Matzenauer 313); виводиться також від англ. *stopper* «затримувач; затичка» (ТСБМ V/1, 328; Sł. wug. obcuch 704). — Див. ще **штопор.**

[**стóпці**] «орнамент на вишивках у формі комбінованих латинських цифр V» О; — очевидно, пов'язане зі *стовп* (*стовпці*), *стóвпчик* «частина мережки», *стовпчáстий* (у сполученні [*стовпчáстї уставки*] «уставки з особливим видом вишивки — стовпчиком»). — Див. ще **стовп.**

[**стóра¹**] «стадо, череда» Нед, Куз; — неясне; можливо, пов'язане з рум. *storiște* «загін для овець».

стóра² — див. **што́ра.**

стóрець — див. **торéць.**

[**стóрити**] «роздратовувати, збуджувати, подразнювати» Нед; — очевидно, тотожне зі [*стóрити*] «насторожувати (вуха)». — Див. ще **сторч.**

сторіцею (присл., кн.) «у багато (буквально — у сто) разів більше», *сторічний* (кн., рідк.) «стократний»; — р. *сторіца, сторіцей* «сторіцею», *сторіцею*, др. *съторицею* «тс.», *съторица* «сотня»; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **съторица** (орудн. в. **съторицеж**) «сто, сотня» є похідним від числівника **съто**, що відповідає укр. *сто*. — Фасмер III 767; Супрун ЭИРЯ II 114; Преобр. II 388—389; Brugmann Grundriss II 2, 77. — Див. ще **сто.**

сторінка — див. **стóронá.**

[**стóрма**] «сторч»; — бр. [*стармá*]; — очевидно, пов'язане зі *стóрчма* «тс.». — Див. ще **сторч.**

сторно «запис, яким виправляють допущену в бухгалтерському обліку помилку», *сторнувати*; — р. болг. м. *стóрно* «сторно», бр. *стóрна*, п. ч. слц. *storno*, схв. *стóрно*, слн. *stórno* «тс.»; — запозичення з італійської мови; іт. *storno* «повернення, переведення рахунку» пов'язане з дієсловом *stornare* «переводити назад», утвореним за допомогою префіксального форманта *s-* (<лат. ех- «ви-, з-») від дієслова *tornare* «повертатися», що походить від лат. *tornāre* «точити, обертати, обточувати». — СІС² 793; ССРЛЯ 14, 952; SW VI 436; Sł. wug. obsyeh 704; Holub—Lyer 453; РЧДБЕ 693. — Див. ще **екс-**, **торна́до**, **турне́**.

сторо́га, *сторо́ж*, *сторо́жжа́*, *сторо́жєнко*, *сторо́жик*, *сторо́жильня*, *сторо́жїха*, *сторо́жїця*, *сторо́жївка*, *сторо́жївна*, *сторо́жївня*, *сторо́жївство*, *стóро́жка*, *стóро́жкий*, *стóро́жко*, *стóро́жник*, *сторо́жове́*, *сторо́жовий*, *сторо́жовик*, *сторо́жовка*, *сторо́жовня*, *сторо́жовщина*, *сторо́жок* — див. **стерегті́**.

[сторо́жаник] «свердлик» О, [*сторо́жко́вець*] «свердлик, яким вертять дірочки на сторожку — заколесник» О; — похідні утворення від [*сторо́жка*] «заколесник, чека в осі». — Див. ще **стерегті́**.

стóро́на СУМ, Нед, Пі, *сторі́нка*, [*сторонéць*] «обхідна дорога» Нед, [*сторóнка*] «бокова скринька» Нед, [*сторóник*] «прибічник» Нед, [*сторóнок*] «клубня» ГрицАВ, *сторóнний*, [*сторóнність*] «партійність» Нед, [*сторóнщина*] «чужина» Куз, [*стóронний*] «чужий» Нед, [*сторóнний*] «з навколишньої місцевості» Нед, [*сторонні́чий*] «партійний» Нед, *сторóнський*, *стороні́ти(ся)*, *сторонóю*, *відсторонь* «осторонь», *засторóнок*, [*засторонка*] «засік» Ж, [*насторóнський*] «сторонський» Ж, *осторонь*, [*одсторонь*] «осторонь» Пі, [*перестороня*] «ряд будинків» Нед, [*перестороні́ти*] «перейти на інший бік, в інший табір» Нед, [*посторóнний*] «сторонній» Нед, *постороні́тися*, [*посто-*

ронь] «осторонь» Нед, [*прісторона*] «бічне приміщення» Нед, [*присторóнно*] «партійно» Нед, [*розсторóнитися*] «розширитися» Нед, [*усторóнний*] «віддалений» Нед, [*ўсторонок*] «віддалене, безлюдне місце» Нед, [*ўсторонь*] «тс.» Нед; — р. *сторона́*, бр. *старана́*, др. *сторона*, п. вл. нл. *strona*, ч. слц. *strana*, полаб. *starnä*, болг. *страна́*, м. схв. *стра́на*, слн. *strán*, стсл. **страна**; — псл. **storna* «сторона», пов'язане чергуванням кореневих голосних з основою *ster-/styr-* (**pro-sterti* «простерти», 1 ос. одн. *pro-styrō*); — споріднене з лтс. *stara* «смуга», лит. *strāja* «стійло, вистелене соломною», дінд. *strñāti* (*strñōti*) «сипле, обсипає, укриває», *strñāh* (*stīrñāh*) «розстелений», *stāgīman-* (с. р.) «розстилання, насипання», гр. *στέρνυμι* «обсипаю, розстеляю», *στέρνων* «груди; площа», лат. *sternere* «сипати, стелити», двн. *stirna* «лоб, чоло», свн. *stirne*, снн. *sterne*, франк. *stērnn* «тс.», дірл. *sernim* «розширюю, розстилаю», кимр. *sarn* «бруківка, настил»; іє. **ster-/stor-/str-n-* «розширяти; розстилати; розстилатися, простиратися». — Фасмер III 768; Черных II 206; Преобр. II 133—134; Brückner 519—520; Machek ESJČ 581; Schuster-Sewc 1364—1365; Младенов 611; Skok III 341—342; Mikl. EW 321—322; Варбот 79; ZVSZ 409; Meillet Études 222; Trautmann 288; Ekblom ZfSIPh 24, 7; Uhlenbeck 344—345; Frisk II 802—803; Ernout—Meillet 1142—1143; Kluge—Mitzka 751; Pedersen Kelt. Gr. II 626; Persson Beitr. 448—449, 643, 787; Торп 485; Brugmann Grundriss I 521—522; Pokorny 1029—1030. — Пор. **про-стє́рти**.

сторóчити, *сторóшити* — див. **сторч**.

сторч «стійма; униз головою; спідлоба», [*сторц* Нед, *стóрца* Ме, *сторцém*, *стóрцóm*], *сторчакá*, *сторчакóm*, [*сторчém* Куз], *стóрчки*, *сторчма́*, [*штóрцом*] «тс.», [*стордзом*] «гострим кінцем угору», [*стирч*] «усе, що стирчить» Нед, *стирчáк*, [*сторчáч*] «сторчак» Нед, [*сторч*] «підвалина в будівлі;

стовп» Нед, [сторча́] «плетена з лози огорожа» Л, сторча́к, [сторча́н] «ніжка качана капусти» Куриленко, [сторцови́й] «стоячий (копір)» Ме, [сторчеви́й] «сторчовий» Куз, [сторчки́й Куз], сторчкува́тий, сторчови́й, сторчува́тий «тс.», [стирка́т] «стромляти» Л, [стирка́ть] «стирчати» Л, стирча́ти, [сторочи́ти] «настовбурчувати» Куз, [стороши́ти] «тс.» тж, [сторцува́ти(ся)] «намагатися поставити (стати) вертикально» Ме, [сторцюва́ти] «стирчати, ставити сторч», [стордзува́ти] «нагромаджувати», [сторча́ти] «стирчати», [сторчи́ти] «ставити сторч», [сторчува́ти, шторцува́ти Нед] «тс.», [стрика́ть] «стромляти; стирчати» Л, [стрича́ти] «стирчати» О, [вісторцува́ти] «поставити сторч» МСБГ, [засторчи́ти] «устроювати», [на-сто́рц] «сторч» Ж, на́сто́рч СУМ, Ж, [на́всторч, на-по́шторц Нед] «тс.», на-сторочи́ти, настороши́ти, [настороши́ти] «насторошити» Пі; — р. [сторчъ] «сторч», [сторчако́м, сто́рчем, сторчко́м, сторчмя́], бр. [сторч], старчма́ «тс.», п. [stark] «кіл, вістря», sterczeć «стирчати», ч. strkati «устроювати; штовхати», слц. strkat' «тс.», strčit' «устроювати; штовхнути», вл. storčić «штовхнути, пхнути», storčak «штовхати», нл. starcyś «штовхнути», starkaś, болг. стърча́ «стирчу», м. стрчи «стирчить», штрчи «тс.», схв. стрчати «стирчати», слн. strčati «тс.», strčiti «колоти»; — псл. *st^hrkati/st^hřčati «штовхати, колоти; стирчати», пов'язане з *t^hrkati/t^hřčati «тс.»; — споріднене з лит. strėgti «застигнути, захолювати», свн. strac «тугий, розтягнутий, прямий», снн. strak (strack) «жорсткий, тугий, випрямлений»; іє. *(s)ter(k)- «жорсткий, тугий». — Фасмер III 769; Brückner 513; Holub—Kop. 358; Schuster-Sewc 1361; Младенов 616; Skok III 343; Mikl. EW 325; Варбот Етимологія 1971, 4—6; Роконь 1022—1023. — Пор. **стрика́ти, то́рка́ти.**

[сторча́к] «юшка з риби СУМ; вид юшки Нед»; — неясне.

[сторчець] (бот.) «любка дволиста, *Platanthera bifolia* (L.) L.C. Rich.» Мак, [сторчик] «ластовень лікарський, *Vincetoxicum officinale* (L.) Moench.» Мак; — п. storczyk «зозулинець, *Orchis* L.» (належить до тієї самої родини, що й любка); — похідні утворення від сторч, [сторча́ти] «стирчати»; назви зумовлені застосуванням любки, як і зозулинця, для лікування імпотенції; пор. мотивовану тією ж властивістю назву ч. vstavač «зозулинець», [vstavač s květem bílým] «любка», похідну від vstavati «вставати». — Лік. росл. Енци. дов. 178—179, 254—255; Brückner 513; Machek Jm. rostl. 298, 299. — Див. ще **сторч.** — Пор. **любка.**

стос — див. **стіс.**

[стосі́вка] «пужално» ВеЗа; — неясне.

стосувати «застосовувати», [стосовати́ся] «пристосуватися, справлятися, узгоджуватися» Бі, стосова́тися, стосу́нки (мн.) «зв'язки, взаємини, відносини», стосу́нок «причетність, відношення, зв'язок», стосовни́й, [стосункови́й] «стосовний» Нед, застосова́ти, застосовни́й, пристосова́ти, пристосоване́ць, простосовни́цтво, пристосова́нець, пристосова́ння, [пристосовни́й] «придатний до пристосування» Куз, пристосовни́цький, пристосова́льний; — бр. стасава́цца «відповідати, в'язатися», стасава́ць «тс.», [стасу́нак] «згода»; — запозичення з польської мови; п. stosować «застосовувати, пристосовувати; (заст.) ударяти; прикладати, приставляти», stosować się «застосовуватися, стосуватися», stosunek «стосунок» пов'язані зі ст. stos «удар» (XV ст.). — Огієнко РМ 1938/10, 442; Шелудько 47; Richhardt 100; Brückner 517; SW VI 437. — Див. ще **стіс.**

сто́та (заст.) «істота», [сто́тний] «абсолютно подібний, викапаний Ме; точнісінький; дуже гарний О», [сто́тний] «подібний» ЛексПол, [сто́тне] «точно, тотожно, дійсно», [сто́тно] «тс. Г, Нед; якраз, рівно Нед», [несто́тно] «досто-ту» Ж; — схв. їстї «такий самий, то-

тожний»; — пов'язане з *істо́та* «живий організм», *істо́тний* «суттєвий». — Толстой ЛексПол 17. — Див. ще *істо́та*. — Пор. *досто́ту*.

[**сто́чок**] «кручена, вита воскова свічка» Нед; — запозичення з польської мови; п. *stoczek* «тонка свічка, згорнута в клубок або спірално» не зовсім ясне; припускається зв'язок з нвн. *Wachsstock*, букв. «воскова палиця». — Вгückner 516.

[**стоя́н**] (бот.) «валеріана лікарська, *Valeriana officinalis* L.»; — р. [*стоя́н*]; — очевидно, похідне утворення від *стоя́ти*; мотивація назви неясна. — Див. ще **стоя́ти**.

стоя́ти, [*сті́йлува́ти*] (про худобу) «зганяти на пасовищі в коло під час особливої спеки» Ме, *сті́йбище*, *сті́йка*, *сті́ковий* (заст.) «вартовий», *сті́ло*, *сті́чик* (заст.) «вартовий; посильний, черговий десяцький при волосному правлінні», [*сті́ло*] «місце, де розташовані кошари, колиба» Доп. УжДУ IV, *сто́йще*, *сто́йка*, [*сто́йла*] «стайня» Нед, [*сто́йня*] «тс.; варта» тж, [*стою́ній*] «стойка, пристрій, за допомогою якого немовлят привчають стояти» Чаб, [*сто́юшка*] «тс.» Л, *сто́як*, [*сто́яка*] «дерево, дуб», [*сто́які*] (мн.) «чепіги в плузі» Л, [*сто́яло*] «сті́ло» Дз, *сто́ян* «стояк; масивна опора моста, греблі, бик; [калюжа із застоюною водою; частина в ткацькому верстаті; одвірок; велика бочка на винокурнях; стебла конопель, що поодинокі ростуть на полі Кур; пропуск у косінні ЛЧерк, Мо]», *сто́янець* «вид глечика; [молоко, поставлене на скисання Ва]», [*сто́яні*] (мн.) «підніжки на ткацькому верстаті Л; посуд Чаб», *сто́янка* «стояння; тимчасове перебування на одному місці; місце для стояння транспорту; [калюжа О; пристрій, за допомогою якого немовлят привчають стояти Л]», *сто́яно́к* «вид глечика; [вид дитячої гри; місце любовного побачення О]», [*сто́ячка*] «пристрій, за допомогою якого немовлят привчають стояти Л; стільчик (із загородкою) для дітей, що не вміють ходити Па; сухі гілки ВеБ; пасовище; місце

любовного побачення О; пристрій, на якому підковують чоботи]», [*сто́ячо́к*] «обліплений тістом вербовий прутик, встромлений у коровай і так печений О; трухлявий уламок дерева Нед», *сті́йкий*, *сто́ячий*, *сті́йма*, *сті́йми*, [*сто́вма́*] «стоячи» Нед, *сто́йма́*, [*сто́йма́* Нед] «тс.», *сто́ячи*, *сто́ячки*, *ві́стояти*, [*ві́стоя́лка*] «настойка» Ж, *ві́дсто́ювати*, *ві́дсті́й*, *ві́дсті́йник*, *ві́дсті́йний*, *за́сті́й* СУМ, Ж, [*за́сті́йка*] «полювання облавою» Ж, *за́сті́йний*, *за́сто́ялий*, *за́сто́яний*, *на́сто́ювати* «наполягати; робити настій», *на́сті́й*, [*на́сті́йка*] «настій» Куз, [*на́сто́йванка*] «тс.» Ж, *на́сто́йка*, *на́сто́янка*, *на́сто́ятель*, *на́сті́йливий*, *на́сті́йний*, [*на́сті́йчі́вий*] «наполегливий» Куз, [*на́сто́йчі́вий*] «тс.» Ж, [*на́сто́ячи*] «стоячи» Ме, *на́всто́йки*, *на́всто́ячки*, [*не́сто́яча*] «турбота, неспокій» Пі, [*о́сто́яти*] «обстояти, захистити» Ж, [*о́сто́я*] «застій; зупинка» Ж, *о́сті́йний* «сті́йкий у плаванні (корабель)», *о́бсто́ювати*, [*о́бсто́ятися*] «залишитися» ВеУг, [*о́бсті́й*] «дівчина, яку ніхто не сватає» Ж, [*о́бсто́я*] «обставина» Ж, [*о́дсто́яти*] «обстояти, підтримати» Ж, *пе́ресті́й* «перезрівання», *пе́ресто́ялий*, *пе́ресто́яний*, [*по́сто́йкувати*] «простоювати час, лінуватися» Ме, *по́сті́й*, [*по́сто́й*] «постій» Куз, [*по́сто́я*] «становище; повітка» Нед, *по́сто́яле*, *по́сто́ялець*, [*по́сто́янець*], *по́сто́янка* «зупинка», [*по́сто́ячка*] «пристрій, за допомогою якого навчають немовлят ходити», *по́сті́йний*, *по́сто́ялий*, [*по́сто́яльний*] «постоялий», [*по́сто́янний*] «тс. Г; постійний Нед», *при́сто́йний*, [*ро́зсто́яне*] «відстань» Нед, [*у́сті́йний*] «постійний» Нед, [*у́сті́йчі́вий*] «сті́йкий» Нед; — р. *сто́ять*, бр. *ста́яць*, др. *стояти*, п. *stać* (1 ос. одн. *stoje*), ч. *státi* (1 ос. одн. *stojím*), слц. *stát'* (1 ос. одн. *stojím*), вл. [*stejeć*] (<ст. *stojac*), [*stojeć*], нл. *stojas*, болг. *стоя́*, м. *стоу*, схв. *ста́јати*, *ста́јати*, слн. *státi* (1 ос. одн. *stojím*), стсл. **сто́јати**; — псл. *stojati* (<*stǣjēti) «стояти», пов'язане чергуванням голосних

з формою *stati* «тс., стати» (<іє. *stha-/sthə-). — Черных II 206; Фасмер III 769; Преобр. II 374—377; Brückner 512; Machek ESJC 575—576; Schuster-Sewc 1352; Младенов 610; Skok III 329; Mikl. EW 319; Критенко Вступ 518; ZVSZ 408; Мейе ОЯ 43, 158, 163, 189. — Див. ще **ста́ти**.

стра́ва, *страве́ць*, *стравне́*, *стравні́й*, *стравня́*, *стравува́ти*, *страву́нок* — див. **тра́вити**.

[**страга́н**] «кіоск, рундук» Куз; — за позичення з польської мови; п. *stragan* «тс., ларьок» походить від нвн. *Schragep* «ларьок, будка, рундук, ятка», що виводиться з свн. снн. *schrage* «навхрест поставлені ніжки стола та ін.», пов'язаного з нвн. *schrąg* «косий», спорідненим з нн. *schreg*, гол. *schraag* «тс.». — Brückner 518; SW VI 444; Kluge—Mitzka 678.

страда́ти, *стра́ждати* СУМ, Г, [*стра́ждатися*] «страждати», [*стра́ждіти*] «страждати, терпіти» Нед, [*стра́ждувати*] «тс.», [*стра́да*] «гарячий час, жнива» О, [*страда́лець* Нед, *страда́льник* Куз, *страда́льництво* Нед], *стра́дник*, *стра́дни́цтво*, *стражда́лець*, *стражда́льник*, *стра́ждання* СУМ, Г, [*стра́ждува́ння*] СУМ, Г, [*страда́льний*] «страждальний» Нед, [*страда́ний*] «тс.» Нед, *стра́дний*, *стра́дни́цький*, *стра́дни́чий*, *стражда́льний*, *стражда́льницький*, *стражде́нний*, [*стражде́жий*] «страшний» (про муки, терпіння) О; — р. *страда́ть* «страждати; [косити сіно, збирати врожай]», *страда́* «жнива», бр. [*страда́ць*] «страждати, терпіти», др. *страдати* «працювати, трудитися; страждати, терпіти», п. ст. *stradać* «втрачати, губити, бути позбавленим; позбавляти», *strada* «бідність, злиденність; біда, злидні», *stradza* «тс.», ч. *strádati* «страждати», слц. *strádat'* «тс.», вл. *tradać* «бідувати», нл. *tšadaś*, [*stradać*, *stradaś*] «тс.», болг. *страда́м* «страждаю», м. *страда* «страждає», схв. *страда́ти* «страждати», слн. *strádati* «бідувати», стсл. **страда́ти** (1 ос. одн. **страда́ж**) «страждати; напружува-

тися, боротися; потребувати»; — псл. *stradati* «бідувати», *strada* (**stradja*) «злидні»; — вважається віддалено спорідненим з лат. *strēnuus* «старанний, енергійний, діяльний; міцний, сильний», гр. *στρηνής* (*στρηνός*) «гострий, шорсткий, грубий», *στρήνωσ* «зарозумілість, пихатість», *στρηνέσ* «оглушливо, пронизливо, гостро, різко» (про крик слона), норв. *sterra* «ревно прагнути», *sterpen* «упертий», кіпр. *trín* «боротьба; турботи, зусилля», що переважно зіставляються з р. *старáться*, укр. *старáтися*; іє. *(s)ter-/ (s)tre- (>*stro-d-) «твердий, тугий, жорсткий»; зближення з р. *раде́ть* (Machek ESJC 580; Recherches 38) викликає сумнів, як і пов'язання разом з псл. *strax* «страх» з основою **sgā-* (Vaillant Gr. comp. I 170—171). — Фасмер—Трубачев III 770; Преобр. II 392—393; Brückner 518; Holub—Kop. 354; Schuster-Sewc 1523—1524; Младенов 611; Skok III 340; Mikl. EW 324; ZVSZ 410; Scheftelowitz KZ 56/3—4, 205; Būga RR II 603; Walde—Hofm. II 601—602; Frisk II 790—791, 809—810; Pedersen Kelt. Gr. I 81; Persson Beitr. 429—430, 435; Pokorny 1022. — Пор. **старáти**, **страсть**, **стрем'я**.

страж, *стра́жа*, [*стража́р*] «сторож» Нед, *стра́жнік* СУМ, Г, Нед, *стражні́ця* (заст.) «приміщення для сторожа або військових вартових», [*стражні́чий*] «сторож» Нед, *стражничі́ха* «дружина стражника», *стра́жницький*, [*стражнува́ти*] «сторожити» Нед, Куз, [*стражува́ти*] «тс.» Нед; — р. бр. діал. *страж*, *стража*, др. *стражь*, *стража*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цел. стсл. **стражь**, **стража**, як і болг. *страж*, м. *стража*, схв. *стра́жа*, слн. *stráža*, ч. слц. *stráž*, є прямими відповідниками до др. *сторожь*, *сторожа*, укр. *сто́рож*, *сторо́жа*. — Див. ще **стерегті**.

[**стражі́ти**] «бути на ногах» Нед; — неясне; можливо, пов'язане зі *страж* «сторож», [*стражува́ти*] «сторожити».

страйк, *страйка́р*, *страйку́ючий*, *страйкува́ти*; — бр. [*страйкава́ць*]

«страйкувати»; — запозичення з польської мови; п. *strajk* «страйк» походить від англ. *strike* «тс.; страйкувати», пов'язаного з *strike* «бити, ударяти» у спеціальному значенні «прибирати, спускати (вітрила)», звідки «припиняти роботу»; споріднене з дфриз. *strika* «гладити, терти», дісл. *strýkja* (*strýkva*), двн. *strihhan* «тс.», гот. *striks* «смуга», снідерл. *striken* «бити, ударяти», гол. *strijken* «тс.», псл. **strigiti*, укр. *стри́гти*. — CIC² 793; Sł. wyr. obcych 704; SW VI 444; Klein 1525; Kluge—Mitzka 757; Vries NEW 710—711. — Див. ще **стри́гти**. — Пор. **штрейкбрехер**, **штрих**.

страйста — див. **та́йстра**.

[**стракаш**] (орн.) «сорокопуд сірий, *Lanius exubitor L.*» Шарл; — запозичення з чеської або словацької мови; ч. діал. слц. *strakaš* «тс.» пов'язане з *straka* «сорока» і відповідає укр. [*сороку́ш*] «сорокопуд», [*сорокаш*] «тс.». — *Ferianc Názv. vtákov* 167. — Див. ще **сорокатільник**.

[**стракіта**] (бот.) «садова айстра китайська, *Callistephus chinensis* Ness.» Мак; — результат спрощення форми [*астракіта*] ([*астратік*]), пов'язаної з *а́стра* «тс.». — Див. ще **а́йстра**.

[**стракота**] (бот.) (у сполученні [*с. полева*] «волошка лучна, *Centaurea jacea L.*») Мак, [*строкота*] «тс.» Мак; — неясне; може бути пов'язане зі [*стракіта*] «садова айстра китайська, *Callistephus chinensis* Ness.» або зі *стокрótка* «*Bellis L.*» (пор.).

[**стракувати**] «простягати (ноги)» Корз, [*стракуватися*] «витягатися, потягуватися, розтягуватися; напружуватися Нед; простягати ноги Корз»; — запозичення з польської мови; п. [*strekować*] «витягати, розтягати, розширювати» походить від нім. *strecken* (< двн. *strecken*) «витягувати, розтягувати», спорідненого з снідерл. *strecken*, дфриз. *strekka*, дангл. *strecan*, *strecen*, англ. *stretch* «тс.» і, можливо, з псл. *stroгъ* «строгий». — SW VI 453; Kluge—Mitzka 754; Vries NEW 707, 709; Machek ZfSlPh 23, 115, 120.

[**страм¹**] «копил (у санях) Нед, О; довга колода О; поперечна переклада між копилами на полозах саней ВеЛ», [*стра́ма*] «копил (у санях)» Нед, [*стра́ми*] «полози саней» НикНикТЛ, [*штрам*] «копил у санях; довга колода» О; — запозичення з польської мови; п. *stram* «копил (у санях); поперечний брус у санях, насаджений на копили; основний брус у кімнаті», [*strama*] «тс.» виводяться від снн. *trāme* «брус» (>нвн. [*Tram*] «колода, переклада»). — Онышкевич Исслед. п. яз. 249; SJP VIII 798; SW VI 444; Kluge—Mitzka 786. — Див. ще **трам**.

страм², *страма́*, *страміти*, *страмітися*, *стра́мний*, *страмнючий*, *страмівсько*, *страмівшице*, *страмота* — див. **срам**.

[**стра́мець**] «щось високо і круто розташоване» Нед, [*стра́міна*] «переносна драбина» Г, Нед; — форми, пов'язані з коренем псл. *strem-/strym-*, до якого зводяться й *стриміти*, *стрімкий*, р. *стремніна* «крутизна, круча», *стремя́нка* «драбина». — *Zubatý St. a čl. I 2*, 167. — Див. ще **стрём'я**.

стра́мкувати — див. **стрём'я**.

[**страмний**] «вимучений, виснажений, кволий» Нед; — неясне.

стра́нник «богомалець, який мандрує по святих місцях, прочанин; мандрівник, подорожній», *стра́нний* «мандрівник, подорожній», *стра́нний* «тс.», *стра́нниця* «прочанка, мандрівниця» СУМ, Нед, [*страння́*] «тс.» Пі; — р. *стра́нник*, др. *страньникъ*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. *страньникъ*, похідне від **страна** «сторона», є закономірним відповідником др. *стороньникъ* (*сторонникъ*) «подорожній», похідного від *сторона*. — Фасмер III 771. — Див. ще **сто́ронá**.

[**стра́нутися**] «здрігнутися» Нед; — очевидно, результат контамінації слів *стенітися* і [*страхну́тися* Нед] «тс.». — Див. ще **стенáти¹**, **тряхну́ти²**.

[**стра́пи**] (мн.) «безладно сплетені коси» Нед, [*страпа́к*] «дряпач, прилад

для розпушування землі ЛЧерк; кілок, на якому сушать сіно О», [страпáня] «суха гілляста смерічка, на якій сушать сіно» О, [страпáчка] «кілок, на якому сушать сіно; гілки, на які нанизують суниці» О, [страпáча] «кудлатий хмиз (ялівцю та ін.)» О, [страпáки] «лахміття, дрантя» [страпá'я] «тс.», [страпáли] (мн.) «обтріпані кінці тканини, одягу» Мо, [страпáок] «обривок матері чи полотна» Ме, [страпáуля] «нечоса, особа, що ходить з розтріпанним волоссям» Нед, [страпáр'я] «кожушок качана кукурудзи» Гриц, [страпáхи] «покуйовджене волокно; клапті» Нед, [страпáнихи] «бахрома, торочки» Нед, [страпáнки] «тс.» Нед, [страпáпи] «необрізані нитки в одязі» Чаб, [страпáрки] «клапті, дрантя» Куз, [страпáртий] «розтріпаний, розкуйовджений, обшарпаний Г; мохнатий, кошлатий, з найжаченим, настовбурченим волоссям Нед; кудлатий, непричесаний О; шерехуватий Ме», [страпáхатий] «розтріпаний, кошлатий; обтріпаний» Куз, [страпáий] «тс.» Нед, [страпáмтий] «мохнатий, щетинистий; з настовбурченим волоссям» Нед, [страпáміхатий] «розпатланий, розтріпаний, кудлатий» Мо, [страпáчастий] «обшитий бахромою, з торочками» Нед, [страпáпатися] «висотуватися (про край полотна); кошлатитися (про поверхню)» Ме, [вiстропати] «висотати» Ж, обстрипати «обшарпати», [обстрипати Ж] «тс.», [розстрапатися] «розпатлатися» Нед, [розстрапатися, розштрапатися] «тс.» тж, [розстрапаханий] «розпатланий, розтріпаний» Куз; — п. strzęp «клапоть», strzępki (мн.) «торочки, бахрома (на тканині)», strzępiasty «обтріпаний, обшарпаний», strzępic «робити торочки (на полотні), торочити (полотно)», strzępic się «обтріпуватися», ч. strāpec «китиця», trāpec «тс.», strēpiti «розмочалювати», ст. strāpiti se «стовбурчитися, найжачуватися», слц. strar «шматок, ганчірка, лахміття», strarāk «нечоса, людина з розтріпанним волоссям», strarāj «тс.; (рідк.) кудлатий пес», (s)trāpec «бахрома, торочки; шматок», strar-

kat' «рвати, шарпати на шматки; розплітати», ч. слц. strapatý «розтріпаний, розкуйовджений, розпатланий, нечесаний; обшарпаний; кучерявий»; — псл. [stręp-] «щось обтріпане»; — загально-визнаної етимології не має; здебільшого пов'язується з псл. tręp-/stręp- «китиця, торочки; ганчірка; шмат» (укр. діал. р. *тряпка*) і псл. trepati «бити; смикати, рвати; трусити» (укр. [trępá-ти] «трясти», *тріпати* «тс.»); менш обґрунтоване зіставлення з укр. *стряпаніна*, р. *стряпать, стряпня, стряпчий* або зближення з п. strup «струп; те, що вкриває, закриває; парші» (Brückner 522—523). — Shevelov Hist. phonol. 651; Holub—Kor. 393; Варбот Етимология 1985, 24—27; Zubatý St. a čl. II 173. — Пор. *стрямби, тріпати, тряпка*.

[страстiнці] (бот., мн.) «пасифлори, Passiflorae Jass.» Нед, Мак, [страстянка] «пасифлора, страстоцвіт, Passiflora L.» Мак; — похідне утворення від *страсть* «пристрасть; страждання», очевидно, як калька латинської наукової назви рослини, що складається з основ слів passio «страсть, страждання» (<pati «терпіти, страждати, мучитися») і flōs (род. в. flōris) «квітка»; пор. інші назви пасифлори: укр. [мучениця], р. *страстоцвіт*, [страсть Христова], нім. Passionsblume (букв. «страсна квітка»). — Лік. росл. Енци. дов. 321; УРЕ 8, 204. — Див. ще *страсть*.

страсть «сильне почуття; палкий потяг, пристрасть; жах, подив, захоплення; вечірне богослужіння в Страсний четвер», *страсті* «вечірне богослужіння в Страсний четвер», [страстник] «мученик, страдник» Пі, Нед, *страсний* СУМ, Г, [страстний] Нед, Г, [страшний] (у сполученнях [с. тиждень] «Страсний тиждень», [страшна неділя] «тс.») Нед, Г, [пóстрасть] «пристрасть» Нед, *пристрасть, при-страшний, пристраститися*; — р. *страсть* «пристрасть; страсті», бр. *страць* «пристрасть», др. *страсть* «страждання, бідування; хвороба; мука,

мученицька смерть; подвиг; боротьба; пристрасть», ч. *strast* «біда, горе, страждання, туга», слц. *strast'* «тс.», болг. м. *страст* «пристрасть», схв. *стра̑ст*, слн. *strást* «тс.», цсл. стсл. **страсть** «тс.; страждання, біль, муки; мученицька смерть»; — псл. *strastь* < **strad-ть* «страждання; мука; сильне почуття», пов'язане з *stradati* «страждати, мучитися; бідувати». — Булаховський Вибр. пр. III 368; Фасмер III 771; Черных II 206—207; Преобр. II 392; Brückner 518; Holub—Kop. 354; Machek ESJC 580; Младенов 611; Skok III 340; Mikl. EW 324; Karulis II 310. — Див. ще **страда́ти**.

[страт] «нудьга, туга» О; — неясне; можливо, результат видозміни ч. *strast* «горе, страждання, туга», зближеного з основою *стра̑тити*.

[стра́та] «ковзка дорога взимку» О; — неясне; можливо, пов'язане з рум. *stradă* (молд. *стра́дэ*) «вулиця».

стратэг, стратегэма «воєнна хитрість», *стратэгія, стратегічний*; — р. болг. *стратэг*, бр. *стратэг*, п. *strateg(ik)*, ч. слц. слн. *stratég*, вл. *strategija*, м. *стратег*, схв. *стра̑тэг*; — запозичення з німецької мови: н. *Stratège*, як і фр. *stratège*, походить від гр. *στρατηγός* «воєначальник», що складається з основ *στρατός* «натовп, загін, військо», спорідненого з дінд. *str̥ta-* «простягнутий, посипаний», ав. *st̥ərəta-* «розстелений», і *-ηγος* (-аγος) «ведучий, вождь», похідного від *ἄγω* «жену, веду»; пор. др. *стратиγъ* «воєначальник», запозичене з грецької мови через церковнослов'янське посередництво (цсл. стсл. **стратиγъ** «тс.»). — СІС² 794; Фасмер III 771; Kopaliński 919; Holub—Lyer 453; РЧДБЕ 693; Вуяклија 912; Gr. Fwb. 727; Dauzat 685; Frisk II 806. — Див. ще **агонія**.

стратиграфія «розділ геології, що вивчає верстви гірських порід», *стратиграфічний*; — р. болг. *стратиграфія*, бр. *стратиграфія*, п. *stratigrafia*, ч. *stratigrafie*, слц. *stratigrafia*, схв. *стратигра̑фіја*, слн. *stratigrafija*; — за-

позичення із західноєвропейських мов; н. *Stratigraphie*, фр. *stratigraphie*, англ. *stratigraphy* утворено з основ лат. *stratum* «шар, підстилка, постіль, настил» і гр. *γράφω* «пишу». — СІС² 794; Kopaliński 919; Holub—Lyer 453; РЧДБЕ 693; Вуяклија 912; Gr. Fwb. 727; Klein 1522. — Див. ще **графá, естрада**. — Пор. **стратифіка́ція, стратостáт, стратосфэра, субстрáт**.

стратифіка́ція «витримування насіння в піску або торфі при зниженій температурі; розміщення шарами, розшарування», *стратифікува́ти*; — р. болг. *стратифика́ция*, бр. *стратыфіка́цыя*, п. *stratyfikacja*, ч. *stratifikace*, слц. *stratifikácia*, схв. *стратыфіка́цыја*, слн. *stratifikacija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Stratifikatióń*, фр. англ. *stratification* походять від слат. *strātificātiō* «розшарування», що складається з основ *stratum* «шар, настил» і *-ficātiō*, пов'язаного з *facere* «робити». — СІС² 794; ТСБМ V/1, 336; Kopaliński 919; Holub—Lyer 453; РЧДБЕ 694; Вуяклија 912; Gr. Fwb. 727; Dauzat 685; Klein 1522. — Див. ще **естрада, факт**. — Пор. **стратигра́фія, стратостáт, стратосфэра, субстрáт**.

стратостáт; — р. болг. *стратостáт*, бр. *стратастáт*, п. слц. *stratostat*, схв. *стратостат*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Stratostat*, фр. англ. *stratostat* утворено з першого компонента фр. *stratosphère* «стратосфера» і гр. *στατός* «той, що стоїть» (за зразком фр. *aérostat* «аеростат»). — СІС² 794; БСЭ 41, 85; ТСБМ V/1, 335; Sł. wyr. obcych 705; РЧДБЕ 694; Вуяклија 913; Gr. Fwb. 727; Dauzat 685. — Див. ще **аеростáт, стратосфэра**. — Пор. **стратигра́фія, стратифіка́ція, стратосфэра, субстрáт**.

стратосфэра «шар атмосфери на висоті від 8—16 до 55 км»; — р. болг. м. схв. *стратосфэра*, бр. *стратасфэра*, п. вл. *stratosfera*, ч. слц. *stratosféra*, слн. *stratosfèra*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Stratosphäre*, англ. *stratosphere* походять від

фр. stratosphère, яке утворив французький метеоролог Л.-Ф. Тессеренк де Бор (1855—1913) з основ лат. strātum «шар, покриття» і гр. σφαῖρα «м'яч, куля; небозвід, небесний простір». — СІС² 794; ССРЛЯ 14, 1006; Kopalinski 919; Holub—Lyer 453; РЧДБЕ 693; Вуяклија 913; Klein 1487, 1522; Gr. Fwb. 727; Dauzat 685. — Див. ще **естрада, сфера**. — Пор. **стратиграфія, стратифікація, стратостат, субстрат**.

страус (орн.) «рід птахів страусоподібних, *Struthio camelus* L.», [стрóвус] «тс.» Нед, *страусеня* «пташа страуса», *страуся* «тс.», *страусятник* «приміщення для страусів», *страусиний, страусовий*; — р. бр. *страус*; — очевидно, через посередництво російської мови запозичено з німецької; нвн. Strauss «страус» (снн. strūs, двн. strūz) виводиться від пізньолат. слат. strūthiō «страус», що продовжує лат. strūthio (strūtio), яке походить від гр. στρουθίον «тс.; горобець, маленький птах взагалі», пов'язаного з στρουθός (атт. στρουθός) «тс.; птах» нез'ясованого походження. — СІС² 794; Коваль 95; Черных II 207; Фасмер III 771; Преобр. II 393; Kluge—Mitzka 144, 756; Klein 1527; Walde—Hofm. II 608; Frisk II 811. — Пор. **струсь**.

страх, [страхán] «опудало» Корз, *страхів'я, страхіття, страхіть, страховідло, страховина* СУМ, Г, *страховіння*, [страховіночка] «страшна казка» Нед, *страховісько* СУМ, УРС, *страховище, страховіття, страхота*, [страхотина] «страхота» Чаб, [страхунок] «страх» Нед, [страшилище] «тс., жах» О, *страшідло, страшило*, [страшище] «привид» Нед, [страшкó] «боягуз», [страшóк] «назва вола полової масті з особливого роду рогами; опудало для птахів», *страхлівий* СУМ, Куз, *страхітний, страховінний, страховітий* «який викликає страх», *страшезний*, [страшелезний] Нед, Чаб, *страшенний*, [страшétний] «жахливий», [страшкíй] «страшний; лякли-

вий, боязкий», *страшливий, страшний* СУМ, Нед, *страшнуватий, страшнючий*, [страшне] «дуже» О, *страхати, страхатися* «лякатися, боятися» СУМ, ВеУг; *побоюватися, турбуватися*, [страхнўтися] «злякатися», *страшити* СУМ, Нед, *стращати* «лякати, залякувати», *безстрашия, безстрашний*, [вістраха] «страх» ЛексПол, [вистрахітте] «страхіття» тж, [відстрах] «відстрашування» Ж, *застрашливий, настрашка, настраханий, óстрах, óстрашка* СУМ, Ж, *острахнўтися, перéстрах* СУМ, Нед, *пóстрах*, [пóстрашка] «пострах» Куз, *прістрашка*; — р. бр. болг. *страх*, др. *страхъ*, п. ч. слц. *strach*, вл. *strach*, ст. *traschiez* «боятися, лякатися», нл. *tšach*, полаб. *stroch* «страх», м. *страв* «тс.», *страшен* «страшний», схв. *страх*, слн. *stráh*, стсл. **страхъ**; — псл. *страхъ* «страх»; — загальноприйнятої етимології не має; первісно, можливо, «заціпеніння», пов'язане з іє. *ster- «ціпеніти, твердіти»; у такому разі споріднене з лит. *strėgti* «заціпеніти, залякнути, застигнути; перетворитися на лід», лтс. *strėgele* «бурулька», свн. *strac* «тугий», снн. *strak* «тс., твердий, жорсткий, заляклий»; заслуговують на увагу також зіставлення з лтс. *struōstēt*, *struōstīt* «загрожувати; суворо попереджати» (Endzelin KZ 44, 65—66; Эндзелин СБЭ 70; Mühl.—Endz. III 1099), пов'язання з псл. *trepetъ* «трепет», лат. *strāgēs* «падіння, убивство, смерть», гр. *τρέω* «боюся, утікаю з переляку», дінд. *trāsati* «боїться» (Младенов 611) або з псл. *strastъ* «страсть» (Brückner 517—518), виведення від *strag- (<*strōg-, *sr-ōg-/sor-g-) «строгий» (Ondruš JC 10, 17; RES 37, 169); безпідставне зближення з р. *стража* (Mikkola IF 6, 351), псл. *tręsti* «трясти» (Jokl AfSIPh 28, 7). — Фасмер—Трубачев III 772; Черных II 207; Преобр. III 393—394; Ильинский ИОРЯС 20/3, 116—117; Machek ESJC 581; Schuster-Sewc 1362—1363; Skok III 340—341; ZVSZ 410—411; Mikl. EW 324; Vondrák I 354; Vaillant Gr. comp. I

170—171; Persson Beitr. 432, 450—451.
— Пор. **страсть, строгий, трéпет.**

[**страхопільне**] «опудало, привид» Нед; — складне утворення, пов'язане зі *страх*; другий компонент неясний. — Див. ще **страх**.

[**страхопуд¹**] (орн.) «сорокопуд сирій, *Lanius exhibitor* L.» Шарл; — видозмінене запозичення з чеської або словацької мови, зближене зі *страхопуд* «опудало; страховище; боягуз»; ч. *strakorud* «строкатий дятел», слц. [strakorúd] «тс.» (пор. ч. діал. слц. *strakoš* «сорокопуд») відповідають укр. *сорокопуд*, яке складається з основ *сорока* і *пудити* (див.). — Пор. **стракаш**.

[**страхопуд²**] (бот.) «осот болотний, *Cirsium palustre* Scop.» Мак; — результат перенесення на рослину назви *страхопуд* «опудало, страховище»; в основі перенесення лежить, очевидно, пов'язаний з давніми віруваннями слов'ян звичай робити пучки, снопи з осоту і под., які ставились біля воріт або дверей хати чи хліва для того, щоб відганяти від оселі нечисту силу або заманювати домовика. — Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Симоновић 97. — Див. ще **пудити, страх, страхопуд¹**. — Пор. **дід²**.

страхувати «укладати договір про страхування; уберігати кого-небудь від нещасного випадку при виконанні чогось», [*страхівник*] «той, який страхує, застрахований» Куз, *страхові* (мн.) «гроші, які вносять або одержують при страхуванні», *страховка* «страхування; форма відшкодування збитків за рахунок страхового фонду», *страхування* «тс.; страхова плáта», *страхувальник* «особа чи установа, яка страхується», *страхувач* «особа чи установа, яка зобов'язується виплачувати винагороду при страхуванні», [*страховальний*] «застрахований від пожежі» Нед, *страховий, перестраховка, перестрахувальник*; — бр. *страхавачь* «страхувати», *страхоўка*; — запозичення з російської мови; р. *страховать* «страхува-

ти» (з 1822), *страхование* «страхування» (з 1773), *страховщик* «страхувач», *страховой* «страховий» (з 1782) пов'язані зі *страх* «страх, стан тривоги, неспокою». — ССРЛЯ 14, 1010—1011, 1013; Преобр. II 393—394; Грот Фил. раз. II 369. — Див. ще **страх**.

[**стрежень**] (ент.) «муха жигалка осіння, *Stomoxys calcitrans* L.» Німчук; — неясне; можливо, пов'язане зі [*стрикати*] «штрикати». — Німчук 232.

стрекало — див. **стрикати**.

стрекач (у виразі *задавати стрекача* «втікати, швидко зникати»); — очевидно, запозичення з російської мови; р. *стрекач* (у виразах *давать стрекача* «швидко, спішно, квапливо тікати», *давать с.* «тс.») є похідним від дієслова *стрека́ть* «швидко бігти, тікати; [стрибати, скакати; поспішати, кинути-ся прожогом]», можливо, пов'язаного зі *стрека́ть* «колоти, штрикати; жалити», що відповідає укр. [*стрикнути*] «ужалити, уколоти». — Фасмер III 774; Преобр. II 395; Ильинский ИОРЯС 16/4, 23. — Див. ще **стрикати**.

[**стрекоза́**] «цикада, деревний цвіркун» Куз; — результат контамінації назв [*стрекота*] «тс.» і [*стрикоза*] «бабка, *Libellula* L.». — Див. ще **стрекотати¹, стрикоза**.

[**стреконіти**] «мерзнути» Нед; — очевидно, результат видозміни форми [*дригоніти* (**дрегоніти*)] «дрижати (від холоду)». — Див. ще **дрижати**.

стрекотати¹, *стрекотіти, стрéкіт, [стрéкот]* «стрекіт» Нед, [*стрекота*] «цикада, деревний цвіркун» Нед, *стрекотання, стрекотіння, стрекотня, стрекотнява, [стрекотулька]* «саранча червонокрилка, *Acridium stridulum*» Нед, *стрекотуха* «та, що стрекоче, швидко, багатослівно говорить», *стрекотушка* «тс.», *стрекотлівий*; — р. *стрекотать* «стрекотати», бр. *стракатыць* «тс.», др. *въстрекотати* «стрекотати» (про сороку); — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *скрекотати, [троскотати]* «кричати, сокотати (про курку)», др. *троскотати*

«стрекотати»; пор. гр. τρίζω, τέτριφα «щебетати, джеркотати, стрекотати, пищати», στήριξ, στήριξ «якийсь нічний птах», лат. strīx «сова», що зближуються з іє. *(s)treig- «шипіти; дзижчати, свистіти» звуконаслідувального походження. — Фасмер III 774; Черных II 208; Преобр. III 395; Budziszewska 158; Frisk II 932, 810; Pokorny 1036. — Пор. **скрекотати**.

стрекотати² — див. **стрікати**.

стремéно СУМ, Нед, *стремéнне* «остання чарка перед дорогою», *стремéнний* «конюх-слуга», [стремéнь] «стремéно» Нед, Чаб, [стремín] «тс.», *стремíнци́* (анат.) «стремéно в середньому вусі», [стрém'я] «стремéно Нед, Куз; слід ноги Нед, слід Пі», [стрíмено] «стрем'янка» О, [струмéнта] «стремéна» Нед, [стремéни́стий] «міцний в стремéнах» Нед, [настрéмець] «спадкоємець»; — р. стрéмя «стремéно», бр. стрэ́мя, др. стремéнь, стрьмéнь, п. strzemię, [каш. střema, střemeń, střemo], ч. střemen, třemen, ст. střemen, (s)třmen, слц. stremeň, strmeň, вл. třmjeň, třemjeň, ст. tšmeň, нл. tšmjeň, ст. tschmeň, болг. стрéме, м. стремéн, схв. стрéме, стрёмён, стрьмён, слн. stréme, цсл. стрьмэнь; — псл. (s)treme, *(s)třme, очевидно, пов'язані з stremъ, *střmъ «крутий, стрімкий; тугий», до якого зводиться також укр. *стрімкий*; виводиться також (Бернштейн Очерк 1974, 178) від гіпотетичної дієслівної основи псл. *strem- із значенням «стягувати, зв'язувати»; виведення від слат. strīma «стремéно» (Matzenauer 314) сумнівне. — Фасмер III 775; Черных II 209—210; Преобр. II 397; КЭСРЯ 429; Brückner 522; Machej ESJC 586; Holub—Lyer 454; Schuster-Sewc 1546—1547; Младенов 612; Skok III 344; Zubatý St. a čl. II 2, 164, 167; ZVSZ 414; Mikl. EW 325. — Див. ще **стрém'я**.

[**стремка**] (бот.) «бровник однобульбовий, Herminium monorchis (L.) R. Br.» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з бр. стрэмка «гостра, колюча тріска».

[**стрém'я**] «круте урвище, провалля; швидка, бурхлива течія», [стрém'я] «тс.», [стремéно] «урвище», *стремління*, [стрémно] «безодня, провалля» Нед, [стрíмен] «настрій; прагнення, устремління» О, [стёрмо] «крутизна» Нед, [стрím] «схил Куз; усе, що високо підноситься, стрімчак; нанесене течією; напрям Нед», [стрімковане] «вимірювання глибини лотом» Нед, [стрімля́к] «шпиль», [стрімни́ця] «вертикаль» Нед, *стрімчак* «прямовисна, стрімка скеля; те, що високо підноситься», [стром] «круча», [стромá] «тс.; круте урвище, провалля, крутий, скелястий берег; швидка, бурхлива течія», *стромі́на* «обрив, круча СУМ, Нед; [стрімкий крутий схил О]; круте урвище, провалля; швидка, бурхлива течія», *стромові́на* «тс.», [стрóмлядь] «крутий берег, схил гори» St. z fil. 12, [стремлі́вий] «прагнучий» Нед, *стрімкий*, *стрімлі́вий*, *стрімча́стий*, [стромані́стий] «тонкий, стрункий» Нед, [струмені́стий] «тс.» ВеУг, [стрóмий] «крутий, обривистий» Нед, [стромлі́вий] «стрімкий» Нед, [стрямкі́й] «крутий», [стрáмкувати] «настромлювати» О, *стреміти* «стирчати; стояти сторчма; швидко рухатися; прагнути», *стрмі́ти* «тс.», [стрімля́ти] «настромлювати» Нед, Пі, [стрімну́ти] «направитися, кинутися» Нед, *стромі́ти*, *стромля́ти*, [стром'я́ть] «прямовисно, вертикально» О, [настрóми] «шевська колодка, копил» Куз, *устремління*; — р. стрéмя «швидка, бурхлива течія», *стремні́на* «тс.; урвище», *стремі́ть* «спрямовувати, швидко рухатися», *стремі́ться* «тс.; прагнути», бр. стрóма «обрив; прудка течія», стрэмка «гостра тріска, осколок», п. stromy «крутий», trzmić «стирчати», ч. strmý «крутий», strměti «стирчати, височіти», слц. strmý «крутий», strmiet' «стирчати, височіти», болг. стрьмéн «крутий», стремя́ се «прагну; направляюся», м. стрм(ен) «крутий», стремі се «прагне», схв. стрьм «крутий», стрémити «направлятися, прагнути», слн. střm «крутий», stremíti «пра-

гнути», стсл. **стрьмити** «тс.»; — псл. *stꙋmъ «крутий», stromъ «тс.», streme «крутизна», stremiti «направляти»; — очевидно, споріднене з гол. stram «жорсткий», н. stramm «тугий, жорсткий», гр. στέρμιος «жорсткий, міцний», які зводяться до іє. *ster- «твердий, жорсткий, тугий, заляклий»; зіставляється також (Соболевский РФВ 71, 432; Преобр. II 396—397; Младенов 612; Mo-szyński PZJP 123—124) з іє. *ser-/srei-/sri- «текти» (псл. struja); є підстави вбачати тут праслов'янську омонімію двох етимологічних гнізд — із семантикою «стирчати, височіти» (від іє. *ster-) і з семантикою «текти, спрямовувати» (від іє. *ser-/sr- > псл. str-); менш обгрунтовані зіставлення з лтс. stramenes «багністі рівні луки» (Mühl.—Endz. III 1081) або з лит. [stramenu] «гоню, лякаю», [pastramėno] «злякався» (Būga RR II 605; Trautmann 290), як і думка (Кореєп'у Езиков. изсл. Младенов 379) про звуконаслідувальне походження. — Фасмер—Трубачев III 775, 781; Черных II 209; КЭСРЯ 429; Ильинский ИОРЯС 23/1, 138—141; Brücker 519; Holub—Kop. 354—355; Machek ESJC 582; Skok III 346; Mikl. EW 325—326; Zubatý St. a čl. I 2, 167; Meillet Études 233, 428; Persson Beitr. 430—431; Pokorny 1022. — Пор. **острів**, **сторч**, **страдати**, **струмінь**.

стрем'янка «переносна драбина; пристрій у вигляді скоби для з'єднання, скріплення окремих деталей» (з рос.), [стрэмен] «вид бортницького лазива» Ник; — р. **стрем'янка** «переносна драбина»; — пов'язане з р. [стром] «драбина з одного стовбура з суками», яке відповідає укр. [стром(а)] «круча»; пов'язання зі стрэмя «стремено» (Преобр. II 397) викликає сумнів. — Фасмер III 781; Черных II 210. — Див. ще **стрем'я**.

стренáдка, **стронáдля** — див. **стернік**.

[стрэнчити] «рекомендувати, указувати, радити», [странчити] «тс.» Корз, **настрэнчити** «настроїти, підбурити»,

[підстрүнчити] «підбурити, підбити», [підстрючити] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. stręczyć «радити, рекомендувати, факторувати», pastęczyć «порадити, порекомендувати» загальноприйнятої етимології не має; розглядається як похідне з префіксом z- (s-) «з-» від дієслова ręczyć «ручитися, ручатися», пов'язаного з ręka «рука», що відповідає укр. *рукá* (SW VI 454); пов'язується також з strąk «стручок» (Brückner 518). — Пор. **рукá**, **струк**.

стрéпéт (орн.) «хохітва, Otis tetrah L.» СУМ, Нед, [стрéпéтень, стрéпéтка] «тс.» Нед, Шарл; — р. **стрéпéт** «тс.; [різкий шум, шерех зі свистом]», бр. **стрéпéт**, п. strepet (з р.), болг. **стрéпéт** (з р.?) — очевидно, звуконаслідувальне утворення, аналогічне до лат. strepere «шуміти, бушувати, гриміти», за характером шуму від польоту хохітви; пов'язується також з **трéпéт**, р. **трéпéтáть** за особливістю зльоту цього птаха із землі. — СУМ 9, 763; Булаховський Вибр. пр. III 222; Фасмер III 776; Преобр. II 397; Лопатин ЭИРЯ II 147; Даль IV 339; Аксаков Записки ружейного охотника 229.

стрепехáтий, **стрепій**, **стрепіхí** — див. **страпи**.

стрепехáтися «здрігатися всім тілом, тріпотіти крилами; прискорено, посилено битися (про серце)», **стрепехnúтися**; — афективне утворення, пов'язане з **трéпéтáтися** «дрижати, тремтіти», р. **трéпéхáться** «тріпатися, стрепехатися». — Див. ще **трéпéт**.

стрептоко́ки «бактерії кулястої форми, з'єднані у вигляді ланцюжка, які можуть спричинювати гнійні запалення, сепсис, ендокардит, ангіни та ін.», **стрептоко́к** (одн.); — р. **стрептоко́кк**, бр. **стрэптакóкі**, п. streptokoki (мн.), ч. слц. streptokok, streptokokus, болг. **стрептоко́к**, м. **стрептоко́ки**, схв. **стрептоко́ка**, слн. streptokók; — назва, засвоєна з новолатинської наукової номенклатури; нлат. Streptococcus утворено віденським хірургом А. Т. Біллротом (1829—1894) на базі гр. στρεπτός

«скручений, гнучкий», пов'язаного з дієсловом στρέφω «повертаю, верну», етимологічно не зовсім ясного, і κόμπος «зернина, ядро». — СІС² 794; ССРЛЯ 14, 1044; Kopaliński 919; Holub—Lyer 453—454; РЧДБЕ 693; Вујаклија 913; Klein 1523, 1526; Frisk I 895, II 808—809. — Див. ще **апостро́ф, кок**³.

стрептоміцин «лікарський препарат, антибіотик, який застосовують при лікуванні туберкульозу, бруцельозу, туляремії та ін.»; — р. болг. м. *стрептомицин*, бр. *стрэптаміцын*, п. streptomycina, ч. streptomycin, слц. streptomycin, схв. *стрептоміцин*, слн. streptomicin; — очевидно, запозичення з англійської мови; англ. streptomycin (звідки також фр. streptomycine, нім. Streptomycin) утворено в 1944 р. американським мікробіологом З.А.Ваксманом з основ гр. στρεπτός «скручений, гнучкий» і μύκης «гриб, пліснява», очевидно, пов'язаного з μύξα «слиз із носа; слиз» і, можливо, спорідненого з лат. mŭsus «тс.», mŭsus «пліснява, цвіль». — УРЕ 11, 20; ССРЛЯ 14, 1044; Kopaliński 919; Holub—Lyer 454; РЧДБЕ 693; Вујаклија 913; Klein 1011, 1523; Gr. Fwb. 727; Frisk II 267, 277—278, 808—809; Walde—Hofm. I 402—403. — Див. ще **стрептоко́ки**. — Пор. **стрептоци́д**.

стрептоци́д «препарат, яким лікують захворювання, викликані стрептококом»; — бр. *стрэптацы́д*, болг. *стрептоци́д*, слц. streptocid, схв. *стрептоцид*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *стрептоци́д* утворено з першої частини слова *стрептоко́к* і основи лат. -cida, пов'язаної з дієсловом caedo «б'ю, рубаю, вбиваю». — Черных II 210. — Див. ще **стрептоко́ки, гербіци́д**.

стрес «неспецифічна реакція організму на дію подразників»; — р. *стресс*, бр. *стрэс*, п. stres(s), ч. stress, слц. stres, слн. strés; — запозичення з англійської мови; англ. stress «тс.; тиск, натиск» є результатом спрощення форми distresse «горе, біда; біль; [тиск; напруга]», яке походить від фр. ст. destre(s)ce «бі-

да, злидні», що зводиться до нар.-лат. *districtia «тіснота», пов'язаного з лат. dstringo «розтягую, розпинаю; оточую», похідним від stringo «натягую, згортаю, стягую, витягую, зв'язую», яке виникло внаслідок злиття двох етимологічно різних слів, зокрема пов'язаного з striga «риска, смужка», спорідненим з двн. strihhan «натирати», дангл. strīcan «тс.», псл. *strigti «стригти», strygati «стругати», і з гр. στραγγός «скручений», двн. strengi «сильний». — СІС² 794; СРЯ IV 287; ТСБМ V/1, 351; Kopaliński 919—920; Klein 1523; ODEE 277, 875; Dauzat 243; Walde—Hofm. II 604—605. — Див. ще **стри́гти, струга́ти**.

стриба́ти «скакати», [*стриба́ти*] «утікати Нед; швидко летіти О», *стрибну́ти* СУМ, Нед, *стрибону́ти* СУМ, Нед, *стриб* (виг.), [*стриб*] «стрибок», *стриба́йчик* «заець СУМ, Нед; [(ент.) вид блішки, Haltica Müll.] Нед», *стриба́ння* (у виразі *с. в гречку* «нешлюбні зв'язки»), [*стрибаньчик*] «заець; вид блішки» Нед, *стриба́ч, стрибо́к* СУМ, Нед, *стрибу́н, стрибу́нка, стрибу́ха, стрibaючий, стрибкий, стрибко́вий, стрибкува́тий, стрибу́чий, [вістриб]* «стрибок» Я, *вістриби* «жваві стрибки», [*вістриба*] «вистрибом», *вістрибом, вістрибцем, [вистрибинатий]* «баский» (кінь) ЛЧерк, *підстрибом, підстрибцем, пострибу́н, прістрибом*; — р. [*стриба́ть*] «скакати, плигати» (з укр.?), бр. [*стрыбуляць*] «іти підстрибуючи»; — псл. [stribati] «скакати»; — очевидно, споріднене з лит. (s)tribuliuoti «підскакувати, скакати»; дальші зв'язки неясні; зіставлялося (Ильинский ИОРЯС 23/1, 143—144) з нвн. streben «прагнути, направлятися», англ. strive «боротися». — Фасмер—Трубачев III 777; Куркина Этимология 1974, 51—52.

Стрібо́г «бог вітрів у східних слов'ян»; — р. *Стрібо́г*, бр. *Стрыбо́г*, др. *Стрибогъ* «тс.», *Стрибожь* «Стрибожий»; — очевидно, запозичення з давньоіранської мови; пор. перс. Šrībaγa- < *Šrībaγa- «величний бог», у якому компонент šrī- відповідає дінд. šgi- «блиск,

світло вогню, сонця, світанок», а *baŭa* — псл. *bogъ* «бог»; недостатньо обгрунтовані зіставлення з псл. *strojiti* «влаштувати» (Meillet RSI 6, 168), із *стрибати* і нвн. *streben* «прагнути» (Brückner KZ 50, 195), з лит. *stygėti* «бути жорстким», *styti* «ставати жорстким» (Jagić AfSIPh 5, 4), виведення від псл. *сътъгъ* «зітри, знищ» (Зеленин ИОРЯС 8/4, 268), від іє. **ster-* «розстилати, розсівати» (Преобр. II 398; Jakobson IJSLP 1/2, 272), від іє. **pətēr bhagos* «бог-отець» (Вей ВЯ 1958/3, 96—97), від іє. **ser-* «текти, рухатися, бігти» (Moszyński PZJP 123; Ondruš Sborník filoz. fak. University Komensk. 10, 90). — Булаховський Вибр. пр. III 494—497; Фасмер—Трубачев III 777; Менгес 193—195.

стривай, *стривайте* — див. **тривати**.

стригавець, *стригавка* — див. **стригнути**.

[**стриганець**] (ент.) «сарана, *Locusta L.*» ВеБ, [*стрижок*] «тс.» ВеБ; — похідні утворення від [*стригнути*] (**стригати*) «стрибнути» (див.).

[**стригнути**] «стрибнути» Нед; — результат контамінації слів *стрибнути* і *плигнути*. — Див. ще **плигати**, **стрибати**.

стригти, *стригнути*, *стрига* «коротко обстрижена покритка; [обстрижена дитина Нед]», [*стригало*] «овечі ножиці» Куз, *стригаль*, *стригун* «однорічне лоша; [стригаль Нед]», [*стриж*] «стриження, стрижка (овець)» Нед, [*стрижай*] «стригаль», *стрижак*, [*стрижачка*] «кобила на другому році; безоста пшениця Нед», [*стрижачок*] «дворічне лоша» Мо, [*стрижбá*] «стрижка (овець)» Нед, *стрижій* «стригаль», *стрижка* «стриження; спосіб, форма підстригання; [обстрижена вівця; обстрижений (про дитину та ін.); гривка волосся на чолі у дівчат О]», [*стрижки*] «спущені на чоло пасма підстриженого волосся» Ме, [*стрижкі*] «вівці, яких можна стригти» ВеУг, *стрижча* «стригунець (лоша)», *настриг*, *обстрижчини* «обряд

першої стрижки дитини», [*пострижини* Куз, *пострижчини*] «тс.», *перестриг* «повторне стриження вовни», [*перестрига*] «вівця, яка двічі за літо стриждеться; вовна повторної стрижки; пристрижена овчина старої вівці», [*перестрижка*] «руно з однорічної вівці» Нед, [*підстригач*] «той, хто підстригає вовну на сукні» Нед, *підстрижка*, *постриг* «обряд постригання в ченці», [*постригальня*] (тех.) Нед, [*постригач*] «перукар» Куз, [*постриженник*] «чернець» Нед, [*пострижник*] «тс.» тж, *розстрига*; — р. *стричь*, *стригý*, бр. *стригчы*, др. *стричи*, *стригу*, п. *strzyc*, *strzygę*, ч. *stříhati*, ст. *stříci*, слц. *strihat'*, вл. *tříhać*, нл. *stígaś*, [*strigaś*], полаб. *strajžě* «стриже», болг. *стрига́*, м. *стриже*, схв. *стри́жи*, *стри́жем*, слн. *stříci*, *střížem*, стсл. **стришти**, **стригж**; — псл. **strigti* «стригти», **strigati* «тс.», паралельне до *strъgati* «стругати»; — споріднене з прус. *strigli* «будяк, чортополох», дангл. *strican* «намазувати, гладити», двн. *strihhan*, дісл. *strýkva*, гол. *strijken* «тс.», лат. *stringere* «торкатися; здирати», *strigilis* «скребло»; іє. **strīg-/streig-* «гладити»; припущення про рухоме *s-*, псл. **strikti* і зближення з лит. *giēkti* «різати», іє. **reik-* (Machek ESJC 588; Dostál ZfSIPh 29, 218) недостатньо обгрунтоване. — Фасмер III 778; Черных II 210; Преобр. III 398—399; Brückner 523; ZfSIPh 2, 299; Holub—Kop. 358; Holub—Lyer 455; Schuster—Sewc 1546; Младенов 612; Skok III 344; Mikl. EW 326; Мейє ОЯ 175; Meillet MSL 14, 350; Mikkola Ursl. Gr. III 77; Trautmann 289; Kluge—Mitzka 757; Vries NEW 710—711; Walde—Hofm. II 604—605; Ernout—Meillet 1159; Zupitza GG 94; Pokorny 1028—1029. — Пор. **стругати**.

[**стриги**] «листяні жилки (у капусті)» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане зі *стрижень*¹ (пор.).

[**стригойка**] «гнучка палиця» Ме; — очевидно, семантично видозмінене («заворожена палиця, зручна у деяких дитячих забавах» < «відьма») запозичення

із східнороманських мов; молд. *стригоайкэ* (рум. *strigoaică*) «відьма» пов'язане з молд. *стригой* (рум. *strigoi*) «вовкулак», *стригэ* (рум. *strigă*) «відьма», що походить від лат. *striga* «стара чаклунка, відьма; вухата сова», спорідненого з гр. *стрі(γ)ξ* «сова», лат. *strix* (род. в. *strigis*) «вухата сова, сипуха» (за повір'ям, висмоктує дитячу кров), які зводяться до іє. **(s)trīg- / (s)trei-g-* «шипіти; дзижчати, летіти (з посвистом)». — Мельничук Молд. эл. 171; Pușcariu 152; Walde—Hofm. II 603, 606; Дворецкий Лат.-русск. сл. 1976, 957, 958; Frisk II 810.

стриж (орн.) «серпокрилець, *Arus Scop.*; [щурик береговий, *Riparia riparia* L. Шарл.], [стрижик] «щурик береговий» Шарл.; — р. *стриж* «серпокрилець», бр. *стрыж* «тс.», п. *strzyżuk* «волове очко, *Troglodytes troglodytes* L. (*Troglodytes parvulus*)», [strzyż], (ст.) *strzeż*, *strzeżyk*, ч. *střízlík*, ст. *střežík*, [мор. *stříž*, *čičíček*, *křížlíček*], слц. [striežik, strížlik], нл. *stšěž*, полаб. *strezěk*, слн. *střížek*, цсл. **стрижь** «корольок, *Regulus L.*»; — псл. *strižь*, *strěžь*, очевидно, звуконаслідувального походження; — близьке до гр. *стрі(γ)ξ* «якийсь нічний птах», лат. *strix* (род. в. *strigis*) «сова вухата, *Asio otus L.*», що зводиться до іє. **(s)trīg- (*strei-g-)* «шипіти; дзижчати, летіти (з посвистом)». — Булаховський Вибр. пр. III 265—266; Фасмер III 778; Преобр. II 398; Горяев 349; Brückner 523; Machek ESJČ 589; Holub—Kop. 359; Ferianc Názv. vtákov 189; Schuster-Sewc 1368; Mikl. EW 326; Kořínek 225.

стрижень¹ «основа, серединна частина в організмі; видовжений предмет як основа чи опора; [осередок у наливі]», *стержень* «видовжений предмет як основа чи опора; [серединна частина дерева; осередок у наливі Нед.], [стрижинь] «стрижень» Нед, Чаб, [стрижнівка] «серцевина, стрижень» Нед, [строжень] «стрижень, серцевина дерева; осередок у чиряку» Нед, [стружён] «бадилля кукурудзи» ВеНЗн, [ос-

тержинь] «чиряк, налив» О, [острижинок] «серцевина дерева» ВеБ; — р. *стержень*, бр. *стрыжань*, др. *стержень* «згусток гною в наливі», п. *gdzeń* «стрижень», [zdrzeń] «тс.», ч. *strzeń* «осередок гнійника», ст. *střež* «стрижень дерева», слц. *strzeń* «стрижень», схв. *срж* «кістковий мозок; серцевина, стрижень», слн. *stržén* «стрижень дерева», р.-цсл. **стръжьнь** «серцевина»; — псл. **strъзьнь* «тс.»; — споріднене з прус. *strigeno* «мозок», можливо, пов'язаним з лит. *strigti* «грузнути» або з ав. *mastgəyan-* «череп, мозок». — Фасмер III 757—758, 773; Преобр. II 384; Ильинский ИОРЯС 22/1, 197; Brückner ZfSlPh 2, 305; Machek ESJČ 584; Zubaty St. a čl. I 2, 172; Mikl. EW 322; Trautmann 290; Būga RR II 313, 605.

стрижень² «найглибше місце річки, бистрина»; — р. *стрэжень*, [стрэж, стрэжа], бр. *стрыжань* «тс.», ч. ст. *strziess* «вир», слн. *stržén* «найглибше місце річки, бистрина»; — реконструюється псл. **strъзьнь* або **strъgy*, **strъже-не*; — очевидно, споріднене з шв. *strecke* «стрижень течії», яке зіставляється з двн. *strihhan* «гладити, проводити, терти», псл. **strigti* «стригти»; пов'язувалося також (Соболевский РФВ 64, 116; ЖМНП 1886, вересень 155) з р. [струга] «течія» (укр. [струга] «тс.»); викликає сумнів ототожнення (Фасмер III 757—758; Преобр. II 394; Bezlaj Eseji 138; Trautmann 290) зі *стрыжень* (р. *стержень*) «серцевина». — Фасмер III 773; Черных II 207; Бернштейн Очерк 1974, 171; Ильинский ИОРЯС 22/1, 197; Kluge—Mitzka 757. — Пор. **стригти**.

[стрижоба] «тонкий лід (на річці); іній, паморозь (на деревах)» Нед, ВеЛ, [сріж] «покришений дрейфуючий лід» ВеЛ, [стріж] «тс. ВеЛ; замерзлий лід на річці ВеНЗн; тонкий лід (на річці), імла ВеЗа», [стриг] «тонкий лід (на річці); імла» ВеЗа, [стриж, стріжоги (мн.), строжога] «тс.» ВеЗа; — запозичення з польської мови; — п. *strysz* «сало, шерех, шуга (льодяна каша на

річці)», *stryż, śryz, śryż, śryż* «тс.», *śreżoga* «паморозь, іній», [*śreżoga, srzeżoga, śrzeżoga, śrezoga, srezoga, srozoga, strzeżoga, stryzoga, śryzoga*] «тс.; дощ з морозним вітром; ожеледь», як і ч. [*stříž*] «тонкий лід на воді», [*střížek*] «тс.», [мор. *tříšť*] «лід з водою», слц. [*striež*] «хмара (без дощу); паморозь, іній», [*striežava*] «тс.», [*stříž*] «паморозь, іній», [*střížava, sriež*] «тс.», *srež* «зернистий сніг», вл. *sgěž* «лід (тонкий); паморозь, іній», *sgěš*, нл. *sgěž* «тонкий лід», болг. м. *скреж* «іній, паморозь», схв. *srěш* «винний камінь», *srěješ* «цвіль», *striješ* «тс.», *srěž* «винна цвіль», слн. *sgěž* «паморозь, іній; плавучий лід», стсл. *srěшъ* «гуща (винна)», відповідають укр. [*serěш*] «тонка крига на воді» (див.).

[**стрий**] «дядько по батькові, брат батька та чоловік батькової сестри СУМ; брат діда; брат матері О», [*стрик*] «тс.» СУМ, О, [*стрийко*] «дядько, батьків брат» Мо, [*стрийна*] «тітка, сестра батька; дружина батькового брата», [*стрийчаник*] «син дядька» Нед, О, [*стрийчинок*] Нед, [*стричаник Ба*] «тс.», [*стрино*] «брат батька» Вел, Ба, [*стрина*] «жінка батькового брата» Нед, О, [*стринешни*] «син батькового брата» Кур, [*стричанка*] «дочка батькового брата» О, [*стриянка*] «тітка, дружина батькового брата» Мо, О, [*стриєчний*] «двоюрідний по батькові» Нед, [*стрийний* Нед, О, *стрийський* О, *стрийцький* О] «тс.»; — р. [*строй*] «дядько по батькові», ст. *стрый* «тс.; брат діда і прадіда», бр. [*стрый*] «брат батька», *стрыєчны* «двоюрідний», др. *стрыи* (*стрыи*) «брат батька», п. *stryj, stryjek*, ст. *stryk*, ч. *strýc* «дядько», слц. *strýc* «брат батька», *strýk* «тс.», вл. нл. ст. *tryk*, полаб. *strajă*, болг. діал. м. *стрико*, схв. *стрико, стріц* «тс.», слн. *stríc* «дядько», с.-цсл. **стрын** «брат батька»; — псл. *stryjъ* «тс.», очевидно, результат закономірної фонетичної видозміни форми **ptruціо-*, що зводиться до нульового ступеня основи іє. **patēr* (*patēr*) «батько»; — найближче споріднене з лат. *patruus* «дядько» (похідне від

pater «батько»), ав. *tūrya-* «тс.»; менш переконливе зіставлення (Brückner 522; Mikl. EW 327; Būga RR I 486) з лит. *strūjus* «дід», дірл. *sruith* «старий, поважний». — Бурячок 82; Фасмер—Трубачев III 780; Преобр. II 403—404; Holub—Lyer 454; Machek ESJČ 584; Olesch 1107; Младенов 612; Skok III 344; Трубачев Терм. родства 79—81; Mikko-la Ursl. Gr. I 52; IF 23, 124—125; Vey BSL 32, 65—66. — Див. ще **пáтер**.

[**стрикати**] «штрикати О; прискати Нед; стріляти (про біль у вухах, голові) Нед, Ме», [*стрекотати*] «жалити» Бі, [*стригати*] «щеміти» О, [*стрикати*] «бризкати, прискати Нед; (про біль у вухах) Нед, Вел», [*стрикнути*] «ужалити», [*стрякнути*] «стрикнути, капнути» О, [*стрьокати*] «щипати; колоти, жалити» (про рани) Нед, [*строгати*] «тс.» тж, *штрикати*, [*штрихонутти*] «штриконути», *стрекало*, [*стрикач*] «таран; сокира (бойова); пожежна зброя» Нед, [*стрикачка*] «кийок із залізним кінцем, розширеним як лопаточка», [*штрикавка*] «шприц» Куз, [*штрикалка*] «тс.», *штрик*; — р. *стрекать* «жалити», бр. [*стракаца*] «жалити, жигати кропивою», др. *стрькати* «колоти, жалити», п. *strzykać* «прискати, штрикати, колоти», ст. *strzekać, strykać* «тс.», ч. *stříkati* «прискати», слц. *striekat'* «тс.», болг. *стрякам* «стукаю, тріщу», *щрѣклица* «гедзь», схв. *стриєка* «смуга, тріщина», *střcati* «прискати», *štrcati* «тс.», *штрєцати* «поколювати», *штрк* «гедзь», стсл. **стрькати** «колоти, жалити»; — псл. *strěkati* «колоти», **střkati* «прискати», як і пов'язане з ними чергуванням голосних *stroka* «ряд (проколотий)», не зовсім ясні; можуть бути зіставлені з *(s)třkati, *(s)třcati «штовхати, колоти; стирчати»; через іє. **ster-* зближуються також (у значенні «прискати») з псл. **sterti* «простирати», **storna* «сторона»; — як відповідник наводиться дангл. *stregdan* «розсипати»; зближення з лит. *strakus* «моторний, жвавий, упертий» (Mikl. EW 325) сумнівне; є підстави припускати, що в роз-

глянутому лексичному матеріалі в праслов'янській мові об'єдналися два різні етимологічні гнізда із значеннями «колоти, жалити» і «прискати». — Фасмер III 773, 780—781, IV 83; Преобр. II 394—395; Грот Фил. раз. I 479; Brückner 523; Holub—Kop. 354; Skok III 345; Moszyński PZJP 123—124; Pokorpu 1030. — Пор. **строка́²**, **торка́ти**.

[стрикоза] (ент.) «бабка, Libellula L.; коромисло терезів» Нед, **[стрикізка]** УРС, Нед, **стрéкавка** Нед] «тс.», **[стрикізка]** «коромисло терезів» Нед, Пі; — р. **стрекоза́** «бабка», бр. **страказа́** «бабка; коник», **[стрыказа́]** «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; виводилось від р. **стрекать** «стрибати» або «колоти, штрикати» (Brückner KZ 45, 31; Machek ESJČ 585; Mikl. EW 325); припускалась контамінація р. **стрекать** з **коза́** за властивістю швидких, проворних і легких рухів (Преобр. II 395); пов'язувалося з р. **стрекотать** «стрекотати» (Ильинский ИОРЯС 16/4, 23); щодо зв'язку значень «колоти» і «бабка» пор. уйг. [jiŋpǎčük] «бабка» < [jiŋpǎ] «голка» (Радлов III 512). — Фасмер—Трубачев III 774; Черных II 207—208; Плотникова-Робинсон ЛС III 135. — Пор. **стрекотати¹**, **стрекóза**.

[стріміні] (бот., мн.) «листяні жилки» Нед, **[стрéмені]** «тс.» Нед; — неясне.

[стрипіти¹] «нерухомо, уперто стояти» Нед, Куз; — неясне; можливо, результат афективної видозміни форми **стриміти**.

стрипіти² — див. **труп¹**.

стриптіз «танцювальний виступ з поступовим роздяганням»; — р. **стриптіз**, бр. **стрыптыз**, п. вл. striptease, ч. striptýz, слц. striptíz, болг. **стриптийз**, схв. **стриптимиз**, слн. striptiz «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. strip-tease «тс.» утворено з дієслів strip «роздягати(ся), здймати, здирати», спорідненого з гол. stropen «роздягати, грабувати», двн. stroufen «тс.», нвн. streifen «здймати; блукати», і tease «дражнити; чесати (вовну)», пов'язаного з

[touse] «смикати, рвати» і спорідненого з дат. tæse «смикати, тріпати», снн. tōsen, нвн. zausen «тс.», лат. dūmus (<dūsmus) «тернистий чагарник». — Брагина РР 1971/1, 58—64; ТСБМ V/1, 350; Kopaliński 920; РЧДБЕ 694; Klein 1525, 1578, 1634.

стрих, **стриха́** — див. **стріха́**.

стрихнін «отрута, яка в малих дозах застосовується як лікарський препарат»; — р. болг. м. **стрихнін**, бр. **стрыхнін**, п. strychnina, ч. strychnin, слц. strychnín, схв. **стрихнин**, слн. strihnín; — запозичення з французької мови; фр. strychnine (звідки англ. strychnin(e), н. Strychnin) утворено (1819) від лат. Strychnos Ignatii (pux vomica) «блювотний горішок, чилібуха», яке походить від гр. στρυχνον (στρυχνος) «паслін», етимологічно неясного; назва речовини пояснюється тим, що її виявлено в насінинах тропічної рослини чилібухи. — СІС² 795; БСЭ 41, 114—115; 47, 377; Сл. выг. обcych 706; РЧДБЕ 694; Вуяклија 913; Gr. Fwb. 729; Klein 1527; Dauzat 686; Frisk II 812.

стрихувати — див. **штрих**.

[стрихулець] «паличка для вирівнювання шкіри; паличка для вирівнювання зерна» Г, Нед, **[стрихівка]** «тс.» Куз, **[стрихіл]** «прилад для натягання шкіри» ВеБ, **[стрихіль]** «інструмент для розтягування шкіри», **[стрих, штихіл]** «тс.», **[стрихула]** «планка для вирівнювання зерна в мірці» Корз, **стріхіль** «тупий шевський ніж, яким вирівнюють шкіру», **[штрихінь]** «інструмент для обскрібування шерсті»; — бр. **стрыхóўка** «прилад для вирівнювання соломи при покритті хати»; — запозичення з польської мови; п. strychulec «дощечка для вирівнювання сипких матеріалів», [strych] «тс.» походить від нвн. Streichholz «тс.». — Richhardt 100; SJP 8, 841. — Див. ще **встрих**. — Пор. **штрих**.

[стрічка] «петля для лову птахів» ГрицАВ, **[стрічок]** «петля» Нед, **[стрéчок]** «сильце з дроту» Корз; — запозичення з польської мови; п. stryczek,

зменш. від *stryk* «тс.», походить від нвн. *Strick* «мотузка», пов'язаного з *stricken* «шнурувати, зав'язувати, плести», двн. *stricchan* «тс.», дангл. *strician* «лагодити (сітки)». — SJP 8, 843; Kluge—Mitzka 758.

[**стрібати́й**] «розтріпаний, кошлатий» Нед; — результат контамінації слів [*стріпа́тий*] «мохнатий, з настовбурченим волоссям», [*страпа́тий*] «кудлатий» і *коструба́тий*. — Див. ще **ко́струб'і**, **стра́пи**.

стрівба́ — див. **стріла́**¹.

[**стріжляк**] «солом'яний матрац, сінник» Вел; — неясне.

стрі́й «ряд; одяг, наряд», [*стрі́йник*] «чепурун, франт» Нед, [*стро́йка*] «будівля», [*стро́йник*] «настроювач» Нед, *стройові́к*, [*стройо́к*] «прикраса з штучних квітів» Нед, [*стро́я*] «прикраса» Нед, *стро́єм*, *стрі́йний* «гарно одягнений; гармонійний» СУМ, Нед, [*стро́йний*] «тс. Г; злагоджений» Нед, *стройови́й*, [*стрі́йно*] «нарядно», [*стро́йно*] «тс.», *стро́ити* «шикувати; будувати; впорядковувати; [наряджати]» СУМ, Нед, [*ві́стрі́й*] «парадний одяг» Ж, [*вистро́йність*] «прикраси» Ж, [*вистро́йний*] «парадний» Ж, *на́стрі́й*, [*настро́єне*] «настрій» Ж, *настро́йка*, *настро́ювач*, *настро́їти*, [*перестро́й*] «перебудова» Нед, [*перестро́йка* Нед], *перестро́йка*, [*переу́стрі́й* Куз] «тс.», [*постро́їни*] «будівлі», *при́стрі́й*, [*при́стрі́йний*] «приводний» Куз, *ро́зстрі́й* «розлад; [дисгармонія Нед]», [*розстро́йство*] «порушення, розлад» Нед, *розстро́їти*, *у́стрі́й*; — р. *строй*, *строить*, бр. *строй*, *строіць*, др. *строи* «порядок, будова», *строити* «будувати, керувати», п. *stroj* «вбрання; лад», *stroic* «наряджати; настроювати; робити», ч. *stroj* «машина», *strojiti* «готувати, влаштовувати; наряджати», слц. *stroj* «машина; структура; засіб; одяг», *strojit'* «готувати; виготовляти; одягати», вл. *stroj* «машина; інструмент», *trojic* «приготувати; виготовити, одягти», нл. *tsojś* «тс.», болг. *строй* «стрі́й; устрі́й», *стро́я* «будую», м. *stroj* «лад; устрі́й», *строи*

«будує; настроює», схв. *strōj* «лад; шеренга; машина», *стро́їти* «шикувати; дубити шкіру; каструвати», слн. *strōj* «машина; устрі́й», *strojiti* «дубити (шкіру)», *strōjiti* «святкувати», стсл. **стро́н** «устав, порядок, устрі́й; управління; провидіння; спорядження», **стро́ити** «влаштовувати, готувати; керувати, правити; вирішувати; спричиняти»; — псл. *strojъ* «порядок»; — очевидно, споріднене з лтс. *strāja* «стійло, вистелене соломою», ав. *ugvarō-straya-* «обрізування рослин», лат. *stria* «жолоб, паз; складка; борозна, рівчак»; іє. **ster-* «розстилати»; менш переконливе зведення (*Schuster-Sewc* 1531—1532) до іє. **strei-* «тугий, твердий, жорсткий». — Фасмер III 780; Черных II 211; Преобр. II 399—400; Brückner 519; Holub—Kop. 355; Младенов 612—613; ZVSZ 412; Mikl. EW 326; Бернштейн Очерк 1974, 288—289; Persson Beitr. 787; Pokorny 1030. — Див. ще **просте́рти**. — Пор. **сто́ронá**.

[**стрі́йниця**] (ент.) «волохата бджілка, антофора, *Anthophora Latr.*» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з [*стрі́йник*] «чепурун, франт», [*стрі́йний*] «гарно одягнений».

стріла́¹, [*стрел*] «стрілянина», [*стрелі́на*] «просіка» Куз, [*стрелі́ця*] «рідкий лісок» Г, Нед, [*стрель*] «постріл», [*стрельба́*] «рушниця» Нед, Кур, [*стрельчик*] «стрілець» (зменш.), [*стреля́йчик*] «тс.» Нед, [*стрівба́*] «стрільба Нед; стовба (у плузі) О», [*стрівка*] «значок на вусі вівці; пастка на горобців», *стріл* «постріл», *стріле́цтво*, *стріле́ць*, [*стріливо*] «боєприпаси» Нед, [*стрілі́на*] «вогнестрільна рана» Нед, [*стрілі́ця*] «стріла; прорізаний канал на болоті», *стрілка*, [*стрілове́ць*] (зоол.) «мечохвіст, *Limulus*» Нед, *стріло́к*, *стрілочник*, [*стріль*] «постріл», *стрільба́* «стрілянина; [рушниця]», *стрільбище*, *стрільник* (іст.) «майстер, що виготовляє стріли», *стрільни́ця* (заст.) «бійниця», [*стрільня́*] «стрілянина», [*стріля́йник*] «стрілець», *стріляні́на*, [*стріля́ха*] «рушниця» О, [*стрелькува́-*

тий] «стрілчастий» (про рослини), *стрілецький*, [стрілкій] «колючий» (про очі) Нед, *стрілкуватий*, *стріловий*, *стрілочний*, *стрілчастий*, *стрілчатий*, [стрілявний] «стрільний» О, *стріляний*, *стрільний* СУМ, Нед, [стрільчатий] «стрілчастий» Нед, [стрільчий] «стрільний» Нед, *стрілити*, *стрільнути*, *стрілити*, *стріляти*, *стрільнути* СУМ, Г, [стрільцювати] «бути мисливцем-стрільцем», [стрільчити] «тс.», *вістріл*, *відстріл*, *застріл*, *застрільник*, [настрільник] «наконечник стріли» Ж, Пі, *обстріл*, [перестріл] «перестрілка» Куз, *перестрілка* СУМ, Нед, *постріл* «вистріл; [вогнестрільна рана Куз]», [постріле] «стріла» Нед, *пристріл*, *пристрілка* СУМ, Куз, *ростріл* СУМ, Нед, *ростріл*; — р. болг. *стрелá*, бр. *стралá*, др. *стрѣла*, п. *strzała*, ч. *střela*, слц. *strela*, вл. *třěta*, нл. *stšěta*, м. *стрела*, схв. *стријела*, слн. *stréla*, стсл. **стрѣла**; — псл. *strēla*; — споріднене з лит. *strėlà* (*strėlė*) «стріла», лтс. *strēla* «тс., металний снаряд; смуга; порив вітру; струмись», двн. *strāla* «стріла; блискавка», нвн. *Strahl* «промінь», снідерл. *strael*, *strāle* «стріла», дангл. *stráel* «тс.»; іє. *ster- «смуга, риска, промінь» або *strē-/ster- «розширювати; розстилати, розгортати»; припускається також вихідне значення «блискавка» (Общ. лексика 254—260); недостатньо обгрунтовані припущення про зв'язок слов'янських і германських форм з праєвропейським субстратом (Machek ESJC 585—586), про давнє запозичення германських слів з мов Сходу (Moszyński PZJP 121—123); виведення слов'янських форм з германських мов (Peisker 72) необгрунтоване. — Фасмер—Трубачев III 774; Черных II 208; Цыганенко 456—457; Преобр. II 404—405; Брандт РФВ 24, 183; Brücker 522; Schuster-Sewc 1368; Младенов 612; Skok III 344—345; Trautmann 289; Mühl.—Endz. III 1088; Karulis II 307—308; Būga RR II 161, 494, 604; Fraenkel 920—921; Kiparsky GLG 86; Stender-Petersen 218;

Kluge—Mitzka 755; Vries NEW 706; Persson Beitr. 449; Pokorny 1028.

[стріла²] (бот.) «стрілолист звичайний, *Sagittaria sagittifolia* L.», *стрілиця*, [стрілка Мак] «тс.», [стрілки] «череда, *Bidens* L.; оман верболистий, *Inula salicina* L.» Мак; — р. [стрелица] «стрілолист звичайний», бр. [стрэліца], п. *strzałka* «тс.», [strzałek] «череда трироздільна, *Bidens tripartites* L.»; — результат перенесення на рослину назви *стріла*¹, зумовленого стрілоподібною формою листя (у стрілиці звичайної) чи високого прямого стебла, зокрема, у череди й омани верболистого; як семантичні паралелі пор. [копійник] «стрілолист звичайний», *стрілолист*, р. *стрелоліст*, бр. *стрэлкаліст* «тс.», [двозуб] «череда», [козі ріжки] «череда трироздільна», а також ч. *šipenka* «стрілолист», слц. *šírovka*, вл. *šipica* «тс.» (при ч. слц. *šír* «стріла», вл. *šipica* «тс.»); у частині слов'янських мов назви стрілиці є, очевидно, кальками наукової назви лат. *sagittaria*, похідної від *sagitta* «стріла; стрілоподібний кінчик молодого пагінця». — Словн. бот. 382, 509, 572; Нейштадт 63, 418—419, 422; Меркулова Очерки 134—135; Machek Jm. rostl. 143; Schuster-Sewc 1437—1438. — Див. ще **стріла**¹.

стрілиця (ент.) «вид нічного метелика, вид совки, *Apatele Hübn.* (*Acronycta Ochs.*)», [стрілівка] «тс.» Нед; — р. *стрельчатка* «тс.»; — похідне утворення від *стріла*; назва зумовлена тим, що на передніх крилах цих метеликів часто буває три чорних стрілоподібних штрихи; пор. нім. *Pfeileule* «стрілиця, совка» (букв. «стрілова сова»). — БСЭ 41, 107. — Див. ще **стріла**¹.

стрім, *стрімкий*, *стрімковане*, *стрімливий*, *стрімляк*, *стрімляти*, *стрімниця*, *стрімнути*, *стрімчак*, *стрілчастий* — див. **стрем'я**.

стрімголов «прожогом; вниз головою», *стрімголовий* «стрімкий, крутий»; — результат видозміни давнішого **стромиголов(у)*, перший компонент якого є формою дієслова *стромити* «всову-

вати»; пор. паралельне утворення [*сунь-голов*] «стріпголов» з першим компонентом, пов'язаним з дієсловом *сунути*. — Див. ще *голова*, *стрём'я*.

[**стріп¹**] «покрівля; сніп для покривання даху; лінія з'єднання солом'яного даху зі стіною Ме; отвір у гребені даху Нед; отвір у причілку стріхи О; стеля ВеБ; небозвід Нед», [*строн*] «стеля в кімнаті» Пі, [*стронéць*] «укладка з десяти снопів» ЛексПол, *строніло* «кроква», [*строніна*] «мости́на» Нед, [*строніне*] «тс.» Нед; — р. [*строн*] «дах; горище; стеля», бр. [*строн*] «гребінь даху», др. *стронъ* «дах», п. *strop* «склепіння», ч. слц. *strop* «стеля», болг. [*строн*] «горище», схв. [*стрōн*] «стеля», слн. *strōp* «тс.», стсл. **стропъ** «стеля; дах»; — псл. *stropъ* <*strop- «покрівля»; — очевидно, споріднене з лит. [*strapékas*] «палка, кийок», дісл. *hrōf* «дах, покрівля; сарай», дангл. *hrōf* «дах, стеля, верхівка», англ. *roof* «дах; стеля», корн. *sgaw*, брет. *kr̥ao* «стайня», ірл. *cro* (<*cgaro-) «огорожа; перегорожка; хлів; хатина»; іє. *kr̥āro-* «дах»; менш умотивоване зближення з лтс. *straps* «витягнутий, прямий», лит. *parstrapinti* «притягтися», свн. *straf* «тугий», а також лит. *stripinis*, *strūpas* «дрючок», гр. *τράπηξ* (*τράφηξ*) «паля; борт судна», лит. *stiūpti* «підростати» (Младенов 613; Zubatý St. a čl. I 2, 166; Mühl.—Endz. III 1081; Persson Beitr. 436), як і зіставлення з гр. *ἐρέφω* «накриваю», *ὄροφῆ* «покрівля» (Machek ESJČ 583; Slavia 16, 190). — Фасмер III 781—782; Преобр. II 400; Горяев 350; Brückner 520; Holub—Kop. 355; Skok III 347—348; Mikl. EW 326; van Wijk IF 28, 122—123; Бурлакова ВСЯ 6, 58; Общ. лексика 212—216; Trautmann 309; Holthausen Awn. Wb. 128; Pedersen Kelt. Gr. I 92; Zupitza IF 13, 51; Specht 93; Pokorny 616.

[**стріп²**] «купа (напр., дерева)», [*строна́*] «тс.; ворох; клубок»; — очевидно, пов'язане зі [*стрін*] «покрівля; стеля»; пор. ісл. *hrōf* «розбите судно, уламки корабля», норв. [*gōv*] «уламки розваленого будинку», які пов'язуються з дангл.

hrōf «дах», псл. *stropъ* «тс.». — Див. ще **стріп¹**.

стріпки, *стріпáтий*, *стріпíхáтий*, *стріпчáстий* — див. **стра́пи**.

[**стрітити**] «зустріти», *стріти* «тс.», *стріва́ти*, *стріва́тися* СУМ, Нед, [*стріка́ти*] «зустрічати», *стрінути*, *стріча́ти*, [*стріт*] «зустріч», [*стріть*], *стріча* «тс.», [*стрітник*] «дружко молоді» Корз, *Стрітення* «християнське свято на честь принесення немовляти Ісуса в храм», [*стрічань*, *стрічення*] «тс.», [*стріте́нні* (куми), *стрічені* (куми)], *стрічний*, [*стреч*] «назустріч» ЛексПол, [*стріч*] «тс.», [*встріт*] «випадок, нагода» Ж, [*встріча*] «зустріч» Ж, [*встрічний*] «зустрічний» Ж, [*встріть*] «назустріч» Ж, *зустріти*, *зустріча́ти*, [*зустріт*] «зустріч» Ж, *зустріч*, [*зустріча* Бі] «тс.», *зустрічний*, [*настріт*] «назустріч» ВеЛ, *на́встріч*, [*навстрічку* ВеЛ, *назустріт* Ж], *назустріч* «тс.», [*назустрітник*] «сусід навпроти» Ж, [*набстріть*] «у протилежному напрямі; назустріч; напередодні» О, [*перестріт*] «зустріч; нещасливий випадок» Г, Нед, *перестріт* «хвороба від зустрічі з недоброю людиною», [*підстрічний*] «зустрічний; пов'язаний з пристітом» Нед, [*пóстріч*] «місце зустрічі» Нед, *пристріти* «заподіяти зло лихим поглядом; [зустріти; застерегти Нед]», [*пристрі́тими*] «тс.» Нед, *пристрі́т* «хвороба, викликана злим поглядом; [застереження Нед]», [*пристрітник*] «той, хто спричинює пристіт», [*пристрі́тельний*] «пов'язаний з пристітом», [*пристрі́тний*] «тс.», [*пристрі́чений*] «помічений у чомусь, запідозрений», [*устріча*] «зустріч» Шейк, [*устріч*] «назустріч»; — р. *встрéтить*, *срéтение*, бр. *стрэць* «зустріти», др. *стрѣтити*, п. ст. *poś-gześć*, ч. *střetnouti*, ст. *střenúti*, слц. *střetnút'*, болг. *срещна*, схв. *срѣсти*, слн. *srécati*, стсл. **сърѣсти**, **сърѣтати** «тс.»; — псл. *sъ-rěsti <*sŭ-rěttei; — очевидно, споріднене з лит. *su-rėsti* «схопити, піймати»; менш певне зближення з лит. *gandù* «знаходжу» (Brückner AfSiPh 40, 12), *gàsti* (*gadaù*) «знаходити», лтс.

gast «тс.» і гот. wraton «іти, подорожувати», дісл. vrata «подорожувати, знаходити»; припускається відповідність псл. *сь- дінд. su- «хороший, щасливий» і тлумачення псл. *сьгѣтја «зустріч» як «хороший, щасливий випадок». — Фасмер I 363, III 107; Brückner 432; Holub—Kop. 357; Machek ESJČ 586—587; Holub—Lyer 455; Skok III 319; Лопатин ЭИРЯ IV 44—45; Bezenberger BB 26, 108. — Пор. **збіжжя, приобрісти.**

стріха «нижній край солом'яної покрівлі; покрівля будівлі, переважно солом'яна» СУМ, Л, [стрих] «горище» Нед, [стрих] «тс.» Ле 99, [стриха] «стріха» Л, [стрѣха] «тс.», [стриха́ч] «покрівельник; сніпок для покрівлі» Нед, [стрихавий] «скуйовджений; шерехатий», *стриха́стий* «з великою, широкою стріхою», *стриха́тий* «тс.; [скуйовджений Нед]», [застрішина] «покрівля над тинном» ВеБ, [о́стрих] «огорожа з переплетених гілок» О, [о́стриха] «стріха», [о́стришник] «колода з кілочками для утримання соломи на даху», [о́стришниця] «стріха», *о́стришок*, *о́стришия* «тс.», [о́стрижник] «складова частина остова даху» Ж, [підострішина] «довга балка в покрівлі» Нед, [підстриха] «місце під стріхою», [підстришок, підстришия] «тс.»; — р. *стрехá* «стріха», бр. *страха́* «дах; стріха», [стрэх, стрѣха, стрых, стріха́], др. *стрѣха*, п. *strzecha* «тс.», ч. *střecha* «дах», слц. *strecha*, вл. *třecha*, нл. *stěcha*, [strěcha, tšěcha] «тс.», болг. *стрѣха* (*стрехá*) «стріха, дах», м. *стреа* «стріха», схв. *стрѣха* «тс.», слн. *stréha* «дах», стсл. *стрѣха* «тс.»; — псл. *strěxa*, очевидно, з давнішого *strojsa (можливо, *stroigsa), пов'язаного з strojъ «порядок, розпорядок, стрій»; — у такому разі споріднене з лит. *strajà* «солома, підстилка», *strejà* «тс.», *strięgti* «крити соломною», *strięgti* «тс.»; недостатньо обгрунтованими є пов'язання з іє. *ster-/strē «розстилати, розширювати; розсипати», представленим у псл. *-sterti, укр. *простёрти* (Горяев 351; Ильинский ИОРЯС 20/3, 73—74; Machek LF 68,

99; Košťial AfSlPh 37, 397), реконструкція псл. *stersā (Младенов 614; Schrader Reallexikon I 179—180), виведення від іє. *krēdsā (Oštir AfSlPh 36, 441), як і зближення з р. *страх* або *стра́жа* (Mikkola IF 6, 351). — Фасмер—Трубачев 776—777; Преобр. II 405; Brückner 522; Holub—Kop. 356; Machek ESJČ 585; Holub—Lyer 455; Schuster-Sewc 1368, 1543—1544; Гьльбов БЭ 1967/4, 347—348; Skok III 343; Mikl. EW 325; Meillet Études 258; Vondrák I 473; RÉS 34, 171, 392; Būga RR II 222, 312, 497, 604; III 682, 955. — Пор. **стрий.**

стрічка, стрічка́р «виготовлювач стрічок»; — очевидно, др. *стро́чка «смужка», похідне від *строка* «початкована (поколота) смужка». — Див. ще **стріка́ти, стро́ка¹, стро́ка².** — Пор. **строка́тий.**

[**стрічки**] (бот., мн.) «півники садові, Iris germanica L.» Л, [стричкове́ць] «іберійка зонтична, Iberis umbellata L. Нед, Мак; іберійка кримська, Iberis taurica L. Мак»; — неясне; можливо, пов'язане зі *стріка́ти* «колоти» (за ознакою гострих листків).

[**стрішник**] (бот.) «скерда покрівельна, Crepis tectorum L.» Мак; — похідне утворення від *стріха́*; очевидно, семантична калька латинської наукової назви цього виду, пов'язаної з лат. *tectum* «дах, покрівля»; як семантичні паралелі пор. офіційні назви цієї рослини: укр. *скерда покрівельна*, р. *скерда кровельная*. — Словн. бот. 488; Нейштадт 446—447. — Див. ще **стріха́.**

строгий, строга́ч, [строготá] «строгість» Чаб; — р. *стро́гий*, бр. *стро́гі*, п. *strogi* «жорстокий, лютий», ч. *strohý* «короткий, стислий; строгий, сухий», слц. *strohý* «строгий; стислий», болг. м. *строг* «строгий», схв. *стрѣг*, слн. *stróg* «тс.»; — остаточно не з'ясоване; припускається походження з польської мови і зв'язок з цсл. *срагъ* «терпкий, різкий», *срага* «хвороба», які зіставляються з нвн. *Sorge* «турбота», лит. *sifkūti* (*sergū*) «хворіти», дірл. *serg* «хворо-

ба» (Brückner 511; Skok III 347); зближується також з псл. *storgъ «сторож» (Шахматов Очерк 155; Преобр. II 383, 399); пропонується реконструкція псл. *strogъ і пов'язання з снн. strak (strack) «жорсткий, тугий», норв. strak, strakk «тугий, натягнутий, прямий» (Machek ESJČ 582; ZfSlPh 23, 120; Torbiörnsson LM I 30); менш переконливе пов'язання з псл. *sorg-, похідним від *ser- «бігти, текти» (Ondruš JČ 10, 16), а також з лит. stregti «застигати, замерзати», лтс. stregele «бурулька», stragns «плавкий, топкий» (Žubaty St. a čl. I 2, 171; Mühl.—Endz. III 1080). — Фасмер—Трубачев III 779—780; Черных II 210—211; Нолуб—Кор. 355; Младенов 612; Вьгленов БЕ 1958/3, 236—247.

стрóгати — див. **стри́кати**.

[строжіти] (у сполученні *с. пліт* «ставити гострі шипи, колючки наверху тину») Нед; — очевидно, пов'язане з *острóгá* «колючка» (див.).

[строй] «машина» Пі, Нед, **[стро́й-ник]** «майстер машин» Нед; — вл. (кн.) strój «машина, інструмент, механізм»; — очевидно, запозичення з чеської чи словацької мови; ч. слц. stroj «машина», як і схв. *стрóј*, слн. strój «тс.», відповідають укр. *стри́й* «ряд, шеренга; структура, будова чогось; лад» (див.).

строк, **[стро́ка]** «строк» Нед, **[срік, срок]** «тс.» Нед, *строкáр* «сільськогосподарський робітник, що працював по найму», *строкóвeць*, *строкóвiк* «тс.», *строкува́ти* «працювати строкарем», *безстрокóвий*, *дострокóвий*, *надстрокóвiк*, *надстрокóвий*, *понадстрокóвий*, *прострóчити*; — р. *срок*, бр. **[срок, строк]**, др. *сърокъ*, схв. *срѣк* «знак», слн. *srók* «вітання; рима», стсл. *сърокъ* «постанова, наказ»; — псл. *сърокъ* «угода», пов'язане чергуванням голосних з *съректі «домовитися», похідним від *ректі «говорити, казати». — Фасмер III 740—741; Преобр. II 199—201. — Див. ще **ректі**.

[стро́ка¹] «ряд (?)» (у виразах *к стро́ці* «до ладу, на своє місце» та *у стро́ці* — у прикладі: комора на при-

чілку хати у строці. Ном. № 7754)», *стро́чити* «шити суцільним швом», **[стро́чанка]** «фуфайка» Мо, Дз, *стро́чка* «ряд машинних або ручних стібків», **[стро́чильний]** «вживаний для строчіння», **[пристро́ці]** «осторонь, збоку» Корз; — р. *строкá* «рядок», *стро́чить* «строчити», ст. *строка* «ряд; вишита строчкою смужка», др. *строка* «нарізка, знак, точка; рядок», п. ст. *stroka* «точка»; — очевидно, псл. *stroka* «укол», **[*stroкъ]** «тс.», пов'язане чергуванням голосних із *strėkati* (*st^hrkati) «колоти»; — зближується з лтс. *stracis* «мить». — Черных II 211—212; Фасмер III 773, 780—781; Преобр. III 394—395, 400; Brückner 519; Mikl. EW 325; Trautmann 289; Mühl.—Endz. III 1080. — Див. ще **стри́кати**.

[стро́ка²] «рант у постолах» Л, **[строканець]** «ремін до ходаків» Вел, **[строчанки]** (мн.) «тс.», **[строцаки]** «шнурки для прив'язування (ходаків)» тж; — бр. **[страка́, мн. стрóкі]** «петля (вушко) в личаках»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. *stroka* «пояс; зона; точка» пов'язується з *strzykać* «штрикати», псл. *strėkati* «колоти». — Brückner 519. — Див. ще **штри́кати¹**.

строкáтий «забарвлений в різні кольори, пістрявий; з великими плямами або крапками (про масть тварини)», **[страка́тий]** «тс.» Пі, Нед, *строкáтi-ти* «виділятися строкатістю»; — бр. *страка́ты* «строкатий», п. *srokaty*, *strokaty* «тс.»; — псл. **[strokatъ]** «тс.», первісно «поцяткований, укритий крапками, рисками, смугами», пов'язане з псл. *stroкъ* «укол». — Фасмер III 780—781; Brückner 519. — Див. ще **стро́ка¹**. — Пор. **сорока́тий**.

[стром¹] «фруктове дерево Вел, Г; зрізана і очищена від кори смерека або ялина, частина стовбура, що виступає із землі О»; — запозичення з чеської або словацької мови; ч. слц. *strom* «дерево», як і нл. **[strom]** «тс.» (з ч. ?), пов'язані з ч. *strmý* «крутий», *strmětí* «стирчати, височіти», що відповідають укр. *стреміти* «тс.»; недостатньо обгрун-

товане пов'язання з нвн. Stamm «стовбур» (Machek ESJČ 583). — Дзендзелівський УЗЛП 127; Фасмер III 781; Ильинский ИОРЯС 23/1, 138—139; Brückner 519; Holub—Kop. 354; Schuster-Sewc 1364; Zubatý St. a čl. I 2, 155, 167. — Див. ще **стрём'я**.

стром², *стромá*, *строманістий*, *стрóмий*, *строміна*, *строміти*, *стромлівий*, *стромляти*, *стромовіна* — див. **стрём'я**.

[**стрóмик**] (іхт.) «сьомга, лосось, Salmo salar L.» ВеНЗн; — бр. [*стрóна*] «тс.»; — результат видозміни запозиченого п. pstrag «тс.» — Див. ще **пструг**.

стрóнций (хімічний елемент, метал); — р. болг. *стрóнций*, бр. *стрóнциый*, п. stront, ч. слц. stroncium, вл. strontium, схв. *стронцијум*, слн. strónсіj; — засвоєна з міжнародної наукової номенклатури назва нлат. strontium, утворена англійським хіміком Т. Деві (1778—1829) від назви шотландського села Strontian «Стронціан», біля якого цей метал було знайдено. — Волков 36; Черных II 212; Фигуровский 118—119; Kopaliński 920—921; Holub—Lyer 424; Klein 1526.

струп «канат, трос; пристрій для підвищення вантажу», *стрóпальник* «робітник, який обслуговує струп»; — р. бр. болг. *струп*, п. слц. strop, схв. *струп*; — через російське посередництво запозичено з голландської мови; гол. strop «петля на снасті або ланцюзі», як і англ. strop «струп», дангл. stropp «тс.», походить від лат. strappus (struppus) «кручений пас», яке зводиться до гр. стрóфос «пов'язка, мотузок, пояс», пов'язаного з стрéφω «повертаю, перевертаю, скручую, звиваю», стрéβλός «кривий, зігнутий», дальші зв'язки яких невідомі. — СІС² 795; Фасмер III 782; Meulen 207; Sł. wug. obcuch 706; РЧДБЕ 695; Вуяклија 913; Klein 1521, 1526; Frisk II 808—809. — Пор. **апóстрóф**, **катастрóфа**, **строфа**.

стрóпа — див. **стріп**².

стрóпіло, *стрóпіна*, *стрóпіне* — див. **стріп**¹.

[**стрóполіть**] «підбурювати, намовляти, настроювати» Чаб, [*настрóполіть*] тж; — р. *настрóпаліть* «підмовити, підбурити, настроїти», [*настрóпіль*] «тс.», бр. [*настрапаліць*] «підучити, підбурити, настроїти»; — неясне; зіставлення з р. [*стрóпота*] «кривизна, неправдивість, упертість» або [*струп*] «гребінь даху» (ЭСБМ 7, 258) позбавлене підстав.

[**стрóптівий**] (у сполученні *стрóптіве письмо* «страшно перекручений розчерк») Нед; — р. *стрóптівий* «норовистий, непокірний», др. *стръпътивыи* «підступний, лукавий», *стръпътныи* «нерівний, важкий; кривий; лукавий; суворий; несприятливий», болг. *стръпотен* «крутий», стсл. *стръпътивъ* «поганий, злий, викривлений», *стръпътънь* «нерівний, кривий, непрохідний»; — псл. стрърътивъ, стрърътъпъ, похідні від *стръпътъ* «шершавість, шорсткість», пов'язаного чергуванням голосних із strуръ «струп». — Фасмер III 782, 784; Преобр. II 400—401; Горяев 350; Младенов 614; Mladenov AfSlPh 36, 128. — Див. ще **струп**.

строфа «поєднання у вірші кількох рядків, зв'язаних римами», *стрóфіка*, *строфічний*; — р. *строфа*, бр. *страфа*, п. ч. слц. вл. strofa, болг. м. схв. *стрóфа*, слн. strófa; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Strophe, фр. англ. strophe походять від лат. stropha, яке зводиться до гр. стрóфí «тс.», спочатку «танець і відповідна пісня половини хору (в трагедії); повертання, поворот», пов'язаного з стрéφω «повертаю, перевертаю, кручу, звиваю». — СІС² 795; Цыганенко 194; Sł. wug. obcuch 706; Kopaliński 920; Holub—Lyer 454; РЧДБЕ 695; Вуяклија 913; Kluge—Mitzka 759; Dauzat 686; Klein 1526; Frisk II 808—809. — Див. ще **струп**. — Пор. **апóстрóф**, **катастрóфа**.

строфантін «лікувальний препарат, який застосовують при серцевій недостатності»; — р. болг. *строфантін*, бр. *страфанцін*, п. strofantyna, ч. strofantin, слц. strofantín; — запозичення

із західноєвропейських мов; н. Strophantín, фр. strophantine, англ. strophantin походять від назви рослини, з насіння якої цей препарат добувають, нлат. strophantus «строфант», утвореної з основ гр. *στροφή* «повертання» і *ἄνθος* «квітка», спорідненого з дінд. *ándhas-* «бур'ян», дфриз. *ándul* «болотна трава». — СІС² 796; ТСБМ V/1, 336; Kopaliński 920; Holub—Lyer 454; РЧДБЕ 695; Gr. Fwb. 728; Klein 1526. — Див. ще **строп.** — Пор. **апóстрóф, катастрóфа, стрóфа.**

[**стрóчити**¹] (у сполученні *с. на когó* «підбурювати, нацьковувати») Нед, [**стрóчитися**] «прагнути, домагатися» Нед, [**настрóчити**] «настроїти, підбурити; нарадити» Ж, [**настрóчитися**] «приготуватися до хватання, стрибка» Ж; — очевидно, пов'язане зі [**стрéнчити**] «радити», [**настрéнчити**] «підбурити». — Див. ще **стрéнчити.**

стрóчити², *стрóчанка, стрóчка, стрóчильний* — див. **стрóка**¹.

стрóчок (бот.) «гриб *Gyromitra esculenta* Fr.; [лисичка звичайна, лисичка справжня, *Cantharellus cibarius* Fr. Мак; гелвелла, *Helvella esculenta* Pers.]»; — р. *стрóчок* «*Gyromitra esculenta*», бр. *страчóк* «тс.», п. *stroczek* «лисичка, *Cantharellus*; мерулій, *Merulius*», ч. *stroček* «кратерел, *Craterellus*» (з п.); — не зовсім ясне; можливо, псл. [*stročькь*] «вид поцяткованого, укритого крапками гриба», пов'язане з *stroka* (**stročькь*) «укол». — Словн. бот. 125, 305; Даль IV 343; SW VI 454; Bartnicka-Dąbkowska *Polskie ludowe nazwy grzybów* 1964, 33—37; Machek *ESJČ* 582. — Пор. **стрóка**¹.

[**струбіти**] «подіти, загубити» Лекс-Пол; — неясне.

струбовати — див. **трéба.**

[**струбулька**] «нерівність, горбик (на дереві)» Чаб, [*струбульчáстий*] «горбкуватий, сучкуватий» тж; — очевидно, афективне утворення.

струбці́на «пристрій для закріплення оброблюваних деталей», *струбці́нка* «тс.»; — очевидно, запозичення з ро-

сійської мови; р. *струбці́на, струбці́нка, [струбці́нка]* є видозміненим запозиченням з німецької мови; нвн. Schraubenzwinge «гвинтовий зажим, тиски» складається з іменників *Schraube* «гвинт» і *Zwinge* «тиски», спорідненого з снн. *dwenge* «капкан», дат. *tvínge* «столярське зажимне пристосування». — Фасмер III 782; Даль IV 585; Савинов РФВ 21, 49; Kluge—Mitzka 899. — Див. ще **шруб.**

струг¹ «старовинне річкове судно», [*струга́*] «вид човна» Нед, [*струже́*] «човен» О; — р. *струг* «човен», бр. (заст.) *струг* «дерев'яне річкове судно», др. *стругъ* «човен, судно», п. *strug* «плоскодонне веслове судно, струг», *struga* «тс.»; — псл. [*strugь/struga*] «човен», очевидно, пов'язане з *strъgati* (*stružq*) «стругати»; менш переконливе виведення від іє. **sreč-/sru-* «текти» і зіставлення з псл. *ostrovъ* «острів», *struja* «струмінь» (Преобр. II 402; Brückner 520). — Фасмер III 782—783; Соболевский ЖМНП 1886 вересень 155. — Див. ще **струга́ти.** — Пор. **óстрів, стру́мінь, стру́я.**

[**струг**²] «схил, укіс» Нед; — неясне.

струг³, *струга́ч, струх* — див. **пструг.**

[**стру́га**] «потік, струмок з швидкою течією; рівчак Л; струмок, рукав проточної води ВеБ, ВеУг; болотяне, у сльоту проточне місце ЛексПол», [*струг*] «потік; лісовий струмок» Нед; — р. [*стру́га*] «ковбана в річці, яка літом пересихає», бр. [*стру́га*] «затока; грузьке болото», п. *struga* «струмінь, течія», ч. *strouha* «канава, рів», слц. *struha* «тс.», нл. *tšuga* «канава; струмок, течія», слн. *strúga* «річище; канава», стсл. *стро́уга* «струмінь, течія»; — псл. *struga* «течія, проточна вода», пов'язане з *struja* «струмінь», *ostrovъ* «острів»; — зближується з лтс. *straūga* «низьке місце, де можна провалитися», *struga* «болото», *strūga* «струмінь води», *strūgla* «тс.»; іє. **sreč-/srou-/sru-* «текти». — Фасмер III 783; Преобр. II 402; Попов Ист. лекс. 87; Brückner 520; Holub—Kop. 355; Machek

ESJČ 583; Schuster-Sewc 1549; Meillet Études 354; Ванагас Проблема древнейших балто-славянских языковых отношений 17; Trautmann 280; Endzelin RSl 10, 221; Mühl.—Endz. III 1097; Specht 212, 221; Pokorny 1003. — Див. ще **струмінь**. — Пор. **острів, стріжень², струя**.

стругати «знімати стружку; нарізати пластинками; сильно віяти», *стругнути, струг*, [струга́к] «ніж, яким чистять картоплю» О, *струга́ч* «[тс. О]; ніж, яким стружуть деревину; вид лопати для розчищення доріжок», *струга́чка* «тс.» О, СУМ, *струга́льник*, [струганиця] «стружка» ВеЛ, *струга́нок* «інструмент для стругання, струг», [стру́гель] «тс.» Нед, [струго́льня] «столярний (стругальний) верстат» Нед, [струже́на] «дерев'яна стружка» Корз, *стру́жка*, [стружо́к] «тріска, скіпка» Нед, *струга́льний*, *стру́ганий*, [виструга́йло] «високий тонкий чоловік» Я, *застру́ге* «сніговий замет», *застру́га* «тс.», [за́стружка] «інструмент для застругування олівців» Куз, [остру́жини] «стружки», *остру́жок* «стружка» СУМ, Ж, *обстру́жка*, *підстру́жка*, [со́стру́ге] «струг» Нед; — р. *строга́ть*, *струга́ть*, бр. *струга́ць*, др. *стругати*, *стръгати*, п. *strugać*, ч. *strouhati* «терти на тертці; стругати», ст. *sestrhal* (*koru*) «зішкрябав», *strúhati*, слц. *strúhat'* «дрібно різати; застругувати», вл. *truhać* «терти на тертці; скребти; брити», нл. *tšugaś* «тс.», болг. *стру́жа* «обробляю на токарному верстаті», м. *струже* «точить; струже», схв. *стру́гати* «точити; стругати», слн. *střgati* «скребти; терти на тертці», *strúgati* «точити», стсл. **стръгати (строугати)** «шкрябати, зішкрябувати, здирати», **стръгати сд** «бритися»; — псл. *strъgati*, *stružo* «скребти, стругати»; — споріднене з лтс. *strūgaĩns* «смугастий» (**strūga* «смуга»), дісл. *striūka* «гладити; прасувати», гр. *στρεύουσαι* «знесилюся, чахну, сохну», норв. *strokk* «рубанок, струг», фриз. [strôk] «смуга», дангл. *strocian* «гладити, намазувати; торкатися», гол.

strooken «гладити»; іє. **streug-*, похідне від **st(e)reu-* «намазувати, гладити, робити смуги, торкатися» (<**ster-* «гладити, зачіпати, торкатися»), паралельне до **streig-* «тс.», до якого зводиться псл. **strigtī* «стригти». — Фасмер III 779; Преобр. II 401; Погодин РФВ 1894/4, 270; Brückner 520; ZISlPh 2, 298; Holub—Қор. 355; Machek ESJČ 583; Schuster-Sewc 1535—1536; Младенов 613; Skok III 349; Трубачев Рем. терминолог. 154—155; Mirowicz ZfSl 4/1, 82; Meillet MSL 14, 363; Trautmann 288—289; Būga RR II 313; Mühl.—Endz. III 1097; Holthausen Awn. Wb. 285; Vries NEW 706, 711—712; PBrB 80, 1—32; Torp 503; Zupitza GG 168; Frisk II 807—808; Persson Beitr. 867; Pokorny 1029. — Пор. **стригти**.

[**стругилять**] «підсакувати на грудках» (про віз) До; — неясне; можливо, як запозичення, пов'язане з бр. [струбуляць] «іти підстрибуючи», яке виводиться від лит. (s)tribuliuoti «тс.». — Лаучюте 132—133.

струдель «пиріг з коржа, скрученого трубою», [штру́дель] «тс.» О, [стру́длі] (мн.) «печиво на меду» Л, ЛексПол, [стру́глі] «пиріжки з маком і повидлом Л; вид їжі ЛЖит, ЛексПол»; — р. *стру́дель*, бр. [стру́длі] «печиво на меду»; — запозичення з польської мови; п. *strudel* (мн. *strudle*) «листочковий пиріг», *sztrudel* (мн. *sztrudle*), як і ч. *štrudl* «тс.», походять від нвн. *Strúdel* «тс.; вир», пов'язаного з двн. *strēdan* «бушувати, шипіти, шуміти», гр. *ρόδος* «шум», джорн. *stret*, середньокорнське *s(t)reyth* «річка, потік, течія», які зводяться до іє. **s(t)re-t-*, що, як і **s(t)re-ц-* «текти» (звідки **stre-ц-g-* > псл. *struga* «течія, проточна вода» > укр. [стру́га] «потік, струмок»), є розширенням **ser-* «тс., литися, струмувати». — Brückner 520; Machek ESJČ 628; Kluge—Mitzka 759; Boisacq 843; Pokorny 1003. — Пор. **струга́, струмінь, струя**.

[**стружина**] (бот.) «морозка, *Rubus chamaemorus* L.» НикНикЕЛ, [стружвіна] «ожина сиза, *Rubus caesius* L.» тж,

[*острожина*] «тс.»; — п. *ostrężyna*, ст. *ostręga*, каш. [ostrużene], ч. слц. *ostružina*, вл. [wostružina], схв. *оструга*, слн. *ostróga* «тс.»; — псл. *ostróga* «тс.», похідне від *ostръ* «гострий». — НикНикЕЛ 24—25; Brückner 386; Machek ESJČ 421; Jm. gostl. 101. — Див. ще **гострий**.

струк «довгий і вузький плід з насінням; [качан кукурудзи; шишка хвойного дерева ВеУг; головка часнику Л; перець стручковий, *Capsicum annuum* L. Мак], [*струх*] «струк» О, [*струкасті*] «стручкові, Leguminosae Juss.» Мак, [*струкати*, *струковати*, *струкові*, *струковці*, *струковина*] Мак, *стручкові* «тс.», [*струча*] (зб.) «стручки» О, [*струче*] О, ВеУг, [*струччя*] «тс.», *стручн'як* (ент.) «зерноід, *Vruchus* L.; [горошник, гороховий зерноід, *Vruchus pisi* Нед], *струч'ок* «струк», [*струк*, *струч'ок*] «тс.», [*струков'иння*] «стебла стручкових рослин», [*струковий*] (у сполученні [с. біб] «боби, *Vicia faba* L.») ВеНЗн, *струкуватий*, [*струч'астий*] «стручковий» Нед, [*струч'истий*] «стручкуватий» Чаб, *струч'ковий*, *стручкуватий*, [*струков'атий*] «струкуватий», [*стручкуватий*] «тс.»; — р. *струч'ок*, бр. *струк*, п. *strak*, ч. слц. *struk*, вл. *truk*, нл. *tšuk*, болг. *стрък*, м. *страк*, схв. *струк*, слн. *stròk*; — псл. *strukъ*/*stròkъ*; — дальші зв'язки неясні; пропонувані етимології (зведення до іє. *(s)ter- «жорсткий, тугий», *strek-/strok- «колотити», *ser- «текти», зіставлення з лит. *gùkti* «морщитися» та ін.) малопереконливі. — Фасмер III 783; Преобр. II 402; Горяев 350; Потєбня РФВ 2, 16; Brückner 518; Holub—Kop. 355—356; Machek ESJČ 583; Schuster-Sewc 1537; Младенов 614; Skok III 350; Куркина Этимология 1975, 23—28.

структура, *структуралізм*, *структураліст*, *структуральний*; — р. бр. болг. м. схв. *структура*, п. ч. вл. *struktura*, слц. *štruktúra*, слн. *struktúra*; — запозичення з латинської мови; лат. *strūktūra* «будова, розташування» пов'язане з дієсловом *struo*, *struere* «класти один на одного, будувати». — СІС² 796;

СРЯ IV 292; Kopaliński 921; Holub—Lyer 454; РЧДБЕ 695; Вуяклија 914. — Див. ще **конструкція**.

струм — див. **струмінь**.

струмінь, *струм*, [*струма́*] «хвиля» Нед, [*струмень*] «потік, струмок» Нед, *струміна́* «струмінь» СУМ, Нед, *струмо́к*, [*струнка́*] «рукав річки» Нед, *струменістий*, *струменястий*, *струмінний*, *струмістий*, *струмливий*, *струменіти(ся)*, *струміти(ся)*, *струміти*, [*струмкувати*] «пульсувати» Куз, *струмувати*; — р. [*струмень*] «струмок», бр. *струмень* «струмок; потік», п. *strumień* «потік», *strumyk* «струмочок», ч. [strumen] «джерело; довгий ставок», нл. *tšumjeń* «річка, струмок», [strumjeń] «джерело, канава», полаб. *sträumen*, слн. [strúmen] «потік; рукав річки»; — псл. *strumu/strumę (род. в. strumene) «струмок; потік, течія»; — споріднене з лит. [straumiõ] «потік, струмок», sriaumė «тс.», лтс. *stràume* «течія», гр. *ρέυμα* (род. в. -ατος) «потік, струмінь; течія», фрак. *Στρυμών* (*strymōn*) (род. в. -όνος), дірл. *srúaim* «потік», дісл. *straimr* «тс., річка», свн. двн. *stroum*, дангл. *strēam*, англ. *stream*, днн. *strōm*, снідерл. гол. *stroom*, дфриз. *strām* «тс.» і більш віддаленими дінд. *srávati* «тече», гр. *ρέειν* (<*ρέειν) «текти», лит. *sravėti* «повільно текти»; іє. *sreu-men- «річка», похідне від *sreu- «текти». — Фасмер III 783—784; Преобр. II 403; Brückner 521; Machek ESJČ 583; Schuster-Sewc 1549—1550; Бернштейн Очерк 1974, 177—178; Meillet Études 399; Vondrák I 660; Sławski Sł. prasł. I 125; Trautmann 279—280; Būga RR I 485; Mühl.—Endz. III 1082; Karulis II 304—305; Much IF 8, 288; Pedersen Kelt. Gr. I 82; Holthausen Awn. Wb. 284; Frisk II 650—652; Kluge—Mitza 759; Klein 1523; Vries NEW 712; Persson Beitr. 58, 458, 662; Торп 502; Гамкредидзе—Иванов 227, 405; Pokorny 1003. — Пор. **острів**, **струга́**, **струя́**.

струна́ СУМ, Нед, [*струна́*] «струна» Нед, Куз, [*струніна*] «тс.» Нед, [*струниці*] «тонка кишка», [*струниця*]

«гриф» Нед, [струнінкі] «сосиски» ВеЗн, Нед, [струня] «струна» Л, [струнянка] «тонка кишка» Нед, [струністий] «витягнутий у довжину» Нед, стрункій, струнний, [струнькій] «стрункий», [струнити] «грати на струнах» Нед, струнчити, приструнник «струнотримач», приструнок «коротка струна в бандурі», приструнити, приструнчити; — р. бр. струна, др. струна «волос, струна», п. ч. слц. struna, вл. truna «струна; тятива», нл. tšuna «жила», болг. м. струна «струна», схв. струна «кінський волос; струна», слн. strúna «тс.», strúmen (род. в. strúmna) «тугий, натягнутий», стсл. строуна «жила, струна»; — псл. struna «жила, тятива; струна»; — дальші етимологічні зв'язки остаточно не з'ясовані; найбільш імовірними відповідниками можуть бути визнані двн. stroum (strōm) «канат», свн. strieme «смуга, шрам», двн. strēno (strenō) «пучок, пасмо; коса (волосся)», свн. strēn(e), снідерл. strene, гол. streep «тс.», лат. struere «накладати, будувати», лит. strunas «крісло» (<*«складене, зведене»), strūnyti «споруджувати, будувати», striūnyti «тс.»; припускається можливість виведення від іє. *strougnā, пов'язуваного з *ster- «розстилати», а також від *strumna (пор. стрім); менш прийнятними є реконструкція іє. *stroupnā і зіставлення з двн. strūbēn «стояти нерухомо, здійсатися», свн. strūp «який стирчить, наїжачений», strobelēht «скуйовджений» (Strekelj AfSlPh 28, 498—499) або зближення (Machek ESJČ 583—584) з ав. spāvaṅ- «нерв», інд. spāvaṅ- «тс., тятива»; безпідставним є зближення з дінд. śṛṇóti «чує» (Mikl. EW 326). — Фасмер III 784; Черных II 212; Преобр. II 402—403; Брандт РФВ 24, 183; Brückner 520; Schuster-Sewc 1537—1538; Младенов 613; Skok III 350—351; Fraenkel 927; Pokoḡny 1028.

[струни] (мн.) «чепіги в плузі» Л; — неясне.

[струнка¹] «відгороджене місце в кошарі, хліві для доїння овець; перего-

родка в кошарі Нед; отвір у перегородці кошари, крізь яку пускають овець для доїння О; отвір в оборі, через який випускають і рахують овець О; діра в огорожі О; частина огорожі, яку засувають і відсувають при в'їзді О; дорога, якою ходить худоба О», [струнька] «тс.» О, [струнга] «тс. О; обгороджене в полі місце, де доять овець Мо», [струнгарь] «той, хто підганяє овець у струнку» ОЛА 1965, [струнгаш] «тс.», [струнджіння] «частина кошари» тж, [переструнка] «місце, в якому доять овець у кошарі» О, [переструнчити] «перерахувати (овець)» О, ст. на струнъцьѣ (куди овечки випускаю) (1684); — п. [straga] «кошара; відгороджене місце для доїння овець; частина кошари з отворами (вікнами), крізь які пропускають овець при доїнні», ч. діал. слц. strunga «відгороджене місце в кошарі, де доять овець», болг. стърга «вузький прохід (для овець); перепона», м. страга «місце в кошарі чи в перегородці кошари, крізь яке пропускають овець для доїння», схв. струга «кошара; діра, отвір»; — запозичення з румунської мови; рум. strungă (молд. струнгэ) «кошара для доїння овець» разом з похідними strungăr «чабан, що заганяє овець для доїння», [strungăș] «тс.» є мандрівним балканським пастишим терміном не зовсім ясного походження; виводиться від алб. [shtrangë] «тс.», пов'язаного з дієсловом strëngōj «стискати»; пор. алб. shtrungë «загорода для худоби, кошара». — О II 262; Дзендзелевский Молдаванизмы 155; ОЛА 1965, 120, 126—127; Scheludko 143; Vincenz 12; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 139; Vrabie Romanoslavica 14, 173; Crănja 387—389; Бернштейн та ін. Сл. языкозн. 1983, 11—12; Клепикова Сл. и балк. языкозн. 1975, 191; Brückner 518; Machek ESJČ 384; СДЕЛМ 403; DLRM 811; Нерознак 200. — Пор. струнка².

[струнка²] «простір, пусте місце між зубами; порожнина, що утворюється від утрати зуба» ВеНЗн; — запозичен-

ня з румунської мови; рум. *strúngă* «проміжок між зубами» пов'язане з *strúngă* «загін для доїння овець; отвір (в огорожі)». — Див. ще **струнка**¹.

[**струнка**³] (у сполученні [с. *медінська*] «волосатик, нитковий черв'як, *Filaria (Dracunculus) medinensis*») Нед; — похідне утворення від *струна* «туго натягнена нитка в музичних інструментах»; очевидно, калька новолатинської наукової назви *Filaria*, пов'язаної з лат. *filum* «нитка; волокно»; назва зумовлена видовженою ниткоподібною формою тіла глиста. — УРЕ 12, 258; Brehm I 79. — Див. ще **струна**.

струнка⁴ — див. **струмінь**.

струп «кірка на рані, що загоюється; [наріст на плоді; білий грибок, лишай на неврожайній землі О]», [*струпак*] «замерзла грудка грязі на дорозі» НикНикТЛ, [*струпок*] «верх, верхівка» ЛексПол, *струп'я* (зб.) «струпи», [*струпинястий*] «струпуватий» Нед, *струпкий* «струпуватий; [покритий замерзлою гряззю]», *струпкуватий*, [*струпливий*] «струпуватий», [*струплястий*] «покритий замерзлою гряззю», *струпний*, *струпуватий* «покритий струпами; [покритий замерзлою гряззю; шерехуватий]», [*струпко*] (у виразі [с. *їхати*] «їхати по замерзлій грязі»), [*струпувати*] «тс.», *струпіти* «покриватися струпами», *заструпітися*, *заструпіти*, [*приструпітися*] «покритися струпом» Нед, [*приструпіти*] «тс.» тж; — р. бр. болг. м. *струп*, др. *струпъ* «рана; струп», п. ч. слц. *strup*, вл. *trup* «струп», нл. *tšupk*, [*strup*] «тс.», схв. *strup* «парші, струпи (на голові)», слн. *strúp* «отрута», стсл. *строупъ* «рана; струп»; — псл. *strupъ* «струп», пов'язане чергуванням голосних із [strъp(ъ)тъ] «шершавість, шорсткість»; — дальші етимологічні зв'язки остаточно не з'ясовані; здебільшого зіставляється з двн. *strūbēn* «стояти нерухомо, клякнути; стовбурчити; випрямляти», *strūben* «піднімати, здиблювати», днн. снн. *strūf* «скульпований», свн. *strup*, *strub*, гол. *stroef* «тс., кудлатий», гр. στρουφός «терпкий; гост-

рий, різкий; похмурий, хмарний», що продовжують іє. **streubh-/strūbh-/streup-/strūp-* «щось стиснуте, жорстке, тверде», пов'язане з **streu-*, очевидно, похідним від **ster-* «нерухомий; застрялий; твердий, жорсткий» (Ильинский РФВ 69, 16—18; Kluge—Mitzka 756; Vries NEW 711; Frisk II 811—812; Persson Beitr. 445, 865; Topf 504); тлумачиться також як рефлекс **strupъ* з вставними -t-, що зближується з гр. ῥύπος «грязь, бруд», ῥυπάω «бути забрудненим» і далі виводиться від іє. **sgroup-/sreup-* «покритий струпами бруд на тілі» (Sławski SO 18, 255; Solmsen KZ 37, 600—601; Frisk II 665—666; Pokorny 1004); досить переконливим є припущення рухомого *s- і зіставлення псл. **strupъ* з лит. *gaūpas* «віспа», *gauplė*, *gaupaī* «тс., висип», *gaūpsas* «проказа», лтс. *гаура* «гусяча шкіра», нім. *Rufe* «струп» (Machek ESJČ 584; Slavia 16, 190; LF 68, 100; Holub—Lyer 454; Fraenkel 707); менш обгрунтовані зближення з п. *strzep* «клапоть» (Brückner 521, 522—523), з дісл. *hriúfr* «грубий, нерівний; прокажений», *hrufa* «парші, струп», двн. (h) *ruif* «тс.», спорідненими з лит. *kraupūs* «шерехатий, нерівний», лтс. *kraūpa* «струп, бородавка», р. *крупá* (Uhlenbeck PBrB 26, 307; Agrell Zur baltoslavischen Lautgeschichte 29). — Фасмер III 784—785; Черных II 212; Преобр. II 403; Брандт РФВ 24, 184; Меркулова Этимология 1970, 189—192; Schuster-Sewc 1538. — Пор. **строптивий**, **струпехі**, **труп**¹.

[**струпехі**] (бот.) «слива садова, *Prunus domestica* (variet.) L. Мак; слива, тернослив, *Prunus insititia* variet. ВеНЗн, Мак», [*трупахі*] «тернослив» ВеНЗн, Мак, [*трупеші*] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане зі [*струп*] «наріст на плоді». — Див. ще **струп**.

струсь (орн.) «страус, *Struthio camelus* L.», [*трус*, *трусько*] «тс.» Шарл, *струсевий* «страусовий», [*струсий* Г], *струсячий*, [*стрицевий* Нед, *стрицьовий* Г, Нед] «тс.»; — р. заст. *струсь* «страус», *трусъ*, бр. ст. *трусъ* «тс.»

(XVII ст.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. *strus* «страус», ст. *strus* (XV ст.), як і вл. *strus*, *štrus*, нл. *strus*, ч. *pštros*, ст. *štros*, *štrus*, слц. [*štros*, *štruc*], *pštrus* та р.-цсл. **стрүсь**, стсл. **строүсь**, походять від двн. свн. снн. *strūz*, снн. *strūs* «тс.», які зводяться до лат. *strūthio* «тс.», гр. *στρουθίων* «тс.; горобець, маленький птах». — Фасмер III 771, 785; Преобр. II 393; Булыка Лекс. зап. 145; Мочульский РФВ 18, 50; Савинов РФВ 21, 47; Brückner 521; Holub—Lyer 404; Machek ESJČ 496; Schuster-Sewc 1367, 1475; Mikl. EW 327; Matzenauer 337; Kluge—Mitzka 756. — Див. ще **страус**.

[струт] «вигідне, зручне місце» О; — не зовсім ясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане з п. заст. *stręť* «перешкода».

[струцень] «хала» О, **[струця]** «тс.» О, **[струць]** «струдель» Па; — видозмінене запозичення з польської мови; п. *strucel* (мн. *strucle*) «хала, плетінка», *strucła* «тс.» походить від нвн. [*Striezel*] (свн. *strützel*) «вид батона; продовгуватий млинець», можливо, пов'язаного з *strotzen* «бути багатим (на що), бути повним». — О II 262; Brückner 520; SJP 8, 829; Paul DWb. 605.

[струць] «дурень»; — неясне.

[стручки] (бот.) «ластовень лікарський *Vincetoxicum officinale* Moench.» Мак, **[стручечник, сторчик, стручкова]** зілля, **[стручна трава]** «тс.» тж; — пов'язане зі **стручок**; назва зумовлена тим, що плід ластовня являє собою багатонасінну листянку (схожу на стручок). — Лік. росл. Енци. дов. 235. — Див. ще **струк**.

струя «струміль УРС, О; [потік, течія Нед; глибока вода в річці ВеНЗн, О], **[струєне]** «течія» Нед, **[строя]** «тс., потік» Нед, **струїстий** «струменистий», **[струїний]** «плавний Нед; доброзвучний», **[струїчатий]** «хвилеподібний» Нед; — р. **струя**, бр. **[струй]** «ричище», др. **струя** «хвиля, струміль, потік», слц. *struj(a)* «течія, струміль, приплив» (з р.?), болг. **струя** «струміль»,

м. **струја** «тс., течія», схв. **струја**, слн. *strúja* «тс.», стсл. **строүта** «струміль»; — псл. *struja* «струміль, течія», пов'язане з *struga* «течія, проточна вода» (укр. [*стрүга*] «потік, струмок»), **strumy* (**strumę*) «струмок; потік, течія» (укр. **струміль**); — споріднене з лит. *srauja* «течія», лтс. *strauja* «тс.», лит. *sraujas* «швидкий», лтс. *straujš* «тс., стрімкий», ірл. *sgúaim* «течія», двн. *Stroua* (притока Заале у Франконії), *Streu*, нвн. *Streu* «тс.». — Фасмер III 785; Черных II 212—213; Преобр. II 403; Machek ESJČS 477; Младенов 613; Skok III 349—350; Meillet Etudes 399; Vondrák I 428, 445; Trautmann 279—280; Būga RR I 485, II 608; Mühl.—Endz. III 1081; Гамкрелідзе—Иванов 227, 405; Pokorny 1003. — Див. ще **струміль**. — Пор. **обстрів, струга**.

[стрігнути] «в'язнути, грузнути», **[стрігнути]** «заплутуватися в сітки чи в невід» (про рибу) Берл, **[стрєгавіця]** «багно, де можна загрузнути» ВеНЗн, **[стригавець]** «багно, мочар» О, **[стрігавка]** «трясовина», **[стрігучка]** «тс., болото» Нед, **встрівати (устрявати)**, **встрігати (устрягати)**, **встрігати (устрягати)**, **встрігнути (устрягнути)** СУМ, Ж, **встріяти (устряти)**, **застрявати, застрігати, застрігнути, застрігати, застрігнути, застріяти, [застряга]** «болото» Ж, **застряглий, [пристріяти]** «устряти»; — р. **застрять, застрєвать**, бр. **[стрігнуць]** «грузнути», др. **постряти** «застрягти», п. *zastrzęgać* «застрягати»; — очевидно, псл. [**stręgati*] «в'язнути, грузнути»; — споріднене з лит. *strigti*, *stringù* «застрягти», лтс. *strigt*, *strėgu* «зануритися», *straignis* «драговина, драгва»; необгрунтовані зближення з п. [*strąga*] «кошара», *strzyc* «стригти», *strugać* «стругати» (Brückner 456, 522; KZ 45, 323). — Фасмер II 82, III 786; Преобр. II 406; Mikl. EW 325; Trautmann 290; Būga RR II 312—313, III 954—955; Mühl.—Endz. III 1089.

стрікнути — див. **стрікати**.

[стрімби] (мн.) «шмаття, лахміття Нед, О; завите волокно Нед; торочки,

бахрома ВеЗа», [стря́мбáвий] «волокнистий, кудлатий, кошлатий» Нед, [стря́м-бати] «робити волокнистим, кошлатити, завивати, кучерявити» Нед; — запозичення з польської мови; п. *strzęba* (ст. *strzębek*) «вузький клапоть (тканини, паперу та ін.); ганчірка, лахміття, що висить; кінець, край чогось», пов'язані з *strzępa*, *strzęp* «тс.», що відповідає укр. [стра́пи, стрі́пки]. — О II 262; Brückner 522—523; SW VI 479. — Див. ще **стра́пи**.

стря́пки — див. **стра́пи**.

[стря́ча] «щастя» ОЛА 1984; — болг. *сре́ща* «зустріч», м. *срека́* «тс.; щастя», схв. *сре́ћа* «щастя», слн. *srěca* «тс.»; — псл. **sręcja* (**sręjtja*), пов'язане з **sręgęsti* (<**süręttei*) «зустріти». — Нимчук ОЛА 1984, 299; Skok III 319. — Див. ще **стрі́тити**. — Пор. **серенча**.

[стубла] «грузьке болото» Ник, *Стубла* (притока Стиру); — ч. ст. *stbel* «джерело, криниця», болг. *стубел* «джерело з водопійною колодою; [пусте дерево; зруб криниці]», схв. *стублина* «видовбана колода», [stubao (stupal)] «дуплиста колода, яка вкладається в землю, звідки слабо тече вода, для зручності черпання», слн. [stúblo] «трубка з цілісного стовбура дерева», с.-цсл. **стубель** «джерело»; — очевидно, псл. *stubla*, *stuble* «зруб криниці»; — споріднене з дісл. *stubbr* «стовбур дерева», *stubbi* «пень», свн. *stubbe* «тс.», гр. *στύπος* «палиця, стебло». — Фасмер—Трубачев 786; Skok III 351—352. — Пор. **стуга**².

[стуг] «багаття, вогнище»; — неясне.

[стуга¹] «плетений з лози та обліплений глиною козуб; лубковий козуб; велика бочка для борошна Нед», [стагóвка] «велика бочка у формі зрізаного конуса» Корз, [стагóлка] «тс.» тж, [стуга] «діжка, чан для води» Нед, [стужка] «лубковий козуб; кошик, короб Нед; плетена діжка або козуб Пі»; — запозичення з польської мови; п. *stągiew* «велика висока посудина з широким дном», ст. *stągwia* «тс.», як і ч. *štoudev* «кадка, цебер», походить від двн. *standa* «висока посудина», пов'язаного

з *stantan* «стояти», спорідненим з псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — Brückner 515; Machek ESJČ 628. — Див. ще **ста́ти**.

[стуга²] «грузьке болото» Ник; — не зовсім ясне; зіставляється з схв. [stüga] «видовбана всередині колода; посудина з пустої колоди» і виводиться від іє. *(s)teug- «колода, стовбур» (Меркулова Етимология 1983, 66—67); може бути й результатом видозміни назви [стубла] «грузьке болото», зближеної з основою назви річки *Стугна*. — Пор. **стубла**.

стугоніти «глухо, безперервно звучати; сильно битися, пульсувати (про серце, кров)», [стугніти, тугоніти Шейк] «тс.», *стугін* «тривалий шум, гул», [стугон] «глухий гул, стук», *стуготіння*, *стугонлівий*; — звуконаслідувальне утворення, частково зближене зі *стукати*, *стогнати* (пор.).

[студ¹] «сором» Нед, [студний] Бі; — р. [студ] «сором, ганьба», др. *студъ* «тс.; ганебний вчинок», ч. слц. *stud* «сором», слн. *stúd* «огида, відраза», стсл. **стоудъ** «сором, ганьба, безсоромність»; — псл. [studъ] «сором; холод, мороз», пов'язане з *stydъ* «сором». — Див. ще **стид**.

студ², **студова** — див. **туді**.

[студа] «холод» Нед, [студелина] «холодець» ВеЛ, *студеніць* СУМ, Г, [студеніна Нед] «тс.», [студеніця] «холодна вода; криниця» Нед, Г, О, [студеніць] «криниця ВеУг; джерело; холодець О», [студенятина] «холодець» Нед, *студень* «грудень (заст.); [криниця без зрубу; холодний вітер]», [студій] «великий мороз» Мо, *студінь* «сильний холод; прохолода; [холодна вода О; льодовник Мо]», [студнік] «криниця» ВеУг, Г, ДзАтл I, [студніця] «криниця» Г, О, [студня СУМ, О] «тс.», [студорга] «великий холод» Л, [студь] «сильний холод» Нед, *стужа* «тс., мороз; схожий на іній шар снігу, паморозь», *студеній*, [студеністий] «подібний до холодцю» Нед, [студняний] «колодязний» Куз, *студеніти*, *студіти*, [студоніти] «сильно повіяти»,

застўда, застўджений, застўдливий, застўдний, застудїти, застўджувати, настўджений, [остўда] «простуда», [остўди] «родимки» Куз, остўджений, [перестўда] «простуда», [постудѐно] «холоднувати» Куз, [пристудѐний] «холоднуватий», простўда, простўджений; — р. [стўда] «холод», студїть, бр. [стўжа] «холод», студзїць, др. студень «холод», п. studzić, ч. studiti, слц. studit', вл. studzić, нл. stužiś, болг. м. студ «холод», схв. стўд «тс.», стўдїти, слн. studēnes «джерело; криниця», стсл. стоудень «холод»; — псл. studъ (studa) «прохолода, свїжїсть, холод, мороз», studiti «охолоджувати, прохолоджувати», пов'язанї чергуванням голосних із *stydъ «сором»; — очевидно, спорїдненї з дїнд. tundatē (tudāti) «штовхає, б'є, жалить, коле», tōdāh «укол», лат. tundo «б'ю, стукаю, товчу», дісл. stauta «штовхати», гот. stautan, днн. stōtan, двн. stōzan, дбрет. ar-stud «гострий кїнець, жало», алб. shtynj (<*stud-пїб) «штовхаю»; іє. *(s)teu-d- «штовхати, бити» (Schuster-Sewc 1369—1370; Bern. IF 10, 154; Kluge—Mitzka 754; Johansson IF 14, 319; Vries NEW 705; Pedersen Kelt. Gr. II 658; Meyer EW 419; Hübschmann Arm. 154, 512; Meillet MSL 9, 154; Topr 495; Pokorny 1033—1034); пов'язується також з іє. *stou-/stū- (<*st(h)ā- «стояти») і зближується з р. [стїгнуць] «стигнути, холонути», п. stygnāć «тс.» (укр. стїгнути, застигати) (Преобр. II 406—407; Младенов 614; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 71—73; Persson Beitr. 713). — Фасмер—Трубачев III 786—787; Черных II 213—214; Ларин Вестник ЛГУ 14/3, 151—158; Sławski JP 36/4, 283; Brückner 523; Holub—Kop. 359; Machek ESJČ 589—590; Schuster-Sewc 1368—1369, 1370; Skok III 352; Zubatý St. a čl. I 2, 161; Moszyński PZJP 177; Pisani Pai-deia 1956, 11/4—5, 307. — Пор. стид, стїнути, студ¹.

студѐнт СУМ, Нед, студѐнтство; — р. болг. м. студѐнт, бр. студѐнт, п. ч. вл. student, слц. študent, нл. stu-

dañc, схв. стўден(а)т, слн. študent; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. Student походить від лат. studens, -ntis «який навчається, який намагається», дієприкметника від дієслова studeo «старанно працюю; навчаюсь», очевидно, пов'язаного з tundo «б'ю, стукаю; товчу», спорїдненим з дїнд. tundatē (tudāti) «штовхає, коле», днн. stōtan «штовхати», двн. stōzan, нвн. stossen «тс.». — СІС² 796; Коваль 143; Москаленко УІЛ 25—26; Richhardt 100; Фасмер III 787; Черных II 213; Sł. wyg. obcych 707; Holub—Lyer 456; Schuster-Sewc 1369; РЧДБЕ 695; Вуяклија 914; Walde—Hofm. II 608, 716—717. — Див. ще стўда.

[студѐнчик] (зоол.) «трїтон, Triton (Triturus Rafinesque)» ВеУг, ВеНЗн; — пов'язане зі [стўдїнь] «холодна вода», [студенїця] «криниця», [стўдень] «криниця без зрубу»; назва зумовлена тим, що трїтон живе у холодній водї (водойм, криниць та ін.). — УРЕ 11/1, 349. — Див. ще стўда.

студїти — див. стўда.

стўдїя, студїєць, стўдїї (мн.), студїювати; — р. болг. стўдїя, бр. стўдїя, п. ч. studia, studio, studium, вл. studije, studij, болг. стўдио, м. студија, студио, схв. стўдија, стўдио, слн. stúdio, štúdiја; — можливо, через польське посередництво запозичено з італїйської мови; іт. studio «студїя, кабїнет, бюро; дослідження; етюд, ескїз; вивчення, навчання» зводиться до лат. studium (мн. studia) «прагнення; заняття; вивчення; навчання», пов'язаного з studeo «старанно працюю; намагаюся, прагну; вивчаю». — СІС² 796; Акуленко 135, 140; Черных II 214; Hüttl-Worth 16; Brückner 523; Kopaliński 921; Holub—Lyer 456; РЧДБЕ 695; Вуяклија 914. — Див. ще стўда, студѐнт.

[стужати¹] «наживати, добувати (добро та ін.)» Пі; — очевидно, пов'язане зі стяжати «тс.» (див.).

стужати² — див. тўгá¹.

[стўжка¹] «стрічка, тасьма» Нед, [остўжа] «смужка шкіри; ремїнь для підпе-

різування штанів» МСБГ, [осту́гва] «тс. тж; стрічка Ж», [усту́гва] «смушка шкіри» Она; — бр. *стужка* «стрічка», др. *сътуга* «зв'язок, скрипа», п. *wstęga* «стрічка», *wstażka*, ч. *stužka*, [stuha, stouha] «тс.», ст. *vstuha* «ремінець, яким взуття притягалось до ноги», слц. *stuha* «стрічка», *stužka* «тс.», слн. *stóglá* «шнурок для черевика»; — очевидно, псл. **vъs-toġa* «підв'язка для взуття», пов'язане з *teġnōti* «тягнути». — Вгückner 635; Machek ESJČ 590. — Пор. **стóнга¹**, **стьóжка**, **стяг²**.

стужка² — див. **сту́га¹**.

стук, *сту́калка*, *сту́кало* «стукалка, [дверний молоток Нед], *стуканіна*, [стукáр] «нічний сторож», [стукáрство] «посада нічного сторожа», [стукáч] (орн.) «дятел, Picus» Нед, *стукáчка*, *стукіт*, *стукнява*, [стукот] «стук» ЛексПол, [стукотій] «той, хто набридає своїм стуком», *стукотнеча*, *стукотня*, *стукотнява* СУМ, Г, *стукати*, *стукнути*, *стукотати*, *стукотіти*, *стук* (виг.), [стуку] (виг.), *достукатися*, *застукати*, *перестук*, *постук*, [постукáч] «той, що стукає» Г, Нед; — р. *стук*, *стукать*, *стучать*, бр. *стук*, *стукать*, др. *стукъ*, *стукнути*, п. *stuk* «стук, стукіт», *stukać* «стукати», с.-цсл. **стоу́къ** «звук; шум; дзвін»; — псл. *stuk-*, пов'язане з *tuk-*; — споріднене з лтс. *stukāt* «іти дрібними кроками» (про дітей, що починають ходити), *stuknīt* «штовхати, рухати вперед ударами», *stucināt* «стукати, грюкати, гуркотіти, шуміти», *tuksēt* «бити, стукати», *tuscēt* «товкти в ступці»; іє. *(s)teuk- «штовхати, бити». — Фасмер III 787; Преобр. II 407—408; Вгückner 523; Otębski LP I 147; Schuster-Sewc 1370—1371; Mikl. EW 327; Būga RR II 609; Mühl.—Endz. III 1100, 1102; Pokorny 1032. — Пор. **тук²**.

[**стукати**] «стогнати» ВеЛ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *stękać* «тс.», як і ч. [stukat], слц. *stukat'* «тс.», нл. *stukaś* «голосно зітхати; стогнати, скаржитися, зойкати», виводиться від основи псл. *sten-a-ti* «стогна-

ти»; недостатньо обгрунтованим є зіставлення (Machek ESJČ 590) з лит. *stáugti* «вити; голосно плакати». — ВеЛ 471; Вгückner 515; Schuster-Sewc 1370—1371. — Див. ще **стенáти²**.

[**сту́линь**] «нерішучий, несміливий» Ба; — неясне.

[**стуль**] «звідти» Л, [сту́лека, сту́ліка] «тс.» Л, [стюль] «звідси» Л, [сцюль] «тс.» Л; — бр. [стуль] «звідти»; — результат злиття прийменника *съ*, вживаного для позначення початкового пункту руху, і займенника **толь* (>*туль*), псл. *toljъ*, що є, очевидно, формою колишнього родового відмінка множини займенника *tolí* «такий великий, такий». — Див. ще **з¹**, **ті́льки**. — Пор. **відті́ль**, **до́ті́ль**, **зцю́ль**.

сту́па, *стунáр* «сукновал; [водяна сукновальня]», [стунáтень] «частина ступи», [стунернáк] «товкач» Нед, О, [ступи] (мн.) «пристрій, у якому б'ють вовну» О, [стунір] «товкач», [стунір] «тс.» Нед, Г, *ступка*, [стунік] «сукновальня, пересувна сукновальня»; — р. бр. *ступа*, др. *стуна*, п. *stępa*, ч. *stoupa*, ст. *stúpa*, слц. вл. нл. *stupa*, полаб. *stōpo*, болг. *стѣпа*, схв. *стѣпа* «масничка; ступа», слн. *stōpa* «ступа»; — псл. **stōpa* «ступа; товкач, макогін»; — очевидно, давнє запозичення з германських мов; зіставляється з снн. *stampē* «трамбівка», дангл. *stampē* «ступа», днн. *stamp* «знаряддя для товчення», двн. *stampī* «тс.», пов'язаними з снн. снідерл. *stampen* «розчавлювати, роздавлювати», дангл. *stampa* «товкти у ступі», двн. *stamp(p)ōn*, дісл. *stappa* «бити, товкти» (<**stampa*), франк. ст. **stampōn*; іє. **stemp-*/*(s)temb-*/*stembh-*; недостатньо обгрунтоване твердження (Преобр. II 408; Младенов 615, 616; Machek ESJČ 579—580) про власне слов'янське походження. — Фасмер III 788; Вгückner 515; Holub—Kop. 353; Schuster-Sewc 1371; Olesch 1116; Skok III 353—354; Mikl. EW 324; Kiparsky GLG 266; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 75—76; Kluge—Mitzka 738; Vries NEW 691; Schrader Reallexikon II 80; Merin-

ger WuS I 8—9, 19—20; Topr 484; Pokorny 1011.

ступати, [ступакувати] «іти кроком», ступіти, [ступітися] «зійти з дороги» О, [ступкотати] «тупати» Нед, [ступляти] «вступати, заходити», [ступневати] «підвищувати; розподіляти за ступенями» Нед, [ступ] «крок» Нед, ступа, ступак, ступанка «сходи», [ступенник] «слід ноги», [ступенія] «сходова клітка; трибуна» Куз, [ступенниця] «гама» Нед, [ступень] «крок» Нед, Куз, [ступець] «східець, щабель» Нед, О, [ступія] «крок; шпича в колесі» Нед, [ступійка] «підніжка в екіпажі», ступінь СУМ, Г, [ступка] «слід ноги», [ступляй] «ступінь», [ступнік] «крок», ступня, ступці «отвори на сопілці», [ступ'яй] «ступінь Г; стопа» О, ступневий «поступовий», ступінчастий, ступінчатий, [ступом] «повільним кроком» СУМ, Г, ступою, вступ, вступник, виступ, виступець, [виступка] «хода» Ж, виступці «хатні туфлі», [виступок] «провина» Пі, виступцем, [виступний] «провинний» Пі, відступ, відступник, відступництво, [відступство], [відступця] «відступник», відступальний, відступний, добступ, доступний, заступати, [заступа] «захист», [заступка] (хвороба очей) ВеБ, заступник, заступництво, [заступні] «вибоїни» Ж, [заступство] «заступництво» Ж, [заступний] «який заступає, уповноважений» Ж, наступ, наступник, наступництво, [наступні] «щаблі» Она, [наступовець] «наступник» Ж, [наступство] «наступництво» Пі, [наступця] «наступник» Пі, наступальний, [наступлівий] «агресивний» Ж, наступний, [наступній] «наступальний» Куз, [наступцем] «наступально, рішуче», [напоступі] «перед пологами», невідступний, [незаступний] «незамінний» Ж, [непереступний] «якого не можна переступити» Куз, [непідступний] «неприступний» Куз, [непоступний] «непоступливий; недостатньо швидкий» Куз, [неуступний] «непоступливий» Куз, [оступки] «хатні

туфлі» ЛексПол, [обступом] «обступивши» Ж, переступ «провина», переступник «злочинець», переступний «злочинний; високосний» Г, Нед, переуступка, підступ, підступи, підступник, підступництво, підступний СУМ, Куз, побступ, побступка, [побступки] «хатні туфлі» ЛексПол, побступовець, побступовщина, побступок, побступальний, побступлівий СУМ, Куз, побступний, [побступцем] «крок за кроком», приступ, [приступа] «приймак» ЛексПол, приступець, приступка, [приступки] «східці», [приступок] «доступ» Нед, [приступці] «сходи» До, приступний СУМ, Г, [пробступець] «злочинець» Нед, [проступник] «тс.» Нед, [проступка] «покрітка» Нед, проступок СУМ, Г, проступство, [проступний] «злочинний» Нед, [роступець] «вид весняної гри в танку» Нед, уступ, уступка «поступка», уступчастий, [уступлівий] «поступливий» Нед; — р. ступать, ступіть, бр. ступаць, ступіць, др. ступити, п. stupać, stąpic, ч. stoupati, stoupiti, слц. stúpat', stúpit', вл. stupać, stupić, нл. stupaś, stupiś, болг. стъпвам, стъпя, м. стапи, стапува, схв. ступати, ступити, слн. stópati, stopíti, стсл. стъпати, стъпати; — псл. stopati (stopiti) «ступати; топтати; іти, ходити», пов'язане з stopa «стопа, нога (ступня)»; — споріднене з гр. στέμνω «топчу, жорстоко поводжуся, ганьблю», дісл. stappa «бити, товкти; трамбувати, штовхати донизу», двн. stam(p)-fōn «трамбувати», шв. stampa «тс.», снн. снідерл. stampen «розчавлювати, роздавлювати»; іє. *stemb(h)-/stemp-, пов'язане з *steb(h)-/step- «топтати, ступати». — Фасмер III 788; Преобр. II 408—409; Ильинский РФВ 1911/3—4, 276; Brückner 515; Holub—Kop. 353; Machek ESJČ 580; Schuster-Sewc 1371; Младенов 616; Skok III 354; Mikl. EW 324; Matzenauer 78; Otrębski LP 1949/1, 141—142; Vries NEW 691; Topr 484; Pokorny 1011—1013. — Пор. стопа, ступа.

[ступина] «гніт» Нед; — очевидно, пов'язане з нім. Stoppine (Stöppine) «тс.,

запалювальний шнур», етимологічно неясним.

стúпка¹ — див. **стúпа**.

стúпка² — див. **спіця**.

[**ступлятися**] «бубнявити, набубнявити від води» ЛЧерк, [**ступітися**] «тс.» тж; — неясне.

[**стурцяти**] «безсило, повільно ходити, працювати» Па, [**постурцяти**] «тс.» Па; — очевидно, афективне утворення.

[**стус¹**] «ледача людина; ледар» Л; — неясне.

стус², **стусак**, **стусан**, **стусаніна**, **стусати**, **стусень**, **стусніти**, **стусобніти**, **стусувати** — див. **тúзати**.

стьобати — див. **стібати**.

стьожка «стрічка», [**стьожіна**] «тс.», **стьожкуватий**; — очевидно, результат контамінації форм [**стьонжка**, **стонжка**] і **стяжка** «тс.». — Див. ще **стонга¹**, **стяг²**.

[**стьон**] «фасон, модель»; — неясне.

стюард «офіціант на судні, на літаку», **стюардеса**; — р. **стюард**, **стюардесса**, бр. **сцюард**, **сцюардеса**, п. **steward**, **stewardesa**, ч. **steward**, **stewardka**, сл. **steward**, **stewardka**, вл. **stewardesa**, болг. **стюард**, **стюардеса**, м. **стюард**, **стюардеса**, схв. **стюард**, **стюардеса**, слн. **steward**, **stewardka**, **stewardesa**, **stewardka**; — запозичення з англійської мови; англ. **steward** «стюард; керуючий, економ; розпорядник; (іст.) управитель», **stewardess** «стюардеса» походять від дангл. **steward** (**stiward**), букв. «охоронець хліва, свинарника», утвореного з основ дангл. **sti(g)** «свинарник», спорідненого з дісл. **-sti** «стійло, хлів», і **ward** «охоронець», спорідненого з днн. **ward**, дісл. **wōrdg**, днн. **wart** «тс.», нвн. **Warte** «сторожова вежа». — СІС² 796; Черных II 215; Kopaliński 917; Holub—Lyer 451; РЧДБЕ 695; Вујаклија 911; Klein 1513, 1530, 1729. — Див. ще **варт**.

[**стябло**] «дерев'яний ківш; піднос, таця; поміст, дошка в рибальському човні для складання сітей; плетена з очерету тарілка Нед; велика дерев'яна миска чи ваганки, куди викладають варену

рибу Берл»; — очевидно, пов'язане з формою [**тябло**] «скрижаль» (див.).

стяг¹ «прапор», [**стязь**] «тс.» Нед; — р. **стяг**, бр. **сцяг**, др. **стягъ** «бойовий прапор; полк, стрій, військо»; — загальноприйнятої етимології не має; розглядається як запозичення в давньоруську мову з германських; дісл. **stong** «древко, жердина», шв. ст. **stang** «тс.», днн. **stanga** «жердина, кіл», свн. снн. **stange**, дангл. **steng** «тс.» споріднені з дісл. **stanga** «колоту, штовхати», гот. **staggan** «тс.», дісл. **stinga** «колоту», днн. свн. **stungen** «тс.»; висловлюється також думка (Jagić AfSlPh 5, 665; Младенов 616; Skok III 334; Львов Лексика ПВЛ 314) про власне слов'янське походження слова і про його зв'язок із схв. **stêg** (**stijeg**) «стяг, прапор», псл. **stogъ** «стіг, жердина», **stožagъ** «тс.». — Фасмер III 790; Преобр. II 411—412; Филин Образ. яз. 287; Uhlenbeck AfSlPh 15, 491; Торп 582; Kiparsky GLG 160. — Пор. **стіг**, **стожар**, **штанга**.

[**стяг²**] «смуга» Нед, **стяга** «тс.»; [(гірське) пасмо; промінь Нед], **стяжка** «смуга; стрічка», [**стяшка**] «стрічка» О, [**обстяжка**] «крепова пов'язка» Ж; — очевидно, залишок псл. ***vъstęga** «смужка», пов'язаного чергуванням голосних з ***vъstoga** «тс.». — Див. ще **стужка¹**. — Пор. **стонга¹**, **стьожка**.

[**стягач**] (бот.) «подорожник ланцетолистий, *Plantago lanceolata* L.; мильнянка лікарська, *Saponaria officinalis* L.; наперстянка великоквіткова, *Digitalis ambigua* Murr. Мак», [**натяг**] «мельнянка лікарська» Мак, [**натягач**] «тс.»; наперстянка великоквіткова», [**потєгач**] «подорожник ланцетолистий» тж; — назви, пов'язані зі **стягати**, **натягати**; назва подорожника зумовлена в'язучими властивостями його листків, сприянням очищенню ран і прискоренню їх загоювання та рубцювання. — Шамота 8; Лік. росл. Енци. дов. 356. — Див. ще **тягті**. — Пор. **натягач**.

стяжати (кн.) «наживати, жадібно нагромаджувати; добиватися, досягати», **стяжатель**, **стяжательство**; — р.

стяжа́ть, др. *сътяжати*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **сътяжати** «придбати; утримати, держати, мати» пов'язане з псл. *teḡ-* (*teḡnoti*) «тягти». — Преобр. Вып. последний 33. — Див. ще **тягті**.

стя́ти, *стя́тися* — див. **затя́ти**.

су- (іменниковий префікс, що означає зв'язок, з'єднання або неповноту, в давніх іменних утвореннях типу *сувій*, *сுவ'язь*, *сугір'я*, *суглинок*, *суглоб*, *суголосний*, *сугорб*, *сузір'я*, *сукровиця*, *сумірний*, *суперник*, *супісок*, *супряга*, *сусід*, *сусік*, *суста́в*, *сутьінь*, *сутьки*, *сутьжний*, *сутья́га*, *сутья́гна* і под.); — р. бр. др. болг. м. схв. *су-*, п. *sa-*, ч. *sou-*, ст. *sú-*, слц. *su-*, *sú-*, вл. нл. *su-*, полаб. *sq-*, слн. *sò-*, стсл. **сж-**, зрідка **соу-**; — псл. *sq-* (< іє. **sōp-*), пов'язане з дієслівними префіксами *съ-/сьп-* (< іє. **sŋ-*), укр. *з-* (префікс дієслів, що означає з'єднання, зосереджування), *з* (прийменник з орудн. в. для позначання сумісності); — споріднене з прус. *sa-* «з-», *sep-* «з-», лит. *sá-* «су-, з-», *sá-* «тс.», ст. *sa-* «з-», *sú-*, лтс. *su-*, *sa-*, дінд. *sa-* «з-», *sa-* (< іє. **sem-* «раз; одне»), *sa-* (< іє. **sŋ-* «один»), ав. *ham* «з-», *ham-* «з-», *ha-* «тс.», дісл. *sa-* «разом», гр. *ὁμοῦ*, *ἄμα* «тс.», *ἄ-* «з-», *ἄ-*, *ὀ-* «тс.», лат. *semel* «один раз, раз; одразу; разом»; іє. **so-*, **sōn-*, **som-*, **sem-*, **sŋ-*. — Черных II 215; Фасмер III 791; Brückner 482, 641—642; Holub—Kop. 325; Machek ESJČ 534; Skok III 179—180; Романова Вступ 125; ESSJ I 240—241; Meillet Etudes 45, 161—162; MSL 9, 49; Мейе ОЯ 125, 303; Jagić AfSlPh 18, 267; Trautmann 249—250; Fraenkel 753—754; Pokorny 903. — Пор. **з³**, **сам**.

суб- (префікс із значенням «під, нижче, менше» в словах типу *суба́томний*, *субдомі́анта*, *субінспеќтор*, *субконтинент*, *субкульту́ра*, *суборенда*, *субпідр'яд*, *субраху́нок*, *субстратосфе́ра*, *субтї́тр*, *субформа́ція*, *суб'ядро́*); — р. бр. болг. схв. *суб-*, п. ч. слц. вл. слн. *sub-*; — очевидно, через посередництво німецької та англійської мов (н. англ. *sub-*) запозичено з латинської; лат. *sub-*

(*sub*) «під(-), біля, коло, при(-)» виводиться з **sup-* (<*(*ek*)*s-up-*), яке зіставляється з гр. *ὑπο* «під, за», гот. *uf* «під», днн. *ur* «на», дінд. *ura* «до, при», ав. *ura* «до, в, на». — СІС² 796; Kopaliński 923; Holub—Lyer 456; Вујаклија 914; Walde—Hofm. II 612—617. — Пор. **супер-**.

суб'є́кт, *суб'єктиві́зм*, *суб'єктиві́ст*, *суб'єктиві́стичний*, *суб'єктиві́стський*, *суб'єктиві́вний*, *суб'єктиві́ваний*, *суб'єктиві́вний*, *суб'єктиві́вувати*; — р. *суб'є́кт*, бр. *суб'є́кт*, п. ч. слц. вл. *subjekt*, болг. *суб'є́кт*, м. *суб'є́кт*, схв. *суб'є́к(а)т*, слн. *subjékt*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *Subjékt*, як і бр. ст. *суб'є́кту́м* (1722), походить від лат. *subjectum* (грам.) «підмет» (спочатку «підкладене; те, що лежить в основі»), субстантивованої форми середнього роду від *subjectus*, дієприкметника мин. ч. від дієслова *subicere* (*subjicere*) «підпорядковувати; включати, охоплювати» (букв. «кидати вниз, донизу»), утвореного за допомогою префікса *sub-* «під» від дієслова *jacere* «кидати, жбурляти»; лат. *subjectum*, можливо, є калькою гр. *ὑποκειμενον* «підмет; суб'єкт» (букв. «що лежить, знаходиться внизу»). — СІС² 797; ССРЛЯ 14, 1138—1139; Булыка Лекс. зап. 165; Kopaliński 924; Holub—Lyer 456; РЧДБЕ 695; Вујаклија 915; Gr. Fwb. 730; Klein 1531, 1532; Walde—Hofm. I 666—667. — Див. ще **ін'є́кція**, **суб-**. — Пор. **об'є́кт**, **проє́кт**.

субі́р — див. **бір¹**.

субліма́ція «перехід речовини з кристалічного стану безпосередньо в пару; перехід водяної пари в атмосфері безпосередньо в тверду фазу (лід, сніг)», *субліма́т* «продукт сублімації», *сублімаці́йний*, *сублімо́ваний*, *сублімува́ти*; — р. болг. *сублима́ция*, бр. *сублима́ция*, п. *sublimacija*, ч. *sublimace*, слц. *sublimácia*, вл. *sublimat*, м. схв. *сублима́ција*, слн. *sublimácija*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Sublimatió*n, фр. англ. *sublimation* походять від слат. *sublīmātiō* «піднесення, піднімання», пов'язаного з лат. *sublīmo*, *sublīmāre* «підіймати, підносити», похід-

ним від *sublimis* «високий; піднесений», що виникло в результаті стягнення й видозміни виразу *sub limen*, букв. «(який підходить) нижче порога» з прийменника *sub* «під» та іменника *limen* «пори́г», етимологічно не зовсім ясного, можливо, пов'язаного з *limes* (род. в. *limitis*) «межа; дорога між полями». — СІС² 797; ССРЛЯ 14, 1133; Копали́нські 924; Holub—Lyer 456; РЧДБЕ 695; Ву́як-ли́жа 916; Gr. Fwb. 730—731; Klein 1533; Dauzat 687; Walde—Hofm. I 803—804, 805. — Див. ще **суб-**. — Пор. **ліміт**.

[сублюдка] (зоол.) «вид черепашки (тупий морський жолудь, *Dopax*; усічена аномія, *Anomia truncata*)» Нед; — неясне.

субмарі́на «підводний човен»; — р. болг. *субмарі́на*, бр. *субмары́на* «тс.», слц. *submarinný* «підводний»; — очевидно, запозичення з англійської мови; англ. *submarine* «підводний; підводний човен» утворено за допомогою префікса *sub-* (з лат. *sub-* «під») від прикметника *marine* «морський», який через сангл. *marin(e)* і далі фр. ст. *marin* (жін. р. *marine*) виводиться від лат. *marinus* (жін. р. *marina*) «тс.», що походить від іменника *mare* «море», спорідненого з псл. *morje* «тс.», укр. *мо́ре*. — СІС² 797; ССРЛЯ 14, 1133; ТСБМ V/1, 366; РЧДБЕ 695; Klein 965, 1533; Dauzat 459; Walde—Hofm. II 38—39. — Див. ще **мо́ре¹**, **суб-**.

[субор] «зернові відходи; послід» Л; — р. **[суба́р]** «обметені залишки збіжжя; суміш», — запозичення з білоруської мови; бр. **[суба́р]** «тс.; суміш різного збіжжя», **[суба́рніца]** «тс.» складається з префікса *су-* «су-» та іменної основи *бор-* (*бар-*), пов'язаної з дієсловом *брати* «брати»; припускається можливість запозичення з балтійських мов (Фасмер—Трубачев III 791—792). — Див. ще **брати, су-**.

субордина́ція «підпорядкування молодших за чином або становищем старшим»; — р. болг. *субордина́ция*, бр. *субардына́цыя*, п. *subordynacja*, ч. *subor-*

dinace, слц. *subordinácia*, вл. *subordina-*
cija, м. схв. *субордына́цыя*, слн. *subor-*
dinacija; — запозичення із західноєвро-

пейських мов; н. *Subordinatió* «підпорядкування», фр. англ. *subordination* «тс.» походять від слат. *subōrdināre* «підпорядковувати», утвореного з лат. *sub-* «під-» і *ōrdināre* «упорядковувати», похідного від *ōrdo* «порядок, ряд». — СІС² 798; СРЯ IV 298; ТСБМ V/1, 365; Копали́нські 924; Holub—Lyer 457; РЧДБЕ 696; Ву́як-ли́жа 916; Gr. Fwb. 731; Dauzat 687; Klein 1533. — Див. ще **о́рден, суб-**. — Пор. **координа́ція**.

субо́та, **[субі́тка]** «вогнище на Купала» Куз, О, *субі́тка* «(заст.) суботні вечорниці; (заст., розм.) щосуботне покарання учнів», *субі́ткóве* «щосуботне покарання учнів», **[субі́тне Пі, субо́т-ко́ве Пі]** «тс.», **[субі́тник]** «караний по суботах; поминальна книга», *субо́тник*, **[субо́товáне]** «святкування суботи» Нед, **[субі́тний]** «суботний» Нед, **[субі́тний]** Нед, О, *субі́тний, субо́тнішній* «тс.», *субі́ткóвий, субо́тний, [посу́бо-ті́ти]* «початися суботі» Нед; — р. *субо́бота*, бр. *субо́та*, др. *субота, со-бота*, п. ч. слц. вл. нл. *sobota*, полаб. *sübötä*, болг. *сѣбота*, м. *сабота*, **[сѣм-бу́та]**, схв. *субота*, слн. *sobóta*, стсл. **сѣбота, собота**; — слово у звуковій формі *субота* (сл. *sobota*) здебільшого розглядається як запозичення із середньогрецької мови (Фасмер ГСЭ 196; ИОРЯС 11/2, 388; 12/2, 280; Соболевский Заимствованные слова в русском языке 14; Durnovo RES 6/1—2, 108; Младенов 626; Hujer LF 35, 221—222; Kiparsky GLG 130, 131; Schwarz AfSlPh 41, 124—125) або з балкансько-латинської (Skok III 299; RES 5, 19); сгр. **σαμβατον* (мн. *σαμβατα*), балкансько-лат. **sambata* (пор. рум. *sâmbătă*) зводяться до гр. *σαββατον* «субота», мн. *σαββατα*, що походить, очевидно, від араб. *šabbatā* або гебр. *šabbāt* «відпочинок, спокій; свято, вихідний день», пов'язаного з *šābāt* «відпочивав, перебував у спокої; переставав щось робити; зупинився»; звукова форма *собота*

(sobota) виводиться (Melich Jagić-Festschr. 213—214; Преобр. II 412; Фасмер III 792; Holub—Lyer 444—445; Schuster-Sewc 1131), з огляду на початковий паннонський регіон поширення, від слат. sabbata (с. р., мн.), sabbatum (с. р., одн.) «субота» (пор. іт. ст. sabbato), що походить від гр. σαββατον «тс.»; менш переконлива спроба пояснити форму *субота* як результат контамінації слів *субота* і незасвідченого **совота*, утвореного на основі гр. (кн.) σαββατον (Фасмер ГСЭ 196). — Німчук 58—59, 95; Кочерган УМЛШ 1967/1, 26—30; Коваль 197—198; Фасмер—Трубачев III 792; Черных II 215; Цыганенко 460; Ильинский РФВ 1907/3, 226; Переферкович ЖМНП 1913 жовтень 260; Brücker 505; Machek ESJČ 565; Mikovsky RES 5, 20; 33, 119; Tarczycki ZfSlPh 6, 530; Kořínek ZfSlPh 13, 417; Schwyzer KZ 61, 239, 249; 62, 1—2; Klein 1369; Walde—Hofm. II 457. — Пор. **шабаш**.

субсидія «грошова або натуральна допомога», *субсидований*, *субсидіювати*, *субсидувати*; — р. (з 1703) болг. *субсидия*, бр. *субсидыя*, ст. *субсидиумъ* (1722) (з п.), п. *subsydium* «грошова допомога; субвенція», ч. *subsidie*, *subsidium*, слц. *subsídía*, *subsídium*, схв. *супсидијум*, слн. *subsidiáren*; — запозичення із західноєвропейських мов; англ. *subsidy* «субсидія» (< сангл. *subsidie*), фр. *subside* «податок; субсидія; грошова допомога», нім. *Subsídium*, гол. *subsidie* «субсидія» (з 1586) зводяться до лат. *subsídium* «підтримка, опора, допомога; допоміжні війська, резерв», пов'язаного з дієсловом *subsídere* «розташувати, поселити внизу; залишатися, жити, перебувати», утвореним за допомогою префікса *sub-* «під-» від *sídere* «сісти, посадити», яке зближується з дінд. *sídati* «сидить», ав. *hidaiti* «тс.», гр. ἵζω (<*si-zdō) «саджаю», що зводяться до іє. *sizd- як результату редуплікації *sed- «сидіти», представленого в псл. *sēdēti*, укр. *сидіти*. — СІС² 798; Черных II 215—216; Christiani 20; Булыка

Лекс. зап. 80; Kopaliński 926; Holub—Lyer 457; РЧДБЕ 696; Вујаклија 921; Klein 1410, 1534; Vries NEW 716; Gr. Fwb. 731; Dauzat 688; Walde—Hofm. II 509; Ernout—Meillet 1078—1079; Pokorny 884—885. — Див. ще **сидіти**, **суб-**

субстантив «іменник» Куз, *субстантивация*, *субстантивний*, *субстантивований*, *субстантивуватися*; — р. *субстантивация*, бр. *субстантивация*, п. ч. *substantivum*, слц. *substantivum*, вл. *substantiw*, болг. *субстантив*, м. *супстантив*, схв. *супстантив*, слн. *súbstantiv*; — запозичення з латинської мови; пізніше лат. (nomen) *substantivum* «іменник», букв. «(ім'я) істотне; яке має самостійне існування» (спочатку лише *verbum substantivum* — про дієслово *esse* «бути») пов'язане з іменником *substantia* «сутність, суть; власність», похідним від дієслова *substāre* «бути наявним, існувати», яке складається з префікса *sub-* «під-» і дієслова *stāre* «стояти, тривати». — СІС² 798; Kopaliński 926; Holub—Lyer 457; РЧДБЕ 696; Вујаклија 921; Klein 1535; Walde—Hofm. II 596—597. — Див. ще **стати**, **суб-**

субстанція «єдина основа всього існуючого; основний складовий елемент», *субстанціальный*, *субстанціональный*; — р. болг. *субстанция*, бр. *субстанция*, п. *substancja*, ч. *substance*, слц. *substancia*, вл. *substanca*, м. *супстанца*, схв. *супстанција*, слн. *substánca*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Substanz*, фр. англ. *substance* походять від лат. *substantia* «сутність, суть; власність; наявність», пов'язаного з дієсловом *substāre* «бути наявним, існувати». — СІС² 798; СРЯ IV 299; ТСБМ V/1, 366; Kopaliński 926; Holub—Lyer 457; РЧДБЕ 696; Вујаклија 921; Gr. Fwb. 731—732; Dauzat 688; Klein 1534. — Див. ще **субстантив**.

субституція «заміщення», *субституїт* «замінник; (заст.) заступник», *субституційний*; — р. болг. *субституция*, бр. *субстытыция*, п. *substytucja*, ч. *substituće*, слц. *substitúcia*, вл. *substitucija*, схв. *супститиција*, слн. *sub-*

stitúcija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Substitución, фр. англ. substitution походять від пізньолат. substitūtio «підстановка, заміщення, заміна», пов'язаного з дієсловом substituo, -ere «підставляти, заміщати, замінити», утвореним з префікса sub- «під-» і дієслова statuo, -ere «ставлю; зупиняю, саджаю». — СІС² 798; СРЯ IV 299; ТСБМ V/1, 366; Kopaliński 926; Holub—Lyer 457; РЧДБЕ 696; Вуяклија 921; Gr. Fwb. 732; Dauzat 688; Klein 1535. — Див. ще **конституція, суб-**.

субстрат «загальна основа різноманітних явищ; живильна речовина для мікроорганізмів; факти і явища в мові, запозичені з іншої мови, що була раніше на цій території»; — р. бр. болг. *субстрат*, п. substrat, ч. слц. слн. substrát, м. *супстрат*, схв. *супстрат*; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. Substrát, як і фр. substrat(um), англ. substratum, походить від слат. substratum «підстилка», пов'язаного з лат. substernere «поширювати, простирати; підстеляти», утвореним за допомогою префікса sub- «під-» від дієслова sternere «стелити, простирати; покривати», спорідненого з псл. *sterti, укр. *простёрти, сторона*. — СІС² 798; ССРЛЯ 14, 1137; Kopaliński 926; Holub—Lyer 457; РЧДБЕ 696; Вуяклија 921; Gr. Fwb. 732; Gamillscheg 826; Klein 1535; Walde—Hofm. II 590, 601. — Див. ще **естрада, сторона, суб-**. — Пор. **стратиграфія, стратифікація, стратостат, стратосфера**.

субтильний «тонкий, ніжний, крихкий, тендітний», *субтєльний* (з п.), [*суптєльний*] Пі (з п.); — р. *субтильний* (з 1731), бр. *субтільны*, ст. *субтелный* (*зуптелный, суптелный*) (1596), п. subtelny, subtylny, subtilny, ч. subtilní, слц. subtilny, вл. subtilny, болг. *субтилен*, м. *суптилен*, схв. *суптилан*, слн. subtilen; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. subtil, англ. subtle (сангл. subtle, subtil), фр. subtil зводяться до лат. subtilis «тонкий; ніж-

ний; делікатний; вишуканий; чистий; світлий; простий», з давнішого *sub-texilis «тонкотканий», що складається з префікса sub- «під-» та іменника *texla (>tēla) «тканина», пов'язаного з основою дієслова texere «ткати; сплітати; складати; компонувати». — СІС² 798; Hüttl-Worth 16; Черных II 216; Фасмер III 793; Christiani 20; Булыка Лекс. зап. 196; Sł. wyr. obcych 710; Holub—Lyer 457, 482; РЧДБЕ 696; Вуяклија 921; Klein 1535; Kluge—Mitzka 763; Dauzat 688; Gamillscheg 826; Walde—Hofm. II 619—620, 655, 678. — Див. ще **суб-, текст**. — Пор. **архітектор, конте́кст**.

субчик «підозріла особа; неприємний суб'єкт»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *субчик* «тс.» є афективним утворенням, пов'язаним із *суб'єкт* і за вимовою зближеним із *супчик* як похідним від *суп*. — Див. ще **суб'єкт**.

[**сува́ло**¹] «шифер, сланець» Нед; — неясне; можливо, пов'язане із [*сува́ти*] «совати».

[**сува́ло**²] «бік гори, звернений до сонця, до півдня» Нед; — неясне.

сува́ти, сув, сува́вка, сува́йка, сувма́ — див. **сова́ти**.

сувені́р «подарунок на згадку або річ, пов'язана зі спогадами»; — р. болг. м. *сувенір*, бр. *сувенір*, п. souvenir, suvenir, ч. suvenír, слц. слн. suvenír, вл. suvenёр; — запозичення з французької мови; фр. souvenir «спогад; пам'ять; сувенир» пов'язане з дієсловом souvenir «пам'ятати», що зводиться до лат. subvenire «приходити; спадати на думку», утвореного з префікса sub- «під-» і дієслова venire «приходити». — СІС² 798; ССРЛЯ 14, 1140—1141; Sł. wyr. obcych 694; Holub—Lyer 459; РЧДБЕ 697; Klein 1478; Dauzat 679; Gamillscheg 821. — Див. ще **авантюра, інвентар, суб-**. — Пор. **конвенція**.

[**сувердє́лити**] «піднімати вгору (ногу)»; — афективне утворення.

суверен «носій верховної влади», *суверені́тєт* «незалежність держави»,

суверенний; — р. болг. м. *суверен*, *суверенитет*, бр. *суверэн*, *суверенітэт*, п. *suweren*, *suwerenność*, заст. *suwerenat*, ч. слц. слн. *suverén*, вл. *suwerenita*, схв. *суверён*, *суверенітёт*; — запозичення з французької мови; фр. *sovereign* «монарх, государ; соверен (англійська золота монета)» через ст. *sovereign* (звідки також англ. сангл. *sovereign* «монарх; соверен, золота монета в 1 фунт стерлінгів») зводиться до слат. *supregānus* «глава, керівник; вождь, правитель», пов'язаного з лат. *super* «над; зверху». — СІС² 798; ССРЛЯ 14, 1140—1141; Kopalinski 931; Holub—Lyer 459; РЧДБЕ 697; Вуяклија 917; Klein 1475, 1478; Dauzat 679; Gamillscheg 821. — Див. ще *супер-*. — Пор. *сопрано*.

сувійка (зоол.) «рід одноклітинних тварин, що живуть у воді, ряду круговійчастих інфузорій, *Vorticella Ehrh.*»; — р. *сувóйка* «тс.»; — назва, утворена з префікса *су-* та основи *вій-* (*вой-*), пов'язаної з *віти* «звивати»; сувійки мають прикріплювальну стеблинку, яка може скорочуватися, згортаючись. — УРЕ 2, 282; БСЭ 41, 189. — Див. ще *віти*¹, *су-*.

[сувóра] «повчання, напучення; сувора розмова; умовляння, переконування, зауваження Нед, нотація, догана, урочисто-поважний тон Пі»; — результат стягнення форми **[суговóра]** «розмова; серйозне зауваження», зближеної з основою *сувóрий*. — Див. ще **суговóра**.

сувóрий, **[сувóрливий]** «суворий», *сувóрити*, *сувóрішати*; — р. **[сувóрый]** «суворий; сердитий; бридкий, рябий, віспуватий», **[суворь]** «міцне місце в дереві, на суку», бр. **[сувóрина]** «уперта людина; дерен, піднятий сохою»; — неясне; може бути зіставлене з **[верий]** «вигнутий, скручений» (пор. **[увéрий]** «кривий, упертий»), *свáра*, *сварі́тися*, **[вóркати]** «бурчати»; значення «суворий» розвинулось, очевидно, пізніше в результаті зближення з фонетично подібним *сурóвий*.

сугá «масні або іржаві плями на воді, рідині; наліт на спраглих устах»,

осúга «тс.; [плівка на розсолі, наліт на квашенині без розсолу МСБГ; гній в очах Ж]», **[восúга]** «пара на шибках; масний шар на воді» Горбач, **[óсужень]** «вид інфузорії» Ж, **[осúжка]** «вершки» Ж, **[осúгуватий]** «покритий осугою», **[заосúжитися]** «покритися осугою» Ж; — бр. **[осúга]** «піт; іній, паморозь», ч. **[osuhel]** «мжичка взимку; паморозь, іній», слц. **[osuhel]** «паморозь, іній», **[osuha]** «тс.; сирий туман», болг. **[съгъ]** «пліснява на вині»; — не зовсім ясне; припускається зв'язок з псл. *seġati* «хвувати, досягати» (Аникин 59), **osegti* «досягти» (*Zubatý St. a čl. I 1, 167—170*), з п. **[osegtý]** «дошовий» (*Machek ESJČ 421*); мало переконливе виведення від псл. **osuti* «обсипати» (*ЭСБМ I 187*).

сугáк¹ (зоол.) «савець групи антилоп, сайгак, сайга, *Antilope Saiga*»; — п. *suhak* «сугак, сайгак, *Colus tataricus*» (можливо, з укр.); — очевидно, запозичення з караїмської мови; кар. *suhak* «тс.», пов'язане з чаг. *sajyak* «сарна», каз. тат. *сайгак* «антилопа». — Фасмер III 545; Струмінський *Slavia 1969/1, 104*; Brückner 525; Muchliński 123; Kowalski Symb. Rozwadowski II 352, 353; Mikl. TEI II 150; Lokotsch 141; Радлов IV 222. — Див. ще **сайгáк**.

[сугáк²] «залізний (іноді роговий) інструмент, подібний до шила Г, Шух; патик, палиця Нед»; — очевидно, результат видозміни назви **[сувáк]** «шило; засувка; хомутик», можливо, зближеної з *гак* «крюк»; виведення від рум. *sulác* «шило» (*Vincenz 19*) менш переконливе. — Пор. **сováти**.

сугестія «вплив, навіювання», *сугестівний*, рідк. *сугестувáти* КІМ; — р. *суггестия*, бр. *сугестыя*, п. *suggestia*, ч. *sugesce*, слц. *sugescia*, вл. *suggestija*, болг. *сугестия*, *сюгжестия*, м. *сугестуїя*, схв. *суггестуїя*, слн. *suggestija*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Suggestion* «навіювання», англ. *suggestion* «порада, пропозиція; навіювання», фр. *suggestion* «навіювання, припущення» походять від лат. *suggestio* «навіювання», пов'язаного з дієсловом

suggerere «навчати, навіювати, доставляти; постачати» (букв. «підносити»), що складається з префікса sub- (sug-) «під-» і основи дієслова gegere «нести, везти; мати; виконувати», етимологічно ізольованого. — СІС² 799; СРЯ IV 579; Kopaliński 927; Holub—Lyer 180, 457; РЧДБЕ 697; Вујаклија 917; Gr. Fwb. 733; Klein 1539; Dauzat 690; Walde—Hofm. I 595—596. — Див. ще **суб-**. — Пор. **жест**.

суглоб, *суглобистий*, *суглобний*, *суглобовий*, *суглобуватий* КІМ; — п. ст. [zgłoba] «перешкода; запор, перепона; клопіт, турбота», zgłobić «з'єднати, об'єднати, закріпити», слц. zhlobit' «збити, з'єднати разом», нл. zgłobiś «з'єднати, закріпити клином, заclinити», болг. *сглоб* «стик, з'єднання; (заст.) суглоб», *сглаб*, заст. *сглоба* «тс.», *сглобля* «з'єдную», *сглабям* «тс.», м. *зглоб* «суглоб», *зглоби* «збере, складе», схв. *зглоб* «суглоб», *зглобити* «скласти, зібрати», слн. *zglób* «суглоб, згин»; — псл. *sq-globъ/съ-globъ, пов'язане з globa «жердина, балка, клин» (укр. [глоба] «зігнуте від природи дерево; залізний клин; клопіт, турбота»), globiti «стискати, з'єднувати» (укр. [глобіти] «укріплювати клинами вал у млині; конопатити»). — Преобр. I 126—127; Sławski 291; SW 8, 473; Machek ESJČ 168; Schuster-Šewc 231—232. — Див. ще **глоба**, **з³**, **су-**.

[**сугловок**] «ріжок, ріг у скрині»; — очевидно, пов'язане з [угол] «ріг, кут», [вугól] «тс.» (див.).

суглянки — див. **сігла**.

[**суговора**] «розмова Г; серйозне зауваження Нед», [*суговірка*] (зменш.); — похідне утворення від *говоріти*, ускладнене префіксом *су-* (див.). — Пор. **субора**.

[**суголов¹**] «межа між двома полями у вигляді незасіяної смуги; польова стежка», [*суголова*] «польова дорога» Дз, *суголовок*, [*суголок*] «край» Гриц, [*суголоки*] «межа» тж, [*сугловка*] «польова дорога, що відділяє одні гони від других» Ме, [*суглука*] «дорога між поля-

ми; межа між нивами» Мо, [*суглука*] «стежка» Мо; — п. [sugłówek] «польова стежка, межа» (з укр.?); — похідне утворення від *голова* з префіксом *су-*; означало межову смугу, на якій тяглова худоба стикається головами під час оранки. — Див. ще **голова**, **су-**.

[**суголов²**] «частина вуздечки, що надівається на голову коня», [*суголовок*, *суголов'я*] «тс.», [*суголов'є*] «вудила» Л; — похідне утворення від *голова*, ускладнене префіксом *су-* (див.).

[**суголовашка**] «частина у возі, до якої прикріплюється вісь; підтока» Л, [*соголовашник* НикНикТЛ, *суголовок*, *вуголовок*, *узголованка* тж] «тс.; насад у возі», [*зголовашка*] «насад у возі», [*узголовашка*, *зголовок*, *вуголовок*, *вуголовок*, *головашечка*] «тс.» тж; — похідні утворення від *голова* (див.).

[**сугроба**] «велика вибоїна», [*сугрób*] «сувій полотна» Ник; — р. бр. діал. *сугрób* «замет, кучугура», схв. *сугреб* «земля, розкопана, розпушена собакою, лисицею або курами»; — псл. *sq-greb-, *sq-grob-, утворене за допомогою префікса *sq-* «су-» від основи дієслова *gřebti «гребти». — Цыганенко 112—113; Преобр. I 159. — Див. ще **гребті**, **су-**.

сугубий «винятковий, особливий»; — р. *сугубый*, др. *сугубии* «подвоєний, подвійний, двоякий; великий, просторий», *сугубь* «тс.; (присл.) удвоє», схв. *сугуб* «подвійний»; — очевидно, запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. *соуґоуѣъ* (замість *сжґоуѣъ*) «подвійний», псл. [*sq-gub-] «тс.», первісно «сильно зігнутий» (очевидно «зігнутий удвоє») пов'язане чергуванням голосних з *gъbnŏti «гнути»; — співвідносне з прус. *dwigubbus* «подвійний», лит. *dvigubas* «тс.». — Фасмер III 793; Преобр. I 132—133, II 412; Цыганенко 97; Ильинский Сложн. местоим. 130, 131; РФВ 62, 131, 247—249; Meillet IF 15, 333; Trautmann 100—101. — Див. ще **гнути**, **су-**.

суд¹, [*судáр*] «суддя» Нед, О, [*судатар* О, *судáтор* Нед], *судець*, [*судир*

Нед, *судітель, судія* О], *судія* «тс.» СУМ, Нед, [суддєва] «дружина судді» Куз, *суддєнко* СУМ, Нед, *суддїха, суддївна, суддївство, суддїя, [судєбне]* «судова оплата» Нед, *судєбник, [судєбнїцтво]* «судова сфера» Нед, [судєбнїчий] «голова суду» Нед, [судєйство] «суддївство» Нед, *судєйський* «той, хто служить у суді, судовому відомстві», [судєльник] «судовий чиновник» Л, *суджена, суджений, судження, [судїїха]* «судлиха» Куз, *судїлище, судїмість, [судїція]* «суд», [судїця] «тс.» Нед, [судїч] «рецензент» Нед, *судїще, [судївнїцтво]* «юстиція» Нед, Куз, [судїйство] «суддївство» Нед, [судїміця] «огудник» Нед, [суднїця] «огудниця», [суднїя] «осуд, обмова», *судова* «суддївська», [судова] «зал засідань суду» О, *судовець* «службовець суду», *судовий, судовік* «тс.», *судовисько, судовище, [судові]* «службовці суду; судді» Нед, *судський* «службовець суду», *судчик, [судця]* Шух] «тс.», [судчїня] «жінка-суддя» Нед, [судяк] «суддя» Куз, *судящий* «тс.», *судьба* «доля; (заст.) обмова, пересуди; [суддя Нед]», [судьбарнїк] «фаталїст» Нед, [судьбарство] «фаталїзм» Нед, [судьбіна] «доля» Нед, *судьбище* «суд», [судїн] «суддїв» Нед, *судний* СУМ, Нед, [суднїй] «здатний, придатний», [суднїй] «потрїбний» Корз, [судовне] «в судовому порядку», *судачити, суддювати, судїти, [судкувати]* «міркувати» Нед, *засуджувати, осуд, [осуда]* «пліткарка; поговор» МСБГ, *осуджений, осудження, [осудовисько]* «ганьба, неслава», [осудовище] «тс.», *осудливий, осудний, пересуд, пересудливий, пересуд, підсудок, підсудний, присуд, розсуд, розсудок, розсудливий, [розсудний]* «розсудливий»; — р. бр. *суд*, др. *судъ*, п. *sađ*, ч. *soud*, ст. *sūd*, слц. *sūd*, вл. нл. *sud*, болг. *сѣд*, м. *сад*, схв. *суд*, слн. *sód*, стсл. **сѣдъ**; — псл. *sođъ*; — загальноприйнятої етимології не має; здебільшого виводиться від іє. **somdhos* «спільний розгляд, спільне судження, примирення», давніше «складене, зібране», утвореного за допомо-

гою префікса **som-* (> псл. *so-* «су-») від основи **dh(ē)-* (**dhə-/dhō-*) «класти, ставити; робити, чинити; говорити» (> псл. **dēti* «класти», укр. *діти*); зіставляється з лит. *samdà* «найом, оренда», *samdūti* «наймати», гр. *συνθήκη* «згода; угода», *σύνθημα* «угода», дінд. *samdhā* «угода; зв'язок, об'єднання», *samdhīh* «тс.»; ототожнюється генетично з дірл. *cond* «суд», *cuind* «суддя», кельт. **kon-di* «тс.» (Lohmann KZ 1932/10 [Ergänzungshefte], 70); пов'язується також з основою псл. **sēdti*, *seđo* «сісти, сяду» (Варбот Сл. языкозн. 1983, 64—66; Ондруш Етимологія 1984, 178; Брандт РФВ 1890/4, 181); без достатньої аргументації зближується з лат. *cēnseo* «оцінювати, надавати значення; вважати», що виводиться від іє. **kend(h)-* «судити, засідати» (Machek ESJČ 568). — Фасмер III 794; Преобр. II 413—414; Brückner 483; Holub—Kop. 345; Schuster-Sewc 1376; Младенов 627; Skok III 356; Стоянов 79—80; Трубачев Рем. терминолог. 235—237; Otrębski LP 1953/4, 31, 54; Meillet Études 162, 234; RES 6, 169; Trautmann 47—48; Fraenkel 761; Būga RR I 111, II 589; Bezenberger BB 5, 319; Specht KZ 57, 278; Walde—Hofm. I 252; Гамкрелідзе—Иванов 284, 364—365; Pokorny 235—237. — Див. ще *діти*², *сидіти, су-*. — Пор. *суд*².

[суд²] «посуд» О, *судїна* «трубчастий орган; посудина; судно», [судїне] «дерев'яний посуд, прядильні інструменти та ін.», [суднїче] «тс.», *суднїк* «полиця, шафа для посуду; поличка з об'єктами» СУМ, Нед, [суднїна] (зменш.) «судно», *судно́, судо́к, по́суд, по́суда, по́судїна* СУМ, Г, *по́судник* «робітник, що мие посуд», [посудник] «гончар», [посуднїк] «посуд» Нед, [посудок] «тс.»; — р. [суд] «посуд», *посуда*, бр. [суды] (мн.) «двоє відер», др. *судъ* «посудина», п. заст. *sađ* «посудина», ч. слц. вл. нл. *sud* «бочка», болг. *сѣд* «посудина», м. *сад*, схв. *суд* «тс.», слн. *sód* «бочка», стсл. **сѣдъ** «знаряддя; частина тіла, посудина»; — псл. *sođъ* «посудина; щось

складене», того самого походження, що й *sōdъ* «суд»; — паралельне до лит. *iñdas* (*indà*) «посудина». — Фасмер III 794; Черных II 216; Преобр. II 361; Brückner 483; Machek ESJČ 591; Schuster-Sewc 1375; Младенов 627; Skok III 355—356; Mikl. EW 315; Трубачев Рем. терминолог. 235—237; Meillet Etudes 162, 234; RES 6, 169. — Див. ще **суд¹**.

судак¹ (іхт.) «вид риби родини окуневих, *Lucioperca lucioperca* L.», [*суду́к*] «тс.», *судаціна* «м'ясо судака», [*судуціна*] «тс.», *судачий*; — р. *судак*, [*судо́к*], ст. *судокъ* (1460), бр. *судак*, п. *sandacz*, [*sandak*, *şadak*], ст. *cendat* (можливо, з ч.), ч. *candát*, ст. *cendát*, [*sandát*], вл. *sandak*, нл. *candaí*, *canderí*, *candog* «тс.»; — остаточно не з'ясоване; здебільшого розглядається як запозичене, можливо, за польським посередництвом, з німецької мови; нвн. *Zander*, [*Sandart*, *Sander(t)*], снн. *sandāt*, *sandate*, *sandan* «тс.» пов'язані з нвн. *Sand* «пісок», двн. *sant* «тс.», але цей зв'язок може бути лише вторинним; найбільш імовірним здається праєвропейське походження (Machek ESJČ 81; Holub—Lyer 110); нвн. *Zander* [*Sandart*] та ін. «судак» тлумачаться також як запозичення зі слов'янських мов (Beke IF 52, 138; Kluge—Mitzka 875). — Фасмер—Трубачев III 794—795; Leder 135—137; Коломиец Происх. назв. рыб 113—116.

[**судак²**] «вид народного танцю» Нед; — неясне.

суданка (бот.) «суданське сорго, *Sorghum sudanense*»; — р. бр. болг. *суданка*, п. *sudanka*, слц. *sudánska tráva*, слн. *sudánka* «тс.»; — пов'язане з назвою країни *Судан*, звідки походить ця рослина. — БСЭ 41, 202—208.

судза (бот.) «олійна трав'яниста рослина родини губоцвітих, перила, *Pegilla* L.»; — р. *судза*; — неясне.

судо́ма «мимовільне скорочення м'язів, судорога, корчі; (заст.) горе, біда», *судомити*, [*насудомитись*] «натомитися» Мо; — р. [*судомить*] «м'яти, бгати; судомити; лаяти», [*судомиться*] «взбитися»; — не зовсім ясне; реконстру-

юється псл. **sōdoma*, яке пропонується розглядати як похідне утворення з префіксом *sō-* (іє. **som-*) «су-» від основи іє. **dhē-/dhə-* «класти, робити» (Варбот Етимология 1981, 21—22).

[**судопар**] (бот.) «валеріана лікарська, *Valeriana officinalis* L.» Мак; — складне утворення з основ слів [*суд*] «посуд» і *пáрти*; назва зумовлена застосуванням рослини для випарювання посуду; пор. [*глекопáр*] «парило волосисте, *Agrimonia pilosa* Ldb.», р. [*судопóр*] «тс.». — Шамота 148—149. — Див. ще **пáра¹**, **суд²**.

судоро́га «судома», *судорга* «тс.», [*судро́га*] «тс.; дрож» Нед, [*судро́жь*] «дрож» Нед, *судорожний*, [*судро́гий*] «напружений» Нед; — р. *судорога*, [*судорга*], бр. *сўтарга* «судорога», заст. *сўдарга* «тс.»; — псл. (сх.-сл.) [**sōdʳg-*], префіксальне утворення, пов'язане з **dʳgati* «[смикати, трясти]», в окремих випадках переосмислене і переоформлене як похідне від дієслова **dʳgati* «дрижати»; пор. лит. *sudirgti* «розсердитися». — Фасмер III 791, 796; Преобр. I 181—182, II 413; Brückner KZ 48, 216; Mikl. EW 42; Pedersen Kelt. Gr. I 105. — Див. ще **де́ргати**, **су-**.

[**судо́сити**] «зустріти», [*судо́щати*] «зустрічати»; — бр. [*судо́сіць*, *судошáць*] «тс.», др. *досити* «знаходити», *десити* «тс., зустрічати», ч. ст. *poděsiti* «знайти, застати», схв. *дєсити* «зустріти», *дєсити* «застати, знайти, зустріти», стсл. *досити* «знайти»; — псл. *sōdositi* «зустріти», похідне від *dositi* «тс.», пов'язаного з *desiti* (< іє. **deĕ-*) «знаходити, зустрічати»; — очевидно, споріднене з гр. *δέχομαι* «приймаю», лат. *decet* «личить, належить», дінд. *daśasyāti* «надає послуги, є люб'язним», хет. *takk-* «бути схожим, підходити». — Фасмер I 505—506; Machek ESJČ 115; Skok I 395; ЭССЯ 4, 217—218; 5, 82; Bern. I 188; Vondrák I 434; Meillet MSL 14, 338; BSL 20, 167; Walde—Hofm. I 330.

суєта́, [*сує́тник*] «неспокійний чоловік» Нед, [*сує́ть*] «неспокій; занепоко-

ення» Нед, [су́ят] «занепокоєння, неспокій, загроза» Нед, [су́ятá] «турбота, неспокій, острах, пригніченість; скрутний стан» Нед, ВеЗн, Г, СУМ, [су́ят-ні́к] «неспокійний, боязливий чоловік», [су́ятник] «людина, яка працює без толку» О, [су́ятня́] «неспокій» Нед, [су́ять] «мука, катування» Нед, су́етлі́вий, су́етний СУМ, Нед, [су́ятний] «поганий, скрутний», [су́ятлі́во] «сумно; журливо» О, [су́етáти (собо́ю)] «неспокійно метатися» Нед, [су́яті́ти] «турбувати, непокоїти, мучити; сумувати, плакати під час сну Ба; вередувати, присікуватися (до когось) О», [су́яті́тися] «турбуватися, непокоїтися, мучитися; терпіти злидні Нед, Г, ВеЗн; доглядати (когось під час хвороби) Ба; неспокійно крутитися, вертитися, журитися, без толку робити О», всу́е (заст., кн.) «даремно, марно»; — р. су́етá (з цсл.), бр. [су́яці́ця] «метушитися; турбуватися», болг. су́етá, стсл. соу́и «марний, пустий», соу́кта «незначність, марність, суета»; — псл. *suĵ «пустий, незначний, марний»; — не зовсім ясне; можливо, споріднене з дінд. śūpat «пустота, порожнина», śūpaḥ «пустий, порожній», ав. a-sūpa- «який не має недоліків», вірм. сог «діра, нора», лат. cavus «порожній, пустий; вигнутий», гр. ιβοσ «глибока ущелина, безодня; міжгір'я», ιοίλοσ «порожній, пустий», сірл. сūа «тс.», брет. кёо «грот», що зводяться до іє. *keu-/koṃo- «порожній, пустий; западина»; пов'язується також (Варбот Етимологія 1983, 37—39) з псл. sovati, suĵ «совати» (пор. р. су́еті́ться «соватися, метатися»); пов'язання псл. *suĵ з лит. saũja «жменя», лтс. saũja «тс.» (Bezenberger BB 2, 157; 23, 305) необгрунтоване. — Фасмер I 364, III 797; Черных II 217; Преобр. II 414—415; Mikl. EW 328; Meillet Études 380; MSL 9, 139; 10, 278; Mühl.—Endz. III 771; Uhlenbeck 314, 322; Walde—Hofm. I 191—192; Boisacq 481, 530—532; Pedersen KZ 39, 428; Persson Beitr. 191—192; Pokorny 592—594.

[су́зик] (бот.) «пижмо звичайне, Tanacetum vulgare L.; рутвиця мала, Tha-

lictrum minus L.; смовдь гірська, Peucedanum oreoselinum (L.) Moench.» Мак, [у́зик] «смовдь гірська» Мак; — р. [су́-зик] «пижмо; рутвиця, Thalictrum L.; рутвиця мала», бр. [су́зик] «рутвиця вузьколиста, Thalictrum angustifolium Jacq.», [су́зи́ц] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з ву́зький ([у́зький]) і первісно стосувалося рутвиці вузьколистої.

су́к, [су́ка́ч] «сукувата палка» Нед, [су́ча́] (зб.) «гілки хвойних дерев, з яких городять тини» О, су́чо́к, су́чця (зб.), су́ка́тий, [су́ко́ва́тий] «сукуватий» Нед, [су́ко́вий] «з гілок» О, су́кува́тий, [су́че́чкова́тий] «сукуватий» Нед, су́чкува́тий, [су́чі́стий] «тс.» Нед, [зсу́кува́тіти] «стати сучкуватим», [підсу́ч-чя] «шворка, до якої прив'язаний поплавок ([су́чка]) до якоря човна»; — р. бр. су́к, п. сѣк, ч. слц. вл. нл. suk, болг. сѣк, м. сак, схв. су́к, слн. [sōk], стсл. сѣкъ «тріска, сучок»; — псл. sōkъ «сук, гілка», очевидно, пов'язане з формою без назалізації soxa «соха»; — споріднене з лит. at-šankė «гак, крюк; виступ на дереві, палка», дінд. śaṅkūḥ «гострий кілок, дерев'яний гвіздок, кіл», кіпр. saĩc «сук» (<*kaĩkĩ), ірл. géc «гілка, сук», дісл. hāg «кілок, кочет» (<*hanha-), hǣll «кіл» (<*hanhila). — Фасмер III 798; Черных II 217; Преобр. II 416; Попов Ист. лекс. 90; Brückner 486; Holub—Kop. 360; Machek ESJČ 592; Schuster-Šewc 1377; Младенов 627; Skok III 358; Mikl. EW 316; Критенко Вступ 514; Mikkola IF 8, 312; Moszyński PZJP 215—216; Meillet Études 244; Trautmann 298—299; Būga RR II 589—590; Bezenberger BB 16, 241; Uhlenbeck 301; Mayrhofer III 290; Zupitza GG 132; Feist 266; Торг 70; Pokorny 522—523. — Пор. со́ха.

су́ка¹ «самиця собаки; [велика заско́чка, якою закріплюється триб у ткацькому верстаті Ме]», [су́ча́к] «щеня», су́чище, су́чка «сука, молода сука; [частина ткацького верстата]», су́чий, су́ччин Куз, [пересу́чий] (лайл.); — р. бр. су́ка, др. су́ка, п. ч. діал. слц. suka, [каш. sēka], полаб. saũko «шлюха»; — псл. [suka]; —

очевидно, споріднене з лит. *šuo* (род. в. *šuoš*) «собака», лтс. *suns*, прус. *sunis*, дінд. *śuvā* (*śvā*, род. в. *śuṇaḥ*), ав. *spā* (род. в. *sunō*), вірм. *šun*, гр. *κύων* (род. в. *κύωνος*), лат. *canis*, гот. *hunds*, тох. *ku*, хет. ієрогліфічним *šuvana-* «тс.»; недостатньо обґрунтовані реконструкції псл. *sōka* (Petersson AfSIPh 36, 139—140), **rkeuka* із зближенням з дінд. *paśukā* «дрібна худоба» (Osthof Parerga I 199, 256—257), як і виведення від вигуку для підкликання собак *tsu-tsu* (Machek ESJČ 592). — Фасмер—Трубачев III 798; Черных II 217; Трубачев Назв. дом. жив. 21—22; Brückner 595; Trautmann 310; Fraenkel 1533; Pokorny 632—633.

[**сўка**²] (ент.) «тарган, чорний тарган, *Blatta orientalis* L. (Periplaneta orientalis L.)» ВеНЗн, ВеБ; — неясне; можливо, результат перенесення назви *сўка* «самка собаки».

[**сўкамина**] (бот.) «шовковиця, *Morus L.*» Пі; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **сўкамина**, **сўкамина** походить від гр. *σῦκάμινος* «тс.», запозиченого із семітських мов; пор. араб. *šiq'mīn* (мн.) «шовковиці», гебр. *šiqmā* (одн.) «тс.»; на грецькому ґрунті зазнало зближення з *σῦμον* «фіґа, інжир». — Пономарів Мовозн. 1973/5, 63; Фасмер ГСЭ III 194; Frisk II 817—818.

сукати, [**сукатися**] «встрявати» Корз, [**сукотати**] «сукати» Нед, [**сучіти**] «тс.», [**сучітися**] «нав'язуватися», [**сукайло**] «знаряддя для намотування пряжі з клубків на цівки» Ме, [**сукалка** Корз, **сўкало**, **сукач** Корз] «тс.», **сукальник**, [**сўка(л)ниці**] «різновид страви з тіста» ГрицАВ, [**сўканка**] «товсті нитки для ятера; рибальське веретено для змотування тонких вірвовок», [**сўкань**] «надмірно скручена частина нитки» Ник, **сукенка**, **сукенце**, **сукнар**, **сукніна**, **сукно**, **сўкня**, **сукнянка**, **суконка**, [**суконник**] «сукнороб» Нед, [**суконщик**] «тс.», [**суконництво**] «сукноробство» тж, **суконце**, [**суч**] «сукані нитки; дратва; основа в тканні Нед», **сукальний**, **сўканий**, **сукняний** СУМ, Нед,

суконний, [**засукень**] «надмірно скручена частина нитки» Ник, [**підсуканий**] «високий і тонкий» ЛексПол, [**посуконщина**] «сукно з чисто вовняних ниток», [**посуконний**] «який складається з чистих вовняних ниток», **присукальник** «робітник, який присукує нитку»; — р. **сукать**, [**скать**] «сукати», бр. **сукачь**, др. **сўкати** «тс.», **сукъно**, п. ст. вл. **sukač** «сукати», ч. **soukati**, **skáti**, слц. **súkat'**, нл. **sukaś**, полаб. **sáuknō**, болг. **сўкам**, **сўча**, м. **сука**, **суче**, схв. **сўкати**, слн. **súkati**, стсл. **сўкно**; — псл. ***сўкати** «в'язати вузли, зв'язувати, сукати, скручувати», **sukati** «тс.»; — споріднене з лит. **sùkti** «крутити, звивати», лтс. **sukt** «тс.; зникати», можливо, також лат. **sucula** «коловорот, мотовило»; іє. ***seuk-**, похідне від ***seu-/sū-** «гнути, вертити, підганяти», відображеного в дінд. **suváti** «приводить в рух», **savá-** «стимул, поштовх», дірл. **sō(a)id** «крутить, повертає», **sūa(i)net** «могузка, шнур». — Булаховський Вибр. пр. III 367; Фасмер III 635, 798, 799; Brückner 525; Machek ESJČ 545—546; Schuster-Sewc 1374—1375; Младенов 618; Skok III 358—359; Варбот Етимология 1980, 33; Mikl. EW 333; Trautmann 291; Fraenkel 939—940; Pokorny 914. — Пор. **сукман**.

[**суклєнь**] (бот.) «клен польовий, *Acer campestre* L.» Нед, [**суклен** Мак, **суклійть** Мак, **сўклінь** Нед, Куз, **сўкліть** ВеНЗн] «тс.»; — похідне утворення від **клен**, ускладнене префіксом **су-**, паралельне до [**паклен**, **паклень**] «тс.» (з префіксом **па-**). — Див. ще **клен**¹, **су-**. — Пор. **не́клен**.

сукман «суконний верхній одяг, свита», **сукмана**, [**сукманіна**] «тс.»; — р. [**сукман**] «суконний каптан або сарафан», ст. **сукманъ** «сукно», бр. [**сукманы**] «свитки», п. **suktana** «сіряк», болг. **сукман** «сукня без рукавів; вовняна спідниця», м. **сакма** «вид плаща»; — очевидно, пов'язане з **сукати**, **сукно**; недостатньо обґрунтоване виведення від тат. [**sükmän**] «довгий каптан, сукно», **чикмэн** «чекмінь», чув. **сăхман** (**сăкман**) «суконний каптан», алт. чаг. **чек-**

мен «просторий зимовий одяг» (Mikl. TEI I 22; Семенова Сл. и балк. языкозн. 1983, 170; Gauthiot MSL 16, 87; Brückner 525; Korsch AfSlPh 9, 495; Räsänen FUF 29, 198—199; ZfSlPh 20, 448; Шипова 290). — Москаленко УІЛ 44—45; Фасмер III 798—799; Преобр. II 415—416; Младенов 617—618. — Див. ще **сукáти**.

[**сукмáнич**] «старший лісоруб, голова лісорубів, що працюють у лісі»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *сукмáн* «суконний верхній одяг».

[**сукотáти**] «розмивати, підмивати, вимивати» ВеЗн, Нед, Г; — неясне; можливо, пов'язане з [*сукотíти*] «капати».

[**сукотáтися**] «м'ятися» (про сорочку) ВеБ; — неясне.

сукотíти — див. **сік¹**.

сукрйстий «який має круту вдачу», [*сукрит*] «поганий, злий» О, [*сукрйтий*] «нестримний» Нед, [*сукрйтити*] «нарікати» Она, [*сукрйтитися*] «набридати» Нед; — не зовсім ясне; очевидно, псл. *sokrytъ «крутий, злий», пов'язане з kgrutъ (<*kgrout-) «крутий». — Див. ще **крутйй, су-**.

сукрóвиця «жовтувата рідина, яка витікає разом з кров'ю з уражених частин тіла» СУМ, Нед, [*сукервиця*, Нед], [*сукроватиця*, [*сокервиця* ВеЛ, [*сокрйвиця*] «тс.», [*сукровйще* «місце, де пролилася кров, де хтось був убитий», [*сукровáтий*, [*сукровичний*]; — р. *сукровиця*, бр. *сукравіца*, п. ст. sukŕwica, слц. súkŕwica, болг. сукървица, м. сукрвица, схв. сукрвица, слн. sokŕwica, sokŕwca; — псл. *sokŕwica «сукровиця», похідне від *kgy (зн. в. kŕwъ) «кров» з префіксом sq- «су-». — Див. ще **кров, су-**.

су́ла¹ (заст.) «спис, піка» Нед, *су́лиця* «тс.» СУМ, Нед, Куз, [*суло́*] «дерев'яний держак залізних вил Шух, Г; жердина весла Нед»; — р. [*сула́*] «ковінька, яку діти кидають по льоду», заст. *су́лиця* «метальний спис», др. *сулиця* «спис, короткий метальний спис; вістря списа», ч. sudlice «рогатина», схв. *су́лиця* «спис, піка», слн. súlica, с.-цсл. *соу́лиця* «тс.»; — псл. *sudlo, sudlica

«спис, вістря списа», похідне від основ sunqti/sovati «сунути, кидати»; — позаслов'янськими відповідниками, на думку Потебні (РФВ 7, 66), є дінд. śūlaḥ «спис», śūlā «загострена товста палиця, кіл»; зближується також (Lidén Arm. St. 78—79) з дінд. śūkaḥ «голка», ав. sūkā- «тс.». — Фасмер III 799, 801; Holub—Kop. 360; Machek ESJČ 591; Skok III 359—360; Pokorny 954—955. — Див. ще **совáти**.

сула² (іхт.) «судак (звичайний), Lucioperca lucioperca (L.)»; — р. [*сула́*] «судак», [*сулятник*] «дрібний короп, сазан, Cyprinus carpio L.», слц. [šúl] «судак», [šula, šulava, šíl, šilec], болг. [*сулка*], схв. [šulj] «тс.», [sulac] «лосось дунайський», [sulač, sulak, sulec, sulica, suljak, šulica] «тс.»; — запозичення з тюркських мов; пор. ккалп. *сыла* «судак», башк. *һыла*, чув. *шӑла* «тс.»; пов'язання з др. *сулиця* «спис», схв. *су́лиця* «тс.» (Leder 138) позбавлене підстав. — Коломиец Происх. назв. рыб 116; Фасмер III 799; Егоров 333.

[**сулдйга**] «гомілка, нога від коліна до п'яти» Нед, [*сулдыга*] «стегно» ВеНЗн; — бр. [*сулдыга*] «кістка ноги від коліна до п'яти»; — очевидно, сх.-сл. [*sq-lodyga] «гомілка», похідне з префіксом sq- «су-» від lodyga «тс.» (р. [*лодыга*] «гомілка», др. *лодыга* «бабка», п. lodyga «стебло», ч. lodyha «тс.»), пов'язаного, можливо, з укр. *літка*; припускається також зв'язок з псл. *oldi (*oldy) «човен» (укр. [*лодь*], р. бр. *лодка*, др. *лодья* і т. д. «тс.») (Stawski V 137—138; Brückner 310; Holub—Lyer 291, 292); пор. [*булдыга*] «порожнистий стовбур рослини (дерева); порожниста, обгризена кістка», р. [*булдыга*] «маслак, порожниста кістка; дрючок, палиця». — Фасмер I 238, II 510—511; ЭСБМ I 408; Machek ESJČ 338; Holub—Lyer 291, 292; ЭССЯ 3, 94—95. — Пор. **булдыга, літка, лодь**.

сулемá «хлорид ртуті — безбарвна кристалічна речовина»; — р. бр. *сулемá*, п. sublimat, ч. слц. слн. sublimát, болг. *сублимат*, схв. *сублимат* «тс.»;

— очевидно, результат видозміни інтернаціонального терміна, утвореного, як і англ. sublimate «сулема», на основі слат. *sublimātum* «тс.; продукт сублімації» (спочатку «високо підняте»), пов'язаного з лат. *sublīmo*, *sublīmāre* «підіймати, підносити високо»; пропонується також виведення через нгр. *σουλιμας* з тур. *sülīmen* (Korsch AfSIPh 9, 669; Преобр. II 416), яке вважається запозиченням зі Сходу (Matzenauer 315). — Фасмер III 800; Kopaliński 924; Holub—Lyer 456; РЧДБЕ 696; Вуяклија 916; Klein 1533. — Див. ще **сублімація**.

суліти¹ (заст.) «обіцяти», [*посула*] «обіцянка» Нед; — р. *суліть* «обіцяти», бр. [*суліць* (*сюліць*)] «пропонувати; обіцяти»; — очевидно, пов'язане з др. *сулѣи* «кращий», стсл. *соулѣи* «тс.», яке зіставляється з лит. *šulnas* «визначний, чудовий», дінд. *šūgaḥ* «сильний, хоробрий», гр. *ἰβρος* «сила, міць». — Фасмер III 800, 801.

[**суліти**²] «скакати» Нед, [*суліти*] «тс.», [*сулітися*] «нападати» (про собаку), [*сулятися*] «тс.» тж; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з [*суляти*] «совати», *сунути* (див.).

султан¹ (титул монарха в країнах Сходу), [*салтан*] «султан, турецький імператор», *султана* «дружина або кровна родичка падишаха», *султанат*, *султанич* «син султана», *султанівна* «дочка султана», *султаниша* «дружина султана», [*шалтан*] «султан» Нед; — р. бр. болг. *султан*, др. *сал(ъ)танъ* (титул можновладного государя в Азії), п. вл. *султан* «султан», схв. *сұлтан*, слн. *сұлтан* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *sultan* (*sültān*) «султан, монарх, володар», як і крим.-тат. *soltan* «султан», аз. *султан*, тат. *солтан* «тс.», зводиться до ар. *sulṭān* «султан (титул монарха); володар», спорідненого з араб. *šulṭānā* «влада; який має владу», *š'elēṭ* «мав владу», гебр. *šālāṭ* «він керував, був господарем», ак. *šālāṭu* «мав владу», *šalṭu*, *šitluṭu* «могутній, сильний»; деякі слов'янські форми з початковим *са-*, очевидно, через давньоруську мову

(др. *салтанъ* < **soltanъ* «титул сельджуцьких монархів — султан») запозичені з візантійсько-грецької (пор. віз.-гр. *Σολδανός* «Солдан (султан) — Муфари́т ібн Салім, емір Барі (861—871 pp.)», *солданос* «султан», *солтан*, *султанос* «тс.», що походять від ар. *sulṭān* «султан; володар»). — СІС² 799; Фасмер III 551, 801; Дмитриев 543—544; Шипова 291; Менгес 128—129; Мелиоранский ИОРЯС 7/2, 294; Korsch AfSIPh 9, 669; Булыка Лекс. зап. 27; Kopaliński 928—929; Brückner 525; Holub—Lyer 458; РЧДБЕ 697; Вуяклија 917; Lokotsch 154; Klein 1541.

султан² «оздоба з пучка пір'я або кінського волосу на головних уборах, на головах коней; розширений угорі стовп куряви, диму; волоть із колосків багатьох злаків»; — р. бр. *султан* «тс.», болг. *султан* (прикраса шолома); — пов'язане з *султан* (титул володаря); назва зумовлена подібністю позначуваних нею речей до розкішної прикраси на головному уборі султана. — Див. ще **султан**¹.

султанка (іхт.) «морська промислова риба ряду окунеподібних, барабуля, *Mullus barbatus* L.»; (орн.) «султанська курочка, *Porphyrio Briss.*»; — р. *султанка* «тс.», бр. *султанка* «морська промислова риба ряду окунеподібних», слц. *sulṭānka* «султанська курочка» (з рос.); — пов'язане з *султан* (титул володаря); назва зумовлена перістим гарним забарвленням обох тварин. — Шипова 291—292; Сетаров Сов. тюркология 1970/2, 87; Ferienc Názv. vtákov 31. — Див. ще **султан**¹.

[**султанчик**] (бот.) «рогіз вузьколистий, *Typha angustifolia* L. Г, Мак; зозулинець, орхідея, *Orchis laxiflora* Lam. (*Orchis* L.) Мак», [*султанчики*] (мн.) «тс.» тж; — р. [*султан*] «рогіз, *Typha* (Tourne.) L.», [*султанчик*] (у сполученні *красный с.* «зозулинець»); — назви, пов'язані з *султан* «волоть із колосків, що є суцвіттям багатьох злаків; кетяг, гроно квітів»; зумовлені тим, що квітки рогозу і зозулинця зібрані в колосопо-

дібне суцвіття. — Віскюліна—Клоков 80; Нейштадт 72—73; Лік. росл. Енци. дов. 178—179. — Див. ще **султа́н**².

сулу́ка, *сулу́вка* — див. **су́голов**¹.

сульфа́т «сіль сірчаної кислоти», *сульфі́д*, *сульфі́дін*, *сульфі́т*, *сульфі́та́ція*, *сульфі́тува́ти*; — р. бр. *сульфа́т*, п. sulfat, ч. слц. слн. sulfát, болг. м. *сулфа́т*, схв. *су́лфат*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Sulfát, Sulfít, фр. англ. sulfate, sulfite утворено від лат. sulphur (sulfur) «сірка», спорідненого, очевидно, з тох. A sälr «горіти», тох. B salp- «тс.»; зв'язок лат. sulphur з гот. swibls «сірка», дангл. swefel, днн. swebal, sweval «тс.», очевидно, відсутній. — СІС² 799; Holub—Lyer 458; РЧДБЕ 697; Вуґакліґа 917; Gr. Fwb. 733; Dauzat 690; Klein 1540; Walde—Hofm. II 628.

[**суля**] «сука» Вел, [*сулька*] «сучка» Вел; — очевидно, результат видозміни *су́ка*, зумовленої впливом слів на *-уля*, часто вживаних у лемківських говорах (пор. [*бейдуля*] «дурепа», [*бозуля*] «гуля», [*бортуля*] «дурна людина; дурна, вайлувата жінка» тощо); не виключений вплив [*суля́тися*] «хапати» (про собаку). — Див. ще **су́ка**¹.

[**суля́ти**] «хвицати, бити ногою; боляче, міцно штовхати Ме; не попадати у вушко, затягуючи нитку в голку Па», [*суля́тися*] «штовхатися, товпитися біля чогось» Нед, [*сусуля́ти*] «іти навпомацки; не попадати у вушко, затягуючи нитку в голку» Па, [*шуля́ти*] «штовхати» Нед, [*шуля́й*] «той, хто штовхає» Нед, [*шуля́к*] «стусан» Нед; — р. [*суля́ть*] «совати, штовхати, пхати», п. [sulac] «м'яти, місити, стискати», [szulnac] «ткнути, штурхнути», схв. *су́лати* «бухати, шугати (про полум'я, дим тощо); нагрібати, підгрібати землю палкою»; — пов'язане з *су́нути*, *сова́ти* (див.).

сум, [*сума́*] «туга, страх і сум разом» Бі, [*сумно́та*] «страх, туга і нудьга разом» Бі, *сумо́та* «сум», *су́мний* СУМ, Бі, [*суме́н*] «сумний» Нед, [*суме́нний*] (у сполуці [*сум суме́нний*] «великий сум») Нед, *сумлі́вий*, *сумнува́тий*, [*су-*

мова́тий] «сумовитий» Нед, *сумові́тий*, [*сумі́ти*] «сумніти», *сумні́ти*, *сумува́ти*, *засумі́ти*, [*посу́мний*] «трохи сумний» Нед; — р. [*сумова́ть*] «думати, гадати», бр. *сум* «сум, нудьга, туга, журба; [сумнів]», п. sum «сум» (з укр.), болг. [*сумуя*] «згадую, поминаю, пригадую», слн. súm «підозра», sumlja «тс., припущення»; — пов'язане з *су́мнів*. — Огієнко РМ 1935/4, 181—182; Варбот 199—200; Дуриданов Памет Стойков 580—581. — Див. ще **су́мнів**.

су́ма¹ «загальна кількість», [*суме́та*] «велика сума», [*сума́р*] «дуже багатий капіталіст» Нед, [*суме́нний*]: у сполуці [*су́ма суме́нна*] «дуже велика сума» Нед, [*несуме́нна сума́*] «тс.» Ж, *сума́рний*, *підсу́мок* СУМ, Куз, *підсумко́вий*, *підсумува́ти*, ст. *сума* (1496); — р. *су́ма*, бр. болг. м. *су́ма*, п. ч. слц. вл. *сума*, нл. *sumta*, схв. *су́ма*, слн. *súma*; — запозичення з латинської мови; лат. *summa* «найвища (посада, точка); загальна кількість, сукупність, сума» є формою жін. р. від *summus* (<**sumpos*) «найвищий», пов'язаного з *super* «зверху, над», *sub* «під» і спорідненого з дінд. *uramañ* «найвищий», ав. *urəma-*, гр. *ὑρατος*, дангл. *ufeta* «тс.». — Фасмер III 802; Черных II 218; Горяев 354; Brückner 526; Sl. wug. *obsuch* 712; Holub—Lyer 458; РЧДБЕ 698; Вуґакліґа 918; Walde—Hofm. II 629, 630; Klein 1541. — Див. ще **суб-**.

су́ма² «торба; ноша Корз; пожитки, майно ЛексПол; гроші Чаб», *су́мка*, *сумча́сті* (зоол.), *сумча́стий* (зоол., бот.), *су́мочний*, *осумкува́ння*, *підсу́мок*, *підсу́мко́вий*; — р. *сума́*, *су́мка*, бр. *су́мка*, др. *сумъка*, п. *сума*, *sumka*, ч. слц. *sumka* (з рос.); — через польську мову запозичене з німецької; днн. свн. *sumt* «в'юк, вантаж в'ючної тварини», нвн. *Sumt* «вантаж; в'юк» походять від нар.-лат. *sauma* «в'ючне сідло», що виникло з лат. *sagma* «тс.», яке походить від гр. *σαγμα* «тс.», пов'язаного з *σαττω* «споряджаю», можливо, спорідненим з тох. АВ *twānk-* «утискувати, упихати». — Фасмер III 802; Brückner

526; Machek ESJČ 568, 592; Korsch AfSIPh 9, 667; Matzenauer 315; Kluge—Mitzka 628; Frisk II 681.

[сумату́ха] «меланхолія» Нед, [сумату́хий] «меланхолійний» Нед; — похідне утворення від *сум*, *сумота́*, пор. п. [sumatocha] «сват, до обов'язків якого входить розвеселяти на українському весіллі сумну молоду» (з укр.). — Див. ще **сум**.

сума́х (бот.) «Rhus L.», [сума́к, суме́ць] «сумах коротковолосий, Rhus typhina L.» Мак; — р. *сума́х*, [сума́к], бр. *сума́х*, п. *sumak*, *sumek*, слц. *sumach*, схв. *сум̄ах*; — запозичене з арабської мови, очевидно, через німецьку (нім. *Sumach* «тс.»); ар. *sumtāq* «дерево сумаха» походить від сир. *sumtāq* «червоний»; посередництво турецької мови (тур. *sumak* «Rhus toxicodendron L.»), всупереч Mikl. TEI II 161; Kowalski Symb. Rozwadowski II 353, не доведене. — СІС² 799; Фасмер III 802; Шипова 292; Sl. wyr. obcuch 712; Matzenauer 315; Lokotsch 154; Klein 1541.

сумбу́р «безладдя; нісенітниця», *сумбу́рний*; — р. *сумбу́р*, [сумбу́л, сумбу́р, сунду́р], бр. *сумбу́р* «тс.»; — задовільної етимології не має; виводиться з тур.-тат. *чулбур*//*чылбыр* «віршовка; довгий повід, яким притягують коня або прив'язують його до чогось», башк. *сулбур*//*сылбыр* «тс.» (Корш ИОРЯС 1903, 40; Дмитриев 562); припускається виникнення з **субур* унаслідок контамінації з *сум'ятица*, *сумат'оха* (Черных II 218). — Фасмер III 802; Шипова 292.

[суме́ць] «короткий будівельний ліс Нед; пластина в стіні, короткі дерева в стіні; пластина між вікнами; пластина від вугла до одвірка; куски колод, які підкладають під підвалини будинку; стовп у вікні або дверях О», [сума́к] «пластина в стіні, короткі дерева в стіні» О; — бр. [сума́к] «колода в простінку»; — запозичення з польської мови; п. [sumce] (мн.) «балки в стінах будинку; дерев'яні колоди для будівництва» пов'язане з [sumik] «стіна між вікнами; одна зі стінних балок, що засовуються між

двома стовпами», яке походить від слц. *sútyk*, утвореного, очевидно, з префікса *sú-* «су-» і основи дієслова (*za*)*tykat'* «(за)микати». — SW VI 511. — Див. ще **замика́ти**, **ми́кати**, **су-**. — Пор. **су́нець**.

[сумітува́тися] «клястися, присягати» Нед, [сумітува́ти] «обдумувати» Нед; — запозичення з польської мови; п. *sumitować się* «підкорятися; покірно вклонятися; (покірно) запевняти, виправдовуватися», *submitować się* «підкорятися; покірно вклонятися», [sumitować] «задумуватися, ламати собі голову» походять від лат. *submittere* (*submittere*) «опускати, схилити; підкоряти» (букв. «посилати вниз»), утвореного з префікса *sub-* «під-» і дієслова *mittere* «посилати», спорідненого з ав. *maēθ-* «тс.» — Sl. wyr. obcuch 712; SW VI 511; Walde—Hofm. II 97—98; Klein 1533. — Див. ще **місі́я**, **суб-**.

сумлі́ння «совість; [сумні́в Нед]», [сумні́ння] «сумлі́ння» Нед, [сумі́ння] «тс.», *сумлі́нний*, [безсумлі́нник] «несумлі́нний чоловік»; — бр. *сумле́нне* «совість, сумлі́ння», [сумне́нне], п. [sumlenie, sumnienienie], *sumienie* «тс.»; — результат видозміни др. *сумьнѣннѣ* «сумні́в, вагання» (*сумьнѣтисѣ* «сумні́ватися, вагатися»), обумовленої деетимологізацією слова, пор. [сумлі́тисѣ] «перебувати в тяжкому сумні́ві» Нед, р. [сумле́ньє] «сумні́в», [сумлева́тьсѣ] «сумні́ватися», бр. [сумля́цца], схв. *сумля́тисе* «тс.» — Булаховський Вибр. пр. III 392; Brückner 526. — Див. ще **су́мні́в**.

су́мні́в, [сумні́нка] «сумні́в» Нед, [сумні́ння] «тс.», [сумлі́ння] «сумні́в; напрям думок, настрої; клятва», [сумні́вий] «сумні́вний», [сумні́вий] «тс.» тж, *сумні́вний*, [сумня́щий] «якого мучать сумні́ви» Нед, [сумлі́щий] «розумний, розсудливий», [сомню́щий] «сумні́вний» тж, [сумні́тисѣ] «сумні́ватися Г; зневі́ряться Нед», *сумні́ватисѣ*, [сумлі́тисѣ] «перебувати в тяжкому сумні́ві» Нед, [усомні́тисѣ] «завага́тися; втратити надію» Нед; — р. *сомне́ние* «сумні́в», *сомнева́тьсѣ* «сумні́ватися»,

[*сумнева́ться*] «тс.», бр. *сумне́нне* «сумнів», др. *сумьнѣниѣ* «сумнів, вагання; трепет; благоговіння», болг. *сѣмне́ние* «сумнів», схв. *сѹмьѣ* «сумнів; підозра», слн. *sŭmъja* «підозра»; — виникло на ґрунті стсл. **сѣмьнѣ́ник** (**соѹмьнѣ́ник**, **сѣмьнѣ́ник**) «обміркування, сумнів, вагання; острах; обачність», утвореного за допомогою префікса **сѣ** «су-» від дієслова *мьнѣти* «думати». — Булаховський Вибр. пр. III 392; Фасмер III 716; Brückner 526; Младенов 622. — Див. ще **мніти, су-**.

[**сумо́тка**] (ент.) «вид ванеси, *Vanessa antiopa* L.» Нед; — похідне утворення від *сумо́та* «сум»; очевидно, неповна калька нім. Trauermantel «*Vanessa antiopa*» (Trauer «сум, скорбота»), пор. р. *трау́рница* «тс.»; назва зумовлена тим, що цей метелик має чорні знизу крила. — Див. ще **сум**.

[**сумочник**] (бот.) «грицики звичайні, *Capsella bursa pastoris* Medic.» Мак; — р. *сѹмочник* «тс.»; — похідне утворення від *сѹмка* (пор. інші назви цієї рослини [калі́тник Ж, калиточник Мак, мішо́чки, мошоно́чник тж], а також р. *пасту́шья сѹмка*); назва зумовлена тим, що плоди цієї рослини (стручки) мають форму сумочки. — Див. ще **сума́**².

[**сѹмра́к**] «сутінок, присмерк» СУМ, Нед, [*сѹморок*] «тс.», [*сумерки*] «присмерк» Чаб, [*сумра́чний*] «похмурий» Нед; — р. *сѹмрак*, [*сѹморок*], др. *сумракъ*, *суморокъ*, ч. *soumrak*, слц. *sŭmrag*, болг. *сѹмрак*, м. *сумрак*, *самрак*, схв. *сѹмрѣк*, слн. *somrѣk*; — запозичення зі старослов'янської мови (східнослов'янська форма *суморок* на ґрунті укр. мови зникла); стсл. **сѣмракъ** походить від псл. **somogъ*, утвореного за допомогою префікса *so-* «су-» від іменника **mogъ* «морок». — Фасмер III 802; Holub—Kop. 232; Младенов 617. — Див. ще **мо́рок, су-**.

[**сумра́чники**] (ент.) «родина присмеркові бражники, Sphingidae (Crepuscularia)» Нед; — р. *сумеречный бражник* «*Deilephila Laspeyres*»; — по-

хідне утворення від [*сѹмра́к*] «сутінок, присмерк»; назва зумовлена тим, що ця родина метеликів найбільш активна присмерком. — Див. ще **сѹмра́к**.

[**сумря́вий**] «темний, похмурий» Нед; — результат контамінації слів [*сумра́чний*] «похмурий» і *те́мрявий* «темний, похмурий». — Див. ще **сѹмра́к, те́мний**.

[**сумува́тись**] «обговорювати, домовлятися, радитись» ЛексПол; — очевидно, запозичення з російської чи білоруської мови; р. зах. [*сумова́ть*] «думати, гадати» споріднене з укр. *сумува́ти, сум* (див.).

сум'яття́, [*сумя́те*] «сум'яття» Нед, [*сумя́тня́*] «тс.» Нед, *сум'ятли́вий, сум'ятни́й*; — р. *сумя́тица* «сум'яття, метушня; заколот», бр. *сумя́тня́* «сум'яття, метушня, паніка»; — псл. (сх.) [**soṃętyje*], пов'язане з *soṃęsti* (< **sŭmętti*) «змішати, сплутати, збурити», похідним від *męsti* (< **mętti*) «бентежити, мутити». — Див. ще **мутіти, м'ятеж**.

[**суна́**] «торба» Бі, [**сѹнка**] «сумка, торбина»; — очевидно, результат видозміни форми *сума́* «торба», зближеної з *сѹнути*; можливо, запозичене з польської мови, де ст. *supa* «торба, шкіряна торба», зменш. *supka*, очевидно, також виникло з форми *supa* «торба», зменш. *supka*. — Див. ще **сума́**².

[**сунда́читися**] «плентатися, тягтися», [**сандѹ́читися**] «телющитися, сунутися» Ме; — очевидно, афективне утворення, пов'язане з *сѹнутися* «тс.»; не виключений і зв'язок з *сунду́к* (тоді первісно могло означати «важко йти з вантажем»). — Див. ще **сова́ти**. — Пор. **сунду́к**.

сунду́к «скриня СУМ; [тупа людина, телепень Чаб]»; — р. бр. діал. *сунду́к* «скриня, сундук», п. ст. *sundak* «шкіряна торба», болг. *сандѹ́к* «ящик, скриня», м. *сандак*, схв. *сандук* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; пор. кипч. *sunduq*, *synduq* «ящик, скриня», чаг. *sanduk*, тур. *sandık*, тат. крим.-тат. каз. кирг. туркм. *сандык*, узб. *сандик*

«тс.», що походять від ар. *ṣandūk*, *ṣandūk* «тс.», яке здебільшого зводиться до гр. *συνδοχεῖον* або *συνδοχεῖον* «тс.»; не виключено, що це слово індійського походження, пор. гінді *сандж* (Черных II 218). — Акуленко 137; Огиенко 31, 34, 55; Фасмер III 803; ГСЭ 194—195; Шипова 292—293; Дмитриев 544; Тагив Тюркизмы 151; Matzenauer 315; Mikl. EW 288; TEI II 152; Lokotsch 145.

[суніць] «короткий оцупок СУМ; зрубаний стовбур Нед; плита для засу-ву; кілок для замикання дверей на засув; пластина між вікнами О»; — запозичення з польської мови; п. *suniec* «одна з товстих балок, які всовуються кінцями в пази вертикальних стовпів» виникло з **sumiec* «тс.» (пор. [sumce] «балки в стінах будинку; дерев'яні колоди для будівництва») під впливом *su-па́с* «сунути». — Див. ще **сумець**.

суниці (бот.) «*Fragaria L.*», *суниця*, [суниця] «суниці лісові, *Fragaria vesca L.*» Мак, [сонниця Нед, сонниця Мак, шуніця Нед, ВеНЗн «тс.», сунічник, сунішник ВеНЗн, сунішник Мак, сунечник Мак] «тс.», *сунічник* «тс.; ділянка землі, на якій ростуть суниці», [суничковатий] (у сполучі [суничковата конюшина] «конюшина сунице-видна, *Trifolium fragiferum L.*») Нед; — р. [суніца (суніка)] «суниці» (з бр.?), бр. *суниці*, *суница*, п. [sunica, sumnica, sonica, sonyca], нл. *sunica*, полаб. *saupaiśa* «тс.», болг. [зуніца] «малина», схв. *суніца* «тс.», [сунице] «суниці лісові»; — псл. **sqnica*, утворене за допомогою префікса *sq-* «су-» від пісь «обернений униз», *niknoti* «никнути, схилитися додола, нахилитися» (букв. «поникла, нахилена до землі ягода»); пор. інші назви суниці [поземка, позьомка, землянка, земляника] Мак, а також р. *земляніка*, п. *rozjotka*, схв. [ягода-поземлюх(ш)а, поземлюх(ш)а], зумовлені тим, що її плоди никнуть до землі; менш імовірним є зв'язок з дінд. *śōṇaḥ* «червоний», *śōṇitam* «кров, смола дерева» (Потебня РФВ 1885/4, 283; Rozwadowski RO 1, 94; Schuster-Sewc

1378; Petersson PBrB 40, 87); недостатньо обгрунтовані інші етимології: виведення з **samonika*, зіставляваного з р. *сам* і *вознікнуть* «виникнути», букв. «яка сама виникає» (Преобр. I 607); зіставлення з лтс. *sūpa(s)* «мох», *sūpūkslis* «нашивчик, пузирчик», букв. «ягода, що росте в моху» (Endzelin RSl 10, 221; Schuster-Sewc ZfSl 1961/3, 380), з гр. *κύων* «собака», лтс. *sūps* «тс.», р. *сўка* «сука», букв. «собача ягода» (Погодин Следы 274—275; Schrader Realexikon I 85), з дінд. *śunām* «ріст, процвітання», лит. *šainas* «славний, доблесний», *šainūs* «тс.» (Iljinskij PF 13, 503—504). — Коваль 61; Фасмер III 803—804; Меркулова Очерки 218; Попов Ист. лекс. 51; Brückner 526; KZ 45, 38—39; Steffen JP 48/1, 60—63; Bernard RES 27, 36. — Див. ще **нікнуті**, **ниць**, **су-**.

сунути, *сўти*, *сўнець*, *суніць* — див. **совати**.

суньголів — див. **стрімголів**.

[суняць] «зупиняти» Л; — очевидно, запозичення з білоруської мови; бр. *суняць* «угамувати; зупинити» утворене з префікса *су-* (<сўп-) і дієслова псл. *jeṭi* «брати»; пор. р. *уняць* «угамувати». — Див. ще **йняти**, **су-**.

суп¹ «рідка страва, юшка», *супнік*, *сўпниця*; — р. бр. *суп*, п. *zupa*, ст. *zupa*, болг. м. *сўпа*, схв. *сўпа*; — запозичення з французької мови; фр. *soupe* «суп, юшка» походить від галлороманського *supra* «приправлене», **suprage* «приправляти», очевидно, запозиченого з германських (зокрема, франкської) мов; пор. нн. *sorpen* «умочати», гот. *surpōn* «приправляти». — Фасмер III 804; Черных II 218—219; Горяев 354; РЧДБЕ 698; Вуяклија 918; Gamillscheg 819; Dauzat 677; Klein 1478, 1543.

[суп²] (орн.) «шуліка, *Milvus Lacerp.*» Нед; — р. [суп], п. *ser*, ч. слц. вл. нл. *sup*, м. *суп*, схв. *сўп*, стсл. **сжпъ**; — псл. *sqpъ*, можливо, пов'язане (як кореневий варіант з носовим голосним) з основою **sop-* «сопіти» (Holub—Kop. 361); виводиться також (Machek ESJČ 593) з

іє. *kurr- (pp>tr) і пов'язується з гр. *ὑψ*, род. в. *ὑψός* «шуліка». — Фасмер III 804. — Пор. **сип**.

супер- (перша частина складних слів, що означає «розташований над чимсь»: *суперобкладинка*; «головний»: *суперарбітр*; «вищої якості, підсиленої дії»: *суперфільтр*, *супершвидкісний*; «повторний, вторинний»: *суперобмазування*; «останній, найбільш сучасний»: *супермода*); — р. бр. болг. м. схв. *супер-*, п. ч. слц. слн. *super-*; — засвоєно із запозичених слів типу *суперпозиція*, *суперстрат*, у яких перший компонент походить від лат. *super* (< *(e)ks-uper) «над, вище, понад», пов'язаного з *sub* (< *(e)ks-up-) «під» і спорідненого з дінд. *urári* «над», ав. *urairi*, гр. *ὑπέρ*, гот. *ufar*, дісл. *ufig*, двн. *ubig*, нвн. *über* «тс.». — Пор. **суб-**.

суперек, *суперéка*, *суперекáнт*, *суперéкуватий*, *суперéта*, *супереч*, *суперечáти*, *суперече*, *суперечити*, *суперечка*, *суперечливий*, *суперечний*, *суперéкуватий*, *супорóк* — див. **перéка**.

суперник, *суперництво*, *супір*, *супірець*, *супор*, *супорник*, *супра* — див. **перти**³.

[**суперси**] (бот.) «печериця звичайна, *Agaricus campestris* L. (*Psalliota*) Мак; — неясне.

суперфосфат, *суперфосфáтник*; — р. болг. м. *суперфосфáт*, бр. *суперфасфáт*, п. вл. *superfosfat*, ч. слц. слн. *superfosfát*, схв. *суперфóсфáт*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Superphosphát*, фр. англ. *superphosphate*, нлат. *superphosphatum* утворено від нлат. лат. *super* «зверху, над» і нлат. *phosphatum* «фосфат». — СІС² 800; Sł. wug. *obscych* 712; Holub—Lyer 458; РЧДБЕ 698; Вуяклија 920. — Див. ще **супер-**, **фосфáт**.

супіти СУМ, Нед, *супитися*, [*супій*] «похмура людина, мізантроп» Куз, *насупонитися* «насупитися», [*насупуватий*] «який має суворий вигляд»; — р. *супить* «супити, насуплювати», бр. *супіць* «тс.», п. *serić* «хмурити, супити», ч. *posupný* «похмурий», стсл. **соупльивъ**

«тс.»; — утворене від [*суп*] (орн.) «шуліка», оскільки цей птах має похмурий погляд. — Фасмер III 48, 804; Machek ESJČ 593; Holub—Kop. 361; Mikl. EW 315. — Див. ще **суп**².

супін; — р. болг. *супін*, бр. *супін*, п. ч. вл. *supinim*, слц. *supinim*, схв. *супін*, слн. *supin*; — запозичення з латинської мови; лат. (*verbum*) *supinum* є формою середнього роду від *supinus* «відкинутий назад», пов'язаного з *sub* «під», *super* «зверху, над». — СІС² 800; ССРЛЯ 14, 1202; РЧДБЕ 698; Вуяклија 920; Walde—Hofm. II 633; Klein 1545. — Див. ще **суб-**, **супер-**.

супінатор «ортопедична устілка при плоскостопості»; — р. *супінатор*, бр. *супінатар* «тс.», схв. *супинатор* «м'яз, який забезпечує супінацію»; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Supinator*, англ. нлат. *supinator* «тс.» утворено від лат. *supinatus*, діеприкм. від *supinō*, *-āre* «відкидаю назад», пов'язаного з *supinus* «відкинутий назад». — СІС² 800; ССРЛЯ 14, 1202; Вуяклија 920; Walde—Hofm. II 633; Klein 1545. — Див. ще **супін**.

[**суплаш**] «пластами; суцільно, поспіль»; — пов'язане з *плаский* «плоский», *пласт*; пор. р. [*суплошь*] «поспіль, суцільно», *сплошь* «тс.», що пов'язуються з ч. *plošný* «плоский», р. *плóский* «тс.» (Фасмер III 736; Преобр. II 366; Брандт РФВ 23, 299; Matzenauer LF 12, 162; Jagić AfSIPh 17, 293). — Див. ще **плаский**, **су-**.

супліка «писане прохання або скарга» СУМ, Нед, *суплікатор* «той, хто подає супліку», *суплікувати* «просити або скаржитися»; — бр. [*супліка*] «прохання»; — запозичення з польської мови; п. ст. *suplika*, як і ч. слц. *suplika* «тс.», схв. *супликáнт* «прохач», утворено від лат. *supplico*, *-āre* «уклінно просити, благодати», що походить від *supplex*, род. *supplicis* «благаючий», яке пошло з **sub-placos* «заспокоюючий», утвореного від *sub-* «під» і *placāre* (< *plācāre*) «вирівнювати; заспокоювати», спорідненого з гр. *πλάξ*, род. в. *πλαγός*

«плоскість, рівнина», тох. В рlāki «згода», дісл. flaga «шар землі», псл. ploskь «плоский». — СІС 291; Kopaliński 931; Holub—Lyer 459; Walde—Hofm. II 313, 634; Klein 1545.

[суполити] «щось м'яти в роті» Нед; — неясне.

супоня «ремін, яким стягують хомут», [сопона, сапона] «тс.» ВеБ, супонити; — р. супонь «супоня», [супоня], бр. супоня, п. [suponia] «тс.»; — псл. [*soponja (soponj)], утворене з префікса sq- «су-» і основи rop-, пов'язаної чергуванням звуків з roto «путо», рeṭi (ръпѣ) «п'ясти». — Фасмер III 805; Преобр. II 167. — Див. ще п'ясті. — Пор. запона, путо.

супорка — див. софорок.

супостат; — р. супостат, бр. супастат, др. супостать «противник, ворог, неприятель; диявол»; — запозичене зі старослов'янської мови; стсл. сжпостатъ «тс.» виникло з сжпостатъ «противник, ворог, неприятель» (під впливом слів на сж-), що є формою дієприкметника (з суфіксом -т-) від *сжпостати «поставити один проти одного»; пор. р. сопоставить «зіставити», лит. stotas «поставлений». — КЭСРЯ 432; Фасмер III 805; Львов Этимология 1972, 112—113; Meillet Études 302; Trautmann 283. — Див. ще з², по, стати.

[супочити] «через силу пити» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з нвн. [supfen] «сюрбаючи, пити», [suppen] «тс.».

[супровіт] «винесення остаточного рішення, рішення вищої інстанції» Нед, Куз; вища військова комісія Исслед. п. яз., [пѣти супровѣтом] «бути звільненим лікарською комісією з військової служби» О; — п. [rójśc suprowitem] «бути знятим з військового обліку»; — очевидно, походить від п. superarbitrium «остаточне рішення», нім. Superarbitrium «рішення старшого третейського судді, остаточне рішення», що складається з лат. super «зверху, над» і arbitrium «рішення третейського судді, арбітражне рішення». — Див. ще арбітр, супер-

супруг «чоловік; [учасник у супрузі Нед; пара волів Пі]», [сопруг] «чоловік» Нед, супруга «дружина; супруга; [три або чотири пари волів, комплект, необхідний для плуга]», [сопруга] «дружина» Нед, [сопруга] «подружжя» О, [сопругник] «супругник» О, [супругник] «тс. Г; спільник; сусід по полю, що колись належало одному власникові, а пізніше було поділене між двома сусідами О», [сопругниця] «дружина» Нед, [супругеский] «подружній, шлюбний» Нед, супругий, супругний, [супругити] «запрягати разом по дві пари волів двох селян» Нед; — р. супруг «чоловік», [супруг волів] «пара волів», бр. [супругница] «дружина», др. сьпругъ «пара волів, запряжена разом; пара; подружжя; чоловік», сьпругъ «тс.; товариш», болг. сьпруг «чоловік», м. сопруг, схв. сьпруг, сьпруг, слн. соргог «тс.»; — запозичене зі старослов'янської мови; стсл. сжпругъ «пара волів, запряжена разом; подружжя; чоловік; товариш» виникло з сжпругъ «тс.» (під впливом слів на сж-), утвореного від дієслова сжпругити «з'єднати, запрягти». — Огієнко РР 1938/10, 442; КЭСРЯ 432; Фасмер III 805; Булич РФВ 15, 361; Trautmann 278—279. — Див. ще з², прягті¹, су-. — Пор. пруг.

Супрун — див. Софрон.

супрутка (бот.) «вид гриба дощовика, Dictydium Schrad.» Нед, Мак; — неясне; можливо, виникло з *супрудка і пов'язане з [спрудитися] «здутися», [спруд] «здуття».

[супшен] (бот.) «полба, пшениця спельта, Triticum spelta L.»; — пов'язане з пшениця, пшонó, що походять від дієприкметника *рьшенъ «товчений», утвореного від дієслова рьхати «товкти, пхати». — Див. ще пхати, пшениця, пшонó, су-.

[сур] «сміття» ЛПол; — п. [sur] «тс.»; — запозичене з білоруської мови; бр. [сур] є результатом фонетичної видозміни р. сор «тс.», пов'язаного чергуванням голосних із серу, срати. —

Фасмер III 720; Преобр. II 359—360; SW VI 516. — Див. ще **срати**.

сúравий — див. **суровий**².

[**сурганити**] (жарт.) «прясти»; — неясне; можливо, результат семантичної видозміни форми [*сурганитися*] «з трудом іти, їхати, плентатися».

[**сургі**] «борги» Нед; — неясне; можливо, походить від нім. Sorgen «турботи».

сургуч, [*сурга́ч*] «сургуч» Нед; — р. бр. *сургу́ч*; — запозичення з тюркських мов; аз. туркм. тат. *сургуч* «тс.», дтюрк. *surqač* (*surquč*) «лак, смола для обробки рукояток холодної зброї» зіставляються з тат. *сорткеч* «помазок для змащування сковороди», похідним від *сорту* «витирати; мазати». — Фасмер III 806; Шипова 293; Дмитриев 544; Menges Language 20, 70; Räsänen Versuch 433.

сурдіна (муз.) «пристрій для приглушення звуку в музичних інструментах», [*сординна*] Куз, *сурдінка* «тс.»; — р. болг. *сурдіна*, бр. *сурдзіна*, п. *surdyna*, ч. *sordina*, слц. *sordino*, м. *сурдина*, схв. *сурдина*, *сординна*, слн. *sordina*, *sordino*; — запозичення з французької (та італійської) мови; фр. *sourdine* «сурдина» походить від іт. *sordina* (*sordino*) «тс.», утвореного від *sordo* «глухий, приглушений», що зводиться до лат. *surdus* «глухий, який глухо звучить», пов'язаного з *susurgus* «гудіння; шепіт», спорідненим з дінд. *sváratī* «звучить», гр. *ῥρον* (з **сúров*) «вулик, рій, натовп», двн. *swarm* «рій», нвн. *surgen* «гудіти», псл. *svirati* «свистіти», укр. *свиріль*. — SIC² 801; Фасмер III 806; Горяев 354; Kopaliński 932; Holub—Lyer 446; РЧДБЕ 699; Вујаклија 922; Dauzat 678; Walde—Hofm. II 634, 637; Klein 1475, 1547. — Див. ще **свиріль**. — Пор. **абсúрд**.

сурдút «сюртук», *сурдútина* «поганенький сурдут»; — бр. *сурдút* «сюртук», п. *surdut*, *surtut* «тс.»; — через польську мову запозичене з французької; фр. *surtout* «верхній чоловічий одяг, сюртук» утворене з прийменника *sur* «на, над, зверху», що походить від лат. *super* «тс.», і *tout* «весь», що зводиться

до лат. *tōtus* «тс.», віддалено спорідненого з дінд. *tavīti* (*tāuti*) «має силу», лтс. *tauta* «народ», псл. *tyti* «жиріти», тукъ «жир». — SIC² 291; Brückner 526; Kopaliński 932; Matzenauer 316; Dauzat 692, 718; Walde—Hofm. II 695—696, 715; Klein 1548, 1632. — Див. ще **супер-**, **тотальний**. — Пор. **сюртук**, **тужурка**.

[**суреля**] «гомілкова кістка, довга трубчаста кістка; нога Г; стегно Куз», [*цуреля*] «гомілкова кістка, довга трубчаста кістка»; — видозмінене запозичення з медичної латині; мед. лат. *sūgālis* «який стосується литки» є похідним від *sūga* «литка ноги; мала гомілкова кістка», спорідненого з гр. *ῥρη* (*ῥρη*) «литка ноги». — Walde—Hofm. II 634; Klein 1546.

суржик «пшениця, змішана з житом», *суржók*, [*сúржа* Чаб, *суржанка* Мак, *суржанок* Мак, *сúржиця* Нед] «тс.», [*суражний* (*суражній*)] «змішаний, нечистий» Пі, [*суржаний*] «тс.» Чаб; — р. *сúржа* «суржик», *сúржанка*, *сúржик*, бр. *суржánка*, п. [*suržyca*], *sažyca*, ч. *souržice*, [*súřžica*], *souřež*, слц. [*suržica*], болг. *суръжица*, схв. *сұражица*, *сұржица*, слн. *sóřžica* «тс.»; — псл. **sořžica* «пшениця з житом», утворене за допомогою префікса *so-* «су-» і суфікса *-ic-a* від основи *гъзь* «жито». — Фасмер III 806; Преобр. II 211; Филин Образ. яз. 113; Brückner 482; Machek ESJČ 513; Skok III 116. — Див. ще **рож**, **су-**.

сúрик; — р. *сúрик*, бр. *сұрык*, ч. *suřík* «сурик» (з рос.), вл. *surik*, схв. *сұрык* «тс.», цсл. **соұрыкъ** (**сұрыкъ**) «червоний барвник»; — через старослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *συριών* «сирійський барвник» утворене від *συριός* «сирійський», похідного від *Συρία* «Сирія». — Фасмер III 806; ГСЭ 195; ССРЛЯ 14, 1211; Горяев 354; Machek ESJČ 593; Holub—Lyer 459; Matzenauer 316.

суріпа, *суріпиця*, *суріпок* — див. **свиріпа**².

суріпиця (бот.) «свиріпа, *Barbarea vulgaris* R. Br.; [гірчиця польова, *Sina-*

pis arvensis L. Mak]», [суре́ниця] «гірчиця польова» Мак, [суре́пка] «тс.», [суре́пок] «жовтушник лакфіолевидний, Erysimum cheiranthoides L.» тж; — р. суре́па «суріпиця; капуста польова, Brassica campestris L.; [жовтушник лакфіолевидний; гірчиця польова]», суре́ниця «суріпиця; [жовтушник лакфіолевидний; гірчиця польова]»; — результат зближення назви свирі́па «суріпиця; [гірчиця польова]» з [суре́па] «ріпак», [суре́ниця] «тс.», [суре́пок] «олійна ріпа». — Див. ще свирі́па^{1,2}.

сурма́¹ (муз.) «труба», сурна́, [су́рма] «тс.», зурна́, су́ремка, [сурмакі́вна (сурнакі́вна)] «дочка сурмача» Бі, сурма́р, су́рмач СУМ, Пі, [сурна́ч] «сурмач» Бі, [сурмаченко (сурна́ченко)] «син сурмача» Бі, [сурмачиха (сурна́чиха, сурна́чка)] «дружина сурмача» Бі, суре́мний, сурмови́й, суре́мити, сурми́ти, [сурни́ти] «сурмити» Бі, [сурми́ти] «звучати (про трубу)»; — р. сурна́ «сурна», зурна́ «зурна», бр. сурма́ «тс.», др. сурна «духовий музичний інструмент, труба, дудка, сопілка», п. ч. surma «сурма», слц. surmita «труба», болг. зурна́, зурла́ «зурна», м. сурла, зурла, схв. зу́рле, зу́рна «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. surpa, zigpa «музичний інструмент типу кларнета» походить від перс. sūrpa(j) «святкова флейта», утвореного від sūr «свято, бенкет» і pā «тростина, флейта». — Москаленко УІЛ 26; Макарушка 13; Огиенко 34; Фасмер II 108—109, III 806—807; Преобр. I 259; Шипова 294; Būga RR II 616; Kopaliński 932; Machek ESJČS 486; Mikl. EW 329; TEI II 161, 190; Радлов IV 771, 919; Lokotsch 154; Horn 166.

сурма́² «хімічний елемент; чорна фарба для брів, вусів», [су́рма] «сурма, антимоній» Нед, сурм'я́ний, сурм'я́ни́стий, сурми́ти; — р. сурма́, [сурма́], бр. сурма́, п. ч. слц. surma, болг. сурма́ «чорна фарба», схв. су́рма (хім.); — запозичення з тюркських мов; тур. sūrme «сурма (фарба)», крим.-тат. sūrma «тс.», тат. сарма́ «сурма, антимоній», аз. узб. сурма́ «сурма (фарба)»,

туркм. сурме «сурма» походять від перс. surma «метал». — СІС² 801; Білецький Мовозн. 1981/5, 50; Фасмер III 809; ССРЛЯ 14, 1216; Шипова 295; Дмитриев 544; Skok III 364; Mikl. TEI II 161; Zajączkowski JP 19, 36; Lokotsch 154.

[сурма́чити] «хмурити, супити» Па; — результат видозміни форми *сумра́чити «хмурити», похідної від су́мра́к (див.).

сурови́й¹ «грубий, невибілений», [сурови́ця] «розсіл» Нед; — р. сурови́й «суровий» (про прядиво, полотно), бр. сурра́ви «суровий (про нитки), [сирий]», [су́ровий] «мокруватий; сирий, недоварений; суровий (про мотузку)», др. сурови́и «сирий; свіжий, зелений; неварений», п. вл. surowy «сирий; суровий (про полотно); сировий, необроблений», ч. слц. surový «сирий, необроблений, неочищений», нл. surowy «сирий, необроблений, невибілений, суровий», болг. суров «сирий», м. суров «сирий, необроблений», слн. surov «сирий, недоварений; необроблений», стсл. соу́ровъ «сирий; свіжий, зелений; недоварений»; — псл. surovъ «сирий, сировий», пов'язане чергуванням голосних з сугъ «сирий», укр. си́рий; пов'язання з sēverъ «північ» (Būga RR I 334) є помилковим. — Фасмер III 807; Черных II 219; Меркулова Очерки 77—78; Этимология 1964, 79—81; Горяев 354; Brückner 526; Machek ESJČS 593; Младенов 618; Trautmann 293—294; Mühl.—Endz. III 1134. — Див. ще си́рий.

[сурови́й²] «суворий» Нед, [су́равий] «норовистий (кінь)» Шух, [сурови́ти] «ставати суворим» Нед; — р. сурови́й «суворий», бр. сурови́ «тс.», др. сурови́и «дикий, жорстокий», п. surowy «суворий», ч. слц. surový «жорстокий, грубий», вл. surowy «суворий, жорстокий», нл. surowy «суворий, грубий, жорстокий, лютий, сердитий», болг. суров «суворий», м. суров «суворий, жорстокий», схв. су́ров «суворий, грубий», слн. surov «суворий, дикий, грубий», стсл. соу́ровъ «суворий, жорстокий»; — псл. surovъ «грубий, суворий» (про людину),

що є результатом видозміни значення «сировий, грубий» (про тканину, нитки тощо); пор. аналогічний розвиток значень в лат. *sgūdūs* «сирий, необроблений» і «грубий, суворий». — Фасмер III 807; Цыганенко 463; Меркулова Очерки 78; Горяев 354; Brückner 526; Младенов 618; Trautmann 293; Mühl.— Endz. III 1134. — Див. ще **суровий**¹.

[**суровика, суровичка**] (бот.) «*Agaricus guber DC.* (сироїжка, *Russula*)» Мак; — похідне утворення від *суровий* (< др. *суровий* «сирий, неварений»); пор. інші назви цього гриба: [*сирюшка, сирі́дка, сирі́жка, сирової́дка*], р. [*суровéжка*] «гриб сирі́жка», *сыроёжка* «тс.»; назви грибів зумовлені тим, що їх їдять сирими. — Див. ще **суровий**¹.

[**сурові́га**] (орн.) «іволга, *Oriolus galbula L.*» Куз, ВеНЗн, Шарл; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *суровий* і, далі, з *сирій* «мокрый, вологий» (пор. бр. [*сировый*] «мокруватий»); пор. [*вільга*] «іволга», п. *wilga* «тс.», яке Брюкнер (Brückner 621; KZ 46, 199) пов'язує з п. *wilgoć* «сирість, вогкість», оскільки іволга провіщає дощ; пор. також [*волові́га*] «іволга», можливо, пов'язане з *вологі́а, вологий*. — Див. ще **суровий**¹. — Пор. **вільга**².

сурогат; — р. *суррогат*, бр. *сурагат*, п. *surogat*, ч. слц. слн. *surogat*, болг. м. *сурогат*, схв. *сурогат*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *Surrogat*, як і англ. *surrogate* «сурогат», походить від лат. *surrogātus* «поставлений на місце іншого», дієприкм. від дієслова *surrogāre* «ставити на місце іншого, заново обирати», що виникло з *subrogāre* «тс.», утвореного з префікса *sub-* «під-» і дієслова *rogāre* «питати; пропонувати, просити», пов'язаного з *rego, regere* «правити, управляти; спрямовувати». — СІС² 801; Черных II 219; Kopaliński 932; Holub—Lyer 459; РЧДБЕ 699; Gr. Fwb. 736; Klein 1320, 1548; Walde—Hofm. II 426—427, 440. — Див. ще **регент, суб-**.

[**суропи́ця**] «суржик, змішаний зерновий хліб або мука з нього», [*суроп-*

ка] «тс.», [*сурі́пка*] «суржик (посів)» НикСгЛ, [*зсуропити*] «змішати різного роду зерновий хліб»; — неясне.

[**сурочник**] (бот.) «ячмінь мишачий, *Hordeum murinum L.*» Мак; — похідне утворення від р. *сурок* «бабак, байбак», що вважається запозиченням з тюркських мов; пор. каз. *суыр* (*suur*) «бабак, байбак», кирг. *суур*, чув. *сăвӑр* «тс.» (Шипова 294—295; Mikkola JSFOugr 30, N 33, 15), хоча може бути й звуконаслідувальним від характерного свисту бабака (Фасмер III 808); ячмінь мишачий часто росте на бабакових ямах.

[**сурсави́ця**] «нескошена отава» Нед; — неясне; можливо, звуконаслідувальне (пор. *шури́ати* «шелестіти»).

[**суршкóвий**] (про полотно) «тканий домашньою пряжею по основі з фабричних ниток» Ме; — похідне утворення від *суржок* «суржик» з переносним значенням «суміш, мішанина». — Див. ще **суржик**.

сурядний; — ч. *souřadný* «сурядний»; — утворене за допомогою префікса *су-* від *ряд*; очевидно, калька лат. *coordinātus* (з *co-* «су-» і *ordinātus* «розміщений в ряд»; *ōrdō* «ряд; порядок»), пор. англ. *co-ordinate* «одного розряду, однаковий; сурядний»; при сурядному зв'язку всі компоненти стоять в одному ряді (за важливістю, якістю тощо). — Holub—Lyer 427; Klein 349. — Див. ще **ряд, су-**.

[**сус**¹] «стрибок» Нед; — запозичення з польської мови; п. *sus* «стрибок» виникло з *szus* «тс.», що походить від нвн. *Schuss* «стрімкий, швидкий рух», пов'язаного з дієсловом *schiessen* «стріляти; кинутися», спорідненим з дісл. *skjōta* «кидати, стріляти», дінд. *skān-date* «поспішає», лит. *skundrūs* «меткий», стсл. **искыдати** «викидати», укр. *кідати*. — Brückner 558; Matzenauer 316; Kluge—Mitzka 647—648, 685. — Див. ще **кідати**.

[**сус**²] «той, що веде плоти зі сплавного лісу» Шух; — неясне; можливо, пов'язане з рум. *sus* «верх, висота», де *sus* «згори».

[сусай] (бот.) «жовтий осот городній, *Sonchus oleraceus* L. Дз, Мак; хондрила широколиста, *Chondrilla latifolia* МВ. Мак»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; є й протилежна точка зору: молд. *susai* «(жовтий) осот», рум. *susai* «тс.» запозичені з української мови (DLRM 825); молд. *susai* виводиться також з південнослов'янських мов, зокрема зіставляється з схв. *сисаька* «помпа; хоботок (комахи)» (СДЕЛМ 411).

сусак (бот.) «*Vutomus* L.», *сусако́ві*; — р. бр. *сусак* «сусак»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; тюркське джерело остаточно не встановлене; зіставляється з башк. *сәкә* «квітка», чув. *сәкә*, тат. *сәкә* «тс.» (Меркулова Очерки 55—56); пов'язується також (як водяна рослина) з тур. *susak* «спраглий; відро, ківш» (від *su* «вода»), кирг. *сууса-* «хотіти пити», тат. *сусау* «тс.» (Шипова 295; Дмитриев 544).

сусальний «сухозлітний»; — бр. *сусальны* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *сусальный* «тс.» утворене від *сусаль* «сухозлітка», що виникло внаслідок асиміляції з **сушаль*, пов'язаного з *сухой* «сухий»; ненадійним є зіставлення Потєбні (РФВ 4, 203) з дінд. *śvāsiti* «дує, шипить, свистить, дихає, зітхає». — Фасмер III 809; Грюненталь ИОРЯС 18/4, 141. — Див. ще **сухий**.

Сусанна (жіноче ім'я), *Зузана*, *Сюзя*, ст. *Сусанна* «лелѣа, аб(о) рожа, аб(о) весельє, охота» (1627); — р. бр. *Сусанна*, п. *Zuzanna*, ч. слц. *Zuzana*, болг. *Сусана*, м. *Сузана*, схв. *Сузана*, слн. *Suzana*, стсл. **Соусана**; — через церковнослов'янське посередництво запозичене з грецької мови; гр. *Σουσάννα* походить від гебр. *šōšannā^h* «лілія» (пор. ак. *šēšanu*, араб. *šūšantā*, ар. *sūsan* «тс.»), що зводиться до єг. *s(š)šn* «лотос». — Вл. імена 161; Беринда 235; Петровский 206; Спр. личн. имен 524; Илчев 471; Klein 1548.

сусід, *сусіда*, [сусіди́ця] «сусідка» Нед, О, [сусіди́ха] «тс.» Корз, *сусідство*, [сусіди́щина] «сусідство» Нед, *сусід-*

ній, *сусідин*, *сусідчин*, *сусідити*, [сусі́дитися] «присусіджуватися», *сусідува́ти* СУМ, Нед, [підсусі́д] «сусід» Пі, [пудсусі́д] «квартирант» ЛексПол 64, *підсусі́док* «безземельний селянин, що живе в чужому будинку», [підсусі́ддя] «перебування підсусідком; (зб.) підсусі́дки», *підсусі́джуватися*, *підсусі́дитися* СУМ, Нед, *присусі́дити*, *присусі́дитися*; — р. *сосед*, [сусе́д], бр. *сусе́д*, др. *сусѣдъ*, *сѣсѣдъ*, п. *sašiad*, ч. *soused*, слц. нл. *sused*, вл. *susod*, болг. *сѣсѣд*, м. *coced*, схв. *сѹсед*, *сѹсед*, слн. *sōsed*, стсл. **сжсѣдъ**; — псл. *sošēdъ* «який сидить поруч», що складається з префікса *so-* «су-» і основи *sēd-* (*sēdēti*) «сидити»; — пор. дінд. *samsāt(-d)* «збори, гурт, двір князя», ав. *maiduōišad-* «який сидить посередині», лит. *viensėdis* «однодворець, хуторянин». — Фасмер III 726; Преобр. I 361; Brückner 482; Meillet Etudes 234; Uhlenbeck 324; Rozwadowski RSI 2, 95. — Див. ще **сидіти**¹, **су-**

[**сусідка**] (орн.) «посмітюха, *Galerida cristata* L. Г, Нед, Шарл; біла плиска, *Motacilla alba* L. Шарл»; — результат перенесення на птахів назви *сусідка*, похідної від *сусід*; перенесення зумовлене тим, що ці птахи оселяються дуже близько від населених пунктів (часто в самих населених пунктах). — Птицы СССР 418. — Див. ще **сусід**.

сусік «засік; [скриня або видовбана колода в коморі для зерна О]», [сусі́чи́ниця] «місце в stodолі, де кладуть сіно Г, ВеЗн; засік Нед»; — р. *сусек* «засік», др. *сусѣкъ* «засік; водойма», п. *sašiek* «засторонок; засік», ч. *sousek* «рублений ящик для хліба», слц. *súsek* «ящик», болг. [сѣсек] «засік», стсл. **сжсѣкъ** «засік; водойма»; — псл. *sošēkъ*, що складається з префікса *so-* «су-» і основи *sēk-* (**sēkti*) «сікти». — Фасмер—Трубачев III 809; Sławski JP 38/3, 230; Brückner 482, 488; Machek ESJC 568. — Див. ще **сікти**, **су-**

[**сусілком**] «масою, юрбою» Нед; — не зовсім ясне; можливо, утворене за допомогою префікса *су-* від *село* (букв. «усім селом»).

сусіль «шась», [сусіль] «тс.» Нед, Ме, [шушіль] (вигук, яким передається несподівана або недоречна поява кого-, чого-небудь) Па; — неясне; можливо, пов'язане з [сульніти] «утекти», [шулькнути] «шмигнути».

суслик¹ (зоол.) «ховрах, Citellus Ок.», [сусел, сусель ВеНЗн, сусол ВеБ, ВеНЗн] «тс.»; — р. суслик, бр. суслік, др. сусълъ (сусолъ), п. suseł, ч. sysel, слц. sysel', вл. suslik, болг. сѣсел; — псл. susълъ, утворене за допомогою суфікса -ълъ від звуконаслідувального кореня *sus- (наслідування свисту звірка); пов'язане зі звуконаслідувальними цсл. **сысати** «шипіти, сичати, свистіти», болг. сѣскам «шипіти, сичати», двн. sū-sōp, sūsan «дзижчати, шипіти, сичати», дінд. suṣ «пихтіти, важко дихати»; пор. лтс. susuris «сіра або чорна землерийка», susers «лісова миша»; непереконливим є пов'язання з sьsati «ссати» (Iļjinskij Jagić-Festschr. 293; Младенов 617), незважаючи на бр. [суслік] «дитина, що ссе груди», [суслиць] «ссати»; не витримує критики припущення (Радлов IV 782; Макарушка 13; Raasonen FUF 2, 131; Ramstedt 339) про запозичення з тюркських мов (пор. кипч. sausaḡ «куниця», чаг. тат. каз. *сусар*, кирг. монг. *суусар*, калм. sūsḡ «тс.»). — Фасмер III 809—810; КЭСРЯ 432; Филин Образ. яз. 120; Brückner 526; Machek ESJČ 600; Holub—Kop. 366; Holub—Lyer 463.

суслик² «соска з жованої їжі, [сорт бубликів Г; сорт пряників Нед; крендель Куз]», [сусілка] «бурулька» Нед, Пі, [сусілок] «тс.» Куз, [сусулька] «тс.; сигарета» Нед; — р. [сусленник] «пряник», *сосулька* «бурулька», *суслить* (*сусолить*) «смоктати», бр. [суслік] «дитина, що ссе груди», [сусла] «соска (саморобка)», [сусолка] «соска», *суслиць* «смоктати»; — псл. *susъla, *susъlikъ «соска», пов'язане чергуванням голосних з sьsati «ссати». — Див. ще **ссати**.

суслін «бабка, п'ятка (купка снопів)»; — запозичення з російської мови; р. *суслѳн* «тс.» складається з префікса *су-* «су-» і основи дієслова [*сло-*

ніть] «притуляти» (снопи ставляться сторч і притуляються один до одного). — Фасмер III 810; Преобр. II 323. — Див. ще **слоніти, су-**.

сусло; — бр. *сўсла* «сусло»; — запозичення з російської мови; р. *сўсло* «тс.», очевидно, пов'язане з *сосать* «ссати»; викликають сумнів зіставлення з лит. šūsti «тушкувати, парити», лтс. sust «тушкуватися (про їду); пріти (про шкуру)», šautēt «тушкувати, парити» (Mikkola Ursl. Gr. I 160), як і пов'язання з псл. sьro, sutі «сипати» (Желтов ФЗ 1876 IV 51) або з р. *сладкий* «солодкий» (Горяев 355); малоюмовірним видається також походження від чув. ст. *suslak, пов'язуваного з шор. sus- «черпати, брати ложкою» (Фасмер III 810). — Див. ще **ссати**. — Пор. **суслик²**.

суспендувати «надавати твердим речовинам завислого стану; [(тимчасово) звільняти (з посади) Куз]», *суспендований, суспензівний, суспензійний, суспéнзія* «суміш рідини або газу з твердими частинками, які перебувають у завислому стані; [(тимчасове) звільнення (з посади) Куз]», *суспензорій* «пов'язка у вигляді мішечка»; — р. *суспендіровать* «приводити тверді речовини в завислий стан», бр. *суспéнзія* «суспензія», п. suspendować «(тимчасово) звільняти з посади», ч. suspendovat «звільняти (з посади)», слц. suspendovat' «(тимчасово) звільняти з посади», болг. *суспендірам* «відмінити закон на певний час; відмінити, припинити», м. *суспендіра* «усувати, усунути (від участі в роботі, змаганнях тощо)», схв. *суспендірати, сўспендовати* «тимчасово звільнити з посади», слн. suspendirati «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. suspendieren «суспендувати; тимчасово припинити», фр. suspendre, англ. suspend «тс.» походять від лат. suspendo, -ere «підвішувати; припинити», яке складається з префікса sus-, що виник із subs-, пов'язаного з sub «під», і дієслова pendo, -ere «вішати», пов'язаного з pendeo, -ēre «висіти, звисати; припинятися», pondus «вага». —

СІС² 801; Kopaliński 923; Holub—Lyer 459; РЧДБЕ 699; Вуяклија 922; Gr. Fwb. 736; Dauzat 693; Walde—Hofm. II 278—280; Klein 1151, 1548, 1549. — Див. ще **апѐндикс, суб-**. — Пор. **пѐн-сія, п'ядь, стипѐндія**.

[**суспїця**] «суржик Г; послід, відвійки Чаб», [**шуспїця**] «тс.»; — р. [**суспица**] «полова, те, що залишається при провіюванні», п. ст. *suspica* «суржик»; — псл. **suszpica* «полова», утворене за допомогою префікса *su-* «су-» від основи **szpa*, пов'язаної з *szpō* «сиплю», *suti* «сипати». — Фасмер III 810. — Див. ще **сіпати, су-**.

[**суспїр**] «астма, ядуха» ВеУг; — п. *suspig* «зітхання»; — через польське посередництво запозичене з латинської мови; лат. *suspirium* «зітхання; задишка» походить від *suspīro*, *-āre* «зітхати», що складається з префікса *sus-*, який виник із *subs-*, пов'язаного з *sub* «під», і дієслова *spīro*, *-āre* «дути, віяти; дихати; видихати». — SW VI 519; Walde—Hofm. II 575; Klein 1549. — Див. ще **аспїрант, суб-**. — Пор. **спїрт**.

[**сустанція**] «спроможність, засоби»; — видозмінене запозичення з польської мови; п. *substancja* «майно, нерухомість» етимологічно тотожне з *substancja* «субстанція». — SJP 8, 889. — Див. ще **субстанція**.

[**сусуяк**] «кукурудзосховище» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *сысыяк* (*сэсыяк*) «сховище для кукурудзи», рум. *sîsiîac* «тс.» походять від укр. *сусік* «засік» або болг. *сѣсек* «амбар». — СДЕЛМ 415; DLRM 776. — Див. ще **сусік**.

[**сут**] «велика кількість» Нед, [**сүтий**] «більш ніж достатній, багатий» Нед, [**сүто**] «у достатній мірі, добре»; — бр. [**сүто**] «багато; дуже», п. *suty* «багатий, достатній; щедрий»; — псл. *sutъ* «насипаний (повно)», дієприкм. від *suti* «сипати». — Фасмер III 811; Brückner 524. — Див. ще **сіпати**.

сутаж «тонкий плетений шнур (перев. шовковий) для оздоблення одягу, виготовлення сумок»; — р. бр. *сутаж*,

п. *sutasz*, ч. *sutaška*; — запозичення з французької мови; фр. *soutache* «сутаж» виникло з уг. *sujtás* «шнурок (на угорському одязі); шнурівка; удар; ураження; кидання», похідного від *sujt* «бити, ударяти; вражати; кидати», утвореного від звуконаслідувального кореня *suh-*. — СІС² 801; ССРЛЯ 14, 1221; Kopaliński 933; Machek ESJČ 593; Dauzat 678; Klein 1478; MNTESz III 613—614; Bączci 275.

сутана «верхній одяг католицького духовенства»; — р. бр. *сутана*, п. *sutanna*, ч. слц. вл. *sutana*, схв. *сүтана*, слн. *sutána*; — запозичене з французької мови; фр. *soutane* «ряса» походить від іт. *sottana* «спідниця, ряса», утвореного від *sotto* «унизу, насподі», що виникло з лат. *subtus* «тс.», похідного від *sub* «під». — СІС² 801; Sł. wyr. obcsych 714; Brückner 526—527; Holub—Lyer 459; Matzenauer 316; Dauzat 678; Mestica 1734—1735; Walde—Hofm. II 612—613; Klein 1478. — Див. ще **суб-**.

сутенѐр «коханець повії, що живе на її кошти»; — р. *сутенѐр*, бр. *сутѐнѐр*, п. *sutener*, болг. *сутеньѐр*, схв. *сутенер*; — запозичення з французької мови; фр. *souteneur* «той, хто живе за рахунок повії» пов'язане з *soutenir* «підтримувати; утримувати», що виникло з нар.-лат. **sustenire* від лат. *sustipere* «тс.», утвореного з *sus-*, яке постало з *subs-* від *sub* «під», і *tenere* «тримати», пов'язаного з *tendere* «тягти, натягувати, розтягувати», спорідненим з дінд. *tanōti* «тягне, натягує, розтягує», гр. *τείνω* «натягую, розтягую», псл. *teneto* «тенето». — СІС² 802; Kopaliński 933; РЧДБЕ 699; Вуяклија 922; Klein 1478; Dauzat 678; Walde—Hofm. II 662—664. — Див. ще **суб-, тенѐта**. — Пор. **тендѐнція, тѐнор, тент**.

[**сутерѐни**] «підвал, підземелля», [**сутерїни**] «тс.»; — бр. *сутарѐнне* «тс.», п. *suterepa* «підвал (для житла)», *sutegupa* «тс.», ч. слц. *suterep* «підвальний поверх, підвал», болг. м. *сутерѐн*, схв. *сүтерѐн*, слн. *súterép* «тс.»; — запозичене з французької мови через польсь-

ку; фр. souterrain «підземельний, підземний; підземелля, підземний хід» походить від лат. subterrāneus «підземний», утвореного з прийменника sub «під» та іменника terra «земля», що постало, очевидно, з *tersā, букв. «суха земля», пов'язаного з torreo, -ēre «сушити, підсушувати», спорідненим з дінд. tarṣāyati «висушує», ав. tarṣu- «сухий, твердий», гр. τερσαίνω «сушу, висушую», гот. raúrsgus «сухий, неродючий». — СЧС 291; Sł. wug. obcsych 714; Holub—Lyer 459; РЧДБЕ 699; Вуяклија 922; Dauzat 679; Walde—Hofm. II 673—674, 694; Klein 1592. — Див. ще **суб-**, **терарій**.

с҃тий — див. **с҃ть**.

с҃тінь, [с҃теніна] «с҃тінки» Нед, с҃тінки, с҃тінок, с҃теніти, [с҃тоніти] «с҃теніти» Нед, [с҃тоняє] «с҃теніє» ЛексПол, [с҃тинітися] «с҃теніти» О; — бр. с҃тѣнне «с҃тінки», с҃тѣнець «с҃теніти», схв. с҃тѣн «с҃тінки»; — похідні утворення з префіксом су- (із значенням неповноти) від основ тінь (псл. tēpъ) і -тон- (псл. ton-), пов'язаної з tēti (< *tenti) «затягати»; пов'язання з псл. tonoti «тонути» (Німчук 34) викликає сумнів. — Меркулова Етимологія 1975, 55—56; Ві҃га RR II 626. — Див. ще **затон**, **су-**, **тінь**.

[с҃тісок] «дуже вузька, тісна вулиця, тісний прохід»; — ч. soutěska «ушеліна, тісна», схв. с҃теска, слн. sotěska «тс.»; — псл. *sotěska «стик, тісна», утворене за допомогою префікса sq- від основи *těskpъ «тісний», *tiskati «тискати». — Див. ще **су-**, **тискати**.

с҃тки «доба», [с҃дки Кур, с҃тичи Нед] «тс.», с҃ткі «вузький прохід (між двома будівлями, тинами); [дорога Шух]», [с҃тка] «вузький прохід між тинами Нед; вуличка О», [с҃точки] «тісний прохід, дуже вузька вулиця ЛексПол; кут Пі», [с҃теч] «кут, у якому сходяться отвори в стрісі; смітник» О, [с҃тківій] «такий, що йде цілу добу» (про дощ) Чаб; — р. с҃тки «доба», [с҃ткі] «кут (у хаті)», [с҃точки, с҃тківічки] «тс.», бр. с҃ткі «доба», [с҃тачки] «вузький прохід між стінами сусідніх будівель,

завулок», др. с҃тѣкъ «злиття; місце, де сходяться межі», п. sutki «тісний прохід між будівлями, тісний і вузький завулок; стик кількох меж», ч. soutka «вузький прохід»; — псл. *sotъka «стик (у т. ч. дня і ночі); проміжок», утворене за допомогою префікса sq- «су-» від *tъkq (tykati) «тикаю», *tъkṇoti «ткнути»; зіставлення з слн. [sot] «гірська дорога», дірл. sēt «дорога» (Bezlaј Eseјi 143; Machek ESJC 568) недостатньо обґрунтоване. — Фасмер—Трубачев III 811; Черных II 219; Булаховський Вибр. пр. III 372; Потебня ФЗ 1888/1, 47. — Див. ще **су-**, **тікати**, **ткати**.

[с҃тѣн] «тоненька крига на річці під час осінніх заморозків» Л; — префіксальне утворення від -тон, пов'язаного з затяти «покрити, затягти». — Меркулова Етимологія 1975, 57. — Див. ще **затяти**.

с҃ту҃га, с҃ту҃гуватий, с҃ту҃ж, с҃ту҃жний — див. **ту҃гий**.

с҃ту҃лий, с҃ту҃луватий, [с҃ту҃ла] «той, що сутулиться» Чаб, с҃ту҃лити; — р. с҃ту҃лий, бр. с҃ту҃лы, п. sutułowaty «сутулуватий»; — похідне утворення з префіксом су- від основи тул- (тулітися). — Черных II 220; Фасмер III 811. — Див. ще **су-**, **туліти**.

[с҃турцуватися] «боротися» Нед; — неясне; можливо, результат видозміни форми [сторцуватися] «намагатися стати вертикально». — Пор. **сторч**.

с҃ть, с҃тність, с҃ття, с҃тий «справжній; [існуючий; істотний Нед]», с҃ттєвий, відс҃тний, пос҃тний, прис҃тний; — р. с҃ть «с҃ть», бр. с҃тнасць «тс.», др. с҃тьство «єство, природа», стсл. с҃жтьство «тс.»; — розвинулося з книжного с҃ть «вони є», форми 3-ї ос. мн. теп. ч. дієслова быти «бути» (др. с҃ть, п. sa, ч. jsou, ст. jsú, слц. sú, вл. нл. su, болг. sa, схв. су, jěсу, слн. so, стсл. с҃жтъ); — псл. sotъ «вони є», споріднене з лат. sunt «тс.», іє. *s-onti; містить ступінь редукції кореня *es-, пор. єсть. — Німчук 15; Фасмер III 812; Вгückner 482; Machek ESJC 231. — Див. ще **є**. — Пор. **с҃щий**.

сутя́га, *сутя́жник, сутя́жництво, сутя́жний, сутя́жничити*; — р. *сутя́га* «сутяга», бр. *суця́га* «тс.», др. *сутя́жа* «який веде тяжбу», ч. *soutěž* «змагання; конкурс», слц. *sút'až* «тс.»; — псл. **sotęg-* (**sotęž-*), похідне утворення з префікса *sq-* «су-» (із значенням зв'язку) від основи *teg-* «тягти» (пор. *тяжба*). — Фасмер III 812; Преобр. Вып. последний 33. — Див. ще **су-**, **тягти**.

[суферя́ти] «терпіти, переносити, витримувати» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. *suferi* «тс.» виникло з нар.-лат. **suffere*, яке зводиться до лат. *suffere* «тс.», утвореного за допомогою префікса *sub-* «під-» (*suf-*) від *ferre* «носити, нести», спорідненого з дінд. *bhárati* «несе», ав. *baraiti* «тс.», гр. *φέρω* «несу», вірм. *berem* «тс.», псл. *berę*, *byrati*, укр. *беру́, бра́ти*. — СДЕЛМ 411; DLRM 817; Puşcariu 154; Walde—Hofm. I 483. — Див. ще **бра́ти**, **суб-**.

су́фікс СУМ, Куз, *суфікса́ція, суфікса́льний, безсу́фіксний*; — р. *су́фікс*, бр. *су́фікс*, п. вл. *sufiks*, ч. слц. *sufix*, болг. *су́фікс*, м. *суфикс*, схв. *су́фикс*, слн. *sufiks*; — запозичення з латинської мови; лат. *suffixum* «прикріплене» є діеприкетником с. р. від *suffigere* «прикріплювати, прибавати», що складається з префікса *sub-* «під-» (*suf-*) і дієслова *figere* «укріплювати; забивати», спорідненого з дангл. *dīs* «гребля, загата; канава, рів», дісл. *dīki* «тс.», лит. *dīegti* «колоти», *dūgti* «проростати, сходити», лтс. *dīgt* «тс.». — SIC² 802; Kopaliński 927; Holub—Lyer 457; Вуяклија 923; Walde—Hofm. I 495; Klein 1538—1539. — Див. ще **суб-**.

суфле́ «кулінарні вироби, до складу яких входять збиті яєчні білки», [*суфле́т*] «страва з битих яєць і тертих яблук» СЧС; — р. бр. болг. *суфле́*, п. *suflet*, ч. *soufflé, suflé*, схв. *суфле*; — запозичене з французької мови (форма [*суфле́т*] через польську); фр. *soufflé* «надутий; духовий пиріг, дутик» є діеприкетником від дієслова *souffler* «дути, надувати», що походить від лат. *sufflāre* «тс.», яке складається з префікса

sub- «під-» (*suf-*) і дієслова *flāre* «дути», спорідненого з дангл. *blāwan*, англ. *blow*, двн. *blājan* «тс.», нвн. *blāhen* «роздувати, надувати». — SIC² 802; СИС 292; Kopaliński 927; Brückner 525; РЧДБЕ 699—700; Вуяклија 923; Dauzat 676; Kluge—Mitzka 81; Klein 181, 1477. — Див. ще **суб-**. — Пор. **суфле́р**.

суфле́р, *суфлі́рувати, [суфлюва́ти]* «суфлірувати, підказувати» Куз; — р. бр. *суфле́р*, п. вл. *sufler*, ч. слн. *sufler*, болг. *суфльо́р*, м. *суфлер*, схв. *суфлер*, слн. *sufler*; — запозичення з французької мови; фр. *souffleur* «суфлер» утворене від *souffler* «дути; підказувати», що походить від лат. *sufflāre* «дути, надувати», яке складається з префікса *sub-* «під-» (*suf-*) і *flāre* «дути». — SIC² 802; Фасмер III 812; Черных II 220; Филиппов РР 1985/2, 128; Brückner 525; Kopaliński 927; Holub—Lyer 457; РЧДБЕ 700; Вуяклија 923; Dauzat 676. — Див. ще **суб-**, **суфле́**.

[сухендува́ти] (жарт.) «допомагати»; — результат видозміни форми [*секундува́ти*] «тс.» (див.).

су́хий СУМ, О, *со́хлий, сухари́стий, [сухі́]* «пісний, без жирів, без приправ» ЛексПол, [*сухіньський син*] «син сухорлявої жінки» Нед, [*сухля́вий*] «сухорлявий» Нед, *сухорля́вий, сухот́ний, [сухотоб́ний]* «сухотний» Нед, [*сухоца́вий*] «сухорлявий» Нед, *схува́тий, [суша́рний]* «сушильний» Куз, *суше́ний, суші́льний, [су́шнйвий]* «сухорлявий, кволій» Нед, *суха́* (спортивне), *суха́р, [сухара́]* «суха гілка» ВеЗа, *сухаре́ць, суха́рик, [суха́рина]* «сухар Г; сухе дерево, сухе місце Нед, сушняк», [*сухарі́ння*] «сушняк», [*сухарні́к*] «сухі дрова» Нед, *суха́рниця* «посудина для сухарів; сухарний завод», [*сухарь*] «сухий бук» ВеНЗн, ВеУг, [*сухі́ня*] «сухорлява» Нед, [*сухіно́нька (сухіто́нька)*] «горе; любка» Бі, *сухі́тка* «сухотка», *сухі́тник* СУМ, Нед, [*сухме́нь*] «сухість, засуха» Нед, Бі, [*сухме́ня*] «сухе місце» Нед, [*сухове́нь*] «день без роси», *сухота́* «сухоти; сум, смуток, туга, неспокій; [засуха Нед; острівце́ на боло-

ті Ч; нужда ВеУг]», *сухоти, сухотка, сухотник* СУМ, Нед, *суш* «суша (про погоду); сухі дерева, гілки, сушняк; сухий віск, стільник, у якому немає меду; [острів на болоті Ч; сухий вітер]», *сўша, сушар* «сушильний», [сушальня] «сушарня» Нед, *сушарка, сушарня, сушба́* «сушіння», [сушеня́] «сушені фрукти» ВеБ, [сушеніці́] «тс.», [сўши́на] «сухий віск ВеУг; сухий хмиз, сухі дрова Нед; сухі гілки, сушняк Л; сушені фрукти Корз», [сушині́на] «засушена, худа особа» Ме, [сушиня́] «сушені фрукти і ягоди; узвар із сушених фруктів і ягід; суха, худа особа» Ме, [суши́сько] «сухість» Нед, [суши́ця] «висохлий ліс, висохла частина лісу Г; суха ялина або смерека ВеНЗн», [шуши́ця] «суха смерека», *сўшка, сушко́* «невелике засохле дерево», *сушнік, сушні́ця* «усе необхідне для сушіння фруктів» Нед, *сўшня́* «сушіння; сушені фрукти; сушарня, сушильня; сухі дерева, гілки, сушняк; [сушильна піч; засуха Нед]», *сушняк, сўщик* «сушка (бублик); [окраець хліба; сухий шматочок хліба]», *сбхнути, сбхти* «сохнути» Куз, [сухішати́] «ставати сухішим», *сушіти, сушмарити* «надмірно сушити, недбало, безладно висушувати» Ме, *схнўти, сухцём* «насухо» Нед, [на сўсі́, в сўсі́] «в засуху» Нед, [в сўсі́] «у сухому місці» Кур, *вісохлий, вісхлий, вісих* «висихання» Куз, *висихати, вісохти, дбсуха, збхлий, збхти, засбхлий, [засбхляний]* «засохлий», *засўшливий, [засўшний]* «засушливий» Я, *засўха* «тривала відсутність дощу влітку; [висохле озеро]», [засўшка] «сорт цибулі», [засўшок] «сухар Г;okraець хліба; сухий виріст на краях хлібини ЛексПол», [засўха] «у сухому стані» Ж, *насўхо* СУМ, Ж, [невисушний] «не висушений, не висохлий» Куз, *осушний, осушувальний, бсух* «сухар з вівсяного хліба, засохлий шматок хліба», [осушок] «засохлий шматок хліба Г; невеликийokraець хліба Л; сухий виріст по краях хлібини» ЛексПол, [осушек] «okraець хліба; сухий шматочок хліба;

сухий виріст по краях хлібини» ЛексПол, [осущик] «тс.» ЛексПол, *обсушка, [пасуш]* «стільник; дерево в лісі, яке засохло внаслідок пожежі, повені тощо» Л, *пересбхлий, пересўшка, підсбхлий, посбхлий, [посбхляний]* «висохлий», *підсўшливий, підсўшний, підсўшка, посўшливий, [посушний]* «(про погоду) сухий, посушливий» Она, *посўха, пбсуш* «сушняк», [посўша] «посуха» ЛЧерк, *пбсўху, [присўхий]* «сухуватий», *присбхлий, [присушене́]* «сухе поліно» Куз, *просбхлий, [просуш]* «висохлий ліс, висохла частина лісу», [просўха]: у виразі [на просўсі́] «коли висохне (дорога)», *пробсхти, розсбхлий, [розісхлий]* «розсохлий» Куз, [розісхнўтися́] «розсохнутися» тж, [усўшок] «давнє, почасти висохле яйце»; — р. *сухой*, бр. *сухі*, др. *сухъ, сухыи*, п. нл. *suchu*, ч. слц. *suchu*, вл. *suchi*, полаб. *sauxě*, болг. *сух*, м. *сув*, схв. *сўх*, слн. *suh*, стсл. *соухъ*; — псл. *сухъ* (< *sous-) «сухий», пов'язане чергуванням голосних із *sъhпoti «сохнути»; — споріднене з лит. *saūsas* «сухий», лтс. *sauss* «тс.», лит. *sūsti* «покриватися паршами, паршивіти; сохнути», лтс. *sust* «ставати сухим»; дангл. *sēag* «сухий», снн. *sōg*, гр. *αῦος* «тс.», алб. *thanj* (< *sausnĭō) «сушу», дінд. *šoşaḥ* «сухість», *šoşaḥ* «який сушить, висушує», *śuṣkaḥ, śuṣkāḥ* «сухий», *śuṣyati* «сохне, в'яне», ав. *huška-*, дперс. *uška-* «тс.»; іє. *sausos «сухий». — Фасмер III 813; Черных II 220; Brückner 524; Machek ESJČ 591—592; Holub—Kop. 330; Schuster-Sewc 1376—1377; Младенов 618; Skok III 357—358; Trautmann 250—251; Fraenkel 766; Mühl.—Endz. III 776—777, 1167; Karulis II 161; Frisk I 188—189; Meyer EW 88; Uhlenbeck 314, 317; Pokorny 880—881; Гамкрелидзе—Иванов 158, 598.

[сухівря] «сухом'ятка», [суховэ́ря] «тс.»; — р. [сухóвря] «суха, пісна їжа; сухом'ятка», [сухóврица] «сухом'ятка», бр. [сухóврица] «суха їжа»; — очевидно, складне утворення з основ *сўхий* і [вріти] «варити, кипіти». — Фасмер III 813. — Див. ще **вріти, сўхий**.

[сухітник¹] (бот.) «вид рослини (як засіб проти сухот)» Нед, ВеЗн; — похідне утворення від *сухоти* «туберкульоз». — Нед 938; ВеЗн 68. — Див. ще **сухий**. — Пор. **сухотень**.

[сухітник²] (бот.) «сухоцвіт лісовий, *Gnaphalium silvaticum* L. ВеНЗн, Мак; вероніка лікарська, *Veronica officinalis* L. Мак», [сухідник] «вероніка лікарська» Мак, [сухотник] «грицики звичайні, *Capsella bursa pastoris* Medic.» Мак, [сушениця] «сухоцвіт» Мак; — р. *сушениця* «сухоцвіт», бр. *сушаніца* «тс.», [сухотник палявы] «сухоцвіт жовто-білий, *Gn. lutea-album* L.», [сухотник лесавы] «сухоцвіт лісовий»; — похідне утворення від *сухий*, *сухота*; назва зумовлена, очевидно, рідким розміщенням листя цих рослин на стебла, їх ніби оголеними стеблами. — Лік. росл. Енци. дов. 84, 128, 423. — Див. ще **сухий**.

[сухлячок] (орн.) «малий дятел, *Dryobates minor* L.» Нед, Шарл; — похідне утворення від *сухий* (пор. [сухлявий] «сухий, сухорлявий»); назва зумовлена малими розмірами дятла. — Булаховський Вибр. пр. III 221. — Див. ще **сухий**.

[сухован] (бот.) «суховершки звичайні, *Grucella vulgaris* L.» Куз, ВеНЗн, [суховчик] «тс.» Нед; — похідні утворення від *сухий*, можливо, пов'язані з *суховёршки*. — Див. ще **сухий**.

[суховія] «нестача, неполадки» ЛексПол; — результат семантичної видозміни слова [суховія] «суховій», утвореного з основ слів *сухий* і *віяти* (див.).

[сухозлотиця] (бот.) «родовик лікарський, *Sanguisorba officinalis* L.» Мак; — р. [сухозолотиця] «тс.» (з укр.?); — результат перенесення на рослину назви *сухозлотиця* «тонкі пластинки золота для оздоблення»; перенесення зумовлене, очевидно, тим, що листки родовика цупкі, зверху блискучі; може бути й результатом видозміни назви [суховолотиця] «тс.» (Шамота 101). — Лік. росл. Енци. дов. 378. — Див. ще **сухий**, **золото**.

[сухоллом] (бот.) «вовче тіло болотне, *Comagum palustre* L.» Мак; — бр.

[сухалом] «тс.»; — складне утворення з основ слів *сухий* і *ломіти*; назва зумовлена, можливо, тим, що в народній медицині ця рослина вживається від ломоти. — Див. ще **ламáти**, **сухий**.

[сухómля] «худий; сухорлява людина» ЛексПол, [сухómлявий] «худий, сухорлявий» Нед; — похідне утворення від *сухий*; характер словотвірного зв'язку неясний. — Див. ще **сухий**.

сухорéбрик (бот.) «*Sisymbrium* L.», [сухорéбриця] «сухорéбрик лікарський, *Sisymbrium officinale* Scop. Мак; ерофіла звичайна, *Erophila verna* Bess. (*Draba verna* L.) Мак»; — р. [сухорéбрик] «сухорéбрик», [сухорéбриця] «тс.; ерофіла»; — похідне утворення від *сухорéбриий* з переносним значенням; назва зумовлена тим, що ця рослина має прямостояче стебло з притисненими до нього шиловидними стручками. — Див. ще **ребро**, **сухий**.

[сухорéбриця] (іхт.) «чехоня, *Pelecus cultratus* L.; бистрянкa звичайна, *Alburnoides bipunctatus* Bloch»; — р. [сухорéбриця] «бистрянкa звичайна», бр. *сухарéбрыца* «густера, *Blicca bjorkna* L.»; — похідне утворення від *сухорéбриий*; назва зумовлена тим, що тіло цих риб видовжене й дуже стиснене з боків. — Сабанєєв 357, 480, 495. — Див. ще **ребро**, **сухий**.

сухорлявий, [сухирлявий] «сухорлявий» Нед, [сухорлявець] «сухорлява людина»; — бр. *сухарлявы* «сухорлявий», п. *suchorlawy, sucherlawy* «тс.»; — результат контамінації слів *сухий* і *худорлявий* (пор. *худорба*). — Див. ще **сухий**, **худий**.

[сухотень] (бот.) «оман блошиний, *Inula conyza* DC.» Мак; — очевидно, похідне утворення від *сухоти*; назва могла бути зумовлена використанням омани блошиного, як і омани високого (*Inula helenium*), при лікуванні туберкульозу. — Шамота 101; Лік. росл. Енци. дов. 308. — Див. ще **сухий**. — Пор. **сухітник**¹.

[суций] «здібний, тямущий» Нед, [суцо] (у виразі [як с.] «як належить»)

ВеЛ; — п. [suci, (sucu)] «який належить до чогось», [sucny] «гарний, вродливий, показний»; — запозичене зі словацької мови, форма [суцо], очевидно, через польську; слц. súci «путній; придатний» (букв. «сущий») за походженням є акт. дієприкм. теп. ч. від дієслова *byť* «бути» (je «є»). — Пор. **сущий**.

суціга «пройдисвіт, негідник; сутяга»; — не зовсім ясне; може розглядатися як похідне утворення із суфіксом *-iga* від *сука* або як результат видозміни слова *сутяга*.

сучітися — див. **сукати**.

сушениця — див. **сухитник**².

[**сушерепка**] (бот.) «зморшок їстівний, *Morchella esculenta* Pers.» Куз, ВеНЗн, Мак, [шушерепка Нед, ВеНЗн, Мак, сушерубок Куз, шушеребок Мак] «тс.», [сушерубок] «гельвела їстівна, *Helvella esculenta* Pers.» Нед, Мак; — очевидно, результат видозміни форми [шушерепка] «зморшок», зближеної з *сушити*. — Див. ще **шусерепіти**.

[**сушняк**] (бот.) «білий гриб, *Boletus edulis* Bull. Нед, Мак; маслюк звичайний, *Boletus luteus* L. Мак»; — утворене від *сушити*, оскільки ці гриби сушать. — Шамота 102. — Див. ще **сухій**.

[**сушони**] «боти» Мо; — запозичення з молдавської або румунської мови (зближене, очевидно, з *сухий*, *сушити*); молд. *шошонь* (одн. *шошон*) «боти», рум. *șoșoni* (одн. *șoșon*) «тс.» походять від фр. *chausson* «танцювальний або фехтувальний черевик, м'яка туфля, пантофля», утвореного від ст. *chausse* «черевик», що виникло з нар.-лат. **cal-sea*, лат. *calceus* «тс.», похідного від *calx* (род. в. *calcis*) «п'ята», спорідненого з лит. *kuīpas* «тс.», *kulkšnis* «кісточка, щиколотка», *kūlišis* «стегно», прус. *culczi*, псл. **k³ika*, болг. *кълка* «тс.». — СДЕЛМ 500; DLRM 836; Dauzat 166—167; Walde—Hofm. I 136, 144. — Див. ще **кульша**.

сущий, [сущний] «істотний, суттєвий, важливий» Нед, *суще*, [существо] «суть, сутність, природа» Нед, [сущик]

«суть», [сущник] «іменник» тж, [исущий] «сущий, існуючий, сьогочасний» Ж, [осущити, осуществити] «здійснити, реалізувати» Ж; — р. *сущий* «існуючий; справжній», бр. [сущчы] «справжній», болг. *същ* «сущий, справжній», м. *сушт*, схв. *сўштй* «тс.»; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **сы**, **сшшти**, акт. дієприкм. теп. ч. від дієслова *быти* «бути» (**ксть** «є»); — зводиться до псл. **sqt-* «існуючий» (зі ступенем редукації до **es-*), спорідненого з дінд. *sant-* «сущий», гр. *ὄν* (род. в. *ὄντος*) «тс.», лат. *praesens* «присутній», *absens* «відсутній», *sōps* «винний», дангл. *sōd* «істинний, дійсний, правильний», лит. ст. *saīt* «будучи». — Німчук 14—15; Фасмер III 812, 814; Младенов 627. — Див. ще **бути**¹, **суть**.

суят, *суята*, *суятити*, *суятліво*, *суятний*, *суятнік*, *суять* — див. **суєта**.

сфáгнум «торфовий мох»; — р. бр. болг. *сфáгнум*, слц. *sflagnum*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *sphagnum* «рід моху» походить від гр. *σφάγνος* «тс.» неясного походження. — СІС² 802; РЧДБЕ 700; Frisk II 825; Klein 1487.

сфэра, *сферóйд*, *сферичний*, *сфероїдальний*; — р. бр. болг. м. схв. *сфэра*, п. *sfera*, ч. слц. *sféra*, слн. *sfèra*; — через польську мову запозичено з латинської; лат. *sphaera* «куля; небесний глобус; орбіта планети; м'яч» походить від гр. *σφαῖρα* «м'яч; куля, кулясте тіло; небесна сфера» неясного походження; можливо, пов'язане з *σφαῖρω* «кидаюся, смикаюся, тріпочу», спорідненим з дінд. *sphuráti* «ударяє ногою, кидає», двн. дангл. *sprungan* «ударяти ногою, хвицатися», лит. *spirti* «ударити ногою, хвицнути». — СІС² 802; Фасмер III 815; Черных II 220; Kopaliński 884; Holub—Lyer 436; Младенов 619; РЧДБЕ 700; Вуяк-лија 923; Frisk II 755—756, 826; Klein 1487.

сфінкс; — р. болг. *сфинкс*, бр. *сфинкс*, п. *sfinks*, ч. *sfinga*, *sfinx*, слц. *sfinga*, м. *сфинга*, *сфинкс*, схв. *сфйн-*

га, сфінкс, слн. sfínga; — запозичення з латинської мови; лат. Sphinx (міфічна істота) походить від гр. Σφίγξ «тс.», букв. «дух смерті, що душить», утвореного від σφίγγω «стискую, душу» неясного походження. — СІС² 803; Фасмер III 815; Черных II 220—221; Kopaliński 884—885; Holub—Lyer 436; РЧДБЕ 700; Вуяклија 924; Frisk II 832; Klein 1488.

сфрагістика «допоміжна історична дисципліна, що вивчає печатки»; — р. болг. сфрагістика, бр. сфрагістыка, п. sfragistyka, ч. слц. sfragistika, схв. сфрагистика, слн. sfragistika; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Sphragistik, англ. sphragistics утворено від гр. σφραγιστικός «який має стосунок до печатки», пов'язаного з σφραγιστός «скріплений печаткою», σφραγίζω «скріплюю печаткою, прикладаю печатку, запечатую», похідними від σφραγίς «печатка» неясного походження. — СІС² 803; Kopaliński 885; Holub—Lyer 436; РЧДБЕ 700—701; Вуяклија 924; Frisk II 833; Klein 1488.

[схаб] «шматок свинини або баранини з реберної частини туші»; — р. [схаб (белужий)] «ребра, грудинка»; — запозичення з польської мови; п. schab «м'ясо при ребрах (особливо з кабана), свиняча грудинка», очевидно, пов'язане з szabу «кістки, що стирчать з-під шкіри», укр. [ха́ба] «шкапа». — Фасмер III 815; Sławski I 58; Brückner 175; SW VI 43. — Див. ще хаб.

[схадзка] «збори, сходка» Нед, Пі, [схажка] «тс.» Нед, Пі; — бр. [схадзка] «зборище; зговор», [схажка] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. schadzka «збори; (таємне) побачення» утворене від schadzać się «сходитися», пов'язаного з chadzać, chodzić «ходити». — Нед 940; Brückner 181; SW VI 43. — Див. ще з², ходіти.

[схаліти] «стати жалюгідним, змарніти, знищитися» ВеЛ; — неясне.

схаменутися, [схаманітися] «схаменутися» Нед, [схаманіти] «заспокоїти, угамувати Нед; (про дитину) забавити, спинити, щоб не плакала ЛЧерк»,

[охаменутися] «схаменутися», [оханітися] «тс.» Си; — р. [схам(е)нутися] «схаменутися», бр. схамяну́цца «тс.»; — запозичення із середньовісньонімецької мови (з архаїчних говірок німецької мови); свн. schamen, schēmen «соромитися» (в укр. говори проникло, очевидно, у формі schame dich «май сором, схаменись») виникло з двн. scamēn «тс.», пов'язаного з scama «сором» (> свн. shame, schēm(e) > нвн. Scham), спорідненого з днн. skama, дангл. scamu, англ. shame, дісл. skōmm, дат. шв. skam, дфриз. skame «тс.», гот. skaman sik «соромитися»; менш переконливе пов'язання з псл. *menōti «думати, пам'ятати» (Меркулова Етимологія 1983, 62). — Кобилянський Зб. наук. праць I 82—83; Kluge—Mitzka 634; Klein 1430.

[схе́да] «спадщина» Нед; — запозичення з польської мови; п. scheda «аркуш; спадщина, спадок» походить від лат. scheda «аркуш, сторінка», що виникло з гр. σχίδη «тріска, скіпка; дощечка», пов'язаного з σχίζω «розколюю, розщеплюю, розділяю», спорідненим з дінд. chinátti «розколює», лат. scindo, -ere «розколювати, розсікати, розділяти», лит. skiesti «розбавляти, розріджувати», skaityti «читати; рахувати», лтс. šķiest «розбризкувати; розпліскувати», псл. čisty «чистий», čitati «читати», cěditi «цідити». — Онышкевич Исслед. п. яз. 249; Brückner 57; SW VI 43; Frisk II 838—840; Walde—Hofm. II 493—494; Klein 1433. — Див. ще цідіти, чистий. — Пор. схізма.

схе́ма, схематиза́тор, схематиза́ція, схематі́зм, схематі́к, схематі́ка, схематі́ст, схематі́зований, схемні́й, схематі́чний, схематізува́ти; — р. бр. болг. м. схв. схе́ма, п. schemat, ч. слц. schéma, слн. shéma; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. schēma «вигляд, зовнішність, фігура» походить від гр. σχῆμα «тс.», утвореного від σχη-, основі дієслова ἔχω «беру, тримаю; маю, володію», спорідненого з дінд. sáhate «оволодіває», sáhaḥ «сила, перемога», ав.

hazah «перемога», двн. *sigu, sigo*, нвн. *Sieg*, дісл. *sigr*, дангл. *sige*, гот. *sigis* «тс.». — СІС² 803; Фасмер III 815; Горяев 355; Kopaliński 869; Holub—Lyer 436; Младенов 619; РЧДБЕ 701; Вуяклија 924; Kluge—Mitzka 683; Klein 1395; Frisk I 602—604. — Пор. **схоло́ст**, **шко́ла**.

схізма «церковний розкол», *схізма́т* СУМ, Нед, *схизма́тик*, [*схизма́тицький*] «схизматичний» Нед, *схизма́тичний*, *схизма́тський*; — р. болг. *схізма*, бр. *схізма*, п. слц. *schizma*, ч. *schizma*, *schisma*, слн. *shízma*, стсл. **схізма**; — запозичення з грецької мови; гр. *σχίσμα* «розкол» пов'язане з дієсловом *σχίζω* «розколюю, розщеплюю, розділяю». — СІС² 804; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 870; Holub—Lyer 436; Младенов 619; РЧДБЕ 701; Frisk II 838—840; Walde—Hofm. II 493—494; Klein 1395. — Див. ще **схе́да**, **ціди́ти**.

схі́ма «найвищий чернечий ступінь у православної церкви; одяг схимників», *схі́мник*, [*скі́мник*] «схимник», [*схимні́цтво*] «найсуворіший чернечий орден» Нед; — р. болг. *схі́ма*, бр. *схі́ма*, др. *схі́ма* «одяг ченців великого образу; чернечий чин, малий і великий чернечий образ», *схі́ма*, *схі́ма* «тс.», стсл. **схі́ма** «чернечий одяг», **схі́ма** «тс.»; — запозичення із середньогрецької мови; сгр. *σχίμα* «чернечий одяг» є результатом семантичної видозміни гр. *σχίμα* «вигляд, зовнішність, фігура; убрання, одяг». — СІС² 804; Фасмер III 815; ГСЭ II 274, III 195—196; Горяев 355; РЧДБЕ 701; Matzenauer LF 19, 252. — Див. ще **схе́ма**.

[**схі́рити**] «згадати; вибовкати» Нед; — неясне.

схі́д, *схі́день* «схід», *схі́дняк*, [*схі́д-день*] «схід» Нед, Пі, [*схі́д-вітер*] «східний вітер» Нед, *схі́дний*, [*схі́дний*] «східний» Нед, [*схі́дний*] «тс.» Нед, Пі, [*всхі́д*] «схід» Ж, [*всхі́дний*] «східний» Ж, [*всхі́дний*] «тс.» Ж; — бр. *усхі́д* «схід», п. *wschód*, ч. слц. *východ*, вл. *wuchód*, нл. *wuchod*, слн. *vzhòd* «тс.»; — похідне утворення від дієсло-

ва *схі́дити*, букв. «місце, де сходять сонце»; пор. лат. *oriens* «схід» від *oriog*, -іті «сходити». — Див. ще **з²**, **ходи́ти**.

[**схі́пну́ти(ся)**] «хитнути(ся), похитнути(ся) (при невеликій можливості зберегти рівновагу)» Ме; — префіксальне утворення від дещо видозміненого *хібну́ти(ся)* «хитнути(ся), похитнути(ся)». — Див. ще **з²**, **хиба́ти**.

[**сходи́к**] (бот.) «вороняче око звичайне, *Paris quadrifolia* L.» Мак; — не зовсім ясне; можливо, утворене від *ходи́ти* (рослина викликає сильний понос); може бути також результатом видозміни форми [*схотник*] «вороняче око звичайне» (Носаль 223), зближеної з *ходи́ти*.

схоло́ст, *схоло́стик*, *схоло́стика*, *схоло́стичний*; — р. *схоло́ст*, бр. *схоло́ст*, п. *scholastyk*, ч. слц. *scholastik*, болг. м. *схоло́стик*, схв. *схоло́стичар*, слн. *sholást(ik)*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *scholasticus* «шкільний» виникло з гр. *σχολαστικός* «який займається наукою, учений; шкільний, навчальний», похідного від *σχολή* «дозвілля; заняття на дозвіллі; навчання; школа», утвореного від *σχη-*, основи дієслова *ἔχω* «беру, тримаю; маю, володію». — СІС² 804; Горяев 355; Булыка 314—315; Kopaliński 870; Holub—Lyer 436; РЧДБЕ 701; Вуяклија 925; Kluge—Mitzka 683; Klein 1396; Frisk I 602—604. — Див. ще **схе́ма**. — Пор. **шко́ла**.

схро́н «схов, сховище»; — запозичення з польської мови; п. *schron* «сховище» пов'язане з *schronić* «сховати», якому відповідає укр. *схорони́ти*. — SW VI 48. — Див. ще **з²**, **хорони́ти**.

сце́на, *сценарі́ст*, *сценарі́й*, *сценарі́ус*, *сце́нка*, *сценарі́йний*, *сцені́чний*; — р. болг. м. *сце́на*, бр. *сцэ́на*, п. вл. *scena*, ч. слц. слн. *scéna*, схв. *сце́на*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Széne*, фр. *scène*, англ. *scene* походять від лат. *scena* (*scēna*) «сцена, естрада, театральні підмостки, театр», яке зводиться через етруське посередництво до гр. *σκηνή* «намет, шатро; теат-

ральний поміст, кін, сцена», можливо, пов'язаного з *σνιά* «тінь», спорідненим з дінд. *shāyā* «тінь; відображення, відбиття, відблиск, блиск», перс. *sāya* «тінь», тох. В *skiyo*, алб. *hije* «тс.», гот. *skeinan* «блиск», дангл. *scīnan* «тс.». — СІС² 804; Пономарів Мовозн. 1974/2, 44; Фасмер III 816; Brückner 483; Sł. wug. *obcyh* 669; Holub—Lyer 432; Младенов 619; Вуяклија 925; Gr. Fwb. 742; Dauzat 654; Klein 1394; Walde—Hofm. II 485; Frisk II 727—728, 730—731. — Пор. **скінія, сяяти**.

сцікавка, сцікалка — див. **сіква**.

сцібгати, сцібом — див. **стібати**.

[сцьов-сцьов] (вигук, яким підкликають коней) ВеБ; — очевидно, результат видозміни форми **[ксьов-ксьов]** «тс.». — Див. ще **ксьо**.

[сцюжник] «батіг» Кур; — очевидно, пов'язане з р. *stegátъ* «стьобати, хльоскати, шмагати» (видозміненим на українському ґрунті), спорідненим з укр. **[застегнути]** «застібнути» (див.).

[сцюк] «шматок, кусок» ВеЛ; — запозичення із середньовісньонімецької мови (з архаїчних говірок німецької мови); свн. *stücke* «шматок, кусок, частина» (нвн. *Stück*) розвинулося з двн. *stucki* «тс.». — ВеЛ 472; Kluge—Mitzka 760. — Див. ще **штука**.

сцяти «випускати сечу; [прискати (про кров з рани) О]», **[щати]** «тс.», **[сцікавка]** «бризкалка, шприц (дитяча іграшка)», **[сцікалка]** «тс.» Чаб, **[сцикліни]** «сеча», **[сцикління]** «тс.», **[сцикун]** «той, хто часто випускає сечу; сечовий міхур (у тварини) Куриленко», **[сцяч]** «урильник», **[сцячка]** «(хвороба) нетримання сечі», **[щіна (щіни)]** «сеча», **[сцик]** (виг.), **[засцикати]** «замочувати (сечею)», **[засціка]** «обмочений сечею», **[засцянка]** «яка замочилася сечею», **[посік]** «сечовий міхур (у тварини)» Куриленко, **[посцикайло]** «випускання сечі»; — р. *сцать* «випускати сечу», бр. *сцаць* «тс.», др. *сцьь (сець)* «сеча», п. *szczać* «випускати сечу», ч. слн. *scáti*, вл. *šćeć sćeć*, нл. *šcaś, scaś*; — псл. **sycati*, пов'язане чергуванням го-

лосних з ітеративом *sikati*; — споріднене з дінд. *siñcáti* «виливає», ав. *hinčaiti* «тс.», *hiḡga-* «рідкі екскременти», гр. *ἰμάς* «волога; сік», лат. *siat* «випускає сечу», *sissiat* «тс.», двн. *sīhan* «щидити, текти краплями», *sīgan* «капати», *seiḥ* «сеча», *seiḥhen* «випускати сечу», нвн. *seichen* «тс.», *seihen* «проціджувати», дангл. *sēon*, дісл. *sīa* «тс.». — Фасмер III 815—816; Brückner 545; Machek ESJČ 538; Trautmann 260; Zubatý LF 28, 32; Ernout—Meillet 1098; Zupitza GG 68; Topr 439—440; Walde—Hofm. II 531; Kluge—Mitzka 699. — Пор. **сик¹**.

счепіра — див. **степір**.

[счохматися] «відправитися в по-дорож» Нед; — неясне.

[счохнутися] «стертися» ВеУг; — пов'язане з п. *czochać się* «тертися, чухатися», спорідненим з укр. *чухати, чесати*. — Sławski I 124; Brückner 77. — Див. ще **з², ся¹, чухати**.

[счупурніти] «схвилюватися; запишатися, зарозумітися, стати задерикуватим, бундючним» Нед; — похідне утворення від запозиченого п. *szurgnąć* «сердитий, визивний, задерикуватий», очевидно, східнослов'янського походження (пор. р. *чопорный* «манірний; бундючний; суворий», **[чануріться]** «пишатися, бундючитися; елегантно одягатися», укр. *чепурний*). — Sławski I 128. — Див. ще **з², чепуріти**.

-сь (частка в складі неозначених займенників і прислівників типу *колісь, кудись, хтось, щось, чийсь, котрійсь, якийсь*), **[-си]** (**[якийси]** «якийсь» ВеЛ); — бр. *-сь* (*калісь* «колись», *кудись* «кудись» тощо), п. *-ś* (*kiedyś* «колись», *kaś* «кудись» тощо), ч. *-si* (*kdysi* «колись», *kamsi* «кудись» тощо), слц. *-si* (*kedysi* «колись», *kamsi* «кудись» тощо), вл. *-s* (*hdys a hdys* «коли-неколи, часом»), нл. *-sy* (*gdysy* «іноді, часом», *kamsy* «кудись» тощо); — результат функціональної видозміни колишньої форми давального (неповнозначного) відмінка псл. *si* (>*сь, ś*); ототожнення з оптативом від дієслова псл. *jesmь* (ESSJ Sl. gr. II 607; Machek ESJČ 542; Holub—

Кор. 331; Holub—Lyer 436—437) помилкове. — Мельничук Вступ 459; Соболевский РФВ 71, 19—20; Brückner 488. — Див. ще **десь!**

сьиж — див. **сяжа**.

ськати — див. **іськати**.

сьогодні, [сьогодня] «сьогодні», [сєгодне Нед, сєгодні, сєгодня тж, сьодні, сьодня Чаб] «тс.», [сьогоні] «зараз» Л, сьогоденний, сьогоднішній, [сьоднішній, сьодняшній] Чаб; — р. сєгодня, бр. сьагоння, сєння, [сьагодні, сядні], [сьагонні, сянні]; — результат стягнення др. сєго дьне «цього дня», що складається із вказівного займенника сь «цей» та іменника дьнь «день» (обидва у формі род. в. одн.). — Фасмер III 589; Преобр. I 179; ESSJ Sl. gr. II 620. — Див. ще **день**, **сей**.

сьомга; — бр. сємга, болг. сьомга; — запозичення з російської мови, р. сємга надійної етимології не має; виводиться від фін. tonka «вид дрібного лосося» (Kalima 216; FUF 21, 136), від лат. salmō «лосось» (Горяев 316), від тур. setek «риба» (Matzenauer LF 19, 249). — Фасмер III 598; Преобр. II 274; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 56.

сьорбати, сьорбнути, сьорбоннути, [сєрбати, сєрбнути] «сьорбати, сьорбнути» Нед, сьорб, [сьорбанка] «бовтанка, бурда» Ме, [сєрбавиця] «рідкий бульйон, рідка страва» Нед, [сєрбанка] «тс.» Нед; — р. [сєрбатъ], бр. сєрбаць, др. сєребати, п. [sorbać, siorbać, siarbać], ст. sarbać, serbać, ч. střebati, слц. strebat', вл. srěbać, нл. srjebaś, болг. сєрбам, м. срба, слн. srėbati, [sr̥bati], стсл. срѣвати; — псл. *s^{rb}-/s^{rb}-/serb-; — споріднене з лит. suřbti «сьорбати», srėbti, sruõbti, лтс. surbt, strėbt, свн. sūrpfeln «тс.», алб. gjer «сьорбаю», gjerbe «крапля», вірм. arbi «я пив», arb «пиятика», сірл. srb «морда, рило», лат. sorbeo, -ēre «сьорбати», гр. ροφέω «сьорбаю»; іє. *s^{rbh}-/serbh-/srebh- «сьорбати» звуконаслідувального походження. — Фасмер III 604; Преобр. II 276; Горяев 317; Brückner 481; Machek ESJČ 585; Holub—Kop. 356; Schuster-Sewc

1348; Младенов 623; Mikl. EW 292; Rudnicki Prasl. II 181; Trautmann 294; Karulis II 306; Mühl.—Endz. III 1125; Bezenberger BB 17, 215; Торп 446; Walde—Hofm. II 561—562; Frisk II 663; Pokorny 1001. — Пор. **пасерб**.

[**сьоритися**] «сердитися» Нед; — неясне.

[**сьох-сьох**] «вигук, яким підкликають коней» ЛЧерк; — результат видозміни вигука [сьовк-сьовк] «тс.». — Див. ще **ксьо**.

сюді, [сюд] «сюди» Нед, [сюдá Нед, ста, суді тж, сюдáйка ВеБ, сюдáк ВеУг, сюдáка ГрицАВ, цюді] «тс.», сюдóю, [цюдóю] «сюдою»; — р. сюдá «сюди», [сюдý], бр. сюдý, др. сюда, сяду «тс.», п. [siędy] «тут», ч. odsud «звідси», ст. sudy «сюди», схв. ст. суду «сюди», слн. [sōd] «тс.», [odsōd] «звідси», цсл. сжда «сюди», стсл. сждоу «тс.»; — псл. sōda, утворене за допомогою суфікса *-nda від вказівного займенника сь «цей» (пор. куді, туді); м'якість с' виникла на давньоруському ґрунті під впливом форм сєго «цього», сємоу «цьому» тощо. — Фасмер III 822; КЭСРЯ 434; ESSJ Sl. gr. II 613—614; Бернекер РФВ 48, 224—225. — Див. ще **сей**.

сюжєт; — р. сюжєт, бр. сюжєт, ч. sujet, syžet, слц. вл. sujet, болг. сюжєт, сїже, м. сижє, схв. сїже, слн. sižé, sujet; — запозичення з французької мови; фр. sujet «тема, предмет» походить від лат. subjectum «підмет», до якого зводиться й укр. суб'єкт. — СІС² 805; Фасмер III 822; Горяев 358; Holub—Lyer 463; РЧДБЕ 702; Вуяк-лија 870; Klein 1532; Dauzat 690. — Див. ще **суб'єкт**.

сюзерен «вищий сеньйор або володар щодо васалів у феодальну епоху», сюзеренітєт; — р. болг. сюзерен, бр. сюзерэн, п. suzeren, ч. слц. suzerén, схв. сизерен; — запозичення з французької мови; фр. suzerain «верховний» утворене за аналогією до souverain «государ, монарх» від ст. sus «нагорі, наверху», що походить від нар.-лат. sū-

sum з лат. *sūrsūm* «тс.», яке виникло з **subs-vorsom*, що складалося з **subs* > *sub* «під» і *vorsom* > *versum* «повернене; направлене», пов'язаного з *verto*, -*ere* «повертати; направляти», спорідненим з дінд. *vártatē* «повертається», ав. *va-gæt-* «тс.», лит. *veĩsti* «перевертати», псл. **vʹrtēti* «вертати», укр. *вертіти*. — СІС² 805; Фасмер III 822; Kopaliński 933; РЧДБЕ 702; Вуяклија 870; Klein 1550; Dauzat 693; Walde—Hofm. II 635, 763—765. — Див. ще **вертіти**, **суб-**.

сюїта «музичний твір з кількох самотійних частин, об'єднаних спільним художнім задумом»; — р. болг. *сюїта*, бр. *сюїта*, п. слц. *suita*, ч. *suita*, *svita*, м. *суїта*, схв. *суїта*, слн. *suíta*; — запозичене з французької мови; фр. *suite* «сюїта; послідовність» виникло з нар.-лат. **sequita* (< лат. *secūta*) «яка йде слідом», дієприкм. жін. р. від *sequere* (лат. *sequi*) «іти слідом», спорідненого з дінд. *sácatē*, *sáscati* «супроводжує, іде слідом», ав. *haçaiti* «тс.», тох. А *sāk-* «іти слідом», лит. *sėkti* «тс.», очевидно, також псл. *soçiti* «стежити, сочити». — СІС² 805; Kopaliński 928; РЧДБЕ 702; Вуяклија 858; Klein 1421, 1540; Dauzat 690; Walde—Hofm. II 519. — Пор. **світа**², **сочіти**.

[сьюкати] «випускати сечу» ЛЖит, **[сьюсяти]** (дит.) «тс.»; — р. **[сьюкати]**, **[сьюсити]**, бр. **[сьюкаць]**, **[сьюсіць]** «тс.»; — результати афективної видозміни форми *сікати* (*сцяти*) «тс.». — Фасмер III 822. — Див. ще **сик**¹.

[сьюк-сьюк] «вигук, яким кличуть коней» До, **[сьюнь-сьюнь]** «вигук, яким кличуть лоша́т» Чаб; — результат видозміни вигука **[ксьо-ксьо]** «тс.», зумовленої його повторенням. — Див. ще **ксьо**.

[сьюпати] (дит.) «сидіти» Нед, **[сьюпкати]** «тс.» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. **[siupać]** (дит.) «тс.» етимологічно неясне. — SW VI 121.

[сюра] «сірий сардак», **[сюра]** «тс.» Нед; — запозичення з угорської мови; уг. *szűg* «селянський сіряк, сіра свита, груба шинель», пов'язане з *szürke* «сі-

рий», зводиться до фінно-уг. **šergz* або **šergz* «сірий». — MNTESz III 813—814.

[сюравий] «метушливий» ЛексПол; — неясне.

[сюрник] «маленька лампочка» Ва; — неясне.

сьюркати, *сьюрчати*, *сьюркотати*, *сьюркотіти*, **[сьюркотня]** «сьюркотання» Чаб, **[сьюркотнява]** «тс.», **[сьюрчик]** «цвіркун, коник» тж, *сьюрчок* «свисток; [цвіркун, коник Чаб]»; — бр. **[сьюркаць]** «сьюрчати», п. **[siurczeć]** «дзьюрчати», нл. *šurkotaš* «цвірінькати, щибетати (про птахів); дзьюрчати»; — звуконаслідувальні утворення.

сьюрпріз; — р. болг. *сьюрпріз*, бр. *сьюрпріз*, п. *siurgryza*, схв. *сирпріз*; — запозичення з французької мови; фр. *surprise* «подив; несподіванка, сюрприз» є дієприкм. жін. р. від дієслова *surprendre* «дивувати», утвореного з префікса *sur* «над», що виник з лат. *super-* «тс.», і дієслова *prendre* «брати, взяти», що виникло з лат. *prehendere* «хапати, взяти», утвореного з префікса *pre-*, пов'язаного з *prae* «перед», і основи дієслова *-hendere*, спорідненого з гр. *χαρδάνω* «хапаю», гот. *bigitan* «досягати, знаходити», дісл. *geta* «досягати, припускати». — СІС² 805; Фасмер III 823; Черных II 223; Биржакова РР 1981/6, 100—104; Kopaliński 891; РЧДБЕ 702; Вуяклија 882; Klein 1234, 1548; Dauzat 583, 693; Walde—Hofm. II 359. — Див. ще **преамбула**, **супер-**.

сьюрреалізм, *сьюрреаліст*; — р. *сьюрреалізм*, бр. *сьюрреалізм*, п. *surrealism*, ч. *surrealismus*, слц. *surrealizmus*, болг. *сьюрреалізм*, слн. *surrealizem*; — запозичення з французької мови; фр. *surréalisme* «надреалізм» утворене з прийменника *sur* «над», що виник з лат. *super* «тс.», і *réalisme* «реалізм». — СІС² 805; Kopaliński 932; Holub—Lyer 459; РЧДБЕ 702. — Див. ще **реальний**, **супер-**.

сьюртук, *сіртук*, *сертук*, *сьюртучина*, *сіртучина*, **[сертучина]** «сьюртук, поганий сюртук», *сьюртуківий*, *сьюртучиний*; — р. болг. *сьюртук*, схв. *сюртука*; — запозичення з французької мо-

ви; фр. *surtout* «широкий верхній одяг» утворилося з применника *sur* «над», що виник з лат. *super* «тс.», і *tout* «весь, все», що походить від лат. *totus* «весь» неясного походження, до якого зводиться укр. *тотальний*. — Фасмер III 823; Корш ИОРЯС 8/4, 42; РЧДБЕ 702; Fraenkel IF 52, 298; KZ 50, 210; Klein 1548; Dauzat 693, 718. — Див. ще **супер-**, **тотальний**. — Пор. **сурдút**.

сюсюкати; — р. *сюсюкать*, бр. *сюсюкаць*; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер III 823.

[сіюсяти] (про пищання гусеняти) Нед; — звуконаслідувальне.

ся¹ «себе (зн. в.); -ся», [*си*] «собі; ся»; — р. -ся, [-си], бр. -ся, др. *ся*, *си*, п. *się*, ст. *si*, ч. *se*, ст. *sě*, *si*, слц. *sa*, *si*, вл. *so*, *sej*, нл. *se*, полаб. *sǎ*, болг. м. *се*, *си*, схв. *се*, [*си*], слн. *se*, *si*, стсл. **сѣ**, **си**; — псл. *se*, *si*; — споріднене з лат. *sē* «себе», гот. *sik*, нвн. *sich*, прус. *sien* «тс.»; іє. **se-*, **sve-*. — Фасмер III 823; Brückner 488; Machek ESJČ 538; Holub—Kop. 327—328; Schuster-Šewc 1329—1330; Младенов 576; ESSJ Sl. gr. II 599—606; Trautmann 251—252. — Див. ще **свій¹**, **сѣбѣ**.

ся², **сяя** — див. **сей**.

ся-б — див. **се¹**.

[сябер] «учасник земельного володіння, компаньйон у торговому підприємстві Г; спільник по роботі Л; суперник; рідний брат жінки Л», [*сябра* (*сіб-ра*)] «спільне землеволодіння общини або кількох общин» Нед, [*сябрічка*] «суперниця» Л, [*сябрó*] «спільник по роботі Л; сусід Пі, Нед; спільник у якійсь поганій справі Чаб», [*себрó*] «супряжник» Л, [*сяпра*] «суперниця, супротивниця» Пі, [*сяпро*] «супротивник» Пі, [*сібри*] «учасники спільного землеволодіння общини або кількох общин» Нед, [*сябрінний*] «артільний, товариський, який знаходиться в спільному користуванні», [*сябрувати*] «водити компанію», [*сябруват*] «спрягатися для спільної обробки землі» Л, [*цабровать*] «тс.» Л, [*себравать*] «тс.; жити в згоді, дружити; перевозити по черзі одним

конем два вози» Л; — р. *сябёр* «сусід; пайовик; [товариш; знайомий, приятель]», *сябр* «тс.», бр. *сябар* «товариш, приятель», *сябра* «тс.», [*сябр*] «родич, брат; товариш», др. *сябрьръ* «сусід, член однієї общини», п. *siaber* «побратим, родич, кум, брат; товариш, колега», [*siabg*] «тс.», схв. *сѣбар* «плебей, людина нижчого стану», ст. *себрь* «учасник, половинщик, компаньйон», слн. [*srebər*] «селянин»; — псл. **sębǫ*, не зовсім ясного походження; — на думку деяких дослідників, виникло з **sēm*-го (із вставним -b-) і пов'язане з *sēm*ја «сім'я» (Трубачев Терм. родства 166; Kalima ZISIPh 17, 343; Vaillant Gr. comp. I 95); менш надійними є виведення від іє. **se-*, *so-* «собі, свій» (Преобр. II 267; Fraenkel LP II 265), від східногерманського **sēmbura-* > **sēmbǫg* «який віддає половину доходу» (Jokl Сб. Милетич 131); неприйнятним є припущення про фінське походження слова (Mikl. EW 297), як і пов'язання з гунською племінною назвою Σάβεροι (Mikl. EW 289). — Фасмер III 824; Brückner 487; Кобилянський Зб. наук. праць I 83—86.

[сявкати] «гелготати» Нед, [*сявкотіти*] «тс.» Куз; — звуконаслідувальне утворення (пор. [*сяв*, *сяв*, *сяв*] — про гелгіт молодих гусей — КІМ).

сягати, **сягну́ти**, **сягону́ти**, **сяг** «сажень; сягання; [довжина сягання рук; міра довжини (приблизно 3—4 м); 4 кубометри дров О]», [*сяга*] «сажень (дров) ВеЗа; міра довжини (приблизно 3—4 м) О», [*сага́*] «тс.» ВеБ, [*сяговина*] «саженіві дрова», [*сяга́р*] «дрворуб, що заготовляє “сягові дрова”» НЗ УЖДУ 14, [*сяга́ш*] «той, хто приводить у порядок дрова» ВеУг, [*сягу́вка*] «метрові поліна» НЗ УЖДУ 14, [*сяжень*] «сажень (дров)», [*сяжін*, *сажінь*, *сяж*] «лінійна міра» НЗ УЖДУ 14, *сягну́стий* «який широко крокує, який має великий крок; широкий (про крок)», *дося́гнення*, [*дося́гливий*] «досяжний» Ж, *дося́жний*, [*зася́гати*] «запозичати; дістати, сягнути» Пі, [*за́сяг*] (у виразі [*на за́сяг каменем*] «на кидок каменем») Ж, *недо-*

сяглий, недосяжний, [недосяжливий] «недосяжний» Ж, неосяжний СУМ, Ж, [неосяженний] «неосяжний» Куз, [непересяглий] «який не переходить через щось» Куз, [осяга] «обсяг; простір» Пі, Ж, осяжний, обсяг, [обсяжний] «об'ємистий, просторий» Ж, посяга́ти, [посяга] «замах, посягання, підступний намір» Нед, [посягнення] «тс.», [посягатель] «який посягає на щось» тж, [прос(т)яга] «простір» Пі, [ро́зсяг] «простір; відстань польоту» Нед, [розсяглий] «просторий, розлогий» Нед; — р. [сяга́ть] «діставати до чогось, досягати», бр. сяга́ць «іти, рухатися; доходити, досягати», п. sięgać «досягати; простягати руку», ч. sahat «торкати, тягнутися, простягати руку, хапатися; посягати», слц. siahat' «діставати; залізати; хапатися; звертатися, посягати, простягатися», вл. sahać «діставати; йти великими кроками», нл. segaś «простягати руку, діставати, хапати; швидко йти», болг. пося́гам «простягаю руку», схв. сёгнути се «потягтися; простягнути руку», слн. séci «простягнути руку; простягатися», ségati «простягатися до, доходити, досягати», стсл. са́гнути «простягнути руку»; — псл. *segti, seḡati; — споріднене з лит. seḡti «застібати, приколювати», saḡà «застібка, гудзик», sāgas «петля», лтс. segt «покривати, накривати», ірл. suanem «канат», дінд. sājati «прилягає, примикає», дперс. frahanjati «вішає, підвішує»; далі пов'язується з лит. siekti «досягати; діставати, намагатися дістати», saikinti «приводити до присяги», sieksnis «сажень» (Machek ESJČ 535; Mikl. EW 291). — Бузук ЗІФВ 23 (1929), 21; Фасмер III 825; Brückner 490; Holub—Kop. 326; Schuster-Sewc 1264; Skok III 214; Аникин Етимология 1983, 48—57; Trautmann 252; Karulis II 164; Торп 428; Роконь 887—888. — Пор. **прися́га, са́жень.**

[сяжа́] «кусок тину, закріплений на чотирьох стовпах посередині річки над водою, на якому стоїть рибалка із сіткою» (оскільки річка перегороджена ти-

ном і прохід залишений тільки під сяжею, то риба йде прямо в сітку); [сьи́ж] «місце на річці чи ставку, де стоять рибальські снасті і сидить рибалка» Л, [се́жа, сіе́жа] «тс.» Л; — очевидно, пов'язане з [са́жка] «верша». — Див. ще **садіти.**

сяк, сякій, [сякій] «такий» Бі; — р. бр. сяк, др. сяко, сякъ, п. siak; — псл. sjako, похідне із суфіксом -k- від займенника съ «цей», утворене за аналогією до тако «так» (від ть «той»). — Фасмер III 826; КЭСРЯ 434; Brückner 486; ESSJ Sl. gr. II 609—610; Mikl. EW 297. — Див. ще **сей.** — Пор. **сям.**

ся́кати СУМ, Нед, ся́кати́ся тж, [ся́ка] «шмарклі» Бі, [ся́кало] «великий ніс» Чаб, [ся́кач] «чоловік з великим носом» Чаб; — [непросяка́льний] «водонепроникний» Куз, [ося́кнути] «просякнути» Ж, [пересяка́ти] «просякатися, всмоктувати» Нед, просяка́ти, прося́клий, прося́кнутий; — р. ся́кнуть «переставати текти», др. ся́кнути «тс.», п. siąkać «переставати текти; сякати (ніс)», ч. sákati «повільно стікати, сочитися», sáknouti «тс.», слц. siaknut' «переставати текти», siakat' «сякатися», вл. sakać «переставати текти, висихати», болг. се́кна, се́кнам «тс.», се́кна се «сякатися», м. секне «перестати текти, висохнути; сякати», схв. усе́кнути «висякати (ніс)», слн. usekniti se «сякнутися»; — псл. *seḡnōti «переставати текти; сякатися»; — споріднене з лит. sekti «убувати; міліти; вичерпуватися», seklūs «мілкий, неглибокий», suñkti «цідити; вичавлювати», лтс. siikt «засихати», sekls «мілкий, неглибокий», свн. sichte «мілкий», нвн. seicht «тс.», дангл. sihte «болотистий», ірл. sesc «сухий, безплідний, який не дає молока», кімр. hysp «сухий», дінд. ásakraḥ «невичерпний»; іє. *sek- «стікати; переставати текти»; припускається (Machek ESJČ 536) зв'язок із sokъ «сік». — Фасмер III 826; Brückner 483; Schuster-Sewc 1265; Младенов 577; Skok III 216; Zupitza GG 138; Trautmann 256—257; Торп

428—429; Uhlenbeck 18; Pokorný 894. — Пор. **сік**¹.

сям; — р. бр. *сям*, др. *сѣмо* «сюди», *сѣмь*, *само*, *сямо* «тс.», п. [sam] «тут; там», [siam] «тс.», ч. слц. вл. нл. полаб. sem «сюди», болг. *само* «тс.», *сам* «сям», схв. ст. sjetno, setno, слн. sètn «сюди», стсл. **сѣмо** «тс.»; — псл. sètno, утворене за допомогою суфікса -то від займенника сь «цей»; голосний **а** на місці **ѣ** з'явився під впливом тамо «там». — Фасмер III 826; КЭСРЯ 434; Machek ESJČ 541; ESSJ Sl. gr. II 606—607; Бернекер РФВ 48, 224—225; Нурер LF 29, 395. — Див. ще **сей**. — Пор. **сяк**.

[**сян**] «змій, дракон» Нед; — ч. saň «змій, дракон; відьма, фурія», слц. saňa «потвора; страховисько», вл. sanica «фурія»; — неясне; можливо, псл. *sar-пъ «вогнедишне страховисько», похідне від sar- (< іє. *kōr-) «сахтїти». — Machek ESJČ 537; Schuster-Sewc 1268—1269. — Пор. **سانی**.

[**сяник**] (іхт.) «колючка триголкова, *Gasterosteus aculeatus* L. (*Gasterosteus pungitius*)» Нед; — неясне.

[**сянка**] (зоол.) «(черв'як) наяда, *Nais*» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з [**сян**] «змія».

[**сяпа**] (бот.) «цибуля городня, *Allium sera* L.» Мак; — очевидно, резуль-

тат видозміни лат. *сєра* (бот.) «цибуля» (що входить до наукової назви цибулі городньої), яке зводиться до гр. *κίππ (або *κίππια) неясного походження. — Нейштадт 158; Walde—Hofm. I 201.

сяра — див. **сіра**.

[**сяснути** (*батовом*)] «ляснути, цьвонхнути (*батовом*)» ВеБ; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *ляснути*. — Пор. **лясь**.

сяяти, *сяти*, *сяйнїти*, *сіяти*, [*си-яти*] «сяяти» Нед, [*ссяти* Бі, *снїяти* Нед] «тс.», *сяєво*, *сяйво*, *сяйний*, *сяйлівий*, *осявати*, *осяйний*; — р. *сиять*, бр. *ззяць*, др. *сияти*, болг. *сияя*, м. *сјае*, схв. *сїјати*, *сјати*, слн. *sijāti*, стсл. **сиати**; — псл. *sijati*; — споріднене з гот. *skeinan* «світити, сяяти, блищати», дісл. *skīna*, дангл. *scīnan*, англ. *shine*, двн. днн. *skīnan*, нвн. *scheinen* «тс.», гр. *σινά* «тінь», алб. *hije*, тох. В. *skiyo* «тс.», дінд. *chāyā* «блиск; тінь», перс. *sāya* «тінь, захист», іє. *skī-/skāi-/skāi- «сяяти, мигтїти; тінь». — Фасмер III 629; Преобр. II 291; Младенов 582; Skok III 247—248; Критенко Вступ 519; Rozwadowski Jagić-Festschr. 304; Trautmann 304; Mühl.—Endz. III 96; Persson Beitr. 700; Торп 461—462; Klein 1436; Kluge—Mitzka 641; Frisk II 730—731; Pokorný 917—918. — Пор. **сцена**.

та «і; але»; — др. *та* «і, та», болг. *та* «і, та, тому, щоб», м. *та* «і, та», схв. *та* «та, так, адже», стсл. **та** «і, та»; — псл. *та* «та», пов'язане із займенником *тъ* «той»; зіставляється з лит. *tuõj* «зараз, зразу, негайно», *tuojai* «тс.», гр. *τῶ* «тоді, потім», хет. *та* «і», дінд. *tāt* «унаслідок цього». — Фасмер IV 5; Trautmann 311—312; Vondrák II 462; ESSJ Sl. gr. II 627—631. — Див. ще **той**.

таба́, **табе́нок** — див. **табін**.

[**таба́к**] «тютюн», *таба́ка* «нюхальний тютюн», [*тоба́ка, табачи́на*], *каба́ка* «тс.», *таба́чник* «той, хто нюхає тютюн», [*таба́шник, тоба́шник* Нед] «тс.», [*таба́шниця*] «табакерка» Чаб, [*таба́шня*] «тютюнова фабрика» Л, [*таба́чний*] «тютюновий» Нед, [*таба́шний*] «тс.», [*таба́чити*] «нюхати тютюн»; — р. *таба́к* «тютюн», бр. *таба́ка* «нюхальний тютюн», п. *tabaka*, [*tobaqa, tabak*] «тс.», [*tabak*] «тютюн», ч. *tabák*, слн. *tabak*, полаб. *tabat'ai* (род. в.), схв. [*таба́к*], слн. *tobák* «тс.»; — через французьку (фр. *tabac*) і польську (форма *таба́ка*) мови запозичено з іспанської; ісп. *tabaco* «тютюн» походить від аравакського *tobaco* «згорток тютюнового листа» (Гаїті). — Дзензелівський УМШ 1958/2, 68; Акуленко 136; Фасмер IV 5; Черных II 223; Brückner 562; Sł. wyg. obcych 739; Machek Jm. rostl. 208; Holub—Lyer 475; Kluge—Mitzka 766; Dauzat 696; Lokotsch 60; Loewe KZ 61, 65—66; Klein 1623.

[**таба́ка¹**] «чоловічий статевий орган Нед, Шейк; жіночий статевий орган (Ме)», [*табаче́нція*] «чоловічий статевий орган» Нед, [*каба́ка*] «тс.»; — оче-

видно, результат перенесення (спочатку на жіночий орган) назви *таба́ка* «нюхальний тютюн». — Див. ще **таба́к**.

[**табака²**] (у сполученні [*т. кукуру́зьяна*] (бот.) «пухирчаста сажка кукурудзи, *Ustilago maydis* (D.C.) Cda.») ВеНЗн; — результат семантичної видозміни назви *таба́ка* «(нюхальний) тютюн»; зміна значення зумовлена тим, що на ураженій сажкою рослині виникають нарости — пухлини, які після розриву оболонки випускають пил. — Див. ще **таба́к**.

табаке́рка, [*табакерчи́ско*] Нед, [*табахе́рка* Нед, *табате́рка, табати́рка, табача́рка, кабати́рка*] «тс.»; — р. бр. *табаке́рка*, п. *tabakierka, tabakiera*, ч. *tabatěrka*, слц. *tabatierka*, болг. схв. *табаке́ра*, м. *табаке́ра, табаке́рка*, слн. *tobakēra*; — запозичення з польської мови; п. *tabakierka* походить від фр. *tabatière* «табакерка», що виникло зі ст. *tabaquièrre* «тс.», похідного від *tabac* «тютюн»; форма [*табате́рка*] запозичена з чеської або безпосередньо з французької мови. — Фасмер IV 5; Горяев 359; Sł. wyg. obcych 739; Machek ESJČ 633; РЧДБЕ 703; Вуяклија 927; Dauzat 696; Klein 1563. — Див. ще **таба́к**.

[**та́балá**] «натовп, юрба, згряя» ВеБ, ВеНЗн; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. *tábăgă* «маса, натовп» (основне значення «табір, бівуак») запозичене зі слов'янських мов; пор. болг. *та́бор* «табір», схв. *та́бор* «тс.». — СДЕЛМ 417; DLRM 842. — Див. ще **та́бір**.

таба́нити «веслувати в протилежний бік для руху кормою наперед, гальмування або повороту човна», [*талá-*

нити] «занурити весло у воду, щоб за-тримати рух човна» Мо, Берл, [прита-ма́нити] «привернути (човна до бере-га)» Нед; — бр. таба́ниць «тс.»; — за-позичення з російської мови; р. таба́-нить, тава́нить «тс.» виводиться від манс. tǝβ- «гребти веслом», tǝwi, touam, touantam «тс.», спорідненого з хант. тэц-, мар. šuet, комі сынны, фін. sou-taa «тс.» (Kalima MSFOugr. 52, 96; Äimä Mélanges Mikkola 414; Kálmán Acta Ling. Hung. 1, 264; Лыткин—Гу-ляев 268); така етимологія викликає сумнів з огляду на значну поширеність слова; припускається (Шипова 298) можливість запозичення з тюркських мов (пор. тат. табан (таба) «в напря-мі до», уйг. чаг. тат. тапа «тс.»). — Фасмер IV 6.

[таба́х] «гул, шум» Пі; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, паралель-не до бах, баба́х (пор.).

[таба́чка] (бот.) «жовтець отруйний, Ranunculus sceleratus L.»; — очевидно, похідне утворення від таба́ка «ню-хальний тютюн»; мотивація назви не зовсім ясна. — Див. ще таба́к.

табе́ль, [табе́ля] «табель» Куз, [та́бля] «тс.», [та́буля] «дошка; позе-мельна книга» тж, [та́бла] «дошка» ВеУг, та́бельник, [табеля́рний] «у ви-гляді таблиці» Нед; — р. бр. та́бель «табель», п. слц. вл. tabela «табель; таб-лиця», ч. tabela «таблиця», болг. табе́-ла «табличка, дощечка з написом», м. табе́ла «таблиця; табель», схв. табе́-ла, слн. tabéla «тс.»; — запозичене з латинської мови через голландську (гол. tabel «таблиця; табель») і російську (форма [табе́ля] через польську); лат. tabella «дощечка, табличка» є зменш. від tabula «дошка, таблиця», пов'язано-го з умбр. tafle «на дошці»; походжен-ня неясне; вважається (Machek ESJČ 633) запозиченим зі сходу через посе-редництво етрусської мови (пор. ак. tur-ри, звідки хет. turri «глиняна таблич-ка»); пов'язання з лат. tellus «земля» (Brückner 562—563; Walde—Hofm. II 640—641) ненадійне. — СІС² 805; Фас-

мер IV 6; Sł. wyg. obcych 739; Holub—Lyer 475; РЧДБЕ 703; Вуяклија 927; Vries NEW 719.

табе́нька — див. тебе́нка.

[та́бін] «шовкова цупка тканина», [та́бін] «тс. СУМ; сорт тканини Нед», [таба́] «шовкова гладенька тканина» Бі, [табе́нок] «тс.» тж, [полутабе́нок] «рід шовкової тканини»; — запозичен-ня з польської мови; п. [tabin] (зменш. [tabinek]) «сорт шовкової тканини» по-ходить від фр. tabis «муарована шовко-ва тканина», яке через посередництво іспанської мови (ісп. tabí) зводиться до ар. attābī «тс.», пов'язаного з назвою околиці Багдада at-Attābīyah, де виго-товлялася ця тканина. — Фасмер IV 6; Brückner 563; Dauzat 696; Klein 1563.

[та́бівка] «гуцульська шкіряна тор-бина з орнаментом, яку носять на ре-мені через плече», [та́бла] «тс.», [та-бу́ла, табу́ра] «(шкіряна) торбина че-рез плече» О; — результат видозміни форми [табі́лка] «тс.; ранець» (див.).

та́бір, [та́бор] «табір Г; літній по-льовий стан для колгоспної худоби Л», [та́бур] «табір Нед, Шейк; літній по-льовий стан для худоби Л», та́бори́ще СУМ, Нед, [та́бори́сько] «таборище; табір, бівуак» Нед, [та́бори́щина] «вій-ськовий табір, польова служба, походи; битва» Нед, та́боря́нин, та́бори́тися СУМ, Нед, та́борува́ти; — р. болг. м. та́бор, бр. та́бар, п. tabog, ч. слц. слн. tábor, схв. та́бор; — загальноприй-нятої етимології не має; останнім ча-сом виводиться з чеської мови, де пер-вісно означало гуситський табір та бу-ло пов'язане з назвою міста і, далі, біб-лійної гори Tábor «Фавор» (Москале-нко УІЛ 31; Shevelov Hist. phonol. 533; Machek ESJČ 633; Holub—Kop. 378; Holub—Lyer 475; Мельников Slavia 36/1, 109—110; Sławski JP 38/3, 230; Sł. wyg. obcych. 739; Nemeth Acta Ling. Hung. 3, 431—446); здебільшого вва-жається запозиченням з тюркських мов (пор. крим.-тат. tabug «воєнний обоз»). — Макарушка 13; Фасмер IV 6—7; Дмитриев 562; Мелиоранский ИОРЯС

10/4, 130; Korsch AfSIPh 9, 672; Mikl. EW 346; Mikl. TEI II 167—168; MNTESz III 818—819.

таблётка; — р. бр. болг. *таблётка*, п. *tabletka*, ч. слц. *tabletka*, *tableta*, м. *таблѐта*, схв. *таблѐта*, слн. *tablé-ta*; — запозичення з французької мови; фр. *tablette* «плитка, таблетка» є зменш. від *table* «дошка, плита, таблиця», що походить від лат. *tabula* «тс.». — КЭСРЯ 435; Sł. wug. obcsuch 739; Brückner 563; Holub—Lyer 475; Вуяклија 927; Klein 1563; Dauzat 696. — Див. ще **табѐль**. — Пор. **таблиця**, **таблѐ**.

таблиця, [*таблички*] «палітурки» О, *табличний*, [*табличковатий*] «у вигляді таблиці» Нед, [*табличковий*] «тс.» тж; — р. *таблиця* «таблица», бр. *таблиця* «тс.», др. *тавла* «дошка, таблиця», п. *tablica* «таблица; дошка», ч. *tabulka* «тс.», слц. *tabul'ka* «таблица», *tablica* «дошка», *tabla* «тс.», нл. *tablica* «плитка, дощечка», болг. *таблица* «таблица», м. *таблица* «грифельна дошка», схв. *таблица* «таблица; дощечка, табличка; грифельна дошка», слн. *tablica* «табличка, дощечка (з написом)»; — запозичення з польської мови, в якій утворене від нар.-лат. *tabla* «дошка, таблиця», що виникло з лат. *tabula* «тс.». — СІС² 805; Richhardt 105; Коваль 149; Фасмер IV 6; Hüttl-Worth 16; Sł. wug. obcsuch 739; РЧДБЕ 703. — Див. ще **табѐль**. — Пор. **таблётка**, **таблѐ**.

таблѐ; — р. бр. *таблѐ* «табло», ч. *tablo* (*tabló*) «монтаж фотографій випускників і викладачів», слц. *tableau* «табло», болг. *таблѐ* «дошка (для оголошень, повідомлень); демонстраційна дошка; картина, велика фотографія», м. *табло* «демонстраційна дошка; таблѐ», схв. *табло* «картина; малюнок; наочна демонстрація», слн. *tabló* «картина, малюнок»; — запозичення з французької мови; фр. *tableau* «картина, зображення; таблиця, дошка» є зменш. від *table* «дошка, таблиця», що походить від лат. *tabula* «тс.». — СІС² 805; Коваль 149; Крысин ВКР V 84—85; Holub—Lyer 475; РЧДБЕ 703; Вуяк-

лија 927; Klein 1563; Dauzat 696. — Див. ще **табѐль**. — Пор. **таблётка**, **таблиця**.

табѐ СУМ, Куз; — р. бр. болг. *табѐ*, п. ч. слц. *tabu*, м. *табу*, схв. *табу*, слн. *tabú*; — запозичене з мови корінних жителів Полінезії через англійську (англ. *taboo*, *tabu* «табу, заборона»); полінезійське *tapu* «священний, недоторканий» (букв. «надзвичайно відзначений») утворене з *ta* «відзначити» і *pu* «дуже, надзвичайно». — СІС² 806; Коваль 84—85; Kopaliński 953—954; Holub—Lyer 475; Kluge—Mitzka 766; Dauzat 696—697; Lokotsch 156; Klein 1564.

табѐн, *табѐнник*, *табѐнщик*, *табѐнитися*; — р. бр. болг. *табѐн*, п. *tabun*, схв. *табун*; — запозичення з тюркських мов; тат. чаг. *табун* «табун, стадо», тур. крим.-тат. *табым* «тс.» зіставляються з монг. *tabun* «п'ять». — Фасмер IV 7; Черных II 223; Горяев 156; Огиенко 31, 34; Шипова 299—300; Дмитриев 544; Максимов РР 1971/5, 80—82; Brückner 563; Mikl. EW 346; Mikl. TEI II 168; Lokotsch 156; Räsänen Versuch 453.

табурѐт, *табурѐтка*, [*табурѐток*] «табуретка» ЛЖит, [*табурѐтка* О, *табѐрек* О, *табѐрчик* О, *табурѐтина* Шейк] «тс.»; — р. *табурѐт*, бр. *табурѐт*, *табурѐтка*, п. *taboret*, *taburet*, ч. *taburet*, слц. *taburet*, *taburetka*, болг. *табурѐтка*, м. *табурѐт*, схв. *табурѐт*, слн. *taburét*; — запозичення з французької мови; фр. *tabouret* «табурет, табуретка» є зменш. від фр. ст. *tabour* «табурет; барабан», що походить від ар. *ṭabūl*, мн. від *ṭabl* «барабан». — Москаленко УІЛ 53; Фасмер IV 7; Черных II 223—224; Sł. wug. obcsuch 739; Holub—Lyer 476; РЧДБЕ 703; Kluge—Mitzka 766; Klein 1564; Dauzat 697.

[**табѐрка**] «верх над возом»; — неясне; можливо, пов'язане з [*табур*] «табір».

[**тава́**] «сковорода, жаровня Мо; форма для випікання хліба ГрицАВ», [*тава́*] «велика полив'яна миска» Прок; — запозичення з молдавської мови; молд.

тава́ «піднос; лист, жарівка», рум. *távă* «тс.», як і болг. *тава́* «лист, жарівка», м. *тава* «сковорода; таз (для варення)», схв. *та́ва* «сковорода», походять від тур. *tava* (*taba*) «сковорода», що зводиться до перс. *tāba* «тс.». — РЧДБЕ 703; Mikl. EW 347; Matzenauer 345; СДЕЛМ 417; DLRM 848; Lokotsch 161; Радлов III 983; Räsänen Versuch 451.

таверна; — р. бр. болг. *таверна*, п. *tawerna*, *taberna*, ч. слц. *taverna*, слн. *tavêrna*; — запозичення з італійської мови; іт. *taverna* «таверна, шиночок; трактир» походить від лат. *taberna* «дошана хатина; приміщення, крамниця, харчевня», що виникло, очевидно, з **traberna*, похідного від *trabs* «колода, брус, балка», спорідненого з гр. *τέραμνον* «хата, житло», *τέρεμνον* «тс.», ірл. *treb* «приміщення», дангл. *þorgr* «село», англ. *thorgr*, днн. *thorf*, нвн. *Dorf* «тс.», гот. *raigr* «маєток», лит. *trobà* «хата». — СІС² 806; Sł. wug. obsyeh 747; Holub—Lyer 478; Klein 1576, 1610; Walde—Hofm. II 639, 696—697.

[тавлéтка] «грифельна дошка»; — утворене від цсл. **тавла** «дошка», що походить від сгр. *τάβλα* «дошка», яке зводиться до лат. *tabula* «дошка, таблиця». — Фасмер IV 7; ГСЭ II 280, III 196. — Див. ще **табeль**.

тавлінка (заст.) «табакерка з дерева або берести»; — р. *тавлінка* «тс.», бр. **[тавлінка]** «берестяна табакерка»; — не зовсім ясне; пов'язується (Фасмер IV 8) з р. **[таволіновою]** «з таволги». — Див. ще **таволга**.

таволга (бот.) «*Spiraea* L.», *таволжник* «*Aguncus* Adans. УРС; [таволга зарубчаста, *Spiraea crenata* L.; гадючник в'язолистий, *Filipendula ulmaria* Maxim. (*Spiraea ulmaria*) Mak]», **[таволжник]** «таволга звіробоелиста, *Spiraea hypericifolia* L.» Мак, **[таволжаник]** «таволга дібровна, *Spiraea chamaedrifolia* Buru (L.)» Нед, Шейк, **[таволговий]** «який стосується таволги», **[таволжаний]** «тс.» Шейк; — р. *таволга́* «таволга; таволжник», п. *tawuľa*,

[tawoľa], ч. *tavolník*, слц. *tavol'ník* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тат. *тубылгы* «таволга», кирг. *табылгы*, *тобулгу* «тс.», тур. *tabulga* «таволжник», чаг. *табулбу*, телеут. алт. *табылбы* «тс.» споріднені з монг. *tavilga* «таволга верболиста, *Spiraea salicifolia* L.»; помилковою є думка (Шахматов ИОРЯС 7/1, 304) про слов'янське походження слова. — Макарушка 14; Фасмер IV 8; Шипова 300; Анненков 339; Горяев 444; Machek ESJC 637; Jm. rostl. 100; Holub—Lyer 478; Räsänen Versuch 452.

таво́т, *таво́тник*; — р. бр. *таво́т*, п. *towot* (з рос.), слц. *tavot*; — неясне.

та́ври «племена, які жили в Криму в I тисячолітті до н. е.», *та́вр*, *тавричанин*, *Тавріда*, *Та́врія*; — р. *та́вры*, бр. *таўры*, п. *Tauryda*, ч. *Taurové*; — засвоєна книжним шляхом давньогрецька назва скіфського племені *Таўροι*. — Фасмер IV 8.

тавро́, *таврува́льник*, *таврува́ти*, **[натаврути]** «накласти тавро»; — р. *тавро́*, бр. *таўро́*; — результат видозміни давнішого **товро́*, запозиченого з тюркських мов; тур. *tuğra* (*tūgra*) «монограма султана», дтюрк. *tuğra* «монограма, печатка хана; розпорядження хана» виводяться з перської мови. — Огиенко 34; Фасмер IV 8; Шипова 300; Korsch AfSlPh 9, 675; Lokotsch 164; Räsänen Versuch 496.

[тавро́т] «дитяча гра в хованки Г, Шейк; крик, яким ловлять тих, хто грається в хованки Шейк»; — очевидно, запозичене з гебрайської мови через посередництво мови ідиш. — Шейк 8.

тавтоло́гія, *тавтологічний*; — р. болг. *тавтоло́гия*, бр. *таўталогія*, п. *tautologia*, ч. *tautologie*, слц. *tautológia*, м. *тавтологија*, схв. *таутолòгија*, слн. *tavtologíja*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Tautologie*, фр. *tautologie*, англ. *tautology* походять від пізньолат. *tautologia*, яке зводиться до гр. *ταυτολογία* (букв. «говоріння того самого»), що складається з основ *таυτο-* «те саме», яке виникло внаслі-

док стягнення то «те», спорідненого з псл. ть «той», і αὐτό «саме», та -λογία, похідного від λόγος «розум, слово». — СІС² 806; St. wug. obcuch 747; Holub—Lyer 478; РЧДБЕ 704; Вуяклија 934; Gr. Fwb. 748; Dauzat 702; Klein 1576. — Див. ще **авто-**, **логіка**, **той**.

таган «триніжок для казана», [тагані] «пристрій для підвішування коліски під час праці на полі» Л, таганець, таганок, [таганкі] «триніжки, на які може чіплятися решето чи коліска» Мо, [таганашка] «один із нижчих сортів кримської солі», [таганувати] «зупинитися в степу для приготування їжі», [натаганити] «багато накласти; багато наготувати», [стаганювати] «здімати казан з тагана»; — р. таган «таган», бр. [таган] «чотиринога підставка під кухонний посуд», болг. тиган «сковорода», схв. тигань, стсл. **таганъ**, **тиганъ** «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тат. туркм. таган «таган», тур. крим.-тат. тыган «сковорода з ручкою» походять від гр. τήγανον (τήγνον) «сковорода», нгр. τηγάκι «тс.» неясного походження, можливо, пов'язаного з тήκω «розтоплюю». — Макарушка 13; Огиенко 55; Фасмер IV 9; ГСЭ I 391, III 197; Шипова 300—301; Горяев 359; Дмитриев 544; Matzenauer 341; Скорчев БЕ 1956/2, 159; Радлов III 1305; Räsänen Versuch 477; Meyer EW 69; Frisk II 845.

[тагун] (бот.) «хризантема лучна, ромашка, Chrysanthemum leucanthemum L.» Мак; — результат видозміни форми *тягун; пор. р. [тягун] «тс.» Анненков; назва зумовлена тим, що ця рослина вживається для витягування дрібних плоских глистів. — Див. ще **тягті**.

[тад] «туди; тоді» Нед, [таді] «тс.» тж, [тадивай] «туди»; — р. [тады] «тоді», бр. тады «тс.», ч. tady «тут; ось», слц. tade «туди; там», схв. тад «тоді», тада, слн. [táda], tedaj «тс.»; — псл. tad-, що є подовженням займенникової основи to- (пор. тоді); споріднене з лит. tadà «тоді», дінд. tadā, ав. ta-

da «тс.». — Фасмер IV 68; Holub—Kop. 382; Machek ESJČ 639; ESSJ Sl. gr. II 632—633. — Див. ще **тоді**, **той**. — Пор. **туді**.

Тадей (чоловіче ім'я), Тадію, Фадей, Тадик, ст. Таддѣй (1627); — р. Фадей, бр. Фадзей, Тадзей, п. Tadeusz, ч. Tadeáš, слц. Tadeáš, болг. Тадей, м. Tadej, схв. Таде, Тадија, слн. Tadej, стсл. **Таден**, **Тадѣн**, **Фадѣн**; — запозичення з грецької (частково з латинської) мови; гр. Θαδδαῖος (лат. Thaddaeus, Thaddeus) загальноприйнятого пояснення не має; виводиться від гебр. Taddáyu, очевидно, пов'язаного з араб. t'dhayyá (мн.) «груди» (Klein 1597); зіставляється також з гебр. taddē «хвала» (Вл. імена 91; Спр. личн. имен 465).

таджик; — р. таджик, бр. таджык, п. Tadžuk, ч. Tádžik, слц. Tadžik, схв. Тацук; — запозичення з тюркських мов; тур. чаг. тацик «таджик (так називаються перси, що живуть у Середній Азії)» (Радлов III 913) походить від сперс. tāčik «араб; перс-магометанин», яке зводиться до ар. Tāy «одне з арабських племен на півночі»; пов'язується також (Еремеев Этнонимы 134) з назвою *tat* (тюрк. tat) «іранець». — Фасмер IV 10; Агеева 162—163; Hübschmann 86—87; Horn 81—82; Зап. Колл. востоковедов 5, 80.

[тадь] «адже, так Шейк, Нед, ВеУг; отож О», [там] «адже», [тадь] «тс.»; — результат скорочення [тадьже] «адже» Шейк, що є варіантом [тадьже] «тс.» Шейк, утвореного внаслідок злиття *та* і *адже*. — Див. ще **адже**, **та**.

таж, **тажé** «таж»; — п. [taž, taže] «тс.»; — результат злиття *та* і *ж*, *же*; пор. *але ж*. — Див. ще **же¹**, **та**.

таз, **тазик**, **тазók**; — р. бр. таз, др. тазъ «металева кругла відкрита посудина», болг. тас «таз», таз (анат.) «таз», м. тас «металева тарілка; шалька», схв. та́с «тс.», tása «таз»; — запозичення з тюркських мов; тур. tas «чаша, чашка; миска, таз», крим.-тат. тас «тс.», тат. тас «великий таз для обмивання», аз. тас «таз, чаша» походять

від ар. *ṭassa*^h, *tass* «чашка», яке зводиться до перс. *tāsht* «чашка, блюдо». — Фасмер IV 10; Черных II 224; Шипова 301; Дмитриев 545; Скоряев БЕ 1956/2, 163; РЧДБЕ 704; Korsch AfSIPh 9, 672; Вуяклија 934; Mikl. EW 347; Mikl. TEI II 171; Hübschmann Arm. 266; Lokotsch 160—161; Kluge—Mitzka 771; Klein 1575. — Пор. **таця**.

Таїсія (жіноче ім'я), *Таїса*, *Тася*, *Тая*, ст. *Taicia* (1627); — р. *Таїсія*, бр. *Таїса*, болг. *Таисия*; — запозичення з грецької мови; гр. Θαΐς є іменем відомої куртизанки; припускається також зв'язок з виразом τὰ Ἴσιος «належна Ісіді» (від Ἴσις «Ісіда»). — Вл. імена 162; Спр. личн. имен 524; Илчев 474.

таїти, [*таювати*] «таїти» Шейк, *таємніця* СУМ, Шейк, [*таємноці*] «таємні справи, речі, які треба ховати», *таїна*, *таїнство*, [*таїтель*] «затаювач» Нед, *таїна*, [*таїниця*] «тайна» Нед, [*таїноці*] «таємниці», [*таїня*] «тс.» тж, *таїнік* СУМ, Нед, [*таїнікар*] «який робить таємницю з дрібниць» Нед, [*тая*] «обізнана в багатьох таємницях жінка; подруга-сусідка» Л, *таємний*, *таємничий*, *таїний*, *таїком* СУМ, Нед, *таїкома*, [*таїчаком*] «таємно, потайки» НЗ УЖДУ 26/2, [*втаїнений*] «утаємничений» Ж, [*в-потайці*] «потайки» Ж, [*затаїливість*] «хитрість, лукавство» Ж, [*ізпότηнька*] «несподівано» Пі, [*невтаїний*] «неутаюваний» Куз, [*отаєнниця*] «затаювачка» Ж, [*отай*] «таємно» Ж, *потаїнік*, *потаємний*, [*потаєний*] «таємний» Куз, *потаїливий*, *потаїний*, *потаємки*, *потаємці*, [*потаєнці*] «потаї» Г, Куз, *потай*, *потайки*, *потаїком*, *потайно*, *потайці*, *притаєний*, [*притаєнний*] «потаїний», [*притаїкуватий*] «таємний, прихований» Нед, *спотайна*, *спотайня*, *спотання*, [*спотаньга*] «зненацька, несподівано, раптово» Л [*спотая*, *спотеньга*, *спотеня*] «тс.» Л, [*спотиньга*] «нишком», [*спотинька*] «несподівано» Пі, [*утайник*] «затаювач» Куз, [*употай*] «таємно, секретно»; — р. *тайть*, бр. *таїць*,

др. *таити*, п. *taić*, ч. *tajit*, слц. *tajit'*, вл. *tajić*, нл. *tawis*, [tajiś], болг. *тая*, м. *таи*, схв. *тајати*, слн. *tajiti*, стсл. **тан-ти**; — псл. *tajiti*; — споріднене з дінд. *tāyūh* «злодій», ав. *tāyu-* «тс.», *tāya-* «крадіжка», гр. τητάω «грабую», τηόσιος «марний, даремний», хет. *tajezzi* (*tajazzi*) «краде», дірл. *tāid* «злодій»; іє. *(s)tāi- «таємно; красти». — Фасмер IV 11; Черных II 224; Горяев 359—360; Brückner 563; Machek ESJČ 634; Holub—Kop. 379; Schuster-Šewc 1495; Младенов 630; Skok III 434; Mikl. EW 345; Trautmann 313; Uhlenbeck 111; Bartholomae 647; Гамкрелидзе—Иванов 748. — Пор. **тать**.

[**таїбола**] «тайга» Куз; — р. [*таїбола*] «густий, труднопрохідний ліс», п. *tajboŷu* «простори, вкриті лісами»; — через російську мову запозичено з фінської; фін. *taipale*, *taival* (род. в. *taipallen*) «шлях, відстань, перешийок» споріднене з карел. *taival*, *taibale-* «тс.». — Фасмер IV 11; Kalima 223; Лыткин—Гуляев 277.

тайга, *тайговік*, *тайжанин*; — р. бр. *тайга*, п. ч. слц. вл. *tajga*, болг. *таїга*, м. *тајга*, схв. *тајга*, слн. *tajga*; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується (Räsänen Toivonen Comment. 131) з телеут. шор. *таїга* «скелясті гори», алт. *таїка* «тс.», спорідненими з тур. *dağ* «гора», *tau* «тс.»; більшість дослідників (Акуленко 142; St. wug. obsuch 741; Holub—Lyer 476; РЧДБЕ 704) вважає запозиченням з якутської мови, де *тайга* означає «густий, непрохідний ліс». — Фасмер IV 11; Черных II 224—225; Цыганенко 467; Шипова 302; Мурзаев РР 1969/1, 91.

тайм; — р. бр. *тайм*, п. *tajm*; — запозичення з англійської мови; англ. *time* «час» (дангл. *tīma* «час, період, тривалість життя») споріднене з дісл. *tīmi* «час», дінд. *dāti*, *dyāti* «ріже, ділить», гр. δαίζω «ділю, розділяю, розподіляю», вірм. *tī* «вік». — СІС² 806; ССРЛЯ 15, 41; Klein 1616, 1618.

таймень (іхт.) «Hucho taimen Pallas»; — р. бр. *таймень*, болг. *таймен*;

— через російську мову запозичене з фінської; фін. *taimen* «тс.» споріднене з ест. *taim* «тс.». — СІС² 806; Фасмер IV 11; Черных II 225; Kalima 223.

[таїник] (бот.) «підмаренник справжній, медівник, *Galium verum* L.» ВеБ, **[затаї]** «тс.» Мак, **[потаїник]** «підмаренник м'який, *G. mollugo* L.» Мак; — пов'язане з *таїти*; пор. інші назви: **[тай-зілля]** ВеБ, **[затаї-зілля]** Мак; мотивація назви неясна. — Див. ще **таїти**.

таїстра, **таїстріна**, **[каїстра]** «тайстра» Ж, **[страїста]** «торба, з якої годують коней» Мо; — р. **[таїстра]** «великий мішок», бр. **[таїстра]** «торба», п. *tajstra* «торба для харчів»; — запозичення з румунської мови; рум. *trăistă* «торба, торбина, сумка» (пор. алб. *trájstë* «тс.») зводиться до віз.-гр. *τάϊστρον* «торбина для фуражу»; деякі дослідники (Фасмер II 162, IV 12; Brückner 564; Sł. wug. obsyeh 741; Mikl. EW 109; Bárczi 302) схильні виводити *таїстра*, рум. *trăistă* з лат. *canistrum* «кошик, корзина». — *Vrabie Româno-slavica* 14, 175; Vincenz 9; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. 129, 139—140; Фасмер ГСЭ III 198—199; Machek ESJČ 635; Meyer EW 434—435; IF 2, 441—442; СДЕЛМ 431; DLRM 872. — Пор. **каїстра**, **таністра**, **торністра**.

тайфун; — р. бр. болг. *тайфун*, п. ч. вл. *tajfun*, слц. слн. *tajfún*, м. *тайфун*, схв. *таїфун*; — запозичення з англійської мови; англ. *typhoon* «тайфун», що зазнало впливу ар. *ṭifān* «вихор, ураган» (з гр. *τῆφών* «тс.»), походить від кит. *tai fung* «тайфун», букв. «великий вітер», утвореного з *tai* «великий» і *fung* «вітер». — Акуленко 141; СІС² 807; Фасмер IV 12; Черных II 225; Koraliński 955; Holub—Lyer 476; Вьгленов БЕ 1967/1, 48—51; Вуяклија 928; Kluge—Mitzka 767; Klein 1670.

так, **[тако]** «так», **такечки**, **[такічко]** «такечки» ВеЗа, **такеньки**, **такі**, **[такі]** «таки» ВеБ, **[такій]** «тс.» ВеБ, Шейк, **такий** СУМ, О, **такенний**, **такеленний**, **[такелецький]** «та-

кенний», **таківський**, **[таків]** «такий» Нед, **[таківий]** «такий Г, Шейк, **такісінський**, **такісичний**, **[такіський]** «таківський Нед; **такісінський**», **такаци**, **[такач]** «який підтверджує, свідчить, підтакує» Шейк, **[такість]** «властивість такого» Шейк, **[втаковитися]** «влаштуватися, розміститися, заспокоїтися» Ме, **відтак**, **[зтак]** «так» Нед, **[стак]** «тс.» Пі, Нед, **[нестак]** «не стільки, не так то», **пертак**, **підтакувати**, **[підтакачка]** «людина, що підтакує», **потакаци**, **[потакувати]** «підтакувати», **потакаїло**, **[потакач]** «який підтакує», **[потаковник]** «тс.», **потака**, **[прітакувати]** «підтакувати Г; присідати ВеЗн», **[прітакнути]** «підтакнути, погодитися; присісти», **[прітаковити]** «дати притулок, розмістити», **[прітаковитися]** «статися»; — р. бр. *так*, др. *тако*, *такъ*, п. ч. слц. вл. *tak*, нл. *tak*, *taiko*, полаб. *tok*, болг. *такá*, м. *така*, схв. *тако*, *тако*, *такō*, слн. *takó*, стсл. **тако**; — псл. *тако* «так», *такъ* «такий», утворені за допомогою суфікса -ко від займенникової основи *ta-* (з **tō-*, подовження *to-*, пор. *togo*, *tomu*, *tomь*), пов'язаної з вказівним займенником *тѣ* «той»; пор. лит. *tóks* «такий», **[тókias]** «тс.», а також (з іншим суфіксом) *tālis* «тс.». — Фасмер IV 12; Черных II 225; Brückner 564; Machek ESJČ 634; Holub—Kop. 379; Schuster-Šewc 1495—1496; Младенов 628; Skok III 431—432; ESSJ Sl. gr. II 634—641; 643—644; Trautmann 312. — Див. ще **той**.

такелаж «сукупність усіх снастей судна», **такелажник**, **такелажити**; — р. бр. болг. *такелаж*, п. *takielaž*, ч. слц. *takeláž*, схв. *такелажá*, слн. *takeláža*; — запозичення з голландської мови; гол. *takelage* «такелаж, снасті» утворене за допомогою суфікса -age від *takel* «такелаж», пов'язаного з *tak* «гілка; сук», спорідненим із снн. *taske* «зубець», норв. *tagg* «зубець; колючка», сангл. *takken* «прикріплювати». — СІС² 807; Фасмер IV 12; Вуяклија 928; Kluge—Mitzka 767, 871; Klein 1565; Vries NEW 720.

такі́р «глиниста рівнина в пустелях і напівпустелях Середньої Азії та Казахстану»; — бр. *такьі́р*, болг. *такі́ри* (мн.); — запозичення з російської мови; р. *такьі́р* «тс.» походить від туркм. *такыр* «такир; рівний, гладкий, голий», спорідненого з кирг. *такыр*, узб. *такир* «тс.», башк. тат. *такыр* «рівний, гладкий, голий», чув. *такя́р* «тс.». — СІС² 807; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 54; ССРЛЯ 15, 72; Шипова 302—303; Егоров 228; Räsänen Versuch 457.

тако́ж, **тако́з** «також» ВеБ, *та́кже*, *та́кжєнь* «тс.» Нед; — р. *та́кже*, др. *тако же*, *такъ же*, п. *takže*, *takož*, ст. *takiež*, ч. *taktěž*, слц. *taktiež*, нл. *takže*; — результат злиття др. *тако же*, *такъ же*, що складається з *тако*, *такъ* «так» і підсилювальної частки *же* «же, ж». — Вгückner 564; Machek ESJČ 634; ESSJ Sl. gr. II 642—643. — Див. ще **же¹**, **так**.

[**тако́й**] «також», [*та́ки*] «тс.» ВеУг; — р. ст. *такы*, *таки*, ч. *také* «тс.»; — похідне утворення від *так*, [*та́ко*] «так»; пор. *такі́*, [*та́ко́й*] «таки», п. [*takoj*] «тс.». — Фасмер IV 13; Machek ESJČ 634. — Див. ще **так**.

[**тако́сь**] «так»; — результат злиття *так*, [*та́ко*] «так» і *-сь* (<si); можливо, виникло під впливом *яко́сь*, пор. вираз [*яко́сь-тако́сь бу́де*] «яко́сь буде». — Див. ще **-сь**, **так**.

[**такрі́к**] «торік» Нед, [*такрі́чний*] «торішній»; — результат злиття ст. *такъ рокъ* «торік» (Тимч., Матеріали). — Див. ще **рік**, **так**. — Пор. **торі́к**.

та́кса¹ «стабільна розцінка на товари або визначений розмір оплати за певний вид праці; [оцінка заподіяної шкоди в полі або лісі O]», [*та́кція*] «такса» Шейк, *такса́тор*, *такса́ція*, *таксува́льник*, *таксаці́йний*, *таксува́ти*, [*перетаксува́ти*] «переоцінити» Куз; — р. бр. болг. м. *та́кса*, п. вл. *taksa*, ч. слц. *taxa*, схв. *та́кса*, слн. *taksa*; — через польське посередництво запозичено із середньолатинської мови; слат. *taxa* «визначена ціна» походить

від лат. слат. *taxo*, *-āge* «оцінювати, визначати ціну», пов'язаного з лат. *tan-go*, *-ege* «торкатися; обмацувати, мацати», спорідненого, очевидно, з гр. *τῆτα-υών* «який схопив», дангл. *racian* «поплескувати». — СІС² 807; Фасмер IV 13; Черных II 225—226; Горяев 360; Смирнов 287; Вгückner 564; Kopaliński 955; Holub—Kop. 380; Holub—Lyer 478; Вујаклија 928; Kluge—Mitzka 774; Klein 1570, 1577; Walde—Hofm. II 647, 652. — Пор. **такт**, **тангенс**.

та́кса² (порода собак); — р. бр. *та́кса*, п. *taks*, болг. *дакс*; — запозичення з німецької мови; нім. *Dachshund* «такса (собака)», букв. «борсукова собака», містить у своєму складі основу *Dachs* «борсук», споріднену з гол. *das* «тс.», дінд. *tákšati* «тєслярує, буде», гр. *τέκτων* «тєсляр, будівельник», лат. *texo*, *-ege* «ткати, плести, вити; будувати», лтс. *tēst* «тєсати», псл. *tesati*, укр. *тєса́ти*. — СІС² 807; Фасмер IV 13; Горяев 360; Vries NEW 106; Frisk II 867; Klein 395; Kluge—Mitzka 119. — Див. ще **тєса́ти**.

таксі́, **таксі́ст**; — р. болг. *таксі́*, бр. *таксі́*, п. *taksówka*, ч. слц. *taxi*, *taxík*, м. *такси*, схв. *та́кси*, слн. *táksi*; — запозичення з французької мови; фр. *taxi* «таксі» утворене з *taximètre* «лічильник таксомотора» і пов'язане з *taxe* «такса, тверда ціна», *taxer* «встановлювати тверду ціну, оцінювати», що походить від лат. *taxo*, *-āge* «оцінювати, визначати ціну». — СІС² 807; Черных II 226; Sl. wуг. *obcuch* 741; РЧДБЕ 705; Вујаклија 929; Dauzat 702. — Див. ще **та́кса¹**.

таксоно́мія (біол.) «учення про принципи класифікації в застосуванні до об'єктів живої природи»; — р. болг. *таксоно́мия*, бр. *таксано́мія*, п. *taksonomia*, ч. *taxonomie*, слц. *taxonómia*, слн. *taksonomija*; — запозичення з французької мови; фр. *taxonomie* «таксономія» утворене з основ гр. *τάξις* «порядок, організація», пов'язаного з *τάσσω* «ставлю, кладу, розміщую», спорідненого, очевидно, з лит. *pa-togùs* «зруч-

ний», і -*voúā* від *vóuoç* «законоположення, закон». — СІС² 807; Sł. wug. obsyeh 741; Klein 1577; Frisk II 845—846. — Див. ще **автоно́мія**. — Пор. **та́ктика**, **тані́стра**.

таксофón «телефон-автомат»; — р. болг. *таксофón*, бр. *таксафón*, схв. *таксофон*; — утворене з основ *та́кса* «норма оплати» і *-фон* від гр. *φωνή* «голос; звук». — СІС² 807; РЧДБЕ 705; Вујаклија 929. — Див. ще **та́кса¹**, **фонéтика**. — Пор. **магнітофón**, **телефón**.

такт «метрична музична одиниця; ритм руху, дії; почуття міри», *та́ктовий*, *та́кто́вний*, *безта́ктний*, [*не́такт*] «відсутність такту» Куз; — р. бр. болг. м. *такт*, п. ч. слц. вл. *takt*, схв. *та́кт*, слн. *tákt*; — запозичення з німецької і французької мов; нім. *Takt* «метрична музична одиниця; ритм руху, дії», фр. *tact* «почуття міри» походять від лат. *tactus* «дотик, доторк; відчуття дотику; відчуття», пов'язаного з дієсловом *tango*, -*ere* «торкатися», спорідненим, очевидно, з гр. *τέταχών* «який схопив», дангл. *rassian* «поплескувати». — СІС² 807; Коваль 164; Фасмер IV 13; Горяев 360; Brücker 564; Kopaliński 955; Holub—Lyer 476; Holub—Kop. 379; РЧДБЕ 705; Вујаклија 929; Kluge—Mitzka 767; Dauzat 697; Walde—Hofm. II 647. — Пор. **та́кса¹**, **тангенс**.

та́ктика, *та́ктик*, *та́ктичний*; — р. болг. м. *та́ктика*, бр. *та́ктыка*, п. *taktyka*, ч. слц. вл. *taktika*, схв. *та́ктика*, слн. *táktika*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Taktik*, фр. *tactique*, англ. *tactic*, *tactics*, нлат. *tactica* походять від гр. *τακτικά* «тактика», форми с. р. мн. від прикметника *τακτικός* «тактичний», пов'язаного з прикметником *τακτός* «розставлений, вишикуваний» і дієсловом *τάσσω* «ставлю, розставляю; шикую», спорідненим, очевидно, з лит. *pa-togùs* «зручний». — СІС² 807; Коваль 176; Фасмер IV 13; Kopaliński 955—956; Holub—Lyer 476; РЧДБЕ 705; Gr. Fwb. 744; Dauzat 697;

Klein 1565; Frisk II 845—846. — Пор. **сінтаксис**, **таксонóмія**, **тані́стра**.

[**такува́ти**] «руйнувати, знищувати» Нед, [*стакува́ти*] «зруйнувати Нед; скасувати, знищити Чаб»; — неясне; можливо, запозичення з тюркських мов; пор. тур. *tak* «звук топтання; здавлений», телеут. *tak* «витоптаний, голий».

тал (бот.) «верба п'ятитичинкова, верболіз, *Salix pentandra* L.», *та́ла* «тс.; [верба козяча, *Salix caprea* L.] Мак», [*та́льник*] «верба попеляста, *Salix cinerea* L.» Шейк, Нед, [*та́ліна*] «один куш талу; багато талу» Шейк, Нед, [*талажча́ник*] «верба прутovidна, *Salix viminalis* L.», [*нетала*] «верба розмаринлиста, *Salix rosmarinifolia* L.» Мак; — р. *тал* «верба»; — запозичення з тюркських мов; пор. тат. кирг. каз. чаг. уйг. алт. шор. *тал* «верба», дтюрк. *tal* «тс.»; помилковим є припущення (Uhlenbeck 112; Hofmann 351; Torp 184) про слов'янське походження слова і спорідненість з дінд. *tālī* «вид дерева», *tālah* «винна пальма», гр. *τήλις* «гуньба свіже сіно, *Trigonella foenum-graecum* L.», лат. *tālea* «парін, саджанець», лит. *atólas* «отава», *talókas* «дорослий». — Фасмер IV 13—14; Шипова 303; Дмитриев 545; Mikl. EW 346; Mikl. TEI II 169; Севортян III 130—131; Räsänen Versuch 457.

талаба́н — див. **балабан⁴**.

талаба́нити «шваркотати, базікати, тарабанити»; — р. [*талаба́нить*, *талаба́нить*] «базікати, тарабанити»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *тараба́нити* (пор.).

[**тала́бати**] «топтати, товкти (ногами)» Нед, [*талабува́ти*] «тс. Нед, топтати болото Ба», [*талаба́їти*] «хвилювати?, збурювати?», [*талаба́ний*] «товчений» Чаб, *розталаба́ваний* «розмішений», [*сталабува́ти*] «знищити (врожай)» (про тварин) Досл. і мат. IV; — п. [*taľabać*] «топтати, толочити»; — очевидно, пов'язане з *талува́ти* «топтати, витоптувати» (див.).

[**талаві́ря**] «чабанська пісня» Шейк, Нед; — похідне утворення від приспіву в чабанській пісні [*талаві́рі-ві́рі-ві́рі*].

[талалай] «базіка, балакун», талалайка, [талалайка] «тс.», [талалая] «гуляння в гурті» Корз; — р. талалакати «шваркотати, базікати», [талалака] «базіка», бр. [талалуй] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер IV 14. — Пор. талалайка.

талалайка «балалайка; [рід пісні] Шейк, Нед», [таладайка] «балалайка» Чаб; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з талалайка «базіка, балакуха». — Пор. балалайка, талалай.

[талалайство] «набрід» Нед, [таладайство] «непевні люди» Корз, [таралайство] «збиранина (натовп)» О; — п. tałatajstwo «наволоч, набрід, голота», tałatajstwo, [taładajstwo] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [таландати] «клопотатися; ходити і наглядати», п. [tałędać się (tałyndać się)] «волочитися, вештатися, тинятися». — Онышкевич Исслед. п. яз. 249; Brücker 564. — Пор. таландати.

талан¹ «доля, життєвий шлях; талант», [таланниця] «щаслива, щасливиця», [таланний] «щасливий», [таланливий] «щасливий Г; талановитий, обдарований Шейк, Нед», [таланістий] «щасливий, удачливий», таланісти СУМ, Шейк, безталанник, безталання, безталанний, неталан, безталанити; — р. бр. діал. талан; — запозичення з тюркських мов; тур. talan «пограбування, грабіж», чаг. talan «грабіж, здобич», кирг. talan «щастя» є похідними від тюрк. tala «грабувати, нищити»; менш переконливим є пов'язання (Критенко Мовозн. 1973/2, 32) з талант. — Макарушка 13; Огієнко РМ 1938/12, 525; Коваль 111; Фасмер IV 14; Шипова 304; Горяев 360; Дмитриев 562; Mikl. EW 346; Mikl. TEI II 169; Lokotsch 158; Räsänen Versuch 458. — Див. ще талувати.

[талан²] «вмучений, худий кінь» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. талан «шкапа», рум. talán «тс.» виводяться від тур. talan «пограбування, грабіж». — СДЕЛМ 418; DLRM 843. — Див. ще талан¹.

[таландати] «ходити коло господарства, доглядати за ним, клопотатися Г; тупцювати; ходити і наглядати Нед», [таландувати] «тс. Г, Нед; нишпорити, шукати; тяжко працювати О», [таландити] «доглядати» О, [таланкувати] «берегти, доглядати, дбати» Нед, [таланувати] «працювати ВеУг; тяжко працювати О», [талан] «робота ВеУг; виснажуюча праця О», [таланник] «робітник» О; — п. [tałędać się (tałyndać się)] «волочитися, вештатися, тинятися», ч. [talandoval] «бродити»; — неясне; пов'язане з [каламити] «бідувати», [каландити] «тс.», [каланник] «бідняк». — Пор. каландник.

таланити — див. табанити.

таланкувати — див. таландати.

талант, талановитий, талантовитий «талановитий» Чаб; — р. болг. талант, бр. м. талент, п. ч. слц. вл. talent, схв. таленат, слн. talènt; — запозичення з французької мови; фр. talent «талант, хист» походить від пізнолат. talentum «тс.», яке розвинулось на ґрунті лат. talentum «грецька міра ваги і грошова одиниця», що походить від гр. τάλαντον «ваги; одиниця ваги; грошова одиниця», пов'язаного з τάλας, род. в. τάλαντος «стражденний, нещасний; болісний, важкий», спорідненим з дінд. tulá «ваги», tulayati «піднімає, зважує», лат. tollo, -ere «піднімати», toleго, -āge «нести», тох. В tal- «піднімати», тох. А täl- «тс.», гот. fulan «виносити, терпіти, страждати», дісл. pola, дангл. polian «тс.», лит. tiltas «міст». — СІС² 808; Коваль 110—111; Фасмер IV 14—15; Черных II 226; Горяев 360; Будагов Ист. слов 156—160; Brücker 564; Kopaliński 956; Holub—Kop. 379; Holub—Lyer 476; Младенов 628; Вуяк-лија 929; Dauzat 698; Gamillscheg 835—836; Walde—Hofm. II 643; Frisk II 847, 848—849.

[таланта́ти] «бовтатися, хитатися» Дз; — афективне утворення.

талань — див. толань.

талапати «утворювати характерні звуки під час ходіння в розтоптаному

або великому взутті; [каламутити воду, хлюпаючись у ній; бруднити чимось рідким]», [таляпати] «тс.» Шейк, Нед, телéпнути, талáп (виг.), [таляп] «талап» Шейк, [таляпú-таляпú] (вигук для вираження тривалого рівномірного бовтання в рідині), телéп, [талáпá-ніна] «копирсання в брудній рідині Ме», [таляпáло] «чоловік, який возиться з рідиною, розливаючи її; нехлюй, нечепура», [таляпáлка] «жінка, яка возиться з якоюсь рідиною; замазура, нехлюя, нечепура», [таляпáніна] «заняття, возня з чимось рідким; маза-нина, ляпанина», [таляпúщий] «який любить возитися з рідиною, розливаючи її», [таляпи] «поміи» Нед, зателéпатися, зателéпаний, зателéпуватий, зателéпа; — п. [tałapać się] «плескатися, хлюпатися у воді»; — звуконаслідувальне утворення, похідне від вигуку талáп ([таляп], телéп); пор. ляпати від вигуку ляп.

тáлер — див. тáляр.

тáлі «судновий вантажопідіймальний механізм із системи блоків», таль «тс.», талéвий; — р. тáли, бр. тáли, п. talia; — через російську мову запозичено з голландської; гол. talie «талі; кінець (троса)» походить від іт. taglia «поліспасть», що виникло з лат. tālea «прут, кіл; пагін, саджанець», спорідненого з дінд. tālī «вид дерева», tālaḥ «витка пальма», гр. τᾱλίς «доросла дівчина, наречена», лит. atólas «отава», talõkas «дорослий». — СІС² 808; Фасмер IV 15; Meulen 207—208; Sł. wug. obcych 742; Matzenauer 342; Vries NEW 721; Kluge—Mitzka 768; Walde—Hofm. II 643; Frisk II 892—893. — Пор. тáлія.

тáлії¹ (хімічний елемент, метал); — р. тáллий, бр. тáлії, п. tal, ч. thallium, слц. tálium, болг. тáлий, схв. талијум, слн. tálij; — запозичення з новолатинської мови; нлат. thallium «тс.» утворено від гр. θάλλος «паросток, пагін, молода гілка, зелена гілка», спорідненого з вірм. dalag «зелений, свіжий; зелень», алб. dal «сходжу (про рослини)»; назва була зумовлена зеленою лінією в

спектрі талію. — СІС² 808; Волков 64; Фигуровский 121—122; Kopaliński 956; РЧДБЕ 706; Вујаклија 930; Frisk II 649—650.

[тáлії²] (бот.) «житняк пухнатоквітковий, Agropyrum dasyanthum Led.»; — неясне; можливо, пов'язане з цсл. тални «зелена гілка», що походить від гр. θάλλιον, пов'язаного з θάλλος «тс.», спорідненим з вірм. dalag «зелений, свіжий; зелень», алб. dal «сходжу (про рослини)». — Leskien IF 19, 207; Walde—Hofm. II 643.

[тáлірка] (бот.) «садова айстра китайська, Callistephus chinensis Nees.» ВеНЗн; — результат семантичної видозміни назви [талірка] «тарілка»; пор. інші назви цієї рослини: [тарелка, тарівка, тарілка, тарілку, тарілиці]; назва зумовлена тим, що квітки айстри зібрані в суцвіття (кошики), які за своєю формою нагадують тарілки. — Див. ще таріль. — Пор. тарілка.

талісмáн; — р. болг. м. талисмáн, бр. талисмáн, п. слц. talizman, ч. talisman, схв. талисмáн, слн. tálisman; — запозичення з французької мови; фр. talisman «талісман» походить від ісп. talisman, що виникло з нар.-ар. ṭilsamán, мн. від ṭilsám, якому відповідає ар. ṭilasm «тс.», що походить від сгр. τέλεσμα «посвячення, таїнство», яке розвинулося з гр. τέλεσμα «податок; грошова сума», похідного від телéω «закінчую; виконую, здійснюю; плачу; уводжу в таїнства, посвящаю», пов'язаного з τέλος «звершення, здійснення; закінчення, кінець», τῆλε «далеко, удалину». — СІС² 808; Фасмер IV 15; Черных II 226; Горяев 380; Kopaliński 956; Holub—Lyer 476; РЧДБЕ 706; Вујаклија 930; Matzenauer 342; Dauzat 698; Kluge—Mitzka 768; Falk—Torp 1244; Klein 1567. — Див. ще теле-

тáлія, [тáлійка] «ватний жилет, фуфайка-безрукавка Мо; ватна жилетка без рукав Берл; ліфчик Чаб»; — р. болг. тáлия, бр. тáлія, п. talia, ч. слц. tajle; — запозичення з французької мови; фр. taille «ріст, стан, талія» пов'я-

зане з *tailler* «рубати, тяти, різати», що виникло з нар.-лат. **taliare* «тс.», похідного від лат. *tālea* «прут, кіл; пагін, саджанець», спорідненого з дінд. *tālī* «вид дерева», *tālah* «винна пальма», гр. *tālīs* «доросла дівчина, наречена», лит. *atólas* «отава», *talōkas* «дорослий». — Фасмер IV 15; Черных II 226—227; Горяев 360; Holub—Lyer 476; Младенов 629; Dauzat 697; Walde—Hofm. II 643. — Пор. **талі**, **гальба**.

талмуд СУМ, Нед, [*талмуд*] «талмуд» Нед, *талмудізм*, *талмудіст*, *талмудичний*; — р. бр. болг. *талмуд*, п. *Talmud*, *Talmud*, ч. слц. вл. *talmud*, схв. *Талмуд*, слн. *talmúd*; — запозичення з гебрійської мови; гебр. *talmúdh* «учення» пов'язане з *lāmádh* «учився», спорідненим з араб. *lʾmadh* «тс.», сір. *lamtédh* «привчав», ак. *lamādu* «учитися». — СІС² 808; Kopaliński 956; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 706; Вуяклија 930; Klein 1568.

таловірка «дрібна засолена риба, сорт оселедців», [*таловірство*] «промисел соління риби», [*таловірство*] «тс.», [*таловірщик*] «той, хто займається промислом соління риби» Шейк, Нед; — р. [*талавірка*] «20 пудів дрібної білої риби, близько 4000 штук», [*таловірка*] «маленький лящ, якого спіймали під льодом»; — вважається утвореним з основ *talъ* «талій» і *virъ* «джерело, вир» (букв. «яка з'являється з талої води»); може бути пов'язане і з [*талувати*] «топтати, натоптувати, щільно укладати» (як усяка риба, щільно укладена в бочку, зокрема оселедці). — Фасмер IV 15. — Див. ще **вир**, **танути**. — Пор. **талувати**.

талон; — р. бр. болг. *талон*, п. вл. *talón*, ч. слц. слн. *talón*, м. *талон*, схв. *талон*; — запозичення з французької мови; фр. *talón* «п'ята, каблук; прикуп, талон (у картах)» походить від нар.-лат. **tālōnem*, зн. в. від **tālō* «п'ята», що розвинулося з лат. *tālus* «кісточка, шиколотка; п'ята», яке виникло, очевидно, з **taxlos* (пор. *taxillus* «гральна кісточка», зменш. від *tālus*). — СІС²

808; Фасмер IV 16; Черных II 227; Горяев 360; Kopaliński 956; Machek ESJČ 635; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 706; Dauzat 698; Gamillscheg 836; Kluge—Mitzka 768; Walde—Hofm. II 645.

талувати «топтати, витоптувати; недбало ставитися, не берегти речей, [натоптувати, щільно укладати, пакувати Шейк]», *потала* «з'їдання, знищення», [*сталувати*] «попсувати (річ недбалим ставленням)», [*сталуватися*] «перевтомитися» Корз; — р. [*таловатъ*] «красти», [*исталоватъ*] «знищити»; — запозичення з тюркських мов; тур. аз. тат. кирг. крим.-тат. алт. телеут. шор. *тала* «терзати, роздирати, нищити, кусати; грабувати, плюндрувати» споріднене з монг. *tala* «грабувати». — Фасмер IV 15; Шипова 304—305; Mikl. TEI II 169; Севортян III 134—137; Räsänen Versuch 458.

[**галь**¹] «заложник» Шейк; — р. [*таль*] «застава, заложник», др. *таль* «заложник», ч. ст. *tál* «застава», схв. *талац* «заложник», слн. *tálec*, стсл. **таль** «тс.»; — псл. **talъ* «застава, заложник», споріднене, очевидно, з лат. *tālīo* «відплата», кіпр. *tal* «платити, винагороджувати, оцінювати», брет. ст. *tal* «платник», ірл. *taile* «заробітна плата», нвн. *zahlen* «платити», гр. *τέλος* «платіж, податок, мито»; менш обґрунтованим є пов'язання (Much WuS I, 47) з лат. *tālea* «пагін, саджанець», гр. *tālīs* «доросла дівчина, наречена», дінд. *tālī* «вид дерева», *tālah* «винна пальма». — Machek ESJČ 634—635.

[**галь**²] «жереб» Нед; — неясне; можливо, результат семантичної видозміни назви [*таль*] «заложник».

[**гальба**] «пліт сплавного дерева»; — очевидно, пов'язане з рум. *tăia* (<**tal'a*) «різати, рубати, колоти», що походить від лат. *tālio*, -āre «тс.», пов'язаного з *tālea* «прут, кіл; пагін, саджанець», спорідненим з дінд. *tālī* «вид дерева», *tālah* «винна пальма», гр. *tālīs* «доросла дівчина, наречена», лит. *atólas* «отава», *talōkas* «дорослий». — Vincenz 8; СДЕЛМ 444; DLRM 849; Pușcariu 157;

Walde—Hofm. II 643. — Пор. **талі**, **талія**, **талювати**.

тальвег «найнижча частина долини, балки, річища»; — р. бр. *тальвег*, п. *talweg*, болг. *тальвег*; — запозичення з німецької мови; нім. *Talweg* «тальвег; дорога через долину» складається зі слів *Tal* «долина» (свн. двн. *tal*), спорідненого з гот. днн. *dal*, дісл. *dalr*, англ. *dale* «тс.», гр. *θάλος* «печера, кругла будівля, парна лазня круглої форми», псл. *doľъ* «долина», укр. *діл*, і *Weg* «дорога» (свн. двн. *wēs*), спорідненого з гот. *wigs*, днн. *weg*, дісл. *vegr*, англ. *way* «тс.». — СІС² 808; ССРЛЯ 15, 84; РЧДБЕ 706; Kluge—Mitzka 767, 842. — Див. ще **діл**.

талък; — р. *талък*, бр. *талък*, *талька*, п. слц. *talk*, ч. *talek*, болг. м. *талк*, схв. *талк*; — запозичено з французької мови через німецьку (нім. *Talk* «тс.»); фр. *talc* походить від ісп. *talque*, що виникло з ар. *ṭālaq, talq* «тс.». — СІС² 809; Фасмер IV 16; Machek ESJČ 635; Matzenauer 342; Kluge—Mitzka 768; Dauzat 698; Klein 1566.

талька «моток пряжі, ниток; [сіра нитка, що йде на виготовлення невода Берл]»; — бр. *талька*, п. *talka, tala* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *талька* «тс.» пов'язане з *талі* «талі». — Фасмер IV 16. — Див. ще **талі**.

тальма «жіноча довга накидка без рукавів»; — р. бр. *тальма*, п. *talma*, болг. *талма*; — назва пов'язана з прізвищем французького актора *Тальма* (*Talma, François-Joseph, 1763—1826*). — СІС² 809; Фасмер IV 16; РЧДБЕ 706.

[**тальок**] «болячка» Нед; — неясне.

[**тальян**] «сітка, що опускається на дно моря і піднімається, коли надійде риба Г, Шейк; ятір великого розміру Берл»; — р. [*тальян*] «сітка, що опускається на дно моря і піднімається, коли надійде риба»; — запозичення з турецької мови; тур. *талџан, далџан* «дер'яний пристрій для ловлі риби», очевидно, є похідним від *dal* «занурювати», спорідненого з крим.-тат. тат. діал.

дал, кар. кумик. каз. ног. *тал* «тс.». — Фасмер IV 17; Шипова 305; Mikl. TEI Nachtr. I 26; Севортян 1980 133—134.

тальянка «однорядна російська гармонія»; — бр. *тальянка* «тс.»; — запозичене з російської мови; р. *тальянка* «тс.» виникло з *итальянка* «італійка» (пор. укр. [*тальянка*] «італійка» Шейк, [*таліянка*] «тс.»), похідного від *Италия* «Італія». — Фасмер IV 17; ССРЛЯ 15, 86; Булич ИОРЯС I, 328—329.

[**талювати (карти)**] «тасувати (карти), тримати банк Куз; ділити на рівні частини Ба», [*таліровати*] «тасувати» Нед, *талія* (у грі в карти); — р. *талія* «талія», бр. *талія*, п. *talía* «тс.», ч. *talón* «частина карт, що залишилася після роздачі гравцям», слц. *talón* «талія, колода карт», схв. *талџн* «частина карт, що залишилася після роздачі гравцям», слн. *talón* «тс.»; — запозичення з німецької і французької мов; нім. *tailieren* «тасувати (карти), тримати банк» походить від фр. *tailler* «рубати, тяти; тримати банк», *taille* «талія», що виникли з нар.-лат. **taliare* «рубати, тяти», пов'язаного з лат. *tālea* «прут, кіл; пагін, саджанець». — ССРЛЯ 15, 81; Dauzat 697. — Див. ще **талія**. — Пор. **талі**, **тальба**.

таляр СУМ, Куз, *талер*, [*тарель*] «таляр»; — р. бр. болг. *талер*, п. *talar*, ст. *taler*, ч. *tolar*, слц. *toliar*, вл. *toleř*, нл. *tolaf*, схв. *талџр*, слн. *tólar*; — через польську мову запозичено з німецької; нім. *Taler* (старовинна німецька срібна монета) виникло внаслідок скорочення *Joachimstaler* «тс.», утвореного від *Joachimstal*, букв. «долина святого Йоахима» (у Чехії), місця, де добувалося срібло і де вперше (в 1519 р.) була викарбувана ця монета. — СІС² 808; Шелудько 47; Коваль 110; Чернов ЛБ VII 35—36; Hüttl—Worth 17; Richhardt 105; Brückner 564; Kopaliński 956; Machek ESJČ 646; Holub—Lyer 484; Holub—Kop. 387; Вуяклија 930; Kluge—Mitzka 768. — Пор. **долар**.

там, [*тама*] «там», [*таменька* Шейк, Нед], *таменьки*, [*тамечка* Шейк], *та-*

мечки, [та́мика Л, та́мики Л, та́мій Нед, та́міка Нед, та́мка, та́мкай ВеБ, та́мкоки О, та́мки, та́мківа, та́мківа Шейк, та́мкова О, та́мо Шейк, Нед, та́моу Нед, та́мок, та́монь Нед, та́монька Нед, та́моньки Нед, та́мусь] «тс.», [та́мецький] «тамошній» Нед, [таме́шній, тамо́шний Нед], та́мошній СУМ, Нед «тс.», [відта́м] «звідти»; — р. бр. болг. там «там», др. тамо «там; туди», тамъ «тс.», п. tam «там», [tamo], ст. тамо «тс.», ч. слц. вл. нл. tam «там; туди», полаб. tom «там», м. таму «там; туди», [тамо], схв. та́мо «тс.», слн. tam «там», стсл. та́мо «тс.»; — псл. тамо «там», утворене за допомогою суфікса -то від займенникової основи ta- (з *tō-, подовження to-), пов'язаної з вказівним займенником ть «той»; пор. лтс. tām у puo tām «звідти», гр. τῆμος «тоді», дор. tāmos «тс.» — Фасмер IV 17; Черных II 227; Brückner 564; Machek ESJC 635; Младенов 629; ESSJ Sl. gr. II 644—646; Kozlovskij AfSlPh 10, 657; Mühl.—Epdz. IV 147; Frisk II 894. — Див. ще той. — Пор. так.

та́ма «загата, гребля; [перешкода СЧС]», тамувати «вгамовувати, заспокоювати; [трамбувати, утоптувати Шейк]»; — запозичення з польської мови; п. tama «загата, гребля, дамба; перешкода, перепона» походить від свн. tam «дмба, гребля, загата» (нвн. Damm «тс.»), спорідненого з англ. dam, дфриз. dāmm, дісл. damm «тс.», гот. faúr-dam-tjan «загороджувати» і, можливо, гр. θεμεθλα «фундамент». — СЧС 294; Шелудько 47; Sł. wug. obcych 742; Brückner 564; Matzепauer 342; Kluge—Mitzka 120.

тамада́ «розпорядник бенкету»; — бр. тамада́; — запозичення з російської мови; р. тамада́ походить від груз. tamada «тс.» — СІС² 809; КЭСРЯ 436; Цыганенко 468; ССРЛЯ 15, 89; ТСБМ V 468.

Тамара́ (жіноче ім'я), Та́ма, То́ма, ст. Тамаръ «долон(я)...» (1627); — р. бр. болг. Тамара, ч. слц. Tamara, стсл.

Тамара, Тамарь, Тамара; — запозичення з гебрайської мови; гебр. Tāmār, букв. «фінікова пальма»; — споріднене з ар. tāmāga «тс.» — Вл. імена 162; Беринда 210; Петровский 206; Спр. личн. имен 524; Илчев 475. — Див. ще тамарінд.

тамарінд (бот.) «Tamarindus indica L.»; — р. болг. тамарінд, бр. тамарінд, п. tamarynda, tamaryndowiec, ч. слц. tamarind, слн. tamarinda; — запозичено з іспанської мови через німецьку (нім. Tamarinde); ісп. tamarinda «тс.» походить від ар. tamr Hindí «індійський фінік», що складається з назв tamr «фінік», спорідненого з гебр. tāmār «пальмове дерево, фінікова пальма», арам. tamrā «фінік», сір. t^emartā, еф. tamr «тс.», та Hindí «індійський». — СІС² 809; ССРЛЯ 15, 89; Sł. wug. obcych 742; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 706; Klein 1568. — Пор. тамариск.

тамариск (бот.) «Tamarix L.», тамариск СУМ, Нед, тамарискові, тамарисківі; — р. болг. тамариск, тамариск, бр. тамариск, п. tamaryszek, ч. tamaryšek, слц. tamariška, схв. тамарис, тамариска, слн. tamariska; — запозичення з пізньолатинської мови; пізньолат. tamariscus виникло з лат. tamarix «тамариск», що походить від гебр. tāmār «пальмове дерево, фінікова пальма» або ар. tamr «фінік», споріднених з арам. tamrā «фінік», сір. t^emartā, еф. tamr «тс.» — СІС² 809; ССРЛЯ 15, 90; Sł. wug. obcych 742; Machek ESJC 635; Holub—Kop. 379; Holub—Lyer 477; Klein 1568. — Пор. тамарінд.

[тамацькати] «напихати» Шух; — неясне; можливо, пов'язане з та́ма (див.).

тамбу́р¹ «ударний східний інструмент, рід барабана; стародавній музичний струнний інструмент», [тамбор] «барабанщик; барабан» Нед, тамбу́рін; — р. бр. тамбу́р «барабан», п. tambor «барабанщик; барабан», tambur «тс.», ч. tambor «барабанщик», tambur «барабан», слц. tambur «тамбу́рин, бубон», tambura «балканський музичний

інструмент», болг. *тамбура* «східний струнний інструмент», м. *тамбура* «струнний інструмент», *тамбур* «тс.; барабан», схв. *тамбура* «струнний інструмент», *тамбур* «барабан; барабанщик», слн. *tambúr* «барабан», *tambúra* «струнний інструмент», *támbog* «барабанщик»; — запозичене з французької мови (форма [тамбор] через польську); фр. *tambour* «барабанщик» походить від ар. *ṭabūl*, мн. до *ṭabl* «барабан», зближеного з нар.-ар. *ṭanbūr* «лютня, мандоліна» (ар. *ṭunbūr* «тс.»). — СІС² 809; Макарушка 13; Фасмер IV 17—18; Holub—Lyer 477; Dauzat 698; Gamillscheg 833; Lokotsch 159; Klein 1569.

тамбур² «прибудова біля входу в приміщення; закритий майданчик пасажирського залізничного вагона»; — р. бр. *тамбур*, п. *tambog*, *tambur*, болг. *тамбур*, схв. *тамбур*; — запозичення з французької мови; фр. *tambour* (архит.) є результатом семантичної видозміни *tambour* «барабан». — СІС² 809; Фасмер IV 17—18; РЧДБЕ 706—707; Dauzat 698. — Див. ще **тамбур¹**.

[тамбур³] (бот.) «кушир занурений, *Ceratophyllum demersum* L.»; — неясне.

[тамбурок] «рід ручних п'ялець», *тамбур* «вишивання або плетіння петля в петлю»; — р. *тамбур* «в'язання або вишивання петля в петлю», бр. *тамбур* «тс.; [крючок для в'язання мережива]», [тамбурка] «крючок для в'язання мережива», п. *tambogek* «п'яльці», *tamburek*, *tambog* «тс.»; — через польську мову запозичене з французької; фр. *tambour* «п'яльці» є результатом семантичної видозміни назви *tambour* «барабан» (п'яльці мають барабаноподібну форму). — СІС² 809; Фасмер IV 17—18; Сл. вуг. обсуч 743; Dauzat 698; Klein 1569. — Див. ще **тамбур¹**.

тамга «клеймо, тавро, мітка як знак власності; герб, печатка або підпис; торговельне мито на Русі в епоху татаро-монгольського ярма»; — р. бр. *тамга*

«тс.», др. *тамъга* «клеймо, тавро, печатка; вид податку, уведеного на Русі татарами; торгове мито», п. *тамга* «знак на монетах з іменем і титулом султана або хана», болг. *дамга* «пляма; клеймо, тавро; штемпель, печатка», схв. *dągma* «клеймо, тавро, знак», *dańga* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; пор. уйг. тат. *тамба* «клеймо, тавро, знак власності; печатка», чаг. *тамба* «тс.; мито, стягуване з купців, проїжджих», кирг. чув. *тамга* «клеймо, тавро», туркм. *тагма* «тс.; знак, мітка», тур. *damga* «клеймо, тавро; штемпель», аз. *дамга* «тс.», джурк. *tamya* «печатка, відбиток». — Огиенко 34; Фасмер IV 18; Шипова 305—306; Дмитриев 545; Горяев 360; Сл. вуг. обсуч 743; РЧДБЕ 173; Верн. I 178; Mikl. EW 39; Mikl. TEI I 281; Matzenauer 342; Lokotsch 38.

[тамдй] «туди» Нед; — результат стягнення форми [тамтудй] «тс.» Нед, варіанта *тамтудй* «тс.» (пор. п. *tamtędy* «туди, он туди; тудою, он тудою», ч. *tamtudy* «он туди, тудою», слц. *tamtade* «он туди»). — Див. ще **там, тудй**. — Пор. **тамгадй**.

таметов — див. **тэметів**.

[таміка] (орн.) «садова славка, *Sylvia borin* Bodd.» Шарл; — неясне.

таможня; — бр. *таможня* «митниця», др. *таможъникъ* «збирач особливого податку при татарському управлінні на Русі; збирач торгового мита», п. [тамо́жня] «митниця»; — запозичення з російської мови; р. *таможня* утворене від др. *тамъга* «вид податку, уведеного на Русі татарами; торгове мито». — Огиенко 34; Фасмер IV 18; Черных II 227; КЭСРЯ 436; Цыганенко 468; Шипова 306—307; Верн. I 178. — Див. ще **тамга**.

тампѳн, *тампонаж*, *тампонация*, *тампонувати*; — р. бр. болг. м. *тампѳн*, п. *tampon*, ч. слц. слн. *tamrѳn*, схв. *tāmpōn*; — запозичення з французької мови; фр. *tampon* «пробка, затичка; тампон» є назалізованим варіантом форми *tapon* «жмут одягу, білиз-

ни», утвореної за допомогою суфікса -on від франк. *tappo, спорідненого з двн. zapfo «затичка», нвн. Zapfen, дангл. tæppa, англ. tap «тс.». — СІС² 809; Sł. wug. obcsuch 743; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 707; Вуяклија 931; Dauzat 698; Kluge—Mitzka 874; Klein 1569.

[тамтаді] «туди», [тамтаділь] «тс.» Шейк, Нед; — складне утворення з там і [таді] «туди», пор. тамтуді «туди» (від там і туді), п. tamtędy «туди, он туди; тудою, он тудою», ч. tamtudy «он туди, тудою», слц. tamtade «он туди». — Див. ще там, туді.

тамтам «ударний музичний інструмент, різновид гонга»; — р. бр. болг. тамтам, п. tam-tam, ч. слц. tamtam, схв. тамтам, слн. tamtám; — запозичене з мови гінді через французьку (фр. tam-tam «тс.»); гінді tamtam «барбан» є звуконаслідувальним утворенням. — СІС² 809; Фасмер IV 18; Kopaliński 957; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 707; Dauzat 698; Kluge—Mitzka 768; Klein 1569; Lokotsch 158—159.

тамтешній, [тамтешій] «тамтешній», [тамточний Нед, тамтійський] «тс.»; — очевидно, результат видозміни форми тамошній, зумовленої впливом тутешній (від тут); пор. п. tamtejszy «тамтешній», tutejszy «тутешній». — Див. ще там.

[тамтіль] «звідти, звітіль» Нед, Шейк, [стамтіль] «тс.» Шейк; — очевидно, результат видозміни запозиченого п. [z tamtela, stamtela] «тс.» (пор. п. [z tela, stela] «звідси, звідсіль»), зближеного з відтіль, звітіль. — Див. ще там, тільки.

тамувати — див. тама.

тан — див. танець.

[тананá] (вигук здивування); — очевидно, звуконаслідувальне утворення; пор. р. [танакать, тананікать] «музикати, наспівувати про себе», п. [tana] (приспів), болг. тананікам «наспівую потихеньку, мугикаю», м. тананика «наспівує».

тангенс, тангенціальный; — р. бр. болг. тангенс, п. ч. слц. вл. tangens,

м. тангента «дотична», схв. тангенс, слн. tángens; — запозичення з латинської мови; лат. tangēns «який дотикається» є дієприкм. від tango, -ere «торкати, дотикатися», спорідненого, очевидно, з гр. τεταχών «який ухопився, який схопив», дангл. rassian «поплескувати, ніжно торкатися, гладити». — СІС² 810; Коваль 164; Kopaliński 958; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 707; Вуяклија 931; Walde—Hofm. II 647; Klein 1570. — Пор. такт.

танго, [танко] «танго» О; — р. м. танго, бр. танга, п. ч. слц. вл. tango, болг. танго, схв. танго, слн. tángo; — запозичення з іспанської мови Аргентини (ісп. tango «тс.»). — СІС² 810; Kopaliński 958; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 707; Вуяклија 931; Klein 1570.

тандем; — р. болг. тандем, бр. тандэм, п. ч. слц. вл. tandem, схв. тандем, слн. tándem; — запозичення з англійської мови; англ. tandem «розташування один за одним; тандем» походить від лат. tandem (*tamdem) «нарешті, кінець кінцем», що складається з tam «так, настільки», спорідненого з дінд. tád «те», ав. tat «тс.», тох. В te «це», лит. tàs «той», псл. *тъ «тс.», укр. той, і частки на означення тотожності -dem, пов'язаної з dē «з; від; про; з приводу, щодо; згідно», спорідненого з дірл. dī (de) «з; від», дкімр. di, кімр. у, корн. the, брет. di «тс.». — СІС² 810; Kopaliński 957—958; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 707; Вуяклија 931; Klein 1570; Walde—Hofm. I 325, II 646. — Див. ще той.

гандіта «товкучка; старі носильні речі, дрантя, лахміття», [тандета] «тс.» Нед, [тандет] «швейні вироби низької якості» Корз, тандітник «лахмітник, ганчірник; [обідранець Шейк]», [тиндітник] «лахмітник; той, хто шиє церковні ризи» Бі, [тиндітниківна] «дочка лахмітника» Бі, [тиндічниченко] «син лахмітника» Бі, [тиндічничка] «дружина лахмітника» Бі, [тандітний] «який стосується товкучки, який продається на товкучці; старий, поношений, ні для чого не придатний», [кан-

дiтний] «тс.» Я, [тандeтний] «неякiсний (про одяг)» Корз, тандитникувати «торгувати лахмiттям, шматтям, мотлохом», [тиндiтниковати] «шити i продавати церковнi ризи» Бi; — р. [тандiт] «переторжка старими речами», бр. тандeт «дешева рiч, барахло»; — запозичення з польської мови; п. tandeta «поганий (недоброякiсний) товар, дрантя, халтура; барахолка», tandet «тс.» зводяться до нвн. Tändelmarkt «товкучка», утвореного від Tand «дрiбничка» (-eta від п. wendeta «товкучка»), що походить від лат. tantum «така кiлькiсть, стiльки», пов'язаного з tam «так, настiльки». — Richhardt 105; Шелудько 48; Фасмер IV 18; Brückner 564—565; Kluge—Mitzka 768; Walde—Hofm. II 646. — Див. ще тандем, той. — Пор. тендiтний.

танець, [тан] «танець» Нед, танeчник «танцюрист», [танoчник] «тс.» Нед, [танiк] «танок» Бi, танoк, танцiвник, танцiолька, танцiор «танцюрист», танцiора, танцiорiст, [танцiорiста] Шейк, танeчний, танкoвий, танцiо-вальний, танцiорiстий, танцiювати, [таньовати] «танцювати» Шейк, Нед; — р. танец, [танoк], бр. болг. м. тa-нец, п. taniec, tan, ч. слц. tanec, схв. tãnac; — через польське посередництво запозичено iз середньовiрхньонiмецької мови; свн. tanz «танець» походить від фр. ст. danse «тс.», пов'язаного з dancier «танцювати», що, можливо, зводиться до франк. *dintjan «рухатися назад i вперед», спорiдного з гол. deinzen «вiдступати, посуватися назад». — Акуленко 134; Hüttl-Worth 17; Richhardt 105; Фасмер IV 18—19; Черных II 227—228; Брандт РФВ 24, 194; Brückner 565; Machek ESJC 635; Младенов 629; Kluge—Mitzka 770; Dauzat 228; Gamillscheg 296; Klein 400.

[таний] «дешевий, недорогий», [танiий] Шейк, Пi, Вел, Нед, [таньший] «дешевший» Нед, [танина] «дешевизна» О, [тань] (у виразах у т. пiти, у т. стати «пропасти, зникнути» — про грошi, багатство), [танiти] «роби-

ти дешевим; дешево давати, дешево продавати» Шейк, Нед, [танiти] «ставати дешевшим, дешевити» тж, [танiшати] «тс.» тж; — р. [танний] «дешевий», бр. тaнны «тс.»; — запозичення з польської мови; п. tani, [tanny] «тс.» зводиться до *tupjъ «тс.» i вiдповiдає укр. [туний] «дешевий, недорогий». — Бевзенко НЗ УЖДУ 26/2, 177; Фасмер IV 19; Schuster-Sewc 1558—1559; Stieber ZfSlPh 9, 381—382. — Див. ще туний.

танiн «дубильна речовина»; — р. танiн, таннiн, бр. танiн, п. tanina, ч. tanin, слц. tanin, болг. танiн, м. танин, схв. тaнiн, слн. tanin; — запозичення з французької мови; фр. tannin, tannin «тс.» утворене від tan «дубильна кора», що розвинулося iз слат. tannum «тс.» кельтського походження (пор. брет. tann «дуб»). — СiС² 810; ССРЛЯ 15, 98; Kopaliński 958; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 708; Вуяклија 931; Dauzat 698, 699; Klein 1569, 1571.

[танiр] «тарiлка» ВеУг, [танжiр, тaнджiр ВеУг] «тс.»; — слц. tanier «тарiлка; блюдо, тарiль», схв. тaнiр «тарiлка»; — запозичення з угорської мови; уг. tányér «тарiлка» розвинулося зi ст. tálnyér «тс.», що походить від it. tagliere «дошка для рiзання м'яса». — ВеУг 261; Machek ESJC 635; MNTESz III 842; Bárczi 300. — Див. ще тарiль.

[танiстра] «ранець», [танiстра Нед, тaнiстра Нед, цанiстра] «тс.»; — п. [tanistra] «вiвчарська торба; ранець», ч. [tanistra] «торба, сумка», слц. tanistra «мишок, торба, сумка; ранець»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. ст. tanyisztra «торба, сумка» зводиться до вiз.-гр. тaнiстрoв «торбина для фуражу», пов'язаного з гр. тaтτω «кладу, вмищую», можливо, спорiдного з лит. patogùs «зручний». — Machek ESJC 635; Kluge—Mitzka 784; Frisk II 845—846. — Пор. тaйстра, торнiстра.

танк, танкeтка, танкiст, [танкoвище] «танкодром» Куз; — р. бр. болг. танк, п. ч. слц. вл. tank, м. тенк, схв.

тѣнк, тѣнк. слн. *tánk*; — запозичення з англійської мови; англ. *tank* «водойма; резервуар, цистерна, бак; бойова броньована машина» походить від гінді *tānkḥ* «водойма; резервуар, цистерна, бак», що зводиться до дінд. *taḍāgam* «став, водойма»; назва перенесена на бойові броньовані машини у зв'язку з тим, що англійці, уперше виготовивши бронемашини в 1915 р., для маскуваннн накривали їх брезентовими чохлами з написом *Tank*, тобто «цистерна, бак»; помилковим є виведення англ. *tank* «бойова бронемашинна» від імені інженера винахідника Танка (Фасмер IV 19; Holub—Kop. 379; Kluge—Götze 611; Lokotsch 159), а англ. *tank* «водойма; резервуар, цистерна, бак» — з сангл. *stanc* «став, водойма» (Фасмер IV 19; Holub—Lyer 477; Holthausen EW 200; Kluge—Götze 611; Falk-Torp 1246) або порт. *tanque* «став» (Акуленко 141; Kopaliński 958). — СІС² 810; Коваль 185—186; Черных II 228; Цыганенко 468—469; Sł. wyg. obcych 744; РЧДБЕ 708; Вуяклија 932, 942; Klein 1570—1571; Kluge—Mitzka 769.

танкер «самохідне наливне судно для перевезення рідких вантажів без тари»; — р. бр. болг. м. *тѣнкер*, ч. *tanker*, *tanková lod'*, слц. *tanková lod'*, п. *tankowiec*, вл. *tankeg*, *tankowc*, *tankowa łódź*, схв. *танкер*, слн. *táńker*; — запозичення з англійської мови; англ. *tanker* «наливне судно, танкер» утворене від *tank* «резервуар, цистерна, бак». — Акуленко 141; СІС² 810; Коваль 185—186; ССРЛЯ 15, 98; РЧДБЕ 708; Вуяклија 932; Klein 1570—1571. — Див. ще **танк**.

тантал (хімічний елемент, метал), *танталіт*; — р. бр. болг. *тантѣл*, п. ч. слц. *tantal*, схв. *тантал*, слн. *tántal*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *tantalum* «тс.» утворене відкривачем цього елемента шведським хіміком Екебергом (Ekeberg) від імені міфічного Тантала (лат. *Tantalus*, гр. *Τάνταλος*), приреченого на вічну спрагу; елемент був названий так через

неможливість наситити кислотами його окис. — СІС² 810; Волков 41; Фигуровский 122—123; Kopaliński 958; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 708; Вуяклија 932; Klein 1571.

[**тану-тану**] (вигук — у веснянці) Нед; — очевидно, результат поєднання сполучника *та* і вигука *ну*, пор. [*тану-тану*] (вигук) «ну» Нед; можливо, зближене з [*дана*] (рефрен у піснях) і з *танець*, *танок*, *танцювати*, пор. п. [*тану тану*] (дит.) «танцювати; танець». — Див. ще **ну¹**, **та**, **танець**. — Пор. **дана**.

танути, *тѣяти*, *тал* «таловина», *таловіна*, *таліна* «розтала санна дорога», *талій*, [*відталь*] «відлига», *відтальй*, *підтальна*, *підтальй*, [*проталька*] «проталина» Л, [*протавка*] «тс.», [*протальки*] «відлига» Л, [*розтавачка*] «розтавання снігу, пора розтавання снігу» Ва, [*ростальна*] «таловина» Кур, *рѣзталь*, *рѣзтань* «розталь», *розтальй*, [*утали(ї)*] (у сполученні [*утала вода*] «весняна вода») Л; — р. *тѣять*, бр. [*тѣяць*], др. *тѣяти*, п. *tajać*, ч. *tát*, вл. *tać*, нл. *tajać*, болг. *тѣя*, м. *таи* «просочуватися, протікати; танути, розтавати», схв. *тѣяти* «просочуватися, протікати», слн. *tájati se* «танути, розтавати», стсл. **таяти** «тс.»; — псл. *ta-ja-ti* «танути, розтавати» (в укр. *танути -ну-* є суфіксом), споріднене з дінд. *tōyam* «вода», гр. *τήκω* «розтоплювати, топити; розчиняти», дор. *тѣкω* «тс.», лат. *tābeo*, -*ere* «танути, розтікати; розкладатися», ос. *t'auip* «танути, розтавати», вірм. *t'anam* «змочую, зволожую», двн. *douwen*, *dewen* «танути, розтавати», нвн. *tauen*, дангл. *rāwian*, англ. *thaw* «тс.», дірл. *tām* «чума», кіпр. *tawdd* «розтопленій»; іє. **tā-* «танути, розтоплюватися». — Фасмер IV 30; Черных II 230; Brückner 563; Machek ESJC 637; Holub—Kop. 380; Schuster-Sewc 1494; Младенов 630; Skok III 434; Meillet MSL 9, 154—155; 23, 50—51; BSL 26, 2; Glotta 14, 221; Trautmann 313; Uhlenbeck 117; Трубачев Probl. ие. языкозн. 101—102; Persson

Beitr. 462—463, 709; Walde—Hofm. II 639—640; Ernout—Meillet 1186; Pedersen Kelt. Gr. I 68; KZ 39, 371; Torp 175; Frisk 20, 891; Adjarian MSL 20, 160—161; Kluge—Mitzka 773; Klein 1600; Pokorný 1053—1054.

[танцёрник] (бот.) «калачики лісові, *Malva silvestris* L.»; — результат видозміни назви [пацірник (дікий)] «тс.», можливо, зближеної з танцюватими. — Анненков 208. — Див. ще пацьорки².

[танцюрка] (бот.) «мухомор зелений, бліда поганка, *Amanita phalloides* Quel. Нед, Мак, мухомор червоніючий, *Amanita rubescens* Quel. Мак», [танцуля] (у сполученні [т. червонята] «мухомор червоніючий» Мак, [танцулька] «*Agaricus species*» Мак; — п. [tancula] «*Agaricus comatus* Müll.»; — похідне утворення від танцюра «танцюрист, танцюристка»; назва зумовлена, очевидно, «стрункістю» цих грибів (на довгій тонкій ніжці). — Див. ще танець.

[танчіти] «танцювати» Шейк, Нед, [таньчити] «тс.» Пі, [затанчити] «затанцювати»; — ч. tančít «танцювати», слц. tančít' «тс.»; — запозичення з польської мови; п. tańczyć «тс.» пов'язане з танієс «танець». — Brückner 565; Holub—Kop. 379. — Див. ще танець.

[тань] «відлига? Г; безодня, бездонна глибина Нед», [у тань ніті, ста́ти] «зникнути» (про гроші, багатство), [танові́ти] «робити глибоким» Нед; — пов'язане з танути (пор. приказку «Як у тань тана»); значення «безодня» розвинулось на ґрунті виразу [у тань ніті] «зникнути», букв. «розтанути». — Див. ще танути.

тапéр «піаніст або баяніст, що грав за плату на танцювальних вечорах»; — р. бр. tapēr, п. taper; — запозичення з французької мови; фр. taper «тс.» пов'язане з taper «бити, ударяти; грати на фортепіано», ст. «затикати (забивати пробку)», спорідненим з двн. zarþo «затичка», нвн. Zapfen, дангл. tærra, англ. гол. tap «тс.». — СІС² 811; ССРЛЯ

15, 108; Kopaliński 959; Sł. wug. obcych 744; Dauzat 699; Kluge—Mitzka 874; Klein 1571; Vries NEW 723.

[тапéта] «шпалери» Куз, [танéтник] «оббивальник» Куз, [танетува́ти] «обклеювати шпалерами, оббивати» Куз; — п. вл. tapeta «шпалери», ч. tapeta, tapety, слц. tapety, болг. танéт «тс.», м. танет «оббивка; шпалери», схв. тапéт «оббивка (на стінах); килим», слн. taréta «шпалери»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. Taréte «шпалери» походить від іт. tappeto «килим», що виникло з лат. tappētum, tapēte, tapēs «килим, покривало», яке зводиться до гр. τάπης (род. в. τάπητος) «тс.», очевидно, іранського походження. — СЧС 295; Brückner 565; Sł. wug. obcych 744; Holub—Kop. 380; Holub—Lyer 477; Вујаклија 932; Walde—Hofm. II 648; Frisk II 854; Klein 1572.

тапíр (зоол.) «*Tapirus* Briss.»; — р. болг. тапíр, бр. тапíр, п. вл. tapir, ч. слц. слн. tapír, м. тапир, схв. тапíр; — запозичення з французької або німецької мови; фр. tapir «тапíр», нім. Tápir «тс.» походить з мови тупі (Бразилія); пор. тупі tapiira «тс.», букв. «савець». — СІС² 811; Фасмер IV 19; Sł. wug. obcych 657; Machek ESJC 636; Gr. Fwb. 747; Dauzat 700; Kluge—Mitzka 770; Loewe KZ 60, 173—174; Lokotsch EWAW 61; Klein 1572.

та́почки «легкі домашні або спортивні черевики без підборів», та́почка (одн.); — бр. та́пачкі (одн. та́пачка) «тс.»; — запозичення з російської мови; р. та́почки (одн. та́почка) «тс.» є зменш. до та́пки «тс.», пов'язаного, очевидно, з то́пачь «топати»; пор. ч. t'арку «легкі жіночі черевики без каблуків», t'арат «топати (про дітей)». — Див. ще то́пати.

тапчán, топчán, [тапчані́на] «поганий тапчан», тапчánник; — р. топчán, бр. тапчán, п. tapczan; — очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. тюрк. tapčan «підвищення, трон», дтюрк. tapčan «підставка на трьох ніжках»; ненадійним видається припущен-

ня (КЭСРЯ 447) про утворення за типом *колчан* «сагайдак» від р. *топаты* [«стоптувати каблуки, кривити»], букв. «кривоногий»; помилковим є виведення (Scheludko 143) від рум. *tăpșan* «схил, пологість». — Макарушка 13; Sł. wug. obcsuch 744.

[**тапшати**] «топтати ?, ходити туди і сюди ?» Шейк; — запозичення з угорської мови; уг. *tapos* «топтати; ступати» утворене від звуконаслідувального кореня *tap-* «топтати; плескати» фінно-угорського походження; пор. удм. *тапыртыны* «топати», комі *тапкыны* «повільно йти», фін. *taputtaa* «плескати, поплескувати». — MNTEsz III 846; Bárczi 301; Лыткин—Гуляев 278.

[**тапше**] «сковорода» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. *tepsi* «лист, сковорода», як і болг. *тепсија* «круглий мідний лист», схв. *тєпсија* «круглий лист», очевидно, походить від тур. *tepsi* «піднос, блюдо», спорідненого з чаг. крим.-тат. *təpsi* «маленьке блюдо, тарілка, піднос», аз. *təpsi* «тарілка», алт. телеут. *təpsi* «дерев'яне блюдо, на яке кладуть м'ясо». — MNTEsz III 892—893; Bárczi 307; Младенов 632.

[**тапшук**] «капшук для тютюну» ВеУг; — результат видозміни форми *капшук*, очевидно, зближеної з *табак*. — Див. ще **капшук**.

тара, *тарувальний*, *тарувати*; — р. бр. *тара*, п. слц. *taга*, ч. слн. *táга*, болг. *тара*, *дара*, м. *дара*, схв. *тара*, *дара*; — запозичено з італійської мови через німецьку (нім. *Táга* «тара; упаковка; вага пакувального матеріалу»); іт. *taга* «тара; знижка, відрахування» походить від ар. *ṭaḡḡ* «знижка, відрахування», пов'язаного з дієсловом *ṭaḡaḡa* «він відсунув, відклав»; зважаючи на початковий наголос, слід визнати помилковим припущення (Mikl. TE1 II 170) про запозичення з турецької мови. — SIC² 811; Фасмер IV 20; Черных II 228; Koraliński 959; Holub—Lyer 477; Младенов 629; РЧДБЕ 708; Вуяклија 933; Kluge—Mitzka 770.

тарабан¹ «барабан; [брязкальце, що чіпляється тварині при бездоглядному випасанні в лісі Л]», [*тарабайка*] «тс.» Ник, [*тарабанець*] «барабанщик» Нед, *тарабанщик*, *тарабанити* «торохтіти; [теревенити Нед]»; — р. [*тарабан*] «барабан», *тарабанить* «тарабанити», бр. *тарабаниць* «тс.», п. *taraban* «великий турецький барабан», *tarabanić* «тарабанити»; — запозичення з татарської мови; до тат. *дарабан* «барабан» зводиться також укр. *барабан*. — Фасмер IV 20; Шипова 308; Koraliński 959. — Див. ще **барабан¹**.

тарабан², *тарлабан* — див. **балабан⁴**.

тарабанити «везти, нести щось важке й велике», *тарабанитися* «йти, їхати далеко; їхати повільно, з труднощами», [*теребити*] «тягти; нести щось важке; усаджувати, устромляти», *теребитися* «вилазити; видиратися нагору», *притарабанити*, *притарабанитися*, [*притебити*] «принести» Корз, [*притеребити*] «доставити, принести» Нед, [*притиборити*] «притаскати» О; — р. [*тар(а)банить*] «тягти, волокити», бр. [*тарабаниць*] «тс.»; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *теребити* «термосити, смикати» (пор.).

[**тарабаристий**] «строкатий» ВеУг, [*тарабуристий*] «тс.» Чопей; — запозичення з угорської мови; уг. *tarkabarka* «строкатий, різношерстий» утворене від *taḡka* «строкатий, рябий». — MNTEsz III 854—855. — Див. ще **тарка**.

[**тарабарка**] «одна з палок, на які натягували палатку від дощу під час польових робіт» Дз; — р. [*тарабарки*] «шаблі в стінках гарби; підставка з трьох палок для казана»; — неясне. — Фасмер IV 20.

[**тарабач**] «валок, яким набивають сіль у форми» Шейк; — неясне.

тарагунитися — див. **таргати**.

тарадайка «легкий двоколісний візок; [меблі, що розхиталися Шейк, Нед; дитяча іграшка О]», [*тарадайчина*] «погана тарадайка Г; одна тарадайка Шейк», *таратайка* «тарадайка,

[меблі, що розхиталися Шейк, Ж]»; — р. *таратайка* «таратайка, тарадайка», [тарадайка], бр. болг. *таратайка*, п. *taradajka*, м. *таратайка* «тс.»; — не зовсім ясно; можливо, пов'язане з *тарантас*. — Макарушка 13; Фасмер IV 23; Matzenauer 344.

[**тараданка**] «легковажна пісенька» Нед; — результат злиття звуконаслідувальних основ *тара-* (пор. [тарапати] «балакати», *тараторити*) і [дана] (рефрен у піснях). — Див. ще **дана**, **тараторити**.

[**тарайкі**] «блочки у ткацькому верстаті» ДзАтл II, [патарайкі] «тс.» тж; — результат видозміни форми [карікі] «тс.» (див.).

таракан, *тараканячий*; — р. бр. *таракан*, п. *tarakan*, ч. *tarakan*; — запозичення з тюркських мов; здебільшого виводиться безпосередньо від тат. *таракан*; пов'язується (Räsänen ZfSlPh 20, 448) з чув. *tar-aqan* «утікач, той, що рятується втечею», і далі, з тюрк. *taz-* «утікати»; зіставляється також (Дмитриев 545) з чаг. *тарка-*// *тара-* «розповзатися, розлазитися» як таке, що означає букв. «той, що розповзається в усі боки»; виводиться також (Добродомов РР 1970/6, 98—100) від почесного титула др. *торхан*, *тархан*, що походить від дтюрк. *тарқан*; сумнівним є зв'язок з п. *karaczan* «таракан», [каракан] «тс.» (Brückner 565; Mikl. EW 347; Mikkola Berühr. 168). — Огиенко 34; Фасмер IV 20—21; Черных II 228; Шилова 308—309; Räsänen Versuch 463. — Пор. **тарган**¹.

[**тараканок**] (бот.) «люцерна хмелевидна, *Medicago lupulina* L.» Мак; — похідне утворення від *таракан*; назва зумовлена тим, що боби цієї рослини своїм чорним кольором нагадують тарганів. — Див. ще **таракан**.

[**таракати**] «балакати» О, ВеЛ, [таракатися] «тс.» Нед, [тараконити] «базікати, теревені правити» Мо, [тара-тара] «балаканина» О; — р. [таракать] «базікати, торохтити, балакати», вл. *тагакас* «трубити»; — звуконасліду-

вальне утворення, очевидно, пов'язане з псл. **tor-*, спорідненим з дінд. *tāraḥ* «різкий, пронизливий», гр. *торос* «пронизливий; ясний, виразний», лит. *taŕti* «сказати», лтс. *tārliāt* «базікати, теревенити». — Фасмер IV 21. — Див. ще **тараторити**.

[**таракуча**] (бот.) «маленький гарбузик Мо; декоративний кабачок Ме, *Cucurbita pepo parvula* Мак, Нед», [таркуча Ме, Шейк, Нед, Мак, туркуц Мак] «тс.», [таракучка] «тс. Мак; глечик з гарбуза Шейк, Нед», [таракучька] «*Cucurbita lagenaria* L. ВеНЗн; *Cucurbita ovifera* L. Мак», [тарапучька] «*Cucurbita ovifera* L. Шейк, Нед, Мак; *Cucurbita pepo* L, var. *citriiformis*», [тарапучька] «тс.» Мак; — р. [таракучка] «сулія з гарбуза»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *тэртэкуцэ* (рум. *tărtăcúță*) «тиква, *Lagenaria Ser. (Coccoloba indica)*» не зовсім ясно; виводиться від *тэтаркэ* (*tătarcă*) «тиква» (СДЕЛМ 447; DLRM 850) або від ар. *ara-kussa* «тс.» (Анненков 116). — Мельничук Молд. эл. 171. — Пор. **каракуцька**.

[**таралай**] (у виразі: «гедз, гедз т., задери хвіст та втікай!») Нед; — звуконаслідувальне утворення. — Пор. **таракати**.

таралишник — див. **терліч**.

[**тарамтіти**] «з деренчанням туди й сюди кидати, трясти» Нед; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [тарандіти] «тріщати, скрекотати, відстукувати» (пор.).

таран¹ «старовинне знаряддя у вигляді колоди для руйнування мурів, воріт і башт фортеці; [довбня на олійні; товчак у сукновальні; рід дитячої гри]», *таранити*; — р. бр. болг. *таран*, др. *таранъ*, п. ч. слц. *taran*; — запозичення із середньовісньонімецької мови; свн. *tarant* «знаряддя для облоги; скорпіон, дракон» походить від іт. *taranto(la)* «тарантул» (слат. *tarantula* «тс.»), утвореного від назви міста *Taranto*; помилковим є пов'язання (Горяев 360; Brückner 565) з *тэрти*, як і виведення (СІС 1951, 630;

ССРЛЯ 15, 113; РЧДБЕ 708) з гр. *ταράντωρ* «порушник миру, руйнівник». — СІС² 811; Фасмер IV 21; Matzenauer 343; Шапиро ФЗ 1873/3, 6; Machek ESJC 636; Kluge—Mitzka 770. — Див. ще **тарантул**. — Пор. **тарантэла**.

[**таран**²] «шрам від віспи», [*таранкуватий*] «віспуватий, рябий; [веснянкуватий; неоднакової масті Шейк; плямистий; товстий, незграбний Нед]», [*тарановатий*] «строкатий, неоднobarвний, білий з чорними або іншими плямами» Шейк, [*старанкуватіти*] «стати віспуватим»; — зворотне похідне утворення від [*таранкуватий*], запозиченого з польської мови; п. *tarantowaty* «білий з чорними плямами» утворене з *tarant* «собака або кінь білої масті з чорними плямами», що зводиться до лат. *tarandus* «північний олень», похідного від гр. *τάρανδος* «тс.», запозиченого з якоїсь мови Півночі. — Булыка 317; Matzenauer 344; Walde—Hofm. II 648; Frisk II 854; Klein 1572.

[**тарандіти**] «тріщати, стрекотати, відстукувати» ЛексПол; — р. *тарантіть* «торохтіти, стрекотати», бр. [*тарандзіць*] «торохтіти»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*тарамтіти*] «з деренчанням кидати», [*тиринтіти*] «розводити теревені, базікати». — Фасмер IV 21. — Пор. **тарамтіти**, **тиринтіти**.

[**тараніти**] «вибирати рибу з морського ставного невода» Берл, Дз, Мо; — неясне; можливо, пов'язане з [*таран*] «тараня», *тараня*.

тарантас; — р. бр. болг. *тарантас*, п. ч. слц. *tarantas* (з р.), схв. *тарантас* (з р.), слн. *tarantás* (з р.); — не зовсім ясне; можливо, запозичення з тюркських мов; пор. тат. *тарантас* «тс.»; необгрунтованими є припущення (Горяев Доп. 1 48) про спорідненість з дінд. *taḡāṇi* «швидкий», *tarasā* «поспішно», а також пов'язання (Горяев 360) з р. *тарантіть* «торохтіти, стрекотати», *таратобріть* «торохтіти». — Макарушка 13; Фасмер IV 21—22; КЭСРЯ 436; Шипова 309; Горяев 444.

тарантэла (італійський народний танець); — р. *тарантэлла*, бр. *тарантэла*, п. ч. слц. *tarantela*, болг. *тарантэла*, схв. *тарантела*, слн. *tarantéla*; — запозичення з італійської мови; іт. *tarantella* «тарантела» утворене від назви південноіталійського міста Taranto (з лат. *Tarentum*), де виник цей танець. — СІС² 811; ССРЛЯ 15, 116; Kopaliński 959; Holub—Lyer 477; Младенов 629; РЧДБЕ 709; Вуяклија 933; Klein 1572. — Пор. **таран**¹, **тарантул**.

тарантул (ент.) «великий отруйний павук, *Lycosa Latr.*», [*тарантула* Шейк, Нед, *тарантля*] «тс.»; — р. бр. *тарантул*, п. слц. *tarantula*, ч. *tarantula*, болг. *тарантула*, схв. *тарантула*, слн. *tarantéla*; — запозичення із середньолатинської мови; слат. *tarantula* «тарантул» походить від іт. *tarantola* «тс.», утвореного від назви міста Taranto (з лат. *Tarentum*), в околицях якого поширений цей павук. — СІС² 811; Фасмер IV 22; Kopaliński 959; Holub—Lyer 477; Младенов 629; РЧДБЕ 709; Вуяклија 933; Kluge—Mitzka 770; Klein 1573. — Пор. **тарантэла**.

[**таранчити**] «мучити, терзати»; — неясне.

тараня (іхт.) «*Rutilus rutilus* (Lenciscus) heckeli Nordm.; [чорноморсько-азовський рибець, *Vimba vimba vimba* n. *carinata* Pall.]», [*таран*] «тараня» Шейк, [*тарані*, *тарань*, *таранка*] «тс.», *таранька*, *тараннік* «тс.»; [лящ. *Abgamis brama* L. Шейк, Нед]», [*тараніна*] «одна тараня Г; м'ясо тарані Шейк», [*тарануха*] «тараня», *таранячий*; — р. *тарань* «тараня», бр. *таран*, п. *taḡāṇ* «тс.», ч. слц. [*таран*] «рибець», болг. *таран* «тараня»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. каз. *тыран* «лящ». — Фасмер IV 22; Шипова 309; Соболевский ИОРЯС 2, 346; Leder 63—64; Ferienc Názv. ryb 57.

[**тарапан**] «кам'яне корито в Криму, в якому видавлюють з винограду вино» Шейк, Нед; — р. [*тарапан*] «кам'яне корито або дерев'яний ящик, у якому давлять, топчуть виноград»; — очевид-

но, запозичення з кримськотатарської мови. — Даль IV 391.

[**тарапата**] «колотнеча, халепа, клопіт СУМ; рід гри в м'яч; шум Нед; стара брочка ВеЛ», [*тарáпати*] «гриміти, скрипіти, деренчати, стукати» ВеБ; — запозичення з польської мови; п. *taaparata* «шум; клопіт, турбота; [таратайка]», ст. *taarasíc* «завдавати клопоту, турбувати, мучити», очевидно, пов'язане зі ст. *taarasować* «мучити», яке походить від іт. *strapazzare* «надмірно мучити, перевтомлювати, погано ставитися», *strapazzo* «втома, мука», що, як і нім. *strapazieren* «стомлювати», *Strapaze* «важка праця, клопоти», зводиться до лат. *extra* «надзвичайний» і **patiāre* (*pati*) «терпіти». — Вгюскнер 565, 575; Kluge—Mitzka 755. — Див. ще **екстрений, пацієнт**.

[**тарапáть**] «порохівниця, патрон-таш»; — неясне.

[**тарáр**] «решета в млині для очищення зерна» Дз; — запозичення з молдавської мови; молд. *tarár* «зерноочисна машина», рум. *taarág* «тс.» походять від фр. *taare* «віялка», очевидно, звуконаслідувального утворення. — СДЕЛМ 419; DLRM 846; Dauzat 700.

[**тарарá**] (вигук, що передає крик курки) Нед, [*тарарáкати*] «видавати звук тарара; повторювати одне й те саме; говорити дурниці», [*таркотáти*] «кудкудакати», *тарарáм* «буча, галас»; — р. [*тарарá*, *тарары́*] «пусте базікання», [*тарары́кать*] «базікати, говорити дурниці; розмовляти і жартувати», *тарарáм* «тарарам», бр. [*тарарá*] «барабанний бій; багатомовна балаканина», *тарарáм* «тарарам», п. *taaga* «вигук, що наслідує звук сурм»; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер IV 22.

[**тарарéнька**] «залізний хомутик, яким скріплюється вісь, подушка і підосники у возі; хомутик на вазовій осі, який запобігає витоку мазі і запиленню її» Л, [*тарáнка* Чаб, *тарары́нка* Л, *тарары́нька*, *терерéнька*, *тереры́нька*, *трыры́нки* тж] «тс.», [*трайры́нок*] «стрем'янка, що з'єднує вісь з насадом»

О, [*трарáнок*, *трары́нок*, *трéринок*, *тáринок* тж, *троры́нка* НикНикТЛ, *трады́нка*, *тры́нка*, *тары́нки* тж] «тс.»; — бр. [*тарды́нка*] «обручик, який набивається на колодку колеса», п. [*трагункі*] «кільця, якими насад у возі прикріплюється до осі»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Teering* (с.-г.) «дігтярне кільце», заст. «дігтярне кільце на осі воза» складається зі слів *Teer* «дьюготь, смола», спорідненого з дісл. *tjaga*, дангл. *teogu* «тс.», *trēo* «дерево», гот. *triu*, псл. **dervo* «тс.», і *Ring* «круг; кільце». — Kluge—Mitzka 775—776. — Див. ще **дéрево, ры́нок**.

Тарáс (чоловіче ім'я), *Тарáсий* Куз, *Тарáсик*, *Тарáсьо*, [*тарасéнка*] «син Тараса» Шейк, Нед, [*тарасівна*] «дочка Тараса», [*тарасы́ха*] «дружина Тараса» тж, ст. *Тарасии* (1466), *Тарассий* «зтурбований, взрушо́ны(ш), престрашо́ный» (1627); — р. *Тарáс*, *Тарáсий*, бр. *Тарáс*, др. *Тарасии*, п. *Tarasiusz*, ч. слц. *Tagas*, болг. *Тарáс*, *Тарáси(й)*, м. *Тарас(ие)*, схв. *Тарас(ије)*, слн. *Tagas*, стсл. **Тарасии**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Тарáσιος* утворене від *тарáσσω* «викликаю замішання, бентежу, тривожу», пов'язаного з *θράσσω* «бентежу, тривожу, засмучую», спорідненим з дісл. *dregg* «дріжджі», прус. *dragios*, лит. ст. *dragès*, псл. **drozga* (з **drogska*) «тс.», укр. *дріжджі*. — Вл. імена 88—89; Беринда 236; Фасмер IV 22; Петровский 206; Спр. личн. имен 460; Илчев 477; Frisk I 679—680, II 855. — Див. ще **дріжджі**.

та́рас «хмиз; [хворост для гатей, фашинник]» СУМ, Г, [*тарасы́на*] «хворостина з фашинника Г; пруття, яким мостять дороги ВеЗн», [*тарася́*] «дрібне пруття» ВеБ, [*тарася́ка*] «гілляччя, хмиз» Корз, [*тарахи*] «сухе листя, мох, що стелять під худобу» ВеЗа, [*та́рес*] «хмиз» Л, [*то́рос*] «хмиз для гаті» Нед, [*тарасува́ти*] «мостити дорогу тарасом», [*торосувáти*] «рівняти дорогу тарасом» Нед, [*притарасува́ти*] «укріпити фашинником, засипавши зверху

землею»; — р. *тараса* «зовнішне укріплення у вигляді зрубу, наповненого землею і дрібним камінням», др. *тарасъ* «тс.», п. *tagas* «земляний насип; сухе гілля, хмиз», ч. слц. *tagas* «земляний насип», схв. *тарѡцати* «мостити»; — через чеську і польську мови запозичено з німецької; нвн. ст. *Taggass* (свн. *taggaz*) «земляний насип» походить від фр. *terrasse* «тс.», що зводиться до нар.-лат. **terrāsea*, утвореного від лат. *terra* «земля». — Фасмер—Трубачев IV 23; Brückner 565; Machek ESJC 636; Holub—Lyer 477; Matzenauer 344; Dauzat 706; Klein 1592. — Див. ще **терарій**, **тераса**.

[тарата́йка] (орн.) «турухтан, *Philomachus ripnax* L.» Шарл; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *турухтан* (див.).

[тараторити], **[тараторка]** «балакуча жінка» Шейк, Нед, **[таратка]** «тс.» Мо; — р. *тараторить* «тараторити», **[тороторить]** «тс.», бр. **[таратарыць]** «тараторити, вести пусту розмову», ч. **[trátotitil]** «тс.», слц. **[trátorit']** «тараторити, базикати», *tárat'*, схв. *tǫtositi* «тс.», цсл. *trǫtorǫ* «звук»; — псл. **tortorit* «тараторити», результат редуплікації кореня **tog-*, спорідненого з дінд. *tāgāh* «різкий, пронизливий», гр. *торός* «пронизливий; ясний, виразний», тетор. *ήσω* «виразно оголошую», ірл. *togann* «грим», прус. *tārin* (зн. в. одн.) «голос», лит. *taĩti* «сказати», *tarĩti* «тс.», лтс. *tārlāt* «базикати, теревенити», *terēt*, *teĩtelēt* «базикати», хет. *tag-* «говорити». — Фасмер IV 86—87; Черных II 229; Горяев 360—361; Погдин РФВ 32, 272—273; 39, 1—2; Machek ESJC 636; Trautmann 314; Mühl.—Endz. IV 149, 167; Jagić AfSIPh 2, 398; Petersson Ag. Arm. St. 100; Гамкрелидзе—Иванов 301. — Пор. **таракати**.

[таратотіти] «рівномірно стукати чимось, видавати звук», **[таратотити]** «видавати звук» Нед, **[торототіти]** «рівномірно стукати чимось, видавати звук», **[торототити]** «стукати, торохтити» Нед; — звуконаслідувальне

утворення, паралельне до *торохтити*. — Пор. **торох**.

[тарату́ра] «їжа з вареного буряка, солоних огірків, хріну й цибулі з олією»; — болг. *таратор* «суп з кислого молока і свіжих огірків з часником і горіхами», м. *таратур* «тс.», схв. *таратор* «салат з огірків (на кислому молоці і з часником)»; — запозичення з турецької мови; тур. *terator* «салат із зелені і кислого молока» етимологічно неясне. — РЧДБЕ 709; Skok III 444; Вуяклија 933.

[тарату́та] «вигук, що відтворює стук, який видає ступа» Шейк, Нед; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з **[таратотіти]** «рівномірно стукати, видавати звук» (пор.).

тарях, *тарарях*, *таряхкати*, *таряхкотати*, *таряхкотити*, *таряхтати* «таряхкати», **[таряхтити]** «стукати; торохтити» Нед, **[тараскотати]** «стукати, шуміти» ВеБ, **[тараскавка]** «рід тріскачки», **[тараскалка**, *тараскало*] «тс.», **[таряхкалка]** «тс.; сорт яблук Ме», *таряхкало*, **[таряхканина]** «посилений стукіт» Нед, **[таряхкотанина]** «тс.», *таряхкіт*, *таряхкотня*, **[таряхкотнява]** «таряхкотня» Чаб, **[таряхкотілка]** «поганий візок», **[таряхта]** «дерев'яний предмет, який видає звуки при русі» Шейк, Нед, **[таряхту́ля**, *таряхту́ха*] «базика» Корз, **[таряхту́н]** «старий віз; базика» Корз; — р. *тарарях* «тарях, тарарах», *таряхтеть* «торохтити», бр. **[тарарях]** (вигук, що передає звуки барабана або чогось подібного), *таряхцець* «торохтити», п. **[tarachnǫć]** «сильно вдарити»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *торох*, *трах*. — Shevelov Hist. phonol. 100; Фасмер IV 23. — Пор. **торох**, **трах**.

[тарахи] «сухе листя, соснові голки, мох, що використовуються як підстилка для худоби» ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. *tagachy* «січка, дрібні стебла соломи», очевидно, пов'язане з *tagas* «сухе гілля, хмиз». — Див. ще **тарас**.

[тарáхкавець] (зоол.) «гримуча змія, *Crotalus durissus*» Нед, [тараха-вець] «порода гадюк» ВеЛ; — похідне утворення від тарáхкати, тарáх; назва зумовлена тим, що ця змія має на кінці хвоста рогові кільця, які видають своєрідне торохтіння при русі; пор. назву *гримуча змія*. — Див. ще тарáх.

[тарáщити¹] «через силу нести, тягти» Шейк, Нед; — р. тарáщить «піднімати вгору; настовбурчувати», тарáщиться «намагатися щось зробити, силкуватися»; — неясне.

[тарáщити²] «витріщати» Шейк, Нед; — запозичення з російської мови; р. тарáщить «тс.» є результатом семантичної видозміни дієслова тарáщить «піднімати вгору»; менш імовірним є зв'язок з укр. *витріщати*, бр. *вытрашчыць* «витріщити», п. *wytrzeszczyć*, ч. *vytřeštití*, слц. *vytreštit'* «тс.». — Фасмер—Трубачев IV 23. — Див. ще тарáщити¹. — Пор. витріщати.

тарбагáн (зоол.) «бабак, *Marmota Frisch*»; — р. бр. тарбагáн; — запозичення з тюркських мов; алт. хак. тув. тарбаган, телеут. тарбаган «тс.» споріднені з монг. *tarbaga(n)*, калм. *tarwауап* «тс.». — СІС² 811; Фасмер IV 23; Шипова 309; Räsänen Versuch 463.

[тарбати] «тягти, шарпати» Мо; — очевидно, результат видозміни форми [таргати] «тягати, рвати зубами» (див.).

таргáн¹ (ент.) «*Blatta L.*», [таркáн, торгáн Нед, ВеБ, тóрган ВеБ] «тс.», [таркане́ць, таркáнчик] (зменш.) Чаб, таргáнові, таргáнячий, [таркáнячий] «тарганячий» Чаб; — бр. [таркáн] «тарган», п. [targan] «тс.»; — запозичення з тюркських мов, пор. тат. башк. кирг. таракан «тарган». — Добродомов РР 1970/6, 97—100. — Див. ще таракáн.

[таргáн²] (назва вола димчастого кольору); — очевидно, результат перенесення на вола назви таргáн «*Blatta*», можливо, за кольоровою ознакою. — Див. ще таргáн¹.

[таргані́ння] (бот.) «чемериця, *Veratrum L.*»; — похідне утворення від

таргáн; назва зумовлена тим, що чемерицею труять тарганів. — Шейк 20; Анненков 373. — Див. ще таргáн¹.

[таргати] «тягати, рвати зубами» Шейк, Нед, [таргáнїти] «тягнути, волокити» СУМ, Г, Шейк, [тарагáнїтїся] «тягтися, плентатися, брестити; рухатися всією масою», [тарг] (вигук для вираження моменту хапання або укусу) Шейк, [таргані́на] «смикання, тяганина»; — запозичення з польської мови; п. *targać* «смикати, тягти, рвати» відповідає укр. *тóргати*. — Shevelov Hist. phonol. 292; Richhardt 105. — Див. ще тóргати.

[та́рез] «через» Л, [те́рез] «тс.» Шейк, Нед; — неясний результат видозміни форми че́рез (див.).

та́ри-ба́ри «теревені», [тараба́ри] «інтимна розмова, пуста базікання» Нед, [тараба́риня] «базікання, пуста розмова» Шейк, тараба́рищина, [тараба́рити] «базікати» Нед, Шейк, [тарабу́рити] «швидко і нерозбірливо говорити» Чаб; — р. та́ры-ба́ры «теревені», [тараба́ры] «базікання, бесіда», тараба́рити «базікати, молоти, теревенити», бр. та́ры-ба́ры «теревені», тараба́рыць «базікати, молоти, теревенити»; — результат злиття основ та-р(и)-, пов'язаної з тарабо́рити, і ба́ри «теревені». — Див. ще ба́ри, тарабо́рити.

тарі́тися — див. таря́тися.

тарі́ф, тари́фіка́ція, тари́фіка́тор, тари́фікува́ти; — р. тарі́ф, бр. тары́ф, п. *tarıfa*, ч. вл. *tarif*, слц. *tarifa*, болг. тарі́фа, м. тари́фа, схв. тарі́фа, слн. *tarifa*; — запозичення з французької мови, фр. *tarif* «тариф» походить від іт. ісп.-порт. *tarifa* «тс.», що зводиться до ар. *ta'rif* «оголошення (плати)», пов'язаного з *'arrafa* «він сповіщав»; виводиться також від назви острова Таріфа в Середземному морі (Коваль 102—103; Булаховський Нариси 99). — СІС² 811; Фасмер IV 24; Горяев 361; Kopaliński 961; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 709; Вујаклија 933; Matzenauer 344; Dauzat 700; Gamill-

scheg 840; Kluge—Mitzka 770; Klein 1573; Lokotsch 160.

[**тарівка**] (зоол.) «морський їжак, Scutella» Нед; — очевидно, калька лат. scutella «тс.; блюдце»; пор. укр. [*тарівка*] «тарілка»; латинська наукова назва зумовлена тим, що морський їжак має вигляд блюдця. — Див. ще **таріль**.

[**тарілка**] (бот.) «садова айстра китайська, Callistephus chinensis Nees.» Мак, [*тарівка* Шейк, Нед, *тарелка* Мак, *талірка* ВеНЗн, *тарілкі*, *таріліці* ВеНЗн, Мак] «тс.», [*тарелці*] «айстра степова, Aster amellus L.» Мак, [*тарілочка*] «хризантема лучна, ромашка, Chrysanthemum leucanthemum L.» Мак, Шейк, Нед; — результат перенесення на рослину назви посудини *тарілка* ([*тарівка*, *талірка*]); назва рослин зумовлена тим, що їх суцвіття (кошики) мають круглу, тарілкоподібну форму; пор. нл. talariki «айстри» від talarik «тарілочка». — Див. ще **таріль**.

таріль, [*тарель*] «таріль» Шейк, Нед, [*таріль* О, *таріл* ВеУг, *талір*, *таляр* ВеБ] «тс.», *тарелі* (муз.), [*тарелець*] «маленький таріль» Нед, [*торелець*, *тарельчина*, *тарільчик*, *тарільчина*] «тс.» тж, [*тарелік*] «тарілка» ВеЛ, *тарілка* «кругла посудина для страви; [абажур у газовій лампі Л]», [*тарівка*] «тарілка», [*талірка*] «тс.», [*тарілка*] «абажур у газовій лампі» Л, *тарілкі* (муз.), *тарілочник*, [*тарілковатий*] «у формі тарілки» Нед, *тарілчастий*; — р. *тарель*, *тарелка*, бр. *талерка*, н. talerz, [talerka], ч. talíř, вл. taler, нл. talaf, полаб. taler, болг. *талерка*, [*талер*], м. *талер*; — через польську мову запозичено із середньовісньонімецької (з метатезою приголосних у більшості форм); свн. talier «тарілка» походить від іт. tagliere «дошка для різання м'яса», пов'язаного з tagliare «різати», що виникло з нар.-лат. *taliāre «тс.», похідного від лат. tālea «прут, кіл; пагін, саджанець», спорідненого з дінд. tālī «вид дерева», tālah «винна пальма», гр. tālic «доросла дівчина, наречена»,

лит. atólas «отава», talōkas «дорослий». — Richhardt 105; Шелудько 47; Коваль 119; Фасмер IV 24; Черных II 229; Brückner 564; Machek ESJC 635; Holub—Lyer 476; Holub—Kop. 379; Младенов 628; Mikl. EW 346; Strekelj AfSIPh 28, 531—532; Schrader Reallexikon II 515; Sehwers KZ 54, 23; Kluge—Mitzka 776; Walde—Hofm. II 643. — Пор. **талі**, **талія**, **тальба**, **танір**.

[**тарка**] «кличка строкатого собаки ВеЛ; пляма Нед», *таркáč* «білий плямистий кінь», [*таркánя*, *таркúша*] «назва вівці» Доп. УжДУ 4, [*тáрко*] «кличка строкатого собаки Г, Шейк, Нед; назва барана Доп. УжДУ 4», [*тарош*] «кличка строкатого собаки» ВеЛ, ВеНЗн, [*тарч*] «строкатий, різномастий віл» Шейк, Нед, [*тáрча*] «віл червонобілої масті; кличка теляти» О, [*тарчуля*] «назва строкатої корови» ВеЛ, [*тэрка*] «рябий від віспи» Шейк, [*теркó*] «назва барана» Доп. УжДУ 4, [*тірка*] «пляма» Нед, *таркáтий*, *таркáнийстий* «таркатий», [*таркáстий* Нед, *тарчáстий* Нед, *теркáтий*] «тс.»; — слц. tarkavú «строкатий»; — запозичення з угорської мови; уг. tarka «строкатий, рябий» виникло зі ст. tar «тс.», очевидно, тюркського походження; пор. дтюрк. tarуul «строкатий», каз. *тарлан* «білий плямистий (кінь)», споріднене з монг. tarlan «строкатий». — ВеЛ 472; Балецкий St. sl. 9, 338; MNTESz III 854; Bárczi 302; Räsänen Versuch 464, 465. — Пор. **тарабаристий**.

[**таркáč**] (орн.) «дрізд омелюх, Turdus viscivorus L.» Шарл, ВеНЗн; — очевидно, результат видозміни назви [*тиркач*] «тс.», зближеної з *таркáтий*, оскільки низ дрозда жовтуватобілий з темними плямами, які особливо бувають розвинені по боках; пор. *таркáč* «білий плямистий кінь». — Никончук Карп. диал. и оном. 159. — Див. ще **тиркач**. — Пор. **тарка**.

[**тарківанка**] «сира терта картопля» ЛексПол, [*тарчáник*] «дерунець; млинець з тертої картоплі» О, [*тарчанкі*] «локшина або галушки з тертої

картоплі» О; — похідне утворення від [таркаваць] «терти картоплю на тертушці» ЛексПол, запозиченого з польської мови; п. *tarkować* «терти на тертушці» походить від *tarka* «тертка, тертушка» (ст. *tarłka* «тс.»), пов'язаного з **tarły* «тертий». — Вгückner 566. — Див. ще **тэрти**.

таркотати — див. **тарара**.

тарлатан «прозора бавовняна тканина, схожа на серпанок», [тарлятан] «тс.» Нед; — р. бр. болг. *тарлатан*, п. *tarlatan*, ч. слц. *tarlatán*, схв. *тарлатан*; — запозичення з французької мови; фр. *tarlatane* «тарлатан», очевидно, індійського походження. — Фасмер IV 24; ССРЛЯ 15, 126; Вгückner 566; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 709; Вујаклија 933; Klein 1573.

[тарляга] «стара бричка; худий віл» ВеЛ; — не зовсім ясне; очевидно, первісне значення «щось погане»; можливо, виникло на ґрунті п. [tarlać się] «валитися», пов'язаного з *trzeć* «терти», укр. *тэрти*. — Вгückner 565. — Див. ще **тэрти**.

[тармати] «заплутувати; смикати» Нед, [тарманіна] «плутанина, переважно в нитках» Шейк, Нед, [тарманя] «заплутування; тягання за волосся» Шейк, Нед; — р. [тармать] «смикати, заплутувати», слц. *dímat'* «смикати, трясти», *vutímat'* (*diet'a*) «затрясти», схв. *дрмати* «трясти, термосити», слн. *dímati* «тс.», [(s)termati] «ткати»; — пов'язане з *термосити*, *тормосити*. — Фасмер IV 84; Куркина Этимология 1974, 44—45. — Див. ще **тэрмати**.

[тарниця] «дерев'яне сідло»; — запозичення з румунської мови; рум. *tárniță* «дерев'яне сідло, в'ючне сідло; сідловина», очевидно, слов'янського походження; пор. п. *terlica* «дерев'яне сідло», [tarlica] «частина сідла», що зводиться до *trzeć* «терти». — Sheludko 143; Vincenz 7; Вгückner 566. — Див. ще **тэрти**.

[таровнічий] «старший серед рибалок, бригадир» Мо; — неясне.

[тарок] «рід гри в карти» Куз, [тарокувати] «грати в цю гру» Куз; — п. слц. *tarok*, ч. *taroky*, болг. *тарок*, схв. *тáрок*, слн. *tarók*; — запозичення з італійської мови; іт. *tarocco* «тс.» походить від ар. *táraḥa* «він відсунув, відклав» (при цій грі частина карт відкладається). — Kopaliński 960; Holub—Lyer 477—478; РЧДБЕ 709; Вујаклија 933; Kluge—Mitzka 770—771; Klein 1573; Lokotsch 159. — Пор. **тáра**.

тарош — див. **тáрка**.

тарпан (зоол.) «дикий кінь, *Equus gmelini* Apt.»; — р. бр. *тарпан*, п. ч. *tarpan*, болг. *тарпан*, слн. *tárpan*; — через російське посередництво запозичено з киргизької мови; кирг. *тарпан* «дикий кінь; кінь, що не терпить на собі вершника» споріднене з каз. *тарпан* «норовистий кінь», *тарпы* «бити передніми ногами». — Фасмер IV 24; Шипова 310; Дмитриев 545; Kopaliński 960; Räsänen Versuch 465.

тáрсувати — див. **тóрсати**.

тартак «лісопильний завод», [тертак, тиртак, тартачіна] «тс.», [тартачіння] «тирса» ВеБ, *тартачник*, *тэртиця* «дошка», [тиртиця] «тс.», [тертичіна] «одна дошка; поганенька дошка», [тертичник (тертишник)] «пильщик дошок», *тартачний*; — р. діал. бр. *тартак* «лісопильний завод»; — запозичення з польської мови; п. *tar-tak* «тс.», *tarciśa* «дранка, дошка» є похідними від *tartyk* «тертий», дієприкм. від *trzeć* «терти»; припущення про тюркське походження слова (Мелиоранский ИОРЯС 10/4, 131—132) необґрунтоване. — Фасмер IV 25; Булыка 317; Вгückner 566. — Див. ще **тэрти**.

тáрттар «пекло», [тартарарі] «тс.» Шейк, [тартарщина] «содом, гармидер, особливості пекла» Шейк, [затартарити] «запропастити» Ж, [затахтарити] «тс.» Ж; — р. бр. болг. *тартар*, др. *тартаръ*, *тарътаръ*, п. ч. *tartar*, схв. *Тáрттар*, слн. *Tártar*, с.-цсл. *тарътаръ*; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Тáрта-*

рос, мн. Тárтара «підземна безодня, підземне царство» є запозиченням невідомого походження. — СІС² 811; Фасмер IV 25; Горяев 361; Kopaliński 960; РЧДБЕ 709; Вуяклија 933; Frisk II 858; Klein 1574.

[**таргас**] «шум, галас», [*таргасія*] «суперечка» Куз, [*таргасувати*] «сперечатися, сваритися, шуміти» Нед, [*таргасуватися*] «сперечатися» Куз, [*таргасуватися*] «тс.» Ба; — ч. слц. tartas «шум, гуркіт»; — запозичення з польської мови; п. tartas «шум, галас, гомін, гуркіт, гармидер, разгардіяш» є звуконаслідувальним утворенням; кінцеве -as зумовлене впливом слова halas «шум, галас, гомін» (ч. halas «тс.»). — Brückner 566; Machek ESJČ 636. — Пор. **туртус**.

таргати «витягувати нафту зі свердловини за допомогою великого відра з клапаном», *таргальник*; — р. *таргать*, бр. *таргачь*; — запозичення з азербайджанської мови; аз. *дартмаг* «тягти, витягувати» споріднене з туркм. *дарт*, кумик. балкар. карач. *тарт* «тс.», монг. tata<tarta «тягти, натягувати». — ССРЛЯ 15, 127; Шипова 310; Räsänen Versuch 465.

таргінка «скибочка хліба, намазана маслом або варенням»; — р. *таргінка*, бр. *таргінка*, п. tartynka; — запозичення з французької мови; фр. tartine «тс.» є похідним від tarte «солодкий пиріг, торт», пов'язаного з пізньолат. tōrta «кругле печиво», що зводиться, очевидно, до лат. tortus «кручений». — СІС² 811; Коваль 118; Фасмер IV 25; Kopaliński 961; Dauzat 701; Gammillscheg 841; Kluge—Mitzka 784; Klein 1574. — Див. ще **торт**.

[**таргач**] «рід великого щита, що вживався тільки при захисті міста» Шейк, Нед, [*таргистий*] «щитоподібний, щитовидний; крилатий, тинистий» тж; — р. [*тарч, торч*] «невеликий круглий щит», бр. [*тарча*] «щит»; — запозичення з польської мови; п. tarcza, tarcz «тс.», як і ч. слц. terč «мішень», вл. tarč «мішень; щит», слн. tārča «мішень»,

цсл. **тарча** «щит», походить від свн. tar(t)sche «круглий шкіряний щит», що відтворює фр. ст. targe «тс.», яке виникло з франк. *targa, спорідненого з двн. zarga «обід, край, ребро», дангл. targe «маленький круглий щит», targa, дісл. targa «тс.». — Фасмер IV 25; Булыка 318; Brückner 565; Machek ESJČ 641; Holub—Lyer 481; Schuster-Sewc 1499; Mikl. EW 347; Kluge—Mitzka 771, 874; Dauzat 700; Klein 1573.

[**таршук**] «міхур» Шух; — схв. *тарчуг* «шкіряна сумка»; — запозичення з угорської мови; уг. tarsóka «кишеня, сумка» пов'язане з tarsoly «ранець, сумка», що є результатом видозміни ст. tassoly «тс.», яке зводиться до нвн. діал. Taschel «кишеня, сумка», пов'язаного з Tasche «тс.». — Matzenauer 344; MNTESz III 858; Bárczi 303. — Див. ще **ташка**.

[**тарятися**] «валятися в грязі тощо Г; бруднитися, забруднюватися Шейк», [*таратися*] «валятися, качатися» О, [*таритися*] «бруднитися, забруднюватися», [*тарюватися*] «часто забруднюватися», [*таровисько*] «місце, де худоба качається»; — запозичення з польської мови; п. tarzać się «валятися, качатися», tarzać «валяти, качати», ст. tarać się «валятися, качатися»; — псл. tariti «валяти», очевидно, пов'язане з toriti «торувати», *terti «терти». — Варбот 35; Brückner 565. — Див. ще **терти**.

таскати, [*таскати*] «дуже швидко везти; гнати (про худобу); кидати (щось важке)» Чаб, [*кэскати*] «таскати» Ж, *тащити*, *тасканіна*, [*таска*] «бійка; таскання за волосся і побої» Шейк, Нед, *потаскуха*; — р. *таскати* «таскати», бр. [*таскатня*] «перетаскування чогось з одного місця на інше; ходіння, посилення в різні місця», п. [taskać] «таскати», taszczyć «тс.», ч. tasit «вийняти з піхов», слц. tasit' «тс.»; — не зовсім ясне; сумнівними є пов'язання з іє. *ten- «тягти» (Jokl AfSIPh 28, 2), дінд. táskarāḥ «грабіжник, злодій» (Uhlenbeck 111, Mayrhofer I 491), ч. tesat «тесати», укр. *тесати* (Holub—Кор.

380; Holub—Lyer 478); можливо, споріднене з лит. *tašyti* «таскати», ітератива від *tęsti* «тягти» (Machek ESJČ 637). — Фасмер IV 26; Черных II 229.

тасувати, [тасови́цьк] «сортувальник» Шейк, Нед, *перетасовка*, *перетасови́цьк*, *підтасовка*, *підтасовувач*, *розтасовка*; — р. *тасовать*, бр. *тасавать*, п. *tasować*; — запозичення з французької мови; фр. *tasser* «збирати в купу», пов'язане з *tas* «купа», що походить від франк. **tass* «тс.», спорідненого з гол. *tas* «купа збіжжя». — Фасмер IV 26; Черных II 229—230; Горяев 361; Brückner 566; Sł. wyg. obcych 764; Matzenauer 413—414; Dauzat 701; Gamillscheg 841.

тасьма́ «лямівка, облямівка; [біла смуга на небі; зелена смуга на полі між ріллею Мо; межа між посівами на полі Л; стежка Л; солом'яна стрічка, з якої шиють капелюхи Кур]», [тасемчи́на] «проста тасьма» Нед, *тасьмови́цьк*, *тасьомка*, [тасьмі́нець]: у сполуках [тасьмі́нець солітер] «стрічкоподібний глист з довгими кільцями, *Taenia solium*» Нед, [тасьмі́нець широкій] «широкий стрічкоподібний глист, *Bethriocerphalus latus*» Нед, [тясма́] «тасьма» Нед, [тясомка] «тс.» Нед, *тасьмісний*, [стасьмува́ти] «сильно відлупцювати» Нед; — р. *тесьма́* «тасьма», бр. *тасьма́*, п. *taśma* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тат. туркм. кирг. узб. *тасма* «тасьма», башк. *та́сма*, каз. *таспа* «тс.», тур. *tasma* «ремінець; ошийник», чаг. *тасма* «тоненький ремінець» через перс. *tasma* зводяться до монг. *tasma*. — Макарушка 13; Черных II 241; Фасмер IV 26; Шипова 320—321; Дмитриев 546; Булыка 318; Korsch AfSiPh 9, 672—673; Brückner 566—567; Mikl. EW 347; Mikl. TEL II 171; Lokotsch 160; Räsänen Versuch 466.

[тасьмир] (бот.) «березка польова, *Convolvulus arvensis* L.» ВеЗа; — не зовсім ясне; пов'язується з *тасьма́* як назва рослини, що має довге витке стебло. — ВеЗа 206. — Див. ще **тасьма́**.

тась-тась (вигук для підкликання качок), [тасья-тасья Чаб, тасю-тасю] «тс.», [тась] (вигук, яким відганяють качок) О, [тасьта́] «тс.» О, *таськати* «підкликати качок криком “тась-тась”», [тасюкати] «кричати “тасю-тасю”», [таськало] «який кричить “тась-тась”, який прикликає качок», *тасья* «качка», [таська] «тс.» О; — р. [тась тась] «тась-тась», п. [taś taś] «тс.», [taśka] «качка»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення.

тат¹ «представник народності іранської мовної групи»; — р. бр. *там*; — запозичення з тюркських мов; пор. дтюрк. уйг. *tat* «перс; чужоземець, іноплеменник». — Фасмер IV 26; Малов ИАН ОЛЯ 5, 133; Корш ЖСт 18/2—3, 159; Räsänen Versuch 466.

тат², *тать* — див. **тадь**.

[тата́йко] «хрещений батько» ДзАтл I, [тота́йко] «тс.», [тата́йка] «хрещена мати», [тота́йка] «тс.» тж, [тота́чка] (так звуть одна одну дружини рідних братів) НЗ УЖДУ 26/2; — запозичення з угорської мови; уг. ст. і діал. *tata* «хрещений батько; дід» походить з дитячого лепету, як і псл. *tata*, укр. *тата́*. — MNTESz III 864—865. — Див. ще **тата́**.

тата́кати, *затата́кати*, *затата́хкати*; — р. *тата́кать* «татакати»; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер IV 26.

[тата́р¹] (зоол.) «червоноклоп, *Rhynchocoris apterus* L.» ВеБ, ВеНЗн, [тата́рка] «сонечко, *Coccinella septempunctata* L.» Нед; — результат перенесення на комах етноніма *тата́р* «татарин», мотивація перенесення не зовсім ясна. — Див. ще **тата́рін**.

[тата́р²] (бот.) «лепеха звичайна, *Acorus calamus* L.» ВеБ, [тата́ра́к, тата́рина ВеБ] «тс.», [тата́ра] «тс. Л; гречка Нед», [тата́рін] «цибуля трубчаста» Шейк, Нед, *тата́ріння*, *тата́рка* «цибуля трубчаста, *Allium fistulosum* L.; [гречка, *Fagopyrum esculentum* Moench. Шейк, Нед, Мак; гречка татарська, *Fagopyrum tataricum* L. Мак;

лепеха звичайна Л; пшениця арнаутка]; — р. *татарка* «цибуля трубчаста; [гречка; озима пшениця]», п. *tatarak* «лепеха звичайна», [tatar], *tatarnik* «тс.», *tatarka* «гречка»; — похідні утворення від *татар* «татарин», зумовлені тим, що ці рослини здебільшого занесені татарами; пор. *татарське зілля* «лепеха звичайна», п. *tatarskie ziele* «тс.», *гречка татарська*. — Коваль 75—76; Дзензелівський УЗЛП 129—130; Фасмер IV 27; Brückner 567; Machek Jm. rostl. 88, 301; Mikl. EW 347; Lokotsch 161. — Див. ще **татарин**. — Пор. **татарник**.

татарин СУМ, Нед, *татар* «татарин» тж, *татарва*, [татаренко] «татарин, син татарина», [татаренчиха] «дружина татаренка» Шейк, *татарча*, *татарченя*, *татарчук*, *татарщина*, [татаруватий] «властивий татарину», *дотатарський* Ж, *по-татарськи*, [статарити] «отатарити»; — р. болг. *татарин*, бр. *татарын*, др. *татары* (мн.), п. *Tatar*, *Tatarzun*, ч. *Tatar*, слц. *Tatár*, м. *татар*, *татарин*, схв. *Татар*, *Татарин*, слн. *Tatar*, цсл. **татаринъ**; — запозичення з тюркських мов; пор. тат. *татар* «татарин», тур. *Tatar*, монг. *татар*, чув. *тутар* «тс.», чаг. *татар* «жителі країни на північ від Китаю», дтюрк. *tatar* «монгол»; початковий компонент тюрк. *tat-* первісно означав, очевидно, «іранець». — Макарушка 13; Халимоненко УМЛШ 1977/9, 27; Фасмер IV 27; Горяев 361; Попов РР 1973/1, 120—122; Еремеев Этнонимы 134; Младенов 629—630; Skok III 447; Mikl. EW 347; Räsänen Versuch 467. — Пор. **тат**¹.

татарник (бот.) «чортополох, *Oporodon* L. СУМ, Нед; [O. *acanthium* L. Г, Шейк, Ж; осот польовий, *Cirsium arvense* (L.) Scop. Мак, козельці лучні, *Tragopogon pratensis* L. Нед; родовик лікарський, *Sanguisorba officinalis* L.]; — р. *татарник* «чортополох; осот», бр. *татарник* «чортополох»; — похідне утворення від *татар* «татарин»; назва частини рослин зумовлена, очевидно,

но, їх колючістю. — Див. ще **татарин**. — Пор. **татар**².

[**татарчак**] (зоол.) «кузька, хлібний жук, *Anisoplia Serv.*» Шейк, Нед, [татарчух] «тс.» ВеЗа, ВеНЗн; — похідне утворення від [татарка] «гречка»; назва пояснюється тим, що ця комаха водиться в час сіяння гречки. — Шейк 24; ВеЗа 206. — Див. ще **татар**².

[**татляти**] «талапати» Нед; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *талáпати* (пор.).

тато, [тата] «тато» Бі, [та] (клична форма) «тс.» Нед, [татако] «тато О; священник», [татульо] Шейк, Нед, *татунь*, *татуньо*, *татуньцо*, *татусь*, [татусьо Шейк, Нед], *татуся*, [татухна, татухно ЛексПол, тату(ь)о Шейк, Нед], [татувати] «бути татом, мати дітей», [татуняти] «часто вживати слово татуньо»; — р. бр. *тата*, п. слц. нл. *tata*, *tato*, ч. *táta*, вл. *tata*, болг. м. *тата*, *татако*, схв. *тата*, *тата*, слн. *táta*, *tátek*, стсл. **тата**; — псл. *tata* з дитячого лепету, паралельне дінд. *tatáḥ* «тато», *tátaḥ* «тато, син, мільй», гр. *тэтта*, *тэтá* (клична форма) «батько», лат. *tata* «тато», корн. *tat*, лит. *tėtis*, *tėtė*, лтс. *tėtis*, *tėte* «тс.», прус. *thetis* «дідусь». — Бурячок 19—20; Фасмер IV 26; Горяев 361; Brückner 567; Machek ESJČ 637; Holub—Kop. 380; Schuster-Sewc 1500; Младенов 630; Skok III 446—447; Критенко Вступ 504; Трубачев Терм. родства 23—24; Mikl. EW 347; Trautmann 320; Mühl.—Endz. IV 176, 178; Mayrhofer I 471; Торп 154; Walde—Hofm. II 650; Гамкрелидзе—Иванов 765; Pokorny 1056. — Пор. **тата**.

[**татошник**] (бот.) «жовтець кашубський, *Ranunculus cassubicus* L.» Г, Шейк, Нед; — неясне; можливо, утворене від *тата* (див.).

[**тата**] «скеля Нед; прірва, безодня О», [татари] «скелі, провалля ВеНЗн; високі гори О»; — запозичення з польської мови; п. *tatra* «висока гора» виникло з **tartra*, що зводиться до псл. **t̥r̥tr-*, як і укр. [тобтри] «каміння

(скелі) на дні річки». — Фасмер IV 27—28; Соболевский РФВ 64, 168; Sobolevskij RSI 4, 276; Brückner 567. — Див. ще **то́ври**.

татуюва́ти, *татуї́ровка*, *татуюва́льник*; — р. *татуї́ровать*, бр. *татуї́раваць*, п. *tatuować*, ч. *tetovat*, слц. *tetovat'*, болг. *татуї́рам*, м. *тетові́ра*, схв. *тетові́рати*, слн. *tetovirati*; — запозичення з французької мови; фр. *tatouer* «татуювати» походить з полінезійських мов (через посередництво англ. *tattoo* «тс.»); пор. *taiti tatau*, *tatu* «прокол, знак, зроблений на шкірі». — СІС² 812; Фасмер IV 28; Sł. wyg. obcych 747; Kopaliński 961; Holub—Kop. 384; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 709; Dauzat 701; Gamillscheg 841; Kluge—Mitzka 771; Klein 1575—1576; Lokotsch 161.

татъ «злодій», *татъба́* «крадіжка, грабунок»; — р. др. *татъ*; — запозичення із церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **татъ** «злодій», як і нл. *taś*, схв. *tāt*, слн. *tāt* «тс.», походить від псл. *tatъ* «тс.», утвореного за допомогою суфікса -ть від того самого кореня, що й *tajiti* «таїти»; споріднене з дінд. *tāyūḥ* «злодій», ав. *tāyu-* «тс.», *tāya-* «крадіжка», гр. *τητάω* «грабую», хет. *ta-jezzi*, *tajazzi* «краде», дірл. *tāid* «злодій»; припущення (Sachmatov AfSIPh 33, 92) про запозичення з кельтських мов необгрунтоване. — Фасмер IV 28; Brückner 563; Machek ESJČ 634; Schuster-Sewc 1500; Младенов 628; Skok III 434—435; Trautmann 313; Mayrhofer I 496; Ernout—Meillet 226; Fick KZ 22, 374; Stokes 122; Schulze KZ 49, 252. — Див. ще **таї́ти**.

тау-сагі́з (бот.) «*Scorzonera tau-saghyz* Lipsch et Bosse»; — р. *та́у-сагі́з*, бр. *та́у-сагі́з*, болг. *та́у-сагі́с*; — запозичення з казахської мови; каз. *тау-сагы́з* «тс.» (букв. «гірська смола») утворене зі слів *тау* «гора; гірський», спорідненого з тат. *тау* «гора», тур. *dağ*, дтюрк. *тау* «тс.», і *сагы́з* «жувальна смола». — Дмитриев 546; Шипова 312; РЧДБЕ 709. — Див. ще **кок-сагі́з**.

[**та́фа**] «артіль рибалок» Г, Нед, [*тахва́*] «тс.»; — болг. *тайфа́* «група; ватага, банда», м. *тајфа* «натовп, ватага»; — запозичення з турецької мови; тур. *taife* «група (людей); натовп; банда; плем'я», як і аз. *тајфа* «плем'я, рід», походить від ар. *ṭā'ifa*. — Макарушка 13; Мотузенко Морская рыболовецкая терминология сев.-зап. Причерноморья. АКД 1987, 9; Младенов 628; РЧДБЕ 704; Räsänen Versuch 456.

[**та́фія**] «лікер з фруктового соку» Нед; — запозичення з польської мови; п. *tafia* «вид рому з цукру» походить від фр. *tafia* «горілка з цукру» креольського походження, скороченої форми *ratafia* «лікер з фруктового соку». — Sł. wyg. obcych 740; Dauzat 697; Gamillscheg 835; Klein 1565. — Див. ще **ра-та́фія**.

[**та́фля**] «шибка; плита», *та́хля* «кахель, кахля; квадрат; [шибка]», [*тафэ́ль-ник*] «робітник, що виготовляє скляні листи» Нед, [*тафлюва́ти*] «вставляти шибки; робити щось суцільне із шматків, облицьовувати» Шейк, Нед; — п. *tafla* «тахля; кахля; плита; лист», вл. *tafla* «плита»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. *Täfel* «дошка, плита» (свн. *tavel(e)*, двн. *tavala*, *tabala*) зводиться до лат. *tabula* «тс.»; форма *та́хля* виникла з [*та́фля*], можливо, під впливом *ка́хля*. — Шелудько 48; Richhardt 105; Brückner 563; Sł. wyg. obcych 740; Kluge—Mitzka 766. — Див. ще **та́бель**.

та́фта СУМ, Нед, [*тафт*] «тафта» Куз, [*тафти́чка*] (зменш. від *тафта*) Шейк, Нед, *тафтя́ний* СУМ, Куз; — р. бр. болг. *тафтá*, п. *tafta*, ч. слц. *taft*, нл. *tafan*, м. *тафт*, схв. *тафт*, слн. *táft*; — запозичене з французької мови; фр. *taffetas* «тафта», як і іт. *taffetà* «тс.», походить від перс. *tāftah* «тканина», букв. «тканий», утвореного від *tāftan* «ткати, прясти»; у староросійську мову (р. ст. *тафта*) було запозичене з перської давніше через східне посередництво (Огиенко 29; Срезн. III 982). — СІС² 812; Фасмер IV 29; Го-

ряев 361; Булыка 318; Brückner 563; Sł. wyg. obcych 740; Machek ESJČ 633; Holub—Lyer 476; РЧДБЕ 710; Вуяк-лија 935; Matzenauer 341; Dauzat 697; Horn 83; Christiani 50; Lokotsch 156; Klein 1565.

тахіна (ент.) «Tachina Meig.»; — р. *тахіна*, бр. *тахіна*, п. *tachina*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *tachina* походить від гр. *ταχίνος* «швидкий», пов'язаного з *ταχύς* «тс.» неясного походження. — Frisk II 861—862; Klein 1564.

тахіновий «виготовлений з очищеного насіння кунжуту»; — р. *тахінний*, бр. *тахан* «каша з кунжутного борошна»; — запозичення з турецької мови; тур. *tahin* «просяне борошно», *t. helvasi* (сорт халви) походить від ар. *tahin* «просяне борошно». — Шипова 313; РЧДБЕ 710.

тахкати; — р. *такать* «такати; тахкати», бр. *тахкаць* «стукати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *такати*, *татакати*.

[**тахматися**] «звиватися, витися» Нед; — неясне.

[**тахнути**] «повільно гаснути; сохнути; худнути» Нед, [*потахати*] «погасати; опускатися, спадати (про воду); занурюватися; гинути Нед; тонутися», [*потахнути*] «тс.» Куз, [*притахати*] «пригасати; слабнути», [*притахнути*] «тс.» тж; — не зовсім ясне; очевидно, в частині значень, результат контамінації слів *түхнути* «гаснути, [спадати (про пухлину)]» і *тряхнути* «сохнути, просихати» (див.).

тахта «широкий диван без спинки»; — р. бр. *тахта*, болг. *тахта* «дошка; дощаний диван без спинки»; — запозичення з тюркських мов; тур. *tahta* «дошка; дощаний», кирг. каз. тат. *такта* «дошка», алт. телеут. шор. чаг. *такта* «тс.» походять від перс. *tahta*. — СІС² 812; Черных II 230; ССРЛЯ 15, 144; РЧДБЕ 710; Räsänen Versuch 454.

[**тахтарити**] «тягти»; — афективне утворення.

тацёт (бот.) «Narcissus tazetta L.», [*тацети*] «тс.» Мак; — р. *тацёт*, п. *tacet*, *tacetta*, ч. *taceta*; — через посередництво новолатинської ботанічної номенклатури запозичено з італійської мови; іт. *tazetta* «чашечка» є зменш. від *tazza* «чашка» (квітки рослини мають чашечкоподібний нектарник). — СІС² 812; Фасмер IV 29; ССРЛЯ 15, 144. — Див. ще **таця**.

таця «піднос», [*таца*] «тс.» Шейк, Нед; — запозичення з польської мови; п. *taca* «піднос», як і ч. *tác*, слц. *táca* «тс.», м. *тацна* «блюдне», слн. заст. *taca* «піднос» через посередництво нім. [*Tátze*] «чаша; піднос» зводиться до іт. *tazza* «чашка, чаша», що виникло з ар. *ṭássa*^h, *tass* «тс.», яке походить від перс. *tāšt* «чаша; блюдне». — Shevelov Hist. phonol. 620; Шелудько 48; СЧС 295; Булыка 318; Brückner 563; Sł. wyg. obcych 740; Machek ESJČ 633; Holub—Lyer 476; Matzenauer 341; Kluge—Mitza 772.

[**тачати**¹] «шити»; — запозичення з російської мови; р. *тачатъ* «шити, шити наскрізною строчкою; надточувати, доточувати» споріднене з укр. *надточити*, *доточити*; пов'язання з цсл. **тачати** «котити», п. *taczać* «крутити, катати» (Фасмер IV 29; Черных II 230) помилкове. — Коломієць Мовозн. 1992/1, 41—45. — Див. ще **надточити**.

[**тачати**²] «качати (білизну) Г; качати (тісто) ВеЗа», [*тачети*] «качати (білизну) О», [*тачкувати*] «возити щось тачкою» Шейк, [*тачавка*] «качалка» Шейк, Нед, [*тачівка*] «тс.», [*тачало*] «рубель» Нед, [*тачаніна*] «катання білизни» Шейк, Нед, *тачанка*, *тачечник*, *тачка*, *тачка́р*; — р. бр. *тачанка*, др. *тачати* «гнати, поганяти», п. *taczać* «котити; [качати]», ч. *otáčeti* «вертити, обертати», цсл. **тачати** «гнати, поганяти»; — пов'язане з *точити*, *оточити*. — Фасмер IV 29; Черных II 230; Brückner 573. — Див. ще **точити**¹.

[**тачка**] (бот.) «крупка звичайна, *Draba verna* L.» Мак; — р. [*тачка*] «тс.»; — неясне.

[**таш**] «балаган; намет», [*та́ша*] «тс.», [*ташній*] «балаганний», [*ташувати*] «розташовувати», [*ташуватися*] «міститися СУМ; влаштовуватися зручніше» Нед, *розташувánня, розташіваний, розташувати*; — р. [*та́ша*] «ятка, полотняна палатка», п. *tas* «будка, палатка, рундук», *tasz*, [*tasza*] «тс.», бр. ст. *ташъ* «будка, палатка»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. *Tasche* (свн. *tasche*, двн. *tasca*) «кишеня, сумка» зазнало семантичних змін на ґрунті польської мови після запозичення. — Шелудько 48; Булыка 318; Вгückнер 566; Kluge—Mitzka 771. — Див. ще **та́кса**¹, **та́шка**.

та́шка «шкіряна сумка», [*ташувати*] «класти або виймати з ташки» Нед; — р. *та́шка* «ташка», п. ст. *tasza*, *taszka* «сумка, мішок», ч. слц. *taška* «сумка, портфель», м. *ташна*, слн. *taška* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Tasche* «кишеня, сумка» (свн. *tasche*, двн. *tasca*) походить від іт. *tasca* «тс.», що зводиться до нарлат. **tasca* «плата», яке виникло внаслідок метатези із слат. *taха* «тс.», пов'язаного з лат. *taxāre* «оцінювати». — Бевзенко НЗ УЖДУ 26/2, 177; Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Фасмер IV 30; Вгückнер 566; Holub—Lyer 478; Kluge—Mitzka 771—772. — Див. ще **та́кса**¹. — Пор. **таш**.

[**тва**] «твоя» Нед, Шейк, [*тве*] «твое» тж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *twa* «твоя», *twe* «твое», як і ч. *tvá* «твоя», *tvé* «твое», виникли внаслідок стягнення форм *twoja* «твоя», *twoje* «твое». — Machek ESJČ 663. — Див. ще **твій**.

[**твалёт**] «шкатулка, переважно з дзеркалом» Нед, Шейк, [*твалётка*] (зменш.), [*твалетчи́на*] «погана шкатулка» тж; — результат видозміни п. *toaleta* «дзеркало з приборами, необхідними для одягання; столик з дзеркалом і шухлядами», *tualeta* «тс.». — Див. ще **туалёт**.

[**твáмость**] «твоя милість»; — запозичення з польської мови; п. *twa mość*

«твоя милість» складається з *twa* «твоя» і *mość* «милість». — Див. ще **мость**, **тва**.

твань, *тваню́ка, твані́стий*; — р. діал. бр. *твань* «драговина, багно»; — запозичення з литовської мови; лит. *tvānas* «потоп» пов'язане з *tvinti* «розливатися, виходити з берегів», *tūkti* «жирити, гладшати», що зводяться до іє. **toǵə*, **tū-* «стікати», як і псл. *tyti* «жирити, гладшати», *tukъ* «жир». — Лаучюте 40; Фасмер IV 31; Толстой Сл. геогр. терм. 166—167; Sobolevskij Bull. de l'Acad. Sc. de Pbourg 1911, 1051—1052; Fraenkel 1136, 1149, 1154; Mühl.—Ерпдз. IV 288—289. — Див. ще **тїти**, **тук**¹.

твар «тварина; обличчя; [вигляд ВеУг, портрет Бі]», [*тварь*] «щока; обличчя» О, [*тварьця*] «тс.» О, *тварі́на, тварі́на́* (зб.), *тварі́нник, тварі́нництво, тварю́ка*, [*тваря́ка*] «тварюка» Нед, *тварі́нячий, [тварі́ний]* «гарний, вродливий» Нед, [*тварі́стий*] «широколиций» О, [*тварі́ти*] «утворювати, формувати» Нед, [*тваря́ти*] «тс.» Нед; — р. *тварь* «тварина, створіння, істота», бр. *твар* «обличчя, лице», др. *тварь* «виріб, витвір; предмет; те, що створено, творіння, створіння; світ, все-світ; вигляд, подоба», п. *twarz* «обличчя, лице», ч. *tvář* «щока, обличчя; вигляд, подоба», слц. *tvár* «обличчя; вигляд», вл. *tvar* «будівля, будова», нл. *tvar* «тс.», болг. *твар* «тварина, створіння, істота», м. *твар* «матерія, речовина», схв. *твар* «тс.; творіння, створіння», слн. *tvár* «матерія, речовина», стсл. **тварь** «створення, творіння, створіння; істота; природа, вигляд, подоба»; — псл. *tvarь* «творіння, створіння», пов'язане чергуванням голосних з *tvoriti* «творити»; споріднене з лит. *tvorà* «огорожа», *tvėrti* «обгороджувати». — Фасмер IV 31; Черных II 230—231; Вгückner 586—587; Machek ESJČ 662; Schuster-Šewc 1562—1563; Trautmann 334. — Див. ще **творі́ти**.

[**тварог**] «сир» Нед, [*творог*] «сир; їжа, приготовлена із сирної сметани,

яець, цукру або солі» ЛексПол, [тво́риг, твору́г, отворо́г] «тс.» тж; — р. твóрог, бр. тваро́г, п. twaróg, ч. слц. tvaroh, вл. twaroh, нл. twarog, болг. тваро́г, отва́ра, стсл. тваро́гъ; — псл. twarogъ «сир», на думку більшості дослідників, утворене за допомогою суфікса -og-ъ (пор. рігогъ «пиріг») від основи tvar- («творіння, форма»), пов'язаної чергуванням голосних з tvoriti «творити, надавати форму» (пор. стсл. творъ «форма», ч. tvar «тс.»); розвиток семантики, як у нар.-лат. formaticum «сир», іт. formaggio, фр. fromage «тс.» від лат. forma «форма»; вважається також спорідненим з гр. τῆρος «сир», ав. tūiri- «сироватка» (Fortunatov BB 3, 69—70; Machek Slavia 16, 199; Hujer LF 36, 58—59; Janko WuS I 96—97; Гамкрелідзе—Іванов 570), з гр. τору́ν «мішалка, ополоник», двн. dwerap «мішати», dwiril «мішалка», дісл. rvaга «мішалка, ополоник» (Toгр 196); мало обгрунтованим є припущення про запозичення з тюркських мов, пор. чаг. тора́к «сир» (Mikl. EW 366; Machek ESJČ 662; Räsänen FUF 29, 199; ZfSIPh 20, 448; Vámbéry 185—186). — Фасмер—Трубачев IV 31—32; Черных II 231; Brückner 586; Holub—Kop. 397; Schuster-Sewc 1563; Младенов 630; Skok III 530; Jagić AfSIPh 31, 592; Trautmann 334; Niederle RES 2, 24; Pintar AfSIPh 36, 586. — Див. ще **твори́ти**.

твёрджа «тверда поверхня чогось; фортеця, твердиня», твёрди́ня, [твёржа] «твердиня» Нед; — р. [твёржа] «укріплення, кріпость, твердиня, фортеця», п. twierdza, ст. ćwirdza, ч. tvrz, ст. tvrzě, схв. тврѣа «тс.»; — псл. *tvъrdja «твердиня», похідне від *tvъrdъ «твердий». — Фасмер IV 32; Brückner 586; Machek ESJČ 663; Holub—Kop. 398. — Див. ще **твердий**.

твердий, [твёрда́вий] «твердуватий» Нед, [твёрдительный] «ствердний» Нед, [твёрдиський] «дуже, зовсім твердий», твёрди́ший, [твёрди́щий] «твердіший» Нед, [твёрдкий] «твердий», [твёрдний]

«твердий; скупий» О, [твёрди́ший] Нед, [твёржши́й] «тс.» Нед, твёрдува́тий, твёрдо́чий, [твёрде́ць] «загартована людина» О, [твёрдина́] «твердість» Нед, твёрди́ня, твёрди́нь, твёрдо́та, [твёрдо́щи] «тверді тіла», [твёрду́шка] «хлібна скоринка» Ж, [твёрдь] «гарт; загартована людина» О, твёрди́ти «говорити, повторювати те саме; [робити міцним, укріплювати]», твёрди́ти, твёрди́шати, твёрдну́ти, [твёрдо] «дуже» ВеУг, затвёрди́лий, затвёрдлий, [затвёрдні́лість] «затверділість, затятість» Ж, затвёрди́ти, надтвёрди́й, отверди́лий, підтвёрдний, підтвёрди́ти, [пóтверди́й] «занадто твердий» Нед, потвёрдний, ствёрджува́льний, ствёрди́лий, ствёрдливий, ствёрдлий, ствёрдний, ствёрди́ня, [ствёрдні́ня] «ствердіння» Куз, ствёрджува́ти, ствёрди́ти; — р. твёрдый, бр. цвёрды, др. твёрдь, твёрдыи, п. twardy, ч. слц. tvrdý, вл. twjerdy, нл. twardy, полаб. tjordä (с.р.), болг. твърд, м. тврд, схв. тврѣд, слн. trđ, стсл. тврѣдъ; — псл. *tvъrdъ «твердий», утворене за допомогою суфікса -d-ъ від основи *tvъг-, пов'язаної чергуванням голосних з tvor- (творiti «творити»); — споріднене з лит. tvirtas «міцний, сильний; твердий», tvėrti «хапати; витримувати; триматися, утримуватися», лтс. tvifts «твердий». — Фасмер IV 32; Черных II 231; КЭСРЯ 438; Цыганенко 469—470; Горяев 361—362; Brückner 586; Machek ESJČ 663; Schuster-Sewc 1563—1564; Младенов 630; Skok III 531; Meillet Études 319, 321; BSL 29, 31; Trautmann 334; Mühl.—Endz. IV 292; Karulis II 448; Pedersen Kelt. Gr. I 54. — Див. ще **твори́ти**.

[твёрдо] «назва літери т» Шейк, Нед; — р. твёрдо «тс.»; — назва літери походить від стсл. тврѣдо «міцно», др. твёрдо, твердо «тс.», оскільки це слово починається на літеру т. — Див. ще **твердий**.

[твердосон] (бот.) «головатень круглоголовий, Echinops sphaerocephalus L.» ВеНЗн, ВеЗа; — результат універ-

бізації виразу *твердий сон*; назва зумовлена застосуванням головатня для відновлення сну. — Лік. росл. Енци. дов. 117. — Див. ще **сон¹**, **твердій**.

твердь; — р. *твердь* «твердь; твердиня, кріпость, фортеця», др. *твърдь* «небесний звід; укріплене місце, укріплення, кріпость; в'язниця», п. *twierdz* «твердість, ст. кріпость, фортеця», вл. *twjerdź* «твердь, суходіл», нл. *twarż* «твердість; твердь, суходіл; укріплення, кріпость, фортеця», болг. *твърд* «твердь; твердиня, кріпость, фортеця»; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **тврѣдь** «твердь; укріплене місце, укріплення, кріпость» є похідним від прикметника **тврѣдь** «твердий». — Фасмер IV 32; КЭСРЯ 438; Цыганенко 469. — Див. ще **твердій**.

[**твердяк**] (бот.) «плакун верболистий, *Lythrum salicaria* L.; плакун прутovidний, *Lythrum virgatum* L.; шолудивник болотний, *Pedicularis palustris* L. Шейк, Нед», [*твардяк*] «шолудивник болотний» Мак, [*твердівка*] «гриб, *Polytrichum igniarium* L.» Мак; — бр. [*цвядзянка*] «плакун верболистий»; — похідні утворення від *твердій*; назви зумовлені, очевидно, твердістю, здерев'янілістю коренів плакуна і загальною твердістю гриба; пор. п. *twardak* «моховик жовто-бурий, *Boletus variegatus* Fr.»). — Див. ще **твердій**.

тверезий, [*тверезяка*] «людина, що не п'є, твереза людина», [*тверезатися*] «опам'ятатися» Нед, *тверезіти*, *тверезіти*, *тверезішати*, *витверезливий*, *витверезний*, *витверезник*, [*потверезу*] «у тверезому стані»; — р. *трѣзвий*, [*тверѣзый*], бр. *цвядзянка*, [*цвядзянка*], др. *трѣзвыи*, п. *trzeźwy*, ч. *střízlivý*, ст. *střiezvŭ*, слц. *triezvy*, вл. *strózbny*, нл. *strozbnny*, болг. *трезв*, м. *трезен*, схв. *трѣзан*, слн. *trézen*, *trézev*, стсл. **трѣзвъ**; — псл. **terzvъ* «тверезий»; — можливо, споріднене з дінд. *třsyati* «прагне», *třshŭ* «спраглий», *třshŭ* «сухий», гр. *τέρω* «сушу», лат. *torreo* «тс.», дісл. *porsti* «спрага», двн. *thurst*, гот. *raúrstei* «тс.», *raúrspan* «бути спра-

глим»; іє. **ters-* «сохнути»; у такому разі первісне значення — «спраглий»; наявність *z* у слов'янській формі, можливо, зумовлена впливом основи *gězvъ* (рос. *рѣзвый* «жвавий, рухливий, бистрий»), а зміна **terzvъ* на **tverzvъ* (укр. *тверезий*) — впливом основи **tvъrdъ* «твердий» (Брандт РФВ 25, 27); малообгрунтованими є зіставлення з гр. *ταρχύω* «ховаю, хороню» (Petersson Vgl. sl. Wortst. 51—52), з дат. ст. *edrough* «тверезий», двн. *urtruct*, дангл. *gedréog* «тс.» (Machek ESJČ 589), з псл. *třzati* «терзати» (Черных II 260), а також пов'язання зі *стерезу*, *стѣрож* (Ильинский ИОРЯС 23/1, 136). — Фасмер IV 32, 46; КЭСРЯ 450; Горяев 375; Потєбня К ист. зв. I 167; II—IV 102.

твин «тканина з діагональним переплетенням ниток; [коротеньке ватне пальто Мо]; [*твінчик*] «літній піджачок» Мо, [*твіна*, *твіно*] «вид чоловічого верхнього одягу» Шейк, [*твінка* Ме, *твінко* Шейк] «тс.»; — р. *твин* (текст.), бр. *цвін* (текст.); — запозичення з англійської мови; англ. *twine* «кручена нитка» пов'язане з *twін* «подвійний, здвоєний», спорідненим з дісл. *tvinnz* «подвійний», двн. *zwinal* «тс.», прус. *dwai* «два», псл. *dъva* «тс.». — ССРЛЯ 15, 166; Klein 1668. — Див. ще **два**. — Пор. **твіст²**.

твій, *твоя* СУМ, Нед, *твоє* тж, [*твіський*] «твій власний, тобі належний» Шейк, Нед; — р. *твой*, *твоя*, *твоє*, бр. *твой*, *твая*, *тває*, др. *твои*, *твоја*, *твою*, п. *twój*, *twoja* (*two*), *twoje* (*twe*), ч. *tvůj*, *tvá* (*tvoje*), *tvé* (*tvoje*), слц. *tvoj*, *tvoja*, *tvoje*, вл. *twój*, *twoja*, *twoje*, нл. *twój*, *twója*, *twójo*, полаб. *tŭj*, *tŭjä*, *tŭji*, болг. *твой*, *твоя*, *твоє*, м. *твой*, *твоја*, *твоје*, схв. *твѣј*, *твѣја*, *твѣје*, слн. *tvój*, *tvôja*, *tvôje*, стсл. **твѣи**, **твѣиа**, **твѣок**; — псл. *tvoъjъ*, *tvoja*, *tvoje*, пов'язане з **ty* «ти»; — споріднене з дінд. *tvaŭ* «твій», ав. *θwa-*, гр. *σός* (**tvos*), лат. *tuus* (<*tovos*), прус. *twais* «тс.»; іє. **tvô-*. — IУМ Морфологія 132; Фасмер IV 33; Горяев 362; Brückner 587; Schuster-Sewc 1564—1565; Мла-

денов 630; ESSJ Sl. gr. II 703—704; Skok III 530; Trautmann 333; Pokorný 1098. — Див. ще **ти**¹.

ТВІСТ¹ «швидкий танець з імпровізаційними рухами»; — р. *твист*, бр. *твіст*, п. ч. слц. вл. *twist*, болг. *ту-іст*, слн. *tvíst*, *twíst*; — запозичення з англійської мови; англ. *twist* «твіст; вигин, оберт; кручена нитка» пов'язане з *twist* «вигинатися; звиватися, крутити, обертати». — Sł. wug. obsyeh 784; РЧДБЕ 742. — Див. ще **твіст**².

[**ТВІСТ**²] «пряжа; трикотажні вироби» Куз; — р. [*твист*] «бавовняна пряжа», слц. *twist* «тс.», схв. *твист* «бавовняна нитка, виготовлена англійською машиною», слн. *twist* (сорт бавовняної тканини); — запозичення з англійської мови; англ. *twist* «кручена нитка; крутити», як і пов'язане з ним *twine* «тс.», споріднене з дісл. *tvistra* «ділити, розділяти», нвн. *Zwist* «сварка, розбрат», дінд. *dvíh* «двічі», гр. *δίς*, лат. *bis* (<*dvis*) «тс.», прус. *dwai* «два», псл. *dъва* «тс.». — Ivanová-Šalingová—Maňíková 904; Вуяклија 935; Klein 1668. — Див. ще **два**. — Пор. **твин**.

творіти, [*творітися*] «погоджуватися ВеУг; дбати; турбувати; вміщуватися; втручатися; ласувати О», *твір*, *твірна*, [*твор*] «твір» Нед, [*твори*] «твір, витвір» Нед, Шейк, [*творба*] «творення» Нед, *творець* СУМ, Нед, [*творівність*] «творчість» Нед, *твориво*, [*творіла*] «підлога оборога; бруси, покладені в квадрат» О, *творило* «скриня або яма, в якій гасять вапно», [*творілко*] «форма для відливання свічок» Нед, [*твори́ни*] «творення» Нед, *творітель*, *твірний*, *творчий*, *вітвір*, [*вітвор*, *вітвар*] «жарт, витівка, вибрик» Ж, [*витворець*] «виробник» УРС, [*витворник*] «тс.» Куз, [*вітворки*] «жарти, витівки, вибрики, вихватки» Куз, [*витворництво*] «виробництво» Куз, [*витворний*] «примхливий», [*нествір*] «чудовисько, потвора» Ж, [*нествар*, *нествір*] «тс.» Ж, [*перетвір*] «перетворення, трансформація, зміна» Нед, Куз, [*перетвірник*] «перетворю-

вач» Куз, [*перетворець*] «реорганізатор, реформатор» Куз, [*перетвори*] «перетворення» Куз, *перетворник*, *перетворювач*, [*потворітися*] «зазіхати, бажати чого, хотіти мати», [*пóтвар*] «потвора» Куз, [*потвара* Куз, *пóтвір* Нед, Куз] «тс.», [*потвор*] «карикатура» Пі, *потвора*, *потворний*, [*розтваря́ти*] «розчиняти» Нед, [*рóзтвір*, *рóзтвор*] «розчин» Нед, *розпотворити* «розпустити, розбестити», [*ствір*] «витвір; вигляд; потвора» Нед, [*створеня́тко*] «гарненька тваринка» Нед, *створітель*, *створіння*, *створювач*, *сотворітель*, *сотворіння*, *спотворити*, [*спотвори*] «потвора» Нед, *спотворювач*, [*утварь*] «витвір, утвір, начиння; знаряддя; прикраса, оздоба» Нед, *утвір*, [*утвор*] «утвір» Нед; — р. *твори́ть*, бр. *твары́ць*, др. *творити*, п. *tworzyć*, ч. *tvořit*, слц. *tvorit'*, вл. *tworíc*, нл. *tworiś*, болг. *творя́*, м. *твори*, схв. *твòрити*, слн. *tvóriti*, стсл. **творити**; — псл. *tvoriti* «творити», похідне від *tvorъ* «творіння», пов'язаного чергуванням голосних з *tvaгъ* «творіння, створіння»; — споріднене з лит. *tvėrti* «обгороджувати; перев'язувати; хапати; формувати, створювати», *tvārstyti* «перев'язувати, бинтувати», *turėti* «тримати; мати», *āptvaras* «огорожа», *tvártas* «хлів», лтс. *tvėft* «хапати, ловити», *tvafstīt* «тс.», *turēt* «тримати», прус. *turīt* «мати», гр. *σορός* «похоронна урна; труна»; іе. **t̥ceг-* «хапати; огороджувати». — Фасмер IV 34; Черных II 231; ҚЭСРЯ 438; Brückner 587; Machek ESJČ 662—663; Holub—Kop. 397; Schuster-Šewc 1565; Младенов 630; Skok III 530—531; Trautmann 333; Fraenkel 1152; Mühl.—Endz. IV 269—270, 289—290; Karulis II 447—448; Schulze KZ 28, 280; Bezzenberger BB 12, 240; Pokorný 1101.

творог, *твори́г*, *твору́г* — див. **твáрог**.

[**твуй**] «твій» Нед, Шейк; — запозичення з польської мови; п. *twój* відповідає укр. *твій* (див.).

театр, *театра́л*, *театраліза́ція*, *театра́льщина*, *театра́льний*, *теат-*

ралізувати, театральствувати; — р. *те́атр*, бр. *тэ́атр*, п. *teatr*, ч. *teatrální* «театральний», слц. *teatrálny* «тс.», болг. *теа́тър*, м. *теа́тар*, схв. *теа́тар*, слн. *teáter*; — запозичення з французької мови; фр. *théâtre* походить від лат. *theātrum* «театр», яке відтворює гр. *θέατρον* «тс.», букв. «місце для глядіння», похідне від *θέα* «глядіння, споглядання; видовище», пов'язаного з *θέωμαι* «дивлюся, розглядаю», далі етимологічно неясного. — Акуленко 141; Коваль 152; Черных II 231—232; Фасмер IV 34; КЭСРЯ 438; Kopaliński 962; Holub—Lyer 478; Младенов 630; Вуяклија 935; Frisk I 656—657. — Пор. **теорія**.

тебѐ, *тобі*, *тобою*, [*тобѐв*]; — р. *тебѐ*, *тебѐ*, *тобою*, *тобой*, бр. *цябѐ*, *табѐ*, *табою*, др. *тебе*, *тебѝ*, *тобѝ*, *тобою*, п. *ciebie*, *tobie*, *toba*, ч. *tebe*, *tobě*, *tebou*, ст. *tobú*, слц. *teba*, *tebe*, *tebú*, вл. *tebje*, *tebi*, (z) *tobu*, нл. *tebje*, *tebjo*, *tebje*, (z) *tebu*, полаб. *tibe*, (sá) *täbo*, болг. *теб(е)*, м. *тебе*, схв. *тебе*, *теби*, *тобѐм*, ст. *тобоји*, слн. *têbe*, *têbi*, (s) *tebój*, стсл. **теве**, **тевѝ**, **товож**; — псл. *tebe* (<*teve), *tebě*, *tobojo*; — споріднене з дінд. ав. *tava* (род. в.), лит. *tavės*, [*tèvės*] (род. в.), дінд. *tubhuam* (дав. в.), ав. *taibuā*, прус. *tebbei*, лат. *tibi* «тс.». — Фасмер IV 24—25; Brückner 587; Machek ESJČ 663; Schuster-Sewc 1566; ESSJ Sl. gr. II 704—706; Trautmann 315. — Пор. **ти**¹.

[**тебѐнка**] «шкіра біля сідла» Куз, [**табѐнька**] «чотирикутні шкіри по обох боках козачого сідла; підколінники» Бі, [**тибѐньки**] «шкіри біля сідла» Нед, [**потибѐньки**] «тс.» Нед, [**потабѐнки**, **потабѐнці**] «тс.» Бі, [**подтебѐнки**] «чапрак» Нед; — р. [**тебенѐк**] «бічна шкіряна лопасть сідла», бр. ст. *тебенки* «шовковий шнур», др. *тебенекъ* «лопасть біля сідла», п. заст. *tebenki* (*tebinki*, [*tabinki*]) «шкіри біля сідла»; — запозичення з турецької мови; тур. *tepengi* «попруга; шкіряна накладка під сідлом», споріднене з каз. *тебѐңгі*, чаг. *täpingü* «тс.», зводиться до тюрк. *ter-*

ter- «топтати». — Фасмер IV 35; Потєбня РФВ 5, 239; Шипова 614; Дмитриев 546; Булыка 319; Brückner 567; Mikl. EW 347; TEI II 172; Nachtr. I 52; Räsänen Versuch 474. — Пор. **потєбня**.

[**теблѐчка**] (орн.) «сіра цапля, *Ardea cinerea* L.» ВеНЗн, Шарл; — неясне.

[**тѐвкати**] «плямкати; їсти з жадібністю, чавкаючи при цьому, їсти як свиня», [**тѐвкало**] «той, хто з жадібністю їсть, чавкаючи при цьому Г; свиня Шейк»; — звуконаслідувальне утворення.

тевтѐн, *тевтѐнство*; — р. *тевтѐн*, бр. *тэйтѐн*, п. ч. *Teuton*, слц. *Teutón*, болг. *тевтѐнец*, схв. *Тевтонац*, слн. *Tevton*; — запозичення з латинської мови; лат. *Teutoni*, *Teutonēs* (мн.) «тевтони» є назвою германського походження, спорідненою з гот. *þiuda* «народ» і, далі, з дірл. *tuoth*, лит. *tautà* «тс.», прус. *tauto* «країна». — ССРЛЯ 15, 189; Kopaliński 974; Вуяклија 936; Klein 1597.

[**тѐвхати**] «сильно кидати на землю» Нед, [**тѐвкнути**] «тс.» Нед, [**тевкати**] «вдаряти об землю» О, [**телѐвхати**] «тс.» Нед; — звуконаслідувальне утворення.

[**тегѐпатися**] «випорожнюватися» Нед, Шейк; — афективне (очевидно, звуконаслідувальне) утворення.

[**тегѐнька**] «горщик, що розширюється догори», [**тѐжик**] «вазон, горщик для квітів»; — неясне.

[**тѐди**] «тоді» Нед, Шейк, Бі, [**тегдѐ**] «тс.» Нед, Шейк; — бр. ст. *теды* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *tedy*, ст. *tegdy* «тс.» відповідає укр. *тоді*. — Булыка 319. — Див. ще **тоді**.

теж «також», [**тиж**] «тс.» ВеЗа; — р. *тѐже*, *тож*, п. *tež*, ч. *těž*, слц. *tiež*, вл. нл. *tež*; — запозичення з польської мови; п. *tež* є результатом скорочення ст. *teže*, що виникло з *tože* «тс.», яке складається із займенника *to* «те» і частки *že* «же, ж»; пор. укр. [**тож**] «теж».

— Richhardt 106; Brückner 569—570; Machek ESJČ 639; Holub—Kop. 382, 384. — Див. ще **же¹**, **той**.

тэза, *тэзис, тэзисний, тезува́ти*; — р. болг. *тэзис, тэза*, бр. *тэза*, *тэзис*, п. вл. *teza*, ч. *teze*, слц. слн. *téza*, м. схв. *тэза*; — через польську мову запозичено з латинської; лат. *thesis* «положення, твердження» походить від гр. *θέσις* «тс.», пов'язаного з дієсловом *τίθημι* «ставлю, кладу», спорідненим з дінд. *dádhāti* «кладає», ав. *dadāiti* «тс.», лит. *dėti* «класти», лтс. *dēt*, псл. *dėti* «тс.». — СІС² 813; ССРЛЯ 15, 190; Kopaliński 974—975; Holub—Lyer 482; Младенов 631; РЧДБЕ 710; Вуяклија 936; Frisk I 666—667. — Див. ще **діти²**. — Пор. **те́ка**, **те́ма**.

теза́урус «словник, що подає лексику певної мови в усьому її обсязі», *тезаврува́ти* «нагромаджувати золото як скарб»; — р. болг. м. *теза́урус*, бр. *тэза́урус*, п. ч. слц. *tezaurus*, *thesaurus*, схв. *тесаурус, тезаурус*, слн. *tezaurus*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Thesaurus*, фр. англ. *thesaurus* походять від лат. *thēsauros* «скарб», що відтворює гр. *θησαυρός* «тс.», етимологічно неясного. — СІС² 813; ССРЛЯ 15, 189; Kopaliński 976; Holub—Lyer 482; Вуяклија 936; Walde—Hofm. II 679; Frisk I 673; Klein 1606.

тезко́; — р. *тэзка*, бр. *цэзка*, др. *тэзъ, тезъ, тозъ*; — псл. *тъзь* «тезко», що складається із займенникових компонентів *тъ-*, очевидно, пов'язаного з вказівним займенником *тъ* «той», і *-зъ*, пов'язаного з часткою *-зі*, наявною в болг. *-зи* (*бнзи* «той»), дінд. *hi* «тому що», ав. *zī* «тс.», гр. *-χι* (*ναίχι* «так», *οὐχί* «ні»); менш обгрунтоване пов'язання *тъ-* з гр. *έτι* «ще», дінд. *áti* «через» (Pedersen KZ 38, 421), як і виведення *тъзь* з мор.-цсл. *тъзь* (**тъзе*), спорідненого зі стсл. *тъжде* «той самий, той же» (Vaillant RES 27, 290—291), або зіставлення його з лит. *tizūs* «слизький» з припущенням семантичного переходу «слизький — гладкий — рівний — однаковий» (Брандт РФВ 25, 33). —

Фасмер IV 35—36; Горяев 363; Mikl. EW 367. — Див. ще **той**.

теї́зм «вчення про існування богів», *теї́ст, теї́стичний*; — р. *теї́зм*, бр. *тэї́зм*, п. *teizm*, ч. *teismus*, слц. *teizmus*, болг. *теизъм*, м. *теї́зам*, схв. *теизам*, слн. *teizem*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Theismus*, фр. *théisme* походять від англ. *theism*, утвореного з гр. *θεός* «бог», спорідненого з вірм. *dik'* «боги», дінд. *dhīṣṇyaḥ* «набожний», лат. *fānum* «освячене місце, святилище, святиня, храм». — СІС² 813; ССРЛЯ 15, 191; Kopaliński 963—964; Holub—Lyer 479; Вуяклија 936; Gr. Fwb. 758; Dauzat 708; Klein 1601; Frisk I 662—663. — Пор. **атеї́зм**.

теї́н «речовина, що міститься в каві і в чайному листі; кофеїн»; — р. болг. *теї́н*, п. *teina*, ч. слц. слн. *teín*, схв. *теин*; — запозичення з французької мови; фр. *théine* «теї́н, речовина, що добувається з чаю» утворене з *thé* «чай», яке походить від малайського *tēh*, що зводиться до пд.-кит. *tē*, якому відповідає пн.-кит. *chai* «тс.». — СІС² 813; ССРЛЯ 15, 191; Kopaliński 963; Holub—Kop. 478, 479; РЧДБЕ 711; Dauzat 708; Lokotsch 33; Klein 1578, 1601. — Пор. **чай¹**.

те́ка «папка; портфель», *те́чка* (зменш.); — п. *teka* «портфель; папка (для паперів)», ч. слц. *teka* «зошит», схв. *те́ка* «коробка, ящик; зошит, записна книжка», слн. *teka* «зошит»; — через польську мову запозичено з латинської; лат. *thēsa* «футляр, чохол; коробка, ящик, скринька» походить від гр. *θήκη* «сховище, ящик, скринька», похідного від кореня дієслова *τίθημι* «ставлю, кладу». — Brückner 567; Kopaliński 964; Вуяклија 936; Walde—Hofm. II 679; Frisk 7, 670; Klein II 1600. — Див. ще **тэза**. — Пор. **те́ма**.

[**текáč**] (бот.) «просо посівне, *Panicum meliaceum* L.; мишій сизий, *Setaria glauca* P.B. Мак»; — похідне утворення від *текті́*, у значенні «висипатися» (власне «просо, що висипається з волотей», пор. ч. [proso teče] «просо

висипається з волотей»); пор. р. [те-кучка] «льон, що губить на корені насіння», [мак текун] «мак, що сам висипається з маківок». — Машек ESJČ 637. — Див. ще **текти́**.

[**текло́**] «поставлений вертикально стовбур дерева, навколо якого кладуть стіг» Нед; — неясне; можливо, давніше *стекло пов'язане із [стеклий] «тонкий і високий» (про дерево), [стеклісте (дерево)] «струнке (дерево)».

Текля (жіноче ім'я), [Тékла], Фékла, Вékла, Те́ця, Фéня; — р. Фёкла, др. Фекла, бр. Фёкла, Тэ́кля, п. ч. слц. Tekla, болг. м. Тékла, схв. Текла; — форма Текля через польську мову запозичена з латинської, а Фекла (Векла) — через церковнослов'янську в давньоруську з грецької; лат. Thecla походить від гр. Θεíκλα, що зводиться до гебр. Tíklā, букв. «довершеність, досконалість»; менш переконливе виведення (Вл. імена 162; Петровський 215; Спр. личн. имен 527) від гр. θεός «бог» і κλέος «слава». — Ткаченко УМШ 1958/4, 73; Фасмер IV 188; Илчев 480.

текст, тексту́ра, тексту́альний, підте́кст; — р. болг. м. текст, бр. тэкст, п. вл. нл. tekst, ч. слц. text, схв. тэкст, слн. tékst; — запозичення з німецької мови; нім. Text походить від слат. textus «текст», яке розвинулося з лат. textus «тканина; зв'язок, сполучення», пов'язаного з texe, -ege «ткати, плести», спорідненим з дінд. tákšati «обтісує, обробляє, теслярує», ав. tašaiti «створює», гр. τέκτων «тесляр», псл. tesati «тесати». — СІС² 813; Черных II 232; Фасмер IV 36; Горяев 363; Hüttl—Worth 16; Kopaliński 964; Holub—Kop. 384; Holub—Lyer 482; РЧДБЕ 711; Вујаклија 936; Kluge—Mitzka 778; Walde—Hofm. II 678. — Див. ще **тесати**.

тексти́ль, тексти́льник; — р. тексти́ль, бр. тэксты́ль, п. tekstylia «текстильні вироби», ч. слц. textil, вл. tekstilije «текстильні вироби», болг. тексти́л, м. текстил, схв. тэкстил, слн.

tekstilije «текстильні вироби»; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. textil «текстильний», фр. textile «тс.», англ. textile «тс.; текстиль» походять від лат. textile «тканина», textilis «тканий», пов'язаних з дієсловом texo, -ege «ткати, плести». — Фасмер IV 37; Holub—Lyer 482; РЧДБЕ 711; Вујаклија 937; Gr. Fwb. 757; Dauzat 707; Klein 1597. — Див. ще **текст**, **тесати**.

текстоло́гія, текстоло́г, текстологі́чний; — р. болг. текстоло́гія, бр. тэксталогі́я, ч. textologie, слц. textológia, схв. текстологија, слн. tekstologija; — складне утворення з компонентів *текст* і *-логія*, введене в 1928 р. В. В. Томашевським замість давнішого терміну *критика тексту*. — Лихачев Текстология 1962, 28; РЧДБЕ 711; Вујаклија 937. — Див. ще **антрополо́гія**, **текст**.

текти́, [те́чі] «текти», [те́кліна] «рідина» Шейк, [те́клиця] «зарослий ручай, дуже малий ручай» Ч, [те́княва] «теча», теку́чка «дрібні, повсякденні справи; [нафта, гас Шейк]», те́ча, [те́ч] «теча; рідина», [те́чва] «течія» Нед, [те́чея] «потік» Шейк, Нед, [те́чиво] «рідина» Куз, [те́чий] «струмок», те́чія, [те́чки] «рукава коло коша в млині, якими іде мука» Дз, [ті́ч] «теча Нед; відстань між цівками (у млині)», те́кучий, те́чкий, ви́тікати, ви́тік, ві́дтік, за́тікати, [за́тіч] «хвороба горла» Ж, за́то́ка «бухта; [слизький схил, куди сповзають сани]», [за́токи] «убік, на слизький схил», [за́точина] «річкова затока» Ж, [за́токо́во] «затокоподібно» Ж, на́тік, не́теч «стояча вода», не́те́ча «стояча вода; [болото; негода Бі]», [не́те́чина] «тс.», [о́тік] «гній (з нариву)», [о́то́ка] «жир на свинячих кишках» Куриленко, [о́то́чини] «тс.» тж, обті́кати, [обті́к] «острів, невелика частина землі, тимчасово оточена водою», обті́чник (тех.), обті́чний, па́тьо́к СУМ, Нед, переті́кати, переті́к, [переті́чок] «струмок, потік» Бі, [переті́о́ка] «протока» Куз, [переті́о́ка] «протока, яка влітку висихає» Пі,

підті́кати, підтьо́к, підте́клий, поті́к, потьо́к, [поті́чина] «струмок; долинок» СУМ, Нед, *потьо́к, поті́чний, прито́к, прито́ка, проті́кати, проті́к, проті́чок* «струмочок», [проті́к] «протік» Нед, *прото́ка, проті́чина, проті́чний, проті́чний, розті́кати, розті́к* «місце роздвоєння основного русла річки; [острів серед річки; канавка, стік для нечистот Нед]», *розто́ка, [розто́чина]* «тс.» Нед, [розті́ч] «роздріб», *розті́ч* «тс.», [розті́чка] «невелика поперечна долина» Г, Нед, [розто́ччя] «водорозділ» Куз, [розто́чий] «віялоподібно розширений» Нед, [розто́чний (розто́шний)] «зайвий; багатий» Нед, [розто́ком] «униз нарізно» Нед, *сті́кати, сті́к, [сток]* «витік, гирло річки; потік, течія» Нед, [стоко́вище] «басейн річки» Нед, *сті́чний, стоко́вий* «стічний СУМ, Куз; [східний Нед]», *сте́клий, [сті́чно]* «спритно», [у́тік] «гній у наливі Нед; сукровиця», [уто́к] «удар, наступ, атака» Нед; — р. *течь*, бр. *цячы*, др. *течи*, п. *cięc*, ч. *téci*, слц. *tiest'*, вл. *čes*, нл. *šac*, полаб. *tiče*, болг. *тека*, м. *тече*, схв. *тећи*, слн. *tēci*, стсл. **тешти**; — псл. *tekti «текти», споріднене з лит. *tekėti* «текти, бігти», *tėkmė* «течія, потік», *iš-taka* «витік», лтс. *tecēt* «текти, бігти», дінд. *tákti, tákati* «поспішає», *taktáh* «який поспішає», ав. *tačaiti* «біжить, тече», *taxti* «витікання», ірл. *techim* «тікаю, біжу», алб. *ndjek* «переслідую, жену», гот. *rius* «слуга», тох. В *sake* «річка»; іє. *tek- «бігти». — Фасмер IV 37; Черных II 243; Горяев 363; Sławski I 99; Brückner 61; Machek ESJČ 637—638; Holub—Kop. 380—381; Младенов 631; Skok III 449—451; Mikl. EW 347—348; Критенко Вступ 518; Uhlenbeck 106; Maughofer I 466; Pedersen Kelt. Gr. I 128, 367; Lidén Tochar. Sł. 35; Trautmann 316; Fraenkel 1074—1075; ZisIph 20, 247; Mühl.—Endz. IV 152—153; Karulis II 382—383; Bezenberger BB 16, 241; Osten-Sacken IF 33, 230; Гамкрелідзе—Иванов 146, 670. — Пор. **ті́кати**¹, **точі́ти**¹.

тектоні́ка «учення про будову земної кори», *тектоні́чний*; — р. болг. *тектоника*, бр. *тэктоніка*, п. ч. слц. *tektonika*, схв. *тектоника*, слн. *tektónika*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Tektónik*, фр. *tectonique*, англ. *tectonics* походять від гр. **тектоні́к** «будівельне мистецтво», похідного від **те́ктων** «тесляр, будівельник», спорідненого з дінд. *tákšati* «обтисує, обробляє, теслярує», ав. *tašaiti* «створює», лат. *texe*, -ere «ткати, плести», псл. *tesati* «тесати». — СІС² 814; Kopaliński 964; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 711; Вујаклија 937; Gr. Fwb. 750; Klein 1579. — Див. ще **тесати**.

[**текту́ра**] «покриття, обкладинка, картон, обгортка» Куз, [*текту́рня*] «картонна фабрика» Куз; — п. *tektura* «картон», ч. *tektura* «обкладинка, обгортка; папір для заклеювання помилкового тексту», схв. *тектурa* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. *Tektúr* «тс.» походить від нлат. *tēctūra* «покриття» (пор. лит. *tēctūra* «обмазка, штукатурка»), пов'язаного з лат. *tēgo*, -ere «крити, покривати», спорідненим з дінд. *sthágati, sthagayati* «огортає, ховає», гр. **στέγω** «покриваю, ховаю», дірл. *tech, teg* «будинок», двн. *dah* «дах», лит. *stiegti* «крити». — Sł. wyr. obcych 749; Вујаклија 937; Gr. Fwb. 750; Walde—Hofm. II 654. — Пор. **то́га**.

теле- (у словах *телебачення, телегляді́ч, тележурна́л, телекіно́* та ін.); — р. болг. м. схв. *теле-*, бр. *тэ-ле-*, п. ч. вл. слц. слн. *tele-*; — перша частина складних слів, виділена із запозичень типу *телеві́зор, телеграф, телеско́п, телефо́н*, у складі яких походить від гр. **τήλε** «далеко», пов'язаного з **τέλος** «кінець», спорідненим з дінд. *caṃatáh* «кінець», *caṃati* «блукає, рухається», вал. корн. брет. *pell* «далеко», дісл. *hvel* «колесо», псл. *kolo* «колесо», укр. *ко́лесо*. — СІС² 814; Kopaliński 964; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 711; Вујаклија 937; Frisk II 892. — Див. ще **ко́лесо**. — Пор. **телеві́зія, телегра́ма, телеско́п, телефо́н**.

телевізія, *телевізор*, *телевізійний*; — р. болг. *телевізия*, бр. *тэлевізія*, п. *telewizja*, ч. *televize*, *televise*, слц. *televízia*, м. *телевизија*, схв. *телевізија*, слн. *televiziја*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Television*, фр. *télévision*, англ. *television* (утворене Г. Гернсбаком, 1911 р.) складаються з основ гр. τῆλε «далеко» і лат. *visiō* «бачення», пов'язаного з *video*, -ēre «бачити», спорідненим з гр. εἶδον «побачив», гот. *wītan* «дивитися, спостерігати», *weitan* «бачити», лит. *veizdėti* «дивитися», прус. *widdai* «бачив», псл. *viděti* «бачити», укр. *вид.* — СІС² 814; *Sł. wug. obcuch* 751; РЧДБЕ 711; *Вујаклија* 937; *Walde—Hofm. II* 784—785; *Klein* 1582. — Див. ще **вид**, **теле-**.

[**телево**] «великий живіт, черево, пузо», Шейк, Нед, [*телева́ч*] «черевань» Нед, [*телева́тий*] «череватий» Шейк, Нед, [*тиле́вкати*] «гепатись; поїдати, ковтати» Ме; — п. [*teŭewo*] «товсте черево, пузо»; — очевидно, результат видозміни форми [*гелево*] «товстий живіт, черево, пузо», [*гелева́ч*] «черевань», [*гелева́тий*] «череватий». — Див. ще **гелево**.

[**телегенути**] «ударити» Ва, [*телеге́нуть*] «ударити чимось важким» Чаб, [*телеге́нуться*] «сильно вдаритись» Чаб; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *теле́пнути*. — Пор. **теле́пати**.

[**телегіз**] (вигук, що передає крик вівсянки, яка ніби співає: *телегіз! покинь сани, візьми віз*), [*телегі́з*] (орн.) «вівсянка Л; чорниш, *Tringa ochropus* L. Шарл»; — звуконаслідувальне утворення.

телегра́ма, [*телеграмі́ст*] «телеграфіст»; — р. *телегра́мма*, бр. *тэлегра́ма*, п. ч. слц. вл. *telegram*, болг. м. *телегра́ма*, схв. *телèграм*, слн. *telegrát*; — запозичення із західноєвропейських мов; англ. *telegram* (утворено Е.П. Смітом, 1852 р.), нім. *Telegramm*, фр. *télégramme* «телеграма» складаються з гр. τῆλε «далеко» і γράμμα «запис», пов'язаного з γράφω «пишу». — СІС²

814; *Коваль* 158; *Черных II* 232—233; *Цыганенко* 472; *ССРЛЯ* 15, 204; *Sł. wug. obcuch* 750; *Младенов* 631; РЧДБЕ 712; *Вујаклија* 937; *Gr. Fwb.* 750; *Klein* 1581. — Див. ще **графіка**, **же́реб**, **теле-**.

телегра́ф, *телеграфі́я*, *телеграфі́ст*, *телеграфі́чний*, *телеграфува́ти*; — р. болг. *телегра́ф*, бр. *тэлегра́ф*, п. ч. слц. вл. нл. *telegraf*, м. *телеграф*, схв. *телèграф*, слн. *telegrát*; — запозичення з французької мови; фр. *télégraphe* утворене дипломатом А.Ф. Міо де Меліто (1762—1841) з гр. τῆλε «далеко» і γράφω «пишу». — СІС² 814; *Коваль* 158; *Черных II* 233; *Sł. wug. obcuch* 750; *Младенов* 631; РЧДБЕ 712; *Вујаклија* 937; *Klein* 1581; *Dauzat* 703. — Див. ще **графіка**, **же́реб**, **теле-**.

[**телемак**] «дзвіночок» Пі; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *телень* (вигук, що передає звук від удару в тіло, яке дзвенить). — Див. ще **телень**.

[**телєни**] «на плечі, на спину» Шейк, Нед, [*теленіти*] «розважаючись, сідати на спину» Нед; — неясне.

[**телєнка**] «сопілка з бузини або верби без бокових отворів», [*телі́нка*, *тилі́нка*] «тс.» Нед; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *телень*, [*тілі́тілі*] (вигук, що передає гру на скрипці), [*тилілі́чки*] «тс.», *тілі́кати* (пор.).

телень (виг.), [*телень*] «поголоска, поговор» Нед, [*теленіти*] «легко згадувати; часто говорити те саме; теревенити» Нед, *теленькати*; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *тень*, *дзелень* (пор.).

телеоло́гія «вчення, згідно з яким уся історія світу є здійсненням наперед визначеної мети», *телеологі́чний*; — р. болг. *телеоло́гия*, бр. *тэлеоло́гия*, п. *teleologia*, ч. *teleologie*, слц. *teleología*, м. *телеологија*, схв. *телеологија*, слн. *teleologija*; — запозичене з новолатинської мови; нлат. *teleologia* утворене з основ гр. τέλος, род. в. τέλεος «кінець; мета»; пов'язаного з τῆλε «далеко», і -λογία «учення». — СІС² 815;

ССРЛЯ 15, 213; Kopaliński 965; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 713; Вуяклија 938; Klein 1582. — Див. ще **антропологія, теле-**

телепати «іти повільно, важко переставляючи ноги; трясти; [жадібно їсти]», [телепатися] «теліпатися» Ме, телепкати «говорити нісенітницю», телепнути «ударити; випити», [телюпатися] «телепатися» Нед, телеп, [телепайло] «те, що теліпається; той, хто повільно йде» Шейк, Нед, [телепало] «той, хто повільно йде (особливо по болоті)» Шейк, Нед, телепень «дурень, недотепа, вайло, тюхтій СУМ, Нед, [те, що теліпається; пустомеля, базіка Шейк, Пі; коса (волосся) О]», [телепка] «безглузда, пуста розмова», [телепний] «балакучий, дурний» Пі, зателена, [зателепанка] «неохайна», [затилена] «нерозторопна, вайлувата людина» Па, [затилеписько] «тс.» Па, [зателепкуватий] «неохайний», [зателепуватий] «тс.» Г, Ж, [затилепуватий] «вайлуватий» Па, прителепкуватий «придуркуватий, дурнуватий», розтелена, [ростилеписько] «роззява» Па, стелепнути «струснути»; — р. [телепаться] «теліпатися, висіти й хитатися», бр. [целепать] «іти», п. [telepac] «трясти; хитатися; блукати, тинятися, лізти, повільно йти, ледве ноги волочити»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; пов'язання слова телепень з ім'ям хетського бога родючості Телепіна, хет. Teleripiš (Топоров Сл. и балк. языкозн. 10—33) викликає сумнів. — Фасмер IV 38—39. — Пор. теліпати.

телепатія, телепатічний; — р. болг. телепатия, бр. тэлепатыя, п. слц. telepatia, ч. telepatie, м. телепатија, схв. телепатија, слн. telepatija; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Telepathie, фр. télépathie, англ. telepathy (утворене письменником Ф.У.Г. Мейерсом, 1882 р.) складаються з гр. τῆλε «далеко» і -πάθεια «чуття, відчуття», похідного від πάθος «відчуття, сприйняття; страждання». — СІС² 815; ССРЛЯ 15, 214; Сл. вуг. об-

суч 751; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 713; Вуяклија 938; Gr. Fwb. 751; Dauzat 703; Klein 1582. — Див. ще **гомеопатія, пафос, теле-**

телес — див. теліш¹.

Телесик (герой українських казок) Шейк, Нед, [Телешик] «тс.» тж; — зменшено-пестливе слово, утворене від [телес] «стовбур дерева», [теліш] «колода, шматок дерева». — Доценко Мовозн. 1970/4, 89—90. — Див. ще **теліш¹**.

телескоп, телескопія, телескопічний; — р. болг. телескоп, бр. тэлескоп, п. ч. слц. вл. teleskop, м. телескоп, схв. тёлескоп, слн. teleskóp; — запозичення з новолатинської мови; нлат. telescopium утворене з гр. τῆλε «далеко» і -σκοπιον, пов'язаного з σκοπέω «спостерігаю, стежу; розглядаю», похідного від σκοπός «спостерігач, розвідник; наглядач», що виникло внаслідок метатези з *σκομός, спорідненого з дінд. sprásati «дивиться», ав. spasyeiti «стежить», двн. srehōp «уважно розглядати», нвн. sprāhen «стежити». — СІС² 815; ССРЛЯ 15, 215; Сл. вуг. обсуч 751; Младенов 631; РЧДБЕ 713; Вуяклија 938; Klein 1400, 1582. — Див. ще **аспект, теле-**

[телеснути] «ударити» КІМ, [телехнути] «тс.»; — афективне утворення, паралельне до телепнути «тс.» — Див. ще **телепати**.

[телесуватися] «соватися, кидатися з боку в бік», [телесуватись] «товпитися, сунутися кудись» Чаб, [телесоватися] «нудьгувати?» Шейк, [стелесувать] «розбудити криком» Чаб; — р. [телешить] «іти поспішно, бігом, але незграбно», [талашитьсья] «метушитися, товктися, кидатися»; — афективне утворення, зближене із соватися.

телетайп, телетайпист; — р. телетайп, бр. тэлетайп, п. teletypista, ч. teletyp(e), слц. teletyp, болг. телетип, схв. телетайп; — запозичення з англійської мови; англ. teletype складається з основ tele- «теле-» (від гр. τῆλε «далеко») і type «друкувати на ма-

шинці», пов'язаного з туре «тип» (від лат. *typus* «зображення»). — СІС² 815; ССРЛЯ 15, 218; Сл. вуг. обсуч 751; РЧДБЕ 713; Вуяклија 939; Klein 1582, 1670. — Див. ще **теле-, тип.**

телефеньки — див. **терефэри.**

телефон, *телефонія*, *телефоніст*, [*телефонат*] «телефонна розмова» Куз, *телефонізація*, [*телефонічний*] «телефонний» Куз, *телефонізувати*, *телефонувати*; — р. болг. м. *телефон*, бр. *тэлефон*, п. ч. вл. *telefon*, слц. слн. *telefón*, схв. *телёфѡн*; — запозичення з французької мови; фр. *téléphone* утворене вченим Сюдре (1834 р.) з гр. τήλε «далеко» і φωνή «звук; голос». — СІС² 815; Черных II 233—234; Сл. вуг. обсуч 750; Младенов 631; РЧДБЕ 713; Вуяклија 939; Klein 1582; Dauzat 703. — Див. ще **теле-, фон².**

[**телехан**] «товстун» Л; — очевидно, пов'яане з [*теліш*] «колода, шматок дерева». — Див. ще **теліш¹.**

[**телэх-телэх**] «вигук, яким підкликають корів» Л, [*телоскі-телоскі* Куриленко, *телох-телох*, *телош-телош* тж, *тильох-тильох* До] «тс.», [*телонь-телонь*] «вигук, яким підкликають телиць» Шейк, Нед, [*телохно*] «тс.» тж, [*телуць*] «вигук, яким підкликають корів», [*телуш*] «тс.»; — похідні утворення від *телиця*, *теля*; пор. [*телуся*] (пестливе від *телиця*), [*телушка*] «телиця». — Див. ще **теля.**

телёць СУМ, Нед; — р. болг. *телёц*, бр. *цялёц*, др. *тельць*, п. *cielec*, схв. *тёлац*; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **тельць** «теля, бичок», як і **теля** «теля», споріднене з укр. *теля*. — КЭСРЯ 439. — Див. ще **теля.**

[**телига**] «віз; передній або задній хід воза; перед воза, на якому возять дрова з лісу О; колішня плуга Л», [*талиг*] «віз?», [*таляга*] «старий поганий віз» Нед, [*теліжжа*] «колішня плуга» Л, [*телюга* Нед, *телюжкі* Нед, *тиліжжа* Па] «тс.», *теліжитися* «тягтися, волочитися», [*телюжитися*] «тягтися, повільно їхати»; — р. *телёга* «віз»,

др. *телъга* «тс.», п. *telega* «російський віз, легкий однокінний візок», [*cielega*], ст. *tałaga* «тс.», ч. *tělega* «селянський віз» (з рос.), слц. *taliga* «(двоколісний) віз, гарба», болг. *талига* «віз», схв. *таълиге* «однокінний візок», слн. *talige* «одноколісний візок, тачка», цсл. **телъга** «віз, візок»; — запозичене в давньоруську мову з монгольської; монг. ст. *tälägän* «віз, візок», очевидно, пов'язане з *tele-* «переносити, перевозити»; варіанти з початковим *та-* походять від уг. *taliga* «двоколісний візок, гарба» (з монг.); припущення (Ильинский ИОРЯС 24/1, 117—118) про слов'янське походження слова (пов'язання зі *стеліти*) помилкове. — Фасмер—Трубачев IV 37—38; Черных II 232; Менгес 137—145; Porpe Word 9, 97—98.

телій (вет., мед.) «сибірка»; — неясне.

телімбатися — див. **теліпати.**

[**теліпан**] (бот.) «тополя біла, *Rorus alba* L.» ВеНЗн, Мак; — похідне утворення від *теліпати*, [*теліпанити*] «трясти, гойдати з великою силою» (про вітер); назва зумовлена тим, що листки тополі білої тремтять від найменшого вітру; пор. схв. [*трепетлика*] «тополя біла». — Див. ще **теліпати.**

теліпати, *теліпатися*, [*теліпанити*] «трясти, гойдати з великою силою» (про вітер) ЛЧерк, [*телімбатися*] «колихатися, теліпатися», *теліп*, *теліпайло*] «предмет, який висить, теліпається; непотрібна, зайва людина», [*теліпанчик*] «підвіска до сережки»; — р. [*телепаться*] «теліпатися, висіти й хитатися», п. [*telepać*] «трясти; хитатися»; — звуконаслідувальне утворення, очевидно, пов'язане з *теліпати* (див.).

[**теліш¹**] «колода, шматок дерева?», [*теліш*] «колодка на дрова; тулуб (частина тіла)» Ник, [*телес*] «надземна частина дерева, стовбур» Ник; — бр. [*цялеш*] «кругляк; палиця, колода»; — очевидно, пов'язане з *тіло*; можливо, так називалася обтесана деревина, яка своєю білизною нагадувала тіло людини, пор.

р. [теліш] «нагота, голизна, оголеність». — Доценко Мовозн. 1970/4, 90. — Див. ще тіло.

[теліш²] «рід пастки для оленів і сарн: прикрита яма», [теліж] «пастка для сарн» Шух, [теліші] «пастка» Куз; — очевидно, результат семантичної видозміни слова [теліш] «колода, шматок дерева» (спочатку як «яма, прикрита колодами»). — Доценко Мовозн. 1970/4, 89. — Див. ще теліш¹.

[теліщити] «багато випорожняться; тягти, через силу нести» Шейк, Нед, [телющити] «багато випорожняться» Нед, телющитися, [тирлющитися] «телющитися, лізти» Ме, втелющити (утелющити), втелющитися (утелющитися), прителющити, прителющитися; — бр. [тэліэшчыті] «насилу підіймати, через силу нести»; — очевидно, афективне або звуконаслідувальне утворення.

телонь-телонь — див. телех-телех.

телур (хімічний елемент); — р. телур, бр. тэлур, п. ч. tellur, telur, слц. слн. telúr, вл. telur, болг. телур, схв. тѣлур; — запозичення з новолатинської мови; нлат. tellurium утворене німецьким хіміком М.Г. Клапротом у 1798 р. від лат. tellūs (род. в. tellūris) «земля», спорідненого з дінд. talam «поверхня, площа», гр. τηλίᾱ «гральна дошка», дірл. talam «земля», псл. тыо «тло». — СІС² 816; Волков 38; Фигуровский 123—124; Koraliński 965; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 711; Вуяклија 939. — Див. ще тло.

тельбух СУМ, Нед, [кельбух] «тельбух», [тэльби] «тельбухи» Л, [тельбуха] «тс.» Бі, тэльбухи, [тельпушок] [зменш. від тэльбух] Шейк, тельбухатий, тельбухуватий, тельбушіти СУМ, Нед, [ростильбушіти] «розметати, розпотрошити» ЛексПол; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [telbuch] «товсте черево, пузо» виникло з [terbuch] «черево, пузо», пов'язаного з укр. [требух] «тельбух». — Куркина ОЛА 1984, 273; Brückner 567—568. — Див. ще требух.

[тэльма¹] «вершина гори» Ч, [тельмачок] «тс.» Ч; — неясне.

[тэльма²] «швидко О; навмисне; спішно Ко 85», [тельмом] «швидко, миттю»; — неясне; виведення (Кобилянський Гуц. гов. 85) з рум. temélnic «обгрунтований, міцний; надійний, певний» недостатньо переконливе.

[тельо] «стільки» Шейк, Нед; — вл. telko, нл. telko, teliko «тс.»; — запозичення з польської мови; п. ст. і діал. telo, tele, telko «тс.» виникло з [tolko] «тс.» під впливом ст. jele (jelo, jelko) «скільки». — Brückner 589. — Див. ще тільки.

телюга — див. пительюга.

[телюшкаться] «качаться» Нед; — неясне, очевидно, афективне утворення.

теля, [телэк] «теля» ВеНЗн, [телечер] «пастух телят», [телечка] «пологи у корови» ВеНЗн, теліця, телічка, [телюк] «більше теля» ВеБ, [телятинець] «матка корови» ВеУг, [телятище] (збільшувальна форма від теля), [телятісько] «тс.» Нед, [телуся] (пестливе від теліця), [телушка] «телиця», телятина, телятнік «хлів для телят; доглядач телят; [молодняк рога тої худоби Нед; матка корови ВеЗа]», [телячка] «теляча шкіра» О, [телячник] «матка корови» ВеЗа, телячий, [тэльний] «тільний» Шейк, [тівний] «тс.» Нед, тільна, [теліти] «приводити теля», телітися, нетель, отелення, отелюватися, розтелення; — р. теля, бр. цяля, цялѣ, др. теля, п. ciełę, ч. tele, слц. tel'a, вл. čele, нл. šele, полаб. tila, болг. телѣ, м. теле, схв. тѣле, слн. tēle, цсл. тѣла; — псл. tele «теля», споріднене з лит. [tēlias], лтс. telš, telšens «тс.»; дальші зіставлення викликають сумнів: з вірм. t'alun «товстий» (Petersson Ag. Arm. St. 29); з дінд. tárṇaḥ «молодий, ніжний», гр. τέρην «ніжний» (Горяев 363; Brückner 61; Holub—Kop. 381; Младенов 631; Mikl. EW 348); з лат. tollo, -ere «піднімати», гр. τλήναι «терпіти, переносити», гот. pulan «терпіти», днв. dolēp, нвн. dulden «тс.» (Śmieszek МРКJ 4, 399—

400); з лат. *stolidus* «дурний; нерозумний», *stultus* «тс.», двн. *stilli* «нерухомий, мовчазний», лит. *tylūs* «тихий, мовчазний», *tylėti* «мовчати» (Ильинский РФВ 60, 422—423); гр. πτέλας «кабан» (Bezzenberger ВВ 27, 176); лит. *talōkas* «який підріс, рослий», *lokūs* «ведмідь», прус. *clokies* «тс.» (Mikola ВВ 22, 245); через давніше **vetel-* (від **vet-* «рік») з лат. *vitulus* «теля», гр. ἔταλον, ἔτελον «тс.» (Machek ES 638); припускається також (Шипова 316—317) давнє запозичення з тюркських мов (пор. каз. чаг. *төл* «молодняк у стаді», каз. кирг. *тел* «молода тварина, відібрана від стада», ккалп. *тел* «приплід», споріднені з монг. *тол* «приплід, молодняк»). — Фасмер—Трубачев IV 38; Трубачев Назв. дом. жив. 44—45; Черных II 233; Sławski 99; Критенко Вступ 546; Trautmann 317; Mühl.—Endz. IV 161; Karulis II 388.

[**телячки**] «молочні зуби»; — результат видозміни виразу [*телячі зуби*] «молочні зуби». — Див. ще **теля**.

тема, *тема́тика*, [*тема́тизм*] (муз.) Куз, *те́мник*, *тема́тичний*; — р. болг. м. схв. *те́ма*, бр. *тэ́ма*, п. *temat*, ч. слц. слн. *téma*, вл. *tema*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Thema*, англ. *thema*, *theme*, фр. *thème* походять від лат. *thema* «положення, тема», що відтворює гр. θέμα «тс.», пов'язане з τίθημι «ставлю, кладу», спорідненим з дінд. *dádhāti* «кладе», ав. *daḍāiti* «тс.», лит. *dėti* «класти», лтс. *dēt*, псл. *dėti* «тс.». — СІС² 816; Черных II 234; Фасмер IV 40; Смирнов 288; Kopaliński 965—966; Holub—Lyer 479; Младенов 631; РЧДБЕ 714; Вуяк-лија 940; Gr. Fwb. 758; Dauzat 708; Klein 1601; Frisk II 897—898. — Див. ще **діти**². — Пор. **теза**.

тембр; — р. *тембр*, бр. *тэмбр*, п. *tembr*, ч. *témbr*, слц. вл. слн. *timbre*, болг. *те́мбър*, м. *тембар*, схв. *тембр*; — запозичення з французької мови; фр. *timbre* «дзвіночок; тембр» виникло зі ст. *tymbre* «вид барабана», яке походить від сгр. гр. τύμπανον «тс.», назалі-

зованого варіанта τύπων «тс.», пов'язаного з τύπος «удар; відтиск, відбиток; тип», τύπτω «бити, ударяти», спорідненими з дінд. *tupāti* (*túmpati*) «штовхає», лат. *stupro*, *-ēre* «бути приголомшеним», вірм. *t'abrim* «мене сковує заціпеніння», лтс. *staūpe* «сліди кінських копит», псл. *търътъ*, укр. *тѳѳит*. — СІС² 816; ССРЛЯ 15, 240; Sł. wyr. obcych 762; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 714; Вуяк-лија 940; Klein 1618; Dauzat 710; Frisk II 944—945, 945—946. — Див. ще **топати**.

[**темєї**] «великі ліси» Шейк, Нед, [*потемєя*] «лісова ущелина» Куз, [*потемєї*] «темні, глибокі лісові ущелини» Нед; — не зовсім ясне; зіставлення (ВеЗн 69) із стсл. **темель** «основа, фундамент» необгрунтоване; можливо, пов'язане з *те́мний*.

[**теменіти**] «ціпеніти, залякати (від страху тощо)» Нед, [*темнюк*] «боягуз» Л, [*стеменіти*] «зняковіти, збен-тежитися» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з рум. *téme* «боятися», *teme-пі* «низько вклонятися».

[**темесіти**] «здогадуватися, тямити», [*темєшити*] «тс. Нед; забути; згадувати О», [*тенєшити*] «тямити» Нед, [*не-темєшити*] «не тямити» Нед; — очевидно, пов'язане з *т́ямити* (див.).

[**теметів**] «кладовище» Г, Нед, Доп. УЖДУ 4, [*тамєтов* Пі, *теметіве* Нед, *теметьов* ВеУг, *теметю(в)* Доп. УЖДУ 4, *тенєтов* Чопей, *тенету(в)* Доп. УЖДУ 4] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. *temető* «кладовище» є похідним від дієслова *temet* «ховати», пов'язаного з *töm* «забивати, набивати», спорідненого з комі *тымны* «завалити, закласти, влаштувати перешкоду, загородити», удм. *тымыны* «гатити, загатити», мар. *темаш* «наповнювати, насипати». — Дзендзелівський УЛГ 54; Доп. УЖДУ 64; Лизанец 627; Балецкий Sł. sl. 9/1—4, 338, 371—372; Чопей 391; ВеУг 262; ВеЗн 69; MNTESz III 884—885; 960—961; Bárczi 306; Лыткин—Гуляев 293.

[**темзуй**] «порошок з чемериці»; — пов'язане з р. [*тензуй*] «нюхальний по-

рошок, що завозився з Китаю» неясного походження (Фасмер IV 42).

[темлівіти] «жадібно їсти, жерти» Нед, **[темлягати]** «тс.» Нед; — очевидно, пов'язане з **[темлювати]** «кидати, шпурляти» (пор. **[темлівіти в себе]** «жадібно їсти» Нед). — Див. ще **темлювати**.

[темлювати] «кидати, шпурляти Г; вертити, крутити О»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане зі стсл. **темель** «основа, фундамент», що виникло з гр. θεμέλιον «тс.».

темлягати — див. **темлівіти**.

темляк «петля з китицею на ручці холодної зброї; [частина вуздечки: поводі з наконечником]»; — р. болг. *темляк* «темляк», бр. *цямляк* «тс.», п. *temlak* «темляк; пов'язка для підтримання хворої руки», *temblak* «тс.», схв. *тёмляк* «шабельна портупея»; — запозичення з тюркських мов; пор. тат. *tämlik* «шабельна портупея». — СЧС 296; Фасмер IV 40; Шипова 318; Горяев 363; Грот Фил. раз. II 514; Brückner 568; Младенов 631; Mikl. EW 349; Mikl. TEI Nachtr. I 52; Lokotsch 162.

темнежити — див. **темяжити**.

темний, **[темен]** «темний» Нед, **[теменный]** «тс.» Нед, *темнавий*, *темнічний*, *темнуватий*, **[темнявий]** «напівтемний; каштановий» Нед, *темінь*, *темна*, *темінь* «погріб, винний льох; утеплене приміщення для зимування бджіл СУМ; [кошара До; темниця Куз; сліпий Нед]», *темніна* УРС, Нед, *темніця*, **[темничар]** «тюремщик» Нед, **[темнічник]** «тс.» Нед, *темнота*, *темнощі*, **[темнуля]** «корова темного кольору» ВеНЗн, **[темня]** «темінь, морок», **[темява]** «сутінок» Нед, **[темок]** (у виразі **[в темку]** «в потемках») Нед, *темніти*, *теміти* СУМ, Шейк, *темнішати*, **[темяся]** «темно» Ме, **[темячо]** «дуже темно», *втемя*, *затемнювати*, **[затемна]** «у темряві, в потемках, уночі» Куз, *отемніти*, *отемняти*, *потемний*, *потемки*, *потемок*, *потемну*, *притемнений*, *притемнілий*, *притемняти*, *притемнювати*, *притем-*

ком, *стемнілий*, **[сутемний]** «дуже темний, майже чорний», **[употемку]** «у закритому від світла місці»; — р. *тёмный*, бр. *цёмны*, др. *тьмьнъ*, *тьмьныи*, п. *ciemny*, ч. слц. *temný*, вл. *сѣтпу*, нл. *šamny*, болг. *тъмен*, м. *темен*, схв. *таман*, слн. *temèn*, стсл. **тъмьнъ**; — псл. *тьмьпъ* «темний», похідне від *тъма* «тъма, відсутність світла»; — пор. ірл. *temen* «темний». — Фасмер IV 40; Горяев 363—364; Brückner 65; Machek ESJČ 646; Holub—Kop. 382; Младенов 644; Критенко Вступ 519; Skok III 439—440; Stokes 129. — Див. ще **тъма**¹. — Пор. **темрява**.

темп, **[темпо]** «темп» Куз, **[темпоральный]** «часовий» Куз, **[темпувати]** «встановлювати дистанційну трубку» Куз; — р. *темп*, бр. *тэмп*, п. ч. слц. вл. *tempo*, болг. м. *темпо*, схв. *тёмпо*, слн. *témpo*; — запозичення з італійської мови; іт. *tempo* «час» походить від лат. *tempus* «час, проміжок часу», спорідненого з дісл. *ramb* «товстий, здутий», лит. *tēpti* «тягти», псл. *торъ* «тупий», *teřiva* «тятива», укр. *тупий*, *тятива*. — СІС² 816; СЧС 297; Фасмер IV 41; Sł. wyg. obcsych 752; Holub—Kop. 382; Holub—Lyer 479; Младенов 631; РЧДБЕ 714; Вуяклија 941; Klein 1585; Mestica 1887. — Див. ще **тупий**, **тятива**.

темпера «фарби, приготовлені на натуральних емульсіях або на клеї; твори живопису, виконані такими фарбами»; — р. болг. *темпера*, бр. *тэмпера*, п. ч. слц. *tempera*, схв. *темпера*, слн. *témpera*; — запозичення з італійської мови; іт. *tempera* «тс.» пов'язане з *temperare* «змішувати (фарби)», що походить від лат. *temperāre* «змішувати в належному співвідношенні порції», пов'язаного з *tempus* (род. в. *temporis*) «час». — СІС² 816; ССРЛЯ 15, 262; Sł. wyg. obcsych 752; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 714; Вуяклија 940; Klein 1584; Mestica 1885; Walde—Hofm. II 661. — Див. ще **темп**. — Пор. **темперамент**, **температура**, **темперувати**.

темперамент; — р. *темперамент*, бр. *тэмперамент*, п. ч. слц. вл. *tem-*

perament, болг. м. *темперамент*, схв. *темперамент*, слн. *temperament*; — через польське посередництво запозичено із західноєвропейських мов; нім. *Temperament*, фр. *tempérament*, англ. *temperament* походять від лат. *temperamentum* «пропорційність, належне співвідношення частин, правильна суміш», похідного від *temperare* «змішувати в належному співвідношенні», пов'язаного з *tempus* (род. в. *temporis*) «час». — СІС² 816; Hüttl—Worth 15; ССРЛЯ 15, 263; Kopaliński 966; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 714; Вуяклија 940; Gr. Fwb. 752; Dauzat 703; Klein 1584; Walde—Hofm. II 661. — Див. ще **темп.** — Пор. **тёмпера, температура, темперувати.**

температура, температурити; — р. болг. м. схв. *температура*, бр. *тэмпєратура*, п. ч. вл. *temperatura*, слц. слн. *temperatura*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Temperatur*, фр. *température*, англ. *temperature* походять від лат. *temperātūra* «належне змішування, правильне співвідношення, пропорційність», пов'язаного з *temperare* «змішувати в належному співвідношенні», *tempus* (род. в. *temporis*) «час». — СІС² 816; ССРЛЯ 15, 266; Kopaliński 966; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 715; Вуяклија 940; Gr. Fwb. 752; Dauzat 703; Klein 1584; Walde—Hofm. II 661. — Див. ще **темп.** — Пор. **тёмпера, темперамент, темперувати.**

темперувати (муз.) «здійснювати темперацию; [застругувати пера, олівці]», *темперація* (муз.); — р. *темперировать* «темперувати», бр. *тэмпєравáць* «тс.», п. *temperować* «застругувати (олівець)», ч. *temperovat* «темперувати», слц. *temperovat'*, болг. *темперирам*, схв. *темперирати* «тс.»; — запозичене з італійської мови (зі значенням «застругувати пера, олівці» — через посередництво польської); іт. *temperare* «темперувати; застругувати (олівець)» походить від лат. *temperare* «змішувати в належному співвідношенні; упорядковувати», пов'язаного з *tempus* (род. в.

temporis) «час». — Kopaliński 966; Brückner 568; Вуяклија 940; Mestica 1885; Walde—Hofm. II 661. — Див. ще **темп.** — Пор. **тёмпера, темперáмент, температура.**

тёмрява, [тёмра] «темрява» Мо, [тёмря] «тс.» Нед, [тёмрива]: у виразі [тьма т.] «незліченна кількість» Шейк, Нед, [темротá] «темрява» Мо, [темрjвщя] «тс.» Нед, [темрjк] «мракобіс, невіглас» Нед, [темрjч] «темно» Шух, *тёмрjвий, [темрjти]* «затемняти» Нед, [тёмрjти] «темніти» Нед, [темрjввити] «затемняти» Нед, [темрjввити] «темніти» Нед, [потёмбра] «пітьма» О, [потёмря] «похмура погода; густий туман» Куз, [потёмрява] «тс.», [потемрjк] «нічний метелик», [потімря] «присмерк» О, [потёмрjти] «потьмарити», [стёмрjтися] «стемніти, посутенити» Ме, [сутёмрява] «темрява»; — р. [тёмрива] «темрява», бр. *цёмра* «тс.», п. [ciemrza] «темна ніч; темне місце, печера; лісна хаща», слц. *temrava* «темрява»; — псл. *тьмьг-, похідне від *тьма* «пітьма»; — споріднене з дінд. *tamraḥ* «який затемнює», двн. *dēmar* «морок». — Фасмер IV 41; Brückner 65; Mikl. EW 349; Rudnicki MPKJ 5, 227—228. — Див. ще **тьма**¹.

[**темяжити**] «мучити», [тёмєнжjти] «пригноблювати, пригнічувати, утискувати» Шейк, Нед, [темнєжити] «переслідувати» Нед; — бр. [цеменжjць] «обтяжувати розумово»; — запозичення з польської мови; п. *ciemieżyć* «гнобити, неволити, пригноблювати, катувати» є похідним від *ciemieć* «тім'я», якому відповідає укр. *тім'я*; первісне значення — «бити в тім'я»; пор. п. вираз *nie w ciemieć bity* «не в тім'я битий», р. [темяшить, темясить] «бити кулаками», *втемяшить* «убити в голову, утовкмачити», [втёмить] «тс.». — Richhardt 105; Sławski I 100; Brückner 62. — Див. ще **тім'я**.

тенгеріця, тендеріця — див. **кендеріця**.

[**тенгерка**] (бот.) «абрикос звичайний, *Armeniaca vulgaris* Lam.» Мак,

ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. *tengeri barack* «абрикос» складається з *tengeri* «морський», похідного від *tenger* «море», і *barack* «абрикос». — ВеУг 262. — Див. ще **кендеріця**.

тендѣнція, *тенденційний*; — р. болг. *тендѣнция*, бр. *тэндѣнция*, п. *tendencija*, ч. *tendence*, слц. *tendencija*, вл. *tendensa*, м. *тенденција*, схв. *тендѣнција*, слн. *tepdéncja*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Tendenz*, фр. *tendance*, англ. *tendency* походять від слат. *tendentia* «спрямованість, направленість», пов'язаного з лат. *tendo*, -ere «тягти, натягувати; спрямовувати, направляти», спорідненим з дінд. *tanōti* «тягне, натягує», гр. *τείνω* «натягую», гот. *uf-panjan* «розтягувати, витягувати», нвн. *dehnen* «тягти, розтягувати», псл. *teneto*, укр. *тенѣта*. — СІС² 817; ССРЛЯ 15, 272; Kopaliński 967; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 715; Вуяк-лија 941; Kluge—Mitzka 125; Dauzat 704; Klein 1586; Walde—Hofm. II 662—664. — Див. ще **тенѣта**.

тѣндѣр; — р. болг. м. *тѣндѣр*, бр. *тѣндѣр*, п. слц. *tender*, ч. *tendr*, схв. *тѣндѣр*, слн. *ténder*; — запозичення з англійської мови; англ. *tender* «тендер» виникло з *attender* «той, що супроводжує», похідного від *attend* «супроводжувати», яке походить від фр. ст. *attendre* (фр. *attendre*) «чекати», що виникло з лат. *attendere* «протягувати; звертати увагу», утвореного за допомогою префікса *ad-* «до-, при-» від дієслова *tendo*, -ere «тягти, натягувати; спрямовувати, направляти». — Акуленко 141; СІС² 817; Фасмер IV 41; Горяев 364; Ледяева РЯШ, 1972/2, 94—95; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 715; Вуяк-лија 941; Kluge—Mitzka 777; Klein 124. — Див. ще **авантюра**, **тендѣнція**.

тендѣтний, [*тендѣтний*] «чемний, витончений, видресирований, ніжний?» Шейк, [*тендѣтник*] «розпещена людина» Пі, [*тендѣтник*] «пестун?» Шейк, *тендѣтниковати* «голубитися» Пі, [*тендѣтничати*] «тс.» Пі; — не зовсім ясне; пов'язується з (Shevelov Hist.

phonol. 326; Фасмер—Трубачев IV 42) [*тандѣтний*] «який стосується товкучки, який продається на товкучці; старий, поношений, ні для чого не придатний»; порівнюється також (Фасмер тж) з фр. *tendre* «ніжний», що походить від лат. *tener* «тс.». — Пор. **тандѣта**.

тенесá — див. **тілесá**.

тенѣта, [*тенѣто*], [*тенѣтка*] «дуже поношена сорочка», *тенѣтник* (ент.) «Tetragnatha Latr.», [*затенѣтити*] «поставити тенѣта; злегка прикрити», [*обтенѣтити*] «обплутати тенѣтами» Нед, [*перетенѣтити*] «прорвати тенѣта» Нед, [*стенѣтати*] «обплутати тенѣтами, спіймати тенѣтами» Нед; — р. *тенѣта*, *тенѣто*, бр. *цянѣты*, др. *тенѣто*, ч. *tenata*, слц. *tenatá*, слн. [*tenêt*] «задня стінка невода (з великими петлями)», [*tenêtvo*] «тс.», цсл. **тенѣто** «тенѣта», **тенѣто**, **тонѣто** «тс.»; — псл. *teneto*; — споріднене з лит. *tiñklas* «сітка, невід», лтс. *tikls* «тс.», *tina* «вид сітки», *tine* «тс.», прус. *sasintinklo* «сильця на зайців», гот. *uf-panjan* «розтягувати, витягувати», нвн. *dehnen* «тягти, розтягувати», алб. *ndënj* «розстеляю», лат. *tendo*, -ere «тягти, натягувати; спрямовувати, направляти», *teneo*, -ere «тримати», *tenus* «мотузка, сильце (для ловлі птахів)», гр. *τείνω* «натягую», *τέων* «сухожилля, жила», *τόνος* «(натягнута) мотузка; напруження; висота, тон», дінд. *tanōti* «тягне, натягує», *tántuḥ* «мотузка», *tántram* «основа в ткацькому верстаті», перс. *tanīdan* «крутити, прясти»; іє. **ten-* «тягти, натягувати, розтягувати». — Фасмер IV 42; Черных II 235; Горяев 364; Machek ESJČ 640; Holub—Kop. 382; Mikl. EW 350; Trautmann 323—324; Mühl.—Endz. IV 192, 200, 205—206; Karulis II 415; Meillet Études 299; Lidén IF 19, 332. — Пор. **тятіва**.

[**тенѣтря**] «лісова ущелина» Нед; — результат контамінації слів [*тѣмря*] «тѣмрява» і [*нѣтря*] «лісова ущелина». — Див. ще **нѣтрі**, **тѣмрява**.

тенѣшити — див. **темесіти**.

тѣниця — див. **тѣрти**.

[тєні] (мн.) «тіні, примари, привиди, духи» Нед, [потенєтити] «покрити легким шаром фарби, який просвічується»; — запозичення з польської мови; п. cienie (одн. cień) «тіні, примари, привиди, духи, упирі», rosieniuwać «відтінити» (у малярстві) відповідають укр. тїні, відтїніти. — Див. ще тїнь.

тєніс, [тенєсївка] «тенісний м'яч» НЗ УЖДУ 14, тенєсїст, тєніска; — р. тєннис, бр. тєніс, п. ч. слц. вл. tenis, болг. м. тєнис, схв. тєнис, слн. tєnis; — запозичення з англійської мови; англ. lawn-tennis «лаун-теніс» складається з lawn «газон; майданчик» і tennis «теніс» (сангл. teneis «тс.»), що походить від фр. ст. фр. tenez «тримайте» (окрик гравця, що подає м'яч), форми наказового способу від дієслова tenir «тримати», що виникло з нар.-лат. *tenige, яке розвинулося з лат. tenere «тс.» — СІС² 817; Коваль 177; Акуленко 141; Фасмер IV 42; Koraliński 968; Holub—Kop. 383; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 715; Вуяклија 942; Klein 1585—1586, 1587; Dauzat 704. — Див. ще тенєта.

тєнор, [тенар] «тенор» Шейк, Нед, [тенорїст] «тенор (співак)» Нед, тенорїстий, [тенарá] «тенором» Шейк, Нед; — р. тєнор, бр. тєнар, п. ч. слц. вл. tenog, болг. тєнор, м. тенор, схв. тєнор, слн. tenog; — запозичення з італійської мови; іт. tenore «тенор» виникло з лат. tenōrem, зн. в. від tenor «безперервний хід, рівномірний рух», букв. «утримування» (голос веде, «тримає» мелодію), пов'язаного з дієсловом tenere, -ēre «тримати». — СІС² 817; Коваль 170; Черных II 235—236; Фасмер IV 42; Горяев 364; КЭСРЯ 440; Koraliński 968; Holub—Kop. 383; Holub—Lyer 480; Младенов 632; РЧДБЕ 715; Вуяклија 942; Kluge—Mitzka 777; Klein 1587; Mestica 1892; Walde—Hofm. II 662—664, 665. — Див. ще тенєта.

тєнт; — р. тєнт, бр. тєнт, др. тєнта, п. tent, болг. тєнта, цсл. тєнта; — запозичення з англійської мови; англ. tent «намет, шатро» (сангл. tente, tent) походить від фр. ст. фр. tente

«тс.» (букв. «щось натягнуте»), що виникло з лат. tenta «натягнута», дієприкм. жін. р. від tendo, -ere «тягти, натягувати»; др. тєнта, цсл. тєнта походить від сгр. тєнта «шатро», що також зводиться до tendo, -ere «натягувати». — СІС² 817; Фасмер IV 42; Фасмер ГСЭ II 281, III 200; Sł. wyg. obcych 753; РЧДБЕ 715; Klein 1588; Walde—Hofm. II 662—664. — Див. ще тенєта.

[тєнути] «утекти, побігти; щезнути» ЛексПол; — неясне; можливо, з псл. *teknōti «побігти».

тєнь (виг.), тєнькіт, тєнькати; — р. [тєньтєнь] (звук дзвіночка); — звуконаслідувальне утворення, паралельне до телєнь, дзелєнь.

[тєньгий] «міцний, сильний, показний, рослий; пристойний Шейк, Нед, дебелий Досл. і мат. 4»; — запозичення з польської мови; п. tєgi «сильний, міцний; дебелий, повний» відповідає укр. тугїй. — Richhardt 106; Бандрівський Досл. і мат. IV 12; Онышкевич Исслед. п. яз. 231. — Див. ще тугїй.

теодолїт «геодезичний прилад для вимірювання кутів»; — р. болг. теодолїт, бр. тєадалїт, п. слц. teodolit, ч. theodolit, схв. теодолит, слн. teodolīt; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Theodolīt, фр. théodolite, англ. theodolite, очевидно, арабського походження. — СІС² 817; Koraliński 968; Holub—Lyer 482; РЧДБЕ 716; Gr. Fwb. 758; Klein 1602.

Теодор (чоловіче ім'я), Тодор УРС, Нед, [Тодір] Г, Нед, Теодора (жіноче ім'я), ст. Тодоръ (1393), Тодеръ (1400), Тадоръ (1436), Теодоръ (1470); — р. Теодор, бр. Тєадор, п. слц. Teodor, ч. Theodor, болг. Теодор, Тодор, м. Теодор, Тодор, схв. Тєодор, Тòdor, слн. Teodor; — запозичення з латинської мови; лат. Theodorus походить від гр. Θεόδωρος, букв. «Божий дар». — Вл. імена 89; Петровский 207; Спр. личн. имен 461, 466; Илчев 482; Skok III 458—459. — Див. ще Фєдір.

теологія, теблог, теологічний; — р. болг. теологія, бр. тєалогїя, п.

teologia, ч. teologie, слц. teología, вл. teologija, м. *теологија*, схв. *теолóгија*, слн. *teologija*; — запозичення з латинської мови; лат. *theologia* «теологія» походить від гр. *θεολογία* «наука про богів, дослідження про богів», утвореного з основи *θεός* «бог» і *-λογία* «наука», пов'язаного з *λόγος* «слово». — СІС² 817; ССРЛЯ 15, 290; Kopaliński 968—969; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 716; Klein 1602. — Див. ще *лóгика*, *теїзм*.

теорéма; — р. болг. м. *теорéма*, бр. *тэарéма*, п. *teoremat*, ч. вл. *teorem*, слц. *teogéма*, схв. *теòрèм*, *теорéма*, слн. *teogém*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Theorem*, фр. *théorème*, англ. *theorem*, пізньолат. *theogēma* «теорема» походять від гр. *θεώρημα* «видовище; погляд; положення, теорема», утвореного з *θεωρέω* «дивлюся; споглядаю, розглядаю, міркую, досліджую», похідного від *θεωρός* «глядач, свідок, спостерігач», пов'язаного з *θεάομαι* «дивлюся, розглядаю», *θέατρον* «театр». — СІС² 817; Коваль 152; Фасмер IV 43; ССРЛЯ 15, 290; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 716; Klein 1603; Frisk I 662—663. — Див. ще *теáтр*.

теóрія, *теорéтик*, *теоретичний*, *теоретизувáти*; — р. болг. *теóрия*, бр. *тэóрыя*, п. *teoria*, ч. *teorie*, слц. *teóгiя*, вл. *теорiя*, м. *теорија*, схв. *теò-рија*, слн. *teorija*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Theorie*, фр. *théorie*, англ. *theory*, пізньолат. *theoria* походять від гр. *θεωρία* «спостереження; споглядання, міркування; учення, теорія», похідного від *θεωρός* «глядач, свідок, спостерігач», пов'язаного з *θεάομαι* «дивлюся, розглядаю», *θέατρον* «театр». — СІС² 817; Черных II 236; Фасмер IV 43; ССРЛЯ 15, 296; Горяев 364; Kopaliński 969; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 716; Gr. Fwb. 758; Dauzat 708; Klein 1603; Frisk I 662—663. — Див. ще *теáтр*.

тепéр, [*тапéр*] «тепер» Шейк, Нед, [*тепéра*, *тепéря*] Шейк, Нед, *тепéре* Нед, *цéпер* Нед, *тепéренька*, *тепé-*

реньки, *тепéречка*, *тепéречки*, *тепéринька* Шейк, Нед, *тепéрка*, *тепéрки*, *теперкива*, *теперкіля* Нед, *тепéркива* Шейк, *тéпре*, *цéпер* Нед) «тс.», [*цэперáк*] (одна з місцевих назв українців) Нед, *тепéришний*, [*тепéречний*] «теперішний» Пі, [*теперішний*] «тс.» Нед, *відтепéр*, *домтепéр*, *домтепéришний*, *натепéр*, *отепéр*; — р. *тепéрь* «тепер», [*топéре*, *топéря*, *топéрь*, *топéрво*], бр. *цяпéр* «тс.», др. *тепéрьво* «тільки що», *топéрь* «тепер», *топéрьво* «тепер уперше; тепер; тільки що», п. *дорéго* «тільки що, шойно, допіру», ч. *tergv(e)* «тільки», болг. *тепéрва* «надалі, у майбутньому, після того як, згодом», схв. *тòпрв* «тільки; тільки що», стсл. *тепéрьво* «тепер», *топéрьво* «тепер уперше, тепер»; — псл. **top^hgvō*, утворене із займенника *to* «те» і прикметника **р^hgvō* «перше» (чол. р. **р^hgvъ*); зіставлення з тох. *tāpārk* «тепер» (Lewy KZ 45, 368) необгрунтоване. — Німчук ІУМ Морфологія 373; Огієнко РМ 1938/4, 147; Shevelov Hist. phonol. 101; Фасмер IV 43—44; Черных II 236; КЭСРЯ 440; Горяев 364; Соболевский Лекции 91, 149; Sławski I 156; Brücker 94; Machek ESJČ 640—641; Holub—Kop. 383; Младенов 632; Mikl. EW 367; ESSJ Sl. gr. II 684—689; Fraenkel IF 56, 125—126. — Див. ще *пéрвий*, *той*. — Пор. *топéро*, *допéру*.

[*тепéлькати*] «трясти» Нед; — очевидно, пов'язане з [*тепéти*] «бити, трясти, мучити» (див.).

тéплий, *теплéнький*, *теплéсенький*, *теплі́чний*, *тепловій*, [*теплóтний*] «тепловий» Нед, *теплувáтий*, [*тéпiнь*] «море вогню; вологий теплий вітер; відлига» Нед, [*тéплень*] «теплий весняний вітер» Нед, *теплі́на* «місце, де вода не замерзає; [тепла погода]» СУМ, Нед, [*теплі́нь*] «теплінь» Чаб, [*теплі́ня*] «тс.» Г, Шейк, *теплі́ця* «оранжерея; [місце, де вода не замерзає Нед; приміщення для окоту овець Чаб; вирій», [*теплі́чина*] «піч» О, [*теплі́чина*] «місце, де вода не замерзає О; вирій», [*теплі́чка*] «піч» О, *теплі́ч-*

ник, [теплівня] «теплиця» Нед, [теплівщина] «жаркий пояс, тропічна країна» Нед, [тепліж] «підшерстя, шерстинки» Нед, *теплушка*, [теплюшка] «піч» О, *тепляк* «теплушка; [частина кошари Доп. УЖДУ IV; теплий вітер]», [теплярня] «оранжерея» Нед, *тепліти*, *тепліти*, *теплішати*, [тепліщати] «теплішати» Шейк, Нед, [відтеплий] «відталий», [відтепень] «відлига» ВеНЗн, [затепла] «поки тепло», *отеплювальний*, *отеплювач*, *отепліти*, [оттеплий] «розталий» Нед; — р. *тепльий*, бр. *цѣплы*, др. *теплъ*, *теплыи*, п. *сіерту*, ч. слц. *teplý*, вл. *сору*, нл. *сорту*, полаб. *teplā*, болг. *топъл*, м. *топол*, схв. *топао*, слн. *tópel*, стсл. **топль**, **тепль**; — псл. *terľ* «теплий» (форма **torľ* виникла під впливом *toriti*), діе-прикм. від **terpi* «бути теплим», яке не збереглося в жодній із слов'янських мов; — споріднене з дінд. *tápati* «нагріває, нагрівається, горить», *táruati* «тс.», *tāruati* «нагріває, розжарює», *taptāh* «розжарений, гарячий», *taptām* «жар», ав. *tāraueiti* «нагріває», *tafta-* «запальний, гарячий», перс. *tāftan* «горіти, гріти, світити», лат. *tereo*, *-ēre* «бути теплим», *teridus* «теплий, теплуватий», *Terula aqua* (назва водопроводу в Римі), тох. В. *tsatsārau* «нагрітий», ірл. *ten* (<**tepnos*) «вогонь», *té* (<**tepent-*) «гарячий», алб. *ftoh* «охолоджую»; іе. **ter-* «бути теплим». — Фасмер IV 44; Черных II 236—237; Горяев 364; Sławski I 101; Brückner 62; Machek ESJČ 640; Holub—Kop. 383; Младенов 636; Skok III 481; Meillet Études 413; Uhlenbeck 108; Mayrhofer I 477; Pedersen Kelt. Gr. I 92—93; Stokes 125; Walde—Hofm. II 667; Trautmann 319. — Пор. **топіти**¹.

[тепорити] «з трудом щось нести, тягти» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з р. [тепсті] «тягти, везти із зусиллям», ч. ст. *tēpiti* «нести», *tēpati* «носити», зіставляваними з лит. *teĩpti* «тягти, натягувати», *tampūti* «тягати», *temptūva* «тятива» (Фасмер IV 45; Lidén Arm. St. 44) або з лтс. *stiēpti* «на-

силу нести, тягти», лит. *stiēpti* (*stiēbti*) «натягувати вгору» (Machek ESJČ 640).

[тепті] «бити, трясти, мучити» Шейк, Нед, [тіптися] «трястися (на возі і под.)», [тинсті] «сильно трясти; шукати» ЛексПол, *тіпати* «бити, лупцювати; очищати від костриці», *тіпати* «трясти», *тіпатися*, *тіпнути*, *тіпонутти*, *тіп*, *тіпальник*, *тіпаніна* «прочухан», *тіпальний*, [вітепки] «костриця, терміття» Нед; — р. [тепті] «бити», др. *тепи* «тс.», п. ст. *terać* «бити, шмагати», ч. *terat* «бити», слц. *terat'*, вл. *сераć*, нл. *сераś* «тс.», полаб. *tipst* «тіпати», болг. *тепам* «валяти (сукно); бити», м. *тепа* «бити», схв. *тепсти* «бити; збовтувати, збивати», слн. *tēpsti* «бити, шмагати», стсл. **тепсти** «бити», **тети** «тс.»; — псл. **te(p)ti* «бити», **tēpati* (ітератив), пов'язане чергуванням голосних з *topati* «тупати», паралельне до *търати* «топати», *търътъ* «топіт», *търътати* «топтати»; — споріднене з лит. *tēpti* «мазати», *tapnóti* «плескати, поплескувати», лтс. *tept* «мазати»; давне звуконаслідувальне утворення. — Фасмер IV 44—45; Machek ESJČ 640; Буга РФВ 65, 307; Skok III 459—460; Mikl. EW 352; Jagić AfSIPh 2, 398; Trautmann 319; Mühl.—Endz. IV 165. — Пор. **топати**, **топтати**, **тупати**, **тяпати**.

[тепша] «сковорода» Доп. УЖДУ II; — запозичення з угорської мови; уг. *tepsi* «лист, жарівка» походить від тур. *tepsi* «піднос, блюдо». — Орос Доп. УЖДУ II 76; Лизанец 627; MNTESz III 893.

терако́та «випалена кольорова гончарна глина, а також художній виріб з неї»; — р. *террако́та*, бр. *тэрако́та*, п. ч. слц. *terakota*, болг. *терако́та*, слн. *terakóta*; — запозичення з італійської мови; іт. *terracotta* «випалена глина» складається зі слів *terra* «земля; глина», що походить від лат. *terra* «земля» і *cotta* «випалена», пов'язаного з дієсловом *cuocere* «варити, готувати; палити», що походить від лат. *coquere* «тс.», спорідненого з дінд. *rácati* «варить, пече, смажить», гр. *πέσσω* «печу,

варю», тох. В раракшу «варений», алб. pjek «печу», лит. kępti «пекти», псл. *pekti «тс.» — СІС² 818; ССРЛЯ 15, 360; Kopaliński 969; Holub—Kop. 383; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 716; Ву-яклија 943; Klein 1592; Mestica 1897—1898. — Див. ще **пекти**, **терарій**. — Пор. **кок**².

терапія, *терапéвт*, *терапéвтика*, *терапевтічний*; — р. *терапія*, бр. *тэрапія*, п. слц. *terapia*, ч. *terapie*, вл. *terapeut*, болг. *терáпия*, м. *терапия*, схв. *терàпија*, слн. *terarija*; — запозичене з новолатинської мови; нлат. *therapia* «терапія» походить від гр. *θεραπεία* «лікарський догляд, лікування», пов'язаного з *θεραπέω* «служу; оточую лікарським доглядом, лікую», похідним від *θεράπων* «слуга» неясного походження. — СІС² 818; Черных II 237; Горяев 364; Kopaliński 969; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 717; Вуяклија 943; Klein 1603; Frisk I 663—664.

терарій, *тераріум*, [*терар*] «терарій» Куз; — р. *террарий*, *террариум*, бр. *тэра́рый*, *тэра́рыум*, п. *terarium*, ч. слц. *terarium*, вл. *terarij*, болг. *терáриум*, схв. *тераријум*, слн. *terarij*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Terrarium*, англ. *terrarium*, нлат. *terrarium* «терарій» утворене від лат. *terra* «земля», букв. «суша», пов'язаного з лат. ст. *torgus* «сухий» і спорідненого з дінд. *tarṣáyati* «висихає», ав. *taršu-* «сухий, твердий», гр. *τέρω* «сушу, висушую», гот. *raúrsus* «сухий, неродючий». — СІС² 818; ССРЛЯ 15, 361; St. wug. *obscuch* 759; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 717; Вуяклија 943; Gr. Fwb. 754; Walde—Hofm. II 694; Klein 1592.

тераса, *терасуватий*, *терасувати*, *притерасний*; — р. *терраса*, бр. *тэра́са*, п. ч. слц. вл. *terasa*, болг. м. *тераса*, схв. *терàса*, слн. *terasa*; — запозичення з французької мови; фр. *terrasse* «земляний насип» виникло з пров. ст. *terrassa*, що походить від нар.-лат. **terrācea* «тс.», пов'язаного з лат. *terra* «земля». — СІС² 818; Черных II 239—

240; Фасмер IV 50; Горяев 366; St. wug. *obscuch* 745—754; Holub—Lyer 480; Младенов 632; РЧДБЕ 712; Вуяклија 943; Dauzat 706. — Див. ще **терарій**. — Пор. **тарас**.

тербати, *тербічити*, *тербічити* — див. **тябріти**.

тербук — див. **торбук**.

[**терebéньки**] «дрібнички, нічого не варті речі» ВеБ; — результат контамінації слів [*терефеньки*] «тс.» і *витребеньки*. — Див. ще **витребенька**, **терефери**.

теребіти¹ «очищати, оббирати; м'яти; термосити; жерти; [торочити; очищати поле від кущів, дерев]», [*терéб*] «череве, пузо» Шейк, Нед, [*терebівля*] «місце, очищене від кущів», [*терebіж*] «тс.» Нед, *терebій* «ненажера», [*терebúx*] «тс.; качан кукурудзи з неповним зерном Гриц», [*терebілка*] «прилад, яким терebлять кукурудзу, квасолі» ЛЧерк, [*терebка*] «очистка плодів, овочів від лушпиння; лушіння кукурудзи квасолі, гороху» ЛЧерк, [*терebúхи*] «незрілі, виснажені черв'яками плоди, що падають» Нед, [*втерebіти*] «звільнити від лушпини, шкаралупи тощо», обібрати» Нед, [*вітерebіж*] «вирубка» Нед, [*отерebити*] «звільнити від лушпини, шкаралупи, обібрати» ВеБ, [*обтерebити*] «тс.» Нед, [*отерebини*] «непотрібні залишки», [*пóтереба*] «щось розтерте (сіно тощо)» Нед, [*пóтереб'я*] «покидьки, непотріб», [*пóтеруб'є*] «тс.» Нед, [*прóтереб*] «прорідження рослинності, розчищення якогось місця від лісу (дерев, кущів); місце, розчищене від лісу (дерев, кущів)», [*прóтеребок*] «прочистка, прорубка лісу», [*стерebити*] «звільнити від лушпини, шкаралупи, обібрати» Нед; — р. *терebіть* «смикати, термосити, торсати; терebити; м'яти, бгати; куйовдити; скубти», бр. *церабіць* «прочищати; чистити, обрізувати; терebити, смикати», др. *терebити* «розчищати, корчувати», п. *trzebić* «винищувати; проріджувати, викорчовувати», ч. *tříbit* «очищати, просіювати; удосконалювати, відточувати», слц. *tríbit'* «вправ-

ляти, виховувати», вл. trjebić «чистити, каструвати», нл. třebiś «чистити; корчувати; каструвати», болг. трéбя «чистити, очищати», м. трeби, схв. трéбити «тс.», слн. trébiti «очищати, корчувати», цсл. трѣбити «чистити, корчувати»; — псл. *terbiti «чистити, очищати», утворене від основи *ter(-ti) «терти»; реконструюється також (Варбот Етимологія 1973, 24—27) звукова форма інфінітивної основи псл. *toḡbati; — пор. гр. τρίβω «тру», лат. trībulum «молотильний волок, молотило», trībulo, -āge «давяти»; пов'язання з лат. сагро «вириваю, терeблю», гр. κάρπω «збираю врожай» (Мартынов Сл. и ие. аккомод. 74) недостатньо переконливе; припущення про зв'язок з лат. trabs «колода, брус, балка», гот. rauḡr «маеток», двн. dorf «селище», гр. τέρεμνον «хата, дім», лит. trobà «тс.» (Maingier IF 18, 215—216), а також з лит. tyraś «чистий», лтс. tīrs «тс.» (Machek ESJČ 657—658) помилкові. — Фасмер IV 45—46; Черных II 237; Горяев 364—365; Holub—Kop. 394; Meillet MSL 14, 379; Walde—Hofm. II 672—673; Persson Beitr. 776. — Див. ще **тérти**. — Пор. **трéба**.

терebити², *терebитися* — див. **та-рабáнити**.

[**терéбка**] «мішок, у який насипають овес для коня»; — очевидно, результат видозміни запозиченого п. torebka «торбинка», зменш. від torba «торба»; пор. п. [terba] «торба». — ВеЗн 29. — Див. ще **тóрба**.

[**терeбуля**] (бот.) «бугила кервель, Anthriscus cerefolium (L.) Hoffm.» Мак, [*терeбуля гребеняста*] «скандикс гребінець Венери, Scandix pecten Venereis L.» Мак, [*требуля*] «бугила кервель» Мак, [*трембулька*] «тс.» тж; — п. trzebula «бугила», trybula, [trebula], ч. třebule, слц. trebul'ka «тс.», вл. trjebula «бугила кервель»; — псл. *terbulja «бугила кервель», пов'язане з *terbiti «чистити, очищати; проріджувати, викорчовувати»; назва зумовлена тим, що бугила росте переважно в проріджених лісах; виведення від лат. saerefolium «кер-

вель» <chaerephyllum, що зводиться до гр. χαίρέφυλλον «тс.» (Brückner 580; Machek Jm. rostl. 168; ESJČ 656) менш переконливе. — Див. ще **терebити**¹.

теревéні, *теревéні-вéні*, *теревéни-ти*; — звуконаслідувальне утворення, очевидно, пов'язане з [*терефеньки*] «балаканина», [*терефэри*] «дрібнички, витребеньки» (див.).

тэрез — див. **тáрез**.

Терéза (жіноче ім'я), *Терéзія*, *Тéня*, [*Тéра*], *Терéня*, *Терéся*; — р. *Терéза*, *Терéзія*, бр. *Тэрэза*, п. Teresa, ч. Terezie, Tereza, слц. Terézia, Tereza, вл. Tereza, болг. *Терéза*, м. *Тереза*, *Терезија*, схв. *Терéза*, *Тэрэзија*, слн. Teréza; — запозичення з латинської мови; лат. Thēgesia загальноприйнятої етимології не має; здебільшого пов'язується з гр. τήρησις «охорона, захист» або з θήραω «полюю» (Вл. імена 163; Петровский 207; Спр. личн. имен 525); виводиться також (Klein 1603) від лат. Thērasia (<гр. Θηρασίᾱ), назви двох островців (біля островів Сицилія і Крит). — Skok III 461.

терезі, *Терезі* (астрономічне); — р. [*тэрезі*] «терези», [*тэрезы*, *терезá*], болг. *терезија*, м. *терезија*, схв. terázije «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. terazi «терези» (ст. terezi), аз. *тэрэзи*, кирг. *тараза*, узб. *тарози*, кипч. tarazu, кар. *таразу*, телеут. *тэрэзи* походять від перс. tāgāzu «тс.». — Макарушка 14; Фасмер IV 46; Шипова 319; Korsch AfSIPh 9, 673; Стаховский Этимология 1965, 209; Mikl. EW 354; Mikl. TEI I 53, II 175; Lokotsch 159; Räsänen Versuch 463.

тэрем¹ СУМ, Нед, [*терén*] «терем» Нед, *теремóк*, [*теремóвий*] «будівельний?» Шейк; — р. *тэрем* «терем», бр. *цэрам* «тс.», др. *теремъ* «високий будинок, палац; покров, балдахін; купол», п. terem «терем», ст. trzem «сіни», слц. terem «терем», болг. *трeм* «тс.», м. *трeм* «сіни; крита галерея», схв. *трém* «тс.», слн. [trēm] «навіс», стсл. **трѣмъ** «високий будинок, палац»; — очевидно, запозичення з грецької мови; гр. тé-

реѣмов «хата, дім» виникло з тѣраѣмов «тс.», спорідненого з лат. trabs «колода, брус», дкімр. treb «житло», гот. ra-úgr «маєток», двн. dorf «село», днн. thogr «тс.», лит. trobà «хата, дім»; існує також припущення про спорідненість псл. *termъ з гр. тѣреѣмов (Brückner 580; Kretschmer Glotta 24, 9—10; Ильинский Сб. Сумцову 371—372; ИОРЯС 23/1, 141—142; Frick BB 1, 171; Hofmann 359); помилковим є зіставлення (Ramstedt 393; Львов Лексика ПВЛ 116—117) з кипч. tärmä «жіноча кімната», монг. terme, калм. termə «стіна». — Фасмер IV 47; Фасмер ГСЭ II 283, III 200—201; Vasmer RSl 4, 164; Горяев 365; Соболевский ЖМНП 1914, серпень, 365; Младенов 638; Mikl. EW 354; Pedersen KZ 38, 353; Meyer EW 436; Murko WuS 2, 131; Frisk II 877.

[тѣрем²] «зарість» Л; — п. terem «тс.»; — очевидно, результат видозміни слова тѣрен, терні. — Див. ще тѣрѣн¹.

теремкотіти, [теренькотіти] «базикати безперервно» Ба; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до теркотіти. — Пор. теркотіти.

тѣрѣн¹ (бот.) «Prunus spinosa L.» СУМ, Нед, [дерѣн] «терен» Мо, [дернівка] «тернівка» Нед, [тер] «терен» Нед, [тереніна] «ягода терну» Нед, тереняк «тернівка», [тѣрінь] «терен» Чаб, терн, [тѣрнавка] «тернослива, Prunus insititia L.», [тернявка] «тс.» ВеНЗн, [тѣрненько] «терен» Нед, терні, тернік, терніна «терен; одна ягідка терну; [дерева Мо, Ме]», [терніця] «дерево терну» Нед, тернівка, [тернік] «ягоди терну» Шейк, [тѣрнó] «ягода терну Г; терен ВеБ», [терновік] «лящ, який нереститься під час цвітіння терну» Нед, Шейк, [терновіна] «кущ терну» Нед, [терновник] «терен» Мак, [тернóк] «тс.» Нед, [тернóха] «слива садова, Prunus domestica L.», [тернянка] «тс.», [тернь] «терен», тѣрня, [терняк] «терновий кущ», [тѣрѣнний] «терновий» О, [терненький] «зроблений з терну» Шейк, Нед, тер-

ністий, тернóвий, [тернувátий] «зарослий кущами терну» Чаб, [терніти] «обсаджувати, обгороджувати терном» Шейк, Нед, [обтерніти] «обгородити терном» Нед; — р. тѣрн «терен», тѣрен, бр. цѣрн «тс.», др. тѣрнъ «терен; колючка», п. siegń «колючка», siegnie «терня, терни», tagń «тс.», ч. trn «колючка», trní «терня, терни», слц. tŕň «колючка», tŕnie «терня, терни», вл. siegń «колючка», нл. siegń «тс.», болг. трън «колючка; терен», м. трн, схв. трн «тс.», слн. tŕn «колючка», стсл. трънь «колючка; терновий кущ»; — псл. *tŕpnъ «колючка», споріднене з дінд. tŕnam «травинка, стеблинка», гр. тѣрνωξ «стебло кактуса», гот. raúgnus «колючка», двн. thorn, dorn, нвн. Dorn, дангл. born, днн. англ. thorn «тс.», ірл. tráinín «травинка, билинка»; іе. *(s)ter- «колюча стеблина, колючка». — Фасмер IV 48—49; Черных II 238—239; Горяев 366; Шахматов ИОРЯС 7/1, 305; Sławski I 101; Brückner 63, 566; Holub—Kop. 390; Machek ESJC 651—652; Machek Jm. rostl. 111; Schuster-Šewc Probeheft 48; Младенов 640—641; Skok III 504—505; Mikl. EW 355; Meillet Études 447; Trautmann 324; Uhlenbeck 115; Mayrhofer I 522; Fick III 182; Kluge—Mitzka 139; Klein 1609; Pokorny 1031.

тѣрѣн² «місцевість, територія»; — п. teren «тс.; поприще», ч. слц. terén «поверхня, місцевість», болг. терѣн «місцевість; ділянка; ґрунт, земля», м. терен, схв. тѣрѣн, слн. terén «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. terrain «місцевість; ґрунт, земля» походить від лат. terrēnum «земля, територія, ділянка», похідного від terra «земля». — СЧС 297; Sł. wyg. obcych 755; Brückner 565; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 717. — Див. ще тѣрарій.

[тѣрѣн³] (ент.) «тарган чорний, Blatta orientalis L.» Шейк, Нед; — очевидно, результат перенесення на комаху назви ягоди тѣрѣн (бот.) за ознакою чорного забарвлення; могла відіграти роль і фонетична близькість назв терѣн і таргán. — Див. ще тѣрѣн¹.

Терентій (чоловіче ім'я), *Терень*, *Térex*, *Терешко*, ст. *Терешко* (1392), *Терентій* «глибокоумен(ъ)» (1627); — р. *Терентий*, бр. *Цярэнцій*, п. *Terencjusz*, ч. *Terentius*, слц. *Теренс*, болг. *Теренти*, м. *Терентије*, схв. *Терентије*, *Терентије*, слн. *Terencij*, стсл. **Теренти**; — через посередництво грецької мови (гр. *Τερέντιος*) запозичено з латинської; лат. *Terentius* загальноприйнятої етимології не має; виводиться від лат. *terens* (род. в. *terentis*) «який тре», дієприкм. від *tero*, -ere «терти» (Вл. імена 89; Петровский 207; Спр. личн. имен 461); зіставляється також з дінд. *tarád-* «переможець» (*Walde—Hofm.* II 670). — Беринда 236; Илчев 483.

[**тѳерес**] (бот.) «жостір проносний, *Rhamnus cathartica* L.»; — очевидно, результат контамінації назв [*жерест*] «тс.» і *тѳерен* (обидві рослини колючі і часто ростуть поруч). — Див. ще **жорст²**, **жостір**, **тѳерен¹**.

[**терефѳери**] «різні речі, складені в купу; розгардіяш; різний мотлох; дрібнички, витребеньки; прикраси» Шейк, Нед, [*териѳѳери*, *тириѳѳери*] «тс.» Нед, [*терефеньки*] «балаканина; дрібнички, витребеньки, нічого не варті речі» Вел, [*телефеньки*, *терле-ферле*] «тс.» тж, [*терефѳелик*] «дрібничка; витребеньки» О, [*терефѳелики*] «забава; жарти, гуляння» О, [*терефѳельник*] «баляндрасник; балакун» О, [*тириѳѳія*] «мотлох, лахміття» Ме; — п. *terefere* «галу-балу, пуста балаканина», [*terefele*] «дурниці, дрібниці, дрібнички», [*terefelki*] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. *terefere* «балаканина, балачка; теревені», *terefél* «базікати», [*terefityél*] «тс.» є звуконаслідувальними утвореннями. — *Brückner* 569; *MNTESz* III 896; *Bárczi* 307.

тереш — див. **треш**.

тер'ѳер (порода собак); — р. *тер'ѳер*, бр. *тэр'ѳэр*, п. *terier*, ч. слц. *teriér*, болг. *териѳер*, схв. *териѳер*, слн. *teriér*; — запозичення з французької мови; фр. *terrier* «тер'ѳер» виникло на ґрунті словосполучення *chien terrier* «тс.», букв. «земляний собака», яке містить

слово *terrier* «земляний», що виникло із слат. *terrārius* «тс.», похідного від *terra* «земля»; пор. нлат. *terrārius canis* «земляний собака»; назва собаки зумовлена тим, що він використовується для полювання під землею на мишей і пацюків. — *СІС²* 818; *ССРЛЯ* 15, 373; *Kopaliński* 970; *Holub—Lyer* 481; *РЧДБЕ* 717; *Вујаклија* 944; *Klein* 1592; *Dauzat* 706. — Див. ще **тер'ѳерій**.

терз'ати, [*потѳерзувати*] «сильно побити», *розтѳерзаний*; — р. *терз'ать* «терзати», др. *тързати* «смикати, рвати», болг. *терз'ая* «терзаю», схв. *тързати* «смикати, рвати», слн. *trzati* «смикати; здригатися», стсл. **тръзати** «смикати, рвати»; — псл. **trzati* < **trgati* «смикати, рвати», пов'язане чергуванням голосних з **trgati* «тс.»; — очевидно, споріднене з дінд. *strh'ati* «дробить», *tr'édhi* «роздроблений, розбитий»; виводиться від іє. **ter-* «терти». — *Фасмер* IV 48; *Черных* II 238; *Горяев* 365; *Uhlenbeck* 115, 345; *Fick* I 225; *Pokorny* 1073. — Див. ще **торг'ати**.

терикон, *териконік* «терикон»; — р. *террикон*, бр. *тэрыкон*, слц. *terikonik*; — запозичення з французької мови; фр. *terriconique* «терикон» утворене зі слів *terri* «відвал породи», що походить від лат. *terra* «земля», і *conique* «конічний», похідного від *cone* «конус», яке зводиться до гр. *κῶνος* «конус». — *СІС²* 818; *ТСБМ* V 1, 583; *Dauzat* 196. — Див. ще **конус**, **тер'ѳерій**.

територія, *територіальний*, *територіалізувати*; — р. *территорія*, бр. *тэрыторыя*, п. *terytorium*, ч. *teritorium*, слц. *terit'orium*, вл. *teritorij*, болг. *територія*, м. *територија*, схв. *терит'орія*(а), слн. *terit'orij*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Territ'orium*, фр. *territoire*, англ. *territory* походять від лат. *territ'orium* «область, територія», похідного від *terra* «земля». — *СІС²* 819; *ССРЛЯ* 15, 366; *Горяев* 366; *Kopaliński* 973; *Holub—Lyer* 481; *Младенов* 632; *РЧДБЕ* 717; *Вујаклија* 944; *Gr. Fwb.* 755; *Dauzat* 706; *Klein* 1593. — Див. ще **тер'ѳерій**.

[**терка**] (орн.) «дрізд омелюх, *Turdus viscivorus* L.» Нед; — звуконаслідувальне утворення (від крику дрозда *тер! тер!*).

[**теркелянка**] «горілка, що вариться з виноградних вичавок» ВеУг; — слц. *terkel* «виноградні вичавки», *terkeliča* «горілка з виноградних вичавок»; — запозичення з угорської мови; уг. *tögköly* «виноградні вичавки», очевидно, походить від свн. *toğkel* «виноградний прес», що виникло з двн. *toğcuła*, яке через слат. *toğcuła* зводиться до лат. *toğculum* «тс.», пов'язаного з дієсловом *toğqueo*, -ēre «повертати; крутити», спорідненим з дінд. *tağkúh* «веретено», гр. *ἄτρακτος* «тс.», алб. *tjertz* «пряду», прус. *terkue* «ремін у збруї», псл. **toğkъ*, укр. *тóрок*. — ВеУг 262; Machek ESJČ 527; MNTESz III 971; Bárczi 317; Kluge—Mitzka 784; Walde—Hofm. II 692—693. — Див. ще **тóрок**¹. — Пор. **тортура**.

[**теркіла**¹] «речі (переважно домашні)?; в'юк, тюк; ноша, поклажа ВеЗн», [*теркіла*] «мішок з одягом» Шух; — не зовсім ясне; виводиться (ВеЗн 69) від уг. [*terh*] ([*terhe*], *teher*) «ноша, вантаж, поклажа», як і [*терх*¹] «в'юк» (див.).

[**теркіла**²] «рід подовгастих сережок» Ко; — запозичення з румунської мови; рум. *tertél*, [*tertíl*] «шнур або бахрома з шовкових чи золотих ниток» походить від тур. *tirtíl* «гусениця; кручена бахрома». — Ко 86; DLRM 857.

теркотати «торохтити; видавати часті різкі звуки (про птахів); цвіркотати (про комах); [лаяти; молоти язиком, ляпати О]», [*тиркотати*] «теркотати», *теркотіти*, [*терешкотати*] «молоти язиком, ляпати» О, [*тиркотайло*] «тріскачка», *теркотлівий*; — п. *terkotać* «торохтити», слц. *trkotat'* «тс.», слн. *třkati* «стукати»; — звуконаслідувальні утворення, паралельні до *торкотати*, *торкотіти*, *терешкотіти*, *торохтіти*; пор. лит. *tarkšėti* «тріщати, гриміти».

терлікати, *тирлікати*, [*терлікало*] «бродячий скрипаль» Куз, [*тер-*

лічка] «рід пісні; танцювальна пісня Куз; коломийка О»; — п. [*terlikać* (*tyrlikać*)] «цвіркати, щебетати, виводити трелі, співати», нл. *tyrlikać* «виводити трелі»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *теркотати*, *терешкотіти*, *тілікати*, р. *тилікати* «тілікати», *тилилікати* «тс.», нл. *tralakać* «виводити трелі, наспівувати пісеньку в півголоса».

терліч (бот.) «*Gentiana* L.; [казкова, чарівна трава, соком якої нібито мажуться відьми Бі; черевички зозуліні, *Cypripedium calceolus* L. Мак; розхідник волосистий, *Glechoma hirsuta* W. et K. Шейк, Мак; флокс волотистий, *Phlox paniculata* L. Мак; смілка поникла, *Silene nutans* L.; *Aconitum napellus* L. Мак; *Epilobium angustifolium* L. Мак; *Lychnis vespertina* T]», [*терліц*] «шолудивник чубатий, *Pedicularis comosa* L.» Шейк, Нед, *тирліч* «терліч СУМ; [казкова, чарівна трава, соком якої нібито мажуться відьми Бі]», [*тирліч*] «*Gentiana amarella* L.» Мак, [*тирилич*] «тирлич жовтий, *Gentiana lutea* L.» См, [*тирлиган*] «тс.» См, [*тірлиць*] «тирлич хрестовидний, *Gentiana cruciata* L.» Мак, [*тирилишник* См, *таралішник*] «тс.»; — р. *тирліч* «терліч», п. *tyrlicz* «молочай чиновий; *Euphorbia lathyris* L.», ч. *trlič* «терліч»; — неясне (Фасмер IV 61; Grückner 590; Machek Jm. rostl. 181); можливо, складається з основ слів *тёрти* і *лице* (лич-) (за народним повір'ям, соком терличу натиралися відьми).

тёрло¹ «місце, де нереститься риба; час, коли риба нереститься» СУМ, Нед, [*телло*] «нерестовище» Пр. XI діал. н., [*терловисько*, *терловище*] Шейк, Нед, *тірло* «тс.», [*тирвак*] «камінь, що знаходиться на нерестовищі»; — п. *terlo* «нерестовище»; — похідне утворення від *тёрти*, *тёртися* «метати ікру, нереститися»; пор. р. [*терётся*] «нереститися». — Див. ще **тёрти**.

[**терло**²] «тік, де молотять хліб катком або возячи по хлібу візок з тягарем; хліб, розкладений на току для та-

кої молотьби», [терлува́ти] «молотити кіньми або волами, запряженими в каток або у візок з тягарем»; — похідне утворення від *тёрти* (див.).

тёрло³ — див. **тёрло**¹.

[тёрмати] «термосити, смикати, трясти» ВеУг, [тёрмати] «тс.» тж, термóсити, [тирмóсити] «термосити» Нед, [термусува́ти] «тс.» Нед, [тирму́са́ти] «трясти, хитати» Ме, [тормóси́ти] «тягати, смикати, трясти Нед; термосити, шарпати О», [торнóси́ти] «тс.» тж, [притормоши́ти] «приколосати» О; — р. *тормоши́ть* «термосити», бр. *тармасіць*, п. *tarmosic*, [termosic] «тс.», ч. [trmati] «мучити, стомлювати», trmaret «тс.», слц. trmat' «виривати, термосити, смикати», trmosit'sa «трястися, смикатися»; — не зовсім ясне; можливо, віддалено споріднене з гр. *τρέμω* «тремчу, трясусь», лат. tremo, -ere «тремтити», тох. A trām «тс.», тох. B tremet «тремтіння, дрож», алб. [trem] «лякаюсь», лит. trīmti «тремтити від холоду»; може бути пов'язане з слц. drmat' «термосити, смикати», м. *дрма* «трясе, розхитує; термосить», схв. *дрмати* «трясти, хитати», [дрму́сати], слн. dīmati «тс.», що зіставляються з свн. tremen «хитатися», дінд. drāmati «біжить» (ЕССЯ 5, 223—224) або зводяться до іє. *der- «дерти» (Куркина Етимология 1973, 38—41). — Фасмер IV 84; Machek ESJČ 651; Bern. I 255.

[терменті́ля] (бот.) «перстач прямостоячий, *Potentilla tormentilla* Schr.», [термелі́на, терменті́на] «тс.»; — результат видозміни адаптованого нлат. *termentilla* «тс.», похідного від лат. *tormentum* «біль» (вважалося, що перстач полегшує біль), яке виникло з *torquēntom, похідного від *terqueo*, -ēre «повертати; крутити; мучити». — Klein 1630; Walde—Hofm. II 692—693. — Див. ще **теркеля́нка**. — Пор. **торту́ра**.

тёрми «давньоримські громадські лазні; теплі та гарячі підземні води й джерела», [терм] «тс.» Куз, *терміст* «фахівець з термічної обробки металу», *термістор* (тех.), [тёрміка] «учення

про тепло» Куз, *термальний*, *термічний*; — р. *тёрмы* «терми», п. *termy*, *terma*, ч. *termy* «тс.», слц. *termálny* «термальний», болг. *тёрми* «терми», *тёрма* «тс.», м. *термален* «термальний», схв. *терме* «терми», *терма*, слн. *tërma*, *tërme* «тс.»; — книжне запозичення з латинської мови; лат. *thermae* «теплі джерела; теплі купальні» походить від гр. *θέρμαι* «тс.», мн. від *θέρμη* «тепло», пов'язаного з *θέρμος* «теплий», спорідненим з дінд. *gharmāḥ* «спека», лат. *formus* «теплий», вірм. *jerṃ* «тс.», алб. *zjarm* «спека», нвн. *warm* «теплий», прус. *gogme* «спека», псл. *gēgъ «жар», *gorēti* «горіти». — СІС² 819; ССРЛЯ 15, 341; Kopaliński 971—972; РЧДБЕ 718; Вуяклија 945; Frisk I 664—665. — Див. ще **горіти**¹, **жар**.

тёрмін¹ «строк; [строк, на який віддають хлопчиків для навчання ремеслу Шейк, Нед; учень Нед]», *термінóвий*, [термінува́ти] «учитися певний час у ремісника», *надтермінóвий*, ст. *термѣн* (1627); — р. м. *тёрмин*, бр. *тёрмін*, п. вл. *termin*, ч. слц. слн. *termín*, схв. *тёрмін*; — запозичення із середньолатинської мови; слат. *terminus* «строк» походить від лат. *terminus* «пограничний (межовий) знак; закінчення, кінець, межа», спорідненого з дінд. *tá-rati* «переправляється (через)», *tarap-táḥ* «море», хет. *tarmaizzi* «обмежує», гр. *тёрма* «межовий стовп, кінець, край, межа», дангл. *riḡh* «крізь, через», двн. *durh* «тс.». — Акуленко 135—136; Коломієць Мовозн. 1975/6, 84; Фасмер IV 48; Цыганенко 473; Kopaliński 971; Brückner 569; Holub—Lyer 481; Вуяклија 945; Walde—Hofm. II 671.

тёрмін² «слово або словосполучення, яке точно позначає певне поняття в науці, техніці, мистецтві», *термінува́ти*, *термінований*; — р. болг. м. *тёрмин*, бр. *тёрмін*, п. вл. *termin*, ч. слц. *termín*, схв. *тёрмін*, слн. *tërmin*, *tërminus*; — запозичення із середньолатинської мови; слат. *terminus* «слово зі строго визначеним науковим поняттям» походить від лат. *terminus* «погранич-

ний (межовий) знак; закінчення, кінець, межа». — Акуленко 135—136; СІС² 819; Фасмер IV 48; Цыганенко 473; Kopaliński 971; Brückner 945; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 718; Младенов 632; Вуяклија 945; Klein II 1590. — Див. ще **тёрмін**¹.

термінологія, *термінóлог* Куз, *термінологізація*, *термінологічний*; — р. болг. *терминология*, бр. *тэрминалогія*, п. *terminologia*, ч. *terminologie*, слц. *terminológia*, вл. *terminologija*, м. *терминологија*, схв. *терминологіја*, слн. *terminologija*; — запозичення з німецької мови; нім. *Terminologie* «термінологія» утворене із слат. *terminus* «термін» і гр. *-λογία* «наука», пов'язаного з *λόγος* «слово». — ССРЛЯ 15, 333; Kopaliński 971; РЧДБЕ 718; Вуяклија 945; Klein II 1591. — Див. ще **лóгика**, **тёрмін**¹.

терміт¹ (ент.); — р. болг. *термит*, бр. *тэрмит*, п. ч. слц. *termit*, м. *термити* (мн.), схв. *тёрмит*, слн. *termit*; — запозичення з французької мови; фр. *termite* «терміт» походить від лат. *termes* (род. в. *termitis*) «деревоточець», спорідненого з гр. *τείρω* «мучу», лат. *tero*, *-ere* «терти», лит. *trinti*, лтс. *trīt*, псл. **terti* «тс.». — СІС² 819; ССРЛЯ 15, 334; Kopaliński 971; Holub—Kop. 481; РЧДБЕ 718; Вуяклија 945; Klein 1591; Dauzat 705—706. — Див. ще **тёрти**.

терміт² (пальна суміш), *термітний*; — р. болг. *термит*, бр. *тэрмит*, п. ч. слц. *termit*, слн. *termit*; — запозичення з німецької мови; нім. *Thermit* утворене з основи гр. *θερμη* «тепло»; назва зумовлена тим, що при спалюванні цієї речовини виділяється велика кількість тепла. — СІС² 819; ССРЛЯ 15, 334; Sl. wug. *obcuch* 756; РЧДБЕ 718; Klein 1604; Gr. Fwb. 759. — Див. ще **тёрми**.

терміття «костриця» СУМ, Шейк, [*терміта*, *тёрмить*] «тс.», [*термітяча*] «багато костриці» Шейк, Нед, [*термітівка*] «пізня курка, осіння курка» Нед, [*термітьоватий*] «з великою

кількістю костриці» Нед, [*отреміте*] «дрібні уламки» Нед; — п. [*termicie*, *siertmicie*] «костриця» (з укр.); — складне слово, утворене з основ *тер(-ти)* і *міт-* (пор. *сміття*), букв. «те, що при терті (тіпанні) льону або конопель відмітається (відкидається)»; менш переконливим є пов'язання (Дзензелівський RKJ ŁTN 15, 159; Куркина Этимология 1974, 45) з *термосіти* (<іє. **ter-m-*); помилковим є зіставлення (Bezlej Eseji 130) з іє. **(s)ter-* «ткати». — Шейк 41; Трубачев Рем. термінол. 75—76. — Див. ще **мєсті**, **метати**, **тёрти**. — Пор. **сміття**.

термо- (перший компонент складних слів, що має значення «тепло, тепловий», напр. *термобур*, *термообробка*, *термостійкий* та ін.); — р. болг. м. схв. *термо-*, бр. *тэрма-*, п. ч. слц. вл. слн. *termo-*; — інтернаціональний словотворчий компонент, вилучений із запозичених слів типу *термометр*, *термомат*, у яких він зводиться до основи гр. *θερμη* «тепло». — СІС² 820; ССРЛЯ 15, 335; Kopaliński 971—972; Вуяклија 946; Klein 1604. — Див. ще **тёрми**.

[**термоліти**] «вертїтися, пустувати» Шейк, Нед; — очевидно, пов'язане з [*тёрмати*] «термосити, смикати, трясти» (див.).

термометр, *термометрія*, *термометричний*; — р. *термометр*, бр. *тэрмометр*, п. вл. *termometr*, ч. *thermometr*, слц. *termometer*, болг. *термометър*, м. *термометар*, схв. *тёрмометар*, слн. *termométer*; — запозичення з французької мови; фр. *thermomètre* «термометр» утворене з основ гр. *θερμη* «тепло» і *μέτρον* «міра». — СІС² 821; Черных II 238; Горяев 366; Младенов 632; РЧДБЕ 719; Вуяклија 946; Klein 1605; Dauzat 708. — Див. ще **метр**¹, **тёрми**.

тёрмос; — р. болг. м. *тёрмос*, бр. *тэрмас*, п. *termos*, ч. слц. *termoska*, схв. *тёрмос-бѡца*, слн. *têrmos*; — видозмінене запозичення з німецької або англійської мови; нім. *Thermosflasche*

«термос» (букв. «теплова пляшка»), англ. thermos bottle, thermos flasc «тс.» містять компонент thermos, букв. «тепловий», що походить від гр. θερμός «теплий, гарячий», пов'язаного з θερμη «тепло». — СІС² 821; Черных II 238; Koraliński 971—972; РЧДБЕ 719; Вуяклија 946; Gr. Fwb. 760; Klein 1605. — Див. ще **терми**.

термосити, *термосувати* — див. **термати**.

термостат «прилад для підтримання постійної температури»; — р. болг. м. *термостат*, бр. *тэрмастат*, п. ч. слц. thermostat, схв. *термостат*, слн. termostát; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Thermostát, фр. англ. thermostat утворено з основ гр. θερμο- «термо-» і статос «стоячий, нерухомий». — СІС² 821; ССРЛЯ 15, 339; Koraliński 972; РЧДБЕ 719; Gr. Fwb. 760; Klein 1605. — Див. ще **статика**, **термо-**.

терн, *тернавка*, *терні*, *тернік*, *терніна*, *терніця*, *тернівка*, *терно́*, *терновік*, *терновіна*, *терновник*, *терно́к*, *терно́ха*, *тернь*, *терня*, *тернявка*, *терня́к*, *терня́нка* — див. **терен'**.

[тернець] (ент.) «рогата горбатка, Centrotus Fabr.» Нед; — похідне утворення від *терн*; назва зумовлена тим, що ця комаха має гострий задній відросток (Горностаев 75). — Див. ще **терен'**.

[тернівка] (орн.) «сорокопуд жулан, Lanius collurio L.» Шарл, ВеНЗн, *[терняк]* «сірий сорокопуд, Lanius excubitor L.» ВеНЗн; — похідне утворення від *терн*; назва зумовлена тим, що сорокопуд жулан гніздиться в колючих густих кущах, переважно тернових (Птицы СССР 424—425). — Див. ще **терен'**.

терно́ «шерстяна тканина, переважно чорного кольору, схожа на кашемір», *терно́вий* «зроблений, пошитий з терно»; — р. *терно́* «тонка тканина з козиного пуху і шерсті»; — запозичення з французької мови; фр. ternaux «сорт кашеміру» походить від імені ві-

домого французького мануфактуриста Г.-Л. Терно (G.-L. Ternaux, 1765—1833), на фабриці якого вироблялася ця тканина. — Фасмер IV 49; ССРЛЯ 15, 344.

терно́слив (бот.) «Prunus domestica L.» СУМ, Г, *терно́слива* «тс.» СУМ, Г; — р. *тернослив*, *тернослива*, бр. *цернаслива*, п. tarnośliwa, ч. слц. trnoslivka, болг. *тръносливка*, схв. *трношльива*, слн. [trpóselj] «тс.»; — складне слово, утворене з основ слів *терн* і *слива* (тернослив є природним гібридом терну і сливи). — Див. ще **слива**, **терен'**.

[терноструч] (бот.) «акація, Acacia L.» Мак; — складне слово, утворене з основ слів *терн* і *стручо́к*; назва зумовлена наявністю в акації колючок і стручків. — Див. ще **струк**, **терен'**.

[тернувати] «триножити Г; шмагати терном; турбувати Куз», *[терновать]* «турбувати» Л, *[тернавати]* «тс.» Кур; — очевидно, похідне від *терн*. — Див. ще **терен'**.

терор, *тероризм*, *терорист*, *терористичний*, *тероризувати*; — р. *террор*, бр. *тэрор*, п. terrog, ч. слц. vl. terog, болг. *терор*, м. *терор*, схв. *тёрор*, *тёрор*, слн. tērog; — запозичення з французької мови; фр. terreur «страх, жах; терор» походить від лат. terro (зн. в. terrōgem) «страх, жах», пов'язаного з terreo, -ēre «лякати», спорідненим з дінд. trāsati «тремтить», гр. трέω «тремчу», лит. trišėti «тремтити», псл. tręsti «трясти». — СІС² 822; ССРЛЯ 15, 368; Koraliński 973; Holub—Lyer 481; Младенов 632; РЧДБЕ 720; Вуяклија 947; Klein 1593; Dauzat 706; Walde—Hofm. II 674. — Див. ще **трясті**.

[терп'ан] «серпоподібна коса з укороченою ручкою Г; обрубок коси на скороченому держаку Дз», *[терпаніще]* «ручка серпоподібної коси» Гриц, *[тирпаніще]* «тс.» тж, *[тирп'ан]* «обрубок коси на вкороченому держаку» Дз; — запозичене з турецької мови, очевидно, через румунську (рум. tîrpán «знаряддя, схоже на косу, для різання очерету та конопель»); тур. tîrpan «серп, коса»

походить від гр. *δρέπανον* «серп», пов'язаного з *δρέπω* «зриваю, збираю», спорідненим з лтс. *druõpstala* «скибочка, шматочок, крихта», дісл. *traf* «хустка на голову», псл. *drapati* «дряпати». — Бевзенко НЗ УЖДУ 16/2, 178; Дзендзелівський НЗ УЖДУ 13, 65; DLRM 865; Räsänen Versuch 137; Frisk I 417. — Див. ще **драпати**.

[**терпати**] «смикати» ВеЛ, [*тирпату*] «тс.» тж; — запозичення з польської мови; п. [*terpać*] «термосити, трясти, смикати» виникло з **termać* «тс.» (пор. п. [*termosić*] «термосити», укр. [*тёрмати*] «термосити, смикати, трясти»), очевидно, під впливом *szarpać* «смикати, шарпати». — Див. ще **тёрмати**.

терпентін «смолистий сік з хвойних дерев», *терпентіна*, *терпéни*, [*терпентінци*] «бальзамові рослини» Нед, [*терпетіна*] «терпентин», *терпенті́нний*, *терпенті́новий* СУМ, Нед; — р. *терпентін*, бр. *тэрпенцин*, п. *terpentina* «терпентин; скипидар», ч. *terpentín* «тс.», слц. *terpentín* «скипидар», вл. *terpentin*, болг. м. *терпентин*, схв. *терпéнтин*, слн. *terpentín* «тс.»; — запозичене з німецької мови (форма *терпентіна* — через польську); нвн. *Terpentin* «терпентин» походить від слат. *tegebintina* (*resina*) «терпентинна смола», пов'язаного з лат. *terebinthus* «терпентинне дерево», похідним від гр. *τερέβινθος* «тс.», запозиченого, очевидно, з неіндоєвропейської мови кріто-міноїського (догрецького) населення. — СІС² 822; Hüttl-Worth 15; Фасмер IV 49; Горяев 366; ССРЛЯ 15, 350; Sl. wug. *obscyh* 758—759; Holub—Lyer 481; Machek ESJČ 641; РЧДБЕ 720; Вуяклија 948; Kluge—Mitzka 778; Klein 1590, 1665; Walde—Hofm. II 669; Frisk II 881.

[**терпібіда**] (бот.) «жовтець їдкий, *Ranunculus acris* L.»; — складне слово, утворене з основ слів *терпіти* та *біда*; назва зумовлена дією рослини на шкіру, зокрема, при лікуванні пропасниці (свіжу траву товчуть і прикладають до руки, поки не утвориться пу-

хир). — Шамота 139. — Див. ще **біда**¹, **терпіти**.

[**терпігузка**] (бот.) «шипшина собача, *Rosa canina* L.» ВеНЗн, Мак, [*терпігузки*] «тс.» ВеУг; — складне слово, утворене з основ слів *терпіти* і *гузка*; назва зумовлена тим, що плід шипшини після його споживання викликає свербіння через волосистість насінин. — Див. ще **гуза**, **терпіти**. — Пор. **свербігуз**.

терпіти, [*терпелівець*] «мученик» Нед, *терпéць*, [*терпіло*] «терпець» Нед, [*терпіжка*] «тс.» Нед, *терпіння*, [*терпління*] «терпіння», *терплячка*, [*терпячка*] «терпіння», [*терпезлівий*] «терпеливий» ВеУг, *терпелівий*, [*терпéн*] «який перетерпів», [*терпéнний*] «терплячий» Нед, *терплівий*, *терплячий*, [*терпячий* Нед, *терплячкий*, *терпучий* Шейк, Нед] «тс.», [*вітерп*] «терпіння» Я, [*знетерпелівитися*] «втратити терпіння», [*знетерплівити*] «позбавити терпіння» Ж, *нетерпелівитися*, [*нетерпій*] «нетерпіння», [*нетерпучий*] «нестерпний», [*невитерпіймий*, *невітерпний*] «тс.» Куз, [*нестерпуча*] «нестерпна досада» Ж, *нестерпучий*, *потерпати*, [*потерплія*] «терпіння» ВеЛ, *стёрпний*; — р. *терпéть* «терпіти», бр. *цярпéць*, др. *търпѣти*, п. *cierpieć*, ч. *trpět*, слц. *trpiet'*, вл. *serpieć*, нл. *serpés*, болг. *търпя*, м. *трпи*, схв. *търпети*, слн. *trpéti*, стсл. *търпѣти* «тс.»; — псл. **tǫpǣti* «терпіти» (первісне значення «залишатися затерплим») пов'язане з **tǫrpti*, **tǫrṇoti* «терпнути»; — викликає сумнів зіставлення псл. **tǫpǣti* «терпіти» з нвн. *darben* «терпіти нужду, бідувати» (Machek ESJČ 653). — Фасмер IV 49; Черных II 239; Sławski I 101; Brückner 63; Младенов 645; Skok III 508—509; Mladenov AfSlPh 36, 130; Trautmann 325; Fraenkel 1100—1101; Mühl.—Endz. IV 197; Persson Beitr. 437—438; Specht KZ 62, 33. — Див. ще **тёрпти**.

тёрпнути — див. **тёрпти**.

[**тёрпти**] «терпнути» Шейк, Нед, *тёрпнути*, [*тёрпиту*] «терпнути» Шейк,

Нед, [терпкáвий] «терпкуватий» Нед, терпкий, [терпкóватий] «тс.» Нед, терпкуватий, затерпати, затерплий, отерплий, потерпати, стерплий; — р. терпнуть «терпнути», бр. [цёрпнуць], п. cierpnąć, ч. trnout, слц. trpnut' «тс.», вл. scērpnuć «стерпнути», нл. scērpnuś «тс.», болг. трѣпна «трепати», м. трпне «терпнути», схв. трнути «тс.», слн. otřpniti «отерпнути»; — псл. *tʰrpti, *tʰrpti «терпнути»; — споріднене з лит. tīrpti, лтс. tīrpt «тс.», лат. torreo, -ēre «бути в заціпенінні, бути заляклим, бути затерплим», torpidus «оціпенілий, приголомшений; остовпілий», можливо, також з дісл. rjarfī «слабкий, млявий, несмачний», перс. tu-giś «кислий»; недостатньо переконливе зіставлення (Мартынов Сл. и. ие. аккомод. 74—75) з лит. kiřpti «ставати кислим». — Фасмер IV 49; Черных II 239; Sławski I 101; Brückner 63; Младенов 641; Mladenov AfSIPh 36, 130; Skok III 508—509; Trautmann 325; Fraenkel 1100—1101; Mühl.—Endz. IV 197; Persson Beitr. 437—438; Specht KZ 62, 33; Walde—Hofm. II 692. — Пор. **торопіти**.

терпуг, [терпуга] «пилка» ВеУГ, [торпужити] «терти, шліфувати; мити; сильно трусити, бити» Нед; — р. терпуг «терпуг»; — запозичення з тюркських мов; тур. tōrpü (dōrpü) «пилка, терпуг», аз. төрпу «терпуг», каз. түрпі, дтюрк. tōrpüg, torpigü «тс.» пов'язані з дтюрк. tōrpi «обстругувати»; пов'язання з терти (Mikl. EW 353) помилкове. — Фасмер IV 49; Шипова 320; Корш ИОРЯС 8/4, 42; Korsch AfSIPh 9, 499; Mikl. TEI Nachtr. I 31; Дмитриев 568; Менгес 97; Räsänen Versuch 495.

[терпуга] «горілка»; — неясне.

терстина (бот.) «очерет звичайний, Phragmites communis (L.) Trin.» Мак, [тирстина] «тс.» ВеЛ, Мак; — очевидно, запозичення зі словацької мови (може бути й українською діалектною формою — Німчук 286); слц. trstina «очерет» відповідає укр. тростина. — Див. ще трость.

[терсувати] «не берегти (речей), зношувати»; — очевидно, пов'язане з терти (див.).

терти, тертися, терка, терліця СУМ, Пі, [терло] «тертушка» ВеЗа, терниця, [тєниця] «бительня» Л, [терпуга] «тирса» ДзАтл II, [тертиня] «тирса, терта картопля» О, [тертиця] «різана дошка або рейка» О, [тертичник (тертишник)] «пилщик дощок», тертка, [тертуха] «напій з суниць, розтертих із цукром і змішаних з горілкою СУМ; рідка їжа з тертої картоплі ЛексПол», тертушка, тертя, [терчанік] «корж з тертої картоплі» О, [терчаніна] «терта картопля на корж» О, [тершить] «костриця» Шейк, Нед, [трєник] «млинець з тертої картоплі» О, [третячка] «терниця» О, [трець] «той, хто тре», [триття] «тертя, розтирання», [тритьячка] «терниця» О, [тричачка] «тс.» О, [тріхи] «тертя; метушня, клопіт», [трінья] «час чесання конопель» Нед, [тріля] «жінка, яка чеше» Нед, [трічачка] «терниця» О, тертьовий, [терчаній] «з тертої картоплі» О, витирати, [витєрача] «те, чим зерно подається в жорно» Ж, [виторалка] «рогожа, плетениця для витирання ніг, постілка» Куз, [витуранка] «терниця» Я, ГрицАВ, [витурач] «паличка в отворі верхнього жорна, яка зчищає муку, що пристала до стінок отвору», [виторачка] «ганчірка для витирання; бік сірникової коробки» Я, [витурка] «ганчірка» Ж, відтирати, відтертя, дотирати, затирати, [затєрка] «невимішані грудки в тісті» Я, [затір] «брага» Ж, затиральник, [затирача] «соломаха», [затирач] (інструмент бондаря), [затєрач] «тс.», [затирачка] «фуганок» Ж, [затирка] «розріджена борошняна юшка, суп зі збитих яєць» Ж, затір, затірка, затєр, [затєр] «затєр криги», затєртий, затиральний, натирати, [натєрть] «подрібнена від тертя солома», [натірач] «той, хто натирає» Ж, [натирачка] «дерев'яний брусок для пригладжування каблука», [навтєрач] «рушник» МСБГ, [навти-

рач] «тс.» тж, [отéрок] «околот» Ж, [отирáник] «рушник» НЗ УЖДУ 16/2, обтирати, обтирáльник, обтирка, обтирник, [обтёрлений] «потертий» Ж, обтирáльний, [пáтерýха] «потеруха» Нед, перетирáти, перетертя, [перетрiне] «війна (власне, тертя)» Нед, пiдтирати, пiдтирка, [потерéти] «поламати, потрощити, потовкти» О, потирáти, [потертé] «тертя» Нед, пóтерть, потерýха, потiрач, [потирачка] «терлиця» ГрицАВ, [пóтрiть] «усе, що стерлося або поламалося» О, [пóтрюх] «потерть» Чаб, [потёртий] «зламаний» О, притирáти, притирáтися, [притирачка] (приладдя шевця) Нед, притiрка, [притирок] (приладдя шевця) Нед, [притiр] «нашив, гноїння» Нед, притёртий, притирáльний, [прóтори] «збитки від процесу» Пі, розтирати, [розтерéти] «розтерти» ВеЗн, [розтерáч] «розтирач» Нед, розтирáльний, розтирáч СУМ Куз, [розтирачка] «тертушка, терпуг» Куз, розтирка «розтирання; знаряддя для розтирання; [розлад, сварка, ворожнеча; втрата Нед]», [рóзтирка] «сварка, незгода, капость, розтрата, погибель» Пі, [розтёрливий] «який може розтиратися, перетворюватися в порошок» Нед, розтёртий, розтирáльний, стирáти, [стéранка] «затiрка» ДзАтл II, [стиранка] «тс.» тж, [стир (стирок)] «ганчірка» НЗ УЖДУ 16/2, [стиранка] «тiсто» Ба, [стирáч] «той, хто стирає Нед; гумка Л», стiрка «ганчірка; [гумка Л]», утирати, [утéранка] «рушник» ЛЧерк, [утиралник] «рушник, ганчірка» ВеУг, ВеЗн, [утирало (втирало)] «тс.» тж, [утираник] «рушник» НЗ УЖДУ 16/2, [утирáч] «тс.» Л; — р. терéть, бр. цёрци, п. trzec, ч. třít, ст. třieti, слц. triet', вл. trěc, нл. trěs, полаб. tarě «тре», болг. трiя, м. трие, схв. трiти, слн. tréti, стсл. трiти; — псл. *terti «терти», споріднене з лит. trinti «тс.», tirti «досліджувати, вивчати», лтс. trīt «гострити; терти», вірм. t'gem «мішу тiсто», лат. tero, -ere «терти», terebra «свердло», гр. τεiρω «мучу»; iе. *ter- «терти». —

Фасмер IV 47; Горяев 365; Brückner 580; Machek ESJC 658—659; Holub—Kop. 395; Schuster-Sewc 1526—1527; Младенов 639; Skok III 511—513; Mikl. EW 352, 363; Trautmann 324—325; Fraenkel 1102, 1124—1125; Mühl.—Endz. IV 242; Karulis II 429; Walde—Hofm. II 672—673; Hofmann 356; Гамкрелидзе—Иванов 706—707; Pokorny 1071. — Пор. таря́тися, тор, трач', трiна.

[терусити] «трусити; кришити» Нед, [терюсити] «злегка посипати (снігом, половою тощо)» Нед, [натурусити] «натрусити» ЛексПол, [притерушок] «перші опади снігу восени» Ник, [стерусити] «струсити» Нед; — бр. церушыць «трусити, сипати»; — результат видозміни форми трюсити, очевидно, зближеної з терти. — Див. ще трусити.

терх' «в'юк на верховому коні», [тирх] «в'юк, укладка; велика кількість чогось накиданого як попало» Шейк, [терхáч] «наглядач за багажем» Нед, [терхiвка] «в'юк на верховому коні», [тирхáтий] «(про дерево) розкидистий; розторсанний, неохайний», [терхáти] «нав'ючувати» Нед, [тирхати] «розкидати», [втёрхати (коня)] «нав'ючити» Ж, [отерхáти] «тс.», [рóзтирх] «розв'ючування» Нед, [розтирханий] «розтріпаний; розв'ючений» Нед, [розтирхати] «розв'ючити» Нед, ст. терхъ «товар» (1408); — п. [terch] «продовольство»; — запозичене з угорської мови (частково через посередництво румунської, пор. рум. târhát «вантаж, тягар, багаж, барахло»); уг. teher ([terh(e)]) «ноша, вантаж, тягар» походить з баварсько-австрійського діалекту німецької мови; бав.-австр. [trächt] «ноша» відповідає нвн. Tracht «оберемок, в'язанка», пов'язаному з tragen «нести», спорідненим з дісл. draga «тягти», англ. drag «тс., волочити». — Лизанец 627; Винник 134; ВеЗн 69; Vincenz 7; DLRM 850; MNTESz III 875—876; Kluge—Mitzka 786. — Див. ще драга'. — Пор. теркiла'.

[терх²] «міра рідини», [терхiвка] «посуд у вівчарській справі» Доп.

УЖДУ IV; — запозичення з угорської мови; уг. [terhe], teher «відро, кухоль» етимологічно тотожне слову [terhe] (teher) «ноша, тягар». — Див. ще **терх**¹.

тёрція (муз.), *терцёт, терціна*; — р. *тёрция*, бр. *тёрция*, п. *tercja*, ч. *tercie*, слц. *tercia*, болг. *тёрца, тёрция*, м. *терца*, схв. *тёрца*, слн. *tërca*; — запозичене з латинської мови; лат. *tertia* «третья» пов'язане з *trēs* «три», спорідненим з дінд. *trī*, гр. *трεις*, ірл. *tri*, лит. *trỹs*, псл. *tri* «тс.». — СІС² 822; ССРЛЯ 15, 373; Koraliński 970; Holub—Lyer 480; Младенов 632; Walde—Hofm. II 702—703. — Див. ще **три**.

[**тёрціян**] «шкільний сторож» Куз, СЧС; — п. *tercjaп* «нижчий канцелярський службовець (у школі)», ч. слц. *tercián* «учень третього класу гімназії»; — через польську мову запозичено з латинської; лат. *tertiānus* «солдат третього легіону» утворене від *tertius*, *tertia* «третій, третя». — СЧС 298—299; Koraliński 970. — Див. ще **тёрція**.

теряти «утрачати», [*потеряти*] «зіпсувати; втратити» Нед, [*потаряти*] «тс.» Нед, [*потеря*] «втрата, шкода; бійка Нед», [*рóbтирка*] «сварка, бійка; втрата» Нед, [*стеряти*] «витратити, втратити», [*стирати*] «передчасно родити» (про жінку) Ме, *стерятися, стеряний*; — р. *терять* «губити, втрачати», др. *теряти* «втрачати, розоряти»; — пов'язане з *тёрти*. — Фасмер IV 50; Черных II 240; Горяев 365, 366; Варбот Этимология 1982, 25—29; Ляпунов РФВ 76, 260. — Див. ще **тёрти**.

тесати, теслювати, теслярувати, тес, тесак «теслярська сокира; холодна зброя; [рубак, забіяк]», [*тесак*] «рубак, забіяк», *тесальник*, [*тесан*] «обтесана колода», [*тесанина*] «тесання, витісування», [*тесаниця*] «гострокутний брус» О, [*тесанка*] «тс.» О, [*тесивніці*] «гладкі скелі», [*тесла*] «тесля» Нед, [*тесликівна (теслюківна)*] «дочка тесляра» Бі, *теслиця* «різець кустарного виробництва; тесло СУМ,

О; [дошка, витесана сокирою Бі]», [*тесличенко (теслюченко)*] «син тесляра» Бі, [*тесличка*] «дружина тесляра» Бі, *тесло*, [*теслюк*] «учень тесляра» Бі, *тесля, тесляр, теслярівна, теслярня, теслярка* «теслярство» Нед, *теслярство*, [*теслярчук*] «підручний тесляра» Нед, [*тесник*] «тесляр» Нед, [*тиснік*] «тс.», [*тесниця*] «грубо обтесана дошка Куз; рід сокири з кривим топорцем; рід великого долота Бі», [*тесовіць*] «тесовий камінь» Куз, [*тесун*] «окремий великий камінь» Ч, [*тесяр*] «тесляр» О, [*тиснік*] «тесля», *витісувати, дотісувати, затісувати*, [*натіс*] «поріз, надріз» Ж, *надтісувати*, [*надтіс*] «надтесане місце в колоді» Куз, *неотеса, обтісувати, обтіска, притісувати*, [*притіс*] «перший брус на підвалині» НикНикБЛ, *протіс* «протісування; [половина дерева, розрізаного по довжині]», [*йтес*] «сідловина гір Шейк; крутий схил скелі, льоду Нед»; — р. *тесать*, бр. *часаць*, др. *тесати*, п. *ciosać*, ч. *tesat*, слц. *tesat'*, вл. *ćesać*, болг. *тесам*, схв. *тесати*, слн. *tesáti*, стсл. **тесати**; — псл. *tesati* «тесати»; — споріднене з лит. *tašyti*, лтс. *tēst* «тс.», дінд. *tāšti, tákšati* «обтісує, обробляє, теслярує», *tákša* «тесляр», ав. *tašaiti* «створює», *tašan-* «різьбяр», перс. *tāštan* «теслярувати», гр. *τέκτων* «тесляр», *τέχνη* «мистецтво, ремесло, професія», лат. *texo, -ere* «ткати, плести; будувати», двн. *dehsala* «сокира», свн. *dehsen* «м'яти льон», нвн. *Dachs* «борсук» (букв. «тесляр»), дісл. *rexla* «вид сокири», ірл. *tāl* «теслярська сокира»; іє. **tekr-* «тесати». — Фасмер IV 50—51; Черных II 240; Горяев 366; Rudnicki Prast. II 59; Sławski I 103; Brückner 63; Machek ESJČ 641; Holub—Kop. 383; Schuster-Šewc Probeheft 48; Младенов 632; Skok III 462; Критенко Вступ 518; Mikl. EW 355; Trautmann 320; Mühl.—Endz. IV 175; Karulis II 394; Uhlenbeck 107; Mayrhofer I 468; Pedersen Kelt. Gr. I 85; Fick III 177; Frisk II 867—868; Walde—Hofm. II 678; Гамкрелидзе—Иванов 706; Pokopny 1058—1059.

тест; — р. болг. м. *тест*, бр. *тѣст*, п. ч. слц. вл. *test*, схв. *тест*, слн. *tést*; — запозичення з англійської мови; англ. *test* «пробірна чашка; перевірка» розвинулося із сангл. *test* «пробірна чашка», похідного від фр. ст. *test* «тс.», що виникло з лат. *testū, testum* «глиняна посудина», спорідненого, очевидно, з ав. *tašta-* «чашка», лит. *tištas* «посудина з вербових прутів» і пов'язаного з лат. *texo, -ere* «ткати, плести; будувати». — ССРЛЯ 15, 397; Kopaliński 973—974; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 720; Klein 1594; Walde—Hofm. II 675—676. — Див. ще **тесати**.

тестамѣнт «духівниця» СУМ, Нед; — р. *тестамѣнт* «тс.», бр. [*тѣстамѣнт*] «заповіт; духівниця», п. ч. слц. вл. *testament* «заповіт», болг. м. *тестамѣнт*, схв. *тестамѣн(а)т*, слн. *testamēnt* «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. *testāmentum* «заповіт» пов'язане з *testārī* «брати за свідка, свідчити; заповідати», похідним від *testis* «свідок», що виникло зі складного слова **tri-sto-* «той, що стоїть третім», перший елемент якого пов'язаний з лат. *trēs* «три», а другий з лат. *sto* «стою». — ССРЛЯ 15, 397; Kopaliński 974; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 720; Вуяклија 949; Klein 1594; Walde—Hofm. II 676—677. — Див. ще **стояти, три**.

тесть, [*тест*] «тесть» Вел, [*тѣстенько, тѣстенька, тѣстечко*], [*тѣстівщина*] «будинок і майно тестя» Нед, [*тѣстюра*] «тесть», *тѣща*, [*тѣщенька, тѣщечка*] (зменш. від *тѣща*) Нед, [*тѣщенько, тѣщонько*] (зменш. від *тѣсть*) Нед, [*тѣщухна*] «теща»; — р. *тѣсть*, бр. *цѣсць*, др. *тѣсть*, п. *teść*, ч. ст. *test*, слц. *test'*, вл. *čest*, болг. *тѣст*, м. *тѣст*, схв. *tāst*, слн. *tást*, стсл. **тѣсть**; — псл. *tъstь* «тесть»; здебільшого пов'язуване з псл. *teta* «тітка», лит. *tetà* «тс.»; вважається також (Трубачев Терм. родства 125—126) спорідненим з гр. *τέκω* «родити», іє. **teḱ-* «тс.»; помилкове зіставлення з прус. *tisties* «тесть» (Endzelip AfSIPh 32, 286), оскільки воно походить від прапольського **tъstь* (Traut-

manp Agr. Sprachd. 449; Milewski SO 18). — Фасмер—Трубачев IV 51—52; Черных II 241; Горяев 366—367; Brückner 569; Machek ESJČ 641—642; Младенов 646; Skok III 445—446; Mikl. EW 370; Критенко Вступ 540; Ilijinskij AfSIPh 34, 14—15; Исаченко Slavia 22, 76.

[**тѣта**] «тітка Г; старша сестра Ме», [*тѣтка*] «тітка; малярія» Нед, [*тѣтѣха*] «огрядна дівка, жінка» Шейк, Нед, [*тѣтѣха*] «малярія», [*тѣтя*] «тітка», [*тѣтѣха*] «малярія», [*тѣма*] «тітка» Нед, *тѣтка*, [*тѣтчаник*] «син жінки» Ба, [*тѣччаник*] «тс.» †О, [*тѣччанка*] «дочка тітки» О, [*тѣтѣка*] «тітка» Нед, [*тѣтчаній брат*] «зведений брат» Вел, *тѣтчин*; — р. *тѣтя, тѣтка, тѣма*, бр. *цѣця, цѣтка*, др. *тѣта*, п. *ciocia, ciotka*, ч. слц. *teta*, вл. *četa*, нл. *śota*, полаб. *tetā* «двоюрідна сестра», болг. м. схв. *тѣма* «тітка», слн. *tēta*, стсл. **тѣтѣка** «тс.»; — псл. *teta*, слово з дитячого лепету, як і *baba, mama, tato*; пор. лит. *tetā* «тітка», *tētē* «тато», *tētis* «тс.», гр. *τέττα, τατά* «батько». — Бурячок 87—89; Фасмер IV 54; Черных II 242; Sławski I 103; Brückner 64; Machek ESJČ 642; Holub—Kop. 384; Младенов 633; Трубачев Терм. родства 86—87; Mikl. EW 355; Trautmann 320; Frisk II 860; Hofmann 362; Kretschmer Einl. 348—349; Fick III 154.

тѣтанус «правець», [*тѣтанос*] «тс.» Куз, СЧС, *тѣтанія, тѣтанічний*; — р. болг. м. *тѣтанус*, бр. *тѣтанус*, п. слц. *tetanus*, ч. *tetanus, tetan*, схв. *тѣтанус*, слн. *tētanus*; — запозичення з латинської мови; лат. *tetanus* «корчі, судома, судорога» походить від гр. *τέτανος* «натягнення, напруження; корчі, судома, судорога», пов'язаного з *τείνω* «натягую; напружую», спорідненим з лат. *tendo, -ere* «тягнути, натягувати», дінд. *tanōti* «тягне, натягує», гот. *uf-ranjan* «розтягувати, витягувати», нвн. *dehnen* «тягти, розтягувати», псл. *teneto*, укр. *тенѣта*. — СІС² 823; СЧС 298; ССРЛЯ 15, 400; Kopaliński 974; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 721; Вуяклија 949; Klein 1595; Walde—Hofm. II 662—663;

Frisk II 863—865. — Див. ще **тенé-та**. — Пор. **тендénця**, **тénис**, **тénор**, **тент**.

[**те-те**] (вигук, яким підкликають гусей) Л, [*те-те, тєх-тєх, тїєжки-тїєжки*] «тс.» Л; — р. [*тигá*], бр. [*цє-га*] «тс.», [*цєжка*] (пестлива назва гуски); — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер IV 55.

тетервák — див. **тетеря¹**.

тетеря¹ (орн.) «*Lugus tetrix* L.», [*тервák*] «тетервак» Нед, [*тéter*] «тетеря» Чаб, [*тетэра*] «тс.», *тетервák*, *тетерв'ятник*, [*тетерéць*] «тетерев», *тéterев*, *тетері́ця* СУМ, Нед, *тетэрка*, [*тетерняк*] Шарл, *тетеру́к*, *тетерю́к*, *тетеря́* «пташка тетерки», *тетэрячі*, [*тетірка*] «тетерка» Шейк, [*тетьóрка*] «тс.» Шейк, Нед, [*катервák*], *тетэрячий*, *тетері́ти* СУМ, Шейк, *отетері́ти*; — р. *тéterев*, *тетэря*, бр. *цяцэра*, *цецяру́к*, др. *тетерь*, п. *cietrzew*, ч. *teřev*, слц. *tetrov*, вл. *сéсog*, болг. *тэтрев*, м. *тетреб* «глухар», схв. *тэтрэб* «глухар; тетерев», слн. [*tetrév*] «фазан», р.-цсл. **тетрѣвъ** «тс.»; — псл. **tetervъ*; — споріднене з лит. *tetervà* «тетерка», лтс. *teteris* «тетеря, тетерев», прус. *tatarwis* «тетерка», перс. *teberv* «фазан», гр. *тэтраξ* «цесарка», *тетра́ων* «глухар», *тетра́ζω* «кудкудачу», лат. *tetrippio* «крякаю (про качку)», дісл. *řidurr* «глухар», ірл. *tethra* «тс.», дінд. *tittiráh* (*tittirih*) «куріпка»; звуконаслідувальне утворення (виникло внаслідок редуплікації вигука **teг-*, що передає квоктання різних птахів; пор. лтс. *tigi*, *tigu*, вигук, що відтворює квоктання тетерука); помилкове припущення (Mikl. TEI II 172) про запозичення з іранської мови. — Фасмер—Трубачев IV 52; Черных II 241; Горяев 367; Sławski I 102; Brückner 63; Machek ESJČ 642; Holub—Kop. 384; Младенов 633; Skok III 464; Критенко Вступ 511; Trautmann 320—321; Fraenkel 1084—1085; Mühl.—Endz. IV 169, 195; Karulis II 395; Mayrhofer I 500; Specht 48; Pedersen Kelt. Gr. II 107; Uhlenbeck 112; Pokorny 1079; Гамкрелидзе—Иванов 541.

[**тетеря²**] (бот.) «нут звичайний, турецький горох, *Cicer arietinum* L.» Мак; — очевидно, калька п. *сיעсіогка* «турецький горох» (а також «тетерка»), яке в значенні «турецький горох» походить від лат. *сисег* «тс.», спорідненого з вірм. *siseřn*, гр. *κρίος* (*óρoβίατός*) «тс.». — Brückner 61; SW I 322; Walde—Hofm. I 212.

тетеря³ (кул.); — р. [*тетэря*] «тетеря»; — не зовсім ясне; пов'язання з *тэрти* (Горяев 367) викликає сумнів. — Фасмер IV 53.

[**те-те-те**] (вигук, що виражає задоволення і здивування), [*те, тегé; теге-гé*] (вигук, що виражає здивування, коли побачать щось дуже велике або чогось дуже багато) Чаб; — р. *те-тэ, те-те-тэ* (вигук, що виражає жаль, здивування тощо); — очевидно, результат фонематичного оформлення інстинктивного вигуку; пор. болг. *тц-тц* (вигук, що виражає здивування, жаль).

[**тетра́дь**] «зошит Нед, Куз; папір, складений в четверту долю Шейк», [*кетра́дь*] «зошит» Ме, [*тетра́дка* Нед, *тетра́дка* Шейк] «тс.»; — р. *тетра́дь* «зошит», др. *тетрадь* «чотири аркуші пергаменту або паперу, зшиті разом», болг. *тетра́дка* «зошит», м. *тетратка* «тс.»; — запозичення із середньогрецької мови; сгр. *тетра́ди(он)* «складений учетверо аркуш (пергаменту)» пов'язане з *тетра́с, -áдоc* «четверта частина аркуша», похідним від гр. *тэ́ттарес* (*тэ́ссарес*) «чотири», спорідненого з дінд. *saturtháh* «четвертий», лат. *quártus*, двн. *fiordo*, лит. *ketviřtas*, псл. **četvřtъ* «тс.», укр. *четвэ́ртий*. — Куз 1285; Шейк 46; Фасмер IV 53; ГСЭ II 281, III 201; Черных II 242; Frisk II 883—884. — Див. ще **четвэ́ртий**.

тетра́едр «правильний чотиригранник, кожна грань якого являє собою трикутник», *тетраедри́т* (мін.); — р. бр. *тэтраэ́др*, п. ч. *tetraedr*, слц. слн. *tetraéder*, болг. *тетраэ́дър*, м. *тетраэ́дар*, схв. *тэтраэ́дар*; — запозичення з грецької мови; гр. *тетра́едрон*

«чотиригранник» складається з тетра- «чотири-» (в складних словах), пов'язаного з τέτταρες «чотири», і -εδρον, пов'язаного з ἔδρα «сидіння, крісло; основа», ἔζομαι «сидію», спорідненим з лат. sedeo, -ēre «сидіти», лит. sėdėti «тс.», псл. sědēti, укр. сидіти. — СІС² 823; СЧС 298; ССРЛЯ 15, 409; Вгückner 569; Sl. wug. obcuch 760; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 721; Вуяклија 950; Klein 1596. — Див. ще сидіти, тетрадъ.

тетралогія, *тетралогічний*; — р. *тетралогія*, бр. *тэтралогія*, п. *tetralogia*, ч. *tetralogie*, слц. *tetralógia*, м. *тетралогіја*, схв. *тетралогіја*, слн. *tetralogija*; — запозичення з грецької мови; гр. *тетралогія* «тетралогія» складається з тетра- «чотири-» (в складних словах), пов'язаного з τέτταρες «чотири», і -λογία, утвореного від λόγος «слово, розповідь». — СІС² 823; ССРЛЯ 15, 409; Коралиński 974; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 721; Вуяклија 950; Klein 1596. — Див. ще археологія, логіка, тетрадъ.

Тетяна (жіноче ім'я), [Татьяна Куз, Татіяна] Куз, Тання, Тася, Тама, Таця, ст. *Татяна* (1487), *Татіана* «повелительница» (1627); — р. *Татьяна*, ст. *Татіана*, бр. *Тацяна*, п. *Tatjana*, ч. *Tat'ána*, слц. *Tatiana*, болг. *Татяна*, *Татіяна*, м. *Татјана*, схв. *Тат(и)јана*, слн. *Tatjana*, стсл. **Татиана**, **Татиганиа**; — остаточно не в'яснено; виводиться (Петровский 207; Спр. личн. имен 524) від лат. *Tatius* «Татій» (ім'я сабінського царя) або від гр. атт. *τάττω* «установлюю, визначаю». — Вл. імена 163; Беринда 236.

техніка, *технік*, *технічка*, *техніцизм*, *технікум*, *технічний*; — р. болг. м. схв. *техника*, бр. *тэхніка*, п. ч. слц. вл. нл. *technika*, слн. *téhnika*; — запозичене з новолатинської мови через німецьку (нім. *Téchnik* «техніка»); нлат. *techpica* «тс.» походить від гр. *τεχνικός* «умілий, вправний, досвідчений», похідного від *τέχνη* «мистецтво, майстерність, уміння», пов'язаного з *τέχτων* «тесляр». — СІС² 824; Фасмер IV 54; Черных II

242—243; Горяев 367; Будагов Ист. слов 86—91; Коралиński 963; Вгückner 567; Holub—Lyer 478—479; Младенов 633; Вуяклија 951; Klein 1579; Frisk II 889—890. — Див. ще **тектоніка**.

технологія, *технолог*, *технологічний*; — р. болг. *технологія*, бр. *тэхналогія*, п. *technologia*, ч. *technologie*, слц. *technológia*, вл. *technologija*, м. *технологіја*, схв. *технологіја*, слн. *tehnologija*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Technologie*, фр. *technologie*, англ. *technology* утворено з основ гр. *τέχνο-*, похідного від *τέχνη* «мистецтво, майстерність, уміння», і *-λογία*, пов'язаного з *λόγος* «слово, розповідь». — СІС² 824; ССРЛЯ 15, 421; Коралиński 963; Младенов 633; РЧДБЕ 722; Вуяклија 951; Гр. Fwb. 749; Dauzat 702; Klein 1579. — Див. ще **археологія**, **логіка**, **техніка**.

теша «черевна частина туші риби, що використовується для виготовлення страв»; — бр. *цешка* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *теша*, *тешка* «тс.», очевидно, виникло з [*тешка*] «череву, пузо, живіт», пов'язаного з [*тешезо*] «тс.» неясного походження. — Фасмер IV 54; Горяев 367; Даль IV 405.

[**теглець**] (бот.) «вербозілля лучне, *Lysimachia nummularia* L.» Мак; — очевидно, пов'язане з [*тегнути*] «тягнути», [*тегті*] «тягти»; назва могла бути зумовлена тим, що стебло цієї рослини повзуче і сягає до 60 см (Федченко—Флеров 737). — Див. ще **тягті**.

[**тег-тег**] (вигук, яким кличуть гусей) До, [*тега-тега*] «тс.» До; — р. *тега-тега*, [*тіга*, *теганька*, *тежь*, *тежи*] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення (наслідування крику гусей). — Фасмер IV 55.

те-те, *тех-тех* — див. **те-те**.

тэчка — див. **тікати**².

ти¹, [*тя*] «тебе» Нед, [*ти*] «тобі» Нед, [*тікало*] «той, хто говорить на ти», *тікати* «звертатися на ти», *тікатися*; — р. бр. др. *ты*, п. ч. слц. вл. нл. *ty*, полаб. *tāi*, болг. м. *ти*, схв. *tū*, слн. *tí*, стсл. **ты**; — псл. *ty*; — спорід-

нене з лит. *tù* «ти», лтс. *tu*, прус. *tu*, гот. *tū*, днв. *dū*, вірм. *du*, дірл. *tú*, алб. *ti* (**tū*), лат. *tū*, гр. *ού*, дор. *τύ*, дперс. *tuvam*, ав. *tū*, *tvēm*, дінд. *tvám*, *tuvam*, тох. А *tu*; іє. **tū* «тс.». — Фасмер IV 130; Черных II 274—275; Горяев 381; Brückner 587; Machek ESJC 663; Holub—Kop. 398; Schuster-Sewc 1566; Младенов 633; Skok III 466; ESSJ Sl. gr. II 704—706; Trautmann 331—332; Mühl.—Endz. IV 254—255; Kluge—Mitzka 145; Brugmann Grundriss II 2, 383—384; Demonstrativpron. 30—32; Walde—Hofm. II 712; Frisk II 817; Uhlenbeck 113, 118; Pokorny 1097—1098. — Пор. **тебэ**.

[**ти**²] «чи» Л, [*ti*, *ci*] «тс.» (з бр.) Л; — р. [*ти*], бр. *ci*, п. ст. *ci*, стсл. **ти** «тс.»; — псл. *ti* < **tei* (первісно форма місцевого відмінка однини від (**ть* «той»)); — споріднене з лит. *teĩ...*, *teĩ* «як ..., так і», *teĩr* «так», *taĩ* «це, те», гот. *pei* «що, щоб». — Фасмер IV 55; Sławski I 97; Brückner 60; Brugmann Grundriss II 3, 998; Trautmann 311—312; Vondrák II 462. — Див. ще **той**.

тибэль «дерев'яний цвях, кілочок СУМ, Шух, Л; [свердел, яким провірчують дірки для кілочків Л]», [*тїмбел*] «свердел» Л, [*стїбель*] «тибель» Нед, [*тибльовáть*] «з'єднувати, скріплювати дерев'яні частини тиблем» Л, [*затибльовáти*] «з'єднати, скріпити тиблями» Ж; — запозичення з польської мови; п. *tybel* (*dybel*) «дерев'яний кілочок, дерев'яний цвях» походить від нвн. *Döbel* «дерев'яний цвях», спорідненого з гр. *τύφος* «клин, кілочок, дерев'яний цвях», англ. *dowel* «дерев'яний цвях»; помилковим є пов'язання (Zubatý St. a čl. I 2, 162) з псл. *stýblo* «стебло». — Шелудько 48; Kluge—Mitzka 145; Klein 478.

тиверці (племінна група східних слов'ян), *тиверський*; — р. *тиверцы*, бр. *циверцы*, др. *Тиверьци*, *Тѣверьцы*, ч. *Tiverci*; — загальноприйнятої етимології не має; здебільшого пов'язується з давньою назвою р. Дністер *Тύрас*, яка виводиться від дперс. *tūga-* «швидкий», спорідненого з дінд. *tivrá-* «тс.»

(Менгес 147; Шахматов Древн. судьбы 31—32); вважається також похідним від назви м. *Тивер* (згадане в праці Ідрісі, датованій 1154 р.), яка пов'язується з династичним ім'ям боспорських царів *Тивертї*, що зводиться до лат. *Tiberius* (Стрижак Мовозн. 1969/4, 47—56).

тигель «посудина для плавлення», [*тигларня*] «цегельний завод» НЗ УжДУ 14; — р. *тїгель*, бр. *тыгель*, п. *tygiel*, *tegiel*, ч. *tyglík*, *tygl*, ст. *teglík*, *tegl*, слц. *tégel'*, *téglík*, вл. *tyhel*, нл. *tygel*, болг. *тїгла*, *тїгел*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Tiegel* «тигель» (свн. *tēgel*, *tigel*) походить від іт. ст. *teglia* «сковорода», що виникло з пізньолат. *tēgula*, яке походить від гр. *τήχωνον* «тс.», спорідненого з днв. *dahhazzen* «палати», дангл. *řecsaп* «згоряти». — СІС² 825; Фасмер IV 56; Sł. wуг. *obscych* 785; Brückner 567; Machek ESJC 663; Holub—Kop. 398; Holub—Lyer 495; РЧДБЕ 722; Kluge—Mitzka 778—779; Frisk II 845.

[**тигїпнути**] «ударити чимось важким Ва; сильно вдарити Си», [*тигїлипнути*] «сильно вдарити» Си; — звуконаслідувальне утворення, як і [*гегїпнути*, *гїпнути*]. — Пор. **геп**¹.

[**тигїтка**] (орн.) «чайка звичайна, *Vanellus vanellus* L. (*Vanellus cristatus* Meyer)», [*тїгель* Нед, Шарл, *тїгод*, *тїгол* Шарл, *тїжик*, *тїгїтка*, *тїгод* Шейк] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з імітацією крику чайки *кигї* (див.).

тигр (зоол.) «*Felis tigris* L.», *тїгрїця* СУМ, Нед, *тигрєня*, *тїгрїчий*; — р. *тигр*, бр. *тыгр*, др. *тигръ*, п. *tygrys*, ч. *tygr*, слц. *tiger*, вл. *tig(e)г*, *tyg(e)г*, нл. *tigr*, болг. *тїгър*, м. *тигар*, схв. *тїгар*, *тїгар*, слн. *tíger*, стсл. **тигръ**; — запозичення з грецької мови; гр. *τίγρις* «тс.» запозичене зі східних мов; пор. ав. *tiγi-* «стріла», *tiγa-* «гострий». — Коваль 90; Hüttl-Worth 14; Черных II 244; Фасмер IV 56; Sł. wуг. *obscych* 785; Machek ESJC 663; Holub—Kop. 398; Holub—Lyer 495; Младенов

633; Вуяклија 951; Klein 1616; Walde—Hofm. II 681; Frisk II 896.

[тігровець] (ент.) «перламутрівка велика, *Argyppnis parphia* L.» Шейк, Нед; — похідне утворення від *тигр*; назва зумовлена тим, що верхній бік крил цього метелика покритий чорними плямистими лініями. — Див. ще **тигр**.

[тіжба] «юрба, натовп, табун, згряя (птахів, тварин) Л, тиснява О», **[тіжба]** «натовп Нед; група ЛексПол»; — бр. **[ціжба]** «велика кількість»; — запозичення з польської мови; п. *ciżba* «тиск, тиснява; натовп, юрба» виникло зі ст. *ciżczba* «тс.», похідного від *ciśkać* «тискати», *ciśnąć* «тиснути», яким відповідають укр. *тискати*, *тиснути*. — Sławski I 106; Brückner 64. — Див. ще **тискати**.

[тіжбір] «товкач»; — неясне; можливо, пов'язане з *тіжба*; пор. п. *ciżba* «тиск, тиснява».

тіждень, **[тигодень]** «тиждень» Нед, **[тижняка]** Нед, **[тіжник]** «тс.», **[тиждневник]** «щотижневий журнал, щотижневик» Нед, **тижневик**, **[тижнев'є]** «тижнева платня» Нед, Куз, **[тижнівка]** «поминання померлого на сьомий день після смерті Г; жінка, наряджена на тиждень на роботу від громади Шейк», **тижневий**, **[тижніввий]** «тижневий; щотижневий; десятицький або розсильний, що відбуває свій черговий тиждень служби», **[тижінно]** «тижнево» Куз, **[тижніввати]** «проводити тиждень, бути десь увесь тиждень», **потижневий**, **[потижінний]** «потижневий»; — бр. **ты́дзень** «тиждень», др. **тышъдьнь**, **тыжьдьнь** «восьмий день після певного дня», п. *tydzień* «тиждень», ч. *týden*, слц. *týždeň*, вл. *tydzeń*, нл. *tyżeń*, схв. *tjědan*, слн. *téden*; — посл. **ty(j)ъдьдьпъ*, букв. «той самий день», утворене із займенника *тъь* «той», частки *зь* (< **že*) «же» та іменника *дьпъ* «день». — Німчук 92—93; Brückner 588; Machek ESJC 663; Holub—Kop. 398; Schuster-Sewc 1567. — Див. ще **день**, **же¹**, **той**.

тик¹ (мед.) «хворобливі мимовільні скорочення м'язів», **тико́зний**; — р. болг. *тик*, бр. *цік*, п. ч. слц. *tik*, схв. *тик*, слн. *tík*; — запозичення з французької мови; фр. *tic* «судорожне сипання м'язів (переважно обличчя)», очевидно, звуконаслідувальне утворення. — SIC² 825; Фасмер IV 56; Черных II 244; Горяев 367; Kopaliński 978; РЧДБЕ 722; Вуяклија 952; Klein 1615; Dauzat 709; Gamillscheg 848.

тик² (текст.) «цупка тканина для чохла та ін.»; — р. болг. *тик*, бр. *цік*; — запозичення з голландської мови; гол. *tijk* «тс.» (снідерл. *tijke*) виникло із західногерманського **tēka* «чохол матраца або подушки», що походить від слат. лат. *thēsa* «футляр, чохол; коробка, скриня», яке зводиться до гр. *θήκη* «сховище, скриня, шкатулка», пов'язаного з дієсловом *τίθημι* «ставлю, кладу». — SIC² 825; Фасмер IV 56; Горяев 367; РЧДБЕ 722; Matzenauer 347; Klein 1615. — Див. ще **теза**, **тека**.

тик³ (бот.); — р. болг. *тик*, бр. *цік*, п. *tek*, ч. *teka*, *teak*, слц. *teak*, схв. *тик-дрво*, слн. *tík*; — запозичення з англійської мови; англ. *teak* «тс.» походить від порт. *teca*, що виникло з мал. *tekka*, яке зводиться до дінд. *sākaḥ* «тс.» (дерево росте в Індії). — Фасмер IV 56; Горяев 367; Вуяклија 952; Klein 1578.

тікати, **тікнути**, **[тичіти]** «утикати тички, ставити віхи», **тичкувати**, **ткнути** «тикнути; [сіпнути, смикнути О]», **[тókнути]** «тикнути» Нед, **тик**, **[тіка]** «тичка, віха», **[тікало]** «бирюльки; дерев'яна паличка в цій грі» Нед, **[тікач]** «той, хто тиче» Шейк, Нед, **тичіна**, **тичінка**, **тічка**, **тичок**, **[тіччя]** (зб.), **[тячінка]** «тичка, хворостина» Шейк, Нед, **тичковий**, **[тічний]** «який в'ється по тичці», **[вітичка]** «гілка; віха» Она, **відтікати**, **відткнути**, **[відтічка]** «знак, мітка» Она, **[дітклівий]** «чутливий» Я, **[заткати]** «заткнути», **[заткнути]** «запхнути» Мо, **[заткнутися]** «замовкнути» Я, **[затика]** «заставка» Ж, **затичка**, **[затички]** «декоративні квіти, які дівчата вплітають у во-

лосся» ВеЗн, [заткалка] «пробка», [заткално, заткало] «затичка з ганчірок, якою закривають димохід», [затканиця] «дошка, якою затикають піч, коли печуть хліб» ВеБ, [зутик] «сутичка» Она, наткнїти, [натичка] «короткий кілок, забитий у пліт біля великого кілка, якщо останній виявиться коротким», [напїткати] «зустріти» Ж, недотїка «недоторка, [розрив-трава, Impatiens poli me tangere]», [недотички] «торочки, що пришиваються до весільного рушника» Ж, [недотикальний] «невідчутний на дотик» Она, [недотїкий] «недоторканний» Ж, [недотїкливий] «тс.» Она, [непритїка] «безпритульний, бродяга», [перетїчити] «пересадити; відмітити за допомогою тичини» Нед, [перетїкати] «переставляти; вишивати» Пі, перетїка, [підтич] «палиця для розвішування сіті Г; тички, стовпи, на яких сушать рибальські сіті Мо», [потїкало] «попихач» Нед, [потїкач] «тс.?» Нед, [потїчка] «сутичка, бій» Пі, потїч «спотикаючись; униз головою», [претїчина] «відмова; перешкода» Нед, притїкати, приткнїти, [притїкати] «заткнути» Нед, прїтїк, притїка, [притїкач] «кілочок, палиця, яка прикріплює ярмо до дишля», притїчїна СУМ, Нед, прїтїчка «дерев'яний кілочок або залізний прутик, яким прикріплюють ярмо до дишля; кусок полотна, який уставляється замість дорожчої тканини в спідницю у те місце, яке закривається фартухом», [протїка] «кілочок, яким кріпиться ярмо до дишля» Нед, протїчка, розтїканий, [стич] «щось гостре» Нед, [стїча] «точка дотику і точка сполучення (в колі)» Нед, [стїчка] «випадок Г; сутичка» Нед, [стїчна] «дотична» Нед, [стїчний] «дотичний» Нед, спїткати, спїткнїтися, спотїкати, спотїкатися, [спотїкаїло] «який спотикається; спотикач», спотїкач, спотїчка, [спотїч] «спотикаючись», [спотїкачá] «тс.», [сїтич] «злиття» Нед, сїтичка, утїкати, уткнїти, увїткнїти; — р. тїкати «тикати, утикати», бр. тїкаць «тс.»,

др. тїкати «штовхати», п. tykać «торкатися», ч. tūkat se, слц. tūkat' sa «тс.», вл. tykać «тикати, утикати», нл. tykać «тикати, торкати, штовхати», полаб. tãise «тиче», болг. тїкам «штовхати, тикати», слн. tīkati «торкати, торкатися», псл. тїкати «колоти»; — псл. tykati, *тъкпѣти, пов'язане з тъкати «ткати»; — споріднене з лтс. tūkāt «місити, давити», двн. dūhēp «давити, придавлювати», дангл. дўп, дўап «давити, тиснути, штовхати», дірл. toll «порожнистий», гр. тїкос «молот, долото», тїкїζω «обтісую, тешу». — Фасмер IV 130; Черных II 275; Горяев 368—369; Brückner 571; Holub—Kop. 398—399; Schuster-Sewc 1507—1508; Trautmann 331; Mühl.—Endz. III 278; Karulis II 435—436; Frisk II 941—942. — Пор. надточїти, патїк, тїцяти, тїкати.

тїква «(бот.) Cucurbita L.; посудина для води, вина», [тїквиця] «посудина з тикви» Нед, тїковка; — р. тїква, др. тїкы, тїкѡвъ, тїкѡва, п. tykwa, ч. tykev, слц. tekvica, болг. м. тїква, схв. тїква, слн. tīkva, стсл. тїкы; — псл. tyku не зовсім ясне; здебільшого зіставляється з гр. σїкуς «огірок», σїкуος, лат. cucumis «тс.»; зближується також (Knutsson ZfSlPh 4, 384) з гр. σїков «фіга, інжир», беотїйським тїков, лат. ficus, вірм. tūz «тс.»; труднощі, що виникають при поясненні початкових приголосних у зіставляваних словах, примушують вважати псл. tyku, гр. σїкос, лат. cucumis запозиченнями з якогось спільного джерела — індоєвропейського (Гиндин ЭИРЯ II 82—89; Hirt IF 2, 149; Kretschmer Glotta 26, 57) або неіндоєвропейського (Преобр. II, вып. последний, 26; Specht KZ 61, 277; Hofmann 312; Walde—Hofm. I 300); існують спроби пояснення на слов'янському ґрунті; Ілліч-Світїч (ЭИРЯ I 21—26) псл. *tyku виводить від *tykati «тикати», вважаючи, що тикву вирощували на тичках (щоб плоди висіли і були правильної форми); малопереконливим є зближення з псл. tyľ, tukь, лит. tūkti «жирїти, гладшати» (Соболев-

ский РФВ 13, 144; Brugmann IF 39, 141—142; Loewenthal WuS 10, 142—143). — Фасмер IV 130; Черных II 275; Горяев 381; Machek ESJC 664; Jm. rostl. 228; Младенов 633; Skok III 449; Mikl. EW 369; Бернштейн Очерк 231—232; Meillet Etudes 270; Frisk II 704; Boisacq 864; Fick I 449; Johansson IF II 14; Walde—Hofm. I 299—300.

[тікіт] «кінчик» Нед; — очевидно, похідне утворення від *тікати* (букв. «те, чим торкаються»); пор. ч. слц. *tykadlo* «щупальце, вусик». — Див. ще **тікати**.

[тик-тик] «вигук, яким підкликають курчат» Мо; — звуконаслідувальне утворення; пор. ч. *tik* (вигук, що передає пташиний писк).

тил, [тіле] «тупе ребро ножа, ножиць, протилежне лезу», [тилії] «тс.», [тило́] «задня частина чогось, тил; хребет, спина», *тилови́к*, [тіло́к] «задня частина взуття, задник» Г, Шейк, [ти-ла́тий] «товстозадий», *тільний*, [тиль-частий] «масивний» Пі, *затілля*, *затілок* «потилиця; [затілля Ме]», *затільний*, *затільний*, *запотіличник*, *позатілля* «ззаду; позаду», [потіле] «спина» Нед, *потілиця*, *потіличник*, [потілишник] «потіличник», [потіля́ка] (збільшувальна форма від *потілиця*), *потіличний*, *потілочний*; — р. бр. *тыл* «тил», др. *тыль* «потилиця; тил, задня частина війська», п. *tył* «задня частина, тил, спина», ч. *tyl* «потилиця; тил», слц. *tylo* «тс.», вл. *tył* «потилиця», нл. *tył*, *tylo*, полаб. *tâl* «тс.», болг. м. *тил* «потилиця; тил», слн. [tîl] «потилиця», с.-цсл. **тыль** «потилиця»; — псл. *tyľ*, пов'язане, очевидно, з *tyti* «гладшати, набухати», *t^histь «товстий»; — споріднене з прус. *tūlap* «багато», лит. *tūlas* «багато хто, не один», кімр. *twl* «кругле підвищення», нвн. бав. [Dollfuss] «товста, розпухла нога», тирольським *doll* «товстий», алб. *tul* «шматок м'яса без кістки, литка, хлібний м'якуш», гр. *τύλος* «мозоль; шип; гуля», *τύλη*, *τύλη* «мозолиста спина; м'яка підкладка, подушка»; семантичний розви-

ток псл. *tyľ*, очевидно, був таким: «потовщення, набухлість» — «потовщення на шиї, холка» — «потилиця» — «задня частина чогось» — «задня частина війська». — Фасмер IV 131; Черных II 275; КЭСРЯ 457; Цыганенко 495; Brückner 589; Machek ESJC 664; Holub—Kop. 399; Schuster-Sewc 1568; Куркина Этимология 1982, 23; Meillet Etudes 420; Zubatý AfSlPh 16, 417; Rozwadowski Qu. gr. et. I 421; Trautmann 331; Mühl.—Erdz. IV 137; Sütterlin IF 29, 125; Fick III 185—186; Pokorny 1081. — Див. ще **тіти**. — Пор. **товстий**, **тук¹**, **тулуб**.

[тілекрót] «стільки раз» Бі, Пі; — запозичення з польської мови; п. *tylekroć* «тс.» складається з компонентів *tyle* «стільки», що виникло з **tol* 'тс.' під впливом *ile* «скільки», і ст. *kroć* «раз». — Brückner 589. — Див. ще **крот**, **тільки**.

[тилінка] «відкрита сопілка без бокових отворів», [телінка, телénка] «тс.» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. *tilincă* «пастуша дудка», молд. *тилінкэ* «дудка, сопілка» є звуконаслідувальним утворенням, паралельним до *taláncă* «дзвоник (на шиї свійських тварин)»; пор. уг. *tilinkó* «сопілка». — Vincenz 5; СДЕЛМ 425; DLRM 860; MNTESz III 918; Bárczi 310.

тільда; — р. *тыльда*, бр. *тыльда*, п. *tylda*, ч. слц. *tilda*, болг. *тылда*, схв. *тылда*, слн. *tilda*; — запозичення з іспанської мови; ісп. *tilde* «знак ~ над буквою ñ, що позначає м'якість» виникло внаслідок метатези з лат. *titulus* «надпис; заголовок» неясного походження. — SIC² 825; ССРЛЯ 15, 439; Holub—Lyer 482; РЧДБЕ 722; Вуяклија 952; Klein 1617, 1622; Walde—Hofm. II 686. — Див. ще **тітул**.

[тильнес] «рід страви: рибний фарш» Бі; — запозичення з російської мови; р. *тёльное* «рибний фарш; страва з рибного фаршу», [те́льное] «тс.» утворене від *те́льный* «тілесний», [те́льной] «тс.»; назва зумовлена тим, що риба очищається від кісток, використовується лише її м'ясо (тіло). — Див. ще **тіло**.

[**тильчіба**] (бот.) «блювотний горіх, *Strychnos nux vomica* L.», ст. *кильчибогъ* «тс.»; — р. [тельчибух] «блювотний горіх»; — варіант назви [кучелѣба] «тс.», співвідносної з р. [кучеляба], п. *kulczyba*, ст. *kylczabuga*, *kuczylabuka*, ч. *kuščiba* «тс.» і запозиченої, очевидно, з татарської мови; тат. *кучилабука* зводиться до ір. *kučla*, *kučula*, хінді *kučula*, бенгалі *kučila* «тс.». — Фасмер II 437—438; Попов Ист. лекс. 29—30; Вгӱскнер 281. — Пор. **кучелѣба**.

тилягі (заст.) «лати»; — неясне.

тимáха — див. **тимáха**.

тимофіївка (бот.) «*Phleum* L.», [тимофеївка] «тимофіївка лучна, *Phleum pratense* L.» Мак, [тимофійка, тимофейка, тимка] «тс.» Мак, [тимотка] «тимофіївка» Куз; — р. *тимофеевка* «тимофіївка», *тимофеева трава*, бр. *цімафеейка* «тс.», п. *тумотка* «тимофіївка лучна», *тумотежка* «тс.», слц. *тумотежка* «тимофіївка», болг. *тимотейка* «тс.»; — пов'язане з ім'ям Тимофія Ганзена, який першим звернув увагу на чудові кормові якості цієї трави; пор. також нім. *Thimotheusgras* «тимофіївка», англ. *Timothy-grass* «тс.». — Machek Jm. rostl. 291; Нейштадт 101; Klein 1619. — Див. ще **Тимофій**.

Тимофій (чоловіче ім'я), [Темко́], *Тіміш* УРС, Шейк, *Тимко́*, [Тимось, *Тимотей* Нед, *Тимóфтій* (Ме)], *Тимóха*, *Тимўсь*, [Томко́] Шейк, Нед, ст. *Тимохъ* (1438), *Тимошъ* (1471), *Тимовей*, *Тимофтій* (1491), *Тимовей* «честь Б(о)жа(я), Б(о)го(мъ) почте(нь) а(бо) дорогій Б(ог)у» (1627); — р. *Тимофѣй*, бр. *Цімафѣй*, др. *Тимовей*, п. *Тумотеusz*, ч. *Timotheus*, слц. *Timotej*, болг. *Тимотей*, *Тимофѣй*, м. *Тимотеј*, *Тимотије*, схв. *Тимотеј*, *Тимотије*, слн. *Timotej*, стсл. **Тимоѣен**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Τιμόθεος* (букв. «який шанує Бога») складається з основ *τίμη* «честь, пошана; ціна; помста, кара», спорідненого з ав. *каēпā-* «помста, кара», лит. *каіпа* «ціна», псл. *сѣпа* «тс.», укр. *ціна*, і *Ѣ-*

Ѣ- «бог». — Вл. імена 89; Беринда 237; Петровский 208; Спр. личн. имен 461; Илчев 484. — Див. ще **теїзм**, **ціна**.

тимпáн «стародавній ударний музичний інструмент, вид литавр», (заст.) *тимпáнник* Г, Нед; — р. болг. *тимпáн*, бр. *тымпáн*, др. *тумпанъ*, п. слц. *тумпан*, ч. *tumrán*, м. *тимпан*, схв. *тимпани*, слн. *tímpan*, стсл. **тѣпанъ**; — запозичення з грецької мови; гр. *τύπανον* «вид барабана» є похідним від *τύπτ-*, назалізованої форми основи *τύπ-* «удар; відбиток». — СІС² 825; Фасмер IV 59; ГСЭ II 283, III 207; Горяев 367; Коралиński 1009; Holub—Lyer 495; РЧДБЕ 722; Вујаклија 952; Klein 1669. — Див. ще **тип**.

[**тімуш**] «наче, неначе, мов, немов, ніби» Шейк, Нед; — очевидно, результат стягнення виразу *ти мовиш*. — Див. ще **мóва**, **ти¹**. — Пор. **мов¹**.

[**тим'ян**] (бот.) «чебрець звичайний, *Thymus serpyllum* L.» См, [тимкан, тімян] «тс.» Мак; — р. *тимьян*, [темьян, тимиан, тімон] «тс.», бр. [сіміан] «чебрець український, *Thymus ucrainicus* Клок», [ціміяк] «тс.», др. *тьмьянъ* «пахуча смола, фіміам», *темьянъ*, *тимьянъ* «тс.», ч. *туміан* «чебрець»; — результат видозміни др. *фіміянь* «фіміам», зумовленої впливом лат. *thūtiāta* «пахуче куріння, фіміам», що походить від гр. *θυμίαμα* «куріння», пов'язаного з *θυμός* «дух; (ст.) дим». — Frisk I 692—693. — Див. ще **дим**, **фіміам**.

тин «загорожа; [дерев'яне облицювання стінок колодязя НикНикБЛ]», *тиніна*, *тіння*, [тіння] «матеріал для огорожі» О, [тиня́нка] «дошка в паркані», [тинóвка] «облицювання стінок колодязя» НикНикБЛ, [тині́ти] «обгороджувати тином», [заті́н] «перегородка з очерету, що ставиться в річці, щоб затримати рибу», [заті́нщик] «робітник, що споруджує мур для фортеці» Ж, [обтині́ти] «обгородити тином» Ж, [обтині́чити] «тс.» Ж, *перетинка* «перегородка», *переті́нок*, [поті́нок] «прохід між будівлею і загоро-

жею» НикНикБЛ, *попідті́нню*; — р. бр. *тын* «тин», др. *тынъ* «огорожа, паркан; стіна», п. [tyn] «тин», ч. *týn*, слц. *týnie*, полаб. (vå)tājn «тс.», схв. *тйн* «перегородка, внутрішня стінка», слн. *tín* «дошата перегородка», стсл. **тынъ** «перегородка»; — псл. *тынъ*; — запозичення з германських мов; дісл. *tún* «садиба, двір, сад», дангл. днн. *tún* «огорожа», двн. *zūn* «огорожа, паркан», нвн. *Zaun* «тс.» споріднені з ірл. *-du-pun* «фортеця»; висловлюється також думка (Мартынов Сл.-герм. взаимод. 145—153) про запозичення германських відповідників з праслов'янської мови, в якій псл. *тынъ* було пов'язане з *tyti* «густо рости» і первісно означало «густі зарості». — Фасмер—Трубачев IV 132; Горяев 382; Brückner 589; Machek ESJC 664; Skok III 471; Кри-тенко Вступ 531; Mikl. EW 370; Kiras-ky GLG 189—190; Uhlenbeck AfSIPh 15, 492; Stender-Petersen 253—254; Schwarz AfSIPh 42, 275—276.

[**тіна**] (бот.) «різні види водорості Confervae Ag.» Шейк, Нед, Мак; — р. *тіна* «твань, баговиння», [Confervae Ag.], бр. *ціна* «твань, баговиння», др. *тина* «болото, багно, твань», ч. ст. *tina*, болг. *тінья*, м. *тиња*, стсл. **тина** «тс.»; — псл. *tina* < **timna*, пов'язане з **timu* «болото, багно, твань», пор. р. [тимéньє], др. *тимъно*, *тимъниє*, ч. ст. *tumenec*, *temenec*, вл. *tymjo*, нл. *tyńe*, стсл. **тимъно**, **тимъниє** «тс.»; далі зіставляється з гр. *τίλος* «рідкий кал», двн. *theisk* «гній, кал, сміття», *deisk* «тс.», дангл. *dípaп* «намокати», дісл. *рі́да* «відтавати, розтоплювати», *рі́дг* «відталий» (Lidén IF 19, 356—357; Lidén Agm. St. 109; Persson Beitr. 463—464; Specht 21; Trautmann 323; Holthausen Awn. Wb. 315; Charpentier MO 13, 14), з гр. *τέλμα* «стояча вода, болото, багно», вірм. *tilm* «тс.» або гр. *τίφος* «болото, багно» (Machek ESJC 639), з дінд. *stimáh* «нерухомий», *stimitah*, *timitah* «тс.», *stíyā* «стояча вода», *styāyatē* «замерзає, твердіє» (Ильинский РФВ 69, 22—23); недостатньо обгрунтованим є

пов'язання з псл. *tylëti* «тліти» (Solmsen KZ 35, 478). — Фасмер IV 58, 59; Черных II 244; Младенов 633—634; Pedersen KZ 38, 351; Mühl.—Endz. IV 203; Meillet Etudes 447; Fick III 184; Ильинский РФВ 63, 333.

[**тиндара**] (бот.) «дурман, *Datura stramonium* L.» Мак; — пов'язане з [*дендэра*] «тс.» (див.).

[**тіндель**] «підтока у возі» Нед; — неясне.

тінди-рінди (вираз на позначення пустої балаканини), *трінди-рінди* «тс.»; — звуконаслідувальне утворення; паралельне до [*тиріри*] (вигук для позначення розмови, бесіди), [*тидрі-тана*] (приспів у пісні), [*ти-ди-ді*] «тс.», п. [tynɔɔynɔɔ] (вигук бігуна, що біжить попереду санок при катанні на Масляну), [tyɔɔyɔɔ yɔɔy] (приспів), болг. м. *тінтири-мінтири* «тари-бари, теревені, балаканина». — Пор. **тиріри**.

[**тинині**] (танечний приспів); — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*ти-ди-ді*] (приспів у пісні).

тинівка (орн.) «завирушка, *Prunella Vieill.*»; — похідне утворення від *тин*; назва зумовлена, очевидно, тим, що під час співу самець часто сидить на тину; пор. іншу назву цього птаха — [*плітнівка*] Шарл. — Див. ще **тин**.

тинктюра «настоянка лікувальної речовини на спирті або ефірі»; — р. болг. м. схв. *тинктюра*, бр. *тынктюра*, п. *tynktura*, ч. *tinktura*, слц. слн. *tinktúra*; — запозичене з німецької мови; нім. *Tinktur* «тинктура, розчин; настоянка» походить від лат. *tinctūra* «фарбування; розведена фарба», пов'язаного з *tingo*, -ere «змочувати, зволожувати; фарбувати», спорідненим з гр. *τέυω* «змочую, зволожую», двн. *thupkōn* (*dunkōn*) «умочати», свн. *tupken* (*dupken*), нвн. *tupken* «тс.». — СІС² 825; СЧС 299; Фасмер IV 59; Смирнов 290; Kopaliński 1009; Младенов 634; РЧДБЕ 723; Вуяклија 953; Gr. Fwb. 763; Walde—Hofm. II 684.

[**тинутися**] «ударитися; статися»; — очевидно, псл. *ti(p)ṇṇti «ударити», пов'язане чергуванням голосних з *te(p)ti «бити»; пор. р. [tínpatъ, tǐpnуть] «легенько ударити», п. [cierpać, cierać, cirać] «ударити», нл. тураś «тихо стукати, битися»; сумнівне тлумачення р. [tínpatъ, tǐpnуть] (Фасмер IV 60) як звуконаслідувального утворення. — Див. ще **ся¹**, **тепті**.

тиньк «штукатурка», тинк, [треньк Корз, тринк Нед] «тс.», тинька́р «штукатур», [тринка́р] «тс.» Нед, тинькува́ти «штукатурити», [тинькува́ти, тимькува́ти, тринькува́ти] «тс.» Нед; — бр. тынк «штукатурка», п. тупк «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. Tünche «штукатурка» походить від лат. tunica «туніка; оболонка, шкірка», що виникло з *stupica, запозиченого з арамейської мови, очевидно, через посередництво фінікійців; арам. kittūnā зводиться до гебр. kuttōpeth «тс.», звідки походить також гр. χιτών «хітон; шкіра, оболонка». — Richhardt 108; Шелудько 48; СЧС 299; Brückner 589; Kluge—Mitzka 798; Klein 1664. — Пор. **хітон**.

тинятися СУМ, Нед, [тинятись] «шкандибати» ЛексПол, [стинатися] «тинятися» Нед; — очевидно, результат видозміни форми *тинутися «тихенько ходити, тинятися», що виникло з псл. *ti(p)ṇṇti «ударити; тихенько ходити», пов'язаного чергуванням голосних з *te(p)ti «бити», а також з *търръть «топіт», *търрътати «топтати», *търрати «топати»; пор. р. [tínpatъ, tǐpnуть] «легенько ударити; іти тихенько, навшпиньки, крастися», п. cierać (cierać) «ударити»; [cirać] «іти тихенько, але безперервно» (про дощ), нл. туротаś «тихо стукати; дріботіти, шкандибати», схв. тѣпсти се «тинятися». — Див. ще **ся¹**, **тепті**, **топати**. — Пор. **тіпати**.

тип, тина́ж, тиніза́ція, тино́вій, тинізува́ти; — р. болг. м. тип, бр. тып, п. ч. слц. вл. тур, схв. тѣп, слн. тір; — запозичення із західноєвропей-

ських мов; нім. Тур «тип, прототип; зразок», фр. type «тс.» походять від пізнолат. tyrus «образ, зображення», яке зводиться до гр. τύπος «удар; відбиток», пов'язаного з τύπτω «б'ю», спорідненим з дінд. tōpati (tupāti, túmpati, tumpāti) «штовхає», лтс. staūpe «сліди кінських копит», псл. *търръть «топіт», *търрати «топати». — SIC² 825; Коваль 167—168; Hüttl-Worth 14, 15; СЧС 299; Фасмер IV 60; Kopaliński 1009; Brückner 589; Holub—Kop. 399; Holub—Lyer 495; Младенов 634; РЧДБЕ 723; Вуяклија 953; Kluge—Mitzka 799; Dauzat 733—734; Frisk II 945—946. — Див. ще **топати**. — Пор. **лінотіп**, **монотіп**, **прототіп**.

[**тіпати**] «повільно іти» Ж; — р. [tínpatъ] «тихенько іти, навшпиньки, крастися», п. [cirać] «іти тихенько, але безперервно (про дощ)», нл. туротаś «тихо стукати; дріботіти, шкандибати», схв. тѣпсти се «тинятися»; — псл. tipati «тихенько ударяти, тихенько йти», пов'язане чергуванням голосних з *te(p)ti «бити», *търръть «топіт», *търрътати «топтати», *търрати «топати». — Див. ще **тепті**, **топати**. — Пор. **тинятися**.

[**тіпець**]: у виразах [вхопіти тінцю] «потрапити на слід, на шукану дорогу», [дати тінцю ко́му] «дати перцю, висікти»; — пов'язане з [tínpati] «повільно йти», яке в минулому мало ще значення «ударяти»; пор. [тинутися] «ударитися» (з *ti(p)ṇṇti «ударити»). — Див. ще **тіпати**.

тіптися, тинсті́ — див. **тепті**.

типчак (бот.) «костриця борозниста, Festuca sulcata L.», тине́ць, тинчинá «тс.», [тінчак] «костриця овеча, Festuca ovina L.», [тінчинá] «мурава, газон», кине́ць «келерія, Koeleria Pers.» РУС Бот; — р. тинчак «костриця борозниста», [тинец], бр. цінчак, [цінец] «тс.»; — виводиться від каз. тебін «трава, що залишилася під снігом». — ССРЛЯ 15, 455; Шипова 321.

тир¹ «приміщення для стрільби в ціль»; — р. тир, бр. цір; — запозичення з французької мови; фр. tir «стрілян-

ня, постріл; тир» пов'язане з дієсловом *tirer* «тягти; стріляти», що виникло з нар.-лат. **tirare* «тс.» (пор. іт. *tirare*, ісп., порт. *tirar*) неясного походження. — СІС² 826; Черных II 244; Dauzat 711; Klein 1620. — Пор. **тира́да, тира́ж, тирбушо́н, тире́.**

[**тир²**] «гусениця молочаю, *Egusa euphobiae*»; — неясне; можливо, виникло з [*ти́ртир*] «вид гусениці, яка шкодить винограду» (пор.).

[**ти́ра**] «велика очеретяна загорода у вигляді майже зімкнутого кола, яка стоїть у воді для вилову риби», [*ти́ря*] «загорода з очеретяних щитів для вилову риби» Дз; — неясне.

тира́да; — р. болг. м. схв. *тира́да*, бр. *тыра́да*, п. *tyrada*, ч. слц. слн. *tiráda*, вл. *tirada*; — запозичення з французької мови; фр. *tirade* «тирада» походить від іт. *tirata* «протягання; тирада», пов'язаного з *tirare* «тягти», що виникло з нар.-лат. **tirare* (пор. фр. *tirer*, ісп. порт. *tirar* «тс.») неясного походження. — СІС² 826; Фасмер IV 60; ССРЛЯ 15, 456; Kopaliński 1009; Holub—Lyer 482; РЧДБЕ 723; Вуяклија 953; Dauzat 710, 711. — Пор. **тир¹, тира́ж, тирбушо́н, тире́.**

тира́ж; — р. болг. м. *тира́ж*, бр. *тыра́ж*, ч. слц. *tiráž*, схв. *тира́жа*, *ти́рәж*, слн. *tiráža*; — запозичення з французької мови; фр. *tirage* «тягнення; тираж» є похідним від *tirer* «тягти», що виникло з нар.-лат. **tirare* (пор. іт. *tirare*, ісп. порт. *tirar* «тс.») неясного походження. — СІС² 826; Черных II 244—245; Фасмер IV 60; Holub—Lyer 482; Младенов 634; РЧДБЕ 723; Вуяклија 953; Dauzat 710, 711. — Пор. **тир¹, тира́да, тирбушо́н, тире́.**

тира́н, тира́нство, тира́нія, тира́ничний, тира́нити, тира́нствувати, тира́нізува́ти; — р. *тира́н*, бр. *тыра́н*, п. ч. слц. вл. нл. *тыган*, болг. *тира́н, тира́нин*, м. *тиран*, схв. *ти́ран, тира́нин*, слн. *tirán*; — запозичення з грецької мови; гр. *τύραννος* «тиран, самодержець» походить з однієї із мов Малої Азії. — СІС² 826; Огієнко РМ 1939/1,

43; Hüttl-Worth 14; ССРЛЯ 15, 459; Горяев 367; Brückner 590; Kopaliński 1009; Machek ESJC 664; Holub—Lyer 495; Младенов 634; РЧДБЕ 724; Вуяклија 954; Frisk II 946—947; Klein 1671.

[**тиратися**] «поневіряться» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. *tyrać się* (*terać się*) «поневіряться», *tyrać* (*terać*) «марнотратити, розтринькувати; поневіряти, знущатися», укр. *теря́ти* «губити, втрачати». — Brückner 568. — Див. ще **ся¹, теря́ти.**

[**ти́рба**] «кров; рід каші з кукурудзяної муки» Нед; — неясне.

[**тирбушо́н**] «штопор, пробочник» Куз, [*трибушо́н*] «тс.» Г, Нед; — п. *tyrbuszon*, болг. *тирбушо́н*; — запозичення з французької мови; фр. *tire-bouchon* «штопор, пробочник» складається з основ *tire*, пов'язаної з *tirer* «тягти», що виникло з нар.-лат. **tirare* (пор. іт. *tirare*, ісп. порт. *tirar* «тс.»), і *bouchon* «затичка, пробка», пов'язаної з фр. ст. *bouche* «жмут (листя, трави)», що виникло з нар.-лат. **bosca*, пов'язаного з слат. *boscus* «кущ, хаша», запозиченого із західногерманських мов (пор. днн. двн. *busc*, свн. *busch*, *bosch(e)*, нвн. *Busch*, сангл. *bussh*, *bosch*, *busk*, англ. *bush* «тс.»). — Brückner 589; РЧДБЕ 724; Dauzat 95, 100; Klein 212. — Пор. **тир¹, тира́да, тира́ж, тире́.**

тирва́к — див. **те́рло¹.**

тире́; — р. болг. м. *тире́*, п. *tiret*, ч. *tiré*, *tiret*, слц. *tiré*; — запозичення з французької мови; фр. *tiret* «тире» пов'язане з *tirer* «тягти», що виникло з нар.-лат. **tirare* (пор. іт. *tirare*, ісп. порт. *tirar* «тс.») неясного походження. — Черных II 245; Фасмер IV 60; Kopaliński 979; РЧДБЕ 724; Dauzat 711. — Пор. **тир¹, тира́да, тира́ж, тирбушо́н.**

тириме́дія — див. **інтерме́дія.**

[**тиринтіти**] «розводити теревені, базікати» Па, [*тириндіти*] «тс.» Ме; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*тарандіти*] «тріщати, стрекотати, відстукувати», р. [*тырандаты*] «торохтіти», *тарантіть* «тс.»). — Фасмер IV 21.

ти́рири (вигук для позначення розмови, бесіди; [гучна забава; радість O]), [тири́рири] (вигук для позначення гри на скрипці), [тири́кати] «погано грати на скрипці», [тири́рїкати] «тс.», [тирлі́гач] «поганий музикант, переважно скрипаль»; — р. [тыры́каты] «базїкати, теревенити, брехати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до тї́нди-рї́нди, [тарарáкати] «видавати звук тарара; повторювати одне і те ж; говорити дурниці», р. [тарарá, тарары́] «пусте базїкання», [тарары́каты] «базїкати, говорити дурниці; розмовляти і жартувати», бр. [тарарá] «барабанний бїй; багатомовна балаканина». — Пор. тї́нди-рї́нди, тї́лікати.

ти́рити¹ «тягти, волочити; тикати, совати», [вти́рити] «увїпхнути, всунути» Ж, [втиркáтися] «вмішуватися» Ж, [втиркї́н] «проноза, пролаза» Ж, [насти́рити] «нав'язати», [порозти́рювати] «порозтринькувати», [сти́рить] «украсти» Чаб; — р. ты́рить «цупити, тирити»; — запозичення з румунської мови; рум. tígї «тягти, таскати; волочити, тягнути за собою», як і молд. тыры́ «тс.», зводиться до стсл. тьрж, трѣти «тру, терти». — Scheludko 143; Vrabie Romanoslavica 14, 177; СДЕЛМ 443; DLRM 864. — Див. ще тє́рти.

[ти́рити²] «їти поспїшаючи, не звертаючи ні на що і ні на кого уваги Па; гнати Си», [насти́рти] «закортїти», [насти́ртися] «домогтися», [насти́рати] «домагатися, наполягати», [насти́ритися] «набриднути», насти́ра, насти́рливий, насти́рний; — р. ты́рить] «поспїшно їти»; — очевидно, пов'язане з болг. тї́ря «гнати, проганяти», тє́рам «гнати, підганяти», м. тє́ра «гнати, переслідувати», схв. тє́рати, слн. tírati, с.-цсл. тѣрати «тс.». — Див. ще тє́рїти.

[ти́рка¹] «птах з обтрїпанним пїр'ям», тї́ркавий «(про птаха) з обтрїпанним пїр'ям; (про дерево, лозу тощо) з гїлками, що стирчать в усї боки; [нікчемний, гидкий, жалюгідний Чаб]», тиркáтий «тиркавий; [забїйкуватий] Пі»; —

очевидно, пов'язане з тирчáти «стирчати» (див.).

ти́рка² — див. тáрка.

ти́ркавий — див. тї́рхáвїти.

ти́ркати, тиркотї́ти «трїщати», [тирчáти] «трїщати, скрипіти; кричати (про дрозда, цвіркуна)»; — р. ты́ркаты «тиркати», тырк «вигук на позначення уривчастих звуків, що видаються цвіркуном, деякими птахами», п. terczeć «трїщати, скрипіти; багато і швидко балакати, торохтїти», [tyrczeć, tyrczyc] «тс.; шелестїти», слн. t́rkati «стукати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до теркотáти, теркотї́ти, п. terkotać «торохтїти», слц. trkotat' «тс.». — Пор. тє́ркотáти.

[ти́ркач] (орн.) «дрїзд омелюх, Turdus viscivorus L.» Шарл, тирч, [тирчáк] «тс.»; — похідне утворення від тї́ркати (крик дрозда — тrrrrr); пор. назву [тї́скучий дрїзд] «тс.» Шарл. — Див. ще тї́ркати.

[ти́рку́та] (орн.) «степовий дерихвіст, Glareola nordmanni Fisch.», [тирку́шка] «тс.»; — р. тиркї́шка «тс.»; — похідне утворення від тї́ркати (крик дерихвоста — «тїрлі» або «кїрлік, кїрлік»); пор. назву [кїрчик] «тс.» Шарл. — Див. ще тї́ркати.

тирлі́ч — див. тє́рліч.

ти́рло¹ «місце для відпочинку худоби, найчастїше біля водопою; лїгво, кубло звїрів; місце, де птахи токують або збираються для відпочинку, на ніч; [безладдя Л]», [тє́рло] «пасовище» Нед, [тї́рва] «токування Г; місце, де глухари токують Шух», [тї́рво] «токовище; місце, де птахи збираються для відпочинку, на ніч», тирлу́вати, [отє́рліти (худобу)] «влаштувати нічліг для худоби» Ж; — р. ты́рло «місце стоянки худоби під час спеки і вночі»; — запозичення з румунської мови; рум. tírlă «загїн для овець» походить з південнослов'янських мов; схв. трло «загїн, загорода, обора; місце зимівлі худоби», болг. [трло] «лїтній загїн для овець», пов'язані з псл. *tǫrti «терти», укр. тє́рти; помилковим є припущення Корша

(Bull. de l'Acad. d. Sc. Pbourg 1907, 768) про тюркське походження цього слова (тат. нол. tyrlau). — Scheludko 143; Vrabie Romanoslavica 14, 176—177; Фасмер IV 132; Шипова 338—339; Потєбня РФВ 2, 26; Ляпунов РФВ 76, 260; СДЕЛМ 442; DLRM 864. — Див. ще **тєрти**.

тірло² — див. **тєрло**¹.

тирілька «капелюх з невисокою тулією та невеликими полями; сорт яблуні, а також її плід», [карілька] «тиролька» Я; — р. тирілька, бр. цирілька; — похідне утворення від назви австрійської провінції Тироль. — ССРЛЯ 15, 465.

тирпán — див. **терпán**.

тірса¹ (з деревини); — р. тьірса «тирса (з піском)»; — очевидно, пов'язане з **тєрти**; пор. [тірша] «з'їди», [тєршить] «костриця». — Див. ще **тєрти**.

тірса² (бот.) «ковила волосиста, Stipa capillata L.; [ковила пірчаста, Stipa pennata L. ВеНЗн; осока, Carex L. Мак; торф ВеНЗн], [тирсина] (вид рослини) Нед; — р. тьірса «волосиста ковила», п. турса «тс.»; — очевидно, пов'язане з [дїрза] «стоколос», запозиченням з литовської мови (Лаучюте 12; Smuļkova LP 14, 64). — Фасмер IV 132.

[тіртир] «вид гусениці, що шкодить винограду» Шейк, Нед; — р. [тырттыр] «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. tirtil «гусениця» виводиться (Petersson Ag. Agr. St. 84—85) від вірм. t'rt'ur «тс.» — Фасмер IV 132; Шипова 339; Дмитриев 548.

тирх — див. **терх**¹.

[тірхавіти] «марніти, худнути, хиріти» Нед, ВеНЗн, [тірхавий] «жалюгідний; змарнілий» ВеНЗн; — неясне.

[тірхати] «розкидати Шейк, Г; ворухити (солому) О», [тирхатий] «крислатий, розлогий (про дерево); розтріпаний, розкуйовджений; недбалий, неохайний», [розтірханий] «розтріпаний» Нед; — р. [обтерхать] «обтріпати, обрвати (одяг)», п. заст. tarčhać «тріпати»;

ти»; — псл. *tʰxati «тріпати, рвати», що являє собою розширення кореня *ter-«терти» (*ter-s); — очевидно, споріднене з лит. taršyti «тріпати, теребити, смикати». — Варбот Етимологія 1971, 12—14. — Пор. **торсати**.

тирч, **тирчак** — див. **тирках**.

тирчати «стирчати», [тирч] «стоян, на який кладуть дерев'яну підвалу дерев'яного будинку», тирчак; — р. торчать «стирчати», бр. тарчаць, тырчаць, др. торчати, п. [terczeć], ч. trčet, слц. trčat'; — псл. *tʰgčati «стирчати», пов'язане із *stʰgčati «тс.»; недостатньо обґрунтованим є зближення з ч. tučit se «стирчати» (Machek ESJČ 650). — Див. ще **сторч**.

[тірша] «з'їди»; — очевидно, пов'язане з **тєрти**; пор. [тєршить] «костриця». — Див. ще **тєрти**.

тис (бот.) «Taxus L.», [тис] «тис звичайний, Taxus baccata L.», [тісина] «тисове дерево Г, Нед; тис звичайний ВеНЗн; плаун сплющений, Lycopodium complanatum L.», [тисинина] «тисове дерево» Нед, тисові, [тисоваті] «тисові» Нед, [тісина] «тис» Нед, [тисавий] «схожий на тис, біло-жовтий» Нед, [тісий] «тисовий» Нед, [тисійський] «тс.» О; — р. болг. тис «тис», бр. цис, п. cis, ч. слц. tis, вл. čis, нл. šis «тс.; яловець», м. тиса «тис», схв. тис(а) «тис; модрина», слн. tisa, [tis] «тис», стсл. тиса «кедр»; — псл. tisъ не зовсім ясного походження; — найчастіше зіставляється з лат. taxus «тис» (Фасмер IV 61; Горяев 367; Machek ESJČ 643; Holub—Kop. 385; Holub—Lyer 482; Schuster-Sewc Probeheft 48—49; Младенов 634; Skok III 473; Критенко Вступ 503; Mikl. EW 357; Trautmann 323; Walde—Hofm. II 653; Гамкрелідзе—Иванов 629), але при цьому виникають труднощі фонетичного порядку; є підстави і слов'янську, і латинську форми вважати запозиченнями з якоїсь невідомої мови (Дзензелівський ЛБ II 66; Фасмер IV 61; Sławski I 103; Moszyński PZJP 24, 45—53); заслуговує на увагу зіставлення (Meneg 205—206)

з протоурало-алтайським *taqsa/ tyqsa «кедр, модрина, яловець» і припущення генетичного зв'язку на ностратичному рівні; у такому разі видається можливим і пов'язання псл. *tišъ* (< *tigs-) з п. *ciğiędź* «хаща» (Brückner 64; KZ 48, 222; Schuster-Sewc Sł. Wortst. 19).

[тисáнка] (ент.) «одноденниця довгохвоста, Ephedra L.» Нед; — неясне.

ті́скати, *ті́снути*, [ті́сти] «тискати; тягти, нести» Шейк, Нед, *тиск*, [тискаві́ця] «кривавий понос», [ті́скавка] «щипчики для роздавлення горіхів», [ті́сканка] «прес» ВеУг, [тиска́р] «друкар» Нед, [тиска́рня] «друкарня; виноградний прес» Нед, [тиска́рство] «друкарська справа» Нед, [тисні́на] «тісна» Нед, *ті́снява*, [тись] «тиск», [втиск] «тиск» Ж, [втиску́н] (ент.) «гробарик, могильник, Pterostichus» Ж, *втиснений*, *втиснутий*, *відтиск*, [до́тисок] «тиск, утиск» Ж, *затиск*, *затиска́ч*, *затіскувач*, [на́тиск] «натиск» Ж, *на́тиск*, *натиска́ч*, [на́тисливий] «насильницький» Ж, [на́тиски] «натискуючи», *нестісливий*, *обтиск*, *обтиска́ч*, [о́дтиск] «відбиток» Куз, *підтиск*, *підтискний*, *по́тиск*, [по́тисок] «потиск» Нед, [повті́скувати] «повпихати», [прі́тисти] «притиснути», [прі́тис] «спокусник жінки» Нед, *прі́тиск*, *прітиска́ч*, *прітискний*, *прі́тиснений*, *прі́тиснутий*, [прі́тискуватий] «сильний, енергійний, наполегливий» Нед, [прі́тисний] «бідний», [ро́зтиск] «потоншення» Куз, *розтискний*, *розті́снений*, *розті́снутий*, [стис] «стиск» Нед, *стиск*, *стиска́ч* (тех.), [сті́ски] «стиснення в грудях, ядуха; рід ножиць для стрижки овець Г; задишка Нед», [сті́ски] «ангіна» ВеБ, [стисньо́ва] «стиск, тиснява, давка» Нед, *стиска́льний*, *сті́скувальний*, *сті́слий*, *сті́сливий*, *стисний*, [спрі́тисний] «виразний Пі; сильний, енергійний, наполегливий Нед», *у́тиск*, [у́тиска́ч] «переслідувач, гнобитель» Нед, [у́тиск] «обійми» Куз; — р. *ті́скаць*, *ті́снуть* «тискати, тиснути», бр. *ці́скаць*, *ці́снуць*, п. *ciskać*, *cisnać* «тс.», ч. *tisk-*

pout «тискати», слц. *tískat'*, *tisnúť* «тискати, тиснути», вл. *čískać*, *čísnúć* «кидати, кинути», нл. *śiskaś* «тискати, кидати», *śisnuś* «стиснути», болг. *сті́скам* «тискати, стискати», *сті́сна* «стиснути», м. *тиска* «тискати», *стиска* «стискати», *стисне* «стиснути», схв. *ті́ска-ти* «тискати», *ті́снути* «стиснути», слн. *tískati* «тиснути, друкувати», цсл. **ті́скати**, **ті́снати** «тискати, тиснути»; — псл. *tiskati*, **tisknoti*, пов'язане чергуванням голосних з **těsknъ* «тісний»; дальші зв'язки неясні. — Фасмер IV 62; Черных II 245; Брандт РФВ 25, 28; Sławski I 104; Brückner 64; Machek ESJC 644; Holub—Kop. 385; Schuster-Sewc Probeheft 49; Младенов 609; Skok III 473—474; Mikl. EW 357. — Пор. **ті́сний**.

ті́снути — див. **ті́скати**.

ті́сяча, *ті́сячина* «тисячка», [ті́сячина] «одна тисячна, тисячна частина» Нед, *ті́сяцький*, *ті́сячник*, [ті́сяшня] «тисяча» Нед; — р. бр. *ті́сяча*, др. *тысяча*, п. *tysiac*, ч. слц. *tisíc*, вл. *tysac*, нл. *tysec*, болг. ст. *ті́сеца*, схв. *ті́сућа*, слн. *tisoč*, стсл. **ты́сашта**, **ты́сашти**, **ты́сашта**, **ты́сашти**; — псл. **tyšetja*, **tyšetjъ*, **tysotja*, **tysotjъ*; — споріднене з прус. *tūsimtons* (зн. в. мн.) «тисяча», лит. *tūkstantis*, лтс. *tūkstuotis*, гот. *þūsundi*, днв. *dūsund*, нвн. *Tausend* «тс.»; виводиться від іє. **tu-k'mt-ia*, букв. «велика сотня», утвореного з **tū(s)*- (звідки псл. **tyti* «гладшати, набухати») та **kmtom* «сто» (Brugmann Grundriss II 2, 48; Machek ESJC 643—644; Holub—Kop. 385; Skok III 474; Meillet MSL 14, 372; Trautmann 332; Mühl.—Endz. III 279; Karulis II 436—437; Fraenkel 1135—1136; Balticosl. 2, 60; ZfSlPh 20, 280—281; IF 50, 98; Bugge PBrB 13, 327; Kluge—Mitzka 774—775); помилковим є припущення (Hirt IF 6, 344—345; PBrB 23, 340; Vaillant RES 24, 184) про запозичення з германських мов. — Фасмер IV 133; Черных II 275—276; Горяев 382; Brückner 590; Holub—Lyer 483; Младенов 634; Mikl. EW 370;

Общ. лексика 276—284; Кристенко Вступ 522; Kiparsky GLG 88.

Тит (чоловіче ім'я), *Титко́*, ст. *Тітъ* «ч(ес)ти достои(н) а(бо) учти-вы(и)» (1627); — р. м. *Тит*, бр. *Цит*, п. *Tytus*, ч. слц. *Titus*, болг. *Титъо*, **Тит*, схв. *Тит(о)*, слн. *Tit(o)*, стсл. **Титъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Τίτος* походить від лат. *Titus*, очевидно, пов'язаного з *titulus* «шана, честь, слава». — Вл. імена 90; Беринда 237; Фасмер IV 62; Петровский 209; Илчев 485. — Див. ще **тіту́л**.

титан¹ «божественний велетень у грецькій міфології; винятково видатна, героїчна особа», *титанічний*; — р. болг. *титан*, бр. *тытан*, п. *tytan*, ч. слн. *titán*, слц. вл. *titan*, м. *титан*, схв. *тїтан*; — запозичення з грецької мови; гр. *Τίταν* «Титан (син Урана і Геї, бог сонця)» утворене від *τῆτώ* «сонце, день», що, очевидно, є запозиченням з малоазійського джерела. — СІС² 827; Черных II 245; Kopaliński 1010; РЧДБЕ 724; Вујаклија 954; Frisk II 904; Klein 1621.

титан² (хімічний елемент), *титаніт* (мін.); — р. болг. *титан*, бр. *тытан*, п. *tytan*, ч. *titan*, слц. слн. *titán*, м. *титан*, схв. *тїтан*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *titanium* було утворено німецьким хіміком М. Клапротом (1795) на честь міфічної цариці ельфів Титанії; виводиться також (Фигуровский 127; Sł. węg. obsyeh 786; Holub—Lyer 483; РЧДБЕ 724; Klein 1621) від гр. *Τίταν* (міфологічне) «Титан» або (Черных II 245) від гр. *τίτᾱ-вос* «крейда, вапно, гіпс». — Волков 39. — Пор. **титан¹**.

титан³ «великий кип'ятильник»; — р. *титан*, бр. *тытан*, п. *tytan*; — назва, пов'язана з *титан* «велетень», що виникла як фабрична марка. — ССРЛЯ 15, 472. — Див. ще **титан¹**.

ти́тар, [*ктї́тор*] «титар» Нед, *ти́таренко*, [*титаренчиха*] «дружина титаренка» Шейк, Нед, *ти́тарі́ха*, *ти́*

тарівна, *ти́тарка*, [*ти́тарня*] «столик, де продають церковні свічки, комо́ра церковного старости», [*ти́тарство*] «посада церковного старости», *ти́тарюва́ти*, [*підти́тарій*] «церковний підстароста», [*підти́тарний*] «тс.», ст. *ктиторство* (1424); — р. *ти́тар*, *ктї́тор*, др. *ктиторъ* «засновник», болг. *ктї́тор* «титар; засновник», м. *ктитор* «засновник», схв. *ктитор*, стсл. **ктиторъ**, **хтиторъ** «тс.»; — запозичення з грецької мови; гр. *κτίτωρ* «засновник» пов'язане з дієсловом *κτίζω* «засновую, буду», спорідненим з дінд. *kṣéti* «перебуває, живе», ав. *šaēiti* «тс.», вірм. *šēp* «жилий». — Фасмер II 393; Горяев 172; РЧДБЕ 381; Вујаклија 491; Frisk II 35.

[**ті́ти**] «жиріти, гладшати»; — р. [*ты́ти*] «гладшати, товстіти», бр. [*тыць*], др. *тыти*, п. *tyć*, ч. *týt* «тс.», вл. *tyć* «процвітати», нл. *tyś* «тс., гладшати», схв. *тїти* «гладшати, товстіти, повніти», стсл. **тыти** «тс.»; — псл. *tyti* «гладшати, набухати», пов'язане з *tyľ* «тил», *tukъ* «тук»; — споріднене з лит. *tũkti* «жиріти, гладшати, товстіти», лтс. *tũkt* «пухнути, набрякати», кіпр. *tyfu* «рости», лат. *tumeo*, -ēre «бути розпухлим, набухлим», дінд. *tũ-ya-* «сильний, швидкий», *távaḥ* «сила», *tavīti* «він сильний», ав. *tavás-* «сильний»; іє. **tũ-*. — Фасмер IV 133; Brückner 587—588; Machek ESJC 665; Holub—Kop. 399; Skok III 474—475; Mikl. EW 367; Trautmann 331; Pedersen Kelt. Gr. I 178; Walde—Hofm. II 715—716. — Пор. **тил**, **товстї́й**, **тук¹**.

ті́тівка (сорт яблуні, а також яблука цього сорту); — бр. *ці́тайка*, болг. *ти́товка*; — запозичення з російської мови; р. *ти́товка*, [*ти́товское яблоко*] походить, можливо, від місцевої назви.

ті́тло «нарядковий знак», *ті́тла* «тс.»; — р. *ті́тло*, *ті́тла*, бр. *ці́тла*, др. *ти́тъла* «напис, надпис», *ти́тъль* «тс.», п. *tytel* «титло», ч. *titla*, болг. м. *ті́тла*, схв. *тї́тла* «тс.», стсл. **ТИ́ТЬЛА** «напис, надпис», **ТИ́ТЬЛЬ**, **ТИ́ТЬЛЬ** «тс.»;

— через церковнослов'янське посередництво запозичене із середньогрецької мови; сгр. τίτλος (τίτλον) «напис, надпис, заголовок» походить від лат. titulus «напис, надпис, заголовок; почесне звання» неясного походження: — Фасмер IV 62; ГСЭ II 281, III 202—203; КЭСРЯ 443; Kopaliński 1010; Holub—Lyer 483; Младенов 634; РЧДБЕ 724; Skok III 475; Walde—Hofm. II 686; Klein 1622. — Див. ще **тітул**. — Пор. **тільда**, **Тит**, **титр**.

титр, *титрув'альник*, *титрувати*; — р. *титр*, бр. *цітр*, ч. *titr*, слц. *titer*, болг. *титър*, схв. *титр*; — запозичення з французької мови; фр. *titre* «заголовок; титул; проба, якість, характеристика» виникло зі ст. *title* «тс.», що походить від лат. *titulus* «напис, надпис, заголовок; почесне звання» неясного походження. — СІС² 827; ССРЛЯ 15, 476; Holub—Lyer 483; РЧДБЕ 724; Вуяклија 955; Dauzat 711; Walde—Hofm. II 686; Klein 1621, 1622. — Див. ще **тітул**. — Пор. **тільда**, **Тит**, **тітло**.

тітул СУМ, Г, [*титула*] «звання, чин» О, [*титулятура*] «форма титулування» СЧС, Нед, *тітульний* СУМ, Г, *титулярний*, *титулувати*, ст. *титулъ* (1438); — р. болг. *тітул*, бр. *тытул*, п. *tytuł*, ч. слц. *titul*, вл. *tituł*, м. *титула*, схв. *тйтула*; — через польську мову запозичено з латинської; лат. *titulus* «почесне звання» етимологічно неясне. — СІС² 827; Hüttl-Worth 15; Фасмер IV 62; Горяев 368; Смирнов 290—291; Булыка 321; Brückner 590; Kopaliński 1010; Machek ESJC 644; Holub—Lyer 483; РЧДБЕ 724; Вуяклија 955; Walde—Hofm. II 686; Klein 1622. — Пор. **тільда**, **Тит**, **тітло**, **титр**.

тиф, [*тйфус*] «тиф» Нед, *тифозний*; — р. болг. *тиф*, бр. *тыф*, *тыфус*, п. вл. *tyfus*, ч. *tyf*, слц. *tyfus*, м. *тифус*, схв. *тйфус*, слн. *tifus*; — запозичення з новолатинської мови (медичної латини); нлат. *typhus* «тиф» походить від гр. *τύφος* «дим, чад; заціпеніння, потьмарення свідомості», пов'язаного з

τύφος «димити», *τυφλός* «сліпий», *τύφῶν* «вихор, ураган, смерч» неясного походження. — СІС² 828; Фасмер IV 63; Черных II 245—246; Горяев 368; ССРЛЯ 15, 482; Sł. wug. obcych 785; Holub—Lyer 495; РЧДБЕ 725; Frisk II 949—950, 950—951.

[**тйфтик**] «сорт вовняної тканини» Шейк, Нед; — п. *tyftyk* (*dyftyk*) «сорт шовкової або вовняної тканини», схв. [*тйфтик*] «сині нитки, синя бавовна; волокно»; — запозичення з турецької мови; тур. *tiftik* «тонка ангорська вовна», *diftik* «козяча вовна» споріднене з чаг. *tiftik* «ангорська вовна», походить від ар. *tiftiq* «м'яка і тонка вовна». — Макарушка 14; Brückner 588; Sł. wug. obcych 163, 785; Skok III 467; Mikl. EW 369; Lokotsch 162; Räsänen Versuch 479.

тіхий, *тихенький*, *тихоня*, *тіша*, [*тишак*] «гарна, тиха погода» Мо, *тишинá*, *тишкó*, *тихішати*, *тіхшати*, *тіхнути*, [*тишіти*] «тихомирити, створювати тишу» Нед, [*тишкуватися*] «шептатися?», [*тіхо*] «повільно» ВеУг, [*тіхонько*] «тихенько» Шейк, Нед, [*тихутко*] «тс.» тж, *тихцём*, *тішком*, [*втйхлій*] «тихий, спокійний» Нед, [*втйхати*] «утихати» Ж, *затйшнийй*, *затйш*, [*затйша*] «тиша» Я, [*затйшина*] «затишок», *затйшок*, *затйшиця*, *надтихати*, *невтишиймий*, *невтішнийй*, [*отйхати*] «утихомирюватися, лягати» Куз, *потйхоня* «тихоня», *потйхеньку*, *потйхенько*, *потйхесеньку*, [*потйхи*] «потиху», *потйхо*, *потйху*, *потйхше*, [*претйхий*] «дуже тихий, спокійний» Нед, *притйхлий*, *притйшений*, *притйхати*, *притйхти*, *притйшіти* СУМ, Г, *стіхлий*, *стіхати*, *стішати*, *стішитися* «стихнути, притихнути», [*стішіти*] «стихнути», *стішувати*, *стіха*, *стихачá*, *стихенька*, *стішка*, [*сутйхти*] «стихнути» Куз, *спідтіха*, *спідтішка*, *утйхати*; — р. *тіхий*, бр. *ціхі*, др. *тихъ*, *тихыи*, п. *cichy*, ч. слц. *tichý*, вл. *ćichi*, нл. *śichy*, полаб. *taixě*, болг. м. *тих*, схв. *тйх*, слн. *tih*, стсл. **тихъ**; —

псл. *tixъ* «тихий», пов'язане чергуванням голосних з *tuxnōti* «тухнути», *tēšiti* «тішити»; — здебільшого зіставляється з прус. *teisi* «честь», *teisingi* «гідний, достойний», *teisiskan* «поважність», лит. *teisūs* «справедливий», *tiesà* «правда», *tiēsti* «направляти, випрямляти», ірл. *toisc* «потреба, бажання»; первісне значення — «простий, прямий, рівний», звідки «слухняний, покірний, тихий», пор. іт. *piano* «плаский, рівний; тихий»; пов'язується також (Machek ESJC 643) з лит. *tylūs* «тихий», *tylėti* «мовчати», *tīlti* «затихати; замовкати, змовкати», лтс. *stilt* «заспокоїтися», нім. англ. *still* «тихий»; викликають сумнів зіставлення з дінд. *tūṣṇīm* «тихо» (Zubatý BB 17, 326; Младенов 634). — Фасмер IV 63; Черных II 246; Брандт РФВ 25, 28; КЭСРЯ 443; Sławski I 99; Brückner 61; Holub—Kop. 385; Skok III 468; Pedersen IF 5, 41; Wijk AfSIPh 37, 26; Mühl.—Endz. IV 124; Karulis II 399—400; Grünenthal AfSIPh 38, 138—139. — Пор. **тішити, тухнути**¹.

Тіхін (чоловіче ім'я), *Тіхон* УРС, Нед, [*Тіхно*] Нед, *Тішко*, ст. *Тыхъно* (1370), *Тыхонъ* (1430), *Тишко* (1454), *Тихон* (1483), *Тиша* (1491), *Тухонъ...* «пригожуючися..., з трафунку» (1627); — р. болг. *Тіхон*, бр. *Ціхан*, стсл. **Түхонъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Τύχων* походить від *τυχών* «удачливий, щасливець», дієприкм. від дієслова *τυχάω* «попадаю; маю удачу; щастя», спорідненого з лит. *daĩg* «багато», лтс. *daĩdz* «тс.», гот. *daug* «годиться», нвн. *taugen* «годитися, бути придатним», псл. **dugjъ* «дужий», укр. *дужий*. — Вл. імена 90; Беринда 237; Фасмер IV 64; Петровский 209; Спр. личн. имен 462; Илчев 485; Frisk II 940—941. — Див. ще **дужий**.

[**тіцько**] «тільки, стільки» ВеБ; — запозичення з польської мови; п. [*tyćko*] «стільки» пов'язане з *tyle* «тс.», що виникло з **tol'* «тс.» під впливом *ile* «скільки». — Brückner 589. — Див. ще **тільки**. — Пор. **тілекрót**.

тіцяти, тіцькати, тіцьнути, [тіцкати, тіцнути] «бити задніми ногами» Шейк, Нед, *тиць*; — бр. *тыцькаць* «тикати, тицяти», *тыцьнуць* «ткнути, тицьнути», слц. *tycat'* «торкати, торкатися», схв. *тыцати* «тс.», цсл. **тыцати** «тикати, штрикати»; — псл. *tycati* «тикати, торкати» пов'язане з *tykati* «тс.», видозміненим під впливом імператива *тысі*. — Мельничук ПСМ V 109. — Див. ще **тікати**.

[**тічба**] «юрба» СУМ, Нед; — результат видозміни форми [*тіжба*] «тс.», можливо, зближеного з *тічка*. — Див. ще **тіжба**.

[**тичіти**] «стирчати» ЛексПол; — ч. *tyčit se* «стирчати; видаватися; підніматися», слц. *tyčit' sa* «височіти, підніматися», слн. *tičati* «знаходитися, бути, стирчати»; — пов'язане з *тікати, витикатися, тічка*; пор. цитату: «Де вбив тічку, там і тичить». — Див. ще **тікати**.

[**тиш, а-тиш**] (вигук, яким гонять овець); — пов'язане з [*гиш*] «тс.» ЛЧерк, [*киш, а-кіш*] (вигук для відгону) Нед. — Див. ще **гиш, киш**.

ті — див. **ти**².

тіара; — р. болг. *тиара*, бр. *тыяра*, др. *тиара*, п. слц. вл. *tiaga*, ч. *tiaga*, схв. *тијара*, слн. *tiaga*, стсл. **тиара**; — запозичення з грецької мови; гр. *τιάρα* «тіара (головний убір персів)» походить з якоїсь східної мови. — СІС² 828; Фасмер IV 55; ГСЭ III 201—202; Kopaliński 977; Holub—Lyer 482; РЧДБЕ 722; Вуяклија 952; Frisk II 896.

[**тібіти**] «мало дати, дати на сміх» Шейк, Нед; — неясне.

[**тізю**] (вигук для підкликання теляти), [*цізю*] (вигук для підкликання корови) ВеЛ; — неясне; можливо, пов'язане з *теля*; пор. у тому ж говорі [*біцю*] (вигук для підкликання бика) ВеЛ від *бик*.

тік¹, [*такóвня*] «приміщення для молотьби» Л, [*тичóк*] «утопане або вирівняне місце Г; місце, де стоять вулики ЛЧерк; місце, де ввечері збирається молодь Нед», *точóк* «місце, де стоять

вулики», *токовій*, [натік] «земляна долівка в хаті» ДзАтл I, [перетічок] «тік» Л, [перетіччя] «місце в клуні, де молотять» Кур, [передтіччя] «місце перед током»; — р. бр. болг. *ток*, др. *токъ*, п. слц. діал. *tok*, стсл. **токъ**; — псл. *tokъ* «утоптани для молотби місце», букв. «місце бігу коней, за допомогою яких молотять», пов'язане чергуванням голосних з *tekti «бігти, текти»; пор. лит. *tākas* «стежка», лтс. *taka*, *taks* «тс.», ав. *taka-* «біг», перс. *tak* «тс.». — Фасмер IV 69, 70; Горяев 370; Потебня РФВ 7, 228; Вгückner 573; Mashek ESJČ 646; Младенов 635. — Див. ще **текті**.

[тік²] «розтопленний жир», [ток] «тс.» Л; — пов'язане чергуванням голосних з *текті*; пор. р. [ток] «потік; рідина, що тече; усе, що ллється, біжить», др. *токъ* «течія, джерело», ч. *tok* «течія; потік; річка, струмок», слц. *tok* «течія», нл. *tok* «річка», болг. *ток* «течія», м. *ток*, *тек*, схв. *тѡк* «тс.», слн. *tók* «потік, течія», стсл. **токъ** «тс.». — Фасмер IV 69—70; Mashek ESJČ 646. — Див. ще **текті**. — Пор. **тік**¹.

тікати¹, *тікач*, *втєкті*, *втєча*, [втїк] «втєча» Ж, *втїкач*, [втєклий] «утєклий» Ж, [втїки] «утєки» Ж, [втєком] «утїкаючи» Ж, *врѡзтіч*, [затєка] «приблуда, заволока» Ж, [затїч] «тс.» Ж, [навтєк(и)] «навтїки», *навтїкачя*, *навтїки*, [навтѡки] «тс.», [невтєклий] «який не втєче, не уникне чогось», [потєчіся] (знев.) «піти, поїхати» О, [притєктіся] «прийти», *рѡзтіч*, *утєки*, *утєча*, *утїк*, [утїканка] «утєча» Нед, *утїкач*, *утїки*, [утєком] «утїкаючи», *утѡком* «навтїки», *урѡзтіч*; — р. *тикать* «тікати» (з укр.), п. [сієкас] «швидко бігти, мчати; тікати», вл. *сєкас* «тікати», слн. *tėkati* «бігати, бігти, текти», стсл. **тѣкати** «тікати»; — псл. *tėkati* «бігати, тікати», ітератив до *tekti «бігти, текти». — Див. ще **текті**.

[тікати²] «бігати тічкою», [тікати-ся] «блукати; мати тічку» Нед, [тікати-ся] «виявляти статеву охоту» (про суку) Чаб, [тікати-ся] «тс.» Нед, [ті-

чити] «бути в періоді тічки», [тєчка] «згряя, косяк, табун риб; тічка собак» ЛЖит, [тікальниця] «самка собаки в час тічки» Нед, *тікка*, [тічнїя] «тічка, згряя (в час тічки)» Нед, [тішнїя] «тічка, згряя собак» Ме; — р. *тєчка* «період статевої активності в самки ссавців», бр. *цєчка* «тс.», п. *сієкас сіє* «паруватися» (про собак, вовків), *сієчка* «тічка»; — псл. *tėkati* «виявляти статевий потяг», результат семантичної видозміни форми *tėkati* «тікати». — Див. ще **тікати**¹.

тік-так, *тік-тік*, *тікати*, *тіктакати*; — р. болг. *тик-так*, бр. *цік-так*, п. ч. слц. *tik-tak*, слн. *tik-ták*; — звуконаслідувальне утворення, можливо, зумовлене впливом західноєвропейських мов; пор. нім. *tick tack* «тік-так», фр. *tic tac, tac tac*, англ. *tick* «тс.». — Фасмер IV 56; Горяев 367; Mashek ESJČ 643; Holub—Kop. 385.

тілесá «тіло; тіло гладкої людини», *телєсá* «тс.»; [нутроші, потрухи Шейк], [тенєсá] «нутроші; кишка» Нед, [телєсá] «забита, але не розпатрошена тварина; тіло п'яної людини, яка не тримається на ногах» Л, [телєсоватий] «товстий, пузатий» Нед, *тілєсний*, [розтелєсувати] «розірвати на частини (тварину)»; — р. *телєсá* «телєса», др. *тѣлєса* (називний в. мн.) «тіло», ч. *těleso* «тіло», слц. *teleso* «тс.»; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **тѣлєса** є формою наз. в. мн. від **тѣло** «тіло». — Див. ще **тіло**.

тілікати (про погану гру на скрипці, гармонії), [тілі-тілі] (вигук для позначення гри на скрипці), [тилілічки] «тс.», [затілікати] «заграти на скрипці»; — р. *тилікати*, *тилілікати*; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [тирікати] «погано грати на скрипці», [тирірікати] «тс.», [тиріріри] (вигук для позначення гри на скрипці), *терлікати*, *тирлікати*, *пілікати*, р. *пилікати* «пілікати». — Пор. **тиріри**.

тіло, [тілєстий] «блідо-рожевий» Корз, *тілістий*, [тіловітий] «тіліс-

тий» Нед, [тільча́стий] «масивний» Шейк, Ж, *втілі́ти* СУМ, Нед, *наті́льний*, [оті́ляти] «втілювати» Ж; — р. *télo*, бр. *цѣла*, др. *тѣло*, п. *ciało*, ч. *tělo*, слц. *telo*, вл. *се́ло*, нл. *šeło*, болг. *тя́ло*, м. *тело*, схв. *тѣло*, слн. *teló*, стсл. **тѣ́ло**; — псл. *tělo* не зовсім ясно походження; — часто зіставляється з лтс. *tēls*, *tēle* «образ, тінь, статуя», *tēluōt* «надавати форми» (Skok III 468—469; Trautmann 317; Zubatý St. a čl. I 2, 132; Mikkola Ursl. Gr. I 46); з другого боку, латиські слова вважаються запозиченими з давньоруської мови (Mühl.—Endz. IV 171; Karulis II 386—388); пропонується також (Pisani Paideia, 8, 1953, 89—90) реконструкція **tait-lo*; виведення *tělo* з **tēnlo*, спорідненого з дінд. *tanúh*, *tanúh* «тіло» (Oštir WuS III 206—207), неможливе (псл. було б **tęlo*); ненадійними є й інші зіставлення: з гр. *télos* «завершення, виконання; мета; строк; податок; загін» (Machek ESJČ 638—639; Holub—Lyer 479); з прус. *stallit* «стояти», дінд. *sthálati* «стоїть», *sthálā* «насип» (Ильинский РФВ 63, 333—335); з гот. *stains* «камінь», гр. *στίᾱ*, *στίδν* «камінець», *στίφος* «купа», вірм. *t'ín* «виноградне зернятко» (Petersson KZ 47, 281—282); з псл. *těpъ* «тінь» (Mikl. EW 356; Младенов 646; Vondrák BB 29, 178); з псл. *tylo* «тло» (Lewy PBrV 32, 137). — Фасмер—Трубачев IV 39—40; Черных II 234; Преобр. II, вып. последний, 11; Sławski I 97; Критенко Вступ 506, 542.

ті́льки, [ті́ки] «тільки Г; стільки Пі; скільки ЛЧерк», *ті́лько* «тільки; [скільки ЛЧерк]», [ті́вко] «стілки», [ті́ко] «тілки», [ті́ленно] «як багато, скільки» О, [те́льо] «стілки» Шейк, Нед, [то́ль] «тс.» Шейк, [ті́ль-ті́ль] «тіль-тіль», [ті́ль] «трохи, небагато» Ва, *ті́ль-ті́ль*, [ті́лький] «такий числом Г; такий великий Ба; дуже великий О», [наті́лько] «настілки» Ж, [наті́йко] «багато» ВеЛ; — р. *то́лько* «тілки», бр. *то́льки* «тс.», др. *толико* «стілки; тілки», *только* «тс.», п. *tylko* «тілки», ч. *tolik* «стілки», *toliko* «тілки», слц.

tol'ko «стілки», *tol'kú* «такий великий, такий значний», болг. *то́лко* «стілки», м. *толку*, схв. *толикѡ*, слн. *tóliko* «тс.», *tólik* «такий великий», стсл. **ТОЛИКЪ** «тс., такий численний»; — псл. *tolikъ* «такий великий, такий числом», суфіксальне утворення від псл. **toli* «стілки», що складається з вказівного займенника **to-* «той» і частки *li* «чи» (пор. стсл. **ТОЛИ** «до того, до такої міри», **ТОЛЬ** «стілки»); аналогічними утвореннями є гр. *τηλίος* «такий великий, такий сильний», лат. *tālis* «такий; такий важливий», лит. *tōlei* «доти, до того часу». — Німчук ІУМ Морфологія 370—371; Фасмер IV 74—75; Brückner 589; Machek ESJČ 646—647; Meillet Études 418; Trautmann 312; Schmidt Vok. I 91; Walde—Hofm. I 644. — Див. ще **ли**, **той**. — Пор. **кі́лька**², **сті́лки**.

ті́маха «майстер якоїсь справи; нетяга, бідолаха, [молодець Г; гульвіса, гультяй Пі]», [ті́маха] «шибеник» Нед, [ті́машний] «здібний до чогось», [ті́мєнний] «тс.», [ті́миний] «пристрасний; охочий» Па, [не́тімаха] «невдаха; людина, позбавлена здібностей» Она; — не зовсім ясне; пов'язується (Меркулова Sl. Wortst. 139—140) з *ті́мити*, р. [ті́मितь] «тімити», бр. *ця́міць* «тс.». — Див. ще **ті́мити**.

ті́мбел — див. **ті́бєль**.

ті́м'я, [ті́мнє] «ті́м'я» Кур, [ті́міне] «тс.» Корз, *ті́м'яниця*, [ті́м'яниць] «тс.» О, *ті́мениця* «кірка, що утворюється від нечистоти на тімені, на тілі в дітей», [ті́менички ВеЗа, ті́мянкі ВеУг, ті́мині́ха Кур] «тс.», *ті́м'ячко* (анат.), *ті́м'яній*, [по́тімя] «ті́м'ячко (у дитини)» ВеЛ; — р. *те́мя*, бр. *це́мя*, др. *тѣма*, п. *ciemie*, ч. *témě*, *teme*но, слц. *temä*, *temeno*, нл. *tyńe*, болг. м. *те́ме*, схв. *тѣме*, слн. *téme*, с.-цсл. **тѣ́ма**; — псл. **temę* не зовсім ясно походження; на думку деяких дослідників, пов'язане з *tyрo*, *tyti* «тяти, рубати, сікти», подібно до того як нім. Scheitel «ті́м'я, маківка» пов'язане з *scheiden* «розділяти, відділяти» (Горяев 364; Schrader Reallexikon I 639); у тако-

му разі *temę виникло з *tenmen, первісне значення якого — «місце, на якому рубають» (КЭСРЯ 440); інші зіставлення менш переконливі: з лат. tego, -ege «крити, покривати» (Трубецької, див. Durnovo Slavia VI 230); з гр. στόμα «рот, уста; лицевий бік; вістря» (Machek ESJČ 639); з ав. staēra-, taēra- «вершина гори» (Черных II 235; Petersson AfSIPh 36, 135—137); з іє. *stoi-, *stei- «стояти» (Младенов 631). — Фасмер IV 41; Sławski I 100; Skok III 476; Варбот Этимология 1965, 113. — Див. ще **тяти**.

[**тіничка**] (бот.) «хвощ польовий, Equisetum arvense L.» Мак, [сочонка-тіничка] «тс.» Г, Нед; — очевидно, пов'язане з **тінь**, **тінити**; назва зумовлена тим, що хвощ затіняє інші рослини. — Див. ще **тінь**.

тінь, **тіннік** «тінисте місце; [альтанка, бесідка Шейк]», [тінок] «тінисте місце», **тінїстий**, **тінявий**, **тінястий**, **тінити**, **відтінок**, **відтінь**, **відтінити**, [затінка] «абажур» Куз, **затіння**, **затінок**, [затінок] «сонячний годинник» Ж, [затінь] «затінок» Ж, [натінка] «відтінок» Ж, [натінок] «тіньове зображення, силует» Ж, **отінити**, [оттіне] «відблиск, слабке світло» Ж, **прітінок** «затінок; [півтінь Куз]», [прітінь] «півтінь» Куз, **притінений**, [притінковий] «сутінковий» Куз, **притінити**; — р. **тень**, бр. **цень**, п. **сієнь**, ч. [tín, tiň], слц. tieň, нл. šeň, слн. ténja, цсл. **тѣна**; — псл. tēpъ; — загальноприйнятої етимології не має; більшість дослідників (Черных II 236; Sławski I 100; Rozwadowski Jagić—Festschr. 306—308; Vondrák BB 29, 173—178; Mikkola Ursl. Gr. 66) виводить з *tēmpъ «темне місце», пов'язуючи з тьма «тьма, п'ятьма», *tъmpъ «темний» (є пояснюється впливом *sěpъ «тінь»); більш переконливою є думка про зв'язок з псл. stěpъ «тінь» і sěpъ «тс.» (Откупщиков 237—238; Iljinskij AfSIPh 28, 160; Горяев 382; Мельничук Этимология 1984, 139; Brückner 62; Machek ESJČ 578; Mikl. EW 323). — Німчук 34; Фасмер IV 43; Преобр. II,

вып. последний, 11—12. — Пор. **сіни**, **сінь**, **сутінь**, **тёмний**.

[**тіпанка**] «розумна, охайна жінка» Нед, [**отіпанка**] «обірвана жінка»; — очевидно, похідні утворення від **нетіпанка** «нетіпаха». — Див. ще **нетіпаха**.

тіпати, [тіпака] «удар», **тіпалка**, **тіпальник**, [тіпалья] «тіпальниця» Чаб, [тіпальня] «бительня» Чаб, ГрицАВ, [тіпаніна] «тіпання конопель або льону», [тіпан] «прочухан, стусан» Си, [тіпанка] «бительня» ГрицАВ, [тіпачка] «прочуханка», [тепачка] «примітивна тіпалка у вигляді загостреної дерев'яної жердини» Л, **тіпальний**, **випитувати**, [випитки] «костриця, терміття» Ж, [нетіпи] «погані коноплі, що не тіпаються» Ж, [**отіпанка**] «тіпання (конопель)», [**отіпальниця**] «тіпальниця» Ж, **потіпач** «тіпальник», **потіпаха**, **потіпака**, [потіпня] «непосидючий» Нед, [потіповище] «потіпаха» Нед, **розтіпанний**; — р. [тепати] «ударяти», п. [сієраś, сіраś] «ударяти, бити», ст. **тераś** «бити, шмагати», ч. **терат** «ударяти, бити», слц. **терат'** «карбувати», вл. **сераś** «клепати, тіпати», нл. **сераś** «ударяти, тіпати», полаб. **tipst** «тіпати», болг. **тепам** «валяти (сукно); бити, вибивати; стукати, тупати (ногами)», м. **тепа** «бити»; — псл. tēpati «бити, ударяти», що є ітеративом до *te(p)ti «ударити». — Machek ESJČ 640. — Див. ще **тепті**.

тіпун; — р. **типун**, бр. **ціпун**, ч. **тірес** «тіпун», **тірек**, ст. **tipet**, слц. **тірес**, вл. **сірк** «тс.»; — не зовсім ясне; пов'язується з нім. Pips «типоть, тіпун», англ. pip «тс.», що зводяться до лат. pītuīta «слиз; типоть, тіпун» (Горяев 367); зіставляється також з укр. **пипоть**, бр. [пипло] «пипоть, тіпун», п. **руреś**, болг. **пипка** «тс.» (Mikl. EW 247), пор. ще слц. **ріпет'**, **pipet**, **pipес**, **ріпät'** (Machek ESJČ 43); Махек (там же) поєднує обидва погляди, виводячи це слово з псл. *pītъtъ як спорідненого з лат. pītuīta «слиз; пипоть, тіпун», іє. *pītu- «слиз, смола»; первісне *pītъ- на ґрунті окремих слов'янських мов змінилось або в

ріръ- (внаслідок асиміляції), або в тіръ- (внаслідок метатези); помилковим є припущення про звуконаслідувальне походження слова (Holub—Kop. 385; Младенов 423). — Див. ще **пїпка**. — Фасмер IV 60.

тісний «непросторий; вузький; [бідний, злиденний Нед]», *тіснуватий*, [тісна́к] «бідняк», *тісніна*, *тісно́та*, *тісня́ва*, [тісня́к] «бідняк», *тісніти*, *тіснішати*, *затісний*, *затіснювати*, *затісняти*, [пóтісний] «тіснуватий», [притісний] «бідний, неможливий» О, [стісна́ч] «конденсатор» Нед; — р. *тєсний*, бр. *цєсны*, др. *тѣснѣ*, п. *сіаспу*, ч. *těsný*, слц. *tesný*, вл. *česny*, нл. *šesny*, болг. м. *тєсен*, схв. *тєсан*, слн. *těsen*, стсл. *тѣснѣ*; — псл. **těsknъ* «вузький, тісний», пов'язане чергуванням голосних з *tiskati* «тискати»; зіставляється також (Machek ESJČ 641; LP 5, 1955, 69—70) з гр. *στενός* «вузький, тісний» з припущенням на слов'янському ґрунті метатези приголосних і подовження голосного *е*. — Фасмер—Трубачев IV 51; Черных II 240; КЭСРЯ 441; Брандт РФВ 25, 28; Sławski I 97—98; Brückner 60; Holub—Kop. 384; Младенов 646. — Див. ще **тіскати**.

тістечко; — запозичення з польської мови; п. *ciasteczko* «ласощі з тіста, тістечко» є зменш. від *ciastko* «тс.», похідного від *ciasto* «тісто». — Див. ще **тісто**.

тісто, *тістуватий*; — р. *тєсто*, бр. *цєста*, др. *тѣсто*, п. *сіасто*, ч. *těsto*, слц. *cesto*, вл. *čěsto*, нл. *šěsto*, полаб. *t'ostü*, болг. *тєстó*, м. *тєсто*, схв. *тєсто*, слн. *testó*, цсл. *тѣсто*; — псл. *těsto* не зовсім ясного походження; — пов'язується з *тіскати*, *тісний* (Варбот Этимология 1965, 109; Брандт РФВ 25, 28; Holub—Kop. 384); далі зіставляється з дірл. *táis*, *taes* «тісто», кіпр. *toes* «тс.», двн. *theismo*, *deismo* «закваска», дангл. *dǣsma* «тс.», гр. *σταις* «пшеничне тісто» (Черных II 240—241; Pedersen Kelt. Gr. I 56; Stokes 121; Lidén Arm. St. 108; IF 19, 353—354; Rozwadowski Qu. gr. et. I 422; Machek

ESJČ 642; RÉS 23, 63; Sławski I 98; Brückner 60; Младенов 646; Meillet Études 297; Trautmann 321); Пізані (Paideia 8, 89—90) реконструює **tait-to*, яке пов'язує з *tělo* < **tait-lo*; необґрунтоване пов'язання з псл. *stěna* «стіна» (Holthausen KZ 47, 307), як і припущення про запозичення з кельтських мов (Šachmatov AfSlPh 33, 92). — Фасмер—Трубачев IV 51; Критенко Вступ 521, 522.

[**ті-ті**] (вигук для підкликання курей) ВеБ; — р. [ти-ти-ти] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *тю-тю*, *ціп-ціп*. — Пор. **тю-тю**, **ціпа**.

тітка, *тіта*, *тітчаник*, *тіччаник*, *тіччанка* — див. **тєта**.

[**тітко**] (орн.) «одуд, Урира ерорс L.» Нед; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з [дудко́, одитут] «тс.». — Пор. **дудок**.

тіун (іст.) (назва ряду службових осіб на Русі XI—XVII ст.: управитель княжим або панським господарством, суддя нижчої категорії тощо); «[наглядач Куз]», [тію́н] «наглядач» Куз, *тйвун* «тіун; [наглядач Куз; судовий пристав Нед]», [тйвун] «наглядач Куз; повітовий суддя; голова Нед», [тйвон] «наглядач, судовий пристав» Нед, [тйвін] «оповісник, глашатай» Нед; — р. *тйун* «тіун», [тйвун] «суддя нижчої інстанції; прикажчик, управитель», бр. *цівун* «тіун; [сільський старшина в панському маєтку, який наглядає за роботами]», др. *тй(в)унѣ* «слуга; дворецький; особлива посада при князях, боярах і єпископах; службова особа по управлінню міста або місцевості», п. *сі(w)уп* «земський службовець»; — старе запозичення з давньоісландської мови; дісл. *rjópn* «слуга» споріднене з дангл. *réowen* «наймичка, служниця», гот. *rius* «слуга», двн. *dionþn*, *dionēn* «служити», нвн. *diēnen* «тс.», дінд. *tákti*, *tákati* «поспішає, рине», псл. **tekti* «бігти, текти», укр. *текті́*. — Фасмер IV 63; Brückner 65; Mikl. EW 356; Jóhannesson 433—434. — Див. ще **текті́**.

[тіцький] «такий, такий малий, такий мізерний» Шейк, Нед, [тіценький, тіцечкий] «тс.», тж, [тіцьки] «так мало» Шейк, Нед, [тіцько, тіценьки, тіценько, тіцечки, тіцечко] «тс.» тж; — запозичення з польської мови; п. [tyćki] «такий великий або такий малий; такий численний, такий багатий», [tuseŋki, tuseczki] «тс.» утворені від [tuci] «тс.», пов'язаного з [tyli] «тс.», tyle «стільки» (виникло з *tol' «тс.» під впливом ile «скільки»). — Brückner 589. — Див. ще тільки. — Пор. тілекрót, тицько.

тічка¹, тічня, тишня — див. тікати².

тічка², тічки — див. точіти².

тішити, [тіха] «утіха», [тішильниця] «нянька; названа мати» Нед, [непотішний] «невтішний» Куз, потішати, потіха, [потішитель] «утішитель» Куз, потішник «розважальник; [утішитель Куз]», [потішувач] «утішитель; забавник» Куз, потішний, утіха, утішитель, утішка, утішний; — р. тешишь, бр. цешыць, др. тѣшити, п. cieszyc, ч. tešit, слц. tešit', вл. češić «годувати дитину груддю», нл. šešyc «тс.», болг. меша «тішити», м. меши, схв. тешити, слн. tešiti «тс.», стсл. оутѣшити «утішити»; — псл. tešiti «тішити», пов'язане чергуванням голосних з тихъ «тихий» (букв. «утихомирювати»); — зіставляється з лит. taisyti «лагодити», лтс. taisit «робити, виготовляти», taisns «прямий». — Фасмер IV 54; Черных II 243; Горяев 368; Sławski I 101; Brückner 63; Holub—Kop. 384; Младенов 633; Skok III 468; Karulis II 370—371. — Див. ще тіхий.

[тіщити] «вихоплювати, схоплювати Нед; тягати О», [тіщитися] «тіснитися, протискуватися» Нед; — др. тѣщити «стискати», схв. тештити «давити, м'яти; пресувати», слн. tiščati «притискати»; — псл. *tēsčiti < *tēskiti «тіснити, стискати», пов'язане з *tēskpъ «тісний», tiskati «тискати». — Див. ще тіскати, тісний.

тка́ти, [ткачува́ти] «бути ткачем, займатися ткацтвом» Шейк, Нед, [тчи-

ти] «ткати» О, [тка́льня] «текстильна фабрика» О, тка́ля, [тка́ник] «коноплі» Чаб, тка́нина, [тка́ниця] «тканка, сітка для ловлення дрібної риби Нед; ткацький верстат», [тка́ниця] «тканина» О, тка́нка «тканина; сітка для ловлення дрібної риби; жіночий головний убір; [одяг з ткани Шейк, Нед; саморобне рідке рядно Мо]», тка́цтво, тка́ня, тка́нь, тка́ха, ткач, тка́ченько, тка́чівна, тка́чук, [дотика́нне] «кінець полотна» Ник, [дотика́ч, дотика́нне] «тс.» Ник, [натика́ний] «з витканими узорами» (про тканини), [нетка́ха] «яка не вміє або лінується ткати», перетика́ти «ткати по основі візерунком», [перетик] «рід жіночого одягу Нед; жіночий одяг, прикрашений поперечними узорами Куз», перетканий, [пітка́ння] «утік», [потіканя́, потіканя́, потка́ння] «тс.» ДзАтл II, [притика́ти] «приткати, виткати ще деяку кількість», утік, утók, утóчина; — р. ткаць, бр. ткаць, др. тѣкати, п. вл. tkać, ч. tkát, слц. tkať, нл. tkaś, полаб. tākāt, болг. тѣка́, м. ткае, схв. тѣати, слн. tkáti, стсл. тѣкати; — псл. tьkati «ткати», пов'язане з tykati «тикати», *tьkпōti «ткнути»; — споріднене з лтс. tukstēt «стукати», taucēt «товкти в ступі», двн. dūhen «придавлювати», дангл. dūp, dūap «давити, тиснути, штовхати», дірл. toll «порожнистий», гр. túnos «каменотесний молот», ткиѳω «обтісую, тешу»; пов'язується також з гр. τεύχω «будую; виготовляю, роблю», іє. *teukh- (Machek ESJČ 644) або з псл. tesati «тесати», іє. *teks- (Горяев 368; Holub—Kop. 383—385; Skok III 477). — Фасмер IV 64; Черных II 246; Brückner 571; Schuster-Sewc 1507; Трубочев Рем. терминолог. 117—118; Trautmann 331; Mühl.—Endz. IV 135, 255; Zupitza GG 141; Holthausen AeWb. 374; Frisk II 941—942; Hofmann 377; Pokorny 1032. — Див. ще тікати.

тка́чик (орн.) «Ploceus Cuv.», [ткач пошива́ч] «Ploceus socius» Нед, [ткачува́ти] «Ploceidae» Куз, Шарл; — р. тка́чик (орн.) «ткачик»; — похідне ут-

ворення від *ткач*; назва могла бути зумовлена тим, що ці птахи вправно тчуть висячі гнізда. — Див. ще **ткати**.

[**тквати**] «торкати, хвилювати; колоти» Бі, [*ткв́ачій*] «колючий; загострений» Бі; — запозичення з польської мови; п. *tkwić* «знаходитися, бути, глибоко застряти; стирчати», [*tkwieć*], ст. *tkwieć* «тс.», як і ч. *tkvít* «триматися; полягати», слц. *tkviet'* «полягати», пов'язане з *тка́с* «сунути, тикати», *тука́с* «торкатися, доторкатися», яким відповідають укр. *ті́кати*, *ткну́ти*. — Вгückper 571; Machek ESJČ 663; Holub—Kop. 398; Holub—Lyer 483. — Див. ще **ті́кати**.

[**ткена**] (бот.) «дерева звичайна, *Lucium vulgare* Dup. (*Lucium barbarum* L.)» Нед, Мак, [*ткенна*] «тс.»; *Lucium ruthenicum* Murr.» Мак, [*ткі́на*] «дерева звичайна» Нед, Мак; — запозичення з перської мови (перс. *tkenna* «*Lucium ruthenicum* Murr.»). — Анненков 202.

ткну́ти — див. **ті́кати**.

[**тла́ка**] «вид слимака, *Nerita*» Шейк, Нед, [*тлакові́нка*] «вид слимака, *Neritina*», [*тлакові́чка*] «*Neritella*» тж; — очевидно, пов'язане з [*тла́чувати*] «товкти», хоча мотивація назви не зовсім ясна. — Див. ще **тла́чувати**.

[**тла́чувати**] «товкти» Шейк, Нед; — запозичення з чеської або словацької мови; ч. *tlačít* «давати, тиснути», слц. *tlačít'* «тс.» відповідають укр. *толочи́ти*. — Див. ще **то́лок**.

тлі́ти «швидко і жадібно їсти, поглинати», [*тлить*] «відгодовувати, тучити» Кур, [*тлань*] «ненажера» (про тварин) Корз, [*тлі́я*] «тля» ВенЗн, *тля*, [*не́тля*] «ненажерлива, завжди голодна істота; міль, маленький метелик» Ж, [*нетле́нный*] «завжди голодний» Ж, [*не́натля*] «ненаситність, зажерливість; ненаситний» Ж, [*не́натлий*] «ненаситний» Ж; — р. [*тлить*] «губити, знищувати», *тля*, бр. *тля*, др. *тълити* «псувати, пожирати»; — псл. *tliti*, пов'язане з *tlěti* «тліти»; викликають сумнів зіставлення *тля* з гр. *τίλος* «рідкі екскременти», *τίλαω* «страждаю поносом», лтс. *tīrelis*

«болото», лит. *týras* «болото; чистий», *týrė* «каша» (Persson Beitr. 462—463; Hofmann 366, 462; Walde—Hofm. II 683). — Фасмер IV 65; Булаховський Вибр. пр. III 365. — Див. ще **тліти**.

[**тлі́к**] «переліг» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. *tlók*, [*tlóka*] «тс.» відповідає укр. *то́лока*.

тлі́ти, *тлін*, *тлінь*, [*тлі́во*] «тліюча іскра» Нед, *дотліва́ти*, *перетліва́ти*, *перетлі́лий*, *стліва́ти*, *стлі́лий*; — р. *тлеть* «тліти, гнити; жеврити», бр. *тлець* «тс.», др. *тълѣти* «тліти, гнити, псуватися, гинути», п. *tleć* «тліти, жеврити», ч. *tlít* «тліти, гнити; повільно гаснути», слц. *tliet'* «тліти, повільно гаснути», вл. *tlać* «тліти, гнити», нл. *tlaś* «тс.», болг. *тле́я* «тліти, горіти; гнити», м. *тлее* «тліти, гаснути», слн. *tléti* «тліти, гнити», стсл. *тълѣти* «тліти, гнити, псуватися, гинути»; — псл. *tlěti* «тліти», пов'язане з *tliti* «губити, псувати»; — споріднене з лтс. *tilt* «м'якшати, вибілюватися» (про льон); не виключений зв'язок з лит. *dūlti*, *dūlėti* «тліти, трухлявіти» (Machek ESJČ 645), *tilti* «затихати; замовкати», *tylėti* «мовчати», *tylūs* «тихий; мовчазний» (Trautmann 321), гр. *τέλμα* «калюжа, болото», *τέλμις* «гниль, твань», вірм. *tełm*, *tiłm* «мул, грязь» (Persson BB 19, 263; Bugge KZ 32, 67—68); ie. **tel-* «бути тихим»; існує окрема думка (Мартынов Язык 30—31, 88) про зв'язок псл. *tlěti* з *tylo* «оброблювана (випалювана) земля». — Фасмер IV 64; Machek ESJČ 645; Schuster-Sewc 1508—1509; Skok III 478; Mikl. EW 370; Pokorny 1061—1062; Гамкрелідзе—Іванов 877.

тло, *дотла́*; — р. [*тло*] «дно, спід, основа», др. *тъло* «земля, ґрунт, підлога», п. *tło* «фон; ґрунт», ч. [*tlo*, *tla*] «дошана стеля», слц. *tlo* «стеля», *do tla* «дотла», вл. *tło* «підлога», нл. *tło* «підлога, смуга землі, країна», м. *тло* «ґрунт», схв. *тлò*, *тлè* «ґрунт, земля; підлога», слн. *tlò*, *tlà* «тс.»; — псл. *tylo* «дно, основа, ґрунт», пов'язане зі *stylati* «розстилати»; — споріднене з лит. *tilės* «до-

щаний настил на дні човна», *tiltas* «міст», *pātalas* «постіль», лтс. *tals, tale* «білильня (льону)», *tilts* «міст», прус. *talus* «підлога», двн. *dilla, dili* «мостина», дісл. *pel* «грунт, основа», дірл. *talam* «земля», лат. *tellūs* «тс.», гр. *τηλιά* «гральна дошка», дінд. *talam* «площина, рівнина»; іє. **tel-* «плоский; розстилати». — Огієнко РМ 1939/1, 43; Фасмер IV 65; Brückner 571; Machek ESJČ 645; Schuster-Sewc 1509; Skok III 477—478; Mikl. EW 370; Львов Этимология 1973, 61—64; Мейє ОЯ 64; Trautmann 321; Fraenkel 1094; Mühl.—Endz. IV 127, 189; Karulis II 406—407; Ernout—Meillet 1199; Мартынов Язык 30—31; Zubatý AfSlPh 16, 417; Walde—Hofm. II 655—656; Pedersen Kelt. Gr. I 132, 380; KZ 39, 373—374; Fick III 183—184; Uhlenbeck 110; Pokorny 1018, 1061.

тломіти — див. **тлуміти**.

[**тло-тло**] (вигук, яким підкликають курчат) Мо; — очевидно, давніше **кло-кло*, пор. [*кλόкати*] «квокати», [*кλόка, кλόчка*] «квочка». — Див. ще **кλόка**.

[**тлук**] «натовп, юрба, ватага Нед; неправна істота, непридатний, невмілий службовець ВеЛ; дурень Корз»; — запозичення з польської мови; п. *tluk* «людина, яка товчеться по світу, волоцюга, бродяга; [стара, спрацьована, розбита людина; натовп, юрба, чернь]» пов'язане з *tluc* «товкти», якому відповідає укр. *товкті́*. — Richhardt 106; Brückner 572. — Див. ще **товкті́**.

[**тлум¹**] «натовп, юрба» Нед; — запозичення з польської мови, п. *tlum*, як і ч. *tlum* (з п.) «тс.», розвинулося з псл. **t¹lpm̃*, пов'язаного з **t¹lpa* «натовп». — Richhardt 106; Трубачев Исслед. п. яз. 304; Brückner 572; Holub—Kop. 386; Machek ESJČ. — Див. ще **товпá**.

тлум² — див. **тлуміти**.

тлумáч, *тлумáчний*, *тлумáчити*; — бр. *тлумáч* «тлумач», *тлумáчыць* «тлумачити»; — запозичене з польської мови; п. *tlumacz* «тлумач», *tlumaczyć* «тлумачити» відповідає укр. *товмáч*,

товмáчити. — Акуленко 137; Richhardt 106; Brückner 572; Mikl. EW 369. — Див. ще **товмáч**.

тлуміти «знищувати, нівечити; заглушати; бити, лупцювати СУМ, Нед, [поїдати Нед]», [*тлумитися*] «пустувати; боротися» Нед, [*тломіти*] «знищувати, поїдати» Нед, [*тулумánити(ся)*] «товкти(ся), вовтузити(ся)» Мо, [*тлум*] «витівка, пустоші, знущання, навмисне псування» Шейк, [*тлумка*] «затуманення зору або свідомості» Нед, [*тлумб-виско*] «майданчик для дитячих ігор» Нед, [*тлумлівий*] «заглушений, глухий» Нед, [*вітлумити*] «вигнати, виселити» Я, [*натлумитись*] «набігатися, натомитися Мо; знаходитися ЛЧерк», *притлумлювати, притлумляти, притлуміти, притлумлений*; — бр. *тлуміць* «морочити голову», [«псувати (посів); жартувати, говорити дурниці»], п. *tlumić* «придушувати, глушити, гамувати, поборювати, стримувати; товктися, битися», ст. *tlumit* «тс.», ч. *tlumit* «приглушувати, стримувати, зм'якшувати», слц. *tlmit'* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *tlumić* «придушувати, заглушати, стримувати» відповідає укр. [*тóвмити (щось у собі)*] «критися зі своїм горем або болем». — Richhardt 106; Brückner 572; Machek ESJČ 646; Куркина Этимология 1983, 24—26. — Див. ще **тóвмити**.

[**тлумок**] «клунок», [*тломок*] «вузол, чемодан; багаж» Пі, [*тлумáк*] «вузол, чемодан» Нед; — ч. *tlumok* «клунок, рюкзак»; — запозичення з польської мови; п. *tlumok* «клунок» пов'язується з *tlum* «натовп, юрба» (первісно «велика кількість») (Richhardt 106; Brückner 572; Holub—Kop. 386), тимчасом як ч. *tlumok* переважно пов'язується з ч. ст. *telma* «торба» неясного походження (Machek ESJČ 646; Holub—Lyer 483). — Див. ще **тлум²**, **тлуміти**.

[**тлунок**] «шлунок», [*трúнок*] «тс.»; — результат контамінації слів *шлунок* і *тліти* «поглинати» з наступним зближенням із *трúнок* «напій». — Див. ще **тліти**, **трúнок²**, **шлунок**.

тлустий «гладкий, огрядний; ситий», [клусти] «жирний (про їжу); з жиром, салом; товстий» ЛексПол, [тлустінь] «жир, топлене сало» Шейк, [тлустість] «жир» Нед, [тлустота] «жирність» Шейк, [тлуц] «жир, сало» ЛексПол, [тлуца] «тс., лій, підшкірна жирова клітковина» Нед, [тлустити] «бруднити жиром, робити жирні плями; у пісню їжу добавляти чогось скоромного Шейк; змазувати жиром Нед», [тлустіти] «ставати жирним, товстим» Нед; — бр. тлусты «жирний; гладкий, повний, товстий; масний»; — запозичення з польської мови; п. tłusty «тс.» відповідає укр. товстий. — Richhardt 106; Brückner 572; Mikl. EW 349. — Див. ще товстий.

тмин (бот.) «кмин, Sagitt L.», [тмин білий, тмин рожевий] «котяча лапка дводомна, Antennaria dioica (L.) Gaertn.» Мак, [тимін] «тс.» Пі, [тмін] «кмин» Шейк, [тмін воложскій] «Cuminum cuminum L.» Мак, [тмінник] «маремка підмаренникова, Asperula galioides M.B.», [тмінник] «тс.» Нед, [отмєн] «тмин» ЛЖит, тмінний; — р. тмин «кмин», бр. [тмень, цьмен]; — результат видозміни назви кмин. — Меркулова Очерки 141.

[тмії] (спол.) «тому, для того» Нед; — очевидно, пов'язане з томю; характер зв'язку неясний.

тнүти — див. тяти.

то¹ (займенник, с.р.), то́бто (спол.), [тож] «також» Чаб, [то́же] «тс.» тж, то́бжний, то́бжність, на́дто, [про-то] «тому», ото́бжнити; — р. бр. болг. то, п. ч. слц. вл. нл. слн. то, м. тоа, схв. тō, стсл. то; — псл. то, вказівний займенник с. р., співвідносний з ть «той» (чол. р.). — ESSJ Sl. gr. II 707—710. — Див. ще той.

то² (частка, переважно з наслідковим відтінком значення на початку головного речення після підрядного, рідше на початку прямого самостійного); — р. бр. др. болг. то, п. ч. слц. то, стсл. то; — псл. то «в такому разі, тоді» (вказівна частка), пов'язане з ть

«той»; припущення про вигукове походження (ESSJ Sl. gr. II 658, 664) позбавлене підстав. — Див. ще той. — Пор. то¹.

[тобілка] «шкіряна сумка, яку носять на ремені через плече; ранець», [тобівка] «тс.», [тобóлец] «невеличка сумка» Нед; — р. [тобóлка] «сумка, клунок», [тобóлец] «тс.», п. tobola «торба, клунок», toból «тс.; пакунок», tobólek «тс.», ч. tobola «торба», tobole «тс.», tobolka «гаманець», слц. tobolka «тс.; портсигар», вл. toboła «торба», tobołka «торбочка», нл. toboła «пастуша торба», болг. [тобóлец] «шкіряна торба», [тобóлица] «шкіряний гаманець», [тобу́ля] «торбочка, клунок», схв. то́болац «шкіряний мішечок, гаманець; колчан», слн. tobólec «гаманець; сумка»; — псл. tobol(a) «шкіряна сумка»; — загальноприйнятої етимології не має; припускалася індоєвропейська давність слова (Machek ESJČ 531; Holub—Lyer 484); висловлюється думка про походження від лат. tabula «таблиця» (Matzenauer 348; Machek ESJČ 646), при цьому як семантична паралель наводилося ч. розм. šrajtofel «сумка» від н. Schreibtafel; зіставлялося з гр. τόπος «місце», лит. tàpti, tamprù «ставати», pri-tàpti «пристати» (Младенов 635); допускалася можливість запозичення з тюркських мов, пор. тат. tubal «кошик з кори» (Фасмер IV 67); пов'язувалося з torba «торба» (Skok III 478). — Горяев 369; Brückner 572; Schuster-Sewc 1510—1511; Mikl. EW 357—358. — Пор. табівка.

[тоболочник] (бот.) «Thlaspi arvense» Нед, [табалан, білка] «тс.» Мак; — п. tobołki «тс.», ч. tobolka «вид плоду», слц. tobolka «коробочка; маківка», нл. tobolcate sele (tobolcate zele) «грицики звичайні, Capsella bursapustoris»; — пов'язане з [тобілка] «сумка»; назва зумовлена формою плодів; пор. р. пастушья сумка «грицики» та ін. — Brückner 572; Holub—Kop. 387; Schuster-Sewc 1510—1511. — Див. ще тобілка.

[тобурчити] «стовбурчити» Нед, [відторбурчити] «відстовбурчити»; — ре-

зультат контамінації дієслів *стовбурчати* і [*топірити*] «стовбурчити». — Див. ще **стóвбур**, **топірити**.

[**то́ва**] «вимоїна в річці; калюжа ВеЛ; велике болото ВеУг»; — запозичення з угорської мови; уг. *tó* (*tava*) «озеро, ставок» споріднене з манс. *tō* «тс.», хант. *tōx* «калюжа, невелике озеро», комі, удм. *tə* «невелике озеро». — MNTEsz III 928.

товáр «предмет торгівлі; продукт праці; [худоба]», [*товарéта*] «велика кількість худоби» О, *товáріна* «скотина», [*товарішник*] «скотарня, обора», *товáрність*, *товарняк* «товарний поїзд», [*товаря́*] «теля», *товáряка* «скотина», *товáрятко* «теля», [*товáричий*] «товарячий» Бі, *товáрний*, [*товáрчий*] «пастух, чередник», *товáрячий*, *безтовáрність*, *безтовáр'я*, *затовáрити*, *отовáрити*; — р. *товáр*, бр. *тава́р*, др. *товарь* «майно; предмет торгівлі; гроші; обоз», п. *tovar*, ч. слц. *tovar*, м. *товар*, схв. *тòвар* «вантаж, ноша», слн. *tòvog* «тс.»; — псл. *tovaгь* «худоба; майно»; — запозичення з тюркських мов; пор. тур. чаг. *davaг* «худоба», *tavaг*, *ta-vaг* «товар, майно, худоба», балкар. крим.-тат. *tu'ag* «худоба», ног. *тувар* «тс.», уйг. *tavaг* «майно, худоба», дтюрк. *tavaг* «добро, майно, багатство», пор. також монг. *tavaг*, калм. *tawγ* «товари, власність», вірм. *tavaг* «вівця, гурт овець» (висловлювалось припущення, що вірменська мова є джерелом запозичень у тюркські та монгольську — Lidén Arm. St. 8—9); висувалась також гіпотеза про походження *товарь* від чув. *та́вар* «сіль» (Дмитриев 546); думка про спорідненість *товáрь* з псл. *tyti* «тити» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 192), як і зіставлення з нгр. *тома́ри* «шкура» (Mikl. EW 359—360), недостатньо обґрунтовані. — Огієнко РМ 1939/1, 44; Німчук 173; Семенова Сл. и балк. языкозн. 1983, 171; Халимоненко Нек. вопр. лексики и грамм. тюрк. языков. М., 1973, 26—43; Фасмер—Трубачев IV 67—68; КЭСРЯ 444; Черных II 247; Горяев 369; Шипова 321—322; Елкина

ЭИРЯ II 116—129; Brückner 574; Machek ESJČ 648; Holub—Kop. 388; Skok III 485—486; Mikl. TEI II 179; Nachtr. I 57; Севортян III 114—117; Räsänen Versuch 451—452.

товáриш, [*товарішество*] Нед, [*товáрист*] «товариш» Нед, *товаріство*, [*товáришня*] «товариство» Нед, *товаришо́к*, [*товáрка*] «товаришка» Нед, *товаріський*, [*товарішеський*] Нед, [*товаришіти*] «створювати товариство», *товаришувáти*, *по-товаріському*, *по-товаріськи*, [*стовáришник*] «член цеху» Нед, [*стовáришний*] «цеховий», [*стoвaришувáтися*] «об'єднатися» тж; — р. *товáрищ*, бр. *тава́рыш*, п. *towarzysz*, ч. *tovaryš* «підмайстер», слц. *tovariš* «тс.», вл. *towarš*, нл. *towarış*, слн. *továriš*; — запозичення з тюркських мов, де є складним словом, пор. тур. чаг. *tavaг* «майно; худоба; товар», *eš* (*iš*) «приятель, товариш»; менш переконливими є спроби пов'язати з чув. *tavra* «по колу» та *iš* «супутник» (Räsänen ZfSlPh 20, 448) або з др. *товарь* у значенні «військовий табір» (Черных II 247), а також довести слов'янське походження слова (Ильинский ИОРЯС 23/2, 192). — Отін Мовозн. 1969/5, 58—62; Огієнко РМ 1939/1, 45; Москаленко УІЛ 22; Коваль 143—144; Халимоненко Нек. вопр. лексики и грамм. тюрк. языков. М., 1973, 26—43; Фасмер IV 69; КЭСРЯ 444; Горяев 369; Шипова 322—323; Brückner 574; Machek ESJČ 648; Holub—Kop. 388; Skok III 486; Mikl. EW 359. — Див. ще **товáр**.

[**то́вба**] «неповоротка, незграбна, товста особа»; — бр. [*тоўба*] «неповоротка, товста людина»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з лит. *taũbė* «тс.»; зіставляється (Zubaty St. a čl. I 2, 164) з укр. [*товпіга*] «товста, незграбна людина», бр. [*стовбéня*] «тс.», р. *стoлбня́к* «правець», лтс. *stūlbs* «тупий, дурний»; може бути також результатом видозміни форми [*кóвба*] «коротка, товста, незграбна жінка». — Пор. **кóвба**, **товпіга**.

[**товгай**] «розпусник, негідник, голдренець» ВеЛ, ст. *тoлвой (талвай)* «злодій» (XVIII ст.); — запозичення з угорської мови; уг. *tolvaj* «тс.» етимологічно неясне. — Лизанец 628; MNTESz III 936.

[**товк**] «глузд, розум, толк», [*толок*] «тс.», [*то́вком*] «зрозуміло» Куз, [*товкувати*] «пояснювати, говорити», [*затовкуватися*] «заговоритися» Пі; — р. *толк* «думка, судження, пояснення», бр. [*тоўк*] «толк, сенс», др. *тълкъ* «тлумачення», п. [*tołk*] «розум, сенс, логіка», [*tołkować*] «пояснювати» (з рос.), ч. *tolk* «смысл, значення» (з рос.), болг. *тълкувам* «пояснювати, розгадувати», м. *толкува* «тс.», стсл. *тлъкъ* «перекладач»; — псл. **tʰl̥kʷ* «думка, пояснення»; — зіставляється з дірл. *ad-tluch-* «дякувати», *to-tluch-* «просити»; можливо, споріднене з лат. *loquor/locor* (якщо <tl) «говорю, показую», далі з дінд. *tarkaḥ* «припущення», *tarkáyati* «припускає» (Младенов 644; Matzenauer 347; Pedersen Kelt Gr. I 43; Uhlenbeck 109; сумніви щодо цього в Ernout—Meillet 652; Walde—Hofm. I 821; Mayr-hofer I 485); ie. **tolkʷ-* «говорити, викладати». — Фасмер IV 71; Черных II 248; Горяев 370; КЭСРЯ 445; Mikl. EW 349; Pokorny 1088. — Пор. **толк**.

[**товкán**] «глиняний глечик» ВеУг, [*товкánка*] «посудина для молока» ГрицАВ, [*товкánя*] «глечик» ДзАтл I, Пр. XI діал. н.; — очевидно, пов'язане з дієсловом *товкті* як назва посуду, в якому товчеться їжа, пор. [*товкán*] «картопля, змішана з кукурудзяним борошном» О, [*товкани́ця*] «картопляне пюре». — Див. ще **товкті**.

[**товка́ч**] (орн.) «дятел, *Picus L.* ВеНЗн; повзик, *Sitta europaea*» Нед, [*товчак*] «повзик» Шарл, [*потовкач*] «дятел» Шарл; — похідне утворення від *товкті* в значенні «бити, стукаєти»; пор. інші назви повзика: *довбанка*, *долобавка*, *ковальчук* (Шарл). — Булаховський Вибр. пр. III 222. — Див. ще **товкті**.

[**товкма́ч**] (кул.) «картопляник», *товкма́чити* «заштовхувати; бити», [*товкма́сити*] «м'яти, топтати, товкти; бити» Нед, *втовкма́чити*, [*затовкма́чити*] «забити, запхати», [*натовкма́чити*] «набити, напхати», [*притовкма́чити*] «притовкти»; — результат контамінації слів *товка́ч* (пор. [*товкачі*] «товченики», назва страви), *товкті* і [*токма́чити*] «утоптувати; бити; притискати». — Див. ще **товкті**, **токма́чка**.

товкма́чити «настирливо пояснювати; тлумачити», [*токма́чити*] «тс.», *втовкма́чити*, *втокма́чити*; — результат контамінації слів *товма́чити* і [*товкувати*] «пояснювати». — Shevelov Hist. phonol. 417. — Див. ще **товк**, **товма́ч**.

товкті, *товк* (уживається як присудок в значенні «товкти»), [*товка́ти*] «бити, стучати, штовхати», [*товчі́*] «товкти», [*товка́льня*] «пристрій для товчення дубової кори (у чинбарів)», [*товка́н*] «картопля, змішана з кукурудзяним борошном» О, [*товканець*] «ростбіф» Куз, [*товкани́ця*] «картопляне пюре» Л, *товка́ч*, *товка́чка* «товкач; [ковганка Чаб]», [*товке́ня*] «страва з товченої картоплі» ЛексПол, [*товкіт*] «стук» Куз, [*товкітня́*] «штовханина» Нед, *товкотне́ча*, [*товкотня́*] «тс.», [*товку́н*] «страва з овочів; тютюн домашнього виробу Л; людина, що вовтузиться, метушиться О», *товку́чка* «товчок; [макогін Чаб]», [*товку́ша*] «інструмент, яким накладається фарба на матрицю візерунка», *товч* «дерть; те, що потовчено; [висівки Л]», *то́вча* «штовханина», [*товча́нка*] «картопляне пюре» Чаб, *товче́ник* «страва з подрібненого м'яса; стусан», *товче́нка* «страва із суміші товчених бобів, квасолі та картоплі; [засмажка зі здору Л]», [*товчі́ба*] «терниця» ГрицАВ, [*товчі́я*] «тс.» тж, [*товчі́й*] «чоловік, що товче в ступі», *товчі́ння*, *товчі́я* «штовханина; [товкальня]», [*то́вчка*] «ступа Нед; посудина для солі ВеУг; товкач з цвяхами на головці О», *товчо́к* «товкучка; [стусан]», [*товчо́нка*] «картопляне пюре»

ре» Чаб, [товку́щий] «такий, що постійно клопочеться», товч́ений, [товкíць] (виг.) «товк», [вiтовкти] «видаввити», [затовка́чити] «затовкти салом (борщ)» Я, [на́товк] «товчена рана» Ж, [пiдт́овкачка] «той, що штовхає», [потовка́ч] «товкач» Нед, [потовку́чий] «метушливий», [ст́овквище] «місце, витолочене худобою», [ст́овклицко] «тс.» Корз, [стовкóвище] «тс.; місце гуляння (дітей) Нед»; — р. толóчь, толкту́, толкáть, толчí, бр. таўкí, таўчы́, др. тълчи (толочи) «бити, товкти», п. tłum, ч. tlouci, ст. tlúci, слц. tlct', tlcu, вл. tołc, tołku, towku, tołcić, нл. tłum, tluку, полаб. tauct, болг. [тлѣча], м. толче, толчи, схв. тўчи (тўчём), слн. tólci, стсл. тлъкж, тлъшти, тлъшти; — псл. *t^bkti/t^bkti/telkti/tolkti «бити, товкти»; — споріднене з лит. telkti «скликати толоку», talkà «толока». — Фасмер IV 73—74; Brückner 571—572; Machek ESJČ 645; Holub—Kop. 386; Schuster-Sewc 1512; Младенов 634; Skok III 518; Mikl. EW 349; Trautmann 322; Būga RR I 488; Graenkel 1053—1054, 1078; Pokorny 1062. — Пор. тóлок, толóка¹.

товмáч заст. «перекладач; той, хто роз'яснює», [толмáч] «тс.» Нед, [товмач́енко] «син товмача» Бі, [товмáчиха] «дружина товмача» Бі, [товмачíвна] «дочка товмача» Бі, [товмáчка] «перекладачка» Бі, [товмáцтво] «обов'язки товмача» Бі, товмáчити; — р. толмáч (заст.) «перекладач», др. тълмачь, толмачь «тс.», п. tłumacz, заст. tołmacz, ч. tłumočník, ст. tlumač, tulmač, слц. tlmočník, вл. tołmač, нл. tołmаса́, болг. заст. тълмáч, м. толмач, схв. тўмáч, слн. tolmač «тс.»; — псл. *t^bmačь «перекладач» є давнім запозиченням з тюркських мов; кипч. тат. гаг. тyлмач, каз. tilmäš, тур. dilmač, дтюрк. tilmači «тс.», пов'язується з тюрк. til «мова». — Макарушка 14; Фасмер IV 72; КЭСРЯ 445; Горяев 370; Шипова 324—325; Дмитриев 547; Добродомов Сов. тюркология 1976/6, 24—25; Баскаков та ін. Кримський укр. і ор. 115—116; Brückner

572; Machek ESJČ 645—646; Holub—Kop. 386; Schuster-Sewc 1513; Младенов 644; Mikl. EW 369; TEI II 177; Lokotsch 162; Севортян III 233—235. — Пор. тлумáч.

[т́овмити (щось у собі)] «критися (зі своїм горем або болем)» Ба, [т́овмитися] «хмаритися» Ба; — п. tłumić «пригнічувати, гнітити, притискати, придушувати», ч. tłumiti «приглушувати», слц. tlmit' «тс.»; — псл. *t^bmiti «даввити» з давнішого *t^bpr-m-, звідки також *t^bpra «товпа». — Brückner 572; Machek ESJČ 646; Holub—Kop. 386. — Пор. тлúмити, товпá.

товпá «натовп», [толпá] «тс.» Нед (з рос.), т́овпище, [товпнíя] «тіснота, товчiя» Нед, [т́овпи́ва] «тіснява» Бі, [т́олпи́во] «тиск» Бі, [т́овпни́й] «масовий» Нед, [толпáвий] «тс.» Нед, [т́овпити] «натискати, натоптувати, набивати» Бі, т́овпитися, [вт́овпитися] «втиснутися» Ж, дот́овпитися, нáтовп, [нóтовп] «давка» Нед, [пот́овпити] «вмістити», пот́овпитися, [прóтовп] «прохід крізь натовп», [прóтовпом] «протискуючись», [розт́овпити] «розсунути натовп», ст́овпище, ст́овплений; — р. толпá, бр. тоўпи́ца «товпитися», др. тълпа, п. [tłopic] «товпитися», [tłupic] «тс.», ч. слц. tlupa (з рос.), болг. тълпá, м. толпа, стсл. тлъпа; — псл. *t^bpa або *t^bpa «натовп»; — споріднене з лит. talpa «місткість; об'єм», telpù, tilpaũ, tilpti «вміщатися, входити», tulpinti «давати місце, вміщати», лтс. talpa «приміщення», tilpt, telpu, tilpstu, tilpu «вміщатися», дінд. tálpuḥ «ложе, сідалище», talpā «тс.», ірл. tallaim «знаходжу місце»; спроба пояснити слово з *p^l-plā/p^l-plo, як у лат. ro-pulus (Pisani Miscellanea etimologica, Roma, 1933, 123), непереконалива. — Фасмер IV 74; Черных II 248—249; Горяев 370—371; КЭСРЯ 445; Brückner 572; Machek ESJČ 646; Holub—Kop. 386; Trautmann 317; Būga RR I 333—334, II 634; Mühl.—Endz. IV 128, 160, 189, 260; Karulis II 385; Meillet Études 256; Pokorny 1062.

[**товпіга**] «товста, незграбна людина», [*товпіга*] «тс.» Нед, [*товпійжище*] (про дурну, тупу людину) Ва; — р. [*толпіга*] «хто товпиться, лізе в натовп; бовдур, незграбний і грубий», [*толпéга*] «нетямуща, незграбна людина», [*тулпéга*] «незграбна, неповоротка жінка», бр. [*тоўпéка*] «неповоротка жінка»; — очевидно, пов'язане з [*тóвба*] «тс.»; — російські слова розглядаються як похідні від *толпá* (Соболевский РФВ 71, 23; Фасмер IV 74), хоча тут могло відбутися лише вторинне зближення. — Zubaty St. a čl. I 2, 164. — Див. ще **тóвба**.

товпуга — див. **тóпка**.

товстій «який має велику товщину; [жирний]», [*товста́*] «вагітна» Л, *товстéзний*, *товстелéзний*, *товстелю́щий*, *товстéнный*, *товстéнький*, *товстéсенький*, [*товстéчний*] «товстенний» О, [*товстинне клоччя*] «клоччя третього сорту» О, *товстісінький*, *товстувáтий*, *товстю́чий*, *товстю́щий*, *товщéнный*, *товщíнный*, [*товщюковáтий*] «товстуватий» ВеУг, [*товстина́*] «грубе ляне полотно» Нед, [*товсті́й*] «товстун» Куз, [*тóвстінь*] «жирність» Нед, [*товстотá*] «товщина» Нед, *товстúля*, *товстúн* «товста людина; [корінь рослини]», *товстунéць*, [*товстúнь*] «товстун» Куз, *товстúха*, [*товстюк*] «товстун» Куз, *товстя́к*, *товсть*, [*товщ*] «жир», *тóвща* «шар чого-небудь; [густий ліс]», *товщина́*, [*товщиня́*, *товщíнь*], *товсті́ти*, *товсті́ти*, *товсті́шати*, *тóвщати*, [*затовсті́ть*] «завагітніти» Л, *завтóвшки*, [*пóтовстий*] «товстуватий», [*розтóвс(т)нути*] «розжирніти; розтовстіти» Нед, *утóвшки*; — р. *тóлстий*, бр. *тоўсты*, др. *тълстыи*, п. нл. *tlusty*, ч. *tlustý*, слц. *tlstý*, вл. *toľsty*, полаб. *taustě*, болг. *тлъст*, схв. *тўст*, слн. *tólst*, стсл. **тлъстъ**; — псл. *t^hl̥st̥ «товстий»; — споріднене з лит. *tuľžti* «набухати, розм'якшуватися», *ištilžti* «розмокати у воді, ставати водянистим», *itelžti* «мочити», лтс. *tulzt* «набухати», *tulzums* «пухлина», *tulzis* «пухир (від оніку)», *tulzna* «тс.»; далі припуска-

ється зв'язок з *tyti, tylъ* (Holub—Kop. 386; Schuster-Sewc 1513); ie. *tul-ĝ(h)t- «набряклий». — Фасмер IV 74; Черных II 249; КЭСРЯ 445; Brückner 572; Machek ESJČ 646; Olesch 1147; Младенов 634; Skok III 528; Mikl. EW 349; Trautmann 332; Fraenkel 1038; Mühl.—Endz. IV 260; Pokorny 1081; Ondruš Sl. Wortst. 124.

товстя́нка (бот.) «комахоїдна рослина *Pinguicula L.*», [*товстиши́*] «товстолисті, Crassulaceae» Нед, [*товстуля́*] «тирлич, *Gentiana L.*; череда трироздільна, *Bidens tripartites L.*» См, Мак, [*товстун*] «тирлич См; глечики жовті, *Nuphar luteum* Нед», [*товстúха*] «товстянка См, Мак; череда трироздільна тж, тирлич», [*товстúшка*] «тирлич; череда трироздільна; подорожник піщаний, *Plantago arenaria W.K. (P. scabga)*», *товстя́нкові* «товстолисті»; — р. [*толстúшка*] «подорожник», *толстя́нковые* «товстолисті», бр. *тлушчáнка* «товстянка», [*таўстушка*] «тирлич», п. *tłustosz* «тс.»; — похідні утворення від *товстій*, які виникли внаслідок калькування латинського ботанічного терміна *Crassula L.* «товстянка» (Crassulaceae «товстолисті»), похідного від лат. *crassus* «товстий»; назва зумовлена тим, що листя рослин цієї родини потовщені, м'ясисті; на інші рослини назву поширено за схожістю їх окремих особливостей; пор. також синонімічні укр. р. *жиря́нка* «товстянка». — Нейштадт 245; SW I 918. — Див. ще **товстій**.

товт «купець»; — запозичення з угорської мови; уг. *tót* «слов'янин, словак» (з дальшим розвитком значення «мандрівний словацький торговець») запозичене з нез'ясованого джерела; очевидно, пов'язане з такими словами, як двн. *diot* «народ», свн. *diet*, гот. *piuda* «тс.», прус. *tauto* «країна», лит. ст. *tautà* «народ», лтс. *tàuta* «тс.». — Балецький St. sl. 12, 29—30; MNTESz III 664—665.

товтри «вапнякові пасма, що являють собою залишки рифів та атолів мо-

рів далеких геологічних епох; [каміння (скелі) на дні річки Нед]», [толтри] «скелясті горби» Пол; — р. *то́лтры* «скелясті розчленовані пасма на Подільській височині», п. [tatra] (<*tartra) «висока гора», схв. *Тртра* (назва гори в Герцеговині); — псл. *t^{tr}tr- «гора»; — очевидно, споріднене з гр. τέρτρον «кінець, вістря», можливо, фр. tertre «горбик, насип», алб. toritsë «гірська вершина». — Фасмер IV 27—28; Соболевский РФВ 64, 168; Sobolevskij RSl 4, 276; Brückner 567; Bezlaĵ Eseĵi 31.

то́га «чоловічий верхній одяг у Стародавньому Римі»; — р. бр. болг. м. схв. *то́га*, п. вл. *toġa*, ч. слц. слн. *то́га*; — запозичення з латинської мови; лат. *toga* «тс.» пов'язане з дієсловом *tegō, tegere* «вкривати, прикривати», спорідненим з гр. στέγω «покриваю», дінд. *stháġati, sthagayati* «закутує; покриває», двн. *dah* «дах», лит. *stóġas* «тс.», укр. *стиг*. — СІС² 828; Kopaliński 980; Holub—Lyer 484; Walde—Hofm. II 654—655. — Див. ще *стиг*. — Пор. **дах**.

[**тогід**] «минулого року, торік», [*тогідь*] «тс.», [*тогідний*] «торішний», [*тогібний* Нед, *тогібний* Пі, Чаб, *тогібний* Чаб] «тс.», [*передтогіб(ь)*] «позаторік» Нед, Куз; — складне утворення із займенника *то(й)* та іменника *год* «рік», аналогічне до *торік*. — Кобилянський Діалект і літ. м. 239; Фасмер IV 69. — Див. ще *год*, **той**. — Пор. **торік**.

тогó (присл.), [*тогóкало*] «той, хто часто говорить *того*», [*тогóкати*] «говорити часто *того*»; — р. *тогó*, *оттогó*, бр. *тагó*; — адвербіалізована форма род. в. одн. займенника *той* (с.р. *то*). — Див. ще **то¹**, **той**. — Пор. **тому**.

[**тогúкати**] «кумкати» О; — звуконаслідувальне утворення; пор. *пугúкати* (про крик пугача або сича).

тоді, [*товді*, *товді*, *тогда́* Нед, *тогда́* тж, *тогда́й*, *тогда́йка* О, *тогда́*, *тогда́*, *тоді* Ме, О, *тойді*, *тогда́шний*, *тогда́шний*, *тогда́шний* Нед, *тогда́шний*, *тоді́шний* Ме, О], *то-*

дішний, [*втогда́*] «тоді» Ж, *відтоді*; — р. *тогда́*, бр. *тагда́*, *тада́*, др. *тэгда*, *тэгда*, *тогда*, *тогда*, п. *tedy* (< *teġdy, tegda*), ч. *tedy* (< *tehdy*), *ted'*, слц. *teda, tedy* «отже», вл. *tehdy*, [*tedy*], нл. *tedy, tegdy, teĵdy, ted*, болг. *тога́ва*, м. *тога*, *тогај*, *тогаш*, схв. *та́д*, *та́да*, слн. [*táda*], стсл. **тогда**, **тэгда**, **тэгда**; — псл. *togda* (*тэгда*)/*togdy* (*тэгда*) «тоді», що складається з основи вказівного займенника *to* і форманта *-gda* (< *кь-do?), який виступає в р. *когда*, *все-гда*; зіставляється з лит. *tadà tad*, [*tadu*] «тоді», дінд. *tadā*, ведичним *tadāmm*, ав. *тада* «тс.» (Trautmann 312; Brugmann Grundriss II 2, 733; Zubatý AfSlPh 15, 505; Uhlenbeck 107); форманти *-gda, -gdy* загальноприйнятого пояснення не мають; тут вбачали відмінкові форми від *godъ*, пор. аналогічне лтс. *tagad* < **tagadi* «тепер» (Mühl.—Endz. IV 122—123; Endzelin RSl 11, 35; Zubatý LF 13, 366; Schmidt KZ 32, 398; Fraenkel IF 41, 410; Meillet MSL 13, 29; Wiedemann BB 30, 220); висувались гіпотези про контамінацію **toga* + **toda* або **тэга* + **тэда* (Pedersen KZ 38, 419; Ильинский РФВ 60, 430), про вихідне **to-кьда*. — Німчук ІУМ Морфологія 344—345, 364; Фасмер IV 68—69; Горяев 369; Brückner 567; Maček ESJČ 638; Holub—Kop. 381; Schuster-Sewc 1501—1502; Младенов 635; Mikl. EW 366—367. — Див. ще **той**. — Пор. **усегда**.

Тоді́р, **Тодóр** — див. **Теодóр**.

Тодóсй (чоловіче ім'я), *Тодóс*, *Тодóсь*, *Тодóх*, *Тодóска* (жіноче ім'я), *Тодóся*; — бр. *Тадóс*, *Тадóся*, п. *Teodozjusz*, *Teodozja*, ч. *Theodosius*, слц. *Teodoz*, болг. *Теодóси(й)*, *Тодóс*, *Тодóси*, *Теодóсия*, *Тодóся*, м. *Теодосие*, *Теодосија*, схв. *Теодосије*, *Teodozije*, слн. *Teodozij*, *Teodozija*; — запозичення з латинської мови; лат. *Theodosius* походить від гр. Θεодόσιος, до якого зводиться й др. *Феодосий*, укр. *Феодóсй* (див.).

той, [*тей* Нед, *туй* Пі], *та*, [*та́я*], *то*, [*тоє* Пі], *те*, [*те́є*, *те́єчки*, *те́єньки*, *тот*, *тотá*, *тотó*, *тотé*, *то-*

то́й Нед, *то́тот* Нед], *втім* (*утім*), *зате́*, *затім*, [зато́го] «скоро», *по́тім* СУМ, Куз, *потому́*, *притім*, *притому́*, *притомний*, [притоме́нний] «наявний» О, *притомніти*; — р. *тот*, [той], *та*, *то*, бр. *той*, *тая*, *то́е*, др. *тъ*, *тъи*, *тъи*, *та*, *тая*, *то*, *то́е*, п. *теп*, [tyj], *та*, *то*, ч. нл. *теп*, *та*, *то*, слц. *теп*, *та́*, *то*, вл. *то́п*, *та*, *то*, болг. *той*, *тя*, *то*, м. *тој*, *таа*, *тоа*, схв. *та́ј*, *та́*, *то*, слн. *та́*, *та́*, *то́*, стсл. **тъ**, **та**, **то**; — псл. *тъ* (*тъ́ж*), *та* (*та́ја*), *то* (*то́је*); — споріднені з лит. *tàs*, *tà* «той, та», лтс. *tas*, *tã* «тс.», дінд. *tá-*, *tã-* «цей», ав. *ta-* «тс.», гр. *τόν* (зн. в.), *τήν* (дор. *τόν*), *τό*, лат. *is-tum*, *is-tam*, *is-tud*, тох. А *tām* «це», гот. *pata* «тс.», алб. *të* «щоб»; іе. **to-* з вказівним значенням (< **so*, **sā*, **tod*, відмінювання яких було спочатку суплетивним, пізніше узагальненим за рештою відмінків); на слов'янському ґрунті первісна форма **тъ* ускладнювалася внаслідок редуплікації або додавання підсилюючих формантів займенникового походження -*жь*, -*пъ*. — Фасмер IV 88—89; Черных II 253—254; Горяев 373; Brückner 568; Machek ESJČ 639—640; Holub—Kop. 382; Schuster-Sewc 1515—1516; Младенов 635; Skok III 431—432; Mikl. EW 366—367; ESSJ Sl. gr. II 707—710; Trautmann 311—312; Fraenkel 1064—1065; Mühl.—Endz. IV 134; Роконну 1086; Гамкрелидзе—Иванов 275, 384.

ток¹ «жіночий головний убір», *то́ка* заст. «тс.»; — р. заст. *ток*, п. *ток*, ч. *тока*, схв. *тока* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *toque* «тс.» походить від іт. *tossa*, первісно «шовкова тканина», давнього запозичення з германських мов (пор. нвн. *Tuch* «тканина, хустка»); виводиться також (Gamillscheg 854) від ісп. *toc(s)a* «чепець». — Фасмер IV 70; Горяев 369; Dauzat 714.

[**ток**²] «місце, куди завозять дерево, призначене для сплаву або на лісопильню» О; — очевидно, пов'язане з *текмі* (див.).

тока́й «сорт угорського вина», *тока́йське* «тс.»; — р. болг. *тока́й*, бр.

тока́й, п. ч. слц. *tokaj*, схв. *тока́ја*; — запозичено з угорської мови; уг. *tokaji* «тс.» походить від назви міста Тока́й і гори, на схилах якої вирощуються особливі сорти винограду. — Sl. wug. obcsuch 763; Holub—Lyer 484; РЧДБЕ 725.

[**тока́йка**] «червона глиняна люлька, імпортована з Угорщини» О; — очевидно, пов'язане з назвою міста уг. Тока́й. — Пор. **тока́й**.

[**тока́н**] «мамалига», [*тока́нич*] «копистка для вимішування мамалиги» ДзАтл II, [*тока́няник*, *тока́нянич*] «тс.» тж, [*тока́нити*] «перебиватися, якомсь животіти»; — ч. *tokan* «кукурудзяна каша»; — запозичення з румунської мови; рум. [*tosán*] «мамалига», *tosáňă* (м'ясна страва), очевидно, пов'язані з *tosá* «рубати, дрібно сікти»; помилковим є виведення румунського слова від уг. *tokánu* «страва з тушкованого м'яса» (Vrabie Romanoslavica 14, 176), яке саме є запозиченням з румунської. — Бевзенко НЗ УЖДУ 26/2, 168; Scheludko 143; MNTESz III 933.

тока́нитися — див. **точі́ти**¹.

то́ка́р, *токаре́нко*, *токари́ха*, *токари́вна*, *тока́рня*, *тока́рство*, *тока́рний*, *тока́рський*, *тока́рюва́ти*; — див. **точі́ти**².

тока́та (музична п'еса); — р. *тока́та*, бр. *тока́та*, п. слц. *toccata*, ч. *toccata*, *tokáta*, болг. *тока́та*, схв. *тока́та*, слн. *toccáta*; — запозичення з італійської мови; іт. *toccata* «п'еса в швидкому темпі» пов'язане з дієсловом *toccare* «доторкатися; грати (на клавішах)», що походить від пізньолат. **toc-sāre* < **tussāre* «штовхати, бити» звуконаслідувального характеру. — СІС² 828; Korpaliński 980; Holub—Lyer 494; Klein 1623, 1633. — Пор. **туш**¹.

[**токлі́к**] (бот.) «цибуля кругла, *Allium rotundum*» См, Нед; — неясне; можливо, пов'язане з тур. *tokluk* «ситість».

[**то́кма**] «угода Г; згода, єднання; належне місце, призначення О», [*то́кмїти*] «прицінюватися, наймати Г; цінити; примішувати, класти О», [*то́кми-*

тися] «домовлятися Г; шукати місця; вертітися, крутитися О», [токмітель] «посередник» Нед, [натокміти] «прилаштувати» Нед, [притокміти] «тс.» Г, Нед, [утокміти] «тс.; втупити (очі)»; — п. [tokma] «ухвала війтів, що встановлює ціни на овець», слц. tokma «ціна (на вівці та ін.)», tokmit' «цінити»; — запозичення з румунської мови; рум. tosmi «домовлятися (у торгівлі); наймати» походить з південнослов'янських мов; пор. стсл. тѣкмѣти «вирівнювати», болг. тѣкмѣ «готую», тѣкмо «точно, рівно», м. токми «готує», схв. тѣкмен «рівний, однаковий», які пов'язуються з псл. *тѣкнѣти «ткнути». — Нимчук ОЛА 1984, 298—299, 303; Vrabie Romanoslavica 14, 176; Vincenz 4; Фасмер IV 70; СДЕЛМ 428; Младенов 644; Skok III 436; Mikl. EW 368. — Пор. тѣкати, тѣкмо.

[токма́чка] «шевський інструмент, яким пригладжують каблук», [токма́чити] «утоптувати; бити; притискати» Нед, [притокма́чити] «придавити» Куз; — р. [токма́чка] «шевський інструмент», [токма́ч] «довбешка, кий, товкач», [токма́чить] «бити, товкти»; — похідне утворення від *токмак «довбешка» (пор. р. [токма́к] «тс.»), запозиченого з тюркських мов; тур. чаг. тат. tokmak «дерев'яний молоток, довбешка» є похідним від тюрк. toqı- (toqu-) «бити, стукати». — Фасмер IV 70; Mikl. TEI II 178; Mikl. EW 358; Lokotsch 163; Севортян III 253—254, 256—257; Räsänen Versuch 484—485.

то́кмо заст. «тільки, лише», [то́кма] «без додачі, одне на одне, так на так Г, Чаб; тим більше»; — р. то́кмо «тільки, лише», [то́кма́] «тс.», др. то́кмо (тѣкмо, тѣкма, тѣкма) «тільки», болг. тѣкмо «точно, рівно; як раз; як тільки», схв. тѣкмен «однаковий, такий самий», слн. [tekma] «однаково, якраз», стсл. тѣкмо (токмо, токмо) «тільки»; — псл. тѣкмо, пов'язане з *тѣкнѣти «ткнути»; зіставлялося також з лит. tinkù, tikti «годиться, підходить», tikl, tiktaĩ «тільки» (Mikl. EW 368). —

Фасмер IV 70; Младенов 644; Mikkola Ursl. Gr. III 62. — Див. ще тѣкати. — Пор. то́кма́.

токо́тати «розмірено і часто стука-ти», токо́тити «тс.», [то́кот] «биття» (про серце) Нед, [токо́тниця] «артерія; аорта» Нед; — р. [то́коть] «стука-ти», [ток] (вигук, що передає стук), [ток-ток] «тс.», нл. tokotaś «постійно спотикатися, хитатися»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до цо́кати, цокотáти. — Фасмер IV 69.

токсико́з «хворобливий стан, що виникає внаслідок дії на організм отруйних речовин», токсі́н, токсі́чний, антитоксі́н; — р. токсико́з, бр. таксіко́з, п. toksykoza, ч. toxikosa, toxikóza, слц. toxikóza, вл. toksin, болг. токсико́за, м. токсі́н, схв. токсі́ни (мн.), слн. toksín; — медичний термін, утворений на базі гр. τοξικός «отруйний (для стріл)», пов'язаного з τόξον «лук і стріли», очевидно, запозиченим зі скіфської мови (пор. перс. taxš «лук, стріла»). — СІС² 829; Kopaliński 981; Holub—Lyer 485; Frisk II 909—910.

токсиколо́гія «наука про властивості отруту», токсико́лог, токсиколо́гічний; — р. болг. токсиколо́гія, бр. таксікало́гія, п. toksykologia, ч. toxikologie, слц. toxikológia, м. токсиколо́гія, схв. токсиколо́гія, слн. toksikologija; — науковий термін, утворений з основ лат. toxicum «отрута», що походить від гр. τοξικόν «отрута для стріл», і гр. λόγος «слово, розум, зміст». — Kopaliński 981. — Див. ще ло́гіка, токсико́з.

токува́ти «особливим криком підкликати самок (про глухарів, тетеревів)», токо́вище «місце, де токують птахи», [токо́висько] «тс.» Нед; — р. токо́вать, бр. такава́ць, п. tokować, ч. tokati, tokovati, слц. tokat', вл. tokać; — загальноприйнятої етимології не має; найімовірніше, є звуконаслідувальним утворенням (Mikl. EW 358; Machek ESJČ 646; Holub—Kop. 387); розглядається також як похідне від р. ток «токовище», що пов'язується з текті́

(Брандт РФВ 25, 29—30; КЭСРЯ 444; Brückner 573). — Фасмер IV 70; Горяев 369; Schuster-Sewc 1512.

тол (вибухова речовина); — р. бр. *тол*, ч. *tol*; — результат скорочення запозиченої з англійської мови назви цієї речовини *тринітролуол*, що зводиться до основ лат. *tri-* «три-», *nitrum* «натр, сода» та англ. *toluene* «толуол». — СІС² 829; Klein 1652. — Див. ще **нітра́т**, **толуо́л**, **три**.

тола́й (зоол.) «заєць пісковик, *Lepus tolai* Pall.»; — р. *тола́й*, [*толуй*, *тула́й*], слц. *tolaj* «тс.»; — запозичення зі східних мов; хак. [*tolaj*] «заєць», бур. *tūlaj* «голубуватий і сірий степовий заєць» походять від монг. *tōlai*, *tau-lai* «вид степового, гірського зайця». — Фасмер IV 74; Räsänen Versuch 436.

[**тола́нь**] (бот.) «гикавка сіра, *Berteroia incana* (L.) DC», [*тола́к* Нед, *талань* См] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, виникло з *талаба́н* «*Thlaspi argense* L.»; назва могла бути перенесена за схожістю дрібних білих квітів і прикореневих розеток листків.

толерантний «терпимий до чужих думок і вірувань», *толерувати* «виявляти терпимість»; — р. *толерантний*, бр. *талерантны*, п. *tolerancja* «терпимість», ч. *tolerantní*, слц. *tolerantny*, вл. нл. *tolerantny*, болг. м. *толерантен*, схв. *толерантан*, слн. *toleranten*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. англ. *tolerant*, фр. *tolérant* походять від лат. *tolerans*, *-ptis* «терплячий», дієприкм. від дієслова *tolerāre* «витримувати, зносити, терпіти», пов'язаного з *tollo*, *tollere* «піднімати, здіймати, прибирати». — СІС² 829; Kopaliński 981; Holub—Lyer 484; Gr. Fwb. 766; Dauzat 712; Klein 1624—1625; Walde—Hofm. II 688—689. — Див. ще **Анатолі́й**.

[**толі́ти**] «заспокоювати, угамовувати» Нед, [*утолі́тися*] «задовольнитися», [*натолі́ти*] «наситити» ЛексПол, *невтолє́нний* (*неутолє́нний*), *невтолі́мий* (*неутолі́мий*); — р. [*толі́ть*] «заспокоювати, вгамовувати», *утоля́ть* «тс.», др. *утолити* «переконати, умови-

ти; утихомирити, заспокоїти; полегшити, вилікувати», *утолитися* «умилосердитися», болг. *утоля́вам* «тамувати, угамовувати», схв. *толі́ти* «заспокоювати, тамувати», слн. *tóliti* «заспокоювати, вгамовувати», стсл. **оу́толити** «переконати, заспокоїти»; — псл. *toliti* «утишувати, заспокоювати»; — споріднене з лит. *tilti*, *tylù*, *tilaũ* «замовкнути», *tylà* «мовчання», лтс. *tilināt* «балувати (дитину)», дірл. *tuilim* «сплю», вірм. *t'olum* «залишаю», далі, очевидно, з двн. *stilli* (нвн. *still*) «тихий»; іє. **tel-((s)tel-)* «тихий». — Фасмер IV 71; Черных II 295; Горяев 370; Младенов 657; Skok III 479—480; Варбот 35; Trautmann 321; Mühl.—Endz. IV 187; Pedersen KZ 39, 371; Kluge—Mitzka 750; Pokorny 1061—1062.

толк «розум, глузд, [порядок Нед]», [**то́лок**] «тс.», [*толковні́к*] «той, хто пояснює» Нед, *толко́вий*, [*толкови́тий*] «розумний, розсудливий» Нед, [*толку́щий*] «тямущий» Нед, *толкува́ти* «пояснювати», *толкува́тися* «розмовляти, радитися», *то́лком* (присл.) «безтолко́вий»; — бр. *толк*, п. [*tołk*] «розум, сенс, логіка», [*tołkować*] «пояснювати»; — запозичення з російської мови; р. *толк* «думка, судження, пояснення» відповідає укр. *товк* (див.).

[**то́ло**] «вид весняної гри» Г, Нед; — неясне.

[**то́лоб**] «кадіб»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. *tolbă* «сагайдак; ягдташ; (заст.) дорожня сумка; кошик для роздрібно́ї торгівлі», *torbă* «тс.» виводяться від тур. *torba* «торба, мішок». — Scheludko 143; DLRM 867. — Див. ще **то́рба**.

то́лок «пристрій, знаряддя для трамбування; поршень, [товкач О]», *то́ло́ка* «залишене під пар поле, на якому пасуть худобу; вільна ділянка біля села, де збиралася молодь гуляти», *то́локно́* «борошно з підсушеного вівса; [борошно з сухарів Нед]», [*толоці́й*] «поршень» Она, [*толочні́к*] «тс.» Нед, [*толочні́ця*] «цілина; рік не орана земля» О, [*толбо́шний*] «залишений під то-

локу» Нед, *толокувати* «бути толокою, гуляти» (про землю), *толбчийти* «приминати, надломлювати рослини, пошкоджувати посіви; бити; тягти, волокати; [рівняти орану землю ногами О]», [відтолочки] «витолочені місця» МСБГ, [натолбце] «потоптане місце» Ж, [натолоч] «потоптане поле, потрава; місце, де хижак з'їв тварину; залишки після збирання коноплі», [натолбча] «невелике озеро», [потолока] «потолочене місце в траві або хлібі», *потолоч*, [потолбчя] «тс.», [сүтолока] «безладний рух, штовханнє»; — р. [толок] «пристрій для трамбування», [толочить] «витоптувати (траву, посіви)», бр. [толбка] «поле під паром», п. *тлок* «скупчення (людей, предметів); поршень; штемпель; толок», ч. *tlak* «тиск», слц. *tlac̣* «книгодрук», вл. *тлок* «тиск», схв. *тлак* «тс.», слн. *tlák* «тс.; бруківка»; — псл. **tolk-* «товкти, тиснути», пов'язане чергування звуків з **tʰ*ʃk- «тс.». — Фасмер IV 72; Горяев 370; Brückner 571—572; Machek ESJČ 644; Holub—Kop. 386; Schuster-Sewc 1509; Skok III 518; Mikl. EW 348—349. — Див. ще **товкті**. — Пор. **толока**¹.

толока¹ «праця гуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку закликають сусідів, родичів, товаришів (без оплати, а за частування)», [толочанин] «учасник толоки» Нед, [толочанка] «учасниця толоки» Нед, [толчка] (зменш.), *толбчий*, *толокувати* «працювати толокою», *толокою* «спільно, гуртом (працюючи без оплати, за частування)»; — р. [толбка], бр. *талакá*, п. *тлока*, болг. *тлакá*, м. схв. *тлака*, слн. *tláka*; — псл. **tolka* «толока», пов'язане з **tolkti* «товкти»; до семантики пор. п. *тлок* «скупчення (людей, предметів)»; — споріднене з лит. *talka* «толока», лтс. *talka* «тс.», з іншим вокалізмом лит. *telkti* «скликати на толоку»; припускається також запозичення в балтійські мови зі слов'янських (Brückner 571—572). — Фасмер IV 73; Горяев 370; Mikl. EW 349; Trautmann 322; Vūga RR I 488;

Fraenkel 1078; Karulis II 372—373; Mühl.—Endz. IV 127—128; Meillet Études 256. — Див. ще **товкті**, **толок**. — Пор. **кляка**².

толока², *толокувати*, *толбчий* — див. **толок**.

толокнянка (бот.) «мучниця, *Agrostaphylos uva ursi*», [толокняк] «тс.» Mak; — р. *толокнянка*, бр. *талакнянка*, [талакняник, талаконник, талачанник], ч. ст. *toloknjenko* (з рос.) «тс.»; — похідне утворення від *толоко* «борошно з вівса, з сухарів»; назва зумовлена борошнистим характером плоду мучниці. — Лік. росл. Енци. дов. 752; Machek Jm. rostl. 177. — Див. ще **толок**.

толстовець «послідовник релігійно-етичного вчення Л.М.Толстого», *толстовка* «послідовниця вчення Л.М.Толстого; довга верхня чоловіча сорочка», *толстовство*, *толстовщина*, *толстовський*; — р. *толстовець*, бр. *талстовець*, ч. слц. *tolstovec*, *tolstojovec*, болг. *толстойст*, схв. *толстојевац*; — похідне утворення від прізвища російського письменника Л.Толстого.

[**толубити**] «толочити» Нед; — неясне.

толуол (хім.) «рідкий вуглеводень, який використовують для виготовлення вибухових речовин, лікарських препаратів та ін.»; — р. болг. *толуол*, бр. *талуол*, п. слц. *toluol*, ч. *toluen*, схв. *толуол*, слн. *toluól*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Toluól*, англ. фр. *toluol* утворено від назви колумбійського міста *Толу* (*Tolu*) і лат. *oleum* «оля». — SIC² 829; Sł. wyg. obcych 763; Holub—Lyer 484; РЧДБЕ 726; Gr. Fwb. 765; Klein 1625. — Див. ще **оля**¹.

толь (покрівельний матеріал), *толівник* «робітник, що виготовляє толь»; — р. бр. *толь*, болг. *тол*; — запозичення з французької мови; фр. *tôle* (<[taulo]) «листова залізо, покрівельне залізо» є діалектною формою слова *table* «стіл; дошка; плита». — SIC² 829; РЧДБЕ 726; Dauzat 749. — Див. ще **табліця**.

том «частина (окрема книжка) твору», *томіще, потомний*; — р. бр. болг. м. *том*, п. *tom*, схв. *тѡм*, слн. *tóm*; — запозичення з французької мови; фр. *tome* «том» через посередництво лат. *tomus* «тс.» зводиться до гр. *τόμος* «частина, відрізок; том», пов'язаного з дієсловом *τέμνω* «ділю, ріжу». — Черных II 249; Фасмер IV 75; КЭСРЯ 445; Горяев 371; Sł. wug. obcych 763; Dauzat 713. — Див. ще **а́том**.

[**Томá**] (чоловіче ім'я) Нед, [*Томáс, Тѡмáш, Тѡмко, Тому́ньо*] тж, ст. *Тома* (1432); — бр. *Тамáш*, болг. *Томá, Томáш*, схв. *Тома, Томаш*, слн. *Томáж*; — запозичення із західнослов'янських мов; п. *Tomasz*, ч. *Tomáš* та ін. через лат. *Thomas* зводяться до гр. *Θωμάς*, від якого походить і укр. *Хомá (Фомá)* (див.).

томагáвк (зброя північноамериканських індіанців); — р. *томагáвк, томагáук*, бр. *тамагáу́к*, п. *tomahawk*, ч. слц. *tomahavk*, болг. *томахáвк*, слн. *tomahávk*; — запозичення з англійської мови; англ. *tomahawk* «томагавк» походить з алгонкінської мови. — СІС² 829; Kopaliński 981; Holub—Lyer 484; Klein 1625.

томасува́ння «спосіб переробки рідкого фосфористого чавуну в сталь», [*томасі́на*] «рід мінерального добрива» О, [*томасі́вка Куз, комасі́на О*] «тс.», *томасі́вський*; — р. *томасі́рование*, бр. *тамасавáнне*, п. *tomasyna* «томасшлак, добриво зі шлаків від томасування», *tomasowski*, ч. *tomasováni*, слц. *thomasovanie*, болг. *томасі́ране*; — технічний термін, пов'язаний з прізвиськом англійського металурга С. Дж. Томаса (Sidney G. Thomas, 1850—1885). — СІС² 829; Kopaliński 981—982; Holub—Lyer 484.

томáт «помідор; соус, паста з помідорів»; — р. *томáт*, бр. *тамáт*, п. вл. *tomata*, ч. *tomata, tomáta*, слц. *tomat*, болг. *домáт*, схв. *томат*; — запозичення з французької мови; фр. *tomate* походить від ісп. *tomate (tomata)* «тс.», яке зводиться до ацтекського мексиканського *tomati*, що пов'язується з

коренем *tomana* «набрякати». — СІС² 829; Акуленко 141; Черных II 249; Фасмер IV 75; Горяев 371; Holub—Lyer 484; РЧДБЕ 266; Lokotsch 62; Kluge—Mitzka 782; Dauzat 712.

томба́к «сплав міді з цинком» СУМ, Нед, [*те́мбак*] «тс.» Нед; — р. заст. *томпа́к*, бр. *тампа́к*, [*томба́к*], п. ч. слц. *tombak*, болг. *томба́к*, м. *томбак*, схв. *томбак*, слн. *tómbak* «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Tómbak*, фр. англ. *tombac* «тс.» походять від мал. *tambaga (tëmbaga)* «мідь», що зводиться до дінд. *tāmrakaḥ* «тс.». — Фасмер IV 76; Горяев 371; Kopaliński 982; Machek ESJČ 647; Holub—Lyer 484; Kluge—Mitzka 782; Klein 1626; Gamillscheg 852.

томбу́й «великий поплавок, що вказує місцезнаходження кинутого якоря»; — р. *томбу́й* «тс.»; — через посередництво російської мови зводиться до гол. *tópneboei* «бакен, буй», яке складається з основ іменників *top* «бочка» кельтського походження, як і нвн. *Топпе* «тс.» (буй має вигляд бочки), та *boei* «буй». — ССРЛЯ 15, 590. — Див. ще **бу́й**¹.

томі́ти «доводити до втоми; виснажувати; піддавати тривалому нагріванню», *томі́льник* «робітник, який займається томлінням чавуну, сталі», [*томі́тель*] «мучитель, гнобитель» Нед, [*томі́тельство*] «гноблення, насильство» тж, *томі́льний* (тех.) «призначений для томління», *то́млений*, *томлі́вий*, [*томлю́щий*] «стомлюючий» Нед, *то́млячий*, *то́мний* «млосний; [стомлений Нед]», [*томні́щий*] «більше стомлений» Нед, *вто́млювати* (*уто́млювати*), *вто́мляти* (*уто́мляти*), *вто́ма* (*уто́ма*), *вто́млений* (*уто́млений*), *вто́мливий* (*уто́мливий*), *вто́мний* (*уто́мний*), [*невтомле́ний*] «невтомний» Ж, [*невтомлі́вий*] «тс.» Ж, *невто́мний*, [*перето́ма*] Куз, *перевто́ма*, *перевто́млений*, *сто́ма*, *сто́млений*, *сто́мливий*; — р. *томі́ть* «змушувати мучитися; стомлювати; парити; нагрівати», бр. *тамі́ць* «тс.», др. *томити* «мучити,

терзати, пригнічувати», болг. *томите-лен*, схв. *тòмити* «притискати», слн. [tomljáti] «тинятися», стсл. **ТОМИТИ** «мучити»; — псл. *tomiti* «мучити»; — споріднене з дінд. *tamáyati* «задушує, позбавляє повітря», *támyati* «непритомніє, слабне», лат. *tēmulentus* «п'яний», *tēmētum* «хмільний напій, вино», дірл. *tām* «хвороба; смерть», *tamaim* «покоюся», нвн. *dāmisch, dāmlich* «дурнуватий, очманілий»; іє. **tom-/tem-* «очманілий, приголомшений». — Фасмер IV 75—76; Черных II 249; Горяев 371; КЭСРЯ 446; Trautmann 313; Walde—Hofm. II 657; Kluge—Mitzka 120; Uhlenbeck 111; Fick I 224; Pokorny 1063.

[ТОМКА] (бот.) «пахуча трава звичайна, *Anthoxanthum odoratum* L. См, Куз, Мак; чаполоч південна, *Hierochloë australis* См, Мак»; — р. [том(н?)ковица] «остудник голий, *Herniaria glabra*», бр. [тòмка] «пахуча трава», ч. слц. *tomka* «тс.», *tomkovice* «чаполоч»; — запозичення з польської мови; п. *tonka* «пахуча трава», [tomkownica] «чаполоч» виникли внаслідок скорочення і деетимологізації з *tonkobób* «екзотична рослина, *Dipteryx*», *tonkowy bób, tonkowe ziaĝna* «тс.», що є частковою калькою н. *Тонкабоһпе* «біб тонка» (пор. також н. *Тонкабаум* «*Dipteryx odorata*»); розмелені плоди цієї рослини додавали для приємного запаху до нюхального тютюну; назву *tomka* (<*tonka*, пор. і п. *tonka wonna*) було перенесено на інші рослини, зокрема траву пахучу звичайну (*Anthoxanthum*), коріння якої теж мало приємний запах і використовувалось замість бобів тонки. — SW VII 78, 172; Machek ESJČ 647; Jm. rostl. 289.

[ТОМОВІК] (орн.) «волове очко, *Troglodytes parvulus* O, [томівчик] «тс.» O; — неясне.

ТОМУ (присл.), *пòтім*; — р. *потому*, *потом*, бр. *тамү*, др. *тому* «після того», *по тому* «на тій підставі», *по томь* «після того», п. ст. *temu* «тому», ч. слц. вл. *potom* «потім», схв. *пòтом*, слн. *potém* «тс.»; — псл. *tomu* (дав. в.), *po томь* (місц. в.) є відмінковими

формами вказівного займенника *тъ*, що з часом адвербіалізувалися. — Німчук ІУМ Морфологія 351, 373; Brückner 568. — Див. ще **той**. — Пор. **тогò**.

ТОН, *тональність, тóніка, тональний, тонічний, тóнный, тонувати*; — р. бр. болг. м. *тон*, п. вл. *тон*, ч. слц. слн. *tón*, схв. *тòн*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Ton*, фр. *ton*, англ. *tone* походять від лат. *tonus* «тон, звук», що зводиться до гр. *tónos* «тонація, лад; наголос; натяг, напруження», пов'язаного з дієсловом *τείνω* «настягаю, напружую», спорідненим з дінд. *tanoti* «настягає, витягає», лат. *tenege* «тримати, досягати», укр. *тенéто*. — СІС² 830; Фасмер IV 76; Горяев 371; Kopaliński 982; Brückner 573; Holub—Lyer 484; Holub—Kop. 387; Kluge—Mitzka 782; Dauzat 713; Klein 1626—1627; Walde—Hofm. II 691; Frisk II 863—865; Boisacq 947—948. — Див. ще **тенéта**.

ТОНЗИЛІТ «запалення глоткових мигдаликів»; — р. *тонзилліт*, бр. *танзіліт*, ч. *tonsillitis, tonzilitis*, слц. *tonzilitída*, болг. *тонзилітис*, схв. *тонзилитис*; — медичний термін (нлат. *tonsillitis*), утворений на базі лат. *tonsillae* «мигдалики (залози)», пов'язаного з *tōlē* «зоб на шиї», що зіставляється з лит. *tęsti* «розтягати, розширювати» або з *trinti* «набрякати (від води)», *trānas* «приплив», кіпр. *tonn* «хвиля». — СІС² 830; Holub—Lyer 484; Klein 1627; Walde—Hofm. II 688.

ТОНЗУРА «виголене місце на маківці голови у католицьких духовних осіб»; — р. болг. схв. *тонзүра*, бр. *танзүра*, п. вл. *tonsura*, ч. *tonsura, tonzura*, слц. слн. *tonzúra*; — запозичення з латинської мови; лат. *tonsūra* «тс.» пов'язане з дієсловом *tondēre* «стригти, стинати, позбавляти», що зіставляється з гр. *τένδω* «обгризаю» або з кіпр. *tonn* «шкіра, оболонка», свн. *stuns* «короткий». — СІС² 830; Kopaliński 983; Holub—Lyer 484; Walde—Hofm. II 689—690.

ТОНКИЙ, *тонéнький, тонéсенький, тонісінький, [тонісій, тонісічкий, тонічкий], [тоніцій]* «тонший» Нед, *тон-*

кува́тий, [тонóйкий] «тоненький» Нед, [тонóусенький, тонóуський] «тс.» тж, [тóнчий] «тонший» Нед, тонше́нький Нед, тóнший, тонина́, тóнкощі, тонко́та, тóнкість, [тончина́] О, [тоні́ти] «тоншити», [тонкува́ти Нед, тончи́ти] «тс.», тóншати, тонши́ти, [пóтонкий] «тонкуватий», [прéтонкий] «дуже тонкий» Нед; — р. тóнкий, бр. тóнкі, др. тьнъкыи, тьнъкыи, п. sienki, ч. слц. tenkú, вл. се́пкі, нл. ша́кі, болг. тьнък, м. танок, [тонок], схв. та́нак, та́нан, слн. tánek, tènek, стсл. тьнъкъ; — псл. тьпъкъ (сх.-сл. тьпъкъ), первісно *тьпъ, основа на -й, пізніше поширена формантом -къ; — споріднене з дінд. tanúh (tánukaḥ) «тонкий», ос. t'ænæg «довгий», лит. tévas «тонкий», двн. dunni, дангл. руппе, нвн. dünn, англ. thin, дірл. tan(a)e, лат. tenuis, корн. tapow, кіпр. teneu «тс.», гр. таυός «довгий», таυαός (<таυαρός) «витягнутий»; іє. *tenus від кореня *ten- «напинати, тягти», первісне значення «розтягнутий, видовжений». — Фасмер IV 76—77; КЭСРЯ 446; Черных II 250; Горяев 371; Sławski I 100; Brückner 62; Machek ESJČ 640; Holub—Kop. 383; Schuster-Sewc 134; Младенов 644; Skok III 442; Mikl. EW 350; Trautmann 319; Karulis II 403; Mühl.—Endz. IV 215—216; Walde—Hofm. II 666; Uhlenbeck 108; Kluge—Mitzka 148; Торп 178; Pokorny 1069. — Пор. **тягті**.

тóнна (міра ваги), тонна́ж, тонна́жність, тóнний; — р. тóнна, бр. тóна, п. слц. вл. нл. слн. тона, ч. tuna, болг. тон, м. тон, тона, схв. тóна, слн. тóпа; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Tonne, англ. гол. ton «тс.» походять від фр. tonne «тс.», спочатку «винна бочка», яка зводиться до гал. túппа «міх для вина». — СІС² 830; Фасмер IV 77; Черных II 250; Горяев 371; Kopaliński 982; Holub—Lyer 493; Dauzat 713.

[тонóжит] «мучити» Л; — неясне.

тóнус, тоніза́ція, тонізува́ти; — р. бр. болг. тóнус, п. ч. слц. tonus, схв. тонус, слн. tónus; — запозичення з ні-

мецької мови; н. Tónus, як і англ. tonus, походить від лат. tonus «тон; тонус», яке зводиться до гр. τόνος «напруження». — СІС² 831; Цыганенко 479; Kopaliński 983; Brückner 573; Holub—Lyer 484; Gr. Fwb. 766; Klein 1628. — Див. ще **тон**.

тонóти «потопати, грузнути», тóну́чий, [втóнати] «поринати» Ж; — р. тонóуть, бр. танóуць, др. тонути, п. tonać, ч. tonouti, слц. tonút', нл. toniś, болг. тьна «занурююсь», м. тоне, схв. тóнути «тонуті», слн. toníti, цсл. **тонжти**; — псл. tonoti < *topnoti «тонуті», пов'язане з topiti «топити». — Фасмер IV 77; КЭСРЯ 446; Горяев 372; Brückner 573; Machek ESJČ 647; Holub—Kop. 367; Schuster-Sewc 1516; Mikl. EW 358. — Див. ще **топіти**¹.

тóня «ділянка водоймища для ловлення риби неводом; невід з рибою; [місце, де можна втопитися], тóневий, [вітонка] «проруб для зимового лову риби» Я, [вітонок] «місце, звідки витягують рибу з-під льоду» Я, [вітонити] «витягнути (невід) з прорубу» Я, [затóнка] «проруб для зимового лову риби» Я, [затоніти] «опустити (невід) у проруб» Я, [притóня] «місце, де закидається невід» Нед, [притóнний] «який знаходиться поруч з тонею» Нед; — р. бр. тóня, др. тоня «рибна ловля; місце, де ловлять рибу», п. tonia (toń) «глибоке місце», ч. tůně (tůň) «тс.», нл. toń «невід; болото, драговина», слн. [tonja] «глибоке місце»; — псл. топъ < *topnъ «глибоке місце (де зосереджується риба)», ton'a < *topn'a «тс.», пов'язані з topiti «топити, занурювати»; розглядається також як пов'язане з tēgnoti «тягти» < іє. *ten- (Zubaty St. a čl. I 2, 120; Меркулова Этимология 1975, 52—58), оскільки йдеться про натягування і витягування невода; може йтися про омонімію двох етимологічно різних слів (Schuster-Sewc 1516). — Фасмер IV 77; Горяев 372; Brückner 573; Machek ESJČ 661; Holub—Kop. 387, 396; Mikl. EW 358; Trautmann 323. — Див. ще **топіти**¹. — Пор. **тонóти**, **тягті**.

топ «верхній кінець щогли або стеньги (на судні)»; — р. бр. болг. *топ*, п. слц. *top*, схв. *top*; — запозичення з голландської мови; гол. *top* «верхівка, кінчик; щогла» виводиться від іє. **dub-*, **dumb-*, представленого в ав. *duma* «хвіст». — СІС² 831; Kopalinski 983; Vries NEW 741.

топáz «мінерал із класу силікатів; коштовний камінь»; — р. болг. *топáz*, бр. *тапáz*, др. *топазионъ*, п. *topaz*, ч. *topas*, *topaz*, слц. *topás*, м. *топаз*, схв. *топāз*, слн. *topáz*; — запозичено з грецької мови у т. ч. через посередництво французької (фр. *topaze*) і латинської (слат. *topazus*) мов; гр. *τόπαζος* (сгр. *τοπάζιον*) походить від назви острова *Topazus* у Червоному морі, де, як вважається, вперше знайшли цей камінь. — СІС² 831; Фасмер IV 77—78; Hüttl—Worth 14; Горяев 371; Sł. wyr. obcych 765; Holub—Lyer 484; Holub—Kop. 387; РЧДБЕ 727; Kluge—Mitzka 783; Dauzat 714.

топати «іти», *топкати* «топтати», [*топотáти*] «бігти з тупотом» Нед, [*топотіти*] «тс.» Нед, *топпати* «плентатися», [*топкатися*] «тинятися» Нед, [*топá*] «стопа» Нед, [*топанчá*] «черевичок» Пр. XI діал. н., *топит*, [*топа*] «той, хто топає» Нед, [*топко*] «той, хто тупотить» Нед, [*топ*] (виг.) «туп» Нед, [*топý-топý*] (виг.) «тупу-тупу», [*прóтопки*] «слід ніг», [*розтопшá*] «незграбна жінка», [*рóзтопом*] «завзято, радо, із запалом» Нед; — р. *топáть*, бр. *топаць*, п. [*topotać się*] «дрижати (від страху, тривоги)», ч. *t'orati* «крокувати», вл. *topotać* «тупати», болг. м. *топот* «тупіт», схв. *топòтати* «тупати», слн. *topotáti* «тс.»; — псл. *top-*, пов'язане чергуванням голосних з *ter-*; — звуконаслідувальне утворення, пор. лтс. *tapa*, *tapu* «туп-туп»; *tapāt* «крокувати, топати», лит. *tapuoti* «тс.»; пор. також фін.-уг. *tap* «бити, штовхати», самодійське *tap-* «тс.» (див. Raasonen KSz 14, 69), тат. каз. кипч. *tapтамak* «топтати», *tap-tap* «туп-туп». — Фасмер IV 78; Горяев 371—372; КЭСРЯ 446; Iljinskij

AfSIPh 28, 457; Machek ESJČ 647; Варбот Сл. языкозн. 1988, 68—69; Mühl.—Endz. IV 130; Mikl. EW 369. — Пор. **тэпти**, **топтáти**, **тупáти**.

[**топірити**] «стовбурчити, наїжувати» Нед, [*топірити*, *топбріцити*] «тс.» Нед, [*настопірити*] «наставити, підняти», [*одтопірити*] «відстовбурчити; розкуйовдити» Ж, [*одтопірити*] «тс.» Ж, [*розтопірити*] «широко розставити в сторони», [*розтопірити*] «тс.» Нед; — р. *топýрить* «піднімати сторч, стовбурчити», [*пýрить*], бр. *тапýриць* «тс.», ч. *šerujiti* «куйовдити», вл. *šerjegić se* «настовбурчуватися», м. *топири се* «погрожує; стирчить перед очима; задирає ніс», слн. *šeperiti se* «стовбурчити пір'я; бундючитися»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *перó*, *пір'я*. — Фасмер IV 81; Преобр. II 160; КЭСРЯ 447; Machek ESJČ 98.

топіти¹ «силою занурюючи у воду, змушувати опускатися на дно; заливати (про воду)», *топнути* «тс.», [*топáти*] «топитися» Нед, [*топ*] «трясовина» Л, [*тапіло*] «тс.» Л, [*топéлець*] «утопленик; водяник», [*топелиця*] «русалка» Пі, [*топель*] «глибоке місце» Нед, [*топельник*] «утопленик О», [*топéць*] «тс. О; водяник Нед», [*топілице*] «глибоке місце» Нед, [*топіло*] «озеро Ч; місце, де збирається весняна вода і де вона застоюється», [*топина*] «драговина» Ч, [*топіль*] «вир», *топляк* «дерево, що затонуло», [*топляник*] «вир Ник; утопленик», [*тýпко*] «негрузько» Л, *допотопний*, *затопляти*, *затоплюваність*, *підтопляти*, *потоп*, [*потопá*] «потоп», *потопáючий*, *потопéльник*, [*потопленик*] «утопленик», [*потопляник*] «тс.», [*стопіло*] «стояча болотна вода» Л, *утоплена*, *утоплений*, *утопленик*, *утоплий*; — р. *топíть*, бр. *тапíць*, др. *топити* «потопляти», п. вл. *topić*, ч. *topiti* «занурювати у воду», слц. *topit'*, нл. *topiš*, болг. *топá*, м. *топи* «тс.», схв. *топити* «затопляти», слн. *topíti* «занурювати»; — псл. *topiti* «топити», що є фактивом до **topnōti* «тонуть»; — далші зв'язки кореня

top- не зовсім ясні; припускається спорідненість із top- «нагрівати» — через torъ «болото» і його значення «місце, де розтанув сніг чи лід» (Фасмер IV 78—79) або через розвиток семантики «нагрівати — плавити, розтоплювати — затоплювати — топити» (Shuster-Sewc 1504); зіставлялося також з ter- «бити», що чергується з top-, пор. п. *teraś* «бити» (Brückner 573; Младенов 636; 644), з гр. *θάπτω* «хороню», *τάφος* «могила» (Горяев 372), вірм. *t'at'avem* «занурюю, вмочаю» (Hübschmann Arm. 448; Machek ESJČ 647), лит. *tąpti* «ставати» (Zubatý St. a čl. I 231—232; Stang NTS 16, 1952, 259 і далі). — КЭСРЯ 446; Цыганенко 429; Holub—Kop. 387; Mikl. EW 358. — Пор. **то-ну́ти**.

топíти² «підтримувати вогонь; розплавляти», [топíти] «плавити» Нед, [топá] «опалювачка» Нед, топíльник «опалювач; плавильник», топíльник «тс.», [топíнка] «топлення печі», топ-ка, [топленíна] «розтоплені речовини», топливо «паливо», [топля] «топлення (молока)», [топниця] «чугуноплавильний завод» Нед, топкíй «який легко топиться», [топлéнистий, топнiстий] «тс.» Куз, топлéний, вiтoп, вiтoпка, вiтoпки, вiдтопки, [нетoпа] «лінива жінка», [отoпка] «опалювання», перетoпка, [рoзтоп] «топлення» Нед, [рoзтопка] «тс.», [рoзтопа] «емаль», [рoзтопник] «емалювальник» тж, рoзтоплéний, рoзтоплювальний, [стoпíти] «стопитися» Нед, [стoп] «плавлення; сплав» Куз, [стoплiвий] «який легко топиться» Куз; — р. топíть, бр. тапiць, п. топić «розтоплювати, плавити», ч. топiti «опалювати, нагрівати, [розтоплювати, плавити]», слц. топit' «розтоплювати, плавити», нл. топiś «опалювати, нагрівати», болг. топя «розтоплювати, плавити», м. топи, схв. топи-ти «тс.», слн. топiti «нагрівати; плавити»; — псл. топiti «нагрівати, опалювати; плавити», пов'язане чергуванням голосних з тепль «теплий»; — споріднене з дінд. tápati (táruati) «нагріває(ться),

горить», tārāyati «спалює», ав. tārayeiti «тс.», лтс. patape «бурулька; краплі, капіж»; іє. *ter- «бути теплим». — Фасмер IV 78; КЭСРЯ 446; Цыганенко 429—430; Brückner 62; Machek ESJČ 647; Holub—Lyer 484; Holub—Kop. 387; Schuster-Sewc 1504—1505; Младенов 636; Mikl. EW 352; Trautmann 319; Mühl.—Endz. III 118; Pokopty 1069—1070. — Див. ще **тeплiй**.

топiнáмбур (бот.) «земляна груша, Helianthus tuberosus»; — р. топинамбур, бр. тапiнáмбур, п. ч. слц. вл. топinambur, слн. топinambúr; — запозичення з французької мови; фр. topinambour «тс.» утворене від порт. topinambo, що передає назву індіанського племені в Південній Америці. — СІС² 831; ССРЛЯ 15, 634; Ст. выг. obcych 765; Holub—Lyer 484; Machek Jm. rostl. 244; Dauzat 714; Gamillscheg 854.

топiр (іст.) «сокира з довгим держакон, що використовувалась як зброя СУМ, Нед; [сокира Г; тесло О]», топiрeць «зменш. до топiр; [сокирка на довгому держаку, звичайно прикрашена]», топiрчик, топорeць «тс.», [топiрник] «воїн, озброєний сокирою» Нед, [топiрня] «частина плуга; дошка, на якій вішають сокиру», [топoр] «сокира» Нед, топорiще «держак сокири», топорiськo «тс.», [топоря] «сокирка» О, [топорятко] «тс.» О, [затопорити] «ударити» Я; — р. болг. топор, бр. тапoр, др. топоръ «сокира», п. торог, ч. слц. нл. тогор, вл. тогого, слн. tōgor (заст.) «топорисько»; — псл. тогогъ «сокира»; — загальноприйнятої етимології не має; припускалася можливість зв'язку з тiпaти, тiяти (Фасмер IV 79; Черных II 250—251; Ильинский ИОРЯС 31, 352; КЭСРЯ 446; Rudnicki Prast. II 64, 107; Младенов 636; RÉС 4, 194; Slavia 10, 248; Matzenauer 84), з тепоpити, топaти, топтáти (Schuster-Sewc 1518—1519); розглядалося також як давнє запозичення з іранських мов, пор. дперс. *tāraга- «топір», перс. teber, белуджійське tapar (звідки запо-

зичено вірм. *tarar* «тс.»), курд. *tefer* (Макарушка 13; Трубачев Рем. терминол. 152; Зализняк ВСЯ VI 40; Brückner 573; Machek ESJČ 647; Holub—Kor. 387; Мартынов Язык 55; Hübschmann Aqm. 252; Lidén Tochar. St. 19; Meillet RSI 2, 67; 6, 173), причому висловлювалась думка про посередництво тюркських мов (див. також Горяев 372; Mikl. EW 359; TEI I 239, II 167; Lokotsch 155; РЧДБЕ 865); із східнослов'янських мов запозичено фін. *tarraa* (Mikkola Berühr. 170), дісл. *tararax* «бойова сокира» (Holthausen Awn. Wb. 300), звідки дангл. *tærregæx* «топірчик» (Holthausen AeWb. 343).

топірець (орн.) «Lunda Pall. (північний морський птах)»; — п. *toporek* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *топóрик*, *топорóк* «тс.» пов'язане з *топóр* «сокира»; назва зумовлена схожістю міцного і сильно стиснутого з боків дзьоба цього птаха з сокирою. — Птицы СССР 330; БСЭ 26, 92. — Див. ще **топір**.

[**топіро**] «тепер» Нед, [*тупіро*] «тепер, зараз» Л, [*топірики*, *тупірики*] «тс.» Корз; — р. [*топéре*, *топéрвэ*], бр. [*топіро*, *топýро*, *тупіро*], п. *дорéго* «тільки (ще)», болг. *допърва* «тепер»; — результат видозміни давнішого **топерво* «тс.» (др. **то първо* < псл. **to pьrvo* «то вперше»). — Фасмер IV 43—44; Stawski I 156; Brückner 94. — Див. ще **тепéр**. — Пор. **допіру**.

[**топірчики**] (бот.) «братки, *Viola tricolor* L.», [*топірник*] «в'язіль барвистий, *Coronilla varia* L.» Мак, См, [*топóрник*] «тс.» Нед, См; — р. [*топóрник*] «тс.», бр. [*тапаркі*] «сокирки, *Consolida regalis*»; — похідне утворення від *топір*; назви зумовлені подібністю форми квітів цих рослин до топірця. — Див. ще **топір**.

[**топка**] «невелика посудина для натоптування в неї солі», [*топка солі*] (заст.) «грудка пресованої солі у формі ковпака вагою 1 кг» О, [*товпýга*] «посудина для солі» ВеНЗн; — п. [*торка*] (< **tořka*) «виварена сіль у формі гор-

щика», ст. *sól tořia(s)ta* «сіль, формована в посудинах» (з укр.); — форми, етимологічно пов'язані з *товпá* «натоп», [*то́впнн*] «натискати, натоптувати, набивати»; випадіння **в** (< **l**) могло бути зумовлене зближенням з *топнн* «розтоплювати; нагріваючи, плавити», оскільки сіль виварювали, пор. значення п. [*торка*], а також р. [*топнн*] «горщик, у якому топлять молоко; великий глечик; глиняний горщик, у якому топлять сметану», [*топннца*] «великий горщик, у якому перетоплюють масло», [*топннчка*] «посудинка для топлення масла, сала, воску», [*топлéнка*] «посуд для топлення масла»; малоїмовірно запозичення з тюркських мов (пор. тур. *top* «куля; круглий предмет», *torak* «круглий», звідки болг. *топка* «круглий предмет; м'яч», [*топ*] «тс.», м. *топка* «куля; круглий предмет; м'яч»). — Brückner 572; Mikl. EW 359. — Див. ще **товпá**.

[**то́пник** (*білий*)] (бот.) «королиця звичайна, *Leucanthemum vulgare*; хризантема лучна (*Chrysanthemum leucanthemum*)» Нед, Мак, [*топняк*] «хара, *Chara Vaill.*» Мак; — р. [*топняк*] «хара»; — похідне утворення від *топнн* «занурювати»; назва зумовлена тим, що королиця росте по лугах, а хара є водною рослиною. — БСЭ 29, 554; Даль IV 405. — Див. ще **топнн**¹.

топографія «розділ геодезії, що вивчає земну поверхню», *топограф*, *топографічний*; — р. болг. *топография*, бр. *тапаграфия*, п. слц. *topografia*, ч. *topografie*, вл. *topografija*, м. *топографуја*, схв. *топографуја*, слн. *topografija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Topographie*, фр. *topographie*, англ. *topography* утворено з основ гр. *τόπος* «місце», що не має загальноприйнятої етимології, і *γράφω* «пишу». — СІС² 831; Горяев 372; Коралиński 764. — Див. ще **графá**. — Пор. **ізотоп**.

тополя (бот.) «*Populus* L.», *тополна*, [*тополь*] «тополя» Нед, *тополька* «стовбур або стебло якої-небудь росли-

ни», [топілька] (бот.) «піщанка, *Agavegia serpyllifolia*» Нед, [тополяк] (ент.) «скрипун осиковий (с. тополиний), *Sarperda carcharias*» Нед, *топольник* «зарості тополі», *тополіний*, [натополяк] (ент.) «листоїд тополиний, *Chrysomela populi* L.» Ж; — р. *тополь*, бр. *топаль*, *таполя*, др. *тополь*, п. *topola*, ч. *topol*, слц. *topol'*, вл. нл. *topoľ*, болг. *топола*, м. *топола*, схв. *топола*, слн. *tōpol*; — псл. *topoľ*, *topoľ'a* «тополя»; — вважається давнім запозиченням з латинської мови (Niedermann IF 26, 59, проти Фасмер IV 79); походження лат. *populus* не зовсім ясне; припускається його індоєвропейська давність і зв'язок з гр. *πτελέα* «в'яз», іє. **ro-pol-* (Walde—Hofm. II 340); реконструюється й іє. **rapp-*, що розглядається як запозичення з неіндоєвропейських субстратних мов, але не виключений зв'язок з індоєвропейськими назвами тополиного пуху — гр. *πάππος* «пухнаста сім'янка», лат. *rappus* «тс.» (Machek ESJČ 433, 647); була також спроба зіставити на слов'янському ґрунті назву дерева з коренем **ter-/top-* «топати» з розвитком семантики «бити, топати, товкти, трамбувати» — «тверднути» — «височити» — «рослина» (Schuster-Sewc 1517—1518); висловлювалась думка про зв'язок з іє. **re-* «сірий» — за кольором кори (Черных II 250; Pokorny 804); в разі запозичення з латинської мови фонетичні зміни в корені пояснюються дисиміляцією *p — p > t — p*. — Волошина Мовозн. 1976/3, 67—69; Горяев 372; КЭСРЯ 446; Brückner 573; Holub—Lyer 484; Holub—Kop. 387; Младенов 636; Skok III 483; Mikl. EW 358.

ТОПОНІМ «власна географічна назва», *топоніміка*, *топонімія*, *топономастика*, *топоніміст*, *топонімічний*, *топонімічний*; — р. *топонім*, бр. *тапонім*, п. *toponim*, ч. слц. *toponim*, вл. *toponomastika*, болг. м. *топонім*, схв. *топонім*, слн. *toponim*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Toponim*, фр. *toponime*, англ. *toponym* утворено з основ

гр. *τόπος* «місце, місцевість», яке не має загальноприйнятої етимології, і *ὄνομα* (*ὄνομα*) «ім'я», спорідненого з лат. *ponen*, вірм. *apim*, псл. **ъпме* (< **ъпмен*) «тс.» — SIC² 831; Kopaliński 983—984; Holub—Lyer 485; Вуяклија 959; Klein 1629; Frisk II 911. — Див. ще **ім'я**. — Пор. **анонім**, **омонім**, **ономастика**, **синонім**.

ТОПОНІМІКА — див. **топонім**.

ТОПСЕЛЬ «косе, трикутної форми вітрило, яке піднімають над іншим вітрилом»; — р. бр. *топсель*, п. *topsel*, болг. *топсел* «тс.»; — запозичення з голландської мови; гол. *tōrzeil* «тс.» є складним словом, утвореним з іменників *top* «верхівка, кінчик; щогла» і *zeil* «вітрило», спорідненого з н. *Segel*, дат. *seil* «тс.» — SIC² 832; Kopaliński 984; РЧДБЕ 865; Kluge—Mitzka 697. — Див. ще **топ**.

ТОПТАТИ, [топцювати] «часто топтати», [топчійтися] «топтатися, метушитися», [топля] «сак» Ник, [топчуха] «тс.» тж, *топтаніна*, [топчуха] «картопляне пюре Л; сак Ник», *топчак* (заст.) «млин з кінним приводом», *тупчак* «тс.», *топчій* «тс.; той, хто топче», [топчійло] «чан, у якому топчуть виноград», [топтуватий] «натоптаній», [натоптень] «лід із злежаного снігу», *натоптаній*, *натоптуватий*, *настоптати* «наступити», *підтоптатися*, *підтоптаний*, *потоптом*; — р. *топтатъ* «топтати», бр. *таптаць*, др. *тъпътати*, п. *deptać*, ч. *deptati*, слц. *deptat'*, вл. *teptać*, нл. *teptaś*, болг. *тъптѣ*, *тъпча*, слн. *teptáti*, стсл. *тъпътати* «тс.»; — псл. *търътати* «топтати», пов'язане чергуванням голосних з *tupati* «тупати», звуконаслідувальне утворення, паралельне до *topati* «тупати, топати»; — може бути зіставлене з дінд. *tupáti* (*tópati*, *túmpati*, *tumpáti*) «ранить», гр. *τύπτω* «б'ю, рубаю», лтс. *staūpe* «сліди кінських копит». — Фасмер IV 80; Brückner 87; Machek ESJČ 115; Младенов 644—645; Iljinskij AfSlPh 28, 457; Frisk II 945—946. — Пор. **топати**, **тупати**.

[топу́з] «великий мідний ніж — один з військових клейнодів задунайських козаків»; — болг. *топу́з* «гиря, важок; (іст.) булава», м. *топуз* «булава», схв. *тòпуз* «тс.»; — запозичення з турецької мови, тур. крим.-тат. *topuz* «булава, жезл; куля», як і чаг. *topazi* «залізна куля», є похідним від тюрк. *top* «кругла річ, м'яч, куля»; значення «ніж» розвинулось на ґрунті української мови. — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 840; Räsänen Versuch 489.

топч́ан — див. **тапч́ан**.

тор «колія», [торá] «клепка» Нед, [тор́ник] (бондарський інструмент), [торня́к] «тс.» тж, *торі́ти* «прокладати (шлях)», *торува́ти* «тс.», *торо́ваний*, *вто́ри* «пази на краю бочки, в які вставляють дно», *уто́ри* «тс.», *зато́р*, [зато́риц] «прилад для вирізування уторів» Л, *ути́рник*, *уто́рник* «тс.»; — р. [тор] «вторована дорога», бр. *тор* «колія», п. *tor* «тс.», ч. [tor] «вторована дорога», болг. *тор* «добриво, гній», схв. *то́р* «загін для худоби», [то́р] «слід; огорожа», слн. *tòr* «тертя»; — псл. *тогъ* «тертя; [торований шлях]», пов'язане чергуванням голосних з **terti* «терти»; — зіставляється з лтс. *puotars* «лука, поросла кущами», гр. *торо́с* «пронизливий, різкий; стрімкий», дінд. *tāraḥ* «пронизливий», *tāraḥ* «тс.» — Фасмер IV 81; Ляпунов РФВ 76, 259; Цыганенко 430; Brückner 574; Machek ESJC 648; Mikl. EW 352—353; Коломиец Этимология 1984, 96; Варбот 108; Trautmann 324; Mühl.—Endz. II 872; Rozwadowski JP 1, 112.

То́ра «П'ятикнижжя Мойсея (перша частина Біблії); пергаментний сувій з цим текстом»; — р. бр. *То́ра*, п. Тога, ч. *tóga*, *thoga*, слц. слн. *tóga*, болг. *торá*, схв. *тора*; — слово гебрайського походження; гебр. *Тōgá^h* «вчення, закон» є похідним від дієслова *hōgá^h* «він показав, навчив». — СІС² 832; Kopaliński 984; Holub—Lyer 485; РЧДБЕ 865; Klein 1629.

[то́равий] «паршивий», [то́равець] «паршивець»; — неясне.

[торáнити] (у виразі [т. брехні] «розпустити брехні») Нед; — неясне; можливо, результат контамінації слів *торо́чити* і [тараба́нити] «теревенити».

то́рба, [торба́ка] (збільшувальне), [торба́нь] «жебрак» Па, *торба́р*, [торбе́й], *торбе́шник*, [торбі́й Она, турбі́й Корз] «тс.», *торбе́га*, *торбе́шка*, [торбе́] «торбинка» О, [торбі́] «торбинка для годівлі коней» О, *торбі́на*, *торбі́нка*, [торбинка́р] «кишеньковий злодій» Куз, [то́рбі́ня] «торбинка» О, [торбу́н] «кенгуру» Куз, [турб'я́га] «торбега» Корз, *торбинкува́тий*, *торбинувáтий*, [торбі́нчатий] «сумчатий» Куз; — р. бр. м. схв. *то́рба*, п. ч. слц. *torba*, болг. *торба́*, слн. *tórga*; — запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. *torba* «мішок», аз. тат. туркм. *торба*, тур. [toɾɒa] «тс.» споріднені з крим.-тат. ног. *дорба* «торбина», кирг. *торбо* «торбина для зерна»; недостатньо обґрунтоване зіставлення (Brückner 574) з п. *terbuch* «живіт», *telbuch* «тс.» — Макарушка 14; Москаленко УІЛ 31; Семенова Сл. и балк. языкозн. 1983, 170; Фасмер IV 81; КЭСРЯ 447; Огиенко 31; Шипова 326; Дмитриев 547; Machek ESJC 648; Holub—Lyer 485; Mikl. EW 359; TEI 2, 178; Lokotsch 163; Räsänen Versuch 490.

то́рбан (муз.) «музичний інструмент, близький будовою до бандури; вид народного танцю», [тарба́н] (музичний інструмент) Бі, [теорба́н Нед, торбант Шейк] «тс.», *торбані́ст*, [торбані́ста] «торбаніст», [торбані́стий] «тс.»; — р. болг. *торба́н*, бр. *тарба́н*, п. *torban*, *teorban*, ч. *teorba*, *theorba*, слц. заст. *torban*; — через посередництво польської мови запозичено з італійської; іт. *tiorgba* «лютня» (інструмент винайдено в XVI ст. у Флоренції) є словом невідомого походження. — Фасмер—Трубачев IV 82; Kopaliński 969; Brückner 568; РЧДБЕ 865.

[торба́ч] (зоол.) «сумчаста тварина» Нед; — запозичення з польської мови; п. *torbacz* «сумчатка, *Marsupialis*» (*torbacze* «сумчасті, *Marsupialia*») утворено

від *torba* «торба», що відповідає укр. *торба*; пор. [торбун] «кенгуру», м. *торбари* «сумчасті», схв. *торбари* «тс.». — Див. ще **торба**.

торбук «хватка, різновид рибальської сітки», [турбук, тербук] «тс.»; — болг. [тръбук] «тс.»; — не зовсім ясне; може бути зіставлене з *торба* або з [трибук] «тельбух».

торг «торгівля; ринок; базар; аукціон; торговельна організація», [торгач] «торгаш» Куз, *торгаш*, *торгашество*, *торгівець*, *торгівля*, [торгівник] «торговець» Куз, *торговельник*, *торговець*, [торговізна] «товар у торгівлі» Нед, *торговіця* «торгівля; базар; ринкова площа», *торговище*, *торговка*, [торговник] «торговець» Нед, [торговищик] «торговець» Куз, *торжище*, *торжник* «покупець», *торжок* «торг», *торгашеський*, [торговé] «плата за місце на ринку» Куз, *торговельний*, *торговий*, [торговничий] «торговельний» Нед, *торгувати(ся)*, *торжити(ся)*, *безторжя*, *віторг*, *недовіторг*, *переторг* СУМ, Куз, *переторжка*, *перевіторг*, [підторжя] «торгівля напередодні базарного дня», [пóторжя] «торгівля» Г, Нед, [розторжя] «закінчення базару»; — р. бр. *торг*, др. *търг*, *торгъ*, п. *targ*, ч. слц. *trh*, вл. *torh*, болг. *търг*, м. *тргува* «торгує», схв. *трге*, слн. *trg*, стсл. *тръгъ*; — псл. **trgati* «базар, торгівля»; — очевидно, споріднене з алб. *trgeg* «ринок» (Meyer IF I 324—325); далі походження слова неясне (лит. *tuigus* «ринок», лтс. *tirgus* «тс.» виводяться від др. *търгъ* — Fraenkel 1143); була спроба пов'язати з псл. **trgati* «торгати» і сполученням *торгати* *полотно*, оскільки останнє було важливим предметом торгівлі (Holub—Kop. 389—390); припускалося запозичення з тюркських мов; тюрк. монг. *torga*, *torgu* «шовк» (Ramstedt Neuphilol. Mitt. 50, 99—100), дтюрк. *turku*, *turgu* «стоянка» (Räsänen, тж, 52, 193—194); першоджерело вбачалося також в асиро-вавилонському *tamgaru* «купець» (Holub—Kop. тж; Skok III 499; Черных II 251);

пов'язувалося також (Ондруш Етимологія 1984, 178—179) з псл. **toržiti* «шукати», **stergti* «стерегти». — Коваль 101; Горяев 372; КЭСРЯ 447; Brückner 565—566; Machek ESJČ 534—535; Holub—Lyer 488; Mikl. EW 359.

торгати «смикати, шарпати; [мучити] Бі», *торгоніти*, [торігати] «торгати», [турігати] «хитати, трясти» Ме, [турготіти] «трясти, шарпати» Нед, *торг* «смик, шарп», [розторгати] «розсмикати, розірвати» Куз, [розтергнути] «розтягти» О; — р. [торгати] «рвати, смикати, скубити», *расторгати* «розривати», бр. *торгачь* «шарпати», др. *търгати* «битися, тремтіти», п. *targać* «шарпати, смикати», ч. *trhati*, слц. *trhat'* «тс.», вл. *torhać* «рвати, смикати», нл. *tergać* «тс.», болг. *търгам* «смикати», *тръгам* «іти, рушати; починати», м. *трага* «смикати, тягнути; рушати», схв. *тргати* «рвати, смикати», слн. *trgati* «тс.», стсл. *нстръгати* «розривати»; — псл. **trgati* «рвати, смикати», пов'язане чергуванням звуків з **trg-* і, можливо, з **drg-* «тс.»; — далі зіставляється з дінд. *trṇēdhi* «роздроблений, розбитий», *trḍhāḥ* «тс.»; з лат. *tergere* «терти, розтирати», гр. *τρύωω* «гризти, їсти», тох. А, В *trásk* «жувати, гризти» (Schuster-Sewc 1519), з лит. *trūkti* «розриватися, тріскатися» (Skok III 499—500). — Фасмер IV 83; Потєбня РФВ I, 259; Brückner 566; Machek ESJČ 651; Holub—Lyer 488; Holub—Kop. 390; Mikl. EW 354; Uhlenbeck 115. — Пор. **терзати**.

торготіти «торохтіти, торохкати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [торкотати] «тс.», [торототіти] «рівномірно стукати».

торгпрéd «торговий представник», *торгпрédство*; — калька р. *торгпрéd*, що є складноскороченим словом, утвореним із словосполучення *торговий представитель* «тс.»; пор. слц. *torgpred* (з р.). — Див. ще **торг**, **ставити**.

торгун — див. **тургун**.

тореадор, *торéро*; — р. болг. *тореадор*, бр. *тарэадор*, п. ч. слц. *torea-*

dog, вл. togero, м. *торе́адор*, схв. *торе-адор*, слн. *toreadó*; — запозичення з іспанської мови; ісп. *toreador* (*tojero*) «учасник кориди» пов'язане з *torear* «боротися з биком», похідним від *toro* «бик», яке походить від лат. *taurus*, спорідненого з гр. *ταύρος* «тс.», псл. *turъ* «тур». — СІС² 832; Kopaliński 984; Holub—Lyer 485; РЧДБЕ 865. — Див. ще *тур*¹.

торець «поперечна грань предмета», [*сторець*] «тс.» Куз, *торцівка* «торцювальний верстат; торцевий брук; [дошка, прибита до торців лат НикБЛ]», *торцювальник*, *торцювальний*, *торцюваний*, *торцювати*, [*стуцювати*] «обковувати торець стрижня» Корз; — р. *торець*, *торц*, бр. *тарэц*; — запозичення з італійської мови; іт. *torso* «торс, тулуб (як частина статуї)» на слов'янському ґрунті зазнало впливу суфіксальних утворень на *-ець*; припускався також зв'язок з **terti* «терти» (Mikl. EW 353). — Фасмер IV 88; КЭСРЯ 447; Горяев 373. — Див. ще *торс*.

торжество, *торжественний* УРС, Нед, *торжествуючий*, *торжествувати*; — р. *торжество*, др. *тържество* «торг; свято, урочистості», болг. *тържество*, м. *тржество*; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. *тръжество* «свято, урочистості» утворено від *тръгъ* «ринок» як калька гр. *πανήγυρις* «святкові збори», пов'язаного з *ἀγορά* «ринок». — Фасмер IV 83; Черных II 251; Горяев 372; КЭСРЯ 337; Цыганенко 430; Желтов ФЗ 1876/1, 11; Младенов 645. — Див. ще *торг*.

[**торзати**] «трясти, штовхати, смикати»; — бр. [*турзаць*] «торгати, шарпати», [*тырзаць*] «тс.», др. *тързати* «смикати, рвати», п. *tarzác* «валяти; викачувати (тісто)», болг. [*тръзам*] «тягти, смикати», схв. *тръзати* «рвати, смикати», слн. *třzati* «тс.»; — псл. **třzati* «трясти, рвати»; — очевидно, результат контамінації форм **třgati* «торгати» і **třzati* «терзати». — Mikl. EW 354. — Див. ще *терзати*, *торгати*. — Пор. *торсати*.

[**торіця**] (бот.) «шпергель, *Spergula L.*»; — р. *торіца*, *торічка* «тс.», ч. *tořice* «ториліс, *Torilis Adans.*», слц. *tořica* «тс.», болг. [*торица*] «підмаренник, *Galium*; маренка, *Asperula*; шерардія, *Sherardia*»; — неясне. — Машек ESJC 648.

торі «англійська консервативна партія; член цієї партії», *торізм* «ідеологія та політика торі»; — р. болг. *тори*, бр. *тóry*, п. *torys* «член партії торі», ч. слц. вл. *toгу*, схв. *тори*, слн. *tógi*, *tóгу*; — запозичення з англійської мови; англ. *tory* пов'язане з ірл. *tóraidhe* «переслідувач; розбійник», що походить від середньоірл. *tóig* «переслідування, погоня» (в XVII ст. слово *toгу* позначало позбавленого землі ірландця, який жив з розбою). — СІС² 832; Kopaliński 985; Holub—Lyer 485; РЧДБЕ 866; Klein 1632.

торій (хімічний елемент, радіоактивний метал), *торіт* «силікат торію», *тористий*, *торієвий*; — р. болг. *торий*, бр. *тóрий*, п. *tor*, ч. *torium*, *thorium*, слц. *tórium*, схв. *торијум*, слн. *tórij*; — інтернаціональний науковий термін; у латинізованій формі *Thorium* утворено Й.Я.Берцеліусом (1815, 1828) від імені бога-громовержця Тора (*Thor*) у давньоскандинавській міфології. — СІС² 832; Волков 57; Фигуровский 128; Kopaliński 984; Holub—Lyer 482; РЧДБЕ 866; Klein 1609.

торік «минулого року», [*торок*] «тс.» Пі, [*торішняк*] «такий, що народився в минулому році», [*торічний*] Нед, *торішний*, *вторік*, *позаторік* СУМ, Куз, *позаторішний*, *вторік*; — складне слово, що виникло із словосполучення *то(й) рік*. — Див. ще *рік*, *той*. — Пор. *тіждень*, *тогід*.

торкати СУМ, Нед, *торкнүти(ся)* тж, *торконүтися*, [*тиркнүти*] «торкнути» Вел, [*торкало*] «жердина, до якої прив'язується виноградний кущ» Нед, *торкнутий*, *торк*, [*дотиркати*] «доторкати» Ж, [*дотиркнүтися*] Ж, *доторк*, *недоторка*, *недоторкальний* «недоторканний» Куз, *недоторканий*,

недоторканий, недоторкливий, [недотіркливий] «недоторкливий», [приторкувати] «поговорювати; натякати» О, приторк; — р. *торкать* «торгати; торкати», бр. *таркаць* «штовхати, смикати, тикати», *торкаць* «тс.», п. [торкаць] «штовхнути, вдарити», ч. *trkati* «штовхати, бити (зокрема, рогами)», слц. *strkat'* «штовхати», вл. *storkaś*, нл. *starkaś* «тс.», слн. *trkati* «стукати, штовхати»; — псл. **tʰrkati* «штовхати, ударити»; — не зовсім ясно, очевидно, звуконаслідувальне, паралельне до лит. *tūrķterėti* «штовхнути». — Фасмер IV 83; Потебня РФВ 1880/3, 196; Machek ESJC 651; Куркина Этимология 1974, 46—47; *Būga RR I 490*.

торки «тюркські племена, які кочували у південноруських степах у Х—XIII ст.», *торк*; — р. *торки*, бр. *торкі*, др. *търци*; — давнє запозичення з тюркських мов; дтюрк. *türk* «тюрк», первісне значення «сила, влада». — Коваль 29; Фасмер IV 83; Попов Назв. нар. 123—124; Соболевский РФВ 64, 173. — Пор. **түрки**.

торкотати «торохтати», *торкотіти* «тс.», [торконіти] «теркотати» (про крик жовни) ВеНЗн, [торкітлівий] «балакливий» Нед, [торкотлівий] «тс.» Нед, [приторкувати] «поговорювати; натякати» О; — р. *торкать* «стукати», бр. [таркатаць] «теркотати», п. *tarkotaś* «стукотіти» (про стукіт мотора, поїзда), ч. *trkat* «стукотіти», слц. *trkotat'* «базікати», болг. *тракам* «стукати, цокати, клацати», м. *трака* «стукати, клацати; торохтати», слн. *trkati* «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *теркотати*, *торготіти*, *торохтати*, *торочити*.

торкрет (тех.) «апарат для подавання цементного розчину на якусь поверхню сильним струменем стисненого повітря», *торкретник* «фахівець з торкретування», *торкретування*, *торкретування* «наносити на якусь поверхню шар цементного розчину»; — р. болг. *торкрет*, бр. *таркрет*, ч. *torcretovati*, слц. *torkrét*; — запозичення з німецької

мови; н. *Torkrét*, очевидно, утворено як складноскорочене слово із складів двох латинських слів: (tec)tor(ium) «штукатурка», пов'язаного з *tēgo* «покриваю», і (con)cret(us) «густий, ущільнений». — СІС² 832; УРЕ 11, 309; РЧДБЕ 866. — Див. ще **конкретний**, **тектюра**.

[**торлаш**] «великі крижини, які несе вода ВеУг; купа талого льоду, колод і под., що спливають весною на річках О», [турлаш] «льодохід» Нед, ВеУг, [турнаш] «великі крижини» Г, Нед; — запозичення з угорської мови; уг. *torlasz* «завал; загородження» пов'язане з *torlodni* «нагромаджуватися». — О II 296; Лизанец 628; MNTESz III 944.

[**тормэгати**] «тягати, смикати; трясти» Нед; — афективне утворення, пов'язане з [тормосіти] «тс.» (див.).

[**тормоз**] «гальмо»; — бр. *тормаз*, болг. *тормоз*, м. *тормоз*; — запозичення з російської мови; р. *тормоз* загальноприйнятого пояснення не має; виводилось як запозичення від гр. *τόρμος* «отвір (в якому стирчить кілочок, гвіздок)» (Фасмер IV 84; ГСЭ 203; Горяев 372; КЭСРЯ 447; Цыганенко 430—431; Matzenauer 414; Mikl. EW 359); висловлювалась думка про спорідненість із цим словом (Черных II 251—252); розглядалося також як запозичення з тюркських мов — тюрк. *turmaz* «він не стоїть; підкладка під колеса гарби» (Дмитриев 565); була спроба зблизити з р. *стреміться*, *стром*, *стремглав* (Ильинский ИОРЯС 23/1, 138—139).

тормосіти, *торносіти* — див. **термати**.

торнадо «вихор, смерч (у Північній Америці)»; — р. болг. *торнадо*, бр. *тарнада*, п. вл. *tornado*, ч. слц. слн. *tornado*; — запозичення з іспанської мови через посередництво англійської (англ. *tornado*); ісп. *tornado* «смерч, торнадо, сильний вітер» походить від давнішого *tronada* «буря» (від дієслова *tronar* «гриміти»), що зазнало впливу дієприкметника *tornado* від дієслова *tornar* «крутитися», пов'язаного з лат. *tornare* «обточувати», утвореним від

tornus «різець, токарний станок», яке запозичене з грецької мови; гр. τόρνος «тс.» зіставляється з лат. teres, -etis «заокруглений, обточений». — СІС² 832; Kopaliński 984; Holub—Lyer 446; РЧДБЕ 866; Dauzat 715; Klein 1630; Walde—Hofm. II 692; Frisk II 913—914; Boisacq 976—977.

[**торністра**] «військовий ранець» Куз; — бр. [тарністар] «каністра», п. tornister «ранець», ч. слц. tornistra, вл. tornister «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. Tornister «військовий ранець», як і укр. [та(й)ністра] «ранець», виводиться від ч. слц. [tanistra] «торба», уг. ст. tanyisztra «торба, сумка». — Sł. węg. obcych 766; Machek ESJČ 635; Holub—Lyer 485; Kluge—Mitzka 784. — Див. це **таністра**. — Пор. **тайстра**.

торок¹ «бахрома; облямівка, кромка; [полотно з бахромою, яке кріпиться до навою], [торо́ка] «бахрома Нед; ремені Пі», [тороканя] «плахта з чотирма тороками» ВеЗа, торокі́ «ремені ззаду сідла для прив'язування речей; бахрома», [торо́чини] «весільний обряд, за яким пришивають торочки до рушників», торо́чка «бахрома, облямівка», торо́чі́ «бахрома; тороки», торо́ччя «бахрома», [торока́стий] «з бахромою; обтріпаний по краях» Нед, [торочка́стий] Нед, торо́чкува́тий «тс.», торо́чі́ти «висмикувати нитки з країв тканини, роблячи торочки; облямювати», торо́чі́тися «обтріпуватися по краях (про тканину); [снуватися (про нитки)], заторо́чі́ти, оторо́чка, оторо́чувати, підторо́чений, поторо́чений, при-торо́чувати; — р. торока́ «ремені ззаду сідла», [тороко́] «тс.», [торо́ка] «облямівка, бахрома», [торо́чка] «стрічка для облямівки», бр. таро́кі «ремені ззаду сідла», др. торокѡ «тс.; стрічка, що пов'язувалася на чоло», п. trok, troki «ремінці, мотузки; пута, торочки», ч. trak, trák «лямка», tráku (заст.) «підтяжки, шлейки», слц. trak, traku «тс.», вл. trok «мотузка, линва», м. трака «стрічка», схв. тра́к, тра́ка «тс.»; —

псл. *tokъ «мотузка, зав'язка»; — споріднене з прус. tarkue «ремінць в упряжі», лтс. tētkā «мотузка для прив'язування буйків до рибальської сіті», дінд. tarkūh «веретено», гр. ἄτρακτος «тс.», лат. torquere «крутити, вити», torques «ланцюг», двн. drāhsil «токар», нвн. drechseln «точити», алб. tjeḡg «пряду», ірл. torc «коса», кімп. torch «намисто», тох. А, В tsark «мучити»; іе. *tok- «крутити, вити»; псл. *tokъ зіставлялося також з *ter- «терти» (Holub—Kop. 388). — Фасмер IV 85; Горяев 373; Брандт РФВ 18, 9; Brückner 576; Machek ESJČ 649; Holub—Lyer 486; Mikl. EW 359; Trautmann 314; Mühl.—Endz. IV 173; Kluge—Mitzka 141; Walde—Hofm. II 692—693; Uhlenbeck 110.

[**торок²**] «невеличкий пліт»; — р. [то́рок] «тс.», бр. [таро́к] «кладка через річку з колод»; — похідне утворення від тор «колія», р. [тор] «вторована дорога» з пізнішою видозміною значення. — Фасмер IV 84. — Див. ще **тор**.

[**торомба́**] (орн.) «горлиця, Streptopelia turtur L.; (Turtur aurilus, Columba turtur L.) Шарл, ВеНЗн; дятел, Dryobates major L. Шарл», [торонда́] «горлиця» ВеНЗн; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; пор. інші назви горлиці: [ту́рковка, турка́ч, ту́рочка, ту́рковка].

[**торо́нка (синя)**] (бот.) «синюха голуба, Polemonium caeruleum L.»; — очевидно, пов'язане з п. [tronek] «лікувальний напій; напій», заст. trunk, ч. заст. тра́к «тс.»; назви, які разом з укр. тру́нок зводяться до нвн. Trunk, Trank «напій», пов'язаних з trinken «пити», зумовлені лікувальними властивостями синюхи. — Лік. росл. Енци. дов. 396; Machek ESJČ 649; Brückner 578. — Див. ще **тру́нок¹**.

[**торо́нний**] «численний» Нед, [торонкі́й] «тс.» Нед, [то́ро́нко] «багато, густо, часто, врожайно», [торо́нці] «тс. Г; міцно Нед»; — неясне.

[**торо́пати¹**] «бідувати, злидарювати», [торо́пати] «мучити, турбувати» Нед, [торопа́та] «бідкування, клопіт,

важка праця» Нед; — бр. [тарапáты] «клопіт, турботи», п. traríc się «мучитися, терзатися; турбуватися», utrariepie «журба; клопіт, турбота», utrariepies «нещасливець», ч. діал. слц. tramrotу «клопіт, морока, труднощі», слн. tráriti «мучити, надокучати»; — псл. *torpiti «мучити; лякати» пов'язане чергуванням голосних з *tʰr̥p̥eti «терпіти». — Brückner 575; Machek ESJC 649. — Див. ще **терпіти**. — Пор. **торопіти**.

[торопати²] «базікати, патякати», [торопіти] «тс.» Нед, [торопáло] «базіка, балакун» Г, Нед, [торопáта] «тс.» Нед, [торопáтливий] «балакучий»; — болг. трóпам «стукати, тупотіти», трóптѣ «шуміти, тупотіти», трóпот «тупіт»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до торготіти, торкотáти, торототіти, торохтіти, торочи́ти (пор.).

[торопіти] «квапити» Нед, Куз, [тóроп] «поспіх, квапливість», [тороп'як] «квапливий чоловік» ЛексПол, торопкій «квапливий; поспішний»; — р. торопíть «квапити», тороплівый «квапливий», бр. [тарапíцца] «поспішати», тарóпкі «швидкий, поспішний», др. тороплениє «квапливість», ч. [trap] «поспіх», схв. trápати «швидко йти, поспішати»; — псл. *torpiti; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з *torp̥eti «торопіти» (Потебня РФВ 4, 211; Черных II 252; Аникин ОЛА 1984, 287—288; Trautmann 325; Torbjörnsson LM II 85—86); зіставляється також з гр. τρέπω «повертаю», лат. terpit «повертає», дінд. trápatē «бентежиться» (первісно «відвертається»), trp̥rāh «неспокійний» (Streckel AfSIPh 28, 503; Walde—Hofm. II 702; Persson Beitr. 954); допускається спорідненість з лит. tarpa «процвітання, зростання», taĩpti «процвітати», лтс. tārpa «сила, здатність», tārps «дужий», дінд. t̥r̥p̥uati (tr̥p̥ōti, tārpati) «насичується, одержує задоволення», гр. τέρπω «насихую, радую» (Фасмер IV 85; Trautmann 314; Mühl.—Endz. IV 149—150), з дісл. starf «важка робота», лит. stropùs «старан-

ний, ретельний», stropti «стати стараним» (Machek ESJC 649; Persson Beitr. 438); припускалася також можливість зв'язків з утвореннями звуконаслідувального характеру (Кореєнц, Езиков. изсл. Младенов, 378). — Фасмер—Трубачев IV 85. — Пор. **торопати**¹, **торопіти**.

торопіти «відчувати незручність, бентежитися, ніяковіти», [торопити] «полохати, лякати» Нед, [торопітисся] «боятися, торопіти», тороплéний «приголомшений, очманілий; [остовпівий Пі, полохливий]», [торопа] «незграбна, неповоротка людина», [торопáло] «тс.», [тóропíт] «жах, страх» Нед, [вúторопити очі] «дивитися злякано» Я, [вúторопень] «витрішкуватий» Куз, [оторопáтити] «оторопіти», [осторопíти] «оторопіти» Ж, [сторопíтисся] «злякатися від несподіванки», [сторопíти] «тс.», [уторопити] «установити очі (погляд)»; — р. торопéть «бентежитися, лякатися, полохатися», бр. тарапíцца «лякатися (про коня)», [тарапáны] «страх», [тóроп] «тс.» Носович, п. traríc się «бентежитися, ніяковіти», вл. traríc (so) «мучити; утискати, лякати», болг. trápen «спантеличений», слн. tráp «дурень»; — псл. *torp̥eti «лякатися», пов'язане з *torpiti «квапити», *tʰr̥p̥eti «терпіти»; споріднене з лат. torreo «перебуваю в заціпенінні, в остовпінні». — Булаховський Нариси 73; Фасмер IV 85—86; Черных II 252; Аникин ОЛА 1984, 287—288; Brückner 575, 577; Machek ESJC 653; Holub—Lyer 487, 491; Holub—Kop. 388; Schuster-Sewc 1525; Mikl. EW 355; Mühl.—Endz. IV 174. — Див. ще **терпіти**, **торопіти**.

торос¹ «нагромадження уламків криги», торосістий, торосіти(ся); — р. торос, бр. тарос, п. toros; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується, як запозичення, з саам. tōras (род. в. torraz) «крижаний горб на березі моря» (Itkonen Mélanges Mikkola 59); припускається також зв'язок з тор-/тер-, пор. р. [тóры] «крижані брили, що плавають» (Kalima FUF 28, 124); необгрунтоване зіставлення з іт.

torso «торс» (Горяев 373). — Фасмер IV 86.

торос², *торосувати* — див. **тарас**.

торототіти, *торотбчити* — див. **таратотіти**.

торох (виг.), *торохати*, *торохкати*, *торохкотати*, *торохкотіти*, *торохнути(ся)*, *торохтіти*, [торох] «стук, грюкіт», *торохкавка* «тарахало» Куз, *торохкало*, [торохкотійка] «балакуха», *торохкотня*, *торохнеча*, *торохнява*, [торохта] «плітки», [торохтайло] «базіка» Нед, [торохтєло] «дерев'яний дзвіночок на шиї корови», [торохтіло] «тс.», *торохтії*, *торохтілка* «дитяча іграшка, [балакуха Чаб; (орн.) сорока Дейн]», [торохтіун] «дитяча іграшка; балакун» Чаб, [торохтіуха] «балакуха Чаб; (ент.) муха зелена Дейн», [торохтіушка] «дитяча іграшка; балакуха» Чаб, [торохтїолка] «балакуха» Чаб, *торохкїтлівий*, *торохкотлівий*, *торохкотючий*, *торохтлівий*, *торохтючий*; — р. [торохтєть] «грюкати, стукати», [торохнуть] «сильно вдарити»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *тарох*. — Фасмер IV 87; Горяев 374. — Пор. **тарох**, **трах**.

торбчити «говорити одне й те саме, повторювати щось багато разів; говорити нісенітницю, базікати»; — р. *торбчить* «говорити про що-небудь (багато разів)», бр. [тарбчыць] «везти з гуркотом», схв. *торбкати* «базікати»; — звуконаслідувальне утворення, очевидно, пов'язане з *торкотати* (пор.).

торпєда, *торпєдіст*, *торпєдівець* Куз, *торпєдник*, *торпєдо* (іхт.) «Torpedo Hout., електричний скат», *торпєдувати*; — р. *торпєда*, бр. *тарпєда*, п. *torpeda*, ч. слц. слн. *torpědo*, вл. *torpedo*, болг. м. *торпєдо*, схв. *тѡрпѣд*, слн. *torpědo*; — запозичення з англійської мови; англ. *torpedo* «електричний скат; торпеда (у цьому значенні назву ввів Фультон на початку ХІХ ст.)» походить від лат. *torpēdō* «заціпеніння; електричний скат», пов'язаного з *torpēge* «бути нерухомим, ціпеніти», спорідне-

ним з н. *derb* «міцний, масивний», лит. *tīřpti* «застигати, ціпеніти», лтс. *tīřpt* «тс.», псл. **tīřpti* «терпнути». — СІС² 833; Черных II 252; Kopaliński 984; Holub—Lyer 485; Holub—Kop. 387; Klein 1630; Walde—Hofm. II 692. — Див. ще **тєрпти**. — Пор. **торопіти**.

торс «тулуб людини»; — р. бр. *torc*, п. *tors*, ч. *torso*, *torzo*, слц. *torzo* «торс статуї; незакінчений твір», вл. *torso*, болг. *торс*, *тѡрсо*, м. *торзо*, схв. *тѡрзо*, слн. *tórzó*; — запозичення з французької або італійської мови; фр. *torse* «торс», іт. *torso* «тс.» походять від лат. *thyrsus* «стебло; тирс, жезл Вакха», яке зводиться до гр. *θύρσος* «тс.», запозиченого з невідомого джерела. — СІС² 833; Фасмер IV 87; Sł. wyg. obcsych 766; Holub—Lyer 485; Frisk I 697.

торсати «смикати, шарпати, трясти, штовхати», *торсонїти* «сильно штовхнути; зрушити», [тарсувати] «термосити»; — ч. *trsatı* «танцювати (дригаючи); видобувати звуки з музичних інструментів короткими швидкими рухами»; — очевидно, результат видозміни форми *тѡрзати* (див.).

торт (кондитерський виріб), *тѡртниця* «тарілка для торта»; — р. бр. *tort*, п. *tort*, ч. *dort*, слц. вл. нл. *torta*, болг. м. *тѡрта*, схв. *тѡрта*, слн. *tórtá*; — очевидно, через посередництво німецької мови (н. *Torte*) запозичено з італійської; іт. *torta* «тс.» походить від лат. *tortus* «кручений, звивистий», пов'язаного з *torquēre* «повертати, крутити», спорідненим з гр. *ἄτρακτος* «веретено», дінд. *tarkúř* «тс.», нвн. *drechseln* «точити»; пор. др. *тѡртъ* (вид страви), пов'язане з лат. *tortus* «кручений». — СІС² 833; Горяев 373; Фасмер IV 87; Цыганенко 431; Черных II 252—253; КЭСРЯ 448; Brüskner 574; Machek ESJC 123; Holub—Lyer 138; Holub—Kop. 104; Walde—Hofm. II 692—693, 694. — Див. ще **торок¹**.

тортура (мн. *тортури*) «катування», [тантури, туртури] «тс.» Нед, *тортурувати* «піддавати тортурам» Куз, [потуртований] «покалічений» О;

— бр. [тартуры], п. ч. вл. tortura, слц. слн. tortúra, м. схв. тортура; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. tortūra «мука, катування» пов'язане з дієсловом torquēre «крутити; катувати». — Акуленко 135; Sł. wug. obsyeh 766; Holub—Lyer 485. — Див. ще **торок¹**, **торт**.

торувати — див. **тор**.

торф, **торфище**, [торфник] «торф'яний мох» Куз, **торфовік** «торфове болото», **торфовисько**, **торфовище**, **торф'янище** «тс.», **торф'яник** «тс.; робітник на торфорозробках», **торфування**, [торець] «торфове болото» Ч, [торч] «тс.» Ч, **торф'янистість**, [торфістий] «торф'янистий» Нед, **торф'яний**, **торф'янистий**, **торфувати** «удобрювати торфом»; — р. бр. болг. торф, п. torf; — запозичення з німецької мови; н. Torf «торф» споріднене з англ. turf «дерн, торф», швед. дісл. torf, дат. tørv «тс.», псл. *d'гпъ «дерен». — СІС² 833; Фасмер IV 87; Черных II 253; Горяев 373; Sł. wug. obsyeh 765; РЧДБЕ 866—867; Kluge—Mitzka 784. — Див. ще **дерен¹**.

[**торчати**] «виступати, стирчати» Нед, [торчати] «тс.» Нед, [торч] «огорожа з вертикально укріплених палок Г; частина підвалини дерев'яної будівлі Бі», [торчина] «одна палка з огорожі», [торчевий] «поставлений сторч» Бі, **торчкуватий** «сторчкуватий», [торчовий] «зроблений з вертикально укріплених палок» (про огорожу), [торч] (присл.) «сторч» Бі, **торчма** «тс.»; — р. **торчать** «стирчати», бр. тарчаць, др. торчати, п. sterczec (< starczec) «стирчати», ч. trčeti, слц. trčat' «тс.»; — псл. *t'gčeti «стирчати», паралельне до *st'gčeti «тс.» — Див. **сторч**.

торшёр «світильник на високій підставці»; — р. болг. торшёр «тс.», бр. таршёр; — запозичення з французької мови; фр. torchère «тс.» утворено від torché «факел», що пов'язується з нарлат. *torca, яке походить від лат. torquēre «вити, крутити». — СІС² 833; РЧДБЕ 867; Dauzat 752. — Див. ще **торок¹**, **торт**.

тосі (вигук, яким супроводжують плескання в долоні, граючись із дитиною), **тосіньки**, [тося] «тс.», **тосі** (в значенні іменника, невідм.), [тосяти] «плескати в долоні, бавлячи дитину»; — п. [tosiać] «плескати в долоні»; — афективне утворення на основі початкового елемента багатьох звуконаслідувальних слів to- (пор. **токотати**, **торохтити**, р. [тотощикать] «бавити дитину»); кінцева частина **-сі** характерна для українських пестливих слів, пор. **ладу́сі**, **купу́сі**.

тоска «туга, сум» СУМ, Нед, [тоск] «страх, тривога, пригніченість, неспокій» Нед, [тоскливець] «який тужить» Пі, [тоскна] «туга, сум» Бі, **тоскність** «туга», [тескниця] «тс.» Пі, [тоскливий] «тужливий» Нед, **тоскний** «тс.», [тоскнитися] «тужити» Бі, [тоскнути, тоскувати, тоснути] «тс.» Нед; — р. **тоска**, бр. [таска] «туга», др. тьска «тс., неспокій», **тоска** «тс.», п. tęskny, ст. teskny, ч. слц. teskný «тужний, тужливий»; — псл. тьска «туга, сум»; — зіставляється з **тощій** (Цыганенко 431; Черных II 253; Brückner 570; Holub—Kop. 383—384), **тошніти** (Brückner тж), **тиска́ти** (Holub—Kop. тж; Holub—Lyer 481), далі з лит. taučiù, taūšti «тужити», tautà «туга» (Machek ESJC 641); іє. *tus-/teus- «опорожняти, спустошувати». — Фасмер IV 88; Горяев 373; Mikl. EW 369. — Пор. **тошно**, **тощій**, **туск**, **тщій**.

тост «здраниця, коротка застільна промова»; — р. бр. болг. м. тост, п. ч. слц. toast «тс.», схв. тост «підсмажена скибочка хліба; коротка застільна промова»; — запозичення з англійської мови; англ. toast «тост; підсмажена скибка хліба» (в Англії існував звичай при проголошенні здраниці вмокати в келих підсмажену скибку хліба) походить від лат. tostus «підсушений, підсмажений», пов'язаного з torgere «сушити, смажити», спорідненим з дінд. tarşáyati «відчуває спрагу, томиться», двн. derren «сохнути, в'янути», дісл. perga «сухий», а також з лат. terra «зем-

ля». — СІС² 833; Горяев 373; Черных II 253; Kopaliński 980; Holub—Lyer 484; Walde—Hofm. II 694.

то́стер «пристрій для підсмажування хліба»; — р. *то́стер*, бр. *то́сцер*, болг. *то́стър* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. *toaster* «тс.» утворено від дієслова *toast* «підсмажувати, підсушувати», звідки також укр. *тост*. — СІС² 833; РЧДБЕ 867. — Див. ще **тост**.

[**тось-тось**] (вигук, яким підкликають коней) Л; — результат видозміни вигука *кось-кось* «тс.». — Див. ще **ко́ся**.

[**то́т**] «той», [*то́та, то́то, то́т*], [*натотéж*] «зненацька»; — р. *то́т*, др. *тътъ*, п. [*toten, tota, totej, toto*], ст. *tet*, ч. *tet*; — результат подвоєння вказівного займенника *тъ* (стсл. **тъ**) «той». — Фасмер IV 88—89; Черных II 253—254; Цыганенко 431; Горяев 373; Holub—Kop. 382. — Див. ще **то́й**.

то́тайка, то́тайко, то́тачка — див. **тата́йко**.

тоталіза́тор «механічний лічильник на перегонах; гра на гроші під час перегонів»; — р. болг. м. *тотализа́тор*, бр. *тамализа́тар*, п. *totalizator*, ч. *totalisátor, totalizátor*, слц. слн. *totalizátor*, схв. *тотализатор*; — запозичення з французької мови; фр. *totalisateur* «тоталізатор; підсумовуючий» утворено від дієслова *totaliser* «підсумовувати», похідного від *total* «весь, повний». — СІС² 833; Kopaliński 985; Holub—Lyer 485; Dauzat 716. — Див. ще **тотальний**.

тотальний «загальний, всеосяжний», *тоталіта́рний, тоталіта́ризм*; — р. *тотальний*, бр. *тата́льны*, п. вл. *totalny*, ч. *totální*, слц. *totalny*, болг. *то́тален*, м. *тотален*, схв. *то́та́лан*, слн. *totalen*; — запозичення з французької мови; фр. *total* «весь, повний» походить від слат. *totalis* «тс.», утвореного від *tōtus* «весь, цілий», що вважається похідним від **touetos* «наповнений», **toueō* «наповнюю». — СІС² 833—834; Черных II 254; Kopaliński 985; Holub—Lyer 485; Walde—Hofm. II 695—696.

то́тем «об'єкт релігійного культу в первісних релігіях», *то́темізм, то́те-*

містичний; — р. болг. *то́тем*, бр. *та́тэм*, п. ч. слц. вл. *totem*, м. *то́тем*, схв. *то́тем*, слн. *tótem*; — через посередництво англійської мови (англ. *totem*) запозичено з мови американських індіанців; мовою оджібва (алгонкінською) *ototeman* означає «його рід». — СІС² 834; Kopaliński 985; Holub—Lyer 485; Klein 1633.

то́то́жний, ототóжнити, утотóжнюва́ти «ототожнювати» Куз; — слц. *totožný*; — запозичення з чеської мови; ч. *totožný* «ідентичний» утворено в ХІХ ст. від займенника *totéž* «те саме» (із сполучення *to též*, букв. «то теж») або на основі р. *то́т же* «той же», де займенники *то, то́т* відповідають укр. *той*, а частка *же, же* — укр. *же*. — Machek ESJC 648; Holub—Lyer 485; Holub—Kop. 387. — Див. ще **то́й, то́т, же¹**.

точі́ти¹ «лити, випускати (рідину), цідити; розводити (теревені); провадити (війну)», *точі́тися* «текти, витікати; тривати, тягтися; хитатися; посуватися назад», [*тока́нитися*] «викочуватися» Нед, *заточі́тися* «втратити рівновагу; з'їхати, сповзти вбік», [*наточі́тись*] «набитися, налетіти» ЛексПол, *оточі́ти, [потока́нити]* «запроторити» Нед, *сточі́ти* «зрушити назад», [*сточі́тися*] «скотитися», [*сто́чки*] «злиті разом залишки»; — р. *точі́ть* «випускати (рідину)», бр. [*тачыць*] «наливати», др. *точити* «виділяти вологу, проливати», *поточити* «відіслати, вислати, вигнати», п. *toczyć* «проливати», ч. *točiti* «лити, цідити», слц. *točit'* «цідити, наливати», схв. *то́чити* «наливати, лити; текти, литися», слн. *točiti* «лити», стсл. **точити** «випускати (рідину); гнати, переслідувати»; — псл. *točiti* «пускати, бігти, текти; гнати», каузатив від **tekti* «текти». — Бузук ЗІФВ 23 (1929), 23; Фасмер IV 90; Черных II 254; Brückner 573; Machek ESJC 637—638; Holub—Lyer 478, 484; Holub—Kop. 380—381; Schuster-Sewc 1511; Mikl. EW 347—348. — Див. ще **текті**. — Пор. **тача́ти²**.

точити² «гострити; надавати потрібної форми, обробляючи краї або виступи; гризти, проїдати; позбавляти сил, здоров'я; [котити]», [точитися] «котитися», *токарювати*, [точ] (ент.) «жук *Platypus*» Нед, [точилисько] «точило» Нед, *точило*, *точильник* «гострильник; (ент.) шашіль, *Anobium Fabg.*», [точильщик] «гострильник» Нед, [точильник] «тс.» Куз, *точильня*, [точитель] (ент.) «короїд, *Bostrychus*» Нед, [точка] «польова миша, *Nypodaues*», [точок] «посудина з водою і бруском для гостріння коси», [тічка] «тс. ДзАтл I; колісна пара Нед», [тічки] «видовжений віз», *токар*, *токаренко*, *токариха*, *токаривна*, *токаря*, *токаряство*, *точильний*, [точливий] «гризучий» Нед, *токаряний*, *токаряський*, *віточка*, *відточка*, *доточка*, *заточка*, [наточитись] «наїстися» ЛексПол, [наточка] «горіхи, нанесені мишами на зиму» Нед, *обточка*, *обточувальний*, *перточка*, [проточина] «дірка, прогрижена мишами чи черв'яками», *розточка*, *розточувальний*, [стобчник] «різьбяр по дереву у гуцулів»; — р. *точить* «гострити; гризти», бр. *тачыць* «тс.», др. *точити* «проїдати», п. *toczyć* «гострити», ч. *točit*, слц. *točit'* «тс.», вл. *točić* «тс.; гризти», болг. *точа* «гострю», схв. *точити* «гострити; гризти», слн. ст. *točiti* «котити, вертити»; — псл. *točiti* «гострити, обточувати», пов'язане з *točiti* «гнати, змушувати бігти, текти», через пізніше значення «обточувати, обертати»; пор. і лит. *tekėti* «текти, бігти» і «гострити» (*Grückner* 61); була спроба зблизити слов'янські слова з вірм. *t'ek'em* «кручу, плету, намотую», лат. *texere* «ткати, плести» (*Scheftelowitz WZKM* 34, 219). — Бузук ЗІФВ 23 (1929), 23; *Fasmer* IV 90; *Grückner* 573; *Machek ESJC* 637—638; *Holub—Lyer* 478, 484; *Holub—Kop.* 380—381; *Mikl. EW* 347—348. — Див. ще **текті**, **точити**¹.

точити³ «просівати, очищати обмолочене зерно, горох через сито», [точий] «робітник, який очищає зерно на грохоті», [віточки] «залишки від очи-

стки зерна», [оточини] «висівки», [підточити] «просіяти зерно на решето», [підточини] «найдрібніше зерно, що просіялося через решето»; — ч. *točiti* «просіювати зерно (на решеті)», [tok] «сито, решето»; — псл. *točiti* «просіювати на решеті, вертити, крутити» (тобто робити решетом горизонтальні кола), пор. укр. *оточення*, *оточувати*, ч. *točit* «вертити, крутити», слц. *točit'* «вертити, обертати» (*Machek ESJC* 646); можливий семантичний зв'язок і з *točiti* «випускати рідину; сипати» (*Machek* 638). — Див. ще **точити**¹, **точити**².

точка «графічний знак; цятка; (мат., фіз.) місце, що не має виміру; пункт», [точківка] «пунктирувальна голка» Куз, [точкованка] «пунктирувальне перо» Куз, [точковиця] «вид гідрокоралів мілепора, *Milleroga*» Нед, [точечкований] «поцяткований», [точковитий] «тс.», [точкувати] «цяткувати» тж; — р. болг. м. *точка* «точка», бр. [точка] «радіоточка», п. ст. *tecz* «точка», ч. *tečka*, схв. *тачка*, слн. *tóčka*, с.-цсл. **тъчка** «точка»; — псл. [тъська], похідне від *тъсь «тс.», пов'язаного з *тъкпѣти/тыкати «ткнути, тикати»; пор. первісне значення — «місце, куди ткнули, слід від протикання»; [точ(в)точ] «точно» Нед, р. *точь в точь* «тс.»; за семантикою аналогічне лат. *punctum* «точка» при *pungere* «колоти». — Булаховський Вибр. пр. III 418; *Fasmer* IV 90; *Цыганенко* 431—432; *Черных* II 254; *Горяев* 373; *Grückner* 567; *Machek ESJC* 638; *Holub—Lyer* 478; *Holub—Kop.* 381; *Mikl. EW* 368. — Див. ще **тікати**. — Пор. **точний**.

точний, *точнісінький*, *уточнити*; — р. *точный*, бр. (так) *точна* «точно», др. *тъчьный* «рівний, подібний», болг. м. *точен* «точний» (з рос.), схв. *тачан*, слн. *tócep* «тс.», стсл. **тъчьнь** «рівний, однаковий»; — похідне утворення від давнішого *точь* (< *тъсь) «точка» (пор. [точ(в)точ] «точно» Нед); пор. аналогічний зв'язок у німецькій мові: *Punkt* «точка» і *pünktlich* «точний, пунктуальний». — Булаховський Вибр.

пр. III 378; Фасмер IV 90; Горяев 373; Цыганенко 432; Младенов 636; Mikl. EW 368. — Див. ще **точка**.

точок (заст.) «товкучка, товчок»; — результат зближення *товчок* з *точок* (зменш. від *тік*). — Див. ще **тік¹**, **товкті**.

[**тошно**] «нудно; сумно, тоскно», [*тошніти*] «нудити Нед; набридливо скаржитися, скиглити Дейн», [*тошно-та́*] «нудота; нудна, марудна людина» Дейн; — р. *тошний* «нудний, нудотний», бр. [*тошна*] «нудить», др. *тошь-ныи* «неприємний, важкий», п. заст. *tesznu* «тужний», *tesznić* «сумувати, тужити», вл. *tušny* «боязкий; смутний, зажурений», нл. *tešny* «тс.»; — псл. **тъсьп-* «нудний; сумний, журний», пов'язане з *тъска* «туга, сум». — Фасмер IV 90; Горяев 373; Соболевский Лекции 137; Mikl. EW 369; Mikkola RSI I 16. — Див. ще **тоска**. — Пор. **тощий**.

[**тоща**] (бот.) «timoфіївка лучна, *Phleum pratense* L.» Мак, [*троща*] «тс.» Мак; — похідне утворення від *тощій* «худий»; назва вказує на непоживність плодів цієї злакової кормової рослини; пор. р. [*тощій овес*] «вівсюг щетинистий, *Avena strigosa*». — Див. ще **тощий**.

[**тощій**] «худий, виснажений», [*тощ-ний*] «нудний» Нед, [*тощова́та*] (земля) «пісна» Гриц, [*изтощіти*] «виснажити» Ж, *отощати* «схуднути»; — р. *тощій* «дуже худий, виснажений», бр. [*тощ-чы*] «порожній», др. *тъщъ* (*тъщии*) «порожній, даремний», п. *czczy*, ст. *tszczy*, ч. ст. *tšti*, схв. *ташт*, слн. *těšč*, стсл. *тъштъ* «тс.»; — псл. *тъштъ* < **tuskjos* «порожній»; — споріднене з лит. *tūš-čias* «тс.», лтс. *tukšs* «тс.; холостий; бідний», дінд. *tucch(y)áñ* «порожній, нікчемний», афг. *таš* «порожній», ав. *tu-səp* «втрачати самовладання»; припускається також спорідненість з лат. *tesqua* (*tesca*) «глухі місця, степ» (Walde—Hofm. II 675; Persson Beitr. 470; Brugmann Grundriss II 1, 475); іє. **teus-/tus-* «порожній, опорожняти». — Фасмер IV 90—91; Горяев 373—374;

Черных II 254—255; Шахматов ИОРЯС 17/1, 287; Brückner 74; Sławski I 114—115; Куркина ОЛА 1982, 285; Trautmann 333; Mühl.—Endz. IV 257—258; Meillet Études 380; Uhlenbeck 113; Гамкрелидзе—Иванов 417; Роккопу 1085. — Пор. **тоска**, **тошно**.

тоя (бот.) «аконит, *Aconitum* L.; [герань криваво-червона, *Geranium sanguineum* L.; вербозілля звичайне, *Lysimachium vulgare* L.]», [*тояд*] «аконит» Мак, *тоядь* Нед, *туя* «тс.»; — п. [*toja*] «кендир, *Arosunum* L.», *toina* «тс.», *tojad* «аконит»; — не зовсім ясне; п. *tojad* ([*toješč*]) пояснюється як утворене від словосполучення *to jest, to je* (Brückner 572—573); форма укр. [*тоядь*] пояснюється (Дзендзелівський St. z fil. 12, 195) як утворення з суфіксом *-ядь* від *тоя* (первісно «зарості тої»); на українському ґрунті *тоя* зближується з *туя* (*туя-тоя* в Словнику Грінченка); може бути виведене як зворотне утворення від [*нетоя*] «аконит» (див.).

тпру (вигук, яким зупиняють коня або іншу робочу тварину), [*тпру* Нед], *тпру*, [*тпруру* Нед] «тс.», [*тпру-гоў*] (вигук, яким зупиняють волів) Мо, *тпру-кати*, *тпрукнути*; — р. *тпру*, *тпруру*, бр. *тпру*, п. *trrg*, *trru* «тс.»; — давне утворення звуковідтворювального характеру, можливо, споріднене з *тпрусь*; пор. також тюрк. *тпруаі* (вигук, яким підкликають овець — Радлов III 2, 1606). — Фасмер IV 91. — Пор. **тпрусь**.

тпрусь (вигук, яким відганяють ко-та), [*тпруска́ц*] «тс.» Мо, [*тпрус*] «тс. Дейн; вигук, яким відганяють овець Мо», *тпрус* (вигук, яким відганяють овець) Мо, [*тпруч-тпруч*] «тс.» Мо, [*тпрускі́*] (вигук, яким відганяють котів) Дейн, [*прс(ь)* О, *прус-прус* О, *пруц* ЛЧерк] «тс.», *тпруськати*; — р. [*тпрусё*] (вигук, яким підкликають коня), [*тпрусель*] «тс.», [*тпрусьень*] (вигук, яким підкликають теля), бр. [*попру-люх-тпрулюх*] (вигук, яким підкликають лоша), [*тпруська-тпруська*] «тс.», [*тпрусь-тпрусь*] (вигук, яким підкликають корів); — давне утворення афек-

тивного характеру, можливо, споріднене з *брись*, *тпру*, *треш* (пор.).

[тпру́тпру] (дит.) «надвір, гуляти» Ме, [тпру́ті] (дит.) «гуляти» ЛЧерк; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *тпру* — вигуком, зверненням до коня.

[тпру́тки] «зась, дзуськи»; — афективне утворення, що виникло, очевидно, на основі вигуку *тпру* (див.).

трава́, **тра́вень** «п'ятий місяць року; [квітень] Пі», [траве́ць] (ент.) «метелик, *Hierarchia janina*» Нед, **траві́на** «стебло трави», [траві́на] (зб.) «трави», **траві́ця**, [трави́ще] «некошена стара трава» ВеНЗн, [траві́нка] (ент.) «трав'яний комар, *Sylvia*» Нед, **тра́вка**, **тра́вник** «гербарій; книжка про лікарські трави; (орн.) птах ряду куликоподібних, *Tringa totanus* L.; [чирка менша; кропив'янка, *Troglodytes troglodytes* L.; плакун Шарл]», **травні́к** «настанка на травах; місце, поросле травою; лікар, що лікує травами», [травні́ця] (орн.) «трав'яна сова, *Xylina graminis*» Нед, [травні́чка] (ент.) «мішечниця, *Psyche graminella*» Нед, [травні́як] «настойка на різних травах», [трав'яні́ць] (бот.) «вид гвоздик, *Dianthus Carthusianopogon* L.; польові гвоздики Пі», [трав'яні́к] (бот.) «вид лілійника, *Heimerocallis graminea* Andr.; (іхт.) бичок, *Gobius orphiocephalus* Pall.», **трав'яні́ця** (ент., назва кількох видів метеликів), **трав'я́нка** (бот.) «гвоздики дельтовидні, *Dianthus deltoides* L.; [зірочник лісовий, *Stellaria holostea* L.; вид козельців, *Tragopogon Hossosus*; (ент.) трав'яний комар, *Sylvia* Нед; трав'яна жаба Дейн; (іхт., невелика щука та інші риби, що живуть у зарослях) тж, (орн.) широконоса, *Anas clupeata* L.; шилохвіст, *Anas acuta* L.; славка, *Sylvia* Шарл; проститутка]», [трав'я́ничк] (бот.) «гіацинтик блідий, *Hyacinthella leucorhiza* Нед, **Мак**», **траві́стий**, **травне́вий**, [тра́вний] «травистий» Нед, **травні́стий**, **трав'яні́й**, **трав'яні́стий**, [трав'я́нкува́тий] «травистий» Нед, [трав'я́стий] «тс.» Нед,

[**безтра́виця**] «брак трави», [**безтра-в'я**] «тс.» Куз, [**безтра́вний**] «позбавлений трави», **підтра́вок**, [підтра́вна] (про косу) «добре насаджена», [потра́в] «отава» Куз, [потра́виця] «тс.» Нед; — р. бр. **трава́**, др. **трава** «трава; сіно», **трѣва** «тс.», п. вл. *trawa*, ч. слц. слн. *tráva*, нл. *tšawa*, болг. *трєва́*, м. *трева*, [трава], схв. *тра́ва*, стсл. **трѣ-ва**, **трава** «трава; паростки; зелень»; — псл. *trava/trěva* «трава», пов'язане з *traviti/truti* «поїдати»; первісно означало «те, що поїдається»; словотворчі відношення такі ж, як у *slaviti*: *slava*; у корені відбито давнє чергування **а:є**. — Фасмер—Трубачев IV 91—92; Цыганенко 432—433; Черных II 255; Горяев 374; Brückner 575; Machek ESJC 649—650; Holub—Lyer 487; Holub—Kop. 389; Schuster-Sewc 1525—1526; Младенов 637; Mikl. EW 363—364; Trautmann 327; Pedersen Kelt. Gr. I 160; Jagić AfSlPh 37, 203; Rozwadowski JP 1, 112; Sławski JP 38/3, 228. — Див. ще **траві́ти**.

тра́верз «поперечна перегородка на судні», **тра́верза** «поперечна перекладина у машинах, спорудах; поперечна балка у верхній частині стовпа», **тра́верса** «тс.», **тра́верс** «насип у окопах; дамба; напрям, перпендикулярний до курсу судна, літака; перехід альпіністів по гребені гірського хребта», **тра́верзний**, **тра́версний**, **траверсува́ти**; — р. **тра́верс**, бр. **тра́верз**, **тра́верс**, п. *trawers*, ч. *travers*, слц. *traverza*, вл. *trawersa*, болг. *траве́рса*, м. *траве́рза*, схв. *траве́рза*, слн. *travêrza*; — запозичення з французької мови; фр. *traverse* «перекладина, поперечний брус» через проміжну форму слат. *traversus* зводиться до лат. *transversus* «поперечний», що складається з префікса *trans-* «через, пере-» та іменника *versus* «борозна; ряд, лінія», спорідненого з псл. **v'rtěti* «вертати». — SIC² 834; Фасмер IV 92; Kopaliński 994—995; Holub—Lyer 487. — Див. ще **верства**¹, **вертіти**, **транс-**.

травертін «вапняковий туф»; — р. болг. *травертін*, бр. *траверцін*, п. *tra-*

wertyn, ч. travertin, слц. travertín, схв. *травертин*; — запозичення з італійської мови; іт. travertino (<tivertino) походить від лат. tiburínus, прикметника від назви міста Тібур (Tibur, тепер Тиво-лі), що здавна було відоме покладами вапнякового туфу. — СІС² 834; Holub—Lyer 487; Dauzat 762; Mestica 1952.

травестія (вид гумористичної поезії), *травесті*, *травестійний*, *травестіваний*, *травестувати*; — р. *травести*, бр. *травесці*, п. trawestacja, (літ.), ч. travestie, слц. travestia, болг. *травестия*, схв. *травестија*, слн. travestija; — запозичення з французької мови; фр. travesti «переодягнений» пов'язане з дієсловом travestir «переодягати, трансформувати», що походить від іт. travestire «переодягати, пародіювати», яке складається з префікса tra- <лат. tra(ns)- «через, пере-» та дієслова vestire «одягати», що продовжує лат. vestire «тс.», пов'язане з vestis «одяг; покривало; шкіра», спорідненим з гр. ἔνδυσι «одягати», ἔδνός «одяг», дінд. vastē «одягається», гот. wasti «одяг», wasjan «одягатися», днв. werjan «одягати», хет. weš- «тс.». — СІС² 834; Kopaliński 995; Holub—Lyer 484, 488; Dauzat 762; Walde—Hofm. II 775—776. — Див. ще **транс-**

травіти «обробляти поверхню спеціальним розчином; засвоювати їжу; [цькувати Нед; тратити, втрачати]; потроху відпускати, послаблювати натягання каната», [травіти] «випасати; цькувати; перетравлювати», [травіти] «цькувати» О, *травільник* «робітник, що займається травленням металів», *травлення*, [травло] «протрава» Нед, [травляник] «пепсин» Она, [траві] «полювання з собаками» Нед, [травля] «цькування тварин» Нед, *травільний*, *травний*, [травитися] «внадитися» Ж, [травитися] «звикнути» Ж, *витравка*, *витравник*, [вистравний] «який швидко споживається» Ж, [затравка] «протрава» Ж, [натрава] «отрута», [отрава, отрова] «тс.», [отравниця] (бот.) «беладона, Atropa belladonna L.» Мак, [отравитися] «звикнути до їжі» тж, *пе-*

ретравний, [потрава] «страва», [потравка] «страва з дрібних шматків м'яса», *потравний*, *протрава*, *протравлювач*, *розтравити* «поглибити малюнок кислотою», *розтравлювач* «фахівець із травлення рисунків», *стравити* «провести спаш», [стравувати] «харчувати», *страва*, [стравець] «той, хто цькує» Нед, [стравне] «гроші на харч», [стравня] «харч»; [стравунок] «тс.» Нед, *стравний* «їстівний»; — р. *травить* «отруювати; обробляти поверхню; випасати; тратити; цькувати; попускати (канат)», бр. *травіць* «тс.», п. trawić «споживати, з'їдати; обробляти метал», ч. traviti, слц. trávit' «тс.», болг. *травя* «отруюю», схв. *травіяти* «безперервно їсти, жувати», *травати* «травити», стсл. **травити** «поїдати»; — псл. traviti «поїдати, знищувати, тратити», пов'язане з trava «трава», truti «тратити; травити»; — споріднене з гр. τρώω «раню», τίτρωσχω «тс.», τρώω «знищую», днв. drawa (drōa) «загроза», дангл. dréa «тс., кара»; іє. *treu-/trou-/trū-, похідне від *ter- «терти, розтирати»; викликає сумнів зіставлення з гот. dreiban «гнати», днв. triban «тс.» (Matzenauer 415). — Фасмер IV 92; Черных II 255; Горяев 374; Цыганенко 432—433; Brücker 575; Machek ESJČ 650; Holub—Lyer 488; Holub—Kop. 389; Schuster-Sewc 1525—1526; Skok III 494, 507—508; Mikl. EW 363—364; Trautmann 330; Mühl.—Endz. IV 247. — Див. ще **терти**. — Пор. **травити**.

травма, *травматизація*, *травматизм*, *травматичний*, *травмувати*; — р. болг. *травма*, бр. *траўма*, п. ч. слц. trauma, вл. trawta, схв. *траума*, слн. trávta; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Trauma, фр. англ. trauma походять від гр. τραῦμα (іон. і дор. τρώμα) «рана, пошкодження», пов'язаного з дієсловом τίτρωσχω «раню, ушкоджую». — СІС² 834; Черных II 255; Kopaliński 994; Holub—Lyer 487; Frisk II 905. — Див. ще **травити**.

[**травник**] (орн.) «чирок свистунок, Anas (Querquedula) crecca» Шарл,

[*травничок* тж, *трав'янка* ЛексПол] «тс.»; — похідне утворення від *травá*; назва зумовлена тим, що чирки влаштовують гнізда в густій траві. — Птици СССР 89. — Див. ще **травá**.

трагедія, *трагедійний*; — р. болг. *трагедия*, бр. *трагедыя*, п. *tragedia*, ч. *tragédie*, слц. *tragédia*, вл. *tragedija*, м. *трагедия*, схв. *трагѣдија*, слн. *tragedija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Tragödie*, фр. *tragédie*, англ. *tragedy* через лат. *tragoedia* зводяться до гр. *τραγῳδία*, утвореного з основ іменників *τράγος* «козел», пов'язаного з дієсловом *τραγῳεῖν*, *τρώω* «гризти, їсти; жити», спорідненим з тох. АВ *trāsk-* «жувати, гризти», та *ῥδῆ* «пісня» (грецька трагедія розвинулась з народних співів, що виконувались на вакхічних урочистостях акторами, одягненими в козлині шкури). — СІС² 835; Фасмер IV 92; Черных II 255—256; Горяев 374; Цыганенко 431; Kopaliński 988—989; Holub—Lyer 485; Будагов Ист. слов 194—223; Frisk II 915—916; 938—939. — Див. ще **ода**.

трагік, *трагізм*, *трагічний*; — р. *трагик*, бр. *трагік*, др. *трагикъ* «трагічний», п. ч. слц. вл. *tragik*, болг. *трагик*, м. *трагик*, *трагичар*, схв. *трагичар*, слн. *trágik*; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. *tragique* «трагік», н. *Tragiker* через лат. *tragicus* «тс.» зводяться до гр. *τραγικός* «цапиний; трагедійний», похідного від *τράγος* «козел». — СІС² 835; Фасмер IV 92; Kopaliński 988; РЧДБЕ 868; Frisk II 916. — Див. ще **трагедія**.

[**трагін**] (бот.) «полин астрагон, *Artemisia dracuncululus* L.» Мак; — результат видозміни назви *естрагон* (*астрагон*) «тс.» (див.).

традескánція (бот.) «рід багаторічних трав'янистих рослин, *Tradescantia Rupp.*»; — р. *традескánция*, бр. *традэскáнцыя*, п. *tradeskancja*, ч. *tradeskancie*, слц. *tradeskancja*, вл. *tradeskancija*, слн. *tradeskancija*; — назва, засвоєна з латинської наукової номенклатури, в якій утворена від прізвища лон-

донського садівника XVII ст. Дж. Традесканта (J. Tradescant). — СІС² 835; ССРЛЯ 15, 791; Kopaliński 987—988; Klein 1636.

традіція, *традиціоналізм*, *традиціоналіст*, *традиційний*, *утрадиційнитися* «стати традицією»; — р. болг. *традіция*, бр. *традыция*, п. *tradycja*, ч. *tradice*, слц. *tradícia*, вл. *tradicija*, м. *традиција*, схв. *традиција*, слн. *tradicija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Traditiön* «традиція», фр. англ. *tradition* «тс.» походять від лат. *traditio* «передача, навчання», утвореного від дієслова *tradere* «вручати, подавати», що складається з префікса *tra(ns)-* «через, пере-» та дієслова *dare* (>*dere*) «давати», спорідненого з псл. *dati* «дати». — СІС² 835; Цыганенко 433; Kopaliński 988; Holub—Lyer 485; Walde—Hofm. I 360—362. — Див. ще **дати**, **транс-**.

траєктóрія, *траєктóрний*; — р. болг. *траектòрия*, бр. *траектòрья*, п. *trajektorja*, ч. *trajektorie*, слц. *trajektória*, схв. *трајекторија*, слн. *trajektórija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Trajektórie* «траєкторія», фр. *trajectoire*, англ. *trajectory* «тс.» походять від слат. *trājectōrium*, пов'язаного з лат. *trājicere* «переміщати, перекидати», що складається з префікса *tra(ns)-* «через, пере-» і дієслова *jacere* (>*jicere*) «кидати, жбурляти». — СІС² 835; Kopaliński 989; Holub—Lyer 486; Walde—Hofm. I 666—667. — Див. ще **ін'єкція**, **транс-**. — Пор. **об'єкт**, **проект**, **суб'єкт**.

[**трай**] «доля, успіх, щастя»; — запозичення з румунської мови; рум. *trái* «життя» (*trai bun* «добробут») пов'язане з *trái* «жити», запозиченим з південнослов'янських мов, у яких форми болг. *трая* «триваю, продовжуюсь», м. *трае* «продовжується, зберігається», схв. *трајати* «тривати, зберігатися; проживати», слн. *trájati* «тривати» відповідають укр. *тривáти*. — Skok III 488—489; DLRM 872, 876; СДЕЛМ 437—438. — Див. ще **тривáти**.

трайлер «тягач з платформною», *трейлер* «тс.»; — р. *трайлер*, бр. *трэйлер*, п. *trejlerowiec*, ч. *trajler*, слц. *trailer*; — запозичення з англійської мови; англ. *trailer* «тягач (з платформною)» утворено від дієслова *trail* «тягти», що через фр. ст. *trailler* і нар.-лат. **trāgulāre* «тс.» зводиться до лат. *trāgula* «невід», пов'язаного з дієсловом *trahere* «тягти». — СІС² 835; Kopaliński 995; Holub—Lyer 486; Klein 1637; ODEE 935; Partridge 731. — Див. ще **тракт.** — Пор. **трал.**

трак «кільце гусениці трактора, танка»; — р. бр. болг. *трак*, схв. *трак* «стрічка», *трака* «тс.», слн. *trák* «стрічка, вузька смужка; тасьма»; — запозичення з англійської мови; англ. *track* «трак», первісно «слід, шлях» походить від фр. ст. *trac* «слід коней; слід», очевидно, засвоєного з германських мов; пор. гол. *trekken* «тягти», двн. *drehhan* «тс.». — СІС² 835; РЧДБЕ 868; Klein 1636; ODEE 934; Partridge 731.

тракт «шлях, велика проїзна дорога», [*трахт*] «тс.», *трактовий* «проїжджий», [*трахтовий*] «тс.», [*трахтовийтий*] «з багатьма шляхами» Нед; — р. *тракт*, бр. *тракт*, [*трахт*], п. *trakt*, *tracht* «тракт», ч. слц. *trakt* «крило будови; флігель; (анат.) тракт; шлях», вл. *trakt* «тракт», болг. *тракт* «поштовий шлях; напрям», схв. *тракт* «витягання», слн. *trákt* «тракт»; — запозичення з німецької мови; н. *Trakt* «тракт» походить від лат. *tractus* «тяга, протяжність; смуга, слід», пов'язаного з дієсловом *trahere* «тягти», спорідненим або з гот. дангл. *dragan*, двн. *tragan* «тс.», або з кіпр. *troed* «нога, ступня», слн. *trag* «слід», схв. *тражити* «шукати». — СІС² 835; Коломиец Етимология 1984, 97; Фасмер IV 93; Черных II 256; Цыганенко 433—434; Brückner 574; Kopaliński 989; Holub—Lyer 486; Walde—Hofm. II 698—699. — Пор. **абстрагувати, екстракт, трактат, трактор.**

[**трактамент** (*трахтамент*)] «частування» Нед; — п. *traktament* «тс.; поводження (з ким)», ч. *traktament*; —

через посередництво польської мови запозичено з латинської; слат. *tractamentum* «поводження (з ким)» утворено від лат. *tractāre* «тягти; обробляти; керувати; поводитися (з ким)», пов'язаного з дієсловом *trahere* «тягти». — Фасмер IV 93; Brückner 574; Kopaliński 978. — Див. ще **тракт.** — Пор. **трактір, трактувати.**

трактат «догівір між державами; наукова праця», *тракто́вка, трактува́ти, [трахтува́ти]* «міркувати; засуджувати; обмовляти, характеризувати в непривабливому світлі Чаб, Дейн», [*трахтуватися*] «сперечатися», *перетра́ктація, перетракто́вувати*; — р. бр. болг. м. *трактат*, п. вл. *traktat*, ч. слц. слн. *traktát*, схв. *трактат*; — запозичення з німецької мови; н. *Traktát* походить від лат. *tractātus* «обговорення, розгляд», пов'язаного з дієсловом *tractāre* «поводитися; розглядати; обмацувати», яке через іменник *tractus* «тяга; смуга, слід» зводиться до *trahere* «тягти». — СІС² 835; Фасмер IV 93; Brückner 574; Kopaliński 989; Holub—Lyer 486; Holub—Kop. 106. — Див. ще **тракт.**

трактір «у дореволюційній Росії — будинок для зупинки та ночівлі проїжджих, із шинком, де можна поїсти; закуочна», [*трактёрня, трактёрня, трактиёрня, трахтіёр*] «тс.», *трактіёрник* «власник, господар трактиру», [*трактиёрник, трахтіёрник*] «тс.», [*трахтіёрників*]; — р. болг. *трактёр*, п. *traktier*, *traktiernia*, ч. заст. *traktér*, *traktír*; — через посередництво польської мови запозичено з німецької; н. *traktieren* «поводитися з ким-небудь; пригощати» зводиться до лат. *tractāre* «поводитися; обробляти; трактувати», пов'язаного з *trahere* «тягти». — Фасмер IV 93; Горяев 374; Brückner 574; Kopaliński 989; Holub—Lyer 486; Kluge—Mitzka 786. — Див. ще **тракт.** — Пор. **трактувати.**

трактор, тракториза́ція, тракторі́ст, тракторизува́ти; — р. болг. м. *трактор*, бр. *трактар*, п. ч. слц. вл.

traktor, схв. *trǎktor*, слн. *tráktor*; — запозичення з англійської мови (можливо, через посередництво німецької, пор. н. *Tráktor*); англ. *tractor* «трактор», первісно «тягач» утворено на основі лат. *tractāre* «тягти, обробляти», пов'язаного з дієсловом *trahere* «тягти». — СІС² 835; Черных II 256—257; Цыганенко 434; Kopaliński 989; Holub—Lyer 486; Holub—Kop. 106, 388. — Див. ще **тракт.** — Пор. **тракта́т, тракти́р.**

трактува́ти (заст.) «частувати, пригощати», [*трахтува́ти*] «тс.», [*трахтові́тий*] «такий, що вміє пригощати», [*утрактува́ти*] «пригостити»; — р. [*трактовáть*] «міркувати; домовлятися; поводитися з ким-небудь; пригощати», бр. [*трахтава́ць*] «частувати», п. *traktować* «поводитися (з ким); (заст.) частувати», [*trachtować*] «тс.», ч. *traktovati* (заст.) «пригощати, частувати», *traktýrovat*, *trachtýrovat* «тс.», [*trachta*] «частування», [*trachtace*] «тс.», слц. *traktovat'* «частувати», вл. *trakt(er)ować*, схв. *трактирати* «міркувати; поводитися (з ким); частувати», слн. *traktírati* «обмірковувати; частувати»; — через посередництво польської і, можливо, німецької мов (пор. н. *traktieren* «поводитися з ким-небудь; пригощати») запозичено з латинської; слат. *tractāre* «поводитися (з ким)», потім «пригощати» продовжує лат. *tractāre* «тягти; обробляти; керувати; поводитися (з ким)», пов'язане з *trahere* «тягти». — Горяев 374; Brückner 574; Kopaliński 989; Holub—Lyer 486; Holub—Kop. 106, 388. — Див. ще **тракт.** — Пор. **тракти́р.**

трал «велика сітка для лову морської риби; пристрої для гідрографічних досліджень або для вилову мін», *тра́лер* «судно, оснащене тралом», *тра́льник* «тс.; фахівець, який керує траловим ловленням», *тра́льщик* «тс.», *тра́лити*; — р. бр. болг. *трал*, п. *traľ*, ч. *tralovat* «тралити», слц. *trawl* «трал», схв. *травл* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. *trawl* «трал, пристрій для тралення риби» утворено на основі лат. *trāgula* «невід», пов'язаного

з дієсловом *trahere* «тягти»; вважається також варіантом форми *trail* «хвіст; слід» (Klein 1643). — СІС² 836; Фасмер IV 93; Kopaliński 989. — Див. ще **трак.** — Пор. **тра́улер.**

тра-ла-ла (вигук для вираження радості); — р. *тра-ля-ля*, п. *tra la la*, ч. *trala*, *tralala*, *tralalovati* «співати *tralala*», слн. *trálala*; — звуконаслідувальне утворення; схожі слова, що виникають спонтанно як вияв певного психічного стану людини, можуть з'являтися в різних мовах паралельно, пор. лит. *talala* (вигук), *talalúoti* (дієслово), нвн. *trällern* «наспівувати». — Machek ESJC 649. — Пор. **ляля́².**

[**грам**] «сволок; балка», [*трамо́к, тром* ВеБ, *трян, трянóк*] «тс.», [*атра́м*] «поздовжня балка стелі хати» Я, [*отрамува́ти*] «обтесати (колоду) з усіх чотирьох боків» Ж, [*підтра́мниця*] «гадюка, що живе під підвалинами О; жаба» ВеНЗн; — бр. *тра́ма* «опорна балка», [*трам, тран*] «тс.», п. *tram* «брус, балка; сволок», ч. слц. *trám* «балка, брус», вл. *trama* «поліно; балка», нл. *tram* «балка», *trama* «тс.», слн. *trám* «колода, брус, балка»; — запозичення з німецької мови; нвн. [*Tra(h)m*] «балка», снн. *trāpe* «тс.» споріднене з дфриз. *trām(e)* «брус, балка», норв. *tram* «дерева́ний поріг», дісл. *grōtgr* «вістря»; менш переконливе виведення (Лаучюте 41) від лит. *atramà* «підпора, опора». — Фасмер IV 93; Sł. wyg. obcsyń 769; Brückner 574—575; Machek ESJC 649; Holub—Lyer 486; Holub—Kop. 388; Kluge—Mitzka 785; Klein 1638. — Пор. **страм¹.**

трамба́к «невелике вітрильне каботажне судно на Азовському морі»; — р. [*трамба́к, требака*] «тс.»; — неясне.

трамбува́ти, трамбівка «знаряддя для трамбування», *трамбува́льник, трамбува́льний, утрамбо́вувальний*; — р. *трамбова́ть*, бр. *трамбава́ць*, п. *trambować*, болг. *трамбо́вам* «трамбувати; ходити пішки», *трамбу́вам* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *trampeln* «топати; топтати» пов'язане з

снн. tramprep «топати», звуконаслідувальним утворенням, спорідненим з англ. tramp «важко ступати, топати». — Фасмер IV 93; Горяев 374; Булич ИОРЯС 9/3, 426; РЧДБЕ 731; Kluge—Mitzka 786.

трамва́й, *трамва́йник*, *трамва́йний*; — р. бр. болг. *трамва́й*, п. tramvaj, ч. слц. tramvaj, вл. tramvajka, м. *трамвај*, схв. *тра́мвāј*, слн. trámvaj; — запозичення з англійської мови; англ. tramvaj «трамвай» утворено з іменників tram «візок, вагон», первісно «їзда по трамах (тобто дерев'яних коліях)», спорідненого з нвн. [Трам] «брус, балка», і way «шлях» з дангл. weg, яке відповідає дфриз. wei, гот. wigs, нвн. Weg «тс.». — СІС² 836; Фасмер IV 93; Черных II 257; Brückner 574—575; Sl. wug. obcuch 769; Holub—Lyer 486; Holub—Kop. 388; Kluge—Mitzka 786; Klein 1638. — Див. ще **трам**.

трамонтана «холодний північний вітер», *трамонтан*, [тримунтан Берл] «тс.»; — р. *трамонтана*, *трамонтан*, бр. *трамантана*, слц. tramontana, болг. *трамонтана*, схв. *трамонтана* «тс.»; — запозичення з італійської мови; іт. tramontana «холодний північний вітер» складається з префікса tra- «через» (< лат. trans- «тс.») та іменника montana «гора», що продовжує лат. montana «гористі місця, нагір'я», похідне від mons (род. в. montis) «гора», спорідненого з кіпр. тупуdd, корн. meneth, брет. мепез «тс.». — СІС² 836; Фасмер IV 93; Walde—Hofm. II 108—109. — Див. ще **транс-**.

трамплін «пристрій для відштовхування під час спортивних стрибків», [тремплін] «тс.» Куз; — р. болг. *трамплін*, бр. *трамплін*, п. trampolina, ч. слц. trampolina, trambulina, м. *трамбуліна*, схв. *трамполін*, *трамбуліна*, слн. trampolin; — запозичено з італійської мови, можливо, через французьку (фр. tremplin); іт. trampolino «трамплін», trappolino «тс.» утворено від trámpoli «ходулі», що є запозиченням з германських мов, пор. нвн. trampeln «тупа-

ти», англ. trample «топтати, важко ступати; топання, тупання» звуконаслідувального походження. — СІС² 836; Фасмер IV 93; Черных II 257; Kopaliński 989; Holub—Lyer 486; РЧДБЕ 731; Mestica 1938, 1942.

[тран] «риб'ячий жир» Нед, [трон Нед, трін] «тс.»; — бр. [тран], п. tran, ч. trán «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. Тран «риб'ячий жир» є результатом скорочення складного слова Fischtran, в якому -tran зводиться до снн. trān «крапля», спорідненого з гол. traan, дат. норв. шв. tran, двн. свн. дангл. trahan «тс.», нвн. Trāpe «сльоза» (краплями витікав жир при підвищенні температури). — Holub—Lyer 486; Kluge—Mitzka 786.

[трандада́й] «вид рибальської хватки» Бевз НзУЖДУ 26/2, [трандада́] «рибальська снасть (велика сітка круглої форми)» Берл; — неясне.

[транда́філь] (бот.) «троянда, Rosa centifolia L.», [трандафура] «тс.», [транда́хил] «бузок, Syringa vulgaris L.», [трандахіловий] «бузковий» Г, Нед; — болг. *тренда́фил*, *транда́фил*, м. *трендафил*, *трандафіль*, схв. *транда́вилье*, *трандо́вилье*, *трéнда*, *трéндофио*; — запозичено з грецької мови (можливо, через посередництво східно-романських мов; пор. рум. trandafir «троянда»); нгр. транта́фолло(v) «троянда» складається з основ числівника три́дцта «тридцять», що відповідає укр. *тридцять*, та іменника фу́лло(v) «лист; пелюстка», спорідненого з лат. folium «лист». — Німчук 281; Пономарів Мовозн. 1973/5, 65; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 140; РЧДБЕ 874; Voisacq 1041. — Див. ще **тридцять**.

[транди] «танці» Бі, [транти] «тс.» Бі; — р. [транды́кать] «бренькати на гітарі, балалайці»; — не зовсім ясне; очевидно, афективне звуконаслідувальне утворення.

тра́нець «плоский зріз корми у судна»; — р. бр. *тра́нец* «тс.»; — видозмінене запозичення з англійської мови; англ. transom «поперечина, перекладки-

на; транець» зводиться до лат. *trānsversus* «поперечний» або *trānstrum* «поперечина». — СІС² 836; Weekley 1533; ODEE 937; Klein 1641.

транзістор «напівпровідниковий прилад; портативний радіоприймач»; — р. болг. *транзістор*, бр. *транзістар*, п. *tranzystor*, ч. *tranzistor*, *transistor*, слц. *tranzistor*, вл. *transistor*, м. *транзистор*, слн. *tranzístor*, *transístor*; — запозичення з англійської мови; англ. *transistor* «транзистор» є складноскороченим словом, утвореним з частин слів *tran(sfer)* «переносити» і *(re)sistor* «опір»; прилад винайдено американським ученим Берклі (Berkeley) в 1945 р. — СІС² 836; Kopaliński 993; Holub—Lyer 487; Klein 1640.

транзіт «перевезення пасажирів або вантажів без пересадки або перевантажування»; — р. болг. *транзіт*, бр. *транзіт*, п. *tranzyt*, ч. *transit*, *tranzit*, слц. *tranzit(o)*, вл. *transit*, м. *транзит*, схв. *транзит*, слн. *tranzít*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Transít*, фр. англ. *transit* утворено в італійській мові; іт. *tránsito* «прохід, проїзд, транзит» зводиться до лат. *trānsitus* «проходження, перехід», пов'язаного з дієсловом *trānsire* «переходити, проходити», що складається з префікса *trans-* «пере-» і дієслова *ire* «іти», спорідненого з псл. *iti* «іти». — СІС² 836; Горяев 374; Kopaliński 993; Holub—Lyer 487; РЧДБЕ 731. — Див. ще **іті**, **транс-**.

транс (форма психічного розладу); — р. бр. болг. м. *транс*, схв. *трѧнс*, п. ч. *trans*, слн. *tráns*; — запозичення з англійської мови; англ. *trans* «транс» виникло на основі фр. ст. *transe* «смерть; жах», пов'язаного з дієсловом *transir* «умирати, переходити на той світ», що походить від лат. *trānsire* «переходити, переселятися». — СІС² 836; Kopaliński 990; Holub—Lyer 486; Klein 1638; Dauzat 720. — Див. ще **транзіт**, **транс-**.

транс- (перша частина у словах типу *трансарктичний*, *трансконтинентальний*, *трансморський* із значенням

«через, пере-, за-»); — р. бр. болг. м. схв. *транс-*, п. ч. слц. вл. слн. *trans-*; — виділено із запозичених слів типу *транскрипція*, *трансляція*, *трансмісія*, які походять з латинської мови; лат. *trans* (прийменник) «через, за» (префікс перед приголосними *tra-*) «через, пере-, за-»; споріднене з дінд. *tiraḥ* «через», ав. *tarō*, кимр. *tra* «тс.». — СІС² 836; Kopaliński 990; Holub—Lyer 486; Walde—Hofm. II 700.

транскрипція «точне передавання на письмі звуків», *транскрипційний*, *транскрибувати*; — р. болг. *транскрипция*, бр. *транскрипция*, п. *transkrypcja*, ч. *transkripce*, слц. *transkripcia*, вл. *transkripcija*, м. *транскрипција*, схв. *транскрипција*, слн. *transkripcija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Transkription*, фр. англ. *transcription* утворено на основі лат. *trānscripio* «переписування», пов'язаного з дієсловом *trānscribere* «переписувати», що складається з префікса *trans-* «пере-» і дієслова *scribere* «писати», спорідненого з гр. *σκάριφος* «грифель, стилос; нарис, ескіз», дірл. *scribam* «пишу», двн. *scriban* «писати», дангл. *skripan*, дфриз. *skrifa* «тс.». — СІС² 837; Цыганенко 434; Kopaliński 991; Holub—Lyer 486; РЧДБЕ 732; Gr. Fwb. 772; Dauzat 720; Klein 1639; Walde—Hofm. II 499—500. — Див. ще **транс-**.

транслітерація, *транслітерувати*; — р. болг. *транслитерация*, бр. *транслитерация*, п. *transliteracja*, ч. *transliterace*, слц. *transliteracia*, слн. *transliterirati*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Transliteración*, англ. *transliteration*, фр. *translitération* утворено з прийменника лат. *trans-* «пере-» та іменника *littera* «літера». — СІС² 837; Kopaliński 992; Holub—Lyer 486; РЧДБЕ 732; Gr. Fwb. 772; Klein 1640. — Див. ще **транс-**, **літера**.

трансляція, *транслятор*, *трансляційний*, *транслявати*; — р. *трансляция*, бр. *трансляция*, п. *translacja*, ч. *translace*, слц. *translacia*, болг. *транслация*, схв. *транслација*, слн. *translacia*

сiя; — запозичення iз захiдноєвропейських мов; н. Translatiōn, англ. фр. translation походять вiд лат. trānslātio «передавання, перенесення», яке складається з префiкса trans- «пере-» i основи lātum (дiєприкм. до дiєслова ferre «носити»), пов'язаного з tollo «пiдiймаю, усуваю». — СiС² 837; Kopaliński 991—992; Holub—Lyer 486; РЧДБЕ 732; Gr. Fwb. 772; Dauzat 721; Klein 1640; Walde—Hofm. I 772, II 688—689. — Див. ще **Анатолiй, транс-**

трансмiсія «механiзм для передавання руху», *трансмiсiвний* (мед.), *трансмiсiйний*; — р. *трансмiссия*, бр. *трансмiсия*, п. transmissja, ч. transmise, слц. transmisia, вл. transmisija, болг. *трансмiсия*, м. *трансмисија*, схв. *трансмiсија*, слн. transmisija; — запозичення iз захiдноєвропейських мов; н. Transmissiōn, фр. англ. transmission походять вiд лат. trānsmisio «пересилання, передача», пов'язаного з дiєсловом trānsmittēre «пересилати, переправляти», утвореним за допомогою префiкса trans- «пере-» вiд дiєслова mittēre «посилати, вiдправляти», до якого зводиться й укр. *мiсiя*. — СiС² 837; Kopaliński 992; Holub—Lyer 487; РЧДБЕ 432; Gr. Fwb. 772; Dauzat 721; Klein 1641. — Див. ще **мiсiя, транс-**

транспарант «тканина чи папiр з лозунгом або зображенням»; — р. бр. болг. *транспарант*, п. ч. слц. вл. transparent, м. *транспарeнт*, схв. *транспарeнт*, слн. transparent; — запозичення з французької мови; фр. transparent «прозорий; транспарант» походить вiд слат. trānspārens (род. в. -entis) «прозорий», утвореного вiд дiєслова trānspāgēre «просвiчувати», що складається з префiкса trans- «пере-, через» i дiєслова pāgēre «бути очевидним, з'являтися», спорiдного з гр. πeπapεiν «виявити, показати». — СiС² 837; Kopaliński 992; Holub—Lyer 487; РЧДБЕ 732; Dauzat 721; Walde—Hofm. II 252—253. — Див. ще **транс-**

трансплантiця «пересаджування тканин та органiв», *трансплантiт*

«жива тканина, призначена для трансплантiцiї», *трансплантiцiйний*, *трансплантувати*; — р. болг. *трансплантiция*, бр. *трансплантiция*, п. transplantačja, ч. transplantace, слц. transplantacia, вл. transplantacija, схв. *трансплантiција*, слн. transplantacija; — запозичення iз захiдноєвропейських мов; н. Transplantatiōn, англ. фр. transplantation утворено з префiкса лат. trans- «пере-» i дiєслова лат. plantāre «саджати», похiдного вiд iменника planta «саджанець». — СiС² 838; Kopaliński 992; Holub—Lyer 487; РЧДБЕ 732; Gr. Fwb. 773; Dauzat 721; Klein 1641. — Див. ще **плантiця, транс-**

транспoрт, *транспортeр*, *транспoртник*, *транспортувальник*, *транспортiбельний*, *транспортeрний*, *транспортувальний*, *транспортувати*; — р. болг. м. *транспoрт*, бр. *транспарт*, п. ч. слц. вл. transport, схв. *транспoрт*, слн. transport; — запозичення iз захiдноєвропейських мов; н. Transport, англ. фр. transport утворено на основi лат. trānspōrtāre «переносити, переправляти», що складається з префiкса trans- «пере-» та дiєслова pōrtāre «носити, возити». — СiС² 838; Черных II 257—258; Фасмер IV 94; Цыганенко 320; Kopaliński 993; Holub—Lyer 487; РЧДБЕ 732; Gr. Fwb. 773; Dauzat 722; Klein 1641. — Див. ще **порт-, транс-**

транспoртiр «прилад для побудови i вимiрювання кутiв»; — р. болг. *транспoртiр*, бр. *транспарцiр*, схв. *транспoртeр*; — запозичення з французької мови; фр. заст. transporteur «транспoртир» утворено на основi лат. transportāre «переносити» вiдповiдно до принципу використання приладу. — СiС² 838; ТСБМ V 508; РЧДБЕ 732. — Див. ще **транспoрт**.

трансфeр «переказ валюти; передача цiнних паперiв», *трансфeрт* «тс.», *трансфeрний*, *трансфeртний*; — р. бр. *трансфeрт*, п. transfert, ч. слц. transfer, болг. *трансфeр(т)*, схв. *трансфeр*, слн. transfēr; — запозичен-

ня із західноєвропейських мов; н. *Transfér* «переказ валюти; передача цінних паперів», англ. фр. *transfert* «тс.» утворено від лат. *trānsferre* «переносити», що складається з префікса *trans-* «пере-» і дієслова *ferre* «носити, приносити», спорідненого з псл. *byrati* «брати»; лат. *transferre* розглядається як калька гр. μεταφέρειν. — СІС² 838; Kopaliński 991; Holub—Lyer 486; Gr. Fwb. 771; Dauzat 720; Klein 1639. — Див. ще **брати, транс-**. — Пор. **конференція.**

трансформація «зміна, перетворення», *трансформатор, трансформаторник, трансформізм, трансформіст* Она, *трансформістський, трансформувати*; — р. болг. *трансформация*, бр. *трансфармацыя*, п. *transformacja*, ч. *transformace*, слц. *transformácia*, вл. *transformacija*, м. *трансформација*, схв. *трансформација*, слн. *transformacija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Transformation*, англ. фр. *transformation* утворено на основі лат. *trānsformāre* «перетворювати», що складається з префікса *trans-* «пере-» та дієслова *formāre* «формувати», похідного від іменника *forma* «форма, вид». — СІС² 839; Kopaliński 991; Holub—Lyer 486; РЧДБЕ 733; Gr. Fwb. 771; Dauzat 721; Klein 1639. — Див. ще **транс-, форма.**

[трант] (мн. *[транти]*) «ганчір'я, лахміття» Нед, Шейк; — бр. *транты*, *[транды]* «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, результат фонетичної видозміни форми *[дрант]* «тс.», похідної від *драти*; може бути також похідним утворенням від *тёрти* (*[*трати]*, пор. р. *[трать]* «терти»).

транш «одна з частин цілого (партия товару або частина емісії цінних паперів чи державної позики)»; — р. бр. *транш*, п. *transza* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *tranche* «шматок; обріз (книги); черга» є похідним від *trancher* «різати; відрізати, відсікати». — Kopaliński 993. — Див. ще **траншея.**

траншея «вузький глибокий рів»; — р. болг. *траншея*, бр. *траншэя*, п. ст. *transzeja*, слц. *transírovat'* «розрізати»;

— запозичення з французької мови; фр. *tranchée* «траншея», давніше «просіка, рів» є похідним від *trancher* «розрізати, відсікати», що зводиться до лат. *truncāre* «відсікати, відрубувати», похідного від *truncus* «стовбур, обрубок; тубул», спорідненого з лит. *treĩkti* «сильно штовхати», кіпр. *trwch* «скалічений». — СІС² 839; Черных II 258; Фасмер IV 94; Kopaliński 993; Dauzat 759; Walde—Hofm. II 710.

трап «сходи»; — р. бр. болг. *трап*, п. *trap*; — запозичення з голландської мови; гол. *trap* «сходинка; сходи» споріднене з англ. *trap* «сільце, пастка», нвн. *Treppe* «сходи». — СІС² 839; Черных II 258; Фасмер IV 94; Горяев 374; Kopaliński 993; Matzenauer 350; Vries NEW 6, 745; Klein 1642; Kluge—Mitzka 789. — Див. ще **драбина.**

трапа, трапіца, трапкáč, трапкун, трапошник — див. **тряпка.**

[трапаш] «зимова дорога, утоптана вівцями; стежка, утоптана вівцями Шух»; — схв. *[trâp]* «колія», *трапати* «топати, тупотіти; швендяти; поспішно йти»; — неясне; можливо, споріднене з *тропá*; пор. алб. *trapit* «ходжу туди і сюди». — Skok III 491.

трапéза «(у монастирі) обідній стіл, стіл з їжею та частуванням; обід, вечеря за таким столом; страва, їжа взагалі», *трапезár, трапéзна, трапéзник, трапезувати, затрапéзний* «буденний (одяг)»; — р. *трапéза*, бр. *трапéза*, др. *трапеза* «їжа, стіл, вівтар», слц. *trapéza* «кам'яна надгробна дошка», болг. *трапéза* «стіл; трапеза, поминки», м. *трпеза, трапеза*, схв. *трапеза, трпеза* «тс.», стсл. **трапеза** «стіл; банкет; страва, їда»; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *τράπεζα* «стіл; стіл для їжі; дошка; час прийняття їжі» є результатом спрощення форми *тетρά-πεζα* (букв. «чотиринога»), утвореної з *тетра-* «чотири» і *-πεζα* (< *ped-ia), пов'язаного з гр. ποῦς (род. в. ποδός) «нога», спорідненим з лат. *pēs* (род. в. *pedis*) «тс.», укр. *під, піший*. — Фасмер

IV 94; ГСЭ III 203—204; Черных II 258; Mikl. EW 306; Holub—Lyer 487; Skok III 492; Frisk II 917—918; Klein 1642. — Див. ще під¹, піший, тет-радь, чотіри. — Пор. велосипéd, кварта, квартét, педáль, тетраéдр, трапéція.

трапéція (геометрична фігура; гімнастичний прилад); — р. *трапéция*, бр. *трапéция*, п. *trapez*, ч. *trapez*, *trapeza*, слц. *trapez*, вл. *trapez*, болг. *трапéц*, м. *трапез*, схв. *trapez*, слн. *trapez*, *trapec*; — очевидно, через російську і німецьку (нвн. *Trapez(ium)* «тс.») мови запозичено з середньолатинської; слат. *trapezium* походить від гр. *трапéζιον* «столик; трапéция», димінутива від *трапéζα* «стіл». — СІС² 840; Фасмер IV 94; Черных II 258; Kopaliński 994; Skok III 492; Frisk II 917—918; Klein 1642. — Див. ще **трапéза**.

[тра́пити¹] «потрапити; спіткати; влучити», *тра́питися*, [*трапля́ти*], *трапля́тися*, [*тра́фити*] «попасти, влучити, потрапити», [*тра́фитися*, *трафля́ти*, *трафля́тися*], [*траф'ятися*] «траплятися» О, [*тра́хвити*] «влучити», [*тра́хвитися*] «трапитися», [*трап*] «випадок; спосіб» Нед, [*тра́па* Нед, Пі, *трапля* Нед, Пі, Шейк, *трапо́к* Нед] «тс.», *трапу́нок* «випадок», [*траф*] «тс.; випадкова зустріч; (виг.) влучено» Нед, [*трафу́нок*] «випадок; нещасливий випадок» Нед, [*тра́пкий*] «кмітливий» Гриц АВ, [*на-трапкú*] «де трапиться», [*при́трапка*] «випадок», [*при́трапу́нок*, *при́трафу́нок* Чоп] «тс.», ст. *трафити* (1579), *трапити* (XVII ст.); — р. [*тра́питель*] «потрапити; трапитись», *тра́фитель* «влучити; догодити», бр. *тра́пиць* «влучити; опинитися; [знайти, встигнути]», п. *trafić* «влучити», *trafić*, ч. *trafiť*, слц. *trafiť*, схв. *тра́фити* «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. *treffen* «потрапляти, влучати; зустрічати» (свн. *treffen*, двн. *trëffan* «тс.») споріднене з снн. *drepen*, дангл. *drepan*, дісл. *drepa* «тс.». — Шелудько 48; Дзендзелівський УЗЛП 130—131; Онышкевич

Исслед. п. яз. 249; Shevelov Hist. phonol. 631; Richhardt 16, 106; Фасмер IV 94—95; Brückner 574; Machek ESJC 534; Skok III 436; Mikl. EW 360; Kluge—Mitzka 788.

[тра́пити²] «переслідувати, пригнічувати, мучити, дошкулювати» Нед, ВеЛ, Шейк, О, [*тра́питься*] «мучитися, журитися О; лягтися, сваритися» Нед, ВеЛ, Шейк, [*трапениця*] «замучена жінка» ВеЛ, [*трапли́ння*] «сум, печаль, клопоти» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *trapić* «мучити, докучати, непокоїти, переслідувати», ст. *trōpīc* «мучити», як і ч. *trápití* «мучити, терзати», вл. *trapić* «мучити, утискувати, лякати», болг. *тра́пен* «який не прийшов до тям (після переляку та ін.)», *истрѣ́нна* (*истрѣ́н-вам*) «ціпенію», слн. *trāp* «дурень», *trápití* «мучити», стсл. **тра́пити**, зводиться до псл. **torpiti* «мучити, утискувати», пов'язаного чергуванням голосних з **t'rpēti* «терпіти»; зіставляється також (Schuster-Sewc 1575) з лит. [*strópti*] «сохнути, тверднути», дісл. *starf* «важка праця, труд» або (Варбот 31) з ч. *trōpiti* «збуджувати (суперечку, сварки і под.)». — Фасмер IV 85—86; Brückner 575; Machek ESJC 391, 649. — Див. ще **терпіти**.

[траптовáти] «топтати, знищувати» Нед, Шейк; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації слів [*тра́пити*] «мучити» і [*тра́тувати*] «топтати».

трара́нок, тра́рино́к — див. **тара-ре́нька**.

[трас] (вигук на позначення тріску, ляскоту, гуркоту, шуму) «трісь, лясь» Нед, [*траск*] «тріск; ляскання батого; удар батогом», [*тра́скит*] «тс.», [*тра́скало*] «тріскачка», [*тра́скати*] «ляскати», [*траскотáти*] «тс.», [*траскотíти*] «ляскотіти» тж, [*тра́снути*] «ляскотіти тж; (про грім) ударити О», [*тра́скій*, *тра́скаючий*] Нед; — п. *trzas*, *trzask*, *trzaskot*, *trzaskać*, *trzasnąć*, схв. *trâs* (вигук для передачі звуку від удару, падіння предмета), *trâskati* «базікати», *trâskati* «стукати, ударяти»; — зву-

конаслідувальне утворення, пов'язане з *тріскати*, *тріскати*; думка про запозичення з польської мови (Richhardt 106) сумнівна. — Skok III 492; Mikl. EW 361. — Пор. **тріскати**, **тріскати**.

тра́са, *трасовік*, *трасувальник*, *трасувальний*, *трасуючий*, *трасувати*; — р. *трасса*, бр. м. *тра́са*, п. ч. слц. *trasa*, болг. *трасе́*, схв. *тра́са*, слн. *trása*; — запозичення з німецької мови; н. *Trásse* походить від фр. *tracé* «тра́са», пов'язаного з *tracés* «креслити, намічати (зокрема, напрямом руху)», яке через нар.-лат. **tractiare* зводиться до лат. *tractus* «риса, смуга, лінія, напрям», похідного від *trahō* «тягну, витягну». — CIC² 840; Черных II 258; Sł. wug. ob-cuch 676; Holub—Lyer 487; Dauzat 718; Klein 1635. — Див. ще **тракт**.

[**тра́ска**] «тріска» О; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *traska* «тс.» відповідає укр. *тріска*¹ (див.).

траскавка — див. **тру́скавка**.

[**траску́н**] (ент.) «жук родини ковалики, Elateridae» Дейн; — запозичення з білоруської мови; бр. *траску́н* «тс.» є похідним від *трашчаць* «тріщати»; назва зумовлена тріскучими звуками, які видає ця комаха; пор. р. [т*рещ*а́л-ка] (ент.) «ковалик». — Див. ще **тріск**.

трасові́на — див. **трясові́на**.

трат¹ — див. **трач**¹.

трат², *тра́та*, *тра́тка* — див. **тра́тта**.

[**тра́тва**] «пліт, паром» Нед; — запозичення з польської мови; п. *tratwa*, ст. *trafta*, *trawta* «тс.» походить від нвн. *Trift* «сплав лісу; дрейф», пов'язаного з *treiben* (двн. *trīban*) «гнати; приводити в рух; відносити (вітром); плисти (за течією)», спорідненим з днн. *drīban*, снн. *снідерл. drīven*, дфриз. *drīva*, дангл. *drīfan*, дісл. *drīfa*, гот. *dreiban* «тс.». — Brückner 575; Kluge—Mitzka 788, 790. — Пор. **дрейф**.

тра́тити, *тра́титися* «робити витрати; губитися, зникати; [жартувати, робити витівки] О», [т*рача́ти*] «тратити», *тра́та*, *втра́та*, *втра́тний*, *ві́тратта*, *ві́трати*, [в*итра́тний*] Куз,

затра́та, *затра́тний*, *переві́тратта*, [п*отра́та*] «утрата», *розтра́та*, *розтра́тник*, *розтра́тливий*, *стра́тити* «втратити, згубити; позбавити життя; [втратити право на продовження гри Ме]», *стра́та*, *стра́тенець* (заст.) «засуджений до смертної кари; [борець Нед]», [с*тра́тище*] «місце, де карають смертною карою» Нед, [с*тра́тниця*] «тс.», [с*тра́тка*] «помилка у грі, втрата права на продовження гри» Чаб, [с*тра́ток*] «смертна кара», [с*трач*] «аборт», [с*тра́ча*] «страта», [с*трача́*] «достроково народжена дитина», [с*тра́че*] «тс.», [с*траччю́к*] «достроково народжена дитина; покинута дитина; чорт, який губить людей» тж, *утра́та*; — р. *тра́тить* «витрачати, споживати, проживати; [годувати; псувати]», бр. *тра́циць*, п. *tracić*, ч. *tratiti* «губити», слц. *tratit'* «тс.», схв. *тра́тити* «витрачати, втрачати», слн. *trátiti*, стсл. **тратити**, **трацж** «знищувати, губити»; — псл. *tratiti*; — споріднене з лит. *trótinti*, *trótinu* «дражнити; знушатися», [trúotas] «точильний камінь», лтс. *truõts* «точило», гот. *us-rgōrjap* «розучувати», двн. *drāt* (нвн. *Draht*) «дріт, нитка», дісл. *praðr* (ісл. *praður*) «тс.»; припускається можливість походження псл. *trata* (із суфіксом -t-, як у **vʹrsta* < **vʹrt-t-a*) від іє. **ter-* (**tr-*), того самого, що і в псл. *traviti* «травити» або **terti* «терти»; недостатньо обгрунтоване пояснення псл. *tratiti* як результату контамінації *traviti* і *ratiti* (Machek ESJC 649). — Фасмер IV 94—95; Черных II 258—259; Brückner 575; Skok III 493; Trautmann 326; Būga RR II 631; Feist 503. — Див. ще **те́рти**. — Пор. **тра́вити**.

тра́тта «переказний вексель», [т*рат* Нед, *тра́та* Куз] «тс.», [т*ра́тка*] «тс. Нед; договір купівлі-продажу землі на гербовому папері О»; — р. бр. *тра́тта*, п. ч. слц. *trata*, схв. *тра́та*, слн. *tráta*; — запозичення з італійської мови; іт. *tratta* «тс.» пов'язане з *trarre* «тягнути; переводити на іншу особу», що зводиться до лат. *trahō* «тягну». — CIC² 840; Онышкевич Исслед. п. яз. 249; Sł.

вуг. *obcuch* 773; *Holub—Lyer* 63, 487. — Див. ще **тракт**. — Пор. **тра́са**.

[**тратувати**] «топтати, витоптувати, псувати; (переважно про коней) витоптувати; розбивати (людину) *Ме*», [*перетратувати*] «наступити на черговий підніжок під час ткання для зміни взаємного розташування ниток основи» *Ме*, [*страт*] «витоптане, розтопане місце» *Нед*; — п. *tratować* «топтати ногами, копитами; розтоптувати», *trętować*, *trętować* «тс.», ч. слц. *trat'* «дорога, шлях», схв. *трэтина* «луг, вигін», слн. *tráta* «дерен, газон, мурава»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. *treten* (свн. *trēten*, двн. *trētan*) «ступати, крокувати; наступати, топтати» споріднене з днн. *снідерл.* дангл. *trēdan*, дфриз. *treda*, дісл. *troða*, гот. *trudan* «тс.». — Шелудько 48; *Brückner* 576; *Machek ESJC* 649; *Holub—Lyer* 487; *Skok III* 493; *Kluge—Mitzka* 789.

траулер «рибопромислове судно для лову риби тралом»; — р. *траулер*, бр. *траўлер*, п. *trawler*, *trałowiec*, слц. *trawler*, болг. *тралер*; — запозичення з англійської мови; англ. *trawler* «тс.» пов'язане з *trawl* «трал; донний невід; тралити, ловити рибу тралом; тягнути по дну» і далі, можливо, з *trail* «іти по сліду; тягнути», сангл. *traillen*, що походить від фр. ст. *traillier*, *trailler* «тягнути на буксирі (човен)», джерелом якого є нар.-лат. **trāgulāre*, що виникло з лат. *trāgula* «невід», похідного від *trahō* «тягну». — *SIC²* 840; *Kopaliński* 989, 995; *Klein* 1637, 1643; *Walde—Hofm. II* 697—698. — Див. ще **тракт**, **трал**. — Пор. **дорóга**.

траур; — р. болг. м. *траур*; — запозичення з німецької мови; н. *Trauer* (свн. *trūre*) «туга, скорбота, печаль, жалоба», пов'язане з *trauern* «плакати, горювати, носити траур» (двн. *trūrēn* «опускати очі, плакати, горювати»), спорідненим з англ. *dreary* «похмурий, смутний», *drowse* «дрімати, бути сонним, навівати сон», дангл. *drēosan* «падати, опускатися, ставати млявим, по-

вільним», днн. *driusan* «падати», гот. *driusan* «тс.». — *SIC²* 840; *Фасмер IV* 95; *Черных II* 259; *Горяев* 374; *Kluge—Mitzka* 787; *Klein* 482, 484; *Feist* 126.

граф¹, *тра́фити*, *тра́фитися*, *трафля́ти*, *трафля́тися*, *трафу́нок*, *траф'я́тися* — див. **тра́пити¹**.

граф², *трафíти*, *трафний* — див. **треф**.

трафарет «платівка, в якій прорізані малюнки, літери чи цифри для відтворення їх на якійсь поверхні; зразок, шаблон», *трафаретка*, *трафаретник*, *трафаретити*; — р. болг. *трафарет*, бр. *трафарэт*, п. *trafaret*, слц. *traforet-pú* «шаблонний, трафаретний»; — запозичення з італійської мови; іт. *traforetto*, букв. «продірявлений» пов'язане з *traforo* «продірявлювання, проколювання», *traforare* «свердлити; пробивати, проколювати», яке походить від лат. *transforāre* «тс.», що складається з префікса *trans-* «крізь, через» і дієслова *forāre*, *forāre* «свердлити, проколювати», спорідненого з двн. *forōp* «тс.», гр. *φορός* «орю», псл. **borpa* «борона». — *SIC²* 840; *Фасмер IV* 95; *Sł. wug. obcuch* 672; *Kopaliński* 988; *Walde—Hofm. I* 481—482. — Див. ще **борона¹**, **транс-**.

трах (вигук, що означає різкий, сильний шум, тріск від падіння, удару тощо), *трах-тра́х*, *трах-тарáх* «тс.», [*тра́хати*] «ступати», *тра́хкати*, *трахкотіти*, *тра́хнути*, *тра́хнутися*, *трахкотлівий*; — р. *трах*, *тра́хатъ*, бр. *тра́хаць* «стріляти», *тра́хнуць* «стукнути; упасти», схв. *trāk* (вигук для передачі звуку пострілу); — звуконаслідувальне утворення. — *Фасмер IV* 95; *Skok III* 489. — Пор. **тарáх**, **торóх**.

трахея «дихальне горло», *трахеї*, *трахеїди* (бот.), *трахеїт* (мед.); — р. бр. болг. *трахея*, п. ч. слц. *trachea*, схв. *трахе́ја*, *трахе́а*, слн. *trahéja*; — засвоєно з латинської медичної номенклатури; слат. *trāchea* (< пізньолат. *trāchia*) походить від гр. (ἀρτηρία) *тра́хеїα* «дихальне горло» (букв. «шорстка артерія»), що є формою жін. р. від *тра́χυς* «шорсткий, нерівний», пов'язаного з

θράσσω (θράσσειν) «турбую, непокою», спорідненим з дісл. dregg «осад, дріжджі», псл. *drozgyje «закваска, дріжджі». — СІС² 840; ССРЛЯ 15, 848; Kopaliński 987; Holub—Lyer 486; Frisk I 679—680; Klein 1635. — Див. ще **дріжджі**. — Пор. **трахо́ма**.

трахо́ма (інфекційне захворювання очей), *трахоматозний*; — р. бр. болг. *трахо́ма*, п. trachoma, ч. trachom, слц. trachóm, схв. *тра́хом*, *трахо́ма*, слн. trahóm; — медичний термін, засвоєний з новолатинської наукової мови; нлат. trāchōma походить від гр. τραχῆμα «шорсткість», пов'язаного з τραχῦς «грубий, шорсткий, нерівний»; хвороба названа так через те, що внутрішня поверхня повік стає шорсткою. — СІС² 841; Черных II 259; Kopaliński 987; Holub—Lyer 486; Frisk II 921; Klein 1636. — Див. ще **трахе́я**.

трахт, *трахтовий*, *трахтовитий* — див. **тракт**.

трахтува́ти¹ — див. **тракта́т**.

трахтува́ти² — див. **трактува́ти**.

[**траху́лі**] «пристрій для колихання дітей» ЛЧерк; — очевидно, запозичення з білоруської мови; пор. бр. [*траха́ць*] «трясти».

трач¹ «пиляр; той, що розпилює колоди на дошки; [пристрій для розпилювання колод на дошки О]», [*трат*] «тирса; обрізок шкіри» Нед, [*трача́р*] «трач», [*трачівня*] «лісопильня», [*трачійна*] «тирса» ВеБ, [*трачійня*] «тс.», [*тра́чка*] «лісопильня; козли, на яких ріжуть дошки О; ручне розпилювання деревини на дошки Корз», [*тра́чник*] «трач», [*тратові́на*] «тирса» Она, [*трочійна*, *троци́на*] «тс.» ВеУг, [*тра́цький*] «лісопильний», [*трачува́ти*] «розпилювати на дошки»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. tracz «розпилювач, лісопильня» пов'язане з trzeć «терти». — Дзендзелівський RKJ ŁTN XV 159; Vgüskper 580. — Див. ще **те́рти**.

трач² (ент.) «пильщик, Tenthredo L.»; — результат метафоричного перенесення на комаху назви *трач* «пиляр» (див.).

[**трач**³] «пуголовок» ВеНЗн; — неясне.

[**трачій**] (ент.) «товстун (вусач?), *Lamia aedilis*» Шейк; — неясне.

траш — див. **треш**.

тре́ба (присудкове слово) «необхідно, потрібно, слід», [*тра*, *тре*, *тре́а*] «тс.», *тре́ба* (іменник) «жертвоприношення; релігійний обряд, здійснюваний священником на замовлення віруючих; плата за виконання такої відправи; [оказія; потреба ВеУг]», *тре́бище* «місце, де відбувалося принесення жертви богам», *тре́бник* «богослужбова книга, що містить молитви для треб», [*тріба*] «потреба; спроба» Нед, [*трібу́нок*] «спроба» Нед, [*трібний*] «потрібний, необхідний», [*тре́бно*] «потрібно», [*тре́біти*] «тратити, затрачувати, вживати», [*тре́бува́ти*] «вимагати, потребувати, намагатися; дуже просити; пробувати», [*тре́буватися*] «бути потрібним», [*трібова́ти*] «пробувати» ВеУг, [*трібува́ти*] «заснавати, переживати; вимагати; потребувати; пробувати», *ві́требувати*, *затре́буваний*, *затре́бувати*, [*нетре́бство*] «непотребство» Ж, [*нетрі́бняк*] «непотріб» ВеУг, *непотре́бство*, *непо́тріб*, *потре́ба*, [*потре́бизна*] «потреба», [*потре́бина*] «потреба, належність, необхідні видатки» Куз, [*потре́бник*] «нужник» Куз, [*по́тріб*] «потреба», [*по́тріб'є*] «тс.» Нед, *по́трібка* (розм.) «щонебудь потрібне; потреба» СУМ, О, [*по́трібки*] «все зужите» Нед, *по́трібен*, *по́трібний* «необхідний; [охочий до праці; старанний у праці] О», [*по́трі́мний*] «потрібний; який потребує; здібний» О, *по́трібно*, [*по́трі́нно*] «потрібно» О, *потребува́ти* «відчувати необхідність; [мусити]», *потребува́тися*, [*потре́бува́ти*] «потребувати; попробувати», [*стріба*] «проба» О, [*стрібо́вок*] «спроба, проба» Нед, [*стрібу́нок*] «тс.» Нед, *стре́бувати* (розм.), [*стрібува́ти*] «спробувати; попросити» Г, Нед, О, [*струбова́ти*] «спробувати» Нед, [*спотре́бник*] «споживач» Нед, [*спотре́бно*] «потрібно», [*спотре́біти*] «спожити» Нед, [*спотребува́ти*] «спо-

живати» Нед; — р. *трéбовать* «вимагати», бр. *трéба*, др. *трѣбовати* «вимагати, потребувати; користуватися; приносити жертву», *трѣбъ* «потрібний», *трѣба* «жертва», п. *trzeba* «треба», *potrzebować* «потребувати», ч. *tře-ba* «треба», *potřebovati* «мати потребу», слц. *treba* «треба», *potrebovat'* «мати потребу», вл. *trjeba*, *trjebać* «вживати, потребувати», *potrjebować* «мати потребу, користуватися», нл. *trjeba*, *trjobaś* «потребувати», *trjebaś* «тс.», болг. *трéба* (церк.), *трéбвам* «вимагати», *тря́бвам* «бути необхідним», м. *треба* «потрібно», схв. *трѣбати* «потребувати», *трѣбовати* «мати потребу; вимагати», слн. *tréba* «потрібно», стсл. *трѣва* «жертвоприношення; потреба», *трѣвовати* «приносити жертви»; — псл. **terba* «потреба, необхідність», очевидно, пов'язане з **terbiti* «очищати від лушпиння; тербити; корчувати; м'яти, смикати; термосити; каструвати»; у такому разі розвиток семантики йшов від «корчувати, чистити, робити корисним» до «потребувати, споживати, куштувати»; східнослов'янські форми на *треб-* (замість **тереб-*) пояснюються впливом церковнослов'янської мови (Фасмер IV 45, 96; Meringer IF 18, 215—216; Holub—Kop. 393; щодо української мови може йти-ся й про вплив польської); псл. **terb-* зіставляється далі з прус. *enterpen* «корисний», *enterpo* «приносити користь», дінд. *třpyati* (*třpŋoti*, *tărpati*) «насичується», гр. *τέρπω* «насичую, радую», дісл. *parfr* «потрібний, корисний», гот. *þaurþan* «відчувати потребу» (Schuster-Sewc 1527—1528; Mikl. EW 354; Brückner 579; Topf 182; Feist 491—492). — Shevelov Hist. phonol. 99; Фасмер IV 45, 96; Черных II 253; Brückner 579; Machek ESJC 656; Skok III 501—502; Zubatý I/2; 73—74; Топоров II, 55—57. — Див. ще **терebити**¹.

[**требич**] (бот.) «конюшина польова, *Trifolium arvense* L.; конюшина лучна, *Trifolium pratense* L.» Мак, [*требич*] «конюшина лучна» тж; — ч. [*trebič*] «тс.» (з укр.?). — очевидно, результат скоро-

чення давнішого **требикінь* (**требиконина* > [*трепиконина*] «конюшина польова» Мак, [*трепиконина*] «конюшина лучна» тж), збереженого як запозичення в ч. [*trebikuň*] «конюшина», [*trebikonina*, *trepikonina*, *trepikonisko*] «тс.»; пов'язане з дієсловом [*требіти*] «споживати»; другий (скорочений) компонент давнішої назви співвідноситься з простими назвами тієї ж рослини *конюшина*, [*кóнич*, *коня́тин*] і т.д.; значення первісної назви — «трава, яку споживають коні»; зіставлення з п. ст. *chrošci koň* «конюшина лучна» (Machek Jm. rostl. 121) нічим не обгрунтоване. — Див. ще **кінь**, **конюшина**, **рéба**.

[**требу́ля**] (бот.) «бугила, *Anthriscus cerefolium* Hoffm.» Мак, [*теребуля*, *трембулька*] «тс.» Мак; — п. *trybula*, [*trebula*, *trzebula*], ч. ст. *třebule*, слц. *trebul'a*, *trebul'ka*, вл. *trjebula*, *trybula*, схв. [*trbulja*, *крбу́лиця*] «тс.»; — через посередництво польської мови запозичено з чеської, в якій, очевидно, походить від іт. *cerfoglio* (через **čřebule*), що відбиває латинську наукову назву одного з видів бугили — *cerrefolium* (*caerrefolium*), яка передає гр. *χαίρέφυλλον*; до латинської наукової назви зводиться також інша назва цієї рослини укр. [*кёрвель*]. — Вісюліна—Клоков 238; Анненков 39; Brückner 580; Machek ESJC 656; Jm. rostl. 168—169; Schuster-Sewc 1529. — Див. ще **кёрвель**. — Пор. **трибу́лька**.

[**требу́х**] «череве; шлунок; нутроші тварини Нед, Шейк; свинячий шлунок, начинений м'ясом і пров'ялений ЛексПол», [*требу́ха*] «череве; шлунок; нутроші» Нед, Пі, [*трибу́х*] «нутроші, шлунок Нед, Шейк; свинячий шлунок, начинений м'ясом ЛексПол; нутроші зарізаної тварини, непридатні для вживання Л», [*трибу́ха*] «все, здатне розтрусуватися (тирса, висівки і под.)» Чаб, [*трибу́хи*] «зернові відходи; нутроші (переважно риб'ячі)» Чаб, [*трéбит*] «відходи, покидьки; м'ясо, неспоживне для людей» Нед, Куз, Шейк, [*трембу́ха*] «черевань», [*три́бло*] «великий, не-

наситний живіт; чоловік, що багато їсть» Ва, [требуха́тий] «товстий, випуклий; череватий» Нед, Шейк, [трибуха́тий Нед, трембухатий] «тс.», [трибуши́ть] «розсипати, розтрушувати; видаляти нутроші з риби чи забитої худоби» Чаб, [трибуши́ться] «розсипатися, розтрушуватися» Чаб; — р. *требу́ха* «нутроші», бр. *трыбу́х*, [трэбу́х] «тс.», *трыбушы́ць* «рвати, терзати, потрошити», п. [telbuch, terbuch, trybuch], ч. [terboch] «череве», ст. teřbuch, слц. [terbuch, trebucha] «тс.», нл. tarbuch «живіт, нутроші», болг. *търбу́х* «шлунок, живіт», м. *трбув* «череве», схв. *трбух*, слн. *trébuh* «тс.», р.-цсл. *триву́хъ* «нутроші»; — єдиної етимології не має; можливо, псл. *terb-, [*tǫrb-], у якому -b- є розширювачем кореня *ter-, що виступає в псл. *terti «терти»; у такому разі пов'язане з псл. *terbiti «теревити, чистити», а також укр. [терéб] «живіт», [терéбух] «ненажера», схв. *трба* «живіт»; при цьому -ух, -уха (з псл. -ихъ, -иха) розглядаються як словотвірні форманти (Sł. prast. I 74; Grošelj Sl. revija 5—7, 122); менш вірогідне припущення, що джерелом є псл. *trǫbихъ, яке складається з префікса *trǫ-, що зберігся в р. *тре-* (в прикметниках церковнослов'янського походження, напр., *тре-святой, треклятый*), і кореня *вих-* (в укр. *бу́хнути, набу́хати* — Фасмер IV 96); мало переконливі зіставлення з п. *torba* (Brückner 567), лат. *strebula* (мн.) «м'ясо на стегнах тварини, що приноситься в жертву» (Grošelj тж), іт. *trippa* «череве» (Matzpenauer 352), лат. *uterus* «череве» (Machek ESJC 641). — Фасмер—Трубачев IV 96; Brückner 567—568; Machek ESJC 641, 657; Schuster-Šewc 1499, 1528—1529; Skok III 495. — Див. ще **теревити¹**, **терти**. — Пор. **треба**.

[требу́хи] «трубчасті, випукло роздуті листки цибулі» Шейк, [трибу́хи] «тс.» Шейк, [терéбух] «малий качан кукурудзи з неповним зерном» Гриц, [трыбу́х] «тс.» тж; — неясне; можливо, результат метафоризації слова [тре-

бу́х] «живіт» або контамінації слів [требу́х] і *труба́, тру́бка*.

[трéвка] «невелике кам'яне коритце, в яке наливається вода для домашньої птиці» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. [трéукэ] (< *троакэ*, рум. *troacă*) «годівниця; водопійна колода» виводиться від нвн. *Trog* ([trök]) «корито», спорідненого з днн. дангл. дісл. *trog* «тс.» і, через іє. *dru-ko-, з псл. *dervo «дерево». — СДЕЛМ 434, 435; DLRM 883; Kluge—Mitzka 792—793. — Див. ще **дерево**.

трэд-юніон «професійні спілки у Великобританії та деяких інших країнах», *трэд-юніонізм, трэд-юніоніст*; — р. *трэд-юнион*, бр. *трэд-юниён*, п. ч. *trade-unions*, слц. *trade-union*, болг. *трейд-юнион*, схв. *трэд-юнјен*, слн. *tradeunion*; — запозичення з англійської мови; англ. *trade-union* складається з іменників *trade* «ремесло, професія», яке продовжує сангл. *trade* «стежка, слід, курс», що походить від снн. *trade* «тс.», спорідненого з днн. *trada*, двн. *trata* «тс.», нвн. *treten* «ступати», англ. *tread* «хода, ходіння», і *упіон* «об'єднання», що походить від пізньолат. *упіо*, до якого зводиться й укр. *унія*. — СІС² 841; ССРЛЯ 15, 868; Kopaliński 988; Klein 1636, 1644. — Див. ще **унія**. — Пор. **тратувати**.

трéйлер «великоваговий причіп»; — р. *трéйлер*, бр. *трэйлер*, п. *treilerowiec* «судно для перевезення товарів у контейнерах», ч. *trajler* «причіп»; — запозичення з англійської мови; англ. *trailer* «тс.; будиночок на колесах» пов'язане з *trail* «тягти; переслідувати», яке походить від фр. ст. *trailer* «тягнути на буксирі», що зводиться до лат. *trāgula* «невід; волок; сани», *trahere* «тягти». — СІС² 841; Kopaliński 995; Holub—Lyer 486. — Див. ще **траулер**. — Пор. **трелювати, трен**.

трек¹ «спортивна споруда для проведення велосипедних або мотоциклетних гонок»; — р. болг. *трек*, бр. *трэк*, п. *track*, схв. *трек*; — запозичення з англійської мови; англ. *track* (сангл. *trak*)

«слід, дорога» походить від фр. ст. *trac* «слід, колія», яке, можливо, германського походження; пор. снідерл. *treck*, гол. *trek* «лінія, риска, штрих», снідерл. *trecken*, гол. *trekken* «тягнути», днв. *trehnap* «тягнути, штовхати», свн. *tre-sken* «тягнути». — СІС² 841; ССРЛЯ 15, 875; ТСБМ V 539; Kleip 1636.

[**трек²**] (знев.) «старе луб'я (про стару людину)» Корз; — неясне; можливо, результат видозміни запозиченого з польської мови *tryk* «баран».

трель «переливчастий звук», [*трé-ля, триль*] «тс.» Нед; — р. *трель*, бр. *трэль*, п. *trel*, *tryl*, ч. *trilek*, слц. *trilok*, болг. *трел*, схв. *трйла*, *трйлица*, слн. *trílec*; — запозичення з італійської мови; іт. *trillo* «тс.» пов'язане з *trillare* «брязкотіти» звуконаслідувального походження. — СІС² 841; Фасмер IV 97—98; Черных II 260; Горяев 375; Koraliński 1002; Matzenauer 351; Mestica 1960.

трельяж «дзеркало з трьох стулок; легка гратка для витких рослин»; — р. *трельяж*, бр. *трэляж*, п. *treliaz* «гратка для витких рослин», ч. слц. *treláz* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *treillage* утворене від *treille*, що походить від лат. *trichila* «альтанка (з витких рослин)», яке, можливо, є результатом скорочення слова *tricipium* «тримісний стіл»; значення «дзеркало з трьох стулок» виникло на ґрунті російської мови в результаті народноетимологічного переосмислення фр. *treillage* «альтанка» за аналогією до *треугольник*, *требожник* як **trillage* «з'єднане з трьох частин». — СІС² 841; Черных II 260; Sł. wyg. obcyh 774; Holub—Lyer 488; Dauzat 723; Walde—Hofm. 705.

трелювати «підтягати зрізані дерева до дороги», [*трелювати*] «звезити ліс з гори» О, *трельовка*, *трельовщик*, *трелювальник*, [*трильовка*] «звезення лісу з гори» О, *трельовочний*, *трелювальний*; — р. *трель* «трос для буксирування (суден)», *трелеватъ*, бр. *траляваць*, [*тралёваць, трэляць*]; — запозичення з англійської або німецької мови; англ. *trail* «слід, шлейф», *to*

trail «тягти», нвн. *Treil* «трос, буксир», *treilen* «тягнути, буксирувати» через посередництво французької мови (фр. *traille* «пором») зводяться до лат. *trāgula* «невід», пов'язаного з *trahō* «тягну». — Фасмер IV 97; Kleip 1637. — Див. ще **траулер**.

[**трембей**] «ручка (у пилці)» О, [*фрембей*] «тс.; закрутка; клямка» О; — неясне.

трембіта «гуцульський музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби», [*тримбіта, тромбіта, тромбета* Лизанец] «тс.», [*трубета*] «тс.», [*трумбета*] «тс. Нед; труба», [*трембітанник*] «музикант, що грає на трембіті», *трембітар* «тс.», *трембітати* «грати на трембіті», [*трумбетати* О, *трумбитати* О, *трумбітати*] «тс.»; — п. *trąbita*, *trombita*, [*trębita*]; — запозичення зі східнороманських і з угорської мов; рум. молд. *trîmbiță* «труба, сурма, горн» походять від південнослов'янськ. *trǫbica* «трубка» (пор. стсл. **тржвица** «тс.»), зменш. від *trǫba* «труба»; уг. *trombita* «труба» виводиться від іт. *trombetta* «трубка», зменш. від *tromba* «труба», що пов'язується з лат. *tuba* «тс.». — Vincenz 5; Scheludko 143; Кобилянський Гуц. гов. 86; Crânjală 399—402; СДЕЛМ 437; DLRM 882; Лизанец 628, 629; MNTESz III 990; Mestica 1966. — Див. ще **труба**.

трембулька — див. **требуля**.

трембухатий, *трембухач* — див. **требух**.

[**тременталь**] (бот.) «герань болотна, журавець, *Geranium palustre* L.»; — не зовсім ясне; розглядається як складне утворення з основ **тремен-*, спорідненого з нл. *tśmjeń* «болото», джерелом якого є псл. [**trъmepь*] «болото», споріднене з лит. *trîmti* «тремтити; заспокоюватися (про біль); ставати спокійним», *trėmti* «нищити, проганяти», лтс. *trimēt* «рухатися, зрушувати», *tremt* «тупати; товкти; проганяти», гр. *τρέμω* «тремчу», лат. *tremo* «тс.», укр. *тремкий, тремтіти*, і *-таль* «рослина», пов'язаного з цсл. **тални (талиня)** «молодий пагін», яке

вважається запозиченням з грецької мови і зіставляється з гр. *θαλλίον* (*θάλλος*) «молодий пагін». — Schuster-Sewc 1552—1553; Фасмер IV 13.

трéмоло (муз.) «швидке повторювання одного звука або чергування двох несуміжних звуків чи акордів», [*трé-моль*] «тс.» Куз, *тремолюва́ти*; — р. *трéмоло*, *тремолюва́ть*, бр. *трэма-ла*, *трэмаліраваць*, п. *tremolo* «вібрація голосу», *tremolować*, ч. слц. *tremolo*, болг. *трéмоло*, схв. *тремоло*, слн. *trémolo*; — запозичення з італійської мови; іт. *tremolo* «тремтячий» походить від лат. *tremulus* «тс.», пов'язаного з *tremo*, *tremere* «дрижати, тремтіти», спорідненим з гр. *τρέμω* «тремчу», лит. *trīmti* «дрижати від холоду; лякати, проганяти», укр. *тремтіти*. — СІС² 841; Sł. wug. obsychn 774; Mestica 1955; Walde—Hofm. II 701. — Див. ще **тремтіти**.

[трéмпель] «жердина в домі, на яку можна що-небудь повісити» НикНикБЛ, [*трéмпій*] «козли, до яких прив'язують вівцю, коли її стрижуть» Нед, [*трінпіль*] «палка, на яку вішають забиту вівцю для зняття шкури», [*трінпуль*] «тс.»; — пов'язане з [*кремпілець*] «косяк для закріплення полиці», [*кремполь*] «козли, просте дерев'яне риштування», [*тримпайло*] «палка, що підвищується до шиї домашньої тварини і стримує її при ходінні; палка в основі постромка» ЛексПол. — Див. ще **кράмплі**.

[трéмполя] (бот.) «тополя пірамідальна, *Populus pyramidalis* Roz.» Мак; — результат контамінації слів *тремтіти* і *топóля*, зумовленої аналогією до [*трéпéта*] «тополя чорна; осика». — Див. ще **топóля**, **тремтіти**. — Пор. **трéпéта**.

тремтіти, [*трéмит*] «тремтіння» Куз, [*тремтівка*] «мембрана» Куз, *тремкий* «тремтячий; дзвінкий», [*тремткій*] «тремтливий» Куз, *тремтлівий*, *тремтючий*, *тремтячий*; — бр. *трымцець*, [*трэмцець*], п. [*trzemcieć*], ч. ст. *třměti* «хитатися»; — псл. [**trьmtěti*] «дрижати», пов'язане з *tręsti* «трясти»; — спо-

віднене з лат. *tremo* «дрижу; боюся», гр. *τρέμω* «тремчу», лит. *trīmti* «дрижати від холоду; лякати», лтс. *tremt* «лякати, проганяти», дангл. *thrímman* «стрибати», гот. *pramstei* (ент.) «коник», алб. *trëmp*, *trem* «лякати», тох. А *trām* «тремтіти»; іє. **t(e)rem-* «тремтіти». — Machek ESJC 659; ZfSIPh 17, 261; Walde—Hofm. II 701. — Пор. **трясті**.

трен «шлейф»; — р. *трен*, бр. *трэн*, п. *tren*, болг. ст. *трен* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *traîne* «тс.» пов'язане з *traîner* «тягти», яке через нар.-лат. **traginare*, похідне від **trahere*, зводиться до лат. *traho*, *trahere* «тягти». — СІС² 841; ССРЛЯ 15, 879; Sł. wug. obsychn 774; Kopaliński 995—996; Dauzat 719. — Див. ще **траулер**.

трéнзель «металеві вудила», [*трéнзелька*, *трéнзля*] «тс.» Нед; — р. *трéнзель*, бр. *трэнзель*, п. *tręzła*, [*trenzla*], болг. *трéнзел*, схв. *трэнзла*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Trense* «кінська вуздечка» походить від гол. ст. *trensse* «тс.», джерелом якого є ісп. *trenza* «коса (з волосся); канат, трос», що бере початок у пізньолат. **trinicage* «сплітати з трьох вірвовок» (від лат. *trīnī* «три»). — СІС² 842; Шелудько 48; Фасмер IV 98; Горяев 375; Brückner 576; Matzenauer 352; Kluge—Mitzka 789.

тренува́ти, *трéнер*, *трéніюва́ння* Куз, *тренува́ння*, *трéнований*, *тренувальний*; — р. *трéнірова́ть*, бр. *трэніраваць*, п. вл. *trenować*, ч. *trenovati*, слц. *trénovat'*, болг. *трéнірам*, м. *трéніра*, схв. *трэнірати*, слн. *trenirati*; — запозичення з англійської мови; англ. *train* «тренувати, виховувати, навчати» через сангл. *traīnen* зводиться до фр. ст. *traîner* «тягти, витягати», що походить від нар.-лат. **tragināre*, джерелом якого є лат. *trahere* «тягти». — СІС² 842; Черных II 261; Brückner 576; Sł. wug. obsychn 774; Holub—Lyer 488; Klein 1637. — Див. ще **траулер**. — Пор. **тракт**, **трен**.

трéнчик (спец.) «вузький ремінець для прив'язування ременя до ложка гвинтівки, сидельних сумок та ін.», [*трінь-*

чик] «вузький чоловічий ремінний пояс» Л, [трінчик] «тс.» Л; — запозичення з російської мови; р. трéнчик «ремінець», [трень] «тонка віршовка, прокладка між пасмами каната» виводиться з гол. нн. trepsing «тс.» — Фасмер IV 98.

[треп] (іхт.) «ялець, *Leuciscus vulgaris*» Нед, [трепáк] «тс.» Нед; — неясне.

трепáн «хірургічний інструмент для свердління кістки», *трепанáція*, *трепанувáти*; — р. *трепáн*, *трепанáция*, бр. *трэпáн*, *трэпанáцыя*, п. *трепан*, *трепанася*, ч. *трепанасе*, слц. *трепанáция*, болг. *трепанáция*, схв. *трэпан*, *трепан*, *трепанација*, слн. *трепанáция*; — запозичення з французької мови; фр. *trépan* «свердел» походить від слат. *trepanum*, джерелом якого є гр. *τρύπανον* «тс.», пов'язане з *τρύπω* «свердлити», спорідненим з лит. *trupėti* «кришитися», *trupūs* «ламкий», псл. *trupь* «труп»; іє. **treu-p-*, похідне від **teren-/tren-/ter-* «терти, свердлити». — СІС² 842; Фасмер IV 98; Kopaliński 996; Holub—Lyer 488; Dauzat 724; Frisk 937; Klein 1646. — Див. ще **тэрти**, **труп**¹.

трепáнг (промислова назва групи видів істівних морських безхребетних тварин — голотурій); — р. *трепáнг*, бр. *трэпáнг*, п. *трепанг*, слн. *trépanг*; — запозичення з малайської мови (мал. *trépanг*, *téripang*). — СІС² 842; Kopaliński 996; Kluge—Mitzka 789; Klein 1646.

трéпати, *трепáть*, *трéпанка*, *трепáчка*, *трепкáч*, *треплó*, *трéпок*, *трепúха*, *трéп'ях* — див. **трéпати**.

трéпел (осадова гірська порода); — р. болг. *трéпел*, бр. *трэпел*, п. *трыпел*, *трыпла*, ч. *tripel*, *tripl*, слц. *tripel*; — запозичення з німецької мови; н. *Tripel* походить від іт. *tripolo*, утвореного від *Tripolis* — назви міста Триполі в Північній Африці, звідки цей камінь вивозився в Європу. — СІС² 842; Фасмер IV 99; Matzenauer 352; Sł. wyg. obcsyч 780; Holub—Lyer 489; Gr. Fwb. 778; Mestica 1963. — Пор. **трéпля**.

трéпет «тремтіння», *трéпит* «тс.», [трепéття] «все тремтяче», [трепéття] «тс.», [трепéтка] «султан (у голов-

ному уборі офіцера)», *трепетлівий*, *трéпéтний*, *трéпитний*, *трепетáти* «тремтяти», *трепетáтися* «тріпотати, здригатися», [трепетéти] «дрижати з переляку» О, [трепетéти] «труситися» О, [трепотáти] «трепетати», [трепотéти] «тс.», [трепетéти] «тремтяти» Нед, [стрéпетéти] «дрижати, труситися» О, [стрэпотéти] «тс.» О; — р. *трéпет*, *трепетáть*, бр. *трапятáць*, др. *трепетати*, п. *trzepot*, *trzepiotac*, ч. *třepetati*, слц. *trepotat'*, вл. [třepjet], *třepot*, *třepotac*, болг. *трéпет*, м. *трепети* «тремтять», схв. *трэпет*, *трепéтати*, слн. *trepet*, *trepetáti*, стсл. **трепетъ**, **трепетати**; — псл. *trepotь*, *trepetь*, *trepotati*, *trepetati* пов'язані з *trepati* «тріпати»; — споріднене з лит. *trūptas* «спритність», гр. *τρέπω* «повертаю, схиляю», лат. *trepidus* «тремчу, здригаюсь», *trepidus* «тремтячий», дінд. *třpřáň* «неспокійний, метушливий»; іє. **trep-* «тупотіти, дріботіти». — Фасмер IV 99; Черных II 261; Brückner 583; Machek ESJC 657; Schuster-Sewc 1543; Младенов 638; Skok III 496—497; Trautmann 329; Apr. Sprachd. 450; Persson Beitr. 620; Pokorny 1094. — Див. ще **трéпати**.

[трепéта] (бот.) «осика, *Populus tremula* L.; тополя чорна, *Polulus nigra* L.» Г, Мак, [трепетина] «осика» Мак, [трепетліка Мак, *трепота* Мак, *трипета* См] «тс.», [трепетнік] «місце, заросле осиками» О, [трепитник] «тс.» О; — п. [trzepiecina] «осика», болг. *трепетліка*, м. *трепетлика*, схв. [трепéтлика, *трепéтьлика*, *трепетуша*], слн. *trepetlíka*, [trepetíka] «тс.»; — похідне утворення від *трéпет*, *трепетáти*; назва пояснюється біологічною особливістю осики, яка має листя з довгими черешками, через що вони весь час тремтять. — Німчук 277—278; Вісюліна—Клоков 139, 140; Гутшмидт Сл. и балк. языкозн. 207; Анненков 268; Brückner 581; Skok III 496; Симонович 373. — Див. ще **трéпет**.

[трéпетень] (орн.) «припутень, *Columba palumbus* L.» Шарл, Куз, Дейн;

— недостатньо ясно; можливо, як і *стрéпет* «Otis tetrah», похідне від *трéпет* у зв'язку з характерним шумним хлопанням крилами при відльоті і в період токування; може розглядатися і як результат видозміни деетимологізованої назви *пріпутень*, зближеної з основою *трéпет*. — Булаховський Вибр. пр. III 222. — Пор. *пріпутень*, *стрéпёт*, *тріпутень*!

[**трепетівець**] (бот.) «вид гриба, що росте під осикою» Нед, [трепетіюк] «тс. Нед; вид гриба О», [трепетяк] «вид гриба» О, [трепетяник] «вид гриба, *Boletus aurantiacus* Pers. (осиковик, *Krombholzia aurantiaca* Gilb.)» Нед, Мак, [трипитовець] «вид гриба» О; — похідне утворення від [трепéта] «осика»; назва пояснюється тим, що цей гриб росте поблизу осик; пор. інші назви цього гриба з тією самою мотивацією: укр. *осиковик*, *підосиковик*, [підосінник, підосічник Нед, Мак], р. *подосіновик*. — Див. ще **трепéта**.

[**трепéтик**] «металева дужка, крізь яку проходить черезсідельник»; — неясне.

[**трепетó**] «сито, підрешіток» Ва; — неясне.

[**трепещу́к**] «жайворонок звичайний, польовий жайворонок, *Alauda arvensis* L. ВеНЗн, Куз, Шарл; борівітер звичайний, *Falco tinnuculus* L. ВеНЗн, Шарл», [трепеті́ха] «польовий жайворонок» Дейн; — очевидно, похідні утворення від *трепетáти*; в основу мотивації назв покладено, мабуть, тріпотіння крил птахів, які перемагають повітряні потоки вгорі. — Див. ще **трéпет**.

трепиконина, *трепиконіна* — див. **требич**.

[**трепілка**] (орн.) «перепел, перепелиця, *Coturnix coturnix* L.», [трепіюлка] «тс.» ВеЛ, ВеНЗн, Шарл; — результат видозміни деетимологізованої назви *перепілка*, зближеної з основою *трéпет*. — Булаховський Вибр. пр. III 222. — Див. ще **пéрепéл**.

[**трéпки**] «дерев'яне взуття» О, [трéпле] «взуття з дерев'яними підошвами;

старі чоботи з обрізаними халявами» Корз, [трéпи] «дерев'яне взуття, обшите матерією» Л; — п. *трепу* (*treпки*) «взуття, що складається з підошов, які прикріплюються до ніг ремінцями; примітивне взуття з дерева або лика», ч. *treпку* «домашнє взуття»; — через посередництво польської й чеської мов запозичено з німецької; н. *Trippen* (мн.), *Tripre* «сандаля» пов'язане з *Trepre* «сходи», *trippeln* «тупати, дріботити», *traben* «бігти рясцю», *trappeln* «тупотіти»; усі наведені слова мають звуконаслідувальне походження. — О II 300; Brückner 576; Sł. wyg. obcych 775; Holub—Lyer 488; Kluge—Mitzka 785, 789, 791.

трест, [трестóвэць] «член тресту» Куз, О, *трестові́к*, *трестувáти*; — р. *трест*, бр. *трэст*, п. *trest*, *trust*, ч. слц. вл. *trust*, болг. *трѣст*, м. *трукст*, схв. *трўст*, слн. *trúst*; — запозичення з англійської мови; англ. *trust* (сангл. *trust*, *trost*) «довіра, віра, кредит, опіка» походить від дісл. *traust* «довіра» (звідки також дат. *trost*, шв. *tröst* «зручність, втіха»), спорідненого з дфриз. *trāst*, снідерл. гол. *troost* «зручність, втіха», двн. *trōst* «довіра, вірність», свн. *trōst*, нвн. *Trost* «затишок, втіха», гот. *trausti* «угода, союз», дангл. *treowian* «вірити, довіряти», які через іє. **dru-* «сильний, вірний», що означало спочатку «міцний, як дерево» (пов'язане з основою **degeu-/dreu-* «дерево»), співвідносяться з псл. **deru-* «дерево». — СІС² 842; Черных II 262; Kopaliński 1001; Holub—Lyer 491; Klein 1660. — Див. ще **дéрево**.

трестá «спеціально оброблена соломка льону, конопель та ін., з якої одержують волокно»; — бр. *трастá* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *трестá* «тс.; очерет», [тростá, тресть] «тс.» пов'язане з *трость* «палка», *тростні́к* «очерет», яким відповідає укр. *трость* (див.).

[**тресувáти**] «дресирувати» Нед, Куз, [тресу́ра] «дресирування» Куз; — запозичення з польської мови; п. *tresować* «дресирувати», *dresować* «тс.», *tresuga* «дресирування» походять від н.

dressieren «дресирувати», яке зводиться до фр. dresser «тс.» — Sł. wug. ob-cuch 775. — Див. ще **дресирувати**.

третірувати; — р. *третірувати*, бр. *трэціраваць*, болг. *третірам*, м. *третіра*, схв. *третирати*, слн. *tretí-rati*; — запозичення з німецької мови; н. *traitieren* «тс.» походить від фр. *traite*r «обходитися, поводитися, ставитися», яке зводиться до лат. *tractāre* «поводитися, зачіпати, обробляти». — СІС² 842; Фасмер IV 101; ССРЛЯ 15, 920; Dauzat 719. — Див. ще **трактувати**. — Пор. **траулер**, **трен**, **тренувати**.

третій «порядковий числівник, відповідний до кількісного числівника *три*», [*трéйтій*, *трéтий*] «тс.», *трéте* (іменник) «десерт, яким закінчується обід з двох страв», [*трайтя́к*] «трирічна тварина» Л, [*трейті́на*] «третина», [*трейті́ни*] «день поминання мертвого через три дні після смерті» Л, [*трейтя́к*] «третяк», [*трейтя́ка*] «трирічна телиця», [*треті́льниця*] «третя пілка в сорочці; вставна частина полотна по лівому боці сорочки» О, *треті́на*, [*третинéць*] «третій рій» ВеНЗн, [*треті́ни*] «третій день після смерті людини», [*треті́нниця*] «третя пілка в сорочці» О, [*трéтчик*] «третейський суддя; посередник» Нед, [*треть*] «третина» Нед, *третья́к* «трирічна домашня тварина; третій рій зі старого вулика; (заст.) потрійне притоптування в танці; (учень третього класу Чаб; трьохсажневий відрубок стовбура дерева; молодший пастух при чабані; коліно в танці; часник)», [*триті́на*] (міра поля, землі) О, [*триті́юха*] «третя частина земельного наділу» Корз, [*триті́юшник*] «власник тритюхи» Корз, *третейський*, *треті́нний*, [*треті́чний*] «третинний» Нед, [*трéтний*] «який стосується третини», [*трéтно*] «за третинами», *втрéте*, *потрéте*, [*потреті́нний*] (геол.) «третинний» Куз, [*потреті́нний*] (у сполученні *потретинне сукно* «сукно, в основі якого кожна третя нитка конопляна»), [*утрéйтє*] «утрете»; — р. *трéтий*, бр. *трэці*, др. *третиц*, п. *trzeci*, ч. *třetí*,

слц. *tretí*, вл. *třecí*, нл. *tseši*, полаб. *tritě*, болг. *трéти*, м. *трет*, схв. *трэ́хи*, слн. *třetji*, стсл. **третни**; — псл. *tretyjъ*, пов'язане з *tri* «три»; — споріднене з лит. *trėčias* «третій», лтс. *trešs*, прус. *tirts*, дінд. *ṭṛīyaḥ*, дперс. *Ṭritiya*, ав. *Ṭritya-*, гот. *pridja*, лат. *tertius*, гр. *τρίτος*, кіпр. *trydydd* (< **ṭṛtijo-*), тох. *B trit*, алб. *tretë*; іє. **ṭṛtijo-/trītijo-* «тс.» — Фасмер IV 101—102; Черных II 262; Brückner 580; Machek ESJC 657; Schuster-Sewc 1545—1546; Skok III 500—501; Trautmann 327; Frisk II 921—922; Pokorny 1090—1091. — Див. ще **три**.

[**третя́к**] «порода часнику»; — похідне утворення від *трéтій*; мотивація назви неясна; можливо, вона пов'язана з особливостями культури часнику (пор. *цибуля-семилітка*). — Див. ще **трéтій**.

третя́чка — див. **тэрти**.

трэф «не дозволена іудейською релігією страва», *трэфне́* «те, що є трэфом», [*траф*] «тс.» Нед, *трэфні́й* СУМ, Нед, [*трафні́й*] «трэфний» Нед, [*трэфі́ти*] «робити нечистим (у євреїв — у ритуальному розумінні)» Нед, [*потрафі́тися*] «мимоволі покуштувати небажаної їжі» Ме; — р. *трэф*, бр. *трэф*, п. *tref*; — запозичення з мови ідиш; ід. *tref(e)* «ритуально нечистий, або непридатний до вжитку» походить від гебр. *ṭērēfā* «роздирання; тварина, роздerta дикими звірами і тому непридатна до вживання як нечиста», пов'язаного з *ṭāraf* «роздирати». — Фасмер IV 101; Kopaliński 995.

трéфа «масть у гральних картах, позначувана чорним хрестиком у вигляді стилізованого трилисника»; — р. *трéфа*, *трéфы*, бр. *трэ́фа*, *трэ́фы*, п. *trefl*, *trefle*, ч. слц. *tref*, болг. *трéфа*, схв. *трэф*, слн. *třef*; — запозичення з німецької мови; н. *Treff* «трэфова масть» (давніше форма *Treffle*) походить від фр. *trèfle* «трэфова масть», давніше значення «конюшина», що зводиться до нар.-лат. **trifolium* (< лат. *trifolium*) «конюшина», букв. «з трьома листками», яке є калькою гр. *τρίφυλλον* «тс.» — Ше-

лудько 48; Фасмер IV 101; Черных II 262; Sł. wug. obsyeh 774; Holub—Lyer 488; Dauzat 723. — Див. ще **трифоблія**.

[**трэфити**] «кучерявити; заплітати дрібно волосся, щоб були кучері»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *trefić*, заст. *trefnić*, *trafić*, *trafiąc* «тс.» виводиться від н. *treffen* «потрапляти; (заст.) поліпшувати». — Вгюскпер 574; Sł. wug. obsyeh 774. — Див. ще **трапити**¹.

[**треш**] (вигук для відгону овець), [*треш-треш-треш*] (вигук, яким зганяють до купи овець) Нед, [*тереш*] (крик на овець), [*траш*] «тс.», [*триш-триш*] (вигук, яким відганяють овець) Мо, [*вітришкати*] «прогнати»; — очевидно, пов'язане з *тпрусь* (див.).

три, [*трийе*] (чол. р.) «три» О, *трійко*, *трое*, [*трої*] «трое», *тройко*, [*троечко*] «тс.», [*трайк*] «монета вартістю 75 копійок» Л, *трієчник*, *трійка*, *трійкар* (заст.) «візник на трійці», *трійник* «предмет, що складається з трьох частин; [шлях з трьома смугами]», [*трійниця*] «тоненькі гілки смереки, очищені від кори, на які нанизують гриби, ягоди» О, *трійня* «трое близнят», *трійнята*, *Трійця* «триєдине божество (у християнській релігії); християнське релігійне свято; троє; три з'єднані разом свічки; [клеймо на овечому вусі у формі розтину на три частини; рід орнаменту на вишивках, комбінація знаків Х та У О]», [*трійчак*] «вила з трьома зубами», *трійчакі*, *трійчата* «тс.», *трійчатка* (розм.) «предмет, що складається з трьох однакових частин», *трійчатки* «вила», *троечник*, [*троешки*] «трійня», [*тройнка*] «листок конюшини» Нед, *тройка* «трое коней, запряжених в один екіпаж; екіпаж із запряженими в нього трьома кіньми», [*тройник*] «вид гри в м'яч», [*тройняк*] «зв'язані до купи три кулики, якими криють будівлю» Л, *тройнята*, *Тройця* «християнське релігійне свято; Зелені свята», [*тройчак*] «трьохлемішний плуг Дз; вила з трьома ріжками Ва», [*тройчакі*] «вила з трьома зубами; залізні

вила — трійчата Чаб», [*тройчатка*] «батіг, сплетений з трьох ременів або з трьома кінцями; вила з трьома ріжками Ва», *тройк* (розм.) «грошовий знак вартістю три карбованці; трирічна тварина; тройка (коней); [монета вартістю три копійки Л, Нед; вид гри Нед]», [*тройкі*] «вила з трьома зубами» Нед, *тройн* «трое (коней); батько трьох близнят; вид танцю; рід гри», [*тройні*] «дерев'яні вила з трьома зубами» Ме, [*тройніць*] «плуг з трьома залізами» О, [*тройнка*] «мати трьох близнят», [*тройнік*] «дерев'яні вила з трьома зубами; козли, на яких носять сніпки для вшивання стріхи» О, *тройчка* «грошовий знак вартістю три карбованці», [*тройчок*] «вид монети» Нед, [*тройчатий*] «тройчатий», [*тройчатий*] (фольклорний епітет барвінку) О, [*тройчастий*] «тройкий» ВеБ, *трійний* (мат.), *трійчастий*, *трійчатий*, *троїстий*, [*тройцький*] «який стосується свята Трійці» Нед, [*тройчний*] «тс.» Нед, [*тройний*] (у сполученні *тройні вила* «вила з трьома ріжками») Чаб, [*тройчастий*] «сплетений втрое», [*тройчатий*] «тс.», [*тройчистий*] «який стосується Трійці», *тройкий* «потрійний», [*тройковий*] «тс.», [*троем*] «утрое», *троїти* «ділити натрое; збільшувати втрое», *троїтися*, [*тройніти*] (безос.) «троїтися, здаватися потрійним», [*втрійку*] «утрьох», [*втрійню*] «тс.» Ж, *втрое*, [*во-тройци*] «втретє» Ж, [*впотрійні*] «тричі» Ж, *натрое*, *потрійний*, *потроений*, *потроювати(ся)*, *строений*, [*утрійку*] «утрьох», [*утрійці*] «тс.», *утрое*, *утрьох*, [*употрійні*] «утрое»; — р. *три*, *трое*, бр. *тры*, *трое*, др. *трые* (чол. р.), *три* (жін., с. р.), *трои*, п. *trzej* (про чоловіків), *trzy*, *troje*, ч. *tři*, ст. *třie* (чол. р.), *tři* (жін., с. р.), *tře* «трое», *trojí*, *troje*, слц. *traja* (про чоловіків), *tri*, вл. *třo* (про чоловіків), *tři*, *troji*, нл. *tso* (про чоловіків), *tši*, *tsoji*, полаб. *tãri*, болг. м. *три* «три; троє», схв. *три*, *трѡје*, слн. *trije* (чол. р.), *tri* (жін., с. р.), *tróje*, стсл. **триє** (чол. р.), **три** (жін., с. р.); — псл. *тъје* (чол. р.),

tri (жін., с. р.), trojъ; — споріднене з лит. trỹs «три», лтс. trīs, гот. preis, preja, двн. dr̥ie, dr̥io, нвн. dreī, дісл. dr̥ig, лат. trēs (чол., жін. р.), tria (с. р.), гр. τρεῖς (чол., жін. р.), τρία (с. р.), дінд. trāya-ḥ (чол. р.), trī, trīni (с. р.), ав. θrāyō, алб. tre, tri, тох. А tre, хет. tri; іє. *trej- (кількісний числівник), *trejo-/ trojo- (збірний). — Фасмер IV 101—102; Черных II 262; Brückner 580; Machek ESJC 657; Skok III 500—501; Trautmann 327; Apr. Sprachd. 449; Pedersen Kelt. Gr. I 132; Frisk II 921—922; Гамкрелідзе—Иванов 845; Pokorny 1090—1091. — Пор. **третій**.

триб «(заст.) хід, порядок, спосіб; (техн.) шестірня; [частина ткацького верстата]», [триба] «інструмент маслобійника» Нед, трибок «шестірня», [трибівка] (заст.) «кінна молотарка, барабан якої приводиться в рух за допомогою системи зубчастих шестерень» Корз, [трибовий] «зубчастий, зубчатий» Куз; — п. tryb «звичай; спосіб; шестірня», trybek; — через польську мову запозичено з німецької; нім. Trieb «прагнення, схильність; (техн.) привід, тяга; передача; імпульс» пов'язане з дієсловом treiben (двн. trīban) «гнати; приводити в рух; займатися (чим)», спорідненим з снн. днідерл. drīven, дфриз. drīva, дангл. drīfan, дісл. drīfa, гот. dreiban, які означають примусовий рух. — СІС² 842; Шелудько 48; Kopaliński 1001; Brückner 578; Sł. wyg. obcych 778; Kluge—Mitzka 788. — Пор. **тратва**.

[триблик] «калатало; бондарський молоток» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. trybel «залізний клин, який підставляють під молоток при набиванні обручів на бочки», можливо, пов'язане з trybować «вибивати (чеканити) візерунки на металевій блясі; ремонтувати, виправляти начиння».

[триблістий] «із запалими боками» (про тварину); — неясне; можливо, результат видозміни форми *ребрістий* у значенні «схудлий, у якого проступають ребра».

трибло — див. **требу́х**.

трибу́лька (бот.) «цибуля-скорода, Allium schoenoprasum L.; [цибуля-шалот, Allium ascalonicum L.; Мак]», [требу́лька] «тс.» Мак, Г, Нед, [трембу́лька] «цибуля-скорода» Нед, [тримбу́лька] «цибуля-скорода Мак; дрібна цибуля, що призначається до садіння Ме»; — р. [трибулка] «цибуля-шалот», бр. [трэмбу́лка] «озима цибуля»; — результат поширення назви бугили [требу́ля] на деякі види цибулі за ознакою схожості застосування їх у кулінарії як присмаки, прянощів; перенесенню назви могла сприяти і подібність звучання слів *требу́ля* і *цибу́ля*. — Див. ще **требу́ля**.

трибу́н «у Стародавньому Римі — назва різних державних і громадських службових осіб; громадський діяч, видатний оратор і публіцист; [один з наглядців за учнями в старих українських школах]»; — р. болг. трибу́н, бр. *трыбу́н*, п. trybun, ч. tribun, слц. tribún, схв. *трибу́н*, слн. tribún; — запозичення з латинської мови; лат. tribūnus «народний трибун; чиновник» утворене від tribus «округ, територіальна одиниця в Стародавньому Римі», яке спочатку означало «третья частина римського народу»; споріднене з умбр. trifu від італьського *tribhu «третина», складного утворення з *tri- «три» і основи іє. *bhñ-/bheu- «бути». — СІС² 843; Черных II 262; Sł. wyg. obcych 680, 681; Kopaliński 1002; Holub—Lyer 488; Klein 1647, 1648; Walde—Hofm. II 703—704. — Див. ще **бути¹**, **три**. — Пор. **трибу́на**.

трибу́на, *трибуна́л*; — р. болг. *трибу́на*, бр. *трыбу́на*, п. trybuna, ч. vl. tribuna, слц. слн. tribúna, м. схв. *трибу́на*; — запозичення з французької мови; фр. tribune через іт. tribuna, слат. tribuna «трон єпископа» зводиться до лат. tribūpal «підвищення для виголошення промов; підвищене місце; трибуна судді, вождя, претора», пов'язаного з tribūnus «народний трибун; чиновник». — СІС² 843; Черных II 262; Kopaliński 1002; Holub—Lyer 489; Klein

1647, 1648; Dauzat 725; Gamillscheg 868. — Див. ще **трибун**.

[**трибушон**] «штопор»; — бр. *трыбушон*, п. *trybuszon* «тс.»; — запозичено з французької мови, можливо, через посередництво польської; фр. *tire-bouchon* «тс.» утворене з основ *tirer* «тягнути» і *bouchon* «корок, затичка», похідного від *boucher* «закривати», пов'язаного з *bois* «ліс», яке через слат. *boscus* «ліс» виводиться з гіпотетичного гал. **boscos* «тс.». — Kopaliński 979, 1002; Dauzat 95, 100, 711; Gamillscheg 123, 130. — Див. ще **тире**.

тривати «відбуватися протягом певного часу; чекати; [жити, існувати]», [*тривати*] «тс.; терпіти, страждати» Нед, [*тривати*] «тривати; перебувати; жити; чекати» Г, Нед, [*тривай*] «той, що вагається, бариться; повільний, забарний, недбалый, лінивий» Нед, *тривалість* «час, строк», [*тривок*] «життя» Нед; *тривалість*, час, термін Куз», [*тривок*] «життя, існування; спосіб існування» Г, Нед, [*тривалий*] «тривалий» Нед, [*тривкий*] «тривалий, тривкий» Нед, Куз, [*тривний*] «витривалий» Нед, [*тривавий*] «витривалий», [*тривавкий*] «тс.», *тривалий*, [*тривальний*] «міцний Г; постійний Куз», *тривкий*, [*тривузній*] «тривкий» Корз, *витривалий*, [*витривалий*] «витривалий; стійкий» Нед, *стривати*, [*стривати*] «почекати» Нед, [*стривати*] «почекати, потерпіти; ослабнути» Нед; *минати*; *проходити* Вел», [*стриватися*] «стриматися» Нед, *постривати*; — бр. *трываць* «тривати; витримувати; терпіти; служити, бути додатним», нл. [*trwaś*] «тривати»; — запозичення з польської мови; — п. *trwać* «тривати; жити, існувати; перебувати; витримувати; чекати; бути відданим; бути терплячим; дбати, зважати», як і ч. *trvať* «тривати; наполягати», слц. *trvat'* «тс.», походить від псл. [**trvati*] «тс.», пов'язаного з [*trajati*], звідки ч. ст. *tráti* «тривати», вл. *trać*, нл. *traś* «тс.», болг. *трая* «тривати; терпіти», м. *трае* «тс.», схв. *траяти* «тривати; жити», стсл. *траяти* «тривати»; псл. [**trvati*] спорід-

нене з ав. *taurvaaya-* «перемагати», дінд. *tárati* (*tiráti*, *turáti*, *tarute*) «переходить, переїжджає, перемагає, перевищує», *tūrvati* «перемагає, пересилює», далі з хет. *tarh-* «перемагати, пересилювати», лат. *termo* «мета; кінець; межа», гр. *τέρμα* «тс.», *νέκταρ* «нектар» (початково «що перемагає смерть»); іє. [**trva-*], похідне з детермінативом *-v-* від кореня **tr-*; зіставляється далі з дінд. *trāyate* «береже», ав. *vṛāti* «захист», ірл. *trath* «час» (Brückner 578); виводилось також з незасвідченого псл. **trvъ-* «тривалий» і зіставлялося з дінд. *dhruvā-* «міцний», лат. *dūrus* «твердий», *durāre* «тривати», нвн. *dauern* «тс.» (Machek ESJC 655; Holub—Lyer 491). — Трубачев Етимология 65, 58—60; Schuster-Sewc 1523. — Пор. **тривний**.

тривіальний «звичайний, буденний, неоригінальний»; — р. *тривіальний*, бр. *трывіяльны*, п. *trywialny*, ч. *triviální*, слц. *trivialny*, вл. *trivialny*, болг. *тривиален*, м. *тривијален*, схв. *тривіјалан*, слн. *triviálen*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. фр. англ. *trivial* походять від лат. *triviālis* «те, що знаходиться на дорозі; вуличний, звичайний, вульгарний», похідного від *trivium* «перехрестя трьох доріг», утвореного з основ *tri-* «три» і *via* «шлях»; вважається, що сучасне значення слова походить від назви нижчого ступеня середньовічної школи *trivium*, де вивчалися три предмети — граматики, риторика і діалектика. — СІС² 843; ССРЛЯ 15, 958; Kopaliński 85, 999, 1004; Holub—Lyer 490; Gr. Fwb. 779; Dauzat 728; Klein 1655. — Див. ще **віадук**, **три**.

тривний «поживний, ситний; [апетитний Чаб; легкотравний, зручний, додатний]», [*тривний*] «поживний, ситний» Г, Нед, [*тривний*] «ситніше» ЛексПол; — результат семантичної видозміни похідних утворень від *тривати*, зближених з *травити* (*травний*). — Див. ще **тривати**. — Пор. **травити**.

тривога, [*тервога*] «тривога» Нед, [*тревогога* Нед, Куз, *тривога*] «тс.», [*тревожитель*] «хто викликає тривогу»

Нед, [тревожлівий] «боязкий, несміливий; лякливий; тривожний», [тревожний] «тс.» тж, триво́жний, триво́жити, [трево́жити] «непокоїти, викликати тривогу, лякати» Нед, [триво́жити] «тс.», затриво́жений, [натриво́жений] «тривожний» Куз, розтриво́жений, стриво́женість, стриво́жений, [стриво́жити(ся) Нед, стриво́жити(ся)]; — р. болг. (з р.?) триво́га, бр. трыво́га, п. trwoга; — псл. *trъwoга; — єдиної етимології не має; пов'язується (Фасмер IV 97) з р. отва́га; вважається (Черных II 259—260) похідним із суфіксальним -(ц)ог- від іє. *tris «тричі» з початковим значенням «тричі повторений сигнал про небезпеку»; слово зіставлялось також з іє. *ter- «терти» (Младенов 637—638), з гр. τάρβος «страх», τάρβέω «лякаюсь», дінд. tárjati «лякає» (Горяев 375), з п. trwaś «тривати», ч. trvati «тс.» (Brückner 578, 684).

[триго́льнийк] (бот.) «нетреба колюча, Xanthium spinosum L.» Нед; — складне утворення з числівника три та іменника го́лка; назва пояснюється тим, що в основі листків цієї рослини є по 1—2 трироздільні міцні жовті колючки; пор. інші назви цієї рослини: [трино́жник] Мак, Нед, Шейк, [трику́тник-(будяк)] См. — Див. ще го́лка, три.

тригономе́трія (розділ геометрії), тригономе́тричний; — р. болг. тригономе́трия, бр. трыганаме́трыя, п. trygonometria, ч. trigonometrie, слц. trigonometria, вл. trigonometrija, м. тригономе́трија, схв. тригономе́трија, слн. trigonometrija; — науковий термін, засвоєний з новолатинської мови; нлат. trigōpometria утворено з основ гр. τρίγωνον «трикутник», що складається з три-, спорідненого з укр. три, і γωνία «кут, ріг», та метρέω «міряю». — СІС² 843; ССРЛЯ 15, 959; Kopaliński 1002; Holub—Lyer 489; Klein 668, 849, 1647, 1651. — Див. ще геоме́трія, діаго́наль¹, метр¹, три.

[тригуза] (бот.) «водянка чорна, Empetrum nigrum L.» См, [тригузі] «тс.» Мак; — очевидно, складне утво-

рення з основ три і гуза́; мотивація назви неясна. — Див. ще гуза́, три.

три́дев'ять «двадцять сім» (у старовинній лічбі дев'ятками), три́дев'ятий «двадцять сьомий; дуже віддалений»; — р. [три́дев'ята] «двадцять сім (у старовинному способі лічби «дев'ятами»), три́дев'ять «[тс.]; (у виразі за три́дев'ять земель «далеко»), три́дев'ятий; — результат стягнення компонентів словосполучення *три дев'ять. — Див. ще де́в'ять, три. — Пор. три́дцять.

[триді́льнийк] (бот.) «ситник трироздільний, Juncus trifidus L.» Мак, Нед; — складне утворення з основ три і ділі́ти; можливо, калька латинської наукової назви цього виду trifidus, букв. «розщеплений натрое»; назва зумовлена, очевидно, яйцевидно-трикутною формою плода (Федченко—Флеров 214). — Див. ще ділі́ти, три.

три́дцять, [три́йцять, три́йцят О, три́йціт О, три́тьціть О], три́десять «тс.», три́дцят'єро, [три́йцят'єро] Нед, три́дц'ятий, [трей́ц'ятий] Куз, [три́йц'ятий] Нед, три́деся́тий, [три́дц'ят'овий] «який складається з 30» Нед, [три́йц'ят'овий] «тс.» Нед, три́дц'ятка «тридцять; [асигнація в 30 карбованців; тонке полотно]», [три́йц'ятка] «тс.» Нед, [три́ц'ятка] «винна бочка місткістю в 30 відер; рибальська сітка з вічком у 30 мм» Дз, три́дц'ят'ок; — р. три́дц'ять, бр. тры́ццаць, др. три́десяте, п. trzydziestu, trzydzieści, ч. třicet, слц. tridsat', вл. třice-ći, нл. tšízascá, болг. три́десет, м. триесет, схв. три́десет, слн. tride-set; — псл. trъje desęte, tri desęti, складений числівник, утворений з числівника trъje (tri) «три» і форми множини числівника desęty «десять». — Лукінова ІУМ Морфологія 218, 229; ЕСУМ II 16—17; Вступ 197, 200; Schuster-Sewc 1546; Skok III 500—501. — Див. ще два́дцять, де́сять, три.

[три́ждень] «три дні, три доби»; — результат контамінації виразу три дні і слова тійждень. — Див. ще тійждень, три.

[**трижди**] «тричі» Нед, Чаб; — р. *трижды*, бр. [*трѣжды, трѣжджы*], болг. *триж*, схв. [*триж, триш*]; — очевидно, запозичення із старослов'янської мови; стсл. **тришди, триш'ти** зводиться до словосполучення псл. *tri šdy з числівника tri «три» і форми šdy, що являє собою діеприкетник від ходiti «ходити». — ЕСУМ II 18—19; Фасмер IV 102.

тризна «поминки», [*тризнище*] «поле битви» Нед, Шейк, [*тризнувати*] «битися, боротися; бенкетувати після битви» тж; — р. *тризна*, бр. *тризна*, др. *тризна* «змагання, подвиг, нагорода; поминки», *тризна* «тс.», п. *tryzna* «поминки з ігрищами як частина поховального обряду», *tryznić* «тратити (час)», ч. *trýzeň* «мука, тортури», *tryzna* «поминки» (з п.), *tryzniti* «мучити, допитувати», слц. *tryzna* «тризна», *trýzeň* «мука», *tryznit'* «мучити», стсл. **тризна** «нагорода»; — єдиної етимології не має; реконструюється псл. *tryzna, пов'язане з *traviti* «поїдати», і припускається початкове значення «поминальне частування» (Фасмер—Трубачев IV 102; Brückner 979; Holub—Lyer 492; Mikl. EW 362; Соболевский Лекции 139—140; Jagić AfSlPh 23, 617); вихідною формою вважається також псл. *trizna, яке пов'язується з др. *тризь* «трирічна тварина» (стсл. **тризь** «трирічний»), спорідненим з лит. *treigys, treigė* «трирічний», тоді *тризна* спочатку могло означати «принесення в жертву трирічної тварини» або інші особливості поховальних жертв чи обрядів, пов'язані з числом «три» (Трубачев ВСЯ IV 130—135; Sl. revija 11, 219—224; Топоров Этимология 1977, 3—20; Вукович Рус. и сл. языкозн. 68—74); пов'язувалося ще з дісл. *stríd* «суперечка, війна, неспокій, мука» (Persson Beitr. 442; Meillet Etudes 448); непереконливе припущення (Machek ESJC 656) про зв'язок з гр. *ιτρίσα* «тризна», *ιτρίσιμα* «тс.», звідки могло розвинутися псл. *ter-izna і далі *trizna*. — Фасмер—Трубачев IV 102; Львов Лексика ПВЛ 38—39; Мурьянов Этимология 1985, 54—56.

[**трикати**] «з шумом випускати гази» Нед; — звуконаслідувальне утворення.

триклятий «проклятий (з відтінком підсилення); [тричі проклятий]», [*треклятий*] «тс.» Нед, *триклятущий*; — р. *треклятый*, бр. [*триклятый*], схв. *triklet*; — очевидно, запозичення з церковнослов'янської мови, в якій гіпотетична форма ***трьклатъ** могла складатися з префікса **трь-** як форманта найвищого ступеня прикетників (пор. р. *тресвятѣй, тресвѣтльй*, стсл. **трьблаженъ, трьвеличъствънь**), пов'язаного з числівником *три* (пор. лит. *trigalvis* «триголовий», *trigubas* «потрійний», дінд. *tripád-* «триногий», лат. *tripēs* «тс.»), і **клатъ** «клятий». — Фасмер IV 95, 97; Skok III 500—501; Trautmann 327; Walde—Hofm. II 669. — Див. ще **клясті, три.**

трико «вовняна або напіввовняна тканина; спортивний або театральний трикотажний костюм; жіночі трикотажні панталони», *трикотаж, трикотажник*, [*трикотажня*] «трикотажна фабрика» Куз, О, [*трикотарство*] «трикотаж» Куз, [*трикот*] «трикотаж, в'язання» Нед, *триковий, трикотажний, трикотарський* Куз, [*трикотівий*] Куз; — р. болг. м. *трико*, бр. *трыко*, п. *trykot*, ч. *triko, trikot*, слц. вл. *trikot*, схв. *трикѣ*, слн. *trikó*; — запозичення з французької мови; фр. *tricot* (*tricotage*) «плетіння; трикотаж, плетена тканина» є зворотним утворенням від *tricoter* «плетсти», яке не має певної етимології; припускається, що воно є результатом контамінації флам. *strikken* «плетсти», фр. ст. *tricoter* «хвилюватися», яке зводиться до того самого германського кореня (пор. фр. ст. *estriquier* «хвилюватися»). — СІС² 844; Черных II 262—263; Sl. wyg. obcyh 779; Holub—Lyer 489; Dauzat 725; Klein 1649.

трилобіт (клас викопних морських тварин); — р. болг. *трилобит*, бр. *трылабит*, п. *trylobity*, ч. слц. *trilobit*, схв. *трилобити*, слн. *trilobít*; — адаптована новолатинська наукова назва; нлат. *trilo-*

bītae (позначення викопних тварин типу членистоногих, які характеризуються поділом тіла на три поздовжні частини) утворено на основі гр. *трілово́с* «який має три частини», що складається з основ *три-* «три» і *лово́с* «частина, частка», можливо, спорідненого з двн. *lappo* «обвислий шматок тканини, шкіри», псл. *slabъ* «слабий». — СІС² 844; Kopalinski 1002—1003; Holub—Lyer 489; Klein 1651; Frisk II 131—132. — Див. ще **три**. — Пор. **слабий**.

трилогія «три самостійні твори одного автора, пов'язані єдністю сюжету, задуму»; — р. болг. *трилогія*, бр. *трылѡгія*, п. *trylogia*, ч. *trilogie*, слц. *trilógia*, вл. *trilogija*, м. *трилогија*, схв. *трилѡгија*, слн. *trilogija*; — запозичення з грецької мови; гр. *трілогіа* «три зв'язані внутрішньою єдністю трагедії» утворене з компонентів *три-* (від *треіс* «три») і *-логіа* (від *λόγος* «слово, розповідь»). — СІС² 844; ССРЛЯ 15, 969; Kopalinski 780; Holub—Lyer 489; Klein 1651. — Див. ще **логіка**, **три**.

трильйон; — р. *триллиѡн*, бр. *трыльѡн*, п. *trylion*, ч. *trilion*, слц. *trilión*, болг. м. *трилиѡн*, схв. *трилѡн*, слн. *trilijón*; — запозичення з французької мови; фр. *trillion* утворено на основі *million* шляхом заміни початкового складу компонентом *tri-* «три». — СІС² 844; ССРЛЯ 15, 968; Sł. wug. *obscuch* 780; Klein 1651; Dauzat 726. — Див. ще **мільйон**, **три**.

тримати, *триматися*, *тримач*, *втримати*, *втриматися*, [*вітрим*] «витримка» Куз, [*втриманці*] (про терпляче чекання) Ж, *вітримка*, [*втрималий*] «поміркований, витриманий» Ж, *вітриманий*, [*втримати*] «стримати» Ж, [*втримало*] «стримано» Ж, *дотримати(ся)*, *дотриманий*, *затримати*, *затриматися*, *затримка*, *затриманий*, *невтримний*, [*нестрим*] «нестриманість» Она, *нестримний*, [*нестримно*] «надмірно» Ж, *отримання*, [*отримач*] «одержувач», [*підтрим*] «підтримка» Куз, *підтримка*, [*підтримок* Куз, Она] «тс.», *стримати*,

стрим, *стриманість*, [*стрималий*] «стриманий» Нед, *стриманий*, *утримати(ся)*, *утриманець*, *утриманка*, *утримання*, *утриманство*, *утримувач*; — бр. *трымаць*, п. *trzymać* «тримати», ч. *třímati* «тс.; стискати», слц. *trimat'* «тримати»; — очевидно, псл. *trimati* «держати»; — далші зв'язки не зовсім ясні; зіставляється з нвн. *stramm* «міцний, здоровий», *strammen* «стягувати» (Machek ESJC 658), з укр. *стримкий*, *стреміно́*, р. *стреміть*, *стрёма* (Zubatý St. a čl. I 2, 167), а також з слн. *trma* «упертість» (Bezlej Eseji 150).

[**тримбай**] (знев.) «плаксі́й» Корз, [*тримбаїско*] «тс.» тж; — очевидно, запозичення з польської мови; може бути зведене до незафіксованого п. [**trębaj*] «тс.», пов'язаного з *trąbić* «трубити; *голосно плакати»; пор. укр. [*трійки*, -бок] «плач» Гор. — Див. ще **труба**.

[**тримботати**] «шепелявити, нечітко говорити» О; — звуконаслідувальне утворення.

[**тримбуляк**] (геол.) «рід каменю» О; — неясне.

триместр «частина навчального року (3 місяці)»; — р. *триместр*, бр. *трымэстр*, п. *trymestr*, ч. *trimestr*, слц. *trimester*, болг. *триместър*, м. *триместар*, схв. *триместар*, слн. *triméster*; — запозичення з французької мови; фр. *trimestre* «квартал; плата за квартал» походить від лат. *trimēstris* «тримісячний», утвореного з основ *tri-* (від *tres* «три») і *mēnsis* «місяць». — СІС² 844; ССРЛЯ 15, 969; Kopalinski 1003; Klein 1652; Dauzat 726. — Див. ще **місяць**, **три**. — Пор. **семестр**.

[**тримний**] «тривалий» Куз; — результат контамінації основ *тривати* і *тримати(ся)* (див.).

[**тримонний**] (у лайці: *Оттам до тримонного* (біса?)); — неясне.

тримпайло — див. **трёмпель**.

[**тріна**] «потерть; сінна труха, подрібнене сіно або солома; тирса; полова Мо; нечисте зерно для коней О», [*тріни*] «сінна труха, подрібнене сіно або солома, тирса» Г, Нед, [*триніця*] «тс.;

об'їдки сіна» Г, Нед, [тріння] (зб. від тріна), [трінити] «перетворювати в труху; жадібно їсти, жерти, глитати» Нед, Куз; — п. [trzynu] «відходи (соломи, зерна)», ч. [trína] «стерте сіно», болг. [тріна] «тс.», схв. трйна «дрібниця», трине «сінна труха», трінити «кришити, подрібнювати»; — псл. *tǝrpa, пов'язане з *terti «терти», tǝr «тру». — Дзензелівський St. sl. 10/1—2, 91—92; Варбот 142; Budziszewska 183; Brückner 580; Machek ESJC 658—659. — Див. ще терти. — Пор. трач¹.

тринадцять, [тринайціть О, тринайціть Нед], тринадцятєро (зб.), [тринайціятєро] Нед, тринадцятій, [тринайціятій] Нед, [тринайціятній] (про полотно) «тонкий, кращого сорту» Ме, тринадцятка (заст.) «тонка нитка; полотно в 13 пасом, [товсте полотно в 13 ниток Нед]», [тринайціятка] Нед, [тринайціник] (заст.) «срібна монета вартістю 1/3 австрійського гульдена» Нед; — р. тринадцять, бр. тринайцаць, п. trzynastu, trzynaście, ч. třináct, слц. trinast', вл. třinaće, нл. tśinasćo, болг. тринадесет, м. тринаесет, схв. тринаест, слн. trinaest, стсл. триє на десате; — псл. tǝrje (tri) na desęte, що складається з числівника tǝrje (tri) «три», прийменника на «на» і форми місцевого відмінка числівника desęть «десять». — Лукінова Вступ 197, 200; ЮМ Морфологія 218, 228; Schuster-Sewc 1546; Skok III 500—501. — Див. ще дєсать, на¹, три. — Пор. двадцять, дванадцять, трідцять.

[тринд] (ент.) «трутень» ВеНЗн, ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. ст. trąd, trąt «тс.» пов'язане чергуванням звуків з truteń «тс.». — Фасмер IV 111; Brückner 578; Schuster-Sewc 1540—1541. — Див. ще трут².

[тріндати] «трясти одягом на собі; іти трясучись» О, тріндатися «вештатися, тинятися, бродити»; — п. [trzynąć (się)] «крутитися, вертітися, волочитися; не сидіти на місці; танцювати; з трудом пересуватися; плутатися під ногами, заважати», [tręnąć się] «тс.»; — не зовсім

ясне; очевидно, афективне утворення; зіставлення польського слова з trynu «тирса» (Brückner 579) непереконливе.

[трінди] (приспів), трінди-рінди (вживається в ролі присудка для позначення пустої, беззмістовної розмови), тінди-рінди «тс.», триндікати «невміло або недбало грати на щипковому інструменті; відтворювати якусь мелодію без слів; [весь час повторювати тринди у співі Нед, Шейк; невпинно говорити Нед; нічого не робити Пі]», [триндичіха] «балакуха, торохтілка Чаб, триндичка «жартівлива пісня»; — р. [трындить] «говорити те саме», п. trynđu-gynđu (приспів); — звуконаслідувальне утворення, можливо, пов'язане з тринькати «бренькати».

[тріндити] «марнувати, переводити» Па; — очевидно, результат контамінації слів тринькати «транжирити» і [трінити] «перетворювати в труху».

тринк, тринкар, тринкувати — див. тиньк.

[трінкаль] «могорич, хабар; гроші на могорич» Г, Нед; — п. [trynkał, trynkał, trunkał, tryngield, tryngielt, trynkgield, trynkgeld] «тс.»; — запозичено через польську мову з німецької; н. Trinkgeld «гроші на могорич» утворено з основ trinken (двн. trinkan) «пити», спорідненого з днн. drinkan, англ. drink, дісл. drökka, гот. drigkan, і Geld «гроші», пов'язаного з н. gelten «коштувати; мати вартість». — Шелудько 48; Brückner 578; Kopaliński 1003. — Див. ще гелтунок.

[трінкати] «гаркавити», [тринькати] «тс.; погано вимовляти», [тринкавка] НЗ УЖДУ 14, [тринкавий] «гаркавий» ВеУг, [тронькавий] «тс.» тж; — звуконаслідувальне утворення.

[тринкач] «віхоть з ганчірок» Л; — неясне; можливо, пов'язане з [триньк] «тиньк», [тринькувати] «тинькувати».

[тринчик] «три взятки при грі в карти»; — бр. [трынка] «гра в карти»; — п. trynka «трійка (в картах); шасливий добір карт у грі (три тузи); потрійне щастя»; — похідне утворення від

три; можливо, запозичене з польської мови. — Brückner 578. — Див. ще **три**.

тринькати¹ «бренькати»; — р. *трынкаць* «грати на струнах, награвати», *трэнькати* «награвати на струнах; [базикати, балакати; дзвонити, дойти корову; смикати]», бр. *трынкаць* «бренькати», п. [traŋk] «брязкання, легкий стук від удару»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *дрэнькати*, *бринькати*, *брэнькати*; зіставлення з н. *dōhnen* «гриміти», гот. *drunjus* «звук», дінд. *dhraŋati* «звучить», гр. *θρῆνος* «нарікання» (Горяев 375) необгрунтоване. — Фасмер IV 98. — Пор. **брень**, **дрень**, **трумкати**.

тринькати² «неощадливо, нерозумно витрачати гроші; транжирити», *протринькати*, *розтринькати*, *розтринькувати*; — запозичення з польської мови; п. [trynkać] «пити, пиячити», *trynkać* «випити, упитися» походить від н. *trinken* «пити»; первісно означало «пропивати гроші, майно». — Шелудько 48. — Див. ще **тринькаль**.

триньчик, *тринчик* — див. **треньчик**.

[тринянка] (назва вовни) Доп. УжДУ 4; — неясне.

тріпер (венерична хвороба); — р. *триппер*, бр. *тріпер*, п. *трипер*, ч. *tripr*, слц. *triper*, болг. м. *тріпер*, схв. *трипер*, слн. *triper*; — запозичення з німецької мови; н. *Tripper* «тс.» є похідним від [trippen] «капати», пов'язаного з *tropfen* «тс.», днв. *tropfo* «крапля», англ. *drop* «тс.». — СІС 653; Фасмер IV 103; Kopaliński 1003; Holub—Lyer 489; РЧДБЕ 878; Вуяклија 972; Kluge—Mitzka 792, 793.

[трипіза] «непрохідні місця, бездоріжжя» Корз; — неясне.

[тріпля] (мін.) «трепел»; — запозичення з польської мови; п. *trypla*, *trypel*, [trypela, trykola] «тс.» походять від н. *Trippel* «тс.». — Brückner 579. — Див. ще **трепел**.

тріптих «твір мистецтва з трьох самостійних частин, об'єднаних спільною темою; ікона, що має три стулки»; —

р. *тріптих*, бр. *тріптих*, п. *tryptyk*, ч. слц. *triptych*, болг. *триптих*, схв. *триптихон*, слн. *triptih(on)*; — запозичення з грецької мови; гр. *τρίπτυχος* «потрійний, складений втрое» утворено з основ *τρι-*, якому відповідає укр. *три-*, і *πτύχη* «складка», пов'язаного з *πτύσσω* «складаю в складки», етимологічно неясним. — СІС² 845; Фасмер—Трубачев IV 103; Kopaliński 1003; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 879; Вуяклија 972; Frisk II 616—617.

[тріпутень¹] (орн.) «припутень, *Solumba palumbus* L.» Дейн, **[тріпотень]** «тс.» Дейн; результат видозміни деетимологізованої назви *тріпутень* з перекладом префікса *при-* як числівника *три*. — Див. ще **тріпутень**. — Пор. **трéпетень**.

[тріпутень²] (бот.) «подорожник великий, *Plantago major* L.», **[тріпутник]** «тс. Мак, См; подорожник середній, *P. media* L. (*P. agrostifolia*) Г, Нед»; — бр. *трипутник* «подорожник», схв. **[тріпутац, тропутац]**, слн. *trpôtac*, **[тріпотec]** «тс.»; — результат видозміни незафіксованої форми **тріпутень* «тс.», утвореної з прийменника *при-* та іменника *путь*; пор. **[тріпутник]** «подорожник середній». — Див. ще **попутник**.

[тріпуфель] (бот.) «скорзонера низька, *Scorzonera humilis* L.» Мак; — неясне.

[тріп'ять] «п'ятнадцять» Г, Нед; — складне утворення, яке виникло шляхом стягнення компонентів *три* і *п'ять* (див.).

тріринки — див. **тараренька**.

трисвятий (церк.) «який перевершує всіх у святості; пресвятий» СУМ, Г; — р. *тресвятый, трисвятый*; — запозичення з церковнослов'янської мови, в якій незасвідчена форма **трысвѣтъ* складалася з префікса вищого ступеня порівняння *тры-* і прикметника *свѣтъ* «святий». — Фасмер IV 95. — Див. ще **святий, триклятий**.

[тріскати] «бризкати, прискати, бити джерелом» Нед, **[тріснути]**, **[тріскавець]** «фонтан» тж; — п. *tryskać* «бриз-

кати; прискати; бити джерелом», ч. *tryskat* «бити джерелом», вл. *tryskać* «бити джерелом», нл. *tryścaś* «з шумом випорожнитися»; — псл. [*tryskati*] «бити джерелом», давнє звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *dryskati* «бризкати рідиною» (пор. вл. *dristać* «тс.», нл. *driścaś* «мати пронос», укр. *дри́ста́ти*). — Brückner 579; Schuster-Sewc 1541—1542. — Пор. **дриста́ти**.

триста, *трьохсо́тий*; — р. *trýs-ta*, бр. *трыста*, п. *trzy stu, trzysta*, ч. *tři sta*, слц. *tristo*, вл. *tři sta*, болг. м. *т́риста*, схв. *т́риста* (*три сто́тине*), слн. *tristo*, стсл. **три съта, три сътъ**; — псл. *tri s̥ta*; — результат зрощення словосполучення, що складалося з числівників псл. *tri* (с. р.) і *s̥to* (мн. *s̥ta*). — Лукінова Вступ 197, 201; ІУМ Морфологія 218—230. — Див. ще **сто, три**. — Пор. **двісті**.

тристя́ — див. **трістя́**.

трі́тій (хім.) «надважкий радіоактивний ізотоп водню», *трі́тій* «тс.»; — р. болг. *трі́тій*, бр. *тры́тый*, п. *tryt*, ч. *tritium*, слц. *tritium, trícium*, слн. *trítij*; — засвоєна з інтернаціональної наукової номенклатури назва нлат. *tritium*, утворена на основі гр. *трі́тос* «третій». — ТСБМ V/1, 537; Kopaliński 1003; РЧДБЕ 879. — Див. ще **третій**.

трі́тко (орн.) «деркач, *Crex pratensis* Bechst.» ВеНЗн, ВеЗа, [*тришко*] «тс.» Шарл (можливо, помилкове написання замість *тритко*); — очевидно, звуконаслідувальне утворення, яке мотивується голосом птаха, що являє собою скрипучий крик «*крек-крек... крек-крек*» (Птицы СССР 209); пор. синонімічні назви *деркач*, [*дерчак, скрип, скрипак*] та ін.; думка про походження назви *тришко* від власного імені *Трифон* (Булаховський Вибр. пр. III 214) викликає сумнів.

тріто́н «у грецькій міфології морське божество; (біол.) рід земноводних, *Triturus*», [*трито́нка*] жін. р. «трітон звичайний, *Triturus vulgaris* L.» Дейн; — р. болг. *трито́н*, бр. *трыто́н*, п. *tryton*, ч. слц. *trítón*, м. *тритон*, схв. *три-*

тони (мн.), слн. *trítón*; — запозичення з грецької мови; гр. *Τρίτων* «міфічне морське божество» пов'язується з дірл. *triath* (род. в. *trethan*) «море». — СІС² 845; ССРЛЯ 15, 976; Kopaliński 1003; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 879; Вуяклија 973; Klein 1654; Frisk II 933—934.

[трифо́лія] (бот.) «бобівник трилистий, *Menyanthes trifoliata* L.» Мак, Лік. росл. Енци. дов., Куз, [*трифоль* «тс.» См, *водяний трифоль* Лік. росл. Енци. дов., *тріфо́лія, тріфо́ль* Нед] «тс.», [*тріфой*] «конюшина польова, *Trifolium arvense* L.» Мак; — р. *тріфо́ль*, бр. *трыфо́ль* «тс.», п. *trifolium* «конюшина», ч. [*trymfulia*] «бобівник», слц. *trifolium* «конюшина», болг. [*тріфі́л*] «тс.; бобівник», *тріфо́лиум* «тс.», схв. *тріфо́ли-јум* «бобівник»; — запозичення з латинської ботанічної номенклатури; лат. *trifolium* «конюшина», *trifoliata* «трилистий» утворені з основ *tri-*, якому відповідає укр. *три-*, і *folium* «лист», *foliā-tus* «листяний»; назва пояснюється своєрідною формою листків цих рослин, що складаються з трьох пластинок; звукова форма [*тріфо́й*] походить від рум. *trifoiu* «тс.» (Scheludko 143). — СІС² 845; Сабадош ОЛА 1981, 79; Анненков 215; Kopaliński 998; Machek Jm. rostl. 182; Вуяклија 973. — Див. ще **три, фоліант**. — Пор. **трéфа**.

Трифон, [*Три́хвон, Три́хон* Нед], ст. *Трифанов* (прикметник, 1487), *Трифóнь* «суживаючи роскошы» (1627); — р. *Трифон*, бр. *Трыфан*, болг. *Трифон*; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Τρίφωνος* утворено від *τρυφάω* «розкошую», пов'язаного з *θρύπτω* «роздроблюю, розслаблюю», *θρύπτομαι* «живу в розкоші», можливо, спорідненими з лтс. *drubaža* «обломок, руїна», *drubazas* «тріска». — Вл. імена 90; Беринда 237; Илчев 494; Frisk I 688—689.

трифто́нг «поєднання трьох голосних звуків в одному складі»; — р. болг. схв. *трифто́нг*, бр. *трыфто́нг*, п. *tryftong*, ч. слц. *triftong*; — запозичен-

ня із західноєвропейських мов; н. Triphthong, фр. triphthongue, англ. triphthong утворено за аналогією до *дифтонг* з основ гр. три-, якому відповідає укр. *три-*, і φθόγγος «звук, голос, голосний». — СІС² 846; ССРЛЯ 15, 979; Sł. wug. obcych 779; Holub—Lyer 489; РЧДБЕ 879; Вуяклија 973; Gr. Fwb. 778; Dauzat 727; Klein 1652—1653. — Див. ще *дифтонг*, *три*.

тріхи — див. *терти*.

трихіна (зоол.) «паразитичний круглий черв'як, *Trichinella spiralis*», *трихінбоз*, [трихінбоза] Куз, *трихінела*, *трихінельбоз*; — р. болг. *трихіна*, бр. *трыхіна*, п. *trychina*, ч. *trichina*, слц. *trichína*, схв. *трихина*, слн. *trihína*; — засвоєне з новолатинської наукової номенклатури; нлат. *thrichina* утворено від гр. *τρίχινος* «волосяний», похідного від *τρίξ* «волос», яке виразних етимологічних зв'язків не має. — СІС² 846; Kopaliński 1002; Holub—Lyer 489; РЧДБЕ 880; Вуяклија 973.

трихотомія «поділ на три частини»; — р. *трихотомія*, бр. *трыхатамія*, п. *trychotomia*, ч. *trichotomie*, слц. *trichotómia*, болг. *трихотомія*, схв. *трихотомія*, слн. *trihotomija*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Trichotomie*, англ. *trichotomy* «тс.», фр. *trichotome* «який ділиться натрое», утворено з основ гр. *τρίχια* «натрое, на три частини» і *τομή* «розтин, розріз, розсікання»; пор. гр. *τρίχοτομήν* «ділити на три частини». — СІС² 846; ССРЛЯ 15, 979; Sł. wug. obcych 779; Holub—Lyer 489; РЧДБЕ 880; Вуяклија 974; Gr. Fwb. 776; Klein 1649.

трічі «три рази», [трічи, трейки, трейчи, тречи] «тс.», утрічі; — р. [троичи, трідчи], бр. *тройчы*, [трэйчы]; — очевидно, псл. *trejtji, що утворилося поєднанням основи числівника *tri-* (*tre-) з іменною формою *jýtjь «хід» від дієслова *jyti* «йти» (Німчук Пр. XIII діал. н. 122—123; ЭССЯ 5, 193), подібно до того, як -šьdy у семантично тотожних *dъvašьdy* «двічі», *trišьdy* «трічі» пов'язується з дієприк-

метником *šьdъ* (від *hoditi* «ходити»). — Див. ще *три*. — Пор. *тріжди*.

триш — див. *треш*.

[**трішкатися**] «неспокійно триматися, поводитися» Нед; — очевидно, пов'язане з [тріхи] у переносному значенні «метушня, клопоти, неспокій». — Див. ще *терти*.

тришко — див. *трітко*.

триш-триш — див. *треш*.

трищ — див. *тріщук*.

[**тріярати**] «товкти, місити, топтати (солому, землю тощо)» Ме; — неясне; можливо, пов'язане з *трієрувати* «очищати, сортувати на трієрі», зближеним з *терти*, [трінити] «перетворювати в труху».

тріада «єдність, утворювана трьома окремими частинами»; — р. болг. *триада*, бр. *трыяда*, п. *triada*, ч. слц. слн. *triáda*, м. схв. *тријада*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Triáde*, фр. *triade*, англ. *triad* через пізньолат. *trias*, -adis зводяться до гр. *τρίας* (род. в. *τριάδος*) «число три; група з трьох осіб, речей», похідного від *τρεῖς* (с. р. *τρία*) «три». — СІС² 846; ССРЛЯ 15, 955; Kopaliński 997; Holub—Lyer 488; РЧДБЕ 875; Вуяклија 970; Gr. Fwb. 775; Dauzat 725; Klein 1647; Frisk II 921. — Див. ще *три*.

тріас «перший із трьох періодів мезозойської ери», *тріасовий*; — р. болг. *триас*, бр. *трыяс*, п. ч. слц. *trias*, схв. *тријас*, слн. *trias*; — запозичення з німецької мови; н. *Trias* походить від гр. *τρίας* «три; трійця». — СІС² 846; Kopaliński 997; Holub—Lyer 488; РЧДБЕ 875; Вуяклија 970; Gr. Fwb. 775; Klein 1647. — Див. ще *три*, *тріада*.

тріба, *трібовати*, *трібувати*, *трібунок* — див. *треба*.

трієр «машина для очищення та сортування насіння» СУМ, Куз, [трієр] «тс.» Чаб, *трієрувати* «очищати, сортувати на трієрі», [трієрувати] «тс.» Чаб; — р. м. *трієр*, бр. *трыєр*, п. *trier*, *tryjer*, ч. слц. *triér*, болг. *триор*, схв. *тријер*, слн. *triér*; — запозичення з французької мови; фр. *trieur* «сортуваль-

ник» є похідним від *trier* «сортувати, перебирати», етимологічно неясного. — СІС² 846; ССРЛЯ 15, 963; Kopaliński 998; Holub—Lyer 489; РЧДБЕ 878; Вуяклија 970; Dauzat 726.

[трійка¹] (бот.) «конюшина лучна, *Trifolium pratense* L.» Мак, *троян* «тс.», **[тройняг]** «конюшина середня, *Trifolium medium* L.», **[тройнячок]** «конюшина повзуча, *Trifolium repens* L.»; — р. бр. **[троица]** «конюшина лучна», ч. **[тройка, тројаска]** «тс.»; — похідне утворення від *три*; назва зумовлена будовою листка, що має три пластинки; пор. *трилістник* «конюшина». — Сабадош ОЛА 1981, 79; Вісюліна—Клоков 218, 220; Анненков 359; Machek Jm. rostl. 121; Симоновић 476. — Див. ще **три**. — Пор. **трифолія**.

трійка² — див. **труїти**.

трійня, **тріля**, **трічачка** — див. **тёрти**.

Трійця¹ «триєдине божество», *Троїця* «християнське свято на честь Трійці; Зелені свята»; — р. болг. *Троїца*, бр. *Троїца*, п. *Тројса*, ч. *trojice*, слц. *trojica*, вл. *Тројса*, схв. *трѡјица*, *трѡјице* (мн.), слн. *Тројса*; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **тронца** утворено від **три**, **трон** як калька гр. *Τριάς* «трійця», похідного від *τρεῖς* (*тріа*) «три». — Фасмер IV 104—105; Черных II 262. — Див. ще **три**.

[трійця²] (бот.) «вероніка лежача, *Veronica prostrata* L.», **[троїця]** «тс.» Нед, **[троица]** «вероніка австрійська, *Veronica austriaca* L.» Мак; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з **труїти**, оскільки деякі види вероніки вживалися в народній медицині від укусів гадюк та скажених тварин, пор. р. *змеиное зелье* «вероніка лежача», схв. *змиїня трава*, *тров од змије* «вероніка дібровна, *Veronica chamaedrys* L.». — Лік. росл. Енци. дов. 85; Вісюліна—Клоков 275, 280; Анненков 378; Нейштадт 498; Симоновић 493, 494.

[трійця³] у сполученні **[божа трійця]** (бот.) «звіробій гірський, *Hypericum montanum* L. Нед; звіробій звичайний,

Hypericum perforatum L. Мак»; — очевидно, результат фонетичної видозміни співзвучного виразу **[божа кривця]** «тс.», мотивованого цілющістю рослини (*божа*) і наявністю червонуватого соку, який виділяється на зламі стебла (*кривця*). — Вісюліна—Клоков 183; Нейштадт 388; Machek Jm. rostl. 148; Симоновић 241—242. — Див. ще **кров**.

трін — див. **тран**.

тріні, **тріньки** — див. **трони**.

тріо (муз.); — р. болг. м. *трио*, бр. *трыо*, п. ч. слц. вл. *trio*, схв. *трио*, слн. *trío*; — запозичення з італійської мови; іт. *trío* тлумачиться як результат контамінації форм *tre* «три» і *duo* «дуєт» (Фасмер IV 103; Gamillscheg 870) або як утворене від лат. *trēs* (с. р. *tria*) «три», за аналогією до іт. *duo*, архаїчної форми від *due* «два» (Dauzat 727; Klein 1652). — СІС² 846; Kopaliński 998; Holub—Lyer 489; РЧДБЕ 878; Вуяклија 972.

тріод «триелектродна електронна лампа»; — р. болг. *триод*, бр. *трыёд*, п. ч. *trioda*, слц. слн. *trióda*, схв. *триода*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Triode*, фр. англ. *triode* утворено з компонентів *tri-*, що відбиває гр. *τρι-*, якому відповідає укр. *три*, і *-ode* (як у англ. *electrode* «електрод»), що походить від гр. *ὁδός* «дорога, шлях», спорідненого з псл. *ходъ* «хід». — СІС² 847; ТСБМ V/1, 531; Sł. wyr. obcych 776; Holub—Lyer 489; Gr. Fwb. 778. — Див. ще **три**, **ходіти**. — Пор. **катод**.

тріоль (муз.) «тридольна ритмічна фігура»; — р. *тріоль*, бр. *трыель*, п. ч. слц. *triola*, болг. м. *триола*, схв. *триоле*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *Trióle* «тс.» походить від іт. *trío* «тріо» або від нлат. *triola* «ритмічна музична фігура». — СІС² 847; Sł. wyr. obcych 776; Holub—Lyer 489; РЧДБЕ 738; Вуяклија 972. — Див. ще **три**, **тріо**.

[тріпалка] «круглі ясла в овечому хліві» Нед, **[трипак]** «рептух (для коней)» О, **[трепак, трепок]** «тс.» О; — видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. *Krippe* «корито, ясла», двн. *křip-*

ра «тс.» споріднене з дангл. *cgibb* «тс.» — Див. ще **кріпа**. — Пор. **рептух**.

тріпати «дрібно махати, трясти», *тріпати* «смикати, тіпати, бити; іти, бігти; [істи Нед]», *тріпатися* «судорожно смикатися; мерехтіти; сердитися», *тріпатися* «розвіватися», *тріпнути*, *тріпнутися*, *тріпонути*, *тріпонутися*, [*трéпати*] «тріпати, трясти Г, Нед; іти Г; іти поспішаючи О; поволі йти О; жадібно їсти Г; (у виразах [*трепати собов*] «тремтіти», [*трепати язиком*] «базікати» О)», [*трéпáть*] «тіпати (коноплі, льон); трясти, бити» Л, [*трéпáт*] «тс.» Л, *тріп* (вигук для вираження струшування, [тремтіння]), [*тріпу*] (вигук для вираження тривалості тріпання або тремтіння Г, Нед), [*трапáшка*] «прилад для гостріння коси, мантачка» Л, [*трéпанка*] «витіпаний і вичесаний льон» Л, [*трéпáчка*] «китиця на кінці батого Г; мантачка; прилад, за допомогою якого льон остаточно очищають від костриці Л», [*трепáч*] «бовт для полохання риби» Л, *треплó* «довге весло для керування човном, плотом; примітивний прилад для тіпання льону; базака, хвастун», [*трепúха*] «балакуха» Чаб, [*трéпок*] «відходи тканини у кравця; торочки, що звисають із порваного одягу» Корз, [*трéп'ях*] «торочки, що звисають із порваного одягу» Корз, [*тріпáйло*] «вітрогон» Нед, *тріпанúна*, *тріпáчка* «батіг, плітка; [малярія Мо; тіпальниця Чаб]», [*тріпúха*] «плітка» Чаб, [*втріпати*] «пройти довгий шлях пішки» Нед, [*натрепати (соломи)*] «(у великій кількості) накласти (соломи)» ВеЛ, [*натріпати*] «натрусити» Нед, [*потріпки*] «клапті льону, що відпадають при тіпанні», [*пóтріпки*] «торочки» Нед, [*пóтряпки*] «тс.» Нед, [*розтрéпáнство*] «легковажність» Нед, [*рóзтріп*] «обачність, розсудливість» Нед, [*розтріпанець*] «вітрогон» Нед, [*розтріпаній*] «легковажний» Нед, *стрéпенути*, *стрéпенутися*, *стріпнути* «тріпнути; [стрепенути]», [*стріпихи*] «торочки» Нед, [*стріпки*] «тс.» Нед, [*стріпчáстий*] «з торочками» Нед; —

р. *трéпáть*, бр. *трапáць*, др. *трепати* «хльоскати, ляпати», *притрепати* «прибити», п. *trzepać*, ч. *třepati*, слц. *trapať*, вл. *třepać*, нл. *tšepaš*, *tšapaš*, болг. *трéпя* «убиваю», схв. *трепнути* «моргнути», *трепача* «терниця», слн. *trépati* «моргати», *trépati* «тріпати»; — псл. *trépati*, пов'язане з *trépetь* «трепет», трога «дорога»; — споріднене з прус. *egtrepra* «переступати», *trapť* «ступати», лит. *trept* «звук при тупанні», *trepsėti* «тупати», *trapinėti* «штовхати ногами», гр. *τραπέω* «ступаю, видавлюю», гот. *þrabōn* «бігти риссю», дінд. *tþrāh*, *tþrālah* «непостійний, рухливий», лат. *trēpidus* «хто часто перебирає ногами; тремтячий; трепетний», афг. *drabəl* «трясти, сипати; насипати»; в основі лежить звуконаслідувальний корінь іє. **trēp-* «ступати; тупотіти; дріботіти (ногами)». — Фасмер—Трубачев IV 98—99; Черных II 261; Булаховський Вибр. пр. III 526—527; Brückner 581; Machek ESJČ 657; Schuster-Sewc 1543, 1551; Skok III 496—497; Mikl. EW 361; Trautmann 329; Топоров Е—Н 87—88; Walde—Hofm. II 701—702; Pokorny 1094. — Див. ще **трéпет**. — Пор. **тропá**, **тріпка**.

трісеничка, *трісулька* — див. **трясучка**.

[**трісирубичка**] (бот.) «трясучка середня, *Briza media* L.» Мак, [*тросьорубка*] «тс.» Мак; — складне утворення з основ [*тріси-*], пов'язаної з *трясті*, і *руб*, *рубéць*, [*руб'я*] «лахміття»; пор. приказку «треба прями, щоб руб'ям не трясти» (Г IV 85); назва зумовлена тим, що колоски цієї злакової рослини мають тонкі ніжки і тому трясуться від найменшого руху повітря. — Див. ще **рубáтина**, **трясті**. — Пор. **трясучка**.

тріск, [*тріскавець*] (бот.) «мак дикий, *Rapaver rhoeas* L.» Мак, [*тріскавиця*] «гроза» ВеБ, [*тріскавка*] (ент.) «коник, *Acridium*» Нед, [*тріскало*] «підвішений кусок заліза, який від вітру вдаряє об дерево, видаючи дзенькіт, для відлякування диких свиней» О, [*трескало*, *траскало*] «тс.» О, [*тріскач*] «балакун Нед; той, що тріскається

(у загадці — мак)», *тріска́чка* «знаряддя для утворення тріску; машинка для очищення насіння льону; [балакуха Нед]», *тріскіт*, [тріскот] Нед, *тріскотнеча*, *тріскотня*, *тріскотнява*, [тріскун] «сильний мороз» Л, [тріскутин] «тріск; сильний мороз» Корз, [тріскуч] (бот.) «льон-стрибунець, *Lipum crepitans*» Нед, [тріщаник] «шерхебель» О, *тріщина*, [тріска́тий (у сполученні [мак. т.] (бот.) «дикий мак» Мак)], *тріскотливий*, *тріскучий*, *тріснутий*, *тріскати*, *тріскотати*, *тріскотіти*, *тріснути*, *тріщати*, *трісь* (виг.), [розтріск] «розрив» Нед, [розтріскати] «розбити» Нед; — р. *треск*, бр. *трэск*, др. *трѣскъ* «тріск, грім», п. *trzask*, ч. *třesk*, слц. *tresk*, вл. *třeskač* «тріщати» (про мороз), болг. *трѣскот*, схв. *трѣсак* «грім», *трѣсак* «грім; тріск, стук», слн. *třesk* «тріск, шум», стсл. **трѣскати**; — псл. *třeskъ*, *třeskati*, пов'язані з *troska* «блискавка», *troskotъ* «тріск», споріднені з лит. *treškėti* «тріщати», *traška* «ламкість», *tróškis* «тріщина», лтс. *traškis* «шум, шерех», можливо, також з гот. *þriskan* «молотити», *ga-þrask* «тік», нвн. *dreschen* «молотити». — Фасмер IV 99—100; Machek ESJČ 658; Schuster-Sewc 1545; Младенов 642; Skok III 502—503; Trautmann 329; Fraenkel ZfSlPh 20, 282; Kluge—Mitzka 142. — Пор. **витріщати**.

тріска¹ «скіпка; уламок чогось дерев'яного; стружка», [трісочок] «дрібні щепки для розпалювання», [трісчина] «одна трісочка»; — р. [трэска], [трестá], бр. *трэска*, п. *trzaska*, ч. *tříska*, слц. *trieska*, вл. *třeska*, нл. *tšeska*, болг. *треска́*, м. *треска*, схв. *трѣска*, слн. *třeska*, р.-цсл. **трѣска**; — псл. *třeska*, пов'язане з *třeskati* «тріскати». — Фасмер IV 100; Врюкнер 579; Machek ESJČ 658; Schuster-Sewc 1545. — Див. ще **тріск**.

тріска² (іхт.) «риба, *Gadus morhua* L.»; — бр. *траска́*, ч. слц. *treska*, болг. *трэска*, схв. *трѣска*; — запозичення з російської мови; р. *треска́* єдиної етимології не має; пов'язується з *тріска*

(Даль IV 429), оскільки висушена риба розщеплюється, як дерево (пор. нвн. *Stockfisch* «тс.», букв. «палка-риба»); зіставляється (Mühl.—Endz. IV 195; Kluge—Mitzka 139; Pedersen IF 5, 72) з дісл. *þorsk*, нвн. *Dorsch* «тріска», лтс. *tirza* «форель»; необгрунтованим є виведення (Schuchardt IF 7, 273; Matze-pauer 352; Младенов 638) з германських мов. — Фасмер IV 100; Черных II 261—262. — Пор. **тріска¹**.

тріскати (вульг.) «жадібно їсти, жерти»; — р. *трэскаць*, бр. [трэскаць] «тс.»; — результат видозміни значення *тріскати* «утворювати тріск, тріщати»; спочатку означало «їсти горіхи і под.» (розкусуючи чи розламуючи шкаралупки). — Див. ще **тріск**. — Пор. **троск**.

тріскопліт (орн.) «кропивник, волове очко, *Troglodytes troglodytes* L.» Шарл, [трескопліт] «тс.» ВеНЗн; — результат пов'язання основ двох різних назв того самого птаха — [тріщук] (< *тріск*) і [поплітник] (див.).

тріскун (іхт.) «окунь, *Perca fluviatilis* L.» Дейн; — неясне; можливо, пов'язане з *тріск*, через те що луска окуня відділяється дуже важко, при чищенні риби створюється ніби сухий тріск.

тріскунчик (орн.) «кроншнеп середній, *Numenius phaeopus* L.» Шарл, *тріскунок* «[тс. Шарл]; у сполученні *чирок тріскунок* *Querquedula (Anas) querquedula* L. Воїнств.—Кіст.», [тріскунка] «чирок тріскунок» Шарл; — р. *чирок трескунок* «*Querquedula (Anas) querquedula* L.»; — звуконаслідувальні утворення, пов'язані з *тріск*, *тріщати*; назви приблизно передають враження від голосу птахів, який імітується як р. *ки-рѣ-рѣ* (тривожний крик кроншнепа), гаркаве, «дерев'яне» р. *кэр-р-р* (крик селезня чирка-тріскунка). — Булаховський Вибр. пр. III 202; Птицы СССР 95, 266. — Пор. **трускунець**.

трістя́ «трясовина, драговина; очерет», [трісця́] «трясовина», [тристя́] «болото, калюжа; тюрма» Пі; — пов'язане з *трості́на*, [трость, трість,

(зб.) *трістя*] «очерет»; початково означало «місце, заросле очеретом»; пізніше могло зазнати зближення з *тряс-ті(ся)*. — Див. ще **трость**.

тріумвірат «у Стародавньому Римі — союз трьох впливових політичних діячів і полководців, що мав на меті захоплення верховної влади; колегія з трьох осіб, що обиралася з певною метою», *тріумвір* «учасник тріумвірату»; — р. болг. м. *триумвират*, бр. *трыумвират*, п. *triumvirat*, ч. *triumvirat*, слц. схв. *тријумвират*, слн. *triumvirat*; — запозичення з латинської мови; лат. *triumviratus* «тріумвірат» є похідним від *triumvir* «учасник тріумвірату», складного утворення з основ *trium* «трьох» і *vir* «чоловік», що виникло як зворотне утворення від форми род. в. мн. словосполучення *trium virorum* («один з трьох чоловіків»). — СІС² 847; Kopaliński 999; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 879; Вуяклија 970; Klein 1654, 1655. — Див. ще **віртуоз**, **три**.

тріумф, *тріумфатор*, *тріумфальний*, *тріумфувати*; — р. болг. *триумф*, бр. *трыумф*, п. *triumf*, *tryumf*, ч. слц. вл. *triumf*, м. *триумф*, схв. *тријумф*, слн. *triumf*; — запозичення з латинської мови; лат. *triumphus* «урочистий вступ у Рим полководця і його армії після переможного закінчення війни» походить від вигука *triumpe!*, вживаного в релігійних процесіях на честь свята родючості, що зводиться до гр. *θρίαμβος* «процесія на честь Вакха», слова доеллінського походження. — СІС² 847; Kopaliński 999; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 879; Вуяклија 971; Klein 1654; Walde—Hofm. II 707.

[**тріщ**] (орн.) «дрізд омелюх (дерева), *Turdus viscivorus* L.», [*тріскучий дрізд*] «тс.» Шарл; — похідне утворення від *тріскати*, *тріщати*; назва пояснюється голосом птаха, крик якого сприймається як голосний тріск (р.) *ттрррр* (Птицы СССР 433). — Воїнств.—Кіст. 318. — Див. ще **тріск**. — Пор. **тріскопліт**, **тріщук**.

тріщати — див. **тріск**.

[**тріще**] «хмиз; різки» Нед; — результат контамінації основ [*ріще*] ([*ріща*]) «тс.» і *тріщати*. — Див. ще **ріща**, **тріск**.

[**тріщуватий**] «витрішкуватий»; — п. *trzyznaczowaty* «тс.»; — зворотне утворення від *витріщати* (див.).

[**тріщук**] (орн.) «кропивник, волове око, *Troglodytes troglodytes* L.», [*тріщ Шарл*, *тріщук* ВеНЗн, *тріщ* тж] «тс.»; — похідне утворення від *тріщати*; назва передає враження від голосу птаха, який відтворюється як (р.) *черр-черр*, (н.) *зегг* і сприймається як певне тріщання; зіставляється також зі *стриж* (ВеУг 263). — Булаховський Вибр. пр. III 202; Птицы СССР 430. — Див. ще **тріск**. — Пор. **тріскопліт**.

тровоїти, *троби*, *троволя* — див. **травіти**.

[**трогати**] «торкатися, ворухити; непокоїти, набридати Нед, смикати», [*тронутти*] «торкнутися; зворухити» Нед, *тронутися* «стати трохи ненормальним, психічно хворим», [*трогательний*] «зворухливий, захоплюючий» Нед (з рос.), [*трогаючий*] «тс.» Нед, Куз; — р. *тробать* «торкатися; мацати; чіпати; непокоїти; викликати співчуття», бр. [*тробаць*] «чіпати», болг. *тробвам* «торкаю»; — єдиної етимології не має; зіставляється з лтс. *treksne* «удар, поштовх», дісл. *ргека* «давяти, тіснити», дангл. *драки* «натиск, насилля» (Mühl.—Endz. IV 230), з *терзати*, з лат. *traho* «тягти» (Горяев 376), з лат. *tergeo*, *tergo* «прати; чистити», гот. *rairko* «дірка» (Petr VB 18, 285); р. *тробнуть* виводиться з [*тробнуть*] «тупнути», а *тробать* пояснюється як результат впливу форми *двігати* (Vaillant Gr. comp. I 93); існує припущення про виникнення дієслова в результаті фонетичної видозміни форми типу р. [*торгати*, *торгнуть*] «рвати, смикати», укр. *торгати* «смикати» (Mikkola Ursl. Gr. III 92). — Фасмер—Трубачев IV 104; Черных II 263—264.

троглодіт «первісна печерна людина»; — р. болг. *троглодіт*, бр. *траг-*

ладыт, п. troglodyta, ч. слц. troglodyt, м. *троглодѹти* (мн.), схв. *троглодѹт*, слн. troglodit; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Troglodýt, фр. англ. troglodyte походять від лат. troglodytae (мн.), яке відтворює гр. τρωγλοδύτης «який живе в печері», утворене з основ іменника τρώγλη «нора, печера» (первісно «прогризена діра»), похідного від τρώγω «гризу», спорідненого з вірм. t'ugc «щелепа», тох. AV trask- «жувати», і dŭw «ховаюся, опускаюся; надягаю», спорідненого з дінд. urā-du- «надягати». — СІС² 847; Kopaliński 999; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 880; Вуяклија 974; Klein 1655; Frisk I 427—428, II 938—939.

[**троєнка**] (бот.) «мухомор червоний, *Agaricus muscarius* L.» Г, Нед, [*троянка*] «тс.» Мак; — пов'язане з *труїти*; назва вказує на отруйність гриба. — Див. ще *труїти*.

тройняг, *тройнячок* — див. **трійка**¹.

[**тройчак**] (бот.) «плакун верболистий, *Lythrum salicaria* L.»; — бр. [*тройник*] «тс.»; — похідне утворення від *три*; назва зумовлена, очевидно, тим, що квітки цієї рослини бувають трьох видів, які розрізняються співвідношенням довжини стовпчика, тичинок і чашечки. — Вісюліна—Клоков 224; Нейштадт 357; Анненков 205.

трок «широкий ремінь для закріплення сидла або попони на коні; попряга; [вузька шкіряна смужка для шиття упряжі, зшивання пасів до молотарки та ін.; торочки, що звисають із порваного одягу Корз]», [*трочки*] «тоненький мотузок, яким підв'язується спідниця» Мо; — запозичення з польської мови; п. troki «ремені, вірьовки, зав'язки» відповідає укр. *тóрок* «торочка», *тóрокі* «ремені ззаду сидла; торочки». — Фасмер IV 85; Brückner 576. — Див. ще **тóрок**¹.

тролейбус, *тролейбусник*; — р. *троллейбус*, бр. *тралейбус*, п. ч. слц. вл. trolejbus, болг. *тролейбус*, м. *тролейбус*, схв. *тролејбус*, слн. trólejbus;

— запозичення з англійської мови; англ. trolleybus утворено з trolley «роликовий струмозмич; візок», можливо, спорідненого з troll «котити», і bus, як в *автобус*, *омнібус*. — СІС² 847; Коваль 36; Черных II 264; Kopaliński 1000; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 880; Вуяклија 975; Klein 1656. — Див. ще **автобус**, **омнібус**.

тромб «згусток крові», *тромбоз*; — р. бр. болг. *тромб*, п. tromboza, ч. trombus, слц. tromb, вл. tromba, м. схв. *тромбоза*, слн. trómbus; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Thrombus, фр. thrombus, англ. thrombosis, нлат. thrombus утворено на основі гр. θρόμβος «грудочка, згусток», пов'язаного з трέφω «ущільнюю, годую». — СІС² 847; Черных II 264; Sł. wyg. obcych 777; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 880; Вуяклија 975. — Див. ще **трóфіка**.

тромбон (муз.), *тромбоніст*; — р. болг. м. *тромбон*, бр. *трамбон*, п. trombon, ч. слц. слн. trombón, схв. *тромбон*; — запозичення з італійської мови; іт. trombone «велика труба» є похідним від tromba «труба», яке вважається словом германського походження. — СІС² 847; Фасмер IV 105; Kopaliński 1000; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 880; Вуяклија 975; Klein 1659. — Див. ще **труба**. — Пор. **трембіта**.

[**тромкáč**] (орн.) «ворон, *Corvus corax* L.» НикНикЕЛ, [*крáккат*] «каркати», [*кром*] (крик ворона) тж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*кромкáč*] «ворон». — НикНикЕЛ 108. — Пор. **крóмкати**.

[**тромпáк**] (бот.) «картопля, *Solanum tuberosum* L.» Мак, ВеУг, ВеЗн; — не зовсім ясне; можливо, результат фонетичної видозміни іншомовного запозичення (пор. ч. [krompach] (Анненков) або укр. [*крóмпель*] «тс.»).

трон¹ «монарший престол»; — р. бр. болг. м. *трон*, п. нл. tron, ч. trůn, слц. вл. слн. trón; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Thron, фр. trône, англ. throne, іт. исп. trono похо-

дять від пізньолат. *thronus* «тс.», яке зводиться до гр. *θρόνος* «підпора, стойка, опора; сидіння, престол», спорідненого з лат. *firmus* «міцний, стійкий», дінд. *dhārayati* «підтримує, держить». — СІС² 848; Фасмер IV 105; Черных II 264; Kluge—Mitzka 778; Frisk I 686—687.

трон² — див. **тран.**

[**трóні**] «трішечки» Чаб, [*трíньки*, *трíні*] «тс.»; — р. [*троньки*, *тронечки*] «тс.», каш. [*tron*] «попіл», [*v trón (v tróně)*] «зовсім, доценту, на шматки», болг. [*трóнка*] «мало, трохи», [*трóнца*] «тс.», [*трóна(са)*] «обсипати(ся)», м. [*тронсе*] «мало»; — очевидно, псл. *t(ь)гоп- «невелика частина, крихта», похідне, як і *троха* «тс.», від основи **terti*, тьґо «терти». — Куркина Етимология 1983, 27—28. — Див. ще **тёрти**. — Пор. **трóхи**, **трукá**!

[**трóнка**] «дзвіночок, який вішають на шию тваринам», [*трóнга*] «тс.» Мо; — очевидно, пов'язане з [*тронькати*] «бринькати» (див.).

[**трóнок**] «держално вил НикСгЛ, Корз, ручка лопати НикСгЛ», [*торонóк*] «ручка лопати» НикСгЛ; — бр. [*трóнак*] «ручка (ножа, вил, ціпа, пилки)», [*трóнка*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *trzonek* «ручка (інструментів); ніжка (гриба)» є зменш. від *trzon* «ручка (інструментів); ніжка (гриба); анат. тіло, корінь; техн. під; стрижень», спорідненого з укр. *чёрён* «ручка (ножа)», *черінь* (у печі). — Фасмер IV 340; Brückner 582. — Див. ще **чёрён**, **чёрінь**.

тронúти, **тронúтися** — див. **трогáти**.

[**тронькати**] «бити по струнах, бринькати» ВеУг, [*трóмкати*] «тс.» (з бр. ?) ЛексПол; — бр. *трóмкаць* «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *трíнькати*, р. *трéнькать*. — Фасмер IV 98. — Пор. **трíнькати**!

троп¹ «слово чи вислів, вжиті в переносному, образному значенні», *трóніка* КІМ, *тропеїчний*, *тропічний*; — р. бр. *трон*, п. *trop*, ч. *tropus*, слц. *trop*,

tropus, болг. *трон*, *трóна*, м. *тропа*, схв. *трóп*, слн. *tróp*; — запозичення з французької мови; фр. *tropе* походить від лат. *tropus* «переносний зворот мови», яке зводиться до гр. *τρόπος* «напрям, спосіб, зворот», пов'язаного з *τροπή* «поворот, повертання», *τρέπω* «повертаю, кручу», спорідненим з дінд. *trárate* «соромиться», хет. *trep-* «працює», лат. *trepit* «повертається». — СІС² 848; Фасмер IV 105; Kopaliński 1000; Holub—Lyer 490; Вуяклија 975; Frisk II 923—925; Pokorny 1094.

[**троп²**] «кінська рись з підскакуванням», у виразі [*іти (бігти) у троп*] «іти (бігти) риссю», *тропáк* «український народний танець», [*тропéць*] «кінська рись», [*трóніт*] «галас, крик Ме; гудіння, грім, брязкіт, тупіт; рись, втомливе ходіння Нед», [*тропóта*] «танець» (?) Г, Нед, [*трьопота*] «тс.», *тропотя́нка* (танець), [*тропáти*] «тупати, притупувати Г; бігти риссю Нед; танцювати тропака Нед», [*тропотіти*] «молотити язиком, цокотіти» О, [*тропцювáти*] «дріботіти» Нед, [*тропакá*] присл. Нед, [*тропакóм*] «тс.» Нед; — р. [*тропáть*] «тупати ногами, стукати», [*трóпнúть*] «злегка ударити», болг. *трóпам* «стукаю, тупаю», *трóпот* «тупіт», схв. *трóпот* «шум, тріск, гуркіт», *трóпати* «стукати; важко ступати», слн. *tropáti* «стукати, бити»; — псл. *tropatí* «тупати; стукати; шуміти»; — зіставляється з лит. *trapiñėti* «постукувати ногами», прус. *trapt* «ступати», гр. *τραπέω* «ступаю, витискаю», днн. *thravōn* «бігти риссю», дангл. *drafiap* «тіснити, давити», свн. *draben* «бігти риссю», нвн. *traben* «тс.», що зводяться до звуконаслідувального іє. **trep-* «ступати, топтати; ходити дрібними кроками». — Фасмер IV 105; Черных II 264; Skok III 496—497, 506; Trautmann 329; Būga RR I 489, II 631; Fraenkel 1111; Kluge—Mitzka 784—785; Pokorny 1094. — Пор. **трíпати**, **тропá**.

троп³ — див. **тропá**.

тропá «стежка; [шлях, напрямок, слід Г, Нед, Пі]», [*трон*] «тс.» Нед,

[*tripin*] «вузька гірська стежка О; правильна думка про щось Корз», *трóпка* «стежка», *троповік* «тс.», [*тропóк*] «стежечка», *трóпíти* «протоптувати дорогу, стежку; насліджувати звіра, йти по сліду» СУМ, Нед, [*стропíти-ся*] «збитися з шляху, з пантелику», [*утропí*] «слідом»; — р. *тропá*, бр. *трон*, др. *тропа* «шлях, дорога», п. *трон* «слід, колія», *троніс* «висліджувати»; — псл. *тронъ*, *трора*; — споріднене з лтс. *тра* «натовп, купа», алб. *тра* «стежечка», гр. *áтрапóс* «стежка, доріжка». — Фасмер IV 105; Черных II 264; Brücker 577; Skok III 491, 496—497; Коломиец Этимология 1984, 98; Trautmann 329; Pokorny 1094. — Див. ще **троп**².

тропár (церк.) «молитовний вірш для співу на честь якого-небудь свята або святого»; — р. *тропáрь*, бр. *трапáр*, др. *тропарь*, *трепарь*, болг. *тропáр*, м. *тропар*, схв. *тронáг*, стсл. **тропарь**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; сгр. *тропáрион* «церковний вірш» походить від гр. *трóпос* «спосіб, манера, фасон». — СІС² 848; Фасмер IV 105; ГСЭ III 206; Срезневский III 1002; РЧДБЕ 881; Skok III 506. — Див. ще **троп**¹.

[**трóпечка**] (бот.) «жабник польовий, грудна травка, *Filago arvensis* L.» Нед; — р. [*тропник*] «тс.»; — очевидно, похідне утворення від *тропá* «стежка»; назва пояснюється місцем, де росте жабник (на полях, дорогах, піщаних схилах). — Вісюліна—Клоков 315; Анненков 145; Нейштадт 548. — Див. ще **тропá**.

трóпíк, *трóпíки*, *тропíчний*, *субтропíчний*; — р. болг. *трóпíк*, бр. *трóпíк*, п. *тропíkalny*, ч. *тропícký*, слц. *трóру*, вл. *трон*, м. схв. *трóпи*, слн. *трóрі*; — запозичення з англійської або французької мови; англ. *тропíс* «тропíк», фр. *тропíque* «тс.» походять від пізньолат. *тропíсис*, яке бере початок від словосполучення *сírculus тропíсис* «поворотний круг», що відбиває гр. *κίρκ*

лос *тропíс*, у якому *тропíс* є похідним від *трóпос* «оберт, напрям». — СІС² 848; Фасмер IV 105; Черных II 264—265; Kopaliński 1000; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 881. — Див. ще **троп**¹.

[**трóпник**] (бот.) «чина весняна, *Lathyrus vernus* (L.) Bernh. (*Orobus verpus* L.)»; — похідне утворення від *тропá* «стежка»; назва могла бути зумовлена місцями, де зустрічається чина. — Вісюліна—Клоков 215, 216; Нейштадт 358; Анненков 236.

трос; — р. бр. болг. *трос* «тс.»; — запозичення з голландської мови; гол. *tros* «тс.» разом з снн. *trosse* «міцний канат на кораблі» (нвн. *Trosse*) походить від фр. *trousse*, пов'язаного з *trousser* «крутити», джерелом якого є слат. *tortiare* «тс.», що зводиться до лат. *tor-tus*, дієприкметника від *torquēre* «крутити», спорідненого з псл. **torġkъ* «могузка, зав'язка». — СІС² 848; Фасмер IV 106; Kluge—Mitzka 702. — Див. ще **тóрок**¹.

[**троск**] «ляскання батога Г; удар, тріск, шум Нед», [*троска́*] «шлак», [*троскіт*] «хльоскання батоном Г; тріск, шум, ляскання батога Нед; тріскання, цокання О; крик, сокотання курей Г, Нед», [*троскати*] «ляскати батоном; бити; ударяти (про хвилі, воду, кров) Куз; пожирати Пі», [*троскотáти*] «кричати; сокотати (про курей) Г, Нед; тріскотати, цокати О», [*троскотíти*] «тс.», *троці́ти* «ламати, розбивати; жадібно їсти», [*торо́щити*] «трощити, розбивати» Она, *потро́щити* СУМ, Нед, *розтро́щити* тж, *розтро́щений*, *розтро́щувальний*; — р. [*троскот*] «тріск, хруст», [*троскотáть*] «гриміти, тріщати, стукати», др. *троска* «удар блискавки», *троскота* «тріск», *троскотати* «тріщати; скрекотати», п. *troskot* «шум, галас, тріск», *troskotać* «розбивати», *troskać się* «кричати, сокотати; скликати курчат (про курей)», ч. *troska* «уламок, руїна», *troskotati* «розбивати», слц. *troska* «уламок», схв. *трòска* «шлак», стсл. **троскотати** «ламати, тріскатися»; — псл. *тросъ*, *трос-*

kati; — звуконаслідувальне утворення; пов'язане чергуванням голосних з trėsk̃, trėskati; — споріднене з лит. traškėti «хрустити, гриміти, клацати», traškà «крихкість». — Фасмер IV 106; Machek ESJČ 652—653; Skok III 506—507; Trautmann 329; Būga RR I 489; Fraenkel 1112—1113. — Див. ще **тріск**. — Пор. **трас**.

[**трóска**] «турбота, смутна думка; лихоманка» Нед, Пі, [*тросклівий*] «непокоїний, турботливий» Нед, Шейк, [*трóскатися*] «турбуватися, непокоїтися» Нед, Шейк, [*троскотáтися* Нед; *трощítися* Бі] «тс.»; — бр. *трóскаць* «турбувати, непокоїти»; — запозичення з польської мови; п. troska «турбота», troskać się «турбуватися, піклуватися», troszczyć się «тс.» розглядаються як результат розвитку семантики п. ст. troski «тирса» і зіставляються з ч. troski «руїни», р. *троскотáть*. — Вгückper 577. — Див. ще **троск**.

[**трóско́м**] «у безладді, як попало»; — пов'язане з [*троск*] «удар» (пор. п. troskotać «розбивати», ч. troska «уламок, руїна», слц. troska «уламок»); утворене за моделлю *ло́ском* «у безладді». — Див. ще **троск**. — Пор. **лоск**².

[**троскоті́й**] (орн.) «костогриз, Soccothraustes coccothraustes L.» Шарл, Куз, [*траскоті́й*] «Soccothraustes vulgaris Briss.» ВеНЗн; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *траск*, *троск*, *троскотіти* і пояснюється сприйняттям голосу птаха, невиразна пісня якого складається з грубих, тріскучих звуків; назва може бути також пов'язана з *тріск*, *трощіти*, оскільки костогриз живиться насінням дерев та кісточками плодів, розлушуючи їх; можлива і подвійна мотивація назви. — Воїнств.—Кіст. 240; Птицы СССР 559—560.

[**трóсо́к**] «ягня з перерослими смушками, також і самі смушки», [*трусóк*] «шукура з піврічного, ще не стриженого ягняти»; — р. [*тресóк*] «вівця, на якій ще ніколи не стригли шерсть»; — неясне.

[**трóста**] «рід шкірної хвороби у коней, при якій тріскається шкіра і з ранки витікає кров; кров, яка витікає з ранки при цій хворобі», [*трóсть*] «тс.», [*трості́стий*] «хворий на тросту», [*трості́ти*] «хворіти на тросту»; — очевидно, пов'язане з *тріск*, *троск*, *трость*; основою мотивації назви є ламкість, сухість і розтріскування шкіри хворої худоби. — Див. ще **тріск**, **троск**, **трость**.

[**тростиня́к**] (у сполученні *лунь-тростиняк*) (орн.) «болотяний лунь, очеретяний лунь, Cirsus aeruginosus L.» Нед; — похідне утворення від *трость* (*тростина*) «очерет»; назва зумовлена місцем гніздування цих птахів (на озерах, болотах, заболочених річках, де є густі зарості очерету, комишу або інших болотяних рослин). — Воїнств.—Кіст. 174; Птицы СССР 159—160. — Див. ще **трость**.

[**трóстка**] «хлопавка» Нед; — не зовсім ясне; очевидно, результат видозміни основи [*трóскати*] «хлопати», зближеної з [*трóстка*] «тростина; палиця». — Див. ще **троск**, **трость**.

[**трóсто́молоч**] (бот.) «хондрила ситниковидна, Chondrilla juncea L. (Hieracium juncea Bernh.)» Мак, Нед; — складне утворення з основ слів *трость*, *трості́на* і *молоко́*; назва пояснюється каучуконосним характером хондрили і схожістю цього її виду до тростини (ситнику); пор. р. [*молочайник козий*, *молочайник волчий*], п. [kozimlecz] «тс.». — Анненков 96. — Див. ще **молоко́**, **трость**.

трость «спеціально оброблена довга палиця; тонка, переважно очеретяна або комишова, пластинка в духових музичних інструментах; [(бот.) очерет, Phragmites communis (L.) Trin, Мак, Нед; гілка, гілки; стеблина очерету; частина ткацького верстата]», [*терстина* (*тирстина*)] «очерет» Мак, [*трість*] Мак, *троск* «тс.», [*трóснійк*] «тс. Мак; зарості очерету Г, Нед», *трості́на* «стеблина очерету, комишу та ін.; очерет; спеціально оброблена довга пали-

ця», [тростиніско] «зарості очерету» Нед, [тростілка] «стеблина» Нед, [тростінник] «очерет» Мак, тростка «палка; [частина ткацького верстата Корз]», [тростнік] (бот.) «очерет Мак; комиш озерний, куга озерна, Scirpus lacustris L. Мак; зарості очерету Нед», [тростоватка] (зоол.) «трубчатий поліп, Tubularia calamaris» Нед, [тростовачка] «зарості очерету» Нед, [тростовнік] «очерет» Нед, [тростя] «тс.» Нед, тростяниця (бот.) «трав'яниста рослина родини злакових, Scolochloa Link.», [тросьць] «очерет; гілки, сучки; палиця» Нед, [тросьць] «частини ткацького верстата» Корз, [троць] «очерет» Нед, [троща, трустина] «тс.» Мак, [трощі] «низина, заросла осокою» Пол, тростевій, тростінний, тростінбовий СУМ, Нед, [тростістий] «який має товсте стебло», [тростоватий] «очеретоподібний» Нед, [тростовій] «з трості; подібний до трості» Нед, тростяній; — р. трость «легка оброблена палиця; (бот. заст.) очерет», тростнік «очерет», [тресна, тресняк, треста, трест, тростя] «тс.», бр. трысціна «очеретина», трыснѣг «очерет; тростина (цукрова)», [траснік] «очерет», [троснік, трыснік, трэснік, трасціна, тростіна, трысціна, трэсціна] «тс.», [трасняг, трасняк, траснях, трысняг, трысняк, трыснях, трыснѣх] «тс.; рогіз, Turpha L.», [трастка] «пластинка у берді», [трасцѣ, трысцѣ] «тс.», др. трѣсть «стебло тростини; суха гілка», п. trzcina «очерет», trešč, ч. třtina, слц. trst', třstie, trstina, вл. нл. scína, болг. трѣст, трѣстіка «тс.», м. трска «тс., комиш», схв. трс, трска, трсѣлика «тс.», трѣст «очерет», трѣстика, трѣстина «тс.», слн. třst «очерет, комиш», trstíka «тс.», třstje «зарості очерету», стсл. трѣсть «очерет, комиш», трѣстьє «тс.»; — псл. tręstь «тс.»; — споріднене з лит. trušis «очерет, комиш», triušis, лтс. trusis «тс.», лит. strustis «смуга лика в ситі», можливо, з гр. θρύον (< *trusom) «ситовник», далі з трўха; іє. *trus- —

Фасмер IV 106; Черных II 265; Меркулова Очерки 46—47; Анненков 51; Вўга RR I 489; Соболевский РФВ 64, 116; Ильинский ИОРЯС 22/1, 193; Machek Jm. gostl. 290; Skok III 510; Симоновић 52, 351; Persson Beitr. 444; Pokorny 1026, 1097.

[тростянік] (орн.) «очеретяна вівсянка, Emberiza schoeniclus L.» Шарл, ВеНЗн, [тростінка] «очеретянка ставкова, Acrocephalus scirpaceus Herm. (Salicaria arundinocea)» Нед, [потростінік] «тс.», [пóтрост] «очеретяна вівсянка» ВеНЗн; — похідні утворення від [трость] (тростіна); назви пояснюються тим, що ці птахи гніздяться на болотах і болотистих луках, часто із заростями очерету, чагарників. — Воїнств.—Кіст. 260; Птицы СССР 555. — Див. ще трость.

тросьорубка — див. трісирубичка.

тротіл «сильна вибухова речовина, тринітротолуол»; — р. болг. тротіл, бр. тратыл, п. ч. слц. trotyl, слн. trotil; — запозичення з англійської мови; англ. trotyl є результатом скорочення назви trinitrotoluen «тринітротолуол», яка була утворена з основ tri- («три-»), nitro- («нітро-», від гр. νίτρον «селітра») і toluen «толуол» (органічна сполука) від ісп. Tolu (Santiago de Tolu — назва міста в Колумбії) з доданням суфікса -yl, в основі якого лежить гр. ὕλη «дерево, матерія». — СІС² 848; ССРЛЯ 15, 1012; Kopaliński 1001; РЧДБЕ 881; Klein 1625; 1652. — Див. ще нітра́т, толуо́л, три.

тротіна — див. труїти.

[тротінниця] (зоол.) (у сполученнях [т. ивова] «червиця вербова, трач вербовий, Cossus ligniperda (Cossus cossus L.)»; [т. каштанова] «трач каштановий, Cossus aesculi»); — назва комах-шкідників дерев, пов'язана з [трач] «тирса», [тровокіна, трочіна] «тс.», трач (ент.) «пильщик». — Див. ще трач¹.

тровокіна — див. трач¹.

тротуа́р; — р. тротуа́р, бр. тра-туа́р, п. trotuar, ч. слц. слн. trotoár,

болг. м. *тритоар*, схв. *тритоар*; — запозичення з французької мови; фр. *trottoir* є похідним від *trotter* «іти, марширувати, бігти рясом», яке походить від двн. *trottōn* «іти, крокувати, ступати», спорідненого з англ. *tread* «іти, ступати, крокувати», норв. *traa*, дісл. *troða*, гот. *trudan* «іти». — СІС² 848; Фасмер IV 106; Черных II 265; Kopaliński 1000; Holub—Lyer 491; РЧДБЕ 741; Вуяклија 976; Kluge—Mitzka 789, 793; Klein 1657; Dauzat 729.

трофе́й «воєнна здобич», *трофе́йник*, *трофе́йщик*; — р. болг. *трофе́й*, бр. *трафе́й*, п. *trofeum*, ч. слц. *trofej*, вл. *trofeja*, м. *трофе́ј*, схв. *трòфѣј*, *трофе́ја*, слн. *troféja*; — запозичення з французької мови; фр. *trophée* через нар.-лат. *trophaeum* і лат. *trophaeum* зводиться до гр. *τρόπαιον* «пам'ятник на честь перемоги над ворогом», *τρόπαις* «пов'язаний з поворотом, пов'язаний з поразкою», похідних від *τροπή* «поворот; відкидання ворога; змушення (ворога) до втечі». — СІС² 849; Фасмер IV 107; Kopaliński 999; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 882; Вуяклија 976; Klein 1657; Dauzat 729. — Див. ще **троп**¹. — Пор. **тропік**.

трофі́ка «живлення й обмін речовин у тканинах організму», *трофі́чний*; — р. *трофі́ка*, *трофі́ческий*, бр. *трофі́ка*, *трафі́чны*, п. *trofika*, *troficzpu*, ч. *trofika*, *trofický*, слц. *trofický*, болг. *трофі́чески*, схв. *трофичан*, слн. *trofičen*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. *Trophik*, фр. *trophique* «трофічний», англ. *trophic* «тс.» утворено на основі гр. *τροφικός* «який стосується живлення», похідного від *τροφή* «живлення, їжа», пов'язаного з *τρέφω* «годує, виховує, зміцнює», спорідненим з лит. *dribti* «падати, опускатися», дісл. *draf* «покидьки», англ. *draff* «брага, дріжджі», р. [д**рòбá**] «осад, пивні дріжджі». — СІС² 849; ССРЛЯ 15, 1014; Kopaliński 999; РЧДБЕ 882; Вуяклија 976; Klein 1656; Frisk II 925—927. — Пор. **атрофія**, **дистрофія**, **тромб**.

трохей́ (літ.) «двоскладова стопа з першим довгим і другим коротким скла-

дом; хорей», *трохе́йчний*; — р. болг. *трохей́*, бр. *трахей́*, п. ч. слц. *trochej*, м. *трохей́*, схв. *трòхѣј*, слн. *trohéj*; — запозичення з грецької мови; гр. *τροχῆος* (*πους*) «(нога, стопа) що біжить», пов'язане з *τρόχος* «біг», *τρόχος* «колесо», *τρέχω* «біжу», спорідненими з дірл. *droch* «колесо», вірм. *durgn* «гончарний круг», лит. *pa-drošti* «бігти швидко», можливо, також лат. *traho* «тягну, витягну». — СІС² 849; ССРЛЯ 15, 1015; Kopaliński 999; РЧДБЕ 882; Вуяклија 976; Klein 1655; Frisk II 927—929.

тро́хи (присл.), [т**рò**ха] «трохи», [т**рò**хá] (у сполученнях *трòхá* *лиш* (*лише́нь*), *трòхá* *чи*) «навіть; ледве, ледь», [т**рò**хась] «трохи», [т**рò**ху] «тс.» Нед, [т**рò**шка] «трошки», *т**рò**шки*, [т**рì**шка О], *т**рì**шки*, [т**рò**шком Нед, т**рò**шку Нед] «тс.», *т**рò**шечка*, *т**рò**шечки*, *т**рì**шечки*, [т**рò**шечку «т**рò**шечки» Нед, т**рò**шіньки О, т**рò**ши́цу Нед, т**рò**ценька ВеЗа], [т**рì**ні], *т**рò**ньки*, *т**рì**ньки*, *т**рì**нечки*, *т**рì**ночки*, *т**рì**нюні*, *т**рì**нюсі* «тс.», *нìт**рò**хи*, *пòт**рò**хи*, *пòт**рò**ху*, [пòт**рì**шки], *пòт**рò**шки*, *пòт**рò**шечки*, *пòт**рò**шечку*, [пòт**рò**шник] «дрібний торговець» Нед; — р. [т**рò**ха] «трохи», [т**рò**хи, т**рò**ху, т**рò**шки, т**рò**шку], бр. *т**рò**хі*, *т**рò**шкі*, [т**рò**ха, т**рò**хо, т**рò**ху, т**рò**шка, т**рò**шку] «тс.», др. *т**рò**шьнъ* «дрібний», *пò т**рò**шьну* «детально», *т**рò**хотъ* «крихта; дрібна монета», *т**рò**хотъ* «тс.», п. *troche* «трохи», [trochu, trochy], *trozke* «тс.», *trocha* (заст.) «невелика кількість, шматок, частина; трохи», ч. *trochu* «трохи», *trocha* «невелика кількість», слц. *trochu* «трохи», *trocha* «тс.; невелика кількість», вл. *trochu* «трохи», ст. *trocha* «шматочок; залишок», нл. *tšochu* «трохи; дещо», *tšošku* «тс.», *tšochu* «невелика річ, шматочок; мала кількість», болг. [т**рò**шка] «трошки», *трòхá* «крихта хліба; дрібниця», м. *т**рò**шка* «трохи», схв. *т**рò**шицѣ* «трошки», *т**рò**ха* «крихта», слн. *tròho* «трохи», *tròha* «уламок, шматочок», с.-цсл. *т**рò**хътъ* «трохи», **т**рò**ха** «крихта; шматочок»; — псл. *trocha* (т**рò**хъ) «невелика частинка, шмато-

чок, крихта, уламок», пов'язане чергуванням голосних з *truxa* «потерть»; — споріднене з лит. *traūšti* «розбивати», лтс. *trausle* «крихкий, ламкий»; іє. **ter-*, звідки псл. **terti*, укр. *те́рти*. — Фасмер IV 107; Преобр. III 117; Жураўскі Белар. лінгв. 1972/1, 63—64; Brücker 576; Machek ESJČ 652; Schuster-Sewc 1530—1531; Младенов 640; Skok III 507; Mikl. EW 362. — Див. ще **труха́**¹. — Пор. **по́трох**.

Трохі́м (чоловіче ім'я), [Трофі́м Нед, Трофин Вел], Тронь, Тронько́, [Троць, Трошка], Трушко́, ст. Трофімъ «питател» (1627); — р. Трофі́м, бр. Трафі́м, Трахі́м, болг. м. Тро́фим, стсл. Трофимъ; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Тро́φιμος походить від іменника трóφιμος «годувальник, хазяїн; вихованець», пов'язаного з трéφω «годує, виховую». — Вл. імена 90; Беринда 237; Петровский 210; Спр. личн. имен 463; Илчев 495. — Див. ще **тро́фіка**.

трохі́-трохі́ — див. **трі́яхати**.

[**троща́к**] (бот.) «бруслина бородавчаста, *Evonymus verrucosa* Scop.» Мак, Нед; — неясне.

трощі́ти — див. **троск**.

трою́дити «викликати подразнення, запалення; ятрити, [дражнити, розтравляти Г; підбурювати, під'юджувати Куз]», *трою́дитися* «ятритися», [трою́да] «отруйниця Нед; підбурювач Куз; забіяка», [трою́дник] «підбурювач» Куз, [натрою́дити] «наструнчити, підбури-ти, нацькувати Ж; наговорити неправди або з метою настроїти когось негативно Г», [натрою́дити] «тс.» тж, *розтрою́дити* «роз'ятрити», *розтрою́дження́*, [розтрою́дитися] «запалитися (коханням)», [строю́дити] «стривожити», [строю́дитися] «стривожитися»; — очевидно, результат контамінації дієслів [трої́ти] «труїти» (пор. *розтравля́ти* «викликати болісні переживання») і [ю́дити] «підбурювати; спокушати»; менш переконливе пов'язання компонента *тро-* з підсилювальною часткою р. *тре-*, як у р. *трезвóнить* і под.

(Меркулова *Этимология* 1983, 59—60). — Див. ще **труї́ти**, **ю́да**.

[**троя́н**¹] (бот.) «коріандр посівний, кінза, *Coriandrum sativum* L.» Мак, Лік. росл. Енци. дов.; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *труї́ти*, оскільки зелень і насіння рослини мають різкий запах і можуть вживатись для відлякування шкідників; може бути також пов'язане з *три* (дрібні квітки рослини зібрані в складні три-, шестипроменеві зонтики). — Вісюліна—Клоков 232; Лік. росл. Енци. дов. 213—214.

троя́н² — див. **трі́йка**¹.

троя́н³ — див. **три**.

троя́нда¹ (бот.) «*Rosa* L.»; — схв. [тренда] «тс.»; — запозичення з новогрецької мови; нгр. *триάντα* «тридцять (пелюстків)» виникло в результаті скорочення назви нгр. *τριαντάφυλλο*, букв. «тридцятилисок». — Пономарів Мовозн. 1973/5, 63; Критенко Мовозн. 1973/2, 31; Німчук 281; Коваль 80; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 140; Фасмер ГСЭ III 206. — Див. ще **транда́филь**.

[**троя́нда**²] (бот.) «печіночниця звичайна, *Hepatica nobilis* Gars. (*Anemone hepatica* L., *Hepatica triloba* Gilib.)» Мак; — р. [троянок], п. *trojanek*, схв. [тројица, трокрна] «тс.»; — похідне утворення від *три* (*трóє*); назва зумовлена тим, що квітка цієї рослини має покривало з трьох цілих зелених листочків; це відображено і в науковій назві виду *triloba*, і в таких українських назвах, як [підліска трилатчаста, праліска трилатчаста] Мак, схв. [златни трилистник] «тс.», які можуть бути калькою латинської наукової назви; українська форма *троянда* виникла шляхом зближення назви печіночниці типу **троянка* з назвою рози, шипшини *троянда*. — Лік. росл. Енци. дов. 337; Вісюліна—Клоков 120, 125; Анненков 34; Симонович 35. — Див. ще **три**.

тру́ба «довгий порожнистий предмет; духовий музичний інструмент, (присудкове слово) кінець, загибель; [димо-

хід Нед]», [труба́нка] (зоол.) «молюск Spirula» Нед, Шейк, [труба́р] «трубач» Нед, [труба́рня] «фабрика труб» Куз, труба́ч, [трубаши] «трубач» Нед, [трубе́ня] «дуже товста жінка» Л, [трубе́та] «трембіта», [трубі́вкі] (зоол.) «Pogoroda» Нед, тру́бка «назва різних приладів або їх частин, що мають форму труби; назва стебла злаків; [люлька Нед]», трубкува́ння «вихід злакових у трубку», тру́бник, [тру́бниця] «димохід» Нед, [трубни́чок] (зоол.) «інфузорія, Stentor» Нед, [трубни́ца] «посуд для зерна з колоди дерева» Л, [трубча́к] (зоол.) «черв'як, Serpula» Нед, трубча́тка (техн.), [трубчаткі] (зоол.) «Tubicola» Нед, [трубі́сти] «дуже товстий» (про людину) Л, трубокво́ий, [трубкува́тий] «який має форму труби» Куз, [трубово́тий] «тс.» Шейк, тру́бний, тру́бочний, трубча́стий, [трубачува́ти] «бути трубачем», тру́біти «видобувати звуки, дуючи в трубу; поширювати чутки; довго займатися чимось Г, Нед; [вити по-вовчому Шейк; голосно гавкати]», [трубі́ти] «трубити» Нед, [ві́трубити] «пробрати сіно або соломі так, щоб посередині купи утворилось заглиблення у вигляді труби» Я, па́трубок, ро́зтруб; — р. бр. труба́, др. труба, п. traba, ч. trouba, слц. trúba, вл. truba, нл. tšuba, болг. трѣба́, м. траба, схв. тру́ба, слн. tróba, стсл. трѣба; — псл. trǫba; — загальноприйнятої етимології не має; звичайно розглядається як раннє запозичення з германських мов і зіставляється з днв. trumba // trumpra «тимпан, барабан, труба», франк. trumba «тс.» (звідки фр. trompe «мисливський ріжок» і далі trompette «труба») звуконаслідувального походження; припускається також запозичення з слат. trumba «духова труба»; менш вірогідною видається гіпотеза про випадковий збіг звуконаслідувальних утворень *trumba незалежного походження у германських, романських і слов'янських мовах (Младенов 642; Matzenauer 85). — Фасмер IV 107—108; Черных II 265; Вгückner 575;

Machek ESJČ 653; Schuster-Šewc 1534—1535; Skok III 513.

трубаду́р «середньовічний провансальський поет і співець; (перен.) той, хто прославляє кого-, що-небудь»; — р. бр. болг. м. трубаду́р, п. trubadur, ч. слн. trubadúr, слц. trubadur, схв. труба́дур; — запозичення з французької мови; фр. troubadour походить від пров. ст. trobador «тс.», похідного від trobar «віршувати, творити, знаходити», джерелом якого є нар.-лат. *tropāre «віршувати, співати». — СІС² 849; ССРЛЯ 15, 1019; Kopaliński 1001; Holub—Lyer 491; Dauzat 729; Gamillscheg 873.

[тру́біти] «багато їсти» Г, Нед; — бр. трубі́ць «тс.», п. trąbić «дудлити», вл. trubić «жадібно й багато пити»; — результат семантичної видозміни слова трубі́ти «видавати звуки; дуди в трубу»; спочатку, очевидно, стосувалося пиття з вузької посудини. — Schuster-Šewc 1535. — Див. ще **труба́**. — Пор. дудли́ти.

[тру́бка] (бот.) «жовтозілля болотне, Senecio paluster DC. (Cineraria palustris)», [тру́бки] «тс.» Мак, Нед; — результат перенесення на рослину назви тру́бка, зменш. від труба́; назва пояснюється трубчатою будовою стебла рослини. — Див. ще **труба́**.

[трув (у сполученні трув лісовий)] (бот.) «куцоніжка периста, Brachypodium pinnatum P.V.» Мак, Нед; — неясне.

[труге́дзини] (бот.) «брусниці, Vaccinium vitis idaea L.» О, [труге́дзини, трогедзи, трогедзи, тронфедзи, труфедзи] «тс.» О; — неясне.

труд¹ «праця», труда́р, труди́вник, [труди́вництво] «трудова повинність» Куз, трудна́ція, тру́дність, [трудні́вки] «труднощі, клопоти», трудо́та, тру́днощі, трудо́вик «член політичної організації в Росії на початку ХХ в.», трудо́вник заст. «трудівник», трудя́га, [трудя́к], трудя́ка «тс.», тру́джений, труди́вли́вий, труди́вни́цький, труди́вни́чий, [трудлі́вий] «працьовитий» Нед, трудне́нький, тру́дний «важкий; втомлений; тяжко хворий; [мертвий Нед]»,

трудніший, труднува́тий, трудню́щий, трудові́й, трудові́тий «працьовитий», [трудя́чий] «працьовитий» Г, Шейк, *трудя́щий, тружда́нний*, [тру́жений] «трудящий, діловий», [тру́нний] «стомлений» О, [трудні́ще] «важче» Нед, [тру́нькі] «важко; годі», *труді́ти* «втомлювати, турбувати, непокоїти; [муляти]», *труді́тися*, [трудні́ти] «утруднювати», [трудні́шати] Куз, *тружда́тися* «працювати, трудитися; [старатися]», [затру́д] «труд, зусилля», [на́труд] «гній; пухлина» Куз, Ж, [на́трудні] «найгірше» Кур, [не́труд] «нероба» Ж, [не́тру́жений] «непрацьовитий Ж; нетрудовий», [пру́трут] «набив на носі між пальцями» О, [ростру́діти] «роздавити, наїхавши», [стру́джений] «втомлений» Нед, *утру́дненість, утру́днення*, [утру́длівий] «важкий, втомливий» Нед, *утру́днений, утрудні́ти, утру́днювати, утрудня́ти*; — р. *труд* «праця, труд; [важка, затяжна хвороба]», бр. [труд] «праця», *трудзі́ць* «трудити», [трудава́ць] «важко народжувати», [труда́ць] «мучитись», др. *трудъ* «робота; турбота; страждання; хвороба; горе, сум», п. *trud* «зусилля; турбота, неспокій; втома», ч. *trud* «важка праця; зусилля; напруга; утруднення», слц. *trud* «сум; важка праця», болг. *труд* «праця, труд», м. *труд* «тс., зусилля», схв. *трѹд* «праця; зусилля», слн. *trúd* «тс.», стсл. *троудъ* «страждання, мука, зусилля; боротьба»; — псл. *trudъ* «тс.»; — споріднене з лит. *triūsas* «робота, клопоти», *triūsti* «клопотатися», лтс. *traūds* «крихкий», свн. *drōz* «важка ноша; досада; трудність», дісл. *fraut* «важке завдання; утруднення; важке випробування», гот. *us-priutan* «обтяжувати», двн. (bi)drīozan «пригнічувати; утруднювати», *urdrīoz* «досада», нвн. *verdriessen* «сердити, дражнити», *Verdruf* «досада», лат. *trūdo* «примушую; штовхаю», ірл. *trot* (< *trudno-) «спір», алб. *treth* (< *treudō) «обрізаю»; іє. *tr-eu-d-/troud- «м'яти, тиснути, давити», похідне від *ter-/tr- «терти»; початковим значенням псл. *trudъ*, очевидно,

було «важка ноша, тягар». — Фасмер IV 108; Черных II 266; КЭСРЯ 452; Brückner 577; Machek ESJČ 654; Skok III 514; Trautmann 326; Pedersen Kelt. Gr. I 160; Walde—Hofm. II 710; Pokorny 1095—1096. — Пор. **терти**.

[труд²] (бот.) «золототисячник малий, золототисячник зонтичний, Centaurium umbellatum Gilib. (Centaurium erythraea Raf., Centaurium minus Moench, Erythraea centaurium Pers., Gentiana centaurium L.)» Мак, Нед, [трудни́ця] «родовик лікарський, Sanguisorba officinalis L.» Мак; — р. [трудни́ца] «родовик лікарський»; — пов'язане з *трудні́й* «тяжко хворий», р. *труд* заст. «хвороба, біль», бр. [трудава́ць] «важко народжувати», др. *трудъ* «хвороба, страждання»; назви зумовлені цілющими властивостями обох рослин, використовуваних при різних захворюваннях. — Лік. росл. Ёнц. дов. 182, 378; Machek Jm. rostl. 182; Симонович 108. — Див. ще **труд¹**.

[труд³] «трутень» ВеЛ; — бр. [трудні́] (мн.) «трутні», п. ст. *trād*, слц. *trúd* «тс.»; — псл. [*trōdъ], паралельне до *trōtъ «тс.» — Brückner 578; Schuster-Šewc 1540—1541. — Див. ще **трут²**.

[трудова́тіти] «розбухати, ставати більшим в об'ємі», [на́трудова́тіти] «стати шолудивим; стати на обличчі брезклим і мідно-червоного кольору»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *trędownacieć* «діставати шкірну хворобу», *trąd* «червоний висип на обличчі; струп; тяжка шкірна хвороба (лепра, парша)», *trądzik* «висип на обличчі», як і р. [водный труд] (мед.) «водянка», бр. [труд, трут] «висип», др. *трудъ* «хвороба», ч. *trud* «вугор, прищ», схв. *трѹт* «набив на пальці руки», слн. [trôt] «кольки», стсл. **трждъ** «важкий понос», походять від псл. *trōdъ* «порох; гниль; назви різних хвороб», до якого зводиться й укр. р. *трут*, пов'язане з псл. *trudъ* «праця». — Фасмер IV 110; Brückner 575; Machek ESJČ 654; Skok III 514—515. — Див. ще **труд¹**. — Пор. **трут¹**, **тряд**.

труїзм — див. **трюїзм**.

труїти, [троїти] «труїти», [трүйти] «тс.» Нед, [трійка] «отрута Г; труїння ВеЗн», [трійло] «тс.» Г, ВеЗн, [троїна] «отрута», [троїк, троїн] «тс.», [троїнкi] «вид отруйних грибів» О, [трюїзна] «отрута» Корз, [трүйка] «тс.» О, труїння, трюнок «отрута», трюта СУМ, Нед, трюїзна, трюїна, трютівка, [трютка] «тс.», [трютник] «отруювач», трюєний, трюїний, [трютний] «отруйний, отруєний» Нед, [втроїти] «отруїти» Ж, [затроїти] «тс.» Ж, затруїти «отруїти; [наситити отрутою; заразити]», натруїти, [строїти] «струїти», отруїти, [отрїй] «отрута», [отрїйниця] «отруйниця» Ж, [отрובה] «отрута», отрүйник, отрүйність, отрута, отрутник, отрутність, отруювання, отруювач, [отруя] «отрута», [отрובהий] «отруйний», отрүйливий, отрүйний, отрутний, [утрїйний] «отруйний» ВеЗн, протруїти, протруєння, протруїтник, протруювання, протруювач, протруєний, протруювальний, [строїти] «отруїти» Нед, струїти, струєний; — р. травіть «перетравлювати (їжу); споживати; знищувати отрутою», бр. травіць «перетравлювати», атрута «отрута», др. трути, трову «тратити», трїти, трюю «тс.», п. truś, truje «труїти; знищувати; споживати», ч. [trut', truju] «труїти», слц. trovit' «тратити; споживати», нл. tśuś, tśuju «бути позбавленим, втрачати», болг. трובה «отруюю», отрובה «отрута», м. трује «отруює», схв. трдовати, трўјем «труїти», ђтров «отрута», слн. trovāti, trўјem «труїти», стсл. травити, трављж «поїдати»; — псл. truti, trovq «споживати, витратити, перетравлювати; труїти» пов'язане чергуванням голосних з ітеративом traviti «травити». — Фасмер IV 91—92; Черных II 255; Brückner 575, 577; Machek ESJČ 650; Schuster-Sewc 1550; Trautmann 330; Pokorny 1072—1073. — Див. ще **травіти**. — Пор. **травá**.

[труляти] «штовхати» Нед; — очевидно, результат контамінації основ

[трютити (тручати)] «тс.» і турляти «тс.». — Див. **трютити**, **турїти**. — Пор. **дрүйити**.

трумбета, **трумбетати**, **трумбитати**, **трумбітати** — див. **трембіта**.

[трумкати] «зачіпати пальцями струни; починати плакати (про дитину); безперервно нити, боліти (про втомлені ноги)» Корз, [трюмкати] «бринькати»; бр. [трумкаць] «тринькати, грати; плакати, ревти, нити; невиразно вимовляти», [трумкало] «скрипка»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до **тринькати**¹ (пор.).

труна «домовина», [трюмло, трюмна, трюмно] Нед, трюнва, трюно Нед, трюнов «тс.», [трюмчина] (зменш. до [трюмна]) Корз, [трюнка] «маленька труна», [труїна Нед, трунвіна Нед, трюнвонька, трюнвочка], трюнонька, трюночка, [трюнце Нед] «тс.», [натрумник] «покривало для труни», [натрувник Ж, ВеЗн, натрунник] «тс.»; — р. діал. бр. **труна** «домовина»; — запозичення з польської мови; п. trumna «труна», ст. truna, trunna, [truhta, trugta] «тс.», як і вл. нл. truna «ящик, скриня», походить від нвн. [truhne] «скриня, домовина», Truhe «ящик, скриня», свн. truhe, двн. truha «тс.», пов'язаних з нвн. Trog «корито», нн. trügge «тс.», норв. trygja «кошик для риби», що зводяться до іє. *dereu(o)- «дерево». — Москаленко УІЛ 30; Фасмер IV 109; Brückner 577; Schuster-Sewc 1538; Kluge—Mitzka 794. — Пор. **дерево**.

трунок¹ «напій; [горілка]»; — бр. [трюнак] «алкогольний напій»; — запозичення з польської мови; п. trunek «напій», ст. trunk, trunk, як і ч. заст. trunk, truňk, truněk «тс.», слц. [trúnok] «алкогольний напій», вл. нл. заст. trunk «напій», походить від нвн. Trunk «напій», пов'язаного з trinken «пити», спорідненим з днн. drinkan, снідерл. гол. drinken, дфриз. drinka, дангл. drincan, англ. drink, дісл. drékka, гот. drigkan. — Richardt 107; Sł. wyř. obcych 778; Brückner 578; Schuster-Sewc 1538; Mikl. EW 363; Kluge—Mitzka 790—791.

[**трунок²**] «шлунок, живіт», [отрунок] «шлунок», [утрунок] «тс.»; — неясне; можливо, результат контамінації назв *утроба* і *шлунок*; менш переконливе пов'язання (Німчук 339) з *трунок* «напій» або з давнім *трути* «перетравлювати». — Див. ще *утроба*, *шлунок*.

трунок³ — див. **труїти**.

труп¹ «мертве тіло», [трупак] «мертва як Чаб; безпомічна людина» ВеУг, [трупар] «наглядач у морзі» Куз, *трупарня* «морг», [трупіця] «мертве тіло жінки; (лайл.) стара відьма» Нед, [трупіне] «гниття» Нед, [труп'я] (зб.) «труп», [трупій] «властивий трупу; який належить трупу», *трупний*, [труповій] «трупний; наповнений трупами», [труп'яний] «труп'ячий» Куз, *труп'ячий*, [трупішати] «трухнути, гнити, руйнуватися» Г, Нед, [трупішити] «тс.» Нед, [струпіти] «розкластися» Нед; — р. *труп* «мертве тіло», [трупіть] «кришити», бр. *труп* «мертве тіло», др. *трупъ* «тс.; стовбур дерева; пеньок; побоїще», п. *trup* «труп», ч. слц. *trup* «тулуб; корпус; фюзеляж», вл. *trup* «струп», нл. *tšur* «тс.», болг. *труп* «труп; тулуб; тіло без голови і кінцівок; стовбур дерева», схв. *труп* «тулуб; корпус (корабля); пеньок, колода», слн. *trúp* «тулуб; корпус (корабля)», стсл. **троупъ** «мертве тіло»; — псл. *trupъ*; — споріднене з лит. *traupis* «ламкий, крихкий», *trupėti* «кришитися», лтс. *trupėti* «гнити, кришитися», прус. *trupis* «колода», гр. *трупάω* «свердлю»; іє. **trou-p(o)-* «колода, пень», похідне від кореня **ter-/treu-/trou-* (**ter-/tr-*) «терти». — Фасмер IV 109; Черных II 266—267; КЭСРЯ 452; Brückner 578; Machek ESJČ 654—655; Младенов AfSIPh 36, 132; Skok III 516; Trautmann 326; Karulis II 433; Persson Beitr. 858; Pokorny 1071, 1074. — Пор. **струп**, **терти**, **труд¹**.

[**труп²**] (зоол.) «трутень» ВеНЗн, [трупак] «тс.»; — п. *trup* «мертва бджола»; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форми [трут²] «тру-

тень» або результат контамінації [трут] «трутень» і *труп* «мертве тіло» (пор. укр. [трупак] «безпомічна людина» і «трутень», п. *trup* «мертве тіло людини» і «мертва бджола»). — Пор. **труп¹**, **трут²**.

[**труп³**] (вигук на позначення крику крука), [трупкати] (про ворона) «кричати»; — п. [trup] (крик ворона, що віщує смерть); — афективне утворення, в основі якого лежить звуконаслідувальний вигук *кру* на позначення крику того самого птаха, під впливом народних забобонів зближений з *труп* «мертве тіло». — Див. ще **крук¹**, **труп¹**.

трупа; — р. *трупна*, ст. *труп*, бр. болг. м. *трупа*, п. ч. заст. слц. нл. *trupa*, схв. *трупа*, слн. *trupa*; — запозичено з французької мови, можливо, через посередництво німецької (н. *Türpe*); фр. *troupe* «громада, натовп, банда», ст. *troupe* походить від пізньолат. *trouppus* «гурт» і далі від франк. **þrop* «група», що виникло внаслідок метатеми з **þrop* «натовп, гурт, село», спорідненого з дангл. *þop*, *þrop*, англ. *thorp* «село» (іст.), нвн. *Dorf* «село», кімр. *treb* «житло», лит. *troba* «будівля», лтс. *trāba* «тс.». — СІС² 849; Черных II 267; Фасмер IV 109; Kopaliński 1001; Dauzat 729, 730; Kluge—Mitzka 794—795; Klein 1656, 1658.

трупахі, трупеші — див. **струпехі**.

[**трупесок**] «сухі тріски для розпалювання» Л; — бр. [трупесок] «друзки, тріски»; — результат видозміни назви *трупсок* «дрібний хмиз» (див.).

[**трупіш**] (ент.) «пілюльник, *Byrrhus*» Нед; — очевидно, результат утворення назви жука на основі п. *truposz* «труп», спорідненого з укр. *труп* «мертве тіло»; назва мотивована тим, що при тривозі цей жук підтягує до тіла ніжки і завмирає, ніби неживий. — Горностаев 129. — Див. ще **труп¹**.

[**трупішати**] «трухнути, тліти, гнити, знищуватися» Г, Нед, [трупішити] «тс.» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. *trupieszec* «мор-

щитися, порохнявіти, не розсипаючись; гнити», *trupieć* (майже виключно про дерево) «гнити» пов'язані з *trup* «труп». — Див. ще **труп**¹.

трус¹ «боягуз», [*труса́*] «страх» Нед, [*трусáк*] «боягуз» Нед, *труслівий* «боягузливий, легкодухий», [*труслівенький*] (зменш.) Нед, [*трусова́тий*] Нед «тс.», [*трусно́*] «боягузливо» Нед; — р. *трус*, бр. [*трус*], др. *трусъ* «трясіння; трепет», стсл. **тржсь** «тс.»; — очевидно, псл. [*trusъ*] «страх», пов'язане з *trōsъ* «трясіння», *tręsti* «трясти»; пор. п. *truchliwy* «боязкий, боягузливий», вл. *truchły* «боязкий, смутний», нл. *tšuchły* «соромливий, малодушний; боязкий, смутний», лтс. *traušātiės* «боятися». — Фасмер IV 109—110; Черных II 267; Schuster-Sewc 1536; Mühl.—Endz. IV 227. — Пор. **трус**², **трясті**.

[**трус**²] (орн.) «страус, *Strutio camelus* L.» Нед, [*трусько*] «тс.» Шарл, [*трусéвий*] «страусовий» Г, Нед; — результат спрощення форми *струсь* «тс.» (див.).

трусі «короткі штани», *трусенята*, *трусіки*; — бр. *трусі*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *трусі* виводиться від англ. *trousers* «штани», фр. *trousses* «тс.»; наголос на останньому складі і кінцеве *-и* в російському слові пояснюються впливом р. *штаны*. — Черных II 267; Фасмер—Трубачев IV 110.

[**трусим**] «грудень»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *трусіти*; припускається також (Німчук 86—87) можливість зв'язку з [*просімець*] «грудень; січень», [*просінець*] «тс.» як їх деформації.

трусіти «трясти, розсівати; робити обшук; [кришити Нед]», *трусітися*, *трусіти*, *трусоніти*, [*трусювати*] «трусити» Нед, [*трусніти*] «трусити», *трус* «трясіння; сум'яття; обшук», [*труса́*] «сум'яття, тривога», *трусаніна*, [*трусеніця*] «обшук» Нед, *трусільник*, [*трусіни*] «рештки» Нед, [*трусінка*] «крихта» Нед, [*трусій*] «той, хто трясє Нед; той, хто робить обшук

Г, Нед», [*труска*] «обшук», [*трусніця*] «лихоманка», [*трусня́*] «трусіння, трясіння» Куз, [*трусній*] «який стосується трусіння» Куз, *трусський*, *трусько*, *труськом* «дрібною риссю», *трусцём*, [*труска́* НикНикТрЛ, *трусіки*, *труском* тж] «тс.», *витрусівати*, [*натрус*] «зерно, змішане з соломою після молотби», [*натруска*] «тс.; посудина, з якої насипали порох на поличку стародавньої рушниці, ріг-порохівниця», *натруска* «натрусівання; догана, прочухан» СУМ, Нед, [*натрусом*] «(про міряння сипких тіл) не ущільнюючи зверху, задовольняючись тим, скільки ввійде при насипанні», *обтрусівати*, [*одтрусіти*] «відсипати» Нед, *отрусівати*, [*перетрус*] «перетрусівання» Куз, *перетруска*, [*пітрусхе*] «риссю» Корз, [*потрус*] «струс» Куз, [*потрусіни*] «зібрання близьких гостей на другий день після бенкету», *притрусівати*, *протрусівати*, *розтрусівати*, [*розтрус*] «огляд» Куз, *розтруска*, *розтрусівач*, *розтрусній*, *струс* «поштовах; переполох; [суєта, сум'яття; струшування плодів з дерева і самі струшувані плоди]», [*струсаніна*] «тс.», *утруска*; — р. *трусіть* «трясти, сипати; бігти риссю», *трусіться* «трястися, боятися», бр. *трусіць* «трясти; шукати», *трусіця* «сипатися; тремтіти», др. *трусити* «обтрусівати», ч. *trousiti* «сипати», *trus* «слід», слц. *trúsit'* «сипати», *trus* «слід», вл. *trusyc* «посипати, розсипати, розсівати», нл. *tšusys* «трясти», болг. *тръс* «рись», схв. *тръс* «землетрус», слн. *trósti* «розсипати», стсл. **тржсь** «землетрус»; — псл. *trōsiti*, форма каузатива до псл. *tręsti* «трясти»; менш переконливе виведення (Schuster-Sewc 1539—1540) від псл. **trōs(k)-*, **trus(k)-* < іє. **treu(n)s(k)-* «розтирати, розсівати, розсипати, подрібнювати», звідки виводиться також псл. *trōx-*, *trux-*, укр. *труска́*, *труслий*. — Фасмер IV 102, 110; Черных II 268; Machek ESJČ 653; Pokorny 1092—1093. — Див. ще **трясті**. — Пор. **трусць**, **труска**¹, **трусхати**. **трусск** — див. **трусок**.

[**трúскавка**] (бот.) «суниця, полуниця, *Fragaria L.*» О, [труска] мн. «*Fragaria collina Ehrh.*» Мак, [труска́вки] «полуниця» ЛексПол, [труска́вчина] «ягода полуниця» ЛексПол, [траска́вка] «*Fragaria elatior Ehrh.*» Мак; — бр. *труска́лки*, [труска́ўкі, траска́ўкі, траска́лки], п. *truskawka*, ч. [truskavec, troskavec], ст. *truskavicě*, слц. [truskavec, truskavica], *truskavky*, вл. *truskalca*, слн. [troska, troskalica, truska, truskalica, truskavice, truskovec]; — похідні утворення від звуконаслідувального кореня *trusk-* «тріск; хруст; гуркіт; шелест; ляскання (батоба)», пор. укр. р. [труска] «тріск», п. [trusk] «тс.» та ін.; єдиного пояснення мотивації назви немає; найпростіше було б припустити, що назва зумовлена тріщанням на зубах насінин плодів при їх розкушуванні; назва пояснюється тим, що при зриванні ягід чується специфічний шум (Machek ESJC 655; Schuster-Sewc 1538—1539), або тим, що полуниця має ламке листя і названа за легким його тріском; аналогічні назви полуниць розвинулися в різних мовах від різних звуконаслідувальних дієслів і мають спільну мотивацію; пор. укр. [хрúскавка, хрúставка] (від *хрúскати, хрустіти*), ч. [praskavec, prašćák], *chrustavec*, слц. *druzgavica*, вл. [pruskelcy], болг. [праскавица], лит. *braškė* (від *braškėti* «хрускати»), нвн. *Knackbeere* (при *knacken* «хрустіти»). — Вісюліна—Клоков 207, 209; Нейштадт 319; Анненков 146; Brückner 578; Machek Jm. rostl. 104—105; Симонович 201. — Див. ще **трúсок**. — Пор. **трас, тріск**.

трúскати — див. **трúсок**.

[**трускунець**] (орн.) «чирок тріскунок, *Querquedula (Anas) querquedula L.*» Дейн; — похідне утворення від [труска́ти] «тріщати», паралельне до [тріску́нка] Шарл, *чирок тріскунок*, р. *чирок трескунок* «тс.»; назва зумовлена голосом птаха, що сприймається як гаркаве, тихе, «дерев'яне» *кер-р-р*. — Птицы СССР 95—96. — Див. ще **трусóк**. — Пор. **тріскунчик**.

[**труслі́н**] (бот.) «волошка скабіозовидна, *Centaurea scabiosa L.*»; — неясне.

[**трусовина́**] «мокра, заболочена низина; драговина» Ч, [трусі́на] «трясовина» Л; — похідне утворення від *трусі́тися, тряси́на*, паралельне до *трусові́на*, похідного від *трясті́ся*, з тією самою мотивацією; можливо, виникло на основі [трусові́на] як пізніший варіант. — Див. ще **трусі́ти**. — Пор. **тря́сті**.

трúсок «дрібний хмиз; сухі тріски; [дрібні тріски, що відлітають, коли рубають дрова Г; дерев'яний дріб'язок, переважно відходи після обтісування Ме; дрібно порубане гілля До]», [труска] «тс.; дрібно побиті гілки, лозиння ЛЧерк; тріск сухих рослин під ногами, самі ці рослини, сухі гілки дерев Шейк», [трусня́к] «сухі гілки, сушняк, хмиз» Л, [труска́ти] «тріщати, хрустіти Г, Нед; хлопати Шейк; голосно ударяти Нед», [труска́ти собою] «багато працювати; неспокійно бігати» Нед, [труска] (вигук для позначення моменту тріскання, тріщання) Нед; — р. [трус] «трусок», [труска] «тріск, хруст, хмиз», бр. [труся́к] «тонкі гілки, тріски», [труска] «дрібний хмиз», [трусні́к] «хмиз, тріски», [трусобчы́к] «дрібний хмиз», [трусну́ць] «тріснути», др. *труска* «тріск», п. [trusk] «шелест, хруст, тріск», [trusk] «тс.», слц. [truskat'] «тріщати», *trusk'at'*, *trusk'it'* «тс.», вл. *trusk* «розкидані шматки», болг. *трѣскам* «трясти; грюкати (дверима)»; — псл. *truskъ/truskъ, пов'язане з *truskati «відокремлювати; тріскатися, розриватися; тріщати, грукати», паралельне до *truskъ* «тріск», *druzgati «з тріском ламати, трошити». — Фасмер IV 110; Brückner 578; Schuster-Sewc 1539. — Пор. **друзки, тріск**.

[**трусъ**] (зоол.) «кріль, *Lepus suniculus*», [трусня́] (дит.) «кролик» Чаб, [трус] «кріль» Чаб, Л, До, [труся́к] «тс.», [трусеня́] «кроля» Чаб, [трусета́] «кролята» ВеНЗн, [трусик] розм. «кролик», [трусі́ця] «кролиця» Чаб,

ВеНЗн, [трўска] «тс.» Дор, [труснік] «заець», [трўська] «кролиця О; молодий кролик» ВеУг, [трусьбк] «кріль; молодий кролик» ВеУг, [трўся] дит. «кролик Чаб; кроленя О», [трусяк] «кріль» НЗ УЖДУ 14, [трусятник] «приміщення для кролів; кролівник» Чаб, [трусятниця] «кролівниця» Чаб, [трух́а] «кролик», [трух́аня] «тс.», [труся́чий] «кролячий» Чаб, [трунь-трунь] (вигук для підкликання кроликів) Чаб, [трусь-трусь] «тс.»; — р. [трус] «кролик», бр. *трус*, п. *truś*, *trusia*, ст. *truška*, [trus, truska, trusz] «тс.», *truś truś* (вигук для підкликання кроликів), слц. *trus-trus* «тс.»; — очевидно, пов'язане з *трусіти(ся)*; початкове значення «той, хто труситься»; можливо, слово походить з дитячої мови. — Фасмер IV 109—110; Брандт РФВ 25, 31; Brückner 578.

[трусь-цьке] (вигук, яким відганяють овець) Мо, [трусь-трусь] (вигук для підкликання кролів); — п. *truś-truś* «тс.»; — складне утворення, очевидно, пов'язане з *тпрусь*, *тпрус*; до другої частини пор. [цік] — вигук, яким підганяють овець. — Пор. **тпрусь**.

трут¹ «гніт або висушений гриб-трутовик, який займається від іскри і використовується для викресування вогню; [падаюча зірка Г; зоряний пил Нед; (бот.) трутовик, *Polyporus Mich. Mak*; губка несправжня, *Fomes igniarius (L.) Gib. (Polyporus igniarius L.) Mak*, Нед], *трўтник* «гніт; гриб-трутовик», [трутняк] «трутовик» Мак, *трутовік* «гриб, що паразитує на деревах», *трўтові* «гриби, *Polyporaceae*», [отрут] «зоряний пил; астероїд» ВеЗн; — р. *трут*, др. *трудъ* «деревна губка», ч. *troud* «трут», [trúd] «порохня», [trúd-nět'] «трухлявити», ст. *trúdný* «спалений», слц. *trúd* «трут», болг. *трът*, схв. *трўд*, слн. [trōd] «тс.», стсл. **трждъ** «деревна губка»; — псл. *trōdъ*, очевидно, «гниль»; — зіставляється з лит. *trandès (trandė)* «личинка моли; деревний черв'як», *trendėti* «бути побитим міллю або поточеним черв'яками», *tre-*

nėti «псуватися», лтс. *trenėt* «псуватися, гнити», дінд. *trpátti* «розколює, відкриває, продірявлює», гр. *τερηδών* «деревний черв'як»; припускається можливість зв'язку з *труд* «робота», др. *трудъ* «хвороба», стсл. **трждъ** «тс.», п. *trād* «проказа, парша, струп», схв. *трўт* «набив на пальці руки», слн. [trōd] «кольки» (Bulat AfSlPh 37, 470), які зіставляються, в свою чергу, з гол. *stront* «кал» (Uhlenbeck 115). — Фасмер IV 110; Brückner 575, 577; Machek ESJČ 653; Skok III 514—515; Trautmann 328; Būga KZ 52, 285; Zubatý AfSlPh 16, 416; Mühl.—Endz. IV 230, 250. — Пор. **трут¹**.

трут² (ент.) «трутень; самець бджоли», *трўтень* «тс.», [трўтик] зменш. Нед, *трутівка* «робоча бджола, з яєць якої виходять трутні», *трутнівка* «щільник з комірками, з яких виводяться трутні; окрема така комірка», [трутнївка] «бджола-трутівка Чаб, ЛексПол; комірка, з якої виходить трутень ЛексПол», [трўтївка] «трутівка Чаб, ЛексПол; комірка, з якої виходить трутень ЛексПол», [труц] «трутень» ВеУг, ВеНЗн, [труп, трупак] «тс.» ВеУг, [трутовій] «властивий, належний трутню» Нед; — р. *трўтень*, бр. *трўцень*, п. *truteń*, ст. *trucień*, *trād*, [trut, trą, tręd, trę, trynd], ч. *trubec*, ст. *trup* «тс.», [trút, trut', trout] «вид комахи», слц. *trúd* «трутень», вл. *truta*, нл. *tšut*, болг. *търтеј*, *трут*, м. *трут*, схв. *трўт*, слн. *trót* «тс.»; — псл. **trōtъ/trutъ*, [*trōdъ]; споріднене з лит. *trānas* «трутень», лтс. *tran(i)s* «тс.»; зіставляється далі з нвн. *Drohne*, свн. *trēne*, двн. *trēno*, снн. *drāne*, *drone* «тс.», пов'язаними з нвн. *dröhnen* «гудіти», що зводяться до звуконаслідувального кореня іє. **dher(eu)-//dhren-* «гудіти, дзижчати, бурмотіти, бурчати». — Фасмер IV 111; Brückner 578; Machek ESJČ 654; Schuster-Sewc 1540—1541.

[трут³] «купа; натовп; зграя» Нед; — р.-цсл. **трўтъ (трўтъ)** «велика кількість», стсл. **тржтъ** «тс.»; — реконструюється псл. [*trōtъ] < *tronkto- і зі-

ставляється з лит. *traĩksmas* «гул, тиснява», *trankùs* «вибоїстий», *treĩkti* «ударити з гуркотом», днн. *thringan* «давити, тиснити», дісл. *řrõngř* «вузький, тисний», ірл. *trét* «стадо». — Фасмер IV 110. — Пор. **трүтити**.

[трүтити] «штовхнути, пхнути», **[трүнути]** «торкнути; штовхнути Куз», **[трүчати]** «штовхати, пхати, спихати, відштовхувати», **[трүчатися]** «штовхатися», **втрүтитися**, **[втрүтовати]** «втрүчати» Ме, **втрүчатися**, **[втрүчити]** «втрүтити» Ж, **[втрүчарний]** «проникливий; нав'язливий, набридливий» Ж, **втрүчання** СУМ, **[вүтрүтити]** «виштовхати Ж; вигнати; відібрати», **[вүтрүтитися]** «знесиліти» Я, **[вүтрүчувати]** «виштовхувати Ж; виганяти; виривати, відбирати», **відтрүчувати**, **[відтрүть]** «болячка, налив», **[натрүчувати]** «наштовхувати, напихати», **[натрүчуватися]** «нав'язуватися (комусь)» Ж, **[натрүта]** «насильство, примус; поштовх» Ж, **[натрүтство]** «нав'язливість» Ж, **[потрүтити]** «штовхнути; погнати», **[потрүчити]** «тс.», **[потрүчати]** «поштовхати», **[розтрүтити]** «розштовхати», **[розтрүчати]** «тс.», **[розтрүчувати]** «розштовхувати», **[стрүтити си (болечку)]** «відчувати біль усередині (після носіння вантажу)» О; — р. **[трүтїть]** «давити, штовхати», др. **потрүчати** «бити», п. *trācīc* «штовхнути, стукнути, зачепити, злегка вдарити, ткнути, штурхнути», *trācāc*, ч. **[troutiti]** «штовхнути», схв. **трүћати** «кидати, штовхати»; — псл. *trõtiti* «штовхнути», пов'язане з **[*trõt]** «натовп, велика кількість». — Фасмер IV 110, 111; Brückner 575; Skok III 514; Mikl. EW 362; Trautmann 328; Pedersen Kelt. Gr. I 81. — Див. ще **труг**³.

труха¹ «потерть; порохня; [подрібнене сіно]», **[трухва]** «гниль у дереві, труха» Пі, **[трүхла]** «гнила колода» Пі, **[трухліна]** «порохня Г, Шейк; гниле дерево Нед», **[трухлб]** «тс.», **трухлявина** «[тс.]; що-небудь трухляве», **трухляк** «шматочок трухлявого дерева, який у темряві світиться; (перен.) дуже ста-

ра людина; (ент.) жук, що живе під корою дерев і живиться комахами-шкідниками», **трухлятина** «трухлявина; [запах гнилі Куз]», **[трухлячина]** КІМ, **[трухляччя]** КІМ, **[труш]** «гниль» Нед, Шейк, **трухлєнький**, **трүхлий**, **трухлявий**, **[трухлявінний]** «трухлявий» Куз, **[трухнявий]** КІМ, **[трүхлий]** «трухлий» Нед, **трухліти**, **трухлявіти**, **[трухніти]** «гнити, трухнути», **трүхнути**, **[трүхнути Нед]** «тс.», **вүтрүчати**, **вүтрүхнути**, **[отрүхлий]** «потрухлий» Ж, **[отрүхнути]** «згнити, струхлявіти; стомитися, виснажитися, стати приголомшеним» Ж, **[пбтрух]** «потерть; порохня Нед», **потрүхлий**, **перетрүхлий**, **притрүхлий**, **притрүхнути**, **притрүхти**, **протрүхлий**, **[продрухніти]** «протрухлявіти» Нед, **струхлілий**, **струхлявілий**, **струхнілий**, **струхнявілий**, **[стрүхти]** «струхлявіти, струхліти»; — р. **труха**, **трүхлий**, **трухлявий**, **трүхнуть**, бр. **[труха]** «потерть», **[трухлє]** «порохня», **[трухля]** «тс.», **[трүхлы**, **трухлявы**, **трухнєць**], др. **трухъ** «прілий, трухлявий, похмурий», п. **[truchlec]** «порохнявіти; сохнути», ч. *trouch* «лісовий ґрунт», *trouchnivú* «трухлявий», слц. *trúchly* «тс.», вл. *trušenki* «січка, дрібний пил», болг. **[трүхъл]** «трухлий», схв. **трүо** «тс.», **трүнути** «трухлявіти; розкладатися», слн. *trohnėti* «гнити, розкладатися», стсл. **трүхъл**; — псл. *trux(l)-/trõx(l)-*; — споріднене з лтс. *trāusls* «ламкий, крихкий», *trusēt* «гнити, пріти», *trust* «тс.», лит. *traušùs* «ламкий, крихкий», *traušėti* «зношувати», *traūšti* «кришитися», далі з псл. *trǔstь* «трость», *trõsiti* «трусити» і, можливо, *trupь* «труп». — Фасмер IV 111; Schuster-Sewc 1536, 1540; Skok III 515; Būga RR I 489; II 632; Брандт РФВ 25, 31; Mladenov AfSlPh 36, 132; Zubatý St. a čl. I 2, 120—121; Karulis II 423; Pokorný 1026. — Пор. **трость**, **труп**¹, **трусіти**, **трүсок**.

труха², **трухання** Г — див. **трусь**.

[трухан] (орн.) «індик, *Meleagris gallopavo* L.», **[трух]** «тс.» Шарл, ВеНЗн,

[*труханета*] «молоді індики, індичата», [*трушенета, трушета, трушинета*] «тс.», [*труханка*] «індичка», [*трушка*] «тс.» тж; — запозичення з німецької мови; н. Truthahn «тс.» складається з основ trut-, можливо, пов'язаної з снн. drōten «погрожувати», дангл. ðrūtian «розпухати від гордоців або гніву», дісл. þrūtna «набрякати», і hahn «півень», спорідненого з дірл. sa-pim «співаю», лат. сапо «тс.», гр. ἦ-ια-υός «ранній співець, півень»; висловлювалася також думка, що нім. trut- імітує звуки, якими індичка підкликає індичат. — Kluge—Mitzka 282, 795.

[**трухліти**] «ціпеніти від страху» Нед; — р. (с) *трухніть* «злякатися», п. truchleć «слабнути, мертвіти, кам'яніти, дерев'яніти», truchliwy «лякливий, зляканий», truchły «тс.», potruchleć «перелякатися», ч. truchliti «сумувати, журитися», truchlivý «смутий, зажурений», слц. trúchly, truchlivý «тс.», trúchlit' «сумувати»; — реконструюється псл. trux- або truxl- і зіставляється з лтс. traušātiēš «боятися», сірл. trúag «смутий»; пов'язується також (Brückner 577) з укр. *трухлий* «крихкий»; існує думка (Фасмер IV 112), що р. (с) *трухніть* є недавнім утворенням, пов'язаним з *трусить* «боятися»; в такому разі укр. [*трухліти*] може бути запозиченим з польської мови. — Фасмер IV 109—110, 112; Brückner 577; Machek ESJČ 654; Mikl. EW 363.

[**трухляк**] «друшляк» Чаб, [*трюхляк*] «тс.»; — р. *трушляк* «вид сита»; — результат видозміни запозиченого *друшляк*. — Фасмер IV 112. — Див. ще **друшляк**.

[**труц**] «трутень» ВеНЗн, ВеУг; — очевидно, результат видозміни форм *трут, трутень* під впливом п. ст. truciē «тс.». — Див. ще **трут**².

[**трúчка**] (орн.) «горлиця звичайна, Streptopelia turtur L.» Шарл, Куз; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*туркавка, туркочка, пукавка*] «тс.» Шарл, п. [trukawka] «голуб», пов'язане з trukać «туркати» (про голуба). — Пор. **туркавка**.

[**трусити**] «лушити» ВеЛ; — результат контамінації дієслів *трусити, трускати* «тріщати, хрустити» і *лушити*. — Див. **луска**¹, **троск**, **трусок**.

[**трусоба**] «густий ліс; перевал; заглиблення, лощина, яма; печера розбійників» Нед, Ч; — р. *трусоба* «нетрі, хаші, густий непрохідний ліс, завалений буреломом, трухлявими колодами, хмизом»; — очевидно, пов'язане з [*труск*] «хмиз, хруст». — Фасмер IV 112.

[**труяб**] (бот.) «Hippomane mancinella L.» Мак, Нед; — не зовсім ясне; очевидно, штучне утворення, пов'язане з *трусити*, оскільки ця американська рослина дуже отруйна; можливо, складене з основ слів *трусити* і *яблуко* (пор. схв. *отровни ябука* «тс.»). — Анненков 168; Симонович 234.

трюїзм «загальновідома істина», *трусизм* «тс.»; — р. *трусизм*, бр. *трусизм*, п. truizm, ч. truismus, болг. *трусизъм, трусизм*, схв. *трусизам*; — запозичення з англійської мови; англ. truism «очевидна істина» утворене від true «вірний, правильний, правдивий», що походить від дангл. trēowe (trīewe) «вірний, надійний», спорідненого з днн. triuwi, дісл. trygggr, гот. triggws, нвн. treu «тс.», лит. drūtas «міцний, сильний», псл. *dervo «дерево». — СІС² 849; ССРЛЯ 15, 1067; Kopaliński 1001; Klein 1659.

трюк, *трукатство, трукач, трукачський*; — р. *трук*, бр. *трук*, п. trick, trik, ч. слц. trik, болг. *трик, трук*, м. *трик*, схв. *трук*, слн. trik; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. truc, букв. «спритність», походить від пров. truc або від арго it. trucco, букв. «палка», можливо, германського походження; р. *трук* виводилось також (Фасмер IV 112) від англ. trick «фокус, трюк, спритний прийом» (звідки походять форми з -і-, (-и-) західнослов'янських і південнослов'янських мов), яке пов'язують з фр. trique «трук» неясного походження. — СІС² 849; Черных II 267; Kopaliński 997; Dauzat 730; Klein 1649.

трюм; — р. болг. *трюм*, бр. *трум*, слц. *trum*; — запозичення з голландської мови; гол. *truim* походить від *het ruim* «приміщення», де *het* — форма означеного артикля (скорочено 't) «воно, це», і *ruim* «трюм, простір», що походить від *sniderl. ruim (rūme)* «просторий», спорідненого з *днн. rūto*, *снн. rūt*, *двн. rūti*, *дфриз. дангл. rūt*, *дісл. rūtŕ*, *гот. rūms* «тс.», *снйдерл. ruim* «місце», *дангл. rūt*, *днн. rūt*, *двн. rūt*, *нвн. Raum* «тс.», *англ. room* «кімната», можливо, пов'язаними з *лат. rūs* «земля», *ав. ravah-* «місце», *псл. ravъль* «рівний, плоский». — СІС² 849; Черных II 267; Фасмер IV 112; Горяев 378; Matzenauer 352; Vries NEW 5, 594; Klein 1356. — Пор. **рівний**.

трюмо́ «високе стояче дзеркало; простінок між вікнами»; — р. болг. *трюмо́*, бр. *трумо́*, п. *trempo*, ч. *trumeau*, схв. *тримо*, слн. *trimó*; — запозичення з французької мови; фр. *trumeau* «простір між парою вікон; дзеркало, що займає цей простір» пов'язане, очевидно, з фр. ст. *trumeau* «товста частина ноги», джерелом якого, можливо, є франк. **thrum* «шматок», споріднене з *двн. свн. trum*, *drum* «кінець». — СІС² 849; Фасмер IV 112; Kopaliński 995; Dauzat 731; Klein 1659.

трюфель «істівний гриб, *Tuber (Mich.) Fr.*», *трюфелі* мн. «назва шоколадних цукерок, які формою нагадують ці гриби», [*трюфель*] «трюфель» Куз, [*трюфля* Нед, Куз, *трюфля* Куз] «тс.»; — р. *трюфель*, бр. *трюфель*, п. *trufla*, болг. *трюфел*, схв. *трифла*; — запозичення з німецької мови; н. *Tüffel* через фр. *truffe* та іт. *truffa* зводиться до *оск.-умбр. *tūfer*, *лат. tūber* «бульба, трюфель». — СІС² 849; Фасмер IV 112; St. wug. obsuch 778; Kluge—Mitzka 794.

трюхати «бігти або їхати риссю», *трюхати* СУМ, Г, *трюхикати*, *трюхикати*, [*трюхичити* КІМ] «тс.», *трюхик* (присудкове слово), *трюх-трюх* «тс.; [вигук для вираження бігу коня риссю]», *трюх-трюх* «тс.», *трюхі-*

трюхі, *трохі-трохі* Шейк, *трюхі-трюхі* «тс.», [*трюха́*] «кінська мала рись» Бі, [*трюх*] «рись, кінський біг», [*трюхце́м*] «трусьюком», [*трюшки*] «тс.» ЛексПол, [*трюшко́м*] «риссю», [*трюха́чка́*] «нешвидко, дрібним кроком (бігти)», [*трюхі́*] «тс.» Г, Нед, [*трюхо́м*] «риссю», [*трюшко́м*] «тс.», [*ві́трюхати*] «відійти, прийти до пам'яті» Я, [*навтрюхі́*] «бігом» Г, Ж; — р. *трюхати* «трястися», *трюх-трюх* (вигук, який передає їзду риссю), бр. *трюхаць* «бігти, їхати риссю», [*трюхам*] «риссю», [*трюхо́м*, *трюшка́*, *трюшко́м*] «тс.»; — очевидно, афективне утворення, що виникло в східнослов'янській період у зв'язку з дієсловом *trusiti* (< псл. *trōsiti*) на ґрунті його семантичного компонента «трясти» (пор. укр. *трусью́ком* «риссю», р. *трусця́* «рись»). — Shevelov Hist. phonol. 639; Фасмер IV 110, 112; Brückner 577. — Див. ще **трусіти**.

[**тряд**] «хвороба, нездужання» Нед, Пі; — не зовсім ясне; очевидно, запозичення з польської мови; п. *trąd* «червоність обличчя; парша; лепра» пов'язане з п. *trud*, спорідненим з укр. *труд*. — Brückner 575; Zubatý St. a čl. I 2, 121. — Див. ще **труд**¹. — Пор. **труд**², **трудова́тіти**.

трян, *трянóк* — див. **трам**.

[**тряпка**] «ганчірка Нед, О; віхоть для миття посуду Чаб; клопоть; лахміття; нитка, бахрома Нед», [*тра́па*] «ганчірка» Л, [*трапі́ца*] «брудна ганчірка» Корз, [*трапка́ч*] «виплетена або виткана з латок ковдра чи рядно» Л, [*трапкúн*, *тра́пошник*] «тс.» Л, [*трепка́ч*] «рушник з домотканого полотна» Л, [*тре́нци*] «дрантя, клапті» Нед, [*тре́п'ях*] «бахрома», [*тра́пичка*] «ганчірка» тж, [*тра́пошник*] «збирач ганчір'я та іншої утильсировини» Чаб, [*тра́пушник*] «тс.; чоловік, хлопець, який дуже любить наряди» Чаб, [*тра́пушниця́*] «дружина збирача ганчір'я; жінка, дівчина, яка любить наряди», [*тра́пична́*] «ганчірка, клопоть» Нед, [*тра́п'я́*] «ганчір'я, лахміття Нед, Чаб»,

[*тряпчаний*] «виготовлений з ганчір'я» Чаб, [*пóтряпки*] «бахрома» Нед; — р. *тряпка*, бр. [*тра́пка*] «ганчірка», *трапкáč* «великий рушник з бахромою на кінцях; [бахрома, витріпані нитки]», [*трап'е, трап'е́*] «лахміття», др. *тряпъка* «бахрома»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *трипати*, [*стрипки*] «торочки»; в такому разі я замість і (р. е) з'явилося в результаті експресивної назалізації; зіставляється з п. *strzępka* «польовий хвощ», *strzępić* «мочалити», ч. *třapec* «китиця, китичка», *střapec* «тс.», *střepiti* «розмочалювати», слц. *strapec* «бахрома, пучок», нл. *tsumplis se* «розтріпуватися». — Фасмер IV 112—113; Черных II 267—268; Горяев 375; Machek ESJČ 585; Schuster-Sewc 1550; Абаев Пробл. ист. и диал. 12—13; Mikl. EW 325, 361; Pokoynu 1094. — Пор. *страпи*, *тріпати*.

[*трясідупа*] (орн.) «плиска, *Motacilla*» Нед; — запозичення з польської мови; п. [*trzęsidupa, trzęsidupka*] «тс.» утворене з основ *trząść* (*trzęsi*) «трясти» і *dupa* «зад»; мотивація та сама, що і в *трясогызка*. — Strutyński 106. — Див. ще *дупа*, *трясті*.

[*тряска*] (бот.) «хвощ, *Equisetum L.*»; — очевидно, пов'язане з ч. [*třaslice, střaslička, (s)třaslavica, třaslena*], результатами видозміни форми *přeslička* «тс.», похідної від *přeslice* «прядка» (за подібністю стебла хвоща до кужіля, пор. укр. [*прудуха*] «хвощ багровий, *E. heleocharis* (*E. limosum*)», п. [*przaśtka*] «хвощ», болг. діал. м. *преслицца*, схв. *прєслица*, слн. *préslica* «тс.», пов'язані з *прати* < псл. *pręsti*). — Machek Jm. gostl. 28; Симонович 182—183. — Див. ще *прати*. — Пор. *куділка*.

тряскати «ляскати; [шльопати (черевиками)] Шейк», [*тра́скати*] «тс.», [*траскотати*] «ляскотати» Нед, [*траскотіти* Нед, *траскотіти* Нед] «тс.», *тряснути*, [*тра́снути*] «ляснути; ударити» (про грім) О, [*трас*] (вигук для передачі тріску, гуркоту, шуму) Нед, [*трась*] (вигук для вираження звуку

від переламування чогось твердого) Шейк, [*траск*] «звук від удару батога; биття, побої» Нед, *тряскало* «знаряддя, прилад, за допомогою якого утворюється тріск, шум», [*тра́скало*] «тс.; підвішений кусок заліза, який від вітру вдаряє об дерево, видаючи дзенькіт, для відлякування диких свиней О», [*тряскотало*] «тс.» О, *тряскіт*, *тра́скіт*, [*траскій*] «траскаючий» Нед; — п. *trzaskać* «тряскати», ч. *třaskat* «з тріском вибухати», слц. *traskavý* «вибуховий»; — псл. [*traskati*], звуконаслідувальне утворення, паралельне до *třeska-ti* «тріскати»; пов'язання з вл. *třaskać* «тремтяти», нл. *tšeskać* «трясти» (Schuster-Sewc 1542) помилкове. — Пор. *тріск*.

трясовіна СУМ, Нед, [*трасіна*] «трясовина» Л, [*трасовіна* Шейк, *тресія* Ч, *тресечка* О, *тресучка* О, *трясавіна* Г, Нед, *трясавіця* СУМ, Нед, *трясачка* О, *трясіло* О, *трясільце* Ч] «тс.», [*трясіна*] «тс.; водяні рослини Нед», [*трясніна*] «трясовина» Ч, *трясовіння*, [*трясовіця*, *трясун* Ч, *трясучка* Ч, О, *трясавина*] «тс.», *трясовінний*, *трясучий*; — р. *трясіна* «трясовина», бр. [*трасія*], п. *trzęsawica, trzęsawisko*, болг. *тресавище* «тс.», схв. *трєсетїште* «торфове болото», *трєсава* «торф»; — похідне утворення від *трясті(ся)*; назви пояснюються тим, що мокра болотиста земля угинається, трясеться під ногами; пор. *драгва* «трясовина, болото», *драговіна* «тс.», похідні від псл. *dřęgati* «дрижати, трястися». — Черных II 268; Brückner 579. — Див. ще *трясті*. — Пор. *драгва*, *трусівіна*.

[*трясолупки*] (бот.) «грицики звичайні, *Capsella bursa pastoris* Moench.», [*трясилупки*] «тс.» Мак; — очевидно, складне утворення з основ *трясти* і *лупити*; назва може бути зумовлена тим, що сухі плоди рослини — стручечки розкриваються (лускаються), коли рослина трясеться від вітру; пор. слн. *lušćes* «тс.». — Лік. росл. Енци.

дов. 128; Нейштадт 292; Анненков 394.
— Див. ще **лупіти**, **трясті**.

трясті СУМ, Нед, [трасті] «трясти» ЛексПол, [трясть] «тс.» Л, *трястися*, *тряснүти*, *трясонүти*, [трясанійця] «солома з сіном; дрібна солома; холодець» Нед, [трясенійця] «тс.» тж, *трясілка* «трясильна машина», [трясіло] «палиця, якою витресають з клоччя терміття» О, *трясільник*, *тряска*, [трястя] «трясця», *трясүн* «пристрій для транспортування сипких тіл; член релігійної секти», [трясуха] «лихоманка» Нед, [трясучка], *трясця*, [трастья Нед] «тс.», [трісунке] «сливи, що легко струшуються» ВеБ, *трясильний*, *трясучий*, *тряський*, *витрясати*, *витрясатися*, *перетряска*, [потрясті] «помчати (в танці)», [потрясайко] «той, що трясется» Нед, [потрясайло] «тс.» Нед, [пóтряска] «вид танцю», [пóтрясок] «сильце» Нед, [рóзтрясок] «розвал, безладдя» Нед, *тряскі* «(солом'яна) потерть»; — р. *трясті*, бр. *трэці*, др. *трясти*, п. *trząść*, *trzęsie*, ч. *třásti*, *třesu* (*třasu*), слц. *tríast'*, вл. *třasć*, нл. *tšěsc*, болг. *тресá*, схв. *трэ́сти*, слн. *trésti*, стсл. **трасти**; — псл. *tręsti*; — очевидно, результат контамінації іє. *tremo-, представленого в гр. *τρέμω* «тремчу», лат. *tremo* «тс.», лит. *trimti* «тремтіти від холоду», *trėmti* «звалити», тох. А *trām-* «тремтіти», В *tremen* «тремтіння», алб. *trëmp*, *trem* «лякаюся», днн. *thrimman* «стрибати, скакати», та іє. *tresō-, що виступає в дінд. *trásati* «тремтять», ав. *tərəsaiti* «тс.», гр. *τρέω* (< *tresō) «тремчу», аорист *τρέσσαι*; обидві основи походять від іє. *ter-/tr- «тремтіти, битися». — Фасмер IV 113; Черных II 268; КЭСРЯ 453; Brückner 579; Machek ESJČ 656; Skok III 497—498; Trautmann 329; Walde—Hofm. II 701; Pokorny 1070, 1092—1093. — Пор. **тремтіти**, **трусіти**, **тряхнути**².

[**трясілька**] (бот.) «рутниця вузьколиста, *Thalictrum angustifolium* Jacq.; (рутниця блискуча, *Thalictrum lucidum* L. См)»; — похідне утворення від *тряс-*

ті; назва зумовлена тим, що рутниця має пониклі квітки і тонкі нитки тичинок, які тремтять від вітру; легко приходить у рух і все суцвіття; пор. укр. [вітренник] «тс.» См. — Див. ще **трясті**.

трясучка (бот.) «*Briza* L.; [осика, *Populus tremula* L. О]», [тряска] «трясучка середня, *Briza media* L.» Мак, [трасенец, трісеничка, тріскулька, трясунка] «тс.» Мак; — р. *трясунка* «*Briza*», бр. [трасу́нка], ч. *třeslice*, [třaslica, třesivec, třesátka], слц. *traslica*, [trasienska], схв. *трэ́слица*, слн. [tresulja] «тс.»; — похідні утворення від *трясті(ся)*; назви зумовлені тим, що колоски трясучки мають тонкі ніжки, а листки осики — довгі черешки, через що трясується від найменшого повію вітру. — Лік. росл. Енци. дов. 311; Вісюліна—Клоков 98; Нейштадт 112, 186—187; Анненков 70; Machek Jm. rostl. 280; Schuster-Sewc 1543; Симоновић 80. — Див. ще **трясті**. — Пор. **дрожачка**, **трепета**.

[**трясця**] (бот.) «жовтець їдкий, *Ranunculus acris* L. (*R. acer* L.)» См, [трясця-зілля См, *зілля од тряци* Мак] «тс.»; — пов'язане з *трясця* «лихоманка»; виникло, очевидно, в результаті конденсації словосполучення *зілля від тряци*; ця отруйна рослина широко використовується в народній медицині в основному як зовнішній засіб для лікування ран, туберкульозу шкіри, для натирання тіла при простуді, а також у вигляді відвару при малярії. — Лік. росл. Енци. дов. 162; Bańkowski—Kuźpiewski 49. — Див. ще **трясті**. — Пор. **ломатник**, **терпібіда**.

[**трят**] «конвой» (?) Шейк; — неясне; можливо, результат видозміни запозиченого р. *отряд* «загін».

тряхнути¹ «підсихати, тужавіти», [тра́хнути] «тс.» Нед, [тра́хти] «просихати, осідати (про грязюку), густіти» Нед, [тра́хти] «тс.» Нед, [обтра́хати] «обсихати» Ж, [обтра́хати] «тс.» Ж, *підтра́хати* «підсихати», *притра́хати*, *протра́хати*, *протра́хлий*; — неясне.

тряхну́ти² «труснути», [стряхну́-ти] «хитнути» Нед, [стряхну́тися] «здрігнуватися» Нед; — р. *тряхну́ть* «тс.», бр. [трахня] «дрібна солома», п. [trząchnąć] «труснути»; — очевидно, результат контамінації варіантів основ *трясну́ти* і [трухну́ти] «тс.»; можливо, сюди ж належить і похідне утворення [отря́ха] «бешкетник, розбишака, зірвіголова», наведене вище на своєму місці разом з [отря́х] «неохайна, погано одягнена людина». — Див. ще **трусіти**, **трясті**.

тс¹ (вигук, що вживається як заклик до тиші, мовчання), *тсс* «тс.», *тсикнути* КІМ; — р. бр. *тсс*, п. *ts*, *tss*; — очевидно, примітивне комунікативно-звукове утворення; пор. нвн. *pst* «тс.». — Kluge—Mitzka 568. — Пор. **цить**.

тс² (вигук на позначення здивування) Нед, Шейк, [тсе] «тс.» Бі; — слн. *ts* «тс.»; — очевидно, результат фонематизації дифузного афективного звуковиявлення.

Тсоавіахім, *тсоавіахімівка*, *тсоавіахімовець*, *тсоавіахімівець*; — абрєвіатура, утворена на основі словосполучення *Товари́ство сприя́ння оборо́ни, авіа́ції і хімі́ї (хемі́ї)*, назви добровільної громадської організації СРСР (1927—1948); калька р. *Осоавиахим*, утвореного з *Общество содействия оборо́не, авиации и химии*.

[ту] «тут», [туй] «тс. Г; сюди О; негайно. О», [туй-туй] «зараз, ось-ось», [туйка] «тут, сюди» О, ВеБ, [туйки] «тс.» тж, [тука] «тут» ВеЛ, ВеЗа, [тукай] «тс.» тж; — бр. *ту*, п. ч. слц. вл. нл. *tu*, схв. *tū*, слн. *tù* «тс.», стсл. **тоу** «там»; — псл. *tu*, похідне від основи вказівного займенника *тъ* «той» з неясним компонентом *-и*; в українській мові, можливо, запозичення з польської; компоненти *-й-*, *-к-* є залишками давніх вказівних основ (псл. *j-*, *k-*). — Brückner 583; Machek ESJČ 659; Schuster-Sewc 1533; Skok III 433; ESSJ Sl. gr. II 697—701. — Див. ще **той**. — Пор. **тут**¹.

туалет «одяг; наведення порядку у зовнішньому вигляді; столик з дзерка-

лом, біля якого одягаються, зачісуються; убиральня»; — р. бр. *туалет*, п. ч. слц. вл. *toaleta*, болг. *тоалет*, м. *тоалет(а)*, схв. *тоалета*, слн. *toaléta*; — запозичення з французької мови; фр. *toilette*, зменш. від *toile* «полотно», яке походить від лат. *tēla* «тканина», що виникло з **texla*, пов'язаного з *texere* «ткати»; початково означало, очевидно, «маленьке покривало для туалетного столика». — СІС² 849; Черных II 268; Фасмер IV 113; Sł. wyg. obsyuch 762; Holub—Lyer 483; Dauzat 712. — Див. ще **текст**, **текстіль**.

туба «тюбик; вид музичного інструмента»; — р. бр. болг. м. схв. *туба*, п. ч. слц. вл. *tuba*, слн. *túba*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *Túba* «тс.», *Tube* «тюбик» походять від лат. *tuba* «труба», пов'язаного з *tubus* «тс.» невідомого походження. — СІС² 849—850; ССРЛЯ 15, 1091; Kopaliński 1004; Holub—Lyer 493; РЧДБЕ 741; Gr. Fwb. 781; Walde—Hofm. II 712.

туберкульоз, *туберкульозник*, *туберкульозний*; — р. бр. *туберкулёз*, п. вл. *tuberkuloza*, ч. *tuberkulóza*, *tuberkuloza*, слц. слн. *tuberkulóza*, болг. м. схв. *туберкулóза*; — запозичення з німецької мови; нім. *Tuberkulose*, як і фр. *tuberculose*, англ. *tuberculosis*, утворено від лат. *tūberculum* «гулька, здуття», зменш. від *tūber* «пухлина; горб», спорідненого з *tumēre* «пухнути», дісл. *rūfa* «горб», за допомогою суфікса *-os-* (від гр. *-οσις*). — СІС² 850; Черных II 268—269; Kopaliński 1004; Holub—Lyer 493; Gr. Fwb. 781; Dauzat 731; Klein 1661. —

Пор. **протуберанець**, **туберо́за**.

туберо́за (бот.) «багаторічна декоративна рослина *Polyanthes tuberosa* L.»; — р. бр. болг. м. схв. *туберо́за*, п. *tuberoza*, ч. *tuberoza*, *tuberosa*, слц. слн. *tuberoza*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. *Tuberose*, англ. *tuberoze*, фр. *tubéreuse* «тс.» утворено з латинської видової назви цієї рослини *tūberōsa*, букв. «бульбаста» (чол. р. *tūberōsus* «вкритий бугорками, гулями»), похідної від *tūber* «пухлина, гуля». —

СІС² 850; ССРЛЯ 15, 1092; Sł. wug. obcsuch 781; Holub—Lyer 493; РЧДБЕ 742; Gr. Fwb. 782; Dauzat 731; Klein 1661. — Див. ще **туберкульоз**. — Пор. **протуберанець**.

тубілець, [тубілець] «тубілець» Нед, [тубільник ЛексПол, туболець Нед] «тс.», тубілка «туземка», [тубілиця Куз, туболка] «тс.», [туболя] «туземне населення» Пі, тубільний, [тубільний] «тубільний» Нед, [тубольний] «тс.» Нед; — бр. тубылец, [туболець]; — очевидно, запозичення з польської мови; п. tubylec утворено з основ tu «тут» і być «бути». — Shevelov Hist. phonol. 382; Rachhardt 107. — Див. ще **бути¹**, **тут¹**. — Пор. **тузімець**.

тубо́ (виг.) «не можна; не чіпай» (вживається мисливцями як заборона собаці діяти); — р. тубо́ «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. tout beau, букв. «все добре» складається зі слів tout «все, весь», що походить від нар.-лат. *tottus < лат. totus «весь», і beau «добре, добрий» від лат. bellus «милий, приемний, гарний». — КЭСРЯ 454. — Див. ще **белетрист**, **тотальний**.

[**тувальня**] «рушник; хустка, хусточка Нед», [товальня] «тс.» Нед; — запозичення з польської мови; п. tuwalnia «вид рушника; хустка» походить від іт. tovaglia «обрус, серветка», яке через нар.-лат. *tobalia зводиться до франк. *thwahlja «рушник», спорідненого з днн. twahila «тс.», гот. ꝛwahan «купати», дісл. ꝛvā, дангл. ðwēan «тс.». — Sł. wug. obcsuch 784; Mestica 1931; Klein 1634.

туві́нці (народність тюркської мовної групи), **туві́нець**, **туві́нка**, **туві́нський**; — р. туві́нцы, бр. туві́нцы, ч. Tuvinci; — запозичення з тувинської мови, в якій **тыва** (**тывалар**, **тыва**, **тыба**) «тувінець» буквально означає «гірська людина». — Фасмер IV 113; Вайнштейн Этнонимы 218—222; Сат Яз. нар. СССР II 387; Мельхеев 84.

туга́¹ «горе, журба, сум, скорбота» СУМ Ж, **туго́нька**, [туго́та] «туга» О, [тужа́ночка] «журба», **тужба́** «ту-

жіння», **ту́женька**, **тужільниця** (заст.) «у народному похоронному обряді — жінка, що голосить над покійником», **тужлі́вий**, **ту́жний**, **тужі́ти**, [тужі́ть] «вити» (про вовка, собаку) Л, [обтужі́ти] «оплакати з примовляннями», **приту́га** «скрутне становище, горе, біда; великий сум, скорбота, [туга по батьківщині Нед; пригода Нед]», **притужі́ти** «надмірною тугою накликати на себе нещастя або викликати появу небіжчика», [стуга́] «горе, смуток» Нед, [стужа́ти] «турбувати, мучити» Нед, [застужа́ти] «завдавати клопоту, примушувати»; — р. ту́га «сум, скорбота», бр. туга́ «тс.», др. туга «гноблення; мука; сум, біда», п. teġa «туга», [tuha] (з укр.), ч. touha, слц. túha «тс.», вл. tuha «духота, спека; пригніченість», нл. tuġa «тс.; горе, страждання», болг. тѡга́ «журба, сум», м. тага «горе, страждання, сум; біль», схв. ту́га «скорбота, біда», слн. то́га «лінощі; журба, сум», стсл. тѡга «важке становище»; — псл. toġa «сила, міцність; в'ялість, інертність, лінощі; стійкість, витривалість, жорсткість», пов'язане з toġъ «тугий, міцний»; — споріднене з лит. tingùs «лінивий», tingėti «лінуватися», дісл. þungr «важкий, твердий», тох. A tañk- «перешкоджати», тох. B tañk- «тс.». — Фасмер IV 113—114, 115; Brückner 567, 570; Machek ESJČ 648; Holub—Lyer 485; Schuster-Sewc 1554—1555; Младенов 646; Skok III 452—453; Mikl. EW 350; Trautmann 318; Fraenkel 1098; Pokorný 1067. — Див. ще **ту́гий**. — Пор. **тягті**.

[туга́²] «райдуга, веселка»; — очевидно, результат видозміни назви **дуга́** «тс.», можливо, зближеної з ту́га «сум» як антонімічною заміною назви, до якої зводиться **веселка**. — Німчук 164.

[**туга́й**] «солончакова рівнина» Чаб, **туга́й** «густі зарості на берегах річок і озер в пустелях і напівпустелях Середньої Азії»; — р. бр. туга́й «заплавний ліс річкових долин пустельної і напівпустельної зони»; — запозичення з тюркських мов; тат. тугай «лука, закрут,

сінокісні луки, заплава», кирг. *тугай* «зарості чагарнику, змішаного з очеретом по заплавах річок, озер, на болотяних місцях», чаг. тат. [*toḡai*] «лука, низина, покрита лісом», чаг. уйг. *tokaj* «ліс у низинах звивистої річки» виводяться від монг. *toḡai* «лікоть; закрут ріки, річкова лука». — Шипова 328; Räsänen Versuch 485.

ту́гий «дуже натягнений; щільно наповнений, надутий; [високий, повний, огрядний (про людину); великий та товстий (про дерево) О; міцний, суворий; впертий; сильний, витривалий Нед; повільний, терплячий Нед]», *туге́нький*, *туге́сенський*, [*тугісінький*] Г, *тугіший*, *тугува́тий*, [*ту́гший*] «тугіший», *тужа́вий*, [*ту́га*] «напруга, напруженість, натяжка, енергія» Нед, [*ту́гати*] «тужавіти» О, *тугішати*, [*ту́гнути*] «наливатися; тужавіти (про колос)» О, [*ту́гшати*] «тугішати; тужавіти», *тужа́віти*, *ту́житися*, [*ту́жити*] «тужавіти» О, [*впотужніти*] «зміцнити; додати сили» Ж, *затужа́вний*, *нату́жений*, *нату́жний*, *нату́га* «фізичне напруження; [напруга, зусилля]», [*на-тугом*] «напружено, натягнуто» Ж, [*на-ту́гою*] «із зусиллям», [*натузі*] «напружено» Ж, [*натужа́ти*] «гнати коня понад його сили», [*нату́жжйтися*] «натужитися» Ж, *нату́жити*, *нату́жувати* «напружувати; [натягати]», *надпоту́жний*, [*оту́га*] «напруга, напруженість» Ж, *обнату́жити*, *поту́жний*, *поту́га* «зусилля; міць; (заст.) військо; [підтримка, утіха; біда, нещастя; влада; воля, потурання О]», [*поту́жене*] «зміцнення, посилення» Нед, [*поту́жник*] «союзник, помічник Г; володар Нед», *поту́жність*, *поту́гува́ти* «мучитися від потуг (під час родів); [напружуватися; переносити надзвичайні страждання Нед]», [*поту́жити*] «зміцнити» Нед, *поту́жніти* «ставати потужним, потужнішим», [*приту́жний*] «дуже важкий, обтяжливий», [*приту́жина*] «жердина по краю соломяного даху, що притискає соломі», [*притю́жина*] «тс.», [*притю́жити*] «зміцнити жердинами соло-

м'яний дах або віз зі снопами», [*притю́жити*] «тс.», *стужа́вний*, [*сту́га*] «плетена коробка з лози, обмазана глиною; коробка з лубу Нед», [*сту́га*] (присл.) «туго; тугіше» СУМ, Нед, [*стуге́нька*] «тс.», [*стужа́вити*] «стужавіти», [*сту́гнути*] «затвердіти» Нед, [*стужіти*] «стужавіти» ЛексПол, [*споту́жене*] «зміцнення» Нед, [*суту́гува-тий*] «жорсткий, тугуватий», *суту́жний*, *суту́жно* «важко», [*сутя́жно*] «тс.», *суту́га* «турбота; труднощі; [гнітюча бідність Нед; мотузка з лози Нед]», *суту́ж* «утруднення, скрутне становище», [*употу́жйтися*] «зміцнитися» Нед, *употу́жнити*; — р. *туго́й*, бр. *тугі́*, п. *tegi* «твердий; міцний; мужній; вправний; тугий, густий», ч. *tuhý* «жорсткий; твердий; жорстокий; впертий, завзятий», слц. *tuhý* «твердий, міцний», вл. *tuhí* «жорсткий, твердий; впертий», слн. *tóg* «тугий, жорсткий, міцний», стсл. **тжгъ, тжгы** «твердий, міцний, нестримний»; — псл. *toḡъ(jь)* «сильний, міцний, упертий», пов'язане чергуванням голосних з **teḡti* «тягти», *toḡa* «туга»; — споріднене з лит. *stangùs (stángus)* «тугий; впертий», *tingùs* «лінивий», *stinkti* «тужавіти, скипатися (про молоко, кров)», дісл. *runḡ* «важкий, твердий», ос. *áityндзын* «протягувати», вірм. *t'andzəg* «густий», ав. *ḡang-* «тягти; натягати (лук)». — Фасмер IV 114; Черных II 269; Brückner 570; Machek ESJČ 659; Schuster-Sewc 1154—1155; Fraenkel 1098; Pokorný 1067. — Пор. **ту́га¹**, **тягті**.

[**ту́гівка**] (бот.) «поросинець плямистий, *Hypochaeris maculata* L. (*Achyrophorus maculatus* Scop.)» Мак, [*туго́вка*] «тс.»; — р. [*туговка*] «тс.»; — очевидно, похідне утворення від *ту́гий*; назва може бути зумовлена тим, що ця рослина використовувалась для ущільнення пазів між окремими дерев'яними деталями будівлі, про що свідчать р. [*па́зник, пазная трава*] «тс.». — Анненков 6. — Див. ще **ту́гий**.

[**тугоніти**] «ударяти, стукати; здійсмати гуркіт» Нед; — бр. [*тугоне́ць*]

«тупотіти, гуркати», [ту́гнуць] «тупнути, стукнути, заgrimіти»; — афективне звуконаслідувальне утворення, можливо, результат фонетичної видозміни форми *стугоніти* (пор.).

туди́, [тад] «туди» Нед, [тади́, тади́вай, туд Нед] «тс.», [тудá] «тс. Нед, ВеБ, О; там О», [тудáй] «туди» Нед, [ту́дайка ВеБ, тудий ВеЗа, тудийка, тудіма Нед, тудійка Шейк, тудіка] «тс.», тудо́ю, [студ] «звідти, звідси» ВеЗа, [студова] «звідти» Л; — р. тудá, [туды́], бр. туды́, [туд, тудá, тудо́ю, тудо́ю], др. тудá «туди», туду, туды «тс.», тудѣ «там», п. tędy «цією дорогою», ч. tudy «сюди», вл. tudy «тут», нл. tud, tudy, tuder «тс.», болг. [тѣдѣ] «десь тут», тѣдѣва «тс.», схв. тѣд «туди; тут; сюдою», тѣдā(р) «тс.», слн. tód «сюдою; тут», заст. tódi «тс.», стсл. тѣдоу «туди; там»; — псл. tōdy «туди», tōda, tōdē, tōdu «тс.», не зовсім ясне складне утворення з кореня вказівного займенника ть «той» і суфіксального елемента -ǫd-, який зіставляється з лат. inde «звідки», inde «звідти», або варіантів підсилювальної частки займенникового характеру -da, -du, -du, приєднаних до основи tō-; викликає сумнів зіставлення з прус. (i)stw-endau «звідси». — Німчук ІУМ Морфологія 344; Фасмер IV 114; Brückner 570; Schuster-Sewc 1553—1554; ESSJ Sl. gr. II 694—696. — Див. ще той. — Пор. куді́, ту.

[туж] «слідом; ось-ось», туж-туж заст. «ось-ось, скоро, дуже швидко; тільки що»; — запозичення з польської мови; п. tuż «зараз; у безпосередній близькості; ось-ось; тільки що», можливо, є результатом видозміни форми tudzież «зараз, негайно; поруч», що, як і ч. tudíž (ст. tudiež), є складним утворенням з *tu-dě-ž. — Brückner 583; Machek ESJČ 659; ESSJ Sl. gr. II 701—702. — Див. ще де¹, же¹, той, ту.

тужу́ — див. тучу.

тужурка «куртка; формений верхній одяг», [тужурок] «короткий хутряний одяг Нед, Пі; шкірянка, бараняча

куртка Шейк»; — бр. болг. тужурка; — запозичення з російської і, можливо, польської мов; р. тужурка «домашня або формена куртка», як і п. tużurek «довгий чорний піджак для візитів, вид сюртука», утворено на основі фр. tousjours «завжди, постійно», що виникло в результаті стягнення слів tout «весь, кожний» і jour «день», букв. «кожний день». — Черных II 269; Фасмер IV 115; Brückner 586; Kopaliński 1008; РЧДБЕ 643. — Див. ще журна́л, тота́льний, тубо́.

туз, [тузя́ка], [ту́зик, тузиня́] Нед; — р. бр. болг. (з р.) туз, п. tuz, ч. tous, слц. túz, вл. нл. tus; — очевидно, через посередництво польської мови запозичено з середньовісньонімецької; свн. tūs, dūs (нвн. Daus) «туз» походять від фр. ст. daus (фр. deux «два»), джерелом якого є нар.-лат. duōs «два, двійка», споріднене з українським «два»; припускається, що початково в картах розрізнялися двоочковий туз (звідки і назва) і одноочковий (так званий ас); пізніше це розрізнення зникло. — Черных II 269—270; Фасмер IV 115; Brückner 585; Sł. wyg. obcych 784; Schuster-Sewc 1561; Kluge—Mitzka 123.

ту́зати «штовхати, бити» СУМ, Нед, ту́затися «битися, штовхатися; [визитися, боротися, сперечатися]», [тузі́ти] «тс.», [тузі́тися] «сперечатися, сваритися; лізти в бійку», [тузува́ти] «термосити», тусáти «штовхати, товкти», [тасинúти] «стусонути» ЛексПол, [туз] «удар, поштовх» Нед, [тузі́ло] «охочий до бійки» Нед, тусáн «стусан», стúсати, стúсnúти, стусо́нути, стусува́ти, [стус] «штовхан» Пі, [стусáк] «тс.» Нед, стусáн, стусани́на, стúсень; — р. тузі́ть «бити кулаками», бр. ту́заць «смикати, термосити, шарпати», п. tuzać «бити, шарпати», tuzować «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, похідне від туз (пор. [тузі́ти] «бити козирем, ходити з козиря»); зіставляється також з лит. tūzgėnti «стукати», tūzgėti «глухо хлопати», дінд. tōhati «б'є», tuñjati «тс.», нвн. Stock «пал-

ка». — Фасмер IV 185; Brückner 585; Преобр. Вып. последний 14.

туземець «тубілець», *тузёмка*, *тузёмний*; — р. *туземец*, др. *тъземьць*, *тоземьць* (також у значенні «іноземець»), р.-цсл. *сеземьць*, п. *tuziemiec*, ч. *tuzemes*, цсл. *түземьць*; — складне утворення з основ *ту-*, що виступає в *той*, *тут*, і *зем-*, наявної в *земля*. — Фасмер IV 115; Преобр. Вып. последний 14. — Див. ще *земля*, *той*, *тут*¹. — Пор. *тубілець*.

[тузик] «пакет, пачка» ВеБ; — неясне; можливо, пов'язане з *түзінь*, *түзин* «дюжина».

[тузинок] «найдешевше сукно» Пі, Шейк; — запозичення з польської мови; п. [tuzipek] «вид сукна середнього гатунку», [tuzupек] «тс.» вважається похідним від *tuzin* «дюжина». — Brückner 585. — Див. ще *түзінь*.

түзінь заст. «дюжина», [түзин, түзин] «тс.» Нед; — р. ст. *тужина*, бр. *түзин*; — запозичення з польської мови; п. *tuzin* «тс.» через посередництво ч. *tucet* (ст. *tucen*, *tusen*) походить від нвн. *Dutzend* «тс.», що зводиться до фр. *douzaine*, похідного від *douze* «двадцять», джерелом якого є лат. *duodecim* «тс.». — Фасмер IV 115; Brückner 585; Machek ESJC 659. — Див. ще *дюжина*.

тузлук «розчин солі для соління риби, м'яса та ін.; ропа СУМ, Г; солоняшка як приправа до деяких страв; [варене овече м'ясо Чаб]; (заст.) луг для зоління білизни», [туслук] «тузлук»; — р. *тузлук* «розсіл (для соління риби і особливо ікри)», схв. *tuzluk* «посуд на сіль»; — запозичення з тюркських мов; тур. *tuzluk* «сільниця», тат. *туздук* «солоний навар до м'яса» є похідним від тюрк. *tuz* «сіль». — Фасмер IV 116; Аракин Тюркизмы 135—136; Шипова 329—330; Skok III 529—530; Mikl. TEI II 180; Räsänen Versuch 502.

[туй¹] «тут; ось, ось-ось», [туй-туй] «зараз, ось-ось», [туйка] «тут ВеБ, ВеУг; ось тут; сюди; негайно О», [туйки]

«тс.» О, ВеУг; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *tuj* «ось-ось, мало не», *tuj-tuj* «тс.», як і болг. [туй] «тут», схв. [туй] «тс.», складається з основ *tu-* «тут» і *j-* займенникового походження. — Brückner 583; ESSJ Sl. gr. II 697—698. — Див. ще *ту*.

[туй²] (виг.) «тю (крик на звіра; вигук, яким нацьковують собак)», [туй-туй] «тс.» Нед, [туйкати] «кричати на вовка або собак туй», [туйкання] «крик туй-туй»; — бр. [туй] «тримай його» ЛексПол, [туй-га] (викрик, яким відганяють вовків); — не зовсім ясне; можливо, афективне складне утворення, що виникло на основі словосполучення *ату його*, вживаного для цькування звіра; може бути пов'язане і з *тю*, [тюй] «тс.». — Пор. *ату*, *тю*¹.

тук¹ «жир, сало; перегній; мінеральні добрива; [родючість, достаток; жир зі смаженого сала; бараняче сало, лій Л]», [тик, ток] «жир зі смаженого сала; лій» Л, [туков'ять] «гладка опасиста людина» О, [тучняк] «мінеральні добрива» Нед, [туковитий] «жирний» Нед, *тучний* СУМ, Нед, *тучити* «робити гладким, відгодовувати СУМ, Нед; [плекати, пестити О]», *тучитися* «робитися гладким, жирним»; — р. *тук* «жир», бр. *тук* «розтоплений жир», др. *тукъ* «жир, сало», п. ч. слц. вл. нл. *tuk*, болг. м. *тук*, схв. [тук, тук] «тс.», слн. [туца] «жир», стсл. *тоучнь* «гладкий, жирний»; — псл. *тукъ* «жир», похідне від *tyti* «гладшати, набухати»; — споріднене з лит. *taukas* «шматок сала; живіт», лтс. *tauks* «жирний, вгодований», прус. *taukis* «сало», дісл. *рјо* «стегно», дангл. *деоh* «тс.», двн. *диоh* «жир»; іє. *tū(k)-/teuk(k)- «пухнути». — Фасмер IV 116; Brückner 683; Machek ESJC 660; Schuster-Sewc 1556; Skok III 474—475; Mikl. EW 367; Trautmann 311; Karulis II 378; Mühl.—Endz. IV 137; Persson 554; Pokorny 1080—1081. — Див. ще *тіти*. — Пор. *тил*.

тук² (вигук для передачі коротких стуків), *тук-тук*, *туки-туки* КІМ «тс.», *тукати* «стукати», *тукнути*, [тук-

не] «удар голови об голову» Нед; — р. тук-тук, тукать, бр. тўкаць; — звуконаслідувальне утворення; пор. р. тїкать «цокати (про годинник)», нім. ticken «тс.». — Фасмер IV 116; Преобр. Вып. последний 15; Machek ESJČ 660; Kořínek 270. — Пор. стук, тїкати.

[ту́кан¹] (орн.) «дятел» Мо; — похідне утворення від звуконаслідувального дієслова тукати «стукати»; назва пояснюється тим, що дятел харчується переважно личинками комах, яких добуває з-під кори хворих дерев, стукаючи дзьобом по гілках і стовбурах. — Див. ще тук².

тука́н² (орн.) «перцьоїд, птах ряду дятлоподібних, Rhampastes toco»; — р. бр. тукан, п. ч. слц. tukan «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; англ. toucan, фр. toucan, ісп. tucán, порт. tucano беруть початок в індіанських мовах Бразилії (мова тупі), в яких відповідна назва має звуконаслідувальне походження (крик птаха передається як tocano, tocáno). — Kopaliński 1005; Holub—Lyer 493; Ivanová-Salingová—Maníková 901.

[тул¹] «сагайдак» Бі, заст. тўла, тўло КІМ «тс.», тўльник (заст.) «майстер, що виготовляв сагайдаки; той, хто носить сагайдаки і стріли Бі», [тульницьна] «дочка тульника» Бі, [тульниченко] «син тульника» Бі, [тульничество] «мистецтво виготовлення сагайдаків і стріл» Бі, [тульничка] «дружина тульника» Бі; — р. тул «сагайдак», [тўло], др. туль, п. заст. tuł, ч. toul, toulec, ст. túlec, болг. тул, схв. тўл, слн. túl, стсл. тоуль «тс.»; — псл. tuł «тс.»; — споріднене з дінд. tūṇaḥ чол. р. «сагайдак для стріл» (< *tūṇaḥ), tūni жін. р., tūniḥaḥ «тс.», далі, можливо, з гр. σωλήν «трубка», двн. dola «труба; стічний канал»; іє. *tuō[u]-/tuəu-/tū-l- «труба» (?). — Фасмер IV 117; Brückner 584; Machek ESJČ 648; Младенов 186, 542, 642; Skok III 520—521; Mikl. EW 365; Uhlenbeck 115; Falk—Torp 117, 1452; Bartholomae IF 3, 186; Pokorny 1102. — Пор. тулі́ти.

[тул²] «вид головного убору, шапка, картуз» Нед, тулія «верхня частина капелюха, шапки» (з рос.); — р. тўля, схв. тўлак, тўлац «тс.»; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з тулі́ти або з свн. tülle «трубка», нвн. Tülle, двн. tullī «тс.». — Фасмер IV 119. — Пор. тулі́й².

[тула́н] (бот.) «кермек, Statices tatarica L. (Limonium Mill.)» Мак, Нед; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з тулі́ти і зумовлене використанням кермеку в народній медицині як кровоспинного засобу (тобто такої рослини, що «стулює» рани). — Нейштадт 440—441; Лік. росл. Енци. дов. 200, 201; Анненков 342; Симонович 451.

[тулді́кати] «кричати» (про індиків) Л; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з імітацією звуків, які видають птахи; пор. [куглі́кати, кулді́кати, клóкати, кулю́кати, клу́кати] «тс.» тж.

тулі́ти, тулі́тися, [тўлькати] «тулити, обнімати» О, [туле́ник] «різновид книша», [безпритўла] «безпритульник» Я, безпритўльник, безпритўльний, [втулі́ти] «всунути» Ж, втўлка, втўлчастий, відтулі́ти, відтўлина «отвір, діра», затулі́ти, затўла «предмет, яким що-небудь затуляють, закривають; [заслінка Ме; відлога у верхньому одязі; каптур, капюшон; захист, прикриття]», [зату́лка] «заслінка коло печі», затўлка (зоол.) «рід червоногих молюсків, які мають раковину з кришечкою, що зовсім затуляє устя», [затўлок] «оздоблення кожуха по борту смушком», [затўльщина] «мито з котла на винокурні», [непритўльний] «якого не можна притулити», [нестўла] «невміла людина, ні до чого не здатна», [обтулі́ти] «щільно обкутати», [обтўла] «огорожа» Пі, притулі́ти, притўл «(техн.) з'єднання дерев'яних брусків торцями; [притулок]», притўла «прибудова; [сарай під одним дахом з хатою; пічна ніша Нед; заслінка Ме]», [притўли́сько] «притулок», притўлок «місце, де можна перебути якийсь час; пра-

во на проживання іноземним громадянам; [затишне місце; помешкання та утримання О; пристанище]», [притуло́-виско] «пристанище» Нед, розтулі́-ти(ся), [студі́тися] «сховатися» О, [студ] «матня», студе́ник «пиріг без начинки», студе́нь «тс.; [оберемок Нед]», [студі́нь] «нерішучий, несміливий» Ба, студка́, студча́стий, уприту́л; — р. [тулі́ть] «ховати, приховувати, закривати», бр. тулі́ць «приховувати», тулі́ця «приятно ставитися; тулитися, линути», п. tulić «заспокоювати», zatulić «закрити», ч. tuliti se «тулитися, притискатися», слц. túlit' sa «тс.», вл. tuleć «притискати; гнути», tulić «тс.», нл. tuliś «гнути; ховати», болг. ту́ля «ховати; прикривати; затикати», м. тули «тс.», схв. ту́лити «гасити; тупити», слн. túliti se «стискати, притискати», prítúliti se «пригнутися», р.-цсл. зату́лити «ховати»; — псл. tuliti «притискати, тулити, всовувати, ховати; приборкувати; заспокоювати»; — єдиної етимології не має; найбільш вірогідним є виведення від तुль «сагайдак» (з початковим значенням «притулок, вмістилище»), зіставлюваного з гр. σωλήν (гр. σ-з початкового τυ-) «канава, жолоб», дінд. túṇaḥ «сагайдак», túṇavaḥ «флейта»; пов'язувалося також з вірм. t'oyl «дозвіл; м'який» (Meillet Études 420), далі з лит. túpoti «залишатися в тому самому стані; сидіти навпочіпки», лтс. taĩṇāt «кутати» (Mühl.—Endz. IV 138); мало переконливе пов'язання (Schuster-Sewc 1557) з вл. studŭ «прохолодний, теплуватий, холодний», stud-puć «охолоджувати; ставати холодним». — Фасмер—Трубачев IV 117—118; Черных II 270; Преобр. Вып. последний 15—16; Jakobson IJSLP 1/2, 1959, 273; Brückner 584; Machek ESJČ 660; Holub—Kop. 388; Младенов 642; Skok III 520—521; Куркина Этимология 1982, 22—23; Рокоту 1102. — Див. ще тул¹. — Пор. тулі́й², ту́луб.

ту́лій¹ (хімічний елемент, метал); — р. болг. ту́лий, бр. ту́лій, п. tul, ч. thulium, слц. tulium, схв. тулі́јум, слн.

tulij; — адаптована наукова назва нлат. thulium, утворена на основі лат. Thule (гр. Θούλη) «напівлегендарна країна, що в давнину вважалася північним краєм землі; Скандинавія». — СІС² 850; Волков 74; Фигуровский 129; Sł. wug. ob-cych 782; Holub—Lyer 482; Ivanová-Šalingová—Maníková 901.

[тулі́й²] «молоде перо птахів, ще з кров'ю» Нед, [туля́к] «тс.» Нед, [тулі́йка] «нижня частина рогу від основи його», [тулі́йки] мн. «дрібне пір'я в курей, яке не можна вискубати» О, [тулі́я] «металева трубка, в яку вставляється дерев'яна ручка (у лопаті, багрі та ін.)»; — р. ту́лка «втулка; трубка, яка вставляється в щось», п. tuleja «трубка», tulejka, [tulja] «лійка; сагайдак», [tulejek] «тс.», [tulej] «залізна оправа люшні при колесі», [tuleja, tulija, tulijka] «тс.», ч. [tulejka] «трубка», [tulajka), tul'aj(ka)], ст. tulej «тс.», слц. tul'ajka «трубка; втулка; залізна частина списа», вл. tulawa «сопілка з вербової кори», нл. tulta «втулка, насадка, трубка», схв. ту́лайка «трубочка», ту́лајуца «тонка трубочка; дудка», слн. tuljáva «коротка трубка; шпультка; круглий отвір; трубка для насадки на палку; [основа пташиного пера]»; — не зовсім ясно; можливо, псл. [tulēja] «трубка», пов'язане з псл. तुль «сагайдак», tuliti «гнути, притискати»; може бути зіставлене також з снн. tulle «трубка», свн. túlle, днн. tullі «трубка, особливо стріли або списа», нвв. Tülle «носик (чайника); трубка (підсвічника); втулка, насадка», при цьому припускається як можливість походження їх зі слов'янського джерела (Machek ESJČ 648), так і навпаки, зведення до них слов'янських слів (Schuster-Sewc 1557). — Везн 71; Brückner 584; Skok III 520—521. — Див. ще тул¹, тулі́ти.

тулі́я — див. тул².

[туло́ватися] «цілуватися (?), любитися (?»); — очевидно, результат контакції слів тулі́тися і цілу́ватися. — Див. ще тулі́ти, цілу́вати.

туло́вище — див. ту́луб.

[тулпán] «хустка» KIM; — запозичення з румунської мови; рум. *tułpán* «муслін; хустина з мусліну» виводиться від нгр. *τουλπάκι* «тонка тканина; косинка», що зводиться до перс. *dulbānd* «тканина з кропиви». — СДЕЛІМ 438; DLRM 886. — Пор. тюльпán, тюрбán.

тулуб «тіло людини або тварини; [кожух Нед], [ту́лоб] «тулуб» Пі, [то́луб, то́луп Пі, туло́вище Нед] «тс.», [тулу́бах] (жарт.) «пиріг, з якого вико-лупана начинка» Корз, тулубе́ць «зменш. до ту́луб; [зовнішня оболонка]», [то-лубе́ць] «тс.», [ту́лубок] «зменш. до ту-луб» Нед, [тулуба́стий] «як мішок, без талії (про кожух, свитку)», [тулу-б'я́стий] «тс.» Куз; — р. ту́ловище «тулуб», [ту́ло, ту́лово], бр. ту́лава, ту́лау, [ту́лува, ту́лобішчэ] «тс.», [ту́лоб, ту́луб, то́луб] «тс.; великий дов-гий кожух; основа виробу (постола, яте-ра)», п. *tułów*, болг. туло́вище (з рос.); — єдиної етимології не має; існує дум-ка (Mikl. EW 365) про тюркське похо-дження цих слів, які зіставляються з чаг. *тулб* «шкіряний мішок», спорідне-ним з тат. каз. алт. телеут. *тулуп* «шкіряний мішок без шва з однієї шку-ри»; припускається також можливість генетичного зв'язку з *тул*, ту́лити че-рез псл. *tuł-* (<**touł-*) або контамінації запозиченого з тюркських мов слова з *тул*. — Фасмер IV 118; Черных II 270; Преобр. Вып. последний 15; Brückner 584; Куркина Этимология 1982, 22—23. — Пор. тул¹, ту́лити, тулу́п.

[тулубе́те] «теревити» (про квасолу, мак, горох) Корз; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації основ ту́луб, [тулубе́ць] «зовнішня оболон-ка», [тулу́бах] «пиріг, з якого вико-лупана начинка» і теребі́ти.

тулу́к¹ «шкіра кози, знята цілою і використовувана як мішок», тулу́н «тс.»; — р. [тулу́к] «шкіряний мішок, наповнений повітрям, який використо-вується при переправі через річку; бур-дюк, міх», [тулу́н] «шкіряний бурдюк», болг. тулу́м, схв. ту́лум «тс.»; — за-позичення з тюркських мов; тур. *tuluk*

«бурдюк», аз. *тулук*, тур. *tulum*, аз. узб. туркм. *тулум* «тс.» виводяться від монг. *tulum* «тс.». — Фасмер IV 118; Преобр. Вып. последний 16; Горяев 380; Шипова 332, 333; Дмитриев 547; Mikl. EW 365; Lokotsch 164.

тулу́к² «ведмежа, вовчєня; молода тварина», [тулу́ча] «тс.»; — неясне; можливо, спільного походження з ту-лу́к «шкіра кози» або з уг. *tulok* «моло-дий віл».

тулумáнити(ся) — див. тлу́міти.

тулумба́с «старовинний ударний му-зичний інструмент», [таламба́с, талим-баси Пі, талимба́ж Нед, телемба́с Нед, толомба́с Куз, туломба́с Пі] «тс.»; — р. тулумба́с «великий турецький барабан», ст. тулунба́с, тулун-баз, бр. тулумба́с, п. *tołumbas*, [tułum-bas] «тс.», слц. *tulumbas* «барабан у да-внину»; — запозичення з турецької мо-ви; тур. *tulumbaz* «барабанщик» скла-дається з тур. *tulum* «литавра, волин-ка» і перс. *bāz* «той, хто грає». — Фас-мер IV 118; Преобр. Вып. последний 15; Шипова 332—333; Дмитриев 566; Радлов III 1472.

тулу́п «кожух; [козяча шкіра, знята цілою і використовувана як мішок Нед]»; — р. тулу́п «кожух», бр. [ту-лу́п, ту́лап] «тс.», [тулу́пам] (присл.) «цілком», п. *tułup* «кожух» (з рос.); — очевидно, запозичення з тюркських мов; зіставляється з кирг. *тулуп* «мішок із шкіри двомісячного ягняти», крим.-тат. *тулуп* «мішок; кисет», кирг. *тулуп* «шкіра ягняти, знята цілком», каз. *тулып* «опудало; шкіра теляти, набита сіном, яку ставлять перед коровою, ко-ли її доять (замість подохлого теля-ти)». — Фасмер IV 118—119; Черных II 270; Преобр. Вып. последний 16; Шипова 333; Дмитриев 547; Brückner 574; Mikl. TEI Nachtr. I 58; Lokotsch 164. — Пор. ту́луб, тулу́к¹.

[туль-туль] (вигук, яким кличуть ін-диків) О, [тюль-тюль Мо, тунь-тунь Чаб] «тс.»; — звуконаслідувальні утво-рення, можливо, спроба імітації звуків, які видають птахи (пор. [тулді́каты]

«кричати» (про індиків) Л); можуть бути пов'язані з вигуками для скликання курей *тю-тю*, *тю-тю-тю*, [*ту-ту-ту*] (Чернігівщина).

туляремія (гостра інфекційна хвороба), *туляремійний*; — р. *туляремія*, бр. *тулярэмія*, п. *tularemia*, ч. *tularémie*, слц. *tularemia*, болг. *туларемия*, схв. *туларемија*, слн. *tularemija*; — результат адаптації наукового медичного терміна нлат. *tulagaemia*, утвореного з *Tulage* — назви місцевості в Каліфорнії, де вперше була відкрита ця хвороба, і суфікса *-aemia* від гр. αἷμα «кров». — СІС² 850; Kopaliński 1005; Holub—Lyer 493.

тулятися «тинятися, блукати; поневірятися» СУМ, Нед, [*туляч*] «блукач» Нед; — бр. *туляцца* «тинятися; ховатися, ухилятися», [*туляка*] «блукач»; — очевидно, запозичення із західнослов'янських мов; п. *tułać się* «тинятися», *tułak* «людина без притулку; волоцюга», *tułacz* «тс.», ч. *toulati se*, *tulák*, слц. *túlat' sa*, *tulák* пояснюються як похідні від псл. *tuliti (se)* «тулити(ся)» (Brückner 584); менш переконливе пояснення (Machek ESJČ 648) як результату фонетичної видозміни псл. **lutati*, нібито спорідненого з гр. αλύω «блукую». — Див. ще *тул'*, *туліти*.

тума «людина, у якої один із батьків турок або татарин, а другий — українець; [метис, гібрид, помісь Нед]; темна хмара; похмура людина; [одурманення, обман Нед; оціпеніння, привид Шейк; спокусник Нед; тварина змішаної породи]», [*тум*] «домашня тварина поліпшеної породи» Бі, [*тума́к*] «помісь зайця сірого (русака) і зайця біляка; фарбоване хутро зайця; куниця лісова, *Martes martes* L. Нед; висохле, почорніле яйце Л», [*підтумок*] «помісь», *стума* «напівморок», [*застум*] «затишне, відлюдне місце», [*простумки*] «перехід тіней» Пі; — р. [*тума́*] «метис, напівросіянин, напівтатарин», [*тума́к*] «метис; підфарбований заєць; сибірський тхір; недоумкуватий», бр. [*тума́к*] «куниця; тупа, неосвічена, нерозвинена

людина», п. *tumak* «куниця» (з рос.), *tumaki* мн. «хутро з куниці»; — певної етимології не має; припускається можливість іншомовного (тюркського) походження (пор. тат. *тума* «приплід, нащадок», уйг. чаг. тат. *тумак* «зимова шапка, малахай», узб. *тумок* «тс.»); можливе припущення про збіг у цих словах семантики слів різного походження (пор. *туман*, нвн. *Dumme* «дурень»). — Фасмер IV 119; Преобр. Вып. последний 16—17; Добродомов Этимология 1970, 115; Шипова 333—334; Brückner 584.

[**тума́к¹**] «стусан, штовхан» Нед; — р. *тума́к* «тс.»; — неясне; зіставлення з лит. *stūmti* «штовхати» (Потебня РФВ 4, 213; Горяев 380) сумнівне; можливо, пов'язане з *товкма́чити* «бити, колотити». — Фасмер IV 119.

[**тума́к²**] «хутряна шапка»; — запозичення з російської мови; р. [*тума́к*] «малахай, шапка-вушанка» може бути виведене від каз. *тумак* (*тымак*) «тс.». — Добродомов Этимология 1970, 115; Шипова 333—334.

туман¹ «імла; дурень СУМ, Нед; [весняна хоровадна гра; сорт темношкірих кавунів]», [*туманіско*] «дурень» Нед, [*туманіще*] «блукуючий вогонь, оманливе світло» Нед, *туманність*, [*туманьство*] «обман» Нед, [*туманярство*] «шарлатанство» Нед, *туманний*, [*туманова́тий*] «недоумкуватий О; дурнуватий Ме», *туманува́тий* «тс.», [*туманя́рський*] «шарлатанський» Нед, *туманіти*, *туманітися*, *туманіти* «ставати туманним; чманіти, дуріти [видітися здалеку Нед; сидіти бездіяльно Нед]», [*натуманіти*] «наварити, приготувати багато їжі, іноді несмачної» (Чернігівщина), [*потуманіти*] «швидко піти; обдурити» Ва, *притуманений*, *притуманіти*, *стуманілий*; — р. *туман* (атмосферне явище), бр. *туман* «тс.; [темна, неосвічена людина]», п. *tumap* «тс.; курява»; — запозичення з тюркських мов; чаг. кирг. балкар. кар. узб. ног. як. *туман* «туман, морок», тат. башк. *томан*, каз. *туман* «тс.», тур.

dımap «дим, туман, курява», аз. ккалп. туркм. *думак* «туман» виводяться від тюрк. tum(a)- «обволікатися, окутуватися»; припускається також, що джерелом південнотюркських форм з початковим d (д) є індоевропейські мови (пор. перс. dūd : dūdman «дим, кіптява», ав. dımap- «туман», dvanman- «хмара»). — Фасмер IV 119; Черных II 270—271; Преобр. Вып. последний II 17; Шипова 334; Дмитриев 547; Mikl. EW 365, TEI I 287; Lokotsch 164; Радлов III 1518, 1798; Севортян III 295—296; Шервашидзе ВЯ 1989/2, 73.

[ту́ман²] «надзвичайно велика кількість» Нед; — р. [тума́н] «десять тисяч», [тома́н] «тс.»; — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. tümen «десять тисяч; надзвичайно велика кількість; натовп», як і аз. тумән «туман, старий іранський грошовий знак», узб. туман «десять тисяч; (іст.) тумен (військова одиниця з десяти тисяч вершників; повіт); грошова одиниця в Ірані», кирг. монг. тумән «незчисленна кількість; десять тисяч», виводиться з іранських мов, але більш обгрунтованим є виведення тюркських назв від тох. A tmām «десять тисяч», тох. B tmāne, tumāne «тс.» (Шервашидзе ВЯ 1989/2, 80). — Фасмер IV 119; Шипова 335; Mikl. EW 365, TEI II 180; Радлов III 1518. — Пор. ту́ман¹, тьма².

[ту́мар] «багата людина; куркуль» Л; — р. [тума́р] «скупий, скнара», бр. [ту́марнік] «понура людина; відлюдник», п. [tumar] «багач»; — неясне.

[ту́марка] «яма в озері; глибока яма в болоті» Ч; — неясне.

ту́мба «стовпчик біля дороги; кругла споруда для наклеювання афіш, оголошень; невелика шафка», ту́мбочка «невелика шафка»; — р. бр. ту́мба «стовпчик; підставка; шафка», п. ч. слц. tumba «саркофаг», болг. ту́мба «натовп, ватага; (заст.) пагорб», м. ту́мба «гірка, пагорб, замет», схв. tumba «могила», слн. túmba; — запозичення з німецької мови; н. Túmbe «могила, труна, яма» через пізньолат. tumba «могила»

зводиться до гр. túμβος «пагорб; могильний курган», спорідненого з лат. tumulus «пагорб», двн. dūmo, нвн. Daumen «великий палець». — Фасмер IV 120; Черных II 271; Преобр. Вып. последний 17; Kopaliński 1005; Holub—Lyer 493; Skok III 523; Frisk II 943.

ту́нг (бот.) «субтропічне дерево Aleurites Forst.» (родина Euphorbiaceae); — р. бр. ту́нг, п. drzewo tungowe, болг. ту́нгово дърво, схв. ту́нгово дрво; — запозичене з китайської мови (кит. t'ung), можливо, через посередництво західноєвропейських мов (пор. нім. Tungbaum «тс.»). — СІС² 850; ССРЛЯ 15, 1131; Sł. wyg. obcych 782.

ту́нгуси (заст.) «евенки», ту́нгус, ту́нгуска; — р. ту́нгус, ту́нгуз, бр. ту́нгус; — остаточної етимології не має; назва виводиться від тюрк. (тат.) тонгус «свиня», від як. тонг «мерзлий», тонг-тонгус «зовсім темний» та ін. — Фасмер IV 120; Туголуков Этнонимы 204—208.

ту́ндра, ту́ндровий, ту́ндряний КІМ; — бр. болг. м. схв. ту́ндра, п. ч. слц. vl. tundra, слн. túndra; — запозичення з російської мови; р. ту́ндра «безлісий простір; [торфяник; висока безліса гора], [ту́ндара] «покіс», [ту́нда] «болото; торф; чорнозем» єдиної етимології не має; зіставляється з фін. tunturi «висока безліса гора» або саам. tundar, tuoddar «гора», duoddâr «широка гора без лісу» (Kalima 227—228); припускається можливість походження від тунг. (зах). dundra «земля», евенкійського dunge «тайга», дундрэ «земля; ґрунт; могила» або манс. tuprä, як. túndara (Räsänen ZfSlPh 20, 449); висувається гіпотеза і про власне російське походження слова, про зв'язок його з [ту́нный] «даремний» на основі словосполучення [*ту́нна(я) (земля)] (початкове значення «земля, що не родить, що лежить даремно»). — Фасмер—Трубачев IV 120—121; Черных II 271; Преобр. Вып. последний 17; Шмелев ВСЯ V 197; Мурзаев РР 1969/1; Kopaliński 1005; Holub—Lyer 493.

тунель, *тунельник*; — р. *туннел*, *тоннел*, бр. *тунэл*, п. ч. слц. *tunel*, вл. *tunl*, болг. *тунел*, м. *тунел*, схв. *тунел*, слн. *tupél*; — запозичено з англійської мови, можливо, через посередництво західноєвропейських мов (пор. фр. *tunnel*, нім. *Tünnel*); англ. *tunnel* «тунель», букв. «димохід; труба; лійка» (сангл. *tonel* «тс.») походить від фр. ст. *tonnelle* «круглий, бочкоподібний звід, бочка», зменш. від *tonne* «бочка», яке зводиться до слат. *tuppa*, *toppa* «тс.», очевидно, галльського походження; значення «труба», зокрема «підземна труба», розвинулось, очевидно, на основі значення «бочка без дна, що лежить на боці». — СІС² 850; Фасмер IV 77, 121; Черных II 271; Горяев 380; Sł. wug. obcych 782; Holub—Lyer 493; Klein 1664.

тунець (іхт.) «велика промислова хижа риба, *Thunnus thunnus* L.» СУМ, Нед, *тунцєві*; — р. бр. *тунец*, п. *tuńczyk*, ч. *tuňák*, слц. *tuniak*, болг. *тон*, [túnjak], схв. *тунь*, *tún*, *тунья*, слн. *túp*; — запозичено, можливо, через посередництво німецької мови (н. *Thun(fisch)* «тс.») з італійської; іт. *toppo* «тс.» походить від нар.-лат. *thunpus*, що зводиться до гр. *θύννος* «тс.», джерелом якого є гебр. *tannín* «морське чудовисько». — Фасмер IV 121; Преобр. Вып. последний 17; Brückner 584; Holub—Lyer 493; Skok III 523; Matzenauer 356, 415; Mikl. EW 365; Kluge—Mitzka 778; Klein 1664.

[**туний**] «дешевий, доступний» Нед, О, [туній] «тс.» О, [туньший] «дешевий» О, [тунина] «дешевизна» О, [тунитися] «дешево продавати» ВеУг; — р. *туне* (заст.) «даремно», [тунный] «даремний», бр. [тунны] «тс.», др. *туне* «даремно», п. [túni (сілез.), tóni (каш.)] «дешевий», слц. [tuńi] «тс.», вл. *tuni* «дешевий, доступний», *tunjota* «дешевизна; доступність; вільний час», нл. *tuni* «дешевий, доступний», болг. *тун* «фальшивий», *туне* «даремно», слн. *tónj* «дешевий», *zastónj* «даремно; даром, безплатно», *stúnja* «нероба», стсл. **туне**

«даремно»; — не зовсім ясно; реконструється псл. **tupъ-jъ* «дешевий, доступний, даремний, безкоштовний» (<іє. **teun-*) і псл. [**tapъ-jъ*, **topъ-jъ*] «тс.» (<іє. **ten-*); — зіставляється з дінд. *tanú-*, *tanví* «тонкий, ніжний, худий, незначний, неістотний», *tápuka-* «тс.», гр. *τανυ-* «тонкий, вузький», лат. *tenuis* «тонкий, дрібний, ніжний», дірл. *tan(a)e* «тонкий», корн. *tanow*, брет. *tanao*, *tanpo*, двн. *duppi*, днн. *thunni*, дісл. *punng* «тс.», лит. *tévas* «стрункий, тонкий, худий, дрібний, ніжний»; іє. **te(u)nu-s*, **tenu-s* «тонкий»; пропонується розвиток семантики «тонкий, довгий, витягнутий» — «невеликої вартості, дешевий». — Фасмер—Трубачев IV 121; Преобр. Вып. последний 17; Горяев 380; Schuster-Sewc 1558—1559; Шустер-Шевц Исслед. по слав. языкозн. 1971, 474—480; Mikl. EW 365; Pokorny 1069. — Пор. **таній**, **тонкий**.

туніка «давньоримський одяг типу сорочки; верхній одяг вільного крою»; — р. *туніка*, бр. *туніка*, п. ч. слц. *tunika*, болг. *туніка*, схв. *туника*, слн. *túnika*; — запозичення з латинської мови; лат. *tunica* (<**ctunica*) «вид одягу» було запозичене, можливо, через посередництво фінікійців, з арамейської мови; арам. *kittūnā* походить від гебр. *kut-tōneth*, до якого зводиться також гр. *χιτών*. — СІС² 850; ССРЛЯ 15, 1135; Kopaliński 1005; Holub—Lyer 493; Klein 1664. — Пор. **тюніка**, **хітón**.

тупати «бити ногами об землю; ходити, бути на ногах; топтатися», *тупкати* «переступати з ноги на ногу на одному місці; [тупати; безпідставно звинувачувати, обмовляти Нед, Пі, Шейк, клопотати], [тупкувати] «клопотати; доглядати», *тупнути*, *тупоніти*, *тупотати* «часто тупати; [швидко бігти Нед, Шейк], *тупотіти* «тс.», *тупцювати*, *тупцюватися*, *тупцювати* «тупцювати; [ходити туди й сюди; дріботіти Нед], *тупцюватися*, *туп*, *туп-туп*, *туп-туп-туп*, [тупі] (вигук, яким підбадьорюють дітей ставати на ноги), [тупиньки] «тс.», [тупа] «хода; крок; сту-

кіт копит», [тупало] «людина, що тупає», тупанина «часте тупання або тупання багатьох», [тупанкі] (взуття) Нед, тупання, [тупінь] «тупіт» Чаб, тупіт, [тупот] «тупіт» Нед, тупотання, тупотіння, тупотня, тупотнява, [туптанка] «тупіт» Нед, тупцювання, тупцяння, [тупчак] «вітряк з кінним приводом», [топчак] «тс.», [тупко] «негрузько» Л, натупати «залишити сліди бруду, натоптати; тупаючи ногами, пригрозити», натупатися «багато ходячи, стомитися», натупотатися, натупотітися, натупцюватися, підтупцем; — р. [тупать], бр. тупаць, п. tupać, ст. tēpać, вл. tupać, нл. tupaś, болг. тупам «бити, стукати, тупати», м. тупа «тс.»; — псл. tupati, [tɔpati] «стукати ногами, ступати; бігти риссю»; звуконаслідувальне утворення, паралельне до topati, terati; недостатньо обгрунтоване припущення (Преобр. Вып. последний 18) про походження р. [тупать] від ступать. — Shevelov Hist. phonol. 533; Фасмер IV 121; Brückner 570, 584; Schuster-Sewc 1559; Kořínek 270. — Пор. топати.

тупий, тупенький, тупіший, тупак «велика тупа сокира; затуплене знаряддя; тупа, розумово обмежена людина, [тупий незграбний ніж Ме; тупий ніж О]», [туперь] «тупа людина» Нед, Пі, [тупірь] «тс.» тж, тупець «тупе знаряддя; [тупа людина]», тупік «залізнична колія, яка з одного боку обривається; перешкода; безвихідь; [затуплений шматок коси]», тупіця «тупа сокира; тупе знаряддя; тупа людина; [знаряддя для рубання заліза О]», [тупій] «тупа сторона ножа», [тупіяка] «тупе знаряддя; тупа людина», тупіти, тупіти, тупішати, отупіння, отуплювати, отупляти, притуплений, притуплювати, притупляти; — р. тупой, бр. тупы, др. тупъ, п. tery, ч. слц. tury, вл. нл. tury, болг. тъп, м. тап, схв. туп, слн. tōp, с.-цсл. тжпъ; — псл. tɔpъ «тупий»; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з лит. tēpti, tamrūti «тягнути, натягувати, роз-

тягувати», tēpti «тягнутися», tēpra «тятива, рогатка», лтс. tiept «натягувати, робити тугим», дісл. romb «надутий живіт; натягнута тятива», rambr «товстий, надутий» і пов'язується з псл. tētiva (<temptiva) «тятива»; пов'язується також (Младенов 646) з псл. tēti «тяти, різати, рубати» і зіставляється з гр. τέμνω «ріжу»; існує думка (Преобр. Вып. последний 18; Schuster-Sewc 1560; Skok III 524) про зв'язок з псл. stōpa «ступа, ступня» і спорідненість з двн. свн. stumpf «скалічений, тупий», нвн. stumpf «тупий», двн. stumbal «обрубок, обрізок». — Фасмер IV 122; Черных II 271—272; Brückner 570; Machek ESJČ 661; Skok III 524; Mikl. EW 358; Pokorny 1064—1065.

тупик (орн.) «північний морський птах з великим, стиснутим з боків дзьобом, Fratercula arctica L.»; — бр. тупік; — очевидно, запозичення з російської мови; р. тупік «тс.», мабуть, пов'язане з тупой «тупий»; назва може пояснюватися формою дзьоба. — Птицы СССР 328. — Див. ще тупій.

тупірики, тупір — див. топіро.

[тупілати] «натискати, підганяти» Нед; — неясне.

[туполька] (бот.) «лобода, Chenopodium urtica L.» Мак; — діалектний варіант форми тополька, похідної від тополья (пор. [туполья] «тополя» Чаб, [туполька] (зменш.) тж); назва мотивується формою листя лободи, що нагадує листя тополі. — Див. ще тополья.

[тупс-тупс] (вигук, яким відганяють овець) Мо; — афективне утворення.

тур¹ (зоол.) «вимерлий дикий бик, Bos primigenius; гірська коза, Capra ibex L.; Capra caucasica Güld.», [турець] (зменш.) Нед, туріця «самиця тура», туріще, [турко] (назва вола з рогами, які розходяться від основи, а з середини загнуті всередину), [туря] «маля тура», [турій] (у сполученні турі язикі — вид рослини) Нед, [туркатий] (про вола) «в якого роги повернуті один до одного Г, Чаб», турячий; — р. бр. болг. тур, др. туръ, п. ч. слц.

вл. нл. *tur*, полаб. *täur*, схв. *Турјак* (топонім), слн. *túr*, стсл. *тоуръ*; — псл. *туръ*; — споріднене з лит. *taigas* «буйвіл, тур», прус. *tauris* «зубр», лат. *taurus* «бик», гр. *ταύρος*, ірл. *tarb* «тс.», ав. *staβra-* «велика рогата худоба», гот. *stiur* «бик; теля»; — очевидно, залишок доіндоевропейського субстрату. — Коваль 86—87; Фасмер—Трубачев IV 122; Преобр. Вып. последний 18—19; Brückner 584; Machek ESJČ 661; Schuster-Sewc 1560—1561; Skok III 524; Трубачев Назв. дом. жив. 6—7; Trautmann 315; Apr. Sprachd. 446; Būga RR II 634—635; Fraenkel 1067—1068; Гамкрелидзе—Иванов 519; Роконпу 1083; Менгес 206—207.

[тур²] (ент.) «жук-олень, рогач, *Lucanus cervus* L.», [туріця] «самиця жука-оленя» Дейн, [туровець] «жук-олень Шейк; жук-геркулес, *Dynastes* Нед», [түрок] «жук-олень» Дейн, Ва; — р. [тур] «жук-олень»; — результат перенесення на жука назви дикого бика за формою голови жука, який має великі роги. — Преобр. Вып. последний 18—19. — Див. ще тур¹.

тур³ «один оберт по колу в танці; етап у конкурсах, змаганнях; на виборах»; — р. бр. болг. *тур*, п. ч. *tuga*, слц. слн. *túga*, схв. *тур*, *тура*; — запозичення з французької мови; фр. *tour* «оберт; черговість» через слат. *turnus* зводиться до лат. *turnus* «токарний верстат», джерелом якого є гр. *τόρνος* «обертний рух; циркуль; токарний прилад», пов'язане з *τέρω* «тру», спорідненим з лат. *tero* «тс.», псл. **terti* «терти». — СІС² 851; Фасмер IV 122; Kopaliński 1006; Holub—Lyer 494; Dauzat 716, 717; Klein 1633, 1665; Frisk II 865, 885, 913—914. — Див. ще *тєрти*.

тура́ «шахова фігура, що формою нагадує башту»; — р. бр. *тура́*, болг. *тур* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *tour* «башта; шахова фігура» походить від лат. *turris* «башта», запозиченого, як і гр. *τύρις* «укріплене місто, обнесений муром будинок», з якоїсь середземноморської мови. —

СІС² 851; Фасмер IV 123; Walde—Hofm. II 719—720; Frisk II 948—949.

[тура́к] (назва монети) ВеЛ; — запозичення із західнослов'янських мов; п. [turak] «гріш», ч. слц. [turák] (назва монети) загальноприйнятої етимології не мають; припускається, що ч. слц. *turák* є зворотним утворенням від **polturák* < **pol* *vtorého* «півтора крейцара», від *vtorý* «другий»; за іншою версією виводиться від назви французького міста Tours, де виготовляли гроші; польська назва пояснюється також як «півгроша турецького». — Machek ESJČ 661.

[тура́н] — див. туру́н.

[тура́ти] «звертати увагу, зважати Г; дбати, старатися О; мріяти Нед; зневажати, не зважати Нед; зволікати», [ту́ране] «поблажливість» Нед, [тура́тель] «мрійник» Нед, [тура́лий] «уважний, обачний», *потура́ти* «ставитися поблажливо, зважати, звертати увагу», [потура́ти] «тс.» Бі, *пóтур* «потурання», [потура́йло] «той, хто потурає» Она, *потура́льник*, *потура́ч* «тс.»; — р. [потура́ть] «ставитися поблажливо» (з укр.?), бр. *патура́ць* «тс.; [турбуватися (про когось)]», п. [turać] «турбуватися, піклуватися»; — не зовсім ясно; може бути пов'язане з *ту́рїти* «гнати» (первісно також «бігти», пор. бр. [туры́ць] «бігти, мчати»); щодо розвитку значення пор. п. *biec*, *biegać* «бігти, бігати» — *zabiegać* (o coś) «турбуватися про щось, клопотатися» (Ткаченко УМШ 1959/2, 66); зіставляється також (Куркина Этимология 1971, 78) з р. *пoтвóрствo* «потурання», пов'язаним з *твoрїть* «творити»; можна припустити й давній зв'язок з лит. *turėti* «мати, родити (маля, первісно «метати, кидати»), виховувати (піклуватися)». — Див. ще *ту́рїти*.

тура́ч (орн.) «птах родини фазанових, *Francolinus* L.»; — р. *тура́ч* «тс.; [улар кавказький, *Tetraogallus caucasicus*], бр. *тура́ч* «*Francolinus*»; — запозичення з тюркських мов; тур. *turas* «*Francolinus*» споріднене з аз. *турач*

«вид куріпки», [turaš] «тс.», туркм. *турач* «турач; рябчик» і разом з ними виводиться від основи тюрк. *tur-* «стояти». — Фасмер IV 123; Шипова 336; Горяев 380.

турба́ — див. **турбува́ти**.

[**турбиль**] «натовп; згряя, купа»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з п. заст. *turba* «натовп, товкучка, безліч, хмара», яке походить від лат. *turba* «сум'яття, безладдя, натовп, згряя». — Див. ще **турбіна**.

турбій, *турб'яга* — див. **торба**.

турбіна, *турбінник*, *ту́рбо-*; — р. болг. м. схв. *турбіна*, бр. *турбіна*, п. ч. слц. вл. *turbina*, слн. *turbina*; — запозичення з французької мови; фр. *turbine* «тс.» походить від лат. *turbō* (род. в. *turbinis*) «вир, вихор, циклон, буря; оберт», пов'язаного з гр. *τύρβη* «безладдя», спорідненим з лат. *turba* «тс., сум'яття; натовп», можливо, також дісл. *rogr* «натовп», *rugra* «напирати, тіснити». — СІС² 851; Черных II 272; Коралиński 1006; Dauzat 732; Klein 1664; Walde—Hofm. II 718; Frisk II 947.

турбува́ти «непокоїти; [тривожити, хвилювати; непокоїтися]», *турбува́тися* «хвилюватися, непокоїтися, піклуватися, клопотатися; [тривожитися]», [*турб*] «горе, печаль, журба» Нед, КІМ, *турба́* (заст.) «турбота, клопіт; [журба; набридання, обтяження Нед; піклування Пі]», *турбані́на* «багато турбот, клопотів», *турба́ція* (заст.) «турбота, клопіт; [неспокій]», [*турба́ція*] «неспокій, хвилювання, тривога; піклування; сум'яття Нед; обтяжливі заходи, пов'язані з переміщенням когось або чогось Корз», *турбо́та* «неспокій, піклування; об'єкт піклування; [тривога Г; журба, нужда Нед]», *турбо́тливий*, *турбо́тний*, [*затурба́нити*] «затуркати, заморочити» Я, [*поту́рба*] «непокоєння» Пі, [*потурбоване́*] «турбування» Пі, *стурбований*; — бр. *турбава́ць* «турбувати», *турба́ця*, *турбо́та*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *turbować* «турбувати, непокоїти», *turbacja* «турбота, журба, неспокій» похо-

дять від лат. *turbāre* «хвилювати, розладнувати, тривожити, турбувати», пов'язаного з *turba* «сум'яття, безладдя», *turbō* «вир, вихор». — Вгückner 585. — Див. ще **турбіна**.

турбу́к — див. **торбу́к**.

турбуле́нтний «бурхливий, хаотичний, вихровий» (про рух рідин або газів); — р. *турбуле́нтный*, бр. *турбуле́нтны*, п. *turbulentny*, ч. *turbulentní*, слц. *turbulentný*, болг. *турбуле́nten*, схв. *турбулентан*, слн. *turbulenten*; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. н. англ. *turbulent* «тс.» походять від лат. *turbulentus* «бурхливий, безладний, неспокійний», похідного від *turbō* «вихор, коло». — СІС² 851; Коралиński 1006; Holub—Lyer 494; РЧДБЕ 743; Gr. Fwb. 783; Dauzat 732; Klein 1664. — Див. ще **турбіна**.

[**турга́н**] «обірванець; голодранець» О, [*турга́н*] «тс.» О; — запозичення зі словацької мови; слц. *trhan*, як і ч. *trhan* «тс.», є похідним від *trhat'* «смикати; рвати», спорідненого з укр. *то́ргати* «смикати, шарпати» (див.).

турго́ти «сильно, з гуркотом стукати, [гуркати, стукати Г; стукати, бити, трясти Нед]»; — очевидно, результат контамінації слів *то́ргати* «смикати, шарпати, термосити» і [*туго́нати*] «стукати, бити; гуркати» (див.).

[**тургу́н**] (бот.) «естрагон, *Artemisia dracuncululus* L.», [*трагін*] «тс.» Мак, [*торгу́н*] «деревій цілолистий (хрящуватий), *Achillea ptarmica* (*Ptarmica cartilaginea*)»; — р. [*тургу́н*] «естрагон», *таргун*, п. [*toɣun, toɣhun*], схв. [*таркань*], слн. [*toɣkanj*] «тс.»; — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. *taɣhun* «тс.» походить від ар. *taɣhun* «тс.» — Преобр. Вып. последний 19. — Див. ще **естрагон**.

[**ту́ри**] (мн.) «земляні укріплення, плетені корзини, наповнені землею» Нед; — р. *ту́ры* «корзини із землею на валу фортеці»; — очевидно, запозичення з французької (фр. *tour* «башта») або з італійської (іт. *tuga* «насип») мови; мало переконливе пов'язання (Со-

болевский РФВ 70, 97) з *тур* «дикий бик» (за формою укріплення). — Фасмер—Трубацев IV 126; Преобр. Вып. последний 18—19; БСЭ 43, 515.

туризм, *турист*, *туристичний*; — р. *туризм*, бр. *турызм*, п. *turyzm*, *turystyka*, ч. *turismus*, *turistika*, слц. *turizmus*, *turistika*, вл. *turizm*, болг. *туризъм*, м. схв. *туризам*, слн. *turizem*; — запозичення з французької мови; фр. *tourisme* виводиться від англ. *tourism* «туризм», похідного від *tour* «здійснювати подорож, гастрольну поїздку, екскурсію», пов'язаного з *tour* «подорож, поїздка», джерелом якого є фр. *tour* «прогулянка, подорож». — СІС² 851; Черных II 272; Sł. wug. obcych 784; Holub—Lyer 494; Dauzat 717; Klein 1633. — Пор. **тур**³.

туріти «гнати, проганяти, виганяти» СУМ, Нед, [*турітисся*] «гнатися», [*турати*] «виганяти; гребувати», [*туратисся*] «втручатися», [*турліти*] «гнати, проганяти, виганяти», *турляти* «сильно штовхати, кидати, ганяти, переміщати», *турніти* «погнати; [штовхнути; послати]», [*туряти*] «гнати, ганяти; штовхати Нед; наводити на думку, вказувати Нед», [*турятисся*] «гнатися, ганятися» Нед, [*туране*] «виганяння; вигнання» Нед, [*туром*] «сильно гонячи», *потуріти* «погнати; кинути, жбурнути; [розштовхати, розігнати]», [*потурліти*] «погнати», [*потурляти*] «розштовхати, розігнати», [*потурнітисся*] «погнатися», [*потуране*] «допикання, причіпки, погане поводження» Нед, *протуріти* «прогнати» СУМ, Г, [*протуряти*] «проганяти»; — р. *туріть* «підганяти, гнати; лякати; навантажити, навалити», [*туріть*] «швидко плисти човном», *турніть* «прогнати», [*турять*] «підганяти, спонукати», [*туріться*] «поспішати», [*потуріть (рибу)*] «піймати (рибу)», бр. *турыць* «гнати; нести або везти щось важке; [змушувати щось робити; будити; їхати швидко, котити; бігти]», *турніць* «прогнати; штовхнути; [сунути; погнатися; швидко побігти або поїхати]», [*туряць*] «ганя-

ти; часто посилати», п. [*turać się*] «блукати, волочитися по світу», [*turpać*] «штовхнути, викинути, вигнати», болг. *тұрым* «ставити, класти», *тұрвам* «ставити, кидати (час від часу)», *разтұря* «зруйнувати, розігнати, розкидати; зіпсувати», схв. *тұрити* «кинути, скинути, засунути, запхнути», *тұрити се* «забратися, залізти, кинутись», *тұрати* «кидати, штовхати, запихати», *тұрати се* «втручатися, кидатися», слн. *túrati* «штовхати, смикати»; — псл. [*turiti*, *turati*] «гнати, штовхати, кидати»; — задовільної етимології не має; зіставлялося з лит. *tūrkerėti* «штовхнути» і р. *торкати* (укр. *торкати*) «штовхати» (Būga RR I 490), з лит. *turėti* «мати» (Младенов 643), з лит. *paturoti* «дорікати» (Mikl. EW 365); висувалась гіпотеза про звуконаслідувальне походження слов'янських форм і заперечувалась наявність споріднених слів у балтійських та інших мовах (Skok III 525); висловлювалось припущення про деномінативне походження слова від назви пересувного осадного пристосування або винищеної тварини *туръ* «тур, зубр» (Німчук 197, 358; Преобр. Вып. последний 19—20); пов'язувалося з п. *turać*, *terać* «тратити», ч. *týrati* «мучити, терзати», слц. *týrat'* «тс.» (Brückner 585, 589; Holub—Kop. 399), з дінд. *turáti*, *turapúati* «гонить вперед, поспішає», *turáñ* «швидкий» (Uhlenbeck 114). — Фасмер IV 123—124; Москов Годишник 68/3, 332—347. — Пор. **турати**.

[туриця¹] (бот.) «осока, *Carex* L.; осока піщана, *Carex arenaria* L. Мак; нетреба звичайна, *Xanthium strumarium* L.; липучка їжакова, *Lappula echinata* Gilib. (*Echinostermum lappula* Lehm.)»; — бр. [*турыца*] «вовче тіло болотне, *Comarum palustre* L.», п. *turzyca* «осока», ст. *turza trawa*, *turzowa trawa*, ч. *tuřice* (з п.) «тс.», схв. *тұрица* «підмаренник, *Galium* L.; гравілат, *Geum* L.»; — похідне утворення від *тур* «дикий бик»; назва пояснюється тим, що осока піщана дуже жорстка (пор. укр. *остриця*, схв. *оштрица*, *острика* «тс.») і

вважається придатною в їжу тільки для диких тварин, а не для свійської худоби, яку калічить; на нетребу і липучку назва перенесена з осоки, очевидно, за ознакою колючості. — Лік. росл. Енци. дов. 297; Нейштадт 452, 553; Анненков 85, 384; Machek Jm. rostl. 278; Симонів 98, 503—504. — Див. ще **тур**¹.

[**туриця**²] «дрібні частинки дерева, які випадають при свердлінні»; — неясне; можливо, пов'язане з *тєрти* (див.).

[**туриця**³] «бруд на тілі» Кур, Чаб; — неясне.

[**тўркакка**] (орн.) «горлиця звичайна, *Streptopelia turtur* L. Шарл (*Columba turtur* L.)», [тўрїючка Шарл, ВеБ, тўркалка Куз, тўркалко ВеНЗн, тўркало, тўркач Нед] «тс.», тўркіт «чубатий, волохатий голуб, який відзначається туркотанням; звуки, які видає голуб, горлиця», [тўркічка] «горлиця» Куз, тўркот «голуб з волохатими лапами, *Columba turtur* L.», [тўркотень] «припутень, *Columba palumbus* L.» Дейн, [тўрчочка] «горлиця» Шарл, ВеНЗн, [тўрчїн] «горлиця Нед, Дейн; припутень Дейн; голуб-синяк, *Columba oenas* L. Дейн», тўркут «туркіт» (голуб), [тўрлиця] «горлиця» Л, [тўрлїшка] «горлиця звичайна» Дейн, [тўрок Шарл, тўртавка Нед] «тс.», [тўрталка] «*Turtur auritus*» ВеБ, [тўртош] «горлиця» Шарл, ВеНЗн, [тўрун] «припутень» Дейн, [тўрчїнка] «горлиця звичайна» Дейн, [тўркакчин] «властивий горлиці», [тўр] (вигук для відтворення крику горлиці) Нед; — р. [тўрлїшка] «горлиця», [тўрлїшка] «тс.», [тўру] (виг.), [тўрлї, тўрлї] «тс.», бр. тўркаїка «дикий голуб», п. *turkawka* «голуб, *Turtur aurita*», [trukawka] «тс.», *turkot* «голуб»; — звуконаслідувальні утворення, похідні від вигуку, що імітує звуки горлиці або дикого голуба; подібні назви голуба властиві й іншим мовам, пор. лат. *turtur*, нар.-лат. *turturella*, нвн. *Turteltaube*, дангл. *turtur(e)*, *turtle*, *turtla*, англ. *turtle*, дісл. *turture*. — Никончук Карп. диал. и оном. 147—148;

Фасмер IV 124; Преобр. Вып. последний 20; Brückner 585; Schuster-Sewc 1556; Kluge—Mitzka 798. — Пор. **тўр-кати**.

тўркати «воркувати (про голуба, горлицю); говорити, повторювати одне й те саме; [наговорювати, оббрїхувати, наводити на думку Пі]», [тўркать] «крякати» (про жаб) Л, тўркотїти «воркувати (про птахів); одномоментно торохтїти, стукотїти; [стукати, гуркати Нед, гудїти, сюрчати (про комах); бурмотїти, бурчати Нед; щось повторювати, часто говорити Нед, Шейк]», тўркотїти «тс.», [тўрїкати] «зубрити; намагатися переконати; стукати, грюкати Шейк; щось постійно повторювати Нед; буркотати Нед», [тўрїрїкати] «тс. Нед; сильно й одномоментно стукати Шейк; кричати (про курей) Нед», тўрчїти «туркати», [тўрїрї] (вигук для передачі крику курей) Нед, [тўркало] «той, хто постійно повторює те саме», тўркіт, [тўркот] «буркотун, людина, що любить сваритися», [тўркотнїя] «гуркіт, брязкіт, шум» Куз, тўркотлївий, затўркати, затўрчїти, затўрканий, натўркувати; — р. [тўркать] «кричати; шептатися», [тўрлїкать] «наспївувати», [тўрлїкать] «тс.», [тўрїкать] «тс.; воркувати; наговорювати, нашіптувати», [тўрїрїчїть] «бурмотїти», [тўрчїть] «дзюрчати; свистїти, сюрчати», бр. [тўркаць] «сюрчати (про комах), воркувати (про голуба); квакати (про жабу)», тўркатїць «воркувати; [торохтїти]», тўрчїць «квакати; торохтїти», п. *turkać* «стукотїти, гуркотїти», *turkotać* «тс.»; — звуконаслідувальні утворення. — Фасмер IV 126; Преобр. Вып. последний 20. — Пор. **тўркакка**.

[**туркєня**] (бот.) «сорт великих слив», [туркєні Мак, туркєні Мак, туркєнїя, туркєнїця Нед] «тс.», [туркєні] «дрїбна цибуля, одержувана з посїву насїння цибулі городнїої»; — похідні утворення від тўрок; назви свідчать про можливе походження сорту. — Див. ще **тўрки**.

тўрки, одн. *тўрок*, [**турец*] «турок» О, *Туреччина*, *туркєня*, [*туркєниця*] «туркєня», [*туркїниця* Нед, *туркїня*] «тс.», [*туркѳта*] (зб.) «турки» Нед, *турчя* «дитина турка», [*турчанїн*] «турок» Нед, *турчанка*, *турченя*, *тўрчин* (заст.) «турок», *турчїнка* (заст.) «туркєня», [*турчїня*] «тс.» Нед, *турецький*, *тўрський* (заст.) «турецький», [*тўрчити*] «перетворювати на турка», [*тўрчитися*] «перетворюватися в турка, засвоювати турецьку мову, звичаї», *отуречити*, *потурнїк* (заст.) «потуречений чоловік», *потурчїнець* «тс.», *потуречити* «потурчити»; — р. *тўрки*, бр. *тўрки*, п. *Turcu*, *Turcek*, ч. слц. *Turci*, *Turcek*, вл. нл. *Turk*, болг. м. *тўрци*, *тўрчин*, схв. *Тўрци*, *Тўрчин*, слн. *Turgek*; — запозичення з турецької мови; тур. *Türk* «турок; тюрок» пов'язане з *türk* «грубий, жорстокий, неосвічений, розбїйницький», спорідненим з уїг. *türk* «сила; могутній», чаг. *türk* «хоробрий, жорстокий», що зводяться до дтюрк. *türk* «тюркська династія, яку китайці називали *Tu-küz*»; виводиться також від монг. *türkün* (*törkün*, *törchöün*) «батьки і родичі заміжньої жінки». — Фасмер IV 83, 125; Преобр. Вып. последний 21; Brückner 585; Schuster-Sewc 1561; Mikl. TEI Nachtr. I 60; Räsänen Versuch 506; Агеева 73. — Пор. **туркмени**, **тюрки**.

тўркіт — див. **тўркати**.

туркмени, (одн.) *туркмєн*, *туркмєнка*, *Туркмєнія*; — р. бр. *туркмєны*, др. *торкмєни*, *туркменская земля*; — п. ч. *Turkmeni*, слц. *Turkmeni*, болг. *туркменци*; — запозичення з тюркських мов; туркм. *туркмен* (самоназва), тур. чаг. *Türkmen* «туркмен», первісно, можливо, означало «тюркоподібний». — Фасмер IV 124; Mikl. TEI II 181; Азимов, Амансарыев, Сарыев Яз. нар. СССР II 91. — Див. ще **тўрки**. — Пор. **тюрки**.

тўркус (заст.) «бірюза»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *turkus*, як і слн. *turkíz* «тс.», виводиться від фр. *turquoise* «тс.», похідного від *turc* «турецький». — Sł. wуг. obsyeh 783.

туркуц — див. **таракуца**.

[**турлаї**] «ледащо, тюхтїй; простак» О; — неясне; зіставлення з рум. *turla* «вежа» (О II 307) викликає сумнів.

турлаш, *турнаш* — див. **торлаш**.

[**турлікати**] «повільно їхати, йти» Па; — неясне; можливо, пов'язане з п. [*turlikać*] «звучати, побрязкувати, дзвонити, дзвонити».

[**турліти**] (знев.) «пити (у великій кількості)» Па; — експресивне утворення, паралельне до *дўдлити* «жадібно пити».

[**турлук**] «земляна цегла», [*турлїчний*] (у сполученні *турлїчна хата* «хата, стїни якої виплетені з лози й обмазані глиною») Г, Чаб; — р. [*турлук*] «тин, обмазаний глиною з кізьяком; тин, частокїл; хата-мазанка (з тину, обмазаного глиною)»; — запозичення з тюркських мов; пор. тур. [*toluk*] «землянка», тюрк. *турлук* «хата-мазанка». — Shevelov Hist. phonol. 533; Фасмер IV 124; Преобр. Вып. последний 20; Горяев 380; Шипова 336.

[**турлю**] (вираз, уживаний на означення незграбної і небажаної чиєїсь появи) Ме; — експресивне утворення, пов'язане з *турляти* «гнати, штовхати».

[**тўрма**] «отара, згряя СУМ; гурт, юрба, череда О»; — п. *turma* «велика кількість, купа, громада», болг. діал. м. *тўрма* «натовп, ватага», схв. *тўрма* «караван, процесія, хід; загін, група, партія», слн. [*turma*] «згряя»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. *turmă* «отара», як і алб. *turmë*, *trumë* «купа, велика кількість», сгр. *тоўрма* «невеликий загін кінноти», походить від лат. *turma* «ескадрон; натовп», спорідненого з дангл. *rytm* «натовп», дісл. *rytm* «галас». — Scheludko 143; Vrabie Romanoslavica 14, 176; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 140—141; Десницкая Сл. языкозн. 148; Преобр. Вып. последний 30; Brückner 585; Младенов 643; Skok III 527; Mikl. EW 363; Walde—Hofm. II 719.

тўрман (орн.) «порода голубів» СУМ, Г, Нед, Куз, [*турманєць*] (зменш.) Нед,

Шейк, [ту́рманщик] «той, хто розводить турманів» Нед, Шейк; — р. ту́рман, бр. ту́рман; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється (Фасмер IV 124) з р. [турльїшка (турльїшка)] «горлиця», турльїкать «воркувати, трубити», словами звуконаслідувального походження; припускається (Преобр. Вып. последний 20) можливість запозичення книжним шляхом із західноєвропейських мов і зіставляється з нім. Turtel (taube), фр. tourtre, tourterelle, tourtereau, англ. turtle, джерелом яких є лат. turtur звуконаслідувального походження; варта уваги і гіпотеза (Горяева 380; Преобр. тж) про зв'язок з фр. tourner «вертити», іт. torpare, гр. торπεύειν «тс.» (через форму *турмант від дієприкметника tournant «той, що крутиться»), зважаючи на те, що, злетівши вгору, цей голуб кілька разів перевертається через голову, ніби падаючи, а потім знову піднімається вгору; в такому разі назва мотивована не голосом птаха, а його поведінкою. — Шейк 106.

турне́ «подорож по круговому маршруту; поїздка акторів, спортсменів для гастрольних виступів»; — р. болг. турне́, бр. турне́, п. tournée, ч. слц. turné, вл. turneja, м. схв. турне́ја, слн. turpeja; — запозичення з французької мови; фр. tournée «турне, об'їзд; подорож по круговому маршруту; черга» є похідним від tourner «обертати, крутити», яке зводиться до лат. tornāre «обробляти на токарному верстаті; привчати; моделювати, формувати», похідного від tornus «токарний верстат; інструмент гравера». — СІС² 851; ССРЛЯ 15, 1156; Kopaliński 986; Holub—Lyer 494; РЧДБЕ 743; Dauzat 716, 717; Klein 1633. — Див. ще тур³.

турне́пс (бот.) «кормова ріпа, Brassica campestris (Brassica rapa L. var. rapifera Metzg.)»; — р. болг. турне́пс, бр. турне́пс, п. turnips, ч. turneps; — запозичення з англійської мови; англ. turnips, мн. від turnip «ріпа», яке складається, очевидно, з основ turn «оберта-

ти», що зводиться до лат. tornāre «тс., точити», похідного від tornus «токарний верстат», і давнього пеер «ріпа» від лат. pārus «тс.», що виводиться від гр. vātu «гірчиця», мабуть, єгипетського походження; англійська назва зумовлена круглою формою плода. — СІС² 851; ССРЛЯ 15, 1156; St. wyg. obcyh 784; РЧДБЕ 743; Klein 1665; Walde—Hofm. II 142—143. — Див. ще тур³.

[турнікоза] (орн.) «білоока чернь, чорнушка, Нугока нугока Güld.» Шарл; — результат видозміни складного утворення пірнікоза ([пурнікоза]) «норець, Podiceps», у якому основа пірніти ([пурніти]) зазнала зближення з турніти «прогнати». — Булаховський Вибр. пр. III 229, 274; Воїнств.—Кіст. 135. — Див. ще пірнікоза, ту́рїти.

турні́к «гімнастична перекладина»; — бр. турні́к; — запозичення з російської мови; р. турні́к пов'язане з фр. tourner «вертїтися, обертатися», що зводиться до лат. tornāre «точити; обертати», похідного від tornus «токарний верстат», або tourniquet «вертлюг»; припускається, що слово виникло в цирковому середовищі і початково означало не снаряд, а вправу на ньому. — СІС² 851; Черных II 272—273. — Див. ще тур³.

турніке́т «обертана хрестовина для проходження людей по одному»; — р. болг. турніке́т, бр. турніке́т, п. turniket, ч. слц. turniket, схв. турніке; — запозичення з французької мови; фр. tourniquet «турнікет; вертлюг; стойка, що обертається; підпірка» є результатом контамінації основи tourner «вертїти, обертати» і ст. turniquet «вид верхнього одягу», похідного від turnicle «тс.», що виникло з tunicle, яке зводиться до tunica «маленька туніка», зменш. від tunica «вид одягу, туніка». — СІС² 852; ССРЛЯ 15, 1157; Kopaliński 1007; Holub—Lyer 494; РЧДБЕ 743; Dauzat 717; Klein 1633. — Див. ще туніка, тур³. — Пор. турне́, турні́к.

турні́р «змагання лицарів; спортивне змагання»; — р. болг. турні́р, бр. турні́р, п. turniej, ч. слц. turnaj, вл. turnér,

м. *турнир*, схв. *тўрнїр*, слн. *turnír*; — запозичення з німецької мови; н. *Turnier* (свн. *turnei*) походить від фр. ст. *to(u)rnei*; форма *Turnier* розвинулася під впливом дієслова *turnieren*, яке походить від фр. ст. *turn(e)ier*, *tourneier* «повертатися», *turner* (фр. *tourner*) «повертати», що зводиться до лат. *turnāre* «точити, обточувати на точильному крузі, що обертається». — СІС² 852; Черных II 273; Фасмер IV 124; Kopaliński 1007; Holub—Lyer 494; Dauzat 717; Kluge—Mitza 799; Klein 1633. — Див. ще **тур³**, **турне́**.

турню́р «частина жіночого туалету; підкладка під сукню»; — р. бр. болг. *турню́р*, п. *turniura*, ч. *turnýra*, слц. *turnúg(a)*, схв. *тўрнїр*; — запозичення з французької мови; фр. *tourneure* «тс.; поворот справи, подій; зворот мови» (ст. *tourneure*) походить від слат. *turnātūga* «обертання», джерелом якого є лат. *turnāre* «обточувати на токарному верстаті; обертати; формувати». — СІС² 852; Kopaliński 1007; Klein 1633—1634; Dauzat 717. — Див. ще **тур³**, **турне́**.

[**ту́рня**] «башта, дзвіниця Г, Нед; крута скеля, зрідка поросла лісом Пол»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *turnia* «льох; висока гола скеля; колона», *turnica* «тс.», як і ч. [*turna*] «скеля, гірський пік», можливо, через угорське посередництво (уг. *torony* «башта, вежа») зводяться до свн. *turn* (*turm*) «башта; тюремний замок», яке загальноприйнятої етимології не має. — *Sł. wug. obsyeh* 783; *Brückner* 585; Черных II 277—278; *MNTESz* III 948. — Пор. **тюрма́**.

[**ту́рок¹**] (орн.) «горлиця, *Streptopelia turtur* L. Шарл; звичайна чечевиця, *Carpodacus erythrinus* Pall. (*Erythrina erythrina* Pall.) Шарл; в'юрок, *Fringilla rosea* Г»; — бр. [*тўрчык*] «голуб, *Columba tympanisans*», [*туро́к*] «тс.»; — результат зближення з етнічною назвою *турок* початкового позначення птаха, пов'язаного зі звуконаслідувальною основою *тўркати*. — Булаховський Вибр. пр. III 212—213. — Пор. **тўрқавка**.

ту́рок² — див. **тўрки**.

[**туросá**] «шум, чутка, поговор Г; плітки, брехня Нед»; — р. *турусы* «пуста балаканина, нісенітниця», [*туру́сить*] «брехати, говорити нісенітницю», бр. [*турусы*] (мн.) «тріск від швидкої їзди, гуркіт; (перен.) пуста балаканина»; — не зовсім ясне; розглядається як звуконаслідувальне утворення, пов'язане з бр. *турыць* «їхати швидко, котити; бігти» (Носович 644); р. *турусы* «пуста балаканина, нісенітниця» (в тому числі у виразі *подпускать турусы на колёсах*) зіставляється з *тарас* «осадна башта на колесах» (Горяев 380; Преобр. Вып. последний 21; Кипарский ВЯ 1956/5, 138) або з лат. *turgis* «башта» (Фасмер—Трубачев IV 125).

турпа́н¹ (орн.) «птаха з родини качах, *Oidemia fusca* L. (*Melanitta pusca*)»; — р. бр. *турпа́н* «тс.», п. [*turpan*] «вид качок»; — неясне; вважається результатом видозміни р. [*турпа́н*] «види морських качок». — Даль IV 443, 444.

[**турпа́н²**] «покривало нареченої; при похоронах на Буковині заміжнім молодим жінкам на голову кладуть білий рушник, під підборіддям новим турпаном підв'язаний Г; смуга, шматок полотна Нед»; — запозичення зі східнороманських діалектів; пор. аром. *turpane* «біле покривало на голову, яке носять жінки на знак трауру», рум. *tułpán* «хустина з мусліну», що зіставляється з нгр. *тулпа́ви* «косинка» (*Parahagi*). — Див. ще **тулпа́н**. — Пор. **тюльпа́н**, **тюрба́н**.

[**туртулі́й**] (орн.) «чубатий жайворонок, посмітюха, *Galerida cristata* L.» Шарл, ВеНЗн, [*тутулі́й*] «тс.»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. *turtureá* «горлиця, *Streptopelia turtur* L.», *turturéł* «тс. (самець)» виводяться від лат. *turturilla* (**turturella*), похідного від *turtur* «горлиця» звуконаслідувального походження; пор. також рум. [*turtuleáın*] «жайворонок» (< гр. *τσοῦτσοῦλιάνος*) «тс.»). — СДЕЛМ 440; DLRM 890; Walde—Hofm. II 720.

[ту́ртус] «стук, гуркіт» Г, Нед; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [та́ртас] «шум, галас» (пор.).

[ту́рува́те] «виконувати другу партію під час гри на скрипці» Корз; — результат видозміни форми *вторува́ти*. — Див. ще **втóra**.

[ту́рува́ти] «думати, міркувати; говорити нісенітницю», [ту́рува́ть] «побиватися; радитися, обговорювати» ГрицАВ; — неясне.

[ту́рукалка] (ент.) «капустянка звичайна, вовчок, *Gryllotalpa gryllotalpa* L.»; — р. [ту́рчэлка] (назва комахи), бр. [ту́ркач] «капустянка», [ту́ркліс, ту́ркуць, ту́рок, ту́рчак, ту́рчо́к, ту́рчу́к, ту́рчык], п. *turkacz*, [tuɾkuć, tuɾkoć, tuɾchoć] «тс.»; — похідне утворення від [ту́рукати] «воркувати, буркотати», пов'язаного з ту́рукати; назва зумовлена характерним для капустянок цвірчанням; пор. також лит. *turklīs* «капустянка», *turkūtis* «тс.», що пов'язуються з tuɾkti «квакати, крякати; розривати (землю)». — Фасмер IV 126; Сл. белар. гаворак V 148—149; Лаучюте 73; Fraenkel 1144. — Див. ще ту́рукати.

ту́рун (ент.) «жужелиця, *Carabus* Thoms.; [тарган чорний, *Blatta orientalis* Нед], [ту́ран] «жужелиця» Пі; — неясне; можливо, пов'язане з та́рган.

[ту́рунчу́к] «швидка і глибока протока, рукав річки»; — неясне.

ту́рухта́н (орн.) «*Philomachus* Merget»; — р. бр. *ту́рухта́н* «тс. (*Tringa rugipax*)»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення (пор. укр. [та́ратайка] «тс.» Шарл); виведення від нвн. *Tgut-hahn* «індик» (Горяев 380) недостатньо обгрунтоване. — Фасмер IV 125; Преобр. Вып. последний 21.

[ту́рча] (бот.) «плавушник болотний, *Nottonia palustris* L.» Мак; — р. *турча* «тс.»; — нясне.

[ту́ршу́к] «чагарник, молодий ліс», [ту́рши́нік] «густий дрібний ліс із смерек», [ту́рши́к] «мале трухляве дерево; капуста, що не зав'язалася в качан» О, [ту́ршукува́тий] «молодий і густий

(ліс)»; — очевидно, запозичення зі східнороманських мов; рум. *țîrs* «карликове дерево; хмиз», молд. *тырш* «кущ; ялина, смерека» вважаються запозиченнями зі слов'янських мов і зіставляються з схв. *тѣс* «виноградний кущ; очерет», слн. *třě* «стовбур; пень», що пов'язуються з нгр. [Ѣрѣвіа] «виноградна лоза», алб. *trishe* «прищепа, пагін». — О II 307; Scheludko 143; СДЕЛМ 443; Skok III 509.

[ту́ря] (бот.) «листовик сколопендровий, *Phyllitis scolopendrium* (L.) Neum. Sm (*Scolopendrium vulgare* Sm. Mak)», [ту́рій язик] «тс.» Мак, [ту́рі язики] «серпій красильний; *Serratula tinctoria* L. Mak; вид рослини Нед»; — похідне утворення від *тур* «дикий бик»; очевидно, виникло на основі словосполучення *ту́рій язик*; назва пояснюється тим, що листок цієї папороті має нероздільну пластинку, подібну за формою до язика; пор. [язи́чниця Нед, оленього язика трава] «листовик сколопендровий», а також відповідні назви в інших мовах: п. *jeleni język*, ч. *jelení jazyk*, схв. *језичац, језичина, воловски језик, говећи језик, јеленски језик*, слн. *jelepov jezik*, н. *Zungenfarn, Hirschzunge*, англ. *hart's tongue* «тс.»; назва серпію красильного може бути зумовлена також жорсткістю листя рослини, додатної в їжу лише для диких тварин. — Анненков 320; Симоновић 426; Machek Jm. rostl. 32. — Див. ще ту́р¹. — Пор. туриця¹.

ту́са́ти, ту́са́н — див. ту́за́ти.

[ту́ск] «туга, смуток СУМ; неспокій, страх, боязливість, пригніченість Нед», [ту́сок, ту́ска́] «тс.» тж, [ту́скува́ти] «тужити» Нед; — очевидно, псл. [tusкъ] < *tousk-, пов'язане чергуванням голосних з тьска (< *tūska) «туга, смуток», відбитим у [то́ска́, тоск, тоскува́ти]; пор. ч. *stýská* (< псл. *stūsk-) se mi «мені сумно», *stýskati si* «скаржитися», вл. *mi so styska* «я сумую, мені нудно». — Фасмер IV 88; Brückner 570; Machek ESJC 591. — Див. ще то́ска́.

ту́склий «тьмянний; [мутний, слабий; смутний Нед]», *ту́скло*, *тускніти*, *тускліти* КІМ; — р. *ту́склий*, [тук] «туман, темнота», *ту́скнуть*, *тускне́ть*, схв. *на́тушитити се* «захмаритися», *стуйшитити се* «тс.»; — псл. *tusk-* «темнота»; — споріднене з днн. *thiustri* «смутний», дфриз. *thiūstere*, дангл. *diestre* (*pystre*), снідерл. *duuster* «тс.» (герм. **piustria*), вірм. *t'ux* «чорний, коричневий, темний». — Фасмер IV 126; Младенов РФВ 68, 387; Skok III 528; Kluge—Mitzka 150.

[**тусь-тусь**] (вигук для підкликання свиней); — афективне утворення, паралельне до [*куць-куць*] «тс.» — Пор. **ко́ця**.

ту́т¹ «у цьому місці; у цей момент; [сюди, ось Г; зараз, негайно Нед]», [*ту́та*] «тут», [*ту́тай*, *ту́така* Л, *ту́тека* Л, *ту́тень* Нед, *ту́тенька*, *ту́теньки*, *ту́течка*, *ту́течки*, *ту́ти* Нед, Шейк, *ту́тика* Корз, *ту́тиньки* Л, *ту́тка*, *ту́тки*, *ту́тківа* Г, Нед, *ту́тківа* О, *ту́то* Л, *ту́то́к* ВеЗа, Чаб, *ту́тоньки* Бі] «тс.», [*ту́тайший*] «тутешній» Корз, [*ту́тешійий*, *ту́тешійий* О, *ту́тешійний*, *ту́тешійний* О, *ту́тешнійший* ВеЛ, *ту́тешкий* Нед, *ту́тешський*, *ту́тешній* Нед], *ту́тешнійий*, [*ту́тійчний* О, *ту́тошній* Нед, *ту́тошнійий*] «тс.», [*ту́та́р*] «тутешній, місцевий житель»; — р. *ту́т*, [*ту́та*, *ту́то*, *ту́това*], бр. *ту́т*, [*ту́та*, *ту́тай*, *ту́ты*], др. *ту́то* «тут», *ту́тъ*, п. *tuta*, *tutaj*, ч. слц. *tuto*, схв. [*ту́т*, *ту́те*, *ту́тена*, *ту́ту*] «тс.»; — псл. *tu-to* «тут», утворене з прислівника *tu* «тс.», ускладненого вказівним займенником *to* (ть); діалектні форми є похідними від праслов'янської або запозиченими із сусідніх слов'янських. — Німчук ІУМ Морфологія 371; Фасмер IV 126; Преобр. Вып. последний 22—23; Brückner 583; Machek ESJČ 659; Schuster-Sewc 1553; Skok III 433; ESSJ Sl. gr. II 697—701. — Див. ще **той**, **ту**.

ту́т² (бот.) «шовковиця, *Morus L.*», *ту́твінництво* «розведення шовковиці»; — р. *ту́т* «шовковиця», *ту́товник*,

[*ту́тина*], бр. *ту́т*, *ту́тайнік*, болг. діал. м. *дуд*, схв. *дуд* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. *tut*, *dut*, аз. чаг. тат. кирг. *ту́т* походять від ар. *tūt* «тс.» — Німчук 259; Фасмер IV 126—127; Шипова 337; Дмитриев 562; БЕР I 442; Mikl. TEL I 287; Lokotsch 165.

[**ту́тірчитися**] «розширюватися, розтягуватися» Нед; — неясне.

[**ту́тка**] «згорток паперу у формі трубки; кульок; гільза» Куз; — запозичення з польської мови; п. *tutka*, як і вл. *tita*, *titka*, нл. *tuta*, *tutka* «тс.», походить від снн. нн. *tüte* «кульок, пакедик, що має форму рога» (нвн. *Tüte* (*Düte*) «паперовий пакедик, кульок»), початково звуконаслідувального слова дитячої мови, яким позначалася паперова трубочка для дуття. — Brückner 585; Schuster-Sewc 1507; Kluge—Mitzka 799—800.

[**ту́тук**] (орн.) «одуд, Урира ерорс L.» Доп. УжДУ II; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*дудок*] «тс.» (див.).

ту́ф «пориста гірська порода», *ту́фи* «осадочні породи різного походження»; — р. бр. болг. *ту́ф*, п. ч. слц. *tuř*, схв. *ту́ф*, [tũ, tũp], слн. *tuf*, [tõf]; — можливо, через посередництво німецької мови (н. *Tuff*) запозичено з італійської; іт. *tufo* «тс.» походить від лат. *tōfur* (*tōphus*), *tūfus*, для якого припускається осксько-умбрське походження. — СІС² 852; Фасмер IV 127; Kopaliński 1004; Holub—Lyer 493; Skok III 519; Kluge—Mitzka 495; Mestica 1972; Walde—Hofm. II 687.

ту́фля (мн. *ту́флі*) (вид взуття), [*ту́холь*] «тс.» Чаб, *ту́фелька* «зменш. до *ту́фля*; (зоол.) одноклітинна тварина класу інфузорій, *Paramecium*», *ту́фельний*; — бр. *ту́фель*, [*ту́хлі*] (мн.); — очевидно, запозичення з російської мови; р. *ту́фля* (жін. р.), *ту́фель* (чол. р.), зафіксоване на початку 18 ст., походить від гол. *tóffel* «домашня туфля» або від снн. *tuffele*, нн. *tuffel* «черевик, туфля» з давнішого снн. *pantuffel*, дже-

релом яких є іт. *pantofola* «домашня туфля» (звідки також фр. *pantoufle* і нвн. *Pantóffel*). — Фасмер IV 127; Черных II 273; Matzenauer 355. — Пор. **пантофля**.

[**тухмáчите**] «доглядати, заспокоювати» Корз; — неясне.

ту́хнути¹ «гаснути; [спадати (про пухлину)]», *туші́ти* «гасити», [*втуші́ти*] «погасити» Ж, *відтуха́ти* «стухати, зменшуватися», *затуха́ти*, *затуха́ючий* (у сполученні *затуха́ючі коливáння* спец.), *потуха́ти*, *потуші́ти*, *поту́хлий*, *притуха́ти*, *притуші́ти*, *приту́хлий*, *приту́шений*, *стуха́ти*, *сту́хлий*; — р. *ту́хнуть*, *туші́ть*, бр. *ту́хнуць*, *тушы́ць*, др. *потухнути* «погаснути, стихнути», *утушити* «задушити», п. *technač* «спадати (про пухлину)», ч. *tuchnouti* «гаснути, зникнути», болг. *потушáвам* «тушу», схв. *ту́шити* «тушувати (м'ясо, овочі); обварювати», слн. *potúhnniti* «потухнути, стихнути», цсл. **потоу́хнѣти** «погасити; заспокоїти»; — псл. *tuxnōti* «гаснути», *tušiti* «гасити; робити тихим, заспокоювати»; — споріднене з лит. *tausýtis* (про вітер) «стихати, заспокоюватися», прус. *tusnap* «тихий, спокійний», *tussise* «хай мовчить», сірл. *tó* «тихий, спокійний, мовчазний», брет. *tao* «мовчання», дінд. *túšyati* «заспокоїться; заспокоюється», *tōšáyati* «заспокоює, втішає», *tūšnim* «тихо», ав. *tušpa-*, *tūšni* «тихий»; іє. **taus-* «спокійний, мовчазний, задоволений». — Фасмер IV 128; Черных II 273; Преобр. Вып. последний 23—24; Трубачев Этимология 1965, 61; Machek ESJČ 660, 661—662; Skok III 528; Pokorny 1056—1057. — Пор. **ту́шити**.

ту́хнути² «псуватися, робитися не-свіжим», [*тухі́ня*] «гниле болото» Ч, [*тухли́на*] «сморід» Нед, [*ту́хлість*] «гниль; сморід» Нед, *тухля́тина* «зіпсований продукт; різкий запах протухлого продукту», *ту́хлий*, *тухлува́тий*, *притуха́ти*, *приту́хти*, *приту́хлий*, *протуха́ти*, *проту́хлий*, [*сту́хлиця*] «вид цвілі» Нед, [*сту́хлість*] «запах тухлятини» Нед, *стухля́тина*, *сту́хлий*; — р. *ту́хнуть* «псуватися», *тух-*

льий, [*то́хльий*] «тухлий», [*то́хнуть*] «дохнути (про риб)», бр. *ту́хнуць* «протухати», [*тхлі́ць*] «давати зіпсуватися», п. *technač* «тухнути, псуватися», *stęch-ty* «протухлий», ч. *tuchnouti* «протухати», слц. *tuchnúť* «тс.», вл. *tuchnyč* «ставати тухлим», *tuch* «сморід», *stuch-ty* «стухлий», нл. *stuchty* «тс.», схв. *ту́хнути* «псуватися, протухати», слн. *tohnéti* «тс.», *otóhlica* «духота, спека», *zatóhel* «тухлий, затхлий»; — псл. *tuxnōti* / *tōxnōti*; — задовільної етимології не має; пов'язувалося (Преобр. Вып. последний 23—24) з *tuxnōti* «гаснути (горіти без полум'я, злежуватися)»; основа *tux-* (тх-) вважалася вихідною, а *tōx-* вторинною (Фасмер IV 89, 128; Brückner 570); реконструювалась для всіх випадків єдина основа *tōx-* без відповідників у інших індоєвропейських мовах (Skok III 520); припускається зв'язок з р. [*тук*] «туман; темрява», *ту́скльий* «тьмянний», схв. *nātuštiti se* «захмаритися» або з лит. *tausýtis* «стихати, заспокоюватися», лтс. *tusēt* «зидхатися, зітхати, стогнати», *tusnāt* «важко дихати» (Schuster-Sewc 1555—1556); залишки первинних звукових форм вбачаються в ч. [*duchnút*] «протухати», слц. [*dušet'*, *dušit'*] «тс.» (Machek ESJČ 660).

туц (вигук, що імітує звук від стукку, бійки рогами), [*ту́цати*] «бити рогами» (про барана) Нед, *ту́цкатися* «стукатися, битися рогами»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*ду́цати*] «злегка бити лобом». — Див. ще **ду́ксати**.

ту́ча¹ «густа темна хмара; велика кількість; [громовиця з дощем, злива з градом Корз; дуже великий дощ, злива Мо; буря з громом або з градом; злива з вихором; вітри, буря зі снігом; градобій О; збільшення води в річці від дощу, який пройшов вище по течії Ме]», [*ту́чейка*] «буря, злива» О, *ту́чний* «великий, але короткочасний, з грозою» (про дощ), [*зату́читися*] «вкритися хмарами» Я; — р. *ту́ча* «хмара», др. *ту́ча* «хмара, гроза, дощ, велика кількість», п. *teczza* «райдуга», вл. *tučatka*,

tučel, нл. tusa, tusa «тс.», схв. *ту́ча* «град», слн. *tóča* «тс.», стсл. **тжча** «злива»; — псл. *toča* «грозова, дощова хмара»; — споріднене з лит. *tánkus* «густий», вірм. *t'apjr* «густий», ав. *taxma* «міцний, сильний», ірл. *técht* «загуслий», дісл. *pettr* «густий», гот. *reihō* «грим» (**reihwōn-*), свн. *dīchte* (нвн. *dicht*) «густий», двн. *gidīhan* (нвн. *gedeihen*) «рости, досягати успіхів, процвітати», гот. *reihan* «тс.», дінд. *tanákti* «стягує, примушує загуснути». — Фасмер IV 129; Черных II 273; Преобр. Вып. последний 24; Brückner 570; Schuster-Sewc 1553; Skok III 517—518; Trautmann 313; Fraenkel 1056; Pokorny 1068.

[**ту́ча**²] «товкачка» Чаб; — результат семантичної видозміни слова *ту́ча* «хмара; велика кількість». — Див. ще **ту́ча**¹.

[**тучник**] (бот.) «очиток карпатський, *Sedum carpaticum* Reuss» Мак, [*тучне зілля*] «очиток великий, заяча капуста велика, *Sedum maximum* (L.) Suter.; вид очитка, *Sedum telephium* L.» Мак; — похідне утворення від *ту́чний* «жирний»; назва зумовлена тим, що очитки мають товсті, соковиті листки, в тканині яких збирається багато води; пор. ще укр. [*масне зілля, масляне зілля*] Мак, р. [*воронье сало, воронье масло*], п. [*wronie masło*], ч. [*vranie sadlo, tučný mužik, masná bylina*], схв. [*тусти боб, тушти боб*], що стосуються різних видів очитка. — Вісюліна—Клоков 199; Анненков 324; Нейштадт 297; Machek Jm. rostl. 94; Симонович 430. — Див. ще **тук**¹.

[**тучу**] (вигук, яким відганяють свиней) Л, [*тужу*] «тс.» Л; — результат злиття і фонетичної видозміни вигуку [*чу*] «тс.» з неясним компонентом *ту-*. — Див. ще **чу**. — Пор. **ачу**.

туш¹ «фарба для креслення та малювання», *тушіст, тушувальник, тушувальний, тушувати*; — р. *тушь*, бр. болг. м. *туш*, п. *tusz*, ч. слц. *tuš*, вл. *tuša*, схв. *туш*, слн. *túš*; — запозичення з німецької мови; н. *Tusche* утворено від *tuschen* «тушувати», що походить від фр. *toucher* «торкатися», яке зводи-

ться до нар.-лат. *tossāre* «бити в дзвін». — СІС² 852; Фасмер IV 129; Kopaliński 1007; Holub—Lyer 494; РЧДБЕ 743; Kluge—Mitzka 798; Dauzat 716. — Див. ще **тока́та**.

туш² «невелика музична п'єса; коротке музичне вітання»; — р. бр. болг. *туш*, п. *tusz*, ч. слц. вл. *tuš*, схв. *туш*, слн. *túš*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Tusch* «туш, гучне дружнє вітання за допомогою труб і литавр; [удар, поштовх; звук труби]» розглядається як діалектне запозичення зі слов'янських мов; припускається також звуконаслідувальне походження. — СІС² 852; Фасмер IV 129; Brückner 585; Kopaliński 1007; Holub—Lyer 494; Kluge—Mitzka 798; Paul DWb. 635.

туша́ «оббіловане й випатране тіло забитої тварини; велике, гладке тіло людини; [м'ясо; товщина, повнота; надута, пихата людина Нед]», [*туш*] (жін. р.) «задок барана; тіло людини, крім голови О; тулуб ВеУг; тіло без голови, рук і ніг ВеНЗн», *тушка* «тіло забитої тварини невеликого розміру», [*тушіть*] «загодовувати на сало (про свиней), робити гладким» Чаб; — р. бр. *туша*, п. *tusza* «тіло людини; повнота», слц. [*tuše*] «туша»; — єдиної етимології не має; пов'язується з *тук, тїти* (Преобр. Вып. последний 24; Горяев 381; Brückner 585, 587); припускається зв'язок з р. *ту́хнуть* (Jakobson IJSLP 1/2, 273); висловлюється гіпотеза про зв'язок з *то́щий* від іє. **teus-* «пустий, порожній» (Черных II 274); зіставляється також як запозичення з тат. башк. *туш* «груди; грудинка», уйг. *төш*, каз. *төс*, узб. *туш*, аз. туркм. *дөш* «тс.», тур. *döş* «бік; передня частина туші» (Шипова 338; Дмитриев 547—548). — Фасмер—Трубачев IV 129.

туше́ «спосіб дотику до клавішів під час гри на фортепіано; спосіб накладання штрихів і фарб у живопису; момент спортивної боротьби, коли один з борців притиснутий лопатками до килима»; — р. болг. *туше́*, бр. *тушэ́*, п. *touche*, схв. *туше*; — запозичення з

французької мови; фр. touché «дотик» пов'язане з toucher «торкати, дотикатись», що походить від нар.-лат. toccāre (tuccāre), букв. «штовхати, ударяти; стукати». — СІС² 852; ССРЛЯ 15, 1176; Kopaliński 985—986; Dauzat 716. — Див. ще **тока́та**. — Пор. **туш**¹.

[**туші́ра**] «бараняча вовна другої, осінньої стрижки», [*тушúр*] «тс.», [*тушúрити*] «стригти баранів удруге, восени»; — запозичення з румунської мови; рум. [tuşîră] < [tuşîná] «вовна від обстрижених овець» пов'язане з tuşîná «стригти овець під животом, на хвості і ззаду», що походить від нар.-лат. *tonşionare «стригти», пов'язаного з лат. tondēre «тс.». — Scheludko 143; Vrabie Romanoslavica 14, 176; СДЕЛМ 441; DLRM 890. — Див. ще **тонзúра**.

[**ту́шити**] «сподіватися; думати, мати на увазі» Нед; — запозичення з польської мови; п. tuszyć «надіятися, сподіватися», як і ч. tušiti «передчувати», tuším «(я) думаю, (я) вважаю, (мені) здається», слц. tušit' «передчувати», tuším «(мені) здається», болг. *разтуша́* «розважити, втішити», *разтúха* «втіха», споріднене з укр. *туші́ти* «гасити; заспокоювати», *тúхнути* «гаснути» і походить від псл. [tušiti] «сподіватися; вселяти надію; означати добре знамення», абстрактні значення якого розвинулись на основі семантики «гасити; заспокоювати; робити тихим»; зіставляється з дінд. toşáyati, túşyati «він задоволений; заспокоюється; радіє», tuşpîm «тихо, мовчки», ав. tušni- «мовчазний»; близькість семантики західнослов'янських та індоіранських форм може свідчити про давні контакти індоіранських мов з частиною праслов'янського ареалу (Трубачев Етимология 1965, 61); п. tuszyć зіставлялося з tusza «огрядність, гладкість», tuć «товстіти» (Brückner 585). — Фасмер IV 128; Преобр. Вып. последний 24; Machek ESJC 661—662. — Див. ще **тúхнути**¹. — Пор. **отúха**.

тушкánчик (зоол.) «Dipus Gmelin; земляний заєць, Allactaga Cuvier»; — р. *тушкán* «піщаний тушканчик, Mus

jaculus», *тушкánчик*, бр. *тушкánчык*; — запозичення з тюркських мов; чаг. *тушкánжик*, *таушкан*, тур. аз. tauşan «тс.», тат. *довшан* «заєць» виводяться від дтюрк. tabgš, tavgš «бігати, скакати». — Фасмер IV 129; Преобр. Вып. последний 24; Шипова 338.

тушкувáти «варити в закритому посуді; закривати; кутати», [*туші́ть*] «тушкувати» Чаб, *зату́шкати*, *затушкувáти* «закрити, закутати; [прикрити грубу дверцятами і обмазати глиною; закінчити Пі; приправити страву]», *натушкувáти*, *притушкувáти*, *притушкóваний*, *протушкувáти*; — р. *туші́ть* «готувати у закритому посуді», бр. *туші́ць*, *тушкавáць*, п. tuszyć, схв. *тúшити* «тс.», слн. potúšiti «потушкувати»; — очевидно, пов'язане з *туші́ти* «гасити». — Преобр. Вып. последний 23; Skok III 528.

тушувáтися «поводитися так, щоб бути непомітним; знічуватися»; — р. *тушевáться* «тс.; соромитися, бентежитися», бр. *тушавáцца* «тс.»; — очевидно, результат метафоризації *тушувáтися* (р. *тушевáться*), пасивної форми дієслова *тушувáти* «накладати тіні на малюнку, фотографії», похідного від *туш* «фарба». — КЭСРЯ 456. — Див. ще **туш**¹.

туя (бот.) «Thuja L.»; — р. бр. болг. *тúя*, п. слц. tuja, ч. túje, схв. *тúја*, слн. túja; — запозичення з новолатинської мови; нлат. thuia «вид кедр» походить від гр. θύια «вид кедр з сильним запахом, деревина якого спалювалася в обряді жертвування», пов'язаного з θυω «жертвую», спорідненим з лат. suf-fio «димлю». — СІС² 852; ССРЛЯ 15, 1180; Kopaliński 1004—1005; Holub—Lyer 493; Frisk I 698—699; Klein 1613; Pokorny 261—267; 268—271.

тфе, *тфéкати*, *тфу*, *тфúкати*, *тьфе*, *тьфу* — див. **тьху**.

[**тхі́мити**] «квилити»; — результат фонетичної видозміни форми *квилі́ти* (див.).

тхі́р (зоол.) «Mustela putorius L., [(перен.) боягуз Нед]», [*тхир* Бі, О,

хір] «тс.», *тхорік* «тс. (зменш.); [ховрах крапчастий, *Citellus suslica* Gldenst. Дейн], *тхореня*, [тхоріна] «один тхір; м'ясо тхора», [тхоряка] «тхір», *тхорєвий*, [тхорів] «який належить тхору», *тхорячий*, [тхоріти] «боятися, бути боягузом Нед; смердіти подібно тхору», [тхоріть] «псувати повітря» Чаб; — р. *хорь* «тхір», *хорєк*, *тхорь*, ст. *дъхорь*, бр. *тхор* «тс.», п. *tchórz* «тс.; боягуз», ч. *tchoř* «тхір», ст. *dchoř*, слц. *tchor*, вл. *tchóg*, нл. *twoř*, болг. *търче*, схв. *твѡр*, *твѡр*, слн. *dihr* «тс.»; — псл. *дъхогь «тхір», початково «вонючка», суфіксальне похідне від основ дъхъ «дихання, запах», *духати* «дихати»; назва зумовлена тим, що тхір належить до тварин з поганим запахом; пор. у семантичному плані р. [бздюх] «тхір», а також фр. *putois* «тс.» від ст. *put* «смердючий» (< лат. *ptidus* «гнилий, смердючий»). — Булаховський Нариси 77; Німчук 199; Shevelov Hist. phonol. 479; Фасмер IV 270; Черных II 351; Преобр. Вып. последний 24—25; Вгckner 567; Machek ESJĀ 643; Schuster-Sewc 1506—1507; ЭССЯ 5, 177—178; Bern. I 243; Mikl. EW 53. — Див. ще *дїхати*. — Пор. *дух*, *тхнути*.

тхнути «дихати, дихнути; повівати, повіяти; мати сильний, різкий запах; [гнити, псуватися]», [дхнути] «дихнути», [дхнутися] «зітхнутися», [тхніння] «дихання Г; запах, дух Нед», [тхлий] «живий» О, *вітхатися* «вивітритися, видихатися», *вітхнутися* «тс.», [вітхлий] «який видихався», [відхлий] «тс.», *затхнутися* «набути неприємного запаху, зіпсуватися», *затхлий*, *зітхати*, *зітхнути*, *натхнути* «викликати душевне піднесення, надихнути», [надхнути] «тс.», [надха] «відрижка з неприємним запахом», [натха] «тс.» Г, *натхненник*, *натхнення*, [надхнення], *натхнений*, [натхнений] «натхнений; натхнутий», [надхнений] «тс.», [потхнути] «повіяти, подути» Нед, *притхнутися* «засмердітися», [притхля] «затхлість»; — р. [затхнуться] «задихнутися», *затхлий* «гнилий (запах)»,

бр. *тхаць* «дихати, віяти», *тхнуць* «дихнути, повіяти; тхнути, пахнути», *тхліна* «затхлість, тухлий запах», п. *tchnaċ* «дихати; дихнути; [тхнути]»; — псл. *dъxnŏti*, пов'язане чергуванням голосних з *духати* «дихати». — Shevelov Hist. phonol. 249; Фасмер IV 129; Преобр. Вып. последний 23—24; Sławski I 143; Вгckner 86, 567. — Див. ще *дїхати*. — Пор. *тхір*.

тцей, *тце*, *тця* — див. **цей**.

[тцаливий] (заст.) «турботливий, старанний» Бі, Нед; — р. *тицательный* «старанний, дуже акуратний», др. *тѣцати* «тіснити, тривожити, підганяти», *тѣцатися* «поспішати, прагнути, старатися», *тѣцание* «поспішність, старання, прагнення, піклування», стсл. **тъштати са** «турбуватися, клопотатися, старатися, поспішати»; — очевидно, псл. *тъсцати (< *тъсцѣти) «прагнути, тужити», пов'язане з *тъска* «туга, прагнення». — Фасмер IV 129—130; Черных II 274. — Див. ще *то́ска*. — Пор. **то́щий**, **тщій**.

[тщій] «тверезий, пустий, непотрібний, марнославний» Нед, [тще] (у виразі *на тще (серце)* «не ївши, натошак»), [тщо] (у виразі [на тщо (серце)]) «тс.») Нед, [тщєтний] «пустий, непотрібний, даремний, марний» Нед, [тще] (присл.) «даремно, марно» Бі, [тщо] «тс.» Бі, [тщея] «пуста, безплідна гречка» Нед; — р. [тщій] «пустий, порожній», [тще] «даремно, марно», *тщєта* «безплідність, марність», *тщєтний* «даремний, марний», др. *тѣщій* «порожній, пустий, даремний», п. *czszy* «пустий, безплідний, даремний», ст. *tszczy*, ч. ст. *třtı* «тс.», схв. *тѣшт* «марний, пустий, нікчемний», слн. *těšč* «голодний; (заст.) пустий, безплідний», стсл. **тъштъ** «порожній, пустий, безплідний, марний»; — псл. *тъщъ* «пустий, порожній»; — споріднене з лит. *tũščias* «пустий, безплідний, марний», *tuštėti* «порожніти», лтс. *tukšs* «пустий, марний, бідний», лат. *tesqua* (мн.) «пустелі, степи», ав. *taoř-* (< *tousejō-) «пустий, бути пустим», дінд. *tucchāḥ* (tuc-

chyáh) «пустий, безповітряний»; іє. *tus-sko- (*tus-skjo-) «порожній» від *teus- «опорожнити». — Фасмер—Трубачев IV 90—91, 130; Черных II 254—255, 274; Львов РЯНШ 1958, 1, 84; Sławski I 114—115; Fraenkel 1145—1146; Walde—Hofm. II 675; Mayrhofer I 508—509; Pokorny 1085. — Пор. **то́ска́, то́щій, тща́лівий**.

[ТЬВА́ХНУТИ] «потягнути, цапнути, вкрати»; — афективне утворення, подібно до *цьво́хнути* «хльоснути», [цво́хнути] «ударити; впасти».

тьма¹, [тма] «тьма», [тьма́ва] «сутінки» Нед, [тма́стий] «темного кольору», [тмя́ний] «затемнений, матовий; сумний, нудний», *тьма́вий*, [тьма́ний] «тьмянний; хворобливий, блідий», [тьма́ний] «тьмянний» Нед, [тьмі́стий] «похмурий» Нед, *тмя́ний* «неяскравий; сумний» Нед; хворобливий, блідий», *тмя́нува́тий*, [тмі́ти] «затемнювати; робити темним», *тьмі́ти*, *тьмі́тися*, [тьмі́ти] «ставати темним, похмурим, туманним» Нед, *тмя́ніти*, *тмя́ніша́ти*, *затьмі́ти*, [зацьма́ти] «затемняти» (з п.), [затьмі́ння] «затемнення» Куз, *пітьма́*, *потьмяні́лий*; — р. *тьма*, бр. *цьма*, др. *тьма*, п. *ста*, ч. слц. *tma*, вл. *ста*, нл. *ста*, полаб. *tāma*, болг. *тъма*, *тма*, схв. *та́ма*, *tmā*, слн. *temà*, [tmà], стсл. **ТЬМА**; — псл. *тъма*; — споріднене з лит. *tėmti* «темнішати», лтс. *timt* «тс.», *tīma* «темнота», дінд. *tāmaḥ* «морок», ав. *təmah-* «тс.», перс. *tām* «хвороба очей, більмо», ірл. *temel* «темнота», лат. *tenebrae* (мн.) «морок», *temere* «всліпу, без причини», *temego* «кидаю тінь», двн. *dēmar* «темнота, морок; сутінки», *dinstar* «похмурий», нвн. *Dämteung* «сутінки; морок; світанок». — Фасмер IV 133—134; Черных II 276; КЭСРЯ 457; Sławski I 133; Brückner 65—66; Machek ESJČ 646; Schuster-Sewc 141; Skok III 439—440; Trautmann 322; Karulis II 440; Walde—Hofm. II 656; Pokorny 1064. — Див. ще **тёмний**. — Пор. **тінь**.

тьма² (іст.) «у давньоруському рахунку — десять тисяч; військо в де-

сять тисяч чоловік; велика кількість, дуже багато», [тьму́щий] «незліченний» (у сполученні *тьма-тьму́ща* «незліченна кількість»); — р. *тьма* «незліченна кількість; десять тисяч», бр. *цьма* «тс.», др. *тьма* «десять тисяч», п. ст. *ста*, ч. *tma* «тс.», слн. *temà* «велика кількість», стсл. **ТЬМА** «десять тисяч»; — очевидно, калька тюрк. *tuman* «десять тисяч; туман, імла». — Фасмер—Трубачев IV 134; Brückner 65—66; Machek ESJČ 646; Mikl. EW 349; Fraenkel IF 50, 98. — Див. ще **тума́н²**.

[ТЬМА³] (ент.) «вогнівка, Pygalis»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *ста* «нічний метелик» споріднене з укр. *тьма* «темінь». — Sławski I 133; Brückner 65. — Див. ще **тьма¹**.

тьма́рити «робити темним, затемнювати», *тьма́ритися* «темнішати», *затьма́рювати*, *затьма́рення*, *затьма́рений*, *потьма́рювати*, *потьма́рений*, *притьма́рювати*, *притьма́рений*; — результат контамінації дієслів *тьмі́ти* і *хма́рити*; можливо, зворотне утворення від префіксального *затьма́рити*. — Див. ще **тьма¹**, **хма́ра**. — Пор. **затьма́рити**.

тьо́пати «бити, стьобати; іти, плентатися; жадібно їсти, сьорбаючи; [іти по грязюці Г; здіймати шум при ходінні Нед; бризкати (Чернігівщина); (про корову) брикатися під час доїння Л]», *тьо́патися* (розм.) «іти далеко або по поганій дорозі; [іти, брести по грязюці Г; прати, мити, полоскати, купатися (Чернігівщина); (про корову) брикатися під час доїння Л]», [тьо́пкатися] «тинятися» Нед, *тьо́пнути* «ударити; [гепнути, ударити об землю Ме; хлопнути, стукнути, топнути Нед; багато випити Нед]», [тьо́па] «людина, яка здіймає шум при ходінні; брудна, неохайна людина» Нед, [тьо́пка] «тс.» Нед, [тьо́пка] «прочуханка» Чаб, (у виразі *даць, давань тьо́пки* «побити» Чаб), [тьо́пті] (дит.) «чобітки, черевички» Корз, [тьо́пнути] «людина несповна розуму» Л, [тьо́п] (вигук для передачі удару, хлопання, стуку, падіння), за-

тьопатися «заляпатися», [затьона] «нечупара», *затьопаний* «заляпаний», *обтьопати* «обшарпати, обтріпати; забризкати болотом, чим-небудь рідким», *обтьопаний* «пошарпаний, обдертий, зношений», *притьопати* «повільно, з труднощами прийти або приїхати», *притьопатися* «недоречно або невчасно з'явитися»; — р. [тѣпать] «бруднити; рубати», *тѣпа* «розтелепа, нечупара», бр. [цѣпкаць] «сьорбати; полоти»; — афективні звуконаслідувальні утворення, пов'язані з [тепті] «бити», *тіпати*, *тіпати*, *тіпати* (пор.).

[тьора] «тоня у плавні» Берл, [тьорка] «час нересту риби тж; нерест Чаб»; — очевидно, запозичення з російського говору; р. [*тѣра, *тѣрка] може бути пов'язане з *терється* у значенні «нереститися». — Див. ще **тѣрти**.

[тьо-тьо] (вигук для підкликання свиней) Л; — очевидно, пов'язане з [коцьо-коцьо, куцью-куцью, тось-тось, цось-цось, це-це, це-це, ця-ця, цьки-цьки] «тс.», [коця] (дит.) «свиня» (пор.).

тьотя «тітка»; — запозичення з російської мови; р. *тѣтя*, як і бр. *цѣця*, п. *сіосіа*, є формою з дитячої мови, утвореною від *тѣтка* ([тѣта], п. *сіотка*, *сіота*), що походить від псл. *teta* «тс.». — Див. ще **тѣта**.

тьох (вигук для імітації співу солов'я і биття серця), *тьох-тьох*, [тях, тях-тях Нед] «тс.», [тьох-тьоророх] «тс.», *тьохкати*, *тьохнути*; — звуконаслідувальне утворення. — Shevelov Hist. phonol. 653.

тьху (вигук, який уживається для відтворення звуку при плюванні, для вираження здивування, незадоволення, досади, негативної характеристики когось, чого-небудь), *тьху-тьху*, *тьфу*, *тьфу-тьфю*, [тьфе Нед, тфе, тфу тж] «тс.», *тьхукати* «вимовляти тьху», *тьфукати*, [тфѣкати Нед, тфѣкати, тфѣкати тж] «тс.», *тьфюкати*, *тьхюкати*; — р. *тьфу* (вигук, що передає, символізує плювок), *тфу* (вигук, що передає відразу), [тху, тьху] «тс.», бр. *цьфу*; — звуконаслідувальне утворення,

яке імітує природні звуки, що супроводжують плювання; аналогічні фонетично близькі утворення спостерігаються і в інших мовах, пор. нвн. *pfui*, англ. *fie*, *foh*, гол. *foei*, шв. *fy*, *foi*, лат. *fū*, фр. *fi*, ісп. *puí*, гр. *φῦ*, *φεῦ*, ірл. *fi*, брет. *fy*, тур. *puí*. — Фасмер IV 134; Преобр. Вып. последний 24; Kluge—Mitzka 547; Радлов IV 1259.

тю (вигук здивування, розчарування, насмішки; крик при переслідуванні звіра на полюванні; крик на людину, що зробила дурницю), *тютю*, [тюгу] «тс.», [тюгу-гю] (вигук здивування) Чаб, [те, теге, теге-ге, тюгі, тюгі-гі, тюго, тюго-го] «тс.» тж, [тюй] (вигук для вираження здивування і для відгону вовків) Нед, *тюкати* «говорити, кричати тю; [нав'язливо умовляти, переконувати Нед]», *тюкнути*, *тютюкати*, [тюки] (у виразі [підняти на т.] «почати глузувати, насміхатися» Чаб), *затюкати*, *затюканий*, [натюгакати] «вилаяти, вичитати» ЛексПол; — р. *тю* (вигук для цькування собаками), *тюкати* «цькувати», бр. *цюга* (вигук для цькування собаками), *цюгакаць* «тюкати», п. [tiuj-ha] (вигук для відлякування вовків); — афективні утворення, результати фонематизації первісних вигуків. — Пор. **ату**, **атю**, **туй**².

тюбетейка «національний головний убір багатьох східних народів»; — р. *тюбетейка*, бр. *цюбецѣйка*, п. *tiubietiejka* (з р.), ч. *t'ubetějka* (з р.), слц. *t'ubetějka* (з р.); — через російське посередництво запозичено з тюркських мов; кирг. каз. *тебетей* «головний убір», тат. башк. *тубэтэй* «тс.» пов'язані з каз. *тебе* «вершина», тат. *тубэ* «маківка; вершина», башк. *тубэ* «тс., тім'я», дтюрк. *tübü* «вершина гори, маківка, тім'я». — Фасмер IV 134; Черных II 276; КЭСРЯ 458; Супрун Тюркол. иссл. 42—43; Шипова 339—340; Koraliński 980; Радлов III 1597.

тюбик «м'яка трубочка, вміст якої добувають видавлюванням», *тубик* «тс.»; — р. *тубик*, бр. *цубік*, п. *tuba*, *tubka*, ч. слц. *tuba*, *tubička*, вл. *tuba*,

болг. *туба, тубичка*, м. *туба*, схв. *туба*, слн. *tuba*; — запозичення з французької мови; фр. *tube* «трубка, тубик» походить від лат. *tubus* «труба, трубка», пов'язаного з *tuba* «труба», що не має певної етимології. — СІС² 852; Черных II 276; St. wyg. *obscych* 781; Dauzat 731; Klein 1661. — Пор. **туба, тю́бінг**.

тю́бінг «частина циліндричного кріплення підземних споруд (тунелів, шахт)»; — р. болг. *тубинг*, бр. *цубінг*, п. слц. *tubing*, ч. *tybink*; — запозичення з англійської мови; англ. *tubing* пов'язане з *tube* «труба», що походить від лат. *tubus*; менш надійне пов'язання (Koraliński 1004) з англ. *tub* «ванна, балія», спорідненим з свн. *zubar, zuibar* «посуд з двома ручками», нвн. *Zuber* «ванна, балія», англ. *two* «два». — СІС² 852; ССРЛЯ 15, 1212; Klein 1661. — Див. ще **туба**. — Пор. **тубик**.

тубик (орн.) «яструб коротконогий, *Accipiter brevipes* Sev.» Шарл, *яструб-тубик* «тс. (*Accipiter badius* Gm.)» Воїнств.—Кіст.; — р. *тубик*, бр. *цубик*; — звуконаслідувальне походження; голос птаха сприймається як протяжний свист і передається як «тьюювик, тьюю-вик». — Воїнств.—Кіст. 171; Птицы СССР 134.

тубжити «бити, шмагати; лаяти; литися з силою (про великий дощ)», *тубжка* «покарання», [*натубжитися*] «напитися п'яним»; — очевидно, результат семантичної видозміни форми *утюжити* «прасувати»; пор. р. *утюжить* «прасувати; (перен.) бити, лупцювати»; зіставляється також (Shevelov Hist. phonol. 691) з р. *тузіть* «бити кулаками». — Див. ще **тузати, утюг**.

тюк¹ «великий щільно упакований згорток»; — бр. *цюк*; — запозичення з російської мови; р. *тюк* виводиться від гол. *tuig* «виріб, інструмент, збруя; (мор.) такелаж, поганий товар», снідерл. *ghetusch* «майно; товар; амуніція; спорядження», спорідненого з снн. *tūsch* «тканина; інструмент»; пов'язується також з тюрк. **tūk* «зв'язка, купа» (Menges

Festschr. Čuževskýj 183—184). — Фасмер IV 134; Преобр. Вып. последний 29; Горяев 382; Шипова 340.

[**тюк²**] «горище в хаті» Л; — очевидно, діалектний відповідник слова *тік¹* (див.).

тюкати «бити, стукати», *цюкати* «тс.; рубати, тесати», *тубкнути* «стукнути», *цюкнути* «тс.; рубнути», *тюк* (виг.), *цюк* «тс.»; — р. *тубать* «злегка стукати, ударяти», *тубнуть* «рубнути сокирою», бр. *цюк* (виг.), *цюкаць* «рубати (сокирою); довбати (гострим)», пі. *сіукаць* «ударяти чимсь гострим, злегка стукати», ч. *t'ukati* «стукати», *t'ukat si* (з ким) «чокатися», слц. *d'ugat'* «тс.», *t'ukat'* «цукати (про годинник); друкувати (на машинці)», болг. *чубам* «стукати, ударяти; колоти, дробити»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *тубкати* «стукати»; можливе походження від вигуків *тюк, цюк*. — Фасмер IV 135; Преобр. Вып. последний 29; Горяев 382; Machek ESJČ 660. — Пор. **тук², тубати, цок**.

тюлень (зоол.) «*Phoca vitulina*» СУМ, Нед, *тюленіна, тюленя, тюленник, тюленевий, тюленячий*; — бр. *цюлень* «тюлень», ч. слц. *tuleň*, вл. *čuleň*, болг. *тюлен*, схв. *тублаь*, слн. *tjulenj*; — очевидно, інші слов'янські — запозичення з російської мови; р. *тюлень* «тюлень; [річне теля]» не зовсім ясне; гіпотеза про лапландське походження слова, пор. саам. сх. *tul'l'a*, саам. норв. *dullja* «вид тюленя» (Миккола РФВ 48, 279), як і припущення про зв'язок слова з [*тубло*] «тулуб», *тубловище* «тс.», а також з гр. *στυλος* «колона, стовп», дінд. *sthūṇā* «тс.» (Ильинский РФВ 66, 278), недостатньо обгрунтована; найбільш переконливою видається думка про виникнення слова на російському ґрунті і зв'язок його з р. [*утельга*] «самиця лисуна (гренландського тюленя)», *теленок*, др. *теля*; зіставлення з *теленок* знаходить і семантичне підтвердження в таких назвах тюленя, як п. *cielę morskie*, фр. *veau marin*, нім. заст. *Meerkalb* (букв.) «морське теля». — Фас-

мер IV 135; Черных II 276—277; Преобр. Вып. последний 30.

тюль «прозора сітчаста тканина», [тюльовий] «зроблений з тюлю; дуже пористий» Нед; — р. *тюль*, бр. *цюль*, п. *tiul*, ч. слц. *tyl*, болг. *тюл*, схв. *тил*, слн. *tíl*; — запозичення з французької мови; фр. *tulle* «тюль» походить від назви французького міста Тюль (Tulle), де виготовляли цю тканину. — СІС² 852; Фасмер IV 135; Черных II 277; Sł. wug. obcsych 762; Holub—Lyer 495; Dauzat 732.

тюлька (іхт.) «*Clupea onella* Kessler; [дрібна за розміром риба Дейн]», [түлька] «плоскирка, *Blicca bjoergkna* L.; дрібна за розміром риба» Дейн; — бр. *цюлька* «тюлька»; — запозичення з російської мови; р. *тюлька* «дрібна риба, *Clupeonella*», очевидно, через проміжну форму **тилька* походить від р. *кілька* «кілька, шпрот», назви біологічно спорідненої риби. — Фасмер—Трубачев IV 135—136. — Див. ще **кілька**¹.

тюльпан (бот.) «*Tulipa* L.», [түліпан Нед, *тюліпан* Пі, *тиліпан* Мак, *тіліпани*, *тіліпанпан*, *тіліпанчик* тж, *туліпан* Нед, *туліпан* Куз, *тулюпан* Мак, *тульпа*, *тульпан*, *даліпа* тж] «тс.»; — р. *тюльпан*, [түльпан, *туліпан*], бр. *цюльпан*, п. *tulipan*, ч. слц. *tulipán*, вл. нл. *tulpa*, слн. *túlipan*; — через посередництво західноєвропейських мов (фр. *tulipan*, *tulipe*, нвн. ст. *Tulipan*, іт. *tulipano*) запозичено з турецької; тур. ст. *tülbend* «білий тюльпан» походить від перс. *dulbänd* «тюрбан, чалма» з огляду на схожість квітки з чалмою. — СІС² 852; Фасмер IV 136; Черных II 277; КЭСРЯ 458; Sł. wug. obcsych 782; Holub—Lyer 493; Dauzat 732; Kluge—Mitzka 797; Klein 1662. — Пор. **тюрбан**.

тюніка «верхня частина подвійної жіночої спідниці; костюм танцюристок»; — р. *тюніка* «тс.», п. *tunika* «вид короткої спіднички, яку носять зверху на вузькій спідниці; сукня з такою спідницею», *tiunika* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *tuniqué* походить

від лат. *tunica* «туніка». — СІС² 852; Sł. wug. obcsych 782. — Див. ще **туніка**.

[**тюпа**] (дит.) «курка» О, [түпка] «тс.» О; — очевидно, результат контамінації слів *тюття* і *ціпа* «тс.». — Див. ще **тю-тю**, **ціп**.

тюпати «бігти дрібною риссю; швидко йти або повільно бігти; йти повільно, плентатися», *түпачити*, *түпашити* «тс.», [түпоріти] «плентатися», [түпотіти] «швидко йти Г; дріботіти Нед», *түпцювати* КІМ, *түпцяти* КІМ, [түпакá] «підбігцем» Па, [түпакóм] «тс.» НикНикТЛ, *түпки* «нешвидким бігом, дрібною риссю», *түпцём* «тс.» СУМ, Г, *түп* (виг.), *түп-түп*, [натүпати] «набігати, дістати», *підтүпувати* «рухатися підтүпцем, підбігцем», *підтүпки*, *підтүпцем*; — бр. *цюпаць* «боязливо ступати (про дітей); падати задом (про дітей); повільно йти», *цюпацца* «падати; повільно працювати», [цюпіць] «кришити», *цюп* (вигук, що спонукає дитину ходити), *цюпка* «дитина, що починає ходити», п. *сіурац* «злегка ударяти, дрібно сікти», ч. [t'urat] «дрібно сікти»; — афективне звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *түпати*; пом'якшення початкового приголосного, на думку Махека, відображає «дрібність» дії; білоруські форми зіставляються з лит. *čiurėnti* «повільно йти». — Shevelov Hist. phonol. 691; Machek ESJČ 661; Сл. белар. гаворак V 380. — Пор. **түпати**.

тюрбан «чалма»; — р. болг. *тюрбан*, бр. *турбан*, п. ч. слц. вл. *turban*, схв. *түрбан*, слн. *túrban*; — запозичення з французької мови; фр. *turban* (давніші форми *turbant*, *tulban*, *tolliban*) «тс.» (звідки також англ. *turban* і, найімовірніше, нім. *Turban*), очевидно, через посередництво іт. *turbante* запозичено з турецької мови; тур. *tülbend* походить від перс. *dulbänd* (*dulbend*) «тюрбан»; буквально «тканина з кропиви». — СІС² 852—853; Фасмер IV 136; Sł. wug. obcsych 783; Holub—Lyer 494; Mikl. EW 364; Dauzat 732; Klein 1664. — Пор. **тюльпан**.

[**тюрити**] «повільно їхати» Нед, [*тюрю*] (вигук на позначення повільної їзди) Нед, [*тюрюю*] (вигук, який передає стук екіпажа при їзді); — афективне звуконаслідувальне утворення.

[**тюрить**] «луштити, теребити (кукурудзу)» Л; — неясне.

тюрки (одн. *тюрк*) «велика група споріднених за мовою народів (татар, узбеків, турків та ін.)», *тюркізм*, *тюрчанка*, *тюркський*; — р. болг. *тюрки*, бр. *цюркі*, п. *turcu*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *Türke*, фр. *Turc* означають, власне, «турок». — Фасмер IV 137; Преобр. Вып. последний 20—21. — Див. ще **турки**.

[**тюрлюкати**] «видавати сюркотливі звуки (про коників, цвіркунів та ін.); сюрчати», [*тюркнути*, *тюрлюкати*, *тюрлюнчати*] «тс.» тж, [*тюр-р*] (виг.) тж; — звуконаслідувальне утворення, фонетично подібне до р. [*тюрюлюкати*] «дудити, грати на флейті», [*тюрлюкати*] «наспівувати, насвистувати; щebetати», [*тюрлюлюкати*, *тюрюлюкати*] «тс.», бр. [*цюрлювачь*] «співати» (про жайворонка), п. *terlikaś* «залитися, виводити трелі», нл. *turlikaś*, *tyrlikaś* «тс.».

тюрма «місце ув'язнення», [*турма*] «тс.», [*турмак*] «в'язень», *тюрёмник*, *тюрёмщик*, *тюрёга*, *тюрёжник* «арештант», [*тюрёка*] «тюрма», *тюрёмний*; — р. *тюрма*, бр. *турма*, [*цюрма*], др. *тюрма*, п. *turma*; — традиційно вважається запозиченим через посередництво польської мови із середньовісньонімецької; свн. *turm* (нвн. *Turm*) «башта, вежа», як і свн. *turm*, дат.-норв. *tårn*, шв. *torn* «тс.», очевидно, походить від фр. ст. **torn*, що виникло з лат. *turgis* «башта, вежа» (зн. в. *turrim*, рідше *turget*), яке зводиться до гр. *туррис*, *турсис* «тс.»; разом з тим існує думка (Шипова 341; Räsänen Versuch 506—507; Neuphilol. Mitt. 1946, 114) про походження др. *тюрма* від дтюрк. **tūrmā* «темниця», похідного від *tūr* «класти» і спорідненого з тат. *törmä* «тюрма», алт. кирг. *tūrmō* «тс.», хоча допускається можливість запозичення дтюрк.

tūrmā* з давньоруської мови (Черных II 277—278). — Фасмер—Трубачев IV 137; Преобр. Вып. последний 30—31; КЭСРЯ 458; Brückner 585; Kopaliński 1006; Mikl. EW 359. — Пор. **турня.

[**тюрря**] «солодка вода з покритим у неї хлібом» Чаб, [*тюрра*] «певна страва» Нед, [*тюррити*] «готувати страву, яка називається *тюрра*» Нед; — р. *тюрря* «страва, що готується на воді з кришеним чорним хлібом і сіллю; хліб з водою», бр. [*цюрра*] «страва, що готується з води, солі або цукру і хліба; страва з теплої води і хліба; хліб, накришений у молоко», [*цюрра*] «страва з хліба, води і цукру»; — очевидно, запозичення з балтійських мов; пор. лит. *tūgė* «каша», лтс. *ķuga* «суп зі скоринок хліба», *šuguls* «їжа з води, хліба і цибулі». — Фасмер—Трубачев IV 137; Трубачев Slavia 29, 28; Преобр. Вып. последний 31; Лаучюте 56—57.

[**тютюки**] (у виразі: *і не т.* «і не здогадується, і не помічає»); — неясне.

тю-тю (вигук, яким скликають курей, курчат), [*ту-ту* (Чернігівщина), *тюті*, *тютіньки*, *тютічки*, *тютюки*] «тс.», [*тютючки*] (складова частина вигуку, яким кличуть курей: *тютючки*, *ту-ту-ту*) (Чернігівщина), *тюття* (дит.) «курка, курча; безвільна, млява людина; [всякий птах, переважно курка, курча; (мед.) куряча сліпота Корз]», [*тютючка*] (дит.) «курка; складова частина вигуку, яким кличуть курей» О; — р. *тю-тю-тю* (вигук для підкликання курей і курчат), *тюття* «курка; несмілива людина», бр. *цю-цю* «тю-тю», п. *сіу* (вигук для підкликання птахів і домашніх тварин), [*тіу-тіу-тіу*] (вигук для скликання курей), ч. *tu-tu* «тс.», *tut'a* «курка», *t'ut'a* «несмілива людина», слц. [*t'u-t'u-t'u*, *tiu-tiu*] «тю-тю»; — елементарне вигукове утворення. — Фасмер IV 134; Sławski I 104; Machek ESJC 662. — Пор. **ціп**.

тютюн (бот.) «*Nicotiana tabacum* L.; махорка, *Nicotiana rustica* L.; декоративна рослина, тютюн пахучий, *Nicotiana alata* Link. et Otto», [*тютін*] «ма-

хорка» Мак, [тютюник] «тютюн» О, [тютюніна] «стеблина тютюну без листя» Нед, [тютюніне] (зб.) «тс.» Нед, тютюнісько СУМ, тютюніще «збільш. до тютюн; [місце, де ріс тютюн; плантація тютюну]», тютюннік «той, хто вирощує тютюн; працівник тютюнової промисловості; торговець тютюном СУМ, Нед; [(іст.) фінагент; фінансовий інспектор О]», [тютюнніківна] «дочка тютюнника» Бі, тютюнніцтво, тютюнніця «жін. р. до тютюннік; табакерка», [тютюннічénко] «син тютюнника» Бі, [тютюннічка] «дружина тютюнника», [тютюновіна] «стебла тютюну» Нед, [тютюняр] «тютюнник» Нед, [тютюнярка] «кисет; коробка для тютюну» О, тютюнкóвий (заст.) «тютюновий», [тютюнніий] «тютюновий» Нед, Шейк, тютюнніцький, тютюно́вий «який стосується тютюну; який має колір тютюну»; — р. тютюн «найнижчий сорт листової махорки», бр. [цюціон], тьтун, тьтунь, п. tytoń, ст. tutuń, tiutuń, ч. [tutyń, tutoń], болг. тютюн, схв. тютун; — запозичення з турецької мови; тур. tütün «тютюн, дим» споріднене з аз. туркм. крим.-тат. тютун «тс.», каз. чаг. уйг. тутун «дим», пов'язаними з тур. уйг. tüt «курити». — Дзєндзелівський УМШ 1958/2, 68; Коваль 62; Фасмер IV 138; Огиєнко 35; Шипова 341; Дмитриєв 548; Семенова Сл. и балк. языкозн. 1983, 171; Sł. wug. obcsuch 787; Machek ESJČ 665; Mikl. TEI II 181; EW 365; Räsänen Versuch 507.

[тютюнкí] «вид узору на тканині у вигляді огірочків»; — похідне утворення від тютюн; мотивація назви неясна. — Див. ще тютюн.

тюфтéльки (кул.), тюфтéлька (одн.); — р. тэфтели; — неясне.

тюхті́й, [тюхтя] «тюхтій Нед; нічема Чаб», тюхті́йство, тюхтіюва́тий, тюхті́йкува́тий КІМ; — р. [тюхтэй] «тюхтій», [тюхтерь] «вайлувата людина», бр. цюхцйй «неповоротка людина, незграба, тухтій», [цюхцель] «неповоротка людина; ледар»; — не зовсім

ясне; очевидно, афективне утворення. — Фасмер—Трубачев IV 138.

[тюча́ти] «лаяти, дорікати» Нед, Куз, [тюччя] «собака (?)» Шейк; — неясне.

[тя] «тебе» Нед; — р. [тя], бр. [ця], др. тя, п. сіє, ч. tē, слц. t'a, вл. се, нл. ší, болг. м. схв. те, слн. te, стсл. тѣ; — псл. tē, коротка (енклітична) форма знахідного відмінка однини особового займенника ty «ти»; — відповідає прус. tien «тебе», дінд. tvām, ав. θwām, дперс. θuvām; іє. *tē-m/te. — Фасмер IV 139; Brückner 587; Machek ESJČ 663; Trautmann 315.

[тяблó] «скрижаль»; — р. [тяблó] «ряд ікон над царськими вратами; ярус ікон в іконостасі», др. тябло «частина церковного іконостаса над царськими дверима»; — єдиної етимології не має; традиційно вважалося запозиченням з латинської мови, пов'язаним з лат. tabula «таблиця, картина» (Преобр. Вып. последний 31; Горяев Доп. 1 50); на думку Фасмера, через сгр. τέμπλον (вимовляється témbлон) «перегородка в церкві, яка відокремлює вівтар від решти приміщення» походить від лат. templum «храм» (Фасмер IV 131; ГСЭ 3, 208).

[тябрíти] «одягати, натягати», [тябрíчити] «тс. Г, Нед; натягати, розтягати Нед», [тербі́чити] «надягати на себе», [тербі́чити] «нести щось важке» Па, [терба́ти] «терти», [цибрикува́ти] «з усієї сили тягти» Ме, [цебрíти] «нести; нести воду в цебрі» Нед; — р. тибрить «цупити, красти»; — неясне; пов'язання з цебер, очевидно, вторинне. — Фасмер III 759, IV 55.

[тяв] «вигук, що імітує вищання собаки, писк курчати» Нед, [тявкати] «вищати, пищати» Нед, [тявкнути] «тс.», [тявкало] «все, що вищить, пищить, свистить» тж; — р. тьявкать «гавкати», бр. цяйкать «тс.; (перен.) говорити»; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер IV 139.

[тягеля́] (мн.) «вид верхнього одягу, козацький верхній одяг (?)», [тяги́] (мн.) «тс.», [тягéль] «вид мундира»

Нед, Шейк, [тягі́лко] «одяг, обмундирування (при черевиках)» Нед, [тягі́ль] «міцна шкіряна кіраса» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з *тягті́*; могло бути утворене під впливом нвн. Anzug «одяг, мундир», похідного від anziehen «одягати, натягати».

тягті́, [тегті́] «тягти» Нед, *тягті́ся*, *тяга́ти*, *тяга́тися*, *тягну́ти*, *тягну́тися*, *тяготі́тися*, [тяготі́ти] «тяжіти» Нед, [тяготува́ти] «зволікати, сумніватися; не наважуватися» Нед, [тяготува́тися] «тс.» Нед, [тягці́ти] «тиснути, пригнічувати; бути тягарем» Нед, *тяжі́ти* «обтяжувати; [ходити вагітною Мо]», *тяжі́тися*, *тяжі́ти* «притягуватися; бути тягарем; панувати; [ставати важким Нед]», *тяжча́ти*, [тяжчи́ти] «робити важчим», [тяну́ти] «тягнути» Нед, [тягі́] (вигук для вираження тягнення, тягання), [те́гани] «тягання, витягання» О, [те́ганка] «тяганина» О, [те́гун] «передня частина плуга» ЛЖит, [те́жкѹр] «важка, гладка людина» О, [тяг] «тяга, рух повітря Г; гляг Мо», *да́ти тя́гу* «втекти», [в одні́м тя́гу] «(земля) в одному масиві» О, *тя́га*, [тя́ги да́ти] «втекти» Бі, *тяга́* «вага, тягар; [вантаж]», [тяга́йло] «чоловік (хлопець) легкої поведінки» Чаб, [тяга́ка] «волоцюга», [ті́гало] «підв'язка (на панчосі)» О, [тяга́льник] «працівник на сінокосі, який згрібає сіно» Пі, Нед, [тя́гане́ць] «той, хто веде судовий процес, позивач; задирака Нед, Шейк; хуліган, розбійник» Куз, [тя́гане́] «тягання, смикання; судовий процес» Нед, *тягані́на* «зволікання; метушня; судова волокита; [жінка розпусної поведінки Чаб]», [тя́гане́] «тягнення, смикання; судовий процес» Нед, [тя́ганка] «невід До; тяганина (про суд) ВеЗн; тягання по судах Шейк; звернення до суду, судовий процес Нед», [тя́ганиця́] «скиртувальник, що тягає копиці сіна за допомогою спеціального пристосування» Л, [тя́ганя́] «ведення судового процесу» Шейк, *тяга́р*, *тяга́рець*, [тяга́рівка] «товарний поїзд» Куз, О, [тяга́ро́к] «гиря» Нед, Шейк, *тяга́ч* «ав-

томобіль або трактор для буксирування причепів; [шахтар, який перевозить у шахті вугілля Г; пристрій у ткацькому верстаті, який затримує зворотний рух навою Чаб]», [тяге́льце́] «зменш. від *тягло́* Г, Нед; проста люлька з коротким гнутим чубуком Нед, Шейк», [тягі́] «деталі плуга, що з'єднують стояки з гряділем» Л, [тя́гла] (мн.) «вірвова невода» Л, *тя́глець* (іст.) «той, хто був обкладений податком (тяглом)» СУМ, Куз, [тя́глик] «пристрій у ткацькому верстаті, який затримує зворотний рух навою» Чаб, [тя́глий] «носильник» Куз, [тя́глисть] «сталість, тривалість» Куз, *тягло́* «робоча худоба; лямка для тягнення невода, порома; [люлька для куріння; дишель сохи Л; земля і різне майно Л; коні з возом або саньми, пара волів або коней, які можна запрягати О; верхня частина ярма Нед; пристрій у ткацькому верстаті, який затримує зворотний рух навою Чаб]», [тя́глови́к] «хазяїн, який має власну робочу худобу» Нед, [тя́глость] «громадська повинність» Бі, [тя́гость] «трудність; тяжкість; тягар; скрута; вагітність» Нед, *тяготá* «трудність, важкість; [вага; тягар; журба, смуток; вагітність]», [тя́готі́ння] «тяжіння; вагітність», [тя́гу́лі] (мн.) «човни, які тягнуть за собою рибальські сіті; спосіб ловити рибу» Мо, [тя́гу́ля] «вид рибальської сітки», [тя́гу́льчик] «рибалка, який ловить рибу сітками-«тягулями»» Мо, [тя́гун] «носильник; частина саней; вид молотка», [тя́гуня́] «невеликий волок», *тягу́чка* «вид цукерки», *тяж* «частина упряжі; деталь плуга; сухожилля; вагітність; [баласт Пі; повозка, екіпаж Нед; ув'язь у ціпу Л]», *тя́жа* «тягар; [кабиця, пічка в сінях Чаб]», [тя́жа́р] «тягар Г, Нед; вага Бі; податок, громадська повинність Бі», *тя́жба́* «цивільна судова справа; позов; [сварка Нед]», [тя́жель] «грузило на вудці» Чаб, [тя́ження́] «тяжіння» Куз, [тя́жень] (мін.) «важкий шпат» Куз, [тя́жер] «тягар» О, [тя́жинá] «вага, тягар» Г, Пі, [тя́жіна́] «вибивне або смугасте полотно», [тя́жище́] «центр

ваги» Нед, *тяжіння*, [тяжінь] «центр ваги» Куз, [тяжкá] «вагітна» Мо, [тяжкó] (кличка собаки) Нед, Шейк, [тяжкúр] «важка, гладка людина» О, [тяжмó] «вузол з лика, що міститься поверх ярма» Л, [тяжóк] «гіря» Куз, [тяжнjá] (у сполученні *грунт в тяжні* «земля в одному масиві» О), *тязь* «деталь плуга» Нед, [тягарóвий] «вантажний» Куз, [тягісна] «вагітна» Нед, [тягітна] «тс.» Г, Куз, О, [тягітнёнька] «тс.» Нед, [тяглий] «витягнутий, простягнений» Нед; (господар) який має власну робочу худобу Нед, Чаб; який має рогату худобу Г; який має підводу, пару волів Бі; (селянин) який підлягає оподаткуванню Пі», [тяглистий] «тягучий, в'язкий» Нед, *тягловій* СУМ, Нед, (в т.ч. у сполученнях *тяглова́ сила*, [тягловá робóта] «робота гужем», [тягловий селянин] «селянин, який мав подвійний наділ» ЛЧерк), [тяглувáльний] «пов'язаний з тягненням» Куз, *тягнений*, *тягнутий*, *тягнутий*, *тяговий* «призначений для тягнення, переміщення», *тягучий*, [тягучкий] «тягучий», *тяжéзний* «дуже тяжкий», [тяжéлий] «тяжкий» Нед, *тяжéнный* «дуже важкий», *тяжéнький* «досить тяжкий», [тяжчий] (у сполученні *т. рік* «важкий, голодний рік» О), *тяжкий*, СУМ, Бі, *тяжкувáтий*, [тяжлівий] «дуже обтяжливий» Нед, [тяжóвий] «зроблений з тяжини; зроблений з суцільного шматка шкіри» Нед, [тяжúций] «зайнятий у судовому процесі, у суперечці» Нед, *тяжчий* «важчий», [тяжший] «тс.» Нед, [тяглóм] (присл.) «гужем» Куз, [тяглóм тягти] «тягти по землі», [тягóм] «протягом» Нед, [тяжерійко] «тяженько» О, [тяжій] «важче» Куз, *тяжко* «важко; [дуже, занадто Бі, Л; мабуть, ні; мабуть, не О]», [втєгáтисі] «зволікати, не хотіти, не наважуватися» О, *втяжливий*, *втяжний*, [втяжний грунт] «грунт в одному масиві» О, *впрóтяж* (присл.) «один за одним у запряжці, цугом», *впрóстяж*, *встяж* «тс.», *вiтяг*, *вiтягáльний*, [вiтягáчка] «біль у суглобах» Ж, [вiтяжина]

«вузька протока річки, що утворює острів» Я, *вiтяжка*, [вiтяжки] (мн.) «екстракт» Я, *вiтягáльний*, *вiтягнений*, *вiтягнутий*, *вiтягувальний*, [вiтяжний] «екстрактивний» Ж, *вiтяжний* «зроблений способом витягання, розтягнення; призначений для вентиляції; [(вид чобіт), у яких передок із суцільної шкіри; протяжний]», [вiтягом] «протяжно», *вiтягом iхати* «iхати цугом», *вiтяжно* «протяжно» СУМ, Ж, *вiдтягáти* (в т.ч. мат. «вiднiмати»), *вiдтягáтися* (в т.ч. «уникати когось»), *вiдтяжка*, *вiдтяжний*, [дотiгáти] (у сполученні [д. свiдки] «покликати свiдкiв» О), [дотiгáти] «дiставати рукою» Ме, [дотiгáти, дотiгáти] «тс.» тж, *затягáтися* (в т.ч. «вербуватися»), *затягáти* (в т.ч. «розпочати (судову справу) О»), [затяготнiти] «завагiтнiти», *затягáватися* (в т.ч. «входити в борги» Я), [затяг] «вербування, набирання рекрутiв Ж, Пi; навербований загiн вiйська Г; загiн бродяг, якi вешталися по запорозьких степах i робили розбiйницькi напади на мирних людей Я; старе русло рiчки Чаб», [затягáйло] «заспiвувач» Я, [затягáч] «ремiнь для затягування ярма Г; (бот.) рослина, що має властивiсть затягувати рани Я», [затягáч] «планка, брусок» Ж, [затяжéць] «кавалер, молодець Пi; завербований у вiйсько; гайдамака», *затяжка*, [затяжнiк] «вир» Ч, [затяжок] «навербований загiн вiйська», *затяжчик* «робiтник, який займається крiпленням яких-небудь частин», [затяжéць] «гайдамака» Ж, [затящик] «бродяга, грабiжник з iнших мiсцевостей у запорозьких степах» Я, [затяглий] «невиплачений» (податок) Ж, *затягнений* «мiцно зв'язаний; який почав гоїтися (про рану)», [затягнений] «найманий (про вiйсько)» Пi, [затяговий] «тс.» Пi, *затяжкий* «надто тяжкий», *затяжний* «тривалий; призначений для крiплення частин чого-небудь; [хронiчний; навербований (про вiйсько); впертий, наполегливий Ж, Пi; вичерпливий Ж]», [затягом] «примусово, вербуючи» Я,

Чаб, *натяга́ти* (в т.ч. «[тягати (люди-ну) по установах, морочити, шарпати]» Ме), *натяга́тися* (в т.ч. «[натужуватися]» Г), *натягну́ти* (в т.ч. «[сильно вдарити]» Чаб, *натягті́* «тс.», [натя́гувати двері] «закладати двері на петлі» О), *на́тяг*, [натяга́вка] «каучук Ж; сорт простих слив ВеНЗн», [натяга́йло] «клямка (у пилці)» О, [натяга́нка] «каучук Ж; прилад для натягання обручів О», [натяга́ч] «вид інструмента у бондарів, колісників, шевців та ін.; прізвисько вовка Ж», [натяга́чка] «каучук», *натягну́тість*, [натя́гувач] «один з важелів, за допомогою яких натягується шина на колесо» Чаб, [натя́жина] «пологий берег річки» Ч, *на́тяжка*, [натя́глий] «розтягнутий» ВеНЗн, *натя́гнений*, *натя́гнутий*, *натя́жний*, [надтяга́ти] «присувати, притягати» Ж, [на́йтяже] «найважче» О, *наві́тяжку*, *наро́зтяг* «розтягуючи слова подібно співу», [на́стяг] «стягування, зав'язування» Ж, [на́стягане] «стягування, збирання до купи» Ж, *не́тяга* «бідна людина; нещасна, бездомна людина; бурлака Ж», [не́тяженька, не́тяжище] «тс.» Ж, [не́тяжний] «нетяжкий» Ж, [недо́тягнення] «дефект, недолік» Куз, *отяга́ти* «відтягувати вниз; обтягувати», [отяга́тися] «відставати; зволікати; відкладати; вагатися», [отяго́чати] «обтяжувати» Ж, [отягті́ся] «підгодуватися, потовщати», [отягча́ти] «обтяжувати», [отягчі́ти] «обтяжити», [отяжа́ти] «обтяжувати», [отягчі́ти] «обтяжити», [отяжа́ти] «обтяжувати», [отяжі́ти] «обтяжити», *отяжі́ти* «обважніти; обтяжитися», *отяжі́лий* «обважнілий», *обтяга́ти* (в т.ч. «[обраховувати]»), *обтяжа́ти* «бути тягарем; робити важчим для сприймання; накладати тягар обов'язків; [використовувати що-небудь як матеріальну базу у фінансових операціях; закладати]», *обтяжі́ти* СУМ, Ж, *обтя́жка*, *обтя́жливий*, *обтя́жний* «призначений для обтягування; обтяжливий» СУМ, Ж, [обтя́жний] «важкий, досить важкий», *обтя́жуючий*, [обтя́ж] «важкувато», об-

тя́жено, [обтяга́ч] «той, хто витягує» Куз, *перетя́жіти* «переобтяжити» СУМ, Нед, [перетя́гани] «перехід гостей від тестя до свекра у першу неділю після весілля», *перетя́жка* (в т.ч. «дуже тонке, звужене місце; [капітальний ремонт взуття Дз; перемет Дз; постійне подорожування Нед]»), [перетя́зь] «жердина або поміст у сараї або клуні» Нед, *перетя́гнутий* «тонкий в одному місці», *перетя́жний*, [підтя́га] «злодій», [підтя́гач] «ремінь, яким швець притягує матеріал до коліна», *підтя́жка* (в т.ч. «[шлейка; вірówka, якою прив'язується задня вісь воза]» Г, *підтя́гнений*, *підтя́гнутий*, *потягну́ти* (в т.ч. «[настати, тривати (про погану погоду) Ме; випити О]»), *по́тяг* «прагнення, схильність; поїзд; [прибуток; ремінь у шевців; довга і вузька грядка Г; підставка, гірлянда Нед; вузька протока між островами Чаб]», [по́тяг слова] «вираз» Нед, [по́тягом того] «зважаючи на» Нед, [по́тяга] «перевезення вантажів», [по́тяганка] «жіноча крита шуба Г; вештання Нед», [по́тяга́ч] «ремінь у шевців» Нед, [по́тяга́чка] «потягання», [по́тягі] «тс.» Чаб, Она, [по́тягич] «прилад для натягання обручів на діжку» Л, *по́тяге́ньки*, *по́тягі́сі*, [по́тягі́ха] «жінка легкої поведінки» Си, [по́тя́жина] «вузька і довга смуга сінокошу серед лісу, болота» Ч, [по́тязь] «довге озеро, болото; довгі смуги після повені на заливних землях», [по́тяглий] «пологий і довгий», [по́тяжкий] «важкуватий; надто важкий Нед», [по́тяжний] (тех.) «ведучий» Куз, *претя́жкий*, [прі́тяг] «частина пастки для звірів Г; потяг, привід, стимул; притягування; привабливість; зв'язування, вірówka Нед», *притяга́ння*, [притяга́ч] (анат.) «вид м'язів Нед; той, що притягає Куз», [притяга́чка] «шпилька; кнопка» О, *притя́гнення* «притягання (землі)», [притя́жа] «жердина в упряжі», *притяга́льний*, *притя́гнений*, *притя́гнутий*, *притя́жний* «притягальний; [який належить кому-небудь; який стосується кого-, чого-небудь Нед]», [прі́тяжкий]

(лише у застарілому лайливому виразі *хрїбра прїтяжка та прїнудка* Ме), [прїстяжїти] «примусити» Нед, прїстяжка «підпряжка», прїстяжній «підпряжний» СУМ, Нед, [прїсутяжїти] «притиснути, притїснити», протяг СУМ, Нед, [протяжина] «вузька і довга низина в лісі; вузька і довга сінокїсна смуга на болоті; вузький і довгий рукав річки» Ч, протяжка, протяжність, протягливий «протяжний; [пологий (про гору)]», протяглий, протяжливий «протяжний», протяжній СУМ, Нед, протягом (прїйм. і присл.), протягати, протягті, протягтіся (в т.ч. «[прямувати]»), [протяг] «лінія, смуга» Нед, [протяга] «протяжність» Пі, [протяж] (у сполученні в протяж «цугом»), [протяжний] «довгий і пологий (про гору)», [розтягаться] «розбеститися позашлюбними зв'язками» Чаб, розтяг, розтягнення «пошкодження сухожилля, зв'язки», розтяжка, [розтяганий] «розбещений позашлюбними зв'язками» Чаб, розтягальний, розтягливий, розтяглий, розтягнений, розтягнутий, розтяжній, розтягнуто «надто повільно», [спростяга] (прїсл.) «вїтягнуто» Нед, стягати (в т.ч. «[виснажувати]»), стягатися (в т.ч. «[худнути; сваритися; здаватися]»), [стеглі] «спідні поперечні в'язання з ужевки в санях» О, [стяг] «сухожилля; примус» Нед, [стягальня] «канат, яким зближують, прїтягають під час рибальства один човен до одного» Мо, Дз, [стягач] «намисто» Нед, [стягель] «частина полудрабка, перекладина Г; частина саней, жердина Нед», [стяглина] «балка на хаті й інших будівлях, де немає стелі» Си, стягнення, [стяголь] «частина саней» Г, Нед, [стяж] «вуздечка; кінець; примус» Нед, [стяжа] «тс.» Нед, [стяжина] «дерев'яна балка, якою скріплюють нижні кінці крокви» Чаб, Ва, [стяжка] «зав'язка, затискач, застїбка Нед; колиска Л; грядїль плуга До», [сцяглі] (мн.) «цеп чи товстий дрїт, яким стягують докупи вїрла (диш-

ла), щоб коні не поламали вїрло» Мо, [стяговїтий] «який має широкий крок», [стягїщий] «який стягує докупи» Нед, [стяжений] «стомлений, знеможений» Нед, [спростяга] (прїсл.) «вїтягнуто» Нед, [утяжати] «ускладнювати; обтяжувати» Нед, [утяжїти] «зробитися важкою» (про дорогу), [утїгїлівка] «вир, глибоке місце» Ч, [утяжливий] «який вимагає великого напруження, великих зусиль; важкий» СУМ, Нед, упротяж, упротяж, устяж; — р. тянїть «тягти», бр. цягнїць, др. тягати, тягнути, п. ciągnąć, ч. tahať, táhnouti, слц. t'ahat', tiahnut', вл. čahać, čahnuc, нл. šęgaś, šęgnuc «тс.», болг. тєгна «має вагу», схв. натєгнути «натягувати», слн. tєgniti se «розтягуватися», стсл. тєгнїти «тягти»; — псл. tєgnoti «тс.»; — спорїднене з ав. ɖanɖayeiti «тягне (вїз); натягує лук», ɖanvan-, ɖanvar- «лук», ос. t'unɖun «вїтягати», лит. tingūs «лїнївий», tingti «бути (ставати) лїнївим, неповоротким», двн. dīhsala «дишло», дісл. pīsl «тс.», pūngr «важкий», ісл. pūngur «тс.», лат. tēmo (<*teŋksmō) «дишло». — Фасмер IV 139—140; Черных II 278; Преобр. Вып. последний 32—34; Brückner 60—61; Sławski I 98; Machek ESJČ 633—634; Schuster-Sewc 131; Skok III 452—453; Trautmann 318; Pokorny 1067.

[тягун] (у сполученні *т.-трава* (бот.) «горошок мишачий, *Vicia cracca* L.» См), [натягач] «тс.» См, Мак; — похідне утворення від *тягті*; назва зумовлена, очевидно, тим, що ця рослина має тонке, слабе стебло, яке тягнеться до інших рослин і чїпляється за них вусиками. — Див. ще *тягті*.

[тякиш] (бот.) «перстач гусячий, гусяча лапка, *Potentilla anserina* L.» См; — неясне; можливо, результат помилкового написання замість *м'якиш (*мнякиш* См) «тс.».

[тяктї] «зустріти, зачепити, торкнути» Нед, [тякати] «натякати» Нед, [тякнути] «зачепити, торкнути Г; натякнути Нед», [тякнїти] «зустріти, зачепити, торкнути Нед; здогадуватися,

передчувати, натякнути Шейк», [обтякнѹти] «охопити» Ж; — р. [тякать] «пригощати», [тякльий] «придатний», бр. [цекнѹть] «викликати тремтіння; поворушити; вивести з рівноваги», каш. [takas] «торкатися», болг. текна «прийти в голову», натѣквам «докоряти», схв. тѣкнѹти «прийти в голову; доторкнутися», слн. tékniti «звертатися до когось, торкатися»; — очевидно, пов'язане з лит. tèkti «вистачити, бути достатнім», tìkti «підходити, годитися», гот. reihan «процвітати». — Фасмер IV 140; Skok III 453; Варбот ОЛА 1984, 266—269; Mikl. EW 348; Feist 493. — Пор. **НАТЯК.**

ТЯМИТИ, тямитися, тямкувати, тямувати «тямити; [думати Нед; мати здібність; пам'ятати]», тям «тяма», тямма, тямка «тяма; [пам'ять О]», тямкі (у виразах у т. бути, у т. датися, не в т., у т. брати), тямок «тяма» (у виразі без тямку «несвідомо»), тямѹха «спритна людина», тямкій, тямковийтий, [тямлівий] «тямкий» Нед, [тямний] «зрозумілий» Нед, тямовийтий, тямѹчий, тямѹщий, безтяма «нестяма», [бѣзтямка] «тс.» Я, безтямкій, безтямний «позбавлений розуміння, несамовитий; [безглуздий; некмїтливий]», безтямки, [втямати] «розуміти, знати» Ж, втямити «зрозуміти; усвідомити; зберегти в пам'яті», [втямитися] «набриднути, викликати нудьгу» Ж, втямкі «зрозуміло; [згадується, пригадується Ж]», взяти в. «зрозуміти, запам'ятати», датися, врізатися «запам'ятатися», [встямитися] «стямитися, схаменутися» Ж, знетямити «позбавити розуму, здорового глузду», знетямитися «нестямитися», знетямма «нестяма», знетямлений, [знетямитися] «втратити свідомість» Она, знетямми «не тямлячи нічого, розгубившись», [знетямка, знетямки] «тс.», [навтямитися] «набриднути, викликати нудьгу» Ж, [навтямний] «набридливий» Ж, [нетямити] «не думати, не пам'ятати» Ж, нетямитися, [нетям] «нерозуміння Г, Ж; неприємність, забут-

тя Ж», нетямма «тс.; стан сильного збудження; недогадлива, нетямуща людина», [нетямка] «неприємність; незнання, забуття Ж; нецтво; невіглас Бі», [нетямѹха] «неук, невіглас», [нетімáха] «бездара» Она, [нетямливий] «необдуманий; нестримний» Ж, нетямний «який втратив самовладання СУМ, Ж; [неприємний Ж]», [нетямчий] «незнаючий, недосвідчений» Куз, невтямки, нестямитися, нестям, нестяма, нестямка, нестямок, [нестямки напáли] «розгубився, знеприємнів», нестямний, отямити, отямитися, [отямненько] «обережно, уважно, зважно» Ж, стямитися «опам'ятатися; [зміркувати; втратити розум]», [стямкувати] «зрозуміти», [стямуватися] «опам'ятуватися» Нед, [стям] «розум, розуміння, увага, точка зору» Нед, Пі, [стямок] «тс.» Нед, Пі, [стямлівий] «тямущий», [спритямкувати] «розуміти, осягати» Нед, утямити, утямкі; — р. [тяमितь] «розуміти; тямити», [тям] «розуміння, тямма, пам'ять», бр. цяміць «розуміти, міркувати, тямити», цямкі «кмїтливий; тямущий»; далі пов'язане з тімаха «майстер якоїсь справи», [тімáшний] «здібний до чогось», [тімєнный] «тс.» (Меркулова Sl. Wortst. 139—140); — переконливої етимології не має; зіставляється з гр. τημελέω «турбуюся, охороняю», τημελής «турботливий, стараний» (Горяев 383; Преобр. Вып. последний 32), при цьому я залишається нез'ясованим; непереконлива реконструкція *τερμ- і зіставлення з р. тямпáть (Osten-Sacken IF 33, 262—263); порівняння з лит. tēmytis «примічати, запам'ятувати», лтс. tēmēt «помічати, вказувати» також необґрунтовані, оскільки вони вважаються запозиченими зі слов'янських мов (Fraenkel 1079; Mühl.—Endz. IV 171). — Фасмер IV 140—141.

ТЯНКА «глибока яма в болоті, заповнена водою» Ч; — неясне.

ТЯПАТИ «бити, рубати, колоти; базікати Нед; давати маленькими частинами Пі», [тяп] (вигук на позначення удару, поштовху, стуку) Нед, Пі; у спо-

лученні *тяп-ляп*, *тяп та ляп*; — р. *тяпать* «щокати, стукати, ляпати (язиком), [хапати зубами]», бр. *цяпаць* «рубати; [хапати зубами]», п. *сіара́с* «колоти, рубати; плямкати; хлюпати; ходити по грязюці», ч. [t'apít] «вдарити, стукнути, влучити», слц. t'arkat' «злегка бити, стукати»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з [тепті] «бити», *тіпати*. — Фасмер—Трубачев IV 44—45, 141; Преобр. Вып. последний 34; Горяев 384; Brückner 60; Machek ESJČ 81, 636; Skok III 459. — Пор. **тепті**.

[**тяпкар**] «кептар»; — результат фонетичної видозміни форми *кептар* (див.).

[**тяр**] «дійсно, справді»; — запозичення з молдавської (румунської) мови; молд. *кяр* (рум. *chiar*) «саме, справді, дійсно» походить від лат. *clārus* (с.р. *clārum*) «ясний, зрозумілий». — Мо 69; Scheludko 143; Vrabie Romaposlavica 14, 175; СДЕЛМ 228; DLRM 138. — Див. ще **Клара**.

[**тяска**] «гвинтовий прес для видушування вина» Дз, [тя́ски] «тс. Дз; прес для видавлювання соку з винограду Мо»; — запозичення зі східнороманських мов; рум. *teasc* (молд. *тяск*) «виноградний, олійний прес» є запозиченням з південнослов'янських мов, пов'язаним з стсл. **тѣскъ** «виноградний прес, точило», спорідненим з укр. *тіснути*, *тіскати*, *тісній*. — Дзензелівський НЗ УЖДУ 13, 72; СДЕЛМ 444; DLRM 852. — Див. ще **тіскати**, **тісній**.

тясма́, **тясо́мка** — див. **тасма́**.

тя́ти, **тну́ти**, **вти́нати**, **вити́нати**, [вти́натися] «вирізнятися, виділятися» СУМ, [вти́тись] «ударитися» ЛексПол 25, **ві́тин**, **вिति́нка**, [вти́тинка] «витівка» Ж, [вти́тинок] «вирізка, відрізок» Куз, **вिति́нати**, [вिति́натися] «захищатися, різко відповідати» Куз, **вिति́нок** СУМ, Ж, **доти́нати** «дорізувати, дорубувати; [допікати, дошкуляти Г]», [до́тинки] «дошкуляння» Куз, **зати́нати** «ударяти, починати рубати; робити щось енергійно; [допікати, докоряти]», **зати́натися** «зу-

пинятися, перериваючи яку-небудь дію; наполягати, упиратися; чіплятися, затримуватися; [ударятися; заїкатися]», [зати́на́ка] «заїка» Она, [зати́нка] «нижня частина веретена (після зарубки)», [зати́бон] «зарубка; вперта людина», [зати́нчивий] «упертий, непоступливий», [зати́нчливий] «тс.», **зати́тий**, [нати́нина] «овеча шерсть, знята з однорічної вівці», [нати́нянка] ВеЛ, [оби́нати] «обрізати, обрубати» Ж, **оби́нати**, [оби́нач] «ковальський ніж, призначений для обсікання копит», **перети́н** «місце перехрещування; перехрестя, перерва» СУМ, Куз, **перети́нчастий**, [перети́ття] «розрубування, розсікання» Куз, **пидти́нати**, [пидти́нка] «нижня частина сорочки» Ва, [поти́нати] «спричиняти смерть; вбивати» О, [поті́яти] «порізати; наслати хворобу» О, **прити́нати**, [прити́тинка] «дошкульне слово», **розти́нати**, **ро́зтин**, [ро́зти́нка] «розріз ззаду в одязі» Корз, **сти́нати**, **сти́натися** «битися», **ути́нати**, **ути́нок** (**вти́нок**); — р. *тять* (*тну*) «бити», бр. *цяць* (*тну*), др. *тяти*, *тъну* «рубати, сікти», п. *сіа́с* (*тнє*), ч. *títi*, слц. t'at', вл. *śeś*, нл. *śeś*, слн. [tėti (tñem)], стсл. **тати** (**тънж**); — псл. tėti (tño) «тяти»; — споріднене з лит. *tinti* (*tinù*) «відбивати (косу)», далі, можливо, з гр. τέμνω «ріжу», іон., дор. τάμνω «тс.», гр. τόμος «розріз, відрізок», тоμός «той, що ріже», ірл. *tampaid* «калічу», можливо, лат. *aestimō* «ціную» (<*ais-temos «той, хто розрізає зливом міді»); інший ступінь чергування в нл. *top*, *toñ* «вирубка в лісі»; припускається (Machek ESJČ 644) можливість існування паралельних коренів — *temə (звідки грецькі, латинські, ірландські форми) і *tenə (звідки слов'янські і балтійські форми). — Фасмер IV 66; Sławski I 98; Brückner 60; Schuster-Sewc 132; Fraenkel 1099; Pokorny 1062—1063.

тятивá «ремінь, мотузка, струна, що стягує кінці лука», [тати́ва Нед, тети́ва УРС, Нед, тетва Нед, тети́вка] «тс.»; — р. *тетивá*, [тяти́ва], бр. *цеци́ва*, др. *тетива* «жила, тятива», п.

сієсіва, ч. tětiva, слц. tetiva, болг. *тетива́* «тс.», схв. *теті́ва* «жила, сухожилля, струна», слн. tetíva «тятыва», стсл. **ТАТИВА** «тс.»; — псл. tětiva (<tept-); — зіставляється з лит. teĩpti, tempiù «натягати, тягти», tamprúti, tamraĩ «тс.», típra «жила, тятыва», лтс. tiept «робити тугим, пружним; натягати», дісл. romb «тятыва; товстий живіт», ісл. remba «роздувати, надувати», норв. temme «приборкувати», лат. tempus «проміжок часу; момент; час» (початково «натягнений»), перс. taftān «крутити, вити», які зводяться до іє. *temp-/tomp-/tṃp- «тягти, натягати, напружувати»; при цьому компонент -tiva розглядається як суфікс -tiv-, наявний також у ч. ст. stativo «дерев'яна

підпора», схв. *јестиво* «їда», або як суфікс -iv-a (пор. укр. р. *кропива*), приєднаний до суфікса -t-; менш обґрунтоване зіставлення з лит. tiñklas «сітка», дінд. tántuḥ «мотузка», tántram «основа ткацького верстата», тапōti «тягне, натягує», гр. τείνω «натягаю», τόνος «напруження», лат. tendō «натягаю, тягну», укр. *тенéто* (КЭСРЯ 441—442; Brückner 645; Trautmann 323; Pedersen KZ 40, 206). — Фасмер IV 53, 141; Черных II 241—242; Горяев 367; Machek ESJČ 642; Skok III 464; Меркулова Этимология 1975, 59—60; Торп 181; Pedersen Kelt. Gr. I 138; Liden Arm. St. 44—45; IF 19, 331; Pokorný 1064—1065. — Пор. **темп.**

тях, *тях-тях* — див. **тьох**.

Наукове видання

СЛОВНИКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА
ім. О.О. ПОТЕБНІ

**ЕТИМОЛОГІЧНИЙ
СЛОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ**

У СЕМИ ТОМАХ

Том п'ятий

Р—Т

У К Л А Д А Ч І

Болдирев Ростислав Васильович,
Коломієць Віра Титівна .

Лукінова Тетяна Борисівна,
Мельничук Олександр Савич .

Скляренко Віталій Григорович,
Стоянов Іван Андрійович,
Шамота Алла Миколаївна

Київ, Державне науково-виробниче підприємство
«Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2006

Художній редактор *І. П. Савицька*

Технічні редактори *Т. С. Березяк, Г. М. Ковальова*

Коректор *Л. Г. Бузіашвілі*

Комп'ютерний набір *Л. В. Багненко, В. Г. Каменькович,
М. А. Кравченко*

Комп'ютерна верстка *Л. М. Каткової*

Підп. до друку 24.11.2006. Формат 70×100/16. Папір офс. №1. Гарн. Антіква. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 57,2. Ум. фарбо-відб. 58,5. Обл.-вид. арк. 68,63. Наклад 1000 прим. Зам. 6—53.

НВП «Видавництво “Наукова думка” НАН України». 01601 Київ 1, вул. Терещенківська, 3.

ТОВ «Друкарня Бізнесполіграф». 02094 Київ 94, вул. Віскозна, 8.

E88 **Етимологічний** словник української мови: У 7 т. / Ред-
кол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. — К.: Наук. дум-
ка, 1983. — (Словники України).
ISBN 966-00-0816-3.

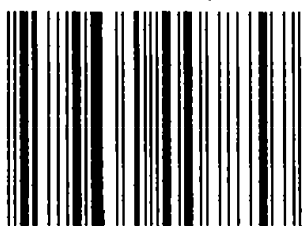
Т. 5: Р—Т / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін. — 2006. —
704 с. — ISBN 966-00-0785-X

П'ятий том словника містить слова на літери Р—Т. У ньому пода-
ється етимологія і характеризується стан етимологічної розробки всіх
зафіксованих у ХІХ і ХХ ст. слів української літературної мови та ді-
алектів, за винятком найрегулярніше утворюваних похідних форм, по-
в'язаних із наведеними в словнику, і застарілих або вузькофахових
термінів іншомовного походження. Розглядаються також етноніми і
власні імена людей, поширені в Україні.

Розрахований на мовознавців, фахівців суміжних галузей науки,
викладачів і всіх, хто цікавиться походженням слів.

ББК 81.2УКР-4

ISBN 966-00-0785-X

9 789660 007857 >

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА
ім. О.О. ПОТЕБНІ